

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İSLAM TARİHİ VE SANATLARI ANABİLİM DALI

DOKTORA TEZİ

**SARI ABDULLÂH EFENDİ’NİN “CEVÂHİR-İ
BEVÂHİR-İ MESNEVÎ”Sİ, II. CİLT
(İNCELEME-METİN)**

Nesibe KABLANDER

2502150139

TEZ DANIŞMANI:
Prof. Dr. Ali ÖZTÜRK

İSTANBUL-2021

ÖZ

SARI ABDULLÂH EFENDİ’NİN “CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ”Sİ, II. CİLT (İNCELEME-METİN)

Nesibe KABLANDER

Sarı Abdullâh Efendi XVII. yüzyıl Osmanlı sahasının şairlik yönü de bulunan mutasavvıf âlim ve devlet adamlarındandır. Onun *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı eseri, Türk edebiyatında oldukça mühim bir yere sahip olan Mevlânâ’nın *Mesnevî-i Ma’nevî*’sinin ilk defterinin şerhidir. Söz konusu şerh, *Mesnevî*’nin anlam derinliklerini ortaya koyması yanında şârihin engin ilim ve irfânını göstermesiyle de önemlidir. *Mesnevî*’nin birinci defterine yapılmış en hacimli şerh olan eserin, tespit edilen otuzdan fazla yazma nüshası yanında beş ciltten oluşan matbu nüshası da mevcuttur. Matbu nüshaya göre ikinci cilde karşılık gelen kısmı konu alan bu çalışmada müellif nüshası da tespit edilmiş ve söz konusu nüsha esas alınarak eserin metni transkripsiyon alfabesiyle yazılmıştır. Metin tesis edilirken lüzum görülen kısımlarda diğer önemli nüshalara da atıf yapılmıştır. Eserin tahlili kısmı da mümkün oldukça kapsamlı tutulmuştur. Böylece *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin diğer Türkçe *Mesnevî* şerhlerinin hiçbirisinde tespit edilemeyen zengin muhtevası ortaya konularak okurların ve araştırmacıların istifadesine sunulmuştur. Bunların dışında eserin nüshaları için de ayrı bir bölüm oluşturulmuş, başta müellif nüshası olmak üzere şerhin tespit edilebilen nüshaları hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Sarı Abdullâh Efendi, Mevlânâ, *Mesnevî* şerhi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*

ABSTRACT

SARI ABDULLAH EFFENDI'S "CEVÂHIR-I BEVÂHIR-I MESNEVÎ", VOLUME II (ANALYSIS-TEXT)

Nesibe KABLANDER

Besides being a poet, Sari Abdullah Effendi was one of the Sufi scholars and politicians of the 17th Century Ottoman Empire. His work named *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* is the commentary of the first book of *Mesnevî-i Manevî* written by Mevlana, who has such an important place in Turkish Literature. Aforementioned commentary is important for demonstrating the profound knowledge and wisdom of commentators along with the meaning depths of *Mesnevî*. Beside more than 30 confirmed manuscript copies of the work, which is the most comprehensive commentary of *Mesnevi's* first book, there is also a printed copy with 5 volumes. According to the printed copy, the author copy regarding the part corresponding to the second volume is also picked out and the text of the work is written in transcription alphabet based on the mentioned copy. When the script is being written, the other important copies were also attributed when deemed necessary. The analytical part of the work was made very inclusively. In this way, the rich content of *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, which is not found in any other Turkish *Mesnevî* commentaries, was made available to the readers and researchers to use. Furthermore, a separate part was made for the copies, and a detailed information was given about the confirmed copies of the work along with the author's copy.

Key Words: Sari Abdullah Effendi, Mevlana, Commentary of *Mesnevî*, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*

ÖN SÖZ

XVII. yüzyıl Osmanlı sahasının âlim ve ârif şahsiyetlerinden olan Sarı Abdullâh Efendi (ö.1071/1660), *Mesnevî* şârihleri arasında da önemli isimlerdendir. Onun *Mesnevî*'nin ilk defterine âit olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* adlı şerhi, Türk edebiyatındaki diğer *Mesnevî* şerhlerine göre çok daha zengin bir kaynakçaya ve hacme sahiptir. Abdullâh Efendi beyitleri şerh ederken anlam derinliklerini ortaya koymak için yer yer çok müşkil tasavvufî konuları detaylı olarak açıklamıştır. Bunlar, şârihin ilim ve irfan boyutunu da ortaya koymaktadır. Araştırmamız sırasında bu kıymetli eser üzerine birtakım çalışmalar yapıldığını; fakat metnin bir kısmını ihtiva eden birkaç örnek dışında şerhin tamamının metin olarak ortaya konulmadığını fark ettik. Söz konusu eksikliği gidermek ve eserden istifade edecek zümrenin genişlemesine katkı sağlamak amacıyla metin esaslı bu çalışma hazırlanmıştır.

Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı, tasavvufî şahsiyeti ve eserleriyle ilgili yakın zamanda Büşra Çakmaktaş tarafından hazırlanmış bir doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Ülker Aytekin'in Sarı Abdullâh Efendi ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye dâir 2002 yılında tamamladığı ve 2017 yılında yayımlanmış olan doktora tez çalışması ile Zübeyde Özer'in 2015 yılında Abdullâh Efendi'nin başka bir eseri olan *Cevheretü'l-Bidâye* üzerine hazırladığı doktora tezinde de bu konulara ayrıntılı değinilmiştir. Bu sebeple çalışmamızda söz konusu bilgiler temel düzeyde tutulmuştur. Bununla birlikte şârihin hayatı ve diğer hususlardaki bilgileri, sonradan hazırlanan tâlî kaynaklar üzerinden değil de en eski kaynakları merkeze alarak tahrir ettiğimizi de belirtmek gerekir. Çalışmamızın bizim için bir okul gibi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin ilim ve irfan hazînesini bihakkın ortaya koymaktan uzak olduğunu bilmekle birlikte, eserden istifade yolunda yararlı olmasını ümit ediyoruz.

Yüksek lisans ve doktora öğrenimim boyunca ilimde özgür düşüncenin ve daha önce söylenenleri tekrâr etmek yerine eleştirel bir yaklaşımın, sorgulayıcı olmanın önemini anlatan ve bu hususta beni dâimâ teşvik eden; çalışmalarına dâir bütün müşkillерimde hiçbir çekince yaşamadan kendisine ulaştığım ve çözümler bulduğum, maddî mânevî her ihtiyacımda elinden gelen desteği sağlayan değerli danışmanım Prof. Dr. Ali Öztürk'e müteşekkirim. Ayrıca Arapça ve Farsça birçok

iktibas içeren *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de bu kısımların itmâmında önemli yardımlarını gördüğüm Doç. Dr. Bünyamin Ayçiçeği'ne, Arapça ibârelerle ilgili sorularımı yanıtlayan Mithat Kureyşî'ye ve sağladığı imkânlarla çalışmalarımı kolaylaştıran İSAM Kütüphanesi'nin güler yüzlü personeline de şükranlarımı sunuyorum. Son olarak 2211-E Doğrudan Yurt İçi Doktora Burs Programıyla maddî destek sağlayan TÜBİTAK'a teşekkür ederim.

Nesibe KABLANDER

İstanbul, 2021

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iii
ÖN SÖZ	iv
TABLolar LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xii
ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLÂH EFENDİ'NİN (ö. 1071/1660) HAYATI, EDEBÎ ŞAHSİYETİ, TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI.....	46
1. 1. 1. Ailesi, Doğum Tarihi ve Yeri.....	46
1. 1. 2. Yetiştirilmesi ve Tahsîli	48
1. 1. 3. Evliliği ve Çocukları	48
1. 1. 4. Memuriyeti	49
1. 1. 5. Son Yılları ve Vefâtı.....	52
1.2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ	52
1. 2. 1. Şâirliği	52
1. 2. 2. Nâsirliği	55
1.3. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ.....	57
1.4. ESERLERİ	61
1. 4. 1. Sarı Abdullâh Efendi'ye Âidiyeti Kesin Olan Eserler	62
1. 4. 1. 1. Semerâtu'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd.....	62
1. 4. 1. 2. Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî	62
1. 4. 1. 3. Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye.....	63
1. 4. 1. 4. Düstûru'l-İnşâ	63
1. 4. 1. 5. Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk.....	63
1. 4. 1. 6. Mir'âtü'l-Asfîyâ.....	64

1. 4. 1. 7. Şiirleri	65
1. 4. 2. Sarı Abdullâh Efendi'ye Âit Olduğu Düşünülen Eserler	67
1. 4. 2. 1. Gülşen-i Râz.	67
1. 4. 2. 2. Tedbîrî'n-Neş'eteyn fî-İslâhî'n-Nüşateyn	68
1. 4. 2. 3. Gazânâme-i Halîl Paşa.....	68

İKİNCİ BÖLÜM

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN İNCELENMESİ

2.1. ESERE DÂİR GENEL BİLGİLER.....	70
2. 1. 1. Eserin İsmi.....	70
2. 1. 2. Te'lîf Süreci.....	70
2. 1. 3. Yazılış Sebebi.....	70
2. 1. 4. Şerhin Birinci Defterle Sınırlı Kalmasının Sebebi	71
2. 1. 5. Eserin Konusu ve Genel Çerçeve Olarak Özeti	73
2.2. ÇALIŞMAYA KONU OLAN KISMIN AÇIKLAMALI ÖZETİ.....	77
2. 2. 1. Hz. İsâ'nın Dînini Yıkmaya Çalışan Diğer Bir Yahudi Padişah	77
2. 2. 2. Nahcîrân (Av Hayvanları) ve Arslanın Hikâyesi (Çerçeve Hikâye).....	85
2. 2. 2. 1. Azrâil'in Bakışından Korkan Adamın Kıssası	90
2. 2. 2. 2. Çerçeve Hikâye Dönüş	92
2. 2. 2. 3. Sineğin Yorumunun Yanlışı ve Zayıflığı	117
2. 2. 2. 4. Çerçeve Hikâye Dönüş	117
2. 2. 2. 5. Süleymân (a.s.) ve Hüdühüd'ün Kıssası.....	138
2. 2. 2. 5. 1. Hz. Âdem'in Kıssası	142
2. 2. 2. 5. 2. Hz. Süleymân'la Hüdühüd Kıssasına Dönüş	147
2. 2. 2. 6. Çerçeve Hikâye Dönüş	147
2. 2. 2. 7. Küçük Cihaddan Büyük Cihâda Dönüyoruz (Hadîsinin) Tefsiri ...	161
2. 2. 3. Hz. Ömer ve Rum Elçisi (Çerçeve Hikâye)	164
2.2.3.1.Hz. Âdem'in Zelle Neticesindeki Tavrı ve İblis'in Günahı Sonucundaki Davranışı	178
2. 2. 3. 2. “Nerede Olsanız O Sizinle Beraberdır” (Âyetinin) Tefsiri	184
2. 2. 3. 3. Çerçeve Hikâye Dönüş	185

2. 2. 3. 4. “Allah’la Birlikte Oturmak İsteyen Kişi Tasavvuf Ehliyle Otursun” Sözünün Mânâsı Hakkında	187
2. 2. 4. Tüccar ve Papağanı (Çerçeve Hikâye)	191
2. 2. 4. 1. İlâhî Akıl Kuşlarının Kanatlarının Vasfı	195
2. 2. 4. 2. Çerçeve Hikâye Dönüş	198
2. 2. 4. 3. Ferîdüddîn-i Attâr’ın Beytinin Mânâsını Beyân	199
2. 2. 4. 3. 1. Sihirbazların Hz. Mûsâ’ya Hürmet Göstermeleri	201
2. 2. 4. 4. Çerçeve Hikâye Dönüş	204
2. 2. 4.5. Hakim Senâî’nin Sözünün Tefsiri ve Bir Hadîs-i Şerifin Anlamına Dâir	216
2. 2. 4. 6. Çerçeve Hikâye Dönüş	223
2. 2. 4. 7. Halkın Hürmetinin ve Parmakla Gösterilmenin Zararları	226
2. 2. 4. 8. “Allah’ın İsteddiği Şey Olur” (Hadîsinin) Tefsiri	229
2. 2. 5. İhtiyar Çalgıcı (Çerçeve Hikâye)	230
2. 3. ÇALIŞMAYA KONU OLAN KISMIN KAYNAKLARI	236
2. 3. 1. Kur’ân-ı Kerîm	237
2. 3. 2. Tefsir Kaynakları	237
2. 3. 3. Hadîs-i Şerifler, Hadîs-i Kudsîler ve Hadis Kaynakları	246
2. 3. 4. Kutsal Kitaplar	250
2. 3. 5. Tasavvufî Kaynaklar	251
2. 3. 6. Edebî Eserler ve Bazı Müstakil Beyitler/Şiirler	260
2. 3. 7. Diğer Kaynaklar	291
2. 3. 7. 1. Tarih Kaynakları	291
2. 3. 7. 2. Ansiklopedik Eserler ve Sözlükler	292
2. 4. ÇALIŞMAYA KONU OLAN KISMIN MUHTEVÂSİ	294
2. 4. 1. Gramerle İlgili Bilgiler	295
2. 4. 2. Tarihî Bilgiler ve Kıssalar	295
2. 4. 2. 1. İslâm Öncesi Dönem	295
2. 4. 2. 2. İslâm Tarihi	303
2. 4. 3. Menkabevî Bilgiler	305

2. 4. 3. 1. Sahâbeyle İlgili Örnekler.....	305
2. 4. 3. 2. Evliyâyla İlgili Örnekler.....	306
2. 4. 4. Tasavvufî Bilgiler.....	309
2. 4. 4. 1. Tasavvufî Eserler ve Yazarlarına Dâir Bilgiler	309
2. 4. 4. 2. Tasavvuf İstılahları, Tasavvufî Meseleler ve Tasavvufun Hâl ve Makamlarına Dâir Bilgiler	310
2. 4. 4. 3. Mutasavvıfların Sözleri	317
2. 4. 5. Mezheplerle İlgili Bilgiler.....	319
2. 4. 6. Tefsirle İlgili Bilgiler.....	322
2. 4. 7. Hadîs-i Şeriflerle İlgili Bilgiler	325
2. 4. 8. Atasözleri ve Deyimler.....	327
2.5. SARI ABDULLÂH EFENDİ’NİN ŞERH METODU.....	332
2. 5. 1. Başlıkların Tercüme ve Şerhi	334
2. 5. 2. Beyitlerin Tercüme ve Şerhi.....	336
2. 5. 3. Kıssalardan ve Beyitlerden Alınacak Hisseye Dikkat Çekme.....	340
2. 5. 4. Göndermeler	341
2. 5. 4. 1. Metin İçi Göndermeler	341
2. 5. 4. 2. Metin Dışı Göndermeler	342
2. 5. 5. Nüsha Farklarına Değınme.....	342
2. 5. 6. Şârihlerin Yorumlarına Atıf, Eleştiri ve Reddiyeler	343
2. 5. 7. İktibaslar	345
2. 5. 7. 1. Âyet İktibasları	346
2. 5. 7. 2. Hadîs-i Şerif ve Hadîs-i Kudsî İktibasları	353
2. 5. 7. 2. 1. Hadîs-i Şerifler.....	356
2. 5. 7. 2. 2. Hadîs-i Kudsîler	396
2. 5. 7. 3. Diğer İktibaslar	404
2.6. ESERİN DİLİ VE ŞÂRİHİN ÜSLÛBU.....	406
2. 6. 1. Eserin Dili.....	406
2. 6. 2. Şârihin Üslûbu	409

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN NÜSHALARININ TANITIMI

3.1. YAZMA NÜSHALAR	418
3. 1. 1. Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüshalar.....	418
3. 1. 2. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'ndeki Nüshalar	455
3. 1. 3. Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüshalar	461
3. 1. 4. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Nüsha	463
3. 1. 5. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki Nüshalar.....	464
3. 1. 6. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüsha	466
3. 1. 7. Râşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüsha	468
3. 1. 8. İzmir Millî Kütüphane'deki Nüsha	469
3. 1. 9. İran, Âyetullah Mer'âşî-i Necefî Kütüphanesi'ndeki Nüsha.....	470
3. 1. 10. Mısır Millî Kütüphanesi'ndeki Nüshalar	471
3. 1. 11. Almanya Millî Kütüphanesi'ndeki Nüsha.....	472
3.2. MATBU NÜSHA	473

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN METNİ

4.1. METNİN HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN USÛL VE BAZI ÖNEMLİ BİLGİLER	474
4.2. METİN	481
SONUÇ	1387
KAYNAKÇA	1394
ÖZGEÇMİŞ.....	1423

TABLÖLAR LİSTESİ

TABLO 1: ÇERÇEVE HİKÂYESLER.....	235
TABLO 2: İÇ HİKÂYESLER.....	235
TABLO 3: MUHTELİF BAŞLIKLAR.....	236

KISALTMALAR LİSTESİ

a.e.	: aynı eser
a.g.b.	: adı geçen bölüm
a.g.e.	: adı geçen eser
a.g.m.	: adı geçen makale/madde
a.g.n.	: adı geçen nüsha
a.g.t.	: adı geçen tez/adı geçen tebliğ
a.s.	: aleyhisselâm
a.y.	: aynı yer
Bkz.	: Bakınız
C.	: cilt
Çev.	: çeviren
Ed.	: Editör
H	: Hicrî
Haz.	: hazırlayan
İÜ	: İstanbul Üniversitesi
Krş.	: karşılaştırm
Ktp.	: kütüphane
M	: Miladî
MÜ	: Marmara Üniversitesi
nşr.	: neşreden
No.	: numara
r.a.	: radiyallâhu anh
S.	: sayı
s.	: sayfa
s.a.v.	: sallallâhu aleyhi ve sellem
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
TDK	: Türk Dil Kurumu
TDVİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
thk.	: tahkik
TTK	: Türk Tarih Kurumu

TÜBA	: Türkiye Bilimler Akademisi
TY	: Türkçe yazmalar
t.y.	: Tarih yok
ö.	: ölümü
Üni.	: üniversitesi
v.d.	: ve diğerleri/ve devamı
vr.	: varak
Yay.	: yayınevi/yayınları
y.y.	: Yayın yeri yok/ Yayımcı yok

ÇEVİRİ YAZI ALFABESİ

ء	آ	ش	Ş, ş
ا	Ā, ā, A, a, E, e	ص	Ş, ş
ب	B, b	ض	Ḍ, ḍ, Ž, ž
پ	P, p	ط	Ṭ, ṭ
ت	T, t	ظ	Ẓ, ẓ
ث	Ṫ, ṯ	ع	‘
ج	C, c	غ	Ġ, ġ
چ	Ç, ç	ف	F, f
ح	Ḥ, ḥ	ق	Q, q
خ	Ḫ, ḫ	ک	K, k, G, g, ñ
د	D, d	ل	L, l
ذ	Z, z	م	M, m
ر	R, r	ن	N, n
ز	Z, z	و	V, v, ū, u, o, ö
ژ	J, j	ه	H, h, a, e
س	S, s	ی	Y, y, ı, i, ĩ

GİRİŞ

1. Anadolu Sahası Mesnevî Tercüme ve Şerhleri

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (ö. 672/1273) *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin Arapça mukaddimesinde *Mesnevî*'yi “Keşşâfu'l-Kur'ân” olarak isimlendirir.¹ Feridun Sipehsâlâr (ö. 712/1312 [?]) da Mevlânâ'dan ve *Mesnevî*'den bahsederken Sultan Veled'in (ö. 712/1312) bazı sözlerine de atıfta bulunarak şu hakikatlere işaret etmiştir: Evliyâullah, benlik anlamında kendilerini silip Allah'ta bâkî olduklarından dolayı bu zâtların şiirlerinde kendileri değil, İlâhî hakikatler görünür. Evliyânın şiirleri tamamıyla Kur'ân'ın tefsiri, tevhîd sırlarının mâdeni, hadîs-i şeriflerin beyânı ve hakikatlerin özüdür.²

Mesnevî'deki mânâların İslâmî edebiyatın beslendiği en temel iki kaynak olan Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in hadislerine dayanması konusu,³ *Mesnevî*'nin tamamının şârihi olan Mevlevî dedesi İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî tarafından da dile getirilmiştir.

“...Maânî-yi Mesnevî hazret-i Kur'ân ve ehâdis-i Resûl-i Melik-i Mennân üzere mübtenîdir. Nitekim Hz. Mevlânâ bu beyitle bu ma'nâya işâret edip buyururlar; nazm:

Men bende-i Qur'anem eger cân dârem
Men hâk-i reh-i Muhammed-i Muhtârem”⁴

¹ Mukaddimedeki bu kısım için bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, İstanbul, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1287, C. 1, s. 60. Bu hususla ilgili ayrıca bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Celâleddîn-i Rûmî: Şâiru's-Sûfiyyeti'l-Ekber, el-Kitâbu'l-Evvel**, terceme, şerh ve dirâse: Muhammed Abdüsselam Kefâfî, Saydâ-Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1966, s. 70. *Mesnevî*'nin Kur'ân-ı Kerîm'le güçlü bağına dâir bir çalışma için bkz. Hüseyin Güllüce, **Kur'ân Tefsiri Açısından Mesnevî**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1999.

² Bkz. Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr, **Zindegî-nâme-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî**, mukaddime: Saîd Nefîsî, Tahran, İntişârât-ı İkbâl, 1325, s. 70-72.

³ *Mesnevî*'nin hadis yönünden muhtevâsına dâir hazırlanmış olan iki mühim çalışmayı zikretmek yararlı olacaktır. Biri Bedüzzaman Fûrûzanfer, diğeri Ali Yardım tarafından hazırlanan bu iki kaynak için bkz. Bedüzzaman Fûrûzanfer, **Ehâdis ve Kısâs-ı Mesnevî (Telfiki ez-du kitâb “Ehâdis-i Mesnevî” ve “Mâhez-i Kısâs ve Temsilât-i Mesnevî”)**, tercüme ve tanzim: Hüseyin Dâvudî, Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381; Ali Yardım, **Mesnevî Hadîsleri (Tesbîr ve Tahrîc)**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2008.

⁴ “Ben, yaşadığım sürece Kur'ân'ın kuluyum. Ben, Muhammed-i Muhtâr'ın (s.a.v) yolunun toprağıyım.” Bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, **Minhâcü'l-Fukarâ**, haz. Safi Arpaguş, İstanbul, Vefa Yayınları, 2008, s. 32. Bu iki mısra Mevlânâ'nın 1173. rubâîsinin ilk mısralarıdır. Rubâînin son iki mısrası ise şöyledir: “Ger nakl kuned cuz İn kes ez-guftârem/ Bîzârem ez-û v'ez-în suhan bîzârem” “Eğer herhangi biri benim bu sözümde başka bir sözü bana nisbetle aktarırsa ondan da o sözünden de

Anadolu topraklarında Farsça olarak kaleme alınan *Mesnevî-i Ma'nevî*, yazıldığı XIII. yüzyıldan itibaren o kadar çok sevilmiş ve benimsenmiştir ki dilinin Farsça olması bile her kesimden insanın ona yönelmesine engel olmamıştır. Kemal Yavuz'un da belirttiği gibi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, toplumun her kademesinden insanla sıcak bir ilişki kurmayı ve herkesi kucaklamayı başarmıştı. Farsça yazmasına rağmen anlattıkları Türk hayatıydı.⁵ Bunun yanında *Mesnevî*, insanın hakikatini ve özünü kâmilten sunabildiği için evrenselleşip dünyaya mâl olmuş müstesnâ bir eserdir. Bu hususiyeti sebebiyle de söz konusu eserin daha iyi anlaşılabilmesi için yüzyıllardır çeşitli tercümeleri ve şerhleri yapılmış, Türk edebiyatı sahasında tahrir edilen örneklerle de bu sahada *Mesnevî* etrâfında zengin bir tercüme ve şerh literatürü oluşmuştur. İsmail Güleç tarafından bu eserlere dâir kapsamlı bir çalışma yapılmıştır.⁶ Ayrıca Şener Demirel'in bir çalışmasında da bu konuda ayrıntılı mâlûmat mevcuttur.⁷ Bu sebeple çalışmamızda *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhleri konusuna uzun uzadıya değinilmemiştir. Bununla birlikte bazı tez çalışmalarında İsmail Güleç'in eserinden de istifade edilerek mezkûr konuya geniş bir yer ayrılmıştır.⁸ Aşağıda söz konusu çalışmalardan istifade edilmekle birlikte tekrarlara düşmekten ve gereksiz bilgi yığını oluşturmaktan mümkün oldukça kaçınılarak çalışmamız açısından yararlı olacak özet mâhiyetinde bilgiler verilmiştir.

1.1. Tercüme Hakkında Bazı Bilgiler

rahatsız olurum.” Bu rubâî için bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr**, tashih: Bedüzzamân Fûrûzânfer, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, 1342, C. 8 (Rubâiyât), s. 198.

⁵ Bkz. Kemal Yavuz, “Türk Edebiyatında Mesnevî’den İlk Tercüme Hikâyeler ve Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni: Bildiriler, 15-17 Aralık 2000**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, 355.

⁶ Bkz. İsmail Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2008.

⁷ Bkz. Şener Demirel, **Dinle Neyden: Mesnevî’nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2009, s. 12-42. Yazarın başka bir çalışmasında da Mesnevî’nin Arapça, İngilizce ve başka bazı Doğu ve Batı dillerine yapılan tercüme ve şerhleriyle ilgili bilgiler yer alır. Bkz. Şener Demirel, “Mevlânâ’nın Mesnevî’si ve Şerhleri”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 5, S. 10, 2007, s. 475-480.

⁸ Bkz. Abdülkadir Dağlar, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üni. SBE, Kayseri, 2009, s. 29-66; Turgut Koçoğlu, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üni. SBE, Kayseri, 2009, s. 1-20; Sadık Yazar, “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Şerh Geleneği C. I”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2011, s. 419-462.

İsmail Güleç, *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhlerine dâir hazırladığı çalışmasında tercümeleri şu başlıklar altında tasnif etmiştir:⁹

1. İlk dönem tercümeler
2. Tamamına yapılan tercümeler
3. Kısmen düzenli yapılan manzum tercümeler
4. Seçme tercümeler

Konumuz doğrudan bu eserlerle ilgili olmadığından aşağıda “İlk dönem tercümeler”le ilgili genel bir bilgi verilip “Tamamına yapılan tercümeler” ismen zikredilmiş ve akabinde şerhler konusuna geçilmiştir.

“İlk dönem tercümeler” olarak anılan eserler, *Mesnevî*'den iktibasların ve *Mesnevî* etkisinin bâriz görüldüğü ilk örneklerdir. Eldeki verilere göre Gülşehrî ile başlayan¹⁰ ve sonrasında birçok isimle devam eden *Mesnevî*'yi kısmen veya tamamen tercüme ve şerh etme geleneği, Anadolu edebiyatında keyfiyeten olduğu kadar kemiyeten de mühim bir yere sahiptir.

Anadolu sahasının ilk dönem eserleri genişletilmiş tercümeler olup mütercimlerinin çeşitli tasarrufları ve ilaveleriyle te'lif boyutu da kazanmışlardır. Söz konusu döneme âit olup *Mesnevî* etkisi taşıdığı açık olan ve *Mesnevî*'den tercümeler içeren eserler de bu özelliği göstermektedir. Bunlar *Mesnevî*'den ilhâm alınarak yazılmış, *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin kaynak olarak kullanıldığı ve eserden bazı bölümleri içermesiyle de kısmî tercüme niteliği gösteren ilk örneklerdir.¹¹ Nitekim te'lif bir eser olan *Mesnevî*'deki hikâyelerin de çeşitli kaynakları vardır.¹²

⁹ Bunlarla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 66-135.

¹⁰ Bkz. Kemal Yavuz, **a.g.b.**, s. 355-381. Yavuz bu bildirisinde Gülşehrî'nin, Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ının tercümesi olan ve te'lifi birçok yönü de bulunan *Mantıku't-Tayr*'ına *Mesnevî*'den de beş hikâyeyi aldığını belirtir. Çeşitli beyit örnekleri sunan Yavuz, bu eserin ilk *Mesnevî* tercümesi olması yanında bazı kısımlarının şerhi oluşuna ve Gülşehrî'ye has pek çok yönüyle de eserin te'lifi yönüne dikkati çeker.

¹¹ “İlk dönem yapılan tercümeler” başlığında değerlendirilen diğer örnekler ve tespit edilen özellikleri için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 86-104.

¹² *Mesnevî*'de yer alan hikâyelerin kaynaklarına dâir bilgi için bkz. Saim Sakaoğlu, “*Mesnevî*'deki Hikâyelerin Kaynakları ve Tesirleri”, **I. Millî Mevlâna Kongresi (Tebliğler)**, 3-5 Mayıs 1985 Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya 1986, s. 105-113.

Mesnevî'nin tamamına yapılan manzum ve mensur tercümeler ise şunlardır: Güleç'in araştırmaları sonucunda eserin tamamına yapılan manzum tercüme sayısı üç olarak tespit edilmiştir:¹³

1. Nahîfî Süleyman Efendi'nin (ö. 1151/1738) Tercümesi¹⁴
2. Mehmed Şâkir Tercümesi (ö. 1252/1836)¹⁵
3. Ahmet Metin Şahin Tercümesi¹⁶

Mensur tam tercüme sayısı ise beştir:¹⁷

1. Veled Çelebi İzbudak (ö.1953) / Abdülbâki Gölpınarlı (ö.1982) Tercümesi¹⁸
2. Şefik Can (ö. 2005) Tercümesi¹⁹
3. Âmil Çelebioğlu (ö. 1990) Tercümesi²⁰
4. Adnan Karaismailoğlu Tercümesi²¹
5. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç Tercümesi²²

1.2. Şerhler Hakkında Bazı Bilgiler

¹³ Bu üç eserle ilgili bilgi için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 69-74.

¹⁴ *Mesnevî*'nin tamamına yapılan ilk manzum tercüme olan eser, Âmil Çelebioğlu tarafından mensur sadeleştirilmesiyle birlikte hazırlanarak yayımlanmıştır. Bkz. Süleyman Nahîfî, **Hız. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (K. S.) Mesnevî-i Şerîf Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi**, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1967.

¹⁵ Güleç'in çalışması dışında bu eserle ilgili bilgi için bkz. Bilal Çakıcı, "Mehmed Şâkir'in Manzum Mesnevi Tercümesi", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, Sayı 50, Doğumunun 800. Yılında Mevlana Özel Sayısı, 2008, s. 51-58.

¹⁶ Bkz. Mevlânâ, **Mesnevî: Manzum Tercüme**, 2 C., Çev. Ahmet Metin Şahin, İstanbul, Karbon Kitaplar, 2017.

¹⁷ Bu beş eserle ilgili bilgi için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 75-86.

¹⁸ Bu tercüme, ilki 1942 yılında olmak üzere MEB tarafından birkaç kere basılmıştır. Bkz. Mevlânâ, **Mesnevî**, Çev. Veled Çelebi İzbudak, karşılaştırma ve açıklama: Abdülbaki Gölpınarlı, Ankara, Milli Eğitim Gençlik ve Spor Bakanlığı Yayınları, 1988. Başka yayınları da mevcuttur. Örnek olarak bkz. Mevlânâ Celâleddîn, **Mesnevî**, Çev. Veled Çelebi İzbudak, Gözden Geçiren: Abdülbaki Gölpınarlı, Konya, Konya Büyükşehir Belediyesi, 2016.

¹⁹ Bkz. Mevlânâ, **Konularına Göre Açıklamalı Mesnevî Tercümesi**, Çev. Şefik Can, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1997.

²⁰ Yukarıda, Nahîfî'nin manzum tercümesini Âmil Çelebioğlu'nun yayına hazırladığı belirtilmişti. Bu tercüme, Çelebioğlu'nun Nahîfî tercümesindeki mensur sadeleştirme kısmının ayrı bir tercüme olarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkmış ve Çelebioğlu'nun talebesi Nihat Öztoprak tarafından hazırlanarak yayımlanmıştır. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Şerîf**, mütercim: Süleyman Nahîfî, Sadeleştiren: Âmil Çelebioğlu, Proje danışmanı: Nihat Öztoprak, İstanbul, Timaş Yayınları-Alperen Basım Yayın, 2007.

²¹ Bkz. Mevlânâ, **Mesnevî**, Haz. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, Haz. Adnan Karaismailoğlu, Konya, T.C. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü Yayınları, 2008.

²² Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Ma'nevî (Giriş-Çeviri)**, Çevirenler: Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.

Çalıştığımız eser bir şerh metni olduğu için *Mesnevî* şerhleri konusunda daha ayrıntılı mâlûmat kaydetmek gerekmektedir. Aşağıda evvelâ “şerh” kelimesinin mânâsına dâir bilgi verilmiş, akabinde genel olarak klasik şerh usûlüne değinilmiş ve sonrasında da *Mesnevî-i Ma’nevî* şerhleri konusuna geçilmiştir.

Arapça bir kelime olan “şerh,” lugatlarda genel olarak “müşkil, mübhem ve mahfî makûlesini keşf ve izhâr eylemek; kesmek, açmak; fehm eylemek”;²³ “anlamı kapalı ve anlaşılması zor bir metni açıklamak, mânâsını izhâr etmek, vâzîh ve âşikâr etmek, genişletmek, özelliklerini ortaya koymak ve yorumlamak”²⁴ şeklinde açıklanmıştır. Buna göre şerhler, bir metnin daha iyi anlaşılması amacıyla yapılan çalışmalardır.²⁵

Klasik şerhlerde usûl genellikle şu şekildedir: Şârih kaynak metni sunar, açıklanması gerektiğini düşündüğü kelimelerle ilgili anlam ve gramer yönünden açıklamalar yapar, bilgiler verir. Bu mâlûmatı yer yer âyetlerle, hadislerle, konuyu aydınlatacak bir sözle yâhut manzum parçayla destekleyebilir. Daha sonra da kaynak metin Arapça veya Farsça ise metnin tercümesi yapılır, açıklanır ve yorumlanır. Açıklama ve yorumlama kısmı; kaynak metnin hususiyetleri, şârihin bilgi seviyesi, konuya hâkimiyeti ve şahsî üslûbunun da etkisiyle muhtasar veya mufassal olabilir.²⁶ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* bu usûl düzenine göre değerlendirildiğinde şârihin kelime anlamlarına ve gramere dâir bilgilere seyrek olarak değindiği, beyitlerin anlamlarına dâir ise çeşitli iktibaslardan da istifade ederek oldukça geniş açıklamalar yaptığı görülmektedir.

Edebî bir eserin şerhinden söz ederken edebî metinlerin çeşitli anlam katmanlarına sahip olduklarını da zikretmek gerekir.²⁷ Eserin derinliğine göre değişik

²³ Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *El-Okyânûsu’l-Basît fî Tercemeti’l-Kâmûsi’l-Muhît: Kâmûsu’l-Muhît Tercümesi*, Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013, C. 2, s. 1157.

²⁴ Bkz. Ali Ekber Dihhudâ, *Lugatnâme*, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, 1341, C. 18/A, s. 307.

²⁵ Metin şerhine dair ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Nihad Tarlan, “Metinler Şerhine Dair”, *Edebiyat Meseleleri*, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1981, s. 189-202; M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007, C.2, s. 121-132.

²⁶ Şerhlerde usûle dâir geniş bilgi için bkz. Yazar, a.g.t, C. I, s. 71-85.

²⁷ Bu katmanlar genel olarak şu şekilde ifade edilebilir: dil, anlam, yorum, alımlama (“metnin, okuyucunun hayâl gücüyle yeniden inşa edilmesi” katmanı. Eser, ancak buna uygun derinlikte olursa bu katman bulunur), estetik zevk ve yargı katmanlarıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Çoban,

seviyelerde bulunan bu katmanlardan okurlar da kendi bilgi ve ilgileri ölçüsünde nasiplenirler. *Mesnevî* gibi derinliği ziyâde olup evrensel hâle gelmiş ve herkesin kendisinden bir şeyler bulabildiği bir kaynağın okunup anlaşılması ve yorumlanmasında da muhataplarının ilmine, irfânına ve hayat görüşüne göre bazı farkların olması normaldir. Nitekim *Mesnevî* şerhlerinde de şârihlerin hususiyetlerine göre farklılıklar mevcuttur.

Güleç, sözü edilen çalışmasında *Mesnevî* şerhlerini şu başlıklar altında tasnif etmiştir:

1. Tamamına yapılan şerhler
2. Kısmen yapılan şerhler
3. *Mesnevî*’den yapılan intihap şerhleri
4. Dîbâce şerhleri
5. *Mesnevî*’nin birkaç beytine yapılan şerhler
6. İlk on sekiz beyit şerhleri
7. Seçme beyitlere beş beyit ilâvesiyle yapılan şerhler²⁸

Aşağıda görüleceği üzere bu tasnif içinden *Mesnevî*’nin “tamamına yapılan şerhler”e, “kısmen yapılan şerhler”den en mühim görülenlere ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’ye dâir tespitlerimizde faydalı olup bir yol haritası oluşturacak örneklerle genel hatlarıyla değinilmiştir. Nitekim çalıştığımız şerh metni de “kısmen yapılan şerhler” sınıfına girmektedir.

İsmail Güleç, *Mesnevî*’nin tamamına yapılmış olan şerh sayısını “yedi” olarak tespit etmiştir. İlgili kısımda belirtileceği üzere bunlar arasında zikredilmiş olan Şifâî Mehmed Dede’nin şerhinin tam şerh olması konusu netlik kazanmadığından aşağıdaki listede söz konusu şerh hâriç tutulmuş olup diğer altı eser ise şunlardır.²⁹

Edebiyatta Üslûp Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak), Ankara, Akçağ Yayınları, 2004, s. 67-79.

²⁸ Bu bölümlerin tamamı için bkz. Güleç, a.g.e., s. 136-245.

²⁹ Sürûî mahlaslı Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa Efendi’nin (ö. 969/1561-1562) şerhi de *Mesnevî*’nin tamamını içermekle birlikte Farsça olarak kaleme alınmıştır. Fakat kaynaklarda bu şerhle ilgili çelişkili bilgiler bulunmaktadır. Meselâ Abdülbâki Gölpınarlı, “*Mesnevî*’yi Türkçe şerh edenleri de kısaca yazıyoruz.” cümlesinden sonra ilk olarak bu eseri kaydetmiş; fakat mâhiyetine dâir bilgi vermeyip “Gelibolulu Sürûî Mustafa’nın bu şerhi, anlayış bakımından pek hatalıdır.” ifadesiyle yetinmiştir. Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983, s. 142. Semih Ceyhan ise söz konusu şerhin Anadolu sahasında *Mesnevî*’ye yapılan ilk “tam” şerh olup Farsça olduğu bilgisini vermektedir. Bkz. Semih Ceyhan, “*Mesnevî*”, **TDVİA**,

1. **Şerh-i Mesnevî-i Şerîf / Mustafa Şem'î Dede (ö. 1011/1602-1603?)**
2. **Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Ma'ârif / İsmâil Rusûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631)**
3. **Hulâsatu's-Şurûh / Muhammed Murâd-ı Nakşibendî (ö. 1265/1848?)**
4. **Şerh-i Mesnevî / Ahmed Avni Konuk (ö. 1938)**
5. **Şerh-i Mesnevî / Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951)³⁰**
6. **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi / Abdülbâki Gölpınarlı (ö. 1982)**

İstanbul, 2004, C. XXIX, s. 331. Bununla birlikte Şeyda Öztürk, Şem'î ve şerhi üzerine hazırladığı çalışmasında Ülker Aytekin ve İsmail Güleç'i kaynak göstererek bu şerhin *Mesnevî*'nin ilk üç cildine yapılmış bir şerh olduğuna dâir bir bilgi bulunduğunu belirtir. Bkz. Şeyda Öztürk, **Şem'î Efendi ve Mesnevî Şerhi**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011, s. 143, 86 numaralı dipnot. Aytekin'de bu bilgi yer almakla birlikte Öztürk'ün verdiği sayfa numarası hatalı görünmektedir (Öztürk 199. sayfaya atıf yapmıştır; fakat biz sözü edilen bilgiyi Aytekin'in çalışmasının 234. sayfasında tespit edebildik. Bkz. Ülker Aytekin, "Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi," Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 2002, s. 234. Çalışma 2017 yılında basılmış olup onda da aynı bilginin tekrâr edildiği görülmektedir. Bkz. Ülker Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Ed. Hür Mahmut Yücel, Konya, Umde Yayınevi, 2017, s. 259. Belirtilen sayfada şerhin dilinin "Farsça" olduğu kaydedilmişken aynı yayının 179. sayfasında ise mezkûr şerhin "Osmanlı coğrafyasında telif edilmiş Türkçe eserlerden" olduğu yazılmıştır). İsmail Güleç'in kaynak gösterilen makâlesinde ise böyle bir bilgi mevcut değildir. Güleç, söz konusu makâlenin ilgili kısmında: "Mesnevî'nin altı cildi üzerindeki büyük şerhi, 'şârih-i Mesnevî' unvanı ile şöhret bulmasını temin etmiştir. Mesnevî'nin bir bölümünü şerh etmiştir." (Bkz. İsmail Güleç, "Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri", **Osmanlı Araştırmaları**, XXI, İstanbul, 2001, s. 227.) ifadeleriyle, yanılmaya sebebiyet verecek iki mütenâkız cümleyi peş peşe kullanmış ve bu muğlaklığı giderecek tatmin edici bir açıklama da yapmamıştır. Esâsen Güleç'ten alıntılanan ilk cümle olan: "Mesnevî'nin altı cildi üzerindeki büyük şerhi, 'şârih-i Mesnevî' unvanı ile şöhret bulmasını temin etmiştir." kısmı, Sürûrî'nin şerhi üzerine bir yüksek lisans tezi hazırlamış olan Orhan Baştürk'ün çalışmasında da aynen mevcuttur. Dolayısıyla bu cümlelerin Baştürk'ün çalışmasına dayandığı, ikinci cümle olan: "Mesnevî'nin bir bölümünü şerh etmiştir." ifadesinin ise Güleç tarafından eklendiği anlaşılmaktadır. Diğer taraftan Orhan Baştürk'ün çalışmasında da şerhin mâhiyetine dâir açıklayıcı bir bilgi tespit edilememiştir (Güleç'in makâlesinden alıntılanmış olan ilk cümle için bkz. Orhan Baştürk, "Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi, Tanırım-İndeks-Tenkitli Metin (v.1b-40a)", Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üni. SBE, Konya, 1997, s. 3). Güleç tarafından kaleme alınan TDVİA'daki "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa" maddesinde ise Sürûrî'nin şerhi, "Mesnevî'nin Anadolu sahasında Farsça ilk tam şerhi" olarak zikredilmiştir. Bkz. İsmail Güleç, "Sürûrî, Muslihuddin Mustafa", **TDVİA**, İstanbul, 2010, C. XXXVIII, s. 171. Yakın zamanda yapılmış bazı çalışmalarda ise Güleç'in yazdığı bu maddeye atıf yapılarak şerhin Farsça olup *Mesnevî*'nin tamamını içerdiği bilgisi kaydedilmiş olmakla birlikte sözü edilen çelişkili bilgilere değinilmemiş ve bu konular tartışılıp değerlendirilmemiştir. Bkz. Ahmet Türkmen, "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt) (Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üni. SBE, Kırıkkale, 2018, s. 6; Tolga Gücük, "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (II. Cilt) (Farsça Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üni. SBE, Kırıkkale, 2019, s. 5; Muhsine Beyza Dolgun, "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (IV. Defter; 1-2300. Beyitler) (Farsça Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üni. SBE, Kırıkkale, 2019, s. 7. Araştırmamız sırasında Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi'nde şerhin altı cildinin de bulunduğu görülmüş ve Sürûrî'nin şerhinin *Mesnevî*'nin tamamını ihtiva eden Farsça olarak kaleme alınmış bir şerh olduğu teyit edilmiştir. Şerhin birinci defterden başlamak üzere altı deftere âit nüshaları için sırasıyla bkz. Süleymâniye Ktp., Nâfiz Paşa Koleksiyonu, No. 562, 563, 564, 565, 566, 567.

³⁰ Hayatı hakkında bilgi için bkz. A. Atillâ Şentürk, **Tahir'ül-Mevlevi Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.

Bu isimlere Hüseyin Top'un da ilâve edilmesi gerekmektedir; zîrâ Güleç'in çalışması yayımlandıktan sonra Hüseyin Top tarafından kaleme alınan *Mesnevî* şerhi de tamamlanmış bulunmaktadır:

7. Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi / H. Hüseyin Top

Bu şârihlerden Muhammed Murâd, tarîkaten Nakşibendî olup diğerleri Mevlevîdir. Mezkûr tam şerhlerin her biriyle ilgili temel bazı bilgiler şunlardır:

1. Şerh-i Mesnevî-i Şerîf / Mustafa Şem'î Dede (ö. 1011/1602-1603)

Mesnevî'nin ilk Türkçe tam şerhi, Şem'î (ö. 1011/1602-1603?) tarafından ve *Mesnevî*'nin te'lîfinden yaklaşık üç asır sonra mensur olarak kaleme alınmıştır. Mevlevî dedesi ve âlim bir zât olan şârih, XVI. yüzyılın ilim ve kültür hayatında Farsça tasavvufî eserlerden Türkçeye yapmış olduğu tercüme ve şerhlerle adını duyurmuş, III. Murad'ın (ö. 1003/1595) isteği üzerine kaleme aldığı *Mesnevî* şerhiyle de meşhur olmuştur.³¹ İlk cildin şerhine 995/1586 yılında başlayan Şem'î, altıncı cildi 1005/1596 senesinde tamamlamaya muvaffak olmuştur. İlk beş cildi tamamladıktan sonra şerhine iki yıla yakın süre ara vermiş, altıncı cildi bu gecikmenin ardından tamamlamıştır. Bu sürede III. Murad vefât etmiş olup son cilt III. Mehmed'e (ö. 1012/1603) sunulmuştur.³² Müellif nüshasından istinsah edildiği bilgisi bulunan bir nüshanın ferağ kaydında şerhin yedi yılda tamamlandığına dâir şârihin ifadeleri yer almaktadır.³³ Buna göre, şerhe ara verdiği süreleri hâriç tuttuğu anlaşılmaktadır. Eser üzerine çeşitli çalışmalar yapılmıştır.³⁴

Şem'î'nin şerhinde sâde bir Türkçe hâkim olup Arapça ve Farsça terkipleri çok sık kullanmamıştır.³⁵ Bu şerhin Osmanlı toplumunda genel bir kabul gördüğü, Esrar Dede'nin şu ifadelerinden anlaşılmaktadır:

³¹ Şem'î'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 81-108; Dağlar, **a.g.t.**, s. 70-87; Koçoğlu, **a.g.t.**, s. 21-31.

³² Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 126-127.

³³ Şem'î, **Şerh-i Mesnevî**, Süleymaniye Kütüphanesi, Molla Ârif-Molla Murad Koleksiyonu, No. 38, vr. 592a.

³⁴ Bkz. Öztürk, **a.g.e.**; Dağlar, **a.g.t.**; Koçoğlu, **a.g.t.**; Oğuzhan Şahin, “Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. ciltler) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üni. SBE, Kayseri, 2012; Sait Yilter, “Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üni. SBE, Kayseri, 2016.

³⁵ Eserin metni için yukarıdaki dipnotta kayıtlı tez çalışmalarına mürâcaat ediniz.

Mesnevî-i Şerîf'ün elfâz ü lügâtını terceme tarzında bir matbu şerh yazup Allâh Allâh muktezâ-yı intisâb u hulûsları berekâtiyle bir rütbede meşhûr-ı âfâk olmuştur ki her diyârda nüshası ve belki her hücrede birkaç varakası bulunmak der-kârdur.³⁶

Eserle ilgili bir doktora tezi hazırlayan ve bu çalışması yayımlanmış olan Şeyda Öztürk, Türkiye kütüphaneleri yanında İngiltere ve Mısır da dâhil olmak üzere Şem'î şerhinin 47 nüshasını tespit etmiştir.³⁷

Mesnevî şerhlerinin ve şârihlerinin çoğunu ağır bir dille eleştiren Abdülbâki Gölpınarlı, “Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik” adlı kitabında Şem'î'nin şerhinin “baştan başa hatalarla dolu”³⁸ olduğunu iddia eder. Gölpınarlı'nın, bu yorumunda önyargılı davrandığı anlaşılmaktadır; zîrâ şerhle ilgili yorum yaptığı kısımda Şem'î'yle ilgili:

Âşık ve Hasan Çelebiler, Şem'î'nin pek rind bir adam olduğunu, Şeyh Vefâ sûfîlerinden olup Vefâ camiinde, yahut tekkesinde oturduğu halde meyhanelerde düşüp kaldığını, yoklukla vakit geçirdiğini söylerler. İhtimal bu hatalara, yaşayışının düzgün olmaması ve bu yüzden meydana gelen zarurî ihtimaller sebep olmuştur.³⁹

demektedir. Fakat Şeyda Öztürk, söz konusu tezkirelerde anlatılanın Şem'î Şem'ullâh değil, Prizrenli Şem'î (ö. 936/1529) olduğunu belirterek Gölpınarlı'nın bu konuda dikkatli davranmadığını ifade eder.⁴⁰

Mesnevî'nin Arapça dîbâcesini de şerh eden Şem'î, *Mesnevî* beyitlerini genellikle mısra mısra tercümeyi tercih etmiştir. Şerhe geçmeden önce açıklanması gerektiğini düşündüğü kelimelerin anlamını verip açıklamış ve icap eden gramer bilgilerine değinmiştir. Sarı Abdullâh Efendi'nin çeşitli kaynaklardan aldığı Türkçe, Arapça, Farsça manzum ve mensur iktibaslarıyla mukâyese edilince Şem'î'nin

³⁶ Bkz. Esrar Dede, **a.g.e.**, Haz. İlhan Genç, s. 261.

³⁷ Bunların bazıları şerhin altı cildini de içerirken bazıları tek cildi veya birkaç cildi içeren nüshalardır. Bilgi için bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 113-122.

³⁸ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 143.

³⁹ Gölpınarlı, **a.y.**

⁴⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 112. Biz de Âşık Çelebi ve Kınalızâde tezkirelerindeki ilgili kısımları inceleyerek Gölpınarlı'nın Prizrenli Şem'î'ye dâir bilgilerle Şem'î Şem'ullâh Efendi'yi değerlendirdiği bilgisini teyit ettik. Bkz. Âşık Çelebi, **Meşâirü's-Şuarâ: inceleme-metin**, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010, C. 3, s. 1443-1444; Kınalı-zâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şuarâ**, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara, TTK Yayınları, 2014, C.1, s. 524-526.

iktibasları oldukça azdır.⁴¹ Şeyda Öztürk, Şem’î’nin seksenden fazla kaynaktan iktibasta bulunduğunu belirtir.⁴²

Şem’î, Muhyiddin İbn Arabî’ye yaptığı atıflarla da dikkati çekmektedir. İlk Türkçe tam *Mesnevî* şerhini kaleme alan şârih olduğu için bunu belirtmekte yarar vardır.⁴³ Zîrâ Sarı Abdullâh Efendi de dâhil olmak üzere daha sonra *Mesnevî*’yi şerh edenlerin büyük kısmı İbn Arabî’nin görüşleriyle *Mesnevî*’nin felsefesini aynı kaynağın cevheri olarak gördükleri yaklaşımlarla şerhlerini meydana getirmişlerdir. Esâsen klasik şârihlerin *Mesnevî* şerhindeki temel yaklaşımları ve beyitlere getirdikleri açıklamalar özü itibarıyla genellikle benzerdir; fakat kimisi Şem’î gibi muhtasar,⁴⁴ kimisi ise Sarı Abdullâh Efendi örneğindeki gibi mufassal açıklamalar yapmalarıyla farklılık arz ederler.⁴⁵ *Mesnevî*’nin muhtasar şerhleri arasında kabul edilen Şem’î’nin şerhinden,⁴⁶ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin çalıştığımız kısmındaki ilk iki beyte denk gelen bölüm, mukâyese imkânı sağlaması için Dağlar’ın çalışmasından alınmıştır:

Hâk Kârunrâ çü fermân derresîd

Çünkü fermân-ı İlâhî irişdi, hâk Kârûnı [derresîd fi’l-i mâzî müfred-i müzekker-i gâyibdür]

Bâzer u tahteş beka’r-i hod keşîd

zer ü tahtı ile kendünün ka’r u tahtına çekdi, ya’nî yutdı. Pes, ma’lûm oldu ki hâkûn dağı fark u temyîzi vardır. Beyt:

Genc-i Kârun ki furû mîreved ezğahr henûz
Hûnde bâşî ki hem ezğayret-i dervîşânest⁴⁷

Âb u gil çün ezdem-i ‘îsî çerîd

Âb u gil çünkü hâzret-i ‘îsânun nefesinden otladı, ya’nî nefesine qarîn oldu; [dem bunda nefes ma’nâsınadır]

Bâl ü per bü’ğşâd u murğî şud perîd

⁴¹ Şerhin metni için bkz.: Koçoğlu, a.g.t.; Dağlar, a.g.t.; Şahin, a.g.t.; Yilter, a.g.t.

⁴² Bkz. Öztürk, a.g.e., s. 136.

⁴³ Bu konuda detaylı bilgi ve örnekler için bkz. Öztürk, a.g.t., s. 205-217.

⁴⁴ İlk 18 beytin hacmine bakılınca da muhtasar bir şerh olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 218-227.

⁴⁵ Sarı Abdullâh Efendi’nin şerhinde ilk 18 beyit için bkz. Sarı Abdullah Efendi, a.g.e., C. I, s. 82-124.

⁴⁶ Bkz. Güleç, a.g.e., s. 140.

⁴⁷ “Kârun’un hazînesi kahırdan dolayı hâlâ aşağı inmektedir; bilmiş ol ki bu dervişlerin kızgınlığı böyledir.”

Bir murğ oldu ve bāl ü per açdı uçdı. “İnnī ahluku lekum mine’t-ṭīni kehey’eti’t-ṭayri fe enfuḥu fīhi fe yekūnu ṭayran biiznillāh”⁴⁸ çerid ve perid fi’l-i māzī müfred-i müzekker-i gāyibdür. Murğdan murād yarasadur, kıssadan hisse bu beytten rüşendür [bāl ü per kanad ma’ nāsınadur].⁴⁹

2. Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Ma’ârif / İsmâil Rusûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631)

Mesnevî’nin tamamını mufassal olarak şerh eden ilk şârih, İsmâil Rusûhî-i Ankaravî’dir.⁵⁰ Bir Mevlevî dedesi olan Ankaravî, Sarı Abdullâh Efendi’nin de çok saygı duyduğu bir zâttır.⁵¹ Şerhini 1030/1621 yılında yazmaya başlamış ve altıncı defteri 1036/1627 yılının Ramazan ayında tamamlamıştır.⁵² Ankaravî çok eleştirilmesine sebep olan *Mesnevî*’nin tartışmalı yedinci cildini de şerh etmiştir. Bu cildin de 1039/1629 yılından önce tamamlandığı düşünülmektedir.⁵³ Rusûhî Dede, faydalandığı kırka yakın kaynağı şerhinin mukaddime kısmında zikrederek okurlara bibliyografyasını da sunmuştur.⁵⁴ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin geneli üzerine inceleme mâhiyetinde çalışması bulunan Ülker Aytekin, Sarı Abdullâh Efendi’nin çeşitli alanlara âit yüzden fazla kaynağı kullandığını tespit etmiş ve bu kaynaklar hakkında bilgi vermiştir.⁵⁵ Abdullâh Efendi’nin kaynaklarıyla mukâyese edildiğinde Ankaravî’nin kaynakçasının da geride kaldığı görülmektedir.

Gölpınarlı, Şem’î’yi eleştirdiği gibi Ankaravî’yi ve şerhini de ağır bir dille eleştirmiştir. Ankaravî’nin kendisinin ve şerhinin Mevlevîler arasındaki şöretini:

⁴⁸ “Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah’ın izni ile o, kuş olur. Yine Allah’ın izni ile körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim.” Âl-i İmrân/49.

⁴⁹ Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 472. (878 ve 879. beyitler). *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’deki ilgili kısım karşılaştırmak bu çalışmanın 581-486. sayfalarına mürâaat ediniz.

⁵⁰ Güleç, a.g.e., s. 142.

⁵¹ Nitekim Abdullâh Efendi’nin *Semerâtu’l-Fuâd*’ı yazmasında Ankaravî’yle bir muhabbetinin etkisi olmuştur. Bunu eserin sonunda kendisi anlatmaktadır. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, *Semerâtu’l-Fuâd fi’l-Mebde’ ve’l-Meâd*, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288, s. 307–308.

⁵² Bkz. Ahmet Tanyıldız, “İsmâil Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üni. SBE, Kayseri, 2010, s. 6-10.

⁵³ Bu konu bütün detaylarıyla Semih Ceyhan’ın çalışmasında ele alınmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Semih Ceyhan, “İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, Doktora Tezi, Uludağ Üni. SBE, Bursa, 2005, s. 321-368.

⁵⁴ Bu kaynaklar için bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 62.

⁵⁵ Bkz. Aytekin, a.g.e., s. 139-201. Çalıştığımız kısımda tespit edilen kaynaklarla ilgili ise bu çalışmanın 236-294. sayfalarına mürâaat ediniz.

“...bu şöhret hiçbir zaman haklı değildir.”⁵⁶ cümlesiyle değerlendiren Gölpınarlı, eleştirilerine şu sözlerle devam eder:

Ankaravî, Mevlânâ'nın diğer eserlerini okumamış, okumuşsa bile dikkat etmemiş, hele Şems'in “Makâlât”ıyla hiç meşgul olmamıştır. Bu yüzden Makâlât'ta geçen Mesnevî hikâyelerinden haberi olmadığı gibi meselâ “Fîhi mâ-fih”te şerhedilen bir Mesnevî beytinden de haberi yoktur. Bütün bunlar bir yanda kalsın, o, şerhine esas ittihaz etmek için doğru bir nüsha dahi bulmaya lüzum görmemiştir. Şerhinin esas olan metin baştan başa yanlış, birçok yerleri de kasten tahrif edilmiş bir metindir. Bunları da bir tarafa bırakalım, şârih, eserini şerh ettiği Mevlânâ'nın üslubundan ve felsefesinden de haberi olmadığını, Mevlânâ'nın olmayan yalancı yedinci cildi şerh etmekle isbat etmiştir. (...) Rûsûhî, Mevlânâ'yı İbn-i Arabî'nin felsefesini esas tutarak şerh etmiştir. Yukarıdaki kusurlara, Fars dilinin ıstılahlarını bilmeyişini, daha doğrusu Farsçasının kitap Farsçası oluşunu da katmak gerekir. Bütün bunlara rağmen, Ankaravî şerhinin diğer şerhlere nispetle iyi olduğunu söylersek Mesnevî şerhlerinin ilmî karakterini belirtmiş oluruz.⁵⁷

Gölpınarlı'nın bu iddiaları Ankaravî ve şerhi üzerine bir doktora tezi hazırlamış olan Semih Ceyhan tarafından eleştirilmiş, Ankaravî'nin eserleri ve hayatından örnekler verilerek söz konusu iddialar cevaplanmıştır. Ceyhan: “Gölpınarlı'nın ‘ilmî’ ile kastettiği pozitif anlamda bilimselliktir ki Ankaravî'nin ilim anlayışıyla bir ilgisi yoktur.” cümlesiyle Ankaravî gibi mutasavvıf şârihlerin ilme bakışına da işaret etmiştir. Gölpınarlı'nın, kendi şerhinden önce yazılmış şerhlerin neredeyse tamamını kesinlik bildiren ifadelerle yanlış görüp şârihlerini ağır bir üslupla eleştirmesi karşısında Ceyhan'ın tesbîti dikkate değerdir.⁵⁸ Ayrıca Gölpınarlı'nın ağır eleştirilerle ve kat'î hükümlerle değerlendirdiği bir şerhi diğerlerine nispetle iyi görerek bununla şerhlerin “ilmî karakterini” belirlemesinin ne derece “ilmî” olduğu da tartışmaya açıktır.

Ankaravî de şerhine dîbâceyle başlamıştır; fakat beyitlerin şerhinde Şem'î ve Sarı Abdullâh Efendi'nin aksine mısra mısra değil de beyit beyit tercümeyle tercih etmiştir. Dili, anlattığı konuya göre yer yer ağırlaşır bazen de sâdeleşmektedir; fakat

⁵⁶ Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 143.

⁵⁷ Gölpınarlı, **a.y.**

⁵⁸ Ceyhan'ın Gölpınarlı'nın eleştirilerine dâir cevapları için bkz. Ceyhan, **a.g.t.**, s. 21-23; ayrıca bkz. s. 321-327 ve 426-428.

Şem'î'nin şerhinde olduğu gibi genel olarak sâde bir dil kullandığını söylemek zordur. Nitekim *Mecmûatu'l-Letâyif*'te tamlamaların sıklıkla kullanılmış olması da onun önceki dönemden farkını ortaya koymakta ve XVII. yüzyıla âidiyetini yansıtmaktadır.

Şârihlerin çoğunda olduğu gibi Ankaravî de ilk 18 beyti mufasssal şerh etmiş; diğer beyitlerde ise bazen muhtasar bazen de mufasssal açıklamalar yapmıştır. Bazı beyitlerde açıklanması gerektiğini düşündüğü kelimelerle ilgili anlam bilgisi, gramere dâir mâlûmat ve etimolojik bilgiler veren Ankaravî, yer yer de çeşitli kaynaklardan beyte dâir açıklamalarını destekleyen iktibaslar yapmıştır.⁵⁹ Dile ve üslûba dâir fikir vermesi adına Erdoğan Taştan'ın çalışmasından istifade edilerek Ankaravî şerhinden de aynı beyitler aşağıya kaydedilmiştir:⁶⁰

Ḥāk Kārūn rā çu fermān der resīd
Bā zer u taht-eş be-ka' r-ı ḥod keşīd

Ḥāk, Kārūnı çün kim aña fermān-ı İlāhî irişdi, zer ü tahtı ile anı kendünün ka' rına çekdi.

Āb u gil çun ez-dem-i 'İsā çerīd
Bāl u per bu'gşād u murğī şud perīd

Āb u gil çün kim Ḥazret-i 'İsā'nuñ nefesinden otladı, ya'nî anuñ dem-i mübârekinden feyz aldı ve ḥayāt buldu, bāl ü per açdı ve bir mürğ olup uçdı. Nitekim bu âyet-i kerime bu ma'nāya şehâdet ider. Kâlellâhu te'âlā ḥâkiyen 'anhü: "İnnî aḥluḳu le-küm mine't-ṭîni ke-hey'eti't-ṭayri fe-enfuḥu fîhi fe-yekûnu ṭayran bi-izni'llāh"⁶¹ Bu ḥâşiyet senüñ vücûduñda daḥı ḥâşıl olur ve senüñ nefesüñden nice

⁵⁹ Ankaravî'nin şerh metoduyla ilgili detaylı bilgi için bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 64-77.

⁶⁰ Ankaravî'nin bu beyitlerin ilkinin yalnızca tercüme etmekle yetindiği, diğerini ise kısaca şerh ettiği görülmektedir; fakat şerh metodu hakkında verdiğimiz bilgilerden anlaşılacağı üzere genel usûlü bu değildir. Bazı beyitleri kısa açıklamalarla geçse de *Mecmûatu'l-Letâyif*'te mufasssal şerh edilmiş pek çok beyit de mevcuttur. Metin için bkz. Erdoğan Taştan, "İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif, I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme", Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul, 2009, s. 146-1340 (İlk 18 beytin şerhi, s. 146-181 arasında yer alır).

⁶¹ Yüce Allâh bundan hikâye ederek şöyle buyurur: "Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o, kuş olurur." (3 Âl-i İmrân 49). Çalışmada âyetin orijinal imlâsı da yer almaktadır; fakat biz yalnızca transkripsiyonunu kaydettik.

tuyûr-ı Cennet hayât bulup zuhûra gelür. Nitekim bu beyt, bu ma'nâya şehâdet kıılır:⁶²

3. Hulâsatu's-Şurûh / Muhammed Murâd-ı Nakşibendî (ö. 1265/1848?)

Nakşibendî şeyhlerinden olan Hâfız Muhammed Murâd, XVIII. yüzyıl Nakşibendî-Müceddidî şeyhlerinden olan Murâd-ı Buhârî (ö. 1132/1720)⁶³ ile karıştırılmıştır. Muhammed Murâd-ı Nakşibendî, babası Abdülhalîm Efendi gibi Murâd Molla Tekkesi'nde şeyhlik yapmış bir zâttır. Söz konusu isim karışıklığının Gölpınarlı'dan kaynaklanmış olması muhtemeldir. Zîrâ Bursalı Mehmed Tâhir (ö.1925) *Osmanlı Müellifleri* adlı eserinde “Mehmed Murâd-ı Nakşibendî” olarak ismini doğru bir şekilde kaydetmiş ve *Hulâsatu's-Şurûh* adını verdiği, *Mesnevî*'nin tamamını içeren bir şerhi olduğunu belirtmiştir.⁶⁴ Gölpınarlı (ö.1982) ise *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik* adlı eserinin *Mesnevî* şârihlerinden bahsettiği bölümünde şârihin ismini “Şeyh Murâd-ı Buhârî” olarak kaydetmiş; fakat Muhammed Murâd-ı Nakşibendî hakkında bilgi verip onun şerhinden söz etmiştir.⁶⁵ Zekiye Güntan da Muhammed Murâd-ı Nakşibendî ve *Hulâsatu's-Şurûh* üzerine yaptığı çalışmada isimlerin karıştırılması konusuna değinmiştir.⁶⁶

Şârihin eserine verdiği isimden de anlaşılacağı üzere gâyet muhtasar olan şerhin yazılma hikâyesi mukaddime kısmında anlatılmıştır: es-Seyyid, el-Hâc Hâfız Muhammed Murâd en-Nakşibendî, tekkesinde ilim öğretmekle meşgul olduğu sırada *Mesnevî*'yi üç kere hatmetmiş ve aklına muhtasarca bir şerh yazmak gelmiştir. Talebelerinin de istemesiyle 1255 senesinin Receb ayında (1839, Eylül) şerhine başlamış⁶⁷ ve 1256 senesinin Zi'l-kâde ayında (1841, Ocak) ilk defterin şerhini,⁶⁸

⁶² Bu ifadeyle sonraki beyte geçmektedir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 461-462 (876 ve 877. beyitler)

⁶³ Bilgi için bkz. Halil İbrahim Şimşek, “Murad Buhârî”, *TDVİA*, C. XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 185-187.

⁶⁴ Bkz. Bursalı Mehmed Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, Haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara, TÜBA, 2016, C. 1, s. 180.

⁶⁵ Bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 144.

⁶⁶ Bu hususlarda ayrıntılı mâlûmat ve Muhammed Murâd-ı Nakşibendî'nin hayatı hakkında detaylı bilgi için bkz. Zekiye Güntan, *Muhammed Murad Nakşibendî ve Hulâsatü's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beyit*, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010. (2009 yılında Selçuk Üniversitesi SBE bünyesinde tamamladığı yüksek lisans tezinin yayımlanmış hâlidir). İsim karışıklığıyla ilgili bkz. Güntan, a.g.e., s. 41-42. Ayrıca bkz. Hatice Özdi, “Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî”, *Turkish Studies*, Ankara, Volume 8/12 Fall 2013, s. 1009-1016.

⁶⁷ Bkz. Süleymânîye Kütüphanesi, M. Ârif-M. Murâd Koleksiyonu, no. 112-1, vr.1b.

1257 senesinin Safer ayında (1841, Nisan) ikinci defteri,⁶⁹ 1258 senesinin Muharrem ayında (1842, Şubat) üçüncü defteri,⁷⁰ yine 1258 senesinin Zilhicce ayında (1843, Ocak) dördüncü defteri,⁷¹ 1261 senesinin Rebûlâhir ayında (1845, Nisan?) beşinci defteri⁷² ve 1264 Cemâziyelâhinde⁷³ (1848, Mayıs) son defteri tamamlayarak *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmiştir.⁷⁴

Hulâsatu's-Şurûh da *Mesnevî*'nin dîbâcesinin şerhiyle başlar. Nüshada 1b'nin sonunda başlayan bu kısım 4b'nin sonunda hitâma ermektedir. İlk 18 beyit de 5a'nın hemen başında başlayıp 8b'nin ortalarında tamamlanmaktadır.⁷⁵ Şârih sâde bir dil kullanarak açıklamalarının basit ve anlaşılır olmasını hedeflemiştir. Beyit beyit tercümeyle tercih etmiş, yer yer kelime bilgisi vermiş ve gramer açıklamaları yapmıştır.

Gölpınarlı, “Murâd-ı Buhârî” olarak kaydettiği Muhammed Murâd-ı Nakşibendî'yi âlim olması yönüyle takdir etmekle birlikte onun şerhini de: “Ana kaynaklar okunmadan yazılmıştır.” sözüyle eleştirmiştir.⁷⁶ Murâd-ı Nakşibendî'nin şerhinden de örnek olarak aynı beyitler alınmıştır:

**Ḥāk Ḳārūn-râ çu fermân mî-resîd
Bâ-zer u taḥteş be-qa' r-i ḥod keşîd**

Toprak Ḳārūn'ı çünkü fermân-ı İlâhî yetişdi, altını ile ve taḥtî ile kendü qa' rına çekdi.

Şu iki beyt yine cemâdâtın Ḥaḳ te' âlânın dostlarını bilüp ve incitmedigini beyândır:

**Âb u gil çun ez-dem-i 'İsâ çerîd
Bâl u per bu'gşâd u murğî şud bedîd**

⁶⁸ M. Ârif-M. Murâd, no. 112-1, vr. 222a. Müellifi “Murâd-ı Buhârî” olarak kaydetmiş olan Güleç'in çalışmasında ilk cildin tamamlanma tarihi, hatalı olarak şerhin tamamının tamamlanma tarihi olarak kaydedilmiş ve diğer ciltlerden hiç bahsedilmemiştir. Dolayısıyla Şifâî Dede'nin şerhinde olduğu gibi bu şerhte de bahsedilen nüsha sanki şerhin tamamını içermekteymiş gibi bir algı oluşmaktadır. Bkz. Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, s. 147.

⁶⁹ Bkz. M. Ârif-M. Murâd, no. 112-2, vr. 126b.

⁷⁰ Bkz. M. Ârif-M. Murâd, no. 113-2, vr. 158a.

⁷¹ Bkz. M. Ârif-M. Murâd, no. 113-3, vr. 151a.

⁷² Bkz. M. Ârif-M. Murâd, no. 113-4, vr. 206a.

⁷³ Bkz. M. Ârif-M. Murâd, no. 113-5, vr. 271a.

⁷⁴ Şerhin müellif nüshası İstanbul Üniversitesi TY, 3609-3614 aralığındaki numaralarda her deftere bir cilt olacak şekilde kayıtlıdır. Nüshayla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Güntan, *a.g.e.*, s. 86.

⁷⁵ Bkz. M. Ârif-M. Murâd, nr. 112-1.

⁷⁶ Bkz. Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 144.

Çamur çünkü Hâzret-i ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâmın nefes-i mübârekinden ütildi ve temettu‘ itdi; kanad açdı, âşikâre bir kuş oldu. İşte âb u gil ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâmı bildi.⁷⁷

4. Şerh-i Mesnevî / Ahmed Avni Konuk (ö. 1938)

Ankaravî’den sonra *Mesnevî*’nin tamamını genişçe şerh eden ikinci isim, yine Mevlevîliğe müntesip şârihlerden olan Ahmed Avni Konuk’tur. Şârih, 1929 yılında başlayıp 1937’de tamamlamış olduğu şerhine yazdığı mukaddime kısmında, Ankaravî’nin nüshasını esas aldığı⁷⁸ bilgisi de dâhil olmak üzere eseriyle ilgili ayrıntılı bilgiler vermiştir. Söz konusu kısımda şerhinde kullandığı kaynakları da belirten Konuk;⁷⁹ beyitleri mümkün olduğu kadar anlaşılır bir dille kelime kelime tercüme ettiğini, birçok beytin açıklamasını uzatmayıp icap edenler hakkında ise gerekli mâlûmatı ve lûgat bilgisini verdiğini kaydetmiştir.⁸⁰

Ahmed Avni Konuk, *Mesnevî*’nin tartışmalı yedinci cildi konusuna da değinmektedir. Eserin altı cilt olduğunu belirterek yedinci cildin sahte olduğunu ifade eden şârih, Ankaravî’nin yedinci cildi şerh etmesini ise IV. Murad’ın zorlamasına ve isrârına bağlayarak Ankaravî’yi savunur.⁸¹

Konuk’un şerhi de klasik metoda uygundur. *Mesnevî*’nin Arapça mukaddimesinin şerhiyle başladığı eserinde, büyük saygı duyduğu ve şerhini çok beğendiği Ankaravî gibi beyit beyit tercümeyle tercih etmiştir.⁸² *Mesnevî* beyitlerini numaralayan şârih, beytin tercümesinden sonra gerekli gördüğü yerlerde lûgat bilgisi verip şerhe geçer.⁸³ Gölpınarlı bu şerhi de diğerlerine benzer şekilde eleştirmiştir:

... Konuk, diğer şârihlerden daha iyi bir şerh meydana getirmekle beraber o da diğer ana kaynakları okumadığından ve bir de bazen Mevlânâ’nın sözlerini, fennî buluşlara tatbik uğraştığından şerhi, ilmî bir mahiyet arzetmez. Basılmayan ve basılmasına da

⁷⁷ Bkz. M. Ârif-M. Murâd, nr. 112-1, vr. 62b (yeni rakamlarla)

⁷⁸ Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Tercüme ve şerh: Ahmed Avni Konuk, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, C. I, s. 29. Şerhin ilk üç cildi evvela Gelenek Yayıncılık tarafından neşredilmiş, dördüncü ciltten itibaren on üçüncü cilde kadar ise Kitabevi Yayınları tarafından yayımlanarak şerhin tamamı ilgililerin istifadesine sunulmuştur.

⁷⁹ Bkz. Konuk, **a.g.e.**, C. I, s. 41-42.

⁸⁰ Bkz. Konuk, **a.g.e.**, C. I, s. 55.

⁸¹ Bkz. Konuk, **a.g.e.**, C. I, s. 42-48.

⁸² Güleç, Konuk’un şerhinin “Ankaravî şerhinin de bir çeşit şerhi” olduğunu söyler. Bkz. Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 156.

⁸³ İlk 18 beytin şerhi için bkz. Konuk, **a.g.e.**, C. I, s. 73-89.

lüzum olmayan bu şerhin bir nüshası, vasiyeti üzerine Konya Müzesi Kütüphanesi'ne gönderilmiştir.⁸⁴

Ankaravî'nin şerhi için: “Bütün bunlara rağmen, Ankaravî şerhinin diğer şerhlere nispetle iyi olduğunu söylersek *Mesnevî* şerhlerinin ilmî karakterini belirtmiş oluruz.”⁸⁵ diyen Gölpınarlı, burada da Avni Konuk şerhi için: “...diğer şârihlerden daha iyi bir şerh meydana getirmekle beraber...” sözüyle fikrini değiştirmiş görünmektedir. Şerhinin ilk cildindeki sunuş yazısında da Konuk'un şerhi için: “...Tamâmıyla Vahdet-i Vücûd inancına dayanan bir şerhtir; bugünün ilim esaslarına, tahlil ve intikad metoduna uymamaktadır; indî hükümlerle doludur.” yorumunu yapmıştır.⁸⁶

Sâbık şerhlerde olduğu gibi Ahmed Avni Konuk'un şerhinden de aynı beyitler aşağıya örnek olarak kaydedilmiştir.⁸⁷

**Hâk Kârûn-râ çu fermân der-resîd
Bâ-zer u tahtes be-ka'r-i hüd keşîd**

Fermân eriştiği vakit, toprak Kârûn'u altını ve tahtı ile ka'rina çekti.

Kârûn, Mûsâ (a.s.)'ın kavmi efrâdından birisi idi. Bidâyetde fakîr iken sonra pek zengin oldu. Mûsâ (a.s.) binde bir zekât ile emr etti. Merkûm servetinin binde biri, azîm bir yekûne bâliğ olacağını hesâb etti. Hırsı ve buhlü gâlib olduğundan vermek istemedi. Bir fâhişeyi kandırarak halk muvâcehesinde Mûsâ (a.s.)a zînâ isnâd etmek istedi. Fâhişe için hakikatini enzâr-ı nâsa ifşâ etti. Mûsâ (a.s.) dahi Kârûn'un malı ile ve mülkü ile yere batmasını Hak'dan niyâz etti. Merkûm da hazînelerinin bulunduğu bir sâhaya ârız olan bir recfe netîcesinde servet ve sâ mânıyla berâber yere geçip helâk oldu. Bu kıssa Kur'ân-ı Kerîm'de sûre-i Kasas'ın nihâyetlerine doğru beyân buyrulmuştur.

**Âb u gil çun ez-dem-i 'Îsâ çerîd
Bâl u per bu'gşâd murğî şud perîd**

Su ve çamur Îsâ (a.s.)'ın nefesinden otladığı vakit kanat açtı ve kuş oldu, uçtu.

⁸⁴ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 145.

⁸⁵ Gölpınarlı, *a.g.e.*, s. 143.

⁸⁶ Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mesnevî Tercemesi ve Şerhi*, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981, C. I-II, s. XXXVIII.

⁸⁷ Yayında beyitler eski harflerle yazılmıştır; fakat biz transkripsiyonunu yaparak kaydettik. Bunlar A. Avni Konuk'ta da Sarı Abdullah Efendi'nin şerhinde olduğu gibi 877 ve 878. beyitlerdir.

Nitekim âyet-i kerîmede Îsâ (a.s.)dan hikâye tarîkiyle Hak Teâlâ buyurur: “İnnî ahlûku lekum mine’-t-ţîni ke-hey’eti’-t-ţayri fe-enfuḥu fîhi fe-yekûnu ṭayran bi-iznillâh” (Âl-i İmrân, 3/49) Ya’nî “Ben size çamurdan kuş hey’eti gibi yaparım, ona üflerim; imdi o Allâh’ın izniyle bir kuş olur.”⁸⁸

5. Şerh-i Mesnevî / Tâhirü’l-Mevlevî (ö. 1951)

Bir Mevlevî dedesi olan Tâhirü’l-Mevlevî, 1929 yılının Ağustos ayında Fâtih Câmisi’nde *Mesnevî* dersleri vermeye başlamıştır. Tâhir Dede’nin şerhi, bu derslerde söyleyeceklerini hatırlamak için “Mesnevî Takrîrleri” başlığıyla tuttuğu notlardan ortaya çıkmıştır. *Mesnevî*’nin ilk dört cildiyle beşinci cildinin bin beyit kadarını kendisi şerh etmiş, daha sonra vefât ettiği için eksik kalan kısmı Şefîk Can tamamlamıştır. Ankaravî ve Konuk’un şerhlerinden sonra *Mesnevî*’nin tamamını içeren en geniş şerh budur.⁸⁹ Yakın dönemde yazılmış olmasına rağmen geleneksel şerh metodu kullanılmıştır.⁹⁰ Birinci defterin şerhinde beyitlerin eski harfli hâinden sonra okunuşları da kaydedilmiştir. Daha sonra beytin tercümesi yapıp gereken durumlarda sözlük bilgisi ve ıstılahların anlamları verilerek beytin şerhine geçilmiştir.⁹¹ Bu şerhten de eski harfli hâilleri hâriç tutularak mezkûr iki beyit aşağıya kaydedilmiştir:⁹²

**Hâk Kârunrâ çü fermân der resîd
Bâ zer u tahteş beka’r-ı hod keşîd**

“Fermân-ı İlâhî irişince toprak, Kârûn’u altını ve tahtı ile içerisine çekti.”

**Âb u gil çün ez-dem-i Îsâ çerîd
Bâl ü per bü’ğşâd murgî şud perîd**

“Su ve çamur, Îsâ Aleyhisselâmın nefesinden feyz alınca âşîkâre bir kuş oldu ve kanad açıp uçtu.”

Hazret-i Îsâ’dan bir mu’cize istenilmiş, o da çamurdan yaptığı kuş şekline üfleyince canlanıp uçmuştu. Nitekim Cenâb-ı Rûhullâh lisânından Kur’ân-ı Kerîm’de:

⁸⁸ Konuk, **a.g.e.**, C. 1, s. 291-292.

⁸⁹ İlk 18 beyit için bkz. Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, Tercüme ve Şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, s. 49-73.

⁹⁰ Daha geniş bilgi için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 149-150.

⁹¹ Şerh, 1963 yılında İstanbul’da Ahmed Said Matbaası’nda basılmış ve Selam Yayınları tarafından yayımlanmıştır. Ayrıca Şamil Yayınevi tarafından da neşredilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, Tercüme ve Şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, Tevzi Yeri: Selam Yayınları, Konya, İstanbul, Ahmed Said Matbaası, 1963; Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî, *Mesnevî*, Tercüme ve Şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, Kitap: 2, İstanbul, Şamil Yayınevi, (t.y.).

⁹² Tâhirü’l-Mevlevî’de bu beyitler 861 ve 862. beyitlerdir.

“İnnî ahluku lekum mine’t-ṭîni ke-hey’eti’t-ṭayri fe-enfuḥu fîhi fe-yekûnu ṭayran bi-iznillâh”⁹³

Yânî: “Sizin için çamurdan bir kuş yapar ve ona üflerim. Allah’ın izniyle o çamur derhal kuş olur.” buyurulmuştur.

Şuraya kadar getirilen misaller, yânî rüzgârın Ad kavmiyle Hûd Aleyhisselâmın ümmetini ayırd etmesi, ateşin İbrâhim Aleyhisselâmı yakmaması, denizin Benî İsrâîle zararı dokunmayıp da Fir’avn ile ordusunu batırması, toprağın Kârûn’u hazineleriyle yutması, çamurun nefha-i Îsâ ile kuş olup uçuşması, cemâdâtta ma’nevî bir hayat bulunduğunu ve emr-i Îlâhî ile eşyâdaki hassaların değişebileceğini isbât eder.

Îsâ’nın nefesiyle çamurun kuş olup uçuşmasının zikri dolayısıyla Hazret-i Mevlânâ başka bir bahse şürû’ ederek diyor ki:⁹⁴

6. Mesnevî Tercemesi ve Şerhi / Abdülbâki Gölpinarlı (ö. 1982)

Türkçe tam şerhlerin son örneklerinden biri de yine Mevlevî olan Abdülbâki Gölpinarlı’ya âittir. *Mesnevî* beyitlerinin Farsça asıllarını yazmayıp doğrudan tercümeleri kaydeden şârih, bahis veya hikâyeleri öbekler hâlinde alıp gerekli gördüğü beyitleri şerh etmek suretiyle klasik şerhlerdekinden farklı bir metot takip etmiştir.⁹⁵ Şerhinin ilk cildindeki sunuş yazısında da beyit beyit şerh etmenin şiirin akışını ve heyecanını bozduğunu savunarak bahis ve hikâyeleri öbekler hâlinde şerh etme sebebini açıklamıştır. Gölpinarlı’ya göre şârihin sürekli araya girmediği ve kaynak metnin sıklıkla bölünmediği bir şerhte okurlar önce Mevlânâ’yla baş başa kalıp onunla hemhâl olabilecekler, sonra da şerh kısmını okuyup bilgileneceklerdir.⁹⁶

Yukarıda da ifade edildiği gibi Abdülbâki Gölpinarlı yalnızca gerekli gördüğü beyitleri şerh etmiş, diğerlerinin ise tercümelerini kaydetmekle yetinmiştir. Şerhi yapılan beyitleri yıldız koyarak göstermiştir. Aynı konuda daha önce bir beyit geçmiş ve şerhi yapılmışsa sonradan gelen beyti tekrar şerh etmeyip okurları önceki beyte yönlendirmiştir.

⁹³ Âl-i İmrân, 3/49.

⁹⁴ Sonraki beyte geçilmiştir. Alıntılanan kısım için bkz. Mevlânâ Celâlüddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, Terc. ve Şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, Kitap: 2, s. 498-99.

⁹⁵ Onun bu metodu kısmen Ken’ân-ı Rifâî’nin usûlüne benzemektedir. Rifâî’nin şerhi *Mesnevî*’nin birinci defteriyle sınırlı olup bu şerhle ilgili aşağıda bilgi verilmiştir.

⁹⁶ Bkz. Gölpinarlı, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, C. I-II, s. XXXIX.

Gölpınarlı kendisinden önceki şârihleri bilhassa *Mesnevî*'yi Mevlânâ'nın eserleriyle değil de İbn Arabî'nin eserleriyle şerh ettikleri gerekçesiyle eleştirmektedir. Bu sebeple kendi şerhinde Mevlânâ'nın diğer eserlerinden de faydalanmış, *Mesnevî*'deki hikâyelerin kaynaklarına değinmiş ve Mevlânâ'nın hikâyelerde yaptığı değişiklikleri göstermiştir. Beyitlerde geçen tarihî ve efsânevî şahsiyetler, İslâm ve tasavvufla ilgili kavramlar, deyim ve terimler hakkında bilgiler vermiştir. Bunlardan da anlaşılacağı üzere onun şerhi yorum değil, bilgi ağırlıklıdır ve genel okuyucu kitlesine hitap eder.⁹⁷

Abdûlbâki Gölpınarlı, konu ve hikâyeleri öbekler hâlinde tercüme edip sonra o kısmın şerhine geçtiği için buraya ilgili bölümün tamamı değil, tercüme ettiği beyit öbeğinin içinden yukarıdaki şerhlerden de örneklenen iki beyit ve şerhleriyle ilgili kısım alınmıştır.⁹⁸ Söz konusu beyitler onun şerhinde 869 ve 870. beyitlerdir.⁹⁹

*Tanrı buyruğu gelince yer, Kârûn'u altınlarıyla, tahtıyla dibine dek çekti, yuttu.

Yürüyüp giden define. Kârûn'un yere batan hazînesidir. Kur'ân'ın XXVIII. sûresinin (Kasas) 76-81. âyetlerinde Kârûn'un hazînelerinin anahtarlarını güçlü kuvvetli onbeş kişinin götüremediği, yoksullara yardımda bulunmadığı, herkesin ona hased ettiği, sonunda sarayının da kendisinin de yere battığı anlatılır. Bu adamın, Mûsa Peygamber'in (A.M.) teyzesinin, yahut amcasının oğlu olduğu rivâyet edilmiştir. Hazînesi hâlâ da yere batıp durduğu için "yürüyen hazîne, define" mânâsına gelen "genc-i revân" diye anılmıştır. "Ahd-i Atîk"te adı Koroh diye geçer; bu adamla berâber elli kişinin, Mûsâ Peygamber'e isyân ettiği, Tanrı'nın onları yere batırdığı anlatılır (A'dâd, XVI). 182. beyitte "Kerem sâhibi, vaad edince vaadine vefâ eder, vefâ etmediği takdirde cefâ etmiş olur." meâlindeki Arapça atasözüne işâret edildiği gibi kerem sâhiplerinin ihsanlarının da çokluğu yürüyüp duran hazineye benzetilmektedir.

*Suyla toprak, İsâ'nın soluğunu otlayınca kol-kanat açtı; bir kuş oldu da uçtu.

⁹⁷ Güleç, a.g.e., s. 152-154.

⁹⁸ 745-904. beyitleri ihtiva eden bu kısmın tamamı için bkz. Gölpınarlı, **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, C. I-II, s. 109-124

⁹⁹ İlk beyte de yıldız koyduğu hâlde şerh kısmında aynı konuyla ilgili daha önce geçmiş olan 181. beytin şerhine yönlendirmiştir. Bu sebeple ilk beyit için şârihin yönlendirdiği 181. beytin açıklaması yazılmıştır.

Kur'an'ın III. sûresinin 49. ve V. sûresinin 110. âyetlerinde İsâ Peygamberin kilden kuş şeklinde yaptığı şeye üfürünce canlanıp kuş olarak uçtuğu anlatılır.¹⁰⁰

7. Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi / Hüseyin Top

Çağdaş şârihlerden olan Hüseyin Top'un da yakın zamanda tamamladığı bir *Mesnevî* şerhi bulunmaktadır.¹⁰¹ Mevlevî olan şârihin eseri, 2000'li yılların başlarından itibaren verdiği *Mesnevî* derslerine ve sohbetlerine dayanmaktadır. Dostlarının teşvikiyle bu sohbetleri kitaplaştırmaya karar veren şârih, şerhinin “sunuş” yazısında kendisine Tâhirü'l-Mevlevî'nin şerhini örnek aldığını belirtmektedir.¹⁰² Tâhirü'l-Mevlevî'nin de yaptığı gibi öncelikle beytin orijinal hâlini kaydeden Hüseyin Top, ardından günümüz harfleriyle okunuşunu yazıp tercümesini yapmış ve yorumlanması gerektiğini düşündüğü beyitlerle ilgili açıklamalarda bulunmuştur. Sunuş yazısında her beytin şerhe ihtiyaç duymadığını belirten şârih, eserinde buna göre bir yol izlediğini ve gerekli olduğuna inandığı beyitleri şerh ettiğini kaydetmiştir.¹⁰³ Kitâbî şerhlerin büyük kısmında az veya çok bulunan kelime açıklamaları ve gramere dâir bilgiler, şifâhî bir temele dayanması yanında elbette şârihinin de tercihi olarak bu şerhte nâdiren yer alır.¹⁰⁴ Beyitler tasavvufî açıklamalar yapılarak, yani maddî unsurlarından ziyâde mânevî boyutuna dikkat çekilerek şerh edilmiştir. Metot olarak büyük ölçüde geleneğe bağlı düzenin takip edildiği bu şerh, “klasik Mesnevî şerhi” metodunun hâlâ yaşayan bir gelenek olduğunu da göstermektedir. Söz konusu eserden de diğer şerhlerden örneklenen iki beyit aşağıya kaydedilmiştir:¹⁰⁵

**Hâk Kârunrâ çü fermân der resîd
Bâ zer u tahteş beka'r-ı hod keşîd**

Hakk'ın fermanı erişince toprak, Kârûn'u altını ve tahtı ile birlikte kendi içine çekti;
dibine dek çekip yuttu.

¹⁰⁰ Beyit tercümeleri kısmı için bkz. Gölpınarlı, **a.g.e.**, C. I-II, s. 115-116. İlk beytin şerhinde yönlendirilen 181. beytin şerhi kısmı için bkz. Gölpınarlı, **a.g.e.**, s. 48; ikinci beytin açıklaması için bkz. **a.e.**, s. 123.

¹⁰¹ Rûmî Yayınları tarafından 12 cilt hâlinde yayımlanan eserin birinci defterin büyük kısmını ihtiva eden ilk iki cildi 2011 yılında yayımlanmış, müteakip yıllarda diğer ciltlerin basımına devam edilmiş ve 2018 sonlarında son cilt de yayımlanarak şerh tamamlanmıştır.

¹⁰² Bkz. H. Hüseyin Top, **Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi**, Konya, Rûmî Yayınları, 2011, C. 1, s. 15.

¹⁰³ Bkz. Top, **a.g.e.**, C. 1, s. 16.

¹⁰⁴ Örnek olarak bkz. Top, **a.g.e.**, C. 1., s. 581-582 (990. beyit), s. 621 (1066. beyit).

¹⁰⁵ İlgili kısım, beyitlerin eski harfli hâlleri hâric tutularak alınmıştır. Bu beyitler Hüseyin Top'un şerhinde 864 ve 865. beyitlerdir.

Kârûn, Mûsâ aleyhisselâmın akrabâlarındandır. Önceleri fakîr idi. Sonra birtakım karanlık işler çevirerek sahtekârlık, karaborsacılık ve tefecilik yaparak büyük bir servetin sâhibi oldu. Mûsâ peygamber ona, malının binde birini zekât olarak vermesini emretti. O bile büyük bir yekûn tuttuğu için pintiliğinden ve aşırı mal hırsından dolayı zekâtını vermeyip âsî geldi. Allah Teâlâ da onu zelzele ile helâk etti; altınlarıyla ve tahtı ile toprağın derinliklerinde yok oldu. Vurgunculuğun sembolü sayılan Kârûn’la ilgili olarak Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle buyrulur: “Kârûn, Mûsâ’nın kavminden idi ve onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazîneler vermiştik ki anahtarlarını, güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı.¹⁰⁶ Derken biz onu da sarayını da yerin dibine geçirdik.¹⁰⁷

**Âb u gil çün ez-dem-i Îsâ çerîd
Bâl ü per bü’ğşâd murgî şud perîd**

Suyla toprak, Îsâ’nın nefesinden otlayınca kol kanat açtı ve bir kuş olup uçtu.

İnkârcı Yahûdîler, Îsâ peygamberden bir mu’cize göstermesini istediler. O da çamurdan bir kuş yaptı ve kuşa üfledi. Kuş da canlandı ve uçtu. Kur’ân-ı Kerîm’de bu kıssa şöyle ifâde buyrulur: “Ben size çamurdan kuş gibi bir şey yapıp ona üfleyeceğim, Allâh’ın izniyle hemen kuş olacaktır.”¹⁰⁸

İsmail Güleç sözü edilen şerhleri değerlendirirken “Okurları Mesnevî’ye dâir bilgilendirmeyi hedefleyerek kaleme alınanlar” ve “Mesnevî’yi şerh ederken şârihin kendi düşünce ve inanç sistemini açıkladığı şerhler” olarak iki kategoriye ayırıp Şem’î, Muhammed Murâd-ı Nakşibendî, Tâhirü’l-Mevlevî ve Gölpınarlı şerhlerini ilk gruba, Ankaravî ve A. Avni Konuk’un şerhlerini ise ikinci gruba dâhil etmiştir.¹⁰⁹ Buna göre Tâhirü’l-Mevlevî’nin şerhini örnek alan Hüseyin Top’un eseri de muhataplarını *Mesnevî*’ye dâir bilgilendirmeyi amaç edinerek yazılan şerhler arasında zikredilebilir.

Kısmen Yapılan Şerhler

Güleç bu bölümde “Beyit sırasına göre yapılan şerhler” başlığı altında biri Sarı Abdullâh Efendi’nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’si olmak üzere on bir, “Belli bir

¹⁰⁶ Kasas 28/76

¹⁰⁷ Kasas 28/81

¹⁰⁸ Âl-i İmrân 3/49 Yukarıdaki metin iktibası için bkz. Top, **a.g.e.**, C. 1, s. 519-520.

¹⁰⁹ Bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 155. Daha önce de belirtildiği üzere bu çalışmada müellif, “Murâd-ı Buharî” olarak kaydedilmiştir.

bölüme yapılan şerhler”¹¹⁰ başlığı altında da dört şerh hakkında bilgi vermiştir. İlk başlıkta yer alan şerhlerden çalışmamıza konu olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ile iki örnek hâriç tutularak¹¹¹ diğer sekizi ve bu kısma ilâve ettiğimiz Şifâî Mehmed Dede’nin şerhi¹¹² olmak üzere dokuz eser aşağıya önce toplu olarak kaydedilmiş, akabinde de her biriyle ilgili ayrı ayrı genel bilgiler verilmiştir.

1. **Mesnevî-i Murâdiyye / Muînî (ö. 839/1436’dan sonra)**
2. **Şerh-i Mesnevî / Seyyid Ebu’s-Suûd b. Seyyid Sâdullah el-Hüseynî el-Kayserî (ö. 985/1577’dan sonra)**
3. **Hazînetü’l-Ebrâr / Cân-ı Âlem (Pir Muhammed Efendi/ ö. 1026/1617)**
4. **Şerh-i Mesnevî / Abdülmecid-i Sivâsî (ö. 1049/1639)**
5. **Şerh-i Mesnevî-i Şerîf / Şifâî Mehmed Dede (ö. 1082/1671-1672)**
6. **Rûhu’l-Mesnevî / İsmâîl Hakkî-i Bursevî (ö. 1137/1725)**
7. **Şerh-i Mesnevî / Erzurumlu Ahmed Naîm (ö. 1228/1813’ten sonra)**
8. **Şerh-i Mesnevî / Âbidin Paşa (ö. 1324/1906)**
9. **Mesnevî Şerhi / Ken’ân-ı Rifâî (ö. 1950)**
1. **Mesnevî-i Murâdiyye / Muînî (ö. 839/ 1436’dan sonra)**

Mevlevî şârihlerden olan Muînüddîn bin Mustafa’nın *Mesnevî-i Murâdiyye*’si, *Mesnevî*’nin ilk cildinin aynı vezinde yazılmış manzum şerhidir. Bilinen en eski *Mesnevî* şerhlerindendir. 14.404 beyitten oluşan eser, 839/1436 yılında tamamlanıp II. Murad’a (ö. 855/1451) sunulmuştur. *Mesnevî-i Murâdiyye* Kemal Yavuz tarafından hazırlanmış olup yayımlanmıştır.¹¹³ Bu bölümde zikredilen

¹¹⁰ Söz konusu eserlerle ilgili bilgi için bkz. Güleç, a.e., s. 179-188.

¹¹¹ Bunların biri, şârihi belli olmayan ve kareli okul defterine yazılmış 19-561. beyitleri ihtiva eden bir örnektir. Güleç, sözü edilen defterin evsâfından yola çıkarak 1930’larda yazılmış olabileceğini tahmin etmektedir. Nüshası Ankara Üniversitesi DTCF Kütüphanesi’nde bulunan şerhle ilgili bilgi için bkz. Güleç, a.g.e., s. 176-177. Diğeri ise Veysel Öksüz’e (ö. 1993) âit olup Güleç’in verdiği bilgilere göre *Mesnevî*’nin birinci cildi veya birinci cildin bir bölümüne âit olan muhtasar bir şerhtir. 200 sayfa civârı bir daktilo notu şeklinde olan şerh metni, şârihin âilesinde bulunmaktadır. Bkz. Güleç, a.e., s. 179.

¹¹² Bu bölüme ilâve edilme sebebi aşağıda ilgili kısımda belirtilmiştir.

¹¹³ Bkz. Kemal Yavuz, *Mu’înî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si Mesnevî Tercüme ve Şerhi*, Konya, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2007, C. I, Gramer-Sözlük; C. II, Metin. İkinci cilt şerh metninin tamamını değil, bir kısmını içermektedir. Eser hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yavuz, a.g.e., C. I, s. 19-38.

şerhler arasında tek manzum örnek olan söz konusu eserden de aynı beyitlerin muâdili olan beyitler şunlardır:¹¹⁴

Çünkü irdi toprağa fermân-ı Hâk
Tarfetü'l-‘ayn içre oldu şakş şak
Eyledi Kârûnı karnında zebûn
Emr-i Hâkdur çün kavîyyü'l-ğâlibûn
Çün demi ‘Îsâdan aldı âb u gil
Buldı perr ü bâl ü bâl ü cân u dil

2. Şerh-i Mesnevî / Seyyid Ebu’s-Suûd b. Seyyid Sâdullah el-Hüseynî el-Kayserî (ö. 985/ 1577’den sonra)

Seyyid Ebu’s-Suûd el-Kayserî isimli bir zât da *Mesnevî*’nin birinci cildinin büyük kısmını mensur olarak şerh etmiştir. Eser, 985 yılının Cemâziyelevvel ayında (1577 Temmuz) tamamlanmış muhtasar bir şerhtir. İlk 18 beytin şerhi 1b sonlarına doğru başlayıp 5a başlarında bitmektedir. Mısra mısra tercümeyle tercih eden şârih, çeşitli şiirler ve “hikâyet” başlığı altında zikrettiği birçok menkabe ve hikâyeyle yorumlarını desteklemiştir.¹¹⁵

3. Hazînetü’l-Ebrâr / Cân-ı Âlem (Pir Muhammed Efendi/ ö. 1026/1617)

İsmail Güleç, Mevlevî şârihlerden olan ve mutasavvıflar arasında “Cân-ı Âlem” ismiyle tanınan Pir Muhammed Efendi’nin *Mesnevî*’nin ilk dört cildini şerh ettiği ve dördüncü cildin şerhini 1617 yılında tamamlayıp aynı yıl vefât ettiği bilgisini vermektedir. Güleç, şerhin ilk iki cildini tespit edemese de üçüncü ve dördüncü cildin nüshalarını tespit ettiğini belirterek çalışmasında bilgi vermiştir; fakat şârihin şerh usûlüne dâir bir mâlûmat kaydetmemiştir.¹¹⁶

¹¹⁴ Bu beyitlerin tercüme mâhiyetinde kaldığı görülmektedir. Şerhi yapılan beyitlerde şârihin genel üslûbunu görmek için eserin metnini içeren ikinci cildine mürâcaat ediniz. Alıntılanan beyitler için bkz. Yavuz, **a.g.e.**, C. II, s. 439 (4430-4432. beyitler).

¹¹⁵ İncelenen Süleymâniye Ktp., Serez Koleksiyonu, 1463 numarada kayıtlı nüshada çalıştığımız kısmın başlangıcına denk gelen bölüm eksik olduğu için metin örneği kaydedilmemiştir. Eserle ilgili bilgi ve metin için bkz. Turgut Koçoğlu, “Mesnevî-yi Şerîf’in İlk Türkçe Şerhlerinden Seyyid Ebu’s-Suûd el-Kayserî’nin Şerh-i Mesnevî’si”, **III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri, Bildiriler**, Yayına haz. Atabey Kılıç vd., Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 247-254; Turgut Koçoğlu, **Nakşî Şeyhi Ebu’s-Suûd el-Kayserî Şerh-i Mesnevî**, Kayseri, Laçın Yayınları, 2014. Metin için ayrıca bkz. Süleymâniye Ktp., Serez, no. 1463.

¹¹⁶ Daha detaylı bilgi ve nüshalarla ilgili mâlûmat için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 163-164.

Süleymâniye Kütüphanesi/ Pertev Paşa Koleksiyonu, 308 numarada kayıtlı olan üçüncü defterin şerhine âit bir nüsha incelenerek şârihin mısra mısra tercümeyle tercih ettiği, tasavvufî açıklamalar yapıp yer yer kelime bilgisine ve gramere dâir bilgilere de değindiği tespit edilmiştir. XVII. yüzyılın başlarında yazılmış olan bu eserin dili de XVI. yüzyıl şerhlerine göre daha sanatlı oluşuyla dönemini hissettirmektedir. Beyitlere dâir açıklamaların ise genellikle mufassal şerhe örnek olduğu görülmektedir.

Kısmî şerhler arasında değinilen bu eserin, elde edilecek yeni verilerle tekrar değerlendirilmesi gerekebilir. Zîrâ Özlem Güngör, 2019 yılında tamamladığı doktora tez çalışmasında Ankaravî'nin *Mesnevî*'nin altıncı defterinin şerhinde Cân-ı Âlem'e atıfları ve eleştirileri olduğunu belirtip örnekler vererek Pir Muhammed Efendi'nin *Mesnevî*'nin altıncı defterini de şerh etmiş olmasının kuvvetle muhtemel olduğuna dikkati çekmiştir.¹¹⁷ Bu durumda Pir Muhammed Efendi'nin *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmiş olması ihtimâlini de belirtmek gerekir.

4. Şerh-i Mesnevî / Abdülmecîd-i Sivâsî (ö. 1049/1639)

Halvetî tarikatının Şemsiyye kolunun şeyhlerinden olan Abdülmecîd-i Sivâsî'nin de *Mesnevî*'nin ilk cildinin bir kısmını ihtiva eden bir şerhi vardır. Sivâsî'yle ilgili bir doktora tezi hazırlamış ve çalışması yayımlanmış olan Cengiz Gündoğdu, şerhin “MEB Ank. Genel Kitaplık nr. 683”te bulunduğunu belirttiği müellif hattı nüshasını incelediğini ve bu nüshaya göre şerhin, *Mesnevî*'nin 1328. beytiyle sonlandığını belirtmiştir.¹¹⁸ Güleç ise Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi Bölümü, 1651 numarada kayıtlı nüshayı kaynak göstererek şerhin 1699 beyitten oluştuğu bilgisini vermiştir.¹¹⁹ Müellif nüshası denilen nüsha ile diğeri arasındaki beyit farkı, bu şerh için daha geniş incelemelerin gerektiğini düşündürmektedir.

¹¹⁷ Özlem Güngör, “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Maârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üni. SBE, Niğde, 2019, s. 221.

¹¹⁸ Bkz. Cengiz Gündoğdu, **Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî (971/1563-1049/1639) Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri**, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000, s. 236.

¹¹⁹ Bkz. Güleç, a.g.e., s. 161.

Sivâsî dibâceyi şerh etmemiş ve şerhine ilk beyitle başlamıştır. Beyit beyit tercümeyi tercih eden şârih, yorumlarını çeşitli iktibaslar ve yer yer kendi şiirleriyle desteklemiştir. Bu şerh, başlarda mufassal sayılabilecek örneklerle sahipken sonlara doğru geniş tercüme tarzına döner.¹²⁰ Eser üzerine bir doktora tezi hazırlanmaktadır.¹²¹ Sivâsî'nin şerhinden de mezkûr iki beyit aşağıya kaydedilmiştir:

**Hâk Kârun-râ çu fermân der-resîd
Bâ-zer u tahtêş be-ka' r-i hûd keşîd**

Hâk-i Kârun'a çünkü aña fermân-ı Hûdâ irişdi, altını ile ve tahtı ile Kârun'ı dibine çekdi ve cümle meskeni ve emvâli ile yutdı, Mûsâ kurtıldı. “Emmâ mâ yenfe' u'n-nâse fe-yemkuşu fi'l-arḍ.”¹²² budur. “Fî”, “alâ” ma' nâsinadur didiler ki buyurur:

**Âb u gil çun ez-dem-i 'İsâ vezîd
Bâl u per bu'gşâd u murgî şud perîd**

Balçığa çünkü 'İsâ nefesi esdi, kanadın ve kıburğın açdı, bir kuş oldu ki uçdı. Ya' nî mu' cize-i 'İsâ ile cânsuz balçık yaraşa kuşu oldu. “İnnî aḥluḳu lekum mine't-ṭîni ke-hey'eti't-ṭayri fe-enfuḳu fîhi fe-yekûnu ṭayran bi-izni'llâh.”¹²³ bu ma' nâdur. Girü ḥiṭâb-ı 'âm ile buyurur ki...¹²⁴

5. Şerh-i Mesnevî-i Şerîf / Şifâî Mehmed Dede (ö. 1082/1671-1672)

Mevlevî şeyhlerinden Şifâî Mehmed Dede'nin¹²⁵ de muhtasar bir *Mesnevî* şerhi vardır. Güleç, mukaddimenin dört varak,¹²⁶ ilk 18 beytin şerhinin 5b sonu ile 8a varakları arasında bulunmasına işaret ederek şerhin oldukça kısa, hatta tefsîrî tercüme denebilecek bir eser olduğunu belirtmiştir.¹²⁷ Şerhin kısa tutulmuş olması bir hedefe mâtuf olup Şifâî Dede şerhin mukaddime kısmında bunun sebebini

¹²⁰ Abdülmecîd Sivâsî ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Gündoğdu, **a.g.e.**; Mesnevî şerhiyle ilgili bilgi için bkz. **a.e.**, s. 233-237; Şerhle ilgili bilgi ve metin örneği için ayrıca bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 160-163.

¹²¹ Ahmet Gülen, “Abdülmeccid Sivâsî'nin Şerh-i Mesnevîsi: İnceleme-Metin”, Çukurova Üni. SBE, (Devam ediyor).

¹²² “İnsanlara fayda veren şeye gelince o yeryüzünde kalır.” (Ra'd, 13/17, nâkıs iktibas).

¹²³ “Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah'ın izni ile o, kuş oluverir.” (Âl-i İmrân, 3/49).

¹²⁴ Sonraki beyte geçilmektedir. Şerhten alınan kısım için Süleymâniye Ktp./Antalya-Tekelioğlu Koleksiyonu, 391 numarada kayıtlı nüsha kullanılmıştır. Yukarıdaki metin için nüshanın 268b-269a varâğına mürâcaat ediniz.

¹²⁵ Hayatı hakkında bilgi için bkz. Esrar Dede, **Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye İnceleme-Metin**, Haz. İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000, 254-256.

¹²⁶ Bkz. Şifâî Dervîş Mehmed, **Şerh-i Mesnevî**, Süleymâniye Ktp., Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu, no. 209, vr. 1b-5b.

¹²⁷ Bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 146.

anlatmıştır: 1073 (1662-1663) senesinde Mısır Mevlevîhânesinde şeyh iken müritlerinden biri kendisinden *Mesnevî*'yi nakletmesini istemiş, Şifâî Mehmed Dede de kürsüde anlatılacak şekilde kısa şerhlerle *Mesnevî*'ye dâir notlar almıştır. 1080 senesinin Zilkâde ayında da (1670 Mart) Mustafâ el-Ispartavî olarak zikrettiği derviş, bu müsveddeleri tebyîz etmiş ve böylece şerh metinleri düzenli bir nüsha hâline gelmiştir.¹²⁸ Fakat bu şerhle ilgili tespit edilen ve Güleç'in de kaynak gösterdiği Süleymânîye Kütüphanesi/ Dârü'l-Mesnevî Koleksiyonu/ 209 numaradaki nüsha, *Mesnevî*'nin yalnızca ilk iki defterinin şerhini içermektedir. Güleç'in çalışmasında bu konuya değinilmediği ve bu şerh "Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhler" kısmında değerlendirildiği için söz konusu nüsha şerhin tamamını içeriyormuş gibi anlaşılabilecek bir muğlaklık oluşmaktadır.¹²⁹ Şerhin diğer ciltleri ise hâlihazırda tespit edilememiştir.¹³⁰

Dili bilgi verme amaçlı yazılan eserlere ve va'z u nasihat üslûbuna uygun olarak sâde olan şerhte beyit beyit tercüme tercih edilmiştir. İlk 18 beytin şerhinin üç varak bile sürmediği, ziyâdesiyle muhtasar olan bu eserden de örnek olarak aynı beyitler alınmıştır; fakat aşağıda ikinci sırada görünen beyit, kabul gören neşirlere göre "Hâk Kârûn-râ..." beytinin hemen öncesinde yer almaktadır.¹³¹ Bununla birlikte araya giren beyit de dâhil edilerek aşağıya Şifâî şerhine âit nüshadaki düzene göre kaydedilmiştir:

**Hâk Kârûn-râ çu fermân der-resîd
Bâ-zer u tahtêş be-ka' r-i hûd keşîd**

Hâk, emr-i Hudâ irişdikde Kârûn'ı mâl ve tahtı ile kendü altına çekdi ki cümle mâl ve murâdı ile yir yutdı.

**Mevc-i deryâ çun be-emr-i Hâk bi-tâht
Ehl-i Mûsâ râ zi-kıbtî vâşinâht**

¹²⁸ Bkz. Şifâî, **a.g.n.**, vr. 1b

¹²⁹ Güleç'in çalışmasında bu şerhle ilgili kısım için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 146.

¹³⁰ Şerhin ilk cildi Mehmet Özdemir tarafından yayımlanmıştır. Bkz. Derviş Muhammed Şifâyî, **Mesnevî Şerhi (Eş-Şerhu'l-Kitâbi'l-Mesneviyyi'l-Ma'neviyyi'l-Muhtasar)**, Haz. Mehmet Özdemir, İstanbul, Doğu Kütüphanesi Yayınları, 2016.

¹³¹ Bkz. Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin er-Rûmî, **Mesnevî Ma'nevî**, Haz. Reynold A. Nicholson, Tahran, Kütübâne-i ve Matbaa-i Berûhîm, 1935/1314, s. 45. Ayrıca bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî**, Terceme ve Şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, Kitap: 2, Şamil Yayınevi, s. 498; Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, (Çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç), C. I, s. 63.

Deryâ mevci çünkü emr-i Hâk'la zühûr itdi, Mûsâ tevâbi' ini kıbtîden âşikâre bildi ki Mûsâ tevâbi' ine yol oldu, ol bir tarafa geçdiler, Kıbtîleri ğarķ itdi. Pes, ma' lûm oldu ki bâd u âteş ü âb u hâk işlerin emr-i Hâk'la işlerler, bi't-tab' işlemege kâdir degillerdür.

Âb u gil çun ez-dem-i 'Îsâ çerîd
Bâl u per bu'gşâd u murgî şud bedîd

Şu ve balçık çünkü nefes-i 'Îsâ 'aleyhi's-selâmdan otladı, ya'nî hisse-mend oldu; kanad açdı, âşikâre bir kuş oldu. Ol kışşaya işâretdür ki hâzret-i 'Îsâ balçıktan bir kuş taşvîr idüp "Bi-izni'llâh diri ol!" didi, dirilüp uçmuşdur. Pes, murâd kümmelîn nefesinün te'sîrine işâretdür. Her mü'minün vücûdında buña müşâbih hâl olduğunu beyân buyururlar ki...¹³²

6. Rûhu'l-Mesnevî / İsmâil Hakkî-i Bursevî (ö. 1137/1725)

Döneminin en önemli şârihleri arasında yer alan ve eserleri arasında şerhlerin mühim bir yer tuttuğu İsmâil Hakkî-i Bursevî de *Mesnevî*'nin ilk 748 beytini şerh etmiştir. Abdülbâki Gölpınarlı: "Tam bir tarikat yobazı olan Celvetî İsmâil Hakkı, Mesnevî şârihliği adını elde etmek için Mesnevî'nin ilk on sekiz beytini şerh etmiştir."¹³³ diyerek Bursevî'yi de ağır ifadelerle eleştirmiştir.

Bursevî'nin eserinde *Mesnevî*'nin Arapça dîbâcesi şerh edilmemiş olup eser birinci beytin şerhiyle başlamaktadır. Mufasssal şerhlerden olan eserinde Bursevî, şerhlerin büyük kısmında görüldüğü üzere önce metnin orijinalini kaydeder, sonra da içinde geçen kelimeleri açıklar. Şârih, kelime açıklamalarına bilhassa önem vermiş ve bunu beyitlerin büyük kısmında uygulamıştır.¹³⁴ Sözlük ve yer yer gramer bilgisinden sonra da tercüme ve şerh kısmına geçilir. Bursevî, şerhinde kendi şiirlerinden beyitleri de bol bol kullanarak açıklamalarını desteklemiştir. Şerhini 748. beyitte bitirmesinin sebebini de Hz. Mevlânâ'nın mânâ âleminde şerhini beğenip kabul etmesi ve kâfi olduğuna dâir işaret vermesi olarak açıklamıştır.¹³⁵ Bu şerhin metni, incelemesi de yapılarak İsmail Güleç tarafından doktora tezi olarak çalışılmış

¹³² Sonraki beyte geçilmektedir. Bkz. Şifâî, **a.g.n.**, vr. 67b-68a.

¹³³ Bkz. Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, s. 144.

¹³⁴ İncelediğimiz *Mesnevî* şerhleri arasında bu hususa en fazla değinilen şerhin Bursevî'nin eseri olduğu görülmüştür.

¹³⁵ Bkz. İsmail Hakkı Bursevî, **Rûhü'l-Mesnevî –Mesnevî'nin ilk 748 beytinin şerhi-**, Haz. İsmail Güleç, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004, s. 1150.

ve çalışma yayımlanmıştır.¹³⁶ Aşağıya söz konusu şerhten örnek olarak 747. beyit alınmıştır:

Nām-i Aḥmed çun çunî yârî kuned
Tâ ki nûreş çun nigh-dârî kuned

Yârî ve yâverî mu'âvenet ma'nâsında isti'mâl olunur. Egerçi ki İbn Kemâl zâhib olduğu üzere mu'âvenetde aşl ve ḥaḳîḳat olan yâverî lafzıdır. Yârîniñ ol ma'nâya ıtlâkı bi-tarîḳî'l-mecâzdır. Ya'nî yârîniñ ma'nâ-yı ḥaḳîḳîsi muşâḥebetdir. Ve lâkin muşâḥibe i'ânet lâzım olmağ-ıla muşâḥib ma'nâsına olan yârî mu'în üzerine ıtlâk eylediler. Nigh-dâr, şakınıcı ve hıfz edici.

Ma'nâ-yı beyt budur ki, çünki nām-ı Aḥmed buncılayın mu'âvenet eyleye ki Naşārâ'nın ehl-i ta'zîmine itdiği nuşret ve mu'âvenetdir, âgâh ol ki anıñ nûr u ḥaḳîḳati ne vechle nigh-dârlık ve ḥâfızlık eyler ve aña nev'-i ta'alluḳı olan daḥı buña kıyâs oluna. Nitekim Seyfu'llâhü'l-meslûl olan Ḥâlid bin Velîd raḍiya'llâhu 'anh Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellemiñ ba'zı şa'râtın berây-ı nuşret dâ'imâ istişhâb ider ve ğazâları anıñla bile eylerdi. Ve bu sırra dâ'irdir ki mâ'-ı zemzem ile meblûl estâr-ı Ka'be beṭânesinden maşnû' ve muḥîṭ olan kefene raġbet iderler. Ve bu cihetdendir ki kubûr-ı mevî üzerine meşâḥif vaz' olunur ve Ḳur'ân okunur. Ve qarâ'îs üzerine Ḳur'ân kitâbet olunup mevânîñ ellerine konulur ve meyyitiñ alınına besmele ve kefenine 'ahid-nâme yazılır. Su'al olunursa ki Ġazve-i Uḥud ma'nâ-yı mezkûru münâfîdir; zîrâ kendileriniñ nûr-ı cemâli ol ma'rekede pertev-endâz idi. Cevâb budur ki muḥârebe ile me'mûr olan enbiyâ 'aleyhimü's-selâm inhizâm ve qatl ile aşıla muttaşif degillerdir. Pes, Resûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem me'mûr bi'l-kıṭâl olmağ-ıla vâḳı'a-i Uḥud'da evvelen ve âḥiren manşûr ve merkezinde şâbit ve pây-dâr idi. Binâ'en 'alâ-hâzâ bir kimse aña münhezim oldu dise kâfir olur. Ve ol ki ba'zı aşḥâb arasında ol vâḳı'ada nev'an perişânlık zuhûr eyledi. Pend-i Resûl'den zuhûlden nâşî oldu. Pes miyânda olan bu maḳûle aḥvâl-i 'arızaya iltifât olunmaz. Zîrâ inhizâmıda aşl metbû'dur. Pes, metbû'da inhizâm olmayıcak itbâ'da olan ḥarekâtıñ vücûdı 'adem hükümündedir. 'Ale'l-ḥuşûş efâzıl-ı aşḥâb ve belki cümlesi mahfûzlardır. Ya'nî anlarda

¹³⁶ İsmâil Hakkî-i Bursevî'yle ilgili detaylı bilgi ve şerh metni için bkz. Bursevî, **a.g.e.** (Haz. İsmail Güleç); İsmâil Hakkî el-Bursevî, **Rûhu'l-Mesnevî**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1287 (1871).

nūr-ı fıtrat müz'î ve münîr olmağ-ıla çerâğ-ı şecâ'at dağı hâne-i dillerine rûşenâyî-bahş idi. Pes, bu perişânlık havf ü cübne dâ'ir degildir, belki ğayrı ahvâl-i 'arîziye mahmûldür. Hazâ hüve'l-hakku mine'l-makâl ve 'aleyhi aşhâbi'l-hâli ve'l-kâl.¹³⁷ Li-muḥarririhi:

Her müje bir nîze-i satvet gelir aşhâbdan
Ġamzesine kim tûrur ol zümreniñ aḫzâbdan
Ġamzesi hûn-rîz olıcağ var kıyâs et nîze sen
Na' rası ḫod cân alır zûr ile şeyh ü şâbdan

Va'llâhu'l-mu'în.¹³⁸

7. Şerh-i Mesnevî / Erzurumlu Ahmed Naîm (ö. 1228/1813'ten sonra)

Ahmed Naîm adlı Erzurumlu bir zât da *Mesnevî*'nin dördüncü cildini şerh etmiştir. Bu zâtı ve şerhini ilim âlemine tanıtan Kemal Yavuz'dur. Başka herhangi bir kaynakta hakkında bilgi tespit edilemeyen Ahmed Naîm'le ilgili mâlûmat, Erzurum İl Halk Kütüphanesi 23917 numarada kayıtlı olan şerhinden öğrenilmektedir.¹³⁹ Şârih, eserinde kendi hayatı hakkında bilgiler vermesinin yanında şerhini yazma sebebini de anlatmıştır. Buna göre daha önce Derviş Ganem adlı biri *Mesnevî*'yi şerhe başlamış; fakat ilk üç cildi tamamladıktan sonra vefât etmiştir. Ahmed Naîm, halkın da ısrârıyla yarım kalan şerhi tamamlamak niyetiyle eserine başlamıştır.¹⁴⁰ Kemal Yavuz, Derviş Ganem'in ilk üç defter şerhini ve Erzurumlu Ahmed Naîm'in –eğer varsa- beş ve altıncı defter şerhini bulamadığını belirtmektedir.¹⁴¹ Elde olan tek örnek dördüncü cilde ait nüsha olup şârih bu nüshada eserini 1228 yılı Şâban ayının 17'sinde (15 Ağustos 1813) tamamladığını yazmıştır. Genellikle beyit beyit şerhi tercih eden şârih, bazen iki beyti birlikte de şerh etmiştir. Kemal Yavuz, kelimelerin gramer yönünden tahlil edilmiş olması sebebiyle bu şerhin bilhassa dil çalışmaları açısından mühim olduğunu belirtmiştir.¹⁴²

8. Şerh-i Mesnevî / Âbidin Paşa (ö. 1324/1906)

¹³⁷ “Bu, hâl ve kâl ehlinin üzerinde ittifâk ettikleri hak sözlerdendir.”

¹³⁸ Bkz. İsmâil Hakkı el-Bursevî, **a.g.e.**, Matbaa-i Âmire, C. 2, s. 578-579.

¹³⁹ Kemâl Yavuz, “Erzurumlu Ahmed Naîm'in Mesnevî Şerhi”, **Birinci Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul, 6-9 Şubat 1978) tebliğler**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1980, s. 177-178.

¹⁴⁰ Yavuz, **a.g.t.**, s. 179-180.

¹⁴¹ Bkz. Yavuz, **a.g.t.**, s. 179.

¹⁴² Bkz. Yavuz, **a.g.t.**, s. 181. Şerh metni için bkz. Erzurum İl Halk Kütüphanesi, no. 23917

Âbidin Paşa 1259/1843 yılında Preveze’de doğmuştur. Babası Ahmed Dino Bey’dir. Preveze’de iyi bir tahsil görmüş olan Âbidin Paşa, İstanbul’a gelerek devlet hizmetine girmiştir. Halvetîliğe mensuptur. *Mesnevî*’nin birinci defterinin şerhi olan eserine 12 Rebîülevvel 1302 (30 Aralık 1884) tarihinde başlamıştır; fakat tamamlanma tarihini kaydetmemiştir. Eserle ilgili bir çalışma hazırlayan İsa Çelik, altı cilt olarak basılmış olan şerhin son cildinin basım tarihinden yola çıkarak 1306/1888 yılında tamamlanmış olabileceğini belirtir.¹⁴³

Şerhine *Mesnevî*’nin Arapça dîbâcesi ve onun tercümesi ile başlayan Âbidin Paşa; eserinde yürüyüş yapmanın önemi, nasıl beslenmek gerektiği, yazın soğuk suyla yıkanmanın faydaları, günde kaç saat uyumanın icap ettiği gibi çeşitli konulara değinmiştir.¹⁴⁴

Beyit beyit tercümeyi tercih eden Âbidin Paşa’nın şerh usûlü, şârihlerin genelinde olduğu gibi beytin Farsça metni, tercümesi ve şerhi şeklindedir. Yer yer açıklanması gerektiğini düşündüğü kelimelerin izahını da yapmıştır.¹⁴⁵

Gölpınarlı: “...Mesnevî’nin birinci cildini dahi tamamlamamaktadır ve öbür şerhlerin biraz daha açık, fakat daha basit bir surette tekrarından ibarettir.”¹⁴⁶ sözleriyle Âbidin Paşa’nın şerhini de beğenmediğini ifade eder. Bu sözlere İsa Çelik’in cevabı şu şekildedir:

Gölpınarlı’ya ait olan Mesnevî’nin birinci cildini dahi tamamlayamadığı iddiası doğru değildir. Bilakis Âbidin Paşa birinci cildin tamamını şerh etmiştir. Bu iddia onun muhtemelen Âbidin Paşa’nın şerhini dikkatlice okumadığının da bir delili kabul edilebilir kanaatindeyiz.¹⁴⁷

Âbidin Paşa’nın şerhinden de aynı beyitler örnek olarak alınmıştır.¹⁴⁸

Meşnevî:

¹⁴³ Bkz. İsa Çelik, *Âbidin Paşa’nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri*, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007, s. 147.

¹⁴⁴ Bkz. Çelik, *a.g.e.*, s. 156-157.

¹⁴⁵ Daha detaylı bilgi için bkz. Çelik, *a.e.*, s. 158-159.

¹⁴⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 145.

¹⁴⁷ Çelik, *a.g.e.*, s. 166.

¹⁴⁸ Şerh metninin orijinalinin neşri dışında sadeleştirilmiş yayını da mevcuttur. Orijinali için bkz. Âbidin Paşa, *Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf*, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1324 (1906). Sadeleştirilmiş neşri için bkz. Âbidin Paşa, *Mesnevî Şerhi*, Sadeleştiren: Mehmet Sait Karaçorlu, İstanbul, İz Yayıncılık, 2007, C. 1-2.

Ḥāk Kārūn-rā u fermān der-resīd
Bā-zer u taḥteş be-ka' r-i ḥod keşīd

Terceme: Fermān-ı kahr-ı Rabbānī Kārūn'a irişdi, opraq, Kārūn'ı altun ve taḥtıyla berāber dibine çeküp nā-yāb eyledi. **Şerh:** Kārūn, keşret-i şervet ve şūrī olan ' izzet ile müfteḥir idi. Yolsuz hareket eylesmesinden kahr-ı İlāhī'yi üzerine da' vet ve ḥılķaten ḥālīm olan turāb emr-i Ḥāk ile tezelzül ve ğazaba gelerek Kārūn'ı şervet ve taḥtıyla ka' rına çeküp nā-yāb eylemişdir.

Meşnevī:

Āb u gil un ez-dem-i ' İsā erīd
Bāl u per bu' ğşād u murġī şud perīd

Terceme: Şu ve balçık ' İsā 'aleyhi's-selāmın nefesinden otladı, kanat açdı, kuş olup uçdu. **Şerh:** ' İsā 'aleyhi's-selāmın izn-i Ḥāk ile opraĝa nefl idüp opraĝın kuş olduĝı Kūr'ān-ı ' Azīmu's-şān'da beyān ve fermān buyurulnuşdur. Bundan da ma' lūm olur ki opraq cemādātdan iken emr-i Ḥāk, onu mażhar-ı cān, qābil-i ṭayerān eyledi."¹⁴⁹

9. Terceme ve Şerh-i Mesnevī-i Şerīf / Ken'ān-ı Rifāī (ö. 1950)

Āilesi aslen Filibeli olan Ken'ān-ı Rifāī, babasının Selānik'teki memuriyeti sırasında burada dünyaya gelmiştir. Okul aĝına gelince babasının tâyini İstanbul'a çıkmış ve bu şehirde öğrenim görmüştür. Memuriyet vazifesiyle çeşitli şehirlerde bulunan şārih, Hamīdiye Mektebi müdürlüĝü göreviyle Medīne'de bulunduĝu sırada Rifāī şeyhi Hamza Efendi'ye intisap etmiştir. Daha sonra şeyhinden izin alarak İstanbul'a gelmiş ve dergāhını kurup irşad görevine başlamıştır.

Ken'ān-ı Rifāī'nin şerhi 1906-1923 yılları arasında verdiĝi *Mesnevī* derslerinde tutulan notların bir grup talebesi tarafından düzenlenmesiyle ortaya çıkmıştır. Söz konusu şerh *Mesnevī*'nin ilk beytiyle başlar; yani dībāce mevcut değildir. Beyitlerin Farsça asılları yer almaksızın doğrudan tercümeleri kaydedilmiştir. Rifāī'nin şerh metodu, hikâyeleri veya bazı beyitleri topluca tercüme edip açıklamalarını yapma şeklindedir. Bu yönüyle Gölpınarlı'nın metodu Rifāī'nin usûlüne benzemektedir. Fakat benzerlik bundan ibarettir; zîrâ Ken'ān-ı Rifāī'nin şerhi esâsen masa başında tahrir edilerek meydana gelmiş kitâbî bir şerh olmayıp şārihin sohbet esnâsında ilmî

¹⁴⁹ Bkz. Ābidin Paşa, a.g.e., (3 cilt bir arada, 1324/1906), C. 2, s. 60-61.

birikimiyle birlikte yorumlarını irticâlen ifade ettiği şifâhî şerhine dayanmaktadır. Bu sebeple Gölpınarlı'da yer alan temel kaynakların kullanımı, hikâyelerin kaynaklarına değinme, beyitlerde geçen tarihî ve efsânevî şahıslar ile çeşitli unsurlar hakkında bilgi verme gibi özellikler bu şerhte mevcut değildir.¹⁵⁰

İlk baskısı 1973 yılında Hülbe Yayınları'ndan çıkan eserin yeni baskısı Kubbealtı'na âittir.¹⁵¹ Beyitlerin öbekler hâlinde tercüme ve daha sonra şerh edilmiş olması sebebiyle Gölpınarlı şerhinde olduğu gibi bu eserden de iki beyti alarak örneklemek bütünü bozmak olacaktır; fakat yine de bir fikir vermesi açısından ilgili kısım alınmıştır. Metindeki numaralamaya göre aşağıdaki beyitler, 876 ve 877. beyitlerdir:

Hakk'ın fermânı erişince Kârûn'u altınları ve tahtıyla berâber yerin dibine çekip götürdü.¹⁵²

Su ve toprak Îsâ'nın nefesiyle canlanınca, kanatlanarak kuş gibi uçtu.¹⁵³

Kârûn'u tahtı ve hazînesiyle birlikte yerin dibine sokan fermânı düşün! Su ve toprak, Îsâ'nın nefesi değince nasıl cennet kuşu olup uçmağa kanatlandıysa topraktan ve sudan yaratılan insan vücûdu da Hakk'ın sevgisi, aşk ve hakikat bilgisi nefesiyle maddesinden kurtulup Tanrı'ya kanatlanıcı olur.¹⁵⁴

Yukarıda verilen bilgilerin ardından *Mesnevî* şerhleriyle ilgili genel olarak şunlar söylenebilir:

- Şerh usûlü olarak bazı şerhler muhtasar, bazıları ise mufassaldır. Muhtasar şerhlerde konu çok genişletilmez ve umûmiyetle beytin genel çerçevesinin dışına çıkılmaz. Bunlar beyitlere dâir temel anlam bilgilerinin verildiği şerhlerdir. Mufassal şerhlerde ise beytin şârihte uyandırdığı çağrışımlarla konu genişler ve şârihin bunlara dayalı katmanlara da nüfuz eden yorumlarıyla şerh fazlaca derinleşebilir. Bu hususta şârihin bilgi seviyesi yanında hayat görüşü ve karakteri de etkilidir.

¹⁵⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Güleç, **a.g.e.**, s. 177-178.

¹⁵¹ Bkz. Ken'an Rifâî, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, İstanbul, Hülbe Yayınları, 1973; Ken'an Rifâî, **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010.

¹⁵² Kasas, 76-81.

¹⁵³ Âl-i İmrân, 49; Mâide, 110.

¹⁵⁴ Açıklama kısmında bir sonraki beytin anlamıyla harmanlanmış olarak görülmektedir. Bu kısmın tamamı için bkz. Ken'an Rifâî, **a.g.e.**, (2010), s. 118-120.

- Şârihlerin açıklamalarında en fazla yararlandıkları kaynaklar Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerdir.
- Şerhlerin çoğu klasik usûlde; beytin orijinali, tercümesi, gereken durumlarda kelime bilgisi, yine ihtiyaç duyulunca gramer açıklamaları ve şerhi şeklinde bir düzene sahiptir. Yakın dönemde ise Ken'ân-ı Rifâî ve Gölpınarlı örneklerindeki gibi bu düzenin dışına çıkılan şerhler de yapılmıştır.
- Şerhler; tam, yalnızca birinci defter, belli bir bölümün ya da bazı beyitlerin şerhi gibi farklı özellikler göstermektedir. Bunda *Mesnevî* gibi hacimli bir eserin tamamını şerh etmenin zorluğu yanında, şârihin vefâtı veya belli bir kısmın şerhiyle amacını gerçekleştirdiğini düşünerek şerh ettiği kısmı yeterli görmesi de etkilidir.

2. Çalışmaya Dâir Bilgiler

2.1. Konunun Gereği ve Önemi

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 672/1273) Farsça olarak kaleme aldığı *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eseri, İslâm kültürünün ve edebiyatının en önemli ürünlerinden biri olması yanında dünyaya mâl olmuş evrensel bir kaynaktır. Altı defterden oluşan, 25.600 beyti aşkın bu hacimli eser¹⁵⁵ çeşitli dillere tercüme edilmiş ve şerhleri de yapılmıştır.

Anadolu topraklarında tahrir edilen *Mesnevî*, Türk edebiyatı sahasında kendisinden sonra yazılan eserler üzerinde çeşitli şekillerde etkili olması yanında, münhasıran “*Mesnevî edebiyatı*” olarak isimlendirilebilecek bir literatürün de kaynağı olmuştur. Bu edebiyatın en önemli ürünleri ise *Mesnevî* tercüme ve

¹⁵⁵ Güleç, çalışmasında çeşitli neşirlere göre eserin beyit sayısını kaydetmiştir. Bunlardan birkaçına dâir bilgiler şöyledir. Nicholson: 25.632; M. İstilâmî: 25.685; Gölpınarlı: 25.673; Surûş: 25.646. Detaylı bilgi için bkz. İsmail Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 9. Derya Örs ve Hicabi Kırlangıç tarafından yapılan ve Yazmalar Kurumu tarafından yayımlanan tercüme ise 1. defter 4004; 2. defter 3792; 3. defter 4801; 4. defter 3848; 5. defter 4237 ve son defter 4916 beyitten oluşmak üzere toplam 25.598 beyittir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Ma'nevî**, çevirenler: Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015, C. 1 (Giriş-Çeviri), C. 2 (Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi no. 171 Tıpkıbasım). Mütercimler, tercüme yazdıkları ön sözde çeviride en eski tarihli ve en sağlam nüsha olan Konya Mevlânâ Müzesi 51 numarada kayıtlı olan nüshayı esas aldıklarını; fakat Konya nüshasının daha önce tıpkıbasımı yapılmış olduğundan, bu nüshayla ciddi bir farkı bulunmayan, sağlam ve sanatsal değeri yüksek Halet Efendi Bölümü 171 numarada kayıtlı nüshanın tıpkıbasımını yaptıklarını belirtmişlerdir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, Çev. Derya Örs-Hicabi Kırlangıç, C. 1, s. 12.

şerhleridir. Çalışmamızın konusunu oluşturan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* de XVII. yüzyıl Osmanlı sahasının devlet görevlerinde de bulunmuş mutasavvıf âlimlerinden olan Sarı Abdullâh Efendi'ye âit *Mesnevî* şerhidir. *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin yalnızca birinci defterini içeren ve yazma nüshaları yanında beş cilt olarak basılmış matbu nüshası da bulunan bu eser üzerine bazı çalışmalar yapılmış olmakla birlikte, bir bölümü dışında metin olarak tamamı yeni harflere aktarılmış değildir. Türkçe *Mesnevî* şerhleri içerisinde ilk akla gelenlerden olup aynı zamanda eserin tamamına yapılan ilk Türkçe şerh olan Şem'î'nin şerhinin neredeyse tamamı metin olarak çalışılmıştır. İkinci tam şerh olup dünya çapında değer görmüş bir eser olan İsmâil Rûsûhî-i Ankaravî'nin *Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif*'inin büyük kısmı da metin olarak çalışılmış ve ilim âleminin istifadesine sunulmuştur.¹⁵⁶ *Mesnevî* şerhleri konusunu araştırırken yalnızca birinci deftere âit olsa da bu zincirin mühim bir halkası olan Sarı Abdullâh Efendi'nin şerhinin büyük kısmının hâlâ eski harflerle duruyor olmasına oldukça şaşırdık. Hacmi ve muhtevâsının zenginliği ile dikkati çeken, yeni harflere aktarılıp incelenmesi gereken bu şerh metnini gün yüzüne çıkararak *Mesnevî* şerhleri zincirinin eksik bir halkasını daha tamamlamak istedik. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin metin olarak ortaya konulup incelenmesinin uzun bir süre ihmâl edilmiş olmasını büyük oranda muhtevâsının zenginliğine bağladığımızı da itiraf etmek isteriz. Zîrâ Sarı Abdullâh Efendi, Arapça ve Farsça çeşitli kaynaklardan diğer şerhlerin hiçbirisinde rastlamadığımız kadar çok ıktibasta bulunmuştur. Dolayısıyla bu evsâfta bir metni çalışmak için hem klasik Osmanlı Türkçesine hem de Arapça ve Farsçaya belli oranda vukûfiyet gerekmektedir. Biz bu vasfı hâiz olduğumuzu iddia etmiyoruz; fakat çalışılması gerektiğini düşündüğümüz *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi muhtevâsındaki çeşitli ıktibaslar yönünden bizden daha ehliyetli kişilerin bilgisine de başvurarak çalışmaya karar verdik ve elimizden gelenin en iyisini yapmaya çalıştık. Sarı Abdullâh Efendi gibi âlim ve fâzıl bir zâtın *Mesnevî* gibi bir hakikatler hazinesine dâir şerhini hatasız olarak ortaya koymak elbette iddia edilemez; fakat müteakip araştırmalarla eksiklerin tamamlanması ümit edilerek bu çalışma hazırlanmıştır.

¹⁵⁶ İlgili bölümlerde gerekli bilgiler verildiği için diğer şerhler burada zikredilmemiştir. Bu iki şerh ise klasik dönemin en mühim tam şerhleri olmaları yanında Abdullâh Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de müelliflerini ismen zikrettiği ve ziyâdece istifade ettiği eserler olmaları nedeniyle belirtilmişlerdir.

2. 2. Araştırmanın Sınırları ve Metodu

Mantıku't-Tayr'ında *Mesnevî*'den bazı hikâyelerin tercümesi de yer alan Gülşehrî (ö. 717/1317'den sonra) eldeki verilere göre *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin ilk mütercimi olarak kabul edilmektedir. Bu bilgi, yazıldıktan sonra yarım asır bile geçmeden *Mesnevî*'den bazı bölümlerin tercümesinin yapıldığını göstermektedir.¹⁵⁷ Gülşehrî'den sonra da gerek *Mesnevî* etkisinde yazılan eserler gerekse *Mesnevî*'nin tercüme ve şerhi olarak birçok eser ortaya konulmuştur. Bizim çalışmamız münhasıran Sarı Abdullâh Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si üzerinedir. *Mesnevî*'nin yalnızca birinci defterini içermekle birlikte oldukça hacimli olan bu şerhi tek kişinin çalışması doktora tezi sınırlarını fazlasıyla zorlayacağı için beş ciltten oluşan matbu nüshaya göre sınırlama yapılmış ve her cildi bir kişi uhdesine alarak doktora tez konusu olarak üstlenmiştir. Biz de ikinci cildi deruhte ettik.¹⁵⁸ Buna göre çalışmamızın sınırları matbuya göre ikinci cilde tekâbül eden kısmın transkripsiyon alfabesiyle ortaya konularak incelenmesi olarak belirlenmiştir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'yi çalışmaya karar verdiğimizde öncelikle eserin yazma nüshalarını tespit ettik ve inceledik. İlk tespitlerimize göre müellif nüshasını bulamamıştık. Bu sebeple de Süleymâniye Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 740 numarada kayıtlı olan Cevrî hattı nüshayı esas almanın doğru olacağını düşündük. Bunun sebebi tespit edebildiğimiz nüshalar içinde müellif hattından istinsah edilmiş en eski tarihli metinlerden biri olması yanında şârihin yakın dostu ve bir hat sanatkârı olan Cevrî İbrâhim Çelebi tarafından Abdullâh Efendi henüz hayattayken yazılmış olmasıydı. Böylece şârihin gözden geçirmiş olmasının da kuvvetle muhtemel olduğunu ve müellif nüshasının yokluğundan doğan boşluğu doldurabileceğini düşündüğümüz söz konusu nüsha ile çalışmamıza başlamıştık. Ayrıca müellif nüshasına ulaşamayan eserlerin çoğunun ilmî neşrinde takip edilen usûlü uygulayarak bütün nüshaları inceleyip ilgili kısımlarda anlatılmış olan özellikleri sebebiyle tenkitli metin için en uygun oldukları kanaatine vardığımız Süleymâniye

¹⁵⁷ Bkz. Müjgan Cunbur, "Mevlâna'nın İlk Mütercimi Gülşehrî", **Mevlâna: Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları**, Haz. Feyzi Halıcı, Konya, Ülkü Basımevi, 1983, s. 31-35.

¹⁵⁸ Birinci cilt Milad Salmani tarafından çalışılmıştır. Bkz. Milad Salmani, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme-Metin)", İÜ SBE, İstanbul, 2020. Üçüncü cilt Kübra Ceylan, dördüncü cilt Ezrail Karakurt, son cilt ise Sait Avcı tarafından çalışılmaktadır.

Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, 1266 ve İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. TY, 6307 numaralarda kayıtlı nüshaları da dâhil ederek edisyon-kritikle metnimizi tesis etmiştik. Bu sırada son kısmındaki mukâbele kaydında Cevrî nüshasıyla karşılaştırıldığı belirtilmiş olan ve Cevrî'nin tarih şiirinin de yer aldığı matbu metin de incelenmiş ve Cevrî nüshasındaki bazı mühim eksiklerin matbu nüshada bulunmadığı görülmüştü. Hangi nüshaların kullanılmasıyla hazırlandığı matbu metnin ciltlerinde belirtilmemişse de birkaç nüshanın mukâbelesiyle tesis edildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra müellif nüshası tespit edilince diğer nüshaların eksiklerini tamamlayan kâmil nüsha ortaya çıkmış oldu ve metin bu nüshaya göre düzenlendi. Bununla birlikte elbette müellif nüshasında da bazı eksikler mevcuttur. Bunlar da daha önce kullanılan nüshalardan birinde tamamlanmışsa onlara atıfla ikmâl edilmiş, onlarda da eksik ise hârici kaynaklarla tamamlanmıştır.

Metinle ilgili temel meseleler halledildikten sonra çalışmanın diğer kısımları oluşturulmuştur. “Giriş” bölümü dışında dört ana bölümden oluşan bu çalışmada “Sarı Abdullâh Efendi’nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri” başlığıyla birinci bölüm, “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin İncelenmesi” başlığıyla ikinci bölüm, “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin Nüshalarının Tanıtımı” başlığıyla üçüncü bölüm ve “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin Metni” başlığıyla dördüncü bölüm tamamlanıp tez formatında düzenlenmiştir. Birinci bölüm yazılırken Sarı Abdullâh Efendi’yle ilgili daha önce yapılmış olan çalışmalara da mürâaat edilmekle birlikte, esâsen konuyla ilgili temel kaynaklar incelenip kısa ve öz bilgiler verilmiştir. Eserleriyle ilgili bilgi verilirken de eserler bizzat görülmeye çalışılmış, böylece daha önce yapılmış olan bazı çalışmalardaki birtakım hatalar fark edilerek bunların tekrerründen kaçınmak mümkün olmuştur.

2. 3. Kaynaklar

Çalışmamızda birçok kaynaktan istifade edilmiştir; fakat kullanılan bütün kaynakların bu kısımda sıralanması mümkün olmadığı için sadece belli başlıklar altında en mühim olanlar zikredilecektir:¹⁵⁹

2. 3. 1. Kütüphane Katalogları

¹⁵⁹ Diğerleri için çalışmanın “Kaynakça” kısmına mürâaat ediniz.

Basılı ve dijital kütüphane katalogları incelenerek *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin nüshalarına dâir bilgiler tespit edilmiştir. Bu noktada söz konusu kataloglar öncelikle yararlanılan ve çalışmanın devamını etkileyen kaynaklar olmuştur.

2. 3. 2. Eserin Yazma Nüshaları ve Matbu Nüshası

Kütüphane katalogları ve daha önce yapılan çalışmaların incelenmesi sonucunda *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin 33 adet yazma nüshası tespit edilmiştir. “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin Nüshalarının Tanıtımı” başlıklı üçüncü bölümde her biriyle ilgili ayrıntılı bilgiler verilmiş olan söz konusu nüshalar ve eserin beş cilt olarak basılmış olan matbu nüshası, metne dayanan bu çalışmanın ana kaynakları olmuştur.

2. 3. 3. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye Dâir Yapılmış Tez Çalışmaları

Bu kısımdaki çalışmalar içinde bizim için kaynak mesâbesinde olup ilk bilgileri edindiğimiz çalışma Ülker Aytekin'in doktora tezi olmuştur. Bununla birlikte eser hakkında yapılmış olan tez çalışmalarının toplu olarak görülebilmesi için tespit edilebilenlerin tamamı, eski tarihli olandan yakın tarihe göre sıralanarak mâhiyetleri hakkında kısaca bilgi verilmiştir:

- Selahattin Durgun, “Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1993.

Selahattin Durgun tarafından hazırlanan yüksek lisans tezi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye dâir yapılan ilk tez çalışmasıdır. Söz konusu çalışmada Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilip matbu birinci cildin tedkîki yapılmış ve ilk 18 beytin transkripsiyonlu metni ilâve edilmiştir. Çalışmanın sonunda birinci ciltte geçen âyet, hadis ve kelâm-ı kibarlar ile şahıs, kitap ve yer isimleri için hazırlanmış indeksler bulunmaktadır.

- Ülker Aytekin, Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi, Ed. Hür Mahmut Yücel, Konya, Umde Yayınevi, 2017.

Bu çalışma Ülker Aytekin'in Marmara Üniversitesi SBE bünyesinde 2002 yılında tamamladığı doktora tezinin yayımlanmış hâlidir.¹⁶⁰ Aytekin'in doktora tezi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin etraflıca incelendiği ilk tez çalışmasıdır. Sarı Abdullâh Efendi'nin dönemi, hayatı, şahsiyeti ve eserleri hakkında detaylı bilgiler verilen çalışmada *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin kaynakları, çeşitli hususiyetleri ve muhtevâsına dâir tespitler yanında *Mesnevî*'nin ilk cildinde kullanılan sembollerin şerhine de değinilmiştir. Bununla birlikte bazı hatalı ve eksik bilgilerin çalışmanın yayımlandığı 2017 yılında da tâdil ve tekmîl edilmedikleri görülmektedir.

- Aslınur Akdeniz Brehmer, “Bir Telaî ve Ağıt Aracı Olarak Çeviri: Sarı Abdullah Efendi'nin Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi'sinin İlk 18 Beyit Şerhine Bir Ağıt-Çeviri”, Yüksek Lisans Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2018.¹⁶¹

Şerhin ilk 18 beytine dâir olan yukarıdaki yüksek lisans tezi, modern eleştiri kuramları kullanılarak “evden uzaktalık” ve “eve dönüş” temaları etrafında hazırlanmış bir çalışmadır.

- Emine Çiftçi, “Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)'sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Konya, 2018.

Abdullâh Efendi'nin yaşadığı döneme dâir bilgilerin verildiği “giriş” kısmıyla başlayan çalışma; şârihin hayatı, şahsiyeti ve eserlerine dâir mâlûmat içeren birinci bölüm ve şerhin muhtevâsıyla ilgili bilgileri içeren ikinci bölümle devam etmekte, şerhin matbuya göre 1. cildinin transkripsiyonlu metnini ihtiva eden üçüncü bölüm, sonuç kısmı ve kaynakçayla tamamlanmaktadır. Tezin isminde “Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı” ifadesi bulunmasına rağmen çalışmada bu işlem tespit edilememiştir. Yukarıda da belirtildiği gibi çalışmanın üçüncü bölümünde eserin ilgili kısmının transkripsiyon alfabesi kullanılarak yazı çevirimi yapılmıştır.

¹⁶⁰ Çalışmalar listelenirken tarih sırası gözetilmekle birlikte bu çalışmanın ikinci sırada zikredilmesinin sebebi, yukarıda da belirtildiği üzere araştırmacının 2002 yılında tamamladığı doktora tezine dayanmasıdır.

¹⁶¹ Araştırmacı büyük oranda bu çalışmasının “ekler” kısmındaki metinlerden oluşan bir de kitap yayımlamıştır. Bkz. Sarı Abdullah Efendi, **Mesnevî'nin Parlak Cevherleri: İlk On Sekiz Beyit Şerhi**, Haz. Aslınur Akdeniz Brehmer, İstanbul, H Yayınları, 2020.

- Milad Salmani, “Sarı Abdullâh Efendi’nin “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî”si, I. Cilt (İnceleme-Metin)”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2020.

Milad Salmani tarafından hazırlanan bu çalışma, şerhin matbu nüshaya göre birinci cildinin Cevrî nüshası esas alınarak kaydedilen transkripsiyonlu metnini ve ilgili kısmın incelemesini içermektedir.

2. 3. 4. Sarı Abdullâh Efendi’ye ve Diğer Eserlerine Dâir Yapılmış Çalışmalar

Bu kısımda, ilki 1940 senesinde hazırlanmış olan lisans bitirme tezi olmak üzere tespit edilebilen dokuz çalışma hakkında bilgi verilmiştir.

- Tomris Ölmez, “Sarı Abdullah Efendi Hayâtı ve Eserleri”, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Lisans bitirme tezi, no. 111, 1939-1940 Öğretim Yılı, İstanbul, 1940.

Mezuniyet tezi olarak hazırlanmış olup Abdullâh Efendi ve eserleri hakkında temel bilgileri içeren bu çalışma, tespit edilebildiği kadarıyla Sarı Abdullâh Efendi ve eserlerine dâir hazırlanan ilk tez çalışmasıdır.

- Bünyamin Ayçiçeği, Sarı Abdullah Efendi (ö.1660)’nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi, Akademi Titiz Yayınları, İstanbul, 2014.

Bu çalışma Bünyamin Ayçiçeği’nin 2001 yılında Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü bünyesinde tamamladığı yüksek lisans tezinin yayımlanmış hâlidir.¹⁶² Sarı Abdullâh Efendi’ye âidiyeti hakkında farklı görüşler bulunan *Gülşen-i Râz-ı Ârifân* adlı mesnevînin transkripsiyonlu metnini ve muhtevâ incelemesini içeren çalışmada çeşitli tespitler sunularak eserin Sarı Abdullâh Efendi’ye âit olduğu savunulmuştur.¹⁶³

- Süleyman Erşahin, “Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi’nin ‘Tedbîrû’n-Neş’eteyn fî Islâhı’n-Nüşateyn’ Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2002.

¹⁶² Bu çalışmanın ikinci sırada zikredilmesinin sebebi, yukarıda Ülker Aytekin’in çalışmasıyla ilgili de belirtildiği üzere tezin hazırlandığı zamanın dikkate alınmasıdır.

¹⁶³ Sarı Abdullâh Efendi’ye âidiyeti konusu tartışmalı olan bu mesnevîye şârihin eserleri hakkında bilgi verilen kısımda da değinilmiştir. Bkz. s. 67-68.

Çalışmada siyâsetnâmelerle ilgili bilgi verildikten sonra Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı ve eserleri konusuna değinilmiş, ardından eserin muhtevâsına dâir bilgi verilmiştir. Değerlendirme kısmının ardından ise *Tedbîrû'n-Neş'eteyn fî-İslâhi'n-Nüshateyn*'in transkripsiyonlu metni yer almaktadır.¹⁶⁴

- Serhat Gültaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2014.

Bu çalışmada Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında kısaca bilgi verilmiş ve *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* adlı eserine dayanılarak tasavvufî görüşlerine değinilmiştir.

- Zübeyde Özer, “Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (Metin-İnceleme-Sözlük), C. I-II”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2015.

Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı, eserleri ve tasavvufî şahsiyeti konularına da değinilen Özer'in çalışmasında Abdullâh Efendi'nin *Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye* adlı eseri transkripsiyon alfabesiyle kaydedilmiş ve eserin incelemesi yapılmıştır. Çalışmada sözlük ve dizin de yer almaktadır.

- Büşra Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2017.

Sarı Abdullâh Efendi'nin dönemi, hayatı, eserleri, tasavvufî şahsiyeti ve görüşleri hakkında bilgiler verilen çalışmada Serhat Gültaş'ın tek eser üzerinden ve fazla detaylandırmadan değindiği konular, Abdullâh Efendi'nin bütün eserleri dâhil edilerek genişçe incelenmiştir.

- Funda Öztürk, “Sarı Abdullah Efendi, Nasihatü'l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni's-Sülûk (110a-218b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin”, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, SBE, Rize, 2018.

XVII. yüzyıldaki siyâsî ve edebî durum ile Türk edebiyatında nasihatnâmeler konularında bilgiler içeren “giriş” kısmından sonra Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı, ilmî ve edebî kişiliği ile eserleri hakkında mâlûmat verilen birinci bölüm, *Nasihatü'l-*

¹⁶⁴ Yukarıdaki eser gibi şârihe âidiyeti tartışmalı olan *Tedbîrû'n-Neş'eteyn fî-İslâhi'n-Nüshateyn*'le ilgili de şârihin eserlerine değinilen kısımda bilgi verilmiştir. Bkz. s. 68.

Mülûk'un incelemesini içeren ikinci bölüm ve eserin transkripsiyonlu metnini, tercümeler ve bazı notları içeren üçüncü bölümün yer aldığı çalışma; sözlük, dizin ve kaynakça ile tamamlanmaktadır.

- Mirac Betül Kaptan, “Sarı Abdullah Efendi’nin Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi 3637 Numarada Kayıtlı Manzum ve Mensur Eserleri Transkripsiyonlu Metin-İnceleme”, Yüksek Lisans Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2019.

Yukarıdaki çalışmada söz konusu nüsha etraflıca incelenmiş, Sarı Abdullâh Efendi’nin şiirlerine ve mensur kısım olan “Vâridât”’a dâir tespitler de belirtilmiştir. Bu tespitlere göre şiirler, mensur “Vâridât”’ın nazma çekilmiş hâli gibidir. “Vâridât” başlığıyla kaydedilmiş olan metin ise esâsen bir “Nokta Şerhi” olup Sarı Abdullâh Efendi’ye değil; kuvvetle muhtemel olarak Şeyhzâde Mehmed Muhyiddîn’e âittir. Araştırmacı, bu tespitlerini belirtmekle birlikte nüshada şiirler kısmının Abdullâh Efendi’nin Dîvânı, *Noktatü’l-Beyân* metninin de Abdullâh Efendi’nin Vâridât’ı olarak kaydedilmiş olması sebebiyle söz konusu kayıtlara sâdık kalmayı tercih ettiğini ifade etmiştir.

- Murat Bütün, “Sarı Abdullah Efendi, Nasîhatü’l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni’s-Sülûk (1b-109b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin”, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi SBE, Rize, 2019.

Murat Bütün’ün tez çalışması, yukarıya kaydedildiği üzere 2018 yılında aynı üniversite bünyesinde Funda Öztürk tarafından 110a-218b varakları çalışılmış olan eserin öncesindeki kısmı içermektedir. Bölümleme ve genel düzen de Öztürk’ün çalışmasındaki gibidir.

2. 3. 5. Mesnevî Şerhlerine Dâir Yapılmış Çalışmalar

Bu kısımda Şem’î, İsmâil Rusûhî-i Ankaravî ve İsmâil Hakkî-i Bursevî’nin *Mesnevî* şerhleri üzerine yapılmış çalışmalarla, genel olarak *Mesnevî* şerhlerini konu alan birkaç çalışma zikredilecektir.

Şem’î’nin şerhiyle ilgili hazırlanmış olup istifade ettiğimiz en önemli çalışmalar şunlardır:

- Şeyda Öztürk, Şem’î Efendi ve Mesnevî Şerhi, İSAM Yayınları, İstanbul, 2011.

Bu çalışma Şeyda Öztürk’ün Marmara Üniversitesi SBE bünyesinde 2007 yılında tamamladığı doktora tezinin yayımlanmış hâlidir.

- Abdülkadir Dağlar, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük),” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2009.
- Turgut Koçoğlu, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük),” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2009.
- Oğuzhan Şahin, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. ciltler) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük),” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2012.
- Sait Yilter, “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük),” Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2016.

Ankaravî’nin şerhi üzerine hazırlanmış olup yararlandığımız başlıca çalışmalar ise şunlardır:

- Semih Ceyhan, “İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2005.
- Erdoğan Taştan, “İsmâîl Rûsûhî Ankaravî’nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü’l-Letâif ve Matmûratü’l-Maârif, I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme”, Doktora Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.
- Ahmet Tanyıldız, “İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2010.
- Hakan Yalap, “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi SBE, Niğde, 2014.

- Mehmet Özdemir, “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (IV.Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat, 2013.
- Özlem Güngör, “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (VI. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE, Niğde, 2019.¹⁶⁵

İsmâîl Hakkî-i Bursevî’nin şerh metni İsmail Güleç tarafından çalışılmıştır:

- İsmail Hakkî Bursevî, Rûhü’l-Mesnevî –Mesnevî’nin ilk 748 beytinin şerhi-, Haz. İsmail Güleç, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

Bu çalışma Güleç’in İÜ SBE bünyesinde 2002 yılında tamamladığı doktora tezinin yayımlanmış hâlidir.

Genel olarak *Mesnevî* şerhlerini konu alan çalışmalar arasında en fazla istifade ettiklerimiz ise sırasıyla şunlardır:

- İsmail Güleç, Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2008.
- Şener Demirel, Dinle Neyden: Mesnevî’nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2009.
- Şener Demirel, “Mevlânâ’nın Mesnevî’si ve Şerhleri”, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, C. 5, S. 10, 2007, s. 469-504.
- İsmail Güleç, Mesnevî Üzerine Araştırmalar, H Yayınları, İstanbul, 2010.

Bunların dışında yararlanılan kaynaklara ilgili bölümlerde atıf yapılmıştır.

2. 3. 6. Diğer Kaynaklar

Sarı Abdullâh Efendi gibi âlim ve ârif bir zât ile onun *Mesnevî* şerhi söz konusu olunca hepsinin burada sıralanması mümkün olmayan pek çok kaynağı kullanmak gerekmiştir. Çalışmanın birinci bölümünü oluşturan “Sarı Abdullâh Efendi’nin Hayatı, Edebî Şahsiyeti, Tasavvufî Kişiliği ve Eserleri” kısmı

¹⁶⁵ Eserin üçüncü ve beşinci ciltleri de doktora tezi olarak çalışılmaktadır: Rabia Akdağ, “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (III. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE; Bestami Bilge, “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (V. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi SBE.

hazırlanırken biyografi kaynaklarından, Abdullâh Efendi'nin kendi eserlerinden ve çeşitli çalışmalardan istifade edilmiş ve bunların büyük kısmı birinci bölümün başlarında dipnotta toplu olarak da belirtilmiştir.

Diğer taraftan Abdullâh Efendi'nin Arapça, Farsça yâhut Türkçe olarak yapmış olduğu çeşitli iktibaslardan kaynakları tespit edilebilenler, İSAM Kütüphanesi'nin sağladığı zengin imkânlar kullanılarak bizzat kaynakları üzerinden görülmeye çalışılmış ve bunlar metnin ilgili kısımlarında dipnotlarda belirtilmişlerdir. Söz konusu eserlere *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin kaynaklarıyla ilgili kısımda da ayrıca değinilmiş ve şerhteki alıntılanma durumlarına dâir ayrıntılı bilgi verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

SARI ABDULLÂH EFENDİ'NİN (ö. 1071/1660) HAYATI, TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ VE ESERLERİ

1.1. HAYATI¹⁶⁶

1.1.1. Âilesi, Doğum Tarihi ve Yeri

Sarı Abdullâh Efendi'nin âilesi ve hayatıyla ilgili kaynaklarda tespit edilen bilgiler sınırlıdır. Âilesine dâir kayıtlarda babası Seyyid Muhammed'in¹⁶⁷ Mağrib şehzâdelerinden olduğu, söz konusu bölgeden İstanbul'a göçtüğü, bu şehre geldiğinde büyük bir hürmet görmesinin de etkisiyle İstanbul'a yerleşme kararı

¹⁶⁶ Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilirken müellifin kendi eserleri dışında yararlanılan kaynaklar şunlardır: Mustafa Safâyî Efendi, **Tezkire-i Safâyî, (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks**, Haz. Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Yüksek Kurumu (AYK) Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2005; Şeyhî Mehmed Efendi, **Şakaik-ı Nu'maniye ve Zeyilleri Vekayiu'l-Fudalâ I**, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989, C. 3, s. 280-281; Lâlizâde Abdülbaki, **Sergüzeşt Aşka ve Âşıklara Dair: Melâmî Büyükleri**, Haz. Tahir Hafızlıoğlu, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001; Ahmed Resmî Efendi, **Halikatü'r-Rüesâ** [Hatalı olarak "Halifetü'r-Rüesa" yazılmıştır], önsöz: Mücteba İlgürel, index: Recep Ahıskalı, İstanbul, Enderun Yayınları, 1992, s. 31-33; Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, Haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik, 2014, s. 258-259; Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, **Risâle-i Melâmiyye-i Bayrâmiyye**, Süleymâniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar Koleksiyonu, no. 7463; Seyyid Sahîh Ahmed Dede, **Mevlevîlerin Tarihi Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye**, Haz. Cem Zorlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003; Mehmed Süreyyâ, **Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, Haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996, C. III, s. 420; Bursalı Mehmed Tahir, **Osmanlı Müellifleri**, Haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara, TÜBA, 2016, C. 1, s. 107-109; Osmânzâde Hüseyin Vassâf, **Sefîne-i Evliyâ**, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi, 2006, C. 2, s. 520-527; Abdülbâki Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015, s. 136-160; Abdülbâki Gölpınarlı, **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitapları, 1983, s. 308; Nihat Azamat, "Sarı Abdullâh Efendi", **TDVİA**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık ve Ticaret İşletmesi, 2009, C. XXXVI, s. 145-147; Tomris Ölmez, "Mesnevî Şârihi Sarı Abdullâh Efendi, Hayatı ve Eserleri", Lisans Bitirme Tezi, İÜ Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1939; no. 111; Ülker Aytekin, **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Konya, Umde Yayınevi, 2017; Zübeyde Özer, "Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye (Metin-İnceleme-Sözlük)", C. I-II, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2015; Zehra Fidan, "Şükûfe-nâmeler ve Şehr-emîni Câmîi Hatibi Mehmed bin Ahmed el-Ubeydî'nin Tezkire-i Şükûfeciyânı Netâicü'l-Ezhâr", Yüksek Lisans Tezi, Yıldız Teknik Üni. SBE, İstanbul, 2015, s. 151-154; Büşra Çakmaktaş, "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Doktora Tezi, Sakarya Üni. SBE, Sakarya, 2017.

¹⁶⁷ Şeyhî, Ahmed Resmî, Müstakimzâde, Sahîh Ahmed Dede ve Hüseyin Vassaf, Sarı Abdullâh Efendi'nin babasının isminin "Seyyid Muhammed" olduğunda müttetikken *Sicill-i Osmânî*'de "Mahmud" olarak kaydedilmiştir. Bkz. Şeyhî Mehmed Efendi, **a.g.e.**, C. 3, s. 280; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 31; Müstakimzâde, **Risâle-i Melâmiyye**, vr. 47b; Sahîh Ahmed Dede, **a.g.e.**, s. 275; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 521; Mehmed Süreyyâ, **a.g.e.**, C. III, s. 420.

aldığı,¹⁶⁸ daha sonra devlet hizmetine de alınarak lütuf ve iltifatlara nâil olduğu bilgileri yer alır.¹⁶⁹

Mağrib terimi, geniş anlamda Endülüs ve Sudan'ı da kapsamakla birlikte yaygın kullanımda Kuzey Afrika ülkelerini ifade eder. Ülke olarak zikredilecek olursa özellikle Libya, Tunus, Cezâyir ve Fas'ı içine alan bir terimdir.¹⁷⁰ Kaynaklarda Sarı Abdullâh Efendi'nin babasının "Mağrib" şehzâdelerinden olduğu söylendiğine göre bu ülkelerden birinden göç ettiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹ Şârihin annesi ise Sultan I. Ahmed (ö. 1026/1617) devri sadrâzamlarından Halil Paşa'nın (ö. 1038/1629)¹⁷² kardeşi olan Beylerbeyi Mehmed Paşa'nın (ö. 997/1589) kızıdır.¹⁷³

Abdullâh Efendi 992/1584 yılında doğmuştur;¹⁷⁴ fakat kendisine dâir bilgi veren ve te'lif tarihi olarak da ona en yakın zamana âit kaynaklarda doğum yeriyle ilgili açık bir ifade bulunmaz. Bununla birlikte çalışmamıza konu olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin ferağ kaydında yer alan: "...ve ene'l-fakîru ilâ-raḥmeti'llâhi'l-‘aliyyi'l-kebîr ‘Abdu'llâh bin es-Seyyid Muḥammed bin ‘Abdu'llâh el-Koştanîni mevliden ve mavṭinen..." ifadesiyle İstanbul'da doğduğunu kendisi belirtmektedir.¹⁷⁵ Hüseyin Vassâf, Abdullâh Efendi'nin "Sarı" sıfatıyla anılmasına da değinir ve bunun sebebini sarışın olmasıyla açıklar.¹⁷⁶

¹⁶⁸ Bursalı, **a.g.e.**, C. 1, s. 107.

¹⁶⁹ Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 280; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁷⁰ "Mağrib" terimiyle ilgili daha geniş bilgi için bkz. G. Yver, "Magrib", **İslâm Ansiklopedisi**, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1970, C. 7, s. 142-143; Zeki Tez, **İslâm'ın Batı Cephesi**, İstanbul, Hayyikitap, 2014, s. 7.

¹⁷¹ Şeyhî Mehmed Efendi (ö. 1144/1731) ve Ahmed Resmî (ö. 1197/1783) gibi Sarı Abdullâh Efendi'nin hayatına dâir bilgi içeren en eski tarihli eserleri kaleme alan zâtlar, Seyyid Muhammed'in ne zaman ve ne sebeple hicret ettiği konusunda bilgi vermezler. Şeyhî'nin *Şakâik Zeyli*'nde de Resmî'nin *Halika*'sında da "bir tarîkla" hicretten söz edilip başka bir mâlûmat verilmemiştir. Bkz. Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 280; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 31. Müstakimzâde'nin *Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye*'sinde ise ifade: "bir tarîkla arzû-yı seyâhat kasdıyla" şeklindedir. Bkz. Müstakimzâde, **a.g.e.**, vr. 47b. Ülker Aytekin, sonraki dönemlere âit çeşitli çalışmalarda bu hususlarla ilgili yer alan bazı hatalı bilgilere değinmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 68.

¹⁷² Halil Paşa hakkında bilgi için bkz. Alexander H. de Groot, "Halil Paşa, Kayserili", **TDVİA**, C. XV, 1997, s. 324-326.

¹⁷³ Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 280; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 31; Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 259; Bursalı, **a.g.e.**, C. 1, s. 107; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 522.

¹⁷⁴ Bkz. Sahîh Ahmed Dede, **a.g.e.**, s. 275; Bursalı, **a.g.e.**, C. 1, s. 107; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 522.

¹⁷⁵ Bu ifadeler *Cevheretü'l-Bidâye ve Nasihatü'l-Mülûk*'un ferağ kaydında da mevcuttur. Bkz. Özer, **a.g.t.**, s. 535 (Bu eserde "es-Seyyid" yerine "eş-Şerîf" yazılmıştır). Sarı Abdullâh Efendi, **Nasihatü'l-Mülûk**, Süleymâniye Ktp, Hekimoğlu Koleksiyonu, No. 679.

¹⁷⁶ Bkz. Vassaf, **a.g.e.**, C. 2, s. 524.

1.1.2. Yetişmesi ve Tahsili

Kaynaklarda Sarı Abdullâh Efendi'nin babasının vefât tarihiyle ilgili bir bilgi tespit edilememiştir. Dolayısıyla ne kadar süre babasının gözetiminde hayat sürdürdüğü, eserlerindeki derin ilmî ve irfânî müktesebâtı kazanmasında babasının etkisinin ne derece olduğu konularında net bilgiler verilememektedir. Bununla birlikte kaynaklardaki mâlûmattan, ilk terbiyesini babası Seyyid Muhammed Efendi'den almış olsa da yetişmesi ve tahsilinde asıl etkili zâtların Melâmîliğe mensup olan üvey babası Hacı Hüseyin Ağa ile kaptan-ı deryâlık ve sadrâzamlık gibi mühim devlet görevlerinde bulunmuş olan, annesinin amcası Kayserili Halil Paşa olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim aşağıda "Tasavvufî Kişiliğı" başlıklı kısımda da değinileceğı üzere Hacı Hüseyin Ağa vesilesiyle Melâmîliğe intisap etmiştir. Abdullâh Efendi'nin zekâsını ve edebini takdir eden Halil Paşa ise Sarı Abdullâh bülüğ çağına eriştiğinde eğitimi ve terbiyesiyle bizzat meşgul olmak için onu kendi hizmetine almıştır. Böylece Halil Paşa'nın himâyesinde geniş bir ilim ve irfan sahasıyla muhatap olma imkânını bulan Sarı Abdullâh Efendi, yaşıtları arasında mümtaz bir seviyeye ulaşmıştır.¹⁷⁷ Yalnızca çalışmamıza konu olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinin incelenmesiyle bile onun ne derece kuvvetli bir tahsil gördüğü açıkça anlaşılmaktadır. Tefsir, hadis, fıkıh ve İslâm tarihi gibi ilimlerdeki kâmil bilgisi, İslâm düşüncesine dâir eserlere ve tasavvufî kaynaklara vukûfiyeti, Arapça ve Farsça konusundaki yetkin mâlûmatı ve çeşitli edebî eserlerden yaptığı iktibaslar, iyi bir tahsil ve terbiyeden geçtiğini ortaya koymaktadır. Bunların yanında hüsn-i hat dersleri aldığı ve bu konuda da ileri seviyelere ulaştığı kaynaklarda belirtilmiştir.¹⁷⁸ Nitekim kitâbetteki mahâreti, aşağıda belirtileceğı üzere kendisine devlet dâirelerinde vazife imkânı sağılamasıyla da anlaşılmaktadır.

1.1.3. Evliliğı ve Çocukları

İncelenen kaynaklarda Sarı Abdullâh Efendi'nin evliliğine veya eşine dâir bir bilgi tespit edilememiştir. Bununla birlikte kendisinden önce vefât etmiş olan oğlu

¹⁷⁷ Şeyhî, **a.g.e.**, C. III, s. 280; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 31; Müstakimzâde, **Risâle-i Melâmiyye**, vr. 47b; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 522.

¹⁷⁸ Müstakimzâde, **Tuhfe-i Hattâtîn**, s. 259; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 522.

Mustafa Resmî Efendi (ö. 1066/1655-56) hakkında bilgiler mevcuttur.¹⁷⁹ Ayrıca kızının oğlu olan La'î Mehmed Efendi¹⁸⁰ (ö. 1119/1707) ve bu torununun oğlu La'î-zâde Abdülbâkî Efendi¹⁸¹ (ö. 1159/1746) hakkındaki kayıtlar, kendisine dâir ayrıntılı bilgi tespit edilememekle birlikte kızının da olduğunu göstermektedir. Netice olarak şârihin evlendiği ve en azından iki çocuğu ile torunlarının olduğu anlaşılmaktadır.

1.1.4. Memuriyeti

Abdullâh Efendi'nin hüsn-i hat bilgisi onun resmî görevini belirleyen bir unsur olmuştur. Memuriyetteki ilk vazifesine dedesinin kardeşi olan ve yetişmesinde büyük payı bulunan Halil Paşa'nın divitdârı; yani kâtibi olarak başlayan Abdullâh Efendi,¹⁸² bu vesîleyle Paşa'yla birlikte çeşitli şehirlerde bulunmuştur.¹⁸³

Sarı Abdullâh Efendi'nin memuriyet hayatı, aynı zamanda ulaştığı ilmî müktesebâtını ve irfânî seviyesini eserleriyle ilim dünyasına sunduğu bir dönem olmuştur. İlk eseri olan *Semerâtu'l-Fuâd*'ı bu dönemde, 1033 yılı Şevvâl ayının 18. günü (3 Ağustos 1624) yazmaya başlamış ve aynı yılın Zilhicce ayının 2. günü (15 Eylül 1624) tamamlamaya muvaffak olmuştur.¹⁸⁴ Bu da yaklaşık bir buçuk ay gibi kısa bir süreye tekâbül etmektedir. Çalışmamıza konu olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi de söz konusu dönemde 1035/1625 senesinde yazmaya başlamıştır.¹⁸⁵ Şerhi yazmaya başladıktan bir yıl kadar sonra 1036/1626 yılında Dîvân-ı Hümâyûn

¹⁷⁹ Bkz. Mustafa Safâî Efendi, **a.g.e.**, s. 204; Müstakîmzâde, **Risâle-i Melâmiyye**, vr. 65b; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 527; Mehmed Süreyya, **a.g.e.**, C. II, s. 419; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 151; Nihat Azamat, "Sarı Abdullah Efendi", **TDVİA**, C. XXXVI, s. 147; Aytekin, **a.g.e.**, s. 98-99; Özer, **a.g.t.**, s. 30; Çakmaktaş, **a.g.t.**, s. 59.

¹⁸⁰ Bilgi için bkz. Müstakîmzâde, **Risâle-i Melâmiyye**, vr. 65b-66a; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 151-152; Aytekin, **a.g.e.**, s. 99-100; Özer, **a.g.t.**, s. 31; Çakmaktaş, **a.g.t.**, s. 59-61.

¹⁸¹ Bilgi için bkz. Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 119-120, ayrıca bkz. **a.e.**, aynı cilt, s. 527; Gölpınarlı, **Melâmîlik ve Melâmîler**, s. 153-155; Büşra Çakmaktaş, "La'îzâde Abdülbâkî'nin Mebde' ve Meâd Adlı Eseri", Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2010, s. 1-16; La'î-zâde Abdülbâkî, **Hedîyyetü'l-Müşâk fî Şerhi Mesleki'l-Uşşâk**, Haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Akademi Tizit Yayınları, 2014, s. 7-12.

¹⁸² Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 522; Azamat, **a.g.m.**, s. 146.

¹⁸³ Azamat, **a.g.m.**, s. 146.

¹⁸⁴ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **Semerâtu'l-Fuâd**, s. 308.

¹⁸⁵ Tamamlanması ise aşağıda da belirtildiği üzere Hüdâyî âsitânesinde inzivâda olduğu dönemde, 1041/1631 yılında olmuştur. Bu da şerhin altı yılda hitâma erdiğini göstermektedir. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, C. 5, s. 485 ve ayrıca bkz. s. 492. Kendi eseri dışında bkz. Sahîh Ahmed Dede, **a.g.e.**, s. 296, ayrıca bkz. **a.e.**, s. 300.

tezkirecisi;¹⁸⁶ yani yazı işleri memuru olarak tâyin edilmiş ve isyân eden Abaza Paşa'yı kontrol altına almakla görevlendirilen sadrâzam Halil Paşa'yla birlikte aynı yıl tezkireci olarak Şark seferine çıkmıştır. 1037/1627 yılının safer ayında kışı geçirmek için konakladıkları Tokat'ta, kendisinin âmiri konumundaki reîsülküttap¹⁸⁷ Mehmed Efendi vefât edince Halil Paşa, Sarı Abdullâh Efendi'yi bu göreve terfi ettirmiştir.¹⁸⁸ Fakat Halil Paşa kendisine tevdi edilen vazifede başarıya ulaşamamış ve aynı senenin Ramazan ayında Paşa'yla birlikte Abdullâh Efendi de görevinden azledilmiştir. Yerlerine tâyin edilen kişilerden bir zarar görme endişesiyle tebdîl-i kıyâfet İstanbul'a dönerek devlet indinde saygın bir yeri bulunan, Celvetiyye tarîkatının kurucusu Azîz Mahmûd-ı Hüdâyî'nin (ö.1038/1628) Üsküdar'daki âsitânesine sığınıp burada misâfir olmuşlardır.¹⁸⁹ Kısa bir süre sonra önce Azîz Mahmûd-ı Hüdâyî, ardından da Halil Paşa vefât etmiş, hâmîsiz kalan Abdullâh Efendi de âsitânede on yıla yakın bir süre devam edecek olan inzivâ hayatına çekilmiştir.¹⁹⁰ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin tamamlanması da ilim ve ibadetle meşgul olduğu bu yıllara rastlamaktadır. Böylece şârihin aktif memuriyet hayatında başladığı bu kıymetli eser, *Mesnevî*'nin birinci defteriyle sınırlı tutulmak suretiyle inzivâ dönemindeyken ve Mîlâdî takvime göre şârih 47 yaşındayken nihâyete erdirilmiştir.

1047 senesinin Şevval ayında (1638 Şubat), IV. Murad'ın Bağdat seferi sırasında Abdullâh Efendi reîsülküttap kaymakamlığına; yani vekilliğine atanarak tekrar memuriyete dönmüş ve sefere katılmıştır.¹⁹¹ Reîsülküttap İsmâil Efendi fetih sırasında şehîd olunca yerine Sarı Abdullâh Efendi tâyin edilmiş ve böylece ikinci defa reîsülküttaplık görevini devralmıştır.¹⁹² Sefer dönüşünde 1048 yılının Zilhicce ayında (1639 Nisan) görevinden azledilmiş, 1049 senesinin Şâban ayında (1639

¹⁸⁶ Âmirleri "reisü'l-küttâb" olan "tezkireci"lerle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Zeki Pakalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971, C. 3, s. 491.

¹⁸⁷ Pakalın'ın sözlüğünde bu terimin Dîvân-ı Hümâyûn kâtiplerinin âmirini ve dış işleri bakanlığını ifade ettiği bilgisi verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Pakalın, **a.g.e.**, C. 3, s. 25-27.

¹⁸⁸ Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 32.

¹⁸⁹ Şeyhî, **a.y.**; Ahmed Resmî, **a.y.**; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 523; Bursalı Mehmed Tâhir, **a.g.e.**, C. 1, s. 107.

¹⁹⁰ Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 32; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 523; Bursalı Mehmed Tâhir, **a.g.e.**, C. 1, s. 107.

¹⁹¹ Şeyhî, **a.y.**; Ahmed Resmî, **a.y.**

¹⁹² Ahmed Resmî, **a.y.**

Kasım) tekrar reîsülküttaplığa getirilmiştir.¹⁹³ IV. Murad’a ithâf ettiği *Cevheretü’l-Bidâye*’yi de bu sene içerisinde Receb ayında tamamlamıştır.¹⁹⁴

Abdullâh Efendi bu görevinden sonra 1050/1640 yılında Anadolu muhâsebeciliğine¹⁹⁵ ve bir ay sonra da daha düşük bir memuriyet olan cizye muhasebeciliğine getirilmiştir.¹⁹⁶ Devlete âit yazışmaları içeren *Düstûru’l-İnşâ*’yı 1053/1643 senesinde te’lif etmiştir.¹⁹⁷ IV. Mehmed’e ithaf ettiği *Nasîhatü’l-Mülûk* adlı eserini ise 1059/1649 yılında tamamlamıştır.¹⁹⁸ 1060/1650 senesinde piyâde mukâbeciliğine¹⁹⁹ tâyin edilmiş, 1065 yılının Muharrem (1654 Kasım) ayında ise memuriyetteki son görevi olan mensuh mukâtaacılığına getirilmiştir.²⁰⁰ *Halîkatü’r-Rüesâ*’da aynı yıl bu görevden azledildiği bilgisi bulunmaktadır.²⁰¹ Mîlâdi takvime göre hesaplanınca şârihin son görev senesinde 70 yaşına ulaşmış olduğu da görülmektedir. Bundan sonra devlet görevinden çekilen Abdullâh Efendi, vaktini ilim ve ibadetle geçirmiştir.²⁰²

Sarı Abdullâh Efendi’nin çiçek yetiştirme konusundaki bilgisi de çok yönlü şahsiyetinin dikkat çeken bir boyutudur. Öyle ki bu yönü devlet tarafından tescil edilmiş olup kendisine 1051/1641 yılının başlarında Sultan İbrâhim tarafından “Şükûfeperverân üzerine reis ve mümeyyiz” rütbesiyle taltif edildiği bir berat takdim edilmiştir. Âlim, mutasavvıf, şâir ve devlet adamı gibi vasıflarının yanında yedi çeşit zerrîn lâle²⁰³ üretmeye muvaffak olmuş bir bitki uzmanı da olan Abdullâh Efendi,

¹⁹³ Şeyhî a.y.; Ahmed Resmî, a.y.

¹⁹⁴ Bkz. Özer, a.g.t., s. 535 (Metnin ferağ kaydı).

¹⁹⁵ Osmanlı mâliyesindeki memuriyetlerden biridir. Detaylı bilgi için bkz. Feridun Emecen, “Başmuhasebe Kalemi”, **TDVİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 134. Bu madde içinde verilen sayfa numarasında “Anadolu muhâsebeciliği” ve “cizye muhâsebeciliği” tâbirlerine de değinilmiştir.

¹⁹⁶ Şeyhî, a.g.e., C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, a.g.e., s. 32; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., C. 1, s. 107.

¹⁹⁷ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **Düstûru’l-İnşâ**, Süleymâniye Yazma Eser Ktp, Esad Efendi Koleksiyonu, No. 3332, vr. 1a.

¹⁹⁸ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **Nasîhatü’l-Mülûk Tergîben li-Hüsni’s-Sülûk**, Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Hekimoğlu Koleksiyonu, No. 679 (ferağ kaydı).

¹⁹⁹ Mâliyeye dâir bir memuriyettir. Detaylı bilgi için bkz. Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 574-575.

²⁰⁰ Şeyhî, a.g.e., C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, a.g.e., s. 32; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., C. 1, s. 107. “Mukataacılık” da mâliye birimindeki bir memuriyeti ifade eder. Bilgi için bkz. Pakalın, a.g.e., C. 2, s. 578-579.

²⁰¹ Ahmed Resmî, a.g.e., s. 32.

²⁰² Şeyhî, a.g.e., C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, a.g.e., s. 32; Bursalı Mehmed Tâhir, a.g.e., C. 1, s. 107.

²⁰³ Bu lâlelerin isimleri için bkz. Fidan, a.g.t., s. 151.

ilmî ve irfânî kemâlî gibi çiçek yetiştirme hususundaki ustalığıyla da takdir görmüş bir zâttır.²⁰⁴

1.1. 5. Son Yılları ve Vefâtı

Abdullâh Efendi memuriyetten ayrıldıktan sonra vefâtına kadar geçen altı yıllık süreyi Koca Mustafa Paşa Hankâhı civârında bulunan evinde uzlete çekilip ilim ve ibadetle meşgul olarak geçirmiştir.²⁰⁵ Son eseri olan ve Arapça olarak kaleme aldığı *Mir'âtü'l-Asfiyâ*'yı da 1070 yılı Şâban ayında (1660 Nisan); yani vefâtından altı ay kadar önce tamamlamıştır.²⁰⁶

Son dönemlerinde istiskâ (ödem) hastalığına dûçâr olan Sarı Abdullâh Efendi, 1071 yılı Safer ayında²⁰⁷ (1660 yılı Ekim ayı) bu hastalık sebebiyle vefât etmiştir.²⁰⁸ Topkapı'dan Maltepe'ye giden yol üzerindeki mezarlıkta medfûn olan Abdullâh Efendi'nin mezar taşı, mensup olduğu “melâmet” yoluna uygun şekilde bî-ser ü pâ ve sâde olup kabrinin civârında melâmet yoluna mensup pek çok zâtın da istirâhatgâhı bulunmaktadır.²⁰⁹

1.2. EDEBÎ ŞAHSİYETİ

1.2.1. Şâirliği

Kaynaklarda Abdullâh Efendi'nin şâirliğine de değinilmiştir. Şiirlerinin müstakil bir dîvânda toplandığına dâir sağlam bir bilgiye ulaşılamamış olmakla

²⁰⁴ Söz konusu beratın metni için bkz. Fidan, a.g.t., s. 152-154; Müstakîmzâde, **Risâle-i Melâmiyye**, vr. 51a-52b. Beşir Ayvazoğlu'nun “Güller Kitabı”nda da Abdullâh Efendi'nin çiçek yetiştiriciliği konusundaki uzmanlığına ve Sultan İbrahim tarafından kendisine verilen göreve dâir bilgiler yer almaktadır. Bkz. Beşir Ayvazoğlu, **Güller Kitabı: Türk Çiçek Kültürü Üzerine Bir Deneme**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2017, s. 181-183.

²⁰⁵ Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 32; Bursalı Mehmed Tâhir, **a.g.e.**, C. 1, s. 107.

²⁰⁶ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **Mir'âtü'l-Asfiyâ fi-Sıfâtî'l-Melâmetiyyeti'l-Ahfiyâ ve Uluvvî Şânî'l-Evliyâ**, Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 1401, vr. 166a (ferağ kaydı).

²⁰⁷ Safâyî'de ay belirtilmeden 1071 yılı olarak yazılmıştır. *Vekâyiü'l-Fudalâ*, *Halikatü'r-Rüesâ* ve *Tuhfe*'de 1071 yılının Recep ayı olarak kayıtlıdır. Mezar taşında ise Safer ayında vefât ettiği yazılıdır. Sahîh Ahmed Dede, Bursalı ve Vassaf da bunu esas alıp vefâtını 1071 yılının Safer ayı olarak kaydetmişlerdir. Biz de mezar taşındaki tarihi esas aldık. Bkz. Mustafa Safâyî Efendi, **a.g.e.**, s. 376; Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 32; Müstakîmzâde, **Tuhfe-i Hattâtûn**, s. 259; Sahîh Ahmed Dede, **Mecmûatü't-Tevârîhi'l-Mevleviyye**, s. 312; Bursalı Mehmed Tahir, **a.g.e.**, C. 1, s. 107; Vassaf, **a.g.e.**, C. 2, s. 523.

²⁰⁸ Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 281; Müstakîmzâde, **Risâle-i Melâmiyye**, vr. 50a.

²⁰⁹ Vassaf, **a.g.e.**, C. 2, s. 523-524; Gölpınarlı, **Melâmilik ve Melâmiler**, s.138.

birlikte “Abdî”²¹⁰ mahlasıyla şiirler kaleme aldığı, kaynaklarda verilen bilgilerdendir.²¹¹ Nitekim *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de kendisine âidiyetini belirterek kaydettiği şiirlerden de bu bilgi teyit edilmektedir.

Mutasavvıf şâirlerin genelinde olduğu gibi, şiirlerini sanat kaygısıyla yazmamış; mesajlarını muhataplarına ulaştırmakta ve onları mânâ yoluna sevk etmekte bir vâsıta olarak kullanmıştır. Bu sebeple şiirlerinde vezin kusurları görülmektedir.²¹² Şiire ve manzûmelere düşkünlüğü ise eserlerinde başta *Mesnevî* olmak üzere birçok manzum eserden ve çeşitli şiirlerden bol bol ictibasta bulunmasıyla âşikârdır.

Hâlihazırda tespit edilebildiği kadarıyla eserlerinde ve bazı mecmualarda dağınık hâlde bulunan şiirlerinin en meşhûru *Meslekü’l-Uşşâk* adlı kasîdesidir. 105 beyitten oluşan bu kasîdeye torununun oğlu La’lî-zâde Abdülbâkî Efendi *Hediyyetü’l-Müşâtâk* adlı bir şerh yazmıştır.²¹³ Ayrıca Süleymâniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, 3637 numarada kayıtlı nüshada da manzûmeleri yer almaktadır.²¹⁴

Sarı Abdullâh Efendi, Şârih-i Füsûs olarak şöhret bulmuş olan Abdullâh-ı Bosnevî’yle (ö.1054/1644) sıklıkla karıştırılmaktadır.²¹⁵ Ülker Aytekin 2002 yılında tamamladığı doktora tez çalışmasında söz konusu iki ismin karıştırılması konusuna da değinmiştir.²¹⁶ Bundan dolayı kendilerine âidiyeti sâbit olan eserler dışındaki bazı eserlerin Sarı Abdullâh Efendi’ye mi Abdullâh-ı Bosnevî’ye mi âit olduğu hâlen tam olarak netleştirilememiş ve tartışmaya açık görünmektir. Mezkûr karışıklığa

²¹⁰ Bünyamin Ayçiçeği, Sarı Abdullâh Efendi dışında Klasik Türk edebiyatında “Abdî” mahlasını kullanan 25 şâir tespit etmiş ve bu isimleri çalışmasında zikretmiştir. Bkz. Bünyamin Ayçiçeği, **Sarı Abdullâh Efendi (ö. 1660)’nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi**, s. 7-8.

²¹¹ Bkz. Mustafa Safâî Efendi, **a.g.e.**, s. 374-378; Şeyhî, **a.g.e.**, C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, **a.g.e.**, s. 33; Vassâf, **a.g.e.**, C. 2, s. 526.

²¹² Tez konusu itibarıyla bunları daha detaylı inceleme fırsatı bulan Mirac Betül Kaptan, çalışmasında tespit ettiği bazı örneklere değinmiştir. Bkz. Kaptan, **a.g.t.**, s. 43-44.

²¹³ Eserle ilgili bilgi ve eserin metni için bkz. La’lî-zâde Abdülbâkî, **Hediyyetü’l-Müşâtâk fî Şerhi Mesleki’l-Uşşâk**, Haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Akademi Tütiz Yayınları, 2014.

²¹⁴ Bu nüsha daha önce de bilgi verildiği üzere Mirac Betül Kaptan tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Daha detaylı bilgi için bu çalışmanın 42. ve 65. sayfalarına mürâcaat ediniz.

²¹⁵ Sadık Yazar’ın 2011 yılında hazırladığı doktora tezinde de Sarı Abdullâh Efendi’nin Abdullâh-ı Bosnevî ile karıştırıldığı görülmektedir. Araştırmacı, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’den bahsettiği kısımda şârihi bazen Sarı Abdullâh, bazen de Abdullâh Bosnevî/ Bosnevî olarak zikretmiştir. Bkz. Yazar, **a.g.t.**, C. I, s. 427-428.

²¹⁶ Bkz. Aytekin, **a.g.t.**, s. 53. 2017’de yayımlanan hâlinde bu bilgi 69. sayfadadır.

Abdullâh Efendi'nin şâirliğinden bahsedilen kısımda değinilmesinin sebebi, Sarı Abdullâh Efendi'nin şiirlerinde kullandığı “Abdî” mahlasının Bosnalı Abdullâh Efendi tarafından da kullanıldığına dâir bilgi bulunmasıdır. Muhammed el-Hâncî, *Şuarâ-yı Bosna* adlı kitabında Şârih-i Füsûs Abdullâh Efendi'nin *Keşfü'z-Zünûn*'da “Abdî” olarak zikredildiğini belirtir.²¹⁷ 1067/1657 yılında, yani Sarı Abdullâh Efendi'den birkaç yıl önce vefât etmiş olan Katib Çelebi'nin eserinde “Abdullâh Abdî el-Bosnevî el-Bayramî” olarak zikredilen zât, Şârih-i Füsûs Abdullâh-ı Bosnevî'dir.²¹⁸ *Keşfü'z-Zünûn*'da bu mahlasla ayrıca Sarı Abdullâh Efendi'nin şâirliğinden bahsedildiği tespit edilememiştir.

İncelemeler sırasında dikkati çeken diğer bir husus da Abdullâh Efendi'nin *Cevheretü'l-Bidâye* adlı eserinde Abdullâh-ı Bosnevî'yi “şârih-i Füsûs Şeyh Abdullâh-ı Bosnevî” olarak anmış olmasıdır.²¹⁹ Bizzat Sarı Abdullâh Efendi tarafından Abdullâh-ı Bosnevî'nin bu şekilde zikredilmiş olması mühimdir. Bununla birlikte *Safâyî Tezkiresi*'nde “Abdî” başlığıyla Sarı Abdullâh Efendi'nin anlatıldığı kısımda: “...Hazret-i şeyhin Füsûs nâm kitâb-ı müstetâbına şerh yazmıştır.” kaydıyla, Abdullâh-ı Bosnevî'ye âit olduğu kabul edilen Füsûs şerhi Sarı Abdullâh Efendi'ye nisbet edilmiştir.²²⁰ Safâyî Efendi'nin 1138/1725 yılında vefât ettiği düşünülürse 1071/1660 yılında âhirete irtihâl etmiş olan Sarı Abdullâh Efendi'ye zaman olarak yakın kişilerin de bu karışıklığı yaşadıkları anlaşılmaktadır. Daha detaylı araştırmalar gerektiren bu muammâ hâlen çözülememiş olsa da eldeki bilgilere göre söylenebilecek husus; aynı senede doğmuş, aynı tarîkata intisap edip ortak duygularla eserler vermiş olan bu iki zâtın mahlasta da müşterek olduklarıdır.²²¹

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin çalıştığımız kısmında “li-muharririhî” kaydıyla yer alan ve bu kısımda tamamı kaydedilmiş tek örnek olarak Abdullâh

²¹⁷ Bkz. Muhammed b. Muhammed el-Bosnevî el-Hâncî, *El-Cevherü'l-Esnâ fî-Terâcimi Ulemâi ve Şuarâi Bosna*, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Cize, Hecr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1992, s. 124.

²¹⁸ Bkz. Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi)*, Çev. Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007, C. 4, s. 1644.

²¹⁹ Bkz. Özer, a.g.t., s. 506.

²²⁰ Bkz. Mustafa Safâyî Efendi, a.g.e., s. 374.

²²¹ Abdullâh-ı Bosnevî ile ilgili geniş bilgi için bkz. Mehmet Malik Bankır, “Şerh-i Cezîre-i Mesnevî”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2004, s. 14-22.

Efendi'nin mahlasını da içeren ilâhi tarzındaki bir manzûmesi aşağıya kaydedilmiştir:

Li-muḥarririḥi:²²²

İlâhî! Işkuñ nûrını nihânî gönlümde buldum
Cemâlûñ şevkına yandum 'ıyânî gönlümde buldum
Süridüm yerlere yüzümi boyadum kına gözümü
Yitürdüm kendü özümü cânânı gönlümde buldum
Cinānuñ kevşer ırmağı tıyûrî bâğ u eyvânı
Hûr u vildân u gılmânı seyrânî gönlümde buldum
Getürür melekler selâm 'izzetle Hâk'dan hem kelâm
Kalmaz cânlarda hiç zâlâm sulṭânı gönlümde buldum
Kâlbü'l-mü'min beytu'llâh kâlbü'l-mü'min 'arşu'llâh
Olduñsa 'Abdî 'abdu'llâh imânı gönlümde buldum

1.2.2. Nâsirlîğî

Abdullâh Efendi'nin nâsirlîğî şâirliğine göre çok daha başarılıdır. Müstakilen *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* dahi onun bu konudaki ustalığını göstermeye kâfidir. Cümlelerin büyük kısmında mensur metinlerin kâfiyesi mesâbesinde olan secîye çok dikkat ettiği, hatta bazı bölümlerde kullandığı ağır ve uzun tamlamalarla eserinin süslü nesir örnekleri içerdiği görülmektedir. Fakat şerhteki temel amaçlardan biri *Mesnevî*'nin daha iyi anlaşılmasına vesîle olmak ve muhataplara onun hakikatlerini aktarmak olduğundan elbette bu örnekler eserin genel nesir üslûbunu oluşturmamaktadır. Bununla birlikte yukarıda da belirtildiği üzere eserde cümlelerin âhengine çok dikkat edildiği, secîli tamlama ve ifadelerin bu hususta ustalıkla kullanıldığı dikkati çekmektedir. Bu da Abdullâh Efendi'nin mensur eserlerine manzum metinlerdeki gibi bir akıcılık getirmektedir. Şârihin edebî üslûba verdiği önemi gösteren bazı örnekler şunlardır:

- ... fevâyiḥ-i miskiyye-i enfâs-ı tayyibesinden meclis-i va'z mu'atṭar ve te'sîr-i nazar-ı iksîr-eşerlerinden nuḥâs-ı kılûb-ı müstemi'in zer-i müzehher olduğda...
(217a)

²²² Bkz. 248a /18-23. satırlar.

- ...nefeslerimiz riyā vü süm‘adan ve nefsllerimiz daḥī me‘āṣī vü āṣām ve evhām u ḥayālden rehā bulup maḥabbetu’llāh ile tezkiye ve ḳalblerimiz mā-sivādan taḥliye olındukda dergāh-ı ‘izzete hediye olmaḡa liyāḳat taḥṣīl idüp evcāt-ı ‘āliyāt-ı vaḥdet-i muṭlaḳa ve derecāt-ı sāmiyāt-ı beḳā’-i eḥadiyyetü’z-zāta i‘tilā vü irtikā ider... (221a)
- ...şunlar kim ḳāşıru’l-fehm ve bī-idrāk olalar, serāb-ı cehālet ü belāhet ve varṭa-i ḡaflet ü ḥamāḳatdan cīd-i irādetlerin taḥlīṣ idemeyüp şafīr-i şayyāduñ dām-ı tezvirine giriftār ve ḳayd-ı ḥizlān ü ḥirmānda ḥ‘ar u zār olurlar. (223b)
- Nā-cinse ve muḳallide muḳārenet ve erbāb-ı riyā vü süm‘a ile muṣāḥabet ve ḥayālāt ü evhām-ı bātılaya mütāba‘at iden, ḳāh-ı muḳlim-ṭabī‘at ve derekāt-ı nār-ı ḥasrete düşdüğine bir meṣel-i laṭīf isterseñ ... (224a)
- ...sehm-i ḳader, cünne-i ḥāzer ile def‘ olmaz ve tīr-i taḳdīr, siper-i cehd ü tedbīr ile girü dönmez. ... (225a)
- İmdi sen daḥī zıll-i ḥayāl ve ḥ‘āb-miṣāl olan dünyā-yı serī‘atü’z-zevālde riyāzāt ü mücāhedāt ve ‘ışḳ u cezebāt ile yan yakıl ve dergāh-ı ‘izzete yüzüñ sürüp āh u zārī ḳıl ki dār-ı beḳā-yı bī-zevāl ve ḥuzūr-ı pādīşāh-ı lā-yezālde ecr-i cezīl görüp meserret-i sermediyyeye nā’il ve ni‘am-ı ebediyyeye vāşıl olasın. (239a)
- ...menba‘-ı āb-ı ḥayāt-ı ‘ilm u ‘irfān ve çeşme-sār-ı mā’-ı zülāl-i zevḳ u vicdān ve sāḳī-i cezbe-i Raḥmān olan şāḥib-kelām-ı mu‘ciz-niḳām ve vāriṣ-i ḥaḳīḳī-i ‘ulūm-ı enbiyā’-i ‘izām olan zāt-ı sūtūde-şifāt, kimesneden söz alup şatmaz ve tekellümünde te‘assüf çekmez ve ma‘nīdār olmayan lafz, andan şadır olmaz. Anuñ ḳalb-i şerīfi deryā-yı ‘ilm ü ‘irfān ve lisān-ı laṭīfi çeşme-sār-ı āb-ı zülāl-i ma‘ānī-i firāvāndur. (259a)
- Zīrā ma‘a’l-ḳudret izḥār-ı ‘adem-i ḳudret bā’iṣ-i izāle-i ni‘met ve sebeb-i ifnā’-i ḳuvvetdür. (261a)
- Bu zıkr olınan, tecellī-i māḥ-şifāt ve reşş-i nūr-ı cezebāt-ı eḥadiyyü’z-zātdur; ebr-i ḥaṭā vü ḳalālet ve seḥāb-ı müterākim-i beşeriyet ve küdürāt-ı müte‘āḳibe-i enāniyyet degildür. (II,54a)
- İmdi ey ‘āciz-i kemter ve bende-i efḳar! Gerekdür ki müṣāhede-i ḥalk-ı Ḥālīḳ idüp ve ḥīn-i şudūr-ı ḳabāyiḥ-i a‘māl ve vāḳt-i zuḥūr-ı feżāyiḥ-i ef‘ālde cürm ü

ḥaṭâyı İzid-i Müte‘âl’e nisbet itmeyesin ve şeytân-şıfat olmayasın. Belki Âdem-
ḥaşlet olup kesb ü ihtiyâr mülâhazasıyla cürm ü ‘işyânı nefsüne isnâd idüp sen
dahı lâyıḳ-ı tâc-ı ictibâ ve sezâ-vâr-ı taḥt-ı ıstıfâ olasın. (II,58a)

- ...ḥîn-i tulû‘-ı şems-i maḥabbetde şabâḥ-ı tecellî-i eḥadiyyü’z-zât ervâḥ-ı
ṭayyibeyi münevver idüp müşâhede-i cemâl-i lâ-yezâliden şarâb-ı ‘ışḳ-ı ezeli
akdâḥımuñ toluları nûş olındukda bu giriftâr-ı bâdiye-i infişâl ve leb-teşne-i zülâl-i
vişâl olan şikeste-bâl ve ḥaste-ḥâli ferâmûş buyurmayup bu cânibe dahı bir cur‘a
iḥsân idiñüz. (II,78a)
- Rızâ, tarîḳa-i erbâb-ı şafâ ve vazîfe-i aşḥâb-ı vefâdur. Rızâ, cemâl-nümâ-yı iḥlâş
ve şayḳal-ı mir’ât-ı kulûb-ı havâşdur. Rızâ, şîve-i derd-mendân-ı pür-niyâz ve
şîme-i müstemendân-ı bâ-sûz u güdâzdur. Rızâ ser-mâye-i bâzâr-ı iḳbâl ve
pîrâye-i ‘arûs-ı kemâldür. Rızâ, miḥekk-i ‘ayâr-ı maḥabbet ve naḳd-i bâzâr-ı
meveddetdür. (II,80a)
- ...ṭuṭî-i cân gül-zâr-ı ḳuds ve nişîmen-i ünsden mehcür olup envâ‘-ı şedâ’id ü
ḡurbet çeküp bi’l-âḥire ḥâr-zâr-ı beden-i ‘unşurî ve ḳafeş-i kâlbüd-i ḥâkîde ḥabs
olunup vaṭan-ı aşlî tezekkürinden ḥâlî degil iken ber-feḥvâ-yı: “Aḥlede ile’l-arḍi
ve’t-tebe‘a hevâhu,”²²³ dâḥilân u ḥaricânıñ ‘işve vü mekrinden mübtelâ-yı belâ-
yı “nesu’llâhe”²²⁴ oldu ve ḥaḳḳına “Fe-ensâhum enfusehum”²²⁵ dinildi. (II,151b)

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’den sonra kaleme aldığı *Cevheretü’l-Bidâye*’de
ise sanatlı üslûbun biraz daha yoğunlaştığı ve nesirdeki ustalığını bir adım daha
ileriye taşıdığı görülmektedir. Özer’in çalışmasında bunlara dâir örnekler
verilmiştir.²²⁶

1.3. TASAVVUFÎ KİŞİLİĞİ²²⁷

Bayramî Melâmîlerinden olan Sarı Abdullâh Efendi, bu çalışmaya konu olan
Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin feraḡ kaydında “el-Bayramî tarîkaten” ifadesiyle

²²³ “O, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü.” (A’raf 7/176, nâkıs iktibas)

²²⁴ “Allah’ı unuttular.” (Haşr 59/19, nâkıs iktibas).

²²⁵ “(Allah da) onlara kendi nefislerini unutturdu.” (Haşr 59/19, nâkıs iktibas)

²²⁶ Özer, a.g.t, s. 176-180; s.

²²⁷ Bu konuda detaylı bilgi için bkz. Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2017.

Bayramî tarikatına mensup olduğunu belirtmiştir.²²⁸ *Nasihatü'l-Mülûk* isimli eserinin ferağ kaydında da “el-Bayramî el-Celvetî tarîkaten” ifadesi mevcuttur.²²⁹ Abdullâh Efendi, Mevlevî dedeleri olan Şem’î ve Ankaravî gibi kendi tarikatında şeyh değildir; fakat farklı düşüncedeki kişilerin de takdirini toplayabilmiş ve onun feyzinden birçok kişi istifade etmiştir.²³⁰

Sarı Abdullâh Efendi’nin Bayramî-Melâmîliğe intisabı, üvey babası Hacı Hüseyin Ağa vesîlesiyle olmuştur. Hüseyin Ağa, Abdullâh Efendi henüz bülûğa ermemişken kalbine baktırmak için onu Fatih Kırkçeşme’de bulunan Peştemalcılar Hânı’na götürmüş ve Sarı Abdullâh orada yaşadığı bazı mânevî hâller sonucunda tarikatın pîri İdrîs-i Muhtefî’yi (ö. 1024/1615) görmeden ona büyük bir muhabbetle bağlanmıştır. Şârihin torununun oğlu olan La’lî-zâde Abdülbâkî, *Sergüzeşt*’inde bu hâdiseyi anlatmaktadır.²³¹ Gölpınarlı, Sarı Abdullâh Efendi’nin İdrîs-i Muhtefî tarafından irşâda izinli kılındığını ve bu izinle pek çok kişiyi melâmet neşvesiyle yetiştirdiğini kaydetmiştir.²³² Yine Gölpınarlı; *Risâle-i Melâmiyye-i Bayramiyye*’de yer alan, Sarı Abdullâh Efendi’nin torunu La’lî Mehmed Efendi’nin bizzat dedesinden dinleyip yine dedesinin ağzından kaleme aldığı bir hâtıraya dayanarak Abdullâh Efendi’nin İdrîs-i Muhtefî’nin vefâtından sonra da görevi devralan Hacı Kabâyî Efendi’ye (ö. 1037/1628) intisap ettiğini belirtir.²³³

Abdullâh Efendi’nin Celvetîlikle de alâkalı olduğu görülmektedir. Nitekim yukarıda zikredildiği üzere *Nasihatü'l-Mülûk*’ta “el-Celvetî tarîkaten” ifadesiyle

²²⁸ Bu ifadeler *Cevheretü'l-Bidâye*’nin ferağ kaydında da bulunmaktadır. Bkz. Özer, a.g.t., s. 535.

²²⁹ Ülker Aytekin 2002 yılında hazırladığı doktora çalışmasında bu ifadeyi “Aslen Bayrâmî...” şeklinde aktarmıştır. Bkz. Aytekin, a.g.t., s. 64 (Çalışmanın neşrinde de ifade aynı şekildedir. Bkz. Aytekin, a.g.e., s. 80). Büşra Çakmaktaş da aynı şekilde kaydetmiştir. Bkz. Çakmaktaş, a.g.t., s. 50. Fakat *Nasihatü'l-Mülûk*’un müellif hattı olduğu söylenen (bkz. Aytekin, a.g.e., s. 128; Çakmaktaş, a.g.t., s. 86. Nüshanın müellif hattı olduğu kabulüne eserle ilgili kısımda değinilecektir.) Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Koleksiyonu, no. 679’da kayıtlı olup Çakmaktaş’ın da kullandığını belirttiği nüshasının ferağ kaydındaki ifade yukarıdaki gibidir. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, a.g.n., vr. 218b. Aytekin söz konusu kısmı da içeren uzunca bir ifadeyi nüshaya herhangi bir atıf yapmadan, eserde şârihin belirttiğini söyleyerek kaydetmişken Çakmaktaş yalnızca “Aslen Bayrâmî” kısmını tırnak içerisinde kaydedip ferağ kaydının bulunduğu 218b’ye atıf yapmıştır.

²³⁰ Bu konularda bilgi için bkz. Aytekin, a.g.e., s. 92-111.

²³¹ Söz konusu kısmın tamamı için bkz. Lâlizâde Abdülbaki, *Sergüzeşt Aşka ve Âşıklara Dair: Melâmî Büyüklere*, Haz. Tahir Hafızalioğlu, s. 49-51. Ayrıca bkz. Müstakîmzâde, *Risâle-i Melâmiyye*, vr. 48a ve b; Vassâf, a.g.e., C. 2, s. 522-523.

²³² Gölpınarlı, *Melâmilik ve Melâmiler*, s.137.

²³³ Bkz. Gölpınarlı, a.g.e., s. 140-141. La’lî-Zâde Mehmed Efendi’nin, dedesi Sarı Abdullâh Efendi’nin ağzından aktardığı hâtıra için bkz. Müstakîmzâde, a.g.e., vr. 60a-61b.

bunu bizzat kendisi dile getirmiştir. Kaynaklarda mezkûr bağı Halil Paşa vâsıtasıyla olduğu belirtilir.²³⁴ Daha önce de değinildiği üzere Halil Paşa'yla çıktıkları Şark seferinde başarılı olamayıp görevlerinden azledildikleri zaman, yerlerine tâyin edilen kişilerin şerrinden endişe ederek tebdil-i kıyâfet İstanbul'a dönüp Hüdâyî âsitânesine sığınmışlar ve Aziz Mahmûd-ı Hüdâyî vesilesiyle padişah tarafından affedilmişlerdir.²³⁵

Abdullâh Efendi'nin Mevlevîlikle de güçlü bir râbitasının olduğu anlaşılmaktadır. Öyle ki yine *Nasîhatü'l-Mülûk*'te kendisini, "...ve'l-Mevlevî terbiyeten, bürûziyyeten, rûhâniyyeten" şeklinde tanıtmıştır.²³⁶ Kendisini bu ifadelerle tanıtan, Mesnevî şerhiyle şöhet bulup "Şârih-i Mesnevî" unvânını alan ve diğer eserlerinde de *Mesnevî* beyitlerini sıklıkla kullandığı görülen Abdullâh Efendi'nin, Mevlevîlikle en azından çok güçlü bir gönül bağı olduğu muhakkaktır.

Onun Mevlevîlikle irtibatında İsmâîl Ankaravî'nin etkisini de zikretmek gerekir.²³⁷ Sarı Abdullâh Efendi'nin Ankaravî'ye büyük bir hürmet beslediği *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de de sâbittir. Meselâ II,145b'de 1845. beyti açıklarken Sürûrî ve Şem'î'ye de atıf yapan Abdullâh Efendi, Ankaravî'nin söz konusu beytin şerhinde onların yorumlarını isâbetsiz bulunduğunu ifade ederek Ankaravî'nin yorumunu takdir etmiş, Ankaravî'nin görüşüne atıfta bulunurken de onu: "Kâmil-i tîrîka-i Mevlevî, şârih-i Mesnevî, 'ârif ü muhakkik Şeyh İsmâ'îl-i Ankaravî" olarak övgüyle takdim etmiştir. Ankaravî'nin de melâmet yolunu takdir ve tavsiye ettiği, şerhinde *Mesnevî*'nin bir beytine dâir yaptığı açıklamada âşikâr olarak görünmektedir:

²³⁴ Şeyhî, *a.g.e.*, C.3, s. 280; Bursalı Mehmed Tâhir, *a.g.e.*, C. 1, s. 107; Vassâf, *a.g.e.*, C. 2, s. 523. Müstakîmzâde, tarikatta ilk intisabının Hüdâyî Efendi'ye olduğunu söyler. Bkz. Müstakîmzâde, *Tuhfe-i Hattâtîn*, s. 259.

²³⁵ Şeyhî, *a.g.e.*, C. 3, s. 281; Ahmed Resmî, *a.g.e.*, s. 32; Vassâf, *a.g.e.*, C. 2, s. 523; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 140-141.

²³⁶ Sarı Abdullah Efendi, *a.g.n.*, vr. 218b.

²³⁷ Sarı Abdullah Efendi'nin *Semerâtu'l-Fuâd*'ı yazmasında da Ankaravî'yle bir muhabbeti etkili olmuştur. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, *Semerâtu'l-Fuâd*, s. 307-308. Semih Ceyhan da tezinde bu konulara ve Sarı Abdullâh Efendi'yle İsmâîl Ankaravî'nin irtibatına ayrıntılı olarak değinmiştir. Bkz. Semih Ceyhan, *a.g.t.*, s. 113; ayrıca bkz. s. 133-137. Fakat Ceyhan, Abdullâh Efendi'yi "Ankaralı" olarak tavsif ederek Hacı Kabâyî'nin vefatından sonra İstanbul'a gelip Hüdâyî âsitânesine gittiğini ve onun himâyesi altına girerek "Celvetî" olduğunu, sonra Sütçü Beşir Ağa'ya biat edip Melâmîlikle ilişkisini devam ettirdiğini kaydetmiştir. Bu kısmın sonunda Aytekin'in tezine atıf yapılmışsa da Aytekin'in çalışmasında bu bilgiler tespit edilememiştir. Bkz. Ceyhan, *a.g.t.*, s. 133. Ayrıca bkz. s. 135.

Dâne pinhân kun be-küllî dâm şev
Gonca pinhân kun giyâh-ı bâm şev

Dâneyi pinhân eyle, dâm ol; goncayı pinhân eyle, giyâh-ı bâm ol. Ya'nî hayrîni hasenâtuñı ızhâr eyleme, tâ giriftâr-ı 'âmm u hâşş olmayasun. Belki melâmiyye tarîkın ihtiyâr eyle, bî-nâm u bî-nişân ol; tâ şöret ü âfet bulmayasun. Nitekim Melâmiyye hayrların ızhâr ve şerrlerin izmâr itmeyüp pençe-i halkdan necât bulmuşlardır. “El-melâmiyyetu huve’llezî lâ yużhiru hayran ve lâ yużmiru şerran.”²³⁸

Ankaravî’nin kullandığı ifadeler, Mevlevîlerin Melâmîleri takdir edip Melâmîlerin takip ettikleri tarîki izlemeyi tavsiye ettiklerini de göstermektedir. Yukarıya kaydedilen bilgilerle Mevlevîlik ve Melâmîlik arasındaki güçlü bağ, Sarı Abdullâh Efendi ve Ankaravî’nin şahsında açıkça ortaya çıkmaktadır.

Sarı Abdullâh Efendi’nin feyzinden istifade edenler arasında anılan, güzel ve hatasız yazmasıyla ünlü olup Abdullâh Efendi’nin eserlerini istinsah etmesiyle de bilinen hattat ve şâir Cevrî İbrâhîm Çelebi’nin²³⁹ (ö. 1065/1654) de aynı zamanda Mevlevî olduğunu zikretmek gerekir. Bu birkaç örnekle dahi söz konusu çevrelerin irtibat hâlinde oldukları ve tasavvufî neşvelerinin de birbirlerine uygun olduğu anlaşılabilmektedir.

Abdullâh Efendi’yle ilgili dikkat çeken bir husus da şudur: Onun yaşadığı dönemde Melâmîlerin ağır baskılar gördükleri bilinmektedir.²⁴⁰ Böyle bir ortamda Abdullâh Efendi’nin devlet görevlerinin dahi devam etmesi²⁴¹ ve saygın bir yerinin olması, kanaatimizce onun her anlamda kâmil ve ölçülü bir zât oluşuna da delâlet etmektedir. Mesnevî şerhinde de dikkati çeken, güçlü İslâmî bilgisi yanında nahif bir ruha, tatlı bir dile ve sevgi dolu bir karaktere sahip olmasının, insanlarla iletişimde ona gönüllerin kapısını açtığı ve her çevrede kabul görmesini sağladığı söylenebilir. Şerhinin bazı bölümlerinde nasihatlarla ve anlattıklarından alınacak hisseye geçmeden evvel muhataplarına seslenmek için kullandığı “İmdi ey nûr-ı dîde-i peder

²³⁸ “Melâmî olan kişi, iyiliğini açığa çıkarmaz ve kötülüğünü gizlemez.” Bkz. Erdoğan Taştan, a.g.t., s. 751.

²³⁹ Cevrî’yle ilgili detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Ayan, **Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divan’ının Tenkitli Metni**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981.

²⁴⁰ Bilgi için bkz. Ahmet Yaşar Ocak, “XVI-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi”, **BELLETEN**, C. LXI, S. 230, Nisan 1997, s. 93-110.

²⁴¹ Bu görevlere yukarıda “Memuriyeti” başlıklı bölümde değinilmiştir.

ve ciger-pāre-i māder!”²⁴² “Ey cān-ı peder!”²⁴³ “İmdi benüm rûḥum”²⁴⁴ gibi ifadeler, bu özelliklerinin dışı vurumu gibidir.²⁴⁵

Abdullâh Efendi’nin tasavvufî yönüyle ilgili bilgiler, şu hususlar belirtilerek toparlanabilir: Şârihin hayatı ve ortaya koyduğu eserleri incelenince tarîkata ve “kâmil” bir mürşide intisabı mânevî yolculukta muvaffakiyet için elzem gördüğü, intisaba lâıyk olarak anlattığı ve rehber olarak işaret ettiği mürşidin ise benliği itibarıyla yokluğa ermiş, Hz. Peygamber’in izinde, “kâmil” ve “mükemmil” ehlullah olduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁶ Yine metnin bir bölümündeki: “...mürşid-i kâmil, şâḥib-i kelâm-ı mu‘ciz-nizāmdur ve güftâr-ı dürr-i şeh-vârı muvâfık-ı Kitâb-ı Rabbânî ve muṭâbık-ı ḥiṭâb-ı Sübhânî’dür.” sözleriyle de irşad makâmında gördüğü mürşidi tarif ve tavsif etmiştir.²⁴⁷ Kısacası, mürşid bu hususiyetlere sahip ise Abdullâh Efendi için tarikatın adının mutaassıbâne bağlanılacak merkezî bir değer taşımadığı söylenebilir.

1.4. ESERLERİ

Sarı Abdullâh Efendi’nin eserleriyle ilgili ayrıntılara geçmeden önce daha önce de zikredilen bir hususu hatırlatmakta yarar vardır. Şâirliğinden bahsedilen kısımda değinildiği üzere,²⁴⁸ Sarı Abdullâh Efendi ve Abdullâh-ı Bosnevî aynı yılda doğmuş, aynı tarikata müntesip, aynı minvâl üzere eserler kaleme almış, aynı mahlası kullanmış ve eserleri birbirine karıştırılmış iki zâttır. Dolayısıyla herhangi bir kısmında ya da ferağ kaydında açıklayıcı bir bilgi bulunmayan eserlerin bu iki isimden hangisine âit olduğu hakkında kesin bir söz söylemek zordur. Bu sebeple kimi araştırmacılar, müellife dâir kesin bir bilgi içermeyen bazı eserlerin Sarı Abdullâh Efendi’ye âit olduğunu kabul ederek çalışmalar yapmış,²⁴⁹ kimi

²⁴² Bkz. II,63a, II,91a, II,163a.

²⁴³ Bkz. 256b, 266b, II,14a, II,75b, II,127b.

²⁴⁴ Bkz.228a, 248a, II,36a, II,36b, II,44a, II,53a, II,71b, II,75a, II,82a, II,85b, II,92b, II,93b, II,95b, II,96a, II,124a. Diğer örnekler için çalışmamızın 410-413. sayfalarına mürâcaat ediniz.

²⁴⁵ Şârihin bu samimi hitap ifadeleri *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ile sınırlı olmayıp diğer eserlerinde de dikkati çekmektedir. Örnek olarak bkz. Özer, a.g.t, s. 185.

²⁴⁶ Şerhte mürşidin vasıflarına sıklıkla değinilmiştir. Bazı örnekler için bkz. Metin, 231b, 259a , 260a, 274b, II,37a, II,45b, II,54b-55a, II,74b, II,78a, II,89a, II,93b.

²⁴⁷ Bkz. Metin, II,93a.

²⁴⁸ Bkz. s. 52-55.

²⁴⁹ Bkz. Süleyman Erşahin, “Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi’nin ‘Tedbîrî’n-Neş’eteyn fî Islâhî’n-Nüşateyn’ Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi”, Yüksek Lisans Tezi,

araştırmacılar ise bunların Sarı Abdullâh'a değil de Abdullâh-ı Bosnevî'ye âit olduğunu savunmuşlardır.²⁵⁰ Çalışmamızın temel konusu olmayan bu mesele üzerinde detaylı durulmayacaktır; fakat henüz çözülememiş tarafları bulunan bir konuda kesinlik bildiren ifadeler kullanmak ilmen uygun olmayacağı için aşağıda görüldüğü üzere tasnif yapılmıştır. Buna göre, Sarı Abdullâh Efendi'ye âidiyeti kesin olan altı esere ve şiirlerine bir başlık altında, kendisine âit olduğu düşünülenlere ise başka bir başlık altında değinilmiştir.

1.4.1. Sarı Abdullâh Efendi'ye Âidiyeti Kesin Olan Eserler

1.4.1.1. *Semerâtu'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd*

Semerâtu'l-Fuâd Abdullâh Efendi'nin ilk eseri olup kitabın sonunda yazılış sebebini de anlatmıştır. İsmâîl Ankaravî'yle bir sohbeti esnâsında onun verdiği ilhâmla kaleme aldığı *Semerâtu'l-Fuâd*'ı 1033 senesi Şevvâl ayının 18'inde (3 Ağustos 1624) yazmaya başlayan Abdullâh Efendi, Zilhiccenin 2. günü (15 Eylül 1624); yani yaklaşık bir buçuk ayda tamamlamıştır.²⁵¹

Eser beş ana bâb ve hâtıme kısmından oluşur. Hz. Âdem üzerinden insanın meleklerden bile üstün yaratılmış en mükerrerrem mahluk olması ve Allah'ın bütün isimlerine kâmilten mazhariyeti konularının anlatılmasıyla başlayan eser, çeşitli tasavvufî konuları, Bayramî Melâmîliğinin hususiyetlerini ve birçok Melâmî sûfînin biyografisini ihtiva eder. *Semerâtu'l-Fuâd fi'l-Mebde' ve'l-Meâd* Bayramî Melâmîliğiyle ilgili en eski ve değerli kaynaklar arasındadır. Sarı Abdullâh Efendi'nin şiire düşkünlüğü bu ilk eserinden itibaren âşikâr olarak görünmektedir. Anlattığı konuları çeşitli manzûmeler ve yer yer *Mesnevî*'den iktibas ettiği beyitlerle açıklayan müellif, mensur *Semerâtu'l-Fuâd*'ını manzum kısımlarla donatmıştır.²⁵²

1.4.1.2. Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî

Bu çalışmanın konusunu oluşturan söz konusu eserle ilgili bilgiler, “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin İncelenmesi” başlığını taşıyan ikinci bölümde yer almaktadır.

Kırıkkale Üni. SBE, Kırıkkale, 2002; Bünyamin Ayçiçeği, **Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi**, İstanbul, Akademi Títiz Yayınları, 2014.

²⁵⁰ Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 135.

²⁵¹ Sebeb-i te'lîfin tamamı için bkz. Sarı Abdullah Efendi, **a.g.e.**, s. 306–308.

²⁵² *Semerâtu'l-Fuâd*'la ilgili detaylı bilgi için bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 112-118; Çakmaktaş, Sarı Abdullah Efendi'nin..., s. 72-77.

1.4.1.3. Cevheretü'l-Bidâye ve Dürretü'n-Nihâye

Cevheretü'l-Bidâye Sarı Abdullâh Efendi'nin üçüncü eseri olup 1049 (1639) senesinde tamamlayarak IV. Murad'a sunmuştur.²⁵³ *Semerâtu'l-Fuâd* ve bir ölçüde *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de de olduğu gibi tasavvufa ve Bayramî Melâmîliğinin kökeni, usûl ve erkânı ile bazı sûfilerin menâkıbına dâir mühim bilgiler içeren kaynaklardandır. Abdullâh Efendi diğer iki eserinde olduğu gibi *Cevheretü'l-Bidâye*'de de gerek *Mesnevî* beyitlerini gerekse başka şiirleri bolca kullanmıştır. Eser üzerine metni de içeren bir doktora tezi hazırlanmıştır.²⁵⁴

1.4.1.4. Düstûru'l-Înşâ

Düstûru'l-Înşâ 1053/1643 yılında tertip edilmiş olup Osmanlı siyâsî hayatına ışık tutan 170 civârı belgeyi ihtiva eden önemli bir tarih kaynağıdır. Devlet memuriyetine kâtiplikle başlayan Sarı Abdullâh Efendi, bu belgelerin bazılarını bizzat kendisi kaleme almış, bir kısmı ise Cevrî tarafından yazılmıştır.²⁵⁵

1.4.1.5. Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk

Sarı Abdullâh Efendi, IV. Mehmed'e ithâf ettiği *Nasîhatü'l-Mülûk Tergîben li-Hüsni's-Sülûk* adlı eserini 1059/1649 yılında kaleme almıştır. Devlet adamlarını zulümden sakındırmak, adâletli ve hakkâniyetli olmaları hususunda nasihatta bulunmak üzere kaleme aldığı bu eserini de âyet ve hadislere dayandıran Abdullâh Efendi, konuları yine şiirlerle harmanlayarak eserin edebî yönünü güçlendirmiştir.²⁵⁶

Bazı çalışmalarda eserin Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Koleksiyonu, 679 numarada kayıtlı nüshasının müellif nüshası olduğu yazılmışsa da söz konusu iddiaya dâir herhangi bir delil sunulmamıştır.²⁵⁷ Eser üzerine yüksek lisans tezi hazırlamış olan Funda Öztürk ve Murat Bütün de bir değerlendirme yapmadan daha

²⁵³ Bkz. Özer, a.g.t, s. 73-74.

²⁵⁴ Eser hakkında ayrıntılı bilgi ve metin için bkz. Özer, a.g.t.

²⁵⁵ Esere dâir ayrıntılı bilgi için bkz. Aytekin, a.g.e., s. 126-127.

²⁵⁶ Esere dâir ayrıntılı bilgi ve metin için bkz. Murat Bütün, "Sarı Abdullah Efendi Nasîhatü'l-Mülûk Tergîbün li-Hüsni's-Sülûk (1b-109b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin", Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üni., SBE, Rize, 2019; Funda Öztürk, "Sarı Abdullah Efendi Nasîhatü'l-Mülûk Tergîbün li-Hüsni's-Sülûk (110a-218b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin", Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üni., SBE, Rize, 2018.

²⁵⁷ Bkz. Aytekin, a.g.e., s. 128; Çakmaktaş, a.g.t., s. 86.

önceki bilgiyi aktarmışlardır.²⁵⁸ Şaban Er'in çalışmasında ise sözü edilen araştırmacılar tarafından bahsedilmemiş olan Edirne Selimiye Yazma Eser Ktp. 1073 numarada kayıtlı nüshanın müellif tarafından yazıldığı belirtilmiştir;²⁵⁹ fakat bu çalışmada da iddiayı desteklen bir bilgi yer almamaktadır.

İlgili nüshalar incelendiğinde müellifin ferağ kaydındaki tarihler dikkati çekmektedir. Nitekim Hekimoğlu nüshasında eserin 1059 senesi Cemâziyelevvel ayının 16. günü (M. 1649, 27 Haziran), Selimiye nüshasında ise aynı senenin Ramazan ayında (1649, Eylül-Ekim?) tamamlandığı kayıtlıdır. Her iki nüshanın ferağ kısmında yazılmış olan tamamlanma tarihlerinin yaklaşık olarak üç ay ara ile olduğu görülmektedir. Nüshaların ikisi de özenle yazılmıştır ve eserin teşekkülüne dâir ilk nüsha; yâhut müsvedde olmadıkları açıktır. Tezyîna bakılınca devlet erkânına sunulmak üzere hazırlandıkları dahi düşünülebilir. Nüshaların hatları *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin tespit etmiş olduğumuz müellif nüshasıyla karşılaştırılmış ve yazı karakterlerinin birbirlerine çok uzak olmadıkları görülmüştür. Abdullâh Efendi'nin kâtiplik mesleği dikkate alınarak değerlendirildiğinde özenle yazılmış olan iki nüshanın da müellifin elinden çıkmış olmasının ihtimal dâhilinde olduğu söylenebilir. Bununla birlikte asıl konumuz söz konusu eser olmadığı için detaylı inceleme yapılmadığını, şüphesiz olarak kanaat sunabilmek için hususi bir incelemenin mühim olduğunu da belirtmek gerekir.²⁶⁰

1.4.1.6. Mir'âtü'l-Asfiyâ fî-Sıfâtî'l-Melâmiyyeti'l-Ahfiyâ ve Uluvvi Şâni'l-Evliyâ

Mir'âtü'l-Asfiyâ, Abdullâh Efendi'nin kendisine âidiyeti konusunda tereddüt bulunmayan son eseri olup 1070 yılı Şâban ayının 13. günü (24 Nisan 1660) tamamlamıştır.²⁶¹ Bu da vefâtından altı ay kadar öncesine işaret etmektedir. Abdullâh Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de de bolca istifade ettiği Muhyiddîn İbn

²⁵⁸ Bkz. Öztürk, a.g.t., s. 28; Bütün, a.g.t., s. 33.

²⁵⁹ Şaban Er, **Melâmîlik ve Osmânî Devri Melâmîleri**, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2015, s. 369.

²⁶⁰ Eser üzerine yapılacak çalışmalarda öncelikle tespit edilen bütün nüshaların ferağdaki iki ayrı tarihten yola çıkılarak tasnif edilip hangi nüshadan çoğaltıldıklarının ve yukarıda sözü edilen iki nüshada muhtevâ farkı olup olmadığının belirlenmesi, hâlihazırda şüphe içeren bilgilerin netleşmesini sağlayabilir.

²⁶¹ Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.n.**, vr. 166a (ferağ kaydı).

Arabî'nin *Futûhât-ı Mekkiyye*'sindeki melâmetle ilgili kısımları topladığı bu eserle, Melâmî tâifesine karşı var olan menfi düşüncelerin giderilmesini hedeflemiştir.²⁶²

1.4.1.7. Şiirleri²⁶³

Abdullâh Efendi'nin dîvânı olduğuna dâir müşahhas bir veriye ulaşılamamıştır; fakat kendi eserlerine kaydettiği şiirleri yanında, bilhassa Süleymâniye Kütüphanesi/Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu/3637 numarada mukayyed nüshada çeşitli şiirleri mevcuttur. En meşhur şiiri ise *Meslekü'l-Uşşâk* adlı kasîdesi olup torununun oğlu La'lî-zâde Abdülbâkî Efendi bu kasîdeyi şerh etmiştir.²⁶⁴

Aytekin'in çalışmasında Hacı Mahmud Efendi/3637 numarada kayıtlı söz konusu nüshanın Abdullâh Efendi'nin "Dîvân"ını içerdiği belirtilmiştir.²⁶⁵ Nüshada "Dîvân-ı Sarı Abdullâh" kaydı bulunmakla birlikte bu nüsha üzerine yüksek lisans tezi hazırlamış olan Mirac Betül Kaptan; nüshanın mâhiyetinin, içerisinde yer alan kayıtlara göre farklılıklar gösterdiğini tespit etmiştir. İncelemeleri sonucunda araştırmacı; "Dîvân" olarak kaydedilen kısmın, metinde "Vâridât" olarak kayıtlı olan ve aslında "Nokta Şerhi" olup kuvvetle muhtemel Şeyhzâde Mehmed Muhyiddîn'e âit olduğunu ifade ettiği bölümün nazma çekilmiş hâli olduğunu belirlemiştir; fakat metinler kısmındaki başlıklarda nüshadaki kayıtlara sâdık kaldığını da belirtmiştir.²⁶⁶

Daha önce bilgi verildiği üzere Sarı Abdullâh Efendi şiirlerinde "Abdî" mahlasını kullanmıştır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin çalıştığımız kısmında kendi şiir ve manzûmelerinden örnekleri "li-muharririhî" ve "li-münşî'ihî" başlığıyla kaydetmiştir.²⁶⁷ Bunların yalnızca birinde mahlas beyti mevcut olup diğerlerinin ise bazı beyitlerinin yazıldığı anlaşılmaktadır. Çalışılan bölümde yer alan söz konusu örnekler şunlardır:

²⁶² Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 131-133; Çakmaktaş, a.g.t., s. 86-87.

²⁶³ Abdullâh Efendi'nin çeşitli şiirleri mevcuttur; fakat bunları bir dîvânda topladığına dâir somut bir veriye ulaşılamadığı için "Şiirleri" başlığı tercih edilmiştir.

²⁶⁴ Sözü edilen şerh yayımlanmıştır. Bkz. La'lî-zâde Abdülbâkî, **Hedyyetü'l-Müşâk fî Şerhi Mesleki'l-Uşşâk**, Haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.

²⁶⁵ Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s.133-134.

²⁶⁶ Bkz. Kaptan, a.g.t, s. 22-23; ayrıca bkz. s. 129.

²⁶⁷ Çalıştığımız kısımda kendisine âdiyetini belirttiği şiirler Türkçedir. Bununla birlikte matbu üçüncü cildin ihtiva ettiği bölümde Farsça beyitler de görülmektedir. Matbuda bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 3, s. 158, 205. Müellif nüshasında bkz. Süleymâniye Ktp., Âtîf Efendi Koleksiyonu, No. 1453, vr. 238b, 260a (yeni rakamlarla).

Li-muḥarrihi²⁶⁸

İlāhî! Işkuñ nûrını nihānî gönümde buldum
Cemālūñ şevkına yandum ‘ıyānî gönümde buldum
Sürdüm yirlere yüzümi boyadum kana gözümü
Yitürdüm kendü özümü cānānı gönümde buldum
Cinānuñ kevşer ırmağı tıyûrı bāğ u eyvānı
Hûr u vildān u ğılmānı seyrānı gönümde buldum
Getürür melekler selām ‘izzetle Hâk’dan hem kelām
Kalmaz cānlarda hiç zālām sulṭānı gönümde buldum
Kalbü’l-mü’min beytu’llāh kalbü’l-mü’min ‘arşu’llāh
Olduñsa ‘Abdî ‘abdu’llāh imānı gönümde buldum

Li-muḥarrihi²⁶⁹

Şu üzre naqş olan cismüñ hayāline sen aldanma
Anuñ naqqāşını gör sen hemān zeynine aldanma
Bināsı bād-ile tūran vücūduñ kaşrın aldanma
Temevvüc eyleyen deryāya bak mevcine aldanma
Güneş tābında çün şebnem bilürsin kim olur zā’il

Li-muḥarrihi²⁷⁰

Meh ü hürşid sücūd itmiş sürüp yüzlerini yire
Yanarlar şem‘ olup tābān şehā dīvān-ı ‘ışkında
Nücūma bak gözin yummaz giceler şubḥa dek aşlā
Tururlar şeb-çerāğ olmuş Hâk’uñ dīvān-ı ‘ışkında
Şehābuñ hālını şorma ‘acā’ib āh ider ağlar
N’ola hālüm diyü inler benüm dīvān-ı ‘ışkında
Bu tağlar dizlerin çökmiş görüp heybet hitābından
Vaḳāriyla turur hāmūş olup dīvān-ı ‘ışkında
Kimüñ ‘aqlı yeter cānā o şāhuñ şun‘ına hergiz
Yitürmiş kendüyi deryā coşup dīvān-ı ‘ışkında

Li-muḥarrihi²⁷¹

Añıldı yār ile ‘ahd-i sevābıķ
Didi kanı vefā ‘ahde muṭābıķ
Nemüz ola efendi saña lāyıķ
Hemān luṭf u kerem iḥsāna geldük

²⁶⁸ Bkz. Metin, 248a.

²⁶⁹ Bkz. Metin, 268a.

²⁷⁰ Bkz. Metin, II,52b.

²⁷¹ Bkz. Metin, II,79b.

Li-münşi 'ihî:²⁷²

Âh ey derd-mend-i bî-çâre
Yüregi 'ışk birle pür-yâre
Fürkat-ı yâr birle âvâre
Zehresi hasret-ile şad-pâre

Li-münşi 'ihî:²⁷³

Ey benüm nuqlüm, meyüm, habb-i nebâtum, sükkerüm
Ey habîbüm, ey tabîbüm, ey şikârum, şâhidüm
Ey benüm hürşîd ü mâhum ey çerâğum fâ'izüm
Şûh-çeşmüm gül-'izârum ey mübârek peykerüm

1.4.2. Sarı Abdullâh Efendi'ye Âit Olduğu Düşünülen Eserler

Bu kısımda varlığı müşahhas olarak bilinen ve üzerinde çalışma yapılmış olup Abdullâh Efendi'ye âdiyeti muhtemel olan üç esere değinilecektir. Bunların dışında Sarı Abdullâh Efendi'ye isnat edilen ve varlığı somut olarak ortaya çıkmamış olup yalnızca bazı kaynaklarda zikredilmekten ibaret olan eserlerle ilgili Ülker Aytekin'in çalışmasında yeterli bilgi mevcuttur.²⁷⁴

1.4.2.1. Gülşen-i Râz

Tarîkat âdâbından bahsedilen ve 1012 beyitten oluşan *Gülşen-i Râz* üzerine 2001 yılında yapılmış ve yayımlanmış bir yüksek lisans tez çalışması mevcuttur.²⁷⁵ Çalışmayı hazırlayan Bünyamin Ayçiçeği, bu eserin Sarı Abdullâh Efendi'ye âit olduğunu savunmaktadır. Bu konudaki dayanakları şu şekilde özetlenebilir: Ayçiçeği, Abdullâh Efendi'nin şiirlerinden örneklerin olduğu bazı mecmualarda *Gülşen-i Râz*'dan da Abdullâh Efendi'nin adına kayıtlı beyitler ve bölümler tespit etmiştir.²⁷⁶ Ayrıca *Gülşen-i Râz*'ın 358, 895 ve 1003. beyitlerinde Abdullâh

²⁷² Bkz. Metin, II,123b. Esâsen bunlar secîli mensur ifadeler olarak kabul edilebilir; fakat Abdullâh Efendi'nin yukarıdaki başlığı ve "beyt" kelimesini ilâve ederek kaydetmiş olması sebebiyle şârihin yönlendirmesine sâdık kalınmıştır.

²⁷³ Bkz. Metin, II,141b. Bu ifadelerin Nesîmî'nin yedi beyitten oluşan 244. gazelindeki ifadelerle büyük oranda benzeştikleri tespit edilmiş olup nazîre olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Bkz. Ayan, *Nesîmî...*, s. 485.

²⁷⁴ Bkz. Aytekin, *a.g.e.*, s. 134-137.

²⁷⁵ Bkz. Bünyamin Ayçiçeği, *Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)'nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi*, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.

²⁷⁶ Bkz. Ayçiçeği, *a.g.e.*, s. 19.

Efendi'nin mahlası olan “Abdî” görülmektedir.²⁷⁷ Ayçiçeği'nin kanaatinde etkili olan bir diğer husus, eserin tespit ettiği nüshalarından bilhassa iki tanesinde bulunan kayıtlardır. Bu nüshalardan Atatürk Kitaplığı/Osman Ergin Koleksiyonu, no. 1100'de kayıtlı nüshanın baş tarafında eserin müellifinin Sarı Abdullâh Efendi olduğu yazılıdır. Süleymâniye Kütüphanesi/Mührişah Sultan Koleksiyonu, 199 numarada kayıtlı, 1241 (1825-26) tarihli nüshanın da istinsah kaydında eserin Sarı Abdullâh Efendi'ye âit olduğu belirtilmiştir.²⁷⁸

Ülker Aytekin'in çalışmasında ise bu eserin Abdullâh-ı Bosnevî'ye âit olduğu savunulmuştur. Aytekin'in dayanağı; Müstakîmzâde'nin *Risâle-i Melâmiyye*'sinde, *Osmanlı Müellifleri*'nde ve Muhammed el-Bosnevî el-Hâncî'nin *el-Cevherü'l-Esnâ*'sında Abdullâh-ı Bosnevî'nin *Gülşen-i Râz* isimli bir eseri olduğunun belirtilmiş olmasıdır.²⁷⁹

1.4.2.2. Tedbîrû'n-Neş'eteyn fî-İslâhi'n-Nüshateyn

Tedbîrû'n-Neş'eteyn fî-İslâhi'n-Nüshateyn üzerine 2002 yılında bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.²⁸⁰ Söz konusu çalışmada müellifin Sarı Abdullâh Efendi olduğuna dâir araştırmacıyı nelerin iknâ ettiği konusunda herhangi bir mâlûmat mevcut değildir. Esere dâir bilgi verdiği kısımda yalnızca *Osmanlı Müellifleri*'ne atıf yapmış olmasına bakılırsa Erşahin'in dayanağının bu kaynak olduğu anlaşılmaktadır.²⁸¹ Aytekin ise bu eseri de Sarı Abdullâh Efendi'ye âit olmayanlar arasında zikretmiş, eserin mevcut nüshalarının hiçbirisinde müellifin adına dâir bir kayıt bulunmadığını ve yalnızca *Osmanlı Müellifleri*'nde Sarı Abdullâh Efendi'ye isnat edildiğini belirtmiştir.²⁸²

1.4.2.3. Gazâ-nâme-i Halîl Paşa

²⁷⁷ Bkz. Ayçiçeği, **a.e.**, s. 21.

²⁷⁸ Bkz. Ayçiçeği, **a.e.**, s. 19, ayrıca bkz. s. 49-50.

²⁷⁹ Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 135.

²⁸⁰ Bkz. Süleyman Erşahin, “Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi'nin ‘Tedbîrû'n-Neş'eteyn fî İslâhi'n-Nüshateyn’ Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi”, Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üni. SBE, 2002.

²⁸¹ Bkz. Erşahin, **a.g.t.**, s. 16.

²⁸² Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 136. Osmanlı Müellifleri'ndeki kayıt için bkz. Bursalı, **a.g.e.**, C. 1, s. 109.

Gazâ-nâme-i Halîl Paşa üzerine 2010 yılında Meltem Aydın tarafından bir doktora tezi hazırlanmış ve çalışma yayımlanmıştır.²⁸³ Söz konusu çalışmadan önce bu eserin Sarı Abdullâh Efendi'ye âidiyetini belirten başka bir kaynak tespit edilememiştir. Aydın, yaptığı incelemelerde eserde yazara dâir bir kayıt tespit edemediğini belirtmektedir. Bununla beraber *Gazâ-nâme*'nin muhtevâsı incelendiğinde müellifin Halil Paşa'nın yakınında bulunmuş biri olduğunun anlaşıldığına dikkati çekerek Halil Paşa'nın Sarı Abdullâh Efendi'nin tahsil ve terbiyesiyle ilgilenmesine ve Abdullâh Efendi'nin bir dönem divitdârı olarak bir dönem de tezkirecilik göreviyle onunla birlikte seferlerde bulunmuş olmasına değinmiştir. Ayrıca *Gazâ-nâme*'de yer alan, Sadrâzam Halil Paşa ve yanında bulunan devlet adamları tarafından hazırlanıp Şah Abbas'a gönderilen bir ahidnâme'yi Sarı Abdullâh Efendi'nin *Düstûr-ı İnşâ* adlı eserinin bir nüshasında da tespit etmiştir. Bunların yanında *Gazâ-nâme-i Halîl Paşa*'da *Mesnevî* beyitlerinin kullanılmış olmasının, eserin söz sanatları ve çeşitli şiirlerle süslenmesinin de üslup yönünden Abdullâh Efendi'ye uygun olduğunu belirterek Sarı Abdullâh Efendi'nin bu eserin müellifi olduğu kanaatini ifade etmiştir.²⁸⁴

Abdullâh Efendi'ye âidiyeti konusu tartışmalı olan söz konusu eserlere dâir ileride yeni bilgilere ulaşılması durumunda daha kuvvetli kanaatlere varılabilecektir.

²⁸³ Sarı Abdullah Efendi, **Gazânâme-i Halîl Paşa**, Haz. Meltem Aydın, Ankara, TTK Yayınları, 2017.

²⁸⁴ Bkz. Sarı Abdullah Efendi, **a.g.e.**, Haz. Meltem Aydın, s. 42-48.

İKİNCİ BÖLÜM

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN İNCELENMESİ

2.1. ESERE DÂİR GENEL BİLGİLER

2.1.1. Eserin İsmi

Abdullâh Efendi'nin *Mesnevî*'nin birinci defterinin şerhi olan eserinin ismi, “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî”dir. Cevâhir, “bir şeyin özü, esâsı; pırlanta, zümrüt ve elmas gibi değerli taş, mücevher” anlamlarına gelen “cevher”²⁸⁵ kelimesinin çoğulu; “bevâhir” ise, “açık, âşikâr; parlak, göz kamaştırıcı, ziyâdâr” gibi anlamlara gelen “bâhir”,²⁸⁶ kelimesinin çoğuludur. Buna göre *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin anlamı, “*Mesnevî*'nin parlak, göz kamaştırıcı cevherleri” olarak aktarılabilir. Şerhin isminin ebced değeri ise esere başlama yılı olan 1035'e tekâbül etmektedir.

2.1.2. Te'lîf Süreci

Sarı Abdullâh Efendi, kendisine “Şârih-i Mesnevî” unvânını kazandıran *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi 1035 (1625) yılında yazmaya başlanmış ve 1041 yılının Rebîülevvel ayının 28'ine rastlayan Cuma günü (1631 yılı Ekim ayının 24'ü) tamamlamıştır. Böylece, *Mesnevî*'nin yalnızca birinci defterinin şerhi olan bu hacimli eser altı yılda tamamlanmıştır.

2.1.3. Yazılış Sebebi

Şârih, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin sebab-i te'lîf kısmında şerhini yazma sebebini sanatlı ifadelerle dile getirmiştir. Aşağıda bu kısmın başlarından bir bölüm görülmektedir:

Bu nâ-peydâ-yı beydâ-yı vücûd, zerre-i nâbûd-ı mevhûmü'l-vücûd ‘Abdu’llâh bin es-Seyyid Muḥammed bin ‘Abdu’llâh ḡafera’llâhu lehû ve li-vâlideyhi bi’l-lutfi ve’l-cûd mu‘tekifân-ı bâr-gâh-ı cezebât-ı Raḥmâniyye ve ḥalvet-nişân-ı ḥânḳâh-ı tarîḳa-i Bayramiyye olan deryâ-dillerüñ ḳatre-i nâçiz-i ḥâk-âlûdlarından olup ve maḥbûb-ı

²⁸⁵ Bkz. Mütercim Âsım Efendi, *El-Okyânûsu'l-Basît...*, C. 2, s. 1840.

²⁸⁶ Bkz. İbrahim Cûdî Efendi, *Lügat-ı Cûdî*, Haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, 2006, s. 30; Mehmet Kanar, *Kanar Arapça-Türkçe Sözlük*, İstanbul, Say Yayınları, 2009, s. 392.

ķulübü'l-‘arîfîn, şem‘-i cem‘ ü'l-âşîķîn pîş-rev-i ‘umûm-ı ehl-i şafâ, ķâfile-sâlâr-ı râh-ı
ıstıfâ, ķâşîf-i esrâr-ı kibriyâ, nûr-ı çeşm-i evliyâ, Hâzret-i Mevlânâ ķaddesa’llâhu
sırrahu’l-esnânuñ ‘ahd-i elestden ‘ışk u maķabbetlerinde mecbûl olmağ-ıla *Mesnevî-i*
Şerîf her sâ‘ at ü ân hırz-ı cân ve hamâyil-i cenân olınup her bâr ki mazmûn-ı haķâ’iķ-ı
meşhûnı müţâla‘a olındukça üstâd-ı kâr-güzâr-ı fikretleri her bir kûşesinde ģarîdârân-ı
ma‘ârife ‘arz itdügi emti‘a-i nefîse-i fâģire ve bihzâd-ı ģurde-kâr-ı tabî‘atları her
cânibden ģehre-güşâ olduğı şuver-i laţîfe-i nâdireleri ģayret-fezâ-yı ‘aķl-ı ‘uķûl-i
‘urefâ olup âb-ı ģayât-ı ‘ibârât-ı rûģ-efzâları ile dil-i ‘aţşânı reyyân itdükce fevâyiģ-i
miskiyyesinden dimâğ-ı revân mu‘attar ve âteş-i ‘ışkla micmer-i kalb memlû vü pür-
şerer ve vücûd-ı bî-ķarâr u nâbûd mânend-i ‘ûd mübahģhar olup âh-ı derûn ve tarâviş-i
ģûn-âbe-i müje-i la‘l-gûnumdan sâkinân-ı zemîn ü âsmân vâlih ü ģayrân olurlar idi.
(...)»²⁸⁷

Yukarıdaki bölümde kendi acziyetini tevâzu ifadeleriyle dile getiren şârih, Mevlânâ ve *Mesnevî-i Ma’nevî*’yi yücelten lafızlarla da Mevlânâ’ya ruhların yaratıldığı zamandan beri muhabbet beslediğini ve bu muhabbet sebebiyle *Mesnevî*’yle her dâim hemhâl olduğunu belirtmiştir. Bu kısmın devamında da pek çok kişinin *Mesnevî*’nin engin anlam dünyası üzerine eserler yazdığını; fakat bu uçsuz bucaksız okyanusun ihtiva ettiği cevherlerin kıyâmete kadar tükenmeyeceğini, nasiplenmeye azimli her dalgıcın bu engin denizden cevherler çıkaracağını, kendisinin de bu inci deryâsının nâdide cevherlerinden toplayıp irfan sahiplerinin istifadesine sunmak için Türkçe bir tercüme ve şerhe niyetlendiğini, istihâre neticesinde rüyâsında Mevlânâ ve Şems’in iznini alıp *Mesnevî*’den tefe’ülû sonucunda da niyetini destekleyen bir beytin çıktığını ve Allah’ın yardımıyla eserini yazmaya başladığını söyleyerek şerhini kaleme alma sebebini anlatmıştır.²⁸⁸

2.1.4. Şerhin Birinci Defterle Sınırlı Kalmasının Sebebi

Sarı Abdullâh Efendi’nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’ye başladığında *Mesnevî*’nin diğer defterlerini de şerh etme düşüncesinde olduğu, eserindeki bazı ifadelerden anlaşılmaktadır. Çalıştığımız kısımda yer alan “İnşâ’allâhu Te‘âlâ

²⁸⁷ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, İstanbul, Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1287, C. 1, s. 8-9.

²⁸⁸ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, *a.g.e.*, C. 1, s. 9-10.

müyesser olursa kışsa-i Fir‘avn, *Meşnevî-i Şerîf*’ün cild-i şâlişinde mufaşşal ve meşrûh geldükde beyân olına.”²⁸⁹ cümlesi buna örnektir. Fakat kendisinden önce *Mesnevî*’nin tamamını şerh etmiş olan Şem‘î ve Ankaravî’nin şerhleriyle karşılaştırıldığında oldukça hacimli olduğu görülen *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* birinci defterle sınırlı kalmıştır. Eserin sonlarına doğru kaydedilmiş olan aşağıdaki manzûmede şerhin birinci defterden ibaret oluşunun sebebine de işaret edilmektedir:

Tefâsîr ü eḥâdiş ü haberden
Hikâyât-ı ġarîbe vü ‘iberden

Hem eṭvâr-ı tarîkatden edebden
Îrâdetden itâ‘atden talebden

Yazıldı niçe esrâr-ı deḡâ‘ik
Açıldı dürlü envâr-ı ḡaḡâ‘ik

Delindi kilik-i taḡrîr ile dürlük
Dizildi silk-i taṣṡîre güherler

Bu deryâ-yı le‘âlî-i ġurerdür
Cevâhîr ma‘deni iksîr-eşerdür

**Bu keşf itdi niḡâbın Meşnevî’nüñ
Bu gösterdi cemâlin Ma‘nevi’nüñ**

**Eğerçi cild-i evvel şerḡ olındı
Velî cümle ma‘ânî şerḡ olındı**

Oḡuyanlar yazanlar bula maḡşûd
Na‘îm-i cennet ile ola mes‘ûd

Daḡı sem‘-i ḡabûl ile iden ġuş
Şarâb-ı ḡubb-ı zâtî eyleye nûş²⁹⁰

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin muhtevâsı, gerek manzum gerekse mensur dînî ve tasavvufî birçok kaynaktan yapılan iktibaslarla diğerk Türkçe *Mesnevî* şerhleri arasında öne çıkan bir zenginliğe sahiptir. Sarı Abdullâh Efendi’nin yukarıdaki beyitlerde de özetlediği gibi; tefsir, hadis, menkabe ve hikâyeler, tarîkat âdâbı, kâmil insan olmak için sahip olunması gereken vasıflar ve başka pek çok konu, bu büyük okyanusun ihtiva ettiği cevherlerdendir.

Bu keşf itdi niḡâbın Meşnevî’nüñ
Bu gösterdi cemâlin Ma‘nevi’nüñ

²⁸⁹ Bkz. Metin, 227b.

²⁹⁰ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, a.g.e., C. 5, s. 490.

beytinde şârih, *Mesnevî*'nin örtüsünü kaldırıp o nikâbın altında ne cevherler saklı olduğunu ancak ve ancak bu kadar zengin bir şerhin ortaya koyabileceğini ve *Mesnevî*'nin güzelliğini ortaya çıkarabileceğini ifade ederek eserini övmüştür.

Abdullâh Efendi'nin bu manzûmedeki ifadelerinden yola çıkılınca *Mesnevî*'nin tamamının ihtiva ettiği mânâyı birinci defterin şerhinde açıkladığını düşündüğü, bunun sonucunda da eserinin mevcut hâlini kâfi bularak tekrarlara düşmeme adına şerhini bu kadarla sınırlı tuttuğu anlaşılmaktadır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi 1035 (1625) yılında yazmaya başlayan ve 1041 (1631) yılında tamamlamış olan şârihin 1071 (1660) senesinde vefât ettiği düşünülünce eserini noktalamasından sonra yaklaşık otuz yıl daha yaşadığı görülmektedir. Sonuç olarak; devam etmeyi uygun görmüş olsaydı bunu rahatlıkla yapabileceği kadar yaşamış olan ve esâsen *Mesnevî*'nin tamamını şerh etme düşüncesiyle eserine başladığı anlaşılan Abdullâh Efendi, şerhini ziyâdesiyle mufassal kaleme alıp birinci defter kısmında bile *Mesnevî*'nin geneline nüfuz eden bilgiler ortaya koyduğuna kanaat getirince eserini hitâma erdirmiştir.

2.1.5. Eserin Konusu ve Genel Çerçeve Olarak Özeti²⁹¹

Daha önce de belirtildiği üzere *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin İslâm kültürünün ve edebiyatının en mühim kaynakları arasında yer alan *Mesnevî-i Ma'nevî* adlı eserinin birinci defterinin şerhidir. Söz konusu şerh, klasik edebiyattaki eserlerin genel düzenine uygun olarak ve âit olduğu yüzyılın üslup özelliğini de yansıtır şekilde bol secîli ve sanatlı bir hamd ü senâ bölümü ile başlamaktadır.²⁹² Ardından “Na'tu'n-Nebî Aleyhi's-salâtu ve's-selâm”

²⁹¹ Evvelce de bilgi verildiği gibi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* beş cilt olarak basılmıştır; çalışmamız ise matbuaya göre ikinci cildin içerdiği kısmı kapsamaktadır. Diğer ciltler de başka kişiler tarafından çalışıldığı ve çalışmaların metin olarak sınırı matbu nüshaya göre belirlendiği için bunu tekrar ifade etmekte yarar vardır. Bu başlık altında bilhassa eserin başlangıcına ve sonuna dâir bilgiler kaydedilerek zihinlerde şerhle ilgili bir çerçeve oluşturmak hedeflenmiştir. Böylece yalnızca ikinci cildin kapsadığı kısmın çalışılmasından kaynaklanan, eserin girişine ve son kısmına dâir bilgilerdeki eksiklikler kısmen giderilip şerhin çerçevesinin bütün olarak algılanabilmesi kolaylaşacaktır. Diğer kısımlar ise *Mesnevî*'den şerhi yapılan hikâye ve konuları içerdikleri için bunlarla ilgili olarak her cilt için yapılmış olan çalışmalara yâhut bizzat eserin ciltlerine mürâcaat edilerek bilgi sahibi olunabilir. Bu kısımda verilen bilgiler için genellikle matbu nüshaya atıf yapılmıştır. Aşağıda ise çalışmamıza konu olan kısmın açıklamalı özeti ayrıca yer almaktadır.

²⁹² Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.** , C.1, s. 2-3.

başlığıyla Hz. Peygamber'in övgüsüne geçilir.²⁹³ Sonrasında da sırasıyla "Çehâr-yâr"ın övgüleri yer alır.²⁹⁴ Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'nin övgülerinin ardından "Der-Vasf-ı Evliyâ-yı Kümmel" başlığıyla, kâmil ve mükemmil velîlerin hususiyetlerine işaret edilir.²⁹⁵ Bu kısa bölümün ardından "Ammâ ba'd" ifadesiyle geçilen ve esâsen Mevlânâ'nın kemâliyle *Mesnevî-i Ma'nevî*'sinin övüldüğü bölüm gelmektedir. Çeşitli manzum ve mensur iktibasların yer aldığı bu kısım, kişinin benliğinden sıyrılmasının ve Allah'ta fâni olmasının önemiyle başlar. Allah'ın ancak enâniyet kibrinden kurtulmuş ve kalp aynasını tertemiz etmiş kişilerin diline ve kalemine mânevî kuvvet verip kendilerine istikâmeti göstereceğine işaret eden şârih, sözü: "kâşif-i esrâr-ı kıyyûmî ve mu'tekif-i bâr-gâh-ı kurb-ı deyyûmî" vasfıyla övdüğü Mevlânâ'ya getirir ve *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin benzersiz olduğunu, parlak inciler gibi olan bu sözleri söyleme kâbiliyetinin de yalnızca Mevlânâ'ya has olduğunu ifade eder:

...*Mesnevî-i Şerîf*de yed-i beyzâ âşikâr ve takrîr ü tefsîrinde bir sihr-i helâl izhâr eylemiştir ki hâkkâ le'tâfet ü tarâvet ve 'azûbet ü halâvetinde tâkat-ı erbâb-ı hüner kâr-ger, belki maqdûr-ı beşer mutaşavver olmayup bahreyn-i nazm u neşrde bu güne le'âlî-i mütelâli ibrâzı ğavvâş-ı baħr-i fikretlerine münhaşır olmuştur. (...) ²⁹⁶

Bundan sonraki bölüm sebep-i te'lîftir.²⁹⁷ Devamında Fâtîha sûresine,²⁹⁸ "mukaddime" başlığı altında birtakım tasavvufî konulara²⁹⁹ ve hazerât-ı hams³⁰⁰ mevzûsuna değinilmiş; ardından gelen "Hâtîme der-Zıkr-i Menâkıb" kısmında ise Mevlânâ'nın hayatı hakkında menkabevî bilgiler verilmiştir.³⁰¹ Sarı Abdullâh Efendi, şerhine böyle bir girişle başlamasının sebebini: "...esrâr-ı ma'nevî ve nikât-ı *Mesnevî* mezkûrât ile münkeşife olur."³⁰² sözleriyle açıklamıştır. Bu fasıldan sonra

²⁹³ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 3-4.

²⁹⁴ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 4-5.

²⁹⁵ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 5.

²⁹⁶ Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 7.

²⁹⁷ Yukarıda yer alan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin "Yazılış Sebebi" kısmında bu bölüme dâir örnekleme yapılarak bilgi verilmiştir.

²⁹⁸ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C.1, s. 10-12.

²⁹⁹ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 13-15.

³⁰⁰ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 15-24.

³⁰¹ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 25-55.

³⁰² Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 10.

Mesnevî'nin "Mukaddime" kısmının şerhiyle kaynak esere geçilmiş,³⁰³ ardından da *Mesnevî*'nin birinci beytiyle *Mesnevî* deryâsına dalınmıştır.³⁰⁴

İlk 18 beytin şerhi, 82. sayfanın sonlarında başlayıp 124. sayfanın başlarında bitmektedir. İlk cildin 520 sayfa olup 876 beytin şerhini ihtiva ettiği düşünülürse yaklaşık 41 sayfa süren ilk 18 beytin, eserin devamına göre daha mufassal şerh edildiği anlaşılabacaktır.³⁰⁵

Abdullâh Efendi, matbu birinci cildin 150-155. sayfaları arasında *Mesnevî*'nin "altı" cilt olduğunu da "altı" delil sunup açıklamalarda bulunarak savunmuştur. Dolayısıyla, tartışmalı yedinci defteri de şerh etmiş olan Ankaravî'ye büyük bir saygı duysa da yedinci defteri *Mesnevî*'ye dâhil kabul etmediği açıktır.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin ilk cildi, "Hz. Îsâ'nın dînini yok etmeye çalışan diğer bir Yahudi padişahın hikâyesi" kısmında yer alan "Hz. Hûd'un kavmini helâk eden rüzgârın hikâyesi" bölümünden sonra bitmektedir.³⁰⁶ Çalışmamızın konusunu oluşturan ikinci cilt ise yine "...Yahudi padişahın hikâyesi" kısmında bulunan, Kârûn'un hikâyesine atıf yapılan bir beyitle başlar. Daha sonra Yahudi padişahın hikâyesi tamamlanarak "Arslan ve av hayvanlarının hikâyesi"ne geçilir. Bu ciltte tamamı bulunan diğer çerçeve hikâyeler, "Rûm elçisi ile Hz. Ömer" ve "Tûtî ile Tâcir"dir. İkinci cilt, "İhtiyâr Çengi" hikâyesinin başlarından kısa bir bölümü içererek tamamlanmaktadır.³⁰⁷

³⁰³ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 55-82.

³⁰⁴ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C.1, s. 82.

³⁰⁵ Bu durum normaldir; zîrâ ilk 18 beyit bizzat Mevlânâ'nın kaleminden çıkması yanında *Mesnevî*'nin giriş bölümü ve eserin genelinin özeti gibi olduğu için şârihler bu beyitlere daha fazla önem vermişlerdir. İlk 18 beyte özel çeşitli şerhler de yapılmıştır. Bunlar hakkında bilgi için bkz. İsmail Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, s. 221-235. Şener Demirel'in bir çalışmasında ise Sürûrî, Şem'î, Ankaravî, Sarı Abdullâh Efendi, Bursevî, Âbidin Paşa, A. Avni Konuk, Tâhirî'l-Mevlevî ve Gölpınarlı şerhleri de dâhil olmak üzere toplam 31 şerhten alınan ilk 18 beyte dâir kısımlar okurlara sunulmuştur. Bunlar müstakilen ilk 18 beyte has yapılmış şerhler olmasalar da Demirel'in bu çalışması, şârihlerin söz konusu bölüme yaklaşımlarını toplu hâlde görme imkânı vermektedir. Bkz. Şener Demirel, **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2009, s. 127-525. Sarı Abdullâh Efendi'nin ilk 18 beyit şerhi, eserin 282-319. sayfaları arasındadır.

³⁰⁶ Birinci ciltteki konulara dâir geniş bilgi için esere ve Salmani'nin çalışmasına mürâcaat ediniz. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C.1; Milad Salmani, "Sarı Abdullâh Efendi'nin 'Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'si, I. Cilt (İnceleme-Metin)", Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2020.

³⁰⁷ Diğer ciltlerin içerdiği hikâyelere dâir bilgi için eserin ciltlerine mürâcaat ediniz.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, şerhin ismi olan “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî”, ebced değeriyle esere başlama yılı olan 1035’e tekâbül etmektedir. Tamamlanma yılı ise eserin sonlarında şârih tarafından yazılmış olan tarih beytiyle kaydedilmiştir. Müellif nüshasının üçüncü cildinde (Âtîf Efendi, 1454) yeni rakamlarla 493a’da³⁰⁸ yer alan sürhle yazılmış “Târîh-i hâtmu’l-kitâb” başlığından sonra müellif, aşağıdaki tarih beytini yazmıştır:

‘Avn-i Hakk ile kitâb oldu tamâm
Yazdum itmâmına târîh-i **hîtam**/1041

Bu beyitteki “ختم” kelimesinin ebced değeri 1041’dir. Ayrıca Cevrî’nin yazdığı 29 beyitten oluşan tarih şiirinin 27. beytindeki “خاتمه” (hâtîme) kelimesinden, beyitte belirtildiği gibi beş çıkarıldığı zaman da eserin tamamlanma tarihi olan 1041’e ulaşılmaktadır:

Fazîletle bu şerhuñ gayriden luñfı beş artuğdur
Olursa **hâtîme** târîh-i itmâmı isâbetdür

Cevrî’nin bu şiiri, “Süleymâniye Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, 740”³⁰⁹ numarada kayıtlı kendi hattı olan nüshanın sonunda bulunduğu gibi başka bazı nüshalarda da mevcuttur. Matbuda da bulunan söz konusu şiir, çalışmamızın *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin nüshalarının tanıtımına ayrılan üçüncü bölümünde F nüshasına âit kısma da kaydedilmiştir.³¹⁰

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, Abdullâh Efendi’nin tarih beytinden sonra müellif nüshasına göre yaklaşık iki buçuk varak daha devam etmektedir. Bu kısmın coşkun bir ruh ve aşk hâliyle yazıldığı dikkati çekmektedir. 493a varağının sonlarında başlayan ve yine şiirlerle harmanlanmış olan söz konusu bölüm Allah’a şükür, Hz. Peygamber’e övgü ile âilesine ve ashâbına duâ, şerhin 1041 yılının Rebûlevvel ayının son cuma günü Mevlânâ’nın rûhâniyetinden tam bir yardımla tamamlandığı vurgusu, IV. Murad’ın medhi, ona duâ ve muhataplara çeşitli nasihatlar içerir.³¹¹ Bu kısımların ardından 495a’da yer alan ve dokuz beyitten oluşan

³⁰⁸ Matbuda bkz. C. 5, s. 485.

³⁰⁹ Nüsha F olarak kısaltılacaktır.

³¹⁰ Cevrî’nin söz konusu şiiri için bkz. F. 494a; Matbu, C. 5, s. 492-494. Ayrıca bu çalışmada bkz. s. 441-442.

³¹¹ Bu kısımlar matbuda 5. cildin 485-490. sayfaları arasında yer alır.

manzûme³¹² bilhassa önemli olup yukarıda “Şerhin Birinci Defterle Sınırlı Kalmasının Sebebi” başlıklı kısımda kaydedilmiştir. Sarı Abdullâh Efendi’nin, muhtevâ zenginliğini ifade ederek şerhini övdüğü ve birinci defterle sınırlı tutma sebebine de işaret ettiği bu şiirden sonra secîli bazı mensur ifadeler ve manzum kısımlarla devam eden şerh, 495b’nin sonunda müellifin ferağ kaydıyla tamamlanmaktadır.³¹³

2.2. ÇALIŞMAYA KONU OLAN KISMIN AÇIKLAMALI ÖZETİ

Mesnevî, çerçeve hikâyeler ve iç hikâyelerle örülmüş bir metindir. Gerek *Mesnevî*’nin bu özelliği gerekse Abdullâh Efendi’nin beyitlerin çağrışımlarıyla konuları genişçe açıklaması sebebiyle hikâyelerden ve anlatılan konudan uzaklaşma gibi görünen bir durum ortaya çıkmaktadır. *Mesnevî-i Ma’nevî* ve onun şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* incelenince müelliflerin bunu bilinçli olarak yaptıkları anlaşılmaktadır. Zîrâ ilgili kısımlarda belirtildiği üzere Mevlânâ yer yer bunun bir yöntem olduğuna işaret eden ifadeler kullanmıştır.³¹⁴ Abdullâh Efendi’nin de detaylı açıklamalar yaptığı ve konudan uzaklaşmış görüldüğü bazı kısımlarda onun metoduna benzer şekilde geri dönüş ifadeleriyle beyitlere döndüğü görülmektedir.³¹⁵

Tezimize konu olan kısmın gerekli yerlerde açıklamalar da yapılarak özetinin kaydedildiği bu bölüm, konuları daha toplu şekilde görüp bağlamı ve şârihin usûlünü anlama adına kolaylık sağlayacağı düşünülmüş ve hazırlanmıştır. Hacimli bir metnin özeti olması sebebiyle de yer yer konulara göre başlıklandırmalar yapılarak açıklamaların okunması ve anlaşılması kolaylaştırılmaya çalışılmıştır.

2.2.1. Hz. Îsâ’nın Dînini Yıkmaya Çalışan Diğer bir Yahudi Padişahın Hikâyesi

Çalışmamıza konu olan bölüm, “Hz. Îsâ’nın Dînini Yıkmaya Çalışan Diğer bir Yahudi Padişahın Hikâyesi” kısmında yer alan, “Hûd Peygamber zamanında Ad kavmini helâk eden rüzgârın kıssası” bölümündeki Kârûn kıssasına atıf yapılan bir beyitle başlamaktadır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’ye göre *Mesnevî-i Ma’nevî*’nin

³¹² Matbuda C. 5, s. 490.

³¹³ Matbu nüshada ise 5. cildin 492. sayfasında tamamlanmaktadır.

³¹⁴ Bkz. s. 333-334.

³¹⁵ Bkz. Metin, II,50b; II,118b; II,169a.

877. beyti olan bu beyit, müellif nüshasının ilk cildinde 216a'nın 20-21. satırlarında yer almaktadır.³¹⁶ Abdullâh Efendi söz konusu beytin şerhinde Kârûn'un serveti ile yerin dibine geçmesi kıssasını da manzum ve mensur çeşitli iktibaslarla ayrıntılı olarak anlatmıştır.³¹⁷ Ardından yine nasihat içeren birkaç *Mesnevî* beyti gelmekte ve akabinde Yahudi padişahın hikâyesinin sonuna geçilmektedir. Büyük bölümü matbuya göre birinci cildin sonlarında yer alan bu hikâyenin sadece son kısmı çalışmamıza konu olan matbu ikinci cildin ihtiva ettiği kısımdadır. Dolayısıyla hikâyenin sonuna dâir açıklamaların anlaşılabilmesi için hikâye hakkında kısaca bilgi verilip ardından söz konusu kısımdan bahsedilmesi uygun olacaktır.

Hikâyenin ikinci beytinde Mevlânâ, bu padişahın ortaya çıkışından haberdâr olmak isteyen Burûc sûresini okumasını söyler. Bu kıssanın, Kur'ân-ı Kerîm'in 81. Sûresi olan Burûc sûresinin 1-7. âyetlerinde anlatılan ve 4. âyette de "Ashâbu'l-Uhdûd" olarak anılan kavimden mülhem olduğu anlaşılmaktadır. Sözü edilen hikâyenin özeti şöyledir:

Yahudi neslinden bir padişah Hristiyanlığı yok etmek ister ve ateş yaktırıp kenarına da bir put diktirerek halkı etrafına toplatır. "Buna tapan ateşten kurtulur, secde etmeyen ateşin içine oturur." dedikten sonra bir kadınla bebeğini getirtir ve bebeği kadından alıp ateşe atar. Kadın bu durumu görünce büyük bir korku yaşayıp dîninden ayrılacak hâle gelir. Tam puta secde etmek istediği sırada ateşin içinden çocuğu: "Ben ölmedim." diye bağırp: "Anneciğim, buraya gel! Görünüşte ateş içinde olsam da ben burada iyiyim." der. Sonra da o ateşin sadece bir göz bağı olup esâsen rahmet ve

³¹⁶ Bu bölümün tamamında varak numaraları, çalışmanın metin kısmında da olduğu üzere müellif nüshasının ilgili ilk iki cildine; yani Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Âtıf Efendi Koleksiyonu, No. 1452 ve 1453'e âittir. 1452 numarada kayıtlı olan ilk cilde âit varak numaraları yukarıda olduğu gibi başına herhangi bir ilâve yapılmadan varağa âit rakamın yazılması şeklinde gösterilmiştir. 1453 numarada kayıtlı ikinci cilde âit numaralar ise başına II eklenerek II,... şeklinde yazılmıştır.

³¹⁷ Tespit edilebildiği kadarıyla Abdullâh Efendi, üçüncü beytin şerhinde *Mesnevî*'nin ilk iki beytini şerh etmiş olan Molla Câmi'ye atıf yapması dışında (Matbuda bkz. Abdullâh Efendi, a.g.e., C.1, s. 90. Câmi'nin söz konusu şerhi için bkz. Süleyman Neş'et, **Terceme-i Şerh-i Dü Beyt-i Molla Câmi**, İstanbul, Dârü't-Tıbbâti'l-Âmire, 1263.) *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de ismen üç *Mesnevî* şârihini zikretmekte ve şerhlerine çeşitli şekillerde atıf yapmaktadır. Bu zâtlar *Mesnevî*'nin tamamını şerh etmiş olan Sürûrî, Şem'î ve Ankaravî'dir. Sürûrî'nin şerhi Farsça, diğer iki şârihinki ise Türkçe olarak kaleme alınmıştır. Abdullâh Efendi'nin bizzat andığı ve şerhinde etkilendiği isimler olmaları sebebiyle söz konusu şârihlerin eserlerinde çalıştığımız kısma tekâbül eden bölümler incelenmiştir. Ankaravî ve Şem'î bu beytin şerhinde Kârûn'un hasfına dâir kıssayı anlatmamışken Sürûrî'nin şerhinde mezkûr kıssa kaydedilmiştir. Bkz. Süleymâniye Ktp. Nâfiz Paşa Koleksiyonu, no. 562, vr. 55a. Fakat Abdullâh Efendi söz konusu kıssayı ve beytin şerhini Sürûrî'den daha detaylı ve çeşitli iktibaslarla da genişleterek tahrir etmiştir. Şem'î ve Ankaravî'de bu beytin şerhi için bkz. Dağlar, a.g.t., s. 472; Taştan, a.g.t., s. 461.

rahatlıklara açılan bir kapı olduğunu söyleyerek yalnızca annesine değil bütün mü'minlere hitâben: "Ateşe atılın ve bu büyük nasîbi kaçırmayın." diye bağırmaya devam eder. Bunun üzerine kadın erkek bütün mü'minler ateşe atlamaya başlarlar. Mevlânâ burada: "Her acıyı tatlıya çevirmek Allah'ın elindedir." diyerek beyitlerle ifade ettiği mü'minlerin coşkusuna âdetâ ortak olmaktadır. Sonunda iş öyle bir hâle gelir ki padişahın memurları halkın ateşe atlamasını engellemeye çalışırlar. Neticede Yahudi padişah rezil olmuş, halkın imanı ise eskisinden daha kuvvetli bir hâle gelmiştir.

Bu hikâyenin içinde Resûlullah'ın (s.a.v.) ismini alaya alarak okuyan birinin ağzının eğilmesi hikâyesi de anlatılmış, sonrasında Yahudi padişahın hikâyesine devam edilmiştir:

Yaşananlara oldukça şaşırان ve öfkelenen padişah: "Ey sert huylu ve cihânı yakma özelliği taşıyan ateş! Nerede o huyun? Sen, sana tapanları dahi bağışlamazdın. Sana tapmayanlar nasıl kurtulabiliyor?" diyerek ateşi azarlar. Ateş de padişaha: "Ben aynı ateşim. İçeriye gel de yakıcılığımı gör! Bende değişen bir şey yok; ama ben Allah'ın kılıcıyım ve ancak O'nun izniyle keserim." diye cevap verir.

Mevlânâ'nın bu kısımlarda da çeşitli nasihatları vardır: "Sevinç de hüznün de Hak Teâlâ'nın izniyle gelir. Gönlünde keder görürsen tevbe ve istiğfar edip Allah'tan ferahlık iste. Hava, toprak, su ve ateş Hakk'ın kuludur; onlar bana ve sana karşı ölü olsalar da Allah'la diridirler." dedikten sonra bu unsurların her birisinin Hakk'ın emriyle fayda veya zarara kaynaklık ettiklerini peygamberler tarihinden örnekler vererek açıklar:

Rüzgâr, Hz. Hûd'a iman edenlerle onun tebliğine yüz çevirip inkâr edenleri İlâhî emre bağlı olarak ayırmıştır. Nemrud'un yaktırdığı ateş, Hz. İbrâhim'e hiçbir zarar vermemiştir. Hakk'ın emriyle kabaran denizin dalgası, Hz. Mûsâ ve ona iman edenlerle Firavun ve askerlerini ayırmıştır.³¹⁸ **"Allah'ın emri ulaşınca toprak, Kârûn'u bütün servetiyle yerin dibine çekmiştir."**³¹⁹

İşte çalıştığımız kısım, Kârûn kıssasına atıf yapılan ve anlamı koyu karakterle yazılmış olan beyitle başlamaktadır. Yukarıda da belirtildiği üzere söz konusu beyti

³¹⁸ Hikâyenin tamamı için bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Çev. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, C. 1, 263-300.

³¹⁹ Beyitlerin tercümeleleri, başta Abdullâh Efendi'nin çevirisi olmak üzere A. Avni Konuk, Tâhirü'l-Mevlevî, Abdülbâki Gölpınarlı ve Hüseyin Top'un tercümelerinden istifade edilerek kaydedilmiştir.

genişçe şerh eden Abdullâh Efendi, Kârûn'un hikâyesini “Kıssa-i Hasf-i Kârûn” başlığı altında manzum ve mensur çeşitli iktibaslarla da destekleyerek ayrıntılı olarak anlatmıştır. Daha sonra da Âl-i İmrân sûresinin 49. âyetinde zikredilmiş olan, Hz. İsâ'nın çamurdan bir kuş sureti yapıp ona üflediğinde Allah'ın izniyle o suretin canlanması mucizesine telmih bulunan bir beyit yer alır. Sonraki beyitte aslı çamur olan insanın Hakk'ı tesbîhinin, kalbindeki hâlis iman nefhasıyla cennet kuşu olacağı söylenmekte; devamındaki beyitte de cansız görünen Tur Dağı'nın Allah'ın cemâlinin tecellisiyle coşup raksa gelerek âdetâ kâmil bir sûfî olduğu ifade edilmektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre *Mesnevî*'nin 881. beyti olan bundan sonraki beyitte ise Tur Dağı'nın bu hâlinde şaşılacak bir durumun olmadığı, zîrâ Hz. Mûsâ'nın cisminin de esâsen toprak olduğu belirtilir. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde Allah'ın kudretine göre ruh sahibi varlıkların hareketiyle cansızların hareketi arasında hiçbir fark olmadığını; çünkü her ikisinde de harekete geçiren esas unsurun Hakk'ın dilemesi olduğunu kaydetmiş ve tasavvuf neşvesini aksettiren altı beyitlik Türkçe bir gazel iktibas etmiştir.

Yukarıda özetlenen kısmın ardından 218b'nin ilk iki satırında yer alan: “Yahudi padişahın alay ve inkâr ederek kendisine öğütte bulunanların nasihatlarını kabul etmemesi” anlamındaki başlıkla bu hikâyenin son kısmına geçilmektedir:

Padişah, ateşin mü'minleri yakmadığını gördüğü hâlde inadında ısrâr eder. “Haddi aşma, inat eşeğini bu kadar sürme!” (883)³²⁰ diyen nasihatçıların da ellerini bağlatır ve zulmüne zulüm eklemeye devam eder. Azgınlığı bu raddeye ulaşınca: “Ayağını sıkı bas ey köpek! Çünkü bizim kahrımız erişti!” (885) nidâsı duyulur ve ateş 40 arşın yükselerek halka olup o Yahudileri yakar. Böylece, açık uyarı işaretlerine ve nasihatlara kulaklarını tıkayıp küfründe ve inadında ısrâr eden padişah ve ona tâbi olanlar, asılları olan ateşe giderler (887).

Bu kısımlarda Abdullâh Efendi, onların ilm-i ezelîde cehennemlikler olarak sâbit olduklarını ve “Her şey aslına döner.” fehvâsınca da asıllarına döndüklerini belirtmiştir. Sonraki beyitler de hikâyenin verdiği mesaja dâirdir. Yine 218b'de yer alan, “Onlar mü'minleri yakan bir ateştiler ve sonunda kendi ateşleri çer çöp gibi kendilerini yaktı.” anlamındaki 889. beytin şerhinde ise ateşte çeşit çeşit nimetleri

³²⁰ Çalışmamızın metin kısmındaki beyit numarasını ifade etmektedir.

pişirerek yenecek hâle getirmek gibi birçok faydanın bulunduğu; ama hikâyedeki şerir tiplerde sadece zarara sebep olan bir yakıcılığın olduğu, sonuç olarak da kendi öfke ve haset ateşlerinin kendilerini yaktığı ifade edilmiştir.

890. beyitte Kâria sûresinin dokuzuncu âyetine telmih vardır. Mevlânâ, aslı hâviye olanın oturacağı köşenin de orası olacağını söyler. Abdullâh Efendi Kâria sûresindeki ilgili âyetlere dayalı olarak bu beytin şerhinde ayrıntılı açıklamalarda bulunmuş, Alâüddevle-i Simnânî'nin tefsirinden de Türkçe tercüme şeklinde ictibasta bulunmuştur. Âyetteki ifadelerle ilgili gramer ve kelime anlamı bilgileri de veren şârihin açıklamaları kısaca şunlardır:

Hâviye, cehennem isimlerindendir. Günahları sevaplarından çok olan kişilerin meskeni ve yurdu ateştir. Öyleyse insan, kendisini çöküşe götürecek nefsânî unsurlara değil, kurtuluşa götürecek nûrânî kuvvetlere uymalıdır. Böylece kapkaranlık kuyulardan kurtulup insanlık makâmının yüceliklerine yolculuk yapması mümkün olur (218b-219a).

Devamındaki beyitlerin mânâları ise şöyledir:

“Çocuğun annesi, onu arar; asıllar, kendilerinden kopanın peşindedirler.” (891). Meselâ su, havuzda mahpus olsa da hava onu yavaş yavaş kendine çeker; zîrâ suyun aslı havadır. Fakat bunu yavaş yavaş yaptığı için farketmezsin (892-893). Aynı bunun gibi, bu nefes de bizim canlarımızı yavaş yavaş dünya hapsinden çalar (894).

Abdullâh Efendi 894. beytin şerhinde, nefes rüzgârımızın da ömrümüzün suyunu dünyadan yavaş yavaş çıkardığını; öyleyse yüce yaratılışlı kişilere yakışanın nefes rüzgârlarının hevâ ve hevese dayalı olup da ömür suyunu heder etmesine izin vermemeleri, Allah aşkının yaydığı güzel kokular ile ruhlarını muattar edip Hak Teâlâ'nın zikrinin nurları ile kalp aynalarını nurlandırmaları olduğunu söyler.

895. beyitte Mevlânâ, güzel kelimelerin Allah'a ulaşacağını ifade etmektedir. Sarı Abdullâh Efendi, Fâtır sûresinin 10. âyetine telmih bulunan bu beyti de yine âyete dayalı gramer ve kelime bilgileri verip âyet, hadis-i şerif ictibasları ve tefsir kaynaklarından alıntılar yaparak ve bilhassa “kelim-i tayyib” üzerinde durarak oldukça geniş şerh etmiştir. Bu kısımdaki mânânın özü; güzel kelimeleri Allah'a ulaştıracak olan sâlih amelin kalp ameli olduğu, bunun da ancak Hakk'a duyulan aşka dayandığıdır (219b-221a).

Sonraki beyitler de aynı konuyu işlemektedir:

Nefeslerimiz, temizlikle bekâ yurduna hediye olarak yükselir (896). Sonra da sözlerimizin mükâfâtı celâl sahibi Allah tarafından bize rahmet olarak katlanarak gelir (897). Bundan sonra kulun nâil olduğu mükâfâtların benzerlerine tekrar erişmesi için bizi onun emsâline ilcâ eder (898).

Şârih, 898. beytin şerhinde de gramere dayalı bilgiler vermiş ve değerlendirme şekline göre beytin anlamının nasıl etkileneceğine değinmiştir. 899. beyitte Allah’a yükselen her güzel sözün rahmet olarak indiği ve bu gidiş gelişin kesilmeden devam ettiği ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde de gramere dâir çeşitli bilgiler verip: “Senden Allah’a sâlih amel ve güzel kelimeler gittikçe, yücelerden sana kat kat mükâfâtın inmesi de durmaz.” dedikten sonra: “Ey tâlib-i muhabbet-i Feyyâz-ı Mutlak! Bu şerefli beyitlerden hisse budur ki” sözleriyle, zikrettiği beyitlerden çıkarılacak anlamı topluca kaydetmiştir:

Hak yolda giden sâdik âşıkların ayrılık acısı ve iştiyâk ile Allah’a yakarmaları ve kalbî zikirleri, hakiki sevgili olan Hak Teâlâ’ya yükselir. Bunun sonucunda Hakk’ın rahmet ve mağfîret deryâsı coşup cemâlî tecellileriyle âşıklarının kalbine nazar eder. Allah’a âşık sâlikler de aşk mumunun pervânesi olup Hak aşkından kaynaklanan cezbe ve kendinden geçme ateşiyle vücutlarını fedâ ederler. Böylece fânî, değersiz ve kafes gibi olan maddî varlıklarından kurtulup yüce mertebelere yükselerek Allah ile bâkî olurlar (221b).

Abdullâh Efendi bu kısımda Nesîmî’nin yedi beyitten oluşan Türkçe bir gazelinin ve başka bir Türkçe gazelinin de sadece matla’ beytini iktibas etmiştir. Sonunda da: “Dert ve firâkın lezzetini derdi olmayan tatmaz; âşıkların tecelli nurunu da gözü olmayan görmez. Herkes neye lâyıkta sonunda lâıyğını bulur.” (222a) diyerek diğer beyte geçmiştir. Bu kısımdaki beyitlerde her topluluğun gözünün bir gün dahi olsa zevk aldığı ve bu sebeple unutamadığı tarafta olduğu, her cinsin zevkinin kendi cinsinden olduğu ifade edilmiştir. 902. beytin şerhinde Sultan Veled’den bu kısımdaki mânâyı destekleyen Arapça beş beyit iktibas edilmiş olup ilk beytin anlamı: “İyi ve temiz insanlar, iyi ve temiz olanların tarafına giderler; kötü ve alçak olanlar da kendi cinslerine inanıp yönelirler.” şeklindedir (222a).

903-908. beyitlerin anlamı şöyle özetlenebilir: Farklı cinsten olmasına rağmen bir cinsle bütünleşebilen şeyler de vardır. Meselâ su ve ekmek görünüşte bizim cinsimiz değildir; ama onları yediğimizde bizim parçamız olurlar. Buradaki beyitlerin mesajı, sâlih kişilerle oturup kalkmaya alışmış kişilerin bunlardan başkasıyla birliktelikten zevk almayacaklarıdır. Yanılgı sonucu bir anlık zevk alacak olsalar dahi karşılarındakinin kendileriyle aynı mâhiyette olmadığını görerek bu hatadan hemen dönerler. Meselâ kuş, kendi cinsinin sesinden zevk alır ve o tarafa gider; ama orada kuş bulunmadığını görünce geri çekilir. Abdullâh Efendi 908. beytin şerhinde “Mahsûl-i beyt budur ki” dedikten sonra şunları ifade etmiştir:

Avcılar tuzak kurar ve seslerini kuş sesine benzetirler. İşiten kuşçağızlar tuzak olan sesi kendi cinsinin sedâsı sanıp sese doğru yaklaşırlar. Akıllı olanlar kendi cinsleri olmadığını fark edip tuzağa tutulmadan kurtulur ve binlerce şükrederler. Fakat idraksiz olanlar tuzak olduğunu anlamayıp yem tanelerine tamah eder ve tuzağa yakalanıp feryâda başlarlar. (223a).

Sonraki beyitte de başka bir örnek vardır: “Susamış olan kişiye seraptan zevk gelir; ama ona erişse ondan kaçır ve su arar” (909). Bu beyit de mufassalan şerh edilmiştir:

Çöllerde ve sıcak günlerde yolculuk yapıp susayan yolcular, harâretin kendilerini sarması sonucu önündeki çölü deryâ gibi görür; fakat yaklaşıncı su kaybolur ve susuzluktan kavrulur hâlde su aramaya devam ederler. Uzaktaki her manzara kendilerine böyle görünse de yaklaşıncı sudan mahrum ve susuzluktan helâk olurlar (223a).

Burada şârih: “Hak Teâlâ, inkâr edenlerin ve alenen günahlar işleyenlerin amellerini serâba benzetip buyurur:” dedikten sonra Nur sûresinin 39. âyetinden iktibasta bulunmuştur: “İnkâr edenlere gelince onların amelleri ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamaz.” Daha sonra bu âyetin anlamı üzerine çeşitli bilgiler veren Abdullâh Efendi, nefis ve şeytanın da câhil kişilere amellerini süsleyerek güzel gösterdiğini; oysa amellerinin serap gibi olduğunu söylemektedir. Şârihin anlattıklarını destekleyen başka âyet iktibaslarının da mevcut olduğu ilgili kısmın anlamca özü şunlardır:

Şirk ve riyâ ile yapılan amelin, sahibine hiçbir faydası dokunmayacaktır; onlar ancak hüsrân ehli olacaklardır. Allah'ın kabulüne mazhar olan ameller, evliyâ ve asfîyânınki gibi ihlasla yapılan amellerdir. Kendini şeyh gibi gösteren yalancılar ve taklitçi sahtekarlar serap gibi olup onlara aldananlar da çölde susuz kalmış kişilere benzerler. Sahte mürşidleri kendilerinin mânevî susuzluğuna çâre olacak kaynaklar zannedip tuzaklarına ve ağızlarından çıkan hîle-kâr laflara aldananlar, onların yanlarına gidince seraptan ibaret olduklarını görüp muratlarına ulaşamazlar. İdrâkı güçlü olanlar orayı hemen terk edip İlâhî muhabbetin kaynağı olan mürşid-i kâmilî ararlar ve dertlerine derman bulmak için onun yanına giderler. Anlayışı zayıf olanlar ise tuzağa yakalanıp zelil, sefil, nasipsiz ve hakir olarak kalırlar (223a-223b).

Bu açıklamalarının ardından şârih, muhataplarına: “İmdi benim cânım” diyerek şöyle devam etmiştir:

Kalbinde Hak aşkının nuru âşîkâr olan aşk ganîleri öyle her ışığa aldanmaz, serap tarafına bakmaz ve tuzaklara yakalanmazlar. Çünkü onlar müflis olmayıp zâten zengindirler; hak ve bâtılı hidâyet nuruyla birbirinden ayırabilirler. Aşk ve zevkten nasipsiz olanlar kendi sahtekârlıklarıyla iftîhâr etseler de bunun bir önemi ve sâdıklara zararı yoktur. (223b)

910. beyitte: “Müflisler sahte altınla sevinirler; ama darphânede rezil olurlar.” denmektedir. Beytin şerhinde şu hususlar belirtilmiştir:

Sahte mürşidlere aldanıp onların başına toplanarak övenler, bir sahtekâr tarafından eline birkaç sahte altın verilen adama benzerler. O adamın altınları bozdurmaya gidince rezil olması gibi bunlar da dervîş kıyâfeti giymelerine ve tasavvufa dâir bazı bilgileri ezberlemelerine sevinse de mürşid-i kâmilin terbiyesine dâhil olduklarında müflis oldukları ortaya çıkar ve rezil olurlar (224a).

Bu açıklamaların devamında şârih: “İmdi ey tâlip olan ve doğru yola istekli bulunan kişi! Bu nasihatlardan pay çıkar ve gafletten uyan!” diyerek: “Altın rengine boyanmış sahte bir para seni yoldan alıkoymasın, eğri hayâl seni kuyuya düşürmesin.” anlamındaki 911. beyti kaydetmiş ve şerhinde Abdurrahmân-ı Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb*'inden alınan, sahte sofilerle ilgili uyarılar taşıyan beyitlerle sözlerini desteklemiştir. Akabinde de:

Kendi cinsinden olmayana ve taklitçilere yakın olan, ikiyüzlü kişileri kendisine sohbet arkadaşı seçip bâtil hayallerin peşinden giden kişi, kapkaranlık kuyuya ve mahrumiyet ateşinin aşağı basamaklarına düşer. Buna bir misâl istersen:” (224a)

sözleriyle, “Kelîle’den o kıssayı tekrar oku ve ondaki hisseyi de talep et” anlamındaki 912. beyti kaydetmiş, sonrasındaki başlıkla da “Av Hayvanları ve Arslan” hikâyesine geçilmiştir.

2.2.2. Nahcîrân (Av Hayvanları) ve Arslanın Hikâyesi

Çalıştığımız kısımda tamamı bulunan ilk hikâye olan “Av Hayvanları ve Arslan”, tevekkül ve çalışmanın mukâyesesi üzerine kuruludur. Oldukça uzun olan söz konusu hikâye beyit beyit açıklanmamış, genel bir özetleme yapılmıştır. Önemli beyitlere ve şârihin mühim açıklamalarına dâir ise yukarıda da yapıldığı gibi bilgiler verilmiştir. Bu kısımdaki ilk başlık 913-916. beyitleri içermekte olup: “Av hayvanlarının arslana tevekkül konusunda ve çalışmayı bırakması hususunda söylediklerini beyândır” anlamındadır.

Av hayvanları güzel bir vâdide yaşamaktaydılar; fakat bir arslanın pusuda olup devamlı saldırması yüzünden o otlak onlara çirkin görünür olmuştu. (913-914)

Abdullâh Efendi 914. beytin şerhinde hikâyedeki mazmunlara dâir de açıklamalarda bulunmuş ve birbirine zıt anlamlar barındıran iki ayrı yorum kaydederek hikâyenin henüz başında bir anlamda tamamının mânâ özetini de yapmıştır. İlk te’vil şöyledir:

“Arslan”, ruh; “otlak”, tabiat; “av hayvanları” havass-ı insâniyye ve kuvâ-yı bedeniyye olarak düşünülürse ruh arslanının havass-ı nahcîrâna uyması sonucunda tabiat kuyusuna baş aşağı düşmesi ifade edilir.

İkinci te’vil ise şu şekildedir:

“Arslan”, nefs-i emmâre; “otlak”, riyâzet ve mücâhede bahçeleri ile muhabbet ve müşâhede fezâsı; “av hayvanları”, rûhânî kuvvetler olarak anlamlandırıldığında ise nefis, rûhânî kuvvetleri kendisine av yaptığı için riyâzet merkezi olan mekânın ve geniş muhabbet fezâsının rûhânî kuvvetlerin başına dar olması; bunun üzerine akli temsil eden tavşanın devreye girerek nefis arslanının şerrini defetmesi beyân edilir.

Abdullâh Efendi iki yorumun da uygun olduğunu belirtip: “Çünkü Hz. Mevlânâ bu hisse dolu kıssada arslanı gâh ruha gâh nefse teşbih etmiştir. Yerleri geldikçe öğrenilir.” demiştir (224b). Bu başlık altındaki diğer beyitlerin anlamı şöyledir:

Çâre düşünen hayvanlar, arslana geldiler: “Biz seni doyururuz, sen kendine zahmet verme. Kararlaştırıldan başka bir avın peşine de düşme ki bu otlak bize acı olmasın (915-916).

İkinci başlık 917-920. beyitleri içeren: “Arslanın av hayvanlarına cevap vermesi ve çalışmanın faydalarını söylemesi”dir. Başlıktan sonraki beyitlerde arslanın av hayvanlarına cevâbı görülür:

Söyledikleriniz iyi hoş da bakalım sözünüze sâdık olacak mısınız? Ben ne hîleler gördüm. İnsanların hîleleriyle helâk olmayı da yaşadım, yılanlar ve akrepler tarafından sokulmayı da! (917-918)

918. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, arslanın “ruh” olarak anlamlandırılması durumunda onun bu hayıflanmalarının insan bedeninde ruhun yaşadığı sıkıntıların, bedenın hayvânî arzularından dolayı mâruz kaldığı eziyetlerin ifadesi olduğunu belirtir (224b-225a).

“Senin en azılı düşmanın, iki cânibin arasındaki nefstir.” hadîsine telmih bulunan 919. beyit: “İçimde pusuda olan nefis, hîle ve aldatma konusunda herkesten daha kötüdür.” anlamındadır. Beytin şerhinde de manzum ve mensur iktibaslarla bu hadis etrâfında açıklamalar yapılmıştır. 920. beyitte ise “Mü’min, bir delikten iki defa ısırılmaz.” hadîs-i şerifinden iktibas yer alır. Bu beytin şerhinde de söz konusu hadîs-i şerife dâir bilgiler verilmiştir (225a).

Sonraki başlık 921-924. beyitleri içeren: “Av hayvanlarının tevekkülü çalışmaya tercih etmeleri”dir. Mezkûr beyitlerde av hayvanlarının arslana söyledikleri yer alır.

921. beyit: “Nahcîrân ona şöyle dedi: Ey haberdâr olan hakîm! Korkuyu bırak, çünkü korku kaderden kurtaramaz.” anlamındadır. Abdullâh Efendi bu beyti de hadisler başta olmak üzere çeşitli iktibaslarla şerh etmiştir. Sonunda da: “İtaatkâr bir kula tevekkül gerekir. Kazâ ve kadere râzı olup teslim olmaktan başka çâre yoktur.”

diyerek Sâdî'nin *Gülistân*'ından aldığı, kazâya rızâ mesajı veren bir beyitle şerhini tamamlamıştır (225a).

922-924. beyitlerde de nahcîrânın arslana tevekkül tavsiyeleri devam eder. Şârih 922. beytin şerhinde Hakim Senâî'den tevekkülle ilgili beyitler almıştır. 924. beytin şerhinde ise önce Hakîm Senâî'den teslimiyetle ilgili beyitler iktibas edilmiş; ardından bir *Taarruf* şerhinden kader konusuyla ilgili, mezheplerin görüşlerine değinilen Arapça bir metin alınmış ve Türkçe olarak da Mu'tezile ve Kaderiyye merkezinde kader konusunda bilgiler verilmiştir. Daha sonra yine Hakim Senâî'den kazâ ve kadere dâir beyitler kaydedildikten sonra "Arslanın çalışmayı ve kazanmayı tevekkül ve teslimiyete tercih etmesi" başlığına geçilmiştir (225a-226a).

Bu başlık altında bulunan 925-927. beyitlerde arslan, hadislere de atıf yaparak çalışmanın evlâ olduğunu savunmaya devam eder. Abdullâh Efendi de tevekkülün hiçbir emek vermeden oturup beklemek olmadığını ifade eden iktibaslarla şerhini yaparak "Nahcîrânın tevekkülü çalışmaya tercih etmeleri" başlığına geçmiştir (226a-226b).

928-941. beyitler, zikredilen başlık altındadır. 928. beyitte av hayvanları, çalışarak kazanmanın halkın imanının zayıf olmasından kaynaklandığını, boğazlarının hırsı mikdârınca da kazanmaya çalıştıklarını söylemektedirler. Abdullâh Efendi bu beyitte tevekkülle ilgili çeşitli âyetler, hadisler ve İbn Mesrûk'un bir sözünü iktibas ederek geniş açıklamalar yapmıştır. Bunların bir kısmı şu şekilde özetlenebilir:

Tevekkül, hükümlerde kazânın seyrine teslim olmaktır. Allah'ın her şeyin yaratıcısı ve rızık vericisi olduğu bilinip kabul edilmeden tevekkül de olmaz iman da. Bütün işleri hakiki mâlikine teslim eden kişi, mütevekkildir. Hak Teâlâ Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine güvenip dayananları sevdiğini ve kendisine güvenenlere kâfi geleceğini belirtmiştir. Hz. Peygamber de: "Eğer Allah'a hakkıyla tevekkül etseydiniz sabah aç çıkıp akşam tok dönen kuşları rızıklandığı gibi sizi de rızıklandırır." hadisiyle bu hakikate işaret etmiştir (226b).

929. beyitte tevekkülden daha güzel bir kazancın ve teslimden daha sevgili bir şeyin olmadığı belirtilir. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde Abdurrahmân-ı

Câmî'nin *Subhatü'l-Ebrâr* adlı mesnevîsinden tevekkülle ilgili bir münâcât iktibas etmiştir (226b-227a).

930. beyit: “Çok kimseler belâdan yine belâyâ kaçarlar, yılandan kaçıp ejderhânın önüne atlarlar.” mânâsında; 931. beyit ise: “İnsan hîle yaptı, hîlesi tuzaktı; can zannettiği şey, kan içici oldu.” anlamındadır. Şârih bu beyitte kastedilenin, kötülüklere sürükleyen hîlekâr nefis olduğunu belirtmiştir. “Kapıyı kapar, fakat düşman içeridedir. Firavun’un hîlesi de bunun gibiydi.” mânâsındaki 932. beytin şerhinde ise *Bostân*’dan anlama müteallik bir beyit de iktibas edilerek asıl düşmanın insanın içindeki nefis olması konusu açıklanmıştır (227a).

933. beyitte Firavun’un kendi selâmeti için yüzlerde çocuğu öldürtmesine rağmen asıl aradığı ve helâkine sebep olacak çocuğu evinde beslediği ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde Firavun’la ilgili kıssayı anlatması yanında “firavun” kelimesi hakkında bilgiler de vermiştir. Sonra da bunlardan çıkarılacak derse dâir aşağıda özetlenen sözleri kaydetmiştir:

Dünya saltanatı elinden gitmesin diye nice kanlar döküp mâsum kimseleri katleden firavun-meşrebler de kazâyâ pençe vurdukları için firavunlar zümresine katılmışlardır. Nihâyetinde bu zâlimlerin, zamanın bir Mûsâ’sının bedduâsı ve mazlumların kanlı gözyaşlarından hâsıl olan İlâhî kahrın ateşten deryâsında boğulmaları kaçınılmazdır. Fakat bu hakikati görecek göz ve işitecek kulakları nerede! (227b)

Nasihatlar içeren, tevekkül ve teslimiyetin övüldüğü 934-941. beyitlerin ardından (227b-228b), “Arslanın çalışmayı tevekküle tercih etmesi” başlığına geçilmiştir.

Bu başlık altında 942-960. beyitler bulunmaktadır. İlk beyit olan 942. beyit: “Arslan dedi: Evet sözünüz doğru; ama kulların Rabbi, ayağımızın önüne bir merdiven koydu.” anlamındadır. 943. beyitte de arslanın nahcîrâna cevâbı devam eder: “Dam tarafına basamak basamak gitmek lazım. Burada cebrî olmak basîretsizliktir.” Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde Kerrâmiyye tâifesinin kesbi inkâr etmelerine ve bu konuda Ashâb-ı Suffe’yi delil göstermelerine değinmiştir. Onların düşüncelerini tasvip etmediğini de aşağıda anlamca kaydettiğimiz sözleriyle beyân edip iktibas ettiği âyet, hadîs-i şerifler ve sûfî sözleriyle Ashâb-ı Suffe’nin

durumunu açıklayıcı yorumlarda bulunmuş ve çalışmanın efdal olup övüldüğünü belirtmiştir:

Ashâb-ı Suffe, sûrî kesbi bıraktılsa da uhrevî kesbden ve mânevî çalışmalardan bir an bile uzak olmadılar. Kerrâmiyye ise kesb denilince sadece dünya işlerini anlayıp âhiretle ilgili çalışmadan gâfil olduklarından sırât-ı müstakîmin dışına çıkıp sapkın fırkalar içine girmişlerdir (229a).

944-960. beyitlerde çalışmak övülür ve kendini eli kolu bağlı kabul eden Cebrî bir tevekkül ve teslimiyet anlayışının nimete nankörlük olduğu belirtilip kendi tembelliklerine “tevekkül” adını veren gâfiller ağır bir dille eleştirilir. Bu kısımdaki beyitlerde “şükr”ün önemine de değinilmiş ve tevekkülün hakikatine işaret eden açıklamalar yapılmıştır. Şârih söz konusu beyitlerin bazılarında çeşitli iktibaslarla da destekleyerek beytin anlam derinliklerine nüfuz eden geniş açıklamalarda bulunmuştur (229b-233a).

Sonraki başlık: “Tekrar av hayvanlarının tevekkülü çalışmaya tercîh etmeleri”dir. Aşağıda görüleceği üzere bu başlık altındaki 961-968. beyitlerden sonra 969-983. beyitleri içeren bir iç hikâye başlığı da bulunmaktadır.

Şârih 961. beyte geçmeden evvel başlık kısmında genişçe açıklamalar yapıp nahcîrânı konuşturmuş; mutasavvıflarla ilgili yaptığı iktibaslar, aktardığı menkabe ve sözlerle gelecek beyitlere zemin hazırlamıştır (233a-233b).

961. beyitten itibaren yine av hayvanlarının tevekkülü öven beyanları görülür. İbrâhim sûresinin 46. âyetine dayanan 965. beytin şerhi oldukça geniştir. Bu kısımda tefsir ve kırâat âlimlerinin yorumlarına da değinilerek ilgili âyete dâir açıklamalar kaydedilmiştir. Ayrıca bu âyetin nüzûlüne dâir *Meâlimü't-Tenzîl* ve diğer tefsirlerin çoğunda Hz. Ali'den rivâyet edildiği kaydedilen Nemrud'la ilgili bir kıssa da Türkçe olarak aktarılmıştır. İnkârcıların hîle ve düzenleri büyük görünse de aslında çok hakir olup Hakk'ın gücü karşısında hiçbir etkisinin olmadığını ifade eden kıssa ve şârihin yorumları özet olarak şöyledir:

Hz. İbrâhim, Nemrud'u Allah'ın birliğine iman etmeye davet ettiğinde Nemrud: “İbrâhim doğru söylüyorsa gökleri bir kontrol edip kim var kim yok görmemiz lazım.” der ve dört tane akbabanın henüz yavru iken sadece etle beslenerek yetiştirilmesini emreder. Bu şekilde yetiştirilip büyütülen akbabalar kâfi derecede kuvvetlenince alt

tarafında ve üst kısmında pencere olan tahta bir sandık yaptıran Nemrud, sandukanın dört köşesini akbabaların ayaklarına bağlatıp üst tarafına da ucunda et parçası bulunan bir sopa raptettirir ve birkaç adamıyla birlikte içine girer. Akbabalar ete ulaşmak için hep birlikte uçunca sanduka da havalanır. Bir gün bir gece uçtuktan sonra Nemrud yanındaki adamına sandukanın üst kısmındaki pencereyi açıp gökyüzüne ne kadar yaklaştıklarını kontrol etmesini emreder. Adam bakınca gökyüzünün eskisi gibi olduğunu söyler. Nemrud, aşağıdaki pencereyi de açıp yerden ne kadar uzaklaştıklarını kontrol etmesini ister. Denileni yapan kişi, yeryüzünün tamamen deniz, dağların da duman gibi görüldüğünü söyler. Bir gün daha uçarlar. Tekrar kontrol edince gökyüzünün yine aynı şekilde olup yeryüzünde ise hiçbir şeyin görünmediğini müşâhede ederler. Hava da şiddetini artırıp akbabaların uçmasına engel olmaya başlamışken semâdan Nemrud'un kulağına bir ses gelir: "Ey doğru yoldan sapmış ve faydasız kişi! Ne istiyorsun?" Yanında ok ve yay bulunan Nemrud'un beraberindeki adamı bu sesi duyunca semâya bir ok atar. Ok, Allah'ın hikmeti olarak güneşin harâretini dengelemek için yaratılmış ve gökyüzüne asılmış olan bir balığa isâbet eder ve onun kanı bulaşmış olarak sandukanın üzerine düşer. Başka bir rivâyette ise bir kuşa isâbet ettiği söylenmiştir. Sonuçta Nemrud kanlı oku görünce: "Gök tanrısının işini bitirdik!" diyerek et takılı sopanın sandukanın alt kısmına yerleştirilmesini emreder. Bunun üzerine akbabalar ete ulaşmak için aşağıya yönelirler ve nihâyetinde yeryüzüne inerler. Nemrud'un hîlesi buydu ve yerinde sâbit muhkem dağlar bile akbabaların kanat gürültüsüyle sandukanın kütürtüsünden gelen sesi, kıyâmet ânının korkusundan dolayı olan inleyip ağlamalar sanıp hareketlendi. Âyet-i kerîmedeki: "İsterse onların hileleri dağları yerinden oynatacak olsun" mânâsı buna işarettir denilmiştir. Fakat sonuç olarak Nemrud'un hîleleri ve çabaları kazâ ve kaderin önünü kesemedi ve helâki de beynine giren bir sinekle oldu. Kazâ ve kadere, hîle ve oyunlar engel olmaz (234a-235b).

966-968. beyitlerde de Allah'ın takdiri karşısında tedbirin bir etkisinin olmadığı ifade edilir. 968. beytin şerhinde Hz. Ali'nin şiirlerinden rızkın çalışıp çabalama ölçüsünde değil, Hakk'ın takdiri mikdârınca olduğunu belirten dört beyit iktibas edilmiş; ardından da: "Azrâil'in bir adama bakması, adamın Hz. Süleymân'ın sarayına kaçması, tevekkülü tercihte ve cehdin faydasının çok az olduğu hususunda karar kılınması" başlığına geçilmiştir (235b).

2.2.2.1. Azrâil'in Bakışından Korkan Adamın Kıssası

Azrâil ile onun bakışından tedirgin olan adamın kıssası, Av hayvanları hikâyesi kısmında konunun götürdüğü ilk iç hikâye olarak yer almaktadır. 969-983. beyitler bu hikâyeye ve ondan alınacak hisseye dâirdir. Şârih öncelikle söz konusu kıssanın Lokman sûresinin 34. âyetinin tefsiri kısmında yer aldığını söyleyip Beyzâvî ve Semerkandî tefsirlerinden buna dâir bazı iktibaslar yapmış, sonra da beyitlere geçmiştir. Kıssanın özeti şöyledir:

Azrâil'in kendisine bakışından tedirgin olan bir adam, Hz. Süleymân'a gelerek rüzgâra emretmesini ve kendisini Hindistan'a göndermesini ricâ eder. Hz. Süleymân da bu isteği kabul edip rüzgâra emreder ve adamı Hindistan'a gönderir. Ertesi gün Azrâil'i görünce de adamı vatanından vazgeçirecek kadar korkutan hışımlı bakışının sebebini sorar. Azrâil de hışımla değil, şaşkınlıkla baktığını; çünkü Allah'ın kendisine ertesi gün o adamın canını Hindistan'da almasını emrettiğini; fakat adamın yüz kanadı dahi olsa bir günde Hindistan'a gitmesi muhâl olduğu için ona hayretle nazar ettiğini söyler.

969-973. beyitlerde hikâyenin bir kısmı anlatılmıştır. Ardından kıssadan alınacak hisseye dâir iki beyit gelmektedir. 974. beyitte Mevlânâ, fakirlikten kaçan kişinin de hırsın ve emelin lokması olacağını; 975. beyitte de fakirlik korkusunun Azrâil'den korkan adamın korkusu gibi, hırs ve çalışıp çabalamanın da Hindistan gibi olduğunu ifade ederek hikâyeden çıkarılacak hisseye işaret etmiştir. 975. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, ne kadar çalışılırsa çalışılsın takdir edilenden fazlasının kişiye nasip olmayacağını belirten bir Türkçe beyit kaydetmiş; çalışanların çoğu, çalışmaları oranında kazanç elde edemezken kendi çabası olmadan servete kavuşanların olduğuna dikkati çekerek Hz. Ali'nin şiirlerinden bu hakikatleri dile getiren dört beyit iktibas etmiştir (236a-236b).

976-981. beyitler hikâyenin devamının anlatılarak tamamlandığı beyitlerdir. Kıssaya âit başlık altındaki son iki beyit olup yine hisseye dâir olan 982-983. beyitlerde Allah'ın takdirinden kaçılamayacağına işaret edilmektedir. 983. beytin şerhinde bu husus vurgulanarak kişinin kendisinden kaçması mümkün olmadığı gibi ölümden kaçmasının da imkânsız olduğu; zîrâ nereye gidilirse gidilsin ölümün de kişiyle beraber bulunduğu ve kaçmakla Allah'ın takdirinden kurtuluş olamayacağı belirtilmiştir. Bu kısımda Abdullâh Efendi, Senâî'den kazâyâ rızâdan söz edilen altı

beyit kaydetmiş; ardında da çerçeve hikâyeye dönülen, “Arslanın çalışmayı tevekküle tercih etmesi ve çalışmanın faydalarını beyân etmesi” başlığına geçmiştir (236b-237a).

2.2.2.2. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

Yukarıda bilgi verilmiş olan iç hikâyeye dâir kısımdan sonra mezkûr başlıkla çerçeve hikâyeye dönülmüştür. 984-1004. beyitler bu başlık altındadır. İlk beyit, arslanın çalışmayı savunan sözleriyle başlar. Devamındaki beyitlerde de cehdin ve çalışıp kazanmanın, tembellerin kendi atâletlerini meşrû kılmak için kullandıkları tevekkülden üstün olduğu, maddî serveti kalbe yerleştirmedikten sonra mal mülk sahibi olmanın zararının olmadığı, aksine kişinin Allah rızâsı yolunda ilerlemesine yardım dahi edeceği ifade edilmiştir. Bu kısımda yer alan bazı beyitler oldukça mufassal şerh edilmiştir. Bunlardan biri olan 987. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, âyetlerle ve bazı Arapça iktibaslarla da destekleyerek geniş açıklamalar yapmıştır. İlgili bölümde şârihin dikkat çektiği temel hususlar şunlardır:

Peygamberlerin ve evliyânın dünyada fakirliği ve nefisleri îtibariyle hiçliği tercihleri, ebedî âlemde onlara mutluluk ve yücelik olmuştur. Çalışmak, tevekkülsüzlük anlamına gelmez; tevekkül diyerek tembelliğe saplanıp kalmak büyük bir hatadır. Kazâyâ rızâ, kendisinin rızâsını kazanmak için Allah’ın vesîle kıldığı şeye yapışmaktır. Kazâyâ râzı olmamak ise Hakk’ın emrine ters ve rızâsına aykırı olan tarafa gidip rızâyâ götürecek sebepleri terk etmektir. Meselâ susuzluktan kavrulan bir kişi Allah’ın lütfuyla bir dereye ulaşsa, susuzluğunu Hakk’ın takdiri zannedip o suyu avuçlayıp içmese bu durum kazâyâ rızâ olmaz ve böyle mânâsız bir harekete tevekkül denilmez. Aksine, Allah’ın ihsân ettiği suyu içip susuzluğunu giderseydi bu hareketi kazâyâ rızâ olurdu. Nitekim Hak Teâlâ’nın: “Doğrusu insana çalışmasından başka bir şey yoktur.” kavli ve bu hakikatin beyan edildiği başka âyetler, uhrevî çalışmanın emredildiğine dâir açık birer delildir (237b-238a).

“Dünya nedir? Hudâ’dan gâfil olmaktır. Kumaş, gümüş, evlat ve kadın değildir.” anlamındaki 996. beyit de hadîs-i şerif ve bazı tasavvufî kaynaklardan yapılan manzum ve mensur iktibaslarla mufassal şerh edilmiştir (239b).

“Malı mülkü kalbinden sürmüş olduğu için Hz. Süleyman kendisine ‘fakir’den başka bir şey demedi.” anlamındaki 999. beytin şerhinde, beyitte telmihte bulunulan

H. Süleyman'la ilgili rivâyeti kimi kısımları Türkçe kimi kısımları Arapça olarak kaydeden şârih; Sühreverdî'nin *Âdâbu'l-Mürîdîn* adlı eserinden de fakr ile gınâ konusunda ve "Veren el, alan elden üstündür." hadis-i şerifi etrafında Arapça bir bölüm iktibas etmiş, ardından hem metnin anlamını hem de kendi değerlendirmelerini içeren cümlelerle şerhini sürdürmüştür. Bu kısmın devamında Muhyiddin İbn Arabî'den nakledildiği kaydıyla ve "Hikâyet" başlığıyla Türkçe olarak anlatılmış olan hikâyenin ana mesajı da kalpten dünya sevgisini çıkarmaktır (240a-241a).

"Bu dünya tamamen onun mülküyken onun gönül gözünde mülk, hiçbir şey değildir." anlamındaki 1002. beyit de çeşitli manzum ve mensur iktibaslarla oldukça mufassal şerh etmiştir. İmâm-ı Gazâlî'nin: "Kabir azâbına sebep, kalbin dünyaya alâkasıdır. Bu anlamda kadın ve çocuk da dünyadan sayılmıştır." sözünü kaydeden Abdullâh Efendi'nin ilgili kısımdaki açıklamalarının özü şunlardır:

Eğer dersiniz ki: "O zaman dünyayla alâkası olmayan kim kalır ki? Bu durumda kabir azâbından kimse kurtulamaz." Cevap şudur: Zenginler iki kısımdır. Biri, sâdık âşıklardır. Bunların âilelerine sevgileri elbette vardır; fakat her şeyden çok Hakk'ı severler, dünyayla sevinmezler ve ölümü çirkin görmezler. Zenginlerin diğer kısmı ise dünyayı dost edinmişlerdir. Bunların kalplerinde Allah sevgisinden zerre dahi bulunmadığından içlerini dünya sevgisi ve mâsivâ karanlıkları doldurmuştur. Bu kişilerin sonu, "Altın ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azâbı müjdele!" âyetinde belirtildiği gibi elim bir azâba tutulmak olacaktır. Şaşırtıcıdır ki halkın geneli Hakk'ı sevdiğini iddia edip dünyaya muhabbetlerinin olmadığını söylerler. Oysa Allah sevgisine kalpte bir delil vardır ve muhabbet iddiası doğru mu yalan mı onunla ortaya çıkar. Nefis ve şeytan kalbe bir günah tohumu attığında hemen İslâm'ın hükümleri ona gâlip gelip o tohumu yok ediyorsa iddia doğrudur. Eğer kalbin meyli Allah'ın emrine değilse muhabbet iddiasındaki kişi yalancıdır. "Dünyanın varlığıyla yokluğu benim için eşittir." diyenler de ancak dünyaları ellerinden gittiğinde üzülmezlerse doğru söylemiş olurlar. Çünkü bir nimet eldeyken söylenen söz, iddiadır; ispâtı ancak o nimet gidince sergilenen tavırla ortaya çıkar (241a-241b).

1004. beyit: "Cehd haktır, dert ve devâ da haktır. Münkir, onun (arşanın) cehdini inkâr ederken de cehd etmiş olur." anlamındadır. Şârih, bu kısımda arşan

metaforuyla kastedilenin çalışıp kazanmanın faydalarını şeriat ve tarikat yönünden beyân eden “ulemâ-i billâh”, münkirden muradın ise çalışıp kazanmayı inkâr eden nahcîrândan hareketle “tembeller” olduğunu söyler. Bu beytin şerhinden sonra (241b-242a) “Cehdin tevekküle üstünlüğünde karar kılınması” başlığına geçilmiştir.

1005-1010. beyitler, yukarıda belirtilmiş olan başlık altındadır. Bunların ilk ikisinde av hayvanlarının arslanın sözleri sonucunda iknâ oldukları belirtilir. Şârih, 1006. beyitte zikredilmiş olan tilki, ceylan, tavşan ve çakal metaforları ile arslanın temsîl ettiği anlamı şöyle açıklamaktadır:

Tilki, dünya işlerinde nefsin hîlesini; ceylan, nefsin helal haram demeyip her gördüğü mala sıçramasını; tavşan, nefsin Allah yolunda çalışıp çabalamada korkakça davranıp bedene teslim olarak tembellikle yaşamasını; çakal, nefsin hırsından dolayı müslümanların elinden mallarını ve erzaklarını hîleyle alıp sürekli dünyayı elde etmek için kapı kapı gezmesini, malı ve rızkı varken sırf hırsı yüzünden bir de oralardan almak için uluyup ağlamasını temsil eder. Bu kötü sıfatlarla muttasıf olan nefs, ibadete davet edilse: “Allah kerimdir, bizim ibadetimize ihtiyacı yoktur. Ezelde kismetimiz neyse o olur. Hakk’a tevekkül ettik ve kazâyâ râzıyız.” diye câhil ve gâfilce konuşup ibadet ve itaat yolunda bir adım dahi atmaz; dünya işlerinde ise sürekli çalışıp çabalar, hîleler eder. Arslan ise burada akl-ı maâd ve ruhu temsil etmektedir (242a).

1007-1009. beyitlerde zarara uğramayacağına dâir av hayvanlarının arslana söz verip her gün içlerinden birini yemek olarak gönderme konusunda onunla anlaştıkları ve her gün kurâ kime çıkarsa onun koşarak arslana gittiği anlatılır.

“Bu kadeh dolaşarak tavşana geldiğinde tavşan: ‘Bu zulüm ne zamana kadar sürecek?’ diye bağırdı.” anlamındaki 1010. beyitte ise kurâ kendisine isâbet eden tavşanın tepkisi dile getirilmiştir. Şârih de dışı bakarak değerlendirence buraya kadar nahcîrândan muradın başıboşluk ve tembellik üzere yaşayan kişiler, arslandan muradın ise çalışıp kazanma konusunda sürekli emek veren akıllı kişiler olduğunu; içe bakıp yorumlayınca da nahcîrânın nefsânî kuvvetler ve şeytânî vesveseler, arslandan muradın ise akl-ı maâd olduğunu belirtmiştir. Buradan itibaren ise metaforların anlamları değişmektedir. Şârih; bu mahalde arslanın kötülükleri emreden nefsi, nahcîrânın rûhânî kuvvetlerle zâhirî ve bâtinî hasseleri, tavşanın ise

akl-ı maâdı temsîl ettiğini bildirir. Abdullâh Efendi bu açıklamalarının ardından aşağıya anlamca kaydedilen hususları belirtip diğer başlığa geçmiştir:

Yani akl-ı maâd, nefsin gıdâsı olmaya râzı olmayarak diğer kuvvetleri de nefsin zorba elinden kurtarmak için tedbir alır; fakat diğer kuvvetler, akl-ı maâdda bu kadar zekâ ve firâset olduğunu bilmedikleri için düşüncesine karşı çıkarlar (242b).

1011-1012. beyitler, “Tavşanın gidişini geciktirmesi konusunda nahcirlerin ona itiraz etmeleri” başlığı altındadır. Söz konusu iki beyitte diğer hayvanların tavşana karşı çıkmaları; o kadar zaman ahde vefâ ederek nice canlar fedâ ettiklerini, tavşanın bu inadıyla adlarını kötüye çıkarmamasını ve arslanı incitmeden hemen gitmesini söylemeleri yer alır. Abdullâh Efendi bu kısmın şerhinde şunları ifade etmiştir:

Zâhir ve bâtın hasseleri ile diğer rûhânî kuvvetler nefsin elinde perişan olup kurtuluşu imkânsız gördükleri için akl-ı maâdın ilim ve fazîletinden, işinde kâmil olmasından gâfil oldular ve onu zayıf görüp karşı çıktılar (242b).

Bu açıklamaların ardından 1013-1017. beyitleri içeren, “Tavşanın onlara cevap vermesi” başlığına geçilmiştir. Mezkûr beyitlerde tavşanın bir hîle yaparak hepsini arslan belâsından kurtaracağını ifade edip diğer hayvanlardan süre istemesi ve onları iknâ etmek için söylediği sözler yer alır. 1017. beyitte tavşan, kendisini küçümseyen diğer arkadaşlarına paygamberlerin de insanlar tarafından göz bebeği gibi küçük görüldüklerini; fakat onları küçümseyen kişilerin, göz bebeğinin değerini ve mâhiyeti itibarıyla ne derece büyük olduğunu idrak edemediklerini söylemektedir. Abdullâh Efendi, öncesindeki birkaç beyti de kapsamakta olan 1017. beytin şerhinde çeşitli manzum ve mensur iktibaslardan da istifade ederek oldukça mufassal açıklamalar yapmıştır. 1016. beyitteki: “Peygamberler, felekten çıkış yolunu gördüler.” ifadesine atıf yapan şârih, Mevlânâ’nın buradaki beyitlerle çok ince ve derin mânâlara işaret ettiğini; denizden damla, güneşten zerre misâli güç yettiğince bunların beyân edilip Allah aşkının nurunu kazanmaya çalışan istidatlı sâdıkların akıl kulaklarına hediye edileceğini belirtir. Bu açıklamanın ardından ilk olarak *Muhammediyye*’den dört beyit iktibas eden Abdullâh Efendi: “Peygamberler, maddenin ve zamanın sınırlarına hapsolmamışlardır. Bilakis maddî unsurlar, beden ve zaman çemberi, enbiyâ ve onların izinde giden evliyânın mahkûmu olmuştur.” şeklinde özetlenebilecek açıklamalar yapıp *Kasîde-i Tâiyye*’den “kutb”un hususiyetlerinin anlatıldığı iki beyit

almıştır. Akabinde bunların tercümelerini ve açıklamalarını kaydeden şârih, insan-ı kâmil olan “kutb”un özelliklerine genişçe değinmiştir. Bu kısımda verilen bilgilerin hulâsası şunlardır:

Kutb, feleklerin merkezidir; aynı zamanda felekleri ihâta da etmiştir. Onun ihâtası ilim, kudret, şeref ve rütbe yönündendir. İnsan-ı kâmile “kutb” denilmesinin sebebi, en kâmil insanın ferdiyyet makâmında mukîm olması ve halkın hâllerinin de onun etrâfında dönmesidir. Kutb iki çeşittir. Biri kutubluk makâmındaki kâmil olup şehâdet âlemindeki mahlûkâta kutbdur. Bu kutb intikâl edince abdallardan kendine en yakın olanı makâmına halîfe tâyin eder. Rum evliyâları ıstîlâhında bunlara makâmât ve kerâmât erleri derler. Diğer hem gayb hem şehâdet âlemindeki bütün mahlûkâta kutbdur. Bu kutb kendi makâmına abdaldan istediğini seçmez. Buna “kutbların kutbu” derler ki müteâkiben şehâdet âleminde dir. Onun önüne geçmiş bir kutb olmadığı gibi başkası ona halîfe de olmamıştır. İşte o, “Sen olmasaydın âlemleri yaratmazdım” hitâbına muhatap olan rûh-ı Muhammedî’dir (243b).

Abdullâh Efendi bu açıklamalarının ardından:

Abdal, evtâd, aktab ve diğer makâm sahipleriyle ilgili tafsîlât, *Mesnevî*’nin ikinci hikâyesi olan “Bakkalın Papağanı” kıssasında “Kem kesî z’ebdâl-i Hâk âgâh şud”³²¹ beytinin şerhindedir (243b).

diyerek metin içi bir gönderme yapıp şerhine devam etmektedir. Aşağıdaki kısımlarda şârih, Saîdüddîn-i Fergânî’den geniş ölçüde yararlanmıştır:

Hiz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Şüphesiz ki Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” Bütün varlıkların merkezi, en mükemmel insanın suretidir ve âlemin suretinin bekâsı onun bekâsına bağlıdır. Şeyh Saîdüddîn-i Fergânî buyurur: “İnsanın sureti var olmadan önce feleklerin sureti vardı ve insanın sureti ortadan kalksa da âlemin suretine ve feleklerin dönüşüne hâlel gelmez. ‘O zaman insan nasıl kutbu’l-eflâk olur?’ diye sorana cevap şudur: Âdem hissen yoktu, ama mânen vardı; çünkü Allah, ‘Bilinmeyi sevdim.’ diyor. Âlemin yaratılmasından maksat zuhûrun kemâliydi. Hakk’ın en kâmil mânâda aynası ise ancak kâmil insandır. İnsan dışındaki varlıklar, her biri Hazret-i cem’iyyetten ancak bir hakikatin, bir ismin ve bir sıfatın mazharıdır. Bu sebeple kâmil cem merkezi olan insanın dışındakiler emaneti yüklenmekten

³²¹ “Allah’ın seçkin kullarından, çok az kimse haberdâr olabildi.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 264. beytinin ikinci mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, a.g.e., C. 1-2, s. 16.

kaçınmışlardır. Allah, âlemin yaratılmasını sureten bu insan suretinin önüne aldı ve o yaratma teveccühünün kıblesi insanın sureti oldu; çünkü maksat insandı. Bu kâmil insan sureti histe de belirliydi; âlemin bekâsı ona bağlandı ve kutbiyyet makâmında istikrar buldu.” (243b-244a)

Yukarıdaki bilgilerin ardından Saîdüddîn-i Fergânî’nin *Kasîde-i Tâiyye* şerhine atıf yapıp *Tâiyye*’den bir beyit kaydeden şârih, Fergânî’nin açıklamalarını aktararak şerhine devam eder:

Feleklerin ve yıldızların teşekkülü dünyevî oluşumlarla somutlaştığı gibi, uzuvları ve kuvveleri âlemlerin hulâsası olan insanın sureti de İlâhî isimlerin ve hakikatlerin tecelligâhıdır. Fakat insan suretinin hakikati beşeriyyet kirleri ile kararmış olanlar bu mazhariyyetten gâfildirler. Bu oluşumların suret ve neticeleri alâmetlerdir; bununla birlikte felekler ve tabakalarda vücut bulup berzaha, haşre ve cennete dâir bütün suretler ve diğerleri, o vücut bulan şeklin aynı olur. İnsan nefisleri de berzahta bu suretlerle birleşip berzahtaki nimet ve nikmet, onlara o suretin uygunluğu ölçüsünde isabet eder. Hâlis niyetle olan sâlih amel ile güzel söz ve fiillerin tecessüdü ihlas ve vahdet yönünden a’lâ-yı illiyyîn feleğinde olur. Hatta vahdet ve ihlas bir söz ve amelde tam anlamıyla mevcutsa “O”na ancak güzel sözler yükselir. Onları da Allah’a amel-i sâlih ulaştırır.” (Fâtır, 10) âyetinde buyrulduğu üzere bütün olarak âlem-i vahdete yükselir, bu âlemde suret bağlamaz (244a-244b).

Daha önce şerhini yaptığı *Mesnevî* beyitlerine gönderme yaparak bu konuya o beyitlerin şerhinde mufasssalan değinildiğini belirten Abdullâh Efendi; devamında âyet ve hadis iktibaslarıyla da destekleyerek ihlaslı olan ve olmayan amellerin semeresi, kalpten hâlis yapılan zikirlerin ve güzel sözlerin Hakk’a ulaşması konularında tasavvufî muhtevâda bilgiler verip değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunların bir kısmı mânâ olarak aşağıya kaydedilmiştir:

Kâmilin hakikatının bir bedene bürünmesi, hoş sözler ve güzel ameller vâsıtasıyla olur. Yüce derecelere ulaşmaya birçok vesîle varsa da üç makâm temeldir. Bunlar sırasıyla “İslâm”, “iman” ve “ihsan”dır. İnsanın varlığı bedenle somutlaştı; fakat aynı zamanda madde sınırlarına mahkûm oldu. Allah’ın ezeli inâyetine yakın hâlleri olanlar, önce ana babasından taklîden veya bir resûlün daveti ya da resûlün halîfesi makâmında olan mürşid-i kâmilin yol göstermesiyle başlangıçlarından ve sonlarından haberdâr olurlarsa gafletten uyanma belirtileri ilk olarak nefislerinde ortaya çıkar.

Sonra bütün uzuvlarına ve mizaçlarına sirâyet edip sözleri ve fiilleri Hakk'ın emirlerine uygun olur, yanlış hareketlerden kaçınırlar. İşte ancak o zaman kişilerin müslümanlık iddiaları doğru olur; Allah'ın esmâ ve sıfatlarıyla irtibatları da bu alâka yoluyla olur. Zira kulun “Rab” ismiyle ve “rubûbiyyet” sıfatıyla, mahlûkun “Hâlık” ismiyle ve “hâlıkıyyet” sıfatıyla, doğru yola iletilenin “Hâdî” ismiyle ve “hidâyet sıfatıyla”, tevbe edenin “Tevvâb” ismiyle ve “tevbeleri kabul eden” sıfatıyla, affedilenin “Gaffâr” ismiyle ve “mağfîret” sıfatıyla alâkalarının olması zarûrîdir. Bunun gibi; İslâm makâmı sebeplerle hikmet âlemine bağlıdır ve zâhirî bir sebebe bağlanmış olan her şeyin görünmesi de İlâhî isimlerin tecellisiyledir. İslâm dâiresine dâhil olmayanın bütün isimlerle alâkası olmaz; sadece birkaçıyla sınırlı kalır. İslâm makâmının hakikatlerini idrak etmiş kişi ise bütün esmâ ve sıfatlarla alâkalıdır. Böylece her uzvunu ve hassâsını ne için yaratıldılarsa onun için kullanıp Semî', Basîr, Alîm ve Mütakellim isimleriyle ahlâklanır; kötü ve sapkınlık olan sıfatlardan da halâs olur.

Bu mertebeye ulaştığında makâm-ı İslâm'dan ikinci rütbe olan imana yükselerek bu makâmın unsurları olan tevbe, zühd, verâ, tevekkül ve rızâ makâmlarını müşâhede edip her bir makâmdaki esmâ-i İlâhî ile: “Allah ahlâkıyla ahlâklanın.” fehvâsınca muttasıf olur. Erbâb-ı tahkîk, iman makâmına “tahalluk makâmı” derler. Doğru yola zıt ve sapkınlık olan her şey, açıklandığı üzere zâhir ve bâtından silinip vahdet ve adâlet ortaya çıkar; böylece “kalp” ismiyle müsemma olur. “Takvâlî mü'min kulumun kalbi beni içine alır (ona sığarım).” hükmüyle; uyanık gönül, kendisinin nutfе dahi olmadığı, ruh üflendiği ve doğduğu zamanda tesiri altında olduğu ismin tecelli yeri olur. Allah'ı içine sığdıran mü'min kalbi bu mertebeye ulaşınca o isimle mütihaklık olur. Yani sâlikin kalbinde o isim tecelli edince kendisinin bütün varlığı silinip sâlikte o isimden başka şey kalmaz. İşte bu aşamada iman makâmından ihsan derecelerinin en yücelerine yükselmiş olur ve kalp aynasında tecelli eden isim ve zâtî isimlerin eserlerinden ona yansıyan iz; fânî sâlikin kulağı, gözü, eli, ayağı ve aklı olur. Böylece bu makâmda gerçekleşen: “Onun kulağı, gözü, eli ve ayağı olurum.” hakikatini anlar. Ardından da esmâ mertebeleri ve sıfatların katlarında gezdikçe her bir ismin tahakkuku o sâlik başka bir ismin tahakkukuna kâbiliyetli hâle getirir. Kezâ bu kâmil kişi, ruhunun derinliklerine seyahat edip iç âleme dâir isimlerden de nasiplenir. İşte o vakit kâmilin tecelliye mazhar olup mânevî yolculuğunda kemâli bulur. Bu anlatılan seyr ü sülûk, Hz. Paygamber'in ümmetinden olan kâmil kişilerin seyridir. Seyr-i Mustafavî ise kâmillerin seyrlerinin nihâyeti olan Hazret-i cem'den başlayıp kâbe

kavseyn ve sonra makâm-ı ehadiyyet-i cem’-i “ev ednâ”ya ulaşır. Bu mertebeden daha yükseği yoktur ve söz konusu rütbe sadece Hz. Peygamber’e (s.a.v.) mahsustur (245a-246a).

Abdullâh Efendi yukarıdaki bilgileri verdikten sonra; zikredilen mertebelerle İslâm, iman ve ihsan makâmlarına *Tâiyye*’de işaret edildiğini belirterek *Kasîde-i Tâiyye*’den bu konuları içeren sekiz beyit almış, akabinde de aşağıdaki açıklamalarla devam etmiştir:

Kâmil kişinin nitelikleri şunlardır: O, bâtın ve sırrı ile hazret-i gaybın müşâhidi olup ihsân makâmında ledünnî âlemin ilimlerini ruhu ve nefsiyle okur; zâhir ve bâtın hasseleri ile iman makâmında alâmetlerle meşgul olup mizâcî ve kuvvetleri İslâm makâmında bedenî ibadete ve Hakk’ın her hükmüne itâate devam ederek her ânı şeriat zînetiyle süslü, içi ve dışı tarikat hükümleri deryâsına müstağrak olur. Bu kâmil kişinin sırr-ı şerîf ve rûh-ı latîfinin hazret-i gayb ve ihsan makâmında mukayyet oluşunun faydası; zâtî tecelli, hakiki ilimler ve sahih keşfler ile muttasıf olmasıdır. Zâhir ve bâtın kuvvelerinin ve niteliklerinin iman makâmında mukayyet olmasının faydası ise dünyevi oluşumlarda fikir, zikir, işitme ve ibretlerle; uhrevî oluşumda ise ebedî olanı gözle görme ve kelâmını vasıtasız duyma gibi lütûflarla mütelevviz olmasıdır. Mizâcının İslâm makâmında mukayyet olmasının faydası da şeriat hükümleriyle amel etmesi; namaz, oruç, hac, zekât ve diğer ibadetlerin hikmetlerini keşf ve şühûdla görmesidir. Zikredilen kâmil; dünya, kabir, haşır ve cennet safhalarında İslâm makâmındadır. İbadet ü tâat ve şer’î hasenâtın berzahta ve haşırde ortaya çıkan suretlerinden ve neticelerinden nasiplenmek İslâm makâmına bağlıdır. Cennet, hûri ve saraylar bu suretlerin görünmesidir. Bahsedilen mertebeleri dolaşıp kendi hakikatinden haberdâr olmuş ve Allah aşkından nasiplenmiş olan sâdik âşıklar, maddî feleklerin sınırlarından çıkıp esmâ ve sıfatların hakikatlerinin feleklerine yükselerek “ebu’l-vakt” olurlar. Sen de ona göre çalışıp peygamberlerin; bilhassa da Hz. Peygamber’in ümmetine mirası olan şeriat, tarikat, marifet ve hakikate gerçek vâris olmaya çabala ve Allah’tan yardımını iste ki nefis arslanının büyük saldırılarının felâketinden rûhânî kuvvetler nahcîrânını kurtarabilesin. (246a-246b)

Daha sonra da Nesîmî’den sekiz beyitlik Farsça bir gazel iktibas eden şârih, “Nahcîrânın tavşanın sözüne itiraz etmesi” başlığına geçmiştir. Bu başlık altında yer alan 1018-1020. beyitlerde diğer hayvanların tavşanı azarlayıp haddini bilmesini, kendisinden daha büyük olanlar onun söylediği lafları hatırına bile getirmemişken

kendini beğenmişlik yaparak büyük laflar ettiğini söylemeleri ifade edilir. Şârih 1020. beytin şerhinde bu beyitlerin mânâsının; cismânî kuvvetlerin ve nefsânî niteliklerin nefis arslanını güçlü, akli ise zayıf görerek nefsi yenmeyi imkânsız kabul etmeleri olduğunu belirtir (247a).

Daha sonra 1021-1039. beyitleri ihtiva eden, “Tavşanın nahcîrlere tekrar cevap vermesi” başlığına geçilmiştir. Bu beyitlerde tavşanın diğer hayvanları iknâ etmek için söyledikleri ve Mevlânâ’nın onun sözlerini destekler mâhiyette verdiği örnekler yer alır. 1021-1023. beyitlerde tavşan, kendisi zayıf da olsa Allah’ın kendisine ilhâm vererek güçlü bir fikir nasîp ettiğini, Hakk’ın arıya öğrettiği sanatı arslan ve yaban eşiğinin bilmediğini, Allah’ın bal dolu evler yapma ilminin kapısını arıya açtığını söyleyerek suretin küçüklüğüne bakıp aldanmamaları mesajını verir. Devamındaki beyitlerde de ipek böceğine öğretileni filin bilmemesini, topraktan yaratılan Hz. Âdem’in ilmi Allah’tan öğrenmesi sebebiyle meleklerin onun karşısında âciz kalmalarını örnek vererek diğer hayvanların idraklerini kapayan engelleri gidermeye çalışır. Bu beyitlerin kimini kısa kimini biraz daha ayrıntılı şerh eden şârih, “Gönül damlasına Hakk’ın denizlere ve feleklere dahi vermediği bir cevher düştü.” anlamındaki 1030. beytin şerhinde hadisler ve kalple ilgili Arapça bir metin iktibas etmiş; ayrıca kendisinin beş beyitlik bir gazelini de kaydetmiştir (247a-248a).

1031-1039. beyitlerde surete ve kemiyete takılıp kalmanın mânâsızlığı anlatılmıştır. “Eğer insan suretle insan olsaydı, bu durumda Hz. Peygamber’le Ebû Cehil eşit olurdu.” anlamındaki 1032. beyitte insanın suretle insan olmayacağını vurgulayan Mevlânâ, 1035-1036. beyitlerde de Ashâb-ı Kehf’e yakınlığı dolayısıyla büyük bir değer ve cennete girme hakkı kazanan Kıtımr’in, hayvanların sultanı olan arslanın önüne geçmesine işaret etmiştir (248a-248b). 1037-1038. beyitlerde ise kalemle tavsif edilen kişinin beden güzelliğinin, kaşının, gözünün değil; âlim ve âdil gibi vasıflarının yazıldığı; bunların ise bedeninin değil, ruhun sıfatları olduğu belirtilmiştir (248b-249a). Abdullâh Efendi zikredilen beyitlerin bazılarında kısa bazılarında biraz daha uzun açıklamalar yapmıştır. “Can güneşi feleğe sığmaz; ten üzerine lâ-mekân tarafından yansır.” anlamındaki 1039. beyit ise âyet, hadis ve çeşitli zâtların ruhla ilgili görüşlerini içeren Arapça bir metin iktibas edilerek diğerlerine göre daha mufassal şerh edilmiştir (249a-249b).

Sonraki başlık, “Tavşanın bilgisinin zikri ve bilginin fazîlet ve yararlarının beyânı” olup anlatılan kıssadan hisse almaya dâir nasihatvârî sözleri içeren 1040-1053. beyitleri ihtiva etmektedir. Tavşanı arslana karşı öne geçirenin “ilim” olduğuna dikkat çekilen: “Süleymân’ın mülkünün mührü ilimdir. Bütün âlem surettir, ilim ise candır.” anlamındaki 1043. beyit; birçok âyet, hadis, manzum ve mensur çeşitli iktibaslarla oldukça geniş şerh edilmiştir. Bu kısımda şârih tarafından değinilen hususlar ve verilen bilgiler kısaca şunlardır:

Süleymân (a.s.) cinlere, insanlara, vahşî hayvanlara ve kuşlara; kısacası çeşitli cinslerin hepsine hükmedip hâtemiyle emri altına almıştı. O yüzüğün nakşı ve Hz. Süleymân’ın hükmü ilimle olmuştu. Bu sebeple Süleymân (a.s.), sayılan çeşitli cinslere padişah olmasıyla değil; âyetle bildirildiği üzere: “Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi.” (Neml, 16) diyerek kuş dilini bilmesiyle övündü. Yani ilim sahibi olmayı mülke mâlik ve sultan olmaktan daha üstün ve övünç sebebi gördü. Bundan yola çıkarak Hakk’ın celâli, cemâli, zâtı, sıfatları, kudret ve irâdeti konularındaki ilmin ne derece yüce olduğunu kıyâs edip anla (249b-250a).

Daha sonra çeşitli âyetler iktibas ederek “hikmet”in anlamlarına dâir bilgiler verip açıklamalar yapan şârih, yine âyetlerden yola çıkarak Hakk’ın önemli konularda nasip ettiği ilmin, dünyanın bütün malından mülkünden üstün olduğunu belirtip âlemin nizâmının da “ilim”le olduğunu ifade ederek ulemânın izzetine ve yüce mertebesine değinmiştir. Nisâ sûresinin 59. âyetinden, “Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan emir sahibine de itaat edin.” anlamındaki kısmı alarak müfessirlerin ve muhakkiklerin çoğunun “ulü’l-emr”i “din âlimleri” olarak yorumladıklarını; zîrâ İslâm padişahının kılıcı müftünün kalemine tâbî iken müftünün kaleminin, sultanın kılıcına bağlı olmadığını belirtmiştir. İlmin faziletinin Tevrat, İncil ve Zebur’da da beyan edildiğini söyleyen şârih, bu kutsal kitaplardan da örnekler vermiştir. Devamında ise ilmin tarifi çok güç olduğu için hakiki ilmin mâhiyeti konusunda çeşitli görüşler olduğunu ifade edip tahkikini isteyenlerin kelâmî ve hikemî kitapları okumalarını tavsiye etmiştir. Açıklamalarında mutlak ilim ve mukayyed ilim ayrımından da söz eden şârih, mutlak ilmin ilm-i vâcib ve ilm-i mümkünü kuşattığını ve tarifinin mümkün olmadığını belirtmiştir (250a-250b). Şârihin bu kısmın devamında verdiği bilgiler özetle şunlardır:

İlm-i vâcibin tarifi, ilm-i mümkünün tarifinin gayridir. İlki ezeli ve hakiki, ikincisi kesbi ve mecâzîdir. İlm-i mukayyed de iki kısımdır. Biri kesbidir. İkincisi ise Hakk'ın, seçkin kullarına vahiy, ilham ve keşf yoluyla verdiği ilimdir. Tahkîk erbâbının indinde mukayyed ilmin ikinci kısmı kesbiyyât ve resmiyyâtta olmayıp vicdâniyyât ve zevkiyyâttaandır. Her iki durumda da Hz. Peygamber'in: "İlim öğrenmek kadın erkek bütün müslümanlara farzdır." buyurduğu üzere ilmi talep etmek farzdır. Müslüman kadın ve erkeklere farz olan ilim konusunda da ihtilaf vardır. İmâm-ı Gazâlî *İhyâ'*da insanların bu konuda yirmi fırkadan fazla olduklarını söylemektedir. Kelâm âlimleri farz olan ilmin kelâm ilmi olduğunu, Allah'ın onunla idrak edilebileceğini, zâtının ve sıfatlarının kelâm ilmiyle bilineceğini savunurlar. Fıkıh âlimleri ise farz olan ilmin fıkıh ilmi olduğunu; ibadet, helal, haram ve insana dâir bütün muâmelât konularının onunla öğrenileceğini söylerler. Tefsir ve hadis âlimleri farz olan ilmin Kitâb ve sünnet ilmi olduğunu, bütün ilimlere ancak onlarla ulaşılabileceğini belirtirler. Mutasavvıflar ise "İlim Çin'de dahi olsa arayınız." hadisinde kastedilenin kendi ilimleri olduğunu ifade ederler (250b-251a).

Şârih başka görüşleri de zikretmiştir. Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*'undan da "İslâm beş şey üzerine kurulmuştur." hadîs-i şerifine dayanılarak farz olan ilmin, İslâm'ın beş şartına dâir ilim olduğuna değinilen bir kısmı Türkçe olarak aktarmıştır. Abdullâh Efendi "ilm-i mukayyed-i kesbi"ye de temâs edip bu ilmi, İslâm'ın şartı olan bütün konuları ve insanla alâkalı olan muâmelâtın tamamını bilmek olarak açıklamıştır. Ayrıca Sadreddîn-i Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ından ilimle ilgili uzunca bir Arapça iktibas yapmıştır. Ardında da ehlullahın seçkinlerine has olup vahiy, ilhâm ve keşfe ayrıldığını belirttiği "vehbî ilm"e ve şubelerine dâir bilgiler vermiştir. Vehbî ilmin şubelerinin hususi ve umumi olarak iki kısma ayrıldığını söyleyen şârih, bu konuda Allah'ın peygamberlere vahyinin hususi olup arı ve başka varlıklara vahyinin umumi olmasını; evliyâyâ ilhâmı hususi iken başkalarına ilhâmının umumi olmasını; sülûk ehline verilen keşf hususi iken diğer kişilere verilenin umumi olmasını örnek vermiştir. Ehlullahın ve âriflerin keşfi hak iken sihirbaz ve kâhinlerinkinin bâtlı olmasına da değinip sözlerine aşağıdaki hususlarla devam etmiştir:

Bu konuların ayrıntısına girilirse mevzû çok uzar. Bizim kastettiğimiz ilim; ilhâm, keşf ve zevke dayanan, Hakk'ın feyzinden gaybî bir vâridât olarak edinilen ilimdir.

Ehlullaha mahsus olan bu ilim, çalışılarak edinilmiş olmayıp Allah indinden mânevî bir keşf ve hakiki bir miras olarak meydana gelmiştir (251b).

Allah tarafından bu ilmin veriliş şekillerini âyetlerden de örneklemeler yaparak anlatan şârih; Alak sûresinin: “Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti.” anlamındaki 3-5. âyetlerini de iktibas etmiş ve tahkik erbâbının âyetteki “kalem”i “akl-ı evvel” olarak anlamlandırdığını belirtmiştir. Devamında: “Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir.” hadîsini ve Kalem sûresinin “Nûn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun” meâlindeki ilk âyetini alarak hakikat erbâbının “nûn”u nefs-i külliyye, “kalem”i akl-ı evvel olarak tefsir ettiklerini belirtip âyetin devamının tefsirine dâir de Arapça bir metin alıntılanmıştır. Ardından Fâtır sûresinin 32. âyetinden: “Sonra biz o kitabı kullarımız arasından süzüp seçtiklerimize mîras bıraktık.” meâlindeki kısmı ve Mü’minûn sûresinin: “Ve onlar ki namazlarını muhâfaza ederler, işte asıl onlar vârislerdir. Firdevs’e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalacaklardır.” anlamındaki 9-11. âyetlerini iktibas etmiş ve mezkûr sıfatlarla muttasıf olanların peygamberlerden sonra velîler olduğunu kaydetmiştir. Buna delîl olarak da: “Âlimler, peygamberlerin vârisleridir.” ve “Ümmetimin âlimleri İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir.” hadislerini zikreden şârih, anlatılan ilme sahip kişilerin hakiki vârisler olduğunu belirtmiştir (251b). Zikredilen kısımdan sonra da âyetler ve başka iktibaslarla konuya dâir bilgiler vermeye devam eden Abdullâh Efendi; ancak ilmiyle âmil olanların Allah indinde makbûl ameller işleyeceklerine, öğrendiklerini uygulamayanların ise esâsen câhil olduklarına dikkati çekmiş ve Hz. Îsâ’nın sözü edilen ilme işareten buyurduğunu belirterek Arapça bir metin kaydetmiştir. Bunun akabinde yine Arapça olarak bir hadis tahrir edilmiştir. Devamında ise şu bilgiler mevcuttur:

Allah, hem zâhir hem de bâtındır. Zâhir zâhirle, bâtın da bâtınla bilinir. Zâhir ilmi ikiye ayrılır. İlki, Kur’ân’ın zâhirinden edinilen İslâmî emirler ve kuralları içerir. Bu ilim, beden mesâbesindedir. İkinci kısım, insanın zâhir duyularından ve organlarından olan işitme, görme, dokunma, koklama ve diğer kuvvetlerle hâsıl olur. Bu duyular âleme yayılmış olan Rabbânî âyetleri ve Sübhânî ilimleri alıp bâtına ulaştırırlar. Bâtın ilmi de iki çeşittir. Biri, Kur’ân’ın gizli anlamlarını, İlâhî sırları ve gaybî hakikatleri ihtiva eden ilimdir. Diğeri, Allah’ın tecellileriyle cilâlanmış kalple hâsıl olan bâtınî hasseler ve rûhânî kuvvetlerdir. Zâhir ilmine nisbetle bu ilim, ruh mesâbesindedir.

Ruh bedensiz, beden de ruhsuz kâim olmadığı gibi; zâhir ve bâtın ilimleri de yekdiğeri olmadan kâim olmaz. Öyleyse insanın kemâli bu iki ilmi birleştirmekle olur. İlmi, zâhir erbâbının bir kısmı gibi sadece zâhire veya bâtınîlerin bazısı gibi yalnızca bâtına hasretmemek gerekir. Zîrâ mâlûmu zâhir ilmine hasredenler bâtın ilmiyle bilinenden, bâtına hasredenler de zâhir ilmiyle idrak olunandan mahrum kalırlar. Hz. Peygamber’e kâmilin varis olmak, bu iki ilmin arasını birleştirmekle olur. Zâhirle bâtın arasını cem eyleyen ise kâbe kavseyn mertebesindeki insan-ı kâmilidir. Bu yüce mertebe; zâhir ve bâtın kavsinde, vücûb ve imkân kavsinde, Hak ve halk kavsinde birleşen hilâfet mertebesidir. İnsân-ı kâmil, iki kavsin arasında kâim ve iki tarafa da nâzırdır. Bu kâmil insan ekmeliyyet makâmına yönelip zâhiri ve bâtınî ilimlerden, insana verilen her şeyden vazgeçip kalbini tertemiz ederek Ehad olan Allah’a yönelir. Böylece temiz gönlünü İlâhî tecellilere tam bir ayna ederek “ev ednâ” makâmına nâil olup Hz. Peygamber’e komşu olma lûtfuna erişir (252a-252b).

Bu açıklamaların ardından bilhassa ilim ve amelin birleşmesinin önemine değinilen bazı Farsça beyitler kaydedilmiştir. Sonra da ilmiyle âmil bir âlimin, âlemin canı olduğu belirtilir: “Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir” sözü ve Hz. Peygamber’in Hz. Ali’ye buyurduğu: “Allah’ın senin vesîlenle bir kişiye hidâyet vermesi, senin için güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha hayırlıdır.” hadîsi tahrir edilmiştir. Artık açıklamalarını toparlayan şârih, “ey tâlib-i âşık” hitabıyla muhataplarına seslenip aşağıdaki tavsiyelerde bulunarak diğer beyte geçmiştir:

Sen de bir mürşid-i kâmilden hakiki ilmi öğren ve onunla amel etmeye çalış. Böylece akl-ı maâd tavşanının tedbiriyle zâhirî ve bâtınî kuvvetler nahcîrânını nefs-i emmâre arslanından kurtar. Vücûdun gümüş yüzüğünden, kalbin kırmızı yâkût taşından mâsivâ kirlerini temizleyip İlâhî cezvelerin hakkâkinin muhabbet eline teslim et ki Rabbânî sanatlar ve Hakk’ın birliğiyle alâkalı ilimlerle nakşetsin; böylece sen de Hz. Süleymân’ın yüzüğü gibi bir yüzüğe sahip olup mülk ve melekût âlemini içindekilerle birlikte hükmün altında bulasın. Çünkü anlatılan yüce ilim, bir mühr-i Süleymânî’dir (252b-253a).

1044-1046. beyitlerde ilmi sebebiyle her şeyin insana boyun eğdiği ve ondan korktuğu söylenmiştir. 1047. beyit: “İnsanoğlunun gizli düşmanı çoktur. İhtiyatlı adam, akıllıdır.” anlamındadır. Devamındaki beyitlerde de bilhassa gizlenmiş düşmanlar olan şeytanların insanı saptırma konusundaki uğraşlarına karşı dikkatli

olmak gerektiğine işaret edilmiştir. Abdullâh Efendi bu beyitlerin bazılarını kısa açıklamalarla geçmiş, bazılarını ise ayrıntılı şerh etmiştir. Çeşitli iktibaslardan da istifade edilerek açıklanan 1048. beyitte şârih; Allah'ın âfâkî ve enfüsî, nûrî ve nârî gizli mahlûkâtı olduğunu; nûrîlerin insana dost, nârîlerin ise düşman olduklarını belirtmiştir (253b). “Diken suyun içinde aşağıda ve gizli olsa da sana batınca varlığını bilirsin.” anlamındaki 1050. beytin şerhinde de şu hususlar vurgulanmıştır:

Zâhirini İslâm'a uygun hâle getirip bununla nefsini ıslâh ettiğine inanan kişi, içinde diken olan suya benzer. Kalbine şeytanın telkinleri gelince nefiste gizli olan kötü sıfatlar harekete geçip kalbinin ayağına batar. Yönelişi mânâ âlemine olan kişiden beşeriyet gereği uygunsuz bir fiil ortaya çıksa meleklerin ilhamları ve aklî gücüyle pişmân olup nefsini kınar ve tevbe eder. Mü'minlerin kalbine bu şekilde şeytandan vesveseler ve melekten ilhamlar gelmeye devam eder (253b).

1051. beytin şerhinde hâriçten veya bedendeki rûhânî kuvvetlerden melekî ilhamlar geldiği gibi âfâkî ve enfüsî şeytanların da herkese vesvese verdikleri, bu durumun bir kişiye has olmayıp imtihan yeri olan dünyada bütün insanların bu sınamayla karşı karşıya oldukları belirtilmiştir (253b).

Konunun devam ettiği 1052. beytin şerhinde ise Hz. Peygamber'in çerâğından aydınlanan bir kalbin, şeytanın vesveseleriyle meleğin ilhamlarını ayırt edebileceği söylenmiş, cin ve meleklerin varlığını inkâr edenlerin ise ölüm ânında gözden perdeler kalkınca hakikati görecekleri; fakat yeis imanı olacağı için o andaki kabulün bir faydasının bulunmayacağı vurgulanmıştır. “İmdi benim cânım” sözüyle muhataplarına seslenen şârih: “Peygamberlerin, evliyânın ve Kur'ân'ın bildirdiği bütün gaybî hususlara iman et; yoksa sonradan yaşayacağın pişmanlığın zerre kadar faydası olmaz.” (253b-254a) diyerek diğer beyte geçmiştir.

Bu başlık altındaki son beyit olan: “Böylece kimlerin sözlerini reddetmişsin ve kimleri kendine efendi kabul etmişsin (anlarsın).” mânâsındaki 1053. beyit, öncesindeki kısımları da toparlayıcı olarak oldukça mufassal şerh edilmiştir. İlgili kısımda değinilen ve vurgulanan hususlar genel olarak şunlardır:

Bu sözlerle Mevlânâ, meleklerin ve cinlerin varlığını inkâr eden bazı filozofları, Kaderiyye ve zındıkları azarlayıp susturmayı da dilemiştir. Çünkü bunların bazıları ve

zındıklar: “Meleklerin ve cinlerin hâriçte vücûdu yoktur.” derler. Yalnızca görüne bakarak yorumu tercîh eden bu fırka, sapkınlık çölünde helâk olmuştur (254a).

Meleklerin ve cinlerin nitelikleri konusunda farklı görüşler olduğunu ifade eden şârih, Beyzâvî Tefsîri’nden konuya dâir Arapça metinler iktibas etmiştir. Ardından İsfâhânî’den melek, cin ve şeytanla ilgili uzun bir Arapça metin almıştır. Bu kısımda *Füsûsu’l-Hikem*’den de Arapça olarak alıntı mevcuttur. Bunların devamında ise şu bilgiler verilmiştir:

Te’vîl erbâbından bazıları da İblis’in vehim kuvvetlerinden olduğunu, Hz. Âdem’e meleklerin secde edip İblis’in etmediğini söylemekten muradın bütün insânî kuvvetler nefs-i nâtıkaya boyun eğmişken vehim kuvvetinin eğmemesi olduğunu söylemişlerdir. Bu fikri savunanlar meleklerin ve cinlerin âfâkî varlıklarını da kabul ederek bu enfûsî yorumu yapıyorlarsa görüşleri makbûldür; aksi hâlde sözleri zındık ve inkârcıların alaycı lafları mesâbesinde olur (254b).

Abdullâh Efendi melek ve şeytan konusunda başka görüşleri de zikrettikten sonra Neseî’nin *İnsân-ı Kâmil* adlı eserinde yer alan bir menkabeyi Türkçe olarak anlatmıştır. Akabinde *Tâiyye*’den mücerret varlıklarla ilgili iki beyit iktibas etmiş, sonra da onların tercümesini de içeren cümlelerle söze başlayıp şu bilgileri vermiştir:

Cinlerin suretleri, gözlerimizle görebileceğimiz maddenin dışında olup soyuttur; bu sebeple onları kendi suretlerinde göremeyiz. Cinlerin büründükleri suretler de insana yabancı ve insanın yadırgadığı suretlerdir. Cinler ve insanlar arasında münâsebet olmadığı için kendileri ve suretleri insana dost olamaz. Muhakkiklerin yaygın kabulü Âdem’in insanların aslı, şeytanın da cinlerin aslı olduğudur ve İblis, insanın düşmanıdır. Bütün insanlar hidâyet içinde olmadığı gibi İblis’in neslinin tamamı da küfür içinde değildir. Zîrâ insanların bazıları kâfir olmuşken cinlerin bazıları da mü’min olup peygamberlere inanmışlardır. Cinn sûresinin 1 ve 2. âyetlerinde buna örnek mevcuttur. Rahmân sûresinin 14 ve 15. âyetlerinde de bildirildiği gibi Âdem’in yaratılışı su ve topraktan, İblis’inki ise ateş ve havadandır. Zuhurda ve tasavvurda eksiksiz ve mükemmel olan su ve topraktır. Şüphesiz, insanların sureti cinlerin suret ve hilkatinden daha kâmil; cinlerin sureti de haşerâtın ve behâimden üstündür. Cinler kendilerine verilen bazı kuvvetler vâsıtasıyla insanlardan birine zâhir olsalar hususi suretlerle kâmil görünmeye müsait bir yaratılışları olmadığı için genellikle korku veren bir şekilde görünürler.

Allah'ın buyurduğu: “Hepiniz oradan (cennetten) inin!” (Bakara, 38) hitâbında dünyaya inme konusunun cinler için de geçerli olduğunu bilmek gerekir. Fakat onlar insan gözünün göremeyeceği bir yaratılışa sahip oldukları için dünyadaki menzil ve makamları gizli olmuştur. Bununla birlikte zikredilen gizlilik, dünya ile âhiret arasında var olan berzah gaybından daha zayıftır. Bu sebeple kabir ahvâli onlara da örtülüdür. Bizim menzil ve makâmımız zâhir, onlarınki bize nisbetle gayb olduğu için onları görmeyiz; zîrâ havanın sureti ve ateşin suretinin hakikati, bizim görüşümüze açık değildir. Cinler bizim gözlerimizden gizli, biz onlara zâhirken Hakk'ın büyük bir hikmeti ve nimeti olarak, her şeyin sahibi ve yaratıcısı olan Allah'ın emri olmadıkça kendilerine zâhir olduğumuz hâlde hiçbir cin bize zarar veremez. Hatta evimizin kapısını kapasak ve su kabının ağzını bağlasak onları açmaya dahi kudretleri yoktur. Sonuç olarak cinlerin suretleri güzellik, üns ve rahatlıkta bizim görünüşümüze ve bizi oluşturan unsurlara sahip değildir. Fakat bazıları bizim hissimize uygun şekilde görünmek istediklerinde beden güzelliği olarak insan suretinden daha geride, su ve ateş arasında zâhir olurlar. Bu sebeple onu gören kişi dehşete kapılır. Görünen bu suret, cinin asıl sureti değildir. Meleklerin ve cinlerin varlığını inkâr etmek İslâm inancının dışına çıkmak olduğundan; sâdık mü'minleri, yolunu kaybetmiş felsefi meşreplere uymaktan sakındırıp peygamberlerin ve Allah'ın velî kullarının yoluna teşvik etmek için bu konu tafsîlatlı anlatılmıştır (255a-255b).

Yukarıdaki bilgilerin ardından: “Tekrar av hayvanlarının tavşandan onun düşüncesinin sırrını talep etmeleri” başlığına geçilir. Bu başlık altında yer alan 1054-1057. beyitlerde nahcîrân tavşana büyük bir işe kalkıştığını, niyetini kendilerine de söyleyerek istişâre etmesini, böylece hataya düşmekten korunacağını söylemektedirler. Söz konusu beyitlerde “meşveret” konusunun merkezde olduğu görülmektedir (255b-256a).

Sonraki başlık 1058-1067. beyitleri ihtiva eden “Tavşanın onları sırdan menetmesi”dir. İlgili beyitlerde tavşan nahcîrâna her sırrı açıklamanın uygun olmadığını, dili tutmak gerektiğini, biriyle paylaşılan sırrın etrâfa yayılmasının kaçınılmaz olduğunu, herkesle istişâre edilemeyeceğini, Hz. Peygamber'in de meşverette çok dikkatli olup ehil kişilerle üstü kapalı olarak istişâre ederek ehliyetizlerin veya düşmanların konuya vukûfiyetinin önüne geçtiğini söylemektedir. Şârih bu beyitlerin bazılarını çeşitli iktibaslarla mufassal olarak şerh

etmişken bazılarını kısa açıklamalarla geçmiştir. Söz konusu beyitlere dâir bazı bilgiler şunlardır:

1058. beyitte Kuss b. Sâide'nin oğluna vasiyetinden Arapça olarak alınan bir bölüm, Hz. Ali'den bir söz ve iki beyitle desteklenerek sırrı izhâr etmemek gerektiğine dâir açıklamalar yapılmıştır. 1059. beyitte, "Sırrını vezîrine dahi ifşâ etme; çünkü her vezîrin de bir vezîri vardır." anlamında Arapça bir söz ve Farsça bir rubâi alınarak anlatılan hususlar desteklenmiştir. 1060. beyitte hadis olarak kaydedilen bir söz ve Arapça bir başka söz tahrir edilmiştir. Bunlar da dili tutmak ve gizlenmesi gerekenleri âşikâr etmemekle ilgilidir. 1061. beyitte şerhi destekleyici olarak Hz. Ali'den altı beyit iktibas edilmiştir. Söz konusu beyitlerde, yaşanan zamanda hakiki bir dost bulmanın çok zor olup selâmetin yalnızlıkta ve dile sahip çıkmakta olduğu ifade edilmektedir. 1062. beytin şerhinde Câmî'nin *Tuhfetü'l-Ahrâr*'ından konuşmanın zararları ve sükûtun faydaları üzerine 8 beyit alınmıştır. 1064. beytin şerhinde yine *Tuhfetü'l-Ahrâr*'dan bir beyit alınmıştır. Ayrıca *Mesnevî*'nin daha sonra anlatılacak olan "Tüccar ve Papağanı" hikâyesine de beytin anlamıyla bağlantısı sebebiyle atıf yapılmıştır. 1065-1067. beyitler Hz. Peygamber'in meşveret âdâbına dâirdir. Bunların şerhi 1067. beyit kısmında yapılmıştır. Mekke'nin fethi için sefere çıkılacağı vakit Hz. Peygamber'in, eşi Hz. Âişe dâhil kimseye seferin Mekke'ye olacağını söylememesine dâir kıssayı kaydeden şârih, Türkçe olarak tahrir ettiği bu kıssanın ardından: "Müşâvere konusunda Hz. Peygamber'in sünneti böyledir. Sen de ona göre amel et." diyerek bölümü tamamlamıştır (256a-257b).

Sonraki başlık 1068-1098. beyitleri içeren "Tavşanın hîlesinin kıssası"dır. 1098. beytin ardından da 1099-1110. beyitleri ihtiva eden bir iç hikâyeye geçiş yapılmakta, sonrasında yeni bir başlıkla çerçeve hikâyeye dönüşmektedir.

1068. beyitte tavşanın, gidişini geciktirerek arslanın yanına varması bildirilmiştir. Abdullâh Efendi de açıklamasında: "Buradaki tembîh şudur: Nefs-i emmâre arslanının isteklerini hemen yerine getirmeyip erteleyerek sabret; böylece sabrın bereketiyle ona gâlip gelirsin." demektedir (257b-258a).

1069. beyitte, tavşanın gecikmesinden dolayı arslanın öfkeyle homurdanması anlatılır. Şârih bu kısımda şu açıklamaları yapmıştır:

Nefs-i emmârenin tabiatının gereği olan isteklerine izin verilmeyerek gıdâsı gecikirse vahşîlik sıfatı ortaya çıkıp öfkeyle her gördüğüyle çekişir ve eline geçirdiğinin ırzını çiğneyip geçer. Bundan dolayı vasıfları bu arslaninki gibi olan idarecileri, açken hükûmet dîvânına çıkmaktan menederler ve karnını doyurmadıkça halkın maslahatıyla ilgili konularla meşgul olmamasını söylerler. Fakat garip bir durumdur ki zâlim nefsin istediklerini versen de iyi huylu olmaz, “Daha var mı?” der ve ancak vahşî hayvanlar gibi olan vasıfları kuvvetlenir. Bu sebeple her ne olursa olsun nefsin isteklerini yerine getirmeyip sabır ile onu yenmekten başka çâre yoktur. Nefse karşı mutlak gâlip olan, açlıktır (258a).

1070 ve 1071. beyitlerde arslanın, nahcîrânın sözüne inanmakla aldandığını ifade ederek kendi kendine öfkeyle söylenmesi görülür. 1072. beyitte tedbirsiz kişinin sonunda hüsrân yaşayacağına işaret edilmektedir. 1073. beyitte görünüşe aldanmamak ve düzgün görünen şeylerin altına kurulmuş olan tuzaklara dikkat etmek gerektiği mesajı verilmektedir. Bu kısmın şerhinde şunlar belirtilmiştir:

Her isim müsemmâsına uygun olmaz. Meselâ “mü’min” denen birçok kişide esâsen imandan eser yoktur. Yine bunun gibi, “âdil” denen çoğu kişide adâletin zerresi bulunmazken akıllı denenin de akıldan nasîbi olmayabilir. İsimlerle müsemmâların nitelikleri arasında böylesine zıtlıklar olduğu gibi, her düzgün yol da sâlik ve tâlibi Hakk’a ulaştırmaz; çünkü yolda olan tuzaklara tutulurlar.

Herkes vücut memleketinin hâkimidir. Hz. Peygamber’in de bir hadîsinde işaret ettiği üzere, her şahıs idâresi altındaki şeylerden sorumludur. Hâkim, “âlim” ve “adâlet” sıfatıyla muttasıf olmaz, akl-ı maâdın tedbiri ve cezbe nurunun rehberliğiyle hareket etmez ise yoluna döşenmiş olan nefsin tuzaklarını görmeyip enâniyet ağına tutulur; mânâların kılıfı olan sözleri, boş ve anlamsızlardan ayıramayıp cehâlet çukurunda helâk olur. İşte önünü ve arkasını görmeyen ahmaklar böyledir. Zâhiren düzgün bir yolda giderler; fakat yolun altı tuzaklarla dolu olduğundan o yolda gidenlerin çoğu, tabiat kuyusuna düşüp ve nefsin tuzağına tutulup asıl maksada ulaşmadan çukurlarda perişan olmuşlardır (258b).

1074. beyitte isimlerin ve lafızların tuzaklar gibi olduğu belirtilip tatlı sözler, ömür suyunu emen kuma benzetilmiştir. Beyitte elbette faydasız boş sözler

kastedilmektedir. Şârih bu kısımda da isim ve müsemmâ arasındaki zıtlığa örnekler verir:

Salâhaddîn, nûreddîn, kutbeddîn, imâduddîn gibi zâhirde çok şerefli ve yüce isimler vardır; fakat müsemmâsı bunların mânâsına uygun vasıflarda olmayıp hakikatte müfsidüddîn, muzlimüddîn, hâdimüddîn (dîni yıkan) mânâlarını taşımaktadırlar. Hakikati göremeyen ahmaklar da sadece lafızla yetinip mânâyâ tâlip olmadıkları için isimler kendilerine tuzak olur; müsemmâyâ bakmayıp kalp gözleri kör ve kulakları sağır olduğundan, isimlenenlerin hepsini o adlara uygun vasıflarda zannedip mânâdan nasipsiz kalırlar. Akan suyun kumda batıp görünmez olması gibi, yalnızca zâhiri güzel olup mânâdan mahrum bulunan sözler ve böyle sözlerden ibaret faydasız ilimler de ömrümüzü zâyî eder (258b-259a).

“Ondan su kaynayan kum çok nâdir bulunur; git onu ara!” anlamındaki 1075. beyitte mâhiyeti de zâhirine uygun olan sözlerin, yukarıdaki hükmün istisnâsı olduğuna işaret edilmiştir. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde, peygamberlerin hakiki vârisi olan kâmil mürşidden mânâsız lafların sâdir olmayacağını; fakat bu kişilerin nâdirattan olduklarını, herkesin bu kâmil kişileri bulup mânevî susuzluğunu gidererek kararan kalbini nurlandırmasının şart olduğunu belirtir ve mürşid-i kâmil arama nasihatında bulunur (259a).

1076. beyitte Mevlânâ, önceki beyitte zikrettiği “su kaynayan kum”un “merd-i Hudâ” olduğunu söylemektedir. 1077-1078. beyitler de aynı konu üzerinde nasihatvârî ifadelerle devam eder. Şârih de bunları açıklarken irşâd kâbiliyetinin sadece kâmil mürşidde bulunduğunu belirterek merdân-ı Hudâ’dan olmayanlarla sohbeti kesmeyi, aksi hâlde ömrün boşa harcanacağını ifade etmektedir. 1078. beytin şerhinde Ahmed-i Sârbân’dan bu açıklamaları destekleyen dizeler de iktibas edilmiştir (259b).

1079. beyitte “merd-i hakîm”den hikmet öğrenmek gerektiği söylenerek kâmil mürşidin vasıfları anlatılmaya devam edilir. 1080. beyitte ise varlıkların hakikatlerini bilen mahâretli hekimden marifet ve kemâl tahsil edenin de hikmet ve marifet kaynağı olacağı vurgulanır. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde Arapça olarak tasavvufî bir söz ve *Velednâme*’den üç beyit iktibas etmiştir (259b-260a).

1081. beyitte mürşid-i kâmilî bulup onun feyzinden nasiplenene tâlibin mânevî inkişâfı beyân edilmiştir. Abdullâh Efendi beyte dâir açıklamalarında şu bilgileri verir:

Tâlib-i Hak, mürşid-i kâmile ulaşmadan önce ilk olarak mûteber kitaplardan ve kişilerden dînî ilimleri öğrenip peygamberler, veliler ve mürşid-i kâmilin yüce vasıflarına duyarak âşık olur. Sonra sadâkatle istemesinin bereketiyle Allah'ın yardımı onunla olup merd-i Hudâ'ya ulaşır ve terbiyesine dâhil olur. Onun hâl dilinden sâdır olan dînî hakikatleri ve ledünnî ilimlerin inceliklerini, onun tertemiz gönül levhasından yine hâl diliyle okuyup kalp kulağıyla dinleyerek şüphelerden kurtulur. Böylece akl-ı maâşî aklî maâda dönüşüp rûh-ı Muhammedî'ye mazhar olan mürşid-i kâmilin feyzinden nasiplenerek gündüzü bayram, gecesi de kadîr olur (260a).

Bu açıklamaların ardından şârih, *Veled-nâme*'den mürşid-i kâmilin vasıflarının anlatıldığı on beyit kaydetmiştir.

1082 ve 1083. beyitlerde aklın acziyeti vurgulanmış; önce tâlib için öğretmen konumunda olan aklın, tâlib Hz. Peygamber'in ruhâniyetinden feyizlendikten sonra ona talebe olması ve Cebrâil'in Mîrâc gecesi bir noktadan sonra Hz. Peygamber'e dediği gibi bir adım ileri atarsa yanacağını söylemesi ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi 1083. beytin şerhinde beyitte telmihte bulunulan, Mîrâc gecesinde Hz. Cebrâil'in Sidretü'l-Müntehâ'dan ileri geçememesi hâdisesini kısmen Türkçe kısmen Arapça olarak tahrir etmiş, ardından da şu açıklamaları yapmıştır:

Akl da Hakk'a tamamen yönelen ve kâmilin yaklaşan meczûb-ı sâlikin durumunu görünce kendisinin daha ileriye gidecek kâbiliyeti olmadığı için Cebrâil'in Hz. Peygamber'e dediği gibi sâlikin ruhuna daha ileriye gidemeyeceğini, aksi hâlde tecelli nurunun kendisini yakıp yok edeceğini, İlâhî tecellilere müstağrak olmak için yüce mertebelere yalnız olarak çıkmasını söyleyerek aczini izhâr eder (260b).

“Ey canın sultanı! Sen beni bırak, bundan sonra (kendin) ilerle. Benim haddim buraya kadardı.” anlamındaki 1084. beyitte de aklın ruha karşı aczini itirafı devam etmektedir. Şârih bu kısımda kâmil kişinin ruhuna da aklının hâl diliyle böyle söyleyeceğini belirtmiş ve *Cevherü'z-Zât*'tan suretten kurtulup yakîni rehber edinme konularına değinilen dokuz beyit almıştır. Ardından da:

Hak yolda yürüyen âşık tâlibin, ruhunu nefis ve tabiatın hükümlerinden kurtarmak için mürşid-i kâmilin himmet eteğine can u gönülden yapışıp ledünnî ilim ve Rabbânî ma'rifetler tahsil etmesi, tembellik etmeden mi'râc-ı rûhânîye en mükemmel şekilde çalışması, gecenin yarısında kalkıp Hakk'ın dergâhına yüz sürerek Firdevs'te enbiyâ ve evliyânın komşusu olmak için Allah'ın fazl u ihsânını istemesi gerekir. Yoksa tembellikle bu iş olmaz! (260b)

dedikten sonra: “Tembelliğinden dolayı şükürsüz ve sabırsız kalan, cebrin ayağını tuttuğunu bilsin.” anlamındaki, “tembellik” ve “cebr” vurgusu görülen 1085. beyte geçmiş ve şerhinde şu açıklamaları yapmıştır:

Kendi değerini bilmeyip Allah'ın verdiği uzuvları ona ibadet yolunda kullanmayan ve Rabb'in yasaklarından kaçınmayıp nefsin arzularına uyarak sabretmeyen tembeller: “Benim mürşid aramama gerek yok. Nasipse ben nerede olursam olayım o beni bulur. Hak Teâlâ dilerse ibadetlere karşı tembelliğimi de kaldırır. Şimdi ibadet isteğimin olmaması da Allah'ın kudret elinde değil mi?” diyerek dalâlete düşüp cebrîlik yoluna girerek günahlarını İblis gibi Hakk'a havâle ederler ve bütün vakitlerini nefsin isteklerine göre harcayıp din ve imandan dahi çıkarlar. Sen bu kötü sıfatlarla muttasıf olan tembellerden olma (260b-261a).

1086. beyitte gücü olduğu hâlde irâdesini yok sayan kişinin, kendisini hasta etmiş olduğuna ve bu hastalığın onu mezara götüreceğine işaret edilmiştir. Şârih de açıklamasında, kulluk görevlerini yerine yetirecek kuvveti olduğu hâlde yokmuş gibi davranıp ibadetlerini yapmayan kişinin nimete nankörlük etmiş olacağını, bunun cezâsının da nimetin elinden alınması olduğunu söyler. Abdullâh Efendi 1087. beyitte Mevlânâ tarafından hadis olarak zikredilen, hastalanmış gibi yapanın gerçekten hasta olacağının beyân edildiği bir sözün Arapça hâlini de bu kısma eklemiştir (261a).

“Cebr nedir? Kırığı bağlamak veya kopmuş damarı birleştirmektir.” anlamındaki 1088. beyitte “cebr”in sözlük anlamı açıklanmış; sonraki beyitte ise ayağı kırık olmayanın ayağını bağlamasının abesliğine işaret edilmiştir. Şârihin bu kısımdaki açıklamalarının bazıları şunlardır:

Bütün organların sağlamken kuvvet ayağını tembellik bağıyla bağlayıp “Âcizim.” diyerek Allah'ın emirlerine itaat etmiyorsun ve hastalığın varmış gibi yapıyorsun. Ey tembeller! Eğer doğru yolda ayağınızı kırmış olsaydınız Hak Teâlâ ihsânıyla sizin

kırığınızı bağlayıp size zeval bulmaz ebedilik ayağı ve pek güzel olan burak yollardı. Ruh, yüce mertebelere yükselmek için bindiği himmet atının sebat dizginini geri çekmesin ve talep kanadının yanmış ve kırılmış olmasından korkmayıp âyette buyrulduğu üzere: “Kim Allah’a güvenirse O, ona yeter.” diyerek yoluna devam etsin diye bu lütufta bulunurdu. Hz. Cebbâr’ın cebrinin sırrı, “Ben kalbi kırıkların yanındayım” sözü gereğince kırılmış ve incinmiş olanların gönüllerinin sarılıp tedâvî edilmesidir (261b).

Yukarıdaki beytin şerhinde de işaret edilen: “Çalışma yolunda ayağı kırılan kişiye Burak ulaştı ve (Hz. Peygamber) ona bindi.” anlamındaki 1090. beyit, çeşitli iktibaslarla birlikte mufassal şerh edilmiştir. Abdullâh Efendi’nin bu kısımda verdiği bilgiler hulâsaten şöyledir:

Beyitte Hz. Peygamber kastedilmektedir. Resûlullah’ın ayaklarının, namazda uzun süre kıyâmda durduğu için şiştiği; Hz. Âişe’nin: “Ey Allah’ın Resûlü! Seni bu kadar sıkıntıya sokan nedir? Senin geçmiş ve gelecek günahların affedilmedi mi?” sorusu üzerine Hz. Peygamber’in: “Şükreden bir kul olmayayım mı?” cevâbını verdiği hadîs-i şerif, *Buhârî* ve *Müslim*’de bulunmaktadır (261b).

Daha sonra Tâ Hâ sûresinin ilk üç âyetini kaydeden şârih, bilhassa tefsirlerden alıntılarla “Tâ hâ”nın anlamları üzerine çeşitli görüşleri bildirmiştir. Ardından da Allah’ın mü’minlere lütfunu beyân eden açıklamalarla bu kısımdaki şerhini tamamlamıştır. Verilen bilgilerin bir kısmı şunlardır:

Ehl-i haşyetin ruhları da yokluktan varlığa çıktıkları vakit kıdem deryâsına müstağrak olup zât ve sıfatların müşâhadesiyle şühûd menzillerine vâkıf olarak kurbiyet makâmında olan niteliklerini bildiler. Allah da ruhlara lütfuyla tecelli edip onlara olan muhabbetini ve verdiği imkânları bildirdi.

Hakk’ın emriyle bedenlere girdiklerinde ruhlarda Rabb’in azametinin haşyeti ve heybetin etkisi devam etti. Ruhlar Allah’ı bilip vuslat ve ayrılığın ne olduğunu tattıkları için ayrılık dehşeti ruhların temel konusu oldu. Hak Teâlâ da ayrılık vaktinde onlara kavuşma günlerini hatırlatmak ve asıl vatanlarına ulaşamayacakları vehmini onlardan gidermek için Habîb-i Ekrem’ine Kur’ân’ı vahy ve nâzil eyledi (262b).

Şârih; gurbetin hüznünü, vatan hasretini ve sevgiliye özlemi ifade eden iki Arapça beyit iktibas ettikten sonra şöyle devam etmiştir:

Erbâb-ı haşyet, zât ve sıfatları bilen ulemâ-i billâhtır. Bu sebeple Hak Teâlâ: “Kulları içinden ancak âlimler Allah’tan (gereğince) korkar.” (Fâtır, 28) buyurmuştur. Zîrâ haşyet, Allah’ın azametinin görülmesi ile ortaya çıkıp âlimlerin kalplerine ulaşır. Âlimler bu imtihan menziline dâhil olmuşlarsa da Hak Teâlâ onların vech-i esrârına yabancıların tozu toprağı girmesin diye habîbine Kur’ân’ı inzâl edip azametini hatırlattı. Hz. Resûl, Burak’a binip Sidretü’l-Müntehâ’ya uçtu; ondan sonra Refref’e binip en yüce derece olan “ev ednâ”ya ulaştı. Kur’ân’a ve sünnetine uyan; tarikat, marifet ve hakikatten nasiplenmiş zayıf ümmetine de şefaât edip mîraç yollarını gösterdi (262b).

1091-1093. beyitler önceki beyte bağlı devam etmekte ve Hz. Peygamber’in ulaştığı yüce mertebeye işaret edilmektedir. Şârih, 1091. beytin şerhinde Câmî’nin *Tuhfetü’l-Ahrâr*’ında tespit edilen Miraç konulu bir naattan 11 beyit almıştır (263a).³²² 1093. beytin şerhinde ise şu hususlara temâs edilmiştir:

Sebeplerin yaratıcısını görerek sebeplerden koptu; isimler ve sıfatlar feleğine yükselerek dünya semâsının hükmünden çıkıp bütün isimlere ve sıfatlara mazhar olduktan sonra onun mübârek vücûdu yıldızlara hâkim oldu (263a).

Şârih daha önce geçmiş olan: “Gâfil insanların gözüne peygamberlerin her biri göz bebeğı kadar küçük görünseler de onlar felekten dışarıya çıkacak yolu görmüşlerdi.” anlamındaki 1016. beyte de atıf yaparak yıldızlara hâkim olma konusunun bu beytin şerhinde ve başka birkaç mahalde ayrıntılı olarak zikredildiğini belirtmiştir. “Allah’ın velî kullarının kuvveti de böyledir.” diyen Abdullâh Efendi, *Mesnevî*’nin üçüncü cildinin başlarından altı beyit almıştır. Bu beyitlerde de beden ve maddî unsurların kölesi olmayıp mânâ yönünü güçlendiren kişiye hiçbir şeyin zarar veremeyeceğı ve Allah’ın izniyle maddenin o kişiye boyun eğeceği dile getirilmiştir (263a). Ardından da:

Ey Hz. Peygamber’in miracı ve yıldızlara hâkim olması hususunda şüphesi olup peygamberlerden mucizeler ve evliyâdan kerâmetler sâdır olmasına güvenmeyen dalâlete düşmüş inkârcı!

diyen şârih: “Eğer (bu konuda) sana şüphe gelirse o zaman ayın yarılmasında da şüphedesin.” anlamındaki 1094. beyte geçmiştir. Çeşitli iktibaslarla mufassal şerh

³²² Şârihin iktibaslarına dâir tespit edilen kaynak bilgileri metnin ilgili kısımlarında dipnotlarda mevcuttur.

edilmiş olan beyitte, “Ayın yarılması Kamer sûresinde zikredilmiştir ve şüpheye düşen kâfir olur.” anlamındaki sözlerinin ardından Kamer sûresinin ilk üç âyetini iktibas eden Abdullâh Efendi, “Tefsîr-i Besâir’de mastûrdur ki” kaydıyla ayın yarılması mucizesine dâir bir kıssa ve bazı bilgileri Türkçe olarak aktarmıştır.³²³ Daha sonra Câmi’nin *Tuhfetü’l-Ahrâr*’ında tespit edilen yedi beyit iktibas edilmiş ve devamında da aşağıdaki açıklamalar yapılmıştır:

Allah’ın ezelfî ilmi; peygamberlerin, büyük meleklerin, velîlerin ve sâlih kişilerin Hakk’a yakınlığı ve visâli tattıktan sonra firâkın acısını çekip o yakınlığa tekrar kavuşmayı hasretle bekleyişlerini şâmindir. Bu sebeple Allah, kıyâmetin Hz. Peygamber’e yakın olduğunu seçkin kullarının ruhlarına müjdelemiştir. Resûlullah’a (s.a.v.) nübüvvet verilip de müşrikler şüphe edince Hak Teâlâ va’dinin doğruluğunu izhâr edip kıyâmetin büyük işaretlerinden olan ayın yarılmasını onlara gösterdi ve Kamer sûresinin: “Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.” anlamındaki ilk âyetini Cebrâil’le habîbine inzâl eyledi (264a).

Bu açıklamaların ardından Sülemî’nin *Hakâiku’t-Tefsîr*’inden Arapça olarak kısa bir alıntı yapan şârih, Kureyş tâifesinin bu büyük mucizeyi görmelerine rağmen iman etmeyip nefislerinin arzularına uyduklarını belirtmiştir. Daha sonra da ayın yarılmasına dâir değerlendirmelere değinmiş ve konuyla ilgili *Te’vilât-ı Kâşâniyye*’den alınan uzunca bir metni Arapça olarak kaydedip diğer beyte geçmiştir (264a).

1095. beyitte gönülde hevâyı değil, imanı tâzelemenin gerektiği belirtilip bunun dille olmayacağına vurgu yapılmıştır. Abdullâh Efendi de şerhinde dille iman konusunda münâfıkların da mü’minler gibi göründüklerini; fakat kalbin tasdîki olmadıkça dille ikrarın bir değerinin olmadığını ifade etmiştir. Buna örnek olarak kuraklık döneminde Medîne’ye gelip Müslüman olan Benî Esed kabîlesi fertlerinin imanlarının zâhirî olduğunu Allah’ın Hz. Peygamber’e bildirmesini zikreden şârih, âyet iktibasıyla da anlattıklarını desteklemiştir (264b).

1096. beyitte hevâ tâze oldukça imanın tâze olmayacağı; 1097. beyitte Kur’ân’ı ve hadisleri nefse uydurmak değil, nefsi onlara tâbî eylemek gerektiği belirtilmiştir.

³²³ Sözü edilen kıssa Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 532-533 (1093. beyit).

Abdullâh Efendi, “Kur’ân’ın te’vîlini nefsin isteklerine göre yapıyorsun. Senden dolayı yüce anlam çarpıtıldı ve değeri düştü.” anlamındaki 1098. beytin şerhinde ayrıntılı açıklamalar yapmıştır. Bunların bir kısmı aşağıda görülmektedir:

Kur’ân-ı Kerîm ve hadîs-i şerifler yüce ve doğrudur; alçak ve sapmış olan senin murdar vücûdudur. Kur’ân’ın zâhirî mânâsını inkâr eden, imansız ve inatçıdır; bâtinî mânâsını inkâr eden de hakikati bildiği hâlde inat edip kabul etmeyen, âdetâ cansız gibi olan ahmak kişidir. Zâhirle bâtin arasını birleştiren ise hakiki imana ermiş, istikâmeti bulmuş Müslümandır. Hz. Peygamber’in de buyurduğu üzere Kur’ân’ın zahır, batnı, haddi ve muttala’ı vardır. Yani herkesçe idrak edilen anlamları yanında derin mânâları da mevcuttur. “Zahr” olanlar avâm ve havâs herkes için “batn” havâssa mahsus olup onda avâmın payı yoktur. “Hadd”, havâssın da kâmillerine has olup “muttala” ise havâssın en seçkinleri içindir. Yani Kur’ân’ın zahırının tefsîri hilâfete, batnının tefsîri velâyete, haddinin tefsîri verâsete müteallik olup muttala’ının tefsîri ise: “Onun kulağı, gözü, eli ve ayağı olurum.” hadîsinde makamları haber verilenlerle alâkalıdır. Âlimlerin mertebeleri de zâhir ve bâtin yönünden çeşitlidir. Fâzıllar olduğu gibi mefzûllar ve âlimler olduğu gibi a’lemeler de vardır. Hâl ve hareketleri Hz. Peygamber’e en münâsip, rûh-ı Muhammedî’ye yakınlığı en kuvvetli, dînin zâhir ve bâtin emirlerini uygulamada en mükemmel olan, zâhir ve bâtin konusunda en bilgili kişidir (264b-265a).

Şârih bu açıklamaların ardından latîfeler hakkında oldukça detaylı bilgiler vermiştir. Bu kısımda Alaüddevle-i Simnânî’nin *Mevârid-i Şevârid* adlı eserine de atıf yapılmıştır. Şârih, aşağıya kaydedildiği üzere istikâmetten ayrılanların görüşlerine de vurgu yaparak söz konusu beytin şerhini tamamlamıştır:

Sübhanî nurlar ve Rabbânî sırlar her kişiye peygamberlere ve velilere uyduğu oranda açılır. Allah’ın birliğine, gönderdiği kitaplara, resûllere, âhiret gününe, Kitâb-ı Kerîm’in ve Allah’ın peygamberinin bildirdiği her şeye şüphesiz iman etmek her mü’min için şarttır. Bunu yerine getiren kişiye giderek emirlerin ve yasakların sırrı ve hakikati zâhir olur. Böylece emirleri yerine getirmesi ve yasaklardan kaçınması sadece taklitten ibaret olmaz; şüphesiz şekilde bilerek şühûd mertebesine ulaşır. İbadetle ve riyâzetle kendini temizlemeyen kişi, şeytana ve nefesine kapılarak sapkın görüşlere uyup Miracı inkâr eder, Yûsuf’un kuyuya atılmasından muradın gerçek kuyu olmayıp tabiat kuyusu olduğunu söyler; ateşin yakma özelliğini öne sürüp Hz. İbrâhim’in

gerçekten ateşe atılmadığını, ateşle kastedilenin Nemrud'un öfke ateşi olduğunu öne sürer. Böylece Kur'ân'ı hevâsına göre yorumlayıp ateşteki yerini hazırlar (266a).

Yukarıda şerhi özetlenmiş olan beyitlerden de anlaşılacağı üzere *Mesnevî*'de hikâye, yâhut başlık olarak kaydedilen konu anlatılırken Mevlânâ'nın sanki mevzudan kopulmuş gibi araya yerleştirdiği beyitler hayli fazladır. Bu hususun Abdullâh Efendi'nin şerh usûlü değerlendirilirken de dikkate alınması gerekir. Zîrâ söz konusu kısımlarda konu dağılmış gibi görünse de hikâyelerden maksat, nasihat ve çeşitli meseleleri ifade olduğundan hedefe mâtuf hisse beyitleri esâsen bu kısımlarda yer almaktadır.

2.2.2.3. Sineğin Yorumunun Yanlışlığı ve Zayıflığı

Mesnevî'nin bu bölümünde yine konunun götürdüğü, “Sineğin Yorumunun Yanlışlığı ve Zayıflığı” şeklinde tercüme edilebilecek başlıkla bir iç hikâye yer almaktadır. 1099-1110. beyitler bu başlık altındadır. Mevlânâ, anlattıklarını desteklemek için söz konusu hikâyeden istifade etmiştir. İlgili beyitlerde enâniyetle kendilerini büyük makamlarda görenlerin zavallı hâllerine işaret edilmiştir. Bunu temsilen de eşek sidiği üzerindeki saman çöpüne oturup kendini denizdeki gemide bulunan bilgili bir kaptan zanneden sineğin hikâyesi anlatılmış; bâtil yorum sahibi, kibir ve cehâlet batağındaki şahıslar bu sineğe benzetilmişlerdir. Şârih, 1101. beytin şerhinde Kaygusuz Abdal'ın *Minber-nâme* adlı mesnevîsinden de benlikten vazgeçmeyenin Allah'ı bulamayacağını anlatan altı beyit iktibas etmiştir. 1110. beytin şerhinde ise Ahmed-i Sârbân'dan süflî âlemi bırakıp ulvî âlem için çalışma nasihati etrâfında dört beyit alınmış, sonrasında da çerçeve hikâyeye dönmüştür (266a-267a).

2.2.2.4. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

Yukarıda bahsedilen kısa iç hikâyenin ardından “Tavşanın geç gelmesinden dolayı arslanın kükremesi” başlığıyla çerçeve hikâyeye dönmüştür. 1111-1126. beyitler bu başlık altındadır. Cismi küçük olan tavşanın ruhunun büyüklüğüne işaret edilerek başlanan bölüm, arslanın öfkeyle söylenmesini anlatan beyitlerle devam eder. Bu beyitlerde kandırıldığını ifade edip homurdanan arslan, kendisini aldatanları parçalamaya azmeder. Arslanın kendi kendine konuşmasında nahcîrânın derilerini

yüzeceğini söylediği 1115. beytin şerhinde Abdullâh Efendi şu nasihatlerde bulunmuştur:

Sözlerinde mânâ olmayan yalancıların ve gevezelerin sözlerine aldanıp yolundan geri kalma. Onların yanından hemen ayrılıp hakikat erbâbı kişileri ara. Arslanın onların postlarını yırtması gibi sen de kalbine perde olan mânâsız sözleri kalbinden giderip örtüleri yırt. Zîrâ taklitçilerin sözleri lafızdan başka bir şey değildir, mânâsız olduğu için cansız post gibidir (167b).

1116. beyitte postun, su üstüne yapılan nakış gibi çeşit çeşit sözler olduğu; 1117. beyitte sözlerin kabuk, anlamın da iç gibi veya sözün nâkış, mânânın can gibi olduğu belirtilmiştir. 1118. beyitte ise kabuğun çürük olan şeyde ayıbı örttüğü, sağlamı da koruduğu ifade edilmiştir. Şârih bu kısımda şunları söylemektedir:

Cevizin çürüğünü ve acı bâdemi kabuk sakladığı gibi, lafızlar da konuşanın içindeki kusurları gizler. Bunlar gibi; gayûr olan Allah, evliyânın mânâ boyutunu ve kendisinin has kullarının ruh güzelliğini nâmahremlerden saklar, onlar bu zâtların hakikatine vâkıf olamazlar (268a).

Bu açıklamaların ardından *Veled-nâme*'den ancak aynı cinslerin birbirlerini anlayabileceği vurgusu yapıp evliyânın hususiyetlerine değinilen 12 beyit iktibas edilmiştir.

Abdullâh Efendi, sudan deftere rüzgârdan kalemle her ne yazılırsa çabucak yok olacağının belirtildiği 1119. beytin şerhine kendi dizelerini de eklemiştir. 1120. beyitte suyun üzerindeki nakışta vefâ arayanın ellerini ısırarak geri döneceği söylenmiştir. 1121-1124. beyitlerde hevâ ve arzunun insanda rüzgâr gibi olduğu, onlar terk edilirse “Hû”nun haberinin geleceği, Hakk’ın haberlerinin baştan sonra kadar değişmeden kaldığı, padişahların saltanatları bitip giderken peygamberlerin nâmının Allah’tan geldiği için sürekli olduğu dile getirilmiştir. 1125-1126. beyitlerde ebedî olması ve bütün peygamberleri temsîl etmesi vurgulanarak “Ahmed” nâmından söz edilmiştir. Şârih bu kısımda şu hususlara değinir:

Kalbinde Hz. Peygamber’in sevgisi olmayan kişi sahte altın gibi olup geçersizdir, âhirette bakır para kadar bile değeri olmaz. “Ahmed” nâmı bütün peygamberlerin isimlerini kendisinde toplar, bütün İlâhî hükümlerin özü ve en mükemmeli. Rûh-ı Muhammedî, peygamberlerin tamamının ruhlarının mahşeridir. Her gelen resûl ve

nebî, nübüvvet ve risâlete nûr-ı Muhammedî ile vâsıl olmuşlar, evliyâ-yı kirâm da kalp çerağlarını Muhammedî mumdan yakmışlardır. İşte şer'-i Muhammedî ve nûr-ı Ahmedî nurların madeni, bütün peygamberlerin sırları ve İlâhî hükümlerin ve dinlerin hepsinin merkezidir. Bu sebeple “Ahmed” nâmı anılınca hakikatte bütün peygamberler, velîler ve Müslümanlar zikredilmiş olup cisimlerdeki kesret, onların vahdetine aykırı değildir. 100 rakamı kendi altındakilerden sonra gelir; fakat onların hepsini kuşatır. 100'den daha düşük rakamlar ise onun mertebesinde değildir. Hz. Peygamber de sureten en sonuncudur; fakat mânen bütün mertebeleri kuşatır (268b-269a).

Şârih yukarıdaki açıklamalarının ardından 1126. beytin şerhinde Hz. Peygamber'in makâmına ve değerine dâir olup *Cevherü'z-Zât*'ta tespit edilen sekiz beyit iktibas edilmiştir. Ardından mâsivâ kesretini kalpten silip nefsin arzularını terk ederek peygamberlerin ve evliyânın yolundan gitmek gerektiğini, laflara bağlanıp kalmadan mânânın yüceliklerine uçmanın lüzûmunu vurgulayan Abdullâh Efendi; böylece Allah'ın ilhâmına lâayık olunup Hakk'ın sözlerinin şuur kulağıyla duyulabileceğini belirtmiş ve iki Farsça beyit daha ekleyerek bu kısmın şerhini tamamlamıştır (269a).

Yukarıda bilgi verilmiş olan kısmın ardından 1127-1169. beyitleri ihtiva eden, “Tekrar tavşanın hîlesi beyânındadır” başlığına geçilmiştir. Fakat bu beyitlerin ilk ikisi hikâyenin ilerleyişine dâirken akabindeki beyitler yine verilmek istenen mesajları ve nasihatları içermektedir.

1127-1128. beyitlerde tavşanın plan yapıp arslanın yanına gidişini çok geciktirerek yola çıktığı belirtilir. Şârih 1128. beytin şerhinde şu açıklamaları yapmıştır:

Akl-ı maâd sahipleri bütün işlerinde teennî ile hareket ederler. Zîrâ “Acele şeytandan, düşünerek hareket etmek ise Rahmân'dandır.” buyrulmuştur. Doğru yolu idrak edip kendini büyük felâketlerden kurtaran, akıldır. Hükemâ, aklın dört mertebesi olduğunu kabul edip ilk mertebede olana “akl-ı heyûlânî” demişlerdir. Bu akılda yaratılışının başında nazarî ya da bedîhî akletmeler yoktur; fakat küçük çocuğun yazı yazma kâbiliyeti olması gibi, zikredilenlere kâbiliyeti vardır.

İkinci mertebedekine “akl bi'l-meleke” derler. Yani önce olanlarla arkasından gelenlere intikâl melekesi ortaya çıkar ve insan, açık aklî durumları öğrenerek

bedîhiyyâtta nazariyyâta geçer. Hareket kuvveti olan çocuğun kalemi bilip harfleri yazmaya gücünün yetmesi gibi.

Üçüncü mertebedeki akıl, “akl bi’l-fi’l”dir. Mezkûr akıl, sonrasındakine nispetle potansiyel olsa da fiile yakın kuvveti olduğu için bu isim verilmiştir. Yani “akl bi’l-fi’l”de nazarî bilgiler meydana çıkar; fakat bunları fiilen mütâlaaya gücü yetmeyip onlar kendisinde saklı olur. Fiilen yazmanın dışında hüner olarak tamamlanmış kâtiplik kâbiliyeti gibi.

Dördüncü mertebede olan akla, “akl-ı mutlak” denir. Onun ma’kûlâtına akl-ı müstefâd da derler. Çünkü bu akıl, “akl-ı fa”al bi’l-meleke”den faydalanmıştır. Yani başlama hâlinde yazma sanatını tamamlayan kâtip gibi akl-ı müstefâdın sahibi de kazanılan ma’kûlâtı mütâlaa eder. Eğer akl-ı müstefâd tam kâmil olursa ona “kuvvet-i kudsiyye” de derler (269a-269b).

Bu açıklamaların ardından şârih, *Mesnevî*’de bununla ilgili kısım geldiğinde ayrıntıya girileceğini beyân ederek diğer beyte geçmiştir.

1129-1133. beyitler “akl”a dâirdir. Bunlarda akıl denize, beden ise onun üzerinde yüzen kâseye benzetilmiş; boş kâsenin denizin üstünde olduğu, dolanın ise denize battığı söylenmiştir. Abdullâh Efendi 1131. beytin şerhinde şu bilgileri verir:

Vücut kâsesi; akl-ı maâd denizinin suyu, sırları ve mânâsından dolmazsa kesrette ve suret âleminde dolaşmaktan kurtulamaz. Hakikatler ve sırlar ile dolduğunda ise suret âleminde olan renkli nakışları aşarak ilim ve hikmet deryâsına dalıp vahdet müşâhadesiyle ehadiyyet denizine gömülür (269b-270a).

Bu açıklamaların ardından “akl”ın öneminin dile getirildiği ve *Cevherü’z-zât*’ta tespit ettiğimiz altı Farsça beyit kaydeden şârih; akabinde mürşid-i kâmilin, sâdık âşıkları akl-ı küll deryâsında yüzmeye davet ettiğini söyleyerek muhatabına da bu deryânın derinliklerine dalıp mânânın eşsiz incisini almasını ve sînesini Rabbânî sırların bu çok değerli incisine sadef yapmasını tavsiye eder (270a).

Suretin akıl denizine ulaşmak için vesile kıldığı şeylerin, tam tersine ondan uzaklaşmasına sebep olduğunun ifade edildiği 1133. beytin şerhinde ise şu açıklamalar yapılmıştır:

Akıl denizi, o vesile yüzünden suret ve cismi kendinden uzaklaştırır. Yani akl-ı küllün nur deryâsına dalmak için beden neyi vesîle yaparsa denize kavuşma vesilesi değil, ancak uzaklık sebebi olur; zîrâ ona ulaşan, kendi nurudur. Akl-ı küll başka şeylere

vesile olur; ama başkaları ona vesile olamaz. Nefsini bilen, Rabb'i de bilir. Öyleyse nefsini bilmek isteyen, akl-ı küllü vâsita kılmalıdır (270a).

Ardından “akl-ı küll”den bahsedilen ve yine *Cevherü’z-zât*’ta tespit edilmiş olan altı beyit kaydedilip diğer beyte geçilmiştir (270a).

1134-1139. beyitlerde gaflet içindeki kişinin durumuna işaret edilmektedir. Örnek olarak da üzerinde olduğu hâlde koşturduğu “at”ı arayan kişinin hâli zikredilmiştir. 1135. beytin şerhinde Abdullâh Efendi; atla kastedilenin gâfil kişinin akl-ı maâşî olduğunu, sürekli ona binip ruhunu koşturduğunu söyler. Bu kısımda *Cevherü’z-zât*’tan süflî akla dâir üç beyit de alınmıştır (270a-270b). 1138-1139. beyitlerin şerhinde ise şu bilgiler verilmiştir:

Ruhundan ve aklından habersiz olan yolunu kaybetmiş kişi; melekût ve ruhlar âlemini, akıl ve ruhunun sırlarını ve mânâlarını talep eden koşucu at üzerine binip giderken üzerinde olduğu atını kaybettiğini sanıp arayan gâfil gibidir. Hakikatleri bilen ârif zâttan akıl atı ve ruh süvârı hakkında apaçık haber aldıktan sonra bile idrak edemeyip atı aramaya devam eder. Ârif-i vâkıf da ona kendine gelmesini söyler. Hak Teâlâ, “Nerede olsanız, O sizinle beraberdir;” (Hadîd, 4) ve “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz; biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kaf, 16) buyurduğu hâlde bu yakınlıktan gâfil olan kişi, insanlık mertebesinde uzaktır (270b).

Cevherü’z-zât’tan alınan 11 beytin ardından şârih: “İmdi benim cânım; canı arayan ve insanın hakikatini talep eden, çok parlak görünmesi sebebiyle onu göremeyip: ‘Canım nerede?’ diye sorar.” (271a) açıklamasından sonra diğer beyte geçmiştir.

Canın âşikâr ve yakın oluşu sebebiyle görünmediğinin belirtildiği 1140. beytin şerhinde şu bilgiler yer alır:

İnsan vücûdunda ruhtan ayrı kıl ucu kadar şey dahi yoktur. Ruh bütün vücûdu sarmıştır; ama gâfil olan kişi bundan habersiz olarak ruhu arar. Oysa basiret gözüyle bakılsa ruhtan başka ne vardır? Fakat kemâl-i zuhûru cemâline örtü olmuştur ve gönül gözü görmeyenler ruhun cemâlini müşâhede edemez (271a).

1141. beyitte renkleri görebilmek için önce ışığı görmek gerektiğine, 1142. beyitte de akli renklere dalmış kişi için bu aklın nura karşı perde olacağına işaret

edilmiştir. “Gece o renkler gizlendiği için rengin görülmesinin nurdan dolayı olduğunu gördün.” anlamındaki 1143. beytin şerhi oldukça mufassaldır. Bu kısımda verilen bilgiler şunlardır:

Renklerin varlığının nur (ışık) vâsıtasıyla olduğunu söyleyenler yanında, renklerin renkten ortaya çıktığını ifade edenler de vardır. “Renkleri görmek renkle olur, rengin dışında bir şeyle görülmez.” diyenler nurun görülmesini inkâr ederler. Oysa nur, varlıkların en belirginidir ve bütün varlıklar onunla ortaya çıkarlar; nur ise kendisiyle görünür ve başkaları için de açığa çıkma yeridir. Nuru inkâr edenler; güneş batınca, kandil yokken ve gölge oluşunca gölge ve ışık mahalli arasındaki farkı idrak edip nurun renklerin ötesinde bir mânâ olduğunu ve renklerin onunla anlaşıldığını itiraf ederler. Bununla birlikte, nurun renklerle büyük bir bağı olması sebebiyle renklerden ayrılmayıp en üst seviyede âşikâr olduğu için gizlenir; yani renkler nura örtü olmuştur. Renklerin görünmesi de üç nurla olur: gözün nuru, güneş ve ayın nuru, mumun ve kandilin nuru. Önce bunlar meydana gelir, sonra renklerin varlığı açığa çıkar (271a-271b).

Allah’ın bir isminin de “Nur” olduğunu kaydeden şârih, nurun tarifine dâir bazı Arapça metinler iktibas etmiş ve sonrasında yine aralarda çeşitli alıntılar yaparak aşağıdaki bilgilerle şerhine devam etmiştir:

Yokluğun zıddı varlık ise varlığın görünmesi kat’îdir; zîrâ yokluk karanlığından daha şiddetli bir karanlık yoktur. Bu sebeple varlık, yokluk karanlığından uzak ve yokluk da imkândan uzaktır. “Nur” ismi hakikatte bütün varlıkları yokluk karanlığından varlığa çıkaran Allah’a lâyıktır. Bu sebeple Allah’a “nurların nuru” derler. Bütün varlıklar İlâhî nurun tecelli yerleri olup Hakk’ın zât, isim ve sıfatlarının nurlarıyla feyizlenirler. Göklerin ve yerin nuru Allah’tır. Güneşin nurunun zerrelere güneşin varlığına delil olduğu gibi; göklerin, yer ve ikisi arasındaki mevcudattan her biri de Allah’ın varlığına delildir.

Nur iki kısımdır. Bir kısmı zâhir, bir kısmı ise bâtındır. Zâhir de iki kısma ayrılır. Biri beş duyuyla hissedilir; diğeri mânevîdir. Hissedilen göz nurudur. Allah, basîret sahiplerinin kalp gözlerine görme duyusuna yakın tedbir sırrını emanet verdiği gibi, göz nuruna da itibarı emanet etmiştir. Mânevî olan ise ilim nurudur. İlmin hakikati ancak ilmin nuru ve hakikatiyle kâim olur. Bu ilmin meydana gelmesi ya aklî ya da şer’î sülûkle olur. Zikredilen ilmin hakikati tenzîh-i rubûbiyyet için olan hikmetin ortaya çıkması ve kulluğun şâhitliğidir. İkinci kısım, basîret nuru olan bâtın nurudur.

Bu nur da kalp nuru, iman nuru, nefis nuru, ruh nuru, akıl nuru, sır nuru, Kur'ân nuru ve keşf nuru olmak üzere sekiz kısma ayrılır: Bunların her biri için arşın sırlarından bir sır vardır; zîrâ bu nurların hepsi arşî hakikatlerdir. İman nuru sıfat nurlarından yardım istediği gibi kalp nuru da iman nurlarından yardım ister. Mü'minin kalbi şer'î emirler gelmeden önce iman nurlarından feyizlenmiştir. Firâset sahiplerinin firâseti de o nurdandır. Mü'minlerin kalp gözleri iman nurunu alınca Allah bütün mülk âlemini onlara açar. Böylece terkip âlemini ve terkipte emanet olan şeyleri idrak ederler. Bu emanetlerin her zerresi farklıdır. Mü'minin kalp gözü bu zerrelere her bir zerreyi hakikat gözünde İlâhî nurdan bir nurla var olmuş nur görür.

Nefis nuru da ruh nurundan yardım ister. Mizaçların karanlığından ve âdetlerin bulanıklığından temizlenmeye kâbiliyetli olup nefis nuru ve ruh nurunu kabul eylemeye istidatlı nefis, muhabbetullahta şühûda müstağrak olur. Bu nur, âlem-i mülkle âlem-i melekût arasında meydana gelir. "Ceberût" olarak isimlenen latîfenin ilminin hakikatlerinin nuru ve nefislerin ruhlarının sırları o hâlis kula açıldığı için bu nefisler ve ruhlar âhiret âlemine geçip meleklerin tavırlarıyla Allah'ın varlıklara olan muamelesinin inceliklerini görür. Yükselen bir nur olan zikredenlerin ağızlarından çıkan güzel kelimeler ve tesbihlerle göğe yükselerek oraları görüp inceler; fakat bu müşâhede istiğrak vaktinde olur.

Akıl nuru da sır nurundan yardım ister. Aklını mâsivadan kurtaran sâlik, Allah'ı bilme yolunda istikâmet üzere olursa varlık nuru ile sır nuruna bakıp melekûtun acâipliklerini müşâhede ve kudsî hakikatlerde seyahat eder. Böylece Allah'ın ulvî, süflî, cüz'î ve küllî âlemleri bir kelime ile nasıl raptettiğini şüphesiz şekilde bilir.

Sır nuru da Kur'ân nurundan yardım ister. Yaratılanların yok olmasıyla ağıâr düşüncesinden sırrı temizleyen kişiye Kur'ân tahkikinin nurları, marifet hakikatleri ve çeşitli tecelliler ulaşır. Böylece o, Kur'ân denizinde yüzerek ve sünnet fezâsında seyahat ederek cevherler toplar. Kur'ân nuru nûr-ı Sübhânî'dir ve bu nur en yüce keşfin nurudur. Allah, melekûtların aydınlanması için nur ismini göklere yayıp karanlık mülk âlemi anlaşılsın diye de yüce melekût âlemi ile nûraniyyeti yeryüzüne açtı. Mülk ve melekûtun yaratıcısının nur ismi mülkte gizli biçimde, melekûtta ise zâhir olarak vardır. Kalıp ve cisim nazarından bakan kişi mülk nuruna bakarken nazarı iman ve ruh nurundan olan ise melekût nuruna bakar. Akıl nuruyla gören, kürsî nuruna bakar; sır nuruyla gören, arş nuruna nazar eder. Sır gözü Kur'ân'la aydınlık olan, sıfat nuruna bakar ve keşf nuruyla münevver olan, Hudâ'nın nurunu müşâhede eder. Allah,

ihsanıyla bu nuru kime açarsa âhiret sırları ona açılıp kabirde mûnisi o nur olur ve âhirette de o nurla dirilir.

Arş, Hakk'ın nurundan; kürsî ve kalem arş nurundan; levh ve semâvât, kürsî nurundan; Allah'a yakın olan en büyük melekler arş nurundan, sâffûn melekleri kalem nurundan, müsebbihûn melekleri levh nurundan, tasrîf melekleri kürsî nurundandır. Gökler ve yer arasındaki berzah olan ceberût, semâvât nurundan; arz, ceberût nurundan; hayvan, melek nurundan; bitki, hayvan nurundan; cansız varlıklar, bitki nurundan; bitki, insan nurundan; insan ise arş nurundandır. İş böylece başlangıçtaki hâline döner. “Nur” isminin hakikati kendisine açılmış olan mü'min: “Şüphesiz ki zaman, yerin ve göklerin yaratıldığı gündeki hâli gibi dönmektedir.” hadîsinin anlamını da bilir.

İnsân-ı kâmilin aklı arş nurundan, nutku kürsî nurundan, ruhu kalem nurundan, nefsi levh nurundan, kalbi semâvât nurundan, bedeni arz nurundandır. Her nurun karargâhı, insan-ı kâmilin vücûdunda emanet olup insan vücûdu, İlâhî nurların menzili ve sonsuz nurların iniş yeridir (271b-273a).

Bu açıklamaların ardından Nesimî'ye âit olduğu tespit edilen iki Türkçe beyit kaydeden Abdullâh Efendi, basiret erbâbının eşyâyı İlâhî nura gark olmuş hâlde müşâhede ettiğini; istidlâl erbâbının ise eserden müessire giderek Hakk'ı eşyâyı gördüğünü belirterek bu kısımdaki şerhini tamamlamıştır.

1144. beyitte dıştaki ışık olmadan renkler görülemediği gibi, içte de benzer bir durum olduğu vurgulanmıştır. Şârihin bu kısımdaki açıklamaları ise şunlardır:

Karanlık gecede dışta var olan renk ve şekiller görünmediği gibi, iç âlemde de basiret ve aşk nuru ile Ehadiyyet sıfatlarının tecellileri olmadıkça müşâhede imkânı yoktur. Dış nuru ile iç nurunun farkı şudur: Zâhirî nur; güneşin ve ayın batışı, kandilin sönmesi veya gözün körlüğüyle görünmez olur. İç nuru ise İlâhî güzelliğin tecelli nurunun pertavidir ve varlık, bütün mevcûdâta o sönmez nurdan yayılır. Onun batması ve değişmesi imkânsızdır. Zâhirdeki renkleri zâhirî nur olmadan görmek mümkün olmadığı gibi, Rabbânî nur olmadan da eşyânın var oluşunu ve derun hâllerini görmek mümkün değildir (273a).

1145-1149. beyitler de nurla ilgilidir. 1145-1146. beyitlerin sadece tercümeleri yapılmışken 1147. beyit oldukça mufassal şerh edilmiştir. Aynı konuya devam edilen söz konusu beyitte ve bunun gibi başka örneklerde elbette önceki kısımda

açıklamasız geçilen beyitlerin de şerhi yapılmaktadır. Gönül nurunun ışığının Allah'ın nuru olup bu nurun akıl ve his nurundan pâk ve ayrı olduğunun belirtildiği 1147. beytin şerhinde şu bilgiler görülmektedir:

Akl-ı maâş ve his, o nuru idrak etmez; Hakk'ın nuru da akıl ve his nuru olmaktan münezzehtir. Hakikatte “nur” isimlendirmesi Allah için olunca doğrudur; mâsivâyâ “nur” demek ancak mecâzen olur. Zâhir ehline göre nur, “zuhur” anlamındadır. Zuhur izâfî bir iştir; çünkü herhangi bir şey iki ihtimâl üzere olup ya başkalarına zâhir ya da bâtındır. Nur izâfetle zâhir veya bâtındır ve nurun zuhûru şüphesiz idrakler üzerinedir. Avâma göre en kuvvetli idrakler hislerle olur. Görme duyusu da idraklerden olup izâfetle göz hissiyle anlaşılan eşyâ üç kısımdır: 1. Karanlık cisimler gibi kendisi âşikâr olmayan şeyler. 2. Parlak cisimlerden olan yıldızlar ve alevli olmayan ateş koru gibi kendisi görünür; fakat onunla başkaları görülmeyen şeyler. 3. Güneş, ay ve alevli parlak şeyler gibi hem kendisi görünür hem de başkalarını gösterir şeyler.

Göz nuru, göz sahibi her hayvanda mevcut olan bir görme kuvvetidir; fakat hayvanın gözünde kalp nuruyla bir bağ olmadığı için hayvânî his, eşyânın hakikatini anlamaz. Gözünün nurunda akıl, kalp ve ruh nuru olmayan kişi, insan suretinde olsa da sîreti hayvandır (273a-273b).

Şârih bu açıklamaların ardından Gazâlî'nin *Mişkâtü'l-Envâr*'ından Türkçe olarak bilgiler aktarmıştır:

İmâm-ı Gazâlî *Mişkâtü'l-Envâr*'da şöyle buyurur: İnsan kalbinde göz vardır ve kalp gözüne bazen akıl, bazen ruh, bazen de nefs-i insânî denir. Akılla kastedilen; kişiyi hayvandan, deliden ve süt çocuğundan ayıran melekedir. Görme kuvvetinde şu yedi kusur vardır, akılda ise bu eksiklikler bulunmaz:

1. Göz başka şeyleri görür; ama kendi zâtını idrak edemez. Akıl ise hem başkalarını hem de kendi nefsini ve vasıflarını idrak eder.
2. Göz, kendisine uzak olanı ve çok fazla yakın olanı idrak edemez; akıl için ise uzak yakın farkı yoktur.
3. Göz, örtünün ötesinde olanı idrak edemez. Akıl ise kendi bedeni ve yakın çevresinde tasarruf kıldığı gibi arş, kürsî, göklerin perdesinin ötesi, en yüce mülk ve isimlerin melekûtunda da tasarruf eder. Hakikatlerin tamamı akla karşı örtülü olmaz. Aklın örtülü olması nefsin sıfatlarından biriyle perdelenmiş olduğundandır.
4. Göz, eşyânın şeklini ve surete dâir yönlerini görüp bâtınında olanları ve hakikatini idrak edemez. Akıl ise eşyânın bâtınına ve hakikatlerine muttâlî olur. Eşyânın sebebi

ve hikmetine vâkıf olup neyden ve niçin yaratıldığı, kaç mânâdan mürekkep olduğu, varlık mertebelerinden hangi mertebeye indiği, yaratıcısına nispetinin ne vechle ve mahlûkâta nispetinin ne cihetten olduğu gibi bütün hususları anlar.

5. Göz bazı varlıkları görür; fakat akılla idrak edilebilecek şeylerde âciz olduğu gibi hisse dayalı olanların da çoğunu görmez. Zîrâ sesler, kokular, tatlar, sıcaklık, soğukluk ve idrak kuvvetlerinden olan duyma, görme, koklama ve zevk almayı idrak edemez. Nefsin bâtın sıfatlarından olan ferah, sürur, gam, hüzn, elem, lezzet, aşk, şehvet, ilim, irâde gibi mevcûdâtı da anlamaz. Çünkü gözün görme alanı kısa ve gücü azdır; şekil ve renkler âleminin dışına çıkamaz. Akıl ise zikredilen varlıkların hepsini idrak eder ve hepsine hükmeder. Bâtın sırları akıl için zâhirdir ve gizli mânâlar âşikârdır.

6. Göz sonsuz olanı idrak edemez, ancak sonlu olan cisimlerin sıfatlarını görür. Akıl ise sonsuz ilme göre nihâyetsiz bilgiyi idrak eder.

7. Göz; büyüğü küçük, hareketliyi sâkin, sâkini hareketli görür. Meselâ denizde kenara yakın hareket eden gemide bulunan kişiler büyük sâbit dağların kendileriyle birlikte hareket ettiğini düşünürler; oysa dağlar zannettikleri şekilde hareket hâlinde değildir. Göz, güneş ve ayı siper kadar, yıldızları altın kadar görür; fakat akıl, güneş ve küçük görünen bazı yıldızların dünyadan büyük olduklarını idrak eder.

Kısacası gözün yanılgıları çoktur; ama akıl bu kusurları taşımaz. Aklî bakışta da hatalar olduğunu söyleyenlere ise şöyle cevap verilmiştir: Hataya düşen akıl sahiplerinde olan hayallerin, evhamların ve bazı inançların ahkâmı aklın ahkâmı zannedildiği için yanlış tespit yapılmaktadır. Oysa galat akıldan değil; hayaller, evham ve inançlardan kaynaklanmaktadır. Zîrâ akıl, vehim ve hayalden kurtulursa onda galat olmaz ve eşyâyı olduğu gibi idrak eder. Fakat akli tecrîd etmek çok zor bir iştir ve herkes başaramaz; ancak ölümden sonra olur. Ölüm ânında perde kalkıp sırlar âşikâr olduğu için herkes hayır ve şerden ne işlemişse cezâ günü yanında bulup kitabını görür. Âyette buyrulduğu üzere: “Rabbimiz! Gördük, duyduk; şimdi bizi (dünyaya) geri gönder de iyi işler yapalım.” (Secde, 12) diyerek bir kurtuluş yolu arayıp feryâd eder; fakat faydası olmaz. İmdi benim cânım; vehim ve hayal perdelerinden kurtulan akıl, rûh-ı kudsînin nurlarından feyizlenen ve beşeriyet kirlerinden arınan kişinin aklıdır. Rûh-ı kudsî de marifet nurlarını vasıtasız olarak Allah’tan alan, diğer bütün yaratılmışların da bu nurları kendisinden aldıkları ruhların ruhu olan rûh-ı Muhammedî’dir. Sen de Muhammedî sırra mazhar olan kâmillerden feyizlen ve nefsinin karanlıklarından kurtulup “Ölmeden önce ölüünüz.” mertebesini gör. Böylece

gözünün nuru, kalp nurundan; kalp nuru da Hudâ'nın nurundan olur. Aksi hâlde kesretin ve enâniyyetin karanlık gecelerinde olanlar, nuru göremezler (273b-274b).

1148. beyitte ışığın karanlıkla anlaşılacağına işaret edilmektedir. Şârih de her şeyin zıddıyla bilineceğini ifade ederek şunları söyler:

Mürşid-i kâmile ulaşan kâbiliyetli âşık, mürşide vâsıl olmadan evvel beşerî sıfatların karanlık kuyusunda mükedder iken kalp aynasına Muhammedî nurdan ışık yansıyınca kalbinin mukaddes arazisi aydınlanıp çiçeklenir. Böylece daha önce nasıl bir zulmette olduğunu anlar, tenezzül ve terakkîsini fark eder (274b).

1149-1154. beyitlerde de varlıkları idrakte zıtların önemine dikkat çekilmiştir.

1150. beytin şerhinde şu hususlar belirtilmiştir:

Hastalık olmasa sağlık, fakirlik olmasa zenginlik, elem olmasa huzûr, gam olmasa sürûr, zillet olmasa izzet, zahmet olmasa rahatlık bilinmezdi ve bunların farkları anlaşılmazdı. Sâdık âşıkların kalbinde kesretten ve mâsivâdan hâsıl olan gam; vahdet âlemi, muhabbet nuru ve ehadiyyet tecellisi onunla fark edilip devamlı çaba hâlinde olunsun ve böylece kalp karalığından Allah'a sığınılıp başlar secdeye konularak niyâz edilsin diyedir (275a).

1151. beytin şerhinde ise şu açıklamalar görülmektedir:

Hak Teâlâ'nın varlıkta ortağı ve ulûhiyette zıddı olmadığı için tezat ve karşılık yoluyla anlaşılamaz. Varlık aynalarında karşılıklı isimler ve zıt sıfatlarla tecelli eden sadece Allah'tır. O, şiddetle görüldüğü için göz onu idrak edememektedir ve gizlidir. Âh ey çâresiz âşık! Ehadiyyü'z-zât tecellisi âşığın varlığını ortadan kaldırıncı Hakk'ın nurundan başkası kalmaz ve böylece Hak, tertemiz olmuş gönül aynasından kendi güzelliğini seyrederek (275a).

Bu açıklamaların ardından da *Cevherü'z-zât*'ta tespit ettiğimiz, asıl varlığın Hak Teâlâ olduğu ifade edilen dört beyit yer almaktadır.

1155. beyitte bizim gözlerimiz Allah'ı göremese de onun her şeyi bildiği belirtilip Tûr dağında Hz. Mûsâ'nın yaşadığı tecelli hâdisesine atıf yapılmıştır. Abdullâh Efendi başta âyetler olmak üzere çeşitli iktibaslarla genişlettiği bu beytin şerhinde şu açıklamaları yapmıştır:

Gözler onu idrak edemez; ama o, bütün gözleri bilir. Hz. Mûsâ'nın Tûr Dağı'nda yaşadığı tecrübe de bunu gösterir. Kur'ân'da bildirildiği üzere Hz. Mûsâ, Allah'tan

kendisini göstermesini diledi. Allah da “Sen beni aslâ göremezsın.” (A’raf, 143) buyurdu ve dağa tecelli edince dağ buna dayanamayıp parçalandı, Hz. Mûsâ da kendinden geçip bayıldı. Daha önce *Mesnevî*’nin başlarında bu konu tafsîlâtıyla anlatılmıştır. Fakat idraki kabul etmeme, görmenin reddini gerektirmez. Zîrâ idrak, ihâtaya denir; Hak Teâlâ ihâta edilmekten münezzehtir. Mu’tezile ise rû’yeti inkâr eder (275b).

Bu beytin En’am sûresinin: “Gözler O’nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyâyı pek iyi bilen, her şeyden haberdâr olandır.” anlamındaki 103. âyetine işaret olduğunu kaydeden şârih, âyetle ilgili bazı Arapça iktibaslar yapmıştır. Sonrasında şu açıklamalar yer alır:

Yani yaratılmış olan zâhir ve bâtın gözleri ona ulaşamaz. Benzersiz olan Allah, gözlere tecelli ile yaratılanları silerse: “Onun (kulumun) kulağı ve gözü olurum.” buyrulduğu üzere, benliği yönünden yok olmuş olan o ârifin basiret gözünün nuru olur ve artık o kişi Allah’la görür.

Hakk’ın zâtı idrak olunmaktan münezzehtir ve tecellisine lâıyk olan kullarını da bilir. Varlıkların yaratılması Allah’ın lütuf ve keremindendir. Yaratılanlar, kendisine soru sorulamayan zâtı nasıl idrak edebilir ki? Zât tecellisinin ezici gücünün zuhûru vaktinde kâinatın vücûdu yokluk ve hiçliktir. Hak Teâlâ yaratılmış olanlara benzemekten mukaddes olarak basar-ı kadîmle gözleri idrak eder ve sıfatlarının nurlarını gözlere giydirince gözler Allah’ı kendi nefisleriyle değil, Hakk’ın nuruyla görürler. Latîf ve Kerîm olan Allah, âşıkların kalplerini kendi yönüne çeker. Âriflerin ruhlarının muhabbet denizine batmış olması ve hüviyet fezâsında fânî olmaları Hakk’ın lütuf ve cemâl tecellilerindendir. Tâlipelerin kalplerinin şevk meydanlarında şaşkınlık ve korku içinde kalması ve sâliklerin akıllarının ulûhiyyet sahrasında perişan hâle gelmesi de ilm-i İlâhî’nin sırlarını idraktendir (176a).

Bu açıklamaların ardından Allah’ın “Latîf” ismi merkezinde Arapça bir metin kaydedilmiş, sonra da Câmî’nin *Tuhfetü’l-Ahrâr*’ındaki bir münâcaattan 12 beyit alınmıştır. Bunların akabinde şârih, şu uyarılarla açıklamalarını tamamlayıp diğer beyte geçmiştir:

Ey kabul eden, istidatlı dinleyici! Gözlerin Allah’ı görememesi zâtı yönünden olup sıfatları ve eserleri yönünden değildir. Mânâ zâhir gözüyle görülme de surette zuhur eden mânâ eserden müessire ve suretten mânâyâ delil olur. Fakat dikkatli olup suretlerin çeşitliliğine aldanmamalı ve onları yaratanı unutmamalısın (276b).

1156-1160. beyitlerde suretini göremesek de varlığını bildiğimiz fikir ve düşünce örnek verilmiştir. “Sözden suret doğup sonra tekrar öldü; kendi dalgasını denizin içine ilettiler.” anlamındaki 1160. beytin şerhinde Şebüsterî’nin *Gülşen-i Râz*’ından ilimle alâkalı beş beyit alan Abdullâh Efendi, bunlardaki mazmunları da beş farklı yorumla açıklamıştır. Şârihin *Mesnevî* beyitlerini açıklarken anlam bağı yakaladığı *Gülşen-i Râz* beyitlerini şerh etmek suretiyle *Mesnevî*’deki mânâları izah ettiği bu örnek, dikkate değerdir (277a).

Suretlerin suretsizlikten meydana gelip tekrar geldikleri yere döndüklerinin ifade edildiği 1161. beytin şerhinde şu bilgiler verilmiştir:

Ey sâdık âşık! Vücûd-ı mutlak deryâsının dalgası, cemâlî ve celâlî olmak üzere iki çeşittir. Cemâlî dalga ile kesret suretleri ortaya çıkarken celâlî mevcele de cemâlin gerektirdiği taayyünleri gizler. Fakat bu saklanma tamamen yokluk olmayıp gece ve gündüzün birbirini takip etmesi gibi celâl dalgalanmasında cemâlî taayyünât gizlenip celâlî taayyünât zâhir olur. Zîrâ eşyâda iki yön olup birisi zuhûr ve vücûd, diğeri butûn ve ademdir. *Mesnevî*’nin dördüncü beytinin şerhinde de bu konuya temas edilmiştir. Cemâl tecellisiyle eşyânın varlık yönü, celâl tecellisiyle ise yokluk ciheti ortaya çıkar. Dünya ve âhiret devreleri gibi eşyânın da celâl ve cemâl devrelerinde gerekleri vardır. Vahdet deryâsının dalgaları da iki çeşittir. Biri cevâhir yaygılarının açılmasını, suret ve mânâ a’yânını gerektirir. Diğeri ise vahdet merkezinin ve zâtın tarafına kesret dalgalarının büzülüp toplanmasını iktizâ eder. Dünya ve içindekiler inkibâzî dalgayla belirsiz olup önceden de yokmuş gibi gizlenirler. Bu hâlette vehim ve hayâlin muktezâsı sâlikin bakışının önünden kalkıp mümkünâtın zâtî yokluğu şühud haddine ulaşır.

Îzâfî vücûdun mutlak vücûd ve Hakk’ın varlığının ötesinde başka bir hakikati yoktur. Hak’tan uzaklık ve hakikati unutmak, kişinin kendi özünden uzaklığı demektir. Allah’ın buyurduğu gibi: “Ey iman edenler! Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”

Hakk’a yakın ve uzak olmak zaman ve mekâna dâir değildir; zîrâ Hak Teâlâ zaman ve mekândan münezzehtir. Uzaklık kul yönündendir, Hak yönünden olmaz; çünkü Allah kuluna şah damarından daha yakın olduğu gibi kalp ve ruhtan da daha yakındır. Çok uzaklık gibi aşırı yakınlık da görmeye engeldir. Bu durumda kulun Allah’tan uzak olması, kendi enâniyyetine yakın olup tamamen benliğine yönelmesinden ibarettir. Hakk’a yaklaşmak ise fânî kulun kendinden ve taayyününün hususiyyetini idraktan

uzak olup basîret gözü ve kalp gözüyle tamamen Allah'ın birliğine yönelmesinden ibarettir. Bu sebeple Hakk'a yakınlık ve uzaklık mânevîdir, suretle ilgili değildir (277b-278a).

Mesnevî'nin üçüncü ve altıncı defterlerinden açıklamalarını destekleyen birer beyit kaydeden Abdullâh Efendi, şerhine şöyle devam eder:

Zikredilen yok olma ve gizlenme de biri âfâkî cüz'î ve küllî, diğeri enfüsî cüz'î ve küllî olmak üzere kısımlara ayrılır. Cüz'î-i âfâkî, âyette: "O, her an yaratma hâlinedir." (Rahmân, 29) buyrulduğu üzere her an meydana gelir. Küllî-i âfâkî ise tecelli geçişlerinde ve zâtî isimlerden her birinin iktizâsıyla meydana gelir. Cüz'î-i enfüsî, âfâkîye tâbîdir; küllî-i enfüsî ise bütün tecelli yerlerini içeren fenâ ve bekâ hâlinde sâliklerin ahvâlindeki farklılıklar hasebiyle ortaya çıkar ve zikredilen dalgalar sonsuz şuûnât ve neş'eti kapsar. Cemâl, celâl ve zâtî isimlerin tecellilerinin gereğince varlıkta ve yoklukta cemâl ve celâlden her birinin bir iktizâsı vardır. Bununla bütün isimlerin gerekleri meydana gelince sonsuz neş'et ve zuhûrât ortaya çıkar (278a).

Şârih bu bilgilerin ardından iki âyetten iktibasta bulunup diğere beyte geçmiştir.

"O hâlde sana her an ölüm ve geri dönüş vardır. Hz. Peygamber: 'Dünya bir saattir.' buyurdu." anlamındaki 1162. beytin şerhinde âyetler, hadis ve İbrâhim Gülşenî'nin (ö. 940/1534) *Kıdem-nâme*'sinden beyitler iktibas edilip dünya hayatının çok kısa, onun içinde insanın hayatının ise daha da kısa oluşuna değinilerek nasihatlar verilmiştir (278a-278b).

1163-1169. beyitler, dünya hayatında sürekli ölümler ve yeni doğuşlar şeklinde bir döngü bulunduğuna, bu akış sürekli olduğu için de sadece zâhire bakanların fânîliği gözden kaçırdığına temâs edilen hisse beyitleridir. Şârih bunların bazılarını kısa açıklamalarla geçerken bazılarında geniş bilgiler vermiştir. Âyetler ve yer yer beyit iktibaslarıyla desteklenerek mufassal şerh edilen 1168. beyitte şu bilgiler yer almaktadır:

Allah'ın sanatının hızı, bir ânı binlerce yıl gibi gösterir. Akıl, zâhirî duyularla çeşitli suretleri ve lüzumlu şeylerin niteliklerini hissedip vehim kuvveti de hususi vasıfların suretlerinden karşılıklı anlamlar ve zıt esasları idrak eylediğinde mâhiyetler, hakikatler ve yaratılanların cinslerinin suret olarak zıtlığına bakıp kesretten kurtulamaz. Fakat akıl, vehim ve hayâlin peşinden sürüklenmeyip hakiki keşf ve apaçık şâhitlik olan tam

bir tecerrüde nâil olsa varlıkların zuhûrunun ve mahlûkâtın varlığının itibârî bir iş olduğuna kanaat getirip bütün kâinatın Hakk'ın varlığı yanında yok olduğuna şüphesi kalmaz.

Âh ey çâresiz gâfil! Haşir gününde herkes kabirlerinden kalkıp arasat meydanına çağrılınca kalp gözlerindeki perde sıyrılıp işin hakikatine vâkıf oldukları için, âyette bildirildiği üzere dünyada kısa bir vakit kaldıklarını söylerler (Nâziât, 46)

Ey İlâhî sırlara tâlip kişi! “O, her an yaratma hâlidir.” (Rahmân, 29) âyeti hükmünce Rahmânî nefes; bütün zerrelere, cüz’î ve küllî bütün varlıklara inkıbâzî ve inbisâtî hareket zincirinin her bir devresinde hususi bir şekil tayin eder ve kemâl mertebelerinde art arda olan devirlerde zikredilen taayyünden her birisi kâinat cisimlerinin nefisleri ve ruhları olan kâmil insanın neş’etine erişinceye kadar birçok değişimlerle mertebeden mertebeye ve oluşumdan oluşuma geçip binlerce şekil ve suretle teşekkül eder (279a-279b).

Bu kısımda şârih; Fahreddîn-i Irâkî dîvânında tespit edilen, cihânın bir “nokta” olduğu üzerine kurulu beyitler iktibas etmiş, akabinde de şöyle devam etmiştir:

İmdi benim cânım; “O sizinle beraberdir.” (Hadîd, 4) sırrını anlarsan: “Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zâtı) oradadır.” (Bakara, 115) âyetinin mânâsını da şüphesiz olarak bilirsin. Benlik ve senlik Hakk'ın cemâlinin örtüsüdür. Parmak ucu, gören göze engel ve güneşin görünmesine örtü olmasa da gözün üzerine konulursa göz göremez ve yüz tane güneşe bile örtü olur.

Âh ey sâdık âşık! Bu büyük sırlar boş konuşmalarla bilinmez; ancak Muhammedî hakikatin nurunun doğuş yeri olan mürşid-i kâmilin yolunun toprağı olup onun nazarından tâlibin gönlüne yerleştirilecek cezbe nurlarıyla bilinir ve her şey o nurla bulunur.” (279b)

1169. beyitte, anlatılan sırlara tâlip kişinin ehliyetli birisine mürâcaat etmesi gerektiğine Hüsâmeddin Çelebi'ye atıf yapılarak işaret edilmiştir. Şârih de tâliplerin kendi zamanlarının mürşid-i kâmilini bulup ondan ledünnî ilim almalarının lüzûmuna değinerek Sultan Veled'den mürşid-i kâmile dâir 10 beyit iktibas edip bu kısmın şerhini tamamlamış ve diğer başlığa geçmiştir (280a).

1170-1176. beyitler “Tavşanın arslana ulaşması” başlığı altındadır. Bu beyitlerde öfke içindeki arslanın yanına kendinden emin ve saygılı bir tavırla gelen tavşanın hâinden ve arslanın ona hakâretlerinden söz edilmektedir. Arslan, “Ey

edepsiz!” diye bağırarak bir tavşan parçasının kendisi gibi kudretli birinin sözünü çiğnemeye nasıl cür’et ettiğini sorar. Söz konusu beyitler arasında sadece tercümesi kaydedilip sonraki beyte geçilenler olduğu gibi muhtasar veya mufassal olarak şerh edilenler de vardır. Bunlar bir hikâyeyi anlatan ve birbirlerini tamamlayan beyitler oldukları için tercüme edilip geçilenler de şerhi yapılan beyitler kısmında şerh edilmiş olmaktadır. Aşağıda önemli açıklamalar içeren iki beyte dâir bilgiler kaydedilmiştir:

“Bir tavşan parçası kim oluyor da bizim emrimizi böyle yere atıyor!” anlamındaki 1175. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Ölüm arslanı ve İlâhî kahrın pençesi, her işi vaktiyle yapmayıp erteleyen tembellere der ki: “Ey Allah’ın emirlerini dikkate almayıp tembellik gösteren tavşan misâli kişiler! Böyle korkusuz durmanız, ölüm arslanının ve Hakk’ın çok şiddetli kahr pençesine yakalanmaktan korkmamanız çok şaşırtıcı! ‘Sadece ben varım, başkası yok!’ diyen nice firavunlar, Nemrud, Şeddâd, Âd kavmi, güçlü kahramanlar ve bunlar gibi kötü ahlâklı ve sapkınlık içindeki birçok kişinin canını boğazından çıkarıp arkasını yere getirdim; saray ve makâmalarını karga ve baykuş yuvası, başlarını karınca ve yılan lokması yapıp böceklerle yem eyledim. Bu durumda sen benim pençemden nasıl kurtulursun? Niçin sonunu düşünmüyorsun?” (280b)

“Ey eşek! Tavşan gafletini ve uykusunu bırak, bu arslanın sesini dinle.” anlamındaki 1176. beytin ilk mısrasının şerhinde âhiret işlerinde tembellik yapanların uyanık olduklarını zannetseler de aslında gaflet uykusunda oldukları, tavşan da gözü açık uyuduğu için bilmeyenlerin onu uyanık sandıkları söylenmiş ve XVI. yüzyıl şâirlerinden Ulvî’den konuyla ilgili bir beyit iktibas edilmiştir. İkinci mısradaki önce kelime bilgilerine yer verilmiş, akabinde de Nesîmî’nin dünyanın fâniliğini anlatan Türkçe bir gazeli kaydedilerek beytin şerhi tamamlanıp sonraki başlığa geçilmiştir.

1177-1200. beyitler “Tavşanın özür dilemesi” başlığı altındadır. 1177-1181. beyitlerde tavşanın öfke içinde hakâretler savuran arslandan aman dileyip özrünü beyân etmek istemesi; fakat arslanın ona hakâretler ederek konuşmasına izin vermemesi anlatılmıştır. 1182-1185. beyitlerde ise tavşanın her şeye rağmen saygılı ve övgü dolu ifadelerle arslanı iknâ etmeye çalışması aktarılır. Devamındaki beyitte

yine arslanın hakâretvârî sözleriyle karşılık alsa da 1187. beyitten îtibâren bir yolunu bulup hemen ömrünü beyâna giriştiği görülür. Tavşan, daha önce kurguladığı şekilde arslana şu hikâyeyi anlatır:

Aslında tembellik edip gecikmiş değilim; çünkü kuşluk vaktinde yola çıktım. Üstelik ben yetersiz gelirim diye arkadaşlarım benden daha semiz bir tavşanı da bana yoldaş etmişlerdi. Fakat yolda başka bir arslanın saldırısına uğradık. Ona: “Biz şâhlar şâhının kullarıyız, ona gidiyorduk, bırak gidelim.” dediysem de: “Şâhlar şâhı da kimmiş! Benim yanımda öyle olur olmaz, adamdan sayılmayacak her kişiyi anma!” diyerek hakâret etti. Yalvarıp yakararak durumları haber vermek için sizin yanınıza zorlukla gelebildim; ama arkadaşım o arslan tarafından rehin alındı. Artık yol kapatılmış durumda ve o arslanı yok etmedikçe yiyeceğinizin gelme ihtimâli olmadığını bilin (282a-282b).

Bu kısımdaki beyitler hikâyedeki olayın anlatımını içerdikleri için yalnızca tercümesi yapılarak yâhut kısa açıklamalarla geçilenler çoğunluktadır. Bununla birlikte genişçe şerh edilenler de mevcuttur. Söz konusu beyitlerden şârihin önemli açıklamalarını içerenler hakkında bilgiler şunlardır:

1178. beyitte arslan öfkeyle: “Şâhların önüne bu vakitte mi gelirler?” diyerek tavşanın ömrünü dinlemek istemez. Abdullâh Efendi beytin anlamına dâir şunları kaydetmiştir:

Yani can boğaza gelip âhiret alâmetleri, berzah suretleri ve kötü amellerin şekilleri açıkça görüldükten ve hesap gününe haşrolduktan sonra özür ve günahları itiraf edip âyetle buyrulduğu üzere: “Eğer dinlemiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, şu alevli cehennemın mahkûmları arasında olmazdık!” (Mülk, 10) diyerek üzülmünün hiçbir faydası yoktur. Yine âyetle bu itirafın yararsız olduğu belirtilmiştir (Mülk, 11). Öyleyse azâbı görmeden, âhire dâir hükümler ortaya çıkıp müşâhede edilmeden önce gayba iman etmek, korku ve saygıyla Allah’a ibadet ve itaat üzere olup Hakk’ın emirlerine uyarak günahlara tevbe etmek lazımdır. Yine âyetle belirtildiği üzere ancak bunlar yapılırsa Hak Teâlâ ihsânda bulunup bağışlar ve büyük bir ecir verir (Mülk, 12). Vakitsiz özür dileyen ise zamansız öten horoza benzer (281a).

Tavşanın saygılı ifadelerle arslanı kendisini dinlemeye iknâ etmeye çalıştığı beyitlerden biri olan: “(Bu) yolunu kaybetmiş kendi makâmının zekâtı için olsun sen de yolundan kovma!” anlamındaki 1183. beytin şerhinde:

Mevlânâ bu beyitte itâb vaktinde günahkâr kulların Hakk'ın dergâhına yüz sürüp edeble ve hakirliklerini bilerek yalvarmaları ve Allah'ın rahmetinden ümit kesmeden niyâz etmeleri gerektiğini bildirir (281a-281b).

açıklamasını yapan şârih, Câmî'nin *Heft Evrenğ*'indeki ilk mesnevî olan *Silsiletü'z-zeheb*'den ölüm, hesap verme ve tevbe konularında altı beyit kaydettikten sonra diğer beyte geçmiştir (281b).

1186. beyitte arslan: “Ben keremi yerinde yaparım. Herkesin elbisesini boyuna göre biçirim.” demektedir. Şârihin açıklamaları ise şöyledir:

Yani kerem ve ihsânî lââyık olanlara yaparım. Zîrâ zulmün tarifi: “Bir şeyi olması gereken mahalden başka bir yere koymak”tır. Keremi de uygun olmayan yerde kullanmak zulümdür. Bu sebeple: “Kötülere iyilik etmek, iyi insanlara kötülük etmek gibidir.” denilerek ikisinin de yanlışlığı ifade edilmiştir. Bir Arap şâiri de: “Kılıç mahallinde ihsanda bulunmak, ihsanda bulunmak gereken mahalde kılıç kullanmak gibi zararlıdır.” demiştir. Adâletin gereği, elbiseyi herkesin boyuna göre biçmektir. Öyleyse ibadetsiz ve itaatsiz iken Allah'ın keremini umarak aldanmamak gerekir (281b).

1187-1200. beyitlerde tavşan, yukarıda özetlenmiş olan tasarladığı hikâyeyi arslana anlatır. Sözlerini de yemeğinin gelmeye devam etmesini istiyorsa o arslanı defetmesi gerektiğini söyleyerek tamamlar. Abdullâh Efendi 1200. beytin şerhinde 1187. beyitten îtibâren diğer beyitleri de değerlendirdiği açıklamalar kaydetmiştir.³²⁴

Eğer lutfâ lââyık değilsem... beytinden buraya kadarki kısımda tavşanla kastedilen “akıl”, arslandan murad ise “nefs-i emmâre”dir. Hikâye ettiği diğer arslan da nefs-i emmârenin akisleri ve eserleridir. Tavşanın yol arkadaşı olarak zikredilen tavşanla kastedilen, “Hakk'ın yardımı”dır. Allah'ın yardımı akl-ı maâdın yoldaşı olduğu için birçok hîle yaparak nefs-i emmâre arslanını vahşî hayvanlara benzeyen sıfatlarından uzaklaştırıp fakr ve riyâzet kuyusuna atmak ister ve böylece rûhânî kuvvetler nahcîrânını onun şerrinden kurtarmaya çalışır (282b).

Bu açıklamaların ardından: “Arslanın tavşana cevap vermesi ve onunla yola koyulması” başlığına geçilmiştir. Bu başlık altında çerçeve hikâyeyi anlatanlar yanında hisse beyitleri ve iç hikâyeler de bulunduğu birçok beyit yer almaktadır.

³²⁴ Bu açıklamalarda şârihin Ankaravî'den istifade ettiği ve onun yorumlarını benimsediği anlaşılmaktadır. Krş. Taştan, a.g.t., s. 566.

Öncelikle 1201-1205. beyitlerde arslanın tavşandan, öne geçerek kendisini bahsettiği düşmana götürmesini istemesi ve tavşanın kılavuz gibi onu daha önceden belirlediği kuyunun yanına götürmesi anlatılmıştır.

“Bu ikisi kuyunun yakınına kadar geldiler. İşte sana saman altında su gibi bir tavşan!” anlamındaki 1205. beytin şerhinde akl-ı maâdın nefis arslanına ettiği hîlenin, üstü samanla örtülü su gibi olduğu; samanın altında su olduğunu bilmeyenlerin onun içine düşeceği belirtilmiştir (282b, II,1a).

“Su, bir saman çöpünü sahraya götürür; (fakat) su, bir dağı acabâ nasıl götürür?” şeklinde çevrilebilecek olan 1206. beytin şerhinde ise şu açıklamalar yapılmıştır:

Akl-ı selîm sahibi olmayan sefihleri de dünya sevgisi uzun emellerin sahrâsına götürür ve ömürlerini hebâ eder. “Hakk’ın velî kulları dağlar gibidir.” sözünde kastedilenler ise gönül sahibi olan merdân-ı Hudâ ve din ilminde sâbit olan ulemâ-i billahtır. Arzu, hevâ ve mâsivâ düşüncesi suyu, onların büyük ve sağlam dağlar gibi olan sâbit kalplerini hareket ettiremez. Su, dağlar kadar yığılan saman çöplerini bir anda yerinden kaldırıp sahrâlara dağıtır; ama dağları hareket ettirmeye gücü yetmez. Fakat Allah’ın gücünü gör ki dağ gibi olan arslanın gözüne zayıf tavşan saman çöpü gibi görünmüşken akıllı tavşanın hilesiyle arslan yerinden kalktı ve kuyuya düşüp helâk oldu. İnsan da nefs-i emmâre arslanının elinde saman çöpü gibi âciz ve zayıf kalıp onun elinden kurtuluşu imkânsız görünürken Hak Teâlâ’nın yardımı akl-ı maâda refik olduktan sonra zayıflıkta saman çöpü gibi olsa da yüksek dağlar gibi üzerinde olan nefsin ağırlığını atıp kötülükleri emreden nefis arslanını riyâzet kuyusuna düşürür (II,1a).

1207. beyit ve devamında suretin küçüklüğüne ve sayıya değil, keyfiyete bakmak gerektiği mesajı verilir. Bunlardan biri olan: “Bir sinek yarım kanatla korkusuzca Nemrud’un başını yarar.” anlamındaki 1209. beytin şerhinde şu bilgiler verilmiştir:

Yeryüzünde zâlimlerin ilki Nemrud b. Ken’ân’dır ve helâki yarım kanatlı bir sinekle olmuştur. Bu konuda muhtelif rivâyetler vardır. *Ravzatü’s-Safâ* ve bazı meşhur tarihlerde şöyle anlatılmıştır: Hz. İbrâhim, Nemrud’un yaktırdığı ateşin belâsından Hakk’ın yardımıyla kurtuldu. İnatçı Nemrud makam ve servetiyle gururlanarak ilahlık davasından dönmeyip Hz. İbrâhim’i kendisiyle savaşa davet etti. Hz. İbrâhim de

Allah’a yalvarıp Nemrud ve ona tâbî olanları hayvanların en küçük ve en hakir cinslerinden biriyle helâk etmesini diledi. Nemrud, karınca ve çekirge sürüsü gibi kalabalık olan silahlı askerleriyle şehrin dışına çıkıp geniş bir meydana saf bağlayıp durdu. Hz. İbrâhim ise tek başına gelip onun askerlerinin karşısına geçti. Nemrud bu duruma şaşırıp: “Ey İbrâhim, askerin nerede?” dedi. Hz. İbrâhim: “Birazdan Azîz, Kahhâr, Hâlık ve Rab olan Allah, o askeri gönderir.” diye cevap verdi. Bu konuşmanın hemen ardından Allah’ın emriyle sinek ordusu geldi. Önce Nemrud’un bedbaht askerlerinin silahlarını, sonra da etlerini ve kemiklerini yiyip onlardan iz bırakmadılar.

Sa’lebî’nin *Arâisü’l-Mecâlis* adlı kitabında da şu rivâyet yer alır: Nemrud’un saltanatı üzerinden 400 yıl geçtikten sonra Hak Teâlâ ona insan suretinde bir melek gönderdi. Melek, Nemrud’a nasihat edip kötü fiilleri bırakmasını, ilahlık davâsından dönüp tevbe ve Allah’a iman etmesini, aksi takdirde yüce Allah’ın kendisini helâk edeceğini söyledi. Melek üç gün boyunca gelip bu uyarıları yaptı. Nemrud ise inadında ısrar edip: “Cihanda benden başka padişah mı var? Eğer göklerin padişahı varsa ona söyle, askerini göndersin savaşalım.” dedi. Melek de: “Sana üç gün izin. Bütün askerini topla, hazır ol.” diye cevap verdi. O murdar ahmak da üç gün içinde bütün askerlerini savaş âletleriyle donatıp hazırladı, dördüncü gün savaş meydanına çıkıp Allah’ın ordusuyla savaşmaya hazır olarak bekledi. Hak Teâlâ emrederek Nemrud’un üzerine sivrisinek ordusu gönderdi. Bunlar büyük bir siyah bulut gibi olup güneşi örttüler, âlem kapkaranlık oldu. Sonra da Nemrud’un askerlerinin üzerine üşüşüp bütün etlerini yiyerek kemiklerinden başka bir şey bırakmadılar. Bir rivâyette de sivrisinek ordusunun Nemrud’un askerlerinin yüzüne ve gözüne üşüştüğü, tek kişi dahi kalmadan hepsinin darmadağın oldukları anlatılmıştır. Sonra da Hakk’ın emriyle yarım kanatlı bir sinek ansızın Nemrud’un burnundan girip beynine yükseldi ve beynini yemeye başladı. Nemrud’un çığlıkları göklere ulaştı. Bir rivâyette 40 yıl, bir rivâyette 400 yıl, saltanatta geçirdiği süre kadar bu sinek beynine yerleşti. Nemrud baş ağrısına yakalandı ve derdini gidermek için hiçbir çâre bulamadı. Hizmetçileri, yaptırdığı tokmaklarla kafasına vururlardı. Onlar vurdukça biraz olsun rahatlarken vurulmayınca azabı artıyordu. Nemrud’a en büyük iyilik, tokmağı o tâlihsiz başına iki elle vurmaktı. Kim Nemrud’un hizmetine gelse el öpmeden önce yapması gereken iş, Nemrud’un yanında duran tokmağı alıp gücü tükeninceye kadar başına vurmaktı. Kim en uzun süre vurursa Nemrud’un ihsânından en büyük payı da o alırdı. Böylece Hak

Teâlâ 400 yıl onu bu acıyla azaplandırdı ve sonra sivrisinek, beynini tamamen yiyip canını cehenneme ulaştırdı (II,1a-2a).

1210. beyitte düşmanın sözüyle hareket edenin göreceği zarara değinilmiş, 1211. beyitte de “Hâmân’ı dinleyen Firavun’un hâli, şeytanı dinleyen Nemrud’un hâli.” denilerek buna örnek verilmiştir. Şârih ise şu açıklamaları yapmıştır:

Firavun, Âsiye’ye söz vererek Hz. Mûsâ’ya ve Hakk’ın birliğine iman etmeye niyetlendi. Fakat vezîri Hâmân’a danışınca o: “Sen bunca zaman rablık iddia ederken şimdi şerefini ayaklar altına alıp hizmetçin olan birine nasıl tâbî olursun?” diyerek güyâ onun haysiyetini düşünüyor gibi dostça konuşup iman saadetinden mahrum etti. Böylece mânen herkesten çok düşmanlık edip ebedî cehennemlik olmasına sebep oldu.

Şeytan, Nemrud’a insan suretinde göründü ve: “Sen tanrısın. İbrâhim’e uyma!” diyerek saptırdı. O anlayışsız eşek de şeytanın sözüyle kibirlenip Hakk’ın gazabında kahroldu (II,2a).

Cevherü’z-zât’tan şeytana uymanın zararlarını ifade eden üç beyit alan şârih, bu kısmı tamamlayarak diğer beyte geçmiştir. 1212-1221. beyitler de nasihat beyitleri olup bunların ardından bir iç hikâye olan Hz. Süleymân’la Hüdhd’ün kıssasına geçilmektedir. Söz konusu kıssaya geçmeden evvelki beyitlerde şârihin verdiği bilgiler kısaca şunlardır:

Düşman şeker dahi verse zehir bilmek gerektiği ifade edilen 1213. beytin şerhinde âyet ve hadis iktibaslarıyla şeytan ve nefsin insana düşman oldukları belirtilmiştir. Şârih; zikredilen iki düşmanın dost gibi görünerek bazen tembellik, bazen kibir, bazen de riyâyla ibadet telkin ettiklerine ve bu tuzaklara düşülürse âkıbetin cehennem azâbı olacağının unutulmaması gerektiğine vurgu yapmıştır. Ardından da *Cevherü’z-zât*’tan şeytanın ve nefsin insana düşmanlığı, kurdukları tuzaklar ve şeytanın ibadetlerinin Allah indinde hiçbir kıymetinin olmadığı hususlarında sekiz beyit kaydetmiştir (II,2b).

1214. beyitten itibaren ise kazâ gelince gözün bağlandığı, düşmanla dostun ayırt edilemediği belirtilip böyle bir durumda hemen ibadet ve duâ ile Hakk’ın yardımının talep edilmesi ve kahrından lütfuna sığınmak gerektiği ifade edilmiştir (II,2b-3a). Şârih bunların bir kısmında âyet, hadis ve bazı beyit iktibaslarıyla da

destekleyerek özetlenen mânâ etrâfında açıklamalar yapmıştır. Akabinde de bir iç hikâye olan Hz. Süleymân'la Hüdühüd'ün kıssasına geçilmiştir.

2.2.2.5. Süleymân (a.s.) ve Hüdühüd'ün Kıssası

1222-1283. beyitler Hz. Süleymân ve Hüdühüd'ün kıssasına dâir başlık altında olup zikredilen başlığın altında hikâyeye âit alt başlıklar ve bu iç hikâyenin içinde bir iç hikâye olarak Hz. Âdem'le ilgili bir kıssa yer almaktadır. Hz. Âdem'le ilgili kıssaya kadarki bölümde 1222-1254. beyitler bulunmaktadır. İlgili beyitlerin bir kısmı, Hüdühüd kıssasından alınacak hisseye işaret eden nasihat beyitleridir. Kıssanın genel konusu şöyledir:

Hz. Süleymân çadırını kurunca bütün kuşlar hizmetine girmek için gelirler ve hünerlerini arz ederler. Sıra Hüdühüd'e gelir ve Süleymân (a.s.) ona hünerini sorar. Hüdühüd, yüksekte uçarken yerin altındaki suyu görebildiğini söyleyerek ordu için çok önemli olan bu konuda seferlerde kendisini yanında bulundurmasını ister. Hz. Süleymân da bilgi ve hünerini takdir ederek talebini uygun görür. Bu tabloya dayanamayan haset karga söze karışıp Hüdühüd'ün yalan söylediğini, dediği gibi bir hüneri olsa bir avuç toprağın altındaki tuzağı göremeyip yakalanmasının ve kafese tıklmasının mümkün olmadığını söyleyerek Hz. Süleymân'ın zihnine şüphe düşürür. Süleymân (a.s.) da yalan söylediğini ifade ederek Hüdühüd'ü azarlar. Hüdühüd ise Hz. Süleymân'a; kendisine düşmanlık eden karganın sözünü dinlememesini, kendisinin beyânlarının doğru olduğunu, kazâ akıl gözünü bağlamadığı sürece havada iken her tuzağı gördüğünü; fakat kazâ gelince ilmin uykuya daldığını, kazânın hükmünü inkâr eden karganın binlerce akli olsa dahi kâfir olduğunu söyler. Bu kısımdaki beyitlerden şârihin önemli açıklamalarını içerenler hakkında aşağıda bilgiler verilmiştir:

1223-1224. beyitlerde kuşların dilini bilen Hz. Süleymân'la kuşların konuşup aynı cins gibi anlaşmalarından bahsedilmiş; 1225. beyitte de aynı dili konuşmanın yakınlık ve bağ olduğu, yabancılar arasındaki kişinin ise hapsedilmiş gibi olduğu ifade edilmiştir. Şârih de bu kısımdaki açıklamalarında Mevlânâ'nın aynı dili konuşmaktan kastının Hudâ'nın sırlarına mahrem olan ârifler, nâmahremden kastının ise Allah'tan ve muhabbetullahtan uzak câhiller olduğunu belirtmektedir (II,3b). Nitekim 1226. beyitte birçok Hintli ve Türk aynı dili konuşurken iki Türk'ün yabancı

gibi olabileceği söylenerek şârihin bahsettiği hususa işaret edilmiştir. Bu kısımda Abdullâh Efendi, tanışıklığın ruhlar âlemine dayandığını bildiren bir hadis de iktibas etmiştir (II,3b).

1227-1228. beyitlerde gönül birliğinin aynı dili konuşmaktan daha etkili olduğu; sözsüz, işaretsiz ve yazısız tercümanlık yaptığı belirtilir. 1228. beytin şerhinde şu açıklamalar görülmektedir:

Yani: “Hâl dili kâl dilinden daha etkilidir.” fehvâsınca ârifler önce hâl diliyle hâllerini ortaya koyarlar; daha sonra gerekirse kâl diliyle de dolaştıkları makamları teşbih ve temsiller yoluyla anlatırlar. Ehl-i kâl bunları anlayamadığı gibi makâmât erbâbı çok kişi de idrakte âciz kalır. Bir kimse tasavvufun dilini ilmen iyice öğrense; fakat zevkten nasipsiz olsa derûn sırrından gâfildir. Bildiği ıstılahlar bu kişiyi kurtarmaz ve evliyânın sözleri altında saklı olan Muhammedî hakikatin nurundan nasibi olmaz. Hakikatte aynı dili konuşanlar, mahrem-i şühûd-ı vech-i cemâl ve hem-dem-i nesîm-i kurb-ı visâl olanlardır. Mevlânâ bu beyitlerde hem-demlik ve mahrem olmayı tarif ettikten sonra kıssaya geri döner (II,4a).

1229-1241. beyitlerde Hz. Süleymân’ın kendilerini hizmetine kabul edip vazife vermesi için kuşların hünerlerini beyân etmeleri, Hüdhüd’ün de mârifetini söylemesi ve kabul görmesi anlatılmaktadır. Hz. Süleymân’ın seferlerde orduya su bulma konusunda Hüdhüd’ü görevlendirdiğini belirttiği 1241. beytin şerhinde Abdullâh Efendi şu hususlara değinmiştir:

Bu beyitte hükûmet erbâbına hisse şudur: İdâreci ne kadar güç, makâm ve akıl sahibi olursa olsun; sureten değersiz ve âciz görünseler dahi bilgili ve mahâretli kişilere görev vermelidir. Zîrâ insanlar medenî yaratılışlı olup birbirlerine muhtaçlardır. Her makamı ve görevi ehline verip ehliyetsiz kişilere mevkî vermekten kaçınmak lâzımdır. Hz. Peygamber: “İş, ehil olmayana verildiği zaman kıyâmeti bekle.” buyurmuştur. Öyleyse bir işi liyâkatsiz olana vermek kıyâmetin alâmetlerindendir. Büyük kıyâmetin şartlarından olmasa dahi bir devletin kıyâmetinin ve çöküşünün sebepleri; makamları liyâkatsizlere vermek, idârecileri sık sık değiştirmek, akli noksan olanların sözünü tutmak, nefsine göre yaşayanlarla muhabbet edip eğlence meclislerinde zevk ederek halka yüzünü göstermemek; fakirler, zayıflar ve yönettiği halkı huzûruna getirmeyip halka yapılan zulümleri kendi dinlememek, rüşvet almak ve torpille makam vermek, gösterişi ve para yiyenleri çoğaltıp geliri masrafından az olmaktır. Zîrâ zulüm, gelirin

azlığından ortaya çıkar. Sultanın yardımcılarının devlet hazinesine hıyânetleri, aşırı derecede tantana ve şöhrete düşmelerindendir. Âlimlerin lisanlarını doğru söz söylemekten alıkoyan ise makam, dünya sevgisi, hırs ve açgözlülüktür.

Devlet idârecisi herkesin hâline vâkıf olup hiç kimsenin haddinin dışına çıkmasına izin vermemelidir. Kendisi de Hakk'ın kurallarına uyup bütün gücünü Allah'ın koyduğu sınırların muhâfazası için harcamalı, fakirlere ve sâlih kişilere muhabbet etmeli; adâleti kendine şîâr edinerek fakir, sâlih, evliyâ ve asfiyânın gönüllerine girip millet için canlarından daha sevgili hâle gelmelidir. Hatta herkes ona ister istemez hayır duâ etme durumunda olmalıdır. Böyle idârecilerin ömürleri uzun, devletleri ve saltanatları devamlı ve istikrarlı olup dünya ve âhiret padişahlığını bulurlar. Bunun tersi olan idârecilerin ömürleri kısa, kendileri yoldan sapmış, devletleri de kısa sürede berbat olur.

Bu beytin Hak yolunda giden sâdık âşıklara hissesi ise şudur: “Hepiniz çobansınız ve sürünüzden (idâreniz altındakilerden) sorumlusunuz.” hükmünce herkes kendi vücut memleketine padişaktır. Hüdhüd ve Hz. Süleymân kıssasında anlatılmak istenen şudur: Beden sarayında kalp makâmı üzerine otağ kurulup ruh, sultan mahalline oturduğunda zâhirî ve bâtınî beş duyu ile bedenî ve rûhî kuvvelerin hepsi ruh tahtının önüne gelip el bağlayarak hizmete lâayık olmak için hünelerlerini arz ederler. Hüdhüd’le kastedilen akıldır; o da kendini padişah olan ruha arz edip âyetle “Her canlı şeyi sudan yarattık.” (Enbiyâ, 30) buyrulduğu üzere su esas olduğu için: “Ey vücûdun Süleymân’ı! Ben tabiatın alçak toprağından kanat açıp tecerrüd semâsına yükselince beşerî arzın kesâfeti bana perde olmaz. Her şeyin aslının neye dayandığını, ilim ve bilgi suyunun nereden kaynadığını görürüm. Sen hasseler ve kuvvetler askerleriyle nerede konaklasan helaklerine sebep olan mâsivâ sevgisi susuzluğunu muhabbet, mârifet, ilim ve hikmet suyuyla izâle edip onları uzun emeller sahrâsında helâk olmaktan korurum. Yani seferde ve hizada yanında çok gerekliliyim.” dedi. Ruh da aklın hünelerini dinleyince kendisine uygun bir yoldaş olduğunu bilip onu hizmetine kabul etti. Fakat hikâyede kargayla temsil edilen vehim kuvveti, aklın bu hünelerini kıskanıp: “Mâdem bu kadar mârifetli, fikir ve nazar yeminin altındaki kazâ ve kader tuzağını niçin görmez?” diyerek karşı çıktı. Akıl ise onu aşağıdaki beyitlerle susturdu (II,4b-5b).

Bu açıklamaların ardından: “Hüdhüd’ün iddiasına karganın itirazı” alt başlığına geçilmiştir. 1242-1247. beyitler bu kısımda yer alır. 1245. beytin şerhinde Abdullâh Efendi; Hüdhüd’den muradın gizli İlâhî sırlara ve iç hâllere vâkıf olan keşf ve şühûd

ehli, kargadan muradın ise evliyânın keşiflerini ve hâllerini inkâr eden bazı inatçı ve münkirler olduğu yorumunun uygun olduğunu belirtir (II,6a).³²⁵

Diğer alt başlık: “Hüdhüd’ün karganın itirazına cevap vermesi”dir. 1248-1254. beyitler bu kısımda bulunur. “Kazâ hükmünü inkâr eden karga, binlerce aklı olsa da kâfirdir.” anlamındaki 1250. beytin şerhinde şu bilgiler verilmiştir:

Çeşitli fırkaların benimsedikleri yolu ve her birinin hatalı esaslarını bilen, Muhammedî hakikatin kâmil vârisidir. Şühûd erbâbı, varlık sırlarına ve yaratılış mertebelerinde gizlenmiş olan mânâ suyuna vâkîf olduklarını söyleyince evliyânın kerâmet ve keşiflerini inkâr eden inatçılar: “Eğer keşif güçleri olsaydı kazâ ve belâyı da görüp zelle tuzağına yakalanmazlardı. Demek ki keşif ve şühûdları gerçek değil, sadece kuru laf.” derler. Muhammedî hakikatin vârisleri de bunları susturmak için âriflere ve mükâşiflere imtihan tarikiyle: “Bu itiraza cevap nedir?” diye sorarlar. O marifet hüdhüdleri, ârifler ve muvahhidler de: “Karga karakterli Kaderiyye ve Mu’tezile kazâ ve kaderi inkâr etmişlerdir. Binlerce akılları da olsa hakikati örtüyorlar.” diye cevap verirler.³²⁶ (II,6a)

1251. beytin şerhinde Kaderiyye konusuna genişçe değinilmiştir. Şirkin mânevî necâset olduğunu söyleyen şârih, hadis ağırlıklı olmak üzere yaptığı iktibaslarla da destekleyerek hayrın ve şerrin yaratıcısının Hak Teâlâ olduğuna iman etmeyenlerin mü’minler zümresinden olamayacağını belirtir. Ayrıca Kaderiyye’yi tekfîr etmeyenlerin ehl-i kible olmaları sebebiyle etmediklerini; tekfîr edenlerin sebebinin ise Allah’tan şer sâdır olmayacağını söyleyerek şer fiilleri kulun yarattığını savunmaları ve mecûsîler gibi Hakk’a ortak isnat etmeleri olduğunu belirtmekte ve şu hususlara değinmektedir:

Kazâ, ezelden ebede meydana gelecek hâllere cârî olan hükm-i küllî-i icmâlî-i İlâhî’dir. Kader ise kazâ hükmünün varlıklar üzerine tafsîlî suretlerle belli vakitlerde gerçekleşmesidir. Şirk ihtiva eden Senevî ve Kaderî inançlarından sende de olursa derûnun şirk pisliklerinin mahalli olup dilin ve inancın bâtınî cenâbet pislğiyle fâhişelerin ferî gibi olur, sonunda da cehennem azâbında perişan olursun. Ey gâfil ve inancı bâtıl kişi! Kendini bâtınî pisliklerden temizlemek için tevbe âhının ateşi ve

³²⁵ Bu te’vîlin Ankaravî’de de bulunduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla Abdullâh Efendi isim vermemiş olsa da bu yorumun uygunluğunu belirtirken Ankaravî’ye işaret ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 579.

³²⁶ Bu beytin şerhinde de Ankaravî’den istifade edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 580.

derun sadâkatinin yakıcılığıyla sîne hamamını ısıt. Göz çeşmenden akan kanlı gözyaşlarıyla gusledip tevhid ve imanın tatlı suyu ile zevk ederek vicdânın tertemiz şarabından iç; şirk, sapkınlık, küfür ve isyan hastalıklarından kurtul. Böylece sen de keşf ve şühûd erbâbı zümresine katılırsın.³²⁷ (II,6b)

1254. beyitte kazâyı inkâr edenin bu inkârının da kazâdan olduğu belirtilmiştir. Şârih de herkesin iyi veya kötü bütün işlerinin kazâ-yı Îlâhî ile olduğunu ifade etmiş ve *Cevherü’z-zât*’tan kazâyâ dâir sekiz beyit almıştır. Bu beyitlerin son ikisinde bir sonraki başlık olan Hz. Âdem’in kıssasına atıf vardır. Özenle seçildiği anlaşılan söz konusu iktibas, belirtilen hususiyetiyle dikkat çekici bir örnektir (II,7a).

2.2.2.5.1. Hz. Âdem’in Kıssası

“Hz. Âdem’in kıssası ve kazânın onun gözünü açık yasağa uymaktan ve te’vili terkten bağlaması” başlıklı kıssa, Hz. Süleymân’la Hüdhüd’ün hikâyesinde geçiş yapılan, iç hikâyenin içinde bir iç hikâye olarak yer alır. Hüdhüd’ün aktardığı bu kıssa, başlıktan anlaşılabacağı üzere kazânın hükmünü icrâ etmesi üzerinedir. 1255-1275. beyitler söz konusu hikâyeye ve ondan alınacak hisseye dâirdir. Abdullâh Efendi beyitlere geçmeden önce başlığı da mufassal olarak şerh etmiştir. Bu kısımda şu hususlara değinilmiştir:

Açık ve belli yasakla kastedilen, âyette buyrulan: “Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zâlimlerden olursunuz.” (A’raf, 19) emridir. Te’vili terk etmek de yasağı gözetmekle ilgilidir; zîrâ Hz. Âdem te’vil yoluna giderek cennetten çıkarılmıştır. Ey Âdemoğlu! Babanla annenin kıssasını dinle. Allah, Kur’ân-ı Kerîm’de şöyle zikreder: “Biz: ‘Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada istediğiniz yerde cennet nimetlerinden bol bol yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de zâlimlerden olursunuz.’ dedik.” (Bakara, 35). Âyetteki “nehy”in yemenin öncesinde olan yaklaşmayla alâkalı olması yasağın mübâlağası ve yemenin haramlığı içindir. Yani: “Yerseniz nefsinize zulmetmiş olursunuz.” demektir. Yasak ağaç konusunda ihtilâf olunup bazıları: “İlim ağacıydı. Kim ondan yerse çok şey bilirdi.” derken bazıları: “Yiyenden pislik ve necâset ortaya çıkardı.” bazıları da: “İncir ağacıydı.” demişlerdir. Ayrıca Saîd b. Cübeyr üzüm ağacı derken İbn Abbâs ve müfessirlerin çoğu buğday ağacı olduğunu söylemişlerdir (II,7a-7b).

³²⁷ Bu beyitte de Ankaravî etkisi görülmektedir; fakat Abdullâh Efendi’nin sanatlı üslûbu Ankaravî’de yoktur. Krş. Taştan, a.g.t., s. 581.

Şârih bu kısımda *Envâru't-Tenzil*'den kısa bir Arapça iktibas yapmıştır. Bu alıntıda Beyzâvî, Kur'ân'da verilen meyve örneğinde asıl maksadın meyvenin mâhiyeti olmadığına işaret ederek âyetle hangi ağaç olduğu belirtilmediği için meyve konusunda sâbit bir beyanda bulunmamayı doğru bulmaktadır. Akabinde *Garâibu'l-Kur'ân*'dan da yine Arapça olarak uzunca bir iktibas mevcuttur. Bunun konusu Hz. Âdem'e yoldaş olarak Havvâ'nın yaratılması ve dünyaya gönderilmeden önceki ahvallerine dâirdir. Zikredilen alıntıdan sonra Türkçe olarak şu bilgiler kaydedilmiştir:

Âdem cennette kendi cinsinden kimseyi göremeyince yabancılık çekti. Allah'ın emriyle uykusu geldi ve o uyurken Hak Teâlâ onun sol kaburga kemiğinden Havvâ'yı yarattı. Âdem uyanınca baş ucunda kendi cinsinden çok güzel ve gencecik birini oturmuş gördü. Havvâ'ya: "Ey servi boylu güzel! Sen kimsin?" diye sordu. Havvâ: "Eşinim. Allah benimle huzûra ve sükûnete eresin diye beni yarattı." dedi. Melekler Âdem'in ilmini imtihân edip: "Bu kimdir?" diye sordular. Âdem: "Kadındır." dedi. İsmi sordular: "Havvâ'dır." dedi. "Havvâ isminin verilme sebebi nedir?" dediler. "Haydan yaratılmasıdır." dedi. "Havvâ'yı seviyor musun?" dediler. "Evet." dedi. "Ey Havvâ! Sen Âdem'i seviyor musun?" diye sordular. "Sevmiyorum." dedi. Oysa Havvâ'nın muhabbeti Âdem'in muhabbetinden fazlaydı; fakat doğruyu söylemedi (II,7b-8a).

Bu menkabevî mâlûmatın ardından hadîs-i şerif de içeren Arapça bir metin kaydedilmiş ve ardından şu bilgiler verilmiştir:

Melekler Havvâ'yı Âdem'e salavat mehriyle nikâhladılar. İkisi birbirine mûnis olup cennette bol nimetlerle istedikleri gibi yiyip içerek yaşıyorlardı; fakat buğday ağacı kendilerine yasaklandı. *Tefsîr-i Yezîdî*'de âyetteki: "Ey Âdem! Sen ve eşin beraber cennete yerleşin." (Bakara, 35) ifadesinin Mu'tezile'yi redde açık kanıt olduğu yazılıdır. Çünkü Mu'tezile mensupları cennetin henüz yaratılmamış olduğunu söylerler. Öyle olsa âyetle bu ifadeler olmazdı. Mu'tezile: "Zikredilen ağacın Âdem'le Havvâ'ya yasaklanması cennette değil de dünyada bir yerde olduğunu gösterir; çünkü cennette yasak yoktur." derler. Ehl-i Sünnet ise: "Cennette vildân ve gılmân da vardır; fakat onların faydalanmaları haramdır. Bu da onun gibidir." cevâbını verir. Yine Mu'tezile der ki: "Kasıt cennet olsaydı Âdem orada emir ve yasakla mükellef olmazdı." Buna da şöyle cevap vermişlerdir: "Dünya teklif yeriye çocuklar ve deliler gibi bazı kişiler mükellef değildir. Cennetin de umûmen değil, sadece Âdem

için Allah'ın bildiği belirli bir vakitte teklif yeri olması mümkündür. Hakk'a hiçbir şeyin hesâbı sorulamaz ve o istediğini yapar." Mu'tezile der ki: "Cennet üzüntü yeri değildir. Âdem ise belâ ve üzüntü yaşadı." Cevap şöyledir: "Allah'ın iki zıddı bir arada bulundurması acâyip değildir; zîrâ dilediğine gücü yeter. Meselâ ateş, yakıcı olmasına rağmen İbrâhim'i yakmadı; ona serin ve selâmetli oldu. Âdem'in cennette yaşadığı nimet içindeki mihnet de ateşteki gibidir. Bundaki gizli mânâ ise mü'min kulun mihnette ve elemde ümitsiz olmaması, nimette ve rahatta da emîn olmaması gerektiğidir." Yine Mu'tezile: "Cennet, sevap yurdu olan cennet olsaydı Âdem ondan çıkmazdı." der. Buna da şöyle cevap verilir: "Cennetten çıkmayan, cennete sevapla girendir. Âdem sevapla girmedir." (II,8a-b)

Bu bilgilerin ardından şârih, Nîsâbûrî tefsirinden cennetle ilgili uzun bir Arapça iktibas yapmıştır. Sonra da şeytanın Hz. Âdem'i ve Havvâ'yı kandırması hakkında bazı menkabevî rivâyetleri aktarmış, konuya dâir bilgiler vermiş ve çeşitli alıntılarla anlattıklarını desteklemiştir. Bu kısımda yasak meyveyi öncelikle Havvâ yemesine rağmen bir şey olmamışken Âdem yiyince cezâyâ uğramalarını da şöyle açıklanmıştır:

Âdem önder konumunda olup Havvâ'nın da aslı idi. Havvâ ise raiyyetti. Önder ve asıl olan salâh üzere olursa raiyyetten ne kadar fesat zuhûr ederse etsin idârecinin doğruluğunun bereketiyle yönetilenlere zarar gelmez (II,9a).

Şârih, tahkîk erbâbının yasak ağaçla kastın muhabbet ağacı olduğu görüşünü de belirtip onların düşüncelerini aktarmış ve yine iktibaslar eşliğinde açıklamalar yapmıştır (II,10a-10b). Bunların ardından da beyitlere geçilmiştir.

1255-1258. beyitlerde Allah'ın Âdem'e isimleri öğretmesi sebebiyle Hz. Âdem'in ilmine, neye hangi ismi verdiyse tastamam ona uygun olmasına, sonunda mü'min olacak olanın da kâfir olacak olanın da önceden ona âşikâr edilmesine değinilmiştir. 1256. beytin şerhinde verilen bilgiler kısaca şunlardır:

Her şeyin ilmi Âdem'e açıldı. Yani Allah, Âdem'e bütün eşyânın isimlerini ve isimlenenlerin hakikatlerini bildirdi. İnsan; eşyânın suretlerini, mânâsını ve hakikatlerini bilmek için ahsen-i takvîmde yaratılmış ve her bir şey için gerekli idrak âletleriyle donatılmıştır. Bunlar meleklerde dahi yoktur. Nitekim eşyânın isimleri meleklerle bildirilmediğinden Âdem'in ilmi meleklerin ilmine üstün gelmiştir (II,10b-11a).

1258. beytin şerhinde ise şu bilgiler verilmiştir:

Hız. Âdem dünyaya inince bir gün Cebrâil gelip Âdem'in arkasını sıvazladı ve bütün zürriyeti onun kürek kemiğinden dışarı çıktı. Allah, onlardan ahd alıp: "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" (A'raf, 172) buyurdu. Bazıları ikrar, bazıları inkâr etti. O güne yevm-i mîsâk derler. Küfür yolunda gideceklerin zerreleri Âdem'in solunda, âkibeti hayır olanlarınkı ise sağında saf bağladı. Hak Teâlâ, zürriyetinin hepsini bütün özellikleriyle Âdem'e tanıttı. Hız. Âdem soluna bakınca kâfirleri yüzü siyah görüp üzüldü, sağına bakınca mü'minleri ay gibi bir yüzle görüp mesrûr oldu. Her birinin hususiyetlerini görüp mü'min dediği mü'min, kâfir dediği sonunda kâfir oldu (II,11a-b).

Mufasssalar açıklanmış olan: "Sen her şeyin ismini bilgi sahibinden işit. Alleme'l-esmâ remzinin sırrını dinle." anlamındaki 1259. beytin şerhinde Allah'ın Hız. Peygamber'in vârisleri olan kâmil zâtlara da her şeyin isim ve sıfatlarının hakikatlerini bildirdiği, bu zâtların keşf ve şühûd sahibi kişiler oldukları belirtilmiş, Müeyyidüddîn Cendî'nin *Füsûs Şerhi*'nden ve İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sinden bu hakikati ifade eden kısımlar kaydedilerek anlatılanlar desteklenmiştir. Sonrasında Abdullâh Efendi şu hususları vurgulamıştır:

Ey kâbiliyetli tâlib! Sen de mürşid-i kâminden bir vesîle iste ve onunla Muhammedî velâyetin ışığına mazhar olup kâmil insan olma yolunda ilerle. "Zamanımızda böyle mürşid nerede bulunur? Hadi bulundu diyelim, biz bu mertebelere nasıl ulaşırız?" diyerek tembellik etme. Allah'ın kudretine hiçbir şey zor gelmez. "Kim bir şeyi ister ve isteğinde ciddî olursa (çaba gösterirse) onu elde eder." buyrulmuştur (II,12a).

Bu sözlerinin ardından yine İbn Arabî'den daha önce aldığı kısmın devamı mâhiyetinde Arapça bir metin kaydeden şârih, mürşid-i kâmile hizmetin önemini de vurguladıktan sonra diğer beyte geçmiştir (II,12a).

1260. beyitte bizlerin her şeyi zâhirine göre isimlendirdiğimiz, yaratıcı olan Allah'ın ise hakikatlerine göre isim verdiği belirtilmiştir. 1261-1264. beyitlerde Hız. Mûsâ'nın nezdinde adı "asâ" olan şeyin Allah indinde "ejderhâ" olması, İslâmiyete girmeden önce Hız. Ömer'e "putperest" denirken elest bezminde nâmının "mü'min" olması, bizim için adı "meni" olan şeyin yaratıcı olan Hak Teâlâ katında "beden" olması örnekleri verilmiştir. Şârih de çeşitli iktibaslarla asıl olanın ilm-i İlâhî'deki

durum olup isimlerin eşyânın hakikatinden ibaret olduklarını, hakikatlerin ise değişmediğini, Hz. Âdem'in öğrendiklerinin de işte bu hakikatlerin isimleri olduğunu beyân etmiştir (II,12b-13a).

1265-1266. beyitlerde Hak Teâlâ indinde hakikatte nâmımız neyse âkıbetimizin de o olacağı, insana sonuna göre isim verildiği; 1267-1268. beyitlerde Hz. Âdem'in gözünün pak nurla gördüğü ve isimlerin hakikatinin ona âşikâr olduğu, meleklerin de onda Allah'ın nurlarını bulunca secdeye kapanıp hizmetine koştukları ifade edilmiştir. Manzum ve mensur iktibaslarla mufassal açıklamalar bulunan 1268. beytin şerhinden bazı bilgiler şunlardır:

Hak Teâlâ, Âdem'in fitrat hamurunu kudret eliyle yoğurup Rahmân sureti üzere tasvir ettikten sonra ona ruhundan üfledi ve halifelik tahtına oturttu. Sonra: “Orada fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?” (Bakara, 30) diyen meleklerin Âdem'in değerini ve faziletini görmeleri için Cebrâil ve Mikâil'e Âdem'in tahtını götürüp gökleri gezdirmeleri yönünde İlâhî emir geldi. Onlar da Hz. Âdem'e yedi semâyı dolaştırdılar. Ardından Âdem'in tahtını yüce arşın yanına koyup onu övdüler. Sonra da bütün melekler Allah'ın emriyle tahtın etrafına toplandılar ve Âdem'i hayrân olarak seyrettiler. Allah'ın cemâl nuru Âdem'in yüzünde tecelli etti. Bütün meleklerle ona secde etmeleri emredildi ve hepsi itaatle secde ettiler. Melekler nurdan yaratılmışlardır. İtaat ve inkıyad, nurun özelliklerinden olduğu için Âdem'e secde ettiler. Ateşten yaratılan İblis ise kibirlendi ve secde etmedi; çünkü kendini büyük görmek de ateşin özelliğidir (II,13a-14a).

Şerhin son kısmında Rûzbihân Baklî'nin tefsirinden meleklerin secdesinin ve İblis'in isyânının sebeplerine değinilen Arapça bir metinle *Cevherü'z-zât*'tan İblis gibi kibir batağında olmayıp Hz. Âdem gibi Hakk'a yakarmak gerektiği ifade edilen üç beyit alınmıştır (II,14a).

1269-1275. beyitlerde Mevlânâ, Hz. Âdem'i ne kadar övse de âciz kalacağını; fakat bunca ilmine rağmen kazâ geldiğinde Hz. Âdem'in bir yasağın bilgisinde hataya düştüğünü, kendine geldiğinde ise hemen istiğfar edip Allah'a sığındığını belirtmiştir (II,14a-b). “‘Rabbimiz, biz kendimize zulmeyledik.’ dedi, vâh eyledi. Yani zulmet geldi ve yol kayboldu.” anlamındaki 1275. beytin şerhinde:

Bu beyit A'raf sûresinin 23. âyetine işarettir. Yani Âdem ve Havvâ üzüntü ve pişmanlıkla tevbe ettiler; Allah da tevbelerini kabul eyledi. Müfessirler Hz. Âdem'in kabul gören niyâzının ne olduğu konusunda ihtilâf etmişlerdir (II,14b).

diyen Abdullâh Efendi, Arapça ve Türkçe olarak yaptığı çeşitli iktibaslarla sözünü ettiği görüşlere dâir örnekler vermiştir. Bu kısımda Attâr'ın *Heylâc-nâme*'sinden de 12 beyit alınmıştır (II,14b-15a).

2.2.2.5.2. Hz. Süleymân'la Hüdhdüd Kıssasına Dönüş

Çerçeve hikâyeye dönülmeden önceki birkaç beyitte ayrı bir başlıkla belirtilmeden tekrar Hz. Süleymân'la Hüdhdüd hikâyesine rücû edildiği, hikâyeden çıkarılacak hisseye dâir de sözler söylenip bir toparlama yapılarak çerçeve hikâyeye dönüldüğü görülmektedir. 1276-1283. beyitler mezkûr mâhiyettedir.

1276. beyitte Hüdhdüd'in dilinden kazânın güneşi örten bir bulut gibi olduğu, arslan ve ejderhâyı fâre gibi yapabileceği söylenerek Hz. Süleymân'la Hüdhdüd kıssasına dönüldüğü anlaşılmaktadır. 1277. beyitte de Hüdhdüd, Allah'ın hükmü altında tuzağı görmezse bu konuda câhil olanın sadece kendisi olmadığını söyleyerek İlâhî hüküm göstermemeyi dilerse bu durumun herkes için geçerli olduğuna işaret eder. 1278. beyitten itibaren ise kendi aczini bilerek Allah'a yakarmanın lüzûmu, kazâdan dolayı karanlığa düşenin ümitsiz olmaması gerektiği, zîrâ Allah'a niyâz edip yalvarması sonucunda yine kazâyı aydınlığa çıkacağı ifade edilmiştir (II,15a-b). 1283. beyitte: “Bu sözün sonu gelmez, vakit gecikti. Sen arslan ve tavşanın hikâyesini dinle.” diyen Mevlânâ, tekrar çerçeve hikâyeye dönmüştür (II,16a).

2.2.2.6. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

“Kuyunun yakınına gelince tavşanın arslandan ayağını geri çekmesi” başlığıyla çerçeve hikâyeye dönülmüştür. 1284-1317. beyitler bu başlık altındadır. 1284-1287. beyitlerde kuyunun yanına varınca tavşanın ayağını geri çekmesi, arslanın ona bu hareketinin sebebini sorarak ileri gelmesini söylemesi, tavşanın korku dolu bir hâle bürünerek arslana elinin ayağının yerini dahi ayırt edemediğini söyleyip yüzünün sarılığına bakarsa ne durumda olduğunu göreceğini ifade etmesi anlatılır (II,16a).

1288-1316. beyitler nasihat ve hisse beyitleridir. 1288-1293. beyitlerde sîmânın tarif edici oluşuna, rengin ve sesin bildirici özelliğine, yüzün renginin gönlün hâline

işaret olduğuna değinilmiştir. Abdullâh Efendi çeşitli iktibaslarla da destekleyerek bunları açıklamıştır. Meselâ 1290. beytin şerhinde: “Kişi söz söylemeye başlayınca ilim ve mârifet mi, yoksa dünya işleri ve mânâsız lafızlar mı tekellüm ettiği bilinir.” diyerek Mevlânâ’nın, ulemâ-i billâh olan âriflerin inciler yağdıran sözlerinden ilim kapısının açıldığına işaret edip câhillerin ve dünya ehlinin faydasız sözlerini de Lokman sûresinin 19. âyetinde belirtildiği üzere eşek sesine benzettiğini belirtmiştir (II,16b). “Kırmızı yüzün rengi şükür sesidir; sarı yüz rengi ise sabır ve zorluğa işarettir.” anlamındaki 1293. beytin şerhinde yer alan bazı bilgiler ise şunlardır:

Yüzün sarı olması zorluk ve sıkıntının isâbet ettiğine işarettir. Meselâ dünya erbâbı, zâhirî nimetlerin sona ermesi ve görünüşte zorluk olan şeylerin isâbet etmesi sebebiyle korku ve dehşete kapılır, yüzleri sararır. Hak âşıkları ise insan tabiatından kaynaklanan durumlarla tertemiz gönül aynalarının cilâsı zarar görüp tozlanır ve bu sebeple aşk ateşinin sıcaklığı biraz azalarak nefsin soğukluğu zâhir olursa bunu en büyük felâket olarak görürler; hangi zelleden dolayı bu zulmeti yaşadıklarını sorgulayıp gamlanırlar ve Allah’ın azametinin haşyetiyle sonbaharda sararan yaprak gibi sararırlar. Akl-ı maâdî temsîl eden tavşan da “Nefs-i emmâre arslanının elinden nasıl kurtulsam ve bir hîleyle onu riyâzet kuyusuna düşürsem?” diye titreyip sararıyordu (II,16b-17a).

1294-1296. beyitlerde tavşan; kendisine eli ayağı kesip yüzün rengini gideren, neye isâbet ederse kıran, ağaçları kökünden koparan, bütün mahlûkâtın ona mağlup olduğu şeyin geldiğini söylemektedir. 1294. beytin şerhinde şârih şu nasihatlerde bulunur:

Servet ve kuvvetinle gururlanma ve sevinme; zîrâ lezzetleri yıkan ölüm, senin yüzünün rengini soldurup kuvvetten eser bırakmaz; sıcaktan soğuktan sakınıp nimet, huzur ve rahat içinde yaşattığın bedenini pis bir leş, yılan ve karınca azığı eder (II,17a).

1297-1309. beyitler de nasihat ve hisse beyitleri olup ikbâl ve idbârın sadece cüz/parça mesâbesindeki insan gibi varlıklar için değil; onlara göre küll olan dünya için de geçerli olduğu, onun bazen yeşillere bürünüp bazen soyunduğu belirtilip güneşin, ayın ve yıldızların değişen hâllerine temâs edilmiştir. Ayrıca zemînin zelzeleyle sıtmaya tutulmuş gibi titremesine ve birçok dağın parça parça olmasına, ruhun kardeşi gibi olan suyun bir göle hapsolunca acılaşıp bulanıklaşmasına, kibirli

ateşin sonunu bir rüzgârın getirmesine değinilip feleğin hâlinin de evlatlarının hâli gibi olduğu, onun da diğer unsurlar ve insan gibi değişip dönüştüğü, bazen en aşağıda bazen ortada bazen de en yüksekte olduğu, mutluluğun da üzüntülerin de bölük bölük bulunduğu belirtilmiştir (II,17a-19a). Şârih de bunların kimisinde muhtasar kimisinde mufassal açıklamalarda bulunarak şerhini yapmıştır. Örneğin 1299. beytin şerhinde şu hususlara değinilmiştir:

Basîret ve idrak sahibi kişiler her şeyin sona erdiğini görünce kendilerinin âkıbetlerini de düşünüp ebediliğin sadece bütün mahlûkâtın yaratıcısı olan Allah’a mahsus olduğunu anlarlar. Zîrâ âyette buyrulduğu üzere bütün bu tebeddül ve tegayyürlerde aklını kullananlar için dersler vardır (Câsiye, 5). (II,17b)

1310. beyitte âlemin bir nüshası gibi olan insana seslenilmiş ve kendisindeki değişimlere bakarak diğer mahlûkâtın durumunu anlaması söylenmiştir. Şârih de bütün varlıkların babanın sulbünden annenin rahmine, oradan dünyaya gelip ömrü bitene kadar hâlden hâle geçen insan gibi değişim ve dönüşümler yaşadığını, hiçbir yaratılmışın bu durumun dışında kalmadığını belirtmiştir (II,19a). 1311-1312. beyitlerde de bu konuya devam edilmektedir.

“Koyunun kurttan ürküp kaçması şaşılacak bir şey değildir; şaşırtıcı olan, koyunun kurda gönül bağlamasıdır.” anlamındaki 1313. beytin şerhinde ise şu açıklamalar yapılmıştır:

Kurtla kastedilen, bu fânî dünyadır. Onda yaşayanlar mezbahaya gelmiş koyunlar gibi kesilmekten kurtulamayacaklardır. Öyleyse kalpten dünyanın sevgisini çıkarmak hiç de şaşılacak bir iş değildir. Şaşırtıcı olan, bu merhametsiz ve vahşî kurt gibi olan dünyaya gönül bağlayıp asıl maksattan mahrum olmakla kendini helâke sürüklemektir. Diğer bir anlam şöyledir: Dört zıt unsurun bir araya gelmesi koyun ve kurda benzetildiğinde insanın sakâmeti ve ölümü tuhaf değildir; çünkü zıtların birbirinden ayrılması doğaldır. Şaşırtıcı olan, zıtlar birleşmezken anâsır-ı erbaanın birleşmesidir (II,19a).

1314-1316. beyitlerde de Allah’ın zıtların uyumunu sağlamasıyla varlıkların ayakta durdukları ve insanın yaşamını idâme ettirebildiği belirtilmiştir. 1317. beyitte ise tekrar tavşan konuşturulmuş ve mezkûr nasihatvârî sözlerle geri kalma sebebini

arslana söylediği ifade edilmiştir (II,19b). Ardında da “Arslanın, tavşanın ayağını geri çekmesinin sebebini sorması” başlığına geçilmektedir.

1318-1324. beyitler, zikredilen başlık altındadır. 1318-1319. beyitlerde arslan, tavşanın geri çekilmesinin hakiki sebebini öğrenmek istediğini söyler. Tavşan da bahsettiği arslanın o kuyuda yaşadığını, böylece âfetlerden korunduğunu belirtir. 1320. beyitte akıllı olanın kuyunun dibini seçtiği, zîrâ halvette gönül huzuru olduğu; 1321. beyitte de kuyunun karanlığının halkın zulmetinden daha iyi olduğu, halkın ayağını tutan kişinin başını kurtaramayacağı ifade edilir (II,19b-20a). Bu nasihat ve hisse beyitlerinin ardından 1322-1324. beyitlerde hikâyenin anlatımına devam edilmektedir. Arslan, kendisinin açacağı yaranın o arslanı kahredeceğini söyleyerek tavşana cesâret vermeye çalışır ve gelip arslan kuyuda mı diye bakmasını söyler. Tavşan da ancak kendisini kucağına alırsa cesâret edip bakabileceğini belirtir. Bu başlık altındaki beyitlerden önemli açıklamalar içeren iki tanesiyle ilgili bilgiler şöyledir: 1319. beytin şerhinde;

Yani riyâzet kuyusu ve ismet ü hidâyet kalesinde duran, mârifet ormanının arslanları mesâbesindeki nefs-i mutmainne sahipleri şeytânî ve nefsânî âfetlerden korunmuş, emin ve sâlimlerdir. Hırs ve açgözlülük sahrâsında kibirli ve başıboş dolaşan nefs-i emmâre arslanı ise tabiat kuyusunda helâk olmuştur. Ey hidâyete tâlip olan! Sapkınlık çölü ve tabiat kuyusunda yolunu kaybetmiş olmaktan sakın, riyâzet kuyusuna girip emniyette ol (II,19b).

denilmiştir. 1321. beytin şerhinde ise şu açıklamalar görülmektedir:

Yani gönlünü dünyaya bağlayan, halkın en düşük seviyedekileri olan erbâb-ı dünyâyâ muhabbet besleyerek onlarla dostluk kurup sohbet eden kişiler Allah’a yakın olamazlar ve böyle devam ederlerse nihâyetinde imandan da mahrum olurlar. Âyette bildirildiği üzere: “Yazık bana! Keşke falancayı (bâtıl yoldaki kişiyi) dost edinmeseydim!” (Furkan, 28) diyerek fırsatı kaçırdıktan sonra pişmanlık yaşarlar; fakat artık hayıflanmak yararsızdır. Vakit geçtikten sonra gelen nedâmetten sadece azap hâsıl olur. Bu sebeple Hakk’a tâlip olanların fırsat varken bu yanlış arkadaşlardan uzaklaşmaları, ihlasla Allah’a yönelerek Hak ehli kişilerle sohbet etmeleri gerekir. Dünya şehvet ve hırsan ibarettir. Dünya ehli kişiler de hırs ve açgözlülük belâsıyla birbirlerinin helâkine fırsat kollayan şahıslardır.

Abdullâh Efendi, *Cevherü’z-zât*’tan dünya ehlinin durumuna ve onları terk etmek gerektiğine değinilen dokuz beyit alarak bu beytin şerhini tamamlamıştır (II,20a).

Sonraki başlık “Arslanın kuyuya bakması, kendi yansımasını ve tavşanı görmesi”dir. 1325-1359. beyitler bu başlık altındadır. 1325-1328. beyitlerde arslanın tavşanı kucağına alması ve kuyuya bakmaları, suda aksini gören arslanın tavşanı bırakarak hışımla kuyuya atlaması anlatılır. 1328. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

O karanlık kuyu, arslanın mazlumların helâki için kazdığı zulmünün suretiydi; fakat “Kim kardeşine kuyu kazarsa kazdığı kuyuya kendisi düşer.” mücebince kendi kazdığı kuyuya düştü. Bunun gibi, her zâlimin Allah’ın kullarını helâk etmek için kazdığı zulüm kuyuları, cezâ gününde karanlık birer kuyu olup onların cehennem çukurları olacaktır. Bazıları ise ettiği zulümlerin cezâsını hem dünyada hem de âhirette tadar (II,20a).

Şârih bu açıklamaların ardından *Cevherü’z-zât*’ta tespit edilen, şeytana uyanın kendisini rezil bir duruma düşüreceğinin ifade edildiği üç beyit kaydetmiştir.

1329. beyitten itibaren devamındaki beyitler hisse ve nasihat kısımlarıdır. Bunlarda ağırlıklı olarak zâlimlere uyarılar görülmekte, zulümlerinin kendileri için kazdıkları kuyu olmasına, mazlumların yardımcısının Hak Teâlâ olduğuna ve İlâhî adâlete dikkat çekilmektedir. Söz konusu beyitlerden mufassal şerh edilip önemli açıklamalar içerenlerle ilgili bilgiler şöyledir:

1329. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, Câsiye sûresinin 15. âyetinden: “Kim iyi iş yaparsa faydası kendinedir, kim de kötülük yaparsa zararı yine kendinedir.” meâlindeki kısmı almış ve gerek başkalarına gerek nefislerine zulmedenlerin, kendi kötü amellerinin karşılığı olan karanlık kuyuya tepetaklak düşmelerinin kaçınılmaz olduğunu belirtmiştir (II,20b).

“Ey makâm için zulmeden! Kendin için bir kuyu kazıyorsun.” anlamındaki 1332. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Hiç şüphelen olmasın ki kazdığın derin kuyuya baş aşağı düşersin. Fakat bu sözlerden sana ne fayda! Zulüm kalbini ve imanını karartmış; kulağın sağır, gözün kör olmuş;

duymazsın ve görmezsin. Kendinden başkasına zarar vereceğini zannetme! Kişinin kendine ettiğini kimse kimseye edemez (II,20b-21a).

Şârih bu kısımda Câmî'nin *Subhatü'l-Ebrâr*'ından da zâlim, zulüm, hesap ve adâlet konuları etrâfında 10 beyit almıştır (II,21a).

“İpek böceği gibi kendi etrâfını örme. Kendin için kuyu kazacaksan bâri boyuna göre kaz!” anlamındaki 1333. beytin şerhinde şu hususlar vurgulanmıştır:

Yani ettiğin zulümler sana dönecektir. Hak Teâlâ: “Herkesin iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduğu günde (insan), kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesâfe bulunmasını isteyecektir.” (Âl-i İmrân, 30) buyurmuştur. İllâ günah kuyusu kazacaksan bâri içine düştüğünde ebedî cehennemliklerden olmayıp tevbeyle kurtulacağın ölçüde kaz.

Âyette: “Keşke zâlimler, azâbı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah’a âit olduğunu ve Allah’ın azâbının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabilselerdi. Onlar azâbı görmüşlerken o kendilerine uyulup arkalarından gidilen kimseler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. Zîrâ (o anda her iki taraf da) azâbı görmüş, nihâyet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.” (Bakara, 165-166) buyrularak zâlim, fâsık, münkir, münâfık ve müşriklere haber verilen azâbı şimdiden düşünüp sebepler kesilmeden önce tevbe edin; bütün kuvvetin Allah’a âit olup azâbının çok şiddetli olduğunu basîret gözüyle görün. Yoksa azap zuhûr ettiği ve sebepler ortadan kalktığı zaman pişmân olmanın faydası yoktur. Öyleyse azamet ve makâma güvenme ve idâren altındaki zayıf kişilere kibir ve hakâret nazarıyla bakma (II,21a).

1334. beyitte zayıfların yardım edecek kimseleri olmadığını zannedilmemesi gerektiği belirtilerek Nasr sûresinin ilk âyetinden iktibas yapılmıştır. Abdullâh Efendi ise şerhinde şu bilgileri vermiştir:

Hiz. Peygamber’in ashâbı İslâm’ın başlarında az ve zayıfken sonra çoğalıp güçlenmişlerdir. Hakk’ın yardımıyla Mekke’deki iman etmeyenlere de diğer müşriklere de gâlip gelmişler, doğuya ve batıya hükmedip dünya ve içindekileri İslâm’la aydınlatmışlardır (II,21a).

Bu kısımda şârih; Beyzâvî, Râzî, Begavî başta olmak üzere müfessirlerin Nasr sûresine ve beyitte iktibas bulunan ilk âyetine dâir açıklamalarından bazen Arapça bazen de Türkçe tercüme şeklinde alıntılar yapıp açıklamalarda bulunmuş; Müslümanların zayıfken gâlip olmalarıyla ilgili örnekler kaydetmiştir (II,21b-22b).

“Eğer sen, hasmının senden kaçtığı fil isen işte sana karşılık (olarak) ebâbil kuşları (örneği) erişti.” anlamındaki 1335. beytin şerhinde zâlimlere yapılan uyarılar dikkati çekmektedir:

Ey zâlim! Beden ve kuvvet olarak çok üstün olsan ve hasmın sana nispetle zayıf ve âciz olup senden ürküp kaçsa da sakın kibirlenme! Zîrâ Ebâbil kuşları fil ashâbını nasıl helâk ettiyse kuvvet ve saltanatla kibirlenip Allah’ın evi olan müttakî mü’minlerin gönül kâbesini yıkmaya niyetlenen zâlimlere de Hak Teâlâ bilmedikleri yerden belâ verip zayıfların en zayıfı olan hakir bir kulu elinde helâk etmeye kâdirdir (II,22b).

Şârih bu kısımda fil hâdisesinin tarihiyle ilgili farklı görüşler olduğunu belirtip bunlara örnekler vermiş, kıssayı da yer yer farklı rivâyetlere de atıf yaparak kaydetmiştir. Kıssanın tafsîlini isteyenlerin tarih kitaplarına mürâcaat etmesini söyledikten sonra da tefsirlerden iktibaslarla Fil sûresine dâir geniş açıklamalarda bulunmuştur (II,22b-24b).

Abdullâh Efendi, “Yerde bir zayıf emân dilerse gökyüzünün askeri ayaklanır.” anlamındaki 1336. beytin şerhinde de zâlimleri uyarmaya devam eder:

Ey zâlim! Belki dersin ki: “Ben bu kadar zulmedip kalpleri yıkıyorum; ama saltanatım yerinde duruyor. Bana kimenin âhı geçmez. Âhirete kalırsa kalsın!” Şunu kuşkusuz bil ki bu durumda olan kişi zâlim olmanın yanında kâfir de olur. Çünkü Allah, zâlimlerin zulmünü görmektedir ve mazlumların hakkını alacaktır. Hak Teâlâ’nın âsî ve zâlimleri fesat zamanlarında ertelemeyen cezâlandıracak kudreti varken ertelemesi ihmâl değildir, mühlet vermedir. Verilen bu süre, insâfa gelip dünyada tevbe etsin ve hesâbı âhirete kalmasın diye olabileceği gibi, cehennemde azâbı çok şiddetli olsun diye azgınlığının artmasına fırsat vermek için de olabilir. Nitekim Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Sakın Allah’ı zâlimlerin yaptıklarından habersiz sanma! Ancak, Allah onları (cezâlandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Zihinleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, gözleri göğe dikilmiş bir vaziyette koşarlar. Kendilerine azâbın geleceği gün hakkında insanları uyar.” (İbrâhîm, 42-44).

Ey zâlimler! Allah’ın kötü sıfatlarla kalplerinizi karartarak sizi adım adım cehennemin aşağılarına tepetaklak ettiğinden haberiniz yoktur! (II,24b-25a)

Daha sonra *Mesnevî*'nin ikinci defterinden üç beyit alan şârih: “Ey öğütleri kabul eden tâlihli dinleyici! Herkesin dünyada da âhirette de amellerinin karşılığını göreceğine aslâ şüphe duymadan inan, iyi ve kötü ne olursa kendi amelinden bil.” nasihatıyla bu beytin şerhini tamamlamıştır (II,25a).

Akabindeki beyitlerde de zâlimin aslında kendisine kılıç çektiğine, hikâyedeki arslan gibi kendi yansımasını fark edemeyecek kadar azgınlaşarak kendi sonunu hazırladığına işaret edilir. 1341. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, kişinin kötü ahlâkının surete bürünüp başkalarının vücut aynalarında göründüğünü ve bunu idrak edemeyenin de yaşananları zulme uğramak şeklinde değerlendirdiğini belirtmiş; Hz. Mûsâ'yla ilgili bir menkabeyi de İlâhî adâlete örnek olarak anlatmıştır. Ayrıca Câmî'nin *Subhatü'l-Ebrâr*'ındaki bir münâcaattan yedi beyit iktibas etmiş; sonrasında da: “İmdi benim cânım. Kişi ne ederse kendine eder ve başkalarından ne zulüm görürse kendi amelinin karşılığını yaşar.” diyerek bu beytin şerhini tamamlamıştır (II,25b-26a).

1344. beyitte Mevlânâ, kişinin kendi kötü özelliklerini görmesi durumunda hikâyedeki arslan gibi kendi üzerine saldıracağını ifade etmektedir. Abdullâh Efendi de ilgili kısımda şu açıklamaları yapar:

Beytin anlamı: “Vücûdunda ilim ve hidâyet suyu kaynasa, kalbini Allah'ın zikriyle temizleyerek tabiat kuyuna bakıp vahşi ve kötü sıfatlarını görsen, kuyuya bakıp kendi vahşi suretini gören arslanın kendi üzerine saldırması gibi sen de kendi üzerine hücum edip o sıfatları gidermeye çalışırdın.” ya da: “Her ne edersen arslan kendine edip helâk olduğu gibi sen de kendi kendine edersin ve zararı sana isâbet eder.” demektir (II,26a-26b).

1350-1351. beyitlerde kişinin gözünün önüne tuttuğu şişenin renginde görmesiyle âlemin o renk olmayacağı, kör değilse o rengi kendinden bilmesi gerektiği ve “kötü” diyecekse başkalarına değil, kendisine demesinin icap ettiği ifade edilmiştir. 1351. beytin şerhinde önce *Cevherü'z-zât*'tan konuyla ilgili sekiz beyit alınmış, akabinde de şu açıklamalar kaydedilmiştir:

İmdi benim iki gözüm; kör olma, âlemde kendi ayıbından başka ayıp görme. Başkalarını kâmil, kendini nâkıs bil. Dilini gıybetten koru. Deylemî'nin *Firdevsu'l-Ahbâr*'da Enes (r.a)'tan rivâyet ettiği bir hadiste: “Kendi kusûruyla meşgul olup

başkalarının ayıplarını görmeyen, malının fazlasını infâk eden ve sözün gereksizinden sakınan kişiye müjdeler olsun!” buyrulmuştur (II,27a).

Bu bilgilerin ardından “Hikâyet” başlığıyla kusûru kendinde görmekle ilgili Zünnûn-ı Mısrî’ye dâir bir menkabe kaydedilmiş, sonrasında da yine Zünnûn’un nasihat içeren sözlerinden örnekler verilmiştir (II,27a).

1352-1354. beyitler; mü’minin Allah’ın “nur”uyla bakması sebebiyle kapalı hâllerin ona açıldığı, Allah’ın “nâr”ıyla bakanın ise iyiliği kötülükten seçemeyeceği, öyleyse “nâr”ın “nur”a tebdiline çalışılması gerektiği konularındadır. Şârih bunlarda muhtasar denebilecek açıklamalar yapmıştır (II,27b).

1355-1359. beyitler ise münâcaat beyitleridir. Abdullâh Efendi’nin söz konusu beyitleri şerhi de muhtevâlarıyla uyumlu, ağırlıklı olarak yakarış şeklinde olmuştur. İlk beyitlerde mensur münâcaat ifadeleri kaydeden şârih, 1359. beytin şerhinde 21 beyitlik Türkçe bir münâcaat ile bu kısımdaki şerhini tamamlamıştır (II,27b-28b).

Sonraki başlık; “Tavşanın, ‘Arslan kuyuya düştü’ diye nahcîrâna müjde götürmesi”dir. Bu başlık altında 1360-1377. beyitler bulunmaktadır. 1360-1362. beyitlerde düşmanını ortadan kaldıran tavşanın sevinci, dalların ve yaprakların havada canlanıp raks etmeleri gibi neşeyle dans ederek arkadaşlarına müjde vermek için koşması anlatılmıştır. 1363-1366. beyitlerde dal ve yaprak örneği üzerinden esâretten kurtulmanın huzûru ve şükrü dile getirilmiştir. “Dal ve yaprak toprak hapsinden kurtuldu; başını kaldırdı ve rüzgâra arkadaş oldu.” anlamındaki 1363. beytin şerhinde şu açıklamalar görülmektedir:

Akl-ı maâd da nefsi riyâzet kuyusuna bırakıp insanın ruhu tabiat hapsinden ve beşeriyet toprağından kurtulduğunda âlem-i kudse yükselmeye başlayarak İlâhî muhabbet kokularının esintileriyle şâd olur (II,28b).

Fetih sûresinin 29. âyetine dayanan: “İhsan sahibi (Allah) bizim kökümüzü besledi, böylece ağaç kalınlaştı ve doğruldu.” anlamındaki 1366. beytin şerhinde, 1363. beyitten itibaren birkaç beyti kapsayan mufassal açıklamalar yer alır. Bunlarda mezkûr âyete işaret olduğunu belirten Abdullâh Efendi, öncelikle sûrenin 28. ve 29. âyetlerini tahrir etmiştir. Sonrasında Bikâî’nin *Münâsebâtü’l-Kur’ân*’ı başta olmak üzere tefsirlerden bolca iktibas yaparak bilhassa 29. âyete dâir oldukça geniş bilgi

vermiştir (II,29a-32a). Şerhin son kısmında ise secîlerle örölmüş uzunca bir mensur münâcaat yer almaktadır (II,32a-32b). *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin bazı bölümlerinde yer alan ve büyük kısmının Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'sine dayandığı tespit edilen bu tarz münâcaatlar, diğer *Mesnevî* şerhlerinde tespit edilememiştir. Dolayısıyla şârihin kendisine has ve yer yer kendi müdâhaleleriyle de şekillenen ilâveler olmalarıyla dikkati çekmektedirler.

1367-1369. beyitlerde bedenın hükmünden kurtulan ruhun yaşayacağı sevinç dile getirilmiştir. 1369. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, kendi vehmî varlığını yok edip Allah'la bâkî olan kâmil velîlerin hâlinin lafla anlaşılamayacağını belirtmiş; sonraki beyitte Mevlânâ'nın arslanı "ruh"a, tavşanı da "nefs"e teşbîh edip tabiat kuyusuna hapsolanların ruhlarına acıdığını ifade ederek diğer beyte geçmiştir (II,32b-33a).

1370. beyit: "Tavşan, arslanı zindanda oturttu. Bir tavşandan geri kalması bir arslan için ayıptır." anlamındadır. Şârih ise şu açıklamaları yapmıştır:

Nefs-i emmâre tavşanı, akıl ve ruh arslanını maddî bağların hapsine ve tabiat kuyusunun dibine oturtup İlâhî mârifet ve Rabbânî muhabbetten alıkoydu. Nefsin elinde zebun olması ruh için büyük bir ayıptır. Onun hîlelerine aldanıp dünya sevgisinin ve şehvetlerin esîri olarak ebedî saâdetten mahrum kalır. Bu beyitte zâhirî ilimde cesur bir arslan tavrında olup kendini üst mertebelerde gösteren; fakat nefs-i emmârenin hükümlerinde ona esir olan makâm ve servet düşkünlerine de laf vardır (II,33a).

1371. beyitte böyle utanılacak bir durumda olduğu hâlde kendisine "fahreddîn" lakabının verilmesini isteyen kişinin düştüğü garâbete işaret edilmiştir. Şârih bu kısımda şu açıklamaları yapar:

Nefsin ve şehvetin esîri, şöhret ve servete âşık olup mâsivâ sevgisinde boğulmuşken kendini din ve tarîkatta önder zannedip halk onu "fahreddîn", "İslâm'ın esâsı", "zamanın allâmesi", "âlemin fâzılı" olarak hürmetle ansın ister. Zamanının Fahreddîn Râzî'si kabul edilip övölsün ister ve halk methettikçe gurûru kabarır. Oysa ilmi yoktur! İlmi olsa ve döneminin Fahreddîn Râzî'si olsa dahi ilmiyle amel etmedikten ve nefsinin esîri olduktan sonra o ilimden ne fayda gelir? Böyle birinin ilmi arttıkça Hak Teâlâ'dan daha fazla uzaklaşır, kibirlenir, kendisini herkesten daha yüksek

mertebede görür ve Allah'ın velî kullarının küfür içinde olduklarına dahi hükmeder. Hak Teâlâ, kibirlenerek tavşan yaratılışlarının maskarası olup enâniyet kuyusuna baş aşağı düşmekten korusun, nefsinin bilen ve ilmiyle amel eden kullarından eylesin (II,33a).

Şem'î ve Ankaravî'nin yorumları ile mukâyese edilince beyitteki değerlendirmelerde Fahreddîn Râzî ile ilgili kısım dikkati çekmektedir. Zîrâ Şem'î'nin açıklamalarında Mevlânâ'nın bu beyitte Râzî'nin İlâhî ilimlerden nasipsiz birisi olduğuna işaret ettiği belirtilir. Beytin şerhinde bunun sebebine dâir açıklamalar da kaydedilmiş, Râzî kibirli ve haset ehli biri olarak tanımlanmıştır.³²⁸ Ankaravî ise isminin yanına “Hazretleri”ni ekleyerek beyitte Râzî'ye yönelik bir eleştiri olmasının da ihtimâl dâhilinde bulunduğunu belirtmekle yetinmiştir.³²⁹ Abdullâh Efendi'nin açıklamalarına bakıldığında beyitten hususi olarak Râzî'nin şahsına yönelik olumsuz bir eleştiri anlamı çıkarmadığı; fakat onun kadar bilgi sahibi de olsa kişiye yarar sağlayacak olanın temelde “amel” olduğuna işaret ettiği görülmektedir.³³⁰ Şârih, yukarıdaki değerlendirmelerinin ardından Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb*'inden de beş beyit alarak bu kısmı tamamlamıştır (II,33a-33b).

1372-1373. beyitlerde nefis, “tavşan”a benzetilmiş; kendisi zevk sürerken insanı kuyunun dibine attığı belirtilerek nefsin elinde esîr olan kişiler uyarılmıştır. Görüldüğü üzere bu hikâyede arslanın ve tavşanın temsîl ettikleri unsurlar değişiklik göstermektedir. Arslan bazı beyitlerde “ruh”u bazı beyitlerde ise “nefs-i emmâre”yi temsil etmektedir. Kezâ tavşan da bazı beyitlerde “nefs-i emmâre”nin bazılarında ise “akl-ı maâd”ın sembolüdür. Nitekim bu kısımda şârih, bir sonraki beyitte tavşanın “akl-ı maâd”ı temsîl ettiğini belirtmektedir. Bu anlama işaret ederek de nefsin istekleri için çalışıp çabalayarak kuyunun ve nefsânî ateşin dibine düşen kişinin gafletten uyanıp Allah'tan yardım ve hidâyet dilemesini, akl-ı maâd tavşanını nefs-i

³²⁸ Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 620.

³²⁹ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 613.

³³⁰ Fahreddîn Râzî, Abdullâh Efendi'nin en fazla istifade ettiği müfessirler arasındadır. Onun ilmini takdir ettiği açıktır ve Râzî'nin şahsına yönelik Şem'î gibi keskin değerlendirmeler yapmamıştır. Bununla birlikte matbu üçüncü cilt kısmında yer alan beyitlerden birinin şerhinde aktardığı, irfan ve mânevî ezvâk sahibi “kutb” ile maddî ilim sahibi âlim karşılaştırmasına dayanan bir kıssada Râzî'nin tercîhinin zâhirî ilim olduğuna ve mânevî zevkler konusunda geride kaldığına da işaret edilmiştir. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, a.g.e., C. 3, s. 102. Matbu dördüncü cilt kısmında da akla dayalı ilim ile irfâna dayanan ledünnî bilginin mukâyese edildiği kısımda Râzî'nin ağzından aktarılan bir kıssa yer alır. Bu kıssada onun akıl ve kıyas yoluyla elde edilen bilginin değişkenliğinden şikâyeti ve ömrünün zâyî olduğunu belirterek ağladığı anlatılmıştır. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, a.g.e., C. 4, s. 439.

emmâre arslanına gâlip kılarak riyâzet kuyusunda nefsin ahlâkını güzelleştirmesini tavsiye eder (II,33b).

1374-1377. beyitlerde tavşanın sevinç ve coşku içinde arkadaşlarının yanına ulaşması; “Müjdeler olsun!” diyerek canlarına kasteden zâlimin dışının Hâlık’ın kahriyle koparıldığını, birçok kafayı ezmiş olan o arslanı ölüm süpürgesinin çöp gibi süpürdüğünü bildirmesi anlatılır. 1377. beyitte şu açıklamalar yapılmıştır:

Rûhânî ve cismânî kuvvetler ile zâhir ve bâtın hasseleri, nefs-i emmâre arslanının kendilerini mahvetmesinden kurtulduklarına ve akl-ı maâdın yardımıyla hayvânî ölümden halâs olduklarına sevinip âyette buyrulduğu gibi, “Bizden tasayı gidenen Allah’a hamdolsun.” (Fâtır, 34) deyip sonsuz şükürler ettiler (II,33b).

Yukarıdaki değerlendirmelerin ardından: “Av hayvanlarının tavşanın etrâfına toplanıp onu övmeleri” başlığına geçilmiştir. 1378-1389. beyitler bu başlık altındadır. 1378-1385. beyitlerde nahcîrânın neşeyle tavşanın etrâfına toplanmaları, önünde eğilip ona övgüler yağdırmaları, canlarında arslan yüzünden açılmış yüzlerce yaraya merhem olması için o zâlimi nasıl yendiğini kendilerine söylemesini istemeleri anlatılmıştır. 1384. beytin şerhinde şu açıklama yapılmıştır:

Yani: “Ey mürşid-i kâmil! Senin hisse dolu kıssanın derde derman, cana merhem olması ve bizlerin de onu âciz bırakarak şerrinden kurtulmamız için nefs-i emmâre arslanına nasıl gâlip olunacağını bize açıkça söyle (II,34a).

1385. beytin şerhinde ise şu değerlendirmeler görülmektedir:

Bu beyitteki hisse şudur: Nefsini ıslâha çalışan tâlipler, nefsânî arzularından vazgeçerek Hak aşkıyla nefis arslanını öldürmüş olan kâmillerden ders alıp onların irşâdıyla nefislerine gâlip olsunlar (II,34b).

1386-1389. beyitlerde ise tavşanın nahcîrâna yanıtı yer alır. Tamamen Allah’ın yardımıyla muvaffakiyete ulaştığını, kendisinin bir değerinin ve gücünün bulunmadığını belirten tavşan; bütün başarılar Hak’tan geldiği gibi hâlleri değiştirenin de Hak Teâlâ olduğunu ve yardımını zan ehline de basîret ehline de dönüşümlü olarak gösterdiğini ifade eder. 1386. beytin şerhinde, dıştaki veya içteki düşmana gâlip olan kişinin bunu nefsinden değil de Hakk’ın kudretinden bilmesi durumunda tebriği hak edeceği; zîrâ bu durumun onun nefsinin helâkine şahit

olduğu, aksi durumda gurûr açığa çıkıp nefsin kendiyle övüneceği belirtilip nefsi yenmenin ancak Allah'ın yardımıyla olabileceği vurgulanmıştır (II,34b). 1389. beytin şerhinde ise şu açıklamalar yapılmıştır:

Hak Teâlâ her bir devirde ve nöbette istediği kulunu destekleyip iç ve dış düşmanlara gâlip eder. Ona yardımını zan ehline de yakîn ehline de gösterip bu muvaffakiyetin Rabbânî yardımla olduğunu izhâr eder. Yoksa zayıf bir kul bu kadar büyük bir işe kendiliğinden güç yetiremez. Bu beyitte işaret edilen sırlar kâl diliyle anlaşılamaz; fakat devir ve nevbetlerinde Allah'ın yardımı yanlarında olan kâmiller bu sırlara vâkıftır (II,34b-35a).

Bu bilgilerin ardından şârih, Mevlânâ'nın nöbetle olan geçici saltanat ve mülkle kibirlenenlere tavşanın dilinden nasihat ettiğini belirterek "Tavşanın av hayvanlarına 'Bununla sevinmeyin.' diye öğüt vermesi" başlığına geçmiştir. 1390-1394. beyitler mezkûr başlık altında olup ardından yine verilmek istenen mesaja ve nasihatlarla yönelik başka bir başlığa geçiş yapılmaktadır. O kısma kadar yer alan 1390-1394. beyitlerle ilgili bilgiler şunlardır:

Söz konusu başlık altındaki ilk beyit olan: "Kendine gel! Nöbetle olan geçici mülkle sevinme! Ey nevbetle bağlı kişi! Âzatlık etme!" anlamındaki 1390. beytin şerhi mufasssal olup verilen bilgilerin hulâsası şu hususlardır:

Yani dünyanın saltanatı nöbetleşe gelen bir mülktür ve herkes ezelde takdir edilen kismetini kullanıp nöbet süresi bitince mecbûrî olarak terk eder, yerine de yeni nöbet sahibi gelir. Fakat ahmak ve gâfil olanlar bu geçici mülke gönül bağlayıp yüce mertebelerden mahrum kalırlar, dünya ve mâsivâ sevgisinin aşağı mertebelerinde ve tabiat ateşinde Hak'tan uzaklıkla yanarlar. Nevbete bağlı olduğunda hürlük mertebesine ulaşamazsın. Zîrâ: "Esîrin hâli başka, hürün hâli başkadır." demişlerdir (II,35a).

Bu açıklamaların ardından *Cevherü'z-zât*'tan altı beyit alan şârih, sözlerine şöyle devam etmiştir:

Ey tâlip ve Hakk'ın yoluna istekli kişi! Kâmil ve azat olmuş adam, kalbinde İlâhî muhabbetin nuru doğup mâsivâ sevgisi izale olduktan sonra şu yüce sıfatla donatılmış kişidir:

- Sözleri, fiilleri ve ahlâkı güzel olup maârif-i İlâhiyye sahibi olmalı.

- Terk, uzlet, kanaat ve hiçliği seçip dünya sevgisinden ve dünya ehliyle sohbetten uzak olmalı.
- Hevâ erbâbından arslan ve kaplandan kaçındığı gibi kaçınmalı.
- İrâdesini Hakk’a teslim edip âyette: “Ola ki istemediğiniz bir şey sizin için hayırlıdır.” (Bakara, 216) buyrulduğu üzere, hırs ve talebi olmadan makam ve helal mal gelirse kabul etse dahi gönlü bunlarla sevinmemeli, makam ve mal elden gidince de üzülmemeli.
- Kalbi dünya ehlinin sohbetinden sevinmeyip âhiret ehline ve fakirlere yönelmeli.
- Ehl-i dünyâdan fayda ummamalı; fayda ve zararın, lütuf ve ihsanın Hak Teâlâ’nın olduğuna kuşkusuz inanmalı.

İşte bu sıfatlarla muttasıf olan hâlis kul, âzâd ve kâmilidir. Çünkü Hak’tan uzaklığa sebep olan bütün perdeler dört şeye dayanır: Rütbe/mevkî sevgisi, mal sevgisi, hiç sorgulamadan ana babayı taklit ve isyan. Makamların asılları da dörttür: Hoş ve faydalı sözler, iyi fiiller, güzel ahlak ve maârif-i İlâhiyye.

İnsan bu süflî âleme misâfirliğe gelmiş ve kemâle ermeyi öğrenmesi için gönderilmiştir. Yüce mertebelere yükselip maddî bağlardan kurtulanlar kemâlî öğrenenlerdir. Fakat bazıları bu süflî âleme geliş sebeplerini bilmeyerek uhrevî amellerle meşgul olmadılar. Basîret gözleri hakikati görmeyip ferç ve mîde şehveti, âile sevgisi bunları aldatarak asıl maksattan alıkoydu. Bazıları ise hakikati bildiği hâlde mânen olgunlaşmayla meşgul olmadı. Küçük put olan şöhret sevgisi, büyük put olan mal sevgisi ve en büyük put olan rütbe ve makam sevgisi bu kişileri aldattı; bunların süslerine kapılarak Allah’tan uzaklaştılar.

İnsanın perdeleri hakikatte altıdır, yedincisi nefis sevgisidir. Daha önce zikredilen altı sıfat nefsin yardımcıları olup nefis sevgisinden daha büyük bir perde ve nefisten ekber bir put yoktur. Zîrâ diğer putlar nefsin vâsıtasıyla ortaya çıkarlar. Zikredilen kayıtlarla bağlı oldukça hürriyet mertebesinde mahrumiyet muhakkaktır. Yukarıda anılan güzel sıfatla muttasıf olanlar Hakk’ın hâlis kulları olan velîler ve takvâ sahibi ihlaslı kişilerdir (II,35a-35b).

1391-1393. beyitlerde nöbetin hükmünün geçmediği kişilerin yalnızca ebedî sultanlar olan Allah’ın velî kulları olduğuna ve dünya lezzetlerinin sevgisinden vazgeçenin bâkî âlemin nimetlerini tadacağına işaret edilmiştir (II,35b-36a). Şârih de kısa açıklamalarla şerhini yapmıştır. 1394. beyitte ise dıştaki düşman öldürülmüş

olsa dahi içte ondan daha kötüsünün olduğu belirtilip “Küçük cihaddan büyük cihâda dönüyoruz.’ (hadisinin) tefsiri” başlığına geçilmiştir (II,36a).

2.2.2.7. Küçük Cihaddan Büyük Cihâda Dönüyoruz (Hadîsinin) Tefsiri

Mesnevî’de çerçeve hikâye ve iç hikâyeler dışında âyet, hadis, beyit veya bir söze dayanarak açıklamalar yapılan kısımlar da mevcuttur. Arslan ve Av Hayvanları hikâyesinin sonunda da hikâyeden alınacak en mühim hisselerden olan, dıştaki düşmana karşı gâlibiyetle gururlanmamak gerektiği mesajı verilip asıl azılı düşmanın içteki nefis olduğu belirtilmiş ve yukarıda görülen hadîs-i şerife dâir başlığa geçilmiştir. Abdullâh Efendi öncelikle mezkûr başlığı mufasssal olarak şerh etmiştir. Bolca âyet ve hadis iktibasları bulunan şerhte verilen bilgiler kısaca şunlardır:

Âh! Hilekâr nefs-i emmâre dost görünüşlü öyle bir düşmandır ki onda saklı olan hilelere akıl erişmez. Âyette: “Muhakkak ki nefis, kötülüğü emreder.” (Yûsuf, 53) buyrulmuştur. “Senin en azılı düşmanın, içindeki nefisindir.” hadîsinden de anlaşılacağı üzere nefis, şeytanlardan ve kâfirlerden daha beter bir düşmandır (II,36a).

Cevherü’z-zât’tan üç beyit alan şârih, sözlerine şöyle devam etmiştir:

Nefsin terbiyesinden nefsin tanınması doğar ve nefsini bilen Rabbini de bilir. Nefsin emmârelik sıfatını mutmainneliğe tebdîl etmek en mühim işlerden olup nefs-i emmârenin ıslâh edilmesi sâliklerin mutluluk sermâyesi olur. Öyle ki “Kendini bilen, Rabbini bilir.” buyrularak Rabbi bilmek başka şeyleri bilmeye değil, nefsi bilmeye bağlanmıştır. Şöyle rivâyet edilir:

Hiz. Âdem yaratılınca önce kendi nefsine baktı ve arkasındaki İlâhî kudret ve azameti görüp: “Kudretiyle beni yaratan zât, bütün kusurlardan münezzehtir.” dedi. Şeytan ise yaratıldığında ilk olarak eşyâya baktı ve hepsinin içinde en üstün ateşi gördü. Bu sebeple Allah’ın emrine uymayarak Âdem’e secde etmedi. Kendini ateşten bilip: “Beni ateşten, onu çamurdan yarattın; ben ondan hayırlıyım.” (A’raf 7/12) dedi. Âdem (a.s.) ise nefsin ötesinde Hakk’ın kudretini görüp alnını secdeye koyarak: “Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik!” (A’raf 7/23) dedi. Kim hakikatte Âdem’in evlâdıysa kendi nefsini bilmekten başka işle meşgul olmadı. Nefsini bilmekle uğraşmayan ise İblis gibi rahmet kapısından uzak oldu.

İmdi benim rûhum; nefs-i emmârenin habis sıfatları giderilip övgüye layık sıfatlara dönüşerek mutmainne mertebesine ulaşmadıkça hayat bulamaz ve rezilliklerden kurtulmadıkça fazîlet sahibi olamaz. Nefsi öldürmek, nefsi temizlemekten ibaret olup

bu temizlik, kurtuluşun ve mânevî yükselmenin sebebidir. Fakat temizleme işi kesinlikle akıl yoluyla olmaz. Hatta filozoflar, brahmanlar, bazı câhiller ve inatçı kişiler nefsi temizleme ve hak yolda sülûkün akılla olacağını iddia edip kör hâlde çabalama yoluna ve riyâzete giriştiler; fakat peygamberlere ve velîlere uymadıkları için âfetlerde ve sapkınlık yolunda helâk olup istikâmet dizginini ellerinden bıraktılar. Nefsin tezkiyesi ancak Hz. Peygamber'in inâyet nazarı ve her işte ona uyan kâmil vârislerin himmetiyle olur. Nefsin tezkiyesi için çok fazla çaba harcamak gerektiği şüphesizdir. Bu sebeple Hz. Peygamber ne zaman bir gazâdan dönseler: “Küçük cihaddan büyük cihâda döndük.” diye buyururlardı. Yani nefisle mücâdeleyi büyük gazâ sayarlardı (II,36b-37a).

1395-1404. beyitlerde içteki nefis arslanını yenmenin aklın gücünü aştığı; çünkü onun, dıştaki arslanın tavşana yenilerek gülünç duruma düşmesi gibi kolay mağlup olmayacağı, yedi denizin suyunu içse de doymayan ve yakıcılığından hiçbir şey eksilmeyen cehennem gibi doyumsuz olduğu, cehennemin ancak Allah'ın müdâhalesiyle sâkin olması gibi cehennemin parçası olan nefsin de ancak Hakk'ın kademiyle doyacağı belirtilir. 1397. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Hak Teâlâ, nefsi cehennem suretinde yaratıp cehennemin her bir kapısına karşılık nefiste de yedi kötü sıfat yarattı. Her biri cehennemin diplerine girmeye sebep olan bu sıfatlar şunlardır: Kibir, hırs, şehvet, haset, gazap, cimrilik ve kin. Kim nefsini bunlardan temizlerse cehennemin aşağı seviyelerinden kurtulup cennetin yüce derecelerine yükselir.

Hilekâr nefs-i emmâre bütün dünyayı ve denizler kadar nimet ve serveti yutsa da doymayıp “Daha fazla var mı?” diyen yedi başlı bir ejderhâ ve cehennem ateşi gibidir (II,37a-b).

1400. beytin şerhinde ise şu bilgiler yer alır:

Bu beyitte dinleyenleri îkaz vardır. Yani: “Cehennemin sıcaklığını ve yakıcılığını duydunuz. Öyleyse sizi ona götürecek amellerden ve cehennem sıfatlarından kaçınınız.” demektir (II,37b).

Şârih bu kısımda cehennemle ilgili üç hadis rivâyeti içeren uzunca bir Arapça metin kaydetmiş, ardından da iki âyetten iktibasta bulunup aşağıdaki açıklamaları yaparak sözlerini tamamlamıştır:

Hak Teâlâ cehenneme emrettiğinde kâfirleri, münâfıkları, zındıkları, zâlimleri, nefisine tâbî olup Hakk'ın emrine uymayan ve sâlih amellerle meşgul olmayan âsîlerin hepsini ateşe atarlar (II,37b).

Yine cehennemin anlatıldığı ve bir hadîs-i şerife telmih bulunan 1402. beytin şerhi oldukça hacimlidir. Öncelikle beytin dayandığı hadîsin farklı üç rivâyetini içeren Arapça uzun bir metin iktibas eden Abdullâh Efendi, akabinde hadisle ilgili çeşitli yorumları aktararak bilgiler vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. Bunlar bilhassa hadiste yer alan “kadem-i İlâhî”ye dâirdir (II,38a-b). Sonrasında ise yine *Tazarru'-nâme*'ye dayanan, aralara serpiştirilen beyitlerle harmanlanmış bir mensur münâcaat kısmı mevcuttur. Bu ilâve, şerhi daha akıcı ve coşkulu bir hâle getirmiştir. Ardından da anlatılanları toparlayıcı mâhiyette olan aşağıdaki hususlar vurgulanarak açıklamalar tamamlanmıştır:

Ey kabul eden dinleyici! Cehennemin sıfatlarını öğrendiyse şunu da anlarsın: Uğursuz nefis de cehennemin parçası olduğu için Allah hangi kuluna inâyet ve ihsân edip evliyânın irşâd ve himmet ayağını onun nefsi üzerine koyarsa cehenneme dâir nefsânî sıfatları sükûn bulup nâriyyeti nûraniyyete dönüşür, hırs ve açgözlülüğünden “Daha fazla var mı?” derken riyâzet ve kanaat sahibi olup “Tamam yetti.” der (II,38b-39a).

1403. beyitte nefis de cehennemin parçası olduğuna göre ayrıldığı bütünün özelliklerini taşıdığı belirtilmiş, 1404. beyitte ise onu ancak Hakk'ın kademinin söndürebileceği, onun yayını Hak'tan başkasının çekemeyeceği ifade edilmiştir (II,39a).

1405. beyitte yay, doğru ve eğri ok sembolleri görülür. Şârih bu kısımda şu bilgileri vermiştir:

Pîrden himmet ve nazar olsa dahi nefis oku eğriyse hiçbir faydası olmaz; saâdet hedefine isâbet etmeyip dalâlet yönüne gider. Bu beytin zevkî mazmûnu şudur: İnsan vücûdunun yaratılmasının sebebi, Allah aşkı ve mârifetini öğrenmesi ve insan ruhunun mâsivâ bağlarından kurtulmasıydı. Bu sebeple Mevlânâ, insan vücûdunu yaya benzetmiştir. Yaydan atılan ok düzgün olmayınca hedefe varmaz. İnsanın vücut yayından iki çeşit ok atışı yapılır. Birisi şudur: Nefis, ruha tâbî olup itmînân mertebesine ulaşırsa tabiat hükümlerinden kurtulup en yüce mertebe olan kurb ve vuslat makâmına yükselir. Diğeri ise şudur: Eğer galebe nefis ve tabiatla olup nefis,

ruhu kendine tâbî kılıp dünyevî şehvetler ve hayvanî kazançlara bulaştırırsa tabiat hükümlerinden kurtulamayıp esfel-i sâfilinde ve elim bir azapta perişan olur. İnsan vücûdu acâyip bir yaydır. Ona konan nefis oku ileri veya geri atılır; yani ya hedefine ulaşır ya da tâlihsizce ters döner (II,39a-39b).

“Ok gibi doğru ol ve yaydan kurtul. Zîrâ her doğru ok şüphesiz ki yaydan fırlar.” anlamındaki 1406. beytin şerhinde yapılan açıklamalar ise şunlardır:

Yani nefis yayından kurtuluş vâsıtası istikâmettir. İstikâmet, övülen sıfatların hepsinin aslı olup yüce derece ve makâmların zirvelerine çıkmaya sebeptir; fakat bu güzel sıfatların kazanılması büyük ve zor bir iştir. Hûd sûresindeki “Emrolunduğun gibi dosdoğru ol!” âyeti nâzil olunca Hz. Peygamber: “Hûd sûresi beni ihtiyarlattı.” diyerek istikâmet sıfatının büyük ve zor bir iş olduğuna işaret etmiştir (II,39b).

Câmî’nin *Tuhfetü’l-Ahrâr*’ından dört beyit alan şârih: “Dıştaki düşman için güçlü bir ordu gerektiği gibi içteki düşman için de ibadet, itaat ve takvâ askerleriyle saflar bağlayıp istikâmet üzere emre uyarak mücâdele etmekten başka çâre yoktur.” dedikten sonra diğer beyte geçmiştir (II,39b).

1407-1409. beyitlerde asıl mücâdelenin içteki olduğuna işaret edilip bu konuda Allah’tan destek istenmesi gerektiği ifade edilmiş ve 1410. beyitte hakiki arslanın nefisini parçalayan olduğu belirtilip “Rum elçisinin Hz. Ömer’e kadar gelmesi ve Ömer’in (r.a.) kerâmetlerini görmesi” başlığına geçilmiştir (II,40a).

2.2.3. Hz. Ömer ve Rum Elçisi

Arslan ve Av Hayvanları hikâyesinden sonraki çerçeve hikâye Hz. Ömer ve Rûm elçisine dâir kıssadır. Yukarıda zikredilen hadîs-i şerifle ilgili bölümün ardından nefisle mücâdele ve ona gâlip gelme konusunun somut bir örneğini sunan söz konusu hikâyeye geçilmiştir. Bu kısımdaki ilk beyit olan 1411. beyitte: “Sözümün sırrından bir hisse almak için bunun beyânında bir kıssa dinle.” denilmektedir. 1412-1415. beyitlerde Rum hükümdârı tarafından Medîne’ye gönderilen elçinin: “Halîfenin sarayı nerede?” diye halka sorması, halkın da Hz. Ömer’in sarayının onun aydınlık ruhu olduğunu söyleyerek idârecilik yönünden şöhreti yayılmış olsa da sarayının bulunmayıp fakirler gibi kulübede yaşadığını bildirmeleri anlatılmıştır. 1415. beytin şerhinde yer alan bazı açıklamalar şunlardır:

Ey sâdık âşık! Hakikat erbâbı, gönül evinin genişliğini şöyle anlatırlar: Arş ve bin arşla içindekiler ansızın ârifin gönlüne gelseler onun kalbinin bir köşesinde zerre gibi kalırlar, ârif onları farketmez dahi. Ârifin kalbinin genişliğine: “Yeryüzü ve gökyüzü beni kapsayamaz; fakat (benden) korkan takvâlı mü’min kulumun temiz kalbi beni içine alır.” hadîsi de açık delildir. Fakat zikredilen kâbiliyete sahip olan; gönlünden iki cihânı da silmiş, zihninden mâsivâ düşüncelerini gidermiş ve yârin evini ağyârin hayâlinden temizlemiş hâlis kulun kalbidir (II,41a).

1416-1429. beyitler nasihat beyitleridir. 1416-1417. beyitlerde gönül gözünde kıl bitmiş kişinin onun sarayını göremeyeceği belirtilip önce gönlün bu hastalıktan temizlenmesi gerektiği ifade edilmiştir. 1416. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, gözde kıl bitmesinin eşyâyı olduğu gibi görmeye mânî bir göz hastalığı olduğunu açıkladıktan sonra: “Ey gâfil! Senin de gönül gözünde hevâ ve heves kılları, şirk hastalıkları ortaya çıkıp onun görmesini engellemişlerdir. Bu durumda Ömer’in can sarayını nasıl görebilirsin?” demektedir (II,41a).

Canını heveslerden temizleyen kişinin pâk sarayın sahibini çabuk göreceği belirtilen 1418. beytin şerhinde Nesîmî’nin Farsça divânında tespit edilen bir gazelinden yedi beyit iktibas edilmiş ve kudsî kusursuz sarayın ancak temiz can gözüyle müşâhede edilebileceği kaydedilmiştir (II,41a-b).

1419. beyitte Hz. Peygamber örnek verilmiş, onun kendisini ateşten ve dumandan; yani nefsânî unsurlardan temizlediği için Allah’ın vechini gördüğü ifade edilmiştir. Beytin şerhinde Nesîmî’nin na’t mâhiyetindeki Farsça bir gazelinden sekiz beyit alan şârih, akabinde şu açıklamaları yapmıştır:

Bu beyitte bir anlam daha mümkündür: Hz. Ömer de Hz. Peygamber gibi beşeriyet ateşinden ve dumanından kurtuldu; yani Muhammedî nurla kalbi cilâlanıp nûr-ı Muhammedî ve sırr-ı Ahmedî’ye bağlandığı için o da hangi tarafa yöneldiyse Muhammedî nurla vechullah idi.

Âh, ey bîçâre âşık! Muhammed (s.a.v.) öyle bir önderdir ki onun ruhu tarîkat gemisinin Nûh’u ve nurlu kalbi hakikatin ana yoludur. O, ışıkları âşıkların kalbinde parlayan bir güneştir. Onun şerîat ayının mumu, âleme ve içindekilere nur saçar. Öyle bir sâkîdir ki onun lütuf elinden bir damla aşk şarabı içenler cezbelerle sarhoştur. Bir ihsân ve yiğitlik kaynağıdır ki mahşer gününde perişan olmuşlara şefaattçidir. Onun şefaatinde mahrum kalan bedbahta eyvahlar olsun! (II,41b-42a)

1420-1426. beyitlerde de nefse uyanın hakikatleri göremeyeceği beyan edilerek kurtuluşa dâir yol gösteren nasihatlarla devam edilmektedir. “Ümmet, Hz. Nûh’a ‘Sevap hani?’ dedi. (Nûh da): ‘Görmemek için örtülere büründüğünüz tarafta.’ dedi.” anlamındaki 1426. beyitte mufassal açıklamalar yapılmış olup manzum ve mensur çeşitli iktibaslar da içeren şerhin hulâsası şu hususlardır:

Bu beyit Nûh sûresinin yedinci âyetinden iktibas edilmiştir. Hz. Nûh, kavminin geçmiş günahlarının bağışlanması için onları gece gündüz tevhide, takva ve ibadete davet etti; fakat kavmi onun davetini kabul etmeyip iman yolundan kaçtı. Hak Teâlâ, Hz. Peygamber’i tesellî için bu durumu Kur’ân’da Hz. Nûh’un dilinden hikâye etmiştir. Kavminin hiçbir şekilde iman etmeyeceğini anlayan Hz. Nûh, sûrenin 26. âyetinde belirtildiği üzere Allah’a niyaz edip yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakmamasını dilemiş, Hak Teâlâ da kâfirlerden tek kişi bırakmayarak hepsini tûfanda helâk etmiştir.

Ey sâdık âşık ve derûnu ney gibi aşk derdiyle yanık! Hakikat erbâbı bu âyetin tefsirini şu vechle yaparlar: Nûh sûresinin ilk âyetinde buyrulduğu üzere Allah, azap gelmeden önce kavmini uyarması için Hz. Nûh’u göndermiştir. Nûh (a.s.) kavminde tam bir taşkınlık ve isyân hâli görünce Hak Teâlâ’dan onları kahretmesini diledi. Zîrâ peygamberler ve velîler yakınlık derecelerinde farklıdır. Yani bazısı celâl, bazısı cemâl, bazısı azamet, bazısı da kibriyâ nurundan zuhûr etmişlerdir.

Cemâl nurundan ortaya çıkanlar kavimlerine muâmelede şefkat, sühûlet ve letâfet ortaya koyarlarken azamet nurundan bürûz eyleyenlerde heybet ve kudret görülür. Hz. Nûh ümmetini tevhide davet etti, fakat onlar kulaklarını tıkadılar ve sapkınlıklarına devam ettiler. Tam anlamıyla nefis batağında kayboldukları için sonunda enâniyyet ve kibir tûfânında boğuldular. Günah ve fesatlarında ısrar edenlere bu hâlleri sapkınlığın devam etmesini miras bırakır. Hatta çirkin fiilleri de kendilerine güzel görünmeye başlar. Böylece iyice kibirlenip velîlerin, âlimlerin ve sâlih kişilerin nasihatlarını işitmez olurlar (II,42b-43b).

Şerhinin son kısmında Sehl kuddise sirruhun günahla ilgili bir sözünü Arapça olarak kaydeden şârih, *Veled-nâme*’den de dokuz beyit iktibas etmiştir (II,43b).

1427. beyitte görme kâbiliyeti olsa da yüzünü gözünü saranın göremeyeceğine değinilmiş, 1428. beyitte de: “Âdem gözdür, gerisi posttur; görmek de dostu görmektir.” denilerek gözün önemi ve görmekle neyin kastedildiği ifade edilmiştir. Önceki beytin devamı mâhiyetindeki 1429. beyitte de: “Dostu görmeyen gözün kör

olması, bâkî olmayan dostun da uzak olması daha iyidir.” denilmiştir. Şârih de bu beyitleri muhtasar denebilecek açıklamalar ve uygun gördüğü yerlerde manzum veya mensur iktibaslarla destekleyerek şerh etmiştir (II,43b-44a).

1430-1436. beyitlerde bu latîf sözleri duyan Rum elçisinin Hz. Ömer’i görmek için iştiyâkının artması, her tarafta onu arayıp sorması ve nihâyetinde bir kadının Hz. Ömer’in hurma ağacının dibinde uyuduğunu elçiye söylemesi anlatılmıştır. Şârih 1430. beyitte şu açıklamaları yapmıştır:

Ey kabul eden dinleyici! Bu kısımda Mevlânâ, sâdık tâliplere mürşid-i kâmile dâir işaretler verir. İnsân-ı kâmil ve mürşid-i mükemmilin alâmetlerinden birisi şudur: Kendisini irşâd etmesi için onu arayan kişi, talebi esnâsında kâmil mürşidin ismini ve latîf vasfını işitse sâlikin kalbinde muhabbet ateşinden bir kıvılcım belirir ve giderek aşkın yakıcılığıyla kâmil mürşidi görmeye büyük bir iştiyâkla özlem duyar. Bu kısımlarda elçinin Hz. Ömer’e iştiyâkı beyân edilmiş olup bundan sonraki beyitlerde de mürşid-i kâmilin alâmetleri izah edilecektir. İmdi benim rûhum, idrak kulağını aç ve nasiplenmek için tam bir gayret göster (II,44a).

1431-1432. beyitlerde elçinin Hz. Ömer’i büyük bir iştiyakla araması anlatılmaktadır. 1431. beytin şerhinde, ararken her şeyini kaybedip Hz Ömer’den başka muradının kalmadığı vurgulanmış; 1432. beytin şerhinde de tâlip böyle ısrarcı olmazsa merdân-ı Hudâ’nın ona görünmeyeceği ifade edilip Attâr’dan Hz. Ömer’i öven yedi beyit iktibas edilmiştir (II,44a-b).

1433-1436. beyitlerde yine elçinin hâli ve nihâyetinde bir kadının ona halîfenin yerini göstermesi anlatılmıştır. 1436. beytin şerhinde, ağacın altında uyuyan Hz. Ömer gibi Hz. Peygamber’in kâmil vârisi olan zâtların da çiçeklerle dolu tarîkat ve meyveli mârifet ağacının altında, insanlık ağacının gölgesinde uyuduğu; onun gizli hakikatinin, hâllerinin hakikatini bildirdiği ve zâtından haberdâr olanların, sırrından da haber aldıkları belirtilmiştir (II,44b). Bu açıklamaların ardından Nesîmî’nin Türkçe bir gazelini iktibas ederek beytin şerhini tamamlayan şârih, diğer başlığa geçmiştir.

1437-1448. beyitler “Rum elçisinin Hz. Ömer’i ağacın altında uyumuş bulması” başlığı altındadır. 1437-1446. beyitlerde Hz. Ömer’i gören elçinin onun heybetinden titremeye başlaması; birçok padişah gördüğü hâlde böyle bir hisse

kapılmadığını, arslan ve kaplan olan ormanlarda bile yüzünün renginin bu şekilde dönmediğini, savaşların en zor anlarında cesâretle savaşıp ağır yaralar aldığı hâlde hep diğerlerinden güçlü olduğunu kendi kendine söyleyip: “Bu adam silahsız ve yerde uyumuş; ben yedi endâmımla titriyorum, bu nedir?” (1445) diye düşünmesi ve o heybetin halktan veya yerde yatan adamdan değil, Hak’tan olduğunu ifade etmesi anlatılır. Zikredilen beyitlerden 1445. beyit mufassal şerh edilmiş olup şu bilgiler verilmiştir:

Ey sâdık tâlib! İstîdatlı sâlik de keşf ve kerâmetlerde, zühd ve ibadette tarîkat sultanlarından nice seçkin kişiye hizmet edip her birinden tekmîl-i tarîkat ederek kerâmet mertebesine varıp vücut ormanında nefsânî sıfatlardan nice kaplanı helâk edip çeşitli riyâzet ve mücâhedeler çekmişken; sarf, nahiv, mantık, hey’et, hikmet gibi ilimlere de vâkıf olarak bu konularda da nicelerine gâlip gelip her sorularına cevap verirken kâmil mürşidin bakışına muhatap olunca bütün bildiklerini unutup Rahmân’ın cezbelerinden titrer. Mürşid-i kâmilin yüzünde gördüğü zevkleri ve hâlleri daha önce başka birinde görmediği için onun mübârek vechini gördüğünde sâlikte aşk ateşi coşar, mürşid-i kâmilin mânevî kuvvetini ve Hak indindeki makâmını idrak ederek Hak aşkından başka her şeyden geçer; cezbe, aşk, Allah’a yakınlık ve Feyyâz-ı Mutlak’ın feyzinin ne anlama geldiğini bilir, Hudâ’nın azamet ve heybetine müstağrak olur (II,45b).

1447. beyitte: ”Kim Allah’tan korkar ve takvâyı seçerse ondan cin, insan ve her gören korkar.” denilmektedir. Bir hadîse dayanan bu beyit, bazıları Arapça olan çeşitli iktibaslardan da istifade edilerek oldukça mufassal şerh edilmiştir. İlgili bölümde verilen bilgilerin bir kısmı şunlardır:

Hz. Peygamber: “Kim Allah’tan korkarsa Allah da yarattıklarına ona karşı bir korku verir; kim de Allah’ın yarattıklarından korkarsa o kişiye, yarattıklarına karşı bir korku verir.” buyurdu. Şühûd erbâbı “havf”ı tarif ederken kişiyi emniyette olma düşüncesinin dışına çıkaran bilgiye işaret etmişlerdir. Yani Allah’tan gelen ve Resûl’ün lisânıyla vâkıf olunan bir haberin korkulması gereken durumları hatırlatmasıdır. “Havf”ın anlamı, gelecekte olumsuz durumların isâbetinden ve sevilen kişinin ölümünden korkmaktır. Allah’tan korkmak da Hakk’ın, dünyada çabucak veya âhirette vakti geldiğinde günahları sebebiyle kullarını cezâlandırmasından mü’minin korkmasıdır. Nitekim Hak Teâlâ: “İman etmiş kimseler iseniz benden korkun.” (Âl-i İmrân,175) buyurarak kendisinden korkmayı kullarına vâcip kılmıştır (II,46a).

Bu bilgilerden sonra Allah korkusu hakkında hadis ve bazı sözleri içeren Arapça bir iktibas kaydeden şârih, ardından Hz. Îsâ'ya dâir bir rivâyeti Türkçe olarak aktarmıştır. Devamında bazı velîlerin konuyla ilgili sözleri Türkçe olarak zikredilmiş; sonra yine hadîs-i şerif ve velîlerin sözlerini ihtiva eden Arapça bir metin kaydedilmiştir. Akabinde de havfın ve havf erbâbının derecelerine dâir ayrıntılı bilgiler görülmektedir. Söz konusu mâlûmattan anlaşılan en mühim husus, “havf”ın iman için şart olduğudur. Bunların ardından “takvâ” hakkında bilgiler verilmiştir. Şârih takvâyâ dâir de bazen Türkçe bazen Arapça alıntılar şeklinde velîlerin sözlerine yer vermiş, hadîs-i şerifler ve evliyânın sözlerini içeren uzunca bir Arapça metin de kaydetmiştir. Bu bilgilere göre takvânın özü şunlardır: Emredilenlere hassâsiyetle uyma, yasaklardan uzak durmanın yanında şüpheli şeylerden dahi kaçınma, ibadetlerde gecikmeme, sünnete uyma, bid’atları terk ve güzel ahlâkı edinme. Ayrıca takvânın hakikatının, kişinin takvâsından dahi çekinmesi olduğu belirtilmiştir. Beytin şerhinde bu şekilde çeşitli tasavvufî açıklamalar yapan şârih, takvâyâyla ilgili manzum iktibaslarla bu kısmı tamamlamıştır (II,46a-47a).

1448. beyitte bu düşüncelerle hürmetle el bağlayıp beklediği ve bir saat sonra Hz. Ömer’in uyandığı zikredilir. Şârih, beytin te’vîlî mânâsında uykuyla kastedilenin murâkabe hâli, tecelli ve istiğrak zamanı olduğunu; zîrâ kâmillerin tarîkinde konuşmadan önce susmanın makbul bir kâide oluşunu belirtip metin içi bir gönderme yaparak bu konunun ayrıntısının daha önce “Hizmetçiye âşık olan padişah” hikâyesinde geçtiğini kaydetmiştir (II,47b). Ardından da “Rûm elçisinin mü’minlerin emîri Hz. Ömer’e selâm vermesi” başlığıyla devam edilmektedir.

1449-1467. beyitler mezkûr başlık altındadır. 1449. beyitte elçinin hürmetle Hz. Ömer’e selam verdiği, Hz. Peygamber’in de “Önce selam, sonra kelim.” diye buyurduğu belirtilmiştir. Şârih bu kısımda beyitte işaret edilen hadis rivâyeti yanında Mevlânâ’nın bir gazelinden dört beyit ve selamla ilgili başka bir hadis de iktibas ederek konuyla ilgili kısa açıklamalar yapmıştır (II,47b).

1450. beyitte Hz. Ömer’in elçinin selâmını alıp emniyet hissi vererek onu çağırdığı ve önüne oturttuğu, 1451-1452. beyitlerde korkanlara ikram edilecek yemeğin “Korkmayın.” diyerek teskîn etmek olduğu, nitekim kalbi korkuya kapılmış kişiye sükûnet verilip emniyet içinde olduğunun hissettirildiği zikredilmiştir.

“Korkusu olmayana nasıl korkma dersin? Derse muhtaç olmayana nasıl ders verirsin?” anlamındaki 1453. beyit mufassal şerh edilmiştir. Bu kısımda yapılan açıklamaların bazıları şunlardır:

Zîrâ korkmayanlar hakkında Kur’ân’da: “Onları uyarsan da uyarmasan da onlar için birdir, inanmazlar;” (Yâsin, 10); “Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri terk et!” (En’am, 70) buyrulmuştur. Peygamberlerin ve velîlerin nasihat edip uyardıkları kişiler, Allah’tan korkanlardır. Bunlar, Hakk’ın birliğine iman edip Kur’ân’a uyanlar, öldükten sonra dirilmeye, cennet ve cehenneme, sevap ve ikâba, sual ve hesâba inananlardır. Nitekim âyette: “Sen ancak zikre (Kur’ân’a) uyan ve görmeden Rahmân’dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte onu, bir mağfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele.” (Yâsin, 11) buyrulmuştur.

İmdi benim cânım; mürşid-i kâmilin karşısında asrın allâmesi de olsan “Ben bilmem.” demezsen ve kibirlenirsen sana ondan hiçbir nasip yoktur (II,47b-48a).

Veled-nâme’den “derd”in mânâ yolundaki önemini vurgulayan yedi beyit alan şârih; elçinin de binlerce dert, havf ve ihtiyaç içinde Hz. Ömer’in muhabbet mumunda pervâne gibi olup yârin aşk ateşinde yandığını ve ney gibi figân ettiğini söyleyerek açıklamalarını tamamlamıştır.

1454-1456. beyitlerde Hz. Ömer’in onu irşâd ederek harâb olmuş gönlünü mâmûr eylediği, ona Allah’ın sıfatlarından söz ettiği, “makâm” ve “hâl”i öğretilsin diye Allah’ın abdallara olan ihsanlarından bahsettiği anlatılmıştır (II,48a-b).

“Hâl, o güzel gelinden cilve gibidir; makâm ise gelinle halvet olmaktır.” anlamındaki 1457. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Yani hâl, tâlibin henüz televvünü hâlinde sıfatların tecellileri oldukça mürşidin nazarından muhabbet sıcaklığının eserinin kalbinde belirmesi; fakat kesret ve mâsivânın, tâlibi o cilveden ayırmasıyla tâlibin onu talep ederek gâh tenezzül gâh terakkîde olmasıdır.

Makâm ise kâbiliyetli sâlik fenâyâ ulaştığında zât tecellisinin kalbinde belirmesi, zât ve sıfatların tecellilerine devamlı mazhar olmasıyla kesretin onun vahdetine zarar verememesidir. Bu sâlikin beşeriyeti tamamen melekîyyete dönüşür; kalbine tecelliden başka ve mâsivâyâ dâir herhangi bir unsur gelmez, ağıyâr ortadan kalkıp kalan tamamen yâr olur. Hak’tan gayrisinin vücûdu kalmayınca sâlik bekâ

mertebeşine ulaşır, böylece artık hâlden hâle geçişler olmayıp makâm sahibi olur (II,48b).

1458. beyitte cilveyi herkes görse de halvet vaktinde yalnızca azîz şâhın olduğu ifade edilmiştir. 1459. beyitte de bu konuya devam edilip gelinin avâm ve havâs herkese görüldüğü; fakat halvette gelinle olanın sadece şâh olduğu belirtilmiştir. Şârihin bu kısımdaki bazı açıklamaları şunlardır:

Herkes İlâhi isimlerden birinin tecellisine mazhardır; fakat kalplerinden mâsivânın silinip kesret suretlerinin kalktığı kişiler, yabancı kalabalıkların dağılıp ezel gelininin cemâliyle ikilik olmadan vahdet ve halvette olanlar, tarikat önderleri olan Hak'ta fânî olmuş zâtlar ve bütün isimlerin tecelli ettiği bekâ ashâbıdır. Bir sonraki beyte bakılınca bu beyitteki havas ve avamdan maksadın makâm ashâbı ve hâl erbâbı olmasının en münâsîp te'vil olduğu anlaşılmaktadır (II,48b-49a).

“Sûfîlerden hâl ehli çoktur; lâkin aralarında makâm ehli olanlar nâdirdir.” anlamındaki 1460. beytin şerhi oldukça hacimlidir. Bu kısımda tasavvufî kaynaklardan Arapça iktibaslar da yapılmıştır. Beytin şerhindeki ilk iktibas olup hâl ve makâm konularında bilgiler içeren uzun Arapça metin bunlara bir örnektir. Şârih bu iktibasın ardından özetle: “Hâller Allah vergisidir, makâmlar ise kazanılır. Sâlik sülûkte olduğu sürece hâlden hâle geçer; kemâl mertebesine ulaşınca ise artık makâm sahibi olur.” (II,49a) açıklamasını yapmıştır. Ardından da iki Arapça beyit kaydetmiş ve açıklamalarına devam etmiştir. Bu kısımda vurgulanan bazı hususlar şunlardır:

Bir hâlet sâlikten hızla kayboluyorsa o, hâl olur; makâm olmaz. “Makâm” denilmesi ancak sâlik o mertebede ikâmet ettiğinde doğru olur ve ona “kanaatkâr”, “mütevekkil” gibi makâmın ifade ettiği isimler verilir. Bazı âriflere göre ise hâller zâil olmayıp dâimîlerdir. Dâimî olmayanlara levâyih ve bevâdih demişlerdir (II,49b).

Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde, “Muhakkak kalbimi gaflet kaplar da bu yüzden günde yetmiş kere istiğfar ederim.” hadîsiyle ilgili açıklamalar içeren uzun bir Arapça metin de kaydetmiş ve sonrasında şunları belirtmiştir:

İmdi ey kabul eden dinleyici ve bahtiyâr sâlik! Sâlikin seferi, nefsine gâlip gelinceye kadar devam eder. Nefsine karşı zafer kazanınca zikredilen hâlet onda dâimî olup makâm sahibi olur.

Makâm sahiplerinin asıl hâllerinde değişme olmaz; fakat ziyâdelerde farklılaşmalar olur. Zîrâ bir hâlden daha iyi bir hâle ve daha parlak mertebeye ulaşmak bedenlerin olağan durumudur. Beşeriyetin sınırı olsa da Allah’a yakınlığın sonu olmadığı için bu ilerlemeler devam eder. Fakat kul, mâsivâ adına ne varsa hepsiyle bağını koparır ve “mahv”a ulaşırsa artık onun için hâl, makâm, teklîf veya bunlara benzer şeyler söylenmez (II,50a).

Açıklamalarının ardından Muhyiddîn İbn Arabî’den de beyitler alan şârih: “Geri sadede dönelim. Hz. Ömer, Rûm kayserinin elçisine hâl erbâbı ve makâm ashâbının mertebelerini ve ahvâlini ayrıntılı olarak beyân edip” diyerek sonraki beyte geçmiştir (II,50b).

1461-1464. beyitlerde Hz. Ömer’in elçiye ruhun bu âleme gelmeden önceki durumu, menzilleri, mekânı, seferleri gibi konuları bildirdiği anlatılır. 1465. beyitte de: “Ömer, ağyâr görüneni yâr buldu ve onun canını sırlara tâlip buldu.” denilerek bunun sebebi belirtilmiştir. Abdullâh Efendi söz konusu beyitte şu açıklamaları yapmıştır:

Hz. Ömer’in neden elçiyle karşılaşmasının başında bu konularda söz söylediği sorulacak olursa cevap şudur: Ömer (r.a.) elçinin suretine bakınca yabancı bir yüz gördü; fakat gönlüne ve ruhuna bakınca Hakk’ın birliğine iman nuruyla dolu bir dost ve sırlara tâlip görerek ona sırları açtı. Çünkü nazar surete değil sûretedir. Kâmil mürşidler de tâlibin kâbiliyetine ve kalbinin hâlis olmasına bakarlar. Meselâ yıllarca kendilerine hizmet etmiş dervişlerine açmadıkları sırrı, Hz. Ömer’in elçiye izhâr eylediği gibi yabancı görünen ve daha yeni yanlarına gelen bir tâlibe açarlar (II,51a).

1466. beyitte şeyhin kâmil, tâlibin de istekli olduğu belirtilerek Hz. Ömer’le elçinin durumu şeyh-mürîd münâsebetine atıfla değerlendirilmiştir. Bu beytin devamı mâhiyetindeki: “Mürşid onun irşâda kâbiliyetli olduğunu gördü, temiz yere temiz tohumu ekti.” anlamındaki 1467. beytin şerhinde şu açıklamalar yer alır:

Yani İlâhî sırları; kâbiliyeti tam, inancı hâlis ve mâsivâdan temizlenmiş olan tâlibin tabiatına ekti. Bir tâlibin vücut tarlası mâsivâ çer çöpünden temizlenmemişse ekilen muhabbet ve mârifet tohumu da zâyî olur. Yılanın ağzına damlayan nîsan damlası gibi panzehir iken zehir olur. Bunun gibi kötü hilkatli kişinin çorak tabiat toprağına Sübhânî muhabbetin tohumunu ve yılan ağzın kulağına Rabbânî mârifetin nîsan damlasını ilkâ etmekten kaçınmak lâzımdır (II,51a-b).

Bir sonraki başlık: “Rum elçisinin Hz. Ömer’e soru sorması”dır. 1468-1501. beyitler bu başlık altındadır. 1468-1469. beyitlerde elçi, ruhun yücelerden zemine nasıl geldiğini ve sınırlara hapsedilemeyen bu kuşun kafese nasıl girdiğini sorar; Hz. Ömer de: “Hak, cana efsun ve kıssalar okudu” diyerek cevabına başlar. Şârih 1469. beyitte şu açıklamaları yapmıştır:

Allah, kudret ve hikmetiyle ruh kuşlarının akıl kulağına efsun ve kıssalar okuyup dünyaya yakınlık duymaları için muhabbet verdi. Bu sebeple ruh da gelip bedenlerde birkaç gün kaldı. Âh! Can kulağına ilkâ olunan kıssadan bir hisse şudur: Hak Teâlâ ruha sefer emredip muâvenetini rehber, sınırsız inâyetini de yardımcı olarak verdiğini; lutfunun onun yoldaşı, nusretinin de tehlikelere karşı koruyucusu olacağını bildirdi (II,51b).

İbn Yemîn’den yolculuğa atıf yapıp dar sınırların dışına çıkarak mânâ yolunda ilerlemeye işaret edilen dört beyit alan şârih, âyetler ve Mevlânâ’nın bir gazelinden tek beyit iktibas ederek açıklamalarına devam etmiştir. Bîcâre ruhun Allah’ın söylediklerini işitince o kudsî diyârdan, aşağı ve değersiz dünyaya gelip dar bedenlere yolculuk ettiğini ve dünya âşiyânını gördüğü gibi ona yakınlık duyup çoğunlukla asıl vatanını unuttuğunu ifade ederek sözlerini tamamlayan Abdullâh Efendi, diğer beyte geçmiştir (II,52a).

“Gözü ve kulağı olmayan yokluklar üzerine (Allah) fûsun okuyunca (ol deyince) hemen hareketlenirler.” anlamındaki 1470. beytin şerhinde “adem”den muradın mutlak yokluk olmayıp ruhlar olduğu ve bununla onların ezeli olmadıklarının kastedildiği belirtilmiştir. Attâr’ın bir gazelinden iki beyit iktibas eden şârih, sözlerine şöyle devam etmiştir:

Ehadiyyet mertebesinde vücut ve adem birbirinin aynıdır, taayyün ve vâhidiyyette birbirinden ayrılırlar. Bu mertebelerde de ayrılmasalardı vâhidiyyet, taayyün-i evvel, ehadiyyet ve lâ-taayyün seçilmezdi. Âlemin varlığının zuhûru, âlemin yokluğundan olur. Bu yokluk, Hakk’ın aynası olur. Hakk’ın zâtı zikredilen aynada tecelli edince önce vahdet-i zâtiyye ve hakikat-i Muhammediyye olan ceberût âleminin esâsı ve vâhidiyyet âlemi akseder. Sonra da sırasıyla diğer âlemler zuhûr eder. Nâsût âleminin; yani insanın ademinde Allah esmâ ve sıfatlarının hepsiyle tecelli eder, küllî ve cüz’î âlemler insan aynasına akseder; böylece kendini kendine gösterip zikredilen aynada kendi aynıyla kendisini müşâhede eder. Bu, tenezzülât tavrıdır. Terakkiyât tavrında

tersi olup vücut ayna, aks ise âlemin yokluğu olur. Bu durum, ârifin hâline uygundur. Zira ârif, kendisinin zâtî yokluğuna erişip ehadiyyet denizinde fânî olur; bekâ âleminin sâhiline gelip bekâyâ ulaşınca önce vahdet suretiyle görünür, sonra tertibe gelip nihâyet insâniyyet mertebesine ulaşır. Âyetle: “Siz ölü iken sizi diriltti.” (Bakara, 28) buyrulduğu üzere zâhir yönünden kulağı ve gözü olmayan ruhların kâbiliyyet kulaklarına hitapla onların bâtından zâhire çıkmalarını emredip beden yuvalarına nüzul etmelerini dilediğinde hemen ehadiyyet denizinin dalgaları kabarıp çeşitli suretler ortaya çıkar (II,52a).

1471-1472. beyitlerde Allah’ın emriyle yokluğun varlığa dönmesi ve yine O’nun emriyle varlıkların hızla adem tarafına gitmesi ifade edilmiştir. Şârih bu beyitlerin ilkinin şerhinde bir âyet ve *Heylâc-nâme*’de tespit edilen dokuz beyit; diğerinde üç âyet ve *Cevherü’z-zât*’ta tespit edilen altı beyit iktibas etmiştir (II,52a).

1473-1477. beyitlerde gül, taş, beden, güneş, bulut gibi örnekler verilip bunların hepsinin Allah’ın emriyle büründükleri hâllere değinilmiştir (II,52a-b).

1478-1480. beyitlerde şaşkın ve tereddüt içinde olan insanın durumuna değinilmiş, Hakk’ın emrine uymakla nefis-i emmâre ve şeytanın telkinlerine teslim olmak arasında yaşadığı mücâdeleye işaret edilmiştir. 1481-1482. beyitlerde ise bu tereddütlerden uzak olmak isteyen can kulağına pamuk tıkamaması gerektiği, bunu yaparsa Allah’ın kendisinden istediklerini net olarak idrak edeceği belirtilmiştir (II,52b-53a).

Öncesindeki beyitleri de toparlayıcı mâhiyette olan: “Böylece can kulağın vahiy mahalli olur. Vahiy nedir? Histen gizli olan sözdür.” anlamındaki 1483. beyitte Abdullâh Efendi’nin yaptığı açıklamalar kısaca şunlardır:

Burada “vahiy”le kastedilen “ilhâm”dır. Yani: Rabbânî ilhâmıla ağyârın vâkıf olmadığı sırlardan haberdâr olursun.” demektir. Peygamberlere mahsus olan vahiy ise melek vâsıtasıyla olur. “Vahy”in çok mânâsı vardır. Meselâ:

- İşâret ve gizli söz mânâsındadır. Meryem sûresinin 11. âyetinde bu anlama örnek vardır.
- Peygambere vahyetmek anlamındadır. Nisâ sûresinin 163. âyeti bu mânâyâ örnektir.

- Allah'ın Cebrâil ile peygamberlerine vahiy göndermesidir. En'am sûresinin 19. âyetinde bu anlama işaret vardır.
- İlham mânâsındadır. Mâide sûresinin 111. âyeti bu anlama örnektir.
- Rüyâda bir şeyden haberdâr edilmek mânâsındadır. Şûrâ sûresinin 51. âyetinde bu anlama işaret vardır.
- Fermân anlamındadır. Zilzal sûresinin beşinci âyetinde buna örnek görülmektedir.
- Gizlice söz söylemek mânâsındadır. Necm sûresinin 10. âyetinde bu anlama örnek mevcuttur.
- Yazmak mânâsındadır.
- Vesvese mânâsına da gelir. En'am sûresinin 121. âyetinde bu anlamda kullanılmıştır.

Yerine göre anlam verilir. Kısacası; Rabbânî ilhâmı duyan his kulağı değil, can kulağıdır (II,53a-b).

1484. beyitte can kulağının ve can gözünün histen farklı olduğu, akıl ve his kulağının onların vâkıf oldukları hususlardan haberdâr olmadıkları dile getirilmiştir. 1485. beyitte ise “cebr”den söz edilmeye başlanmıştır. “Aşka cebr lafzını atfetme sebebim beni sabırsız etmesidir. Âşık olmayan kişi ise cebri hapsetti.” anlamındaki bu beyitte yapılan bazı açıklamalar şunlardır:

Hz. Mevlânâ'nın daha önce buyurduğu sözlerinden “cebr” mânâsı anlaşıldığı için, gelebilecek soruya cevap vermiştir. Bu beytin anlamı çok muğlak olduğundan mefhûmundan anlaşılan mazmûnî anlamı verildi. Şârihlerin bazıları anlamda isâbet edip aşktan lezzet almışlar ve İsmâîl gibi aşkın cebr kılıcına irâdet boyunlarını teslim edip fenâyâ karîb olmuşlardır. Bazıları ise aşk kavgasına düşüp aşk lülesinden akılları şaşmıştır. Bazılarının da kalp fânûsunda muhabbet mumundan parıltı olmadığı için mânâda hata etmişlerdir. Övülen cebrin mânâsını aşkın cebrine yakalanan irâdesiz âşık bilir, aşk cebrinin zincirine esîr olmayan hissiz gönüller bilemez. Onlar aşkın varlığını dahi inkâr ederlerken âşıkların muhabbetin mecbûru ve aşkın mağlûbu olduğunu nasıl bilsinler? Akl-ı maâş ile aşkın hiçbir münâsebeti olmadığı gibi, kuru zâhidin de aşk işine liyâkati yoktur (II,53b-54a).

Kâsım-ı Envâr'dan konuyla ilgili iki beyit alan şârih: “Aşksız ibadetin tadı ve letâfeti yoktur. Herkes yârin aşkına mahrem olamaz.” dedikten sonra Hocendî'nin bir gazelini iktibas etmiştir (II,54a). Ardından “İmdi benim gözümün nûru, sen İlâhî

âşıklarda olan cebri kötülenen cebir gibi zannetme ve merdân-ı Hudâ'yla mücâdeleye girişip dedikodu yapma.” diyerek sonraki beyte geçmiştir.

1486. beyitte bunun cebr olmayıp Allah'la birlikte olmak anlamına geldiği belirtilmiştir. 1487. beyit ise: “Cebr olsa dahi avâmın cebri değildir. O, sadece kendini düşünüp kötülöklere sürökleleyen nefsin cebri değildir.” mânâsındadır. Şârih bu beytin şerhine Kâsım-ı Envâr'dan beş beyit iktibas ederek başlamış, ardından açıklamalarını yapmıştır:

Bencil nefsinin arzularına göre hareket eden gâfildir. Kötülenen cebir, hem bencil olup hem de kendi irâdesini inkâr edenin cebridir. Merdân-ı Hudâ'da olan makbûl ve övülen cebrde ise Rahmânî cezbelerin nurları beşerî karanlıklarını aydınlığa ve vahdâniyyet tecellilerinin sırları ikiliklerini vahdete çevirir; imkânî vücûdu vâcibü'l-vücûda nispetle yok görüp mahva ulaşırlar. Öyleyse kendilerini nasıl fiillerin kaynağı görsünler? (II,54a)

Yine Kâsım-ı Envâr'ın bir gazelinde beş beyit alan şârih, sözlerine şu açıklamalarla devam etmiştir:

Kaderiyye, işlerinde kendilerini bağımsız ve serbest zannederek şirke düşmüşler ve hidâyet yolunu bulamamışlardır. İrâde sahibi hiç kimsenin meydana gelenleri hâsıl etmeye kudreti yoktur; fakat henüz olmayıp gelecekte meydana çıkacak şeylerde kendilerini fâil zannederler. Bunlar zaman sınırlarındaki oluşumlara mahkûm kişilerdir. Oysa ancak zamanın ve maddenin sınırlarına hapsolmayanlarda mâzî ve müstakbeli ihâta gücü olur (II,54b).

1488-1489. beyitlerde, zikredilen cebri ancak Allah'ın gönüllerinde göz açarak gaybı ve geleceği keşf imkânı verdiği kişilerin idrak edeceği belirtilerek velîlerin hâllerinden söz edilmiştir. 1490. beyitte de bu zâtların hususiyetleri anlatılmaya devam edilir. “Onların ihtiyârı da cebri de başkadır. Damlalar sadeplerin içinde inci olur.” anlamındaki söz konusu beytin şerhinde yer alan bazı açıklamalar şunlardır:

Evliyânın cebri ve ihtiyârı Cebrîlerin cebri ve Kaderîlerin ihtiyârı gibi değildir. Bu iki zümredekiler makbûl olmayan, kötülenmiş cebir ve ihtiyâr anlayışı iken evliyâ ve asfîyânın cebri, “Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.” (Tekvîr, 29) hükmünce olup Hakk'ın rızâsına teslimlerini ifade eder. Onlar Allah'la görürler, işitirler, tutarlar ve

yürürler. Nefsine tâbî olanlarla mâsivâ kirlerinden temizlenmiş zâtların cebr ve ihtiyârları arasındaki fark, yer ve gök arasındaki kadardır.

Nîsan yağmurunun sadefté inci, yılanın ağzında öldürücü zehir olması gibi, cebr ve ihtiyâr da evliyâ ve asfiyânın sadeftinde inci ve cevher olurken istikâmetten sapmışların, Cebrî ve Kaderîlerin bozuk zihinlerinin ağzında yılan zehri ve cehennem azâbının sebebi olur. Zîrâ dînî mükellefiyetleri hükümsüz görenler, yolunu şaşırmış ve Hakk'ın rahmetinden uzak olmuş kişilerdir. Saflaşma ve velâyet derecesine ulaşma boş laflarla olmaz. Mutlakâ kâmil mürşidin yanında terbiye görülmesi ve nefsin hükümlerinin Rahmânî cezvelerle yok edilmesi gerekir; çünkü nefsi Rahmân'ın cezbelerinden başka bir şey ıslâh etmez (II,54b-55a).

1491. beyitte sadeft ve inci, 1492-1493. beyitlerde misk âhûsunda kanın “misk” olması, 1494. beyitte bakırın iksir içinde altına dönüşmesi örnekleri üzerinden konuya devam edilmiştir. 1495. beyitte cebr ve ihtiyârın sıradan kişilerdekenden farklı olarak evliyâda celâl nuru olması ifade edilmiş, 1496-1497. beyitlerde ise sofrada cansız olan ekmeğin mîdede can olması örneği verilmiştir. 1497. beytin şerhinde ölünün bedeni ekmekle dolsa sofrâ içindekenden farkının temizken mürdara dönmesi olacağı, ekmeğin ancak yaşayan kişinin mîdesinde cana dönüşeceği belirtilmiş ve nefis erbâbına lokma olan ekmeğin kıyâmet gününe kadar “Zâyî oldum.” diye gözyaşı dökkeceği beyân edilmiştir (II,55b-56a).

1498. beyitte ekmeğin “can”a dönüşmesinin canın kuvvetiyle olduğu belirtilip “Öyleyse canın canının kuvveti nasıl olur?” denilerek bu mukâyese ile asıl anlatılmak istenen hususa dikkat çekilmiştir. Abdullâh Efendi de ilgili kısmın şerhinde; ekmek, canın kuvvetiyle insanın parçası oluyorsa Hz. Peygamber'in vârisi olan kâmil mürşidin kuvvetinin kıyâs edilmesini söyleyip Allah'ın bu kâmil zâtlara büyük bir kudret verdiğini, huzûruna sadâkatle giden tâliplerin kalplerinin mürşid-i kâmilin nazarıyla dünyevî kirlerden temizleneceğini ve ölü mertebesindeyken bâkî hayata kavuşarak ferahlayacaklarını belirtmektedir. Şârih, 1499. beyte geçmeden evvel bu kısmın âhîrinde Mevlânâ'nın sonraki birkaç beyitte “kemâl-i îzâh” için temsillerle aynı konuya devam ettiğini de ifade etmektedir (II,56a).

Şârihin de bildirdiği üzere 1499-1501. beyitlerde örnekler verilerek aynı konu üzerinde durulmaktadır. 1499. beyitte dağı yaran, deniz ve mâdende icraatta bulunan insanın bunu et parçasıyla yapmadığına, bütün fiillerinin canın kuvvetiyle ortaya

çıkacağına işaret edilmiştir. 1500. beyitte dağı kazanın canının gücü taşı yarmak iken “canın canı”nın gücünün ayı yarmak olduğu ifade edilerek Hz. Peygamber’in mucizesine telmihte bulunulmuştur. Abdullâh Efendi bu kısmın şerhinde söz konusu beyitte Habîb-i Ekrem’in mübârek parmağının ucuyla ayı yarması mucizesine işaret edildiğini belirtmiş, *Cevherü’z-zât*’tan dört beyit iktibas ettikten sonra da açıklamalarına devam etmiştir. Bu açıklamaların bazıları şunlardır:

Nefs üzerine tatbîk edildiğinde bu beyitte sülûk erbâbına ve sâdik âşığa hisse şudur: Dağı kazan kişi ancak taşı yardığı gibi, yalnızca görüneni kabul edip mânâyı inkâr edenler de ilmi ölüden ölü olarak alıp sadece zâhirdeki anlamla yetinirler. Kalp aynaları nûr-ı Muhammedî’yle temiz olan diri gönüller ise mânevî feleklerde tasarrufları olduğu için hidâyet nurunun parmak ucuyla kalp ayını yarıp zâhirî ve bâtinî kuvvelerine kerâmet göstererek Hakk’ın rızâsına teslim olmaya davet ederler. “Ay”ın kalbe temsil edilmesindeki benzerlik yönü, kalbin de iki vechinin olmasıdır. Karanlık vechi nefis cânibini, aydınlık yüzü ise ruh tarafını takip eder. Ay, ışığını güneşten aldığı gibi kalp de nurunu ruhtan alır (II,56a-b).

“Gönül, sır dağarcığının başını açarsa can arş tarafına doğru hızla yükselir.” anlamındaki 1501. beytin şerhinde ise sahâbeden İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve Hz. Ali’nin sözlerini de zikrederek ilmin muhatabın kapasitesine göre izhâr edildiğine değinen şârih, buradan sözü Mevlânâ’ya getirerek Mevlânâ’nın da: “Ne yapayım? Tahammülünüz olsa canın sırlarından, cebrden, ihtiyârdan ve büyük velîlerin hâllerinden birçok mânâyı açardım; fakat kaldıramazsınız, ruhlarınız bedenlerinizden uçabilir.” diyerek sırları sakladığını beyân ettiğini söylemektedir. Ardından Hocendî’nin bir gazelinden altı beyit iktibas ederek bu kısmı tamamlayan Abdullâh Efendi, çerçeve hikâye olan “Hz. Ömer ve Rum Elçisi” içinde konunun Mevlânâ’yı götürdüğü bir mevzû olarak yer alan sonraki başlığa geçmiştir (II,56b).

2.2.3.1. Hz. Âdem’in Zelle Neticesindeki Tavrı ve İblis’in Günahı Sonucundaki Davranışı

1501. beytin ardından, “Hz. Âdem’in: ‘Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik!’ diyerek zelleyi kendisine izâfe etmesi, İblis’in ise: ‘Beni azdırman sebebiyle’ diyerek kendi günahını Allah’a izâfe etmesi” başlığına geçilmiştir. 1502-1530. beyitler bu

başlık altındadır. Abdullâh Efendi beyitlere geçmeden önce başlığı da şerh etmiştir. Söz konusu kısımda şârihin yaptığı açıklamalar kısaca şunlardır:

Bu beyânın öncesiyle münâsebeti şudur: Mevlânâ, ihtiyâr-ı küll ve cebr-i hâssı beyânla: “Hepsi Allah’tandır, de.” (Nisâ 4/78) sırrını açıkladı; fakat burada da sâliklerin selâmeti için Hz. Âdem ve İblis’in kıssasını anlatmayı uygun gördü. Bu hikâyeyle Mevlânâ, ikisi de her işin Allah’ın kudret ve iradetine olduğunu bildikleri hâlde çok hileci olan İblis’in, günahını Hakk’a yükleyip nefsini tenzih ettiği için kovulduğunu, Hz. Âdem’in ise hatayı nefsine isnâd edip Allah’ı tenzih ve takdis ettiğinden dolayı rahmete ulaşip Hak Teâlâ indinde makbul olduğunu anlatmıştır. Hatayı Allah’a isnâd eyleyen, şeytan gibi kovulur; nefsine isnâd eyleyen ise Âdem (a.s.) gibi bağışlanır (II,57a).

“Allah’ın fiilini ve bizim fiilimizi, her ikisini de gör; bizim fiilimizi mevcut bil, o âşikârdır.” anlamındaki 1502. beyitte irâde, kesb ve kulların fiillerdeki payı konularındaki kelâmî tartışmalara işaret edilerek müstakîm olan görüş belirtilmiştir. Şârih bu kısımda kendi kabulünü de yansıtan Ehl-i sünnet kelâmcılarının fikirleri ile iki uç yorumu içeren Cebriyye ve Kaderiyye’nin görüşlerine atıfla mezkûr konulara değinmiş, âyetlerden de istifade ederek şu anlamda açıklamalar yapmıştır:

Âyette: “Başına gelen kötülük ise nefsindendir.” (Nisâ, 79) buyrulduğu üzere kötülükleri nefisten bilmek gerekir. Diğer taraftan, “Hepsi Allah’tandır, de.” (Nisâ, 78) ve “Oysa ki sizi ve yapmakta olduklarınızı Allah yarattı.” (Saffat, 96) âyetleri hükmünce de iyiliklerin ve kötülüklerin yaratıcısının Allah’tan başkası olmadığını idrak şarttır. Öyleyse ne Cebriîler gibi irâdeyi yok say ne de Kaderîler gibi kulun kendi fiillerinin yaratıcısı olduğunu söyle. İşin hakikati bu ikisinin arasındadır. Ehl-i Sünnet mezhebi ve hakikat erbâbının seçkinlerinin çizgisi budur (II,57a).

Söz konusu başlık altındaki diğer beyitlerden önemli açıklamalar içerenlere dâir bilgiler ise şöyledir:

1504. beyitte Allah’ın yaratma kudretinin bizim fiilimizin mûcidi olduğu ve fiillerimizin O’nun yaratmasının eserleri olduğu ifade edilmiştir. Şârih de açıklamasında kulun “yaratıcılık” sıfatına sahip olduğunu söylemenin sapkınlık olduğunu, Kaderiyyenin bu anlamdaki sözleriyle Mecûsîler gibi Allah’a ortak isnat ettiklerini ifade edip “İşlerin hayırlısı orta olanıdır.” sözünü kaydetmiş ve orta yolu

seçerek hem Hakk'ın yaratmasını müşâhede etmek hem de kişinin kendi çalışması ve cüz'î irâdesi olduğunu görmek gerektiğini beyân etmiştir (II,57a-b). 1506-1509. beyitlerde de Hak Teâlâ'nın kudretine ve kulun acziyeti ile nâkıs yönlerine işaret edilmiştir (II,57b-58a).

“Şeytan: ‘Beni saptırmana karşılık’ dedi; alçak şeytan kendi fiilini gizledi.” anlamındaki 1510. beyit, başlıkta da yer alan A’raf sûresinin 16. âyetinden iktibas içerdiğinden şerhi oldukça mufassaldır. Abdullâh Efendi âyet iktibas bulanan beyitlerin büyük kısmında olduğu gibi bu beyti de bilhassa tefsirlere başvurarak ayrıntılı bilgiler vermek suretiyle şerh etmiştir. Özellikle âyetin beyitte iktibas edilen kısmıyla ilgili birçok zâtın yorumlarına detaylı olarak yer vermiştir. Şârihin değindiği hususlar ve verdiği bilgiler hulâsaten şunlardır:

Şeytan, cüz'î irâdesini ve fiil işlemlerini inkâr ederek kovulmayı ve lâneti hak etti. A’raf sûresinin 16 ve 17. âyetlerinde şeytanın tavrı kendi dilinden anlatılmıştır. Mevlânâ da beyitte bu âyetlere işaret etmiştir. Tefsir erbâbı “fe-bi-mâ ağveytenî”deki “bi” harf-i cerinin ya yemin ya da sebep anlamında olduğu şeklinde iki görüş bildirmişlerdir (II,58a).

Sarı Abdullâh Efendi sözünü ettiği iki görüşü de örneklerle birlikte genişçe açıklamıştır. Ayrıca üçüncü bir yorumu kaydedip bununla ilgili de bilhassa *Tefsîr-i Kebîr*'den istifade ederek detaylı bilgiler vermiş ve değerlendirmelerde bulunmuştur. 17. âyet hakkında da ayrıntılı bilgi veren şârih, müfessirler yanında tasavvuf ehlinin de âyetlere dâir yorumlarını zikretmiştir. Nizâmî, Kâsım-ı Envâr ve Attâr'dan yaptığı iktibaslarla bu yoğun bilgilerin arasına manzum kısımlar ilâve etmeyi de ihmâl etmeyen Abdullâh Efendi, aşağıya anlamca kaydedilen sözleriyle beytin şerhini tamamlamıştır:

Âh ey çâresiz ve ciğeri şeytanın saptırmalarıyla yara dolu olan gâfil! Buna çâre, Hakk'ın dergâhına yönelip ağlayıp sızlanarak günahlarına tevbe etmen ve derdine dermân dilemendir. Sen de Hz. Âdem gibi: “İlâhî! Yolumu şaşırdım ve nefsimi zulmettim.” deyip yaş yerine kan ağla; İblis gibi: “Beni saptırdığın için” deyip ebediyyen rahmetten kovulanlardan olma (II,61a-b).

“Hz. Âdem: ‘Nefsimize zulmettik.’ dedi. O, Allah'ın fiilinden bizim gibi gâfil değildi.” anlamındaki 1511. beyit de A’raf sûresinin 23. âyetinden iktibas

içermektedir ve yine tefsire dâir geniş bilgiler verilerek mufassal şerh edilmiştir. Bu kısımdaki bazı açıklamalar şunlardır:

Yani Âdem, şeytana tâbî olan Cebrîler gibi kendi cüz'î irâdesinden gâfil değildi; fakat hayrı ve şerri yaratanın Hak Teâlâ olduğunu da biliyordu. Bu beyit, A'raf sûresinin 23. âyetine işarettir. Müfessirlerin mezkûr âyetle ilgili bazı sözlerine daha önce de (1275. beytin şerhinde) yer verilmişti. Hz. Âdem ile Havvâ'nın nasıl yakarıp bağışlanma dilediklerini, akıl kulağını açıp dinle (II,61b).

Şârih bu kısımda Hz. Âdem ve Havvâ'nın münâcâtını anlamca aktarmış; ardından Hz. Âdem'le ilgili, *Cevherü'z-zât*'ta tespit edilen sekiz beyit iktibas etmiştir. Akabinde bir hadîs-i şerif de içeren Arapça bir metin kaydeden Abdullâh Efendi: “Önceki ümmetler hataen ve unutarak işledikleri suçlardan da muâheze edilirdi; fakat Hz. Peygamber'in şefaatiyle Muhammed (s.a.v.) ümmeti unutarak ve hata ile işledikleri zellelerden sorumlu tutulmamışlardır.” diyerek bu metnin ihtiva ettiği: “Ümmetimden hata ve unutma (ile olan) ve ikrah (zorlama) ile yaptırılan işlerin mes'ûliyeti kaldırılmıştır.” anlamındaki hadîs-i şerife müteallik bilgiler vermiştir. Söz konusu mâlûmattan sonra yine Âdem (a.s.) konusuna devam edilmiş, müfessirlerin ve muhakkiklerin Hz. Âdem'in affına dâir görüşleri aktarılıp değerlendirmeler yapılmıştır (II,61b-62b).

1512-1515. beyitlerde Allah'ın takdirini ve kazâsını bildiği hâlde Hz. Âdem'in Hakk'ın karşısında tam bir edep tavrıyla zelle ile ilgili sorumluluğu nefsine yüklemesine ve bu sebeple rahmet ve mağfiret bulmasına değinilmiştir. “Hürmet getiren hürmet götürür. Şeker getiren bâdem helvası yer.” anlamındaki 1516. beyitte şârihin açıklamaları yanında âyet iktibasları, *Menâzilü's-Sâirîn*'den, Kemâl-i Hocendî ve Nesîmî'den alıntılar ve bazı rivâyetler mevcuttur. Abdullâh Efendi'nin bu beyitteki açıklamalarının bir kısmı şunlardır:

Hürmet, emredilenlere uyarak buyruğu ta'zîm etme ve yasaklananlardan uzak durmakla da yasağa saygılı olmadır. Zikredilen ta'zîm, ancak Allah'ın yüceliğini bilen uyanık gönüllü kulun kârıdır. Zîrâ hakir kölenin, efendisine karşı çıkması kabul edilebilir değildir; bilakis itaat etmesi mecbûrîdir. Yani itaatkâr kul, rabbinin azametine vefâlıdır; Hakk'ın azâbından korktuğu için değil, hâlisen ve muhlisen sadece Allah için O'na itaati kendisine görev bilir. İtaatsizlik ederse cezâ göreceği

düşüncesiyle nefsi için emirlere uyan kul, kötü ve küstah kuldur. Böyle birinin ibadeti isteyerek değil, zorla olur; zîrâ azaptan korkmasaydı ibadet etmezdi. Bu kişi, emir ve yasaklara nefsi için uyduğundan dolayı Hak ile husumet ve savaş durumunda olur.

Emir ve yasaklara hürmetin sevap beklentisiyle de olmaması gerekir; çünkü o zaman ibadeti ücret için yapmış olur. Bu durumda da Mevlâ'nın değil, ücretin kulu olur. Ücret için iş yapan, ücreti alınca gider; fakat Mevlâ'nın kulu öyle değildir. O, devamlı olarak efendisinin yüce saadet kapısının eşliğindedir; ameli karşılığında ücret istemez ve ücret için nefsinde bir hak da görmez.

İtaatkâr kul, tâati konusunda ceddini de taklit etmemelidir. Çünkü itaat hususunda başkalarına bakan, riyâ ile mütedeyyin olur. Böyle biri de nefsinin kuludur. Zikredilen sıfatlardan kendini temizlememiş kişide Allah'a hürmete dâir hiçbir şey bulunmaz; onun ibadetleri nefsinin şûbelerinden kabul edilir.

Ey bîçâre âşık! İlâhî aşk, zavallı âşığı mecbûr etmiş ve hîleden emin olmaya hükmeylemiştir. Muhabbet makâmı, şuhûdda olan hürmet makâmından yüksektir. Akıl kulağını aç ve Allah'ın sâdık âşıkları için buyurduğu: “İşte güven onlarındır ve onlar doğru yolu bulanlardır.” (En'am, 82) hükmünü işit.

Âh vâh ey yola tâlip ve İlâhî aşka istekli kişi! Gönül mumunu aşk aleviyle yak ki âşığın hâlini bilesin. Aşk refrefine bindiğin zaman bütün mertebeleri ayağının altında görürsün. Âşığın kadrini âşık, aşkın hürmetini de aşk bilir. Âşık isen gel beri, âşık değilsen kal geri! (II,63b-64a)

1519-1521. beyitlerde cebr ve ihtiyâr konusunu izah için kişinin kendisinin titrettiği el ile hastalıktan titreyen el örneği verilmiş, irâdeyle yapılanla hastalıktan dolayı olanın kıyâs edilemeyeceği belirtilip elini kendisi titreten pişmanlık duyabilirse de hastalıktan dolayı eli titreyenin bir pişmanlık duymayacağı ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi 1521. beyitte şu açıklamaları yapmıştır:

“Titreme” bir hastalıktır ve bu maraza yakalananların eli titrer. Zikredilen illete yakalananların büyük kısmı, devamlı olarak içki içenlerdir. Hz. Mevlânâ bu örnekle, övülen cebr ile cüz'î irâde ve Cebrîler ile Kaderîler arasındaki farkı ifade etmiştir. Hakk'ın seçkin kullarında gizlemeye kâdir olmadıkları; hatta ifşâsına mecbûr oldukları bir cebr vardır. Bunların hâli içki müptelâlarının ellerinin titremesine benzer. Zîrâ İlâhî âşıklar da ezeli bezmin sâkîsinin elinden zevâl bulmayan aşkın şarâbını içmişlerdir. Canının ağzından muhabbetin saf kadehi eksik olmayan, fenâ hamrının müptelâsı âşık, sürekli mest ve sarhoş gezdiği için vecd içinde titremesi irâdî değildir;

bu sebeple de bir vebâli veya pişmanlığı olmaz. Fakat aşkın lezzetini bilmezken muhabbet iddiasında bulunup yasaklanan sınırlara nefsânî hazlarının gereği olarak el uzatmaya cür'et eden taklitçinin “İrâdesizim” demesi Cebriyye'nin dediği gibi olur. Sonra fiilleri sebebiyle cezâlandırılır ve uygun olmayan hareketleri yaptığından dolayı pişmân olur (II,64b-65a).

Kâsım-ı Envâr'ın bir gazelini iktibas eden şârih, cebr ve kadere dâir zikredilen konuların kelâmcıların usûlü ve akıl kanunlarına bağlı olduğunu; şevk ve zevk erbâbı ile muhabbet ehli kişilerin ise akla iltifât etmediklerini belirterek bu beyitteki açıklamalarını tamamlamıştır (II,65a).

1522. beyitte cüz'î akla güvenmemek gerektiğine, 1523-1524. beyitlerde ise akıl bahsi ne kadar değerli görünürse görünsün can bahsiyle mukâyese edilemeyeceğine ve can bahsinin ayrı bir makâmı olduğuna değinilmiştir. 1525. beyitte akıl bahsine itibar edildiği vakitte Hz. Ömer'le Ebu'l-Hakem'in sırdaş oldukları söylenmiş, 1526. beyitte de: “Ömer akıldan can tarafına gelince Ebu'l-Hakem, can bahsinde Ebû Cehil oldu.” denilerek akıl ve ruh farkına işaret edilmiştir. Abdullâh Efendi bu iki beytin şerhinde şu açıklamaları yapmıştır:

Önceden Ebû Cehil'in künyesi Ebu'l-Hakem, ismi de Ömer idi. O, dünya işleriyle alâkalı her konuda bilgili ve mârifetliydi; fakat inat edip Hz. Peygamber'in risâletini inkârı seçince “Ebu'l-Hakem”in zıddı olan “Ebû Cehil” künyesi verildi, aklı onu ebedî cehennemlik olmaktan kurtaramadı. İslâm'la şereflenmeden önce Ebû Cehil'le arkadaş olan Hz. Ömer ise Resûlullah'a gönülden iman getirip ruha tâbî oldu. Yani Ebu'l-Hakem, Hz. Ömer'in idrak ettiklerini anlayamayıp Ebû Cehil oldu ve kendisine ettiği bu kötülükle cehâlet karanlığı içinde ışıksız kalarak İblis gibi Hakk'ın rahmetinden uzak oldu (II,65a-b).

Şârih, Hassan b. Sâbit'in dîvânında tespit ettiğimiz, “İnsanlar onu Ebû Hakem (hikmetin babası) olarak künyelediler, Allah ise Ebû Cehil (cehâletin babası) olarak künyeledi.” anlamında Arapça bir beyitle bu kısmı tamamlamıştır.

1527-1530. beyitlerde de aklın canın gerisinde kalması, ruhun ışığı olmadıkça hakikatler karşısında kör olması ve kişiye kurtuluş sağlayamaması konusuna devam edilmiştir (II,65b-66a). Şârih bu beyitlerin de kimini muhtasar, kimini mufassal

olarak açıkladıktan sonra Hadîd sûresinin dördüncü âyetinden muktebes olan: “‘Nerede olsanız O sizinle beraberdir.’ (Âyetinin) Tefsiri” başlığına geçmiştir.

2.2.3.2. “Nerede Olsanız O Sizinle Beraberdir.” (Âyetinin) Tefsiri

1530. beytin ardından, genişleyen konuların götürdüğü ve bu defa bir âyete dâir olan başka bir başlığa geçiş yapılmıştır. Bu başlık Hadîd sûresinin dördüncü âyetinin, “Nerede olsanız O sizinle beraberdir.” kısmının tefsirine ayrılmıştır. Abdullâh Efendi beyitlere geçmeden evvel söz konusu başlığı mufassalan şerh etmiştir. Açıklamaların özünü Hakk’ın ezeli ilmiyle bütün amellerimizi bilmesi ve kullarının her ânında onlarla birlikte olması; fakat aklın bunu idrakten âcizliği, ledünnî ilmin öğreticisi olan rûh-ı Muhammedî’den irfan öğrenen merdân-ı Hudâ’nın ise bu birlikteliğe vâkıf olması ile âriflerin hususiyetleri konuları oluşturmaktadır. II,66b-67a varlığında yer alan bu bölümde âyetlerden, tefsir kaynaklarından; Türkçe, Arapça ve Farsça beyitlerden istifade edilmiştir.

1531-1536. beyitler sözü edilen başlık altında yer almaktadır. Daha önceki başlığın içerdiği beyitlerde hikâyenin dışında gibi görünen çeşitli konulara değinmiş olan Mevlânâ, bu kısmın hemen ilk beytinde: “Biz yine kıssaya dönelim. Zâten o kıssadan ne zaman dışarı çıktık ki?” (1531) diyerek araya dâhil olan hususların konuyla alâkasız olmadıklarını ve esâsen kıssadan hiç kopulmadığını bildirir. Fakat bu başlık altındaki beyitler de zâhire bakılınca hikâyenin akışı dışındadır. Bununla birlikte söz konusu başlık altındaki 1532. beyit ve devamındakilerin de Hz. Ömer’in elçiyi irşâdına dâhil oldukları anlaşılmaktadır. Mezkûr beyitlerde ne durumda olunursa olunsun Allah’ın hükmü altında ve her dâim O’nunla bulunduğu beyân edilmekte ve insanın acziyeti vurgulanmaktadır. “Eğer cehâlete gelirsek o, O’nun zindânıdır; ilme gelirsek o da O’nun eyvânıdır.” anlamındaki 1532. beytin şerhinde yer alan bazı mühim açıklamalar şunlardır:

Mâsivâ düşüncesi, mârifetin ve ilmin ziyâsını perdeleyen bir unsurdur. Gaflet ve cehâlet de Allah’ın bizim için oluşturduğu karanlık zindandır. Zîrâ: “Cehâlet, zulmettir.” denilmiştir. Mücrimlerin zindana girmesi gibi, biz de suç ve gaflet sebebiyle mâsivâ fikrinin zindanına hapsoluruz. Hak’tan ayrılmış olmadığımız hâlde birliktelikten gâfil olduğumuz için gaflet zindanında kesret düşüncesinin tutsağı olduk. Eğer muhabbet feleğinin güneşi vahdet burcundan doğup kalbin cilâlı aynası ilim ve

mârifet ziyâsıyla nurla dolarsa: “Mü’minin kalbi Allah’ın arşıdır.” hükmünce onun evvânıdır. Çünkü ilim nurdur. İnsan bedeni sûrî evvânda rahat olduğu gibi insanın ruhu da ilim nurlarının şemsiyesinde rahat olur; karanlık tabiat kuyusunda mâsivâyâ bulaşırsa da gam çeker ((II,67a-b).

2.2.3.3. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

1536. beytin ardından “Rum elçisinin Hz. Ömer’e ruhların bu beden suyu ve çamuruna iptilâlarının sebebini sorması” başlığıyla çerçeve hikâyeye dönülmüştür. 1537-1553. beyitler bu başlık altındadır. 1537-1541. beyitlerde Hz. Ömer’den ruhla ilgili mâlûmatı duyan elçinin kalbinin aydınlandığı, şüphelerinin zâil olduğu ve hikmetini öğrenmek amacıyla saf ve temiz ruhun bulanık bedene hapsolmasının sebebini sorduğu anlatılmıştır (II,69a-69b). 1542-1553. beyitlerde ise Hz. Ömer’in cevâbı görülür. 1542-1544. beyitlerde elçiye derin bir konudan söz ettiğini, harften âzâde olan mânâyı bir harfe bağlayarak hapsedtiğini, bunu fayda için yaptığını; fakat istifadeye karşı da perdeli olduğunu söyler.

Abdullâh Efendi 1542. beytin şerhinde ruh konusunun müşkil bir mesele olduğuna değinip İsrâ sûresinin 85. âyetinin: “De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.” kısmını zikretmiştir. Sonrasında Gazâlî’nin *Risâle-i Rûhiyye*’sinden oldukça uzun Arapça bir metin iktibas etmiş, ardından da ruhun kâl diliyle tartışılarak kavranamayacağını belirtmiştir (II,69b).

1544. beytin şerhinde de mânâ gibi soyut olan ruhun harf mertebesindeki bedene gelmesinden dolayı ruhu kavrama konusunda perdeli olduğu ve ancak can kulağı açık olursa bu konunun işitilebileceği, sağırlığın sebebini de nefsânî kirler olduğu ifade edilmiştir (II,70a).

“Faydaların kendisinden ortaya çıktığı zât, bizim gördüğümüz o şeyi (faydayı) niçin görmesin?” anlamındaki 1545. beytin şerhinde şu açıklamalar yer alır:

Beytin anlamı şudur: Sen yaratılmış olduğun hâlde bir mânâ görmesen soyut anlamları harf ve sese bağlamazdın. Öyleyse Kâdir-i Mutlak’ın mânâ âleminde olan mücerret ruhları suret ve şehâdet âlemine getirmesinde niçin fayda olmasın? Temiz ruhun bu karanlık ve kirli dünyayla alâkasının büyük bir faydası şudur:

İnsan bedeninde Allah tarafından konulmuş bir kâbiliyet vardır. “Onun içine ruhumdan üfledim.” (Hicr 15/29; Sad 38/72) buyrulduğu üzere rûhâniyet tohumu,

insanların beden tarlasına ekilip Sübhânî inâyet suyu ve Rabbânî şeriat güneşi ile beslendiğinde hiç kimsenin aklının kavrayamayacağı kadar marifet ve kurb meyveleri ile aşk hubûbâtı büyür. Hadîs-i kudsîde: “Sâlih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyecek şeyler hazırladım.” buyrulmuştur. Ruh, ruhlar âleminde Allah’a yakınlığın lezzetini almış, o âleme münâsîp ilim ve marifeti bulup Hakk’a yakınlıktan nasiplenmiş ise de o makamların kemali ve kâbiliyetlerin tamamı, insan bedeniyle irtibat kurup cisimlerin zemininde yetiştirildikten sonra ortaya çıkar. Yakınlığın nasıl büyük bir lezzet olduğu ayrılığın zahmetleri çekildikten sonra anlaşılır ve mârifetullâh da ruh bedenle birleştikten sonra müyesser olur (II,70a-b).

1546-1549. beyitlerde de “fayda” konusuna devam edilir. “Sen cüz’îsin, (buna rağmen) işin faydayladır; öyleyse niçin küllde kusur görmeye kalkışıyorsun?” anlamındaki 1548. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Ey rûh-ı musavver! “Ruhlar âlemindeyken neden bu aşağı yere geldik?” deme. Cüzdeki faydaları görüyorsun, külle dil uzatma! Bu suretler âlemine gelmeseydin ünsün lezzetini ve vuslatın zevkini nasıl bilecektin? Âyette: “Andolsun ki içinizden cihâd edenlerle sabredenleri belirleyinceye kadar sizi imtihân edeceğiz.” (Muhammed, 31) buyrulmuştur. Hak Teâlâ mücâhid ve sabırlıları ruhlar âleminde de biliyordu; fakat henüz bedenleri sabır ve çalışmakla imtihân olmamıştı. Bedenlere ve dünyaya indiklerinde zahmet veren çeşitli vazîfelerle imtihân olup belâlara sabrederek “sâbir” mertebesine, Allah yolunda mücâhede ederek de “mücâhid” derecesine ulaştılar. Yani ruhlar âleminde ruhta varlığı potansiyel olan sıfatlar, cisimler âleminde fiilen ortaya çıktı. Meselâ kitâbet sanatına kâbiliyeti olan kişi, yazma işini ortaya koymadıkça ona kâtip denmez. Ruh da dünyada Rabbânî mârifeti öğrenmedikçe ve ünsün lezzetini tatmadıkça kâmil ârif ve Hakk’a vâsıl olamaz (II,71a).

1549. beyitte sözün faydası yoksa konuşmamak gerektiği, faydası varsa da itirazı bırakıp şükretmenin lâzım geldiği belirtilmiştir. Beytin şerhinde değinilen hususlar şunlardır:

Konuşan kişinin içindeki meram, mânâların lafızlarla birleşmesiyle ortaya çıkar. Soyut ruh da Rahmânî nefesle beden ile irtibat kurduğu zaman; kelimenin mânâyı bildirmesi gibi, kelime mesâbesindeki beden de rûh-ı latîfin şânını gösterir. Kâinattaki cisimlerden ve eserlerden Sübhânî âyetleri okuyan âlim ve ârifler her bir suretin bir mânâyı delâlet ettiğini görüp mütekellim-i hakîkinin çeşitli suretlere zıt isimlerle

tecelli etmesinin hikmetlerini kâmilten bilirler ve aslî maksûda ulaşırlar. Bu rütbe, izzet ve ehadiyyetin civârına yakınlık; ruhun insan bedenine gelmesiyle elde edilir. Öyleyse itirazı bırakıp şükret (II,71a).

Yukarıdaki açıklamaların ardından Nesîmî'nin Türkçe bir gazelinden altı beyit kaydedilerek bu beytin şerhi tamamlanmıştır.

1550. beyitte Allah'a şükretmenin herkesin borcu olduğu, yüz ekşiterek Hakk'ın icraatlarına karşı gelinmemesi gerektiği belirtilmiştir. Şârih de açıklamalarında şükrün her kula farz oluşunu ve bilhassa ruhun insanlık mertebesine çıkarılmasının, şükrü edâ edilemeyecek kadar büyük bir nimet olduğunu; Kâdir-i Mutlak ne belâ verirse versin, ne çeşit sıkıntılarla imtihan eylesen eylesin, Hak Teâlâ ile mücâdeleye girişmek demek olan şikâyeti bırakıp sabretmek gerektiğini ifade etmiştir. Son olarak da Kemâl-i Hocendî'den üç beyit iktibas edip bu beytin şerhini tamamlamıştır (II,71b).

1551-1552. beyitlerde yüz ekşiterek şükür olmayacağına, 1553. beyitte de şiirde mânânın istenildiği gibi ifade edilemeyip hatalar içerebileceğine işaret edilmiştir. Abdullâh Efendi de “nâzım”ın, kastettiği anlamı her zaman hakkıyla ifade edemeyebileceğini; ince mânâların şiir dışında herhangi bir örnek üzerinden anlatılması sırasında da hedefin tam tutturulamamasının muhtemel olduğunu ve dinleyen o örnekten, kastedilenin dışında başka bir anlam çıkarma ihtimâlini belirtmiş; Mevlânâ'nın mânâyâ dâir hâllerin ve İlâhî tecellilerin lafla anlaşılamayacağını, bunlar için vicdânî zevk ve devamlı olarak mürşid-i kâmilin sohbetine gitmek gerektiğini anlatmak için sonraki konuya şürû ettiğini ifade edip aşağıdaki başlığa geçmiştir (II,72a).

2.2.3.4. “Allah’la Birlikte Oturmak İsteyen Kişi, Tasavvuf Ehliyle Otursun”un Mânâsı Hakkında

1553. beytin ardından “Allah’la birlikte oturmak isteyen kişi, tasavvuf ehliyle otursun”un mânâsı hakkında” başlığına geçilmiştir. 1554-1571. beyitler söz konusu başlık altındadır. Beyitlere geçilmeden önce başlık mufassalan şerh edilmiştir. Çeşitli kaynaklardan iktibaslarla bulunarak açıklamalarını destekleyen şârihin bu kısımda verdiği bilgiler kısaca şunlardır:

Tasavvuf ehli, mevhum varlıklarından tam olarak sıyrılıp yokluğa ermişler, Hak’la bâkî olarak zât ve sıfatların tecellilerine mazhar olmuşlardır. Tahkîk erbâbının indinde tasavvufun hakikati ibârelere sığmaz ve herhangi bir şeyle zapt altına alınamaz. Meşâyihin tasavvufun mâhiyetiyle ilgili sözleri binden fazladır. Bunların lafızları farklı olsa da mânâları yakındır. Tasavvuf sözle değil, hâlde olur (II,72a-b).

Şerhinde mutasavvıfların sözlerinden örnekler zikreden şârih, Sühreverdî’nin *Avârifü’l-Maârif*’inden de Arapça olarak uzun ve kısa iktibaslar yanında Türkçe tercüme şeklinde bazı aktarmalar da yapmıştır. Bunlarda genellikle tasavvufun çeşitli tanımları yer almakta, sûfilere özellikleri dile getirilmekte ve tasavvufun hakikatine değinilmektedir. Ayrıca Senâî’nin *Hadikatü’l-Hakika*’sından alınan tasavvuf ve sûfilere dâir beyitlerle de açıklamalar desteklenmiştir (II,72b-73a).

1554-1555. beyitlerde elçinin dinledikleriyle kendinden geçtiği, elçiliğini de getirdiği haberi de unuttuğu, Allah’ın kudretine hayrân olduğu ve bu mertebeye ulaşınca “şâh” olduğu ifade edilmiştir. 1556. beyitte denize ulaşan selin deniz, tarlaya atılan tohumun ekin olması; 1557. beyitte insan bedenine dâhil olan cansız ekmeğin hayat bulması; 1558. beyitte ateşe fedâ edilen mum ve odunun karanlık varlıklarının aydınlanması; 1559. beyitte sürme taşının göze çekilince görme kuvveti olması örnekleri verilmiş, 1560. beyitte ise: “Kendinden kurtulup bir hayat sahibinin vücûduna bağlanan saadetli kişiye ne mutlu!” denilerek, verilen örneklerle kastedilen mânâ ifade edilmiştir. Şârih de kibir ve nefsanîyetten kurtulup Hak’la bâkî ve diri olan bir zâtın gönlüne yol bulanların peygamberler ve velîlerle diriltileceğini; zîrâ mürşid-i kâmilin vücûdunun evliyânın nurlarının ve peygamberlerin sırlarının toplandığı yer olduğunu belirtmiş, akabinde de Hocendî’den iki beyit iktibas edip diğer beyte geçmiştir (II,74a).

“Ölüyle oturan canlıya yazık! (Zîrâ) canlılık ondan gider ve ölü olur.” anlamındaki 1561. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Bu beyit birkaç şekilde anlamlandırılabilir:

1. Taklitçinin tuzağına yakalanan o kâbiliyetli tâlibe yazık! Zindelik mertebesine ulaşacak kâbiliyeti varken aşk nurundan nasipsiz ve kalbi hissiz bir taklitçinin tuzağına yakalanıp onun gibi zevksiz ve aşksız olarak ölü ve câhil kaldı.

2. İşe yaramaz fânî şeylerin gönlünü ele geçirip ebedî hayattan ve sonsuz mutluluktan mahrum ettiği insan ruhuna yazık!

3. Mürşid-i kâmilî bularak can mumunu rûh-ı Muhammedî'nin güneşinin ışıyla yakıp hakla bâtilı ayırmışken tekrar aşağılık şeylere yönelerek dünya ehliyle sohbet, zevki ve aşkı olmayan kalbi kara kişilerle arkadaşlık edip onlardaki kesret ve cehâlet karanlığı kendi kalbine de etki ederek diri iken ölü olan gönlü diri muhabbet erbâbına yüz bin kere yazık! (II,74a)

Daha sonra bir hadis rivâyeti, Hz. Ali'nin şiirlerinden dört beyit ve Farsça bir kıt'a iktibas eden Abdullâh Efendi, sözlerini şöyle tamamlamıştır:

Eğer, “Ben her zaman gönlü diri zâtı arıyorum; fakat henüz bulamadığımdan dolayı ölü gönüllerle sohbet ediyorum.” dersene sana cevap şudur: Bulamadığın takdirde de sakın taklitçi ve ölü gönüllülerin sohbetini tercih etme! Kur'an-ı Kerîm'in hükümlerinden ve Hz. Peygamber'in sünnetinden ayrılma. Doğru yolu bulman için onlar sana rehberlik ederler (II,74a-b).

1562-1563. beyitlerde Allah'ın Kur'ân'ına sığınan kişinin peygamberlerin ruhlarıyla birlikte olacağı, zîrâ Kur'ân'ın peygamberlerin hâlleri olduğu ifade edilmiştir. Şârih ilk beytin şerhinde beytin Kur'ân'a sığınma, onu okuma ve hükmüyle amel etme mânâsını zikrettikten sonra ikinci bir anlam olarak ölü gönüllülerden ayrılıp Kur'ân'ın hükümleriyle ve Rabbânî vasıflarla bezeli ârif-i kâmil ve mürşid-i mükemmile sığınmak suretiyle peygamberlerin ve velîlerin ruhlarıyla bir arada olma, onların yüce sırlarına âşinâlık ederek ebedî hayatı bulma şeklinde de yorumlanabileceğini kaydeder (II,74b).

1564. beyitte Kur'ân'ı kabul etmeden okuyanın peygamberleri ve velîleri görmüş gibi olacağı ifade edilmiş, 1565. beyitte ise kabul edenin durumuna değinilerek onun can kuşunun kafeste daralacağı belirtilmiştir. Oldukça mufassal şerh edilmiş olan 1564. beyitte verilen bilgiler kısaca şunlardır:

Peygamberleri ve velîleri görmek, imanla şereflepip onların buyruklarını tutarak hâlleriyle hâllenmek amacıyla olur. Kur'ân da peygamberlerin hâlleri olduğuna göre onu okumaktan maksat onunla amel etmektir. Amel etmedikten sonra okusan veya Hz. Âdem'den itibaren peygamberlerin hepsini görüp sohbet etmiş olsan dahi ne faydası olur ki? (II,75a)

Bu kısımda şârih; Kaygusuz Vizeli Alâaddîn'e âit olduğu tespit edilen, dünyaya gelmekten maksadın Rabb'i bulmak olduğu ve bu konuda velîlerin hâllerinin takip edilmesi gerektiği dile getirilen dizeler kaydetmiştir. Akabinde de amelsiz Kur'ân okumanın Hakk'ın kelâmına değer vermemek anlamına geldiğini ve bu kişiler hakkında Hz. Peygamber'in: "Nice Kur'ân okuyucuları vardır ki Kur'ân onlara lânet eder." buyurduğunu belirtip buradaki "lânet" in Hakk'ın rızâsından uzaklık anlamını taşıdığını; zîrâ Allah'ın râzı olduğu şeyin, kullarının Kur'ân'la amel etmeleri olduğunu ifade etmiştir. Câmî'nin *Silsiletü'z-Zeheb*'inde tespit ettiğimiz bu hadis ile ilgili bölümden de 19 beyit iktibas eden Abdullâh Efendi, "İmdi benim cânım, Kur'ân'ı sıdkla oku ve can kulağıyla dinle." dedikten sonra Kur'ân'ın yüceliğini anlatmaya devam etmiştir. Âyetlerden ve hadislerden istifade ederek açıklamalarını sürdüren şârih; Kur'ân'ı idrak edebilecek kişilerin sâlih amel sahibi mü'minler olduğunu, bu vasıftan uzak olanların Hakk'ın kelâmına dâir kelimelerden başka bir şey işitemeyeceklerini, Kur'ân'ın inceliklerini öğrenmenin herkesin kârı olmadığını, bu talepte olan kişinin ise öncelikle Hz. Peygamber'in mertebesini bilmesi ve ondan ders alması gerektiğini vurgulamıştır (II,75a-b).

Kur'ân'ı kabul ederek okuyan kişinin can kuşunun kafeste daralacağı ifade edilen 1565. beyitten sonra 1566-1569. beyitlerde kafese hapsedildiği hâlde ondan kurtulmak istemeyen kuşun bu durumunun cehâletten kaynaklandığı, rehberliğe lâayık olan peygamberlerin ruhlarının ise kafesten kurtulmuş olduğu ve diğer insanlara da kurtuluş yolunu gösterdikleri belirtilmiştir (II,75b-76a).

1570-1571. beyitler bir sonraki hikâyeye geçiş beyitleridir. Bunlarda şöhretin zararına işaret edilmiş, kişinin kendisini hasta göstererek şöhret kafesinden dışarı atılmasını sağlaması gerektiği, zîrâ halk arasında tanınmanın kişiyi tutsak etme bakımından demir bir bağdan geri kalmadığı belirtilmiştir. 1571. beytin şerhinde bir kimsenin soy, ilim, fazilet, cömertlik, makam, servet, ibadet, takva ve mürşidlik gibi durumlar ve hususiyetler ile insanlar arasında meşhur olmasının, doğru yolda ilerlemeye engel olma bakımından kelepçeden daha geride olmadıkları; hatta daha şiddetli ve kuvvetli bağlar oldukları ifade edilip şöhretin zararına işaret eden bir hadis ve Molla Câmî'den iki beyit iktibas edilmiş, sonra da Mevlânâ'nın şöhretten

kurtulup beden kafesinden halâs olmayı beyân için tûtî kıssasına geçtiği kaydedilmiştir (II,76b).

2.2.4. Tüccar ve Papağanı

1571. beytin ardından, “Gideceği vakitte kafesteki papağanının Hindistan papağanlarına iletmesi için söz söylediği tüccarın kıssası” başlığıyla, *Mesnevî*’deki çerçeve hikâyelerden diğer biri olan “Tüccar ve Papağanı” hikâyesine geçilmiştir. 1572-1599. beyitler söz konusu başlık altındadır. Şârih, beyitlere geçmeden evvel başlığın şerhinde hikâyedeki ana metaforları açıklayarak şu bilgileri vermiştir:

Tüccardan murad akl-ı maâd, tûtîden murad insan ruhu, Hindistan’dan murad melekût âlemi, onda olan papağanlardan murad da peygamberlerin, evliyânın ve hâlis mü’minlerin ruhlarıdır; tüccarın âilesi ve hizmetçilerinden murad ise zâhir ve bâtın hasseleridir.

Akl-ı maâd ticaret için melekût cânibine yönelince uzuvlardan ve hasselerden her birisi akıldan kendisine uygun bir şey istedi. İnsan ruhunun tatlı dilli papağanı da melekût Hindistan’ında ten kafesinden kurtulmuş cennet papağanlarına iletilmek üzere “Beden hapsinden kurtulmanın çaresi nedir?” sorusunu emanet etti. Şimdi bu hikâyeyi tam bir sıdkla bu te’vîle göre oku ve hisse alarak ruhunu beden kafesi hapsinden kurtarmaya çalış (II,76b).

1572-1576. beyitlerde kafeste mahpus güzel bir papağanı olan bir tüccarın Hindistan’a yolculuk için hazırlık yaptığı ve yola çıkmadan evvel de cömertliğinden dolayı herkese, hizmetçilerinin hepsine ve kafesteki papağanına tek tek ne istediklerini sorduğu, onların da isteklerini bildirdikleri dile getirilmiştir. 1577-1585. beyitlerde ise tûtînin isteği ve hâlini arzı anlatılmıştır. Söz konusu beyitlerde tûtî, tüccârdan hediye olarak oradaki papağanlara kendisinin hâlini anlatmasını, selâmını ve kendisine bir kurtuluş yolu göstermeleri talebini iletmesini isteyerek onlara olan özlemini ve içinde bulunduğu durumu bildiren cümleler kurar.

“Ben bu güçlü bağ ve engeldeyim; siz ise gâh yeşillikte gâh ağaç üzerindesiniz, bu revâ mıdır?” şeklinde tercüme edilebilecek olan 1581. beyitte:

Yani peygamberlerin, velîlerin ve hâlis mü’minlerin ruhları üns yeşilliklerinde ve cennet ağaçlarında iken bu zavallı muhtaç da insan cinsinden olduğu hâlde maddî bağlara esîr ve beşeriyet zindânında tutsaktır (II,77a).

açıklamasını yapan şârih, âyet ve hadis iktibaslarıyla bu beyti genişçe şerh etmiştir (II,77b).

“Ben böyle tutsağım, siz ise gül bahçelerindesiniz. Dostların vefâsı böyle mi olur?” anlamındaki 1582. beytin şerhinde yapılan bazı açıklamalar ise şunlardır:

Her insanın ruh kuşu bu beden kafesinde tutsak, himmet kanadı gaflet bağıyla bağlı ve zavallı hâdedir. Beşeriyet hapsinden kurtulup melekîyyet makâmına uçmak için melekût âleminde ve ceberût makâmında olan enbiyâ ve evliyânın ruhlarını kendine şefaathî yapıp yüzünü Hakk’ın dergâhına sürerek yardım talep etmek her ruh için gereklidir (II,77b).

Ardından Nesimi’nin Türkçe bir gazeli iktibas edildikten sonra şu açıklamalarla devam edilmiştir:

Bunda sülûk erbâbına da şu tembih vardır: Rabbânî muhabbete dâhil olup ruhunun mukaddes yuvasının papağanı, sıfat tecellilerinin çimenliğinde uçuşurken insanlık muktezâsı olarak nefis tuzağına yakalanıp tabiat kafesine girerek mertebesinden düşse ve temiz ayağı doğru yoldan kaysa ümitsiz olmamalı, enbiyâ ve evliyânın ruhlarından meded isteyerek Allah’ın huzûrunda yüzünü yere koymalı ve Hakk’a yakınlık menziline ermek için niyâz etmelidir (II,77b).

1583. beyitte tûtî, diğer tûtîlerin yeşillikte sabah şarabı içerken kendisini de hatırlamalarını ister. “Bilhassa o Leylâ, bu Mecnûn olursa dostların dostu hatırlaması mübârek olur.” şeklinde çevrilebilecek olan 1584. beytin şerhinde şu bilgiler verilmiştir:

Âh ey Rabbânî âşık! Mevlânâ bu beyitte âşıklar arasında vâkî olan ve mürşid-i kâmil terbiyesinde olan İlâhî âşıklardan başka kimsenin bilemeyeceği ve hissedâr olamayacağı bir hâli bildirmiştir. Mürşid-i kâmilin ve ârif-i vâsılın sohbetine katılıp muhabbetullah tahsîl eden muhabbet ehli, nefsanî bazı düşüncelere kapılıp ten kafesinde ve kesrette hapsolmuşken gönül aynaları kesret pasından temizlenmiş olan erbab-ı fenâdan bir veya birkaç kişi onu hatırlayarak ona yönelseler her ne seviyede kesrette olursa olsun kesret onun üzerinden kalkıp Rabbânî tecelli ve Rahmânî cezvelerle gönül aynası cilâlanır, ruh papağanı da melekût âlemine yükselir. Bilhassa sâdık âşığı hatırına getiren mürşid-i kâmilin kendisi olup âşığın gönlü de orada hazır bulunursa ne kadar kesret içinde, hangi işte ve yerde olursa olsun tecelli nurları onun kalp aynasına ansızın o derece ışık verir ki oturmaya kalkmaya mecâli kalmayıp

canının dimâğı ünsî misk kokularıyla kokulanarak mest olup kendinden geçer. Düşünceleri keşfedebilen âşıklar, kendilerini hangi âşığın zikrettiğini bilirler. Kalbini cilâlayıp aydınlatan âşık, temiz gönüllü dostlardan birisi kendisini ziyâret edecek olduğunda gelecek kardeşinin kesrette mi yoksa vahdet ve muhabbette mi olduğunu gelmeden önce teşhîs eder. Gelen kardeşi kesretle geldiyse bir araya geldiklerinde Hakk’a niyâz eder ve kesret ortadan kalkar. İkisi de vahdette ise nur üstüne nur olup muhabbet nurları âlemi ve içindekileri aydınlatır. Basîret gözü kör olmayanlar o nuru görür; fakat kör olanlar ne elde edebilirler ki? Allah’ın buyurduğu gibi: “Bu iki zümrenin durumu, kör ve sağır ile gören ve işiten kimseler gibidir. Bunların hâli hiç eşit olur mu? Hâlâ ibret almıyor musunuz?” (Hud, 24). (II,78a)

Tûtînin, ızdırâbını dile getirdiği beyitlerden olan 1585. beytin şerhinde Kâsım-ı Envâr’ın bir gazeli iktibas edilmiş ve akabinde yapılan açıklamada bu beytin devamındaki beyitlerde görülecek bir değişikliğe dikkat çekilmiştir. Bu beyit de dâhil olmak üzere tûtî, diğer papağanlara çoğul olarak seslenmek suretiyle durumunu arz edip derdine çare isterken devamındaki beyitlerde tekil hitap kullanılmıştır. Şârih bunu, ruh papağanının önce âşıkların tamamına seslenmesi, bir sonraki beyitten itibaren ise mürşid-i kâmile hitaben ve onun vahdet mertebesinde cem’ü’l-mecâmî’ olmasına işaret ederek niyaz etmesi şeklinde yorumlamıştır (II,78b).

1586-1599. beyitler yalnızca çoğuldan tekil hitaba geçilmesi yönüyle değil, coşkulu edâları ile de öncesindeki beyitlerden ayrılmaktadır. Bu kısımda şârihin önemli açıklamalar yaptığı beyitler ve verilen bazı bilgiler şunlardır:

1586. beyitte nâtık kısaca: “Hakkımı vermek istersen beni anarak bir kadeh şarap iç;” 1587. beyitte ise “Ya da içtiğinde bu zavallı düşkünün anarak toprağa bir cür’a dök.” şeklinde mânâsı aktarılabilecek sözler söylemektedir. 1587. beytin şerhinde yer alan, aşağıya kısaca mânâ olarak kaydedilen açıklamalarda bir sonraki beyitte görülecek olan değişikliğe dâir de bilgi verilmiş ve bu iki beyitte bizzat mürşid-i kâmile hitap varken sonraki beyitte Allah’a niyâza geçildiği belirtilmiştir:

Hazret-i Mevlânâ’nın âdeti şudur: Hz. Peygamber’in kâmilin vârisi olan mürşid-i mükemmile hitap ederken tecelli yeri ve görünen, zât-ı bahtın tecellisi sırasında ehadiyyet mertebesinde ikilikten temizlenmiş olup tam vahdet olduğundan, bunu ifade için tecelli edilenden tecelli edene dönüp iltifat ederek ona uygun söz söyler.

Meselâ burada mürşide hitâb edilmişken aşağıdaki beyitte Allah’a niyâz edip buyurur: (II,79a)

1588. beyit: “Acabâ o söz ve yemin nerede? O şeker gibi dudağın vaatleri hani?” anlamındadır. Beytin şerhine Allah’ın ruhlarla sözleşmesini beyân eden A’raf sûresinin 172. âyetinden iktibasla başlanmış olup bu kısmın genelinde yapılan açıklamalar kısaca şunlardır:

Yani: “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” ahdindeki sâdık sözler hani? Yani: İlâhî! Ruha yolculuk etmesini ve beden kafesine yerleşmesini emrettiğinde: “Benim yardımım ve hidâyetim yol göstericin, lutfum da sığınağındır.” ve ayrıca: “Ey ruh! Ayrılık şarabı tadılmadan visâlin tatlı suyu canın içeceği olamaz. Öyleyse hemen beden kafesine girin ve kalbin parlak aynasında zeval bulmaz güzelliği seyredin. Korku ve tehlikelerde muîniniz ve koruyucunuz benim yardımımıdır.” denilmişti. Fakat sözleşme esnâsında: “Bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de va’dettiklerimi vereyim.” (Bakara, 40) buyrulduğu üzere ahdin gerçekleşmesi de bizim bu sözleşmeye sâdık kalmamıza bağlanmıştı (II,79a).

Bu kısımda Allah’ın her zaman kullarına yakın olduğunun belirtildiği âyetler kaydeden şârih, şu mânâda sözlerle devam etmiştir:

İlim, kudret, lütuf, esmâ ve sıfatlarının tamamı ile gamlı kullarına yakınlık müjdesi verdiği hâlde bizler ahdi unutup cehâlet ve zanlarımız ile mevhûm varlığın perdesine takılıp ayrılık ateşinde yandık. “Elestu”da olan sözleşmeyi insanlık hasebiyle yanılıp unuttuk ve ne ettiyse kendi kendimize zulmedip yazık ettik (II,79a).

1589-1599. beyitler yakarış, bağışlanma talebi, sevgilinin cefâsının dahi âşığa safâ olması, mâşukun lütfunun da kahrının da sevilmesi ve sevgilide fânî olmuş âşığın hâlleri etrâfındadır. Bunlar arasında önemli açıklamalar içeren iki beyte dâir bilgiler şöyledir:

“Ben onun kahrına da lütfuna da hakikaten âşığım. Bu her iki zıddı da âşık olmam çok acâyiptir.” anlamındaki 1595. beytin şerhinde yer alan bazı açıklamalar şunlardır:

Âh! Âşığın inlemesi cefâdan, râzı olmamaktan ya da vefânın azlığından değildir; aşkın gereğidir. Çünkü mahbûb, âşığın inlemesinden hoşlanır. İlâhî âşıklar da lütuf veya kahr, sevgiliden ne zuhûr ederse hepsini severler; onların vahdeti gören gözlerinden

zıddı görmek kaldırılmıştır. Rızâ, safâ erbâbının yolu ve vefâ ashâbının görevidir. Rızâ, sevginin hâlislik derecesini belirleyen ölçü ve muhabbet pazarının geçer akçesidir (II,80a).

Farsça üç beyit iktibas eden şârih, ardından mâşukun her hâlini sevmeyi ifade eden Arapça bir beyit, Bâyezîd-i Bistâmî'den teslim ve rızâyâ dâir bir söz, sonra tekrar Arapça bir beyit zikrettikten sonra şu anlamda açıklamalarla şerhini tamamlamıştır:

Zü'n-nûn-ı Mısrî rızâyı, yaşanan zorluklara dahi kalbin memnûn olması şeklinde açıklar. Tahkîk erbâbından bazı âşıklar, besmelede ism-i celâle olan “Allah”ın, “Rahman” isminden önce gelmesini ince bir mânâ olarak zikrederler. Hususiyyete tâlip olan âşıklar, celâle cemâlden daha yakınlardır; zîrâ aşkın ve âh edip inlemenin lezzeti onda ortaya çıkar (II,80a).

“Küllün âşığdır, o kendisi külldür; kendisinin âşığdır ve kendi aşkını arayıcıdır.” şeklinde mânâ verilebilecek olan 1599. beytin şerhinde ise şu hususlara değinilmiştir:

Âşığın nazarından ikilik silinmiştir. O, kendisinin âşığdır ve kendi aşkını talep eder. Yani bu mertebeye erip fenâ menziline bulan âşık; isimlerin tamamına mazhar, celâl ve cemâlin tecelli yeri olup mâşuk ne sıfatla ortaya çıkarsa çıksın âşığın muradı o olur ve kendinden tamamen kurtulup küllün aynı olur. Zîrâ “mahv”dan sonra olan “sahv”da ikilik tasavvur edilmez ve herhangi bir şekilde farklılık bulunmaz (II,80b).

Kasîde-i Tâiyye'den üç beyit ve Kâsım-ı Envâr'ın bir gazelini iktibas eden şârih, “vahdet”i ifade eden kısa bir açıklamanın ardından aşağıdaki başlığa geçmiştir (II,80b-81a).

2.2.4.1. İlâhî Akıl Kuşlarının Kanatlarının Vasfı

1600-1611. beyitler “İlâhî Akıl Kuşlarının Kanatlarının Vasfı” başlığı altında yer almaktadır. Bunlardan 1600-1608. beyitlerde aşağıda bilgi verildiği üzere hikâyenin akışı dışında ve başlığa mâtuf hususlara değinilmiş, 1609. beyitte İlâhî akıl kuşlarına dâir konuyu kısa kesmek gerektiği belirtilip 1610. beyitte tâcirin hikâyesine dönüş bilgisi verilmiştir. Nitekim 1611. beyitte de hikâyeye dönülmüştür. Şârih beyitlere geçmeden önce mezkûr başlığı mufassalan şerh etmiştir. İlgili kısımda verilen bilgiler kısaca şunlardır:

Daha önce tavşan kıssasında değinildiği üzere filozoflar arasında akıl için dört merteye kabul edilmiştir:

- akl-ı heyûlânî
- akl bi'l-meleke
- akl bi'l-fi'l
- akl-ı faâl (akl-ı müstefâd da derler.)

Kitabın mukaddimesinde ve bazı yerlerde ruh, nefis, akıl ve kalp olmak üzere bu dördünün de bir mânâyâ delâlet edip yerine göre kullanıldıkları açıklanmıştı (II,81a).

Bu mâlûmatın ardından önce *Nüzhetü'l-Kulûb*'dan Hz. Ali'ye nefislerle ilgili sorulmuş bir suâle dayanan uzun bir rivâyeti iktibas eden Abdullâh Efendi, “akl-ı küll”ün ve “ruh”un sırlarının daha fazla şerh edilemeyeceğini vurguladıktan sonra *Mişkâtü'l-Envâr*'dan Türkçe olarak uzun bir alıntı yapmıştır:

Mişkâtü'l-Envâr'da “ukûl” olarak isimlendirilen ervâh-ı nûriyye-i beşeriyye için beş merteye beyân edilir:

1. **Rûh-ı hassâsî**: Beş duyu organından elde edilen vâridâtı alır. Hayvânî ruhun aslı gibidir. Hayvanda ve süt çocuğunda bu ruh mevcuttur.
2. **Rûh-ı hayâlî**: Duyuların zâtının suretlerini hıfzedip gerektiği vakit rûh-ı aklîye sunar. Rûh-ı aklî süt çocuğunda olmaz; çünkü çocuklar duyuların kendi suretlerini kavramaya kâdir olamayıp gördükleri eşyâ hislerinden kaybolunca onu hemen unuturlar.
3. **Rûh-ı aklî**: His ve hayâlin dışında kalan mânâları kavrar. Yani onun idrak alanı maârif-i külliyye-i zarûriyye olur. Bunun ayrıntısı harguş kıssasında yer alan: “Göz nurumun nuru gönül nurudur; göz nuru gönül nurundan hâsıl olur.” (1146) beytinin şerhinde akıl nuru, göz nuruna tercîh edildiğinde açıklanmıştı. Bu akıl da hayvanlarda ve çocuklarda olmaz.
4. **Rûh-ı fikrî**: Hâlis aklî ilimleri alıp çeşitli şeylerle birleştirerek kendi mâlûmatıyla harmanlar ve kendi bilgilerinin arasına katar. Zikredilen te'lifâtla değerli ilimlere kapı aralayarak sonuçlarından istifade eder.
5. **Rûh-ı kudsî-i nebevî**: Peygamberlere ve onların vârisleri olan evliyâ ve asfiyâyâ mahsustur. Bu ruh, şüphe kusurlarından müberrâ olup göklerin ve yerin melekûtunun maârifi bu kudsî ruhtan meydana gelir (II,81a-b).

Mişkâtü'l-Envâr'a dayanan bu bilgilerin ardından Farsça dizeler kaydeden şârih, şu açıklamalarla devam etmiştir:

Mevlânâ'nın da “tuyûr-ı ukûl-i İlâhî” demekten kastı “rûh-ı kudî”dir. Aşk ve cezbe, muhabbet ve himmet, dert ve niyaz, yanıp yakılma bu akılların kanatlarıdır. Rûh-ı kudî ve akl-ı küllî bu kanatlarla hüviyyet havasında ve ehadiyyet fezâsında dolaşır (II,81b).

Bu kısmın devamında bazı rivâyetlere atıf yapılarak kâmil zâtların ruhlarına dâir bilgiler verilmiş ve çeşitli iktibaslarla da desteklenerek muhataplara beden kafesinden kurtulmaları yönünde nasihat edilmiştir (II,81b-82a).

1600. beyitte can papağanının kıssasının da bunun gibi olduğu ifade edilip bu kuşlara mahrem olacak kişiyi bulmanın zorluğuna işaret edilmiştir. Şârih de açıklamasında hikâyedeki tüccarın tûtîsinin kafesten kurtulmayı istemesi gibi ruhların da beden kafesinden halâs olmayı dilediklerini belirtmiştir (II,82a).

“Süleymân'ın askeriyle birlikte onun derûnunda olduğu zayıf ve günahsız bir kuş nerede?” anlamındaki 1601. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Yani padişahlar padişahı ve hakiki Süleymân olan Feyyâz-ı Mutlak'ın, isim ve sıfatlarının tecellileriyle onun kalbinde görünüp varını yoğunlu kuşatacağı zât nerede? O zayıf kuş da mühr-i Süleymânî olan aşk-ı Sübhânî ve cezbe-i Rahmaniyyeyi irâdet parmağına takıp Hz. Süleymân'ın vezîri Âsaf'ın fikri gibi isâbetli görüşlerle İlâhî yardım askerini çekerek insan yiyen şeytan olan âsî nefis-i emmâreye tamamıyla gâlip olup onu hükmü altına alsın, sıdk tahtını himmet ve muhabbet rüzgârıyla lâ-mekan fezâsına götürsün (II,82a).

1602. beyitte şükür veya şikâyetten değil de sadece İlâhî aşkın gereği olarak inleyen böyle birinin efgânıyla yedi kat semânın da hareketleneceği; 1603. beyitte ise bu zâtın sürekli tecellilere mazhar olacağı ve bir kere “Yâ Rabbî!” nidâsına Hudâ'dan altmış kere “Lebbeyk” cevâbının geleceği ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi beytin şerhinde “lebbeyk”in sözlükteki anlamının: “Emrini kabul ettim, ne dilersem yaparım.” olduğunu; fakat bu beyitte kulun yakarışının ve isteklerinin Hak Teâlâ tarafından kabul görmesi anlamına geldiğini belirtmiştir. Bu kısımda Nesîmî'den de dört Türkçe beyit alınmıştır (II,82b).

“Allah nezdinde onun zellesi tâattan iyidir; küfrünün yanında bütün imanlar köhne kalır.” anlamındaki 1604. beytin şerhinde mufassal açıklamalar yapılmıştır. İlgili kısımda yer alan bazı bilgiler şunlardır:

Yani varlıkları yönüyle fenâ bulup vecd hâlinde kendinden geçtikten sonra tekrar “sahv”a, şuur hâline dönmek âşıklara göre zelledir ve onların zelle kabul edip vücutlarından istiğfar ettikleri bu sahiv hâlleri, Hak indinde kibir ve taklitle yapılan ibadetten üstündür. Buradaki “küfür”, imanın zıddı anlamında değil; mevhum varlıklarını Hakk’ın varlığında yok etmek, örtmek anlamındadır (II,82b).

Beytin anlamlandırılmasına dâir farklı ihtimalleri de değerlendiren şârih, mutasavvıfların sözleri yanında *Gülşen-i Raz*’dan beş beyit ve kaynağı belirtilmeyen Türkçe 16 beyit iktibas ederek evliyânın hâlerine dâir bilgi vermiş ve muhataplarına uyarılarda bulunmuştur (II,83a).

1605-1608. beyitlerde de sâdık âşıklar olan hakiki imana ermiş ve böylece ruhları beden kafesinden kurtulmuş kâmil zâtların hususiyetleri dile getirilmeye devam edilmiştir. 1609. beyitte ise Mevlânâ kendisine hitap ederek bu konuyu kısa tutmasını, işin doğrusunu en iyi bilen Allah olduğunu söylemekte, 1610. beyitte de: “Ey dostlar! Biz tekrar kuş ve Hindistan tâciri tarafına dönüyoruz.” diyerek hikâyeye dönmektedir (II,83b-84a).

2.2.4.2. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

“İlâhî Akıl Kuşlarının Kanatlarının Vasfı” başlığı altındaki son beyit olan 1611. beyitte tüccarın, Hindistan’daki tûtilere iletmek üzere papağanının selâmını kabul ettiği belirtilip “Hâcenin Hindistan papağanlarını sahrâda görmesi ve o papağandan selâm ulaştırması” başlığına geçilmiştir. 1612-1627. beyitler bu başlık altındadır.

1612-1617. beyitlerde tâcirin Hindistan’a ulaşması, sahrâda birkaç papağan görmesi ve bineğini durdurup bağırarak kendi papağanının selâmını duyurması, o papağanlardan birinin ziyâdece titredikten sonra düşüp ölmesi, tüccarın ölen kuşun kendi papağanının çok sevgili akrabâsı olduğunu ve ilettiği haberi kaldıramayıp üzüntüden öldüğünü düşünerek “Niçin bu sözü söyledim?” diyerek büyük bir pişmanlıkla ah vâh etmesi anlatılmıştır (II,84a-b).

1618-1627. beyitler ise hisseye dâirdir. Bunlarda “dil”den çıkanların ateş gibi olduğu, dikkatsizce konuşmamak gerektiği, sözleriyle âlemi yakanların zâlim oldukları, bir sözün âlemi harâbe hâline getirebileceği, her sözü söylemeyip

sabretmek gerektiği, sabredenin yüce mertebelere çıkacağı, nefsânî isteklerine kapılanların ise geri gidecekleri ifade edilmiştir (II,84b-87b).

Sabreden kişi feleğin üzerine çıkarken nefsine uyup arzu ettiği helvayı yiyenin ise geri gideceğinin ifade edildiği ve yukarıda değinilen beyitlerin sonuncusu olan 1627. beytin şerhi oldukça mufassaldır. Söz konusu beyitte âyetler başta olmak üzere birçok iktibasla nefsine uyanın yaşayacağı kayıplara değinilmiş, “sabır” konusunda çok geniş bilgiler verilip açıklamalar yapılmıştır (II,85b-87b).

2.2.4.3. Ferîdüddîn-i Attâr’ın Beytinin Mânâsını Beyân

Bir sonraki başlık, Feridüddün-i Attar’ın: “Ey gâfil! Sen nefis sahibisin; toprağın ortasında kan iç. Gönül sahibi (kişi) zehir dahi içse o zehir bal olur.” anlamındaki beytinin açıklanmasına dâirdir. 1628-1673. beyitler bu başlık altındadır. Fakat aşağıda görüleceği üzere 1639. beyitten sonra bu başlığın altında başka bir başlık da yer almaktadır. Şârihin *Mesnevî* beyitlerine geçmeden önce Attâr’ın beytiyle ilgili başlığa dâir yaptığı bazı açıklamalar şunlardır:

Yani senin bedenine riyâzet gereklidir. “Kâmillerin birçoğunu riyâzetten uzak görüyoruz.” deme. Çünkü gönül sahibi kişi zehir de yese o zehir ona bal olur. Hâsıl-ı kelâm, her şeyin bir mahalli vardır. Açlık ve riyâzet, nefsânî hastalıkların giderilmesi ve hasta gönlün sıhhat bularak mutmain olması içindir. Öyleyse nefsânî ve beşerî hastalıklardan kurtulup kalbini muhabbet ve marifet nuruyla doldurmuş nefs-i mutmainne sahibi kişi velâyet mertebesine ulaşmış olduğundan riyâzet zamanında sana zehir gibi olup zarar veren şeyler, kalbi temizlenmiş bu kişiye panzehir olur; yediği ve içtiği aşk nuruna dönüşür. Sen de bu mertebeye varana kadar riyâzet uygulayıp çok çaba göstermelisin ve nefsini ıslah edinceye kadar nice kanlar yutmalısın (II,87b-88a).

Yukarıdaki açıklamaların ardından şârih: “Hz. Mevlânâ bunun şerhine başlayıp buyurdular:” diyerek beyitlere geçmiştir.

1628. beyitte gönül sahibi olan kişi öldürücü zehir yese de ona zarar vermeyeceği, 1629. beyitte sıhhat bulduğu için onun perhizden kurtulduğu, miskin tâlibin ise hasta olduğu ifade edilmiştir. 1630. beyitte ise Hz. Peygamber’in tâliplere matlûb konumundakilerle çekişmemelerini emrettiği belirtilmiştir. Şârih bu beyitte şu açıklamaları yapmıştır:

Yani ey tâlib mertebesinde, telvîn makâmında, nefsin ve tabiatın hükmü altında olan mübtedî! “Riyâzet yapmamak size zarar vermiyor da neden bize zarar versin?” diyerek haddini aşıp kâmil zâtlara âsîlik etme. Çünkü senin hâlinle onun hâli arasında çok büyük bir fark vardır. Sana gereken, İlâhî doktorun emrine uyup nefis hastalığından kurtulmak için riyâzet ve mücâhede etmektir. Sıhhat sahibi şefkatli doktorlarla kavgaya tutuşmak hastaya uygun değildir; perhiz yapmamanın zararı da kendisinedir (II,88a-b).

1631. beyitte Nemrutluk sıfatı taşıyanın ateşe gitmemesi, gitmek istiyorsa önce İbrâhim olması; 1632. beyitte yüzme bilmeyenin kendisini denize atmaması nasihatı verilmiştir. Kâmil ve ehliyetli kişinin zararlı görünen şeylerden dahi fayda hâsıl edeceğine işaret edilen 1633. beytin ardından: “Bir kâmil toprağı tutsa altın olur; nâkıs altın dahi tutsa kül olur.” şeklinde tercüme edilebilecek 1634. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Yani mürşid-i kâmil, beşeriyet zaafları içindeki bir tâlibe nazar etse ve onu terbiye eline alsın hâlis altına dönüştürüp beşeriyetten melekîyyete çıkarır ve nefsânîyyetini rûhânîyyete dönüştürür. Fakat nâkıs ve mürşid geçinen taklitçi kişi, kâbiliyetli ve kalbi hâlis altın gibi sağlam inançlı bir tâlibi terbiyesine alsın tâlibin var olan saflığı da gider ve altın mesâbesindeyken kül gibi olup câhil kalır (II,89a).

1635. beyitte Hakk’ın kabulüne mazhar olan istikâmet ehli kişinin elinin Allah’ın eli gibi olduğu, 1636. beyitte nâkıs kişinin elinin ise şeytanın eli olup kemâle ermemiş bu kişinin şeytanın tuzağı içinde olduğu belirtilmiştir. 1637-1638. beyitlerde de kâmil ve nâkısın mukâyessesine dâir örnekler verilmiştir. Şârih bu beyitlerin bazılarını muhtasar, bazılarını mufassal olarak şerh ettikten sonra süvâri ile inatlaşan piyâdenin gâlibiyet ihtimâli olmadığına işaret edilip yaya kişiye bu mücâdeleden vazgeçmesinin tavsiye edildiği 1639. beytin şerhinde şu açıklamaları yapmıştır:

Piyâdeden murad mukallid, nâkıs, münkir ve inatçı olanlardır; süvâriden murad ise kâmil ve mükemmil mürşidlerdir. Yani Mevlânâ: “Ey hakikat yolunun mürşidleriyle eşit olduğunu iddia eden nâkıslar ve büyük velîlere küfür, dalâlet ve bid’at isnâd eden münkir, câhil, inatçı ve gâfiller! Sakın kâmillikle mücâdeleye kalkışmayın; yoksa başınızı kurtaramazsınız ve imanınızı da şeytanın elinden halâs edemezsiniz. Hemen bu inkârdan, düşmanlıktan ve onlarla eşitlik iddiasından vazgeçip tevbe eyleyin ve

haddinizi bilip kusurunuzu itiraf edin. Görmüyor musunuz? Sihirbazlar Hz. Mûsâ'ya hürmet edip kendi kusurlarını kabul ettikleri için Hak Teâlâ onlara kâmil iman nasip etti.” diyerek aşağıdaki konuya geçer (II,90a).

2.2.4.3.1. Sihirbazların Hz. Mûsâ'ya Hürmet Göstermeleri

Şârihin yukarıdaki izahlarının ardından: “Sihirbazların Hz. Musa'ya: Ne buyurursun, asâyı önce sen mi atarsın yoksa biz mi atalım? diye (sorarak) saygı göstermeleri” başlığına geçilmiştir. 1640-1673. beyitler bu başlık altındadır. 1640-1645. beyitlerde Firavun zamanında Hz. Mûsâ'yla kinle mücâdele eden sihirbazların, öncelik sırasını onun tercîhine bırakarak Hz. Mûsâ'ya saygı göstermeleri sebebiyle iman lûtfuna mazhar olmaları; fakat önceki inkârlarının cezâsı olarak da ellerini ve ayaklarını fedâ etmeleri anlatılmıştır. Söz konusu beyitlerden mufassal şerh edilmiş olan 1644. beyitte yer alan bazı açıklamalar şunlardır:

Lânetli Firavun: “Niçin iman ettiniz?” diyerek ellerini ve ayaklarını kesip kendilerini hurma ağacına astırdı. Ey sâdık âşık! Sihirbazların hürmetlerinin karşılığında imana ve ebedî hayata kavuşmalarında; fakat Hz. Mûsâ ile mücâdeleye girişmelerinin bedelini de dünyada el ve ayakları kesilerek şehâdet şerbetini içmeleri şeklinde çekmelerinde, ibret alanlar için hayret veren bir hikmet vardır. Öyleyse kişinin iyiliklerinin veya kötülüklerinin cezâsını hem dünyada hem de âhirette görmesi şüphesizdir. Bilhassa evliyâyâ eziyet edenlerin hâllerinin âhiret yurdunda nasıl olacağını ona göre kıyâs et. Kimsenin ettiği yanına kalır sanma. Çabuk ve geç kaydı bize göredir. Hak Teâlâ için yavaş ve acele gibi durumlar düşünülmez. Her hâlde karşılığın görülmesi muhakkaktır (II,90b-91a).

1645. beyit de mufassal şerh edilmiştir. Bu kısımda âyetler yanında Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ından alınan 14 beyitten de istifade eden şârih, Mevlânâ'nın bir sonraki beyitte yukarıda başlık olarak zikri geçmiş olan Attâr'ın beytini şerhe şürû ettiğini belirterek 1646. beyte geçmiştir (II,91a-b).

1646. beyitte yemenin ve konuşmanın kâmile helal olduğu belirtilip “Sen kâmil değilsin, yeme ve konuşma!” denmektedir. 1647. beyitte nâkıs kişi için “kulak”, kâmil için ise “dil” benzetmesi yapıp ikisinin aynı olmadığı, Allah'ın kulaklara “Susun!” emrini verdiği ifade edilmiştir. Beyitte A'raf sûresinin 204. âyetine işaret edildiğinden beytin şerhinde tefsir kaynaklarından geniş iktibaslar yapılarak

açıklamalar kaydedilmiştir. Bu mâlûmatın ardından henüz yolun başındaki tâlibe ve nâkıs sâlike seslenen şârih; mezkûr bilgilerden alınması gereken hisseye ve kâmil mürşide teslimiyetin önemine işaret edip nasihatlerde bulunarak şerhini tamamlamıştır (II,91b-93a).

1648-1650. beyitlerde bebeğin hâli örnek verilmiştir. Onun önce susup dinlediği; zîrâ konuşmayı öğrenmesi için bir müddet ağzını kapaması gerektiği, kulak olmayı bilmeyip kendi kendine mânâsız sesler çıkarırsa kendisini cihânın dilsizi edeceği söylenmiştir. 1650. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

Bebeklik mertebesinde olan, henüz yolun başındaki tâlibin de anne ve babadan daha şefkatli olan tarikat pîrlerinin benzersiz sözlerini uzun müddet dinlemesi gerekir. Böylece daha sonra o da tarikat ahvâlinden ve hakikat sırlarından bahsedebilecek söz sahibi biri olur. Dinlemeyi bilmeyen, uygun olmayan sözler söyler ve dilini şeriat bıçağıyla kesip onu dilsiz ederler. Mevlânâ bu nasihatı, kâbiliyeti olan; fakat dinlemeyi bilmediği için yeteneğini zâyî eden kişiye etmiştir. “Onların kulakları vardır, onlarla işitmezler; gözleri vardır, onlarla görmezler.” (A’raf, 179) zümresinden olan ezeli kâbiliyetsizlere ise bir sonraki beyitte değinmiştir (II,93a).

1651-1652. beyitlerde doğuştan sağır olanın hiç dinlemediği için dilsiz olduğu, zîrâ konuşmak için önce kulağın gerektiği, söz tarafına kulak yolundan ulaşılabileceği ifade edilmiştir. Mevlânâ, “Evlere kapılarından girin ve maksatları sebeplerde arayın.” anlamındaki 1653. beyitte konuyu izaha devam ederken Bakara sûresinin 189. âyetine telmihte bulunmuştur. Abdullâh Efendi de şerhinde: “Yani söz evlerine girmeye tâlip olan ihvân-ı safâ, onların kapısı olan dinlemekten ve ilmin sebebi olan uzun zaman sükûttan dâhil olmalıdır.” anlamındaki açıklamalarının ardından mezkûr âyet etrâfında ayrıntılı bilgiler vermiş, yorumlarını ve değerlendirmelerini kaydetmiştir (II,93b-94a).

1654-1656. beyitlerde kulak yoluna bağlı olmayan sözün, yalnızca sebeplere bağlı olmayan Hâlık’ın sözü olduğu; zîrâ her şeyin yaratıcısı ve mesnedi olan Allah’ın dayanağının ve üstâdının olmadığı; fakat diğer varlıkların sanatta da sözde de bir üstâda ihtiyaç duydukları ifade edilmiştir (II,94a-b).

1657. beyitte muhataba, bu sözü anladığı takdirde bir virânede derviş hırkasıyla ağlaması tavsiye edilmiştir. Şerhine: “Yani bu kudsî sözleri kabul kulağıyla

dinlediysen dünyayı terkle kalbinden mâsivâyı çıkar, eski bir hırkaya kanaat ederek uzleti seç ve vîrâne bir köşede göz çeşmenden bol bol yaş dökerek yan yakıl.” anlamındaki sözlerle giriş yapan şârih, beytin mânâsını farklı okuyuşlar üzerinden de değerlendirmiştir (II,94b).

1658-1660. beyitlerde Hz. Âdem’in gözyaşıyla itâbdan kurtulduğu, onun Firdevs’ten ve yedi kat göğün üzerinden dünyaya geliş sebebinin ağlayıp inlemek ve özür dilemek olduğu belirtilmiştir (II,94b-95a). 1661. beyitte: “Eğer sen de Âdem’in sulbünden ve zürriyyetinden isen talepte de onun bölüğünde ol.” denildikten sonra 1662-1663. beyitlerde yine muhatap sîgasıyla gönlün ızdırapla yanmasının ve gözyaşının önemine değinilmiş, görmemişler gibi ekmeğe âşık olanın bu zevki bilmeyeceğine işaret edilmiştir (II,95a-b). 1664-1665. beyitlerde de mîde dağarcığını ekmekten boşaltıp kıymetli incilerle doldurma, can çocuğunu şeytan sütünden keserek meleklerle ortak olma nasihatları görülmektedir. 1666. beyitte ise maddenin karanlık kuyusuna ve beşerî vasıflara hapsolup karanlık bir gönülle yaşayanın, lânetli şeytanın süt kardeşi olduğu belirtilerek muhatap uyarılmıştır (II,95b). Şârih bu beyitlerin bazılarını sadece tercüme etmiş, bazılarını ise kısa veya detaylı açıklamalarla şerh etmiştir.

1667-1673. beyitler helal lokma konusu etrâfında teşekkül etmiştir. Bunlarda nuru artıran lokmanın helal kazançtan gelen lokma olduğu, kandili söndüren yağın aslında su olduğunun anlaşıldığı; helal lokmadan ilim, hikmet, aşk ve kalp rikkatinin doğduğu; bir lokma haset, cehâlet ve gaflet hâsıl ediyorsa haram olduğunun bilineceği; buğday ekenin arpa hasat etmemesi, bir atın sığa doğurmaması gibi, lokmanın mâhiyetinin de kişideki fikir mahsûlüne bakılarak bilineceği ve onun helal mi haram mı olduğunun anlaşılabileceği belirtilmiştir. Söz konusu beyitlerin bazıları tercüme edilip geçilmiş, bazılarında muhtasar veya mufassal açıklamalar yapılmıştır (II,96a-98b).

Mezkûr beyitlerin sonuncusu olan: “Hizmet meyli ve o âleme gitme azmi ağızda helal lokma olmasından doğar.” anlamındaki 1673. beytin şerhi oldukça mufassaldır. Verilen bilgilerde ve yapılan açıklamalarda Gazâlî’nin *İhyâ’sı* başta olmak üzere Abdullah-ı Ensârî’nin *Menâzilü’s-Sâirîn*’i ve Kâşânî’nin *Şerh-i Menâzilü’s-Sâirîn*’i istifade edilen temel kaynaklardır. Helal lokma konusunda

Resûlullah'ın, sahabenin ve velîlerin titizliğine dâir çeşitli örneklerin yer aldığı bu bölümde “vera” konusunda da geniş bilgiler verilmiştir. 24 beyitten oluşan Türkçe bir münâcâtla şerhini tamamlayan Abdullâh Efendi, tâcirin hikâyesine dönülen sonraki başlığa geçmiştir (II,96b-98b).

2.2.4.4. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

1673. beytin ardından “Tüccarın Hindistan papağanlarından gördüğü şeyi papağanına söylemesi” başlığıyla çerçeve hikâyeye dönülmektedir. 1674-1715. beyitler bu başlık altındadır.

1674-1682. beyitlerde tâcirin söz verdiği hediyeleri de almış olarak evine dönmesi, herkese hediyesini vermesi, papağanın da kendi armağanını isteyerek görüp duyduklarını anlatmasını talep etmesi, tüccarın o sözleri Hindistan'daki papağanlara iletmış olmaktan pişmanlık duyduğunu belirtip anlatmak istememesi, papağanın ona pişmanlığının ve üzüntüsünün sebebini sorması; tâcirin onun şikâyetlerini Hindistan'daki papağanlar topluluğuna söyleyince içlerinden birinin onun derdini içinde hissedip ödü patlayarak titreyip öldüğünü, söylediklerine pişmân olduğunu; fakat pişmanlığın faydasının olmadığını anlatması yer alır (II,98b-99a). Bundan sonraki beyitler ise hisse ve nasihat beyitleridir.

1683-1685. beyitlerde dilden birden çıkan sözün yaydan fırlayan ok gibi olduğu ve geri dönmeyeceği, selin baştan engellenmesinin gerektiği, bu yapılmadığı takdirde cihânın harâb olmasının şaşırtıcı olmayacağı ifade edilmiştir (II,99a).

1686-1693. beyitlerde fiilleri yaratanın Hak Teâlâ olduğu; fakat oku atanın, sebep olduğu için sonuçtan sorumlu ve netice üzerinde etkili olduğu, ekin ekmek ve tuzak kurmak gibi örnekler de zikredilerek anlatılmıştır (II,99b-100a).

1694-1697. beyitlerde Hakk'ın kudretiyle hareket eden velîler için sebeplerin sukût ettiği durumların da vâkî olduğu ifade edilmiştir. Mufasssal şerh edilmiş olan 1695. beyitte yer alan bazı açıklamalar şunlardır:

Yani kendisine lutfedilen İlâhî kudret eli tasarrufuyla sebepleri hükümsüz bırakır. Meselâ suyun boğma kâbiliyeti varken boğmaz, ateş yakmaz, küçücük bir şey büyük olana gâlip gelir; öldürücü zehir, tatlı su gibi olup zarar vermez. Peygamberlerden mucizelerin, evliyâdan kerâmetlerin meydana gelmesi; onların sözleri Hakk'ın sözü,

elleri de Feyyâz-ı Mutlak'ın kudret eli olduğu içindir. Hadîs-i kudsîde vârid olduğu gibi: “Benimle konuşur, benimle hükmeder.” Nitekim Hak Teâlâ: “Attığın zaman da sen atmadın; fakat Allah attı.” (Enfâl, 17) buyurmuştur (II,100b).

Şârih yukarıdaki açıklamalara örnek olarak Rum elçisi tarafından düşmanlarına karşı kullanması için Hz. Ömer'e hediye olarak sunulan zehri, nefsinden daha güçlü ve yok edilmesi gereken bir düşmanı olmadığını söyleyerek kendisi içen Hz. Ömer'e zehrin zarar vermemesiyle ilgili menkabe ile Enbiyâ sûresinin 69. âyetinde buyrulan: “Ey ateş! İbrâhim için serinlik ve esenlik ol! dedik.” ifadesindeki “ateş”in hakiki ateş olmayıp Nemrud'un öfkesini temsîl ettiğini iddia eden bir filozofa karşı Muhyiddin İbn Arabî'nin elini ateşe sokmasına ve ateşin onu yakmamasına dâir menkabeyi kaydetmiştir. Ardından şu açıklamalarla beytin şerhini tamamlamıştır:

Yani Allah'ın velî kulları, kendilerinde başka bir kuvvet olduğu için değil; Hakk'ın kendilerine verdiği kudret elinin yardımıyla sebepleri etkisiz hâle getirirler. Daha önce Mevlânâ, yaratma konusunda Hak Teâlâ'nın ortağı olmadığını buyurmuştu. Bu söylenenlerin o beyanlara uygun olmadığı ifade edilecek olursa cevap şudur: Velîde olan kudret kendisinin değildir. Kâmil velî kendinden fânî ve Hak'la bâkî olduğundan Allah'ın kudretinin zuhûrunda bir âlet olur. Eli, kudret eli olan ve dili Hakk'ın sözünü söyleyen kâmil velî, ağız yayından söz okunu atıp sonra pişmân olursa Hak Teâlâ'nın kudret eli olduğu için sözün fırlayan okunu geri döndürür (II,101a-b).

1696-1697. beyitlerde de aynı konuya devam edilir. Şârih bunlarda kendi şerh usûlüne göre muhtasar sayılabilecek açıklamalar yaptıktan sonra, “Ey ulu! Sana delil lazımsa ‘min-âyetin ev nunsihâ’yı tekrar oku” anlamındaki 1698. beyte geçmiş ve bu beyti de âyet iktibası bulunan beyitlerin büyük kısmında olduğu gibi birçok kaynaktan alıntılar yaparak oldukça mufassal şerh etmiştir.

Beyitte Bakara sûresinin: “Biz bir âyetin hükmünü kaldırır ya da onu unutturursak ondan daha iyisini veya onun benzerini getiririz. Allah'ın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?” meâlindeki 106. âyetinden iktibas yapılmıştır. Şârih evvelâ “nesh”in lûgat ve ıstılahtaki mânâsına dâir, ardından âyetin geneli hakkında bazı kelime ve ibâreleri, gramerle ilgili hususlar ve nüzûl sebebi gibi konuları da ihtiva eden geniş bilgiler vermiş; sonra da âyetin sülûk ehli yönünden anlamı üzerine yorumlarını kaydederek tasavvufî tefsirine değinmiştir (II,101b-104b). Abdullâh

Efendi'nin tasavvufî yönden yaptığı açıklamaların son kısmında söyledikleri hulâsaten şunlardır:

Ey kabul eden dinleyici! Mezkûr âyet-i kerîmenin *Mesnevî-i Şerîf*'teki bu kısma uygunluğu şu yöndendir: Vâsıl-ı kurb-ı ferâiz olan; yani Allah'ın emirlerini yerine getirmekle O'na yaklaşan ve Hakk'ın sıfatlarıyla muttasıf olan peygamberler ve velîler, bütün eşyâda Hak Teâlâ'nın kudretiyle tasarruf ederler. Bu zâtlar insanların kalbine hâkim olurlar ve kendilerine tam olarak inanıp tâbî olanların kalplerinden bozuk fikirleri gidererek ona karşılık aşk ve tek olan Allah'a yakınlık yerleştirirler. İnkâr edenlerin kalplerinden de fikri ve zikri izâle edip Hakk'ı unutturarak habîs fikirler, karanlıklar ve kirler ile helâk ederler.

Kurb-ı ferâiz dememizin sebebi şudur: Hak Teâlâ “nesh” ve “insâ”yı kendi zâtına isnâd edip “mâ nensah” ve “ev nunsihâ” buyurmuştur. Yani peygamberlerden ve velîlerden sudûr eden kudret, kurb-ı ferâiz vaktinde vâkî olur ve mezkûr kudret Hakk'ın olur. Mevlânâ bu mânâyı ortaya koymak için birkaç beyit daha buyurmuştur. Sonraki beyitte zikredilen âyette Allah, unutturmaya takvâ sahibi velî kullarına isnâd ederek onların kendisine yakınlıklarını da bildirmiştir (II,104b).

1699. beyitte Mü'minûn sûresinin: “Siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) **size benim zikrimi unutturdu**. Siz onlara sürekli gülüyordunuz.” meâlindeki 110. âyetinden koyu karakterle yazılan kısım yer almaktadır. Mevlânâ bu âyeti de velî kulların unutturma gücünü ifade eden bir örnek olarak zikretmiştir. 1700. beyitte hatırlatma ve unutturma kuvveti olan zâtların mahlûkâtın gönüllerinde tasarruf gücüne sahip oldukları; 1701. beyitte de velînin unutturma ile nazarını bağladığı kişi hünerli olsa dahi bir işe kâdir olamayacağı belirtilmiştir (II,105a).

1702. beyitte tekrar Mü'minûn sûresinin 110. âyetine atıf yapılmış, kâmil zâtları alaya alanlar uyarılmış ve Kur'ân'dan bu âyetin sonuna kadar okunması tavsiye edilmiştir. Şârih bu beyitte de tefsire dâir geniş bilgiler vermiş, ardından 1698. beytin şerhinde de olduğu gibi tasavvufî yorumlarını kaydetmiştir. Kaynak olarak genellikle *Tefsîr-i Kebîr*'den istifade edildiği tespit edilen bu kısımdaki bilgilerde 110. âyet yanında 109 ve 111. âyetler de dikkate alınmıştır (II,105a-106b).

1703. beyitte köy sahibi kişinin cisimlerin padişahı, gönül sahibinin ise kalplerin padişahı olduğu belirtilmiştir. Açıklamalarında sonraki beyte dâir de bilgi veren şârih, Mevlânâ'nın 1704. beyitte insanın cüssesini küçük görerek onun

gönüller padişahı olup iki cihanda hükmetmesini şaşırtıcı bulan câhil kişilerin muhtemel sorusuna cevap verdiğini belirtmiştir. Nitekim 1704. beyitte gözün önemine değinilip insanın da göz bebeğine benzetildiği görülmektedir. Bu beytin şerhinde iki cihanın göz bebeği olarak tavsif edilen insan-ı kâmile dâir açıklamalar yapılmış; İbn Arabî'den Arapça mensur, Mağribî'den Farsça manzum iktibaslarla anlatılanlar desteklenmiştir (II,106b).

1705. beyit: “Ben bunun tamamını dile getiremem; zîrâ merkez sahiplerinden yasak gelir.” anlamındadır. Şârih beyitte şu açıklamaları yapmıştır:

Yani göz bebeği mertebesinde olan kâmil velîlerin ve âriflerin hakiki hâllerini bundan fazla söyleyemem. Çünkü: “Hakikatler açıkça görünür olsaydı (imtihan sırrı kaybolur ve Allah'ın uygulanmasını istediği) kânunlar geçersiz olurdu.” denilmiş ve merkez sahibi olan peygamberlerden yasak gelmiştir. Ayrıca: “İnsanlarla kendi aklınız ölçüsünde değil, onların akılları ölçüsünde konuşunuz.” denilerek de onların idrak edemeyecekleri sözleri söylememiz yasaklanmış ve hakikat mertebesindeki sırları ifşâya izin verilmemiştir. “Ârif olana işaret yeter.” fehvâsınca bu işaretlerle evliyânın mertebesini anla ve kendinden gâfil olmayıp ne için yaratıldığını idrak et (II,106b-107a).

Muhammed Şîrîn-i Mağribî'den dokuz beyit alarak bu kısmı tamamlayan Abdullâh Efendi, diğer beyte geçmiştir.

1706. beyitte halkın unutmama ve hatırlamalarının onunla olduğu ve onun halkın feryâdına yetiştiği, 1707. beyitte yüz binlerce iyi ve kötüyü her gece gönüllerden boşalttığı ifade edilmiştir. Sarı Abdullâh Efendi bu beyitlerde “Hakk'ın halîfesi” olarak vafsettiği mürşid-i kâmile işaret edildiğini belirtir (II,107a). Ankaravî'nin değerlendirmesi de bu yöndedir.³³¹ Şem'î ise “Hudâ” olarak yorumlamıştır.³³² Abdullâh Efendi, “Gündüz gönülleri ondan doldurur; o sadepleri inciyle dolu hâle getirir.” anlamındaki 1708. beyitte ise Allah'a işaret edildiğini belirtir. Ankaravî'nin de yorumu bu minvâl üzeredir.³³³ Dolayısıyla bu kısımda Abdullâh Efendi'nin Ankaravî'nin değerlendirmesini benimsediği anlaşılmaktadır. Şârihin 1708. beyitteki bazı açıklamaları şunlardır:

³³¹ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 703-704.

³³² Bkz. Dağlar, a.g.t, s. 737.

³³³ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 704.

Yani halk gece uyuyup şuuruları kapandığında Hak Teâlâ, kullarının kalplerinden iyi ve kötü düşüncesini, fark etme kâbiliyetini kaldırır. Gündüz uyanıp kendilerine geldiklerinde iyi ve kötüden boşalan kalp sadeplerini fikirlerin ve ilimlerin incileriyle doldurur (II,107a).

Mesnevî'nin başlarından üç beyit kaydeden Abdullâh Efendi, bu konuya daha önce söz konusu beyitlerde ayrıntılı temâs edildiğini belirterek açıklamalarına şu hususlarla devam etmiştir:

Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de usûlü şöyledir: Çoğu yerde halîfe-i ekmel ve mürşid-i mükemmili zikredip onun yüce vasıflarını beyân ederken halîfenin, kendisini tâyin eden gibi olduğuna işaretlen halîfeden onu tâyin edene geçiş yapar ve ona uygun söz söyler. Hak Teâlâ'nın halîfesinin tasarrufu, âyette: “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfâl, 17) buyrulduğu üzere esâsen Hakk'ın tasarrufudur. Zîrâ Allah'ın halîfesi olan, her gün ve gece eşyâda Hakk'ın kudretiyle tasarruf eder (II,107b).

Ağırlıklı olarak İbn Arabî'nin kutbun özelliklerine dâir sözlerini içeren Arapça bir metin kaydeden şârih, akabinde şu bilgileri vermiştir:

Bu mukaddimeyi anladıysan Mevlânâ bu iki beyitle sülûk erbâbında olan kabz ve bast, kesret ve vahdet, cehâlet ve mârifetin kâmil velînin irâdet ve himmet elinde olduğunu bildirip gece ile sâlikî beşeriyet örtüsünün örttüğüne, gündüz ile de tecelli nurunun doğduğuna işaret eder. Yani sâlikin kalbine bazı vesveseler gelip beşeriyet perdeleri İlâhî muhabbeti örtünce hakkı bâtıldan ayıramayıp kesretin ağırlığından ve gaflet uykusundan gözünü açamamasının sebebi, mürşid-i kâmilin rızâsına muhâlif hareket ve bazı hususlarda küstahlık yapmasıdır. Sâlikin kalbine tekrar İlâhî tecelli nurları doğunca derûnu sabahtan daha aydın olur, Rabbânî maârif kapıları açılıp kalp sade fi hakikat incileriyle dolar. Bunların olma sebebi kâmil mürşide itaat etmesidir. Bu mertebeleri ve hâlleri gören sâlikler, Allah'ın halîfesi olan en kâmil velînin kuvvetinin ve tasarrufunun Hakk'ın tasarrufu olduğunu şüphesiz olarak bilirler ve gümândan kurtulurlar (II,107b-108a).

1709-1711. beyitlerde uyanınca kişinin düşüncelerinin ve hünelerinin tekrar ona gelmesi; kuyumcunun hünelerinin demirciye veya iyi huylunun huylunun kötü huyluya gitmemesi ifade edilmiştir. 1711. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

“Uyku, ölümün kardeşidir.” fehvâsınca ölüm uykuya benzer. Ölümden sonraki hayat da yakaza hâline müşâbihtir. Âyette: “Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün haksızlık yoktur.” (Mü’min, 17) buyrulduğu üzere kıyâmet gününde hiç kimseye zulmedilmeyecektir ve herkes kendi amelinin karşılığını görecektir. “Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez.” mücebince her şahıs kendi günahından sorumlu ve muazzep olacaktır. Öyleyse âhîret hâllerini ve ölüm vaktini uyku ve uyanıklığa kıyâs edip ona göre amel et, kalbinden mâsivâyı çıkar (II,108a).

1712-1715. beyitlerde kıyâmet gününde herkesin hünerlerinin, huylarının ve düşüncelerinin sahibine gideceği; postacı güvercinler gibi kendi şehri tarafına nasipler getireceği belirtilmiştir. Oldukça mufassal şerh edilen 1715. beyitte yapılan bazı açıklamalar şunlardır:

Bu dünya uykuya benzer, kıyâmet günü ise sabah vaktidir. O zaman herkese amellerinin yazıldığı defterler gelip kimisine sağdan kimisine soldan kimisine de arkasından verilerek: “Kitabını oku! Bu gün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.” denilir ve herkes ameline göre: “Bir bölümü cennette, bir bölümü de alevli ateş içerisinde.” (Şûrâ, 7) hükmünü yaşar. Âh ki dünyada tek harf bilmeyen dahi orada kitabını hocadan ders görmüş gibi okur (II,108b).

Şârih bu kısımda kıyâmet gününe ve ahvâline dâir âyetler ve hadisler etrâfında bilgiler içeren Arapça metinler kaydetmiştir. Akabinde de ölümden kaçış olmadığı, dünyanın biteceği ve helallerinin hesâbının, haramlarının da azâbının olacağı belirtilip uyarılar yapılmıştır. Bunların ardından da hadis rivâyetleri ve âyetlere dayanan bilgilerle anlatılanların desteklendiği görülmektedir. Şerhin son kısmında ise yine Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’sine dayanan ve mensur başlayıp beş beyitlik manzum bölümle sona eren, eserden derleme usûlü alıntılanmış bir münâcaat yer alır. Bununla birlikte önceki örneklerde de olduğu gibi mensur kısımda şârihin ilâveleri ve ifadelerde yaptığı değişiklikler de bulunmaktadır (II,108b-110a).

Sonraki başlık, “O papağanın diğer papağanların hareketini işitmesi, kafeste ölmesi ve tüccarın onun için ağlaması”dır. 1716-1787. beyitler bu başlık altındadır. 1716-1741. beyitlerde Hindistan’daki papağanın başına geleni duyan kafesteki tûtûnin titreyip düşerek ölmesi ve tüccarın ah vah edip yakasını yırtarak ağıtlar yakması, dilinden yakınması ve papağanına olan sevgisini ifade etmesi anlatılır. Bu beyitlerden önemli açıklamalar içerenlere dâir bilgiler şunlardır:

Abdullâh Efendi; tüccarın, papağanına iltifatlar ederek ağıt yaktığı beyitlerden olan, secîli ve tamlamalı yapılarla geniş açıklamalar içeren 1721. beytin şerhinde kısaca şu bilgileri vermiştir:

Âh ey âşık-ı bîçâre ve yâr derdiyle yüreği pâre pâre! Tüccarın güzel sözlü tûtî için feryâd edip kelâmı uzatmasıyla anlatılmak istenen şudur:

Herkesin beden kafesinde feleklere mensup şirin sözlü bir papağan mahpustur. O tatlı dilli ve yüksekte uçan papağanın mekânı rubûbiyyetin yakını olduğundan kanatlarını açınca lâ-mekân göğüne uçup arşın tepesindeki köşeden başka yere konmaz ve sidretü'l-müntehâ dalından başka yerde yuva yapmaz. Mekânsızlığa âit o tûtî gâh âşıkların gözlerine görünüp hakikat sırlarından birçok benzersiz söz söyler gâh sâlikin kalbinde beşerî perdelerden kaynaklanan bazı ârızalar olup kesret tozu parlak aynayı bulanıklaştırdığı için âşığın kalp gözünden gizlenir. Çâresiz âşık da ondan ayrılmaya dayanamayıp can tûtîsinin tatlı edâsını iştirmek için her zaman dertle yanıp niyâz eder ve inleyip âh ederek ciğerini deler. Zîrâ bahçeler siyah bulutların ağlamasıyla ve sabah rüzgârının eylediği “âh”la tâzelik kazandıkları gibi, muhabbet gülistanları da âşığın gözyaşı ve sâdıkların sînelerindeki “âh” ile tâzelenir (II,110b).

Mağribî'den 10 beyitten oluşan Arapça bir şiir kaydeden şârih, akabinde secîli ifadelerle açıklamalarına devam etmiş ve bunları da yer yer Mevlânâ'dan beyitlerle renklendirmiştir (II,111a).

“Eğer Hz. Süleymân'ın bunun gibi bir kuşu olsaydı, o başka kuşlarla nasıl meşgul olurdu?” şeklinde tercüme edilebilecek olan 1722. beytin şerhi de hacimlidir. Bu kısımda yapılan açıklamalar kısaca şunlardır:

Şârihler arasında bu beyte dâir hayli tartışma ve farklı görüşler olmuştur. Fakat Mevlânâ'nın rûhâniyyetinden tam bir teveccühle yardım istendiğinde beytin mânâsı hakkında iki yön göründü. Birincisi şudur:

Îlâhî âşıklar ehadiyyü'z-zât tecellisinin zuhûruyla vahdete gark olduklarında uzun zaman kendilerine gelemeyip istiğrâk hâlindeki vahdetlerine kendilerine döndükleri boyuttaki kesretler engel ve perde olduğu gibi hükûmet ve davet vaktindeki kesret de Hz. Süleymân'ın vahdetine engel olsaydı Süleymân (a.s.) diğer hayvanlar, kuşlar, davet konusu ve yönetim işi ile nasıl meşgul olurdu? Kezâ zamanın Süleymân'ı mesâbesinde ve Hz. Peygamber'in tam anlamıyla vârisi mertebesinde olan mürşid-i ekmelin vahdetini de diğer sâliklerde olduğu gibi kesret örtseydi tâliplerin hâllerleriyle

nasıl ilgilenirlerdi? Fakat Hak Teâlâ büyük peygamberlere ve ekmel velîye lutfeder, kesret onların vahdetini örtmez. Onlar için kesret ve vahdet eşit olduğundan peygamberler Allah'ın kullarını topluca davet ederler, velîler de özellikle sâdık tâlipleri terbiye ederler ve bu faaliyetleri onları Hak'tan bir an dahi ayırmaz. Hazret-i Mevlânâ'nın zikredilen beyitte sözü Süleymân (a.s.) üzerine hasretmesi kuş münâsebetiyledir. İkinci yön ise şudur:

Bundan önce velâyet ve nübüvvet mertebesi anlatılırken ifade edilmişti: Her nebînin kendi velâyeti, kendisinin nübüvvet mertebesinden efdaldır. Ne vakit velî, nebîden efdal olur? Şu hususa dikkat etmek gerekir: Hz. Süleymân hayvanlarla konuşuyorken ve halkı da Hakk'a davetle meşgul iken ehadiyyü'z-zât tecellisinin güneşinin nuru hakikat göğünden doğup velâyetinin mukaddes arâzisini aydınlattığında kazâ ve kader sırrı açığa çıkıp: "Benim Allah'la öyle bir vaktim vardır ki ne Hakk'ın en yakın melekleri ne de bir nebî o sırâ vâkıf olur." mücebince nebînin velâyet nuru nübüvvet nuruna üstün gelip bizde olan hâlet gibi kudsî ruh papağanı mekânsızlık göğüne uçsaydı, o vakitte hayvanlarla konuşmayı da ehliyetsiz kişileri hidâyete davet etmeyi de bırakırdı. Hak Teâlâ peygamberlerin davetine fütur gelmemesi için davet vaktinde enbiyâsını kazâ ve kader sırrından haberdâr etmez; zîrâ peygamberlerin daveti herkes içindir. Bununla birlikte Allah, büyük peygamberlere kazâ ve kader sırrını açar; hidâyet ehli olanla olmayanı davetten önce bilirler. Eğer kazâ ve kader sırrı davet vaktinde peygamberlerden gizlenmeseydi herkesi daveti doğru bulmazlardı. Bu sebeple Allah, davet vaktinde onlara bu sırrı örtüp herkesi kendi dînine çağırma emretti. Büyük peygamberler de ehliyetsizlere gereksizce aşırı bir emek harcamamak ve daveti kabul etmemelerine üzülmek için kazâ ve kader sırrına muttalî olmayı Allah'tan dilediler. Fakat bu sırrın, bilenlere hem rahatlık hem de elem vermesi şaşırtıcıdır; zîrâ rahat ve elem zıttır. Yani büyük peygamberlere kazâ ve kader sırrı açılınca mü'min ve kâfir, muvahhid ve müşrik, imana istidatlı olan ve olmayan kişileri biliyorken herkesi davet emrinin olması büyük bir yükür; fakat davet vaktinde bu sırâ vâkıf olmamak elemde iken rahatlık olur. Zîrâ çağrısını kabul etmeyenler için üzülyorken davetten sonra kazâ ve kader sırrı kendisine açılıp kabul etmeyenlerde ezelden kâbiliyet olmadığını görüp rahatlar ve "Bizim üzerimize düşen, ancak tebliğdir." (Yâsin, 17) der (II,111a-112a).

Şârih, İbn Arabî'nin *Füsûsu'l-Hikem*'inden kader sırrının ona vâkıf olana iki zıt duyguyu yaşatmasına değinilen bir bölümü Arapça olarak iktibas etmiş, ardından da açıklamalarına devam etmiştir:

Bazı kişiler bu beyte vehimleriyle yaklaşıp papağanın sahibiyle kastedilenin Mevlânâ veya âşıklardan başka bir velî olması durumunda her iki takdirde de velînin nebî üzerine fazîleti olacağını, hâceden murad mü'minlerin geneli olursa yine aynı durumun geçerli olduğunu söyleyip bu beytin mânâsının şerîata ve sağlam akla uygunluğunun nasıl olacağını sorgularlar. Bu kişilerin soruları boştur ve akılları da selâmette değildir. Şârihlerin bazısının tevehhümleri gidermek için yaptıkları anlamlandırmalar da mânâdan uzak olup muhabbetin aşırılığından dolayı âşığın edebin dışına çıkabileceği yönündeki yorumlar bu mahalle uygun değildir.³³⁴ Hz. Mevlânâ, Süleymân ile kendisini kastedip Hz. Peygamber'e kâmilin vâris olduğuna işaret ederek sülûkünün ortalarında olan sâliklere ve zaman zaman vahdetlerinde ansızın kesret beliren âşıklara buyurur:

“Ey âşıklar! Ey sâdıklar! Bizim sırrımızın kuşu da sizin kalp tûtünüz gibi bazı ârızalarla can gözünden saklansaydı ve vahdetimizi kesret örtüp kesretle vahdet şühûdumuzda eşit olmasaydı şu sâdik sâliklerin muhabbet fezâsında ve vahdet semâsında uçmaya tâlip olan gönül tûtîlerini beden kafesinden kurtarma terbiyesiyle nasıl uğraşırdık?” Yani: “Bu işle meşgul olamayıp sizin gibi gâh terakkîde gâh tenezzülde olurduk. Zikredilen mertebede olan sâliklerin ise irşâda ehliyetleri yoktur ve irşâd ettikleri de felâh bulmaz.” anlamı vardır. Zîrâ kâmil mürşid dışındaki âşıkların istiğrâk hâlinde ve zât-ı ehadiyyette yok edilmiş olup Rahmânî cezvelerle başsız ve ayaksız olmaları kâmil mürşidin nazarından ihsân edilmiştir ve henüz kendilerinin mülkü değildir. Bu sebeple o can tûtîsi gâh gizlenir gâh görünür (II,112a-b).

1724. beyitten itibaren “dil”den yakınma görülür. Şârih bu beytin şerhinde can tûtîsinin beden kafesinde ölü mesâbesinde kalmasının sebebinin hıfz-ı lisân etmeyip sırları âşikâr etmek olduğunu belirterek dille ilgili şikâyetlerin mânâsını açıklamıştır (II,112b). 1725-1731. beyitler de bu minvâl üzere olup “dil”e hâkim olmanın önemine işaret edilmiştir (II,112b-113a).

“Eyvahlar olsun, benim zulmeti yakan sabâhım! Vah yazık, benim sabahı aydınlatan nurum!” şeklinde tercüme edilebilecek olan 1732. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, istiâre yoluyla tûtînin karanlığı dağıtan sabaha ve sabahı aydınlatan nura benzetildiğini, bu kısımda tûtîden muradın Rahmânî cezbe nuru ve Sübhânî

³³⁴ Abdullâh Efendi yukarıdaki eleştirisinde isim vermemiş olsa da beytin mânâsına uygun olmadığını belirttiği anlamda bir yorum, Ankaravî'nin şerhinde tespit edilmiştir. Krş. Taştan, a.g.t., s. 707-708.

muhabbet ışığı olduğunu, âşîğın beşeriyet kesretinden ve Rahmânî cezbe nurlarının kaybolmasından dolayı feryatla ağlayıp onları aradığını ifade etmiştir (II,113b).

“Eyvâhlar olsun sondan başlangıcıma kadar uçmuş olan benim güzel uçuşlu kuşum!” anlamındaki 1733. beytin şerhi oldukça mufassaldır. Şârihin devir nazariyesine de işaret ettiği bu kısımdaki bazı açıklamaları şunlardır:

Yani: “İntihâ olan beşeriyetin alçak tabakasından, ibtidâ olan ehadiyyet mertebesine yükselen ruhum, can papağanım!” demektir. Zîrâ insan ruhunun başlangıç olan vahdet mertebesinden nüzul edip dünyaya ve mertebelerin sonunda olan insan mertebesine gelmesi büyük bir iniştir. Kesretle bağlı olmasını da mebde’ kabul edip vahdet mertebesine sefer etmesine maâd derler. Bu akisle mebde’ maâd, maâd da mebde’ olur. Beyitteki intihâdan murad, beşeriyettir (II,113b).

Bu bilgilerden sonra *Mesnevî*’nin başlarındaki iki beyte atıf yaparak o kısımlarda mebde’ ve maâd konusuna genişçe değindiğini belirten Abdullâh Efendi, bu beyitte de biraz açıklamak gerektiğini ifade etmiş ve “seyr” konusunda ayrıntılı mâlûmat vermiştir (II,113b-114b).

Beled sûresinin 1-4. âyetlerine atıf yapılan: “Câhil kişi sonsuza kadar sıkıntının âşîğıdır. Kalk ‘lâ-uksimu’yu ‘fi-kebed’e kadar oku.” mânâsındaki 1734. beytin şerhi de bir hayli mufassaldır. Beled sûresinin ilk dört âyetini kaydeden şârih, önce bazı müfessirlerin görüşlerini aktararak beyitte de yer alan, ilk âyetteki “lâ” üzerinde uzunca durmuş; ardından çeşitli tefsirlerden Türkçe veya Arapça olarak iktibaslar yaparak ilgili âyetlerin mânâsına dâir bilgiler kaydetmiştir. Daha sonra keşf ve şühûd erbâbının değerlendirmelerine de değinerek tefsir âlimlerinin verdikleri bilgiler yanında âyetlerin tasavvufî yorumuna da genişçe yer vermiştir (II,114b-116a).

1735-1741. beyitlerde yine tüccarın ağıtları yer almakta ve âşîğın hâllerine değinilmektedir (II,116b-117b).

1742. beyitten itibaren hikâyenin aktarılmasının dışına çıkılıp “tûtî”nin taşıdığı anlama işaret edilen bir üslûba geçilmiştir. Bunlar hisse ve nasihat beyitleridir. 1742. beyitte mezkûr tûtînin varlığının vücuttan öncesine dayandığı ifade edilerek ruhun bedenden önce yaratıldığına işaret edilmiştir. Şârih de beyitte bu minvâl üzere kısa bir açıklama yapmıştır. 1743. beyitte o tûtînin içte gizli olduğu, kişinin onun

kendisini değil, yansımalarını gördüğü dile getirilerek yine ruhun hususiyeti belirtilmiştir. 1744. beyitte ruhun bedenden ayrılmasıyla mutluluğun da gittiğine değinilerek sürûrun sebebinin ruh olduğu ifade edilmiştir. Şârih bu beyitte Gazâlî'nin *Risâle-i Rûhiyye*'sinden ruhun yaratılma zamanına dâir değerlendirmeler içeren oldukça uzun bir kısmı Arapça olarak ve iki parça hâlinde iktibas etmiştir (II,117b-118b).

1745. beyitte muhataba seslenilip bedeni için canını yaktığı ve bedeni parlattığı söylenmiştir. Şârih de açıklamasında bedeni için yaşayanların hemen olan geçici lezzetler uğruna ebedî mutlu bir hayattan mahrumiyeti tercih ettiklerini, İlâhî âşıkların ise riyâzet ve mücâhede ile bedenlerini yakıp cismânî tutsaklıktan kurtulduklarını ve ruhlarını güçlendirip aydınlattıklarını belirtmiştir (II,118b). Devamındaki beyitlerde de konuyla ilgili uyarılar, nasihatlar, İlâhî aşka ve âşıklara dâir sözler yer alır. Bunlardan bazılarında yapılan açıklamalara aşağıda değinilmiştir:

1758. beyitte Hz. Îsâ'nın vâkıf olmadığı bir “dem”den söz edilmiş ve “Hak, gayretten bizsiz ondan söz etmedi.” denilmiştir. Esâsen mezkûr beyit, öncesindeki birkaç beyti tamamlamaktadır. Nitekim 1755-1758. beyitlerde Mevlânâ, söylediklerinin Allah'ın dilediğine açtığı mahrem bazı hususlar olduğuna işaret etmektedir. 1758. beyit kısmında bunların hepsinin şerhi yapılmıştır. Oldukça hacimli olan söz konusu bölümde yapılan bazı açıklamalar şunlardır:

Yani Hz. Muhammed'e peygamberlik verilmeden ve vârisleri olan kâmil velîler vücûda gelmeden önce Hak Teâlâ o sırları başkalarına açmadı. Sağlam idrak sahibi olan âşıklar, bu beyitlerden bazı çarpık anlayışlılar gibi Mevlânâ'nın kendisini nebîlerden üstün gördüğü anlamını çıkarmazlar; Mevlânâ'nın tecellide tekrâr olmadığına ve kendisinin de Muhammedî kemâlin velâyetinin vârisi olma lûtfuna eriştiğine işaret ettiğini anlarlar. Şimdi ey kabul eden dinleyici! Önce kemâlî verâset mertebesini beyân edip sonra da tecellide tekerrür olmadığını açıklayalım. Ayın ışığı güneşten geldiği gibi Mevlânâ'nın tertemiz, parlak ay güzelliğindeki kalbi de Muhammedî hakikat güneşinin parlattığı bir aynadır. Ahmedî sırların nurları o temiz gönle tecelli ederek parlatır, yüce Mustafavî mertebeden tercümanlık edip ona uygun kudsî sözler söyler. Meselâ bazı kâmil velîler, bilhassa Ömer b. el-Fârız bunun emsâli kudsî sözler söylemişlerdir (II,120a-b).

Şârih, Mevlânâ'nın bu beyitlerde işaret ettiği Hz. Paygamber'in yüce mertebesinden tercümanlık lisânıyla söylendiklerini ifade ederek *Tâiyye*'den sekiz ve Kâsım-ı Envâr'ın bir gazelinden iki beyit kaydetmiştir. Devamında: "Şimdi ey âlem bahçesinin tomurcuğu! Resûl (a.s.) peygamberlik sancağı altında ümmetinin çokluğuyla iftihâr eder. Zîrâ her resûl ümmetinin kâbiliyetlerine göre gönderilmiştir." anlamındaki sözlerinin ardından İbn Arabî'nin *Füsûs*'undan peygamberlerin bazılarının diğer bir kısmına üstün oluşuna, ümmetlerin durumunun da buna göre olduğuna değinilen bir kısmı Arapça olarak iktibas etmiştir. Sonrasında peygamberlerin en üstününün son paygamber olan Hz. Muhammed (s.a.v.) ve en fazîletli ümmetin de onun ümmeti olduğunu, Allah'ın bu ümmet içindeki bazı seçkin kullarına özel lütuflarda bulunup nebîlerin ve şehitlerin dahi gıpta ettikleri hayret uyandıran hâller verdiğini ifade edip bu anlamda bir hadis rivâyetini Arapça olarak tahrir etmiştir. Daha sonra da tecelli konusuna geçerek İlâhî tecellide tekerrür olmadığını, zîrâ Hak Teâlâ'nın her an isimleri ve fiilleriyle tecelli hâlinde olduğunu belirtmiş, manzum ve mensur iktibaslarla da destekleyerek bu konu üzerinde genişçe durmuştur (II,120b-122a).

1759-1760. beyitlerde ancak fânî varlığın ortadan kaldırılmasıyla hakikaten var olunabileceğine işaret edilmiştir. Şârih de bu minvâl üzere açıklamalarını yapmış, kendine tapanın Allah'a kul olamayacağını, köle olmayanın âzâd olamayacağını, iki âlemden de yüz çevirmeyenin insanlık mertebesine erişemeyeceğini ve Hak Teâlâ'nın yolunda canından ve bedeninden vazgeçmeyenin Hak indinde kabul görmeyeceğini vurgulamıştır (II,122a-b).

1761-1762. beyitlerde bütün padişahların da halkın da kendilerine bağlı olana bağlı olduklarına, muhabbet besleyene de aynı şekilde mukâbelede bulunduklarına işaret edilmiştir. 1761. beytin şerhinde şu hususlar vurgulanmıştır:

Yani padişahlarda zâhiren saltanat tantanası, şöhrat, izzet ve hükûmet debdebesi vardır, memleketlerinin ve askerlerinin çokluğuyla övünürler; fakat hakikatte bendelerinin bendesidirler. Çünkü millet, ihtiyaçlarını onlardan ister ve padişahlar bu ihtiyaçları karşılayana kadar birçok sıkıntı çekip büyük veballer de alarak esâsen bendelerinin hizmetkârı olurlar. İhtiyaçlarını karşılayıp maaşlarını vermezse şâhin etrâfında asker kalmaz ve saltanatı yıkılır. Masrafı ve hizmetindekiler çok fazla olursa

onların ihtiyaçlarını karşılamak için mecbûren memleket yıkip Hak Teâlâ'nın koyduğu sınırları açar, görevlilerin birçok kötü fiili işlemelerine de rızâ gösterir ve sonunda yine saltanatı son bulur. Allah inâyet eder de İslâmî esaslara bağlı kalır, gelir ve gider dengesini kurarsa bu kötü sonlardan korunabilir. Dolayısıyla sorumlu oldukları hususlar düşünülünce padişahların, hizmetlerindeki kişilere hizmetk r oldukları anlaşılmaktadır. Âyette: “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı.” (Bakara, 29) buyrulduğu üzere bütün varlıklar insana hizmetk r yaratılmıştır. Böyleyken gaflete düşüp kendisinin hizmetinde olan eşy ya esir olarak efendi iken hizmeti olan zavallı kişi, ebed  saâdetten mahrum kalır.

Diğer bir m n sip mân  da şudur: Herkes, kendisine gönül verip evini barkını bu muhabbete fed  edeni ve kendisine s dakarla bağlı olanı sever. Es sen sevilen, sevene karşı  şıktan daha fazla meyleder. Hak Te l  da kendisine sad katle bağlı olup kavuşma iştiy k  duyanlara muk bele eder ve onlara karşı çok merhametlidir. Kendisine tev zu ile yönelen h lis kuluna yardım edip onu ebed  mutluluğa ulaştırır (II,122b-123a).

Uyarı ve nasihatların devam ettiği 1763-1787. beyitler ağırlıklı olarak “ şk”, “ şık”, m şuk” etr fında teşekkül etmiştir. Söz konusu beyitlerde sevenin sevilleceği, aranan şeyin de kendisini arayanı talep ettiği, İl h   şk n kişiyi v r n etmesinde üzülecek bir şeyin olmadığı; z r  v r nenin altında sultanın hazinesinin bulunduğu, Hakk'ın varlığında yok olmanın mutluluğu, sevgiliye teslim olmanın ve kendi isteklerinden vazgeçmenin l z mu,  şıkların hayatının ölmekten geçtiği, “ben” ve “sevgili” olan yerde bu ikilikle  şk n olamayacağı, bu konuda sözlerin kif yetsiz kalacağı ve her kulağın bu mahrem hususları işitmemesi için ledün sırrının çok azının örtülü olarak ifade edildiği gibi hususlara değinilmiştir (II,123a-127b).

2.2.4.5. Hakim Sen  'nin Sözünün Tefsiri ve Bir Had s-i şerifin Anlamına D ir

1787. beytin ardından “Hakim Sen  'nin sözünün tefsiri” ve “Sa'd gerçekten kıskançtır; fakat ben Sa'd'dan daha gay rum, Allah da benden daha gay rdur. Bu sebeple kötülüklerin gizlisini de açığını da haram kılmıştır.” hadisinin anlamına d ir olan başlığa geçilmiştir. ş rih öncelikle Sen  'nin başlıkta işaret edilen: “Seni yoldan alıkoyan gerek iman gerek küfür sözü; seni dosttan uzak düşüren, ister çirkin ister güzel (olsun, farkları yoktur).” anlamındaki beyti hakkında açıklamalar yapmıştır.

Küfür sözü veya tarafı yâhut iman sözü veya tarafı seni hak yoldan uzaklaştıran ne olursa olsun aralarında fark yoktur. Seni sevgiliden ayıran çirkin ya da güzel şeyler ve fiiler arasında da fark yoktur. Zîrâ maksûd Hakk’a kavuşmak iken seni ayırıyorsa ikisi de müsâvîdir. “Küfür ve isyan, insanı doğru yoldan uzak eder; fakat iman ve İslâm nasıl Allah’tan uzaklaştırır?” denirse hâlis olmayan ve kalple tasdik edilmeyip sadece dil ile ikrardan ibaret kalan şekil imanı ve yalnızca Allah için olmayan ameller, kim olursa olsun sahibini kurtuluşa ulaştırmaz, Hak’tan uzak eder. İman nurunun görünmediği kalp de sahibini ateşten kurtarmaya yaramaz ve Hak Teâlâ’ya yakın etmez (II,127b-128a).

Senâî’nin *Hadîkatü’l-Hakîka*’sından sekiz beyit ve Aynülkudât Hemedânî’nin *Temhîdât*’ından uzunca bir iktibasla açıklamalarını destekleyen Abdullâh Efendi, başlığın ikinci kısmı olan hadîs-i şerife geçmiştir. Bu kısım oldukça hacimlidir. Öncelikle hadîsin vürûd sebebini anlatan şârih, bu hadîsin *Mesnevî*’de kendisinden önce gelen kısım ile ve âşıkların ahvâliyle münâsebetini ise şöyle açıklamıştır:

Hiz. Mevlânâ, “Ben vahdet sırlarını ve muhabbet haberlerini ayrıntılı anlatmadım, kinâye ile kısaca söz ettim. Hakiki mâhiyetleriyle açıklasam akıllar yanardı. Nâmahremler ve ehil olmayanlar bu sözleri işitmesinler ve sırlara vâkıf olmasınlar diye ekşi bir yüzle oturmayı ve sükûtu seçtim.” buyurmuştu. Sonra işitenlerin bazıları sanki: “Mâdem bundan daha açık söyleme imkânı var, izah etseniz olmaz mı?” sorusunu sormuş gibi bu hadisle cevap verip buyurur: “Âşığın ve mâşuğun gayreti (kıskançlığı), onların sırrına başkalarının vâkıf olmamasını ve nâmahreme sırları açmamayı gerektirir.” (II,128b)

“Gayret”in “gayr”dan türediğini belirten şârih, ıstılahtaki “gayret” tanımlarına örnek vermiştir. Ardından da gayretin, kulun ve Hakk’ın gayreti olmak üzere ikiye ayrıldığını; kulun gayretinin hâllerine başkalarının vâkıf olmasını çirkin görüp enâniyet ve riyâ karışmaması için hâlini başkalarından gizlemesi, mahremi olduğu İlâhî sırları nâmahreme açmaması ve amellerini sırf Allah için işlemesi anlamına geldiğini; Hakk’ın gayretinin ise kulunun ibadetleri sadece kendisine âitken gayrın ona ortak olmasını çirkin görmesi olduğunu kaydetmiştir. Şârih; âyetler, hadisler, velîlerin konuyla ilgili sözleri ve tasavvufî kaynaklardan ilgili kısımlar olmak üzere birçok iktibas yaparak “gayret” konusunu detaylı olarak açıklamıştır. “Gayret”in “gayr” ile ilişkisini de vurgulayan Abdullâh Efendi, İlâhî hakikatleri örten “gayret”in

kişinin benliği olduğunu belirtip açıklamalar yapmış ve Mağribî'den de 11 beyit ıktibas ettikten sonra *Mesnevî* beyitlerine geçmiştir (II,128b-130a).

1788-1839. beyitler yukarıda zikredilen ve iki kısımdan oluşan başlık altında yer alır. 1788. beyitte âlemdeki herkesin gayretinin Hak'tan geldiği; 1789. beyitte O'nun can, cihânın da beden gibi olduğu; bedenın iyi ve kötü her şeyi candan aldığı ifade edilmiş; 1790. beyitte ise Hakk'a yakınlığa erişmiş kişiler için başkalarında makbûl olan mertebelerin bile gerileme ve eksiklik olacağına işaret edilmiştir. 1791. beyitte padişahın elbiselerini taşımakla görevli ve yakın hizmetinde olan kişinin şâh için ticârete gitmesinin hüsrân olduğu; 1792. beyitte sultanla birlikte oturan kişinin onun kapısında oturmasının acınacak bir durum oluşu; 1793. beyitte padişahın elini öpme yakınlığına ulaşan kişinin, ayağını öpmeyi tercih etmesinin hata olduğu; 1794. beyitte de şâhın ayağına baş koymak da hizmet olmakla birlikte diğer hizmetin yanında yanlış bir hareket olduğu belirtilerek 1790. beyitte dile getirilen husus, bu örneklerle izah edilmiştir (II,130a-b). Şâhın yüzünü gördükten sonra kokuyu seçene padişahın gayretinin olacağı ifade edilen 1795. beytin şerhinde şu açıklamalar yapılmıştır:

“Koku” ile kastedilen, lafızlar ve suretin nakşıdır. Padişahın cemâlini gördükten sonra kağıttaki şekillere ve gayra bakmaya şâh râzı olmaz, gayret eder. Ebû Kâsım Nasrâbâdî'nin dediği gibi: “Kim Hak dışında bir şeye bakarsa Hakk'a bakmasın; çünkü şüphesiz ki Hak Teâlâ gayûrdur ve gayretinden dolayı kendisine (ulaştıracak) kendisinden başka bir yol kılmamış ve kendisi üzerine başkasının rehberlik etmesine izin vermemiştir.” Hz. Âdem cennette kendisi için ebedîlik yurdu istediği için Hakk'ın onu cennetten çıkardığını ve Hz. İbrâhîm'in oğlu İsmâil'e muhabbeti sebebiyle onu boğazlamasının emredilip muhabbetinin de kalbinden çıkarıldığını görmez misin? (II,130b-131a)

Konuyla ilgili Arapça bir metin kaydeden şârih: “Bunların hepsi gayretin eserleridir.” diyerek beytin şerhini tamamlamıştır.

1796. beyitte Hakk'ın gayreti buğdaya, halkın gayreti ise harman samanına benzetilmiştir. Şârih de harmanda asıl olanın buğday olduğunu belirterek Hakk'ın gayretinin asıl, halkın gayretinin ise fer' olduğunu belirtmiştir (II,131a). Nitekim 1797. beyitte mezkûr husus dile getirilip gayretlerin aslının Allah'tan olduğu,

mahluklarınkinin ise Hakk'ın gayretinin şubesi olduğu ifade edilmiştir. Şârih bu beytin şerhinde Mağribî'den yedi beyit iktibas etmiş ve ardından şu açıklamaları yapmıştır:

Âh ey sâdık yâr ve aşk yolunda muvâfık yol arkadaşı! Ezelî sevgili ve bâkî mahbûb, âşıklarının her birine hususi birer tecellide bulunup onların gönüllerini hoş eder. Âşıkların her biri de kendisine izhâr edilen güzelliklerin ve ifşâ edilen visâl sırlarının başka hiç kimseye nasip olmadığını düşünür; fakat akıl gözüyle bakıp tecellilerin çokluğunu görünce yârin vefâsızlığından bahseder, figân edip ağlayarak ayrılığın acılığından şikâyet eder. Mevlânâ sonraki beyitte bu mânâdan bahsetmiştir (II,131a-b).

1798. beyitte bu konunun şerhinin bırakılıp on gönüllü nigârın cefâsından şikâyete geçileceği belirtilir. Abdullâh Efendi şu açıklamaları yapmıştır:

Burada “nigâr” hakiki sevgiliden ibaret olup “on gönüllü” de çeşitli tecelliler kıldığına işarettir. “Cefâ”dan murad ise İlâhî aşkın âşığın kalbini kuşatıp hâlden hale döndürmesiyle yârin cemâline âşık olan “sâdık”ın sevgiliye kavuşmaktan başka hâle kanaat etmeyip mertebelerde seyri sırasında yaşadığı televvünleridir. Bu da şikâyet değil, her durumda sevgiliyi anıp düşünerek kalp derdini hikâye etme, perişan hâlini aktarma ve bu bahâne ile gözünden kanlı yaşlar döküp dertli dertli ağlamaktır. Zîrâ tam kavuşmada ve vahdet sırrının zuhûrunda ağlamak yoktur. Hak Teâlâ âşıkların gözyaşlarını satın alıp ağlayıp inlemelerini dilediğinde fîrak tarafından tecelli eder, âşık da irâdesiz olarak coşup feryatla ağlar. Bu ayrılık, vuslatın ta kendisidir; bu şikâyet şükrü anlatmadır ve bu ağlayıp inlemeler tam bir gülmedir (II,131b).

Akabindeki beyitlerde de “âşık”a ve “mâşuk”a dâir özelliklerin anlatımına devam edilmektedir. 1799-1805. beyitlerde âşıktan ağlayıp inlemenin beklendiği, sevdiğinden uzak olan âşığın ağlayıp figân etmekten ayrılamayacağı, mâşukun memnûn olduğu hâllerin acı da olsa âşığa hoş gelmesi ve gözyaşının önemi gibi hususlar dile getirilmiştir (II,131b-133a). Bu beyitlerin sonuncusu olan, “Halkın onun için akıttığı gözyaşları cevherdir; (fakat) halk onu gözyaşı zanneder.” anlamındaki 1805. beytin şerhinde Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi'nin bir gazelini iktibas eden, İlâhî âşıkların gözyaşlarının Allah indindeki değerine dâir Cüneyd-i Bağdâdî'yle ilgili bir menkabeyi Türkçe olarak aktaran ve Kâsım-ı Envâr'dan âşığın hâllerinin dile getirildiği bir gazeli kaydeden şârih, âşığın alâmetinin gözündeki yaş

ve ciğeri yakacak kadar etkili olan âhının açtığı gönül yarası olduğunu belirtmiştir (II,132b-133a).

Âşığın lisânından tahrir edilen 1806. beyitte, şikâyet etmeyip hâlini anlatarak rivâyet ettiği; 1807. beyitte gönlün sürekli “Ondan incindim.” demesinin zayıf bir nifak olduğu ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi de şerhinde gönlün şikâyete benzer sözlerinin sebebinin, mâşuk ile vuslattan aldığı lezzeti nâmahremlere hissettirmemek ve kıskançlığının büyüklüğü sebebiyle aklından ve canından bile yâr ile ülfetini gizlemek olduğunu; fakat aşktan dîvâne olmuş gönlün hâlini saklı tutmanın mümkün olmadığını belirtmiştir. Bu kısımda Kâsım-ı Envâr’dan da beş beyit iktibas eden şârih, şu hususları vurgulayarak diğer beyte geçmiştir:

Burada Mevlânâ: “Şikâyet eden ve şükredenin, bâtın ve zâhirin, açık ve örtülünün tek şey olduğunu anladıysan şikâyet ve hikâyeti bırak; sakın yârin kapısından ayrılma, mürşid-i kâmile ve hakikat-i Muhammediyye’ye yalvarıp yakarmayı ve yanıp yakılmayı eksik etme.” diyerek Ehadî tecellilerin doğuş yeri, Ahmedî hakikatin mazharı olan kâmil zât ile kendisinin sırrına ve tam bir vahdet müşâhadesiyle Hak Teâlâ’ya niyâz edip der: (II,133b)

1808. beyitte yakarış ifadeleri ve bağlılığı arz etme görülür. 1809. beyitte ise yârin olduğu tarafta ben, biz gibi ayrımların bulunmadığı belirtilmiştir. Bu iki beyit kısa açıklamalarla geçilmişken konuya devam edilen, “Ey canı mâ vü menden kurtulmuş olan! Ey erkek ve kadında bulunan latîfe-i rûh!” anlamındaki 1810. beytin şerhi oldukça mufassaldır. Şârih, beytin baş taraflarında şu açıklamayı yapmıştır:

Burada latîfeden murad, erkekte de kadında da olup kalp ve latîfe-i insâniyye de denilen nefs-i nâtıkadır. Zikredilen latîfe, sıfatların kesreti sebebiyle emmâre, levvâme, mülhime ve mutmainne olarak isimlendirilip bedenın hizmetkârı olan hayvânî nefsin yakın rütbesine ruhun tenezzülünden ibarettir. Bu latîfenin nefis tarafıyla da ruh âlemiyle de münâsebeti vardır. Bunlar tabiat âleminde tasarruf, âlem-i kudse teveccüh, kalbe doğan mânâları kabul ve tecellilere şâhit olma (mertebesine) ulaşmasıdır. Birinci veche sadr, ikincisine fuâd veya sırr denir ve bu sırr ruhu takip eder. Allah’ın buyurduğu gibi: “(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı.” (Necm,11) Mevlânâ’nın rûh-ı Muhammedî’nin latîfesine niyâz ederek seslenmekle ne çeşit şaşırtıcı sırlara işaret ettiğini anladın mı? (II,134a)

Abdullâh Efendi yukarıdaki kısmın devamında sanatlı bir dille “mefâtiühü’l-gayb”, “berzahıyyet”, “tecellî-i evvel”, “seyr” başta olmak üzere tasavvufî terim ve ibâreler etrâfında oldukça uzun açıklamalar kaydetmiştir. Akabinde verilen bilgilerde ise âyetler ve hadis iktibasları yanında İbn Arabî’nin *Füsûs*’undan ve eserin şerhlerinden geniş ölçüde istifade edildiği anlaşılmaktadır. Açıklamalarının bir bölümünde *Füsûsu’l-Hikem*’in Fass-ı Muhammediyye’sini bilhassa zikreden şârih, bir sonraki *Mesnevî* beytiyle anlam bağına da işaret edip bu kısımda ağırlıklı olarak *Füsûs*’un mezkûr fassından istifade etme sebebini belirtmiştir:

Mevlânâ’nın bunun devamındaki beyitte ifade ettiği zevkî mânâ, İbn Arabî’nin Fass-ı Muhammediyye’sinde anlattıklarının mazmûnudur. Zikredilecek sırlara Mevlânâ bir beyt ile işaret ettiğinden, dinleyenlerin beytin anlamını kavramaları için İbn Arabî’nin mezbur fasstaki sözlerinin bazısını aynen bazısının mânâsını ve şârihlerin tahkik ettikleri mazmunları da beyân etmek münâsip görüldü ve tekâsül göstermeden bir miktârının tahkikine geçildi (II,135a).

Gölpınarlı’nın *Mesnevî* şârihlerini en fazla eleştirdiği konunun, *Mesnevî*’yi İbn Arabî’nin görüşleriyle açıklamaları olduğu hatırlanırsa³³⁵ Abdullâh Efendi’nin yukarıdaki açıklaması bilhassa dikkati çekmektedir. Zîrâ *Mesnevî*’nin bir beyti ile İbn Arabî’nin *Füsûs*’undaki Fass-ı Muhammediyye’nin anlam birliğini belirtmekte ve “beytin mânâsının anlaşılması için” olduğunu ifade ederek ilgili bölümden örnekleri merkeze alıp açıklamalarını yapmaktadır. Bu da Mevlânâ ile İbn Arabî’nin görüşlerini aynı mecrâda değerlendirdiğini açıkça ortaya koymaktadır. Yukarıdaki izahın ardından şârihin belirttiği gibi sonraki *Mesnevî* beytine muhatapları hazırlamak üzere Fass-ı Muhammediyye ana kaynak olarak alınmış, Hz. Peygamber’in makâmına ve insana dâir geniş tasavvufî bilgiler verilmiştir (II,135b-137a).

“Erkek kadın bir olunca o bir sensin. Birler mahvolunca oncağız yine sensin.” anlamındaki 1811. beytin şerhinde *Mesnevî*’nin ikinci beytinin şerhine, yukarıdaki açıklamalara ve sonraki beyitlerde de devam edecek olan tahkîke atıf yapılmıştır. 1812-1813. beyitlerde de “vahdet” ve hakiki varlığın Hak Teâlâ olup mahlûkâtın onu

³³⁵ Örnek olarak bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik*, s. 143.

gösteren aynalar olduğu dile getirilmiştir. Şârih de bu beyitlerde hakiki ve bâkî tek varlığın Allah olduğunu belirten açıklamalar yapmıştır (II,137b)

1814-1815. beyitlerde Allah'ın yüceliğini belirten ifadeler görülür. “Cisimde kalan, seni ancak cismâne görmeye güç yetirir; senin gamını ve gülmeni hayâl eder.” anlamındaki 1815. beytin şerhi oldukça mufassaldır. Beyitte de zikredildiği gibi, maddeye endeksli kişilerin cisimden başka bir şey bilmedikleri için Allah'ı da hep maddeye göre düşündüklerini, müteşâbih âyetleri veya bazı bâtınî mânâsı olan hadisleri de buna göre anladıklarını ve yanlışlıklarını ifade eden şârih; âyetler ve hadisler başta olmak üzere çeşitli iktibaslarla açıklamalarını örneklemiş ve desteklemiştir (II,137b-139a).

1816-1817. beyitlerde de maddeye bağlı kişinin idrakinin sığılığı dile getirilmiştir. 1818. beyitte “aşk”a vurgu yapılarak onun sonsuz olan yeşil bahçesinde gam ve mutluluktan başka birçok meyvenin olduğu belirtilmiştir. Şârih de açıklamasında sadece üzüntülere ve mutluluklara bağlı yaşayan kişilerin, can cennetinin ağaçlarındaki diğer meyvelerden habersiz kalacaklarına işaret etmiştir (II,139a-b).

1819. beyitte âşıklığın bu iki hâlden de daha iyi olduğu, baharsız ve hazansız dâimî tâzeliği ifade edilmiştir. 1820-1826. beyitlerde ise sevgiliye hitap, âşığın hâlleri ve aşkın dile getirilmesi görülür. “Gammaz gamzesinin nazından gönlüme tâze bir yara koydu.” anlamındaki 1821. beytin şerhinde geniş açıklamalar yapılmış olup bazıları şunlardır:

Kirişme, “nâz” ve “göz ucuyla bakmak” anlamında Farsçadır. Gamze ise “göz ve kirpiği kırmak” mânâsındadır. Gamz Arapça, gamze Farsçadır ve anlamları aynıdır. Gammâze, “fıtneci ve kin besleyen” anlamındadır. Bu beyitteki girişme, gamze ve gammâze İlâhî âşıkların ıstılahlarında sülûkte olan bazı ahvâle ve Rabbânî tecellilerden bazı etvâra işarettir. Meselâ girişme, varlıklardaki cemâlî tecelliye denir. Gamze, sâlik-i meczûbu beşerî özelliklerin hükmünden koparan sûrî ve mutlak tecelliye dendiği gibi, zevk tarîkiyle sahv hâlinde görülen cemâlî tecellilere de denir. Mevlânâ bu mahalde “gamze-i gammâze” diyerek celâlî zâtî tecellileri kastetmiştir (II,140a).

Çeşitli iktibaslardan da yararlanarak açıklamalarını sürdüren Abdullâh Efendi (II,140a-141a), bu beyitteki temel yorumlarında büyük ölçüde Ankaravî'den istifade etmiştir.³³⁶

1827-1831. beyitlerde bazı hakikatler dile getirilip nasihatlar verilmiştir. Şârih, bunların sonuncusu hâricindekilerde kendi şerh usûlüne göre kısa sayılabilecek açıklamalar yapmıştır. “Cevr ve ihsan, sıkıntı ve mutluluk sonradan yaratılmıştır. Sonradan yaratılanlar ölürlər, Hak Teâlâ onlara vâristir.” anlamındaki 1831. beytin şerhi ise mufassal olup değinilen ana hususlar şunlardır:

“Onun üzerinde (yeryüzünde) bulunan herkes fânîdir. Azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı ise bâkî kalacaktır (Rahman, 26-27).” âyetlerinde de bildirildiği üzere mahlûkâtın hepsinin fânî olduğu muhakkaktır, Hak Teâlâ hepsinin vârisidir. O; mülkûn, melekûtun ve onlarda olanların vârisi; Hayy, Bâkî, ezelî ve ebedî olandır. Toprak sahibi ölünce bütün mülkler ona döner. Allah'ın buyurduğu gibi: “Göklerin ve yerin mirası Allah'ındır (Âl-i İmran, 180).” Ey gözün nuru! Keder ve sevinç, değişen hâletlerdir. Başkalaşan şeyler ise geçmiş ve geleceğe dâhildir. Geçmiş ve gelecek ise zamandan ibarettir. Zamana hareket ve değişmeden başkası dâhil olmaz. Zîrâ hareketin özünde mâzî ve müstakbele bölünme vardır; değişen de değişme vâsıtasıyla zamana dâhildir. Değişmelerden mukaddes olanın zâtı ise zamanla mukayyet değildir (II,142b).

Abdullâh Efendi bu kısmın devamında da bazı iktibaslar yaparak açıklamalarını sürdürmüştür (II,143a).

1832-1838. beyitlerde coşkun bir edâyla Hakk'a yakarış ve Mevlânâ'nın, içinde bulunduğu aşk hâlini ifadesi görülür. “Biz arı gibiyiz, kalıplar da mum gibidir; (ruhumuz) kalıbı mum gibi hâne hâne etmiştir.” anlamındaki 1838. beytin şerhi, öncesindeki birkaç beyti de ihtiva etmektedir. Bu kısımda ukûl-i aşere, akl-ı küll, nefs-i küll ve insan-ı kâmil etrâfında geniş açıklamalar yapılmıştır (II,144a-145a).

1839. beyitte: “Bu (konu) çok uzundur. Tüccarın hikâyesini söyle ki o iyi adamın ahvâli ne oldu?” denilerek “Tâcir efendinin hikâyesine dönüş” başlığına geçilmiştir (II,145a).

2.2.4.6. Çerçeve Hikâyeye Dönüş

³³⁶ Krş. Taştan, a.g.t., s. 738-739.

Yukarıda da belirtildiği üzere 1839. beyitte çerçeve hikâyeye dönme işareti verilmiş ve ardından “Tâcir efendinin hikâyesine dönüş” başlığıyla tüccarın hikâyesine dönülmüştür. 1840-1849. beyitler bu başlık altındadır. 1840-1843. beyitlerde tüccarın dert içinde ve inleyerek bunun gibi birçok söz söylediği; birbirine uymayan kelimeler ettiği, gâh nâz gâh niyâz izhâr edip gâh hakikatin gâh mecâzın sevgisini dillendirdiği, boğulmak üzere olan adamın her ota yapılması ve kendisini kurtaracak birini araması gibi bir hâlde olduğu ifade edilmiştir (II,145a-b).

1844. beyitte yârin bu âşıklık hâllerini sevdiği, zîrâ boş görünen işlerin dahi hiçbir şey yapmadan tembel tembel durmaktan iyi olduğu belirtilmiştir. Geniş açıklamalar bulunan: “Şâh olan kişi işsiz değildir. Hasta olmayan kişinin inlemesi tuhaftır.” anlamındaki 1845. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, istifade ettiği bilinen üç *Mesnevî* şârihini de ismen zikredip yorumlarına atıf yapmıştır:

Mevlevî tarikatının kâmilî, *Mesnevî* şârihi, ârif ve muhakkik Şeyh İsmâîl-i Ankaravî, ikinci mısraya Sürûrî ve Şem’î’nin verdikleri mânâyı, sonrasındaki beyitlere nispetle uygun bulmamış; nâleden muradın şevk, hastalığın olmamasından muradın ihtiyacın yokluğu olduğunu söyleyip şöyle mânâ vermiştir:

“Mutlak padişah olan Allah, her an bir şe’ndedir. Çalışmaya ihtiyacı olmayanın çalışmaya şevkli olması ve muhabbet duyması acâyiptir. Yâhut ikinci mısrada kapalı istiâre yoluyla Hazret-i Hakk’ın ihtiyacı yokken iş ve fiilde olmasına örnek olarak zikredilmiştir. Bu takdir üzere mânâ şöyle olur: O, mutlak padişaktır ve işsiz, fiilsiz değildir. Muhtaç olmayanın işle meşgûliyeti tuhaftır.”

Şâhla kastedilen Hak Teâlâ olursa bu yorum uygundur. Fakat bu âciz ve değersiz durgun zihnine de evliyânın gözünün nuru Hz. Mevlânâ’nın bu beyitte maârifet tâlip olanlara arz ettiği değerli başka bir mânâ açıldı ve “Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk ederler.” (Bakara, 3) âyeti mücebince irfan, keşf ve vicdân erbâbına sunulmasına cür’et edildi.

Bu beytin öncesindeki beyitlerin anlamı şöyleydi: “Çalışıp çabalama ve ağlayıp inleme, kişinin kendisini tehlikeli durumlardan kurtarması amacıyla olur. Hakiki yâr, hiçbir şey yapmamaktansa perişan ve çılgınca hâlleri sever.” Bu durumda; yani çalışıp çabalamak ve ağlayıp inlemek, dertleri gidermek ve ruha kurtuluş sağlamak içinse şâhtan murad Hak Teâlâ olmayıp anlam şöyle olur: Muhammedî kâmil velâyetin vârisi olan kutb-ı zaman, nefsânî ve beşerî marazlardan kurtulup vahdet denizine dalmışken o dahi amelsiz değildir. O kâmil zâtta enâniyyet ve ikilik hastalığı yokken ondan

ağlayıp inlemenin ve yakıcı âhların sâdır olması acâyiptir. Zîrâ sâliklerin çabaları ve âh çekip inlemeleri nefsânî ârizalardan dolayı yaşadıkları sıkıntılardandır ve mertebelerini bulmak içindir. Böyle de olsa hakikate bakınca evliyânın şâhında da âh ve inlemelerin olması şaşırtıcı değildir; çünkü Allah’a yakınlık mertebelerinin sonu yoktur (II,145b-146b).

“Ey oğul! Rahmân bu sebeple buyurdu: O, her an yaratma hâlinededir.” anlamındaki 1846. beyitte Rahmân sûresinin 29. âyetinden iktibas yapılmıştır. Şârih de âyet, hadis ve tefsir iktibaslarıyla, bilhassa “şe’n-i İlâhî” etrâfında açıklamalar yapmıştır (II,146b-147a).

1847. beyitte bu yolda bütün gücü kullanarak çalışma ve son nefese kadar durmama tavsiyesinde bulunulmuş, 1848. beyitte böyle hareket edilirse son nefeste Hakk’ın inâyetinin kişiyle olacağı belirtilmiştir. 1849. beyitte ise kadında ve erkekte olan can ne için çalışırsa Allah’ın hepsinden haberdâr olduğuna işaret edilmiştir. Bu beyitleri de çeşitli iktibaslarla destekleyerek açıklayan şârih, diğer başlığa geçmiştir (II,147a-148a).

1850-1869. beyitler, “Tüccarın papağanı kafesten dışarı atması ve ölmüş papağanın uçması” başlığını altındadır. 1850-1857. beyitlerde tüccarın ağlayıp sızladıktan sonra papağanı kafesten çıkarması, papağanın hemen yüksek bir dala uçması, tüccarın kuşun işine hayran kalıp onun sırlarını görmesi, diğer papağandan ne öğrenip de kendisine hîle yaptığını açıklamasını istemesi; tûtûnin de diğer papağanın kendisine ölmesini tavsiye ettiğini ve hapsolma sebebinin sesi olduğunu bildirip ölü taklidi yaparak kurtuluş yolunu gösterdiğini söylemesi anlatılmıştır (II,148a-b).

1858-1869. beyitler ise hisse ve nasihat beyitleridir. Bunlarda güzel özellikleri gizlemek gerektiği; aksi takdirde düşmanların kıskançlıkla saldırıya geçecekleri, dostların da onun vaktini zâyî edip hayırlı işlerden alıkoyacakları, Allah’ın lütfuna sığınmak gerektiği söylenip Nûh, Mûsâ, İbrâhîm ve Yahyâ peygamberlerin Allah’ın korumasıyla tehlikelerden kurtulmaları örnek verilmiştir. Abdullâh Efendi bu beyitleri de mânâyı destekleyen iktibaslardan istifade ederek açıklamıştır (II,148b-150a).

Sonraki başlık, “Papağanın tüccara vedâ etmesi ve uçması”dır. 1870-1873. beyitlerde papağanın efendiye lezzet dolu nasihatlar verip vedâlaşması, tüccarın da selâmetle onu yolculaması ve “Bu bana nasihattir. Onun yolunu tutayım; çünkü o yol aydınlıktır.” diyerek kendi canının, papağandan değersiz olmadığını ifade etmesi yer alır. Şârih, lüzum gördüğü kısımlarda açıklamalarını yapmış ve ardından aşağıdaki başlığa geçmiştir (II,150b).

2.2.4.7. Halkın Hürmetinin ve Parmakla Gösterilmenin Zararları

1873. beytin ardından “Halkın Hürmetinin ve Parmakla Gösterilmenin Zararları” başlığına geçilmiştir. Abdullâh Efendi öncelikle aşağıdaki hususları vurgularak başlığı şerh etmiş, ardından da beyitlere geçmiştir:

Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Allah’ın koruduğu kimseler dışında, dînî ya da dünyevî konularda parmakla gösterilmesi kişiye şer olarak yeter.”

Ey kabul eden dinleyici! İlâhî mekre nihâyet yoktur; fakat en büyük mekr, bir sâlikin kalbine hilâfet ve reislik sevgisinin yerleşmesi sonucunda kendini insanlara gösterme isteğinin olmasıdır. Bu arzuyla ilim ve çeşitli hâller izhâr etse, halk da hürmet edip kimisi elini öpüp kimisi eteğini tutsalar, abdest suyunu hummâya şifâ olarak alıp ayağının toprağına yüzler sürerek: “Ey zamanın en fazîletlisi!” diye duâsından yardım bekleseler; fakat o kişi Allah indinde tâlipleri davete gönderilmemiş ve henüz irşâd mertebesine ulaşmamışsa hâlin başında muhabbet ve zevki olsa da kendisine âit olmadığı için nefis ve şeytan, görünüşte var olan salâh ve halkın saygısı yönünden onu saptırmaya yol bulup bâtil tasavvurlara düşürürler. “Benim nazarım ve sözlerim insanların kalplerinde etkili olup cihânın halkı evlerini barklarını benim yoluma fedâ ediyorlar. Duâmız da kabul ediliyor ve bize bağlı kişiler birçok alâmet görüyorlar. Ben velâyet mertebesinde ve kutbiyyet derecesinde olmasam, Allah indinde izzet ve şerefe liyâkatım bulunmasa benim muhabbetim âlemdeki herkesin kalbine şâmil olup bana bu derece bağlılık gösterirler miydi? Ben kendi değerimi bilmiyorum; ama yüce derecelerimden herkes haberdâr olmuş. Öyleyse benim zamanın en fazîletlisi olduğum muhakkaktır.” diye vehmederek enâniyet tuzağına yakalanır. Gittikçe hâllerinden ve tavırlarından dolayı enâniyet tozu basîret havasını bürüyüp kalp semâsında görünen ihlas ve muhabbet güneşini örter, kulluk arâzîsi karanlık kalıp git gide enâniyet ateşinin derekelerine ve nefsâniyet kuyusunun dibine baş aşağı düşer. Son nefesine kadar da neye uğradığını bilmez, âhir demde perde kalkıp hakikati görünce çâre bulamadan âh ve pişmanlıkla nefis ejderhâsına lokma olur. Bu musîbet, nefis ve

şeytanın iğvâsı ve insanlar arasında meşhûr olma sevdâsından kaynaklanmış, onu rahmet kapısından uzaklaştırmıştır. Mevlânâ, cihân halkının hürmetinin sülûk ehlini nasıl doğru yoldan çıkardığını, örneklerle şöyle izah eder: (II,150b-151a)

Şârih yukarıdaki açıklamaların ardından beyitlere geçmiştir. 1874-1902. beyitler bu başlık altındadır. 1874. beyitte bedenın kafes gibi olup içtekilerin ve dıştakilerin aldatmasıyla da canın dikenı olduğu ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi içtekilerle kastedilenin hevâ aşkı, akl-ı maâş, nefis, suret, kalpte hâsıl olan nefsânî hevâ, cismânî özellikler ve mâsivâ sevgisi; dıştakilerden muradın ise yaratılanların suretleri ve övgüleri olduğunu kaydetmiştir (II,151b).

1875-1877. beyitlerde içteki ve dıştakiler kast edilerek her iki grubun da aldatmaya yönelik sözleri ve övgüleri zikredilmiştir. 1878. beyitte halkı kendisinin sermesti gören o kişinin kibirden kendini kaybettiği, 1879. beyitte de kendisi gibi binlercesini şeytanın ırmağa düşürdüğünü bilmediği belirtilmiştir (II,151b).

Sonraki beyitlerde de uyarı ve nasihatlar sürmektedir. 1880-1881. beyitlerde dünyanın riyâkârlığı ve lütfu hoş lokma olsa da ateş dolu olduğu; fakat zevki âşikâr, ateşi ise gizli olduğu için dumanının işin sonunda ortaya çıktığı; 1882. beyitte kendine güvenip aldanmayacağını söylememek gerektiği; 1883-1888. beyitlerde öven kişi kötüleyecek olsa bunu hasetle yaptığı bilinse dahi kötülenen kişinin gönlünün günlerce yanacağı; övgü durumunda da methedilen kişide onun izinin günlerce kaldığı ve kibrin mayası olup o şahsı aldattığı; fakat övgü tatlı olduğundan olumsuz etkisinin hemen hissedilmediği, yergi ise acı olduğu için etkisinin çabucak görüldüğü ve kişiyi uzun süre elem içinde bıraktığı ifade edilmiştir. Şârih bu beyitlerin bazılarını yer yer iktibaslarla da destekleyerek açıklamış, bazılarının ise tercümesiyle yetinmiştir (II,152a-b).

1889-1891. beyitlerde övgünün sinsi zararına dikkat çekilmiş; dışta görünmese de içte oluşturduğu çibanın, sonunda ameliyat gerektirecek bir hâle dönüşeceği belirtilmiştir. Abdullâh Efendi 1891. beytin şerhinde *İhyâ*'dan övgünün zararlarıyla ilgili olup birçok hadis rivâyetini de içeren uzun bir metni Arapça olarak iktibas etmiş ve açıklamalar yapmıştır (II,153a-b).

1892-1902. beyitlerde nefse dâir hiç değişmeyen bir gerçeğin vurgulanıp muhataplara nasihatlar edildiği görülmektedir. 1892. beyitte “Nefis, çok övgülerden Firavun oldu.” denildikten sonra kendini küçük görme ve efendilik taslamama uyarısı yapılmıştır. 1893. beyitte de, “Mâdem gücün var; kul ol, sultan olma.” nasihatının ardından ezâ veren değil, sıkıntı çeken olmak tavsiye edilmiştir. 1894-1896. beyitlerde bu sözü dinlemeyip nefsinin isteklerine göre yaşayan kişinin sonuna işaret edilmiş, lütfu ve güzelliği gidince etrâfındaki kişilerin kendisinden bıacakları; hatta överek göklere çıkarılanların onu şeytana ve ölüye benzetip kaçacakları ifade edilmiştir. 1897-1898. beyitlerde buna bir örnek olarak sapkın kişilerin genç delikanlıları ilah gibi görerek övgüyle tuzağa düşürmeleri; fakat o kişinin adı kötü bir şekilde yayılmışken sakalı çıkınca da düştüğü rezil hâli sebebiyle şeytanın dahi ona yaklaşmayacağı dile getirilmiştir. 1899-1901 beyitlerde muhatap sîgası kullanılarak şeytanın şer için insanın yanına geldiği, şeytandan beter olanın tarafına ise gitmeyip ondan kaçacağı belirtilerek şeytanlıkta şeytanı geçen kişilerin perişan sonlarına işaret edilmiştir. Abdullâh Efendi bu beyitlerin kimisinde kısa kimisinde detaylı açıklamalar yaparak muhataplarını nefsânî ve şeytânî tuzaklara karşı uyarmıştır (II,153b-154b).

Diğer başlığa geçmeden önceki son beyit olan: “O zaman senin eteğine yapıştılar; böyle olduğunda ise senden kaçtılar.” anlamındaki 1902. beytin şerhi ise anlamca öncesindeki beyitleri devam ettirmesinin ve açıklamaların onları da kapsamasının etkisiyle oldukça mufassaldır. Âşık Paşa’nın *Garib-nâme*’sinden alınan beyitlerin bolca kullanıldığı bu kısmın başlangıcında şu açıklamalar yapılmıştır:

Sâlih bir insan olduğun zaman şeytanlar senin peşindeydi; fakat insanlıktan çıkıp melek gibi olan ahlâkını kaybederek şeytana tâbî oldun ve şeytanlar senden kaçtılar. Çünkü sen kendin iblis oldun! (II,154b)

Âyetler ve *Garib-nâme*’den konuya dâir beyitler kaydeden şârih, şöyle devam etmiştir:

Hız. Mevlânâ bu beyitlerde hevâ ve dalâlet ehli ile henüz tüyü bitmemiş olan kadınlaşmış gencin hâlini yazmıştır; fakat bunlardan kastı cezbe ve aşkla sülûk eden sâliklerin bazı hâllerine işaret etmek, benlik iddiasında bulunanların da rezilliklerine

değinken. Vicdan sahiplerinin aydınlık gönüllerine ayân olduğu gibi, zamanın sahibi ve devrânın merkezi olan Muhammedî hakikatin vârisi dünyadan göçtüğünde Hak Teâlâ halîfelik mertebesine kimi lâıyk görürse ihsanıyla onu irşad hizmetine gönderir; o da vâsıtasız olarak zât ve sıfatların tecellilerine mazhar olup kalb-i şerîfi sırların iniş ve nurların zuhur yeri olur (II,154b-155a).

Abdülkerîm el-Cîlî'nin *İnsân-ı Kâmil*'inden Arapça uzun bir metin iktibas eden Abdullâh Efendi; "kutb"a, kâmil mürşide ve mürşidlik iddiasında bulunan ham kişilere dâir açıklamalar yapıp muhataplarına bu sahtekârlara karşı uyarılarda bulunarak şerhine devam etmiştir. Geniş açıklamalarının ardından (II,155a-156a) hidâyeti verenin ve doğru yolu gösterenin Hak Teâlâ olduğunu belirtip Mevlânâ'nın bunu ifade etmek için şürû ettiğini söyleyerek aşağıdaki başlığa geçmiştir.

2.2.4.8. "Allah'ın İsteddiği Şey Olur" (Hadîsinin) Tefsiri

1903-1938. beyitler "Allah'ın istediği şey olur (hadîsinin) Tefsiri" başlığı altındadır. 1903. beyitte, söylenen bunca söze rağmen Hakk'ın inâyeti olmazsa bu yolda "hiç" olunduğu; 1904. beyitte Allah'ın ve O'nun has kullarının yardımları olmazsa melek de olsa sayfasının siyah olacağı ifade edilmiştir. Bu beytin şerhinde Türkçe beyitlerden istifade edilmesi yanında, İbn Arabî'nin *Fütûhât-ı Mekkiyye*'sine atıf yapılmış olan ve "kutb"a dâir söz konusu eserde yer alan bazı açıklamaları içeren Arapça bir metin de kaydedilmiştir (II,156b).

1905-1915. beyitler münâcaat beyitleridir. Bunlarda Allah'ın her hâli bildiği, yüceliği, lütufları ve kudreti zikredilerek hevâya tâbî olup zâyî olmaktan Hakk'a sığınılmış ve her şeyin O'nun hükmü altında olduğu vurgulanmıştır (II,156b-157b).

1916-1938. beyitlerde bazı misaller üzerinden mahlûkâtın doğuşuna, ölümüne ve tekrar dirilmeye işaret edilip muhataplara uyarılarda bulunulmuş; gönlün diri tutulması, hep niyâz hâlinde olunması ve tevâzu yönünde nasihatlar verilmiştir. 1935. beyitte: "Papağanın ölümündeki mânâ niyâzdı; niyâz ve fakrda kendini ölü yap." denilerek çerçeve hikâyeye atıf yapıldığı görülmektedir. Devamındaki beyitlerde tevâzu konusuna değinilerek bu kısım tamamlanmış ve yeni hikâyeye geçilmiştir. Abdullâh Efendi söz konusu beyitlerin çoğunda kısa açıklamalar yapmış ve yer yer ağırlıklı olarak manzum iktibaslarla desteklemeyi de ihmâl etmemiştir (II,157b-160a).

2.2.5. İhtiyar Çalgıcı

1938. beytin ardından, “Ömer (r.a.) Zamanında Yoksulluk Vaktinde Allah İçin Mezarlıkta Çeng Çalan İhtiyar Çalgıcının Hikâyesi” başlığıyla diğer çerçeve hikâyeye geçilmektedir. Şârih beyitlere geçmeden evvel başlığı şerh etmiştir. Bu kısımda yapılan açıklamaların bazıları şunlardır:

Bu hikâyenin, öncesindeki kısımla münâsebeti şudur: Mevlânâ, “Bunca zamandır gönül inciten taş idin, bir süre de toprak ol ve hâlini tecrübe et.” (1938) buyurmuştu. “Biz ömrümüzü nefsin isteklerine göre geçirdik. Bundan sonra evliyânın yolunun toprağı olsak bize ne faydası olur?” diyecek kişilere, şeytanın telkîni olan bu düşünceleri defetmelerini nasihat etmek ve Hakk’ın dergâhının er veya geç gelen herkese dâimâ açık olduğunu bildirmek için o beytin ardından yaşlılık vaktine kadar ömrünü nefsinin arzularına göre yaşayıp sonra Allah’ın fazlıyla Hakk’a yönelen ihtiyar çalgıcının hikâyesine geçmiştir (II,160a).

Çalıştığımız kısımda bu hikâyenin yalnızca başlangıcından kısa bir bölüm yer almaktadır. Devamı *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin matbu nüshasının üçüncü cildinin ihtiva ettiği kısımdadır. Çalışmamızda yer alan bölüme dâir bilgiler şunlardır:

1939-1943. beyitlerde Hz. Ömer zamanında şanlı bir çalgıcının yaşadığı söylenip bülbülün bile onun sesiyle kendisinden geçtiği, bir neşeyi yüz ettiği, nefesiyle meclisleri süslediği; âdetâ İsrâfil gibi, sesiyle kıyâmetin kopup yine sesiyle ölülerin bedenine can geldiği dile getirilerek hikâyedeki çalgıcının şöhreti ve kâbiliyeti anlatılmıştır (II,160a-b).

Çalıştığımız kısımda yer alan bundan sonraki beyitler hikâyedeki olayın akışına değil, hisse ve nasihatlarla dâir beyitlerdir. 1944. beyitte İsrâfil’in bir gün sesini duyuracağı ve yüzlerce yıllık çürümüşlere can vereceği ifade edilmiştir. Şârih bu kısımdaki açıklamalarını âyetler, Nesîmî’nin Türkçe bir gazelinden beyitler ve kaynağı belirtilmeyen Farsça beyitlerden de yararlanarak yapmış; açıklamalarının sonunda da fenâ bahrine gark olup benliği adına iz kalmamış kişilerin ruhlarının kulağına enbiyâ ve evliyânın sırrından harften ve sestten arınmış cana can katan nağmelerin iletileceğini, İsrâfil’in sûru bedenlere can verdiği gibi enbiyânın

nağmelerinin de bunlara rûh-ı kudsî bahşedeceğini ve ebedî hayatı bulacaklarını kaydedip diğer beyte geçiş yapmıştır (II,160b-161a).

1945. beyit: “Peygamberlerin de derunlarında nağmeler vardır; tâliplere ondan paha biçilemeyen hayat vardır.” anlamındadır. 1946. beyitte de zulümlerden kirlenmiş olan his kulağının o nağmeleri duymayacağı belirtilmiştir. Şârih bu kısımda *Mesnevî*’nin başlarında yer alan üç beyte atıf yapıp Mevlânâ’nın nazmını, yine onun dizeleriyle şerh etmiştir. Ayrıca bu beytin sonunda aşağıdaki açıklamayı da kaydederek sonraki beytin anlaşılmasını kolaylaştırmıştır:

Anlayışı kıt olan bazı kişiler: “Hem nagamât olup hem de his kulağının işitmediği nasıl nağmedir?” derler. Mevlânâ bunları susturmak için mânevî ve kalbî kelimeleri his kulağının işitmemesinin şaşırtıcı olmadığını belirterek şöyle buyurur: (II,161b)

Yukarıdaki izahın ardından geçilen 1947. beyitte insanların onların sırlarına yabancı oldukları için cinlerin sesini duymadıkları; 1948. beyitte oysa cinlerin nağmesinin de bu âlemde olduğu, gönül nağmesinin ise -insan ve cinlerin sesleri kast edilerek- her iki nağmeden de üstün olduğu; 1949. beyitte ise çünkü cinlerin de insanların da bu cehâlet zindanında tutsak oldukları ifade edilmiştir. 1950. beyitte Rahmân sûresinin: “Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkmaya gücünüz yetiyorsa haydi çıkın! Fakat büyük bir güç olmaksızın geçip çıkamazsınız.” meâlindeki 34. âyetine atıf yapılarak bu âyetin okunması ve önceki beyitte zikredilen hususun idrak edilmesi söylenmiştir. Abdullâh Efendi söz konusu beytin şerhinde tefsir kaynaklarından da bolca istifade edip mezkûr âyete dayalı olarak geniş açıklamalar yapmış, “keşf ü ıyân erbâbı”nın âyetteki sırlara dâir yorumlarını kaydetmeyi de ihmâl etmemiştir (II,162a-163a).

1951-1952. beyitlerde velîlerin içlerindeki nağmelerin fânî mahlûkâta seslenerek kendilerine gelmelerini, hayâl ve vehmi bırakmalarını söylediği ifade edilmiştir. Öncesindeki beyti de kapsamak üzere 1952. beyti genişçe şerh eden Abdullâh Efendi’nin bazı açıklamaları şunlardır:

Yani mâsivâyı içinizden atıp tam bir teveccühle Hakk’ın cezbelerine yönelin. Mevlânâ bu beyitlerde Hakk’a tâlip olan kişi mürşid-i kâmile ulaştığında kâmil mürşidin ilk telkin ve terbiyesinin nasıl olduğuna işaret etmiştir. Yani rehber olan kişi evvelâ tâlibe bütün hataları için tevbe verir; dünyadan ve içindekilerden, nefsânî lezzetlerden ve

bütün arzulardan, hatta uhrevî lezzetlerden bile vazgeçirip sonradan yapılmış bâtil ilahların suretlerini nefyettirerek “Lâ-ilâhe illallâh”ın mânâsının bu olduğunu bildirir. Tâlibin Hakk’a yönelme kâbiliyeti kazanması, zâhir ve bâtin gözünü kesret suretlerine kapayıp kalp aynasını iştihakla mürşidin kandilinin nuruna yönelterek canını ve bedenini ihlasla ve sadâkatle onun hizmetine teslim edip kendisinin yokluğa ererek aradan çıkması için bu terbiye gereklidir. Bu durumda mürşid de tâlibe Hakk’a teveccühü öğretir ve artık istidatlı olan tâlibin kalbine İlâhî feyizlerin nuru yansıyıp aşk tecellileri parlar. Âşıkların ıstılâhında “cezbe”nin mânâsı budur. Bazı kişiler cezbenin ne olduğunu idrak edemedikleri için sadece lafza bakarak “cezb”in mânâsının “çekmek” olduğunu, “cezbe”nin de gönlün salâha ve Hakk’ın yoluna meyletmesi olduğunu söyleyip tecellilerin zuhûruna gözlerini yumarlar (II,163b).

1953-1955. beyitlerde Mevlânâ, mânevî olgunluğa ulaşmamış kişilere seslenerek evliyânın nağmelerinden biraz dahi söylese mezardan ölü canların kalkacağını; fakat kâbiliyeti olmayanlara o nağmeleri söyleme izninin bulunmadığını belirtir. Şârih bu beyitlerde kısa açıklamalar yapmış, yer yer manzum iktibaslardan da istifade etmiştir (II,163b-164a).

1956-1969. beyitlerde evliyânın vaktin İsrâfil’i olduğu, seslerinin ölümlere hayat verdiği, diriltmek Allah’a has olduğu için onlardaki kuvvetin Hak tarafından bahşedildiği; Hak Teâlâ’da fânî olmaları sebebiyle konuşmalarının, görmelerinin, diğer fiillerinin ve hislerinin Hak’tan olduğu; zîrâ kim Allah için yaşarsa Allah’ın da o kişiyle olacağı, karanlıkların onların ışıyla aydınlığa döndüğü belirtilmiştir. Abdullâh Efendi bu kısımda da âyetlerden ve hadis rivâyetlerinden bolca istifade etmiştir. Ayrıca Abdülkerîm el-Cîlî’nin *İnsân-ı Kâmil*’i, çeşitli şâirlerin manzûmeleri ve Kâşânî’nin sözlüğü de açıklamalarını desteklediği eserler arasındadır (II,164a-168a).

1970. beyitte Allah’ın Âdem’e ve nesline isimleri öğretmesi, Âdem’in dışındakilere ise isimleri Âdem’den açması belirtilerek insanın değerine işaret edilmiştir. Şârih de insanın yeryüzünde Allah’ın halîfesi olarak Hak ve halk arasında berzah kılındığını, enbiyâ ve evliyânın nefesinin Rahmânî nefes olup mülk ve melekût ehline isimleri öğrettiğini, suret olarak şahısları çeşitli olsa da bu yüce zâtların mânâlarının hakikatte bir olduğunu belirtmiştir (II,168a).

1971-1972. beyitlerde yukarıdaki beyitte bahsedilen yüce zâtların Hak'ta fânî olmaları sebebiyle nuru zâten Hak Teâlâ'dan aldıklarına ve nefsânî hazlarıyla mutlu olan kişiler gibi olmadıklarına işaret edilip Allah'ın nurunu O'ndan ya da bu zâtlardan almak arasında bir fark bulunmadığı ifade edilmiştir. Abdullâh Efendi de insan-ı kâmile dâir açıklamalarla şerhini yapmıştır (II,168a-b).

1973. beyit, “Beni görene ve beni göreni görene ne mutlu!” anlamındaki kısmı beyitte zikredilen bir hadis rivâyetine dayanmaktadır. Şârih bu hadîsin tamamını Arapça olarak kaydettikten sonra tercümesini yapmış ve mânâsına dâir değerlendirmelerde bulunmuştur. Kurtuluşa erecek kişilerin Resûlullah'ı maddî gözle görenler olmadığına da dikkat çeken Abdullâh Efendi, maddî gözün sadece kalıbı görebileceğini; evliyânın hakikatini, ilmini ve marifetini görmek için de basîret gözünün şart olduğunu belirtmiş ve A'râf sûresinin 198. âyetinin: “Onları sana bakarlarken görürsün, oysa onlar görmezler.” anlamındaki kısmını iktibas ederek gönül gözü kör ve kalpleri şüphesiz bir imandan uzak olan zümreden canı kurtarmak gerektiğini söylemiştir. Sonrasında Aynü'l-Kudât-ı Hemedânî'nin *Temhîdât*'ından aldığı, evliyânın hâllerine değinilen uzunca bir metni Farsça olarak kaydetmiş ve ardından da;

Burada kalsın işbu dürr-i güftâr
Kılalım bahr-i şerhe yine refâtâr

beytini yazıp: “Saadetli kişi, Muhammedî nuru ve Ahmedî ilmi bizzat Fahr-i Âlem'den alsa ve başka biri de ondan alsa sırların nuru, ilim ve mârifetin ilk kaynağı Resûl (a.s.) olduğu için bunları sondaki kişiden alan da Hz. Peygamber'den almış olur.” açıklamasını yaparak diğer beyte geçmiştir (II,168b-169a).

1974-1977. beyitlerde de çerâğ ve mum örnekleri üzerinden bu hakikat dile getirilerek bir mumun ışığından aydınlanan çerâğı görenin esâsen onun aslını; yani ateşin alındığı ilk kaynağı da görmüş olacağı, nurun sondaki veya baştaki mumdan alınması, sondaki ya da baştaki kandilde görülmesi arasında bir fark olmadığı ifade edilmiştir. Şârih de Abdü'l-kerîm el-Cîlî'nin *İnsân-ı Kâmil*'inden, *Tâiyye*'den ve Mağribî'den aldığı beyitlerden de istifade ederek Hz. Peygamber'in kâmil vârisi olan velîlerin Resûlullah'la bütünleşmiş ve onun nurunu taşıyan kişiler olduklarını belirtmiştir (II,169a-170a).

Bu çalışmanın metin olarak sınırı, şerhin matbu nüshasına göre ikinci cildin ihtiva ettiği kısımdan oluşmaktadır. Söz konusu kısım, çalışmada esas alınan ve üç ciltten oluşan müellif nüshasına göre ise nüshanın ilk cildinde 216a'nın yirminci satırının sonunda *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre *Mesnevî-i Ma'nevî*'nin 877. beytiyle başlayıp ikinci ciltte 170a'nın dördüncü satırının bitişiyle tamamlanmaktadır. Şerh metnine göre *Mesnevî*'nin 1977. beytiyle tamamlanan bu bölüm 1101 *Mesnevî* beytinin şerhini içermektedir. Sözü edilen kısımda üç çerçeve hikâyenin tamamı; metnin başladığı ilk bölümde bir çerçeve hikâyenin son kısmı, sonunda ise yine bir çerçeve hikâyenin başlangıç kısmından kısa bir bölüm olmak üzere iki de noksan çerçeve hikâye mevcuttur. İlgili varak aralığındaki beyitlerin hikâyelere dağılımı ise şöyledir:

- 216a-224a varakları arasındaki 36 beyit, “Hz. İsa'nın Dinini Yıkmaya Çalışan Diğer bir Yahudi Padişah” hikâyesinin son kısmını içermektedir.
- 224a-II,40a varakları arasındaki 498 beyit “Av Hayvanları ve Arslan” hikâyesine dâirdir.
- II,40b-II,76b varakları arasındaki 161 beyit “Hz. Ömer ve Rum Elçisi” hikâyesine âit kısımdır.
- II,76b-II,159b varakları arasındaki 367 beyit “Tüccar ve Papağanı” hikâyesine âittir.
- II,160a-II,170a varakları arasındaki 39 beyit “Hz. Ömer Zamanındaki İhtiyar Çengi” hikâyesinin başlangıç kısmını ihtiva etmektedir.

Bu hikâyeler çeşitli iç hikâyeleri ve bunların dışında yer yer bazı âyetler, hadîs rivâyetleri, sözler veya beyitlerin şerhine dâir başlıkları da içermektedir. Anlaşıldığı üzere *Mesnevî*, iç içe geçmiş hikâyeler ve verilmek istenen mesajlara yönelik çeşitli başlıklarla örülmüş bir eserdir.

Abdullâh Efendi *Mesnevî*'deki mesajların kâmilan anlaşılabilmesi için *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de birçok kaynaktan istifade etmesi yanında Mevlânâ'nın ruhâniyetinden de feyz alarak geniş açıklamalar yapmıştır. Şârihin şerh metodu incelenince Mevlânâ'nın çağrışımlarla birçok hikâye ve konuya geçiş yapmasına, konuları birbirlerine bağlayarak eserini genişletmesine benzer bir

usûlünün olduğu görülmektedir. Abdullâh Efendi'nin yöneldiği konular, elbette şerhini yaptığı beyitlerin anlam katmanlarına nüfuz etmesiyle kendisine zâhir olan hususlardır.

Çalışmamıza konu olan kısmın içerdiği hikâyeler ve çeşitli başlıklar ile bunların varak ve beyit aralıklarına dâir bilgiler aşağıda tablolar hâlinde gösterilmiştir. İlk tablo çerçeve hikâyelere dâirdir:

Çerçeve hikâyeler	Varak aralığı	Beyit aralığı
Hz. İsâ'nın Dinini Yıkma Çalışan Diğer bir Yahudi Padişah (Sonu)	216a-224a	877-912 ³³⁷
Av Hayvanları ve Arslan	224a-II,40a	913-1410
Hz. Ömer ve Rum Elçisi	II,40b-76b	1411-1571
Tüccar ve Papağanı	II,76b-159b	1572-1938
Hz. Ömer Zamanındaki İhtiyar Çalgıcı (Başlangıcı)	II,160a-170a	1939-1977

Tablo 1: Çerçeve Hikâyeler

Aşağıdaki tablo ise iç hikâyelerle ilgilidir:

İç hikâyeler	Varak aralığı	Beyit aralığı
Azrâil'in Bakışından Korkan Adamın Kıssası (Av Hayvanları ve Arslan hikâyesi kısmında)	235b-237a	969-983
Sineğin Zayıf ve İnsicamsız yorumu (Av Hayvanları ve Arslan hikâyesi kısmında)	266a-267a	1099-1110
Hz. Süleyman ve Hüdhd (Av Hayvanları ve Arslan hikâyesi kısmında)	II,3a-16a	1222-1283
Hz. Âdem'in Kıssası (Av Hayvanları hikâyesi kısmında iç hikâye olan Hz. Süleyman ve Hüdhd hikâyesinin içinde)	II,7a-15a	1255-1275
Hz. Âdem'in: 'Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik!' diyerek zelleği kendisine izâfe etmesi, İblis'in ise: 'Beni azdırman sebebiyle' diyerek kendi günahını Allah'a izâfe etmesi	II,56b-66a	1502-1530

³³⁷ 912. beyitte sonraki hikâyeye atıfla geçiş işareti verilmektedir; fakat bu tabloda, yer aldığı başlığa göre beyit aralığına dâhil edilmiştir. Buna benzer başka örneklerde de aynı yol izlenmiştir. Ayrıca tablodaki beyit aralıkları çerçeve hikâyelere göre geniş kapsamlı değerlendirilmiş olup hikâyelerin sonlarında yer alan hisse ve nasihat beyitleri de hikâyeye dâhil kabul edilmiştir.

(Hz. Ömer ve Rum Elçisi hikâyesi kısmında)		
Sihirbazların Hz. Mûsâ'ya Hürmet Göstermesi (Tüccar ve Papağanı hikâyesi kısmında, Ferîdüddîn-i Attâr'ın beytinin mânâsını beyân bölümünden geçişle)	II,90b-98b	1640-1673

Tablo 2: İç Hikâyeler

Son tabloda da muhtelif başlıklara dâir bölümlerle ilgili bilgiler görülmektedir:

Âyet, hadîs-i şerif, çeşitli sözler, beyit vb. tefsirine ya da şerhine dâir kısımlar	Varak aralığı	Beyit aralığı
“Küçük cihattan büyük cihâda döndük” hadîs-i şerifinin tefsiri (Av hayvanları ve arslan hikâyesinin sonunda)	II,36a-40a	1395-1410
“Nerede olursanız O sizinle beraberdir” (Hadid 57/4) âyetinin tefsiri (Hz. Ömer ve Rum elçisi hikâyesinde)	II,66b-68b	1531-1536
“Allah ile oturmak isteyen tasavvuf ehliyle otursun” sözünün anlamı (Hz. Ömer ve Rum elçisi hikâyesinin sonunda)	II,72a-76b	1554-1571
Ferîdüddîn-i Attâr'ın beytinin mânâsını beyân (Tüccar ve papağanı hikâyesi kısmında)	II,87b-98b	1628-1673
Hakim Senâî'nin sözünün tefsiri ve bir hadîs-i şerifin anlamına dâir (Tüccar ve papağanı hikâyesi kısmında)	II,127b-145a	1788-1838
Halkın ta'zîminin ve parmakla gösterilmenin zararları (Tüccar ve papağanı hikâyesinin sonunda)	II,150b-156a	1874-1902
“Allah'ın dilediği olur” hadîs-i şerifinin tefsiri (Tüccar ve papağanı hikâyesinin sonunda)	II,156a-160a	1903-1938

Tablo 3: Muhtelif Başlıklar

2.3. CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN İKİNCİ CİLDİNİN KAYNAKLARI

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî, manzum ve mensur birçok kaynağın kullanıldığı, diğer *Mesnevî* şerhleriyle mukâyese edilince kaynakça yönünden oldukça zengin bir eserdir. Bu kısımda temel olarak çalıştığımız bölümde tespit edilenlere değinilmişse

de eserin genelinde dikkati çeken bazı kaynaklara da yer yer işaret edilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere tespit edilen kaynaklar; “Kur’ân-ı Kerîm”, “Tefsir Kaynakları”, “Hadîs-i Şerifler, Hadîs-i Kudsîler ve Hadis Kaynakları”, “Kutsal Kitaplar”, “Tasavvufî Kaynaklar”, “Edebî Eserler ve Bazı Müstakil Beyitler/Şiirler” ve son olarak da “Diğer Kaynaklar” başlığı altında “Tarih Kaynakları”, “Ansiklopedik Eserler ve Sözlükler” başlıklarıyla tasnif edilmiştir. Söz konusu kısımlarda kaynaklarla ilgili tanıtıcı kısa bilgiler verilmiş ve çalışmanın başka bir bölümde mâlûmat verilenler dışındakilerin şerh metninde yer aldıkları varak numaraları kaydedilmiştir.

2.3.1. Kur’ân-ı Kerîm

Mesnevî-i Ma’nevî’nin müellifi Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, ilk defterin Arapça mukaddimesinde eserini “Keşşâfu’l-Kur’ân” olarak tesmiye eder.³³⁸ Yazarı tarafından bu unvanla anılan bir eserin şerhlerinde de Kur’ân-ı Kerîm’in merkezî ve en yoğun kullanılan kaynak olması, beklenen bir netice olacaktır. Nitekim Abdullâh Efendi’nin *Mesnevî* şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de de âyetlerden sıklıkla yardım alınmış olup *Mesnevî*’nin birinci defterinden 1101 beyti ihtiva eden çalıştığımız kısımda 83 sûreden 400’ün üzerinde âyet iktibası tespit edilmiştir. Kur’ân-ı Kerîm’de 114 sûre bulunduğuna göre yalnızca bu çalışmaya konu olan kısımda Kur’ân’daki sûrelerin yaklaşık beşte dördünden iktibaslar bulunduğu ortaya çıkmaktadır. Eserin tamamı incelendiğinde sûre sayısının artması kuvvetle muhtemeldir. Alıntı yapıldığı tespit edilen sûreler, metindeki iktibaslara değinilen bölümde alfabetik olarak listelenip her birinden kaç âyet alıntılandığı yanlarına kaydedilmiş, âyetlerin numaraları ve yer aldıkları varakların bilgileri ise dipnotlarda belirtilmiştir.³³⁹

2.3.2. Tefsir Kaynakları

Abdullâh Efendi bilhassa âyet iktibas içeren beyitlerin şerhinde tefsir kaynaklarına sıklıkla başvurmuş ve bazı kısımlarda söz konusu kaynaklardan oldukça hacimli alıntılar yapmıştır. Bu çalışmaya konu olan bölümde tespit edilen 17

³³⁸ Mukaddimedeki bu kısım için matbu nüshada bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 1, s. 60.

³³⁹ Bkz. s. 347-352.

tefsir kaynağı, müelliflerin vefat sırasına göre aşağıda listelenmiş ve her eserle ilgili olarak şerh metninde bulundukları varak numaraları da ilgili kısma kaydedilmiştir:

1. Garîbü'l-Kur'ân ve Tefsîruhu (Tefsîr-i Yezîdî) /Abdullâh b. Yahyâ el-Yezîdî (ö. 237/851)

II,8a'da "Tefsîr-i Yezîdî'de mastûrdur ki" ifadesiyle Arap dili ve edebiyatı sahasındaki bilgisiyle de temâyüz etmiş olan tefsir âlimi Abdullâh b. Yahyâ el-Yezîdî'nin³⁴⁰ Kur'ân tefsirine atıf yapılmış ve Bakara sûresinin 35. âyetine dâir bazı yorumları Türkçe olarak kaydedilmiştir.³⁴¹

2. Tefsîr / Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ el-Edemî (ö. 309/922)

İlk dönem sûfîlerinden olan ve İbn Atâ olarak bilinen Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Sehl b. Atâ el-Edemî'nin tefsire dâir görüşleri toplu hâlde bir kitap olarak mevcut olmayıp Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr* adlı eserinde geniş ölçüde kullanılarak günümüze taşınmıştır. Bu tefsirde dağınık hâlde bulunan İbn Atâ'nın bazı âyetlerle ilgili açıklamaları Paul Nwyia tarafından derlenerek "Nusûs Sûfiyye Gayrı Menşûre" adlı eserde yayımlanmıştır.³⁴² Sarı Abdullâh Efendi'nin 247a'da Nahl sûresinin 68. âyetiyle ilgili: "İbn 'Aţâ kıddesa'llâhu rûhehû bu âyet-i kerîmede olan vahy-i Hakk'ı tefsîr idüp buyururlar ki" ifadesiyle alıntılacağı Arapça metin bu eserde tespit edilmiş ve şerh metninin ilgili kısmında dipnotta kaynak bilgisi verilmiştir.

3. Hakâiku't-Tefsîr / Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî (ö. 412/1021)

³⁴⁰ Bilgi için bkz. Mehmet Suat Mertoğlu, "Yezîdî, Abdullah b. Yahyâ", **TDVİA**, C. XLIII, İstanbul, TDV Yay., 2013, s. 523-524.

³⁴¹ Fakat eserin incelenen matbu metninde *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de verilen bilgiler tespit edilememiştir. Şârihin eserini kaleme aldığı yıllar gözetilerek inceleme yapılırken Abdullah b. Yahyâ'nın tefsiri dışında şârihin nispet ifadesine karşılık olacak bir tefsir kaynağı belirlenemediği için bu durumun nüsha farkından kaynaklanmış olabileceği düşünülmektedir. Söz konusu matbu nüshada Bakara sûresinin ilgili âyetine dâir kısım için bkz. Ebû Abdurrahmân Abdullâh b. Yahyâ b. el-Mübârek el-Yezîdî, **Garîbü'l-Kur'ân ve Tefsîruhu**, thk. Muhammed Selim el-Hâc, Beyrut, Âlemü'l-Kütüb, 1985, s. 68.

³⁴² İbn Atâ'yla ilgili bilgi için bkz. Reşat Öngören, "İbn Atâ", **TDVİA**, C. XIX, İstanbul, TDV Yay., 1999, s. 336.

Horasanlı mutasavvıf, müfessir ve muhaddis Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr* adlı tasavvufî tefsirinde mutasavvıfların Kur'ân âyetlerine dâir yorumlarına yer verilmiştir. Sarı Abdullâh Efendi'nin 264a'da "Kâle ' Abdü'l- ' Azîz-i Mekki" ifadesiyle birlikte iktibas ettiği Kamer sûresinin ilk âyetiyle ilgili Arapça metin, 276a'da En'âm sûresinin 103. âyetiyle ilgili Bâyezîd-i Bistâmî'nin yorumunu içeren Arapça metin; II,10b ve II,11a'da "Ve kâle ibnu ' Aṭā" ifadesi bulunan iki Arapça metin, II,30b'de Fetih sûresinin 29. âyetine dâir: "' Abdü'l- ' azîz-i Mekki buyururlar ki" denilerek kaydedilen Arapça metin ve II,67a'daki bir Arapça metin bu eserde tespit edilmiştir. Söz konusu iktibasların hiçbirisinde şârih tarafından kaynak belirtilmemiştir.³⁴³

4. Meâlimü't-Tenzîl / Ferrâ el-Begavî (ö. 516/1122)

Müfessir, muhaddis ve Şâfiî fakîhi olan Ferrâ el-Begavî'nin *Meâlimü't-Tenzîl*³⁴⁴ adlı tefsirinden ağırlıklı olarak Türkçe tercüme şeklinde bilgiler aktarılmış, bazen de Arapça olarak alıntı yapılmıştır. 234b-235b'de İbrâhim sûresinin 46. âyetiyle ilgili açıklamalarda bu tefsire atıf yapılarak Nemrut'la ilgili bir kıssa Türkçe tercüme şeklinde kaydedilmiştir. II,22a'da da söz konusu tefsirde Nasr sûresiyle ilgili yer alan bazı rivâyetler yine esere atıf yapılarak Türkçe tercüme şeklinde kaydedilmiştir. II,23b'de ise "Fî-Tefsîri'l-Begavî" şeklinde başlayan Arapça bir iktibas mevcuttur.³⁴⁵

5. Arâisü'l-Beyân fî-Hakâiki'l-Kur'ân / Ebû Muhammed Sadrüddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî (ö. 606/1209)

İranlı sûfî âlimlerden Rûzbihân el-Baklî'nin *Arâisü'l-Beyân fî-Hakâiki'l-Kur'ân* adlı tefsirinden 262a'da iki ayrı Arapça iktibas mevcuttur. Bunların ilkinde şârih tarafından müfessirin adı belirtilmiş, ikincisinde ise kaynak kaydedilmemiştir.

³⁴³ Kaynak bilgisi metnin ilgili kısımlarında dipnotta verilmiştir. Bu eser üzerine Süleyman Ateş tarafından bir doktora tezi hazırlanmış ve çalışma yayımlanmıştır. Bkz. Süleyman Ateş, **Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri**, İstanbul, Sönmez Neşriyat A. Ş. Yayınları, 1969.

³⁴⁴ Begavî ve tefsiriyle ilgili bilgi için bkz. Hüseyin Bağatarhan, "Begavî'nin Meâlimü't-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîc ve Değerlendirilmesi (Fatiha ve Bakara Sûreleri)", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. SBE, Elazığ, 2015, s. 5-21.

³⁴⁵ Bu son örneğin baş tarafındaki "Fî-Tefsîri'l-Begavî" bir aktarma ifadesi olduğu için şârih tarafından kaydedilmedi ise söz konusu iktibasın başka bir kaynak üzerinden alınmış olması da ihtimal dâhilindedir. Bununla birlikte alıntılanmış olan kısım *Meâlimü't-Tenzîl*'de tespit edilmiş ve şerh metninin ilgili bölümünde kaynak bilgisi verilmiştir.

II,14a; II,60a ve II,146b-147a'da da yine müfessirin adı belirtilerek Arapça alıntılar yapılmıştır.

6. Mefâtihu'l-Gayb (Tefsîr-i Kebîr) / Fahreddîn er-Râzî (ö. 606/1210)

Eş'arî âlimlerinden olan, tefsir yanında kelâm, felsefe ve fıkıh usûlü alanlarındaki çalışmalarıyla da tanınan Fahreddîn-i Râzî'nin *Tefsîr-i Kebîr* olarak da bilinen *Mefâtihu'l-Gayb* adlı eseri Abdullâh Efendi'nin en fazla yararlandığı tefsir kaynaklarından. Şârihin bazı tefsir kaynaklarına veya isimlere dâir iktibaslarını da bu eser üzerinden yaptığı tespit edilmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin ilgili bölümünde *Mefâtihu'l-Gayb*'dan alıntılara yönelik bilgiler şunlardır:

II,21b'de "Tefsîr-i Kebîr"e atıf yapılarak Türkçe tercüme şeklinde, II,22a'da yine eserin adı kaydedilip Arapça olarak iktibas yapılmıştır. II,23b'de Râzî ya da eseri belirtilmeden kimisi Arapça kimisi Türkçe olarak kaydedilen bazı bilgiler ile aynı varakta hem yazarın hem de eserin adı tahrir edilerek başlanan ve II,24a'da devam eden Arapça bir iktibas yer almaktadır. II,58b'de ilkinde yine eserin ve yazarın adı belirtilerek, ikincisinde kaynak belirtilmeden olmak üzere Arapça iktibaslar bulunmaktadır. II,59a'da hem yazarın hem de eserin adı belirtilerek Türkçe, 59b-60a'da kaynak belirtilmeden Arapça iktibas kaydedilmiştir. II,105a-b'de kaynak belirtilmeden kimisi Türkçe kimisi Arapça olarak aktarılan bilgiler de yine bu eserde tespit edilmiştir. II,115a'daki Türkçe açıklamaların kaynağının da *Tefsîr-i Kebîr* olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kısmın akabinde II,115b'de de müfessirin adı kaydedilerek bir kısmı Türkçe tercüme şeklinde, büyük kısmı ise Arapça olarak alıntılar yapılmıştır.³⁴⁶

İlk bakışta yanıltıcı olabilecek bazı iktibasların da inceleme sonucunda *Tefsîr-i Kebîr*'e dayandıkları görülmüştür. Örneğin II,103a'da nesh konusuyla ilgili: "Kur'ân-ı 'Azîm'de olan vukû'-ı neshde Ebû Müslim cevâb virmiş ki" ifadesiyle kaydedilen kaynağı belirtilmemiş Arapça metnin, Ebû Müslim el-İsfahânî'ye (ö. 322/934) sıklıkla atıf yapılan *Tefsîr-i Kebîr*'den alındığı tespit edilmiştir. II,115b'de de Râzî zikredilmediği için ilk bakışta Mu'tezile âlimlerinden Zemahşerî'nin (ö.538/1144) "el-Keşşâf" adlı tefsirinden alındığı düşünülen; fakat inceleme

³⁴⁶ II,92a'da yer alan kaynağı belirtilmemiş Arapça metnin de bu esere dayanıyor olması muhtemeldir.

sonucunda Râzî tefsiri üzerinden iktibas edildiği tespit edilen Arapça bir metin yer alır.³⁴⁷

7. Et-Tibyân fî-İ'râbi'l-Kur'ân / Ebu'l-Bekâ Muhibbuddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî (ö. 616/1219)

II,102a'da Arap dili ve edebiyatı sahasındaki ilmiyle temâyüz etmiş olan ve *İ'râbu'l-Kur'ân* adlı bir eseri bulunan Ukberî'ye, "Ebu'l-Bekâ" olarak kaydedilmek suretiyle gramere dâir bazı açıklamalarda atıf yapılmıştır.³⁴⁸

8. Bahru'l-Hakâik ve'l-Meânî fî-Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî / Necmeddîn-i Dâye (ö. 654/1256)

Kübreî şeyhlerinden Necmeddîn-i Dâye, tasavvufî bir bakış açısıyla kaleme aldığı "Aynü'l-Hayât" ve "et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye" isimleriyle de anılan "Bahru'l-Hakâik ve'l-Meânî fî-Tefsîri's-Seb'i'l-Mesânî" adlı tefsirini Zâriyat sûresinin bir kısmına kadar yazabilmiş, devamını Alâüddevle-i Simnânî (ö. 736/1336) tamamlamıştır. Sarı Abdullâh Efendi, II,60b'de A'raf sûresinin 17. âyetiyle ilgili açıklamalarda: "Necmü'd-dîn-i Dâye ne buyurmuşlardır" kaydıyla bu tefsirden Türkçe tercüme şeklinde alıntı yapmıştır. Bazı kaynaklarda söz konusu eserin Kübreîyye tarikatının kurucusu Necmeddîn-i Kübrâ'ya (ö. 618/1221) atfedildiği de görülmektedir. Nitekim bahsedilen tefsir, Abdullâh Efendi'nin tercüme yoluyla alıntılacağı kısmı tespit ettiğimiz yayında da Necmeddîn-i Kübrâ'ya atfedilmiştir.³⁴⁹ Bunun hatalı olduğu çeşitli çalışmalarda dile getirilmiştir.³⁵⁰

9. Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vîl / Nâsiruddîn Ebû Saîd Abdullah b. Ömer b. Muhammed el-Beyzâvî (ö. 685/1286)

³⁴⁷ Yukarıda bilgi verilmiş olan aynı varaktaki kaynağın belirtildiği alıntı ise bu metinden sonra yer almaktadır.

³⁴⁸ Ukberî'yle ilgili bilgi için bkz: Selami Bakırcı, "Ukberî", **TDVİA**, C. XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, s. 66-67.

³⁴⁹ Kaynak bilgisi için şerh metninin ilgili kısmına mürâaat ediniz.

³⁵⁰ Bkz. Hamid Algar, "Bahru'l-Hakâik ve'l-Meânî", **TDVİA**, C. IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s. 515-516; Mehmet Okuyan, **Necmuddîn Dâye ve Tasavvufî Tefsiri**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2001, s. 90-111 (Yazarın 1994 yılında Ondokuz Mayıs Üni. SBE bünyesinde tamamladığı doktora tezinin yayımlanmış hâlidir). Ayrıca bkz.. **a.g.e.**, s. 125-128; Hamid Algar, "Necmeddîn-i Kübrâ", **TDVİA**, C. XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 500.

Müfessirliği yanında Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhi olarak da temâyüz etmiş bir âlim olan Beyzâvî'nin tefsiri *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*'den³⁵¹ 235b, 236a, 254a, 261b; II,7b; II,21b'de şârih tarafından kaynağı belirtilmiş olan; II,60a'da ise “Ve kâle'l-Beydâvî rahmetu'llâhi ‘aleyh” ifadesiyle başlaması sebebiyle başka bir kaynak üzerinden alınmış olması ihtimâli de bulunan Arapça iktibaslar mevcuttur.³⁵²

10. Garâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân / Nizâmüddîn Hasan b. Muhammed en-Nisâbü'rî (ö. 730/1329)

Müfessir ve astronomi âlimi olan Nizâmüddîn Hasan b. Muhammed en-Nisâbü'rî'nin *Garâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân*³⁵³ adlı tefsirinden II,7b ve II,8b'de şârih tarafından kaynağı belirtilmiş olarak, II,102a'da ise “Kemâ kâle en-Nisâbü'rî fî-tefsîrihi” kaydıyla olması sebebiyle başka bir eser üzerinden alınmış olması da ihtimâl dâhilinde olan Arapça iktibaslar bulunmaktadır.

11. Te'vilâtü'l-Kur'ân / Kemâlüddîn Abdürrezzâk b. Ebi'l-Ganâim Muhammed el-Kâşânî (ö. 736/1335)

Abdullâh Efendi, Sühreverdiyye tarîkatına intisap ettiği bilinen mutasavvıf müfessir Abdürrezzâk-ı Kâşânî'nin tasavvufî tefsiri *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'dan³⁵⁴ kimi yerlerde Arapça kimi yerlerde Türkçe olarak alıntılar yapmıştır. 264a ve II,24a-b'de kaynağı belirtilmiş olarak Arapça iktibaslar yer alırken II,60a; II,62b ve II,162b'de ise aynı eserden yine kaynağı belirtilerek Türkçe tercüme şeklinde aktarılan bilgiler mevcuttur.³⁵⁵

12. Aynü'l-Hayât / Alâüddevle-i Simnânî (ö. 736/1336)

³⁵¹ Beyzâvî ve tefsiriyle ilgili bilgi için bkz. Süleyman Gür, “Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı”, Doktora Tezi, Atatürk Üni. SBE, Erzurum, 2014, s. 4-28.

³⁵² II,66b'de “Kâle el-Kâdî fî-tefsîrihi” atfı bulunan metin ise Ankaravî'de de aynı kısımda mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 681.

³⁵³ Yazar ve eserine dâir bilgi için bkz. Ali Turgut, “Nizâmüddîn en-Nisâbü'rî”, **TDVİA**, C. XXXIII, İstanbul, TDV Yay., 2007, s. 181-182.

³⁵⁴ Kâşânî ve tefsiriyle ilgili bilgi için bkz. Mehmet Kaya, “Kemâlüddîn Abdürrezzâk Kâşânî ve Tefsiri Te'vilâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üni. SBE, Kayseri, 2009.

³⁵⁵ Yukarıda Beyzâvî kısmında dipnotta belirtilmiş olan II,66b'deki metinde “Ve kâle'l-Kâşânî” ifadesiyle Kâşânî'den de alıntı bulunmaktadır. Bilgi verildiği üzere bu metin Ankaravî'de de aynı kısımda mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 681.

Rükniyye tarikatının kurucusu olan İranlı mutasavvıf, âlim ve şâir Alâüddevle-i Simnânî de şârihin istifade ettiği isimlerdendir. Çeşitli tasavvufî eserleri ve risâleleri bulunan Simnânî, Necmeddîn-i Dâye'nin Zâriyat sûresinin bir bölümüne kadar yazabildiği tefsirini de *Aynü'l-Hayât* adlı bir tetimme ile tamamlamıştır. Sarı Abdullâh Efendi 219a'da Kâria sûresinin bazı âyetlerinin tefsiriyle ilgili bu eserden: “‘Alâ'ü'd-devle-i Simnânî tayyibe'llâhu enfâsehû bu âyet-i kerîmenüñ tefsîrinde buyururlar ki” ifadesiyle Türkçe tercüme şeklinde iktibasta bulunmuştur.³⁵⁶

13. ed-Dürrü'l-Masûn fî-Ulûmi'l-Kitâbi'l-Meknûn / Semîn el-Halebî (ö. 756/1355)

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'de kıraat, tefsir ve nahiv âlimi olan Semîn el-Halebî'nin Kur'ân'ın i'râbına dâir; yani filolojik bir tefsir olan *Dürrü'l-Masûn*³⁵⁷ adlı eserinden Türkçe tercüme şeklinde iktibaslar ve bilgi aktarımı tespit edilmiştir. 220a'da Fâtır sûresinin 10. âyetiyle ilgili bazı açıklamalarda: “Tefsîr-i Dürrü'l-Masûn'da meşûrdur ki” ifadesiyle ve 261b'de “Tâ hâ” ile ilgili açıklamalarda: “İbn Semîn, tefsîrinde Kelbî'den hikâyet ider ki” denilerek Türkçe tercüme şeklinde alıntı yapılmıştır. II,102b'de de bir âyetle ilgili çeşitli açıklamalar kaydedildikten sonra: “Tafşîlin murâd iden İbn Semîn'ün Dürrü'l-Masûn nâm tefsîrine mürâca'at eylesün.” denilerek yine bu esere atıf yapılmıştır.

14. Bahru'l-Ulûm / Alâeddîn Alî b. Yahyâ es-Semerkandî (ö. 860/1456)

Alâeddîn Alî b. Yahyâ es-Semerkandî'nin *Bahru'l-Ulûm* adlı tefsiri de şerhin kaynaklarından. 219b'de bir âyetin tefsirinde müfessire ismen atıf yapılmış ve görüşlerine Türkçe tercüme şeklinde yer verilmiştir. 235b-236a'da da: “Tefsîr-i Semerkandî'de...” kaydıyla *Bahru'l-Ulûm*'dan Arapça olarak bir metin iktibas edilmiştir.³⁵⁸

³⁵⁶ Bu tefsirle ilgili bilgi için bkz. Okuyan, a.g.e.

³⁵⁷ Semîn el-Halebî ve Dürrü'l-Masûn'la ilgili detaylı bilgi için bkz. Mehmet Nafi Arslan, “Es-Semîn el-Halebî'nin ed-Durru'l-Masûn Adlı Eserinde Merfûât İle İlgili Tartışmalar,” Doktora Tezi, Dicle Üni. SBE, Diyarbakır, 2016, s. 30-178.

³⁵⁸ Alî Semerkandî ve tefsiriyle ilgili bilgi için bkz. Mustafa Altunkaya, “Bahru'l-Ulûm Tefsirinin (Alî Semerkandî) Tasavvufî Açısından İncelenmesi”, Doktora Tezi, Ankara Üni. SBE, Ankara, 2012, s. 129-149.

15. Nazmü'd-Dürer fî-Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Suver (Münâsebâtü'l-Kur'ân) / Bikâî (ö. 885/1480)

Burhânüddîn İbrâhim b. Ömer el-Bikâî'nin, âyetlerle sûreler arasındaki münâsebeti esas aldığı için *Münâsebâtü'l-Kur'ân* olarak da anılan *Nazmü'd-Dürer fî-Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Suver* adlı tefsirinden II,30b'de "İbrâhîm-i Bîkâ'î *Münâsebâtü'l-Kur'ân* nâm tefsîrinde dirler ki" ifadesiyle; II,31a'da ise kaynak belirtilmeden Fetih sûresinin 29. âyetiyle ilgili Arapça olarak iktibaslar yapılmıştır.³⁵⁹

16. Tefsîru'l-Kur'ân / Abdurrahmân-ı Câmî (ö. 898/1492)

Osmanlı şâirlerini de derinden etkileyen İranlı âlim ve mutasavvıf şâirlerden olan Abdurrahmân-ı Câmî, manzum birçok eseri yanında çeşitli mensur eserler de kaleme almış velûd bir şahsiyettir. Fâtîha sûresi ile Bakara sûresinin 23. âyetine kadar olan kısmı tespit edilmiş olan bir de Kur'ân tefsiri vardır. Abdullâh Efendi II,83a'da Bakara sûresinin 6. âyetini zikrettiği kısımda bu tefsire atıfta bulunmuştur.³⁶⁰

17. Tefsîr-i İbn Kemâl / Kemâlpaşazâde (ö. 940/1534)

Osmanlı şeyhülislâmlarından ve çok yönlü âlimlerden olan Şemseddin Ahmed, dedesi Kemâl Paşa'ya nisbetle Kemâlpaşazâde ve İbn Kemâl künyeleriyle anılmıştır. Elsine-i selâse ve çeşitli sahalarda eserleri bulunan yazarın Türkçe en mühim eseri, "Tevârih-i Âl-i Osmân"dır. Daha çok bu eseriyle ve tarihçi kimliğiyle meşhur olan Kemâlpaşazâde'nin Kur'ân tefsiri de bulunmaktadır. Sarı Abdullâh Efendi II,92a'da "Fâzıl u muhakkik ve mütebahhir ü müdekkik İbn Kemâl 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-müte'âl, tefsîrinde buyurmuşlar ki..." ve II,92b'de "Kemâl Paşa-zâde: (...) diyü buyurmuşlar." ifadeleriyle kaynağa işaret edip bir kısmı Türkçe tercüme şeklinde bir kısmı ise Arapça olarak bu tefsirden alıntılar yapmıştır.³⁶¹

³⁵⁹ Bikâî ve tefsiriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Necati Kara, **Burhânuddîn İbrâhim b. Omer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu**, Van, Yüzüncü Yıl Üni. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994. (Yazarın 1981 yılında Atatürk Üni. İslami İlimler Fakültesi bünyesinde hazırladığı doktora tezinin yayımlanmış hâlidir).

³⁶⁰ Eserle ilgili bir yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. İsam İslamoğlu, "Molla Câmî ve Tefsirinden Fâtîha Sûresi (Edisyon Kritik)", Yüksek Lisans Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 1995.

³⁶¹ İbn Kemâl ve tefsiriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Mustafa Kılıç, "İbn-i Kemâl Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu, D. 873/1468-69), Ö. (940/1534)", Doktora Tezi, Atatürk Üni.

Şerh metninin tamamı incelenince yukarıda bilgi verilmiş olan 17 kaynağın dışında başka tefsir kaynaklarının da tespit edileceği şüphesizdir. Zîrâ çalıştığımız kısımda adı geçmesine rağmen belli gerekçelerle başlık açılmayan; fakat bazılarının şerhin diğer bölümlerinde kullanıldığı görülen eserler olmuştur. Yukarıya kaydedilmemiş olan kaynaklarla ilgili tespitler şunlardır:

263b’de 1094. beytin şerhinde “Tefsîr-i Beşâ’ir’de maştûrdur ki” bilgisi verilip Türkçe tercüme şeklinde kaydedilen ayın yarılması mucizesiyle ilgili kıssa Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer aldığı için söz konusu kaynağa başlık açılmamıştır.³⁶²

II,105b-II,106a’da Mü’minûn sûresinin 110. âyetiyle ilgili bazı açıklamalarda: “Ve fî-Tefsîri Keşfî’l-Esrâr” ifadesiyle Reşîdüddîn-i Meybûdî’nin (ö. 520/1126’dan sonra) Farsça olarak kaleme aldığı *Keşfü’l-Esrâr ve Uddetü’l-Ebrâr* adlı tasavvufî tefsirine³⁶³ atıf yapılan Arapça bir metin kaydedilmiştir. Bu metnin başka bir eser üzerinden alınmış olması muhtemel olduğu için Meybûdî’nin tefsiri çalışmamıza konu olan kısmın kaynakları arasına kaydedilmemiştir; fakat matbu 1. cildin 152. sayfasında: “Tefsîr-i Keşfü’l-Esrâr’da mastûrdur ki:...” ifadesiyle yapılan iktibas, bu tefsirin de şerhin kaynakları arasında olduğunu göstermektedir.³⁶⁴ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin tamamı incelenince söz konusu eserden şerhin başka bölümlerinde de iktibaslar tespit edilebilir.

II,162b’nin derkenarına *Tefsîr-i Vecîz*’den alındığı notu kaydedilen bir metin tahrir edilmiştir. *El-Vecîz fî-Tefsîri’l-Kitâbi’l-Azîz* adlı bu eser, Ebu’l-Hasan Alî b.

İslâmî İlimler Fakültesi, Erzurum, 1981; Muhammed Turdî, “Şeyhulislam İbn Kemal Paşa’nın Tefsiri (Meryem ve Taha Sûrelerinin) İnceleme ve Tahkiki”, Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üni. SBE, İstanbul, 2017.

³⁶² Bkz. Taştan, a.g.t, s. 532-533 (1093. beyit). Söz konusu eserin *Kâmûsu’l-Muhît* adlı sözlüğüyle meşhur olan Arap dili, tefsir ve hadis âlimi Firûzâbâdî’nin (ö. 817/1415) *Besâiru Zevi’t-Temyîz* adlı tefsiri olması kuvvetle muhtemeldir; fakat incelediğimiz yayında şerhte aktarılan hâdiseler tespit edilememiştir. Bkz. Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Firûzâbâdî, **Besâiru Zevi’t-Temyîz fî-Letâifi’l-Kitâbi’l-Azîz**, thk: Muhammed Ali en-Neccâr, Beyrut, el-Mektebetü’l-İlmiyye, (t.y). Müfessir ve tefsirine dâir bilgi için bkz. Merve Bekçi, “Mecdüddîn Muhammed b. Ya’kûb el-Firûzâbâdî ve ‘Besâiru Zevi’t-Temyîz’ İsimli Tefsirindeki Metodu”, Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 2017.

³⁶³ Bilgi için bkz. Rıza Kurtuluş, “Keşfü’l-Esrâr”, **TDVİA**, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 319.

³⁶⁴ Bkz. Sarı Abdullah Efendi, **a.g.e.**, C. I, s. 152.

Ahmed b. Muhammed en-Nisâbûrî Vâhidî'nin (ö. 468/1076) tefsiridir.³⁶⁵ Matbu 1. cildin 152. sayfasında bu tefsirden de: “ve Tefsir-i Vecîz'de:...” ifadesiyle ictibasta bulunulmuştur. Yani çalışmamıza konu olan kısımda metnin içinde tespit edilemediğinden yukarıdaki listeye dâhil edilmemiş olsa da bu tefsir de şerhin kaynaklarındandır.

Yine basit bir incelemeyle dikkatimizi çeken, matbu 1. cildin 78, 224 ve 400. sayfalarında Osmanlı âlimlerinden, müfessir ve fakih Muhyiddîn Şeyhzâde'nin (ö.950/1543) Kadı Beyzâvî'nin *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl* adlı tefsîrine yazdığı hâşiyesine³⁶⁶ atıfla ictibaslar yapılmış olması, şerhin tamamı incelenince tefsîre dâir kaynakların yirmiyi aşmasının kuvvetle muhtemel olduğunu göstermektedir.

2.3.3. Hadîs-i Şerifler, Hadîs-i Kudsîler ve Hadis Kaynakları

Metindeki hadîs-i şerifler en yoğun kullanılan ikinci temel kaynaktır. Çalıştığımız kısımda iki yüze yakın hadîs-i şerif ve yirmiyeye yakın hadîs-i kudsî tespit edilmiştir.

Tespit edilen hadîs-i şerifler, ictibaslara dâir kısımda âyetlerden hemen sonra metinde bulundukları varak numaralarına göre listelenmişlerdir.³⁶⁷ Böylece hepsinin toplu hâlde görülüp şerh metnindeki durumlarına göre değerlendirilebilmeleri ve kaynaklarının gösterilmesi mümkün olmuştur. Bu kısımda ise hadis kaynakları dışındaki eserlere değinilmeden, yalnızca metinde şârih tarafından zikredilen hadis kaynaklarına ve yazarlarına, gerekli açıklamalar yapılarak yer verilmiştir.³⁶⁸

İncelemeler sonucunda hadislerin büyük kısmının Ankaravî'nin şerhi, tefsir kaynakları veya *İhyâu Ulûmi'd-Dîn* gibi tasavvufî muhtevâlî eserler üzerinden alındıkları tespit edilmiştir. Metinde şârih tarafından belirtilmiş gibi görünen bazı hadis kaynakları mevcut ise de mukâyeseli okumalar sonucunda bunların büyük kısmının Ankaravî'nin şerhinde de aynı yâhut yakın beyitlerde aynı kaynak

³⁶⁵ Bilgi için bkz. Abdurrahman Çetin, “Vâhidî”, **TDVİA**, C. XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, 438-439.

³⁶⁶ Bilgi için bkz. Şükrü Maden, **Tefsirde Hâşîye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşîyesi**, İstanbul, İsam Yayınları, 2015.

³⁶⁷ Bkz. s. 356-396.

³⁶⁸ Diğer bilgiler, tespit edilebilen her hadis için ayrı ayrı kaynak bilgisinin verildiği ictibaslar kısmındaki hadis listesinde görülebilir.

ifadeleriyle kaydedilmiş oldukları görülmüştür. Netice olarak bu metinlerin Ankaravî'nin şerhi üzerinden alındıkları anlaşılmış olduğundan o kısımlarda belirtilmiş olan kaynaklar şerhin çalışılan kısmının kaynakları arasına alınmamıştır. Bu hususta bazı örnekler şunlardır:

256a'da 1057. beytin şerhinde söz konusu beytin dayandığı hadîs-i şerif; “Bu hadîs-i şerîfî Müslim ve Buhârî’de, Tirmizî Ebû Hureyre’den ve Nesâ’î Ümmü Seleme’den rivâyet iderler ki” açıklamasıyla kaydedilmiştir. Burada zikredilen dört kaynak, en güvenilir hadis kaynakları olarak kabul edilen Kütüb-i Sitte içerisinde yer almaktadır.³⁶⁹ Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî’nin (ö.256/870), yazarına nispetle kısaca “Buhârî” olarak şöhret bulan *El-Câmiu’s-Sahîh*’i, Kur’ân-ı Kerîm’den sonra en güvenilir kitap olarak kabul edilen hadis kaynağıdır.³⁷⁰ Yine yazarına nispetle daha çok “Müslim” olarak anılan Müslim b. Haccâc’ın (ö.261/875) *El-Câmiu’s-Sahîh*’i de *Sahîh-i Buhârî* ve *Sahîh-i Müslim*’i ifade eden “Sahîhayn” lafzıyla Buhârî’nin hemen yanında kabul görmüştür.³⁷¹ Ebû İsâ Muhammed et-Tirmizî’nin (ö. 279/892) *El-Câmiu’s-Sahîh*’i³⁷² ve Ebû Abdîrrahmân Ahmed en-Nesâî’nin (ö. 303/915) *Es-Sünen*’i³⁷³ de yukarıda belirtildiği üzere mûteber hadis kaynaklarındandır. Fakat söz konusu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde aynı kaynaklar ve râvî bilgileriyle mevcut olduğundan Abdullâh Efendi’nin bu bilgiler için ana kaynağının Ankaravî olduğu anlaşılmaktadır.³⁷⁴ Dolayısıyla bu hadis için belirtilmiş olan isimler, şârihin asıl kaynağı olarak değerlendirilmemiştir.

³⁶⁹ Kütüb-i Sitte içerisindeki diğer iki kaynak İbn Mâce’nin (ö. 273/887) *Sünen*’i ve Ebû Dâvûd’un (ö. 275/889) *Sünen*’idir.

³⁷⁰ Buhârî’nin *Câmiu’s-Sahîh*’iyle ilgili bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 114-123.

³⁷¹ *Sahîh-i Müslim*’le ilgili bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “el-Câmiu’s-Sahîh”, **TDVİA**, C. VII, s. 124-129.

³⁷² Tirmizî’nin *Sahîh*’iyle ilgili bilgi için bkz. İ. Lütfü Çakan, “el-Câmiu’s-Sahîh”, **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 129-132.

³⁷³ Nesâî’nin *Sünen*’iyle ilgili bilgi için bkz. M. Yaşar Kandemir, “es-Sünen”, **TDVİA**, C. XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 147-148.

³⁷⁴ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 519 (1056. beyit).

261b'de 1090. beytin şerhinde “Şaḥīḥayn'da maṣṭūrdur ki” atfindan sonra kaydedilmiş olan hadīs-i şerif de Ankaravî'de aynı beytin şerhinde aynı kaynak bilgisiyle yer almaktadır.³⁷⁵

II,38a'da 1402. beytin şerhinde ise Arapça olarak iktibas edilmiş olan bir metinde yer alan hadīs-i şerif ile ilgili Hanefî fıkıh âlimi ve lugat yazarı İbn Melek'in (ö. 821/1418'den sonra) de adı zikredilerek atıf yapılmış, ilgili hadīse dâir *Mebâriku'l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki'l-Envâr*³⁷⁶ adlı eserinde tespit edilen yorumlarından Arapça olarak kısa bir alıntı yapılmıştır.³⁷⁷ Fakat bu kısa alıntı da Ankaravî'de İbn Melek atfıyla mevcuttur.³⁷⁸

II,106a'da 1702. beytin şerhinde yine “Şaḥīḥayn'da vâriddür ki” denilerek Arapça olarak kaydedilen bir hadīs-i kudsî ve bir hadīs-i şerif rivâyeti ise Ankaravî'de Abdullâh Efendi'nin şerhine göre üç beyit önce yer alsa da aynı atıfla kaydedilmiş aynı rivâyetler oldukları için şârihin ana kaynağı Ankaravî olarak değerlendirilmiştir.³⁷⁹

II,138a'da 1815. beytin şerhinde “Şaḥīḥ-i Müslim'de bu hadīs-i şerif bu vechle vâriddür ki” açıklamasından sonra kaydedilmiş olan hadīs-i şerif de Ankaravî'de aynı beytin şerhinde aynı kaynak bilgisiyle mevcuttur.³⁸⁰

Bazı kısımlarda ise kaynak bilgilerinin de Arapça olarak verildiği metinlerin yine Ankaravî'de aynı beyitlerde yer aldıkları tespit edilmiştir:

II,27a'da 1351. beytin şerhinde “Ravâ ed-Deylemî fî-Firdevsi'l-Aḥbâri 'an-Enesin raḍiya'llâhu 'anh” ifadesiyle, muhaddis olan Şehredâr b. Şîrûye ed-Deylemî (ö. 558/1163) yine Arapça olarak kaydedilen bir rivâyetin kaynağı olarak

³⁷⁵ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 530-531 (1089. beyit).

³⁷⁶ Bilgi için bkz. Mustafa Baktır, “İbn Melek”, **TDVİA, C. XX**, İstanbul, TDV Yay., 1999, s. 175-176.

³⁷⁷ Metnin ilgili kısmında kaynak bilgisi verilmiştir. Bu eser; dil, fıkıh ve hadis âlimi Râdıyyüddîn es-Sâgânî'nin (ö. 650/1252) bazı sahih hadisleri nahiv konularına göre düzenlediği *Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye* adlı eserinin şerhidir. Bilgi için bkz. İbrahim Hatiboğlu, “Meşâriku'l-Envâri'n-Nebeviyye”, **TDVİA, C. XXIX**, Ankara, TDV Yay., 2004, s. 361-362.

³⁷⁸ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 621 (1401. beyit).

³⁷⁹ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 701-702 (1696. beyit).

³⁸⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 768 (1815. beyit).

belirtilmiştir. Bu rivâyet de Ankaravî’de aynı beytin şerhinde, aynı kaynak bilgisiyle tespit edilmiştir.³⁸¹

II,27b’de 1352. beytin şerhinde yer alan bir rivâyetin sonunda da “Ravâhu’l-Buhârî fi’t-Târîhi ve’t-Tirmizî ‘an-Ebî Sa‘îd ve’t-Taberânî ‘an-Ebî Umâme” kaydı ile *El-Câmiu’s-Sahîh* müellifi Buhârî’nin başka bir eseri ile Tirmizî ve Taberânî’ye atıf yapılarak kaynak olarak gösterilmiştir. Bu metin de Ankaravî’de aynı beytin şerhinde mevcuttur.³⁸²

Dolayısıyla kaynak bilgisi verilmiş olan bu tür hadîs-i şerif iktibaslarında söz konusu kaynaklar şârih tarafından bizzat kullanılmış gibi görünseler de mukâyeseli okumalar yapıldığında metinlerin verilen bilgilerle birlikte Ankaravî’nin şerhi üzerinden alındıkları anlaşılmış ve ilgili kaynaklar çalışılan kısmın kaynakları arasına özel başlıklarla kaydedilmemişlerdir.

Çalışılan kısımda Şem’î ya da Ankaravî’de aynı veya yakın bir beyitte tespit edilemeyen ve Abdullâh Efendi tarafından eserine bizzat mürâcaat edilerek hadîsin alındığına kanaat getirilen isim Taberânî’dir; iktibas edilmiş olan hadîsin tespit edildiği eseri de aşağıda belirtilmiştir:

❖ Mu’cemu’l-Kebîr / Taberânî (ö. 360/971)

232a’da “Taberânî, Qays bin Yezîd Cühenî’den ihrâc idüp rivâyet ider ki” lafzıyla, hadis hâfızlarından olan Ebu’l-Kâsım et-Taberânî’ye atıf yapılmıştır. Kaydedilen hadîs-i şerif Taberânî’nin en meşhur eserlerinden olan *Mu’cemu’l-Kebîr*’de tespit edilmiştir.³⁸³

Yukarıda bilgi verilenler dışında metindeki bazı iktibasların içinde de hadis kaynakları zikredilmiştir. Fakat şerhin kaynaklarına dâir değerlendirmede Sarı Abdullâh Efendi’nin bizzat iktibasta ve atıfta bulunduğu kaynakların belirlenmesi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin kaynakları konusunda çok daha doğru neticelere ulaşmayı sağlayacaktır. Bu sebeple şârihin iktibas ettiği bir metnin içinde zikredilmiş

³⁸¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 631 (1351. beyit).

³⁸² Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 631 (1352. beyit).

³⁸³ Kaynak bilgisi için metnin ilgili kısmına mürâcaat ediniz. Taberânî, *Mu’cemu’l-Kebîr* ve diğer eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Mehmet Görmez, “Taberânî”, **TDVİA**, C. XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 310-312.

olan hadis kaynakları, şârih doğrudan onlara mürâcaat etmiş gibi değerlendirilmemiştir. Bununla birlikte kaynağını yazmadığı ve hangi eserden alındığı tespit edilemeyen metinlerdeki hadis rivâyetleri de öylece bırakılmamıştır. Her hadis “Kütüb-i Sitte” başta olmak üzere çeşitli kaynaklarda araştırılmış ve tespit edilebilenlere dâir bilgiler ilgili kısımlarda dipnotlara kaydedilmiştir.

Bazı metinlerin Abdullâh Efendi tarafından tamamen Arapça olarak yazılmış olması da mümkündür. Bu durumda o metinlerin içinde yer alan hadis kaynaklarına da şârih bizzat mürâcaat etmiş olacaktır. Fakat metinde söz konusu ihtimâl dâir bir netlik yakalanamıyorsa bu tür kaynaklara da ihtiyatla yaklaşmış ve şerhin kaynakları arasına özel başlıklarla alınmamışlardır. Şârihin kaydettiği/alıntıladığı çeşitli Arapça metinlerde ismi geçen diğer muhaddislere ve hadis kaynaklarına birkaç örnek şunlardır:

232a’da 955. beytin şerhinde “Eḥrace İbnu Ḥibbân ‘an-Ebî Sa‘îd” ifadesiyle Arapça olarak kaydedilmiş bir hadis rivâyetinde hadis ve fıkıh âlimi İbn Hibbân (ö. 354/945) kaynak gösterilmiştir.

Yine 232a’da aynı beytin şerhinde Arapça olarak alıntılanmış olan başka bir hadiste de “Ve eḥrace el-Ḥâkim ve şaḥḥaḥâhû ve İbnu Mâce ‘an-Ebî Hurayrate” notuyla hadis hâfızı olan ve *el-Müstedrek* isimli eseriyle tanınan Hâkim en-Nîsâbü’rî (ö. 405/1014) ile *Sünen*’i Kütüb-i Sitte içerisinde yer alan İbn Mâce (ö. 273/887) kaynak olarak belirtilmiştir.

II,37b’de 1400. beytin şerhinde ise “Eḥrace Aḥmed fî-Musnedihî ‘an-Enes” kaydıyla Hanbelî mezhebinin imamı olan, muhaddis ve fıkıh âlimi Ahmed b. Hanbel’in (ö.241/855) *Müsned*’ine atıf yapılan bir rivâyet mevcuttur.

Örnekler artırılabilir; fakat gerek metnin içindeki ilgili kısımlarda gerekse iktibaslar kısmındaki hadis listesinde şerhte yer alan hadis rivâyetleriyle ilgili bilgiler verilmiş olduğundan bu kadarıyla iktifâ edilmiştir.

2.3.4. Kutsal Kitaplar

• Tevrat

1043. beytin şerhinde ilmin fazîletinden söz edilirken Tevrat'a da atıp yapılmış ve Arapça olarak kısa bir iktibas kaydedilmiştir (250a).

- **Zebur**

Yine 1043. beytin şerhinde mezkûr bahisle ilgili Zebur'a da atıf yapılarak Arapça bir metin kaydedilmiştir (250b).

- **İncil**

İncil'e atıf ve yine Arapça olarak iktibas da aynı beytin şerhinde ilmin fazîletine dâir açıklamalar yapılırken görülmektedir (250a-b).³⁸⁴

2.3.5. Tasavvufî Kaynaklar

Şerhinde İslâm kültürünün, İslâmî ilimlerin ve edebiyatın pek çok kaynağından yararlanmış olan Sarı Abdullâh Efendi'nin kaynaklarının zenginliği ve çeşitliliği ilmî müktesebâtını ortaya koyması yanında *Mesnevî* şârihi olarak derinliğini de göstermektedir. Zîrâ kaynak eser *Mesnevî*'dir ve bu deryâya dalan her dalgıç, ancak kendi nüfuz kâbiliyeti ölçüsünde derinliğe ulaşarak cevherleri devşirecektir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, müellifinin bu konudaki ustalığını ortaya koyan müstesnâ bir *Mesnevî* şerhidir. Hatta Abdullâh Efendi'nin eseri yalnızca bir şerh olarak değerlendirilmemiş, açıkladığı konularla ilgili kendi zamanına kadar yazılmış çeşitli tasavvufî eserlerden birçok örnek ihtiva ettiği için “çok geniş bir tasavvuf ansiklopedisi mâhiyetinde” görülmüştür.³⁸⁵ Hakikaten *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, tasavvufun temel kaynaklarından olan çeşitli eserlerin yanında, dînî ve tasavvufî muhtevâlî birçok manzum eserden de iktibaslar içermektedir. Annemarie Schimmel, *Mesnevî*'yi binbir rengi ihtiva eden bir halıya benzetmiş ve yazıldığı döneme kadar İslâm tasavvufunda hangi oluşumlar mevcutsa onların hepsini *Mesnevî*'de görmenin mümkün olduğunu belirtmiştir.³⁸⁶ Böyle bir eserin şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i*

³⁸⁴ Bu kısımda başkaca bir işaret bulunmadığı için Tevrat, Zebur ve İncil de kaynaklar arasına kaydedilmiştir. Fakat zikredilen kutsal kitaplardan yapılmış olan iktibasların da başka bir kaynak üzerinden olmasının ihtimal dâhilinde bulunduğunu belirtmek gerekir. Nitekim 1366. beytin şerhinde Bikâî'nin *Münâsebâtü'l-Kur'ân*'ından alınmış olan Arapça bir metnin içinde Bikâî tarafından Tevrat'a atıf yapıp ondan iktibaslar kaydedilmiştir. Aynı beytin şerhinde yine *Münâsebâtü'l-Kur'ân*'a atıfla kaydedilmiş olan diğer bir Arapça metinde de İncil'den alıntılar mevcuttur. Bkz. Metin, II,31a-31b.

³⁸⁵ Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 140.

³⁸⁶ Annemarie Schimmel, “Mevlâna Hindistan'da”, **Mevlâna ve Yaşama Sevinci**, Haz. Feyzi Halıcı, Konya, Konya Turizm Derneği, 1978, s. 74.

Mesnevî'nin tasavvufî kaynaklar açısından zenginliği de beklenen bir sonuç olacaktır. Eserin çalışılan kısmında tespit edilen kaynaklar şunlardır:

1. *Kûtu'l-Kulûb* / *Ebû Tâlib-i Mekkî* (ö. 386/996)

İmâm-ı Gazzâlî'nin en önemli eserlerinden *İhyâu Ulûmi'd-dîn*'in de başlıca kaynaklarından olan, X. yüzyıl mutasavvıflarından Ebû Tâlib-i Mekkî'nin *Kûtu'l-Kulûb*³⁸⁷ adlı eserinden 239b'de yazarın ve eserin ismi zikredilerek Arapça bir iktibas yapılmıştır. 251a'da ise yalnızca yazarın adı kaydedilerek aynı eserden Türkçe tercüme şeklinde alıntı görülmektedir. II,121a'da da Ebû Tâlib-i Mekkî belirtilip bir sözü Arapça olarak kaydedilmiştir.

2. *Kuşeyrî Risâlesi* / *Abdülkerîm el-Kuşeyrî* (ö. 465/1072)

Mutasavvıf âlimlerden Abdülkerîm b. el-Hevâzin el-Kuşeyrî'nin “er-Risâle” adlı eseri, tasavvuf tarihinin en mühim kaynaklarındanıdır. Kuşeyrî, eserinin giriş kısmında hakiki sûfileri över ve sahtekârları da şiddetle eleştirir. *er-Risâle*'sinin birinci bölümünde 83 sûfnin hayat hikâyesine değinen yazar, bu örnekler üzerinden “hakiki sûfiler”in İslâmî çizgiyi muhâfaza ettiklerine işaret etmiştir. Tasavvufî ıstılahları açıkladığı ikinci bölüm, eserin en önemli kısmıdır. Akabindeki bölümde de sûfilerin makâm ve hâllerine değinilip müritlere bazı tavsiyelerde bulunularak eser tamamlanmıştır.³⁸⁸ Çalıştığımız kısımda *Risâle*'den yazar ve eser adı kaydedilmiş olarak bir iktibas bulunmamakla birlikte, inceleme sonucunda II,49a-50a'da yer alan bazı metinlerin bu eserden alındığı tespit edilmiştir.

3. *Menâzilü's-Sâirîn* / *Abdullâh-ı Ensârî* (ö. 481/1089)

Mutasavvıf âlimlerden olan ve şâirlik yönü de bulunan Abdullâh el-Ensârî el-Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn*'i, şerhlerinin kaleme alınması yanında birçok çalışmaya da konu olmuş mühim bir tasavvuf kaynağıdır. Söz konusu eser Abdullâh-ı Ensârî'nin *Sad Meydân* isimli tasavvufî eserinin genişletilmiş hâli olup sâlikin seyr

³⁸⁷ Yazar ve eserle ilgili bilgi için bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtu'l-Kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd: Mahbûb İle Muamelede Kalplerin Azığı Ve Müridin Tevhid Makamına Giden Yolu*, Tahric, Çev. ve Haz. Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999, C. 1, s. 9-12.

³⁸⁸ Kuşeyrî'nin hayatı, eserleri ve *Risâle*'siyle ilgili geniş bilgi için bkz. Abdülkerim Kuşeyrî, *Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyrî Risâlesi*, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981, s. 11-89.

ü sülûkünde muvaffakiyetle geçmesi gereken makamlar hakkında bilgiler ihtiva etmektedir.³⁸⁹ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin çalışmamıza konu olan kısmında II,63a; II,86a; II,87a; II,97b ve II,129a'da bu eserden kaynak belirtilip büyük kısmı Arapça olarak yapılan iktibaslar ya da yazara atıfla kaydedilen bilgiler görülmektedir. Sarı Abdullâh Efendi'nin iktibasları ve değerlendirmeleri incelenince *Menâzilü's-Sâirîn*'den genellikle Abdürrezzâk-ı Kâşânî'nin (ö.736/1335) şerhi üzerinden yararlandığı yâhut her iki eseri birlikte kullandığı anlaşılmaktadır. Zîrâ II,63a; II,86a; ve II,97b'de Herevî'nin bu eserine Kâşânî tarafından yapılmış olan şerhten de iktibaslar ve esere atıflar mevcuttur.³⁹⁰

4. İhyâu Ulûmi'd-dîn / Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî (ö. 505/1111)

“Hüccetü'l-İslâm” lakabıyla anılan ünlü İslâm düşünürü, âlim ve mutasavvıf Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî'nin en mühim eserlerinden olan; dînî, ahlâkî, tasavvufî ve felsefî pek çok konunun ele alındığı *İhyâu Ulûmi'd-dîn*,³⁹¹ Sarı Abdullâh Efendi'nin önemli kaynakları arasındadır. 250b'de yazar ve eser adı zikredilerek Gazzâlî'nin *İhyâ*'daki bir sözüne Türkçe tercüme şeklinde yer verilmiştir. II,96b-98a'da da kimisi Arapça kimisi Türkçe olarak mezkûr eserden iktibaslar ve aktarılan bilgiler mevcuttur.³⁹² Ayrıca II,153a'da yalnızca yazarın ismi belirtilerek kaydedilen uzunca Arapça iktibasın kaynağının da *İhyâ* olduğu tespit edilmiştir.

5. Kimyâ-yı Saâdet / Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî

Yukarıda *İhyâu Ulûmi'd-dîn* kısmında belirtilmiş olan bazı iktibaslar ve bilgiler için Gazzâlî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Kimyâ-yı Saâdet*'e de atıf

³⁸⁹ Abdullâh-ı Ensârî ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz: Abdullah Damar, “Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât, İnceleme-Metin”, Doktora Tezi, Uludağ Üni. SBE, Bursa, 2002, s. 2-94; Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, *Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü's-Sâirîn, İlelül-Makâmât: Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Elf Mekâm: Abdürrezzak el-Kâşânî*, Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008.s. 5-64.

³⁹⁰ Yazarların vefat sırasına göre düzenlenen bu listede Kâşânî'nin şerhi de aşağıda ayrı bir başlık olarak yer almaktadır.

³⁹¹ Gazzâlî ve *İhyâ*'yla ilgili bilgi için bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ-i Ulûmi'd-dîn*, Çev. Ali Arslan, İstanbul, Yayılcık Matbaası, 1971, C. 1, s. 5-68

³⁹² Bu kısımdaki iktibasların sonuncusunda: “İmâm Muhammedü'l-Ğazâlî tayyeba'llâhu rûhehü *İhyâ*'-i ‘Ulûm ve *Kimyâ-yı Saâdet* ve *Erbâ'in* nâm kitâb-ı hayât-bağışlarında...” ifadesiyle *İhyâ* yanında *Kimyâ-yı Saâdet* ve *Erbâ'in*'e de atıf yapılmıştır. İlgili varaklarda bundan önce yer alan iktibaslar için ise kaynak belirtilmemiş, inceleme neticesinde *İhyâ* tespit edilmiştir.

yapılıp kaynak olarak gösterilmiştir. Söz konusu atıf ve mâlûmat II,97a-98a'da yer almaktadır.³⁹³

6. Erbaîn / Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî

Abdullâh Efendi II,97a-98a'daki bilgiler ve alıntılar için *İhyâ* ve *Kimyâ-yı Saâdet* yanında Gazzâlî'nin dînî, ahlâkî ve tasavvufî muhtevâlî “el-Erbaîn fî-Usûlî'd-dîn” isimli eserine de atıf yapmış ve kaynak olarak belirtmiştir.³⁹⁴

7. Mişkâtü'l-Envâr / Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî

Gazzâlî'nin son dönemlerinde yazmış olduğu ve felsefî muhtevâsı öne çıkan *Mişkâtü'l-Envâr* adlı eserinden de 273b-274a ve II,81a-b'de yazar ve eser adı kaydedilerek Türkçe tercüme şeklinde bilgiler aktarılmış, alıntılar yapılmıştır.³⁹⁵

8. Risâle-i Rûhiyye / Ebû Hâmid Muhammed el-Gazzâlî

Yine Gazzâlî'ye âit olup *Nefhu'r-Rûh* olarak da anılan küçük hacimli bir risâle mahiyetindeki *Risâle-i Rûhiyye*'den II,69b ve II,117b-118a'da yazar ve eser adı kaydedilerek uzun Arapça metinler hâlinde iktibaslar yapılmıştır.³⁹⁶

İsimleri kaydedilerek alıntı yapılan yukarıdaki eserleri dışında 241a'da da: “Hüccetü'l-İslâm İmâm Muhammed-i Gazâlî kuddise sirruhü buyururlar ki” ifadesiyle Gazzâlî'nin bir sözüne Türkçe olarak yer verilmiştir.

9. Temhîdât / Aynülkudât el-Hemedânî (ö. 525/1131)

492/1098 yılında doğan Aynülkudât el-Hemedânî, 33 yıl gibi kısa bir ömre pek çok muvaffakiyet sığdırmayı başarmıştır. Şâfiî fakîhi olması yanında şâirliği de takdir gören mutasavvıf âlim Hemedânî'nin Farsça olarak kaleme aldığı, seyr ü sülûk ve bazı dinî-tasavvufî meselelere değindiği *Temhîdât* adlı eserinden şerh metninin

³⁹³ Eser hakkında bilgi ve Türkçe tercümesi için bkz. İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, C. I-II, Çev. A. Fâruk Meyân, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1979; İmam-ı Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, tashih ve tanzim: A. Fikri Yavuz, İstanbul, Çelik Yayınevi, (t.y).

³⁹⁴ Eserle ilgili bilgi için bkz. H. Bekir Karlığa, “Gazzâlî (Eserleri)”, *TDVİA*, C. XIII, İstanbul, TDV Yay., 1996, s. 523. Eserin Türkçe tercümesi için bkz. İmâm-ı Gazâlî, *Kırk Esas (El-Erbaîn fî Usûliddîn)*, Çev. Yaman Arıkan, İstanbul, Eskin Matbaası, 1970.

³⁹⁵ Bu eser, Nur sûresinin 35. âyeti merkezinde İlâhî nurun mâhiyetiyle alâkalı değerlendirmeleri ihtiva eder. Eser hakkında bilgi ve tercümesi için bkz. İmam-ı Gazâlî, *Miškâtü'l-Envâr Nurlar Âlemi*, Çev. Şadi Eren, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014; Gazzâlî, *Varlık, Bilgi, Hakikat: Mişkâtü'l-Envâr*, Neşir ve Tercüme: Mahmut Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2016.

³⁹⁶ Bu eserle ilgili bilgi için bkz. Aytekin, *a.g.e.*, s. 198-199. Eserin bir nüshası için bkz. Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Fazıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, No. 860.

II,68a-b; II,128a ve II,168b-169a varaklarında iktibaslar bulunmaktadır. Ayrıca II,75b’de “‘Aynü’l-Ḳudât-ı Hemedânî buyururlar ki” denilerek Kur’ân-ı Kerîm’le ilgili bir sözü Türkçe olarak kaydedilmiştir.

Abdullâh Efendi *Temhîdât*’tan yaptığı iktibasları Aynülkudât-ı Hemedânî’nin Arapça olarak kaleme aldığı “Zübdetü’l-Hakâyık” adlı eserine atfederek kaydetmiştir. *Temhîdât*’ın “Zübdetü’l-Hakâyık” olarak anılmasının Sarı Abdullâh’a has olmadığı Mesut Sandıkçı’nın Hemedânî ve *Temhîdât* üzerine hazırlamış olduğu yüksek lisans tez çalışmasındaki bilgilerden de anlaşılmaktadır. Söz konusu çalışmada Süleymânîye Kütüphanesi’ndeki *Temhîdât* tercümesi nüshalarının “Zübdetü’l-Hakâyık” olarak kaydedilmiş olduğu; zîrâ bu eserin *Zübdetü’l-Hakâyık*’ın Farsça tercümesi zannedildiği bilgisi yer alır.³⁹⁷ Bu konuya Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları’ndan çıkan *Zübdetü’l-Hakâyık*’ın “Giriş” kısmında da değinilmiştir.³⁹⁸

10. Âdâbü’l-Mürîdîn / Ebu’n-Necîb es-Sühreverdî (ö. 563/1168)

Mutasavvîf âlimlerden Ebu’n-Necîb es-Sühreverdî’nin müridlerin uyması gereken kuralları belirterek tasavvuf yolundakilere rehber mâhiyetinde hazırladığı *Âdâbü’l-Mürîdîn* adlı eserinden 240a’da yazarın ve eserin ismi kaydedilip Arapça olarak iktibasta bulunulmuş, hemen akabinde de şârih tarafından metnin tercümesi yapılmıştır.³⁹⁹

11. Avârifü’l-Maârif / Şehâbeddîn-i Sühreverdî (ö. 632/1234)

II,72b’de Sühreverdîyye tarikatının kurucusu olan Şehâbeddîn-i Sühreverdî’nin en önemli eseri olan *Avârifü’l-Maârif*’ten yazarın ve eserin ismi yanında iktibas edilen kısmın bâbı ve konusu da kaydedilip Arapça olarak alıntı yapılmıştır. Bu iktibasın akabinde II,72b’nin sonu ve II,73a’nın başında yer alan Türkçe yazılmış

³⁹⁷ Mesut Sandıkçı, “Aynülkudât Hemedânî’nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri (Metin-İnceleme)”, Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üni. SBE, İstanbul 2009, s. 28; ayrıca bkz. s. 33. Yazarın hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için Sandıkçı’nın çalışmasına mürâaat ediniz.

³⁹⁸ Bkz. Aynülkudât el-Hemedânî, **Zübdetü’l-Hakâik: Hakikatlerin Özü, Şekva’l-Garîb: Garibin Şikâyeti (Eleştirmeli Metin-Çeviri)**, eleştirmeli metin-çev. Ahmet Kamil Cihan-Salih Yalın-Mesut Sandıkçı-Arsan Taher, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016, s. 25-26.

³⁹⁹ Yazara ve esere dâir bilgi için bkz. Abdülkâhir Sühreverdî, **Dervişliğin Âdâbı**, Çev. Hamide Ulupınar, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2010, s. 15-20; Ebu’n-Necîb Ziyâüddîn es-Sühreverdî, **Dervişliğin El Kitabı (Âdâbü’l-Mürîdîn)**, Çev. Süleyman Gökbulut, İzmir, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği, 2010, s. 9-24.

kısımlar ile sayfanın ilerleyen satırlarındaki bazı Arapça mensur ve manzum alıntılarının kaynağının da aynı eser olduğu tespit edilmiştir; fakat Sarı Abdullâh Efendi bunlarla ilgili ayrıca yazar ve eser bilgisi vermemiştir.⁴⁰⁰

12. Füsûsu'l-Hikem / Muhyiddin İbn Arabî (ö. 638/1240)

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin çalıştığımız kısmında tasavvuf tarihinin en önemli isimlerinden olan Muhyiddin İbn Arabî'nin üç eserinden isimleri zikredilerek iktibas yapıldığı tespit edilmiştir. Söz konusu kaynaklar, en fazla kullanılanlardan başlamak üzere *Füsûsu'l-Hikem*, *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve *Bulgate'l-Gavvâs*'tır.⁴⁰¹

Füsûsu'l-Hikem'in temel konusu Allah'ın varlığı ve âlemle ilişkisidir.⁴⁰² Her biri bir peygambere ayrılmış olan 27 “fass” hâlinde düzenlenen eser, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin 254b; II,112a; II,120b; II,121a ve b; II,129b; II,135a ve b; II,136a ve b; II,137a ve II,138b varaklarında görülen iktibaslarla çalıştığımız kısımda İbn Arabî'nin en çok alıntı yapılan eseridir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'de *Füsûs*'un Müeyyidüddîn-i Cendî (ö. 691/1292) tarafından yapılmış şerhinden de iktibaslar mevcuttur.⁴⁰³ Ayrıca çalıştığımız kısımda ismi geçmemekle birlikte matbu birinci ciltte zikredilen, ilk Osmanlı müderrisi Dâvûd-ı Kayserî'nin (ö. 751/1350) *Füsûs Şerhi* de Sarı Abdullâh Efendi'nin kaynakları arasındadır.⁴⁰⁴ Yukarıda kaydedilen varaklardaki iktibasların bir kısmının, zikri geçen şerhler üzerinden yapılmış olması da mümkündür; fakat metinlerin bazılarının baş tarafında yer alan “Kâle's-şeyhu” ifadesi dışında şerhte buna dâir bir açıklama mevcut değildir.⁴⁰⁵

⁴⁰⁰ Metnin ilgili kısmında dipnotta kaynak bilgisi verilmiştir. Ayrıca yazar ve eser hakkında bilgi için bkz. Şihabüddin Sühreverdî, *Avârifü'l-Meârif (Marifet İhsanları)*, Çev. Yahya Pakiş-Dilâver Selvi, İstanbul, Umran Yayınları, 1988, s. 11-15.

⁴⁰¹ Fakat sonuncu eserden alınmış olan metin, Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde tespit edildiği için *Bulgate'l-Gavvâs*'a ayrı bir başlık açılmayacaktır.

⁴⁰² Eserle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. İbnü'l-Arabî, *Füsûsu'l-Hikem*, çeviri ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, s. 11-17.

⁴⁰³ Bu eser aşağıda ayrı bir başlık olarak yer almaktadır.

⁴⁰⁴ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, C. 1, s. 210.

⁴⁰⁵ II,135b-137a'daki iktibasların başında “Kâle's-şeyhu” ifadesi vardır. II,137a'daki son iktibasın ardın da: “İmdi bunun kemâ hiye tafşîlin murâd iden Füşûş'un şürûhına mürâca' at eylesün.” kaydı düşülmüştür. Öyleyse bu kısımdaki bazı metinlerin *Füsûs*'un şerhleri üzerinden alınmış olması da ihtimâl dâhilindedir. Bununla birlikte başka bir kaynak üzerinden alındığına dâir somut bir veriye ulaşılamayan *Füsûs* iktibasları bu kısımda zikredilmiştir.

13. Fütûhât-ı Mekkiyye / Muhyiddin İbn Arabî

Fütûhât-ı Mekkiyye, İbn Arabî'nin tasavvufî görüşlerini en kapsamlı şekilde ihtiva eden hacimli bir eserdir.⁴⁰⁶ 37 “sıfır” olarak düzenlenmiş olan bu eserden II,12a; II,139a ve II,156b varaklarında iktibaslar mevcuttur. II,139a ve II,156b'deki iktibasların bizzat İbn Arabî'nin eserinden değil de başka bir kaynak üzerinden alınmış olması ihtimal dâhilindedir; zîrâ bunların baş tarafında söz konusu ihtimâli düşündüren “Kâle's-şeyhu...” ifadesi görülmektedir.

Yukarıda ismi geçmiş olan *Bulgatu'l-Gavvâs* bizzat yazarın hazırladığı eser listesinden istifade edilerek düzenlenmiş olan iki listede ismi yer almayan,⁴⁰⁷ fakat kütüphanelerde yazma nüshaları mevcut olan bir eserdir.⁴⁰⁸ Şerhte *Bulgatu'l-Gavvâs*'tan da eserin ismi belirtilerek bir metin kaydedilmiştir; fakat II,106b'de 1704. beytin şerhinde yer alan söz konusu metin Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur.⁴⁰⁹

14. Miftâhu'l-Gayb / Sadreddîn-i Konevî (ö. 673/1274)

Muhyiddîn İbn Arabî'nin müridlerinden olan ve tasavvuftaki vahdet-i vücûd felsefesinin Arabî'den sonraki en önemli temsilcisi kabul edilen Sadreddîn-i Konevî'nin *Miftâhu'l-Gayb*'ı da *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin kaynaklarındanır. Konevî bu eserinde Allah-âlem ilişkisini ve bu ilişkide İlâhî bilginin yeri konusunu

⁴⁰⁶ Eserle ilgili bilgi için bkz. İbn Arabî, *Fütûhat-ı Mekkiyye*, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2006, s. 9-13. Eserin Ekrem Demirli tarafından yapılan tercümesi 18 cilt olarak Litera Yayıncılık tarafından basılmıştır.

⁴⁰⁷ Bu listeler için bkz. Mahmut Erol Kılıç, “Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l-Vücûd)”, Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 1995. s. 25-52. Bu çalışmada 289 eser sıralanmış ve dipnotlarda kısaca açıklamalar yapılmıştır. Büyük kısmı için “Kayıptır.” notunun düşülmüş olduğu görülmektedir. Ethem Cebecioğlu, “Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü'l-Arabî Özel Sayısı-I)*, Ankara, 2008, S. 21, s. 17-25. Bu makalede ise 285 eser yalnızca sıralanmış olup liste kısmında eserlere dâir herhangi bir açıklama yapılmamıştır.

⁴⁰⁸ Eserin bir nüshası için bkz. Muhyiddin İbn Arabî, *Bulgatu'l-Gavvâs*, Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, No. 708. Şerh metninin II,107b varagında yer alan kaynağı belirtilmemiş olan Arapça bir alıntıda da bu eser zikredilmiştir. Bunların dışında 240b-241a'da: “Baḥr-i zehḥâr-i ḥakâ'ik Şeyḥ Muḥammed-i 'Arabîden nakl olunur ki” ifadesiyle, “hikâyet” başlığı altında Türkçe olarak aktarılan bir hikâyenin ve II,106b'de: “...baḥr-i zehḥâr-i ḥakâ'ik Şeyḥ Muhyiddîn-i 'Arabî raḍiya'llâhu 'anh buyururlar...” ifadesiyle Arapça olarak kaydedilen metnin hangi eserden alındığı tespit edilememiştir; fakat bu sonuncu metin Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 731 (1704. beyit). 275b ve II,50b'de İbn Arabî'nin şiirlerinden yapılmış olan iktibaslara ise edebî kaynaklarla ilgili kısımda değinilmiştir.

⁴⁰⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 731 (1704. beyit).

ele almıştır.⁴¹⁰ Üzerinde çeşitli tartışmalar bulunmakla birlikte bazı kaynaklarda Sadreddîn-i Konevî'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yle yakın bir dostluğunun olduğu da zikredilmiştir.⁴¹¹ Abdullâh Efendi 251a'da kaynağı belirtip söz konusu eserden Arapça olarak uzunca bir metin iktibas etmiştir.

15. Şerhu Füsûsi'l-Hikem / Müeyyidüddîn-i Cendî (ö. 691/1292)

Sadreddîn-i Konevî'nin müridlerinden ve *Füsûs*'un ilk şârihi olan Müeyyidüddîn-i Cendî'nin *Füsûsü'l-Hikem Şerhi*'nden de II,11b'de kaynak belirtilerek istifade edilmiş ve Türkçe tercüme şeklinde alıntı yapılmıştır.⁴¹²

16. Meşâriku'd-Derârî'z-Züher fî-Keşfi Hakâikı Nazmî'd-Dürer / Saîdüddîn Saîd Fergânî (ö. 699/1300)

Ekberîyye ekolüne mensup mutasavvîf yazarlardan olan Saîdüddîn Saîd Fergânî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Tâiyye* şerhi *Meşâriku'd-Derârî*'si ya da bu eserin genişletilmiş hâli olan Arapça *Münteha'l-Medârik*'i de Abdullâh Efendi'nin kaynakları arasındadır. 243b-244b'de önce yalnızca yazar adı belirtilerek, daha sonra da “Şeyh Sa'îdü'd-dîn-i Fergânî Şerh-i Tâ'iyye'de...” ifadesiyle yazarın yanında esere de atıfla söz konusu kaynaktan Türkçe tercüme şeklinde iktibas yapılmış ve bilgiler aktarılmıştır.⁴¹³

17. İnsân-ı Kâmil / Azîz-i Nesevî (ö. 700/1300)

İranlı mutasavvîf Azîz b. Muhammed en-Nesevî'nin Farsça olarak kaleme aldığı *İnsân-ı Kâmil* adlı eserinden de 254b-255a'da yalnızca yazarın ismi belirtilerek Türkçe tercüme şeklinde alıntı yapılmıştır.⁴¹⁴

⁴¹⁰ Eserle ilgili bilgi için bkz. Reşat Öngören, “Miftâhu'l-Gayb”, TDVİA, C. XXX, İstanbul, TDV Yay., 2005, s. 16-17; Sadreddin Konevî, *Miftâhu'l-Gayb: Tasavvuf Metafizigi (çeviri-tıpkıbasım)*, Haz. Ekrem Demirli, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014, s. 15-21.

⁴¹¹ Bu konuyla ilgili bilgi için bkz. Ekrem Demirli, *Nazarî Tasavvufun Kurucusu Sadreddin Konevî: Hayatı, Eserleri, Düşünceleri*, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008, s. 21-22; Mikâil Bayram, *Sadru'd-dîn-i Konevî: Hayatı, Çevresi ve Eserleri*, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2012, s. 88-92.

⁴¹² Müeyyidüddîn Cendî ile ilgili bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Cendî”, TDVİA, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 361-362; Şerh için bkz. Müeyyidüddîn Cendî, *Şerhu Füsûsi'l-Hikem*, Haz. Seyyid Celâleddîn Âştiyânî, Meşhed, Dânişgâh-ı Meşhed, 1982.

⁴¹³ Eser için bkz. Sa'deddîn Muhammed b. Ahmed el-Fergânî, *Münteha'l-Medârik fî-Şerhi Tâiyyeti İbni'l-Fârız*, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-Âlemîyye, 2007, C. I-II.

⁴¹⁴ Yazar ve eserle ilgili bilgi için bkz. Azîzüddîn Nesevî, *İnsân-ı Kâmil*, Çev. A. Avni Konuk, yayına haz. Sezai Fırat, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 17-47. Bu kitap Mehmet Kanar tarafından da

18. Hikem-i Atâiyye / Atâullâh el-İskenderî (ö. 709/1309)

Şazelîyye tarîkatı şeyhlerinden olan Atâullâh el-İskenderî'nin *Hikem*'inden 237b'de yazarın ve eserin ismi kaydedilerek Arapça kısa bir iktibas yapılmıştır. Şerhte eser "Nusûsu'l-Hikem" olarak kaydedilmiştir.⁴¹⁵

19. Şerh-i Menâzilü's-Sâirîn / Abdürrezzâk-ı Kâşânî (ö. 736/1335)

Tasavvufî tefsîri *Te'vîlâtü'l-Kur'ân*, birçok tasavvufî terimi açıkladığı *İstılâhâtü's-Sûfiyye* ve *Şerhu Füsûsi'l-Hikem* gibi mühim eserleri bulunan Abdürrezzâk-ı Kâşânî, Herevî'nin *Menâzilü's-Sâirîn* adlı eserini de şerh etmiştir.⁴¹⁶ Yukarıda *Menâzilü's-Sâirîn*'le ilgili kısımda da belirtildiği gibi Sarı Abdullâh Efendi'nin bu esere dâir iktibaslarının ve atıflarının bir kısmı Kâşânî'nin şerhine dayanmaktadır. Bunlar şerh metninin II,63a-b; II,86a ve II,97b varaklarında görülmektedir.

20. Mevârid-i Şevârid (el-Vâridü's-Şârid/Vâridât) / Alâüddevle-i Simnânî (ö. 736/1336)

Rükniyye tarîkatının kurucusu, mutasavvıf âlim ve şâirlerden Alâüddevle-i Simnânî'nin "Mevârid-i Şevârid" adlı eserine 265b'de atıf yapılarak yazarın yorumlarına işaret edilmiştir. 300'den fazla eseri olduğu söylenen Simnânî'nin tespit edilen eserlerinin büyük kısmı küçük hacimli risâleler şeklindedir.⁴¹⁷ Bu eser de küçük hacimli tasavvufî bir risâledir.⁴¹⁸ Ayrıca 239b'de dervişlerle ilgili bazı sözleri eser adı belirtilmeden Türkçe tercüme şeklinde kaydedilmiştir.

21. İnsân-ı Kâmil / Abdülkerim el-Cîlî (ö. 832/1428)

Mutasavvıf âlimlerden Abdülkerim el-Cîlî'nin temel olarak "varlık" problemini ele aldığı, İbn Arabî etkisi olan ve "anlaşılması en zor eserlerinden biri"

tercüme edilmiştir. Bkz. Azizüddin Nesefî, *Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil*, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.

⁴¹⁵ Hikem-i Atâiyye, Atâullâh-ı İskenderî'nin çeşitli hikmetli sözlerini ve arkadaşlarına yazdığı mektuplardan bazı parçaları ihtiva eder. Yazar ve eserle ilgili bilgi için bkz. Melahat Beki, "Atâullah İskenderânî Hikem-i Atâiyyesi ve Hikem Geleneği", Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 2014, s. 46-188.

⁴¹⁶ Bkz. Abdurrezzâk-ı Kâşânî, *Şerh-i Menâzilü's-Sâirîn*, Haz. Ali Şîrvânî, Tahran, İntişârâtü'z-Zehrâ, 1373.

⁴¹⁷ Simnânî'yle ilgili bilgi için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Alâüddevle-i Simnânî", *TDVİA*, C. II, İstanbul, TDV Yay., 1989, s. 345-347.

⁴¹⁸ Alâüddevle-i Simnânî, *el-Vâridü's-Şârid*, Süleymaniye Ktp., Hekimoğlu Koleksiyonu, No. 933, vr. 151b-172a. Eserin Beyazıt Yazma Eser Ktp., Veliyyüddîn Efendi Bölümü/1796 numarada mukayyed nüshası, Sarı Abdullâh Efendi'nin tahrir ettiği şekilde "Mevâridü's-Şevârid" olarak kayıtlıdır.

olarak değerlendirilen⁴¹⁹ *İnsân-ı Kâmil*'den⁴²⁰ şerhin II,155a; II,164b ve II,169a-b varaklarında iktibaslar görülmektedir.

22. Kitâb-ı Şerh-i Taarruf / (?)

Muhammed b. İbrâhim Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) tasavvufun temel kaynakları arasında yer alan *Taarruf*⁴²¹ adlı eserinin bir şerhinden 225b'de "Kitâb-ı Şerh-i Ta'arruf'da maşûrdur ki" atfıyla Arapça olarak iktibas yapılmış; fakat şârihin ismi kaydedilmemiştir.

23. Sad Kelime-i Ali (Hz. Ali'nin Yüz Sözü)

256a'da "Şad Kelime-i 'Alî'dendür ki" açıklamasıyla Hz. Ali'nin (ö. 40/661) bir sözü Arapça olarak kaydedilmiştir.⁴²²

Bunların dışında 253b'de Abdürrezzâk-ı Kâşânî'nin (ö.736/1335) "Şerhu Nazmî's-Sülûk" adlı Tâiyye şerhinden alındığı anlaşılan Arapça bir metin vardır. Fakat söz konusu metin, bir hadis rivâyeti içeren Arapça bir iktibasın hemen akabinde "Kâle'l-Kâşâniyyu kuddise sirruhû" ifadesiyle başlamaktadır. Dolayısıyla başka bir kaynak üzerinden iktibasın iktibası şeklinde alıntılanmış olması ihtimal dâhilinde bulunduğundan yukarıdaki listeye dâhil edilmeyip bu şekilde belirtilmiştir.

2.3.6. Edebî Eserler ve Bazı Müstakil Beyitler/ Şiirler

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî edebî kaynaklar yönünden oldukça zengin bir eserdir. *Mesnevî* şârihleri ve şâir olarak Abdullâh Efendi'nin kendisi hâriç olmak üzere çalıştığımız kısımda 35 şâir ve yazardan çeşitli iktibasların yapıldığı tespit edilmiştir. Abdullâh Efendi'nin istifade ettiği *Mesnevî* şârihlerine de bu başlık altında

⁴¹⁹ Bkz. Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, *Günümüz İnsanına İnsan-ı Kâmil*, Haz. Hamza Kılıç, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2011, C. 1, s. VII.

⁴²⁰ Eserle ilgili geniş bilgi için bkz. Abdülkerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil*, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, s. 9-18.

⁴²¹ Eserle ilgili bilgi ve Türkçe tercümesi için bkz. Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta'arruf*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay., 1979. *Taarruf*, Tacettin Okuyucu tarafından da tercüme edilmiştir. Bkz. Ebu Bekir Muhammed el-Kelâbâzî, *Ehl-i Tasavvuf'un Yolu*, Çev. Tacettin Okuyucu, Konya, Denizkuşları Matbaası, 1981.

⁴²² Metnin ilgili kısmında kaynak bilgisi verilmiştir. Hz. Ali'nin vecîzelerini konu edinen çeşitli eserler yazılmıştır. Bilgi ve örnekler için bkz. Mahmut Şarlı, "Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesi'ndeki 'Sad Kelime-i Ali' Tercümesi ile 'Mie Kelime-i Ali' Tercümesi", *Erciyes Üni. SBE Dergisi*, S. 7, 1996, s. 305-329; Âdem Ceyhan, Yasin Karadeniz, "Mütercimi Bilinmeyen Bir Sad Kelime-i Alî Tercümesi", *Atatürk Üni. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 60, 2017, s. 1-32.

değinilecektir; fakat onların Abdullâh Efendi ve eseri üzerindeki etkileri diğerlerine göre çok daha geniş olduğu için ayrıca vurgulanmaları gerekmektedir. *Zîrâ Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* de “Mesnevî şerhleri” zincirin bir halkasıdır ve onun tahririnde en önemli kaynaklar elbette *Mesnevî* şerhleri olmuştur. Abdullâh Efendi; Sürûrî, Şem’î ve Ankaravî’ye ismen atıf yaparak onların şerhlerinden istifade etmiştir. Bilhassa şerhlerini kendisi gibi Türkçe olarak kaleme alan Şem’î ve Ankaravî’nin eserlerinden büyük oranda yararlanmışır. Metinler mukâyeseli olarak okunduğunda bazı beyitlerde eleştirel yaklaşımlarla atıflar yaparak bazı beyitlerde söz konusu şârihlerin ifadelerini ve iktibaslarını dahi değiştirmeden almak suretiyle mezkûr şerhlerden temel kaynak mesâbesinde istifade ettiği anlaşılmaktadır.⁴²³

Aşağıda görüleceği üzere bu kısımda yer alan eserlerin birçoğu dînî ve tasavvufî içerikli olmakla birlikte istisnâ kabîlinden de olsa İmru’u’l-Kays b. Hucr (ö.540 dolayları) örneği, başlıkta “Edebî Eserler” şeklinde genel bir ifadenin bulunmasına sebep oldu. “Bazı Müstakil Beyitler/Şiirler” ilâvesine ihtiyaç duyulmasının nedeni ise çalıştığımız kısımda hâlihazırda dîvanlarının varlığına dâir ilmî bir veriye ulaşamayan Celâl Bey (ö. 982/1574-75) ve Sinoplu Kâtibî Mustafa Efendi’den (ö. 16. yüzyıl?) birer beyit, Kaygusuz Vizeli Alâaddîn’den ise (ö. 970/1563) iki dördlüğün yer almasıdır. Bunların yanında “Abdî” mahlasını kullanan Sarı Abdullâh Efendi, şerhinde yer yer kendi şiirlerine de yer vermiştir. Şârih-i Mesnevî Abdullâh Efendi’nin de bir dîvânı olduğuna dâir şüpheden uzak ve kuvvetli bir bilgiye ulaşamamıştır. Dolayısıyla bütün bunları kapsayacak bir başlık tercih edilmiştir.

Diğer bir husus, bu bölümde görülecek olan eserlerin büyük kısmının manzum olmasıdır. Esâsen mensur olan *Mesnevî-i Ma’nevî* şerhleri, Sa’dî’nin *Gülistân*’ı, Meybûdî’nin *Hiz. Ali Dîvânı Şerhi* ve Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’si dışındaki kaynaklar; dîvân, mesnevî ve çeşitli şiirlerden oluşmaktadır. Fakat aslen mensur olmakla birlikte manzum kısımları da bulunan Sa’dî’nin *Gülistân*’ı ve Meybûdî’nin *Hiz. Ali Dîvânı Şerhi*’nden *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de alıntılanmış olan kısımlar da yine manzum bölümlerden seçilmiştir. Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’sinin ise

⁴²³ Şem’î ve Ankaravî’nin şerhlerinde *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin çalıştığımız kısma karşılık gelen bölüm için bkz. Dağlar, a.g.t., s. 472-818; Taştan, a.g.t., s. 461-779.

hem manzum hem de mensur kısımlarından istifade edilmiştir. *Mesnevî* şerhlerine gelince yukarıda da vurgulandığı üzere *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* üzerinde genel anlamda ve geniş ölçüde etkileri bulunmaktadır.⁴²⁴

Şerh metninde bazı şâir ve yazarlardan sıklıkla ve hacimli iktibaslar yapılmışken bazılarının aralıklarla ve kısa iktibaslarla bulunulmuş, bir kısmından ise yalnızca tek ya da birkaç beyit alınmıştır. Çalıştığımız kısımdaki şâir, yazar ve eser dağılımı elbette şerhin diğer bölümlerinde aynı oranda görülmeyecektir. Zîrâ incelemeler sonucunda Sarı Abdullâh Efendi'nin usûlünde dikkati çeken bir yön de iktibasta bulunduğu bir eserden peş peşe alıntıyı tercih etmesi olmuştur. Örneğin çalıştığımız kısımda Ferîdüddîn-i Attâr'a isnat edilen ve Abdullâh Efendi'nin de bu isnatla iktibaslar yaptığı *Cevherü'z-Zât*'tan fazlaca alıntı mevcutken diğer ciltlerde Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'si veya Sultan Veled'in mesnevîleri ağırlık kazanabilir. Bizim hedefimiz, çalıştığımız kısım ile ilgili mâlûmatı en kapsamlı şekilde sunabilmektir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'de alıntı yapılmış olan şâirler/yazarlar ve eserleri, diğer başlıklarda olduğu gibi şâirin/yazarın vefat zamanına göre kronoloji gözetilerek sıralanmış ve şerh metninde yer aldıkları varak numaraları da yanlarına kaydedilmiştir.⁴²⁵

1. Dîvânu İmru'u'l-Kays / İmru'u'l-Kays b. Hucr (ö. 540 dolayları)

Muallakât⁴²⁶ şâirleri arasında yer alan, câhiye devrinin meşhur şâirlerinden İmru'u'l-Kays b. Hucr'un dîvânında tespit edilen bir beyit; II,114b'de gramere dâir bir husus anlatılırken konuya örnek olarak “Kemâ kıle İmru'u'l-Kays” başlığıyla kaydedilmiştir.⁴²⁷

⁴²⁴ Abdullâh Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de ismen zikrettiği üç şâir ve şerhlerine bu kısımda aşağıda değinilmiştir. Çalışmamızın nuhtelif kısımlarında ise şerhlerini Türkçe olarak kaleme almış olan Şem'i ve Ankaravî'nin şerhlerine bazı örnekler üzerinden de atıflar yapılarak *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'deki etkilerine dikkat çekilmiştir. Örnek olarak bkz. s. 247-249, 270-271, 284-285, 293, 299, 302-304, 325, 402-403.

⁴²⁵ Bu kısımda da şâirlerin/yazarların hayatları ve eserlerine dâir yalnızca mevzûnun sınırları içinde kısa bilgiler verilmiş, ayrıntılar için ise ilgili kaynaklara atıf yapılmıştır.

⁴²⁶ Beğeniye mazhar olup herkesin görmesi için sergilenen, hatta gördükleri değerin işareti olarak Kâbe'nin duvarına asıldıkları rivâyet edilen şiirleri ifade eden “muallakât” terimiyle ilgili bilgi için bkz. Süleyman Tülüci, “Muallakât”, TDVİA, C. XXX, İstanbul, TDV Yay., 2005, s. 310-312.

⁴²⁷ İmru'u'l-Kays b. Hucr'un, İmru'u'l-Kays b. Âbis'le (ö.25/645) karıştırılmaması gerekir. İki şâirin akrabalık bağı da olmakla birlikte, İmru'u'l-Kays b. Âbis, Hz. Peygamber'e iman edip sahabe safına

2. Dîvân-ı Alî b. Ebî Tâlib / Hazret-i Ali (ö. 40/661)

Haz. Peygamber'in (s.a.v.) amcasının oğlu, dâmâdı ve Hulefâ-yı Râşidîn'in dördüncüsü olan Hz. Ali'ye nispet edilen dîvânın gerek Arap ülkelerinde gerekse İran ve Türkiye'de çeşitli neşirleri mevcuttur.⁴²⁸ Sarı Abdullâh Efendi de bu dîvândan çeşitli iktibaslarda bulunarak şerhteki yorumlarını desteklemiştir. Çalıştığımız kısımda yer alan söz konusu alıntılarının hepsinde Hz. Ali'nin ismi belirtilmiş olup beyitlerin metindeki dağılımları şu şekildedir:

Sonuncusu dışında hepsi “nazm” başlığıyla olmak üzere 235b'de dört, 236b'de dört, 238a'da iki, 239b'de iki, 248b'de beş, 256a'da iki, 256b'de altı beyit ve II,74a'da “şi'r” başlığıyla ikişer beyitlik iki iktibas mevcuttur.

3. Dîvân-ı Hallâc-ı Mansûr / Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)

Cezbe hâlinde söyledikleriyle ve bilhassa “Ene'l-Hakk” sözüyle tepki çeken ve işkencelere mâruz kaldıktan sonra îdâm edilerek öldürülen ünlü mutasavvıf Hallâc-ı Mansûr'un dîvânından da ismi zikredilmeden iki ayrı iktibas yapılmıştır.⁴²⁹ II,66b'de “şi'r” başlığıyla kaydedilmiş olan dizeler, dîvânındaki tercî-i bendlerin birinde; II,127b'de “nazm” başlığıyla tahrir edilmiş olan üç beyit de yine dîvânında tespit edilmiştir.

4. Dîvân-ı Mütenebbî / Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî (ö.354/965)

281b'de “Ve şu'arâ-yı 'Arab'dan dağı mesmû'dur ki” ifadesinden sonra kaydedilmiş olan beyit, Arap şâirlerinden Ebu't-Tayyib el-Mütenebbî'nin dîvânında tespit edilmiştir.⁴³⁰

dâhil olmuşken İmru'u'l-Kays b. Hucr, Hz. Peygamber dünyayı teşrif etmeden önce vefât etmiştir. Şâirler hakkında bilgi için bkz. Süleyman Tülüçü, “İmruülkays b. Âbis”, **TDVİA**, C. XXII, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 237; Ahmet Savran, “İmruülkays b. Hucr”, **TDVİA**, C. XXII, s. 237-238.

⁴²⁸ Bunlarla ilgili bilgi için bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **Alî b. Ebî Tâlib Dîvânı**, Haz. Nevzat H. Yanık, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014, s. 1-7. Hz. Ali Dîvânının Türkçe tecüme ve şerhleriyle ilgili daha detaylı bilgi için ayrıca bkz. Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî, **Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî'nin Hz. Ali Dîvânı Tercümesi**, Haz. Ali Öztürk, Ankara, Araştırma Yayınları, 2013, s. 14-24; Şemseddin Samî, **Hz. Ali'nin Şiirleri: Ali bin Ebî Tâlib Efendimizin Eş'âr-ı Müntehabeleri ve Şerh ve Tercümesi**, Haz. Şeyma Benli, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014, s. 17-21.

⁴²⁹ Hallâc-ı Mansûr'la ilgili bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “Hallâc-ı Mansûr”, **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 377-381.

⁴³⁰ Mütenebbî'yle ilgili bilgi için bkz. İsmail Durmuş, “Mütenebbî”, **TDVİA**, C. XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 195-200.

5. Hadîkatü'l-Hakîka ve Şer'ati't-Tarîka / Hakîm Senâî-i Gaznevî (ö. 525/1131)

Mevlânâ üzerindeki etkisiyle de bilinen İranlı mutasavvıf şâir ve tasavvufî mesnevî üslûbunun kurucusu Hakîm Senâî'nin en mühim mesnevîsi olan *Hadîkatü'l-Hakîka* da Sarı Abdullâh Efendi'nin kaynakları arasındadır. Söz konusu eserden 225b'de "Hakîm-i Senâ'î kuddise sirruhû" başlığıyla beş, 232b'de "Senâ'î" başlığıyla beş, 238b'de "Hakîm-i Senâ'î buyururlar" ifadesiyle ve "nazm" başlığıyla iki, 252b'de "Hakîm-i Senâ'î" başlığıyla yedi;⁴³¹ II,42b'de kaynağa dâir bir bilgi verilmeden "beyt" başlığıyla tek; II,73a'da "Hakîm-i Senâ'î" başlığıyla on; II,128a'da "Senâ'î" başlığıyla sekiz ve II,159b-160a'da yine "Senâ'î" başlığıyla altı beyit alınmıştır. Bu iktibasların hiçbirisinde eserin adı yazılmamış, incelemeler sonucunda kaynağın *Hadîkatü'l-Hakîka* olduğu tespit edilmiştir. 225b'de "Hakîm-i Senâ'î" başlığıyla kaydedilen yedi, 226a'da "Ez-Guftâr-i Hakîm Senâ'î Fi'l-Kazâ'i Ve'l-Kader" başlığıyla kaydedilen on bir ve 237a'da "Senâ'î" başlığıyla tahrir edilen altı beyit ise eserin kullandığımız neşrinde tespit edilememiştir; fakat vezin ve üslup yönünden değerlendirilince bunların da aynı eserden alınmış olması muhtemeldir.⁴³²

6. Leylâ vü Mecnûn (Hamse) / Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214)

Bir şâirin beş mesnevîden oluşan külliyyâtına "Hamse" adı verilmiş ve bunun ilk örneğini de gerek Fars, gerekse Türk edebiyatındaki şâirler üzerinde büyük etkisi bulunan ve aslen Türk olan Nizâmî-i Gencevî vermiştir. Çalıştığımız kısımda Abdullâh Efendi, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Hüsrev ü Şîrîn* olmak üzere Nizâmî'nin Hamse'sindeki iki mesnevîsinden iktibasta bulunmuştur.⁴³³

⁴³¹ Bu varaktaki yedi beyit, Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 514.

⁴³² Senâî'nin eserlerinin nüshaları arasında önemli farklar bulunduğu bilgisini veren Mürsel Öztürk, söz konusu durumun bu eser için de geçerli olduğunu belirtmiştir. Bkz. Mürsel Öztürk, "Hadîkatü'l-Hakîka", *TDVİA*, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 20. Dolayısıyla bazı beyitlerin kullanılan neşirde tespit edilememesini bu yönden de değerlendirmek gerekir.

⁴³³ Nizâmî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Nazir Akalın, "Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Leylâ u Mecnûn Mesnevîsinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üni. SBE, Erzurum, 1994, s. 9-81.

Leylâ vü Mecnûn'dan söz konusu iktibaslar II,58a'da "Nizâmî" başlığıyla on dört beyit ve II,60a'da aynı başlıkla iki beyit olmak üzere eser adı belirtilmeden yapılmıştır.

7. Hüsrev ü Şîrîn (Hamse) / Nizâmî-i Gencevî

217b'de yazar ve eser adı belirtilmeden kaydedilen iki beytin ikincisi, Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde tespit edilmiştir.

8. Dîvân-ı Ferîdüddîn-i Attâr / Ferîdüddîn-i Attâr (ö. 618/1221)

Ferîdüddîn-i Attâr'ın dîvânından yapılan iktibaslara geçmeden önce kendisi hakkında bazı bilgilerin verilmesi yararlı olacaktır. Türk şâirler ve yazarlar üzerinde büyük bir etkisi bulunan İranlı mutasavvıf şâir ve yazar Ferîdüddîn-i Attâr'ın kendisine âidiyeti kesin olan eserleri yanında şahsına isnat edilmekle birlikte şüpheyile yaklaşılacak eserler de mevcuttur.⁴³⁴ Çalıştığımız kısımda Attâr'ın Dîvânından, *Mantûku't-Tayr* ve *Musîbet-nâme* adlı mesnevîlerinden ve kendisine isnat edilen *Heylâc-nâme* ile *Cevherü'z-zât*'tan iktibaslar görülmektedir. Bunlar arasında en yoğun olarak kullanılan *Cevherü'z-zât*'tır. Sarı Abdullâh Efendi'nin başka şâirlerden yaptığı iktibaslarda da yer yer görüldüğü gibi, Attâr'ın eserlerinden yapılan alıntılarda da sıralı olmayıp seçilmiş bazı beyitlerin alınması şeklinde örnekler mevcuttur. Hatta farklı eserlerden alınan beyitlerin bir arada sunulması da vâkîdir.⁴³⁵

Ferîdüddîn-i Attâr'ın Dîvânından yapılan iktibaslar, 216b'de "Şeyh Attâr" başlığıyla üç beyit; II,52a ve II,133a'da ise kaynak belirtilmeden tahrir edilen ikişer beyit olarak görülmektedir.⁴³⁶

9. Mantûku't-Tayr / Ferîdüddîn-i Attâr

⁴³⁴ Attâr'ın hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Ferîdüddîn Attâr, *Evliya Tezkireleri*, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 11-24.

⁴³⁵ Bkz. Metin, 238a'da "Ez-Guftar-i 'Attâr" başlığıyla kaydedilen beyitler. Başlığın da tercihe uygunluğu gözetilerek bu şekilde yazılmış olması muhtemeldir.

⁴³⁶ 241b'de "Attâr" başlığıyla kayıtlı tek beyit ve II,16b'de "Şeyh 'Attâr 'aleyhi rahmetü'l-gaffâr Deryâ-yı Ebrâr nâm kaşîdesinde..." ifadesiyle kaydedilmiş olan iki beyit ise dîvânının kullandığımız neşrinde tespit edilememiştir. Milad Salmani tarafından yazılan bir makalede söz konusu kasîdeye dâir bilgi verilmiştir. Bu bilgilerden anlaşılan, dîvânında tespit edemediğimiz beyitlerin kasîdeye daha sonra başkaları tarafından yapılan eklemelere yâhut yazılmış olan nazîrelere dayandıklarıdır. Kasîdeyle ilgili geniş bilgi için bkz. Milâd Salmânî, "Hangi Attâr? Sarı Abdullah Efendi'nin Mesnevî Şerhinde Attâr'ın İzleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S. 24, s. 531-533.

Ferîdüddîn-i Attâr'ın en meşhur eseri olan *Mantıku't-Tayr*, Türk edebiyatı sahasındaki şâirler ve yazarların da etkilendiği ve örnek aldığı bir tasavvufî mesnevîdir.⁴³⁷ Nitekim henüz XIV. yüzyılın başlarında Gülşehrî (ö. 717/1317'den sonra) tarafından kaleme alınan ve *Gülşen-nâme* olarak da anılan *Mantıku't-Tayr*'ın konusunda ve düzeninde Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ı örnek alınmıştır.⁴³⁸ Şerh metninin çalıştığımız kısmında Ferîdüddîn-i Attâr'ın *Mantıku't-Tayr*'ından II,2a'da⁴³⁹ eserin adı zikredilmeden “‘Attâr” başlığıyla tek beyit; II,91a-b'de ise: “Şeyh ‘Attâr Mantıku't-Tayr'da buyururlar” denilerek kaydedilmiş olan 14 beyit tespit edilmiştir.

10. Musîbet-nâme / Ferîdüddîn-i Attâr

247a'da “beyt” başlığıyla kaydedilmiş olan tek beyit, Nazif Şahinoğlu tarafından Attâr'ın düşünce dünyasını ve tasavvufî görüşlerini en düzenli şekilde yansıtan mesnevîsi olarak tanımlanan, *Cevâb-nâme* adıyla da bilinen *Musîbet-nâme*'sinde tespit edilmiştir.⁴⁴⁰

11. Cevherü'z-Zât / Ferîdüddîn-i Attâr ?

Sarı Abdullâh Efendi'nin çalıştığımız kısımda bolca ictibasta bulunduğu *Cevherü'z-Zât*'ın Attâr'a âidiyeti tartışmalıdır. Şahinoğlu bu eserin, Bedüzzaman Fûrûzanfer ve Abdülhüseyn-i Zerrinkûb tarafından “uydurma” olarak nitelenen eserler arasında olduğunu belirtir.⁴⁴¹ Zerrinkûb; *Cevherü'z-Zât* ve *Heylâc-nâme* gibi eserlerin H. IX/M. XV. yüzyılda yaşamış olan Attâr-ı Tûnî'ye veya Attâr mahlaslı başka şâirlere âit olabileceğine değinmiştir.⁴⁴² Ferîdüddîn-i Attâr'ın tek mensur eseri olan *Tezkiretü'l-Evliyâ*'yı Türkçeye tercüme etmiş olan Süleyman Uludağ ise

⁴³⁷ Bu eser Abdülbâki Gölpınarlı tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Bkz. Ferideddîn-i Attar, **Mantık al-Tayr**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, MEB, 1962, C. I-II. Attâr ve Mantıku't-Tayr'la ilgili bilgi için bkz. Gölpınarlı, **a.g.e.**, C. I, s. I-XVI; H. Ahmet Sevgi, “Mantıku't-Tayr”, **TDVİA**, C. XXVIII, Ankara, TDV Yay., 2003, s. 29-30.

⁴³⁸ Bu eserle ilgili detaylı bilgi ve metin için bkz. Kemal Yavuz, **Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr (Gülşen-nâme) –Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma-**, I-II, Ankara, Kırşehir Valiliği, 2007.

⁴³⁹ Bu kısımdaki beyit, Şem'i'de ve Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde kullanılmıştır. Bkz. Dağlar, a.g.t, s. 565 (1210. beyit); Taştan, a.g.t, s. 569 (1208. beyit).

⁴⁴⁰ Bilgi için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, “Attâr, Ferîdüddîn”, **TDVİA**, C. IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s. 97.

⁴⁴¹ Bkz. Şahinoğlu, a.g.m., s. 98.

⁴⁴² Bkz. Abdülhüseyn Zerrinkub, **Bâ-Kârân-ı Hulle: Mecmûa-i Nakd-i Edebî**, Tahran, İntişârât-ı İlmi, 1374, s. 208. Salmânî'nin yukarıda sözü edilmiş olan makalesinde *Cevherü'z-zât* hakkında da değerlendirmeler mevcuttur. Bkz. Salmânî, a.g.m., s. 530.

Cevherü’z-Zât’ı Attâr’ın eserleri arasında tanıtır.⁴⁴³ Biz de yanına şüphe kaydını ifade etmek üzere bir soru işareti ekleyerek şârihin kabul ettiği şekilde Ferîdüddîn Attâr adına kaydetmeyi tercih ettik. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin çalışılan kısmında söz konusu eserden yapılmış olan iktibaslar şu şekildedir:⁴⁴⁴

238a’da “Ez-Guftâr-i ‘Attâr” başlığıyla kaydedilen dört beytin üçüncüsü,⁴⁴⁵ 239a’da “‘Attâr” başlığıyla yedi, 260b’de “Şeyh ‘Attâr fermâyed” başlığıyla dokuz beyit.⁴⁴⁶ İkisi de “‘Attâr” başlığıyla olmak üzere 269a’da sekiz, 270a’da altı beyit. Yine 270a’da “‘Attâr kıddise sirruhü” başlığıyla diğer bir altı beyit. Hepsî “‘Attâr” başlığıyla olmak üzere 270b’de üç, aynı varakta başlayıp 271a’nın başında tamamlanan on bir, 275a’da başlayıp 275b’nin başında tamamlanan dört, yine 275b’de üç; II,2a’da üç; II,2b’de önce sekiz, ardından altı ve II,3a’da üç beyit. Yine II,3a’da “beyt” başlığıyla tek beyit.⁴⁴⁷ Hepsî “‘Attâr” başlığıyla olmak üzere II,7a’da sekiz; II,10a’da sekiz; II,10b’de üç ve II,13a’da dört beyit. II,13b’de her ikisi de “nazm” başlığıyla ikişer beyit ve “‘Attâr” başlığıyla üç beyit. II,14a’da “nazm” başlığıyla üç, “‘Attâr” başlığıyla iki ve son olarak yine “nazm” başlığıyla üç beyit. II,18a’da ‘Attâr” başlığıyla on; II,19a’da “‘Attâr kıddise sirruhü” başlığıyla dört beyit. Hepsî “‘Attâr” başlığıyla olmak üzere II,20a’da dokuz; II,20b’de üç; II,27a’da sekiz; II,35a’da altı; II,36a’da beş; II,36b’de üç; II,41a’da altı;⁴⁴⁸ II,42b’de sekiz;

⁴⁴³ Bkz. Feridüddîn Attâr, **Evlîya Tezkireleri**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007, s. 22.

⁴⁴⁴ Bu iktibasların hiçbirisinde eser adı kaydedilmemiştir; fakat daha önceki kısımda “Ez-Cevherü’z-zât-ı Attâr” başlığıyla sözü edilen eserden beyitler kaydedilmiştir. Bkz. Âtîf Efendi, 1452 (Müellif nüshası), eski rakamlarla 66b. Matbuda bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 1, s. 205. Ayrıca şerhin sonlarına doğru da eserin ismi belirtilerek uzun bir iktibas yapılmıştır. Bkz. Âtîf Efendi, 1454, 457a-b. Matbuda bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.e.**, C. 5, s. 386-387.

⁴⁴⁵ Bunların ilk ikisi *Heylâc-nâme*’de tespit edilmiştir. Son beyit ise eserlerin kullandığımız nüshalarında tespit edilememiştir. Şerh metninde yer yer bu şekilde farklı eserlerden seçilmiş görünen iktibasların bir arada kaydedildiğine yukarıda da değinilmişti. Diğer taraftan bu beyitlerin tamamının *Heylâc-nâme*’de tespit edilmesi de mümkündür. Bu durumda söz konusu eserde yer alan bir beyit *Cevherü’z-zât’ı*’ta da kullanılmış olacaktır ki bu olağan bir durumdur. Fakat biz söz konusu ihtimâli de belirtmekle birlikte somut tespitlerimize göre değerlendirme yapmayı tercih ettik.

⁴⁴⁶ Bu iktibasın ilk üç beyti *Cevherü’z-zât’ı*’nın bir bölümünde tespit edilmiştir; fakat diğer beyitler başka bir eserde tespit edilemediğinden hepsi *Cevherü’z-zât’ı*’a âit kabul edilmiştir. Benzer örneklerde bütün eserler için aynı yol takip edilmiştir.

⁴⁴⁷ Sonrasında “‘Attâr” başlığıyla kaydedilmiş olan iki beytin kaynağı ise tespit edilememiştir; fakat bir önceki dipnotta belirtilen sebeplerle onların da aynı eserden alınmış olması muhtemeldir.

⁴⁴⁸ Bu kısımdaki iktibas, seçilen beyitlerin alınmasına güzel bir örnektir. Metnin ilgili kısmına mürâaat ediniz.

II,50b-51a'da on; II,52a'da altı; II,56a'da dört; II,61a'da üç; II,61b'de sekiz; II,63a'da on; II,67b'de üç; II,95a'da on ve II,113a'da tek beyit. Son olarak II,137b'de “‘Atṭār ḫuddise sirruhū” başlığıyla beş ve II,166b'de ise “‘Atṭār” başlığıyla altı beyit iktibas edilmiştir.

12. Heylâc-nâme / Ferîdüddîn-i Attâr ?

Heylâc-nâme'den ise yine hiçbirisinde eser adı belirtilmeden 225a'da “Şeyḫ Atṭār” başlığıyla dört, 238a'da “Ez-Guṭṭâr-i ‘Atṭār” başlığıyla iki,⁴⁴⁹ II,15a'da “Münâcât” başlığıyla on iki; II,47a'da “‘Atṭār ḫuddise sirruhū” başlığıyla dokuz ve II,52a'da “‘Atṭār” başlığıyla yine dokuz beyit kaydedilmiştir.⁴⁵⁰

13. Kasîde-i Tâiyye (Nazmü's-Sülûk) / Ömer b. Alî b. Mürşid (İbnü'l-Fârız) (ö. 632/1235)

Sarı Abdullâh Efendi, “sultânü'l-âşîkîn” olarak tanınan ve “İbnü'l-Fârız” olarak meşhûr olan mutasavvîf şâir Ömer b. Alî b. Mürşid'in en önemli şiiri kabul edilen ve çeşitli şerhleri bulunan 750 beyti aşkın *Kasîde-i Tâiyye*'den çeşitli iktibaslarda bulunmuştur.⁴⁵¹ Çalıştığımız kısımda bu alıntılar bazen yalnızca şâirin adı kaydedilerek, bazen şiirin ismi belirtilerek, bazen de hem şâir hem de şiire atıfla yapılmıştır. Söz konusu iktibaslara dâir bilgiler şunlardır:

243a-b'de şâirin adı belirtilerek iki beyit, 246a'da “‘Ömer bin el-Fârız Ḳaṣîde-i Tâ'iyyesinde...” denilerek “nazm” başlığıyla sekiz, 255a'da yine şâirin ve şiirin ismi belirtilerek “nazm” başlığıyla iki; II,68b'de kaynak belirtilmeden tek; II,80b'de şâir belirtilerek “nazm” başlığıyla üç;⁴⁵² her ikisinde de yalnızca şâire atıfla II,86b'de tek; II,107a'da iki; II,120b'de Ömer b. Fârız ve *Tâiyye* birlikte zikredilerek peş peşe

⁴⁴⁹ Yukarıda *Cevherüz'z-Zât* kısmında da belirtildiği üzere bu iktibas dört beyitten oluşmaktadır. İlk iki beyit *Heylâc-nâme*'de, üçüncüsü ise *Cevherüz'z-Zât*'ta tespit edilmiştir. Son beyit tespit edilememiştir. Bilgi için metnin ilgili varacağına mürâcaat ediniz.

⁴⁵⁰ II,44b'de “‘Atṭār” başlığıyla kaydedilmiş olan, Hz. Ömer'in övgüsünü içeren yedi beytin kaynağı ise tespit edilememiştir.

⁴⁵¹ İbn Fârız ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fârız”, *TDVİA*, C. XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 40-43. Ankaravî de bu kasîdeyi şerh edenler arasındadır. Bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi –İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyyesi ve Şerhi-(Makâsıd-ı Aliyye fi Şerhi't-Tâiyye)*, Haz. Mehmet Demirci, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007.

⁴⁵² 1599. beytin şerhinde yer alan bu beyitler Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 676 (1598. beyit).

dörder; II,125b’de yalnızca şâire atıfla tek; II,142a’da kaynak belirtilmeden tek, II,145b’de Ömer b. Fârız ve *Tâiyye* belirtilerek tek; II,167b ve II,169b’de ise şâire atıfla üçer beyit iktibas edilmiştir.

14. Dîvânu İbn Arabî / Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240)

Daha önce de belirtildiği gibi şerh metninin çalışılan bölümünde *Füsûsu’l-Hikem*, *Fütûhât-ı Mekkiyye* ve dolaylı olarak *Bulgatu’l-Gavvâs* isimli eserlerinden iktibaslar yapılmış olan Muhyiddîn İbn Arabî’nin⁴⁵³ şiirlerinden de alıntılar mevcuttur. 275b’de Dîvânında tespit edilen mısralar; II,50b’de ise Dîvânında tespit edilemeyen bir şiiri yer almaktadır.

15. Dîvân-ı Kebîr / Mevlânâ (ö. 672/1273)

Abdullâh Efendi, şerhinin muhtelif yerlerinde *Mesnevî*’nin diğer defterleri ile Mevlânâ’nın dîvânından da yorumlarını destekleyecek alıntılar yapmıştır. Çalışılan kısmında *Dîvân-ı Kebîr*’den⁴⁵⁴ yapılmış olan iktibaslar şu şekildedir:

279b’de Mevlânâ zikredilmeden 1144 numaralı gazelinde tespit edilen tek mısra; II,47b’de “Mevlânâ kuddise sirruhû” başlığıyla 248 numaralı gazelinde tespit edilen dört beyit; II,55b’de yine Mevlânâ’ya atıfla kaydedilen dokuz beyitten oluşan 179 numaralı gazeli; II,81b’de “Hazret-i Mevlânâ bir beytinde buyururlar” kaydıyla 3114 numaralı gazelinde tek beyit; II,111a’da kaynak belirtilmeden 508 numaralı gazelinin ilk beyti ve 788 numaralı gazelinin ilk beyti; II,141a’da kaynak belirtilmeden “beyt” başlığıyla 117. rubâîsinin ilk iki mısrası; II,141b’de Mevlânâ belirtilerek beyt” başlığıyla 403. rubâîsinin ilk iki mısrası ve kaynak belirtilmeden yine “beyt” başlığıyla 913. rubâîsinin son iki mısrası; II,145a’da “Mevlânâ” başlığıyla 1309 numaralı gazelinde dört ve II,150b’de aynı başlıkla 1322 numaralı gazelinde üç beyit yer almaktadır.⁴⁵⁵

⁴⁵³ İbn Arabî’yle ilgili bilgi için bkz. Mahmud Erol Kılıç, **İbnü’l-Arabî**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015.

⁴⁵⁴ Mevlânâ’nın *Dîvân-ı Kebîr*’i için Bediüzzamân Fîrûzânfer tarafından hazırlanan neşir kullanılmıştır. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr**, tashih: Bediüzzamân Fîrûzânfer, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, 1336 (C. 1-2), 1338 (C. 3-4), 1339 (C. 5-6). Metnin ilgili kısımlarında kaynak bilgisi verilmiştir.

⁴⁵⁵ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de sıralı bir şekilde şerh edilen beyitler dışında *Mesnevî*’nin gerek birinci defterinden gerekse de diğer defterlerinden yapılan alıntılar şu şekildedir: Birinci defterden: 218a’da ve 232a’da tek beyit, 243b’de tek mısra, 249b’de ve 263a’da tek beyit, 277b’de tek mısra,

16. Dîvân / Fahreddîn-i Irâkî (ö. 688/1289)

Lemaât isimli tasavvufî eseriyle tanınan mutasavvıf şâirlerden Fahreddîn-i Irâkî Hemedân'ın bir köyünde dünyaya gelmiştir. İyi bir öğrenim gören ve çeşitli ülkeleri dolaşan şâir, Anadolu'ya da gelmiş ve Konya'da Sadreddîn-i Konevî'nin hizmetine girerek İbn Arabî'nin eserlerini şerh ettiği sohbetlerine katılmıştır. Irâkî, Mevlânâ ve çevresindekilerle yakın dostluklar kurmuş, *Lemaât* adlı eserini de Anadolu'da yazmıştır. Aslen Sühreverdîye tarîkatına mensup olmakla birlikte Kalenderî dervişlerinden çok etkilendiği için onlar gibi bir yaşam tarzını benimsediği de kaynaklardan öğrenilmektedir.⁴⁵⁶ Şerh metninin 279b varagında kaynak belirtilmeden “şi'r” başlığıyla kaydedilmiş olan yedi beyit, Fahreddîn-i Irâkî'nin dîvânında tespit edilmiştir.

17. Gülistân / Sa'dî-i Şîrâzî (ö. 691/1292)

Fars edebiyatının en büyük isimlerinden olan Sa'dî-i Şîrâzî, Türk şâirleri üzerinde büyük bir etkiye sahip İranlı şâirlerdendir.⁴⁵⁷ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin çalışılan kısmında Sa'dî'nin en meşhur eserleri olan *Bostân* ve *Gülistân*'dan iktibaslar tespit edilmiştir. Bunların hiçbirisinde şârih tarafından kaynaklar belirtilmemiştir. Kaynakların tespit edilmesinin ardından Şem'î ve Ankaravî'nin şerhleriyle mukâyeseli okuma yapılmış, bunlardan 281b'de yer alan ve *Gülistân*'da tespit edilen beyit dışındakilerin Şem'î'de de aynı beytin, yâhut bir önceki beytin şerhinde yer aldıkları görülmüştür. Bu sebeple *Bostân* ayrı bir başlık olarak kaydedilmemiş ve Abdullâh Efendi'nin bu beyitler için kaynağının Şem'î'nin şerhi olduğu kabul edilmiştir.⁴⁵⁸

279b'de tek beyit; II,107b'de üç; II,111a'da tek; II,113b'de iki; II,127a'da ve II,156a'da tek ve II,161b'de üç beyit. Diğer defterlerden yapılan iktibaslara dâir bilgiler ise varak sırasına göre şunlardır: 228b'de üçüncü defterden beş, 241b'de ikinci ve dördüncü defterden birer beyit, 263a'da üçüncü defterden tek ve aynı varakta yine üçüncü defterden altı beyit; 278a'da önce altıncı defterden, hemen akabinde de üçüncü defterden birer beyit; II,25a'da ikinci defterden üç; II,145b'de dördüncü defterden üç; II,150a'da ikinci defterden tek ve II,166b'de dördüncü defterden tek beyit.

⁴⁵⁶ Fahreddîn-i Irâkî'yle ilgili bilgi için bkz. Orhan Bilgin, “Fahreddîn-i Irâkî”, *TDVİA*, C. XII, İstanbul, TDV Yay., 1995, s. 84-86. Şâirle ilgili verilen mâlûmat için de bu kaynak kullanılmıştır.

⁴⁵⁷ Sa'dî ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Hülya Canpolat, “Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi”, Doktora Tezi, Ege Üni. SBE, İzmir, 2006, s. 1-11; Mustafa Çiçekler, “Sa'dî-i Şîrâzî”, *TDVİA*, C. XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008, s. 405-407.

⁴⁵⁸ *Bostân*'da tespit edilen beyitler; 227a'da 932. beytin şerhinde tek; II,24b'de 1336. beytin şerhinde tek; II,79a'da 1589. beytin şerhinde tek; II,99b'de 1585. beytin şerhinde tek ve II,154a'da 1898. beytin şerhinde iki beyit olarak yer almaktadır. Şem'î'nin şerhinde sırasıyla bkz. Dağlar, a.g.t, s. 490

Bostân yaklaşık 5000 beyitlik bir mesnevî iken *Gülistân* esâsen mensur olmakla birlikte manzum kısımları da bulunan bir eserdir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de tespit edilen *Gülistân* iktibasları da eserin manzum kısımlardandır. Yukarıda da belirtildiği üzere yalnızca 281b'deki beyit, diğer iki şerhte de aynı kısımda tespit edilemediği için *Gülistân*'a ayrı bir başlık açılmış ve şârihin söz konusu beyti bu eser üzerinden, diğerlerini ise aynı kısımlarında kullanılmış oldukları şerhler üzerinden aldığına kanaat getirilmiştir. Söz konusu iktibasların da ağırlıklı olarak Şem'î'nin şerhi ile örtüştüğü görülmektedir.⁴⁵⁹

18. Veled-nâme / Sultan Veled (ö.712/1312)

Mevlânâ'nın büyük oğlu olan Sultan Veled, Anadolu topraklarında dünyaya gelmiştir. Bir Dîvânı yanında, sırasıyla *Veled-nâme* (*İbtidâ-nâme*), *Rebâb-nâme* ve *İntihâ-nâme* adlı üç mesnevîsi ve *Maârif* isimli mensur bir eseri vardır.⁴⁶⁰ Çalıştığımız kısımda Sultan Veled'den yapılmış olan iktibaslarda eser ismi kaydedilmemiştir; fakat inceleme neticesinde bunların Sultan Veled'in ilk mesnevîsi olan *Veled-nâme*'den alındıkları tespit edilmiştir.⁴⁶¹ Söz konusu iktibaslara dâir bilgiler şunlardır:

222a'da "Sultan Veled" başlığıyla beş, 222b'de "nazm" başlığıyla iki beyit, 259b-260a'da "Sultan Veled fermâyed" başlığıyla üç, yine 260a'da Sultan Veled belirtildikten sonra "nazm" başlığıyla on, 268a'da "Sultan Veled fermâyed" başlığıyla on iki ve 280a'da aynı başlıkla on; II,40a'da ve II,43a'da "Sultan Veled"

(933. beyit); s. 607 (1337. beyit); s. 694 (1591. beyit); s. 730 (1686. beyit); s. 796 (1900. beyit). Bunlardan yalnızca II,99b'de yer alan beyit Şem'î'de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre bir önceki beytin şerhinde yer alırken diğerleri iki şerhte de aynı beyitlerin şerhinde kullanılmıştır.

⁴⁵⁹ 225a'da 921. beytin ve II,2a'da 1210. beytin şerhinde yer alan ve *Gülistân*'da tespit edilen birer beyit, Şem'î'de de aynı beyitlerin şerhinde yer almaktadır. Sırasıyla bkz. Dağlar, a.g.t, s. 487 (922. beyit); s. 566 (1211. beyit). 248b'de 1036. beytin şerhinde yer alan kıt'a da Şem'î'de aynı beyitlerin şerhinde tespit edilmiştir. Bkz. Dağlar, a.g.t, s. 520 (1037. beyit). Son olarak II,19a-b'de 1313. beytin şerhinde yer alan dizelerin, Ankaravî'de Abdullâh Efendi'nin de kaydettiği beyitte, Şem'î'de ise bir önceki beytin şerhinde kullanıldıkları görülmüştür. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 598 (1312. beyit); Dağlar, a.g.t, s. 598 (1313. beyit).

⁴⁶⁰ Sultan Veled'in hayatı ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Ankara, Güven Matbaası, 1976, (Konya Turizm Derneği yayını), s. III-XXI; Djamchid Garabeiglou, "Sultan Valad, Hayatı, Eserleri ve Masnavi-i Valadi'nin Tenkidli Metni", Doktora Tezi, İÜ Fars Filolojisi Kürsüsü, İstanbul, 1976, C. 1, s. 7-26; Sultan Veled, **Sultan Veled'in Arapça Şiirleri**, Haz. Veyis Değirmençay, Erzurum, Atatürk Üni. Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 3-26.

⁴⁶¹ Şerhin matbu 1. cilt kısmında ise eserin adı kaydedilerek yapılmış iktibaslar mevcuttur. Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, a.g.e., C. 1, s. 37-38, 40, 112, 483.

başlığıyla üçer beyit; II,43b'de "Sultan Veled fermâyed" başlığıyla dokuz; II,44a'da "Sultan Veled" başlığıyla dört ve II,48a'da aynı başlıkla yedi beyit bulunmaktadır.

19. Gülşen-i Râz / Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî (ö. 720/1320)

Abdullâh Efendi İranlı mutasavvıf şâirlerden Mahmûd-ı Şebüsterî'nin *Gülşen-i Râz* adlı tasavvufî mesnevîsinden sıklıkla alıntı yapmıştır. Bunlara dâir bilgiler şu şekildedir:⁴⁶²

277a'da şâir ve eser belirtildikten sonra "Gülşen" başlığıyla beş, 277b'de ve 278a'da kaynak belirtilmeden birer beyit, 278b'de "Gülşen-i Râz" başlığıyla beş, 279a'da "Gülşen" başlığıyla iki, 279b'de kaynağa dâir bilgi verilmeden "beyt" başlığıyla tek beyit, 281b'de her ikisi de "Gülşen" başlığıyla önce tek, sonra da iki beyit; II,18b-19a'da "Gülşen-i Râz" başlığıyla dokuz; II,52a'da "Gülşen" başlığıyla tek; II,83a'da şâire ve esere atıf yapıldıktan sonra "Gülşen" başlığıyla beş; II,99b'de aynı başlıkla altı; II,114a'da şâire ve esere atıftan sonra yine "Gülşen" başlığıyla dört ve II,140b-141a'da aynı başlıkla beş beyit kaydedilmiştir.

20. Garîb-nâme / Âşık Paşa (ö. 733/1332)

Mutasavvıf şâirlerden olan Âşık Paşa, Anadolu sahası Türkçesinin edebî alandaki gelişmesinde büyük katkıları olmuş isimlerdendir. Onun *Garîb-nâme* adlı tasavvufî mesnevîsi Abdullâh Efendi'nin Türkçe kaynakları arasında öne çıkan eserlerdendir. Şerhte tespit edilen *Garîb-nâme* iktibasları şu şekildedir:⁴⁶³

II,106b'de ve II,125a'da kaynak belirtilmeden ve "beyt" başlığıyla birer beyit; II,151a'da "Âşık Paşa" kaydıyla altı; II,151b'de kaynak belirtilmeden her birisi "nazm" başlığıyla sırasıyla iki, tek, dört ve üç beyit;⁴⁶⁴ II,153b'de "Âşık Paşa" başlığıyla sekiz; II,154b'de önce kaynak belirtilmeden tek, ardından "Âşık Paşa" başlığıyla altı beyit; II,155a'da "Âşık Paşa" başlığıyla önce iki, sonra aynı başlıkla aynı varakta başlayıp II,155b'de tamamlanan beş beyit; yine II,155b'de önce kaynak

⁴⁶² Yazar ve eserle ilgili bilgi için bkz. Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî, *Gülşen-i Râz*, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2007, s. 17-20; ayrıca bkz. s. 47-58.

⁴⁶³ Âşık Paşa'yla ilgili bilgi ve *Garîb-nâme* metni için bkz. Âşık Paşa, *Garîb-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)*, Haz. Kemal Yavuz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, 2000, C. I/1, I/2, II/1, II/2. Âşık Paşa'yla ilgili bilgi için ayrıca bkz. Ahmet Günşen, *İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri)*, Kırşehir, Kırşehir Valiliği, 2006.

⁴⁶⁴ Bu son iktibasın son mısrası II,152a'dadır.

belirtilmeden “beyt” başlığıyla tek, sonra “Âşık Paşa” başlığıyla sırasıyla üç ve beş beyit; II,156a’da ise yine “Âşık Paşa” başlığıyla yedi beyit bulunmaktadır.

21. Dîvân-ı İbn Yemîn / İbn Yemîn-i Tuğraî (ö. 769/1368)

II,51b’de “nazm” başlığıyla kaydedilmiş olan dört beyit,⁴⁶⁵ İranlı şâir İbn Yemîn-i Tuğraî’nin dîvânında tespit edilmiştir.⁴⁶⁶

22. Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî / Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390)

Abdullâh Efendi, ustalığıyla Osmanlı şâirleri üzerinde de etkili olan ve örnek alınan ünlü İranlı şâir Hâce Şemseddin Muhammed’in Dîvânından da çeşitli iktibaslar yapmıştır. Kur’ân-ı Kerîm’i ezberlediği için “Hâfız” lakabıyla anılan ve doğduğu “Şîrâz” şehrine nispetle “Hâfız-ı Şîrâzî olarak meşhûr olan bu zâttan yapılan alıntılar şu şekildedir:⁴⁶⁷

241a’da, 281b’de⁴⁶⁸ ve II,76a’da⁴⁶⁹ kaynak belirtilmeden kaydedilmiş olan birer beyit; II,78b’de “Hâfız” başlığıyla bir gazeli; II,93a’da “Hâfız” başlığıyla, II,93b’de ise kaynak belirtilmeden birer beyit; yine kaynak belirtilmeden II,139b’nin sonunda başlayıp II,140a’nın başında tamamlanan tek beyit;⁴⁷⁰ II,158b’de “Hâfız” ve II,160b’de “Şîr-i Hâfız” başlığıyla dörder beyit tespit edilmiştir.

23. Dîvân / Kemâl-i Hocendî (ö. 803/1401)

Osmanlı şâirlerinin etkilendiği ve örnek aldığı⁴⁷¹ mutasavvîf şâirlerden olan Kemâl-i Hocendî’nin şiirleri de şerh metninde bolca kullanılmıştır.⁴⁷² Söz konusu iktibaslara dâir bilgiler şunlardır:

⁴⁶⁵ Cevrî nüshasında bu beyitler “İbn Yemin” başlığıyla kayıtlıdır. Metnin ilgili kısmında bilgi verilmiştir.

⁴⁶⁶ Şâirle ilgili bilgi için bkz. A. Naci Tokmak, “İbn Yemîn-i Tuğraî”, **TDVİA**, C. XX, İstanbul, TDV Yay., 1999, s. 448-449.

⁴⁶⁷ Hâfız’la ilgili bilgi için bkz. Tahsin Yazıcı, “Hâfız-ı Şîrâzî”, **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 103-106.

⁴⁶⁸ 1186. beytin şerhinde yer alan bu beyit, Şem’î’de de aynı beytin şerhinde kullanılmıştır. Bkz. Dağlar, a.g.t, s. 560 (1187. beyit).

⁴⁶⁹ 1566. beytin şerhinde yer alan bu beyit, Şem’î’de de aynı beytin şerhinde tespit edilmiştir. Bkz. Dağlar, a.g.t, s. 686 (1568. beyit).

⁴⁷⁰ 1820. beytin şerhinde yer alan bu beyit, Şem’î’de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 776 (1822. beyit).

⁴⁷¹ Bir örnek olarak bkz. Kânûnî Sultan Süleyman, **Muhibbî Dîvânı: Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin)**, C. I-II, Haz. Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016, C. 1, s. 904, (Beş beyitten oluşan 1691. gazelin makta’ beyti).

II,51b'de "Hocendî" başlığıyla iki beyit; II,54a'da "Kemâl-i Hocendî bu bâbda ne hûb dimişdür ki" ifadesinden sonra "şi'r" başlığıyla yedi beyitten oluşan bir gazeli; II,56b'de "Hocendî" başlığıyla altı; II,63b'de "Kemâl-i Hocendî" başlığıyla iki beyit; II,64b'de ve II,66a'da aynı başlıkla yedişer beyitten oluşan birer gazeli; II,71b'de yine "Kemâl-i Hocendî" başlığıyla üç; her ikisi de "Hocendî" başlığıyla II,74a'da iki, 74b'de üç beyit; II,82a'da kaynak belirtilmeden "beyt" başlığıyla tek; II,94b'de ve II,120a'da "Kemâl-i Hocendî" başlığıyla üçer beyit;⁴⁷³ her ikisi de "Hocendî" başlığıyla II,139a'da iki ve II,158a'da üç beyit bulunmaktadır.

24. Dîvân / Muhammed Şîrîn-i Mağribî (ö. 809/1407)

Muhyiddîn İbn Arabî ekolüne bağlı İranlı mutasavvıf şâirlerden olan Muhammed Şîrîn-i Mağribî, Sarı Abdullâh Efendi'nin en çok iktibasta bulunduğu şâirlerdendir.⁴⁷⁴ Şerh metninde söz konusu alıntılar şu şekildedir:

II,52a'da kaynak belirtilmeden; II,68b'de ise şâire atıf yapıldıktan sonra birer beyit; II,83b'de "Muhammed Şîrîn-i Mağribî" başlığıyla yedi beyit; II,104b'de "Mağribî" başlığıyla dokuz beyitlik bir gazeli; II,106b'de aynı başlıkla önce dört beyit, ardından tercî-i bendinde tespit edilen dizeler; II,107a'da "Muhammed Şîrîn-i Mağribî" başlığıyla dokuz beyitlik bir gazeli;⁴⁷⁵ II,114b'de "Mağribî" başlığıyla tercî-i bendinde tespit edilen dizeler; II,116b'de aynı başlıkla dört beyit; II,121a'da kaynak belirtilmeden "şi'r" başlığıyla beş; II,121b-122a'da şâirin adı zikredildikten sonra "şi'r" başlığıyla sekiz beyit; II,123b'de şâir belirtilip tercî-i bendine atıf yapıldıktan sonra "nazm" başlığıyla kaydedilen dizeler; II,125b-126a'da "Mağribî" ve II,130a'da "Mağribî fermâyet" başlığıyla yine tercî-i bendinde tespit edilen dizeler; II,131a'da "Mağribî" başlığıyla yedi; II,133b'de "Mağribî kıddise sirruhû

⁴⁷² Hocendî hakkında bilgi için bkz. M. Nazif Şahinoğlu, "Kemâl-i Hucendî", TDVİA, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 226.

⁴⁷³ Yine II,120a'da 1757. beytin şerhinde bir bilgi verilmeden kaydedilmiş olan ve Hocendî'nin bir gazelinde tespit ettiğimiz tek beyit ise Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 748 (1757. beyit).

⁴⁷⁴ Muhammed Şîrîn-i Mağribî'yle ilgili bilgi için bkz. Necdet Tosun, "Şîrîn-i Mağribî", TDVİA, C. XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 192-193.

⁴⁷⁵ 1721. beytin şerhinde II,110b'nin sonunda "Muhammed Şîrîn-i Mağribî bu makâmdan haber virüp buyurur" denildikten sonra II,111a'nın başında kaydedilmiş olan on Arapça beyit ise Dîvânı için kullanılan çalışmada tespit edilememiştir; fakat bu beyitler Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 736-737 (1721. beyit).

buyururlar” denildikten sonra “şî’r” başlığıyla dokuz; II,139b’de “Mağribî” başlığıyla on bir beyit; II,141a’da “Muhammed Şîrîn-i Mağribî dahı buyururlar ki” kaydından sonra “şî’r” başlığıyla bir gazeli; II,144a’da “Mağribî fermâyed” başlığıyla beş beyit; II,157a’da “Mağribî” başlığıyla yedi ve II,157b’de aynı başlıkla üç beyit; II,167b’de yine “Mağribî” başlığıyla tercî-i bendinde tespit edilen dizeler ve II,170a’da aynı başlıkla altı beyit yer almaktadır.

25. Dîvân (Farsça) / Nesîmî (ö. 820/1417)

Hurûflîğin⁴⁷⁶ kurucusu Fazlullâh-ı Hurûfî’ye (ö. 796/1394) intisap edip onun halîfesi olan ve şeriat hükümlerine ters görüşler öne sürüp sapkın inançlara yol açtığı gerekçesiyle öldürülen Nesîmî de mutasavvıf şâir ve yazarların dikkatini çeken bir isim olmuştur.⁴⁷⁷ Sarı Abdullâh Efendi hem Türkçe hem Farsça dîvânı bulunan Nesîmî’nin her iki dîvânından da alıntılar yapmıştır. Farsça Dîvânından yapılan iktibaslar şu şekildedir:

246b’de “Seyyid” başlığıyla sekiz beyitlik bir gazeli, II,41a-b’de “Seyyid ‘İmâdü’l-dîn-i Nesîmî fermâyed” başlığıyla yedi; yine II,41b’de “Seyyid” başlığıyla sekiz ve “beyt” başlığıyla tek beyit; II,42a’da “Seyyid” başlığıyla altı ve “şî’r” başlığıyla üç beyit; II,69b’de kaynak belirtilmeden “şî’r” başlığıyla üç; II,77a’da “Seyyid” başlığıyla dört; II,125a’da ve II,142a’da “Nesîmî” başlığıyla beşer beyit tespit edilmiştir.

26. Dîvân (Türkçe) / Nesîmî

Nesîmî’nin Türkçe Dîvânından yapılan iktibaslar ise şu şekildedir:

221b’nin sonunda “Ez-Güftâr-ı Seyyid Nesîmî” başlığının ardından 222a’nın başında yedi beyitlik bir gazeli ve sonrasında da kaynak belirtilmeden tek beyit; 228b’de “Seyyid Nesîmî” başlığıyla üç, 273a’da kaynak belirtilmeden “beyt” başlığıyla iki beyit; 280b’de “Seyyid” başlığıyla dokuz beyitten oluşan bir gazeli; her ikisinde de yine “Seyyid” başlığıyla II,16b’de üç; II,42a’da beş beyit; II,44b-45a’da

⁴⁷⁶ Hurûflîlik harflerde ve rakamlarda çeşitli sırların bulunduğu inancıyla kutsal kabul edilmeleri ve bunlara sembolik anlamlar yükleme temelli bir akımdır. Bilgi için bkz. Hüsamettin Aksu, “Hurûflîlik”, TDVİA, C. XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s. 408-412.

⁴⁷⁷ Nesîmî’yle ilgili bilgi için bkz. Hüseyin Ayan, **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, Ankara, TDK, 2014, s. 1-141.

aynı başlıkla dokuz beyitlik bir gazeli; yine “Seyyid” başlığıyla II,52b’de yedi; II,53b’de sekiz; II,64a’da sekiz; II,66b’de beş beyit; II,71a-b’de “Seyyid fermâyed” başlığıyla altı beyit; “Seyyid” başlığıyla II,74b-75a’da on beyit ve II,77b’de yedi beyitlik bir gazeli; II,79b’de önce kaynak belirtilmeden tek, ardından “Seyyid Nesîmî” başlığıyla dört ve yine kaynak belirtilmeden tek beyit; II,82b’de “Seyyid” başlığıyla dört;⁴⁷⁸ II,85a’da kaynak belirtilmeden iki beyit; II,85b’de ve II,87b’de “Seyyid” başlığıyla birer gazeli; II,131b’de kaynak belirtilmeden tek; II,132a’da “Nesîmî” başlığıyla yedi, kaynak belirtilmeden “şi’r” başlığıyla üç⁴⁷⁹ ve altı beyit; II,132b’de kaynak belirtilmeden “beyt” başlığıyla iki; II,142b’de “Nesîmî” başlığıyla üç;⁴⁸⁰ II,161a’da “şi’r” başlığıyla mahlas beytini de içeren altı beyit ve II,164a’da aynı başlıkla bir gazeli yer almaktadır.

27. Dîvân / Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433)

İranlı mutasavvıf şâirlerden olan Kâsım-ı Envâr da Sarı Abdullâh Efendi’nin en fazla alıntı yaptığı isimler arasındadır. Şâirin dîvânı yanında tasavvufî mesnevîleri ve risâleleri de vardır.⁴⁸¹ Çalıştığımız kısımdaki iktibaslar ağırlıklı olarak dîvânından olup şu şekildedir:

II,54a’da üçü de “Kâsım-ı Envâr” başlığıyla önce iki, sonra beşer beyit; her ikisi de şâirin adı belirtilmeden “şi’r” başlığıyla II,54b’de iki beyit; II,55a’da ise dîvânının mukattaât kısmında tespit edilen dizeler; II,57a’da yine kaynak belirtilmeden “Rubâiyye” başlığıyla bir rubâîsi; II,61a’da “Kâsım-ı Envâr” başlığıyla beş beyit; II,65a’da “Seyyid Kâsım-ı Envâr” başlığıyla yedi beyitlik bir gazeli ve kaynak belirtilmeden “Rubâî” başlığıyla bir rubâîsi; II,73b’de yine kaynak belirtilmeden tek beyit; II,76a’da “Kâsım-ı Envâr” başlığıyla dört beyit; II,78b’de “Seyyid Kâsım-ı Envâr” başlığıyla yedi beyitlik bir gazeli; II,80b’de şâire atıf

⁴⁷⁸ Nesîmî’nin Dîvânında bulunmayan bu beyitler Filiz Kalyon tarafından bir mecmuada tespit edilmiş ve bir makâlede yayımlanmıştır. Metnin ilgili kısmında kaynak bilgisi verilmiştir.

⁴⁷⁹ Bu beyitler de Dîvânında mevcut olmayıp Fatih Köksal tarafından bir mecmuada tespit edilmiş ve bir makâlede yayımlanmıştır. Metnin ilgili kısmında kaynak bilgisi verilmiştir. Ayrıca II,131b’de yine şâiri zikredilmeden “beyt” başlığıyla kaydedilmiş olan üç beytin de bunlarla üslup benzerlikleri ve peş peşe sıralanmış Nesîmî’ye âit dizelerin arasında yer almaları dikkate alınınca Nesîmî’ye âit olmaları muhtemeldir.

⁴⁸⁰ II,142a’da kaynağı belirtilmeden “şi’r” başlığıyla kaydedilmiş olan altı Türkçe beytin de Nesîmî’ye âit olması muhtemeldir.

⁴⁸¹ Kâsım-ı Envâr ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Adnan Karaismailoğlu, “Kâsım-ı Envâr”, TDVİA, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 542-543.

yapıldıktan sonra yedi beyitlik bir şiiri; II,84a'da "Seyyid Kâsım" başlığıyla yedi beyitlik bir gazeli ve Kâsım-ı Envâr kuddise sirruhû" başlığıyla üç beyit; üçü de "Seyyid Kâsım" başlığıyla II,116a'da iki; II,119b'de sekiz ve II,120b'de iki beyit; II,124a'da "Kâsım" başlığıyla dört ve "Seyyid Kâsım" başlığıyla üç beyit; II,133a "Seyyid Kâsım-ı Envâr eydür ki" denildikten sonra "şi'r" başlığıyla bir gazeli ve yine "şi'r" başlığıyla bu varakta başlayıp II,133b'de tamamlanan beş beyit; II,139b'de "Kâsım-ı Envâr" başlığıyla beş; II,142b'de "Seyyid Kâsım mî-fermâyed ki" başlığıyla altı; II,143a'da kaynak belirtilmeden "şi'r" başlığıyla üç; II,154a'da "Kâsım-ı Envâr" başlığıyla iki; II,158b'de "Kâsım" başlığıyla beş ve II,159a'da "Kâsım-ı Envâr" başlığıyla üç beyit; II,161a-b'de aynı başlıkla yedi beyitlik bir gazeli; II,165a'da kaynak belirtilmeden "şi'r" başlığıyla üç beyit; II,166b-167a'da "Kâsım" başlığıyla yedi beyitlik bir gazeli ve II,167a'da "Kâsım-ı Envâr" başlığıyla yine yedi beyitlik bir gazeli tespit edilmiştir.

28. Enîsü'l-Ârifîn / Kâsım-ı Envâr

Kâsım-ı Envâr'ın tasavvufî içerikli bir mesnevîsi olan *Enîsü'l-Ârifîn* de Abdullâh Efendi'nin kaynakları arasındadır. II,70b'de ve II,82a'da kaynak belirtilmeden kaydedilmiş olan altışar beyit ile II,95b'de nazm başlığıyla kaydedilmiş olan yedi beyit bu eserde tespit edilmiştir.⁴⁸²

29. Minber-nâme / Kaygusuz Abdal (ö. 848/1444)

Kaygusuz Abdal Alevî-Bektaşî edebiyatının kurucusu ve en önemli şâirlerindendir.⁴⁸³ 266b'de kaynağa dâir bir bilgi verilmeden "nazm" başlığıyla kaydedilmiş olan altı beyit, onun *Minber-nâme* adlı mesnevîsinde tespit edilmiştir.

30. Muhammediyye / Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 855/1451)

⁴⁸² II,74b'de "beyt" başlığıyla kaydedilmiş olan dizeler de Kâsım-ı Envâr'ın külliyyâtında yer alan, manzum ve mensur karışık olarak kaleme aldığı "Risâle der-Beyân-ı İlm" başlıklı tasavvufî risâlesinde "rubâî" başlığıyla tespit edilmiştir. Kaynak bilgisi için metin kısmında ilgili varâğa mürâcaat ediniz.

⁴⁸³ Kaygusuz Abdal'la ilgili bilgi için bkz. Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal (Alâaddîn Gaybî)*, Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981; Nihat Azamat, "Kaygusuz Abdal", *TDVİA*, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 74-76.

243a'da Osmanlı âlim ve mutasavvıf şâirlerinden Yazıcıoğlu Mehmed Efendi'nin⁴⁸⁴ *Muhammediyye*'sinden eserin adı kaydedilerek dört beyit iktibas edilmiştir.

31. Tazarru'-nâme / Sinan Paşa (ö. 891/1486)

Osmanlı âlim ve devlet adamlarından olan Sinâneddin Yûsuf, İstanbul'un ilk kadısı olan Hızır Bey'in (ö. 863/1459) oğludur. Annesi ise Hızır Bey'in hocası olan Molla Yegân'ın (ö. 865/1461) kızıdır. Böyle bir âile çevresinde yetişen Sinan Paşa, çok genç yaşlarda müderris olarak görevler yaptığı gibi Fâtih Sultan Mehmed'in de hocası olmuş ve bu sebeple "hâce-i sultânî" unvânı ile anılmıştır. Vezirlik ve bir dönem vezîriâzamlık görevine de getirilmiş; fakat daha sonra vazifesinden azledilerek İstanbul'dan uzaklaştırılmıştır. Kaynaklarda verilen bilgiler değerlendirildiğinde genç yaşta yüksek pâyelere ulaşan Sinan Paşa'yı çekemeyen kişilerin fitneleri sonucunda padişahın gazaplandığı ve hocası ile arasının açıldığı düşünülebilir. Sinan Paşa'nın kaybettiği itibarına kavuşması ise ancak Fâtih'in vefâtından sonra tahta geçen II. Bayezid döneminde olmuştur. Yaşadığı tecrübelerin izleri eserlerinde görülen Sinan Paşa'nın manzum-mensur karışık olarak kaleme aldığı *Tazarru'-nâme*'si; içten yakarışlarını ortaya koyduğu, mensur kısımları da şiir âhengine sahip ve edebî değeri yüksek bir yakarış metnidir.⁴⁸⁵ Abdullâh Efendi şerhinde yer yer bu eserden birebir yâhut birtakım müdâhalelerle düzenlediği alıntılar yapmıştır. Çalıştığımız kısımda bunların hiçbirisinde kaynak ismi verilmediği görülmektedir; fakat matbu üçüncü cilt kısmında yer alan bir iltibasta yazar ve eser birlikte zikredilmiştir.⁴⁸⁶ Çalışmamıza konu olan bölümde söz konusu eserden yapılmış olan alıntılara dâir bilgiler şunlardır:

II,28a-b'de "Münâcât" başlığıyla 21 beyit; II,32a-b'de şârihin müdâhaleleri de görülen mensur bir metin; II,38b'de "münâcât" başlığıyla manzum ve mensur karışık olan, mensur kısmını büyük ölçüde şârihin düzenlediği anlaşılan bir metin; II,98a-

⁴⁸⁴ Yazıcıoğlu'nun hayatı, eserleri ve Muhammediyye ile ilgili detaylı bilgi için bkz. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, **Muhammediye**, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, MEB, 1996, C. I. İki cilt olarak basılan eserin birinci cildi yazarın hayatı ve eserin incelemesini, ikinci cildi ise metni içermektedir.

⁴⁸⁵ Sinan Paşa ve eserleriyle ilgili detaylı bilgi için bkz. Sinan Paşa, **Tazarru'-nâme: Yakarışlar Kitabı**, İnceleme-Metin-Sadeleştirme: Mertol Tulum, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, İstanbul, 2014, s. 13-41. Yukarıdaki bilgiler için de bu çalışmadan istifade edilmiştir.

⁴⁸⁶ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 3, s. 225.

b’de “Nazm ez-münâcât” başlığıyla 24 beyit; II,110a’da yine manzum ve mensur karışık olan ve mensur kısımda önceki örneklerde de olduğu gibi şârihin kendi ifadeleriyle değişiklikler yaptığı bir metin bulunmaktadır.

32. Silsiletü’z-Zeheb (Heft Evreng) / Abdurrahmân Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492)

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin çalışılan kısmında İranlı mutasavvıf ve birçok eser sahibi âlim bir Nakşibendî şeyhi olan Abdurrahmân-ı Câmî’nin⁴⁸⁷ “Heft Evreng” adlı eserindeki yedi mesnevînin *Silsiletü’z-Zeheb*, *Tuhfetü’l-Ahrâr*, *Subhatü’l-Ebrâr* ve *Yûsuf u Züleyhâ* olmak üzere dördünden çeşitli iktibaslar yapılmıştır.⁴⁸⁸ *Silsiletü’z-Zeheb*’den yapılan alıntılara dâir tespitler şunlardır:

224a’da “Mevlânâ Câmî” başlığıyla on bir, 281b’de “Mevlânâ Câmî kuddise sirruhû” başlığıyla altı; II,33a-b’de “Câmî fermâyed” başlığıyla beş; II,75a-b’de şâire atıftan sonra “nazm” başlığıyla on dokuz ve II,149b’de “Mevlânâ Câmî” fermâyed” başlığıyla on bir beyit iktibas edilmiştir. Anlaşılabacağı üzere ilgili kısımda *Silsiletü’z-Zeheb*’den eserin adı belirtilerek yapılmış bir iktibas bulunmamaktadır.

33. Tuhfetü’l-Ahrâr (Heft Evreng) / Abdurrahmân Muhammed el-Câmî

Tuhfetü’l-Ahrâr’dan yapılmış olan alıntılarda da eserin adı belirtilmemiştir. Bazı örneklerde yazarın adı da kaydedilmemiştir. Ayrıca bu kaynaktan yapılan iktibaslarda birtakım karışıklıklar ve hatalı kayıtlar olduğu da tespit edilmiştir. Şerhin çalışılan kısmında yer alan *Tuhfetü’l-Ahrâr* alıntılarına dâir bilgiler şunlardır:

252b’de “Nizâmî” başlığıyla kaydedilmiş olan iki beyit bu mesnevîde tespit edilmiştir.⁴⁸⁹ 256b’da “Subha” başlığıyla kaydedilmiş olan sekiz beyitlik iktibas da *Subhatü’l-Ebrâr*’da değil, *Tuhfetü’l-Ahrâr*’da tespit edilmiştir. Bunların dışında

⁴⁸⁷ Molla Câmî ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Asaf Hâlet Çelebi, **Molla Câmî: Hayatı-Şahsiyeti-Eserlerinden Parçalar**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940; Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahman”, **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 94-99.

⁴⁸⁸ Eserdeki diğer mesnevîler *Salâmân u Absâl*, *Leylâ vü Mecnûn* ve *Hired-nâme-i İskenderî*’dir.

⁴⁸⁹ Söz konusu beyitler Nizâmî’de tespit edilememiştir; fakat Câmî’nin *Heft Evreng*’indeki mesnevîlerde Nizâmî etkisi yoğun olup *Heft Evreng*’de Nizâmî’nin *Hamse*’sine nazîre olarak kaleme alınmış mesnevîler vardır. Bu konuyla ilgili bilgiler için bkz. Asaf Hâlet Çelebi, **Molla Câmî: Hayatı-Şahsiyeti-Eserlerinden Parçalar**, İstanbul, Kanaat Kitabevi, 1940, s. 56-62; Rıza Kurtuluş, “Heft Evreng”, **TDVİA**, C. XVII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s. 157-158. Belirtilen sebeple söz konusu iki beytin Nizâmî’de de tespit edilmesi imkân dâhilindedir; fakat bu kısımda somut bir veriye ulaşılan kaynağa âit bölümde değerlendirilmesi tercih edilmiştir.

257a’da kaynak belirtilmeden kaydedilmiş olan tek beyit, 263a’da şâire atıftan sonra “nazm” başlığıyla kaydedilen on bir, 263b-264a’da “Mevlânâ Câmi aleyhi rahmetü’l-Bârî” başlığıyla tahrir edilmiş olan yedi, 276b’de “Mevlânâ Câmi fermâyed” başlığıyla yer alan on iki; II,39b’de “nazm” başlığıyla bulunan dört ve II,76b’de “Câmi” başlığıyla kayıtlı olan iki beyit de yine bu eserde tespit edilmiştir.

34. Subhatü’l-Ebrâr (Heft Evreng) / Abdurrahmân Muhammed el-Câmî

Subhatü’l-Ebrâr’dan alıntılar da yine eserin adı belirtilmeden yapılmış olup şu şekildedir:

226b-227a’da “Münâcât-ı Câmi Der-Tevekkül” başlığıyla on; II,12b’de “Mevlânâ Câmi” başlığıyla iki; II,21a’da yine şâir belirtilerek on ve II,26a’da kaynak belirtilmeden “Münâcât” başlığıyla yedi beyit tespit edilmiştir.

35. Yûsuf u Züleyhâ (Heft Evreng) / Abdurrahmân Muhammed el-Câmî

Câmi’nin *Yûsuf u Züleyhâ*’sından II,3b’de eser adı belirtilmeden “Câmi” başlığıyla iki beyit kaydedilmiştir.⁴⁹⁰

36. Şerh-i Dîvân-ı Alî İbn Ebî Tâlib / Kâdî Mîr Meybûdî (ö. 909/1503-1504)

İranlı sünnî âlimlerden olan ve doğduğu kasabaya nisbetle Meybûdî olarak anılan Emir Hüseyin Meybûdî’nin⁴⁹¹ Hazret-i Ali Dîvânına yaptığı şerh de Sarı Abdullâh Efendi’nin kullandığı kaynaklardandır. 238a’da Hz. Ali Dîvânından iktibas edilen iki beytin akabinde “ma‘ nâ-yı beyti Kâdî Mîr Hüseyin tercüme idüp dimişler ki” ifadesinden sonra “şi’r” başlığıyla Meybûdî’nin şerhinden dizeler kaydedilmiştir.

37. Kıdem-nâme / İbrâhîm Gülşenî (ö. 940/1534)

Halvetiyye tarîkatının Gülşeniyye kolunun kurucusu olan mutasavvıf şâir İbrâhîm-i Gülşenî’nin *Kıdem-nâme* isimli tasavvufî mesnevîsinden 278a-b’de

⁴⁹⁰ Ayrıca II,38b’de bir hadis-i şerif ile ilgili olarak Abdurrâhmân-ı Câmi’nin görüşüne de eser adı belirtilmeden yer verilmiştir.

⁴⁹¹ Yezd şehrinde altı yıldan fazla kadılık yapması sebebiyle de “Kadı” sıfatıyla anılır. Meybûdî’yle ilgili bilgi için bkz. H. Bekir Karlığa, “Kâdî Mîr Meybûdî”, *TDVİA*, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 118-119.

“Gülşenî fermâyed” başlığıyla on bir ve II,168a’da “Gülşenî” başlığıyla on dört beyit iktibas edilmiştir.⁴⁹² Her iki alıntıda da eser adı kaydedilmemiştir.

38. Dîvân / Usûlî (ö. 945/1538-39)

II,157b’de Vardar Yenicesi’nde doğan ve Gülşenîliğe mensup Rumelili mutasavvıf şâirlerden olan Usûlî’nin bir gazelinden şâirin adı kaydedilerek altı beyit alınmıştır.⁴⁹³

39. Dîvân / Ahmed-i Sârbân (ö. 952/1545)

Sarı Abdullâh Efendi Bayramî-Melâmî şeyhlerinden Ahmed-i Sârbân’ın şiirlerinden de iktibasta bulunmuştur. Çalıştığımız kısımda söz konusu alıntılar “Ahmedî” başlığıyla kaydedilmiştir. Ülker Aytekin, şerh metninde “Ahmedî” olarak kaydedilen şâiri *İskender-nâme*’siyle ünlü Ahmedî (ö.815/1413) olarak değerlendirmiştir,⁴⁹⁴ fakat incelememiz sonucunda bu mahlasla kaydedilen şiirlerin Ahmed-i Sârbân’a âit olduğu tespit edilmiştir.⁴⁹⁵ Nitekim 259b’de “Ahmedî” başlığıyla bir müseddesinden üç bent ve 267a’da yine aynı başlıkla dört beyit yazılmıştır. Ayrıca çalıştığımız kısmın öncesindeki bölümde; yani matbu 1. cilt kısmında “Ahmed-i Sârbân kuddise sirruhu” başlığıyla kaydedilmiş bir şiiri de bulunmaktadır.⁴⁹⁶

40. Dîvân / Hayâlî Bey (ö. 964/1556-57)

II,164a’da Usûlî gibi Vardar Yenicesi’nden olan ve XVI. yüzyıl Osmanlı sahasının en önemli şâirleri arasında bulunan Hayâlî Bey’in bir gazelinden ismi belirtilmeden tek beyit kaydedilmiştir.⁴⁹⁷

⁴⁹² Gülşenî’yle ilgili bilgi için bkz. Himmet Konur, **İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000; Nihat Azamat, “İbrâhim Gülşenî”, **TDVİA**, C. XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 301-304.

⁴⁹³ Usûlî ile ilgili bilgi için bkz. Mustafa İsen, **Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Divanı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988, s. IX-XXII.

⁴⁹⁴ Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 172.

⁴⁹⁵ Metnin ilgili kısımlarında bilgi verilmiş olup şiirlerin dîvândaki sayfa numaraları da belirtilmiştir. Ahmed-i Sârbân’la ilgili bilgi için bkz. Şaban Er, **Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektûbâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Alî Efendi’nin Şiirleri**, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2013, s. 20-46.

⁴⁹⁶ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 1, s. 292.

⁴⁹⁷ Hayâlî Bey’le ilgili bilgi için bkz. Ali Nihat Tarlan, **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul, İÜ Yayınları, 1945, s. VII-XVII.

41. Mesnevî Şerhi / Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa Efendi (ö.969/1561-1562)

Sürûrî mahlaslı Gelibolulu Muslihuddîn Mustafa Efendi'nin Farsça olarak kaleme aldığı *Mesnevi* şerhi, tespit edilebildiği kadarıyla Anadolu sahasında *Mesnevî*'ye yapılan ilk "tam" şerhtir.⁴⁹⁸ Süleymânîye Yazma Eser Kütüphanesi'nde nüshaları mevcut olan bu eser,⁴⁹⁹ Abdullâh Efendi'nin okuyup istifade ettiği Mesnevî şerhlerindendir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin çalıştığımız kısmında Sürûrî'ye ismi zikredilerek yapılmış tek atıf tespit edilmiştir. 1845. beytin şerhinde (II,145b-146a) yer alan bu atıf, Ankaravî'nin ilgili beytin ikinci mısrasına Sürûrî ve Şem'î'nin verdiği anlamı uygun bulmadığını belirtme şeklindedir. Fakat şerhin diğer bölümlerinde de Sürûrî'nin zikredildiği yerler bulunmaktadır.⁵⁰⁰

42. Şiir / Kaygusuz Vizeli Alâeddîn (ö. 970/1563)

II,75a'da "Yûnus Emre'm eydür kuddise sirruhû" denilerek "beyt" başlığıyla kaydedilen dizeler, Kaygusuz Vizeli Alâeddîn'in şiirleri arasında tespit edilmiştir. Vizeli Alâeddîn Ali, Bayramî-Melâmî şeyhlerinden Ahmed-i Sârbân'ın halîfelerindendir.⁵⁰¹ Şârihin Ahmed-i Sârbân'dan da iktibaslarda bulunduğu yukarıda belirtilmişti.

43. Şiir (beyit) / Celâl Bey (ö. 982/1574-75)

Makedonya sınırlarında yer alan Manastır'da dünyaya gelen Celâl Bey, II. Selim'in musâhibi olacak kadar padişaha yakınlık kesbetmiş ve devlette çeşitli görevler almış bir isimdir. Âşık Çelebi *Meşâirü's-Şuarâ*'sında ve Gelibolulu Mustafa Âlî *Künhü'l-Ahbâr*'ın tezkire kısmında bu şâirle ilgili geniş bilgi vermişlerdir.⁵⁰² Şerh metninde II,48b'de şâiri belirtilmeden kaydedilmiş olan:

⁴⁹⁸ Bkz. Semih Ceyhan, "Mesnevî", **TDVİA**, C. XXIX, İstanbul, TDV Yay., 2004, s. 331.

⁴⁹⁹ Süleymânîye Ktp., Nâfiz Paşa Koleksiyonu'nda her biri *Mesnevî*'nin bir defterine âit olmak üzere şerhin altı cildi de kayıtlıdır. Birinci defterden başlamak üzere sırasıyla bkz. Nâfiz Paşa, No. 562, 563, 564, 565, 566, 567.

⁵⁰⁰ Sürûrî'ye atıf yapılan kısımlara örnek olarak matbu nüshada bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 1, s. 296; C. 3, s. 139.

⁵⁰¹ Müretteb bir divânı tespit edilemediği için başlıkta "şiir" yazmayı tercih ettiğimiz Vizeli Alâeddîn Ali'yle ilgili bilgi için bkz. Abdülbâkî Gölpınarlı, **Kaygusuz: Vize'li Alâeddîn**, İstanbul, Remzi Kitaphanesi, 1932, s. 5-38; Ayrıca bkz. Şaban Er, **a.g.e.**, s. 47-54.

⁵⁰² Şâirin divânı bulunduğu dâir bir bilgiye ulaşılamadığı için başlığa "Şiir" yazılmıştır. Celâl Bey'le ilgili bilgi için bkz. Âşık Çelebi, **Meşâirü's-Şuarâ: inceleme-metin**, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010, C. 1, s. 469-479. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü'l-Ahbâr'ın**

Hallâk-ı cihân ‘ âleme kılduğda tecellî
Her şey’i birer hâl ile kılmış müteselli

beyti de *Künhü’l-Ahbâr*’ın ilgili kısımda şâirin şiirlerinden yapılan alıntılar arasında tespit edilmiştir.⁵⁰³

44. Şiir (beyit) / Ulvî (ö. 993/ 1585)

Dîvân sahibi XVI. yüzyıl şâirlerinden Ulvî’nin,⁵⁰⁴ dîvânı dışında mecmualarda da şiirleri mevcuttur. 280b’de şâiri belirtilmeden kaydedilmiş olan tek beyit, incelediğimiz dîvân metninde yer almamakla birlikte Tarlan’ın hazırladığı bir çalışmada mecmualarda tespit edilen şiirlerinden birinde bulunmaktadır.⁵⁰⁵

45. Şiir (beyit) / Sinoplu Kâtibî Mustafa Efendi (ö. XVI. yüzyıl)

Sinoplu şâirlerden olup Âşık Çelebi’nin (ö. 979/1572): “...ser-defter-i küttâb-ı zurefâdur.”⁵⁰⁶ ifadesiyle hattatlıkta ustalık mertebesinde olduğunu belirttiği Kâtibî Mustafa Efendi’nin doğum ve ölüm tarihiyle ilgili olarak kaynaklarda bir bilgi tespit edilememiştir; fakat *Meşâirü’ş-Şuarâ*’da Âşık Çelebi: “Mevlânâ-yı mezbûr bu fakîr ile yek-zebân ü yek-dil olup niçe zamân sohbet-i bî-tekellûf ü bî-riyâ muvâneset itmîşdür.”⁵⁰⁷ sözleriyle şâirle dost olduklarını dile getirmiştir. Bu durumda şâirin XVI. yüzyılda vefât ettiği anlaşılmaktadır. Yine *Meşâirü’ş-Şuarâ*’da: “Bu beyti dahi kendünün vird-i zebânı idi, vâkıâ bî-nazîrdür” ifadesiyle takdim edilen:

Cihânda bundan artuğ var mı hüsrân
Ki her gün eksile ‘ ömr arta ‘ işyân

beyti, şerh metninin II,147b varağında şâirin ismi belirtilmeden kaydedilmiştir.⁵⁰⁸

46. Şerh-i Mesnevî-i Şerîf / Mustafa Şem’î Dede (ö.1011/1602-1603?)

Tezkire Kısmı, Haz. Mustafa İsen, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994, s. 298-301.

⁵⁰³ Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **a.g.e.**, s. 300. Celâl Bey’le ilgili bilgi için ayrıca bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, “Hurûflik ve Mîr-i Alem Celâl Bik’in Bir Mektubu”, **Türkiyat Mecmuası (İÜ Türkiyat Enstitüsü)**, İstanbul, 1965, C. 14, s. 93-110.

⁵⁰⁴ Şâirin dîvânı üzerine bir yüksek lisans tez çalışması yapılmıştır. Bkz. İsmail Çetin, “Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üni. SBE, Elazığ, 1993.

⁵⁰⁵ Metnin ilgili kısmında kaynak bilgisi verilmiştir.

⁵⁰⁶ Âşık Çelebi, **a.g.e.**, C. 2, s. 699.

⁵⁰⁷ Âşık Çelebi, **a.e.**, s. 699.

⁵⁰⁸ Bkz. Âşık Çelebi, **a.e.**, s. 704.

Mesnevî'nin ilk Türkçe tam şerhi, Mevlevî dedesi ve âlim bir zât olan Şem'î tarafından mensur olarak kaleme alınmıştır.⁵⁰⁹ Abdullâh Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de Şem'î'yi ismen zikrederek atıflar yaptığı gibi⁵¹⁰ kendi eserinden önce yazılmış ve kabul görmüş bu önemli şerhten kaynak belirtmeden de istifade etmiştir.⁵¹¹ Şem'î'nin şerhi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre çok daha muhtasar olmakla birlikte Şem'î'nin, Ankaravî'nin ve Abdullâh Efendi'nin şerhleri karşılaştırmalı olarak okunduğunda gerek Ankaravî'nin gerek Abdullâh Efendi'nin, Şem'î'nin şerhini dikkatle okuyarak uygun bulmadıkları açıklamaları eleştirdikleri, uygun gördüklerinden ise kendi şerhlerinde yararlandıkları anlaşılmaktadır.⁵¹² Yukarıda Sa'dî'nin *Gülistân*'ıyla ilgili başlıkta da bilgi verildiği üzere şerhin çalışılan kısmında Sa'dî'nin *Bostân*'ından tespit edilen beyitlerin tamamı, *Gülistân*'dan tespit edilenlerin ise büyük kısmı Şem'î'de de aynı veya bir önceki beyitte tespit edilmiştir. Abdullâh Efendi'nin manzum iktibasları Şem'î'ye göre çok daha fazla olmakla birlikte başka manzum alıntılar için de buna benzer aynılıklar görülmektedir. Bu durum, beyitleri şerh ederken Şem'î'nin açıklamalarından önemli ölçüde istifade etmiş olan Abdullâh Efendi'nin bazen iktibaslarını da aynen alarak onun şerhinden ana kaynak mesâbesinde yararlandığını ortaya koymaktadır. Nitekim Şem'î de kendisinden evvel şerhini yazmış olan Sürûrî'nin eserini okuyup incelemiş ve kendi şerhinde istifade ederek eserini geliştirmiştir.⁵¹³

47. Dîvân / Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625)

⁵⁰⁹ Şem'î'nin hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 81-108; Dağlar, a.g.t., s. 70-87; Koçoğlu, a.g.t., s. 21-31.

⁵¹⁰ Matbu nüshada bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 1, s. 296; C. 3, s. 139; C. 4, s. 123; Çalışmamızın metin kısmında bkz. II,145b-146a (1845. beytin şerhi).

⁵¹¹ Birkaç örnek şunlardır: Krş. Metin, 921. beyit; Dağlar, a.g.t., s. 486-487 (922. beyit). Metin, 932. beyit; Dağlar, a.g.t., s. 490 (933. beyit). Metin, 934. beyit; Dağlar, a.g.t., s. 491 (935. beyit). Metin, 1036. beyit; Dağlar, a.g.t., s. 521 (1037. beyit). Şem'î şerhinde çalıştığımız kısma tekâbül eden bölümün tamamı için bkz. Dağlar, a.g.t., s. 472-818.

⁵¹² Abdullâh Efendi için yukarıdaki dipnotta bilgi verilmiştir. Ankaravî'nin Şem'î'nin yorumlarını isâbetsiz bulduğu veya ismini zikretmeden de olsa isâbetli bulduğu anlaşılacak şekilde aynen alıntı yaptığı örnekler için bkz. Dağlar, a.g.t., s. 145-147.

⁵¹³ Şem'î'nin bazen reddiye, bazen de onaylama suretinde Sürûrî'ye atıflarıyla ilgili örnekler için bkz. Dağlar, a.g.t., s. 140-144.

Sarı Abdullâh Efendi gibi Bayramî-Melâmîliğe mensup sûfîlerden olan Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi'nin Dîvânı da şerhin kaynakları arasındadır.⁵¹⁴ Her ikisinde de şâirin ismi belirtilmeden “şi'r” başlığıyla kaydedilmiş olan II,51a'daki üç beyit ve II,132b'deki gazel Lâ-Mekânî'nin Dîvânında tespit edilmiştir.⁵¹⁵

48. Mecmûatu'l-Letâ'if ve Matmûratu'l-Ma'ârif / İsmâil Rusûhî-i Ankaravî (ö. 1041/1631)

Şem'î gibi Mevlevî dedesi ve âlim bir zât olan İsmâil Rusûhî-i Ankaravî, *Mesnevî*'nin tamamını mufasssal olarak şerh eden ilk şârihtir.⁵¹⁶ Sarı Abdullâh Efendi ona çok saygı duymaktadır ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde Ankaravî için kullandığı hürmet ifadeleriyle de bunu ortaya koymaktadır.⁵¹⁷ Ayrıca her iki şârihin şerhleri mukâyeseli olarak okunduğunda Abdullâh Efendi'nin bazı beyitlerin şerhinde Ankaravî'nin ifadelerinden ve yorumlarından büyük oranda istifade ettiği, hatta açıklamalarının bazılarını aynen benimsediği görülmektedir.⁵¹⁸ Buna ilâveten bilhassa hadîs-i şeriflerin mühim bir kısmı ile bazı manzum ve mensur iktibasları *Mecmûatu'l-Letâ'if* üzerinden aldığı da anlaşılmaktadır.⁵¹⁹

49. Şiirler / Abdî (Sarı Abdullâh Efendi; ö. 1071/1660)

⁵¹⁴ Lâ-Mekânî'nin hayatı ve eserleriyle ilgili bilgi ile dîvânı için bkz. İbrahim Halil Tuğluk, “Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üni. SBE, Ankara, 2001.

⁵¹⁵ Ayrıca 218a- b'de “şi'r” başlığıyla kaydedilmiş olan ve mahlas beytinde “Hüseynî” mahlası yer alan gazel, şâirin dîvânında tespit edilemediği için ihtiyatla yaklaşıp da onun da Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi'ye âit olması kuvvetle muhtemeldir.

⁵¹⁶ Bkz. Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, s. 142.

⁵¹⁷ *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de Ankaravî'ye yapılan atıflara örnek olarak matbu nüshada bkz. C. 1, s. 225-226, s. 359, s. 402; C. 3, s. 139; C. 4, s. 146; C. 5, s. 75. Çalışmamızın metin kısmında bkz. II,145b-146a (1845. beytin şerhi).

⁵¹⁸ Örnek olarak krş. Metin, 882. beyit; Taştan, a.g.t, s. 463 (881. beyit). Metin, 905. beyit; Taştan, a.g.t, s. 470 (904. beyit). Metin, 920. beyit; Taştan, a.g.t, s. 475 (919. beyit). Metin, 923. beyit; Taştan, a.g.t, s. 476 (922. beyit). Metin, 926. beyit; Taştan, a.g.t, s. 477 (925. beyit). Metin, 938. beyit; Taştan, a.g.t, s. 481 (937. beyit). Metin, 945. beyit; Taştan, a.g.t, s. 483 (944. beyit). Metin, 955. beyit; Taştan, a.g.t, s. 486 (954. beyit). Metin, 973. beyit; Taştan, a.g.t, s. 493 (972. beyit). Metin, 980. beyit; Taştan, a.g.t, s. 494 (979. beyit). Metin, 987. beyit; Taştan, a.g.t, s. 496 (986. beyit). Metin, 993. beyit; Taştan, a.g.t, s. 499 (992. beyit). Metin, 996. beyit; Taştan, a.g.t, s. 499-500 (995. beyit). Metin, 1000. beyit; Taştan, a.g.t, s. 501 (999. beyit). Metin, 1010. beyit; Taştan, a.g.t, s. 504 (1009. beyit). Metin, 1026. beyit; Taştan, a.g.t, s. 508 (1025. beyit). Metin, 1043. beyit; Taştan, a.g.t, s. 513-514 (1042. beyit). Metin, 1048. beyit; Taştan, a.g.t, s. 515-516 (1047. beyit). Metin, 1090. beyit; Taştan, a.g.t, s. 530-531 (1089. beyit). Metin, 1094. beyit; Taştan, a.g.t, s. 532-533 (1093. beyit).

⁵¹⁹ Örnek olarak bkz. 253a (1048. beyit); krş. Taştan, a.g.t, s. 516 (1047. beyit). II,66b; krş. Tanyıldız, a.g.t, s. 681. II,99b (1687. beyit); krş. Taştan, a.g.t, s. 697 (1685. beyit); II,120b-121a (1758. beyit); krş. Taştan, a.g.t, s. 719 (1755. beyit). II,123a (1761. beyit); krş. Taştan, a.g.t, s. 721 (1758. beyit). II,138a-b (1815. beyit); krş. Tanyıldız, a.g.t, s. 768 (1815. beyit). II,154a (1898. beyit); krş. Tanyıldız, a.g.t, s. 792 (1898. beyit).

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin müellifi Sarı Abdullâh Efendi, *Mesnevî* şârihi olması yanında şâirlik yönü de olan mutasavvıf âlimlerdendir. En meşhur şiiri ise *Meslekü'l-Uşşâk* adlı kasîdesidir;⁵²⁰ fakat bir dîvânı olup olmadığı kesinlik kazanmış değildir. Bununla birlikte şiir ve manzûmelerine kendi eserlerinde yer verdiği gibi bazı nüshalarda tespit edilen manzûmeleri de mevcuttur.⁵²¹ Çalıştığımız kısımda söz konusu örnekler şu şekildedir:

248a'da "li-muharririhî" başlığıyla beş beyitlik bir gazeli, hepsinde yine aynı başlıkla 268a'da bir bend; II,52b'da beş beyit; II,79b'de iki beyit yer almaktadır. II,123b'de ve II,141b'de ise "li-münşi'ihî" başlığıyla ikişer beyit⁵²² bulunmaktadır.

Bunların dışında edebî eserler arasında değerlendirilebilecek olan; fakat *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de tespit edilen kısımları Şem'i'nin veya Ankaravî'nin şerhinde de aynı beyitlerde kullanılmış olduğu için yukarıdaki listeye hususi başlıklarla dâhil edilmeyen kaynaklarla ilgili bilgiler şunlardır:

II,65b'de 1526. beytin şerhinde yer alan ve "Hz. Peygamber'in şâiri" vasfıyla meşhûr olan Hassân b. Sâbit'in (ö. 40/660-661)⁵²³ Dîvânında tespit edilen beyit, Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur.⁵²⁴

II,57a'da 1504. beytin şerhinde yer alan beyit; Mâtûrîdî kelamcısı, Hanefî fakîhi ve muhaddis olan Ali b. Osman el-Ûşî'nin⁵²⁵ (ö. 575/1179) Matûrîdî akâidine

⁵²⁰ Torununun oğlu La'li-zâde Abdülbâkî Efendi bu kasîdeyi şerh etmiştir ve söz konusu eser yayımlanmıştır. Bkz. La'li-zâde Abdülbâkî, **Hediyyetü'l-Müşâk fî Şerhi Mesleki'l-Uşşâk**, Haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.

⁵²¹ Örnek olarak bkz. Süleymâniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, No. 3637. Bu nüsha Mirac Betül Kaptan tarafından yüksek lisans tezi olarak çalışılmıştır. Bkz. Kaptan, a.g.t. Daha geniş bilgi için çalışmamızın 42. ve 65. sayfalarına mürâaat ediniz.

⁵²² "Li-münşi'ihî" başlıklı bu son örnekler, esâsen başlığa uygun şekilde inşâ sınıfında da değerlendirilebilir; fakat "inşâ"nın hususiyeti olarak şiir âhengiyle yazılan bu ifadeler nüshada şiirler gibi mısraları belli olacak şekilde tahrir edildiğinden ve II,123b'de "beyt" başlığı da yer aldığından şâirinin yönlendirmesine uygun olarak bu kısımda belirtilmişlerdir. Ayrıca II,141b'deki örnek, Nesîmî'nin bir gazelindeki ifadelerle benzerlikler taşımaktadır ve nazîre olması muhtemeldir. Metnin ilgili kısmında kaynak bilgisi verilmiştir.

⁵²³ Hassân b. Sâbit'in vefat tarihi tartışmalı olup hicrî 40-60 (milâdî 660-680) arasında değişen görüşler mevcuttur. Biz hicrî 40 senesini savunmaların delillerini mâkul bularak söz konusu tarihi kaydetmeyi tercih ettik. Şâirin hayatı ve bu konularla ilgili detaylı bilgi için bkz. Hasan Taşdelen, **Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı ve Sanatı**, Bursa, Emin Yayınları, 2010, s. 37-114.

⁵²⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 679 (1526. beyit).

⁵²⁵ Bilgi için bkz. Mehmet Sait Toprak, "Ûşî" **TDVİA**, C. XLII, İstanbul, TDV Yay., 2012, s. 230-231.

dâir kaleme aldığı *el-Emâlî* adlı manzum risâlesinde tespit edilmiştir. Bu beyit Ankaravî’de de aynı *Mesnevî* beytinin şerhinde kullanılmıştır.⁵²⁶

II,123b’de 1764. beytin şerhinde kaynak belirtilmeden “nazm” başlığıyla kaydedilmiş olan iki beyit, İran’da doğmuş olan ve Çağatay Türklerinden olması sebebiyle “Çağatâyî” nisbesiyle anılan mutasavvıf şâir Bedrüddîn Muhammed b. Abdillâh Hilâlî el-Esterâbâdî’nin (ö. 936/1529-30) dîvânında tespit edilmiştir.⁵²⁷ Fakat söz konusu beyitler Şem’î’de de aynı beytin şerhinde mevcut olduğundan⁵²⁸ Hilâlî-i Çağatâyî için de kaynaklar kısmında başlık açılmamıştır.

Mesnevî-i Ma’nevî şâirleri ve şâir olarak Abdullâh Efendi’nin kendisi hâriç tutulunca tespit edilen 35 ayrı ismin bazılarının mesnevîlerinden, bazılarının dîvânlarından veya hâlihazırda müstakil değerlendirilen şiirlerinden ya da bu kategorilerin dışındaki eserlerinden yapılan çeşitli iktibaslarla şerh metninin edebî kaynak olarak müktesebâtının epeyce hacimli olduğu görülmektedir. Çalıştığımız kısımda şâiri/yazarı tespit edilebilmiş 20 dîvândan, 18 mesnevîden ve üç tane de esâsen mensur olup manzum kısımları da bulunan eserden⁵²⁹ alıntılar bulunmaktadır. Ayrıca şâir olarak Abdullâh Efendi de dâhil olmak üzere dîvânı tespit edilemeyen veya dîvânı dışındaki şiirlerinden iktibas bulunan beş isim de “şiir/şiirler” ifadesiyle birlikte kaynaklar arasına kaydedilmiştir. Buna göre ikinci ciltte şâiri/yazarı tespit edilebilmiş edebî kaynak sayısı 46’yı bulmaktadır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin teşekkülünde genel anlamda etkili olan Sürûrî, Şem’î ve Ankaravî’nin *Mesnevî* şerhleri de dâhil edilince bu rakam 49’a ulaşmaktadır.

Abdullâh Efendi’nin en fazla iktibasta bulunduğu edebî kaynaklar, sırasıyla Ferîdüddîn-i Attâr’a isnat edilen *Cevherü’z-Zât*, Muhammed Şîrîn-i Mağribî’nin *Dîvân*’ı, Nesîmî’nin *Türkçe Dîvân*’ı ve Kâsım-ı Envâr’ın *Dîvân*’ı olarak tespit edilmiştir.

⁵²⁶ Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 672-673 (1504. beyit).

⁵²⁷ Şâir hakkında bilgi için bkz. H. Ahmet Sevgi, “Hilâlî-i Çağatâyî”, **TDVİA**, C. XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998, s. 21-22.

⁵²⁸ Şem’î’de bkz. Dağlar, a.g.t., s. 756 (1766. beyit).

⁵²⁹ Bunlar Sâdî’nin *Gülistân*’ı, Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’si ve Meybûdî’nin *Hiz. Ali Dîvânı Şerhi*’dir. Bununla birlikte şâirinin *Tazarru’-nâme* dışındaki iki eserden yaptığı iktibaslar da manzum kısımlarındandır.

Şerhte yer alan; fakat şâiri belirlenemeyen Türkçe, Farsça, Arapça şiir, beyit ve manzûmelere dâir bilgiler ise şunlardır:

Kaynağı tespit edilemeyen ve bazılarının Abdullâh Efendi'ye âit olması da muhtemel olan Türkçe manzum kısımlar:

225a, 249b, 267b ve II,14a'da birer beyit; II,53a'da "şi'r" başlığıyla yedi; II,83a'da "nazm" başlığıyla ve mesnevî nazım şekliyle 16; II,106a'da "şi'r" başlığıyla dört,⁵³⁰ II,131b'de "beyt" başlığıyla üç; II,142a'da "şi'r" başlığıyla altı beyit; hepsi mesnevî nazım şekliyle yazılmış ve "nazm" başlığıyla kaydedilmiş olarak II,144a'da altı; II,144b'de önce yedi, ardından aynı varağın sonunda başlayıp II,145a'da tamamlanan on; II,148a'da 16; ayrıca aynı varağın sonunda başlayıp II,148a'da tamamlanan 12 ve II,149a'da beş beyit; II,150a'da "beyt" başlığıyla tek; II,150b'de "şi'r" başlığıyla üç ve "nazm" başlığıyla üç beyit; II,155b'de "beyt" başlığıyla tek; II,156b'da yine "beyt" başlığıyla tek ve "nazm" başlığıyla sekiz beyit olarak yer almaktadır.⁵³¹

Kaynağı tespit edilemeyen Farsça manzum kısımlar:

247a'da tek beyit, 256a-b'de "rubâî" başlığıyla bir rubâî, 269a'da iki beyit; II,13b'de iki ayrı birer beyit; II,16b'de "kıt'a" başlığıyla dörtlük; II,18b'de "beyt" başlığıyla rubâî olması muhtemel bir metin; II,39b'de "nazm" başlığıyla tek; II,56a'da "beyt" başlığıyla iki; II,66b'de iki; II,67a'da "şi'r" başlığıyla iki beyit; II,74a "kıt'a" başlığıyla rubâî olması muhtemel bir metin; II,76b'de aynı başlıkla tek; II,79b'de yine "beyt" başlığıyla iki; II,80a'da "nazm" başlığıyla üç; II,80b-81a'da tek; II,82b'de "şi'r" başlığıyla iki; II,104a'da ve II,113a'da birer beyit; II,116b'de

⁵³⁰ Söz konusu beyitler Azbi Baba (ö. 1736) dîvânında tespit edilmiştir; fakat şerh metninin kaleme alındığı tarihle bu zâtın vefâtı arasında bir asra yakın zaman farkı vardır. Dolayısıyla vefat tarihine dâir bilgi doğru ise bu şiirin asıl sahibinin Azbi Baba olmadığı ve kimliği tespit edilemeyen bir şâiri ayniyete yakın bir benzerlikle tanzir ettiği anlaşılmaktadır. Azbi Baba ve Dîvânı üzerine Sibel Bayram tarafından yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bkz. Sibel Bayram, "Azbi Baba Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)", Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üni. SBE, Edirne, 2006. Dîvânda şiirin bulunduğu sayfa numarası için çalışmamızın dördüncü bölümünde yer alan metnin ilgili varağına mürâcaat ediniz.

⁵³¹ Ayrıca 218a-b'de "şi'r" başlığıyla kaydedilmiş olan altı beyitlik gazelin kaynağı da şüphesiz olarak tespit edilememiştir. Şiirin son beytinde "Hüseynî" mahlası görülmektedir. Metnin ilgili kısmında da belirtildiği üzere bu şiirin Sarı Abdullâh Efendi'nin iktibaslarda bulunduğu Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi'ye âit olması muhtemeldir; fakat dîvânında tespit edilemediği ve başka bir bilgiyle de desteklenemediği için emîn olunamamaktadır.

ömce tek, ardından “şi’r” başlığıyla iki beyit; II,117a’da yine “şi’r” başlığıyla iki beyit; II,121a’da tek beyit; II,122b’de “beyt” başlığıyla rubâî olması muhtemel bir metin; II,125a’da “şi’r” başlığıyla iki ve “beyt” başlığıyla tek ve II,139a’da yine tek beyit; II,141b’de “rubâî” başlığıyla bir rubâî; II,146a’da “şi’r” başlığıyla iki; II,149a’da “beyt” başlığıyla tek; II,156b’de “beyt” başlığıyla iki ayrı birer beyit; II,160a’da tek; II,161a’da “şi’r” başlığıyla üç; II,163a’da “beyt” başlığıyla tek ve II,168b’de “şi’r” başlığıyla iki beyit olarak yer almaktadır.

Kaynağı tespit edilemeyen Arapça beyitler:

262b’de “şi’r” başlığıyla iki; II,47a’da tek; II,66b’de “nazm” başlığıyla iki; II,86b’de “kemâ kîle” ifadesinden sonra tek; II,87b’de iki ayrı birer beyit; II,113a’da “kemâ kîle”den sonra tek ve II,142a’da yine tek beyit bulunmaktadır.

Metinde tespit edilen edebî kaynaklar, toplu hâlde görülebilmeleri amacıyla “Dîvânlar”, “Mesnevîler”, “Manzum Kısımları da Bulunan Mensur Eserler” ve “Şiirler” şeklinde bir tasnifle aşağıda listelenmiştir:

Dîvânlar:

1. Dîvânu İmru’u’l-Kays / İmru’u’l-Kays b. Hucr (ö. 540 dolayları)
2. Dîvân-ı Alî b. Ebî Tâlib / Hazret-i Ali (ö. 40/661)
3. Dîvân-ı Hallâc-ı Mansûr / Hallâc-ı Mansûr (ö. 309/922)
4. Dîvân-ı Mütenebbî / Ebu’t-Tayyib el-Mütenebbî (ö.354/965)
5. Dîvân-ı Ferîdüddîn-i Attâr / Ferîdüddîn-i Attâr (ö. 618/1221)
6. Kasîde-i Tâiyye (Dîvân) / İbnü’l-Fârız (ö. 632/1235)⁵³²
7. Dîvânu İbn Arabî / Muhyiddîn İbn Arabî (ö. 638/1240)
8. Dîvân-ı Kebîr / Mevlânâ (ö. 672/1273)
9. Dîvân / Fahreddîn-i Irâkî (ö. 688/1289)
10. Dîvân-ı İbn Yemîn / İbn Yemîn-i Tuğraî (ö. 769/1368)
11. Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî / Hâfız-ı Şîrâzî (ö. 792/1390)
12. Dîvân / Kemâl-i Hocendî (ö. 803/1401)
13. Dîvân / Muhammed Şîrîn-i Mağribî (ö. 809/1407)

⁵³² *Kasîde-i Tâiyye* ayrı bir eser gibi müstakilen değerlendirilen ve üzerine çeşitli çalışmalar yapılan bir şiir olmakla birlikte, İbn Fârız’ın Dîvânında yer aldığı için bu kısma kaydedilmesi uygun görüldü.

14. Dîvân (Farsça) / Nesîmî (ö. 820/1417)
15. Dîvân (Türkçe) / Nesîmî
16. Dîvân / Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433)
17. Dîvân / Usûlî (ö. 945/1538-39)
18. Dîvân / Ahmed-i Sârbân (ö. 952/1545)
19. Dîvân / Hayâlî Bey (964/1556-57)
20. Dîvân / Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1035/1625)

Mesnevîler:

1. Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîati't-Tarîka / Hakîm Senâî-i Gaznevî (ö. 525/1131)
2. Leylâ vü Mecnûn (Hamse) / Nizâmî-i Gencevî (ö. 611/1214)
3. Hüsrev ü Şîrîn (Hamse) / Nizâmî-i Gencevî
4. Mantıku't-Tayr / Ferîdüddîn-i Attâr (ö. 618/1221)
5. Musîbet-nâme / Ferîdüddîn-i Attâr
6. Cevherü'z-Zât / Ferîdüddîn-i Attâr
7. Heylâc-nâme / Ferîdüddîn-i Attâr
8. Veled-nâme / Sultan Veled (712/1312)
9. Gülşen-i Râz / Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî (ö. 720/1320)
10. Garîb-nâme / Âşık Paşa (ö. 733/1332)
11. Enîsü'l-Ârifîn / Kâsım-ı Envâr (ö. 837/1433)
12. Minbernâme / Kaygusuz Abdal (ö. 848/1444)
13. Muhammediyye / Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 855/1451)
14. Silsiletü'z-Zeheb (Heft Evreng) / Abdurrahman Muhammed el-Câmî (ö. 898/1492)
15. Tuhfetü'l-Ahrâr (Heft Evreng) / Abdurrahman Muhammed el-Câmî
16. Subhatü'l-Ebrâr (Heft Evreng) / Abdurrahman Muhammed el-Câmî
17. Yûsuf u Züleyhâ (Heft Evreng) / Abdurrahman Muhammed el-Câmî
18. Kıdem-nâme / İbrâhim Gülşenî (ö. 940/1534)

Manzum Kısımları da Bulunan Mensur Eserler:

1. Gülistân / Sa'dî-i Şîrâzî
2. Tazarru'-nâme / Sinan Paşa (ö. 891/1486)

3. Şerh-i Dîvân-ı Alî İbn Ebî Tâlib / Kâdî Mîr Meybûdî (ö. 909/1503-1504)

Şiirler:

Ulvî dışında bu kısımda yer alan isimlerin müretteb bir dîvâna sahip oldukları tespit edilememiştir. Ulvî'ye âit beyit de dîvânının incelenen metninde mevcut olmayıp bir mecmuada tespit edilen şiirlerinden birinde bulunmaktadır. Bu sebeple söz konusu isimlere âit beyit/şiir iktibasları bu kısımda da “Şiirler” başlığıyla belirtilmiştir:

1. Şiir / Kaygusuz Vizeli Alâaddîn (ö. 970/1563)
2. Şiir (beyit) / Celâl Beg (ö. 982/1574-75)
3. Şiir (beyit) / Ulvî (ö. 993/ 1585)
4. Şiir (beyit) / Sinoplu Kâtibî Mustafa Efendi (ö. 16. yy?)
5. Şiirler / Abdî (Sarı Abdullâh Efendi: ö. 1071/1660)

2.3.7. Diğer Kaynaklar

2.3.7.1. Tarih Kaynakları

1. Arâisü'l-Mecâlis / Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî (ö. 427/1035)

II,1b-2a'da Arap dili âlimi ve müfessir olan Ebû İshâk Ahmed es-Sa'lebî'nin kısas-ı enbiyâ türündeki eseri *Arâisü'l-Mecâlis*'ten, Hak Teâlâ'nın kahrını celbeden Nemrud'un acılar içinde ölmesi hâdisesi Türkçe tercüme şeklinde aktarılmıştır.⁵³³

2. Ravzatü's-Safâ / Muhammed b. Hâvendşâh b. Mahmûd Mîrhând (ö. 903/1498)

II,1a-b'de Timurlular devri tarihçisi Mîrhând'ın Farsça olarak kaleme aldığı *Ravzatü's-Safâ* adlı eserine atıf yapılarak Hz. İbrâhim ve Nemrud hâdisesiyle ilgili bir kısas, Türkçe tercüme şeklinde aktarılmıştır.⁵³⁴

⁵³³ *Arâisü'l-Mecâlis*'in Anadolu Türkçesine çevrilmesiyle ilgili bilinen en eski tercüme Aydınoğlu Mehmed Bey (ö. 1334) adına yapılmıştır. Bu eser ve Türkçe tercümeleriyle ilgili bilgi için bkz. Meriç Ökten, Sa'lebî'nin Kısasü'l-Enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi: Metin-Sözlük, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2000. Eserin Arapçası için bkz. İbn İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim es-Sa'lebî, *Kitâbu Kısasi'l-Enbiyâ: Arâisü'l-Mecâlis*, Kahire, Matbaatü'l-Behiyye, 1301.

⁵³⁴ Yedi ciltten oluşan *Ravzatü's-Safâ*'nın ilk cildi yaratılıştan itibaren peygamberler tarihini de içermektedir. Yazara ve eserin ciltlerine dâir ayrıntılı bilgi için bkz. Muhammed bin Hâvendşâh bin

2.3.7.2. Ansiklopedik Eserler ve Sözlükler

1. Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân / Râgıb el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği)

254a-b'de “İsfahânî'de dağı bu vechle masturdur ki” atfıyla melek, cin ve şeytan gibi madde dışı varlıklarla ilgili Arapça bir metin iktibas edilmiştir. Arap dili ve tefsir âlimi olan Râgıb el-İsfahânî'nin⁵³⁵ Kur'ân lafızlarını açıkladığı “Müfredâtu Elfâzi'l-Kur'ân” adlı sözlüğü incelenmiştir ve şârihin işaret ettiği kaynağın bu eser olduğu düşünülmektedir. Kullanılan yayında şerhteki metin aynı ifadelerle ve bütün anlamı kuşatır şekilde tespit edilemese de eserdeki “cinn” maddesindeki açıklamalar, şerhteki metnin bazı kısımlarıyla örtüşmektedir.

2. Dürretü't-Tâc li-Gurreti'd-Dîbâc (Enmûzec-i İlmi) / Kutbuddîn-i Şîrâzî (ö. 710/1311)

250b'de İranlı âlim Kutbuddîn-i Şîrâzî'nin hem dînî hem beşerî ilimlere dâir çeşitli konuları felsefî bir yaklaşımla ele aldığı Farsça ansiklopedik eseri *Dürretü't-Tâc*'a atıf ve Türkçe tercüme şeklinde alıntı yapılmıştır.⁵³⁶

3. Istilâhâtu's-Sûfiyye / Abdürrezzâk-ı Kâşânî (ö. 736/1335)

II,166a'da Abdürrezzâk-ı Kâşânî'nin tasavvuf terimlerini açıkladığı *Istilâhâtu's-Sûfiyye* adlı eserine atıf yapılarak “abdullah” kelimesiyle ilgili açıklamalar için söz konusu eserden istifade edilmiştir.⁵³⁷

4. Nüzhetü'l-Kulûb / Hamdullâh el-Müstevfî (ö. 740/1340'tan sonra)

II,81a'da İranlı tarih ve coğrafya âlimi Hamdullâh el-Müstevfî'nin Farsça olarak kaleme aldığı, coğrafya ve kozmografyaya dâir olması yanında insanın maddî

Mahmûd Mîrhând, *Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)*, Tercüme ve notlar: Erkan Göksu, Ankara, TTK Yayınları, 2015, s. 1-9; Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd Mîrhând, *Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)*, Terc. ve notlar: Erkan Göksu, İstanbul, Kronik Kitap, 2017, s. 15-21.

⁵³⁵ Bilgi için bkz. Ömer Kara, “Râgıb el-İsfahânî”, *TDVİA*, C. XXXIV, İstanbul, TDV Yay., 2007, s. 398-401.

⁵³⁶ Kutbuddîn-i Şîrâzî ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Azmi Şerbetçi, “Kutbuddîn-i Şîrâzî”, *TDVİA*, C. XXVI, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 487-489; Mahmut Recep Keleş, “Kutbuddîn Şîrâzî'nin (1236-1311)'nin Hayatı, Eserleri ve Ortaçağ İslam Kültüründeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008. Dürretü't-Tâc'la ilgili kısım için bkz. Keleş, a.g.t., s. 87-88.

⁵³⁷ Kâşânî ve eserleriyle ilgili bilgi için bkz. Abdurrahim Alkış, “Abdurrezzâk Kâşânî ve ‘Şerhu Fusûsi'l-Hikem’ Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlîli”, Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 2008, s. 34-113.

ve mânevî yapısıyla ilgili konuların da yer aldığı *Nüzhetü'l-Kulûb*'dan eserin adı belirtilerek bir alıntı yapılmıştır.⁵³⁸

Yukarıdaki kaynaklar dışında bu başlık altına giren; fakat Ankaravî'de de aynı beyitte aynı şekilde tespit edildikleri için listeye alınmayanlarla ilgili bilgiler ise şunlardır:

228b'de 940. beytin şerhinde “‘ayle” kelimesi açıklanırken Arap lugatlarından biri olan, Azîz b. Fadl Hezlî'ye âit (ö. Mîlâdî VI. yüzyıl sonları?) *Lugat-ı Huzeyl*'e atıf yapılmıştır. Bu kısımdaki bilgi, Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur.⁵³⁹

II,4b'de 1238. beytin şerhinde Mısırlı âlim Ebu'l-Bekâ Kemâlüddîn-i Demîrî'nin (ö. 808/1405) tarihî ve edebî konuları da içeren, hayvanlara dâir ansiklopedi mâhiyetindeki *Hayâtü'l-Hayevân* adlı eserinden hüdhüdle ilgili bir bölüm, Arapça olarak iktibas edilmiştir.⁵⁴⁰ Bu metin Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur.⁵⁴¹

Ayrıca eser tespit edilemediği için yukarıdaki listeye dâhil edilmemiş olsa da 219b'de Fâtır sûresinin 10. âyetiyle ilgili açıklamalarda: “Mutarrizî ve ekşer-i nuhât-ı lafz...” atfıyla verilen bilgilerden anlaşılan; Arap dili ve edebiyatı âlimi, başta *el-Muğrib fî-Tertibi'l-Mu'rib* ve *el-Misbâh fî'n-Nahv* olmak üzere çeşitli eserleri bulunan, sözlükçülüğü ile öne çıkmış olan Ebu'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarrizî el-Hârizmî'nin⁵⁴² (ö. 610/1213) eserlerinden de istifade edildiğidir.

Sonuç olarak; *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin kaynaklarına dâir verilen bilgiler değerlendirilince çalışılan kısımda Kur'ân-ı Kerîm başta olmak üzere 17 tefsir, 1 hadis kaynağı, 3 kutsal kitap, 23 tasavvuf kaynağı, 3 Mesnevî şerhiyle birlikte 49 edebiyat kaynağı ve “Diğer kaynaklar” başlığı altında 6 eser olmak üzere

⁵³⁸ Yazar ve eserle ilgili bilgi için bkz. Abdülkerim Özaydın, “Hamdullah el-Müstevfî”, **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 454-455.

⁵³⁹ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 482 (939. beyit).

⁵⁴⁰ Yazara ve eserine dâir bilgi için bkz. Cevat İzgi, “Demîrî”, **TDVİA**, C. IX, İstanbul, TDV Yay., 1994, s. 152-153.

⁵⁴¹ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 577 (1237. beyit).

⁵⁴² Bilgi için bkz. M. Sadi Çöğenli, “Mutarrizî”, **TDVİA**, C. XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 375-377.

100 kaynağın tespit edildiği görülmektedir. Elbette eserin tamamı incelenince bu sayı artacaktır; zîrâ genel bir inceleme neticesinde bilhassa edebî kaynaklar açısından diğer kısımlarda da zengin bir müktesebâtın bulunduğu ve matbu ikinci cildin ihtiva ettiği bölümde yer almayan farklı şâir ve yazarlardan çeşitli alıntılarının olduğu görülmüştür.⁵⁴³ Bütün bunlar *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin bilhassa edebî şahsiyetler ve eserler yönünden ne derece zengin bir kaynakçası olduğu konusunda fikir vermektedir.

Gerek yukarıda sıralanan kaynaklar gerekse kaynağı tespit edilemeyen manzûmeler incelenince Sarı Abdullâh Efendi'nin edebî sahada en fazla iktibasta bulunduğu eserlerin, şerhin konusunu oluşturan "Mesnevî" gibi Farsçayla kaleme alınanlar olduğu görülmektedir. Metnin genelindeki iktibaslar değerlendirilince de tefsir, hadis ve tasavvuf sahasındaki metinlerde doğal olarak Arapçanın öne geçtiği, Türkçe iktibasların ise bunlara göre daha sınırlı kaldığı anlaşılmaktadır.

2.4. CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN İKİNCİ CİLDİNİN MUHTEVÂSI

Sarı Abdullâh Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si, yalnızca kaynaklarına bakılınca bile muhtevâsının zenginliği kolayca anlaşılabilecek bir eserdir. Şârihin çok sayıda manzum ve mensur eserden istifade ederek beyitleri şerh etmesi sonucunda eserin muhtevâsı diğer *Mesnevî* şerhlerine göre daha zengin bir mâhiyet kazanmıştır.

Bu kısımda metnin muhtevâsına dâir tespitler "Gramerle İlgili Bilgiler", "Tarihî Bilgiler ve Kissalar", "Menkabevî Bilgiler", "Tasavvufî Bilgiler", "Mezheblerle İlgili Bilgiler", "Tefsirle İlgili Bilgiler", "Hadîs-i Şeriflerle İlgili Bilgiler", son olarak da "Atasözü ve Deyimler" olmak üzere sekiz başlığa ayrılarak değerlendirilmiştir. Fakat çalışmanın dördüncü bölümünde 900 sayfayı aşkın bir

⁵⁴³ Örnek olarak matbuda bkz. Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 1, s. 431 ("Li-İbni Kemâl" başlığıyla üç Türkçe beyit); C. 3, s. 55 ("Bâkî" başlığıyla şâirin Türkçe bir gazeli), s. 494 ("Hâkânî" başlığıyla *Hilye*'sinden alındığını tespit ettiğimiz altı beyit. Bkz. Hakanî Mehmet Bey, **Hilye-i Saadet**, Haz. İskender Pala, İstanbul, Kapı Yayınları, 2008, s. 30, 37-42. beyitler), s. 498 (Yine "Hâkânî" başlığıyla *Hilye*'sindeki 25-72. beyitler arasından karışık olarak seçilmiş 10 beyit. Bunlar için bkz. Hakanî Mehmet Bey, **a.g.e.**, s. 26-36); C. 4, s. 270 ("Veysi" başlığıyla kaydedilmiş Türkçe beyitler), s. 275 ("ez-Hamse-i Hüsvî" başlığıyla Emîr Hüsvî-i Dihlevî'nin Hamse'sindeki mesnevîlerin birinden iktibas edildiği anlaşılan Farsça beyitler); C. 5, s. 134 ("Kasîde-i Bürde" başlığıyla kaydedilmiş olan Arapça iki beyit) ve s. 318 ("Fuzûlî" başlığıyla tahrir edilmiş olan Türkçe iki beyit).

hacme sahip olan şerh metni zâten var olduğu için ayrıca bu başlıklar altında onlarca metin örneği verilmemiş; konunun anlaşılabilmesi adına metnin gerekli olduğu düşünülen başlıklarda mümkün oldukça kısa örnekler seçilerek bazen tek bazen de iki metinle örnekleme yapılmıştır. Söz konusu metinlerde alıntıların kaynaklarına dâir bilgilerle açıklama notları bulunması durumunda dipnotların gereksiz artmaması adına bu bilgiler de kaldırılmıştır. Şerh metninden alıntı yapılmayan konularda ise ilgili bölümler ya mânâ olarak aktarılmış ya da mâhiyetlerine dâir bilgi verilip metinde bulundukları kısımlara atıf yapılmıştır.

2.4.1. Gramerle İlgili Bilgiler

Abdullâh Efendi *Cevâhir-i Bevâhîr-i Mesnevî*'de yer yer gramere dâir bilgiler vermiştir. Bunlar genellikle âyet iktibası bulunan beyitlerin şerhinde görülmektedir. Dolayısıyla söz konusu kısımların bazılarında Kur'ân tefsirine dâir de geniş bilgiler bulunur. Şerh metninde gramerle ilgili bilgiler içeren bölümler genellikle çok geniş bir hacme sahip olduğundan aşağıya 895. beytin şerhinden kısa bir örnek alınmış, diğer bazı örneklere ise dipnotta atıf yapılmıştır.

Tâ ileyhi yes'ad etyâbu'l-kelim

Etyâb-ı kelim tâ Cenâb-ı İlâhî'ye su'ûd u 'urûc ider.

Şâ'iden minnâ ilâ-hayşu 'alim (895)

Kelim-i tayyibe bizden şu'ûd eylediği hâlde; veyâhûd “şâ'id”, “şu'ûd” ma'nâsına mef'ûl-i mu'tlak olmak üzere “yeş'adu şu'ûden” taqdîrinde olup bizden şudûr iden kelimât-ı tayyibe Cenâb-ı Kudûş-i Kibriyâ'ya şu'ûd itmekle şu'ûd ider. Şol me'vâ-yı berîne ki anuñ 'uluvv-i kadrini Allâh bilür; “alime” kelimesinüñ fâ'ili Allâh'dur, “kelim” kâfiyesine muvâfaqat için “alim” diyü sükûn üzere kırâ'at olunur. (219b)⁵⁴⁴

2.4.2. Tarihî Bilgiler ve Kıssalar

2.4.2.1. İslâm Öncesi Dönem

⁵⁴⁴ Bu beyit bazı tefsir kaynaklarına da atıflar yapılarak mufasssal şerh edilmiştir. Tamamı için metnin 219b-221a varaklarına mürâaat ediniz. Gramere dâir bilgiler verilen başka bazı örnekler için bkz. Metin, 218b-219a (890. beytin şerhi), 221a -222a (897. 898. ve 899. beyitlerin şerhleri), 234a-335b (965. beytin şerhi).

Bu başlık altına giren örneklerin büyük kısmı Hz. Peygamber'den (s.a.v) önceki peygamberlerle ilgili bilgiler ve kıssalardır. Bunların dışında metnin bir bölümünde Ebrehe hâdisesine de genişçe değinilmiştir. Eserde İslâm öncesi döneme dâir tespit edilen bazı örnekler şunlardır:⁵⁴⁵

Çalıştığımız kısmın ilk beyti olan: “Emir geldiğinde toprak, Kârûn’u altını (malı mülkü) ve tahtıyla kendi dibine çekti.” anlamındaki 877. beytin şerhinde Kârûn’un toprak tarafından yutulması kıssası anlatılmıştır. Öncelikle Kasas sûresinin: “Kârûn, Mûsâ’nın kavminden idi de onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazîneler vermiştik ki anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah, şımarıkları sevmez.” meâlindeki 76. âyetini kaydeden şârih, daha sonra Kârûn’a dâir bazı bilgiler vermiştir:

Hz. Mûsâ’nın akrabâlarından olduğu söylenen Kârûn, Hz. Mûsâ ve Hz. Hârûn’dan sonra İsrâiloğullarının en bilgili, en fazîletli ve en çok ibadet eden kişisiydi. Ayrıca yüzünün ve bedeninin güzelliğiyle de övülen biriydi. Hz. Mûsâ da devamlı Tevrat okumayla meşgul olan Kârûn’un yetişmesine hususi bir emek harcıyor, ilim ve fenleri öğrenmesi için onu destekliyordu. Nihâyet öğrendiği ilimlerin de etkisiyle Kârûn çok zengin oldu. Hatta malı o kadar arttı ki hazînelerinin yalnızca anahtarlarını dahi kırk katıra yüklerlerdi. Bir süre sonra Hak Teâlâ’dan gelen vahiyle Hz. Mûsâ, Kârûn’dan malının binde bir miktârını zekât olarak istedi; fakat malından vermek ona çok zor geldiği için Hz. Mûsâ’ya muhâlefet ederek doğru yoldan saptı. Sonra da büyük bir saray inşâ ettirip duvarlarını süsletti ve kapısını da hâlis altından yaptırdı. Sarayın ortasına da süslü bir taht oturup şöhret ve merâsimde en üst mertebede bir gösteriş içinde yaşamaya başladı. Meselâ avlanmaya yâhut gezmeye gidecek olsa hizmetindeki kişilerden 1000 tanesi de arkasından yürürdü. Ayrıca 300 misk kokulu, muhteşem kıyâfetli ve takılarla süslü câriye de yine onu takip ederdi. Sarayına döndüğünde ise çeşit çeşit yiyecek ve içeceklerle donatılmış sofraların kurulduğu eğlence meclisi düzenler ve İsrâiloğullarına büyük bir ziyâfet çekerti. Hatta servet hırsı olan câhillere onun bu zenginliğini görünce Kasas sûresinin 79. âyetinde geçtiği üzere: “Keşke Kârûn’a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı!” diyorlardı. Her zamanın câhili böyledir. Dünya işinin sonucunun ölüm olduğunu unutup nefesine teslim olarak gâfilce yaşar. Oysa şâirin dediği gibi: “Dünya süsüne itibar etmek,

⁵⁴⁵ Bu kısımda metin örneği almak yerine seçilen bazı kıssalar mânâ olarak kaydedilmiş, bazılarının ise yalnızca mâhiyetlerine dâir bilgi verilip şerh metnindeki ilgili kısma atıf yapılmıştır.

kişinin rüyâsında yeni elbiseler giydiğini görmesine benzer. Gübre böceği için gübre kokusunun anber kokusundan daha iyi olması gibi bu aşağılık yere kapılmış kişi için de dünya mülkü ukbâdan daha hoştur.” İşte Kârûn da zekât vermemek için Hz. Mûsâ’dan ayrıldı ve Allah’ın peygamberine düşman oldu. Öyle ki hızını alamayıp insanlar arasında fâhişe olarak meşhur bir kadını evine çağırarak altın ve mücevherler sunup Hz. Mûsâ’nın halka nasihat verdiği meclisine gitmesini ve herkesin içinde “Mûsâ benimle zinâ etti.” demesini istedi. Bunu yaparsa kendisine çok fazla mal vereceğini de söyleyip türlü sözlerle kadını bu iftirâyâ iknâ etti. İsrâiloğulları haftada bir gün toplanırlardı ve Hz. Mûsâ onlara nasihat ederdi. Toplantı günü gelince Kârûn süslenerek alay etmek için meclise geldi ve Hz. Mûsâ’nın karşısında dikildi. Fâhişe kadın da gelip bir köşede oturdu. Hz. Mûsâ dinleyenlere coşkuyla vaaz verip tertemiz nefesiyle meclisi misk gibi kokutarak bakışlarının tesiriyle dinleyenlerin bakır gibi kalplerini altın gibi değerli kılıp parlattığı sırada o kadın, Kârûn’la anlaştığı gibi iftirâyâ niyetle birden ayağa kalktı. Fakat hâlleri, gözleri ve kalpleri değiştiren Hak Teâlâ, kadının dilini yalan sözden doğru kavle çevirdi ve kadın bağırarak: “Ey İsrâiloğulları! Kârûn, Mûsâ’ya düşmanlık beslediği için beni evine çağırarak altın ve mücevherler verip vaaz meclisinde Mûsâ’ya zinâ iftirâsı atmamı, bunu yaparsam beni sizin elinizden kurtarıp Mûsâ’yı ise Tevrat’ın hükmünce recm ettireceğini söyledi.” diyerek Kârûn’la ilgili bütün hakikatleri açıkladı ve sonunda da Hz. Mûsâ’ya iman getirerek günahlarına tevbe etti. İsrâiloğulları kadının anlattıklarını duyunca Kârûn’u kınayıcı sözler söylediler. Kadının sözlerini duyan Hz. Mûsâ, minberden inip alnını secdeye koydu ve Allah’tan kahriyle Kârûn’u helâk etmesini diledi. Hemen Cebrâîl gelip: “Yâ Mûsâ! Başını secdeden kaldır, Hak Teâlâ yeri senin emrine verdi.” dedi. Hz. Mûsâ da başını kaldırıp kavmine: “Ey kavmim! Allah beni Firavun’a gâlip kıldığı gibi Kârûn’a karşı da muzaffer etti. Onunla olanlar onunla kalsın; benimle olanlar ondan ayrılsın.” dedi. Her işte Kârûn’a yardımcı olan Evsân ve Eyzân adlı iki dostu dışında İsrâiloğulları Kârûn’dan uzaklaştı. Daha sonra Hz. Mûsâ: “Ey yer! Onu tut!” emrini verdi. Yer de Kârûn’u topuklarından tuttu. Kârûn gülerek Hz. Mûsâ’ya sihir yaptığını söyledi. Hz. Mûsâ tekrar aynı emri verdi. Bu sefer dizlerine kadar toprağa gömüldü. Kârûn nihâyet Hakk’ın gazabının dehşetini iliklerine kadar hissederek neye uğradığını anladı ve ağlayarak medet istedi; fakat feryâdının bir faydası olmadı. Hz. Mûsâ tekrar “Ey yer! Onu tut!” emrini verdi ve bu sefer yer Kârûn’u tamamen yuttu. Bu olaydan bir süre sonra İsrâiloğullarının fâsıkları fesat çıkarıp: “Kârûn o kadar yalvardı, ama Mûsâ onun malına tamah edip Kârûn’u zemîne yutturdu.” diye

dedikoduya başladılar. Hz. Mûsâ bunları duyunca tekrar Allah’a duâ etti ve Kârûn’un neyi varsa yer hepsini yuttu. Nitekim Kasas sûresinin 81. âyetinde Hak Teâlâ şöyle buyurmuştur: “Nihâyet biz, onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah’a karşı kendisine yardım edecek avanesi olmadığı gibi o, kendisini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.” Şâirin de dediği gibi: “Bak gör ki Kârûn dünyanın hazînesinden ne götürdü? Dünya hazînesi dünyanın eziyetine değmez.” (216a-217b)

Diğer bir kıssa Hz. Mûsâ ve Firavun hâdisesine dâirdir. “O kinci (Firavun) yüz binlerce çocuk öldürdü; oysa aradığı çocuk, kendi evindeydi.” anlamındaki 933. beyitte kendi canını ve saltanatını korumak için birçok çocuğu öldürten Firavun’un, aradığı asıl düşmanını; yani Hz. Mûsâ’yı evinde beslediğine işaret edilmiştir. Abdullâh Efendi bu beytin şerhinde âyetlerle destekleyerek Hz. Mûsâ ve Firavun hâdisesine dâir bilgiler vermiş ve söz konusu kıssaya dâir rivâyetler kaydetmiştir.⁵⁴⁶

Başka bir örnek Hz. İbrâhîm ve Nemrud’la ilgilidir. “Celâl sahibi olan Allah, onların hîlelerini: ‘O hîleden dolayı elbette dağların tepeleri zâil olur’ diye tavsif etti.” anlamındaki 965. beytin şerhinde öncelikle beyitte işaret edilen İbrâhim sûresinin 46. âyeti kaydedilmiştir. Ardından âyetin tefsîrine dâir çeşitli bilgiler verilip *Meâlimü’l-Tenzil* ve çoğu tefsirde Hz. Ali’den rivâyetle yer aldığı belirtilerek söz konusu kıssa aktarılmıştır:

Hz. İbrâhim, Nemrud’u Allah’ın birliğine imana davet edince Nemrud: “Eğer İbrâhim’in dediği doğruysa gökyüzüne çıkıp bir bakmamız lazım.” dedi ve dört tane akbabayı henüz yavruyken alıp sadece etle beslemelerini emretti. Bu şekilde bakılan akbabalar büyüyüp güçlendikten sonra alt ve üst tarafında penceresi olan bir sandık yapıldı. Nemrud, bir adamıyla onun içine oturdu ve dört köşesinin her birini bir akbabanın ayağına bağladılar. Sandığın üst tarafına da ucunda et takılı olan bir asâ raptettiler. Akbabalar sopanın ucundaki ete ulaşmak için hep birlikte yukarıya doğru kanat çırpınca sandık havalandı. Kuşlar ete ulaşma azmiyle bir gün bir gece uçtukten sonra Nemrud, yanındaki adamına üst taraftaki pencereden gökyüzüne bakmasını ve semâya yaklaşp yaklaşmadıklarını kontrol etmesini istedi. Adam bakınca gökyüzünün önceden olduğu gibi göründüğünü söyledi. Nemrud aşağıdaki pencereden de arza bakmasını ve yeryüzünden ne kadar uzaklaştıklarını söylemesini istedi. Adam bakınca

⁵⁴⁶ Bkz. Metin, 227a-b.

yerin tamamen deniz, dağların da duman gibi göründüklerini bildirdi. Pencereleri kapatıp bir gün daha uçtular. Nemrud'un işaretiyle adam tekrar gökyüzüne baktı ve önceki gibi olduğunu gördü. Zemîne bakınca ise sadece duman ve siyahlık görüldüğünü söyledi. Havanın şiddeti de akbabaların uçuşunu engellemeye başlamıştı. Bu esnâda gökyüzünden Nemrud'un kulağına erişen ürperti veren bir ses: "Ey hiçbir faydası olmayan sapkın! Ne istiyorsun ve nereye gidiyorsun?" dedi. İkrime (r.a.) Nemrud'un adamının yanında ok ve yay olduğunu, bu sesi duyunca gökyüzüne doğru bir ok attığını rivâyet etmiştir. Allah'ın hikmeti olarak doğuyla batı arasında güneşin sıcaklığını dengelemek için yaratılmış olup semâda asılı olan bir balık, Nemrud'un okuna kendi nefsini fedâ edip ok o balığın kanıyla bulanıp sandığın üzerine düştü. Bir rivâyette de okun, havada olan bir kuşa isâbet ettiği söylenmiştir. Sonuç olarak her iki hâlde de oku kana bulanmış gören lânetlenmiş Nemrud, -hâşâ- "Gökyüzünün tanrısının işini bitirdik." deyip hizmetçisine sandığın üst tarafında bulunan et takılı sopayı alt kısma almasını emretti. Akbabalar da ete ulaşmak için bu kez aşağıya doğru uçmaya başladılar ve sandığı yeryüzüne geri getirdiler. Nemrud'un mekri buydu. Yerinde sapsağlam duran sabit dağlar bile akbabaların kanatlarının gürültüsünden ve sandığın kütürtüsünden çıkan sesi kıyâmet vaktindeki korkudan kaynaklanan ağlayıp inlemeler sanıp harekete geldiler. Netice olarak Nemrud'un hîlesi ve çabaları kazâ ve kaderin önüne geçemedi; sonunda beynine bir sivrisinek girdi ve onunla helâk oldu (234b-235b).

"Hz. Süleyman malı mülkü gönlünden çıkardığı için kendine fakirden başka bir şey demedi." anlamındaki 999. beytin şerhinde de Hz. Süleyman'la ilgili kısa bir kıssa kaydedilmiştir:

Hz. Süleyman çoğu zaman fakirlerle bir arada oturur, muhabbet eder ve onlarla birlikte yemek yedi. Bir gün gâfilin biri: "Ey Süleyman! Sen cihânın Süleymân'ı iken niçin fakirlerle oturup yemek yiyorsun?" dedi. Hz. Süleyman da ona: "Ben fakirim, fakirlerle oturur ve onlarla yerim." cevâbını verdi. (240a)⁵⁴⁷

"Yarım kanadıyla bir sivrisinek, Nemrud'un başının ortasını korkusuzca yarar." anlamındaki 1209. beytin şerhinde de Nemrud'un âkıbetinin anlatıldığı bir kıssa yer alır:

⁵⁴⁷ Bu menkabe aynı beytin şerhinde Şem'î ve Ankaravî'de de anlatılmıştır. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 510 (1000. Beyit); Taştan, a.g.t., s. 501 (998. beyit). Abdullâh Efendi'deki metin, Ankaravî'dekine yakındır.

Yeryüzünde ilk zorba Nemrud b. Ken'ân'dır ve rivâyetlerde farklılıklar olmakla birlikte onun helâkine yarım kanatlı bir sivrisinek sebep olmuştur. İbrahim (a.s.) Nemrud'un ateşinin belâsından Allah'ın yardımıyla kurtulduğunda inadında direten Nemrud, saltanatı ve makâmıyla gururlanarak ilahlık iddiasından vazgeçmeyip Hz. İbrâhim'i kendisiyle savaşa davet eyledi. Hz. İbrâhim de Allah'a yalvarıp Nemrud'u ve sahip olduklarını en hakir hayvanlardan biriyle helâk etmesini diledi. Nemrud, sözleştikleri günde karınca ve çekirge sürüsü gibi kalabalık ve tam techizatlı ordusuyla geniş bir meydana saf tuttu. Hz. İbrâhim ise yalnız geldi. Nemrut bu duruma şaşırıp: "Ey İbrâhim! Senin askerin nerede?" dedi. İbrâhim (a.s.) "Birazdan Aziz ve Kahr olan Allah o askeri gönderir." diye cevap verdi. Bu konuşmanın ardından Hakk'ın emriyle sivrisinek ordusu erişip önce âsî Nemrud'un askerlerinin silahlarını, sonra da etlerini ve kemiklerini yiyip onlardan iz bırakmadı. Sa'lebî'nin *Arâisü'l-Mecâlis* adlı kitabında şöyle anlatılır: Nemrud'un saltanatı üzerinden 400 sene geçtikten sonra Hak Teâlâ insan suretinde bir meleği Nemrud'a gönderip ona şöyle nasihat ettirdi: "Ey zayıf kul! Yakışsız fiilleri bırakıp seni ve bütün kâinatı yaratan Allah'ın birliğine iman et. İşlediğin günahlara ve ilahlık iddiana tevbe et, sapkınlıkları bırak. Yoksa Allah seni helâk eder." Melek bu şekilde üç gün gelip iman teklif eyledi. Nemrud inadında ısrarcı olup "Cihanda benden başka padişah mı var? Eğer gökyüzünün de padişahı varsa ona söyle, askerini göndersin ve onlarla savaşalım." dedi. Melek de: "Sana üç gün süre. Bütün askerini toplayıp hazır ol." dedi. O murdar ahmak da üç gün içinde bütün askerini savaş için donatıp dördüncü gün sahraya çıkarak Allah'ın ordusuyla savaşmaya hazır vaziyette bekledi. Hak Teâlâ, Nemrud'un üzerine sivrisineklerin gitmesini emretti ve o anda sivrisinek ordusu büyük siyah bir bulut gibi güneşin önünü kapadı, dünya kapkara oldu. Sonra da Nemrud'un askerlerine saldırıp bütün etlerini yiyerek kemiklerinden başka bir şey bırakmadılar. Bir rivâyette sivrisinek ordusu Nemrud'un askerinin burnuna ve gözüne üşüşüp hepsini paramparça etti, Nemrud yalnız kalıp şaştı. Allah'ın emriyle yarım kanatlı bir sinek ansızın Nemrud'un burnundan girip beynine yerleşti ve beynini yemeye başladı. Nemrud'un feryâdı göklere ulaştı. Bir rivâyette 40 yıl, bir rivâyette 400 yıl, saltanatta geçirdiği süre kadar sivrisinek onun beyninde durdu. Nemrud başının derdine düşüp ızdırabını gideremediği için ne yapacağını şaşırdı ve başına vurmaları için hizmetçilerine tokmaklar yaptırdı. Onlar vurdukça biraz rahatlıyorken başına vurulmadığı zamanlarda elemi şiddetleniyordu. Nemrud'a en büyük merhamet ve ihsan, tokmağı tâlihsiz başına iki elle vurmaktı. Onun hizmetine gelen herkesin ilk işi Nemrud'un

yanında duran tokmağı alıp gücü tükenene kadar onun başına vurmaktı. Kim bu işi en uzun süreli devam ettirebilirse Nemrud'un ihsânından en büyük payı da o alırdı. Hak Teâlâ, ona dünyada bu şekilde 400 yıl azap çekti ve sonra da sinek beynini tamamen yiyip canını cehenneme ulaştırdı (II,1a-2a).

Bir diğer örnek II,7a-10b'de yer alan, kazânın Hz. Âdem'in gözünü bağlamasına dâir başlığın şerhinde anlatılan kıssadır:

Hız. Âdem cennete dâhil olunca kendi cinsinden kimseyi göremediği için yabancılık hissetti. Allah'ın emriyle üzerine bir uyku çöktü ve Âdem uykudayken Hak Teâlâ onun soldaki kaburga kemiğinin alt kısmından Hız. Havvâ'yı yarattı. Âdem (a.s.) uyanınca kendi cinsinden gâyet güzel, gencecik bir mahbûbeyi baş ucunda oturmuş gördü ve ona: "Ey selvi boylu güzel! Sen kimsin?" dedi. Havvâ da: "Ben senin eşinim. Allah, can yoldaşın olmam ve benimle huzur bulman için beni yarattı." dedi. Melekler Hız. Âdem'in ilmini imtihan için soru sorup: "Ey Âdem! Bu kimdir?" dediler. Hız. Âdem: "Kadındır." dedi. Adını sordular, "Havvâ" dedi. Onu sevip sevmediğini sordular ve sevdiğini söyledi. Havvâ'ya: "Âdem'e muhabbetin var mı?" dediklerinde ise "Sevmiyorum." dedi. Oysa Havvâ'nın Âdem'e sevgisi, Âdem'in ona olan muhabbetinden daha çoktu; fakat doğruyu söylemedi. Bu sebeple: "Kadın kocasına sevgisinde doğruyu söyleseydi, ilk önce Havvâ söylerdi." demişlerdir. Nitekim Hız. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki kadın, kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Hep senin istediğin gibi hareket etmez. Ondan faydalanmak istersen bu eğri hâliyle faydalanırsın, doğrultmaya çalışırsan kırarsın. Kadının kırılması da boşanmasıdır." Melekler Havvâ'yı Âdem'e salavat mehriyle nikâhladılar. İkisi birbirine mûnis olup cennette salına salına gezerler ve nimetlerden diledikleri gibi istifade ederlerdi. Onlara yalnızca buğday ağacı yasaklanmıştı." (II,7b-8a)

Bu kıssanın ardından araya tefsirlerden ıktibaslarla birçok açıklama girmiş, daha sonra yine aynı başlığın şerhi kısmında İbn İshâk'a atıf yapılarak yukarıdaki hâdisenin devamı mâhiyetinde bir kıssaya yer verilmiştir.⁵⁴⁸

"Rabbimiz biz kendimize zulmeyledik vâh! dedi. Yani zulmet geldi ve yol kayboldu." anlamındaki 1275. beytin şerhinde de Hız. Âdem'in Allah'tan af talebinde

⁵⁴⁸ Bkz. Metin, II,9a.

bulunurken Hz. Muhammed'i (s.a.v) vesile ederek yalvardığına ve affedildiğine dâir bir kıssa mevcuttur.⁵⁴⁹

Diğer bir örnek: “Sen bir fil olsan, düşmanın da senden ürkse (dahi sakın kibirlenme! Zîrâ) işte sana ebâbîl kuşları cezâsı ulaştı.” anlamındaki 1335. beytin şerhinde yer alan, Ebrehe hâdisesinin anlatıldığı kıssadır.⁵⁵⁰

“İkiyüzlülük, zulüm ve sarhoşluğundan dolayı senin benliğin onlarda görünmüştür.” anlamındaki 1341. beytin şerhinde ise kişinin başına gelen ve zulüm gibi görünen bazı şeylerin aslında İlâhî adâletin tecellisi olduğu mesajı verilen bir kıssa yer alır:

Hz. Mûsâ, Allah'a niyâz ederek zulüm gibi görünen bazı hâdiselerdeki gizli adâleti kendisine göstermesini diledi. Hak Teâlâ da isteğini kabul edip “Filan çeşmeye git ve ibadetle meşgul ol, gizli sırlarımı göreceksin.” buyurdu. Mûsâ (a.s.) emri yerine getirerek bir köşede ibadete çekilerek bekledi. Ansızın atlı bir adam geldi; çeşmede atından inip eşyâlarını ve koynundan bir kese altınını çıkarıp kenara koydu, ihtiyaç giderdikten sonra elini yüzünü yıkayıp eşyâlarını alarak atına binip gitti; fakat altını unuttu. Sonra bir çoban geldi; koyunlarını suladı ve o altın kesesini bulup koynuna koyarak oradan ayrıldı. Ardından da bir kör geldi. Bu arada çeşmeden su içerken altınını unutan atlı adam döndü ve kör adamı çeşme başında görünce “Altınımı aldın mı?” diye sordu. Adam kör olduğunu ve almadığını söylese de fayda etmedi; atlı adam ona hışımla vurup ölümüne sebep oldu ve atına atlayıp gitti.

Bu olayları gören Hz. Mûsâ: “İlâhî! Bunlardaki gizli hikmetini bana izhâr eyle.” diye duâ etti. Hak Teâlâ: “Ey Mûsâ! Gördüklerinin hepsi benim adâletimdir. İlk gelen atlı adam, kendisinden sonra gelen çobanın 1000 filorisini gasp ederek almıştı. Çoban, korkusundan isteyememiş ve benim dergâhıma yüz sürüp adâletime havâle etmişti. Atlı adamın unuttuğu altın, o çobanı ve hak yerini buldu. En son gelen ve öldürülen kör ise daha önce atlı adamın babasını öldürüp onu yetim bırakmıştı. Dâvâcı olamadığı için kısas da olunmamıştı. Biraz önce babasının kâtilini öldürmesiyle kısas yerini buldu ve adâletim göründü.” diye buyurdu. Hz. Mûsâ olayların mâhiyetini öğrenince yüzünü secdeye koyup hayret denizine dalarak Allah'ın kudret ve adâletini müşâhede etti. (II,25b-26a)

⁵⁴⁹ Bkz. Metin, II,15a.

⁵⁵⁰ Bkz. Metin, II,22b-23a. Bu kıssa Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır; fakat Abdullâh Efendi'deki anlatım daha sanatlıdır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 603-604 (1334. beyit).

Diğer bir örnek: “Kim sabır getirirse felek üzerinde gider, (mekâna hapsolmadan yaşar); helva yiyen ise geri gider.” anlamındaki 1627. beytin şerhinde yer alan Hz. Eyyûb’la ilgili kıssadır:

Şöyle rivâyet edildi: Hz. Eyyûb’a: “Bu şiddetli belâyı gidermesi için Hak Teâlâ’ya duâ etsene.” dediler. Hz. Eyyûb da onlara: “Ömrümüzden şimdiye kadar geçen müddette rahatlık günleri mi çoktur, yoksa belâ ve cefâ günleri mi?” diye sordu. Onlar: “Sefâ ve rahatlık daha fazladır.” dediler. Hz. Eyyûb da: “İşte bu yüzden şikâyet etmeye Allah’tan utanırım.” buyurdu. (II,87a)

Bu kısımda zikredilecek son örnek: “(Dağ) dedi: Ey Yahyâ! Gel bana kaç, böylece keskin kılıçtan sana sığınak olayım.” anlamındaki 1869. beytin şerhinde yer alan Hz. Yahyâ ile ilgili kıssadır:

Şöyle nakledilmiştir: Yahudiler Hz. Yahyâ’ya düşmanlık ederek bazı iftirâlar attılar ve “Senin öldürülmen gerekiyor.” diyerek kılıçlarını çektiler. Hz. Yahyâ kaçtı. Yahudiler peşinden kovalarken büyük bir dağ: “Ey Allah’ın nebîsi! Gel bana kaç.” dedi ve Yahudilerin üzerine taşlar atarak onların Hz. Yahyâ’ya el uzatmasına izin vermedi. Böylece Hz. Yahyâ dağa sığınarak onların şerlerinden kurtuldu. Daha sonra ise “Yazdığını reddedecek, hükmettiğini de değiştirecek yoktur.” fehvâsınca Allah’ın emri ve kazâsı gelince o zamandaki zâlim bir padişahın elinde şehîd oldu. (II,150a)⁵⁵¹

2.4.2.2. İslâm Tarihi

Şerh metninde bu kısma giren örnekler Hz. Peygamber (s.a.v.) dönemiyle ilgilidir. Bunların ilki Resûlullah’ın istişâredeki usûlüne dâir olup: “O (Hz. Peygamber) kendi cevâbını ondan (gizli) tutardı ve onun sorusundan yabancılar koku alamazdı.” anlamındaki 1067. beytin şerhindedir:

Hâtemü’l-Enbiyâ (s.a.v) hicretin sekizinci senesinin Ramazan ayı başında Mekke’nin fethine niyet etti ve açıklayıcı bilgi vermeden Hz. Âişe’ye: “Benim sefer eşyâlarımı hazırla.” buyurdu. Hz. Ebû Bekir, kızının sefer techîzâtıyla meşgul olduğunu görünce: “Nebî (a.s) gazâyâ mı gidiyor?” diye sordu. Hz. Âişe: “Bilmiyorum.” dedi; çünkü ne tarafa gideceğini bilmiyordu. Hz. Ebû Bekir: “Eğer Resûl (a.s) gazâyâ niyetlendiyse bana söyle; ben de eşyâlarımı hazırlayayım.” diye ısrâr etti. Bu konuşma sırasında Hz. Peygamber (s.a.v) geldi. Ebû Bekir (r.a.) “Yâ Resûlallah! Sefer isteği mi oldu?” diye

⁵⁵¹ Bu kıssa aynı beytin şerhinde Ankaravî’de de çok benzer ifadelerle yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 785 (1869. beyit).

sordu. Hz. Peygamber: “Evet” dedi. Ebû Bekir’in: “Kureyş üzerine mi?” sorusuna: “Evet, ama bu sırrı kimseye söyleme.” buyurup “Allah’ım! Onların gözlerini perdele! Beni ancak bu örtülü gaflet hâllerinde görsünler” diye duâ etti. Diğer sahâbîlere de sefer için hazırlıklarını yapmaları söylendi; fakat ne tarafa gidileceğini bilmiyorlardı. Hatta Hz. Peygamber Medîne yollarını kontrol altında tutup Mekke tarafına kimsenin gitmemesini, giden olursa da yakalanmasını emretmişti. Halk, İzam kabîlesi üzerine gidileceğini düşünsün diye de Ensar’dan Ebû Katâde’yi 800 kişiyle İzam kabîlesi üzerine gönderdi. Bu kabîleye doğru gidenler Hz. Peygamber’in İslâm askerleriyle birlikte Mekke tarafına hareket ettiğini duyunca arkalarından yetiştiler ve orduya katıldılar. Müşâverede Hz. Peygamber’in sünneti bu şekildedir (257b).

Diğer örnek, “Eğer (bu konuda) sana şüphe gelirse o zaman ayın yarılmasından da şüphe edersin.” anlamındaki 1094. beytin şerhinde yer alan ayın yarılması mucizesine dâir kıssadır.⁵⁵²

Hz. Peygamber (s.a.v) mehtaplı bir gecede Kâbe’nin civârında Kureyş’in büyüklerinin ortasında oturmuş, onları İslâm’a davet ediyordu. Kureyş tâifesi de yakışsız sözlerle kendi hevâlarına göre mukâbele ediyordu. Bir Yahudi’nin akıl vermesiyle Ebû Cehil öne çıkıp: “Yâ Muhammed! Eğer benim istediğim mucizeyi gösterirsen hemen peygamberliğini kabul edip iman getireceğim.” dedi. Hz. Resûl: “Her ne mucize istersen Hak Teâlâ göstermeye kâdirdir.” dedi. Ebû Cehil: “Ayı iki parça etmeni istiyorum.” dedi. Habîb-i Hudâ (s.a.v.) mübârek parmağıyla aya işaret edince Allah’ın emriyle parlak ay iki parça olup bir parçası Hirâ dağına inip diğer parçası da diğer yöne hareket etti. Sonra da bunlar tekrar yerine dönüp birleşti. Abdullâh b. Mes’ûd: “Ben Hirâ dağını ayın iki parçası arasında gördüm.” demiştir. Bu konuda farklı rivâyetler de vardır. Sonuç olarak herkes bulunduğu yere göre müşâhede etmiş ve gördüğünü söylemiştir. Hz. Peygamber orada bulunanlara: “Şâhit olun! Şâhit olun!” dedi. Birçok kişi imana geldi; fakat Ebû Cehl-i laîn ve Kureyş müşriklerinin çoğu imana gelmeyip: “Bu, Muhammed’in sihridir.” dediler ve mucizeyi sihir olarak görerek hidâyetten mahrum oldular. Yolculardan da kime sordularsa “Gördük.” diyerek mucizeyi tasdik etmiştir. Sonuç olarak: “Allah kimi hidâyete erdirirse doğru yolu bulan odur” (A’raf 7/178). “Kimi şaşırtırsa da artık onun için yol gösteren yoktur.” (A’raf 7/186) (263b)

⁵⁵² Bu kıssa Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 532-533 (1093. beyit).

Bu kısımda zikredilecek son örnek ise tarihî bilgi mâhiyetinde olup: “Sen zayıfları yardımcısız bilme! Kur’ân’dan ‘izâ câe nasrullâhi’yi (‘Allah’ın yardımı ve zaferi geldiği zaman’ âyetini) oku.” anlamındaki 1334. beytin şerhindedir:

Fahr-i Âlem (s.a.v.) Hudeybiye senesinde Kureyş’le sulh anlaşması yapmış; Benî Huzâa Hz. Resûl’ün, Benî Bekr kabîlesi ise Kureyş’in emânında olup iki taraftan birbirine zarar isâbet etmemesi de anlaşma şartları arasında yer almıştı. Bu iki kabîle arasında Hz. Muhammed’in peygamberliğinden önce savaş olmuştu ve birbirlerine karşı düşmanlık üzere idiler. Benî Bekr kabîlesi bu düşmanlığı içinde sakladı. Sulhtan sonra herkes harp âletlerini bıraktı ve güven içinde bir sene geçirdiler. Sonrasında Benî Bekr kabîlesi eski düşmanlığı açığa çıkararak Mekkelilerden yardım istedi. Onlar da destek verince Hz. Resûl’ün emânında olan Huzâa kabîlesinin üzerine yürüyüp birçok kişiyi öldürdüler, kalanları da hezîmete uğradı. Bu olaydan sonra Allah’ın emriyle Cebrâîl gelip Benî Bekr ve Kureyş tâifesinin anlaşmayı bozduğunu bildirip Mekke’nin fethiyle müjdeledi. Daha sonra Hz. Peygamber, ashâbıyla gidip Mekke’yi fethetti; İslâm dîni zayıfken güçlendi, Müslümanlar az iken çoğaldı, diğer dinlere ve insanlara gâlip geldiler. (II,22a-b)

2.4.3. Menkabevî Bilgiler

“Menkabevî Bilgiler” başlığı altında sahâbe, evliyâ ve mutasavvıflar ile alâkalı bazı menkabevî rivâyetlere yer verilmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de söz konusu bilgilerin en yoğun olduğu kısım, eserin baş taraflarıdır. Matbu birinci cildin ihtiva ettiği bölümde yer aldığı için çalışmamıza dâhil olmayan söz konusu kısımda Mevlânâ’nın hayatıyla ilgili çeşitli menkabevî anlatmalar yer alır. Bununla birlikte elbette eserin genelinde ve çalıştığımız bölümde de bu tür mâlûmat mevcuttur. Çalışmamıza konu olan kısımda yer alan bazı örnekler şunlardır:

2.4.3.1. Sahâbeyle İlgili Örnekler

Sahâbeye dâir ilk menkabe: “‘Çalışıp kazanan kişi, Allah’ın sevdiği kimsedir.’ sözünü duy ve tevekkülü (bahâne edip) sebeplerde tembellik yapma.” anlamındaki 927. beytin şerhinde olup Hz. Ömer’le ilgilidir.

Bir gün Hz. Ömer bir topluluğa uğradı ve onların hiçbir işle meşgul olmadıklarını gördü. Onlara: “Siz kimsiniz?” diye sorunca bu kişiler: “Biz mütevekkilleriz (Allah’a tevekkül edenleriz).” diye cevap verdiler. Hz. Ömer ise onlara şöyle söyledi: “Siz

müteekillersiniz (yiyicilersiniz). Mütevekkil, tohumu toprağa atar; sonra tevekkül eder.” (226b)

Diğeri, “Hizmet meyli ve o (ebedî) âleme gitme azmi ağızda helal lokma olmasından doğar.” anlamındaki 1673. beytin şerhinde yer alan Hz. Ebû Bekir’le ilgili menkabedir:

Şöyle rivâyet edilmiştir: Hz. Ebû Bekir, hizmetçisinin getirdiği sütten bir yudum aldıktan sonra sütün helal parayla alınmadığını öğrendi ve mübârek parmağını boğazına sokup kustu. Hatta kendisini o kadar zorladı ki tâkati kesilerek ölü gibi oldu. Sonra da Hakk’a yönelip: “İlâhî! Damarlarımda kalan miktâr için beni cezâlandırmayıp affetmeni diliyorum.” diyerek yalvardı. (II,96b-97a)

Bu mâhiyetteki son örnek ise “Veli (kul) ondan pişmân olduğunda Allah’ın eli (ona yâr olarak) mevâlidin kapılarını sebep yönünden bağlamıştır.” anlamındaki 1695. beytin şerhinde yer alan, yine Hz. Ömer’le ilgili menkabedir.

Hz. Ömer’in halîfeliği zamanında Rum kayseri Hz. Ömer’e bir elçi gönderdi. Elçi huzûra gelince mühürlü bir şişe çıkarıp: “Bu şişeyi size Rum kayseri hediye gönderdi.” dedi. Hz. Ömer: “Bunun içinde ne var?” diye sorunca elçi: “Öldürücü zehir vardır. Bir düşmanınıza bundan bir damla içerseniz o anda ölür.” dedi. Ömer (r.a.) şişeyi açıp: “Benim, nefsimden daha güçlü ve giderilmesi gereken bir düşmanım yoktur.” diyerek şişedeki zehrin tamamını içti. Mübârek yüzü bir süre kırmızı gül gibi kızardı ve terlere gark oldu; fakat tek kılına zarar gelmedi. Bu kerâmeti gören elçi, Müslümân oldu (II,100b).

2.4.3.2. Evliyâyı İlgili Örnekler

Velîlerle ilgili menkabeler sahâbeye dâir örneklerden daha fazladır. Bundan dolayı söz konusu menkabelerden seçilen bazı örnekler özetlenerek aşağıya kaydedilmiş, bazılarının ise şerh metnindeki yerlerine atıf yapılmıştır.

İlk menkabe “Av hayvanlarının tekrar tevekkülü çalışmaya tercih etmeleri” başlığının şerhinde yer alan, kâmil zâtların gözlerinin ve gönüllerinin Allah’tan başka her şeye kapalı olduğu mesajı verilen Hâtem-i Asamm’la ilgili rivâyettir.⁵⁵³

⁵⁵³ Bkz. Metin, 233b.

İkincisi, “Malı mülkü kalbinden sürmüş olduğundan Hz. Süleymân kendisine ‘fakir’den başka bir şey demedi.” anlamındaki 999. beytin şerhinde kaydedilmiş olan ve Muhyiddîn İbn Arabî’den nakledildiği belirtilen aşağıdaki menkabedir:

Sâlih bir adam Endülüs’ten Mısır’a doğru giderken deniz kenarında fakir görünüşlü bir zâhide rastladı. Sıcaklığın şiddetini engellemek için kamıştan bir meskeni ve hasırdan yapılmış örtünecek kadar elbisesi olan bu zâhid her gün üçer balık avlayıp birisini âzâd, birisini infâk etmekte; diğerini de kendi rızkı olarak ayırıp bu hâl üzere ibadet ve riyâzet ile yaşamaktaydı. Adam şaşırarak: “Ey azîz! Ne zamandır buralardasın?” diye sordu. Zâhid: “Otuz seneye yakındır.” cevâbını verdi. Adam birkaç gün zâhide misâfir olup onunla muhabbet etti. Daha sonra Mısır’a gitmek üzere yola çıkacağı zaman zâhid: “Mısır’a girince orada filan azîzi bul ve hürmetlerimi iletip benim için nasihat iste.” dedi. Adam Mısır’a gidince azîzi soruşturdu; onun evi olarak büyük bir sarayı gösterdiler. Kendisini kandırdıklarını düşünüp tekrar sordu. Aradığı azîzin o sarayın sahibi olduğuna emin olunca hizmetkârlarına kendisiyle görüşmek istediğini söyledi. Mısır sultanına gittiğini bildirdiler. Adam iyice şaşırdı ve merakla onun dönmesini beklemeye başladı. Ansızın azîzin hizmetçileriyle geldiğini ve kendisine dikkatle bakıp içeri girdiğini gördü. Bir süre sonra adamı içeriye davet ettiler. Azîz onun selâmını aldı ve: “Hangi diyârın selâmını getirdin?” diye sordu. Adam da zâhidin selâmını ve nasihat isteğini ilettiler. Aziz: “Gideceğin zaman gel, nasihatı al.” dedi. Adam denileni yaptı ve gideceği zaman uğradı. Aziz: “Ona selâmımızı ilet, dünya sevgisini gönlünden çıkarsın.” dedi. Bu mesaja çok şaşırarak adam dönüşte zâhidin yanına uğradı. Zâhid: “Azîzden ne haber?” diye sordu. Adam da bildirileni ilettiler. Zâhid bir çılgılık attı ve kendini kaybetti. Tekrar kendine geldiğinde: “Otuz yıldır kalbimden dünya sevgisi gitsin diye uzlette ve bu şartlarda yaşıyorum; ama henüz muvaffak olamadım. O zenginlik içinde gördüğün azîzin kalbinde ise dünyaya zerre kadar meyil yoktur. Zengin görünmeyi seçmesi ve sultanın kapısına gitmesi ise birçok mazlûma yardım edip onları zâlimlerin pençesinden kurtarmak içindir.” dedi. (240b-241a)

Diğer örnek, “Böylece kimlerin sözlerini reddettiğini ve kimleri kendine efendi kabul ettiğini görürsün.” anlamındaki 1053. beytin şerhinde Neseffî’den aktarılan ve gördüğü bir rüyâya dayanan rivâyettir.⁵⁵⁴

⁵⁵⁴ Metin için bkz. Metin, 254b-255a.

Bir diğeri, “Sen her şeyin ismini bilgi sahibinden işit. Alleme’l-esmâ remzinin sırrını duy.” anlamındaki 1259. beytin şerhinde yer alan, Sadreddîn-i Konevî’nin rivâyet ettiği ve Muhyiddîn İbn Arabî’nin Konevî’ye anlattığı bazı müşâhedelerine dayanan menkabevî anlatıdır.⁵⁵⁵

“Eğer kör değilsen o mâviliği kendinden bil. (Artık diyeceksen) kendine kötü de, (başka) kimseye deme.” anlamındaki 1351. beytin şerhinde bulunan Zü’n-nûn-ı Mısırî ile ilgili rivâyet ise özetle şöyledir:

Mısır ahâlisi Zü’n-nûn-ı Mısırî’nin zındık olduğuna inanıyordu. Bazı kişiler de ona karşı şüphe içinde olup Zü’n-nûn-ı Mısırî vefât edene kadar hiç kimse onun şânının yüceliğinden haberdâr olmamıştı. Bir gün bu yüce zâta: “Mısır’da iyi adamlar var mıdır?” diye bir soru yöneltildi. O da: “Mısır ahâlisinin hepsi sâlih ve iyi kimselerdir. Benden daha hakir ve değersiz olan yoktur. Hatta ben fâsid olduğum için beni içlerine kabul etmemişlerdir.” cevâbını verdi. (II,27a-b)

“‘Allah’la birlikte oturmak isteyen kişi, tasavvuf ehliyle otursun.’ sözü hakkında” başlığının şerhinde de yine Zü’n-nûn-ı Mısırî’yle ilgili, yolculuğu sırasında karşılaştığı bir kadınla mükâlemesine dayanan bir menkabe yer alır.⁵⁵⁶

“Bir söz bir âlemi harâbe eyler, ölü tilkileri arslanlar (gibi) eder.” anlamındaki 1622. beytin şerhinde de Menâkıb-ı Mevlânâ’da yazılı olduğu belirtilerek bir menkabe kaydedilmiştir.⁵⁵⁷

Bir başka örnek, “Hizmet meyli ve o (ebedî) âleme gitme azmi ağızda helal lokma olmasından doğar.” anlamındaki 1673. beytin şerhinde yer alan Bîşr-i Hâfî’ye dâir menkabedir.⁵⁵⁸

Bir diğeri, “Velî (kul) ondan pişmân olduğunda Allah’ın eli (ona yâr olarak) mevâlidin kapılarını sebep yönünden bağlamıştır.” anlamındaki 1695. beytin şerhinde yer alan Muhyiddîn İbn Arabî’yle ilgili rivâyettir.⁵⁵⁹

⁵⁵⁵ Metin için bkz. II,11b-12a.

⁵⁵⁶ Metin için bkz. II,73a-b.

⁵⁵⁷ Metin için bkz. II,85a.

⁵⁵⁸ Metin için bkz. II,97b-98a.

⁵⁵⁹ Metin için bkz. II,100b-101a. Bu menkabe aynı beytin şerhinde Şem’î ve Ankaravî’de de anlatılmıştır; fakat Şem’î’de İbn Arabî belirtilmeden “bir velî” şeklinde hikâye olunmuşken Ankaravî’de İbn Arabî’ye atıf yapılarak kaydedilmiştir. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 733 (1697. Beyit); Tanyıldız, a.g.t., s. 726-27 (1695. beyit).

Diğeri “Hakim Senâî’nin sözünün Tefsîri” başlığının şerhindeki Seriyi-i Sakatî’yle ilgili rivâyettir.⁵⁶⁰

Bu kısımda zikredilecek son örnek ise “Halkın onun için akıttığı gözyaşları cevherdir; (fakat) halk onu gözyaşı zanneder.” anlamındaki 1805. beytin şerhinde yer alan Cüneyd-i Bağdâdî hakkındaki menkabedir.⁵⁶¹

2.4.4. Tasavvufî Bilgiler

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’deki tasavvufî bilgiler başlıbaşına bir tez çalışmasına konu olacak hacimdedir. Bu kısımda şerh metninde tespit edilen tasavvufî mâlûmata; “Tasavvufî Eserler ve Yazarlarına Dâir Bilgiler”, “Tasavvuf İstılahları, Tasavvufî Meseleler ve Tasavvufun Hâl ve Makamlarına Dâir Bilgiler” ve “Mutasavvıfların Sözleri” olmak üzere üç başlık altında kısaca değinilmiştir.⁵⁶² Daha önce de dile getirildiği üzere çalışmanın dördüncü bölümünde metin mevcut olduğundan “Mutasavvıfların Sözleri” başlığına girenler dışında bu başlıklara örnek olan kısımlar buraya aynen alınmamış; anlamca ve özet olarak aktarılacak suretiyle mâhiyetlerine dâir bilgi verilip metnin ilgili kısımlarına atıf yapılmıştır.

2.4.4.1. Tasavvufî Eserler ve Yazarlarına Dâir Bilgiler

Tasavvufî eserler ve yazarlarına dâir bilgiler, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin kaynaklarının listelendiği bölümde şerhin çalışılan kısmında kullanıldığı tespit edilebilen eserlerin ve yazarların tamamını ihtiva edecek şekilde kaydedilmiştir. Sözü edilen kısımda metin örneği verilmeden yazar ve eserler listelenmiş ve bunlara dâir kısaca bilgi verilip şerh metninde hangi varaklarda yer aldıkları belirtilmiştir. Muhtevâ yönünden ele alınan bu kısımda ise aşağıda görüleceği üzere yazarın ve eserin birlikte zikredildiği birkaç örnekten söz edilmiştir.⁵⁶³

⁵⁶⁰ Metin için bkz. II,128b.

⁵⁶¹ Metin için bkz. II,132b-133a. Bu menkabe Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 733 (1802. beyit).

⁵⁶² Tasavvuf alanında hazırlanmış olup *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin tasavvufî muhtevâsına dâir detaylı bilgiler içeren çalışmalar mevcuttur. Söz konusu mâlûmat için bkz. Aytekin, **a.g.e.**; Çakmaktaş, “Sarı Abdullah Efendi’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2017.

⁵⁶³ Yalnızca kısa birkaç metni seçme sebebimiz, amacımızın söz konusu başlığı örnekleme olmasıdır. Nitekim yukarıda da ifade edildiği gibi, şerhin kaynakları kısmında tasavvufî eserler ve yazarları da diğer kaynaklarda olduğu gibi tek tek listelenmiş ve ictibasların şerh metninde hangi varaklarda yer

- “Dünya nedir? Hudâ’dan gâfil olmaktır. Kumaş, gümüş, evlat ve kadın değildir.” anlamındaki 996. beytin şerhinde Ebû Tâlib-i Mekkî ve *Kûtu’l-Kulûb* adlı eseri zikredilerek fakirliğin ne zaman mükâfât ne zaman azap sebebi olduğuna ve esâsen neyin fakirlik olduğu konularına değinilen Arapça bir metin iktibas edilmiştir.⁵⁶⁴
- “Malı mülkü kalbinden sürmüş olduğundan Hz. Süleyman kendisine ‘fakir’den başka bir şey demedi.” anlamındaki 999. beytin şerhinde Ebu’n-Necîb Sühreverdî ile *Âdâbü’l-Mürîdîn* adlı eserine atıf yapılarak söz konusu kaynaktan fakirlik ve zenginlik konularına; hangisinin, ne zaman ve ne sebeple daha fazîletli olduğu hususlarına temâs edilen Arapça bir metin kaydedilmiştir.⁵⁶⁵
- “Süleymân’ın mülkünün mührü ilimdir. Bütün âlem surettir ve ilim candır.” anlamındaki 1043. beytin şerhinde Sadreddîn-i Konevî ve *Miftâhu’l-Gayb* adlı eseri zikredilerek bu eserden ilimle ilgili Arapça bir metin iktibas edilmiştir.⁵⁶⁶
- “Hürmet getiren hürmet götürür; şeker getiren bâdem helvası yer.” anlamındaki 1516. beytin şerhinde de Abdullâh-ı Ensârî ve *Menâzilü’s-Sâirîn*’i zikredilerek yine Arapça olarak kısa bir iktibas kaydedilmiştir.⁵⁶⁷

2.4.4.2. Tasavvuf İstılahları, Tasavvufî Meseleler ve Tasavvufun Hâl ve Makamlarına Dâir Bilgiler

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’de tasavvufî mâlûmat oldukça geniş bir hacme sahiptir. Bunda kaynak eser olan *Mesnevî*’nin tasavvufî bir metin olması yanında şârihin mutasavvıf bir âlim oluşu da etkilidir. Eserde neredeyse her beytin şerhinde tasavvufî konulara ve unsurlara temas edilen bir boyut bulmak mümkündür; fakat bunları ortaya koymaya yönelik bir çalışma tezimizin sınırları dışındadır. Şerhin tasavvufî yönüne dâir çeşitli bilgiler Aytekin’in ve Çakmaktaş’ın çalışmasında

aldıkları kaydedilmiştir. Dolayısıyla bu kısımda tekrardan ibaret olup çalışmamızın hacmini artırmak dışında bir etkisi olmayacak örneklerden kaçınılmıştır.

⁵⁶⁴ Metin için bkz. 239b.

⁵⁶⁵ Metin için bkz. 240a.

⁵⁶⁶ Metin için bkz. 251a.

⁵⁶⁷ Metin için bkz. II,63a.

mevcuttur.⁵⁶⁸ Eserin tamamının tasavvufî açıdan tahlîli ise *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin bütünü günümüz harflerine aktarıldıktan sonra daha sağlıklı şekilde yapılabilir kanaatindeyiz. Bu başlık altında ise şerh metninde vurgulanarak değinildiği tespit edilen bazı tasavvufî terimler, kavramlar ve konular hakkında tasavvuf sözlüklerine de başvurularak bilgi verilip metinde bulundukları kısımlar belirtilecektir.⁵⁶⁹

➤ Tevekkül:

Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerde sıklıkla vurgu yapılan, sâlikler için de “olmazsa olmaz” esaslardan olan “tevekkül” terimi, kısaca “her işte Allah’a güvenip dayanma” şeklinde açıklanabilir. *Tasavvuf Sözlüğü*’nde Kâşânî, tevekkülün “Hakk’ı vekil edinmek” olduğunu, bütün işleri gerçek sahibi olan Allah’a bırakıp onun vekilliğine güvenmenin avâm için en zor makâm olduğunu belirtir. Sürekli sebeplere takılma ve kendi nefsinin sevmeye, avâmın bu makâmı idrakine izin vermeyen engellerdir. Havâss için ise tevekkül çok kolaydır; zîrâ seçkin kullar olan bu zümre, Allah’ın her şeyin sahibi olduğunu ve bu sahipliğin ortaksız bir sahiplik olduğunu bilirler ve perde olan sebeplere takılmayıp arkasındaki gerçek gücü görürler. Esâsen bu kabul, imanın şartlarından ve kulluğun temel ilkelerindendir.⁵⁷⁰ Şerh metninde

⁵⁶⁸ Bkz. Aytekin, a.g.e.; Çakmaktaş, a.g.t.

⁵⁶⁹ Tasavvufî konular ve tasavvuf terimleriyle ilgili bilgi için istifade edilebilecek bazı eserler şunlardır: İmâm-ı Gazâlî, **Tasavvufun Esasları**, Çev. Ramazan Yıldız, İstanbul, Şâmil Yayınevi, (t.y.); İmâm-ı Gazâlî, **Tasavvufun Prensipleri**, Çev. Remzi Barışık, Ankara, Kılıç Kitabevi, (t.y.); Mahir İz, **Tasavvuf**, İstanbul, Rahle Yayınevi, 1969; Cavit Sunar, **Ana Hatlariyle İslâm Taasavvufu Tarihi**, Ankara, Ankara Üni. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978; Kelâbâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta’arruf**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay., 1979; Ebû Hafz Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî, **Tasavvufun Esasları -Avârifü’l-Meârif Tercemesi-**, Haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul, Vefa Yayıncılık, (t.y.); Abdülkerim Kuşeyrî, **Tasavvuf İlmine Dair: Kuşeyrî Risâlesi**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981; Selâhaddin Şar, **Tasavvufun Temel İlkeleri: İslâm Tasavvufu**, İstanbul, Toker Yayınları, 1991; Osman Türer, **Ana Hatlariyle Tasavvuf Tarihi**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1995; Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabcacı Yayınevi, 2012; Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yayınları, 1997; Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu’l-A’lâm fî İşârâtı Ehli’l-İlhâm**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004; Seyyid Cafer Seccâdî, **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü: Ferheng-i Istilahat ve Tabirat-ı İrfânî (Açıklamalı ve Alfabetik)**, Çev. Hakkı Uygur, Haz. Hüseyin Kader, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007; Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, **Tasavvufu Yüz Basamak Menâzilü’s-Sâirîn, İlelû’l-Makâmât: Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Elf Mekâm: Abdürrezzak el-Kâşânî**, Çev. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008; Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **Tasavvuf Sözlüğü (İstilahât-ı İnsân-ı Kâmil)**, Haz. İhsan Kara, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008; Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî, **İstilahât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye**, Haz. Derya Çakır Baş, İstanbul, Kırkandil Yayınevi, 2013.

⁵⁷⁰ Bkz. Abdürrezzak Kâşânî, **Tasavvuf Sözlüğü**, s. 164.

bilhassa “Av hayvanları ve arslan” hikâyesi kısmında bu konu üzerinde genişçe durulmuştur.

Örneğin, “Kavm (av hayvanları) dediler ki: Çalışıp kazanmak halkın (inançtaki) zayıflığından (olup bunu her birinin) boğazı ölçüsünde hîle lokması bil!” anlamındaki 928. beytin şerhinde âyetler ve hadislerle de desteklenerek tevekkülün hakikati ve “mütevekkil” sıfatını hak etmenin şartları ifade edilmiştir.⁵⁷¹

“Eğer tevekkül edeceksen çalışarak et. Önce tohumu ek, sonra Allah’a dayan.” anlamındaki, tevekkülün hakikatini ifade eden 960. beytin şerhinde de tevekkülün tembellik demek olmadığına, hiçbir işle uğraşmadan kendi hâllerini “terk” ve “zühd”le isimlendirenlerin esâsen şeytanın tuzağına yakalanmış ve onun oyuncağı durumuna düşmüş kişiler olduklarına işaret edilir ve laftan ibaret bir tevekküle sığınan bu zavallı bedbahtlar gibi olmamak gerektiği mesajı verilir.⁵⁷²

➤ İttisâl:

“Allah’ın emrini kabul edicisin, söyleyici olursun; vuslatı ararsın, sonra da vâsıl olursun.” anlamındaki 950. beytin şerhinde “kulun kendi varlığından sıyrılarak mevcûdiyetinin ancak Hak Teâlâ ile olduğunu idrak etmesi ve kendini O’nunla bir bütün olarak görmesi neticesinde Hak’tan gelen feyizlere sürekli olarak muhatap olması”nı ifade eden ve Sarı Abdullâh Efendi’nin zikrettiği üzere hakikat ehlinin üç mertebede değerlendirdikleri “ittisâl”⁵⁷³ terimine dâir bilgiler verilmiştir.⁵⁷⁴

➤ Mürşid-i kâmil, Tâlib ve Sâlik:

Tasavvufta en önemli yol gösterici, hakikat yolunda rehber olan kâmil mürşiddir. Mürşid-i kâmil, “Doğru yolu gösteren, irşâd eden” ve nefsinin ıslâh etmeyi başarıp Allah’ta fânî olmuş kişidir. Her mürşid, kâmil olmayabilir. Mürşidin en makbûlü kâmil olan ve başkalarının da kemâlîne vesîle olandır.⁵⁷⁵ *Cevâhir-i Bevahir-i Mesnevî*’de de “kâmil ve mükemmil” mürşide sıklıkla vurgu yapıp⁵⁷⁶ Hakk’a

⁵⁷¹ Metin için bkz. 226b.

⁵⁷² Metin için bkz. 233a.

⁵⁷³ Bilgi için bkz. Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, s. 198. Ayrıca bkz. Kâşânî, *a.g.e.*, s. 34-35.

⁵⁷⁴ Metin için bkz. 230a-b.

⁵⁷⁵ Bkz. Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, s. 527.

⁵⁷⁶ Bkz. Metin, 260a, 260b, 265b, 274b, 280a; II,12a; II,32b; II,37a; II,44a; II,45b; II,74b; II,76a; II,78a; II,78b; II,79a; II,89a; II,90a; II,101b; II,106b; II,107b; II,112b; II,114a; II,146a; II,149b; II,155a; II,156b.

ulaşma yolunda bu vasıflara sahip mürşidin lüzûmuna değinilmiş, “şeyh” ve “mürşid” görünümündeki sahtekârlara karşı ise dikkatli olmak gerektiğı uyarısı yapılmıştır.

Tasavvufa intisapta kişi için dört derece olup bunun ilki “tâlib”dir.⁵⁷⁷ “Talep eden, isteyen” anlamındaki bu kelime, tasavvuf terimi olarak “tasavvuf yoluna girmeyi isteyen kişi” demektir.⁵⁷⁸ Sarı Abdullâh Efendi: “(Meyveli ağacın altında yatarsan) rüzgâr her an dalları kımıldatır ve uyumuş olan senin başına rızıklar dökülür.” anlamındaki 955. beytin şerhinde Allah’a ulaşma yolunda bir tarîkata intisap etmeye “tâlib” olanları mürşid görünümündeki sahtekârlara karşı uyarmakta ve mürşid-i kâmilin hususiyetlerine işaret ederek talebinde sâdık olanlara nasihat etmektedir.⁵⁷⁹

“Cebr, haydutların arasında uyumaktır. Kanatları çıkmamış kuş, (düşmandan) nasıl kurtulur?” anlamındaki 956. beytin şerhi tâlib, sâlik, aşk, mârifet, şerîat, tarîkat, teslim, rızâ ve tevekkül konularıyla örölmüştür. Sarı Abdullâh Efendi yukarıda zikredilen kısımda olduğı gibi bu kısımda da “tâlib”i sahte ve sözde mürşitlere karşı uyarmakta; aşk, mârifet, şerîat ve tarîkat kanatları olmadan maksûduna ulaşma yoluna çıkan “sâlik”in hiçbir zaman amacına ulaşamayacağını, “teslim” ve “rızâ”da tam bir olgunluğa ulaşmadıkça da “tevekkül” iddiasının ancak kişinin kendi başını derde sokacağını ifade etmektedir.⁵⁸⁰

⁵⁷⁷ Diğerleri ise sırasıyla: “mürîd, sâlik ve vâsıl”dır. Bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 685.

⁵⁷⁸ Bilgi için bkz. Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 685.

⁵⁷⁹ Metin için bkz. 231b. “Mürşid-i kâmil” ve “Tâlib” konusunda Mustafa Râsim Efendi’nin “Tasavvuf Sözlüğü”nde geniş açıklamalar mevcuttur. “Mürşid-i Kâmil” için bkz. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **a.g.e.**, s. 1033-1036. “Tâlib” için bkz. **a.e.**, s. 731-732.

⁵⁸⁰ Metin için bkz. 232a-b. Bu kısımda şârihin zikretmiş olduğı “sâlik” ve meczûb terimlerini de kısaca açıklamakta yarar vardır. Sâlik, “sülûk eden, Allah’a giden yolda yürüten” kişidir. Sûfiler nezdinde sâlik, makâmları ilmiyle değil de hâli ve ameliyle aşan kişidir. Böylece bilmek, sâlik için “görmek” hâline gelir. Bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 289; Uludağ, **a.g.e.**, s. 306. Kelime anlamı “çekilen” olan “mezcûb” ise Hakk’ın cezbelerine kendisine ulaştığı ve kendisine dost seçtiğı kişi olup bu zâtlar Allah’ın lütuf ve ihsanlarıyla bütün mertebeleri aşarak Hak Teâlâ’ya vâsıl olurlar. Bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 485; Uludağ, **a.g.e.**, s. 240. Sülûkunu tamamlayan mezcûba mezcûb-ı sâlik denir ve bu kişi şeyhliğe lâyık olur. Sülûkunu tamamlamadan Allah’ın cezbeleri kendisine erişirse ona sâlik-i mezcûb denir ve cezbede kalması durumunda bu kişi şeyhliğe uygun görülmemiştir. Sülûkunu tamamladığı hâlde kendisine Hakk’ın cezbeleri erişmeyen kişiye ise “sâlik” denir. Böylece “mezcûb”, “mezcûb-ı sâlik”, “sâlik-i mezcûb” ve “sâlik” olmak üzere zikredilen dört kısımdan yalnızca “mezcûb-ı sâlik”, şeyhliğe lâyık görölmüştür. Detaylı bilgi için bkz. Seyyid Mustafa Râsim Efendi, **a.g.e.**, s. 989-990.

“Derin bir suyun içinde ağzı kapalı bir testi, içi havayla dolu olduğu için suyun üstünde gider.” anlamındaki 1000. beytin şerhinde ise sâlikin Hakk’a ulaşmasının şartları, oldukça veciz ve edebî bir dille ifade edilmiştir. Buna göre; içi İlâhî aşkla dolu olan ve ağzını şehvetlere ve nefsânî lezzetlere karşı kapayan sâlikin vücûdu, içi hava dolu ve ağzı bağlı bir testinin suyun üzerinde gidip batmaması gibi dünya suyuna batmaz ve yüksek mertebelerde yolculuk eder.⁵⁸¹

“Levh-i hâfız, levh-i mahfûz olur. Onun akli ruhtan haz ve feyiz alır.” anlamındaki 1081. beytin şerhinde “mürşid-i kâmil”e ulaşmadan önce “tâlib”in yapması gerekenlere ve mürşid-i kâmilin vasıflarına değinilmiştir:

Hakk’a tâlib olan kişi, öncelikle ilmî yönden sağlam bir temele sahip olacak kadar mûteber kitapları okumalı, Allah’ın has kulları olan peygamberlerin ve velîlerin vasıflarını öğrenmelidir. Bu ilk şartı sağladıktan sonra Hakk’ın yardımı kendisine dost olup: “Bir şeyi isteyen ve onun için çaba gösteren kişi, talebine ulaşır.” fehvâsınca samimiyetle talep ettiği kâmil mürşide ulaşması mümkün olur. Böylece dînî hakikatleri ve mâneviyat yolundaki bilgilerin inceliklerini mürşid-i kâmilin Hak Teâlâ’dan başka her şeyden temizlenmiş olan kalp levhasından hâl diliyle okuyup kalp kulağıyla işiterek bütün şüphelerinden kurtulacaktır. Hz. Peygamber’in rûhâniyetinden feyizlenen mürşid-i kâmilin himmetiyle tâlibin akl-ı maâşî akl-ı maâda tebdîl olup gündüzü bayram, gecesi de kadîr gibi olur.⁵⁸²

➤ **Fakr:**

“Malı mülkü kalbinden sürmüş olduğundan Hz. Süleyman kendisine ‘fakir’den başka bir şey demedi.” anlamındaki 999. beytin şerhinde “fakr” terimi izah edilmektedir. Kelime anlamı olarak “hiçbir şeye sahip olmamak, yoksulluk” demek olan “fakr”, tasavvuf terimi olarak “Sâlikin, hiçbir şeye sahip olmadığı ve her şeyin mâlikinin Hak Teâlâ olduğunun şuurunda olması, bütün sebeplerden uzaklaşması ve Allah’tan başka hiçbir şeye ihtiyaç duymaması”dır.⁵⁸³ Mânâ ehline göre bu vasfa ulaşmış kişiler zengin de olsalar “fukarâ”dan sayılırlar.⁵⁸⁴

➤ **Muhabbetullâh:**

⁵⁸¹ Metin için bkz. 241a.

⁵⁸² Metin için bkz. 260a.

⁵⁸³ Bkz. Uludağ, **a.g.e.**, s. 131; Cebecioğlu, **a.g.e.**, s. 262-263.

⁵⁸⁴ Metin için bkz. 240a-b.

“Bu dünya tamamen onun mülkü iken onun gönül gözünde mülk, hiçbir şey değildir.” anlamındaki 1002. beytin şerhi “muhabbetullah” merkezlidir. Muhabbet, “sevgi, aşk” anlamlarına gelir. Muhabbetullâh ise “Allah aşkı” mânâsında olup bu aşkın hakikati bütün şirk unsurlarından uzaklaşıp mâsivâdan kurtulmak suretiyle sadece Hakk’a bağlı kalmak ve O’nun istekleri istikâmetinde kendi nefsinin bütün arzularından vazgeçmektir.⁵⁸⁵ Abdullâh Efendi’nin söz konusu beyitte “muhabbetullâh”a dâir vurguladığı bazı hususlar şunlardır:

Mevlânâ’nın da *Mesnevî*’de dediği gibi: “Hak Teâlâ’nın cemâlini müşâhede etme konusunda muradına eren kişinin gözüne bu dünya murdar görünür.” Sorulsa herkes dünyaya muhabbetinin olmadığını söyler; fakat bunun bir işareti vardır: Gönül Allah’ın emirlerine mi nefsin ve şeytanın arzularına mı yönelmektedir? Dünyanın varlığıyla yokluğunun kendisi için eşit olduğu iddiasındaki kişi, ancak dünyası elinden gittiğinde üzülmüyorsa sözünde sâdıktır. Aksi hâlde muhabbetullâh iddiasında bulunan şahıs kâzib, yani “yalancı” olur.⁵⁸⁶

➤ **Nefs-i emmâre:**

“Yedi denizin suyunu içer, ama halkı yakan o (ateşin) yakıcılığı eksilmez.” anlamındaki 1397. beytin şerhinde insanı Hak’tan uzaklaştıran en tehlikeli düşman olan ve insana sürekli kötülükleri telkin edip onu şer yoluna çeken nefs-i emmâre⁵⁸⁷ ile onun insanı helâke sürükleyen “kibir”, “hırs”, “şehvet”, “haset”, “gazab”, “cimrilik” ve “adâvet” olmak üzere yedi kötü sıfatına değinilmiştir. Nefs-i emmâre de cehennem gibi doymak bilmez ve istekleri yerine getirildikçe azgınlığı artarak sürekli “Daha fazlası var mı?” der.⁵⁸⁸

➤ **Havf ve takvâ:**

Bir hadis rivâyetine dayanan “Kim Hak’tan korkar ve takvâyı seçerse ondan cin, insan ve her gören korkar.” anlamındaki 1447. beytin şerhinde, tasavvufta: “Kerih görülen bir şeyden korkmak; Allah’ın sevgisini kaybedip gazabını celbetme

⁵⁸⁵ Detaylı bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 488-490; Mustafa Râsim Efendi, **a.g.e.**, s. 1006-1012; Uludağ, **a.g.e.**, s. 232-233.

⁵⁸⁶ Metin için bkz. 241b.

⁵⁸⁷ Nefs-i emmâre ve nefsin diğer mertebeleri hakkında bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 557-559; Mustafa Râsim Efendi, **a.g.e.**, s. 1129-1133; Uludağ, **a.g.e.**, s. 274-275

⁵⁸⁸ Metin için bkz. II,37a-b.

korkusu” şeklinde özetlenebilecek olan “havf”⁵⁸⁹ ve “Hakk’ın koyduğu sınırları muhâfaza etme, Allah’a verdiği sözde vefâlı olma ve sürekli bunlara dikkat ederek yaşama” şeklinde ifade edilebilecek olan “takvâ”⁵⁹⁰ konuları merkezinde manzum ve mensur çeşitli iktibaslar da kaydedilerek geniş açıklamalar yapılmıştır.⁵⁹¹

➤ **Hâl ve makâm:**

“Hz. Ömer ve Rum kayserinin elçisi” hikâyesi kısmında yer alan: “Sufilerden hâl ehli çoktur; ama aralarında makâm ehli olanlar nâdirdir.” anlamındaki 1460. beytin şerhinde, tasavvufta: Kişinin çabası ve çalışması olmadan kalbine gelen hüzn, kabz, bast, şevk, zevk gibi durumlar olup geçici olan “hâl”⁵⁹² ve hâllerin aksine kalıcı olup sâlikin azmine bağlı olarak ulaştığı merhaleyi ifade eden “makâm”⁵⁹³ istilahları etrafında çeşitli tasavvufî konulara temâs edilmiş ve yapılan iktibaslarla konulara dâir ayrıntılı bilgiler verilmiştir.⁵⁹⁴

➤ **Tasavvuf:**

“Allah’la birlikte oturmak isteyen kişi, tasavvuf ehliyle otursun” sözünün anlamına dâir olan başlığın şerhinde çeşitli iktibaslar da yapılarak “Hakk’a ulaşma yolunda kötü huyları terkedip güzel huylar edinme, mâsivâdan ve benliğinden vazgeçip Hak Teâlâ’da fânî ve böylece yine O’nunla bâkî olma yolunu gösteren mektep” şeklinde özetlenebilecek olan “tasavvuf”un⁵⁹⁵ tanımına ve bazı hususiyetlerine dâir geniş bilgiler verilmiştir.⁵⁹⁶

➤ **Rızâ:**

“Kahrına da lütfuna da ciddiyetle âşığım. Bu her iki zıddı da âşık olmam çok acâyiptir.” anlamındaki 1595. beytin şerhinde, tasavvufta: “Allah neyi takdir ederse etsin, başına ne gelirse gelsin hoşnut olma, sızlanmayı ve şikâyeti bırakıp kahrı da

⁵⁸⁹ Havf ve mertebeleri hakkında bilgi için bkz: Kâşânî, **a.g.e.**, s. 238-239; Uludağ, **a.g.e.**, s. 161.

⁵⁹⁰ Geniş bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 146-147; Uludağ, **a.g.e.**, s. 342.

⁵⁹¹ Metin için bkz. II,46a-47a. Öncesindeki birkaç beyit de bu kısmın şerhiyle bağlantılıdır. “Takvâ”yla ilgili başka bir örnek için ayrıca bkz. Metin; II,93b-94a (1653. beytin şerhinde).

⁵⁹² “Hâl”le ilgili bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 199-200; Uludağ, **a.g.e.**, s. 154-155.

⁵⁹³ “Makâm”la ilgili bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 529-537; Uludağ, **a.g.e.**, s. 234-235.

⁵⁹⁴ Metin için bkz. II,49a-50a. Bu kısımda esâsen öncesindeki 1456. beyitten itibaren “hâl” ve “makâm”a dâir bilgiler görülmektedir.

⁵⁹⁵ Tasavvufta dâir çeşitli tanım ve açıklamalar için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 135-136; Mustafa Râsim Efendi, **a.g.e.**, s. 316; Uludağ, **a.g.e.**, s. 345.

⁵⁹⁶ Metin için bkz. II,72a-73a.

lütü da hoş görme” ifadeleriyle özetlenebilecek olan “rıza”ya⁵⁹⁷ dâir bilgiler verilmiştir.⁵⁹⁸

➤ **Sabır:**

Sabırla ilgili olan 1625-1627. beyitlerin şerhinde, “dayanma, tahammül etme” anlamına gelen ve tasavvufta: “Karşılaşılan sıkıntı ve belâlarda üzüntüyü yalnızca Allah’a arz etme ve onun yardımını isteme,”⁵⁹⁹ “nefsin haramlardan uzak durması ve Allah’ın emirlerini harfiyyen yerine getirmesi hususunda direnç gösterme ve nefse baskı uygulamaktan doğacak zorluklara tahammül etme”⁶⁰⁰ ifadeleriyle tanımlanabilecek bir makâm olan “sabr”la ilgili yine çeşitli iktibaslar yapılarak detaylı bilgiler verilmiştir.⁶⁰¹ Kâşânî’ye göre sabır, bütün makâmı ve hâlleri içerir; hiçbir şey sabır olmadan tamamlanmaz.⁶⁰²

➤ **Vera’:**

“Hizmet meylî ve o (ebedî) âleme gitme azmi ağızda helal lokma olmasından doğar.” anlamındaki 1673. beytin şerhinde çeşitli iktibaslarla da desteklenerek tasavvufta “Haram ve mekruhları terketmenin yanında şüpheli olan her şeyden de kaçınma, hatta mübah ve helallerin de fazlasından uzak durma” olarak açıklanan “vera”⁶⁰³ konusunda geniş bilgiler verilmiştir.⁶⁰⁴

Bu örnekler elbette artırılabilir; fakat mevzûnun girişinde açıklama yapıldığı üzere metinde öne çıkan belli başlı birkaç konuya temâs edilmiştir.

2.4.4.3. Mutasavvıfların Sözlere

Şerh metninde yer alan, mutasavvıfların tasavvuf ve dervişliğe dâir hususiyetleri ifade eden nasihatları ve sözleri de tasavvufî bilgiler taşımaları yönünden önemlidir. Bunlar da esâsen tasavvufun hâl ve makâmılarına dâir bilgiler

⁵⁹⁷ Rıza hakkında detaylı bilgi için bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 267-269; Mustafâ Râsim Efendi, **a.g.e.**, s. 553-556; Uludağ, **a.g.e.**, s. 295.

⁵⁹⁸ Metin için bkz. II,80a.

⁵⁹⁹ Bkz. Uludağ, **a.g.e.**, s. 302.

⁶⁰⁰ Bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 326.

⁶⁰¹ Metin için bkz. II,85b-87b.

⁶⁰² Bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 326.

⁶⁰³ Bkz. Kâşânî, **a.g.e.**, s. 583-584; Uludağ, **a.g.e.**, s. 379.

⁶⁰⁴ Metin için bkz. II,96b-98a.

içererek dervişlere yol gösteren sözlerdir. Bazısı Türkçe bazısı Arapça olarak kaydedilmiş olan birkaç kısa metin örneğine aşağıda yer verilmiştir:

- İbn Mesrûk: “Et-tevekkulu’l-istislâmi li-cereyâni’l-kaḏâ’i fi’l-aḥkâmi.”⁶⁰⁵ diyü buyurmuşlar.⁶⁰⁶
- Sultân-ı dünyâ vü dîn, sîmurğ-ı Kâf-ı yakîn, künc-i ‘âlem-i ‘uzlet, genc-i serây-ı devlet, şâh-ı iklîm-i âdem, İbrâhîm bin Edhem buyururlar ki: “Biz dervîşlik taleb itdükçe tüvân-gerlik övgümüz olur; ğayrılar tüvân-gerlik diledükçe dervîşlik bulurlar.”⁶⁰⁷
- Zü’n-nûn-ı Mısrî ḳuddise sirruhûnuñ güftâr-ı naşîḥat-şî‘ârlarındandır ki buyururlar: “Saht-terîin-i ḥucub kişi nefsinı görmekdür. ‘Alâmet-i maḥabbetu’llâh Ḥabîbu’llâh’a mütâba‘atdur. Mâ-sivâdan fikri munḳatî‘ olmayup ḳalbi sūzân olmayan muḥibb-i Ḥudâ’ya ke’s-i maḥabbet şunılmaz. Ve her şey’ün ‘uḳûbeti vardır. ‘Uḳûbet-i maḥabbet oldur ki Ḥaḳ’dan ğâfil olasın. ‘Ârif her sâ‘at ḥâşî‘-terdür, zîrâ her sâ‘at nezdîk-terdür. Ma‘rifet, esrâr-ı İlâhî’ye ittilâ‘dur. Zîrâ ‘ârif, peyveste-i envâr-ı Rabbânî’dür.”⁶⁰⁸
- Yaḥyâ bin Mu‘âz-ı Râzî ḳaddesa’llâhu rûḥehû buyurur ki: “Her şey’ün zîneti vardır. ‘İbâdetün daḥî zîneti ḥavf ve ḥavfuñ daḥî ‘alâmeti ḳaşr-ı emeldür.” Ve Ebû Ḥafş ṭayyibe’llâhu enfâsehû buyururlar ki: “Ḥavf, ḳulûb-i mü’mîninde bir sirâcdur ki ḥayrdan ve şerden ḳalbde olan her şey’ anuñla görünür.”⁶⁰⁹
- Ebû ‘Abdu’llâh-ı Rûdbârî ḳaddesa’llâhu sirrahûdan: “Taḳvâ nedür?” diyü su‘âl olındukda “et-Taḳvâ mucânebetu mâ yub‘iduke ‘ani’llâh.”⁶¹⁰ diyü buyurmuşlar ve Zü’n-nûn-ı Mısrî ṭayyibe’llâhu enfâsehûdan daḥî “Müttaḳî kimdür?” diyü istiḥbâr olındukda “et-Taḳıyyu men lâ-yudennisu zâhirahû bi’l-‘âriḳâti, ve lâ-bâṭinehû bi’l-

⁶⁰⁵ “Tevekkül, hükümlerde kazânın seyrine teslim olmaktır.”

⁶⁰⁶ 226b’de 928. beytin şerhinde yer almaktadır.

⁶⁰⁷ 236a’da 974. beytin şerhinde yer almaktadır.

⁶⁰⁸ II,27a’da 1351. beytin şerhinde yer almaktadır.

⁶⁰⁹ II,46a’da 1447. beytin şerhinde yer almaktadır.

⁶¹⁰ “Takvâ, seni Allah’tan uzaklaştıran her şeyden sakınıp kaçınmadır.”

kelâleti, ve yekûnu vâkıfen ma‘a’llâhi mevķife’l-ittifâķi.”⁶¹¹ diyü buyurmışlardır. İbn ‘Aṭâ buyururlar ki: Taķvānuñ zāhiri ve bâṭını vardır. Zāhir-i taķvā ḥudûdu’llāhi muḥāfazâdur ve bâṭın-ı taķvā niyyet ve ihlâşdur.⁶¹²

- Ve Süfyân-ı Şevrî buyururlar ki: “Māl-ı ḥarâmdan taşadduķ eyleyen aña beñzer ki mülevveş olan cāmesin bevl ile yuyup pāk itmek isteye.” Ve Sehl-i Tüsterî buyururlar ki: “Hiç kes ḥaķīķat-i imāna nā’il olmaz, illā dört şey’ ile nā’il olur. Evvelâ cümle-i farā’izi bi-şartı sünenihî edā itmekle ve bi-şartı’l-vera‘ loķma-i ḥelāl tenāvül itmekle ve zāhiren ve bâṭinen nā-şāyeste olan ḳavl ü fi‘lden dest ü zebānın kūtāh idüp ve bunuñ üzerine müstaķırr olup şabr itmekle.” (...) Ve yine Sehl-i Tüsterî buyururlar ki: “Loķma-i ḥarām tenāvül eyleyen kimesnenüñ heft endāmı ma‘şiyetde vāķi‘ olur, kendüsi gerek dilesün ve gerek dilemesün. Ve ḥelāl tenāvül eyleyen kimesnenüñ heft endāmı ve cümle-i cevārihi ṭā‘atda vāķi‘ olur; kendüsi gerek istesün ve gerek istemesün.”⁶¹³
- Ve Şiblî ṭayyeba’llāhu enfāsehü daḥı buyururlar ki: Ğayret ikidür: Birisi nüfüs üzerine olan ğayret-i beşeriyedür ve birisi ḳulüb u enfās üzerine olan ğayret-i İlāhiyye’dür ki enfās-ı ‘uşşāķ mā-sivāda zāyi‘ olmayup ve ḳulübda maḥabbet-i İlāhiyye’den ğayrısı vāķi‘ olmaya.⁶¹⁴

2.4.5. Mezheplerle İlgili Bilgiler

Abdullāh Efendi, şerhi sırasında yer yer Sünnî görüşünü ortaya koyarak bazı mezheplere dâir bilgiler de vermiştir. Şārihin atıfta bulunduğu mezhepler ve bunlara değinme sıklığı elbetteki şerhini yaptığı beyitlerin muhtevāsına göredir. Meselâ çalıştığımız kısımda en fazla üzerinde durduğu mezhepler Kaderiyye/Mu‘tezile⁶¹⁵ ve

⁶¹¹ “Takvālî kimse, dışını bozukluk ve sakatlıklarla, içini de bitkinlik ve usançla kirletmeyen (dâimâ şevkle kulluk hâlinde olan) kimsedir ve (bu kişiler) Allah’la yapılan ittifâķa (Rablerine verdikleri söze) bağılı kalırlar.

⁶¹² II,47a’da 1447. beytin şerhinde yer almaktadır.

⁶¹³ II,97a’da 1673. beytin şerhinde yer almaktadır.

⁶¹⁴ II,128b-129a’da Hakim Senâî’nin beytinin tefsiriyle ilgili kısımda.

⁶¹⁵ Aşağıda örnek verilen metinde de görüleceğı üzere şārih Kaderiyye ve Mu‘tezile’yi ayrı düşünmemiştir. Onları şārih gibi birbirinin aynı kabul ederek değerdirenler olduğu gibi ayrı iki mezhep kabul edenler de vardır. Bu konulara dâir bilgi için bkz. İlyas Üzüm, “Kaderiyye”, TDVİA, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 64-65. Ayrıca bkz. İlyas Çelebi, “Mu‘tezile”, TDVİA, C. XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 391-401.

Cebriyye'dir; zîrâ söz konusu kısımda yer alan en hacimli çerçeve hikâye olan “Av Hayvanları ve Arslan”, “tevekkül” ve “kesb” konuları etrâfında dönmektedir.⁶¹⁶

Daha çok Kaderiyye olarak andığı Mu'tezile'nin kabullerine dâir yer yer çeşitli iktibaslarla geniş bilgiler de veren ve eleştirilerde bulunan şârihin bu mezhebe yaklaşımını gösteren bir örnek, “Allah'ın hükmü önünde ölü gibi olmak gerekir ki Hak'tan bir kahrı yarası gelmesin.” anlamındaki 924. beytin şerhinde görülmektedir. Abdullâh Efendi'nin ilgili bölümde yer alan sözlerinin hulâsası şunlardır:

Bütün fiillerin yaratıcısının Hak Teâlâ olduğuna inanmadıkça mü'minin imanı dürüst olmaz. Mu'tezile ise bu akîdeye muhâlifdir; çünkü kulun kendi işlerinde müstakil olduğunu kabul eder. Kaderi nefyettikleri için bu tâifeye Kaderiyye de denilmiştir. Hz. Peygamber (s.a.v.) bunlar için: “Şüphesiz Kaderiyye bu ümmetin Mecûsiyyesidir.” buyurmuştur. Çünkü Mecûsîler, Yezdân adını verdikleri hayırların yaratıcısı ve Ehrimen dedikleri şerhlerin yaratıcısı olmak üzere iki hâlık kabul etmişlerdir. İnançlarının ortaya koyduğu gibi Kaderîler de Allah ve kul olmak üzere iki hâlık kabul etmektedirler. Ehl-i Sünnet ise Hakk'ın emrine itaat eden, hidâyete ermiş kişilerdir.⁶¹⁷

Şârih, “Dam tarafına basamak basamak gitmek gerekir; burada cebrî olmak basîretsizliktir.” anlamındaki 943. beytin şerhinde yine olumsuz eleştirilerle Kerrâmiyye'ye⁶¹⁸ atıf yapmıştır. Abdullâh Efendi'nin bu kısımdaki sözleri şu şekilde özetlenebilir:

Bilhassa sanatlar, meslekler ve ticâret konusunda İslâm'ın izin verdiği çalışıp kazanma yollarının helal ve mübah olduğu konusunda âlimler ittifak etmişlerdir. Gerçi Kerrâmiyye tâifesi çalışıp kazanmayı inkâr edip inkârlarına da Ashâb-ı Suffe'yi delil getirerek: “Hazret-i Resûl, onlara çalışıp kazanın demedi ve tevekkülü de yasaklamadı.” derler. Ama Ashâb-ı Suffe surete dâir kesbi bıraksalar da uhrevî kesbden ve mânevî çalışmalardan hiçbir zaman ayrılmadılar. Kerrâmiyye mensupları

⁶¹⁶ Şerhin daha önceki kısmında ise 73 fırkayı sıralamış, bunlardan “nâciye” olanın “Ehl-i Sünnet ve'l-Cemâat” olduğunu ifade ettikten sonra çeşitli iktibaslarla bulunarak “fırkalar” konusu üzerinde ayrıntılı bir şekilde durmuştur. Matbuda bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C.1, s. 376-384.

⁶¹⁷ Metin için bkz. 225b-226a. Şerh metninde Kaderiyye ve Mu'tezile'ye bolca atıf yapılmıştır. Bazı örnekler için bkz. 231a'da 952. beytin şerhi; 254a'da 1053. beytin şerhi; II,6a-b'de 1250 ve 1251. beyitlerin şerhleri; II,8a-b'de kazânın Hz. Âdem'in gözünü bağlaması ve yasak meyveyi yemesiyle ilgili başlığın şerhi; II,54a-b'de 1487-1490. beyitlerin şerhleri; II,57a-b'de 1502. ve 1504. beyitlerin şerhleri; II,58b'de 1510. beytin şerhi ve II,61b'de 1511. beytin şerhi.

⁶¹⁸ H. III./M. IX. yüzyılın sonlarında Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkmış olan itikâdî bir mezheptir. Bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, **TDVİA**, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 294-296.

kesbi yalnızca dünyevî işlere bağlayıp âhiret işiyle ilgili kesbden gâfil olduklarından doğru yoldan çıkıp sapmış fırkalara dâhil olmuşlardır.⁶¹⁹

Yukarıda da belirtildiği gibi, işlenen konunun neticesi olarak şârihin sıklıkla değindiği mezheplerden biri de Cebriyye'dir.⁶²⁰ “Çalışmak, kudret nimetinin şükrü olur; cebrin ise o nimeti inkâr olur.” anlamındaki 951. beytin ardından: “Kudrete şükür, senin kudretini artırır; cebr ise o nimeti elinden çıkarır.” anlamındaki 952. beytin şerhinde Cebriyye merkezde olmak üzere Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet'e de atıf yapılmış olan açıklamalar şu bilgileri içermektedir:

Âlimlere göre cebrin tarifi, irâdeyi ortadan kaldırıp mükellefiyetleri yok sayma ve bunun sonuncunda günahları Allah'a yüklemedir. Yani bu inanca sahip olanların muradı, işledikleri ahlaksızlıklara ve günah olan amellere bir bahâne bulmaktır. Hak Teâlâ Kur'ân- Kerîm'inde müşriklerin cebrî inanca giren sözlerini beyân edip buyurur: “Putperestler diyecekler ki: Allah dileyseydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.” (En'am, 148). Hak Teâlâ aynı âyette onların sözlerini reddederek buyurur: “Onlardan öncekiler de aynı şekilde yalanladılar.” Mu'tezile'nin de nefy-i kader inançlarında kendilerine bu âyeti delil getirmeleri gariptir. Ehl-i Sünnet ise bu âyette reddedilenin irâdet-i mutlakâ değil, meşîet-i irtizâiyye olduğunu kabul eder. Müşriklerin sözleri ise aslında alay etmek için söyledikleri laflardan ibarettir. Zemmedilen cebrde olanlar, kendilerinde kusur bulmamak için kuldaki cüz'î irâdeyi inkâr ederler.⁶²¹

Abdullâh Efendi yukarıdaki bazı örneklerde de görüldüğü üzere Hz. Peygamber'in çizgisinin dışına çıktıklarına işaret ederek eleştirdiği mezheplerle ilgili kısımlarda, istikâmeti ve Resûlullah'ın yolunu takip edenler anlamında “Ehl-i Sünnet”e atıf yaptığı gibi müstakil olarak da bazen “Ehl-i Sünnet” diyerek bazen bu çatı altında yer alan “Hanefî”, “Şâfiî” gibi mezhep isimlerini zikrederek Ehl-i Sünnet'in görüşlerine yer vermiştir. Bunlar bilhassa tefsîre dâir bilgiler içeren kısımlarda görülmektedir. “Sen kulaksın, o ise dil olduğundan senin cinsin değildir.

⁶¹⁹ Metin için bkz. 229a.

⁶²⁰ Bilgi için bkz. İrfan Abdülhamid Fettâh, “Cebriyye”, **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 205-208.

⁶²¹ Metin için bkz. 231a. Cebrîlikle ilgili diğer bazı örnekler için bkz. 231b'de 955. beytin şerhi; 233a'da 960. beytin şerhi; 261a'da 1085. beytin şerhi; 261b'de 1089. beytin şerhi; II,54b'de 1490. beytin şerhi; II,57a'da 1502. beytin şerhi; II,61b'de 1511. beytin şerhi ve II,64b-65a'da 1521. beytin şerhi.

Hak Teâlâ, kulaklara ‘Susun!’ emrini verdi.” anlamındaki 1647. beytin şerhinde yer alan önemli hususlar mânâ olarak aşağıya kaydedilmiştir. Söz konusu beyitte A’raf sûresinin 204. âyetinden iktibas mevcuttur. Şârih de bilhassa âyetten alınan kısım etrâfında bazı Ehl-i Sünnet âlimlerinin ve müfessirlerin görüşlerine değinmiştir:

Hak Teâlâ, kulak mertebesinde olanlara “ensitû” buyurarak dinlemelerini emretti. Bu beyitte A’raf sûresinin 204. âyetine atıf yapılmıştır: “Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.” Âyetteki “dinleyin” ve “susun” emir sîgasıdır. Emir ıtlâkı ise her nerede Kur’ân okunursa dinleme ve susmanın vâcib olduğunu gösterir. Fakat âlimlerin geneli namaz dışında susma ve dinlemenin müstehâb olduğunda ittifak edip: “Sonra namazın dışında da Kur’ân okunan ortamda susulması sünnet oldu.” demişlerdir. Hanefî imamları İbn Abbâs’ın görüşünü kabul edip: “Namazdayken imama uyan kıraat etmez.” derler. Şâfiî imamları ve başka bazı imamlar ise A’raf sûresinin 205. âyetinde geçen: “Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek yüksek olmayan bir sesle rabbini an.” ifadelerini delil olarak alıp Hanefîlerin hüccetini zayıf görmüşlerdir.⁶²²

2.4.6. Tefsirle İlgili Bilgiler

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin “Keşşâfu’l-Kur’ân” olarak tesmiye ettiği⁶²³ *Mesnevî-i Ma’nevî*’nin şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de bu hususiyetin tabîî neticesi olarak âyetlerin yorumlanmasına dâir bilgiler geniş bir yere sahiptir. Daha önce de değinildiği üzere çalışılan kısımda 17 ayrı tefsir kaynağından istifade edildiği tespit edilmiştir. Abdullâh Efendi söz konusu bilgileri verdiği kısımlarda ağırlıklı olarak Arapça iktibaslarla, bazen de Türkçe olarak müfessirlerin görüşlerine yer vermiştir. Alıntıladığı metinlerde bazen müfessirin ya da kaynağın adını kaydetmiş, bazen de kaynağı zikretmeden iktibasta bulunmuştur. Çoğu oldukça hacimli olan mezkûr kısımlardan birkaç örnek aşağıda kısaca zikredilmiş, diğerleriyle ilgili ise dipnotta bilgi verilmiştir.

Kâria sûresinin dokuzuncu âyetine işaret edilen: “Aslı hâviye olanın mekânı da hâviye olur.” anlamındaki 890. beytin şerhinde hem gramere hem de tefsire dâir

⁶²² Mezhep görüşleri yanında tefsire dâir geniş bilgilerin de yer aldığı bu kısmın tamamı için metnin II,92a-93a varaklarına mürâcaat ediniz. Diğer bazı örnekler için bkz. 220a’da 895. beytin; 226a’da 924. beytin; II,57a’da 1502.beytin; II,58b’de 1510. beytin ve II,137b-138a’da 1814. beytin şerhi.

⁶²³ *Mesnevî*’nin Arapça mukaddimesinde yer alan bu kısım için matbuda bkz. Sarı Abdullâh Efendi, a.g.e., C. 1, s. 60.

bilgiler vardır. Şârihin bu kısımda kaynak belirtmeden Arapça olarak iktibas ettiği, âyetin açıklanmasına dâir olan bir metnin anlamı şöyledir:

Sehl -Allah onun ruhunu aziz ve mübarek etsin- buyurdu: O gün ihlası sebebiyle kimin tartıları ağır gelmişse işte o kimse Hakk'ın civârında râzı olunmuş olarak ebediyyet müşâhedesiyle yaşar. Ama gösteriş ve bübürlenmeyle kimin de tartıları hafif gelirse işte onun varacağı yer Hâviye'dir. Muhakkak ki o, Hak Teâlâ'nın gazabında (helâk olup özünü kaybederek) değişmiştir ve onun yurdu cehennemdir. (219a)

Aynı kısımda Alâüddeve-i Simnânî'ye atıf yapılmış ve müfessirin söz konusu âyete dâir yorumlarına Türkçe olarak değinilmiştir. Bu kısmın hulâsası anlamca şöyledir:

Tartıda sâlih amelleri hafif gelen kişinin annesi hâviyedir; yani o, cehennemın çocuğu olur. Böyle bir belâ ve zikredilen hâviyeyi hazırlayan ise nefsin ve şeytanın arzularını takip eden hevâ anasıdır. Kurtuluş için bu zarar ve ziyan kaynağı hevâ anasını defedip sonsuz nimet verici olan Allah'a yönelten hidâyet kaynaklarına uymak lâzımdır. İnsan, kendisindeki hevâyı değil de nûrânî ve rûhânî kuvvetleri takip ederse karanlık kuyudan çıkıp insanlık makâmına yükselerek mîrâcını yaşar.⁶²⁴

Diğer bir örnek, “Güzel kelimeler bizden yükselerek Allah'ın bildiği yere kadar çıkar.” anlamındaki 895. beytin şerhindedir. Mevlânâ bu beyitte Fâtır sûresinin 10. âyetine işaret etmiştir. Âyetin ilgili kısmının meâli şöyledir: “O'na ancak güzel sözler yükselir. Onları da Allah'a sâlih amel ulaştırır.” Şârih, söz konusu kısımda da gramere dâir çeşitli bilgiler vermiştir. Bunların bir kısmı Ali b. Yahyâ es-Semerkandî'nin tefsirinde geçtiği kaydıyla Türkçe olarak yazılmıştır. Ayrıca *Dürrü'l-Masûn* adlı tefsire de atıf yapılarak Semîn el-Halebî'nin “kelim-i tayyib”in mâhiyetiyle ilgili verdiği bazı bilgilere değinilmiştir. Yine “kelim-i tayyib”in mâhiyetine ve Allah'a yükselecek güzel sözlerle sâlih amel arasındaki ilişkiye dâir görüşlere isim belirtmeden yer veren şârih, daha sonra da kendi yorumlarını genişçe kaydetmiştir. Abdullâh Efendi bu kısımda sâlih amelin kalp ameli olduğunu, bunun da muhabbetullâh ve Allah'a kavuşma aşkı olup bunların Rabbânî cezbelere doğduğunu ve güzel kelimelerin onların yâri olduğunu vurgulamıştır.⁶²⁵

⁶²⁴ Metin için bkz. 219a.

⁶²⁵ Metin için bkz. 219b-221a.

Nur sûresinin 39. âyetine işaret edilen: “Susamış olan kişiye seraptan zevk gelir; ama ona erişse ondan kaçır ve su arar” anlamındaki 909. beytin şerhinde Abdullâh Efendi, Allah’ın kâfirlerin ve fâcirlerin amellerini serâba benzettiğini belirterek ilgili âyetin bir kısmını iktibas etmiştir: “İnkâr edenlere gelince onların amelleri ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamaz.” Şârih daha sonra: “Erbâb-ı tahkîk buyururlar ki” diyerek âyete dâir bazı yorum ve açıklamaları kaydetmiştir. Bunların bir kısmı anlamca şunlardır:

Tahkîk erbâbı bu âyet-i kerîmenin nimetleri inkâr edenlere işaret ettiğini belirtirler. Bu kişiler Allah’a verdikleri ezelf sözünü unutarak Hakk’ın verdiği nimetleri günahlara ve isyanlara sarf ederler. Her şeyleriyle verdikleri söze yönelmeleri gerekirken tam tersi yöne giderek âciz akıllarına uyup nefislerinin ihtiyaçlarına tâbî olarak atalarında gördükleri mânâsız âdetlerle amel ederler; hatta onları da riyâyla yaparlar. Tam mânâsıyla cehâlet içindeki bu süflî tâife, işlerinin makbûl olduğunu ve amellerinin sevap getireceğini zanneder. Nefis ve şeytan da bu câhillere amellerini süsleyip güzel gösterir. Oysa Allah’ın buyurduğu gibi: “Onlar kendilerinin iyi işler yaptıklarını sanırlar.” (Kehf, 104). Diğer bir âyette de: “Şeytan onlara yaptıkları işleri güzel gösterdi.” (Ankebut, 38) buyrulmuştur. Hakikatte ise amelleri serap gibi boştur ve sahibine hiçbir faydası yoktur. Kişiyi yalnızca sâlih amel ve hâlis ibadetin faydası olacaktır. Faydasız amellerin sahibi, gafletinden ve cehâletinden dolayı amellerinin Hakk’ın gazap ateşini söndüreceğini zannetse de ölüm isâbet edip âhirete göçünce vehmettiği şeylerin birini dahi bulamaz. Yine Nur sûresinin 39. âyetinde Hak Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “Üstelik yanbaşıda da Allah’ı bulmuştur; Allah onun hesabını tastamam görür.” Mevlânâ da bu beyitle mezkûr âyeti tefsîr edip şeyhlik taslayan yalancıları ve taklitçi sahtekârları serâba, muhabbetin tatlı suyuna tâlip olanları da susamış kişilere benzetir. Tâlip, susuzluğun etkisiyle sahtekâr yalancıları kendisine çâre olacak tatlı su gibi görebilir; ama yanlarına gidince aldatıcı bir serap olduklarını anlayıp muradına erişemez. Temiz bir kavrayışa sahip olan kişi hemen orayı terkedip İlâhî muhabbetin çeşmesi olan mürşid-i kâmilî soruşturur ve doğru tarafa giderek susuzluğunu giderir. Anlayışı kısır olanlar ise cehâlet ve ahmaklık serâbından, gaflet çukurundan kendisini kurtaramaz ve Hakk’ın rahmetinden mahrum

olur. Şimdi benim cânım! Kalbinde Rabbânî muhabbet nuru olan kişi, öyle her ışığa aldanmaz ve serap tarafına bakıp tuzaklara yakalanmaz.⁶²⁶

2.4.7. Hadîs-i Şeriflerle İlgili Bilgiler

Mesnevî-i Ma'nevî'de hadîs-i şerifler de önemli bir yer tutar. Bu konuya has yapılmış çalışmalar incelenince eserin hadisler yönünden zenginliği ortaya çıkmaktadır.⁶²⁷ Sarı Abdullâh Efendi de *Mesnevî*'nin birinci defterinin şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sinde hadis rivâyetlerinden sıklıkla istifade etmiş, yer yer hadislerle ilgili çeşitli bilgiler de vermiştir. Bazen kaynağa bazen de anlama dâir olan söz konusu bilgilerin bir kısmını Ankaravî'nin şerhi üzerinden aldığı da mukâyeseli okuma sonucunda anlaşılmıştır. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de hadislerle ilgili mâlûmat içeren birkaç örnek şunlardır:

“Benim kulağım ‘lâ-yuldegu’l-mu’mîn’ (hadîsini) işitti ve Peygamber’in (s.a.v.) sözünü cân u gönülden kabul etti.” anlamındaki 920. beytin şerhinde beyitte ihtibas edilmiş olan hadîsin tamamı kaydedilmiş ve hadisle ilgili bilgi verilmiştir. Şârihin açıklamalarının hulâsası anlamca şunlardır:

Hadîs-i şerifin anlamı: “Mü’mîn, bir delikten iki kere ısırılmaz.” Yani: “Akıllı kişi, bir kere zarar gördüğü yere tekrar uğramaz.” demektir. Ledg; akrep, yılan ve diğer haşerelerin sokmasına derler. Cuhr ise zikredilen hayvanların ve haşerâtın zarar veren delikleridir. Bu hadîs-i şerifi Ahmed b. Hanbel ve Ebû Dâvûd, Ebû Hureyre’den; İbn Mâce ise İbn Ömer’den rivâyet etmiştir. (225a)⁶²⁸

“Allah’ın hükmü önünde ölü gibi olmak gerekir ki bütün mahlûkâtın Rabbinden bir kahr yarası gelmesin.” anlamındaki 924. beytin şerhinde “Şüphesiz Kaderiyye bu ümmetin Mecûsiyyesidir.” hadîsini açıklayıcı şu bilgiler verilmiştir:

⁶²⁶ Metnin tamamı için bkz. 223a-b. Tefsire dâir bilgiler içeren diğer bazı örnekler için bkz. 229a-b’de 943. beytin, 247a’da 1023. beytin, 250a-252b’de 1043. beytin, 261b-262b’de 1090. beytin; II,21b-22b’de 1334. beytin; II,23b-24b’de 1335. beytin; II,29a-32a’da 1366. beytin; II,58a-62b’de 1510 ve 1511. beyitlerin; II,92a-b’de 1647. beytin; II,101b-104a’da 1698. beytin; II,105a-106a’da 1702. beytin; II,108b-109a’da 1715. beytin ve II,114b-116a’da 1734. beytin şerhinde.

⁶²⁷ İki önemli örnek için bkz. Bedüzzaman Fûrûzanfer, **Ehâdîs ve Kısâs-ı Mesnevî (Telfiki ez-du kitâb “Ehâdîs-i Mesnevî” ve “Mâhez-i Kısâs ve Temsilât-ı Mesnevî”)**, Tercüme ve tanzim: Hüseyin Dâvudî, Tahran, Müessese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381; Ali Yardım, **Mesnevî Hadisleri (Tesbîr ve Tahrîr)**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2008.

⁶²⁸ Söz konusu rivâyet şârihin râvî ve kaynaklara dâir kaydettiği bilgilerle birlikte Ankaravî’de de mevcuttur. Dolayısıyla bunları Ankaravî’nin şerhi üzerinden aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 475 (919.beytin şerhi).

Kaderiyye inancındakiler için bu hadis vârid olmuştur. Çünkü Mecûsîler iki hâlık izhâr etmişler; hayır hâlıkına Yezdân, şer hâlıkına ise Ehrimen demişlerdir. Kaderîler de mânen iki hâlık ortaya koyarlar. Birine Hudâ, diğerine de kul derler. (225b)

Abdullâh Efendi, “Hz. Peygamber yüksek sesle: ‘Devenin dizini tevekkülle bağla’ dedi.” anlamındaki 926. beytin şerhinde ise aşağıdaki bilgileri kaydetmiştir:

Bu hadîs-i şerifin vürûd sebebini bildiren Muaz b. Cebel (r.a.) rivâyeti şöyledir: Bir gün Resûlullah’ın (s.a.v.) huzûruna bir kişi gelip: “Ya Habîballah! Devemin dizini bağlayıp korumaya dikkat edeyim mi yoksa Allah’a tevekkül edip bağını çözeyim mi?” diye sordu. Resûlullah: “Deveni bağla, sonra Allah’a tevekkül et.” buyurdu. Bir rivâyette de “Onu bağla ve tevekkül et.” şeklindedir. Burada zamir, deveye işarettir. (226a)

Şârih, “Allah mekânsızlık âleminde ayağını onun üzerine koyar; o zaman o, ‘kûn fe-kân’dan sâkin olur.” anlamındaki 1402. beytin şerhinde ise baş tarafında Buhârî ve Müslim’in Ebû Hureyre’den (r.a.) rivâyet ettiği kaydı bulunan ve beyitte işaret edilen hadîs-i şerifin birkaç farklı rivâyetini içeren uzunca bir Arapça metin kaydetmiş, sonra da bazen Arapça bazen de Türkçe iktibaslarla açıklamalarda bulunarak hadîse dâir geniş bilgiler vermiştir. Söz konusu mâlûmatın bir kısmı şunlardır:

Bu hadîs-i şerifte geçen “kadem”⁶²⁹ müteşâbihattan olup en selâmetli yolu seçenler yorumlamayıp susmuşlardır. Hüküm verme yolunu tutanlar ise çeşitli şekillerde yorumlamışlardır. Erbâb-ı tahkîk indinde makbûl olanlar burada kısaca zikredilecektir: Bunlardan birine göre “kadem”, mahlûkât-ı İlâhiyye’den bazılarının ismi olup kademdeki zamir de Hakk’a râcîdir. Diğer bir yorum: Kademden murad enbiyâ ve evliyâ olup Allah’a izâfeti tâzim ve teşrif içindir. İbn Melek de bunu uygun görüp insanlardan bir topluluğun kastedilmiş olmasının mümkün olduğunu söylemiştir. Bu hadîs-i şerif Enes’ten (r.a.) şu şekilde rivâyet edilmiştir: “Resûlullah (s.a.v.) şöyle buyurdu: Cehennem durmadan ‘Daha fazla yok mu?’ der. Cebbâr olan Allah, ayağını ona koyar; cehennem: ‘Yetti, yetti.’ der ve birbirine geçer (sâkinleşir).” Mevlânâ Câmi mezkûr hadîs-i şerifin şerhinde buyurur ki: Büyüklerin ıstılâhlarında kadem-i Cebbâr, insan-ı kâmile ıtlâk olunur. Çünkü kadem, insanın uzuvlarının sonda

⁶²⁹ Hadîsin orijinali şerh metninin içinde ve iktibaslar kısmındaki hadis listesinde mevcut olduğundan buraya tekrâren kaydedilmemiştir.

bulunanlarındandır. İnsan da unsurlarının oluşumu yönünden yaratılanların sonuncusudur. Hz. Peygamber'in (s.a.v.) buyurduğu gibi: "Allah, Âdem'i cuma günü ikindiden sonra, yarattığı (diğer) varlıkların sonunda ve cuma (gününün de) son saatlerinde yaratmıştır." Bir bakıma benzerlik olduğu için insan-ı kâmile kadem-i Cebbâr ıtlâkı mümkündür. Zîrâ cehennem yakıcılığının mü'minlerin nurlarıyla söneceği, Hz. Peygamber'in: "Kıyâmet günü cehennem şöyle diyecektir: (Çabuk) geç ey mü'min! Çünkü nurun ateşimi söndürüyor." hadîsiyle de sâbittir.⁶³⁰ (II,38a-b)

2.4.8. Atasözleri ve Deyimler

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'de yer yer atasözleri ve sıklıkla deyimler de kullanılmıştır. Bunlarla ilgili en kapsamlı bilgi elbette şerh metninin tamamı incelenerek verilebilir. Bununla birlikte çalışmaya konu olan kısımdan birkaç örnek aşağıya kaydedilmiştir:

Atasözleri:

- "Ruhun hemşîresi olan hoş (tatlı) su; bir gölde (olunca) sarı, acı ve bulanık oldu." anlamındaki 1305. beytin şerhinde şârih: "Türkî meseldür ki: '**Kabında çok turan su kokar.**' dirler." ifadesiyle bir atasözü kaydetmiştir. Muhtemelen eski dönemlerde bu şekilde de kullanılan mezkûr söz, incelenen kaynaklarda aynı lafızlarla tespit edilemese de "Akan su yosun tutmaz." ve "Akar su pislik tutmaz."⁶³¹ gibi atasözlerinde şerh metninde yer alan meseldeki mânâ dile getirilmektedir. (II,18a)
- Makam mansıp için başkalarına zulmedenin kendisi için kuyu kazdığı belirtilen 1332. beytin şerhinde: "Kişinin kendine ettiğini kimse edemez."⁶³² atasözü, "**Kişi kendüye itdüğün kimesne kimesneye itmez.**" şeklinde kaydedilmiştir. (II,21a)
- Kişinin kendi kötü vasıflarının ve huylarının başkalarına yansiyarak görüldüğü ifade edilen 1341. beytin şerhinde "Kişi ne yaparsa kendine

⁶³⁰ Hadîs-i şerfilere dâir bilgiler içeren diğer bazı kısımlar için bkz. 244b-245a'da 1017. beytin, 250b-251a'da 1043. beytin, 257a-b'de 1067. beytin; II,26b'de 1349. beytin; II,96b'de ve 98a'da 1673. beytin; II,128a'da "Sa'd gerçekten kıskançtır... hadîs-i şerifinin mânâsı hakkında" başlığının ve II,138a-b'de 1815. beytin şerhi.

⁶³¹ Bkz. Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü*, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1988, C. 1, s. 126

⁶³² Bkz. Aksoy, *a.g.e.*, C. 1, s. 365.

yapar.”⁶³³ atasözü, “**Kişi ne iderse kendüye ider.**” ifadeleriyle zikredilmiştir. (II,26a)

- “Allah bu yardımı dönüşümlü şekilde zan ehline de basîret ehline de gösterir.” anlamındaki 1389. beytin şerhinde de “**Gözlüye gizli yoktur.**”⁶³⁴ atasözü kullanılmıştır. (II,35a)
- 1696. beytin şerhinde ise beyitte de kullanılmış olan “**Ne şiş yansın ne kebab**”⁶³⁵ atasözü zikredilmiştir. ⁶³⁶ (II,101b)

Deyimler:

Günlük konuşma dilinde kullandığımız birçok ifade esâsen deyim olmasına rağmen çok yoğun kullanıldıklarından ve yazı dili yanında genel sözlü iletişimin de ayrılmaz bir parçası olduklarından dolayı bu hususiyetleri çoğunlukla dikkati çekmemektedir. Türkçede deyimlerin aktif kullanımı yalnızca yaşadığımız döneme âit değildir. Türk dilinde deyimleşmiş ifadelerin kadim zamanlardan beri mühim bir yerlerinin olduğunu gösteren en önemli belgeler ise tarihî metinlerdir. Nitekim XVII. yüzyıla âit bir eser olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de de deyimler sıklıkla kullanılmıştır. Bunların büyük kısmının günümüzde de yoğun olarak kullanılmakta oluşu, dilin asırlardır nesilden nesile aktararak süregelen mîrâsıyla devamlılığını da göstermektedir. Şerhin çalıştığımız kısmında yer alan deyimlerden birkaç örnek aşağıda görülmektedir:

- **İmana gelmek/gelmemek:**⁶³⁷

Bu deyim olumlu yâhut olumsuz yapıda olmasına göre “İslâmiyeti kabul etmek/etmemek” anlamlarında şerh metninin aşağıya kaydedilmiş olan kısımlarında tespit edilmiştir:

⁶³³ Bkz. Aksoy, a.y.

⁶³⁴ Bkz. Aksoy, a.g.e., C. 1, s. 294.

⁶³⁵ Bkz. E. Kemal Eyüboğlu, **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler**, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1973, C. 1, s. 187.

⁶³⁶ Bu kısımda şârihin zikrettiği birkaç örnek kaydedilmiş olsa da Mevlânâ *Mesnevî*’de atasözlerini sıklıkla kullanmıştır. Bunlara dâir örnekler için bkz. Sait Okumuş, “Mevlânâ’nın *Mesnevî*’sinde Geçen Atasözleri”, **Mevlânâ Araştırmaları -1-**, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 351-378. Şerhteki müktesebâtın tam olarak ortaya konulması ise eserin bütününe incelenmesiyle yapılacak ayrı bir çalışmanın konusu olabilir.

⁶³⁷ Bkz. Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II: Deyimler Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1984, C. 2, s. 741.

217a'nın on üçüncü satırında olumlu yapıda (877.beytin şerhinde); 263b'nin yirminci satırında olumlu, yirmi birinci satırında olumsuz ve 264a'nın on üçüncü satırında yine olumsuz yapıda (1094.beytin şerhinde); II,90a'nın altıncı satırında olumsuz (1638. beytin şerhinde); II,90b'nin on sekizinci satırında olumlu yapıda (1644. beytin şerhinde).

➤ **Haber vermek:** “Bildirmek”⁶³⁸

Günümüzde de çok canlı olan “haber vermek” deyiminin şerhin çalışılan kısmında 55 kere ile en fazla kullanılan deyim olduğu tespit edilmiştir. Bunların büyük kısmı beyitlerin şerhinde şârihin açıklamaları içinde geçerken bazıları da şerhe geçmeden beytin tercümesinde veya bir başlığın şerhinde görülebilmektedir. Bunların dışında metinde yer alan Türkçe manzûmelerden birindeki bir beyitte de kullanılmıştır. Deyimin yer aldığı kısımlara dâir bilgiler şunlardır:

220b'nin 10. satırı (895. beytin şerhinde), 226b'nin 18. satırı (928. beytin şerhinde), 227b'nin ilk satırı (933. beytin şerhinde), 230a'nın 20. satırı ve 230b'nin 15. satırı (950. beytin şerhinde), 234a'nın 11. satırı (965. beytin şerhinde), 240b'nin 20. satırı (999. beytin şerhinde), 249a'nın 14. satırı (1039. beytin şerhinde), 250a'nın 13. satırı (1043. beytin şerhinde), 254a'nın sekizinci satırı (1052. beytin şerhinde), 262a'nın sekizinci, yirmi yedinci; 262b'nin sekizinci ve 264a'nın dokuzuncu satırı (1094. beytin şerhinde), 264b'nin yedinci satırı (1095. beytin şerhinde), 265a'nın 16. ve 266'nın sekizinci satırı (1098. beytin şerhinde); II,9b'nin ilk satırı (Hz. Âdem'le ilgili başlığın şerhinde); II,11a'nın 13. satırı (1256. beytin şerhinde); II,12b'nin altıncı satırı (1261. beytin şerhinde); II,16a'nın 15. satırı (1287. beytin tercümesinde); II,16a'nın 19. satırı (1288. beytin şerhinde); II,16a'nın 22. satırı (1289. beytin şerhinde); II,20b'nin 11. satırı (1328. beytin şerhinde); II,21a'nın 16. satırı (1333. beytin şerhinde); II,22a'nın 26. satırı (1334. beytin şerhinde); II,41a'nın beşinci satırı (1415. beytin şerhinde); II,44b'nin 23. satırı ve 26. satırı (1436. beytin şerhinde); II,50b'nin altı ve yedinci satırları (1461. beytin tercümesinde); II,50b'nin 11. satırı (1462. beytin tercümesinde); II,50b'nin 15. satırı (1463. beytin tercümesinde); II,51b'nin altıncı satırı (Başlık şerhinde); II,53b'nin yedinci satırı

⁶³⁸ Bkz. Aksoy, a.g.e., C.2, s. 701.

(1483. beytin şerhinde); II,59b'nin 13. satırı (1510. beytin şerhinde); II,69a'nın ikinci satırı (Başlık şerhinde); II,69b'nin beşinci satırı ve 24. satırı (1542. beytin şerhinde); II,76b'nin 11-12. satırlar (Başlık şerhinde); II,78a'nın sekizinci satırı ve II,78b'nin altıncı satırı (1584. beytin şerhinde); II,83a'nın sekizinci satırı (1604. beytin şerhinde); II,84b'nin üçüncü satırı (1615. beytin şerhinde); II,104b'nin 25. satırı (1698. beytin şerhinde); II,110b'nin 27. satırı (1721. beytin şerhinde); II,114b'nin 18. satırı (1733. beytin şerhinde); II,117a'nın 16. satırı (1738. beytin şerhinde); II,123b'nin 11. satırı (1765. beytin şerhinde); II,124b'nin 19. satırı (1771. beytin şerhinde); II,128a'nın yedinci satırı (Başlık şerhinde); II,131b'nin ilk satırı (1797. beytin şerhinde); II,141a'nın 10. satırı (1821. beytin şerhinde); II,156b'nin dördüncü satırı (1904. beytin şerhindeki Türkçe bir manzûmede); II,167a'nın dokuzuncu satırı (1965. beytin şerhinde).

➤ **Muradına ermek:** “İstediği şeye kavuşmak, arzusu gerçekleşmek”⁶³⁹

223b'nin 17. satırında “...murâda vâsıl olamazlar” (909. beytin şerhinde); 233b'nin 27. satırında “...murâdlarına nâil olmayup” (962. beytin şerhinde); 234b'nin 22. satırında “...ol murâda küffâr vâsıl olmazlar” (965. beytin şerhinde) ve II,32a'nın 12. satırında “...murâdlarına nâilîn olup” (1366. beytin şerhinde) şeklinde kullanılmıştır.

➤ **Yağmurdan kaçarken doluya tutulmak:** “Bir tehlikeden kaçarken daha büyüğüyle karşılaşmak”⁶⁴⁰

227a'nın beşinci satırında (930. beytin şerhinde) “...yagmurdan kaçup toluya tutulurlar” şeklinde kullanılmıştır.

➤ **Âlemden göçmek:** “Dünyadan ayrılmak; vefât etmek”⁶⁴¹

232b'nin ilk satırında (956. beytin şerhinde) “...bu âlemden göçe...” şeklinde kullanılmıştır.

➤ **Geri kalmak:** “Arkada kalmak; gecikmek; benzerlerinden daha az gelişmiş olmak”⁶⁴²

⁶³⁹ Bkz. Aksoy, **a.g.e.**, C.2, s. 816; Eyüboğlu, **a.g.e.**, C. 2, s. 337-338.

⁶⁴⁰ Bkz. Aksoy, **a.g.e.**, C.2, s. 930.

⁶⁴¹ Bkz. Eyüboğlu, **a.g.e.**, C. 2, s. 151. Bu çalışmada “dünyadan göçmek” hâliyle kaydedilmiştir.

232b'nin ikinci satırında (956. beytin şerhinde); II,16a'nın üçüncü satırında (1283. beytin tercümesinde) ve 6-7. satırlarda başlık şerhinde; II,127b'nin 19. satırında başlık şerhinde kullanılmıştır.

➤ **Yüz sürmek:**⁶⁴³

Aşağıdaki örneklerde bu deyim, Allah'a aczini izhâr ederek yalvarıp yakarmak anlamında kullanılmıştır.

239a'nın 7-8. satırlarında (991. beytin şerhinde); II,24b'nin 19. satırında (1336. beytin şerhinde); II,72a'nın ikinci satırında (1552. beytin şerhinde); II,77b'nin 16. satırında ve 24. satırında (1582. beytin şerhinde); II,98a'nın 22. satırında (1673. beytin şerhinde); II,123a'nın 16. satırında (1761. beytin şerhinde) kullanılmıştır.

➤ **Tavşan uykusu:** “Tetikte olan, çabuk uyanılan uyku”⁶⁴⁴

280b'nin 14. satırında (1176. beytin şerhinde) beyitte Mevlânâ tarafından da kullanılmış olan “tavşan uykusu” deyimini yer almaktadır.

➤ **Kazdığı çukura kendi düşmek:**⁶⁴⁵

II,20b'de kuyuda kendi yansımasını gören arslanın, düşmanı zannedip kuyuya atlamasının anlatıldığı 1328. beytin şerhinde “...ber-müceb-i “Men hafera bi'ran li-aḥīhi yūşeku en yeḳa' u fihi;”⁶⁴⁶ **kendü kazduğı kuyuya düşdi.**” ifadesiyle tahrir edilen söz, yukarıya kaydedilen deyme işaret etmektedir. Ayrıca “Kazma kuyuyu kendin düşersin.”,⁶⁴⁷ “El için kuyu kazan, evvelâ kendi düşer.”⁶⁴⁸ atasözleri de bu anlamı ihtiva etmektedir. Metindeki örneğe bakılınca bu mânâdaki deyim ve atasözlerinin, *Mesnevî*'de hadis olarak da atıf bulunan: “Kim kardeşine kuyu kazarsa kazdığı kuyuya kendisi düşer.” rivâyetiyle alâkalı oldukları düşünülebilir.⁶⁴⁹

⁶⁴² Bkz. Aksoy, **a.g.e.**, C.2, s. 666.

⁶⁴³ Bkz. Aksoy, **a.e.**, C.2, s. 958.

⁶⁴⁴ Bkz. Aksoy, **a.e.**, C.2, 902.

⁶⁴⁵ Bkz. E. Kemal Eyüboğlu, **On Üçüncü Yüzyıldan Günümüze Kadar Şiirde ve Halk Dilinde Atasözleri ve Deyimler: Deyimler (Tâbirler)**, İstanbul, Doğan Kardeş Matbaacılık, 1975, C. 2, s. 298.

⁶⁴⁶ “Kim kardeşine kuyu kazarsa kazdığı kuyuya kendisi düşer.” Aclûnî'de benzer ifadelerle mevcuttur. Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 339 (2464. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 243-244.

⁶⁴⁷ Bkz. Aksoy, **a.g.e.**, C. 1, s. 353.

⁶⁴⁸ Bkz. Aksoy, **a.e.**, C. 1, s. 263.

⁶⁴⁹ Söz konusu rivâyetle ilgili bilgi için bkz. Yardım, **a.y.**

➤ **Ayıbını yüzüne vurmamak:**⁶⁵⁰

Birisinin kusûrunu yüzüne söylememek anlamındaki deyim; II,72a'nın üçüncü satırında (1552. beytin şerhinde) kullanılmıştır.

➤ **Ok yaydan çıkmak:** “Geri dönülemeyecek bir iş yapmak”⁶⁵¹

1683. beytin şerhinde II,99a'nın 15. satırında, beyitte Mevlânâ'nın da kullandığı deyim, şârih tarafından “tîr kemândan şıçradı” şeklinde ve 1695. beytin şerhinde II,101a'nın 26. satırında yine aynı ifadelerle kullanılmıştır.

➤ **Ciğerini delmek:** “Acıklı bir durumun kişiyi dayanılmaz bir üzüntü içinde bırakması”⁶⁵²

II,110b'nin 25. satırında (1721. beytin şerhinde) ve II,145a'nın sekizinci satırında (1838. beytin şerhinde) kullanılmıştır.

➤ **Yanıp yakılmak:** “Derdini döküp sızlanmak”⁶⁵³

239a'nın yedinci satırında (991. beytin şerhinde); II,55a'nın beşinci satırında (1490. beytin şerhinde); II,87b'nin 27. satırında (Başlık şerhinde); II,94b'nin 19. satırında ve 24. satırında (1657. beytin şerhinde); II,95a'nın 22. satırında (1661. beytin şerhinde); II,147a'nın 25. satırında (1847. beytin şerhinde) ve II,159a'nın beşinci satırında (1930. beytin şerhinde) kullanılmıştır.

➤ **Ciğer kanı içmek**⁶⁵⁴

Mâruz kalınan acıyı ifade etmek için kullanılan “Ciğer kanı içmek” deyiminin farklı bir kullanımı II,87b'nin 27. satırında “ciger anın tenâvül ıl...” şeklinde yer almaktadır.

2.5. SARI ABDULLÂH EFENDİ'NİN ŞERH METODU

Sarı Abdullâh Efendi, âlim ve ârif bir zât oluşunu bihakkın ortaya koyan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de birçok eserden istifade ederek desteklediği

⁶⁵⁰ Bkz. Eyüboğlu, **a.g.e.**, C. 2, s. 42.

⁶⁵¹ Bkz. Aksoy, **a.g.e.**, C.2, s. 831.

⁶⁵² Bkz. Aksoy, **a.e.**, C.2, s. 567.

⁶⁵³ Bkz. Aksoy, **a.e.**, C.2, s. 935.

⁶⁵⁴ Bkz. Eyüboğlu, **a.g.e.**, C. 2, s. 110.

açıklamaları ve konuların derinliklerine nüfuz eden usûlüyle dikkati çekmektedir. İsmail Güleç, Abdullâh Efendi'nin şerh sırasında birçok konuya değinmesi, tasavvufî mevzûlar hakkında çeşitli bilgiler vermesi, kendi görüş ve düşüncelerini anlatması gibi esâsen şârihin şerh metoduna dâhil olan hususiyetleri örnek vererek bu gibi unsurlar şerh metninden çıkarılacak olursa *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin şerh değil de “geniş bir tercüme” mâhiyetinde olduğu yorumunu yapmıştır.⁶⁵⁵ Eser detaylı olarak incelenince bu yoruma katılmak zordur. Her şeyden önce Sarı Abdullâh Efendi konuyu ne kadar genişletirse genişletsin temâs ettiği hususlar, şerhini yaptığı beyitlerden mülhemdir. Yani şârih tarafından şerhe, kaynak eserle tenâkuz oluşturacak şekilde bir mâlûmat dercedilmiş değildir. Ayrıca Şem'î ve Ankaravî'nin şerhleriyle mukâyeseli olarak okunduğunda beyitlerin yorumlanmasında şârihlerin yaklaşımlarının genellikle benzer olduğu görülmektedir. Abdullâh Efendi'nin mezkûr şârihlerden en önemli farkı, onlarda mücmel olan açıklamaları genişletip derinleştirmesi ve izahlarını da çeşitli iktibaslarla örnekleyip zengin bir kaynakçaya dayanarak yapmasıdır. Abdullâh Efendi'nin şerh ettiği beyitlerden mülhem temas ettiği çeşitli konuların ve bunlarla ilgili yaptığı iktibasların çıkarılması durumunda *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin “geniş bir tercüme” mâhiyetinde kalacağı kabul edilirse Ankaravî'nin şerhi de en fazla “geniş bir tercüme” olacaktır. Zîrâ beyitlerin temel anlamlarına dâir açıklamalar iki şârihte de benzerdir. Bu durumda hangi eserlerin *Mesnevî* şerhi sınıfına girdiğini yeniden değerlendirmek gerekir. Diğer taraftan şerh metinlerini belli bir kalıba sokmaya çalışmanın, şârihlerden ve klasik edebiyatın zengin şerh müktesebâtından istifadeyi sınırlama riski de vardır. Zîrâ her şârih, kendi ilmî ve irfânî boyutu yanında şahsî özelliklerinin de etkisiyle şekillenen bir metoda, üsluba ve esere sahiptir. Sözü kısa tutma veya uzatma da bu hususiyetler sonucunda yazarın/şârihin üslubu ve metodu olarak ortaya çıkar. Kaldı ki bazen anlatılan konudan veya hikâyeden uzaklaşmış gibi görünmek Mevlânâ'nın *Mesnevî*'de kullandığı usule de uygundur. Çalıştığımız kısımda yer alan aşağıdaki üç beyitte bu özellik görünmektedir:

İn suhan pâyân ne-dâred geşt dîr

⁶⁵⁵ Bkz. Güleç, *Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri*, s. 165.

Bu söz ki kazâ vü kaderün esrârına müte‘allik olan keşf ü şühûddur, hadd ü pâyan tutmaz; şaded ba‘îd oldu ve kışsa-i şîr ve hargûş girü kaldı.

Gûş kun tû kışsa-i hargûş u şîr (1283)

Pes, şimden soñra şîr ve hargûşuñ kışsasın istimâ‘ eyle ki ser-encâmları ma‘lûm ola. (II,16a)

❖ **Bâr-i dîger mâ be-kışsa âmedîm**

Biz girü bi-hasebi’z-zâhir kışsaya geldük.

Mâ ez-ân kışsa birün hod key şudîm (1531)

Biz hod fi’l-haķîka ol kışşadan kaçan taşra gitdük? Ya‘nî fi’l-haķîka kışsa-i aşliden ħurûc itmedük; her ne hâlde ve her ne kâlde olsaķ anuñla bileyüz. (II,67a)

❖ **Bâz mî-gerdîm mâ ey düstân**

Biz tuyûr-ı ‘uķûl-i Rabbânî ve ‘âşıkân-ı lâ-mekânî şerhinden ey düstân girü ‘avdet idelüm ve ‘âlem-i şahva geledüm:

Sûy-i murg u tâcir-i Hindüstân (1610)

Murg u tâcir ü Hindüstân cânibine geledüm; ya‘nî bunlaruñ kışsasını beyân idelüm. (II,84a)

Kısacası; Sarı Abdullâh Efendi’nin bazen konudan uzaklaşma gibi görünen mevzûyu genişletme tarzı onun şerh metoduna dâhil olup esâsen büyük bir muhabbet beslediği ve saygı duyduğu Mevlânâ’nın usûlüne de uygundur.

Aşağıda görüleceği üzere bu kısımda Abdullâh Efendi’nin şerh metoduna; “Başlıkların Tercüme ve Şerhi”, “Beyitlerin Tercüme ve Şerhi”, “Kıssa ve Beyitlerden Alınacak Hisseye Dikkat Çekme”, “Göndermeler”, “Nüsha Farklarına Değınme”, “Şârihlerin Yorumlarına Atıf, Eleştiri ve Reddiyeler” ile “İktibaslar” olmak üzere yedi başlık altında değınılmıştır.

2.5.1. Başlıkların Tercüme ve Şerhi

Sarı Abdullâh Efendi, *Mesnevî*'de geçen hikâyelere ve konulara dâir başlıkları tercüme etmiş; bazen de muhtasar veya mufasssal⁶⁵⁶ şerhlerini yapmıştır. Bunların dışında başlığın tercümesini yapıp öncesinde anlatılmış ya da sonrasında anlatılacak olan konuyu özetleyerek okuyucuyu bilgilendirme şeklinde açıklama içeren örnekler de görülmektedir. Aşağıya iki tane tercümeden ibaret,⁶⁵⁷ bir tane diğer bazı başlık şerhlerine göre muhtasar sayılabilecek şerh içeren⁶⁵⁸ ve iki tane de konunun öncesine veya sonrasına dâir bilgilendirme ihtiva eden⁶⁵⁹ örnek kaydedilmiştir:

- **Ṭanz u İnkâr Kerden-i Pâdişâh-i Cuhûd ve Ḳabûl Nâ-kerden-i Naşîḥat-i Nâşîḥân u Ḥâşân-i Ḥ'îş**

Pâdişâh-ı cühûduñ ṭanz u inkârı ve nâşîḥleruñ ve kendü ḥavâşşınuñ neşâyih'in ḳabûl itmedügi beyânındadır. (218b)

- **Cevâb Guften-i Şîr Naḥcîrân-râ ve Fâ'ide-i Cehd Guften**

Naḥcîrâna şîruñ cevâb dimesi ve fâ'ide-i cehdi 'ıyân söylemesi beyânındadır. (224b)

- **İzâfet Kerden-i Âdem 'Aleyhi's-selâm Ân Zellet-râ be-Ḥîştên ki "Rabbenâ, Zalemnâ, Enfusenâ" ve İzâfet Kerden-i İblîs Gunâh-i Ḥod-râ be-Ḥudâ ki "Bi-mâ Ağveyteni"**

Âdem 'aleyhi's-selâm ol zellei kendüye izâfet eylemesidir ki "Rabbenâ, zalemnâ, enfusenâ"⁶⁶⁰ didi ve İblîs kendü günâhını Ḥaḳ Te'âlâ'ya izâfet idüp "Bi-mâ ağveyteni"⁶⁶¹ dimesinüñ beyânındadır. Bu beyânüñ sibâķına münâsebeti budur ki: Çünki Mevlânâ ḳuddise sirruhü ihtiyâr-ı küll ve cebr-i ḥâşşı beyân ve "Ḳul kullun min-ı indi'llâhi."⁶⁶² sırrını 'ıyân eyledi; lâkin bu maḥalde iflâḥ-ı sâlikîn içün Âdem

⁶⁵⁶ Şerhi yapılan başlıklar arasında şârihin çeşitli manzum ve mensur iktibaslarıyla çalışmamızda on sayfayı aşan hacme sahip örnekler de vardır. Bkz. s. 757-770 ("Ḳışşâ-i Âdem 'aleyhi's-selâm ve Besten-i Ḳazâ Naẓar-i Ū-râ ez-Murâ'ât-i Şarîḥ-i Nehy u Terk-i Te'vîl" başlığı).

⁶⁵⁷ Tercümesi yapılan başlıklara diğer örnekler için bkz. 224a, 225a, 226a, 226b, 229a, 237a, 242a, 242b, 246b, 249b, 255b, 266a, 267a, 269a, 280a, 280b, 282b; II,3a; II,5b; II,6a; II,19b; II,20a; II,28b; II,33b-34a; II,35a; II,45a; II,47b; II,84a; II,90b; II,98b; II,110a; II,145a; II,148a; II,150b.

⁶⁵⁸ Başlıkların şerhine diğer örnekler için bkz. 233a-b, 235b-236a, II,36a-37a; II,66b-67a; II,68b-69a; II,72a-73a; II,76b; II,81a-82a; II,87b-88a; II,127b-130a; II,150b-151a; II,156a; II,160a.

⁶⁵⁹ Bu kapsama giren başka bir örnek için bkz. II,51b.

⁶⁶⁰ "Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik." (A'raf 7/23, nâkıs iktibas)

⁶⁶¹ "Beni azdırman sebebiyle" (A'raf 7/16, nâkıs iktibas)

⁶⁶² "'Hepsi Allah'tandır.' de." (Nisa 4/78, nâkıs iktibas)

‘aleyhi’s-selām ile İblīs kışşasın getürüp ikisi dahı cümle-i kâr Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ dest-i irādet ve yed-i kudretinde olduĖın ‘ārifler iken İblīs-i pür-telbīs cürm ü günāhı Hâk’a izāfet idüp nefsini tenzīh itmekle merdūd u maṭrūd ve Ādem ‘aleyhi’s-selām cürm ü ḥaṭāyı kendü nefsine isnād ve Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā’yı tenzīh ü taḫdīs ve levāzım-ı ‘ubūdiyyet ve merāsım-i rubūbiyyeti mürā‘at itmekle maĖfūr u merḥūm ve ‘inda’llāh maḫbūl olduĖın ḥikāyet buyururlar. İmdi ḥaṭāyı Hâk’a isnād eyleyen, şeyṭān gibi merdūd ve nefsine isnād eyleyen, Ādem ‘aleyhi’s-selām gibi maĖfūr olur. (II,56b-57a)

- **Kışşa-i Mekk-i Hargūş**

Mekk-i ḥargūşuñ kışşası beyānındadır. Hāşıl-ı kelām ḥargūş tā’ife-i naḥcīrāna keşf-i esrāruñ envā‘-ı mazarrātın beyān idüp ve ḥaṭırasını hīç ferde açmayup tedbīre taḫayyüd eyledi. (257b)

- **Āmeden-i Resūl-i Rūm tā ‘Omer Raḍiya’llāhu ‘Anh ve Dīden-i ü Kerāmāt-i**

‘Omer Raḍiya’llāhu ‘anh

Ḳayşer-i Rūm’uñ ilçisi, emīrū’l-mū’mīnīn ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya’llāhu ‘anhūñ ḥuzūr-ı sa‘ādet-mevfūrlarına gelmesi ve Ḥazret-i ‘Ömer’uñ kerāmāt-ı ‘aliyyesin görmesi beyānındadır ki resūl-i Ḳayşer-i Rūm, ḥuzūr-ı ‘Ömerü’l-Fāruḳ raḍiya’llāhu ‘anha geldükde küfr üzre iken ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhūñ himmet-i ‘aliyyesiyle nefsi-i kāfirine ġālib ve şeref-i İslām ile müşerref oldı. (II,40a-b)

2.5.2. Beyitlerin Tercüme ve Şerhi

Sarı Abdullāh Efendi öncelikle açıklanacak *Mesnevî* beytinin Farsça aslını, genellikle mısra mısra tercümesini yaparak kaydetmiştir. Şerhte ise ağırlıklı olarak beyit hâlinde şerhi tercih etmekle birlikte mısraları ayrı ayrı açıkladığı örnekler de mevcuttur. Hatta ilk mısrayı şerh edip ikincisinin yalnızca tercümesini yaptığı beyitler de vardır. Bazen de birkaç beytin şerhini birlikte kaydetmeyi uygun bulmuştur. Açıkladığı konuları örneklemek için manzum ve mensur birçok kaynak kullanmıştır. Nitekim yaptığı iktibaslar ve geniş açıklamaları sebebiyle şerhi sayfalarca süren beyitler bulunmaktadır. Abdullāh Efendi’nin “mufasssal” şerhine dâir bir ölçü belirtmek zordur; zîrâ bazı beyitlerin muhtevâsı ve çağrışımları şârihi çeşitli

bilgilere götürmüş ve bunları ifade ederken yaptığı iktibaslarla da ilgili kısımların şerhi oldukça geniş bir hacme ulaşmıştır. Diğer taraftan sadece tercümeyle yetinip şerh etmeden bıraktığı beyitler de görülmektedir.⁶⁶³

Beyitlerde izahına ihtiyaç duyulan kelimelerin açıklanmasının klasik şerh metodunda mühim bir yeri vardır; fakat bütün şârihler bu açıklamalara aynı derecede önem vermemişlerdir. Sözü edilen konu *Mesnevî* şerhleri yönünden değerlendirildiğinde *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden Şem'î'nin kelimelerin anlamlarını açıklamaya bilhassa dikkat ettiği görülmektedir.⁶⁶⁴ Yine *Mesnevî*'nin tamamını şerh eden Ankaravî'de ise bu husus Şem'î'deki gibi yoğunluk göstermez. Ankaravî yer yer gerekli gördüğü kelimelerin anlamlarını kaydetmekle yetinmiş, daha çok beytin muhtevâsına yönelerek tasavvufî açıklamalara ağırlık vermiştir.⁶⁶⁵ Sarı Abdullâh Efendi de Ankaravî'ye benzer bir yol izlemiş ve gerekli gördüğü az sayıda yerde kelime anlamlarına değinip bazen gramere yönelik çeşitli bilgiler de sunarak açıklamalar yapmıştır. Aşağıda kelime anlamına dâir açıklama içeren bir beyit örneği görülmektedir:

‘Ahdhâ kerdend bâ-şîr-i jiyân

Şîr-i jiyân ve kağan arslan ile ‘ahdler eylediler. -Jiyân, heybetlü ve yırtıcı sıfatlularda isti‘ māl olunur. Bebr-i jiyân dahı dirler, aňrayıcı ma‘ nâsınadır.-

K’ender in bey’at neyufted der-ziyân (1007)

Bu vechle ‘ahd itdiler ki bu bey’ atda arslana ziyân düşmeye. (242a)⁶⁶⁶

Manzum metinler mensur eserlere göre daha az sözcükle mesajların verildiği veya bilgilerin aktarıldığı metinlerdir. Nitekim şiirde vezin, kâfiye ve çeşitli sanatlara uygunluk için kelimelerde ve cümle düzeninde şâir tarafından yapılan tasarruflarla kısaltmalar ve farklılıklar olabilir. Bu sebeple söz konusu metinler tercüme edilirken konuya ve dile hâkim olmak önemlidir. Abdullâh Efendi de bu hususlara dikkat ederek tercümesini yapmış ve gerekli gördüğü beyitlerde mısraya/beyte kelimelerin

⁶⁶³ Bunlara ayrı ayrı metin örnekleri verilmeyecektir; fakat aşağıya alınan birkaç örnekte ve maddeler hâlinde kaydedilen listede bu hususiyetlerin her birini gösteren beyitlere atıf yapılmıştır.

⁶⁶⁴ Şem’î Efendi’nin şerhinde 1. defter için bkz. Dağlar, a.g.t.

⁶⁶⁵ Ankaravî’nin şerhinde 1. defter için bkz. Taştan, a.g.t.; Tanyıldız, a.g.t.

⁶⁶⁶ Bu konuda diğer bazı örnekler için bkz. Metin, 280b’de 1176. beyit; II,18a’da 1305. beyit; II,20a’da 1326 ve 1327. beyitler; II,29a’da 1365 ve 1366. beyitler; II,78b’de 1587. beyit; II,82b’de 1604. beyit; II,100a’da 1690. beyit.

hangi düzenine göre mânâ verdiğini de açıklamıştır. Aşağıda iki örnek görülmektedir:

- **Bes ki ân şîr ez-kemîn der mî-rubûd**

Ki ol şîr kemînden naḥcîrân-ı bisyâr kapardı. Ya‘nî **taḳdîr-i beyt bi’t-taḳdîm ve’t-te’ḥîr** ki: “**Ân şîr ez-kemîn naḥcîrân-i bisyâr mî-rubûd**” olmak üzere ma‘nâ virildi.

Ân çerâ bâ-cumle nâ-ḥoş geşte bûd (914)

Ol otlaḳ bir feẓâ-yı ḥoş ve şahrâ-yı dil-keş iken şîrûn ḥavfından cümle-i naḥcîrâna nâ-ḥoş olmuş idi. (...) (224b)

- **Z’û perî vu dîv sâḥilhâ girift**

Ḥavf-ı insândan dîv u perî sâḥillerde vaṭan tutdı. –“**Vaṭan girift**” **taḳdîri** üzere ma‘nâ virildi.-

Her yekî der-cây-i pinhân câ girift (1046. beyit)

Her birisi cây-ı pinhânda maḳar tutdı. (...) (253a)⁶⁶⁷

Şârih bazı beyitlerde anlama dâir farklı ihtimallere de değinmiş ve bazen hangi anlamı uygun bulduğunu da ifade etmiştir:

- **Mekrhâ-yi cebriyânem beste kerd**

Cebrîlerûn mekri beni beste vü muḳayyed eyledi. Ve yâḥûd cebr, yâ-yı nisbete muzâf olmayup “Mekrhâ-yi cebr pâyem beste kerd” okunup “Cebrûn mekr ü ḥud‘aları ayaḡum beste eyledi.” Ya‘nî “Kesbi terk itdürüp tevekkül eyledüm diyü şayd u şikâra çıḳmayup anlarûn sözlerine i‘timâd ile kâr u şikârdan ḳaldum.” demek ola.

Tîḡ-i cûpînşân tenem-râ ḥaste kerd (1113)

Anlarûn tîḡ-ı çûpîni tenümi mecrûḥ eyledi. Ya‘nî anlarûn şâdık ve dürüst olmayan güft ü süḥanları beni şikeste-ḥâtır itdi. (267a-b)

- **Ez-ḳazâ in ta‘biye key nâdirest**

Ḳazâ’-i İlâhî’den bu ta‘biye, ya‘nî bu mekr ü taḥlîṭ kaçan nâdir ü ḳalîldür? Ya‘nî nâdir ve ‘aceb degildür, belki ḳazâ’-i Ḥaḳ’dan bunun emşâli mekr ü taḥlîṭ çok vâḳi‘ olmuşdur. Ve ta‘biye ‘askeri ḳorḳutmaḡa dahı dirler. (...) Ya‘nî bu taḳdîrce ḳazâ’-i

⁶⁶⁷ Diğer bazı örnekler için bkz. Metin, II,16a’da 1285. beyit; II,57b’de 1508. beyit; II,63a’da 1513. beyit; II,117b’de 1741. beyit.

İlâhî ‘ibâdu’llâhı taḥvîf ve müteheyî’ kılmakdan ḥâlî degildür demek olur. Vech-i şânî üzre olan ma‘ nâ evlâ fehm olunur.

Ez-ḳazâ dān k’û ḳazâ-râ munkirest (1254.b.)

Ol kimesne ki ḳazâ’-i İlâhî’ye münkirdür, anuñ inkârını daḥı ḳazâ’-i Rabbânî’den bil. Zîrâ kāfirün küfrine ḳazâ’-i İlâhî ta‘alluḳ itmese ol şaḥş âlûde-i küfr olmaz idi. (II,7a)⁶⁶⁸

Bazı beyitlerde ise edebî sanatlara değinerek açıklamalar yapmıştır:

• **Ez-şafâ ger dem zenî bâ-âyine**

Eger şafâdan mir’âta dem urasın,

Tîre gerded zûd bâ-mâ âyine (1059)

‘Ale’l-fevr âyine bize tîre vü mükedder olur. **Bu beyt-i şerîfde meşebbeh maḥzûf ve müşebbehün-bih mezkûrdur ki müşebbehün-bih âyine ve müşebbeh ḥuşûl-i murâda olan esbâb-ı vuşûl her ne ise oldur. Ve tîregî-i mir’ât-ı esbâb vech-i murâdı nümâyende olmayup ‘adem-i kâbiliyyeti olmaḳdan kinâyedür (...).**⁶⁶⁹ (256a)

Yukarıdaki bilgiler değlendirildiğinde Abdullâh Efendi’nin beyitlerin tercüme ve şerhleri konusundaki uygulamalarına dâir tespitler şunlardır:

- Genellikle mısra mısra tercümeyi tercih etmiştir.⁶⁷⁰
- Şerhini ağırlıklı olarak beyit hâlinde yapmıştır.⁶⁷¹
- Mısraları ayrı ayrı şerh ettiği örnekler de vardır.⁶⁷²

⁶⁶⁸ Ayrıca bkz. Metin, II,4b’de 1237. beyit ve II,26a-b’de 1344. beyit.

⁶⁶⁹ Teşbih sanatıyla ilgili bilgi için bkz. Numan Külekçi, **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**, Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, s. 30-45; Hasan Aktaş, **Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar**, Edirne, Yort Savul Yayınları, 2004, s. 25-38. Kinâye hakkında bilgi ve örnekler için bkz. Külekçi, **a.g.e.**, 68-75; Aktaş, **a.g.e.**, s. 74-84. Şerh metninde edebî sanatlara değinilen diğer bazı örnekler için bkz. Metin, II,40a’da 1410. beyit; II,65a’da 1522. beyit; II,65b’de 1528. beyit; II,117a’da 1740. beyit ve II,132b’de 1804. beyit.

⁶⁷⁰ Nâdiren de olsa beyit hâlinde tercümeler de görülmektedir. Örnekler için bkz. Metin, 216’da 877. beyit; 221a’da 898. beyit; 221b’de 899. beyit; 236a’da 971. beyit; 236b’de 982. beyit; 237a’da 984. beyit; 238b’de 990. beyit; 240a’da 999. beyit; 270a’da 1135. beyit; II,4b’de 1241. beyit ve II,13a’da 1265. beyit.

⁶⁷¹ Bazı örnekler için bkz. Metin, 217b-218a’da 878-881. beyitler; 218b-219a’da 890. beyit; 219b-221a’da 894-897. beyitler; 222a-222b’de 901-904. beyitler; 223a-224a’da 908-910. beyitler; 224b-225a’da 918-919. beyitler; 225a’da 921. beyit; 226a-b’de 926-927. beyitler; 227a-b’de 933. beyit; 228a’da 936. beyit; 228b’de 940. beyit; 239a-240a’da 995-998. beyitler; 274b-275b’de 1148-1151. beyitler; II,1a-2a’da 1207-1209. beyitler; II,2b-3a’da 1214-1220. beyitler; II,11a-12a’da 1258-1259. beyitler; II,12b-13a’da 1261-1263. beyitler.

- Bazen ilk mısrayı şerh edip ikinci mısranın tercümesini kaydetmekle yetinmiştir.⁶⁷³
- Birkaç beytin şerhini birlikte yaptığı kısımlar da mevcuttur.⁶⁷⁴
- Gerekli gördüğü konularda açıklamalarını çeşitli kaynaklar kullanarak örneklemiş, bu sebeple bazı beyitlerin şerhi oldukça mufassal hâle gelmiştir.⁶⁷⁵
- Şerhine lüzum hissedilmeyen beyitlerin ise yalnızca tercümelerini yapmıştır.⁶⁷⁶
- Gerekli gördüğü kısımlarda kelimelerin anlamlarına dâir bilgi verip bazen gramere yönelik mâlûmat da sunarak açıklamalarını kaydetmiştir.
- Yer yer mısraya/beyte kelimelerin hangi düzenine göre mânâ verdiğini belirtmiştir.
- Kimi beyitlerde anlama dâir farklı ihtimalleri değerlendirmiş ve bazen hangi anlamı uygun bulduğunu da ifade etmiştir.
- Bazı beyitlerde edebî sanatlara değinerek açıklamalar yapmıştır.

Mezkûr hususlar dikkate alındığında şârihin beyitleri hep aynı düzende şerh etmeyip muhtevâyâ göre tasarrufta bulunduğu anlaşılmaktadır.

2.5.3. Kıssalardan ve Beyitlerden Alınacak Hisseye Dikkat Çekme

Sarı Abdullâh Efendi, şerh ettiği kıssalardan ve bazı beyitlerden alınacak hisseyi de: “Bu ebyât-ı şerîfeden hışşe budur ki”;⁶⁷⁷ “...kışşadan hışşe budur ki”;⁶⁷⁸

⁶⁷² Bazı örnekler için bkz. Metin, 219b’de 893. beyit; 222a’da 900. beyit; 224a’da 911. beyit; 224b’de 917. beyit; 226a’da 925. beyit; 227a’da 930. beyit; 227b-228a’da 934. beyit; 229b-230a’da 946. beyit; 238b-239a’da 991. beyit; 268b-269a’da 1126. beyit; 281b-282a’da 1186. beyit; II,2a’da 1211. beyit; II,156a-b’de 1903. beyit.

⁶⁷³ Bazı örnekler için bkz. Metin, 218b’de 889. beyit; 225a’da 920. beyit; 227a’da 932. beyit.

⁶⁷⁴ Bazı örnekler için bkz. Metin, 225b-226a’da 923-924. beyitler; 234a-235b’de 964-965. beyitler; 242b-246b’de 1013-1017. beyitler; 246b-247a’da 1019-1020. beyitler; 273a-274b’de 1145-1147. beyitler; II,120a-122a’da 1755-1758. beyitler; II,125b-126a’da 1778-1779. beyitler; II,144a-145a’da 1836-1838. beyitler; II,154b-156a’da 1900-1902. beyitler; II,157b-158a’da 1918-1919. beyitler.

⁶⁷⁵ Bazı örnekler için bkz. Metin, 216a-217b’de 877. beyit; 219b-221a’da 895. beyit; 229a-b’de 943. beyit; 231b-232a’da 955. beyit; 237a-238a’da 987. beyit; 240a-241a’da 999. beyit; 264b-266a’da 1098. beyit; 275b-276b’de 1155. beyit; 277b-278a’da 1161. beyit; 279a-279b’de 1168. beyit; II,14b-15a’da 1275. beyit; II,161b-163a’da 1950. beyit.

⁶⁷⁶ Bazı örnekler için bkz. Metin, 218b’de 883-884. beyitler; 219a’da 891-892. beyitler; 228a’da 935. beyit; 266a’da 1099-1100. beyitler; 282a-b’de 1189-1198. beyitler.

⁶⁷⁷ Bkz. Metin, 221b, 899. beytin şerhinde.

“Bunda hisşe budur ki”,⁶⁷⁹ “...kışşadan bir hisşe budur ki”⁶⁸⁰ gibi ifadelerle verilmek istenen mesaja dikkat çektikten sonra açıklamaktadır.⁶⁸¹ Herkes için alınacak hisseye işaret eden bu genel ifadeler dışında Hz. Süleymân ile Hüdüh’ün kıssasına dâir kısımda yer alan 1241. beytin şerhinde ise: “Bunda erbâb-ı hükûmete olan hisşe budur ki”, “ve râh-ı Hakk’a sâlik olan ‘âşık-ı şâdıklara dahı hisşe budur ki” dedikten sonra bilhassa bu zümreler için verilen mesajları ayrı ayrı açıkladığı görülmektedir.⁶⁸² 1500. beytin şerhinde de “bu beyt-i şerîfde erbâb-ı sülûke ve ‘âşık-ı şâdıka hisşe budur ki” diyerek özellikle tasavvuf yolundakilere işaret ettikten sonra açıklamalarını kaydetmiştir.⁶⁸³

2.5.4. Göndermeler

Abdullâh Efendi açıklamalarını yaparken yer yer daha önce şerhi yapılan veya daha sonra yapılacak olan *Mesnevî* beyitlerine ve konulara da atıf yapmıştır. Ayrıca bazı kısımlarda *Mesnevî* dışındaki kaynak eserlere de göndermeler bulunmaktadır. İlkiyle ilgili örnekler “Metin İçi Göndermeler”, ikincisiyle ilgili örnekler ise “Metin Dışı Göndermeler” başlığı altında aşağıda görülmektedir:

2.5.4.1. Metin İçi Göndermeler

- ...İnşâ’allâhu Te‘âlâ müyesser olursa kışsa-i Fir‘avn, *Meşnevî-i Şerîf*’ün cild-i şâlişinde mufaşşal ve meşrûh geldükde beyân olına. (227b, 933. beytin şerhinde)
- ...Bundan aqdem dahı cebr ile ihtiyâr beyninde olan cebr-i evsat ve mezheb-i hak tafşîl olunmuş-ıdı. (231a, 952. beytin şerhinde)
- ...Bunun tafşîli muqaddemâ *Meşnevî-i Şerîf*’ün evâ’ilinde tafşîl olunmuşdur. (275b, 1155. beytin şerhinde)
- Nitekim ibtidâ’-i *Meşnevî-i Şerîf*’de; **M:**

Her kesî k’û dūr mând ez-aşl-i h’îş

⁶⁷⁸ Bkz. Metin, II,2a, 1211. beytin şerhinin sonunda. Bu açıklamaları bazen henüz beyitlere geçmeden başlığın şerhinde yaptığı da görülmektedir. Bkz. Metin, II,76b’de “Kışsa-i Bâzergân Ki Tûtî-i Maḥbûs-i Ū Ū-râ Peygām Dād be-Tûtîyân-i Hindüstân der-Hengâm-i Reften” başlığı.

⁶⁷⁹ Bkz. Metin, II,34b, 1385. beytin şerhinde; II,91a, 1645. beytin şerhinde.

⁶⁸⁰ Bkz. Metin, II,51b, 1469. beytin şerhinde.

⁶⁸¹ Metinler uzun olduğu için bu kısımda örnek alınmayarak metnin ilgili kısımlarına atıf yapılmıştır.

⁶⁸² Bkz. Metin, II,4b-5b.

⁶⁸³ Bkz. Metin, II,56a-b.

beytinde bunun zikri bir miqdâr sebğ itmişdür. (277b, 1161. beytin şerhinde)

- Bunun tafşîli muḳaddemâ: “Bud zi-gustâhî kusûf-i âftâb” beytinde sebğ eylemişdür.⁶⁸⁴ (II,52b, 1475. beytin şerhinde)

2.5.4.2. Metin Dışı Göndermeler

- ...Taḥḳîḳın isteyenler kütüb-i kelâmiyye ve ḥikemiyye müṭâla‘a itsünler. (250b)
- Kışsanuñ tafşîlin isteyen kütüb-i tevâriḥe mürâca‘at eylesün. (II,23a)
- Tafşîlin murâd iden İbn Semîn’uñ *Dürrü’l-Maşûn* nâm tefsîrine mürâca‘at eylesün. (II,102b)
- ...bunun kemâ hiye tafşîlin murâd iden *Füşûş*’uñ şürûhına mürâca‘at eylesün. (II,137a)

2.5.5. Nüsha Farklarına Değınme

Abdullâh Efendi bazı beyitlerle ilgili açıklamalarında nüsha farklarına dâir de bilgi vermiştir. Bu hususta birkaç örnek şunlardır:

- **Merdum-i nefis ez-derûnem der-kemîn**

Derûnumdan der-kemîn olan merdüm-i nefis-i ḥud‘a-kâr u mekkâre:

Ez-heme merdum beter der-mekr u kîn (919)

Baṇa mekr ü kîn eylemekde cümleden aḳbeḥ ü şerr ve muṭlaḳâ zararlıdır. **Ba‘z-ı nüshada mekr yerine kibr vâḳi‘ olup kîn anuñ ‘atf-ı tefsîri vâḳi‘ olmuştur.** (225a)

- **K’ân Muselmân-râ be-ḥışm ez-behr-i ân**

Ki ol Müslimân’a andan ötüri ğazab ve ḥışm ile

Bi’ngerîdî tâ şud âvâre zi-ḥân (978)

Nazar eyledüñ ki ol kimesne ḥânümânından ve vaṭan-ı me‘lûfından âvâre vü sergerdân oldu. **Ba‘z-ı nüshada ḥân yerine cîm ile “cân” vâḳi‘ olmuştur.** Ya‘nî: “Aña anuñ-çün mi nazar eyledün ki cânından âvâre oldu.” demekdür. (236b)

- **Rev tu rûbeh bâzi-i ḥargûş bîn**

⁶⁸⁴ Diğer bazı örnekler için bkz. Metin, 243b (1017. beytin şerhinde); 257a, (1064. beytin şerhinde); 263a, (1093. beytin şerhinde); II,19b (1314. beytin şerhinde); II,47b, (1448. beytin şerhinde); II,61b (1511. beytin şerhinde); II,72a (Başlık şerhinde); II,107a-b (1708. beytin şerhinde); II,113b (1733. beytin şerhinde); II,137b (1811. beytin şerhinde); II,157b (1915. beytin şerhinde); II,161b (1946. beytin şerhinde).

Yüri sen ħargūşuñ rūbeh-bāzlığın, ya‘ nî dilkü gibi ħīle-bāzlığını gör. **Ba‘ ž-ı nüshada “Şīr girī sāzi-i ħargūş bīn” vāki‘dür.** Ya‘ nî “Ħargūşuñ şīr tıttıcılık düzenini gör” demek olur.

Mekr u şīr-endāzi-i ħargūş bīn (1042)

Ħargūşuñ şīr-endāz olan mekr u ħīle-bāzlığın gör; ya‘ nî, “Ħargūş şīri ne maķūle mekr u ħīle ile çāha atduğımı istimā‘ eyle.” demek olur. (249b)⁶⁸⁵

2.5.6. Şârihlerin Yorumlarına Atıf, Eleştiri ve Reddierler

Sarı Abdullāh Efendi bazı kısımlarda Sürûrî, Şem’î ve İsmâil Ankaravî olmak üzere kendisinden önce *Mesnevî-i Ma’nevî*’yi şerh etmiş şârihlere de atıf yapmış, uygun bulduğu görüşleri belirtmiştir. Çalıştığımız bölümde yer alan ve aşağıda bilgi verilmiş olan 1845. beytin şerhi buna örnektir. Abdullāh Efendi’nin ismen zikrettiği şârihlerin yorumlarına değinirken veya görüşlerini eleştirirken kullandığı ifadelerdeki saygı, nezâket ve hassâsiyet, gerek 1845. beytin şerhinde gerek *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin çalışmamıza dâhil olmayan kısımlarında tespit edilen örneklerde dikkati çekmektedir.⁶⁸⁶

Bazen istifade ettiği şârihlerin görüşlerine isim belirtmeden de değinmiştir. Meselâ 1245. beytin şerhinde uygun olduğunu belirttiği yorum, Ankaravî’de tespit edilmiş olup mezkûr şârihe işaret ettiği anlaşılmaktadır.⁶⁸⁷

Abdullāh Efendi zikredilen örnekler dışında “bazı şârihler” ve “şârihlerin çoğu” sözleriyle de eleştirilerini ve reddierlerini isim kaydetmeden tahrir etmiştir. Aşağıda ilgili kısımlardan örnekler verilmiştir:

⁶⁸⁵ Başka bazı örnekler için bkz. Metin, II,17b (1301. beytin şerhinde); II,20b (1331. beytin şerhinde); II,28a (1359. beytin şerhinde); II,36a (1392. beytin şerhinde); II,44a (1429. beytin şerhinde); II,61b (1511. beytin şerhinde); II,64b (1521. beytin şerhinde); II,66a (1530. beytin şerhinde); II,67a (1532. beytin şerhinde); II,70a (1545. beytin şerhinde); II,76b (1572. beytin şerhinde); II,89a (1633. beytin şerhinde); II,108a (1709. beytin şerhinde); II,139a (1815. beytin şerhinde); II,167b (1967. beytin şerhinde).

⁶⁸⁶ Şârihin nezâketli ve hassas üslûbunu ortaya koyan diğer bir örnek de matbu üçüncü cildin içerdiği bölümde görülmektedir. İlgili kısımda Şem’î’nin Sürûrî’nin yorumunu isâbetsiz bulmasını, Ankaravî’nin de Şem’î’nin şerhini hatalı görüp Sürûrî’nin yorumunu tasdik etmesini kaydedip: “...lâkin iki vechle virilen ma‘nâ daħı münâsib olup tarafeynden birbirinüñ reddini mûcib vech yokdur. Belki bu ebyât-ı şerîfede münâsib olan vücûh-ı selâse üzre ma‘nâ virilmek etemm ü evcehdür. (...)” ifadesiyle esâsen beyitten her iki anlamın da çıkacağını, hatta üçüncü bir anlamın da mümkün olduğunu söyleyerek kendi görüşünü kaydetmiştir. İlgili kısmın tamamı için bkz. Sarı Abdullāh Efendi, **a.g.e.**, C. 3, s. 139-140.

⁶⁸⁷ Bkz. Metin, II,6a; Ankaravî’nin şerhinde bkz. Taştan, a.g.t., s. 579.

“Aşka cebr lafzını atfetme sebebim beni sabırsız ettiği içindir. Âşık olmayan kişi cebri hapsetti.” anlamındaki 1485. beytin şerhinde “şurrâhuñ ba‘ zısı”, “ba‘ zılar dağı” ifadeleriyle beytin yorumlanmasına dâir değerlendirmede bulunmuştur:

... Bu beyt-i şerîfde kemâl-i ğumûzet olmağ-ıla mefhûmından müstefâd olan ma‘ nâ-yı mazmûnîsi virildi. Ve **şurrâhuñ ba‘ zısı** ma‘ nada işâbet idüp ‘ışkdan lezzet almağ-ıla İsmâ‘îl-vâr tiğ-i cebr-i ‘ışka cîd-i irâdetin teslîm idüp mahv u fenâya qarîb olmuşlar ve **ba‘ zılar dağı** ğavğâ-yı ‘ışka düşmekle ve lûle-i ‘ışkdan ‘aklı şaşup ve ba‘ zıların fânûs-ı kâlbinde şem‘-i maħabbetden lem‘ a olmamağ-ıla ma‘ nâda ħaṭâ idüp zann u ħayâle düşmüş. (II,53b-54a)

“Hz. Süleymân’ın bunun gibi güzel sesli bir kuşu olsaydı, o nasıl başka kuşlarla meşgul olurdu?” anlamındaki 1722. beytin şerhinde ise:

...**Bu beyt-i şerîfde beyne’s-şurrâh hayli kıl ü kâl olmuşdur.** Lâkin sırr-ı Mevlânâ kıddise sirruhu’l-esnâdan teveccüh-i tamm ile istimdâd olındukda ma‘ nâ-yı beytde iki vech rû-nümâ oldu. (II,111a)

dedikten sonra beytin anlamına dâir yorumlarını çeşitli iktibaslardan da yararlanarak oldukça ayrıntılı bir şekilde kaydetmiş, “Ve şurrâhuñ dağı ba‘ zısı def‘-i tevehhümât içün yazdukları tevcihât ma‘ nâdan ba‘ id olup...” (II,112a) diyerek de bazı yorumları isâbetli bulmadığını beyân etmiştir. Şârih burada isim vermeden eleştirmiş olsa da beytin mânâsına uygun olmadığını belirttiği anlamda bir yorum, Ankaravî’nin şerhinde tespit edilmiştir.⁶⁸⁸

Yukarıda da değinildiği gibi Abdullâh Efendi 1845. beytin şerhinde Sürûrî, Şem’î ve İsmâil Rusûhî-i Ankaravî’yi ismen zikretmektedir. Mezîkâr kısımda Ankaravî’yi hürmet ifadeleriyle anan Abdullâh Efendi, onun Sürûrî ve Şem’î’nin bu beyte dâir yorumunu isâbetsiz bulduğunu belirtip Ankaravî’yi tasdik ettiğine işaret ederek onun şerhinden iktibasta bulunmuştur. Akabinde de tevâzu ifadeleriyle acziyetini belirtip kendi yorumunu yine mufassal olarak kaydetmiştir. Aşağıda ilgili bölümden kısa bir örnek görülmektedir:

⁶⁸⁸ Krş. Taştan, a.g.t., s. 707-708.

Kāmil-i *ṭarīqa*-i Mevlevî, *ṣāriḥ*-i Meşnevî, ‘ārif u muḥakḳık Şeyḫ İsmā‘îl-i Ankaravî mısrâ‘-ı şāniye Sürûrî ve Şem‘î rahmetu’llâhi ‘aleyhümânun virdükleri ma‘nâ, mâ-ba‘dinde olan ebyâta nisbet ile bî-münâsebet olmağ-ıla anların kavlini redd idüp bi-*ṭarīkı* *zıkrı*’l-melzûm ve irâdeti’l-lâzım nâleden murâd şevk ve ‘adem-i bîmâriden murâd ‘adem-i ihtiyâc olmak i‘tibârıyla bu vechle ma‘nâ virmişler ki: (...)

Ve lâkin bu nâ-peydâ-yı beydâ-yı vücûd zerre-i nâ-bûd-ı mevḥümü’l-vücûduñ ḥâṭır-ı fâtirine daḥı nûr-ı çeşm-i evliyâ Ḥazret-i Mevlânâ ḳuddise sirruhûnuñ üstâd-ı kâr-güzâr-ı fikretleri *Meşnevî-i Şerîf*’ün bu beytinde ḥarîdârân-ı ma‘ârif eyledügi emti‘a-i nefîse-i fâḥire ve bih-zâd-ı ḥurde-kâr-ı ṭabî‘atleri çehre-küşâ olup ḥayret-fezâ-yı ‘uḳûl-i ‘urefâ olan şuver-i nâdirelerinden bir ma‘nâ-yı âḥer ḥuṭûr idüp ebkâr-ı efkârûñ dest-âvîz-i isti‘dâdı olan mażmûn-ı dürer-i meşḥûnı ber-müceb-i: “Ve mimmâ rezaḳnâhum yunfiḳûn.”⁶⁸⁹ reşḥa-i ḳalem-i şikeste-zebân ile pîş-keş-i pîş-gâḥ-ı erbâb-ı ‘irfân ve hediye-i meḥâfil-i aşḫâb-ı keşf ü vicdân ḳılınmağâ cür‘et olındı. (II,145b-146a)

“Ey post altında yok olmuş, fenâ bulmuşlar! Dostun sesiyle yokluktan geri dönün.” anlamındaki 1961. beytin şerhinde ise önce kendi açıklamalarını yapmış, ardından da uygun bulmadığı mânâyâ ve hangi anlam kastedilirse uygun olacağına da işaret ederek “şârihlerin çoğu”nun verdiğini belirttiği mânâyı kaydetmiştir:

Ve bu beyt-i ḥayât-baḥşa egerçi kim ekşer-i şurrâḥ: “Ey mürde-diller! Fenâ sizi cismânî perdesinde ve mâ-sivâ altında ifnâ eylemiş ve müşâhede-i Raḥmânî’den dūr itmiş; dostuñ âvâzından vücûd-ı ḥaḳḳânî mertebesine geliñüz.” diyü ma‘nâ virmişler. Lâkin sibâk u siyâḳ i‘tibârıyla bu ḥaḳîr-i fûrû-mâye virdügi ma‘nâ enseb fehmi olur. Zîrâ mürde-diller vücûd-ı ḥaḳḳânî mertebesine nâ’il olmaz. Belki mürde-diller dünyâda ve âḥirette mevṭâ ḥükminde. Ammâ muṭlaḳâ ba‘ṣ-i ḳubûr ve yevm-i nuşûr murâd olursa bî-münâsebet olmaz.” (II,165b)

Abdullâh Efendi bu kısımda herhangi bir şârihin ismini belirtmemiş olsa da eleştirdiği anlamdaki ifadeler Ankaravî’nin şerhinde tespit edilmiştir.⁶⁹⁰

2.5.7. İktibaslar

⁶⁸⁹ “Kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk ederler.” (Bakara 2/3, nâkıs iktibas)

⁶⁹⁰ Krş. Taştan, a.g.t., s. 775.

Sarı Abdullâh Efendi açıklamalarını ve yorumlarını desteklemek için âyetlerden, hadislerden, dinî ve tasavvufî çeşitli kaynaklardan, peygamber kıssalarından; sahâbeyle ilgili rivâyetler, menkabeler ve onlara âit sözlerden, evliyâyla ilgili menkabelerle onların sözlerinden ve çeşitli edebî eserlerden iktibaslar yapmıştır. Bu alıntılarda bazen yazarın/şâirin adını ve eserini birlikte kaydederken bazen yalnızca şâiri/yazarı veya eseri belirtmekle iktifâ etmiş, bazen de kaynağa dâir hiçbir bilgi vermemiştir. Şerhin kaynaklarının belli başlıklar altında tasnîf edilip her eserle ilgili olarak şerh metninde bulundukları varak numaralarının da kaydedilerek bilgilerin verildiği kısımda bu konularda ayrıntılı mâlûmat mevcuttur.⁶⁹¹ Burada bütün iktibasların tek tek örneklenmesi mümkün olmadığı gibi buna gerek de yoktur; zîrâ metnin muhtevâsını tahlîle dâir yukarıda çeşitli başlıklar altında verilen bilgiler bu konuda fikir verecek zenginliktedir. Bu bölümde detaylı bilgi verilecek iktibaslar âyetler ve hadislere dâirdir. Çalışmamıza konu olan kısımda alıntı yapılmış olan sûreler aşağıda alfabetik olarak sıralanmış, Kur'ân-ı Kerîm'in kaçınıcı sûresi oldukları ve metinde her birinden kaç âyetin alındığı yanlarına yazılmıştır. İlgili âyetlerin numarası, nâkıs veya tam iktibas edilmiş olma durumu ve metinde bulundukları varak bilgileri ise dipnotlara kaydedilmiştir. Söz konusu âyetler metin olarak bu kısma alınmamıştır. Hadislere dâir olan sonraki başlıkta ise Arapça olarak alıntılanmış olanların dipnotlarda tercümeleri ve tespit edilenlerin kaynakları da yer almak suretiyle hadisler metin olarak sıralanmışlardır. Bunların dışındaki iktibaslar hakkında ise genel bilgi verilip metne gönderme yapılmıştır.

2.5.7.1. Âyet İktibasları

Kur'ân-ı Kerîm, İslâmî edebiyatın beslendiği en temel kaynaktır. Şâirler ve yazarlar, iktibas ve telmih gibi sanatlarla âyetlerden ve Kur'ân'daki kıssalardan sıklıkla yararlanmışlardır. Sarı Abdullâh Efendi'nin eseri bir şerh metni olduğu için âyetler edebî bir kaygıyla değil, şerhteki yorumları ve açıklamaları desteklemek amacıyla iktibas edilmişlerdir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin çalıştığımız kısmında aşağıda listelenen 83 sûrenin bazısından nâkıs ya da tam tek âyet, bazısından ise yine nâkıs veya tam muhtelif sayılarda âyet alınmıştır. Meselâ aşağıdaki listede de belirtildiği üzere Bakara sûresinden kırkın üzerinde âyetin

⁶⁹¹ Bkz. s. 237-293.

iktibas edildiği tespit edilmiştir. Sarı Abdullâh Efendi'nin alıntılacağı herhangi bir metnin içinde yer alan; yani iktibas yapılan bir eserdeki iktibas durumunda olan âyetler hâriç tutularak müstakilen alıntı yapıldığına kanaat getirilen sûreler ve âyetlerine dâir bilgiler şunlardır:⁶⁹²

1. A'râf: (7). Çoğu nâkıs 28 âyet iktibas edilmiştir.⁶⁹³
2. Ahzab: (33). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁶⁹⁴
3. Alak: (96). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁶⁹⁵
4. Âl-i İmrân: (3). Çoğu nâkıs 18 âyet iktibas edilmiştir.⁶⁹⁶
5. Ankebut: (29). Yedi âyetin nâkıs olarak iktibas edildiği tespit edilmiştir.⁶⁹⁷
6. Bakara: (2). Çoğu nâkıs 42 âyetin iktibas edildiği tespit edilmiştir.⁶⁹⁸

⁶⁹² Yukarıda da belirtildiği üzere sûreler alfabetik olarak listelenmiştir. Parantez içinde yanlarına kaydedilen rakamlar ise sûrelerin Kur'ân-ı Kerîm'deki sırasını ifade etmektedir. Meselâ Kur'ân'ın yedinci sûresi olan A'râf, "A'râf: (7)" şeklinde belirtilmiştir. Daha sonra da ilgili sûreden kaç âyetin iktibas edildiği yanına kaydedilmiştir. Alıntılanan âyetlerin numaraları ve parantez içinde olmak üzere yer aldıkları varaklar dipnotlarda belirtilmiştir. Bazı âyetler birkaç kez iktibas edildiği için geçtiği bütün varak numaraları ilgili âyetin yanına kaydedilmiştir. Ayrıca iktibas nâkıs ise parantez içindeki varak numarasıyla birlikte bu da belirtilmiş, kimisi nâkıs kimisi tam birden fazla alıntılanmış âyetlerde karışma ihtimâli olacağı için tam alıntılanma durumu da yazılmıştır. Bunların dışında herhangi bir açıklama bulunmayan âyetler tam iktibas şeklindedir.

⁶⁹³ Âyetler ve metinde bulundukları varak bilgileri şunlardır: 12. âyet (II,36b'de nâkıs); 16. âyet (II,53a ve II,57a'da nâkıs; II,58a'da tam); 17. âyet (II,58a; II,59b); 18. âyet (II,61a); 19. âyet (II,7a ve II,14a'da nâkıs); 20. âyet (II,9a'da nâkıs); 21. âyet (II,9b); 23. âyet, (II,14b'de tam; II,15a, II,36b ve II,57a'da nâkıs; II,61b'de tam); 26. âyet (II,166b'de nâkıs); 27. âyet (II,61a); 33. âyet (II,129b'de nâkıs); 46. âyet (II,16a'da nâkıs); 54. âyet (II,52b'de nâkıs); 56. âyet (II,166b'de nâkıs); 57. âyet (II,17b); 115. âyet (II,90b); 133. âyet (II,24a'da nâkıs); 143. âyet (218a, 275b; II,10a; II,46b ve II,117a'da nâkıs); 172. âyet (277a'da nâkıs; II,11a'da bir tam, bir nâkıs; II,12b, II,79a ve II,117b'de nâkıs); 173. âyet (II,11a); 176. âyet (II,151b'de nâkıs); 178. âyet (263b'de nâkıs); 179. âyet (232b, II,43b; II,44a ve II,93a'da nâkıs); 186. âyet (263b'de nâkıs); 198. âyet (II,168b'de nâkıs); 203. âyet (II,92b'de nâkıs); 204. âyet (II,92a); 205. âyet (II,92a'da nâkıs).

⁶⁹⁴ Bkz. 8. âyet (II,152a'da nâkıs); 41. âyet (238a); 42. âyet: (238a ve II,166b); 72. âyet (244a'da nâkıs).

⁶⁹⁵ Bkz. 3. âyet (251b'de tam ve II,75b'de nâkıs); 4. âyet (251b; II,75b); 5. âyet (251b; II,75b).

⁶⁹⁶ Âyetler ve metinde bulundukları varak bilgileri şunlardır: 7. âyet (251b'de nâkıs); 18. âyet (251b); 19. âyet (II,166b'de nâkıs); 26. âyet (278a ve II,146b'de nâkıs; II,28a'da tam); 28. âyet (II,46b'de nâkıs); 30. âyet (II,21a'da nâkıs); 31. âyet (266a'da nâkıs); 49. âyet (217b'de nâkıs); 97. âyet (II,115a'da ve II,147b'de nâkıs); 102. âyet (II,94a'da nâkıs); 110. âyet (II,135a'da nâkıs); 133. âyet (244b); 134. âyet (II,166b'de nâkıs); 159. âyet (226b'de nâkıs); 175. âyet (II,46a'da ve II,46b'de nâkıs); 180. âyet (II,142b'de nâkıs); 189. âyet (II,8a'da nâkıs); 200. âyet (II,87a'da nâkıs).

⁶⁹⁷ Bkz. 6. âyet (220b'de nâkıs); 17. âyet (226b'de nâkıs); 38. âyet (223a'da nâkıs); 43. âyet (II,116a'da nâkıs); 45. âyet (II,86b'de nâkıs); 57. âyet (II,52b'de nâkıs); 60. âyet (238a'da nâkıs).

⁶⁹⁸ Bkz. 3. âyet (II,146a'da nâkıs); 6. âyet (II,83a); 18. âyet (245b); 24. âyet (II,37b'de nâkıs); 28. âyet (II,52a'da nâkıs); 29. âyet (II,122b'de nâkıs); 30. âyet (247b ve II,13b'de nâkıs); 31. âyet (247b, II,10b ve II,168b'de nâkıs); 32. âyet (247b); 34. âyet (II,14a'da nâkıs); 35. âyet (II,7a'da ve II,10b'de tam; II,8a'da nâkıs); 36. âyet: 228a, II,9b ve II,62a'da nâkıs); 37. âyet (II,14b'de tam ve II,62a'da nâkıs); 38. âyet (228a, 228b ve 255a'da nâkıs); 39. âyet (228b); 40. âyet (II,79a'da nâkıs); 43. âyet (II,166b'de nâkıs); 54. âyet (II,36a ve II,40a'da nâkıs); 105. âyet (II,102b'de nâkıs); 106. âyet (II,101b'nin sonunda başlayıp 102a'nın başında tamamlanan tam); 115. âyet (279b, II,41b, II,43b,

7. Beled: (90). Yedi âyet iktibas edilmiştir.⁶⁹⁹
8. Câsiye: (45). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁰
9. Cinn: (72). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰¹
10. Cum'a: (62). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰²
11. Duhâ: (93). Metnin iki ayrı kısmında aynı âyet olmak üzere tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰³
12. En'am: (6). 15 âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁴
13. Enbiyâ: (21). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁵
14. Enfal: (8). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁶
15. Fâtır: (35). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁷
16. Fecr: (89). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁸
17. Fetih: (48). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁰⁹
18. Fil: (105). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁰
19. Furkan: (25). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷¹¹
20. Fussilet: (41). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷¹²

II,53a, II,66b ve II,79a'da nâkıs); 140. âyet (II,62a ve II,122a'da nâkıs); 143. âyet (238b'de nâkıs); 149. âyet (II,53a'da nâkıs); 150. âyet (II,115a'da nâkıs); 165. âyet (II,21a'da nâkıs); 166. âyet (II,21a); 168. âyet (II,166b'de nâkıs); 174. âyet (II,152a); 189. âyet (II,93b'de nâkıs); 216. âyet (II,35a'da nâkıs); 218. âyet (261b'de nâkıs); 222. âyet (II,15a ve II,21b'de nâkıs); 231. âyet (250a nâkıs); 234. âyet (II,103b'de nâkıs); 240. âyet (II,103b'de nâkıs); 251. âyet (250a'da nâkıs); 255. âyet (244b ve II,122a'da nâkıs); 257. âyet (II,73b'de nâkıs); 269. âyet (250a'da nâkıs); 284. âyet (II,99b); 286. âyet (226a'da nâkıs).

⁶⁹⁹ Bkz. 1-4. âyetler (II,114b'de hepsi beraber; II,115a'da 3 ve 4; II,115b'de 1 ve 2; II,116a'da 3 ve 4); 8 ve 9. âyetler (II,116a); 10. âyet (II,53a ve II,116a).

⁷⁰⁰ Bkz. 5. âyet (II,17b); 15. âyet (II,20b'de nâkıs).

⁷⁰¹ Bkz. 1 ve 2. âyetler (255a); 19. âyet (II,166a'da nâkıs).

⁷⁰² Bkz. 2. âyet (II,37a'da nâkıs); 10. âyet (229a'da nâkıs).

⁷⁰³ Bkz. 11. âyet (II,4a ve II,40a).

⁷⁰⁴ Bkz. 3. âyet (II,148a); 19. âyet (II,53b'de nâkıs); 51. âyet (II,48a); 70. âyet (II,47b'de nâkıs); 76. âyet (II,18a'da nâkıs); 82. âyet (II,64a'da nâkıs); 103. âyet (275b'de nâkıs ve 276a'da bir tam, bir nâkıs); 111. âyet (II,11b); 121. âyet (II,53b'de nâkıs); 125. âyet (II,28a'da tam, II,147b'de nâkıs); 129. âyet (II,25b); 148. âyet (231a'da iki kere nâkıs); 149. âyet (231a'da nâkıs); 160. âyet (238b, II,63a ve II,147a'da nâkıs); 164. âyet (II,147a'da nâkıs).

⁷⁰⁵ Bkz. 23. âyet (II,8a); 30. âyet (II,5a, II,18a ve II,55b'de nâkıs); 69. âyet (II,100b).

⁷⁰⁶ Bkz. 17. âyet (II,100b; II,107b; II,166a ve II,167b'de nâkıs); 24. âyet (II,53a'da nâkıs); 34. âyet (II,151a'da nâkıs); 37. âyet (II,155a'da nâkıs); 48. âyet (II,151b'de nâkıs).

⁷⁰⁷ Bkz. 10. âyet (219b, 220a, 220b ve 244b'de nâkıs); 28. âyet (262b, II,15b ve II,46b'de nâkıs); 32. âyet (251b ve II,7b'de nâkıs); 34. âyet (II,33b ve II,147b'de nâkıs); 38. âyet (II,125b'de nâkıs).

⁷⁰⁸ Bkz. 14. âyet (II,51b); 22. âyet (II,138a'da nâkıs).

⁷⁰⁹ Bkz. 10. âyet (II,89a; II,107b ve II,167b'de nâkıs); 28. âyet (II,29a); 29. âyet (II,16a'da nâkıs, II,29a'da tam ve II,166b'de nâkıs).

⁷¹⁰ Bkz. 1. âyet (II,23a); 3-5. âyetler (II,23b).

⁷¹¹ Bkz. 23. âyet (238b); 28. âyet (II,20a); 44. âyet (232b'de nâkıs); 63. âyet (II,153b'de nâkıs).

21. Hacc: (22). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷¹³
22. Hadid: (57). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁴
23. Hâkka: (69). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁵
24. Haşr: (59). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁶
25. Hicr: (15). Sekiz âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁷
26. Hucurât: (49). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁸
27. Hud: (11). Dokuz âyet iktibas edilmiştir.⁷¹⁹
28. Hümeze: (104). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷²⁰
29. İbrâhim: (14). Dokuz âyet iktibas edilmiştir.⁷²¹
30. İhlâs: (112). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷²²
31. İnfitar: (82). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷²³
32. İnsan: (76). Tek âyet nâkıs olarak iktibas edilmiştir.⁷²⁴
33. İnşikak: (84). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷²⁵
34. İnşirah: (94). Metnin iki ayrı kısmında ilk âyeti iktibas edilmiştir.⁷²⁶
35. İsrâ: (17). 12 âyet iktibas edilmiştir.⁷²⁷
36. Kaf: (50). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷²⁸

⁷¹² Bkz. 30. âyet (II,47b); 37. âyet (II,166b'de nâkıs); 53. âyet (252a'da ve 254b'de nâkıs).

⁷¹³ Bkz. 1. âyet (II,18a'da nâkıs); 26. âyet (II,40b'de nâkıs); 30. âyet (II,63a'da nâkıs).

⁷¹⁴ Bkz. 4. âyet (270b, 279b; II,66b; II,79a ve II,110a'da nâkıs); 7. âyet (252b'de nâkıs).

⁷¹⁵ Bkz. 30 ve 31. âyetler (II,37b).

⁷¹⁶ Bkz. 16 ve 17. âyetler (II,154b); 19. âyet (II,151b'de nâkıs); 21. âyet (II,75b'de nâkıs).

⁷¹⁷ Bkz. 9. âyet (II,75b); 29. âyet (271a, II,10a, II,13a, II,52b ve II,136a'da nâkıs); 30. âyet (II,13b); 39. âyet (II,59a'da nâkıs); 48. âyet (II,8b'de nâkıs); 72. âyet (II,166b'de nâkıs); 75. âyet (272a); 99. âyet (II,147b).

⁷¹⁸ Bkz. 10. âyet (II,77a'da nâkıs); 12. âyet (II,166b'de nâkıs); 13. âyet (II,94a'da nâkıs); 14. âyet (264b'de nâkıs).

⁷¹⁹ Bkz. 3. âyet (II,155a'da ve II,155b'de nâkıs); 6. âyet (228b'de nâkıs); 24. âyet (II,78a); 34. âyet (II,59a'da nâkıs); 44. âyet (II,124a'da nâkıs); 56. âyet (II,51b'de nâkıs); 112. âyet (II,39b'de nâkıs); 115. âyet (237a'da nâkıs); 123. âyet (II,135a'da nâkıs).

⁷²⁰ Bkz. 6. ve 7. âyetler (II,27b).

⁷²¹ Bkz. 3. âyet (II,85b); 6. âyet (227a'da nâkıs); 7. âyet (230b'de iki kere nâkıs); 36. âyet (II,9a'da nâkıs); 42. ve 43. âyetler (II,25a); 44. âyet (II,25a'da nâkıs); 45. âyet (234a'da nâkıs); 46. âyet (234a'da bir tam, iki de nâkıs; 234b'de ve 235b'de nâkıs).

⁷²² Bkz. 3. âyet (228b ve 276a); 4. âyet (228b, 276a ve II,132b).

⁷²³ Bkz. 6. ve 7. âyetler (282a).

⁷²⁴ Bkz. 21. âyet (II,32a'da nâkıs).

⁷²⁵ Bkz. 3. âyet (II,18a); 8. âyet (II,109b).

⁷²⁶ Bkz. 275b ve II,111b.

⁷²⁷ Bkz. 1. âyet (II,134b'de nâkıs); 7. âyet (II,64b'de nâkıs); 14. âyet (II,108b); 34. âyet (II,14a'da nâkıs); 36. âyet (II,127a'da nâkıs); 37. âyet (II,153b); 44. âyet (II,29a ve II,129b'de nâkıs); 45. âyet (II,128b); 61. âyet (II,13b'de nâkıs); 70. âyet (II,81a'da nâkıs); 85. âyet (249a, 250a; II,69b ve II,156b'de nâkıs); 110. âyet (II,102a'da nâkıs).

37. Kalem: (68). İlk âyeti iktibas edilmiştir.⁷²⁹
38. Kamer: (54). Altı âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁰
39. Kâria: (101). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷³¹
40. Kasas: (28). 10 âyet iktibas edilmiştir.⁷³²
41. Kehf: (18). Sekiz âyet iktibas edilmiştir.⁷³³
42. Lokman: (31). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁴
43. Mâide: (5). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁵
44. Meâric: (70). Nâkıs olarak tek âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁶
45. Meryem: (19). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁷
46. Muhammed: (47). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁸
47. Mü'min: (40). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷³⁹
48. Mü'minun: (23). Sekiz âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴⁰
49. Mücâdele: (58). Tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴¹
50. Mülk: (67). Yedi âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴²
51. Mürselât: (77). Tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴³
52. Müzzemmil: (73). Nâkıs olarak tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴⁴

⁷²⁸ Bkz. 15. âyet (278a'da nâkıs); 16. âyet (270b ve II,79a'da nâkıs); 22. âyet (254a ve 274b'de nâkıs); 30. âyet (258a, II,37a, II,88a'da nâkıs ve II,37b'de tam).

⁷²⁹ Bkz. 251b.

⁷³⁰ Bkz. 1. âyet (263b, 264a ve II,56b); 2. ve 3. âyetler (263b); 50. âyet (278a); 54. âyet (II,15b-16a); 55. âyet (II,15b-16a ve II,76a).

⁷³¹ Bkz. 5. âyet (II,18a); 8-9. âyetler (218b); 10-11. âyetler (219a).

⁷³² Bkz. 9. âyet (227b'de nâkıs); 30. âyet (211a'da iki kere nâkıs ve II,165a'da nâkıs); 55. âyet (II,166b'de nâkıs); 56. âyet (II,167b'de nâkıs); 76. âyet (216a); 77. âyet (216b); 79. âyet (216b'de nâkıs); 81. âyet (217b); 83. âyet (II,153a); 88. âyet (II,116b'de nâkıs).

⁷³³ Bkz. 17. âyet (II,156a'da nâkıs); 18. âyet (248b ve II,50a-b'de nâkıs); 29. âyet (II,154b'de nâkıs); 65. âyet (247b, 251b ve II,66b'de nâkıs); 84. âyet (II,94a'da nâkıs); 85. âyet (II,94a); 99. âyet (II,160b'de nâkıs); 104. âyet (223a'da nâkıs).

⁷³⁴ Bkz. 12. âyet (250a'da nâkıs); 19. âyet (II,16b'de nâkıs); 27. âyet (II,104a'da nâkıs); 28. âyet (II,77a'da nâkıs); 34. âyet (235b'de nâkıs).

⁷³⁵ Bkz. 3. âyet (II,21b'de nâkıs); 23. âyet (226b'de nâkıs); 27. âyet (II,166b'de nâkıs); 54. âyet (222a; II,10a; II,13b, II,123a ve II,136a'da nâkıs); 111. âyet (II,53b'de nâkıs).

⁷³⁶ Bkz. II,30a; 23. âyet.

⁷³⁷ Bkz. 11. âyet (II,53b'de nâkıs); 12. âyet (250a'da nâkıs); 59. âyet (II,59a'da nâkıs); 85-86. âyetler (II,109b).

⁷³⁸ Bkz. 31. âyet (II,71a'da nâkıs); 38. âyet (220b'de nâkıs).

⁷³⁹ Bkz. 16. âyet (II,135a'da nâkıs); 17. âyet (II,108a'da nâkıs); 67-68. âyetler (II,19a).

⁷⁴⁰ Bkz. 9-11. âyetler (251b); 14. âyet (II,166b nâkıs); 51. âyet (II,96b'de nâkıs); 109. âyet (II,105a'da tam; II,105b ve II,106a'da nâkıs); 110. âyet (II,105a); 111. âyet (II,105a'da tam ve II,105b'de nâkıs).

⁷⁴¹ Bkz. 250a, 11. âyet.

⁷⁴² Bkz. 1-2. âyetler (II,52a); 6. âyet (II,39b'de nâkıs); 10. âyet (281a'da nâkıs); 11. âyet (281a); 12. âyet (281a ve II,15b); 14. âyet (II,102b ve II,148a).

⁷⁴³ Bkz. II,37b, 19. âyet.

53. Nahl: (16). Altı âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴⁵
54. Nasr: (110). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴⁶
55. Nâziat: (79). Tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴⁷
56. Nebe: (78). İlk âyeti iktibas edilmiştir.⁷⁴⁸
57. Necm: (53). Sekiz âyet iktibas edilmiştir.⁷⁴⁹
58. Neml: (27). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁰
59. Nisâ: (4). Dokuz âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵¹
60. Nuh: (71). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵²
61. Nur: (24). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵³
62. Ra'd: (13). Tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁴
63. Rahman: (55). 15 âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁵
64. Rum: (30). Tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁶
65. Sad: (38). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁷
66. Saffat: (37). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁸
67. Secde: (32). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁵⁹
68. Şuarâ: (26). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁰
69. Şûrâ: (42). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶¹

⁷⁴⁴ Bkz. 228a, 9. âyet.

⁷⁴⁵ Bkz. 68. âyet (247a'da tam, 251a'da nâkıs); 69. âyet (247a'da nâkıs); 77. âyet (278a'da nâkıs); 125. âyet (250a'da nâkıs); 127. âyet (II,85b'de nâkıs).

⁷⁴⁶ Bkz. 1. âyet (II,21a); 2. âyet (II,21b); 3. âyet (II,21b'de nâkıs).

⁷⁴⁷ Bkz. 279b, 46. âyet.

⁷⁴⁸ Bkz. II,58b.

⁷⁴⁹ Bkz. 8. âyet (230a ve 262b); 9. âyet (230a'da tam ve II,12a'da nâkıs); 10. âyet (II,53b); 11. âyet (II,134a); 17. âyet (II,166b); 39. âyet (238a, 244b ve II,147a); 40-41. âyetler (244b).

⁷⁵⁰ Bkz. 16. âyet (249b'de nâkıs); 88. âyet (II,18a ve II,82a'da nâkıs).

⁷⁵¹ Bkz. 54. âyet (250a'da nâkıs); 59. âyet (250a'da nâkıs); 77. âyet (250a'da nâkıs); 78. âyet (236a, 251b, II,54b ve II,57a'da nâkıs); 79. âyet (II,57a'da nâkıs); 113. âyet (250a'da nâkıs); 142. âyet (238b'de nâkıs); 163. âyet (II,53b'de nâkıs); 174. âyet (272b'de nâkıs).

⁷⁵² Bkz. 1. âyet (II,43a); 7. âyet (II,42b); 26. âyet (II,43a).

⁷⁵³ Bkz. 26. âyet (II,64a'da nâkıs); 35. âyet (271b'de nâkıs); 37. âyet (II,73a ve II,127b'de nâkıs); 39. âyet (223a, 223b, 259a ve 279a'da nâkıs).

⁷⁵⁴ Bkz. II,87a, 22. âyet.

⁷⁵⁵ Bkz. 1-2. âyetler (251b ve II,92b); 3-4. âyetler (251b); 14-15. âyetler (255a); 19-20. âyetler (252b); 26-27. âyetler (II,122a; II,142b ve II,165a); 29. âyet (278a, 279b ve II,139a'da nâkıs ve II,146b'de bir tam, bir nâkıs); 33-34. âyetler (II,162a); 41. âyet (II,16a'da nâkıs); 60. âyet (II,63a).

⁷⁵⁶ Bkz. II,158a, 50. âyet.

⁷⁵⁷ Bkz. 26. âyet (II,168a'da nâkıs); 41. âyet (II,86a'da nâkıs); 44. âyet (II,86a'da nâkıs); 82. âyet (II,53a ve II,58b'de nâkıs); 83. âyet (II,53a).

⁷⁵⁸ Bkz. 22. âyet (II,108b'de nâkıs); 96. âyet (II,57a); 103. âyet (II,131a); 164. âyet (254b).

⁷⁵⁹ Bkz. 12. âyet (274b'de nâkıs); 16. âyet (II,73a'da nâkıs); 17. âyet (278a'da nâkıs).

⁷⁶⁰ Bkz. 43. âyet (II,90b); 88-89. âyetler (252b); 212. âyet (II,75b).

70. Tâhâ: (20). 20 âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶²
71. Tahrim: (66). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶³
72. Talak: (65). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁴
73. Tekvir: (81). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁵
74. Tevbe: (9). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁶
75. Tin: (95). Üç âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁷
76. Vâkıa: (56). Dört âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁸
77. Yâsin: (36). Yedi âyet iktibas edilmiştir.⁷⁶⁹
78. Yûnus: (10). Yedi âyet iktibas edilmiştir.⁷⁷⁰
79. Yûsuf: (12). Beş âyet iktibas edilmiştir.⁷⁷¹
80. Zâriyat: (51). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁷²
81. Zilzal: (99). İki âyet iktibas edilmiştir.⁷⁷³
82. Zuhurf: (43). Nâkıs olarak tek âyet iktibas edilmiştir.⁷⁷⁴
83. Zümer: (39). Altı âyet iktibas edilmiştir.⁷⁷⁵

Yukarıda listelendiği üzere 83 sûreden 400'ün üzerinde âyet iktibas edilmiştir. Bunların bir kısmından tek iktibas görülürken bazıları mütekerrir alıntılardır. Daha önce de belirtildiği gibi metindeki çeşitli iktibasların içerdiği âyetler bu sayının dışında tutulmuştur. Farklı hesaplamalar sebebiyle muhtelif rakamlar söylene de

⁷⁶¹ Bkz. 7. âyet (II,108b'de nâkıs); 11. âyet (II,148a'da nâkıs); 40. âyet (II,20b'de nâkıs); 51. âyet (II,53b ve II,165a'da nâkıs).

⁷⁶² Bkz. 1. âyet (261b); 2. âyet (261b ve 262a); 3. âyet (261b); 17. âyet (II,12b); 18-20. âyetler (II,12b'de nâkıs); 21. âyet (II,12b); 38-39. âyetler (227b); 40. âyet (227b'de nâkıs); 50. âyet (252b'de nâkıs); 70. âyet (II,90b); 71. âyet (II,90b'de nâkıs); 72-73. âyetler (II,91a); 114. âyet (II,146b ve II,110a'da nâkıs); 120. âyet (II,9a'da nâkıs); 121. âyet (II,9a ve II,62a'da nâkıs); 132. âyet (237b).

⁷⁶³ Bkz. 8. âyet (272b'de nâkıs); 12. âyet (II,165a'da nâkıs).

⁷⁶⁴ Bkz. 3. âyet (226b ve 261b'de nâkıs); 12. âyet (II,56b'de nâkıs).

⁷⁶⁵ Bkz. 7. âyet (II,108b); 29. âyet (II,54b'de nâkıs).

⁷⁶⁶ Bkz. 28. âyet (II,6b'de nâkıs); 34. âyet (241b'de nâkıs).

⁷⁶⁷ Bkz. 4-6. âyetler (II,39b)

⁷⁶⁸ Bkz. 5-6. âyetler (II,18a); 85. âyet (II,66b'de nâkıs); 89. âyet (II,166b'de nâkıs).

⁷⁶⁹ Bkz. 10. âyet (II,47b); 11. âyet (II,48a); 17. âyet (II,112a'da nâkıs); 51. âyet (II,160b); 78-79. âyetler (II,161a); 82. âyet (II,52a'da nâkıs).

⁷⁷⁰ Bkz. 4. âyet (II,135a'da nâkıs); 7-8. âyetler (II,155b); 19. âyet (II,155a'da nâkıs); 25. âyet (II,53a); 62. âyet (II,15b ve II,116a); 108. âyet (II,155b'de nâkıs).

⁷⁷¹ Bkz. 5. âyet (253a ve II,2b'de nâkıs); 53. âyet (II,2b ve II,36a'da nâkıs); 86. âyet (II,86a'da nâkıs); 96. âyet (II,158b'de nâkıs); 106. âyet (II,168b).

⁷⁷² Bkz. 21. âyet (II,66b); 56. âyet (238a).

⁷⁷³ Bkz. 5. âyet (II,53b); 7. âyet (244b).

⁷⁷⁴ Bkz. II,63b; 18. âyet.

⁷⁷⁵ Bkz. 7. âyet (II,108a'da nâkıs); 30. âyet (II,167b); 36. âyet (226b'de nâkıs); 53. âyet (II,110a'da nâkıs); 69. âyet (274b'de nâkıs); 73. âyet (II,21b'de nâkıs).

Kur’ân’daki âyetlerin sayısı hakkındaki yaygın ilmî görüş 6236 âyet olduğu yönündedir.⁷⁷⁶ Yalnızca çalıştığımız kısımda 83 sûreden nâkıs veya tam olarak 400’ün üzerinde âyetin iktibası tespit edildiğine göre eserin tamamı düşünülünce *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de âyetlerin ne derece geniş bir hacme sahip oldukları anlaşılacaktır.

2.5.7.2. Hadîs-i Şerif ve Hadîs-i Kudsî İktibasları

Hadîs-i şerif ve hadîs-i kudsîler, İslâmî edebiyatın Kur’ân-ı Kerîm’den sonraki en önemli kaynaklarıdır.⁷⁷⁷ Âlimler ve muhaddisler tarafından hadislerin sıhhat derecelerine dâir verilen bilgiler şâir ve yazarları meşgul etmemiş, gerek dînî gerekse lâ-dînî edebiyatta hadis âlimlerine göre mevzû kabul edilen rivâyetler, bu tespitler dikkate alınmaksızın bolca kullanılmıştır.⁷⁷⁸ Zîrâ şâir veya müellif mutasavvıf bir şahsiyetse aldığı tasavvuf terbiyesi gereğince kendisinden önceki zâtların hadis kabul ettikleri bu sözleri redde yönelik sorgulamalara girmeden aynı inançla kullanmış, diğer şâirler de geleneğin icabı olarak yararlanmışlardır. Mutasavvıfların “mevzû hadis” konusuna bakışı, “Ben gizli bir hazineydim...” hadîs-i kudsîsi üzerinden İsmâil Hakkî-i Bursevî’nin yaptığı açıklamadan da vâzıh olarak anlaşılmaktadır:

...Keşf ehline göre bu hadîs-i şerîf sahihtir. İsterse hadis ezbercilerine göre sahih olmasın. Zîrâ keşf ehli olanlar bizzat Peygamber (s.a.v) Efendimiz’den alır söylerler. Hadis ezbercileri ise nakil yolu ile rivâyet ederler. Sonra bir şeyin belli bir senedi olmayınca sâbit olmadığını icap ettirmez. Şu da kat’îdir: Keşf itibârıyla sahih olan bir şey nakil yoluyla gelenden daha sahihtir. Zîrâ keşf hâlinde vehim ve hayâl olmaz. Onda tam bir açıklık ve “hakka’l-yakîn” vardır. Şunu unutmamalı ki: Vâridât ve ilhâmlar îtikad sahiplerine göre hüccet olma yönünden yeterlidir, isterse münkiirlere

⁷⁷⁶ Halk arasında yerleşmiş olan bilgi ve genel kabul, Kur’ân’daki âyet sayısının 6666 olduğudur; fakat yaygın ilmî görüş 6236 âyet olduğu yönündedir. Rakamlardaki ihtilafların sebepleriyle ilgili bkz. Hasan Keskin, “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, S. 13/2, 2009, s. 49-67.

⁷⁷⁷ *Mesnevî*’nin hadis-i şerifler yönünden muhtevâsına dâir hazırlanmış olup daha önce de zikredilmiş olan iki mühim çalışma için bkz. Fûrûzanfer, **Ehâdîs ve Kısâs-ı Mesnevî...**; Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**.

⁷⁷⁸ Klasik edebiyatta âyet iktibasları yanında bu gruba giren hadislerden de örnekler içeren bir çalışma hazırlanmıştır. Bkz. Reyhan Keleş, **Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları**, İstanbul, Kitabevi, 2016.

göre bir hüccet ve bürhân sayılmasın. Zîrâ münkir, huffaş gibidir; güneş ziyâsına bakamaz, “ayne’l-yakîn” nedir bilmez.⁷⁷⁹

Şeyda Öztürk de çalışmasında, Şem’î’nin *Mesnevî* şerhinin altıncı cildinde “Levlâk” hadîs-i kudîsiyle ilgili yer aldığını belirttiği bir kısmı paylaşmıştır:

...Bu hadîse “Hadîs-i kudî değıldir.” diyenler Resûlullâh’ın izzet-i câh ve kadr-i rif’at ü ulüvv-i şânını kemâ-yenbağı bilmemişlerdir. Hz. Mevlânâ bu kelâma “hadîs-i kudî” diye, “Hadîs-i kudî değıldir.” diyenlerin sözü nice makbûldür! Zîrâ onlar, Hz. Mevlânâ’ya nisbet bir zerre değıldir.⁷⁸⁰

Yalnızca bu örneklere bakılarak bile rahatlıkla söylenebilir ki tasavvufî eserlerde hadislerle ilgili inkâr değıl, geleneğin de beslediğı bir ikrar söz konusudur. Sarı Abdullâh Efendi’nin şerhinde de bu durum görölmektedir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin çalışılan kısmında yer alan hadis rivâyetlerinin kaynakları mümkün olduğunca tespit edilmeye çalışılmıştır. Bazı hadisler anlamca aynı olmakla birlikte lafız olarak birtakım farklılıklarla tespit edildiğinden dipnotta buna da işaret edilerek kaynaklar belirtilmiştir. Hadislerin ayrıntılı olarak tahrîcini ve kritiğini yapmak bu çalışmanın sınırlarını aşacağından kaynaklardaki farklı lafızlar dipnotta belirtilmemiştir; zîrâ gerek manzum gerekse mensur olarak oldukça fazla Arapça ve Farsça alıntı ihtiva eden *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de yalnızca bunların tercümeleri ve kaynaklarına dâir bilgiler dahi dipnotları oldukça kabartmıştır. Hadislerin farklı rivâyetlerini görmek isteyenler, ilgili kısımlarda künyeleri verilen kaynaklara mürâcaat edebilirler.⁷⁸¹

Hadislerin şerh metnindeki durumlarına dâir bazı önemli tespitler şunlardır:

Şârih tarafından kaynağı belirtilmiş olan hadisler de olmakla birlikte genellikle kaynak belirtilmeden ve büyük kısmı dolaylı iktibas şeklinde alınmıştır. Yani hadislerin çoğı, şârihin iktibasta bulunduğı ve adı nâdiren yazılmış olan eserlerde yer alan iktibaslar olarak görölmektedir. Mukâyeseli okumalar sonucunda bunların

⁷⁷⁹ Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, **Kenz-i Mahfî (Gizli Hazine)**, İstanbul, Misvâk Neşriyat, 1980, s. 10-11.

⁷⁸⁰ Bkz. Öztürk, **a.g.e.**, s. 139. Araştırmacı, metnin kaynağını “Süleymâniye Kütüphanesi, Molla Ârif-Molla Murad, nr: 38, VI, vr: 206a.” olarak göstermiştir. Nüsha incelenmiş; fakat ilgili varakta bu cümleler tespit edilememiştir.

⁷⁸¹ Tespit edilen kaynaktaki hâlinin de kaydedilmesinin yararlı olacağına kanaat getirilen bazı hadisler bunun dışında tutulmuştur. İstisnâ kabilinden olan bu birkaç örnek, ilgili kısımlarda göröülecektir.

genellikle Ankaravî'nin şerhi ile tefsir veya tasavvuf kaynakları üzerinden alındıkları anlaşılmıştır.

II,30b'de: "İbrāhīm-i Bikā'ī Mūnāsebātü'l-Ḳur'ān nām tefsīrinde dirler ki..." ifadesiyle kaynağı belirtilerek kaydedilmiş olan Arapça metin bir hadīs-i şerif içermektedir. Aynı varakta bu kısmın devamında yer alan: "Ve ḳad ravā šāhibu'l-Firdevs..." ifadeleriyle başlayan ve yine bir hadis rivāyeti içeren Arapça metnin de aynı eserden alındığı tespit edilmiştir; fakat bunun öncesinde Bikā'ī'nin adı geçmemektedir. Mezkûr durum Sarı Abdullāh Efendi'nin başka iktibaslarında da görülmektedir. Yani iktibasta bulunduğu kaynağı en başta zikretmişse aynı eserden peş peşe yaptığı alıntılarda genellikle kaynağın adını tekrar yazmamaktadır.

Bazen de kaynak eserin isminin farklı verildiği görülmektedir. II,68a'da: "Aynü'l-ḳudāt-ı Hemedānī, Zübdetü'l-Hakā'ik nām kitāb-ı laṭīfnde bir ḥadīş-i mufaşşal ĩrād idüp..." ifadeleriyle başlayan kısmın ardından Arapça olarak kaydedilmiş bir hadis rivāyeti yer almaktadır. Söz konusu rivāyetin kaynağı şārih tarafından "Zübdetü'l-Hakā'ik" olarak verilmişse de aşağıda da görüleceği üzere sözü edilen hadis, yazarın *Temhîdât* adlı eserinde tespit edilmiştir.

İktibās edilen kaynağın, alıntılanan kısmın yer aldığı bölüme kadar belirtildiği örnekler de vardır. II,72b'de: "Şihābü'd-dīn-i Sühreverdī ḳaddesa'llāhu rūḥehū 'Avārifü'l-Ma'ārif nām kitāb-ı laṭīfnde bāb-ı ḥāmisde zikr-i māhiyet-i taşavvufda buyururlar ki..." açıklamasının ardından kaydedilmiş olan ve hadis-i şerifler de içeren Arapça metin buna örnektir.

II,106a'da "Şāḫīḥayn'da vāriddür ki" bilgisi verildikten sonra Arapça olarak kaydedilen, bir hadīs-i kudśî ve bir hadīs-i şerif içeren metinde; II,138a'da "Şāḫīḥ-i Müslim'de bu ḥadīş-i şerīf bu vechle vāriddür ki" atfıyla Arapça olarak kaydedilen hadīs-i şerifte ve 232a'da "Taberānī, Ḳays bin Yezīd Cūhenī'den iḥrāc idüp rivāyet ider ki" açıklamasının ardından yine Arapça olarak kaydedilen hadīs-i şerifte de olduğu gibi doğrudan hadis kaynağına atıf yapılmış olan örnekler de mevcuttur.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, Arapça bir metnin içinde iktibas olarak bulunan ve o metnin alıntılanması suretiyle şerhte yer alan hadisler *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de en fazla örneği olan hadis iktibaslarıdır. Çalıştığımız bölümde tespit edilen iki yüze yakın rivâyetin büyük kısmı buna örnektir. II,38a’da “Eẖrace’ş-Şeyẖani ‘an-Ebî Hurayrate...” ifadesiyle başlayan örnekte olduğu gibi söz konusu metinlerin bir kısmında iktibas edilen hadislerin kaynakları da metnin içinde belirtilmiştir.⁷⁸²

Çalışılan kısımda tespit edilen iki yüze yakın hadis, bulundukları varak numaraları yanlarına kaydedilip gerekli kısımlarda açıklamalar da yapılarak aşağıda listelenmiştir.⁷⁸³ Şerh metninde kaynağı belirtilmemiş olan hadislerin de kaynakları araştırılmış ve tespit edilebilenler için dipnotta gerekli bilgiler verilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere hadislerin çoğu Arapça olarak kaydedilmiştir. Bununla birlikte kısmen Arapça kısmen Türkçe olarak tahrir edilmiş olanlar, Arapçasından sonra şârih tarafından tercümesi de yapılanlar veya yalnızca Türkçe tercüme şeklinde aktarılanlar da bulunmaktadır.

2.5.7.2.1. Hadîs-i Şerifler

- Huve avlu’r-raculi: “Subẖane’llāhi ve’l-amdu li’llāhi ve lâ-ilāhe illa’llāhu va’llāhu ekber.”⁷⁸⁴ (220a)
- A‘ dā ‘aduvvike nefsuke’lleti beyne cenbeyke.⁷⁸⁵ (225a; II,2b; II,36a)
- Lā yuldeu’l-mu’minu min-curin vāidin merrateyni.⁷⁸⁶ (225a)

⁷⁸² Bu metinlerin bir kısmının, Arapçasının oldukça kuvvetli olduğu anlaşılan Sarı Abdullāh Efendi tarafından yazılmış olması da ihtimal dâhilindedir. Fakat bu hususta ilmi bir veri elde edilemediği için hâlihazırda kesin bir söz söylemek zordur.

⁷⁸³ Aynı hadis farklı varaklarda tekrâren alıntılanmışsa ilk iktibasın yanına diğer varak numaraları da yazılmıştır. Hadisler için elden geldikince detaylı bir tarama yapmaya çalıştık; fakat kaynağını tespit edemediklerimiz de oldu. Dikkatimizden kaçan hadisler ve kaynaklar da elbette olmuştur. Bununla birlikte aşağıdaki tablo, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin hadîs-i şerif ve hadîs-i kudsîler yönünden zenginliğini açıkça ortaya koymaktadır.

⁷⁸⁴ “Sözlerin en makbûlü, kişinin: ‘Allah bütün noksan sıfatlardan münezzehtir, bütün hamdler ona mahsustur, Allah’tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür.’ demesidir.” Bu rivâyet Zemahşerî’nin *Keşşâf*’ında tespit edilmiştir. Bkz. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an-Hakâiki Gavâmızı’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl fi-Vücûhi’t-Te’vîl**, tashih: Mustafa Hüseyin Ahmed, Kâhire, Matbaatü’l-İstikâme, 1946, C. 3, s. 602.

⁷⁸⁵ “Senin en şiddetli düşmanın, iki cânibin arasındaki (seni içten kuşatan) nefsidir.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ-i Ulûmi’d-dîn**, Çev. Ali Arslan, İstanbul, Yayıncılık Matbaası, 1972, C. 6, s. 10; Aclûnî, **Keşfu’l-Hafâ**, thk. Ahmed Kalas, Halep, Mektebetü’t-Turâsi’l-İslâmî, Cilt I, (t.y.), s. 160, (412. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 146-147.

Yukarıdaki hadis yazıldıktan sonra: "...Ya'nî 'Mü'min bir delikten iki kerre ledğ olunmaz.' Ya'nî "Ākıl, bir kerre zarar gördüğü mahalle tekrâr uğramaz' demekdür." şeklinde şârih tarafından tercümesi de yapılmış ve: "...bu hadîş-i şerîfi Aḥmed ve Ebû Dāvūd, Ebû Hureyre'den ve İbn Mâce, İbn 'Ömer'den rivâyet itmişlerdür, raḍiya'llāhu 'anhum." sözleriyle kaynak bilgisi de verilmiştir. Fakat söz konusu rivâyet, şârihin râvî ve kaynaklara dâir kaydettiği bilgilerle birlikte Ankaravî'de de mevcuttur. Dolayısıyla bunları Ankaravî'nin şerhi üzerinden aldığı anlaşılmaktadır.⁷⁸⁷

- El-muḥadderu kā'inun ve ceffe'l-ḳalemu bi-mā huve kā'in.⁷⁸⁸ (225a)
- Da' el-ḥazer, fe-inne'l-ḥazera lā-yuḡnî 'ani'l-ḳaderi.⁷⁸⁹ (225a)
- İnne'l-ḳaderiyyete mecûsu hâzihi'l-ummeti.⁷⁹⁰ (225b; II,6b)⁷⁹¹
- Yedḥulu'l-cennete min-ummetî seb'üne elfen bi-ḡayri ḥisâbin ve humu'llezîne lā-yekte'üne ve lā-yesterḳüne ve lā-yetetayyerüne ve 'alâ-rabbihim yetevekkelüne lem-ye'menū enfusehum en-tecurrahumu'l-esbābu dūne'l-musebbibi bel rafeḏū el-esbābe i'timāden 'aleyhi ve tefvīḏan ileyhi.⁷⁹² (226a)

⁷⁸⁶ "Mü'min, bir delikten iki defa ısırılmaz." Bkz. Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil el-Buhârî, **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, Çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken, 1989, C. 13, s. 6096 (kitâbu'l-edeḃ, 83. Bâb, 158 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh-i Müslim ve Tercemesi**, Çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1970, C. 8, s. 549 (kitâbu'z-zühḏ ve'r-rekâik, 12. Bâb, 63 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi**, Çev. ve şerh Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1983, C. 10, s. 198 (Kitâbu'l-Fiten, 13. Bâb, 3982 ve 3983 numaralı hadisler); El-Hakîm et-Tirmizî, **Nevâdiru'l-Usûl fî Ma'rifeti Ehâdisi'r-Rasûl**, thk. Tevfik Mahmûd Tekle, Beyrut, Dâru'n-nevâdir, 2011, C. 2, s. 140; Dârimî, **Sünen-i Dârimî**, Çev. ve thk. Abdullah Aydın, İstanbul, Madve Yayınları, 1996, C. 6, s. 70 (Rikak Kitabı, 65. Bâb, 2784 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 35-36.

⁷⁸⁷ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 475 (919.beytin şerhi).

⁷⁸⁸ "Takdir olunan olur ve olacak şey üzere kalemin mürekkebi kurumuştur." Şerh metninde bu sözün hadîs-i şerif olduğuna dâir bir kayıt yoktur. Bununla birlikte tespit edilen bu anlamda bir hadîs-i şerif için bkz. İbn Mâce, **a.g.e.**, C. 1, s. 161 (Mukaddime, 10. Bâb, 91 numaralı hadis).

⁷⁸⁹ "Tedbiri elden bırak; zîrâ şüphesiz ki tedbirin kadere faydası yoktur." Bu anlamda bir hadis için bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî, **Müsnedü's-Şihâb**, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1986, C. 2, s. 49.

⁷⁹⁰ "Şüphesiz ki Kaderiyye bu ümmetin Mecûsileridir." Bkz. İbn Mâce, **a.g.e.**, C. 1, s. 162-163 (Mukaddime, 10. Bâb, 92 numaralı hadis); Ebu'l-Hasan Nûru'd-dîn el-Heysemî, **Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn**, thk. Abdulkuddûs b. Muhammed Nezîr, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1992, C. 5, s. 395. Bu anlamda hadisler için ayrıca bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, **el-Müsned (el-Fethu'r-Rabbânî Tertibi)**, Çev. ve açıklama: Rifat Oral, thk. ve tahric: Süleyman Sarı, Konya, Ensar Yayıncılık, 2003, C. 1, s. 234-237 (kader inancı, 38/189 ve 40/191 numaralı hadisler).

⁷⁹¹ II,6b'de "El-ḳaderiyyetu mecûsun..." şeklindedir.

⁷⁹² "Ümmetinden yetmiş bin kişi sorgusuz sualsiz cennete girer. Onlar dağlatmazlar, rukye yaptırmazlar, fal ve uğursuzluk (gibi şirk unsurlarına) inanmazlar ve Rablerine tevekkül ederler.

- Mu‘âz bin Cebel rađiya’llāhu ‘anh rivāyet buyurlar ki: “Bir gün Һuzūr-ı Resūlu’llāh ‘aleyhi şalavātu’llāha bir kimesne gelüp “Yā Һabība’llāh! Nāḫamuñ dizini bend idüp Һimāyesinde iḥtiyāṭ kılayın mı, yoḥsa Allāh’a tevekkül idüp muṭlaḳu’l-‘inān ideyin mi?” diyü su’āl itdükde “A‘ḳil ba‘īrake şumme tevekkel ‘ala’llāh.”⁷⁹³ diyü buyurdılar. Ve bir rivāyetde “a‘ḳiluhā ve tevekkel” vāḳi‘ olmışdur ki zamīr nāḳa-i mezkūreye rāci‘ olur. (226a)

Görüldüğü üzere yukarıdaki rivāyetde hadîsin esas kısmı Arapça olarak kaydedilmekle birlikte, Hz. Peygamber’in bu sözü buyurmasına sebep olan soru ve hadîs-i şerife dâir bilgiler Türkçe olarak aktarılmıştır.

- Lev ennekum tetevekkelüne ‘ale’llāhi ḥaḳḳa tevekkulihī le-razeḳakum kemā yerzuḳu eṭ-ṭayra taḡdū Һimāşan ve terūḥu biṭānen.⁷⁹⁴ (226b)
- Men inḳaṭa‘a ila’llāhi te‘ālā kefāhu’llāhu kulle mu‘netin, ve razeḳahū min-ḥayṣu lā-yaḥtesibu, ve men inḳaṭa‘a ile’d-dunyā vekkelehu’llāhu ileyhā.⁷⁹⁵ (226b)
- El-ḥaḳḳu ‘iyālu’llāhi.⁷⁹⁶ (228b)
- Men eşbaḥa ve hemmehu’l-āḫirati ceme‘a Allāhu hemmehu ve ḥafıza ‘aleyhi ḍay‘ atehū ve ce‘ale ḡināhu fī-ḳalbiḥī ve etethu’d-dunyā rāḡimehū.⁷⁹⁷ (229a)

Sebeplerin müsebbibsiz nefislerini yönlendirmesine güvenmezler; bilakis sebepleri reddederler ve Allah’a güvenip işleri ona havāle ederler.” Bkz. Buhārî, **Sahih**, C. 14, s. 6402 (kitābu’r-rikāk, 21. Bâb, 59 numaralı hadis); Buhārî, **Edebü’l-Müfred İmam Buharî’nin Derlediği Ahlāk Hadisleri**, Çev. ve şerh A. Fikri Yavuz, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1975, C. 2, s. 271; Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 1, s. 301 (kitābu’l-îmân, 94. Bâb, 371 ve 372 numaralı hadisler). Ayrıca bkz. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, Çev. Osman Zeki Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, (t.y), C. 4, s. 252-53 (kıyâmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2563 numaralı hadis).

⁷⁹³ “Deveni bağla, sonra Allah’a tevekkül et.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 299 (kıyâmetin sıfatı babları, 22. Bâb, 2636 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 36-38.

⁷⁹⁴ “Eğer Allah’a hakkıyla tevekkül etseydiniz sabah aç çıkıp akşam tok dönen kuşları rızıklandığı gibi sizi de rızıklandırır.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 176-177 (zühd babları, 22. Bâb, 2447 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 438 (kitābu’z-zühd, 14. Bâb, 4164 numaralı hadis).

⁷⁹⁵ “Kim (Allah’tan gayrisıyla olan) bağıni koparıp Rabb’ine yönelirse Allah o kimseye her yönden kâfi gelir ve onu ummadığı yerlerden rızıklandırır. Kim de (Hakk’ı) bırakıp dünyaya bağlanırsa Allah o kimsenin işini dünyaya havāle eder, (onu dünya sıkıntılarıyla başbaşa bırakır).” Bkz. Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn...**, C. 8, 282. Bu anlamda bir hadis *İhyâ*’da da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 279-280.

⁷⁹⁶ “Mahlûkât Allah’ın iyâlidir.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. I, s. 457, (1220. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, 39-41.

⁷⁹⁷ “Kim âhiret derdiyle sabahlarsa Allah o kimsenin kederini giderir, onu zâyî olmaktan korur, kalbinde gönül zenginliği kılar ve istemediği hâlde dünyayı ona verir.” *İhyâ*’da bu anlamda bir hadis mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 205.

- İnnellâhe yuhibbu en yerâ el-mu'minu muhterifen ve innellâhe yuhibbu'l-
‘abde el-muhterife ve lem-tezel er-rusule tahterifu.⁷⁹⁸ (229a)
- Li-kulli nebiyyin ħirfetun ve lî ħirfetân el-fakru ve'l-cihâdu fe-men eĥabbehumâ
fe-ĥad eĥabbenî ve men ebġadâhumâ fe-ĥad ebġadanî.⁷⁹⁹ (229a)

Peş peşe olan yukarıdaki iki rivâyetin ardından:

Ya'nî: Haĥ Sübhânehû ve Te'âlâ, kullını muhterif görmekligi sever ve ‘abd-i muhterifi sever ve cemî‘-i mürselîn her biri birer şan‘atsız olmamışlardır. Ve her nebînün bir şan‘atı vardır. Benüm daĥı iki şan‘atum vardır ki birisi fakr ve birisi cihâddur. Şol kimesne ki bu iki şan‘ata maĥabbet eyleye, baña maĥabbet itmiş olur ve şol kimesne ki bu iki şan‘ata buġz eyleye, baña buġz itmiş olur. (229a-b)

şeklinde tercümeleri de kaydedilmiştir.

- Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Rizķî tahte zîlâlî rumĥî.”⁸⁰⁰ ve bir rivâyetde “tahte zîlâlî seyfi”⁸⁰¹ diyü buyurmuşdur. (229b)

Yukarıdaki örnekte ise hadîsin farklı bir rivâyetinin de belirtildiği görülmektedir.

- El-ĥâzinu'l-emîn ellezî yu'tî mâ umira bihî ĥayyibeten bihî nefsuĥû eĥadu'l-muteşaddiĥayni ve eydi'l-‘ibâdi ĥazâ'inu'llâh.⁸⁰² (229b)

⁷⁹⁸ “Muhakkak ki Allah, yaptığı işi güzel yapan mü'mini sever ve şüphesiz ki Allah, işinin ehli olan kulu sever. Nitekim peygamberler de meslek sahibiydi.” Aynen bu lafızlarla bir hadis-i şerif tespit edilemedi; fakat *Nevâdiru'l-Usûl*'de “İnnellâhe yuhibbu'l-abde'l-mu'mine el-muhterife.” rivâyeti mevcuttur. Bkz. Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, C. 2, s. 486.

⁷⁹⁹ “Her nebinin bir mesleği vardır. Benim iki mesleğim var: fakr ve cihâd. Kim o ikisini severse beni sever, kim de bunlara buġzederse bana buġzetmiş olur.” Tam bu lafızlarla bir hadis-i şerif tespit edilemedi; Firdevs'te “her nebinin” değil de “herkesin” ifadesiyle başlayıp yukarıdaki hadisin anlamını ihtiva eden, Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilmiş: “Li-kulli eĥadın ħirfetun ve ħirfetî şey'ânî el-cihâdu ve'l-fakru fe-men eĥabbe kilâhumâ fe-ĥad eĥabbenî ve men ebġada kilâhumâ fe-ĥad ebġadanî.” hadîsi mevcuttur. Bkz. Şîrûye b. Şehredâr ed-Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûr el-Hitâb*, thk. Saîd b. Besyûnî, Zaglûl, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986, C. 3, s. 339.

⁸⁰⁰ “Benim rızķım mızraĥımın gölgesi altındadır.” Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 6, s. 2733 (kitâbu'l-cihâd ve's-siyer, 87. Bâb); Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, C. 3, s. 109.

⁸⁰¹ “Kılıcımın gölgesi altındadır.”

⁸⁰² “Kendisine tevdi edilen görevini (zekât/sadaka) yerine getirirken en güzel şekilde ve gönül râzılığıyla yapan güvenilir emanetçi, iki hayır sahibinden birisidir. Kullanın elleri, Allah'ın hazineleridir.” Bu ifadelerle bir hadis tespit edilemedi; fakat Müslim'de şu rivâyet mevcuttur: İnnellâhe yuhibbu'l-muslime'l-emîne'llezî yunfizu (ve rubbemâ ĥâle yu'tî) mâ umira bihî fe-yu'tîhî kâmilan muvefferan ĥayyibeten bihî nefsuĥû fe-yedfe'uhû ile'llezî umira lehû bihî eĥadu'l-muteşaddiĥayni. “Mal sahibinin emrini tam olarak ve en güzel şekilde gönül hoşnutluğuyla yerine getiren ve emredilen

- Men talebe şey'en ve cedde vecede.⁸⁰³ (230a; 260a; II,12a; II,44b)
- Şevbân rağiya'llāhu 'anhdan rivāyet olınan işbu hadîs-i şerîf, vücūd-ı 'âlim-i Rabbânî şecere-i huld-i berîn olduğına hüccet-i vâzîhadur. Kâle şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: "İzâ lakîtum şeceraten min-eşcâri'l-cenneti feķ' udû fî-zillihâ ve kulû min-eşmârihâ." Kâlû: "Keyfe yumkinu hâzâ fî-dâri dunyânâ yâ Rasûla'llāh?" Kâle: "İzâ lakîtum 'âlimen fe-ke-ennemâ lakîtum min-eşcâri'l-cenneti."⁸⁰⁴ (231b)
- Eḫrace İbnu Ḥibbân 'an-Ebî Sa'id: Enne raculen kâle: Yâ Rasûla'llāh, mâ Tûbâ? Kâle: "Şeceratun mesîratun mi'ete senetin şiyâbu ehli'l-cenneti tuḫricu min-ekmâmihâ." Ve eḫrace İbnu'l-Mubârek ve İbnu Cerîr 'an-Şehr bin Ḥavşeb: Kâle: "Tûbâ şeceratun fi'l-cenneti kullu şecerati'l-cenneti min-ağşânihâ min-verâ'il-cenneti."⁸⁰⁵ (232a)

Kaynağı belirtilmemiş olan yukarıdaki metin, iki hadîs-i şerif rivâyetini ihtiva etmektedir.

- Ve Câbir rağiya'llāhu 'anh Ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selâmdan rivâyet ider ki: "Bir kimesne subḥâna'llâhi'l-'azîm dise anuñ-çün cennetde bir naḥl ğars olınur."⁸⁰⁶ (232a)
- Ve eḫrace el-Ḥâkim ve şaḥḥaḥâhû ve İbnu Mâce 'an-Ebî Hurayrate, enne Rasûla'llâhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem merra bihî ve huve yağrisu ğarsen fe-

zekâtı/sadakayı emrolunduğu kişiye veren güvenilir bir iş vekîli müslüman, sadaka veren iki hayır sahibinin birisidir." Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 3, s. 214 (kitâbu'z-zekât, 25. Bâb, 79 numaralı hadis).

⁸⁰³ "Kim bir şeyi ister ve isteğinde ciddi olursa (çaba gösterirse) onu elde eder." Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 336 (2451. metin). Şerhte yalnızca sonuncudan önce hadis olduğu yönünde bir ifade mevcuttur; diğerlerinde ise herhangi bir açıklama yoktur.

⁸⁰⁴ Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Cennet ağaçlarından bir ağaçla karşılaştığınızda hemen onun gölgesinde oturun ve meyvesinden yiyin." Dediler ki: "Bizim dünyamızda bu nasıl mümkün olur yâ Rasûlallah?" Hz. Peygamber buyurdu: "Bir âlimle karşılaştığınızda cennet ağaçlarından biriyle karşılaşmış gibi olursunuz." Hz. Sevbân'dan rivâyet edildiği belirtilmiş olan bu hadîs Ankaravî'de de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre bir önceki beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 486 (953. beyit).

⁸⁰⁵ İbn Hibbân, Ebû Said'den nakletti: Bir adam Resûlullah'a "Tûbâ nedir?" dedi. Hz. Peygamber (a.s) buyurdu: "Tûba bir ağaçtır, uzunluğu yüz yıldır. Cennet ehlinin elbisesi onun tomurcuklarındandır." İbn Mübârek ve İbn Cerîr, Şehr bin Ḥavşeb'den naklettiler: (Hz. Peygamber) buyurdu: "Tûbâ bütün cennet ağaçlarının kendisinden çıktığı bir ağaçtır. Onun dalları bütün cennetin etrâfını kuşatmıştır." İbn Hibbân rivâyeti için bkz. İbn Hibbân, **el-İhsân fi-Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân**, Haz. İbn Balabân, Nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991, C. 16, s. 429.

⁸⁰⁶ Tercüme şeklinde kaydedilmiş olan bu hadis-i şerif için bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 78 (Duâ Babları, 60. Bâb, 3693 numaralı hadis).

ķāle: “Elā edulluke ‘alā-ġarsin ħayrun leke?” Ķultu: “Mā huve?” Ķāle: “Subĥāne’llāhi ve’l-ĥamdu li’llāhi ve lā-ilāhe illa’llāhu va’llāhu ekber, tuġrasu leke bi-kulli vāĥidetin ŧeceratun.”⁸⁰⁷ (232a)

- Ķāle ‘Aleyhi’s-selām: “‘İnde ĥatmi’l-Ķur’āni da‘vetun mustecābetun ve ŧeceratun fi’l-cenneti.”⁸⁰⁸ (232a)
- Taberānī, Ķays bin Yezīd Cūhenī’den iĥrāc idüp rivāyet ider ki: Ķāle: Ķāle Rasūlu’llāhi ŧalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men ŧāme yevmen taṭavvu‘an ġuriset lehū ŧeceratun fi’l-cenneti ŧemeruhā eŧġaru mine’r-rummāni ve eḏĥamu mine’t-tuffāĥ ve ‘azūbetihī ke-‘azūbeti eŧ-ŧehdi ve ĥalāvetihī ke-ĥalāveti’l-‘aseli yuṭ‘imu’llāhu minhu’ŧ-ŧā’imu yevmu’l-ķiyāmeti.”⁸⁰⁹ (232a)

Yazar adı kaydedilmek suretiyle yukarıdaki hadīs-i ŧerifin kaynaġına iŧaret edildiġi görölmektedir.

- Ve ‘an-İbni ‘Abbās raḏiya’llāhu ‘anhu ķāle: Ķāle Rasūlu’llāhi ŧalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Men meŧā ‘alā-‘azīmetin bi-cum‘atin ŧallet ‘aleyhi devābbu’l-arḏi ve nūnu’l-mā’i ve nebetet lehū bi-kulli ĥaṭvetin ŧeceratun fi’l-cenneti ve zenbun yaġfiru. ŧadeķa Ĥabību’llāĥ ‘aleyhi ŧalavātu’llāĥ.⁸¹⁰ (232a)

⁸⁰⁷ Hâkim rivâyet etti; İbn Mâce de hadîsin sahih olduğunu söyledi. Ebû Hureyre’den (rivâyet edildi): Resûlullah (s.a.v), Ebû Hureyre bir ŧey diktiiġi esnâda yanından geċiyordu ve dedi ki: “Sana, dikilenlerin en hayırlısını göstereyim mi?” “O nedir?” dedim. Allah Resûlü (s.a.v.) buyurdu: “Allah her türlü eksiklikten munezzehdir ve hamd Allah içindir; Allah’tan baŧka ilah yoktur ve Allah en büyüktür.” (sözünü) her söylediġinde cennete senin için bir ağaç dikilecektir.” Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 9, s. 599-600 (kitâbu’l-edeb, 56. Bâb, 3807 numaralı hadis); Hâkim en-Nîsâbüri, **El-Müstedrek ale’s-Sahihayn**, Haz. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2002, C. 1, s. 693. Bu hadīs-i ŧerifin baŧka bir eser üzerinden alınmıŧ olması muhtemeldir; fakat metinde geċen kaynaklar dıŧında ŧerhte bilgi verilmemiŧtir.

⁸⁰⁸ Hz. Peygamber buyurdu: “Kur’ân hatmedildiġi zaman yapılan duâlar kabul olur (ve okuyan kiŧi için) cennette bir ağaç (dikilir).” Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî el-Beyhakî, **el-Câmi’ li-ŧuabi’l-İmân**, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, Bombay, ed-Dâru’s-Selefiyye, 2008, C. 4, s. 242.

⁸⁰⁹ Allah Resûlü (s.a.v) ŧöyle buyurdu: “Kim kalpten inanarak bir ġün oruç tutarsa ona cennette bir ağaç dikilir. Meyveleri nardan küçük, elmadan ise büyüktür; tatlılıġı ve hoŧluġu da balın tatlılıġı ve hoŧluġu gibidir. Allah onunla oruçlu kimseyi kıyâmet ġünü doyurur.” Bkz. El-Hâfiz Ebi’l-Kâsım Süleymân b. Ahmed et-Taberânî, **el-Mu’cemu’l-Kebîr**, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Kâhire, Dâru İhyâi’t-Turâsi’l-Arabî, Mektebetu İbn Teymiyye, (t.y), C. 18, s. 365-366.

⁸¹⁰ “İbn Abbâs’tan (r.a) rivâyetle Allah Resûlü (s.a.v) dedi ki: ‘Kim cumâya ġönöl râzılıġı ile giderse yeryüzündeki hayvanlar, sudaki balıklar ona salât ederler, her adımda onun için cennette bir ağaç dikilir ve ġünahı affedilir.’ Allah’ın habîbi doġru söyledi.” Bu hadis *Müsnedü’l-Bezzâr*’da teŧpit edildi; fakat “cum’a” kelimesi bulunmamaktadır. Bkz. Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlık el-Bezzâr, **El-Bahru’z-Zehhâr Müsnedü’l-Bezzâr**, thk. Âdil b. Sa’d, Medînetü’l-Münevvere, Mektebetü’l-Ulûm ve’l-Hikem, 2006, C. 11, s. 23.

- Allāhumme innī e‘ ūzu bike mine’l-cubni ve’l-buḥli ve’l-‘aczi ve’l-keseli ve ḡalebeti’d-deyni ve ḡahri’r-ricāl.⁸¹¹ (239a)
- ed-Dunyā mezra‘ atu’l-āḡirati.⁸¹² (239a)
- Ni‘ me’l-mālu’ş-şāliḡu li’r-raculi’ş-şāliḡi.⁸¹³ (239b-240a)

Yukarıdaki rivâyet, bu hadîse dayanan 997. beytin şerhinde yer almaktadır. Dolayısıyla, “O maḡûle mālâ Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm “Ne gökçek mâldur māl-ı şâliḡ” diyü okur.” şeklinde kaydedilen beytin ikinci mısrasının tercümesiyle birlikte hadîsin de tercümesi yapılmıştır.

- El-yedu’l-‘ ulyā ḡayrun mine’l-yedi’s-suflā.⁸¹⁴ (240a)

Şerhte yukarıdaki hadis, Sühreverdî’nin “Âdâbu’l-Mürîdîn” adlı eserinden iktibas edilmiş olan Arapça bir metnin içinde yer almaktadır.

- İnnelâhe ḡaleḡa Âdeme ‘alâ-şûratiḡi.⁸¹⁵ (243b; 249a; 252a: Bu varakta “...‘alâ şûrati’r-Raḡmân” şeklindedir. II,13b ve II,136a. 249a ve II,13b’de “Ḥalaḡa’llāhu Âdeme ‘alâ-şûratiḡi.” şeklindedir).
- Kemā ḡāle ‘aleyhi’s-selâm: “Lā-yeḡūmu’s-sā‘ atu ve ‘ale’l-arḡi vāḡidun yeḡūlu Allāhu Allāhu.”⁸¹⁶ (243b)

⁸¹¹ “Allah’ım! Korkaklıktan, cimrilikten, âcizlikten, tembellikten, borcun galebe çalmasından ve insanların zulmünden sana sığınırım.” Benzer hadisler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2666-2667 (kitâbu’l-cihâd ve’s-siyer, 25. Bâb, 38 ve 39 numaralı hadisler); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 195-196 (kitâbu’z-zikr ve’d-duâ ve’t-tevbe ve’l-istiḡfâr, 15. Bâb, 50 ve 52 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 91-92 (Duâ babları, 70. Bâb, 3713 numaralı hadis).

⁸¹² “Dünya, âhiretin tarlasıdır.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 8, s. 249; Ebu’l-Hayr Şemsüddîn Sehâvî, **el-Makâsidu’l-Hasene fî-Beyâni Kesîrin mine’l-Eḡâdisi’l-Müştehire ale’l-Elsine**, Kâhire, Mektebetü’l-Hâncî, 1956, s. 217 (497. metin); Aliyyü’l-Karî, **Uydurma Olduḡunda İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Çev. Halil İbrahim Kutlay, İstanbul, İnkılâb Yayınları, 2006, s. 140 (135. Metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 495 (1320. metin).

⁸¹³ “Sâlih kimsede helal mal ne güzeldir.” Bkz. Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 316; İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 8, s. 515. Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 41-42.

⁸¹⁴ “Veren el, alan elden üstündür.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **a.g.e.**, C. 3, s. 224-226 (kitâbu’z-zekât, 32. Bâb, 94-97 numaralı hadisler). *Âdâbu’l-Mürîdîn*’deki yerine dâir bilgi için şerh metninin ilgili varâḡına mürâcaat ediniz.

⁸¹⁵ “Şüphesiz ki Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” Bkz. Buhârî **Sahîh**, C. 13, s. 6174-75 (kitâbu’l-isti’zân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis. Buhârî’de metin 249a ve II,13b’deki gibi: “Ḥalaḡa’llāhu âdeme ‘alâ-şûratiḡi.” şeklindedir). Müslim b. el-Haccâc, **a.g.e.**, C. 8, s. 82 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 32. Bâb, 115 numaralı hadis), ayrıca bkz. **a.e.**, C. 8, s. 366-67 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 11. Bâb, 28 numaralı hadis).

⁸¹⁶ Hz. Peygamber’in buyurduḡu gibi: “Yeryüzünde Allah Allah diyen bir kimse olduḡu müddetçe kıyâmet kopmaz.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 1, s. 198-199 (kitâbu’l-îmân, 66. Bâb, 234 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 75 (fitne babları, 30. Bâb, 2303 numaralı hadis).

- Kemā eşāra ileyhi kavluhū ‘aleyhi’s-selām: “Lā-ilāhe illa’llāhu leyse lehā dūne’llāhi hicābun hattā yufdiye ileyhi.”⁸¹⁷ (244b)
- Ve kâle şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā kâle ‘abdun lā-ilāhe illa’llāhu muhleşan min-ķalbihī illā futiķat lehū ebvābu’s-semāvāti hattā yufdiye ile’l-‘arş.”⁸¹⁸ (244b)
- Ve eşāra ileyhi kavluhū şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne ğilaķa cildi’l-kāfiri işnānu ve erba‘ūne zirā‘an ve inne ķirsehū mişlu Uķudīn, ve inne meclisehū fī-cehenneme mā beyne Mekkete ve’l-Medīneti.”⁸¹⁹ (244b)
- Kâle ‘aleyhi’s-selām: “İnne fi’l-cenneti mi’ete deracetin mā beyne kulli deracetin kemā beyne’s-semā’i ve’l-arķi ve’l-firdevsu a‘lāhā deraceten ve minhā tefeccuru’l-enhāru’l-erba‘ate ve min-fevķihā yekūnu’l-‘arş.”⁸²⁰ (244b)
- Taķallaķū bi-aķlāķi’llāh.”⁸²¹ (245b, II,72b)
- Lī ma‘allāhi vaķtun.”⁸²² (246b; II,111b: Bu varakta tam iktibasla: “Lī ma‘a’llāhi vaķtun lā-yesa‘unī fīhi melekun muķarrebbun ve lā-nebiyyun murselun.” şeklinde dir. II,166b).

⁸¹⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) işaret buyurduķu gibi: “Allah’tan başka ilah yoktur (sözü söylendiķinde), Allah’a ulaşına kadar Allah’tan başka hiçbir şey ona engel olamaz.” Bu rivāyetin kaynaķı tespit edilemedi.

⁸¹⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu: “Kul, kalpten ihlasla lā-ilāhe illallah derse o söz arşı çıkana kadar göklerin kapıları kendisine açılır.” Bkz. Muhammed b. Süleymān er-Rūdānī, **Cem’ü’l-Fevāid min Cāmi’l-usūl ve Mecma’i’z-zevāid**, Çev. Hüseyin Yıldız, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2008, C. 8, s. 332.

⁸¹⁹ Hz. Peygamber’in işaret buyurduķu gibi: “Kāfirin derisinin kalınlıķı kırk iki zirādır. Dişi Uķud daķı kadardır, cehennemdeki yeri de Mekke ile Medīne arasındaki mesafe genişliķindedir.” Bkz. Tirmizī, **Sünen**, C. 4, s. 344-345 (cehennemin sıfatı babları, 3. Bâb, 2706 numaralı hadis). Benzer hadisler için ayrıca bkz. Tirmizī, **a.g.e.**, C. 4, s. 344-345 (aynı bâb, 2703 ve 2704 numaralı hadisler); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 376 (kitābu’l-cennet ve sıfatı naīmihā ve ehlihā, 13. Bâb, 44 numaralı hadis).

⁸²⁰ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası gökle yer arası kadardır. Firdevs en yüksek derecedir ve orada dört ırmak akar. O ırmakların üzerinde arş vardır.” Bkz. Buhārī, **Sahih**, C. 16, s. 7292 (kitābu’t-tevhid, 22. Bâb, 51 numaralı hadis); Tirmizī, **Sünen**, C. 4, s. 307-308 (cennetin sıfatı babları, 4. Bâb, 2650 ve 2651 numaralı hadisler); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 638-639 (Kitābu’z-Zühed, 39. Bâb, 4331 numaralı hadis).

⁸²¹ “Allah’ın ahlāķıyla ahlāķlanınız.” Bkz. Muhammed Nāsıruddīn Elbānī, **Silsiletü’l-Ehādisi’z-Zaıffe ve’l-Mevzūa ve Eseruha’s-seyyi’ fi’l-Ümmeti**, C. 6, 2501-3000, Haz. Sa’d b. Abdurrahman er-Rāşid, Riyad, Mektebetü’l-Maārif, 2000, s. 346, (2822. metin).

⁸²² “Benim Allah’la öyle bir vaktim vardır ki...” Tamamının tercümesi şu şekildedir: “Benim Allah’la öyle bir vaktim vardır ki ne Allah’ın en yakın melekleri ne de bir nebî o sırta vāķif olur.” Bkz. Aclūnī, **a.g.e.**, C. 2, s. 244 (2159. metin). Bu rivāyetin Klasik edebiyatta iktibasına dāir örnekler için bkz. Reyhan Keleş, **Divan Şiirinde Āyet ve Hadis İktibasları**, s. 382-384. Bu rivāyetle ilgili bilgi için ayrıca bkz. Muhittin Uysal, **Tasavvuf Kültüründe Hadis: Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler**, Konya, Yediveren Kitap, 2001, s. 260.

- Qalbu'l-mu'mini 'arşu'llāh.⁸²³ (248a; II,22b: Bu varakta "Qalbu'l-mu'mini beytu'llāh."⁸²⁴ şeklindedir. II,67b).
- İnne'llāhe lā-yenzuru ilā-şuverikum ve lā-ilā-a'mālikum bel yenzuru ilā-kulūbikum ve aḥvālikum.⁸²⁵ (248a)
- Talebu'l-ilmî fariḍatun 'alā-kulli muslimin ve muslimetin.⁸²⁶ (250b)
- Uṭlubu'l-ilmî velev bi'ş-Şīn.⁸²⁷ (251a)
- Buniye'l-İslāmu 'alā-ḥamsin.⁸²⁸ (251a)
- Evvelu mā ḥalaḳa'llāhu el-kālem.⁸²⁹ (251b)
- El-'ulemā'u veraṣetu'l-enbiyā'i.⁸³⁰ (151b)
- 'Ulemā'u ummeti ke-enbiyā'i Benî İsrā'îl.⁸³¹ (151b; II,135a)
- Nevmu'l-âlimi ḥayrun min-'ibâdeti'l-cāhili.⁸³² (251b)

⁸²³ "Mü'minin kalbi, Allah'ın arşıdır." Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 148 (1886. metin).

⁸²⁴ "Mü'minin kalbi Allah'ın evidir." Aclûnî'de "el-Qalbu beytu'r-Rabb." ve "Qalbu'l-mu'mini 'arşu'llāh." lafızlarıyla tespit edilmiştir. Sırasıyla bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C.2, s. 147 (1884 ve 1885. metinler) ve s. 148 (1886. metin).

⁸²⁵ "Şüphesiz ki Allah, sizin suretlerinize ve fiillerinize bakmaz; bilakis o, kalplerinize ve hâllerinize (ihlasınıza) bakar." Benzer iki hadis için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 31-32 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 10. Bâb, 33 ve 34 numaralı hadisler). Müslim'deki iki hadiste lafızlar şu şekildedir: "İnne'llāhe lā-yenzuru ilā-ecsādikum ve lā-ilā-şuverikum ve lākin yenzuru ilā-kulūbikum." "İnne'llāhe lā-yenzuru ilā-şuverikum ve emvālikum ve lākin yenzuru ilā-kulūbikum ve a'mālikum." İbn Mâce'de de benzer bir hadis mevcuttur. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 419 (kitâbu'z-zühd, 9. Bâb, 4143 numaralı hadis).

⁸²⁶ "İlim talep etmek erkek ve kadın her Müslüman üzerine farzdır." Aynı anlamda bir hadis ve izahı için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 387-389 (Mukaddime, 17. Bâb, 224 numaralı hadis). İbn Mâce'de: "...kulli muslimin/ "bütün müslümanlara" şeklindedir.

⁸²⁷ "İlim Çin'de dahi olsa arayınız." Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 1, s. 101; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 154 (397. metin).

⁸²⁸ "İslâm beş şey üzerine kurulmuştur." Hadisin tamamı için bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 1, s. 165 (kitâbu'l-imân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 1, s. 71-72 (kitâbu'l-imân, 5. Bâb, 19-22. hadisler); İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çev. Rıfat Oral, C. 1, s. 94-96 (iman ve İslâm, 20/62, 21/63).

⁸²⁹ "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemidir." Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 33-34 (kader babları, 16. Bâb, 2244 numaralı hadis); **a.e.**, C. 5, s. 429 (Kur'ân tefsiri babları, 66. Bâb, 3537 numaralı hadis); İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C.1, s. 220-221 (Kader İnancı, 24/175); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 309 (824. metin).

⁸³⁰ "Âlimler, peygamberlerin vârisleridir." Hadisin tamamı için bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. 1, s. 260 (ilim, 12/209); İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 384-385 (Mukaddime, 17. Bâb, 223 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 421-422 (ilim babları, 19. Bâb, 2822 numaralı hadis).

⁸³¹ "Ümmetimin âlimleri İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir." Bkz. Sehâvî, **Makâsidu'l-Hasene**, s. 286 (702. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 83 (1744. metin).

⁸³² "Âlimin uykusu câhilin ibadetinden hayırlıdır." Bu lafızlarla bir hadis tespit edilemedi. Aclûnî'de "Nevmu'l-âlimi ibâdetun (Âlimin uykusu ibadettir.)" şeklinde bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 455 (2865. metin).

- Ve ravâ Sa‘îd bin el-Museyyeb ‘an-Ebî Hurayrate rağiya’llâhu te‘âlâ ‘anhumâ kı̇ale: Kı̇ale Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne mine’l-‘ilmi ke-hey’eti’l-meknûni lâ-ya‘lemuhû illâ ehlu’l-ma‘rifeti bi’llâhi, fe izâ neţakû bihî lem-yunkirhû illâ ehlu’l-gırrati bi’llâhi.”⁸³³ (252a)
- Kı̇ale Şalla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem li-‘Aliyyin kerrema’llâhu vechehû: “Li en yehdiye’llâhu bike raculen hayrun leke mimmâ ‘aleyhi taţlu‘u’ş-şemsu.”⁸³⁴ Ya‘nî “Yâ ‘Alî, eger Hâķ Sübhânehû ve Te‘âlâ bir merde senûñ visâţatûñle hidâyet vire, her ol şey’den hayrdur ki âfitâb anuñ üzerine ţulû‘ eyleye. Ya‘nî zemîn ve mâ-fî-hâdan a‘lâdur demek olur. (252b)
- Ravâ İbnu Mes‘ûd rağiya’llâhu ‘anhu kı̇ale: Kı̇ale Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İnne li’ş-şeyţâni lummeten ve li’l-meleki lummeten bi’bni Âdeme, fe-emmâ lummetu’ş-şeyţâni fe-î‘âdun bi’ş-şerri ve tekzîbun bi’l-Hâķķi, ve emmâ lummetu’l-meleki fe-î‘âdun bi’l-hayri ve taşdıķun bi’l-Hâķķi. Fe-men vecede zâlike fe’l-yahmedî’llâhe ve men vecede’l-uhrâ fe’l-yete‘avvez bi’llâhi.”⁸³⁵ (253a)
- Kı̇ale Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “El-musteşâru mu’temenun.”⁸³⁶ (256a)

⁸³³ Saîd İbn Müseyyeb, Ebû Hureyre’den -Allah ikisinden de râzı olsun- rivâyet ederek dedi ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdu: “Muhakkak ki ilimden, örtülü olanlar vardır. Bunları yalnızca Allah’ın verdiği bir mârifete (irfâna) sahip olanlar bilir. Onlar bu ilimle konuştukları zaman onu Allah’tan gâfil olanlardan başkası inkâr etmez.” Bkz. Deylemî, **a.g.e.**, C.1, s. 210 (801. metin); Hüsâmüddîn el-Hindî, **Kenzü’l-Ummâl fi Süneni’l-Akvâli ve’l-Ef’al**, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1985, C. 10, s. 181.

⁸³⁴ Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ali’ye (Allah onun yüzünü mükerrerem kılsın.) şöyle buyurdu: “Allah’ın senin vesîlenle bir kişiye hidâyet vermesi, senin için güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha hayırlıdır.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2757-58 (kitâbu’l-cihâd ve’s-siyer, 101. Bâb, 152 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 7, s. 309-310 (kitâbu fadâili’s-sahâbe, 4. Bâb, 34 numaralı hadis).

⁸³⁵ İbn Mes‘ûd (r.a) rivâyet ederek dedi ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdu: “Muhakkak ki insanda hem şeytanın vesveselerine açık bir yön hem de meleğin dostluğuna açık bir taraf vardır. Şeytanın vesveseleri şerre çağırma, küfre teşvik ve Allah’ı inkâr etme şeklindedir. Meleğin çağırısı ise (Allah’ın emirlerine uymak şartıyla) hayrı taahhüt etme ve Hakk’ı tasdik etme şeklindedir. Kim (kalbinde) bunu (meleğin çağırısını) bulursa Allah’a şükretsin, kim de diğeri (şeytanın dürtüsünü) hissederse Allah’a sığınsın.” Bkz. Ebû Ca’fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî, **Tefsîru’t-Taberî: Câmiu’l-Beyân an-Te’vîli Âyi’l-Kur’ân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Riyad, Dâru Âlemi’l-Kütüb, 2003, C. 5, s. 5-8. Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 516 (1047. beyit).

⁸³⁶ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kendisine danışılan kişi güvenilir kişidir.” Bkz. Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 271-273; Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 510-511 (istîzân ve âdâb babları, 90. Bâb, 2975 ve 2976 numaralı hadisler); İbn Mâce, **Sünen**, C. 9, s. 539 (kitâbu’l-edeb, 37. Bâb, 3745 ve 3746 numaralı hadisler). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 43-44.

İlgili kısımdaki beytin dayandığı yukarıdaki rivâyetten önce: “Bu hadîs-i şerîfi Müslim ve Buhârî’de Tirmizî Ebû Hureyre’den ve Nesâ’î Ümmü Seleme’den rivâyet iderler ki” açıklaması kaydedilerek hadîsin kaynakları da belirtilmiştir. Bu bilgiler Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır.⁸³⁷

- Ustur zehabeke ve zehabeke ve mezhebeke.⁸³⁸ (256b)
- Hammirû âniyetekum ve evkû eşkiyetekum ve ağıkû ebvâbekum.⁸³⁹ (257a)
- Kullukum râ‘in ve kullukum mes‘ûlun ‘an-ra‘iyyetihi.⁸⁴⁰ (258b; II,5a)
- Leyle-i mi‘râcda Hâzret-i Cembrâ’il ‘aleyhi’s-selâm Sidretü’l-Müntehâ’da kaldıkdâ Hâzret-i Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Yâ ahi! Lime te’ehharte minnî?”⁸⁴¹ diyü su’âl buyurmağ-ıla: “Lev denevtu unmuleten le’hteraktı.”⁸⁴² diyü cevâb virdi. (260b)
- Kemâ kıle Şalla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem “Lâ-temârađū fe-innekum izâ temârađtum fe-temerrađū.”⁸⁴³ (261a)

⁸³⁷ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 519 (1056. beyit).

⁸³⁸ “Altınını, gidiş yolunu ve mezhebini gizle.” Kaynağı tespit edilemedi.

⁸³⁹ “Tencerelerinizi kapatınız, kırbalarınızı (su tulumlarınızın ağzını) bağlayınız ve kapılarınızı kilitleyiniz.” Bazı ifade farklılıkları olmakla birlikte aynı anlamı ihtiva eden hadîs-i şerifler Sahîhayn’da mevcuttur. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3095 (kitâbu bed’i’l-halk, 16. Bâb, 120 numaralı hadis); C. 13, s. 6236 (kitâbu’l-isti’zân, 50. Bâb, 67 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 6, s. 240-241 (kitâbu’l-eşribe, 12. Bâb, 96 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 298 (taam bâbları, 15. Bâb, 1872 numaralı hadis), C. 4, s. 529-530 (istizân ve âdâb babları, 106. Bâb, 3011 numaralı hadis). Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 523 (1066. beyit).

⁸⁴⁰ “Hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden (idâresi sizin üzerinizde olanlardan) sorumlusunuz.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 2, s. 862-863 (kitâbu’l-cumua, 11. Bâb, 18 numaralı hadis); C. 11, s. 5266-67 (kitâbu’n-nikâh, 82. Bâb, 118 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 224; Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 6, 20-22 (kitâbu’l-imâre, 5. Bâb, 20 numaralı hadis).

⁸⁴¹ “Ey kardeşim, niçin benden geri kaldın?”

⁸⁴² “Eğer bir parmak ucu kadar daha yaklaşısam, yanarım.” Bu metin hadis kaynaklarında tespit edilemedi; fakat İbn Arabî’nin *Kitâbu’l-Mi’râc*’ında bu mânâda bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Muhiyiddin b. Arabî, **el-İsrâ ile’l-Makâmi’l-Esrâ ev Kitâbu’l-Mi’râc**, thk. ve şerh: Suâd el-Hakîm, Beyrut, el-Müessesetü’l-Câmiyye, 1988, s. 239. Beytin dayandığı bu rivâyet Şem’î’de de Ankaravî’de de aynı beyitte kullanılmıştır. Abdullâh Efendi’deki metin Ankaravî’dekine yakındır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 528 (1082. beyit).

⁸⁴³ Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Hastalanmış gibi yapmayın; zîrâ öyle yaparsanız gerçekten hastalanırsınız.” Bkz. Deylemî, **a.g.e.**, C. 5, s. 60 (7462. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 486 (2990. metin); Deylemî’de metin: “Lâ-temârađū fe-temârađū, ve lâ-tahfirū kubûrukum fe-temûtü.” şeklindedir. Aclûnî’de ise “Lâ-tetemârađū...” şeklinde başlayıp Deylemî’deki şekilde devam etmektedir: “Hastalanmış gibi yapmayın, hastalanırsınız; kabirlerinizi (önceden) kazmayın, (erkenden) ölürsünüz.” Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 44-46.

- Şahîhayn'da maştûrdur ki Hâzret-i Risâlet-penâh'ın mübârek ayakları tûl-i kıyâm ve kesret-i teheccüdden müteverrim olmağ-ıla ümmü'l-mü'minîn Hâzret-i 'Â'îşe-i Şiddîka radîya'llâhu 'anhâ ve 'an-ebihâya rîkât gelüp "Yâ Rasûla'llâh! E tukellifu hâzâ ve kad gûfira leke mâ taqaddeme min-zenbike ve mâ te'ahhara?"⁸⁴⁴ diyüp su'âl eyledi. Hâzret-i Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem "E fe-lâ-ekûnu 'abden şekûran?"⁸⁴⁵ diyü cevâb buyurdılar. (261b)
- İne li'l-Ḳur'âni zahran ve batnan ve li-batnihi batnen ilâ-seb'ati ebṭunin.⁸⁴⁶ (264a)
- İne li'l-Ḳur'âni zahran ve batnan ve ḥadden ve muṭṭala'an.⁸⁴⁷ (265a)
- Men fessera'l-Ḳur'âne bi-re'yihî fe'l-yetebevve' maḳ'adehu mine'n-nâri.⁸⁴⁸ (266a)
- El-'aceletu mine's-şeyṭâni ve't-te'enni mine'r-Raḥmân.⁸⁴⁹ (269a)
- İne'z-zamâne kad istedâra ke-hey'eti yevmi ḥalkî's-semâvâti ve'l-arḍ.⁸⁵⁰ (272b)
- Kemâ kâle Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem li-Cibrîl 'aleyhi's-selâm: "Ezâleti's-şemsu? Fe-kâle: lâ, ne'am! Fe-kâle keyfe? Kâle munzu ḳultu, lâ ilâ en ḳultu, ne'am, kad teḥarrake mesîrate ḥamse mi'ete senetin."⁸⁵¹ (274a)

⁸⁴⁴ "Ey Allah'ın Resûlü! Seni bu kadar sıkıntıya sokan nedir? Senin geçmiş ve gelecek günahların affedilmedi mi?"

⁸⁴⁵ "Şükreden bir kul olmayayım mı?" Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 10, s. 4768 (kitâbu't-tefsîr, 275. Bâb, 359 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 349 (kitâbu sıfati'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr, 18. Bâb, 81 numaralı hadis). Yukarıda metnin başlangıcında da görüldüğü üzere şerhte bu hadis-i şerifin kaynakları belirtilmiştir; fakat aynı aktarım Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 530-531 (1089. beyit).

⁸⁴⁶ "Şüphesiz, Kur'an'ın zahrı ve batnı (ilk bakışta anlaşılabilen anlamları yanında derinlik içeren mânâları) vardır; her bir batnının da yedi batnı vardır." Bkz. Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî, **el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye**, İstanbul, Matbaa-i Osmâniyye, 1325 (1907), C. 2, s. 74.

⁸⁴⁷ "Muhakkak ki Kur'an'ın zahrı (lafzının âşikâr anlamları), batnı (derinlik içeren mânâları), haddi (sınırları) ve muttala'ı (anlamlarının varacağı bir bilgi boyutu) vardır." Bu mânâda bir rivâyet için bkz. Hüsâmuddîn el-Hindî, **a.g.e.**, C. 2, s. 53; İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 3, s. 71.

⁸⁴⁸ "Kim Kur'an'ı kendi görüşü ile tefsîr ederse cehennemdeki yerine hazırlansın." Bkz. Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed el-Gazâlî, **İhyâ Ulûmi'd-Dîn**, Kâhire, Müessesetü'l-Halebî, 1967, C.1, s. 377. Bu rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 534-535 (1097. beyit).

⁸⁴⁹ "Acele etmek şeytandan, düşünerek hareket etmek ise Rahmân'dandır." Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 411 (birr ve sıla babları, 65. Bâb, 2081 numaralı hadis).

⁸⁵⁰ "Şüphesiz ki zaman, yerin ve göklerin yaratıldığı gündeki hâli gibi dönmektedir. Bkz. Heysemî, **a.g.e.**, C. 6, s. 29.

- Mûtû kıable en temûtû.⁸⁵² (274b; II,28b; II,82a; II,84b; II,149a; II,150b; II,164b; II,165a).
- Allâhumme'c' al fî-ķalbî nûran ve fî-sem'î nûran ve fî-başarî nûran ve 'an-yemînî nûran ve 'an-şimâlî nûran, ve fevkî nûran, ve tahtî nûran, ve emâmî nûran, ve ħalfî nûran, vec' al lî nûran.⁸⁵³ (275a)
- Ravâ Ebû Sa'îd el-Ĥudrî rağiya'llâhu 'anhu 'ani'n-Nebiyyi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: Ennehû kıâle fî-ķavliĥî Te'âlâ, "Lâ tudrikuhu'l-ebsâr", ve lev enne'l-cinne ve'l-inse ve's-şeyâtîne ve'l-melâ'ikete munzu ĥuliķû ilâ en fenev şaffû şaffan vâĥiden mâ eĥâţû bi'llâhi ebeden.⁸⁵⁴ (276a)
- Ed-dunyâ sâ' atun.⁸⁵⁵ (278a)
- Cezbetun min-cezebâtî'r-Raĥmâni tuvâzî 'amelu's-şakaleyn.⁸⁵⁶ (279b; II,104a; II,104b)
- Ķuli'l-ĥaķķa ve lev kâne murren.⁸⁵⁷ (282b)

⁸⁵¹ Hz. Peygamber'in (s.a.v) Cebrâîl'e (a.s.) dediği (sorduğu) gibi: "Güneş gitti mi?" Cebrâîl: "Hayır, evet!" dedi. Rasûlullâh tekrar sordu: "Nasıl?" Cebrâîl dedi: "Hayır dediğim zamandan evet dediğim zamana kadar beş yüz yıllık yol gitti." Kaynağı hadisten önceki kısımda *Mişkatü'l-Envâr* olarak belirtilmiştir. Söz konusu kısımda Gazâlî'nin bu eserinden yukarıdaki rivâyetin de dâhil olduğu uzunca bir alıntı yapılmıştır. Hadis için bkz. İmam-ı Gazâlî, **Mişkatu'l-Envâr Nurlar Âlemi**, Çev. Şadi Eren, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, s. 25. Ayrıca bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 10, s. 268.

⁸⁵² "Ölmeden önce ölünüz." Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 402 (2669. metin).

⁸⁵³ "Allah'ım! Kalbimde bir nur, kulağımda bir nur, gözümde bir nur yarat. (Kalbimi, işittiklerimi ve gördüklerimi nurlandır). Sağımdan bir nur, solumdan bir nur, üstümü bir nur, altımı bir nur, önümü bir nur ve arkamı bir nur yaratarak (aydınlat. Her hâlde) benim için bir nur yarat." Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6252-6253 (kitâbu'd-daavât, 9. Bâb, 12 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 2, s. 406-407 (kitâbu salâtî'l-musâfirîn ve kasrihâ, 26. Bâb, 181 numaralı hadis). Bu hadis Ankaravî'de de üç beyit öncesinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 550 (1146. beyit).

⁸⁵⁴ Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber'den (s.a.v) rivâyet etti: Allah Resûlü, "Gözler onu idrak edemez." âyetini açıklarken buyurdu: "Cinler, insanlar, şeytanlar ve melekler yaratıldıklarından beri toplanıp bir araya gelseler dahi Allah'ı aslâ kavrayamazlar." Bkz. Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebû Hâtim, **Tefsîrü'l-Kur'ânî'l-Azîm: Müsneden an-Rasûlullah (s.a.v) ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn**, thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib, Mekketü'l-Mükerreme, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997, C. 4, s. 1363. Bu rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 552-553 (1154. beyit).

⁸⁵⁵ "Dünya bir saattir (bir andır)." Bkz. Aliyyü'l-Karî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Çev. Halil İbrahim Kutlay, İstanbul, İnkılâb Yayınları, 2006, s. 140 (134. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 500 (1331. metin). İki eserde de metnin tamamı şu şekildedir: Ed-dunyâ sâ' atun, fec' alhâ şâ' aten. "Dünya kısa bir andan ibarettir; onu da ibadetle geçir." Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 46.

⁸⁵⁶ Raĥmân'ın cezvelerinden bir anlık cezbe, bütün insanların ve cinlerin amellerine denktir." Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 397 (1069. metin). Aclûnî'de "Raĥmân" yerine "Ĥaķķ" yazılıdır. Şerhte II,104a'daki metin de Aclûnî'deki gibidir.

⁸⁵⁷ "Acı da olsa doğruyu söyle." Bkz. Sehâvî, **a.g.e.**, s. 308 (778. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 148 (1890. metin). İki eserde de "lev" yerine "in" mevcuttur.

- Kemā kâle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: “İzā câ'e'l-kaḍāu 'amye'l-başar, ve izā ḥalle'l-kaḍeru baṭale'l-ḥazer.”⁸⁵⁸ (II,2b)
- Allāhume innī e'ūzu bi-riḍāke min-seḥaṭike ve e'ūzu bi-'afvike min-ḳahrike, ve e'ūzu bike minke.⁸⁵⁹ (II,2b; II,94a: Bu varakta “E'ūzu bike minke.” kısmı alınmıştır).
- Allāhumme lā-tekilnī ilā-nefsī ṭarfete 'aynin ve lā-eḳalle fī-zālike.⁸⁶⁰ (II,3a)
- El-ervāḥu cunūdun mucennedetun fe-mā te'ārafe minhā i' terafe ve mā tenākera minhā iḥtelefe.⁸⁶¹ (II,3b)
- İzā vusside'l-emru ilā-ḡayri ehlihī fe'nteḡiru's-sā'ate.⁸⁶² (II,5a)
- Kemā kâle 'Aleyhi's-selām: “Lā-yu'minu eḥadukum ḥattā lā-yu'minu bi'l-kaḍeri ḥayriḥi ve ṣerriḥi.”⁸⁶³ (II,6b)
- Kâle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: “El-īmānu bi'l-kaḍeri niẓāmu't-tevhīd.”⁸⁶⁴ (II,6b)
- Ve kâle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: “İnne'l-mer'ate ḥulikat min-dil'in len testekīme leke 'alā-ṭariḳatin, fe-in'iste'amte fe-bihā 'ivecun, ve in zehebte tuḳīmuḥā kesertehā ve kesruḥā ṭalākuḥā.”⁸⁶⁵ (II,8a)

⁸⁵⁸ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: “Kazâ geldiğinde (Allah'ın takdiri gerçekleşecekse) göz kör olur, kader vâki olduğunda tedbir ortadan kalkar.” Bu lafızlarla bir hadis rivâyeti tespit edilememiştir; fakat söz konusu rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 571 (1213. beyit).

⁸⁵⁹ “Allah'ım! Gazabından rızâna sığınıyorum, kahrından affına sığınıyorum ve senden yine sana sığınıyorum.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 2, s. 117 (kitâbu's-salât, 42. Bâb, 222 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 151-152 (duâ bablarından, 3. Bâb, 3799 numaralı hadis).

⁸⁶⁰ “Allah'ım! Beni göz açıp kapayıncaya kadar veya ondan daha kısa bir süre dahi nefsimle baş başa bırakma!” Bazı farklar olmakla birlikte *Müsned*'de bu anlamda bir hadis tespit edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. ve tahrir: Şuayb el-Arnaud vd., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1999, C. 34, s. 75.

⁸⁶¹ “Ruhlar, sıralanmış askerler (toplanmış cemaatler) gibidir. Onlardan (önceden) birbiriyle tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılırlar.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3114 (kitâbu'l-enbiyâ, 3. Bâb, 11 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 105-106 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 49. Bâb, 159 ve 160 numaralı hadisler); Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen-i Ebû Dâvûd Tercüme ve Şerhi**, Haz. Necati Yeniel-Hüseyin Kayapınar, İstanbul, Şamil Yayınevi, 2003, C. 16, s. 40 (Kitâbu's-sünne/Edeb Bölümü, 16. Bâb, 4834 numaralı hadis).

⁸⁶² “İş, ehil olmayana verildiği zaman kıyâmeti bekle.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 1, s. 214-215 (kitâbu'l-ilm, 2. Bâb, 1 numaralı hadis); C. 14, s. 6418 (kitâbu'r-rikâk, 35. Bâb, 83 numaralı hadis). Bu hadis Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 578 (1240. beyit).

⁸⁶³ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: “Kadere hayrı ve şerri ile inanmazsanız hiçbiriniz iman etmiş olmazsınız.” Bkz. Heysemî, **a.g.e.**, C. 5, s. 390.

⁸⁶⁴ Hz. Peygamber buyurdu: “Kadere iman, tevhidin esâsıdır.” Bkz. Deylemî, **a.g.e.**, C. 1, s. 114 (385. metin). Yukarıdaki ve bu rivâyet Ankaravî'de de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre bir önceki beytin şerhinde peş peşe kaydedilmiştir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 581 (1249. beyit).

- Fe-inne'l-insâne ħarişun li-mâ muni' a.⁸⁶⁶ (II,10a)
- Es-sa'îdu ħad yeşķā ve's-şakî ħad yes' ad.⁸⁶⁷ (II,13a)
- Es-sa'îdu sa'îdun fî-baṭni ummihi, ve's-şakîyyu şakîyyun fî-baṭni ummihi.⁸⁶⁸ (II,13a)
- Ĥuliķatu'l-melâ'iketu min-nûrin.⁸⁶⁹ (II,13b)
- Kemā verade fî-hāze'l-ĥadîşi, ķāle 'Aleyhi's-selām: "Men ekele's-şûme ve'l-başale ve'l-kerrāse fe-lā-yeķrabenne mesācidenā."⁸⁷⁰ (II,14a)
- Kuntu nebiyyen ve Âdemu maĥbûkun fî-ṭînetihî ve leķad kuntu vesîletehû ilâ Rabbi.⁸⁷¹ (II,15a)
- Ene medînetu'l-ilmî ve 'Aliyyun bâbuhâ.⁸⁷² (II,16b; II,93b)

⁸⁶⁵ Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: "Muhakkak ki kadın, kaburga kemiğinden yaratılmıştır. Hep senin istediğin gibi hareket etmez. Eğer ondan faydalanmak istersen bu eğri hâliyle faydalanırsın, doğrultmaya çalışırsan kırarsın. Kadının kırılması da boşanmasıdır." Arapça olarak iktibas edilip kaynağı belirtilmemiş olan bir metnin içinde yer alan bu hadîs-i şerif *Müslim*'de tespit edildi. Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 4, s. 398-399 (kitâbu'r-radâ', 18. Bâb, 59 numaralı hadis); Yine bu anlamda hadisler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3110 (kitâbu'l-enbiyâ, 2. Bâb, 6 numaralı hadis); C. 11, s. 5265 (kitâbu'n-nikâh, 80. Bâb, 115 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 2, s. 342-43 (talak ve liân babları, 12. Bâb, 1199 numaralı hadis).

⁸⁶⁶ "Şüphesiz ki insan, yasaklandığı şeye karşı hırslıdır (isteklidir)." Bkz. Sehâvî, **a.g.e.**, s. 110 (216. metin).

⁸⁶⁷ "Saîd olan şakî, şakî olan da saîd olabilir." Bu hadîsi *Rûhu'l-Beyân*'da tespit edebildik. Bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân Tefsîri (Tam Metin Tercüme)**, Çev. Ömer Faruk Hilmi, İstanbul, Osmanlı Yayınevi, (t.y), C. 1, s. 572.

⁸⁶⁸ "Saîd (Hakk'ın sevgisine nâil olmuş bahtiyarlardan) olan (kişi), annesinin karnında saîddir; şakî (hayırsız ve günahkâr kişi) de annesinin karnında şakîdir." Buhârî'de bu mânâyı da ihtiva eden bir hadis mevcuttur. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3028 (Kitâbu bed'i'l-halk, 6. Bâb, 18 numaralı hadis). Ayrıca şerhtekine göre bazı ufak ifade farklılıkları olmakla birlikte Sehâvî'de ve Aclûnî'de aynı mânâda bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.**, s. 240 (561. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 548 (1475. metin).

⁸⁶⁹ "Melekler nurdan yaratıldı." Hadîsin tamamı için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 547 (kitâbu'z-zühud ve'r-rekâik, 10. Bâb, 60 numaralı hadis).

⁸⁷⁰ Bu hadiste vârid olduğu gibi: Resûlullah buyurdu: "Kim sarımsak, soğan ve pırasa yerse mescitlerimize yaklaşmasın." Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 2, s. 185 (kitâbu'l-mesâcid ve mevâdiu's-salât, 17. Bâb, 74 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 295 (taam babları, 13. Bâb, 1866 numaralı hadis). Bu rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, **a.g.t.**, s. 587 (1270. beyit).

⁸⁷¹ "Âdem'in yaratılışı tamamlandığında ben nebî idim ve Rabbime onun için vesîle oldum." Bu ifadelerin aynen bulunduğu bir kaynak tespit edilemedi. *Dürrü'l-Mültekat*'ta, *Dürrü'l-Müntesire*'de ve *Keşfü'l-Hafâ*'da şu rivâyet görülmektedir: "Kuntu nebiyyen ve Âdemu beyne'l-mâ'i ve't-ṭîn." Âdem suyla toprak arasındayken ben peygamberdim." Bkz. Sâgânî, **ed-Dürrü'l-Mültekat fi-Tebyini'l-Galat**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985, s. 43 (73. metin); Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, **ed-Dürrü'l-Müntesire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire**, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Riyad, Câmiatü'l-Melik Suud, 1983, s. 163 (331. metin) Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 191 (2017. metin). Tirmizî'de de Hz. Paygamber'in: "Metâ vecebet leke'n-nubuvvetu?" (Senin için peygamberlik ne zaman vâcip oldu?) sorusuna: "Ve Âdemu beyne'r-rûhi ve'l-cesedi." (Âdem ruhla ceset arasındayken.) cevâbını verdiği bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 189 (menkabe/biyografi babları, 1. Bâb, 3850 numaralı hadis).

- Men hafera bi'ran li-aḥīhi yūṣeku en yeḳa' u fīhi.⁸⁷³ (II,20b)
- Ez-ḡulmu ḡulumātun yevme'l-ḳiyāmeti.⁸⁷⁴ (II,20b)
- 'Adlu sā'atin ḡayrun min-'ibādeti sittine seneten.⁸⁷⁵ (II,20b)
- Rubbe eṣ'aṣe aḡbera zī-ṭimrin lev aḳseme 'ale'llāhi le-eberra.⁸⁷⁶ (II,24b)
- El-muslimūne ke-nefsin vāḥidetin.⁸⁷⁷ (II,26a)
- Kullu mu'minin iḡvetun.⁸⁷⁸ (II,26b)
- El-mu'minu mir'ātu'l-mu'min.⁸⁷⁹ (II,26b)

Abdullāh Efendi yukarıdaki hadisle ilgili: "...mezkūr olan ḡadīs-i şerīfi rivāyet-i ṣaḡīḡa ile rāviyān-ı eḡādīs rivāyet iderler. Ve Ṭaberānī daḡı Evsaṭ'da bu ḡadīs-i şerīfi Enes raḡiya'llāhu 'anhdan rivāyet buyururlar." açıklamasını yapmıştır. Esāsen beytin dayandığı hadis olan söz konusu rivāyet, Ankaravî'de de aynı kaynak

⁸⁷² "Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır." Bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, **El-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Haz. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002, C. 3, s. 137; Sehâvî, **el-Makâsıdu'l-Hasene**, s. 97 (189. metin). Tirmizî'de de: Ene dâru'l-ḡikmeti ve 'aliyyun bâbuhâ. "Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır." ifadeleriyle bir hadis mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 274 (menkabe/biyografi babları, 68. Bâb, 3969 numaralı hadis).

⁸⁷³ "Kim kardeşine kuyu kazarsa kazdığı kuyuya kendisi düşer." Aclûnî'de benzer ifadelerle mevcuttur. Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 339 (2464. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 243-244.

⁸⁷⁴ "Zulüm, kıyâmet gününde karanlıklardır." Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 5, s. 2266 (kitâbu'l-mezâlim ve'l-gasb, 8. Bâb, 8 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 1, s. 492-495; Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 46-47 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 15. Bâb, 56 ve 57 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 422 (birr ve sıla babları, 82. Bâb, 2099 numaralı hadis). Bu hadis Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 602 (1329. beyit).

⁸⁷⁵ "Bir saat adâletle yöneticilik yapmak, altmış sene (nâfile) ibadetten daha hayırlıdır." *Keşfu'l-Hafâ*'da benzer ifadelerle bir rivāyet mevcuttur: 'Adlu yevmin vāḡidin efḡalu min... Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 75 (1721. metin).

⁸⁷⁶ "Nice saç baş daḡınık, eski püskü kıyâfetli kimseler vardır, yemin etse Allah onu haklı çıkarır." Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 92 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 40. Bâb, 138 numaralı hadis), ayrıca bkz. aynı cilt s. 378 (kitâbu'l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 13. Bâb, 48 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 354 (menkabe/biyografi babları, 90. Bâb, 4107 numaralı hadis).

⁸⁷⁷ "Müslümanlar tek bir nefis (kişi) gibidir." Bu anlamı içeren bir hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, 1989, s. 6005 (kitâbu'l-edeb, 27. Bâb, 41 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 52-53 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 17. Bâb, 66 ve 67 numaralı hadisler).

⁸⁷⁸ "Bütün mü'minler kardeşler." Bu anlamda bir hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 5, s. 2261-62 (kitâbu'l-mezâlim ve'l-gasb, 3. Bâb, 3 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 1, s. 253.

⁸⁷⁹ "Mü'min, mü'minin aynasıdır." Tespit edilen kaynaklar olarak bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, Haz. Necatî Yeniel-Hüseyn Kayapınar, C. 16, s. 135 (Kitâbu's-sünne/49: Müslümanların iyiliğine çalışma ve onları kötülüklerden koruma bâbı, 4918 numaralı hadis); Heysemî, **a.g.e.**, C. 7, s. 233; Ayrıca bkz. Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 1, s. 253. (Buradaki hadis: Mü'min, kardeşinin aynasıdır." şeklindedir.); Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 47-49.

bilgisiyle mevcuttur. Dolayısıyla Abdullâh Efendi'nin bu bilgiler için temel kaynağının Ankaravî olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁸⁰

- Ravâ ed-Deylemî fî-Firdevsi'l-Ahbârî 'an-Enesin rağiya'llâhu 'anhû, ennehû kıle: kıle şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: "Tûbâ li-men şegalehû 'aybuhû 'an-uyûbi'n-nâsi, ve enfeka'l-fağle min-mâlihî ve emseke'l-fağlu min-kavlihî."⁸⁸¹ (II,27a)

Yukarıdaki rivâyet de her iki şerhte de aynı beyitte, aynı isnatla yer almaktadır.⁸⁸²

- İttekû firâsete'l-mu'mini, fe-innehû yenzuru bi-nûri'llâh." şadağa Hâbîbu'llâh. Ravâhu'l-Buhârî fî't-Târîhi ve't-Tirmizî 'an-Ebî Sa'îd ve't-Taberânî 'an-Ebî Umâme.⁸⁸³ (II,27b; II,104b).

Yukarıdaki isnadla II,27b'de yer almaktadır ve söz konusu rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde aynı şekilde kayıtlıdır.⁸⁸⁴ II,104b'deki ise yine Ankaravî'nin şerhinde de yer alan Arapça bir metnin içinde zikredilmekte olup kaynaklara değinilmemiştir.⁸⁸⁵

- 'An-Enesin kâne aşhâbu'n-Nebiiyi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem, "İzâ telâkû teşâfehû ve izâ kıaddimû min-seferin te'âneķû." Ravâhu't-Taberânî ve 'an-Temîmi'd-Dârî, kıle'n-Nebiiyu şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: Evvelu men 'âneķa Hâlîlu'llâh İbrâhîmu, ve kâne kıable zâlike's-sucûdi, fe-hâzâ yescudu hâzâ li-hâzâ, ve hâzâ yescudu hâzâ li-hâzâ fe-câ'e'l-İslâmu bi'l-muşâfaķati. Ve 'anhû 'aleyhi's-selâm: Taķbîlu'l-muslimi yede aķîhi el-muşâfaķatu. Ve 'an-

⁸⁸⁰ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 630 (1349. beyit); Taştan, a.g.t., s. 607 (1348. beyit).

⁸⁸¹ Deylemî *Firdevsu'l-Ahbâr*'da Enes (r.a)'tan rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: "Kendi kusûruyla meşgul olup başkalarının ayıbını görmeyen, malının fazlasını infâk eden ve sözün gereksizinden sakınan kişiye müjdelersun!" Bkz. Deylemî, a.g.e., C. 2, s. 447 (3929. metin).

⁸⁸² Bkz. Taştan, a.g.t., s. 607 (1350. beyit).

⁸⁸³ "Mümin'in ferâsetinden sakının! Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar." Allah'ın habibi doğru söyledi. Buhârî'nin *Târîh*'inde (geçmektedir), Tirmizî Ebû Saîd'den, Taberânî de Ebû Umâme'den rivâyet etmiştir." Bkz. Ebû Abdullâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu et-Târîhu'l-Kebîr*, Haydarâbâd, Mektebetü'l-İslâmiyye, 1362, C. 7, s. 354; Tirmizî, *Sünen*, C. 5, s. 239 -Kur'ân tefsîri babları, 16. Bâb, 3332 numaralı hadis-; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1995, C. 4, s. 160). Ayrıca bkz. Yardım, *Mesnevî Hadîsleri*, 190-191. Dolayısıyla ilgili iktibasın Ankaravî'nin şerhi üzerinden yapıldığı anlaşılmaktadır.

⁸⁸⁴ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 631 (1352. beyit).

⁸⁸⁵ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 700 (1694. beyit).

‘A’işete rađiya’llāhu ‘anhā, k̄āle Rasūlu’llāhi şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Eyyumā muslimin k̄abbele yede muslimin fe-hiye ihde’s-secdeteyni li’llāhi te‘ālā.⁸⁸⁶ (II,30a)

- Ravā eṭ-Ṭaberānī ‘an-Ubeyyi’bni Ka‘b rađiya’llāhu ‘anhu ‘ani’n-Nebiyi şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Hāzā me‘a mā lehum min-mişli zālīke fi’d-dunyā min-eşeri’l-ḥuşū‘i ve’l-heybeti, bi-ḥayşu ennehum izā ru’iye eḥaduhum evraşe li-rā’iyihī zikru’llāhi, ve izā k̄ara’e evraşet k̄irā’atuhū ḥuznen ve ḥuşū‘an ve ihbāten ve ḥudū‘an, ve in k̄āne rabbu’l-ḥālī zera’s-seyyi’eti.⁸⁸⁷ (II,30a-b)
- Ke-kavliḥī ‘Aleyhi’s-selām: “Men keşura şalātuhū bi’l-leyli ḥasune vechuhū bi’n-nehāri.” Ravāhu Cābir ve ḥarrace İbnu Māce fī-Sünenihī.⁸⁸⁸ (II,30b)
- Ve fī-Nihāyeti İbnu’l-Eşīr fi’s-şuḡnā ve minhu ḥadīşu Ebi’d-Derdā’ rağiya’llāhu ‘anhu: Ra’ā raculen beyne ‘ayneyhi mişlu takni’eti’l-‘anzi fe-k̄āle lev lem-yekun hāzā k̄āne ḥayran.”⁸⁸⁹ (II,30b)

⁸⁸⁶ “Hz. Peygamber’in (s.a.v) ashâbından Enes’ten (rivâyet edildi): ‘Karşılaştığınız zaman musâfaha ediniz, seferden döndüğünüzde de birbirinize sarılınız.’ Taberânî, Temim ed-Darî’den rivâyet etti: Nebi (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘İlk kucaklaşan kişi, Allah’ın dostu İbrahim (a.s) idi. Bundan önce secdeleler vardı. Biri secde edince diğeri de secde ediyordu. İslâm musâfaha ile geldi.’ Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Müslümanın, kardeşinin elini öpmesi musâfahadır (musâfaha ile olur).’ Hz. Aişe’den (rivâyet edildi): Allah Resûlü (s.a.v.) şöyle buyurdu: ‘Herhangi bir Müslümanın diğeri Müslümanın elini öpmesi, Allah için iki secdeden biri gibidir.’” Şerhte kaynağı belirtilmeden kaydedilmiş olan bu metinde dört hadis rivâyeti bulunmaktadır. Enes (r.a.) rivâyeti için bkz. Muhammed Nâsuriddîn el-Elbânî, **Sahîhu’t-Tergîb ve’t-Terhîb**, Riyad, Mektebetü’l-Maârif, 2000, C. 3, s. 32. Taberânî’nin kaynak gösterildiği Temîmü’d-Dârî rivâyeti Süyûtî’de tespit edilebilmiştir. Bkz. Süyûtî, **Câmiu’l-Ehâdîs**, Haz. Abdülcevâd Ahmed-Sakır Ahmed Abbas, Mısır, Matbaatü’l-Hattab, 1984, C. 3, s. 280. “Müslümanın, kardeşinin elini öpmesi...” rivâyeti için bkz. Süyûtî, **a.g.e.**, C. 3, s. 625; Hz. Âişe rivâyeti için kaynak tespit edilememiştir.

⁸⁸⁷ “Taberânî, Übeyy bin Ka’b’dan Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivâyet etti: ‘Dünyada bir benzeri olmayan bu (yüzlerindeki beyazlık), huşû ve heybet eserlerindendir. Eğer onlardan birisi görülürse bakana Allah’ın zikrini hatırlatır. Eğer (Kur’ân’dan) tilâvet ederlerse okumaları (dinleyenlere) hüzün, huşû ve tevâzu hissettirir. (Kişi bu) hâlin sahibi olursa günahları kerih görür.’” Yine ismi kaydedilmeyen bir kaynaktan yapılan alıntıdaki iktibas şeklinde görülen bu rivâyet, Taberânî’de ya da başka bir kaynaktan tespit edilememiştir.

⁸⁸⁸ “Hz. Peygamber (s.a.v.)’in buyurduğu gibi: ‘Kim gece namazını çoğaltırsa onun yüzü gündüz güzelleşir.’ (Bu hadîsi) Cābir (ra) rivâyet etti ve İbn Māce, Sünen’inde tahrîc etti.” İbn Māce’nin Sünen’indeki Cābir (r.a) rivâyeti ve izahı için bkz. İbn Māce, **a.g.e.**, C. 4, s. 112-113 (kitâbu ikâmeti’s-salâ, 174. Bâb, 1332 ve 1333 numaralı hadisler). Hadîsin kaynağı metnin sonunda yazılmış olmasına rağmen buradaki hadis de adı kaydedilmemiş olan bir kaynaktan yapılan iktibasın içindeki iktibas şeklindedir.

⁸⁸⁹ “İbnü’l-Eşīr’in *Nihāye* adlı eserinde Ebu’d-Derdâ’dan (r.a) rivâyet edilen bir hadis şöyledir: (Resûlullah), iki gözü arasına keçilerdeki kırmızı boya gibi alâmet (yapmış) bir adamı gördü ve (şöyle) dedi: Bu olmasaydı (kendisi için daha) iyi olurdu.” Bu hadîs, “İbrâhîm-i Bîkâ’î Münâsebâtü’l-Kur’ân nâm tefsîrinde dirler ki” açıklamasıyla kaynağın belirtilmesinin ardından söz konusu tefsirden alınmış olan bir metnin içinde bulunmaktadır. Tefsirde bkz. Burhânuddîn Ebi’l-Hasan İbrâhîm b.

- Ve kad ravā şāhibu'l-Firdevs 'an-Enes raḍiya'llāhu 'anhu 'ani'n-Nebiiyyi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem innēhū k̄āle: Ve ebḡaḍu'r-raculi, ve ekrahuhū izā ra'eyte beyne 'ayneyhi eşeri's-sucūdi.⁸⁹⁰ (II,30b)
- Min-efḍali'l-a' māli idḡālu's-surūri 'ale'l-mu'minīn.⁸⁹¹ (II,33b)
- Kemā k̄āle 'Aleyhi's-selām: “Efḍalu'l-cihādi en yucāhide'r-raculu nefsehū ve hevāhu.” Revāhu'n-Neccārī 'an-Ebī Zerrī'l-Ġifārī raḍiya'llāhu 'anhu.⁸⁹² (II,36a-b)
- Men 'arafe nefsehū fe-kad 'arafe rabbehū.⁸⁹³ (II,36b; II,136a'da iki kere: Bu varaktaki ilk iktibas, *Fūsusu'l-Hikem*'den alınan bir metnin içinde yer almaktadır. Ayrıca 270b'de de “Men 'arafe” şeklinde nâkıs iktibas görülmektedir).
- Raca' nā mine'l-cihādi'l-aşgari ile'l-cihādi'l-ekber.⁸⁹⁴ (II,37a)
- Eḡrace Aḡmed fī-Musnedihī 'an-Enes 'an-Rasūli'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, k̄āle li-Cibrīle: Mā lī lem-era Mīkā'ile ḡāḡiken ḡaṡṡu? K̄āle: Mā ḡāḡike'l-Mīkā'ilu munzu ḡulīḡati'n-nāru. Ve eḡrace eṡ-Ṣāberānī fī'l-Evsāti 'an-Omer bin el-Ḥaṡṡāb, k̄āle: Cā'e Cibrīlu ile'n-Nebiiyyi şalla'llāhu 'aleyhi ve

Ömer el-Bikâî, **Nazmü'd-Dürer fi-Tenâsübi'l-Âyâtî ve's-Suver**, Haydarâbâd, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1981, C. 18, s. 340. *Nihâye*'de bkz. İbnu'l-Esîr, **En-Nihâye fi-Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed eṡ-Tanâhî, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963, C. 1, s. 216.

⁸⁹⁰ “Şāhibü'l-Firdevs, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediğini rivâyet etti. ‘İki gözü arasına secde eseri (olmak üzere sonradan işaret ekleyeni) gördüğün zaman (bil ki o), insanların en buğz ve nefret edilesi olanıdır.’” Şerhte yukarıdaki metnin hemen sonrasında yer alan bu hadis de Bikâî'nin aynı eserinden alınmıştır. Bkz. Bikâî, **a.g.e.**, C. 18, s. 340-341.

⁸⁹¹ “En iyi amellerden biri, müminleri sevindirmektir.” Bu lafızlarla bir hadis-i şerif tespit edilemedi; fakat *Mu'cemu'l-Evsât*'ta aynı anlamı içeren şu hadis mevcuttur: “İnne eḡabbe'l-a' māli ila'llāhi ba'de'l-ferā'idi idḡālu's-surūri 'ale'l-muslimi.” (Allah katında farzlardan sonra amellerin sevileni, Müslümanları sevindirmektir.) Bkz. Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsât**, thk. Mahmûd eṡ-Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1995, C. 8, s. 442-443. Bununla birlikte yukarıdaki metin, Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, **a.g.t.**, s. 614 (1373. beyit).

⁸⁹² “Resûlullah'ın (s.a.v) buyurduğu gibi: ‘En fazîletli cihâd, kişinin nefsinde ve isteklerine (hevâsına) karşı yaptığı cihâddır.’ (Bu hadîsi) Neccârî, Ebû Zerr'den rivâyet etmiştir.” Mezkûr hadis Süyûtî'nin *Câmiu'l-Ehâdis*'inde tespit edildi. Eserde İbn Neccâr'ın Ebû Zerr'den rivâyeti olarak geçmektedir. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.**, C. 1, s. 672. Fakat şârihin kaynağının Ankaravî olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 642..

⁸⁹³ “Kendini bilen (tanıyan), Rabbini bilir.” Bkz. Süyûtî, **ed-Dürerü'l-Müntesire fi'l-Ehâdisi'l-Müştehire**, s. 185 (393. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 361 (2532. metin). Bu rivâyetle ilgili bilgi ve Dîvân şiirinde kullanımına dâir örnekler için bkz. Keleş, **Divan Şiirinde Âyet ve Hadîs İktibasları**, s. 385-390.

⁸⁹⁴ “Küçük cihâddan büyük cihâda döndük.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 21; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 511 (1362. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 49-50.

sellem, fe-kâle: Yâ Cibrîl, mâ lî erâke muteğayyiru'l-levni? Kâle: Mâ ci'tuke hattâ emera Allâhu bi-mefâtiha'n-nâri. Fe-kâle: Yâ Cibrîlu şifi'n-nâra? Kâle: İnne'llâhe emera bi-cehenneme fe-evkade 'aleyhâ elfe 'âmin hattâ ebyeddet, summe evkade 'aleyhâ elfe 'âmin hattâ ihmerrat, summe evkade 'aleyhâ elfe 'âmin hattâ isveddet, fe-hiye sevdâ'un muzlimetun, lâ-yuđî'u şeraruhâ ve lâ-yuţfâ lehebuhâ, ve'lleżî be'aşeke bi'l-ħaqqı, lev enne qadra şeqabu ibratin futıha min-cehennem le-mâte men fi'l-arđi kulluhum cemi'an min-ħarrihı, ve lev enne ħâzinen min-ħazeneti cehenneme beraze ilâ-ehli'd-dunyâ fe-nazarû ileyhi le-mâte men fi'l-arđi kulluhum min-qabhi vechihı ve min-netini rihihi, ve lev enne ħalkaten min-ħalaqi silsileti ehli'n-nâri'lleti ne'ata'llâhu fı-kitâbihı vuđi'at 'alâ-cibâli'd-dunyâ lâ-rafiğet ve mâ tekârrat hattâ tentehı ile'l-arđi's-sufliyyi. Ve eħrace Hannâd 'an-Muğış bin Semmâ kâle: İnne li-cehenneme kullu yevmin zefrateyni yesme'uhumâ kullu şey'in ğayru's-şakaleyni elleżîne 'aleyhimu'l-ħisâbu ve'l-'azâbu.⁸⁹⁵ (II,37b)

Yukarıdaki metnin kaynağı şârih tarafından kaydedilmemiştir; fakat metinde bulunan üç hadisin kaynağı metnin kendisinde belirtilmiştir. Bunların ikisi, verilen kaynaklarda tespit edilip dipnotta gösterilmiş; diğeri ise belirlenememiştir.

⁸⁹⁵ “Ahmed b. Hanbel, *Müsned*'inde Enes'den (r.a) şu hadîsi rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) Cebrâil'e: 'Neden Mikâil'i hiç gülerken görmüyorum?' dedi, Cebrâil de: 'Mikâil ateş yaratıldığından beri hiç gülmedi.' diye cevap verdi. Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*'ta Hz. Ömer'den şu hadîsi rivâyet etmiştir: Cebrâil, Resûlullah'a geldi. Resûlullah: 'Ey Cebrâil, neden rengini değiştirmiş görüyorum?' dedi. Cebrâil de: "Allah, cehennemın miftahlarına (ateşini harlandıran körüklerine, hızlanmalarını) emrettiği için sana geldim." dedi. Resûlullah: 'Cehennemi anlat.' dedi. Cebrâil de (şunları) söyledi: 'Allah, cehenneme beyazlayıncaya kadar bin sene yanmasını emretti, sonra kızarıncaya kadar bin sene daha yanmasını, sonra da kararıncaya kadar bin sene daha yanmasını emretti. Böylece o, simsiyah oldu. Karanlığı aydınlatılmaz, alevi (ve korları) da söndürülmezdir. Seni hak ile gönderene yemin olsun ki cehennemden bir iğne deliği kadar yer açılrsa sıcaklığından yeryüzündeki herkes ölür. Cehennem bekçilerinden biri dünyadakilere görünse ve ona baksalar, yüzünün çirkinliğinden ve kötü kokusundan dolayı ölürlere. Allah'ın kitabında anlattığı cehennem ehlinin zincirinden bir halka yeryüzündeki dağlara koyulsa ne olduğunu anlamadan yerin dibine geçiverir.' Yine burada Muğis b. Semmâ'dan şöyle rivâyet edilmiştir: Cehennemın her gün iki kere kükremesi vardır ki bunu hesap ve azapla yükümlü olan insan ve cinlerin dışındaki her şey duyar." *Müsned*'deki Enes b. Mâlik rivâyeti için bkz. Beşşâr Avvâd, *El-Müsnedü'l-Câmi', li-Ehâdîsi'l-Kütübi's-Sitte ve Müellifâti Ashâbihâl-Uhrâ, ve Muvatta Mâlik, ve Mesânîdi'l-Humeydî, ve Ahmed bin Hanbel, ve Abd bin Humeyd, ve Süneni'd-Dârimî, ve Sahîhi İbn Huzeyme*, Dârü'l-Cil, Beyrut, eş-Şeriketü'l-Müttehide Kuveyt, 1993, C. 3, s. 66. Taberânî'deki ilk rivâyet için bkz. Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, C. 3, s. 277.

- ‘An-Ebî Hurayrate rağiya’llâhu ‘anhu kâle: Kâle Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Mâ ra’eytu mişle’n-nâri nâme hâribuhâ ve lâ-mişle’l-cenneti nâme tâlibuhâ.⁸⁹⁶ (II,38a)
- Eḥrace’ş-Şeyḥâni ‘an-Ebî Hurayrate rağiya’llâhu ‘anhu kâle: Kâle Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Teḥâcceti’n-nâru ve’l-cennetu, fe-kâleti’n-nâru: ûşirtu bi’l-cebbârîne ve’l-mutekebbirîn. Ve kâleti’l-cennetu: Fe-mâ lî lâ-yedḥulunî illâ ḏu‘afâ’u’n-nâsi ve saḳaṭuhum? Fe-kâle’llâhu li’n-nâri: İnnemâ enti ‘azâbî u‘azzibu bike men eşâ’u. Ve kâle li’l-cenneti İnnemâ enti rahmetî erḥamu bike men eşâ’u ve li-kulli vâḥidetin minkumâ mil’uhâ, fe-emme’n-nâru fe-lâ-temteli’u ḥattâ yeḏa‘u’llâhu te‘âlâ riclehû, fe-teḳûlu: ḳaṭṭin ḳaṭṭin. Fe-hunâlike temteli’u ve yenzevî ba‘ḏuhâ ilâ-ba‘ḏin, fe-lâ-yazlimu’llâhu min-ḥalkihî eḥaden, ve emme’l-cennete fe-inne’llâhe yunşî lehâ ḥalḳan. Ve eḥrace’ş-Şeyḥâni ‘an-Enesîn ‘ani’n-Nebiyi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, kâle: Lâ-tezâlu cehennemü yulķî fîhâ ve teḳûlu hel min-mezîd, ḥattâ yeḏa‘u rabbu’l-‘izzeti fîhâ ḳademehû fe-yenzevî ba‘ḏuhâ ilâ-ba‘ḏin, ve teḳûlu ḳaṭṭ ḳaṭṭ bi-‘izzetike ve keramike ve lâ-yezâlu fi’l-cenneti faḏlun, ḥattâ yunşî’llâhu lehâ ḥalḳan fe-yuskinahum faḏle’l-cenneti. Ve eḥrace İbnu ‘Âşim fi’s-Sunneti ‘an-Ubeyy bin Ka‘b, kâle: Kâle Rasûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Cehennemü tes’elu’l-mezîde ḥattâ yeḏa‘u te‘âlâ ḳademehû fîhâ fe-yenzevî ba‘ḏuhâ ilâ-ba‘ḏin ve teḳûlu ḳaṭṭin ḳaṭṭin.⁸⁹⁷ (II,38a)

⁸⁹⁶ “Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet edildi: Resûlullah şöyle buyurdu: Cehennem kadar kaçanı olduğu hâlde (gaflette) uyuyanını, cennet kadar da isteyen olduğu hâlde (bunun gereklerini yapmak yerine) ihmalkâr davrananını görmedim.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 360 (cehennemin sıfatı babları, 8. Bâb, 2728 numaralı hadis).

⁸⁹⁷ “Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet etti: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Cennet ve ateş aralarında tartıştılar. Ateş: ‘Ben kibirlilere ve zorbalara tahsis olundum.’ dedi. Cennet de: ‘Ne oluyor ki bana insanların sadece zayıfları ve eksiklileri giriyor?’ dedi. Allah Tebâreke ve Teâlâ cehenneme şöyle dedi: ‘Sen benim azâbımsın, seninle kullarımdan dilediğime azâb ederim.’ Cennete de şöyle dedi: ‘Sen de benim rahmetimsin, seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim.’ Cennet ve cehennemden her biri için dolmak hakkı vardır; fakat cehennem dolmak bilmez. En sonunda Allah ona ayağını koyar, o da: ‘Yetti, yetti!’ der. İşte o zaman cehennem dolar, birbirine geçer (toparlanıp sâkinleşir). Allah, yarattıklarından hiçbir kimseye zulmetmez. Cennete gelince, muhakkak ki Allah, onun için (de) halk yaratır, (onu dolduracak sâkinlerini var eder).” Buhârî ve Müslim’in Enes’den (r.a) rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Cehennem zâil olmaz (durmaz ve doymaz. Cehennemlikler) ona atılır ve (onlar atıldıkça cehennem): Daha fazlası var mı? der. Nihâyet izzet sahibi olan (Allah), ayağını ona basar; o da birbirine geçer (toparlanıp sâkinleşir ve nihâyetinde): ‘İzzetine ve cömertliğine yemin olsun ki yetti, yetti!’ der. Cennet’te de fazla yer olacak ve Allah yeni

Hangi eserden alındığı kaydedilmemiş olan yukarıdaki metinde de kaynaklarıyla birlikte üç hadîs-i şerif rivâyeti zikredilmiştir. Dipnotta görüldüğü üzere metinde bildirilen kaynaklara mürâcaat edilip hadislerin bu kaynaklardaki yerleri tespit edilmiştir.

- Kâle ‘Aleyhi’s-selâm “Lâ-tezâlu cehenneme tekûlu “hel min-mezîd” hattâ yeda‘u’l-Cebbâru fîhâ qademe hû fe-tekûlu qatîtin qatîtin ve ‘izzetuke fe-yenzevî ba‘ duhâ ilâ-ba‘ dîn.⁸⁹⁸ (II,38b)

Yukarıdaki hadis kaydedilmeden evvel şârih tarafından: “Bu hadîs-i şerîf bir rivâyetde dağı Enes radîya’llâhu ‘anhdan bu vechle mervîdür ki” açıklaması yapılmıştır. Fakat Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde Enes (r.a.) belirtilerek söz konusu hadis kaydedilmiştir. Ayrıca aşağıda II,38b’de yer aldıkları belirtilmiş olan iki rivâyet de Ankaravî’de aynı beytin şerhinde peş peşe zikredilmişlerdir. Dolayısıyla Abdullâh Efendi’nin bu üç rivâyet için kaynağının İsmâil Rûsûhî-i Ankaravî’nin şerhi olduğu anlaşılmaktadır.⁸⁹⁹

- Kemâ kâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Haleka’llâhu Âdeme ba‘de’l-‘aşri min-yevmi’l-cumu‘ati fî-âhiri’l-halkî fî-âhiri sâ‘atin min-sâ‘ati’l-cumu‘ati.”⁹⁰⁰ (II,38b)
- Kemâ kâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Tekûlu cehenneme yevme’l-kıyâmeti: cuz yâ mu’min fe-inne nûrake etfe’e nâri.”⁹⁰¹ (II,38b)

birtakım kimseler yaratıp onları cennetteki fazla yerlere yerleştirecektir. İbnu Âsım da Sünnet’inde Übeyy b. Ka’b’dan (şöyle) rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Cehennem daha fazla kişinin kendisine girmesini ister, Allâhu Teâlâ da ayağını ona koyar ve (cehennem) birbirine geçer (toparlanıp sâkinleşir ve nihâyetinde): ‘Yetti, yetti (doldum ve doydum).’ der.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 10, s. 4785 (kitâbu’t-tefsîr, 282. Bâb, 371 numaralı hadis, Ebû Hureyre rivâyeti); C. 16, s. 7321-22 (kitâbu’t-tevhîd, 25. Bâb, 75 numaralı hadis/Ebû Hureyre rivâyeti); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 371-373 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 13. Bâb, 34, 35, 36, 37 ve 38 numaralı hadisler); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım, **Es-Sünne**, thk. Bâsim b. Faysal el-Cevâbere, Riyad, Dâru’s-Sumay’î, 1998, C. I, s. 372 (547 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 334 (cennetin sıfatı babları, 21. Bâb, 2686 numaralı hadis).

⁸⁹⁸ “Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Cehennem durmadan: ‘Daha fazla yok mu?’ der. Cebbâr olan Allah ayağını ona koyar, bunun üzerine cehennem: ‘Yetti, yetti.’ der ve birbirine geçer (sâkinleşir).” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 10, s. 4784 (kitâbu’t-tefsîr, 282. Bâb, 369 numaralı hadis, Hz. Enes rivâyeti); C. 16, s. 7259 (kitâbu’t-tevhîd, 7. Bâb, 13 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, 8, s. 373 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 13. Bâb, 37 numaralı hadis).

⁸⁹⁹ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 621 (1401. beyit).

⁹⁰⁰ Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Allah, Âdem’i cumâ günü ikindiden sonra, yarattığı (diğer) varlıkların sonunda ve cumâ gününün de son saatlerinde yaratmıştır.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 313-14 (kitâbu sıfatı’l-kıyâme ve’l-cenne ve’n-nâr, 1. Bâb, 27 numaralı hadis).

- Şeyyebetnî şûratu Hûd.⁹⁰² (II,39b)
- El-fakru faḥrî.⁹⁰³ (II,40b)
- Men ḥāfe'llāhe ḥāfe kullu şey'in minhu.⁹⁰⁴ (II,45b)
- Men ḥāfe'llāhe yuḥavvifu'llāhu'l-ḥalka 'anhu, ve men ḥāfe'l-ḥalka yuḥavvifuhū 'ani'l-ḥalki.⁹⁰⁵ (II,46a)
- Ene a'lemukum bi'llāhi ve eşeddukum lehū ḥaşyeten.⁹⁰⁶ (II,46a)
- 'An-İbni Mes'ūd raḍiya'llāhu 'anhu: Kāle Rasūlu'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem "Ra'su'l-ḥikmeti meḥāfetu'llāhi."⁹⁰⁷ (II,46a)
- Ene etḳākum li'llāhi ve eşeddukum minhu ḥavfan.⁹⁰⁸ (II,46b)
- 'An-Ebî Sa'id el-Ḥudriyyi kâle: Cā'e raculun ile'n-Nebiyi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, fe-kāle lehū: "Evşinî." Fe-kāle: "İtteḳu'llāhe fe-innehū cemā'u kulli ḥayr." Ve su'ile 'aleyhi's-selām 'an-ma'nā ḳavliḥi te'ālā: "İtteḳu'llāhe ḥaḳḳa

⁹⁰¹ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: Kıyâmet günü cehennem (şöyle) diyecektir: "(Çabuk) geç ey mü'min! Çünkü nûrun ateşimi söndürüyor." Bkz. Tirmizî, **Nevâdiru'l-Usûl**, C. 1, s. 155-156; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 373 (1010. metin).

⁹⁰² "Hûd sûresi benî ihtiyarlattı." Bu anlamı da ihtiva eden bir hadis rivâyeti için bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 396 (Kur'ân tefsiri babları, 56. Bâb, 3513 numaralı hadis); Beyhakî, **el-Câmi' li-Şuabi'l-İmân**, C. 3, s. 65-57 (İki kaynaktan da hadis: "Şeyyebetnî Hûd ve'l-Vâkı'atu ve'l-Murselâtu ve 'Amme yetesâ'elüne ve ize's-şemsu kuvvirat" şeklindedir). Yukarıdaki rivâyet Şem'i'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 633 (1408. beyit).

⁹⁰³ "Fakirlik benim övüncümdür." Bkz. Sehâvî, **el-Makâsıdu'l-Hasene**, s. 300 (745. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 131 (1835. metin). Tamamı şu şekildedir: El-fakru faḥrî, ve biḥi'etteḥîru. "Fakirlik benim övüncümdür; onunla iftihâr ederim." Yukarıdaki metin Şem'i'de de bir önceki beytin şerhinde kullanılmıştır. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 636 (1416. beyit).

⁹⁰⁴ "Kim Allah'tan korkarsa her şey de ondan korkar." Bu anlamda bir hadis *İhyâ*'da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 26. Bu rivâyet Ankaravî'de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre bir sonraki beyitte ve aşağıdaki rivâyetle peş peşe kaydedilmiştir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 632 (1446. beyit).

⁹⁰⁵ "Kim Allah'dan korkarsa Allah da yarattıklarına ona karşı bir korku verir; kim de Allah'ın yarattıklarından korkarsa o kişiye, yarattıklarına karşı bir korku verir." Bu anlamda bir hadis *İhyâ*'da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 26. Abdullâh Efendi'de bu rivâyet Ankaravî ile aynı beyitte yer almaktadır. Taştan, a.g.t., s. 632 (1446. beyit).

⁹⁰⁶ "Ben Allah'ı en çok bileniniz ve ondan en fazla korkanınızdır." Bu hadis de hangi kaynaktan alındığı belirtilmemiş olan bir metnin içinde yer almaktadır. Bazı ifade farklılıkları olmakla birlikte Buhârî'de bu anlamda bir hadis tespit edilmiştir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6074 (kitâbu'l-edeb, 72. bâb 126 numaralı hadis).

⁹⁰⁷ "İbn Mes'ûd'dan (r.a) rivâyet edildi: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Hikmetin başı Allah korkusudur.'" Bkz. Beyhakî, **el-Câmi' li-Şuabi'l-İmân**, C. 3, s. 29-31; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 507 (1350. metin). Bu hadis-i şerif, şerhte kaynağı belirtilmeden iktibas edilen uzunca bir Arapça metnin baş tarafında yer almaktadır.

⁹⁰⁸ "Ben, sizin Allah'a karşı en takvâlı olanınız ve O'ndan en çok korkanınızdır." Kelime farklılıkları olmakla birlikte aynı anlamı ihtiva eden iki hadis-i şerif için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 11, s. 5158 (kitâbu'n-nikâh, 1. Bâb, 1. hadis); C. 13 (1989), s. 6074 (kitâbu'l-edeb, bâb 72, 126 numaralı hadis).

tuḳātihi” fe-kāle en yuṭā‘ a fe-lā-yu‘ šā, ve yuzkeru fe-lā-yunsā ve yuşkeru fe-lā-yukfer. ⁹⁰⁹ (II,47a)

- Hâzret-i Resûl-i Ekrem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Evvel selâm, andan sonra kelâm.” diyü buyurdu. Kemâ verade “es-Selâmu ḳable’l-kelâm.” ve fî-rivâyetin uḥrâ: “es-Selâmu ṣumme’l-kelâm.” Revâhu’t-Tirmizî ‘an-Câbir raḳiya’llâhu ‘anh. ⁹¹⁰ (II,47b)

Yukarıdaki rivâyet, kaynak ve râvî bilgisi ile Ankaravî’nin şerhinde de aynı beyitte tespit edilmiştir. Yine selamla ilgili olan aşağıdaki rivâyet ise Abdullâh Efendi’de yukarıdaki hadîsin kaydedildiği beyitte, Ankaravî’de ise bir sonraki beyitte görülmektedir. ⁹¹¹

- es-Selâmu teṭavvu‘un ve’r-raddu farîḳatun. ⁹¹² (II,47b)
- İnnihû leyuḡānu ‘alâ-ḳalbî ḥattâ estaḡfiru’llâhe fi’l-yevmi seb‘îne merraten. ⁹¹³ (II,49b; II,104a; II,146b)

Yukarıdaki hadîs-i şerif, ilk varakta kaynağı kaydedilmemiş olmakla birlikte Kuşeyrî’nin *er-Risâle*’sinden alınmış olması muhtemel olan uzunca bir metnin baş

⁹⁰⁹ “Ebû Saîd’in rivâyet ettiğine göre, biri Resûlullah’a (s.a.v) geldi ve ‘Bana tavsiyede bulun.’ dedi. Resûlullah da: ‘Allah’a karşı takvâlı ol; çünkü muhakkak ki o, bütün hayrın toplamıdır.’ buyurdu. Yine Hz. Peygamber’e: ‘Allah’a, ona yaraşır şekilde takvalı olun.’ âyetinin mânâsı soruldu. O da: ‘Allah’a isyân olmaksızın itaat edilmesi, unutulmadan (her an) onun zikredilmesi, nankörlük edilmeden şükredilmesidir.’ dedi.” Kaynağının kaydedilmediği bir metnin içinde yer alan yukarıdaki iki hadis rivâyetinden Ebû Saîd rivâyeti için bkz. Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn**, C. 8, s. 277. “Allah’a isyan olmaksızın itaat edilmesi...” rivâyeti için bkz. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî...**, C. 5, s. 636-640.

⁹¹⁰ “Vârid olduğu gibi: ‘Konuşmadan önce selâm’ ve başka bir rivâyette de (şöyledir): ‘Önce selâm sonra kelâm.’” (Bu hadisi) Tirmizî, Câbir’den (r.a) rivâyet etmiştir.” Hadis için bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 434-435 (istîzân ve âdâb babları, 11. Bâb, 2841 numaralı hadis).

⁹¹¹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 657.

⁹¹² “Selâm vermek isteğe bağlı, (selâmı) almak ise farzdır.” Bkz. Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 2, s. 408. Ayrıca bkz. Ebu’l-Fidâ’ İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’âni’l-Azîm**, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed, Kâhire, Müessesetü’l-Kurtuba, 2000, C. 4, s. 186 (Nisâ sûresinin 87. âyetinin tefsiri kısmında). *Müslim*’de Ebû Hureyre’nin rivâyet ettiği bir hadiste selâmı almak, bir Müslümanın diğer Müslüman üzerindeki vacip olan beş hakkından biri olarak zikredilmiştir. Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 7, s. 10 (kitâbu’s-selâm, 3. Bâb, 2162 numaralı hadis).

⁹¹³ “Muhakkak ki (benim de) kalbimi gaflet örter; bu sebeple günde yetmiş defa Allah’tan af dilerim.” *Buhârî*, *Müslim*, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i ve *Nevâdiru’l-Usûl*’de bu hadîse benzer rivâyetler tespit edilmiştir. Buhârî’de “Vallâhi ben Allah’a günde yetmiş kereden fazla istiğfâr ederim.” anlamında bir hadîs-i şerif vardır. *Müslim*’de ve Ebû Dâvûd’da ise ifadeler yukarıdakiyle çok benzer olup rakam 70 değil, 100 olarak rivâyet edilmiştir. *Nevâdiru’l-Usûl*’de ise çok ufak farklar dışında rakam da anlam da aynıdır. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6245 (kitâbu’t-daavât, 2. Bâb, 3 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 188 (kitâbu’z-zikr, 12. Bâb, 41 numaralı hadis); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Haz. Necati Yeni-el-Hüseyn Kayapınar, C. 6, s. 12 (K. el-Vitr, 26. Bâb, 1515 numaralı hadis); Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 3, s. 406.

tarafında, ikincisinde yine kaynağı belirtilmemiş olan kısa bir metnin başında, sonuncuda ise kaynağı belirtilmeden müstakilen iktibas edilmiş olarak görülmektedir.

- Kāne'llāhu ve lem-yekun ma'ahū şey'un.⁹¹⁴ (II,52a; II,68b; II,124b)
- Hayru'l-umūri evsaṭuhā.⁹¹⁵ (II,57b)
- Zāke şarīhu'l-īmān.⁹¹⁶ (II,59b)
- Ve rufi'a 'an-ummeti el-ḥaṭā'u ve'n-nisyānu ve me'stukrihū 'aleyhi.⁹¹⁷ (II,61b)
- Bir gün Hāzret-i Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem aşḥāb-ı şuffeden Ebū Zer Ġifārī raḍiya'llāhu 'anhūye buyurdılar ki: Yā Ebā Zer, inne'llāhe cemīlun yuḥibbu'l-cemāle. Yā Ebā Zer, e tedrī mā ḡammī ve fikrī ve ilā-eyyi şey'in iştīyākī? Fe-ḳāle aşḥābuhū raḍiya'llāhu 'anhum: Aḥbirmā yā Rasūla'llāh bi-ḡammike ve fikrike. Şumme ḳāle āh ve eşvaḳāhu ilā-liḳā'i ihvānī yekūnūne min-ba'dī şe'nuhum şe'ne'l-enbiyā'i, ve hum 'inda'llāhi bi-menzileti's-şuhedā'i yefirrūne mine'l-ābā'i ve'l-ummihāti ve'l-iḥveti ve'l-eḥavāti ibtiḡā'en li-marḡdāti'llāhi, ve hum yetrukūnu'l-māle li'llāhi, ve yeẓillūne enfusehum bi't-tevāḍu'i, lā-yerḡubūne fi's-şehvāti ve fuḍūli'd-dunyā, yectemi'ūne fī-beytin min-buyūti'llāhi te'ālā maḡmūmīne maḡzūnīne min-ḥubbi'llāhi ḳulūbihim ilā'llāhi, ve rūḥihim mine'llāhi ve 'amelihim li'llāhi, izā meriḍa vāḥidun minhum huve efḍalu min-'ibādeti senetin. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Zer? Ḳāle: Belā, yā Rasūla'llāh. Ḳāle: el-vāḥidu minhum yemūtu fe-huve ke-men māte fi's-semā'i le-kerāmetihim 'ale'llāhi. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Zer? Ḳāle ḳultu belā yā Rasūla'llāh. Ḳāle: el-vāḥidu minhum tu'zā ḳamletun fī-şiyābihī

⁹¹⁴ “Allah vardı ve onunla birlikte başka hiçbir şey yoktu.” Bkz. Buhārī, **Sahih**, C. 6, s. 2983-84 (kitābu bed'i'l-halk, 1. Bâb, 2 numaralı hadis); C. 16, s. 7288-89 (kitābu't-tevhîd, 22. Bâb, 46 numaralı hadis).

⁹¹⁵ “İşlerin hayırlısı orta (aşırı uçlardan uzak ve dengeli) olanıdır.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 333; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 469 (1247. metin).

⁹¹⁶ “Bu apaçık imandır.” Muhtemelen ismi belirtilmemiş olan bir tefsir kaynağından iktibas edilmiş olan bir metnin içinde geçen bu hadis, bir adamın Hz. Peygamber'e gelerek namazda mâruz kaldığı vesveseden şikâyet etmesi üzerine Resûlullah'ın ona buyurduğu ifadelere aittir. Hadisin tamamı için bkz. Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî, **el-Merâsil**, thk. Şuayb el-Arnaud, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1988, s. 97.

⁹¹⁷ “Ümmetimden hata ve unutmaya (ile olan) ve zorlama ile yaptırılan işlerin sorumluluğu kaldırılmıştır.” Bu hadis de kaynağı belirtilmeksizin alıntılanmış olan bir metnin iktibas olarak görülmektedir. Kelime farkları olmakla birlikte İbn Mâce'de aynı anlamda iki hadis mevcuttur. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 5, s. 574-575 (Kitābu't-talâk, 16. Bâb, 2043. ve 2045. metinler).

fe-lehū ‘inda’llāhi ecrun seb‘īne ḥaccen ve ğazveten. Ve kâne lehū ecrun ‘itķi erba‘īne raķabeten min-veledi İsmā‘īle kullu vāḥidin minhum bi-iṣnā ‘aşera elfen. Ve in şî‘te ezīduke yā Ebā Zer? Ƙultu belā yā Rasūla’llāh. Ƙāle: el-vāḥidu minhum yezkuru ehlehū şumme yaĝtemmu yektubu lehū bi-kulli nefesin elfe elfe deracetin. Ve in şî‘te ezīduke yā Ebā Zer? Ƙultu, belā yā Rasūla’llāh Ƙāle el-vāḥidu minhum yuşallī rek‘ateyni fī-aşḥābihī efďale ‘inda’llāhi min-raculin ya‘budu’llāhe te‘ālā fī-cebeli Lubnān mişlu ‘umri Nūḥin ‘aleyhi’s-selām elfe senetin. Ve in şî‘te ezīduke yā Ebā Zer. Ƙāle: Ne‘am. Ƙāle’l-vāḥidu minhum yusebbiḥu tesbīḥaten ḥayrun lehū yevme’l-ķiyāmeti min en yesīra me‘ahū cibālu’d-dunyā zeheben, ve in şî‘te ezīduke yā Ebā Zer? Ƙāle ķultu belā yā Rasūla’llāh. Ƙāle nazratun tenzuru ilā-eḥadihim eḥabbu ila’llāhi min-nazratin ilā-beyti’llāhi ve men nazara ileyhi fe-ke-ennemā yenzuru ila’llāhi ve men sirrahū fe-ke-ennemā sirru’llāhu te‘ālā, ve men eṭ‘amehū fe-ke-ennemā eṭ‘ame’llāhu te‘ālā. Ve in şî‘te ezīduke yā Ebā Zer? Ƙāle, belā yā Rasūla’llāh. Ƙāle yeclisu ileyhim ķavmun muşirrine muşakķalīne mine’z-zunūbi, mā yeķūmūne min-‘indihim ḥattā yenzuru’llāhu ileyhim, ve yaĝfiru lehum zunūbehum li-kerāmetihim ‘ale’llāhi. Yā Ebā Zer, ḍaḥikehum ‘ibādetun ve mizācuhum tesbīḥun ve nevmuhum şadeķatun, yenzuru’llāhu ileyhim fī-kulli yevmin seb‘īne merraten. Yā Ebā Zer, innī ileyhim muştāķun. Şumme eṭraķa re’sehū meliyyen, şumme rafe‘a re’sehū ve bekā ḥattā deme‘at ‘aynāhu. Fe-ķāle āh ve uşevvikāhu ilā-likā’i ihvānī, ve yeķūlu ‘aleyhi’s-selām: Allāhumme’ḥfeḫhum ve enşarahum ‘alā men ḥālefehum ve aķarra ‘aynī bihim yevme’l-ķiyāmeti şumme ķara’e: “E lā-inne evliyā’allāhi lā-ḥavfun ‘aleyhim ve lā-hum yaḥzenūn.”⁹¹⁸ (II,68a-b)

⁹¹⁸ “Yâ Ebâ Zerr! Allah güzeldir, güzeli sever. Benim niçin gamlandığımı, düşündüğüm şeyi ve neye özlem duyduğumu biliyor musun?” Ashâbı: ‘Gamını ve düşünceni bize bildir yâ Resûlallah.’ dedi. Resûlullah (s.a.v) bir ‘âh!’ dedi (ve onlara şöyle söyledi): ‘İştîyâkım benden sonraki kardeşlerime kavuşmak içindir. Onların durumları peygamberlerin durumları gibidir. Onlar şehitlerin mertebesindedirler. Babalarından, annelerinden ve kardeşlerinden sadece Allah’ın rızasını kazanmak için ayrı düşerler. Malı Allah için terk ederler. Nefislerini tevâzuyla hor hakir ederler. Şehvetlere ve dünyanın boş işlerine raĝbet etmezler. Allah’ın evlerinden bir evde Allah sevgisinden dolayı kederli ve mahzûn olarak toplanıp kalplerini yalnızca Rableriyle doldururlar. Ruhları Allah’a baĝlı olan bu kişileri yalnızca Allah bilir. Onların birinin hastalanması bir sene ibadetten daha fazîletli olur. Eğer istersen daha da anlatayım yâ Ebâ Zerr?’ Ebû Zer: ‘İsterim yâ Resûlallah.’ dedi. Hz. Peygamber şöyle

Yukarıdaki uzun rivâyetin kaynağı şârih tarafından: “‘Aynü’l-kuḍât-ı Hemedânî, *Zübdetü’l-Hakâ’ik* nâm kitâb-ı laṭîfinde bir ḥadîs-i mufaṣṣal îrâd idüp...” ifadesiyle *Zübdetü’l-Hakâ’ik* olarak verilmişse de dipnotta belirtildiği üzere söz konusu metin *Temhîdât*’ta tespit edilmiştir.

- Aḥberanâ Şeyḥ Ebû Zur‘a Ṭâhir bin Ebi’l-Faḍl fî-kitâbihî, Ebû Bekrin Aḥmed bin ‘Aliyyi’bni Ḥalef eş-Şîrâzî icâzeten eş-Şeyḥ Ebû ‘Abdi’r-raḥmân es-Sulemî, İbrâhîm bin Aḥmed bin Muḥammed bin Racâ, ‘Abdu’llâh bin Aḥmed el-Baḡdâdî, ‘Osmân bin Sa‘îd, ‘Omer bin Râşid, ‘an-Mâlik bin Enes, ‘an-Nâfi‘ ‘an-İbni ‘Omer raḍiya’llâhu ‘anh, ḳâle: Ḳâle Rasûlu’llâhi ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Li-kulli şey’in miftâḥun ve miftâḥu’l-cenneti ḥubbu’l-mesâkîni ve’l-fuḳarâ’i’s-ṣubberi, hum culesâ’u’llâhi yevme’l-ḳiyâmeti. (...) Li-enne’n-Nebîyye ‘aleyhi’s-selâm ḳâle: Lev ḥuṣî‘a ḳalbuhû le-ḥuṣî‘at cevâriḥuhû.⁹¹⁹ (II,72b)

devam etti: ‘Onların birisi öldüğü zaman, Allah katındaki şereflerinden dolayı semâda ölenler gibi olur. Eğer istersen daha anlatayım yâ Ebâ Zerr?’ (Ebû Zer yine): ‘Evet yâ Resûlallah, dedim.’ dedi. (Hz. Peygamber şöyle) devam etti: ‘Onlardan birisi elbisesindeki bir bitten rahatsız olduğu vakit, ona Allah katında yetmiş Hac ve gazve ecri ve İsmâil soyundan kırk köle âzâd etmiş gibi sevap yazılır. Onlardan her birisi on iki bin kişiye denktir. Eğer istersen daha anlatayım yâ Ebâ Zerr?’ ‘Evet yâ Resûlallah, dedim.’ ‘Onlardan birisi ehlini hatırlayıp da gamlandığı vakit her bir nefesine bir derece yazılır. Eğer istersen daha fazla anlatayım mı yâ Ebâ Zerr?’ ‘Evet yâ Resûlallah.’ ‘Onlardan birisinin arkadaşları arasında iki rekat namaz kılması bir adamın Lübnan Dağı’nda Nûh’un (a.s) ömrü gibi bin yıl ibadet etmesinden daha fazîletlidir. İstersen daha ziyâde anlatayım mı yâ Ebâ Zerr?’ (Ebû Zerr) ‘Evet.’ dedi. ‘Onlardan birisinin tesbîh etmesi, kıyâmet gününde bütün dünya dağları kadar altın tasadduk edip de gelen bir kimsenin ecrinden daha fazladır. İstersen daha sayayım mı yâ Ebâ Zerr?’ (Ebû Zer şöyle dedi): ‘Evet yâ Resûlallah, dedim.’ Efendimiz (s.a.v) sözlerine şöyle devam eder: ‘Onlardan birine bir kere bakman Allah katında Beytullâh’a bakmandan daha sevimlidir, ona bakan Allah’a bakmış gibidir. Onun sevindirdiği kimse Allah’ın sevindirdiği kimse gibidir. Eğer istersen ziyâde edeyim yâ Ebâ Zerr?’ ‘Evet yâ Resûlallah.’ dedi. ‘Onların yanında günahlarda ısrar ede ede hantallaşan bir topluluk oturunca Allah onlara rahmet nazarıyla bakıp günahlarını onların hürmetine affetmeden kalkmazlar. Yâ Ebâ Zerr, onların gülmeleri ibadettir, şakalaşmaları tesbihtir, uykuları sadakadır. Allah onlara her gün yetmiş kere nazar eder. Ben bunlara müstâkım yâ Ebâ Zerr.’ Resûlullah (s.a.v) bitkin bir şekilde saçlarını düzeltti, sonra başını kaldırdı. Ağlıyordu ve gözyaşları gözlerinden dökülüyordu, bir kere daha ‘Âh!’ dedi. ‘Onları özlüyorum, onlara kavuşmak istiyorum.’ sonra da: ‘Allah’ım! Onları muhafaza et, muhâliflerine karşı onlara yardım et, kıyâmette gözümü onlarla nurlandır.’ diye duâ etti ve: ‘Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar mahzûn da olmayacaktır.’ âyetini okudu.” Âyet için bkz. Yûnus 10/62). Bu metin *Zübdetü’l-Hakâ’ik*’ta değil; Aynûlkudât Hemedânî’nin Farsça eseri olan *Temhîdât*’ta tespit edilmiştir. Bkz. Ebu’l-Meâlî Abdullâh b. Muhammed Aynûlkudât el-Hemedânî, **Temhîdât**, tashih: Afîf Useyrân, Tahran, İntişârât-ı Menûçîhr-i Hayâbân, 1370, s. 334-335. Kitabın tercümesi de yapılmıştır. Bkz. Aynûlkudât Hemedânî, **Temhîdât: Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar**, Haz. Halil Baltacı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2015, yukarıdaki rivâyet için bkz. s. 227-229.

⁹¹⁹ “Şeyḥ Ebû Zûr‘a, kitabında İbn Ömer’e dayanan bir rivâyet zinciriyle Hz. Peygamber’in şöyle buyurduğunu bildirmektedir: ‘Her şeyin bir anahtarı vardır, cennetin anahtarı da miskinleri ve sabırlı

Yukarıdaki metinde bulunan iki hadis: “Şihâbü’l-dîn-i Sühreverdî kaddesa’llâhu rûḥehû “‘Avârifü’l-Ma’ârif” nâm kitâb-ı laṭîfinde bâb-ı ḥâmisde zıkr-i mâhiyet-i taṣavvufda buyururlar ki” ifadesiyle kaynağı bildirilen bir iktibasın içinde yer almaktadır.

- Kemâ ḳâle ‘Aleyhi’s-selâm: “İyyâkum ve mucâlesete’l-mevtâ.” Ḳâlû: “Ve meni’l-mevtâ yâ Rasûla’llâh?” Ḳâle şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “el-ağniyâ’u.” Ve fî-rivâyetin uḫrâ, ḳâle “ehlu’d-dunyâ.”⁹²⁰ (II,74a)

Bu metin Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Dolayısıyla Abdullâh Efendi’nin söz konusu iktibastaki kaynağının Rûsûhî Dede’nin şerhi olduğu anlaşılmaktadır.⁹²¹

- el-Ḳur’ânü ğinan lâ-faḳra ba’ dehû ve lâ-ġinâ dūnehû.⁹²² (II,75b)
- el-Ḳur’ânü huve’d-devâ’u.⁹²³ (II,75b)
- İḳra’u’l-Ḳur’âne ve’ltemisû ġarâ’ibehû.⁹²⁴ (II,75b)
- Evvelu mâ ḫalaḳa’llâhu nūrî.⁹²⁵ (II,75b)
- Eddebenî Rabbî fe-aḫsene te’dībî.⁹²⁶ (II,75b)

fakirleri sevmektir. Onlar kıyâmet gününde Allah’ın dostudurlar.’ (Yine) Peygamber (a.s) şöyle buyurdu: ‘Eğer kalbinde huşû olsaydı, uzuvları da huşûlu olurdu.’” Bu iki hadis rivâyeti *Avârifü’l-Maârif*’ten iktibas edilmiş olan bir metnin içinde yer almaktadır. Eserin iki ayrı tercümesi mevcuttur. Bu kısım için bkz. Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî, **Tasavvufun Esasları -Avârifü’l-Meârif Tercemesi-**, Haz. H. Kâmil Yılmaz-Irfan Gündüz, İstanbul, Vefa Yayıncılık, (t.y), s. 64-66; Şihâbüddîn Sühreverdî, **Avârifü’l-Meârif (Marifet İhsanları)**, Çev. Yahya Pakiş-Dilâver Selvi, İstanbul, Umran Yayınları, 1988, s. 61-62.

⁹²⁰ “Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: ‘Ölümlerle oturmaktan sakının.’ ‘Ölü kimdir Yâ Resûlallah?’ dediler. Hz. Peygamber de: ‘Zenginlerdir.’ buyurdu. Başka bir rivâyette (bildirildiğine göre) de ‘ehl-i dünya’ dedi.” Hadis için bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 4, s. 557.

⁹²¹ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 667 (1560. beyit).

⁹²² “Kur’ân, sonrasında fakirlik olmayan zenginliktir ve onun dışında başka zenginlik yoktur.” *İhyâ*’da bu anlamda bir hadis mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 8, s. 573.

⁹²³ “Kur’ân, tamamıyla şifâdır.” İbn Mâce’de Hz. Ali’den rivâyet edilen “Ḥayru’d-devâi’l-Ḳur’ânü/İlacın en hayırlısı Kur’ân’dır” hadîsi mevcuttur. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 9, s. 302 (kitâbu’t-tıb, 41. Bâb, 3533 numaralı hadis).

⁹²⁴ “Kur’ân’ı okuyun ve onun anlam derinliklerini arayın (idrak edip yaşayın).” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 3, s. 72.

⁹²⁵ “Allah’ın ilk yarattığı şey, benim nurumdur.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 411 (827. metin). Eserde metin şu şekildedir: Evvelu mâ ḫalaḳa’llâhu nûru nebiyyike yâ Câbir! “Ey Câbir! Allah’ın ilk yarattığı şey, senin peygamberinin nurudur.”

⁹²⁶ “Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi çok güzel eyledi.” Bkz. Süyûtî, **Câmiu’l-Ehâdîs**, C. 1, s. 170 (780. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 72 (164. metin).

- Bi-ḥasbi'mri'in mine'ş-şerri en yuşāra ileyhi bi'l-eşābi' i fi'd-dīni ev fi'd-dunyā illā men 'aşamehu'llāhu.⁹²⁷ (II,76b; II,150b)

Yukarıdaki rivâyetin ilk iktibası *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre 1571. beytin şerhinde yer almaktadır. Ankaravî'nin şerhinde de aynı beyitte tespit edilmiştir.⁹²⁸ İkincisi de iki şerhte de aynı kısımda kullanılmıştır.⁹²⁹

- 'An-İbni Mes'ūd: "İnne ervāḥa'l-mu'minīne ṭayrun ḥaḍirun tu'alliku fī-şecerati'l-cenneti." Hākezā zekerahū el-Uḳlīşiyū ve'ḥteşarahū ve fī'r-rivāyetihī: İnne ervāḥahum fī-cevfi ṭayrin ḥuḍrin lehā ḳanādīlu mu'allakaṭun bi'l-'arşi tesraḥu mine'l-cenneti ḥayṣu şā'et şumme te'vī ilā-tilke'l-ḳanādīlu fetṭale'a ileyhim rabbuhum iṭṭilā'aten fe-ḳāle hel teştēhūne şey'en ḳālū eyyū şey'in teştēhī ve naḥnu nesruḥu mine'l-cenneti ḥayṣu şī'nā fe-fe'ale zālike bihim şelāse merrātin, fe-lemmā ra'ev ennehum len yetrukū min en yes'elū, ḳālū: yā rabbi nurīdu en turadde ervāḥunā fī-ecsādinā ḥattā nuḳtele fī-sebīlike merraten uḫrā fe-lemmā ra'ā enne leyse lehum ḥācetun turikū."⁹³⁰ (II,77a-b)
- Ve ruviye enne Rasūla'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, ḳara'e "fe-şabrun cemīlun," ḳāle şabrun lā-şekvā fīhi, ve men beşse fe-lem yeşbir.⁹³¹ (II,85b)
- Ḳāle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: "Aleykum bi-taḳva'llāhi."⁹³² (II,94a)

⁹²⁷ "Allah'ın koruduğu kimseler dışında, dînî ya da dünyevî konularda parmakla gösterilmesi kişiye şer olarak yeter." Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 257 (kıyâmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2570 numaralı hadis).

⁹²⁸ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 669 (1570. beyit).

⁹²⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 786.

⁹³⁰ "İbn Mes'ūd'dan (Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğu) rivâyet edilmiştir: 'Mü'minlerin ruhları cennet ağacına bağlı yeşil bir kuştur.' Uḳlīşî de bu hadîsi zikretti ve rivâyetinde şöyle ihtisâr etti: Mü'minlerin ruhları, arşa asılı kandilleri olan yeşil bir kuş yuvasındadır. Cennette istedikleri yeri dolaşırlar, sonra da o kandillere dönerler. Rableri onlara yönelir ve 'Bir şey istiyor musunuz?' diye sorar. Onlar da 'Daha ne isteyelim! Cennette istediğimiz yerde dolaşıyoruz.' derler. Allah bunu üç kez daha sorar. Onlar Allah'ın sormayı bırakmadığını gördüklerinde ve hiçbir ihtiyaçları da olmayınca şöyle derler: 'Ey Rabbimiz! Biz, ruhlarımızın bedenlerimize döndürülmesini ve senin yolunda bir kere daha öldürülmeyi istiyoruz.' (Hak Teâlâ) onların bir ihtiyaçları olmadığını gördüğünde onlar kendi hâllerine bırakılırlar." Bu anlamda bir hadîs ve izahı için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 7, s. 523-527 (Kitâbu'l-Cihâd, 16. Bâb, 2801 numaralı hadis). Benzer rivâyetler için ayrıca bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 6, s. 90-91 (kitâbu'l-imâre, 33. Bâb, 121 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 129-130 (Kur'ân tefsîri babları, 4. Bâb, 3197 numaralı hadis). İki farklı hadis rivâyetini içeren yukarıdaki metnin de kaynağı belirtilmemiştir.

⁹³¹ "Resûlullah'ın (s.a.v.), 'Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır.' âyetini okuduğu, sonra da: 'İçinde şikâyetin olmadığı sabır, sabırdır; kim gamını izhâr ederse sabretmemiştir.' dediği rivâyet edildi." Hangi eserden alındığı belirtilmeden iktibas edilmiş olan bir metnin içinde geçen bu rivâyetin kaynağı tespit edilememiştir.

- Kāle ‘Aleyhi’s-selām: “Talebu’l-ḥalāli farīdatun ba‘de’l-farīdati.”⁹³³ (II,96b)
- Kāle Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem: Men ekele’l-ḥalāle erba‘ine yevmen nevvvera’llāhu te‘ālā ḳalbehū ve ecrā yenābi‘u’l-ḥikmeti min-ḳalbiḥī. Ve fī-rivāyetin zehhedehu’llāhu fi’d-dunyā. Ve ḳāle ‘Aleyhi’s-selām: İnne li’llāhi te‘ālā meleken ‘alā-Beyti’l-Maḳdisi yunādī kulle leyletin men ekele ḥarāmen lem-yuḳbel minhu şarfun ve lā-‘adlun.⁹³⁴ (II,96b)
- Ve ḳāle ‘Aleyhi’s-selām: “Men iştērā şevben bi-‘aşerati derāhime ve fī-şemenihī dirhemun ḥarāmun lem-yuḳbelu’llāhu te‘ālā şalātehū mā dāme ‘aleyhi minhā şey’un.” Şadeḳa Rasūlu’llāh ve şadeḳa Ḥabību’llāh.⁹³⁵ (II,96b)
- Rivāyet olunur ki Sa‘d raḍiya’llāhu ‘anh kibār-ı şaḥābeden idi. Bir gün Resūl ‘aleyhi’s-selāma niyāz idüp eyitdi: “Yā Rasūla’llāh, ‘aleyke selāmu’llāh!”⁹³⁶ Baña du‘ā idinüz kim her ne du‘ā idersem ‘inda’llāh müstecāb ola.” Buyurdılar kim: “Ḥelāl loḳma tenāvül eyle ki ḥattā du‘ā vü ḥacetün müstecāb ola.”⁹³⁷ (II,96b)
- Yine Ḥazret-i Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Her kim ki eline gelen māl ne maḳūle yerden gelmişdür ḳayırmasa, Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā daḥī ol ‘abd-i cerīyi ne sebebeden düzaḥa idḥāl itmege ḳayırmaz.”⁹³⁸ (II,96b)

⁹³² “Resūlullah (şöyle) buyurdu: ‘Allah’a karşı takvâlı olmanız gerekir.’” Takvâyla ilgili bu kısmı da içeren bir hadîsin tamamı için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 65-66 (Mukaddime, 6. Bâb, 42 numaralı hadîs).

⁹³³ “Resūlullah (şöyle) buyurdu: ‘Helal (rızkın) peşinde olmak (namaz, oruç gibi) farz ibadetlerden sonra (onlar gibi) farzdır.’” Bkz. Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Kebîr**, C. 10, s. 74; İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 1, s. 544, aynı eser C. 2, s. 393 ve C. 4, s. 123. Aşağıdaki kısımların da dördüncü ciltte peş peşe gelen hadisler olması *İhyâ*’nın kullandığımız yayına göre 4. cildinde bulunan “Helâlin Fazîleti” kısmından alındıklarını göstermektedir.

⁹³⁴ “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Kim kırk gün helal yerse Allah onun kalbini nurlandırır ve kalbinden hikmet pınarları akıtır.’ Bir başka rivâyette de: ‘Allah onu dünyada zâhid kılar.’ olarak geçer. Resūlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Allāhu Te‘âlâ’nın Beyt-i Makdis’te bir meleği vardır ve her gece: ‘Kim haram yerse onun farzı ve nafiləsi kabul olunmaz.’ diye nida eder.” İki hadis içeren bu metnin de *İhyâ*’dan iktibas edildiği anlaşılmaktadır; zirâ bu rivâyetler *İhyâ*’da peş peşe zikredilmektedir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 4, s. 123-125.

⁹³⁵ “Resūlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Kim on dirheme bir elbise alır da onda bir dirhem haram bulunursa o elbise üzerinde bulunduğu sürece Allah onun namazını (ibadetlerini) kabul etmez.’ Allah’ın resûlü ve habîbi doğru söyledi.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 4, s. 125.

⁹³⁶ “Ey Allah’ın Resûlü! Allah’ın selâmı senin üzerine olsun.”

⁹³⁷ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.e.**, C. 4, s. 124.

⁹³⁸ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.e.**, C. 4, s. 126.

- Yine hadîs-i şerîfde vârid olmuştur ki: “‘İbâdet on cüz ’dür, toköz cüz ’i taleb-i helâldür.”⁹³⁹ (II,96b)
- Bir hadîs-i şerîfde dahı vârid olmuştur ki: “Bir kimesne harâmdan kesb eylediği mâldan şadağa virse kabûle qarîn olmaz ve eger andan şevâb ümîd iderse ehl-i nârdan olur.”⁹⁴⁰ (II,96b)
- Da‘ mâ yurîbuke ilâ mâ yurîbuke.⁹⁴¹ (II,97a)
- Lâ-yebluğu’l-‘abdu deracete’l-mutteķîne hattâ yetruke mâ lâ-be’su bihî mehfâfete mâ bihî be’sun.⁹⁴² (II,97a)
- Hâzret-i şefî’ü’l-ümem, Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Bed-terîn-i halk şol kavmdür ki cisimleri ni‘metde râst turup ve gün-â-gün ta‘âmlar yiyüp ve envâ‘-ı elbise-i fâhire giyüp ve bu hâl ile dehân u zebânların açup zühd ü takvâ ve vera‘-ı perhîzden dem urup ve gökçek haberler söyleyeller.”⁹⁴³ (II,98a)
- Kâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Lâ-teķümü’s-sâ‘atu hattâ yekûne’z-zuhdu rivâyeten ve’l-vera‘u taşannu‘an.” Ravâhu Ebû Nu‘aym fi’l-hilyeti ‘an-Ebî Hurayrate radîya’llâhu ‘anhu.⁹⁴⁴ (II,98a)
- Kemâ kâle Şalla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem: “En-nâsu mecziyyüne bi-a‘mâlihîm in hayran fe-hayrun ve in şerran fe-şerrun.”⁹⁴⁵ (II,99b)

⁹³⁹ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.y.

⁹⁴⁰ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.y.

⁹⁴¹ “Seni şüpheye düşüren şeyi bırak ve şüpheye düşürmeyene git.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 4, s. 1901 (kitâbu’l-buyû’, 3. Bâb).

⁹⁴² “Kul, sakıncalı olmayan bir şeyi sakıncalı olur korkusuyla bırakmadıkça müttakiler derecesine erişemez.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 256 (kıyâmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2568 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 486-487 (kitâbu’z-zühd, 24. Bâb, 4215 numaralı hadis).

⁹⁴³ *Kimyâ-yı Saâdet*’te tespit edilmiştir. Bkz. İmam Gazâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, C. I-II, Çev. A. Fâruk Meyân, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1979, s. 208; İmam-ı Gazâlî, **Kimyâ-yı Saâdet**, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, tashih ve tanzim: A. Fikri Yavuz, İstanbul, Çelik Yayınevi, (t.y.), s. 275.

⁹⁴⁴ “Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Zühd sadece anlatılmaktan ibaret olmadıkça ve takvâ yapmacık (ve riyakârca bir hareketten ibaret) bulunmadıkça kıyâmet kopmaz.’ Ebû Nuaym bu hadîsi *Hilye*’sinde Ebû Hureyre’den rivâyet etmiştir.” Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsfahânî, **Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ**, Kâhire, Matbaatü’s-Saâde, 1974, C. 3, s. 119.

⁹⁴⁵ “Resûlullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi: ‘İnsanlar yaptıklarıyla karşılık görürler; iyiye iyi, kötüye kötü (olarak hak ettiklerini alırlar).’” Bkz. Sehâvî, **el-Makâsıd-ı’l-Hasene**, s. 441 (1237. metin. Burada “En-nâsu mecziyyüne bi-a‘mâlihîm” kısmı alınmış ve 367. metin olan “el-cezâ’u min-cinsi’l-‘amel” başlığına işaret edilmiştir. 173. sayfadaki bu başlığın açıklama kısmında yukarıdaki metnin tamamı kayıtlıdır); Süyûtî, **ed-Dürerü’l-Müntesire**, s. 197 (428. metin). Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 697 (1685. beyit).

- Hâzret-i Rasûlu'llâh 'aleyhi şalavâtü'llâh buyururlar ki: “Ben gice Qur'an'dan bir sûre okıdum. Ol sûrenün birkaç âyetin baña ferâmûş itdürdiler. Pes, bildüm ki âyât-ı mezbûre zemînden ref' olunmuşdur.”⁹⁴⁶ (II,103a)
- Ruviye 'an-İbni Mes'ûdin kâle, ekrâ'anî Rasûlu'llâh şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem âyeten fe-ḥafeẓtuhâ ve eşbettuhâ fî-muşḥafî fe-lemmâ kâne'l-leylu race'tu ilâ-ḥifẓî fe-lem ecid minhâ şey'en ve ğadevtu ilâ-muşḥafî ve izâ el-varâkatu beydâ'un fe-aḥbertu Rasûla'llâhi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem, fe kâle lî: “Ya'bne Mes'ûd, tilke rufi'ati'l-bâriḥati.”⁹⁴⁷ (II,103a)
- Qalbu'l-mu'mini beyne işbe' ayni min-eşâbi'i'r-Raḥmân.⁹⁴⁸ (II,104a)
- Ve kâle 'Aleyhi's-selâm: “Rubbe ağbera eş'aşe lev akseme 'ale'llâhi le-eberrahû.”⁹⁴⁹ (II,106a)
- Kellimu'n-nâse 'alâ-ḡadri 'ukûlihim ve lâ-'alâ-ḡadri 'uḡlûlikum.⁹⁵⁰ (II,107a)
- en-Nevmu eḡu'l-mevt.⁹⁵¹ (II,108a)

⁹⁴⁶ Kaynağı tespit edilemedi.

⁹⁴⁷ “İbn Mes'ûd'dan rivâyet edildi; o, şöyle dedi: ‘Resûlullah bana bir âyet okudu, onu ezberledim, sonra da o âyeti mushafıma yazdım. Gece olunca ezberimi tekrâr ediyordum, o âyeti hatırlayamadım. Mushafıma baktım, âyeti yazdığım sayfa bomboştu. Bunu Resûlullah'a (s.a.v.) bildirdim. O da bana: ‘Ey İbn Mes'ûd! O âyet dün gece neshedildi.’ dedi.” Bkz. Mer'i İbn Yusuf'il Kermi, **Kur'an'da Nâsih ve Mensûh**, thk. Sami Ata Hasan, Çev. Eyüb Aslan, İstanbul, Hak Yayınları, (t.y), s. 17. Şerhte bu rivâyet, kaynağı belirtilmeden iktibas edilmiş olan bir metnin içinde yer almaktadır.

⁹⁴⁸ “Mü'minin kalbi, Raḥmân'ın parmaklarından ikisi arasında bulunur, onu istediği gibi çevirir.” Bu anlamı da ihtiva eden hadisler için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 129 (kitâbu'l-kader, 3. Bâb, 17 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 358 (Mukaddime, 13. Bâb, 199 numaralı hadis); **a.e.**, C. 10 (Duâ bâbları, 2. Bâb, 3834 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 118 (94. Bâb, 3750 numaralı hadis).

⁹⁴⁹ “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Üstü başı tozlanmış ve saçları dağılmış (dış görünüşüyle hiç de önem vereyeceğiniz) nice kişiler vardır ki bir şeyin olması için Allah'a yemin etse Allah onu yemininde yalancı çıkarmaz.’” Bu iktibasın öncesinde: “Şaḥîḥayn'da vâriddür ki” ifadesiyle kaynaklar belirtilmiş ve evvelâ bir hadîs-i kudsî, sonra da yukarıdaki hadîs-i şerif rivâyeti kaydedilmiştir. Fakat söz konusu iki rivâyet Ankaravî'de de üç beyit önce aynı kaynak bilgisiyle kaydedilmiştir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 701-702 (1696. beyit). Buhârî'de tespit edilen kudsî hadis, aşağıda hadîs-i kudsîlerle ilgili kısımda gösterilmiştir. Hadîs-i şerif için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 92 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 40. Bâb, 138 numaralı hadis).

⁹⁵⁰ “İnsanlarla kendi aklınız ölçüsünde değil, onların akılları ölçüsünde konuşunuz.” Şârihin açık bir isnadla kaydetmediği; fakat bağlama bakılınca hadis olarak değerlendirdiği anlaşılan bu rivâyet için farklı nispetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Yılmaz'ın çalışmasında mezkûr rivâyetin “Kellimu'n-nâse 'alâ-ḡadri 'ukûlihim” kısmı kaydedilmiş ve hadis bilginlerinin çoğunun, bu sözün senedinin zayıf olduğu yönünde görüş bildirdikleri bilgisi verilmiştir. Bkz. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013, s. 365. Yazarın başka bir çalışmasında ise aynı söz Hz. Ali'ye nispet edilmiş olarak yer almaktadır. Bkz. Mehmet Yılmaz, **Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü**, İstanbul, Şûle Yayınları, 2003, s. 218. *Dürerü'l-Müntesire*'de ise: “Umirnâ en nukellime'n-nâse 'alâ-ḡadri 'uḡlûlihim.” lafzıyla bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.**, s. 55 (35. metin). Yukarıdaki rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 703 (1702. beyit).

- Kemā kâle ‘Aleyhi’-s-selâm: “Yeb’ aṣu’n-nâsu ‘alâ mâ mâtû ‘aleyh.”⁹⁵² (II,108b)
- Kemā ruviye ‘an-Ḳatâde raḍiya’llâhu ‘anhu fî-ḳavlihi “İḳra’ kitâbeke,” kâle se yakra’u yevme’izin men lem-yekun ḳâri’ en fî’d-dunyâ. Ve eḥrace el-‘Uḳayliyyu ‘an-Enesin ‘ani’n-Nebiyi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, kâle: el-kutubu kulluhâ taḥte’l-‘arşi fe-izâ kâne’l-mevḳifu be’aṣe’llâhu riḥan fe-teṭîruhâ bi’l-eymâni ve’ş-şemâ’ili, evvelu ḥaṭṭin fîhâ “İḳra’ kitâbeke kefâ bi-nefsike’l-yevme ‘aleyke ḥasîben.”⁹⁵³ (II,108b)
- Ve eḥrace Ebû Hâtim ‘ani’n-Nu’mân bin Beşîr kâle: Kâle Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Ve ize’n-nufûsu zuvvicet.” Kâle: eḍ-ḍurabâu kullu raculin ma’a ḳavmin kânû ya’melûne ‘amelehû ve zâlike bi-enna’llâhe yeḳûlu: “ve kuntum ezvâcen şelâseten, fe-aşḥâbu’l-meymeneti mâ aşḥâbu’l-meymenet, ve aşḥâbu’l-meş’emeti mâ aşḥâbu’l-meş’emet, ve’s-sâbiḳûne’s-sâbiḳûn.”⁹⁵⁴ (II,109a)

⁹⁵¹ “Uyku, ölümün kardeşidir.” Bkz. Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn**, C. 8, s. 152-153. Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 705 (1708. beyit).

⁹⁵² “Resûlullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi: ‘İnsanlar, öldükleri üzere (nasıl ölürlerse öyle) diriltirlerler.’” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 401-402 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 19. Bâb, 83 numaralı hadis). Ankaravî’de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevi*’ye göre bir önceki beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 705 (1709. beyit).

⁹⁵³ “(İsrâ sûresinde geçen) ‘Oku kitabını’ emriyle ilgili Katade’den (r.a) şöyle rivâyet edildi: ‘O gün, dünyada okuma bilmeyen kişiler dahi (kendi kitabını/amel defterini) okuyacak.’ Ukaylî’nin tahrîc ettiği, Enes’den (ra) rivâyet edilen bir hadiste Nebi (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Amel defterlerinin hepsi arşın altındadır. (Kıyâmet günü mahşer yerindeki) bekleme tamamlanınca Hak Teâlâ bir rüzgâr gönderip onları (mü’minlerin) sağ, (kâfirlerin ve münafıkların ise) sol taraflarına dağıtır. O kitaplardaki ilk yazı şudur: (Ey insan,) kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.’” Âyet için bkz. İsrâ 17/14. İki hadis ihtiva eden bu iktibasın da kaynağı belirtilmemiştir; fakat bir tefsir metninden alındığı anlaşılmaktadır. Katâde (r.a) rivâyeti için bkz. İbn Ebû Zemenîn, **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîz**, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, el-Fârûku’l-Hadîse, Kâhire, 2002, C. 3, s. 15; Abdurrahmân Celâleddîn es-Süyûtî, **ed-Dürrü’l-Mensûr fi-Tefsîri’l-Me’sûr**, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1983, C. 5, s. 250. Enes (r.a) rivâyeti için bkz. Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî, **Bustânu’l-Vâizîn**, thk. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, Kâhire, Dâru’l-Hadîs, 2008, s. 120; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, **et-Tezkire fi-Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhire**, tahrîc: Ebû Süfyân Mahmûd b. Mansûr el-Bestevîsî, el-Medînetü’l-Münevvire, Dâru’l-Buhârî, 1997, C. 1, s. 374.

⁹⁵⁴ “Ebû Hâtim, Nu’mân b. Beşîr’den tahrîc etti. (Nu’mân, rivâyetinde şöyle) dedi: Allah Resûlü (s.a.v) ‘Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiği zaman’ âyetiyle ilgili şöyle buyurdu: Her adam, amelini işlediği (takipçisi olduğu) kavmiyle birlikte. Muhakkak ki bunu Allah (şu âyetlerde de) söylüyor: ‘Ve sizler de üç sınıf olduğunuz zaman; sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Soldakiler, ne bahtsızdırlar onlar! (Hayırda) önde olanlar (ecirde de) öndedirler.’” Âyetler için bkz. Tekvir 81/7; Vakia 56/7, 8, 9, 10. Bu rivâyet de kaynağı belirtilmeden iktibas edilen bir metinde yer almaktadır. Muhtevâsına bakılınca söz konusu metnin bir tefsir kaynağından alındığı anlaşılmaktadır. Hadis rivâyeti için bkz. İbn Ebû Hâtim, **Tefsîrü’l-Kur’ânî’l-Azîm**, C. 10, s. 3330; Süyûtî, **ed-Dürrü’l-Mensûr**, C. 8, s. 7.

- Kāle ra'eytu fī-kitābi'l-leṭā'ifi yeḳūlu fīhi cā'e raculun ilā-Rasūli'llāhi ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, fe ḳāle: Yā Rasūla'llāhi, men ezhedu'n-nāsi? Kāle 'aleyhi's-selām: Men lem-yense'l-ḳabra ve'l-bilā ve terake faḍle zīneti'd-dunyā, ve āsera mā yebḳā 'alā mā yefnā ve lem-ye'udde ḡaden min-eyyāmihi ve 'adde nefsehū min-ehli'l-ḳubūri.⁹⁵⁵ (II,109a)
- Ve İbn Mesrūḳ'dan mervīdür ki: Ümmü'l-mü'minīn 'Ā'īşe raḍiya'llāhu 'anhā rivāyet buyurmışlar ki: İki cihān güneşi ḥātemü'n-nebiyyīn ve şefī'ü'l-müznibīn ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bir gün benüm ḥücremde uyurlardı. Pes, ahvāl-i ḳıyāmeti ḥāṭıra itmekle baña rikkat gelüp ağladum. Teḳāṭur-ı dümü'um Ḥāzret-i risālet-penāhuñ ruḥ-ı gül-günına düşüp sa'ādetle uyḥudan uyandı ve benüm ḥālūmi görüp: “Yā 'Ā'īşe, niçün ağlarsın?” didi. Ben daḥı: Yā Resūla'llāh 'aleyhi ṣalevātu'llāh, rüz-ı ḳıyāmeti ve ol günde vāḳi' olacaḳ ahvāl ve nedāmeti zıkr eyledüm. 'Acabā Yā Resūla'llāh, ol yevm-i 'aẓīmde ehlūñi zıkr ider misin? Ḥāl-i ān ki yā Ḥabība'llāh, dünyāda sen bize bu vechle eşfaḳsın.” didüm. Fe-ḳāle Rasūla'llāhi ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Yā 'Ā'īşetu, ṣelāsetu mevāḍi'a lā-yeẓkuru eḥadun eḥaden illā nefsehū, 'inde'l-mizāni ḥattā ya'leme ennehū e yeḥiffu ev yeşkilu, ve 'inde's-şahīfeti e ye'ḥuẓu şahīfetuhū bi-yemīnihi em bi-şimālihi, ve 'inde's-şirāṭi ḥattā yucāvize 'anhu. Yā 'Ā'īşetu ve 'inde's-şirāṭi'z-zāllüne ve'z-zellātu keşīratun. Kāle: Şumme ba'de ḳirā'eti'l-kutubi'l-'arḍu 'ale'r-Raḥmāni ve'l-ḥisābu.⁹⁵⁶ (...) Ya'nī Ḥāzret-i Faḥr-i 'Ālem, 'Ā'īşe-i Şiddīḳa raḍiya'llāhu 'anhāya buyurdılar ki: Yā 'Ā'īşe, üç mevzi'de ḥiç eḥad ḥiç

⁹⁵⁵ “Denildi ki Letâif kitabında şöyle anlatıldığını gördüm: Bir adam Resûlullah’a (s.a.v) geldi ve: ‘Ey Allah’ın Resûlü! İnsanların en zâhidi kimdir?’ diye sordu. Nebî (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘İnsanların en zâhidi kabri ve çürümeyi unutmayan, dünya ziynetinden en kıymetlisini terkedene, ebedî olanı fânî ve geçici olana tercih eden, (elindeki yegâne sermâyenin yaşadığı gün olduğunu bilip) yarını ömründen saymayan ve kendini kabir ehlinde kabul edendir.’” Şârih tarafından metnin kaynağı belirtilmemiştir. Hadis için bkz. Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebi'd-Dünyâ, **Kitābu'z-Zühḍ**, thk. Yâsin Muhammed Sevvâs, Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 1999, s. 60-61; Beyhakî, **el-Câmi' li-Şuabi'l-İmân**, C. 15, s. 99.

⁹⁵⁶ “Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Ey Âişe! Üç yerde hiç kimse kendisi dışında kimseyi hatırlamaz. (Birisi), amellerinin tartıldığı yerde tartısı ağır mı geldi hafif mi öğreninceye kadar. (Diğeri), defterler dağıtıldığında defterini sağından mı yoksa solundan mı (alacağıni öğreninceye kadar. Üçüncüsü de) sırat ânında, onu geçinceye kadar. Ey Âişe! Sıratı çok ayaklar sürçer ve kayar.’ Buyurdular ki: ‘Kitapların (amel defterlerinin) okunmasından sonra Rahmân’a arz ve hesap vardır.’” Bu anlamda bir hadis için bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, C. 15, s. 572-573 (kitābu's-sünne, 24-25.bab/Mizân, 4755 numaralı hadis).

eḥadı zıkr itmez, illā nefsi zıkr ider. Ya‘nī “nefsī, nefsi” diyü zārī kıılır. Birisi mīzān kıatında ki ḥattā mīzānı ḥafīf ve yāḥūd ṣaḳīl midür bilince. Ve birisi mekātīb-i a‘ māl kıatında ‘acabā ṣaḥīfesi ṣaḡından mı ve yāḥūd ṣolından mı ‘ıyān olınca. Ve birisi ‘inde’s-ṣırāt ki selāmet ile geçince. Yā ‘Ā’iṣe, ṣırātı kıatı çok ayaklar sürçer.” buyurdılar. (II,109a-b)

- İnnē’llāhe ḥaleḳa’l-ervāḥa ḳable’l-ecsādi bi-elfey mi’ete ‘āmin.⁹⁵⁷ (II,117b: Bu varakta iki kere zikredilmiştir ve ilki Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde Abdullāh Efendi’nin kaydettiği şekilde yer almaktadır.⁹⁵⁸ II,118a’da ise Gazzālî’nin *Risāle-i Rūhiyye*’sinden alınan bir metnin içinde yer almaktadır ve “miete” kelimesi yoktur.)
- Kemā ruviye ‘an-Ebī Mālīk el-Eṣ‘ariyyi ḳāle: Kuntu ‘inde’n-Nebiyyi ‘aleyhi’s-selāmu iz ḳāle: “İnnē li’llāhi ‘ibāden leysū bi-enbiyā’e ve lā-ṣuhedā’e ve lākin yaḡbiṭuhumu’n-nebiyyūne ve’s-ṣuhedā’u bi-ḳurbihim ve maḳ‘adihim mina’llāhi.”⁹⁵⁹ (II,120b-121a)
- Mā ene bi-ḳārī’in.⁹⁶⁰ (II,122a)
- Mā beyne beytī ve minberī ravzatun min-riyāzi’l-cenneti.⁹⁶¹ (II,122a)
- Ravā ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd raḳiya’llāhu ‘anhu, ḳāle: Ḳāle Rasūlu’llāhi ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Mā eḥadun aḡyeru mina’llāhi Te‘ālā ve min-ḡayratihī ḥarrame’l-fevāḥiṣe mā ṣahera minhā ve mā baṭane.” Ve ‘an-Ebī Hurayrate raḳiya’llāhu ‘anhu ḳāle: Ḳāle’n-Nebiyyu ‘aleyhi’s-selām: İnnē’llāhe

⁹⁵⁷ “Şüphesiz ki Allah, ruhları cesetlerden iki bin yüz yıl önce yarattı.” Bkz. Deylemî, **el-Firdevs bi-Me’sûri’l-Hitâb**, C. 2, s. 187 (2937. metin). Bu eserde “iki bin yıl önce” şeklindedir, “miete” kelimesi yoktur.

⁹⁵⁸ Taştan, a.g.t., s. 714 (1739. beyit).

⁹⁵⁹ “Ebû Mālīk el-Eṣ‘arî’den rivâyet edildiği gibi, o şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v) şu sözü söylerken ben yanıdaydım: ‘Allah’ın öyle kulları vardır ki onlar peygamber veya şehid olmadıkları hâlde Allah’a yakınlıkları nedeniyle peygamberler ve şehidler onlara gıpta ederler.” Bu metin Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 719 (1755. beyit). Metindeki hadis rivâyeti için bkz. İbn Melek, **Şerhu Mesâbîhi’s-Sünne**, Thk. Nureddin Talib, Beyrut, Dâru’n-Nevâdir, 2012, C. 5, s. 315 (Kitâbu’l-edeb kısmı, hadis no. 3897).

⁹⁶⁰ “Ben okuma bilmem.” Hz. Peygamber’e vahyin başlamasıyla ilgili hâdisenin anlatımında geçen bu hâdisin tamamı için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 1, s. 210-212 (kitâbu’l-îmân, 73. Bâb, 252 numaralı hadis).

⁹⁶¹ “Evimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6482-83 (kitâbu’r-rikâk, 53. Bâb, 167 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 4, s. 273-274 (kitâbu’l-hac, 92. Bâb, 500, 501 ve 502 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 387-388 (menkabe/biyografi babları, 90. Bâb, 4170 ve 4171 numaralı hadisler).

yeğâru ve inne'l-mu'mine yeğâru ve ğayratu'llâhi en ye'tiye'l-'abdu'l-mu'mini mā ħarreama'llâhu 'aleyhi.⁹⁶² (II,128b)

- İnnē li'llâhi te'ālā şelâşumi'etin ħulûbuhum'alâ-ğalbi Ādeme ve erba'üne minhum ħulûbuhum 'alâ-ğalbi Mūsâ.⁹⁶³ (II,135a)
- Ĥubbibe ileyye min-dunyâkum şelâşun en-nisâ'u ve't-ṭîbu ve cu'ilet ħurratu 'aynî fi's-şalâti.⁹⁶⁴ (II,136a)
- Dâḥika'llâhu el-bâriḥate.⁹⁶⁵ (II,138a)
- Va'llâhu yefraḥu bi-tevbeti 'abdihi'l-mu'mini.⁹⁶⁶ (II,138a)
- Şaḥîḥ-i Müslim'de bu ḥadîş-i şerîf bu vechle vâriddür ki: “İnnēhū te'ālā yetecellâ yevme'l-ḳiyâmeti fî-şûratın yunkirûnehū fîhâ ve yeḳûlu ene rabbukum fe-yeḳûlûne ne'ûzu bi'llâhi minke, innâ naḥnu li-rabbînâ muntaẓirûne, fe-yeḳûlu hel beynekum ve beyne rabbikum 'alâḳatun, fe yezkurûnehâ lehū ve huve a'lemu bihâ fe-yetecellâ lehum, fî-tilke's-şûrati fe-ya'rifûnehū fe-yescudûne lehū.⁹⁶⁷ (II,138a-b)

⁹⁶² “Abdullah b. Mes'ûd (r.a) rivâyet etti. Dedi ki: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Allah’tan daha gayretli kimse yoktur. Gayretinden dolayı kötülüklerin gizlisini de açığını da haram kılmıştır.’ Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Allah gayret eder, mü'min de gayret eder (kışkanır). Allah’ın gayret etmesi, mü'min kulun Allah’ın ona haram kıldığı şeyi yapmasıdır.’” Bu kısımdaki hadislerle aynı anlamda rivâyetler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 9, s. 4360 (kitâbu't-tefsîr, 121. Bâb, 156 numaralı hadis) ve ayrıca s. 4367 (kitâbu't-tefsîr, 123. Bâb, 159 numaralı hadis); C. 11, s. 5300 (kitâbu'n-nikâh, 108. Bâb, 149 numaralı hadis), C. 16, s. 7274 (kitâbu't-tevhîd, 15. Bâb, 32 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 253-256 (kitâbu't-tevbe, 6. Bâb, 32, 33, 34, 35 ve 36 numaralı hadisler). Ebû Hureyre rivâyeti için ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 2, s. 324 (rezâat babları, 14. Bâb, 1177 numaralı hadis); Abdullah b. Mes'ûd rivâyeti için bkz. **a.e.**, C. 6, s. 120-121 (duâ babları, 96. Bâb, 3753 numaralı hadis).

⁹⁶³ “Allah’ın yarattıkları arasında (insanların efendisi mertebesinde bulunan) üç yüz kişi Âdem’in kalbi/meşrebi üzeredir; kırk tanesi de Mūsâ’nın kalbi/meşrebi üzeredir.” Yukarıda yer alan iktibas, uzun bir rivâyetten alınmış olup nâkistir. Tamamı için bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C.1, s. 25 (35. metnin açıklandığı kısımda).

⁹⁶⁴ “Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi: kadın, güzel koku ve (onlardan daha önemli olan) namaz ise gözümün nuru kılındı.” Bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çev. ve açıklama Rifat Oral, C. 3, s. 285 (namaz, 26/896 numaralı hadis).

⁹⁶⁵ “Allah dün güldü (sizden râzı oldu).” Ensâr’dan Ebû Talha ve eşinin yaptığı fedâkarlık üzerine söylenen bu ḥadîs-i şerîfin tamamı için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 8, s. 3560 (kitâbu menâkıbı'l-ensâr, 9. Bâb, 23 numaralı hadis); C. 10, s. 4849-50 (kitâbu't-tefsîr, 306. Bâb, 409 numaralı hadis).

⁹⁶⁶ “Allah, mü'min kulunun tevbesiyle sevinir.” Bu anlamı ihtiva eden hadisler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6246 (kitâbu'd-daavât, 3. Bâb, 4 ve 5 numaralı hadisler); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 234-239 (kitâbu't-tevbe, 1. Bâb, 1-8 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 131 (duâ babları, 103. Bâb, 3767 numaralı hadis).

⁹⁶⁷ “Muhakkak ki Allah, kıyâmet günü onların hoşlanmayacakları (farklı) bir surette tecelli eder ve ‘Ben sizin rabbinizim.’ der. Onlar da: ‘Senden Allah’a sığınırız. Biz rabbimizi bekliyoruz.’ derler. Allah da: ‘Sizinle rabbiniz arasında bir işaret var mı?’ diye sorar. Onlar, Allah bunu daha iyi bildiği hâlde bu işareti söylerler. Böylece onlara, o surette tecelli eder; onlar da O’nu tanırlar ve O’na secde

- Ve ruviye ‘an-Ebî Mûsâ el-Eş‘ariyyi rağiya’llâhu ‘anhu: Semi‘tu Rasûla’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, yeķûlu, izâ kâne yevme’l-ķiyâmeti muşşile li-kulli ķavmin mâ kânû ya‘budûne fî-dâri’d-dunyâ fe-yezzebe kulle ķavmin ilâ mâ kânû ya‘budûne, ve yebķâ ehlu’t-tevhîdi fe-yuķâlu lehum mâ tentezirûne ve ķad zehebe’n-nâsu fe-yeķûlûne inne lenâ rabben kunnâ na‘buduhû fî-d-dunyâ lem-nerahû fe-yuķâlu e ta‘rifûnehû izâ ra‘eytumûhu fe-yeķûlûne ne‘am, fe-yuķâlu lehum keyfe ta‘rifûnehû ve lem-teravhu, ķâlû innehû lâ-şebihe lehû fe-yenkeşifu lehum ‘ani’l-ķicâbi fe-yenzurûne ilâ’llâhi fe-yehurrûne succeden ve yebķâ aķvâmen fî-zuhûrihim, mişlu şayâşî’l-baķari fe-yurîdune’s-sucûde fe-lâ-yesteţî‘ûne, fe-yeķûlu’llâhu yâ ‘ibâdî irfe‘û ru‘ûsekum ķad ce‘altu bedele kulle raculin minkum raculen mine’l-yehûdi ve’n-naşârâ fî’n-nâri. Şadaķa Rasûlu’llâhi ‘aleyhi şalavâtu’llâh.⁹⁶⁸ (II,138b)

Bu rivâyette birlikte yukarıdaki dört hadis rivâyeti Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır.⁹⁶⁹

- Kemâ ruviye ‘ani’l-Ĥasani’l-Başriyyi ķâle: Ķâle şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Yu’tî bi’l-‘abdi yevme’l-ķiyâmeti fe-ya‘teziru’llâhu ileyhi kemâ ya‘teziru’r-raculu fî-d-dunyâ ileykum fe-yeķûlu te‘âlâ bi-‘izzeti ve celâli mâ zevveytu

ederler.” Müslim’de bu kısımdaki anlamı da içeren iki uzun hadis-i şerif rivâyeti vardır; fakat lafızlarında şerh metnindekine göre bazı farklar mevcuttur. Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 1, s. 250-260 (kitâbu’l-îmân, 81. Bâb, 302 numaralı hadis). Yine bu mâhiyette bir hadis için ayrıca bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6470-6474 (kitâbu’r-rikâk, 52. Bâb, 156 numaralı hadis).

⁹⁶⁸ “Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den (r.a) rivâyet edilmiştir. O dedi ki: Ben Hz. Peygamber’i şöyle buyururken işittim: Kıyâmet günü geldiğinde topluluklara dünya yurdunda taptıkları şeyler gösterilir ve her topluluk kendi taptığı şeye gider; ehl-i tevhîd ise yerinde kalır. Onlara: ‘Neyi bekliyorsunuz? (Bakın) insanlar gitti.’ denilir. Onlar da: ‘Bizim dünyadayken ibadet ettiğimiz bir rabbimiz vardı ve biz onu görmüyorduk.’ derler. Bu sefer onlara: ‘O’nu görerseniz tanıır mısınız?’ diye sorulur. Onlar da ‘evet’ derler. Bu sefer onlara: ‘Nasıl tanırsınız? O’nu görmediniz ki.’ denilir. Onlar da: ‘Onun benzeri yoktur, (bu hususiyetiyle tanıırız).’ derler. Böylece ehl-i tevhîdden örtü kaldırılır, Allah’a bakarlar ve secdeye kapanırlar. Orada öküzün boynuzu gibi zuhûr etmiş (görünen) bazı kavimler de kalır, onlar da secde etmeye çalışırlar; fakat bunu başaramazlar. Allah da: ‘Ey kullarım, başlarınızı kaldırın! Sizin içinizden yahudilerden ve hristiyanlardan olan her biriniz için cehennemde (amellerinin) karşılığını yarattım.’ der. Allah Resûl’ü (s.a.v) doğru söyledi.” Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 16, s. 7307-7315 (kitâbu’t-tevhîd, 24. Bâb, 66 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 328-331 (cennetin sıfatı babları, 19. Bâb, 2682 numaralı hadis).

⁹⁶⁹ Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 768 (1815. beyit).

‘anke’d-dunyâ li-hevânike ‘aleyye ey ‘abdî, ve lâkin limâ a‘dedtu ‘aleyke mine’l-kerâmeti ve’l-fağîleti.⁹⁷⁰ (II,143b)

Yukarıdaki rivâyet de Ankaravî’de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de yer aldığı beytin şerhinde tespit edilmiştir.⁹⁷¹

- Kâd heleke’l-musavvifün.⁹⁷² (II,147b)
- İnnē’l-‘ayne haqqun.⁹⁷³ (II,149a)
- Ruviye ‘ani’l-Mikdâd bin Esvedin kâle: Kâle Rasûlu’llâh şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “İzâ ra’eytumu’l-mâdihiñe faşsev fî-vucûhihimu’t-turâbe.” Ve ‘an-Usâmete rağiya’llâhu ‘anhu: Kâle ‘Aleyhi’s-selâmu: İzâ mudiha’l-mu’minu fî-vechihi rabe’l-îmânu fî-ğalbihi.⁹⁷⁴ (II,152b)
- Medeha raculun vâhiden beyne yedey Rasûli’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, fe-kâle: Veyhake çağa‘te ‘unuğa şâhibike, in kâne lâ-budde ehadukum mâdiñen eñahu fe’l-yekul eñsebu fulânen ve lâ-uzekkî ‘ale’llâhi ehaden hasebuhu’llâhu in kâne yerâ innehû kezâlike.⁹⁷⁵ (II,153a)

⁹⁷⁰ “Hasan-ı Basrî’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Kıyâmet gününde kul (Allah’ın huzûruna) getirilir. Dünyada bir kişi, başka bir kişiye nasıl mâzeret beyân ediyorsa Allah da kuluna mâzeret beyân eder ve şöyle buyurur: İzzet ve celâlim hakkı için, seni dünyada benim indimde hakir ve kıymetsiz olduğun için nimetlerimden mahrum etmedim; bilakis cömertlik ve fazîletimden (burada) senin için birçok nimet hazırladığım için (dünyada mahrumiyetler yaşattım).’” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 9, s. 133.

⁹⁷¹ Bkz. Taştan, a.g.t, s. 743 (1829. beyit).

⁹⁷² “Erteleyenler helâk oldu” Bkz. Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerkandî, *Tenbîhu’l-Gâfilîn fi-Mev’izeti bi-Ehâdîsi Seyyidi’l-Enbiyâi ve’l-Murselîn; Bustânu’l-Ârifîn*, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, (t.y), s. 52.

⁹⁷³ “Şüphesiz ki nazar değmesi hakikattir.” Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 12, s. 5766 (kitâbu’t-tıbb, 36. Bâb, 55 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 7, s. 36 (kitâbu’s-selâm, 16. Bâb, 41 ve 42 numaralı hadisler); Tirmizî, *Sünen*, C. 3, s. 446-47 (tabâbet babları, 18. Bâb, 2140 numaralı hadis).

⁹⁷⁴ “Mikdâd b. Esved’den rivâyet edildi: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Övücüleri gördüğünüzde yüzlerine toprak atın.’ Üsâme’den (r.a) rivâyet edildi: Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Mü’min, yüzüne karşı övüldüğünde kalbinde imanı artar.’” Yine kaynağı belirtilmeden iktibas edilmiş olan bu metindeki ilk rivâyet için bkz. Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, C. 1, s. 350-351; Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 8, s. 552-553 (kitâbu’z-zühd ve’r-rekâik, 14. Bâb, 68 ve 69 numaralı hadisler); Tirmizî, *Sünen*, C. 4, s. 212 (zühd babları, 43. Bâb, 2504 numaralı hadis); İbn Mâce, *Sünen*, C. 9, s. 536 (kitâbu’l-edeb, 36. Bâb, 3742 numaralı hadis). İkinci rivâyet için bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 2, s. 425.

⁹⁷⁵ “Resûlullah’ın yanında biri başkasını övdü; Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle dedi: ‘Yazıklar olsun! Arkadaşının boynunu vurdun. Sizden biriniz mutlaka kardeşini övecekse: ‘Falan kimseyi şöyle sanmaktayım; fakat Allah’a karşı kimseyi temize çıkarmam. (Zîrâ) onun hesâbını görecektir olan, (durumunu en iyi bilen) Allah’tır.’ desin.” *İhyâ*’dan alınan uzunca bir metnin içinde yer alan bu rivâyetin tespit edildiği diğer kaynaklar olarak bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 13, s. 6041-42 (kitâbu’l-edeb, 54. Bâb, 90 numaralı hadis), s. 6122 (kitâbu’l-edeb, 95. Bâb, 186 numaralı hadis); Müslim b. el-

- İnnē'llāhe te'ālā yağḍabu izā mudiḥa'l-fāsiku.⁹⁷⁶ (II,153a)
- Lev meṣā raculun ilā-raculin bi-sikkīnin murahhifin kāne ḥayran lehū min en yuṣniye 'aleyhi fī-vechiḥi.⁹⁷⁷ (II,153a)
- Şefī'ü'l-ümem, Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Ehl-i cennet anlardır ki ḥāk-ālūd ve jülīde-mūy ve köhne libās-pūş olup bir kimesne anlara i'tibār itmeye ve bāb-ı ümerāya varsalar içerü kıymayalar ve evlenmek isteseler faḳīrdür diyü kimse kızın virmeye ve söz söylesele kimesne sözün diñlemeye ve kelimātına i'tibār itmeye. Anların ārzū ve himmetleri dā'imā sīnelerinde cūş eyleye; ya'nī maḥabbet-i İlāhiyye ḳalblerinde ḳaynaya ve eger rüz-ı kıyāmetde onların nūr-ı kalbi ḥalḳ üzerine reşş olunsā cemī'-i ḥalḳı ihāta eyleye.”⁹⁷⁸ (II,153b)
- Ḥabīb-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Ḥaḳ Tebāreke ve Te'ālā şol ehl-i taḳvāyı sever ki ḥāllerini ḥalḳdan setr eyleye, eger gā'ib olsalar ḳanda gitdi diyü kimesne tecessüs itmeye ve bir şehre varsalar fülān geldi diyü kimesne bilmeye. Pes, bu maḳūle ṭā'ifenuñ ḳulūb-ı ṭāhireleri rāh-ı hüdānuñ rüşen çerāḡı olup cemī'-i şübehāt u zülemātdan ḥalāş olmışlar ve āfāt-ı medḥ ü zemden rehā bulmuşlardır.”⁹⁷⁹ (II,153b)
- 'An-Cābir raḍiya'llāhu 'anhu: Ḳāle 'Aleyhi's-selām: “İnne eḥvefe mā eḥāfu 'alā-ummeti 'amelu ḳavmi Lūṭin.”⁹⁸⁰ (II,154a)
- 'An-Ebī Hurayrate raḍiya'llāhu 'anhu: Le'ane'llāhu'r-racule yelbesu lubsete'l-mer'ati ve'l-mer'ate telbesu lubse'r-raculi. Ve 'an-İbni 'Abbās raḍiya'llāhu

Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 550-51 (kitâbu'z-zühd ve'r-rekâik, 14. Bâb, 65 ve 66 numaralı hadisler); İbn Mâce, **Sünen**, C. 9, s. 537 (kitâbu'l-edeb, 36. Bâb, 3744 numaralı hadis).

⁹⁷⁶ “Fâsık övüldüğünde Allah gazaplanır.” *İhyâ*'dan alınan ve yukarıdaki rivâyetin de yer aldığı metinde bulunmaktadır. Ayrıca eserin başka bir bölümünde de tespit edilmiştir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 4, s. 114.

⁹⁷⁷ “Kişinin bir başkası üzerine keskin bir bıçakla yürümesi, onu yüzüne karşı övmesinden daha iyidir.” Bu rivâyet de aynı şekilde *İhyâ*'dan alınmış olan metinde bulunmaktadır. Zikredilen hadislerin yer aldığı kısım için eserde bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 563-569.

⁹⁷⁸ Bu rivâyet de *İhyâ*'da tespit edilmiştir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 7, s. 385.

⁹⁷⁹ Bu anlamda bir hadis-i şerif İbn Mâce'de tespit edildi. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 206-207 (Kitâbu'l-Fiten, Bâb 16, 3989 numaralı hadis).

⁹⁸⁰ Cābir'den (r.a) rivâyet edildi: Allah Resûlü (sas) şöyle buyurdu: “Ümmetim için en korktuğum şey, Lût kavminin yaptığıdır.” Bu rivâyet için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 7, s. 168-169 (kitâbu'l-hudûd, 12. Bâb, 2563 numaralı hadis). Bu rivâyet Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde aynı şekilde mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 792 (1898. beyit).

‘ anhu: Le‘ane’llāhu’l-muteşebbihāte mine’n-nisā’i bi’r-ricālī ve’l-muteşebbihīne mine’r-ricālī bi’n-nisā’i. Ve ‘an-İbni ‘Abbās: Le‘ane’llāhu’l-muḥanneşīne mine’r-ricālī ve’l-muteraccilāti mine’n-nisā’i.⁹⁸¹ (II,154b)

- Māşā ‘allāhu kâne ve mā lem-yeşe’ lem-yekun.⁹⁸² (II,156a)
- Ravā el-Beyhakī ‘an-Esmā ‘an-Ebī Şa‘lebeti’l-Ḥaşeniyyi raḍiya’llāhu ‘anhum kâle: Kâle şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: El-cinnu şelâsetu eşnâfin: Şinfun lehum ecniḥatun yeṭîrûne bihâ fi’l-hevâ’i, ve şinfun ḥayyâtun ve kilâbun, ve şinfun yucînûne yehâlûne yez‘anûne ve yeşne‘ûne.⁹⁸³ (II,161b)
- İne rabbekum ḥayyun kerîmun yestahyî min-‘abdihi izâ rafe‘a yedeyhi en yeruddehumâ şifran.⁹⁸⁴ (II,165b)
- Kemâ kâle ‘aleyhi’s-selâm: “İne’llāhe yeķûlu’l-ḥaķķa ‘alâ-lisâni ‘abdihi.”⁹⁸⁵ (II,165b)
- Ve kâle ‘aleyhi’s-selâm: “İne’llāhe yenṭiķu ‘alâ-lisâni ‘Umerin.”⁹⁸⁶ (II,165b)

⁹⁸¹ “Ebû Hureyre’den (r.a): ‘Allah, kadın elbisesi giyen erkeğe de erkek elbisesi giyen kadına da lânet etmiştir.’ (hadîsi rivâyet edildi). İbn Abbâs’dan: ‘Allah; kadınlardan erkeğe benzeyenlere, erkeklerden de kadınlara benzeyenlere lânet etti.’ Yine İbn Abbâs’dan: ‘Allah; erkeklerden kadınlaşanlara, kadınlardan da erkekleşenlere lânet etti.’ (hadisleri rivâyet edildi).” Bazı farklarla birlikte Ebû Hureyre rivâyeti ve İbn Abbâs’ın ilk rivâyeti için bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, C. 14, s. 173 (K. el-Libâs, 28. Bâb, 4097 ve 4098 numaralı hadisler. Ebû Dâvûd’da “Peygamber lânet etti” şeklindedir). İbn Abbâs’ın ilk rivâyeti ve diğer hadislerin anlamca muâdili bir hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 5922-23 (kitâbu’l-libâs, 61. Bâb, 101 ve 102 numaralı hadisler); İbn Abbâs rivâyetleri için ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 487 (istizân ve âdâb babları, 67. Bâb, 2934 ve 2935 numaralı hadisler).

⁹⁸² “Allah’ın istediği şey olur, istemediği şey ise olmaz.” Bu rivâyet için bkz. Fahrreddîn Muhammed b. Ömer er-Râzî, **et-Tefsîru’l-Kebîr: Mefâtiḥu’l-Gayb**, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 1990, C. 5-6, s. 123; Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kummî en-Nisâbüri, **Garâibu’l-Kur’ân ve Ragâibu’l-Furkân**, thk. İbrâhim Atve İvaz, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1962, C. 1 (1-3.ciltler bir arada), s. 343.

⁹⁸³ “Beyhakî, Esmâ’dan; o da Ebû Sa’lebeti’l-Ḥaşenî’den -Allah onlardan râzı olsun- rivâyet etti: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Cinler üç sınıftır. Onlardan bir sınıfının gökyüzünde uçabildikleri kanatları vardır. Diğer sınıf, köpekler ve yılanlardır (bunların şeklindedir). Üçüncü sınıf ise idâre etme ve üretme (gücü olan), aynı zamanda bir yerden başka bir yere gidebilen (mekân ve boyut değiştirebilenlerdir).” Kaynağı belirtilmemiş olan bir metinde yer alan bu rivâyet Beyhakî’de tespit edilemedi; fakat metnin son kısmında bazı farklılıklar olmakla birlikte, yine Sa’lebetü’l-Ḥaşenî rivâyeti olarak *Nevâdiru’l-Usûl*’de tespit edildi. Bkz. Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 1, s. 358. Bu eserde hadis: “ve şinfun yerḥâlûne ve yez‘anûne.” ifadesiyle bitmektedir.

⁹⁸⁴ “Sizin Rabbiniz (bütün varlıkların hayat kaynağı olup ebedî ve hakiki hayat sahibi olan) Hayy ve (cömertliği nihâyetsiz derecede bol olan) Kerîm’dir. Bir kulu elini kaldırıp ondan istekte bulunduğu zaman ona karşılık vermemekten hayâ eder.” Bu rivâyet için bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, C. 5, s. 483-484 (K. el-Vitr, 23. Bâb, 1488 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 60 (Kitâbu’d-Duâ, 13. Bâb, 3865 numaralı hadis).

⁹⁸⁵ “Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: ‘Muhakkak ki Allah, gerçeği kulunun lisâni üzerinden söyler.’” Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer alan bu rivâyetin kaynağı tespit edilememiştir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 775 (1959. beyit).

- Ve men eḥabbeke fe-ḳad eḥabbenī, ve men ebḡaḡake fe-ḳad ebḡaḡadenī.⁹⁸⁷ (II,166b)
- Tenāmu ‘aynāye ve lā-yenāmu ḳalbī.⁹⁸⁸ (II,166b)
- Kemā ruviye ‘an-‘Abdu’llāh bin Beşir raḡiya’llāhu ‘anhu: Ḳāle Rasūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Ṭūbā li-men ra’ānī ve āmene bī, ve ṭūbā li-men ra’ā men ra’ānī, ve li-men ra’ā men ra’ā men ra’ānī, ve āmene bī, ṭūbā lehum ve ḥusne me’āb.⁹⁸⁹ Ya’ nī: “Sa’ ādet şol aşḡāb-ı şafā-intisāba ki beni gördi ve baña îman getürdi. Ve ‘izzet şol tâbi’în-i fā’izîne ki beni gören aşḡābumı gördi. Ve devlet-i ebedî şol tebe’-i tâbi’îne ki tâbi’îni görüp baña îman getürdi ve aşḡābuma maḡabbet idüp şerî’atüme teba’iyyet kıldı. Ṭūbā ve cennet anlar içündür.” (II,168b)

2.5.7.2.2. Hadîs-i Kudsîler

Şerh metninin çalışılan kısmında tam veya nâkıs olarak yirmiye yakın hadîs-i kudsî tespit edilmiştir. Aşağıda görüleceği üzere şârih tarafından bunların yalnızca birinin kaynağı belirtilmiştir; onun da Ankaravî’nin şerhi üzerinden alındığı anlaşılmaktadır.

⁹⁸⁶ “Hz. Peygamber (şöyle) buyurdu: ‘Muhakkak ki Allah, Ömer’in dili üzerinden konuşur (Ömer, Allah’ın rızasına muhâlif söz söylemez).” Bu rivâyetin kaynağı tespit edilemedi; fakat bazı kaynaklarda: “Allah, Ömer’in dilinde ve kalbinde hakkı yarattı.” anlamında bir hadis mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 240-241 (menkabe/biyografi babları, 46. Bâb, 3927 numaralı hadis); Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn**, C. 6, s. 245.

⁹⁸⁷ “Seni seven beni de sevmiş olur; sana buḡzedden bana da buḡzetmiş olur.” Hz. Peygamber’in bu sözü Hz. Ali için söylediği rivâyet edilmektedir. Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, **Mîzānu’l-İ’tidāl fi-Nakdi’r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, 1963, C. 3, s. 586; İmâduddîn Ebi’l-Fidâ’ İsmâil b. Ömer İbn Kesîr, **Câmiu’l-Mesânîd ve’s-Süneni’l-Hâdî li-Akvami’s-Senen**, thk. ve neşr: Abdulmu’tî Emin Kal’acî, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1994, C. 11, s. 529.

⁹⁸⁸ “Gözlerim uyur; ama kalbim uyumaz.” Hadîsin tamamı için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3349 (kitâbu’l-menâkıb, 24. Bâb, 76 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 2, s. 379 (kitâbu salâti’l-musâfirîn ve kasrihâ, 17. Bâb, 125 numaralı hadis).

⁹⁸⁹ “Abdullâh bin Beşir’den (r.a) rivâyet edildi: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Beni görüp iman edene müjdeler olsun. Beni göreni görene ve beni göreni gören kişiyi görüp bana inana da müjdeler olsun. Hayırlı âkıbet onlarındır!’” Bazı kelime farkları olmakla birlikte bu anlamda bir hadîs-i şerif için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. ve tahrir: Şuayb el-Arnaud vd., Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1997, C. 20, s. 37; Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn**, C. 7, s. 26-27. Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 54-56.

- Ve bu hadîs-i kudsiyi dağı ba'zılar rivâyet iderler ki, kâle Te'âlâ: “‘Abdî eṭa' nî fîmâ emertuke ve lâ-tu' allimnî bi-mâ yuşliḥuke.”⁹⁹⁰ (238a)
- Yeḡûlu'llâhu 'Azze ve Celle: “Ya'bne âdem! Eksir mine'z-zâdi fe-inne't-ṭarîḳa ba'îdun, ve ceddidi's-sefînete fe-inne'l-baḥra 'amîḳun, ve ḥaḳḳıḳu'l-'amele fe-inne'ş-şirâṭa raḳîḳun, ve aḥlişî'l-'amele fe-inne'n-nâḳide başîrun, fe-şchevâtuke fî'l-cenneti, ve râḥatuke ile'l-âḥirati ve kun lî ekun leke, ve teḡarrab ileyye bi-hevâni'd-dunyâ, ve ḥubbi'l-ebrâri, inne'llâhe lâ-yuḏî' u ecrâ'l-muḥsinîn.” Ve kâle kezâlike: “Yâ 'abdî işberu ve tevâḏî' u irfe' uke ve eşkurnî ezidke, ve istaḡfernî aḡferu leke ve izâ de' avtenî istecib leke, ve tub ileyye etubbu 'aleyke ve es'elnî u'ṭike ve teşaddeḳa ibâruke leke fî-rizḳike, ve lâ-tekun mimmen yercu'l-âḥirate bilâ-'amelin.”⁹⁹¹ (238a)
- Levlâke lemâ ḥalaḳtu'l-kevn.⁹⁹² (243b)
- “Fe-aḥbebtu en u'rafe,”⁹⁹³ (244a); “Kuntu kenzen lem-u'raf.”⁹⁹⁴ (II,124b)
- “Vesî'anî ḳalbu 'abdî'l-mu'mini't-taḳî,” (245b); “Lâ-yesa'unî 'arḏî ve lâ-semâ'î ve lâkin yesa'unî ḳalbu 'abdî'l-mu'mini't-taḳiyyi'n-naḳiyyi'l-verâ'î.”⁹⁹⁵ (II,41a); “Vesî'anî ḳalbu 'abdî'l-mu'mini't-taḳiyyi'n-naḳî.”⁹⁹⁶ (II,134b).

⁹⁹⁰ “Kulum, sana emrettiḡime uy ve seni iyileştirecek şeyi bana bildirme!” Kaynağı tespit edilemedi.

⁹⁹¹ “Allah (c.c) şöyle buyurur: ‘Ey Âdemoḡlu! Azıḡını çoḡalt, zîrâ yol uzundur; gemiyi yenile, zîrâ deniz derindir; ameli ḥakkıyla yerine getir, çünkü sırat incedir; ameli ihlasla yap, zîrâ hesâba çeken başîrdır (her şeyi bütün boyutlarıyla görür ve bilir). Arzuladıkların cennette ve rahatin âhiredtedir. (İstediḡim şekilde ve) benim (rıẓâm) için yaşı ki ben de senin yanında olup sana yardım edeyim. Dünyayı küçümseyip (deḡersiz görmekle) ve (bana) sâdık olan sâlih kişileri sevmekle bana yaklaş. Allah, iyilik edenlerin ecrini kesinlikle zâyî etmez.’ Yine Allah buyurmuştur ki: ‘Ey kulum! Sabret ve mütevâzî ol ki seni yücelteyim. Bana şükret ki sana daha fazla vereyim. Benden maḡfîret dile ki seni bağışlayayım. (Ey kulum!) Bana duâ ettiḡin zaman duâna icâbet ederim. (Öyle ise) bana tövbe et ki tövbeni kabul edeyim, benden iste ki sana (nimetler) vereyim, sadaka ver ki rızkımı (malını) bereketlendireyim. (Sakın) hiçbir ameli olmadığı hâlde âhireti ümit edenlerden olma.’” Şârihin, “ba'z-ı mevâ'ızde mesmû'dur ki” ifadesinden sonra kaydettiḡi bu metinde yer alan iki rivâyetin de kaynakları tespit edilememiştir.

⁹⁹² “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” Benzer bir rivâyet için bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 232 (2123. Metin). Klasik edebiyatta en çok iktibas edilen hadislerden olan bu rivâyet Aclûnî'de: “Levlâke levlâke mâ ḥalaḳtu'l-eflâk.” şeklindedir. Hadisin Dîvân şiirinde kullanımına dâir örnekler için bkz. Keleş, **Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları**, s. 376-381.

⁹⁹³ “Bilinmeyi istedim.” Bkz. Süyûtî, **ed-Dürerü'l-Müntesire**, s. 163 (330. metin). Klasik edebiyatta bolca iktibas edilen ve Süyûtî'nin “Aslı yoktur.” deḡerlendirmesiyle mevzû olduḡuna işaret ettiḡi bu rivâyetin tamamı *Dürerü'l-Müntesire*'de şu şekildedir: Kuntu kenzen lâ-u'rafu fe-aḥbebtu en u'rafe fe-ḥalaḳtu ḥalḳan fe-'arraftuhum bî fe-'arafunî. “Ben bilinmeyen bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim (istedim) ve mahlukâtı yarattım, (yarattıklarım) onlara beni anlattı ve beni bildiler.” Bu rivâyet *Keşfü'l-Hafâ*'da da vardır. Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 191 (2016. metin). Sözü edilen rivâyetin Dîvân şiirinde kullanımına dâir örnekler için bkz. Keleş, **a.g.e.**, s. 357-363.

⁹⁹⁴ “Ben bilinmeyen bir hazîneydim.”

- “Kuntu sem‘ahū ve baṣarahū ve yedehū ve riclehū”⁹⁹⁷ (245b; 265a); “Kuntu sem‘ahū ve baṣarahū”⁹⁹⁸ (276a); ve bī yubṣiru”⁹⁹⁹ (276a); “Ve bī yubṣiru ve bī yesme‘u”¹⁰⁰⁰ (II,27b); “Kuntu yedehū ve riclehū”¹⁰⁰¹ (II,89a); “Kuntu lehū sem‘an fe-bī yesme‘u”¹⁰⁰² (II,92b); Fe-bī yenṭiku ve bī yebṭiṣu”¹⁰⁰³ (II,100b); “Kuntu lisānehū ve yedehū ve riclehū”¹⁰⁰⁴ (II,107b); Ve bī yenṭiku”¹⁰⁰⁵ (II,165b); “Lā-yezālu ‘abdi yetekarrabu ileyye bi’n-nevāfili ḥattā uḥibbehū”¹⁰⁰⁶ (II,166a); “Fe-izā aḥbebtuhū kuntu lehū sem‘ahū ve baṣarahū ve yedehū ve lisānehū”¹⁰⁰⁷ (II,166a); “Fe-bī yesme‘u ve bī yubṣiru ve bī yebṭiṣu ve bī yenṭiku”¹⁰⁰⁸ (II,166b).

Yukarıda nâkıs iktibas olarak görülen rivâyetlerin, biri *Nevâdiru'l-Usûl*'de diğeri *Buhârî*'de olmak üzere iki hadîs-i kudsiye dayandığı anlaşılmaktadır. Sarı

⁹⁹⁵ “(Yaratmışım) yeryüzü ve gökyüzü beni kapsayamaz (onlara sığmam); fakat (benden) korkan takvâli mü'min kulumun temiz kalbi beni içine alır.” Şârihin bu rivâyet için kaynağının Şem‘î'nin şerhi olması muhtemeldir; zîrâ söz konusu rivâyet onda da aynı beytin şerhinde aynı ifadelerle kaydedilmiştir. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 636. Mezkûr ifadeleri aynen içeren başka bir kaynak tespit edilememiştir. Aşağıdaki dipnotta *Keşfu'l-Hafâ*'da tespit edilen benzer bir rivâyete dâir bilgi verilmiştir.

⁹⁹⁶ “Temiz ve takvâli mü'min kulumun kalbi beni içine aldı.” Bu ifadeleri aynen içeren bir kaynak tespit edilemedi. *Keşfu'l-Hafâ*'da şu ifadelerle bir rivâyet görülmektedir: Mâ vesî'anî semâ'î ve lâ-arḍî, ve lâkin vesî'anî ḳalbu ‘abdi'l-mu‘min. “Beni gökyüzü de yeryüzü de kuşatamadı; fakat mü'min kulumun kalbi beni içine aldı (ona sığdı).” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 273 (2256. metin). *Keşfu'l-Hafâ*'dakine çok benzer bir rivâyet, 248a'da kaynağı belirtilmemiş olan bir metnin içinde de geçmektedir.

⁹⁹⁷ “Onun kulağı, gözü, eli ve ayağı olurum.” Aşağıda Buhârî ve Nevâdiru'l-Usûl'de yer alan iki hadis-i kudsinin metni verilmiştir. İfâdelerde farklar olmakla birlikte her iki rivâyet de bu anlamı ihtiva etmektedir. Bkz. Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, C. 4, s. 69; Buhârî, *Sahîh*, C. 14, s. 6424 (kitâbu'r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

⁹⁹⁸ “Onun kulağı ve gözü olurum.” Bkz. Tirmizî, a.g.e., C. 4, s. 69.

⁹⁹⁹ “Benimle görür.” Bkz. Tirmizî, a.y.

¹⁰⁰⁰ “Benimle görür ve benimle işitir.” Bkz. Tirmizî, a.y.

¹⁰⁰¹ “Onun eli ve ayağı olurum.” Buhârî'deki rivâyet bu anlamı da içermektedir.

¹⁰⁰² “Onun işiten kulağı olurum, benimle duyar.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte her iki rivâyet de bu anlamı ihtiva etmektedir.

¹⁰⁰³ “Benimle konuşur, benimle güç uygular (hükmeder).” İfâdelerde farklar olmakla birlikte yine iki rivâyetin de bu anlamı içerdiği görülmektedir.

¹⁰⁰⁴ “Onun dili, eli ve ayağı olurum.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte iki rivâyet de bu anlamı içermektedir.

¹⁰⁰⁵ “Benimle konuşur (konuşması benim rızâm çerçevesinde olur).” Bkz. Tirmizî, a.g.e., C. 4, s. 69.

¹⁰⁰⁶ “Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaşımaya devam eder, sonunda sevgime erer.” Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 14, s. 6424 (kitâbu'r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

¹⁰⁰⁷ “Onu bir sevdim mi artık onun işittiği kulağı, gördüğü gözü, tuttuğu eli, konuştuğu dili olurum.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte iki rivâyet de bu anlamı içermektedir.

¹⁰⁰⁸ “Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar ve benimle konuşur.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte iki rivâyet de bu anlamı içermektedir; fakat lafzen *Nevâdiru'l-Usûl*'deki rivâyete daha yakın görünmektedir.

Abdullâh Efendi'nin söz konusu iktibaslarının çoğunlukla *Nevâdiru'l-Usûl*'deki rivâyete uygun olduğu tespit edilmekle birlikte bazı iktibaslarında her iki kaynaktaki rivâyetten farklı ifadeler de görülmektedir. İlgili yerlerde bu bilgiler dipnotlara kaydedilmiştir. Şerh metninde yer yer mezkûr iki rivâyetin harmanlanması şeklinde iktibaslar da görüldüğünden ikisinin birlikte değerlendirilmesi tercih edilmiştir. *Nevâdiru'l-Usûl*'deki rivâyet şu şekildedir:

İzâ aḥbebtu 'abdi kuntu sem'ahû ve başarahû, fe-bî yesme'u, ve bî yubşiru, ve bî yenîḫu, ve bî ya'ḫilu.¹⁰⁰⁹

Buhârî'deki rivâyet ise şu şekildedir:

Men 'ādā lî veliyyen fe-ḫad āzentuhû bi'l-ḥarbi ve mā teḫarrabe ileyye 'abdi bi-şey'in eḥabbe ileyye mimma'fteraḏtu 'aleyhi ve mā yezālu 'abdi yeteḫarrabu ileyye bi'n-nevāfili ḥattā uḥibbehû fe-izâ aḥbebtuhû kuntu sem'ahu'llezî yesme'u bihi ve başarahu'llezî yubşiru bihi ve yedehu'lleti yebṭiṣu bihâ ve riclehu'lleti yemṣî bihâ ve in se'elenî le-u'ttiyennehû ve le'iniste'āzenî le-u'izennehû. Ve mā teraddedu 'an-şey'in ene fā'iluhû teraddudi 'an-nefsi'l-mu'mini yekrahu'l-mevte ve ene ekrahu isā'etehû.¹⁰¹⁰

- Ene 'inde'l-munkesirati ḫulūbuhum.¹⁰¹¹ (261b)
- Hammertu ṭinete Ādeme bi-yedeyye erba'îne şabāḥan.¹⁰¹² (265b)
- Sebaḫat rahmeti ḡaḏabî.¹⁰¹³ (II,28a)

¹⁰⁰⁹ “Bir kulumu sevdiğim zaman onun kulağı ve gözü olurum. Benimle iştir, benimle görür, benimle konuşur, benimle düşünür ve davranışlarını ortaya koyar (bütün bunları benim rızâma uygun olarak yapar).”

¹⁰¹⁰ “Kim benim bir dostuma (isteklerime uygun yaşayan sâdık bir kuluma) düşmanlık ederse ben de ona harp îlân ederim. Kulum bana, kendisine farz kıldığım şeylerden daha sevimli bir şeyle yaklaşamaz. (Bununla birlikte) kulum nâfile ibadetlerle de bana yaklaştırmaya devam eder ve nihâyet ben onu severim. Ben kulumu sevince de artık onun işteten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı gibi olurum, (ne yaparsa benim rızâma uygun yapar). Benden ne isterse ona isteklerini muhakkak surette veririm, bana sığınırse onu korurum. Ben yapmayı dilediğim hiçbir şey hakkında mü'minin ölümü karşısındaki tereddüdüm gibi tereddüt etmedim. Zîrâ kulum ölümden hoşlanmıyordu ve ben de kulumun hoşlanmadığı şeyi sevmiyordum.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu'r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

¹⁰¹¹ “Ben kalbi kırıkların yanındayım.” Bkz. Şehâvî, **el-Makâsıdu'l-Hasene**, s. 96 (188. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 234 (214. metin).

¹⁰¹² “Âdem'in toprağını kırk sabah kendi ellerimle yoğurdum.” Bu rivâyet için bkz. İsmâîl Hakkı Bursevî, **Rûhu'l-Beyân Tefsiri**, C. 1, s. 383.

¹⁰¹³ “Rahmetim gazabımı geçmiştir.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2985 (kitâbu bed'i'l-halk, 1. Bâb, 4 numaralı hadis); C. 16, s. 7291 (Kitâbu't-Tevhîd, 22. Bâb, 50 numaralı hadis); ayrıca bkz. **a.e.** s. 7326 (Kitâbu't-Tevhîd, 28. Bâb, 79 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 244 (kitâbu't-

- A‘dedtu li-‘ibâdiye’s-şâlihîne mâ lâ-‘aynun ra‘et ve lâ-uzunun semî‘at ve lâ-ḥaṭara ‘alâ-ḳalbi beşerin.¹⁰¹⁴ (II,70a)
- Men ehâne lî veliyyen fe-ḳad bârazenî bi’l-muḥârabeti.¹⁰¹⁵ (II,106a)

“Şaḥîḥayn’da vâriddür ki” ifadesinin ardından önce Buhârî’de tespit edilen yukarıdaki hadîs-i kudî, ardından da Müslim’de tespit edilen bir hadîs-i şerîf kaydedilmiştir. Bu rivâyet, çalışılan kısımda kaynağına işaret edilmiş olan tek hadîs-i kudîdir; fakat her iki rivâyet de kaynak bilgisiyle birlikte Ankaravî’de de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de yer aldığı beyitten üç beyit önce kullanılmıştır. Dolayısıyla bunlar için Abdullâh Efendi’nin ana kaynağının Ankaravî olması kuvvetle muhtemeldir.¹⁰¹⁶

- Men ṭalebenî vecedenî.¹⁰¹⁷ (II,110a)
- El-kibriyâ’u ridâ’î.¹⁰¹⁸ (II,110a)
- Ḥalaḳtu’l-eşyâ’e li-eclike ve ḥalaḳtuke li-eclî.¹⁰¹⁹ (II,122b; II,144b)
- Elâ tâle şevḳu’l-ebrârî ilâ-liḳâ’î ve ene eşuddu ileyhim şevḳan.¹⁰²⁰ (II,123a)

tevbe, 4. Bâb, 15 numaralı hadîs); İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 331 (Mukaddime, 13. Bâb, 189 numaralı hadîs); Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 3, s. 255.

¹⁰¹⁴ “Sâlih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyecek nimetler hazırladım.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 10, s. 4659 (kitâbu’t-tefsîr, 238. Bâb, 299 numaralı hadîs); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 352-353 (Kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 2, 3 ve 4 numaralı hadîsler); Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 315 (Kur’ân tefsîri babları, 33. Bâb, 2311 numaralı hadîs); ayrıca bkz. s. 393-394 (Kur’ân tefsîri babları, 56. Bâb, 3508 numaralı hadîs).

¹⁰¹⁵ “Kim bir velîyi hor görürse muhârebede bana karşı çıkmış (düşman saflarında olup benimle savaşmış) gibidir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadîs).

¹⁰¹⁶ Bkz. Taştan, a.g.t., s. 701-702 (1696. beyit)

¹⁰¹⁷ “Kim beni talep ederse talebine ulaşır (beni bulur).” Hadîs kaynaklarında bu rivâyet tespit edilemedi; fakat *İhyâ*’da Ebû Derdâ’nın (r.a), Hz. Ka’b’dan Tevrat’taki en hususi âyeti kendisine bildirmesini istemesi üzerine Ka’b’ın verdiği cevapta söz konusu rivâyet de zikredilmektedir. Buna göre Tevrat’taki söz konusu âyet meâlen şudur: “Ebrârın bana kavuşma istekleri çok fazladır; ama benim onlara iştîyâkım onlarınkinden daha fazladır. Ka’b, bu âyetin yanında da yukarıdaki sözün yazılı olduğunu söyler. Ebû Derdâ da: “Ben Resûlullah’ın böyle söylediğini duydum.” diyerek hadîs-i kudîye işaret eder. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 512. Bu rivâyetle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Uysal, **a.g.e.**, s. 306-307.

¹⁰¹⁸ “Büyüklik, benim ridâmdır.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 91 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 38. Bâb, 136 numaralı hadîs); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 449-451 (kitâbu’z-zühd, 16. Bâb, 4175 numaralı hadîs).

¹⁰¹⁹ “Nesneleri senin için, seni de kendim için yarattım.” Bkz. İbn Arabî, **Nurlar Hazinesi**, Çev. Mehmet Demirci, İstanbul, İz Yayıncılık, 1990, s. 124. Eserde hadîs-i kudînin tamamı şu şekildedir: “Ey Âdem oğlu! Seni kendim için, eşyâyı da senin için yarattım. Kendim için yarattığım şeyi, senin için yarattığım şey uğruna helâk etme.”

¹⁰²⁰ “Bilin ki ebrârın (sâlih ve sâdık kullarımın) bana kavuşma istekleri çok fazladır; benim (onlara) iştîyâkım ise onlarınkinden daha fazladır.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 25. Bu hadîs-i kudî rivâyeti Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 721 (1758. beyit).

- Men teḳarrabe ileyye şıbran teḳarrabtu ileyhi zirā‘ an.¹⁰²¹ (II,123a)
- “Men eḥabbenī ḳateltuhū ve men ḳateltuhū fe-ene diyetuhū.”¹⁰²² (II,125a); “Ve men ḳateltuhū fe ene diyetuhū,” (II,141a).
- Kemā ḳāle ‘Aleyhi’s-selām fi’l-ḥadīši’l-ḳudsiyyi: “Ve’l-insānu sirrun min-esrāri.” Ve ḳāle “El-insānu sirri ve ene sirruhū.”¹⁰²³ (II,166b).

Buraya kadar verilen bilgiler toparlanacak olursa hadīs-i kudsîlerin biri dışında kaynakları belirtilmemiş, hadīs-i şeriflerin ise nâdiren belirtilmiştir. II,122b’de olduğu gibi bazı kudsî hadislere “hadīs-i şerif” nitelemesi yapıldığı da görülmektedir. Hadis rivâyetlerinin büyük kısmı Ankaravî’nin şerhi veya genellikle ismi belirtilmemiş olan başka kaynaklar üzerinden alınmıştır. İkinci gruba girenler, hadis dışında başka sözler ve bilgiler içeren çeşitli metinlerin içinde de görülebilmektedir. Sonuç olarak şerh metnindeki hadis iktibaslarının çoğunun dolaylı iktibas oldukları anlaşılmaktadır.

Bu çalışmaya konu olan kısımda en çok zikredilen hadis, sekiz kereyle “Mūtū ḳable en temūtū.”dur.¹⁰²⁴ İkinci olarak lafızlarda bazı farklar olmakla birlikte beş kere ile “Ḥalaḳa’llāhu Ādeme ‘alā-şuratihi.”¹⁰²⁵ görülürken üçüncü sırada dört kez

¹⁰²¹ “Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum.” Bu anlamı ihtiva eden hadīs-i kudsî rivâyetleri için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 16, s. 7275 (kitâbu’t-tevhîd, 15. Bâb, 34 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 162-163 (kitâbu’z-zıkr ve’d-duâ ve’t-tevbe ve’l-istiğfâr, 1. Bâb, 2 ve 3 numaralı hadisler), s. 235 (Kitâbu’t-Tevbe, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 178-179 (duâ bablarından, 12. Bâb, 3835 numaralı hadis). Bu rivâyet Abdullâh Efendi’nin kaydettiği ifadelerle ise *İhyâ*’da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 6, s. 25. Yukarıdaki rivâyet Ankaravî’de daha geniş şekilde ve bir sonraki beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 721 (1759. beyit).

¹⁰²² “Kim beni severse onu öldürürüm, kimi öldürürsem de onun diyeti benim.” Bkz. Nîsâbûrî, **Garâibu’l-Kur’ân**, C. 2, s. 91. Bu rivâyet Ankaravî’de bir sonraki beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 725 (1772. beyit).

¹⁰²³ “Hz. Peygamber’in hadīs-i kudsîde dediği gibi: (Allah şöyle buyurdu): ‘İnsan benim sırlarımdan bir sırdır.’ Yine (başka bir hadīs-i kudsîde Allah) buyurdu ki: ‘İnsan benim sırrım, ben de onun sırrıyım.’” Bu rivâyetler hadis kaynaklarında tespit edilememiştir; fakat tasavvufî kaynaklarda bu anlamda rivâyetler mevcuttur. Örnek olarak bkz. Abdülkadir Geylânî, **Sırru’l-Esrâr: Sırların Sırrı**, Çev. Mehmet Eren, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2006, s. 31; ayrıca bkz. s. 55. Yukarıdaki rivâyetlerin ilki Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 776 (1961. beyit).

¹⁰²⁴ “Ölmeden önce ölünüz.” Şerh metninde bkz. 274b; II,28b; II,82a; II,84b; II,149a; II,150b; II,164b; II,165a.

¹⁰²⁵ “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” Açıklamalar için yukarıda ilgili kısma mürâaat ediniz.

tekrâr ile “Men talebe şey’ en ve cedde vecede.”¹⁰²⁶ ve dördüncü sırada da üç kereyle “A’ dâ ‘aduvvike nefsuke’ lletî beyne cenbeyke.”¹⁰²⁷ rivâyetleri gelmektedir.

Yukarıdaki bilgiler dışında hadîs-i kudî ve hadîs-i şerîflere dâir dikkati çeken bazı hususlar ise şunlardır:

Hadîs-i şerîf ya da hadîs-i kudî olmayan bazı sözlerin metnin kimi bölümlerinde sehven hadis olarak kaydedildikleri görülmektedir:

“Raḥîma’llâhu imra’ en ‘arafe ḳadrahû ve lem-yete‘ adde ṭavrahû.”¹⁰²⁸ hadîs-i şerîfî ile ‘amel idüp miḳdârûnî bil ve ḥaddûnden tecâvüz itmeyüp ḥimârlügi terk eyle. (246b)

ve:

Pes, “Raḥîma’llâhu imra’ en ‘arafe ḳadrahû ve lem-yete‘ adde ṭavrahû” hadîs-i şerîfinün vefḳınca herkes kendü miḳdârın bilüp ṭavrından tecâvüz itmemek rahmet-i Ḥaḳḳ’a ḳarîb olmaḳdur. (II,159a)¹⁰²⁹

Mezkûr örneklerde “hadîs-i şerîf” olarak nitelenen söz, esâsen Hz. Ali’ye nispet edilmektedir. Nitekim Sarı Abdullâh Efendi de metnin başka bir bölümünde ilgili sözü Hz. Ali’ye âit olduğunu belirterek kaydetmiştir:

Nitekim İmâm-ı ‘Alî kerrema’llâhu vechehû: “Raḥîma’llâhu imra’ en ‘arafe ḳadrahû ve lem-yete‘ adde ṭavrahû.” buyurmuşdur. (II,130b)

Başka bir örnek şöyledir:

Ḥazret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden: “Me’d-dunyâ yâ Rasûla’llâh?”¹⁰³⁰ diyü isti‘lâm olunduḳda: “Kullu me’lhâke ‘an-mevlâke fe-huve dunyâke.”¹⁰³¹ diyü buyurdılar. (239b)

¹⁰²⁶ “Kim bir şeyi ister ve isteğinde ciddi olursa (çaba gösterirse) onu elde eder.” Şerh metninde bkz. 230a; 260a; II,12a; II,44b.

¹⁰²⁷ “Senin en azılı düşmanın, iki cânibin (yanın) arasındaki nefsindir.” Şerh metninde bkz. 225a; II,2b; II,36a.

¹⁰²⁸ “Kadrini (ölçüsünü) bilip haddini aşmayan kimseye Allah rahmet eylesin.” Bu söz Hz. Ali’ye nispet edilmektedir. Bkz. Hazret-i Ali, **Neḥc’ül-Belâga, Hz. Ali’nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri**, Haz. Abdûlbâki Gölpınarlı, İstanbul, Der Yayınları, 1990, s. 419.

¹⁰²⁹ Bu örnek *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de 1933. beytin şerhindedir. Ankaravî şerhinde de aynı beyitte bu sözün hadîs-i şerîf olarak kaydedildiği görülmektedir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 768 (1930. beyit). Dolayısıyla Abdullâh Efendi’nin söz konusu beyitte Ankaravî’deki kayıttan istifade etmiş olması ihtimal dâhilindedir.

Yukarıdaki metinde Hz. Peygamber'e isnat edilmiş olan: “Kullu me’lhāke ‘an-mevlāke fe-huve dunyāke.” rivâyeti de hadis olarak tespit edilememiştir. Abdullâh Efendinin bu rivâyeti Ankaravî üzerinden aldığı anlaşılmaktadır; zîrâ Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır.¹⁰³² Söz konusu rivâyet Bursevî’nin *Rûhu’l-Beyân*’ında hakikat ehli bazı kişilerin sözü olarak aktarılmıştır.¹⁰³³

Diğer bir örnek şudur:

Kemâ kıle Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem: “İnne’llāhe lâ-yehliku’r-ra’iyyete ve in kânet zâlimeten izâ kâneti’l-e’immetu hâdiyeten.”¹⁰³⁴ (II,9a)

Yukarıdaki rivâyet de hadis olarak tespit edilememiş; fakat bir kaynakta Fudayl b. İyâz’ın sözü olarak zikredildiği görülmüştür.¹⁰³⁵

Bu mâhiyetteki başka bir örnek II,16b’de ilgili *Mesnevî* beytinin kendisinde de “hadîs-i şerîf” olarak nitelenerek kullanılmış olan “El-mer’u mahfiyyun tahte lisânihi.”¹⁰³⁶ rivâyetidir. Bu söz de hadis olarak değil, Hz. Ali’ye isnat edilen bir kelâm olarak tespit edilmiştir.¹⁰³⁷

Yine Hz. Peygamber’e isnat edilerek tahrir edilmiş olan “Rubbe tâli’l-Ḳur’âni ve’l-Ḳur’ânu yel’anuhû.”¹⁰³⁸ (II,75a) rivâyeti de hadis olarak belirlenememiş, *İhyâ*’da Enes b. Mâlik’in sözü olarak kaydedildiği tespit edilmiştir.¹⁰³⁹ Bununla birlikte söz konusu rivâyetin Şem’î’de de aynı beytin şerhinde “hadîs-i şerîf” nitelemesiyle kullanıldığı tespit edilmiştir.¹⁰⁴⁰

¹⁰³⁰ “Dünya nedir yâ Rasûlallah?”

¹⁰³¹ “Seni Mevlâ’ndan ayıran her şey dünyandır.”

¹⁰³² Bkz. Taştan, a.g.t, s. 500 (995. beyit).

¹⁰³³ Bir örnek olarak bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, *Rûhu’l-Beyân Tefsîri (Arapça metni ile Tam Metin Tercüme)*, Çev. Osman Şen, İstanbul, Gül Kitap, 2015, C. 27/1, s. 395.

¹⁰³⁴ “Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: Şüphesiz ki Allah, bir topluluğun önderleri doğruya ulaştırıcı ise (halk) zâlim de olsalar halkı helâk etmez.”

¹⁰³⁵ Bkz. İbnü’l-Haddâd, *El-Cevherü’n-neffîs fî-Siyâseti’r-reîs*, thk. Rıdvân es-Seyyid, Beyrut, Dâru’t-Talîa, 1983, s. 67-68.

¹⁰³⁶ “Kişi, dilinin altında saklıdır.”

¹⁰³⁷ Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, *Yakıcı Yıldırımlar, es-Savâiku’l-Muhrika fî’r-Reddi alâ Ehli’l-Bid’a ve’z-Zandaka*, Çev. Hasib Seven, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1990, s. 293.

¹⁰³⁸ “Nice Kur’ân okuyucuları vardır ki Kur’ân onlara lânet eder.”

¹⁰³⁹ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 3, s. 17.

¹⁰⁴⁰ Dağlar, a.g.t, s. 685 (1566. beyit).

Başka bir örnek olarak II,123a; II,166a; II,167a¹⁰⁴¹ ve II,167b'de yer alan ve II,167a'daki iktibasta "hadîs-i şerîf" olarak nitelenmekle birlikte diğer iktibaslarda böyle bir atıf olmadan alıntılanan "Men kâne li'llâhi kâne'llâhu lehû."¹⁰⁴² sözü de hadis olarak tespit edilememiştir. Bununla birlikte Râzî tefsirinde kime âit olduğu belirtilmeden bir vecîze gibi zikredildiği görülmüştür.¹⁰⁴³

Aşağıdaki metinde hadîs-i kudîsî olarak kaydedilmiş olan rivâyet ise Tirmizî'de hadis-i şerîf olarak tespit edilmiştir:

Kemâ kâle şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem fî-hadîsi'l-ğudsîyyi ħâkiyen 'ani'llâhi te'âlâ fe-kâle: Yâ Muhammed iğra' ummeteke minnî es-selâm ve aĥbirhum enne'l-cennete tayyibetu't-turbeti 'azbetu'l-mâ'i ve ennehâ kı'ânun ve enne ġirâsehâ subĥâne'llâhi ve'l-ĥamdu'llâhi ve lâ-ilâhe illa'llâhu va'llâhu ekber."¹⁰⁴⁴ (245a)

Bu şekilde farklı tespitlere ulaşılan rivâyetler de bulunmakla birlikte, yalnızca çalışılan kısımda iki yüz civârı hadîs-i şerîf ve yirmiye yakın hadîs-i kudîsî rivâyetinin yer aldığı düşünülürse Kur'ân âyetlerinin ve hadislerin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de keyfiyeten olduğu kadar kemiyeten de ne derece büyük bir yere sahip oldukları kolaylıkla anlaşılabacaktır.

2.5.7.3. Diğer İktibaslar

Sarı Abdullâh Efendi'yi diğer *Mesnevî* şârihlerinden ayıran en önemli hususiyetlerden biri, şerh ettiği beyitleri çeşitli kaynaklardan yaptığı iktibaslardan da istifade ederek detaylı ve derinlikli değerlendirmesidir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de iki temel kaynak olan Kur'ân-ı Kerîm ve metin olarak çeşitli

¹⁰⁴¹ *Mesnevî*'nin mezkûr söze dayanan, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre 1965. beyti bu varakta yer almaktadır. Beyitteki anlam, zikredilen sözün hadîs-i kudîsî olduğuna işaret etmektedir.

¹⁰⁴² Kim Allah için olursa (onun istekleri doğrultusunda yaşarsa) Allah da onun için olur (ona yardım eder).

¹⁰⁴³ Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, Çev. Suat Yıldırım vd., Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, C. 19, s. 316. Ayrıca bkz. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, İstanbul, Sütun Yayınları, 2008, C.2, s. 643.

¹⁰⁴⁴ "Hz. Peygamber'in (s.a.v) hadîs-i kudîsîde Allah'tan (c.c) naklederek dediği gibi: (Şöyle) buyurdu: 'Ey Muhammed! Ümmetine benden selam söyle ve haber ver ki cennetin toprağı temiz, suyu tatlıdır. Orası düz ve engin bir ovadır. Oraya atılacak tohum da Subhânallâhi ve'l-ĥamdu li'llâhi ve lâ-ilâhe illa'llâhu vallâhu ekber (Allah, her türlü kusurdan münezzehtir; hamd Allah'a mahsustur, O'ndan başka ilah yoktur ve Allah en yücedir) cümlesidir.'" Bu hadis Tirmizî'de İbn Mes'ûd rivâyeti olarak mevcuttur; fakat hadîs-i kudîsî olmayıp Mîraç'ta Hz. İbrâhim'le karşılaşan Resûlullah'a (s.a.v) Hz. İbrâhim'in söylediği ve Hz. Peygamber'in de ashâbına bildirdiği sözlerle hadis olarak kayıtlıdır. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 77 (duâ babları, 59. Bâb, 3691 numaralı hadis).

kaynaklardan alınmış olan hadis rivâyetleri dışında tefsir, hadis, tasavvuf, tarih, edebiyat kaynakları ve ansiklopedik eserler gibi birçok kaynaktan da iktibaslar mevcuttur.

Bu kısımda söz konusu alıntılarla ilgili, âyet ve hadislerde olduğu gibi bir listeleme yapılmamıştır. Zîrâ metnin yaklaşık dörtte birini oluşturan bu alıntıları sıralamaya kalkışmak istifade yönünden mühim bir kazanım sağlamayacağı gibi, zâten hacimli olan çalışmamızı kemiyeten önemli oranda da genişletecektir. Mezkûr iktibasların kaynaklarına, şerh metninde ne şekilde iktibas edildiklerine ve metinde bulundukları varak numaralarına dâir bilgi, şerhin kaynaklarına değinilen kısımda ayrıntılı bir şekilde verilmiştir.¹⁰⁴⁵ Bu başlık altında ise söz konusu iktibasların mâhiyetlerine ve şârihin tasarruflarına değinilecektir.

Abdullâh Efendi, iktibaslarının bir kısmında yazar ve eser adı belirtmiş, bir kısmında yalnızca birini zikretmiş, bazı örneklerde ise kaynağa dâir herhangi bir bilgi vermemiştir. Bununla birlikte eser incelenince şârihin bu hususta bir metodunun olduğu anlaşılmaktadır. Bütün iktibaslar için kesin bir dille söylemek mümkün olmamakla birlikte genel olarak vâkî olan durum, bir kaynaktan alıntı yaptığında o kaynağı peş peşe birkaç kez kullanmasıdır. Bunların bazısında ilk alıntıda kaynağı belirtmiş; devamındaki birkaç alıntıyı da aynı kaynaktan yapıp onlarda kaynağa dâir bilgi vermemiştir.¹⁰⁴⁶ Bazen de birbirini takip eden alıntıların ilkinde değil de ikincisinde kaynağı belirtmiştir.¹⁰⁴⁷ Şârihin iktibasta bulunduğu kaynağı, yazar ve eserin adı yanında iktibas ettiği bölüme ve bâbına kadar kaydettiği örnekler de vardır.¹⁰⁴⁸

Şârihin bir usûlü de bazı hususları dile getirirken kimi görüşleri şahıs adı belirtmeden genel ifadelerle atıfta bulunarak kaydetmeyi tercih etmesidir.¹⁰⁴⁹ Elbette bunların dışında kalan kaynağı belirtilmemiş iktibaslar da mevcuttur.

¹⁰⁴⁵ Bkz. s. 236-294.

¹⁰⁴⁶ Metin, 262a'da Rûzbihân Baklî'nin tefsirinden yapılmış olan iktibaslar ve II,21b- II,23b'de yer alan *Tefsîr-i Kebîr*'le ilgili çeşitli alıntılar birkaç örnek olarak zikredilebilir.

¹⁰⁴⁷ Bu duruma örnek olarak bkz. Metin, II,79b; II,85a-b ve II,131b-132a'da Nesîmî'nin Türkçe şiirlerinden yapılan iktibaslar.

¹⁰⁴⁸ Bkz. II,72b, *Avârifü'l-Maârif* ten yapılan alıntı.

¹⁰⁴⁹ Metin, 223a'da ve II,10a'da "Erbâb-ı tahkîk buyururlar ki" ifadesiyle Türkçe olarak kaydedilen bilgiler, 265b-266a'da "Erbâb-ı haqqîkât buyururlar ki" denilerek kaydedilen Arapça iktibas ve

Şerh metnindeki iktibasların dil yönünden mâhiyeti ise şöyledir: Temel İslâm bilimleri sahasına dâhil olan tefsir, hadis, tasavvuf gibi konularda doğal olarak Arapça kaynaklar ağırlıktadır. Edebî sahaya âit kaynaklarda ise Farsçalar çoğunluktadır ve bunların büyük kısmı manzumdur. İktibaslar içinde en az oran Türkçe kaynaklardan yapılanlarda olup çalıştığımız kısımda bunlar içinde öne çıkanlar Nesîmî'nin şiirleri ve Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sidir.

Şârihin tercümesini yaptığı bazı örnekler de bulunmakla birlikte Arapça ve Farsça iktibaslarda metinlerin tercümelerini genellikle yapmamış ve orijinal hâllerini kaydetmekle iktifâ etmiştir. Bazen de bilgiyi yalnızca Türkçe tercüme şeklinde aktarmıştır. Arapça alıntı olarak neredeyse tamamında kaynağı belirttiği eser, İbn Fârîz'ın *Kasîde-i Tâiyye*'sidir. Yine Hz. Ali Dîvânından alıntılacağı şiirlerde de genellikle bunların Hz. Ali'ye âdiyetini belirtmiştir. Mezkûr iki kaynağın ortak yönü, Arapça ve manzum olmalarıdır.

Şârihin iktibasları arasında Hz. Peygamber'in (s.a.v.) hadisleri dışında diğer peygamberlere, sahabeye ve evliyâyâ âit sözler de görülmektedir. Ayrıca "Hikâyet" başlığıyla veya "hikâyet olunur ki" ifadesiyle kaydedilen kıssalar da mevcuttur.¹⁰⁵⁰

Kısacası; oldukça hacimli bir kaynakçaya sahip olan Sarı Abdullâh Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'si, el-sine-i selâsede kaleme alınmış olan çeşitli eserlerden yapılan iktibaslarla ilmî ve edebî yönden zengin bir muhtevâyâ sahip olup *Mesnevî* şerhleri arasında ansiklopedik ve antolojik boyutuyla dikkati çeken müstesnâ bir örnektir.

2.6. ESERİN DİLİ VE ŞÂRİHİN ÜSLÛBU

2.6.1. Eserin Dili

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin kaleme alındığı XVII. yüzyıl, öncesindeki asra göre yazı dilinde sanatlı üslûbun, Arapça ve Farsça kelimelerin kullanımın belirgin şekilde arttığı, ağır tamlamalı ifadelerin sıklıkla görüldüğü bir dönemdir. Fakat elbette ki bu kullanımların yoğunluğu eserin konusuna ve yazılma amacına

II,140a'da "erbâb-ı taḥkîḳden birisi bu bâbda buyururlar ki" atfıyla kaydedilen Farsça mensur metin, bu çeşit alıntılara örnektir.

¹⁰⁵⁰ Örnek olarak bkz. Metin, 240b; II,25b; II,27a; II,128b.

göre yazardan yazara farklılık göstermektedir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de Arapça ve Farsça kelimeler ile terkipler bolca kullanılmıştır. Bununla birlikte eserin yazılma amacının edebî kaygılardan ziyâde bilgi verme ve yol gösterme olması sebebiyle dil sürekli olarak sanat ve edebî mahâret sergileme etrâfında dönmez. Klasik edebiyat nesrinin “sâde”, “orta” ve “süslü/sanatlı nesir” tasnîfine göre değerlendirme yapılacak olursa *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* orta nesir örnekleri arasında kabul edilebilir. Orta nesir yer yer sâde yer yer de süslü nesrin hususiyetlerini yansıtan ifadeler barındıran, sanat yönü de olan; fakat bunun sanat gösterisine dönüştürülmediği, anlaşılır olmanın ve bilgi vermenin de önemsendiği eserlerin üslûbudur.¹⁰⁵¹ Abdullâh Efendi'nin şerhi de bu özellikleri gösteren bir metin olarak dikkati çekmektedir. Eserde mensur metinlerin kâfiyesi sayılan secîler¹⁰⁵² sıklıkla kullanılmıştır. Kısacası; akıcı ve âhenkli bir üslûbun hâkim olduğu *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, klasik mensur metinler arasında ifadelerinde edebî yönün dikkat çektiği, aynı zamanda yazılanların bilgi olarak muhataba ulaştırılmasının da hedeflendiği eserler arasına girmektedir. Eserdeki secî ve tamlamalara dâir bazı metin örnekleri şunlardır:¹⁰⁵³

- ... ol muhavvilü'l-ḥavli ve'l-aḥvâl ve muḳallibü'l-ḳulûbi ve'l-ebşâr, Celîl ü Cebbâr, Ḥâlîḳ u Perverdgâr ... (217a)
- ...kāşif-i esrâr-ı kibriyâ, nûr-ı çeşm-i aşfiyâ, Ḥazret-i Mevlânâ ḳaddesa'llâhu sırrahü'l-esnâ ... (221a)
- ...ḥaḳîḳatde hem-zebân olan maḥrem-i şühûd-ı vech-i cemâl ve hem-dem-i nesîm-i ḳurb-ı vişâl olanlardır (II,4a)

¹⁰⁵¹ Sâde nesirde açık ve anlaşılır bir Türkçe kullanılmış olup yazarın amacı bilgi vermektir. Dolayısıyla bu nesir türüne giren eserler sanat kaygısıyla kaleme alınmamıştır. Süslü nesir örnekleri ise Arapça ve Farsça kelimelerle örülü zincirleme tamlamalar ve söz sanatlarıyla donatılmış, Türkçenin neredeyse yalnızca eklerle yüklemlerde kaldığı, cümlelerin bitiş yerlerini belirleyip metni anlayabilmenin yüksek bir ilmî seviye gerektirdiği metinlerdir. Klasik edebiyattaki nesir üsluplarıyla ilgili bilgi için bkz. Fahir İz, **Eski Türk Edebiyatında Nesir: XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortasına kadar yazmalardan seçilmiş metinler**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası 1964, s. V-XVII; Gencay Zavotçu, **Eski Türk Edebiyatı: Yüz yıllara göre Nazım ve Nesir**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2005, s. 218-223.

¹⁰⁵² Klasik dönem Osmanlı Türkçesi mensur metinleri için vazgeçilmez bir sanat olan secî' ile ilgili çeşitli tasnifler yapılmıştır. Bilgi ve örnekler için bkz. Cihan Okuyucu, Ahmet Kartal, M. Fatih Köksal, **Klasik Dönem Osmanlı Nesir Metinleri**, İstanbul, Kriter Yayınları, 2009, s. 19-30. Bu eserde secî' konusunda çeşitli görüşlere ve tasniflere değinilmiş ve konu kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır.

¹⁰⁵³ Şârihin “Nâsirliği” başlığı altında da bu konuda örnekler yer almaktadır. Bkz. s. 55-57.

- Pes kayşer-i Rûm'ın resûli çünki hezâr derd-i bî-şumâr ve envâ'-ı meskenet ü iftikâr ve hıvaf u mezellet-i bisyâr ile 'Ömer rağiya'llâhu 'anhûn şem'-i mağabbetinde pervâne-vâr sūzân-ı nâr-ı 'ışık-ı yâr ve ney gibi figân u zâr kıldı... (II,48a)
- 'Aql-ı ma'âd dağı nefsi çâh-ı riyâzata bırağup rûh-ı insânî habs-i tabî' atden ve hâk-i beşeriyetden hâlâş olduğda 'âlem-i kudse ser-ber-âverde olup nesemât-ı fevehât-ı mağabbât-ı İlâhiyye ve istirvâh-ı revâyiğ-i kudsiyye-i ünsiyye ile sebz ü hurrem olur. (II,28b)
- ...zıll-ı Rahmân ve sâye-i Yezdân olan vâriş-i kâmil-i Muhammedî ve vâkıf-ı esrâr-ı Ehadî dağı zir-i dıraht-ı pür-ezhâr-ı tarîkat ve şecere-i mîvedâr-ı ma'rifet ve sâye-i nahl-i beşeriyetde huft e vü günûde olup haqîkat-i hâlden sırr-ı şerîfi haber virür ve ol zât-ı mekremeti haber alanlar sırrından haber alır. (II,44b)
- Ve bi'l-cümle ma'iyyet-i mezbûrede tûti-i lisân kell ü lâl ve bâz-ı bülend-pervâz-ı 'aql şikeste-bâldür. Ve lâkin “Ve 'allemnâhu min-ledunnâ 'ilmâ.”¹⁰⁵⁴ mekteb-hânesinde mu'allim-i 'ilm-i ledünnî olan rûh-ı Muhammedî'den ta'allüm-i 'irfân eyleyen bebğâ-yı sükker-i üns-hâ-yı zebân-ı hâl-i merdân-ı Hudây mir'ât-ı mücellâ-yı fu'âd-ı cemâl-ârâda zuhûr eyleyen in'ikâs-ı tecelliyât-ı haqâ'ik-nümâdan iktibâs-ı rû'yet ve şerh-i ma'iyyetde güftâr-ı şîrîn-edâ-yı sihr-âzmây idüp buyururlar... (II,66b)
- ...tûti-i güyâ-yı rûh-ı revân ve 'âşık-ı bî-sâmân-ı tûtiyân-ı kuds-âşiyân olan 'uşşâkuñ mecmû'ına niyâz iderken mecma'-ı ervâh-ı enbiyâ vü evliyâ ve mağşer-i envâr-ı esrâr-ı aşdîkâ vü aşfiyâ olup menba'-ı cezebât-ı Sübhâniyye ve mağsim-i erzâk-ı ma'ârif-i Rabbâniyye olan ferd-i kâmil ü mürşid-i mükemmilüñ vücûd-ı şerîfine hitâben münâcât ve mertebe-i vahdetde cem'ü'l-mecâmî' olmasına envâ'-ı işârât kılup niyâz ider ki (II,78b)
- Çünki binâ-yı sülûk-i tarîkat zemîn-i pâk-ı mağabbet üzere mebnîdür, lâ-cerem her bir 'âşık-ı âvâre ve derd-i yâr ile bî-çârenüñ ahvâl-i perişânı gâh hicrân-ı cân-güdâz ve gâh vaşl-ı çâre-sâz ve gâhî nâz u niyâz olup her hâl ki her bir muhibden takrîr ü beyâna gelüp mertebe-i mağabbetden tekellüm eyleye, müzekkir-i hâlât-ı

¹⁰⁵⁴ “Ve ona tarafımızdan bir ilim öğrettik.” (Kehf 18/65, nâkıs iktibas)

cân-ı müştâk ve müheyyic-i âteş-i eşvâk ve muharrik-i silsile-i ezvâk-ı ‘uşşâk olur ve erbâb-ı şevk ve aşhâb-ı zevka ebvâb-ı gencîne-i ma‘ânî vü hâkâ’ik meftûh u küşâde olduğda bi-ṭarîkı’t-tekellûf sâ’ir-i şu‘arâ gibi şî‘r ü nazmda ri‘âyet-i kavâfî ve inşâ’ ü neşrde sec‘ ve fıkârât-ı fıkır ü endîşe kılmak mâni‘-i cezbe vü hâl ve müzîl-i lezzet-i makâl olur diyü kâşif-i esrâr-ı kibriyâ Hazret-i Mevlânâ temâşâ-yı merg-zâr-ı melekût ve seyr-i gül-zâr-ı ceberût eyleyüp ma‘şûk-ı ezeli ile olan nâz u niyâzını takrîr idüp buyururlar ki... (II,119b)

- ...gözlerinden eşk-i çeşmi seyl gibi revân ve hâk-i râh-ı evliyâ vü mürşidân olan pîr-i çengînün hikâyesin cân kulağıyla diñle ve âna göre sen dañı kâr eyle diyüp fakr u fenâ gâyet-i me‘âric-i irtikâ ve nihâyet-i medâric-i i‘tilâ ve sermaye-i beka’-i ebedî ve vâsîta-i müşâhede-i cemâl-i şamedî olduğın i‘lâm ve makâm-ı istiğrâk u mahvı ifhâm için... (II,160a)

2.6.2. Şârihin Üslûbu

Edebî metinler şâirinin/yazarının karakterini, hâlet-i rûhîyesini ve duygularını da yansıtan eserlerdir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* de böyle bir metindir. Abdullâh Efendi mesajlarını iletirken mânâ yolundaki coşkun ruh hâlini ve muhataplarına karşı samimiyetini hissettiren, dînî ve edebî hususiyetleri birlikte içeren sanatlı bir üslup kullanmıştır. Onun ifade tarzında öne çıkan ve konuları anlatım tarzını şekillendiren unsurlar; âhenge dikkat ederek secîlerle kurduğu cümleler, ziyâdece istifade ettiği Şem’î ve Ankaravî’de tespit edilemeyen hitap ifadeleri ve İslâmî Türk edebiyatı için önemli örnekler olup Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’sine dayanmakla birlikte şârihin müdâhaleleriyle de şekillenen münâcaat bölümleridir.

Şârihin metnin genelinde secî kullanımına verdiği önem yukarıda çeşitli örneklerle gösterildiği gibi “Nâsirliği” başlığı altında da bu konuya değinilmiş ve örnekler verilmiştir.¹⁰⁵⁵ Abdullâh Efendi’nin üslûbunun mühim bir parçası da muhataplarına karşı samimiyetini hissettiren hitap ifadeleridir. Bazen muhabbet bazen nasihat bazen de tekdîr içeren ve çoğu yine secîli olan sözlerle muhatap kitlesine seslenen şârihin üslûbu; insanlara karşı alâkasını, iletişim kuvvetini ve dili akıcı bir şekilde kullanmadaki ustalığını da ortaya koymaktadır. Bunlar elbette şerhi

¹⁰⁵⁵ Bkz. s. 55-57.

yapılan veya yapılacak olan beytin, şârihin değineceği konunun ve yapacağı açıklamaların mâhiyetiyle ilgili lafızlardır ve metin âdetâ bu âhenkli sözlerle örölmüştür. Mezkûr ifadelere dâir bazı örnekler, bulundukları varak numaraları yanlarına kaydedilerek aşağıda listelenmiştir:

- Āh ey t̄alib-i maḥabbet-i Feyyāz-ı Muṭlaḳ! (221b)
- Āh ey āşıḳ-ı şādıḳ ve derd-i yārda ḥālūme muvāfıḳ ve şevḳ u zevḳ ile cigeri yanık! (222a)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı şādıḳ! (262a, 279b; II,18a; II,75b)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı bî-çāre! (275a; II,41b; II,64a)
- Āh ey hem-dem-i nesīm-i cemāl ve maḥrem-i ḳurb-ı vişāl olan ‘āşıḳ-ı şādıḳ ve ney gibi derūnı āh-ı sūz ile yanık ve baḡrı nāle vü zār ile delik delik! (II,10a)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı şādıḳ-ı Rabbānī ve t̄alib-i sülūk-i ṭarīḳ-ı Sübhānī! (II,32b)
- Āh ey müstemi‘-i ḳābil! (II,59a)
- Āh ey ḡāfil-i bî-çāre ve cigeri cerāḥāt-ı iḡvā-yı şeyṭān ile pür-yāre! (II,61a)
- Āh ey ‘āciz ü miskin! (II,61a)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı şādıḳ ve yār-ı muvāfıḳ! (II,67b; II,80b)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı Rabbānī! (II,78a, II,168b)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı İlāh! (II,82b; II,104b)
- Āh benüm gözüm nūrı (II,82b)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı bî-çāre ve cigeri derd-i yār ile şad pāre! (II,95b)
- Āh ey ḡāfil ü miskīn! (II,95b)
- Āh ey merd-i rāh ve ‘āşıḳ-ı müştāḳ-ı rü’yet-i cemāl-i Ḥabību’llāh! (II,103b)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı bî-çāre ve derd-i yār ile yüregi pāre pāre! (II,110b)
- Āh ey ‘āşıḳ-ı şādıḳ-ı Rabbānī! (II,115b)
- Āh ey şāḥib-i dīde-i cenān ve müstekşif-i laṭife-i cān! (II,134a)

- Āh ey müstemi‘-i hūş-mend! (II,142a)
- Āh ey mūnis-i cānum! (II,142a)
- Āh ey dil-i bī-çāre! (II,156a)
- Ey nevr-i ḥadīka-i ‘ālem ve nūr-ı ḥadeka-i ādem! (217b, 246b, II,66b)
- Ey müstemi‘-i müsta‘idd! (217b, II,11b)
- Ey ‘āşık-ı şādık ve cigeri derd ile yanık! (220b)
- Ey merd-i tālib ve ṭarīk-ı müstaḳīme rāğıb! (224a)
- Ey tālib-i hidāyet! (224a, II,19b)
- Ey tālib-i ṭarīk-ı fevz u felāḥ ve rāğıb-ı rāh-ı şalāḥ u necāḥ! (225b)
- Ey müstemi‘-i ḥişşe-mend! (236b)
- Ey tālib-i hidāyet ve rāğıb-ı ‘ināyet! (238a)
- Ey müstemi‘-i kābil! (239a, 249b, 267b, 276b, II,3b; II,38b; II,44a; II,83a; II,104b; II,112a; II,116b; II,120b; II,126a; II,151a; II,155b; II,157a)
- Ey bāde-i zevkuñ leb-teşnesi ve bādiye-i şevkuñ ser-geştesi olan ‘āşık-ı şādık! (243a)
- Ey tālib-i ṭarīk-ı hidāyet! (253b)
- Ey cān-ı peder ve ciger-pāre-i māder! (256b)
- Ey ‘āşık-ı şādık! (259a, 274b, 277b, II,19a; II,39b, II,41a, II,43a; II,87b; II,90b; II,119b; II,135a)
- Ey nūr-ı dīde-i peder! (259b, II,27a; II,58a; II,73b; II,106a; II,147a; II,159a)
- Ey merd-i tālib! (261a, II,95b)
- Ey cān-ı peder! (266b, II,14a; II,75b; II,127b)
- Ey sālīk-i rāh-ı ḥaḳīkat! (268a)
- Ey tālib-i ‘ışk-ı Sübhānī ve rāğıb-ı zevk-ı Rabbānī! (269a)
- Ey sālīk-i kābil ve müstemi‘-i muḳbil! (278a)
- Ey sālīk-i rūşen-dil! (278b)

- Ey çeşm-i zâhir-bîn! (279a)
- Ey tâlib-i esrâr-ı İlâhiyye! (279b)
- Ey dil-i bî-çâre! (II,2b)
- Ey tâlib-i müsta‘idd! (II,12a; II,149b)
- Ey mü‘min-i muvaḥḥid! (II,13a; II,32a; II,65b)
- Ey nefis-i ġâfil ve ‘âkıbet-i emre câhil! (II,17a)
- Ey müstemi‘-i kâbil ve mütenaṣṣıḥ-ı muḳbil! (II,25a)
- Ey nûr-ı maḥabbet ü ma‘rifetden bî-behre olan tîre-dil ve maḥcûb-ı ġâfil! (II,27b)
- Ey merd-i tâlib ve ṭarîḳ-ı Hakk’a râġıb! (II,35a)
- Ey tâlib-i şarâb-ı ‘ıṣṣ-ı İlâhî olan şâdıḳ! (II,36a)
- Ey rûḥ-ı muşavver ve ḳalbi nûr-ı maḥabbetu’llâh ile münevver! (II,42a)
- Ey ‘âşık-ı şâdıḳ ve derûnı ney gibi derd-i ‘ıṣṣ ile yanık! (II,43a)
- Ey müstemi‘-i kâbil ve tâlib-i muḳbil! (II,50a; II,78b; II,145b)
- Ey püser-i peder ve ciger-pâre-i mâder! (II,54b)
- Ey tâlib-i kâbil ve müstemi‘-i muḳbil! (II,60a)
- Ey nûr-ı dîde-i peder ve ciger-pâre-i mâder! (II,63a; II,91a; II,163a)
- Ey tâlib-i ziyâ-yı nûr-ı ‘irfân ve râġıb-ı pertev-i eşi‘‘a-i âfitâb-ı cezbe-i Raḥmân olan ‘âşık-ı Sübhânî! (II,65b)
- Ey tâlib-i ṭarîḳ-ı Sübhânî! (II,73a)
- Ey tâlib-i felâḥ ve râġıb-ı necâḥ! (II,76a)
- Ey sâlik-i efsürde-dil! (II,83b)
- Ey müstemi‘-i mütenaṣṣıḥ! (II,94b)
- Ey müstemi‘-i munşıf! (II,98a)
- Ey zübde-i kevn ü ‘umde-i kâr ve nûr-ı a‘yun u ebşâr! (II,106b)
- Ey birâder-i bâ-cân-ber-â-ber ve rûḥ-ı muşavver! (II,109a)
- Ey ġâfil-i bî-çâre! (II,116a)

- Ey yâr-ı muvâfık ve derûnı mânend-i ney âteş-i ‘ışk ile yanık ve âh-ı ciger-sûz ile sînesi delik delik! (II,122a-b)
- Ey tâlib-i derd-i İlâhî ve ‘âşık-ı şâdık-ı Sübhânî! (II,123b)
- Ey nûr-ı dîde-i peder ve püser-i mu‘teber! (II,146b)
- Ey mü’min-i muḳbil ve müstemi‘-i ḳâbil ve ḥaḳ kelâma ḳâ’il! (II,154b)
- Ey ḳabr-i ṭabî‘at ve ḥafr-ı nefsâniyyetde mükedderü’l-ḥâl ve mürde-mişâl olan ehl-i melâl! (II,164a)
- Ey tâlib-i ḳurb-ı civâr-ı Rabbânî! (II,167a)
- İmdi benüm cānum (223b, 232b, 239a, 241b, 254a, 263a, 266a, 271a, 274b, 275a, 275b, 277a, 279b; II,15b; II,26a; II,26b; II,27a; II,33b; II,39a; II,42b; II,48a; II,55a; II,56a; II,71b; II,75b; II,80b; II,89a; II,89b; II,108a; II,116b; II,133a; II,142b; II,153b; II,158b; II,163a)
- İmdi benüm rûḥum (228a, 248a, II,36a; II,36b; II,44a; II,53a; II,71b; II,75a; II,82a; II,85b; II,92b; II,93b; II,95b; II,96a; II,124a)
- İmdi benüm iki gözüm (II,27a, II,44a; II,94b)
- İmdi benüm gözümüñ nûrı (II,42b; II,54a; II,107a)
- İmdi benüm cānum ve rûḥ-ı revānum (II,82a; II,85b)
- İmdi benüm birâder-i be-cân-ber-â-berüm (II,97a)
- İmdi benüm cān-ı ‘azîzüm (II,125a)

Kaydedilen ifadelerle sonrasındaki sözlerin mânâ olarak uyumu da aşağıdaki örneklerden anlaşılabilir:¹⁰⁵⁶

- İmdi **ey tâlib-i ‘ışk-ı Sübhânî ve râğıb-ı zevḳ-ı Rabbânî!** Gerekdür ki keşret-i mâ-sivâyı sen daḥı ḳalbünden ref‘ ü izâle ve terk-i hevâ idüp ṭarîḳ-ı ḥaḳ ve meslek-i enbiyâ vü evliyâyâ gidüp rûḥuñı zıkr olınan ittiḥād-ı ma‘nevîde ḥaşr itmege Ḥaḳ’dan meded ü inâyet taleb eylesesin ve elfâz u ‘ibâratda pâ-beste olmayup evc-i ‘âliyât-ı ma‘nâya cevelân eylesesin ki ilhâm-ı Ḥaḳḳ’a lâıyık olup peygām-ı Ḥaḳḳ’ı gûş-ı hûş ile istimâ‘ eylesesin. (269a)

¹⁰⁵⁶ Metinlerin devamı için çalışmanın metin kısmındaki ilgili varaklara mürâcaat ediniz.

- **Āh ey gāfil-i bî-çāre ve cigeri cerāḥāt-ı ıġvā-yı şeyṭān ile pür-yāre!** İmdi buña çāre, dergāh-ı kird-gāra āh u zār ile cürmüne istiġfār ve derdüne çāre talebinden ġayrı çāre yoktur. Pes, sen daġı Ādem ‘aleyhi’s-selām gibi: “İlāhî, yolumı şaşdum ve nefsüme zulm itdüm.” diyüp yaş yerine kan ağla. Mānend-i İblīs: “Bi-mā ağveytenî” diyüp merdūd-ı ebedî olma. (II,61a-b)
- **İmdi benüm iki gözüm;** a‘ mā vü đarîr olma, ‘ālemde ‘ayb u noġşān görme, kendü ‘aybuñdan ġayrı ‘ayb görme, kendü ḥālüne meşġûl ol. Ġayrıları kāmîl, kendüñi nāķış bil; lisānuñı ġaybet-ġüylikden ḥıfz u şıyānet kıl. (II,27a)

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’de kaynağı Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’si olan, bununla birlikte şârihin coşkun ruh hâletini yansıttığı için kendine göre bir derleme yaparak yâhut bazı kısımları *Tazarru’-nâme*’den ilhâm almakla birlikte kendi cümleleriyle teşekkül ettirerek kullandığı anlaşılan duâ bölümleri de dikkati çekmektedir. Secîli ifadelerle örölü, dînî ve edebî hususiyetleri birlikte içeren bu metinler İslâmî Türk edebiyatı yönünden önemli kısımlardır. Bazı beyitlerin şerhinden sonra görülen söz konusu münâcaatlara dâir birkaç örnek şunlardır:

- **Münâcât:**

İlāhî! Ḥı̄ce-i kişver-i kâ’inât, dîbāce-i defter-i mevcūdāt, ber-ġüzîde-i cemî‘-i maşnū‘ât ‘aleyhi’s-şalātu ve’t-taḥiyyātuñ rūḥ-ı muṭahharlarınuñ şafası ve revân-ı münevverlerinuñ rızası-çün bâ-ḥuşuş icrâ’-ı şer‘de çekdüġi zaḥmetler için ve emr-i teblîġde gördüġi miḥnetler için ve ol zât-ı mekremetüñ mu‘cizâtı ve aḥkām-ı şerî‘atde beyân buyurılan evāmîr-i Rabbāniyye izzeti-çün ve tarîkatde vâķi‘ olan kemâlât-ı insāniyye ḥürmeti-çün; İlāhî, ol ḥabîbüñ çār-yârı ve āl ü aşḥābınuñ ḳurbeti-çün ve ḥabîbüñe nāzil olan Ḳur’ân ve aña olan ĩmān ḥaḳķı-çün ve ‘ışķuñ mey-gedesinde olan ehl-i ḥarābāt için, İlāhî ‘uşşāķuñ çekdüġi belâlar için, seni cānıyla sevenlere itdüġüñ ibtilâlar için, ‘ışķ ehlinüñ ḥayrānlıġı, derd ehlinüñ sergerdānlıġı-çün ve fezâ-yı ceberûtde bâdiye-i maḥabbetüne düşüp zülâl-i vişālüne ‘atşān olan ‘aşıķlarıñ yüzi suyına ve şahrâ-yı melekûtde ve ‘aşķuñ beriyyesinde bî-cân ve cezbe-i şevķuñ ile vâlih ü ḥayrān olan meczûblarıñ ayaġı tozına ve ‘ışķ meyḥânesinde bâde-i la‘l-i lebinden mey-fürüşlîķ eyleyen sâķî-i ḥamr-ı cezbe-i Raḥmānî olan pîr-i kāmîl ü

mükemmil hürmetine bu eksüklü kullarınun ĩmānını dūrūste ve hīç olan ihlāşımızu heste geçūr! ĩn‘āmuñ olan ĩmān u ihsānuñı dāreynde k̄a‘im kıl! ‘Işķ şarābını kendū dest-i tecellī-i cemālūñle içūr ve cezbe-i Raḥmān ile beni benlikden geçūr! Ey Cemīl ü Kerīm! ‘Āşık-ı cemālūñ celālūñ cemālūñe muḥibbsin. Kūnh-i zātuña ‘aql irmez. Ümīddūr ki bu bir avuç ḥāki, raḥmetūñ deryāsına ğarķ idüp mü‘minine olan va‘delerūñden bu ednā kullaruña daḥı naşīb viresin. Āmīn, yā Rabbe‘l-ālemīn.¹⁰⁵⁷ (II,32a-b)

- **Münācāt:**

Īlāhī, sen şakla bu belālardan! Īlāhī, sen ḥalāş it bu ibtilālardan! Melikā, perverdgārā! Bizüm ḥācetde eksigümüz yok, senūñ raḥmetde. Bizüm günāhda eksigümüz yok, senūñ mağfiretde. Yā seyyidī, yā mevlāyī! Āḥiretimūze tūşe-i taķvāyı zād it ve bu zu‘afā kullaruñ āḥiret ğuşşalarından āzād it! **Nazm:**

Ne bilürem n’eyleyem nice idem
Ne bilürem kanda varam ne idem
Ola kim luṭf eyleyüp ğufrān ide
Rāh-ı ḥaķķı biz kula āsān ide

Īlāhī, seyyidī ve mevlāyī! Maḥabbet āteşine sūḥteleri nār-ı bu‘d u firāḳdan sen kurtar. Ezelde kulluğa kabūl eyledūñse fażl u ihsān senūñdür, ni‘met ü devlet bize! Ve eger dest-i redd ile nāra sürdūñse ‘adl senūñdür, ḥasret ü nedāmet bize! **Nazm:**

Ḳanı ol dem kim Ḥudā dīl-şād ide
Bu kafeşden bu kuşı āzād ide
Per vire luṭf eyleyüp pervāz ide
Būlbūlān-ı ḳuds-ile dem-sāz ide
Ḳurtara bu külḥanuñ dūdından ol
Anda daḥı hem caḥīm odından ol
Bilürem çalışmadum ben ḥıdmete
Yüzi ḳara varısaram Ḥazret’e
Bende işi dā‘imā noķşān olur
Ḥaķķ’a lāyık ‘afv idüp ğufrān olur
‘Afvin umup fażlına ben vāķıfım
‘Adl iderse nic’ideyin lāyıkım
Luṭfi çokdur kullara luṭfi ‘imād

¹⁰⁵⁷ Krş. Sinan Paşa, a.g.e., s. 589-591.

Eyledüm ben kıl da aña i' timād
Ger cihân halkına ğufrân eyleye
Baħr-i cūdından ne noķşân eyleye (II,38b)¹⁰⁵⁸

- İlähî! ‘Âşîlere ‘azâb itmek ‘adl ise ‘afv itmek daħı ‘ahdündür. İlähî! Mücrimlere ‘ikâb haķ ise baĝıslamak daħı va‘dündür. İlähî! Her ħâlüme nâzırsın, saña ne diyem? Melikâ, ma‘būdâ! Bu kemter ve za‘îf n’eylesün ki peyk-i maħabbetün “gel” dirse kibriyâ-yı ‘izzetün redd ider; cemâlün tecellîsi cezb iderse celâlün saıveti kahr ider. Seyyidî ve mevlâyî, “Men talebenî vecedenî.”¹⁰⁵⁹ beşâreti egerçi kim kalb-i ğam-ġîni feraħ-nâk ve germ ider, ve lâkin “El-kibriyâ’u ridâ’î.”¹⁰⁶⁰ sihamı girü bir taraftan mecruh kılur. “Ve huve me‘akum eyne mâ kuntum.”¹⁰⁶¹ müjdesi daħı gerçi ruh arturur, ve lâkin “Fe-te‘âla’llâhu’l-meliku’l-ħaķķu”¹⁰⁶² heybeti bedenden cân koparur. Egerçi kim va‘dün âyâtı ħandân ider; fe-emma tehdîd-i va‘idün yine fı’l-ħâl dem-beste vü ħayrân kılur. Ĥabîbâ! Vaşlün cezbessinün şîveleri ferħân itdükce nesîm-i hecrün şürîdelikleri ser-gerdân ider. Melikâ, ma‘būdâ! ‘Afv u keremün ħuşuşına baķarsam belâ vü kahrün ‘alâmâtını nice ideyim ve eger raħm u maĝfîretün nuşuşını görürsem batş u ğazabuñ âyâtını n’eyleyeyin? İlähî ve seyyidî! Ne diyem ki tākātlar bunda tāk ve dil-i erbâb-ı da‘vâ pür-nifâķ ve cân-ı aşķâb-ı ma‘nâ pür-iştîyâķdur. İlähî! Vâdî-i şerî‘atde hâdî-i tārîķati mih-ter it ve deryâ-yı ħaķîķatde nesîm-i ‘inâyeti reh-ber it. İlähî! Luıfñ ħazînesi bî-pâyân, keremün deryâsı bî-kerân, seķâb-ı cüduñ kâ’im, riyâķ-ı feyzün dâ’im, raħmetün in‘âmı şâmil, ħudretün âşarı kâmil, deryâ-yı cüduñda dü-‘âlem yek kaıtre ve mihrün hevâsında iki cihân bir zerredür. Luıfñ ‘illet istemez, kahruña sebep gerekmez. Bir laıfısin ki luıfñ “lâ-taķneı”¹⁰⁶³ dir ise cümle-i menâzil ni‘am-ı firâvân ile mâl-â-mâl olur. Şöyle ki raħmetün nesîmi ire, ħâķ gül-zâr-ı pāk olur. **Nazm:**

¹⁰⁵⁸ Yukarıdaki “münâcaat” başlıĝından itibaren bu kısmın kaynaĝının Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’si olduĝu tespit edilmiştir. Bununla birlikte bilhassa mensur kısımların söz konusu eserden birebir alınmayıp şârihin müdâhaleleriyle tahrir edildiĝi anlaşılmaktadır. Manzum kısımlardaki ilk iki beyit de diĝerlerine göre eserin daha öncesindeki bir bölümde görölmektedir. İlk iki beyit için bkz. Bkz. Sinan Paşa, *a.g.e.*, s. 265. Mensur kısımdaki bazı ifadeler için bkz. *a.e.*, s. 351. Diĝer beyitler ve mensur kısımdaki bazı ifadeler için bkz. *a.e.*, s. 435-437.

¹⁰⁵⁹ “Kim beni talep ederse talebine ulaşır.”

¹⁰⁶⁰ “Büyüklük, benim ridâmdır.”

¹⁰⁶¹ “Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.” (Hadid 57/4, nâkıs iktibas)

¹⁰⁶² “Gerçek hükümdâr olan Allah, yücedir.” (Taha 20/114, nâkıs iktibas)

¹⁰⁶³ “Ümit kesmeyin.” (Zümer 39/53, nâkıs iktibas).

Yâ İlâhî sen bize ihsân kı1
Buñ deminde işimüz âsân kı1
Kullaruñ içinde bir bî-çâreyüm
Nefse uyup rûz u şeb âvâreyüm
‘ Âkıbet hayrın muqadder kı1 bize
Her ‘ asîri sen müyesser kı1 bize
Senden artuğ kimsemüz yok yâ İlâh
Sen keremden luğf-ıla kılgıl nigâh
‘ Avn senden luğf senden dâ ’imâ
Kul senüñdür şaklağıl sen ey Hudâ¹⁰⁶⁴ (II,110a)

Mezkûr bilgiler dışında daha önce deyimlerle ilgili kısımda verilen örneklerden de anlaşılacağı üzere Sarı Abdullâh Efendi sözü kuvvetlendirmek için deyimlerden de sıklıkla istifade etmiştir.¹⁰⁶⁵

Sonuç olarak; *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’sini yukarıda bilgi verilen kendisine has unsurlarla şekillendiren Abdullâh Efendi, orijinal yönleri olan ve şahsiyetinin izlerini belirgin şekilde taşıyan bir *Mesnevî* şerhi ortaya koymuştur.

¹⁰⁶⁴ Yukarıdaki mensur kısmın başından itibaren yine Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’sinden istifade edilerek derleme yapıldığı tespit edilmiştir. Bununla birlikte önceki örneklerde de olduğu gibi mensur kısımda şârihin ilâve ve değişikleri de görülmektedir. Mensur kısım için sırasıyla Bkz. Sinan Paşa, **a.g.e.**, s. 183, s. 231 ve 233, s. 181, s. 223 ve 327. Manzum kısım için bkz. **a.e.**, s. 449-451.

¹⁰⁶⁵ Bkz. s. 328-332.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN NÜSHALARININ TANITIMI

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin 33 adet yazma nüshası tespit edilmiştir. Ayrıca beş ciltten oluşan matbu nüshası da vardır. Yazmaların, müellif nüshası da dâhil olmak üzere 13 tanesi Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki çeşitli koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bunların 10'u şerhin tamamını içermektedirken üç tanesi yalnızca bir kısmını ihtiva eden eksik nüshalardır. Diğerlerinin dağılımı ise şöyledir:

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde beş, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde iki, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde bir, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde iki, Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde bir, Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde bir, İzmir Millî Kütüphane'de bir, İran'daki Âyetullah Mer'âşî-i Necefi Kütüphanesi'nde bir, Mısır Millî Kütüphanesi'nde beş ve Almanya Millî Kütüphanesi'nde bir nüsha bulunmaktadır.

Aşağıda önce yazma nüshalarla ilgili ayrıntılı bilgi verilmiş, ardından matbu nüshaya değinilmiştir.

3.1. YAZMA NÜSHALAR

3. 1. 1. Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüshalar

- Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Âtîf Efendi Koleksiyonu, No. 1452, 1453, 1454. (MÜELLİF NÜSHASI)

Müellif nüshası üç ciltten oluşmaktadır. Kahverengi meşin olan ciltleri mıklepli ve şemselidir. Hattı ta'liktir. Üç cildin de baş tarafında fihrist vardır. İlk cildin zahriyesine Abdullâh Efendi'nin terceme-i hâli yazılmıştır. İlgili kısmın sonunda belirtildiği üzere bu biyografi kısmını Âtîf Efendi'nin (ö. 1155/1742) küçük oğlu olan Ömer Vahîd Efendi'nin¹⁰⁶⁶ (ö.1197/1783) isteği üzerine 1173 (1760) senesi Ramazan ayında nüshanın zahriyesine bizzat Ahmed Resmî Efendi (ö.1197/1783) yazmıştır. 1b yüzünde ise şerh metni başlamaktadır. Üç ciltte de metin cetvelsizdir ve

¹⁰⁶⁶ Osmanlı defterdarlarından olan, “Âtîf Efendi Kütüphanesi”ni kuran ve *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin müellif nüshasının da kendi koleksiyonunda tespit edildiği Âtîf Mustafa Efendi'nin üç oğlu vardır. En küçük oğlu olan Ömer Vahîd Efendi başdefterdarlık, reisü'l-küttaplık ve nişancılık gibi devlet görevlerinde bulunmuş bir zâtır. Bilgi için bkz. Abdülkadir Balgalmış, “Âtîf Efendi”, TDVİA, İstanbul, C. IV, 1991, s. 59-60.

sayfalar 27 satır olarak düzenlenmiş olup reddâdelidir. Ciltlerde mevcut metin kısmı sırasıyla 261, 277 ve 496 varaktır. *Mesnevî* beyitleri, başlıklar, nazm, şi'r, beyt vb. kelimeler ile bazı ibâreler sürhle yazılmıştır. Bazı âyet ve hadislerin de üzeri sürhle çizilmiştir ve âyetler kısmen harekelidir. Yer yer başka bazı kelimelerde ve Arapça metinlerde de hareke görülmektedir.

Derkenara matlaplar, başlıkların olduğu kısımlarda “ser-sühan” ifadesi, yer yer lugat açıklamaları ya da şerhte bilgi verilen konuları destekleyen metinler yazılmıştır. Yine derkenarda şerhteki bazı ifadelerin üzerinin çizilip iptal edilerek yenisinin tahrir edilmesi veya yazılmış olanı tamamlamak için yapılan ilâveler şeklinde sıklıkla görülen sahh kayıtları mevcuttur. Birtakım düzeltmeler ise üzeri çizilen kısımların üst tarafına son tercihin yazılması şeklinde metnin içinde yapılmıştır. Bazı kısımlarda da iptal edilen sözlerin yerine bir ilâve yapılmadan şerhe devam edildiği görülmektedir.

İkinci ve üçüncü cildin baş tarafında şârihin torununun neslinden olduğu anlaşılan La'lîzâde Muhammed Ma'sûm'a âit, 1159 senesinin Zilhicce ayı (M.1746) tarihli temellük kaydı vardır. Bu kayıta Muhammed Ma'sûm, nüshanın “nevbet” sırasının kendisine geldiğini beyân etmektedir.¹⁰⁶⁷

Son cildin zahriyesinde ise eserin Arapça olarak yazılmış olan vakfiye kaydı mevcuttur. Bu kayıta kitabın, Allah rızası için ve şer'î kâidelere uygun olarak vakfedildiği, vakıf şartının da vakfedenin ve müellifin akrabâlarının kitap üzerinde tasarruf haklarının bulunması olduğu belirtilmiştir. Âtîf Mustafa Efendi'nin vakıf mührünün yer aldığı söz konusu kayıta tarih bulunmamaktadır.

Nüshanın sonuna farklı bir kalemle Cevrî'nin 29 beyitten oluşan tarih şiiri de eklenmiştir. Söz konusu şiirin sonradan ilâve edildiği anlaşılmaktadır. Cevrî'nin tarih şiirinin yazıldığı sayfanın arka yüzüne ise ilk dönem İslâm tarihine dâir bilgiler içeren bir sayfalık Arapça bir metin yazılmıştır. Bunun *Mesnevî* şerhiyle bir alâkası yoktur. Nüshayla ilgili genel olan bu mâlûmat dışında ciltlere dâir hususi birtakım bilgiler ise şunlardır:

¹⁰⁶⁷ Abdullâh Efendi'nin torunu La'î Mehmed Efendi'nin oğlu olan La'î-zâde Abdülbâkî Efendi'nin 1159 senesinde vefât ettiğini hatırlatmakta yarar vardır. Bu durumda nüshanın La'î-zâde Abdülbâkî Efendi'nin vefâtıyla, temellük kaydından yine aynı âileden olduğu anlaşılan La'lîzâde Muhammed Ma'sûm'a intikâl etmiş olması muhtemeldir.

İlk ciltte 3a-8b, 23a-30b ve 54a-61b varakları arası olmak üzere 22 varaklık eksiklik mevcuttur;¹⁰⁶⁸ fakat söz konusu cilt, bu eksiklikler dikkate alınmadan sonradan kurşun kalemle ve yeni rakamlarla numaralanmıştır. Orijinal rakamlarına göre tez metni 282b’de biten cildin, iç kapağı olan bundan sonraki kısmına sonradan bir duâ metni yapıştırılmış ve kurşun kalemle yapılan yeni numaralamada buraya 261 yazılmıştır.

İkinci ciltte de eski rakamlarla yapılan numaralamada 65’in iki kere yazıldığı görülmektedir.

Başı:

Bi’smi’llâhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaqqı “İnnâ erselnâke raḥmeten li’l-‘âlemîn. (...) ve’l-ḥamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

Müellifin ferağ kaydı:

Ve ḳad ittefeḳa’l-ferâḡu min-tenmiḳihî ‘alâ-yedi mu’ellifihi bi-‘avni’llâhi ve tevfiḳihî ez’afu ‘ibâdu’llâhi ve aḥḳarihim muḳtebisu’l-envâri’t-tâli’ati’l-bâhirati mine’l-miṣḳâti’l-lâmi’ati’z-zâhirati fî-yevmi’l-cum’ati’s-şâmin ve’l-‘iṣrîn min-şehri Rebi’i’l-evvel li-sene ihdâ ve erba’in ve elf mine’l-hicreti’n-Nebeviyyeti ‘alâ-şâhibihâ ekmelu’t-taḥiyyeti ve ene’l-faḳîru ilâ-raḥmeti’llâhi’l-‘aliyyi’l-kebîr ‘Abdu’llâh bin es-Seyyid Muḥammed bin ‘Abdu’llâh el-Ḳoştanîni mevliden ve mavṭinen el-Bayramî tariḳaten ḡafera’llâhu lehû ve li-vâlideyhi ve li-ustâzihi ḡufrānen ‘azîmen ve feteḡa ‘aleyhi ebvâbe’l-ma’ârifî ve’l-ḥakâ’iḳi fetḥen mubînâ.

¹⁰⁶⁸ Matbu birinci ciltle de karşılaştırılarak eksik kısımların net olarak tespiti amaçlanmıştır. Buna göre müellif nüshasında eksik olan 3a-8b, matbu 1. ciltte 7. sayfanın 7. satırının sonundan 25. sayfanın 8. satırının ortalarına kadarki kısma; 23a-30b, 68. sayfanın 20. satırının son kelimesinden 96. sayfanın ilk kelimesine kadarki kısma; 54a-61b ise 173. sayfanın 11. satırın sonlarından 194. sayfanın 6. satırının ortalarına kadarki bölüme karşılık gelmektedir. Şerhin matbu birinci cildinin içerdiği kısmı doktora tezi olarak çalışmış olan Milad Salmani, nüshanın müellife âit olduğunu fark edemediği için hataya düşmüş ve nüshadaki eksik kısımların “istinsah edilmemiş” olduğunu iddia etmiştir. Bkz. Milad Salmani, “Sarı Abdullah Efendi’nin Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’si, I. Cilt (İnceleme-Metin)”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2020, s. 137. Oysa ilgili varaklarda takibiyeler ve eksik sayfaların da mevcut olduğu vakitte yazıldıkları açık olan varak numaraları mevcuttur.

Ferağ kaydından sonraki varağa “Târîh-i İtmâm-ı Şerh-i Mesnevî li-Cevrî Çelebi” başlığıyla sonradan başka bir kalem tarafından eklendiği açık olan Cevrî’nin tarih şiirinin, nüshalarda kelime farklılıkları görülen son beyti bu nüshaya aşağıdaki şekilde yazılmıştır:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı haqqâ **rehber**-i râh-ı **maḥabbetdür**¹⁰⁶⁹

❖ Nüshanın Müellif Nüshası Olduğunu Gösteren Deliller

Nüshayı ilk incelediğimizde üzeri çizilip yenisi yazılan kısımlar ve diğer nüshaların hiçbirisinde rastlamadığımız yoğunluktaki sahh kayıtları sebebiyle bu nüshanın dikkatsiz bir müstensihin kaleminden çıktığını düşünmüştük. Fakat detaylı olarak dikkatle inceleyince düzeltme kayıtlarının ve üzeri çizilen kısımların açıkça tercihe işaret ettiklerini, bunların müstensihi aşan ve ancak müellif tarafından yapılabilecek tasarruflar olduklarını gördük. Bir müstensihin, istinsah ettiği eser üzerinde bu kadar rahat ve tercih ortaya koyan ifadelerle tasarrufta bulunamayacağını fark edince ilk cildin zahriyesindeki terceme-i hâl, ikinci ve üçüncü cildin başlarındaki temellük kaydı ve üçüncü cildin başındaki vakıf kaydının anlamı da âşikâren ortaya çıktı. Diğer hususlara da açıklık getirdiği için öncelikle vakıf kaydıyla başlamak istiyoruz:

Söz konusu kayıta, vakfedenin ve “müellifin akrabâlarının” kitap üzerinde tassarufu vakıf şartı olarak belirtilmiştir. Nitekim ilk cildin zahriyesine sonradan ilâve edilen terceme-i hâl; vakıf sahibinin, kitabı okuyanın müellifin hayatına dâir de bilgi edinmesini amaçlayan bir tasarrufunu göstermektedir. Zîrâ şârihin biyografisine dâir bilgileri bu kısma tahrir eden Ahmed Resmî Efendi, yazının sonunda terceme-i hâli Âtîf Efendi’nin küçük oğlu Ömer Vahîd Efendi’nin isteğiyle yazdığını belirtmektedir. Ülker Aytekin şerhin nüshalarına dâir bilgi verirken bu nüshanın durumunu ve Ahmed Resmî’nin beyânını: “Ömer Vahid Efendi sipârişi üzerine ismi

¹⁰⁶⁹ Cevrî nüshasında son beyit: “**Kemâl** ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey Cevrî /Cenâb-ı zâtı haqqâ **sâlik**-i râh-ı **hidâyetdür**” şeklindedir. Bkz. F. 494a.

belirtilmeyen bir müstensih yazmış. İlk cildin başında Ahmed Resmî Efendi'den alınmış Sarı Abdullah'a ait terceme-i hâl mevcut."¹⁰⁷⁰ ifadeleriyle değerlendirmiştir.

Sarı Abdullâh Efendi'nin torununun neslinden La'lizâde Muhammed Ma'sûm'un ikinci ve üçüncü ciltlerin başında yer alan 1159 Zilhicce tarihli temellük kaydından anlaşılan ise müellif nüshasının şârihin vefâtından sonraki bir asırlık dönemde âile içinde elden ele intikâl ettiği ve son olarak da nevbet sırasının La'lizâde Muhammed Ma'sûm'a geldiğidir. Ahmed Resmî'nin yazdığı terceme-i hâl tarihini 1173 senesinin Ramazan ayı olduğu tekrar hatırlanırsa müellife âit olan bu nüsha ya 1173 senesinde yâhut bundan bir süre önce; fakat elbette 1159 yılından sonraki bir vakitte Âtîf Efendi'nin oğlu tarafından şârihin akrabâlarından istenmiş, onlar da muhtemelen "müellifin akrabâlarının da kitapta tasarruf haklarının olması"nı vakıf şartı olarak belirtip nüshayı Âtîf Efendi Kütüphanesi'ne vermişlerdir.

Nüshada üzeri çizilip düzeltilen kısımlar, derkenarlarda sıklıkla rastlanan sahh kayıtları, torununun neslinden bir zâtın temellük kaydındaki beyânlarıyla nüshanın Abdullâh Efendi'nin sülâlesinde elden ele geçtiğinin anlaşılması ve vakıf kaydındaki ifadeler birlikte değerlendirilince bu nüshanın müellif nüshası olduğu âşikâren ortaya çıkmaktadır.

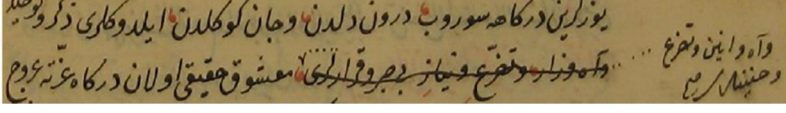
Çalıştığımız kısımda yer alan ve nüshanın müellife âit olduğunu ortaya koyan bazı örnekler aşağıya kaydedilmiştir. Bunlar ağırlıklı olarak üzeri çizilmek suretiyle iptal edildiği anlaşılan kısımlardan seçilmiş olmakla birlikte, önemli görülen başka bazı tasarruflara dâir örnekler de alınmıştır.¹⁰⁷¹ Metni ilk aşamada tahkikli olarak kurduğumuzda kullandığımız nüshalarda da ifadeler şârihin düzelttiği şekildedir; yani müstensihler tarafından çoğaltılmış olan nüshalar, şârihin düzeltilmiş olduğu son hâle göre yazılmışlardır.¹⁰⁷² Kezâ derkenara tamamlama kabîlinden eklenen sahh kayıtları için de durum aynıdır. Müstensihlerin ellerinden çıkan nüshalarda bu kayıtlar şârihin gösterdiği yerlerde bulunmaktadır. Aşağıya alınan örneklerin daha

¹⁰⁷⁰ Aytekin, **a.g.e.**, s. 119.

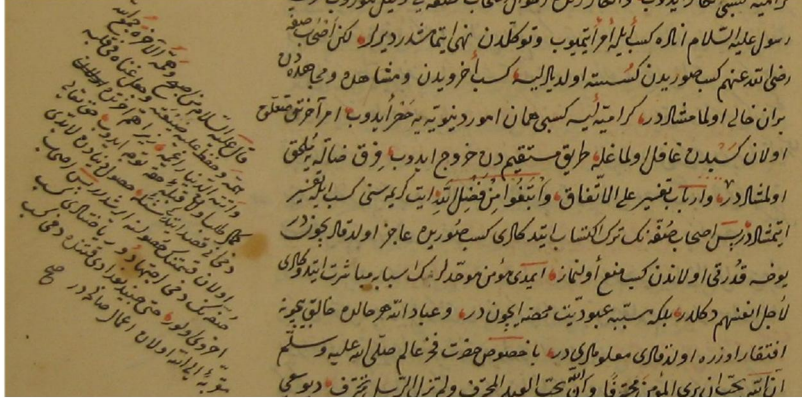
¹⁰⁷¹ Derkenara sahh kaydıyla yazılmış şiirler vb. gibi tamamlama amaçlı kayıtlar oldukları açık olan diğer örnekler için nüshaya mürâaat ediniz.

¹⁰⁷² Şehid Ali Paşa nüshası için bazı istisnâlar bulunmaktadır ve bunlar aşağıda ilgili kısımda belirtilmiştir.

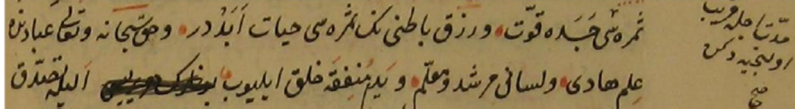
önce kullanılmış olan nüshalarla karşılaştırılabilmesi için söz konusu üç nüshanın ilgili varak numaraları da her kısmın sonuna parantez içinde kaydedilmiştir:

❖ 1452, 221b¹⁰⁷³

Yukarıdaki örnekte şârihin önce “...ve āh u zār ve tazarru‘ u niyāz-ı bî-şabr u kararları” yazdığı kısmı, “...ve āh u enīn ve tazarru‘ u hanīnleri” şeklinde düzelttiği görülmektedir. Daha önce de ifade edildiği gibi üzeri çizilen ilk hâl yalnızca müellif nüshasında mevcuttur; kullanılan diğer nüshalarda şârihin düzelttiği son ifadeler yazılıdır. (Krş. F.109a, Ş.194a, İÜ.183b)¹⁰⁷⁴

❖ 1452, 229a

Yukarıdaki örnekte de yazılan kısma ilâve gereği duyduğu anlaşılan şârihin sahh kaydıyla yaptığı ekleme görülmektedir.¹⁰⁷⁵ (Krş. F.112a, Ş.200b, İÜ.189b)

❖ 1452, 229b

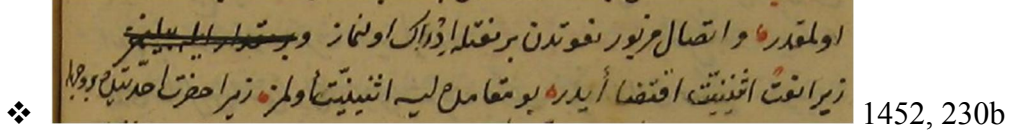
Bu örnekte ise bir ilâve ve bir iptal görülmektedir. Şârih, “...şemeresi **müddet-i ecele** **karîb olıncaya** **degin** cesede kuvvet...” ifadesinde koyu yazılan kısmı sahh kaydıyla cümleye ilâve ederken alt satırda “ve yedi münfıkâ halk eyleyüp **buñların**

¹⁰⁷³ Bu rakamlar müellif nüshasının cilt ve varak numarasını ifade etmektedir.

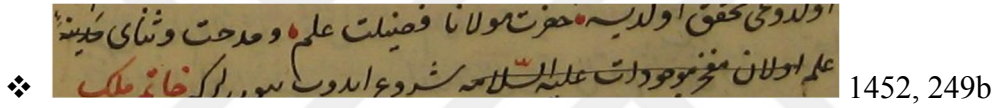
¹⁰⁷⁴ Diğer nüshaların varak numaraları kaydedilirken nüshaların ilgili varaklarında yazılmış olan rakamlar esas alınmış, istifade edecek kişilerin kolaylıkla faydalanabilmeleri adına daha önceden fark edilen hatalı numaralamalara göre düzeltme yapılmıştır.

¹⁰⁷⁵ Şerhte bu şekilde sahh kaydıyla yapılmış birçok ekleme mevcuttur. Bunlar da dikkatsiz bir müstensihin fark etmeden bazı kısımları atlayıp sonra eksiği görerek tamamlaması sınırının çok ötesinde, müellifin ilâvesi olduğu açık örneklerdir. Burada hepsinin zikredilmesi mümkün olmayan söz konusu kısımlara dâir bilgiler, metnin ilgili bölümlerinde verilmiştir.

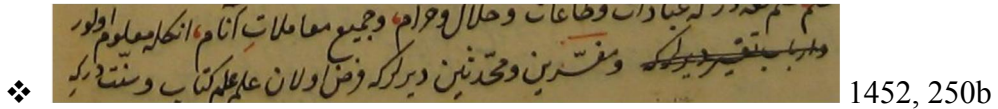
her birisi...” yazdığı kısımda ise koyu yazılan kelimelerin üzerini çizerek cümleden çıkarmıştır. (Krş. F.112b, Ş.200b-201a, İÜ.189b).

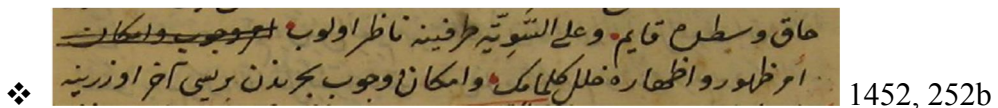
230b’de bir iptal görülmektedir. Şârih, “...bir na‘t ile idrâk olunmaz **ve bir miḳdâr ile bilinmez**” yazmışken koyu yazılan kısmın üzerini çizerek cümleden çıkarmıştır. Bu tür örnekler hacimli olmasalar dahi metnin o kısmında alt yâhut üst satırla karışma neticesi olmadığı âşikâr olan ve müellifin tercîhini ortaya koyan örnekler olmaları yönünden ehemmiyet arz etmektedirler. (Krş. F.112b, Ş.201b, İÜ.190b).

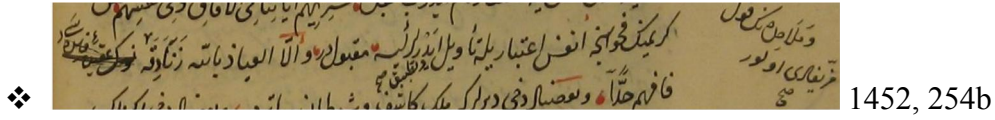
Bu örnekte de “...midḥat ü şenâ-yı **medîne-i ‘ilm olan Mefḥar-i Mevcûdât ‘aleyhi’s-selâma**” ifadesinde koyu yazılan kısmın üzeri çizilip iptal edilerek ifadenin “...midḥat ü şenâ-yı ‘ilme” şeklinde düzenlendiği görülmektedir. (Krş. F.121a, Ş.217b, İÜ.204b)

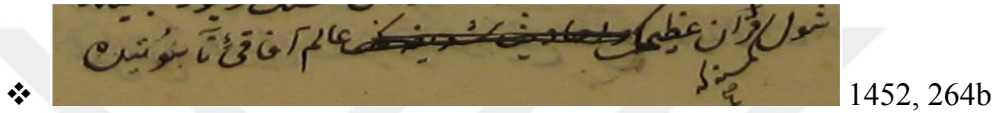
Yukarıdaki örnekte ise “...cemî‘-i mu‘âmelât-ı enâm anuñla ma‘lûm olur. **Ve erbâb-ı tefsîr dirler ki**” yazılmışken koyu kısım üzeri çizilip cümleden çıkarılmış, “ve müfessirîn ü muḥaddişîn dirler ki” sözleriyle devam edilmiştir. (Krş. F.121b, Ş.218b, İÜ.205b)

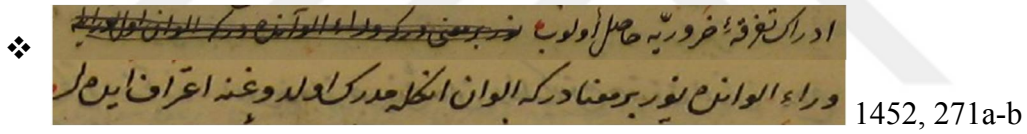
Bu örnekte önce “emr-i vücûb u imkân” yazılmış, sonra üzeri çizilip cümleden çıkarılarak “emr-i zuhûr u izhâr”la devam edilmiştir. (Krş. F.122a, Ş.220a, İÜ.206b)

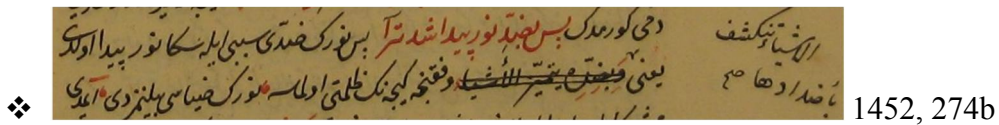
❖ Yukarıdaki kısımda da ifadede değişiklik yapılmıştır. Önce “ve illā el-‘iyāzu bi’llāh zenādika**nuñ** ‘akīde-i fāsidesi...” yazılmışken koyu olarak vurgulanan “zenādika” kelimesindeki ek ve devamındaki tamlamanın üzeri çizilip iptal edilmiş ve o kısma yerleştirilmek üzere işaret konularak derkenara sahh kaydıyla: “ve melāhidenüñ ḳavl-i müzeyyifleri olur” yazılmıştır. (Krş. F.123a, Ş.221b, İÜ.208a)

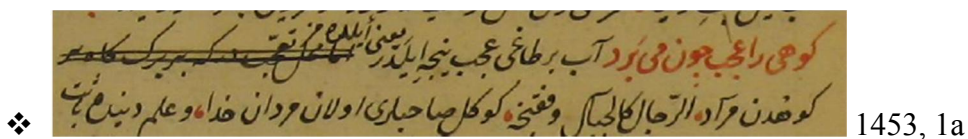
❖ Bu örnekte ise önce sahh kaydıyla bir tamamlama yapılmış, devamındaki “Ḳur’ān-ı ‘Azīm’üñ ve eḥādīs-i şerīfenüñ” kısmında ise koyu yazılanların üzeri çizilerek cümleden çıkarılmıştır. (Krş. F.127b, Ş.230b, İÜ.216a)

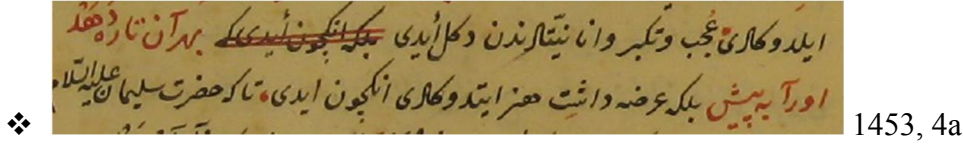
❖ Yukarıdaki metinde “...idrāk-i tefriḳa-i żarūriyye ḥāşıl olup **nūr bir ma’ nādur ki verā’-i elvāndadur ki elvān ol nūr ile**” yazılmış olan satırda, koyu yazılan kısmın üzerinin çizilerek iptal edildiği ve ifadede bazı değişiklikler yapılarak açıklamaya devam edildiği görülmektedir. (Krş. F.130a, Ş.236a, İÜ.220b)

❖ Bu metinde ise “ve bi-zıddihī yetemeyyezu’l-eşyā” ifadesinin üzeri çizilmiş ve o kısma eklenmek üzere işaret konularak derkenara “El-eşyā’u tenkeşifu bi-ezdādhā.” yazılmıştır. (Krş. F.131b, Ş.239a, İÜ.223a)

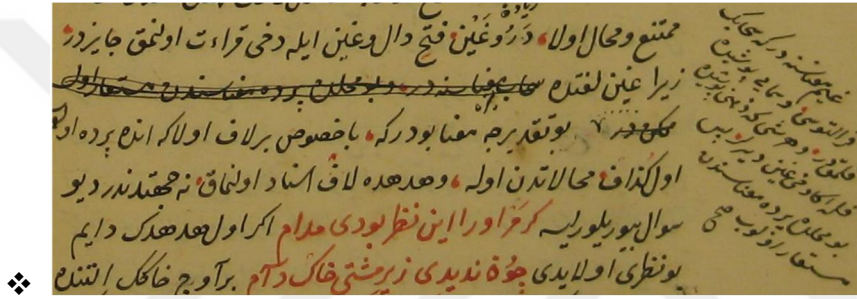

Yukarıdaki örnekte “Ammā mahall-i ta‘accübdür ki bir berg-i kâh bir” lafızlarının üzeri çizilerek cümleden çıkarılmış ve satırın üst kısmına yazılan ifadelerle cümleye son hâli verilmiştir. (Kırş. F.135a, Ş.245a, İÜ.229a)

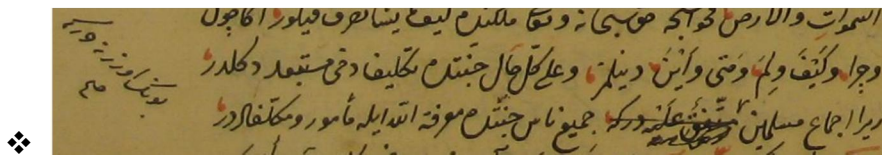
1453, 4a

Bu metinde de “Belki anuñ-çün idi ki” ifadesinin üzerinin çizilerek iptal edildiği görülmektedir. (Kırş. F.136a, Ş.248a, İÜ.231a)

1453, 5b

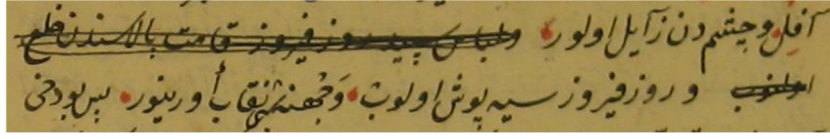
Yukarıdaki metinde üzeri çizilmiş olan “seḫāb ma‘nāsınadur ve bu maḥalde perde ma‘nāsından müste‘ār olsa mümkindür.” ifadesinden sonra metne işaret konulmuş ve bu kısma getirilmek üzere derkenara sahh kaydıyla: “ğaym ma‘nāsınadur ki seḫābuñ ḳaraltusı ve semāyı pūşide ḳılmaḳdur ve her şey ki zihni pūşide ḳıla, aña daḥı ğayn dirler. Pes, bu maḥalde ‘perde’ ma‘nāsından müste‘ār olup” yazılmıştır. (Kırş. F.137a, Ş.249a,¹⁰⁷⁶ İÜ.232a)

1453, 8a

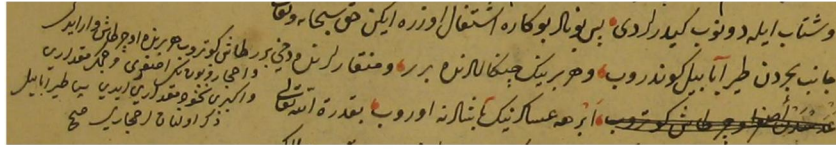
Bu metinde de “icmā‘-ı müsliḡin müttefaḳun ‘aleyhdür ki” yazılmışken koyu yazılan ifadenin üzeri çizilerek iptal edilmiş ve o kısma getirilmek üzere işaret konularak derkenara sahh kaydıyla “bunuñ üzerinedür ki” yazılmıştır. (Kırş. F.138a, Ş.250a, İÜ.234a)

¹⁰⁷⁶ Nüşanın bu varağında numaralama yapılmamıştır. Yukarıdaki rakam, “248” yazılmış olan bir önceki varağa göre tahrir edilmiştir.

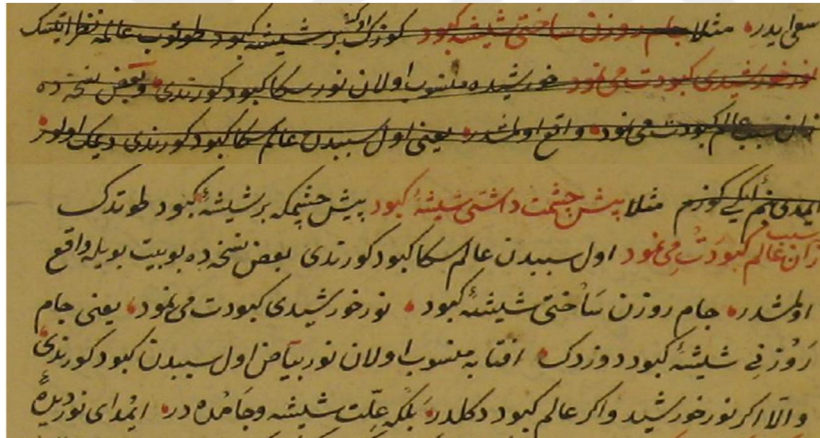
1453, 17b

Bu örnekte ise “Ve libās-ı sepīd rūz-ı fīrūz kāmēt-i bālāsından ḥal‘ olınup” kısmı üzeri çizilerek cümleden çıkarılmış ve metne yukarıdaki şekilde devam edilmiştir. (F.141b, Ş.258a, İÜ.240a)

1453, 23a

Yukarıdaki metinde de “‘adesden aşğar üç taş götürüp” ifadesinin üzeri çizilmiş ve onun yerine getirilmek üzere bazı değişikliklerle genişletilen son hâl derkenara yazılmıştır. (Krş. F.144a, Ş.262b, İÜ.244a)

1453, 26b-27a

Bu metinde şârih, bir beytin nüshalardaki farklı bir kullanımını belirtmektedir; fakat son hâlde esas aldığı beyti önce bazı nüshalardaki farklı hâl olarak vermişken üzerini çizip iptal etmiş ve evvelce esas aldığı beyti nüsha farkı olarak belirtmiştir. İptal edilen kısım şudur:

Meşelâ, Cām-i revzen sâhṭī ṣīše’y kebūd: Gözün öñine ṣīše-i kebūd tutup ‘âleme nazar itseñ; Nūr-i ḥurşīdī kebūdet mī-numūd: ḥurşīde mensūb olan nūr, saña kebūd görindi. Ve ba‘zı nüshada: “Z’ān sebeb ‘âlem kebūdet mī-numūd” vâqī‘ olmuşdur. Ya‘nī ol sebebden ‘âlem saña kebūd görindi demek olur. İmdi benüm iki gözüm:”

Devamında yazılmış olan son hâl ise şöyledir:

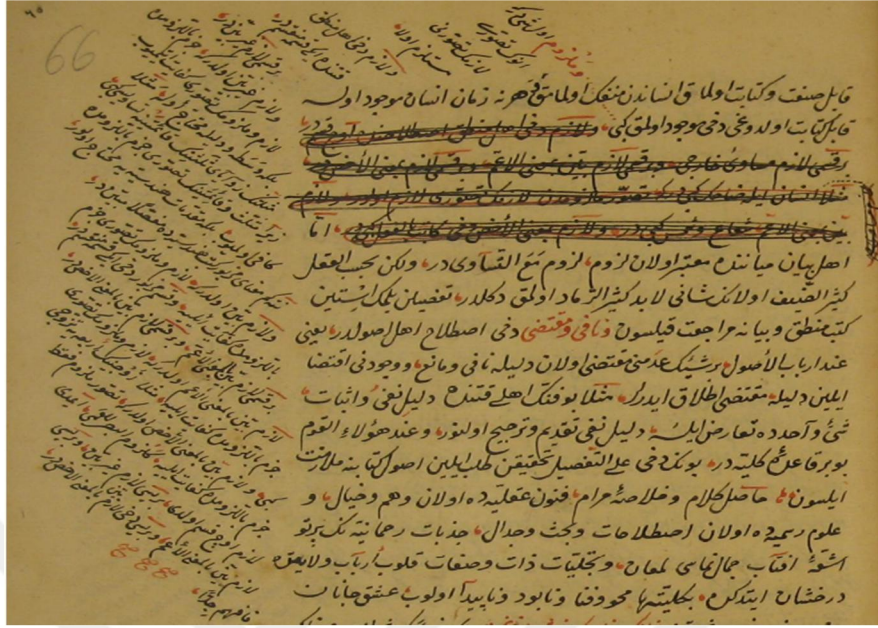
Meşelâ: **Pîş-i çeşmet dâştî şîşe'y kebūd:** Pîş-i çeşmüñe bir şîşe-i kebūd tütduñ; **Z'ân**
sebeb 'âlem kebūdet mî-numūd: Ol sebebdan 'âlem saña kebūd görindi. Ba'z-ı
nüşhada bu beyt böyle vâkı' olmuştur: Cām-i revzen sāhtî şîşe'y kebūd/ Nūr-i
hūrşīdī kebūdet mî-numūd. Ya' nî cām-ı revzeni şîşe-i kebūd düzdüñ, āfītāba mensūb
olan nūr-ı beyāz ol sebebdan kebūd görindi ve illā eger nūr-ı hūrşīd ve eger 'âlem
kebūd degildür, belki illet şîşe vü cāmdadur. İmdi ey nūr-ı dīde-i peder! (Krş.
F.145b, Ş.266a, İÜ.247a)

1453, 52a

Bu örnekte ise beytin şerhinde hacimli bir genişletmeye gidildiği
görülmektedir.¹⁰⁷⁷ (Krş. F.155b, Ş.286a, İÜ.265a)

¹⁰⁷⁷ Hacimli olması sebebiyle buraya tekrar kaydedilmeyen ilgili bölüme dâir bilgi, çalışmamızın
metin kısmında verilmiştir. Bkz. Metin, II, 52a.

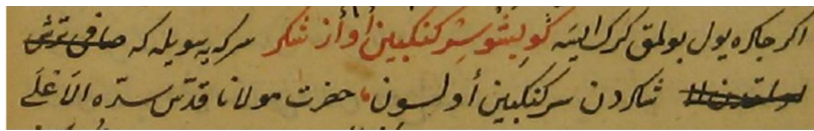

1453, 66a

Şârih yukarıdaki metinde de:

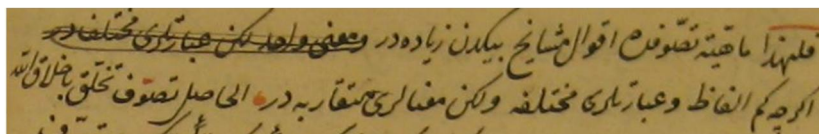
Ve lâzım dağı ehl-i mantık ıstılâhında üç kısımdır. Bir kısmı lâzım-ı müsâvî-i hâricî ve bir kısmı lâzım-ı beyyin bi-ma‘na’l-e‘amm ve bir kısmı lâzım bi-ma‘na’l-eḥaşşdur. Meselâ lâzım-ı müsâvî insân ile dâhik gibidür ki taşavvur-ı melzûmdan lâzımuñ taşavvurı lâzım olur. Ve lâzım-ı beyyin bi-ma‘na’l-e‘amm şu‘â‘ u şems gibidür. Ve lâzım bi-ma‘na’l-eḥaşş dağı kâtib bi’l-fi‘l gibidür.

cümlelerinin üzerini çizerek iptal etmiş ve bunların yerine getirilmek üzere metne işaret koyarak derkenara sahh kaydıyla daha ayrıntılı açıklamalar kaydetmiştir. (Krş. F.161b-162a, Ş.298b, İÜ.276b)

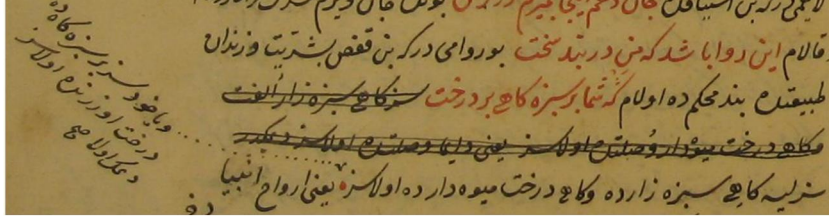
1453, 71b

Bu kısımda ise “şâfî turş olmakdan” ifadesi üzeri çizilerek cümleden çıkarılmıştır. (Krş. F.164b, Ş.303b, İÜ.281a)

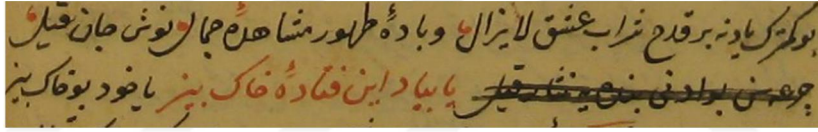
1453, 72b

Yukarıdaki metinde “Ve ma‘nā vāḥid, lākin ‘ibāretleri muḥtelifdür.” cümlesi üzeri çizilerek iptal edilmiş ve devamında bazı değişikliklerle son hâli yazılmıştır. (Krş. F.164b, Ş.304a, İÜ.281b)

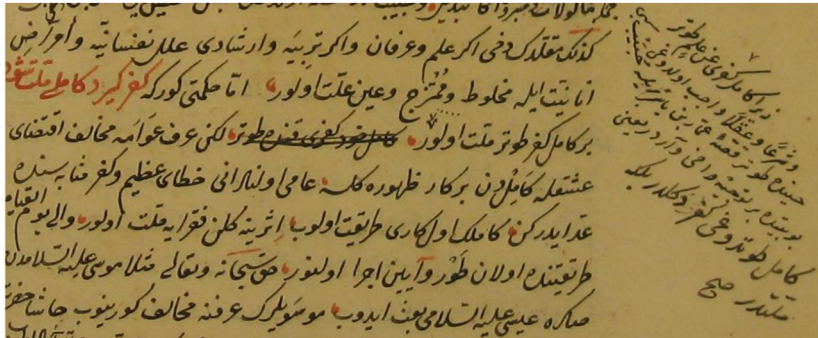
1453, 77a

Bu örnekte de cümlede değişikliğe gidilmiştir. “Siz gāhī sebze-zār-ı ülfet ve gāhī dīraḥt-ı mīve-dār-ı vuşlatda olasız; ya‘nī dā‘imā vuşlatda olasız dimekdür.” kısmının üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Devamında yazılmış olan cümlelerin sonuna ise işaret konulmuş ve buraya eklenmek üzere derkenara sahh kaydıyla ilâve bir cümle daha yazılarak ilgili kısma son hâli verilmiştir. (Krş. F.166b, Ş.308b, İÜ.285b)

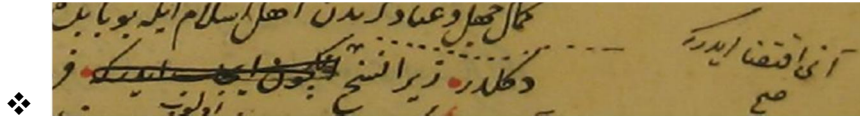
1453, 78b

Yukarıdaki kısımda da “Cür‘asın bu ednā bendeye nişār kıl.” cümlesi, üzeri çizilerek iptal edilmiştir. (Krş. F.167b, Ş.309b, İÜ.286b)

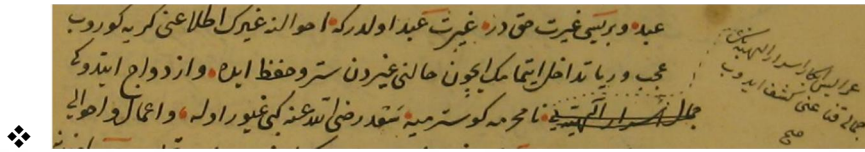
1453, 89b

Bu örnekte ise “Kāmil ḥod küfri ḳanda ṭutar?” cümlesinin iptali ve derkenara sahh kaydıyla yazılan, “Zirā kāmil küfri ‘an-‘ilmin ṭutar ve şer‘an u ‘aḳlen vācib olduḡi ḥinde ṭutar. Ḳışşa-i ‘Ammār bin Yāsir ile Ḥubeyb gibi. Bu beyitte bir tevciḥ daḡı vardır. Ya‘nī kāmil ṭutduḡı küfr degildür, belki millettür.” cümlelerinin o kısma ilâvesi görülmektedir. (Krş. F.172a, Ş.319b, İÜ.294b)

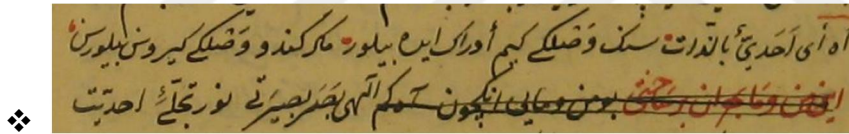
1453, 102b

Yukarıdaki metinde de “anuñ-çün icâb ider ki” ifadesinin üzeri çizilmiş ve onun yerine getirilmek üzere işaretle belirtilerek derkenara sahh kaydıyla “anı iktizâ ider ki” yazılmıştır. (Krş. F.177a, Ş.331b, İÜ.304a)

1453, 128b

Benzer bir tasarruf örneği de bu kısımdadır. “Cemāl-i esrâr-ı İlâhiyye’yi” ifadesinin üzeri çizilmiş ve onun yerine getirilmek üzere derkenara sahh kaydıyla “‘arâ’is-i ebkâr-ı esrâr-ı İlâhiyye’nün cemâli kınâ’ ını keşf idüp” yazılmıştır. (Krş. F.187a, Ş.351a, İÜ.322b)

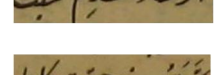
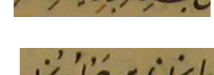

1453, 137b

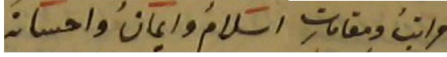
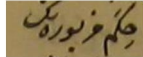
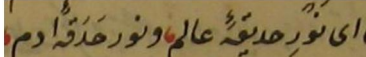
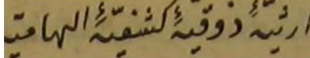
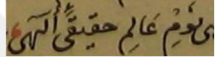
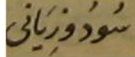
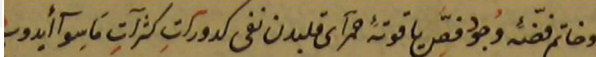
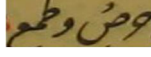
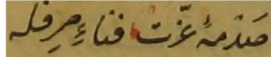
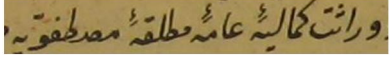
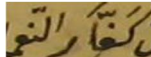
Yukarıdaki metinde ise bu kısmın hemen üst tarafında sekiz satır önce yazmış olduğu mısrayı tekrar yazdığını fark eden şârihin “În men u mā behr-i in ber-sâhtî: Bu men ü māyı anuñ-çün âh kim” kısmının üzerini çizdiği anlaşılmaktadır. Daha önce yapılmış olan tercümedeki ifadeler: “Bu mā vü men ve ta’ ayyünât-ı keşîreyi anuñ-çün düzdüñ ve dürer-i mezâhiri rişte-i vücûda anuñ-çün dizdüñ ki” şeklinde iken sonradan tekrar yazılıp tercümeyle başlandığında ifadelerde değişiklik olması da nüshanın müellife âit olduğunu ortaya koymaktadır. Zîrâ müstensih, istinsah ettiği eserde olanı okuyup yazar ve yazdığı kısmı hataen tekrarlırsa da aynı ifadeleri kaydeder. Oysa burada kendi eserini dilediği cümlelerle oluşturan müellifin bağımsız fiili görülmektedir. (Krş. F.190b, Ş.358b, İÜ.329a)

Nüshanın müellife âidiyetini açıkça gösteren bu tür örnekler çoğaltılabilir; fakat kaydedilenler Abdullâh Efendi’nin eseri üzerindeki tasarruflarını göstermeye kâfi olduklarından diğer örnekler için nüshanın ciltlerine mürâcaat tavsiye edilerek mezkûr örneklerle iktifâ edilecektir.

Müellif nüshası, Abdullâh Efendi'nin çeşitli tasarruflarda bulunarak şerhin okunması ve anlamlandırılması yönünde muhataplarını yönlendirdiği bir metin oluşuyla da dikkati çekmektedir. Bunlar eserin metni tesis edilirken bize oldukça yardımcı ve hata yapma ihtimalimizi azaltan işaretler oldular. Meselâ şârih, okunmasında problem olacağını düşündüğü veya benzer sözcüklerle karışabilecek bazı kelimeleri harekelemiş, terkiplere de bazen tamlama işareti bazen de hareke koyarak metnin doğru okunup anlaşılması için büyük bir kolaylık sağlamıştır. Aşağıda bazı örnekler görülmektedir:

- ❖ eşer (245b)¹⁰⁷⁸
- ❖ 'ucb (246b)
- ❖ i' t̃a (252a)
- ❖ nev' ayna (252a)
- ❖ 'ilmeynüñ (252a)
- ❖ meşel (258a)
- ❖ ecel (II,16a)
- ❖ bevn (II,88b)
- ❖ ğaybet (II,124b)
- ❖ iddi' â'-i 'adem-i maḥabbet (241b)
- ❖ tecessüd-i mezbūr-ı ḥaḳīḳat-i kāmīl (245a)
- ❖ ḥazīz-i neḳā'ış u inḥirāfāt-ı cehl ü buḥl (245b)

¹⁰⁷⁸ Önce tek kelime örnekleri, daha sonra birden fazla kelime ve tamlama yapılarını içeren örnekler listelenmiştir. Bu rakamlar nüshanın 1452 numarada kayıtlı olan ilk cildinin varak numaralarını; (II, ...) şeklinde yazılanlar ise 1453 numarada kayıtlı olan ikinci cilde âit varak bilgilerini göstermektedir.

- ❖ merātib ü maḳāmāt-ı İslām u
īmān u iḥsāna (246a)
- ❖ ḥikem-i mezbūrenüñ (246b)
- ❖ ey nevr-i ḥadīḳa-i ‘ālem ve nūr-ı
ḥadeḳa-i ādem (246b)
- ❖ irṣiyye-i zevḳıyye-i keşfiyye-i ilhāmiyye
(251b)
- ❖ nevm-i ‘ālim-i ḥaḳīḳī-i İlāhī (251b)
- ❖ sūd ü ziyānı (253a)
- ❖ Ve ḥātem-i fidḍa-i
vücūd, faşş-ı yāḳūta-i ḥamrā-yı ḳalbden nefy-i küdürāt-ı keşerāt-ı
mā-sivā idüp (253a)
- ❖ ḥırş u ṭama‘ (II,19b)
- ❖ şadme-i ‘izzet fenā’-i şırfla (II,46b)
- ❖ verāşet-i kemāliyye-i ‘āmme-i
muṭlaḳa-i Muşṭafaviyye (II,56a)
- ❖ keffāru’n-ni‘ me (II,126a)

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 1266-1267.

İki ciltten oluşan nüshada ciltler kahverengi, mıkplepli, köşebend ve şemseli, bazı kısımları yıpranmış meşindir. Hattı ta’liktir. Varaklarda yer yer kurt yenikleri ve rutubet lekeleri mevcuttur. İki cildin de baş tarafında fihrist vardır. Ciltler eski rakamlarla numaralanmıştır; fakat ilk ciltte daha fazla olmak üzere numaralamada

hatalar vardır. İlk cilt müzeyyen ve müzehhep serlevhalı olup hatalı numaralamalar düzeltilince 527, ikincisi ise 431 varaktır.¹⁰⁷⁹ Sayfalar 29 satırdan oluşmaktadır ve ilk cildin başındaki yaklaşık 100 varak dışında büyük kısmında reddâdeler okunmaktadır. İkinci ciltte de bazı varaklarda fotoğraflamadan kaynaklanan engeller dışında reddâdelerle takip yapılabilmektedir. Sayfalar, dışta siyah ve mâvi mürekkeple ince, içte ise altın yaldızla genişçe çizilmiş cetvellerle çerçevelenmiştir. Beyitlerin ve manzum kısımların ayrıca cetvel içine alındığı örnekler vardır. İlk ciltte başlıklar, âyet ve hadisler mavi veya kırmızı mürekkeple; *Mesnevî* beyitleri bazen siyah mürekkeple bazen de sührle ve mavi mürekkeple yazılmıştır. Beyaza yakın sarı tonda mürekkebin kullanıldığı daha az sayıda örnekte ise renkten dolayı okuma zorluğu yaşanmaktadır. İkinci ciltte mavi mürekkep nâdiren kullanılmıştır. Başlıklar sührle yazılmış, *Mesnevî* beyitleri ise genellikle siyah mürekkeple yazılıp üzerleri sührle çizilmiştir. Derkenarda “ser-sühan” ifadesi, matlaplar, yer yer sahh kayıtları, bazı açıklamalar ve notlar bulunmaktadır. İstinsah kaydında belirtildiğine göre 1041 yılının Cemâziyelevvel ayında tamamlanmış olan nüsha, Yenişehir Medresesi’nden Hasan isimli bir zât tarafından müellif hattından istinsah edilmiştir; fakat nüshaya müellifin ferağ kaydı alınmamıştır. Cevrî’nin tarih şiiiri ise nüshanın sonuna “Li-muharririhî’l-hakîr” başlığıyla yazılmıştır. Bu noktada nüshanın durumu ilginç bir hâl almaktadır ve bazı hususlar dikkati çekmektedir. Şöyle ki:

İstinsah tarihine göre bu nüsha *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin ilk istinsahıdır; zîrâ müstensih Hasan el-Fârîğ’ın istinsah kaydındaki tarih, eserin müellif tarafından tamamlandığı 1041 yılının Cemâziyelevvel ayıdır. Abdullâh Efendi şerhini 1041 yılının Rebîülevvel ayında tamamladığına göre söz konusu nüsha, şârihin eserini hitâma erdirmesinden iki ay sonra tamamlanmıştır. Bununla birlikte nüshadaki işaretler göz önünde bulundurularak değerlendirme yapılırca şu neticelere ulaşılmaktadır:

¹⁰⁷⁹ Numaralamaya dâir dikkati çeken bazı bilgiler şunlardır: İlk ciltte 120 yazılan varaktan sonra 125 yazılmış olan varağa geçilmiş, bundan sonraki 4 varak kağıtla kapatılmış ve ardından yine 125 yazılmış olan varağa geçilmiştir. İncelenince esâsen bu kısımda bir atlamanın olmadığı, 120 yazılmış olan varakla 125 yazılmış olanın birbirinin devamı olduğu anlaşılmaktadır. 354b ve 355a kısmında ise metin olarak bir varaklık eksiklik vardır. İkinci ciltte de 313 yazılmış olması gereken varağın kağıtla kapatıldığı görülmektedir.

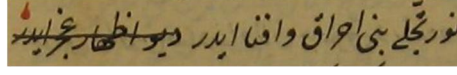
- Nüshada müellifin ferağ kaydı yoktur; fakat Cevrî'nin tarih şiiri "Li-muharririhî'l-hakîr" başlığıyla tahrir edilmiştir. Oysa bu şiiri yazan müstensih Hasan değil, Cevrî'dir. Öyleyse şiiri bu başlıkla aldığı nüsha, Cevrî'nin bir nüshası olmalıdır.
- Nüshanın istinsah tarihi ve şârihin eserini tamamlama tarihi tekrar dikkatle değerlendirilince şerhin tamamlanmasının üzerinden henüz iki ay geçmişken bitirilen bir istinsahın ancak şârihle yakınlığı olan yâhut yakınında bulunan birine âit olacağı açıktır.
- Abdullâh Efendi, şerhini Azîz Mahmûd-ı Hüdâyî'nin Üsküdar'daki dergâhında inzivâyâ çekildiği sırada tamamlamıştır. Şehid Ali Paşa nüshasının kâtibi, kendisinin nüshada belirttiği üzere Yenişehir Medresesi'nden değil de Hüdâyî Dergâhı'ndan bir derviş olsaydı, şârihle aynı mekânda bulunan biri olarak Abdullâh Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi bitirir bitirmez hemen istinsahına başlamış ve iki ayda tamamlamış olabilirdi. Fakat Yenişehir Medresesi Bursa'dadır ve yukarıda bahsedildiği üzere nüshaya müellifin ferağ kaydının alınmayıp Cevrî'nin tarih şiirinin ise "Li-muharririhî'l-hakîr" başlığıyla yazılmış olması dikkati çekmektedir.
- Bütün bu hususlar değerlendirilince eserin bitiriliş tarihi ile istinsahın tamamlanma tarihinin yakınlığı, bizi şârihin samimi arkadaşı olan ve eserlerini çoğalttığı bilinen Cevrî Çelebi'ye götürmektedir; zîrâ bu kadar kısa sürede *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi istinsah etmiş olması onun için olağan bir durumdur. Oysa elimizde Cevrî'ye âidiyeti kat'î olarak bilinen tek nüsha olan Fâzıl Ahmed Paşa/ 740 numarada kayıtlı nüshanın (Bundan sonra F olarak kısaltılacaktır.) istinsah tarihi, eserin tamamlanmasından yaklaşık 10 yıl sonrasını göstermektedir ve Cevrî'nin bu mühim eseri çoğaltmak için bu kadar uzun süre beklemiş olması mâkul görünmemektedir. Buna ilâveten nüshaya dâir bilgi verilen kısımda da belirtildiği üzere F nüshasında kimisi kelime kimisi cümle boyutunda olup mânâyâ etki eden atlamalar bulunmaktadır ve bu sebeple şerh metnini tek başına sâlimen sunabilen bir nüsha değildir.

- Yukarıda belirtilen işaretler, F nüshasının Cevrî'nin ilk *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* istinsahı olmadığını ortaya koymaktadır. Kanaatimize göre Şehid Ali Paşa Koleksiyonu/ 1266-1267 (Ş olarak kısaltılacaktır.) numaralarda kayıtlı olan nüsha, kuvvetle muhtemel olarak Cevrî'nin ilk *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* istinsahından çoğaltılmıştır. Belki o nüshada da müellifin ferağ kaydı bulunmadığı için, yâhut müstensihinin tercihi olarak müellifin ferağ kaydı Ş nüshasına alınmamış; Cevrî'nin istinsah tarihi ise aynen kopyalanarak kaydedilmiştir. Yine Cevrî'nin tarih şiiri de başındaki “Li-muharririhi'l-hakîr” ifadesi olduğu gibi aktararak nüshanın sonuna eklenmiştir. Nitekim Cevrî hattı olan F nüshasında da tarih şiirinin başında “Li-kâtibihi'l-hakîr” yazmaktadır. Fakat şerhin tespit edilebilen nüshaları içinde Cevrî'nin ilk istinsahına ulaşamamıştır. Bu sebeple hâlihazırda yalnızca işaretler üzerinden yorum ve tespitlerde bulunmak mümkün olmaktadır.
- Sonuç olarak Ş nüshası evvelce açıklanan sebeplerle küçük bir olasılıkla şerhin “ilk” istinsahı, daha kuvvetli bir ihtimâlle ise şerhin Cevrî tarafından yapılan “ilk” istinsahından çoğaltılmış bir nüshadır. Metinde tespit edilen bazı örnekler de mezkûr “ilk”lik özelliğini şüpheyne mahal bırakmayacak şekilde ortaya koymaktadır. Şöyle ki:

Abdullâh Efendi şerhini tamamladıktan sonra yaklaşık 30 yıl daha yaşamıştır. Şârihin bu süreçte eserini tekrar okumuş, hatalı gördüğü kısımlarda düzeltmeler ve dilediği bazı kelimelerde tashihler yapmış olması çok olağandır. İşte Ş nüshası bazı düzeltmelerden önce, eserin ilk hâline göre istinsah edildiğine ve şerhte sonradan da birtakım düzeltmeler yapıldığına dâir deliller sunmasıyla bilhassa önem taşımaktadır. Bu konuda tespit edilen bazı örnekler şunlardır:

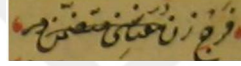
- Müellifte ilk cildin (1452) 260b'sinde aşağıda görülen, “...nûr-ı tecellî beni iḥrāk u ifnâ ider diyü iḫhâr-ı ‘acz ider” yazılmış olan dokuzuncu satırda “diyü iḫhâr-ı ‘acz ider” kısmının üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

Fakat F ve İÜ'de¹⁰⁸⁰ müellifin iptal ettiği kısım bulunmazken Ş'de bu kısım da mevcuttur.

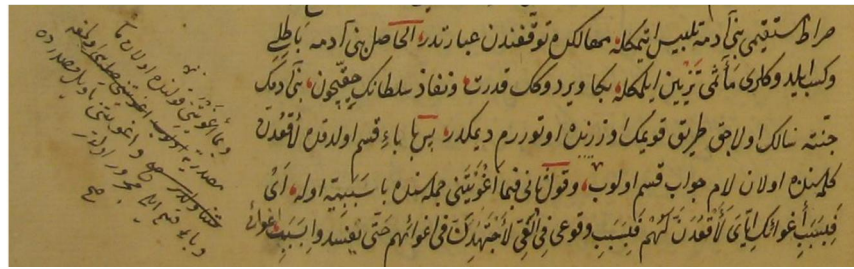
Krş. Ş. 227a; F.125b; İÜ.212b.

- Müellifte ikinci cildin (1453) 6b'sinde “ferc-i zen ma'nāsını mutazammındur.” yazılan üçüncü satırda “ma'nāsını mutazammın” kısmının üzerine çizgi çekilmiş ve “ferc-i zendür.” şeklinde düzenlenmiştir. F'de ve İÜ'de müellifin düzelttiği hâl kayıtlıyken Ş'de ilk hâl yazılıdır.

Krş. Ş.248b; F.137a; İÜ.232b.

- Müellifte ikinci cildin 58a varağında yer alan aşağıdaki kısımda da önce derkenara sahh kaydıyla bir tamamlama kısmının yazıldığı; daha sonra ise tekrar bir düzenleme yapıp ilk eklemenin bir kısmının ve “sahh” kelimesinin üzerine çizgi çekilip iptal edildiği ve devamına kaydedilen ifadelerin sonuna tekrar “sahh” sözünün yazıldığı görülmektedir. Fakat F ve İÜ'de müellifin son tercihi kayıtlıyken Ş'de metin, ilk sahh kaydına kadarki kısma göre yazılmıştır:

- ❖ ...ve “bi-mā ağveytenî” kavlinde olan mā maşdariyye ve “ağveytenî” te'vîl-i maşdarda ve bā-i kâsem ile mecrûr olur. (F.158b, İÜ.272b)

¹⁰⁸⁰ İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. Türkçe Yazmalar, 6307 numarada kayıtlı nüsha bu şekilde kısaltılacaktır.

- ❖ ...ve ‘bimā ağveytenī’ kavlinde olan mā maşdariyye olup “ağveytenī” sılası olmağa mütenāveldür. (§.292a)

Bunlar çalışmamıza konu olan kısımda tespit edilen birkaç örnek olup eserin tamamının incelenmesi durumunda misallerin artması muhtemeldir.

Nüshanın başlangıcı, sonu ve istinsah kaydına dâir bilgiler ise aşağıya kaydedilmiştir:

Başı:

Her dürr-i yektâ-yı hamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medh-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaqqı “İnnâ erselnâke rahmeten li’l-‘âlemîn.” (...) ve’l-hamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

İstinsah kaydı:

Ve kad ittefeḳa’l-ferâḡu min-tenmîkihi bi-‘avni’llâhi ve tevfiḳihi ‘an-ḥaṭṭ-i mu’ellifihi fi-şehr-i Cumâdi’l-ülâ li-sene ihdâ ve erba‘în ve elf.

Ḥarrarahû Ḥasan el-fâriḡ ‘ani’l-medreseti el-Yeñişehri ‘ufiye ‘anh.

“Li-kâtibihi’l-hakîr” başlığıyla kaydedilmiş olan Cevrî’nin tarih şiirinin son beyti ise şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaqqâ **rehber**-i râh-ı **maḥabbet**dür¹⁰⁸¹

- Süleymâniye Yazma Eser Ktp./Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, No. 740 (Cevrî’nin istinsahı)

Koyu kahverengi, yer yer yıpranmış ve kurt yenikleri olan, mıkplepli, kabartma şemseli, köşebend ve cetvelli meşin cilt içerisinde. Varakları sağlamdır ve yazılarda okumayı zorlaştıracak bir hasar mevcut değildir. Nüshanın baş tarafında üç varak süren fihrist vardır. Hattı ta’lik olan nüshanın metin kısmı 493 varaktır ve

¹⁰⁸¹ Müellif nüshasına da bu ifadelerle kaydedilmiştir. Cevrî’nin Fâzıl Ahmed Paşa/740 numarada mukayyet istinsahında ise “**Kemâl** ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey Cevrî/ Cenâb-ı zâtı ḥaqqâ **sâlik**-i râh-ı **hidâyet**dür” şeklindedir.

sayfalar 41 satır şeklinde düzenlenmiş olup reddâdelidir. Müstensihî Cevrî İbrâhîm Çelebi¹⁰⁸² olan nüshanın istinsah tarihi 1050/1641'dir. Metnin başlangıcı müzeyyen ve müzehhep serlevhalı olup 1b ile 2a varaklarının çevresi de altın yaldızla çizilen çiçek motifleriyle süslenmiştir. Nüshada sayfaların kenarları genişçe altın yaldızlı cetvelle çevrilmiştir. Başlıklar ve *Mesnevî* beyitleri kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Şiirlerin bir kısmı tezhiplidir ve bunlar çoğunlukla mukaddime kısmında yer almaktadır. Beyt, şi'r, fasl, rubâî, kıt'a gibi kelimeler genellikle sürhle tahrir edilmiş olmakla birlikte yazmanın sonlarında turkuazı andıran yeşile dönük mavi bir mürekkeple yazıldıkları da görülmektedir. Âyetlerin, hadislerin, bazı isimlerle ibârelerin ve vurgulu olması arzulanan kelimelerin üzeri sürhle çizilmiştir. Başlıkların olduğu kısımlarda derkenara "ser-sühan" yazılmış; ayrıca yer yer matlaplar kaydedilerek konulara dikkat çekilmiştir. Bazı kelimeler müellif nüshasında da görüldüğü gibi harekelenerek okunuşlarının nasıl olması gerektiği gösterilmiştir. Derkenara müellif nüshasında yer alan çeşitli açıklama notlarının bazıları kaydedilmiştir. Nüshayla ilgili değinilmesi gereken diğer hususlar şunlardır:

Yukarıda da belirtildiği üzere nüshanın istinsah tarihi 1050/1641'dir. Sarı Abdullâh Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi 1041/1631 senesinde tamamladığına göre bu nüsha, eserin yazılmasından yaklaşık dokuz buçuk yıl sonrasına dayanmaktadır. Sarı Abdullâh Efendi'yle yakınlığı ve şârihin eserlerini istinsah ettiği bilinen Cevrî Çelebi'nin¹⁰⁸³ Abdullâh Efendi'nin en önemli eserini çoğaltmak için 10 yıla yakın bir süre beklemiş olması pek mâkul görünmemektedir. Nitekim Cevrî'nin bu nüshasında tespit edilen, mânâ yönünden boşluk oluşturan atlamalar¹⁰⁸⁴ ve yukarıda bilgi verilmiş olan Şehid Ali Paşa Koleksiyonu/ 1266-1267

¹⁰⁸² Cevrî'yle ilgili detaylı bilgi için bkz. Hüseyin Ayan, *Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divan'ının Tenkitli Metni*, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981.

¹⁰⁸³ Cevrî, kaynaklarda Sarı Abdullâh Efendi'den feyz alanlar arasında zikredilir ve hem güzel hem de hızlı yazmasına değinilerek Abdullâh Efendi'nin birçok eserini istinsah ettiği de belirtilir. Bkz. Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, C. 2, s. 551-552; Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, C. 2, s. 526-527; Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 148-150. Tezkire-i Safâî'de de yazısının çok güzel olması sebebiyle devamlı yazdığı, geçimini hattatlıkla sağladığı ve günde bin beyit yazıp bin akçeye satmasının meşhûr olduğu kaydedilmiştir. Bkz. Mustafa Safâî Efendi, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁰⁸⁴ Kimisi kelime kimisi cümle boyutunda olup mânâya etki eden söz konusu atlamaların bulunduğu kısımlara örnek olarak bkz. 109b, 8. satır (Krş. Müellif; 223a, 4. satır); 111a, 39. satır (Krş. Müellif; 227a, 12. satır); 112b, 24. satır (Krş. Müellif; 230a, 14. satır); 113a, 21. satır (Krş. Müellif; 231a, 22-23. satırlar); 115b, 6. satır (Bu kısımdaki eksikliğe 981. beytin ilk mısrası da dâhildir. Krş. Müellif; 236b, 20-21. satırlar); 117a, 25. satır; (Krş. Müellif; 240b, 21. satır); 117b, 19. satır (Krş. Müellif;

numaralarda kayıtlı nüshadaki bazı hususiyetler, söz konusu nüshanın Cevrî'nin ilk *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* istinsahı olmadığına işaret etmektedir. Bununla birlikte tespit edebildiklerimiz arasında en eski tarihli nüshalardan olması ve müellifle bağ oluşturan özellikleri sebebiyle Cevrî'nin bu istinsahı elbette mühimdir.¹⁰⁸⁵

Başı:

Her dürr-i yektâ-yı hâmd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medh-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn, bi-haqqı “İnnâ erselnâke rahmeten li'l-‘âlemîn. (...) ve'l-hamdu li'llâhi rabbi'l-‘âlemîn.

Müellifin ferağ kaydından sonra da aşağıdaki şekilde Cevrî'nin istinsah kaydı yer almaktadır.¹⁰⁸⁶

Bu *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* ki zînet-efzâ-yı silk-i le'âlî-i fevâhir-i ma'nevîdür, cerîde-i târîh-i hicret-i hatmü'n-nübüvvede 'aleyhi ekmelü't-taḥiyye sene ḥamsîn ve elf merkûm ve şaḥîfe-i takvîm-i eyyâm u şuhûrda cum'a-i âḥir-i Şevvâlu'l-mükerrerem

241b, 23. satır); 118a, 32. satır (Krş. Müellif; 243a, 25. satır); 121a, 33. satır (Krş. Müellif; 250a, 15-16. satırlar); 124b, 25. satır (Krş. Müellif; 258a, 13. satır); 125a, 12. satır (Krş. Müellif; 259a, 2. satır); 126a, 34. satır (Krş. Müellif; 261b, 24. satır); 127a, 8. satır (Krş. Müellif; 263b, ilk satır); 127b, 3. satır (Krş. Müellif; 264b, 1-2. satırlar); 129a, 14. satır ve 26. satır (Krş. Müellif; 268a, 23. satır ve 268b 14-15. satırlar); 129b, 17. satır (Krş. Müellif; 269b, 6-7. satırlar); 130b, 12. satır (Krş. Müellif; 271b, 21. satırlar); 131a, 25. satır (Krş. Müellif; 273a, 26. satırlar); 131b, 3. satır (Krş. Müellif; 274a, 3-4. satırlar); 132a, 14. satır (Bu kısımdaki eksikliğe 1154. beytin ilk mısrası da dâhildir. Krş. Müellif; 275b, 6-7. satırlar); 133b, 14. satır (Krş. Müellif; 279a, 24. satır); 134a, 2. satır ve 16. satır; (Krş. Müellif; 280a, 15. satır; 280b, 13. satır); 141b, 38. satır (Krş. Müellif; II,17b, 26. satır); 142a, 31. satır (Krş. Müellif; II,18b, 24. satır); 142b, 29. satır (Krş. Müellif; II,20a, 4-5. satırlar); 144a, 8. satır; (Krş. Müellif; II,22b, 22. satır); 145b, 13. satır ve 17. satır; (Krş. Müellif; II,26a, 26. satır; II,26b, 5. satır); 153b, 16. satır (Krş. Müellif; II,46b, 16-17. satırlar); 154a, 36. satır (Krş. Müellif; II,48b, 5. satır); 158a, 35. satır; (Krş. Müellif; II,57b, 13-14. satırlar); 159b, 8. satır (Krş. Müellif; II,60a, 27. satır); 161a, 27. satır (Krş. Müellif; II,64b, 2-3. satırlar); 162b, 8. satır (Krş. Müellif; II,67a, 4. satır); 171a, 5. satır (Krş. Müellif; II,87a, 21. satır); 172a, 29. Satır (Krş. Müellif; II,90b, 7. satır); 176a, 4., 11. ve 13. satırlar (Krş. Müellif; II,100a, 6.,18. ve 22. satırlar); 177a, 20. satır (Krş. Müellif; II,103a, 14-15. satırlar); 177b, 20. satır (Krş. Müellif; II,104b, 7-8. satırlar); 179b, 34. satır (Krş. Müellif; II,109bb, 23-24. satırlar); 180b, 24. satır (Krş. Müellif; II,112a, 8-9. satırlar);185b, 5. satır ve 17. satır (Krş. Müellif; II,124a, 2. satır ve 22-23. satırlar); 187a, 39. satır (Krş. Müellif; II,128b, 22-23. satırlar); 190a, 7. satır (Krş. Müellif; II,135b, 9. satır); 193a, 1. satır, 12. satır ve 39. satır; (Krş. Müellif; II,143a, 8-9. satırlar; II,143b, 2. satır; II,144a 25. satır); 195b, 15. satır (Krş. Müellif; II,150a, 7. satır); 201b, 23. satır (Krş. Müellif; II,165b, 7. satır).

¹⁰⁸⁵ Cevrî'nin bazı manzum kısımlarda müellifin dikkatinden kaçmış olan eksiklikleri tâmir ettiği de görülmektedir. Bunlar metnin ilgili kısımlarında belirtilmiştir.

¹⁰⁸⁶ Müellifin ferağ kaydı, yukarıda müellif nüshası kısmında yazılmıştır. Bu sebeple yer aldığı diğer nüshalara dâir kısımlarda tekrar tekrar yazılmayacak, varlığı belirtilip ilgili nüshaya has kayıtlara yer verilecektir.

mersûm idi ki qalem-i Cevrî-i şikeste-raqam ile rişte-i tahrire keşide ve semt-i itmâma reside oldu, bi-mennihi ve keremihi.

Cevrî *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* için 29 beyitlik bir tarih şiiri yazmıştır. Nûsha 494a'da bu şiirle tamamlanmaktadır. Aşağıya kaydedilmiş olan söz konusu şiirin 27. beyti tarih beytidir:

Li-Kâtibihi'l-Hakîr

1. Kitâb-ı Meşnevî kim nûşha-i 'ilm-i haqîkatdür
O kim ma' nâsını idrâk ider şâhib-kerâmetdür
2. Ser-â-pâ şerh-i remz-i nûkte-i ma' nâ-yı Qur'an'dur
Beyân eyler uşul-i dîni her beyti bir âyetdür
3. Bilinmez mantık u hey'etle bu 'ilmün işârâtı
Buña idrâki yetmez 'aql u fikrûn özge hikmetdür
4. Degüldür naql-i aḥkâm-ı nücûm-ı âsumân ammâ
Yine cümle kitâb-ı âsumânîden hikâyetdür
5. Kitâb-ı âsumânî'nün budur ma' nâ-yı mazmûnı
Ki her bir nüktesi bir vahy-i münzelden kinâyetdür
6. Zebân-ı ḥâlden şâdir kelâmu'llâh-ı nâtiḳdur
Bunuñ terkibi haḳḳâ ḥâric-i lafz u 'ibâretdür
7. Ne Kâşânî bilür te'vîl ü ma' nâsın ne Cürcânî
Egerçi anlaruñ her biri bir şâhib-fazîletdür
8. Meger feyz irişe Mollâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî'den
Ki zîrâ ol edîb-i 'âlim-i gayb-ı hüviyyetdür
9. Ol üstâd-ı mu'allim-ḥâne-i 'ilm-i ledünnî kim
Melâ'ik ders-gâhında ser-ender ceyb-i ḥayretdür
10. O keşşâf-ı rumûz-ı müşkilât-ı râz-ı ma' nî kim
Nikât-ı dil-keşi burḳa'-küşâ-yı sırr-ı şüretdür
11. Olanlar luṭf-ı Haḳ'la mazḥar-ı feyzi ol üstâduñ
Baḳılsa her biri mecmû'a-i esrâr-ı ḳudretdür
12. O feyzüñ mazḥarından biri 'Abdullâh Efendi'dür
Ki isti'dâd ile üstâd-ı aşḫâb-ı ṭarîḳatdür
13. Bu sözde şâhidümdür *Meşnevî* ye yazduḡı şerhi
Ne şâhid müdde'âmı şıdḳ ile işbâta ḥüccetdür
14. Ki ol metn-i metîni böyle taḥḳîḳ üzre şerḥ itmek
Ne maḳdûr-ı beşer ne ḥadd-i miḳdâr-ı ṭabî'atdür
15. Bu feyz-i neş'e-i şahbâ-yı ilhâm-ı İlâhî'dür
Ki bir kem cur'ası şûriş-fezâ-yı 'aql u fikretdür

16. Bu şevk-ı cezbe-i envâr-ı ‘ışk-ı lâ-yezâlîdür
Ki ednâ zerresi sūzende-i fehm ü kiyâsetdür
17. Bu feyzüñ şevkı mihr-efrûz-ı ‘uşşâk-ı haķîķîdür
Bu şevķuñ feyzî hestî-sûz-ı erbâb-ı haķîķatdür
18. Muḥaşşal olmayınca maḥzarı bu feyz u bu şevķuñ
Bu kâra cür’et itmek ḥâric-i nîrû-yı himmetdür
19. Bu şerḥuñ vaşfını tafşîle ḥâcet yok bilür ehli
Ki her bir nüktesinde luṭf-ı ma’ nâ bî-nihâyetdür
20. Olunmuş müstetir her lafzınuñ taḥtında biñ ma’ nî
Anı idrâk idenler nüktedân-ı sırr-ı vaḥdetdür
21. Fünûn-ı ma’ rifetde bir mükemmel nüşhadur haķķâ
Ki ecnâs-ı fevâid yoklasañ bî-ḥadd ü ğâyetdür
22. Ḥuşûşâ tarz-ı inşâ vü ‘ibârât-ı dil-ârâsı
Beyân-ı müşkilât-ı fenn-i i’ câz-ı belâġatdür
23. Edâ-yı şâf ü pâki selsebîl-i Kevşer-i bâķî
Sevâd-ı ḥaṭṭ-ı müşk-efşâmı sünbül-zâr-ı cennetdür
24. Zihî şûret-nümâ-yı ma’ nevî kim ṭab’-ı feyyâzı
Bu ğüne cevher-i mir’at-ı ḥüsn-i ķâbiliyyetdür
25. ‘Ulûm-ı şer’ u taḥķîķa bu deñlü dest-res bulmaķ
Şafâ-yı zâhir ü bâṭından âşâr-ı ‘alâmetdür
26. Taşavvuf ‘âlemin merdâne teşḫîr eylemek böyle
‘Aceb kuvvetdür el-ḥaķ sa’y ile olmaz velâyetdür
27. Fazîletle bu şerḥuñ ğayriden luṭfı beş artuķdur
Olursa **ḥâtime** târîḥ-i itmâmı isâbetdür
28. Degül ḥaddüm bu şerḥüñ vaşfı ammâ cür’ete bâ’ iş
Lisâna nuṭķ-ı şâriḥden iren âşâr-ı kuvvetdür
29. Kemâl ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey Cevrî
Cenâb-ı zâtı haķķâ sâlik-i râh-ı hidâyetdür

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Hamîdiye Koleksiyonu, No. 668.

Mıklepli, şemseli, zencîrek ve köşebendli koyu kahverengi meşin cilt içerisinde. Zahriyede Sultan I. Abdülhamid’in kitabı vakfettiğine dâir vakfiye kaydı vardır. Hattı ta’liktir. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalı olup sayfalar sürhle çizilen ince cetvelin iç kısmına altın yaldızla çizilmiş geniş cetvelle çerçevelenmiştir. *Mesnevî* beyitleri, başlıklar, beyt, şi’r, fasl, nazm vb. kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyetlerin, hadislerin ve Arapça metinlerin bazılarının üzeri sürhle çizilmiştir.

1181/1767 senesinde Halil b. Murtazâ el-Kırımı tarafından istinsahı tamamlanmış olan nüsha 749 varaktır. Sayfalar 37 satır şeklinde düzenlenmiştir ve reddâdelidir. Derkenara sûrhle yazılan “ser-sühan” ifadeleriyle başlıkların olduğu kısımlar belirtilmiş; ayrıca yine sûrhle yazılan “matlap”larla da konulara dikkat çekilmiştir. Müellif nüshasında ve bazı nüshalarda derkenara yazılmış olan notlar ve açıklamalar bu nüshada yoktur. Metnin başlangıcı 1b olacak şekilde eski rakamlarla sonradan numaralanmıştır. 85’ten sonra 86 olması gereken varak atlanmış ve sonraki varağa 86 yazılarak devam edilmiştir. 245’ten sonra da 246 olması gereken varak atlanmış ve yine sonraki varağa 246 yazılarak devam edilmiştir. Müellif nüshasından istinsah edildiği kaydı bulunan nüshada müellifin ferağ kaydı da Cevrî’nin tarih şiiri de mevcuttur; fakat Cevrî’nin şiiri metnin baş tarafına, şerh metni başlamadan önceki varağa yazılmıştır.

Baş:

Bi’smi’llâhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrübiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaqqı “İnnâ erselnâke raḥmeten li’l-‘âlemîn. (...) ve’l-ḥamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

Müellifin ferağ kaydından sonra aşağıdaki şekilde müstensihin istinsah kaydı yer almaktadır:

Çad veḳa’ a’l-ferâğu min taḥriri hâzihi’n-nuşḥati’s-şerîfeti’l-kâşifeti’l-esrâri meknûnâti kenzu’l-ma’nevî el-muştehiru beyne’l-verâi bi’l-Meşnevî el-mensûbi ilâ-sultânî’l-ḥaqqîḳati ve burhâni’t-tariḳati Mevlânâ Celâlu’d-dîn el-mevlâ ḳaddese’llâhu te’âlâ sirrahu’l-‘âlâ muḥarraran min-nuşḥati mu’ellifihi’l-merḥûm şâḥibu’t-taşânifi’l-bedî’ati ‘Abdu’llâh Efendi berrada’llâhu ileyhi maḍca’ahu bi’l-feyzi’s-sermedî ‘âlâ-yedi’l-fakîri’l-muẓnibi’l-muḥtâc ilâ-raḥmeti Rabbihi’l-ġaniyyi’l-ḳadîr Ḥalîl bin Murtazâ el-Kırımı ġafera’llâhu lehû ve li-vâlideyhi ve bi-cemî’i’l-mu’minîne ecma’în ve kâne ḥitâmuhû yevme se-şenbih eş-şâmin ‘aşera min-şehri Şaferi’l-ḥayr min-şuhûri senete ihdâ ve şemânin ve mi’ete ve elf min-hicreti men enzele ‘aleyhi’l-Ḳur’âne

şarfan ba‘ de şarfin ve’l-ḥamdu li’llāhi’llezī yessera’l-itmāme ve’s-şalātu ve’s-selāmu
‘alā-yedi’l-enāmi ve ‘alā-ālihi ve aşḥābihi ve bi-cemī‘i’l-mu’minīne mā dāmeti fi’l-
levḥi’l-ḥurūfi ve’l-erḳām.

Yukarıdaki kaydın ardından Arapça ve Farsça birkaç beyitle aczini ifade ederek duâ isteğini dile getiren müstensih, nüshayı bu beyitlerle tamamlamıştır.

Nüshanın baş tarafına “Târîh-i İtmâm-ı Şerh-i Mesnevî Cevrî Çelebi” başlığıyla kaydedilmiş olan Cevrî’nin tarih şiiirinin, bazı kelimeleri nüshalara göre farklılık gösteren son beyti ise şu şekildedir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳā **rehber**-i râh-ı **hidâyet**dür

➤ Süleymânîye Yazma Eser Ktp., Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, No. 515.

Cildi kahverengi, şîrâzeli, şemseli ve zencîrekli meşindir. 42a ve başka bazı varaklarda Selim Ağa’nın vakıf mührü vardır. Metin kısmı 509 varaktan oluşan nüshanın hattı nesihdir. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. Sayfalar en dışı sürhle, iç kısmında ise altın yaldızla çizilen geniş cetvelle çerçevelenmiştir. Sayfaları 41 satır şeklinde düzenlenen ve sonradan kurşun kalemle hem eski hem de yeni rakamlarla numaralanmış¹⁰⁸⁷ olan nüsha, reddâdelidir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri, nazm, şi‘r, beyt vb. kelimeler sürhle yazılmıştır. Tek mısra alıntılarda mısranın başına bunu gösteren bir ayn harfi çizilmiştir. Başlıkların olduğu kısımlarda derkenara “ser-sühan” yazılmış, kaydedilen matlaplarla da konulara dikkat çekilmiştir. Yine derkenara müellif nüshasında ve diğer bazı nüshalarda yer alan açıklama notlarının bir kısmı ile nâdiren sahh kayıtları da yazılmıştır. İstinsah kaydında 9 Şâban 1187 (26 Ekim 1773) tarihinde Ebu’l-Muhtâr İbrâhim Tâhir tarafından tamamlandığı belirtilmiş olan nüshanın sonunda müellifin ferağ kaydı da Cevrî’nin tarih şiiiri de mevcuttur.

Başı:

Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

¹⁰⁸⁷ Nüshanın numaralamasında bazı problemler dikkati çekmiştir. Meselâ eski rakamlarda 7 iki kere yazıldığı için numaralama bir sayfa geriden devam etmiş; yeni rakamlarda da 1b hesaba katılmadan 2a’ya 1 yazılarak başlanmıştır.

Her dürr-i yektâ-yı hâmd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medh-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmin yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke rahḡmeten li’l-‘âlemîn.” (...) ve’l-hâmdü li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

Cevrî’nin tarih şiiri başlıksız olarak ve müellifin ferağ kaydının ardından tahrir edilmiş olup nüshalarda farklılık gösteren son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳâ **rehber**-i râh-ı **hidâyetdûr**

İstinsah kaydı:

Neste‘îzu bi’llâh, bi’smi’llâhi tevekkelnâ ‘ale’llâh, maṭla‘-ı şümûs-ı fûnûn, muṭṭali‘-i rumûz-ı künûz-ı “Hel yestevîllezîne ya‘lemûne ve’llezîne lâ-ya‘lemûn”,¹⁰⁸⁸ nefîsü’l-evliyâ, Celâlu’d-dîn-i Ebu’l-Behâ, Ḥazret-i Mevlânâ İbn Sultânü’l-‘Ulemâ ḥıdmetlerine nisbetle şeref-şi‘âr olan mağz-ı Qur‘ân, Meşnevî-i Ma‘nevî-i tefsir-i Furḳân defter-i mu‘teber-i evvelini nevr-i bustân-ı fazîlet, nûr-ı âsmân-ı ma‘rifet, re’îsü’l-küttâb-ı âgâh, nefîs-i zevi’l-intibâh, es-Seyyid Şarı ‘Abdu’llâh bin es-Seyyid Muḥammed Beg cenâbları ki teberrûken şerḥ eylemişdür; el-hâletü hâziḥî, ‘ulvî-himmet, Mevlevî-maḥabbet, kuzât-ı İslâm’uñ ser-levḥa-i dil-pesendi, sa‘âdetli, semâhatli, nâm-dâş-ı Murtażâ, Ebü ‘Âbid ‘Alî Efendi cenâblarının emr ü tesvîḳ ve ḥaşş u teşvîḳleriyle dâ‘iyân-ı dâ‘ire-i ‘ilmiyyelerinden olan bende-i bî-nâşır Ebu’l-Muḥtâr İbrâhîm Ṭahir e‘ānehu mevlâhu fi’l-bâṭın ve’z-zâhir kalemîyle niyyet-i recâ-yı nuşretle taḥrîr olınan bu ikinci nüsha-i nefîse daḥl¹⁰⁸⁹ bi-inâyeti’l-Meliki’l-Kâdir bu şehr-i Şa‘bân-ı şerîfde ḥüsn-i ḥitâm bulup ism-i metn olan “**Kitâb-ı Meşnevî li-Mevlânâ**” (1187) terkîb-i laṭîfi vech-i meşrûḥ üzere itmâm-ı Şerḥ’e târiḥ-i tām bulunmuşdur ki yevm-i mezbûr şadr-ı a‘zam Serdâr-ı Ekrem Ḥazretleri, livâ’-ı Ḥazret-i

¹⁰⁸⁸ “Bilen kişilerle bilmeyenler eşit midir?” Zümer 39/9, nâkıs iktibas.

¹⁰⁸⁹ Müstensihin bu ifadesinden şerhe âit aynı ayda tamamladığı ikinci bir istinsahının olduğu anlaşılmaktadır. Milad Salmani’nin şerhin matbu birinci cildine karşılık gelen kısma dâir hazırladığı çalışmada nüshaya ulaşamadığını belirterek katalog bilgilerinden istifadeyle kaydettiği; *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin İran’ın Kum şehrinde bulunan Ayetullah Mer‘aşî-i Necefî Kütüphanesi/ 11726 numarada aynı müstensih adına kayıtlı nüshasının (Bkz. Salmani, a.g.t., s. 138-139), müstensihin işaret ettiği nüsha olduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu nüshaya aşağıda ayrı bir başlık açılarak değinilmiştir.

Server-i Enbiyâ ‘aleyhi ve ‘alâ-‘âlihi’t-tehâyâyâ pey-rev olup “fağtulu’l-muşrikîn”¹⁰⁹⁰ emr-i şerîfiyle mü’temiren meştâ-yı Şumnı şahrâsından hareket ve düşmen-i dîn ü devlet üzerine teveccüh eyledükleri günü vâkı‘ olmuşdur. Nâşır-ı dîn-i mübîn olan Hâzret-i Rabbu’l-‘âlemîn “Ve ma’n-naşru illâ min-‘indi’llâh.”¹⁰⁹¹ sırrını izhâr ile fetḥ-i mübîn ve tebşîr-i mü’minîn buyurup ‘âmm-i ehl-i İslâmı mazhar-ı meserret-i ‘uzmâ buyurmuşdur, li’llâhi’l-ḥamdi ve’l-minneti Rabbi Kerîm, ide evlâdını etbâ‘ını râm, ola dâreynde şādân-ı merâm. Niçe bunlar emsâli nusaḥ-ı nefîse taştîrine müşârun-ileyh nâm-dâş-ı Haydar-ı Kerrâr’ı ve bende-i kem-mikdâr Ebu’l-Muhtâr’ı daḥı muvaffaq u müyesser eyleye. Ve mâ zâlike ‘ale’llâhi bi-‘azîz, bi-ḥurmeti men unzilet ‘aleyhi el-fâtiḥa.

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Hâlet Efendi Koleksiyonu, No.175-1; 175-2.

Kahverengi, mıkplepli, şîrâzeli, köşebend zencîrek ve şemseli meşin ciltlidir. Hattı ta’liktir. İki ciltten oluşan nüshanın her iki cildi de müzeyyen ve müzehhep serlevhalı olup 1b ve 2a varaklarının kenarları altın yaldızla çizilmiş çiçek motifleriyle donatılmıştır. Bunların dışındaki varaklar ise sûrh ve altın yaldızla çizilmiş geniş cetvelle çerçevelenmiştir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri, beyt, şî’r, nazm vb. kelimeler sûrhle yazılmıştır. İlk ciltte metin kısmı 410, ikinci ciltte ise 535 varaktır. Satır sayıları birinci ciltte genellikle 33, ikinci ciltte 31 olmakla birlikte yer yer 34 ve 35 satır olan sayfalara da rastlanmaktadır. Reddâdelidir. Fotoğrafların genelinde sayfa numaraları görünmemekle birlikte rakamların görüldüğü kadarıyla anlaşılan, sonradan kurşun kalemle bazı sayfalara rakam yazıldığıdır. Âyetlerin, hadislerin ve bazı Arapça ibârelerin üzerleri başlarda altın yaldızla, eserin büyük kısmında ise sûrhle çizilmiştir. Bazı kelimelerin üzeri de sûrhle çizilmiş olup bunların genellikle cümle, yâhut paragraf başı sayılabilecek kelimeler oldukları anlaşılmaktadır. Başlıkların olduğu kısımlarda derkenara “ser-sühan” yazılarak başlıklar belirtilmiş; ayrıca matlaplarla da konulara dikkat çekilmiştir. Derkenarda yer yer sahh kayıtları ile müellif nüshasında da bulunan açıklama notları yer alır. İstinsah kaydında verilen bilgiye göre nüshanın müstensihi olan Seyyid Hasîb

¹⁰⁹⁰ “Müşrikleri öldürün.” Tevbe 9/5, nâkıs iktibas.

¹⁰⁹¹ “Yardım ancak Allah katındandır.” Enfal 8/10, nâkıs iktibas.

tarafından 1186 (1772-73) senesinde birinci cilt ve ikinci cildin yaklaşık üçte ikisi tamamlanmış, daha sonra Haremeyn-i Şerîfeyn muhâsebesi kaleminde kîsedârlık vazifesi yapan İbrâhîm Efendi bu nüshayı almış ve tamamlanması görevini yine Hasîb Efendi'ye vermiştir. Böylece 1204 (1790) yılında aynı zât tarafından eksik kalan kısım da tamamlanmıştır. Nüsha incelendiğinde sonradan tamamlanan bu eksik kısmın ikinci cildin 351. varâğından itibaren başladığı anlaşılmaktadır. Müellifin ferağ kaydının bulunmadığı nüshada Cevrî'nin tarih şiiri ise yer almaktadır.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥîm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'î'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn, bi-ḥaḥḳḳı “İnnâ erselnâke illâ raḥmeten li'l-‘âlemîn. (...) ve'l-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-‘âlemîn.

Yukarıdaki kısmın ardından “Târîh-i Cevrî Berây-ı İtmâm-ı Şerḥ-i Mesnevî” başlığıyla kaydedilmiş olan Cevrî'nin tarih şiirinin nüshalarda bazı kelimeleri farklılık gösteren son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳâ **rehber**-i râh-ı **hidâyet**dür

Mezkûr şiirden sonra tahrir edilmiş olan aşağıdaki kayıtla nüsha sonlanmaktadır.

İstinsah kaydı:

El-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-‘âlemîn, ve's-şalâtu ‘alâ-Muḥammedin nebiyyihi'l-emîn ve ‘alâ-âlihî ve aşḥâbihî ecma‘în. Bundan akdem biñ yetmiş iki târihinde ‘azm-i ravza-i rıdvan eyleyen merd-i ma‘nevî şâriḥ-i Meşnevî-i Mevlevî sâbıkan re'îsü'l-küttâb şerîf ‘Abdu'llâh Efendi kuddise sirruhû ḥazretlerinin te'lîf-i bî-naẓîrleri olan işbu Şerḥ-i Meşnevîlerini bu ‘abd-i ḥaḳîr-i keşîrû't-taḳşîr Seyyid Ḥasîb-i faḳîr biñ yüz seksen altı târiḥinde merḥûm-ı maḡfiret-nişân Nûrî Muḥammed Beg ‘aleyhi rahmetü'l-Meliki'l-Mennân, ḥıdmetleri için rişte-i silk-i taḥrîre keşîde kılup ba‘dehû bürehne mine'z-zamân nüsha-i merḳûmenüñ nısf-ı şânîsinden şülüşi miḳdârı mefḳûd olduğu ḥâlde istinsâhıyla müteşerrif olduğumuz ḥâlâ Haremeynü's-Şerîfeyn muhâsebesi kaleminde

kîse-dârlık hıdmet-i celîlesiyle müstaḥdem olan mümtâz-ı ekiffâ, mu‘în-i fuḳarâ maḥdûm-ı sa‘âdet-mendî İbrâhîm Efendi cenâbları bir taḳrîb ile nüṣṣa-i nâkıṣayı keṣîde-i zîr-i temellük buyurup noḳṣân olan maḥalli tekmiḻ olunmak üzere yine bu faḳîre ihâle ve emrlerine binâ‘en bi-‘inâyeti‘llâhi te‘âlâ ve hüsni tevḫîḫihî işbu sene (1204) erba‘a ve mi‘eteyn ba‘de‘l-elf mâh-ı Cumâde‘l-ülâsınuñ yedinci cum‘a günü ḳubeyl-i ṣalâti‘l-cum‘a tekmiḻ eyleyüp huzûr-ı sa‘âdet-mevḫûrlarına ithâf olındı. Nâzır olan aṣḫâb-ı inṣâfdan me‘mûl ve mütevaḳḳı‘dur ki hemgâm-ı müṭâla‘ada dūḫâr-ı çeṣm-i dikkat-bînleri olan ğalaṭât u ṣaḳaṭâtı ıṣlâḫ-ı ḥâme-i ‘anberîn-câmeleri taṣḫîḫ ve bu bî-çâre faḳîri de‘avât-ı ḥayriyyeleriyle yâd u tezkâr buyuralar.

➤ Süleymânîye Yazma Eser Ktp., Pertev Paṣa Koleksiyonu, No. 305.

Cildi kahverengi, mıklepli, üzeri yeşil kâğıt kaplı meşindir. Hattı ta‘lîktir. Baş tarafına Abdullâh Efendi’nin terceme-i hâli kaydedilmiştir. Eski rakamlarla numaralanmış olan nüṣṣa 528 varaktır. Sayfalar 41 satır olarak düzenlenmiştir ve reddâdelidir. 31a-40b varakları siyah mürekkep, sürh ve altın yaldızla çizilmiş cetvellerle çerçevenilmiş olup bu varaklar dışındaki sayfalar cetvelsizdir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri, şi‘r, nazm, beyt vb. kelimeler sürhle yazılmış; âyet, hadis, bazı ibâre ve kelimelerin ise üzeri sürhle çizilmiştir. Derkenara başlıkların olduğu kısımlarda “ser-sühan” yazılmış; matlaplarla da konulara dikkat çekilmiştir. Yer yer düzeltme kayıtlarının da bulunduğu nüṣṣada, müellif nüṣṣasında ve başka bazı nüṣṣalarda yer alan açıklama notlarına nâdiren rastlanmaktadır. 1218 (1803) senesinde Hazîne-i Hümâyûn kâtiblerinden Mehmed Muhîṭ tarafından istinsah edilmiş olan nüṣṣanın sonunda müellifin ferağ kaydı da Cevrî’nin tarih şiiri de bulunmamaktadır. Nüṣṣaya dâir diğerk bazı bilgiler şunlardır:

20b’de mukaddime kısmı tamamlanmış ve 21a boş bırakılarak *Mesnevî*’nin ilk beytine 21b’de başlanmıştır. 222a da boş bırakılmış, 222b’de tekrar besmele ile başlanarak devam edilmiştir. Fakat 221b’deki reddâdeye bakılınca arada bir atlamanın olmayıp kalınan yerden devam edildiği anlaşılmaktadır. 515a’da birkaç satırın üzerine sürhle çizgiler çekilmiş ve siyah mürekkep sürülmüş gibi görünmektedir. İlgili kısımdaki bazı kelimeleri okunamaz hâle getiren bu çizgiler, daha çok çocukların yaptıkları karalamaları andırmaktadır.

Başı:

Her dürr-i yektâ-yı hâmd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medh-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyân ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaqqı “İnnâ erselnâke rahmeten li’l-‘âlemîn.” (...) ve’l-hâmdü li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

İstinsah kaydı:

Çad temme ḥâza’l-kitâbu’l-mustetâb bi-‘avni’llâhi’l-Meliki’l-Vahhâb fî-yevmi’l-işneyn min-evâḥiri şehri Cemâziye’l-âḥir bi-ḳalemi’l-faḳîri’l-ḥaḳîr Muḥammed Muḥîṭ el-mustaḡraḳu baḥri’t-taḳşîr ‘an-kuttâb-i Hazîne-i Humâyûn li-senete şemân ve ‘aşera ve mi’eteyn ba‘de’l-elf min-hicreti’n-nebeviyye ‘aleyhi ezke’s-selâm ve ekmelu’t-taḥiyye.

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Murat Molla Koleksiyonu, No. 1281-1282.

Kahverengi, mıkplepli ve şemseli meşin iki ciltten oluşur. Hattı nesihthir. 1281 numaradaki cilt müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır; fakat desen ve mürekkep 2a varağına da bulaşarak okumayı zorlaştıracak tahrîbâta sebep olmuştur. Benzer bir durum, yazıların iç içe geçmiş gibi olduğu sonraki birkaç varağın bazı kısımları için de geçerlidir. İlk cilt 464, ikinci cilt 459 varaktır. Sayfalar 35 satırdan oluşacak şekilde düzenlenmiş olup reddâdelidir. İki ciltte de sayfalar altın yıldızla çizilmiş genişçe cetvelle çerçevelenmiştir. Başlıklar ve *Mesnevî* beyitlerinin büyük kısmı sürhle yazılmıştır; fakat ikinci cildin ortalarına doğru *Mesnevî* beyitlerinin siyah mürekkeple yazılıp üzerlerinin sürhle çizildiği görülmektedir. Âyetlerin, hadislerin, bazı Arapça ibârelerin ve bazı kelimelerin üzerleri sürhle çizilmiştir. Nüshanın bazı varaklarında *Mesnevî* beyitlerinin, bazı kelime veya ibârelerin yeri boş bırakılmıştır. Eski rakamlarla numaralanmış olan nüshanın ilk cildinde fotoğraflamadan dolayı rakamlar yalnızca birkaç varakta görünmektedir. İkinci cilt ise görünecek şekilde sonradan yine eski rakamlarla numaralanmıştır. Derkenarda başlıklara işaret eden “ser-sühan” ifadesi, konulara dikkati çeken matlaplar ve yer yer sahh kayıtları bulunmaktadır. Müellif nüshası ve diğer bazı nüshalarda görülen açıklama notları ise bu nüshada yer almamaktadır. Müstensih Ahmed-i Muhtâr isimli bir zât olan

nüshanın istinsah tarihi kaydedilmemiştir. Sonunda müellifin ferağ kaydı da Cevrî'nin tarih şiiri de mevcuttur.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke raḥmeten li'l-‘âlemîn.” (...) ve'l-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-‘âlemîn.

Müellifin ferağ kaydından sonra “Târîh-i İtmâm-ı Şerh-i Mesnevî li-Cevrî Çelebi” başlığıyla kaydedilmiş olan Cevrî'nin tarih şiirinin nüshalarda farklılık gösteren son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳâ **rehber**-i râh-ı **maḥabbet**dür

Müstensihin kaydı ise bu şiirin hemen altına yazılmıştır:

İstinsah kaydı:

Sevvedehû el-faḳîr min-birri Rabbihi'l-ḳadîri Aḥmedu'l-Muḥtârü's-şehîr ğufirat zunûbehumâ ve sutirat ‘uyûbehumâ.

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Pertev Paşa Koleksiyonu, No. 303-304.

Miklepli, şemseli, zencirekli, kahverengi meşin iki ciltten oluşan nüshanın hattı ta'liktir. İki cildin de baş tarafında fihrist vardır. Yine her iki ciltte de müzeyyen ve müzehhep serlevha olup 1b ve 2a varakları altın yaldızlı geniş cetvelli, diğer sayfalar ise sürhle çizilmiş tek çizgi cetvellidir. İlk cilt 571, ikincisi 607 varaktır. Eski rakamlarla numaralı olan ciltlerde sayfalar 31 satırdan oluşmaktadır ve reddâdelidir. Başlıklar, bazı *Mesnevî* beyitleri ve kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyet, hadis, bazı sözler, *Mesnevî* beyitlerinin bir kısmı ve alıntılarının büyük kısmının ise üzerleri sürhle çizilmiştir. Üzeri sürhle çizilmiş olan *Mesnevî* mısralarının bir kısmının önüne sürhle bir mim harfî yazılarak diğer unsurlardan ayrılmalari sağlanmış, bir kısmının ise aralarına sürhle noktalar koyularak mısranın başlangıç ve bitiş sınırı gösterilmiştir.

Derkenarda başlıklara dikkati çeken ser-sühan ifadeleri, konulara işaret eden matlaplar, yer yer sahh kayıtları ile müellif nüshasında ve diğer bazı nüshalarda bulunan açıklama notlarının bir kısmı yer almaktadır. Müstensihin adı ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir; müellifin ferağ kaydı ve Cevrî'nin tarih şiiri ise bulunmaktadır.

Baş:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm.

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zibâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke raḥmeten li'l-âlemîn.” (...) ve'l-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-âlemîn.

Müellifin ferağ kaydından sonra “Târîh-i İtmâm-ı Şerh-i Mesnevî li-Cevrî Çelebi” başlığıyla kaydedilmiş olan Cevrî'nin tarih şiirinin nüshalarda farklılık gösteren son beyti şöyledir:

Sülûk ehli 'aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳâ **rehber**-i râh-ı **maḥabbet**dür

- Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Dâmat İbrâhim Paşa Koleksiyonu, No. 743-44-45-46.

Dört ciltten oluşan nüshanın ciltleri tâmir görmüştür. Bazı varaklarında kurt yenikleri ve rutûbet lekeleri vardır. Hattı nesihdir. Sırasıyla ciltler 284, 280, 290, 278 varaktır. İlk cildin zahriyesinde Celvetî tarîkatından Şeyh Velî b. Mehmed'in temellük kaydı mevcuttur. Yine ilk cildin başında “Şerhu'l-Mesnevî” yazılmış olan müzeyyen ve müzehhep serlevha bulunmaktadır. Sayfaları 23 satır olarak düzenlenen ciltler reddâdelidir; fakat bilhassa üçüncü ve dördüncü ciltlerde fotoğraflamadan kaynaklı olarak bazı varaklarda reddâdeler görünmemekte veya okunamamaktadır. Sayfalar cetvelli olup ilk cildin 1b ve 2a varaklarının cetveli genişçe altın yaldız, diğerleri tek çizgi sürhtür. Sürhle yazılmış olan eski rakamlarla numaralandığı anlaşılan ciltlerde fotoğraflamadan dolayı rakamlar nâdiren görünmektedir. Muhtemelen bu sebeple sonradan kurşun kalemle ve yine eski rakamlarla 10 sayfada

bir olmak üzere numaralar yazılmıştır. Fakat incelenince bunların da nüshanın bütününde düzenli olmadığı anlaşılmaktadır.

Ciltlerde başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimeler sürhtür. Âyetlerin, hadislerin ve bazı sözlerin ise üzerleri genellikle sürhle çizilmiştir. Derkenarda “ser-sühan” kaydı, matlaplar, yer yer sahh kayıtları, müellif nüshasında ve diğer bazı nüshalarda yer alan açıklama notlarının bir kısmı bulunmaktadır. Son cildin zahriyesine: “Bu ve bundan evvelki üç cild ki tamâm dört cildir, *Mesnevî*’nin cild-i evveli şerhidir. Şârih, bakiyesini şerh itmemiştir.” yazılmıştır. Müstensihin ismi ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir. Sonunda yalnızca müellifin ferağ kaydı yer alır.

Baş:

Bi’smi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm.

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emṣâli’l-lu’lu’i’l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke raḥmeten li’l-‘âlemîn.” (...) ve’l-ḥamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

Ardından da müellifin ferağ kaydıyla nüsha sonlanmaktadır.

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Hacı Mahmud Koleksiyonu, No. 2199.

Cildi bordo, mıkplepli, şîrâzeli, köşebend şemse ve zencîrekli meşindir. 210 varaktan ibaret olup “Hz. Ömer zamanındaki ihtiyar çalgıcı” hikâyesi henüz tamamlanmadan, matbuya göre üçüncü cildin başlarından bir bölümü de içererek sona eren eksik bir nüshadır. Baş tarafında fihrist ve müellifin terceme-i hâli vardır. İnce âharlı kâğıda ta’lik hatla yazılmıştır. Müzeyyen ve müzehhep altın yaldız serlevhalı, sayfalar genişçe altın yaldız cetvellidir. Sayfaları 41 satır olarak düzenlenen nüsha eski rakamlarla numaralanmış olup reddâdelidir; fakat fotoğraflamadan dolayı bazı sayfalarda reddâdeler görünmemektedir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimeler sürhle yazılmış, ara ara mâvî mürekkep de kullanılmıştır. Derkenarda matlaplar, yer yer sahh kayıtları ve açıklama notları

mevcuttur. İstinsah kaydı yoktur. Dolayısıyla müstensihinin ismi veya istinsah tarihi belirtilmemiştir.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm ve bihî nesta'înu.

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

...biz cemâdât iken ol ḳâdir-i muṭlaḳ cānı bize ḥâkim eyleyüp her ne fermân iderse bi'z-zarûre buyurduḡın tûṭup işin iderüz.

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Mihrişah Sultan Koleksiyonu, No. 233.

Cildi mukavvâ olup üzeri yeşil bezle kaplıdır ve mıkleplidir. Hattı nesihattır. Baş tarafında fihrist vardır. Zahriyede: “Sarı Abdullâh Efendi kuddise sirruhu hazretlerinin cild-i evvel-i *Mesnevî-i Şerîf* şerhinden rub' kıt'adur. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*” yazılmıştır. Bu nottan da anlaşılacağı üzere söz konusu nüsha, şerhin dörtte biri kadarını içeren eksik bir nüshadır. 203 varaktır. 1b ve 2a çift çizgi sürh cetvelli, gerisi cetvelsizdir. Sayfalar 33 satırdan oluşmaktadır ve reddâdelidir; fakat birkaç varak dışında fotoğraflamadan kaynaklı olarak reddâdeler görünmemektedir. Başlıklar sürhtür. *Mesnevî* beyitleri ise üzerleri sürhle çizilerek belirgin kılınmıştır. Müellif nüshası ve diğer bazı nüshalarda bulunan derkenar açıklamaları bu nüshada yoktur. Çalıştığımız kısımda yer alan “Av Hayvanları ve Arslan” hikâyesi kısmında, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre *Mesnevî*'nin 1097. beytinin şerhiyle bitmektedir. Müstensihi ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir. Eksik olması sebebiyle müellifin te'lif kaydını içermediği gibi Cevrî'nin tarih şiiri de yer almaz. Son varakta bu nüshayı Muhammed Atâullâh Efendi'nin Mihrişâh Sultan Kütüphanesi'ne vakfettiği yazılıdır. Kaydın altına da sene olarak “1264” yazılmıştır.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm.

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.'

Sonu:

...zîrâ şer‘-i şerîf ve sünnet-i seniyye kimesnenün tâbî‘i olmaz, sen tâbî‘ olmağa sa‘y eyle, ve’s-selâm. Temmet.

➤ Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Gelibolulu Tâhir Koleksiyonu, No. 22.

Metin kısmı 68 varaktan ibaret oldukça eksik bir nüsha olup şerhin dîbâce kısmını ve ilk hikâyenin bir bölümünü içermektedir. Zahriyesine fevâid kabîlinden bilgiler ve bazı beyitler yazılmıştır. Hattı ta’liktir. İlk dokuz varakta sayfalar 27 satırdır ve yazı üslûbu diğer kısımdan farklıdır. 10. varaktan itibaren 25 satır şeklinde düzenlenen sayfalarda kalemin de değiştiği anlaşılmaktadır. 60. varaktan itibaren de yazıda değişiklik görülmekte ve satır sayısı yine 27’ye çıkmaktadır. Eski rakamlarla numaralı, sayfaları cetvelsiz ve reddâdeli olan nüshada başlıklar ve bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. *Mesnevî* beyitlerinin, Arapça ifadelerin, bazı mısraların ve sözlerin ise üzeri sürhle veya siyah mürekkeple çizilmiştir. Müstensihi de istinsah tarihi de kaydedilmemiş olan nüshayla ilgili diğer bilgiler şunlardır:

1b’nin üst kısmına eski harflerle sonradan yazıldığı anlaşılan, “Mesnevî-i Şerîf-i Sarı Abdullâh’dan bir kıt’adır.” notuyla da nüshanın şerhin bir kısmını içerdiği belirtilmiştir. Bu yazının alt kısmında *Mesnevî*’yi öven üç Türkçe beyit yer alır. Bunların alt tarafına da yine sonradan eski harflerle ve kurşun kalemle “Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî li-Sarı Abdullâh Efendi” notu kaydedilmiştir. 2a’nın derkenarında ise acziyeti ve medet beklentisini ifade eden Farsça beyit, Arapça sözler ve yine *Mesnevî*’yi öven Türkçe beyit ve manzum notlar bulunmaktadır.

Başı:

Her dürr-i yektâ-yı hâmd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medh-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

...ol zamânuñ hükemâsından Enverî ve sâ’ir-i müneccimin ‘ale’l-ittifâk sene-i mezbûrede ma‘mûre-i ‘arz bâd-ı şârşârdan hârâb olur diyü cezmen hüküm idüp dimişlerdür.

Akabinde de sonradan yazıldığı anlaşılan “Tamâm şud ve be-encâm resîd” ifadesiyle nüshanın bittiği belirtilmiştir.¹⁰⁹²

Yukarıda bilgi verilmiş olan Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi’ndeki 13 nüshanın 10 tanesi şerhin tamamını içermekteyken üç tanesi yalnızca bir kısmını ihtiva eden eksik nüshalardır. Tam olanlardan müellif nüshası hâriç tutulursa dokuz nüshanın altısında hem müstensihin ismi hem de istinsah tarihi, birinde yalnızca müstensihin adı kaydedilmişken ikisinde ise müstensihin ismi de istinsah tarihi de bulunmamaktadır. Eksik olan üç nüshada ise müstensihe veya istinsah tarihine dâir bilgi verilmemiştir.

3. 1. 2. İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi’ndeki Nüshalar

İÜ Nâdir Eserler Kütüphanesi’nde beş nüsha tespit edilmiştir:

➤ İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. TY, No. 6307.

Cildi koyu kahverengi, mıklepli, şemseli meşindir. 833 varak olan nüsha, müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. Sayfalar 33 satır olarak düzenlenmiştir, geniş cetveli ve reddâdelidir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri, şi’r, nazm, beyt vb. kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyetler genellikle harekelenmiştir. Âyet, hadis, bazı sözler ve kelimelerin üzeri sürhle çizilmiştir. Mısra alıntılarında mısranın önüne sürhle bir ayn harfi yazılmıştır. Derkenarda başlıklara işaret eden “ser-sühan” ifadeleri, konulara dikkati çeken matlaplar, yer yer sahh kayıtları, müellif nüshasında ve diğer bazı nüshalarda yer alan açıklama notlarının az bir kısmı bulunmaktadır. Sonradan eski rakamlarla numaralanmış olan nüshada numaralamada hatalar da görülmektedir. Örneğin dördüncü varaktan sonra 1 varak rakam yazılmadan geçilmiş, ondan sonra gelen varağa 6 yazılması gerekirken 5 yazılmıştır. 239’dan sonra da 240 yazılması gereken varak atlanıp sonrakine 240 yazılarak devam edilmiştir. 1120 (1708) senesinin Ramazan ayında Mehmed bin Ahmed el-Üsküdârî tarafından istinsah edilmiş olan nüshanın sonunda müellifin ferağ kaydı yer almakta, Cevrî’nin tarih şiiri ise bulunmamaktadır.

¹⁰⁹² Yukarıdaki 13 nüsha dışında Süleymâniye Ktp./Es’ad Efendi Koleksiyonu, 1771 numarada kayıtlı nüshada da şerhten bölümler görülmektedir. Bunlar bazı varaklarda şerhteki düzen korunarak kaydedilmişken (Örnek olarak bkz.10b-18b) bazı varaklarda *Mesnevî* beyitleri yukarıdan aşağıya doğru varağın ortasına bir sütun hâlinde yazılmış; kenarlara da şerhteki açıklamalar tahrir edilmiştir. (Örnek olarak bkz. 29b-37b).

Başı:

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Her dürr-i yektā-yı ḥamd ü şenā ve her gevher-i zibā-yı medḥ-i girān-bahā ki “Ke-emşāli'l-lu'lu'i'l-meknūn” āvīze-i gūş-ı kerrūbiyyūn ola.

Sonu:

Āmīn yā Rabbe'l-ālemīn, bi-ḥaqqı “İnnā erselnāke raḥmeten li'l-ālemīn. (...) ve'l-ḥamdu li'llāhi rabbi'l-ālemīn.

Müellifin ferağ kaydının ardından aşağıdaki şekilde müstensihin istinsah kaydı yer almaktadır:

Kad veḥa'a'l-ferāḡu min-tenmīki hāzīhi'n-nuşḥati'l-mergūbe el-meşḥūnetu bi-esrāri'l-ḥaḡā'ıki'l-mermūze min-nukāti'l-āriḡi'nī'l-kāmilīn ve 'āşikīni'l-vāşilīn 'an-yedi ez'afi'l-küttāb Muḥammed bin Aḡmed el-Üskūdārī fī-leyleti's-sādīs ve'l-işrīn min-şehri Ramazāni'l-mubārek li-senete 'işrīn ve mi'e ve elf. Allāhumme tebyedḡu musevvedāti a'mālinā yevme tebyedḡu vucūhun ve li-yutimme merāmı kātibihā ve bārik li-şāḡibihā ve edfe'u 'anhi'l-ḡumūmi ve'l-humūmi ve erfe'u derecātiḡi fī'd-dunyā ve'l-āḡirati āmīn āmīn.

➤ İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. TY, No. 2090-2091.

İki ayrı müstensihin elinden çıkmış iki ciltten oluşan nüshada ciltler mıklepli ve şemseli kırmızı meşindir. İlk cilt 349, ikincisi 378 varaktır. İki cildin de zahriyesine Miralay Muhammed Tâhir'in 1230/1815 tarihli mülkiyet kaydı Arapça olarak yazılmıştır. İki ciltte de fihrist bulunmaktadır. Yine her ikisinde de müzeyyen ve müzehhep serlevha vardır. Hattı ta'liktir. Sayfalar 35 satırdan oluşmaktadır ve reddâdelidir. Sayfa kenarları sürh ve siyah mürekkeple çizilen cetvelin iç kısmına altın yaldızla çizilmiş geniş cetvellidir. *Mesnevî* beyitleri, başlıklar, bazı isimler, nazm, beyt, şi'r vb. kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyet, hadis, dikkat çekmesi istenen bazı ibâre ve kelimelerin de üzeri sürhle çizilmiştir. Eski rakamlarla numaralanmış olan nüshada fotoğraflamadan dolayı bazı sayfalarda rakamlar görünmemektedir. Derkenara matlaplar ve yer yer sahh kayıtları ile müellif nüshasında ve bazı

nüshalarda görülen açıklamaların az bir kısmı yazılmıştır. Sonunda müellifin ferağ kaydı da Cevrî’ni tarih şiiri de yer alır.

İlk cildin sonunda bu cildin 1159 (1746) yılının Şâban ayı başlarında Es-Seyyîd Mustafa bin es-Seyyîd Ahmed eş-Şehîr bi-Aşcızâde tarafından istinsah edildiği kayıtlıyken ikinci cildin sonunda yine aynı tarihte Muhammed bin Ahmed tarafından istinsah edildiği yazılmıştır. Söz konusu durumdan anlaşılan, bir zâtın *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’yi iki kısma ayırıp iki ayrı müstensih sipâriş vererek çoğalttırdığıdır.

Başı:

Bi’smi’llâhi’r-Raḥmāni’r-Raḥîm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu (2091):

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke raḥmeten li’l-‘âlemîn. (...) ve’l-ḥamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

2090’ın istinsah kaydı:

Harrarahu’l-faḳîru ileyhi subḥānehû te’âlâ es-seyyid Muştafâ bin es-Seyyid Aḥmed eş-Şehîr bi-Aşcızâde ‘ufiye ‘anhumâ fî-evâ’ili Şa’bâni’l-mu‘azzam sene 1159.

2091’de müellifin ferağ kaydından sonra Cevrî’nin “Târîh-i İtmâm-ı Şerh-i Mesnevî li-Cevrî Çelebi” başlığıyla kaydedilmiş olan tarih şiirinin son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳâ **rehber**-i râh-ı **maḥabbet**dür

2091’in İstinsah kaydı:

El-ḥamdu li’llâhi ‘ale’t-tamâmi ve’s-şalâtu ve’s-selâmu ‘alâ-rasûlinâ Muḥammedin seyyidi’l-enâm temme tenmîḳuhû bi-ḥusni tevḫîḳihî te’âlâ ve ene’l-faḳîru Muḥammed bin Aḥmed ğafera’llâhu zunûbehumâ âmîn bi-ḥurmeti seyyidi’l-murselîn, evvelu şehri Şa’bân li-sene tis’a ve ḥamsîn ve mi’ete [1159] ba’d-e’l-elf min-hicreti min-lehu’l-‘izzu ve’s-şeref.

➤ İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. TY, No. 2083.

Cildi mıklepli ve şemseli kırmızı meşindir. Nüşanın zahriyesinde Seyyid Muhammed Ârif'in temellük kaydı vardır. Kenarları geniş altın yaldız cetvelle çevrilmiş fihristi olan nüşanın hattı nesihtir. 585 varaktan oluşmaktadır. Sayfalar 47 satır olarak düzenlenmiştir, cetvelsizdir ve büyük kısmı reddâdelidir. Eski rakamlarla numaralanmıştır. 1b ve 2a'da metnin yazımında mavi, pembe ve altın yaldız mürekkepler kullanılmıştır. Diğer varaklarda asıl mürekkep siyah olup 21. varağa kadar başlıklar, *Mesnevî* beyitleri, âyetler ve bazı kelimeler için sürh ve altın yaldız kullanılmış; sonrasında genellikle sürhe dönülmüştür. Yaldızlı mürekkeple yazılan kısımlarda yer yer okumada güçlük yaşanmaktadır. Nüsha esâsen harekesiz olmakla birlikte harekeli kelimeler de bulunmaktadır. Derkenarda matlaplar ve sahh kayıtları görülmektedir. Müellif nüshasında ve diğer bazı nüshalarda görülen derkenar açıklamaları bu nüshada kaydedilmemiştir. 1187 senesinin Zilkâde ayında (1774 senesi Ocak ayı) Hudâyî tarikatına bağlı Ömer b. Ömer tarafından istinsah edilmiştir. Sonunda müellifin ferağ kaydı da Cevrî'nin tarih şiiri de yoktur.

Baş:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm ve bihî

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki "Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn." âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn, bi-ḥaḳḳı "İnnâ erselnâke raḥmeten li'l-âlemîn." (...) ve'l-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-âlemîn.

İstinsah kaydı:

Ḳad temmet ḥāze'l-kitābu bi-avni'llâhi'l-meliki'l-vehhâb, fî-yevmi'l-eḥad ihdâ 'aşera min-şehri Zî'l-ḳa'de bi-ḳalemi'l-faḳîri'z-za'îf ile'l-veliyyi'l-laṭîf el-mensûbu ilâ-tarîḳi Hudâyî ḳuddise sirruhû, 'Ömer bin 'Ömer ḡaferalehumâ li-sene seb'a ve şemânî ve mi'ete ve elf, mine'l-hicreti'n-nebeviyyeti 'aleyhi efḍaluş-şalavât ve ekmelu't-taḥiyye.

➤ İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. TY, No. 1480

Yeşil bez kaplı, mıkplepli, köşeleri bordo, meşin ciltlidir. 476 varaktır. Hattı nesihdir. Metnin başında 34 satır olan sayfalara rastlanmakla birlikte geneli 35 satırdan oluşmaktadır. Eski rakamlarla numaralı ve reddâdelidir. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. En dışı ince tek çizgi sürhile, iç kısmı siyah mürekkeple çizilen cetvellerin arasının altın yaldızla boyanması şeklinde geniş cetvellidir. Başlıklar ve bazı kelimeler sürhtür. Âyet, hadis, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimelerin ise üzeri sürhile çizilmiştir. Harekelenmiş âyetler ve kelimeler de görülmektedir. Derkenarda matlaplar, yer yer sahh kayıtları ve açıklama notları vardır. 15 Şâban 1204 (30 Nisan 1790) tarihinde Derviş Hüseyin tarafından istinsah edilmiştir. Sonunda müellifin ferağ kaydı da Cevrî'nin tarih şiiri de yoktur.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm.

El-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-âlemin, ve's-şalātu ve's-selāmu 'alā-seyyidinā Muḥammedin ve âlihî ve aşḥābihî ecma'in. Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zibâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki "Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn." âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmin yâ Rabbe'l-âlemin, bi-ḥaqqı "İnnâ erselnâke illâ raḥmeten li'l-âlemin." (...) ve 'alâ-ehli ṭâ'atike fî-berrike ve baḥrike ecma'in.

İstinsah kaydı:

Elḥamdu li'llâhi ve li'l-itmâmi ve muvaffaḳi'l-iḥtitâmi ve lehu'l-ikrâmi ve's-şalātu ve's-selāmu 'alâ-Muḥammedin ḥayri'l-enâmi ve aşḥābihî'l-kirâm. Ketebehu'l-faḳîr Ermenek şeyhîniñ küçeki Derviş Hüseyin sākin-i Yenikapu Mevlevî-ḥānesi rāci'en luṭfe rabbihi'l-Mennân inneḥu menba'u'l-iḥsân ve munâci'en şefâ'atehû fî-yevmi'l-ḥaşri ve'l-mizân fî-evşafî sene 15 Şa'bân 1204. Temme.

➤ İstanbul Üniversitesi, Nâdir Eserler Ktp. TY, No: 130-131.

Kahverengi meşin iki ciltten oluşan nüshada ilk cilt 341, ikincisi 374 varaktır. İlk cildin baş tarafında Cevrî'nin tarih şiiri bulunmaktadır. Hattı nesihdir. Sayfalar 39 satır olarak düzenlenmiştir ve cetvelsizdir. Eski rakamlarla numaralı ve reddâdelidir. Numaralamaya göre metin ilk ciltte 2b'de, ikinci ciltte ise 1b'de başlamaktadır.

Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. Bazı âyet, hadis ve Arapça ifadelerde harekeleme yapılmıştır. Üzeri sürhle çizilmiş âyetlere ve ibârelere de rastlanmaktadır. Derkenarda yer yer sahh kayıtları vardır. Müellif nüshasında ve diğer bazı nüshalarda görülen derkenar açıklamalarına ise nâdiren rastlanmaktadır. es-Seyyid Alî Tâlib-i Nakşibendî el-Hâlidî tarafından ilk cildin istinsahı 1281 (1864), ikinci cildin ise 1282 (1865) yılında tamamlanmıştır. Sonunda müellifin ferağ kaydı da bulunmaktadır.

Baş tarafta yer alan Cevrî'nin tarih şiirinin son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey **Cevrî**
Cenâb-ı zâtı haqqâ **rehber**-i râh-ı **hidâyetdûr**

Başı:

Bi’smi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm.

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli’l-lu’lu’i’l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyûn ola.

İlk cildin istinsah tarihi cildin sonuna “Temmet fî-sene 17 Cemâziye’l-âḥir 1281” yazılarak belirtilmiştir.

Sonu (131):

Âmîn yâ Rabbe’l-‘âlemîn, bi-ḥaqqı “İnnâ erselnâke raḥmeten li’l-‘âlemîn.” (...) ve’l-ḥamdu li’llâhi rabbi’l-‘âlemîn.

Müellifin ferağ kaydından sonra aşağıdaki şekilde müstensihin istinsah kaydı tahrir edilmiştir:

Bi-‘inâyeti’l-Kerîmi’l-Vehhâb temme tenmîḳu hâza’l-kitâb fî-yevmi’l-işneyni el-‘âşir min-Muḥarrami’l-ḥarâm li-seneti işnâ ve şemânîn ve mi’eteyn ve elf mine’l-hicreti’n-nebeviyyeti bi-ḥaqqı’l-‘abdi’z-za‘îfi’r-râcî ‘abdu Rabbihi’l-Laṭîf es-Seyyid ‘Alî Tâlib en-Nakşibendiyyu’l-Ḥâlidîyyu’l-kudsiyyu ve zâlike bi-nefaḳati şâhibi’s-sa‘âdeti nuḥbeti e’âzimi ricâli’d-devleti’l-‘aliyyeti kâ’im-maḳâm-ı Cezîre-i Rodos ḥazratu’l-emîr Ḥasan Ḥaqqî el-efḥamu şiblu’l-merḥûm ve’l-maḡfûr lehû eş-şehîr Muştâfâ Paşa İşkodravî lâ-zâle muvaffaḳan bâḥiran hâkezâ ḥayrâtu ve dâme maḥfûzan bi-ḥurmeti faḥri’l-kâ’inât Allâhumme âmîn.

Daha sonra da müstensihin istinsah kaydında belirttiği üzere kendisine eseri çoğalttıran, devlet kademelerinde görevler yapmış bir zât olan Hasan Hakkı tarafından yazıldığı anlaşılan aşağıdaki not yer almaktadır:

Merhûm müşârun ileyh hazretleri işbu iki cild şerh-i Meşnevî-i Şerîf'i bu fakîr için tahrîr buyurmuş idi. Mu'ahharan İstanbul'a nakl ile çehâr-şenbe pâzârı kurbında Hazret-i Seyyid Murâd Nakşibendî üstad-ı ekremimiziñ tekkesinde post-nişîn-i irşâd olup dergâh-ı şerîf-i mezkûrda mürebbî-i dervîşân ve pişvâ-yı sâlikân iken bu gün 'âzîm-i cinân olup cenâb-ı Fâtih Sultân Muhammed Hân-ı Firdevs-âşiyân hazîresinde günûde-i lahd-i gufrân oldu, kuddise sirruhu'l-'âlî.

9 Zilka'de sene 1311 cum'a-irtesi sinn-i şerîfleri seksen altı olduğu gazetelerde i'ân olındı.

el-Fakîr Seyyid Hasan Hakkî-i Mevlevî vâlî-i esbak-ı Halebu's-şehbâ' 'an-vuzerâ'.

Meşnevî-i Şerîfe ve dağa diğer müte'addid kitâblar müşârun ileyh Murâd Molla Hazretlerinden bu hakîrin tederrüsü eşnâda sene 1263 irtihâl-i mürşidâneleri vukû'ıyla civâr-ı mezkûrda kendüsiniñ binâ buyurdıkları dâr-ı Meşnevîlerinde medfûndur, kaddesa'llâhu sirrahu'l-'azîz. Merhûm her 'ulûm u fûnûn-ı 'Arabiyye vü Fârisiyye'de yed-i tûlâ aşhâbından bir zât-ı bî-hemtâ idiler, rahmetu'llâhi 'aleyh.

İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'ndeki beş nüsha da şerhin tamamını içermektedir. Ayrıca mezkûr nüshalarda müstensihlerin isimleri ve istinsah tarihleri de kaydedilmiştir.

3. 1. 3. Topkapı Sarayı Müzesi Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüshalar

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde iki eksik nüsha tespit edilmiştir. Bunların biri şerhin ilk kısmına, diğeri ise son kısmına âittir. Fakat gerek yazı karakterleri ve nüsha özelliklerinin birbirinden farklı olması, gerekse ilkinin bittiği yerden diğerinin başlamaması göz önünde bulundurularak söz konusu iki cilt, bir nüshanın ciltleri değil; iki ayrı nüsha olarak değerlendirilmiştir.

➤ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Mehmed Reşad (M.R) Bölümü, No.

Cildi deri olup mıkleplidir. Baş tarafında fihrist bulunmaktadır. 357 varaktır. Hattı nesih olan nüshada sayfalar 39 satır olarak düzenlenmiştir. Sayfaları cetvelsizdir ve reddâdelidir. Hem eski hem de yeni rakamlarla numaralıdır. Bu iki ayrı rakamın farklı sayfaları göstermesinden anlaşılan, nüshada eksik varaklar yâhut hatalı numaralamanın olduğudur. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyetlerin, bazı kelimelerin ve ifadelerin de üzeri sürhle çizilmiştir. Derkenarda matlaplar ve yer yer sahh kayıtları vardır. Fehmi Edhem Karatay tarafından hazırlanan katalogda bu nüshanın matbuya göre ilk cildi ihtiva ettiğine işaret edilmişse de¹⁰⁹³ tespitimize göre nüsha; çalıştığımız kısımda yer alan, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre *Mesnevî*'nin 1315. beytinin şerhine dâir kısımda bitmektedir. Nüshada bu beytin şerhi dahi yarım kalmış olup reddâde de bulunduğu hâlde metin sonlanmaktadır. Aşağıda bilgileri görülen diğer nüsha ise bu nüshanın devamı değildir.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm, ve bihî

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Luṭf-i Ḥaḳḳ ın şîr-râ vu gûr-râ
Ulf dâdest ın du zidd-i dûr-râ

Ḥaḳ Sübhânehû ve Te'âlâ'nuñ (...)

➤ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, M.R Bölümü, No. 272

Kahverengi, mıklepli ve şemseli deri ciltlidir. Baş tarafında dördüncü cilt olduğu belirtilerek fihrist kaydedilmiştir. Hattı nesihtir. 221 varak olan nüshada sayfalar 37 satır olarak düzenlenmiştir. Eski rakamlarla numaralı ve reddâdelidir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyetler genellikle harekelenmiş ve üzerleri sürhle çizilmiştir. Ağırlıklı olarak cümle başında yer alan bazı ifade ve kelimelerin de üzerlerinin sürhle çizildiği görülmektedir. Karatay'ın hazırladığı katalogda, muhtemelen fihristin başında yazılmış olan kayda istinâden

¹⁰⁹³ Bkz. Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1961, C.2. s. 63.

şerhin dördüncü cildini içerdiği belirtilmiştir.¹⁰⁹⁴ Fakat tespitimize göre matbu dördüncü cildin 364. sayfasının son satırından itibaren beşinci cildin son *Mesnevî* beytine kadarki kısmı ihtiva etmektedir.¹⁰⁹⁵ Yani Abdullâh Efendi'nin *Mesnevî*'nin birinci defterinin son beytine yaptığı şerhin tamamını içermediği gibi bunun akabinde yer alan ve şârihin tarih beytinin de olduğu uzunca kısım da bulunmamaktadır.¹⁰⁹⁶ Dolayısıyla nüshanın sonunda şârihin ferağ kaydı da yer almamaktadır. Ayrıca müstensih'in ismi ve nüshanın istinsah tarihi de yazılmamıştır.

Başı:

Ve erbâb-ı şarîkatuñ şarîka-i hâlişe ve mesâlik-i şâfiyyeleriyle....

Sonu:

Şabr mişbâh-ı cemî' -i derecdür. Hatmu'l-kitâb bi-^cavnillâhi'l-Meliki'l-Vehhâb, ve'l-
hamdu li'llâhi rabbi'l-^câlemîn.¹⁰⁹⁷

Yukarıda verilen bilgilerden de anlaşıldığı üzere Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde iki eksik nüsha tespit edilmiş olup ikisinde de müstensihe veya istinsah tarihine dâir bilgi bulunmamaktadır.

3. 1. 4. Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi'ndeki Nüsha

➤ Beyazıt Yazma Eser Ktp., Veliyyüddîn Efendi Bölümü, No. 3612.¹⁰⁹⁸

Cildi kahverengi, miklepli, şemseli, köşebendli meşindir. Nüshanın Sarı Abdullâh Efendi'nin *Mesnevî* şerhine âit olduğu, zahriyeye eski harflerle yazılmıştır. Hattı nesihlidir. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalı olan nüsha 885 varaktan oluşmaktadır. Sayfalar 37 satır olarak düzenlenmiştir ve reddâdelidir. Eski rakamlarla numaralıdır. En dışta sürhle tek çizgi, sonra siyah mürekkeple çizilen cetvellerin içine genişçe altın yaldız olmak üzere cetvellidir. Başlıklar, *Mesnevî*

¹⁰⁹⁴ Bkz. Karatay, **a.g.e.**, C. 2, s. 64.

¹⁰⁹⁵ Matbuya göre başlangıç kısmı için bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 4, s. 364.

¹⁰⁹⁶ Matbuya göre nüshanın bittiği kısım için bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 5, s. 484.

¹⁰⁹⁷ Beyazıt Yazma Eser Ktp., Veliyyüddîn Efendi Bölümü, 3612 numaradaki nüsha da benzer şekilde sona ermektedir.

¹⁰⁹⁸ Zübeyde Özer'in doktora tezinde Veliyyüddin Efendi Bölümündeki bu nüsha dışında aynı bölümde 67 numarada da bir nüsha gösterilmiştir; fakat Veliyyüddin Efendi 67 numarada Firûzâbâdî'nin (ö.817/1415) *Besâiru Zevi't-Temyîz fi-Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz* adlı eseri vardır. Bu numarayla kastedilen şerh nüshası da 3612 olmalıdır. Zîrâ Ülker Aytekin'in çalışmasında da şerhin nüshalarıyla ilgili bilgiler verilirken Veliyyüddin Efendi 67 numarada gösterilen nüsha kısmında 3612 numaradaki nüshanın bilgileri verilmiştir. Bkz. Aytekin, **a.g.e.**, s. 121. Bu durumda "67"nin nüshanın eski numarası olması mümkündür. Nitekim nüshanın zahriyesinde de bu numara yazılıdır.

beyitleri ve bazı kelimeler sürhtür. Bazı âyet, hadis ve kelimelerin ise üzerleri sürhle çizilmiştir. Müstensihin adı ve istinsah tarihi kaydedilmediği gibi *Mesnevî*'nin birinci defterindeki son beyitle bittiği görülmektedir. Yani şerhin sonunda yer alan, Sarı Abdullâh Efendi'nin tarih beytini de içeren birkaç sayfalık kısım ve şârihin ferağ kaydı bu nüshada yer almamaktadır. Ayrıca Cevrî'nin tarih şiiri de bulunmamaktadır.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm. Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Hakkâ ki “Eş-şabru miftâḥu'l-ferec” vefḳınca şabr mişbâḥ-ı cemî'-i derecdür. Hattmu'l-kitâb bi-‘avni'llâhi'l-Meliki'l-Vehhâb.

3. 1. 5. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'ndeki Nüshalar

Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde biri eksik, diğeri ise iki ciltten oluşan tam olmak üzere iki nüsha tespit edilmiştir. Bunlara dâir bilgiler aşağıda görülmektedir.

➤ Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No. 82.¹⁰⁹⁹

Çiçek süslemeli bir cilt içerisinde. Sonradan zahriyesine nüshanın tavsîfine dâir bilgiler yazılmıştır. 143 varaktan oluşan eksik bir nüshadır. Hattı ta'lik. Sayfalar cetvelsiz olup 35 satır olarak düzenlenmiştir ve reddâdelidir. Numaralama yapıp yapılmadığı fotoğraflamadan dolayı anlaşılamamaktadır. Derkenarda matlaplar yazılıdır. Sonlarına doğru bir de sahh kaydına rastlanmıştır. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri, isimler ve bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. Âyetlerin ve hadislerin ise üzerleri sürhle çizilmiştir. Şerhin başlangıcından çalıştığımız kısımdaki “Av Hayvanları ve Arslan Hikâyesi”nde bulunan, şerh metnine göre 1075. beytin şerhine kadarki kısmı ihtiva etmekte; bu beytin şerhine dâir bir cümlede cümle dahi

¹⁰⁹⁹ Gölpınarlı tarafından hazırlanan katalogda nüsha başlığına parantez içinde “Farsça” yazılmıştır. Bkz. Abdülbâkî Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu**, Ankara, TTK Yayınları, 2003, s. 121. Nüshaya dâir diğer bilgiler için bkz. a.e., s. 121-122.

tamamlanmadan sonlanmaktadır. Müstensihe, yâhut istinsah tarihine dâir bir kayıt bulunmamaktadır.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zibâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Mürşid-i kâmilûn bir nişânı daḥî budur. Ammâ bunuñ vücûd-ı şerîf ve cism (...)

➤ Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi, No. 2078-2079.

İki ciltten oluşan nüshanın ilk cildi koyu kahverengi ve miklepli, ikincisi ise kırmızı ve mikleplidir. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. İlk cildi 458, ikincisi 511 varaktır. Hattı nesihdir. Sayfalar 29 satır olarak düzenlenmiştir ve reddâdelidir. Sonradan eski rakamlarla numaralanmıştır; fakat rakamlar varâğın “a” yüzüne sayfa hesâbına göre iki ve katları şeklinde yazılmıştır. Ayrıca yine eski rakamlarla 10 sayfada bir varak usûlü numaralama da görülmektedir. Geniş altın yaldız cetvellidir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. Derkenara başlıkları gösteren “ser-sühan” ifadeleri ve konulara dikkati çeken matlaplar tahrir edilmiştir. Matlaplar genellikle altın yaldızla çizilmiş, bazen sürhle boyanmış olan çiçek motifleriyle süslenmiş şekiller içerisine yazılmışlardır. Bu noktada nüshanın tezyinâtı dikkat çekmektedir. Ayrıca derkenarda yer yer sahh kayıtları ve müellif nüshasında da bulunan bazı açıklama notları görülmektedir. Bunlar arasında da altın yaldızla çerçevelenenler bulunmaktadır. Sonuna müellifin ferağ kaydı ve Cevrî'nin tarih şii de yazılmıştır. Aşağıda belirtildiği üzere fotoğraflamada nüshanın son kısmında atlama yapılmış olduğundan müstensihin tam ismi ve nüshanın istinsah tarihi tarafımızca görülememiştir. Fakat Gölpınarlı'nın hazırladığı katalogdaki bilgilere göre nüsha, 1253 (1837) senesinde Abdurrahman el-Vehbî b. Osman tarafından istinsah edilmiştir.¹¹⁰⁰

Başı:

¹¹⁰⁰ Bkz. Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, TTK Basımevi, 1971, C. II, s. 138.

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke raḥmeten li'l-âlemîn.” (...) ve'l-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-âlemîn.

Müellifin ferağ kaydından sonra “Târîh-i İtmâm-ı Şerhü'l-Mesnevî bi-Cevrî Çelebi” başlığıyla Cevrî'nin tarih şiiri kaydedilmiştir. Fakat nüshanın fotoğraflanmış hâlinde şiirin 8. beytinden sonrası yoktur. Bu kısımdan sonraki 1 varagin fotoğrafının çekilmediği, dolayısıyla fotoğraflarda 1 varaklık eksikliğin olduğu anlaşılmaktadır. Zîrâ sayfa usûlüne göre yapılan numaralamada ilgili varağa 1017 yazılmışken arka kısımda 1020 yazmaktadır. 1020 yazılmış olan varakta bulunan istinsah kaydının son satırlarından ve yukarıda kaydedildiği üzere Gölpınarlı'nın verdiği bilgilerden, istinsah kaydında asıl önemli kısımlar olan müstensihin tam isminin ve nüshanın istinsah tarihinin de bu eksik varakta olduğu anlaşılmaktadır.

İstinsah kaydının mevcut son kısmı:

...Bu Vehbî'nin günâhına, daḥı hem vâlideynine ki cümle ehl-i îmâna şefâ'at kııl yâ Rasûlallâh! Her kim ide kâtibine bir du'â Ḥaḳ anuñ derdine vire biñ devâ.

Her ki ḥâned du'â ṭama' dârem
Z'ân ki men bende-i guneh-kârem¹¹⁰¹

3. 1. 6. Yusuf Ağa Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüsha

➤ Konya Karatay Yusuf Ağa Ktp., No. 6638

Sırtı ve kenarları meşin olan cildi orijinal dokunuşlu ipek kumaş kaplı, şîrâzeli ve mıkplelidir. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. 382 varak olan nüshanın hattı nesihthir. Sayfalar 45 satırdan oluşmaktadır ve en dıŖta tek çizgi sürh, onun iç kısmında geniş altın yaldız olmak üzere cetvellidir. Reddâdelidir. Sonradan eski rakamlarla sayfa usûlü numaralanmıştır ve zahriye 1 kabul edilip varakların a yüzüne 3, 5, 7... şeklinde yazılarak devam edilmiştir. Bu sebeple zahriyede nüshaya dâir bilgi verilirken sayfa sayısı 762 olarak kaydedilmiştir. Başlıklar, *Mesnevî* beyitleri ve

¹¹⁰¹ “Günahkâr bir kul olduğum için herkesin duâsını iŖtiyakla istiyorum.”

bazı kelimeler sürhle yazılmıştır. Derkenarda matlaplar, yer yer sahh kayıtları ve açıklamalar vardır. Sonunda müellifin ferağ kaydı ve Cevrî'nin tarih şiiri de bulunan nüsha, 1181 (1767-68) yılında İbrâhim Tâhir el-Eşrefiyyu'l-Kâdirî tarafından istinsah edilmiştir.

Başı:

Bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı medḥ-i girân-bahâ ki “Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn.” âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Sonu:

Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn, bi-ḥaḳḳı “İnnâ erselnâke illâ raḥmeten li'l-‘âlemîn.” (...) ve'l-ḥamdu li'llâhi rabbi'l-‘âlemîn.

Müellifin ferağ kaydının ardından “Târîḥ-i İtmâm-ı Şerhu'l-Mesnevî bi-Cevrî Çelebi” başlığıyla kaydedilmiş olan Cevrî'nin tarih şiirinin son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev âña ey Cevrî
Cenâb-ı zâtı ḥaḳḳâ **rehber**-i râh-ı **hidâyet**dür

İstinsah kaydı:

Esta'îzu'llâhe min-keydi'r-racîm faḍlu bi'smi'llâhi'r-Raḥmâni'r-Raḥîm. Ḥamd u minnet Ḥudâ'ya şubḥ u mesâ kim bizi yokdan eyledi inşâ. Bu ḥıdmet-i tenmîḳ ve bu 'inâyet-i tevfiḳ ki murâḳıb-ı dâr-ı şeref-i siyâdet, dil-âgâh-ı pākîze-ṭaviyyet eş-şâriḥu'n-nefis es-seyyidu'r-re'îs mazhar-ı meserretü'n-nâzirîn el-vâşilu ila'llâh Mevlânâ Şarî 'Abdu'llâh revvaḥa rūḥahū Rabbu'l-Metîn cenâbları ki rûz-ı dil-firûz-ı rihlet-i cân-sûzı Receb-i şerîf ğurresi olan se-şenbih (1071) lafzı târîḥ-i muşanna' olmağ-ıla anlaruñ himmet-i taştîr ve ḥamiyyet-i taḥrîrleri olan şerḥ-i laṭîf ve beyân-ı şerîf ki şeyḥu'l-etḳiyâ mürşidu'l-fuḳahâ müctehid-i irşâd-medâr ḥazret-i Monlâ Ḥudâvendgâr-ı celâlet-şi'âr cenâblarınun eşer-i ṭab'-ı mevzûnları mağz-ı Qur'ân-ı tefsîr-nümûnları olan altı defter *Meşnevî-i Şerîf* den defter-i evveline maḥşûşdur. Ol ni'met-i ḥıdmet-i taḥrîr-i celîl resîde-i şaḥn-ı tekmi'l olmağ-ıla qalem-i meymenet-raḳam daḥı bu sâl-i sa'd-iştimal için kâtibü'l-*Meşnevî* el-Mevlevî terkîbini târîḥ-i tām-ḥisâb ve bu vechden feyz-i dâreyn iktisâb olunmuşdur. Kâtibuhū bi'l-qalemi'l-kesîr fî-yedi nefsihî sene 1181 el-emîru muḥibbi'l-aḥyâr ebu'l-muḥtâr İbrâhîm

Ṭāhiru'l-Eşrefiyyi'l-Ḳādirī ṭahherahu'llāhu'l-feyyāz ḥālehu'l-bāṭinī ve fi'lehu'z-zāhiri.

3. 1. 7. Râşid Efendi Yazma Eser Kütüphanesi'ndeki Nüsha

➤ Kayseri Râşid Efendi Ktp./1089

İki ciltten oluşan nüshada ciltler mıkplepli ve şemseli, yer yer yıpranmış kahverengi meşindir. Baş taraflarında fihrist vardır. İlk ciltte fihristten sonra Sarı Abdullâh Efendi'nin terceme-i hâli kaydedilmiştir. Nüshanın zahriyesinde temmellük kaydı bulunmaktadır. Ayrıca nüshada Râşid Efendi'nin vakıf mührü de mevcuttur. İki cilt de müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. Sayfa kenarları sürhle tek çizgi ve siyah mürekkeple çizilen çift çizgi cetvelin iç tarafında geniş altın yaldız olmak üzere cetvellidir. Hattı nesihdir. İlk cilt 492,¹¹⁰² ikinci cilt ise 461 varaktır. Sayfalar 31 satır olarak düzenlenmiştir. Eski rakamlarla numaralı ve reddâdelidir. Başlıklar, bazı âyetler ve Arapça ifadeler ile bazı isimler ve kelimeler sürhtür. Bazı âyet ve hadisler ile *Mesnevî* beyitlerinin, bir kısım ibârelerin ve kelimelerin ise üzerleri sürhle çizilmiştir. Derkenarda matlaplar, yer yer sahh kayıtları ve müellif nüshası ile diğer bazı nüshalarda yer alan açıklama notları bulunmaktadır. Dervîş Yahyâ el-Mevlevî tarafından istinsah edilmiş olan nüshanın ilk cildinin istinsah yılı 1195'tir (1780-81). İkinci cilt ise 1197 (1783) senesinin Şâban ayında tamamlanmıştır. Nüshanın sonunda müellifin ferağ kaydı, müstensihin istinsah kaydıyla harmanlanmış olarak görülmektedir. Zîrâ Dervîş Yahyâ, bu kısımda dikkat çeken bir tasarrufta bulunarak Sarı Abdullâh Efendi'nin ferağ kaydını kendisine uyarlamıştır. Nüshada Cevrî'nin tarih şiiri de yer almaktadır.

Başı:

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm, ve bihi'l-'avn

Her dürr-i yektâ-yı ḥamd ü şenâ ve her gevher-i zîbâ-yı [medḥ-i] girân-bahâ ki "Ke-emşâli'l-lu'lu'i'l-meknûn." âvîze-i gûş-ı kerrûbiyyûn ola.

Birinci cildin istinsah kaydı:

¹¹⁰² Numaralamada bazı hatalar olduğu anlaşılmaktadır. Meselâ 188'den sonra 190 yazılmıştır. Bu kısımda metinde bir atlama görünmemektedir. 332 yazılan varaktan sonraki atlanmış ve onun akabindeki varağa 333 yazılmıştır. 388'den sonra 389 değil, 390 yazılmıştır. 463'ten sonraki varağa yine 463 yazılmış, 464 ise ondan sonrakine yazılmıştır.

Temmet cildu'l-evvelu min-şerhi'l-Meşnevi's-Şerîf li-mevlânâ ve mevla'l-‘ârîfîn
Mevlânâ Hüdâvendgâr el-muştehiru beyne'l-evliyâ'î'l-kibâr celâlu'l-Ḥaqqî ve'd-dîn
Muḥammed bin Muḥammed el-Belhî şumme'l-Konevî metta‘ana’llâhu te‘âlâ bi-
sırrîhi'l-kavî ve neffa‘ana’llâhu bi-bereketi sırrîhi'l-ağdesi âmîn bi-hurmeti seyyidi'l-
murselîn, ‘alâ-yedi ez‘afi'l-‘ibâdi Dervîş Yahyâ el-Mevlevî, Allâhumma’ğfir lehû ve
li-vâlideyhi ve li-cemî‘i'l-mu‘minîn li-seneti ḥamse ve tis‘în ve mi‘e ve elf min-
hicreti men lehu'l-izzu ve’s-şeref ve kad şeraḥahû Şarî ‘Abdu’llâh Efendi
raḥmetu’llâhi ‘aleyh.

Sonu (ikinci cilt):

Âmîn yâ Rabbe'l-‘âlemîn, bi-ḥaqqî “İnnâ erselnâke raḥmeten li'l-‘âlemîn.” (...) ve'l-
ḥamdu li’llâhi rabbi'l-‘âlemîn.

İstinsah kaydı:

Ve kad ittefeḳa'l-ferâğu min-tenmîkihi bi-‘avni’llâhi ve tevfiḳihi ‘alâ-yedi mu‘ellifihi
ez‘afu ‘ibâdillâhi ve aḥḳarîhim muḳtebisu'l-envâri’t-tâli‘ati'l-bâhirati mine'l-
mişkâti'l-lâmi‘ati’z-zâhirati min-şehri Şa‘bân li-seneti seb‘a ve tis‘în ve mi‘ete ve elf
min-hicreti’n-Nebeviyyeti, ‘alâ-şâhibihâ ekmelu’t-taḥiyyeti, ve ene'l-faḳîru ilâ-
raḥmeti’llâhi'l-kebîr Dervîş Yahyâ bin Hâfız Muḥammed el-Ḳoştanîniyyi mevliden
ve mavṭinen el-Mevleviyyi ṭarîḳaten ḡafera’llâhu lehû ve li-vâlideyhi ve li-ustâzihi
ḡufrânen ‘azîmen ve fetâḥa ‘aleyhi ebvâbe'l-ma‘ârifi ve'l-ḥakâ’iḳi fetḥen mubînâ.

İstinsah kaydından sonra başlıksız olarak ve mısralardan sonra sürhle bir işaret
konulup mısraların belirginleştirilmesi suretiyle kaydedilen Cevrî’nin tarih şiiirinin
son beyti şöyledir:

Sülûk ehli ‘aceb mi olsa pey-rev aña ey Cevrî
Cenâb-ı zâtı ḥaqqâ **rehber**-i râh-ı **hidâyet**dür

3. 1. 8. İzmir Millî Kütüphane’deki Nüsha

Ali Yardım tarafından hazırlanmış olan “İzmir Millî Kütüphanesi Yazma
Eserler Kataloğu”nda, söz konusu kütüphanede de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin
eksik bir nüshasının olduğu bilgisi verilmiştir. Matbuya göre ilk cildin yaklaşık
yarısını ihtiva ettiği anlaşılan nüshaya dâir temel bilgiler şunlardır:

109 varak olan nüshanın başı ve sonu eksiktir. Hattı ta'liktir. Sayfalar 29 satırdan oluşmaktadır. Matbu nüshanın 1. cildinin 25. sayfasının 4. satırı ile 273. sayfasının 27. satırları arasını içerdiği tespit edilmiştir.¹¹⁰³

3. 1. 9. İran, Âyetullah Mer'âşî-i Necefi Kütüphanesi'ndeki Nüsha

İran'ın Kum şehrinde bulunan Âyetullah Mer'âşî-i Necefi Kütüphanesi'nde de şerhin bir nüshasının bulunduğu anlaşılmaktadır. Katalog bilgilerinde söz konusu kütüphanede 11726 numarada kayıtlı olduğu ve müstensihinin Ebu'l-Muhtâr İbrâhim Tâhir olduğu belirtilen¹¹⁰⁴ bu nüshaya *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin matbu nüshasına göre ilk cilde karşılık gelen kısmını çalışmış olan Milad Salmani dikkat çekmiştir.¹¹⁰⁵ Biz de Salmani'nin kaynak gösterdiği kotalog linkini kullanarak teyit ettiğimiz ve müstensihin Süleymâniye Yazma Eser Ktp., Hacı Selim Ağa Koleksiyonu, 515 numarada kayıtlı diğer nüshasından yola çıkarak ulaştığımız bilgileri kaydediyoruz:

Katalogda kayıtlı bilgilere göre hattı nesih olup 483 varaktan oluşan ve sayfaları 35 satır olarak düzenlenmiş olan nüsha, Hacı Selim Ağa/ 515 numarada kayıtlı nüshanın müstensihi olan Ebu'l-Muhtâr İbrâhim Tâhir tarafından söz konusu nüshayla aynı ayda; yani 1187 yılı Şâban'ında (1773 Ekim) tamamlanmıştır. Müstensih, Hacı Selim Ağa'daki nüshanın istinsah kaydında kullandığı “bu ikinci nüsha-i nefîse dahı bi-‘inâyeti’l-Meliki’l-Kâdir bu şehri Şa‘bân-ı şerîfde hüsni-î hitâm bulup...” ifadeleriyle şerh metnini iki kere istinsah ettiğine ve “ikinci” olarak nitelediği Hacı Selim Ağa'daki nüsha ile aynı ayda tamamladığı diğer bir nüshaya işaret etmiştir. Bahsettiği diğer istinsahın İran'daki bu nüsha olması kuvvetle muhtemeldir. Fakat *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin tamamı göz önüne alındığında nüshada şerhin baş tarafından olmak üzere yaklaşık yarısının eksik olduğu da anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

¹¹⁰³ Bkz. Ali Yardım, **İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, İzmir, İzmir Millî Kütüphane Vakfı, 1997, C. 3, s. 178.

¹¹⁰⁴ (Çevrimiçi) <http://aghabozorg.ir/showbookdetail.aspx?bookid=182401> 27 Aralık 2020.

¹¹⁰⁵ Bkz. Salmani, a.g.t., s. 138-139.

Katalogda metnin başlangıcı olarak “Der-beyân-ı ân ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ve Fir‘avn her du müsahhar-ı meşîyyet... Anuñ¹¹⁰⁶ beyânındadır ki Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ile Fir‘avn...” yazılmıştır. Bu kısım matbu üçüncü cildin 249. sayfasında yer almaktadır. Yani bu nüshada matbu birinci ve ikinci ciltlere âit kısımlar mevcut olmadığı gibi 509 sayfadan oluşan üçüncü cildin de neredeyse yarısı eksiktir. Matbu nüshanın beş ciltten oluştuğu düşünüldüğünde söz konusu nüshanın şerhin geneli açısından ancak yarısını ihtiva eden eksik bir nüsha olduğu sonucuna ulaşılmaktadır.

3. 1. 10. Mısır Millî Kütüphanesi’ndeki Nüshalar

Matbu katalogdan edinilen bilgilere göre “Mısır Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî Tal’at” kısmında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin 5 nüshası bulunmaktadır. Söz konusu nüshalara dâir bilgiler şunlardır:

➤ Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî Tal’at 4

İki ciltten oluşmaktadır. İlk cilt 479, ikinci cilt 588 varaktır. Müzeyyen ve müzehhep serlevhalıdır. Her iki cildin de ilk varağı altın yaldızla, diğer varakları ise sürhle cetvelenmiştir. Hattı nesihtir. Sayfalar 41 satır olarak düzenlenmiştir. Müstensihî Muhammed b. Ali olan nüshanın istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

➤ Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî Tal’at 5

288 varaktır. Sayfalar 31 satır olarak düzenlenmiş olup sürh ve altın yaldızla cetvelenmiştir. Altın yaldız serlevhalıdır. Hattı nesihtir. Tarihsizdir ve yıpranmış bir nüshadır. Katalogda verilen bu bilgilerden eksik bir nüsha olduğu anlaşılmaktadır.

➤ Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî Tal’at 43

319 varaktan oluşan nüsha, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin matbu nüshasına göre üçüncü cilt kısmında yer alan “Cömertlikte Hâtem-i Tâî’yi Geçen Halîfenin Hikâyesi”ne¹¹⁰⁷ kadarki kısmı ihtiva eden eksik bir nüshadır. Altın yaldız ve siyah mürekkeple cetvelli olan sayfalar 39 satır olarak düzenlenmiştir. Hattı nesihtir. Müstensihî ve istinsah tarihi kaydedilmemiştir.

➤ Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî Tal’at 90

¹¹⁰⁶ “anuñ” yerine katalogda hatalı olarak “ân ki” yazılmıştır.

¹¹⁰⁷ Matbuda bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 3, s. 155.

407 varaktır. Siyah mürekkep ve sürhle cetvelli olan sayfalar 45 satır olarak düzenlenmiştir. Hattı nesihtir. İbrâhim Tâhir tarafından 1185 senesinin Şâban ayında (1771 Kasım-Aralık?) istinsahı tamamlanmıştır.

➤ Mısır Millî Ktp. Türkçe Yazmaları, Tasavvufî Türkî Tal'at 100

224 varaktan oluşan nüsha, 43 numaradaki nüsha gibi “Cömertlikte Hâtem-i Tâî'yi Geçen Halîfenin Hikâyesi”ne kadar sürmektedir. 28 satır olarak düzenlenmiş olan sayfalar sürhle cetvellidir.

Verilen bilgiler değerlendirildiğinde sözü edilen nüshalardan 4 ve 90 numarada kayıtlı olanların kuvvetle muhtemel tam; 5, 43 ve 100 numarada kayıtlı olanların ise eksik oldukları anlaşılmaktadır.¹¹⁰⁸

3. 1. 11. Almanya Millî Kütüphanesi'ndeki Nüsha

Almanya Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.quart. 1748 numarada kayıtlı olan nüsha, iki ciltten oluşmaktadır. Ciltlerin ilki 415, ikincisi ise 421 varaktır. Hattı ta'liktir. Sayfalar 27 satır olarak düzenlenmiştir.¹¹⁰⁹

Yukarıdaki bilgiler toparlandığında *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin tespit edilen 33 yazma nüshasından Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki muhtelif koleksiyonlarda bulunan on üç nüshanın on tanesi şerhin tamamını içermekteyken üç tanesi eksik nüshadır. İÜ Nâdir Eserler Kütüphanesi'ndeki beş nüshanın hepsi de tamdır. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde bulunan iki nüsha ise eksik nüshalardır. Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde tespit edilen tek nüshanın ise sonunda birkaç varaklık eksiklik vardır. Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde biri tam biri eksik olmak üzere iki nüsha tespit edilmiştir. Konya Karatay Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde ve Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde bulunan birer nüsha da tamdır. İzmir Millî Kütüphane'deki tek nüsha eksiktir. İran, Âyetullah Mer'âşî-i Necefî Kütüphanesi'ndeki tek nüsha eksiktir. Mısır Millî Kütüphanesi'ndeki beş

¹¹⁰⁸ Mısır'daki nüshalarla ilgili yukarıda verilen bilgiler için bkz. **Fihrisü'l-Mahtûtatî't-Türkiye el-Osmâniyye: Elletî iktenethâ Dâru'l-Kütübü'l-Kavmiyye münzû am 1870 hattâ nihâyeti 1980**, Kâhire, el-Hey'etü'l-Misriyyetü'l-Âmme li'l-Kitâb, 1987, C. 1, s. 334-335.

¹¹⁰⁹ (Çevrimiçi) http://www.yazmalar.gov.tr/eser/cevahir-i-bevahir-i-mesnev%C3%AE/125664_15 Kasım 2019. Ayrıca bkz. (Çevrimiçi) http://orient-digital.staatsbibliothek-berlin.de/receive/SBBMSBook_islamhs_00022012;jsessionid=05DFF25451BAEAAE623BFBDC93FE3FC4?lang=en 10 Aralık 2020.

nüshadan ikisi kuvvetle muhtemel tam, üç tanesi ise eksiktir. Almanya Millî Kütüphanesi'ndeki nüshanın metnine dâir ayrıntılı bilgiye ulaşılammıştır; fakat hacmine bakılarak değerlendirme yapıldığında tam olduğu söylenebilir.

3.2. MATBU NÜSHA

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî'nin tespit edilebilen ve yukarıda bilgiler verilen 33 yazma nüshası yanında beş cilt olarak düzenlenmiş matbu nüshası da bulunmaktadır. Bu ciltlerin ilki 12 Cemâziyelâhir 1287 (9 Eylül 1870) tarihinde İstanbul'daki Tasvîr-i Efkâr Matbaası'nda basılmışken diğer ciltler 1288 (1871) senesinde yine İstanbul'daki Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Matbu ciltlerin kenarlarına da matlaplar kaydedilmiştir. Başlıklar ayrıca cetvel içine alınmış, *Mesnevî* beyitlerinden önce de ayrıç içinde { Mesnevî } yazılmıştır. V. cildin sonunda matbu nüshanın Cevrî Dede'nin Fâzıl Ahmed Paşa'da kayıtlı olan nüshasıyla karşılaştırıldığı belirtilmiş ve Cevrî'nin Abdullâh Efendi'yi ve şerhini övmek için nüshasının sonuna yazdığı bilgisi verilip sözü edilen nüshada yer alan tarih şiiri de kaydedilmiştir.¹¹¹⁰ Bununla birlikte mukâyeseli okuma sonucunda çalıştığımız kısımda Cevrî nüshasında var olan eksikliklerin büyük kısmının matbuda bulunmadığı görülmüştür. Dolayısıyla matbu nüshada metnin kuruluşunun başka nüshalarla yapıp Cevrî nüshasının karşılaştırma için kullanıldığı anlaşılmaktadır. Metin oluşturulurken müellif nüshasından da istifade edilmiş olabilir; fakat ciltlerde bu konuda bilgi verilmediği için hangi nüshaların kullanıldığı konusunda kesin bir söz söyleme imkânı yoktur.

¹¹¹⁰ Bkz. Sarı Abdullâh Efendi, **a.g.e.**, C. 5, s. 492-494.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

CEVÂHİR-İ BEVÂHİR-İ MESNEVÎ'NİN METNİ

4.1. METNİN HAZIRLANMASINDA TAKİP EDİLEN USÛL VE BAZI ÖNEMLİ BİLGİLER

- Öncelikle *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin yazma nüshaları belirlenmiştir. İlk aşamada müellif nüshası tespit edilememiş, bu sebeple de şârihin yakın dostu da olan Cevrî Çelebi'ye âit, Süleymâniye Kütüphanesi/ Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu/740 numarada kayıtlı nüsha esas alınarak şerh metni transkripsiyon alfabesiyle eski harflerden yeni harflere aktarılmıştır. Bu aşamada şerhin matbu nüshasıyla da mukâbeleli okuma yapılmış ve Cevrî nüshasında mânâ yönünden boşluk oluşturan bazı atlamaların olduğu tespit edilmiştir.

Bunun üzerine diğer nüshalar incelenerek en eski tarihli olan ve eksikleri tamamlayacağına kanaat getirilen iki nüshanın da ilâve edilmesiyle tenkitli metin oluşturulmuştur. Söz konusu iki nüsha Süleymâniye Ktp./ Şehid Ali Paşa Koleksiyonu/ 1266 ve İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Ktp./TY. 6307 numarada kayıtlı nüshalardır. Fakat daha sonra Süleymâniye Ktp./ Âtîf Efendi Koleksiyonu/ 1452-54 numaralarda kayıtlı üç ciltten oluşan nüshanın müellif nüshası olduğu tespit edilmiş ve metin bu nüshaya göre düzenlenmiştir.

Müellif nüshası, kullandığımız diğer nüshaları şâmil ve kâmil bir nüsha olduğundan metinde büyük bir değişiklik yapmak gerekmemiştir. Bununla birlikte elbette müellif nüshasında da birtakım eksiklikler bulunmaktadır. Bunlar daha önce kullandığımız nüshalardan birinde düzeltilmişse dipnotta ilgili nüshaya atıf yapılarak metindeki eksiklik tâmir edilmiş ve bu kısımlarda köşeli parantez kullanılmamıştır. Metinde Süleymâniye Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu 740 numarada kayıtlı Cevrî nüshası F; yine aynı kütüphanede Şehid Ali Paşa Koleksiyonu 1266 numarada kayıtlı nüsha Ş; İÜ Nâdir Eserler Ktp., TY. 6307 numarada kayıtlı nüsha ise İÜ olarak kısaltılmıştır. Söz konusu nüshalarda da eksik olup hârici bir kaynakla

tamamlanan kısımlar ise metne köşeli parantezle dâhil edilmiş, kullanılan kaynak da dipnotta belirtilmiştir.

- Metinde Oktay New Transkripsiyon fontu kullanılmış; noktalama işaretleri, büyük küçük harfler uygulanmıştır. Çeviri yazı alfabesi de tezin baş tarafında tablo hâlinde sunulmuştur.
- Çalıştığımız kısım müellif nüshasının ilk cildinin 216a varâğının 20. satırının sonlarında başlayıp ikinci cildin 170a varâğının 4. satırının sonunda bitmektedir. İlk cilde dâir varak numaraları [216a], [216b], ... şeklinde gösterilmiş; ikinci ciltte ise Romen rakamlarıyla II ilâve edilerek yine [II,1a], [II,1b], ... şeklinde gösterilmiştir. Satır numaraları ise ⁽¹⁾, ⁽²⁾, ⁽³⁾,... biçiminde kaydedilmiştir. Nüshada satır sayıları umûmiyetle 27 olmakla birlikte nâdiren 26 satır olan sayfalara da rastlanmaktadır.
- Nüshada şerhi yapılan *Mesnevî* beyitleri sürhle yazılmıştır. Bunlar ve yine sürhle yazılmış olan başlıklar ile diğer unsurlar koyu karakterle yazılmıştır.
- Şerhi yapılan *Mesnevî* beyitleri numaralanmış ve numaralar her beytin ikinci mısrasından sonra mısranın sağ tarafına (877), (878) şeklinde parantez içerisinde kaydedilmiştir. Bunların dışında açıklamaları destekleyici olarak iktibas edilmiş olan diğer *Mesnevî* beyitlerinin *Mesnevî*'nin hangi defterine âit kaçınıcı beyit oldukları ise Nicholson neşrine göre tespit edilip dipnotta belirtilmiştir.
- Şerh ettiği sıralı beyitler dışında şârihin *Mesnevî*'den alıntılacağı beyitlerin tercümeleri, Tâhirü'l-Mevlevî ve A. Avni Konuk'un çevirileri yanında, Abdullâh Efendi tarafından tercüme edilmişse onun tercümesinden de istifade edilerek kaydedilmiştir.
- Birçok Arapça ve Farsça iktibas içeren şerhteki söz konusu alıntılar da transkripsiyon alfabesi ile yazılmış, eski harfli imlâ kullanılmamıştır. Âyetler de buna dâhil olup bütün metinde aynı usûl takip edilmiştir.
- Mensur Arapça ve Farsça iktibaslar, âyetlerin ve bazı kısa iktibasların tırnak içinde yazılması dışında italik yazılarak diğer kısımlar içinde

belirginleştirilmeleri amaçlanmış, manzum kısımlarda ise itâlik yazmaya gerek görülmemiştir. Arapça ve Farsça alıntıların Türkçe tercümeleri dipnotlara kaydedilmiştir. Abdullâh Efendi'nin tercümesini kaydettiği birkaç kısa metin için ise tekrar tercümeye gerek görülmemiştir.

- Şârih çoğu alıntıda kaynak belirtmemiş olsa da gerekli araştırmalar yapılarak tespit edilenlerin kaynakları dipnotlara kaydedilmiştir.
- Âyet mealleri için Türkiye Diyanet Vakfı, Diyanet İşleri Başkanlığı, Elmalılı Hamdi Yazır ve Hasan Basri Çantay'ın meallerinden istifade edilmiştir. Âyetin ilk geçtiği kısımda meâlin tamamı yazılmış ve iktibas edilen kısmın anlamı koyu karakterle belirtilmiştir. Aynı âyetin tekrarlanan alıntısında ise dipnota sadece alıntılanan kısmın anlamı yazılmıştır ve bunlarda koyu karakter kullanılmamıştır. Sûre ve âyet numarasında takip edilen düzen; sûrenin ismi, Kur'ân-ı Kerim'deki sırası ve âyetin numarası şeklindedir. Âyet nâkıs olarak iktibas edilmişse âyet sayısından sonra bu da belirtilmiştir. Ör. (Fâtiha 1/7, nâkıs iktibas).
- Hadislerin tercümeleri ve tespit edilebilenlerin kaynakları dipnotlara kaydedilmiştir. Lafız olarak farklılıklar içermekle birlikte anlamca benzer olanlara da anlam olarak aynı mâhiyette olduğu belirtilerek kaynaklar kaydedilmiştir. Şerhte oldukça fazla hadis iktibası bulunduğundan şârihin kaydettiği metinle kaynaklardaki farkları belirtme yoluna gidilmemiştir. Böyle bir adım dipnotları daha da kabartıp çalışmanın sınırlarını bir hayli zorlayacağından kaynaklara atıfla iktifâ edilmiştir. Bununla birlikte metinde anlamı etkileyecek bir hata bulunduğu tespit edilen, yâhut gerekli görülen birkaç örnekte, atıf yapılan kaynaktaki hâl de belirtilmiştir.
- Arapça, Farsça veya Türkçe diğer iktibaslarda da ilk ikisi için tercümeler ve tespit edilebilenlerin kaynakları, Türkçe iktibaslarda ise yine belirlenebilenlerin kaynakları dipnotta belirtilmiştir.
- Metinde geçen şahıs ve eser adlarıyla ilgili dipnotta tanıtıcı kısa bilgiler verilmiştir. Bunlar için temel olarak zengin bir muhtevâ ve istifade kolaylığı sunan Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi'nden yararlanılmıştır.

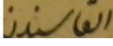
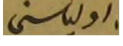
- Metinde şârihin ara bilgi mâhiyetinde görünen; yani beytin tercümesini ya da şerhini yaparken araya dâhil ettiği kelime bilgisi vb. mâlûmatlar iki çizgi arasına alınmıştır. Vurgulanması gereken kelime veya ifadeler de tırnak içerisinde yazılmıştır.
- Arapça ve Farsça iktibasların bilhassa manzum olanlarında birebir tercümeyle beytin anlamı genellikle tam ifade edilememektedir. Tasavvufî metinler ağırlıklı olmak üzere bazı mensur metinlerde de durum böyledir. Bu sebeple tercümede gerekli görülen kısımlarda mânâyı anlaşılır kılan parantez içi ilâveler yapılarak anlamın daha iyi sunulması amaçlanmıştır.
- Arapça ve Farsça iktibaslar öncelikle şârihin yazmış olduğu hâlleriyle tercüme edilmişlerdir. Daha sonra kaynağı belirlenenlerin tercümeleri mevcutsa ve yapılmış olan tercümelerde şerhteki alıntılar tespit edilebilmişse onlarla karşılaştırılmış ve gerekli görülen kısımlarda bu tercümelerden de istifade edilerek düzenleme yoluna gidilmiştir. Bu sebeple herhangi bir alıntıdan sonra o alıntının kaynağı olan eserin yayımlanmış bir çevirisi kaydedildiğinde tercümelerin belirtilen kaynaktan birebir alınmadığını; fakat ilgili çalışmadan da elbette istifade edildiğini belirtmek gerekir.
- Müellifin bazen aynı kelimenin farklı yazım şekillerini kullandığı da görülmektedir. Bu hususta en dikkati çeken örnek “kafes” kelimesidir. Şârih bu kelimeyi bazen Arapçadaki imlâsına göre “sad” ile bazen de Farsçadakine göre “sin” ile yazmıştır. Bunun gibi örneklerde müellifin imlâsına sâdık kalınmıştır.
- Müellifin harekelediği kelime ve ibâreler metnin doğru okunması adına büyük bir kolaylık sağlamakla birlikte yer yer hatalı harekelemeler de görülmektedir. Bunlar metne doğru şekilleriyle kaydedilmişlerdir.
- Türk dil tarihi yönünden geçiş dönemi olan XVII. yüzyıla âit eserler arasında yer alan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de eklerle ilgili imlâ bütünlüğü yoktur ve bu durum sözü edilen dönem için olağandır. Bazen kalınlık incelik uyumunun da bulunmadığı görülür. Eklerin imlâsında yer yer şârihin hareketlerle yönlendirmede bulunduğu, bazı kısımlarda önceki dönemde

yuvarlak vokalli kabul edilen ekleri esre ile harekelediği görülmektedir. Fakat metnin bütünü harekeli olmadığından ya tamamen uyum sağlanmış gibi yuvarlak vokal gereken yerlerde yuvarlak, düz vokal gereken yerlerde düz vokal kullanılması ya da düz vokal örneğini yuvarlak vokale de uygulayarak başka bir uyumsuzluğa râzı olmak gerekmektedir. Diğer taraftan metinde Âşık Paşa, Nesîmî gibi daha önceki yüzyıllara âit isimlerden bolca iktibas bulunması, bu metinlerin de kendi yüzyıllarına göre okunmasını icap ettirecektir. Her hâlükârda bir tasarrufta bulunmayı gerekli kılan bu durum için imlâda birlik sağlama adına Eski Anadolu Türkçesi'nin ses özelliklerine bağlı kalınmış ve kaynak olarak da Faruk Kadri Timurtaş'ın *Eski Türkiye Türkçesi* ve Gürer Gülsevin'in *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* kitapları kullanılmıştır. Bununla birlikte belirtmek gerekir ki metnin dil yönüne dâir hususiyetleri, Türk yazı diline yönelik çalışmalar yapan araştırmacılara bu yüzyıla dâir malzemeler sunmasıyla dikkati çekmektedir.

- Abdullâh Efendi *Mesnevî* beyitlerinin aruz ve kâfiye için nasıl okunmaları gerektiği konusunda bilgi vermemiştir.¹¹¹¹ Bununla birlikte beyitlerin yazı çevirimi yapılırken vezin icabı hazfedilmesi gereken sesler buna uygun tasarrufta bulunularak ve kesme işareti kullanılarak yazılmıştır. (Ör. ve ân → v'ân; ki ez → k'ez; ne buved → ne'bved; ne tevân → ne'tvân; me niger → me'nger). Tamlamalarda da gereken kısımlarda benzer bir uygulama yapılmıştır. (Ör. bende-i Hudâ → bende'y Hudâ).
- Yine vezin gereği zihafı okunması gereken kelimeler de medsiz yazılmıştır. (Ör. nîst → nist).
- Atıf vavının vokalinin düşürülmesi gerektiği kısımlarda da “v”, kesme işareti ile ilk kelimeye eklenmiştir. (Ör. nâle vü hanîn → nâle'v hânin).
- Daha önce de belirtildiği üzere Arapça ve Farsça iktibaslar da dâhil olmak üzere metnin tamamının transkripsiyonu yapılmıştır. Yazı çeviriminde bu dillere uygun olarak Arapça kısımların imlâsında ü, ö, o ve ı; Farsça kısımların

¹¹¹¹ Şem'î'nin ise bu konuda çeşitli açıklama ve bilgilendirmelerinin olduğu görülmektedir. Örnekler için bkz. Dağlar, a.g.t, s. 148-153.

implâsıda ise ü, ö, ve ı vokalleri kullanılmamış, bunların yerine Arapça için u ve i; Farsça içinse u, o ve i kullanılmıştır.

- Vâv-ı ma'dûleler “~” simgesiyle gösterilmiştir.
- Farsçaya âit ön ekler, yapım eki fonksiyonundaki son ekler ve edatlar; vasf-ı terkîbî ve terkîb-i mezcîler, Arapçaya âit harf-i cerler, edatlar vb. çizgi ile ayrılmıştır. (Ör. ne-bûd, me-bend, mî-şevêd; kalem-âsâ, kûh-veş, nâm-dâr; der-nazar, be-şîr, mâ-râ, ez-vazîfe; ciger-sûz, hûn-rîz, rû-nümâ, beste-leb, şîrîn-güftâr, mâh-rûy, iksîr-eşer, hufte-mişâl; li-vechi'llâh, li-hikmetin, min-ba'd, lâ-yezâl, 'alâ-tarîkı'l-ekmeliyye, fî-nefsi'l-emr, fe-emmâ, lem-yezel vb.)
- Araya yardımcı sesin girdiği ya da ses düşmesi ile kalıplaşmış görünen Farsça yapılarda ise ek veya edatla kelime arasında ayırma yapılmamış, birleşik yazılmıştır. (Ör. merâ, biyâ, meyendîş, biyâr, meyefken).
- Aslında hemze bulunan Arapça kelimelerde şârihin hemzesiz okutmaya yönelik özel bir işareti bulunmuyorsa metinde yazılmamış olsa da hemzeler gösterilmiştir. (Ör. haqâyık → haqâ'ik). Fakat 237a'daki “evliyānuñ”, 251b'deki “ulemānuñ”, II,51b'deki “ilḳāsından” ve II,106a'daki “evliyāsını” örneklerinde olduğu gibi hemze yerine ekin konsonantı yazılarak hemzesiz kullanma tercihinin metne açıkça yansıtıldığı kelimelerde ise şârihin implâsına sâdık kalınmıştır.
- *Mesnevî* beyitlerinde ve diğer Farsça manzum iktibasların yazı çeviriminde orijinal hâlleriyle yazılan dûst, pûst, kûr gibi kelimeler; Türkçe kısımlarda yaygın kullanımdaki dost, post, kör vb. hâlleriyle yazılmıştır. Ayrıca Farsça kısımların implâsında ağırlıklı olarak “o” yerine “u” sesli implâ tercih edilmiştir. (Ör. buved, guft, cuz, şud gibi).
- Kelimeye bitişik yazılan “ile” ve “içün/çün” edatıyla i- fiili kelimeye çizgi ile eklenmiştir. (Ör. 244b, keyfiyyet-ile; II,136b, insân-ile; 221b, olmağ-içün; 227b, olduğu-çün; 226a, olınmış-ıdı; 244a, yoğ-ıdı)

- Büyük kısmı iktibas edilen şiirlerde yer alan “dur” ekinin arkaik hâli olan “durur”, kelimeye çizgi ile eklenmiştir. (Ör. 236a, emel-durur; 259b, bu-durur).
- Derkenarda yer alan ve metne dâhil olmayan açıklamalara yâhut notlara dâir bilgiler de dipnotlara kaydedilmiştir. Fakat bunların büyük kısmı Arapça alıntı notları veya kelimelerin anlamına dâir lugat bilgisi kayıtları oldukları için dipnotların hacmi de düşünülerek her birinin transkripsiyonunun yapılmasına gerek görülmemiş; genellikle mâhiyetlerine dâir bilgilerin kaydedilmesiyle iktifâ edilmiştir.

4.2. METİN

Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-raḥīm

[216a]¹¹¹² (20) **Hāk Kārūn-rā⁽²¹⁾ çu fermān der-resīd**
Bā-zer u taḥteş be-qa'r-i ḥod keşīd (877)¹¹¹³

Çünkü fermān-ı Celīl ü Cebbār ve ḥük-m-i⁽²²⁾ ‘Azīz u Qaḥḥār ḥāke irişdi, Kārūn'ı zer u taḥtı ile qa'r-ı zemīne çeküp ḥasf itdi.

(23) **Kışşa-i Ḥasf-ı Kārūn**

Kāle Te'ālā: “İnne Kārūne kāne min-ḳavmi Mūsā fe-beḡā ‘aleyhim ve āteynāhu mine'l-kunūzi mā inne mefātīḥahū le-tenū'u bi'l-‘uşbeti uli'l-ḳuvveti iz ḳāle lehū ḳavmuhū lā-tefraḥ. İnne'llāhe lā yuḥibbu'l-feriḥin”.¹¹¹⁴

Ma'lūm ola ki Kārūn'ıñ ismi zebān-ı ‘İbrī'de Kārūc idi ve Kārūn içün ba'zılar⁽²⁴⁾ Mūsā ‘aleyhi's-selāmuñ ‘ammi-zādesi ve ba'zılar ‘ammisi ve ba'zılar daḥı ḥāher-zādesidür dimişler. Ve ‘ale'l-iḥtilāfati⁽²⁵⁾ r-rivāyāt naql olunur ki Mūsā ve Hārūn ‘aleyhime's-selām'dan soñra Benī İsrā'ıl'ıñ a'lem ü efḍali ve⁽²⁶⁾ Sıbṭilerūñ ‘ābid-terīni Kārūn idi. Ve ḥüsn-i şüret ve şekl ü şemā'ilde melāḥat ü leṭāfeti kemāilde olmağ-ıla⁽²⁷⁾ Kārūn-ı münevver dirler idi. Ve müstemirren tilāvet-i Tevrāt'a meşḡul olup Ḥazret-i Mūsā daḥı Kārūn'ıñ [216b]⁽¹⁾ terbiyesine bezl-i himmet buyurup niçe ‘ulūm-ı ḡarībe ve fūnūn-ı ‘acībe ta'līm idüp ḥattā Kārūn Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi's-selām'dan⁽²⁾ ta'allūm-i kīmiyā daḥı itmiş idi. Ve mücib-i ‘ilm-i kīmyā ile ‘amel idüp ekşer-i evḳātını mümāreset-i iksīre maşrūf itmekle keşret-i māl⁽³⁾ bir dereceye irişdi ki künūz u ḥazā'ininüñ miftāḥlarını kırk re's ḳatıra taḥmīl iderler idi. Pes, birkaç

¹¹¹² 1452 numaralı ilk cildin eski rakamlarla orijinal numaralamasına göredir. Yeni rakamlarla ise eksik varaklar dikkate alınmadan 194 yazılmıştır. Biz bu cilt için eski rakamlarla yapılan numaralamayı esas aldık.

¹¹¹³ Bu beyit Nicholson neşrine göre de 877. beyittir. Bkz. Celāleddīn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Behlī Sümme'r-Rūmī, *Kitāb-ı Mesnevī-i Ma'nevī*, Haz. Reynold A. Nicholson, Tahran, Kitābhāne ve Matbaa-i Berūhīm, 1935/1314, C. 1-2, s. 45. Bundan sonra bu eser: “Celāleddīn er-Rūmī, **a.g.e**” şeklinde kısaltılacaktır). Nūshada derkenara yazılan matlapla bu kısmın Kārūn'un kıssasına dāir olduğu belirtilmiştir.

¹¹¹⁴ “Kārūn, Mūsā'nın kavmindendi de onlara karşı azgınlık etmişti. Biz ona öyle hazineler vermiştik ki anahtarlarını güçlü kuvvetli bir topluluk zor taşırdı. Kavmi ona şöyle demişti: Şımarma! Bil ki Allah, şımarıkları sevmez.” (Kasas 28/76). Metindeki yerine işaret edilerek ve āyet olduğu da belirtilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

zamāndan şoñra ⁽⁴⁾ Hāzret-i Mūsā vahy-i İlāhî ile Qārūn'a hezārda yek dīnār zekāt emr idüp ve edā'-i zekāta terġīb buyurdi. Qāle Te'ālā: "V'ebteġi fī-mā ātāke'llāhu'd-dāre'l-āhīrate ve lā-tense naşībeke mine'd-dunyā ve aḥsin kemā aḥsena'llāhu ileyke ve lā-tebġi'l-fesāde fī'l-arḍi inne'llāhe lā-yuḥibbu'l-mufsidīn."¹¹¹⁵ Lākin ⁽⁵⁾ Qārūn'ıñ iḥrāc-ı zekāt gücine gelüp Mūsā 'aleyhi's-selāma muḥālefet ve münākaşa ve mücādeleye 'azīmet eyledi. ⁽⁶⁾ Ve mütāba'at-ı Mūsā'dan rû-gerdān olup tārīka-i cebbārīn ü mütemerridīne revān oldı. Ve bir qaşr-ı 'ālī ⁽⁷⁾ binā itdürüp şafāyih-i dīvārın muṭallā kılp ve bāb-ı qaşrı zer-i ḥālīşden düzdürüp ve miyān-ı ⁽⁸⁾ qaşrda bir taḥt-ı muraşşa' vaz' idüp merāsım-i tertīb-i şöhretde mā-fevķı mutaşavver olmayan mertebe-i taḳayyüd ve mübālaġa gösterdi ⁽⁹⁾ ve şayd ü şikār ve geşt ü güzāra süvār olsa tevābi' u levāḥikından biñ nefer-i ricāl süvār olup ⁽¹⁰⁾ ve üç yüz nefer daḥı cevārī-i māh-rüy, 'anberīn-büy, melbūsāt-ı fāhire ve ekālīl-i pür-cevāhir ve ḥalḥālāt-ı ⁽¹¹⁾ muraşşa' ve le'ālī-i bāhire ile ārāste olup Qārūn'ıñ rikābınca reftār iderler idi. Ve seyr ü temāşādan ⁽¹²⁾ 'avdet ve serāyına ric'at itdükde ni'am-ı firāvān ile māl-ā-māl bisāt-ı bezm keşīde kılpnup merāsım-i dīḥk ü ⁽¹³⁾ muṭāyebeyi ri'āyet ile İsrā'iliyān'ı 'azīm ziyāfet iderdi. Ve ḥarīş-i devlet ü şervet olan ġāfilān ü ⁽¹⁴⁾ cūhelā, tecemmülāt-ı Qārūn'ı bu tañtana vü velvele ile müşāhede itdüklerinde, "Yā leyte lenā mişle mā ūtiye Qārūnu ⁽¹⁵⁾ inneḥü le-zū ḥaẓẓin azīm."¹¹¹⁶ feḥvāsınca: "N'olaydı Qārūn'da olan devlet ve ḥaẓẓ-ı 'azīm bize daḥı müyesser olaydı." ⁽¹⁶⁾ diyü temennā iderlerdi. Nitekim zamānede olan cūhelānuñ daḥı aḥvālī böyledir. Pes; cūhelā, emr-i dünyāda vāķi' olan; ⁽¹⁷⁾ **beyt:**

Āķibet rāh-i fenā ḥ'āhī girift
Z'īn cihān āḥir fenā ḥ'āhī girift¹¹¹⁷

¹¹¹⁵ "Allah'ın sana verdiğinden (Onun yolunda harcayarak) ahiret yurdunu iste; ama dünyadan da nasībini unutma. Allah sana ihsan ettiġi gibi sen de (insanlara) iyilik et. Yeryüzünde bozgunculuġu arzulama. Şüphesiz ki Allah, bozguncuları sevmez. (Kasas 28/77) Metindeki yerine işaret edilerek ve āyet olduġu da belirtilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

¹¹¹⁶ "Derken Kārūn, ihtişāmı içinde kavminin karşısına çıktı. Dünya hayatını arzulayanlar: **Keşke Kārūn'a verilenin benzeri bizim de olsaydı; doğrusu o çok şanslı dediler.**" (Kasas 28/79, nākıs iktibas)

¹¹¹⁷ "Sonunda fenā yoluna geçeceksin ve bu dünyadan yok olacaksın."

Pendinũn istimā'ına teşāmum idüp ⁽¹⁸⁾ “Gün bu gündür.” dirler idi.

Şeyh Attâr:

- Ağniyâ-râ i' tibâr ez-dirhemî çendî buved
Hem-çu tîfl-i nefis k'û ħurrem be-şîr-i mâderest¹¹¹⁸
- (19) İ' tibâr-i zînet-i dunyâ bedân mâned ki kes
Bîned ender-h'âb-râ câme-i nev der-berest¹¹¹⁹
- Sufle-râ iktâ'-i dunyâ hoş-ter ez-ukbâ buved
(20) Ĥod cu' al-râ bûy-i sergîn bih zi-tîb-i 'anberest¹¹²⁰

Ve bi'l-cümle Kârûn berây-ı men'-i zekât, Mûsâ'dan müfâraķat ve kemâl mertebe ⁽²¹⁾ buğz u 'adâvet idüp bi'l-âĥire beyne'n-nâs zinâ ile meşhûre bir zen-i fâĥişeyi ĥânesine da' vet ⁽²²⁾ ve zer ü cevâhir ile memlû bir zerrîn tabaķ 'aĥiyye idüp “Ey zen! Mûsâ 'aķd-i meclis-i mev'ıza itdükde: ‘Mûsâ ⁽²³⁾ benim ile zinâ eyledi’ diyü müttehem eylesin. Şöyle ki şartımız yerine gele, saña azîm emvâl-i firâvân i'tâ' ideyüm.” ⁽²⁴⁾ diyü mevâ'id-i gûn-â-gûn ile 'avreti idlâl eyledi. 'Avret daĥı 'ahd ü karar idüp maĥalline muntazıra ⁽²⁵⁾ oldu. Rivâyet olunur ki, Benî İsrâ'îl haftada bir gün cem' olup ve Mûsâ 'aleyhi's-selâm anlara va'z ⁽²⁶⁾ u naşîhat iderdi. Pes yevm-i ma' ĥud irişüp meclis-i va'z mün' aķid olduķda Kârûn daĥı tecemmülât-ı ⁽²⁷⁾ azîme ile maĥfil-i va'za gelüp bi-tarîķı'l-istihzâ muķâbele-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmda ku'ud eyledi [217a] ⁽¹⁾ ve zen-i fâĥişe-i ma' ĥude daĥı gelüp bir kûşede karar eyledi. Ve Mûsâ Nebî 'aleyhi's-selâmuñ daĥı emvâc-ı biĥâr-ı ⁽²⁾ esrâr-ı ĥatırı telâţum idüp fevâyiĥ-i miskiyye-i enfâs-ı tayyibesinden meclis-i va'z mu' atţar ve te'sîr-i ⁽³⁾ nazar-ı iksîr-eşerlerinden nuĥâs-ı kulûb-ı müstemi'in zer-i müzehher olduķda mer'e-i mezbûre kâmetin râst ⁽⁴⁾ kılup ber-müceb-i meşrûta bühtân u iftirâya niyyet ve dâmen-i 'işmet-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmı levş-i töhmet ile ⁽⁵⁾ âlûde kılmaĥa 'azîmet

¹¹¹⁸ “Nefis bebeĥinin anne sütüyle mutlu olması gibi, zenginlerin itibarı da birkaç dirhem sebebiyle olur.”

¹¹¹⁹ “Dünya süsünün değeri, kişinin rüyâsında yeni elbiseler giydiĥini görmesine benzer.”

¹¹²⁰ “Aşâĥılık kişi için dünya mülkü ukbâdan daha hoştur. Gübre böceĥi için de gübre kokusu anber kokusundan daha iyidir.” (hoş-ter yerine bih-ter; tîb yerine 'ud gibi nüsha farkı olduĥu anlaşılan birkaç ufak farkla bu beyti Attâr'ın kasidelerinden birinde tespit edildi; fakat diĥer ikisi kullandığımız yayında tespit edilemedi. Bkz. Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ebû Bekr İbrâĥîm b. İshak Attâr en-Nîsâbûrî, *Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât*, tashih: Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbfürûşî ve Çânçâne-i İkbâl, 1319, s. 17.

itdükde ol muḥavvilü'l-ḥavli ve'l-aḥvâl ve muḳallibü'l-ḳulûbi ve'l-ebşâr, Celîl ü Cebbâr, ⁽⁶⁾ Ḥâlîḳ u Perverdgâr, zebân-ı zeni ṭarîḳ-ı kızbden taḥvîl ve cānib-i güftâr-ı rāsta küşāde idüp ⁽⁷⁾ mer'e-i mezbûre âvâz-ı bülend ile didi ki: “Ey Benî İsrâ'îl! Ma'lûmuñuz ola ki Ḳārûn, Mūsâ'ya 'adâvet ⁽⁸⁾ itmekle beni dünki gün evine da'vet eyleyüp ve bir ṭabaḳ zer ü cevāhir virüp 'Meclis-i va'zda ⁽⁹⁾ Mūsâ'ya 'amel-i zinâyı iftirâ eyle ki seni Benî İsrâ'îl elinden ḥalâş idüp ve Mūsâ'yı Tevrât ḥükmince seng-sâr ⁽¹⁰⁾ idelüm' diyüp” ne ta'lim eylediyse bilâ-noḳşân söyledi ve ba'dehû zebânın küşāde idüp “Ben şehâdet ⁽¹¹⁾ iderüm ki Mūsâ ḥaḳ peygâmberdür ve kelimâtı vaḥy-i İlâhî'dür ve dîn-i ḥaḳ, dîn-i Mūsâ'dur. Şimdiye degin itdüklerüm ⁽¹²⁾ a'mâl-i fâsideme tevbe eyledüm. Şad hezâr estağfiru'llâh. *Eşhedu en lâ-ilâhe illa'llâh ve eşhedu enne Mūsâ* ⁽¹³⁾ *kelîmu'llâh ve nebiyyuhû, tubtu 'ammâ şana'tu, raca'tu ammâ fe'altu.*”¹¹²¹ diyüp îmāna geldi. Pes Benî İsrâ'îl'ün ⁽¹⁴⁾ ḳāziyye-i mezbûre mesmû'ları olduḳda zebânların Ḳārûn'ün ṭa'nına dırâz idüp envâ'-ı levî ü teşnî' ⁽¹⁵⁾ eylediler. Ve Mūsâ 'aleyhi's-selâmda daḥi şûret-i celâl rû-nümâ olup ğayret-i nübüvvet ğalebe itmekle ⁽¹⁶⁾ âteş-i celâl ü ḳahrı felek-i eşîre peyveste oldu. Ve fi'l-ḥâl minberden nüzûl idüp vech-i mübârekin ⁽¹⁷⁾ ferş-i zemîne mālîde ve dest-i tazarru' u niyâzı 'arş-ı berîne efrâşte ḳılup: “İlâhî, senüñ düşmenüñ benüm fezâḥatüme ⁽¹⁸⁾ ḳaşd eyledi. Bi-ḥaḳḳı ğayret-i enbiyâ, Ḳārûn'ı ḳahr u ğāzab ile helâk ve beni aña musallaṭ ḳıl.” didi. ⁽¹⁹⁾ Pes fi'l-ḥâl Cibrîl-i emîn nâzil olup: “Yâ Mūsâ, başuñ secdeden ḳaldur ki Ḥaḳ Te'âlâ zemîni senüñ ⁽²⁰⁾ itâ'atüne fermân itdi. Ḳārûn'ı nice dilerseñ eyleyesin.” didi. Mūsâ 'aleyhi's-selâm daḥi ref'-i re's ⁽²¹⁾ idüp: “Ey ḳavm, Ḥaḳ Te'âlâ beni Fir'avn'a muḳaffet ḳılduğı gibi Ḳārûn'a daḥi muḳaffet eyledi. *Fe-men me'ahû* ⁽²²⁾ *fe'l-yelbeş me'ahû ve men ma'î fe'l-ya'tezil 'anhu.*”¹¹²² Ya'nî “Her kim ki pey-rev-i Ḳārûn'dur, anuñla ṭursun ve her kim ki ⁽²³⁾ benümledür, Ḳārûn'dan dūr olsun.” didi. Pes Benî İsrâ'îl, Ḳārûn'dan dūr olup illâ Ḳārûn'ün ⁽²⁴⁾ her umûrda müşîr ve muşâḥibi olan

¹¹²¹ “Şehadet ederim ki Allah'tan başka ilah yoktur ve yine şehadet ederim ki Mūsâ (a.s) kelîmullâh (Allah'ın kendisine hitap ettiği kişi) ve nebîsidir. Yaptığım şeylerden tevbe ettim (ve) yaptığımdan döndüm.”

¹¹²² “Onunla olanlar onunla kalsın, benimle olanlar ondan ayrılınsın.”

Evşân ve Eyzân nâm iki kimesne Qârûn'a tâbi^c olup ⁽²⁵⁾ müfâra^cat itmedi. Pes Hâzret-i Mûsâ: “Yâ arz, hu^czîhi!” diyü zemîne emr itdükde zemîn Qârûn'ı ⁽²⁶⁾ topuqlarına varınca a^ch^cz eyledi. Qârûn hânde idüp ““ Aceb seh^chârsın yâ Mûsâ!” didi. Hâzret-i Mûsâ ⁽²⁷⁾ tekrâr: “Yâ arz, hu^czîhi!” diyüp arz Qârûn'ı zânûlarına varınca a^ch^cz eyledi. Çünkü Qârûn neye uğraduğın bilüp [217b] ⁽¹⁾ dehşet-i ğazab-ı İlâhî derûn u bîrûnın istilâ itmekle: “Yâ Mûsâ meded, el-amân el-amân.” diyü zârîye başladı. ⁽²⁾ Feryâdı müfîd olmayup “Yâ arz, hu^czîhi!” diyü buyurmağ-ıla zemîn ser-â-pâ Qârûn'ı bel^c idüp hâsf oldı. ⁽³⁾ Ve ba^c'de'l-hâsf fese^cka-i Benî İsrâ'îl mesâvîye başlayup “Qârûn bu kadar emân dilemiş iken emân ⁽⁴⁾ virmeyüp Mûsâ emvâl ü esbâbına t^cama^c idüp zemîne hâsf u a^ch^cz itdürdi.” diyü güft ü gû eylediler. Kelimât-ı ⁽⁵⁾ erâcîf sem^c-i Mûsâ 'aleyhi's-selâma iblâğ olındukda dergâh-ı 'izzete tekrâr du^c'â eyleyüp Hâ^c Te^c'âlâ ⁽⁶⁾ zemîne emr eyledi, Qârûn'ı cemi^c'an esbâb u emvâl ve a^ckmîşe vü emti^c'a ve melâbis ü mefâriş ⁽⁷⁾ ve devâbb u en^c'âm ve âlât u evânî, el-hâşıl Qârûn neye mâlik oldıysa cümlesi zemîne hâsf olup ⁽⁸⁾ ve e^ctrâf u eknâfda olan tüccârdan her kimün elinde mâl-ı Qârûn var ise birer t^carîk ile cümlesi ⁽⁹⁾ mefkûd u ma^c'dûm oldı. Ve kâziyye-i mezbûrede rû'esâ'-i Benî İsrâ'îl'den on dört biñ yedi yüz nefer ⁽¹⁰⁾ kimesne telef oldı. Qâle Tebâreke ve Te^c'âlâ: “Fe-hasefnâ bihî ve bi-dârihi'l-ar^cda fe-mâ kâne lehü min-fi'tin yenşurûnehü min-dûni'llâhi ⁽¹¹⁾ ve mâ kâne mine'l-muntaşirîn.”¹¹²³

Ger ez-dunyâ cuvî zer nîst der-dest

Qanâ^c at-râ sa^c'âdet bād k'î'n hest¹¹²⁴

(12) Bi-bîñ Qârûn çi burd ez-genc-i dunyâ
Neyerzed genc-i dunyâ renc-i dunyâ¹¹²⁵

¹¹²³ “Nihayet biz, onu da sarayını da yerin dibine geçirdik. Artık Allah'a karşı kendisine yardım edecek avanesi de olmadığı gibi o, kendisini savunup kurtarabilecek kimselerden de değildi.” (Kasas 28/81)

¹¹²⁴ “Elinde dünyadan arpa kadar (dahi) altın yoksa (hiçbir şeye sahip değilsen) bil ki mutluluk kanaattedir, iyi ki kanaat var!”

¹¹²⁵ “Bak gör ki Kârûn dünyanın hazînesinden ne götürdü? Dünya hazînesi dünyanın tasasına değmez.” Nûshada beyitlerden önce sûrhle bir işaret çizilmiştir. Metinde kaynağı belirtilmemiş olan beyitlerin ikincisi Nizâmî'nin *Hüsrev ü Şîrîn*'inde tespit edilmiştir. Bkz. Nizâmî-i Gencevî, *Hüsrev ü Şîrîn*, Tahran, Müessesese-i Matbûât-ı İlmi, 1313, s. 275.

İmdi ey müstemi‘-i müsta‘idd! Mu‘cizât-ı enbiyâ ve kerâmât-ı ⁽¹³⁾ evliyâyâ nihâyet yokdur. Ve mükevvenât-ı ‘ulviyye vü süfliyyeden diledüğünü Hâk Te‘âlâ enbiyâ vü evliyâsına musahhar ⁽¹⁴⁾ ve çâr ‘unşuru emrlerine râm idüp anlaruñ diledüğü, Hâk murâdı olur. Meşelâ:

Âb u gil çun ez-dem-i ‘İsâ çerîd

⁽¹⁵⁾ Âb u gil dem-i ‘İsâ’dan çünkim otladı,

Bâl u per bu’ğşâd u murğî şud perîd (878)

Ya‘nî: Âb u gil dem-i ‘İsâ’dan ⁽¹⁶⁾ hayât-bağış olup ve bâl ü per açup bir murğ olup uçdı. Nitekim Hâk Sübhānehū ve Te‘âlâ sūre-i ⁽¹⁷⁾ Âl-i İmrân’da lisân-ı ‘İsâ’dan bi-tarîkı’l-ḥikāye buyururlar ki: “Ennî eḥluku lekum mine’t-ṭîni ke-hey’eti’t-ṭayri fe-enfuḥu ⁽¹⁸⁾ fîhî fe-yekūnu ṭayran bi-izni’llāh.”¹¹²⁶ Ya‘nî Hâzret-i ‘İsâ’nuñ nefḥi ve Hâk Te‘âlâ’nuñ emriyle hayât bulup ṭayerān eyledi. ⁽¹⁹⁾ Hâzret-i ‘İsâ’nuñ nefḥiyle hayât bulan ṭayrda ihtilâf olunup ekseri dimişler ki: “Ḥayât bulan ⁽²⁰⁾ murğ, ḥuffāş idi. Zirâ Benî İsrâ’îl, ‘İsâ ‘aleyhi’s-selāmdan ḥuffāşuñ ḥilkatini ṭaleb eylediler. Aña binā’en ki ⁽²¹⁾ a‘ceb-i ḥalkdan biri daḥı ḥuffāşdur ve ‘acā’ibinden ba‘zı budur ki ḥuffāşda riş ü per olmayup ⁽²²⁾ mücerred laḥm ü dem iken bilā-riş pervāz ider ve insān gibi dīḥk ider ve mer’e gibi ḥā’iz olur. ⁽²³⁾ Ve ḥayvānāt-ı sâ’ire gibi tevellüd idüp sâ’ir-i ṭuyūr gibi yumurdlamaz. Ve zāv’-ı nehār ve zūlmet-i ⁽²⁴⁾ şebde görmeyüp ancak ba‘de ḡurūbi’ş-şems iki sâ‘at ve ba‘de ṭulū‘i’l-fecr ḳable’l-isfār daḥı ⁽²⁵⁾ bir sâ‘at görür. Pes Benî İsrâ’îl, Hâzret-i ‘İsâ’dan bu mu‘cizâtı gördükde gülüşüp “Bu siḥrdür.” didiler. ⁽²⁶⁾ Ey nevr-i ḥadīḳa-i ‘ālem ve nūr-ı ḥadeḳa-i ādem!

Hest tesbīḥat buḥār-i āb u gil

Nefḥ-i ‘İsâ gibi senüñ daḥı ⁽²⁷⁾ tesbīḥ ü taḳdīsüñ buḥār-ı āb degüldür; ya‘nî ‘anāşırdan mürekkeb olan cesedüñ buḥārıdur ki:

[218a] ⁽¹⁾ Murğ-i cennet şud zi-nefḥ-i şidḳ-i dil (879)

¹¹²⁶ “O, İsrâiloğullarına bir elçi olacak (ve onlara şöyle diyecek): Size Rabbinizden bir mucize getirdim. **Size çamurdan bir kuş sureti yapar, ona üflerim ve Allah’ın izniyle o, kuş olur.** Yine Allah’ın izniyle körü ve alacalıyı iyileştirir, ölüleri diriltirim. Ayrıca evlerinizde ne yiyip ne biriktirdiğinizi size haber veririm. Eğer inanan kimseler iseniz bunda sizin için bir ibret vardır.” (Âl-i İmrân 3/49, nâkıs iktibas)

Şıdk-ı niyyet ve hulûş u tavıyyet-ile şu'ûd iden nefh-i dilden murğ-ı cennet ⁽²⁾ oldu. Ya'nî Hâk Sübhānehû ve Te'ālā nefh-i 'İsâ'dan tayrı halk itdügi gibi âşık-ı şâdıqlarun dağı kalb-i ⁽³⁾ hâlişleri nefhinden şadır olan tesbîh ve tehlîllerin tıyûr-ı cinân idüp nağme-zen-i 'andelîb-i ⁽⁴⁾ gül-zâr-ı behişt olurlar. Pes bir gönülde ki envâr-ı tecelliyât-ı Rabbâniyye dıraşşân eyleye, bi-emri'llâhi te'ālā ⁽⁵⁾ anuñ vücûdı cemâd meşâbesinde dağı olsa hayât-ı cavidânî bulup ve riyâz-ı kalbinde ⁽⁶⁾ zâhire olan ezhâr-ı ma'ârif-i sübhâniyyenüñ nesemât-ı tayyibesi zâhir ü bâtının mu'attar ⁽⁷⁾ idüp 'andelîb-i lisânı cinân-ı cenânında bülbül-i şurîde-hâl olur. Ve o maķûle zebândan ⁽⁸⁾ şudûr eyleyen kelimât-ı dürer-bâr dağı hezâr-ı zâr-ı gülistân-ı 'âlem-i kuds-i muhibbân olur ⁽⁹⁾ görmez misin?

Kûh-i Tûr ez-nûr-i Mûsâ şud be-raķş

Kûh-ı Tûr cemâd iken Mûsâ 'aleyhi's-selâma vâķi' ⁽¹⁰⁾ olan tecelliyât-ı cemâl-i eķadiyyetü'z-zâtıdan raķşa girüp Mevlevîler gibi semâ' u deverân eyledi.

(11) Şûfî-i kâmil şud u rest ü zi-naķş (880)

Ve nokşândan ķurtılup sūfî-i kâmil oldu. Kûh-ı Tûr'ın ⁽¹²⁾ keyfiyyet-i raķşında olan tafşîl evvel-i *Mesnevi*'de:¹¹²⁷

'İşk cân-i Tûr âmed âşikâ
Tûr ⁽¹³⁾ mest u ģarre Mûsâ şâ' iķā¹¹²⁸

beyt-i şerîfde sebķ itmişdir. Ve lâkin Hâzret-i Mevlânâ bu beyt-i şerîfde dağı ⁽¹⁴⁾ “Naķşdan ķurtıldı ve sūfî-i kâmil oldu.” didüklerinde bir sır-ı 'azîme telmîh vardır, ve lâkin ⁽¹⁵⁾ müşâhedeye mevkûfdur. Fe'fhem ve cedde vecede.¹¹²⁹

Çi 'aceb ger kûh şûfî şud 'azîz

Ne 'aceb eger Cebel-i Tûr ⁽¹⁶⁾ şûfî-i 'azîz oldıysa? Ya'nî 'aceb degildür. Cesed-i insânî dağı bi-'aynihi Kûh-ı Tûr gibi cemâd-ı lâ-yeteģarrak ⁽¹⁷⁾ degil mi idi?

Cism-i Mûsâ ez-kulûhî bûd nîz (881)

¹¹²⁷ Sürhile bir işaret çizilmiştir.

¹¹²⁸ “Ey âşık! Aşk Tûr dağına ruh gibi tesir etti; Tûr mest oldu, Mûsâ da kendinden geçti ve düştü.” *Mesnevi*'nin ilk defterinin 26. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, a.g.e., C. 1-2, s. 4.

¹¹²⁹ “Bunu anla. (Kim) çabalarsa (hakikati) bulur.”

Cism-i Mûsâ'ya dağı nazar olınsa bir külûh u kesekden cemâd-ı ⁽¹⁸⁾ bî-rûh idi. Pes kudret-i Hakk'a göre zî-rûhuñ hareketi ile hareket-i cemâduñ ne farkı vardır? ⁽¹⁹⁾ İkisinde dağı muharrik-i haqîkî irâdet-i Sübhâniyye'dür. Pes her kanķısına meşiyet-i ezeliyyesi ta'alluk eylese ⁽²⁰⁾ bî-cân iken zû-hayât olur. Ve rûh-ı izâfî nefh itdükde bir hayât-ı câvidânî dağı ⁽²¹⁾ hâşıl olup rûh-ı hayvânî anuñ katında kesek ü külûh meşâbesinde iken 'âşık-ı Hakk ⁽²²⁾ ve 'ârif-i Feyyâz-ı Muṭlaḳ olup "Erinî enzur ileyke"¹¹³⁰ niyâzına müsta'idd olur ve naķş u zevâlden ⁽²³⁾ rehâ bulup merd-i kâmil olur. **Şi'r:** ¹¹³¹

- Ben ezel hûmḥânesinden içmişem şahbâ-yı 'ışk
Tâ-ebed ser-mestem ez-şahbâ-yı rûh-efzâ-yı 'ışk¹¹³²
- (24) 'İşk-ıla gerdişdedür nüh çarḥ u heft aḥter müdâm
Toṭoludur şeş cihet pür-şuriş-i ğavġâ-yı 'ışk
- (25) Râbi'-i 'unşur ki ḥâmis 'aḳl u nefis ü kâ'inât,
Cümlesi bir ḳaṭredür der-kûşe-i deryâ-yı 'ışk
- (26) Enbiyâ vü evliyâ vü aşfiyâ vü etkîyâ
Mest ü lâ-ya'ḳıl gezerler der-reh-i şahrâ-yı 'ışk
- (27) Senden özge kimse bilmez 'ışkıñuñ te'vîlini
Bir 'aceb ser-çeşmedendür menba' u me'vâ-yı 'ışk
- [218b] ⁽¹⁾ Ey Hüseynî Hakk şerâbı lem-yezelden luṭf-ıla
Her kime kim ber-ayaġ şundı yedi deryâ-yı 'ışk

Ṭanz u İnkâr Kerden-i Pâdişâh-i Cuhûd ve Ḳabûl Nâ-kerden-i ⁽²⁾ Naşîhat-i Nâşihân u Hâşân-i H'ış

Pâdişâh-ı cühûduñ ṭanz u inkârı ve nâşihlerüñ ve kendü ⁽³⁾ ḥavâşşınıñ neşâyihin ḳabûl itmedügi beyânındadır.

¹¹³⁰ "Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte (Tûr'a) gelip de Rabbi onunla konuşunca 'Rabbim! **Bana (kendini) göster; seni göreyim**' dedi. (Rabbi): 'Sen beni asla göremezsin; fakat şu daġa bak, eğer o yerinde durabilirse sen de beni göreceksin!' buyurdu. Rabbi o daġa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü. Ayılınca dedi ki: Seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana tevbe ettim. Ben inananların ilkiyim" (A'raf 7/143, nâkis iktibas)

¹¹³¹ Bu gazelin Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin Efendi'ye (ö. 1035/1625) âit olması ihtimal dâhilindedir; zîrâ Sarı Abdullâh Efendi'nin *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'de iktibas ettiġi bazı şiirleri (Bkz. II,51a; II,132b) bu zâtın divânında tespit ettik, fakat yukarıdaki şiiri kullandığımız çalışmada tespit edemediğimiz için ihtiyat kaydıyla bu ihtimâli zikrediyoruz.

¹¹³² İlk beyit, metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

İn ‘acā’ib dīd ān šāh-i cühūd

Ol ⁽⁴⁾ cühūd pādişāhı bālāda mezkūr olan ‘acāyibi, ya‘nī mü‘minleri nār iḥrāk itmedüğün gördi, ⁽⁵⁾ ammā ‘inādında muşır olup;

Cuz ki tanz u cuz ki inkāreş ne-būd (882)

Ol қудrete ta‘n u inkārından ⁽⁶⁾ ğayrı olmadı; ya‘nī ta‘n u inkārı gitdükçe müştedd oldu.

Nāşihān guftend ez-had me’gzerān

⁽⁷⁾ Nāşihler aña “Ḥadden tecāvüz itme!” didiler.

Merkeb-i istize-rā çendīn me-rān (883)

Merkeb-i ‘inādı bu қadar sürme.

⁽⁸⁾ Nāşihān-rā dest best u bend kerd

Nāşihlerūn elini bağlayup mücrimler gibi қayd-bend eyledi.

Zūlm-rā peyvend ⁽⁹⁾ der-peyvend kerd (884)

Zulmi birbirine ulaşırdı. Ya‘nī fesād u zulmi ḥadd ü ḥaşrdan tecāvüz eyledi.

Bāng āmed ⁽¹⁰⁾ kār çun īn cā resīd

Çünkü ol cühūduñ kār u sitemi buraya, ya‘nī bu mertebe ḥadd-i ifrāṭa irişdi; ⁽¹¹⁾ ol eṣnāda ḥātifden böyle diyü bir āvāz geldi ki:

Pāy dār ey seg ki қahr-i mā resīd (885)

Ayaқ tut, ⁽¹²⁾ ya‘nī ayağıñ çek ey kelb ü seg cühūd ki bizüm қahrımız irişdi; el-‘azametü ve’l-kibriyāu’llāh.

Ba‘d ez-ān ⁽¹³⁾ āteş çihil gez ber furūht

Andan şoñra nār-ı Uḥdūd kırk zirā‘ yuқaru şu‘lelendi.

Ḥalka geşt u ān cühūdān-rā ⁽¹⁴⁾ bi-sūht (886)

Ve ḥalka olup ol cühūdları ‘umūmen iḥrāk eyledi. Pes ol cühūd-ı ‘anūd қable’l-helāk ⁽¹⁵⁾ āyātu’llāhdan bu қadar ‘alāmāt-ı bāhirāt görüp ve nuşḥ u pend olunmış iken ne ‘aceb mütenebbih olmayup ⁽¹⁶⁾ küfr ü ‘inādında muşır olup bi’l-āḥire āteşe kendüyi iḥrāk itdürdi dirseñüz:

Aşl-i iṣān ⁽¹⁷⁾ būd āteş z’ibtidā

Anların aşı ibtidâ âteşden idi; ya‘nî ‘ilm-i ezeliye bunlar düzağî olup ve cibilletleri (18) dağı tabî‘at-ı nâriyye üzerine halk olup şîfât-ı nâriyyeleri gâlib olmuş idi. Pes ber-fehvâ-yı “Kullu şey’in (19) yerci‘u ilâ-aşlihi.”¹¹³³

Sûy-i aşl-i ẖîş reftend intihâ (887)

Bi’l-âhire kendülerinün aşlı cânibine gitdiler.

Hem zi-âteş zâde (20) bûdend in ferîk

Ve hem bu ferîk, âteşden toğmışlar idi.

Cuz’hâ-râ sūy-i kul âmed tarîk (888)

Cüz’lerün tarîkı (21) küll cânibine geldi. Ya‘nî aşılları âteş ve kendüleri âteşden cüz’ olmağ-ıla ber-tarîk-ı muqarrer, eczâ cânib-i (22) külle rücū‘ eyledi.

Âteşî bûdend mu’mîn-sûz bes

Ol cühûdlar ancak mü’mîn yakıcı bir âteş idiler. Ya‘nî âteşde (23) ihrâkdan mâ‘adâ niçe menâfi‘-i keşîre olup huşûşan tabğ-ı ni‘am-ı vâfire âteşden gayrıyla olmaz. Ammâ ol (24) cühûdlarda kat‘an bir nef‘ olmayup ancak ihrâk-ı mü’mîn iderlerdi.

Sûht hod-râ âteş-i îşân (25) çu has (889)

Âkıbet onların âteş-i hased ve nâr-ı gâzabları hâr u has gibi kendüleri yakdı.

Ân ki bûdest (26) ummuhû el-Hâviye

Ol kimesnenün kim aşlı Hâviye olmuşdur.

Hâviye âmed mer ū-râ zâviye (890)

Aña mekân u zâviye (27) Hâviye geldi. Kemâ kâle’llâhu Tebareke ve Te‘âlâ: “Ve emmâ men haffet mevâzînuhû; fe-ummuhû hâviyeh.”¹¹³⁴ Hâviye, [219a] (1) Hâkka ve Kâri‘a gibi esmâ’-i cehennemdendir. Ya‘nî ammâ şol kimesnenün ki seyyi’âtı hasenâtına râciha (2) ola, anuñ mesken ü me’vâsı nârdur. “*Ve mâ edrâke mâ hiyeh.*”¹¹³⁵ *Ey me’l-hâviye, ya‘nî inneke lâ-ta’lemu* (3) *kunhehâ, fe-innehâ a‘zamu*

¹¹³³ Her şey aslına döner.

¹¹³⁴ “Ama kimin tartıları (sevâbı) hafif geldiyse işte onun anası (yeri, yurdu) Hâviye’dir.” (Kâria 101/8-9)

¹¹³⁵ “Nedir o (Hâviye) bilir misin?” (Kâria 101/10) Derkenara yazılan matlapla bu kısmın “Fe-ummuhû hâviyeh.” âyetinin tefsiri olduğu belirtilmiştir.

*min en yebluğahā dirāyetu eḥadin.*¹¹³⁶ “Mā hiyeḥ” de olan “hā” vaḳf içündür. Aşlı⁽⁴⁾ “mā hiye”dür, ‘inde’l-vaşl ḥazf olunur. Ve ba‘zılar “‘İnde’l-vaşl daḥi şābitedür; zīrā Muşḥaf’da⁽⁵⁾ şābitedür” demişler. Pes, Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā, hāviye ne olduğın tefsīr idüp “Nārun hāmiyeḥ”¹¹³⁷ ⁽⁶⁾ diyü beyān buyurdu. Ya‘nī hāviye zāt-ı ḥummādur ve şedīdetü’l-ḥarāre bir nār-ı muḥriḳadur. Veyāḥud⁽⁷⁾ a‘mālde ḥafīfetü’l-mevāzīn olanların me‘vāsı nār-ı ‘amīḳadur. Ve hāviye “heviyy”dendür ki “heviyy”⁽⁸⁾ “Başı aşāğa düşmek ve ḡayruñ zūrından başı aşāğa gelmek” ma‘nāsınadır. Pes ḥafīfetü’l-mevāzīn olan⁽⁹⁾ ehl-i nār daḥi menkūsü’r-re’s oldukları ḥālde nāra tarḥ olunmağ-ıla cehennem daḥi ism-i hāviye ile⁽¹⁰⁾ mevsūme oldı. Ve me‘vā daḥi mādere teşbīḥ olup me‘vāya “ümm” diyü tesmiye olındı.⁽¹¹⁾ Zīrā “ümm, me‘vā-yı veleddür.” diyü taḥḳīḳ itmişler. *Ḳāle Sehl ḳaddesa’llāhu rūḥahū: “Fe-men şeḳulet mevāzīnuhū”*⁽¹²⁾ *bi’l-iḥlāşi fe-huve fī-‘ayşin muşāhedetihi’l-ebediyyeti marḍiyyetin yenḳalibu fī-civāri’l-ḥaḳḳi. “Ve men ḥaffet mevāzīnuhū”*⁽¹³⁾ *bi’r-riyāi ve’s-sum‘ati, fe-ummuhū hāviyetun. Fe-innehū yenḳalibu fī-saḥaḳi’llāhi ve me‘vāhu’n-nār.”*¹¹³⁸ Āḥ ey ṭālib-i fevz⁽¹⁴⁾ u felāḥ! ‘Alā’ü’d-devle-i Simnānī¹¹³⁹ ṭayyebe’llāhu enfāsehū bu āyet-i kerīmenüñ tefsīrinde buyururlar ki:⁽¹⁵⁾ “Şol kimesne ki mevāzīn-i a‘māl-i şāliḥası ḥafīfe ola, anuñ ümmi, hāviyedür”, ya‘nī “veled-i hāviyedür”, dimekdür.¹¹⁴⁰ ⁽¹⁶⁾ Aña

¹¹³⁶ “Hāviye nedir? Sen hāviyenin ma’nasını, özünü kesinlikle bilemezsin. Çünkü o, herhangi bir aklın ulaşabileceği mevkiden çok daha yücelerdir.”

¹¹³⁷ “Kızgın ateş!” (Kāria 101/11)

¹¹³⁸ Sehl -Allah onun ruhunu aziz ve mübârek etsin- buyurdu: “O gün ihlasla (sadece Allah için amel etmiş olmasıyla) kimin tartıları ağır gelmişse işte o kimse Hakk’ın civārında râzı olunmuş olarak ebediyet müşāhedesiyle yaşar. Ama gösteriş ve búbürlenmeyle kimin de tartıları hafif gelirse işte onun varacağı yer Hāviye’dır. Muhakkak ki o, Allah’ın gazabında (helâk olup özünü kaybederek) değişmiştir ve onun yurdu cehennemdir.” Metindeki âyet iktibasları için bkz. A’raf 7/8 ve 9; Kāria 101/9.

¹¹³⁹ (ö. 736/1336) Rükniyye tarikatının kurucusu olan İranlı âlim ve şâir.

¹¹⁴⁰ Simnānî, Necmeddîn-i Dâye’nin (ö.654-1256) Zâriyat sûresinin bir bölümüne kadar yazabildiği tefsirini *Aynü’l-Hayât* adlı bir tetimme ile tamamlamıştır. Abdullâh Efendi bu esere işaret etmektedir. Bkz. Ahmed b. Ömer b. Muhammed Necmüddîn el-Kübrâ, **Aynu’l-Hayât ve Hüve Tetimmetü’t-Te’vîlâtü’n-Necmiyye**, tahkik: Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2009, C. 6, s. 342. Eserin Necmeddîn-i Kübrâ’ya (ö.618/1221) atfedilmesinin hatalı olduğu araştırmacılar tarafından belirtilmiştir. Dolayısıyla söz konusu yayında yazar olarak Kübreviyye tarikatının kurucusu olan Necmeddîn-i Kübra kaydedilmiş olsa da eserin yazarı, onun önde gelen müridlerinden olan Necmeddîn-i Dâye’dır. Bu konuda bilgi için bkz. Mehmet Okuyan, **Necmuddin Dâye ve Tasavvufi Tefsiri**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2001, s. 90-111, ayrıca bkz. a.g.e., s. 125-128; Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, **TDVİA**, C. XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 500.

binâ'en ki belvâ-yı mezbûre ve hâviye-i mezkûre için müddehara olan a'c māl-i ḥabīse, māder-i ⁽¹⁷⁾ hevādan mütevellide ve şādıra olup māder-i hevā, ol veled-i nā-ḥalefi ḥucr-ı kâlebde terbiye itmişdür. ⁽¹⁸⁾ Pes, gerekdür ki "Fe-ummuhū hâviye"¹¹⁴¹ kavı-i kerîminde olan işâret-ı İlâhiyye'ye mütefaṭṭın olup ümm-i hevānuñ ⁽¹⁹⁾ def' iyle takayyüd idüp seni na'ım-i ebedîye hidâyet iden âb-ı ḥayyire ittibâ' eyleyesin. Ya'nî ⁽²⁰⁾ âb-ı ḥayyirden murâd, kuvvet-i rûḥâniyye-i nûrâniyyedür ki seni çâh-ı muḥlîm-ṭabî' atden iḥrâc idüp ⁽²¹⁾ medâric-i i'tilâ-yı maḳâm-ı ünse mi'râc itdürür. Ve māderden murâd, kuvvet-i ḳalbiyye-i zûlmâniyyedür ki ⁽²²⁾ seni zîr-i türâb-ı ṭabî' atda dess ü pinhân idüp ḥaḳîḳatde cîfeden aḥbeş ü enten ⁽²³⁾ olan kâlebün terbiyesine emr ider. İmdi lâıḳ degüldür ki teba' iyyet-i pederden rû-gerdân ⁽²⁴⁾ ve mutâbi' -i māder-i hevā vü ṭabî' at olasın. Anuñçün Ḥazret-i Mevlânâ buyururlar ki:

Māder-i ferzend cūyân-i veyest

⁽²⁵⁾ Ferzendün māderi, ferzendini ṭaleb idicidür.

Aşlhâ mer fer' hâ-râ der-peyest (891)

Uşul, fûrû' uñ işrinde ⁽²⁶⁾ ve ṭalebindedür.

Âbhâ der-ḥavz eger zindāniyest

Meşelâ âblar egerçi ḥavzda zindānî ve maḥbûsdur;

⁽²⁷⁾ **Bâd neşfeş mî-kuned k'erkāniyest (892)**

Bâd ol māya neşf ider, zirâ ki erkānidür; ya'nî 'unşurıdır.

[219b] ⁽¹⁾ **Mî-rehāned mî-bered tā ma' deneş**

Bâd ol âb-ı maḥbûs u rākidi ḥavzdan ḥalâş eyler. Ya'nî şûret-i ⁽²⁾ nev' iyye-i mā' iyyesin izâle idüp şûret-i hevâ' iyyeyi ilbâs ider ve hevānuñ ḥayyiz-i ṭabî' isine gider.

Endek endek tā ne-bînî burdeneş (893)

Tedricle, azar azar iletmesini ⁽³⁾ görmezsin. Ya'nî hevā, mā' ı bir vechle kendüye cezb ider ki ānen-fe-ānen mā' iyyeti hevā' iyyeye ⁽⁴⁾ tebdîl ve 'anâşır birbirine taḥvîl

¹¹⁴¹ Bkz. Karia 101/9

olur. Lâkin tedricle olmağ-ıla keyfiyyet-i tekevvünlerin teşhîş idemezsin ⁽⁵⁾ dimekdür.

V'în nefes cānhā-yi mā-rā hem-çunān

Kezālik, bu nefes dağı bizüm cānlarımızı

Endek endek ⁽⁶⁾ duzzed ez-ḥabs-i cihān (894)

Endek endek cihān ḥabsinden sirka ider. Ya' nî bād-ı nefes dağı ⁽⁷⁾ 'ömrümüz ābını ḥavz-ı bedenden endek endek cezḥ ve 'ālem-i ṭabī'atden iḥrāc ider. Pes erbāb-ı nühāya ⁽⁸⁾ lāyık u sezā olan budur ki riyāḥ-ı enfāsı bād-ı hevā vü heves olmayup 'ömri ābını ⁽⁹⁾ hebāya virmeye. Belki nesemāt-ı ṭayyibāt-ı maḥabbetu'llāh ile dimāğ-ı cānını mu'aṭṭar ve envār-ı bāhirāt-ı ⁽¹⁰⁾ tesbīḥāt ile mir'at-ı ḫalbini münevver ve rūḥ-ı revānını müzehher eyleye ki ber-müceb-i "İleyhi yeş'adu'l-kelime"⁽¹¹⁾ 'ṭ-ṭayyibu"⁽¹²⁾ medāric-i evcāt-ı 'āliyāta irtikā eyleye. Nitekim Ḥazret-i Ḥudāvendgār 'aleyhi rahmetü'l-ḡaffār ⁽¹²⁾ buyururlar:

Tā ileyhi yeş'ad etyābu'l-kelim⁽¹⁴³⁾

Etyāb-ı kelim tā Cenāb-ı İlāhî'ye su'ūd u 'urūc ider.

⁽¹³⁾ Şā'id en minnā ilā-ḥayşu 'alim (895)

Kelim-i ṭayyibe bizden şu'ūd eylediği hâlde; veyāḥūd "şā'id", ⁽¹⁴⁾ "şu'ūd" ma'nāsına mef'ûl-i muṭlaq olmak üzere "yeş'adu şu'ūden" taḫdīrinde olup ⁽¹⁵⁾ bizden şudūr iden kelimāt-ı ṭayyibe Cenāb-ı Ḳudş-i Kibriyā'ya şu'ūd itmekle şu'ūd ider. ⁽¹⁶⁾ Şol me'vā-yı berine ki anuñ 'uluvv-i ḳadrini Allāh bilür; "alime" kelimesinüñ fā'ili Allāh'dur, ⁽¹⁷⁾ "kelim" ḳāfiyesine muvāfaqat için "alim" diyü sükūn üzere ḳırā'at olunur. Ve Ḥazret-i Mevlānā, ⁽¹⁸⁾ sûre-i Fâtır'da bu āyet-i kerīmeye işāret buyururlar ki ḳāle'llāhu Tebāreke ve Te'ālā: ⁽¹⁹⁾ "İleyhi yeş'adu'l-kelime'ṭ-ṭayyibu ve'l-

¹¹⁴² "Kim izzet ve şeref istiyor idiyse bilsin ki izzet ve şerefin hepsi Allah'ındır. **O'na ancak güzel sözler yükselir.** Onları da Allah'a sâlih amel ulaştırır. Kötülüklerle tuzak kuranlara gelince, onlar için çetin bir azab vardır ve onların tuzağı bozulur." (Fâtır 35/10 nâkıs iktibas)

¹¹⁴³ Derkenara kaydedilen matlabta bu kısmın Fâtır sûresinin 10. âyetindeki "İleyhi yeş'adu'l-kelime'ṭ-ṭayyibu ve'l-'amelu's-şāliḥu yerfe'uhü"nun tefsiri olduğu yazılmıştır.

‘amelu’ş-şâlihü yerfe‘ uhû.”¹¹⁴⁴ Şu‘ûd, hübütuñ muķābilidür ki mekānen ve ciheten (20) cānib-i a‘lāya hareketdür. Pes şu‘ûd, kelim-i tayyib ile ‘amel-i şâlihüñ Cenāb-ı İlāhî’ye teveccühlerinden müste‘ārdur. (21) Ya‘nî Hāķ Sübhānehü ve Te‘ālā kelimāt-ı tayyibe ve a‘māl-i şâlihayı ķabûl eylediği şu‘ûd menzilesinde kılınmışdur. (22) Ve yāhūd kelim-i tayyib ve ‘amel-i şâlihüñ ketebesı şu‘ûd-ı bi’l-a‘māl ider dimekdür. Ve binā’-i kelimde ihtilāf (23) olup Muṭarrizî¹¹⁴⁵ ve ekşer-i nuḥāt-ı lafz, “Kelim, cem‘-i kelimedür” demişler. Lākin Şeyḥ ‘Aliyy-i Semerkandî,¹¹⁴⁶ bu āyet-i (24) kerīmenüñ tefsīrinde buyururlar ki: “Kelim, cem‘-i kelime olmak ğalaṭdur. Zīrā bi-icmā‘i’l-muḥaķķikīñ fe‘il ebniye-i (25) cem‘den degüldür.” demiş ve ba‘zılar dağı “temr” ve “naḥl” gibi “kelim” dağı beyne’l-cem‘ ve’l-vāḥid, (26) “tā” ile fark olınan cem‘ cinsidür. Ve lafzda müfred ve tesmiyede cem‘ olduğı ma‘nā-yı cins (27) i‘tibāriyledür. Fe-li-hāzā, i‘tibāren li-cānibeyi’l-lafzi ve’l-ma‘nā bunüñ emşāli ebniyenüñ vaşında [220a] (1) hem tezkīr ve hem te’nīs cā’izdür demişler: “Naḥlun ḥāviyetun”¹¹⁴⁷ ve “naḥlun munkā‘irun”¹¹⁴⁸ gibi. Ve binā’-i kelim bi-ṭarīķi’t-taglīb (2) keşire itlāķ olınmağ-ıla lā-büd vāḥidde isti‘māl olınmamışdur. Ve kelim-i tayyib ile vař olunduğı (3) dağı; kelim, min-ḥayşü’l-lafz cem‘ olmaduğına delīldür. Ve İbn ‘Abbās rağiya’llāhu ‘anhümādan kelim-i tayyib (4) su’āl olunduķda “Kelime-i lā-ilāhe illa’llāhdur” demişler. Ve Ḥazret-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: (5) *Huve ķavlu’r-raculi: Subḥāne’llāhi ve’l-ḥamdu li’llāhi ve lā-ilāhe illa’llāhu va’llāhu ekber.*¹¹⁴⁹ diyü buyurduķları mervīdür. (6) Pes, kaçan bir ‘abd-i mü’mīn, ķā’il-i kelime-i tayyibe-i mezbūre olsa kelime-i mezbūreye müvekkel olan melek, (7) ol

¹¹⁴⁴ “O’na ancak ğüzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah’a amel-i salih ulaştırır.” (Fâtır 35/10, nâkıs iktibas).

¹¹⁴⁵ (ö. 610/1213) Arap dili ve edebiyatı âlimi, sözlükçü.

¹¹⁴⁶ Bu zâtın, *Bahru’l-Ulûm* adlı tefsirin sahibi Alâeddīn Ali b. Yahyâ es-Semerkandî (ö. 860/1456) olması kuvvetle muhtemeldir. 235b-236a’da da Semerkandî tefsirinden Arapça olarak iktibasta bulunulmuştur.

¹¹⁴⁷ “İçi boş hurma (ağacı)” (Hâķka sûresinin 7. āyetinde geçmektedir).

¹¹⁴⁸ “Sökülmüş hurma (ağacı)” (Kamer sûresinin 20. āyetinde geçmektedir).

¹¹⁴⁹ “Sözlerin en makbûlü, kişinin: ‘Allah bütün noksan sıfatlardan müneczehtir, bütün hamdler ona mahsustur, Allah’tan başka ilah yoktur, Allah en büyüktür.’ demesidir.” Bu hadis-i şerif Zemahşerî’nin *Keşşâf*’ında tespit edilmiştir. Bkz. Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî, **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmızı’t-Tenzil ve Uyûni’l-Ekâvîl fi Vücûhi’t-Te’vîl**, tashiḥ: Mustafa Hüseyin Ahmed, Kâhire, Matbaatü’l-İstikāme, 1946, C. 3, s. 602.

kelime ile semāya ‘urūc ve Cenāb-ı Ẹuds’e şu‘ūd ider. Ve ‘amel-i şālīḥe muḵārin olmayan ⁽⁸⁾ kelim-i ṭayyib, ḳabūle ḳarīn olmamağ-ıla şu‘ūd itmez. Pes, kelimāt-ı ṭayyibenūn rāfi‘i ‘amel-i şālīḥ olur. ⁽⁹⁾ Ammā *Tefsīr-i Dürri’l-Maṣūn*’da ¹¹⁵⁰ maṣtūrdur ki: İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhümā, “Ḳavl-i mezbūr ṣāḥiḥ degüldür” diyi ⁽¹⁰⁾ buyurmuşlar. Zīrā mezḥeb-i Ehl-i Sünnet daḥı bunun üzerinde ki ṣāḥib-i kelim, ‘āṣi daḥı ⁽¹¹⁾ olursa mü’min olduğdan sonra andan şudūr iden kelim-i ṭayyib, ‘inda’llāḥ maḳbūldür. ¹¹⁵¹ ⁽¹²⁾ Ve ba‘zılar; “Kelim-i ṭayyib, tesbīḥ ü tehlīl ve ḳırā’at-ı Ẹur’ān ve du‘ā’ u istiğfār ve bunun emṣāli ⁽¹³⁾ olan ezḳārdur” demişler. Ve “ileyhi” zamīri Allāḥ’a rāci‘dür ve ba‘zılar semāya rāci‘dür demişler. ⁽¹⁴⁾ Ya‘nī kelim-i ṭayyib maḳbūl olmaz ve şu‘ūd itmez, illā ‘amel-i şālīḥe muḳārenet ile müteṣā‘id olur ki ⁽¹⁵⁾ ‘amel-i şālīḥ, kelim-i ṭayyibi muḥaḳḳıḳ ve muṣaddıḳ olup iş‘ād u ref‘ ider. Ve “yerfe‘uhū” ¹¹⁵² cümlesinde ⁽¹⁶⁾ olan zamīr-i müstetir daḥı ‘amel-i şālīḥe ircā‘ ḳılınduğı, bu ma‘nāyı taṣriḥ ider. Ve ba‘zılar ⁽¹⁷⁾ daḥı: “Zamīr-i ‘yerfe‘u”, kelim lafzına rāci‘dür.” demişler. Bu taḳdīrce “kelim”, rāfi‘ ve ‘amel-i şālīḥ merfū‘ ⁽¹⁸⁾ olur. Zīrā ‘amel-i şālīḥ, ğayr-ı muvaḥḥidden ḳabūl olmaz. Tevhīd ise kelim-i ṭayyibdür ki “Lā-ilāḥe illa’llāḥ”dur. ⁽¹⁹⁾ Ve ba‘zılar daḥı: “Yerfe‘uhū”da olan zamīr, Allāḥ’a rāci‘dür” demişler. Ya‘nī, “Rāfi‘-i ‘amel-i şālīḥ, Ḥaḳ Te‘ālā’dur” ⁽²⁰⁾ demek olur. Ve ‘amel-i şālīḥün bunun gibi teṣrīfe taḥṣiṣ olınduğı ‘amel-i şālīḥde külfet ⁽²¹⁾ ve meṣaḳḳat olduğı içündür. Pes, bu āyet-i kerīmenün ma‘nā-yı laṭīfinden bi-ḥasebi’l-lafz ve’l-i‘rāb ⁽²²⁾ behre-mend olduḡsa sem‘-i cānuñ duş ḳıl ki ma‘ānī-i buṭūniyyesinden daḥı ḥiṣṣe-mend ve müstefīz ⁽²³⁾ olasın. İmdi, ‘ilm-i şerīfe ḥafī olmaya ki bu āyet-i kerīmenün mā-ḳabli “Men kāne yurīdu’l-‘izzete fe-lillāhi” ⁽²⁴⁾ l-‘izzetu cemī‘an.” ¹¹⁵³ ḳavl-i kerīmidür. Ya‘nī şol kimesne ki şeref ü ‘izzet ve ‘ulūvv-i meḳānet ṭaleb eyleye, ⁽²⁵⁾ ‘izzet ü sa‘ādet ve şeref ü mün‘at ve müknet ü ḳudrete

¹¹⁵⁰ Kıraat, tefsir ve nahiv âlimi olan Semîn el-Halebî’nin (ö. 756/1355) Kur’ân’ın i’râbına dâir eseri.

¹¹⁵¹ Dürri’l-Maṣūn’daki bu kısım için bkz. Ahmed b. Yūsuf es-Semîn el-Halebî, **ed-Dürri’l-Maṣūn fî Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn**, tahkik: Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımaşq, Dâru’l-Kalem, 1993, C. 9, s. 218.

¹¹⁵² “Onu yükseltir.”

¹¹⁵³ “Kim izzet ve şeref istiyor idiyse bilsin ki izzet ve şerefin hepsi Allah’ındır.” (Fâtır 35/10 nâkıs iktibas)

Hak'dan ğayrısı mālîk degüldür. ⁽²⁶⁾ Pes, tâlib-i ' izzet olan tâ'at u ' ibâdet idüp ' izzeti Hak'dan taleb eylesün. Zîrâ ⁽²⁷⁾ her şey, mālîk ü şâhibinden taleb olunur. Meşelâ: *Men erâde'l- ' ilme fe-huve ' inde'l- ' ulemâ' i fe'l-yatlubuhû min- ' indihim.*¹¹⁵⁴ dinilür. [220b] ⁽¹⁾ İmdi ey ' aşık-ı şâdık ve cigeri derd ile yanık! Ber-müceb-i "Va'llâhu'l-ğaniyyu ve entumu'l-fuķarâ'u,"¹¹⁵⁵ insân ⁽²⁾ zelîlen ve mehînen halk olup her şey'e muhtâc oldu. Fi'l-haķîķa insânun cemi' -i eşyâya vâķi' ⁽³⁾ olan ihtiyâc-ı küllîsi gibi bir şey'ün bir şey'e ihtiyâcı yokdur. Ve sâ'ir-i şey' şey'-i âhere daķı muhtâc ⁽⁴⁾ olsa ihtiyâcı düne'l-uhrâdur. Zillet ise ķadr-ı hâcetdür. Zîrâ her kimün hâceti ziyâde olsa ⁽⁵⁾ zilleti daķı ' alâ-ķaderi'l-hâceti ziyâde olur. ' İzzet ise cemi'an Haķķ'a maşşûşdur ve Allâh'ın mülkidür. ⁽⁶⁾ Zîrâ Haķ Sübhânehû ve Te'âlâ ihtiyâcdan ğanî ve münezzehdür. Kemâ ķâle Te'âlâ, "İnne'llâhe le-ğaniyyun ' ani'l- ' âlemîn."¹¹⁵⁶ ⁽⁷⁾ Pes, cemi' -i eşyânun Haķķ'a kemâl-i ihtiyâcları olup Haķķ'ın zelîl ü maķhûrlarıdır. ' Ale'l-huşuş insân ihtiyâcda ⁽⁸⁾ cümleden ziyâde oldıysa Haķķ'a olan zillet ve hâceti daķı cümleden ziyâde kâ mildür. Aña binâ'en ki ⁽⁹⁾ Haķ Sübhânehû ve Te'âlâ, "Men kâne yurîdu'l- ' izzete fe-li'llâhi'l- ' izzetu cemi'an"¹¹⁵⁷ buyurup cemi' -i eşyâ Haķķ'ın zelîl ve muhtâcı olup ⁽¹⁰⁾ ve Haķ'dan ğayrıdan ' izzet taleb olunmaduĝın ' ibâdına haber virdi. Pes, ' abd-i müsta'idd daķı naķarını ⁽¹¹⁾ cümle-i eşyâdan ķat' idüp ' izzeti Haķ'dan taleb itdüĝi miķdârı zilleti nâķış ve ' izzeti mezîd olur ⁽¹²⁾ ve Haķ'dan ğayrıya ihtiyâcı kalmaz. Fe-emmâ, ķulüb-ı ' ibâddan daķı Haķķ'ın ğayrıya olan iftikâr ⁽¹³⁾ u ihtiyâc zâ'il olmaz, illâ nefy-i "lâ-ilâhe" ve işbât-ı "illa'llâh" ile olur. Zîrâ ' abd-i muħlişden nefy-i "lâ" ile ⁽¹⁴⁾ ta' alluķât-ı kevneyn ref' ü izâle olup işbât-ı "illâ" ile ķalbi bi-küllîyyetihi Haķķ'a müteveccih olur. Ve ' abd-i mezbûr, ⁽¹⁵⁾ vech-i meşrûħ üzere ' alâ'îķ-ı kevniyye ve avâ'îķ-ı tekvîniyyeden ĝüsiste olsa haķîķat-i kelime-i "lâ-

¹¹⁵⁴ "Her kim ilim isterse âlimlerin yanında olsun ve ilmi onlardan talep etsin."

¹¹⁵⁵ "İşte sizler, Allah yolunda harcamaya çağırılıyorsunuz. İcinizden kiminiz cimrilik ediyor. Ama kim cimrilik ederse ancak kendisine cimrilik etmiş olur. **Allah zengindir; siz ise fakirsiniz.** Eğer O'ndan yüz çevirseniz yerinize sizden başka bir toplum getirir, artık onlar sizin gibi de olmazlar." (Muhammed 47/ 38, nâkıs iktibas)

¹¹⁵⁶ "Cihâd eden, ancak kendisi için cihâd etmiş olur. **Şüphesiz Allah, âlemlerden müstaĝnîdir.** (O'nun hiçbir şeye ihtiyacı yoktur)." (Ankebut 29/6, nâkıs iktibas)

¹¹⁵⁷ Fâtır 35/10'dan yukarıda da geçmiş olan kısımdır.

ilāhe illa'llāh" ⁽¹⁶⁾ daḥı Hāzret-i Hāḫḫ'a rāci' olur. Meşelâ ḥacer ve ḥadîdün ıstıkâkiyle felek-i eşîrden müstenzile olan şerâre-i ⁽¹⁷⁾ nâr ile îkâd-ı şecere olunup nâr daḥı şecereyi ihrāk ile ekl idüp şûret-i ḥaṭabiyyesin ifnâ ve vücûd-ı ⁽¹⁸⁾ nâriyyet ile ibkâ ider. Ḥattâ vücûd-ı şeceriyyet bi-küllîyyetihâ fâniye olup şûret-i ḥaṭabiyyeden eşer kalmaduḡda ⁽¹⁹⁾ nâr-ı müstenzile ḥayyiz-i ṭabî'î ve felek-i eşire rücû' ve 'urûc ider. Hem-çünân, "İleyhi yes'adu'l-kelimu't-ṭayyibu ve'l-'amelu's-şâliḥu yerfe'uhû."¹¹⁵⁸ ⁽²⁰⁾ ḳavl-i kerîminde daḥı bu sırra işâret vardır. Zîrâ 'amel-i şâliḥ, erkân-ı şerî' atdür. Pes, şerî' atün ⁽²¹⁾ rûkn-i evveli istinzâl-i nâr-ı nûru'llāhdur ki âhen-i lâ-ilāhe illa'llāh ve seng-i dilün ıstıkāk ve birbirine ⁽²²⁾ ḳaḳılmasıyla nûr-ı tevḥîdün nârı îkâd-ı şecere-i vücûd-ı insânî idüp ol eşnâda 'abd-i mü'min ⁽²³⁾ daḥı mebnâ-yı İslâm olan erkân-ı ḥamseden birisi ile 'amel itmiş olur. Ve erkân-ı erba'a-i bâḳiye daḥı ⁽²⁴⁾ şol a' māl-i şâliḥa vü ḥâlişedür ki demâr dıraḡt-ı ṭabî'atı arz-ı dünyâdan bürîde ḳılup ḳabûl-i nâra ⁽²⁵⁾ ve işti'âl-i âteşe müsta'idde ḳıṭ'alar eyleye. Ḥattâ dıraḡt-ı vücûd, nâr-ı nûr-ı tevḥîdün ḥîzem-i sūzendesi olup ⁽²⁶⁾ nâr-ı tevḥîd daḥı ihrāk-ı vücûd ve şeceriyyetden ifnâ ve beḳâ-bi'llāh ile ibkâ ve evc-i i'tilâ-yı ḳurb-ı Hāḫḫ'a ⁽²⁷⁾ terfî' ider. Pes şecere-i vücûd-ı mevḥûm daḥı nâr-ı maḥabbet ve nûr-ı tecelliyât-ı Eḥadiyyet ile eşîr-i Hāzret'de [221a] ⁽¹⁾ müştâ' ile olduḡda Mūsâ-yı ḳalb cânib-i Tûr'dan enîs-i nâr olup "Fe-lemmâ etâhâ nûdiye min-şâti'⁽²⁾i'l-vâdi'l-eymeni fi'l-buḡ'atı'l-mubâranketi mine's-şecerati."¹¹⁵⁹ ma' nâsı 'ıyân olup alâ-lisânî's-şu'le, "İnnî ⁽³⁾ ene'llāhu rabbu'l-'âlemîn."¹¹⁶⁰ nidâsın cân ḳulaḡıyla işîdür. İmdi 'amel-i şâliḥ, 'amel-i ḳalbdür ve 'amel-i ⁽⁴⁾ ḳalb daḥı maḥabbetu'llāh ve şevḳ-ı ilâ-liḳâ'i'llāhdur ki ikisi daḥı cezebât-ı Rabbâniyye'den şudür idüp ⁽⁵⁾ muşâḥibân-ı kelime-i ṭayyibe olurlar. Zîrâ kelime ve maḥabbet, cânib-i ulûhiyyetden pertev idüp ber-müceb-i ⁽⁶⁾

¹¹⁵⁸ "O'na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah'a amel-i sâlih ulaştırır." (Fâtır 35/10, nâkıs iktibas)

¹¹⁵⁹ "Oraya gelince o mübârek yerdeki vâdinin sağ kıyısından, (oradaki) ağaç tarafından kendisine şöyle seslenildi: Ey Mūsâ! Bil ki ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." (Kasas 28/30, nâkıs iktibas)

¹¹⁶⁰ "Ben, bütün âlemlerin Rabbi olan Allah'ım." (Kasas 28/30, nâkıs iktibas)

*Fe-minhu bedē ve ileyhi ye‘ūd.*¹¹⁶¹ girü aşlına rücū‘ iderler. Nitekim kâşif-i esrâr-ı kibriyâ, nūr-ı çeşm-i aşfiyâ, Hâzret-i ⁽⁷⁾ Mevlânâ kıddesa’llâhu sırrahü’l-esnâ buyururlar ki:

Tertaķī enfāsunā bi’l-munteķā

Bizüm enfās-ı tayyibemüz neķāvet ⁽⁸⁾ ü tahārete ve leţāfet ü nezāfete mülābis olmağ-ıla teraķķī vü ‘urūc ider.

Muthāfen minnā ilā-dāri’l-beķā (896)

⁽⁹⁾ Bizden müthif ü mühdā kılınduğı hâlde dār-ı beķāya; hâşıl-ı kelām bizüm nefeslerimiz riyyā vü süm‘adan ⁽¹⁰⁾ ve nefslerimiz dağı me‘āşī vü āşām ve evhām u hayālden rehā bulup maḥabbetu’llāh ile tezkiye ve kalblerimiz ⁽¹¹⁾ mā-sivādan taḥliye olınduğda dergāh-ı ‘izzete hediye olmağa liyāķat taḥşīl idüp evcāt-ı ‘āliyyāt-ı ⁽¹²⁾ vahdet-i muṭlaķa ve derecāt-ı sāmiyyāt-ı beķā’-i eḫadiyyetü’z-zāta i‘tilā vü irtikā ider dimekdür. “Tertaķī” nūñ ⁽¹³⁾ fā‘ili “enfāsunā”dur.

Şumme te’ṭinā mukāfātu’l-maķāl

Ba‘de’l-irtikā’i ve’l-i‘tilā’ maķālimizün mükāfāt ⁽¹⁴⁾ u mücāzātı bize gelür.

Ẓi‘fu zāke raḥmeten min-Zi’l-celāl (897)

Maķālimizün zı‘fı gelür raḥmet yöninden ⁽¹⁵⁾ zı‘l-celāl Allāh’dan. Cümle-i te’ṭinā, “tertaķī” cümlesine ma‘ṭūfdur. Mükāfāt, “te’ṭinā”ya fā‘ildür. Ẓı‘f, ⁽¹⁶⁾ mükāfātın bedeldür. Ve naşb-ı raḥmet temyiziyyet üzeredür ve zı‘l-celāl müte‘allaķı ile şıfat-ı raḥmetdür. ⁽¹⁷⁾ Hâşıl-ı kelām, kelim-i tayyib ve ‘amel-i şāliḫün cezā ve mükāfātını ‘inde’llāh ez‘āf u mużā‘af buluruz. ⁽¹⁸⁾ Ve ihsān-ı İlāhī min-ḫayşü’l-lüzüm ve’l-vücüb olmayup belki min-maḫzi’l-luţf ve’l-ihsān ve min-⁽¹⁹⁾kemāli’l-cūdī ve’r-raḥmeti ve’l-ğufrāndur demek olur.

Şumme yulcīnā ilā-emşālihā

Key yenāle’l-‘abdu mimmā nālihā (898)

⁽²⁰⁾ “Yulcīnā” dağı “te’ṭinā” cümlesine ma‘ṭūf olup taḥtında müstekinn olan zāmīr-i fā‘il “Zi’l-celāl”e rāci‘dür. ⁽²¹⁾ Ve zāmīr-i “emşālihā” “mükāfāt”a rāci‘dür. Ve “key”

¹¹⁶¹ “Başlangıç O’ndan ve dönüş de O’nadır.”

hurûf-ı nevâşıbdan olup “yenâle” kelimesini naşb itmişdür. ⁽²²⁾ ‘Abd, “yenâlu” nuñ fâ‘ili veyâhüd manşûban kırâ’et olınup mef‘ûli dağı olmak câ‘izdür. Ve “mimmâ” da ⁽²³⁾ olan “min” harf-i cer, “mâ” dağı ya mevşule ve yâhüd mevşûfe olmak üzere maḳâlden ‘ibâret ⁽²⁴⁾ olup “nâle” tahtında olan zamîr-i müstekinn ‘abde râci‘dür. Ve zamîr-i bâriz dağı “mükâfâtıdan” ⁽²⁵⁾ ‘ibâret olan “mâ” ya râci‘dür. Ve “mâ” dağı ma‘a şılatihi ve yâhüd ma‘a şıfatihî maḳâllen¹¹⁶² ⁽²⁶⁾ min-i beyâniyye ile mecrûr olup müte‘allaḳ-ı maḳzûfî ile na‘îm ve yâhüd bunuñ emşâlinüñ beyânıdır.¹¹⁶³ Pes; ‘abd, yenâlu kelimesinüñ ⁽²⁷⁾ fâ‘ili olur ise müte‘allaḳ-ı maḳzûf mef‘ûl-i yenâlu olur, ve illâ fâ‘il-i yenâlu olur. [221b] ⁽¹⁾ Hâşıl-ı ma‘nâ: Ba‘de ityâni mükâfâtı’l-maḳâl, ol Rabb-i zî’l-celâl, ol mükâfâtıñ emşâline bizi îşâl ⁽²⁾ eyler ‘abde nâ’il olmağ-ıçün şol ḥasenâtdan kim ‘abde nâ’il olan mükâfât ḳabîlindendür; ⁽³⁾ bu ma‘nâ ‘abdüñ manşûb olduğına göredür. Ammâ merfû‘ olduğına göre ‘abd ol ḥayra ve ol ⁽⁴⁾ iḥsâna nâ’il olsun içün ki ol na‘îm, kelim-i ṭayyib cinsindendür ki ‘abd aña nâ’il oldı. Ve yâhüd “mimmâ”da olan “min” zâ’ide olup “Key yenâle’l-‘abdu mâ nâlehâ” ya‘nî ‘abd nâ’il olduğu şey’e ki mükâfâtıdır, nâ’il olmağ-ıçün demek ola.¹¹⁶⁴

Hâkezâ ⁽⁵⁾ ta‘ruc u tenzil dâ’imâ

Zâ fe-lâ-zilte ‘aleyhi ḳâ’imâ (899)

“Ta‘ruc” kelimesinde olan zamîr-i müstekinn enfâsa ⁽⁶⁾ râci‘dür ve tenzil kelimesinde olan zamîr-i müstekinn dağı mükâfât-ı maḳâle râci‘dür. Dâ’imen temyîziyyet ⁽⁷⁾ üzre manşûbdur. Ve yâhüd naşbı zarfıyyet üzre olup “zamânen dâ’imen” demek ola. Ve “zâ” esmâ’-i ⁽⁸⁾ işâretindendür, “fâ” taḳîb içündür. “Lâ-zilte” kelimesinde olan “lâ-zâle” ef‘âl-i nâḳşıdan olup ⁽⁹⁾ zamîr-i fâ‘il ki “tâ”dur maḳâllen merfû‘ “zâle” nuñ ismi ve ḳâ’imen ḥaberidür. Ve “‘aleyhi”de olan zamîr ⁽¹⁰⁾ “zâ” nuñ müşârun-ileyhi olan mefhûma râci‘dür. Hâşıl-ı ma‘nâ: Mütenebbih ol ki bu mezkûr gibi ⁽¹¹⁾ bizüm enfâsımız Cenâb-ı Hâḳḳ’a ‘urûc u su‘ûd ider ve mükâfât-ı maḳâlimüz nüzûl ider

¹¹⁶² Önce “ma‘a mevşûfihî maḳâllen mecrûr olup” yazılmışsa da “ma‘a mevşûfihî” çizilip üst kısmına “ma‘a şıfatihî” yazılmış, “mecrûr olup” da çizilerek yukarıdaki şekilde devam edilmiştir.

¹¹⁶³ Evvelâ “emşâlidür” yazılan kelimede “-dür” eki çizilerek “emşâlinüñ beyânıdır” şeklinde düzeltilmiştir.

¹¹⁶⁴ “Ve yâhüd...ola” metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

devām ⁽¹²⁾ cihetinden ve yāḥūd dā'imü'l-ezmān 'urūc u nüzül ider. 'Urūc u nüzülden şol mefhūm ki ⁽¹³⁾ zıkr olındı, pes sen dā'imā bunun üzerine kâ'im olup bu iki ḥālet ki 'urūc ⁽¹⁴⁾ u nüzüldür, zā'il olmaduñ; ya'nî senden şudür iden kelimāt-ı tayyibe ve a'māl-i ⁽¹⁵⁾ şāliḥa, cānib-i a'lāya urūc itdükçe ez'āf-ı muzā'afa mükāfatı daḥi saña nüzülden ⁽¹⁶⁾ ḥālī olmaz. Āh ey ṭālib-i maḥabbet-i Feyyāz-ı Muṭlaḳ! Bu ebyāt-ı şerīfeden ḥişşe budur ki: ⁽¹⁷⁾ sālīkân-ı rāh-ı Ḥaḳ olan 'āşık-ı şādıklarun envā'-ı derd ü firāk ve eşnāf-ı şevḳ u iştiyākla ⁽¹⁸⁾ yüzlerin dergāha sürüp derūn-ı dilden ve cān u ⁽¹¹⁶⁵⁾ gönülden eyledükleri zıkr ü tevḥīd ⁽¹⁹⁾ ve āh u enīn ve tazarru' u ḥanīnleri ⁽¹¹⁶⁶⁾ ma'sūk-ı ḥaḳīkī olan dergāh-ı 'izzete 'urūc ⁽²⁰⁾ idüp ol maḥbūb-ı ezeli ve maṭlūb-ı lemyezelinün daḥi deryā-yı rahmet ü maḡfireti cūş u ḥurūşa ⁽²¹⁾ gelüp kemāl-i faẓl u iḥsānuñdan ḳulūb-ı 'āşıkine tecelliyāt-ı ḥüsn ü cemāliyle nazār ḳılmaḡa ⁽²²⁾ tenezzül itmekle 'uşşāk-ı İlāhī şem'-i 'ışkuñ pervānesi olup nār-ı cezebāt-ı Ḥaḳ'la maḥv-ı vücūd itmekle ⁽²³⁾ ḥazīz-i ṭabī'atden ḥurūc ve evc-i i'tilā'-ı ceberūta 'urūc idüp berekāt-ı tecellī-i eḥadiyyetü'z-zāt ile ⁽²⁴⁾ ināyāt-ı bī-ḡāyāt-ı Rabbāniyye ve in'āmāt-ı bī-nihāyāt-ı Sübhāniyye müşāhedesinde müstaḡraḳ ve bāḳī ⁽²⁵⁾ bi'l-Ḥaḳ olurlar. "İlāhī! Hemīşe 'āşık-ı şādıklarun dergāh-ı ḳuds-i ünse tazarru' u niyāz idüp ⁽²⁶⁾ sübūḥāt-ı vechüñden niḳāb-ı 'izzet keşf ü bāz olmaḡdan ḥālī olmasun ve 'āşık ile ⁽²⁷⁾ ma'sūk beyninde bu nāz u niyāz dā'im olsun." dimekdür. **Ez-Güftār-ı Seyyid Nesīmī:**

- [222a] ⁽¹⁾ Cānuñ vücūdı sensiz lâ-şey' gibi 'ademdür
Senden cüdā dirilmek müştāḳa key elemdür
Rūḥü'l-ḳudūs deminden 'İsa'bni Meryem oldı
⁽²⁾ Ey bī-ḥaber bu demden gel gel ki dem bu demdür
Zülfün ḳarañusunda nūr-ı ruḡuñ görindi
Her ḳanda şām olursa ardınca şubḥ-demdür

¹¹⁶⁵ Müellifte eksik olan vav, Cevrî'de tamamlanmıştır. Bkz. F.109a. Müellif nüshası dışındaki nüshaların varak numaraları kaydedilirken nüshaların ilgili varaklarında yazılmış olan rakamlar esas alınmış, istifade edecek kişilerin kolaylıkla faydalanabilmeleri adına daha önceden fark edilen hatalı numaralamalara göre düzeltme yapılmamıştır.

¹¹⁶⁶ Önce "ve āh u zār ve tazarru' u niyāz-ı bī-şabr u ḳarārı" yazılmış, daha sonra bu ifadelerin üzeri çizilip iptal edilerek derkenara sahh kaydıyla "ve āh u enīn ve tazarru' u ḥanīnleri" yazılmıştır.

- (3) Yâruñ ğamını göñlüm kevn ü mekâna virmez
Niçün kim ol bilür kim yâruñ ğamı ne ğamdur
Var eyleyüp ‘azîmet Beytû’l-Ĥarâm’a gel kim
(4) Ma‘ şûkanuñ cemâli hem Ka‘ be hem Ĥarem’dür
‘İşkuñ meni belâsız bir dem komaz elinden
‘Âşıklarına dâ’im işkuñ işi keremdür
(5) Zerķ u riyâdan oldu yoĥsul eger Nesîmî
Yâruñ maĥabbetinden gör kim ne muĥteşemdür¹¹⁶⁷

Âh ey âşık-ı şâdık⁽⁶⁾ ve derd-i yârda ĥâlûme muvâfık ve şevķ u zevķ ile cigeri yanık!

- (7) Gözi a‘ mâ olanuñ nûr-ı tecellî ne bilür
Bu sözüñ şerĥini bînâya sor a‘ mâ ne bilür¹¹⁶⁸

mefhûmınca, lezzet-i derd ü firâķı, derdi olmayan zevķ itmez ve nûr-ı tecellî-i⁽⁸⁾
‘uşşâķı gözi olmayan görmez. Herkes neye lâyıķ ise bi’l-âĥire lâyıķın bulur. Nitekim
Ĥazret-i Mevlânâ⁽⁹⁾ buyurur:

Pârsî güyîm ya‘ nî in keşîş

‘Urûc u nüzûlde olan aĥvâlî “Tâ ileyhi yeş‘ ad etyâbu’l-kelim”den¹¹⁶⁹ (10) bu maĥalle
gelince lisân-ı ‘Arabî’de söyledük, şimden soñra zebân-ı Fârisî söyleyelüm ve şerĥ ü
beyân⁽¹¹⁾ eyleyelüm; ya‘ nî bu cezb ü keşîş ki enfâs-ı tayyibe ve nüfûs-ı zekiyyeyi
Ĥaķ Sübhânehû ve Te‘âlâ ‘âlem-i⁽¹²⁾ bâlâya cezb eyledügidür,

Z’ân taraf âyed ki âmed ân çeşîş (900)

Ol taraftan gelür ki ol çeşîş⁽¹³⁾ geldi. Ya‘ nî “Yuĥibbuhum ve yuĥibbûnehû”¹¹⁷⁰
fehvasınca cânib-i İlâhî’den rûĥ ve ķalbe zevķ u maĥabbet ve lezzet-i⁽¹⁴⁾ üns-i vaĥdet
i‘tâ olunup rûĥ daĥı ol ĥubb-ı ezelnüñ cânibine meyl eyledi.

Çeşm-i her ķavmî⁽¹⁵⁾ be-sûyî mândeest

¹¹⁶⁷ Bu şiir Nesîmî’nin Dîvânında da mevcuttur. Bkz. Hüseyin Ayan, **Nesîmî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, Ankara, TDK, 2014, s. 354.

¹¹⁶⁸ Bu beyit de Nesîmî’nin bir gazelinin matla’ beytidir. Bkz. Ayan, **a.g.e.**, s. 300 (Bu yayında “Gözleri a‘ mâ olan...” şeklindedir).

¹¹⁶⁹ Yukarıda geçmiş olan 895. beyte işaret etmektedir.

¹¹⁷⁰ “Ey iman edenler! Sizden kim dininden dönerse (bilsin ki) Allah, yakında öyle bir toplum getirecektir ki **O, onları sever; onlar da O’nu severler**; müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve şiddetlidirler. (Onlar) Allah yolunda cihâd ederler ve hiçbir kınayanın kınamasından korkmazlar. Bu, Allah’ın dilediğine verdiği lütfudur. Allah, lütfu geniş olandır; hakkıyla bilendir.” (Mâide 5/54, nâkıs iktibas)

Her bir kıavmũn çeşmi bir cânibde kıalmışdır. Ya'ni her bir gürũhuñ nazarı bir semtedür.

(16) **K'ân taraf yek rûz zevkî rāndeest** (901)

Zîrâ ki ol tarafda bir gün bir zevk sürmüşdür. İmdi ⁽¹⁷⁾ her kimũn ki himmet ve nazarı 'amel-i şâlih ve cânib-i âhîret ve evliyâ vü aşfiyānuñ revîşî ve Hâk Sübhānehũ ve Te'âlâ'nuñ ⁽¹⁸⁾ ışk u maḥabbetine olsa inşâ'allāhu te'âlâ ol kimesnenũñ meylî cânib-i 'ulüvve ve âhîri sa'âdet-mend olmağa ⁽¹⁹⁾ delîldür. Zîrâ 'âlem-i ervāḥda maḳām-ı ünsden çeşide kılduğı lezzet-i müşāhede girü ⁽²⁰⁾ ol cânibe meyl ider. Cânib-i fesāda meyl idenlere daḥı 'âkıbet ḥavfı ve şekāvet ile ḥatm elemi ⁽²¹⁾ vardır. Zîrâ:

Zevk-i cins ez-cins-i ḥod bâşed yakîn

Yakînen cinsũn zevkî kendü cinsinden ⁽²²⁾ olur ve ḥilâf-ı cinsden elem-keşide olur.

Zevk-i cuz' ez-kull-i ḥod bâşed bi-bîn (902)

Nazar eyle gör kim ⁽²³⁾ cüz'ũn zevkî kendi küllinden olur. **Sultân Veled:**¹¹⁷¹

Ṭayyibîn sũy-i ṭayyibât revend
Hem ḥabîşîn be-cins-i ḥod gerevend¹¹⁷²

(24) Yeṭlubu'l-mer'u mâ yucānisuhu
'İnde tilkā'ihî yu'ānisuhũ¹¹⁷³

İctimā'u'l-miyāhi ve'l-ḳaṭarāti
Cem'uhā yerteḳî yeşîru Furāti¹¹⁷⁴

(25) Hākeza'n-nāru ve'l-hevā'i a'lemu
Kullu şey'in bi-cinsihî yefḥamu¹¹⁷⁵

Cins ez-cins mî-şevved efzûn
Cins ez-ğayr-i cins nâ-mevzûn¹¹⁷⁶

¹¹⁷¹ Çalıştığımız kısımda Sultan Veled'den yapılmış olan iktibasların Sultan Veled'in ilk mesnevîsi olan ve bu sebeple "İbtidâ-nâme" adıyla da anılan *Veled-nâme*'ye dayandıkları tespit edilmiştir. Yukarıdaki beyitler için bkz. Djamchid Garabeiglou, "Sultan Valad, Hayatı, Eserleri ve Masnavi-i Valadi'nin Tenkidli Metni", Doktora Tezi, İÜ Fars Filolojisi Kürsüsü, İstanbul, 1976, C. 1, s. 14. Ayrıca şâirin Arapça şiirlerine dâir hazırlanan şu çalışmada da Arapça beyitler görülebilir: Sultan Veled, **Sultan Veled'in Arapça Şiirleri**, Haz. Veyis Değirmençay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997, s. 5.

¹¹⁷² "İyi ve temiz insanlar, iyi ve temiz olanların tarafına giderler; kötü ve alçak olanlar da kendi cinslerine inanıp yönelirler."

¹¹⁷³ "Kişi kendisine benzeyeni ister; zîrâ (kendi cinsinin) yanında rahatlar."

¹¹⁷⁴ "Suların ve damlaların toplanıp bir araya gelerek yükselmesiyle Fırat olur."

¹¹⁷⁵ "Cehennem ve (ona sürükleyen) arzular da bu şekilde bilinir. (Zîrâ) her şey kendi cinsiyle bilinir."

(26) Pes cins şatrayna münkasım olup biri nîk ve biri bed ve şıfât dahı bi-i‘tibârî’l-küllî iki nev‘dür. Ya‘nî (27) biri ‘arşî ve biri ferşîdür. Ve ferşiyân felek-i cāndan mehcūr u dūr, ‘arşiyân ise envār-ı tecelliyât ile pür-nürdur. [222b] (1) Nitekim bundan aqdem dahı bunun beyânı sebķ itmişdür. Ve bir nev‘ dahı vardır ki cinseynün ikisine (2) dahı kâbiliyyet virilmişdür. Hâzret-i Mevlânâ kıddesa’llāhu rûhchū nev‘-i ahîre işâret buyurup (3) dirler ki:

Yâ meger ân kâbil-i cinsî buved

Yâ meger hilâf-ı cinsden olanun cins-i a‘lâdan olmağa (4) kâbiliyyeti ola;

Çun bedū peyvest cins-i ū şevēd (903)

Çünkü hilâf-ı cins iken cinse peyveste ola, (5) isti‘dādı olmağ-ıla ol cinsden olur; lâkin kâbiliyyet şartdır. Meşelâ bâdem fidanına (6) şeftâlū aşıluyup bâdem iken şeftâlū olur; lâkin cevize şeftâlū aşılalmaz, zîrâ (7) kâbiliyyeti yokdur. Pes, ehl-i hevâ ve erbâb-ı fesâduñ dahı ba‘zısı aşhâb-ı şalâha muķârin (8) olduķda fesâdı zâ‘il olup şalâha tebdîl olur ve erbâb-ı telvînden dahı ba‘zısı (9) feseķa ile muķârin olsa fâsid olur. **Nazm.**¹¹⁷⁷

(10) Rev be-‘arşî gerev ger ân cinsî
Sûy-i cinnî me-rev eger insî¹¹⁷⁸
Çun du cins âmedî guzîn bih-râ
Terk-i kih kun çu yâftî mih-râ¹¹⁷⁹

İmdi (11) ey tâlib-i şâdıķ! Devlet ü sa‘âdet aña kim şöhbeti dâ‘imâ merdân-ı Hudâ olan âşıķlar ile (12) olup zebânı anların medhîni söyleye. Ve hilâf-ı cins iken cins-i âhere muķârenet ile tahşîl-i (13) cinsiyyet ne vechle mümkün imiş Hâzret-i Mevlânâ mişâl îrâdına şürû‘ idüp buyururlar ki:

(14) **Hem-çu âb u nân ki cins-i mâ ne-būd**

Meşelâ âb u nân gibi ki zâhirâ bizüm cinsimüz degil idi ve lâkin

(15) **Geşt cins-i mâ vu ender-mâ fuzūd (904)**

¹¹⁷⁶ “Cins, kendi cinsinden çoğalır; kendi cinsi olmayandan (çoğalması ise) biçimsiz ve dengesizdir.”

¹¹⁷⁷ Kaynağı belirtilmemiş olan bu beyitler de *Veled-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 1, s. 18.

¹¹⁷⁸ “Gök ehlinden isen o cinse yönel. Eğer insan isen cinlerin tarafına gitme.”

¹¹⁷⁹ “Mâdem ki iki cinsin özelliklerini taşıyorsun, iyi olanı seç. Büyüğü (değerliyi) bulunca küçük (kıymetsiz) olanı terket.”

bizüm cinsimüz oldu ve bizde ziyâde eyledi. Ya‘ nî âb u nânı ⁽¹⁶⁾ biz ekl itmekle kendü cinsiyyetlerin hal‘ idüp vücūdumuzda lahm u şaḥm arturup kuvvet-i ⁽¹⁷⁾ şāmme vü bâşıra vü sâmi‘ a vü lâmiseye mülḥaḥ olup her bir kuvâ vü cevârihimüze tevzî‘ olındı. ⁽¹⁸⁾ El-ḥâşıl âb u nân iken insân oldu.

Naḳş-i cinsiyyet ne-dâred âb u nân

Âb u nân ⁽¹⁹⁾ min-ḥaysü’ş-şekl ve’ş-şüret gerçi cinsiyyet tutmaz, ya‘ nî insâna bir vechle müşâbeheti yokdur. ⁽²⁰⁾ Fe-emmâ;

Z’i‘ tibâr-i âḥir ân-râ cins dān (905)

İ‘ tibâr-ı âḥirden âb u nânı cins-i insân bil, ⁽²¹⁾ ya‘ nî ba‘ de’l-ekl ve’l-hazm anı cins-i beşerden bil.

V’er zi-ğayr-i cins bâşed zevḳ-i mâ

Ve eger ğayr-ı cins ki ⁽²²⁾ murâd nâ-cins-i ḥaḳîḳîdür, bizüm zevḳımız andan ola,

Ân meger mânend bâşed cins-râ (906)

Meger ol ⁽²³⁾ nâ-cins bi-ḥasebi’ş-şüreti ol cinsün mânendi ola. El-ḥâşıl Ḥaḳ ile ve evliyâ vü aşfıyâ ile ⁽²⁴⁾ âşinâlık idüp ḥazḏ u naşîb alanlar ğayrılar ile zevḳ itmez ve itdüğü taḳdîrce ⁽²⁵⁾ daḥı şüretde ve lisânda anlara muzâḥât-ı şûrîsi olmağ-ıla nev‘ an-mâ zevḳ daḥı ⁽²⁶⁾ olunursa bâḳî vü pây-dâr degildür; belki bâ‘ iş-i zevḳ müşâbehetdür. Pes, bu taḳdîrce;

⁽²⁷⁾

Ân ki mânendest bâşed ‘âriyet

Ol nesne ki ‘ ayn olmayup mücerred müşâbehet ola, [223a] ⁽¹⁾ ol ‘ âriyet olur. Ya‘ nî ‘ âriżî bir ḥâlet olmağ-ıla pây-dâr olmayup serî‘ ü’z-zevâldür. Zîrâ;

Âriyet ⁽²⁾ bâḳî ne-mâned ‘âḳibet (907)

Âriyet bâḳî ḳalmaz ‘ âḳibet. Meşelâ:

Murğ-râ ger zevḳ âyed ez-şafîr

Murğa egerçi şafîrden ⁽³⁾ zevḳ gelür,

Çunki cins-i ḥod ne-yâbed şud nefîr (908)

Çünkü kendü cinsini bulmaya, nefret idici olur ve yâḥūd dām-ı ⁽⁴⁾ belâya giriftâr olmağ-ıla feryâd u zâra başlar. Maḥşûl-i beyt budur ki: Şayyâdlar dām-ı tezvîr vaz‘

idüp ⁽⁹⁾ pes perdeden şafîrlerini şadâ-yı murğa teşbîh itmekle, işiden kuşçağızlar dâm u şafîri kendü cinsinüñ ⁽⁶⁾ âvâzı kıyâsıyla cânib-i şafîre karîb olduğda içlerinden ‘âkıllı olanları kendü cinsi olmaduğın ⁽⁷⁾ bilüp dâm-ı belâya giriftâr olmadın firâr idüp ve hâlâş olduğına şükr-i hezâr ider. Ammâ ⁽⁸⁾ bî-idrâk olan murğlar kendü cinsini göremediklerinden mütenebbih olmayup ve şafîr, dâm olduğın iz‘ân ⁽⁹⁾ kılmayup dâneyle tama‘ itmekle giriftâr-ı dâm olup nefîr ü feryâda başlarlar. Bu ma‘nâ; nefîr, ⁽¹⁰⁾ nevha ma‘nâsına olmağ üzre ve ma‘nâ-yı evvel-i nefîr nefret idici ma‘nâsına olmağ üzredür. Ve bir mişâl dahı:

⁽¹¹⁾ **Teşne-râ ger zevk âyed ez-serâb**

Teşneye egerçi serâbdan zevk gelür,

Çun resed der-vey gurized cüyed âb (909)

⁽¹²⁾ Çünkü serâba irişe, andan kaçır, cüyân-ı âb olur. Ya‘nî çöl ve şahrâlarda, huşûşan eyyâm-ı hârrede sefer ⁽¹³⁾ kılan ebnâ’-i sebîle ‘atş u harâret müstevlî olduğda pîş-i çeşminde olan şahrâ aña âb-gîr ⁽¹⁴⁾ ve Şatt u Furât gibi görünüp def‘-i ‘atş içün ol cânibe püyân olup âb tahmîn itdüğü ⁽¹⁵⁾ mahalle varduğda meger serâb olmağ-ıla şekli-i âb çeşminden gâ‘ib olup teşne-leb girü âb talebinde ⁽¹⁶⁾ olur ve mesâfe-i ba‘îdeye nazar itdükçe lâ-yenka‘î serâb-ı âb görünüp her birine varduğça âbdan mahrûm ⁽¹⁷⁾ ve teşnelikten helâk olur. Ve Hâk Sübhânehü ve Te‘âlâ a‘mâl-i küffâr u füccârı serâba teşbîh idüp buyurur:¹¹⁸⁰ Kâle Te‘âlâ: “Ve’llezîne keferû a‘mâluhum ke-serâbin bi-kî‘atin yahsebuhu’z-zam‘ânu ⁽¹⁸⁾ mâ‘en hattâ izâ câ‘ehü lem-yecidhu şey‘en.”¹¹⁸¹ Erbâb-ı tahkîk buyururlar ki: Bu âyet-i kerîme şol zümre-i küfrânı’n-ni‘meye ⁽¹⁹⁾ işâretdür ki ni‘am-ı İlâhiyye’yi me‘âşîye maşrûf kılup ve ‘ahd-i ezeli-i Sübhânî’yi ferâmûş idüp ⁽²⁰⁾ külliyyet ile ‘ahd-i mezbûra teveccüh ve iqbâl idecek iken hilâfına zâhib olup ba‘dehü ‘aql-ı kâşırına tâbi‘ ⁽²¹⁾ ve iktizâ-yı nefse mütâbi‘ olmağ-ıla âbâ

¹¹⁸⁰ “Ve Hâk... buyurur.” cümlesi metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

¹¹⁸¹ “İnkâr edenlere gelince, onların amelleri ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamaz; fakat yanibaşında (inanmadığı ve kendisinden sakınmadığı) Allah’ı bulmuştur; Allah ise onun hesâbını tastamam görmüştür. Allah hesâbı çok çabuk görür.” (Nur 24/39 nâkıs iktibas)

vü ecdādını bulduğu şūrî ve bilā-ma‘nî olan resm ü âdet ile ⁽²²⁾ ‘amel idüp belki aña dahı riyā’ en ve süm‘aten mübāşeret ider. Ve bu tâ’ife-i süfliyye kemāl-i cehllerinden zann iderler ki ⁽²³⁾ ‘amellerinde ecr u şevāba nâ’il olup işleri müstaḥsen ola. Ve nefis ü şeyṭān dahı cehele-i mezbūreye ⁽²⁴⁾ ‘amellerini tezyîn idüp ḥüb u laṭîf gösterür. Kemā ḳāle Te‘ālā: “Ve hum yaḥsebūne ennehum yuḥsinūne şun‘ā.”¹¹⁸² ⁽²⁵⁾ “Zeyyene lehumu’ş-şeyṭānu a‘mālehum.”¹¹⁸³ Hāl-i ān ki a‘māl-i mezbūre mā’dan ḥālî ve lâ taḥteḥü tâ’il ḳabīlinden olan ⁽²⁶⁾ serāb gibidür ki ol serāb çöl ve şaḥrālarda olur. Pes, ol ‘amelüñ şāḥibine fā’idesi yokdur, ⁽²⁷⁾ meger kim ‘amel-i şālîḥ ve ‘ibādet-i ḥālisesi ola. Ve şāḥibu’l-a‘māl ise bi-ḥasebi’l-ḡafleti ve’l-cehl a‘māl-i meşūbesini [223b] ⁽¹⁾ muṭfî-i nār-ı ḡāzabu’llāḥ ḳıyās ider. Hattā mevt işābet idüp ve şāḥibu’l-a‘māl, a‘māl kendüyi ⁽²⁾ mün-ciye olur zann iderken tevehhüm itdügi şeyden āḥiretde birini bulamaz. Belki, “Ve veceda’llāhe ‘indehū ⁽³⁾ fe-veffāhu ḥisābehū.”¹¹⁸⁴ A‘māl-i ‘abdüñ ḳatında vezn ü ḥisāb içün ve sū’-i mu‘āmelesine mükāfāt ⁽⁴⁾ u mücāzāt içün Allāḥ’uñ ḳahr u ḡāzabını ḥāzır bulur ve Ḥaḳ cezāsıyla cezālanur. Pes, Ḥaḳ Tebāreke ⁽⁵⁾ ve Te‘ālā riyā vü süm‘a ile ve ma‘nāsız şūret ile olan a‘mālî, serāb-ı ḳi‘āna teşbîḥ buyurdi. Zīrā aşḥāb-ı ⁽⁶⁾ süm‘a, riyā ve şirklerinde ehl-i ḥüsrān u ḥirmāndandır. Aña binā’ en ki ḳıldukları a‘mālüñ cezāsına ⁽⁷⁾ muḥtāclar olup ve muḳābeledde ḥayr u şevāb tevaḳḳu‘ iderken ḥuzūr-ı Ḥaḳ’da vuşul-i murāddan bir şey ⁽⁸⁾ bulmazlar. Zīrā ḥüsn-i ḳabūle ḳarīn olan min-ḥayşü’l-yaḳīni ve’ş-şıdḳi ve’l-iḥlāş olan a‘māl-i ⁽⁹⁾ şālîḥa-i aşfiyā vü evliyādur. Pes, erbāb-ı riyā Ḥaḳḳ’ı kendülerden na‘t-i i‘rāzla bulup me’müllerinden ⁽¹⁰⁾ fūrḳat u inḳitā‘ ile cezālanurlar. Kezālik Ḥaḳ’dan ḥaḳḳa ve müsebbibden sebebe rücū‘ iden bāz-geştelerün ⁽¹¹⁾ dahı şānı böylecedür. Pes, Ḥazret-i Mevlānā dahı bu beyt-i şerīfleriyle işbu āyet-i kerīmeyi tefsīr idüp ⁽¹²⁾ bu vechle te’vīl buyururlar ki: Müteşeyyih olan kezzāb ve muḳallid olan ḳallāblar dahı serāba ve āb-ı

¹¹⁸² “Onlar iyi işler yaptıklarını sandıkları hâlde dünya hayatında çabaları boşa giden kimselerdir.” (Kehf 18/104 nâkıs iktibas)

¹¹⁸³ “Âd ve Semûd’u da (helâk ettik). Sizin için, (onların başına nelerin geldiği) oturdukları yerlerden apaçık anlaşılmaktadır. Şeytan onlara yaptıkları işleri güzel gösterdi ve onları doğru yoldan çıkardı. Oysa bakıp görebilecek durumdaydılar.” (Ankebut 29/38, nâkıs iktibas)

¹¹⁸⁴ “Üstelik yanibaşında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah’ı bulmuştur; Allah ise onun hesâbını tastamam görmüştür.” (Nur 24/39 nâkıs iktibas)

zülāl-i ⁽¹³⁾ maḥabbete ṭālib olan teşne-lebler daḡı ‘aṭşāna beñzerler. Ve muḡallidīn ü müzevvirīn olan kezzābları ⁽¹⁴⁾ bi-ḡasebi’ş-şekl ve’ş-şüret def’-i ‘aṭş ṭaleb idecek āb-ı reyyān zānn eyleyüp ve dām-ı tezvīr-i ⁽¹⁵⁾ libāsdan istimā‘ itdükleri şafīr-i ḡud’ aların āvāz-ı murğ-ı ḡuds-āşiyān mülāḡaḡa itmekle ⁽¹⁶⁾ ḡuzūrlarına varup def’-i ‘aṭş ve şoḡbet-i hem-cinse kemāl-i rağbet ile teveccūh eyledüklerinde dām-ı ⁽¹⁷⁾ tezvīr ve serāb-ı ḡi’ān meşābesinde bulup murāda vāşıl olamazlar. Pes, kimisi iz’ān-ı pāk ⁽¹⁸⁾ şāḡibi olmağ-ıla ol cānibi terk idüp çeşme-sār-ı maḡabbet-i İlāhiyye olan mürşid-i kāmīl-i deryā-dillerūn ⁽¹⁹⁾ cānibine giden ṭarīḡ-ı felāḡı şorup nişānın alup ol semte revān ve ṭālib-i dermān ve def’-i ⁽²⁰⁾ ‘aṭş iderler ve dām-ı tezvīrde dāne-i ḡarfe aldanmayup murğ-zār-ı feżā-yı ḡubb u velāya pervāz ⁽²¹⁾ ḡılurlar. Fe-emmā şunlar kim ḡāşiru’l-fehm ve bī-idrāk olalar, serāb-ı cehālet ü belāhet ve varṭa-i ⁽²²⁾ ḡaflet ü ḡamāḡatdan cīd-i irādetlerin taḡlīş idemeyüp şafīr-i şayyāduñ dām-ı tezvīrine giriftār ⁽²³⁾ ve ḡayd-ı ḡizlān ü ḡirmānda ḡ’ar u zār olurlar. İmdi benüm cānum! Ḳalbinde nūr-ı maḡabbet-i Rabbāniyye ⁽²⁴⁾ bāhir olan ‘ıṣḡ ḡanīleri degme bir lem’aya aldanmaz ve cānib-i serāba baḡmaz ve dām-ı tezvīre ṭutulmaz. ⁽²⁵⁾ Zīrā müflis olmayup ḡönli ‘ıṣḡ-ı Sübhānī ile ḡanī ve nūr-ı hidāyet ile miyān-ı ḡaḡḡ u bāṭılı fāruḡdur. ⁽²⁶⁾ Ve ‘ıṣḡ u maḡabbetden ve zevḡ u ḡāletden teḡī-dest olan müflisler kendü ḡallāblıḡı ile tefāḡūr iderlerse ⁽²⁷⁾ ḡayırmaz. Zīrā:

Müflisān ger ḡoş şevend ez-zerr-i ḡalb

Müflisler egerḡi ḡalb altundan ḡoş olurlar,

[224a] ⁽¹⁾ Līk ān rusvā şevend der-dār-i ḡarb (910)

Lākin ol ḡalb altun darb-ḡānede rüsvāy olur. Ya’nī: “Yā Mevlānā! ⁽²⁾ Muḡallid didüḡün kimselerūn ḡod başına ḡaḡḡ-ı keşīr cem’ olup ve her biri: ‘Şeyḡüm şöyledür.’ diyü medḡ idüp ⁽³⁾ aşlā ‘Bī-zevḡ u maḡabbet ve müflis-i ‘ıṣḡ u ma’rifetüz.’ dimezler.” diyü su’āl iden sâ’ile cevāb buyururlar ki: ⁽⁴⁾ “O maḡūle bī-temyīz ü bī-iz’ān olan kimesneler şol müflise beñzer ki ḡallābdan birisi eline birḡaḡ ⁽⁵⁾ ḡalb altun virmekle ḡoş-dil olup ba’deḡū darb-ḡānede rüsvāy olduḡı gibi bunlar daḡı sikke vü kisve ⁽⁶⁾ geydüklerine ve ṭaylesān u ridā şarḡıtduklarına ve kelimāt-ı taşavvufdan

birkaç ıstılâhât ⁽⁷⁾ u ‘ibârât ezberledüklerine mesrûr olup lâkin darb-hâne-i ‘ışkda ‘ışk darb-hānecisi ⁽⁸⁾ olan mürşid-i kâmilüñ yed-i himmetine ve pûte-i terbiyesine dâhil olduğda muḳaddemâ mesrûr olduğu ⁽⁹⁾ kelimât u ıstılâhâtı rüsvây olup hiç şey’e mâlik olmayup müflis ü mendebûr olduğu ⁽¹⁰⁾ zâhir ü bâhir olur ve yâhûd darb-hâne-i mizân-ı âhîretde rüsvây olur.” İmdi ey merd-i tâlib ve ṭarîḳ-ı ⁽¹¹⁾ müstaḳîme râğıb! Bu neşâyih ü mevâ‘ızden mütenebbih ol!

Tâ zer-endūdît ez-reh ne’fkened

Zinhâr ⁽¹²⁾ zer-endūdlik seni yoldan bırakmaya. Ya‘nî içi mis ve üsti altun yaldız meşâbesinde olan ⁽¹³⁾ ‘imâret-i zâhir ve ḥarâbî-i bâtın, seni ṭarîḳ-ı ḥaḳdan dūr u mehcûr itmeye.

Tâ ḥayâl-i kej tu-râ çeh ne’fkened (911)

⁽¹⁴⁾ Ve ḥayâlât-ı saḳîme vü bâtıla ve tevehhümât-ı müzaḥrefât-ı ‘âcile seni çâh-ı muẓlim-ṭabî‘ata bırakmaya.

Mevlânâ Câmî:¹¹⁸⁵

- ⁽¹⁵⁾ Ḥazer ez-şūfiyân-i şehir u diyâr
Heme nâ-merdumend merdum-ḥ̣‘âr¹¹⁸⁶
Her çi dādî be-dest-i şân ḥurdend
Her çi âmed zi-dest-i şân kerdend¹¹⁸⁷
- ⁽¹⁶⁾ Kâr-i şân ğayr-i ḥ̣‘âb u ḥurden nî
Hiç-i şân fikr-i rûz-i murden nî¹¹⁸⁸
Zîkr-i şân şîrf behr-i sofra vu âş
Fikr-i şân şîrf der-vucûh-i ma‘âş¹¹⁸⁹
- ⁽¹⁷⁾ Her yekî kerde menzil-i dîġer
Nâm-i ân ḥâneḳâh yâ lenger¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁵ Aşağıdaki beyitler Nakşibendî tarikatına mensup İranlı âlim ve şâir Molla Câmî’nin (ö.898/1492) *Heft Evrenġ*’indeki ilk mesnevî olan *Silsiletü’z-Zeheb*’de tespit edilmiştir. Bkz. Nûreddîn Abdurrahmân b. Ahmed-i Câmî, **Mesnevî-i Heft Evrenġ**, tashiḥ: Aka Murtazâ, Tahran, Kitâbfürûş-ı Sa’dî, 1351 (1973), s. 126-127.

¹¹⁸⁶ Şehir ve diyar sofilerinden uzak dur. (Onların) hepsi insan olmayan (ve insanları yiyen) yamyamlardır.

¹¹⁸⁷ “Ellerine ne versen yerler (ve) ellerinden ne (kötülük) gelirse yaparlar.”

¹¹⁸⁸ “Yemekten ve uyumaktan başka işleri yoktur. Ölüm gününü hiç düşünmezler.”

¹¹⁸⁹ “Zikirleri sadece sofra ve yemekten nasıpları, fikirleri ise yalnızca (maddî) geçim derdidir.”

Behr-i neyl-i emānī vu şehvāt
Kerde meyl-i evānī vu edevāt¹¹⁹¹

Ferşhā-yi laṭīf efgende
Zarfhā-yi nikū perākende¹¹⁹²

(18) Çeşm ber-der ki kī'st k'ez-dih u şehir
Yäfte ez-ṭarīḳ-i merdān behr¹¹⁹³

Gūşt yā ārd āvered du-se men
Tā nişined be-şadr-i şeyḥ-i zemen¹¹⁹⁴

(19) Ser-i enbān-i lāf bi-guşāyed
Ber-ḥarīfān guzāf peymāyed¹¹⁹⁵

Behr-i āşest āşināyī-i ū
Z'āteş-i dīk rūşenāyī-i ū¹¹⁹⁶

(20) İmdi ey ṭālib-i hidāyet! Nā-cinse ve muḳallide muḳārenet ve erbāb-ı riyā vü
süm' a ile muşāḥabet (21) ve ḥayālāt ü evhām-ı bātılāya mütāba'at iden, çāh-ı muzlim-
ṭabī'at ve derekāt-ı nār-ı ḥasrete düşdüğine (22) bir meşel-i laṭīf isterseñ:

Ez-Kelīle bāz ḥ'ān ān kışşa-rā

Kelīle ve Dimne hikāyeleri maşṭūr olan (23) Hümāyūn-nāme¹¹⁹⁷ kitābından bu kışşayı
āşikārā oku.

V'ender-ān kışşa ṭaleb kun ḥişşe-rā (912)

Ve ol kışşada (24) ḥişşe ṭaleb eyle. İmdi ol kışşa nedür dir iseñ kışşa budur ki ma'a'l-
ḥişşe saña tafşīl ü beyān idelüm:

(25) Beyān-i Tevekkul ve Terk-i Cehd Guften-i Naḥcīrān Be-Şīr

¹¹⁹⁰ “Her biri kendine başka bir mesken kurup ismini hânegâh veya lenger koymuş;”

¹¹⁹¹ “Arzularına ve şehvetlerine ulaşmak için kapacak ve âletlere meyletmişler.” (Bu beyit, metinde
yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır).

¹¹⁹² “Yumuşak halılar serip güzel kaplar koymuşlar.”

¹¹⁹³ “(Postta oturan sahte sofilerin şu düşüncelerle) gözleri kapıda(dır): Acaba köyden ve şehirden
erler yoluna girmek isteyen kimi bulabiliriz;”

¹¹⁹⁴ “Öyle biri ki zamanın şeyhi, makâmında oturdukça bize bolca un ve et getirir.”

¹¹⁹⁵ “(Bu sahtekârların işi şudur): Laf bohçasının ağzı açılır ve (kendileri gibi olan) arkadaşlarıyla boş
lakırdı yaparlar.”

¹¹⁹⁶ “Onun (sahte sofinin) dostluğu çorba içindir ve yüzündeki ışık, kazanın altındaki ateştir.”

¹¹⁹⁷ *Hümāyūn-nāme*, Türk müderris Alâeddîn Ali Çelebi'nin (ö.950/1543) yaptığı *Kelīle ve Dimne*
tercümesidir.

Tâ'ife-i naḥcîrân arslana tevekkül bâbında ve sa'y⁽²⁶⁾ u cehdi terk kılmak ḥuşûşında söyledükleri beyândur.

Tâ'ife'y naḥcîr der-vâdî-i ḥoş

Naḥcîr, şayd⁽²⁷⁾ u şikâr ma'nâsınadır. Ya'nî ḥayvânâtıdan kâbil-i şayd ve münâsib-i şikâr olan bir tâ'ife vâdî-i ḥoşda,

[224b]⁽¹⁾ **Bûd şân ez-şîr dâ'im keş-me-keş (913)**

Naḥcîrâna şîrden dâ'imâ keş-me-keş ü nizâ' ve ıztırâb var idi.

(2) Bes ki ân şîr ez-kemîn der mî-rubûd

Ki ol şîr kemînden naḥcîrân-ı bisyâr kapardı. Ya'nî taqdîr-i beyt bi't-tağdîm ve't-te'ḥîr⁽³⁾ ki: "Ân şîr ez-kemîn naḥcîrân-ı bisyâr der mî-rubûd" olmak üzere ma'nâ virildi.

Ân çerâ bâ-cumle nâ-ḥoş geşte bûd (914)

Ol otlak⁽⁴⁾ bir fezâ-yı ḥoş ve şahrâ-yı dil-keş iken şîrûn ḥavfından cümle-i naḥcîrâna nâ-ḥoş olmuş idi. Şîrden murâd⁽⁵⁾ rûḥ, ve çerâdan murâd ṭabî'at ve naḥcîrândan murâd ḥavâss-ı insâniyye ve kuvâ-yı bedeniyye ola ki şîr-i rûḥ, naḥcîrân-ı⁽⁶⁾ ḥavâssa ittibâ' itmekle çâh-ı ṭabî'ate ser-nigûn düşdi. Ve yâḥûd şîrden nefis-i emmâre ve çerâdan murâd riyâz-ı⁽⁷⁾ riyâzat ü mücâhede ve fezâ-yı maḥabbet ü müşâhede ve naḥcîrândan murâd kuvâ-yı rûḥâniyye olup nefis⁽⁸⁾ kuvâ-yı rûḥâniyyeyi kendüye şikâr itmekle cây-ı menî'-i riyâzat ve fezâ-yı vesî'-i maḥabbet başlarına teng olup⁽⁹⁾ bi'l-âḥire ḥargûş-ı 'aql nefis şîrinûn şerrini def' itdügidür. İki vech üzere olan te'vîl dahı vechdür. Zîrâ⁽¹⁰⁾ Ḥazret-i Mevlânâ bu kışsa-i pür-ḥişşede şîri gâh rûḥa ve gâh nefse teşbîḥ buyurmuşlardır. İnşâ'allâhu te'âlâ maḥallerinde⁽¹¹⁾ ma'lûm olur. Ḥâşıl-ı kelâm, 'alâ-kile't-tağdîreyn tâ'ife-i naḥcîrân fûrû-mânde vü dermânde olup⁽¹²⁾ bi'l-âḥire:

Ḥîle kerdend âmedend işân be-şîr

Naḥcîrân şîre geldiler, ḥîle eylediler:

K'ez-vazîfe mâ tu-râ dârim şîr (915)

(13) Böyle diyü ki: Vazîfeden biz seni çok tutaruz. İmdi ey şîr-i dilîr, min-ba‘d zahmet ü meşakkâti kendüñe revâ görme.

(14) **Cuz vazîfe der-pey-i şaydî meyâ**

Saňa murâduñ olduğı miqdâr ta‘yîn olınan vazîfeden ğayrı bir şayduñ (15) ardınca gelme.

Tâ ne-gerded telh ber-mâ in kiyâ (916)

Tâ ki bu çemen-zâr u çerâ ve mer‘â vü kiyâ bize telh ü renc-ârâ olmaya (16) ve pençe-i kahrûñ biz zu‘afâyâ belâ vü dâ‘ ve cefâ vü ezâ getürmeye.

Cevâb Guften-i Şîr Naĥcîrân-râ ve Fâ‘ide-i Cehd Guften

(17) Naĥcîrâna şîrûñ cevâb dimesi ve fâ‘ide-i cehdi ‘ıyân söylemesi beyânındadır.

Guft ârî ger vefâ bînem ne-mekr

(18) Şîr, tã‘ife-i naĥcîrâna eyitdi: “Belî, bu bâbda ‘arza kılınan kelimâtıñuz maĥbûlümdür. Ammâ şol şartla ki ‘ahdiñüzde (19) vefâ görem. Ĥulf-i va‘d ve naĥz-ı ‘ahdiñüz sebebinden mekr ü ĥud‘a ve ĥîle vü nezġa görmeyem. Zîrâ ki ben (20) defa‘ât ile bu maĥûle mevâ‘id ü me‘âhide ġirre vü firîfte olup:

Mekrhâ bes dîdeem ez-Zeyd u Bekr (917)

Zeyd (21) ve Bekr’den çok ĥîle vü mekrler görmişümdür. İhtimâldür ki siz daĥı va‘diñüzde şâdık olmayup (22) tezvîr ü mekre niyyet itmiş olasız. Ĥâl-i ân ki:

Men helâk-i fi‘l u mekr-i merdumem

Ben ĥalkuñ fi‘l ü mekrinüñ kahr u helâkiyem.

(23) **Men gezîde’y zaĥm-i mâr u kej-dumem (918)**

Ben mâr u ‘aĥrebüñ zaĥm-kerde ve zehr-çeşîdesiyem. Ya‘nî mâr-cibillet ve ‘aĥreb-
(24) ĥilkât olan niçe bed-sîret ve ĥaşerât-serîretlerüñ mazarrât-ı keşîrelerin görmişüm.
Ya‘nî şîrden murâd (25) rûĥ olursa kuvâ-yı tabî‘iyyeye ĥitâb ider ki: “Ben ‘âlem-i ervâĥdan ġüzer idüp me‘vâ-yı insâniyyeye (26) gelince tabâyi‘-i muĥtelife ve ‘avâlim-i mütenevvi‘ada envâ‘-ı germ ü serd çeküp ve şimdiye degin müşteheyât-ı ĥayvâniyyeden (27) niçe zehrler yudup cefâlar çekmiş ve belâlar görmüşümdür. Ey

muḳteziyât-ı nefsâniyye! Cā'iz ki senüñ daḡı güftârüñ [225a] ⁽¹⁾ baña zehr-i mār ve ledḡa-i kejdüm-i niş-dār ola. İmdi:

Merdum-i nefis ez-derünem der-kemîn

Derünumdan der-kemîn olan ⁽²⁾ merdüm-i nefis-i ḡud' a-kār u mekkāre:

Ez-heme merdum beter der-mekr u kîn (919)

Baña mekr ü kîn eylemekde cümleden aḡbeḡ ü şerr ⁽³⁾ ve muṭlaḡā zararlıdır. Ba'z-ı nüshada mekr yerine kibr vāḡi' olup kîn anuñ 'aṭf-ı tefsîri vāḡi' olmuşdur. ⁽⁴⁾ Ḥaḡḡā nefis-i emmāreden ziyāde 'adū mı vardır? *Kemā ḡāle 'Aleyhi's-selām: "A'dā 'aduvvike nefsu'letî beyne cenbeyke."*¹¹⁹⁸ ⁽⁵⁾ İmdi şol kimesne ki tefvîz-i emr ile'n-nefis idüp anuñ vesāvis-i şeyṭāniyyesine firîfte ola, ṭarîḡ-ı ⁽⁶⁾ şavāba mühtedî olmaz. Zîrā nefis emmāre-i bi's-sü'dur. *Kemā ḡile: En-nefsu'l-emmāratu ve hiye'letî temîlu ile't-ṭabî'ati'l-bedeniyyeti* ⁽⁷⁾ *ve te'muru bi'l-lezzâti ve's-şehvâti'l-ḡissiyyeti ve teczibi'l-ḡalbe ile'l-ciheti's-sufliyyeti fe-hiye me'va's-şurûru ve menba'u'l-aḡlâḡi* ⁽⁸⁾ *'z-zemîmeti.*¹¹⁹⁹ **Şeyḡ Aṭṭâr:**¹²⁰⁰

Heme maḡşüd-i mā nefsest ḡaddār
Ki tā gerded¹²⁰¹ zi-ḡ'āb-i cehl bîdār¹²⁰²

Heme maḡşüd-i mā nefsest bî-şek
⁽⁹⁾ Ki ez-'ayn-i du'î bîned heme yek¹²⁰³

Çu nefis-i kūr in cā bāz māndest

¹¹⁹⁸ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: "Senin en azılı düşmanın, iki cânibin arasındaki (seni içten kuşatan) nefsidir." Hadis için bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ-i Ulûmi'd-dîn**, Çev. Ali Arslan, İstanbul, Yayılacık Matbaası, 1972, C. 6, s. 10; Aclûnî, **Keşfu'l-Hafâ**, thk. Ahmed Kalaş, Halep, Mektebetu't-Turâsi'l-İslâmî, (t.y.), C. 1, s. 160, (412. metin). Ayrıca bkz. Ali Yardım, **Mesnevî Hadisleri (Teshîr ve Tahrîr)**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2008, s. 146-147.

¹¹⁹⁹ Denildiği gibi: "Nefis-i emmāre, bedeninin tabiatı gereği kişiyi lezzetlere, hissî şehvetlere yönlendiren ve kişiye kötülüğü emredendir; kalbi de süflî cihete doğru çeker. İşte o, şerhlerin barınağı ve kötü ahlâkın kaynağıdır."

¹²⁰⁰ Şârihin eser olarak kaynak belirtmediği bu beyitler *Heylâc-nâme*'de tespit edilmiştir. Bkz. Ferîdüddîn Muhammed b. İbrâhîm Attâr-ı Nisâbü'rî, **Heylâc-nâme**, tashih: Ahmed Hoşnûvîs, Tahrân, Kütübḡâne-i Senâî, 1363 (1984), s. 119. (Bundan sonra bu eser "Attâr-ı Nisâbü'rî, a.g.e." şeklinde kısaltılacaktır).

¹²⁰¹ Nüshada "kejdēt" yazılmış olan kelime, kullanılan yayından istifade edilerek "gerded" olarak düzeltilmiştir.

¹²⁰² "Bizim bütün maksadımız gaddar nefsin cehâlet uykusundan uyanmasıdır."

¹²⁰³ "Şüphesiz ki bizim bütün amacımız, nefsin iki gözden tek şeyi görmesidir." Nüshada bu beytin ikinci mısrasında bazı hatalar olduğu anlaşılmaktadır. Mısranın başındaki "Kez ez-'ayn-ı rûmî...." okunabilecek şekilde olan kısmı, yukarıda belirtilmiş olan yayından yararlanılarak tâmir edilmiştir.

Yakın der-hirş u ender âzmândest¹²⁰⁴

(10) Çu nefis-i kûr in cā reh ne-bîned
Be-menzil key resed k'û şeh ne-bîned¹²⁰⁵

İmdi ey nefis-i şûm! Çünkü senün defa' atle bunun gibi mekr ü hilelerin görüldü (11) ve dağı: *Men cerrebe'l-mucerrebe hallet bihi'n-nedâmetu.*¹²⁰⁶ dinildi. Pes, senün dūrūğna bir dağı i' timād itmezüm ve bir düşdügüm (12) kuyuya bir dağı düşmezüm. Huşûşan:

Güş-i men lâ-yuldeğu'l-mu'min şinîd

Benüm kulağum *Lâ-yuldeğu'l-mu'minu min-cuħrin* (13) *vâhidin merrateyni.*¹²⁰⁷ hadîş-i şerîfini mu'an' aneten ruvât-ı eħadîşden işitdi. Ya'nî "Mü'min bir delikten iki kerre (14) ledğ olunmaz." Ya'nî "Äkıl, bir kerre zarar gördüğü maħalle tekrâr uğramaz" dimekdür. Ledğ, 'akreb ü yılan (15) ve sâ'ir-i haşerât soğmasına dirler. Ve "cuħr", zamm-ı cîmle 'akârib u hayyâtuñ ve sâ'ir müzî leddâğların sūrâhlarıdır. (16) Ve bu hadîş-i şerîfi Aħmed ve Ebû Dâvûd, Ebû Hureyre'den ve İbn Mâce, İbn 'Ömer'den rivâyet itmişlerdür, rağiya'llâhu 'anhum. (17) Çünkü kulağum bu hadîşi sem'-i kabûl ile güş itdi,

Ķavl-i Peyğamber be-cân u dil guzîd (920)

Ķavl-i Resûl 'aleyhi's-selâmı (18) cân u dil ile kabûl itdi.

Tercîħ Nihâden-i Naħcîrân Tevekkul-râ Ber-Cehd u İktisâb

(19) Naħcîrân, tevekküli cehd ü iktisâb üzerine tercîħ ü tağdîm eyledüklerinün beyânındadır:

Cümle guftend ey (20) Ķakîm-i bâ-ħaber

Cümle-i naħcîrân, şîr-i jiyâna eyitdiler: Ey Ķakîm-i bâ-ħaber!

¹²⁰⁴ "Kör nefis yine burada kaldığına göre kesinlikle hırs ve tamah içindedir."

¹²⁰⁵ "Kör nefis burada olduğu sürece yolu görmez. (O hâlde) şâhı görmeyen o (nefis), ne vakit menzile ulaşır ki?"

¹²⁰⁶ "Tecrübe edilmiş bir şeyi tekrar tecrübe eden kimse, pişmân olur."

¹²⁰⁷ "Mü'min, bir delikten iki defa ısırlmaz." Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6096 (kitâbu'l-edeb, 83. Bâb, 158 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 549 (kitâbu'z-zühd ve'r-rekâik, 12. Bâb, 63 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 198 (Kitâbu'l-Fiten, 13. Bâb, 3982 ve 3983 numaralı hadisler); Tirmizî, **Nevâdiru'l-Usûl**, C. 2, s. 140; Dârimî, **Sünen**, C. 6, s. 70 (Rikak Kitabı, 65. Bâb, 2784 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 35-36.

El-ḥazer da‘ leyse yuġnī ‘an-ḳader (921)

Terk-i ḥazer ƙıl. Zīrā ḥazer, ⁽²¹⁾ ḳaderden ġanā’ ü fā’ide virmez. Ya‘ nī *El-muḳadderu kā’inun ve ceffe’l-ḳalemu bi-mā huve kā’in.*¹²⁰⁸ buyurulmuşdur. Pes, ⁽²²⁾ *Da‘ el-ḥazer, fe-inne’l-ḥazera lā-yuġnī ‘ani’l-ḳaderi.*¹²⁰⁹ ḥadīṣ-i şerīfinüñ vefkınca sehm-i ḳader, cünne-i ḥazer ile def‘ olmaz ⁽²³⁾ ve tīr-i taḳdīr, siper-i cehd ü tedbīr ile girü dönmez ve nişānesine işābetden ḥaṭā itmez. *Kemā ḳīle: “İzā ḥalle’l-ḳaderu ⁽²⁴⁾ beṭale’l-ḥazer.”*¹²¹⁰

İrādet yayınuñ tīri şaşurmaz hīç nişānından
Nişān olmaġa ben daḥı şehā sīnem siper-dārem

⁽²⁵⁾ İmdi ey şīr-i bā-tedbīr! ‘Abd-i muṭī‘a lāzım olan tevekküldür. Ḳazā ve ḳadere teslīm ü rızādan ġayrıya çāre yoḳdur:

⁽²⁶⁾ Ḳazā diger ne-şevved ger hezār nāle vu āh
Be-şukr yā be-şikāyet ber-āyed ez-deheni¹²¹¹

Der-ḥazer şūrīden-i şūr u şerest

⁽²⁷⁾ Ḳaderden ḥazerde perīşānī-i şūr u şer vardır. -Şūrīden bu maḥalde perīşān ma‘ nāsına müsta‘ meldür-.

[225b] ⁽¹⁾ Rev tevekkul kun tevekkul bihterest (922)

Yūri tevekkül eyle ki tevekkül kesbden bihterdür. **Ḥakīm-i Senā’ī:**

Pā me-nih bā-nifāḳ ber-dergāh
⁽²⁾ Be-tevekkul revend merdān-i rāh¹²¹²
Ger be-kūy-i tevekkul ārī raḥt
Der-zemānet be-dīden āyed baḥt¹²¹³
Tā tevānī cuz ü be-yār me-ġīr

¹²⁰⁸ “Takdir olunan olur ve olacak şey üzere kalemin mürekkebi kurumuştur.” Bu anlamda bir hadis için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 161 (Mukaddime, 10. Bâb, 91 numaralı hadis).

¹²⁰⁹ “Tedbiri elden bırak; zîrâ şüphesiz ki tedbirin kadere faydası yoktur.” Bu anlamda bir hadis için bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme el-Kudâî, **Müsnedü’ş-Şihâb**, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1986, C. 2, s. 49.

¹²¹⁰ Denildiği gibi: “Kader vâkî olunca tedbir iptal olur.”

¹²¹¹ “Ağızdan şükür veya şikâyet maksadıyla bin tane ah vah çıksa da kazâ değişmez.” Bu beyit *Gülistân*’da tespit edilmiştir. Bkz. Muslihuddîn Sa’dî-i Şîrâzî, **Gülistân-ı Sa’dî**, Haz. Muhammed Ali Ferûġî, Tahran, İntişârât-ı Kaknûs, 1362, s. 184.

¹²¹² “Dergâha nifakla ayak basma; yolun erleri tevekkülle giderler.”

¹²¹³ “Tevekkül diyârına gelirsən baht ve tâlih seni görmeye gelir.”

- (3) Halk-râ hiç der-şumâr me-gîr¹²¹⁴
 Kârhâ cuz Hudây ne-guşâyed
 Be-Hudâ kez zi-halk hiç âyed¹²¹⁵
- (4) Hiç dil der-fużul-i halk me-bend
 Dil der-û bend restî ez-ğam u bend¹²¹⁶
 Cuz be-dergâh-i û penâh me-sâz
 Halk-râ hiç tekye-gâh me-sâz¹²¹⁷
- (5) K'in heme tekye-câyhâ hevesest
 Tekye-geh-i rahmet-i Hudâ besest¹²¹⁸

Zîrâ tevekkül, kazâ ve kadere teslîm ve cidd ü iktisâb güyâ kazâyâ muķâbele vü mu'ârazadur. (6) İmdi:

Bâ-kazâ pençe me-kun ey tund u tîz

Kazâyâ pençe urma ey tund u tîz ve mütehevvir ü ğazûb:

Tâ ne-gîred hem kazâ bâ-tû sitîz (923)

(7) Tâ kazâ dahî senüñle 'inâd u huşûmet kılmaya.

Murde bâyed bûd pîş-i hukm-i Hâk

'Abd-i Hudâ pîş-gâh-ı hukm-i İlâhî'de (8) "ke'l-meyyiti beyne yedeyi'l-ğassâl"¹²¹⁹
 mürde meşâbesinde olmak gerekdür.

Tâ neyâyed zaħm ez-Rabbu'l-felaķ (924)

Hattâ kâ'inātuñ (9) mûcidi ve mükevvenātuñ muzhir u mübdi' i olan Hâliķu'l-halk ve Rabbü'l-felaķdan zaħm-ı kahr u ğazab gelmeye. (10) **Hakim-i Senâ'i kuddise sirruhû:**

Bâş der-şavlecân-i hukmeş gûy
 Hem semi' nâ vu hem aṭa' nâ gûy¹²²⁰

¹²¹⁴ "Elinden geldiği kadar ondan başka kimseyi dost edinme; yaratılanları (mâsivâyı) hiç dikkate alma."

¹²¹⁵ "İşleri Allah'tan başka kimse açamaz; Allah'a (karşı) halktan, (yaratılanların elinden ise sadece) "hiç" gelir."

¹²¹⁶ "Halkın lûtfuna hiç gönül bağlama. O'na gönül bağla, gamdan ve bağdan kurtul."

¹²¹⁷ "O'nun kapısından başka kimseye sığınma; aslâ halka sırtını dayama."

¹²¹⁸ "Bütün dayanak yerleri gelip geçicidir; Allah'ın rahmetinin dayanağı (ise bâkî ve) yeterlidir."

¹²¹⁹ "Gassâlın (cenâzeeyi yıkayanın) elleri arasındaki ölü gibi."

¹²²⁰ "(Allah'ın) hükmünün çevgânında top (gibi) ol. 'İşittik ve itaat ettik' de." Bu beyit *Hadikatü'l-Hakika ve şerîati't-Tarika* mesnevîsinin "Fasl fi'r-Rizâ ve't-Teslîm Hükmihi ve Kazâihî ve Kudretihi" başlığı altında tespit edilmiştir; fakat kullandığımız yayında diğer beyitleri tespit edemedik. Bkz.

- (11) Her kucā ḥukm-i ū buved tu ki 'ī
Cumle teslīm kun bedū tu çī 'ī¹²²¹
- Cān u ten-rā be-Kirdgār sipār
Tā dihendet be-ḳurb-i Ḥazret bār¹²²²
- (12) Hedef-i tīr-i ḥukm-i ū cān kun
Şadef-i durr-i 'işķeş īmān kun¹²²³
- Yeksū endāz ḥaṭṭ-i ḥod zi-miyān
Tā bi-yābī ḥalāvet-i īmān¹²²⁴

Kitāb-ı Şerḥ-i Ta'arruf da mastūrdur ki: ⁽¹³⁾ *Ecme'ū enne'llāhe Te'ālā ḥālīkun li-ef'ālī'l-'ibādi kemā ennehū ḥālīkun li-a'yānihim. İḥtelefe'n-nāsu fī-ef'ālī'l-'ibādi fe-zehebe* ⁽¹⁴⁾ *cemāhīru Ehli's-Sunneti ilā-ennehā vāķi'atun bi-ḳudreti'llāhi te'ālā maḥlūkatun leh. Ḳāle el-Ḳāḍī Ebū Bekrin: Minhum kevnuhā ṭā'aten ve ma'şiyeten* ⁽¹⁵⁾ *yekūnu bi-ḳudreti'l-'abdi ve zevātu'l-ef'ālī vāķi'atun bi-ḳudreti'llāhi. Ve ḳāle İmāmu'l-Ḥaremeyn: İnne'llāhe te'ālā yaḥluḳu li'l-'abdi* ⁽¹⁶⁾ *ḳudraten ve irādeten yeķa'u bihā ef'āluhū. Ve huve ḳavlu Ebi'l-Ḥasan el-Baṣrī ve'l-felāsifeti. Ve ḳāle'l-ustād Ebū İshāķ el-İsferāyīnī: El-mu'eşşiru fī-vucūdi* ⁽¹⁷⁾ *ef'ālīhī mecmū'u'l-ḳudrateyni ḳudratu'llāhi ve ḳudratuh. Ve ḳāle cumhūru'l-Mu'tezileti: El-'abdu yūcīdu'l-fī'le bi-iḥtiyārihi.*¹²²⁵ İmdi ⁽¹⁸⁾ ey tālib-i ṭarīķ-ı fevz u felāḥ ve rāğīb-ı rāh-ı şalāḥ u necāḥ! 'Abd-i Ḥudā ḥayrdan ve şerden ne işlerse ⁽¹⁹⁾ cümle-i kārı Ḥaķ Sübhānehū ve Te'ālā'nuñ ḳazā ve ḳudreti ve irādet ü meşiyyeti iledür. Pes, mes'ele-i ḳazā ⁽²⁰⁾ vü ḳaderde Ḥaķ Te'ālā cemi'ci ef'ālūñ ḥālīķ u mücidi olduğına īmān

Ebu'l-Mecd Mecdūd bin Âdem Senâî, **Hadîkatü'l-Hakîka ve Şerîati't-Tarîka**, (y.y.), Ahsenü'l-Mürettibîn Matbaası, 1859, s. 305.

¹²²¹ “Onun hükmü geldiğinde sen kimsin? Her şeyi O’na teslim et, sen nesin ki?”

¹²²² “Ruhunu ve bedenini Allah’a teslim et; böylece Allah’a yakınlığı sana armağan etsinler.”

¹²²³ “Canını onun hükmünün okuna hedef et; imanı aşkının incisinin sade fi et.”

¹²²⁴ “Kendi sınırlarından çık, kurtul ki imanın tatlılığına ulaşasın.”

¹²²⁵ “Allāhu Teâlâ’nın, onların a’yânının (İlâhi ilimdeki suretlerinin) yaratıcısı olduğu gibi kulların fiillerinin de yaratıcısı olduğu hususunda icmâ (söz birliği) ettiler. İnsanlar, kulların fiillerinde ihtilâf ettiler. Ehl-i Sünnet’in çoğunluğu Allah’ın kudretiyle yaratıldığı yönünde görüş belirtti. Kadı Ebû Bekir dedi ki: Bunlardan itaatın ve isyânın ortaya çıkması kulun kendi eliyledir; ama onların yaratılması Allah’ın kudretiyle gerçekleşir. İmâmü'l-Haremeyn dedi ki: Şüphesiz ki Allāhu Teâlâ kulu için bir kudret ve irâde yaratır, onun fiilleri bu güç ve iradeyle meydana gelir. Bu söz Ebû Hasan el-Baṣrî ve filozoflara âittir. Üstād Ebû İshāķ el-İsferāyīnī dedi ki: Fiillerin meydana gelmesinde iki kudretin tesiri vardır: Allah’ın kudreti ve kulun kudreti. Mu'tezilenin çoğunluğu der ki: Kul, fiili kendi seçimiyle ortaya koyar.”

getürmeyince ve t̤ā'at u 'iṣyān ⁽²¹⁾ ve küfr ü ĩmān ve ḥayr u ṣerr ve nef' u żarr cümlesi Haḳḳ'ın meṣiyyet ü irādeti ve ḳazā vü ḳaderi olduğına ⁽²²⁾ i' t̤ikād-ı tām̄m itmeyince mü'minün ĩmānı dürüst ve tamām olmaz. Mu'tezile'nün ise 'aḳīdesi buña muḥālifdür. ⁽²³⁾ Z̤irā i' t̤ikād-ı Mu'tezile bunun üzerinedür ki Haḳ Sübhānehū ve Te'ālā'dan ḳazā ve ḳader sebḳ itmeksiz, 'abd ⁽²⁴⁾ kendü emr ü kārında müstaḳilldür dirler. Fe-li-zāl̄ik bu t̤ā'ifeye Ḳaderiyye dinildi; z̤irā bunlar ḳaderi nefy ⁽²⁵⁾ itdiler. Ve Ḳaderiyye semtinde olanlar için "İnne'l-ḳaderiyyete mecūsü hāzihi'l-ummeti"¹²²⁶ ḥad̄iṣ-i ṣerīfī vārid olmuṣdur. ⁽²⁶⁾ Aña binā'en ki t̤ā'ife-i Mecūs iki ḥāl̄ıḳ iṣbāt idüp ḥāl̄ıḳ-ı ḥayra Yezdān ve ḥāl̄ıḳ-ı ṣerre Ehrimen ⁽²⁷⁾ didükleri gibi Ḳaderiler daḥı ma'nen iki ḥāl̄ıḳ iṣbāt idüp biri Ḥudā ve biri 'abddür dirler. Ve eger [226a] ⁽¹⁾ böyle olmasa 'ibād-ı 'abīd olmazdı ve üzerine emr icrā olunmazdı dirler. Haḳ Te'ālā ise 'ibādından ḥayr diledi ⁽²⁾ ve ṣerri dilemedi. Pes, 'abd fi'linde müstaḳil olmasa 'abdden ḥayrı irāde ve ṣerri nehy eylemezdi ⁽³⁾ dirler. El-ḥāṣıl ḳavl-i Mu'tezile'de olan kelimāt-ı müzaḥrafe ḥarīṭa-i taḥrīre keṣīde olunursa ṣadedden ⁽⁴⁾ ḳalup ve niçe ḥāl̄i'z-zih̄nlerün dimāḡı fesād-encām olur. Pes lāzım olan mezḥeb-i Ehl-i Sünnet ⁽⁵⁾ ve Cemā'at ve emr-i Haḳḳ'a itā'at eyleyen meslek-i aṣḥāb-ı hidāyetdür.

Ez-Guṭtār-i Ḥakīm Senā'ī Fi'l-Ḳazā'ı Ve'l-Ḳader

- (6) Kufr u d̄īn ziṣt u ḥūb u kuhne vu nev
Yerci' u'l-emru kulluhū sūy-i ū¹²²⁷

Bed u n̄ik-i tu ber-tu rānde-i ū'st
Tā bi-dānī ki duṣmenī yā d̄uṣt¹²²⁸
- (7) Kerdih emr-i Ḥudāy der-her fen
Ḳuvveti-rā be-fi' l ābesten¹²²⁹

Tā çu rāh-i meṣīme bu'gṣāyend

¹²²⁶ "Şüphesiz ki Kaderiyye bu ümmetin Mecūsileridir." Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 128 (Mukaddime, 10. Bâb, 92 numaralı hadis), ayrıca bkz. **a.e.**, s. 162-163; Heysemî, **Mecmau'l-Bahreyn**, C. 5, s. 395. Bu anlamda hadisler için ayrıca bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, el-Müsned (el-Fethu'r-Rabbânî Tertibi), C. 1, s. 234-37 (kader inancı, 38/189 ve 40/191 numaralı hadisler).

¹²²⁷ "Küfür ve din, iyi ve kötü, eski ve yeni hepsi O'ndandır ve O'na döner."

¹²²⁸ "Dost musun yoksa düşman mısın bilesin diye iyiliğin ve kötülüğün sana O'nun tarafından gelmiştir."

¹²²⁹ "Allah'ın emri her fende bir kuvveti bir fiile gebedir."

Z'ân ki keştend hâmil ân z'âyend¹²³⁰

(8) Her çi ân hest u bûd u h'âhed bûd
Ân tevânend kerd ki û fermûd¹²³¹

Her çi ustâd ber-nebeşt u bi-rând
Tîfl der-mekdeb ân tevâned h'ând¹²³²

(9) Bendegân-râ ki ez-ķader hâzerest
Ân ne z'îşân ki ân hem ez-ķaderest¹²³³

Telh u şîrîn çu her du z'û bâşed
Zişt ne-buved heme nikû bâşed¹²³⁴

(10) Çun zi-bâlâ nihed ķazâ be-tu rûy
Rev tu Allâh gûy u âh me-gûy¹²³⁵

Çi kuned bâ-ķazâ-yi û âhî
Cuz furûmâye 'î vu gumrâhî¹²³⁶

(11) Hukm-i taķdîr-i û belâ ne'bved
Ki ķazâyeş be-cuz 'aķâ ne'bved¹²³⁷

Ammâ cebr-i mezmûm dahî mezlaķatû'l-aķdâm olduğı (12) bundan evvel beyân olınmış-ıdı, tekrâra ihtiyâc yokdur.

Tercîh Nihâden-i Şîr Cehd u İktisâb-râ (13) Ber-Tevekkul u Teslîm

Şîr dahî cehd ü iktisâbı, teslîm ü tevekkül üzerine tercîh ü taķdîm itduginûn beyânındadır.

(14) Guft ârî ger tevekkul rehberest

Şîr eyitdi: “Ne‘am. Egerçi mevşil-i Hâķķ olan râh-ı râsta tevekkül delîl ü rehberdür.

(15) *Kemâ ķâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Yedhulu’l-cennete min-ummetî seb‘üne elfen bi-ğayri hisâbin ve humu’llezîne lâ-yekte ‘üne ve lâ-yesterķüne (16) ve lâ-yeteṭayyerüne ve ‘alâ-rabbihim yetevекkelüne lem-ye ‘menū enfusehum en-tecurrahumu’l-esbābu*

¹²³⁰ “Meşîmenin (rahmin) yolu açılınca gebe oldukları neyse taşıyıcılar onu doğururlar.”

¹²³¹ “Şimdi ve önceden olan ve gelecekte olacak olan (şeyler) Allâh’ın emrettikleri kadar olabilirler.”

¹²³² “Mektepte hoca ne söyleyip yazarsa çocuk onu öğrenir ve okur.”

¹²³³ “Kaderden sakınan kulların sakınmaları dahi kendilerinden değil, kaderdendir.”

¹²³⁴ “Tatlı da acı da O’ndan geldiğinden dolayı çirkin hiçbir şey yoktur, her şey güzeldir.”

¹²³⁵ “Kazâ yücelerden yüzünü sana çevirirse sen ‘Allah’ de ve âh etme!”

¹²³⁶ “Bir ‘âh’, (seni) dalâlete düşürme ve aşığılık hâle getirme (isyankâr etme) dışında O’nun kazâsına ne yapabilir?”

¹²³⁷ “O’nun takdir hükmü belâ değildir, kazâsı ise ihsandan başka bir şey değildir.”

dûne'l-musebbibi bel rafeḏū ⁽¹⁷⁾ *el-esbābe i'timāden 'aleyhi ve tefvīḏan ileyhi.*" *Şadeḳa Ḥabību'llāh.* ¹²³⁸ Ve lâkin fī-zamāninā tevekkül-i şırfa kudret-i 'abd ⁽¹⁸⁾ olmadıysa "El-kāsibu ḥabību'llāh." ¹²³⁹ feḥvāsınca kesb-i ḥelāl maḳāmātuñ evlāsı olduğı muḳarrerdür.

İn sebab hem ⁽¹⁹⁾ sunnet-i Peyğamberest (925)

Bu sebab ki cehd ü iktisābdur, bu daḥı sünnet-i Nebī 'aleyhi's-selāmdur. Ḥaḳ Te'ālā "Lā-yukellifu'llāhu nefsen ⁽²⁰⁾ illā vus' ahā" ¹²⁴⁰ buyurmuşdur ve andan mā' adā:

Guft Peyğamber be-āvāz-i bulend

Peyğamber 'aleyhi's-selām āvāz-ı bülend ile ⁽²¹⁾ eyitdi:

Bā-tevekkul zānu-yi uştur bi-bend (926)

Tevekkül ile zānū-yı nāḳayı bend eyle. Ve sebab-i vürūd-ı ḥadīş-i şerīf ⁽²²⁾ budur ki: Mu'āz bin Cebel raḏiya'llāhu 'anh rivāyet buyururlar ki: "Bir gün ḥuzūr-ı Resūlu'llāh 'aleyhi şalavātu'llāha bir kimesne ⁽²³⁾ gelüp: Yā Ḥabība'llāh! Nāḳamuñ dizini bend idüp ḥimāyesinde ihtiyāṭ kılayın mı, yoḥsa Allāh'a ⁽²⁴⁾ tevekkül idüp muṭlaḳu'l-'inān ideyin mi?" diyü su'āl itdükde: *A'ḳil ba'irake şumme tevekkel 'ale'llāh.* ¹²⁴¹ diyü buyurdılar. ⁽²⁵⁾ Ve bir rivāyetde "a'ḳiluhā ve tevekkel" vāḳi' olmuşdur ki zamīr nāḳa-i mezkûreye rāci' olur.

Remz-i el-kāsib ⁽²⁶⁾ ḥabību'llāh şinev

¹²³⁸ "Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: 'Ümmetimden yetmiş bin kişi sorgusuz sualsiz cennete girer. Onlar dağlatmazlar, rukye yaptırmazlar, fal ve uğursuzluk (gibi şirk unsurlarına) inanmazlar ve Rablerine tevekkül ederler. Sebeplerin müsebbibsiz nefislerini yönlendirmesine güvenmezler; bilakis sebepleri reddederler ve Allah'a güvenip işleri ona havâle ederler.' Allah'ın habîbi doğru söyledi." Hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6402 (kitâbu'r-rikâk, 21. Bâb, 59 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 2, s. 271; Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 1, s. 301 (kitâbu'l-îmân, 94. Bâb, 371 ve 372 numaralı hadisler). Ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 252-53 (kıyâmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2563 numaralı hadis).

¹²³⁹ "Çalışıp kazanan kişi, Allah'ın sevdiği kimsedir." Bir vecîze olduğu anlaşılan bu söze dâir bilgi için bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 38-39.

¹²⁴⁰ "Allah her şahsı, ancak gücünün yettiği ölçüde mükellef tutar. Herkesin kazandığı (hayır) kendine, yapacağı (şer) de kendinedir. Rabbimiz! Unutursak veya hataya düşersek bizi sorumlu tutma. Ey Rabbimiz! Bizden öncekilere yüklediğin gibi bize de ağır bir yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği işler de yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et." (Bakara 2/286, nâkıs iktibas)

¹²⁴¹ "Deveni bağla, sonra Allah'a tevekkül et." Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 259 (kıyâmetin sıfatı babları, 22. Bâb, 2636 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **a.g.e.**, s. 36-38.

“El-kāsibu ḥabību’llāh.”¹²⁴² remzini istimā‘ eyle;

Ez-tevekkul der-sebeb kāhil me-şev (927)

Tevekküle i‘timāden ⁽²⁷⁾ sebebde kāhil olma ve cehdde tevānī vü tekāsül itme. İmdi esbāba mübāşeret olunur, ba‘dehū [226b] ⁽¹⁾ ol esbāb ile maḥşūda nā’il olmağ-ı için müsebbibe tevekkül olunur. İştmediñüz mi kim bir gün ‘Ömer bin el-Ḥattāb ⁽²⁾ raḍiya’llāhü ‘anh bir cemā‘atūñ üzerine uğrayup bī-kār gördükde “Siz kimlersiz?” diyü su’āl eyledi. Anlar daḥı ⁽³⁾ “Biz mütevekkillerüz.” diyü cevāb virdiler. ‘Ömer raḍiya’llāhü ‘anh anlaruñ cevāblarını redd idüp “Belki siz müte’ekkillersiz. ⁽⁴⁾ Mütevekkil oldur ki ḥabbeyi zemīne ilḳā eyleye, ba‘dehū tevekkül kıla.” diyü buyurdılar. Ḥuşūşan, “Ekābir-i şaḥābe raḍiya⁽⁵⁾’llāhü ‘anhüm, her biri birer şan‘at ve kesb ile meşğüller idi. Pes, kesbden ne vechle güsiste olayım?” didi.

⁽⁶⁾ Tercih Nihāden-i Naḥcīrān Tevekkul-rā Ber-İctihād

Tekrār naḥcīrān tevekkülü ictihād üzerine terciḥ itdüklerin ⁽⁷⁾ beyān ider.

Ḳavm guftendeş ki kesb ez-za‘f-i ḥalḳ

Tevekkülü cehd ü iktisāb üzerine terciḥ ve tariḳ-ı ⁽⁸⁾ tevekküle ‘āzim olan ḳavm, lisān-ı naḥcīrāndan didiler ki: Kesbi ḥalḳuñ za‘findan,

Lukma-i tezvīr dān miḳdār-i ⁽⁹⁾ ḥalḳ (928)

Her birinüñ ḥalḳ u isti‘dādı miḳdārı tezvīr ü ḥīle loḳması bil. Zīrā İbn Mesrūk:¹²⁴³ *Et-tevekkulu⁽¹⁰⁾ l-istislāmi li-cereyāni’l-ḳaḍā’i fi’l-aḥkāmī.*¹²⁴⁴ diyü buyurmışlar. Pes; mütevekkil, aḥkāmda cereyān iden ḳazāya müsteslim ⁽¹¹⁾ olmak gerekdür. Zīrā mādām ki Ḥaḳ Te‘ālā her şey’üñ ḥālḳı ve her ḥayyuñ rāzıḳı olduğı ma‘lūm olmaduḳca ⁽¹²⁾ tevekkül bulunmaz, Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā ise şifāt-ı mezbūre ile bilinmese imān dürüst olmaz. Pes, ⁽¹³⁾ tevekkül bir ḥāletden ‘ibāretdür ki ḥālet-i mezbūre tevḥīdden şādire olup ve eşeri a‘mālde ⁽¹⁴⁾ zāhir olur. İmdi her kim ki cemī‘-i umūrı mālīkine teslīm iderse aḥkāmda cārī olan ḳazāya ⁽¹⁵⁾ teslīm ü inḳıyād ile

¹²⁴² “Çalışıp kazanan kişi, Allah’ın sevdiği kimsedir.”

¹²⁴³ (ö.298/910-11) İlk devir sūfilerinden.

¹²⁴⁴ “Tevekkül, hükümlerde kazânın seyrine teslim olmaktır.”

haḳīkatde ol kimesne muttaşif olur. Bâ-huşûş Haḳ Tebâreke ve Te‘âlâ: “Ve ‘ale’llâhi⁽¹⁶⁾ fe-tevekkelû in kuntum mu‘minîn.”¹²⁴⁵ ve daḥı: “İnne’llâhe yuḥibbu’l-mutevekkilîn.”¹²⁴⁶ Ve daḥı: “Ve men yetevekkel ‘ale’llâhi fe-huve ḥasbuhû.”¹²⁴⁷ (17) buyurup ve daḥı: “İnne’llezîne ta‘budûne¹²⁴⁸ min-dûni’llâhi lâ-yemlikûne lekum rizḳan, febtēgû ‘inde’llâhi⁽¹⁸⁾ r-rizḳa”¹²⁴⁹ diyü haber virüp ve Ḥazret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: *Lev ennekum tetevekkelûne ‘ale’llâhi* (19) *haḳḳa tevekkulihî le-razeḳakum kemâ yerzuḳu eṭ-ṭayra taḡdû ḥimâşan ve terûḥu biṭānen*.¹²⁵⁰ Ve daḥı: *Men inḳaṭa‘a ila’llâhi* (20) *te‘âlâ kefâhu’llâhu kulle mu‘netin, ve razeḳahû min-ḥayşu lâ-yaḥtesibu, ve men inḳaṭa‘a ile’d-dunyâ vekkelehu’llâhu ileyhâ*.¹²⁵¹ (21) diyü buyurmuşdur. İmdi bâb-ı tevekkülde bu kadar âyât ü eḥâdiş ve kelimât-ı ekâbir olduğdan şoñra⁽²²⁾ muḳarrer oldu ki:

Nîst kesbî ez-tevekkul ḥûb-ter

Haḳḳ’a tevekkül itmekden a‘lâ bir kesb yokdur ki: (23) “E leysa’llâhu bi-kâfin ‘abdehû.”¹²⁵² buyurulmuşdur.

Çîst ez-teslîm ḥod maḥbûb-ter (929)

Pes, teslîmiden maḥbûb-rek⁽²⁴⁾ ḥod ne vardur?

¹²⁴⁵ “Korkanların içinden Allah’ın kendilerine lütufda bulunduğu iki kişi şöyle dedi: Onların üzerine kapıdan girin; oraya bir girdiniz mi artık siz zaferi kazanmışsınızdır. **Eğer mü’minler iseniz ancak Allah’a güvenin.**” (Mâide 5/23 nâkıs iktibas)

¹²⁴⁶ “O vakit, Allah’tan bir rahmet ile onlara yumuşak davrandın. Şâyet sen kaba, katı yürekli olsaydın hiç şüphesiz etrafından dağılıp giderlerdi. Şu hâlde onları affet; bağışlanmaları için dua et; iş hakkında onlara danış. Kararını verdiğin zaman da artık Allah’a dayanıp güven. **Muhakkak ki Allah, kendisine dayanıp güvenenleri sever.**” (Âl-i İmrân 3/159 nâkıs iktibas)

¹²⁴⁷ “Ve onu beklemediği yerden rızıklandırır. **Kim Allah’a tevekkül ederse O, ona yeter.** Şüphesiz Allah, emrini yerine getirendir. Allah her şeye bir ölçü koymuştur.” (Talak 65/3 nâkıs iktibas)

¹²⁴⁸ “ya’budûne” şeklinde yazılmış olup metne düzeltilerek kaydedilmiştir.

¹²⁴⁹ “Siz Allah’ı bırakıp birtakım putlara tapıyor, asılsız sözler uyduruyorsunuz. **Bilmelisiniz ki Allah’ı bırakıp da taptıklarınız size rızık veremezler. O hâlde rızık Allah katında arayın.** O’na kulluk edin ve O’na şükredin. Ancak O’na döndürüleceksiniz.” (Ankebut 29/17 nâkıs iktibas)

¹²⁵⁰ “Eğer Allah’a hakıyla tevekkül etseydiniz sabah aç çıkıp akşam tok dönen kuşları rızıklandığı gibi sizi de rızıklandırır.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 176-177 (zühd babları, 22. Bâb, 2447 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 438 (kitâbu’z-zühd, 14. Bâb, 4164 numaralı hadis).

¹²⁵¹ “Kim (Allah’tan gayrisıyla olan) bağını koparıp Rabb’ine yönelirse Allah o kimseye her yönden kâfi gelir ve onu ummadığı yerlerden rızıklandırır. Kim de (Allah’ı) bırakıp dünyaya bağlanırsa Allah o kimsenin işini dünyaya havâle eder, (onu dünya mihnetleriyle başbaşa bırakır).” Bkz. Heysemî, **a.g.e.**, C. 8, 282. Bu anlamda bir hadis *İhyâ’* da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 9, s. 279-280.

¹²⁵² “**Allah kuluna kâfi değil midir?** Seni ondan başkasıyla korkutuyorlar. Allah, kimi saptırırsa artık onun yolunu doğrultacak biri yoktur.” (Zümer 39/36 nâkıs iktibas)

Munâcât-i Câmî Der-Tevekkul¹²⁵³

Ey du ‘ âlem zi-tu eczâ vu tu kul
Hâr-i şahrâ-yi tevekkul zi-tu gul¹²⁵⁴

(25) Cuz ‘-râ ma‘ rifet-i kul tu dihi
Tûşe-i râh-i tevekkul tu nihi¹²⁵⁵

Hâşegân-râ tu şevî râh-numûn
Sûy-i rûzî zi-sebebhâ bîrûn¹²⁵⁶

(26) Geh pey-i teşne-leb-i pur-teb u tâb
Çeşme-i âb ber-ârî zi-serâb¹²⁵⁷

Gâh ber-gursine ez-bî-ber-i şâh
Rîzî ez-behr-i ğidâ mîve ferâh¹²⁵⁸

(27) Merd-i reh-râ ciger-i şîr dihi
Bâr-i û ber-ketf-i şîr nihi¹²⁵⁹

Çun şeved ber-ketf-i şîr suvâr
Tâziyâne dihiyeş ez-dum-i mâr¹²⁶⁰

[227a] ⁽¹⁾ Cân-i Câmî ki der-în gird-âbest
Merkez-i dâ ‘ire-i esbâbest¹²⁶¹

Dih be-gulzâr-i tevekkul râheş
Sâz ez-ân ravza temâşâ-gâheş¹²⁶²

(2) Ğonçe-i ân çu şeved nâfe-guşâ
Be-meşâmeş bi-resân bûy-i rizâ¹²⁶³

İmdi ey şîr-i dilîr! Dâm-gâh-ı kazâdan pây-i ictihâd ile ⁽³⁾ hîç kes firâra kâdir olmaz
ve ‘avâkıb-ı umûri dîde-i pür-ğaflet ile hîç ehad görmez. Zîrâ:

Bes gurizân ez-belâ sûy-i belâ

¹²⁵³ Bu münâcât, Câmî’nin Heft Evreng’indeki *Subhatü’l-Ebrâr* mesnevîsinde tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, *Mesnevî-yi Heft Evreng*, s. 510-511.

¹²⁵⁴ “Ey küll olan ve iki âlem kendisinin parçası olan! (Ey) tevekkül çölünün dikenini seninle gül olan!”

¹²⁵⁵ “Cüz’e küll marifetini sen verirsin (ve) tevekkül yolunun azığını sen belirlersin.”

¹²⁵⁶ “Havassa dış sebeplerden rızıklarına doğru sen yol gösterirsin.”

¹²⁵⁷ “Bazen ateşten yanan susuzun peşinden seraptan su getirirsin.”

¹²⁵⁸ “Bazen mahsulsüz daldan aç (kulun) için gıdalansın diye bolca meyve dökersin.”

¹²⁵⁹ “Yol erine arslan ciğeri (cesaret) verirsin ve onu arslanın omuzuna bindirirsin.”

¹²⁶⁰ “Arslanın omuzuna bindirince eline yılandan kırbaç verirsin.”

¹²⁶¹ “Câmî’nin canı girdapta ve sebepler dâiresinin merkezindedir.”

¹²⁶² “(Onun) tevekkül bahçesine girmesine izin ver ve o ravzayı Câmî’nin seyir manzarası et.”

¹²⁶³ “Onun goncası açıldığında rızâ kokusunu Câmî’nin burnuna ulaştır.”

(4) Çok kimseler belâdan belâ cānibine kaçarlar; ya‘ nî bir belâdan kaçup hâlâş olayın dir iken andan eşedd bir belâya (5) mülâkî olurlar. Hırsuzdan kaçup meşelâ harâmîye uğrarlar ve yağmurdan kaçup toluya tutulurlar.

(6) **Bes cehend ez-mâr sūy-i ejdehā (930)**

Çok kimesneler mârdan ejderhā cānibine şıçarlar. Ya‘ nî ef‘îden (7) kaçarken ejderhā ağzına düşerler. Ve tevekkülden havf ile firār idüp ‘ifrit-veş olan kesb ü kār (8) rencinūn pençesine girerler.

Hîle kerd insān hîleş dām būd

Fakîr ü ‘āciz ve za‘îf u zalūm insān (9) huşul-i murād-ı nefis için ictihād u iktisāb diyü hîle eyledi; lākin hîlesi kendüye dām oldu.

(10) **Ān ki cān pindāşt hūn-āşām būd (931)**

Ve ol nesneyi ki cān kıyās eyledi, kan içici oldu ki (11) murād nefis-i emmāre-i mekkāredür.

Der bi-best u duşmen ender-hāne būd

Derd-mend insān havf-ı düşmenden (12) emîn olmak ümniyyesiyle kapuyı bağladı, ammā hayrı yokdur ki ‘adū derūn-ı hānede idi. Ya‘ nî (13) āfākî olan a‘dā için dürlü dürlü tedbîrler idüp gelecek yolların sedd itdi ve hışn-ı (14) haşîn yapup içine girdi. Ammā a‘dā-yı ‘adū olan nefis-i emmāre, hāne-i cesedinde mekîn (15) idüğinden haberi yok ve anuñ tedārüki hergiz hâtırına dahı gelmez.

(16) **Tu bā-duşmen-i nefis hem-hāne’î
Çi der-bend-i peykār-i bigāne’î¹²⁶⁴**

Kezālik, kuvvet-i vāhime ve ‘aql-ı ma‘āş; **misra’**: “Düşmene kalursa kalsun dosta muhtāc olmadan” (17) diyü kesb-i ğinā ile fakr u ‘anā kapusın bend idüp ebālîs-i hubb-ı dünyā ve hırş u āz ve taleb-i (18) cāh u haşmet ve temennā-yı devlet ü şervet derūnında vaţan tutmuş dīv-i merdüm-h‘ār iken (19) kalbinden izāle vü ihrāca taqayyüd

¹²⁶⁴ “Sen nefis düşmanıyla aynı evdesin. Neden yabancı biriyle savaşmaya girişiyorsun?” Bu beyit, Sa’dî’nin *Bostân*’ındaki “Der-âlem-i terbiyet” başlıklı 7. bölümün başında tespit edilmiştir. Bkz. Sa’dî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa’dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, Haz. Muzâhir Musaffâ, Tahran, Kânûn-ı Ma’rifet, (t.y), s. 284.

itmeyüp bi'l-âhire dest-i a' dâda giriftâr ve h'âr u zâr ve ⁽²⁰⁾ binâ-yı dîn ve serây-ı âhiretin münhedim ü târmâr eyledi.

Hîle-i Fir'avn ez-în efsâne bûd (932)

Fir'avn'ın ⁽²¹⁾ hîlesi bu efsânenen idi. Bu vechle ki ol câhil ü gâfil dağı

Şad hezârân tıfl kuşt ⁽²²⁾ ân kîne-keş

Ol kîne-keş ve merdüm-keş olan Fir'avn, niçe yüz biñ tıfl katl eyledi.

⁽²³⁾ V'ân ki ü mî-cust ender hâneeş (933)

Ve ol kimesneyi ki Fir'avn isterdi, kendü hânesinde idi. ⁽²⁴⁾ Kemâ kâle Te'âlâ: “Yuzebbihûne ebnâ'ekum ve yestehyûne nisâ'ekum ve fî-zâlikum belâ'un min-rabbikum 'azîm.”¹²⁶⁵ Ya'nî Fir'avn-ı ⁽²⁵⁾ la'în 'adû-yı devleti zuhûra gelmesün içün ebnâ'-i Benî İsrâ'îl'i katl eyledi. Ve bâ'is-i katl-i ebnâ' ⁽²⁶⁾ bu idi ki Fir'avn bir rû'yâ-yı maḥûfe görüp ta'bir itdürdükde: “Benî İsrâ'îl'den bir veled ⁽²⁷⁾ zuhûra gelüp senün devlet ü salṭanatuñ anuñ elinde hebâya varsa gerek.” diyü ta'bir itdiler. [227b]

⁽¹⁾ Ve bir rivâyetde dağı kehene Hâzret-i Mûsâ'nuñ zamân-ı tevellüdin günü ve sâ'ati ile haber virüp ⁽²⁾ “Senün helâkûñ anuñ elinde olacaḡdur.” didiler. Ol dağı üzerinden kaḡâyı def' içün ⁽³⁾ maḡdûrın şarf idüp ictihâdı ḡaderu'llâhdan bir şey'ün reddine ḡâdir olmadı. ⁽⁴⁾ Hâl-i ân ki Mûsâ 'aleyhi's-selâm Fir'avn'ın serâyında şulb-i pederden raḡm-ı mādere hûbûṡ idüp ⁽⁵⁾ ve ba'de't-tevellüd âb-ı Nîl, Fir'avn'ın serâyında ḡaşrına ḡarîb yerde tâbût ile Mûsâ'yı sâḡile ⁽⁶⁾ iḡrâc idüp Fir'avn'ın zevcesi Âsiye, Mûsâ'yı alup “Ḳurretu 'aynin lî ve leke.”¹²⁶⁶ diyüp ⁽⁷⁾ Mûsâ 'aleyhi's-selâmı yanlarında perverde kıldılar. Kemâ kâle Te'âlâ: İṡ evḡaynâ ilâ-ummike mā yūḡâ. ⁽⁸⁾ En'ikḡifîḡ fi't-tâbûti fa'ḡzifîḡ fi'l-yemmi fe'l-yulḡihi'l-yemmu bi's-sâḡili ye'ḡuḡhu 'aduvvun lî ve 'aduvvun lehū ⁽⁹⁾ ve elḡaytu 'aleyke maḡabbeten minnî ve li-tuṡne' a 'alâ-'aynî. İṡ temṡî uḡtuke fe-teḡûlu hel edullukum 'alâ-men yekfuluhū ⁽¹⁰⁾

¹²⁶⁵ “Mûsâ kavmine demişti ki: Allah'ın üzerinizdeki nimetini hatırlayın. Çünkü O, bir vakit sizi Firavun âilesinden kurtardı. Onlar sizi işkencenin en kötüsüne sürüyorlar ve **oğullarınızı kesip kadınlarınızı da diri bırakıyorlardı. Ve bunda Rabb'inizden size büyük bir imtihan vardır.**” (İbrâhim 14/6, nâkıs iktibas)

¹²⁶⁶ “Firavun'un karısı (sepetin içinden erkek çocuk çıkınca kocasına): **'İkimizin de gözü aydın!** Onu öldürmeyin, belki bize faydası dokunur ya da onu evlat ediniz’ dedi. Halbuki onlar (işin sonunu) sezemiyorlardı.” (Kasas 28/9 nâkıs iktibas)

fe-raca' nâke ilâ-ummike key taḡarra ' aynuhâ ve lâ-taḡzen.¹²⁶⁷ Ve "fir'avn", 'Amelîḡ bin Sâḡ evlâdından ḡâhir-i Mıṡr⁽¹¹⁾ olanlaruñ laḡabıdır. Nitekim Fûrs pâdiṡâhlarına "kisrâ" ve Rûḡ pâdiṡâhlarına "ḡayṡer" didükleri⁽¹²⁾ gibi Mıṡr taḡtında pâdiṡâh olanlara daḡı "fir'avn" dirler. Ve "fir'avn" diyü laḡab virdüklerine⁽¹³⁾ bâ' iş, mülûk-i Mıṡr'uñ kemâl-i tekebbür ve 'utüvleri olduḡı-çündür. "Tefer'ane'r-raculu"¹²⁶⁸ daḡı Fir'avn'dan⁽¹⁴⁾ müṡtaḡdur. Bir kimesne tekebbür ve 'ucb gösterse "Tefer'ane'r-raculu" dirler. Mûsâ 'aleyhi's-selâm zamânında olan⁽¹⁵⁾ fir'avnuñ ismi Muṡ'ab bin Reyṡân idi. İnṡâ'allâhu te'âlâ müyesser olursa ḡıṡṡa-i Fir'avn,⁽¹⁶⁾ *Meṡnevî-i Şerîf* uñ cild-i ṡâliṡinde mufaṡṡal ve meṡrûḡ geldükde beyân olına. İmdi devlet-i⁽¹⁷⁾ dünyâ elümden gitmesün diyü niçe ḡanlar döküp ve bî-günâḡ kimesneler ḡatlı idüp ve kehene vü müneccimîn⁽¹⁸⁾ dürüḡına i'timâd eyleyüp ümmet-i Muḡammed'i pây-mâl eyleyen ferâ'ine-meṡrebler daḡı ḡazâya pençe⁽¹⁹⁾ urmaḡda zümre-i ferâ'ineye mülḡaḡ ve âḡibetü'l-âḡibet bir Mûsâ-yı vaḡtûñ bed-du'âsı ile⁽²⁰⁾ mazlûmlaruñ eṡk-i çeṡm-i ḡûn-âlûdlarından ḡâṡıl olan deryâ-yı âteṡ-bâr-ı ḡahr-ı İlâhî'ye ḡarḡ olmak muḡarrerdür. Ammâ ḡanı bir Ḥaḡ kelâmın işḡâ eyleyen ḡuş kim⁽²¹⁾ işide ve ḡanı bir 'ibret-bîn göz kim bu ma'nâyı göre! Pes, "Niçün görmez, gözi yok mıdır?"⁽²²⁾ dinürse:

Dîde-i mâ çun besî 'illet der-û'st

Bizüm çeṡmimiz, çünki anda 'illet-i keṡîre vardır;⁽²³⁾ fe-li-hâzâ, ḡaḡîḡat-i eṡyâyı görmekde ḡîre olup ḡaḡâ vü ḡalelden ḡâlî degildür.⁽²⁴⁾ İmdi bu ḡod-bîn olan çeṡm-i aḡvel ve dîde-i mu'telle 'ilâc idüp:

Rev fenâ kun dîd-i ḡod⁽²⁵⁾ der-dîd-i düst (934)

¹²⁶⁷ "Hani bir vakit, vahyedilecek şeyi annene (şöyle) vahyetmiştik: 'Onu (Mûsâ'yı) sandığa koy da denize bırak. Deniz de onu sâhile atsın. Onu hem bana hem ona düşman olan biri alsın.' Bir de benim gözetimim altında yetiştirilmen için üzerine katımdan bir sevgi bırakmıştım. **Hani kız kardeşin (Firavun'un sarayına) giderek: 'Ona bakacak birini size buluvereyim mi?' diyordu. Böylece seni tekrar annene verdik ki gözü aydın olsun da kederlenmesin.** Hem sen, bir adam öldürdün de seni gamdan kurtardık. Seni çeṡitli müsibetlerle imtihan ettik. Bu sebeple yıllarca Medyen halkı içinde kaldın. Sonra ey Mûsâ! Belli bir çaḡa (peygamberlik görevini yüklenecek bir yaṡa) geldin." (Tâḡâ 20/38-39-40 (son âyet nâkıs iktibas))

¹²⁶⁸ "Adam firavunluk etti (kibirlenerek ve zulmederek firavun gibi oldu)."

Yüri sen kendü dīdeñi dost dīdende maḥv u ifnā eyle. Ḥattā senüñ ⁽²⁶⁾ çeşm-i kej-
nazar-ı ḥod-bīnün nā-būd ve nazar-ı dost mevcūd olup ğalaṭ-bīn olmaḡdan ⁽²⁷⁾ ḥalāş
olasın. “Dīd”, iki maḥalde daḡı “dīden” ma‘ nāsınadır ki “görmek” dimekdür. [228a]
⁽¹⁾ Pes, çünkü bu naşīḥat ile ‘āmil olup maḥv u ifnā-yı enāniyyet ve ref‘ ü izāle-i
beşeriyyet eyleyesin, ⁽²⁾ dīde-i ḥod-bīnün ‘ ayn-ı Ḥudā-bīn olur.

Dīd-i mā-rā dīd-i ü ni‘ me’l-‘ ivaż

Bizüm görmemüze ⁽³⁾ dostuñ görmesi ne ḥüb ‘ ivaż ve ne gökçek bedeldür ki;

Yābi ender-dīd-i ü kullī ğaraż (935)

⁽⁴⁾ Ol maḥbūb-ı ezelnün nazarında ğaraż-ı aşlī ve maḡşūd-ı küllīyi bulursın ve ḥaṭā
vü ḥalelden ⁽⁵⁾ ḥalāş olursın.

Ṭıfl tā ğirā vu tā pūyā ne-būd

Mādām ki ṭıfl ṭutıcı ve yelici olmadı,

Merkebeş cuz gerden-i ⁽⁶⁾ bābā ne-būd (936)

Ṭıfl-ı mezbūruñ merkebi babasınun gerdeninden ğayrı olmadı. Ḥaşıl-ı kelām ṭıfl tā
kim kuvvet-i dest ⁽⁷⁾ ü pā ṭutmaya ve umūr u meşālīhini kef ü kifāyet-i māder ü
pedere teslīm eyleye, peder ü māder anuñ cümle-i umūrın ⁽⁸⁾ görüp ciger-küşelerini
āb u āteşden cānları gibi ḥıfz u ḥırāset iderler. Zīrā ṭıfl kendüde ‘ acz ve bī-ḡudretlik
⁽⁹⁾ izḥār itmekle anlar daḡı vekāleten ṭıfluñ kārını itmāma irişdürürler. Kezālik bir
‘ abd-i mü’ min ü müsteslim ⁽¹⁰⁾ daḡı kuvvet ü ḡudret ve meşīyyet ü irādet-i muṭlaḡā
Ḥaḡ Sübhānehū ve Te‘ ālā’nuñ olduġına ‘ ayn-ı yaḡīn ⁽¹¹⁾ ḥaşıl idüp kendüde olan
kemāl-i ‘ acz ü faḡrını bilüp bilā-taḡlīdin ḥaḡīḡat üzere cümle-i umūrını ⁽¹²⁾ ḡudret-i
Ḥaḡḡ’a tefvīz idüp ve kuvvet-i dest ü pāya mālīk olmayan ṭıfl gibi emr-i Ḥaḡḡ’a
teslīm olup ⁽¹³⁾ “Fe’tteḡizhu vekīlā.”¹²⁶⁹ ḡavl-i kerīmi üzre Ḥaḡ Sübhānehū ve
Te‘ ālā’yı vekīl ittiḡāz eylese bilā-zaḡmet ü meşāḡḡat cümle-i kārı ⁽¹⁴⁾ itmāma irişüp
umūr-ı külliyye vü cüz’iyyeden ḥiçbir şeyde naşab u ta‘ ab çekmez ve ḡanā‘at gibi
bir kenz-i lā-yefnāya ⁽¹⁵⁾ vāşıl olur. Ammā kendüde müstaḡillen ḡudret var zu‘ mıyla

¹²⁶⁹ “O, doğunun da batının da Rabbidir. O’ndan başka ilah yoktur. **O hâlde yalnız O’nu vekil tut.**”
(Müzzemmil 73/9 nâkıs iktibas)

enāniyyet ve fir‘avniyyete düşüp def‘-i mazarrat ⁽¹⁶⁾ ve celb-i menāfi‘ itmek için niçe yıllar sa‘y u gūşīş eylese muḳadderden ziyāde naşīb bulmaz ve renc ü emekden ⁽¹⁷⁾ ğayrı eline nesne girmez. Meşelā:

Çun fuzūlī geşt u dest u pā numūd

Çünkü tıfl bir fuzūl oldı ⁽¹⁸⁾ ve dest ü pā gösterdi; ya‘nī “Ben daḥı ḳudret-i dest ve ḳuvvet-i pāya mālīküm” diyü meşy ü ḥareket ⁽¹⁹⁾ eyledi,

Der-‘anā uftād der-kūr u kebūd (937)

‘Anāya ve kūr u kebūda düşdi. Ya‘nī zaḥmet ü belā ve meşakḳat ⁽²⁰⁾ ü ‘anā ve renc ü cefāya düşüp kefālet-i pederden dūr u mehcūr ve ḳuvvetine maḡrūr ve evvelki şafāsından ⁽²¹⁾ ğāfil ve maḥrūm olmağ-ıla zālūm u cehūl oldı. İmdi benüm rūḥum:

Cānhā-yi ḥalk pīş ez-dest u pā

⁽²²⁾ Ḥalkuñ cānları dest ü pādan evvel, ya‘nī ḳable’n-nüzūli ile’l-ebdāni ve’l-ecsām,

Mī-perīdend ez-vefā ⁽²³⁾ ender şafā (938)

Ecniḥa-i rūḥāniyyeleriyle ‘ālem-i ervāḥda kāşāne-i vefādan nişīmen-i şafāya cevelān ⁽²⁴⁾ u ṭayerān iderlerdi.

Çun be-emr-i ihbiṭū bendī şudend

Çünkü “Ḳulna’ḥbiṭū minhā cemi‘an”¹²⁷⁰ fermānıyla ⁽²⁵⁾ ḳayd u bend oldılar ve imtişālen li’l-emr ‘ālem-i eşbāḥ u ecsāda nüzūl itdiler;

Ḥabs-i ḥişm u ḥirş ⁽²⁶⁾ u ḥursendī şudend (939)

Ber-mūceb-i “Ḳulna’ḥbiṭū ba‘ḍukum li-ba‘ḍin ‘aduvvun ve lekum fi’l-arḍi mustekarrun ve metā‘un ilā-ḥīn.”¹²⁷¹ ⁽²⁷⁾ Bu ‘ālem-i süflī ve arz-ı beşeriyyet ve zindān-ı cismāniyyetde ḥişm u ḥirşa ve ḳanā‘at ü ḳillete ve zelle vü zillete [228b] ⁽¹⁾ esīr ü giriftār ve küfr ü cehlde ḥ‘ār u zār oldılar. Ammā ‘ināyet-i ezeliyye sebḳ idenler vaṭan-ı aşlīlerinden ⁽²⁾ ğāfil ve ‘ālem-i ervāḥdan cāhil olmayup bu dār-ı bevār-

¹²⁷⁰ “Onlara dedik ki: Hepiniz oradan inin! Size benim tarafımdan bir hidāyet rehberi geldiğinde kim o hidāyetçimin izinde giderse onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır.” (Bakara 2/38 nâkıs iktibas)

¹²⁷¹ “Bunun üzerine şeytan onların ayağını oradan kaydırđı. Onları içinde bulundukları yerden (cennetten) çıkardı. Biz de: ‘Birbirinize düşman olarak inin. Orada sizin için belirli bir vakte kadar bir karar ve nasip vardır.’ dedik.” (Bakara 2/36 nâkıs iktibas)

1 mazîka aldanmayup geldükleri me'vâ-yı berîni ⁽³⁾ ârzü idüp medâric-i a'lâya irtikâ eylediler. Kemâ kâle Te'âlâ: "Fe-immâ ye'tiyennekum minnî huden fe-men tebi'a hudâye ⁽⁴⁾ fe-lâ-havfun 'aleyhim ve lâ-hum yahzenûn. Ve'llezîne keferû ve kezzebû bi-âyâtinâ ulâ'ike aşşâbu'n-nâri hum fî-hâ hâlidûn."¹²⁷² ⁽⁵⁾ İmdi ey mü'minîn-i muvâhiddîn!

Mâ 'iyâl-i Hâzretim u şîr-ḡ'âh

Biz Hâḡ Te'âlâ'nun 'iyâliyüz ve Hâḡ'dan sût ⁽⁶⁾ taleb idiciyüz.

Guft "El-ḡalku 'iyâlun li'l-Îlâh" (940)

Nitekim Mefḡar-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: "ḡalk, cemî'an 'iyâl-i Hâḡ'dur." buyurdi. ⁽⁷⁾ Hâḡ Sübhânehû ve Te'âlâ, ferd-i vâhid, "Lem-yelid ve lem-yûled, ve lem-yekun lehû kufuven eḡad."¹²⁷³ şîfâtıyla muttaşîf ve ehl ü 'iyâli ⁽⁸⁾ olmaḡdan muḡaddes ü münezzeh pâdişâh-ı bî-bedeldür. **Seyyid Nesîmî:**

- (9) Oḡıram ismünde Bi'smi'llâhi'r-Raḡmâni'r-Raḡîm
Ey şafâ tekdür şîfâtuñ ḡul huva'llâhu eḡad
Evvel ü âḡir "huve'l-ḡayyu'lleẓî"sin lâ-yemût
Zâhir ü bâḡın "huve'l-bâḡî"sin Allâhu's-şamed
- (10) "Lem-yelid"sin sen oḡırlar ey "ve lem-yûled" seni
"Lem-yekun" zât u şîfâtuñdur "lehû kufuven eḡad"¹²⁷⁴

Lâkin 'iyâl mâderinüñ pistânından ⁽¹¹⁾ lebene tâlib ve şîr ile terbiye olunduḡı gibi 'ibâdu'llâh daḡı ḡuvvet-i cismânî ve ḡidâ-yı rûḡâniyi ⁽¹²⁾ Hâḡ Sübhânehû ve Te'âlâ'nun pistân-ı rubûbiyyet ve elbân-ı rezzâkiyetinden tegaddî ve istifâza itmekle 'iyâle ⁽¹³⁾ teşbîh olunup Ebû Hureyre raḡiya'llâhu 'anh: "Rasûl-i Rabb-i zî'l-celâl 'aleyhi şalevâtu'llâhi zî'l-cemâl, *El-ḡalku* ⁽¹⁴⁾ 'iyâlu'llâhi."¹²⁷⁵ buyurdi." diyü rivâyet eyledi. Ciyâd, ceyyidüñ cem'i olduḡı gibi 'iyâl daḡı kesr-i 'ayn ile ⁽¹⁵⁾ "kitâb" vezni üzre "ayyil" cem'idür ki ehl ü evlâd ma'nâsınadır, zeker ü ünşâya şâmildür. Ve

¹²⁷² "Size benim tarafımdan bir hidâyet rehberi geldiğinde kim o hidayetçimin izinde giderse onlar için hiçbir korku yoktur, onlar mahzun da olmayacaklardır. İnkâr edip âyetlerimizi yalanlayanlara gelince, onlar cehennem ehli dirler. Orada ebedî olarak kalacaklardır." (Bakara 2/38 nâkıs iktibas ve 39)

¹²⁷³ "Doğurmadı ve doğurulmadı. O'na bir denk de olmadı." (İhlâs 112/3-4)

¹²⁷⁴ Gazelin tamamı için bkz. Ayan, a.g.e., s. 227.

¹²⁷⁵ "Mahlûkât Allah'ın iyâlidir." Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 1, s. 457, (1220. metin). Ayrıca bkz. Yardım, *Mesnevî Hadîsleri*, 39-41.

‘ayle *Luġat-i* ⁽¹⁶⁾ *Hüzeyl*’de dervîşe dirler.¹²⁷⁶ Ve “‘aylet” fakîr olmağa dirler ve “‘â’il” fakîr ü muhtâca dirler. İmdi ‘iyâl dahı nafağa ve kisvesinde ⁽¹⁷⁾ peder ü mâderine muhtâc olup ve haķîkatde cemî‘-i eşyânuñ ihtiyâc-ı küllîleri Haķķ’a olmağ-ıla; “Halk, ‘iyâl-i Haķ’dur.” ⁽¹⁸⁾ dinilmek şahîh olur. Pes, ber-mışdâķ-ı kavl-i kerîm: “Ve mâ min-dâbbetin fi’l-arđi illâ ‘ale’llâhi rızķuhâ,”¹²⁷⁷ cümle-i devvâb ⁽¹⁹⁾ u hayvânât Haķ Sübhânehû ve Te‘âlâ’dan merzûķ olurlar. Belki âb u bād u hâķ ü âteş ve berg ü kiyâ ⁽²⁰⁾ ve mecmû‘-ı erzâķ, rızķı Allâh’dan isterler. Nitekim *Meşnevî-i Şerîf*’ün cild-i şâlişinüñ evvelinde Hâzret-i Mevlânâ ⁽²¹⁾ buyururlar ki: **M:**

Halk baķşed cism-râ vu rûh-râ
Halk baķşed behr-i her ‘uzvet cudâ¹²⁷⁸

(22) Halk baķşed hâķ-râ luţf-i Hudâ
Tâ hored âb u be-rüyed şad giyâ¹²⁷⁹

Bâz hâķî-râ be-baķşed halk u leb
Tâ giyâheş-râ hored ender taleb¹²⁸⁰

(23) Berghâ-râ berg ez-in‘âm-i ü
Dâyeġân-râ dâye luţf-i ‘âm-i ü¹²⁸¹

Rizķhâ-râ rizķhâ ü mî-dihed
Z‘ân ki gendum bî-ġidâyî çun zihed¹²⁸²

Çünki hâliķu’l-arzi ⁽²⁴⁾ ve’s-semâvât ve râziķu’l-eşyâ’i ve’l-mükevvenât:

Ân ki ü ez-âsmân bârân dehed

¹²⁷⁶ Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde bu bilgi mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 482 (939. beyit). Eserin kendisinde bkz. Azîz b. Fadl Hezlî, *Mîn Luġatî’l-Arab: Luġatî Hüzeyl*, Haz. Abdülcevâd Tayyib, (y.y., t.y), s. 474.

¹²⁷⁷ “**Veryüzünde rızķı Allah’a âit olmayan hiçbir canlı yoktur.** O, onların karar kıldıkları yerleri de emaneten durdukları yerleri de bilir. Onların hepsi apaçık bir kitaptadır.” (Hud 11/6 nâkıs iktibas)

¹²⁷⁸ “Allah, ruha ve cisme istidat verir, senin her uzvuna ayrı ayrı bir kâbiliyet ihsan eder.” *Mesnevî*’nin üçüncü defterinin 18. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.** (Haz. Reynold A. Nicholson), C. 3, s. 383.

¹²⁷⁹ “Su içsin ve yüzlerce ot bitirsin diye, Hakk’ın lütfu toprağa boğaz verir.” *Mesnevî*’nin üçüncü defterinin 22. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, s. 384.

¹²⁸⁰ “Otunu istediği kadar yesin diye tekrar toprağa (topraktan yaratılanlara) boğaz ve dudak bahşeder.” *Mesnevî*’nin üçüncü defterinin 23. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, s. 384.

¹²⁸¹ “Ağaç yapraklarına bile rızķ onun ihsânındandır. Dâyelere (besleyicilere) dâye de onun herkesi kuşatan lütfudur.” *Mesnevî*’nin üçüncü defterinin 27. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, s. 384.

¹²⁸² “Rızķlara da o rızķlar verir; zîrâ buğday, gıdasız nasıl yetişir?” *Mesnevî*’nin üçüncü defterinin 28. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, s. 384.

Ol kâdir-i bî-çündür ki ⁽²⁵⁾ âsmândan kıatarât-ı bārân ihsân ider. İmdi buña kâdir olan ol pâdişâh-ı lâ-şerîk,

Hem tevâned ⁽²⁶⁾ k'û zi-raḥmet nân dehed (941)

Bendelerine daḥı kemâl-i şefkât ü raḥmet ve ğāyet-i faẓl u ihsân ve luṭf ⁽²⁷⁾ u 'ināyetinden bî-renc ü meşakḳat nân u ni' met virmege daḥı kâdirdür, âmennâ ve şaddaḳnâ imānen yaḳîniyyen [229a] ⁽¹⁾ ve şıdḳan 'ıyāniyyen.

Tercîh Nihâden-i Şîr Cehd-râ Ber-Tevekkul

Tekrâr şîr daḥı iḳâmet-i ḥüccet eyleyüp cehdi tevekkül üzerine ⁽²⁾ tercîh eylemesi beyânındadır.

Guft şîr ârî velî Rabbu'l-'ibād

Şîr eyitdi: “Ne'am, ḳavliñüzde şâdıḳ ve ğüftârîñuz ⁽³⁾ 'aḳâid-i İslâmiyyeye muvâfıḳdur. Ḥaḳḳâ ol kerîm ü cevâd olan Rabbü'l-'ibād, bî-kesb ü bilâ-sebeb ⁽⁴⁾ rızḳ virmege kâdirdür. Ve lâkin:

Nerdubânî pîş-i pây-i mâ nihâd (942)

Bizüm iḳdâm-ı ihtiyârımız pîşine ⁽⁵⁾ nerdübân-ı esbâb vaz' eyledi. İmdi bir maḳâm-ı 'âlîye nerdübânsuz çıḳılmayup ve bilâ-cenâḥin ⁽⁶⁾ tıyûr-ı tã'ire pervâz idemedükleri gibi biz daḥı evc-i a' lâ ve mertebe-i 'ulyâya bî-vesîle ve bî-sebeb ⁽⁷⁾ nâ'il olamazuz. Pes, nerdübân 'urûca lâzım oldıysa esbâb-ı şûriyye daḥı nerdübân-ı erzâḳ-ı ⁽⁸⁾ şûriyye vü ma' neviyyedür.

Pâye pâye reft bâyed sūy-i bām

Murâdât u ḥacât bāmınuñ cānibine pâye pâye ⁽⁹⁾ gitmek gerek ve illâ muṭlaḳâ ihtiyâr u esbâbı terk itmek

Hest cebrî būden ĩncâ tam'-i ḥām (943)

⁽¹⁰⁾ Ve bu mertebede cebrî olmaḳ beyhûde merâm ve tama'-ı ḥāmdur. Bâ-ḥuşûş ḥiref ü ticârâtdan şer'-i ⁽¹¹⁾ şerîf tecvîz eyledügi mekâsibüñ ibâḥatinde cumhûr-ı 'ulemâ ictimâ' ü ittifâḳ itmişlerdür. Gerçi tã'ife-i ⁽¹²⁾ Kerrâmiyye¹²⁸³ kesbi inkâr idüp ve

¹²⁸³ H. 3/M. 9. yüzyılın sonlarında Horasan ve Mâverâünnehir'de ortaya çıkan îtikâdî bir mezheptir. Bilgi için bkz. Sönmez Kutlu, “Kerrâmiyye”, TDVİA, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 294-296.

inkârlarında aḥvâl-i aşḥâb-ı şuffeyi delîl getürüp: “Ḥazret-i ⁽¹³⁾ Resûl ‘aleyhi’s-selâm anlara kesb ile emr itmeyüp ve tevekkülden nehy itmemişdür.” dirler. Lâkin aşḥâb-ı şuffe ⁽¹⁴⁾ raḍiya’llâhü ‘anhüm kesb-i şūrîden güsiste oldılar ise kesb-i uḥrevîden ve müşâhede vü mücâhededen ⁽¹⁵⁾ bir ân ḥâlî olmamışlardır. Kerrâmiyye ise kesbi hemân umûr-ı dünyeviyyeye ḥaşr idüp emr-i âḥirete müte‘allik ⁽¹⁶⁾ olan kesbden gâfil olmağ-ıla tarîḳ-ı müstaḳîmden ḥurûc idüp fıraḳ-ı dâlleye mülḥaḳ ⁽¹⁷⁾ olmuşlardır. *Ḳâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Men eşbaḥa ve hemmehu’l-âḥirati ceme‘a Allāhu hemmehu ve ḥafıza ‘aleyhi ḍay‘atehū ve ce‘ale ġināhu fī-ḳalbiḥī ve etethu’d-dunyā rāġimehū.”*¹²⁸⁴ Zîrâ hemm-i âḥiretde kemâl-i taleb olan kıble-i Ḥaḳḳ’a teveccüh idüp Ḥaḳ Te‘âlâ daḥı anı, ḳaşd itdüğü şey’ ile ḥuṣûl-i dünyâdan lâ-büddi olan kısmetinüñ ḥuṣûline irişdürür. Pes, aşḥâb-ı şuffenüñ daḥı ictihād ve riyâzatları kesb-i uḥrevî olur. Ḥattâ Cüneyd-i Bağdâdî¹²⁸⁵ ḳatında daḥı kesb, muḳarrebe-i ila’llâh olan a‘mâl-i şâliḥadur.¹²⁸⁶ Ve erbâb-ı tefsîr, ‘ale’l-ittifâḳ: “Ve’bteġū min-faḍli’llāhi”¹²⁸⁷ âyet-i kerîmesini kesb ile tefsîr ⁽¹⁸⁾ itmişlerdür. Pes, aşḥâb-ı şuffenüñ terk-i iktisâb itdükleri, kesb-i şūrîde ‘âciz oldukları-çündür; ⁽¹⁹⁾ yoḥsa ḳudreti olandan kesb men‘ olunmaz. İmdi mü’mîn-i muvaḥḥidlerinüñ esbâba mübâşeret itdükleri ⁽²⁰⁾ li-ecli enfüsihim degildür; belki müsebbibe ‘ubûdiyyet-i maḥza içündür. Ve ‘ibâdu’llâh her ḥâlde Ḥâlik-ı bî-çün’a ⁽²¹⁾ iftikâr üzre oldukları ma‘lûmlarıdır. Bâ-ḥuṣûş Ḥazret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: ⁽²²⁾ *İnne’llāhe yuḥibbu en yerā el-mu’minu muḥterifen ve inne’llāhe yuḥibbu’l-‘abde el-muḥterife ve lem-tezel er-rusule taḥterifu.*¹²⁸⁸ diyü sa‘y ⁽²³⁾ ü iktisâba taḥrîz buyurup ve daḥı: *Li-kulli nebiyyin ḥirfetun*

¹²⁸⁴ Resûlullah (s.a.v.) buyurdu: “Kim âhîret derdiyle sabahlarsa Allah o kimsenin kederini giderir, onu zâyî olmaktan korur, kalbinde gönül zenginliği kılar ve istemediği hâlde dünyayı ona verir.” *İḥyâ*’da bu anlamda bir hadis mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 205.

¹²⁸⁵ (ö.297/909) İlk devir sûflîğinin en önemli temsilcilerindendir.

¹²⁸⁶ “Ḳâle ‘aleyhi’s-selâm”dan buraya kadarki kısım, metindeki yeri işaretlenerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

¹²⁸⁷ Namaz kılındıktan sonra yeryüzüne dağılın ve **Allah’ın lütfundan (nasîbinizi) arayın**. Allah’ı çok anın ki kurtuluşa eresiniz. (Cum’a 62/10, nâkıs iktibas)

¹²⁸⁸ “Muhakkak ki Allah, yaptığı işi güzel yapan mü’mini sever ve şüphesiz ki Allah, işinin ehli olan kulu sever. Nitekim peygamberler de meslek sahibiydi.” Tam bu lafızlarla bir hadis-i şerif tespit edilemedi. *Nevâdiru’l-Usûl*’de “İnne’llāhe yuḥibbu’l-abde’l-mu’mine el-muḥterife” rivâyeti mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 2, s. 486.

ve lî ħirfetân el-fakru ve'l-cihâdu fe-men eĥabbehumâ ⁽²⁴⁾ fe-ĥad eĥabbenî ve men ebġadahumâ fe-ĥad ebġadanî.¹²⁸⁹ diyü buyurmuşdur. Ve fakr ile cihâdı muĥakkikîn taĥķik idüp: Fe'l-cihâdu ħirfetun zâhiratun ve'l-fakru ħirfetun bâĥinetun ⁽²⁵⁾ lâ-ya'rifehumâ illâ men zâĥahumâ.¹²⁹⁰ diyü buyurmuşlardır. Ya'ni: "Ĥaķ Sübhânehü ve Te'âlâ, ĥulını muĥterif görmekligi sever ⁽²⁶⁾ ve 'abd-i muĥterifi sever ve cemî'-i mürselîn her biri birer şan' atsız olmamışlardır. Ve her nebînün bir şan' atı ⁽²⁷⁾ vardır. Benüm daĥı iki şan' atum vardır ki birisi fakr ve birisi cihâddur. Şol kimesne ki bu iki şan' ata maĥabbet eyleye, [229b] ⁽¹⁾ baña maĥabbet itmiş olur ve şol kimesne ki bu iki şan' ata buġz eyleye, baña buġz itmiş olur. Pes, cihâd ⁽²⁾ ĥirfe-i zâhire ve fakr ĥirfe-i bâĥinedür. Ol ĥirfeti bilmez, illâ zevķ idenler bilür." Ve yine ol ⁽³⁾ Faĥr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: *Rizķî taĥte zîlâli rumĥi*.¹²⁹¹ ve bir rivâyetde "taĥte zîlâli seyfi"¹²⁹² diyü buyurmuşdur. ⁽⁴⁾ Ve ism-i rezzâķuñ ta'rifinde: *Huve'ilezi ĥalaķa'l-erzâķa ve'l-murtezîķate ve evşaleĥâ ileyhim ve ĥaleķa lehum* ⁽⁵⁾ esbâbu't-temettu'a biĥâ.¹²⁹³ diyü buyurmuşlardır. Ve rızķ daĥı iki ĥışmdur. Birisi rızķ-ı zâhirîdür ki ⁽⁶⁾ lâzime-i beden olan aķvât u eĥ'imedür. Ve birisi rızķ-ı bâĥinîdür ki ĥulûbe i'tâ olınan ⁽⁷⁾ ma'ârif ü mükâşefât ve esrâra baĥş olınan mu'âyene vü müşâhedâtdur. Ve rızķ-ı zâhirînün ⁽⁸⁾ şemeresi müddet-i ecele ĥarîb olıncaya deġin cesede ĥuvvet ve rızķ-ı bâĥinînün şemeresi ĥayât-ı ebeddür. Ve Ĥaķ Sübhânehü ve Te'âlâ 'ibâdında ⁽⁹⁾ 'ilmi ĥadî, ve lisânı mürşid ü mu'allim, ve yedi münfiķa ĥaķ eyleyüp¹²⁹⁴ eliyle taşadduķ ⁽¹⁰⁾ idüp ve 'ilmi ile 'amel ve lisânıyla zıķr idüp her birisi

¹²⁸⁹ "Her nebînin bir mesleġi vardır. Benim de iki mesleġim var: fakr ve cihâd. Kim o ikisini severse beni sever, kim de bunlara buġzederse bana buġzetmiş olur." Tam bu lafızlarla bir hadis-i şerif tespit edilemedi. *Firdevs*'te "her nebînin" deġil de "herkesin" ifadesiyle başlayıp yukarıdaki hadîsin anlamını ihtiva eden, Enes b. Mâlik'ten rivâyet edilmiş: "Li-kulli eĥadin ĥirfetun ve ĥirfetî şey'âni el-cihâdu ve'l-fakru, fe-men eĥabbe kilâhumâ fe-ĥad eĥabbenî ve men ebġada kilâhumâ fe-ĥad ebġadanî." hadîsi mevcuttur. Bkz. Deylemî, *el-Firdevs bi-Me'sûr el-Hitâb*, C. 3, s. 339.

¹²⁹⁰ "Cihad açık bir meslek, fakr gizli bir meslektir. Onları tatmayan (lezzetlerini) bilmez."

¹²⁹¹ "Benim rızķım mızraġımın gölgesi altındadır." Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 6, s. 2733 (kitâbu'l-cihâd ve's-siyer, 87. Bâb); Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, C. 3, s. 109.

¹²⁹² "Kılıcımın gölgesi altındadır."

¹²⁹³ "O, erzakları ve erzakları tüketenleri yaratan, onlara onu ulaştıran ve onlardan istifade etme sebeplerini yaratandır."

¹²⁹⁴ Bundan sonra, "buñların her birisi" yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve cümleye yukarıdaki şekilde devam edilmiştir.

sebebi vusûl-i erzâk-ı ma'neviyye ⁽¹¹⁾ olur. *İzâ eḥabbe'llāhu 'abden ekṣera ḥavā'ice'l-ḥalkı ileyhi.*¹²⁹⁵ buyurulmuşdur. Fe-li-hāzā, enbiyā vü evliyā, ⁽¹²⁾ nefslerine iktisāb ihtiyār itmişlerdür. Pes, istiḥbāb-ı iktisāba bundan ḳavī delīl olmaz ⁽¹³⁾ ve bu ḥadīs-i şerīf ḥod iktisāba delīl-i vāzıḥdur ki *ḳāle 'Aleyhi's-selām: "El-ḥāzinu'l-emīn ellezī"* ⁽¹⁴⁾ *yu'tī mā umira bihi ṭayyibeten bihi nefsuhū eḥadu'l-muteşaddıḳayni ve eydi'l-'ibādi ḥazā'inu'llāh.*"¹²⁹⁶ Senüñ ḥod ⁽¹⁵⁾ elüñ ve ayaḡuñ vardur, pes:

Pāy dārī çun ḳunī ḥod-rā tu leng

Ayaḡ tutarsın, kendüñi ⁽¹⁶⁾ niçün leng idersin?

Dest dārī çun ḳunī pinhān tu çeng (944)

El tutarsın, elüñi niçün pinhān idersin? ⁽¹⁷⁾ Bunlardan ḥod murād, iktisābdur. Ve bilā-şekkin ve bilā-şübhetin, Ḳādir-i Muṭlaḳ ve Ḥazret-i Ḥaḳ bunları 'ibādına ⁽¹⁸⁾ isti'māl içün virmişdür. Meşelā:

Ḥ'āce çun bīlī be-dest-i bende dād

Ḥ'āce çün bendesinüñ ⁽¹⁹⁾ destine bir bil virdi;

Bī-zebān ma'lūm şud ū-rā murād (945)

Ber-muceb-i *Lisānu'l-ḥāl, enṭaḳu min-*⁽²⁰⁾*lisāni'l-maḳāl,*¹²⁹⁷ bī-zebān u güftār efendinüñ murādı bendeye ma'lūm oldu. "Ma'lūm şud ⁽²¹⁾ ū-rā murādeş" taḳdīri üzere ma'nā virildi. İmdi:

Dest hem-çun bīl işārethā-yi ū'st

⁽²²⁾ Kezālik dest daḡı bil gibi Ḥaḳḳ'ın 'ibādına işāretleridür. Ya'nī Ḥaḳ Tebāreke ve Te'ālā'nın ⁽²³⁾ 'ibādına 'aṭā' eyledüḡi eydī, bī-zebān ū ḡarf ū şavt Ḥaḳ Sübhānehū ve

¹²⁹⁵ "Allah bir kulunu severse onun ihtiyaçlarını artırır."

¹²⁹⁶ Hz. Peygamber buyurdu: "Kendisine tevdi edilen görevini (zekât/sadaka) yerine getirirken en güzel şekilde ve gönül râzılığıyla yapan güvenilir emanetçi, iki hayır sahibinden birisidir. Kulların elleri, Allah'ın hazineleridir." Bu ifadelerle bir hadis tespit edilememekle birlikte Müslim'de şu hadis mevcuttur: İnne'l-ḥāzine'l-muslime'l-emīne'llezi yunfizu (ve rubbemā ḳāle yu'tī) mā umira bihi fe-yu'tīhi kāmilen muvefferan ṭayyibeten bihi nefsuhū fe-yedfe'uhū ile'llezi umira lehū bihi eḥadu'l-muteşaddıḳayni. "Mal sahibinin emrini tam olarak ve en güzel şekilde gönül hoşnutluğuyla yerine getiren ve emredilen zekâtı/sadakayı emrolunduḡu kişiye veren güvenilir bir iş vekili müslüman, sadaka veren iki hayır sahibinin birisidir." Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 3, s. 214 (kitābu'z-zekât, 25. Bâb, 79 numaralı hadis).

¹²⁹⁷ "Hâl dili sözden daha tesirlidir."

Te‘ālā’nuñ işāretleridür ki ⁽²⁴⁾ h‘āce bendesine bil virdügi gibi Hāzret-i Hāk dahı ‘ibādına el virüp “‘amel eyle” didi.

⁽²⁵⁾ **Āhīr endīṣī ‘ibārethā-yi ū’sṭ** (946)

‘Abdūñ ‘ākıbet-endīṣ olması Hākḳ’uñ ‘ibārātıdır. ⁽²⁶⁾ Ya‘nī hıkmēt-i hılḳat-i cevārihi müdrik olan ‘aḳl-ı selīm, ‘ibārāt-ı İlāhiyye gibidür ve fıkr ü tedebbür, ⁽²⁷⁾ kelām-ı nefsi ḳabīlindendür. İmdi her kim ki ‘aḳl-ı ‘ākıbet-endīṣ ile merzūḳ ola, gūyiyā Hāk Tebāreke [230a] ⁽¹⁾ ve Te‘ālā, ḥaḳīḳat-i hāli bī-harf ü şavṭ ü lafz aña beyān itmiş olur.

Çun işārethāş-rā ber-cān niḥī

⁽²⁾ Çünki ḥākim-i muṭlaḳ ve rāziḳu’l-hālḳ olan pādīşāh-ı lā-yezālūñ işāretini cān üzre koyasın ⁽³⁾ ve derūn-ı dilden ḳabūl ḳılasın.

Der-vefā-yi ān işāret cān diḥī (947)

Ol işāretūñ vefāsında ⁽⁴⁾ bezl-i cān eyleyesin ve ber-müceb-i işāret, a‘māle sa‘y ü ictihād itmekde ten eridesin.

Pes işārethā-yi ⁽⁵⁾ esrāret dehed

Pes, Hāk Sübhānehū ve Te‘ālā saña esrār-ı işārātını virür ve medāric-i i‘tilā-yı ⁽⁶⁾ şühūda ta‘ric ider.

Bār ber-dāred zi-tū kāret dehed (948)

Senden şıḳl-i meşāḳḳat ve ḥaml-i zaḥmeti ref‘ ⁽⁷⁾ idüp saña kār u taşarruf ‘ināyet ider.

Hāmili maḥmūl gerdāned tu-rā

Şıḳl-i külfet ile ki ⁽⁸⁾ şimdi ḥāmilsin, seni maḥmūl eyler. Ya‘nī beşeriyyet bārınūñ zebūnı olan rūḥuñı maḡlūbiyyetden ⁽⁹⁾ ḳurtarup nefis ve ṭabī‘ata ḡālib itmekle, ḥāmil iken maḥmūl eyler. Ya‘nī ḳuvā-yı zāhire vü bātıne ⁽¹⁰⁾ maḥkūm-ı rūḥ ve ḥāmil-i emri olup rūḥuñ ḥākim ü maḥmūl olur.

Ḳābili maḳbūl gerdāned tu-rā (949)

⁽¹¹⁾ Şimdi kābilsin, ya‘nī Hāk Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ emri her ne ise ḳabūl idicisin, seni maḳbūl ider. ⁽¹²⁾ Hāşıl-ı kelām: “Mücāhedāt ü riyāzāt ve ṭā‘āt ü ‘ibādāt ile vizr-i kesreti ḳalbūñden ⁽¹³⁾ izāle ve mir‘āt-ı dili müsta‘idd-i verziş-i cezebāt-ı Rabbāniyye

itdükde refref-süvâr-ı ‘ışk-ı İlâhî ⁽¹⁴⁾ olup qurb-ı civâr-ı rubûbiyyete nâ’il olmağ-ıla seni kendü beķasıyla bâķî ve ĥayy-ı ebedî ider.” ⁽¹⁵⁾ dimekdür.

Ķâbil-i emr-i veyî ķā’il şevî

Şöyle ki emr-i Ĥaķķ’ı ķabûl idici olasın, sen daķı ⁽¹⁶⁾ âmir olursın ve ma’ârif-i İlâhiyye beyân idüp tâlibleri tārîķ-ı hidâyetle delâlet eyleyici olursın ⁽¹⁷⁾ ve kelimâtun tîlķâ-i nefsdan olmayup nuţķun nuţķ-ı Ĥaķ olur ve Ĥaķ’dan söylersin.

⁽¹⁸⁾ Vaşl cūyî ba’d ez-ân vāşil şevî (950)

Vaşl taleb idersin, ba’ dehû ber-feĥvâ-yı: *Men talebe şey’en ve cedde* ⁽¹⁹⁾ *vecede*.¹²⁹⁸ vāşil olursın. Ma’lûm ola ki aşķâb-ı keşf ü şühûd “Şumme denâ fe-tedellâ. Fe-kâne ķâbe ķavseyni ev ednâ.”¹²⁹⁹ âyet-i kerîmesi ittîşâlün ⁽²⁰⁾ ĥaķîķatinden ĥaber virür dimişler.¹³⁰⁰ Pes, ma’nâ-yı ittîşâl ‘inde’l-aķl işneyniyyeti müş’ir oldıysa ⁽²¹⁾ eĥadiyyetü’z-zâtıda fenâ ma’nâsını mutażammın olan ittîşâlün işbâtına ‘aķl ķâdir olmayup ⁽²²⁾ bu sırrun idrâkinde ‘âciz olmağ-ıla bu bâbda olan baĥş-i ‘aķl, ķavl-i “ev ednâ” ile münķaţı ⁽²³⁾ oldı. Ve erbâb-ı ĥaķîķât, ittîşâlde derece-i şâlişe işbât idüp buyururlar ki: “**Derece-i ûlâ**, ⁽²⁴⁾ ittîşâl-i i’tisâm, ba’ dehû ittîşâl-i şühûd, ba’ dehû ittîşâl-i vücûddur. Pes, ittîşâl-i i’tisâm ki ⁽²⁵⁾ derece-i ûlâdur; evvelâ taşķîĥ-i ķaşd, ba’ dehû taşķiye-i irâdet, ba’ dehû taĥķîķ-i ĥâldür. ⁽²⁶⁾ **Ve derece-i şâniye** ki ittîşâl-i şühûddur, i’tilâlden ĥalâş ve istidlâlden ģanîdür ⁽²⁷⁾ ve daķı ĥazret-i esmâ’iyyeden teraķķî ile şetât-ı esrârün suķûtıdur. Zîrâ esrâr [230b] ⁽¹⁾ ma’ânî-i tecelliyât-ı esmâ’iyyedür. Ve cemâl ü celâl ve ķahr u luţf ve i’zâz u izlâl ve bunun emşâli ⁽²⁾ olan esmâ’-i muĥtelife-i mütezâddenün ĥaķâ’iķi olan şîfât için esrâr u ĥikem ve aĥķâm-ı ⁽³⁾ muĥtelife vardır. Ve her ism, şol şîfatuñ ĥızâne-i esrârıdur ki şîfat-ı mezbûre ol ismün ĥaķîķatidür. ⁽⁴⁾ Pes, tecelliyât-ı esmâ için esrâr-ı şettâ-i mütezâdde vü muĥtelife vardır. Ve zîkr olınan esrâr-ı şettâ, ⁽⁵⁾ ĥazret-i esmâ’iyyeden ĥazret-i zâta teraķķî ile sâķıţ olup ma’nâ-yı ittîşâl ol teraķķîdür. ⁽⁶⁾ **Ve derece-i şâlişe** ittîşâl-i

¹²⁹⁸ “Kim bir şeyi ister ve (gerçekleşmesi için) çabalarsa onu elde eder.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 336 (2451. metin).

¹²⁹⁹ “Sonra (ona) yaklaştı ve derken sarkıp daha da yakın oldu. (Peygamber’e olan mesâfesi) iki yay aralığı kadar, yâhut daha az kaldı.” (Necm 53/8-9)

¹³⁰⁰ Bu kısımda derkenara: “Matlab fi’l-ittisâl” yazılmıştır.

vücûddur ki ittîşâl-i mezbûr ‘abdûñ vücûd-ı vücûd-ı Hâk’da fenâ ⁽⁷⁾ olmağdur. Ve ittîşâl-i mezbûr, nu‘ûtdan bir na‘t ile idrâk olunmaz. ¹³⁰¹ ⁽⁸⁾ Zîrâ na‘t, işneyniyyet iktizâ ider. Bu maqâmda ise işneyniyyet olmaz; zîrâ hâzret-i ehadîyyetde bir vechle ⁽⁹⁾ ta‘addüd yokdur. Ve fânî fî-ehadîyyeti’z-zât ise fânî fî’l-ezel ve zât-ı ehadîyyet dahı bâkiye-i ⁽¹⁰⁾ lem-tezeldür. İmdi: *Fe-leyse li’l-fânî’llezî lem-yekun lehû na‘tun, ve lâ-li’l-bâkî ‘alâ mâ kâne ‘aleyhi fî’l-ezeli,* ⁽¹¹⁾ *ve iz lâ-na‘te fe-lâ-idrâke.* ¹³⁰² buyurmışlar. Ve ittîşâl-i vücûddan miqdâr dahı idrâk olunmaz; ⁽¹²⁾ illâ ism-i mu‘âr ve aña müşâr olan nızr i‘tibârıyla idrâk olunur. Ya‘nî ittîşâl-i ⁽¹³⁾ vücûd için müsemmâ ve mertebe ve kâdr yokdur. İllâ bir ism-i bilâ-müsemmâdur ki fenâ fî’l-Hâk ma‘nâsı için ⁽¹⁴⁾ mu‘ârdur. Fenâya ise ittîşâl tesmiye olunmaz; lâkin ism-i ittîşâl fenâya ‘âriyeti olur ve nızr-ı ⁽¹⁵⁾ i‘tibârî fânîñ fenâsı zuhûrına nızrıdur. Ammâ ol fânî ne maqûle fânîdür haber virilüp ⁽¹⁶⁾ buyurmışlar ki: *El-fânî’llezî tevehhumu vucûdehû fî-şuhûdi’l-Hâkki zâtihi bi-zâtihi. Fe’l-muşâru ileyhi* ⁽¹⁷⁾ *bi’l-ittîşâli huve lemhu irtifâ’i’l-vehmi ‘inde şafâ’i şuhûdi’l-hâkki el-musemmâ şahvu’l-ma‘lûmi fî-kelâmi* ⁽¹⁸⁾ *emîri’l-mu‘minîne ‘Aliyyin kerrema’llâhu vecchû ve hâzâ gâyetu mâ yumkinu’l-ibâratu ‘anhu.* ¹³⁰³ Pes, ittîşâl-i mezbûrñ ⁽¹⁹⁾ vaşlını taleb idüp merâtib-i mezbûreden terakķi itdükden şoñra zîkr olınan ⁽²⁰⁾ devlet-i ittîşâle vâşıl olursın.

Sa‘y şukr-i ni‘met-i kudret buved

İmdi erbâb-ı mücâhededen olup ⁽²¹⁾ tarîķ-ı hâkda sa‘y ü gûşîş eyledüğñ, ¹³⁰⁴ Hâk saña virdügi kudret ni‘metinñ şükri olur.

Cebr-i tû ⁽²²⁾ inkâr-i ân ni‘met buved (951)

¹³⁰¹ Bu ifadelerden sonra “ve bir miqdâr ile bilinmez” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve yukarıdaki şekilde devam edilmiştir.

¹³⁰² “Fânî için “vasıfsız”, bâkî için “ezelde nasılsa aynı” tarîfi yapılamaz. Zîrâ (bunlar için) vasıf ve idrak yoktur.”

¹³⁰³ “Fânî kişi Allah’ın varlığı karşısında kendi zâtını müşâhede ederken kendi varlığını vehmî bir varlık olarak gördü. İttisâl yoluyla varılmak istenen yer, Hakk’ın müşâhedesinin berraklığı karşısında oluşan bir anlık vehmin ortadan kalkmasıdır. Bu durum Hz. Ali’nin ifadesinde “mâlûmun netleşmesi” (bilinenin apaçık hâle gelmesi) olarak görülür. Bu söz, (bu hususta) ifade edilebilecek en mâkul beyandır.”

¹³⁰⁴ Önce “eylemesi” yazılmış, sonra üzeri çizilip iptal edilerek üst kısmına “eyledüğñ” tahrir edilmiştir.

Senüñ cebrüñ ol ni‘mete inkâr olur. Ya‘nî Hâk Te‘âlâ saña kuvvet ⁽²³⁾ ü kudret ‘inâyet itmiş iken tâ‘ata ‘adem-i iktidâr izhâr idüp “Ben mecbûrum.” ⁽²⁴⁾ dir iseñ ni‘met-i Hâk’ı inkâr olur. Pes ve “Le-in şekertum le-ezîdennekum”¹³⁰⁵ kavlı-i kerîmi fehvâsınca:

⁽²⁵⁾ **Şukr-i kudret kudretet efzûn kuned**

Kudret ni‘metinüñ şükri senüñ kudretüñ ziyâde ider ⁽²⁶⁾ ve dahı: “Ve le-in kefertum inne ‘azâbî le-şedîd.”¹³⁰⁶ fehvâ-yı kerîmi üzre:

Cebr ni‘met ez-kefet bîrûn kuned (952)

⁽²⁷⁾ Cebr, ni‘meti elüñden taşra idüp küfrânü’n-ni‘me olmağ-ıla seni ‘azâb-ı şedîde mülhâk ider. [231a] ⁽¹⁾ ‘İnde’l-‘ulemâ cebrüñ ta‘rîfî, selb-i ihtiyâr ve ıskât-ı teklîfât olup “‘abd cemâd mertebesindedür” diyü, me‘âşîyi ⁽²⁾ hâşâ Hâk’a havâle eylemekdür. *Kemâ kıle: “Men ehâle’l-me‘âşî ‘ale’llâhi fe-ğad fecera.”*¹³⁰⁷ Ya‘nî bu maqûle cebrîlerüñ ⁽³⁾ ihâle-i me‘âşî ‘ale’llâh itdüklerinden murâdı, mürtekib oldukları a‘mâl-i fışk u fücûr ile muhâşame ⁽⁴⁾ ve tevehhüm eyledükleri şey’e teşebbüs ile ihticâc kaçd iderler ki ihâle-i me‘âşî ‘ale’llâh kendülerine ⁽⁵⁾ hüccet ü delîl ola. Nitekim Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ müşriklerüñ cebrde olan kavllerini Kitâb-ı Kerîm’inde beyân ⁽⁶⁾ idüp buyurur ki: “Se-yekûlu’lllezîne eşrakû lev şâ’e’llâhu mâ eşraknâ ve lâ-âbâ’unâ ve lâ-harramnâ min-şey’in.”¹³⁰⁸ Ya‘nî: ⁽⁷⁾ “Eger Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ meşîyyet-i irtizâ’iyyesi olmasa biz ve babalarımız müşrik olmazduk.” dirler. ⁽⁸⁾ Pes, Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ anlaruñ kavlini redd idüp “Kezâlike kezzebe’lllezîne min-ğablihîm.”¹³⁰⁹ diyü ⁽⁹⁾ buyurur. Ğarîbdür ki Mu‘tezile

¹³⁰⁵ “Ve hatırlayın ki Rabbiniz size şöyle bildirmişti: **Yüceliğim hakkı için şükrederseniz elbette size (nimetimi) artırırım** ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azâbım çok şiddetlidir.” (İbrâhim 14/7, nâkıs iktibas)

¹³⁰⁶ “Ve eğer nankörlük ederseniz hiç şüphesiz azâbım çok şiddetlidir.” (İbrâhim 14/7, nâkıs iktibas)

¹³⁰⁷ Denildiği gibi: “Kim, günahları Allah’a havâle ederse (kendi sorumluluğunu inkâr edip Allah’a yüklerse) kesinlikle fâcir olur.”

¹³⁰⁸ “**Allah’a ortak koşanlar diyecekler ki: ‘Allah dileyeydi ne biz ortak koşardık ne de atalarımız ortak koşardı. Hiçbir şeyi de haram kılmazdık.**’ Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi de sonunda azâbımızı tatmışlardı. De ki: Yanınızda bize açıklayabileceğiniz bir bilgi mi var? Siz ancak zanna uyuyorsunuz ve siz sadece yalan söylüyorsunuz.” (En’am 6/148, nâkıs iktibas)

¹³⁰⁹ “Onlardan önce yalanlayanlar da böyle söylemişlerdi.” (En’am 6/148, nâkıs iktibas) Sona “er-rusul” yazılmış; fakat üzeri çizilerek iptal edilmiştir. F, Ş ve İÜ’de ise bu kelime de yazılmıştır. Bkz.

dağı nefy-i qaderde kendülerini bu âyet-i kerîme ile te'yîd iderler. Lâkin ⁽¹⁰⁾ Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at: "Bunda redd olunan irâdet-i mutlakâ olmayup belki meşîyyet-i irtizâ'îyye ⁽¹¹⁾ yokdur dimekdür. Ve müşriklerün dağı bu cebr ile murâdları irtikâb-ı şirkden 'özü idüp 'N'eyleyelüm, ⁽¹²⁾ irâdetu'llâh bizüm müşrik olmamıza ta'alluk eyledi.' demek degildür. Belki anlarun üzerine vuqu'-ı ⁽¹³⁾ hüccetden sonra bu kavillerinde istihzâ murâd itmişlerdür. Ya'nî: Çünkü 'Fe-lev şâ'e le-hedâkum ecma'in. ¹³¹⁰ ⁽¹⁴⁾ buyurulmuş, imdi Hâk Te'âlâ bizüm şirkimizün hilâfın irâde eylememiş, dirler ve enbiyâ-yı 'izâmı bunuñla ⁽¹⁵⁾ tekzîb kaçd iderler." diyü cevâb vermişlerdür. Kezâlik cebr-i mezmûmda olanlar dağı mücerred kendülerde nokşân bulmamak için ⁽¹⁶⁾ 'abdden ihtiyâr-ı cüz'îyi selb iderler. Bundan âkdem dağı cebr ile ihtiyâr beyinde olan cebr-i evsat ⁽¹⁷⁾ ve mezheb-i hâk tafsîl olunmuş-ıdı. Ammâ 'inde erbâbi't-tahkîk cebr i'tibâr itdükleri, seyr-i vasaatda ⁽¹⁸⁾ olan sâlikin kable'l-vuşûli ile'l-kemâl terk-i sa'y ü ictihâd idüp mütâbi'-i muktezâ-yı ⁽¹⁹⁾ tabî'at olduğudur. Nitekim Hâzret-i Mevlânâ seyr-i vasaatda terk-i ictihâd eyleyen zümreye hitâben ⁽²⁰⁾ buyururlar ki: "Ey dün-himmet ve mütâbi'-i tabî'at olan bâz-geşteler! Biz hûd cebri degilüz ⁽²¹⁾ dirseñüz:

Cebr-i tû huften buved der-reh me-husb

Senün cebrün yolda uyumağ oldu. İmdi ⁽²²⁾ uyuma, ya'nî tarîk-ı hâkda tekâsül ü tehavün ve terk-i mücâhedât itdügüne tevekküldür ⁽²³⁾ dime ve 'âkıbet-i kârdan gâfil olma.

Tâ ne-bînî ân der u dergeh me-husb (953)

Tâ ki mevt-i ihtiyârî, ⁽²⁴⁾ belki mevt-i ıztırârî ile der-i hâkîkat ve dergâh-ı ehadîyyeti hâkka'l-yakîn görmeyince uyuma. ⁽²⁵⁾ Ya'nî terakki ve hareketüne sükûn 'arız olmasun, bu fırsatı bir dağı ele girer kıyâs eyleme. ⁽²⁶⁾ Hâk Sübhânehü ve Te'âlâ:

F.113a; Ş.202a; İÜ.190b. Bu durum; müellif nüshasından istinsah eden kişinin, dikkatsizliğiyle söz konusu kelimeyi de yazmış olmasına ve diğerleri tarafından da bu şekilde çoğaltılmış olmasına işaret edebileceği gibi; Abdullâh Efendi'nin, şerhini yazdıktan sonra vefâtına kadar geçen yaklaşık 30 yıllık sürede nüshasını zaman zaman okuyup hatalı gördüğü kısımlara müdahalede bulunduğu yönünde de değerlendirilebilir. İkinci ihtimal daha kuvvetli görünmektedir.

¹³¹⁰ "De ki: En kesin ve üstün delil, Allah'ındır. Allah isteseydi elbette hepinizi doğru yolailetirdi." (En'am 6/149, nâkıs iktibas)

“Yā eyyuhe’llezīne āmenū ve ‘amilu’s-şālihāti”¹³¹¹ buyurup ĩmānı ‘amel-i şālihe ⁽²⁷⁾ muķārın olduğı hālide zıkr buyurup mücerred zıkr-i ĩmān ile iķtişār olınmamışdır.

[231b] ⁽¹⁾ **Hān me-ħusb ey cebri-i bī-i‘ tibār**

İmdi ey cebri-i bī-i‘ tibār, zinhār ġāfil olma!

Cuz be-zīr-i ān dıraħt-i ⁽²⁾ mīvedār (954)

Ol dıraħt-ı mīvedāruñ altından ġayrı yerde uyuma. -Mısrā‘-ı evvelde olan me-ħusb ⁽³⁾ kelimesinüñ ma‘nāsı mısrā‘-ı şānīde icrā’ olındı-.

Tā ki şāħ-efşān kuned her laħza bād

Tā kim bād-ı raħmet ⁽⁴⁾ ve riyāħ-ı ‘ināyet her laħza ol dıraħt-ı mīvedārı şāħ-efşān ve aġşān-ı şecereyi taħrīķ eyleye

⁽⁵⁾ **Ber-ser-i ħuftet be-rīzed nuķl u zād (955)**

Ve senüñ dünyādan ħufte ve cānib-i āhirete bīdār olan başuñ ⁽⁶⁾ üzerine nuķl u zād dōke. Ma‘lūm ola ki Hāzret-i Mevlānā kışşa-i naħcīrāna ķable’s-şürū‘: “Şoħbet-i muķallidān ⁽⁷⁾ ve nā-cinslerden ħāzer eyle ve her gördüġüñ dām-ı tezvīr ve şafīr-i şayyāda murġ-ı tama‘-kār gibi giriftār ⁽⁸⁾ ve ħ‘ār u zār olma; ve müflisler zer-i ķalb ile ħandān olup ba‘dehū ħarb-ħānede rusvāy olduķları gibi ⁽⁹⁾ sen daħı tarīķat ķallāblarınuñ ķalb altun mānendi kelimāt-ı müzaħrafelerine firīfte olma ki ħattā zer-endüdlük ⁽¹⁰⁾ seni tarīķ-ı ħaķdan şaşurmaya ve ħayāl-i keġ ile çāħ-ı taḃī‘ate düşürmeye. İmdi şīr ile naħcīrān ħikāyesin istimā‘ ⁽¹¹⁾ eyle.” diyü tevekkül ile kesb taħķīķına şürū‘ idüp ve cebrden men‘ eyleyüp niçe ħaķā’iķ beyān buyurduķdan soñra: ⁽¹²⁾ Pes, ey tālib-i şādıķ! Ba‘z-ı cehele didüġi gibi: “Mürşid beni ķanda ise bulur.” diyü kāhil ⁽¹³⁾ olma ve cidd ü talebden ķalma ve mürşid-i kāmili bulmayınca ārām ķılma ve şecere-i pūr-şemere-i maħabbet ve dıraħt-ı ⁽¹⁴⁾ mīvedār-ı ma‘rifet olan sāye-i ħimāye-i vücūd-ı pīrden ġayrı yerdeistirāħat ķılma. Ol dıraħt-ı ⁽¹⁵⁾ ķudsīnüñ zıll-i himmetinde teslīm-i küllī ile āsūde ol ki senüñ kemāl-i taleb ü inķıyāduñ ve

¹³¹¹ “Ey iman edenler ve sâlih amel işleyenler” Bu ifadeleri aynen içeren bir âyet tespit edilememiştir. “Âmenû ve amilu’s-sâlihâtı” ifadesinin geçtiği bazı âyetler şunlardır: Bakara 2/25; Bakara 2/82; Ra’d 13/29; İbrâhim 14/23; Beyyine 98/7; Kehf 18/107; Asr 103/3.

nevm meşâbesinde ⁽¹⁶⁾ olan ferâğ-ı kalb ve dünyâdan inkıtâ' uñ müşâhede kılduğda bād-ı nesīm-i merḥamet, ol şecere-i ⁽¹⁷⁾ tecelliyât-ı esmâ vü şıfâtıñ ğuşûn-ı şefkat ü 'ināyet ve şāḥhâ-yı nazar u himmetlerin taḥrîk idüp ⁽¹⁸⁾ dehân-ı isti' dād ve gelû-yı nihād ki şemerât-ı cezebât-ı Rabbāniyye ve fevâkih-i ma' ârif-i Sübhāniyye ⁽¹⁹⁾ nişâr eyleye dimekdür. Nitekim Şevbân radiya'llāhu ' anhdan rivāyet olınan işbu ḥadîş-i şerîf, vücūd-ı ' âlim-i Rabbânî ⁽²⁰⁾ şecere-i ḥuld-i berîn olduğına ḥüccet-i vâzîhadur. *Ḳāle şalla'llāhu ' aleyhi ve sellem: "İzâ lakītum şeceraten min-eşcâri'l-cenneti ⁽²¹⁾ feḳ'udû fî-zillihâ ve kulû min-eşmārihâ. Ḳālû: Keyfe yumkinu hâzâ fî-dâri dunyânâ yâ Rasûla'llāh? Ḳāle: ⁽²²⁾ İzâ lakītum ' âlimen fe-ke-ennemâ lakītum min-eşcâri'l-cenneti."*¹³¹² Ve yâḥūd a' māl-i şāliḥa ve kesb-i meḥāsine tekāsül ⁽²³⁾ ü tekâhül eyleyüp cānib-i cebre giden ve kehâletlerine tevekkül tesmiye eyleyen târik-i mücâhedâta ⁽²⁴⁾ ḥiṭâb idüp buyururlar ki: "Ey cebri! Zinhâr ve zinhâr kesb-i ' ilmden ğâfil olma ve riyâz-ı ⁽²⁵⁾ insāniyyede münbite olan vücūduñ şeceresinüñ ' ilm ü ḥayât ve ḳudret ü irâdet ⁽²⁶⁾ ve sem' ü kelâm u başar şāḥlarınuñ sāyesinde ve tesbîḥ ü tehlîl ve zıkr ü fikr ve şavm u şalât ⁽²⁷⁾ ve envâ'-ı mücâhedât ile müzeyyen olan şemerât altından ğayrı yerde istirahat kılma. [232a] ⁽¹⁾ Ya' nî rāḥat-ı ḳalbün ve ğidâ-yı rūḥuñ Ḥaḳḳ'a ' ibâdet olsun; ḥattâ cennetde daḥı taḥt-ı şecere-i ⁽²⁾ Tûbâ'da rāḥat-ı ebediyye ile tena' um ve şemerât-ı cennet ve fevâkih-i behişt tenāvül eylesesin. ⁽³⁾ *Eḥrace İbnu Ḥibbân ' an-Ebî Sa' id: Enne raculen ḳāle: Yâ Rasûla'llāh, mâ Tûbâ? Ḳāle: Şeceratun mesîratun mi'ete senetin ⁽⁴⁾ şiyābu ehli'l-cenneti tuḥricu min-ekmāmiḥâ. Ve eḥrace İbnu'l-Mubârek ve İbnu Cerîr ' an-Şehr bin Ḥavşeb. Ḳāle: ⁽⁵⁾ Tûbâ şeceratun fî'l-cenneti kullu şecerati'l-cenneti min-ağşāniḥâ min-verâ'il-cenneti.*¹³¹³ Ve Cābir

¹³¹² Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: "Cennet ağaçlarından bir ağaçla karşılaştığımızda hemen onun gölgesinde oturun ve meyvesinden yiyin." Dediler ki: "Bizim dünyamızda bu nasıl mümkün olur yâ Resûlallah?" Hz. Peygamber buyurdu: "Bir âlimle karşılaştığımızda cennet ağaçlarından biriyle karşılaşmış gibi olursunuz."

¹³¹³ İbn Hibbân, Ebû Said'den nakletti: Bir adam Resûlullah'a "Tûbâ nedir?" dedi. Hz. Peygamber (a.s) buyurdu: "Tûba bir ağaçtır, uzunluğu yüz yıldır. Cennet ehlinin elbisesi onun tomurcuklarındandır." İbn Mubârek ve İbn Cerîr, Şehr bin Havşeb'den naklettiler: (Hz. Peygamber) buyurdu: "Tûbâ bütün cennet ağaçlarının kendisinden çıktığı bir ağaçtır. Onun dalları bütün cennetin etrafını kuşatmıştır." İbn Hibbân rivâyeti için bkz. İbn Hibbân, *el-İhsân fî-Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân*, C. 16, s. 429.

rađiya'llāhu 'anh Hāzret-i ⁽⁶⁾ Res'ul 'aleyhi's-selāmdan rivāyet ider ki: “Bir kimesne subhāna'llāhi'l-‘azīm dise anuñ-çün cennetde bir naħl ⁽⁷⁾ ğars olunur.”¹³¹⁴ *Ve eħrace el-Hākim ve şahħahahū ve İbnu Māce 'an-Ebī Hurayrate, enne Rasūla'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem* ⁽⁸⁾ *merra bihī ve huve yağrisu ğarsen fe-kāle: Elā edulluke 'alā-ğarsin ħayrun leke? Kūtu: Mā huve? Kāle: Subhāne'llāhi ve'l-ħamdu li'llāhi* ⁽⁹⁾ *ve lā-ilāhe illa'llāhu va'llāhu ekber, tuğrasu leke bi-kulli vāħidetin şeceratun.*¹³¹⁵ Ve Enes rađiya'llāhu 'anhdan rivāyet olunur ki: ⁽¹⁰⁾ *Kāle 'Aleyhi's-selāmu: “İnde ħatmi'l-Kur'āni da'vetun mustecābetun ve şeceratun fi'l-cenneti.”*¹³¹⁶ Ve bu ħadīş-i şerīfi daħı ⁽¹¹⁾ Taberānī, Qays bin Yezīd Cūhenī'den iħrāc idüp rivāyet ider ki: *Kāle: Kāle Rasūlu'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi* ⁽¹²⁾ *ve sellem.*¹³¹⁷ *“Men şame yevmen teħavvu'an ğuriset lehū şeceratun fi'l-cenneti şemeruhā esġaru mine'r-rummāni ve eđħamu mine't-tuffāħ* ⁽¹³⁾ *ve 'azūbetihī ke-'azūbeti's-şehdi ve ħalāvetihī ke-ħalāveti'l-'aseli yuṭ'imu'llāhu minhu's-şā'imu yevmu'l-ķiyāmeti.”*¹³¹⁸ ⁽¹⁴⁾ *Ve 'an-İbni 'Abbās rađiya'llāhu 'anhu kāle: Kāle Rasūlu'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Men meşā 'alā-'azīmetin bi-cum'atin* ⁽¹⁵⁾ *şallet 'aleyhi devābbu'l-arđi ve nūnu'l-mā'i ve nebetet lehū bi-kulli ħaṭvetin şeceratun fi'l-cenneti ve zenbun yağfiru.* ⁽¹⁶⁾ *Şadeķa Ĥabību'llāh 'aleyhi şalavātu'llāh.*¹³¹⁹ İmdi ey tālīb-i şemerāt-ı eşcār-ı 'ināyāt-ı

¹³¹⁴ Bkz. Tirmizī, **Sünen**, C. 6, s. 78 (Duā Babları, 60. Bâb, 3693 numaralı hadis).

¹³¹⁵ Hâkim rivāyet etti; İbn Māce de ħadīsin saħih olduĖunu söyledi. Ebū Hureyre'den (rivāyet edildi): Res'ulullah (s.a.v), Ebū Hureyre bir şey diktiĖi esnāda yanından geçiyordu ve dedi ki: “Sana, dikilenlerin en hayırlısını göstereyim mi?” “O nedir?” dedim. Allah Res'ulü (s.a.v.) buyurdu: “Allāhu Teālā her türlü eksiklikten munezzehdir ve hamd Allah içindir; Allah'tan başka ilah yoktur ve Allah en büyüktür.” (sözünü) her söylediğinde cennete senin için bir ağaç dikilecektir.” Bkz. İbn Māce, **Sünen**, C. 9, s. 599-600 (kitābu'l-edeb, 56. Bâb, 3807 numaralı hadis); Hâkim en-Nisābūrī, **El-Müstedrek ale's-Sahīhayn**, C. 1, s. 693.

¹³¹⁶ Hz. Peygamber buyurdu: “Kur'ân hatmedildiği zaman yapılan duālar kabul olur (ve okuyan kişi için) cennette bir ağaç (dikilir).” Bkz. Beyhakī, **el-Cāmi' li-Şuabi'l-İmân**, C. 4, s. 242.

¹³¹⁷ Müellifte bu kısımda yazılmamış olan “ve sellem” ifadesi Cevrī'de tamamlanmıştır. Bkz. F.113b.

¹³¹⁸ Allah Res'ulü (s.a.v) şöyle buyurdu: “Kim kalpten inanarak bir gün oruç tutarsa ona cennette bir ağaç dikilir. Meyveleri nardan küçük, elmadan ise büyüktür; tatlılığı ve hoşluğu da balın tatlılığı ve hoşluğu gibidir. Allah onunla oruçlu kimseyi kıyāmet günü doyurur.” Bkz. Taberānī, **el-Mu'cemu'l-Kebīr**, C. 18, s. 365-366.

¹³¹⁹ “İbn Abbās'tan (r.a) rivāyetle Allah Res'ulü (s.a.v) buyurdu: ‘Kim cumāya gönöl rāzılıĖı ile giderse yeryüzündeki hayvanlar, sudaki balıklar ona salāt ederler, her adımda onun için cennette bir ağaç dikilir ve günahı affedilir.’ Allah'ın ħabībi doğru söyledi.” Bu ħadisi **Müsnedü'l-Bezzār**'da tespit ettik; fakat “cum'a” kelimesi bulunmamaktadır. Bkz. Bezzār, **El-Baħru'z-Zehhār Müsnedü'l-Bezzār**, C. 11, s. 23.

Rabbānī! Zikr olınan ⁽¹⁷⁾ eḥādīs-i şerīfenūn ma‘ānī-i laṭīfesinden ḥişşe-mend olup zikr ü tesbīḥ ve takdīs ⁽¹⁸⁾ ü tenzīh ve şavm u şalāt ve mücāhedāt u ṭā‘at, eşcār-ı müşmire-i cennet olduğu ⁽¹⁹⁾ ma‘lūm oldıysa, pes; mü’mine lāzım oldu ki sa‘y u mücāhededen bir ān ḥālī olmayup ⁽²⁰⁾ eger riyāz-ı cinān ve eger ravzāt-ı cinānın eşcār-ı maḥabbet ü ṭā‘at ve ezhār-ı riyāzāt ⁽²¹⁾ u ma‘fıret ve eşmār-ı müşāhede vü ḥaḳīḳat ile ma‘mūr u ābādān eyleye. Yoḥsa:

Cebr huften ⁽²²⁾ der-miyān-i reh-zenān

Cebr, miyān-ı reh-zenānda yatmak ve terk-i mücāhedāt ile erbāb-ı nefis ü hevā ⁽²³⁾ beyninde ḳalmaḳdur.

Murğ-i bī-hengām key yābed emān (956)

Ve ḳanatsuz ḳuş, ya‘nī murğ-ı bī-per ü bāl ⁽²⁴⁾ pervāza ḳaşd itse ḳaçan emān bulur? Ya‘nī; **M.**¹³²⁰

Murğ-i per-nā-ruste çun perrān şeved
(25) Luḳma-i her gurbe-i derrān şeved¹³²¹

Mışdāḳınca lā-būd bir yırtıcınuñ pençesinde helāk olur. İmdi ⁽²⁶⁾ şol ṭālib ki ṭarīḳ ḥarāmīleri olan muḳallidler miyānında ḳala ve şol sālīk-i ḡayr-ı meczūb ki ⁽²⁷⁾ ‘ışḳ u ma‘rifet cenāḥeyni olmadın āşiyāne-i bedenden murğ-ı rūḥı uça ve şol meczūb-ı ḡayr-ı sālīk ki şerī‘at u ṭarīḳat [232b] ⁽¹⁾ ḳanatları bitmedin bu ‘ālemden göçe, lā-būd kemāle vāşıl olmayup maḳşūd-ı aşlīden ⁽²⁾ girü ḳalır ve teslīm ü rızāda kāmīl olmayan, tevekkülден lāf urmak kendü yolını ⁽³⁾ urur.

V’er işārethāş-rā bīnī zenī

Ve eger Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ işāretlerine burun ⁽⁴⁾ urasın, ya‘nī ‘ucb u istikbār ile bıyık burup ve burun oynadup envā‘-ı meskenet ⁽⁵⁾ ü iftiḳār ile cebhe-i inḳiyāduñ secde-gāh-ı iṭā‘ate vāz‘ itmeyesin ve cevāriḥ ü a‘zā ⁽⁶⁾ selāmetine ḳavlı vü fi‘lī ve lisānī vü ḥālī şākir ü ḥāmid olmayasın:

¹³²⁰ Mesnevî’den alınan bu beytin baş tarafına sürhle bir “mim” harfı yazılmıştır.

¹³²¹ “Kanat tüyleri çıkmamış bir kuş yavrusu uçmaya kalkışacak olursa düşer ve her yırtıcı kedinin lokması olur.” Nicholson neşrine göre *Mesnevî*’nin birinci defterinin 590. beytidir. Bkz. Celāleddīn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 31.

Merd pindārī⁽⁷⁾ vu çun bīnī zenī (957)

Kendüñi merd şanursın; çünki im‘ân-ı nazar kılasın, kendüñi ‘avret⁽⁸⁾ görürsin. Zîrâ racul-i haqîkî oldur ki kâfirü’n-ni‘me olmayup şâkir ü zâkir ola. Ve kuvâ-yı⁽⁹⁾ bedeniyyesin mâ hulîka lehûsına¹³²² şarf idüp hudûdu’llâhdan hurûc iden fesaqadan ve nefsi⁽¹⁰⁾ maḥkûmı olan zen-i bî-hayâlardan olmaya. El-ḥâşıl, şöyle ki ‘âkıbet-bîn olup⁽¹¹⁾ emr-i İlâhî’ye imtişâl eylemezseñ:

În kadar ‘aqlî ki dārî gum şeved

Bu kadar ‘aqlı ki tütarsın,⁽¹²⁾ zâyî‘ ü güm olur.

Ser ki ‘aql ez-vey bi-perred dum buved (958)

‘Aql ki başdan uça, ol⁽¹³⁾ baş kıyruk olur. Zîrâ insānuñ şerefi ‘aql iledür. Şöyle ki ‘aql gide, “Ulâ’ike ke’l-en‘âmi”¹³²³ ⁽¹⁴⁾ kabîlinden olur. Belki hayvānuñ daḥı eşbehi olmayup düm mesābesinde olan⁽¹⁵⁾ eḥass-ı hayvānātdan edall olup haqqına: “Bel hum edallu sebîlen”¹³²⁴ buyurılır. Āh ey āşık-ı⁽¹⁶⁾ şādık! Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sırruhū bu beyt-i şerîfde keşf ü şühūd ile zevk⁽¹⁷⁾ olınacak ‘aceb esrāra işāret buyurmuşdur. Fe’fhem cidden:

Z’ân ki bî-şukrî buved şüm u şenâr

⁽¹⁸⁾ Ve bâ‘ iş-i tazîyî‘-i ‘aql budur ki şükürsüzlük nâ-mübârek ü meysûm ve ‘ayb u mezmûm olur. ⁽¹⁹⁾ Şenâr, ‘ayb ma‘nâsnadır.

Mî-bered nâ-şukr-râ tâ ḳa‘r-i nâr (959)

Nâ-sipās olan nâs-⁽²⁰⁾şüret ve nesnâs-sîreti şükürsüzlük tâ ḳa‘r-ı nâr-ı saḳara iledür.

İmdi benüm cānum! ⁽²¹⁾ Devlet-i dū-cihāmı isterseñ şükürüñi ziyāde kıl. **Senâ’î**.¹³²⁵

Şukr gūy ez-pey-i ziyādet-râ

⁽²²⁾ ‘Ālimu’l-ḡayb ve’ş-şehādet-râ¹³²⁶

¹³²² “Ne için yaratıldıysa ona”

¹³²³ “Andolsun ki cinlerden ve insanlardan birçoğunu cehennem için yarattık. Onların kalpleri vardır, fakat onunla gerçeği anlamazlar. Gözleri vardır, fakat onlarla görmezler. Kulakları vardır, fakat onlarla işitmezler. **İşte bunlar hayvanlar gibidirler**; hatta daha da aşağıdırlar. Bunlar gâfillerin ta kendileridir.” (A’râf 7/179 nâkıs iktibas)

¹³²⁴ “Yoksa sen, onların çoğunun gerçekten söz dinleyeceğini, yâhut akıllanacağını mı sanıyorsun? Gerçekte onlar hayvanlar gibidir, **hatta yolca daha sapıktırlar**.” (Furkan 25/44 nâkıs iktibas)

¹³²⁵ Bu beyitler Senâî’nin *Hadikatü’l-Hakika* mesnevisinde tespit edilmiştir. Bkz. Senâî, **a.g.e.**, s. 33 (Bâb-ı Evvel, fi’ş-şukr kısmında).

Şukr-i ū-rā kesī çi dāned guft
Guher-i şukr-i ū ki dāned suft¹³²⁷

(23) Ger heme mūyhā zebān gerded
Her yekī-rā hezār cān gerded¹³²⁸

Pes sūy-i şukr-i ni‘ meteş pūyend
Ger bi-gūyend hem bedū gūyend¹³²⁹

(24) Ger kesī şukr-i ū fuzūn gūyed
Şukr-i tevfiķ-i şukr çūn gūyed¹³³⁰

Ger tevekkul mī-kunī der-kār kun

Eger tevekkül idersen tevakkülü iktisāb⁽²⁵⁾ u kārda eyle ve illā cebr-i şırfa zāhib olup bī-kār olmağı tevekkül ‘add eyleme. Nitekim: *İnne ‘llāhe*⁽²⁶⁾ *lā-yuḥibbu ‘l-baṭṭālīn*.¹³³¹ buyurulmuşdur.

Kişt kun pes tekye ber-Cebbār kun (960)

Evvelā zirā‘ at u ḥabbeyi⁽²⁷⁾ zemīne ilkā eyle ve a‘ māl-i şālīḥayī ‘alā-mā-emera‘llāhu te‘ālā işle. Ba‘dehū cebbār Allāh’a ittikāl ü ittikā’ eyle. [233a]⁽¹⁾ İmdi mümkün oldukça li-vechī’llāh bir kesb ile taqayyüd gerekdür. Ammā ba‘z-ı kâhiller ve baṭṭāllar tekāsüllerinden bir kesble⁽²⁾ muḳayyed olmayup anuñ nāmını “terk” ve “zühd” ıtlāk iderler. O maḳūleler tesvīlāt-ı şeyṭāniyyeye tābi‘ olmuşlardır.⁽³⁾ Ādemūñ cümleden esfel ü kemteri bī-kār olanlardır. Ve ḥükemā-yı Furs’uñ neşāyihindendür ki: *Ḳāle li-kulli şey’in dā‘iyetun*⁽⁴⁾ *ve sebebun fe-sebebu ṭību ‘l-‘ayşi mudārāti’n-nāsi ve sebebu ‘l-mudārāti vufūri ‘l-‘aḳli ve sebebu ‘s-sirri es-setru*⁽⁵⁾ *ve sebebu ‘l-mezīdi eş-şukru ve sebebu zevālī’n-ni‘meti el-baṭaru ve sebebu ‘l-‘iffeti ḡaḍḍu ‘l-başari ve sebebu ‘n-neşbi*¹³³² *et-ṭalebu*⁽⁶⁾ *ve sebebu ‘l-aṭabi el-ḡadabu ve*

¹³²⁶ “Nimetlerin artmasını istiyorsan gayb ve şehâdet âleminin Rabbi olan Allāh’a şükret.”

¹³²⁷ “Kim O’na lâyük olduğu şekilde şükr etmeye vâkıf olur ki (ve) kim onun şükür incisini kuvvetli (şekilde, hakkıyla) bilebilir ki?”

¹³²⁸ “Tüm kıllar dil olsa ve her birinin bin canı olsa,”

¹³²⁹ “Öylece O’nun nimetlerine şükretmeye koşarlar; eğer (şükürlerini) söylerseler O’na söylerler.”

¹³³⁰ “Eğer herhangi biri ona çokça şükretse dahi, Allah’ın şükretmeyi lutfetmesinin şükürünü nasıl edâ edebilir ki?”

¹³³¹ “Muhakkak ki Allah, tembelleri sevmez.”

¹³³² Derkenara: “neşb: Māl u ‘aḳār. Bi-fethi’n-nūn ve sükūni’s-şim.” Notuyla “neşb” kelimesinin anlamı kaydedilmiştir.

sebebu'z-zîneti el-edebu ve sebebu'l-fucûri el-halvetu ve sebebu'l-buğdati el-ḥiddetu⁽⁷⁾ ve *sebebu'l-maḥabbeti el-hediyyetu ve sebebu'd-de'ati ed-dî'atu ve sebebu'l-meveddeti ve'l-uḥuvveti el-beşâsetu ve'l-buşru*⁽⁸⁾ ve *sebebu'l-fakri es-serafu ve sebebu's-serveti ḥusnu't-tedbîri ve sebebu'l-mezzelleti el-mes'eletu ve sebebu'l-ḥirmâni el-keselu*⁽⁹⁾ ve *sebebu'l-emvâli el-ḥulûlu bi-sâḥati'l-mulûki.*"¹³³³ İmdi esbâb-ı mezkûrenün cümlesi sa'y u ictihâddur.⁽¹⁰⁾ Pes, ey naḥcîrân! 'Ârifler: *Raḥîma'llâhu imra'en nazara fe-tefekkeru ve tefekkeru, f'a'tebera v'a'tebera, fe-ebsara ve ebsara.*¹³³⁴ demişlerdür.⁽¹¹⁾ Lâyık olan budur ki kesb ü ihtiyârı bi-küllîyyetihi selb itmeyüp cebrîlerden olmayasız ve tarîḳ-ı şavâbı⁽¹²⁾ elüñüzden kırmayasız.

Bâz Tercîh Nihâden-i Naḥcîrân Tevekkul-râ Ber-Cehd u İktisâb

Tekrâr naḥcîrân⁽¹³⁾ tevekkülü cehd üzerine tercîh itdükleridür ki: Ey şîr! Egerçi cümle-i kelimât-ı dürer-bâruñ maḳbûl-i aşâğır⁽¹⁴⁾ u ekâbir ve muvâfıḳ-ı şer'-i Nebevî ve sünnet-i Muştafavî'dür ve terk-i kesb ü tedâvî ve istislâm⁽¹⁵⁾ lî'l-mühlikât itmegi tevekküle şartdır diyenler 'inde'l-'ulemâ merdûd ve kişi nefsinı tehlikeye ilkâ şer'-i⁽¹⁶⁾ şerîfde ḥarâmdur. Ammâ erbâb-ı ḥaḳîḳat demişlerdür ki tevekkülü ma'rifet oldur ki vaḥdâniyyet-i Ḥaḳ müşâhedesinden⁽¹⁷⁾ tarfetü'l-'ayn ğâfil olmaya. Zîrâ tevekkül 'ale'llâh olmaz; illâ Ḥaḳ'dan ğayrını fâ'il görmemekle olur. Ve bu⁽¹⁸⁾ zıkr olınan ma'rifetün kemâlini: *Lâ-ilâhe illa'llâhu vaḥdehû lâ-şerîke leh, lehu'l-mulku ve lehu'l-ḥamdu ve huve 'alâ-kulli şey'in ḳadîr.*¹³³⁵⁽¹⁹⁾ ḳavli terceme itmişdür. Ve aşḫâb-ı tevḥîd-i ḥaḳîḳî, tevḥîdde kısrı ve lübbi i'tibâr idüp⁽²⁰⁾ buyururlar ki: "Tevḥîd-i lübbîde daḥı lübb-i lübb vardır. Evvelâ lübb-i evvel oldur ki Ḥaḳ Sübhânehû ve

¹³³³ "Her şeyin bir mûcibi ve vâsıtası (sebebi) vardır. Güzel yaşamının vâsıtası, insanlara sıcakkanlı olmaktadır. Sıcakkanlı olmanın vâsıtası aklın tam (kâmil) olmasıdır. Sırrın vâsıtası gizlemektir, artmanın vâsıtası şükürdür, nimetin yok olmasının sebebi şırmarmaktır. İffetin vâsıtası gözleri yummandır, elde etmenin vâsıtası talep etmektir, yok olmanın (mahvın) vâsıtası gazaplanmaktır, ziynetin vâsıtası edeptir, günahkârlığın vâsıtası (sebebi) yalnız kalmaktır, buğza sebep hiddetlenmektir, muhabbetin sebebi hediyedir, (bir şeyi) emanet bırakmanın sebebi fakirliktir, sevginin ve kardeşliğin sebebi tebessüm etmek ve müjdelemektir. Fakirliğin sebebi israftır, servetin sebebi güzel tedbirdir. Zilletin sebebi problemler (çekişmeler)dir, mahrumiyetin sebebi tembelliktir ve malların sebebi hükümdarların sahasına (yakınına) dâhil olmaktır."

¹³³⁴ "Allah; inceleyen ve bunun sonucunda düşünen, tefekkürü neticesinde de ibret alan ve ibret alıp başiretle gören kimseye rahmet etsin."

¹³³⁵ "Allah'tan başka hiçbir ilah yoktur; o tektir, ortağı yoktur. Mülk onundur; hamd ona mahsustur ve o her şeye kâdirdir."

Te‘ālā’nuñ ⁽²¹⁾ nūr-ı hidāyeti ile tevḥīdūñ ḥaḳīḳat ve sırrı münkeşif olduğda ol nūr ile müşāhede idersin ki ⁽²²⁾ ‘ale’t-tertib eşyā’-i keşīre bi-cümletihā fā‘il-i vāḥidden şadır olmuş. Pes, ‘ilm-i yakīnī ile ma‘lūmuñ olur ki ⁽²³⁾ esbābuñ silsilesi ve keyfīyyet-i teselsüli ve evvel-i silsilenūñ irtibātı müsebbibü’l-esbāba rāci‘ ⁽²⁴⁾ imiş. Lākin mertebe-i mezbūre şāhibini erbāb-ı tefriḳadan ‘add iderler. Zīrā ef‘āl ve keşret-i ef‘āl ⁽²⁵⁾ ve irtibāt-ı ef‘ālī fā‘il ile görmışdür. Aña binā’en buña mertebe-i fenā ve tevḥīd-i lübb-i lübb dimezler. ⁽²⁶⁾ Ammā tevḥīd-i lübb-i lübb oldur ki bu mertebede olan muvaḥḥid, vücūdda vāḥidden ḡayrı vücūd görmeye ⁽²⁷⁾ ve ḥaḳḳa’l-yakīn ma‘lūmı ola ki ḥaḳīḳatde mevcūd-ı vāḥid olup ve vücūdda keşret, nazarında tefriḳa olana göredür.

[233b] ⁽¹⁾ Meşelā bir kimesne insāndan birinūñ riclini, ba‘dehū yedini, ba‘dehū vechini, ba‘dehū re’sini görse bu maḳūle ⁽²⁾ rā’īye lā-būd keşret ḡalebe ider. Ammā eger cümleten vāḥideten insānı görse anuñ ḥatırına āḥād ḥuṭūr ⁽³⁾ itmeyüp belki müdrik-i şey’-i vāḥid gibi olur. Kezālīk tevḥīd-i lübb-i lübb ile muvaḥḥid olan ‘ārif-i kāmilūñ ⁽⁴⁾ daḡı nazarında rü’yet-i semāvāt u ‘arz ve sâ’ir-i mevcūdāt fark olunmayup belki küllīsini fī-ḥükmi’ş-şey’⁽⁵⁾’i’l-vāḥid müşāhede ider. Nitekim rivāyet olunur ki Ḥātīm-i Aşamm’a bir gün bir kimesne gelüp: *Min-eyne* ⁽⁶⁾ *te’kulu?* Ya‘nī: “Nereden yersin yā Aşamm?” didi. Ol daḡı: *Min-ḥizāneti’llāh*.¹³³⁶ diyü cevāb virdi. Ol kimesne: ⁽⁷⁾ *E yulḳī’aleyke’l-ḡubzi mine’s-semā’?* Ya‘nī: “Yohsa Allāhu Te‘ālā saña nafaḳa ve nānı semādan mı ilḳā ider? didi. Ḥātīm-i ⁽⁸⁾ Aşamm daḡı: *Lev lem-yekuni’l-arḡu lehū le-kāne yulḳīhi mine’s-semā’?* Ya‘nī: “Eger arz anuñ olmasa ḥaḳḳā semādan ilḳā ⁽⁹⁾ iderdi.” diyü cevāb virdi. Ol racül eyitdi: *Entum teteḡavvelūne’l-keḡāmī*. Ya‘nī: “Siz hemān bir ḡurı söz ⁽¹⁰⁾ söyleyenlerdensiz hemi?” didi. Ḥātīm-i Aşamm daḡı: *Li-ennehū lem-yunzil mine’s-semā’i ille’l-keḡām*.¹³³⁷ Ya‘nī “Anuñ-ḡün ⁽¹¹⁾ keḡām söylerüm ki semādan nāzil olmadı, illā keḡām nāzil oldı.” didi. Ol racül eyitdi: *Lā-aḡvā* ⁽¹²⁾ *‘alā-mucādeletike*. Ya‘nī: “Ben senūñle mucādeleye ḳādir degilüm.”

¹³³⁶ “Allah’ın hazīnesinden”

¹³³⁷ “Çünkü şüphesiz gökten sadece keḡām indi.”

didi. Hâtim-i Aşamm dağı: *Li-enne'l-bâtile lâ-yaqvā* ⁽¹³⁾ *me'a'l-haqq.*¹³³⁸ diyü buyurdılar. Ve Seriyy-i Saqatî'ye tevekkülden su'âl olındukda: *Et-tevekkulu el-inhilâ'u mine'l-havli* ⁽¹⁴⁾ *ve'l-kuvveti.*¹³³⁹ diyü buyurup ve seyyidü't-tâ'ife Cüneyd-i Bağdādî kıddise sirruhü dağı: *Hakîkatu't-tevekkuli* ⁽¹⁵⁾ *en yekûne li'llâhi kemâ lem-yekun. Fe-yekûnu'llâhu lehü kemâ lem-yezel.*¹³⁴⁰ buyurmuşlar. Ve Şiblî dağı: *Et-tevekkulu kerbetu hasenetun.* ⁽¹⁶⁾ buyurmuşlar. Ya'nî: "Tevekkül, terk-i esbâb ve teveccüh-i ile'l-müsebbibdür." dimekdür, kıddesa'llâhu ervâhehüm. *Ve kıle* ⁽¹⁷⁾ *'Aliyyun kerrema'llâhu vecchü: "Enne ahyebe'n-nâse sa'yen ve ahserahum şafkatun, raculen et'abu bedenihî fî-âmâlihî"* ⁽¹⁸⁾ *ve şâgale bihâ 'an-me'âdihî fe-lem tusâ'iduhu'l-makâdirü 'alâ-irâdetihî, ve harace mine'd-dunyâ bi-hasratihî ve kademe* ⁽¹⁹⁾ *'alâ-âhîratihî bi-ğayri zâdin.*¹³⁴¹ Ve Hâzret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâm dağı kesbe olan şugllerinde hâdden tecâvüz iden ⁽²⁰⁾ *tâ'ifeyi tevekküle terğib idüp: Ey kavm! İnnî eşbahtu mâ ercû ve lâ-esteftî'u def'a mâ aḥzeru* ⁽²¹⁾ *ve ene murtehinun bi-'amelî. Ve'l-hayru kulluhü bi-yedi ğayrî. Fe-eyyu fakîrin efkaru minnî. Ve eyyu 'abdin aḥvecu ilâ-mevlâhu minnî.*¹³⁴² diyü buyurdu. ⁽²²⁾ Pes, *tâ'ife-i naḥcîrân bâb-ı* tevekkülde bu kıadar *ḥakâ'ik* beyân idüp:

Cumle bâ-vey bângḥâ ber-dâştend

⁽²³⁾ Cümlesi şîre âvâzlar kıaldurdılar ve: "Ey şîr-i dilîr!" diyü çağırup eyitdiler ki:

K'ân ḥarîşân ki ⁽²⁴⁾ sebebḥâ kâştend (961)

Ol ḥarîşler ki esbâbı görüp ve sebebler toḥmını ekdiler; ya'nî esbâba ⁽²⁵⁾ teşebbüs eylediler.

¹³³⁸ "Muhakkak ki bâtıl, hakka gâlip gelemmez."

¹³³⁹ "Tevekkül, insanın kendisinde herhangi bir kuvvetin bulunmadığını kabul etmesidir."

¹³⁴⁰ "Tevekkülün gerçeğı, kışinin kendisi yokmuşçasına Allah için olmasıdır. (Bu durumda,) bâkî olan Allah da onun için olur."

¹³⁴¹ Hz. Ali -Allah onun yüzünü şerefli kılsın- dedi ki: "İnsanların çalışmakta en başarısız ve pazarlıkta en fazla hüsrana uğrayanı bedenini emellerinde yoran (dünyevî arzularının peşinde ömür tüketen) ve varacağı yer hakkında irâdesini kullanmayan (gerekli fiilleri icrâ etmeyen) adamdır. Böyle bir kışi dünyadan hasretle (isteklerine kavuşamamış olarak) çıkar, âhirete de hiçbir şeyi olmaksızın azıksız gider."

¹³⁴² "Umduğum şey üzere sabahladım (istediğime ulaştım); fakat korkup sakındığım şeyi defetmeye gücüm yoktur. Amelime rehinlenmiş bir durumdayım. Bütün hayır ise benim kudretimin dışındadır. Bu durumda benden daha fakir ve Rabbine benden muhtaç kim olabilir?"

Şad hezâr ender-hezâr ez-merd u zen

Niçe yüz biñ kerre yüz biñ merd ü zen,

Pes çirâ ⁽²⁶⁾ maḥrûm mândend ez-zemen (962)

Pes, zamāneden niçün maḥrûm qaldılar? Ya‘nî sa‘y u iḳdām ve cidd ü ihtimām ⁽²⁷⁾ iden niçe yüz biñ merd ü zen murādlarına nâ‘il olmayup zamānede maḥrûm qaldılar ve [234a] ⁽¹⁾ esbābdan bir şey ‘üñ nef‘ in görmediler.

Şad hezârân qarn z’âğâz-i cihân

Cihānuñ ibtidāsından ⁽²⁾ ilâ yevminâ hâzâ qurûn-ı mâziyeden ve qarn-ı mevcûddan niçe yüz biñ gürûh,

Hem-çu ejderhâ ⁽³⁾ guşâde şad dehân (963)

Cānib-i merāmlarına ejderhâ gibi şad dehân açmış.

Mekrhâ kerdend ân dānâ ⁽⁴⁾ gurûh

Ol qavm-i dānâ ve t̃a‘ife-i şāhib-ārâ vuşûl-i murād içün mekr ü tedbîrler eylediler.

Ki zi-bun ⁽⁵⁾ ber-kende şud ez-mekr kūh (964)

Bir mertebe mekr ki cibāl-i ‘aẓîme ol mekrden qa‘rından qopmış oldu. ⁽⁶⁾ Ya‘nî mekr ü ḥud‘a ile qal‘-ı cibāl iderler idi.

Kerd vaşf-i mekrhāşān Zu‘l-Celāl

Ol ⁽⁷⁾ z̃ü‘l-celāl-i lā-yezāl, pādişāh-ı bī-zevāl, ol t̃a‘ifenüñ mekrlerini Kitāb-ı Kerīm’inde vaşf ⁽⁸⁾ ider.

Li-tezûle minhu aqlālu‘l-cibāl (965)

Ol mekrden elbette qulel-i cibāl zā‘il olur. Zāmīr-i “minhu” ⁽⁹⁾ mekre rāci‘dür. Ḥazret-i Mevlānâ qaddesa’llāhu rūḥehū sūre-i İbrāhīm’de bu āyet-i kerīmeye işāret ⁽¹⁰⁾ buyururlar ki ümem-i sālīfe ve qurûn-ı mâziyeden niçesi qazâ vü qaderden ḥalāş olmağ-ıçün hezâr hīle ⁽¹¹⁾ vü mekr idüp mekrleri kendülere rāci‘ olduğundan ḥaber virür. Qāle’llāhu Tebāreke ve Te‘ālā: ⁽¹²⁾ “Ve qarabnâ lekumu‘l-emşāle. Ve qad mekerū mekrahum ve inda’llāhi mekruhum ve in-kāne mekruhum li-tezûle minhu‘l-

cibālu.”¹³⁴³ (13) Ya‘nî: “Ey tâ‘ife-i keferî! Şirk ü me‘âşî ile nefslere zulm eyleyenlerün itdükleri ef‘âlün (14) şıfâtın ve mekrleri muķābelesinde kendülere vâkı‘ olan intikām ve ihlākün evşâfın (15) size beyân eyledük.” demek ola. Ve şıfâta emsāl ıtlâkı ğarābetde her zālîm içün mağrûbe (16) olan emsāl gibi olduğı-çündür. Bu taķdîrce emsāl, mîmün ve şâ‘-i müşelleşenün fethiyle olan (17) meşelün cem‘ idür. Ve yâhūd: “Ey münkirîn ü müşrikîn! Siz küfrde ve istiḥkāk-ı ‘azābda ümem-i sālifenün (18) mişlisiz.” demek ola. Peş, bu taķdîrce emsāl, kesr-i mîm ve sükûn-ı şâ ile olan cem‘-i mişl olur. (19) Hâşıl-ı kelām: Ey kavm-i dāllîn! Sizün mişliñüzi ve ümem-i sālifenün emsālını size beyân idüp (20) envā‘-ı tenbîhât eyledük, tâ ki ḥ‘āb-ı ğaflet ve ğurūr-ı mestî-i enāniyyetden bîdār olup sizden, (21) ğayrıları ‘ibret almazdan evvel siz ğayrıların ḥālinden ‘ibret alasız ve küfr ü işyân ve şirk (22) ü tuĝyāndan ḳalbiñüzi pāk idüp tevḥîd ü îmāna rücū‘ eyleyesiz. “Ve ḳad mekerū mekrahum.”¹³⁴⁴ Ve küffār (23) u müşrikîn, ibtāl-i ḥaḳ ve işbāt-ı bâtıl ḳaşdıyla bezl-i vüs‘ ve istifrāĝ-ı cühde mültebis olan mekr-i (24) ‘azîmleriyle taḥḳîḳ-i mekr itdiler. “Ve inda’llāhi mekruhum,”¹³⁴⁵ ve anların mekri ‘inda’llāh mektûb u maḥfûzdur. (25) Ya‘nî: “Ḥaḳ Sübhānehû ve Te‘ālā mekr-i küffāruñ muķābelesinde kendülerün mekrinden a‘zam bir mekr ile mücāzāt (26) ider.” dimekdür. Bu tefsîr üzerine mekr, fā‘iline muzāf olur. Ve yâhūd Ḥaḳ Sübhānehû ve Te‘ālā küffāra (27) idecegi mekr, küffāruñ müsteḥaḳḳ oldukları ‘azābdan ‘ibāret olup ‘azāb-ı mezbûr küffāra [234b] (1) şu‘ûr ve zanları olmaduğı cihetden ityân idecekdür ki ol ‘azāb ‘inda’llāh sâbit ve emr-i muḥaḳḳaḳdur (2) demek ola. Ve bu tefsîr üzerine maşdar, mef‘ûline muzāf olur, ve yâhūd ḥazf-i muzāf (3) üzere mecāz fi’l-kelime olup ve “‘inda’llāhi cezā‘u mekrihim”¹³⁴⁶ demek ola. “Ve in-kāne mekruhum li-tezûle minhu’l-cibālu.”¹³⁴⁷ (4) Āmme-i ḳurrā “li-tezûle”

¹³⁴³ “Siz, kendilerine zulmedenlerin yurtlarında oturdunuz. Onlara nasıl azâb ettiğimiz size apaçık belli oldu. **Ve size misaller de vermiştik. Gerçekten onlar çeşitli hileler ve tuzaklar kurdular. Allah katında da onlara hilelerine karşılık azap vardır; isterse onların hileleri dağları yerinden oynatacak olsun.**” (İbrahim 14/45 -nâkıs iktibas- ve 46)

¹³⁴⁴ “Gerçekten onlar çeşitli hileler ve tuzaklar kurdular.” (İbrahim 14/46, nâkıs iktibas)

¹³⁴⁵ “Hileleri Allah katında (bilinmektedir).” (İbrahim 14/46 nâkıs iktibas)

¹³⁴⁶ “Hilelerinin karşılığı Allah katındadır, (hak ettikleri cezâyı tadacaklardır).”

¹³⁴⁷ “İsterse onların hileleri dağları yerinden oynatacak olsun” (İbrahim 14/46, nâkıs iktibas)

kelimesinde olan lâmuñ kesriyle kıra'at eylemişler ve Kisâ'i¹³⁴⁸ lâmuñ fethiyle kıra'at⁽⁵⁾ buyurmuşlardır. Ve kıra'at-ı ulâ da vücûh-ı şelâşeyi muhammeldür: Vech-i evvel in nâfiye ve lām kevn-i menfiden sonra⁽⁶⁾ lām-ı cuhûd olmasıdır. Ve bu takdîrce “kâne” kelimesinde iki kavîl vardır. Kavîl-i vâhid kâne-i tāmme olup⁽⁷⁾ kelâmdan maḳṣûd taḥkîr-i mekr-i küffâr olmaḳdır. Pes, ma'nâ-yı nazm-ı kerîm demek olur ki: “Mekr-i küffâr mekr-i ḥaḳîrdür; ⁽⁸⁾ ya'nî şübûṭ u kuvvetde cibâl-i râsiyât meşâbesinde olan şerâyi'-i nebeviyyenûñ izâlesi-çün küffârûñ ⁽⁹⁾ mekrleri şâbit olmadı ve şübûṭı daḥı emr-i mümteni' ü muḥâlâtandır.” demek olur. Ve ‘Abdu'llâh’uñ ⁽¹⁰⁾ “Ve mā kâne mekruhum” kıra'atî ḥarf-i in nâfiye olduğunu mü'eyyiddür. Ve kavîl-i şânî kâne-i nâkıṣa olmaḳdır. ⁽¹¹⁾ Ve bu şûretde ḥaber-i kânede Baṣriyyûn ve Kûfiyyûn beyninde iki kavîl-i meşhûr vardır. Kavîl-i evvel ⁽¹²⁾ kavîl-i Baṣriyyîndür ki ḥaber-i kâne maḥzûf olup lām ḥaber-i maḥzûfa müte'allik ola, takdîr-i nazm-ı şerîf ⁽¹³⁾ “Mā kâne mekruhum şâbiten li-tezûle minhu'l-cibâl.” demek ola.¹³⁴⁹ Ve kavîl-i şânî kavîl-i Kûfiyyîndür ki lām ma'a ⁽¹⁴⁾ medḥûlih ḥaber ola; ya'nî cibâl-i râsiyât mişillü olan şerâyi'-i metîne mekr-i kāfirîn ile zâ'ile ⁽¹⁵⁾ olmaz dimekdür. Vech-i şânî in muḥaffetün mine's-ṣaḳîleti olmaḳdır. Bu takdîrce ma'nâ-yı nazm-ı şerîf ⁽¹⁶⁾ taḥkîk-i şân budur ki: “Anlaruñ mekri cibâl meşâbesinde olan şerâyi' uñ zevâli için oldu.” ⁽¹⁷⁾ demek olur. Ve İbn 'Aṭiyye buyurur ki: “Bu vechle olan kıra'atûñ ma'nâsı küffârûñ mekrini ta'zîmdür. ⁽¹⁸⁾ Zîrâ mekr-i küffâr umûr-ı 'izâmuñ zehâb u zevâli-çün vâḳi' olmuş-idi, fe-li hâzâ mekr daḥı 'aẓîm ⁽¹⁹⁾ olmuş olur. Ve vech-i şâliṣ in şartiyye ve cevâbı maḥzûf olmaḳdır. Takdîr-i kelâm: *Ve in kâne* ⁽²⁰⁾ *mekruhum mu'adden li-izâleti eşbâhi'l-cibâli'r-revâsi ve hiye'l-mu'cizâtu ve'l-*

¹³⁴⁸ Ali bin Hamza Kisâi (ö. 189/805). 7 kıraat imamından biri ve nahiv âlimi.

¹³⁴⁹ Müellif bu kısma işaret koymuş ve derkenara yazdığı bir Arapça metni de aynı işaretle kaydetmiştir. “Bu yerde *Kâne*’nin haberi hususunda ve buna benzer durumda iki görüş vardır. Bunlardan ilki Basralıların görüşüdür; *Kâne*’nin haberi mahzûftur ve *lām* mukadder (takdir edilmiş) olan haberin zayıf olması hasebiyle onu güçlendirmek için takviye olarak gelmiştir. İkinci görüş Kûfîlilerinkidir; *Lām* nefyi te'kid (pekiştirmek) için gelmiştir. Zira ondan sonra gelen fiil *Kâne*’nin haberidir ve onlara göre âmil olan *lām*’dır. Fiildeki nasb bu *lām* sebebiyledir gizli bir en (أن) sebebiyle değil. Bu görüşe, onlardan Ebu'l-Bekâ itiraz etmiştir.” anlamındaki Arapça metnin, bu kısma dâir açıklamaları desteklemek üzere bir not mâhiyetinde derkenara kaydedildiği anlaşılmaktadır.

āyātu fe-innehū mucāzīhim bi-mekrin ⁽²¹⁾ *huve a'zamu minhu.*¹³⁵⁰ Ya' nî: “Eger anlaruñ mekri mănend-i cibāl-i rāsiyât olan mu' cizât ve āyātuñ izâlesi-çün ⁽²²⁾ olursa ol murâda küffâr vâşıl olmazlar. Belki mekrleri kendülerine 'aleyh olur. Zîrâ ⁽²³⁾ Hâk Sübhānehū ve Te'ālâ küffâr-ı bed-kirdâra eyledükleri mekr muķābelesinde mekr-i 'azîm ve 'azâb-ı ⁽²⁴⁾ elîm ile mucâzât idecekdür.” demek olur. Ve **Me'âlimu't-Tenzîl**¹³⁵¹ ve ekşer-i tefâsirde bu âyet-i kerîmenüñ ⁽²⁵⁾ tefsîrinde işbu hikâyeti İmâm-ı 'Alî kerrema'llāhu vecchēdān rivāyet ve naql iderler ki:¹³⁵² Hâzret-i İbrāhîm 'aleyhi ⁽²⁶⁾ şalavātu'llāhi'r-raḥîm Nemrūd'ı îmāna ve tevḥîd-i Yezdān'a da' vet itdükde Nemrūd eyitdi: “Eger İbrāhîm 'aleyhi's-selāmuñ ⁽²⁷⁾ didügi şādîķ ise bize lâzımdur ki bir tarîķla semāya şu'ūd idüp āsmānda kim vardur ve āsmān daḥı [235a] ⁽¹⁾ ne şey'dür görevüz.” Pes, emr eyledi ki dört dāne kerkesi henüz yavrı iken tūtup beslediler ve gūştan ⁽²⁾ ğayrı nesne yidürmediler. Çünki kerkesler tamām büyüyüp kuvvetde ḥadd-i kemāle irişdükde bir tābūt ⁽³⁾ düzüp ve tābūtuñ cānib-i süflîisinde bir pencere ve cānib-i 'ulvîisinde bir pencere vaz' itdiler. ⁽⁴⁾ Ve Nemrūd kendüsi bir âdemîsi ile tābūtuñ içine oturup tābūtı dört kūşesinden dört ⁽⁵⁾ kerkesüñ ayağına bend itdiler ve bālā-yı tābūta bir 'aşā vaz' idüp 'aşāya gūşt-pāre ķodılar. ⁽⁶⁾ Kerkesler 'aşā ucında gūşt-pāreyi gördükleri gibi ârzū-yı gūşt ile bir uğurdan hevāya ⁽⁷⁾ pervāz idüp tābūtı ma'an götürdiler. Ve gūşt-pāreye tama' ile bir gün bir gice uçduķlarında Nemrūd ⁽⁸⁾ muşāḥibine eyitdi ki: “Tābūtuñ fevkında olan deriçeyi açup semāya nazar eyle ve gör kim semāya ķarîb ⁽⁹⁾ olduķ mı?” Pes ol kimesne semāya nazar itdükde: “Ey Nemrūd! Semā evvelden ne hey'et üzerine ise kemā-fi'l-evvel ⁽¹⁰⁾ hey'et-i mezbûre üzerine tūrup aşlā tefāvūt vāķi' olmamış.” didi. Nemrūd eyitdi: ⁽¹¹⁾ “Cānib-i süflîide olan deriçeyi daḥı açup vech-i arza nazar eyle. Gör kim ne ķadar ba'îd olmuşuz.” didi. ⁽¹²⁾ Ol daḥı bāb-ı süflîyi açup nazar itdükde: “Ey Nemrūd! Zemîn gūyā ki cümleten

¹³⁵⁰ “Onların hîleleri, yüksek dağlar gibi (olan âyetleri ve mucizeleri) yok etmek için olsa da (buna muvaffak olamazlar.) Allah, onların tuzaklarını daha büyük bir tuzakla cezalandırır.”

¹³⁵¹ Muhaddis, müfessir ve Şâfiî fakîhi olan Ferrâ el-Begavî'nin (ö. 516/1122) Kur'an tefsiri.

¹³⁵² *Me'âlimu't-Tenzîl*'de bu âyetin tefsiriyle ilgili kısım ve anlatılan kıssa için bkz. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, **Tefsîru'l-Begavî** “**Me'âlimu't-Tenzîl**”, Haz. Muhammed Abdulah en-Nemr vd., Riyâd, Dâru Taybe, 1993, C. 4, s. 360-361.

deryâ ve cibâl-i râsiyât ⁽¹³⁾ duhân gibi görünür.” diyü cevâb virdi. Pes, pencerelerün kapaklarını kapayup bir gün dahı ⁽¹⁴⁾ uçdılar. Nemrûd’uñ muşâhibi ber-müceb-i işâret-i Nemrûd, derîçe-i bâlâdan cânib-i âsmâna nazar itdükde ⁽¹⁵⁾ kemâ-fi’l-evvel müşâhede idüp ve rûy-ı zemîne derîçe-i süflîden nazar itdükde aşlâ zemînden ⁽¹⁶⁾ nesne görmeyüp “Ancağ bir duman ve siyâhlık görünür.” didi. Ve şiddet-i hevâ dahı kerkesleri ⁽¹⁷⁾ tayerândan men’ ider oldı. Ve bu eşnâda cânib-i semâdan gûş-ı Nemrûd’a bir nidâ-yı mehib irişdi ki: ⁽¹⁸⁾ “Ey gümrâh-ı bî-ğâşıl! Ne dilersin ve ne cânibe gidersin?” ‘İkrime rağiya’llâhu ‘anh rivâyet buyururlar ki: “Nemrûd’uñ ⁽¹⁹⁾ muşâhibi olan ğulâmda tîr ü kemân var idi. Nidâ-yı mezbûrı işitdükde cânib-i semâya bir ok ⁽²⁰⁾ atdı. Hikmet-i Hudâ beyne’l-mağrib ve’l-maşriğ harâret-i şemsi i’ tidâl içün halk olınuş semâda mu’allağ ⁽²¹⁾ olan deryâdan bir mâhî, Nemrûd’uñ tîrine kendü nefsinı fedâ idüp tîr-i mezbûr ol mâhîniñ ⁽²²⁾ âlûde-i hûnı olup tâbûtuñ üzerine düşdi. Ve bir rivâyetde “Sehm-i mermâ cevvi-i hevâda olan ⁽²³⁾ tûyûrdan bir tûyûra işâbet eyledi.” dimişler. El-ğâşıl ‘alâ-kile’t-tağdîreyn Nemrûd-ı la’în sehmi hûn-âlûd ⁽²⁴⁾ gördükde ħâşâ: “Hudâ-yı âsmânuñ işini tamâm eyledük.” diyüp “Tâbûtuñ fevķına naşb olınan ⁽²⁵⁾ ħaşebi tâbûtuñ alt yanına vaz’ eyle!” diyü ğulâmına emr idüp ğulâm ol ħaşebi, ucında bağlanan ⁽²⁶⁾ ğûşt-pâre ile tâbûtuñ cânib-i süflîsine uzadup kerkesler ğûşt-pâreye irişmek ârzûsıyla ⁽²⁷⁾ cânib-i süflîye teveccüh idüp tâbûtı girü vech-i ‘arza getürdiler. Pes, Nemrûd’uñ mekri bu idi [235b] ⁽¹⁾ ve cibâl dahı kerkeslerün kanadı gürüldisinden ve tâbûtuñ kütürdisinden olan şadâyı ⁽²⁾ feza’-ı kıyâmet şanup cibâl-i râsiyât ‘azameti ile harekete geldi. Pes, “Ve in kâne mekruhum li-tezûle ⁽³⁾ minhu’l-cibâlu”¹³⁵³ kavı-i kerîmi buna işâretdür dimişler. El-ğâşıl, Nemrûd’uñ mekr ü ħîle ve sa’y ü cehdi ⁽⁴⁾ kazâ ve kaderün men’ine kâdir olmayup bi’l-âħire dimâğına bir ba’ûza duħûl idüp anuñla helâk oldı. ⁽⁵⁾ İmdi kazâ ve kadere mekr ü ħîlenün fâ’idesi olmaduğı muķarrer oldı. Pes, sen dahı her ne kadar ⁽⁶⁾ kesb ü kâra çalışup dürlü dürlü mekr ü ħud’alar eyleseñ:

¹³⁵³ “İsterse onların hileleri dağları yerinden oynatacak olsun.” (İbrahim 14/46, nâkıs iktibas)

Cuz ki ân kısmet ki reft ender-ezel

Ki ol ⁽⁷⁾ kısmet ü naşibden ğayrı ki taqdîr-i ezelde vâkı' oldu,

Rûy ne'nmûd ez-şikâr u ez-‘amel (966)

şikârdan ⁽⁸⁾ ve ‘amelden yüz göstermedi, ya‘nî taqdîr olunan şey şikâr ü kesb ve cehd ü ‘amelden hâşıl olmayup ⁽⁹⁾ belki muḳadder olan her ne ise zamânı geldükde zâhir oldu.

Cumle uftâdend ez-tedbîr u kâr

Cümle-i müdebbirler ⁽¹⁰⁾ tedbîr ü kârdan ‘âciz oldılar ve re‘y ü tedârüklerinden fâ‘ide görmediler.

Mând kâr u ḥukmhâ-yi ⁽¹¹⁾ Kird-gâr (967)

‘Âkıbet Hâḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ kârı ve ḥükmleri ḳaldı ve murâd-ı Hâḳ ne ise ol oldu.

⁽¹²⁾ Kesb cuz nāmî me-dân ey nām-dâr

İmdi ey nām-dâr! Kesbi bir nâmdan ğayrı bilme. Zîrâ kesb ve sebep, ⁽¹³⁾ mücerred bir âlet-i mülâhazadur; ḥaḳîḳate nazâr olınsa âletde te‘şîr yokdur.

Cehd cuz vehmî me-pindâr ey ‘ayâr (968)

⁽¹⁴⁾ Pes, cehdi vehmden ğayrı bilme ey ‘ayyâr! Aña binâ‘en ki muḳadder olmayan murâduñ vuşûline cehdüñ ḳaṭ‘an ⁽¹⁵⁾ fâ‘idesi yokdur. Huşûşan umûruñ küllîsi ber-vefḳ-ı taqdîr-i Raḥmânî olup nehc-i tedbîr-i insânî ⁽¹⁶⁾ üzre olmaduğın İmâm-ı ‘Alî kerrema’llâhu vechehû beyân idüp buyurmuşlardır ki:

Nazm:¹³⁵⁴

Lev kâneti’l-erzâḳu ⁽¹⁷⁾ tecrî‘ alâ
Miḳdâri mâ yeste‘hilu’l-‘abdu¹³⁵⁵

Le-kâne men yaḥdumu mustaḥdimen
Ve ğâbe naḥsun ve bedâ‘ sa‘dun¹³⁵⁶

⁽¹⁸⁾ Va‘ tedeled-dehru ilâ-ehliḥî

¹³⁵⁴ Bu beyitler yayımlanmış dîvânında da mevcuttur. Bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **Alî b. Ebî Tâlib Dîvânı**, Haz. Nevzat H. Yanık, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014, s. 68-71.

¹³⁵⁵ “Eğer rızıklar, kulun liyâkatı ölçüsünde cereyân etseydi (kullara gelseydi),”

¹³⁵⁶ “Hizmet eden, hizmet istemeye lâıyık olurdu ve bahtsızlık ortadan kalkıp mutluluk zuhûr ederdi.”

Ve'ttasale's-südedu ve'l-mecdu¹³⁵⁷

Lâkinnehâ tecrî 'alâ-semtiḥâ

Kemâ yuridu'l-vâḥidu'l-ferdu¹³⁵⁸

(19) **Nigeristen-i 'Azrâ'îl 'Aleyhi's-selâm ber-Merdî ve Gurîḥten-i Ân der-Serây-i**
Suleymân 'Aleyhi's-selâm ve Takrîr-i (20) **Tercîḥ-i Tevekkul ber-Cehd ve Kîllet-i**
Fâ'ide-i Cehd

'Azrâ'îl bir merde nazar itmesin ve ol merd Süleymân Nebî (21) 'aleyhi's-selâmuñ serâyına kaçmasın ve cehdüñ üzerine tercîḥ-i tevekkülün takrîri ve kîllet-i fâ'ide-i (22) cehdi beyân ider.

Ve bu beyân-ı laṭîf, bu ḥaber-i şerîfe işâretdür ki sûre-i Loḳmân'da: (23) “Ve mâ tedrî nefsun bi-eyyi arḍin temûtu.”¹³⁵⁹ âyet-i kerîmesinün tefsîrinde şebt olunup Kâḍî Beyzâvî¹³⁶⁰ (24) ve Şeyḥ 'Aliyy-i Semerḳandî tefsîrlerinde bu vechle maştûrdur ki: *Ruviye inne meleku'l-mevti merra 'alâ-Suleymâne 'aleyhi's-selâmi* (25) *fe-ce'ale yenzuru 'ilâ-raculin min-culesâ'ihî yudîmu'n-naẓari ileyhi. Fe-ḳâle'r-raculu: “Men hâzâ?” Fe-ḳâle: “Meleku'l-mevti.” Fe-ḳâle: “Ke-ennhū yurîdunî* (26) *fe'mru'r-rîḥu en taḥmilnî ve yulḳinî bi'l-Hindi.*¹³⁶¹ Ve Tefsîr-i Semerḳandî'de: *Ve se'ele Suleymānu ennehū yaḥmiluhū 'ale'r-rîḥi ve yulḳihî bi-bilâdi'l-Hindi.*¹³⁶² (27) diyü maştûrdur. *Fe-fe'ale ṣumme ḳâle meleku'l-mevti li-Suleymâne kâne devāmu nazarî ileyhi ta'accuben minhu li-enni umirtu [236a]* (1) *en-aḳbîḍa rûḥahū bi'l-Hindi ve huve*

¹³⁵⁷ “Ve (böyle olsaydı) zaman, mensuplarına denge ve ölçü verip şan şeref ve büyüklük devamlı olacaktı.”

¹³⁵⁸ “Fakat rızıklar, tek olan ve benzeri bulunmayan (Allah'ın) dilediği gibi kendi yollarında cereyân ederler, (Allah'ın uygun gördüğü şekilde gelirler).”

¹³⁵⁹ “Kıyâmet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. **Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez.** Şüphesiz ki Allah, her şeyi bilendir her şeyden haberdardır.” (Lokman 31/34 nâkıs iktibas)

¹³⁶⁰ (ö.685/1286) Müfessir, Eş'arî kelâmcısı ve Şâfiî fakîhidir.

¹³⁶¹ “Rivâyet edildi ki: Ölüm meleği, Süleymân aleyhisselâmın yanına uğradı. Orada oturan adamlardan birine dikkatle nazar etti. Adam: ‘Bu kim?’ diye sordu. Süleymân (a.s): ‘Ölüm meleğidir.’ dedi. Adam: ‘Benim (canımı) istiyor gibi bakıyor. Rüzgâra emret, beni alsın ve Hindistan'a götürsün.’ dedi.” Eser tercüme edilmiştir. Bu kısım için bkz. Kadî Nasîrüddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed eş-Şirazi el-Beydavî, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Beydavî Tefsiri**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011, C. 4, s. 248.

¹³⁶² “Süleyman (a.s)'dan rüzgârla kendisini Hindistan topraklarına göndermesini istedi.”

‘indeke.¹³⁶³ Ve Kāḍī Beyzāvī rahmetu’llāhi ‘aleyh rivāyet-i mezbūreyi irāddan soñra⁽²⁾ buyururlar ki: *Ve innemā cu‘ile’l-‘ilmu li’llāhi ve’d-dirāyetu li’l-‘abdi li-enne fīhā ma‘ne’l-ḥīletī fe-yeş‘uru bi’l-farḳi beyne’l-‘ilmeyni,* ⁽³⁾ *ve yedullu ‘alā-ennēhū en-a‘mele ḥiyelehū ve enfede fīhā vus‘ahū lem-ya‘rif mā huve eş-şaku bihī min-kesbihī ve ‘ākibetihī*⁽⁴⁾ *fe-keyfe bi-ğayrihī mimmā lem-yenşib lehū delīlen ‘aleyhi.* ¹³⁶⁴ Pes, Hāzret-i Mevlānā bu ḥaber-i münifūn mefhūm-ı şerīfini nazma getürüp ⁽⁵⁾ buyururlar ki:

Rād merdī çāşt-gāhī der-resīd

Bir kerīm kimesne bir kuşluk vaḳtinde irişdi,

Der-serā ⁽⁶⁾ ‘adl-i Süleymān der-devid (969)

Süleymān ‘aleyhi’s-selāmuñ ‘adli serāyına yeldi.

Rūyeş ez-ğam zerd u her dū leb kebūd

⁽⁷⁾ Anuñ vechi ğamdan zerd ve iki dudağı gögermiş,

Pes Süleymān guft: Ey ḥ‘āce çi būd (970)

Pes, Süleymān ‘aleyhi’s-selām: ⁽⁸⁾ “Ey ḥ‘āce! Saña ne ḥāl vāḳi‘ oldı?” didi.

Guft ‘Azrā’ıl der-men ĩn çunĩn

Yek nazar endāht ⁽⁹⁾ pur ez-ḥişm u kĩn (971)

Ḥ‘āce, Hāzret-i Süleymān ‘aleyhi şalavātu’llāhi’l-Mennān’a eyitdi: ‘Azrā’ıl baña ḥişm ⁽¹⁰⁾ u kĩnden pür ve ğazab u ḳahr ile māl-a-māl buncılayın bir nazar eyledi.

Guft hĩn eknūn çi mĩ-ḥ‘āhĩ ⁽¹¹⁾ bi-ḥ‘āh

Hāzret-i Süleymān, ḥ‘āceye eyitdi: Āgāh ol ve şimdi ne dilerseñ dile.

Guft fermā bād-rā ⁽¹²⁾ ey cān-penāh (972)

¹³⁶³ (Hz. Süleymān adamın isteğini) yaptı. Sonra ölüm meleği Hz. Süleymān’a şöyle dedi: “Ona sürekli bakmamın sebebi şaşırılmamdı. Çünkü ben onun ruhunu Hint diyârında almakla vazifelendirildim; ama o senin yanındaydı.” Semerkandî tefsiri de tercüme edilmiştir. Bu kısım için bkz. Seyyid Alaeddin Ali Bin Yahya es-Semerkandî, **-Muhtasar- Bahrul Ulum Tefsiri (İlimler Deryası)**, Çev. Ali Kara, İstanbul, Mutlu Ticaret ve Yayıncılık, (t.y), C. 5, s. 182.

¹³⁶⁴ “İlim Allah’a, dirâyet ise kula has kılınmıştır. Zîrâ dirâyette idrak mânâsı vardır. Böylece iki bilgi arasındaki fark, anlaşılmış olur. Bu şu anlama gelir: İnsan her ne kadar çaba gösterse ve tüm gücünü sarf etse de kazancının ve âkibetinin neye bağlanmış olduğunu bilmez. Bu durumda kendisine dâir hiçbir delilin bulunmadığı şeyi nasıl bilsin?” Bkz. Beydavî, **a.g.e.**, C. 4, s. 248.

Ḥ'āce, Süleymān'a eyitdi: Ey cān penāh idici! Bāda fermān eyle ki

Tā merā z'īn cā⁽¹³⁾ be-Hindustān bered

Tā beni buradan hıttā-i Hindistān'a ilede.

Bū ki bende k'ān taraf şod cān bered (973)

⁽¹⁴⁾ Bolay ki bende-i za'īf ol cānibe kim gide, cān ilede; ya'nī zemīn-i Hindistān'a varmağ-ıla bolay ki ⁽¹⁵⁾ cān ḥalāş idem. İmdi ḥaşlet-i mezbūre ekşer-i nāsda mevcūde ve bu şifāt ile muttaşife ⁽¹⁶⁾ olup “Eyne mā tekūnū yudrikkumu'l-mevtu ve lev kuntum fī-burūcin muşeyyedetin.”¹³⁶⁵ āyet-i kerīmesinde olan taḥkīkden ⁽¹⁷⁾ ġāfil olup ve tūl-i emel kendülerini każā vü qaderden şāğil itmekle Ḥazret-i Mevlānā bu kışşadan müstemī'ine ḥişşe içün buyururlar ki:

Nek zi-dervīşī⁽¹⁸⁾ gurizānend ḥalk

İşte kezālik ḥalk daḥı dervīşlikden firār iderler.

Lukma-i ḥırş u emel z'ānend ḥalk (974)

⁽¹⁹⁾ Ol sebebdan loḳma-i ḥırş u emel-durur bu ḥalk. Sulṭān-ı dünyā vü dīn, sīmurg-ı Kāf-ı yakīn, künc-i ⁽²⁰⁾ 'ālem-i 'uzlet, genc-i serāy-ı devlet, şāh-ı iqlīm-i ādem, İbrāhīm bin Edhem buyururlar ki: “Biz dervīşlik ⁽²¹⁾ taleb itdükçe tüvān-gerlik övgümüz olur; ġayrılar tüvān-gerlik diledükçe dervīşlik bulurlar.” İmdi ⁽²²⁾ mertebe-i velāyete nā'il olayın dir iseñ dünyā ve āḥiretden bir zerreye nazar itme ve dā'imā Ḥaḳḳ'a teveccüh idüp ⁽²³⁾ mā-sivādan fāriğ ol ve ḥelāl loḳma tenāvül eyle. Ve illā vuşul ile'l-Ḥaḳ mücerred kıyām-ı şeb ve şıyām-ı rüz ile ⁽²⁴⁾ müyesser olmaz.

Ters-i dervīşī mişāl-i ān hirās

Dervīşlik ḥavfı ol kimesnenüñ ḥavfı gibidür ki ⁽²⁵⁾ 'ākıbet ḥavf itdügine uğrayup mevtden ḥalāşa qādir olmadı. İmdi sen daḥı:

Ḥırş u ⁽²⁶⁾ kūşış-rā tu Hindustān şinās (975)

¹³⁶⁵ “Her nerede olursanız olun ölüm size yetişir, son derece sağlam kaleler içinde de bulunsanız yine kurtulamazsınız. Onlara bir iyilik erişirse ‘Bu Allah’tandır’ derler, bir kötülüğe uğrarlarsa ‘Bu senin yüzündendir’ derler. Ey Muhammed! De ki: ‘Hepsi Allah’tandır.’ Bu topluma ne oluyor ki hiç söz anlamaya yanaşmıyorlar.” (Nisâ 4/78 nâkıs iktibas)

Hırş u gūşîş ve sa‘y ü cūhdi¹³⁶⁶ Hindustān anla. Ya‘nî ⁽²⁷⁾ faqr u dervîşîden hālâş olayın diyü her ne kadar hārîş olup envā‘-ı sa‘y ü gūşîş iderseñ [236b] ⁽¹⁾ ancak hemān belā vü meşakḳat çeküp:

Ne deñlü cehd iderseñ bir murāda
Naşîb olmaz muḳadderden ziyāde

⁽²⁾ mefhūminca muḳadderden ziyāde bir zerreye nā‘il olamazsın. Belki sa‘y idenlerüñ ekşeri maḥrūm ḳalup ⁽³⁾ niçe kimesnelerüñ sa‘y ü cūhdi yoğ-iken envā‘-ı devlet ü şervete nā‘il olurlar Nitekim ādemü‘l-evliyā, ⁽⁴⁾ İmām ‘Aliyyü‘l-Murtażā kerrema‘llāhu vechehū buyurur. **Nazm:**¹³⁶⁷

Li‘n-nāsi hırşun ‘ale‘d-dunyā bi-tebzīri
Vuşifū ⁽⁵⁾ hunālike memzūcun bi-tekdīrin¹³⁶⁸

Kem min-mulihḥin ‘aleyhā lā-tusā‘ iduhū
Ve ‘ācizin nāle dunyāhu bi-taḳşīrin¹³⁶⁹

Lem-yerzukūhā bi-aḳlin ⁽⁶⁾ ḥīnemā ruzikū
Lākinnehum ruzikūhā bi‘l-maḳādīri¹³⁷⁰

Lev kāne ‘an-ḳuvvetin ev muḡālebetin
Ṭāra‘l-buzātu bi-erzāḳi‘l-‘aşāfīri¹³⁷¹

⁽⁷⁾ İmdi kışşadan ḥişşe nedür ma‘lūm oldıysa gene kışşaya gelem:

Bād-rā fermūd tā ū-rā şitāb

⁽⁸⁾ **Burd sūy-i ka‘r-i Hindustān ber-āb (976)**

Süleymān Nebî ‘aleyhi‘s-selām bāda emr itdi, tā ki ol kimesneyi ⁽⁹⁾ aḳşā-yı Hindustān‘uñ cānibine şu üzerine ilettdi. Ya‘nî Hindustān‘uñ nihāyetinde bir cezīreye ⁽¹⁰⁾ götürdi ki eṭrāfı āb idi.

Rūz-i dīger vaḳt-i dīvān u liḳā

İrtesi gün dīvān ve ḥalkḳla ⁽¹¹⁾ mülākāt vaḳti,

¹³⁶⁶ Müellif tarafından bilhassa zamme ile harekelenmiş olup bu kelime de “cehd” anlamındadır.

¹³⁶⁷ Dīvânında bu şiir için bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **a.g.e.**, Haz. Nevzat H. Yanık, s. 96-97.

¹³⁶⁸ “İnsanlarda dünya için aşırı bir hırş vardır; (oysa) orada hoşnutsuzluk ve gamla karışmış olarak vasıflandırılmışlardır.”

¹³⁶⁹ “Niceleri dünyaya aşkla sarılmak ister, (ömrünü ondan kâim almaya harcar) ama emeline ulaşamaz; âciz olan bazı kişiler ise çaba harcamadan varlıklı ve kudretli olurlar.”

¹³⁷⁰ “Bol rızka sahip olanlar, akılları sebebiyle bunu elde etmediler; onlara (Allah‘ın takdiri olan) nasipleri ölçüsünde rızık ve servet verildi.”

¹³⁷¹ “Rızıklar kuvvetle elde edilseydi, küçücük ve zayıf serçe kuşlarının rızkını doğan kuşları alırdı.”

Pes Süleymân guft ‘Azrâ ’îl-râ (977)

Pes, Süleymân, ‘Azrâ ’îl’e didi:

K’ân Muselmân-râ be-ḥışm ⁽¹²⁾ ez-behr-i ân

Ki ol Müslimâna andan ötüri ğazab ve ḥışm ile

Bi’ngerîdî tâ şud âvâre zi-ḥân (978)

⁽¹³⁾ Nazar eyledüñ ki ol kimesne ḥânümânından ve vaṭan-ı me’lûfindan âvâre vü sergerdân oldu. Ba‘z-ı nüshada ⁽¹⁴⁾ “ḥân” yerine cîm ile “cân” vâkı‘ olmuşdur. Ya‘nî: “Aña anuñ-çün mi nazar eyledün ki cânından âvâre oldu?” ⁽¹⁵⁾ dimekdür.

Guft men ez-ḥışm key kerdem nazar

‘Azrâ ’îl ‘aleyhi’s-selâm, Süleymân ‘aleyhi’s-selâma eyitdi: Ben aña ⁽¹⁶⁾ ğazabdan kaçan nazar eyledüm?”

Ez-ta‘ accub dîdemeş der-reh-guzer (979)

Belki yolda geçerken aña ta‘ accüben nazar ⁽¹⁷⁾ eyledüm ve illâ nazarum ḥışm ile degil idi ve ta‘ accübüme daḥı bâ‘ iş bu idi ki:

Ki merâ fermûd Ḥaḡ ⁽¹⁸⁾ k’imrûz hân

Ḥaḡ Te‘âlâ’nuñ fermânı baña bu vechle şâdır olmuş idi ki: Bugün âgâh ol

⁽¹⁹⁾ **Cân-i ū-râ tû be-Hindustân sitân (980)**

Ey ‘Azrâ ’îl! Anuñ cânını sen Hindustân’da al.” Pes, ⁽²⁰⁾ ol kimesneyi senün dîvânuñda gördüğümde;

Ez-‘ aceb guftem ger ū-râ şad perest

Ta‘ accübden eyitdüm: ⁽²¹⁾ Eger ol kimesnenüñ yüz kanadı daḥı var ise

Ū be-Hindustân şuden dūr enderest (981)

⁽²²⁾ Ol kimesne Hindustân’a gitmek dūrdur. Ya‘nî: “Ol kimesne Hindustân’da olmak ba‘iddür.” demek olur. ⁽²³⁾ İmdi ey müstemi‘-i ḥişse-mend! Çünkü netice-i kâr ma‘lûm oldu,

Tû heme kâr-i cihân-râ hem-çunîn

⁽²⁴⁾ **Kun kıyās u çeşm bu’ğşā vu bi-bîn (982)**

Sen cihānuñ cümle-i kārını buncılayın kıyās idüp ve ẖāb-ı ğafletden ⁽²⁵⁾ bīdār olup ‘aql vu tedebbür çeşmini küşāde kılup dīde-i ‘ibret-bīn ile nazar idüp gör kim ⁽²⁶⁾ fakırdan havf eyleyen ve taḥşīl-i dünyāya ḥarīṣ olup sa‘y ve ḥazer ile muḳadderden ḥalāṣ mümkün ⁽²⁷⁾ degildir.

Ez-ki bu’grīzīm ez-ḥod ey muḥāl

Kimden kaçalum, kendümüzden mi ey kimse, muḥāldür. Ya‘nī kişi [237a] ⁽¹⁾ kendüsinden kaçmak mümkün midür? Bu ḥod emr-i muḥāldür; kezālik mevtden daḥı kaçmak muḥāldür. ⁽²⁾ Zīrā ḳanda kaçsañ mevt senüñle biledür.

Ez-ki bu’rbāyīm ez-Ḥaḳ ey vebāl (983)

Kimden ḳaparuz, ⁽³⁾ Ḥaḳ’dan mı ḳaparuz ey ṣāḥib-vebāl? Muḳāf-ı taḳdīrī üzre ma‘nā virilmişdür. Ḥāşıl-ı kelām ⁽⁴⁾ ḳazā vü ḳader bizüm ‘ayn u nefsimüz gibidür. Pes, ḳazā-yı İlāhī’dan firār, kişi kendü zātından firār gibidür. ⁽⁵⁾ İmdi Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ ḳazāsından firār ile kimesne ḥalāṣ olmaz. Ve Ḥaḳ Tebareke ⁽⁶⁾ ve Te‘ālā’nuñ irādet-i ezeliyye ve meşiiyyet-i ‘aliyyesi bir şey’üñ ḥuṣūline ta‘alluḳ itmedükce ol şey’e ⁽⁷⁾ hīç ferd vāşıl olamaz. **Senā’i:**

Sitem-i düst-rā çu ez-der-i ü’s
Düst dārem ki düst dāred düst¹³⁷²

(8) Der-rizā-yi Ḥudāy ẖīṣ bi-kūṣ
Be-murādeṣ murād-i ḥod bi-furūṣ¹³⁷³

Ger tu-rā tīg mī-zened zih kun
V’er tu-rā zaḥm mī-zened ḥih kon¹³⁷⁴

(9) Be-ḳazā-yi Ḥudā ne-dāde rizā
Ne-şināşī Ḥudāy-rā be-Ḥudā¹³⁷⁵

Yā be-ḥukm-i Ḥudāy rāzī şev
V’er ne bi’ḥrūṣ u pīş-i ḳāzī şev¹³⁷⁶

(10) Tā tu-rā ez-belāṣ bi-rehāned

¹³⁷² “Sevgilinin eziyetini onun kapısından olduğu (ondan geldiği) için seviyorum; çünkü sevgili de bunu seviyor.”

¹³⁷³ “Allah’ın rızasını kazanmak için çabala, kendi isteğini onun muradına sat!”

¹³⁷⁴ “Sana kılıç vurursa ona ‘Ne güzel!’ de ve seni yaralarsa ona yine ‘Ne hoş!’ de.”

¹³⁷⁵ “Allah’ın kazasına rızâ göstermezsen andolsun Allah’a ki Allah’ı tanıımıyorsun (demektir).”

¹³⁷⁶ “Ya Allah’ın hükmüne rızâ göster ya da isyân et ve kadıya git!”

Ebleh ān-kes ki īn çunīn dāned¹³⁷⁷

Tercih Nihāden-i Şīr Cehd-rā ber-Tevekkul ve Fevā'id-i Cehd-rā⁽¹¹⁾ Beyān Kerden

Şīr, cehdi tevekkül üzerine terciḥ kıomasınıñ ve cehdün fevā'idini beyān eylesinün⁽¹²⁾ beyānındadır.

Şīr guft āri ve lākin hem bi-bīn Cehdhā-yi enbiyā vu mu'minīn (984)

Şīr, ṭā'ife-i⁽¹³⁾ naḥcīrāna eyitdi: “Belī, emr-i dünyāda tevekkül laṭīfdür ve ḳazā tīrini siper-i cehd ile kimse def' itmemişdür.⁽¹⁴⁾ Bizüm 'aḳīde vü imānımız daḡı bunuñ üzerinedür. Ve lākin biz didüğümüz iktisāb nāḳız-ı tevekkül ve ḳazāya⁽¹⁵⁾ 'adem-i rızā degildür. Pes, enbiyā ve mü'minīnün sa'y ü ictihādını hem gör. Bu ḡod ma'lūmdur ki⁽¹⁶⁾ ḳazāya rızā ve teslīm ü tevekkül ve cümle-i umūrı Ḥaḳḳ'a tefvīz itmek enbiyā'-i 'izām 'aleyhimu's-selāma müsellemdür⁽¹⁷⁾ ve mü'minīn daḡı enbiyā işrine gidüp ḡāl-i ān ki sa'y ü ictihād-ı uhrevīden bir ān ḡālī olmamışlardır.

(18) Ḥaḳ Te'ālā cehdhāşān rāst kerd

Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'ālā anlaruñ cehdlerini rāst eyledi,

Ān ki dīdend⁽¹⁹⁾ ez-cefā vu germ u serd (985)

Anı ki cefādan ve germ ü serdden gördiler, ya'nī nefslerine meşāḳḳat⁽²⁰⁾ olan ṭā'āt u mücāhedātdan ne gördilerse ber-müceb-i “İnne'llāhe lā-yuḡī' u ecra'l-muḡsinīn.”¹³⁷⁸

⁽²¹⁾ 'inda'llāh zāyi' olmayup mesā'i-i cemīleleri meşḳüre ve mücāzāt u mükāfāt-ı ḡaseneleri⁽²²⁾ mevḡure oldı.

Ḥīlehāşān cumle ḡāl āmed laṭīf

Enbiyā vü evliyā ve mü'minīn-i aşḡiyanuñ⁽²³⁾ ṭarīḳ-ı mücāhedede nefslerine olan ḡīleleri ve üzerlerine taḡmīl itdükleri meşāḳḳatleri⁽²⁴⁾ cümlesi ḡāl-i laṭīf ve ḡişāl-i şerīf geldi.

Kullu şey'in min-ḡarīfin ḡū ḡarīf (986)

¹³⁷⁷ “Tā ki seni onun belāsından kurtarsın! Bunu böyle bilen aptaldır!”

¹³⁷⁸ “Ve sabret! Çünkü Allah iyilik edenlerin mükāfātını zâyî etmez.” (Hud 11/115, nâkıs iktibas)

Zarāfet, zekā ⁽²⁵⁾ vü kiyāset ma‘nāsinadur. İmdi ber-vefķ-ı *Kullu şey’in mine’z-zarīfī zarīfūn*: “Her nesne ki zarīfden şadır ⁽²⁶⁾ ola, cümlesi hūb u zarīf ve müstahsen ü laţīfdür.”

Dāmhāşān murg-i gerdūnī girift

⁽²⁷⁾ Enbiyā vü evliyānuñ dāmları gerdūn u eflāke mensūb murğ tıtdı.

Naķşhāşān cumle efzūnī girift (987)

[237b] ⁽¹⁾ Anlaruñ naķşı cümle ziyādelik tıtdı. Ya‘nī dünyāda faķr u fenā ihtiyār itdükleri, dār-ı beķāda rif‘at ⁽²⁾ ü sa‘ādet oldı. İmdi ey naķcīrān! Kej-fehm olmayup ben size didüğüm sa‘y u iktisābda ⁽³⁾ ‘adem-i tevekkül mülāhaza itmeyesiz. Ve siz daķı tevekkül ve każāya rızā diyü cānib-i tekāsül ⁽⁴⁾ ü baţālet ve semt-i cebr ü kehālete gitmeyesiz. Zīrā iktisāb każā vü kadere muķābele olmayup ⁽⁵⁾ belki każāya muķābele terk-i iktisāb itmekdür. Nitekim İmām Muḥammed-i Ġazālī¹³⁷⁹ ḳuddise sirruhu’l-‘ālī buyururlar ki: ⁽⁶⁾ *Yenbağī en lā-yuḫanne ma‘ne‘r-rızā’i bi’l-ķaderi terku’d-du‘ā’i, bel terku’s-sehmu’llezī ursile ileyke ḫattā yuṣībke* ⁽⁷⁾ *me‘a ḳudratike ‘alā-def‘ihī bi’t-tursi, bel ta‘abbudeke’llāhe te‘ālā bi’d-du‘ā’i li-yestaḫrice bihī min-ķalbike şafāu’z-zikri* ⁽⁸⁾ *ve ḫuṣū‘u’l-ķalbi, ve rikķatuhū li-testa‘idde bihī li-ķabūli’l-elţāfi ve’l-envāri*.¹³⁸⁰ İmdi każāya rızā budur ki ⁽⁹⁾ tevaşşul-i rızā-yı Hāķ içün min-‘indi’llāh sebep-i vuşūl olan şey’e teşebbüs eyleye. Ve każāya ⁽¹⁰⁾ ‘adem-i rızā budur ki fermān-ı Hāķķ’a muḫālif ve rızā’u’llāha muğāyir olan cānibe gidüp esbāb-ı ⁽¹¹⁾ vuşūl-i rızāyı terk eyleye. Meşelā bir kimesneye kemāl-i ‘atş u ḫarāret ‘arız olup teşne-leb iken ⁽¹²⁾ bi-fazli’llāhi te‘ālā āb-ı revāna mülāķī olduķda ‘ataşını każā’-i Rabbānī zu‘m idüp avucı ile ⁽¹³⁾ ve yāḫūd bir ālet ile āb-ı revāndan nūş idüp def‘-i ‘atş itmese ve reyyān olmasa ⁽¹⁴⁾ każāya rızā olmaz ve bu maķūle beyhūde vaż‘a tevekkül dinilmez. Belki Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ każāsına ⁽¹⁵⁾ rızā ve emrine

¹³⁷⁹ (ö.505/1111) “Hüccetü’l-İslām” unvānyıla bilinen; Eş‘arī kelāmcısı, Şāfi‘ fakīhi, mutasavvıf ve felsefecilerin görüşlerine dāir eleştirileriyle bilinen İslām düşünürü.

¹³⁸⁰ “Kadere rızı olmanın mânâsı, duāyı terketmek zannedilmemelidir. Bilakis, kalkanınla (musibet) oklarını defecek imkânın olmasına rağmen onun gelip seni bulmasına izin vermen ve Allah’a, (bu musibetlerden selâmetle çıkarması için) kalbinden yapacağın zikrin huzûruyla, kalbin huşû ve rikketi ile onun lütuflarına ve (ondan gelecek) nura istidat hâsıl edecek şekilde duâ ile yönelmendir.”

teslīm olmak saña ihsân kılduğı āb-ı hayāt ile izāle-i ‘aṭş itmekdür. ⁽¹⁶⁾ Pes, şol nesne ki hudūd-ı şerī‘ atden tecāvüz iktizā eyleye, kazāya rızadan olmaz. Belki ma‘nā-yı ⁽¹⁷⁾ rızā-yı kazā, maḥābbu’llāha tevaşşul bābında olan bezl-i cehd ve hıfz-ı evāmır ü terk-i nevāhī ile ⁽¹⁸⁾ meşğul olup izhāran ve izmāran Allāh’a i‘tirāzı terk itmekdür. Ve İbn ‘Aṭāu’llāh-ı İskenderānī ¹³⁸¹ ⁽¹⁹⁾ daḥı *Nuṣūsu’l-Hikem*’de buyururlar ki: *İctihāduke fī-mā ḍamine leke, ve taḫşīruke fī-mā ṭulibe minke,* ⁽²⁰⁾ *delīlun ‘alā-inṭimāşī’l-başıratı minke.* ¹³⁸² İmdi ‘abd için maẓmūn olan şol rızkdur ki kıvām-ı ⁽²¹⁾ vücūd-ı ‘abd, anuñla ḥāşıl ola. Ve rızq-ı mezbūruñ maẓmūn olduğı şol ma‘nādur ki Ḥaḳ Sübhānehū ⁽²²⁾ ve Te‘ālā ol rızq için tekeffül idüp ‘ibādını aña şuğlden fāriğ kılmışdur ve ol bābda sa‘y ü ⁽²³⁾ ictihād taleb itmemişdür. Kemā kâle Te‘ālā: “Ve’mur ehleke bi’s-şalāti vaşṭabir ‘aleyhā lā-nes’eluke ⁽²⁴⁾ rızqan, naḥnu nerzuḳuke ve’l-‘ākıbetu li’t-taḳvā.” ¹³⁸³ Biz daḥı bu tevekküle rāziyüz. Ammā ‘ibādından Ḥaḳq’uñ ⁽²⁵⁾ maṭlūbı olan mūşil-i sa‘ādet-i uhreviyye ve sebeb-i ḳurb-ı civār-ı Rabbānī olan ‘ibādāt ⁽²⁶⁾ u ṭā‘āt ve riyāzāt u mücāhedāt ve sā’ir-i a‘māl-i şālīḥātdur. Ve maṭlūb olduğınuñ ma‘nāsı ⁽²⁷⁾ budur ki zıkr olınan a‘māl-i şālīḥayı ‘abd-i mü’mın iktisāb ü ictihād idüp mürā‘at-ı şürūṭ-ı [238a] ⁽¹⁾ esbāb ü evḳāt itmege mevküldür. Zīrā beyne’l-‘ibād sünnetu’llāh bunuñ üzerine cārī olmışdur: ⁽²⁾ “Lā-tebdīle li-sunneti’llāhi ve len tecide li-sunneti’llāhi tebdīlen.” ¹³⁸⁴ İmdi şol nesne ki Ḥaḳ Te‘ālā ‘abdi için zāmin olmışdur, ⁽³⁾ anuñ ḥaḳqında “Ve ke’eyyin min-dābbetin lā-taḥmilu rızqahā Allāhu yerzuḳuhā ve iyyākum.” ¹³⁸⁵ diyü buyurur. Ve şol umūr ki ⁽⁴⁾ Ḥaḳ Te‘ālā anı ‘ibādından taleb itmişdür, anuñ ḥaḳqında: “Ve en leyse li’l-insāni illā mā

¹³⁸¹ (ö.709/1309) Yukarıda Abdullāh Efendi’nin *Nuṣūsu’l-Hikem* olarak kaydettiğı *Hikem-i Atâiyye*’siyle tanınan mutasavvıf. Şâzeliyye şeyhlerindendir.

¹³⁸² “Senden istenen (gücünün yeteceğı) şeylerde kusur yapman ve sende bulunmayan (âciz olduğı) hususlarda çaba göstermen sendeki basîretin söndüğüne delildir.” Esern tercümesi bu kısım için bkz. Atâullah-ı İskenderani, *El-Hikemü’l-Atâiyye*, Çev. Saffet Yetkin, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950, s. 6.

¹³⁸³ “(Ey Muhammed!) Ehline namaz kılmalarını emret, kendin de ona sabırla devam et. Biz senden bir rızık istemiyoruz; seni biz rızıklandırıyoruz. Güzel âkıbet takvâ sahiplerinindir.” (Tâhâ 20/132)

¹³⁸⁴ “Allah’ın kanununda değişiklik yoktur. Allah’ın kanununda asla bir değişiklik bulamazsın.” Bu ifadelere yakın âyet örnekleri olarak bkz. Fâtır 35/43; Fetih 48/23.

¹³⁸⁵ “Nice canlı var ki rızkını (yanında) taşıyor. Çünkü onların da sizin de rızkınızı Allah veriyor. O her şeyi iştir ve bilir.” (Ankebut 29/60 nâkıs ıktibas)

se‘ā.”¹³⁸⁶ diyü buyurur. ⁽⁵⁾ Ve bu ḥadīṣ-i ḳudsīyi daḥı ba‘zılar rivāyet iderler ki, ḳāle Te‘ālā: “‘Abdī eṭa‘nī fīmā emertuke ve lā-tu‘allimnī ⁽⁶⁾ bi-mā yuṣliḥuke.”¹³⁸⁷ Pes, bunların cümlesi iktisāb-ı uhrevīye delā’il-i vāzıḥadur. Ḳāle Tebāreke ve Te‘ālā: “Yā eyyuha’llezīne ⁽⁷⁾ āmenu’zḳurullāhe zıkrān keṣīran, ve sebbihūhu bukraten ve aṣīlā.”¹³⁸⁸ Ve ba‘z-ı mevā’izde mesmū‘dur ki: *Yeḳūlu’llāhu* ⁽⁸⁾ ‘Azze ve Celle: “Ya’bne ādem! Ekṣir mine’z-zādi fe-inne’t-ṭariḳa ba‘īdun, ve ceddidi’s-sefīnete fe-inne’l-baḥra ‘amīḳun, ve ḥaḳḳıḳı ⁽⁹⁾ l-‘amele fe-inne’s-ṣirāṭa raḳīḳun, ve aḥliṣi’l-‘amele fe-inne’n-nāḳide baṣīrun, fe-ṣhevātuke fi’l-cenneti, ve rāḥatuke ⁽¹⁰⁾ ile’l-āḥirati ve kun lī ekun leke, ve teḳarrab ileyye bi-hevāni’d-dunyā, ve ḥubbi’l-ebrāri, inne’llāhe lā-yuḍī‘u ecra’l-muḥsinīn.” ⁽¹¹⁾ Ve ḳāle kezālike: “Yā ‘abdī işberu ve tevāḍi‘u irfe‘uke ve eṣkurnī ezidke, ve istaḡfernī aḡferu leke ⁽¹²⁾ ve izā de‘avtenī istecib leke, ve tub ileyye etubbu ‘aleyke ve es’elnī u‘ṭike ve teṣaddeḳa ibāruke leke ⁽¹³⁾ fī-rizḳike, ve lā-tekun mimmen yercu’l-āḥirate bilā-‘amelin.”¹³⁸⁹ Ve bi’l-cümle terciḥ-i kesbe müte‘allıḳ olan āyāt ⁽¹⁴⁾ ü eḥādīṣ ve mevāzi‘ u neṣāyiḥuñ nihāyeti yokdur. Ḥattā İmām-ı ‘Alī kerrema’llāhu vechehū buyururlar ki: **Nazm:**¹³⁹⁰

⁽¹⁵⁾ İzā ente lem-tezra‘ ve ebṣarte ḥāṣiden
Nedemte ‘ale’t-tefriṭi fī-zemeni’l-bezri¹³⁹¹

Ve mā ene li-yevmi’l-ba‘ṣi zādun sive’t-tuḳā
⁽¹⁶⁾ Tezevvedtehū ḥatta’l-ḳiyāmeti ve’l-ḥaṣri¹³⁹²

¹³⁸⁶ “İnsan için ancak çalıştığı vardır.” (Necm 53/39)

¹³⁸⁷ “Kulum, sana emrettiğime uy ve seni iyileştirecek şeyi bana bildirme!”

¹³⁸⁸ “Ey iman edenler! Allah’ı çokça anın. Ve O’nu sabah akşam tesbîh edin.” (Ahzab 33/41-42)

¹³⁸⁹ Allah (c.c) şöyle buyurur: “Ey Âdemoğlu! Azığını çoğalt, zîrâ yol uzundur; gemiyi yenile, zîrâ deniz derindir; ameli hakkıyla yerine getir, çünkü sırat incedir; ameli ihlasla yap, zîrâ hesâba çeken basîrdır (her şeyi bütün boyutlarıyla görür ve bilir). Arzuladıkların cennette ve rahatın âhirettedir. (İstediğim şekilde ve) benim (rıẓâm) için yaşa ki ben de senin yanında olup sana yardım edeyim. Dünyayı küçümseyip (değersiz görmekle) ve (bana) sâdık olan sâlih kişileri sevmekle bana yaklaş. Allah, iyilik edenlerin ecrini kesinlikle zâyî etmez.” Yine Allah buyurmuştur ki: “Ey kulum! Sabret ve mütevâzî ol ki seni yücelteyim. Bana şükret ki sana daha fazla vereyim. Benden mağfîret dile ki seni bağışlayayım. (Ey kulum!) Bana duâ ettiğin zaman duâna icâbet ederim. (Öyle ise) bana tövbe et ki tövbeni kabul edeyim, benden iste ki sana (nimetler) vereyim, sadaka ver ki rızkını (malını) bereketlendireyim. (Sakın) hiçbir ameli olmadığı hâlde âhireti ümit edenlerden olma!”

¹³⁹⁰ Bu şiir için bkz. Alî b. Ebî Tâlib, a.g.e., Haz. Nevzat H. Yanık, s. 106-107.

¹³⁹¹ “(Zamanında) ekin ekmezsen (ve hasat vaktinde) biçeni gürürsen tohum atma vaktini geçirdiğine pişmân olursun.”

¹³⁹² “Hayattayken biriktirdiğim takvâdan başka, diriliş günü için hangi şey bana azık olur ki? Kıyâmet ve diriliş günü için (işe yarayacak) tek yol azığı ve hazırlık takvâdır.”

Ya‘ nî ma‘ nâ-yı beyti Kâdî Mîr Hüseyn¹³⁹³ tercüme idüp dimişler ki; **şi‘ r:**

- (17) Ey dūst ki esbāb-i zirā‘ at dārī
Tā key guzered ‘omr-i tu der-bî-kārī
Çun ‘ilm u ‘amel āb u zemīnest tu-rā
(18) Ger ehl-i dilī tuhm-i sa‘ ādet kārī¹³⁹⁴

İmdi ey tālīb-i hidāyet ve rāğīb-ı ‘ināyet! Vücüb-ı iktisāb-ı uhrevī, ⁽¹⁹⁾ delīl-i naklī ve bürhān-ı ‘aqlī ile sâbit ve muḳarrer oldıysa ṭarīḳ-ı cibrden rücū‘ idüp:

Cehd mî-kun tā tevānī ⁽²⁰⁾ ey kiyā

Ey zübde-i mükevvenāt! Ma‘ rifet-i ḫālīḳu’l-mašnū‘ āt için icād olıduḡuñ bilüp ⁽²¹⁾ ve daḡı: “Ve mā ḫalaḳtu’l-cinne ve’l-inse illā li-ya‘budūn.”¹³⁹⁵ āyet-i kerīmesinūñ ma‘ nâ-yı şerīfin tefehhüm ü te‘ aḳḳul ⁽²²⁾ idüp ḳādir olduḡca ve ṭāḳatuñ yetdükçe cehd ü cidd¹³⁹⁶ eyle.

Der-ṭarīḳ-i enbiyā vu evliyā (988)

Enbiyā vü ⁽²³⁾ evliyānuñ ṭarīḳında, ḫattā mesā‘ī-i cemīleñüz ‘inda’llāh meşḳüre olup maḳāmāt-ı evliyāya nā’il ⁽²⁴⁾ ve civār-ı enbiyāya vāşıl olasız. **Ez-Guṭṭār-i ‘Attār:**¹³⁹⁷

- Eger bî-şer‘ āyed fer‘ -i dāniş
Be-cuz zendīḳ der-īn sir me-ḫāneş¹³⁹⁸
(25) Be-şer‘ -i Aḫmed īn cā pāk-dil bāş
Tu ender pāk-bāzī bāş naḳḳāş¹³⁹⁹

¹³⁹³ Bu rubâî, kısaca Kâdî Mîr diye anılan İranlı sünnî âlim ve düşünür Emîr Hüseyn Mîr Meybûdî’nin (ö. 909/1503-4) “Şerh-i Dîvân-ı Alî İbn Ebî Tâlîb” adlı bir eserinden iktibastır. Bkz. Emîr Hüseyn Mîr Meybûdî, **Şerh-i Dîvân-ı Alî İbn Ebî Tâlîb**, Süleymaniye Yazma Eser Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbî Bölümü, nr. 1550, vr. 186a. Yazarla ilgili bilgi için ayrıca bkz. H. Bekir Karlıḡa, “Kâdî Mîr Meybûdî”, **TDVİA**, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 118-119.

¹³⁹⁴ “Ey elinde ekin malzemeleri olan dost! Ömrün ne zamana kadar boşa geçecek? İlim ve amel sana su ve toprak gibidir. Gönül ehliysen eğer saadet tohumunu ekersin.”

¹³⁹⁵ “Ben cinleri ve insanları, ancak bana kulluk etsinler diye yarattım.” (Zâriyât 51/56)

¹³⁹⁶ Yaygın kullanımı “cidd ü cehd” olmasına ve şârih de başka kısımlarda bu şekilde kullanmasına rağmen burada yukarıdaki şekilde yazılmıştır. Biz de yazıldığı şekilde muhâfaza ettik. Cevrî’de ise cidd ü cehd şeklindedir. Bkz. F. 116a.

¹³⁹⁷ Bu beyitlerin ilk ikisi Attâr’ın *Heylâc-nâme*’sindeki “Der-Halvet u Uzlet u Dîdâr-ı Ulûhiyyet Gûyed” başlıklı kısımda tespit edilmiştir. (İlk beyit 3006, ikincisi 3010. beyittir). Bkz. Attâr-ı Nîsâbü’rî, **a.g.e.**, s. 142. Üçüncü beyit ise Attâr’a isnat edilen *Cevherü’z-zât* adlı eserin “Der-Ma’nâ-yı Men Arafe Nefsehû fe-kad Arafe Rabbehû Fermâyed” başlıklı bölümünde tespit edilmiştir. Bkz. Attâr, **Cevherü’z-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org/> 10 Nisan 2018. (Bu sitede eserin iki cilt olarak pdf hâli mevcuttur. Metinde sayfa ve beyit numaralaması yapılmamıştır). Son beyit ise tespit edilememiştir.

¹³⁹⁸ “Bilginin dalları (şûbesi) Allah’ın hükümlerine aykırı olursa ona zındıktan başka bir şey deme.”

¹³⁹⁹ “Burada Ahmed’in (s.a.v.) şeriatına inan ve temiz gönüllü ol. Temiz olma işinde nakkaş ol.”

(26) Şerî' at reh-numâ-yi sâlikân şud
Numûd-i cumle dîd-i vâşilân şud¹⁴⁰⁰

Zi-ķavl-i şer' me' gzer tâ tuvânî
Ki yâbî tu beķâ-yi câvidânî¹⁴⁰¹

Zîrâ terk-i ictihâd, [238b] ⁽¹⁾ emr-i Hâķķ'a ' adem-i inķıyâddur. Pes:

Bâ-ķazâ pence zeden ne'bved cihâd

Ķazâya pence urmaķ cihâd olmadı.

(2) **Z'ân ki in-râ hem ķazâ ber-mâ nihâd** (989)

Zîrâ kesb ü ictihâdı bizüm üzerimüze ķazâ'-i İlâhî vaz' eyledi. İmdi ⁽³⁾ terk-i iktisâb idüp girü "Hâķ'dan muķadder olana râziyüm." dimeķ lâf u güzâf ve belki ķazâ vü ķadere ⁽⁴⁾ i' tirâz ü ihtilâf idüp muķtezâ-yı tab'a ittiba' itmemekdür. İmdi ey tâlib-i şâdıķ! Târîķ-ı mücâhede ki ⁽⁵⁾ meslek-i enbiyâdur, aña zâhib ol ki ribh-i 'azîm ele getüresin.

Kâfirem men ger ziyân kerdest kes

(6) **Der-reh-i imân u tâ' at yek nefes** (990)

Kâfirem ben, eger râh-ı imân ve târîķ-ı tâ' atda bir kimse bir nefes ziyân ⁽⁷⁾ eylemiş ise. Zîrâ Hâķ Sübhânehü ve Te'âlâ: "Ve mâ kâna'llâhu li-yuđi' a imânekum."¹⁴⁰² buyurup tâ' at u ' ibâdet yolında ⁽⁸⁾ şarf olınan ' ömr-i ' azîzün bir nefesi zâyî' olmaz. İmdi Hâzret-i Mevlânâ'ya ihtiyâr-ı küfr nice muhâl ise ⁽⁹⁾ cezâ'-ı muhşinîn daķı zâyî' olmak muhâldür. Ve "Cidd ü cehdde enbiyâ târîķına giderseñ tâ' atun zâyî' ⁽¹⁰⁾ olmaz." buyurmağ-ıla riyâ vü süm'a ve beyne'n-nâs şöhet içün ' ibâdet kılanları istişnâ buyurmışlardır. ⁽¹¹⁾ Zîrâ anların ibâdetleri hâķîķatde Hâķķ'a olmayup belki hevâ-yı nefslerini ilâhe ittihâz itmekle büt-perestden ⁽¹²⁾ fark olunmaz ve şırķ-i hafiden kurtulmaz. Ve o maķûlenün ' ibâdet-i meşûbesi: "Ve ķadimnâ ilâ-mâ ' amilü

¹⁴⁰⁰ "Şeriat, sâliklerin yol göstericisi oldu ve ona vâsıl olanların cümlesinin bakışının göstergesi oldu."

¹⁴⁰¹ "Ebedî hayata ve saadete ulaşmak için gücünün yettiğince Allah'ın emirlerini yerine getirmekten vazgeçme."

¹⁴⁰² "İşte böylece sizi; insanlar üzerine adâlet örneği ve hakkın şahitleri olasınız, Peygamber de sizin üzerinize şahit olsun diye orta (mu'tedil) bir ümmet kıldık. Üzerinde bulunduğu o yönü (Kâbe'yi) de Peygamber'in izince gidecek kişiyi, iki ökçesi üzerinde geri dönecek olandan ayıralım diye kible yaptık. Gerçi bu, Allah'ın hidâyet ettiği kimselerin dışındakilere elbette çok ağır gelmiştir **Allah, imanınızı zâyî edecek değildir.** Hiç şüphesiz Allah, bütün insanlara karşı çok şefkatlidir, çok merhametlidir." (Bakara 2/143 nâkıs iktibas)

min-‘ amelin ⁽¹³⁾ fe-ce‘ alnāhu hebā ‘en menşūrā.”¹⁴⁰³ āyet-i kerīmesi feḥvāsınca hebā ‘-i menşūr olur. Zīrā ḥālīşe olmayan ḥasenāt, ⁽¹⁴⁾ dergāh-ı ‘ izzete şu‘ūd itmez. Fe-li-hāzā Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā: “Men cā‘e bi‘l-ḥaseneti fe-lehū ‘aşru emşālihā.”¹⁴⁰⁴ buyurup ⁽¹⁵⁾ “Men ‘amile” diyü buyurmadı. Pes; zāyi‘ olan, ḥālīş olmayandır. Ammā ‘acebdür ki ‘amel bi‘r-riyā daḥı şāḥibini ⁽¹⁶⁾ bi-ṭarīḳı‘l-istidrāc keşf ü kerāmete düşürüp gitdükçe şāḥib-i vücūd ve mütekebbir ü müte‘accib olup ⁽¹⁷⁾ ber-müceb-i: “Yuḥādī‘ūna‘llāhe ve huve ḥādī‘uhum.”¹⁴⁰⁵ kerāmeti aña mekr-i ‘azīm ve āḥiretde bā‘iş-i ‘azāb-ı elīm olur: ⁽¹⁸⁾ Bel‘am-ı Bā‘ūrā ile Berşīşā derekāt-ı nārda ḥ‘ār u zār oldukları gibi. Pes, maḳşūdun bi‘z-zat olan ⁽¹⁹⁾ ğıll ü ğışdan pāk olmuş şol a‘māl-i ḥasene-i ḥālīşedür ki ḳalb-i mükedderi mā-sivādan taḥliye ve maḥabbetu‘llāh ile ⁽²⁰⁾ tecliye iden ḥasenāt-ı ḥālīşedür. Nitekim Ḥaḳīm-i Senā‘ī buyururlar. **Naẓm:**¹⁴⁰⁶

(21) Tā der-īn ḥāk-dān ne-bīnī renc
Ne-resī z‘ān serāy ber-ser-i genc¹⁴⁰⁷
Germ u serd-i zemāne nā-ḥorde
Ne-resī ber-der-i serā-perde¹⁴⁰⁸

Pes, bi-fazlı‘llāhi te‘ālā ⁽²²⁾ cevāriḥ ü a‘zā şıḥḥat ü selāmetde olup ve ṭā‘āt-ı fermūdeye ‘abdūñ istiṭā‘atı var iken ⁽²³⁾ izḥār-ı ‘acz ‘ani‘l-iktisāb itmek, elem-i veca‘ı yoğ-iken temāruż idüp “Şudā‘um vardır.” diyü başın ⁽²⁴⁾ bağlayana mümāşil olmağ-ıla Ḥazret-i Mevlānā o maḳūle keheleye ḥiṭāb idüp buyururlar ki:

(25) **Ser şikeste nīst īn ser-rā me-bend**

Ey ḳaşd ile cembrī olan kimesne! Ser-şikeste degilsin, bu başuñı ⁽²⁶⁾ bağlama. Ma‘nā-yı cebr, luğatta “şınıḳ kemügi bağlamak ve zūr itmek ve bir kimesnenüñ ḥāl ü ḥāṭırın

¹⁴⁰³ “Onların yaptıkları her bir (iyi) işi ele alırsız ve onu saçılmış (hiçbir değeri olmayan) zerreler hâline getiririz.” (Furkan 25/23)

¹⁴⁰⁴ **Kim iyilik getirirse ona o getirdiğinin on katı vardır.** Kim kötülük getirirse sadece onun dengiyle cezâlandırılır. Onlar haksızlığa uğratılmazlar. (En‘am 6/160 nâkıs iktibas)

¹⁴⁰⁵ Münafıklar **Allah‘ı aldatmaya çalışırlar. Halbuki Allah onların oyunlarını başlarına çevirmektedir.** Onlar namaza kalktıkları zaman tembel tembel kalkarlar, insanlara gösteriş yaparlar, Allah‘ı pek az anarlar. (Nisâ 4/142 nâkıs iktibas)

¹⁴⁰⁶ İkinci beyit, *Hadikatü‘l-Hakika*‘nın ilk bâbının “Fî-zikri dâri‘l-bekâ” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Senâî, **a.g.e.**, s. 31.

¹⁴⁰⁷ “Bu topraklıkta incinmediğin (dünyada sıkıntı görmediğin) sürece hazîneye ulaşamazsın.”

¹⁴⁰⁸ “Devrânın sıcaklığını ve soğuşunu tatmadan padişah çadırına varamazsın.”

hoş ⁽²⁷⁾ itmek” ma‘ nāsına gelür. Bu mışrâ‘-ı şerîfde cebr, şınık bağlamak ma‘ nāsına olduğın iş‘âr buyurup: [239a] ⁽¹⁾ “Ser-şikeste degil iken başın bağlayan gibi, senün ‘ibâdet ü t̃â‘ata kudretün var iken niçün tekâsül ⁽²⁾ ve temâruz idüp kendüni cebre isnâd idersin?” diyü buyururlar. *İmdi: Allāhumme innī e‘ūzu bike mine’l-cubni ve’l-buḥli ve’l-‘aczi* ⁽³⁾ *ve’l-keseli ve galebeti’d-deyni ve ḳahri’r-ricāl.* ⁽⁴⁰⁹⁾ diyü Hâzret-i Faḥr-i Kā’inât, ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyât ta‘lîm buyurduğı ⁽⁴⁾ du‘â’-i müstecâbe ile Hâḳ Sübhānehü ve Te‘âlâ’dan istid‘â-yı tevḫîḳ u ‘ināyet idüp:

Yek du rūzī ⁽⁵⁾ cehd kun bâḳī bi-ḥand (991)

Bir iki gün cehd kıl, ba‘dehü dıḥk-i ebediye vâsıl ol. Ya‘nî: “Uykuda ağlayan ⁽⁶⁾ uyanıklıkda güler.” demişler. İmdi sen daḥı zıll-i ḥayāl ve ḥ‘âb-mişāl olan dünyâ-yı seri‘atü ⁽⁷⁾ z-zevâlde riyâzât ü mücâhedât ve ‘ışḳ u cezebât ile yan yakıl ve dergâh-ı ‘izzete yüzün ⁽⁸⁾ sürüp âh u zārî kıl ki dâr-ı beḳâ-yı bî-zevâl ve ḥuzûr-ı pâdişâh-ı lâ-yezâlde ecr-i cezîl görüp ⁽⁹⁾ meserret-i sermediyyeye nâ’il ve ni‘am-ı ebediyyeye vâsıl olasin. İmdi benüm cānum;

Bed-muḥālī cust k’û dünyâ bi-cust

⁽¹⁰⁾ Ol kimesne ki dünyâ istedi, ma‘nâda mümteni‘ü’l-ḥuşûl olan bir muḥâl-i bed istedi.

Nîk-ḥālī cust ⁽¹¹⁾ k’û ‘uḳbâ bi-cust (992)

Ve şol kimesne ki ‘uḳbâyı istedi, bir ḥâl-i ḥûb istedi ki devletine zevâl olmaz. ⁽¹²⁾

‘Atṭār: ⁽¹⁴¹⁰⁾

Ki ey miskîn çerâ çendîn bi-gerdî
Bi-gû tâ enderîn dünyâ çi kerdî ⁽¹⁴¹¹⁾

¹⁴⁰⁹ “Allah’ım! Korkaklıktan, cimrilikten, âcizlikten, tembellikten, borcun galebe çalmasından ve insanların zulmünden sana sığınırım.” Benzer hadisler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2666-2667 (kitâbu’l-cihâd ve’s-siyer, 25. Bâb, 38 ve 39 numaralı hadisler); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 195 (kitâbu’z-zikr ve’d-duâ ve’t-tevbe ve’l-istiğfâr, 15. Bâb, 50 ve 52 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 91-92 (Duâ babları, 70. Bâb, 3713 numaralı hadis).

¹⁴¹⁰ Bu beyitlerden ikincisi *Cevherü’z-Zât*’ın “Der-fenâ-yı in cihân ve bekâ-yı ân cihân fermâyed” başlığı altında; üçüncü ve devamındaki beyitler ise “Der-ıyân-ı püser ve esrâr-ı mansûr ve icâzet-i ez-peder hâsten fermâyed” başlıklı kısımda sıralı olmaksızın tespit edilmiştir. Bkz. <https://pdf.tarikhema.org/> **Cevherüz-zât**, C.1, (Çevrimiçi) [https://pdf.tarikhema.org.](https://pdf.tarikhema.org/) 10 Nisan 2018.

¹⁴¹¹ “Ey miskin neden böyle dolaşırsın? Söyle bakalım bu dünyada neler yaptın?”

(13) Cihân-i cân taleb kun yâr h'âhî
Ve ger ne hem-çu berf-i kûh u kâhî¹⁴¹²

Tuyî gâfil der-în dünyâ-yi mekkâr
Ki nâ-gâhet birûn âyed zi-pergâr¹⁴¹³

(14) Tu in dem hufte âgâhî ne-dârî
Ki incâ ' ayn-i Allâhî ne-dârî¹⁴¹⁴

Heme merdân sūy-i dergâh reftend
Zi-būy-i h'ışten âgâh reftend¹⁴¹⁵

(15) Eger merdî tu ender dâr-i dunyâ
Haber-dârî zi-a' yân ' ayn-i ' uqbâ¹⁴¹⁶

Taleb kun in çunîn merdân-i Hâk tû
Ki burdî ez-heme der-reh sebak tû¹⁴¹⁷

İmdi ey ' âşık-ı⁽¹⁶⁾ şâdık!

Mekrhâ der-kesb-i dünyâ bâridest

Kesb-i dünyâda olan mekr ü hîleler ve sa' y ü gûşîşler bâriddür.

(17) **Mekrhâ der-kesb-i ' uqbâ vâridest (993)**

Ammâ kesb-i âhîretde olan sa' y ü ictihâd ve nefse hîleler itmek⁽¹⁸⁾ vâriddür. -Ba' z-ı nüshada kesb-i ' uqbâ yerine terk-i dünyâ vâki' olmuştur. Ol taqdirce terk-i dünyâda⁽¹⁹⁾ olan mekrler dahı kesb-i âhîret olmuş olur.- “Mekr-i dünyâ ve mekr-i âhîret nedür?” diyü su'âl iderseñ:

(20) **Mekr ân bâşed ki zindân hufre kerd**

Mekr oldur ki zindânı delük eyledi. Ya' nî sicn-i dünyâyı külünk-i⁽²¹⁾ zikru'llâh ile delüp ve rûhını maḥbes-i ṭabî' atden kırtarup ' âlem-i ceberûta gitdi ve fezâ-yı lâhûtı⁽²²⁾ seyr itdi.

Ân ki hufre best ân mekrî'st serd (994)

¹⁴¹² “Yâri dilersen can cihânını taleb et. Aksi takdirde dağın ‘kar’ı ve saman çöpü gibi olursun.”

¹⁴¹³ “Bu hîlekar dünyada gâfil olan sensin. Bir an kendine gelirsın ve pergelin dışında kaldığını anlarsın.”

¹⁴¹⁴ “Sen şimdi uykudasın ve bilincin kapalı; burada Allah’ı göreceğ göze sahip değilsin.”

¹⁴¹⁵ “Bütün erler dergâha doğru gittiler (ve giderken) kendi kokularının (kısmetlerinin) bilincinde olarak yürüdüler.”

¹⁴¹⁶ “Dünya diyarında adamsan, gözlerden ukbâ gözünü (bâkî âlemde hangi gözün gördüğünü) bilirsin.”

¹⁴¹⁷ “Sen Hakk’ın böylesi erlerini talep et; tâ ki yolda herkesten ileri gidebilesin.”

Ol kimesne ki küşâde olan delügi örtüp bağladı ⁽²³⁾ ve sedd itdi, ol bir mekr-i serd ü bāriddür; ya‘ nî habsden rehâ bulmamağdur. Pes, ey müstemi‘ -i kâbil!

(24) **İn cihân zindân u mâ zindâniyân**

Bu cihân-ı esfel zindân-ı muzlimdür ve biz maḥbûs-ı tavâriḳ-ı eflâkî ⁽²⁵⁾ olan zindânîlerüz.

Hufre kun zindân u ḥod-râ vârehân (995)

Zindânı delük eyle ve kendüni habsden ⁽²⁶⁾ ḥalâş kıl. Ya‘ nî kayd-bend-i vücûd-ı vehmî olmağdan ḥalâş isterseñ ifnâ‘ -i beşeriyet idüp ⁽²⁷⁾ ecniḥa-i ‘ ıṣṣ u maḥabbet ile cevî-i hevâ-yı lâ-mekâna pervâz kıl. Ke-enne ba‘ z-ı kimesneler: *ed-Dunyâ mezra‘atu’l-âḥirati*.¹⁴¹⁸ [239b] ⁽¹⁾ buyurulmuşdur. Ne ‘ aceb bu dünyâ bir şey’e yaramaz imiş?” diyü ḥâtıra itmekle Ḥazret-i Mevlânâ anlara cevâb ⁽²⁾ tarîḳıyla buyururlar ki:

Çist dünyâ ez-Ḥudâ ğâfil buden

Ḥaḳîkat-i dünyâ nedür? Ḥudâ’dan ğâfil olmağdur.

(3) **Nî kumâş u nukre vu ferzend u zen (996)**

Yohsa siz mülâḥaza kılduğunuz gibi dünyâ didükleri kumâş u nukre ⁽⁴⁾ vü ferzend ü zen-i dünyâ degildir. Şöyle ki bu mezkûrât ‘ abd-i mü‘ minün ḳalbini Ḥudâ’dan ğâfil itmeye, dünyâ olmaz. ⁽⁵⁾ Ammâ mezkûrâtdan bir nesneye mâlik olmayup Ḥudâ’dan ğâfil olursa ehl-i dünyâ olan ol kimesnedür. ⁽⁶⁾ Nitekim Ḥazret-i Faḥr-i ‘ Âlem şalla’llâhu ‘ aleyhi ve sellemden: *Me’d-dunyâ yâ Rasûla’llâh?*¹⁴¹⁹ diyü isti‘ lâm olınduğda: ⁽⁷⁾ *Kullu me’lhâke ‘ an-mevlâke fe-huve dunyâke*.¹⁴²⁰ diyü buyurdılar. İmdi ḥaḳîkatde eger faḳr u eger ğinâ ve eger ⁽⁸⁾ maḥsûs u eger ma‘ kûl ḳalbde fûrûzân olan nûr-ı maḥabbetu’llâha her ne kim ḥicâb olup Ḥaḳ’dan ⁽⁹⁾ ve maḥabbet-i İlâhî’dan

¹⁴¹⁸ “Dünya, âhiretin tarlasıdır.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 8, s. 249; Sehâvî, **el-Makâsidü’l-Hasene**, s. 217 (497. metin); Aliyyü’l-Karî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Çev. Halil İbrahim Kutlay, İstanbul, İnkılâb Yayınları, 2006, s. 140 (135. Metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 495 (1320. metin).

¹⁴¹⁹ “Dünya nedir yâ Resûlallah?”

¹⁴²⁰ “Seni Mevlâ’ndan ayıran her şey dünyandır.” Hadis-i şerif olarak tespit edilemedi. Bazı kaynaklarda hakikat ehli bazı zâtların sözü olarak kayıtlıdır. Örnek olarak bkz. İsmâil Hakkı Bursevî, **Rûhu’l-Beyân Tefsîri (Arapça metni ile Tam Metin Tercüme)**, Çev. Osman Şen, İstanbul, Gül Kitap, 2015, C. 27/1, s. 395. Abdullâh Efendinin bu rivâyeti Ankaravî üzerinden aldığı anlaşılmaktadır; zîrâ Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 500.

ğâfil iderse haqîkatde dünyâ oldur. Hattâ İmâm-ı ‘Alî kerrema’llâhu vechehû dahî muhdiş-i ⁽¹⁰⁾ fütûr u ihtiyâc olan fakruñ üzerine mûriş-i sürûr u ibtiḥâc olan ğinâyı terciḥ idüp ⁽¹¹⁾ buyururlar ki:

Nazm:¹⁴²¹ Belevtu şurûfe’d-dehri seb’îne ḥicceten
Ve cerrebtu ḥâliyeten mine’l-‘uşri ve’l-yusri¹⁴²²

⁽¹²⁾ Fe-lem-era ba‘de’d-dîni ḥayran mine’l-ġinâ
Ve lem-era ba‘de’l-kufri şerran mine’l-fakri¹⁴²³

Ve Ebû Tâlib-i Mekki¹⁴²⁴ raḍiya’llâhu ‘anh, ⁽¹³⁾ *Ḳûtu’l-Ḳulûb* nâm kitâb-ı laṭîfinde buyururlar ki: *Ruvînâ ‘an-Rasûli’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: İnne’llâhe te‘âlâ* ⁽¹⁴⁾ *fî-ḥalkihî meşûbâtu fakrin ve ‘uḳûbâtu fakrin. Fe-min-‘alâmeti’l-fakri izâ kâne meşûbeten en-yaḥsune ‘aleyhi ḥulḳuhû* ⁽¹⁵⁾ *ve yuṭî‘a bihî rabbehû ve lâ-yeşkü ḥâlehû ve yeşkura’llâhe te‘âlâ bihî ‘alâ-fakrihî. Ve min-‘alâmeti’l-fakri izâ kâne ‘uḳûbeten* ⁽¹⁶⁾ *en-yesû‘e ‘aleyhi ḥulḳuhû, ve ya‘şiye fîhi rabbehû, ve yuḳşiru’s-şikâyet, ve yuşḥîṭa’l-kaḍâ‘e ve hâze’n-nev‘u mine’l-fakri ellezî* ⁽¹⁷⁾ *huve ‘uḳûbetun, huve’llezî isti‘âze minhu’n-nebiyyu şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Ve leyse huve’l-fakru bi-mâlin, innemâ huve fakru’n-nefsi* ⁽¹⁸⁾ *ile’l-ḥalkî ve’l-fakru mine’l-celâli.* ¹⁴²⁵ Ve Ebu’l-Mekârim ‘Alâ’ü’d-devletü’s-Simnânî buyururlar ki: “‘Acebdür ki ḥalk-ı ‘âlem, ⁽¹⁹⁾ dervişleri muḥtâc i’tikâd eyleyüp ve ‘Elbette muḥtâc u bi-nevâ olmak gerekdür.’

¹⁴²¹ Hz. Ali Dîvânında bu şiir için bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **a.g.e.**, Haz. Nevzat H. Yanık, s. 100-101.

¹⁴²² “Zamanın hâdiselerini yetmiş yıl sınıdım ve onun zorlukla kolaylığın beraberliğiyle geçişini tecrübe ettim.”

¹⁴²³ “(Bu tecrübelerim sonucunda) dinden sonra zenginlikten iyi ve küfürden sonra fakirlikten kötü bir şey görmedim.”

¹⁴²⁴ (ö.386/996) Yukarıda Abdullâh Efendi’nin iktibasta bulunduğu *Ḳûtu’l-Kulûb* adlı tasavvufa dâir eseriyle tanınan mutasavvıf.

¹⁴²⁵ “Resûlullah’tan (s.a.v) bize şöyle rivâyet edildi: Şüphesiz ki Allah’ın yarattıklarıyla ilgili takdir ettiği fakirliğin bir mükâfât, bir de cezâ boyutu vardır. Fakirlik ödül olduğu zaman delili şunlardır: (Kulun) ahlâkının güzel olması, fakir olsa da Rabbine itaat hâlinde olması, hâminden şikâyet etmemesi ve fakirliğinden dolayı Rabbine şükretmesidir. Fakirliğin (kul için) bir azap (cezâ sebebi) olduğunun delili ise şunlardır: Ahlâkının bozulması, fakir olmasından dolayı Allah’a isyân etmesi, çok şikâyet etmesi ve kaderine öfke duymasıdır. Hz. Peygamber (s.a.v) fakirliğin bir cezâ (günahlara sürükleyip âhirette azap sebebi) olan bu türlüünden Allah’a sığınmıştır. (Kısacası) fakirlik, malla ilgili değildir; (olumsuz anlamdaki bu fakirlik) nefsin fakirliği olup bu durum (kişiyi) halka karşı zillete düşüren izzet fakirliğidir.” Eserin tercümesinde bu kısım için bkz. Ebû Tâlib el-Mekki, **Ḳûtü’l-Kulûb fî muâmeleti’l-mahbûb ve vasfu tarîki’l-mürîd ilâ makâmi’t-tevhîd: Mahbûb ile Muamelede Kalplerin Azığı Ve Müridin Tevhid Makamına Giden Yolu**, Çev. ve Haz. Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999, C. 4, s. 156.

dirler. Ammâ haberleri ⁽²⁰⁾ yokdur ki Hâk Sübhânehü ve Te‘âlâ fuķarâsını aç ve halka muhtâc itmez. Nice muhtâc ider ki âferîniş-i cihândan ⁽²¹⁾ hod maķşûd anlardur. İmdi fuķarâ Hâk’dan ğayra meşğûl ve muhtâc degillerdür. Hattâ Mecdü’d-dîn-i ⁽²²⁾ Bağdâdî sofrasına senevî iki yüz biñ dînâr harc iderler idi. Ben dahı hisâb eyledüm, fuķarâya ⁽²³⁾ beş yüz biñ altunlık emlak vakf eyledüm.” diyü buyururlar. Pes, bu taķdîrce faķr, ba‘z-ı maħalde ğinâ üzerine ⁽²⁴⁾ terciħ olunup ve faķr, ğinâdan efďal olduğına bu hikâyât u rivâyât ve Hâzret-i Mevlânâ’nuñ ⁽²⁵⁾ *Meşnevi-i Şerîf*’inde olan ebyât-ı şerîfe, münâfî vü münâķız olmaz. Zîrâ ki:

Mâl-râ k’ez-behr-i Hâk bâşî ħamûl

⁽²⁶⁾ Şol mâli ki rızâ-yı Hâk içün ħâmil olasın,

Ni‘me mālun şâlihun ħ’âned Rasûl (997)

O maķûle mālâ Hâzret-i ⁽²⁷⁾ Resûl ‘aleyhi’s-selâm “Ne gökçek mâldur māl-ı şâlih” diyü okur. *Kemâ ķâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Ni‘me’l-mālu’ş-şālihu [240a] ⁽¹⁾ li’r-raculi’ş-şālihi.”*¹⁴²⁶ Pes, rızâ-yı Hâk içün olan māl, dünyâdan olmayup dînden olur. İmdi ⁽²⁾ dünyānuñ ve nuķre vü ķumāş u ferzendüñ zararı ne vechledür diyü beyân idüp buyururlar ki:

Āb ⁽³⁾ der-keştî helāk-i keştiiest

Āb ki keştînüñ içinde ola, keştînüñ helâkligine sebebdür.

Āb ⁽⁴⁾ ender-zîr-i keştî puştiiest (998)

Ammâ āb, zîr-i keştîde olursa ħâmil-i keştî olup sefînenüñ ⁽⁵⁾ cereyânına mu‘în ü yâridür. Kezâlik, vücûd-ı insân keştî ve emvâl ü erzâķ āb gibidür. ⁽⁶⁾ Şöyle ki mālun maħabbeti ķalbe duħûl iderse sebep-i helāk olur; ammâ maħabbet-i dünyâ ķalbe dâħil olmayup ⁽⁷⁾ ve maħabbetu’llâha mâni‘ olmazsa zarar vermeyüp belki sülûkine mu‘în u zahîr olur.

Çunki māl ⁽⁸⁾ u mulk-râ ez-dil bi-rând

Z’ân Suleymân ħ’iş cuz miskîn ne-ħ’ând (999)

¹⁴²⁶ Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Sâlih kimsede helal mal ne güzeldir.” Bkz. Buhârî, *Edebü’l-Müfred*, C. 1, s. 316; İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 8, s. 515. Ayrıca bkz. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 41-42.

Çünkü Hâzret-i Süleymân, ⁽⁹⁾ ‘aleyhi şalavātu’llâhi’r-Raḥmân, māl ü mülki albinden sürdi, ya‘nî maḥabbetini gönlinden iḥrâc eyledi, ⁽¹⁰⁾ ol sebebdan Süleymân ‘aleyhi’s-selâm kendüyi miskînden ayrı okumadı. Rivâyet iderler ki ⁽¹¹⁾ Süleymân ‘aleyhi selâmu’llâhi’l-Mennân ekşer-i evâtıda fuarâ ile hem-şoḥbet olup ve a‘âmı fuarâ ile ⁽¹²⁾ ma‘an tenâvül iderler idi. Bir gün bir âfil gelüp: Yâ Süleymân! Sen Süleymân-ı cihân olası, niçün ⁽¹³⁾ fuarâ vü mesâkîn ile oturup yemek yersin? didi. Hâzret-i Süleymân daḥı: *Ene’l-miskînu* ⁽¹⁴⁾ *ucâlisu’l-mesâkîne ve âkulu me‘ahum.* ¹⁴²⁷ diyü cevâb virdiler. Ey tâlib-i fevz ü felâḥ ve sâlik-i ⁽¹⁵⁾ arî-i şalâḥ! Ebu’n-Necîb-i Sühreverdî ¹⁴²⁸ addesa’llâhu rûḥehü, *Âdâbü’l-Mürîdîn* nâm kitâbında beyne’l-faru ⁽¹⁶⁾ ve’l-inâ taḥı-i laṭîf idüp buyururlar ki: *Ecma‘û ‘alâ-enne’l-fara efalu mine’l-inâ izâ kâne marûnen* ⁽¹⁷⁾ *bi’r-riâi. Fe-in iḥtecce muḥteccun bi-avli’n-Nebıyyı şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: El-yedu’l-‘ulyâ ḥayrun mine’l-yedi’s-suflâ. île lehü el-yedu’l-‘ulyâ* ⁽¹⁸⁾ *tenâlu’l-faîlete bi-iḥrâci mâ fîḥâ ve’l-yedu’s-suflâ tecidu’l-menaşate bi-ḥuşûli’ş-şey’i fîḥâ. Fe-fî-taḍîli’s-seḥâ’i ve’l-‘aâ’i* ⁽¹⁹⁾ *delîlun ‘alâ-faḍli’l-fari. Fe-men faḍdale’l-inâ li’l-infâi ve’l-‘aâ’i ‘ale’l-fari, kâne ke-men faḍdale’l-ma‘şiyete ‘ale’ṭ-ṭâ‘ati* ⁽²⁰⁾ *li-faḍli’t-tevbeti.* ¹⁴²⁹ Ya‘nî ba‘zılar, “Far ınâdan efaldür.” demişler. Ve eger bir kimesne dest-i dihende ⁽²¹⁾ dest-i sitâneneden efal olduına zıkr olınan ḥadîs-i şerîfle istidlâl iderse ⁽²²⁾ cevâb budur ki: Yed-i münfıa mâlını îşâr ve fî-sebîli’llâḥ nişâr itmekle fetḥ-i bâb-ı far itmiş olur

¹⁴²⁷ “Ben fakirim, fakirlerle oturur ve onlarla yerim.”

¹⁴²⁸ (ö. 563/1168) sûfî, fakih ve muḥaddis.

¹⁴²⁹ “Rızâya yaklaştırmada fakrın ınâdan daha faziletli olduu üzerinde görüş birliine vardılar. Eger birisi buna itiraz edip Hz. Peygamber’in: ‘Veren el, alan elden üstündür.’ hadisini delil olarak sunarsa ona şöyle denilir: Veren el, kendinde bulunanı çıkardığı için fazilet kazanır, alan el de bir şey aldığında eksiklik bulur. (Bu durum), cömertlik ve iḥsân etmenin fakirlikten üstün olduuna delildir. Zenginliın fakirlikten daha faziletli oluşu, infak ve iḥsânı mümkün kıldığı içindir. (Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Bazen) tevbetin fazileti sebebiyle (yani hakiki bir tevbeyi netice vermesi ve böylece Allah’a yaklaştırmaya yönüyle) bir günah, ibadetten daha faziletli semereler verebilir.” Eserin Arapçası için bkz. Ebu’n-Necîb Ziyâuddîn es-Sühreverdî, *Âdâbu’l-Mürîdîn*, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Kâhire, Dâru’l-Vatani’l-Arabî, (t.y), s. 21-23. Türkçe tercümelerde ilgili kısım için bkz. Ebu’n-Necîb Ziyâuddîn es-Sühreverdî, *Dervişliın El Kitabı (Âdâbu’l-Mürîdîn)*, Çev. Süleyman Gökbultut, İzmir, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Dernei, 2010, s. 35-36; Abdülkâhir Sühreverdî, *Dervişliın Âdâbı*, Çev. Hamide Ulupınar, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2010, s. 28-29. Metindeki ḥadîs-i şerif için ayrıca bkz. Müslim b. el-Haccâc, *Saḥih*, C. 3, s. 224-226 (kitâbu’z-zekât, 32. Bâb, 94-97 numaralı hadisler).

(23) ve yed-i fakîr, aḥz-ı māl ile feth-i bāb-ı ḡnā itmiş olur. Pes, ḡayriyyet-i dihen-
ḡnā cihetinden olmayup (24) ve mefdūliyyet-i ḡrende faḡr cihetinden olmayup belki
bāb-ı ḡnāyı feth itdügi-çün faḡr ḡnādan (25) ednā olur. Pes, tafḡl-i seḡā vü ‘atā
fazīlet-i ḡnāya delīl olmaz. Ve ḡnāyı faḡra tafḡl idenler li-ecli(26)l-infāk ve’l-īṣār
tafḡl itmişlerdür. Meşelā ma‘şiyeti tātā tafḡl idenler, ma‘şiyet (27) üzerine tevbe
terettüb itmek i‘tibārıyladur. Ve illā ‘ucb u riyā vü süm‘adan tāhir olan tātā at-ı ḡālīse
[240b] (1) üzerine ma‘şiyet ne vechle taḡdīm olunur? Pes, ḡnāyı faḡra tafḡl, nefsi-
ḡnāyı nefsi faḡra tafḡl degildür; belki ḡnānuñ lāzımı (2) i‘tibārıyledür. Nitekim
Ḥazret-i Mevlānā ḡaddesa’llāhu sirrahu’l-esnā daḡı bu ma‘nāyı murād
buyurmuşlardur. (3) İmdi şol ḡanī kim ḡalbinde maḡabbet-i dūnyā olmayup mā’il-i
faḡr-ı ḡaḡkī ola, ol daḡı fuḡarā zümresinden (4) ma‘dūddur. Nitekim Ḥazret-i
Süleymān ‘aleyhi’s-selām kendüyi mesākīnden ‘add eyledi. Baḡr-i zehḡār-i (5)
ḡaḡā’ık Şeyḡ Muhammed-i ‘Arabī’den naḡl olunur ki; **Hikāyet:**

Bir racūl-i şālīḡ, medīne-i Endülüs’den diyār-ı (6) Mıṣr’a giderken sāḡil-i
deryāda şūret-i faḡrda bir zāhide mülākī olup şiddet-i ḡarrı def‘ için (7) ḡaşabdan bir
mesken ve setr-i ‘avret miḡdārı ḡaṣīrdan libāsı olup be-her-yevm üçer māḡī şayd
idüp (8) birisin āzād ve birisin fī-sebīli’llāḡ infāk, birisin daḡı kifāf idüp bu ḡāl üzere
‘ibādet (9) ü tātā ve mücāhede vü riyāzat iderdi. Ben ta‘accüb idüp: “Ey ‘azīz! Bu
mevzi‘de müstaḡarr olalı (10) ne ḡadar müddetdür?” didüm. “Otuz seneye ḡarībdür.”
didi. Pes, birkaç ḡün zāhid-i mezbūr ile hem-şoḡbet oldum. (11) Ba‘deḡ cānib-i
Mıṣr’a müteveccih olduḡda zāhid eyitdi: “İnşā’a’llāhu Te‘ālā dāḡil-i Mıṣr olduḡda
(12) fülān ism ile müsemmə olan ‘azīzi bulup bu faḡīrden dest-būs idüp bizüm için bir
naṣīḡat (13) iltimās eylesiz.” didi. Pes, vedā‘ ve rāḡ-ı Mıṣr’a ‘azīmet eyledüm ve
dāḡil-i Mıṣr olduḡumda ol (14) ‘azīzi istifsār eyledüm, meskenine delālet itdiler.
Varduḡumda bir serāy-ı ‘ālī ve der-i serāyda (15) niḡe ḡuddām ḡörüp “Cā’iz ki beni
taḡlīt itmişlerdür.” diyü tekrār-be-tekrār su’āl idüp bi’l-āḡire (16) maṡlūbumuz şāḡib-i
ḡāne idügi ma‘lūm olup ‘azīze mülākāt murād itdügümde “Sultān-ı (17) Mıṣr’a gitdi.”
didiler. ḡayretüm ziyāde olup her ne ḡāl ise müteraḡkıb-ı ḡudüm-ı meymenet-lüzümü

oldum. ⁽¹⁸⁾ Nāgehān gördüm ki ḥadem ü ḥašemle gelüp ve baña diḳḳatle nazār idüp iḱerü gitdi. Ba‘de zamānin ⁽¹⁹⁾ beni da‘vet itdiler, ḥuzūrına varduḳda selāmum alup: “Ne diyāruñ selāmın getürürsin?” didi. ⁽²⁰⁾ Ben daḥı vaṭanumdan ḥaber virüp zāhidüñ selāmın ve naṣīḥat iltimās eyledügin teblīḡ ü i‘lām ⁽²¹⁾ eyledüm. Ba‘de itmāmi‘l-maṣlaḥa: “Gider olduḳda naṣīḥatin alup iblāḡ eyleyesin.” didi. Pes, ⁽²²⁾ gider olduḡumda tekrār ḥuzūrına varup zāhidüñ iltimāsın i‘lām eyledüm. “Aña bizden ⁽²³⁾ selām eyleyesin, maḥabbet-i dünyāyı gönülden çıkarısın diyesin.” didi. Ḥayretüm ziyāde olup ⁽²⁴⁾ Mısr‘dan ‘avdet ve menzil-i zāhide mürāca‘at itdükde baña istikbāl idüp “Azīzden ⁽²⁵⁾ ne ḥaber?” didi. Ben daḥı ba‘de teblīḡi’s-selām vāḱi‘-i ḥālī i‘lām eyledüm. Bir şehḳa urup bī-hūṣ oldu. ⁽²⁶⁾ Ba‘dehū ṣaḥva gelüp: “Otuz yıldur ki ḳalbümnden maḥabbet-i dünyā izālesi-çün bu ‘uzlet ve bu şüreti ihtiyār eyledüm, ⁽²⁷⁾ henüz maḥabbet-i dünyādan ḥalāṣ olmadum. Ammā şüret-i aḡniyāda gördüḡün ‘azīzün ḳalbinde [241a] ⁽¹⁾ miḳdār-ı zerre dünyāya raḡbet olmayup ve şüret-i ḡınāyı ihtiyār ve bāb-ı sultāna mülāzemet ḳılduḡı, ⁽²⁾ niçe mazlūmlara dest-gīr olup girībān-ı ‘acızlerin eydī-i ḳahr-ı zalemeden taḥlīṣ içündür.” diyü taḥḳīḳ ⁽³⁾ eyledi.¹⁴³⁰

Serem be-dunya vu ‘uḳbā furū ne-mī-āyed
Tebāreke’llāh ez-īn şīve ki der-ser-i mā’s¹⁴³¹

⁽⁴⁾ İmdi dünyānuñ zararı maḥabbetinde olduḡı muḳarrer oldıysa Ḥazret-i Mevlānā bir mişāl daḥı ⁽⁵⁾ irād idüp buyururlar ki:

Kūze-i ser-beste ender-āb-i zeft

‘Amīḳ u ‘arīz şunuñ içinde ⁽⁶⁾ başı ve aḡzı bağlanmış olan kūze,

Ez-dil-i pur-bād fevḳ-i āb reft (1000)

Bād ile pür olan ⁽⁷⁾ gönünden āb üzerine gitdi. Ya‘nī içi ābdan ḥālī ve aḡzı daḥı bend olmaḡ-ıla şuya ḡarḳ ⁽⁸⁾ olmayup āb üzerinde yürüdi. Kezālik derūnı hevā-yı ‘ışḳ-ı Ḥaḳ ile māl-ā-māl ve dehān-ı ⁽⁹⁾ dili şhevāt-ı ṭabī‘iyye ve lezzāt-ı nefsāniyyeden

¹⁴³⁰ Beyte geçilmeden evvel sürhle bir işaret çizilmiştir.

¹⁴³¹ “Başımı dünyaya da ukbāya da eḡmem. Bizim kafamızda olan bu anlayışa âferinler olsun!” Hâfız’ın gazellerinden birinde tespit edilmiştir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, Haz. Hüseyin Pejman, Tahran, Kütübhâne-i Berûhîm, 1315/1936, s. 10. Bu yayına göre 23. gazelin ikinci beytidir.

beste olan kûze-i vücûd-ı sâlik dahı ⁽¹⁰⁾ âb-ı dünyâyâ ğarğadan ħalâş olup derece-i a' lāda seyr ider.

Bād-i dervīṣī çu der-bāṭin buved

⁽¹¹⁾ Çünkü bir sâliküñ derûnında dervīṣlik hevâsı ola,

Ber-ser-i âb-i cihân sâkin buved (1001)

Kûze-i ⁽¹²⁾ pür-bād u ser-beste ğarğ-âb olmaduğı gibi bu dahı deryâ-yı ħubb-ı dünyâyâ ğarğ olmayup ⁽¹³⁾ cihân-ı cānda sâkin olur.

Gerçi cumle ĩn cihân mulk-i veyest

Gerçi bu cihân cümleten anuñ mülkidür,

⁽¹⁴⁾ **Mulk der-çeşm-i dil-i ũ lâ-şeyest (1002)**

Lâkin hergiz cihāna iltifāt itmeyüp mülk-i dünyā anuñ ħalbi gözinde ⁽¹⁵⁾ lâ-şey'dür. Hücetü'l-İslām İmām Muĥammed-i Ġazālī ħuddise sirruhū buyururlar ki: "Bā' iş-i 'azāb-ı ħabr, dünyâyâ ⁽¹⁶⁾ ħalbūñ 'alāqasıdır. Huşûsā zen ũ ferzend dahı dünyādan ma'dūddur." Pes, "Dünyâyâ ta'alluğ ⁽¹⁷⁾ itmemiş kim vardur? Bu taħdīrce 'azāb-ı ħabrden ħiçkes ħalâş olmamağ lâzım gelür." diyü ⁽¹⁸⁾ su'al olunursa cevāb budur ki: Ağniyā iki kısımdur. Bir kısmı şol 'āşık-ı şādıħlardur ki ⁽¹⁹⁾ egerçi emvāl ve ehl ũ 'ıyāllerine nev'an-mā 'alāqa itmişlerdür, lâkin Hāħħ'a olan 'ışħ u ⁽²⁰⁾ maĥabbetleri cümleden ziyāde olup dünyā ile mesrūr olmazlar ve liħā'-i mevti kerīh görmezler. ⁽²¹⁾ Ve bunlaruñ mişāli budur ki ba'z-ı kimesneleruñ sâkin oldukları ħāne ve şehrlerine gerçi ta'alluħları ⁽²²⁾ vardur, lâkin riyāset ũ salṭanat ve ħaşr u eyvāna olan ta'alluħları aĝlebdür. Pes, anlara menşūr-ı ⁽²³⁾ pâdişāhī gelüp bir vilāyetuñ taşarruf u ħükümeti i'tā olunsa vaṭan-ı me'lûfindan naħl-i raħt ⁽²⁴⁾ idüp ħükümetine gitdüği kendüye renc ũ elem olmaz. Belki meserret-i külliyye ħāşıla olup ⁽²⁵⁾ nā'il olduğı devlet-i 'uzmāya göre terk itdüği şey', lâ-şey' ũ ħakīr olur. İmdi evliyā vü enbiyā ⁽²⁶⁾ ve mü'minīn-i aşdīkānuñ ehl ũ 'ıyāl ve vaṭanlarına min-vechin iltifāt-ı ħalīli dahı var ise ⁽²⁷⁾ Hāħ maĥabbeti cümleye ğālib ve lezzet-i 'ışħla dimāĝ-ı cānları 'azb olmaĝ-ıla ĝuş-ı hūşlarına [241b] ⁽¹⁾ nidā-yı "irci'î" ilħā olınduĝda esbāb-ı dünyeviyye lâ-şey' olup 'ā'ıħa-i vāĥideden zerre vü şemme ⁽²⁾ ħalblerine yol bulmaz. **Beyt:**

Her ki ez-dîdâr ber-hûrdâr şud
În cihân der-çeşm-i û murdâr şud¹⁴³²

(3) Ammâ aġniyānuñ bir kısmı daġı dünyāyı dost ittiḥāz idüp ḳalbinde maḥabbetu'llāhdan zerre vü şemme (4) bir lem' a olmamaġ-ıla derûnların ḥubb-ı dünyā ve ḳulmet-i mā-sivā iḥāta idüp: “Ve'lleżîne yeknizûne'z-zehbe ve'l-fiḍḍate ve lâ-yunfiḳûnehâ fî-sebîli'llāhi fe-beşşirhum bi-ʿazābin elîm.”¹⁴³³ ḳavl-i kerîminüñ feḥvâ-yı şerîfî üzre ʿazāb-ı ḳabrden ḥalāş olmazlar (5) ve dünyāda taḥşîl eyledüġi aʿmâl-i ḥabîşesiyle giriftâr-ı ʿazāb-ı elîm olurlar. ʿAṭṭâr:

Der-ḥayâl-i (6) her çi bâşî ʿayn-i ânî ân zamân
Zer çu der-âteş der-âyed der-demi çun aḡgerest¹⁴³⁴

Ammâ ʿacebdür ki (7) ʿumûmen ḥalk-ı ʿâlem iddiʿâ-i maḥabbetu'llāh ḳılıp “Dünyāya maḥabbetimüz yoḳdur.” dirler. Lâkin Ḥaḳ maḥabbetine ḳalbde (8) bir miʿyâr vardır ki şıdk u kizb ol miʿyârda hüveydâ olur. Meşelâ şehevât-ı (9) nefsanîyye ve ḥavâtır-ı şeytânîyye her bâr ki ḳalbe bir münker ilḳâ eyledükde anuñ ḥilâfında olan (10) aḥkâm-ı şerʿ-ı mübîn ġâlib-i şehevât ve ḳâhir-i tesvîlât olup göñül fermân-ı Ḥaḳḳ'a meyl (11) ve inḳıyâd iderse Ḥaḳḳ'a olan maḥabbetin işbât ider; ve illâ daʿvâsında kâzib olup: (12) **Meşnevi**:

Der-miyân-i nâḳidân zerḳî me-ten
Bâ-miḥek ey ḳalb-i dūn lâfî me-zen¹⁴³⁵

Vefḳınca *Kezebe* (13) *yâ kezzâb!*¹⁴³⁶ ḥiṭâbıyla tebhîṭ ü tebkîṭ olunur. Ve “Dünyānuñ vücûdıyla ʿademi benüm ḳatında müsâvîdür.” (14) diyenler, daʿvâsında ol zamân şâdiḳ olur ki dünyâsı elinden gittükde ġam-ġîn olmayup (15) cümlesi deryâ-yı

¹⁴³² “Allah’ın cemâlini müşâhede etme konusunda muradına eren kişinin gözüne bu dünya murdar görünür.” *Mesnevi*’nin ikinci defterinin 585. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, Haz. Reynold A. Nicholson, C. 1-2, s. 229.

¹⁴³³ “Ey iman edenler! (Biliniz ki) hahamlardan ve râhiblerden birçoġu insanların mallarını haksız yollardan yerler ve (insanları) Allah yolundan engellerler. **Altın ve gümüşü yıġıp da onları Allah yolunda harcamayanlar yok mu, işte onlara elem verici bir azâbı müjdele!**” (Tevbe 9/34 nâkıs iktibas) Âyet, metindeki yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

¹⁴³⁴ “Neyi hayâl edersen, onu hayâl ettiġin sürece onun aynısısın. Altın ateşe düştüġü anda ateşin parçası gibi olur.”

¹⁴³⁵ “Ey alçak kalp (sahte para gibi değersiz olan)! İyiyi kötüden ayırmayı bilen mihenk taşı (gibi) kişilerin arasında ikiye bölünme ve atıp tutmaya kalkışma!” *Mesnevi*’nin dördüncü defterinin 1798. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 3-4, s. 710.

¹⁴³⁶ “Yalan söyledin ey yalancı!”

maḥabbetu'llāha ğark ola. Zīrā müstağrak-ı dünyā iken firākı ğamından ḥaber-dār degildir. ⁽¹⁶⁾ Pes, *Ve bi-ziddihā yetemeyyezu'l-eşyā 'i*.¹⁴³⁷ mişdākınca şey' ḥod zıddıyla münkeşif olur. Meşelā bir kimesne ⁽¹⁷⁾ maḥbūbıyla müstemirran vuşlat ve şoḥbetde iken iddi'ā'-i 'adem-i maḥabbet kılup ittifāka iftirāk ⁽¹⁸⁾ vāki' olsa ḳalbinde müstetir olan āteş-i 'ışkı ba' de'l-müfāraḳa zāhir olup ve dūd-ı āh ile ⁽¹⁹⁾ şu'leleri peyveste-i dimāğ olduğda 'ışkından dīvāne-sān ve pervāne-vār āteş-i firāḳa ⁽²⁰⁾ sūzān olur. İmdi dünyāya ḥiç 'adem-i ta'alluḳ mümkün olmaz, illā miḳdār-ı zarūrete ḳanā'atle ⁽²¹⁾ olur. İmdi benüm cānum! Bu emşāl ü aḥvāl, ma'lūm u mefhūmuñ oldıysa maḥabbet-i dünyāyı ḳalbūñden ⁽²²⁾ iḥrāca himmet idüp:

Pes dehān-i dil bi-bend u muhr kun

Kūze-veş dehān-ı dilūñi bend eyle ⁽²³⁾ ve muḥkem mührle, tā ki içine mā'-i maḥabbet-i dünyā girmeye.

Pur kuneş ez-bād-i mihr-i min-ledun (1003)

Ol ḳalbi, ⁽²⁴⁾ bād-ı maḥabbet-i min-ledünden pür eyle. Ba'z-ı nüşhada mihr yerine “ilm-i min-ledün” vāki' olmuşdur. Ya'nī ⁽²⁵⁾ dil-i besteyi min-ledün 'ilminden memlū ḳıl demek olur.

Cehd ḥaḳḳest u devā ḥaḳḳest u derd

⁽²⁶⁾ Cehd ḥaḳḳdur, devā ḥaḳḳdur, derd ḥaḳḳdur.

Munkir ender-nefy-i cehdeş cehd kerd (1004)

Münkir, ol şīrūñ ⁽²⁷⁾ cehdini nefy eylemekle cehd eyledi. “Cehdeş”de olan zamīr-i ğā'ib şīre rāci'dür ve bu maḥalde [242a] ⁽¹⁾ şīrden murād bi-ḥasebi's-şerī'ati ve't-tariḳati cehd ü iktisābuñ fevā'id-i laṭīfesin beyān iden 'ulemā'-i ⁽²⁾ bi'llāhdur ve münkirden murād naḥcirāna temşil olunup sa'y u iktisābı nefy iden baṭale vü 'aṭaledür ki ⁽³⁾ cānib-i cebri tutup tih-i ğavāyetde dāllīn olmuşlardur. Ḥāşıl-ı ma'nā, sa'y ü cehdūñ ve devā ⁽⁴⁾ vü derdūñ şābitetü'l-ḥaḳā'ıḳdur. Egerçi münkir-i cehd olanlar, işbāt-ı cehd idenlerūñ cehdini nefy itmege ⁽⁵⁾ berāhīn-i 'aḳliyye vü naḳliyye

¹⁴³⁷ “Varlıklar zıddıyla anlaşılır.”

ile cehd iderler; lâkin nefy-i cehdde vâkı‘ olan ictihādları ⁽⁶⁾ kendülerini tekzīb ve cehdi işbāt u taşdıķ itmiş olur.

Muķarrar Şuden-i Tercih-i Cehd ⁽⁷⁾ Ber-Tevekkul

Cehdüñ tevekkül üzerine tercihi muķarrer olmasınınñ beyânındadır.

Z’în nemaţ bisyār burhân ⁽⁸⁾ guft şîr

Bu üslûb u nemaţdan ki beyân olunmuşdur, şîr-i dilîr çok delâ’il-i kıatı‘ a ve berâhîn-i sâti‘ a ⁽⁹⁾ söyledi.

K’ez-cevâb ân cebriyân geştend şîr (1005)

Ki ol cebrîler cevâbdan toydılar, ya‘nî mülzem olup ⁽¹⁰⁾ kesbüñ tevekkül üzere tercih ü taķdîmi zâhir ü mübeyyen oldu.

Rûbeh u âhû vu ħargûş u şegâl

⁽¹¹⁾ Dilkü vü ceyrân u tavşan u çaķal,

Cebr-râ bu’gzâştend u kıl u kâl (1006)

Cebri ve kıl u kâli ķodılar. Bi-ħasebi’t-te’vîl ⁽¹²⁾ rûbeh nefsüñ emr-i dünyâda olan ħîlesi ve âhû helâl ü ħarâm dimeyüp her gördüğü metâ‘ a şikârdur diyü ⁽¹³⁾ şıçraması ve ħargûş Hâķ yolında ve tarîķ-ı mücâhedede muħanneş olup beşeriyet çalışınınñ altında ⁽¹⁴⁾ tenbel olup yatması ve çaķal kemâl-i ħırşından birer tarîķla Müslimânlarınñ elinden emvâl ü erzâķın ⁽¹⁵⁾ ħîle ile alup ve muttaşıl taķşîl-i dünyâ için kapu kapu gezüp ħâl-i ân ki mâl ve rızķı daķi var iken maĥzâ ⁽¹⁶⁾ “Bir manşıb alayum.” diyü ħâlini i‘lâm için uluyup ağlamasıdır. Ve bu şîfât-ı ħabîşe ile muttaşîf iken ⁽¹⁷⁾ ‘ibâdât u tâ‘ât yolına da‘vet olındukda “Allâh kerîmdür, bizüm ‘ibâdetümüzze ihtiyâcı yoktur. ⁽¹⁸⁾ Ezelde kısmetümüz ne ise ol olur. Hâķķ’a tevekkül itmişüzdür ve kazâyâ râzîyüz.” diyü câhilâne ⁽¹⁹⁾ ve ġâfilâne niçe kelimât idüp semt-i ‘ibâdete ve cânib-i tâ‘ata bir ķadem ilerü ķomaz ve umûr-ı ⁽²⁰⁾ dünyeviyyede bu ķadar cidd ü cehd ve sa‘y ü ġuşişler ve mekr ü ħud‘alar ider. Pes, ‘aķl-ı ma‘âd ve rûĥ-ıla ⁽²¹⁾ şîfât-ı mezbûre bu ķadar muħâcceden soñra mülzem olup bi’l-âķire seyyi’âtın müşâhede idüp ⁽²²⁾ ve kıl ü kâl ve baķş ü cidâli terk idüp:

‘Ahdhâ kerdend bâ-şîr-i jiyân

Şîr-i jiyân ve kağan ⁽²³⁾ arslan ile ‘ahdler eylediler. -Jiyân, heybetlü ve yırtıcı şıfatlularda isti‘ māl olunur. Bebr-i jiyân dahı dirler, ⁽²⁴⁾ añrayıcı ma‘ nāsınadur.-

K’ender-în bey’at neyufted der-ziyân (1007)

Bu vechle ‘ahd itdiler ki bu bey’ atda arslana ⁽²⁵⁾ ziyân düşmeye.

Ğism-i her rûzî biyâyed bî-ciger

Her günün ğıdāsı bî-zaħmet ü meşakķat arslana vāşıl ola. ⁽²⁶⁾ -bî-hûn-ı ciger taķdîrindedür.-

Ğâceteş ne’bved teķāzā-yi diger (1008)

Şîre ğayr-ı teķāzā vü talebe ğâcet olmaya. ⁽²⁷⁾ Pes bu bābda “N’eylemek ve buña ne tedbîr itmek gerek?” diyü bunuñ üzerine qarâr-dāde itdiler ki muķāra‘ a ideler.

[242b] ⁽¹⁾ Ķur‘ a ber her k’û futādî rûz rûz

Naħcîrāndan ĳur‘ a her kimün üzerine düşer ise rûz-be-rûz,

Sûy-i ⁽²⁾ ān şîr ü devîdî hem çu yûz (1009)

Ol şîrün cānibine pārs gibi yelerdi. Ya‘nî ĳur‘ a her kime gelür ise bilā-tevaķķuf ⁽³⁾ loķma-i şîr olmağa gider idi.

Çun be-ğargûş āmed îñ sāğar be-devr

Çünkü bu sāğar devr ile ğargûşa ⁽⁴⁾ geldi ve nevbet aña irişdi,

Bāng zed ğargûş āħir çend cevır (1010)

Ğargûş bāng urdı ve eyitdi: ⁽⁵⁾ Āħir niçeye dekdür bu cevır? Ma‘ lûm ola ki bu maħalle gelince bi-ğasebi’l-āfāk naħcîrāndan murād beţālet ⁽⁶⁾ ü kehālet üzere olan ‘atıllar ve şîrden murād kesb ü mücāhedede sa‘y-ı mevūr iden ⁽⁷⁾ ‘aķıllardur. Ve bi-ğasebi’l-enfûs naħcîrāndan murād kuvā-yı nefsāniyye ve hevācis-i şeytāniyye ve şîrden murād ‘aķl-ı ⁽⁸⁾ ma‘ād olur. Ammā şimdi bu maħalde şîrden murād nefis-i emmāre ve naħcîrāndan murād kuvā-yı rûhāniyye ⁽⁹⁾ ve havāss-ı zāhire vü bātına ve ğargûşdan murād ‘aķl-ı ma‘ād olur. Ya‘nî ‘aķl-ı ma‘ād ğıdā-yı nefis ⁽¹⁰⁾ olduğına rızā göstermeyüp ve kuvā-yı sâ’ireyi ⁽⁵⁾ dahı dest-i tağallüb-i nefisden tahlîş içün ⁽¹¹⁾ tedbîr kılduğıdır. Ve kuvā-yı sâ’ire ‘aķl-ı ma‘ādda bu kadar zekā vü kiyāset olduğı

mücerrebleri ⁽¹²⁾ olmamağ-ıla muḳteżā-yı ‘aḳla muḫālefet ve inkār üzre olduklarıdır ki Ḥazret-i Mevlānā ol ⁽¹³⁾ beyāna şürū‘ buyururlar.

İnkār Kerden-i Naḥcīrān ber-Ḥargūş der-Te’ḥīr-i Reften ber-Şīr

Arslana geḥ ⁽¹⁴⁾ gitmek bābında naḥcīrler ḥargūşı inkār eylemesinüñ beyānındadır.

Ḳavm guftendeş ki çendīn gāh mā

⁽¹⁵⁾ Tā ‘ife-i naḥcīrān ḥargūşa eyitdiler ki: Bu ḳadar vaḳt ü zamāndur ki biz,

Cān fedā kerdīm der ‘ahd-i vefā (1011)

⁽¹⁶⁾ ‘Ahdimizüñ vefāsında cānımız fedā eyledük.

Tū me-cū bed-nāmi-i mā ey ‘anūd

Sen bizüm bed-nāmlıgımız ⁽¹⁷⁾ isteme ey ‘anūd!

Tā ne-renced şīr rev rev zūd zūd (1012)

Tā ki senüñ geḥ hareketüñden şīr rencide-ḥātır ⁽¹⁸⁾ olmaya. İmdi tevaḳḳuf itmeyüp ‘acele eyle ve tez tez git. Ḥavāss-ı zāhire vü bāṭına ve sā’ir-i ḳuvā-yı ⁽¹⁹⁾ rūḥāniyye nefis elinde zebūn olmağ-ıla ḥalāşı emr-i muḫāl görüp ve ‘aḳl-ı ma‘āduñ ‘ulūm u feżā’ilinden ⁽²⁰⁾ ve fenninde siḥr-i ḥelāle mālīk olduğundan ḡāfil olmağın, anı za‘īf mülāḥazasıyla inkār ⁽²¹⁾ iderler. ‘Aḳl-ı ma‘ād daḫı bunlara cevāb virüp ne didügin Ḥazret-i Mevlānā beyān buyururlar.

⁽²²⁾ Cevāb Guften-i Ḥargūş İşān-rā

Ḥargūş anlara cevāb virmesinüñ beyānındadır.

⁽²³⁾ Guft ey yārān merā muhlet diḥīd

Ḥargūş anlara eyitdi: “Ey yārān u ḥullān! Baña mühlet viriñüz,

⁽²⁴⁾ Tā be-mekrem ez-belā bīrūn cehīd (1013)

Tā benüm bu bābda olan mekrüm sebebi ile belādan taşra şıçrayasız ⁽²⁵⁾ ve şīr pencesinden ḥalāş olasız.

Tā emān yābed be-mekrem cān-i tān

Tā ki benüm mekrüm sebebi ile sizüñ ⁽²⁶⁾ cānıñuz emān bula.

Māned īn mīrāş-i ferzendān-i tān (1014)

Bu mekr sizün ebnâ' u ferzendânîñuza ⁽²⁷⁾ mîrâş kıala; hattâ başlarına bir belâ geldükde benüm itdüğüm mekr ile belâdan hâlâş olalar.” didi.

[243a] ⁽¹⁾ Her peyember ummetân-râ der-cihân

Her nebî ümmetlerini cihânda,

Hem-çünîn tâ maḥlaşî mî-ḥ'ândsân (1015)

Hem-çünîn ⁽²⁾ tâ bir maḥlaş u mencâya da'vet eyledi. -Maḥlaş, feth-i mîm iledür. İsm-i zamân, ism-i mekân, maşdar-ı mîmîdür.-

⁽³⁾ K'ez-felek râh-i birün şev dîde bûd

Zîrâ her bir nebî felekden taşra olmak yolını görmüş idi.

⁽⁴⁾ Der-naẓar çun merdumek pîçîde bûd (1016)

Her bir nebî naẓar-ı nâsda merdümek gibi pîçîde idi.

Merdumeş çun merdumek dîdend ⁽⁵⁾ ḥurd

Halk-ı 'âlem, enbiyâ'-i 'izâmı göz bebegi gibi şaḡîr u ḥaḡîr gördiler.

Der-buzurgî'y merdumek kes reh ne-burd (1017)

⁽⁶⁾ Lâkin ḥaḡîḡaten ve ma'nen merdüm-i dîde-i merdümek 'azametne kimesne yol iletmedi. Keẓâlık, enbiyâ'-i 'izâm ve evliyâ'-i fiḡâm, ⁽⁷⁾ dîde-i nâsa ḥaḡîr görindiler. Lâkin min-ḡayşü'l-ḡaḡîḡa anlaruñ mertebe-i 'ulyâ ve 'izâm-ı şânlarına vâḡıf olmadılar. ⁽⁸⁾ Ve anlar 'âlem-i mülk ü melekûtuñ merdüm-i çeşmi olduḡına yol bulmadılar ve nûr-ı dîde-i 'avâlim-i külliyye olduḡın ⁽⁹⁾ iz'ân kılmadılar. Ey bâde-i zevḡuñ leb-teşnesi ve bâdiye-i şevḡuñ ser-geştesi olan 'âşîḡ-ı şâdıḡ! ⁽¹⁰⁾ Kâşîf-i estâr-ı esrâr-ı ḡayyûmî Ḥâẓret-i Celâle'd-dîn-i Rûmî ḡuddise sirruhû bu ebyât-ı şerîfede “Enbiyâ'-i kirâm 'aleyhimü's-selâm ⁽¹¹⁾ felekden ḡurûc ṡarîḡını gördiler.” diyüp envâ'-ı ma'ânî-i ḡâmıza ve leṡâ'if-i keşîreye işâret buyurmuşlardur. ⁽¹²⁾ İmdi bahırdan ḡatre ve mihırden zerresi 'alâ-ḡaderi't-ṡâḡa beyân olınup müsta'idd-i verziş-i nûr-ı maḡabbetu'llâh olan ⁽¹³⁾ şâdıḡlaruñ ḡuş-ı ḡuşına ihdâ olına. **Muḡammediyye.**¹⁴³⁸

¹⁴³⁸ Bu beyitler Muhammediyye'nin sonlarına doğru yer alan “Kasidetün İlâhiyye” başlıklı bölümde tespit edilmiştir. Beyitler sıralı olmayıp arada atlananlar görölmektedir. Bu kısmın tamamı için bkz. Yazıcıoğlu Mehmed Efendi, **Muhammediye**, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, MEB, 1996, C. 2, s. 589-590.

- (14) Yine ‘arz eyledi dil-ber yüzün қаşr-ı celāliden
Yine nālende şeydāyam şarāb-ı lā-yezāliden
Yine keşf-i hicāb itdi gözüm gönlüm cihānından
Yine cāna nidā itdi nidā-yı zü’t-te‘āliden
- (15) N’iderler anı kim anuñ dili söylemeye rāzın
N’iderler cānı kim başın çeke a‘le‘l-e‘āliden
- (16) Menem deryā-yı tevḥīde çü maḥv-ı maḥz-ı müstağrak
Getürsem n’ola ger gevher bu deryā-yı vişāliden

İmdi¹⁴³⁹ ma‘lūm ola ki eflāk ü kevākib dest-i kâtibde mânend-i qalem ⁽¹⁷⁾ âlât-ı esmâ’-i İlâhiyye ve esbâb-ı zuhūrât-ı şıfât-ı Rabbâniye olup teşekkülât u ittişâlâtı daḥı mezâhir-i ⁽¹⁸⁾ teveccühât ve ictimâ‘ât-ı ḥakā’ik-ı esmâ olmağ-ıla bu ‘âlem-i şûret ve maḳâm-ı şehâdetde bi‘l-vâsiṭa ⁽¹⁹⁾ mü’essirlerdür. Ve teşekkülât u ittişâlât-ı mezbûrenüñ şuver ü netâ’ici bu neş’e-i dünyeviyyede şuver-i emzice ⁽²⁰⁾ ve eşḥâş u aḳvâl ü a‘mâl ü uşûl ile müteşahḥış olup te’şîrleri mücerred ‘unşuriyyât u ṭabî‘iyyâtta ⁽²¹⁾ vâkı‘ olur. Pes, enbiyâ’-i ‘izâm ve evliyâ’-i kirām nûr-ı başar-ı başîret ile nazar idüp ḥaḳîḳat-i insâniyye ⁽²²⁾ maḥbûs-ı tavâriḳ-ı eflākî olan bu tîre-ḥākî olmayup belki ḥaḳîḳat-i insâniyye laṭife-i Rabbâniyye’den ⁽²³⁾ ‘ibâret ve bu kafeş-i müseddese giriftâr olmazdan muḳaddem bûlbûl-i gül-zâr-ı cennet olup âşiyânı ḥaṭâ’ir-i ḳudş ⁽²⁴⁾ ve me’vâsı mecâlis-i üns idügin mu‘âyene ḳılup ve vaṭan-ı aşliye vuşûlleri bu tîre-ḥākî ve kevākib-i ⁽²⁵⁾ eflākî ḥükminden ḥalâş olmaduḳça müyesser olmaduḳın mükâşefe itmekle âteş-i cezbe-i Raḥmân ve nûr-ı maḥabbet-i ⁽²⁶⁾ Sübhân ile vücûd-ı beşeriyye ve aḥkâm-ı ṭabî‘iyyelerin ifnâ itmegin muḳayyed-i miḥver-i ḥükm-i zamân ⁽²⁷⁾ olmayup belki zamân enbiyâ vü evliyânüñ maḥkûmı olur. Nitekim ‘Ömer bin el-Fârîz¹⁴⁴⁰ ḳaddesa’llâhu rûḥehû buyururlar:¹⁴⁴¹

[243b] ⁽¹⁾ Fe-bî dâratî’l-eflâku fe-a‘ceb li-ḳuṭbihâ

¹⁴³⁹ Bu kısımda derkenara, “Keyfiyyet-i ḥurûc-ı enbiyâ vü evliyâ ‘an-aḥkâmi’l-eflâki ve’l-kevākib” matlap olarak yazılmıştır.

¹⁴⁴⁰ (ö.632/1235) “Sultânü’l-âşîkîn” olarak tanınan mutasavvıf şâir. Abdullâh Efendi’nin sıklıkla iktibasta bulunduḳu ve asıl ismi “Nazmü’s-Sülûk” olan *Kasîde-i Tâiyye*, dîvânındaki en önemli şiiridir.

¹⁴⁴¹ Beyitlere geçilmeden önce sürhle bir işaret çizilmiştir.

El-muḥīṭi bihā ve'l-ḫuṭbu merkezu nokṭati¹⁴⁴²

Ve lā-ḫuṭbe ḫablī 'an-ṣelāsin ḫaleftuhū

(2) Ve ḫuṭbiyyetu'l-evtādi 'an-bedeliyyeti¹⁴⁴³

Mazmūn-ı ebyāt-ı şerīfe budur ki: “Şimdi maḫām-ı ḫuṭbiyyetde ben ḫā'imüm ⁽³⁾ ve eflāk benüm vüçūdum sebebi ile devr ider. Ya'nī ben eflāke ḫuṭb-ı ma'nevīyüm, devā'ir-i eflāk benüm üzerüme ⁽⁴⁾ devr idüp ve ben aḫtār-ı eflāki ihāta itmişümdür. Ve merkez iken muḥīṭ olmak ḫavāṣṣ-ı ḫuṭb-ı ma'nevīnün ⁽⁵⁾ 'acā'ibindendir. Zīrā ḫuṭb-ı ḫissī kendü üzerine devr iden devā'iri ihāta eylemez. Belki vasaṭda ⁽⁶⁾ mefrūza olan merkez-i nokta muḫāta olur. Pes, ḫuṭb-ı ma'nevī olan insān merkez-i eflāk iken girü ⁽⁷⁾ eflāki ihāta itmişdür. Ve ḫuṭb i'tibār itdükleri insān-ı kāmīlün ihātası 'ilm ü ḫudret ve şeref ⁽⁸⁾ ü rütbe cihetinden olur. Ve insān-ı kāmīle ḫuṭb itlāk olunduğı anuñ-çündür ki ekmel-i insān maḫām-ı ⁽⁹⁾ ferdiyyetde mütemekkin olup aḫvāl-i ḫalḫ anuñ üzerine devr ider. Ammā bu daḫı ikiden ḫālī degildür. ⁽¹⁰⁾ Ya budur ki maḫām-ı ḫuṭbiyyetde olan kāmīl 'ālem-i şehādetde olan maḫlūḫāta ḫuṭb ola. Bu taḫdīrce ḫuṭb-ı mezbūr ⁽¹¹⁾ intikāl itdükde ebdāldan kendüye aḫreb kim ise anı maḫāmına istiḫlāf ider. Evliyā'-ı Rūm ıṣṭılāḫında ⁽¹²⁾ bunlara maḫāmāt ve kerāmāt erleri dirler. Ve yāḫūd 'ālem-i ḡayb u şehādetde olan cemī'-i maḫlūḫāta ḫuṭb ola: ⁽¹³⁾ Ḫuṭb-ı mezbūr kendü maḫāmına ebdāldan istediğini istiḫlāf itmez. Ve buña ḫuṭbu'l-aḫtāb dirler ki müte'ākiben ⁽¹⁴⁾ 'ālem-i şehādetdedür. Ne anı bir ḫuṭb sebḫ itmişdür ve ne āḫar aña ḫalīfe olmuşdur. Ve ol şol rūḫ-ı Muḫammedī'dür ki: ⁽¹⁵⁾ *Levlāke lemā ḫalaḫtu'l-kevn.*¹⁴⁴⁴ ḫiṭābıyla muḫātabdur. Ve cemī'-i zamānda ḫuṭbu'l-aḫtāb olan ḫaḫīḫatde rūḫ-ı ⁽¹⁶⁾ Muḫammedī'dür. İbn Fāriḫ ṭayyeba'llāhu enfāsehū ol ma'nāya işāret idüp:

¹⁴⁴² “Felekler benimle döner. Kutbun hem merkez (eflâkin kuşattığı odak nokta) hem de onu çevreleyen unsur olması onun hayret veren hâllerindendir.” Tâiyye'nin 500. beytidir. Bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi –İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyyesi ve Şerhi- (Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi't-Tâiyye)**, Haz. Mehmet Demirci, İstanbul, Vefâ Yayınları, 2007, s. 342.

¹⁴⁴³ “Benden önce (gelmiş), onun halîfesi olacağım ve ricâlullâhın en yüce makâmdaki üç kişisinden biri (olan başka bir) kutub yoktur. Kutbiyyet-i evtâd benim bedeliyyetimden (halîfem olduğu için) kutubdur.” 501. beyittir. Bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, **a.g.e.**, s. 343-344.

¹⁴⁴⁴ “Sen olmasaydın kâinatı yaratmazdım.” Benzer bir rivâyet için bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 232 (2123. Metin). Klasik edebiyatta en çok iktibas edilen hadislerden olan bu rivâyet Aclûnî'de: “Levlâke

(17) Ve lâ-kuṭbe kablî ‘an-şelâşin ḥaleftuhū
Ve kuṭbiyyetu’l-evtâdi ‘an-bedeliyyeti

diyü buyururlar. Ve ebdâl ü evtâd u aḳṭâb ve sâ’ir-i erbâb-ı maḳâmâtun⁽¹⁸⁾ tafşîli *Meşnevî-i Şerîf*’de olan ikinci ḥikâyet ki “Merd-i Baḳḳâluñ Ṭuṭîsi” kışşasıdır, ḥikâyet-i mezbûrede:¹⁴⁴⁵

(19) Kem kesî z’ebdâl-i Ḥaḳ âgâh şud¹⁴⁴⁶

beytinün şerhinde tafşîl olunmuşdur. Hâşıl-ı kelâm; meded-i vücûd u beḳâ ve⁽²⁰⁾ şebât-ı cümle-i ‘âlem ve devrân-ı eflâk u kevâkib ü ğayrhâ Ḥazret-i cem‘iyyet-i ḥaḳîḳate müte‘allikadur ve⁽²¹⁾ şûret-i ‘unşuriyye-i insân-ı kâmil ol ḥaḳîḳatun şûretidür. *Kemâ ḳâle şalla’llâhu te‘âlâ ‘aleyhi ve sellem: “İnne’llâhe ḥaleḳa Âdeme*⁽²²⁾ *‘alâ-şûratihî.”*¹⁴⁴⁷ Pes, kuṭb-ı dâ’ire-i eflâk, belki merkez-i cemî‘-i mevcûdât, şûret-i insân-ı ekmeldür ve beḳâ’-i şûret-i⁽²³⁾ ‘âlem, bu şûret-i insâniyyenün beḳâsına menûṭ u merbûtdur. *Kemâ ḳâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Lâ-yeḳûmu’s-sâ‘atu ve*⁽²⁴⁾ *‘ale’l-arḍi vâḥidun yeḳûlu Allâhu Allâhu.”*¹⁴⁴⁸ Ey yezḳuruhū kemâ hū hū.¹⁴⁴⁹ Pes, kuṭb-ı ‘âlem bu şûret-i insânî olup⁽²⁵⁾ devrân ü beḳâ’-i eflâk daḥi aña müte‘allik olur. Ve baḥr-i mevvâc-ı esrâr u ma‘ânî Şeyḥ Sa‘îd-ü’d-dîn-i⁽²⁶⁾ Ferġânî¹⁴⁵⁰ buyururlar ki: Eger bir sâ’il su’âl idüp: “Şûret-i insânînin ḥod ta‘ayyün ve taḥaḳḳuḳından evvel⁽²⁷⁾ şûret-i eflâk ṣâbit ve ḳâ’im idi ve şûret-i âdemînin ‘adem-i ta‘ayyününden soñra daḥi [244a] ⁽¹⁾ şûret-i ‘âlem ve devrân-ı eflâke ḥiçbir ḥalel ve noḳşân terettüb eylemez. Pes, âdem ne vechle kuṭbü’l-eḳlâk olur?” Cevâb⁽²⁾ budur ki: Egerçi âdem ḥissen yog-

levlâke mâ halaktu’l-eḳlâk.” şeklindedir. Hadisin Dîvân şiirinde kullanımına dâir örnekler için bkz. Reyhan Keleş, *Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları*, İstanbul, Kitabevi, 2016, s. 376-381.

¹⁴⁴⁵ Mısranın baş tarafına sürhile bir “ayn” harfî yazılmıştır.

¹⁴⁴⁶ “Çok az kimse Allah’ın seçkin kullarından haberdâr olabildi.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 264. beytinin ikinci mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, *a.g.e.*, C. 1-2, s. 16.

¹⁴⁴⁷ Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Şüphesiz ki Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” Bkz. Buhârî, *Sahih*, C. 13, s. 6174-75 (kitâbu’l-isti’zân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, C. 8, s. 82 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 32. Bâb, 115 numaralı hadis). Ayrıca bkz. *a.e.*, C. 8, s. 366-67 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 11. Bâb, 28 numaralı hadis).

¹⁴⁴⁸ Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Yeryüzünde ‘Allah, Allah’ diyen bir kimse olduğu müddetçe kıyâmet kopmaz.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, C. 1, s. 198-99 (kitâbu’l-imân, 66. Bâb, 234 numaralı hadis); Tirmizî, *Sünen*, C. 4, s. 75 (fitne babları, 30. Bâb, 2303 numaralı hadis).

¹⁴⁴⁹ Yani, sanki (varlıklar sürekli) “hû, hû” diye Allah’ı zikrediyor.

¹⁴⁵⁰ (ö. 699/1300) Ekberîyye ekolüne mensup mutasavvıf yazar.

ıdı, ammā ma‘nen var idi. Zîrâ ber-müceb-i *Fe-aḥbebtu en u‘rafe*,¹⁴⁵¹ (3) îcād-ı ‘âlemden maḳṣūd kemāl-i zuhūr idi ve kemāl-i zuhūr-ı ḥaḳīḳat-i cem‘iyyet-i zât icmâlen ve tafşîlen bu zuhûruñ (4) zuhûrına mevḳûf idi. Ve zıkr olınan ḥaḳīḳat-i cem‘iyyenüñ kemâ-hüve zuhûr-ı şûret-i insâniyye-i kemâliyyeden (5) ğayrısı degildir. Zîrâ eflāk ü ‘anâşır u müvellidât ve mâ-fevḳihâ ve mâ-taḥtiḥâ insândan mâ‘adâ (6) her ne kadar mezâhir var ise her birisi ḥazret-i cem‘iyyetden bir ḥaḳīḳat ve bir şıfat ve bir ismden ziyâdenüñ (7) mazḥarı degildir. Fe-li-hâzâ bu kemāl-i cem‘iyyetden ğayrısı ḥaml-i emânetden ibâ’ eylediler. Kemâ kâle Te‘âlâ: “İnnâ ‘araḍna’l-emânete (8) ‘ale’s-semâvâtı ve’l-arḍı ve’l-cibâli fe-ebeyne en yaḥmilnahâ ve eşfaḳne minhâ ve ḥamelaha’l-insânu.”¹⁴⁵² Ya‘nî, Ḥaḳ Sübhânehû (9) ve Te‘âlâ kemāl-i zuhūr ile mazḥar-ı cem‘iyyet-i mezbûre olmaḳlığı a‘lâ-yı ‘âlemden semâvât ve esfel-i ‘âlemden arz (10) u cibâl ve mâ-beyne-hümâ olanlara ‘arz eyleyüp lâkin her birinde ḥükm-i kayd u cüz‘iyyet ğâlib olmağ-ıla ḳabûl-i (11) emânetden ibâ’ eyleyüp insânüñ kemāl-i ḳabiliyyeti olduğı-çün bu şûret-i cem‘iyye-i ‘unşuriyyeyi ḳabûl eyledi. (12) Ve li-ḥikmetin ‘azîmetin ve li-maşlaḥatin külliyyetin, Allâh Sübhânehû ve Te‘âlâ îcād-ı ‘âlemi şûreten bu şûret-i insâniyyeye taḳdîm (13) eyledi ve ol teveccüh-i îcâdîñüñ ḳiblesi şûret-i insâniyye oldu. Zîrâ maḳṣad ve maḳṣūd insân idi. (14) Pes, meded ü beḳâ’-i eczâ’-i ‘âlem bu şûretüñ ta‘ayyüninden evvel anuñ keynûnet-i mezbûresi ile ḥükmen ve ma‘nen (15) ol teveccüh-i îcâdiye muzâf idi. Pes, maḳṣūd-ı aşlî olan bu şûret-i insâniyye-i kemâliyye ḥisde (16) daḥı müte‘ayyin olup meded ü ḳıyâm ve beḳâ vü şebât-ı ‘âlemüñ ḥıfzına bu şûret-i ‘unşuriyye-i insânî müteşaddî (17)

¹⁴⁵¹ “Bilinmeyi istedim.” Bkz. Süyûtî, *ed-Dürerü’l-Müntesire*, s. 163 (330. metin). Klasik edebiyatta bolca iktibas edilen ve Süyûtî’nin “Aslı yoktur.” değerlendirmesiyle mevzû olduğuna işaret ettiğı bu rivâyetin tamamı *Dürerü’l-Müntesire*’de şu şekildedir: Kuntu kenzen lâ-u‘rafu fe-aḥbebtu en u‘rafe fe-ḥalaḳtu ḥalḳan fe-‘arraftuhum bî fe-‘arafünî. “Ben bilinmeyen bir hazineydim. Bilinmeyi sevdim (istedim) ve mahlukâtı yarattım, (yarattıklarım) onlara benî anlattı ve benî bildiler.” Bu rivâyet *Keşfü’l-Hafâ*’da da vardır. Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 191 (2016. metin). Sözü edilen rivâyetin Dîvân şiirinde kullanımına dâir örnekler için bkz. Keleş, *a.g.e.*, s. 357-363.

¹⁴⁵² “Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar bunu yüklenmekten çekindiler, (sorumluluğundan) korktular. Onu insan yükledi. Doğrusu o çok zâlim, çok câhildir.” (Ahzab 33/72, nâkıs iktibas)

oldı ve maḳām-ı ḳuṭbiyyet ve müstaḳarr-ı merkeziyyetde istiḳrār buldı.¹⁴⁵³ Ve yine Şeyḫ Sa‘îdü’l-dīn-i Fergānî⁽¹⁸⁾ *Şerḫ-i Tā’iyye*’de; **naẓm**:

Necā’ibu âyâtin ğarā’ibu nuzhetin
Reġā’ibu ğâyâtin ketā’ibu necdetin¹⁴⁵⁴

(19) beytini şerḫ itdükden şoñra birkaç muḳaddime beyân idüp buyururlar ki: Teşekkülât u ittişālât-ı⁽²⁰⁾ eflāk ü kevākibün şuver ü netā’ici neş’e-i dünyeviyyede şuver u emzice ve aḳvāl ü a‘māl ile mütecesside⁽²¹⁾ vü müteşahḫışa olduġı gibi şüret-i insāniyyenün daġı ḳuvā vü a‘zāsı ki mücmel-i cemī‘-i ‘avālimdür; kezālik, şuver⁽²²⁾ ü mezāhir-i ḫaḳā’ik ve esmā’-i İlāhiyye’dür. Ve teşekkülât ü ittişālât-ı şüret-i insānî ki aḳvāl ü a‘māl-i⁽²³⁾ teşekkülât-ı mezbüreden ‘ibāretdür, anlar daġı mezāhir-i teveccühāt ve ictimā‘ât-ı ḫaḳā’ik u esmādur. Lākin ḫaḳīḳat-i⁽²⁴⁾ şüret-i insāniyye ğışş-ı denes-i beşeriyyet ile mükedder olmaġ-ıla vech-i meşrūḫ üzere olan mazhariyyetinden⁽²⁵⁾ ġāfil olmuşdur. Ve egerçi kim ol teşekkülât u ittişālātuñ şuver ü netā’ici a‘rāzıdır, fe-emmā eflāk⁽²⁶⁾ ü eṭbākda mütecesside olup ve cemī‘-i şuver-i berzaḫî vü ḫaşrî vü cinānî ve ġayrhā ol hey’et-i⁽²⁷⁾ mütecessidenün ‘aynı olur. Ve nüfūs-ı insāniyye berzaḫda şuver-i mezbüreye müte‘allika olup [244b]⁽¹⁾ ve berzaḫda vāḳi‘ olan ni‘met ü niḳmet anlara ol şuverün tenāsübi ḫayşiyetinden işābet ider.¹⁴⁵⁵

(2) Fe-emmā niyyet-i ḫālişe ve ḳaşd-ı şaḫiḫa muḳārin olan a‘māl-i şāliḫa ve ef‘āl ü aḳvāl-i ṭayyibe vü şādiḳanuñ⁽³⁾ bi-ḫasebi’l-ḳuvveti tecessüdi bi’l-vaḫdeti ve’l-iḫlāş felek-i a‘lā-yı ‘illiyyinde muḳadder olur. Ḥattā vaḫdet⁽⁴⁾ ve iḫlāş bir ḳavl ve ‘amel üzerine kemāl mertebe ġālib olsa: “İleyhi yeş‘adu’l-kelimu’t-ṭayyibu ve’l-‘amelu’s-şāliḫu yerfe‘uhü.”¹⁴⁵⁶ (5) naşş-ı keriminün feḫvāsınca külliyyet ile ‘ālem-i vaḫdete mürtefi‘ olup bu eflākde şüret bağlamaz. *Kemā eşāra ileyhi*⁽⁶⁾ ḳavluḫü ‘aleyhi’s-

¹⁴⁵³ Bu kısımlarla ilgili bkz. Sa’deddin Muhammed b. Ahmed el-Fergānî, **Münteha’l-Medârik fî-Şerhi Tâiyyeti İbni’l-Fârız**, thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî, Beyrut, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, 2007, C. 2, s. 76-79.

¹⁴⁵⁴ “(O) şerefli âyetler (alâmetler), şaşkınlık veren ferahlıklar, rağbet edilen ġâyeler (ve) kahramanlık birlikleri (askerleri)dir.” 556. beyittir. Bkz. Ankaravî, **Makâsıd-ı Aliyye...**, Haz. Mehmet Demirci, s. 371.

¹⁴⁵⁵ Yukarıdaki beytin şerhi ve bu kısımlar için bkz. Fergānî, **a.g.e.**, C. 2, s. 140-142.

¹⁴⁵⁶ “O’na ancak güzel sözler yükselir (ulaşır). Onları da Allah’a amel-i sâlih ulaştırır.” (Fâtır 35/10 nâkıs iktibas)

*selâm: “Lâ-ilâhe illa’llâhu leyse lehâ dūne’llâhi hicâbun hattâ yufđiye ileyhi.”¹⁴⁵⁷ Ve kâle şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: ⁽⁷⁾ “Mâ kâle ‘abdun lâ-ilâhe illa’llâhu muhleşan min-ğalbihi illâ futiğat lehū ebvâbu’s-semâvâti hattâ yufđiye ile’l-‘arş.”¹⁴⁵⁸ Fe-emmâ şol fi’l ü kavlı ki ⁽⁸⁾ niyyet-i hâlişe ve kaçd-ı şahîhden hâlî olsa o mağûle a’ māl-i meşûbe hebâ-i menşûr olup bu ‘ âlem-i ⁽⁹⁾ hâk ü âb ve hevâ vü âteşden tecâvüz itmez. Nitekim bunun tafşîli bundan akdem *Meşnevî-i Şerîf*’de:*

(10) Tâ ileyhi yes‘ad etyâbu’l-kelim¹⁴⁵⁹

Ve dahı:

Enbiyâ çun cins-i ‘illiyyîn budend¹⁴⁶⁰

ebyât-ı şerîfesinüñ şerhinde ⁽¹¹⁾ mufaşşalan sebğ itmişdür. Pes, a’ māl-i ğayr-ı hâlişe vü şâlihâ neş’e-i uhreviyyede şuver-i mütenâsibeye ⁽¹²⁾ munzamme ve cismâniyyet ile muşavver olup ve ‘azâb-ı şedîde mûcib olmağ-ıçün cesâmet-i ‘azîme ⁽¹³⁾ hâşıla olur. Ve eşâra ileyhi kavluhū şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: *İnne ğilağa cildi’l-kâfiri işnânu ve erba‘üne zirâ’an* ⁽¹⁴⁾ *ve inne đirsehū mişlu uhudin, ve inne meclisehū fî-cehenneme mâ beyne Mekketi ve’l-Medîneti.*¹⁴⁶¹ Ve nuşûş-ı Qur’ân-ı ‘Azîm ve ⁽¹⁵⁾ hadîş-i şerîf-i Resûl-i Rabb-i Rağîm ile nağar-ı erbâb-ı keşf ü şühûdda mübeyyendür ki kürsî-i kerîm ferş-i ⁽¹⁶⁾ cennet ve ‘arş-ı ‘azîm sağf-ı cennet olduğı beyân buyurulmuşdur. Ve Hağ Sübhânehū ve Te‘âlâ si‘at-i kürsîyi ⁽¹⁷⁾ ne şey’ ile vaşf

¹⁴⁵⁷ Hz. Peygamber’in (s.a.v.) işaret buyurduğı gibi: “Allah’tan başka ilah yoktur (sözü söylendiğinde), Allah’a ulaşana kadar Allah’tan başka hiçbir şey ona örtü (engel) olamaz.”

¹⁴⁵⁸ Hz. Peygamber (s.a.v.) buyurdu: “Kul, kalpten ihlasla lâ-ilâhe illallah derse o söz arşa çıkana kadar göklerin kapıları kendisine açılır.” Bkz. Muhammed b. Süleymân er-Rûdânî, **Cem’ü’l-Fevâid min Câmi’l-usûl ve Mecma’i’z-zevâid**, Çev. Hüseyin Yıldız, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2008, C. 8, s. 332.

¹⁴⁵⁹ “Ancak güzel kelimeler ona (Allah’a) yükselir.” *Mesnevî*’nin 895. beytinin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 46.

¹⁴⁶⁰ “Peygamberler illiyyîn cinsinden oldukları (Allah’ın râzı olduğı kişiler makâmına ulaştıkları) için...” *Mesnevî*’nin 649. beytinin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 33. Diğer mısranın anlamıyla şu şekilde tamamlanmaktadır: “...cân ve gönül illiyyînine (en yüce makâma) gittiler.”

¹⁴⁶¹ Hz. Peygamber’in işaret buyurduğı gibi: “Kâfirin derisinin kalınlığı kırk iki zirâdır. Dişi Uhud dağı kadardır, cehennemdeki yeri de Mekke ile Medîne arasındaki mesafe genişliğindedir.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 344-345 (cehennemin sıfatı babları, 3. Bâb, 2706 numaralı hadis). Benzer hadisler için bkz. Tirmizî, **a.g.e.**, C. 4, s. 344-345 (aynı bâb, 2703 ve 2704 numaralı hadisler); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 376 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 13. Bâb, 44 numaralı hadis).

buyurmuş ise ‘arz-ı cenneti dahı ol şey’-ile vaşf buyurmuşdur. Kemā kâle Te‘âlâ: ⁽¹⁸⁾ “Vesi‘ a kursiyyuhu’s-semâvâti ve’l-arḍa.”¹⁴⁶² Ve ke-ḳavlihi Te‘âlâ: “Ve sâri‘ ū ilâ-mağfiratin min-rabbikum ve cennetin ‘arḍuha⁽¹⁹⁾’s-semâvâtu ve’l-arḍu u‘iddet li’l-mutteḳîn.”¹⁴⁶³ Ve delâlet-i ḥadiṣ-i şerîf dahı budur ki *ḳâle ‘Aleyhi’s-selâm:* ⁽²⁰⁾ “*İnne fi’l-cenneti mi’ete deracetin mâ beyne kulli deracetin kemâ beyne’s-semâ’i ve’l-arḍi ve’l-firdevsu a’lâhâ deraceten ve minhâ* ⁽²¹⁾ *tefeccuru’l-enhâru’l-erba‘ate ve min-fevḳihâ yekûnu’l-‘arṣ.*”¹⁴⁶⁴ Pes, maḳâşıd-ı şaḥîḥayı her ḳankı a‘mâl u aḳvâl cümleden ⁽²²⁾ ziyâde mü’eyyed olursa cennet-i firdevsde şuver-i ḥadâ’ik ve eşcâr u eşmâr u enhâr ve hûr u ḳuşûr ile ⁽²³⁾ mütecessid olur. Kemā kâle Te‘âlâ: “Ve en leyse li’l-insâni illâ mâ se‘â. Ve enne sa‘yehû sevfe yurâ. Şümme yuczâhu’l-cezâ’e⁽²⁴⁾’l-evfâ.”¹⁴⁶⁵ Ve kâle Te‘âlâ: “Fe-men ya‘mel mişḳâle zerratin ḥayran yerahu.”¹⁴⁶⁶ Pes, bu âyât-ı beyyinātuñ maзмûn-ı sa‘âdet-âyâtı bu ma‘nâya ⁽²⁵⁾ delâlet ider. Ammâ sa‘y u ‘amel a‘râz ḳabîlinden olup ta‘rif-i ‘arâzda ise: *El-‘arâzu lâ-yebḳâ zamâneyn.*¹⁴⁶⁷ dinilmişdür. ⁽²⁶⁾ Ve ta‘rif-i mezbûr, ta‘rif-i şaḥîḥ ve emr-i muḳadderdür. Naşş-ı Kerîm-i Sübhânî ise sa‘y u ‘amelüñ ‘aynınuñ rü’yetini işbât ⁽²⁷⁾ itmişdür. Bu taḳdîrce a‘râz-ı a‘mâl zamân-ı şânîde ne keyfiyyet-ile mer’î olur dinürse işbu taḳrîr [245a] ⁽¹⁾ olınan vech üzre mütecessid olur. *Kemâ kâle şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem fi’ḥadiṣi’l-ḳudsiyyi ḥâkiyen ‘ani’llâhi te‘âlâ* ⁽²⁾ *fe-ḳâle: Yâ Muḥammed iḳra’ ummeteke minnî es-selâm ve aḥbirhum enne’l-cennete ṭayyibetu’t-turbeti ‘azbetu’l-mâ’i ve ennehâ*

¹⁴⁶² “Allah’tan başka hiçbir ilah yoktur; O, Hayy’dır, Kayyûm’dur. Kendisine ne uyku gelir ne de uyuklama. Göklerde ve yerdekilerin hepsi O’nundur. İzni olmadan O’nun katında kim şefaât edebilir? O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir. O’nun bildirdiklerinin dışında insanlar O’nun ilminden hiçbir şeyi tam olarak bilemezler. **O’nun kürsüsü gökleri ve yeri içine alır.** Onları koruyup gözetmek kendisine zor gelmez. O, yücedir, büyüktür.” (Bakara 2/255, nâkıs iktibas)

¹⁴⁶³ “Rabbimizin bağışına ve takvâ sahipleri için hazırlanmış olup genişliği gökler ve yer kadar olan cennete koşun!” (Âl-i İmrân 3/133)

¹⁴⁶⁴ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Cennette yüz derece vardır. Her derecenin arası gökle yer arası kadardır. Firdevs en yüksek derecedir ve orada dört ırmak akar. O ırmakların üzerinde arş vardır.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 16, s. 7292 (kitâbu’t-tevhîd, 22. Bâb, 51 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 307-308 (cennetin sıfatı babları, 4. Bâb, 2650 ve 2651 numaralı hadisler); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 638-639 (Kitâbu’z-Zühd, 39. Bâb, 4331 numaralı hadis).

¹⁴⁶⁵ “İnsan için ancak çalıştığı vardır. Çalışması da ileride görülecektir. Sonra çalışmasının karşılığı ona tastamam verilecektir.” (Necm 53/39-40-41)

¹⁴⁶⁶ “Kim zerre miktarı hayır yapmışsa onu görür.” (Zilzal 99/7)

¹⁴⁶⁷ “Varlığı kendi zâtından olmayıp bir asla muhtaç olarak var olan şey, iki zamanda bâkî kalmaz.”

ķi'ānun ⁽³⁾ ve *enne ġirāsehā subḥāne'llāhi ve'l-ḥamdu'llāhi ve lā-ilāhe illa'llāhu va'llāhu ekber*.¹⁴⁶⁸ Pes, tecessüd-i mezbūr-ı ḥaķīķat-i kāmīl, vesāţet-i ⁽⁴⁾ a' māl-i ḥasene ve aķvāl-i ṭayyibe ile münbasiṭ ve binā'-i kemāl-i inbisāṭ-ı mezkūr ile muḥkem olur. Ammā zıkr olınan ⁽⁵⁾ evcāt-ı 'āliyatun vüṣūline sebeb derecāt-ı keṣīre vardır. Lākin merātib-i mezbūrenün uṣul-i ⁽⁶⁾ külliyyatı maķāmāt-ı ṣelāṣeye menūṭadur ki evvelā İslām, ṣāniyen ĩmān, ṣāliṣen iḥsāndur. ⁽⁷⁾ Aña binā' en ki ķunki ol sırr-ı vüċudī merātib-i istidā'-ı eflāk ü 'anāşır u müvellidāt ve raḥm-ı māderde ⁽⁸⁾ olan mertebe-i istikrārdan tecāvüz idüp bu şüret-i nefis ve mizāc-ı insānī ile zāhir oldı ise ⁽⁹⁾ aḥķām-ı keṣret-i 'anāşır u müvellidāta mülābeseti sebebi ile ḥükm-i vaḥdet ü ṭahāret ve besāţet-i ⁽¹⁰⁾ sırr-ı vüċudī, zıkr olınan āṣār-ı keṣret-i ḥarekāt u sekenāt-ı tabi'ī ve aḥķām-ı inḥirāfātda maġlūb ⁽¹¹⁾ u maḥbūs olup kendünün mebde'-i vaḥdeti ve lā-büddi olan 'avd ü rüċū' indan ve ṭuruk-ı zāhiri ⁽¹²⁾ ve bāṭinī-i me'āddan kemāl-i ḥicāb ile maḥcūb ḳaldı. Pes, şunların ki tevfiķ u 'ināyet-i ezeliyye-i Rabbānī'ye ⁽¹³⁾ ḳarīn ḥālleri olup māder ü pederinün vesāţat-ı taķlīdi ve yāḥūd bir resūlün da'veti ve yāḥūd ⁽¹⁴⁾ ḥalīfe-i resūl olan mürşid-i kāmīlün irşād u delāleti ile mebde' ü me'ādından ḥaber-dār olursa ⁽¹⁵⁾ evvelen ve bi'z-zāt eṣer-i āġāhī zāhir-i nefisde bāhir olup li-ecli't-tedbīr anun mizāc u ḳuvā ⁽¹⁶⁾ ve cevāriḥ u a'zāsına işābet ü sirāyet idüp ḳavlen ve fi'len ḥarekāt ü sekenāt-ı nā-mazbūṭa ⁽¹⁷⁾ ve şuver-i inḥirāfāt-ı nā-merbūṭa ile zuḥūrdan i'rāz ider ve aḥķām-ı şer'iyyede müdrece olan ⁽¹⁸⁾ vaḥdet-i 'adālete inḳıyād-ı küllī ile müteveccih olur. Ve ol zamān anların dā'ire-i maķām-ı İslām'a ⁽¹⁹⁾ duḥūlleri ki itā'at-ı evāmīr ü zevācir-i şer'-i nebevīden 'ibāretdür, dürüst olur ve ḥālet-i mezbūrede ⁽²⁰⁾ dāḥil-i dā'ire-i İslām olan şahş-ı insānīnün Ḥazret-i Ḥaķķ'a ve esmā' u şıfāt-ı muḳaddese-i Rabbāniyye'ye ⁽²¹⁾ irtibātı bi-ṭarīķı't-ta'alluķ olur. Zīrā

¹⁴⁶⁸ “Hz. Peygamber’in (s.a.v) hadis-i kudside Allah’tan (c.c) naklederek dediği gibi: (Şöyle) buyurdu: ‘Ey Muhammed! Ümmetine benden selam söyle ve haber ver ki cennetin toprağı temiz, suyu tatlıdır. Orası düz ve engin bir ovadır. Oraya atılacak tohum da Subḥānallāhi ve'l-ḥamdu li'llāhi ve lā-ilāhe illa'llāhu vallāhu ekber (Allah, her türlü kusurdan münezzehtir; hamd Allah’a mahsustur, O’ndan başka ilah yoktur ve Allah en yücedir) cümlesidir.” Bu hadis, Tirmizî’de İbn Mes’ūd rivāyeti olarak mevcuttur; fakat hadis-i kudsi olmayıp mīraĥta Hz. İbrāhim’le ḳarşılaşan Resūlullah’a (s.a.v) Hz. İbrāhim’in söylediği ve Hz. Peygamber’in de ashābına bildirdiği sözlerle hadis olarak kayıtlıdır. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 77 (duā babları, 59. Bâb, 3691 numaralı hadis).

merbūbuñ, ism-i Rabb ve şıfat-ı rubūbiyyete ve maḥlūkuñ ism-i Ḥālīk ⁽²²⁾ ve şıfat-ı ḥālīkıyyete ve mehdīnūñ ism-i Hādī ve şıfat-ı hidāyete ve tā'ibūñ ism-i Tevvāb ve ḳābilū't-tevb ⁽²³⁾ şıfatına ve maḡfūruñ ism-i Ġaffār ve şıfat-ı maḡfirete ve helümme cerran ta'alluḳları zarūrīdūr. Ve kezālik ⁽²⁴⁾ maḳām-ı İslām ki esbāb ve 'ilel-i ta'alluḳı ile 'ālem-i ḥikmete taḳayyüddür ve her şey'üñ bir sebep ü 'illet-i zāhireye ⁽²⁵⁾ izāfeti ve esbāb ü 'ilel-i mezbūreye muzāf olan eşyānuñ rü'yeti daḥı esmā'-i İlahiyye'nūñ ⁽²⁶⁾ mezāhir ü āşarıdır. Ve mādām ki bir kimesne dāḥil-i dā'ire-i İslām olmaya, anuñ ta'alluḳı esmā'-i külliyyeye ⁽²⁷⁾ olmayup dünü'l-ba'z ba'z-ı esmā vü şıfatadur. Ammā çünki maḳām-ı İslām'ıñ ḥaḳā'ıḳıyla [245b] ⁽¹⁾ müteḥaḳḳıḳ ola, ol merd-i müslimūñ ta'alluḳı esmā vü şıfat-ı külliyyede tamām olur. Ve bu mertebeden şoñra mebdē' ⁽²⁾ ü me'ād ve ṭarīḳ-ı 'avdūñ eşer-i āḡāḥisi ḳuvā-yı bātınī ve ḥavāss-ı nefse sirāyet idüp tekellüf ⁽³⁾ ü telaṭṭufa cehd ider ve nefsin: “Şummun bukmun 'umyun fe-hum lā-yerci'ün.”¹⁴⁶⁹ dār-ı mażīḳından ḥalāş ider. Ve nuṭḳ ⁽⁴⁾ u sem' ü başar ve fikret ü vehm ki fużül ü mā-lā-ya'nī ile zıkr ü fikr-i āşār ü 'iberden bi-külliyyetihi maḥcūb ⁽⁵⁾ ü mestūr ḳalmış idi, nesemāt-ı maḥabbāt-ı İlahiyye keşf-i estār-ı ḥicāb idüp tevḫīḳ u hidāyet-i ⁽⁶⁾ Sübhānī ile cümlesini mā ḥuliḳa lehūsına¹⁴⁷⁰ şarf idüp 'amele getürür ve zātını ism-i semī' ü başīr u 'alīm ü mütekellim ile ⁽⁷⁾ müteḥallıḳ ḳılır. Ve ḳuvā-yı bātinesini ḥazīz-i neḳā'ış u inḥirāfāt-ı cehl ü buḥl ve ṭabş ü zulm ü ḳasāvet-i ⁽⁸⁾ ḳalb ve ilā-ḡayr-ı zālik şıfat-ı rediyyeden ḥalāş idüp evc-i kemālāt ve şuver-i i'tidālāt-ı 'aḳl u kerem ⁽⁹⁾ ve ḥilm ü re'fete nā'il olmaḡ-içün sa'y-i belīḡ ider. Ve bu mertebeye ḳadem-nihāde olduḡda maḳām-ı İslām'dan ⁽¹⁰⁾ rütbe-i seniyye-i imāna teraḳḳī itmiş olur. Ve eşnā'-i seyrde külliyyāt-ı maḳāmāt-ı imāndan olan ⁽¹¹⁾ tevbe ve zühd ü verā' ve tevekkül ü rızā' maḳāmlarını müşāhede idüp ve her maḳāmuñ cüz'ıyyātında ⁽¹²⁾ esmā'-i Ḥaḳ'la, meşelā Kerīm u Ḥalīm u 'Allām u Ra'ūf

¹⁴⁶⁹ “(Onlar) sağırdırlar, dilsizdirler ve kördürler. (Bu sebeple artık) onlar (hakka) dönemezler.” (Bakara 2/18)

¹⁴⁷⁰ “Ne için yaratıldıysa ona”

ve bunun emsali esmâ ile ber-vefki-ı *Taḥallaḳū bi-aḥlāḳi'llāh*.¹⁴⁷¹ (13) kendüyi muttasıf ider. Fe-li-hāzâ erbâb-ı taḥkîḳ maḳâm-ı îmanâ maḳâm-ı taḥalluḳ ıtlâḳ iderler. Ve çünki (14) bâtın u zâhirden aḥkâm-ı inhîrâfât vech-i meşrûḥ üzere müntefî ola, meşîme-i nefste (15) kâmin olan şüret-i vahdet ü 'adâlet mütevellid olup ism-i ḳalb ile müsemmâ olur. Ve bi-ḥükmi: *Vesî'anî* (16) *ḳalbu 'abdi'l-mu'mini't-taḳî*,¹⁴⁷² ol dil-i âgâh tevâbi'-i ism-i zâhirden bir ismüñ mir'ât-ı mücellâ ve maḥall-i tecellîsi (17) olur ki ism-i mezbûr şahş-ı mezbûrûñ menşe'-i ta'ayyün-i nefis ü mizâcî olmuş idi ve suḳûṭ-ı nuṭfe (18) ve nefḥa-i rûḥuñ vaḳtinde ve zamân-ı vilâdetde şahş-ı mezbûr ol ismüñ maḥkûm-ı te'sîri ve terbiyesinüñ (19) merbûbı olmuş idi. Pes, vâsi'-i Ḥaḳ olan ḳalb-i mü'min bu mertebeye nâ'il olduḳda ol ism ile (20) müteḥaḳḳıḳ olur. Ya'nî sâlik-i mezbûrûñ ḳalbinde ol ism tecellî itdükde sâliküñ ism ü resmi (21) bi-külliyetihi mürtefi' olup sâlikde ol ismden ğayrı şey bâḳî ḳalmaz. Pes bu mertebede maḳâm-ı îmandan (22) evcât-ı derecât-ı iḥsâna i'tilâ vü irtikâ itmiş olur. Ve ol ism ki anuñ mir'ât-ı ḳalbinde (23) cilve-ger olmuş idi ve şol eşer ki esmâ'-i zâtiyyenüñ âşârından eşer itmiş idi, sâlik-i fânîñ (24) sem' u başar u yed ü ricl ve 'aḳlı olur. Ḥattâ bu maḳâm-ı taḥaḳḳuḳuñ ḥaḳîḳatinde vârid olan (25) *Kuntu sem'ahû ve başarahû ve yedehû ve riclehû*.¹⁴⁷³ ḥadîs-i şerîfi ve sâ'ir-i aḥbâr u âşârûñ letâ'ifini zevḳ-ı selîm ile (26) fehm ider. Ba'dehû merâtib-i esmâ' ve eflâk-i şıfâtde seyrân idüp her bir ismüñ taḥaḳḳuḳı ol sâlikî (27) bir ism-i âḥaruñ taḥaḳḳuḳına müsta'idd ider. Ḥattâ ism-i zâhir câmi' olduḳı cemî'-i esmâ' mütteḥid olur. [246a] (1) Ve ol vaḳtde ol merd-i kâmil ve racul-i fâzıl bâtın-ı rûḥuñ seyrine 'azîmet ḳılup cemî'-i esmâ'-i (2) bâtın-ı tenzîhî ile taḥaḳḳuḳ müyesser olur. Ve ol ḥinde tecellî-i cemî'-i kemâlîye irişüp seyri

¹⁴⁷¹ "Allah'ın ahlâkıyla ahlâklanınız." Bkz. Elbânî, *Silsiletü'l-Eḥâdisi'z-Za'ife...*, C. 6, s. 346, (2822. metin).

¹⁴⁷² "Takvâlî mü'min kulumun kalbi beni içine aldı." Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, C. 2, s. 273 (2256. metin). Eserde metnin tamamı şu şekildedir: Mâ vesî'anî semâ'î ve lâ-arḳî, ve lâkin vesî'anî ḳalbu 'abdi'l-mu'min. "Beni gökyüzü de yeryüzü de kuşatamadı; fakat mü'min kulumun kalbi beni içine aldı (ona sığdı)." ¹⁴⁷³

¹⁴⁷³ "Onun kulağı, gözü, eli ve ayağı olurum." İfâdelerde farklar olmakla birlikte bu anlamı ihtiva eden iki hadîs-i kudsî rivâyeti için bkz. Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, C. 4, s. 69; Buhârî, *Sahîh*, C. 14, s. 6424 (kitâbu'r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

(3) kemâlin bulur. Ve zıkr olınan seyr ü sülûk ümmet-i Muḥammed'den olan ferd-i kâmilleriñ seyridir. (4) Ammâ seyr-i Muṣṭafavî kâmilleriñ netîce-i seyrleri olan Ḥazret-i cem' den kâbe kavseyn ve andan (5) maḳâm-ı eḥadiyyet-i cem'-i ev ednâdur ki andan a' lâ vü ekmel mertebe olmayup ve rütbe-i mezbûre (6) ancak Ḥazret-i Seyyidü'l-Enbiyâ'ı ve'l-Mürselîn'e maḥşûşdur. Ve bu zıkr olınan merâtib ü maḳâmât-ı (7) İslâm u imân u iḥsâna 'Ömer bin el-Fârız *Ḳaṣîde-i Tâ'îyye*'sinde işâret idüp buyururlar ki; **nâzm**:

- (8) Fe-li-lebsi minhâ bi't-ta' alluḳi fî-maḳâmi
El-İslâmi 'an-aḥkâmihi'l-ḥikemiyyeti¹⁴⁷⁴
- (9) 'Aḳâ'ıḳu iḥkâmin deḳâ'ıḳu ḥikmetin
Ḥaḳâ'ıḳu iḥkâmin raḳâ'ıḳu beṣṭatin¹⁴⁷⁵
- Ve li'l-ḥissi minhâ bi't-taḥaḳḳuḳi fî
Maḳâmi'l-îmâni 'an-a' lâmihi'l-'ameliyyeti¹⁴⁷⁶
- (10) Şavâmi' u ezḳârin levâmi' u fikretin
Cevâmi' u âṣârin ḳavâmi' u 'izzetin¹⁴⁷⁷
- Ve li'n-nefsi minhâ bi't-taḥalluḳi fî
Maḳâmi'l-iḥsâni 'an-enbâ'ıhi'n-nebeviyyeti¹⁴⁷⁸
- (11) Leṭâ'ıfu aḥbârin vezâ'ıfu minḥatin
Şaḥâ'ıfu aḥbârin ḥalâ'ıfu ḥisbetin¹⁴⁷⁹
- Ve li'l-cem' i min-mebde'in ke-enneke ve'ntihâ'in
- (12) Fe-in lem-tekun 'an-âyeti'n-naẓariyyeti¹⁴⁸⁰

¹⁴⁷⁴ “(Suret ve) beden onunla alâkası sebebiyle İslâm makâmında onun hikmetli hükümlerinden (nasiplenir). *Tâiyye*’nin 557-564. beyitleri sıralanmıştır. Bkz. İsmail Rusûhî Ankaravî, **Makâsıd-ı Aliyye...**, Haz. Mehmet Demirci, s. 372-374.

¹⁴⁷⁵ “(Dînî) hikmetin bereketi ve faydaları, herkes tarafından anlaşılamayacak boyutları, ahkâmının hakikatleri, bereket ve kemâlinin incelikleri vardır.”

¹⁴⁷⁶ “İmân makamında o makamdan nasiplenmek (zuhûr eden feyizleri hissetmek), onun işaretlerinin amel olarak ortaya çıkmasıyla olur.”

¹⁴⁷⁷ “(Hakk’ın) anıldığı mâbetlerde fikir parıltıları meydana gelir (zihinler aydınlanır). (Allah’ın esmâ ve sıfatlarının) tecellilerinin toplulukları (olan zâhirî ve bâtinî nimetler; nefsin, şeytanın ve inkâr edenlerin kibrini) ve kuvvetini yıkar.”

¹⁴⁷⁸ “İhsan makamında o makamın ahlâkıyla ahlâklanması sonucunda, nefs için (de) peygamberlere gelen haberlerden (istifade mümkün olur).”

¹⁴⁷⁹ “(O makamda ilâhî) haberlerin latifeleri, vazifeleri yerine getirmenin neticesinde ulaşılan lütuflar, (Allah’ı bilen) âlimlerin malumu olan İlâhî sırların bilgileri ve tedbirin halifeleri vardır. (Kulun tedbirinin yerine İlâhî tedbirler halife olur ve böylece her iş, Hakk’ın tedbiriyle görülür).”

Ġuyūşu infi‘ âlâtin bu‘ ūşu tenezzuhin
Ĥudūşu ittişâlâtin luyūşu ketîbetin¹⁴⁸¹

(13) Ve ĥaşâ‘îş-i kâmil oldur ki bâtın u sırrı ile ġâliben müşâhid-i ĥazret-i ġayb olup maġâm-ı iĥsânda (14) ‘ulūm-ı ġayb u ledünnîyi rūhı ve nefsi ile müţâla‘a kılur. Ve ĥavâss-ı zâhire vü bâtınası ile maġâm-ı (15) ĩmânda âşâr u ‘iberâta meşġul olup ve mizâc u kuvâsı maġâm-ı İslâm’da ‘ibâdet-i bedenîyyeye müdâvemet (16) ve envâ‘-ı aĥkâm-ı ibtilâ‘ât-ı şer‘iyyeye mülâzemet idüp cemî‘-i evġât u ânâtı zînet-i şer‘iyye ile (17) ma‘mûr ve zâhir ü bâtını deryâ-yı aĥkâm-ı tarîġate müstaġrak olur. Ammâ kâmil-i mezbûruñ sırr-ı şerîf (18) ve rūh-ı laţîfinüñ ĥazret-i ġayb ve maġâm-ı iĥsânda muġayyed olduġunuñ fâ‘idesi tecelliyyât-ı zâtî (19) ve ‘ulūm-ı ĥaġîķî ve mükâşefât-ı şaĥîĥa ile muttaşîf olduġudur. Ve ĥavâss u kuvâ-yı zâhire vü bâtinesi (20) daĥı maġâm-ı ĩmânda muġayyed olduġunuñ fâ‘idesi bu neş‘e-i dünyeviyyede fîkr ü zîkr ve semâ‘ u ‘iberât ile (21) ve neş‘e-i uhreviyyede rü‘yet-i dâ‘im bi’l-başar ve semâ‘-ı kelâm-ı bî-vâsiţta ve bunuñ emşâli teşrîfât ile mütelezziz (22) olduġudur. Ve mizâc-ı maġâm-ı İslâm’da muġayyed olduġunuñ fâ‘idesi ibtilâ‘ât-ı aĥkâm-ı şerî‘at ile (23) taĥaġķuk ve neş‘e-i dünyeviyyede icrâ-yı evâmir-i şer‘le telezzüz ve aĥkâm-ı şerî‘atden her bir ĥükmüñ (24) deġâ‘îġ-ı ĥikmeti ve şavm u şalât ve ĥacc u zekât ve sâ‘ir-i ‘ibâdât u tâ‘ât-ı ta‘yîn ü taĥdîd-i a‘dâd (25) ve ĥaşr-ı evġât ü meġâdirinüñ ‘ilel ü esrârını keşf ü şühûd ile mu‘âyene kıldıġudur ve kâmil-i (26) mezbûruñ cemî‘-i ‘avâlim ve neş‘e-i dünyevî vü berzahî vü ĥaşrî vü cinânîde kemâl-i inbisât-ı ĥaġîķati (27) taġayyüd-i mizâc ile maġâm-ı İslâm’da bâz-beste olmasıdır. Ve ‘ibâdât u tâ‘ât ve ĥasenât-ı şer‘iyyenüñ [246b] (1) berzahda ve ĥaşrde ĥâşıla olan şuver ü netâ‘icinden behre-

¹⁴⁸⁰ “Sadece bilgi olarak var olup henüz varlık sahasına çıkmamış işaretlerden değilse (kişi amelî boyuta geçerek Allah’ın varlığının delillerini varlıkta görebilecek seviyeye ulaşmışsa) cem’ makâmında başlangıç, sanki son gibidir. (Bunlar Hakk’ın varlığında birleşir).”

¹⁴⁸¹ “(Bu makâmda sâlikî hâlden hâle sokan) tecelli yağmurları vardır. (Bunların verdiği) hayret, dehşet ve sarhoşlukla sâlik müteessir olur; fakat ferahlık askerleri de yanındadır ve onu takip ederler, fânî varlığı bâkî ile bütünleşir. (Sülûk yolunda nefse ve şeytanın ordusuna ġâlip gelmesi için Esmâ-i Hüsnâ’dan ona yardımcı) arslan (gibi) cesâretli asker bölükleri vardır.” Derkenara bu beyitteki “guyûs” kelimesinin “gays”ın çoġulu olup “yaġmur” anlamına geldiġi; “bu’ûs”un “ba’s”ın çoġulu olup ferahlık ve sakınmayı, “luyûs”un ise ordunun cesâretini ifade ettiġi, “Min-Şerhi’l-Kâşânî” notu düşölmek suretiyle Arapça olarak tahrir edilmiştir.

mend ü berhûrdâr olmaqlık maḳām-ı ⁽²⁾ İslâm’a müte‘allıkdur. Ve cennât u hûr u kuşûr zıkr olınan şuverüñ ‘aynıdur. Ve niçe evḳât ⁽³⁾ olur ki kâmil-i mezbûruñ nefsi havâss ü mizâcî hem-reng-i sırr olur. Ammâ zıkr olınan hikem-i mezbûrenüñ ⁽⁴⁾ neş’eti iktizâsıyla hâlet-i mezbûrenüñ devâm ü şebâtı müstemirr olmaz. Zîrâ *Lî ma‘allâhi vaḳtun.*¹⁴⁸² buyurulmuşdur. ⁽⁵⁾ İmdi ey nevr-i hadîḳa-i ‘âlem ve nûr-ı hadeqa-i âdem! Merâtib-i mezbûreyi seyr ü temâşâ idüp ⁽⁶⁾ haḳîḳat-i zâtıyyesinden haber-dâr ve ‘ışḳ u maḥabbet-i Rabbâniyye ile berhûrdâr olan ‘âşık-ı şâdıqlar, ⁽⁷⁾ aḥkâm-ı eflâk-i şuveriyyeden daḥı hürûc idüp eflâk-i haḳîḳiyye-i esmâ vü şıfât u zâta ⁽⁸⁾ ‘urûc itmekle ebu’l-vaḳt olurlar. Sen daḥı aña göre sa’y ü gûşiş idüp enbiyâ’-i ‘izâmuñ; ⁽⁹⁾ huşûşan Ḥazret-i Faḥr-i Kâ’inât ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyâtuñ ümmetine terk itdügi mîrâş-ı şerî‘at ⁽¹⁰⁾ u tarîḳat u ma‘rifet ü haḳîḳate vâriş-i haḳîḳî olmağa bezl-i himmet ve Ḥaḳ’dan meded ü ‘inâyet ⁽¹¹⁾ recâ eylesesin¹⁴⁸³ ve dâhiye-i ‘azîme-i hücum-ı şîr-i nefsdan naḥcîrân-ı kuvâ-yı rûḥâniyyeyi taḥlîş eylesesin. ⁽¹²⁾ **Seyyid.**¹⁴⁸⁴

Gevher-i deryâ-yi vahdet âdemest ey âdemî
Ger çu Âdem sîrr-i esmâ-râ bi-dânî âdemî¹⁴⁸⁵

(13) Cân eger ḥ’ânem tu-râ bâşed bedîn ma‘nî meger
K’ez-ser-i taḥḳîḳ mî-dânem ki cân-i ‘âlemi¹⁴⁸⁶

¹⁴⁸² “Benim Allah’la öyle bir vaktim vardır ki...” Metnin tamamı şu şekildedir: *Lî ma‘allâhi vaḳtun lâ-yesa‘unî fîhi melekun muḳarrabun ve lâ-nebiyyun murselun.* “Benim Allah’la öyle bir vaktim vardır ki ne Allah’ın en yakın melekleri ne de bir nebî o sırâ vâkıf olur.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 244 (2159. metin). Klasik edebiyatta bu rivâyetin iktibasına dâir örnekler için bkz. Keleş, **Dıvan Şiirinde...**, s. 382-384.

¹⁴⁸³ 20. yüzyılın ilk yarısında vefât etmiş olan Nakşibendî-Üveysî Şeyh Mehmed Hâlid’in (ö. 1931) Mektubât’ındaki 6. mektubun başlarında yer alan: “İmdi ma’lûm olsun ki ehlullâh efendilerimiz buyururlar ki: ...” sözlerinden sonra Abdullâh Efendi’nin yukarıda 243a’nın 16. satırındaki “İmdi ma’lûm ola ki eflâk ü kevâkib dest-i kâtibde...” ifadelerinden bu kısma kadar kullandığı lafızların ve verdiği bilgilerin aynen alınarak mektuba kaydedildiği tespit edilmiştir. Bkz. Ahmet Kutlu, **Şeyh Hâlid’in Mektubât’ında Din ve Tasavvuf**, Sivas, Asitan Yayıncılık, 2011, s. 134-140. Mutasavvıflar arasında bu tür alıntılar olağan olmakla birlikte bu örnek, Abdullâh Efendi’nin ve şerhinin şöhretinin Bayramî-Melâmîlerle sınırlı olmadığını, ayrıca 20. yüzyıldaki mutasavvıflar arasında da okunup istifade edildiğini göstermesi yönünden dikkate değerdir. Yapılacak daha detaylı incelemelerle bu hususta başka örneklerin de tespit edilmesi mümkündür.

¹⁴⁸⁴ Bu şiir bazı farklarla birlikte dıvanının bir neşrinde tespit edilmiştir. Bkz. Seyyid İmâduddîn Nesimî, **Dıvân-ı Fârisî-yi Nesimî**, Haz. Hamîd Mehmedzâde, Bakü, Âzer Neşr, 1972, s. 297-298.

¹⁴⁸⁵ “Ey âdemoğlu, vahdet deryâsının gevheri (incisi) âdemdir. Eğer Âdem (a.s.) gibi esmânın sırrını bilirsən (ancak) o zaman (hakiki) insansın.”

¹⁴⁸⁶ “Ben sana ‘cân’ diye hitap edersem bu hitabımın sebebi, senin hakikaten âlemin canı olduğunu bilmemdir.”

Ger hidāyet yābī ez-“men ‘indehū ‘ilmu’l-kitāb”
Hem Suleymānī hem ism-i a‘ zameş-rā hātemī¹⁴⁸⁷

(14) Ger bi-bīnī şūret-i ḥod-rā be-çeşm-i ma‘ rifet
Rūşenet gerded ki hem Cemşīd u hem cām-i Cemī¹⁴⁸⁸

Reng-i Nemrūdī vu Fir‘avnī vu Deccālī çu reft
(15) Hem Ḥalīl u hem Kelīm u hem Mesīḥ-i Meryemī¹⁴⁸⁹

Ez-ḥayāl-i bīş u kem fāriğ şev u āsūde bāş
Tā be-key derbend-i ān bāşī ki bīş u yā kemī¹⁴⁹⁰

(16) Key şeved rūşen be-ḥūrşīd-i ruḥeş çeşmī ki ū
Ez-muḥīṭ-i ma‘ rifet nā-dīde hergiz şebnemī¹⁴⁹¹

Ey Nesīmī vaḳt-i ān şud k’ez-dem-i Rūḥu’l-Ḳudus
(17) Nefḥa-i çun şūr-i İsrāfīl der-‘ālem demī¹⁴⁹²

İ‘tirāz-i Naḥcīrān Ber-Suḥan-i Ḥargūş

Ḥargūşuñ sözine ṭā’ife-i (18) naḥcīrānuñ i‘tirāz eyledüklerin beyān ider.

Ḳavm guftendeş ki ey ḥar gūş dār

Ḳavm-i naḥcīrān bi-ṭarīḳī⁽¹⁹⁾ l-i‘tirāz ḥargūşa eyitdiler: “Ey ḥar!¹⁴⁹³ Bizüm kelimātımuza ḳulaḳ ṭut.

Ḥīş-rā endāze-i ḥargūş dār (1018)

(20) Kendüñi ḥargūş miḳdārı ṭut. Ya‘nī, *Raḥima’llāhu imra’en ‘arafe ḳadrahū ve lem-yete’adde ṭavrahū*.¹⁴⁹⁴ ḥadīş-i şerīfī ile (21) ‘amel idüp miḳdāruñı bil ve ḥaddüñden

¹⁴⁸⁷ “‘Men indehū ilmū’l-kitāb’ dan hidāyeti bulursan hem Süleymān’sın hem de (onun) ism-i a’zamı taşıyan yüzüğüñ, (artık sana her müşkil iş açılır).” Tırnak içindeki kısım Ra’d 13/43. âyetten nâkıs iktibastır. Âyetin tamamının meâli şöyledir: “O kâfirler: ‘Sen Allah tarafından gönderilmiş bir peygamber değilsin.’ diyorlar. De ki: Benimle sizin aranızda şâhit olarak Allah ve yanında **Kitab’ın ilmi bulunan** (yeter).”

¹⁴⁸⁸ “Marifet gözüyle kendi suretini görürsen hem Cemşīd hem de cām-ı Cem olduğun sana âşikâr olur.”

¹⁴⁸⁹ “Nemrutluk, firavunluk ve deccallık rengi gidince sen hem İbrâhim hem Mûsâ hem de İsâ’sın.”

¹⁴⁹⁰ “Azı çoğu düşünmeyi bırak ve rahat ol. Ne zamana kadar az mısın, yâhut çok musunu (fâni varlığının miktârını) düşüneceksin (ve madde çemberinde esir olarak yaşayacaksın?)”

¹⁴⁹¹ “Mârifet muḥīṭinden bir çiğ tanesi bile görmemiş olan bir göz, ne zaman (nasıl) O’nun yüzünün güneşini görüp aydınlanabilir ki?”

¹⁴⁹² “Ey Nesīmī! Rūḥu’l-Kudūs nefesini İsrâfīl’in sūru gibi âleme üfleme zamanı geldi.”

¹⁴⁹³ Önce “ḥargūş” yazılmışsa da “gūş” kısmı çizilerek iptal edilmiştir.

¹⁴⁹⁴ “Kadrini (ölçüsünü) bilip haddini aşmayan kimseye Allah rahmet eylesin.” Metnin bu kısmında hadis olarak zikredilmesi hatalıdır; çünkü bu söz Hz. Ali’ye nispet edilen bir sözdür. Bkz. Hazret-i Ali, **Neḥc’ül-Belâga**, **Hz. Ali’nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri**, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, Der Yayınları, İstanbul, 1990, s. 419. Nitekim Sarı Abdullâh

tecāvüz itmeyüp himârlügi terk eyle. Zîrâ haddini bilmeyen, ⁽²²⁾ himâr gibi ahmağdur. Mısrâ'-ı evvelde olan har, himâr ve gûş, sem' ma'nâsınadır. Hâzret-i Mevlânâ kıddise sirruhü ⁽²³⁾ tecnîsde olan laîfeyi murâd buyurmuşlardır.

Hîn çi lâfest in ki ez-tû bihterân

Âgâh ol! Bu ne ⁽²⁴⁾ lâf u güzâfdur ki senden bihterleri ve kuvvet ü cesâmetde mihterleri

Der-neyâverdend ender-ḥâtir ân (1019)

⁽²⁵⁾ sen itdüğün lâfı ḥâtıra getürmediler. -Ân zamîri mısrâ'-ı evvelde olan lâfa râci'dür.-

Mu'cibî ⁽²⁶⁾ yâḥûd kazâmân der-peyest

Ey ḥargûş! Senün bu lafuña sebep iki nesnedür. Ya budur ki mu'cib ü ḥod-pesendsin, ⁽²⁷⁾ ve yâḥûd kazâ bizüm kafamızdadur ki senün 'ucb u enâniyyetün ile bir belâya duş olunuz.

[247a] ⁽¹⁾ V'er ne in dem lâyiḳ-i çun tû keyest (1020)

Yohsa bu nuṭḳ u kelâm senün gibirün kaçan lâyiḳıdır? Bu ⁽²⁾ ebyât-ı şerîfeden murâd kuvâ-yı cismâniyye ve havâss-ı nefsâniyye şîr-i nefsi kuvvetde ve 'aḳlı za'fda ⁽³⁾ mülâhazasıyla nefse gâlebesini muḥâlâtdan 'add itdükleridür.

Bâz Cevâb-i Ḥargûş Naḥcîrân-râ

⁽⁴⁾ Ḥargûş tâ'ife-i naḥcîrâna girü cevâb virdüğünü beyân ider.

Guft ey yârân Ḥaḳ'am ilhâm dâd

Ḥargûş ⁽⁵⁾ eyitdi: Ey yârân! Ḥaḳ Sübhânehü ve Te'âlâ baña ilhâm virdi.

Mer za'îfî-râ kavî-râyî futâd (1021)

Taḥḳîḳan ⁽⁶⁾ bir za'îfe bir re'y-i kavî düşdi. İmdi ey naḥcîrân ve zu'afâya i'tirâz iden şûret-bînân! ⁽⁷⁾ Nazarıñuz şûrete ḥaşr itmeyüp çeşm-i dilden gubâr-ı i'tirâzı ref' idüp 'ibrete nazar idinüz kim ⁽⁸⁾ şûreten çok ḥaḳîr u saḡîr vardur ki şan'at u kârı kebîr olup

Efendi metnin başka bir bölümünde bu sözü Hz. Ali'ye ait olduğunu belirterek de zikretmiştir. Bkz. II,130b/10. satır.

cesâmet ü dâhâmeti olanlardan ⁽⁹⁾ ol kârûn zuhûrî müyesser olmaz. Ve bunun emsâli çokdur, size birkaçını beyân ideyüm. Cümleden birisi:

⁽¹⁰⁾ **Ân-çi Hâk âmûht mer zenbûr-râ**

Ol nesneyi ki Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ zenbûra ta‘lîm eyledi,

Ân ne-bâsed ⁽¹¹⁾ şîr-râ vu gûr-râ (1022)

Ol şan‘at şîre ve yâbân hımârına olmaz.

Hânehâ sâzed pur ez-helvâ-yi ter

Ol ⁽¹²⁾ nahl-i mülheme helvâdan pür ve ‘asel ile mâl-â-mâl hâneler binâ ider.

Hâk ber-û ân ‘ilm-râ bu’ğşâd der (1023)

Ol ‘ilmûn ⁽¹³⁾ kapusını nahl üzerine Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ fetḥ eyledi. Vahy ü ifhâm-ı İlâhî ile müseddesü’ş-şekl hâneler ⁽¹⁴⁾ düzûp ḥuzzâk-ı mühendisîn anuñ şan‘atında mütehayyirîn olup âletsiz, şekl-i müseddes üzere ⁽¹⁵⁾ bir hâne binâsına kâdir olmazlar. Kemâ kâle’llâhu Tebâreke ve Te‘âlâ: “Ve evḥâ rabbuke ile’n-naḥli eni’t-teḥizî mine’l-cibâli ⁽¹⁶⁾ buyûten ve mine’ş-şeceri ve mimmâ ya‘rişûn. Şumme kulî min-kulli’ş-şemerâti feslukî subule rabbiki zululen yaḥrucu min-butûnihâ ⁽¹⁷⁾ şerâbun muḥtelifun elvânuhû fîhi şifâ’u li’n-nâsi.”¹⁴⁹⁵ el-âye. *Ruviye enne’l-‘asele yenzilu mine’s-semâ’i fe-yestaḳirru fî-mekânin* ⁽¹⁸⁾ *fe-ye’tîhi’n-naḥlu ve teşribuhû summe te’tî’l-halebetu fe-tulḳîhi fi’ş-şem‘i’l-menâleti, lâ-kemâ yezunnu ba‘ḍun ennehû min-faḍâlâti’l-ğidâ’i* ⁽¹⁹⁾ *testehîlu fi’l-mi‘deti ‘aselen.*¹⁴⁹⁶ İbn ‘Aṭâ¹⁴⁹⁷ kâddesa’llâhu rûḥehû bu âyet-i kerîmede olan vahy-i Hâkḳ’ı tefsîr idüp ⁽²⁰⁾ buyururlar ki: *Elhemehâ ve dellehâ ‘ale’l-mevḍi’i ve ‘allemehâ keyfe yeda‘u mâ fî-baṭnihâ, lâ-*

¹⁴⁹⁵ “Rabbin bal arısına şöyle vahyetti: Dağlardan, ağaçlardan ve insanların kuracakları kovanlardan kendine evler edin. **Sonra meyvelerin hepsinden ye de Rabbinin sana kolay kıldığı yollara gir, diye ilhâm etti. Onların karınlarından renkleri çeşitli bir bal çıkar ki onda insanlar için şifâ vardır.** Şüphesiz ki bunda düşünen bir millet için büyük bir ibret vardır.” (Nahl 16/68-69, 69 nâkıs iktibas)

¹⁴⁹⁶ “Rivâyet edilir ki bal gökyüzünden iner ve bir mekânda kalır. Arı gelir ve onu içer, ondan süt gelir ve yumuşak, tâze bir karışım ortaya çıkar. (Yani bal,) bazılarının zannettiği gibi midedeki gıdâ artıklarının karışıp bala dönüşmesi şeklinde oluşmaz.”

¹⁴⁹⁷ İlk devir sûflilerinden, muhaddis ve müfessir (ö. 309/922).

yeḏa‘u illā ‘alā-ḥacerin şāffin ev ⁽²¹⁾ ḥaṣebīn naẓīfin lā-yuḥālīṭuhū ṭīnun ve lā-turābun.¹⁴⁹⁸ Ve bir mişāl dahı budur ki:

Ān-çi Ḥaḫ āmūht kirm-i pile-rā

(22) Ol nesneyi ki Ḥaḫ Sübhānehū ve Te‘ālā ipek kırdına ta‘līm eyledi,

Hıç pılı dāned ān gūn ḥīle-rā (1024)

(23) Hıçbir fıl ‘aẓīm cesāmeti ile kirm-i pīlenūn ḥīlesini bilür mi? İmdi ey naḥcīrān!

Bu şanāyi‘ u bedāyi‘, ⁽²⁴⁾ cūsse vü cesāmete göre olmaz. **Beyt:**

Kār-i ḥalḫest ān ki millet milletest
Her çi z‘ān dergeh resed bī-‘illetest¹⁴⁹⁹

(25) Pes ol ḳādir-i lā-yezāl ve muḳtedir-i bī-zevāl, zenbūr-ı ‘aseli ḳābil-i vaḥy idüp ve anuñ lu‘ābı teşrīfi içün ⁽²⁶⁾ “fihi şifā’un li’n-nāsi”¹⁵⁰⁰ āvāzesini cihān u cihāniyāna ırgürdi ve kirm-i pīlenūn bildügi ḥīlede fıl ‘aẓīm ⁽²⁷⁾ fūrūmānde ve dem-beste ḳaldı. Ḥuşūşā şol şeref ü kerāmeti ki ādeme iḥsān buyurmuşdur, [247b] ⁽¹⁾ sākinān-ı mevāzi‘-i eflākīye müyesser olmamışdur. Zīrā ber-müceb-i “Ve ‘alleme ādeme’l-esmā’e kullehā şumme ‘araḏahum ⁽²⁾ ‘ale’l-melā’iketi.”¹⁵⁰¹

Ādem-i ḥākī zi-Ḥaḫ āmūht ‘ilm

Ādem-i ḥākī ‘ilm-i şerīfi Ḥaḫ Sübhānehū ve Te‘ālā’dan ta‘allüm eyledi ⁽³⁾ ve dahı “Ve ‘allemnāhu min-ledunnā ‘ilmen”¹⁵⁰² mekteb-ḥānesinde ḳırā’at eyledi.

Tā be-heftum āsmān efrūht ‘ilm (1025)

¹⁴⁹⁸ “(Allah) arıya gideceği yeri; midesindekini nasıl, nereye ve ne şekilde bırakacağını ilham etti ve yol gösterdi. (Öyle ki arı, balı) temiz bir taş veya pāk bir odun dışında bir yere bırakmıyor ve ona toz toprak veya çamur karıştırmıyor.” Sarı Abdullāh’ın iktibas ettiği bu kısım, Paul Nwyia tarafından hazırlanmış olan ve İbn Atā’nın tefsir metinlerinin de düzenli bir şekilde sunulduğu “Nusūs Sūfiyye Gayrı Menşûre” adlı eserde aynen mevcuttur. Bkz. Paul Nwyia, **Nusūs Sūfiyye Gayrı Menşûre**, Beyrut, Dāru’l-Maşrik, 1986. s. 74.

¹⁴⁹⁹ “Milletin millet olması halkın işidir. O dergāhtan gelen her şey (ise) sebepsizdir.” Bu beyit Ferīdüddīn-i Attār’ın *Musibet-nāme*’sinde tespit edilmiştir. Müellifte ilk mısra da hatalı olarak “İnek ‘illet milletest” yazılmış olan kısım, eserin nüshasında yer alan “ān ki millet milletest” şeklinde düzeltilerek yukarıya kaydedilmiştir. Bkz. Ferīdüddīn-i Attār, *Musibet-nāme*, Süleymāniye Ktp., Celebi Abdullāh Efendi Koleksiyonu, No. 327, vr. 28a.

¹⁵⁰⁰ “Onda insanlar için şifā vardır.” (Nahl 16/69 nâkıs iktibas)

¹⁵⁰¹ “**Ve Âdem’e isimlerin hepsini öğretti, sonra onları meleklere gösterip:** ‘Eğer dâvânızda sâdık iseniz bana şunları isimleriyle haber verin.’ dedi.” (Bakara 2/31, nâkıs iktibas)

¹⁵⁰² “Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki ona katımızdan bir rahmet vermiş **ve tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.**” (Kehf 18/65, nâkıs iktibas)

(4) Hattâ âsmân-ı heftüme degin Âdem'ün 'ilmi şu' lelenüp seb' -i semâvât anuñ 'ilmi nûrî ile münevver ü müzehher oldı.

(5) Nām u nāmūs-i melek-rā der-şikest

Melekün nām ve nāmūsını şikest itdi. Ya' nî melā'ike: “E tec' alu fihā men yufsidu (6) fihā ve yesfiku'd-dimā'e ve nahnu nusebbihu bi-ḥamdike ve nuḡaddisu leke”¹⁵⁰³ dimişler iken Âdem ta' lîm olunduğı esmā ile (7) cümle-i melā'ikeye 'arza kılınup cānib-i Hāḡ'dan: “Fe-ḡāle enbi'ünî bi-esmā'i hāulā'i in kuntum şādiḡîn.”¹⁵⁰⁴ diyü (8) melā'ikeye ḡitāb olunduḡda melā'ike esmā'-i müşārun-ileyhāda 'adem-i şu' ūrlarına i' tirāf idüp “Subḡāneke (9) lā-'ilme lenā illā mā 'allemtenā inneke entel 'alîmu'l-ḡakîm.”¹⁵⁰⁵ diyü 'aczlerin bilüp ḡilāfet-i Âdem'de vāḡi' olan (10) istifsārlarından ma' zeret ü ma' fîret dilediler ve kendülerinden nefy-i 'ilm kıldılar.

Kūri-i ān kes ki (11) der-Hāḡ der-şekest (1026)

Ol kimesnenün körliğine ki Hāḡḡ'a şekk ü gümāndadur; murād İblîs 'aleyhi'l-la' nedür ki (12) bu beyt ile ta' rîf buyururlar:

Zāhid-i şeş şad hezārān sāle-rā

Altı yüz biñ yıllık zāhidi ki şeyṡāndur,

(13) Pūz-bendî sāḡt ān gūsāle-rā (1027)

Pūz-bend anasını emmemesün içün buzaḡınuñ aḡzına bağladuḡları (14) dehān-benddür. Ve Hāzret-i Mevlānā ber-sebîl-i isti' āre-i taḡyîliyye İblîs'i kāvsāleye teşbîh idüp (15) ve pūz-bend ile şeyṡānuñ kıyāsāt-ı 'aḡliyyesin murād idüp buyururlar ki: “Ol kāvsāle içün (16) bir pūz-bend düzdi.” Ya' nî kıyās-ı bâṡıl-ı vehmîsi ṡarîḡ-ı ḡaḡdan şeyṡānı racîm itdi.

Tā ne-tāned (17) şîr-i 'ilm-i dîn keşîd

¹⁵⁰³ “Bir zamanlar Rabbin meleklere: ‘Ben yeryüzünde bir halife yaratacağım.’ demişti. Melekler: ‘Orada bozgunculuk yapacak ve kan dökecek birisini mi yaratacaksın? Oysa biz seni överek tesbih ediyor ve seni takdis ediyoruz.’ dediler. Allah da onlara: Ben sizin bilmediklerinizi bilirim, dedi.” (Bakara 2/30, nâkıs iktibas)

¹⁵⁰⁴ “Eğer dâvânızda sâdıksanız bana şunları isimleriyle haber verin, dedi” (Bakara 2/31, nâkıs iktibas)

¹⁵⁰⁵ “Dediler ki: Seni noksan sıfatlardan tenzîh ederiz. Senin bize öğrettiğinden başka bizim bilgimiz yoktur. Süphesiz sen alîm ve hakîm olansın.” (Bakara 2/32)

Tā ki pistān-ı ledünniden elbān-ı ‘ilm-i dīni çeküp emmege ve istifāzaya ⁽¹⁸⁾ kâdir olmaya;

Tā ne-gerded gird-i ān kaşr-i meşîd (1028)

Tā ki ol kaşr-ı meşîd ve me’vâ-yı ‘ālînüñ eṭrāfına tolanmaya. ⁽¹⁹⁾ Kaşr-ı meşîdden murād ḥubb-ı İlāhî ve ‘ilm-i ledünnîdür. Hâḳ Sübhānehû ve Te’ālâ anı Âdem’üñ kalbine ilkâ eyledi ⁽²⁰⁾ ve şeyṭân ‘ucb u pindâr ve enāniyyet ü istikbârı cihetinden ol zevḳden bî-behre vü maḥrûm kaldı ⁽²¹⁾ ve sebep-i ḥırmânı Âdem’üñ zâhirini görüp bātınından ğafleti oldu. Kezâlik:

‘İlmhâ-yi ehl-i his şud ⁽²²⁾ pûz-bend

Mücerred ‘ilm-i zâhire ḳanâ’at idüp mûcib-i ‘ilm ile ‘amel itmeyen ve ‘ilm-i ledünnî ṭâlibi olmayup ⁽²³⁾ enbiyâ vü evliyānuñ işrine gitmeyen erbâb-ı ḥissûñ ‘ulûmı anlara pûz-bend oldu; ya’ nî dehân-ı ⁽²⁴⁾ himmetlerin bend eyledi.

Tā ne-gîred şîr ez-ân ‘ilm-i bulend (1029)

Tā ol ‘ulûm-ı ‘âliye-i yakîniyyeden şîr ṭutmaya. ⁽²⁵⁾ Ya’ nî mürşidân-ı kâmilânda olan elbān-ı esrâr ve ḥaḳâ’ik-ı ‘ilm-i ledünnî ve lezzât-ı maḥabbet-i Sübhānî’den ⁽²⁶⁾ dimâğ-ı cân ve dehân-ı cenânı lezzet ü zevḳ almaya ve istifāza-i envâr-ı cezebât-ı Hâḳ kılmaya. ⁽²⁷⁾ Zîrâ ancak beste-pây-ı elfâz u ‘ibârât ve ḳayd-bend-i ḳıyâsât-ı aḳliyyât olanlar, aşḥâb-ı zevḳ [248a] ⁽¹⁾ u vicdānuñ ittifâkı budur ki esrâr-ı enbiyâ vü evliyâdan zerre vü şemme zevḳ alamazlar. İmdi ezvâḳ ⁽²⁾ u aḥvâl anlaruñ kalbinde zâhir olur ki ref’-i mâ-sivâ idüp gönül yüzini ḥâk-i rāh-ı evliyâ eyleye ⁽³⁾ ve ol zevḳi zâhirde aramayup gönülde araya. Zîrâ:

Ḳatre-i dil-râ yekî gevher futâd

Dil ḳatresine ⁽⁴⁾ bir gevher düşdi,

K’ân be-deryâhâ vu gerdûnhâ ne-dâd (1030)

Ki Hâḳ Sübhānehû ve Te’ālâ ol gevheri deryâlara ve eflâke ⁽⁵⁾ virmedi ve ol emāneti anlarda ḳomadı. Ḳatreden murād laḥm-ı şanevberiyü’ş-şekl olan derûn-ı ⁽⁶⁾ dilde merdûmek-i dîde miḳdârı bir ḳatre dem-i raḳîḳ ü laṭîfdür ki maḥall-i ḥayât oldur, aña süveydâ-yı ⁽⁷⁾ ḳalb dirler. Ve gevherden murād nefḥ-i rûḥ-ı ḳudsiyy-i izâfî ve nûr-ı

maḥabbet-i Rabbāniyye'dür ki eflāk ü biḥārda ol ⁽⁸⁾ gevherüñ vaz'ına isti'dād yokdur. Ve süveydā-yı dil bi-ḥasebi's-şüreti merdümek-i çeşm miqdārı iken ⁽⁹⁾ min-ḥayşü'l-ma'nā 'arşdan a'zam olup ḥaqqına *Ḳalbu'l-mu'mini 'arşu'llāh.*¹⁵⁰⁶ diyü buyurulmuşdur. Ammā ḳalb ıtlāk ⁽¹⁰⁾ olınanı mücerred ol laḥm-ı şanevberī ve yāḥūd dem-i süveydāyī kıyās idüp zāhirde olan şüret-i şağīresine ⁽¹¹⁾ nazār idenler anda vedī'at olınan esrār-ı İlāhiyye ve vüs'at-i ḳalbden ḥaber-dār olmayup maḥrūm ḳalmışlardır. Fe-li-hāzā erbāb-ı taḥḳīḳ buyurmuşlardır ki: ⁽¹²⁾ *Yenbağī leke en ta'leme enne'l-ḳalbe leyse 'ibāratun 'ani's-şanevberiyeti, fe-innehā ve in summiyet ḳalben fe-innemā tilke*⁽¹³⁾ *'t-tesmiyetu 'alā-sebīl-i-mecāzi, ve bi-i'tibāri tesmiyeti's-şifati, ve li-kāmilin bi'smi'l-mevşūfi ve'l-maḥmūli, ve illā fe-kullu*⁽¹⁴⁾ *'āḳilin ya'lemu enne'l-ḳalbe'llezī eḥbera'l-ḥaqqā 'alā-lisāni Nebiyyihī, bi-ḳavli mā vesi'anī arđī ve lā-semā'ī*⁽¹⁵⁾ *ve lākin vesi'anī ḳalbu 'abdi'l-mu'mini't-taḳıyyi'n-naḳī el-veddā, leyse huve hāze's-şanevberiyi's-şeklu, fe-innehū aḥḳaru*⁽¹⁶⁾ *min-ḥayşu şūratihī en yekūne maḥalle sirrihī celle 'alāhu faḍlen en yesa'ahū ve yekūne maḥmaḥu nazarihi'l-a'lā*⁽¹⁷⁾ *ve mustevāhu, ve innemā el-ḳalbu'l-insāniyyu 'ibāratun 'ani'l-ḥaḳīḳati'l-cāmi'ati beyne'l-evşāfi ve's-şu'ün*⁽¹⁸⁾ *'r-rabbāniyyeti, ve'l-ḥaşā'ışı ve'l-aḥvālī'l-kevniyyeti'r-rūḥāniyyeti.*¹⁵⁰⁷ **Li-muḥarririḥi:**

- (19) İlāhī! Işkuñ nūrını nihānī gönlümde buldum
Cemālūñ şevḳına yandum 'ıyānī gönlümde buldum
- (20) Süridüm yerlere yüzümi boyadum ḳana gözümü
Yitürdüm kendü özümi cānānı gönlümde buldum
- (21) Cinānuñ kevşer ırmağı tıyūrı bāğ u eyvānı
Ḥūr u vildān u ğılmānı seyrānı gönlümde buldum

¹⁵⁰⁶ “Mü'minin kalbi, Allah'ın arşıdır.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 148 (1886. metin).

¹⁵⁰⁷ Kalbin, kozalak benzeri bir şekilden ibaret olmadığını bilmen gerekir. O, “kalp” olarak isimlendirilmiştir. Bu (isim ona) mecaz yoluyla ve (bu organın) sıfatından yola çıkılarak verilmiştir. Tamamıyla onun özelliğine uygun ve taşıdığı vasfı ifade eden bir isimlendirmedir. Sadece kâmil akıl sahipleri bilir ki Hak'tan haber veren, (Allah'ı tanımayı sağlayan) kalptir. Hak Teâlâ Hz. Peygamber'in dilinden buyurdu: “Yeryüzüne ve gökyüzüne sığmadım; fakat haramlardan kaçan, takvâli mü'min kulumun gönlüne sığdım.” Kozalak gibi bir şekli olan kalp, görünüşü bakımından değersiz görölse de Allah'ın sırlarını içine alma hususiyetiyle oldukça faziletli ve bedeninin en değerli parçasıdır. İnsanın kalbi; şümüllü hakikatleri ve vasıfları kendinde toplayan, Allah'ın isim ve sıfatlarına aynalık eden, (aynı zamanda) rûḥânî varlıkların da hâllerine ve özelliklerine açık (en yüce mertebede) yaratılmış varlığı ifade eder.

(22) Getürür melekler selâm ‘ izzetle Haḡ’ dan hem kelâm
Ḳalmaz cânlarda hiç ḡalâm sultânı gönlümde buldum

(23) Ḳalbü’l-mü’min beytu’llâh ḡalbü’l-mü’min ‘ arşu’llâh
Olduñsa ‘ Abdî ‘ abdu’llâh îmânı gönlümde buldum

İmdi benüm rûḡum; Ḥâzret-i Faḡr-i ‘ Âlem şalla’llâhu te‘âlâ ‘ aleyhi ve sellem: (24)
*İnne’llâhe lâ-yenḡuru ilâ-şuverikum ve lâ-ilâ-a‘mâlikum bel yenḡuru ilâ-ḡulûbikum
ve aḡvâlikum.*¹⁵⁰⁸ buyurmuşdur. Pes, şüret-perestler (25) ma‘ nâdan ḡâfil ve ḡâhir-bînler
aḡvâl-i bâtından ḡâhillerdür. Çünki böyledür:

Çend şüret âḡir ey şüret-perest

(26) Ey şüret-perest! Niçeye dek âḡir şüret?

Cân-i bî-ma‘ nî ez-şüret ne-rest (1031)

Senüñ bî-ma‘ nâ cânüñ (27) şüretten ḡalâş olmadı. İmdi şüretten ḡüzer ḡıl ki vâḡıf-ı
ma‘ nâ olasın. Zîrâ:

[248b] (1) Ger be-şüret âdemî insân budî

Eger benî âdem şüret ile insân olaydı,

Aḡmed u Bū Cehl ḡod yeksân budî (1032)

(2) Aḡmed ve Bū Cehl ḡod yeksân olurdu. İmdi nâzar şürete degül şiretedür ve bu
âyet-i kerîme (3) buna delîldür ki “Mâ ḡazâ illâ beşerun mişlunâ.”¹⁵⁰⁹ diyenlere “Ḳul
innemâ ene beşerun mişlukum yūḡâ ileyye.”¹⁵¹⁰ (4) diyü cevâb virildi. Pes, bi-
ḡasebi’ş-şüreti ikisi daḡı müştarekeldür. Lâkin min-ḡayşü’l-ma‘ nâ bi-vechin mâ (5)
münâsebetleri yokdur. Meşelâ:

Naḡş ber-dîvâr mişl-i âdemest

¹⁵⁰⁸ “Şüphesiz ki Allah, sizin suretlerinize ve fiillerinize bakmaz; bilakis o, kalplerinize ve hâllerinize (ihlasınıza) bakar.” Benzer iki hadis için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 31-32 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 10. Bâb, 33 ve 34 numaralı hadisler). Müslim’deki iki hadiste lafızlar şu şekildedir: “İnne’llâhe lâ-yenḡuru ilâ-ecsâdikum ve lâ-ilâ-şuverikum ve lâkin yenḡuru ilâ-ḡulûbikum.” “İnne’llâhe lâ-yenḡuru ilâ-şuverikum ve emvâlikum ve lâkin yenḡuru ilâ-ḡulûbikum ve a‘mâlikum.” İbn Mâce’de de benzer bir hadis mevcuttur. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 419 (kitâbu’z-zühd, 9. Bâb, 4143 numaralı hadis).

¹⁵⁰⁹ “Bu da ancak bizim gibi bir beşerden başka bir şey değildir.” Tam bu ifadelerle bir âyet tespit edilemedi. Benzer ifadeler için bkz. Mü’minun 23/24; Şuarâ 26/154; Yâsin 36/15.

¹⁵¹⁰ “De ki: Ben de ancak sizin gibi bir insanım; (fakat) bana vahyediliyor.” Bu ifadeler Kehf 18/110 ve Fussilet 41/6 olmak üzere iki âyette tespit edilmiştir.

Dīvār üzerinde olan naķş âdem gibidür,

(6) **Bi'nger ez-şûret çi çizî û kemest** (1033)

İm'ân-ı naẓar idüp gör ki min-ḥayṣu's-şûreti anuñ ne şey'i nâķışdur. (7) İmdi eksük olan ne şey' idügin beyân idüp buyururlar ki:

Cân kemest ân şûret-i bâ-tâb-râ

(8) Ol dīvârda tâb u zînet ile olan şûretüñ nâķış olan cânıdur.

Rev bi-cû ân gevher-i nâ-yâb-râ (1034)

(9) Yüri ol nâ-yâb u nâdir ve mümtâz u bî-naẓîr gevher-i cânı taleb eyle ki şûretten murâd oldur. (10) Kâle 'Alî kerrema'llâhu vecchehû; **naẓm:**¹⁵¹¹

En-nâsu min-ciheti't-timşâli ekfâ'u
Ebūhum Âdemu ve'l-umme Ḥavvâ'u¹⁵¹²

(11) Fe-innemâ ummehātu'n-nâsi ev'iyetun
Mustevde'âtun ve li'l-aḥsâbi âbâ'u¹⁵¹³

Fe-in yekun lehum min-aşlihim şerefün
Yufâḥirüne bihî fe't-ṭînu ve'l-mâ'u¹⁵¹⁴

(12) Ve in eteyte bi-faḥrin men zevî nesebin
Fe-inne nisbetenâ cūdun ve'ulyâ'u¹⁵¹⁵

Lâ-faḍle illâ li-ehli'l-ilmî innehum
'Ale'l-hudâ limeni'stehdâ edillâ'u¹⁵¹⁶

Şud ser-i şîrân-i (13) **'âlem cumle pest**

Cümleten şîrân-ı 'âlemüñ başları pest ü nigün ve menkûsü'r-re's oldı.

Çun (14) **seg-i aşḥâb-râ dâdend dest** (1035)

Çünkü Aşḥâb-ı Kehf'üñ kelbine şadr u qadr virdiler; dest bu maḥalde (15) şadr u qadr ma'nâsınadur, ya'nî 'inâyet-i Rabbânî ve tevfiķ-ı Sübhânî; seg, Aşḥâb-ı Kehf'üñ refiķi olmağ-ıla (16) Aşḥâb-ı Kehf'üñ muķâreneti ile dâḥil-i cennet olup ve Qur'an-ı

¹⁵¹¹ Şiirin tamamı için bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **a.g.e.**, Haz. Nevzat H. Yanık, s. 8-9.

¹⁵¹² "İnsanlar suretleri itibarıyla eşittir. Babaları Âdem, anaları ise Havvâ'dır."

¹⁵¹³ "İnsanların anneleri mahfazalar (içine konulanı koruyan kaplar) gibidir. (Onlara) soyu (nesil emanetini) veren ise babalardır."

¹⁵¹⁴ "Öyleyse insanlar için soylarından gelen bir şeref olursa ancak toprak ve suyla övünürler."

¹⁵¹⁵ "Kişi neseple övünecekse bizim nisbetimiz cömertlik ve yüceliktir."

¹⁵¹⁶ "Fazîlet ve üstünlük ancak ilim sahiplerine âittir. Onlar, doğru yolu arayanlara kılavuzdurlar."

‘Aẓīmu’ş-şān’da: “Ve kelbuhum bāsiṭun zīrā‘ ayhi ⁽¹⁷⁾ bi’l-vaṣīd.”¹⁵¹⁷ kavī-i kerīmi ile ismi mezkūr oldu. Ve şīrlər sultān-ı vuḥūş iken Qıtmīr’e müyesser olan ⁽¹⁸⁾ ‘izz ü şerefden ser-nigūn olup esfelde qaldılar. Ma‘a-hāzā şīrūn cūşsesi Qıtmīr’e göre ⁽¹⁹⁾ cebel-i ‘aẓīmdür; ammā Qıtmīr, mertebe-i a‘lāda olan insāniyyet mertebesin bulup şīr derekāt-ı esfelden ⁽²⁰⁾ olan şīfat-ı sebu‘iyyetde ḥ‘ār u zār oldu.

Çi ziyānesteş ez-ān naqş-i nefūr

Ol menfūr ⁽²¹⁾ u qabīḥ şūretten Qıtmīr’e ne ziyān vardır?

Çunki cāneş ğarq şud der-baḥr-i nūr (1036)

Çunki anuñ cāmı ⁽²²⁾ deryā-yı nūra ğarq oldu; **qıṭ‘ a:**

Be-şūret ādemī şud qatre-i āb
Ki çil rūzeş qarār ender raḥim mānd
⁽²³⁾ Ve ger çil-sāle-rā ‘aql u edeb nīst
Be-taḥkīkeş ne-şāyed ādemī ḥ‘ānd¹⁵¹⁸

İmdi gerekdür ki şūrete qalmayup ⁽²⁴⁾ tālib-i sīret olasın.

Vaşf-i şūret nīst ender-ḥāmeḥā

Ḥāme vü qalemlerde şūretūñ vaşfı ⁽²⁵⁾ yoqdur.

Ālim u ādil buved der-nāmeḥā (1037)

Ālim ü ādil, nāmelerde olur. Ḥāşıl-ı kelām; zikr-i sebeb, ⁽²⁶⁾ irāde-i müsebbib tarīķı üzere ḥāme ile kitāb murād olunup mekātīb ü mürāselātta bir kimesneyi tavşīf ⁽²⁷⁾ lāzım gelse şūret-i cemīlesi ve çeşm ü ebrūsı naqş olunmayup belki evşāf-ı ḥamīdeden olan [249a] ⁽¹⁾ ‘adl ü ‘ilm ve re‘fet ü ḥilmi şebt olunur. Gerçi şūret-perest beyninde naqş-ı şūret daḥı mu‘teber ise ⁽²⁾ erbāb-ı ma‘nā qatında şūret-i zā‘ileye i‘tibār yoqdur.

Ālim u ādil heme ma‘nīst bes

¹⁵¹⁷ “Kendileri uykuda oldukları hâlde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. **Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi.** Eğer onların durumlarına muttali olsaydın dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korkuyla dolardın.” (Kehf 18/18 nâkıs iktibas)

¹⁵¹⁸ “Bir su damlası 40 gün anne rahminde kaldıktan sonra insana dönüşür. 40 yaşına gelmiş birisi akıl ve edep sahibi değilse kendisine ‘insan’ denilmesini hak etmiyor demektir.” Bu kıt’a Sa’dî’nin *Gülistân*’ının yedinci bâbı olan “Der-Te’sîr-i Terbiyet” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Muslihuddîn Sa’dî-i Şîrâzî, *Gülistân-ı Sa’dî*, s. 157.

El-hâşıl ⁽³⁾ ‘âlim ü ‘âdil şıfâtı cemî‘an ma‘nâdur, faķat ğayrı degildür.

Ki’ş ne-yâbî der-mekân-i pîş u pes (1038)

Ki ol ⁽⁴⁾ şıfâtı sen mekân u maħall ve cihât-ı sittede bulamazsın. Zîrâ şıfât-ı ‘ilm ü ‘adl ⁽⁵⁾ ve sâ’ir-i ahlâķ-ı ħamîde dâħil-i mekân olan beden şıfâtından olmayup şıfât-ı rûĥâniyyedendür. ⁽⁶⁾ Ol ise dâħil-i ħîta-i cihât degildür ve lâ-mekândan olan rûĥ izâfîdür. Nitekim Ĥazret-i ⁽⁷⁾ Mevlânâ buyururlar:

Mî-zened ber-ten zi-sûy-i lâ-mekân

‘Adl ü ‘ilm şıfatları ile mevşûf olan ⁽⁸⁾ cân, ten üzerine cânib-i lâ-mekândan urur. Ya‘nî rûĥ cisme ‘âlem-i ğaybdan pertev şalar.

⁽⁹⁾ Mî-ne-gunced der-felek ħurşîd-i cân (1039)

Ĥurşîd-i cân eflâke şıĝmaz, ķanda ķaldı ki ebdâna şıĝa. ⁽¹⁰⁾ Ya‘nî rûĥ-ı ķudsî dâħil-i taĥt-ı zûll-i kinn olmayup kevn ü mekâna şıĝmaz ve şânunda: “Ķuli’r-rûĥu min-⁽¹¹⁾emri rabbî.”¹⁵¹⁹ buyurılıp zâhir-i rûsûm-ı ‘ilmde ibĥâm olındı. Ammâ enbiyâ’-i ‘izâm ve evliyâ’-i kirâma ⁽¹²⁾ mükâşefelerinde rûĥı evşâfiyla mübeyyen idüp dîde-i fu’âd ile gösterdi. Ve ‘inde’l-enbiyâ’i ⁽¹³⁾ ve’l-evliyâ’ rûĥ Ĥaķ Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ bir sırrı ‘azîmidür ki efhâm-ı ĥaķ teng ü ‘alîle ve idrâķleri ⁽¹⁴⁾ ķalîle olmaĝ-ıla rûĥdan ĥaber virmeyüp ketm-i esrâr buyurdılar. Ve fi’l-ĥaķîķa rûĥuñ mâhiyyet ü keyfiyyet-i ⁽¹⁵⁾ ĥilķatin Ĥaķ’dan ğayrı kimesne bilmez. Ĥaķ-ı ‘âlem mâhiyyet-i rûĥı ne keyfiyyet ile bilür ki tekevvün-i rûĥda ⁽¹⁶⁾ kendüler ma‘dûm idi. Ve Ĥaķ Sübhânehû ve Te‘âlâ’ şıfât u zâtını na’t-ı tecellî vü keşf ile bilâ-ĥicâb ⁽¹⁷⁾ ‘ademe ‘ıyân itdükden soñra rûĥı ķudret-i ķâ’ime ve irâdet-i ezeliyyesiyle icâd idüp ⁽¹⁸⁾ zâhiri ğaybu’llâh ve bâtını sırru’llâh ve şureti şûret-i Âdem ile muşavvere oldı. Zîrâ Ĥaķ Sübhânehû ⁽¹⁹⁾ ve Te‘âlâ’nuñ irâdet-i ‘aliyyesi ĥilķat-i Âdem’e ta‘alluķ eyledükde rûĥ-ı Âdem’i iĥzâr idüp şûret-i ⁽²⁰⁾ Âdem’i rûĥuñ şureti üzere taşvîr eyledi. Fe-li-hâzâ Ĥazret-i Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem ⁽²¹⁾ bi-tarîķı’l-

¹⁵¹⁹ “Ey Muhammed! Sana ruhtan soruyorlar. **De ki: Ruh, Rabbimin bildiği bir iştir** ve size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.” (İsrâ 17/85, nâķıs iktibas)

ibhām ve'l-işāre, *Ḥalaḳa'llāhu ādeme 'alā-şūratihī*.¹⁵²⁰ buyurdu. Ve rūḥ mü'enneş-i semā'î olup ⁽²²⁾ mü'enneş-i lafzî olmamağ-ıla “‘alā-şūratihī” buyurıldı. *Ḳāle İbnu 'Abbās: “Er-rūḥu ḥalkun min-ḥalkı'llāhi şavverahā* ⁽²³⁾ *'alā-şūratı benî ādem, ve mā nezele mine's-semā'î melekun illā ve me'ahū vāḥidun mine'r-rūḥi.”* Ve *ḳāle Ebū Şālih: er-rūḥu* ⁽²⁴⁾ *ke-hey'eti'l-insāni ve leysū bi-insānin.* Ve *ḳāle Mucāhid: er-rūḥu 'alā-şūratı benî ādem lehum eydun ve erculun ve ru'usun* ⁽²⁵⁾ *ye'kulūne't-ṭa'āme ve leysū bi-melā'iketi.* Ve *ḳāle ba'ḍuhum: er-rūḥu şu'ā'u'l-ḥaḳīḳati yaḥtelifu āşāruhā ile'l-ecsādi.* ⁽²⁶⁾ Ve *ḳile'r-rūḥu lem-taḥruc mine'l-kevnî le-kāne 'aleyhā ez-zille, fe-ḳile min-eyyi şey'in aḥracet, fe-ḳāle min-seddi cemālihī* ⁽²⁷⁾ *ve ḳaddese celāluhū bi-mulāḥazati'l-'işāratı ve ğaşıyehā bi-cemālihī ve dārihā bi-ḥusnihi ve istelemehā bi-selāmihi ve ḥayyāhā bi-kelāmihi fe-hiye mu'teḳatun min-zikri kun.* [249b] ⁽¹⁾ Ve *su'ile el-Vāsiti 'ani'r-rūḥi eyne mekānuhā ḥīne ezherahā, fe-ḳāle inne'l-ervāḥa ḥalaḳahā ve ḳabḍuhā ḳable* ⁽²⁾ *'l-ecsādi eyne kānet terā şāra mā 'āşe 'iyānen li-enne'd-dunyā ve'l-āḥirate 'inde'l-ervāḥi sevā'un.* ¹⁵²¹ İmdi ⁽³⁾ bu zikr olunan vücūh ile rūḥ taḥt-ı hükm-i eflāke dāhil olmaz. Ve bundan aḳdem evā'il-i *Meşnevi-i Şerif* de:

Beyt:

(4) Ten zi-cān u cān zi-ten mestūr nīst
Līk kes-rā dīd-i cān destūr nīst¹⁵²²

¹⁵²⁰ “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” Bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 13, s. 6174-75 (kitâbu'l-isti'zân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 82 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 32. Bâb, 115 numaralı hadis). Ayrıca bkz. **a.e.**, C. 8, s. 366-67 (kitâbu'l-cennet ve sıfatı na'imihâ ve ehlihâ, 11. Bâb, 28 numaralı hadis).

¹⁵²¹ İbn Abbâs dedi ki: “Ruh, Allah’ın yarattıklarından bir mahluktur; Âdemoğullarının sureti üzere tasvir edilmiştir ve yanında ruhlardan biri olmaksızın semâdan melek inmemiştir.” Ebû Sâlih de şöyle dedi: “Ruh, insan şeklindedir; ama insan değildir.” Mucâhid dedi ki: “Ruh, Âdemoğullarının suretindedir. Onların da elleri, ayakları ve başları vardır; yemek yerler ve melek değillerdir.” Bazıları dedi ki: “Ruh, hakikatin ışığıdır. Onun izleri bedenlerle ihtilaf eder (farklılaşır).” Denildi ki: Ruh, kâinattan çıkmadı; eğer öyle olsaydı aşağılanmış olurdu. “O, neyden meydana gelir?” denildi. “(Allah) onu cemâliyle örttü, güzelliğiyle donattı ve selâmiyle selamlayıp kelâmıyla hayat verdi. (Ruh, bu vasıflara sahip) “ol” zikrinden çıkar.” dedi. Vâsiti’ye, “Onun zuhur vaktinde mekânı neresidir?” (diye) ruh hakkında soruldu. Dedi ki: “Şüphesiz ki yaşayan, hayattar hâlde bedenlerde görülen ruhlardan yaratılması ve kabz edilmesi bedenlerden önce olur. Ruhtar için dünya ve âhiret birdir, (bu iki âlemin onlar açısından) farkı yoktur.”

¹⁵²² “Beden ruhtan, ruh bedenden gizli değildir. Lakin herkesin ruhu görmesine izin yoktur.” *Mesnevî*’nin sekizinci beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, Haz. R. A. Nicholson, C. 1-2, s. 3.

beytinüñ şerhinde ⁽⁵⁾ nefis ile rūḥ ve rūḥ-ı izāfī ile rūḥ-ı ḥayvānī tafşıl üzere beyān olınmışdur.

⁽⁶⁾ Zıkr-i Dāniş-i Ḥargūş ve Beyān-i Fazīlet u Menāfi‘ -i Dāniş

Ḥargūşuñ ‘ilm ü dānişi ⁽⁷⁾ ve fazīlet ü menāfi‘ -i ‘ilmüñ zıkr ü beyānidur.

İn suḥan pāyān ne-dāred hūş dār

Ma‘ārif-i İlāhiyye ⁽⁸⁾ ve ḥaḳā’iḳ-ı Rabbāniyye’de olan kelimāt-ı daḳīḳa ḥadd ü nihāyet ve endāze vü ḡāyet tutmaz. ‘Aḳl ⁽⁹⁾ u iz‘ān tut ve sözüñ ma‘nāsın fehm it.

Hūş sūy-i ḳışsa-i ḥargūş dār (1040)

‘Aḳlı ḥargūşuñ ⁽¹⁰⁾ ḳışsası cānibine tut.

Gūş-i ḥar bi’frūş u diğēr gūş ḥar

Gūş-ı ḥımārı fūrūḥt eyle ve bir ⁽¹¹⁾ ḡayrı ḳulaḳ şatun al.

K’īn suḥan-rā der-ne-yābed gūş-i ḥar (1041)

Zirā gūş-ı zāhirī üz-n-i ḥar meşābesindedür; şıyt u şadā ⁽¹²⁾ mişālinde olan ‘ibārātdan ḡayrısın işitmez ve kelimāt-ı ḳudsiyyenüñ ma‘ānī-i rūḥiyyesin ⁽¹³⁾ fehm itmez. Belki ḥaḳā’iḳ ve esrār bābında olan deḳā’iḳ-ı nūkātı idrāk iden guş-ı ⁽¹⁴⁾ ḥūşdur. İmdi; **beyt:**

Ḳo ‘aḳlı vir elüñi ‘ışḳ eline
Kim ilete Vādī-i Eymen iline

vefḳınca ⁽¹⁵⁾ ‘aḳl-ı ma‘āş ve gūş-ı ḥissīyi terk idüp ‘aḳl-ı ma‘ād ve gūş-ı hūş ele getürmege sa‘y u gūşış ḳıl.

⁽¹⁶⁾ Rev tu rūbeh-bāzi-i ḥargūş bīn

Yüri sen ḥargūşuñ rūbeh-bāzlıḡın, ya‘nī dilkü gibi ḥīle-bāzlıḡını ⁽¹⁷⁾ gör. Ba‘z-ı nüşhada: “Şīr girī sāzi-i ḥargūş bīn” vāḳi‘dür. Ya‘nī “Ḥargūşuñ şīr tütıcılık düzenini ⁽¹⁸⁾ gör” demek olur.

Mekr u şīr-endāzi-i ḥargūş bīn (1042)

Ḥargūşuñ şīr-endāz olan mekr u ḥīle-bāzlıḡın ⁽¹⁹⁾ gör; ya‘nī, “Ḥargūş şīri ne maḳūle mekr u ḥīle ile çāha atduḡını istimā‘ eyle.” demek olur. ⁽²⁰⁾ İmdi fūnūn-ı ‘āliye ve ‘ulūm-ı sāmiye cūşşeye göre olmayup ve cümle-i hūnerler ‘ilm ile ⁽²¹⁾ olduḡı

muḥakḳak olduysa Ḥazret-i Mevlānā fazīlet-i ‘ilm ve midḥat ü şenā-yı¹⁵²³ (22) ‘ilme şürū‘ idüp buyururlar ki:

Ḥātem-i mülk-i (23) Süleymānest ‘ilm

Ḥātem-i mülk-i Süleymān’dur ‘ilm.

Cumle ‘ālem şüret u cānest ‘ilm (1043)

Cümle-i ‘ālem (24) şüret ve cāndur ‘ilm. Ya‘nī Süleymān ‘aleyhi’s-selām cinn ü ins ve vuḥūş u tıyūr ve cemī‘-i ecnās-ı muḥtelifeye (25) ḥükm idüp ḥātemi ile ḳabza-i teşḥire getürdi ve ol ḥātemüñ naḳşı ve Ḥazret-i Süleymān’uñ ḥükmi ‘ilm ile olmış idi. (26) *Kemā ḳāle Te‘ālā ḥikāyeten ‘an-Suleymān*: “Yā eyyuhe’n-nāsu ‘ullimnā mantıḳa’t-ṭayr.”¹⁵²⁴ Ey müstemi‘-i ḳābil! Süleymān ‘aleyhi’s-selām cinn ü ins (27) ve tıyūr u vuḥūşa pādīşāh olduğıyla müfāḥaret itmeyüp belki ‘ālim-i mantıḳu’t-ṭayr olduğıyla faḥr eyledi. [250a] (1) Bā-ḥuşuş ‘ilm-i mantıḳu’t-ṭayr, “Şafīr-i tıyūrdan murād nedür, şükr ve yāḥud şikāyet midür?” anı bilmekdür. Pes, Süleymān ‘aleyhi’s-selām (2) ‘ilm-i mezbūrı mülk-i Süleymānī’den a‘lā görüp müfāḥareti berāy-ı mülk olmayup ‘ilm-i mantıḳu’t-ṭayr ile oldı. Pes, celāl (3) ü cemāl ve zāt u şifāt ve ḳudret ü irādet-i İlāhiyye’ye müte‘allık olan ‘ilm ne mertebe ‘ālīdür, aña göre ḳıyās eyle ki (4) ol ‘ilm ü ḥikmetüñ ḳadrini Ḥaḳ’dan ğayrısı bilmez. Kemā ḳāle Te‘ālā: “Ve men-yu’tel-ḥikmete fe-ḳad ūtiye ḥayran keşirā.”¹⁵²⁵ İmdi ḥikmet Ḳur‘ān-ı (5) ‘Azīm’de dört ma‘nā üzerine tefsīr olınmışdır ki birisi “mev‘ıza” ma‘nāsınadır. Nitekim sūre-i Bāḳara’da: “Ve mā enzele ‘aleykum (6) mine’l-kitābi ve’l-ḥikmeti”¹⁵²⁶ āyet-i kerīmesinde olan ḥikmetden ve sūre-i Nisā’da “Enzela’llāhu ‘aleyke’l-kitābe ve’l-

¹⁵²³ Bu kısmın devamında önce “medīne-i ‘ilm olan Mefḥar-i Mevcūdāt ‘aleyhi’s-selāma” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve yukarıdaki ifadelerle devam edilmiştir.

¹⁵²⁴ Hak Teālā’nın Hz. Süleymān’dan hikāye ederek buyurduğu gibi: “Süleymān, Dâvûd’a vâris olup dedi ki: **Ey insanlar! Bize kuş dili öğretildi** ve bize her şeyden (nasip) verildi. Doğrusu bu apaçık bir lütüftür.” (Neml 27/16, nâkıs iktibas)

¹⁵²⁵ “Allah, hikmeti dilediğine verir. **Kime hikmet verilirse şüphesiz ona pek çok hayır verilmiş demektir.** Bunu ancak akıl sahipleri anlar.” (Bakara 2/269, nâkıs iktibas)

¹⁵²⁶ “Kadınları boşadığınız zaman iddetlerini bitirdiklerinde artık kendilerini ya iyilikle tutun veya güzellikle salın. Yoksa haklarına tecâvüz için zararlarına olarak onları tutmayın. Her kim bunu yaparsa nefesine zulmetmiş olur. Sakın Allah’ın âyetlerini alay konusu edinmeyin. Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetini, öğüt vermek üzere **size Kitâb ve hikmetten indirdiklerini** hatırlayın. Allah’tan korkun ve bilin ki Allah her şeyi bilir.” (Bakara 2/231 nâkıs iktibas)

hikmete”¹⁵²⁷ âyet-i ⁽⁷⁾ kerîmesinde olan hikmetden dahı murâd mevâ’ iz-i Qur’ân’dur dimişler. Ve ma’nâ-yı şânî-i hikmet, “fehm-i ‘ilm” ma’nâsınadır.¹⁵²⁸ Nitekim ⁽⁸⁾ sûre-i Meryem’de: “Ve âteynâhu’l-hukme şabiyyâ.”¹⁵²⁹ Ve sûre-i Lokmân’da: “Ve lekad âteynâ Luqmâne’l-hikmete.”¹⁵³⁰ âyet-i kerîmeleri fehm-i ‘ilm ma’nâsına ⁽⁹⁾ tefsîr olunmuşdur. Ve ma’nâ-yı şâliş-i hikmet, “nübüvvet” ma’nâsına olup sûre-i Nisâ’da: “Fe-kad¹⁵³¹ âteynâ âle İbrâhîme’l-kitâbe ve’l-hikmete”¹⁵³² ⁽¹⁰⁾ ve sûre-i Bakara’da: “Ve âtâhu’llâhu’l-mulke ve’l-hikmete”¹⁵³³ âyet-i kerîmeleri “ey bi’n-nübüvveti” diyü tefsîr olunmuşdur. Ve ma’nâ-yı râbi’-i hikmet, ⁽¹¹⁾ “beyân ve Qur’ân” ma’nâsınadır. Nitekim sûre-i Nahl’de: “Ud’u ilâ-sebîli rabbike bi’l-hikmeti ve’l-mev’izati.”¹⁵³⁴ âyet-i kerîmesi “ey bi’l-beyâni ⁽¹²⁾ ve’l- Qur’ân” diyü tefsîr olunmuşdur. Pes, bu ma’nâlar ma’lûmuñ olduysa Hâk Sübhânehû ve Te’âlâ “Ve mâ ûtîtum mine’l-‘ilmi illâ kâlîla.”¹⁵³⁵ ⁽¹³⁾ buyurup halk-ı ‘âleme ‘ilmden şey’-i kâlîl i’fâ olunduğundan haber virdi. Pes, şahş-ı vâhidüñ mezkûr olan ⁽¹⁴⁾ ‘ilm-i kâlîlden naşîbi ekallün mine’l-kâlîl ve deryâdan kaçre ve mihirden zerre olur. Böyle iken Hâk Sübhânehû ve Te’âlâ ⁽¹⁵⁾ naşîb-i mezbûr-ı kâlîle hayr-ı keşîr diyüp “Ve men yu’tel-

¹⁵²⁷ “Eğer Allah’ın sana lütuf ve merhameti olmasaydı, onlardan bir güruh seni saptırmaya çalışırdı. Halbuki onlar ancak kendi nefislerini saptırırlar, sana hiçbir zarar veremezler. **Allah sana Kitâb’ı ve hikmeti indirdi** ve sana bilmediğin şeyleri öğretti. Allah’ın sana olan lütfü büyüktür.” (Nisâ 4/113 nâkıs iktibas)

¹⁵²⁸ Derkenara kaydedilen matlapta bu kısmın ilmin fazîleti, kesbî ve vehbî ilim, ma’rifet ve ilim arasındaki fark ile zâhir ve bâtının cemmi konularına dâir olduğu belirtilmiştir.

¹⁵²⁹ “Ey Yahyâ! Kitâb’a kuvvetle sarıl! (dedik) **ve daha çocukken ona hikmet verdik.**” (Meryem 19/12, nâkıs iktibas)

¹⁵³⁰ “**Andolsun ki biz Lokman’a:** Allah’a şükret! diyerek **hikmet verdik.** Kim şükrederse kendi iyiliğine eder. Kim de nankörlük ederse şüphesiz ki Allah, hiçbir şeye muhtaç değildir, dâima övülmeye lâyıktır.” (Lokman 31/12, nâkıs iktibas)

¹⁵³¹ Nûshada “ve lekad” yazılmış olup yukarıya doğrusu kaydedilmiştir.

¹⁵³² “Yoksa onlar, Allah’ın lütuf ve kereminden insanlara verdiği nimetleri kıskanıyorlar mı? **Şüphesiz biz, İbrâhim âilesine de Kitap ve hikmeti verdik.** Onlara büyük bir mülk ve saltanat da ihsân ettik.” (Nisâ 4/54, nâkıs iktibas)

¹⁵³³ “Sonunda Allah’ın izniyle onları yendiler. Dâvûd da Câlût’u öldürdü ve **Allah, ona hükümdarlık ve hikmet (peygamberlik) verdi,** dilediği ilimlerden ona öğretti. Eğer Allah’ın insanlardan bir kısmını diğerleriyle savması olmasaydı elbette yeryüzü altüst olurdu. Lâkin Allah, bütün âlemlere karşı lütuf sahibidir.” (Bakara 2/251, nâkıs iktibas)

¹⁵³⁴ “**(Ey Resûlüm!) Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütü çağır** ve onlarla en güzel şekilde mücâdele et! Şüphesiz Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidâyete erenleri de en iyi bilendir. (Nahl 16/125, nâkıs iktibas)

¹⁵³⁵ “Sana ruhtan soruyorlar. De ki: Ruh, Rabbinin bildiği bir iştir ve **size ilimden ancak az bir şey verilmiştir.**” (İsrâ 17/85, nâkıs iktibas)

hikmete fe-ḳad ūtiye ḥayran keṣīrā.”¹⁵³⁶ buyurdu ⁽¹⁶⁾ ve cemī‘ an dūnyāya ḳalīl diyüp “Ḳul metā‘ u‘d-dunyā ḳalīlun.”¹⁵³⁷ buyurdu. İmdi delā‘il-i mezbûre ile ma‘lûm oldu ki ⁽¹⁷⁾ ‘ilm-i şerīf metā‘-ı dūnyānuñ cümlesinden a‘lā ve ‘ālemūñ cānı oldu. Ve nīzām-ı ‘ālem ‘ilm ile olduğı-çün ⁽¹⁸⁾ Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā: “Eṭī‘ u‘llāhe ve eṭī‘ u‘r-rasûle ve uli‘l-emri minkum.”¹⁵³⁸ buyurdu. Ve müfessirīn ü muḥaḳḳıḳīnūñ ⁽¹⁹⁾ ekşeri: “Ulü‘l-emrden murād ‘ulemā‘-i dīndür.” demişler. Zīrā pâdişāh-ı İslām’uñ seyfi, müftīnūñ ḳalemine tâbi‘dür; ⁽²⁰⁾ ammā ḳalem-i müftī tebe‘-i tîğ-ı sultān olmaz. Pes, “Yerfe‘i‘llāhu‘llezīne âmenū minkum ve‘llezīne ūtu‘l-‘ilme deracâtin.”¹⁵³⁹ ⁽²¹⁾ ḳavl-i Kerīm’i ūzre ‘inda’llāh ‘ulemānuñ derecât-ı ‘āliyesi vardur ve Tevrât ü İncil ü Zebûr’da daḥı ‘ilmūñ fazīleti ⁽²²⁾ beyân olınmışdır. Tevrât’da fazīlet-i ‘ilme olan delīl budur ki Ḥaḳ Te‘ālā Mūsā ‘aleyhi’s-selāma buyurur ki: *Yā Mūsā* ⁽²³⁾ ‘azzime‘l-hikmete fe-innī lā-ec‘alu‘l-hikmete fī-ḳalbin, illā vāredtu en aḡfira lehū. Fe-te‘allemhā ṣumme a‘mel bihā, ṣumme ebzilhā key tenālu ⁽²⁴⁾ kerāmetī fī‘d-dunyā ve‘l-āhirati.¹⁵⁴⁰ Ve İncil’uñ sifr-i şānīsinden daḥı bu vechle tercüme olınmışdır ki: *Veylun li-men semī‘a* ⁽²⁵⁾ bi‘l-‘ilmi ve lem-yaṭlubhu keyfe yaḥşuru me‘a‘l-cuhhālī ile‘n-nār. Uṭlubu‘l-‘ilme ve te‘allemū ve lā-teḳulū neḥāfu en nu‘allime ⁽²⁶⁾ ve lā-na‘mel, ve lākin ḳulū nercū en nu‘allime fe-na‘mel ve‘l-‘ilmu yeṣfa‘u li-şāḥibihī, ve ḥaḳḳun ‘ala’llāhi en lā-yuḥzīhi, yeḳulū’llāhu ⁽²⁷⁾ yā ma‘şera‘l-‘ulemā‘i mā ṣannukum bi-rabbikum? Fe-yeḳulūne ṣanennā en yerḥamenā ve yaḡfirlenā, fe-yeḳulū ḳad

¹⁵³⁶ “Kime hikmet verilirse ona pek çok hayır verilmiş demektir.” (Bakara 2/269, nâkıs iktibas)

¹⁵³⁷ “Kendilerine, ‘Ellerinizi savaştan çekin, namazı kılın ve zekâtı verin’ denilenleri görmedin mi? Üzerlerine savaş yazılınca içlerinden bir kısmı hemen Allah’tan korkar gibi, hatta daha da fazla insanlardan korkmaya başladılar ve: ‘Rabbimiz! Niçin bize savaş yazdın? Bizi yakın bir süreye kadar ertelesen olmaz mıydı? yaşasaydık?’ dediler. **Onlara de ki: “Dünya menfaati azdır; âhiret, Allah’a karşı gelmekten sakınan için daha hayırlıdır ve size kıl kadar haksızlık edilmez.”** (Nisâ 4/77, nâkıs iktibas)

¹⁵³⁸ “Ey iman edenler! **Allah’a itaat edin. Peygamber’e ve sizden olan emir sahibine de itaat edin.** Eğer herhangi bir şeyde anlaşmazlığa düşerseniz Allah’a ve âhiret gününe gerçekten inanıyorsanız onu Allah’a ve Resûlüne arz edin. Bu daha iyidir ve sonuç bakımından da daha güzeldir. (Nisâ 4/59, nâkıs iktibas)

¹⁵³⁹ “Ey iman edenler! Size ‘Meclislerde yer açın’ denilince yer açın ki Allah da size genişlik versin. Size ‘Kalkın’ denilince de kalkın ki **Allah sizden inananları ve kendilerine ilim verilenleri derecelerle yükseltsin.** Allah yaptıklarınızdan haberdardır.” (Mücâdele 58/11)

¹⁵⁴⁰ “Ey Mūsâ, hikmete azmet! Şüphesiz ki ben ancak affettiğim (ve merhamet ettiğim) kişinin kalbinde hikmeti yaratırım. Onu (hikmeti) öğren, onunla amel et ve dünyada da âhirette de benim ikramlarıma ulaşmak için ona gayret göster.”

*fe‘altu innî istevda‘tukum [250b] ⁽¹⁾ hikmetî lâ-li-şerrin eradtu bikum bel li-ḥayri eradtu bikum udḥulū cennetî bi-rahmetî.*¹⁵⁴¹ Ve Zebūr’da daḥı bu vechle maştûrdur ki: *Yâ Dâvûd ⁽²⁾ izâ ra ‘eyte ‘âkılen fe-kun lehû ḥādimen, ḡul li-aḥbâri Benî İsrâ ‘ile ḥābbû el-etḡiyâ ‘e fe-in lem-tecidû taḡiyyen feḡābbû el-‘ulemâ ‘e ⁽³⁾ fe-in lem-tecidû ‘ālimen feḡābbû el-‘uḡalâ ‘e. Fe-inne‘t-tuḡā ve‘l-‘ilme ve‘l-‘aḡle ṡelāşu merātibe mā ce‘altu vāḡidehû ⁽⁴⁾ fî-eḡadin min-ḡalḡî ve ene urîdu helākehû.*¹⁵⁴² Pes, bir sâ‘il su‘âl eylese ki: “Zebūr’da olan tertîbden taḡvâ ⁽⁵⁾ ‘ilmden efḡal olmış olur. Zîrâ taḡvâ ‘ilme taḡḡīm olınmışdır.” ‘Allāme-i Şîrâzî¹⁵⁴³ rahmetu’llāhi ‘aleyh *Dürretü‘t-Tāc* ⁽⁶⁾ nām kitābı ki “Enmūzec-i ‘Ulūm” demekle ma‘rûfdur, ol kitāb-ı laḡîfnde buña cevāb virüp buyururlar ki: “Mādām ki ⁽⁷⁾ ‘ilm olmaya, taḡvâ daḡı olmaz. Zîrâ ne şey’e ‘azîmet ve ne şey’den ittîḡā idecegin bilmedükçe nā-şāyesteden ⁽⁸⁾ perḡîz ve şāyeste ile ‘amel itmege ḡādir olmaz.” Pes, müttāḡı oldur ki hem ‘ālim ve hem ‘āmil ola. Ve şekk yokdur ki ⁽⁹⁾ ‘ālim-i ‘āmil, ‘ālim-i ḡayr-ı ‘āmilden ve ‘āmil-i ḡayr-ı ‘ālimden efḡaldür. **Ammā** ta‘rîf-i ‘ilmde kemāl-i şu‘ûbet ⁽¹⁰⁾ olmaḡ-ıla, ihtilāf olunup ḡaḡîḡat-i ‘ilm ne maḡûledendür, maḡûle-i izāfetden midür ve yāḡûd maḡûle-i infi‘ālden midür ⁽¹¹⁾ ve ‘ilmüñ taşavvurı bedîḡî ve yāḡûd kesbî midür ve eger kesbî ise taḡḡîdî mümkün midür degil midür, her biri bir söz ⁽¹²⁾ söyleyüp ihtilāf itmişlerdür. Taḡḡîḡın isteyenler kütüb-i kelāmiyye vü ḡikemiyye müḡāla‘a itsünler. Ve bi‘l-cümle bi-ḡarîḡı‘l-icmāl ⁽¹³⁾ ba‘zılar ‘ilme “bedîḡî ve vicdānî” ve ba‘zılar “kesbî ve zarûrîdür” demişler. İmdi muḡlaḡ ‘ilm ve ‘ilm-i muḡayyed ⁽¹⁴⁾ vardır. Pes, eger bedîḡî ve vicdānî ve eger kesbî ve zarûrî diyenlerüñ ḡatında muḡlaḡ ‘ilmüñ ta‘rîfî yokdur. ⁽¹⁵⁾ Ve muḡlaḡ ‘ilm ‘ilm-i

¹⁵⁴¹ “İlmi işittiḡı ḡâlde onunla amel etmeyip cehennemde câhillerle beraber ḡaşr edilene yazıklar olsun! İlmi talep ediniz ve öğreniniz. ‘Öğrenip amel etmekten korkuyoruz.’ demeyin; ‘İlmi öğrenmeyi ve onunla amel etmeyi istiyoruz.’ deyin. İlim, sahibine şefaāt eder. Onunla, (amel edilen ilimle) ḡişiyi utandırmaması Allah’ın ḡakkıdır. Allah buyuruyor: ‘Ey âlimler topluluḡı! Rabbinizi nasıl bir zan üzere biliyorsunuz (Ondan ne umuyorsunuz?)’ Âlimler dediler ki: ‘Bize rahmet edeceḡını ve bizi affedeceḡını umuyoruz.’ Allah buyurdu: Muhakkak ki ben size hikmeti, sizin için şerri degil, ḡayrı dilediḡim için emanet ettim. (Emanetimi koruduḡunuz için) rahmetimle cennete giriniz.”

¹⁵⁴² “Ey Dâvûd! Akıllı bir kimseyi gördüḡün zaman ona ḡizmetḡâr ol. İsrâîloḡullarının âlimlerine de ki: Takvālî olanlarla muḡabbet içinde olun. Takvālî kimse bulamazsanız âlimlerle muḡabbet içinde olun, âlim bulamazsanız akıllılarla muḡabbet içinde olun. Şüphesiz takvâ, ilim ve akıl üç mertebedir. Bunlardan birini yarattıklarımın birine verirsem onu helâk etmeyi istemem.”

¹⁵⁴³ İranlı âlim Kutbüddîn-i Şîrâzî (ö. 710/1311).

vācib ve ‘ilm-i mümkinе şāmil olup muṭlaḳ ‘ilmüñ ta‘rifi mümkin degildir. Ve ‘ilm-i vācibüñ ⁽¹⁶⁾ ta‘rifi ‘ilm-i mümkinüñ ta‘rifinüñ ḡayrıdır. Zīrā ‘ilm-i vācib fi‘l-i zātī-i ḥaḳīḳī-i ezeliḍür ve ‘ilm-i mümkin infi‘āl-i ⁽¹⁷⁾ ‘arızī-i mecāzī-i kesbiḍür. Ve kelām u uşulde ‘ilmüñ ta‘rifi bu vechledür ki: *El-‘ilmu mā yetemeyyezu bihi’l-ma‘lūmi temeyyuzen tāmmen lā-yaḥtemilu en-naḳīde.*”¹⁵⁴⁴ Ve ‘ilm-i muḳayyed daḡı iki kısımdu: Bir kısmı kesbiḍür ve bir kısmı şol şey’den ‘ibāretdu ki ⁽¹⁸⁾ Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā anı ‘ibād-ı ḥavāşşına bi-ṭarīḳı’l-vaḡyi ve’l-ilhāmi ve’l-keşf i’ṭāider. Ve keşf daḡı ⁽¹⁹⁾ bi-eyyi vechin kân ma‘lūm-ı maṭlūbuñ vechinden ref‘-i ḥicāb olmaḡdan ‘ibāretdu. Ve ‘inde erbābi’t-taḥḳīḳ ⁽²⁰⁾ ‘ilm-i muḳayyedüñ kısm-ı şānisi kesbiyyāt u resmiyyātdan olmayup vicdāniyyāt u zevḳiyyāt ḳabilindendür. ⁽²¹⁾ El-ḥāşıl ‘alā-kile’t-taḳdīreyn ṭaleb-i ‘ilm farz olmaḡ-ıla Ḥazret-i Fahr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: ⁽²²⁾ *Ṭalebu’l-‘ilmi farīḍatun ‘alā-kulli muslimin ve muslimetin.*¹⁵⁴⁵ buyurmuşdu. Ve müslim ve müsleme üzerine farz-ı ‘ayn olan ‘ilmde daḡı ⁽²³⁾ ihtilāf olunup *İḥyā’u’l-‘Ulūm*’da İmām Muḡammed-i Ġazālī ḳuddise sirruhu’l-‘ālī: “Nās bu bābda yigirmi ⁽²⁴⁾ fırḳadan ziyāde olmuşlardur.” diyu buyururlar. Pes, mütekellimīn dirler ki: “Farz olan ‘ilm, ‘ilm-i kelāmdur ki ⁽²⁵⁾ tevḥīd-i Bārī anuñla idrāk olunur ve zāt u şifāt-ı Ḥaḳ anuñla bilinür.” Ve fuḳahā dirler ki: “Farz olan ⁽²⁶⁾ ‘ilm ‘ilm-i fiḳhdur ki ‘ibādāt u ṭa‘āt ve ḫelāl u ḫarām ve cemī‘-i mu‘āmelāt-ı enām anuñla ma‘lūm olur.”¹⁵⁴⁶ ⁽²⁷⁾ Ve müfessirīn ü muḡaddişīn dirler ki: “Farz olan ‘ilm ‘ilm-i Kitāb u Sünnet’du ki [251a] ⁽¹⁾ ‘ulūmuñ küllīsine vuşul Kitāb ve Sünnet ile müyesser olur.” Ve şūfiyye daḡı dirler ki: “*Uṭlubu’l-‘ilme* ⁽²⁾ *velev bi’s-şim.*”¹⁵⁴⁷ ḡadīş-i şerīfi ile murād buyurılan bizüm ‘ilmimüzdu. Ve ba‘zılar dirler ki: “‘İlm-i mezbūr ‘abdüñ ḡāline ⁽³⁾ ve ‘inda’llāh vāḳi‘ olan maḳāmına ‘ilmidür.” Ve

¹⁵⁴⁴ “İlim mâlumla ortaya çıkar. Tam temeyyüz etmiş bir bilginin bozulma ihtimâli yokur.”

¹⁵⁴⁵ “İlim talep etmek erkek ve kadın her Müslüman üzerine farzdır.” Aynı anlamda bir hadis ve izahı için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 387-389 (Mukaddime, 17. Bâb, 224 numaralı hadis). İbn Mâce’de: “...kulli muslimin” (bütün Müslümanlara) şeklindedir.

¹⁵⁴⁶ Bundan sonra “Ve erbâb-ı tefsîr dirler ki” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve yukarıdaki ifadelerle devam edilmiştir.

¹⁵⁴⁷ “İlim Çin’de dahi olsa arayınız.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 1, s. 101; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 154 (397. metin).

ba'zılar dirler ki: “İlm-i mezkûr şol ‘ilmdür ki ihlâş u âfât-ı ⁽⁴⁾ nüfûsı ve lümme-i melek ile lümme-i şeytânı temyîz eyleye.” Ve ba'zılar dirler ki: “Bu ‘ilmden murâd ‘ilm-i bâtındur.” Pes, ⁽⁵⁾ bu taqđırce lâzım gelür ki ‘ilm-i mezbûr ol ‘ilmüñ ehli olan aqvâma mahşûş olup lafz-ı ‘umûmindan ⁽⁶⁾ munşarif ola. Pes, bu vechle olan haşr merdüddur. Ve Ebû Tâlib el-Mekkî buyurmışdur ki: “Müslim ve müsleme üzerine ⁽⁷⁾ farz-ı ‘ayn olan şol ‘ilmdür ki mebânî-i İslâm beyân buyurılan hadîs-i şerîfün mazmûnidur. *Kemâ kâle* ⁽⁸⁾ ‘Aleyhi’s-selâm: “*Buniye’l-İslâmu ‘alâ-ğamsin.*”¹⁵⁴⁸ Zîrâ vâcib olan ħams-i mezbûrdur ki kelime-i şehâdet ⁽⁹⁾ ve iķâmet-i şalât ve şavm ve itâ-i zekât ve istiķâ‘atı olana edâ’-i ħaccdur.”¹⁵⁴⁹ Pes, ‘ilm-i muķayyed-i kesbî ⁽¹⁰⁾ oldur ki bu zıkr olınanlaruñ erkân u şerâ’iñin ve vâcibât u sünen ve nikâh u talâķ ⁽¹¹⁾ ve kendüye müte‘allika olan sâ’ir-i mu‘âmelâtı bile, bunlar kesbîdür. Ve Şeyh Şadrü’ddîn-i Konevî¹⁵⁵⁰ ⁽¹²⁾ ħuddise sirruhü *Miftâhu’l-Ġayb*’da buyururlar ki: *İ‘lem enne’l-ħađrate’l-‘ilmiyyete muştemiletun ‘alâ-merâtibi keşîratin kulliyyetin. Ve hiye* ⁽¹³⁾ *ħađratu’l-‘ilmi, ve ħađratu’l-ma‘rifeti, ve ħađratu’l-ħikmeti, ve ħađratu’t-tađđiri ve’l-ķaderi, fe’l-‘ilmu’l-keşfu’l-eħāñiyyu* ⁽¹⁴⁾ *t-temyîziyyu li’l-ma‘lûmâti ‘alâ-mâ-hiye ‘aleyhi min-kulli vâħidin bi-levâzimiñâ ve levâzimi levâzimiñâ, ve’l-ma‘rifetu hiye’l-‘ilmu* ⁽¹⁵⁾ *bi-ħaķā’iķi’l-ma‘lûmâti min-ħayşu ħaķiķatuhâ mucerraden min-levâzimiñâ, ve levâzimi levâzimiñâ ve tertîbiñâ fî-merâtibiñâ lâ-ğayr.* ⁽¹⁶⁾ *Ve’l-ħikmetu ‘ibâratun ‘ani’l-‘ilmi bi’l-merâtibi ve’l-ħaķā’iķi el-murattebeti ve’t-terattubu’l-vâķi‘u beyne ħaķā’iķi’l-ma‘lûmâti* ⁽¹⁷⁾ *ve’l-levâzimi ve’l-‘avâridi ve bi’l-mevâñini ve’l-aħvâli. Ve ħađratu’t-tađđiri telâ ħađrate’l-‘ilmi ve hiye ‘ibâratun* ⁽¹⁸⁾ *‘an-ta‘ayyuni aķdâri’l-ħaķā’iķi ve ħuşûşiyâtihâ fî’l-‘ilmi bi-ħasebiñâ ‘alâ-ķaderihâ, fe’t-tađđiru mine’l-muķadder* ⁽¹⁹⁾ *’l-ķadiri bi-ħasebi ķaderi’l-muķadderi’l-‘azizi ve ķadderahu fî’l-‘ilmi, ve men kūşife bi-hâzihi’l-ħađarâti kullihâ ve ħāñta* ⁽²⁰⁾ *bi-*

¹⁵⁴⁸ Hz. Peygamber’in buyurduğı gibi: “İslâm beş şey üzerine kurulmuştur.” Hadîsin tamamı için bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 1, s. 165 (kitâbu’l-îmân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 1, s. 71-72 (kitâbu’l-îmân, 5. Bâb, 19-22. hadisler); İmam Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Çev. Rifat Oral, C. 1, s. 94-96 (îman ve İslâm, 20/62, 21/63).

¹⁵⁴⁹ Bkz. Ebû Tâlib el-Mekkî, *Kûtü’l-Kulûb*, Çev. ve Haz. Muharrem Tan, C. 2, s. 11-12.

¹⁵⁵⁰ (ö. 673/1274) Vahdet-i vücûd düşüncesinin Muhyiddin İbn Arabî’den sonraki en önemli temsilcisi.

ḥaḳā' iḳihā bimā bihi'l-imtiyāzu ve bimā bihi'l-iştirāku kāne ekşefe'l-mukāşifine. İntehā kelāmuhū. Ce'alena'llāhu ⁽²¹⁾ *ve iyyākum minhum bi-faḍlihi ve keremihī fe-innehū 'alā-mā yeşā'u ḳadīr.* ¹⁵⁵¹ İmdi ma'lūm ola ki 'ilm ma'rifetden e'ammıdır ⁽²²⁾ ve ma'rifet eḥaşdur. Ve ikisine daḥı 'ilm itlāk olunur. Ve 'ilm bize nisbet ile keşfī, ihāṭī ⁽²³⁾ ve temyizi-i infī'ālīdür. Ve vācibe nisbet ile keşf-i tām-mı ḥaḳīḳī-i zātī-i fī'līdür. Ve 'ilm-i vehbī ⁽²⁴⁾ ehlu'llāh-ı ḥavāşşuñ 'ulūmıdır ki vaḥy u ilhām ve keşfe münḳasimedür. Ve aḳsām-ı mezbūrenüñ daḥı ⁽²⁵⁾ her biri ḥāşş u 'amma münḳasımdur. Zīrā vaḥy-i Ḥaḳ enbiyā vü rusul 'aleyhimu's-selāma nisbet ile ḥāşş ⁽²⁶⁾ ve ḡayra nisbet ile 'ammıdır: naḥl ve mevcūdāt-ı sâ'ireye vāḳi' olan vaḥy gibi. Kemā ḳāle Te'ālā: ⁽²⁷⁾ “Ve evḥā rabbuke ile'n-naḥli.” ¹⁵⁵² Ve ilhām daḥı bi'n-nisbeti ile'l-evliyā' ḥāş ve bi'n-nisbeti ilā ḡayrihim 'amdur. [251b] ⁽¹⁾ Ve keşf daḥı ehl-i sülūke nisbet ile ḥāş ve sâ'ir-i nâsa nisbet ile 'amdur. Keşf-i mezbūr daḥı ⁽²⁾ gerek bâṭıl ve gerek ḥaḳ olsun, meşelâ ehlu'llāh ve 'arīfine vāḳi' olan keşf, keşf-i ḥaḳdur. ⁽³⁾ Ve seḥara vü kehene ve bunuñ emşālī ḡallīne olan keşf-i bâtıldur. Pes, bunuñ tafşīli taṭvīl iktizâ ⁽⁴⁾ ider, bizüm ise maḳşūdımız şol 'ilmdür ki irşiyeye-i zevḳıyye-i keşfiyye-i ilhâmiyye ve ilkâ'at-ı Rabbâniyye ⁽⁵⁾ ve vâridât-ı ḡaybiyye ve füyûzât u tecelliyât-ı Sübhâniyye'dür. İmdi şol 'ilm ki ehlu'llāha maḥşûşdur, ⁽⁶⁾ dünü'l-kesb ve'l-istifâdeti mine'l-ḡayr evliyā'-i kirâma min-'indi'llāh keşf-i ma'nevî ve irş-i ḥaḳīḳī ile ḥāşıl ⁽⁷⁾ olmuştur. Ve gâh olur ki 'ilm-i mezbūr erbâb-ı keşf ü şühûda Ḥaḳ Sübhânehū ve

¹⁵⁵¹ “Bil ki ilmin makâmı birçok mertebeyi kapsar. O mertebeler: ilim makâmı, mârifet makâmı, hikmet makâmı, takdir ve kıymet makâmıdır. İlim; bilinenler için, onun ne olduğu ve mâhiyetiyle ilgili olarak neleri ihtiva ettiği, vazgeçilmez esaslarının neler olduğu, bu lüzumlu gereçlerinin dayandığı temel esasların bilgisi ve bunların her biri için kapsamlı ve belirleyici (her birinin yerini ve önemini ayırt edici) keşiftir. Mârifet; mâlûmatları, levâzımından (gereçlerinden) ve levâzımının levâzımından soyutlanmış olarak hakikatleri açısından ve başka mertebelerdeki değil de kendi basamaklarındaki tertîbi açısından bilmektir. Hikmet; bilinenlerin aslî ve fer'î unsurlarını, bunlar arasındaki doğru tertîbi, mertebelerini ve hâllerini hakikatleriyle bilmekten ibarettir. Takdir makâmı, ilim medeniyetinin peşinden gelir. O, hakikatlerin değerlerini ve ilimdeki kıymetlerine göre özelliklerini tâyin etmektir. Takdir, kudretli olandan gelir ve takdir edilenin ilimdeki değer gücünü belirler. Kimin (ve neyin değeri) bu makamların hepsinde âşikâr olursa diğerleriyle ortak olduğu ve ayrıldığı yönleriyle beraber hakikatleri (tam olarak) kuşatır ve mükâşiflerin mükâşifi olur (Allah'ın kalp gözünü açarak hakikatleri bildirdiği kişilerin en üst mertebesine çıkar).” (Sadreddîn-i Konevî'nin) sözü bu şekilde tamamlandı. Allah, fâzlı ve keremiyle bizleri ve sizleri onlardan kılsın. Şüphesiz ki Allah, istediği her şeyi yapmaya kâdirdir.”

¹⁵⁵² “Rabbın bal arısına vahyetti.” (Nahl 16/68, nâkıs iktibas)

Te‘ālā’dan bilā-vāsīṭatin feyz ⁽⁸⁾ olur. Ke-ḳavliḥi Te‘ālā: “Ve ‘allemnāhu min-ledunnā ‘ilmen.”¹⁵⁵³ Ve ḳale Te‘ālā: “Er-raḥmān, ‘alleme’l-Ḳur’ān, ḥalaḳa’l-insān, ‘allemehu’l-beyān.”¹⁵⁵⁴ ⁽⁹⁾ Ve gāh olur ki ‘aḳl-ı küll ve nefsi külliyye vesāṭeti ile ḥāşıla olur. Kemā ḳale Te‘ālā: “İḳra’ ve rabbuke’l-ekrem, ⁽¹⁰⁾ ellezī ‘alleme bi’l-ḳalem, ‘alleme’l-insāne mā lem-ya‘lem.”¹⁵⁵⁵ Zīrā erbāb-ı taḥḳīḳ, “Ḳalem ile murād ‘aḳl-ı evveldür.” diyü buyurmışlardır. ⁽¹¹⁾ *Kemā ḳale ‘Aleyhi’s-selām: “Evvelu mā ḥalaḳa’llāhu el-ḳalem.”*¹⁵⁵⁶ Ve ḳale Te‘ālā: “Nūn, ve’l-ḳalemi ve mā yeşturūn.”¹⁵⁵⁷ Erbāb-ı ḥaḳīḳat ⁽¹²⁾ nūnı tefsīr idüp nefsi külliyye, ve ḳalem ‘aḳl-ı evvel, “ve mā yeşturūn”¹⁵⁵⁸ ḳavl-i kerīmi ile murād: *Mā yeşturū* ⁽¹³⁾ ‘alā-ḳulūbi’l-‘ibādi min-‘ālemi’l-ğaybi bi-vesīleti Ādeme el-ḥaḳīḳiyyu’llezī huve ebūhum el-mu‘abberu ‘anhu bi-ḥaḳīḳati’l-insān⁽¹⁴⁾’l-kebīri ve’l-‘aḳli’l-mezkūri, ve min-hāzā yusemmūnehā bi’l-irşiyeti li-ennehā yeşilu ileyhim min-ebīhim el-ma‘neviyyi dūne⁽¹⁵⁾’ş-şūveriyyi bi’l-irşi’l-ma‘neviyyi.”¹⁵⁵⁹ diyü buyurmışlardır. Kemā ḳale Te‘ālā: “Şumme¹⁵⁶⁰ evraşna’l-kitābe’llezīne‘ş-ṭafeynā ⁽¹⁶⁾ min-‘ibādinā.”¹⁵⁶¹ ilā-āḥiri’l-āyeti. Ve ḳale Te‘ālā: “Ve’llezīne hum ‘alā-şalavātihim yuḥāfiżūn.”¹⁵⁶² Ulā’ike humu’l-vārişūn, ⁽¹⁷⁾ ellezīne yerişūne’l-firdevse, hum fīhā ḥālidūn.”¹⁵⁶³ İmdi şifāt-ı mezbūre ile muttaşif

¹⁵⁵³ “Ve ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.” (Kehf 18/65, nâkıs iktibas)

¹⁵⁵⁴ “Çok merhametli Allah, Kur’ân’ı öğretti, insanı yarattı, ona açıklamayı öğretti.” (Rahmân 55/1-4)

¹⁵⁵⁵ Oku! Rabbin sonsuz kerem sahibidir. O Rab ki kalemle yazmayı öğretti. İnsana bilmediği şeyleri öğretti. (Alak, 96/3,4,5)

¹⁵⁵⁶ Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Allah’ın ilk yarattığı şey kalemdir.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 33-34 (kader babları, 16. Bâb, 2244 numaralı hadis); **a.e.**, C. 5, s. 429 (Kur’ân tefsiri babları, 66. Bâb, 3537 numaralı hadis); İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çev. Rifat Oral, C.1, s. 220-221 (Kader İnancı, 24/175); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 309 (824. metin).

¹⁵⁵⁷ “Nūn. Kaleme ve yazdıklarına andolsun” (Kalem 68/1)

¹⁵⁵⁸ “yazdıklarına”

¹⁵⁵⁹ “Gayb âleminden kulların kalplerine, onların babası olan hakiki Âdem vesilesiyle insan-ı kebîrin hakikati ve mezkûr akıl (aḳl-ı küll) olarak ifade edilen (merkezî unsura dâir) yazılandır. Bu sebeple (tasavvufî ilimler) irsiyetle isimlendirilir; çünkü bu ilimler sûrî babalarından değil mânevî babalarından mânevî verâsetle gelir.”

¹⁵⁶⁰ Nüşhada “summe” yerine “ve” yazılmış olup yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

¹⁵⁶¹ “**Sonra biz o kitabı kullarımız arasından süzüp seçtiklerimize miras bıraktık.** Onlardan da nefislerine zulmeden var, orta yolu tutan var, Allah’ın izniyle hayırlarda ileri geçenler var. İşte bu büyük lütuftur” (Fâtır 35/32, nâkıs iktibas)

¹⁵⁶² Nüşhada “yuḥāfiżūn” yerine “dâ’imūn” yazılmıştır. Meâric sûresinin 23. âyeti ile karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

¹⁵⁶³ “Ve onlar ki namazlarını muḥâfaza ederler. İşte asıl bunlar vâris olacaklardır. Firdevs’e vâris olan bu kimseler, orada ebedî kalacaklardır.” (Mü’minun 23/9-10-11)

olanlar haķıķatde ⁽¹⁸⁾ ba‘de‘l-enbiyā evliyā‘-i aşfiyādur. *Kemā ķāle ‘Aleyhi’s-selām: “El-‘ulemā‘u verasetu‘l-enbiyā‘i.”*¹⁵⁶⁴ *Ve ķāle ‘Aleyhi’s-selām: (19) “‘Ulemā‘u ummeti ke-enbiyā‘i Benī İsrā‘īl.”*¹⁵⁶⁵ Pes, her kimün ki ‘ilmi vech-i meşrūh üzere olursa vāriş-i haķıķi oldur. ⁽²⁰⁾ Zīrā ‘ulemānuñ ‘ilmde, huşuşan ‘ulūm-ı irşiyede iştirākleri olmağ-ıla enbiyā‘-i Benī İsrā‘īl’e müşābih ⁽²¹⁾ oldılar. Ve ķale Te‘ālā: “Şhida’llāhu ennehū lā-ilāhe illā huve ve‘l-melā‘iketu ve ulu‘l-‘ilmi ķā‘imen bi‘l-ķiştī, lā-ilāhe illā huve‘l-‘azīzu‘l-ḥakīm.”¹⁵⁶⁶ ⁽²²⁾ Ve ķāle Te‘ālā: “Ve mā ya‘lemu te‘vilehū illā’llāhu ve‘r-rāsiḥūne fi‘l-‘ilmi yeķūlūne āmennā bihi kullun min-‘indi rabbina ⁽²³⁾ ve mā yezzekkeru illā ulu‘l-elbābi.”¹⁵⁶⁷ Pes, haķıķatde ‘ilmde rāsiḥ olanlar ve “kullun min-‘indi’llāh”¹⁵⁶⁸ diyenler ⁽²⁴⁾ muvaḥḥidīn-i muḥaķķiķīndür ki ulu‘l-elbāb anlaruñ şānına şādıķdur. Ve ‘inde‘t-taḥķiķ “rāsiḥune ⁽²⁵⁾ fi‘l-‘ilm.”¹⁵⁶⁹ olan, ‘ulemā‘-i bi’llāhdan olan evliyā‘-i etķiyādur. Ve *Nevmu‘l-‘ālimi ḥayrun min-‘ibādeti‘l-cāhili.*¹⁵⁷⁰ ⁽²⁶⁾ ḥadiş-i şerīfi daḥı min-ḥayşü‘l-ḥaķiķati anlaruñ şānındadır. Ya‘nī nevm-i ‘ālim-i haķiķi-i İlāhī ğayr-ı haķiķi olan ⁽²⁷⁾ ‘ālim-i ğayr-ı ‘āmilūñ ‘ibādetinden ḥayırludur. Zīrā ‘ilmi ile ‘āmil olmayan min-ḥayşü‘l-ma‘nā cāhildür. [252a] ⁽¹⁾ Ve Ḥazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selām ‘ulūm-ı mezbūreye işāret idüp buyururlar ki: *Yā Benī İsrā‘īl! Lā-teķūlu⁽²⁾‘l-‘ilme fi’s-semā‘i kullu men yeş‘adu ileyhi ye‘ti*

¹⁵⁶⁴ Hz. Peygamber’in buyurduğı gibi: “Ālimler, peygamberlerin vārisleridir.” Bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çev. Rifat Oral, C. 1, s. 260 (ilim, 12/209); İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 384-385 (Mukaddime, 17. Bâb, 223 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 421-422 (ilim babları, 19. Bâb, 2822 numaralı hadis).

¹⁵⁶⁵ Yine Hz. Peygamber (şöyle) dedi: “Ümmetimin âlimleri İsrâiloğullarının peygamberleri gibidir.” Bkz. Sehâvî, **Makâsиду‘l-Hasene**, s. 286 (702. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 83 (1744. metin).

¹⁵⁶⁶ “Allah, kendisinden başka ilah olmadığına şahitlik etti. Melekler ve ilim sahipleri de adâletle buna şahittir ki mutlak güç ve hikmet sahibi Allah’tan başka ilah yoktur.” (Âl-i İmran 3/18)

¹⁵⁶⁷ “Sana bu kitabı indiren O’dur. Onun âyetlerinden bir kısmı muhkemdir ki bunlar kitabın esâsıdır. Diğer bir kısmı da müteşâbih âyetlerdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, sırf fitne çıkarmak ve kendi keyiflerine göre yorumlamak için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. **Halbuki onun te‘vilini Allah’tan başka kimse bilmez. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise; Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) sâlim akıl sahiplerinden başkası düşünüp anlamaz.**” (Âl-i İmran 3/7, nâkis iktibas)

¹⁵⁶⁸ “Nerede olursanız olun ölüm size ulaşır; sarp ve sağlam kalelerde olsanız bile! Kendilerine bir iyilik dokunsa ‘Bu Allah’tan’ derler; başlarına bir kötülük gelince de ‘Bu senden’ derler. **‘Hepsi Allah’tandır’** de. Bu adamlara ne oluyor ki bir türlü laf anlamıyorlar!” (Nisâ 4/78, nâkis iktibas)

¹⁵⁶⁹ “İlimde yüksek pâyeye erişenler” (Âl-i İmran 3/7’dan)

¹⁵⁷⁰ “Ālimin uykusu cāhilin ibadetinden hayırlıdır.” Bu lafızlarla bir hadis tespit edilemedi. Aclûnî’de “Nevmu‘l-ālimi ibādetun.” şeklinde bir rivâyet mevcuttur. Aclûnî, **a.g.e.**, C.2, s. 455 (2865. metin).

bihi, ve *lā-fī-tuḥūmi'l-arḍi kullu men yenzilu ye'tī bihi*, ve *lā-min*-(3) *verā'i'l-bihāri kullu men ya'buru ye'tī bihi*, *beli'l-ilmu mecbūhun fī-ḡulūbikum, merkūzun fī-nufūsikum, te'eddebū beyne* (4) *yedeyi'llāhi ādābi'r-rūḡāniyyīne*, ve *taḡallaḡū bi-aḡlāḡi's-ṡiddīḡin, yezheru lekumu'l-ilmu, ḡattā yuḡaṡṡikum* (5) ve *yuḡammirukum*.¹⁵⁷¹

Ve ravā Sa'id bin el-Museyyeb 'an-Ebī Hurayrate raḡiya'llāhu te'ālā 'anhumā ḡāle: Ḳāle Rasūlu'llāhi (6) *ṡalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: İnne mine'l-ilmī ke-hey'eti'l-meknūni lā-ya'lemuhū illā ehlu'l-ma'rifeti bi'llāhi, fe-izā* (7) *neṡaḡū bihi lem-yunkirhū illā ehlu'l-ḡirratī bi'llāhi*.¹⁵⁷²

Pes, ḡulāṡa-i kelām ve zübde-i merām budur ki Allāh (8) Sübhānehū ve Te'ālā hüve'z-zāhir ve hüve'l-bāṡındur. İmdi zāhir zāhir ile ve bāṡın daḡı bāṡın ile (9) ma'lūm olur. Pes, 'ilm-i zāhir ṡaṡrayna münḡasım olur. ṡaṡr-ı evvel Ḳur'ān-ı 'Azīm'ün zāhirinden müstefād (10) olan 'ilmdür ki ḡudūd-ı ṡer'iyye ve 'aḡā'id-i İslāmiyye'yi mutaṡammın olup 'ilm-i mezbūr beden meṡābesindedür. (11)

Ve ṡaṡr-ı ṡānī ḡavāss-ı zāhire ve a'zā vü cevāriḡ-i insāniyyeden olan ḡuvvet-i sem' ü baṡar ve lāmise (12) vü ṡamme ve ḡuvā-yı sā'ire ile ḡaṡıladur. Pes, ḡuvā vü a'zā'-i mezkūreden her birisi ile neṡ'e-i (13) insāniyye içün bir 'ilm ḡaṡıldur. Ve bu mezkūrāt neṡ'e-i insāniyyenün 'ummāl-i zāhiresidür ki: “Se-nurīhim āyātınā (14) fī'l-āfāḡi”¹⁵⁷³

vefḡ-ı ṡerīfince āfāḡ-ı 'ālemde mebsūṡa olan āyāt-ı Rabbāniyye ve 'ulūm-ı Sübhāniyye'yi (15) aḡz ve bāṡına iṡāl ider. Ve 'ilm-i bāṡın daḡı nev'ayna münḡasımdur. Bir nev'i, buṡun-ı Ḳur'āniyye'den (16) müstefād ve esrār-ı İlāhiyye ve ḡaḡā'ıḡ-ı ḡaybiyyeyi mutaṡammın olan 'ilmdür. Ve bir nev'i daḡı (17) ḡavāss-ı bāṡına ve ḡuvā-yı rūḡāniyye ki rūḡ-ı ḡayvānī vü rūḡ-ı ḡayālī ve rūḡ-ı 'aḡlī vü rūḡ-ı fikrī (18)

¹⁵⁷¹ “Ey İsrāiloḡulları! İlim göktedir demeyin, (bu durumda) göḡe çıkan herkes ona erişir. Yerin sınırı içinde de demeyin, ona her inen kimse erişir. Denizlerin ötesinde de deḡildir; (öyle olsa) denizi aşan kimsenin ona ulaşacaḡını ifade eder. Bilakis ilim, kalplerinizde yaratılmış; nefislerinize raptedilmiştir. Allāh'ın gözetimi ve himāyesi altında; rūḡānī kimselerin, uluların edebiyile edeplenin ve doḡru kimselerin aḡlāḡıyla aḡlāḡlanın ki ilimle dopdolu hāle gelin ve ilim sizde görünür olsun.”

¹⁵⁷² “Sa'id İbn Müseyyeb, Ebū Hureyre'den -Allah ikisinden de rāzı olsun- rivāyet ederek dedi ki: Resūlullāh (s.a.v) buyurdu: Muhakkak ki ilimden, örtülü olanlar vardır. Bunları yalnızca Allāh'ın verdiḡi bir mārifete (irfāna) sahip olanlar bilir. Onlar bu ilimle konuṡtukları zaman onu Allāh'tan ḡāfil olanlardan başkası inkār etmez.” Bkz. Deylemī, **a.g.e.**, C.1, s. 210 (801. metin); Hüsāmüddīn el-Hindī, **a.g.e.**, C. 10, s. 181.

¹⁵⁷³ “**Onlara ufuklarda** ve kendi nefislerinde **āyetlerimizi göstereceḡiz** ki onun (Kur'ān'ın) gerçekte olduḡu, onlara iyice belli olsun. Rabbinin her ṡeye ṡāhit olması yetmez mi? (Fussilet 41/53, nākıs iktibas)

ve rûh-ı kudsî ve tecelliyât-ı Rabbâniye ile mücellâ olan kalb-i kâbil ile hâşıl olur. Ve bunlar ⁽¹⁹⁾ dahı neş'e-i insâniyyenüñ 'ummâl-i bâtnasıdır. Pes, "Ve fî-enfusihi" ¹⁵⁷⁴ fehvâ-yı kerîmi üzere bâtından ⁽²⁰⁾ ve neş'e-i gaybiyye-i insâniyyeden ve haqîkatden ahz ve neş'e-i zâhire-i 'unşuriyyesine ⁽²¹⁾ idhâl ider. Ve bi'n-nisbeti ile'z-zâhir 'ilm-i mezkûr rûh meşâbesindedür. Pes, rûh ⁽²²⁾ bedensiz ve beden dahı rûhsuz kâ'im olmaduğı gibi 'ilm-i bâtın dahı 'ilm-i zâhirsiz ⁽²³⁾ ve 'ilm-i zâhir 'ilm-i bâtınsız kâ'im olmaz. Bu taqdîrce *İnne'llâhe ħalaķa Âdeme 'alâ-şûrati'r-Raĥmân.* ¹⁵⁷⁵ ⁽²⁴⁾ hadîş-i şerîfi ile beyân buyurılan neş'e-i insâniyyeye 'ilmeynüñ ictimâ'ından lâzımdur ki ⁽²⁵⁾ hattâ zâhiri zâhir ve bâtını bâtın ile müşâhede idüp beyne'z-zâhir ve'l-bâtn cem' ile ⁽²⁶⁾ muttasıf ola, zîrâ kemâl-i insânî bunuñla zâhir olur. İmdi erbâb-ı zâhirden ba'zısı gibi ⁽²⁷⁾ mücerred zâhire ve bâtınîlerüñ dahı ba'zısı gibi mücerred bâtına haşr itmeye. Zîrâ ma'lûmı ancak **[252b]** ⁽¹⁾ 'ilm-i zâhire haşr eyleyen 'ilm-i bâtın ile ma'lûm olan şey'den maĥcûblardur. Ve kezâlik ma'lûmı bâtına haşr idenler ⁽²⁾ dahı 'ilm-i zâhir ile müdreğ ve ma'lûm olan şey'den muhteciblerdür. Zîrâ kemâl-i verâset-i Muhammediyye zâhir ile ⁽³⁾ bâtın beynini cem' itmekledür. Pes, zâhir ü bâtın beynini cem' eyleyen mertebe-i kâbe kavseynde olan ⁽⁴⁾ insân-ı kâmindür. Ve mertebe-i 'aliyye-i mezbûre kavs-i zâhir ü bâtın ve kavs-i vücûb u imkân ve kavs-i ⁽⁵⁾ Hağ ve kavs-i ħalkda cem' olan mertebe-i ħilâfetdür. Ve insân-ı kâmil beyne'l-kavseyn ⁽⁶⁾ ħağ-ı vasağda kâ'im ve 'ale's-seviyyeti tarafeyne nâzır olup ¹⁵⁷⁶ ⁽⁷⁾ emr-i zuhûr u izhâra ħalel gelmemek ve imkân u vücûb baħrinden birisi âħar üzerine ⁽⁸⁾ bağı itmemek içün ber-müceb-i: "A'ğ kulle şey'in ħalkaħ", ¹⁵⁷⁷ beyne baħri'l-vücûb ve'l-imkân berzaħdur. ⁽⁹⁾ Kemâ kâle Te'âlâ: "Merace'l-baħrayni yelteķiyâni, beynehumâ

¹⁵⁷⁴ "ve kendi nefislerinde" (Fussilet 53'ten)

¹⁵⁷⁵ "Allah, Âdem'i Raħmân suretinde yarattı." Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, **Saħîh**, C. 13, s. 6174-75 (kitâbu'l-isti'zân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis). Buhârî'de metin: "Ĥalaķa'llâhu Âdeme 'alâ-şûratihi" şeklindedir.

¹⁵⁷⁶ Bundan sonra "emr-i vücûb u imkân" yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve yukarıdaki ifadelerle devam edilmiştir.

¹⁵⁷⁷ "O da: Bizim Rabbimiz, **her şeye hilkatini (varlık ve özelliğini) veren**, sonra da doğru yolu gösterendir, dedi." (Tâhâ 20/50, nâkıs iktibas)

berzahun lâ-yebğiyân.”¹⁵⁷⁸ İmdi insân-ı kâmil, maḳâm-ı ⁽¹⁰⁾ ekmeliyyete teveccüh idüp “Ve enfiḳû mimmâ ce‘alekum mustahleḳine fihi.”¹⁵⁷⁹ feḥvâ-yı kerîmi üzere ‘ulûm-ı ⁽¹¹⁾ bâṭıne vü zâhireden, insâna i‘tâ olınan cümle-i eşyâdan tecâvüz idüp cem‘-i şuver-i hissiyye ⁽¹²⁾ ve nuḳûş-ı ‘aḳliyye vü ğaybiyye ve deḳâ’iḳ-ı esmâ’iyye-i vücûbiyye ve ḥaḳâ’iḳ-ı mezâhir-i imkāniyyeden ⁽¹³⁾ ḳalb-i mücellâ vü müzekkâ ve ‘azîmet-i külliyye ile ḥazret-i eḥadiyyete müteveccih olup dil-i muşaffâsını ⁽¹⁴⁾ tecellî-i eḥadiyyetü’z-zâta mir’ât-ı tamâm ve mazhar-ı küll itmekle maḳâm-ı “ev ednâ”ya nâ’ıl ve ḳurb-ı civâr-ı ⁽¹⁵⁾ Ḥazret-i Muḥammediyye’ye vâşıl olur. **Nizâmî:**¹⁵⁸⁰

Seyr-i vücûdeş be-leṭâfet resîd
Devr-i kemâleş ⁽¹⁶⁾ be-ḥilâfet resîd¹⁵⁸¹
Kişver-i esmâ’-i îlâhî girift
Memleket-i nâ-mutenâhî girift¹⁵⁸²

“Yevme lâ-yenfa‘u mâlun ⁽¹⁷⁾ ve lâ-benûn. İllâ men eta’llâhe bi-ḳalbin selîm.”¹⁵⁸³

Hakîm-i Senâ’î:¹⁵⁸⁴

Nîst ez-behr-i âsmân-i ezel
Nerdubân⁽¹⁸⁾-pâye bih zi-‘ilm u ‘amel¹⁵⁸⁵
‘İlm süy-i der-i îlâh bered

¹⁵⁷⁸ “İki denizi birbirine kavuşmak üzere salıvermiştir. Aralarında bir engel vardır, birbirine geçip karışmazlar.” (Rahmân 55/19-20)

¹⁵⁷⁹ “Allah’a ve Resûlüne iman edin. Sizi üzerinde tasarrufa yetkili kıldığı şeylerden harcayın. Sizden iman edip de (Allah rızası için) harcayan kimselere büyük mükâfât vardır.” (Hadid 57/7, nâkıs iktibas)

¹⁵⁸⁰ Bu beyitler Câmî’nin *Heft Evreng*’inde yer alan *Tuhfetü’l-Ahrâr* mesnevîsindeki ikinci makâle olan “Der-Beyân-ı Âferîniş-i Âdem...” kısmında tespit edildi. Bkz. Câmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 398.

¹⁵⁸¹ “Onun vücûdunun seyri leṭâfete erdi (maddeden kurtulup nûrâniyet kazandı) ve onun kemâlî devrinde hilâfete erişti.”

¹⁵⁸² “Esmâ-i îlâhî’nin diyârını ve sonsuzluk ülkesini fethetti.”

¹⁵⁸³ “O gün ne mal fayda verir ne de evlât. Ancak Allah’a temiz bir kalple gelenler (o günde kurtuluşa erer).” (Şuarâ 26/88-89)

¹⁵⁸⁴ Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer alan aşağıdaki beyitlerin büyük kısmı *Hadîkatü’l-Hakîka*’da tespit edilmiştir; fakat kullandığımız yayına göre beyitler birbirini takip etmemektedir. İlk beyit birinci babda “fî-takdîsihî ve tenzîhihî” başlığı altında görülürken ikincisi dördüncü babın başlarında yer almaktadır. Üçüncü beyit ise ikinci bâbın sonlarına doğru “et-Temsîl fî-nazari’s-sû” ve ahvâlî’-d-dunyâ” başlıklı bölümde görülmektedir. Dördüncü ve beşinci beyitler kullandığımız matbu nüshada tespit edilememiştir. Altıncı beyit ise dördüncü babda: “Temsîlu’l-câhil batnî’l-âlim” başlığı altındadır. Son beyit yine tespit edilememiştir. Bkz. Senâî, **a.g.e.**, s. 12; ikinci beyit için bkz. s. 200, üçüncü beyit için bkz. s. 167, altıncı beyit için bkz. s. 202. Ankaravî’de bkz. Taştan, **a.g.t.**, s. 514.

¹⁵⁸⁵ “Ezel semâsına ulaşmayı sağlayacak (vâsita olarak) ilim ve amelden daha iyi bir merdiven basamağı yoktur.”

Ne sūy-i mulk u māl u cāh bered¹⁵⁸⁶

- (19) ‘İlm-i bā-kār sūd-mend buved
‘İlm-i bī-kār pāy-bend buved¹⁵⁸⁷

‘İlm-rā ner şumar ‘amel māde
Dīn u devlet ez-īn du şud zāde¹⁵⁸⁸

- (20) Tā tu der-‘ilm bā-‘amel ne-resī
‘Ālimī fāzili velī ne kesī¹⁵⁸⁹

‘Ālem-i ‘ilm ‘ālemi’st şigerf
Nīst ān ḥiṭṭa ḥiṭṭa-i ḥat u ḥarf¹⁵⁹⁰

- (21) Ān ki bā-ḥod ne-būd hergiz yār
Ū’s ez-‘ilm u ‘omr berḥūrdār¹⁵⁹¹

Pes, ‘ilmi ile ‘āmil olan bu maḳūle ‘ālim, ⁽²²⁾ ‘ālemūn cānıdır. Ve daḥı: “Mevtu’l-
‘ālimi ke-mevti’l-‘ālemi.”¹⁵⁹² anuñ mā-şadaḳ-ı şānıdır. Kāle Şalla’llāhu ⁽²³⁾ ‘Aleyhi
ve Sellem li-‘Aliyyin kerrama’llāhu vecchū: “Li-en yehdiye’llāhu bike raculen
ḥayrun leke mimmā ‘aleyhi taṭlu‘u’s-şemsu.”¹⁵⁹³ Ya‘nī: ⁽²⁴⁾ “Yā ‘Alī! Eger Ḥaḳ
Sübḥānehū ve Te‘ālā bir merde senūñ visāṭatūñle hidāyet vire, her ol şey’dan
ḥayrdur ki ⁽²⁵⁾ āfitāb anuñ üzerine ṭulū‘ eyleye. Ya‘nī zemīn ve mā-fī-hādan a‘lādur
dimek olur. Pes ⁽²⁶⁾ ey ṭālib-i ‘āşık! Sen daḥı bir mürşid-i kāmilden ta‘allūm-i ‘ilm-i
ḥaḳīkī kesb idüp ‘amele sa‘y ü gūşış ⁽²⁷⁾ kıl ve ḥargūş-ı ‘aḳl-ı ma‘āduñ tedbiri ile
naḥcīrān-ı ḳuvā-yı zāhire vü bāṭınayı nefsi-i emmāre şirinden ḥalāş eyle. [253a] ⁽¹⁾ Ve
ḥātem-i fidḍa-i vücūd, faşş-ı yāḳūta-i ḥamrā-yı ḳalbden nefy-i küdürāt-ı keşerāt-ı mā-
sivā idüp ve ḥakkāk-i cezebāt-ı ⁽²⁾ İlähiyye’nūñ dest-i maḥabbetine teslīm eyleyüp

¹⁵⁸⁶ “İlim seni Allah’ın kapısına götürür, dünya mülküne ve (fāni) makamlara götürmez.”

¹⁵⁸⁷ “İlim amelle birleştiği zaman faydalı olur. Amelsiz ilim (ise ancak) ayak bağı olur.”

¹⁵⁸⁸ “İlmi erkek, ameli dişi olarak say (kabul et); din ve devlet bu ikisinden doğmuştur.”

¹⁵⁸⁹ “İlme amelle birlikte ulaşmadığın müddetçe âlimsin, fâzılsın; ama adam değilsin.”

¹⁵⁹⁰ “İlim âlemi şanlı bir diyârdır. O âlem hat ve harf ülkesi (şekilden ve kuru bilgidan ibaret) değildir.”

¹⁵⁹¹ “Hiçbir zaman kendisiyle yâr olmayan (benliğine esir olmayan) kişi, ilim ve ömürden semere elde etmiş (fayda sağlamış) kişidir.”

¹⁵⁹² “Âlimin ölümü, âlemin ölümü gibidir.”

¹⁵⁹³ “Hz. Peygamber (s.a.v) Hz. Ali’ye (Allah onun yüzünü mükerrerem kılsın.) şöyle buyurdu: ‘Allah’ın senin vesilenle bir kişiye hidāyet vermesi, senin için güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha hayırlıdır.’” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2757-58 (kitābu’l-cihād ve’s-siyer, 101. Bâb, 152 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 7, s. 309-310 (kitābu fadâili’s-sahābe, 4. Bâb, 34 numaralı hadis).

ma‘ārif-i Rabbāniyye ve tevḥīd-i zāta müte‘alliķa olan ⁽³⁾ ‘ulūm-ı ledünniye ile müntakıř eyleyesin ki şāḥib-i ḥātem-i Süleymānī olup ‘ālem-i mülk ü melekūt ⁽⁴⁾ ve mā-fī-hāyı ķabẓa-i teşḥīr ve dest-i tařarrufuḡda bulasın. Zīrā ‘ilm-i şerīf bir mühr-i Süleymānī’dür ki:

⁽⁵⁾ **Ādemī-rā z’īn huner bī-çāre geşt**

Ādemīye bu hūner cihetinden bī-çāre oldu,

Ḥalk-ı deryāḥā vu ḥalk-ı ⁽⁶⁾ kūh u deřt (1044)

Deryālaruḡ ve kūh u şāḥrālaruḡ ḥalkı; ya‘nī insān, ‘ilm ile berr ü baḥruḡ maḥlūkātına ġālib ⁽⁷⁾ ü ‘āzīz olup vuḥūř u ṭuyūr maġlūb u zebūnı oldu.

Z’ū peleng u řīr tersān hem-çu mūř

Şīr ü peleng ⁽⁸⁾ insāndan fāre-vār ḥavf u hirās idicidür.

Z’ū neheng-i baḥr der-şafra vu cūř (1045)

Neheng-i deryā ⁽⁹⁾ insān ḥavfindan şafra vü cūřdadur. Şafra vü cūř bu maḥalde derūn-ı neheng muřtarib ü müte‘ellim ⁽¹⁰⁾ olup ve bulanup ķaynamaķdan ‘ibāretdür. Neheng timsāḥ ve deñiz mālīkine daḡı dirler.

Z’ū perī vu dīv ⁽¹¹⁾ sāḥilḥā girift

Ḥavf-ı insāndan dīv u perī sāḥillerde vaṭan tutdı. -“Vaṭan girift” taķdīri üzere ⁽¹²⁾ ma‘nā virildi.-

Her yekī der-cāy-i pinḥān cā girift (1046)

Her birisi cāy-ı pinḥānda maķar ṭutdı. El-ḥāřıl gerçi ⁽¹³⁾ ḥavflarından her biri pinḥān oldu, ve lākin: “İnne’ş-şeyṭāne li’l-insāni ‘aduvvun mubīn.”¹⁵⁹⁴ feḥvā-yı Kerīm’i üzere ⁽¹⁴⁾ ‘adāvetleri zā’ile olmayup cibilletlerinde merkūz olmaġ-ıla vüçüdları pinḥān ve ‘adāvetleri mübeyyen ⁽¹⁵⁾ ü ‘ıyāndur. İmdi ġāfil me-bāř ki:

Ādemī-rā duşmen-i pinḥān besīst

Ādemīnūḡ pinḥān duřmeni ķatı ⁽¹⁶⁾ çoķdur. Pes ġaflet üzere olmayup

Ādemī-i bā-ḥazer ‘āķil kesīst (1047)

¹⁵⁹⁴ “(Babası) ‘Yavrucuġum!’ dedi; ‘Rüyānı sakın kardeşlerine anlatma; sonra sana bir tuzak kurarlar! Çünkü şeytan insana apaķık bir duşmandır.’” (Yūsuf 12/5, nākıs iktibas)

Hazer ve tedārükle olan âdemî ⁽¹⁷⁾ ‘âkıll kimesnedür. Fe-izâ kâne kezâlık cinn ü ünâsdan ve nefis ü havâsdan ve kalbe vesvese viren ⁽¹⁸⁾ vesvâs u hannâsdan Hâk Sübhânehü ve Te‘âlâ’ya ‘alâ-küllî hâl isti‘âze lâzımdur. Zîrâ:

⁽¹⁹⁾ **Halk pinhân zîst-i şân u hûb-i şân**

Eger âfâkda olan mahlûkuñ nîk ü bedleri ve nef ü zarları ve eger enfüsde ⁽²⁰⁾ halk olınan ahlâk-ı seyyi’e vü hasenenün sūd u ziyânı,

Mî-zened ber-dil be-her dem kûp-i şân (1048)

⁽²¹⁾ Anlaruñ kûp u te’sîri her demde kalb üzerine urur. Ya’nî vesâvis-i şeytâniyye ve havâtır-ı nefsâniyye ⁽²²⁾ kalbe efkâr-ı rediyye ilkâsıyla ahlâk-ı seyyi’e izhârından münfekk olmazlar ve ilhâmât-ı melâ’ike ve havâtır-ı Rahmâniyye ⁽²³⁾ dañı kezâlık kalbe ezkâr u efkâr-ı İlâhî ve i’râz ‘ani’l-menâhî ve hubb-ı Rabbânî ilkâsıyla ⁽²⁴⁾ ahlâk-ı hasene ve ‘ibâdât-ı hâlişe vü a‘mâl-i şâliha izhârından hâlî olmazlar. *Ravâ İbnu Mes‘ûd* ⁽²⁵⁾ *rağiya’llâhu ‘anhu kâle: Kâle Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: İnne li’s-şeytâni lummeten ve li’l-meleki lummeten bi’bni Âdeme, fe-emmâ* ⁽²⁶⁾ *lummetu’s-şeytâni fe-î’âdun bi’s-şerri ve tekzîbun bi’l-Hakki, ve emmâ lummetu’l-meleki fe-î’âdun bi’l-hayri ve taşdiğun bi’l-Hakki.* ⁽²⁷⁾ *Fe-men vecede zâlike fe’l-yahmedi’llâhe ve men vecede’l-uhrâ fe’l-yete’avvez bi’llâhi. Şadeka Habîbu’llâh ve şadeka Rasûlu’llâh.* ¹⁵⁹⁵ [253b] ⁽¹⁾ *Ve kâle’l-Kâşâniyyu kuddise sirruhû fi-şerhihi li’t-Tâ’iyyeti, ve’l-‘aklu’l-evvelu melekun muğarrabun vekkelehu’llâhu bi’d-da‘veti ileyhi ve yehdi’l-kalbe ilâ-ufuği’r-rûhi* ⁽²⁾ *ve’l-‘aklu’s-şânî melekun vekkelehu’llâhu bi’d-da‘veti ilâ-‘âlemi’s-şurati li-ta‘mîrihi feşâra li-bu‘dihî ‘ani’l-hadrati ve da‘vetihi* ⁽³⁾ *ilâ-ekli şeceri’t-tabî’ati şeytânan.* ¹⁵⁹⁶ Pes, Hâk Sübhânehü ve

¹⁵⁹⁵ “İbn Mes’ûd (r.a) rivâyet ederek dedi ki: Resûlullah (s.a.v) buyurdu: ‘Muhakkak ki insanda hem şeytanın vesveselerine açık bir yön hem de meleğin dostluğuna açık bir taraf vardır. Şeytanın vesveseleri şerre çağırma, küfre teşvik ve Allah’ı inkâr etme şeklindedir. Meleğin çağırısı ise (Allah’ın emirlerine uymak şartıyla) hayrı taahhüt etme ve Hakk’ı tasdik etme şeklindedir. Kim (kalbinde) bunu (meleğin çağırısını) bulursa Allah’a şükretsın, kim de diğerini (şeytanın dürtüsünü) hissederse Allah’a sığınsın.’ Allah’ın resûlü ve habîbi doğru söyledi.” Hadis için bkz. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî...**, C. 5, s. 5-8. Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 516 (1047. beyit).

¹⁵⁹⁶ “Kâşânî kuddise sirruhû, Tâ’iyye şerhinde: ‘Akl-ı evvel mukarreb bir melektir, Allah onu kendisine davet ile görevlendirmiştir (ve) kalbi ruh ufkuna sevkeder. Akl-ı sâni ise

Te‘ālā’nuñ āfākī vü enfüsī ve nūrī vü nārī ⁽⁴⁾ maḥlūḳāt-ı ḥafıyyesi vardır. Ve anlar ki nūrīlerdür, insāna dostdur ve anlar ki nārīlerdür, düşmendür. ⁽⁵⁾ Gerçi naẓar-ı ḥissī ile görilmez, lākin ef‘āl ü aḳvāl ve ebdānda eşerleri zāhirdür. Ve buña mişāl budur ki:

⁽⁶⁾ **Behr-i ğasl er der-revī der-cūybār**

Meşelā kaçan ğasl içün bir ırmağa giresin,

Ber-tu āsībī zened ⁽⁷⁾ der-āb ḥār (1049)

Āb dibinde olan ḥār saña bir āsīb ü elem virür.

Gerçi pinhān ḥār der-ābest pest

⁽⁸⁾ Egerçi vücūd-ı ḥār derūn-ı ābda pest ü pinhāndur,

Çunki der-tū mī-ḥaled dānī ki hest (1050)

Çünkü āb ⁽⁹⁾ içinde maḥfī olan ḥār saña bata, ma‘lūmuñ olur ki derūn-ı ābda ḥār var imiş. Pes ⁽¹⁰⁾ şol kimesne ki zāhirini zīnet-i şer‘le tezyīn idüp mücerred anuñla ıslāḥ-ı nefis itdüm kıyās eylese ⁽¹¹⁾ hemān içinde ḥār maḥfī olan āba beñzer ki ḳalbine hemezāt-ı şeytāniyyeden bir şey’ dāḥil olduğda ⁽¹²⁾ mekmen-i hevā-yı nefisde olan şifāt-ı rediyye ve ḥubb-ı dünyā vü shevāt-ı tabī‘iyyesi ḥareket idüp ⁽¹³⁾ pāy-ı ḳalbe batar. Ve şol kimesnelerūñ ki meyli cānib-i a‘lāyadur, ittifākā bi-ḥasebi’l-beşeriyye kendüsinden ⁽¹⁴⁾ bir fi‘l-i nā-şāyeste zuhūra gelse fi‘l-ḥāl ilhāmāt-ı melā’ike ve temyīzāt-ı ‘aḳliyye ile envā‘-ı nedāmet ⁽¹⁵⁾ ve nefisini melāmet idüp tevbe vü istiğfāra mülāzemet ider. Pes, ḳulūb-ı mü‘minīne hemezāt-ı ⁽¹⁶⁾ şeytāniyye ve ilhāmāt-ı melekiyye olmaḳdan ḥālī olmaz. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā buyururlar:

Ḥārḥār-i ⁽¹⁷⁾ vaḥyhā vu vesvese

Ḳalbde vāḳi‘ olan vaḥy ü vesveselerūñ ḥalecān u ıztırābı,

⁽¹⁸⁾ **Ez-hezārān kes buved nī yek kese (1051)**

Yalnız bir kimesneden degil, hezārān kimesneden olur. ⁽¹⁹⁾ Ya‘nī ḳalbe vāḳi‘ olan ilkā’āt-ı melekiyye ve ilhāmāt-ı melā’ike eger ḥāricden ve eger memleket-i ⁽²⁰⁾

Allah’ın, onarılması (ve düzenlenmesi) için suret âlemine davetle görevlendirdiği melektir; (fakat) o, huzurdan uzaklaşması ve tabiat ağacından yemeye daveti sebebiyle şeytan olmuştur.’ demiştir.”

vücûdunda mânend-i melâ'ike olan ahlâk-ı hasene ve kuvâ-yı rûhâniyyenüñ niçe biñinden vâkı' olur, ⁽²¹⁾ yalnız birinden degil. Kezâlik eger âfâkı ve eger enfüsî hemezât-ı şeytâniyye ve igvâ'ât-ı nefsâniyye ⁽²²⁾ yalnız bir şeytân ve yâhûd bir hâtıradan zuhûr itmez, belki niçe biñ ebâlîs-i âfâkı vü enfüsiden niçe vesveseler ⁽²³⁾ olunur. Ve bu ahvâl dağı bir kimesneye mahşûş degil, belki cemî'-i nâsa vâkı' olur. Be-her-hâl herkes bu ibtilâ'ât ile ⁽²⁴⁾ mümtehan ve dünyâ dağı dâr-ı imtiyhândur. İmdi ey tâlib-i tarîk-ı hidâyet:

Bâş tâ hishâ-yi tû mubdel şeved

⁽²⁵⁾ Enbiyâ vü evliyânüñ zevkından zevk ü hâl hâşıl eyle ki hattâ senüñ zâhiri olan hislerüñ ⁽²⁶⁾ bātına tebdîl ve ahlâk-ı zemîme haşâ'il-i hamîdeye mübeddel ola.

Tâ bi-bîni-şân u müşkil hâl şeved (1052)

⁽²⁷⁾ Hattâ sen dağı enbiyâ zevkından zevk ve evliyâda fûrûzân olan şem' ü çerâğ-ı Muhammedî'den [254a] ⁽¹⁾ fetîle-i kalbi iş'âl ve pür-şevk eyledünse ilhâmât-ı melâ'ike ve havâtır-ı Rahmâniyye ile tesvîlât-ı şeytâniyye ⁽²⁾ ve havâtır-ı nefsâniyye vü dünyâviyyenüñ beynini fark u temyîz idüp ve müşkil kalmayup ⁽³⁾ hâll olur. Ve yâhûd eger sen cinn ve melâ'ike vücûdına inkâr idersen birkaç gün şabr ⁽⁴⁾ eyle ki eger ıztırârî ve eger ihtiyârî mevt isâbet itdükde 'ayn-ı yakîn ile bu zîkr olınan ⁽⁵⁾ ahvâl saña münkeşif olup müşkil kalmaz, hâll olur. Kemâ kâle Te'âlâ: "Fe-¹⁵⁹⁷ keşefnâ 'anke ğitâ'eke ⁽⁶⁾ fe-başaruke'l-yevme hadîdun."¹⁵⁹⁸ Ammâ ne fâ'ide? Ol zamânda olan îmân, îmân-ı ye'sdür. Mâdâm ki ⁽⁷⁾ mevt-i ıztırârîden evvel îmân bi'l-ğayb itmeyesin, îmânüñ maqbûl olmaz. İmdi benüm cānum, enbiyâ vü ⁽⁸⁾ evliyâ ve Kitâb-ı Kerîm-i Sübhânî haber virdüğü cemî'-i huşûşa îmân bi'l-ğayb eyle; ve illâ sonra ⁽⁹⁾ vâkı' olan nedâmet ü te'essüfüñ zerre miqdârı nef' i olmaz. Pes, nazar idüp gör kim:

Tâ suhanhâ-yi ⁽¹⁰⁾ kiyân red kerde'î

¹⁵⁹⁷ Nûshada "ve" yazılmış olup yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

¹⁵⁹⁸ "Andolsun sen bundan gaflette idin; **şimdi biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir (denir).**" (Kaf 50/22, nâkıs iktibas)

Tâ kimlerün sözlerini redd eylemişsin;

Tâ kiyân-râ server-i hod kerde'î (1053)

Tâ kimleri kendüne ⁽¹¹⁾ server eylemişsin. Ya'nî ilhâmât-ı melâ'ike ve tesvîlât-ı şeytâniyyeden kimi qabûl ve kimi redd ⁽¹²⁾ eylemiş ve kanķısınıñ tâbi' i olmışsın? Kendü hâlüne mütefattın ol ve anı ahlâķuñdan ve qalbün kanķı cânibe ⁽¹³⁾ meyli ziyâde olduğundan tahķîķ idüp vâķi'-i hâle muṭṭali' ol. Hâzret-i Mevlânâ ḳuddise sirruhü ⁽¹⁴⁾ aşlen ve re'sen melâ'ike vü cinnün vücūdını inkâr iden felâsifeden ba'zına ve Ḳaderiyye ve zenâdıķaya ⁽¹⁵⁾ takrî' idüp ilzâm irâde itmişlerdür. Zîrâ ṭavâ'if-i mezbûrenün ba'zı ve zenâdıķa 'umûm üzre: ⁽¹⁶⁾ “Melâ'ike ve cinnün ḥâricde vücûdı yokdur.” dirler.¹⁵⁹⁹ Ve âfâķa ikrâr idüp te'vîllerini enfüs ⁽¹⁷⁾ i'tibâriyle itmezler; belki mücerred âfâķı inkâr idüp faķaṭ te'vîli ihtiyâr iderler. Pes bu fırķa tih-i ⁽¹⁸⁾ ğavâyetde hâlikîn ve deşt-i ḍalâletde ḍâllîndür. Ammâ melâ'ikenün ḥaķîķatlerinde ihtilâf olunmışdur. ⁽¹⁹⁾ *Tefsîr-i Beyzâvî* de bu vechle maşturdur ki: *Va'ḥtelefe'l-ʿuķalâ'î fî-ḥaķîķatihim ba'de ittifâķihim ʿalâ-ennehâ zevâtu* ⁽²⁰⁾ *mevcûdetun ḳâ'imetun bi-enfusihâ fe-zehebe ekṣeru'l-mutekellimîn ilâ-ennehâ ecsâmun laṭîfetun ḳâdiratun ʿale't-teṣekkuli bi-eṣķâlin muḥtelifetin* ⁽²¹⁾ *mustedellîne bi-enne'r-rusule kânû yeravnehum kezâlike, ve ḳâlet ṭâ'ifetun mine'n-naṣarâ hiye'n-nufûsu'l-fâḍiletu* ⁽²²⁾ *'l-beṣeriyyetu'l-mufâraķatu li'l-ebdâni, ve ze'ame'l-ḥukemâ'u ennehâ cevâhirun mucerradetun muḥâlefetun li'n-nufûsi'n-nâtiķati.* ¹⁶⁰⁰ Ya'nî ḥukemâ, “Melâ'ike ⁽²³⁾ cevâhir-i mücerrededür, tedbîr ve taṣarruf ta'alluķıyla ecsâma ta'alluķ itmez.” dirler. Kezâlik vücûd-ı cinnde ⁽²⁴⁾ daḥı ihtilâf olup girü *Tefsîr-i Beyzâvî* de bu vechle maşturdur ki: *Ve'l-cinnu ecsâmun ʿâķiletun* ⁽²⁵⁾ *ḥafîyyetun taġlibu ʿaleyhim en-nâriyyetu ve'l-hevâ'îyyetu. Ve ḳîle nev'un mine'l-ervâḥi'l-*

¹⁵⁹⁹ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın melekler ve cinlerle ilgili olduğu belirtilmiştir.

¹⁶⁰⁰ “Akıl ve bilgi sahibi kişiler, zâtların varlığının (onların) kendi nefsi ile kâim olduğu hususunda ittifâķ ettikten sonra onların hakikatinde ihtilâf ettiler. Kelâm âlimlerinin çoğu, peygamberlerin bu yöndeki sözlerinin de işaretiyle latif, (maddî deĝil de rûhânî varlığa sahip) cisimlerin farklı şekillere girebilme gücüne sahip oldukları görüşünde karar kıldılar. Hristiyanlardan bir grup da şöyle dedi: O, (meleklerin varlığı), bedenlerden beşeriyyet yönünden ayrılan üstün bir varlıktır. Filozoflar ise şöyle sandılar: O (melek), insanların ruhlarına göre farklı soyut bir cevherdir.” Derkenara meleklerin farklı suretlere girmelerine örnek olarak Cebrâil'in Hz. Peygamber'e defalarca farklı surette gelmiş olması Arapça bir not hâlinde yazılmıştır.

mucerradeti, ve kıle nufusun mufāraḳatun ⁽²⁶⁾ ‘*an-ebdānīhā*.¹⁶⁰¹ Ve İsfahānī’de dahil bu vechle mastūrdur ki: *Ve ekseru’l-mutekellimīne lemmā enkeru’l-cevāhira’l-mucerradete* ⁽²⁷⁾ *ḳālū: el-melā’iketu ve’l-cinnu ve’s-şeyāṭīnu ecsāmun laṭīfetun ḳādiratun ‘ale’t-teşekkuli bi-eşḳālīn muḥtelifetin. Ve evā’ilu’l-mu‘tezileti* [254b] ⁽¹⁾ *enkerūhā li-ennehā in kānet laṭīfeten veccebe en lā-tekūne ḳaviyyeten ‘alā-şey’in mine’l-ef’ālī ve in tufside terāķibehā bi-ednā* ⁽²⁾ *sebebin ve in kānet keşīfeten veccebe en nuşāhidehā, ve illā li-emkene en tekūne bi-ḥaḍratinā cibālun ve lā-nerāhā,* ⁽³⁾ *ucību bi-ennehū lime lā-yecūzu en yekūne laṭīfeten bi-ma’nā ‘ademi’l-levnī, lā-bi-ma’nā riḳḳati’l-ḳivāmi, ve le-in selleme innehā keşīfetun* ⁽⁴⁾ *lākin lā-nusellimu innehū yecību en nerāhā li-enne ru’yete’l-keşīfi ‘inde’l-ḥuḍūri ḡayra vācibin. Ve nuḳile ‘ani’l-mu‘tezileti innehum* ⁽⁵⁾ *ḳālū enne’l-melā’ikete ve’l-cinne ve’s-şeyāṭīne muteccessedūne fi’n-nev’i ve muḥtelifūne bi’ḥtilāfi ef’ālīhim. Emme’llezīne* ⁽⁶⁾ *lā-yef’alūne ille’l-ḥayra fehum el-melā’ikete, ve emme’llezīne lā-yef’alūne ille’s-şerra fehum eş-şeyāṭīne ve emme’llezīne yef’alūne* ⁽⁷⁾ *tāraten eş-şerru ve tāraten el-ḥayru fehum el-cinnu, ve li-zālike ‘udde iblīsū tāraten fi’l-melā’iketi ve tāraten fi’l-cinnī.*

¹⁶⁰² İntehā kelāmuhū. Ve baḥr-i zehḥār-ı ⁽⁸⁾ ḥaḳā’iḳ Şeyḥ Muḥyi’d-dīn-i ‘Arabī

¹⁶⁰¹ “Cinler; akıllı, (maddî olarak) gözle görülemeyen varlıklardır ve mevcûdiyetlerinde ateş ve hevâiyyet asıldır. (Onların,) mücerret ruhların bir çeşidi oldukları da söylendi. (Ayrıca) bedenleri yönünden farklı nefislerdir de denildi.”

¹⁶⁰² “Kelâm âlimlerinin çoğu, madde hâlinde olmayan (mücerret) varlıkları inkâr ettiler ve dediler ki: ‘Melekler, cinler ve şeytanlar çeşitli şekillere girmeye muktedir olan latif cisimlerdir.’ Mu‘tezile’nin öncüleri, latif cisim oldukları görüşünü kabul etmemişlerdir. Çünkü (onlara göre): (Bu varlıklar) latif olsalardı herhangi bir fiile güçlerinin yetmemesi ve en küçük bir sebepten terkiplerinin bozulması gerekirdi. Eğer yoğun (cisimler) olsalardı, (bu sefer de) onları görmemiz gerekirdi; nitekim önümüzde dağlar olup da bu dağları görmememiz mümkün değildir. (Dolayısıyla Mu‘tezile’nin bir kısmı bu varlıkları inkâr etmişlerdir. Onların bu iddialarına) şöyle cevap veririm: İnce kıvamlı mânâsında değil de renksiz mânâsında latif olması niye mümkün olmasın? (Kaldı ki) onların kesif (cisimler) oldukları kabul edilse bile bizim onları görmemizin zorunlu olduğu iddia edilemez; çünkü kesif olan her şeyi görmek zorunlu değildir. Onların (Mu‘tezilîlerin); meleklerin, cinlerin ve şeytanların cins olarak aynı oldukları ve fiillerinin farklı olmasıyla da farklı oldukları görüşü de (yine) Mu‘tezile’den nakledilir. Sadece hayır işleyenler meleklerdir, sadece şer işleyenler şeytanlardır. Bazen hayır bazen şer işleyenler ise cinlerdir. Bu yüzden İblis, bazen meleklerden bazen de cinlerden sayılmıştır.” Başka örtüşen bir eser tespit edilemediğinden şârihin atfı yaptığı ismin Arap dili ve tefsir âlimi Râḡib el-İsfahânî (ö. V/XI. yüzyılın ilk çeyreği) olduğu düşünülmektedir. Yazarın Kur’ân lafızlarını açıkladığı “Müfredâtü Elfâzi’l-Kur’ân” adlı sözlüğü incelenmiş ve kullanılan yayında şerhteki metin aynı ifadelerle ve bütün anlamı kuşatır şekilde tespit edilemese de eserdeki “cinn” maddesindeki açıklamalarda örtüşen kısımlar tespit edilmiştir. Bkz. Râḡib el-İsfahani, **Müfredât: Kur’ân**

rağiya'llāhu 'anh Faşş-ı İlyāsiyye'de buyururlar ki: *El-vehmu huve's-sulţānu'l-a'zamu fī⁽⁹⁾hāzihī's-şūratī'l-kāmiletī'l-insāniyyeti ve bihī cā'eti's-şerāyi'u'l-munezzeletu fe-şubbihet ve nuzzihet, şubbihet fī't-tenzihi⁽¹⁰⁾ bi'l-vehmi ve nuzzihet fī't-teşbīhi bi'l-'akli.*¹⁶⁰³ Ve erbāb-ı te'vilden ba'zısı dağı dirler ki: “İblīs kuvvet-i vāhimedür. Ve melā'ike⁽¹¹⁾ Ādem'e secde eyledi ve İblīs secde itmedi demekden murād budur ki cemī'-i kuvā-yı insāniyye nefsi nāṭıkaya münkādlardur,⁽¹²⁾ ammā kuvvet-i vāhime münkād degildür dimekdür.” Eger bu kavle zāhib olanlar zāhir-i ma'nā-yı āyet-i kerīmeye⁽¹³⁾ ve melā'ike ve cinn-i āfākīye i'tikād-ı tām idüp ba'dehū: “Se nurihim āyātina fī'l-āfāki ve fī-enfusihim”¹⁶⁰⁴ naşş-ı⁽¹⁴⁾ keriminūñ feḥvāsınca enfüs i'tibārıyla te'vıl ve taṭbīk iderler ise maḳbūldür ve illā el-'iyāzu bi'llāh zenādika¹⁶⁰⁵ ve melāhidenūñ kavli müzeyyifleri olur,⁽¹⁵⁾ fe'fhem cidden! Ve ba'zılar dağı dirler ki: “Melek kāşif ve şeyṭān sātirdür.” Ve ba'zılar dağı: “Eger melek⁽¹⁶⁾ ve eger şeyṭān sebebdür. Pes, sebep-i keşf melek ve sebep-i setr şeyṭāndur. Ve sebep-i ḥayr melek ve sebep-i şerr⁽¹⁷⁾ şeyṭāndur. Ve sebep-i raḥmet melek ve melek raḥmetdür; ve sebep-i 'azāb şeyṭān ve şeyṭān 'azābdur.⁽¹⁸⁾ Pes, her ḳanḳısı kim seni ef'āl-i nā-şāyesteden men' idüp ef'āl-i marđiyyeye da'vet ve delālet⁽¹⁹⁾ iderse melekdür. Ve her ḳanḳısı ki bed-kārlığa da'vet ve nīkū-kārīden men' iderse şeyṭāndur.”⁽²⁰⁾ Zübdetü'l-'ārifin, 'umdetü'l-vāşilīn 'Azīz bin Muḥammed en-Nesefī buyururlar ki: “Şehr-i Nesef'de iken bir gice rü'yāda⁽²¹⁾ ḥazret-i şems-i ḍuhā ve bedr-i dücā ḥātemü'l-enbiyā Muḥammedü'l-Muşṭafā 'aleyhi min-şalevāti'llāhi'l-evfānuñ cemāl-i⁽²²⁾ ferḥunde-fāliyle nūr-ı çeşm-i bāṭınım pür-nūr olup baña

Kavramları Sözlüğü, Çeviren ve notlandıran: Yusuf Türker, İstanbul, Pınar Yayınları, 2007, s. 340-342.

¹⁶⁰³ “Vehim (hayal ve düşünce gücü), bu kâmil insânî surette çok büyük bir sultandır. İndirilmiş olan şeriat hükümleri de onunla geldi ve (Hakk'ı) hem teşbih hem de tenzih etti. Tenzihle vehimle teşbih etti ve teşbihte de akılla tenzih etti.” İlgili kısmı bağlamı içinde görmek için bkz. İbnü'l-Arabî, **Fusûsu'l-Hikem**, çeviri ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006, s. 200.

¹⁶⁰⁴ “İnsanlara ufuklarda ve kendi nefislerinde âyetlerimizi göstereceğiz.” (Fussilet 41/53, nâkıs iktibas)

¹⁶⁰⁵ Bu kısma önce “zenādikānuñ 'aḳīde-i fāsidesi” yazılmışken daha sonra zenādika kelimesindeki ek ve devamındaki tamlamanın üzeri çizilip iptal edilmiş ve bu kısma işaret konularak buraya yerleştirilmek üzere derkenara sahh kaydıyla: “ve melāhidenūñ kavli müzeyyifleri olur” yazılmıştır.

buyurdılar ki: “Ey Neseî! E‘üzü-h‘ân olan ⁽²³⁾ dîvi ve lâ-ḥavle-h‘ân olan şeytânı bilür misin?” “Bilmezüm yâ Ḥabîba’llâh.” didüm. Buyurdılar ki: ⁽²⁴⁾ Fülân kimesne dîv-i e‘üzü-h‘ân ve fülân daḥî şeytân-ı lâ-ḥavle-h‘ândur. Ey Neseî! Anlardan ihtirâz ⁽²⁵⁾ eyleyesin. Pes, ikisi daḥî ma‘lûmum olup min-ba‘d anlar ile şoḥbeti terk eyledüm.” ‘Azîz-i Neseî buyururlar ki: ⁽²⁶⁾ “Bu faḳîrûn katında eger ‘âlem-i ‘ulvî ve eger ‘âlem-i süflînün kâr-künânı cümleten melâ’ikedür. Her birinün ‘ilmi ve maḳâmı ⁽²⁷⁾ ma‘lûmdur. Kemâ ḳâle Te‘âlâ: “Ve mâ minnâ illâ lehû maḳâmun ma‘lûm.”¹⁶⁰⁶ Pes, anlaruñ ‘ilmi ziyâde vü noḳşân ve nev‘-i dîger olmaz [255a] ⁽¹⁾ ve her biri kendü ‘ilmine meşgûldür. Ve zîkr olunan ‘ilm ü ‘amelün her biri anlarda zâtî ve zâtlarıyla hem-râhdur. Hiç⁽²⁾ birisi ḳâdir olmaz ki ol ‘ameli itmeyeler ve yâḥûd ḥilâfın işleyeler. Ke-ḳavliḥî Te‘âlâ: “Lâ-ya‘şûna’llâhe mâ emerahum ⁽³⁾ ve yef‘alûne mâ yu‘merûne.”¹⁶⁰⁷ Ve ‘Ömer bin el-Fârîz ḳaddesa’llâhu rûḥehû *Ḳaṣîde-i Tâ’iyye*’sinde buyururlar ki; **naẓm**:

(4) Ve telḥâzu eşbâḥan terâ ey bi-enfusin
Mucerradetin fî-ardîhâ mustecenneti¹⁶⁰⁸

Tubâyinu unse’l-insi şûratu lebsihâ
(5) Li-vaḥşetihâ ve’l-cinnu gayru enîseti¹⁶⁰⁹

Ya‘nî ol ḥayâl-bâz, eşḥâş ve şuveri ki pes perdeden gösterir, sen ⁽⁶⁾ anı görürsin. Ya‘nî şuver-i cinniyân kendülerinün nüfûs-ı mucerredeleriyle ki bizüm başımız ile müdreğ olan ⁽⁷⁾ maddeden mucerrededir. Ve anlaruñ nüfûsınun maḥall-i keynûneti bir zemînedür ki bizüm nazarımızdan mestûrdur. ⁽⁸⁾ Ve şol şûretler ki nüfûs-ı

¹⁶⁰⁶ Allah’ın buyurduğu gibi: “(Melekler derler ki): Bizim her birimizin bilinen bir makâmı vardır.” (Sâffât 37/164)

¹⁶⁰⁷ “Ey inananlar! Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun. Onun başında gâyet katı, şiddetli, **Allah’ın kendilerine buyurduğuna karşı gelmeyen ve emredildikleri şeyi yapan melekler vardır.**” (Tahrîm 66/6, nâkıs iktibas) Âyetler dâhil bu kısmın Azîz-i Neseî’nin “İnsân-ı Kâmil” adlı eserinden alındığı anlaşılmaktadır. Bkz. Azîzüddîn Neseî, **İnsân-ı Kâmil**, Çev. A. Avnî Konuk, Haz. Sezai Fırat, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004, s. 197-198; Azîzüddîn Neseî, **Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil**, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990, s. 104.

¹⁶⁰⁸ “Sen yeryüzünde örtülü mucerret nefisleri (ancak) birer hayâl olarak görürsün” Tâiyye’nin 696. beytidir. Bkz. Ankaravî, **Makâsıd-ı Aliyye...**, Haz. Mehmet Demirci, s. 422.

¹⁶⁰⁹ “(Çünkü o varlıklar) giyiniş biçimi (görünüşleri) ve yabancılıklarından dolayı insanla yakınlık kurmaya uygun değildir. (Bu sebeple) cinlerle ünsiyet kurulmaz.” 697. beytidir. Bkz. **a.e.**, s. 422.

cinniyân anı telebbüs itmişdür, senüñ üzerüne bir vahşet ve hisset ile ⁽⁹⁾ zâhir olur ki vahşet-i mezbûre cinlerün hem-râhı olup bir vechle mübâyin u muhâlif-i insîdür ki ⁽¹⁰⁾ şûret-i âdemiyanâda mevcûdedür. Zîrâ cinniyân ile âdemiyan beyninde ‘adem-i münâsebet olmağ-ıla ⁽¹¹⁾ kendüleri ve şûretleri enîs-i âdemî olamaz. Pes, mezheb-i ağleb-i muhakkikân oldur ki: Âdem ‘aleyhi’s-selâm ⁽¹²⁾ ebu’l-beşer ve aşl-ı şûret-i insânî olduğu gibi İblîs dağı cinnîlerün aşl u pederidür. Ve İblîs ‘aleyhi’l-la‘ ne ⁽¹³⁾ insânun düşmenidür. Ve hükmi hidâyet evlâd-ı Âdem’ün ‘umûmına şâmil olmadığı gibi hükmi küfr ve gavâyet dağı ⁽¹⁴⁾ İblîs ‘aleyhi’l-la‘nenün ‘aķıbına ‘âmm degildür. Zîrâ âdemiyanun ba‘zısı kâfir ve cinnîyanun dağı ba‘zısı ⁽¹⁵⁾ mü‘min olup enbiyâ ‘aleyhimü’s-selâma îmân getürdiler. Kemâ kıle Te‘âlâ: “Kul uhiye ileyye ennehu’steme‘a neferun mine’l-cinni ⁽¹⁶⁾ fe-kâlû innâ semi‘nâ Qur’ânen ‘aceben, yehdî ile’r-ruşdi, fe-âmennâ bihi ve len nuşrike bi-rabbina eĥaden.”¹⁶¹⁰ İmdi ma‘lûm ⁽¹⁷⁾ ola ki bi-hükmi “Ĥalaķa’l-insâne min-şalşâlin ke’l-fahĥâr. Ve ĥalaķa’l-cânne min-mâricin min-nâr.”¹⁶¹¹ Ĥilķat-i Âdem ⁽¹⁸⁾ âb u ĥâk ve bünye-i İblîs âteş ü hevâdan olup âb u ĥâk ise zuhûrda ve taşavvurda ⁽¹⁹⁾ şûret-i etemm ü ekmeldür. Pes, lâ-cerem şûret-i âdemiyan şûret ü ĥilķat-i cinnîyândan etemm ü ekmel ⁽²⁰⁾ olup cinnîlerün şûreti, kemâlde âdemden ednâ ve şûret-i ĥaşerât ü behâ’imden a‘lâdur. ⁽²¹⁾ Fe-li-hâzâ cinniyân kendülerün nüfûsında mevcûde olan ba‘z-ı kuvâ vâsıtasıyla benî âdemden birisine ⁽²²⁾ zâhir olsalar min-ĥayşu aşli ĥalkihim şuver-i maĥsûsa ile kemâl-i zuhûrî ĥabûlde noķşânları olmağ-ıla ⁽²³⁾ ĥâliben şuver-i mûĥişe ile bâhire olurlar. Bu dağı ma‘lûm ola ki “İhbiţu minhâ cemi‘an”¹⁶¹² naşş-ı ⁽²⁴⁾ kerîminün ĥitâbında ‘âlem-i dünyâya nüzûl itmekde cinn dağı müşterek olup aşl u ĥilķat-i ⁽²⁵⁾ cinniyân ise hükmi buţûn anlarun üzerine ĥâlib olmaķ idi. Pes, lâ-cerem melekût-ı âsmândan ⁽²⁶⁾ melekût-ı zemîn ü dünyâya anlarun naķlleri vaţan-ı ĥaybîde muķadder olup menzil ü

¹⁶¹⁰ “(Resûlüm!) De ki: Cinlerden bir topluluğun (Kur’ân’ı) dinleyip de şöyle dedikleri bana vahyedildi: Gerçekten biz, ĥârikulâde güzel bir Kur’ân dinledik. O, doğru yola iletiyor. Biz de ona iman ettik. (Artık) kimseyi Rabbimize aslâ ortak koşmayacağız.” (Cinn 72/1-2)

¹⁶¹¹ “Allah, insanı pişmiş çamura benzeyen bir balçıktan yarattı. Cinleri de dumansız saf ateşten yarattı.” (Rahmân 55/14-15)

¹⁶¹² “Hepiniz oradan (cennetten) inin!” (Bakara 2/38, nâkis iktibas)

mağāmları ⁽²⁷⁾ dünyāda ġaybī vü buṭūnī oldu; ammā bir ġayb u buṭūn ki beyne'd-dünyā ve'l-āhireti vāqī' olan [255b] ⁽¹⁾ ġayb u buṭūn-ı berzaḥīden ednādur. Fe-li-hāzā aḥvāl-i berzaḥ anlardan daḥı mestūrdur. Ve bizüm menzil ⁽²⁾ ü mağāmımız zāhir ve anlarıñ menzil ü mağāmları bize nisbet ġayb olmağ-ıla biz anları görmezüz. Zīrā ⁽³⁾ şūret-i hevā ve ḥaḳīḳat-i şūret-i āteş bize nisbet ile ġā'ibdür. Neş'e-i cinn ise āteş ü hevādan ⁽⁴⁾ olup lâ-büdd bizüm nazār-ı zāhirimizden ġā'iblerdür. Ve Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'ālā'nun ḥikmet-i 'aẓīme ve ni' met-i ⁽⁵⁾ celīlesidür ki cinn bizüm nazārimuzdan ġā'ib ve biz anlara zāhir iken mādām ki cemī'-i a'yānuñ māliki ⁽⁶⁾ ve cümle-i mükevvenātuñ ḥālīķı ol kādir ü kayyūmuñ emri olmaya, 'ale'l-'umūm cinniyān bizüm şuver-i zāhiremüze ⁽⁷⁾ bir zarar u gezende kādir olamazlar. Ḥattā evimizüñ kapusın bend itsek ve şu kabınuñ ağızını ⁽⁸⁾ açık komasaḳ anlar çözüp açmağa kādir olmazlar. Ḥāşıl-ı kelām: nüfūs ve şuver-i cinn ḥüsnde ⁽⁹⁾ ve ünsde ve behcetde ve revḥ u rāḥatda biz mütelebbis olduğumuz şūretten ve mevāddan ⁽¹⁰⁾ mücerrededür; lākin ba'zıları bizüm ḥissimüze münāsib olan şūret izḥār eylemek istedüklerinde ḥüsni ⁽¹¹⁾ şūretde şūret-i insānīden kemter bir şūretde ve āb u āteş miyānında zāhir olurlar. Pes, ⁽¹²⁾ rā'ī daḥı cinn-i mezbūr pes-i perdeden zāhir olduğu şūret-i ḥayālī ile āşikāre görüp müstevḥiş ⁽¹³⁾ olur. Ve şūret-i mezbūre cinnüñ fi'li olup fī-nefsihā kemā-hüve¹⁶¹³ fī-nefsi'l-emr ol şūret ⁽¹⁴⁾ ḥaḳīḳat degildür. Ve bu tafşīlden murād melā'ike ve cinnüñ vücūdını inkār, ilḥād ve zendeķa olup ⁽¹⁵⁾ ve meşreb-i felāsifeden ba'z-ı güm-geştelerüñ ittibā'ından nehy idüp tarīķ-ı enbiyā vü evliyāya ⁽¹⁶⁾ teba' iyyet eylemek için mü'min-i şādıķları tergībdür.

Bāz Talebīden-i Naḥcīrān Ez-Ḥargūş Sırr-i ⁽¹⁷⁾ Endīşe-i Ū-rā

Girü naḥcīrān ḥargūşdan anuñ endīşesinüñ sırrını taleb eyledüklerinüñ ⁽¹⁸⁾ beyānındadır.

Ba'd ez-ān guftend k'ey ḥargūş-i çust

Ba'd dehū tā'ife-i naḥcīrān eyitdiler: Ey cüst ⁽¹⁹⁾ ü çālāk olan ḥargūş-ı pür-hüş!

¹⁶¹³ “kemā-hüve'l-emr” yazılmışsa da “el-emr” kısmının üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

Der-miyān ār ān ki der-idrāk-i tu'st (1054)

Ortaya getir ol ⁽²⁰⁾ nesneyi ki senüñ fikr ü idrāk ve ‘aql-ı derrāküñdedür.

Ey ki bā-şirī tu der-piçide’i

Ey ⁽²¹⁾ ħargūş ki sen bir şire şarılımışsın; ya‘nī anuñla ħuşūmet ve muķābeleye ķaşd itmişsin.

(22) Bāz gū rāyī ki endişiide’i (1055)

Āşkäre söyle şol re’y ü tedbiri ki fikr ü ħātıra eylemişsin. ⁽²³⁾ Ya‘nī fikr ü ħātıra ki biz daĥı vāşıl ve bu bābda müşāvereye dāĥil olalum. Zīrā ki:

Meşveret ⁽²⁴⁾ idrāk u ħuşyārī dehed

Müsteşire meşveret idrāk ve ħuşyārılık virür.

‘Aqlhā mer ‘aql-rā ⁽²⁵⁾ yārī dehed (1056)

‘Aqlar bir ‘aqla kuvvet virür ve mu‘īn ü yārı olur. *Kemā ķāle ba‘du’l-ĥukemā’i “Yuntażimu’l-‘aqlu ⁽²⁶⁾ min-envā‘i’l-keḷām.”*¹⁶¹⁴ Ve daĥı ĥükemā dimişlerdür ki: “Meşveret ‘aqlı ziyāde eylemek ve nādānlıķdan el çekmekdür.” Bā-ĥuşūş:

(27) Guft peyğamber bi-kun ey rāy-zen

Ĥabīb-i zū’l-minen buyurdılar ki: Ey re’y u tedbīr idici!

[256a] ⁽¹⁾ Meşveret k’el-musteşāru mu’temen (1057)

Meşveret eyle ki “el-musteşāru mu’temenun”dur. Bu ĥadīs-i şerīfi Müslim ⁽²⁾ ve Buhārī’de Tirmizī Ebū Hureyre’den ve Nesā’i Ümmü Seleme’den rivāyet iderler ki: *Ķāle Rasūlu’llāhi şalla’llāhu ⁽³⁾ ‘aleyhi ve sellem: “El-musteşāru mu’temenun.”*¹⁶¹⁵ Ya‘nī “Meşveret taleb olınan kimesne emīn kılınmışdur. Zīrā bir kimesne ⁽⁴⁾ bir ķārda bir kimesnenüñ re’yini taleb eylese: “İsteşāra fulān bi’l-emri min-fulān”¹⁶¹⁶ dirler. El-ĥāşıl bir ķāra ⁽⁵⁾ ‘azīmet olınduķda istişāre lāzımdur. Bā-ĥuşūş ey ħargūş! Senüñ

¹⁶¹⁴ Bazı âlimlerin dediğı gibi: “Akıl, kelâmın çeşitlerinden intizâm edilir.”

¹⁶¹⁵ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Kendisine danışılan kişi güvenilir kişidir.” Bkz. Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 271-273; Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 510-511 (istizân ve âdâb babları, 90. Bâb, 2975 ve 2976 numaralı hadisler); İbn Mâce, **Sünen**, C. 9, s. 539 (kitâbu’l-edeb, 37. Bâb, 3745 ve 3746 numaralı hadisler). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 43-44. Yukarıda şârihin kaydetmiş olduğı kaynak bilgileri Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 519 (1056. beyit).

¹⁶¹⁶ “Bir kimse bir işle ilgili birine danıştı.”

kaşduñ şîr ile pîçide ⁽⁶⁾ olmağdur. Pes, istişâre cümleden ziyâde saña lâzım gelmişdür. İmdi ey hargûş! Emr-i mezbûrda bizi kendüñe ⁽⁷⁾ müsteşâr idüp re'î ü tedbîründe haţâ itmemek için be-her-hâl müşâvere eyle didiler.

(8) **Men' Kerden-i Hargûş Ez-Râz İşân-râ**

Hargûş naḥcîrânı râz-ı nihânı 'ıyân u âşkâre eylemek taleb ⁽⁹⁾ itdüklerinden men' eyledügidür.

Guft her râzî ne-şâyed bâz guft

Hargûş eyitdi: Her râz ⁽¹⁰⁾ u esrârı âşkâre söylemek münâsib ü lâıyık degildür. Zîrâ ki:

Cuft tâk âyed gehî geh tâk cuft (1058)

⁽¹¹⁾ Gâhî çift, tek ve tek didüğün çift gelür. Pes, umûr-ı âtiyenün taḥaḳḳuḳ-ı vuḳû' ı ma' lûm olmaduḳça ⁽¹²⁾ ḳable'l-vuḳû' bi-tarıḳı'l-iḥbâr ve'l-istişâre anı zâhir ü âşkâre itmek 'inde zevi'l-uḳûl ⁽¹³⁾ maḳbûl degildür. Bâ-ḥuşûş ḥükemâdan Ḳuss bin Sâ'ide ferzendine eyledügi vaşıyyetde bu daḥı mezkûrdur ki: ⁽¹⁴⁾ “*Ve lâ-teşâvîranne meşğûlen ve in-kâne ḥâzimen lebîben ve lâ-ḥâ'ifen ve in-kâne fehimen 'alîmen, ve lâ-testevdi'anne demeke* ⁽¹⁵⁾ *eḥâden ve in-ḳarubet ḳarâbetehû, fe-inneke izâ fe'alte zâlike lem-tezel vecilen ve kâne'l-mustevda'u bi'l-ḥiyâri fi'l-vefâ'i* ⁽¹⁶⁾ *ve'l-ğadri.* ⁽¹⁷⁾ İmdi merd-i kâmil olmayan müşâvereye sezâ-vâr olmaz. Ve her tedbîr daḥı muvâfıḳ-ı taḳdîr ⁽¹⁷⁾ olmaz. Şad Kelime-i 'Alî'dendür ki: *Rubbe emelin ḥâ'ibin, rubbe recâ'in yu'eddî ile'l-ḥirmâni ve rubbe rebâḥin yu'eddî ile'l-ḥusrâni.* ⁽¹⁸⁾ buyurulmuşdur. ⁽¹⁶¹⁹⁾ Pes, keşf-i zamîrden ise ḥıfz-ı esrâr eylemek evlâdur ve herkesi dost ḳıyâsıyla gönülde ⁽¹⁸⁾ olanı lisâna getürmek revâ degildür. Ḥuşûşan İmâm 'Aliyyi'bn Ebî Tâlib

¹⁶¹⁷ “Basîretli ve zekî olsa da meşgul olanla müşâvere etme; akıllı ve bilgili olsa bile korkak kişiyle de istişâre etme. (Sana) ne kadar yakın olsa da canını (âileni) kimseye emanet etme. Eğer bunu yaparsan dâimâ korku üzere olursun. (Zîrâ) emanet edilen şey ya vefâ ya da hıyânet seçeneğinden birinde olur.”

¹⁶¹⁸ “Nice emel sahipleri hüsrandır, çok ümit mahrumiyete sebeptir ve nice kazanç (gibi görünen unsur) vardır ki hüsrana götürür.” Bkz. Ali b. Ebî Tâlib, **Sad Kelime-i Hazret-i Ali**, İstanbul, Mühendisioğlu Matbaası, 1286, s. 25-26.

¹⁶¹⁹ “Şad Kelime-i ... buyurulmuşdur” kısmı metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

kerrema'llāhu vechehū ⁽¹⁹⁾¹⁶²⁰ ve raḍiyallāhu 'anhu iẓhār-ı esrārdan daḥı nehy idüp buyururlar ki; **naẓm**.¹⁶²¹

(20) Fe-lā-tufṣi bi-sirrike illā ileyk
Fe-inne li-kulli naṣiḥin naṣiḥā¹⁶²²
Fe-innī ra'eytu ğuvāte'r-ricālī
Lā-yetrakūne edīmen ṣaḥiḥā¹⁶²³

İmdi ey naḥcīrān! ⁽²¹⁾ Keşf-i esrārda mazarrat-ı keşire vardır. Meşelâ:

Ez-şafâ ger dem zenî bâ-âyine

Eger şafâdan ⁽²²⁾ mir'âta dem urasın,

Tîre gerded zûd bâ-mâ âyine (1059)

'Ale'l-fevr âyine bize tîre vü mükedder olur. ⁽²³⁾ Bu beyt-i şerîfde müşebbeh maḥzûf ve müşebbehün-bih mezkûrdur ki müşebbehün-bih âyine ve müşebbeh ḥuṣûl-i murâda ⁽²⁴⁾ olan esbâb-ı vuṣûl her ne ise oldur. Ve tîregî-i mir'ât-ı esbâb vech-i murâdı nümâyende olmayup ⁽²⁵⁾ 'adem-i kâbiliyyeti olmaḡdan kinâyedür. Pes, şamt u sükûtuñ fevâ'idine mütefaṭṭın olmayan ve ḥabs-i nefes ⁽²⁶⁾ kılmayanlar maḥzâ şafâdan ötüri mir'ât-ı esbâb-ı merâma nefes urup söz söylesek ⁽²⁷⁾ mir'ât-ı mezbûre mükedder olup ruḥsâr-ı murâd rû-nümâ olmaz. *Kemâ kıle: Lâ-tefşe sirrake li-vezîrike fe-inne li-kulli vezîrun vezîran.*¹⁶²⁴ **Rubâ'î**¹⁶²⁵

[256b] ⁽¹⁾ Ey dūst me-gū sirr-i dīl-i ḥiṣ be-kes
Âyine-i dīl tîre me-gerdān be-nefes
Çun gonçe zebān-i ḥiṣten keş be-dehān
Tā çend kunî herze der âyi çu ceres¹⁶²⁶

⁽²⁾ Pes, ey vuṣûl-i murāduñ ḥuṣûline ṭālib olan kimesne!

¹⁶²⁰ "Vechehū" satır başında tekrar edilmiştir.

¹⁶²¹ Dîvânında bu şiir için bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **Alî b. Ebî Tâlib Dîvânı**, Haz. Nevzat H. Yanık, s. 64-65.

¹⁶²² "Sırrını kendinden başkasına açma; çünkü her nasihat edenin de bir nasihat edeni vardır."

¹⁶²³ "(Kardeşlerinin) derilerini parçalayan (onlar hakkında fitne ortamı oluşturup şahsiyetlerini karalayan) nice azgın ve günahkâr kişiler gördüm."

¹⁶²⁴ Denildiği gibi: "Sırrını vezîrine dahi ifşâ etme; çünkü her vezîrin de bir vezîri vardır." Bu söz, metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

¹⁶²⁵ Önce "kıt'a" yazılmışsa da üzeri çizilip altına "rubâî" yazılmıştır.

¹⁶²⁶ "Ey dost! Kendi yüreğinin sırrını kimseye söyleme ve gönül aynasını nefesinle karartma. Dilini gonca gibi ağzına çek. Daha ne zamana kadar çan gibi abes yere gürültü yapacaksın?"

Der-beyân-i ĩn se kem cunbân lebet

(3) Bu üç nesnenün beyânında lebünü az depret, belki hergiz söyleme.

Ez-zehâb u ez-zeheb v'ez-mezhebet (1060)

(4) Zehâbuñdan ve zehebüñden ve mezhebüñden; ya'ni *Ustur zehebeke ve zehâbeke ve mezhebeke*.¹⁶²⁷ hadîs-i (5) şerîfiyle âmil ol. Zîrâ, *İzâ temme'l-‘aqlu naķaķa'l-keîâm*.¹⁶²⁸ buyurulmuşdur.

K'ĩn se-râ bisyâr ĥaşmest (6) u ‘adũ

Zîrâ ki bu üçün ĥaşm u ‘adũsı bisyârdur.

Der-kemĩnet ĩsted ħun dāned ũ (1061)

(7) Çünkü ĥaşm u ‘adũ, zehâb u zeheb ü mezhebünü bile; kemĩn-i fırsatda mekĩn olup tũrur (8) ve senün zararuna müterakķib olur. Ĥaķķâ budur ki zamānede her kimi dost kıyāsiyla keşf-i rāz (9) eyleseñ lâ-büdd zararın çekmemek olmaz. Āh kim zebānı muvāfıķ ve nihādı münāfıķ, aķbāb şũretinde (10) a‘dā ve şādıķ şũretinde kāziblerden Ĥaķ Sũbhānehũ ve Te‘ālā ‘ibādını ĥıfz eyleye ve lisānından (11) keşf-i esrār olmaķdan ĥālīķu’l-ķalb olan mazlũmları şaķlaya! Nitekim ĩmām ‘Alĩ kerrema’llāhu (12) vechehũ zāhiri bātınına muţābıķ olmayan kimesnelerden şikāyet idũp buyururlar ki; **naẓm**:¹⁶²⁹

(13) Hāzā zamānun leyse iķvānuhũ
Yā eyyuhe’l-mer’u bi-iķvān¹⁶³⁰

İķvānuhũ kulluhum zālimun
Lehum lisānāni ve vechān¹⁶³¹

(14) Yelķāke bi’l-buķri ve fĩ-ķalbiķĩ
Dā’un yuvānisihĩ bi-kitmān¹⁶³²

Ĥattā izā mā ģibte ‘an-‘ayneyhi
Ramāke bi’z-zũri ve’l-buhtān¹⁶³³

¹⁶²⁷ “Altını, ģidiş yolunu ve mezhebini gizle.”

¹⁶²⁸ “Akıl kemāle erince kelām azalır.”

¹⁶²⁹ Bkz. Alĩ b. Ebĩ Tālib, **a.g.e.**, Haz. Nevzat H. Yanık, s. 240-241.

¹⁶³⁰ “Ey dost arayan kimse! Bu zamanda (senin aradıģın gibi hakiki bir) dost ve arkadaşı yoktur.”

¹⁶³¹ “(Bu devirdeki) arkadaşların hepsi zālimdirler; o (sözde dostların) iki dilleri ve iki yüzleri vardır.”

¹⁶³² “Seninle karşılaştıģı zaman (sana) güler yüz gösterir (dostluk izhar eder), kalbinde ise kötülüklerini saklar.”

¹⁶³³ “Gözlerinden bir an kaybolduģunda sana iftirada bulunur ve (hakkında) yalanlar uydurur.”

- (15) Hāzā zamānun hākezā ehluhū
Bi'l-vuddi lā-yuşaddiḳuke şen 'ān¹⁶³⁴
Yā eyyuhe'l-ferdu kun mufredā
Dehrake lā-te 'nes bi-insān¹⁶³⁵

(16) İmdi ey cān-ı peder ve ciger-pāre-i māder! Zinhār ketm-i esrār eylemege sa'y u
gūşış kıl ve hīç ferdūñ (17) temelluḳına firīfte olma. Şöyle ki bu naşīḥat ile 'āmil
olmayup

V'er bi-gūyī bā-yekī dū el-vedā'

(18) Eger bir iki kimesneye rāzuñı söyleyesin, ol rāz u esrāruña el-vedā' kıl ki 'āleme
fāş (19) olmak muḳarrerdür. Zīrā:

Kullu sirrin cāveze'l-işneyi şā' (1062)

Her sır ki iki kimesneyi tecāvüz eyledi, (20) ol sır şāyi' oldu. İşneynden murād gerek
şefeteyn ve gerek ḥāricde iki kimesne olsun, (21) şöyle ki ikiyi tecāvüz ola, be-her-hāl
şāyi' olur. Ammā senden ḡayrı iki murād degil, belki senüñle (22) iki olmaḳdur.
Subḥa:¹⁶³⁶

- Ey be-zebān nukte-guzār āmede
V'ey be-suḥan nādire-kār āmede¹⁶³⁷
Nokṭa-i nuṭḳest tu-rā ber-zebān
(23) Geşte ez-ān nokṭa zebānet ziyān¹⁶³⁸
Ger kunī ān nokṭa ez-īn ḥarf ḥak
Ber-ḥaṭ-i ḥukm-i tu nihed ser felek¹⁶³⁹
Gönçe ki ne'bved be-dehāneş zebān
(24) La' l u zereş bīn girih ender miyān¹⁶⁴⁰
Sūsen-i ra' nā ki zebān āverest

¹⁶³⁴ “Bu (yaşadığımız) zaman ve onda yaşayanlar böyledir. Nefret, muhabbetle seni tasdik etmez.”

¹⁶³⁵ “Ey (huzur ve mutluluk isteyen) kişi! Tek başına yaşa; (çünkü) senin yaşadığın çağda kendileriyle dostluk kurulacak insan yoktur.”

¹⁶³⁶ “Subḥa” yazılmış olmasına rağmen bu kısım Câmî'nin *Tuhfetü'l-Ahrār* adlı mesnevîsinin “Der-işâret-i samt ki sermâye-i necâtest” başlıklı bölümünde tespit edilmiştir. Bu bölümün tamamı için bkz. Câmî, **Mesnevî-i Heft Evreng**, s. 413-414.

¹⁶³⁷ “Ey nükteli konuşan ve sözü çok nâdir kullanan kişi!”

¹⁶³⁸ “Dilinde nutkun noktası vardır ve o noktadan diline zarar gelmiştir.”

¹⁶³⁹ “O noktaya bu harfi kazırsan felek senin hükmünün yazısına boyun eğer.”

¹⁶⁴⁰ “Ağzında dili olmayan goncanın içinde lâl ile zeri (değerli mâdenler gibi kırmızı ve altın gibi sarı renkleri) birbirine bağlı olarak gör.”

Kîse tehî mände zi-la‘l u zerest¹⁶⁴¹

(25) Mantık-i tūṭî ḥaṭar-i cān-i ūst
Ḳufl-nih-i kulbe-i aḥzān-i ūst¹⁶⁴²

Gerçi suḥan ḥāṣiyet-i zindegîst
Mūceb-i ṣad gūne perākendegîst¹⁶⁴³

(26) Ber-suḥan-i bîhude kem şev dilîr
Tâ ki ez-ân pāye neyuftî be-zîr¹⁶⁴⁴

Pes, lâ-cerem setr-i esrâr lâzımdur ve yâḥūd aḡyârdan ihtiyâṭ u ihtirâz gerekdür. (27)

Ve bi‘l-cümle aḥbâb-ı şâdıḳaya daḡı keşf-i esrâr olduḡda bi-ṭarîḳı‘t-temşîli ve‘l-kināyeti olup taṣrîḥ olmamaḡ gerekdür. [257a] ⁽¹⁾ Meşelâ:

Ger du se perende-râ bendî be-hem

Eger iki üç murğ-ı perendeyi birbirine bend itseñ

Ber-zemîn ⁽²⁾ mănend maḥbûs ez-elem (1063)

Elemden yer üzerinde maḥbûs ḳalurlar ve pervāza ḳâdir olmazlar. Pes, ḥabsden ⁽³⁾ ḥalâş u rehâ bulmaḡ için:

Meşveret dârend ser-pūşide ḥûb

Ser-pūşide ve ḥûb meşveret ⁽⁴⁾ tutarlar. Ya‘nî lisân-ı ḥâl ve ba‘z-ı ḥarekât u sekenât ile zâhiri maḥfî meşveret-i müstaḥsene ⁽⁵⁾ iderler. Bir vechle meşveret ki:

Der-kināyet bâ-ḡalaṭ-efken meşûb (1064)

Zâhir-i ḥâline naḡar idenler kināyet ⁽⁶⁾ eylemekde muḥtelîṭ ü meşûb ve ḡalat-efken olur. Ḥâşıl-ı kelām maḳşûd u merām ne idüḡi zâhirinden ⁽⁷⁾ bir kese ma‘lûm olmaz. Meşelâ birḳaç murğ-ı perende şayd olınp bir yere bend olsa bi‘l-kināyeti müşâvereleri ⁽⁸⁾ bu üslûb üzere olur ki ḡâḥ ḥareket idüp birbiriyle ḳanad ururlar ve anuñla ḥalâş mümkün olmaduḡın bilüp ⁽⁹⁾ bi‘l-âḡhire sükût u sükûneti evlâ görüp ḥareketden ḡüsiste olurlar. Pes, ṭuyûruñ ‘adem-i ḥareket ⁽¹⁰⁾ ü sükûnına nâzır olan,

¹⁶⁴¹ “Dili büyüyen, (ortaya çıkıp görünen) güzel ve hoş zambaḡın kesesi ise lâl ile zerden mahrumdur, (onu koparırlar).”

¹⁶⁴² “Papaḡanın konuşması onun canının tehlikesidir (ve) onu hüzünler kulübesine kilitleyen şeydir.”

¹⁶⁴³ “Konuşmak, canlı oluşun bir niteliḡi olsa da yüz türlü ayrılıḡa (daḡılmaya) sebebiyet vermektedir.”

¹⁶⁴⁴ “Boş konuşmaya az cesâret göster, tâ ki o merdivenden (insanlık makâmından) aṣaḡıya düşmeyesin.”

“Ol tıyūr zemīn ile ūlfet eyledi.” kıyāsıyla bendlerini gūşāde itdükde ⁽¹¹⁾ cümle perrān olup ‘ale’l-ittifāk bendden hālāş olurlar. Ve bunuñ tetimmesini Hāzret-i Mevlānā kuddise sirruhū ⁽¹²⁾ bunuñ siyāķında vāķi‘ olan tūtī hikāyesinde tafşīl buyururlar. İmdi ‘āķıla lāzımdur ki lisān-ı ⁽¹³⁾ hāl-i tıyūrdan hışşe-mend olup keşf-i rāz ve meşveret dahı iderse bi-tarıķı’l-kināye ve’l-muğālaķa ⁽¹⁴⁾ mükāleme eyleye.

Beyt:

Leb u guşāyi girev-i hūş bāş
V’er ne zebān der-keş u hāmūş bāş¹⁶⁴⁵

Bā-huşūş vech-i meşrūh üzere ⁽¹⁵⁾ olan müşāvere sūnnetdür. Zīrā:

Meşveret kerdī peyember beste-ser

Hāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selām ⁽¹⁶⁾ aşhāb rađiya’llāhu ‘anhūm ile mestūr ve beste-ser meşveret eylerdi.

Gufte işāneş cevāb u bī-haber (1065)

⁽¹⁷⁾ Aşhāba cevābı dimiş ve münāfıķlar ve hāricde olanlar emr-i müşāvereden haber-dār degil ve zāhir-i ⁽¹⁸⁾ kelāmdan dahı nesne fehmi itmezler idi. Aña binā’en ki:

Der-mişālī beste guftī rāy-rā

Hāzret-i ⁽¹⁹⁾ Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem müşāvere murād buyursalar de’b-i şerīfleri bu idi ki rāy-ı şerīflerin ⁽²⁰⁾ ba‘z-ı mişāle taķyīd idüp söylerdi,

Tā ne-dāned ḥaşm ez-ser pāy-rā (1066)

Tā kim ḥaşm ol kelāmuñ ser ⁽²¹⁾ ü pāyını birbirinden fark itmeye ve müşāvere nenūñ üzerinedür bilmeye.

Ū cevāb-i ḥıř bi’griftī ez-ū

⁽²²⁾ Hāzret-i Faḥr-i Kā’ināt ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyāt kendü cevāb-ı şerīfini tıtaradı, ya‘nī ḥıfz buyururlardı.

⁽²³⁾ **V’ez-su’āleş mī-ne-burdī ğayr bū (1067)**

¹⁶⁴⁵ “Ağzını açtığında ne söylediğine dikkat et. Aksi hâlde dilini ağzına çek ve sessiz ol.” Bu beyit de *Tuhfetü’l-Ahrâr*’daki aynı bölümde tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, **Mesnevî-i Heft Evrenç**, s. 414.

Ve Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâmuñ su’âlinden ve aşhâba buyurduğu ⁽²⁴⁾ kelâmından gayrılar ve dîn-i Muhammedî’den ayrular şemme-i vâhîde istişmâm itmezlerdi. Ve hîn-i müşâverede ⁽²⁵⁾ bir kimesne olsa zû’l-vecheyn bir hadîş-i şerîf buyururlar idi ki aşhâb radîya’llâhu ‘anhüm sırr-ı hadîş-i ⁽²⁶⁾ şerîfe tahşîl ittılâ‘ idüp münâfıkîñ fehm ü idrâk eylemezdi. Meşelâ, *Hammirû âniyetekum ve evkû* ⁽²⁷⁾ *eskiyetekum ve ağılîkû ebvâbekum*.¹⁶⁴⁶ hadîş-i şerîfinden mefhûm-ı murâdı fehm idüp âniye-i qalblerin [257b] ⁽¹⁾ tahmîr ve eskiye-i maqâllerin ikâ ve ebvâb-ı evfâhı iğlâk idüp sükûtı kendülere şi‘âr kırlurlar idi. ⁽²⁾ Ve nâ-maḥremeler sırr-ı hadîş-i fehm itmeyüp ancak ma‘ nâ-yı zâhirine ḥaml iderler idi. **Ravzatü’l-Aḥbâr**’da ⁽³⁾ mastûrdur ki:¹⁶⁴⁷ Hâtemü’l-enbiyâ, sulṭânu’l-evliyâ Hâzret-i Muhammedü’l-Muṣṭafâ ‘aleyhi min-şalavâti’llâhi’l-evfâ hicret-i Nebeviyyenüñ sekizinci senesinüñ evvel-i mâh-ı Ramazânında cânib-i Mekke’ye ‘azîmet ⁽⁴⁾ ve fethine niyyet buyurduḡda Hâzret-i ‘Â’işe-i Şiddîka radîya’llâhu ‘anhâya ḥufyeten: “Benüm esbâb-ı seferüm müheyyâ ⁽⁵⁾ eyle.” diyü buyurdılar. Pes, Hâzret-i Ebî Bekri’s-Şiddîk ‘Â’işe-i Şiddîka’yı Hâzret’ün mühimât-ı seferiyle taḳayyüd itdüḡin ⁽⁶⁾ görmekle: “Yâ ‘Â’işe, Nebî ‘aleyhi’s-selâm ḡazâya mı gider?” diyü su’âl idüp Hâzret-i ‘Â’işe: “Vâḳıfa degilüm.” diyü ⁽⁷⁾ cevâb virdi. Zîrâ ne cânibe teveccüh idecekleri ma‘lûmı degil idi. Hâzret-i Ebî Bekri’s-Şiddîk su’âlde ⁽⁸⁾ mübâlaḡa idüp: “Eger Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâmuñ ḡazâya ‘azîmeti var ise yâ ‘Â’işe beyân eyle ki ben daḡı ⁽⁹⁾ esbâb-ı sefer ile taḳayyüd ideyüm.” diyüp bu mükâlemede iken Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm sa‘âdet-ḡânesine ⁽¹⁰⁾ gelüp pes Ebû Bekri’s-Şiddîk ḡuzûr-ı sa‘âdet-mevfûr-ı Resûl’e yüz sürüp: “Yâ Rasûla’llâh, sefer dâ‘iyesi mi ⁽¹¹⁾ oldu?” diyü su’âl itdükde “Ne‘am.” diyü

¹⁶⁴⁶ “Tencerelerinizi kapatınız, kırbalarınızı (su tulumlarınızın ağzını) bağlayınız ve kapılarınızı kilitleyiniz.” Bazı ifade farklılıkları olmakla birlikte aynı anlamı ihtiva eden hadîs-i şerîfler Sahîhayn’da mevcuttur. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3095 (kitâbu bed’i’l-halk, 16. Bâb, 120 numaralı hadis); C. 13, s. 6236 (kitâbu’l-isti’zân, 50. Bâb, 67 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 6, s. 240-241 (kitâbu’l-eşribe, 12. Bâb, 96 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 298 (taam bâbları, 15. Bâb, 1872 numaralı hadis), C. 4, s. 529-530 (istizân ve âdâb babları, 106. Bâb, 3011 numaralı hadis).

¹⁶⁴⁷ “Hâtemü’l-enbiyâ... min-şalavâti’llâhi’l-evfâ” kısmı, yeri işaretlenerek saḡh kaydıyla derkenara yazılmıştır. (Sarî Abdullâh Efendi’nin şerhini kaleme aldığı dönemle uyumlu, yukarıdaki isimde ve anlatılan hâdiseyi içeren bir kaynak tespit edemedik).

buyurup “Kureyş üzerine mi?” diyü su’âl eyledükde “Belî, ve lâkin bu râzı ⁽¹²⁾ kimesneye söyleme, derûnuñda maḥfî tut.” diyüp “Allāhumme ḥuḏ ‘alâ-ebşārihim felâ-yeravnî illâ baġteten.”¹⁶⁴⁸ diyü du‘â ⁽¹³⁾ eyledi. Ve sâ’ir-i aşḥâb raḏiya’llāhu ‘anhüm ṭaraf-ı Resûl ‘aleyhi’s-selâmdan esbâb-ı seferi müheyyâ itmek bâbında ⁽¹⁴⁾ kıyâm göstermeleri-çün me’mûr olup her biri esbâb-ı sefere iştiğâl gösterüp lâkin ne cânibe ‘azîmet ⁽¹⁵⁾ olunacaḡdur cezmen bilmezlerdi. Ḥattâ Seyyid-i ‘Âlem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ṭuruḡ-ı Medîne’yi ḥıfẓ itdürüp ⁽¹⁶⁾ cânib-i Mekke’ye kimesne gitmemek ve giden var ise ele getirilmek için zabṭ buyurmuşlar idi. ⁽¹⁷⁾ Ve Ebû Kâtâde-i Enşārî’yi sekiz yüz nefer-i aşḥâb raḏiya’llāhu ‘anhüm ile kabîle-i İzam üzerine irsâl ⁽¹⁸⁾ buyurdılar ki ‘avâm-ı nâs ol taşavvurda olalar ki Ḥazret şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem İzam kabîlesinüñ üzerine ⁽¹⁹⁾ niyyet ve ‘azîmet eylemiş ola. Pes, Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm ‘asker-i İslâm ile Medîne’den cânib-i ⁽²⁰⁾ Mekke’ye nehẓat buyurdıkları İzam kabîlesine gidenlerüñ mesmû‘ları olduğda ‘aḡıb-ı Resûl’e ⁽²¹⁾ revân ve Suḡyâ nâm menzilde Server-i Kâ’inât’uñ ḥıdmet-i şerîfleriyle müşerref oldılar. El-ḥaşıl ⁽²²⁾ müşâvere bâbında olan sünnet-i Nebeviyye vech-i meşrûḡ üzeredür. Sen daḡı aña göre ‘amel ⁽²³⁾ eyleyesin.

Kışsa-i Mekk-i Ḥargûş

Mekk-i ḡargûşuñ kışsası beyânındadır. Ḥaşıl-ı kelâm ḡargûş ṭâ’ife-i naḡcîrâna keşf-i ⁽²⁴⁾ esrârüñ envâ‘-ı mazarrâtın beyân idüp ve ḡâtırasını ḡiç ferde açmayup tedbîre taḡayyüd eyledi.

Sâ‘atî ⁽²⁵⁾ te’ḡîr kerd ender şuden¹⁶⁴⁹

Ḥargûş cânib-i şîre gitmekde ‘alâ-ḡilâfî’l-‘âde bir sâ‘at te’ḡîr ü terâḡî eyledi.

⁽²⁶⁾ **Ba‘d ez-ân şud pîş-i şîr-i pençe-zen (1068)**

¹⁶⁴⁸ “Allah’ım! Onların gözlerini tut, (perdele!) Beni, gaflet hâlinde olmalarının (gözlerinin örtülü olmasının) dışında görmesinler.”

¹⁶⁴⁹ Derkenara “Şuden bu maḡûle maḡalde ‘reften’ ma‘nâsına ve ‘pençe-zen’ vaşf-ı terkîbîdür.” notu yazılmıştır:

Andan sonra şîr-i pençe-zenûn öñine gitdi. Pes, bunda tenbîh budur ki: nefsi-i ⁽²⁷⁾ emmâre şîrinûn murâdâtını hemân istedügi gibi vormeyüp te'ñîr ü şabr eylesin ki hattâ berekât-ı şabr ile [258a] ⁽¹⁾ aña gâlib olup muẓaffer olasın.

Z'ân sebep k'ender şuden ü mând dîr

Hargûş şîre gitmekde geç kalduğı ⁽²⁾ sebebden,

Hâk-râ mî-kend u mî-gurrid şîr (1069)

Şîr hâki pençesiyle kopardı ve añradı ve gümredi. Ya'nî ⁽³⁾ gıdâsı geç geldüğinden cibilletinde olan sebu'ıyyet-i şırfa muḳteẓâsınca ğazaba gelüp yeri pençesiyle ⁽⁴⁾ kazup şavt-ı mehib ile çağırmağa başladı. Kezâlik nefsi-i emmârenûn muḳteẓâ-yı ṭab'ına muvâfık olan ⁽⁵⁾ murâdâtı her ne ise müsâ'ade olunmayup ve gıdâsı gelmeyüp te'ñîr olınsa şıfat-ı sebu'ıyyeti zuhûr idüp ⁽⁶⁾ şûret-i ğazab ile görünür ve her gördüğü ile çekişüp bulduğunuñ 'ırzını pâ-mâl ider. Aña binâ'en şîr-şıfat ⁽⁷⁾ olan hükkâmı, gürisne iken dîvân-ı hükûmete çıkmakdan men' iderler ve “Şıba' hâşıl olmadukca meşâlih-i ⁽⁸⁾ ḥalâyık ile takayyüd itme.” dirler. Ammâ ğarîb hâletdür ki nefsi-i zâlimûn murâdâtın dahı virseñ nîk-ḥaşlet olmayup ⁽⁹⁾ şıfat-ı cehennemıyyet ile “hel min-meẓîd”¹⁶⁵⁰ diyü söyler ve sebu'ıyyetine kuvvet gelür. Pes, bi-eyyi vechin kân murâdât-ı ⁽¹⁰⁾ nefsi vormeyüp şabr ile ğalebe eylemekden ğayra çâre yokdur. Nefse ğâlib-i muṭlaḳ olan açlıkdur. ⁽¹¹⁾ Pes, arslan hargûşuñ 'acele ile zamânında gelmedüğinden bu mertebe elem-keşîde olup:

Guft men guftem ki 'ahd-i ân ḥasân

⁽¹²⁾ Kendü kendüye eyitdi: Ben didüm ki ol ednâ vü eḥasslerûn 'ahdi,

Hâm bâşed hâm u sust u nâ-resân (1070)

⁽¹³⁾ Hâm olur, hâm olur ve süst ü za'îf u nâ-resân olur ve 'ahdlerinde lâ-büdd bî-vefâ olur.

⁽¹⁴⁾ Demdeme'y işân merâ ez-ḥar fikend

¹⁶⁵⁰ Bu ifade Kaf 50/30'da geçmektedir: “O gün cehenneme ‘Doldun mu?’ deriz. O da ‘**Daha var mı?**’ der.”

Anlaruñ bi'l-ittifāk olan āvāze vü demdemesi beni himārdan bıraķdı.¹⁶⁵¹ (15) “Ez-ħar fikend”den murād firīfte olmak ma‘ nāsına ola ve yāħūd “Anlara i‘timād idüp yabān himārı ve aña mānend (16) şikār-ı ferbiħ şaydından beni alıķodılar.” demek ola. Ya‘ nī tavşanuñ gelmesine intizār çeküp “Himār gibi ferbiħ (17) ü cüsse-dār şikārdan kaldum.” didi.

Çend bi'frībed merā ĩn dehr çend (1071)

Bu dehr beni niçe bir aldar, niçe bir! (18) Kezālik nefsi-i emmāre şāhibleri ehl-i dehrüñ ħīle vü ħud‘ asına firīfte olmaķdan ħālī olmaz ve meftūn (19) u firīfte olduķça kendüye levmden ħālī olmaz. Ve bir yere müteveccih olup emvāl-i ħabīşeden murādı (20) üzere eline bir nesne girmese sebep olana şetm idüp “Ben anuñ sözi ile bu ħıdmeti aldum; yoħsa (21) fülān ħıdmet ve fülān manşıbdā bu kadar māl-ı firāvān elüme girürdi.” diyü te‘essüf idüp ħalīle (22) kanā‘ at eylemez. Zamānede olan erāzil o maķūlenüñ ismine “ķırıntı” diyü ta‘bīr iderler. Ĥaķ Te‘ālā hidāyet (23) eyleye. Ve girü şīr eyitdi:

Saħt der-māned emīr-i sust-rīş

Süst-rīş Türkīce “gevşek şaķal” dimekdür, (24) ve lākin ıştılāħāt-ı ‘Acem’de ve lisān-ı Türkī’de daħı bu ta‘bīr, tedbīr ü tedārūki za‘īf olan kimesneden kināyetdür. (25) Ĥāşıl-ı beyt, “Süst-rīş u bī-endīş olan kimesne muħkem ‘āciz ħalur.” dimekdür.

Çun ne (26) pes bīned ne pīş ez-aħmaķīş (1072)

Çünki ol emīr aħmaķlıģından ne ardını ve ne öñünü göre. “Aħmaķī”de olan (27) yā, maşdariyye olup ve bu beyt meşel mevķi‘indedür. Ve bi'l-cümle ħamāķat-pīşe ve za‘īf-endīşe olan, [258b] (1) ‘āciz ü fūrū-mānde ve tarīķ-ı rāy-ı bā-şavābdan maħrūm ħalur. Pes, emīre lāyık olan budur ki süst(2)-rīş ve pest ü pīşini görmeyen eblehlerden olmayup belki āħir-bīn ve ‘āķıbet-endīş ola ve her bir ħademin (3) zemīne ihtiyāt üzre vaż‘ idüp nef‘ ü zarrın yoķlaya. Zīrā ki:

Rāh hemvārest u zīreş dāmħā

¹⁶⁵¹ Şāriħ, önce “düşürdi” yazmışsa da üzerini çizip iptal ederek “bırakdı” kelimesi ile deģiştirmiştir.

(4) Yol zāhir-i hâlde hemvâr u laṭîfdür; fe-emmâ ğaflet itme ki altında şebeke vü dâmlar vardır. Pes, ihtiyât (5) lâzımdur.

Ḳaḥṭ-i ma' nâ der-miyân-i nâmhâ (1073)

Nâmlar miyânında ma' nâ ḳaḥṭı vardır; ya' nî her ism, müsemmâsına muvâfık olmaz.

(6) Niçe kimesne vardır ki ismini mü'min tesmiye itmişlerdür, lâkin müsemmâda îmandan eşer yok ve niçesine (7) 'âdil dirler, 'adlden şemme yok ve 'âkıllırlar, 'akıldan behresi yok. İmdi nâmlarda ḳaḥṭ-ı ma' nâ (8) muḳarrer olduğu gibi, her hemvâr olan ṭarîḳ daḥı sâlik ü ṭâlibi Ḥaḳḳ'a mevşil olmaz, zîr-i râhda (9) olan dâm u şebekeye giriftâr olur. Pes, herkes iḳlîm-i vücûdunuñ ḥâkimidür. *Kemâ ḳâle 'Aleyhi's-selâm:* (10) “*Kullukum râ'in ve kullukum mes'ûlun 'an-ra'ıyyetihî.*”¹⁶⁵² İmdi ḥâkim, 'âlim ve şıfat-ı 'adl ile muttasıf olmayup (11) tedbîr-i 'aḳl-ı ma' âd ve delâlet-i nûr-ı cezebât ile sülûk itmez ise ṭarîḳ u mesleginde olan (12) dâm-ı tezvîr-i nefis ve şebeke-i ṭab' u hevâyı görmeyüp giriftâr-ı şereke-i enâniyyet olur (13) ve zarf-ı ma' ânî olan nâm u güftârı bî-ma' nâ olan elfâz-ı mühmeleden temyîz idemeyüp (14) varṭa-i cehlde helâk olur. Ḥaḳḳâ pîş ü pesi görmeyen aḥmaḳlar, altında dâmlar vaz' (15) olınan râh-ı hemvâra mûmâşıldür ve ma' nâsı olmayan deyz ü meyz ve şaḳlaḳ u maḳlaḳ ḳabîlinden (16) olan elfâz-ı mühmele-i bî-ma' nâya müşâbihdür. Gerçi zāhir-i hâlde gitdüğü ṭarîḳı hemvâr, ve lâkin (17) ol ṭarîḳdan varanlaruñ ekşeri çâh-ı ṭabî' ata ve dâm-ı nefse giriftâr ve maḳşûd-ı aşlıye vâşıl (18) olmayup derekât-ı esfelde ḥ'âr u zâr olmuşdur. Pes, Ḥazret-i Mevlânâ ḳaddesa'llâhu sirrahu'l-esnâ (19) ekşer-i elfâz-ı merbûta ve terâkîb-i mazbûtanuñ ḥaḳîḳatine nazar olınduḳda ma' nâdan ḥâlî ve şâhib-i (20) telaffuzuñ dâmı olduğına işâret idüp buyururlar ki:

Lafzhâ vu nâmhâ çun dâmhâ'st

(21) Elfâz ve esâmî dâm u şebekeler gibidür.

Lafz-i şîrîn rîğ-i âb-i 'omr-i mâ'st (1074)

¹⁶⁵² “Hepiniz çobansınız ve güttüğünüz sürüden (idâresi sizin üzerinizde olanlardan) sorumlusunuz.” Bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 2, s. 862-863 (kitâbu'l-cumua, 11. Bâb, 18 numaralı hadis); C. 11, s. 5266-67 (kitâbu'n-nikâh, 82. Bâb, 118 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 1, s. 224; Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 6, 20-22 (kitâbu'l-imâre, 5. Bâb, 20 numaralı hadis).

Lafz-ı şîrîn ⁽²²⁾ bizüm ‘ömrümüz ābınūn rîgidür. Ya‘nî şalāhu‘d-dîn, nūru‘d-dîn, kûṭbu‘d-dîn, ‘imādu‘d-dîn ⁽²³⁾ mişillü tarîkḥasebi‘z-zāhir çok şerîf ü ‘ālî isimler vardır, lākin ma‘nāsı lafzına muṭābık olmayup ⁽²⁴⁾ belki bi-hasebi‘l-ma‘nā müfsidü‘d-dîn ve muzlimü‘d-dîn ve hādīmü‘d-dîn dimekdür. Lākin ḥaḳīkat-bîn ⁽²⁵⁾ olmayan niçe gūl-ṭabī‘atler, mücerred lafza kanā‘at idüp ṭalib-i ma‘nā olmamağ-ıla esāmī-i mezbûre ⁽²⁶⁾ kendüye dām olup zāt-ı müsemmayā nazar itmeyüp dīde-i fu‘ādı kör ve gūş-ı nihādı ker olmağın ⁽²⁷⁾ müsemmeyātı cümleten muṭābık-ı esmā kıyās iderler ve ma‘nādan bî-naşīb qalurlar. Pes, bu bî-ma‘nālar ma‘nādan [259a] ⁽¹⁾ ‘ārî olan ‘ibārāt-ı faşīḥa şeklinde şmā‘at-ı şî‘riyye ile tekellüm olunan elfāz gibidür ki ⁽²⁾ ṭāḳ-ı ṭurumbîn ü ṭāḳ-ı ṭurumbāt mişillüdü. Pes bu maḳûle elfāz-ı bî-ma‘ānî “Keserābin bi-ḳī‘atin yahsebuhu⁽³⁾’z-zam‘ānu mā‘en.”¹⁶⁵³ naşs-ı Kerīm’i vefḳınca serāb-ı ḳī‘āna müşābihdür. Aña binā‘en Ḥazret-i Mevlānā: “Şîrîn ⁽⁴⁾ lafz, āb-ı ‘ömrümüzün rîgidür.” diyü buyururlar. Ya‘nî āb-ı cārî ḳumda batup ne vechle gā‘ib olursa ⁽⁵⁾ mücerred zāhiri laṭīf olan ṭatlu dil ve kelām-ı muşṭalaḥ daḥı bizüm āb-ı revān-ı ‘ömrümüzü zāyi‘ ⁽⁶⁾ ü telef eyler. “Çünkü elfāz-ı şîrîn cāzib-i mā‘-ı cārî vü rākid olan reml ü rîg mānendi ⁽⁷⁾ oldıysa her lafz bu ḥükme dāḥil olur mı?” dinürse: her lafz bu ḥükme dāḥil degildür. Belki muṭlaḳā ⁽⁸⁾ elfāza müte‘alliḳa olan ‘ulūm-ı bî-ṭā‘il ‘ömr-i insānı zāyi‘ idicidür. Ve mürīd ü muḥibb cem‘i içün elfāz ⁽⁹⁾ u ‘ibārātında envā‘-ı ta‘assüfāt ihtiyār eyleyüp maḥzā “Ḥalk benüm elfāz u ‘ibārāt ⁽¹⁰⁾ ve pend ü naşīḥatında olan ṭalāḳat-ı lisāna efgende olsunlar.” diyü dām-ı tezvīr idenlerün ⁽¹¹⁾ bî-ma‘nā ve bî-zevḳ olan kelimāt-ı mesrūḳaları ve dürlü dürlü taşannu‘ ve irā‘etleridür. ⁽¹²⁾ Yoḥsa:

Ān yekî rîgî ki cūşed āb ez-ū

Ol bir rîg ki andan şu ḳaynar, ol bu ḥükme ⁽¹³⁾ dāḥil degildür. Ve lākin:

Saḥt kem-yābest rev ān-rā bi-cū (1075)

¹⁶⁵³ “İssız çöllerdeki serap gibidir, susayan onu su zanneder.” (Nur 24/39, nâkıs iktibas)

Bu didüğüm katı nâdirü'l-vücûddur. Yüri ⁽¹⁴⁾ anı taleb eyle! Hâşıl-ı kelâm menba'ı-ı âb-ı hayât-ı 'ilm u 'irfân ve çeşme-sâr-ı mâ'-ı zülâl-i zevk ⁽¹⁵⁾ u vîcdân ve sâķi-i cezbe-i Raḥmân olan şâhib-kelâm-ı mu'ciz-nizâm ve vâriş-i ḥaķîķi-i ⁽¹⁶⁾ 'ulûm-ı enbiyâ'-ı 'izâm olan zât-ı sûtûde-şîfât, kimesneden söz alup şatmaz ⁽¹⁷⁾ ve tekellümünde ta'assüf çekmez ve ma'nî-dâr olmayan lafz, andan şâdır olmaz. Anuñ ḳalb-i şerîfi ⁽¹⁸⁾ deryâ-yı 'ilm ü 'irfân ve lisân-ı laṭîfi çeşme-sâr-ı âb-ı zülâl-i ma'ânî-i firâvândur. ⁽¹⁹⁾ Mürşid-i kâmilûn bir nişânı daḥı budur. Ammâ bunuñ vücûd-ı şerîf ve cism-i laṭîfi 'anķâ-yı ḳâf ⁽²⁰⁾ ve iksîr-i kâf gibi nâdir ü kem-yâbdur. Lâkin herkese lâzım u vâcib olan anuñ vücûd-ı bih-bûdını ⁽²¹⁾ bulup âb-ı zülâl-i ma'rifet ve nûr-ı cezbe vü maḥabbetden dil-i 'aşşânını reyyân ve ḳalb-i mükedderini ⁽²²⁾ fûrûzân itmekdür. İmdi fırsat elde iken ṭurma ve ḥ'âb u râḥatı kendüñe ḥarâm eyle! ⁽²³⁾ Yüri ol vücûd-ı şerîfi cüst ü cû eyle ve andan ğayrıyla mütesellî olma! İmdi ey 'âşîķ-ı şâdîķ!

⁽²⁴⁾ **Hest ân rîğ ey puser merd-i Ḥudâ**

Ol rîğ merd-i Ḥudâ'dur ey püser. Ya'nî, "Andan âb cûşân ⁽²⁵⁾ olur." didüğüm rîğden murâd mürşid-i kâmilûn vücûdudur.

K'û be-Ḥaķ peyvest v'ez-ḥod şud cudâ (1076)

⁽²⁶⁾ Ki ol merd-i Ḥudâ, kendüden cudâ ve Ḥaķķ'a vâşıl oldu. Ya'nî terk-i işneyniyyet ve ifnâ'-ı beşeriyyet ⁽²⁷⁾ idüp tecellî-i zâtıda müstağraķ olmağ-ıla vücûd-ı Ḥaķ'la bâķî ve şîfât-ı Rabbâniyye ile devlet-i sermediye irişdi. [259b] ⁽¹⁾ Fe-li-hâzâ:

Âb-i 'azb-i dîn hemî cüşed ez-û

Âb-ı 'azb-i dîn hemîşe ol mürşid-i kâmilûn ḳalb-i tâhirinden ⁽²⁾ kaynar ve enhâr-ı ma'ârif-i Rabbâniyye ve Şaṭt u Furât-ı ledünniyye tefeccür idüp arâzî-i muḳaddese-i ⁽³⁾ ḳulûb-i tâlibîne cereyân ider. Anuñ-çün:

Tâlibân-râ z'ân ḥayâtest u numû (1077)

Tâliblere ⁽⁴⁾ andan ḥayât ve neşv ü nemâ vardır. Ve şîfat-ı 'aliyye-i mezbûre bu zîkr olınan ḳudret ve ⁽⁵⁾ i'tâ, emr-i Ḥaķ'la ol mürşid-i kâmile ve anuñ izniyle irşâda

me'mûr olan erbâb-ı fenâya ⁽⁶⁾ maḥşûşdur. Ve bu ḥâl ve bu şıfât ile mevşûf olmayanlar ise merdân-ı Ḥudâ'dan degillerdür. ⁽⁷⁾ Fe-izâ kâne kezâlik:

Ġayr-i merd-i Ḥaḫ çu riġ-i ḥušk dān

Merd-i Ḥudâ'dan ġayrısını ḳurı ve şusuz ⁽⁸⁾ ḳum gibi bil.

K'âb-i 'omret-râ ḥored ũ her zamān (1078)

Ki ol her zamān senũn 'ömrũn ābını nũş ider. ⁽⁹⁾ İmdi ey nũr-ı dide-i peder! Merdân-ı Ḥudâ'dan olmayanların eger zātları ve eger kelimātı taẓyī'-i 'ömr itdüġi muḥaḳḳaḳdur. ⁽¹⁰⁾ Pes, 'ömrũni žāyi' itmeyüp bu maḳûleler ile şoḥbet itme ve muḳārenetlerinden ihtiyāt u ihtirāz üzre ⁽¹¹⁾ ol! **Aḥmedi**.¹⁶⁵⁴

- (12) Aldadı ḥırş u hevā nefsũni ġarrālġı ḳo
Uşlan a hey delũ dīvāne bu rüsvālġı ḳo
Ehl-i ḥâl ol gel e şimden girũ şeydālġı ḳo
'Aḳluñı başuñā dir fıkr idüp a' mālġı ḳo
(13) Ġāfil olma gözũn aç sen seni insān ide-gör
Hem-dem-i ehl-i dil olup tenũni cān ide-gör
Gel 'abeş yirlere 'ömrũni şaḳın itme telef
Rabbũne eyle 'ibādet bu-durur fi' l-i selef
(14) Ādemī ol ki disünler saña da ḥayr-ı ḥalef
Ġafleti terk ide-gör tā ki bula rûḥ şeref
Ġāfil olma gözũn aç sen seni insān ide-gör
(15) Hem-dem-i ehl-i dil olup tenũni cān ide-gör
Enbiyā ġitdi izin izleyũ dergāha ulaş
Evliyā baḥşına ser-çeşme olan şāha ulaş
(16) Men 'aref sırrını tuy 'ārif-i bi'llāha ulaş
Nefsũni añla muḥaḳḳaḳ daḥı Allāh'a ulaş
Ġāfil olma gözũn aç sen seni insān ide-gör
(17) Hem-dem-i ehl-i dil olup tenũni cān ide-gör

Pes kelām-ı ehlu'llāh menba'-ı ḥikem-i İlāhī ve maşdar-ı esrār-ı nā-mütenāhī ⁽¹⁸⁾ olduġına i'tikād-ı tām idüp anların istimā'-ı maḳālī müriş-i zevḳ u ḥâl ve mûcib-i ḳurb-ı ⁽¹⁹⁾ ḥazret-i kibriyā vü celāl ve vāsıta-i tecelliyāt-ı cemāl olduġın 'ilme'l-yaḳın

¹⁶⁵⁴ Bu bentler Bayramî-Melâmî şeyhlerinden Ahmed-i Sârbân'ın dîvânındaki musammâtları arasında yer alan bir müseddesinde tespit edilmiştir. Bkz. Şaban Er, **Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektûbâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Alî Efendi'nin Şiirleri**, İstanbul, Kutup Yıldızı Yayınları, 2013, s. 134-135. Bu yayında son bentteki “ulaş” redifi yerine, “eriş” mevcuttur.

taḥḳīḳ idüp ⁽²⁰⁾ şekk ü gümāndan pāk u ‘ārī olduñsa min-ba‘d tekāsül ü tehāvün itmeyüp hemān bilā-te’ḥīr ü tevaḳḳuf:

Ṭālib-i ⁽²¹⁾ ḥikmet şev ez-merd-i ḥakīm

Merd-i ḥakīm ki murād mürşid-i kāmildür; andan ṭālib-i ḥikem-i İlähiyye ol ki,

Tā ez-ū gerdī ⁽²²⁾ tu bīnā vu ‘alīm (1079)

Ḥattā sen anuñ terbiyesinden başır ü ‘alīm olasın. Zīrā ki:

Menba‘ -i ḥikmet şevd ḥikmet-ṭaleb

⁽²³⁾ Ḥikmeti ṭālib olan şādīḳ, ol ḥakīm-i ḥāzıḳuñ nazar-ı iksīr-eşerlerinde taḥşīl-i kemāl ü ma‘rifet itmekle ol ⁽²⁴⁾ daḥı menba‘ -ı ḥikmet ve ‘ayn-ı cārī-i ma‘rifet olur.

Fāriğ āyed ü zi-taḥşīl u sebeb (1080)

Ve bu ḥāl ve bu kemālī ⁽²⁵⁾ taḥşīlden şoñra ol merd-i kāmīl sebebdan ve taḥşīlden fāriğ olur. Ya‘nī: *Aḥeznā ‘ilmenā ‘ani’l-ḥayyi’llezi’* ⁽²⁶⁾ *lā-yemūt.* ¹⁶⁵⁵ diyüp evvelki gibi ḳīl ü ḳāl-i aḡyār ile taḳayyüd itmez. **Sultān Veled fermāyed:** ¹⁶⁵⁶

⁽²⁷⁾ Ez-reh-i ḳāl fehmi ü ne-kunī
Baḥr-rā fehmi ez-sebū ne-kunī ¹⁶⁵⁷

Ḥāl ez-ḳāl eger numūde şudī
Dān ki şekhā zi-dil zudūde şudī ¹⁶⁵⁸

[260a] ⁽¹⁾ Līk ez-ḳāl ān ki dāred ḥāl
Bi-resed bī-gumān be-şehr-i vişāl ¹⁶⁵⁹

Levh-i ḥāfız levh-i maḥfūzī şevd

Ol ṭālibūñ sīnesi levh-i ḥāfıza iken levh-i maḥfūz ⁽²⁾ olur.

‘Aḳl-i ü ez-rūḥ maḥzūzī şevd (1081)

Ol ṭālib-i şādīḳ u müsta‘iddūñ ‘aḳlı rūḥ-ı ḳudsī-i izāfī ve rūḥ-ı ⁽³⁾ Muḥammedī’dan maḥzūz olur ve bilā-vāsıṭatin feyzi andan alır. Ya‘nī ṭālib-i Ḥaḳ ibtidā’-i ḥālde mürşid-i kāmīle ⁽⁴⁾ ḳable’l-vüsül ‘ibādāt-ı bedeniyye ve şalāḥ-ı dīne müte‘allīḳ olan

¹⁶⁵⁵ “Biz ilimimizi ölümsüz ve dāimā diri olan Allah’tan aldık.”

¹⁶⁵⁶ *Veled-nāme*’de tespit edilen bu beyitler, kullandığımız yayına göre sıralı alınmamıştır. Bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 2, s. 387.

¹⁶⁵⁷ “Bir testi sudan denizi anlayamadığın gibi, konuşma diliyle de Hakk’ı idrak edemezsin.”

¹⁶⁵⁸ “Eğer ḥāl ile ḳāl arasında fark sana gösterildiyse bütün şüpheler yüreğinden silinmiş demektir.”

¹⁶⁵⁹ “Ḳālden kurtulup ḥāle erişen kişi şüphesiz vişāl şehrine ulaşacaktır.”

‘ulüm-ı şerîfeyi kütüb-i mu‘tebereden ⁽⁵⁾ zabt ve kimisini dahı ba‘zınuñ lisânından hıfz idüp ve enbiyâ vü evliyâ ve mürşid-i kâmilüñ ⁽⁶⁾ evşâf-ı ‘aliyyesine kulağdan ‘âşık olup ba‘dehû Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ ‘avn ü ‘inâyeti ⁽⁷⁾ refîk-i hâli olmağ-ıla şıdk ile olan talebi berekâtında “Men talebe şey’en ve cedde vecede.”¹⁶⁶⁰ vefkınca ol merd-i ⁽⁸⁾ Hudâ’ya vâsıl ve terbiye-i şerîfesi hıttasına dâhil olduğda lisân-ı kâl olmayup ⁽⁹⁾ lisân-ı hâlden şâdır olan hâkâ’ık-ı dîniyye ve deķâ’ık-ı ‘ulüm-ı ledünniyyeyi mâ-sivâdan pāk ⁽¹⁰⁾ ve levh-i maḥfûz meşâbesinde olan levh-i dil-i muşaffâsından zebân-ı hâl ile okuyup ⁽¹¹⁾ ve sem‘-i cenân ile işidüp şekk ü gümândan kurtulur. Ve ‘aql-ı ma‘âşî ‘aql-ı ma‘âda tebdîl ⁽¹²⁾ olunup mazhar-ı rûh-ı Muhammedî olan mürşid-i kâmilden ifâza olınan rûh-ı izâfiden ⁽¹³⁾ maḥzûz olup gündüzi ‘îd ve gicesi kâdr olur. Ve şîfât-ı ḥasene-i mezbûre ile muttaşîf olan ⁽¹⁴⁾ ol kâmil ü mükemmilüñ ḥıdmet-i şerîfini kendüye ḥamîr-i mâye-i sa‘âdet-i dâreyn bilür. Nitekim pîr-i kâmil ve mürşid-i ⁽¹⁵⁾ mükemmilüñ vaşfında Sultân Veled ḳuddise sirruhû buyurmuşlardur, gûş-ı hûşuñ duş kıl. **Nazm.**¹⁶⁶¹

- (16) Şoḥbet-i şeyḥ bih zi-tâ‘ athâst
Zîr-i renceş nuhufte râḥathâst¹⁶⁶²
- Sirr-i ‘ilm u ‘amel ‘inâyet-i üst
Dâd-i ü baḥr u cehd-i tû çu sebûst¹⁶⁶³
- (17) Nazaru’ş-şeyḥ elbese’l-‘uryân
Min-siyâbi’l-cinâni ve’l-‘irfân¹⁶⁶⁴
- ‘Aynuhû nâzirun bi-nûri’llâh
Ḥaşruhû nâşirun bi-şûri’llâh¹⁶⁶⁵
- (18) Āletu’l-Ḥaḳḳi ḳalbuḥu’t-ṭâhir
Huve in kâne minke fi’z-zâhir¹⁶⁶⁶

¹⁶⁶⁰ Bir şeyi isteyen ve onun için çaba gösteren kişi, talebine ulaşır. Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 336 (2451. metin).

¹⁶⁶¹ Bu beyitler *Veled-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Garabeiglou, **a.g.t.**, C. 2, s. 394. Arapça beyitler için ayrıca bkz. Sultan Veled, **Sultan Veled’in Arapça Şiirleri**, Haz. Veyis Değirmençay, s. 11.

¹⁶⁶² “Şeyhin sohbeti ibadetlerden daha iyidir (ve) onun verdiği sıkıntıların altında rahatlıklar gizlidir.”

¹⁶⁶³ “(Onun) ilim ve amel sırrı sana bir inâyettir. Onun adâleti (sana verdiği görevler) deniz, senin çabaların testi gibidir.”

¹⁶⁶⁴ “Şeyhin (mürîdine) bakışı, çıplak olanı (ruhu ham dervişi) cennet ve irfan elbiseleriyle giydirebilir.”

¹⁶⁶⁵ “Şeyhin gözü Allah’ın nuruyla nazar eder; (mürîdlerini etrâfına) toplamayı (da) Allah’ın sûruyla yayar (duyurur).”

Fi' lun cismu'l-veliyyi fi'd-dunyā
Huve min-emri Rabbihi'l-A' lā¹⁶⁶⁷

(19) Hāliķu's-sufli ve'l- ulā vāhidun
Huve fi'd-dehri t̄alibun vācidun¹⁶⁶⁸

Nazaru'ş-şeyh yeftaḥu'l- ayneyn
Minhu ye 't̄ike Hāliķu'l-kevneyn¹⁶⁶⁹

(20) Ān-çi ez-vey berī tu her-nefesī
Ne-bered sālḥā be-cehd kesī¹⁶⁷⁰

Gum-rehest ān ki reft bī-rehber
Kār n'āyed zi-ceyş-i bī-server¹⁶⁷¹

(21) Pes, t̄alib-i 'āşık tevfiķ-ı Rabbānī ile çünki bunuñ gibi kenz-i lā-yefnāya ve kibrīt-i aḥmere vāşıl ola, cehl ü ğaflet (22) ve ḥaṭā vü zelleden maşūn olup ve ḥükemā'-i felsefenüñ aqvāline ihtiyācı qalmaz. Ve ḳalbi (23) mir'āt-ı mücellā ve muḳābil-i levḥ-i maḥfūz olup anda olan 'ulūm u ḥaḳā'ik bunda 'aks ider.

(24) **Çun mu'allim būd 'aḳleş merd-rā**

Çünki evvel-i ḥālde ol merd-i Ḥudā'ya ve t̄alib-i rāh-ı hüdāya 'aḳlı (25) mu'allim idi,

Ba'd ez-în şud 'aḳl şāgirdī verā (1082)

Andan şoñra 'aḳl anuñ bir şāgirdi olur. Zīrā (26) 'ilm ü ḥālī ve rūḥı mā-verā-yı 'aḳlda olan maḳām-ı ḥafīye vāşıl ve ḳurb-ı civār-ı ḥazret-i eḫadiyyete (27) nā'il oldı ve ol merd-i Ḥudā mi' rāc-ı rūḥānī itmekle:

'Aḳl çun Cibrīl güyed Aḥmedā

'Aḳl Cibrīl gibi dir ki: [260b] (1) Aḥmedā!

Ger yekī gāmī nihem sūzed merā (1083)

¹⁶⁶⁶ “Bunu bilersen (anlarsın ki) şeyhin tertemiz kalbi Hakk'ın idāre ettiĝi bir araçtır.”

¹⁶⁶⁷ “Mürşidin cisminin dünyadaki fiilleri, yüce Rabb'inin işindendir.”

¹⁶⁶⁸ “Şerefın ve horluğun (yüceliklerin ve aşağı derecedeki varlıkların) yaratıcısı birdir. O, âlemde neyi talep ederse vücûda getirendir.”

¹⁶⁶⁹ “Şeyhin nazarı gözleri açar. Dünya ve âhiretin yaratıcısının bilgisi (mârifetullâh), şeyhin vesîlesiyle sana âşikâr olur.”

¹⁶⁷⁰ “Senin her nefeste ondan (şeyhten) aldığını, yıllarca (kendi başına) çabalayarak (dahi) hiçkimse alamaz.”

¹⁶⁷¹ “Rehbersiz yola çıkan yolunu kaybetmiştir; kumandansız ordunun elinden hiçbir iş gelmez.”

Eger bir haṭve ve yek ḳadem ilerü ḳoyam, tecellî nûrî beni iḥrâḳ⁽²⁾ ider. Ya‘nî leyle-i mi‘râcda Ḥazret-i Cebrâ’il ‘aleyhi’s-selâm Sidretü’l-Müntehâ’da ḳalduḳda Ḥazret-i⁽³⁾ Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Yâ aḥî! Lime te’ehḥarte minnî?”¹⁶⁷² diyü su’âl buyurmaḡ-ıla: “Lev denevtu unmuleten le’ḥteraḳtu.”¹⁶⁷³ (4) diyü cevâb virdi. Pes, ‘aḳl daḡı meczûb-ı sâlikûn Ḥazret-i Ḥaḳḳ’a incizâb-ı küllî ve kemâl-i ḳurbını⁽⁵⁾ müşâhede itdükde kendü mertebesinden ilerüye isti‘dâdı olmamaḡ-ıla Cibrîl-veş sâlik-i⁽⁶⁾ müncezibûn rûḡına dir ki: “Ey peyrev-i mi‘râc-ı Muḥammedî ve ey vâriş-i esrâr-ı Aḥmedî! Ben bu mertebeden⁽⁷⁾ ilerüye tecâvüz idemem ve bir ḳadem bundan a‘lâya gidemem. Sen sa‘âdet ile evcât-ı ‘âliyâta⁽⁸⁾ ‘urûc eyle ve zât u şîfât-ı Ḥaḳḳ’uñ tecelliyâtıyla müşâhede-i cemâl-i eḥadiyyetü’z-zâtda müstaḡraḳ⁽⁹⁾ ol. Ve illâ ben bundan ilerü gidersem nûr-ı tecellî beni iḥrâḳ u ifnâ ider.”¹⁶⁷⁴

(10) **Tû merâ bu’gẓâr z’în pes pîş rân**

Sen beni bundan şoñra terk eyle ve Refref-i ‘ışḳa süvâr olup⁽¹¹⁾ ilerü sür.

Ḥadd-i men in bûd ey sulṭân-i cân (1084)

Benüm ḥaddüm bu idi ey sulṭân-ı cân! Pes, vâriş ile⁽¹²⁾ mevrûşün-‘anhûn miyânında münâsebet-i tāmme olmaḡ-ıla vâriş-i kāmilde daḡı rûḡâniyyet ile bu ḥâlet⁽¹³⁾ zuhûr idüp ‘aḳlı lisân-ı ḥâl ile anuñ rûḡına bu kelimâtı söyler ve sūziş-i ‘ışḳdan bu vechle⁽¹⁴⁾ te’ahḡur eyler. **Şeyḡ ‘Atṭâr fermâyed:**¹⁶⁷⁵

Yakîn-râ pîşvâ kun hem-çu seyyid
Ki tâ kâr-i tu bâşed cumle ceyyid¹⁶⁷⁶

(15) Tu-râ ü pîşvâ vu râh-bînest
Derûn-i cân-i ü ‘ayne’l-yakînest¹⁶⁷⁷

Derûn-i cānet ü ḥaḳ reh-numāyest

¹⁶⁷² “Ey kardeşim, niçin benden geri kaldın?”

¹⁶⁷³ “Eğer bir parmak ucu kadar daha yaklaşısam, yanarım.” İbn Arabî’nin *Kitâbu’l-Mi’râc*’ında bu anlamda bir rivâyet tespit edilmiştir. Bkz. Muhyiddîn b. Arabî, **el-İsrâ ile’l-Makâmî’l-Esrâ ev Kitâbu’l-Mi’râc**, s. 239.

¹⁶⁷⁴ Bundan sonra “diyü izhâr-ı ‘aciz ider” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

¹⁶⁷⁵ Bu beyitlerin ilk üçü *Cevherü’z-Zât*’ın “Der-Sıfat-ı Mi’râc-ı Hazret-i Muhammed...” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherüz-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

¹⁶⁷⁶ “Yakîni efendi gibi kendine rehber edin; tâ ki senin bütün işlerin iyi olsun.”

¹⁶⁷⁷ “O (yakîn), senin önderin ve yol göstericidir. Onun canının özü ayne’l-yakîndir (müşâhede ile edinilen kesin bilgidir).”

Ki ū hem ‘aql-i tu’s t u cān-fezāyest¹⁶⁷⁸

(16) Dilā mi‘ rāc-dārī hest mi‘ rāc
Çerā tiri neyendāzī be-āmāc¹⁶⁷⁹

Çu İbrāhīm īn but ber-zemīn zen
Nefes ez-“lā-uḥibbu’l-āfilīn” zen¹⁶⁸⁰

(17) Ḥaḳīḳat bāz cūyī ez-dil u cān
Ki bāşed der-ḥaḳīḳat dīd-i cānān¹⁶⁸¹

Ber-endāzī ḥicāb-i cān u şūret
Yekī binī ḥaḳīḳat bī-kudūret¹⁶⁸²

(18) Cemāl-i cāvidān çun ruḥ numāyed
Zi-dil reng-i ḥavādiş der-zudāyed¹⁶⁸³

Cemāl-i dūst ender ḥod nazar kerd
Numūd-i cism u cān zīr u zeber kerd¹⁶⁸⁴

(19) Pes, gerekdür ki ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳ’a sālīk olan ṭalīb-i ‘āşīḳ, rūḥını aḥkām-ı nefis ü ṭabī‘atden ḥalāş itmek (20) içün bir kāmīl ü mükemmilūn dāmen-i himmetine cān u dilden teşebbūş kılpup ‘ilm-i ledünnī ve ma‘ārif-i Rabbāniyye (21) taḥşīline ve mi‘rāc-ı rūḥāniye kemāl mertebe sa‘y u gūşīş kılpup tekāsül göstermeye ve gicenūn nışfinda (22) ḳalkup dergāh-ı ḳādi’l-ḥacāta yüz sürüp enbiyā vü evliyānuñ cennet-i Firdevs’de hem-civārı (23) olmağ-içün Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ faẓl u iḥsānın recā eyleye, ve illā kehālet ü betālet ile (24) iş bitmez. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā buyururlar:

Her ki mānd ez-kāhilī bī-şukr u şabr

Her kim ki kehāletinden (25) bī-şukr ü bī-şabr ḳaldı; ya‘nī kendünūñ ḳadr ü ḳıymetin ve ne maḳūle nüşḥa-i kübrā olduğın bilmeyüp (26) cevāriḥ-i zāhiresiyle ‘ibādet ü tā‘at ve ḳalbi ile maḥabbet ve lisānıyla şenā vü maḥmedet kılmadı (27) ve nevāhīden ictināb itmeyüp hevā-yı nefse uyup emre imtişāl ve şabr eylemedi,

¹⁶⁷⁸ “O, senin canının içinde doğru yolu gösteren rehberdir; aynı zamanda o, senin aklın ve hayat veren unsurdur.”

¹⁶⁷⁹ “Ey gönül! Mîraç sahibiyisen (bu yolda azmin varsa) mîraç olur. Niçin hedefe bir ok atmıyorsun?”

¹⁶⁸⁰ “İbrāhīm gibi bu putu yere atıp kır ve ‘Ben batıp gidenleri sevmem’ de!”

¹⁶⁸¹ “Gerçekten candan ve gönülden tekrar ararsan, sevgiliyi hakikaten görürsün.”

¹⁶⁸² “Şuret ve canın örtüsünü kaldırırsın ve hakikati apaçık birlik olarak görürsün.”

¹⁶⁸³ “Kalıcı güzellik yüzünü gösterdiği zaman, gönülden bütün olayları (mâsivâyı) siler götürür.”

¹⁶⁸⁴ “(Bu sebeple) sevgilinin cemâli kendisine bakınca bedeninin görüntüsünü ve canı altüst etti.”

Ū hemān [261a] ⁽¹⁾ dāned ki gīred pāy-i cebr (1085)

Ol kimesne hemān bunı bilür ki cebr ayağın tutar ve ʔarīk-ı cebre gider. Ya' nī o maḳūle ⁽²⁾ kāhiller dirler ki “Baña mürşid aramaḳ lāzım degil. Ol beni naşīb ise her ḳanda isem bulur. Ve eger Ḥaḳ Te'ālā'nun irādeti ⁽³⁾ ta' alluḳ idüp ve şıfat-ı hidāyeti ile hādī olursa ṭā'at u 'ibādetden keselim ḳaldurup ḳuvvet ü istiṭā'at ⁽⁴⁾ müyesser ider. Şimdi benüm ṭā'ata rağbetüm olmaduğı yed-i ḳudret-i İlāhī'de degil midür?” diyü ḳalālete düşüp ve mezhebi ⁽⁵⁾ cebrī olup fesādātını İblīs gibi Ḥaḳḳ'a havāle ider ve cemī' -i evḳātını hevā-yı nefsi muḳteżāsına şarf idüp ⁽⁶⁾ 'iyāzen bi'llāhi te'ālā dīn ü imāndan daḳı ḥurūc ider. Pes, bu şıfat-ı rediyye ile muttaşif olan kāhillerden olma! Zīrā:

⁽⁷⁾ Her ki cebr āverd ḥod rencūr kerd

Her kim ki cebr getürdi ve istiṭā'atı var iken izhār-ı 'adem-i ḳudret idüp ṭā'at-ı Ḥaḳ'da ⁽⁸⁾ tekāsül eyledi, ol kimesne kendüyi rencūr eyledi ve marīz degil iken temāruż gösterenler gibi oldı,

Tā hemān rencūriyeş ⁽⁹⁾ der-gūr kerd (1086)

Tā kim ol temāruż anı gūrda helāk eyledi. –“Der-gūr helāk kerd” taḳdīri üzre ma' nā virildi.- Zīrā ⁽¹⁰⁾ istiṭā'atı var iken yoḳdur diyü cebr göstermekle mevtā menzilesinde olup aḥyādan olan ⁽¹¹⁾ mü'min zümresine dāḥil olmadı. İmdi ey merd-i ṭālib! Ḳuvvet ü istiṭā'atun olduḳca ṭā'āt ⁽¹²⁾ u 'ibādātta sa'y-ı cemīl eyle ve 'adem-i istiṭā'at izhār ḳılup küfrānu'n-ni' me olmağı kendüñe lāyık görme. ⁽¹³⁾ Zīrā ma'a'l-ḳudret izhār-ı 'adem-i ḳudret bā'ış-i izāle-i ni'met ve sebep-i ifnā'-i ḳuvvetdür. Nitekim kemāl-i şihḥatde ⁽¹⁴⁾ olan kimesne lāğ u mizāḥ ile temāruż eylese fī-nefsi'l-emr Ḥaḳ Te'ālā aña bir marāz virür. Kemā ḳāle Şalla'llāhu ⁽¹⁵⁾ 'Aleyhi ve Sellem: “Lā-temāraḳū fe-innekum izā temāraḳtum fe-temerraḳū.”¹⁶⁸⁵ Kāşif-i esrār-ı kibriyā

¹⁶⁸⁵ Hz. Peygamber'in buyurduğı gibi: “Hastalanmış gibi yapmayın; zīrā öyle yaparsanız gerçekten hastalanırsınız.” Bu rivāyetdeki anlamı da ihtiva eden iki örnek için bkz. Deylemī, **a.g.e.**, C. 5, s. 60 (7462. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 486 (2990. metin); Deylemī'de metin: “Lā-temāraḳū fe-temāraḳū, ve lā-taḥfirū ḳubūrukum fe-temütü.” şeklindedir. Aclûnî'de ise “Lā-tetemāraḳū...” şeklinde başlayıp Deylemī'deki şekilde devam etmektedir. Anlamı: “Hastalanmış gibi yapmayın,

Ḥazret-i Mevlānā ııuddise sirruhū dağı ⁽¹⁶⁾ bu ḥadīṣ-i ṣerīfūn mazmūn-ı münīfin nazm idüp buyururlar ki:

Guft peygamber ki rencūī be-lāğ

Ḥazret-i ⁽¹⁷⁾ Peyğamber ‘aleyhi’s-selām buyurdu ki: Lāğ u laṭīfe ile olan ḥastelik,

Renc āred tā bi-mīred çun çerāğ (1087)

⁽¹⁸⁾ Renc getürür ve çerāğ gibi munṭafī olur. “Çerāğ bi-mīred” ‘Acem’de “çerāğ söyindi” demek maḥallinde isti‘ māl olunur. ⁽¹⁹⁾ Meşelā “şem‘ ayı söyindür.” diyecek maḥalde “Şem‘-rā bi-kuş” dirler, ıştılāḥāt-ı ‘Acem’dendür. Ammā ‘Arab’da “Etḥī ‘⁽²⁰⁾’s-sirāce” dirler. Pes, kendüye ḥaste vü marīzlik tetayyur iden kimesne bermüceb-i ḥadīṣ-i ṣerīf gerçekten ⁽²¹⁾ marīz olup belki ol marāz bā‘ iş-i mevti olmak muḥarrerdür. Kezālik beyḥūde yere kendüde ııudret ü istiṭā‘ at ⁽²²⁾ olmaduğın izḥār iden kimesne dağı bir marāz-ı zāhiri vü bāṭiniye giriftār olur ki hem ııalbini ve hem ııalebini ⁽²³⁾ mevtā ḥükminde ider.

Cebr çi’bved besten-i işkeste-rā

Bi-ḥasebi’l-luğat ma‘ nā-yı cebr nedür: Şikeste vü meksūrı ⁽²⁴⁾ bağlamakdūr.

Yā be-peyvesten reg-i bu’gsiste-rā (1088)

Yāḥūd üzilmiş ṭamarı birbirine mutṭaşıl ııılmağı dirler. Pes, ⁽²⁵⁾ cemī‘-i meksurātuñ muşliḥi ol celīl ü cebbār ve fā‘ il-i muḥtār olan Ḥālīğ u Perverdgār’dur. Anuñ-çün ⁽²⁶⁾ ṭā‘ife-i ‘Arab Ḥazret-i Ḥaḳḳ’a “Yā cābire’l-meksūr!” diyü meded ü ‘ināyet ṭaleb iderler. İmdi ey kendüyi cebrī ⁽²⁷⁾ gösteren kāhil!

Çun der-īn reh pāy-i ḥod ne’skeste’ī

Ṭarīğ-i ṭā‘at ve bu rāh-ı ‘ibādetde sen kendü ayağıñ [261b] ⁽¹⁾ çünki şikeste ııılmaduñ,

Ber ki mī-ḥandī çi pā-rā beste’ī (1089)

Ayağıñı niçün bağlarsın ve kimi istihzā idüp gülersin? ⁽²⁾ Ḥāl-i ān ki cemī‘-i a‘zā vü cevāriḥūñ sālīm ve seḳāmetden eşer yok. Pes, ey cebrī! Pāy-ı kuvvet ve ııadem-i

hastalanırsınız; kabirlerinizi (önceden) kazmayın, (erkenden) ölürsünüz.” Ayrıca bkz. Yardım, *Mesnevî Hadisleri*, s. 44-46.

istiṭā' atūñ ⁽³⁾ ḥibāl-i kesālet ile beste kılup “‘Āciz ü fūrū-māndeyüm.” diyüp “Ve cāhedū fī-sebāli'llāhi”¹⁶⁸⁶ emrine itā' at ⁽⁴⁾ itmeyüp ve ṭarīḳ-ı ṭā' ata gitmeyüp temāruḫ idersin. İmdi ey kehele vü baṭale! Eger siz ṭarīḳ-ı Ḥaḳ'da şikeste-pā ⁽⁵⁾ olayduñuz Ḥaḳ Te'ālā celle celāluhū ve 'amme nevāluhū kemāl-i faẓl u iḥsānından sizūñ meksūruñuzı cebr idüp ⁽⁶⁾ pāy-ı bekā ve sāk-ı bī-fenā ve burāḳ-ı ra' nā i' ṭā iderdi. Zīrā şöyle ki rūḥ-ı pūr-fütūḥ medāric-i me'āric-i ⁽⁷⁾ a' lāya irtikā için süvār olduğu esb-i himmetinūñ 'inān-ı 'azīmetin girü çekmeye ve bāl ü per-i ṭalebinūñ sūhte ⁽⁸⁾ vü şikeste olmasından ḥavf itmeyüp “Ve men yetevекkel 'ale'llāhi fe-huve ḥasbuhū.”¹⁶⁸⁷ diyüp cevelāndan güsiste olmaya. ⁽⁹⁾ Lā-cerem Ḥazret-i Celīl ü Cebbār'ın sırr-ı cebri ki ber-mūceb-i “Ene 'inde'l-munkesirati ḳulūbuhum.”¹⁶⁸⁸ şikestegānūñ cebr-i ḥātırıdır; ⁽¹⁰⁾ 'ālī-himmet olan sālīk-i mūrtaḳī 'ayn-ı yaḳīn ile ḥālet-i mezbūreyi müşāhede ider ve şekk ü gümānı ḳalmaz ki:

V'ān ki ⁽¹¹⁾ pāyeş der-reh-i gūşış şikest

Ol kimesne ki murād şems-i ḍuḥā ve bedr-i dücā, ḥabīb-i Ḥudā Ḥazret-i Muḥammedü'l-Muşṭafā ⁽¹²⁾ 'aleyhi's-salātü ve's-selāmdur, ṭarīḳ-i sa'y ü gūşışde ḳadem-i mübārekleri teverrüm idüp¹⁶⁸⁹ şışdi. ⁽¹³⁾ Pes:

Der-resīd ü-rā burāḳ u ber-nişest (1090)

Cānib-i İlāhī'den ol zāt-ı 'ālī-şāna burāḳ irişdi ⁽¹⁴⁾ ve üzerine süvār oldu. Şaḥīḥayn'da maşṭūrdur ki Ḥazret-i Risālet-penāḥ'ın mübārek ayakları ṭul-i ḳıyām ⁽¹⁵⁾ ve kesret-i teheccüdden müteverrim olmağ-ıla ümmü'l-mü'minīn Ḥazret-i 'Ā'işe-i Şıddīḳa raḍiya'llāhu 'anhā ve 'an-ebīhāya rıḳḳat ⁽¹⁶⁾ gelüp: “Yā Rasūla'llāh! E tukellifu hāzā ve ḳad gufira leke mā taḳaddeme min-zenbike ve mā te'aḥḥara?”¹⁶⁹⁰ diyüp su'āl eyledi. ⁽¹⁷⁾ Ḥazret-i Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem “E fe-lā-ekūnu 'abden

¹⁶⁸⁶ “İman edenler ve hicret edip Allah yolunda cihād edenler var ya, işte onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah, gafūr ve rahīmdir.” (Bakara 2/218, nâkıs iktibas)

¹⁶⁸⁷ “Kim Allah'a tevekkül ederse O, ona yeter.” (Talak 65/3, nâkıs iktibas)

¹⁶⁸⁸ “Ben kalbi kırıkların yanındayım.” Bkz. Şehāvī, a.g.e., s. 96 (188. metin); Aclūnî, a.g.e., C. 1, s. 234 (214. metin).

¹⁶⁸⁹ Müellif burada önce “hâsıl idüp” yazmış, sonra “hâsıl”ın üzerini çizmiştir.

¹⁶⁹⁰ “Ey Allah'ın Resûlü! Seni bu kadar sıkıntıya sokan nedir? Senin geçmiş ve gelecek günahların affedilmedi mi?”

şekûran?”¹⁶⁹¹ diyü cevâb buyurdılar. Hattâ Hâzret-i ⁽¹⁸⁾ Hâtemü'l-enbiyâ, teheccüdde mübârek ayakların gâh birin ve gâh birin kaldurup zemîne değışdüri ⁽¹⁹⁾ değışdüri kordı. Pes Cibrîl-i Emîn vahy ile nâzil olup sûre-i Tâ Hâ'yı vahy eyledi.¹⁶⁹² Kâle'llâhu ⁽²⁰⁾ Te'âlâ: “Tâ Hâ, mâ enzelnâ 'aleyke'l-kur'âne li-teşkâ, illâ tezkiraten li-men yahşâ.”¹⁶⁹³ Kelime-i “Tâ hâ”nuñ ma'nâsında ve i'lâlinde ⁽²¹⁾ ihtilâf olup ba'zılar: “Luğat-i 'Akk'de Tâ hâ 'Yâ racul' ma'nâsınadır.” Ve ba'zılar: “Luğat-i Yemen'de dağı ⁽²²⁾ kezâlık Tâ hâ 'Yâ racul' yerine isti'mâl olunur.” dimişler. Hattâ İbn Semîn,¹⁶⁹⁴ tefsîrinde Kelbî'den hikâyet ider ki: “‘Akk'de ⁽²³⁾ bir kimesneye ‘Yâ racul!’ diyü söyleseñ ve nidâ eyleseñ mādām ki ‘Tâ hâ’ dimeyesin, cevâb virmez.”¹⁶⁹⁵ dimiş. Ve Kâdî ⁽²⁴⁾ Beyzâvî rahmetu'llâhi 'aleyh dağı 'Akk luğatinde “‘Yâ racul!’ ma'nâsına olduğı yazduğdan soñra buyururlar ki: “Fe-in şahha ⁽²⁵⁾ fe-le'alle aşluhū yâ hâzâ fe-taşarrafū fîhi bi'l-kalbi ve'l-ihtisâri”¹⁶⁹⁶ Ve ba'zılar dağı “‘tah” kırâ'at idüp: “‘Yâ Muhammed! Ayağıñ ⁽²⁶⁾ yire baş!” diyü Hâzret-i Resûl 'aleyhi's-selâma emrdür dimişler. Ve bunuñ aslı “tâ” iken hemzesi “hâ”ya ⁽²⁷⁾ kalb olınmış olur. Ve yâhûd aşda “ta' hâ” olup “vaṭi'e”, “yeṭa'a”dan emr ola. Ve “hâ” mef'ûl zamîri olup [262a] ⁽¹⁾ 'arza râci' ola. Soñra hemze sâkin olduğı-çün elife tebdîl olup aşlına nazar ile hemze ḥazf olunmaz. ⁽²⁾ Hâşıl-ı ma'nâ “Tâ'i'l-arḍa bi-kademeyke”¹⁶⁹⁷ demek olur. Ve bi'l-cümle: Yâ Muhammed! Biz saña Kur'an-ı Kerîm'i 'ibâdet ile ⁽³⁾ nefsüne meşakkat ü zaḥmet virmeñ için inzâl eylemedük. Lâkin şol men için tezkire vü mev'iza ⁽⁴⁾ gönderdük ki Allâh'dan ḥavf u ḥaşyet üzre ola. Âh ey 'âşık-ı şâdık! Deryâ-yı kûlzum-i envâr-ı tecellî ⁽⁵⁾ Şeyḥ Rûzbihân-ı

¹⁶⁹¹ “Şükreden bir kul olmayayım mı?” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 10, s. 4768 (kitâbu't-tefsîr, 275. Bâb, 359 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 349 (kitâbu sıfatı'l-kıyâme ve'l-cenne ve'n-nâr, 18. Bâb, 81 numaralı hadis).

¹⁶⁹² Derkenara yazılan matlapla bu kısmın “Tâ Hâ”nın tefsirine dâir olduğı belirtilmiştir.

¹⁶⁹³ “Tâ hâ. Biz Kur'an'ı sana güçlük çekesin diye değıl, ancak Allah'tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik.” (Tâhâ 20/1,2,3)

¹⁶⁹⁴ Semîn el-Halebî (ö. 756/1355) Kıraat, tefsir ve nahiv âlimi.

¹⁶⁹⁵ *Dürrü'l-Masûn*'daki bu bilgi için bkz. Semîn el-Halebî, **a.g.e.**, C. 8, s. 5.

¹⁶⁹⁶ “Eğer doğru ise belki onun aslı ‘ey bu (kişi)’ olup değıştirme ve kısaltma ile tasarruf edilmiştir.”

¹⁶⁹⁷ “Yere iki ayağıñla bas!”

Baklî¹⁶⁹⁸ kıaddesa'llāhu rūḥehu'l-āli sūre-i Tā Hā tefsirinde buyururlar ki: *İnne ḥurūfe'l-mu'cemi şanādīķu* ⁽⁶⁾ *esrāri'l-ḥaķķi ma'a ḥabībihī lā-yeṭṭali'u 'aleyhā bi'l-ḥaķīķati eḥadun ġayruhū, ve kullu lisānin yuḥbiru 'anhā bi-ķadri mā fetaḥa fī-ķalbihī* ⁽⁷⁾ *min-'ulūmi's-sirriyyeti.*¹⁶⁹⁹ Ba' dehū buyururlar ki: Bi'l-bedāhe ķalb-i 'ārifē vāķi' olan budur ki Ḥaķ Sübhānehū ve Te'ālā ⁽⁸⁾ Ḥabīb-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem rūḥ-ı şerīfī ile 'ademden kıdeme maķdeminden ḥaber virüp "tā" ile rūḥ-ı ⁽⁹⁾ Aḥmedī ve sırr-ı Muḥammedī nūr-ı ġaybdan ķable'l-ḥurūc şaḥārī-i ḥüviyyetde tavāf itdüġine işāret buyurılır. ⁽¹⁰⁾ Ve daḥı rūḥ-ı Muḥammedī vuşul-i zāt-ı sermediyye ve müşāhede-i şifāt-ı ezeliyye talebi içün tayerān idüp ⁽¹¹⁾ ḥattā Ḥaķķ'a Ḥaķ'la vāşıl oldu ve dā'ire-i ḥüviyyet-i ġaybda cevelān idüp Ḥaķķ'ı Ḥaķ ile buldı ⁽¹²⁾ ve mā-fi'l-Ḥaķķ olanı Ḥaķ'la Ḥaķ'dan bildi. Pes ol Ḥabīb-i Rabbū'l-ālemin, kıuds-i Ḥaķ'la muķaddes ve ṭahāret-i ⁽¹³⁾ şıfat ile muṭaḥhar oldu. *Ke-ennehū ķāle yā ṭavvāfu ķıfāru'l-huviyyeti fī-ġaybi'l-ezeli, ve yā muṭaḥharan mine'l-ekvāni* ⁽¹⁴⁾ *ve'l-ḥidsāni, yā ḥādiyan bi-nūrī, ḥalkī ileyye mā veṭā'a eḥadun 'alā-bisāṭi huviyyeti efḍale minke.* ⁽¹⁵⁾ *Ṭaveytu leke taḥte aķdāmi himmetike şaḥāra'l-ezelliyyāti ve'l-ebediyyāti, ḥattā belaġa sirruke sirru huviyyeti* ⁽¹⁶⁾ *bi-hevā'ī tehvā, ve telaṭṭaftu bi-luṭfī hevā necmi himmetike, ba'de 'irtifā'ihā bī fī-hevā'ī vaḥdāniyyeti 'alā-bisāṭi* ⁽¹⁷⁾ *mulķī ve melekūti, feṭābe bi-tībī vişālī, yā tā hā li-ecli zālīke ķasemtı bihī bi-ķavlī* "Ve'n-necmi izā hevā." *Ṭubā li-men ihtedā* ⁽¹⁸⁾ *bi-hediyyike ve ṭābe 'işen men hevā ṭarīķatike. Yā bedra ufķi semāvāti'l-ķidem, ve yā ġavāşa ķāmūsi'l-kerem, ṭāşetfī* ⁽¹⁹⁾ *'l-ūķūlu fī-idrāķi maķāmātike, ve hāmeti'l-ķulūbi fī-evdiyyeti maḥabbetike ve ṭarati'l-ervāḥu min-ḥaķā'iki* ⁽²⁰⁾ *işārātike. Ve ķāle'l-ustādu: eṭ-ṭā'u işāratun ilā-ṭahāratı'l-ķalbi 'an-ġayri'llāhi, ve'l-hā'u işāratun ilā-* ⁽²¹⁾ *ihtidā'ı ķalbihī ila'llāhi.*¹⁷⁰⁰ Pes, ol bedr-i dücā

¹⁶⁹⁸ (ö.606/1209) İranlı sūfî, âlim ve şâir.

¹⁶⁹⁹ "Sözlükteki harfler (tek tek ifade ettikleri anlam itibarıyla), Habîbi (s.a.v) ile Hakk'ın sırlarının sandıklarıdır ve (onlardan) başkası bu sırlara hakkıyla muttalî olamaz. (Başkalarının) lisanları bu gizli ilimlerden ancak kalbine açıldığı kadarıyla haber verir."

¹⁷⁰⁰ "Sanki (Allah, ona) şöyle dedi: Ey ezelin gaybında hüviyetin (esâsın) el değmemiş bölgesinde gezen! Ey kâinattan ve yaratılmışlardan pak ve âzâde olan! Ey yarattıklarımı benim nurumla bana yönlendiren! Benim hüviyetimin örtüsüne, senden daha fazîletli bir kimse (ayak) basmamıştır. Ezellerin ve ebedlerin çölleri senin için himmet ayaklarının altına düürldü; hatta senin sırrın benim

ḥabīb-i Ḥudā, ekvāndan birisi taḥammül idemedüğü eşḳāl-i ⁽²²⁾ saṭavāt-ı rubūbiyyetüñ tahtında iken Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā kemāl-i luṭfindan ḥabībine eşḳāl-i ‘ubūdiyyeti ⁽²³⁾ muḥaffefe kılpup “Mā enzelnā ‘aleyke’l-Ḳur’āne li-teşḳā.”¹⁷⁰¹ diyü buyurdu. Ya‘nî: “Ey ḥabībüm ve taleben li-maḳāmi’l-Maḥmūd, bizüm bisāt-ı ḥazretimüze vatıy-ı ḳadem eyleyen Resûlüm! ⁽²⁴⁾ Li-ecli ziyādeti’l-hidāye, nefsüñe meşakḳat virme. Zîrā ḥabībüm, biz saña ezel-i āzâlde hidāyet ⁽²⁵⁾ itmişüzdür ve seni ḥāşşaten müşāhede ve ḳurbetimiz için ıstıfā eylemişüzdür. Ḥāl-i ān ki risālet ⁽²⁶⁾ ve maḥabbet keşret-i mücāhedeye muḥtāc degildür; zîrā sen müşāhededesin. Biz saña Ḳur’ân-ı Kerîm’i anuñ-çün ⁽²⁷⁾ inzāl eyledük ki bizüm zāt u şıfâtımuñ esrārından ḥaber viresin ve ‘ibād-ı mü’mînîn daḥı [262b] ⁽¹⁾ esrār-ı ‘ubūdiyyet ve aḥkām-ı ma‘rifet ve ‘izzet-i rubūbiyyeti esmā‘-ı cenān ile senden işidüp ⁽²⁾ ‘ārif olalar. Ve saña Ḳur’ân’ı anuñ-çün inzāl eyledük ki ‘inān-ı Ḳur’ân senüñ ‘inān-ı himmet-i ‘aliyyeñe ⁽³⁾ muḳārin olup seni menāzil-i ‘āliye-i “Şümme denā fe-tedellā”ya¹⁷⁰² irişdüre. Pes; muvāneset-i Ḳur’ân’la ḳaçan ⁽⁴⁾ bize vāşıl olasin, ben kendü nefsümle senüñ münisüñ olurum ve ḳaçan kim beni göresin, Ḳur’ân’ı ⁽⁵⁾ benden bilā-vāşıtatın işidesin. Pes, ervāḥ-ı ehl-i ḥaşyet daḥı ‘ademden ḥurūcları ḥîninde ⁽⁶⁾ deryā-yı ḳıdemde müstaḡraḳlar olup müşāhede-i zāt u şıfâtdan menāzil-i şuhūdlarını ‘ārif ⁽⁷⁾ ve bisāt-ı ḳurbda olan ḥāşşiyet ve ıstıfā’iyyetlerini ‘ālim oldılar. Ve Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā ⁽⁸⁾ daḥı ervāḥa luṭfı ile tecellî idüp ervāḥa olan maḥabbet ve inbisâtından

hüviyetimin sırrına kadar ulaştı. (Sen), benim esintimle (isteklerime göre) istersin. Senin himmet yıldızının arzu ve muhabbeti, mülküm ve hükümlerim sahasında vahdaniyetimin havasında benimle yükseldikten sonra benim lutfumla lutfetti ve bana kavuşmanın güzel kokusuyla güzelleşip tertemiz oldu. Yani: Tâ hâ, bunun için ben: ‘Battığı zaman yıldıza ant olsun ki’ sözümle ona yemin ettim. Ne mutlu senin hidâyetinle hidâyete eren kimseye! Senin yolunu isteyen kimsenin hayatı ne güzeldir! Ey ezelî semâvâtın ufkunun dolunayı! Ey kerem okyanusuna dalan! Akıllar senin makamlarının idrakinde yanıldılar. Kalpler senin muhabbetinin vâdilerinde gezindiler. Ruhlar senin işaretlerinin hakikatlerinden uçtular. Üstâd şöyle dedi: Tâ (ط) harfî, kalbin Allah’tan başkasından temizlenmiş olmasına işarettir; hâ (ه) harfî ise onun kalbinin Allah’a dönmesine (hidayetine) işarettir.” Yukarıdaki kısım gibi bu kısmın da Rûzbihân-ı Baklî’nin tefsirinden alındığı tespit edilmiştir. Yukarıdaki kısım ile birlikte bkz. Ebû Muhammed Sadrudî Rûzbihân b. Ebî Nasr el-Baklî, **Arâisü’l-Beyân fi-Hakâiki’l-Kur’ân**, Haz. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2008, C. 2, s. 472-473.

¹⁷⁰¹ “Biz, Kur’ân’ı sana güçlük çekesin diye değil, ancak Allah’tan korkanlara bir öğüt olsun diye indirdik.” (Tâhâ 20/2)

¹⁷⁰² “Sonra (ona) yaklaştı ve derken sarkıp daha da yakın oldu.” (Necm 53/8)

haber viridi. Pes, ⁽⁹⁾ ber-müceb-i emr-i İllâhî ervâh dâhil-i eşbâh olduklarında haşyet-i ‘azamet ve şavlet-i heybet ⁽¹⁰⁾ ervâhda bâkiye kalup ve ervâh ‘âlim bi’llâh ve vuşlat u firakatden âgâh olmağ-ıla ⁽¹¹⁾ vahşet-i firâk ervâha galebe eyledi. Pes, maķâm-ı firâkde eyyâm-ı vişâli ervâha tezkîr için ⁽¹²⁾ ve menâhil ü mevârid-i aşliyyelerine vâşıl olmazuz diyü vâķi‘ olan zunûn u hisbân ⁽¹³⁾ ve mu‘âraza-i nüfus ve tahvîf-i şeyâtîni ref‘ ü izâle için kemâl-i faẓl u ihsânından ⁽¹⁴⁾ Hâbîb-i Ekrem şalla’llâhu ‘aleyhi ve selleme Qur’ân-ı Kerîm’i vahy ü inzâl eyledi. **Şi‘r:**

Saķa’llâhu eyyâmen lenâ ve leyâliyâ
⁽¹⁵⁾ Mağat fecerat min-zikrihinne dumû‘ u
 Feyâ hel lenâ yevmen mine’d-dehri evbeten
 Ve hel lî ile’l-arđi’l-habîbi rucû‘ u ¹⁷⁰³

⁽¹⁶⁾ İmdi ma‘lûm ola ki erbâb-ı haşyet, ‘ârif-i zât u şifât olan ‘ulemâ’-i bi’llâhdur. ⁽¹⁷⁾ Kemâ ķâle Te‘âlâ: “İnnemâ yahşâ’llâhe min-‘ibâdihi’l-‘ulemâ’u.” ¹⁷⁰⁴ Zîrâ haşyet rü’yet-i ‘azamet-i Hâķ’dan şâdır olup ⁽¹⁸⁾ ķulûb-i ‘ulemâya vâşıl olur. Pes vaķtâ kim ‘ulemâ menâzil-i imtiĥân u ĥicâba dâhil oldıarsa ⁽¹⁹⁾ anlaruñ vech-i esrârına ġubâr-ı aġyâr ve vahşet-i istikbâr tedâhül itmemek için Qur’ân-ı ‘Azîm’i ⁽²⁰⁾ Hâķ Sübhânehû ve Te‘âlâ habîbine inzâl idüp ‘azâ’im-i ‘azamet-i ceberût ve sulţân-ı ķahr-ı kibriyâ’-i melekûtını tezkîr ⁽²¹⁾ eyledi. Pes, Hâzret-i Resûlü’s-Şaķaleyn, İmâmu’l-Kıbleteyn Burâķ üzerine oturup Burâķ anı ⁽²²⁾ Sidretü’l-Müntehâ’ya uçurdu ve andan Refref’e süvâr olup medâric-i a‘lâ-yı “ev ednâ”ya ⁽²³⁾ yetürdi. Ve şerî‘at ü sünnetine teba‘iyyet iden ve tarîķat ü ma‘rifet ü ĥaķîķatden behre alan ⁽²⁴⁾ ümmet-i za‘îfesin daġı şefâ‘at idüp mi‘râc yollarını gösterdi.

Hâmil-i dîn bûd ⁽²⁵⁾ ü maĥmûl şud

İbtidâ’-i ĥâlde ol ġüzîde-i enbiyâ ve cân-ı cânân-ı evliyâ, habîb-i Hüdâ, ⁽²⁶⁾ ĥâmil-i a‘mâl-i dîn ve müteĥammil-i eşķâl-i şer‘-i metîn idi; maĥmûl-i Burâķ u Refref oldı.

¹⁷⁰³ “Mâzimizde, Allah’ın bizi ġünlerce ve gecelerce ferahlattıġı ve hatırladığımızda ġözyaşı döküp dönmesini arzu ettiğimiz ġüzel ġünlerimiz vardı. Bu ġünlere tekrar geri dönmek mümkün müdür? (Acaba) sevgilimin yurduna yine dönebilir miyim?”

¹⁷⁰⁴ “İnsanlardan, hayvanlardan ve davarlardan da yine böyle türlü renkte olanlar var. **Kulları içinden ancak âlimler Allah’tan (gereġince) korkar.** Şüphesiz Allah, dâima üstündür, çok baġışlayandır.” (Fâtır 35/28, nâkıs iktibas)

Ḳābil-i fermān⁽²⁷⁾ bud ü maḳbūl şud (1091)

Ve fermān-ı İlāhî'yi ḳabūl idici idi, maḳbūl ü maḥbūb oldu. [263a]⁽¹⁾ Mollā Cāmī fermāyed; **naẓm**.¹⁷⁰⁵

- Ṭurra-i ü nāfe-i devlet-guşāy
Ḡarra-i ü nūr-i sa' ādet-fezāy¹⁷⁰⁶
- (2) Bāriḳa-i luṭf dur-efşān der-ū
Ebr-i ' ināyet guher-efşān der-ū¹⁷⁰⁷
- ' İşk, reg-i cānş keşiden girift
Dil, pey-i cānān ṭabiden girift¹⁷⁰⁸
- (3) Ber-muje ez-eşk reh-i ḥ'āb zed
Rāh-i ṭaleb-rā zi-sirişk āb zed¹⁷⁰⁹
- Çun nem-i ān ebr-i kerāmet-nişār
Bāz nişānd ez-reh-i maḳşad ḡubār¹⁷¹⁰
- (4) Ḳāşid-i ez-kişver-i nūrāniyān
Pāk ez-ālāyiş-i ṭulmāniyān¹⁷¹¹
- Āmed u āverd Burāḳī çu berḳ
Peykerī ez-nūr ḳadem tā be-farḳ¹⁷¹²
- (5) Būd be-yek laḫza der-ān nīm-şeb
Āmeden u reften-i ü ey ' aceb¹⁷¹³
- Būd belī nūr-i zemīn āsmān
Der-sefer-i nūr ne-gunced zamān¹⁷¹⁴
- (6) ' Ālem ez-ān nūr buved mustenīr
Dest be-zen Cāmī vu dāmāneş gir¹⁷¹⁵

¹⁷⁰⁵ Aşağıdaki beyitler, *Heft Evreng*'deki *Tuhfetü'l-Ahrār* mesnevîsinin "Na't-ı düvum der-sıfat-ı Mi'râc..." bölümünde tespit edilmiştir; fakat beyitler sıralı olmayıp bir kısmı bölümün başında, bir kısmı ise sonunda bulunmaktadır. Bu bölümün tamamı için bkz. Cāmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 377-379.

¹⁷⁰⁶ "Onun saçı, mutluluk bahşeden misk gibidir (ve) onun alnı saadet arttıran (yayan) nurdur."

¹⁷⁰⁷ "Lütuf kıvılcımı O'ndan inci saçar; ināyet bulutu O'ndan cevher saçar."

¹⁷⁰⁸ "Aşk, onun can damarını çekip aldı (ve) kalp, sevgilinin ardından küt küt atmaya başladı."

¹⁷⁰⁹ "Gözyaşları kirpiklerini suladığı için uykunun yolunu kesti ve talep yolunu gözyaşlarından dolayı su bastı."

¹⁷¹⁰ "O kerāmet saçan bulutun nemi, maksat yolundaki tozları tekrar dindirdi."

¹⁷¹¹ "Nurlu (mübârek kişilerin) ülkesinden, karanlıklardan arınmış bir haberci (geldi)."

¹⁷¹² "Geldi ve şimşek gibi, vücudu baştan ayağa kadar ışık olan bir burak getirdi."

¹⁷¹³ "Ne şaşırtıcıydı ki onun o gece yarısında gelişi ve gidişi sadece bir lahza sürdü!"

¹⁷¹⁴ "Evet, o yeryüzünün ve gökyüzünün ışığıydı. Işığın yolculuğu zamana sığmaz (bu sebeple o, zamana hapsedilmedi)."

Bû ki ez-ân câ be-ziyâyî resî
Râh bi-yâbî vu be-câyî resî¹⁷¹⁶

Ey rû'yet-i ⁽⁷⁾ cemâl-i Muhammedi'ye 'aşîk olan şâdıklar!

Tâ kunûn fermân pezîruftî zi-şâh

Tâ ki ol Resûl-i Rabbü'l-âlemîn ⁽⁸⁾ şimdi pâdişâh-ı lâ-yezâlden emri kabûl idici oldu.

Ba'd ez-ân fermân resâned ber-sipâh (1092)

Ba'd dehû halk-ı ⁽⁹⁾ cihân ve sipâh-ı ekvân üzerine fermân-ı Hakk'ı irişdürdi. Ya'nî teblîğ-ı risâlet için cinn ⁽¹⁰⁾ ü inse meb'ûş oldu. İkrâr idenler mü'min ve inkâr idenler kâfir oldu.

Tâ kunûn ahter eşer kerdî ⁽¹¹⁾ der-û

Şimdiye degin âlât-ı te'sîrât olan ahter anda eşer eyledi. Ya'nî kable'l-vuşûli ile'n-nübüvveti ve'r-risâleti, ⁽¹²⁾ nücûm ol maşdar-ı 'ulûma eşer için vâsıta oldu; ammâ ba'de edâ'i'l-ubûdiyyeti ve ifnâ'i'l-beşeriyeti; **M:**

⁽¹³⁾ Kuvvetet ez-kuvvet-i Hâk mî-zehed
N'ez-urûkî k'ez-ğarâret mî-cehed¹⁷¹⁷

Maзмûnınca aḥkâm-ı ṭabî'atden ḥalâş ⁽¹⁴⁾ ve nücûmdan müte'eşşir olmaḡdan rehâ bulup:

Ba'd ez-ân bâşed emîr-i ahter û (1093)

Andan sonra ol sultân-ı ⁽¹⁵⁾ enbiyâ vü evliyâ ahterûn ḥâkimi oldu. Ya'nî Müsebbibü'l-esbâbuñ müşâhedeşiyle sebebdan munkatî' ⁽¹⁶⁾ ve felek-i esmâ vü şîfâta 'urûc ve semâ'-i dünyânun ḥûkminden ḥurûc idüp mazḡar-ı esmâ vü şîfât-ı ⁽¹⁷⁾ külliyye olduḡdan sonra anuñ vücûd-ı şerîfi ḥâkim-i nücûm-ı kevâkib ve emîr-i ahterân u sitâregân oldu. ⁽¹⁸⁾ Nücûma ḥâkim olmanuñ ma'nâsı bundan evvelce; **M:**

K'ez-felek râh-i birûn şev dîde bûd
Der-naḡar çun merdumek pîçide bûd¹⁷¹⁸

¹⁷¹⁵ “Âlem o nurdan aydınlanmaktadır. Ey Câmî, elini uzat ve onun eteğini tut!”

¹⁷¹⁶ “Böylece eriştiğin ışıklı yerden gelen koku (sâyesinde) yol bulursun ve biryerlere ulaşırsın.”

¹⁷¹⁷ “Senin gücün harâretten hâreket eden damarlardan değıl, Allah'ın kuvvetinden hâsıl olur.”
Mesnevî'nin üçüncü defterinin üçüncü beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, a.g.e., C. 3-4, s. 383.

(19) beytinün şerhinde ve birkaç maḥalde mufaşşalan mezkûr olmuştur. İmdi benüm cānum, bunı taḥkīk bil ki (20) kuvvet-i ebdāl-ı Hāk daḥı böylecedür. Nitekim Hāzret-i Mevlānā *Meşnevi-i Şerīf*’ün cild-i şālīşinün ibtidāsında buyururlar ki; **M:**

(21) Hem-çunān īn kuvvet-i ebdāl-i Hāk
Hem zi-Hāk dān n’ez-ṭa‘ām u n’ez-ṭabāk¹⁷¹⁹

Cism-i şān-rā hem zi-nūr esrişteend
Tā zi-rūḥ u ez-melek bu’gzişteend¹⁷²⁰

(22) Çunki mevşūfī be-evşāf-i Celīl
Z’āteş-i emrāz bu’gzer çun Hālīl¹⁷²¹

Gerded āteş ber-tu hem berd u selām
Ey ‘anāşir mer mizācet-rā ḡulām¹⁷²²

(23) Her mizācī-rā ‘anāşir māyeest
V’īn mizācet ber-ter ez-her pāyeest¹⁷²³
İn mizācet ez-cihān-i munbasiṭ
Vaşf-i vaḥdet-rā kunūn şud multekāt¹⁷²⁴

(24) Ey mi‘rāc-ı Resūl ‘aleyhi’s-selāma ḥāşā münkir olan ve Hāzret-i Faḥr-i Kā’ināt ‘aleyhi ekmelū’t-taḥiyyāt nücūma (25) emīr ü ḥākim olduğına şüphe kılan ve enbiyā’-i ‘izāmndan ḥavārīk-ı ‘āde niçe mu‘cizāt-ı (26) bāhirāt ve evliyā’-i kirāmdan daḥı envā’-ı kerāmāt şādire olduğına i‘timād itmeyen (27) münkirin-i dāllīn!

Ger tu-rā işkāl āyed der-naẓar

Eger bu ḥuşuş içün naẓar u fikründe saña işkāl [263b] ⁽¹⁾ ü tereddüd gelür ise,

Pes tu şek dārī der-inşakka’l-kamer (1094)

¹⁷¹⁸ “Gâfil insanların gözünde Peygamberlerin her biri göz bebeği kadar küçük görülmekle beraber, (onlar) felekten dışarıya çıkacak (ve yücelere götürecektir) yolu görmüşlerdir.” Şerhte *Mesnevi*’nin 1016. beyti olup Nicholson neşrinde 1019. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 52.

¹⁷¹⁹ “Bunun gibi Hakk’ın velî kullarının kudretini de yemekten ve tabaktan değil, ancak Hak’tan bil.” Üçüncü defterin yedinci beytidir. Aşağıda da sırasıyla 8-12. beyitler yer almaktadır. Bunlar için bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 3-4, s. 383.

¹⁷²⁰ “Onlar cisimlerini nur ile yoğurmuşlardır, böylece melekten ve ruhtan daha ileri gitmişlerdir.”

¹⁷²¹ “Sen de Celîl olan Allah’ın sıfatlarıyla mevsufsun, (o hâlde) İbrahim (a.s) gibi hastalık ateşinden geç ve sıhhat bul.”

¹⁷²² “Ey unsurlar kendisinin mizâcına köle olan Hüsameddin! Ateş, sana da berd ü selâm olur.”

¹⁷²³ “Her mizâcın mâyesi unsurlardır; (toprak, su, ateş ve havadır). Senin mizâcın ise her mertebenin üstündedir.”

¹⁷²⁴ “Senin bu mizâcın şu yayılmış (geniş) âlemden birlik vasfını bir araya derleyip toplamıştır. (Sen, ondaki her şeyi barındırıyorsun; âlemin küçük bir nüshası gibisin).”

Pes münkir-i inşikâk-ı kamer olan müşrikîn ve küffâr-ı Mekke ⁽²⁾ gibi sen dağı inşikâk-ı kamerde şekk ü şübhe tutar mısın? Ya'nî şakq-ı kamerde dağı şekk ü gümānuñ ⁽³⁾ var mıdır? Bu hod âyet-i kerîme ile müşbetdür ve hem şakk olan muṭlaḳā kāfirdür. Pes mü'min olan ⁽⁴⁾ şekden 'arîdür. ¹⁷²⁵ Ḳāle'llāhu Tebāreke ve Te'ālā: "Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥîm. İḳterabeti's-sā'atu ve'nşakḳa'l-kamer, ⁽⁵⁾ ve in yerav âyeten yu'riḏü ve yekûlû siḥrun mustemirr, ve kezzebû ve'ttebe'û ehvā'ehum ve kullu emrin mustekirr." ¹⁷²⁶ *Tefsîr-i Beşâ'ir*'de maştûrdur ki bir şeb'-i ⁽⁶⁾ mehtâbda Ḥazret-i bedr-i dücā Muḥammedü'l-Muştafâ 'aleyhi's-salātu ve's-selām finā'-i Ka'be'de şanādîd-i Ḳureyş'ün ⁽⁷⁾ miyânında sa'âdet ile oturup anları dîn-i İslâm'a da'vet buyururlardı. Ḳureyş tâ'ifesi ⁽⁸⁾ dağı kendülerinün hevâları muḳtezâsınca her biri bir cevâb-ı nâ-merbûṭ söylerdi. Pes Ebû Cehl dağı ⁽⁹⁾ bir Yahûdî'nün ta'lîmi ile ilerü gelüp: "Yâ Muḥammed! Eger ben istedüğüm mu'cizeyi izhâr iderseñ bilâ-tevaḳḳuf ⁽¹⁰⁾ nübüvvetüne iḳrâr idüp îmân getüreyüm." didi. Ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selām dağı: "Her ne mu'cize isterseñ ⁽¹¹⁾ iste Ḥaḳ Te'ālā göstermege ḳādirdür." didi. Ebû Cehl dağı: "İsterüm ki mâhı iki şakq eylesesin, görevüz." ⁽¹²⁾ didi. Pes ḥabîb-i Ḥudâ Muḥammedü'l-Muştafâ 'aleyhi min şalavâti'llāhi'l-evfâ engüşt-i mübārekiyle mâha işâret ⁽¹³⁾ eyledükde bi-emri'llāhi te'ālâ ve bi-işâreti rasûlihî bedr-i münîr iki pâre olup ve Ḥirâ tağına inüp bir pâresi ⁽¹⁴⁾ bir cânibine ve bir pâresi bir cânibinden güzër kıldı, ba'dehû girü maḳâmına varup bir yere ḳavuşdı. ⁽¹⁵⁾ 'Abdu'llāh bin Mes'ûd raḏiya'llāhu 'anh: "Ben cebel-i Ḥirâ'yı mâhuñ felâḳateyni miyânında gördüm." diyü buyurmışlar, âmennâ ⁽¹⁶⁾ ve şaddaḳnâ. Ve bir rivâyetde dağı "Mâhuñ bir nîmesi küh-ı Ḥirâ'nuñ bālâsında ve bir nîmesi dağı dâmeninde ⁽¹⁷⁾ görindi." dimişler. Ve bir rivâyetde dağı mâh-ı bedrün nişfını cebel-i Ḳu'ayḳı'ân'da ve nişf-ı ⁽¹⁸⁾ âḥerini cebel-i Ḳubeys'de görmüşler. El-ḥaşıl herkes semtine göre müşâhede vü mu'âyene ḳılmışlar. ⁽¹⁹⁾ Pes Ḥazret-i Nebiyy-i âḥiru'z-

¹⁷²⁵ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın ayın yarılması konusuna dâir olduğı belirtilmiştir.

¹⁷²⁶ "Ḳıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı. Onlar bir mucize görürlerse hemen yüz çevirirler ve: Eskiden beri devam edegelen bir büyüdür, derler. Yalanladılar ve kendi heveslerine uydular. Halbuki her iş, yerini bulacaktır." (Kamer 54/1,2,3)

zamān ‘aleyhi şalavātu’llāhi’r-Raḥmān anda mevcūd olanlara “Uşhidū, uşhidū.”⁽²⁰⁾ diyü ḥiṭāb idüp niçesi ĩmāna geldiler. Ve Ebū Cehl-i la‘īn ve Kureys müşriklerinin ekşeri⁽²¹⁾ ĩmāna gelmeyüp: “Hāzā sihru İbni Ebī Kebşe.”¹⁷²⁷ diyüp hāşā mu‘cizāt-ı risālet-penāhı sihre ḥaml⁽²²⁾ itdiler ve hidāyet bulmadılar. Bā-ḥuşuş seferden gelen ebnā-i sebīlden her kime su’āl itdilerse⁽²³⁾ “Gördük” diyü taḥkīk itdiler. Ve: “Men yehdi’llāhu fe-huve’l-muhtedi”¹⁷²⁸ ve “Men yuḍlilī’llāhu fe-lā-hādiye lehū.”¹⁷²⁹⁽²⁴⁾ Ve Dānyāl ‘aleyhi’s-selāmuñ kütübünde: “Āḥir zamānda meb‘ûş olacak peygāamberūñ bir mu‘cizesi daḥl⁽²⁵⁾ ḳameri iki şakḳ itmekdür.” diyü maşṭūr olduḡın rivāyet iderler.

Mevlānā Cāmī ‘aleyhi raḥmetü’l-Bārī.¹⁷³⁰

- (26) Ey zi-tu şak ḥırḳa-i māh-i munīr
Pīş-i tu mihr āmede fermān-peṣīr¹⁷³¹
- Ḳaşr-i nubuvvet be-tu çun şud bulend
Kesr be-maḳşûre-i Kisrā figend¹⁷³²
- (27) Çetr-i firāzende-i fevḳat seḥāb
Sāye-nişīn çetr-i tu ez-āftāb¹⁷³³
- Sāye ne-dīdet be-zemīn hīç kes
Nūr buved sāye-i ḥurşīd bes¹⁷³⁴

[264a]⁽¹⁾ Cānet ez-ālāyiş-i ten pāk bād
Sāye ber-endāḡt ber-īn ḡāk bād¹⁷³⁵

Cāmi-i ‘āciz ki nevāsāz-i tu’s

¹⁷²⁷ “Bu, İbn Ebī Kebşe’nin (Muhammed’in) sihridir.” Bkz. İbn Kesīr, **Hadislerle Kur’ân-ı Kerīm Tefsīri**, Çaḡrı Yayınları, İstanbul, 1986, C. 14, s. 7583.

¹⁷²⁸ “Allah kimi hidāyete erdirirse doğru yolu bulan odur. Kimi de şaşırtırsa işte asıl ziyāna uğrayanlar onlardır.” (A’raf 7/178, nâkıs iktibas) Âyetin iktibas edilen kısmındaki ifadeler için ayrıca bkz. Kehf 18/17 ve İsrâ 17/97.

¹⁷²⁹ “Allah kimi şaşırtırsa artık onun için yol gösteren yoktur ve onları azgınlıkları içinde şaşkın olarak bırakır.” (A’raf 7/186, nâkıs iktibas). Nüşhada hatalı olarak “yuḍlilhu” yazılmış olan kelime, yukarıya “yuḍlilī’llāhu” olarak düzeltilip kaydedilmiştir.

¹⁷³⁰ Bu beyitlerin ilk altısı, *Tuhfetü’l-Ahrâr*’ın “Na’t-ı sevum der-mu‘cizāt-ı vey” kısmında tespit edilmiştir, son beyit ise hemen akabindeki “Na’t-ı çehârum...” kısmının ilk beytidir. Bkz. Câmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 379-380.

¹⁷³¹ “Ey sen ki senin elinle nurlu ayın hırkası yarıldı (ay ikiye ayrıldı) ve güneş senin emrine tâbi oldu.”

¹⁷³² “Nübüvvet sarayı senin elinle yükseldiḡi zaman Kisrâ’nın sarayı parçalandı.”

¹⁷³³ “Senin başında dolaşan şemsiye buluttur (ve) güneş senin çadırında gölgede oturur, (yüzünün aydınlıḡı güneşi gölgeler).”

¹⁷³⁴ “Kimse senin yeryüzüne düşen gölgeni görmedi, (çünkü) güneşin gölgesi sadece nur olur.”

¹⁷³⁵ “Senin canın maddî kirlilikten temiz olsun (ve) bu topraklara gölgesini yaysın!”

Beste-leb ez-nukte-i i' cāz-i tu'st¹⁷³⁶

(2) Ey be-serā-perde-i Yesrib be-h'āb
Hiz ki şud maşriķ u mağrib ħarāb¹⁷³⁷

Pes, ervāh-ı enbiyā vü mürselin ve melā'-i (3) melā'ike-i muḳarrebīn ve evliyā u 'ārifīn min-Ādem ve evlādihi's-şālihīn, keşf-i rū'yet-i Hāķ ve ḳurb-ı (4) vişāl-i vücūd-ı muṭlaķ ve duḫūl-i civār-ı ḫazrete çekdükleri intizāra Hāķ Sübhānehū ve Te'ālā'nuñ 'ilm-i (5) ezelişi şāmil oldıysa vuķū'-ı sâ'at ḳudūm-ı meymenet-lüzūm-ı Muḫammed şalla'llāhu 'aleyhi ve selleme maḳrūne (6) olduĝını ervāh-ı enbiyā vü evliyā ve 'ibād-ı aşfiyāsına tebşir buyurdı. Pes Hāzret-i Muḫammed Resūlu'llāh (7) 'aleyhi şalātu'llāh, nübüvvet ve risālet ile meb'ūs olduĝda ṭā'ife-i müşrikīn şekk (8) ü reyb itmekle Allāh Sübhānehū ve Te'ālā şıdk-ı va'dini 'ıyān idüp a'zam-ı āyāt-ı sâ'atden (9) olan inşikāk-ı ḳameri anlara gösterüp ve iḳtirāb-ı sâ'atden 'ālemine ḫaber virüp: (10) "İḳterabeti's-sâ'atu ve'nşakķa'l-ḳameru."¹⁷³⁸ āyet-i kerimesini Cembrā'il 'aleyhi's-selām ile ḫabibine inzāl eyledi. *Ḳāle* (11) 'Abdu'l-'Aziz-i Mekki: "El-iḳtirābu yedullu 'alā-muḫdiyyi'l-ekşeri, ve bi-muḫdiyyi'l-eḳalli 'an-ḳarībīn."¹⁷³⁹ Ya'nî kıyāmet (12) ḳarīb oldu. Hāl bu ki iḳtirāb-ı sâ'atüñ a'zam āyātından olan inşikāk-ı ḳamer daḫı (13) vāķi' oldu ve ṭā'ife-i Ḳureyş bu āyet-i 'azīme vü mu'cize-i bāhireyi gördiler, girü imāna gelmeyüp (14) yüz döndürdiler ve Resūl 'aleyhi's-selāmı kızbe ve mu'cizeyi siḫre ḫaml eylediler ve kendi hevālarına ṭābi' oldılar. (15) Ve 'inde zuḫūri's-sevābi ve'l-'iḳāb müşrikīnün tekzibi ve mü'minīnün taşdiḳinden her bir kār ḳarār-⁽¹⁶⁾giriftedür ve ḫayr u şer herkesün 'ameline göre cezā muḳarrerdür. *Ve ḳile ma'nāhu se yenşakķu'l-ḳamer.*¹⁷⁴⁰ Bu vechle (17) ma'nā virenlerün tefsiri beyne'l-cumhūr maḳbūl olmayup

¹⁷³⁶ "Senin için nāmeler söyleyen (yüce vasıflarını bir mûsikî gibi lisâna getiren) zavallı ve hakir Câmî'nin dili, senin herkesi âciz bırakan nûktenden dolayı tutulmuştur."

¹⁷³⁷ "Ey Medine'deki makâmında uyuyan kişi! Doĝu ve batı harab oldu, kalk!"

¹⁷³⁸ "Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı." (Kamer 54/1)

¹⁷³⁹ "Yaklaşmak, en çok olanın (yolun çoğunun) geçip gitmesi üzerine delildir ve (yolun) az kalan kısmına geçmiş olmak yakınlıktır." "Ḳāle 'Abdu'l-'Aziz-i Mekki" ifadesinden itibaren bu cümle Sülemî'nin tasavvufî tefsiri *Hakâiku't-Tefsîr*'de tespit edilmiştir. Sülemî bu eserde mutasavvıfların Kur'ân âyetlerine dâir yorumlarını derlemiştir. İlgili kısım için bkz. Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn es-Sülemî, *Hakâiku't-Tefsîr: Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîz*, thk. Seyyid Umran, Beyrut, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2001, C. 2, s. 3.

¹⁷⁴⁰ Denildi ki: "Onun mânâsı 'Ay yarılacaktır.' (demektir)."

şahîh-i sükût ifâdesin virecek cevâblar ⁽¹⁸⁾ virilmiştir. Pes, bu âyet-i kerîmenûn ma' nâ-yı zâhirisine bi't-taşdîki'l-küllî ve'l-îmâni'l-aşlî ⁽¹⁹⁾ ikrârdan sonra, *İnne li'l-Kur'âni zahran ve batnan ve li-batnihi batnen ilâ-seb'ati ebṭunin.* ¹⁷⁴¹ hadîs-i şerîfinûn ⁽²⁰⁾ fehvâsınca *Tefsîr-i Kâşânî* de bu vechle mastûrdur ki: *İnnemâ kâne inşîkâku'l-kameri âyete kurbî'l-kiyâmeti* ⁽²¹⁾ *'l-kubrâ. Li-enne'l-kamera işaratun ile'l-ḳalbi li-kevnihî zâvecheyni, vechun muzlimun yeli'n-nefse ve vechun âḥaru munevverun yeli'r-rûḥa* ⁽²²⁾ *ve'l-istifâdatihî'n-nûra mine'r-rûḥi ke-istifâdeti'l-kameri'n-nûra mine's-şemsi, ve infilâkihi bi-te'sîri nûri'r-rûḥi* ⁽²³⁾ *minhu, ve zuhûri şemsihi min-mağribihâ ey burûzihâ min-ḥicâbi'l-ḳalbi ba'de kevnihâ fihi 'alâmetu kurbî'l-fenâ'i* ⁽²⁴⁾ *fi'l-vahdeti li-kevnihî maḳâmu'l-muşâhedeti'l-mu'eddiyeti ile's-şuhûdi'z-zâtiyyi, ve in ḥumilet 'alâ-devri'z-zuhûri'lezi* ⁽²⁵⁾ *huve zamânu'l-mehdiyyi'l-meb'ûsi fi-nesemihâ, fe-inşîkâku'l-kameri infilâkuhû 'an-zuhûri Muḥammedin 'aleyhi's-selâmi, li-zuhûrihi fi* ⁽²⁶⁾ *devri'l-kameri ve in ḥumilet 'ale's-suğrâ fe'l-kameru huve'l-bedenu'l-istifâdetihî nûra's-şu'uri ve'l-ḥayâti min* ⁽²⁷⁾ *şemsi'r-rûḥi ve zulmetihî fi-nefsihî, ve yukavvîhi ḳavluhû "yed'u'd-dâ'i.* ¹⁷⁴² İmdi ey Müslimân-ı müsta'idd bi'l-îmân:

[264b] ⁽¹⁾ Tâze kun îmân ne ez-guft-i zebân

Taşdîk bi'l-cenân idüp îmânunı tâze eyle. Ammâ saña îmânunı ⁽²⁾ tâze eyle didüğüm mücerred guft-i zebândan îmân eyle demek degildir. Zîrâ taşdîk bi'l-cenân olmasa ⁽³⁾

¹⁷⁴¹ Şüphesiz, Kur'ân'ın zahır ve batnı (ilk bakışta anlaşılabilen anlamları yanında derinlik içeren mânâları) vardır; her bir batnının da yedi batnı vardır." Bkz. Nahcuvânî, **el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye**, C. 2, s. 74.

¹⁷⁴² "Muhakkak ki ayın yarılması mucizesi kıyâmetin kopuşunun yaklaştığına alâmettir. (Bu mucizede) ay, kalbin iki boyutlu dünyasına işaret eder. (Çünkü) kalp, (karanlık ve aydınlık olmak üzere) iki yönlüdür. Karanlık yüzü nefis tarafına dönük olan, aydınlık yüzü ise ruh tarafına dönük olandır. Ay, ışığını güneşten aldığı gibi kalp de nurunu ruhtan alır. Ruhun nurunun, tesiriyle birlikte kalpte ortaya çıkıp yayılması ve ruh güneşinin mağripte zuhuru, yani kalbin örtüsünden çıkıp âşikâr olması sonucunda kalbin infilâkı; onun, şühûd-ı zâtî (Allah'ın tecellilerini müşâhede) ile ulaştığı makamda vahdete ermek için fenâ bulmasının yaklaştığına işarettir. (Diğer bir yorum ise 'sâat' ile) Mehdi'nin ortaya çıkacağı zaman kastedilirse Hz. Muhammed devr-i kamerde zuhur eylediği için ayın yarılması mucizesi, kamerin Hz. Peygamber'in zuhuru sebebiyle infilâkı demek olur. (Sâat) kıyamet-i suğrâ olarak değerlendirilirse kamer, kendisi muzlim olduğu hâlde ruh güneşinden istifade eyleyip hayat ve şuûr nuruna ulaştığı için beden gibidir. Âyetteki: 'davetçi çağırarak' ifadesi (bu yorumu) kuvvetlendirmektedir." Bu kısımlar için bkz. Kemâleddin Abdürrezzak Kâşânîyyûs Semerkandî, **Te'vilât-ı Kâşânîyye**, Çev. Ali Rıza Doksanyedi, Haz. M. Vehbi Güloğlu, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1987, C. 3, s. 134. Âyet için bkz. Kamer 54/6.

ıkrār bi'l-lisānuñ i'tibārı yokdur. Cümle-i münāfiķın dađı ıkrār bi'l-lisānda müştereklerdür. ⁽⁴⁾ Nitekim sāl-i cedbede Benī Esed kabīlesinden bir cemā'at Medīne'ye gelüp kelime-i şehādeti lisānen ⁽⁵⁾ ızhār eylediler, lākin taşdıķ bi'l-cenān itmeyüp mü'minñ fi's-sırr olmadukları-çün ⁽⁶⁾ Hāķ Te'ālā celle celāluhū habībine vahy idüp anlaruñ hālleri lisānlarına muvāfiķ olmaduđından ⁽⁷⁾ haber virdi. Kemā ķāle'llāhu Te'ālā: “Ķāleti'l-a'rābu amennā ķul lem-tu'minū ve lākin ķulū eslemnā.”¹⁷⁴³

(8) Ey hevā-rā tāze-kerde der-nihān (1095)

Ey sırrende vü nihānde hevāyı tāze eylemiş ehl-i hevā ve ālūde-i ⁽⁹⁾ ħubb-ı māsivā!

Tā hevā tāze'st imān tāze nīst

Mādām ki hevā-yı nefis pejmürde vü fenā olmayup ⁽¹⁰⁾ tāze vü nemādadur, imān tāze vü ķavī ve ħaķīķi vü kāmīl degildür.

K'in hevā cuz ķufl-i ān dervāze nīst (1096)

⁽¹¹⁾ Zīrā ki bu hevā-yı nefis ve ħubb-ı mā-sivā dervāze-i imānuñ ķuflinden ğayri degildür. Ya'nī mādām ki hevā-yı nefis ⁽¹²⁾ ķalbden ref' ü izāle ve maĥabbet-i İlāhiyye ile küdürāt-ı tabī' iyye ve meyl-i mā-sivā maĥv olup ⁽¹³⁾ nihād-ı sālīķ mānend-i mir'āt-ı muşaffā mücellā vü müzekkā olmaya, ħubb-ı zātī ve vaţan-ı aşliye vuşul ⁽¹⁴⁾ müyesser olmaz.

Kerde'ī te'vīl ħarf-i bīkr-rā

Ey zāhiri inkār idüp hevāsını ilāh ittiĥāz eyleyen ⁽¹⁵⁾ güm-geşte! Bīkr-i ħarfi ve kelām-ı Hāķķ'ı murād-ı nefsüñ üzre te'vīl eylemişsin ve ħaķīķat-i ma'nādan ⁽¹⁶⁾ rū-gerdān olup muķtezā-yı tab'uñ üzre ma'nā virmiş ve cānib-i ruĥşata gidüp ⁽¹⁷⁾ tārik-i 'azīmet ü ihtiyāt olmuşsin; imdi tārik-i dālāletden rücū' idüp şırāt-ı müstaķīme ⁽¹⁸⁾ teveccüh itmek isterseñ:

Ĥ'īş-rā te'vīl kun ne Zīkr-rā (1097)

¹⁷⁴³ “Bedeşiler ‘İnandık.’ dediler. De ki: Siz iman etmediniz, ama ‘Boşun eğdik.’ deşin. Henüz iman kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah’a ve elçisine itaat ederseniz Allah işlerinizden hiçbir şeyi eksiltmez. Çünkü Allah çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (Hucurat 49/14 nâkıs ıktibas)

Kendüñi te'vîl idüp Qur'ân-ı 'Azîm ⁽¹⁹⁾ ve hâdîs-i şerîf ve emr-i âhîret ve mu'cizât-ı risâlet-penâhı te'vîl itme. Nefsüñi şerî'at ⁽²⁰⁾ u tarîkâta teba' iyyet itdürüp aḥkâm-ı İlâhiyye ve sünen-i nebeviyyeyi nefsüne tâbi' itmege taḳayyüd itme. ⁽²¹⁾ Zîrâ şer'-i şerîf ve sünnet-i seniyye kimesnenün tâbi' i degildür, belki 'âlem ü 'âlemyân anuñ ⁽²²⁾ tâbi' idür.

Ber-hevâ te'vîl-i Hikmet mî-kunî

Ey hevâ-perest! Kitâb-ı Kerîm'i hevâ-yı nefsün üzerine ⁽²³⁾ tefsîr ü te'vîl idersin, ḥaḳîḳati üzre ma' nâ virmezsin;

Pest u kej şud ez-tu ma' nî-i senî (1098)

⁽²⁴⁾ Fî-nefsi'l-emr ma' nâ-yı Kitâb-ı Rabbânî ve eḥâdîs-i Nebevî rüşen ve 'âlî iken senün ⁽²⁵⁾ te'vîl-i bâtiluñdan pest oldı ve kej görindi. Hâşâ Qur'ân-ı 'Azîm ve hâdîs-i şerîf ⁽²⁶⁾ mine'l-ezeli ile'l-ebed müstaḳîm ve 'âlidür, dūn u münḥarif olan senün vücūd-ı ḥabîşüñdür. ⁽²⁷⁾ İmdi ey mü'min-i şâdık! Şol kimesne ki Qur'ân-ı 'Azîm'ün ⁽²⁸⁾ 'âlem-i âfâkı-i nâsūtide [265a] ⁽¹⁾ vâḳi' olan ma' nâ-yı zâhîrîsini inkâr eylese mülḥid ü 'anîddür ve her kim ki 'âlem-i enfüs-i melekûtide ⁽²⁾ olan ma' nâ-yı bâḫînîsini inkâr eylese câḥid ü câmid ve müşebbehî-i belîddür. Ammâ zâhir ile ⁽³⁾ bâḫn beynini cem' eyleyen ḳâbil-i müsta'idd ve mü'min-i muvaḥḫid ve müslim-i sünnî-i sa'iddür. Her kim ki 'âlem-i ⁽⁴⁾ ceberûtta ḥadd-i Qur'ân'ı 'âlim ola, 'ârif ü reşîddür. ⁽⁵⁾ Ve 'âlem-i lâhûtta olan muṭalla'-ı ⁽⁶⁾ Qur'ân'a muṭṭali' olsa 'ârif-i mezbûr muḥsin-i kâmil ve muṭṭali'-i ğuyûb ve şehîd-i ümemdür. ⁽⁷⁾ Zîrâ Kitâb-ı 'Azîm-i Sübhânî'nün ma' nâsı-çün zahr ü baṭn ve ḥadd ü muṭṭala' vardır. Kemâ ḳâle 'Aleyhi's-selâm: ⁽⁸⁾ “İnne li'l- Qur'âni zahrân ve batnan ve ḥadden ve muṭṭala' an.” ⁽⁹⁾ Zahr-ı Qur'ân ol ma' nâya dirler ki zihn aña ⁽¹⁰⁾ sebḳ itmekle ma' ânî-i mezbûre elfâzdan fehmi olına. Ve mefhûm-ı evvelün lâzımı olan ⁽¹¹⁾ mefhûma baṭn

¹⁷⁴⁴ Bundan sonra “ve eḥâdîs-i şerîfenün” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

¹⁷⁴⁵ Derkenara, “der-te'vîl-i Qur'ân-ı 'Azîm ve erbâb-ı te'vîl-i muḥikḳ” matlap olarak yazılmıştır.

¹⁷⁴⁶ “Muhakkak ki Kur'ân'ın zahrı (lafzının âşikâr anlamları), batnı (derinlik içeren mânâları), haddi (hudûdu) ve muṭṭala'ı (anlamlarının varacağı bir bilgi boyutu) vardır.” Bu mânâda bir rivâyet için bkz. Hindî, a.g.e., C. 2, s. 53; İmâm-ı Gazâlî, İhyâ, C. 3, s. 71.

dirler. Ve hadd ol mertebedür ki fühüm u ‘uḳûlün idrâki aña müntehî ola. ⁽¹⁰⁾ Ve muṭṭala‘ şol esrâr-ı Sübhâniyye ve işârât-ı Rabbâniyye’dür ki Qur’ân-ı ‘Azîm’den ‘alâ-sebîlî’l-keşf ⁽¹¹⁾ ve’ş-şuhûd idrâk olına. Pes mefhûm-ı evvel ki zâhrdur, ‘avâm u havâşşuñ cümlesi-çündür. ⁽¹²⁾ Ve lâzım-ı mefhûm ki batındur, maḥşûş bi’l-havâş olup ‘avâmuñ anda medḥali yokdur. Ve hadd-i Qur’ân ⁽¹³⁾ kümmel-i havâşşa maḥşûş olup muṭṭala‘-ı Qur’ân daḥı eḥaşş-ı havâşş içündür. Ya‘nî tefsîr-i ⁽¹⁴⁾ zâhr-ı Qur’ân ḥilâfete ve tefsîr-i batın velâyet ve tefsîr-i hadd verâsete müte‘allik olup tefsîr-i ⁽¹⁵⁾ muṭṭala‘ uñ daḥı ta‘alluḳı şol maḥbûbiyyetedür ki anuñ şânından: “Kuntu sem‘ahû ve başarahû ve yedehû ⁽¹⁶⁾ ve riclehû.”¹⁷⁴⁷ ḥadîş-i şerîfi ile ḥaber virilmişdür. Kezâlik eḥadîş-i şerîfe ve kelimât-ı ḳudsiyye-i nebeviyyede ⁽¹⁷⁾ ‘avâm u havâşşdan her birisi içün inbâ’ât-ı Raḥmâniyye ve işârât-ı Rabbâniyye olup şerî‘at-i ⁽¹⁸⁾ muṭahhara içün daḥı zâhir ü bâṭın vardur. Ve merâtib-i ‘ulemâ daḥı bi-ḥasebi’z-zâhir ve’l-bâṭın mütekeşşire ⁽¹⁹⁾ olmağ-ıla içlerinde fâzıl u mefzul ve ‘âlim ü a‘lem vardur. Pes her kankı ‘âlimüñ ki nisbeti ⁽²⁰⁾ Nebî ‘aleyhi’s-selâma enseb ü etemm ve ḳurb u dünüvvi rûḥ-ı Muḥammedî’ye aḳrab u aḳvâ olursa ⁽²¹⁾ şerî‘at-i zâhire vü bâṭınada ekmel ve zâhire vü bâṭına cümleden a‘lem olan oldur. ⁽²²⁾ İmdi ma‘a’l-leṭâ’ifi’l-ünsiyye muḥâtabât-ı ḳudsiyyede beyne’l-âfâḳ ve’l-enfüs münâsebet ⁽²³⁾ tâlib olan ‘âşîḳ-ı şâdîḳ! Zinhâr zunûn-ı fâside vehmüñe ğalebe itmekle seni ğalaṭa düşürüp ⁽²⁴⁾ aşḥâb-ı laṭîfe-i ḳâlebiyye olan aşfiyâyı leṭâ’if-i uḥardan ‘ârîdür ḳıyâs itmeyesin. ⁽²⁵⁾ Zîrâ ḥaḳâ’îḳ-ı leṭâ’if her bir şâḥib-i laṭîfenüñ vücûdında yâ ğâliben ve yâḥûd mağlûben ⁽²⁶⁾ ve yâḥûd i‘tidâl üzre müctemi‘ adur. Ve ‘arş-ı nefse ḳarîb olan feyz-i kürsî ile ğâliben ve feyz-i ‘arş ile ⁽²⁷⁾ mağlûben neyyirât-ı ‘ulviyye bilâ-vâsıtatin terbiye itdüğü şâḥib-i laṭîfe-i ḳâlebiyye füyûzât-ı [265b] ⁽¹⁾ neyyirât-ı ‘ulviyye-i semâ’iyye ve süfliyye-i ‘unşuriyye ile neşv ü nemâ bulup leṭâ’if-i ‘aşer müstevda‘a ⁽²⁾ olan beden-i mec‘ûlün tekmiilinden soñra ḥaḳâ’îḳ-ı leṭâ’if-i seb‘ayı beden-i mezbûr müctemi‘ olur. ⁽³⁾ Ve ḥaḳâ’îḳ-ı seb‘ inde erbâbi’t-taḥḳîḳ budur ki Ḥaḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ ber-müceb-i

¹⁷⁴⁷ “Onun kulağı, gözü, eli ve ayağı olurum.” Bkz. Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 4, s. 69. Ayrıca bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

“Hammertu t̄inete ⁽⁴⁾ Ādeme bi-yedeyye erba‘īne şabāhan.”¹⁷⁴⁸ dest-i luṭf u ḳahr ile taḥmīr eyledüḡi t̄inet-i Ādem şol laṭīfe-i ⁽⁵⁾ ḳālebiyyedür ki baṭnān-ı ‘imāden Ḥazret-i eḥadiyyete ve nokṭa-i eḥadiyyetden Ḥazret-i vāḥidiyyete ⁽⁶⁾ tenezzül ve ḥaḳīḳat-i vāḥidiyye ‘alā-‘arşı’l-‘aşer istivādan sonra merātib-i erba‘īn-i lāhūtiyye-i ⁽⁷⁾ eḥadiyye ve ceberūtiyye-i ‘aşerātiyye ve melekūtiyye-i mi‘etiyye ve nāsūtiyye-i ālāfiyyede ‘aşran ‘aşran ⁽⁸⁾ beyne zulmeti’l-leyli’l-ḥalkī ve nūri’n-nehāri’l-emri¹⁷⁴⁹ vāḳi‘ olan şabāḥ-ı ḥacizde taḥmīr olınmışdır ki ⁽⁹⁾ laṭīfe-i mezbūre ādem-i vücūd-ı ‘ārif-i vāşıl ve vāḳıf-ı kāmildür. Nitekim ‘Alā’ü’d-devle-i Simnānī¹⁷⁵⁰ ⁽¹⁰⁾ *Mevārid-i Şevārid* nām kitāb-ı laṭifinde bu ḥuşūşı tafşīlen zıkr buyurmışdır. Pes laṭīfe-i sülāliyye ⁽¹¹⁾ vü eḥavātı tekmīl olmaduḡça laṭīfe-i ḳālebiyyenün daḡı tekmīli müyesser degildür. Ve ḥaḳā’iḳ-ı seb‘ün ⁽¹²⁾ birisi daḡı dārü’l-bevār-ı ibtilāda envā‘-ı belā ile mübtelā olan laṭīfe-i nefsiyyedür ki laṭīfe-i ⁽¹³⁾ mezbūre Nūḥ-ı vücūd-ı ‘ārifdür. Ve biri daḡı şol laṭīfe-i ḳalbiyyedür ki zerre-i zürriyet anuñ ⁽¹⁴⁾ şulbinde perverde olup ve zürriyet-i mezbūrenün şadeḡ-i vücūdını dürre-i laṭīfe-i inā’iyyet ⁽¹⁵⁾ ḥāmildür ki laṭīfe-i mezbūre İbrāḥīm-i vücūd-ı ‘ārifdür. Ve birisi daḡı münācāta maḥşūşa olan laṭīfe-i sırriyyedür ki ⁽¹⁶⁾ Mūsā-yı vücūd-ı ‘ārifdür. Ve birisi daḡı laṭīfe-i rūḥiyyedür ki ḥil‘at-i ḥilāfet ile muṭarraz u mu‘azzez ⁽¹⁷⁾ olmuşdır ve laṭīfe-i mezbūre Dāvūd-ı vücūd-ı ‘ārifdür. Ve rūḥ-ı ḳudsī ile mü‘eyyide olan ⁽¹⁸⁾ laṭīfe-i ḥafıyye daḡı ‘İsā-yı vücūd-ı ‘ārifdür. Ya‘nī rūḥ-ı ḳudsī vücūd-ı sālīk-i müsta‘idd ve ⁽¹⁹⁾ ‘ārif-i kāmilde olan leṭā’if-i müstevda‘adan her bir laṭifenün ḳuvā-yı muḥtaşşası olan ⁽²⁰⁾ ümem-i laṭīfeye maḳdem-i laṭīfe-i ḥafıyye ile beşāret idüp ve müfredāt-ı ‘ulviyye vü süfliyyede ⁽²¹⁾ vāḳi‘ olan cemi‘-i ḥaḳā’iḳ-ı müstekinneyi cezb eyleyen āyāt-ı celiyye-i seniyyenün zuhūrını ⁽²²⁾ rūḥ-ı ḳudsī mübeşşir olur. Ve āyāt-ı celiyye-i cāzibe daḡı laṭīfe-i ḳālebiyye ve mürekkebāt-ı ḥalkiyye vü emriyyede ⁽²³⁾ müstevda‘a olan leṭā’if-i nefsiyye vü sırriyye ve rūḥiyye vü ḥafıyyeyi vāḥid-i ḥaḳīḳī olan ⁽²⁴⁾ cānib-i Ḥaḳḳ’a

¹⁷⁴⁸ “Ādem’in topraḡını kırk sabah kendi ellerimle yoḡurdum.” Bu rivāyet için bkz. Bursevî, **Rūhu’l-Beyân Tefsîri**, Çev. Ömer Faruk Hilmi, C. 1, s. 383.

¹⁷⁴⁹ “Yaratılan gecenin karanlıkları ve emredilen gündüzün nuru arasında”

¹⁷⁵⁰ (ö. 736/1336) Rükniyye tarikatının kurucusu, İranlı âlim ve şâir.

cāzibe ve müstecmi‘ adur. Ve ol şol laṭīfe-i ahḡādur ki ‘ārif-i kāmīl ü mükemmil ve merd-i ⁽²⁵⁾ vāşıl u fāzılūñ vüçūdında tecellī iden sırr-ı Muḡammedī’dür. Ve vüçūd-ı ekmel-i mezbūr şādef-i ⁽²⁶⁾ dürre-i laṭīfe-i inā’iyye-i kāmiliyyeyi bi’l-aşāle ḡāmil olup ve vüçūd-ı laṭīf-i mezbūr laṭīfe-i ⁽²⁷⁾ ḡalbiyyede terbiye ḡılınmışdur. Fe-li-hāzā merātib-i seniyye-i mezbureye vüşül bābında erbāb-ı ḡaḡīḡat buyururlar ki: [266a] ⁽¹⁾ *Fe’l-ihṡidā’u ileyhi immā bi-iḡbāriḡi te‘ālā ‘an-zātiḡi ve şifātiḡi ve esmā’iḡi, ev bi-tecellīḡi bi-‘ibādiḡi* ⁽²⁾ *ve iḡḡādiḡi nefsehū lehum, ve celle cenābu’l-‘izzeti ‘an en yeḡūne şerī‘aten li-kulli vāridin, ve lā-yeṡṡali‘u ‘aleyhi illā vāḡidun* ⁽³⁾ *ba‘de vāḡidin, fehumu’l-enbiyā’u ve’l-evliyā’u ‘aleyhimu’s-selāmu ellezīnehum ḡulāşatu ḡāşşati ehli’l-vucūdī.* ⁽⁴⁾ İmdi ṡālib-i ḡaḡḡ’a vācib olan enbiyā vü evliyāya iḡṡidā ve envār u esrāriyla iḡṡidādur. ⁽⁵⁾ Kemā ḡāle Te‘ālā: “ḡul in kuntum tuḡibbūne’llāhe fe’ttebi‘ūnī yuḡbibkumu’llāhu.” ⁽⁶⁾ Pes herkese envār-ı Sübhāniyye ve esrār-ı Rabbāniyye enbiyā vü evliyāya olan teba’iyyeti miḡṡārı zāhir olur. İmdi ‘āmmeyi mü’miñine ⁽⁷⁾ vācib oldu ki ḡaḡḡ’uñ vaḡṡāniyyetine ve kütüb-i münzele ve rusul-i mebc’üse ve yevm-i āḡir ve cennet ü nār ⁽⁸⁾ ve su’āl ü ḡisāb ve şevāb ü iḡāba ve Kitāb-ı Kerīm ve Resūl-i Rabb-i Raḡīm ḡaber virdüḡi ⁽⁹⁾ her şey’üñ bilā-şekkin ve lā-şübhedin şıḡḡına ḡālişen ve muḡlişen te’vīl ü tevciḡsiz īmān ⁽¹⁰⁾ ḡetürüp muḡtezā-yı şer‘ ü sünnet ile ‘āmil ve nehy olınan her ne ise anlardan berī vü ‘ārī ⁽¹¹⁾ olup īmān-ı ḡayb ile bi-ṡariḡı’t-taḡlīd ‘amel eyleye ki ḡattā giderek me’mūrāt u menhiyyātdan ⁽¹²⁾ her birinüñ sırr u ḡaḡīḡati aña zāhir ü münkeşif olup ‘inde’l-inkişāf me’mūrātı ⁽¹³⁾ ityān ve menhiyyātdan intihāsı mücerred taḡlīd ile olmayup belki ‘an-‘ilmin ve yaḡīnin ve belki şühūd ⁽¹⁴⁾ u ‘ıyān mertebesi olur. İmdi benüm cānum! ‘İbādet ü ṡā‘at itmeyüp ve mücāhede vü riyāzāt çekmeyüp ⁽¹⁵⁾ mücerred şenā‘at-ı nefis ve fesādāt-ı ṡabī‘ate tābi‘ olmaḡ-ıla ḡāḡ ḡükemā’-i felāsife meşrebine ⁽¹⁶⁾ muvāḡaḡat ve ḡāḡ

¹⁷⁵¹ “O’na hidāyet ya Allah’ın zātından, sıfatlarından ve isimlerinden haber vermesiyle yāhut kullarına tecelli etmesi ve kendisini onlara şāḡit kılmasıyla olur. Yüce kudretin (nezdi), her gelen ya da muttali olan için bir yol olmaktan münzezehtir. O’na ancak tek tek kişiler şeklinde ulaşılabilir ve (bu şerefe nāil) olanlar, varlık ehlinin seçilmişlerinin özü olan peygamberler ve velilerdir.”

¹⁷⁵² “De ki: Eğer Allah’ı seviyorsanız bana uyun ki Allah da sizi sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Çünkü Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.” (Âl-i İmrân 3/31, nâkis iktibas)

dehriyye ve ṭabī‘iyye ile münāsebet ve gāh melāḥide vü zenādıkaya muḳārenet ⁽¹⁷⁾ ile eger mi‘rāc ve eger çāh-ı Yūsuf ve eger āteş-i İbrāhīm’de dürlü dürlü te‘vīlāt-ı bātılāya ⁽¹⁸⁾ zāhib olup zāhir-i ma‘nāyı inkār-ı küllī ile inkār idüp “Eflāk ḥarḳ u iltiyām ḳabūl ⁽¹⁹⁾ itmez.” ve “Yūsuf’uñ çāha atılması zāhirde vāḳi‘ olmayup andan murād ancak çāh-ı ṭabī‘atdūr.” ⁽²⁰⁾ ve “Ṭab‘-ı āteş daḥı muḥriḳdür, İbrāhīm düşdügi āteşden murād āteş-i ğāzab-ı Nemrūd’dur.” ⁽²¹⁾ diyü bunun emsāli türrehāt ve küfriyyāt söyleyüp: *Men fessera’l-Ḳur’āne bi-re’yihī fe’l-yetebevve’ maḳ’adehu mine’n-nāri.* ¹⁷⁵³ ḥadiş-i ⁽²²⁾ şerīfine mazḥar olan erbāb-ı hevāyı Ḥazret-i Mevlānā meges ile bevl-i ḥimāra teşbih idüp ⁽²³⁾ dirler ki:

Ziyāfet-i Te‘vīl-i Rekīk-i Meges

Megesüñ te‘vīl-i rekīk ü bātıl ile ra‘nālanması ⁽²⁴⁾ beyānındadır. Ve ba‘z-ı nüshada bu üç beyt daḥı vāḳi‘ olmuştur.

Māned aḥvālet bedān ṭurfe meges

⁽²⁵⁾ Ey te‘vīl-i bātıl şāhibi! Senüñ aḥvālün ol zübāb-ı ṭurfeye beñzer,

K’ü hemī pindāşt ḥod-rā hest kes (1099)

⁽²⁶⁾ Ki ol meges kendüsini bir kimesne zu‘m eyledi.

Ez-ḥod ü ser-mest geşte bī-şarāb

⁽²⁷⁾ Ve ol meges şarābsız kendüsinden sermest olmuş,

Zerre-i ḥod-rā bi-dīde āftāb (1100)

Kendünün zerresini āfītāb görmüş.

[266b] ⁽¹⁾ **Vaşf-i bāzān-rā bi-dīde der-beyān**

Beyān u tafşilde ṭoğanlaruñ vaşfını görmüş, ya‘nī muḳallid daḥı ⁽²⁾ kezālik ‘ālem-i ceberūtuñ bāz-ı şikār-bāz-ı ma‘ānīsiniñ evşāf-ı ‘aliyyesini kitāblarda görüp ⁽³⁾ işitmiş.

Gufte men ‘anḳā-yi vaḳtem bī-gumān (1101)

¹⁷⁵³ “Kim Kur’ân’ı kendi görüşü ile tefsir ederse cehennemdeki yerine hazırlansın.” Bkz. Gazâlî, *İhyâu Ulûmi’d-Dîn*, Kâhire, Müessesetü’l-Halebî, 1967, C.1, s. 377.

Meges didügi gibi bunlar dağı ben bî-şekk ü gümân ‘anķā-yı ⁽⁴⁾ vaķt ü zamānum
dimiş. **Nazm:**¹⁷⁵⁴

- Ne bildüñ neye irdüñ işbu hâlde
‘Aķıllar mât olupdur bu hayâlde
- (5) Hāk’ı bildüm diyü feryād idersin
Ki ya‘ nî halkı hem irşād idersin
- Buña ‘aķlıyla kimse irmemişdür
(6) Göz ile Hākķ’ı kimse görmemişdür
- Bu bir deryādur ‘aķıllar irmez
Özinden geçmeyen rabbini bilmez
- (7) Seni ben eylemek şeytān işidür
Özin ben eylemez ol kim kişidür
- Özüñe gel özüñe tañrı dostı
(8) Saña dirüm budur sözün dürüsti
- Ān meges ber-berg-i kâh u bevl-i ħar**

Ol meges şaman çöpi ve ħimār ⁽⁹⁾ bevlünñ üzerinde,

Hem-çu keştî-bān hemî efrāşt ser (1102)

Keştî-bān gibi başını yüceldürdi.

Guft ⁽¹⁰⁾ men deryā vu keştî ħ’āndeem

Ol meges eyitdi: Ben deryā vü keştî okumışum ve her birinñ vaşfın ⁽¹¹⁾ işitmişüm.

Muddetî der-fikr-i ān mî-māndeem (1103)

Bir müddet kitābda gördüğüm deryānuñ fikrinde ve keştinñ ⁽¹²⁾ evşāfi
mülāhazasında ħalmışum ve ıstılāhātın ezberleyüp ve ħariṭalar peydā idüp ve her
semtini ⁽¹³⁾ iz‘ ān itmişüm. İmdi deryā vü keştîyi benden a‘ lâ bilür yokdur.

İnek in deryā ⁽¹⁴⁾ vu in keştî vu men

¹⁷⁵⁴ Bu beyitler Kaygusuz Abdal’ın “Minber-nâme” adlı mesnevîsinde tespit edilmiştir. Bkz. Abdurrahman Güzel, **Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi**, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 1999, s. 137.

İmdi işte deryâ ve işte keştî. Ya‘nî vaşf-ı deryâ vü keştîyi istima‘ itmekle bir çukurcuğda ki ⁽¹⁵⁾ at ayağından hâşıl olur, anda cem‘ olan bevl-i himârı ve şaman çöpini gördüğü gibi: “Benüm okuduğum ⁽¹⁶⁾ deryâ vü keştî budur,

Merd-i keştî-bân u ehl-i rây-zen (1104)

gemiciyüm ve gemi kullanup re‘îslik iden ⁽¹⁷⁾ ve deryâ yollarını teşhîşde şâhib-i re‘y benüm.” diyüp te‘vîl-i fâsid ve zu‘m-ı kâsid ile ra‘nâlandı.

⁽¹⁸⁾ **Ber-ser-i deryâ hemî rānd ü ‘amed**

Deryâ zu‘m itdüğü bevl-i haruñ üstinde ol meges kendü gözine ⁽¹⁹⁾ şal kadar görünen şamân çöpini şâl yerine sürdi.

Mî-numûdeş in kadar bîrûn zi-ḥad (1105)

Bu miqdâr-ı ⁽²⁰⁾ haḳîr ki bevl-i har ve berg-i kâh ve cüsse-i şağîre-i zübâbdur, aña ḥadden bîrûn ve kıyâsdan efzûn ⁽²¹⁾ görindi.

Bûd bî-ḥad ân cemîn nisbet bedû

Çemîn, çāmîn lafzından muḥaffefdür ki bevl ma‘nâsınadır. Ya‘nî ⁽²²⁾ bevl-i ḥardan olan irkindi fi‘l-vâḳi‘ megese nisbet ile bî-ḥadd ü bî-sâhil idi. Ve lâkin:

Ân nazar k’û ⁽²³⁾ bîned ân-râ râst kû (1106)

Ḳanı ol nazar-ı dürüst-bîn ki bevl-i himârı râst göre? Ya‘nî her şey’i ⁽²⁴⁾ haḳîḳati üzere göre. *Allâhumme erine’l-eşyâ’e kemâ hiye.*¹⁷⁵⁵ Ammâ ey cân-ı peder! Nazar-ı haḳḳânî megese i‘ṭâ ⁽²⁵⁾ olunmayup ol nazardan behre cins-i insân içündür ve insândan ma‘dûd olup nazar-ı haḳḳâniden ⁽²⁶⁾ bî-naşîb olanlar daḥı hemân ol meges-i berg-i kâh-süvâr u bâ-bevl-iftihâr maḳûlesidür. Pes, çünkü böylecedür:

⁽²⁷⁾ **‘Âlemeş çendân buved ki’ş bînişest**

Megesün ‘âlemi ol kadar olur ki anuñ nazar u bînişidür,

[267a] ⁽¹⁾ **Çeşm çendîn baḥr hem çendînişest (1107)**

Ol megesün gözi bu kadar ve hem deryâ daḥı aña bu kadardur. ⁽²⁾ Hâşıl-ı kelâm herkesün ‘aḳl u iz‘ân ve fehm ü idrâki kendüye göre olup ‘âlemi bînişine ve deryâ ⁽³⁾

¹⁷⁵⁵ “Allah’ım! Bize eşyâyı (varlıkları) olduğu gibi göster.”

dağı çeşminün ihâtasına göre olur dimekdür. Pes, mücerred vehm ü hayâl ile te'vîle takayyüd idüp ⁽⁴⁾ ve tevcihât-ı bätîlaları 'aql-ı za'îflerine hûb u laţîf görinen şâhib-i pindârlar dağı ⁽⁵⁾ bunuñ gibidür. Nitekim Hâzret-i Mevlânâ kuddise sirruhû buyururlar:

Şâhib-i te'vîl-i bâtil çun meges

⁽⁶⁾ Pes, te'vîl-i bâtil şâhibi, meges gibidür.

Vehm-i ü bevl-i har u taşvîr-i has (1108)

Anuñ vehm ü zannı bevl-i himâr ⁽⁷⁾ ve taşvîr-i bâtilı hasdur. Ya' nî şâhib-i zu'm olan mü'evvilüñ keştî-i 'azîm gibi mülâhaza ⁽⁸⁾ kılduğı vücûd-ı mükedderi bevl-i hubb-ı dünyâ içine düşmiş berg-i kâh ve fikr ü vehmi bevl-i himâr ⁽⁹⁾ ve 'aql u idrâk ve çeşm-i derrâki meges gibidür dimekdür.

Ger meges te'vîl bu'gzâred be-rây

Eger meges ⁽¹⁰⁾ re'y-i fâsid ve 'aql-ı kâsidiyle te'vîli terk idecek olursa

Ân meges-râ baht gerdâned humây (1109)

⁽¹¹⁾ Baht u tâli' i ol megesi hümâ-yı evc-pervâz eyler.

Ân meges ne'bved ki's in 'ibret buved

⁽¹²⁾ Ol meges ki fazl-ı Hâk ile aña bu 'ibret ve bu hâlet müyesser ola, ol meges olmaz; ya' nî aña ⁽¹³⁾ meges dinmez ve meges gibi haķîr baķılmaz. Zîrâ te'vîl-i bâtildan râh-ı tahķîķa gidüp hümâ-yı evc-i ķurbet ⁽¹⁴⁾ oldı.

Rûh-i ü nî der-hur-i şûret buved (1110)

Anuñ rûhı şûret-i zâhiresine göre olmaz. ⁽¹⁵⁾ Belki 'âlem-i şûret ve cihân-ı tabî' atden hurûc ve 'âlem-i haķîķat ü ma'nâya 'urûc ⁽¹⁷⁵⁶⁾ itmekle 'uķûl ü fûhûm ⁽¹⁶⁾ idrâkinde dem-beste vü güm-geşte olur. **Ahmedî.**¹⁷⁵⁷

⁽¹⁷⁾ Bu 'âlem-i süflîyi koyup 'ulvîye cehd it
Maķşûda iriş olma beñven himmet-i kûtâh

¹⁷⁵⁶ Şârih burada ilk olarak “pervâz” yazmış; daha sonra muhtemelen “hurûc” kelimesi ile uyumuna dikkat ederek ilk kelimenin üzerini çizip üst kısmına sürhile “urûc” yazmıştır.

¹⁷⁵⁷ Bu beyitler Bayramî-Melâmî şeyhlerinden Ahmed-i Sârbân'ın (ö. 952/1545) divânındaki bir şiirinde tespit edilmiştir. Şiirin tamamı için bkz. Er, **a.g.e.**, s. 278.

Mūsā gibi sen Tūr-ı tecellīye çıkarsın
Güş eyler-iseñ Vādī-i Eymen'de ene'llāh

(18) Gel Mısr-ı ma'ānide 'aziz olmağa cehd it
Cān Yūsuf'ına cismün evin eylemedin çāh

(19) Nalışler ider her gice tā şubḥa dek Aḥmed
Şevkıyla varur 'arşa çıkar āh-ı seher-gāh

Tūliden-i Şīr ez-Dīr Āmeden-i Ḥargūş

Ḥargūşuñ geç geldüğinden ⁽²⁰⁾ şīr darılduğın ve ğazaba geldüğün beyān ider.

Hem-çu ān ḥargūş k'ū ber-şīr zed

Meşelā ol ḥargūş gibi ki ⁽²¹⁾ ol kendüyi şīre urdı, ya'nī şīre pence urdı.

Rūḥ-i ū key būd ender ḥürd-i ḳad (1111)

Anuñ rūḥı ⁽²²⁾ kaçan ḳaddine lāyık idi? Ya'nī rūḥ ḳadde ve sīret şūrete göre olmaz.
Zīrā ḥargūşuñ ḳaddi şağır u ḥaḳīr ⁽²³⁾ iken şīr-i dilīr ile pençe urup 'āḳıbet şīri çāha
atdı ve sā'ir-i naḥcīrānı şerrinden ḥalāş eyledi? ⁽²⁴⁾ Pes ḥargūş şīre varmaḳda ziyāde
mekş itmekle:

Şīr mī-guft ez-ser-i tizi vu ḥaşm

Şīr ḥiddet ü ğazabdan ⁽²⁵⁾ ve ser-i ḥışmdan kendü kendüye eyitdi:

K'ez-reh-i gūşem 'adū ber-best çeşm (1112)

Ki rāh-ı gūşdan 'adū gözüm baḳladı. ⁽²⁶⁾ Ya'nī: "Naḥcīrānuñ mu'āhid ü mevā'idine
aldanup 'āḳıbet-bīn olmayup gözüm baḳladılar ve beni sözlerine ⁽²⁷⁾ ğırre ḳıldılar."
dimekdür.

Mekrhā-yi cebriyānem beste kerd

Cebrīleruñ mekri beni beste vü muḳayyed eyledi. [267b] ⁽¹⁾ Ve yāḥūd cebr, yā-yı
nisbete muzāf olmayup "Mekrhā-yi cebr pāyem beste kerd" okunup "Cebrüñ mekr ü
ḥud'aları ayaḡum ⁽²⁾ beste eyledi." Ya'nī "Kesbi terk itdürüp tevekkül eyledüm diyü
şayd u şikāra çıḳmayup anlaruñ sözlerine ⁽³⁾ i'timād ile kār u şikārdan ḳaldum."
dimek ola.

Tiğ-i cūpınşān tenem-rā ḥaste kerd (1113)

Anlaruñ tîğ-ı çüpîni ⁽⁴⁾ tenümi mecrûh eyledi. Ya' nî anlaruñ şâdık ve dürüst olmayan güft ü sühânları beni şikeste-hâtır itdi.

⁽⁵⁾ **Z'în sipes men ne'snevem ân demdeme**

Min-ba'd ben ol demdemeyi istimâ' itmezüm ve anlaruñ eķāvil-i kâzibesine ⁽⁶⁾ i' timâd itmezüm.

Bang-i dīvānest u gūlān ān heme (1114)

Anlaruñ kelimât-ı ğayr-ı şaĥîĥaları bang ü şadâ-yı ⁽⁷⁾ gūlān-ı beyābānîdür ki ebnâ'-i sebîle gice ile şadâ idüp ve öñince süvâr u piyâde yolcu şeklinde ⁽⁸⁾ görünmekle yolcu kıyâsıyla ardına düşüp ve şadâsına aldanup bi'l-âĥire yoldan çıkup ⁽⁹⁾ helâk olur. Tâ'ife-i cinden gūl daĥı bir nev' dür ki insāna bu vechle zarar işâbetine sa'y ⁽¹⁰⁾ ider:

Uyup gūl-i beyābāna nedāmet odına yanma
' Abeş ümniyyeler idüp mülevveş levne boyanma

Ber-dirān ey dil ⁽¹¹⁾ **tu ĩşān-rā me-ĭst**

Ey dil! Sen anları yırt, tırma ve şabr u tevaĥĥuf eyleme. El-ĥāşıl güftārında ⁽¹²⁾ ma' nâ olmayan dürûğ-zen ve leffāflaruñ sözleri gūl-i beyābānî maķūlesidür, anlara aldanup ⁽¹³⁾ yoldan ħalma ve cüst ü cūdan gūsiste ve tārīķ-ı talebde pā-şikeste olmayup “Acabā bu kelimātuñ ⁽¹⁴⁾ bugün olmazsa belki yarın ma' nāsı zuhūr ider.” diyü tevaĥĥuf u terāĥî eyleme, hemān muķallideyi kelimât-ı ⁽¹⁵⁾ kâzibeleri ile terk idüp erbāb-ı ĥaķīķati cüst ü cū eyle. Zīrā erbāb-ı taķlīd cānsız bedendür. ⁽¹⁶⁾ İmdi:

Pust-i şān ber-ken ki şān cuz pūst nīst (1115)

Anlaruñ postını ħopar ki anlar postdan ⁽¹⁷⁾ ğayrı degildür. Ya' nî şīr anlaruñ postını derīde ħılduĥı gibi sen daĥı ħalbūne ĥicāb olan ⁽¹⁸⁾ kelimât-ı bī-ma' āniyi ħalbūnden izāle idüp estār ü ĥicābı hetk eyle. Zīrā muķallidenüñ güftārı ⁽¹⁹⁾ elfāz u ĥurūfdan ğayrı degildür; ma' nādan ĥālî olduķdan sonra post-ı bī-cāndur. Nitekim Ĥāzret-i Mevlānā buyururlar:

Pūst ⁽²⁰⁾ **ĥi'bved gufteĥā-yi reng reng**

Post nedür? Dürlü dürlü kelimât ve gūn-ā-gūn maķālātdur.

Çun zirih ⁽²¹⁾ **ber-āb ki's ne'bved direng** (1116)

Âb üzre zirih gibi ki murâd nuķûş u erķâmduŗ, rûzgârdan hâşıl olur. ⁽²²⁾ Kezâlık ol güftâr-ı bî-ma‘ nâ vü bî-zevķ dahı zirih-i âb gibi bî-ķarâr u bî-direngdûŗ. Zîrâ âb üzerinde ⁽²³⁾ olan nuķûşuñ direng ü ķarârı olmaz. İmdi ey müstemi‘ -i ķâbil!

İn suķan ķun pust u ma‘ nâ mağz dān

⁽²⁴⁾ Bu söz ki söylenûŗ, post gibi ve ma‘ nâ-yı sūķanı mağz u lübb gibi bil.

İn suķan ķun naķş u ma‘ nâ hem-ķu cān (1117)

Bu söz ⁽²⁵⁾ naķş gibi ve ma‘ nâ aña cān gibidûŗ. Bir sözüñ ki ma‘ nâsı olmaya ve ol sözüñ şāķibi söyledüķi sözden ⁽²⁶⁾ bî-zevķ ola, müstemi‘ ĩne dahı zevķ-baķş olmayup bî-mağz ve mā-lā-ya‘ nî olur. Ammā erbāb-ı sūķan ma‘ nî-dār mıdur ⁽²⁷⁾ yoķsa bî-zevķ u vicdān mıdur erbāb-ı zevķden ģayrısı idrāk idemez, zîrâ derûn-ı hāline vuķûf kesb itmeyûp [268a] ⁽¹⁾ elfāz u ‘ ibārāta firīfte olurlar. Aña binā ’en ki:

Pūst bâşed mağz-i bed-rā ‘ ayb-pūş

Post yaramaz içün ⁽²⁾ ‘ ayıbını setr idicidûŗ. Cevizüñ ķürüķini żarf-ı ceviz ve acı bādemi post-ı bādem pūşide ķılduķı gibi ⁽³⁾ elfāz u ‘ ibārāt dahı mütekellimüñ derûnında olan ‘ ayıbını pūşide ķılmışdur. Kezâlık Hāķ Sübhānehü ⁽⁴⁾ ve Te‘ ālā dahı ber-müceb-i *Evliyā ’u ’llāhi ‘ arā ’isu ’llāh ve lā-yera ’l- ‘ arā ’ise ille ’l-maķremûn*.¹⁷⁵⁸

Mağz-i nîķû-rā zi-ģayret ⁽⁵⁾ ģayb-pūş (1118)

Ģayretten mağz-ı nîķûnuñ ģayb-pūşıdır. Ģaybdan murâd bu maķalde vaķdet-i Hāķ ⁽⁶⁾ ve Feyyāz-ı muţlaķuñ tecellî-i eķadiyyetü’z-zātında mestûŗ ve müstağraķ olan erbāb-ı fenā ve aşķāb-ı ⁽⁷⁾ vicdān u beķānuñ hāķīķatleri ve derûnlarında olan esrār u ma‘ ānîdûŗ ki ‘ ārif-i kāmillerüñ ⁽⁸⁾ mağz-ı nîķû ve lübb-i laţifleridûŗ. İsm-i ģayûŗ kemāl-i ģayretinden ma‘ ānî-i evliyâyı ve cemāl-i cān-ı ⁽⁹⁾ merdān-ı Hüdā’yı dîde-i

¹⁷⁵⁸ Bāyezîd-i Bistāmî’ye isnad edilen bu sözün anlamı şöyledir: “Evliyâlar Allah’ın gelinleri gibidir. Gelinleri yalnızca mahrem olanlar görebilir, (evliyâları da sadece Hakk’a yakın olanlar bilir).” Mezkûr söz *Kuşeyrî Risālesi*’nde de yer almaktadır. Bkz. Ebu’l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, **Er-Risāletü’l-Kuşeyriyye**, Haz. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî, Beyrut, Dâru’l-Minhâc, 2017, s. 556.

nâ-mahremden setr idüp leṭâfet-i derûnlarına nazar-ı aġyâr duş olmaz. ⁽¹⁰⁾ **Sultân**

Veled Fermâyed:¹⁷⁵⁹

- Nûr-râ ġayr-i nûr key bîned
Dîde-i dîv hûr key bîned¹⁷⁶⁰
- (11) Cins bâyed ki cins-râ dâned
Ġayr-i kâtib nebeşte key ẖâned¹⁷⁶¹
- Zâhir u bâṭin-i evliyâ cânend
Z’ân çu cân ân gurûh pinhânend¹⁷⁶²
- (12) Evliyâ-râ be-cehd ne’tvân dîd
Meger işân kunend ẖîş bedîd¹⁷⁶³
- Ger numâyend rûy-i ẖod zi-kerem
Şeved ez-luṭf-i şân caḥîm irem¹⁷⁶⁴
- (13) Ân çunân devletî kerâ bâşed
Ki be-şeh şeste der-serâ bâşed¹⁷⁶⁵
- Ey birâder, ġulâm-i merdân bâş
Gird-i işân çu çarḥ-i gerdân bâş¹⁷⁶⁶
- (14) Bendeġişân ẖulâşa-i ‘amelest
Her ki rûşân ne-dîd der-emelest¹⁷⁶⁷
- Be-umîdî hemî kuned şādî
Ki peżîred ḥarâbeş âbādî¹⁷⁶⁸
- (15) Bî-yakîni hemî reved der-râh
Ḥâl-i û gâh nîk u gâh tebâh¹⁷⁶⁹
- Nazar-i merd-i Hâk yakîn baḥşed
Nefs-râ fehmi u ‘aql u dîn baḥşed¹⁷⁷⁰

¹⁷⁵⁹ Şerhte yer alan diğeri Sultan Veled iktibasları gibi bu beyitlerin de *Veled-nâme*’den alınmış olması kuvvetle muhtemeldir; zîrâ vezin *Veled-nâme*’nin veznidir. Fakat kullandığımız çalışmada tespit edilememiştir. (*Veled-nâme*’nin vezni fâilâtün/mefâilün/feilün olup diğeri iki mesnevîsi *Rebâb-nâme* ve *İntihâ-nâme* fâilâtünx2 fâilün vezniyle kaleme alınmıştır).

¹⁷⁶⁰ “İşığı ışıktan gayrısı nasıl görsün? Şeytanın gözü, hûriyi nasıl görsün?”

¹⁷⁶¹ “Ancak kendi cinsinden olan şey kendi cinsini anlar; yazılmış (olanı), kâtib olmayan nasıl okur?”

¹⁷⁶² “Evliyânın içi de dışı da candır (rûhânîdir). Bu yüzden o bölük can gibi gizlidir.”

¹⁷⁶³ “Onlar kendilerini zâhir etmedikleri sürece çabalamakla evliyâyı göremezsin.”

¹⁷⁶⁴ “Onlar kerem edip yüzlerini gösterirlerse lütuflarından cehennem, cennete döner.”

¹⁷⁶⁵ “(Onlardan başka) kim padişahla birlikte sarayda oturmak gibi bir tâlihe sahip olur ki?”

¹⁷⁶⁶ “Ey birâder, erlerin kölesi ol; onların etrafında, feleğin döndüğü gibi dön!”

¹⁷⁶⁷ “Onların kulluğu amelin özetidir. Onların yüzünü görmeyen kişi bu arzu içindedir.”

¹⁷⁶⁸ “Küçücük bir umutla mutlu olurlar ve harâbeleri îmar olur.”

¹⁷⁶⁹ “Yakîni (şüphesiz bir bilgisi) olmayan kişi yolda yürürken hâli gâh iyi gâh kötü olur.”

(16) Aks-i nûreş peẓîr u sâkin bâş
Hem-çu tîşe zi-her şecer me'trâş¹⁷⁷¹

Pes ey sâlik-i rāh-ı hâkîkat! Sen dahı t̃alib-i ma' nâ olup mücerred⁽¹⁷⁾ elfāz u 'ibārāta aldanma. Zîrā:

Çün kalem ez-bād bud defter zi-āb

Çün kalem bâddan ve defter ābdan⁽¹⁸⁾ idi; ya' nî kelimāt u lisān bâddan ve takrîr ü defter ābdan ola,

Her çi bi'nvisî fenā gerded şitāb (1119)

(19) Her ne ki yazar iseñ fevrî maḥv u nābūd olur. Pes bād-ı vezān şu üzre naḳş itdügi şuver⁽²⁰⁾ ān-ı vāḥidde berbād u nābūd olduğı gibi yaluñuz kıl ü kâl ile āb-ı taşavvurāt u ümniyyede girih-bend olan⁽²¹⁾ nuḳūş-ı ḥayāl dahı dā'im ü şābit olmayup seri' ü'z-zevāl ve nā-peydā olur. **Li-muḥarririḥi:**

- (22) Şu üzre naḳş olan cismüñ ḥayāline sen aldanma
Anuñ naḳḳāşını gör sen hemān zeynine aldanma
(23) Bināsı bād ile t̃uran vücūduñ ḳaşrın aldanma
Temevvüc eyleyen deryāya baḳ mevcine aldanma
(24) Güneş tābında çün şebnem bilürsin kim olur zā'il

Naḳş-i ābest er vefā cüyî ez-ān

Bî-zevḳ u mā-lā-ya' nî⁽²⁵⁾ olan kelimāt fi'l-meşel naḳş-ı ābdur. Eger andan vefā istersen

Bāz gerdî desthā-yi ḥod gezān (1120)

(26) Kendü ellerüñi ısrıcı olduğıñ ḥâlde girü dönersin. Ya' nî me'mülün olan vefādan eşer bulmayup⁽²⁷⁾ dendān-ı nedāmeti dehān-ı te'essüfe vaż' idüp ḥirmān ile dönersin.

Bād der-merdum hevā vu ārzū'st

[268b]⁽¹⁾ Bâddan murād, merdümde olan hevā vü ārzūdur.

Çün hevā bu'gẓāştî peygām-i Hū'st (1121)

Çünki hevā-yı nefsi⁽²⁾ terk eylesesin, hüviyyet-i İlāhiyye'nün ilhāmı mertebesidür.

¹⁷⁷⁰ “Hak erinin nazarı yakîn verir (şüphesiz bir îmāna götürür); nefse anlayış, akıl ve din (takvâyla teslimiyet) bahşeder.”

¹⁷⁷¹ “Onun ışığının yansımısını kabul et ve sâkin ol; balta gibi her ağacı kesme!”

Huş buved peygām̄hā-yi Kird-gār

Hak Sübhānehū ve ⁽³⁾ Te‘ālā’nuñ peygām̄ları hūb u laṭīfdür.

K’ū zi-ser-tā-pāy bāşed pāy-dār (1122)

Zīrā ki ilhāmāt-ı Sübhāniyye ⁽⁴⁾ ve tecelliyāt-ı Rabbāniyye naķş-ı āb gibi bī-şebāt olmayup ser-ā-pā, ya‘nī mine’l-ezeli ile’l-ebed ber-karār ve pāy-dār ⁽⁵⁾ olur.

Huṭbe-i şāhān bi-gerded v’ān kiyā

Şāhlaruñ huṭbesi ve debdebe vü şevket ve salṭanat ⁽⁶⁾ u devleti müteğayyir u mütebeddil olur.

Cuz kiyā vu huṭbehā-yi enbiyā (1123)

Enbiyā vü evliyānuñ huṭbe vü devletlerinden ⁽⁷⁾ mā‘adāsı fānīdür.

Z’ān ki bevş-i pādīşāhān ez-hevā’s t

Zīrā pādīşāhlaruñ bevş ü heybet ⁽⁸⁾ ve salṭanat u şevketleri hevādandur. Fe-emmā:

Bār-nāme’y enbiyā ez-Kibriyā’s t (1124)

Enbiyā’-i ‘izām ‘aleyhimü’s-selāmuñ ⁽⁹⁾ icāzet-nāme ve hüküm ü hükümet ve taşarruf u kudretleri ‘azamet ü kibriyā şāhibi olan Hudā-yı ⁽¹⁰⁾ lā-yezāldendür. El-hāşıl devlet-i dünyā bī-beķā vü bī-şebāt ve sa‘ādet-i uhreviyye ebedī vü sermedīdür. ⁽¹¹⁾ Bu ḥod ‘avām u ḥavāşşuñ meşhūdıdur ki:

Ez-diremhā nām-i şāhān ber-kenend

Aķçelerden şāhlaruñ nāmını ⁽¹²⁾ ref‘ ü izāle iderler; ya‘nī sikkeler müteğayyir u mütebeddil olur.

Nām-i Aḥmed tā-ebed ber mī-zenend (1125)

Ammā Server-i ⁽¹³⁾ Kā’ināt ‘aleyhi ekmelü’t-taḥiyyātuñ nām-ı şerīfini tā-ebed ururlar. Ya‘nī sīm ü zerden ba‘z-ı elvāḥ düzüp ⁽¹⁴⁾ ism-i Muḥammed ve Aḥmed ‘aleyhi’s-selāmı teberrüken anuñ üzerine kızdurup hırz u ḥamāyil iderler. Ve pādīşāh-ı ⁽¹⁵⁾ İslām olanlaruñ ekşeri sikkenüñ bir yüzine anı darb iderler. Ve kütüb ü şuḥufda nām-ı Aḥmed ⁽¹⁶⁾ ve enbiyāyı yazup zıkr iderler. Pes nām-ı Aḥmed ebeden eger elvāḥ-ı zāhire ve eger levḥ-i kalbde maḍrüb ⁽¹⁷⁾ u müntekiş olmaķdan ḥālī olmaz. Ve şol kalbde ki nām-ı Aḥmed ve rûḥ-ı Muḥammedī’nüñ maḥabbeti olmayup ⁽¹⁸⁾ sırr-

1 Muştafavî ile meskûk olmaya, alb ake v  altun gibi olup gemez ve h retde mank r adar ⁽¹⁹⁾ i‘tib r olunmaz. Pes H zret-i Mevl n  uddise sirruhu‘l-a‘l , “P di  hlaru n n m  sikkelerden merf ‘ olup ⁽²⁰⁾ enbiy ‘-i ‘iz mu n h tbe ve es m -i  er fleri b k d r, mütebeddil olmaz.” diyü buyurup l kin ba‘ -ı kimesne ⁽²¹⁾ ke-enne su‘ l ider ki: “Y  Mevl n , enbiy ‘-i p   n n dağı  er yi‘i mens ha olup ve c mlesin n ism-i ⁽²²⁾  er fleri mazb t ve ma‘l m olmadı. Bu ta   rce ‘Cuz kiy  v  h tbeh -y  enbiy ‘ diyü v k ‘ olan ⁽²³⁾ isti n  ne vecihle  ah   olur?” diyü v k ‘ olan su‘ l-i mu addere cev b  ari   üzre buyururlar ki:

(24) N m-i A med n m-ı cumle enbiy ‘st

H zret-i Mu ammed Res lu‘ll h şalla‘ll hu ‘aleyhi ve sellem n n m-ı  er f  cemi‘-i enbiy anu n ⁽²⁵⁾ n midur. Ya‘n  n m-ı A med mecma‘-ı es m -i cemi‘-i enbiy  ve cümle-i  er yi‘ n h l  a ve ekmelid r. Ve cemi‘-i erv h-ı ⁽²⁶⁾ enbiy anu n ma  eri r h-ı Mu ammed  olup her gelen res l   nebi  n b vv t ve ris lete ol n r-ı Mu ammed  ile ⁽²⁷⁾ v   l oldılar ve ol n r ile meb‘   oldılar. Ve evliy -y  kir m dağı  er  -ı alblerin ol [269a] ⁽¹⁾  em‘-i Mu ammed ‘den   ad itdiler. Pes  er‘-i Mu ammed  ve n r-ı A med  ma‘den-i env r u esr r-ı cemi‘-i enbiy  v  ⁽²⁾ evliy  ve merkez-i d ‘ire-i cemi‘-i  er yi‘ u a k m-ı  l hiyye‘d r.  mdi çünki n m-ı A med z kr olına, ha   katde ⁽³⁾ cemi‘-i enbiy  v  m rsel n ve evliy  v  muva  id n mezk r olur ve e b h da olan keşret ⁽⁴⁾ anlaru n va detlerini m n f  olmaz. Z r :

 un ki  ad  med neved hem p  -i m ‘st (1126)

Çünki yüz geldi, ⁽⁵⁾ t ksan hem bizüm atımızdadur. Ya‘n  mi‘e ekmel-i a‘d d olup m -d n  olan mecm ‘-ı a‘d d ⁽⁶⁾ d hil-i h t -i mi‘edür. Ve m -d n-ı mi‘e mertebe-i mi‘ede olmayup amm  mi‘e mu  t -i cümle-i a‘d ddur. Ve mi‘e ta‘d dda dağı   ir-i mertebe-i a‘d ddur. Kez lik v c d-ı  er f -i A med  dağı   reten mu‘a  ar olup ma‘nen mu  t -i cemi‘-i mer tibd r.¹⁷⁷² ⁽⁷⁾ Ve ‘inde erb bi‘t-ta   k h d ke er t-ı a‘d da i‘tib r olmayup al l   ke  r v h dd r. Z r  v h d-i ⁽⁸⁾    d ve ‘  er t ve mi‘ t

¹⁷⁷² Ve mi‘e ta‘d dda... k sımından buraya kadarki ifadeler sa h kaydıyla derkenara yazılmıştır.

ve ulûfda bi'l-merrât mevcûddur. Pes mertebe-i vâhidiyyeti müşâhede iden ⁽⁹⁾ kâmilller, sırr-ı vâhidiyyeti cümlede mevcûd bilürler ve cümleyi anuñla mevcûd görürler. ‘Attâr:¹⁷⁷³

(10) Muhammed ber-heme ‘âlem resûlest
Resûl-i server-i şâhib-ķabûlest¹⁷⁷⁴

Ĥaķîķat ũ’s der-her dũ cihân nũr
Ki ender her du ‘âlem ũ’s meşhũr¹⁷⁷⁵

(11) Tuyî şâh u heme âfâķ ĥilend
Tuyî aşl u heme ‘âlem tufeylend¹⁷⁷⁶

Zihî şer‘et numûde-rũy der-dil
Kuşũde rāzhā-yi sırr-i muşķil¹⁷⁷⁷

(12) Tuyî cumle ķi gũyem ender-ĩn ķār
Ĥaķîķat nokṭai vu ‘ayn-i pergār¹⁷⁷⁸

Tufeyl-i tũ heme kerdĩm peydā
Zi-nũr-i tu’s rũşen cumle eşyā¹⁷⁷⁹

(13) Eger bĩnā-dilĩ der-cism u cān rev
Dem-ā-dem ender-ĩn rāz-ı nihān şev¹⁷⁸⁰

Cemāl-i bĩ-nişān der-yāb der-gil
Ĥicāb-i āb u ģil ģerdān tu der-dil¹⁷⁸¹

(14) İmdi ey ṭalib-i ‘ışķ-ı Sübhānĩ ve rāġıb-ı zevķ-ı Rabbānĩ! Gerekdũr ki keşret-i māsivāyı sen daĥı ⁽¹⁵⁾ ķalbũnden ref ũ izāle ve terk-i hevā idũp ṭarĩķ-ı ḥaķ ve meslek-i enbiyā vũ evliyāya ģidũp ⁽¹⁶⁾ rũḥuñı zıķr olınan ittihād-ı ma‘nevĩde ḥaşr itmege Ĥaķ’dan meded ũ ‘ināyet ṭaleb eylesesin ve elfāz ⁽¹⁷⁾ u ‘ibāratda pā-beste olmayup

¹⁷⁷³ Bu beyitlerin bazıları *Cevherũ’z-zāt*’ın “Der-na’t-ı Seyyidũ’l-mürselĩn...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherũz-zāt**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

¹⁷⁷⁴ “Muhammed (s.a.v) âlemin tamamının resûlũdür. Kabul sahiplerinin, (inananların ise) önderi (olan) resûldür.”

¹⁷⁷⁵ “Ĥakikaten iki âlemde de meşhũr ve iki cihanda nur odur.”

¹⁷⁷⁶ “Sen padişahsın ve cümle âlem senin ordundur. Sen asılsın ve dũnyanın tamamı fer’dır.”

¹⁷⁷⁷ “Senin şeriatın gönüllerde ortaya çıķmış ve zor sırların şifrelerini çözmüştür.”

¹⁷⁷⁸ “Her şey sensin, ben bu işe ne diyebilirim? Nokta (da) sensin, pergel de.

¹⁷⁷⁹ “Hepimiz sana tâbi varlıklar olarak (senin hürmetine) yaratıldık; bũtũn eşya senin nurundan aydınlandı.”

¹⁷⁸⁰ “Gönũl gözũn açık ise cisme ve cana ģit (ve) her an bu gizli sırrın içinde ol.”

¹⁷⁸¹ “Çamurda izsiz cemālĩ bul, (bũylece) su ve çamurun örtüsü gönũlde sana dũner, (perde kalkar ve insanın hakikati âşikâr olur).”

evc-i ‘āliyāt-ı ma‘ nāya cevelān eyleyesin ki ilhām-ı Hakk’a lāyık⁽¹⁸⁾ olup peygām-ı Hakk’ı gūş-ı hūş ile istimā‘ eyleyesin. **Beyt:**

(19) Ez-ān dem yāftem īn demdeme men
Kunem ender-dem-i tu zemzeme men¹⁷⁸²

Çu men ger nāle vu feryād dārī
V’ez-ān dem ender-īn dem yād dārī¹⁷⁸³

(20) **Hem Der-Beyān-i Meker-i Hargūş**

Hargūşuñ şīre eyledügi mekr ü hud‘ a beyānındadır.

Der-şuden hargūş⁽²¹⁾ bes te ’hīr kerd

Hargūş şīre gitmekde çok te ’hīr eyledi.

Meker-rā bā-h’īştēn takrīr kerd (1127)

Kendüyi kendüye⁽²²⁾ rāz-dāş ve muhāṭab idüp şīre idecek mekri kendüye takrīr eyledi ve katı çok tedbīr⁽²³⁾ ü tefekkür idüp:

Der-reh āmed ba‘ d-i te ’hīr-i dirāz

Mekş-i medīd ve emed-i ba‘ īdden soñra hargūş⁽²⁴⁾ yola geldi.

Tā be-gūş-i şīr güyed yek du rāz (1128)

Tā şīrūn gūşına bir iki rāz söyleye ve şerr-i pençe-i⁽²⁵⁾ şīrden ḥalāş ola. Kezālik ‘aql-ı ma‘ ād erbābı daḥı cemī‘-i kārlarında ‘acele itmeyüp te’ennīyi kendüye⁽²⁶⁾ şī‘ār iderler. Ve ḥarekāt u sekenāt ve cümle-i eṭvār u ef ālde ‘ākıbet-bīn olmağ-ıla envā‘-ı⁽²⁷⁾ tefekkürden soñra bir işe şürū‘ ve ‘azīmet iderler. Zīrā “El-‘aceletu mine’ş-şeyṭāni ve’t-te’ennī mine’r-Raḥmān.”¹⁷⁸⁴ buyurulmuşdur. [269b]⁽¹⁾ Pes ṭarīḳ-ı şavābı fehmi idüp kendüyi dāhiye-i ‘azīmeden ḥalāş iden ‘aqlıdır. Nitekim ḥükemā ‘aql için dört⁽²⁾ mertebe i‘tibār idüp mertebe-i ūlāda olana ‘aql-ı heyūlānī dirler.¹⁷⁸⁵ Ve ‘aql-ı heyūlānī oldur ki mebdē‘-i fıṭratda⁽³⁾ ma‘ḳūlāt-ı bedīhiyyāt u nazariyyātuñ cümlesinden ḥāliye olup lākin tıfluñ kitābete olan isti‘dādı⁽⁴⁾ gibi ‘aql-ı heyūlānī

¹⁷⁸² “Sen nefesinle bana nağmeler fısıldadığından dolayı ben böyle haykırıyorum, (onları hatırlayıp özlemle feryād ediyorum).”

¹⁷⁸³ “Sen de benim gibi inliyor ve feryād ediyorsan şu an o nefesi hatırlıyorsun demektir.”

¹⁷⁸⁴ “Acele etmek şeytandan, ihtiyatla ve düşünerek hareket etmek ise Raḥmān’dandır.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 411 (birr ve sıla babları, 65. Bâb, 2081 numaralı hadis).

¹⁷⁸⁵ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın aklın mertebelerine dāir olduğu belirtilmiştir.

dağı ma‘kūlāt-ı mezbūreye müsta‘iddedür. Ve mertebe-i şāniyede olana ‘aql bi’l-meleketi dirler; ⁽⁵⁾ ya‘nī ‘aql bi’l-melekeye evā’ilden tevālīye meleke-i intikāl hāşıla olmağ-ıla nefsi nāṭıka ma‘kūlāt-ı bedīhiyyeyi ⁽⁶⁾ taḥşıl idüp bedīhiyyātdan nazariyyāta intikāl ider. Meşelā şol şabīnūn kuvveti gibi ki teza‘zu‘ u hareket ⁽⁷⁾ idüp kalem ü devātı bilür ve besā’it-i ḥurūfuñ kitābetine kâdir olur. Ve mertebe-i şālisede olan ‘aqla ⁽⁸⁾ ‘aql bi’l-fi‘l dirler. Egerçi kim mā-ba‘dına nisbet ile ‘aql-ı mezbūr bi’l-kuvve ise cidden fi‘le kuvvet-i qarībesi ⁽⁹⁾ olmağ-ıla ‘aql bi’l-fi‘l ta‘bīr olunur. Ya‘nī ‘aql bi’l-fi‘l için ma‘kūlāt-ı nazariyye hāşıla olur; lākin ⁽¹⁰⁾ ma‘kūlāt-ı nazariyyeyi bi’l-fi‘l müṭāla‘aya kâdire olmayup belki ‘indinde maḥzūne olur. Meşelā ⁽¹¹⁾ gayr-ı kâtib bi’l-fi‘l olan kuvvet-i kâtib-i müstekmilü’s-şınā‘a gibi. Ve mertebe-i rābi‘ada olan ‘aqla ⁽¹²⁾ ‘aql-ı muṭlaq ta‘bīr olunup ve anuñ ma‘kūlātına ‘aql-ı müstefād dağı tesmiye iderler. Zīrā ‘aql-ı mezbūre ⁽¹³⁾ ‘aql-ı fa‘‘āl ve ‘aql bi’l-melekeden müstefāddur. Ya‘nī ḥāl-i mübāşeretde şan‘at-ı kitābeti müstekmil olan kâtib gibi ⁽¹⁴⁾ ‘aql-ı müstefāduñ şāhibi dağı ma‘kūlāt-ı müktesebeyi müṭāla‘a kılur. Ve eger ‘aql-ı müstefād gāyet-i kemâlde ⁽¹⁵⁾ olursa aña kuvvet-i qudsiyye dağı tesmiye iderler. İnşā‘allāhu Te‘ālā *Meşnevi-i Şerīf*’de buña müte‘allık ⁽¹⁶⁾ mebhāş geldükde tafşıl olına. İmdi kuvvet-i ‘ākile mücerredetün ‘ani’l-mādde bir cevhere-i muḍī‘edür ki:

⁽¹⁷⁾ **Tā çi ‘ālemhā’st der-sevdā-yi ‘aql**

Sevdā-yı ‘aqlda ‘aceb ‘ālemler vardır.

Tā çi pehnāhā’st ⁽¹⁸⁾ der-deryā-yi ‘aql (1129)

Deryā-yı ‘aqlda ne ‘aceb vüs‘atler vardır. Sevdā-yı ‘aqldan murād ‘aqluñ ⁽¹⁹⁾ vücūdudur. “Pehnā” ‘arīz ma‘nāsınadır. Lākin bu maḥalde ve ekşer-i mevāzi‘de “vüs‘at” ma‘nāsına ¹⁷⁸⁶ ⁽²⁰⁾ isti‘māl olunur.

Şüret-i mā ender-în baḥr-i ‘izāb

Meşelā bizüm şüretimüz bu baḥr-i ‘izāb u deryā-yı ⁽²¹⁾ şīrinde ki murād deryā-yı ‘aqldur;

¹⁷⁸⁶ Bundan sonra “gelür” yazılmışsa da üzeri karalanarak iptal edilmiş ve yukarıdaki şekilde devam edilmiştir.

Mî-deved çun kâsehâ ber-rûy-i âb (1130)

Âb üzerinde olan ⁽²²⁾ ke's ü âniye gibi yeler ve hareket ider.

Tâ ne-şud pur ber-ser-i deryâ çu taş

Mâdâm ki ⁽²³⁾ bizüm şüretimüz kâsesi âb-ı 'ağldan memlû olmaya, deryâ üzerinde olan legen gibidür.

⁽²⁴⁾ **Çun ki pur şud taş der-vey gark geşt (1131)**

Çünkü derûn-ı taş âb-ı deryâ ile tıldı, ⁽²⁵⁾ gark-ı baır oldı. Kezâlik tâ kim ke's-i vücûd âb-ı deryâ-yı 'ağl-ı ma'âddan ve esrâr ⁽²⁶⁾ u ma'ânîsinden pür olmaya, seyr-i keşerât ve 'âlem-i şüretten hâlî olmaz. Ve haķâ'ik u esrâr ile ⁽²⁷⁾ mâl-â-mâl olduķda 'âlem-i şüretde olan nukûş-ı elvândan tecâvüz idüp [270a] ⁽¹⁾ deryâ-yı 'ilm ü hikmet ve kâmûs-ı 'ağl u firâsete ğavta idüp müşâhede-i vahdet ile müstağrak-ı ⁽²⁾ baır-i eħadiyyet olur. 'Attâr:¹⁷⁸⁷

'İyân-i 'ağl-râ der-pîş mî-dâr
Dem-â-dem cân u dil bâ-h'îş mî-dâr¹⁷⁸⁸

⁽³⁾ **Zi-'ağlet kâr bu'ğşâyed ne ez-nağl¹⁷⁸⁹
Ki nağlest in ki bi'snîdî tu ez-'ağl¹⁷⁹⁰**

Heme kâr-i cihân âşâr-i 'ağlest
Der-in cây-i haţar çi cây-i nağlest¹⁷⁹¹

⁽⁴⁾ **Der-ân deryâ kadem zen tâ bun-i âb
Numûd-i 'işğ-i men in cây der-yâb¹⁷⁹²**

Der-ân deryâ heme cânest u cânân
Numûdeş 'ayn-i peydâest u pinhân¹⁷⁹³

¹⁷⁸⁷ Bu beyitlerin ilk üçü, *Cevherü'z-zât* 'taki: "Püser der-şerh-i rumuz-ı hakikat der-nefs ü cân gûyed" başlıklı kısmın sonunda, devamındaki iki beyit "Püser der-a'yân-ı hakikat-i kül gûyed" başlıklı kısımda, son beyit ise akabinde gelen "Püser der-kat'-ı alâyık-ı in cihân-ı fânî gûyed" başlıklı kısımda tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü'z-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org> 10 Nisan 2018.

¹⁷⁸⁸ "Aklın âşıkârlığını (rehber edinip) önünde tut; can ve gönlü (de) her zaman kendinle beraber bulundur."

¹⁷⁸⁹ Bu kelime müellif nüshasında "'ağl" olarak yazılmıştır. Ş ve İÜ'de de "'ağl" şekildedir; fakat Cevrî nüshasında "nağl" olarak düzeltilmiştir. Yukarıya da anlam açısından mühim olan Cevrî'nin düzelttiği şekilde yazılmıştır. Bkz. F.129b; Ş.235a; İÜ.219b.

¹⁷⁹⁰ "Senin akıl hakkında duydukların nakildir. (Oysa) işlerin düğümü akılla açılır, nakille değil. (Aklını devreye sok ve başkalarının aktardıklarıyla yol alma.)"

¹⁷⁹¹ "Dünyanın işlerinin tamamı aklın eseridir. Bu tehlikeli yerde nakle nasıl yer verilir?"

¹⁷⁹² "O denizde suyun dibine kadar yürü (ve) benim aşkımın dışı vuruşunu orada idrak et."

(5) Çu sergerdānī ender-‘ayn-i deryā
Kucā hergiz resī der-menzil-i mā¹⁷⁹⁴

İmdi mürşid-i kāmīl ve merd-i fāzıllar ‘āşık-ı (6) şādıkları deryā-yı ‘aql-ı küll
‘āşinālığına da‘vet iderler. Sen dağı bu bahırde āşinā olup (7) ka‘r-ı deryāya gāvta kıl
ki dürr-i yetīm-i ma‘ānī ele getüresin ve sīneñi şadef-i gevher-i girān-māye-i esrār-ı
(8) Rabbānī idesin.

‘Aql pinhānest u zāhir ‘ālemī

‘Aql pinhāndur ve zāhir olan ‘ālem-i şehādete (9) mensūb olandur ki bu ‘ālem-i
şūretdür. Pes:

Şūret-i mā mevcī yā ez-vey nemī (1132)

Bizüm şūretimüz (10) ol deryādan bir mevc ve yāhūd yemmden bir nemdür.

Her çi şūret mī-vesīlet sāzedeş

Her nesneyi ki (11) şūret ü cism ol deryāya vesīle düzer,

Z’ān vesīlet baħr dūr endāzedeş (1133)

Li-ecli hāzīhi’l-vesīleti (12) deryā-yı ‘aql, şūret ü cismi kendüden ırağ eyler. Ya‘nī
deryā-yı nūr-ı ‘aql-ı külle gāvta kılmağ için (13) cism ü şūret her ne kim vesīle vü
vāşıta düzer ise vuşlat-ı deryāya vāşıta olmayup (14) belki sebep-i dūrı ve bā‘ış-i
mehcūrı olur; zīrā aña vāşıl olan kendü nūrıdur. İmdi (15) ‘aql-ı küll gayra vesīle olur,
ammā ‘aql-ı külle āheri vesīle olmaz ve kendü nefsin ‘ārif olan, ‘ārif-i (16) Rabb olur.
Pes, nefsinı bilmek isteyen ‘aql-ı külli vāşıta kıla ki ‘ārif-i nefis ola. ‘Attār kuddise
sirruhū.¹⁷⁹⁵

(17) Zi-‘aql-i kull şeved esrār peydā
Numūd-i cism u cān gerded huveydā¹⁷⁹⁶

Zi-‘aql-i kull bi-bīnī her çi peydā’s
Ki nūr-i ‘ışk ender vey muşaffā’s¹⁷⁹⁷

¹⁷⁹³ “O deryadaki her şey can ve cānandır; onun görünmesi apaçık olmakla birlikte gizlidir.”

¹⁷⁹⁴ “Denizin içinde āvāre isen (nereye gittiğini bilmiyorsan) bizim menzilimize hiçbir zaman ulaşamazsın.”

¹⁷⁹⁵ Bu beyitler *Cevherü’z-zât*’taki “Der-numūdâr-i sirr-i a’yân-i kull fermâyed” başlıklı bölümde tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org> 10 Nisan 2018.

¹⁷⁹⁶ “Sırlar aql-ı küllden ortaya çıkar; can ve cismin görünüşü (de onunla) âşikâr olur.

(18) Zi-‘ aql-i kull eger reh-burde-i tu
Çerā ender derūn-i perde-i tu¹⁷⁹⁸

Muhammed ‘ aql-i kull dīdest tahkīk
Zi-Haḡ der-yāftest īn sirr-i tevḡīk¹⁷⁹⁹

(19) Muhammed ‘ aql-ı kull dān u digər hīç
Der-īn esrār nīst ey dūst mer pīç¹⁸⁰⁰

Ez-ū der-yāb sirr-i cumle eşyā
Ez-ū gerdān tu cān u dil muṣaffā¹⁸⁰¹

(20) İmdi ey ṭālib-i deryā-yı zehhār-ı esrār-ı İlāhī!

Tā ne-bīned dīl dehende’y rāz-rā

Mādām ṣūret⁽²¹⁾ kaydında olan dīl, dehende-i rāz olan maḡbūb-ı ezeliyi görmeye,

Tā ne-bīned tīr-i dūr-⁽²²⁾endāz-rā (1134)

Ve mādām ki tīr-i dūr-endāzı müşāhede kılmaya, ya‘ nī sebebdən gūzer idüp⁽²³⁾
müsebbibü’l-esbābı görmeye; ve yāḡūd tīr, dūr-endāza muzāf olmayup “ne-bīned”
kelimesinūn⁽²⁴⁾ fā‘ili olmaḡ ūzre: mādām ki tīr-i vūcūd remy-i siḡām-ı vūcūd iden
fā‘il-i ḡaḡīkīyi⁽²⁵⁾ dīde-i baṣīret ile müşāhede itmeye;

Esb-i ḡod-rā yāve dāned v’ez-sitīz

Mī-devāned esb-i ḡod⁽²⁶⁾ der-rāh tīz (1135)

Ol ḡāfil kendünūn esbini zāyi‘ olmuṣ bilūr ve ‘inādından atını yolda⁽²⁷⁾ tīz yeldürür.

Esbden murād, ḡāfil olan ṣaḡṣuñ ‘ aql-ı ma‘āṣıdur ki dā’imā aña sūvār olup rūḡını

yeldürür. [270b]⁽¹⁾ ‘ **Aṭṭār:**¹⁸⁰²

Zi-‘ aql-i sufl eḡ āl-i cihānest
Ki nūreṣ der-zemīn u der-zamānest¹⁸⁰³

Zi-‘ aql-i sufl dīden bāṣed ey cān

¹⁷⁹⁷ “Onda aşk ışıḡı dupduru olduḡundan, görünen her şeyi akl-ı külle görürsün.”

¹⁷⁹⁸ “Akl-ı küllden payına bir şeyler düṣtüyse o hāde hālā neden kendi perdenin içindesin?”

¹⁷⁹⁹ “Muhammed tahkīk ile akl-ı küllü görmüştür ve bu tevḡik sırrını (yardımı) Allah’tan almıştır.”

¹⁸⁰⁰ “Ey dost! Bil ki Muhammed (s.a.v.) akl-ı külldür ve onun dışındakiler hīçtir. Bu sırlarda karmaşık bir durum yoktur.”

¹⁸⁰¹ “Bütün varlıkların sırrı onda bulunur, senin can ve gönlün ondan temizlenir, (canı ve gönlü saḡlıḡa döndüren odur).”

¹⁸⁰² Bu beyitler de yine aynı eserin aynı başlıklı kısmında (“Der-numūdār-i sirr-i ...) tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü’z-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org> 10 Nisan 2018.

¹⁸⁰³ “Onun aydınlıḡı zemīnde ve zamanla mukayyet (geçici) olduḡundan dolayı dünyanın işleri süflī akıldandır.”

(2) Ve lâkin der-ne-gunced cân-i cânân¹⁸⁰⁴

Zi-‘ aql-i sufl çîzî mî-neyâyed
Kucâ kâred ez-âncâ ki guşâyed¹⁸⁰⁵

Esb-i hod-râ yâve dâned⁽³⁾ ân cevâd

Ol cevâd kendü esbini güm-geşte bilür,

V’esb-i hod û-râ keşân kerde çubâd (1136)

Ma‘ a-hâzâ⁽⁴⁾ kendü esbi bād-ı pūyân gibi anı keşân eylemiş.

Der-figân u cust u cû ân hîre-ser

(5) Ol ser-âsîme vü ser-geşte ise cüst ü cûda ve ğalat idüp figândadır.

Her taraf pūyân⁽⁶⁾ u cūyân der-be-der (1137)

Esbini taleb idici olduğu hâlde her tarafa yelici ve kapudan kapuya⁽⁷⁾ tecessüs idicidir. Böyle diyü ki:

K’ân ki duzdîd esb-i mâ-râ kû vu kîst

Ol kimesne ki bizüm esbimizi⁽⁸⁾ sirğa eyledi, kanı ve kimdür? Ya‘nî “Men ‘arafe” sırrından âgâh ve rûh u ‘aqlından haber-dâr⁽⁹⁾ olmayan gümrah, ‘âlem-i melekût u ervâh ve ma‘ânî vü esrâr-ı ‘aql u rûhını taleb eyleyen⁽¹⁰⁾ esb-i pūyân üzerine rākib ve devân iken süvâr olduğu atını, “zâyi‘ eyledüm” zannıyla⁽¹¹⁾ cüst ü cû iden ğâfil gibidir. Pes, ‘ârif-i kâmil ve merd-i vâşıl aña cevâb virüp⁽¹²⁾ dir ki:

În ki zîr-i rân-i tu’sst ey h’âce çîst (1138)

Hâlâ senûn uyluğuñ altında olan⁽¹³⁾ esb nedür ey h’âce? ‘Aceb ğafletdür ki ‘ârif-i vâkıfdan ‘ıyânen esb-i ‘aql ve rûh-⁽¹⁴⁾süvârdan haber alduğdan sonra girü fehm ü idrāk idemeyüp bu vechle su’âl⁽¹⁵⁾ ider ki:

Âri in esbest lîk in esb kû

Ne‘am esbdür, lâkin bu esb kanı? Pes ‘ârif-i⁽¹⁶⁾ vâkıf cevâb virür ki:

Bâ-hod ây ey şehsuvâr-i esb-cû (1139)

¹⁸⁰⁴ “Ey dost! (Maddî olarak) görmek akl-ı süfliden olur; fakat cânânın canı (ona) sığmaz.”

¹⁸⁰⁵ “Süflî aklın elinden hiçbir şey gelmez; (öyleyse müşkilleri) çözmekte onun ne işi (etkisi) olabilir ki?”

Ey gâfil! ‘Ateh u gâflet perdesin ⁽¹⁷⁾ derîde kııl, kendüñe gel ey şehsüvâr-ı esb-cû ki hattâ haqîkatüñi bilesin ve ‘âlem-i ervâhı kendü ⁽¹⁸⁾ rûhuñda ve ‘âlem-i ceberûtı ‘aqluñda seyr ü temâşâ idesin ve ‘âlem-i lâhûtı sırruñda ⁽¹⁹⁾ müşâhede kılasın! Huşûşâ Haq Sübhânehû ve Te‘âlâ “Ve huve me‘akum eyne mâ kuntum.”¹⁸⁰⁶ diyü buyurmuşdur ⁽²⁰⁾ ve dağı “Ve nahnu ekrabu ileyhi min-ğabli’l-verîd.”¹⁸⁰⁷ diyü tebşîr buyurmuşdur. Pes, bu esrârdan ⁽²¹⁾ ğaber-dâr olmayup bu vechle olan ma‘iyyet ü kurbdan gâfil ve kendüñi mehcûr ⁽²²⁾ bilmek mertebe-i insâniyyetden dûrdur.

‘Atfâr.¹⁸⁰⁸

(23) Heme sâlik tu-râ tu der-sulûkî
Haqîkat bi-şekî şemsu’d-dulûkî¹⁸⁰⁹

Tu hem hestî bi-ğod ğod-râ taleb-kâr
Haqîkat nokta’î ber-‘ayn-i pergâr¹⁸¹⁰

(24) Ne-dânem tâ çi nûrî ki ğuzûrî
Zi-nezdîkî futâde dūr-i dūrî¹⁸¹¹

Derûnet nūr-i ğurşîd-i haqîkî
Ki bâ-Rûhu’l-Ğudus încâ refîkî¹⁸¹²

(25) Şadef dâri tu vu cevher ne-dîdî
Be-zîr-i ebr mâh u ğur ne-dîdî¹⁸¹³

Derûn-i ğod nazar kun âftâbî
K’ez-û bi’grifte cânî nūr u tâbî¹⁸¹⁴

¹⁸⁰⁶ “O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’ın üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkanı, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. **Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.** Allah yaptıklarınızı görür.” (Hadid 57/4, nâkıs iktibas)

¹⁸⁰⁷ “Andolsun, insanı biz yarattık ve nefsinin kendisine fısıldadıklarını biliriz **ve biz ona şah damarından daha yakınız.**” (Kaf 50/16, nâkıs iktibas)

¹⁸⁰⁸ Bu beyitlerin büyük kısmı *Cevherü’z-zât*’taki “Der-isbât-i zât-ı kull der-hulâsa-i âdemiân fermâyed” başlıklı kısımda tespit edilmiştir. Sondan ikinci beyit olan “Zi-ğod ğâ’ib...” bir sonraki bölüm olan “Der-nasihat kerden-i sâlik...” kısmında, son beyit ise “Der-suâl kerden-i mürîd ez-Hazret-i Şeyh ki şeytân merâ zahmet mî-dehed...” başlıklı bölümde görülmektedir. Bkz. **Cevherü’z-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org> 10 Nisan 2018. Şârihin kaydettiği bazı beyitler ise kullandığımız metinde tespit edilememiştir.

¹⁸⁰⁹ “Herkes senin sâlikin, sen (ise) başka bir sülûkdasın. Şüphesiz bir hakikattir ki sen güneşin batış ânisin (kemâl hâlisin).”

¹⁸¹⁰ “Sen de aslında kendine tâlipsin. Gerçekten (sen), pergelin kendisinde olduğu (merkez) noktasın.”

¹⁸¹¹ “Nasıl bir nursun bilmiyorum ama her yerde hazırsın; yakınlıktan uzaklara düşmüşsün.”

¹⁸¹² “Burada Rûhu’l-Kudûs (Cebrâîl) ile arkadaş olduğuna göre senin derununda hakiki güneşin ışığı vardır.”

¹⁸¹³ “Sadefin var; ama içindeki inciye görmedin. Bulut altındasın (gâflet perdesi gözünü örtmüş, bu sebeple) ay ile güneşi görmedin.”

(26) Dilet āyīneest u şaykaleş yār
Ki ber-dāred ez-ū īncāy jengār¹⁸¹⁵

Herāyīne cemāl-i yār der-tu'st
Ḥaḳīḳat ey perī-ruḥsār der-tu'st¹⁸¹⁶

(27) Zi-ḥod cū her çi mī-cūyī ki yābī
Birūn ez-ḥod me-cū zīrā ne-yābī¹⁸¹⁷

Zi-ḥod gā'ib me-şev ey dil yekī dem
Ki der-cān mer tu dārī her du 'ālem¹⁸¹⁸

[271a] ⁽¹⁾ Ḥicāb-i dūst 'ayn-i pūst bāşed
Çu perde reft kullī dūst bāşed¹⁸¹⁹

İmdi benüm cānum, cūyende-i cān ve taleb-kunende-i ḥaḳīḳat-i insān rūḥ ⁽²⁾ ve ḥaḳīḳatinūn kemāl-i zuhūrından ḥafāsın mülāḥaza idüp “Cānum kandanadur?” diyü su'āl ider. Ḥaberi ⁽³⁾ yokdur ki:

Cān zi-peydāyī vu nezdīkī'st gum

“Ve nefaḥtu fīhī min-rūḥi.”¹⁸²⁰ ile teşrīf buyurılan rūḥ-ı insānī kemāl-i ⁽⁴⁾ zuhūr ve gāyet-i kurbından güm ü pinhāndur.

Çun şikem pur āb u leb ḥuşkī çu ḥum (1140)

Meşelā şikem-i insān ⁽⁵⁾ ḥum gibidür ki derūnı āb ile pürdür. Ve küpün lebi ve zāhiri ḥuşk olduğu gibi insānuñ daḥı ⁽⁶⁾ zāhiri ḥuşk ü ḥālīdür. Pes vücūd-ı insānīde rūḥdan ayru yek ser-i mū olmayup cümle-i vücūdı ⁽⁷⁾ rūḥ muḥīṭ iken rūḥdan ḥaberi olmayup cūyende-i rūḥ olur. Ma'a-hāzā dīde-i başiret ile ⁽⁸⁾ nazar olınsa rūḥdan gayrı ne vardur? Lākin kemāl-i zuhūri cemālīne niḳāb olup çeşm-i dili rūşenā ⁽⁹⁾ olmayan müşāhede-i cemāl-i rūḥa kādir olmaz. Pes, kāşif-i esrār-ı kibriyā Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu⁽¹⁰⁾ l-esnā gāyet-i cilāsından maḥfī ve şiddet-i işrāḳından mestūr olan

¹⁸¹⁴ “Kalbine bak, güneş oradadır. Senin canın, o güneşten ışık ve parlaklık almaktadır.”

¹⁸¹⁵ “Gönlün aynadır ve onu parlatan şey ise sevgilidir; (çünkü) sevgili, aynanın pasını alır.”

¹⁸¹⁶ “Ey melek yüzlü! Hakikat sendedir, yârin cemālī mutlakâ sendedir (sende görünür).”

¹⁸¹⁷ “Ne ararsan kendinde ara, (ancak orada) bulursun. Kendi dışında bir şey arama, çünkü bulamazsın.”

¹⁸¹⁸ “Ey gönül! Bir an olsun kendini unutma. Zîrâ her iki cihân senin canında gizlidir.”

¹⁸¹⁹ “Dostun örtüsü deri gibidir. (Onu görmene engel değildir. Gözündeki) perde kalkınca sadece dost kalır.”

¹⁸²⁰ “Ona şekil verdiğim ve ona ruhumdan üflediğim zaman, siz hemen onun için secdeye kapanın.” (Hicr 15/29, nâkıs iktibas)

rûh-ı pür-fütûhı ziyâ ile ⁽¹¹⁾ elvâna temşîl eylediler. Kemâ kıle kudde sirruhu'l-
‘azîz:

Key bi-bîni surh u sebz u fûr-râ

Ey şâhib-⁽¹²⁾ nazar! Kızıl ve yeşil ve mor renkleri sen kaçan görürsin? Ya‘nî
göremezsın.

Tâ ne-bîni piş ez-în se ⁽¹³⁾ nûr-râ (1141)

Mâdâm ki zıkr olınan elvân-ı şelâşeden evvel muzhir-i envâr olan nûrı görmeyesın.

⁽¹⁴⁾ Elvân-ı şelâşe zıkriyle haşr murâd degıldür. Belki elvânun ‘umûmı murâd olup
zıkr-i cüz’ irâde-i küll kabîlindendür. ⁽¹⁵⁾ Pes, evvelâ müşâhede olınan nûrdur ve
vâsıta-i nûr ile elvân dağı mer’î olur.

Lîk çun ⁽¹⁶⁾ der-reng gum şud hûş-i tû

Ve lâkin çünki senün hûşun müstağrak fi’l-elvân oldu,

Şud zi-nûr ⁽¹⁷⁾ ân reghâ rû-pûş-i tû (1142)

Ol renkler saña nûrdan hicâb u rû-pûş olup temâşâ-yı elvân ⁽¹⁸⁾ müşâhede-i nûrdan
dîde-i nûr-dîdeñi hîre vü bî-fer kodı.

Çunki şeb ân reghâ mestûr bûd

⁽¹⁹⁾ Pes, çünki libâs-ı leyl elvânı büridi, ol gördüğün elvân-ı mütenevvi‘a kümûna
varup ⁽²⁰⁾ mestûr oldu.

Pes bi-dîdî dîd-i reng ez-nûr bûd (1143)

Pes bilâ-şekkin ve lâ-şübhedin gördük ki rû’yet-i ⁽²¹⁾ elvân-ı mütenevvi‘a nûrdan idi.
İmdi ma‘lûm ola ki Şeyh-i re’îs Ebû ‘Alî Sînâ katında elvânun ⁽²²⁾ vücûdı girü
elvânun zuhûrıladur. Ve ba‘zılar mezhebinde vücûd-ı elvân bi-vâsıtatı’n-nûrdur ⁽²³⁾
ve “Vücûd-ı elvân levnün zuhûrıladur.” dinilür. “Müşâhede-i elvân levn ile olur,
elvân elvânun ⁽²⁴⁾ gayrıyla görilmez.” diyü nûrun rû’yetini inkâr iderler. Bâ-huşûş nûr
azher-i eşyâdur ve belki cemî‘-i ⁽²⁵⁾ eşyânun zuhûrı nûr iledür. Zîrâ nûr zâhir bi-
nefsihî ve mazhar li-gayrihîdür. Pes, münkir-i nûr olanlar içün gerekdür ki ⁽²⁶⁾ vaqt-i
gurûb-ı şems ve gaybet-i sirâcda ve zıllün vuķû‘ında maḥall-i zıll ile mevķi‘-i ziyâ

beyninde ⁽²⁷⁾ idrāk-i tefriķa-i żarūriyye ḥāşıl olup ¹⁸²¹ [271b] ⁽¹⁾ verā’-ı elvānda nūr bir ma’ nādur ki elvān anuñla müdrek olduğına i’ tirāf ideler. ¹⁸²² Ve lākin nūruñ ⁽²⁾ elvān ile şiddet-i ittiḥādı olduğu ecilden mümtāz ‘ani’l-elvān olmayup ġāyet-i ⁽³⁾ zuhūrından maḥfī olur. Ve bu ma’ nānuñ ‘adem-i idrāki bu cihetdendir ki elvān nūruñ rü-püşı ⁽⁴⁾ olmuştur. Ve zuhūr-ı elvān daḥı envār-ı şelāşe ile ḥāşıl olur ki birisi nūr-ı başar ve birisi nūr-ı ⁽⁵⁾ şems ü kamer ve birisi nūr-ı şem’ ü çerāğdur. Pes evvelā envār-ı şelāşe-i mezbūre ḥāşıla olup ⁽⁶⁾ ba’ dehū elvānuñ vücūdı zāhir olur. İmdi Ḥaḳ Sübhānehū ve Te’ālā’nuñ esmā’-i ḥüsnāsından ⁽⁷⁾ bir ism-i şerīfı daḥı “Nūr”dur ki ol nūruñ ta’ rifinde bu vechle taḥḳīḳ itmişlerdür ki: *En-nūru* ⁽⁸⁾ *huve’z-zāhiru’llezī zahera bihi’ kullu zuhūrin. Fe-inne’z-zāhira fi-nefsihi’ el-muḫhiru li-ğayrihi’ yusemmā nūran.* ¹⁸²³ Ve ba’ zılar ⁽⁹⁾ ta’ rif-i nūrda bi-ṭarīḳı’l-icāz buyururlar ki: *En-nūru ‘ibāratun ‘ammā yezhera bihi’l-eşyā’u.* ¹⁸²⁴ Ve erbāb-ı ⁽¹⁰⁾ taḥḳīḳden ba’ zısı daḥı buyurmuşlar ki: *Ve ḳad yutlaḳu’n-nūru ‘alā-kulli ḥālın ma’neviyyetin, teridu ‘ale’l-ḳalbi ve bihā* ⁽¹¹⁾ *yukşefu’l-mestūru mine’l-‘ulūmi’l-ledunniyyeti elleti’ allemeha’llāhu te’ālā ‘ibādehu’l-muḥlaşīne ve’l-efrāde’l-muḥaşşaşīne* ⁽¹²⁾ *bihā ve’l-vāridāti’l-ilāhiyyeti teridu min-cānibi’l-ilāhi bi-ṭardi’l-kevnı ve şuveri’l-mukevvenāti ‘ani’l-ḳalbi.* ¹⁸²⁵ ⁽¹³⁾ Pes, müstekşifān-ı estār-ı esrār ve müsteftihān-ı ḳinā’-ı envār olanlarıñ zamīr-i mihr-tenvīrlere maḥfī ⁽¹⁴⁾ olmaya ki çünki vücūd muḳābil-i ‘adem oldıysa lā-maḥālehu vücūd içün zuhūr muḳarrer oldu; zīrā ⁽¹⁵⁾ ‘adem zulmetinden eşedd ¹⁸²⁶ bir zulmet daḥı yoḳdur. Fe-li-hāzā vücūd zulmet-i ‘ademden berī ve belki ‘adem daḥı imkāndan ⁽¹⁶⁾

¹⁸²¹ Bu ifadelerin ardından sayfanın sonunda, “nūr bir ma’ nādur ki verā’-ı elvādadur ki elvān ol nūr ile” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve diğer sayfada yukarıdaki şekilde devam edilmiştir.

¹⁸²² Derkenara: “Mebḥaş fi’n-nūri ve’l-elvān” matlap olarak yazılmıştır.

¹⁸²³ “Nur, surete bürünüp âşikâr olan her şeyin kendisiyle ortaya çıktığı zâhirdir. Kendisiyle âşikâr olan (görünmek için başkasına ihtiyaç duymayan) ve gayrı izhâr eden (başkalarını görünür kılan şey), nur diye tesmiye edilir.”

¹⁸²⁴ “Nur kendisiyle eşyanın ortaya çıktığı şeyden ibarettir.”

¹⁸²⁵ “Bazen de nur, kalbe gelen tüm mânevî hallere denir. Öyle ki Allāhu Teâlâ’nın ihlaslı kullarına ve seçkin velîlerine has kılarak öğrettiği dinî ilimlerin gizli olanları onunla açığa çıkar. Ayrıca varlıkların ve onların suretlerinin kalpten uzaklaştırılmasıyla (mâsivânın terkiyle) Allah tarafından (kula) bahşedilen İlâhî ilhamlara da nur denir.”

¹⁸²⁶ Bu kısma önce “‘ademden ezlem” yazılmış, sonra üzeri çizilip iptal edilerek “‘adem zulmetinden eşedd” ifadesiyle değiştirilmiştir.

ārīdūr. Pes cemī'-i eşyâyı zulmet-i 'ademden vücūda iḥrāc eyleyen mūcid-i mükevvenāt ism-i nūr ile ⁽¹⁷⁾ tesmiye olunmak ve ḥaḳīḳatde nūr demek aña lāyīḳdur. Fe-li-hāzā Ḥaḳḳ'a "nūru'l-envār" itlāk iderler. Pes vücūd-ı Bārī bir nūr-ı fā'izdür ki nūr-ı ⁽¹⁸⁾ zāt u esmā vü şifāt ve nūr-ı ḥaḳā'ik-ı ef'ālinden 'alā-zevāti'l-mevcūdāt ifāza-i nūr ⁽¹⁹⁾ idüp 'umūmen eşyā mezāhir-i nūr-ı İlāhī'dür. Ve semāvāt u 'arzuñ nūrı mūcidü's-semāvāti ⁽²⁰⁾ ve'l-'arzi ve mā-fīhi mā olan Perverdgār-ı lā-yezāldür. Kemā ḳāle Te'ālā: "Allāhu nūru's-semāvāti ve'l-arḍi,"¹⁸²⁷ ⁽²¹⁾ Ey mufīḍu'n-nūri 'ale's-semāvāti ve'l-arḍi ve men fīhi mā.¹⁸²⁸ Pes zerrāt-ı nūr-ı şemsden her bir zerre şems-i ⁽²²⁾ münevverenüñ vücūdına dālle olduğı gibi semāvāt u arzın ve mā-beynehumā mümkinü'l-vücūd olan ⁽²³⁾ mevcūdātndan dağı her bir mevcūd mūcidi olan vācibü'l-vücūdun vücūdına delālet eylemişlerdür. ⁽²⁴⁾ Fe-li-hāzā ḳāle Ebū Bekri's-Şiddīḳ raḍiya'llāhu 'anh: "Mā ra'eytu şey'en illā ve ra'eytu'llāhe ḳablehū."¹⁸²⁹ İmdi ma'lūm ⁽²⁵⁾ ola ki nūr iki kısma münḳasım olur: Bir kısmı zāhir ve bir kısmı bāḥındur. Ve zāhir dağı iki kısma münḳasım olur: ⁽²⁶⁾ Biri maḥsūs ve birisi dağı ma'nevīdür. Pes maḥsūs olan nūr-ı başardur ki Ḥaḳ Celle ve 'Alā, zevi'l-beşā'irün ⁽²⁷⁾ a'yun-ı ḳulūbinde ḥāsse-i başaraya mülābese ve muḳārenet ile bi'l-i'tibār sırr-ı tedbīri vedī'at ḳıldığı [272a] ⁽¹⁾ gibi nūr-ı başarda dağı i'tibār vedī'at ḳılmışdur. Ve ḳısm-ı şānī ki ma'nevīdür, nūr-ı 'ilmdür. Ve ol ⁽²⁾ şol 'ilmdür ki min-eyyi cihetin kân ve 'alā-eyyi nev'in kân, bi's-sulūki ile'l-ma'lūm ḥaḳā'ik-ı 'ilm ḳā'im olmaz, ⁽³⁾ illā 'ilmün nūrı ve ḥaḳīḳati ile ḳā'im olur. Ve 'ilm-i mezbūruñ dağı ḥuşūli ya sülūk-i 'aḳlī ve yāḥūd ⁽⁴⁾ sülūk-i şer'iyile olur. Ve 'ilm-i mezbūruñ ḥaḳīḳati tenzīh-i rubūbiyyet için olan zuhūr-ı ḥikmet ⁽⁵⁾ ve şühūd-ı 'ubūdiyyetdür. Ve ḳısm-ı şānī ki nūr-ı bāḥındur ki ol nūr-ı başiretdür. Ammā nūr-ı bāḥın dağı sekiz ⁽⁶⁾ kısma

¹⁸²⁷ "Allah, göklerin ve yerin nurudur. O'nun nurunun temsili, içinde lamba bulunan bir kandillik gibidir. O lamba kristal bir fanus içindedir; o fanus da sanki inciye benzer bir yıldız gibidir ki doğuya da batıya da nisbet edilemeyen mübarek bir ağaçtan, yani zeytinden (çıkan yağdan) tutuşturulur. Onun yağı, neredeyse kendisine ateş değmese dahi ışık verir. (Bu) nur üstüne nurdur. Allah dilediği kimseyi nuruna eriştirir. Allah insanlara (işte böyle) temsiller getirir. Allah her şeyi bilir." (Nur 24/35, nâkıs iktibas)

¹⁸²⁸ "Göklerin, yerin ve ikisi arasında bulunanların üzerine nur yağdıran demektir."

¹⁸²⁹ "Bu sebeple Hz. Ebû Bekir şöyle dedi: 'Her neyi gördüysem mutlaka Allah'ı ondan önce gördüm.'"

münkasımdur. Evvelâ nûr-ı kalb, şâniyen nûr-ı îmân, şâlişen nûr-ı nefis, râbi‘ an nûr-ı rûh, hâmisen nûr-ı ‘aql, ⁽⁷⁾ sâdisen nûr-ı sırr, sâbi‘ an nûr-ı Qur‘ân, şâminen nûr-ı keşfdür. Ve envâr-ı şemâniye-i mezbûreden her bir nûr için ⁽⁸⁾ esrâr-ı ‘arşdan bir sırr vardır. Zîrâ envâr-ı mezkûrenün küllîsi haqâ’ik-ı ‘arşıyyedür. Hattâ sırr-ı ⁽⁹⁾ şemâniyye-i hamele-i ‘arş dahı envâr-ı mezbûredendür. Pes nûr-ı îmân envâr-ı şîfâtdan müstemidd olduğu ⁽¹⁰⁾ gibi nûr-ı kalb dahı envâr-ı îmândan müstemiddür. Ve kable’t-tekalîfi’ş-şer‘iyye ve’l-evâmîrî’n-nebeviyye¹⁸³⁰ ⁽¹¹⁾ kalb-i mü‘min envâr-ı îmândan müfâzun-‘aleyhdür ve firâset-i müteferrîsîn dahı ol nûrdandır. Ve anlar şol ⁽¹²⁾ mütevessimîndür ki Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ anları Kitâb-ı Kerîm’inde zıkr idüp “İnne fî-zâlike le-âyâtın li’l-mutevessimîn.”¹⁸³¹ ⁽¹³⁾ diyü buyurmuşdur. Pes ‘uyûn-ı kulûb-ı mü‘minîn kâbiletün li-envârî’l-îmân olduğda Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ ⁽¹⁴⁾ ‘âlem-i mülki cümleten ve tafşîlen anlara keşf idüp ba‘dehû ‘âlem-i terkîbî ve eṭvâr-ı terkîbde vedî‘a ⁽¹⁵⁾ olan eşyâyı idrâk ider. Bâ-huşûş terkîbde müde‘a olan her zerre ihtilâf üzerinedür. ⁽¹⁶⁾ Pes ‘ayn-ı kalb-i mü‘min zerrât-ı mezbûreden her bir zerreyi ‘ayn-ı haqîkatde nûr-ı îlâhî’den bir nûr ile kâ’ime olmuş nûr müşâhede ider. ⁽¹⁷⁾ Zîrâ zerre-i mezbûre bir nûra müşîl olan nûr ile kâ’ime olmuş bir nûrdur. Ve mü‘min-i müşârun-ileyh ⁽¹⁸⁾ kalbini ve cismîni nûr görür. Ve nûr-ı nefis dahı nûr-ı rûhdan müstemiddür. Pes şol kimesnenün nefsi ki ⁽¹⁹⁾ zulumât-ı tebâyi‘ ve kûdûrât-ı ‘âdetden tezkiyeye müsta‘idde olup hattâ nûr-ı nefis ile nûr-ı rûhı ⁽²⁰⁾ kabûl eylese maḥabbetu’llâhda müstağrağ-ı şühûd olur. Ve nûr-ı mezbûr şol nûrdur ki ‘âlem-i mülk ile ⁽²¹⁾ ‘âlem-i melekût beyninde vâkı‘ olup ceberût ile müsemmâ olan laṭîfenün nûr-ı haqâ’ik-ı ‘ilmi¹⁸³² ⁽²²⁾ ve ervâh u nüfûsuñ esrârı ol ‘abd-i hâlişe keşf olmağ-ıla nüfus-ı mezbûre ve ervâh-ı ⁽²³⁾ mezkûre ‘âlem-i âhirete intikâl idüp eṭvâr-ı melâ’ike-i kirâm ile ‘âlâ-ihtilâfî envâ‘ihim Hâk Sübhânehû ⁽²⁴⁾ ve Te‘âlâ’nuñ mevcûdâta olan leṭâ’if-i taṣrîfini müşâhede ider. Ve efvâh-ı zâkirînden şâdıra ⁽²⁵⁾ olan kelime-i

¹⁸³⁰ “İslâm’ın (kişiye) yüklediği vazifeler ve Hz. Peygamber’in emirlerinden önce”

¹⁸³¹ “İşte bunda ibret alanlar için işaretler vardır.” (Hicr 15/75)

¹⁸³² Bundan sonra “ve şol” yazılmışsa da üzeri çizilerek yukarıdaki şekilde devam edilmiştir.

ṭayyibe ve tesbīḥāt u tehlīlātı nūr-ı sātı[‘] olduğu hâlde şu[‘]ūd ile’s-semā[’] ⁽²⁶⁾ itdügün mu[‘]âyene kıılır; ammā müşāhede-i mezkûre zamân-ı istiğrâkda vâkı[‘] olur. Ve nūr-ı [‘]aql ⁽²⁷⁾ dağı nūr-ı sırdan müstemiddür. Pes şol sâlik kim [‘]aqlı mâ-sivâdan suķūt ile ḥâliķu’l-emri ve’l-kevnün [272b] ⁽¹⁾ ma[‘] rifetine müstaķīm olsa nūr-ı vücûd ile nūr-ı sırra nazâr idüp [‘]acâ’ib-i melekûtı müşāhede ve ḥaķā’ik-ı ⁽²⁾ ḳudsiyânda seyâḥat kıılır. Ve ḳâdir-i muṭlaķ ve ma[‘]bûdun bi’l-ḥaķ [‘]âlem-i [‘]ulviyye vü süfliyye ve cüz’iyye ⁽³⁾ vü külliyyeyi kelime-i vâhîde ile dercen düne dercin ve ḥaķîķaten düne ḥaķîķatin ne vechle rabṭ eylemişdür, ⁽⁴⁾ [‘]ilm-i yakîn ile bilüp esrâr-ı melekûtı min-ḥayṣu’l-emri [‘]ale’l-icmâl ve min-ḥayṣu’l-ḥukmi [‘]ale’t-tafṣîl¹⁸³³ ⁽⁵⁾ müşāhede ider. Ve nūr-ı sırr dağı nūr-ı Ḳur’ân’dan müstemiddür. Pes şol kimesne ki ekvânun suķūt ⁽⁶⁾ u fenâsıyla mülâḥaza-i ağıyârdan taṭhîr-i sırr eylese ol kimesneye envâr-ı taḥḳîķ-i Ḳur’ân ⁽⁷⁾ ve ḥaķā’ik-ı ma[‘]ârif ve envâ[‘]-ı tecelliyât telâķî idüp baḥr-i Ḳur’ân’da sebâḥat ve fezâ-yı sünnetde seyâḥat ⁽⁸⁾ eylemekle baḥr-i Ḳur’ân’dan lü’lû’ ü mercân ve fezâ-yı sünnetden cevher-i [‘]ıķyân¹⁸³⁴ iḥrâc ider. Ve nūr-ı ⁽⁹⁾ Ḳur’ân, nūr-ı Sübhānî’dür ki nūr-ı mezbûr nūr-ı keşf-i a[‘]lâdur. Kemâ ḳâle Te[‘]âlâ: “Ve enzelnâ ileykum nûran mubînen.”¹⁸³⁵ ⁽¹⁰⁾ İmdi [‘]ilm-i şerîfe pûşîde olmaya ki istizâ’e-i melekûtiyyât için Ḥaķ Sübhānehû ve Te[‘]âlâ ism-i nûrı ⁽¹¹⁾ semâvâta başt eyleyüp ve [‘]âlem-i melekûtiyyât-ı [‘]ulviyyât ile dağı [‘]âlem-i mülk-i muzlim idrâk olunmağ-içün ⁽¹²⁾ nûrâniyyetini vech-i [‘]arza başt eyledi. Pes ḥâliķu’l-mülki ve’l-melekût ve mazḥaru’l-emri ve’l-ḥalk ⁽¹³⁾ ve fâ’il-i muṭlaķun ism-i nûrı mülkde bâṭın u ḥaķḳ u mürettebdür ve melekûtda zâhir u ḥaķîķat ⁽¹⁴⁾ ü muṭlaķdur. Pes şol kimesnenün ki nazarı min-ḥayṣu’l-ḳâlebu ve’l-cism ola, nūr-ı mülke nazâr ider. ⁽¹⁵⁾ Ve şol kimesnenün nazarı nūr-ı rûḥ u îmânla ola, nūr-ı melekûta nazâr ider ve nūr-ı [‘]aql ile başıır ⁽¹⁶⁾ olan nūr-ı kürsiye nazâr ider ve nūr-ı sırr ile bînâ olan nūr-ı [‘]arza nazâr ider ve dîde-i sırrı ⁽¹⁷⁾ nūr-ı Ḳur’ân ile rûşenâ olan nūr-ı şıfâta nazâr ider ve nūr-ı keşf ile

¹⁸³³ “Emir yönünden özet hâlde, hüküm yönünden ayrıntılı”

¹⁸³⁴ Derkenara: “[‘]ıķyân: vech-i arzda münbit olan zer-i ḥâlişdür.” yazılmıştır.

¹⁸³⁵ “Ey insanlar! Şüphesiz size Rabbinizden kesin bir delil geldi **ve size apaçık bir nur indirdik.**” (Nisâ 4/174, nâkıs iktibas)

münevver olan nūr-ı Hudā ⁽¹⁸⁾ müşāhede kıılır. Pes her kime kim Hāḫ Sübhānehū ve Te‘ālā nūr-ı mezbūrı kemāl-i faẓl u iḥsānından keşf eylese ⁽¹⁹⁾ esrār-ı āḫiret aña münkeşife olup qabrde mūnisi ol nūr olur ve āḫiretde daḫı ol nūr ile ⁽²⁰⁾ ḥaşr olur. Kemā qāle Te‘ālā: “Yevme lā-yuḥzi’llāhu’n-nebiyye ve’llazīne āmenū me‘ahū nūruhum yes‘ā beyne eydihim ⁽²¹⁾ ve bi-eymānihim.”¹⁸³⁶ Ve ‘arş, Hāḫ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ nūrından ve kürsī vü qālem nūr-ı ‘arşdandır ⁽²²⁾ ve levḥ u semāvāt nūr-ı kürsīdendir ve melā’ike-i kerrūbiyyūn daḫı nūr-ı ‘arşdan ve melā’ike-i ⁽²³⁾ şāffūn nūr-ı qālemden ve melā’ike-i müsebbihūn nūr-ı levḥden ve melā’ike-i taşrīf nūr-ı kürsīdendir. ⁽²⁴⁾ Ve ceberūt ki beyne’s-semā’i ve’l-arz olan berzaḥdur, nūr-ı semāvātdandır ve arz nūr-ı ceberūtdandır ⁽²⁵⁾ ve ḥayvān nūr-ı melekdendir ve nebāt nūr-ı ḥayvāndandır ve cemād nūr-ı nebātdandır ve nebāt nūr-ı ⁽²⁶⁾ insāndandır ve insān daḫı nūr-ı ‘arşdandır. Fe-race‘a’l-emru ‘avden ‘alā-bidāyetihī.¹⁸³⁷ Pes şol mü’mīn ki ⁽²⁷⁾ ism-i nūruñ ḥaḳīḳati aña münkeşif ola, “İnne’z-zamāne ḳad istedāra ke-hey’eti yevmi ḥaḳī’s-semāvāti ve’l-ard.”¹⁸³⁸ [273a] ⁽¹⁾ ḥadīş-i şerīfinūñ esrār-ı ma‘ānisi aña fetḥ olur. Ve bu taṭvīlden murād derc-i tedrici tenbīh ⁽²⁾ olmayup belki “İnsān-ı müsta‘id bu mezkūrātı kendü ḥaḳīḳatinde müşāhede kııla.” dimekdir. ⁽³⁾ Zīrā vücūd-ı insān-ı kāmilde olan ‘aḳl nūr-ı ‘arşdan ve nuṭḳ nūr-ı kürsīden ve rūḥ nūr-ı qālemden ⁽⁴⁾ ve nefis nūr-ı levḥden ve ḳalb nūr-ı semāvātdan ve cism nūr-ı arz dandır. İmdi her nūruñ ⁽⁵⁾ müstaḳarrı insān-ı kāmilūñ vücūdında mūda‘ olup vücūd-ı insānī maḥatt-ı envār-ı İlāhī ⁽⁶⁾ ve mehbiṭ-i esrār-ı nā-mütenāhīdūr. Fe’fhem cidden.

Beyt:¹⁸³⁹

Yüzüñdür Tūr-ı Sīnā raḳḳ-ı menşūr

¹⁸³⁶ Ey iman edenler! Samimi bir tevbe ile Allah’a dönün. Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter. **Peygamberi ve onunla birlikte iman edenleri utandırmayacağı günde** Allah sizi, içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokar. **Onların önlerinden ve sağlarından (amellerinin) nurları aydınlatıp gider** de “Ey Rabbimiz! Nurumuzu bizim için tamaml, bizi bağışla; çünkü sen her şeye kâdîrsin” derler. (Tahrir 66/8, nâkıs iktibas)

¹⁸³⁷ “İş, başlangıçtaki hâline döndü.”

¹⁸³⁸ “Şüphesiz ki zaman, yerin ve göklerin yaratıldığı gündeki hâli gibi dönmektedir.” Bkz. Heysemî, **a.g.e.**, C. 6, s. 29.

¹⁸³⁹ Bu beyitler Nesîmî’nin bir gazelinde tespit edilmiştir. Gazelin tamamı için bkz. Ayan, **a.g.e.**, s. 380.

(7) Belendi işte gör nûrun ‘alâ nûr
Göñül dâru’s-selâm oldı selâmuñ
Yeridür Ka‘be vü hem Beyt-i Ma‘mûr

(8) İmdi eşyâyı nûr-ı İlâhî’de müstağrak müşâhede iden erbâb-ı başiretdür ve Hakk’ı eşyâ ile (9) görüp eşerden mü’essire istidlâl idenler erbâb-ı istidlâldür. Nitekim Hâzret-i Mevlânâ buyururlar:

(10) **Nîst dîd-i reng bî-nûr-i birûn**

Elvânûn müşâhedesı hâricde olan nûrsuz müyesser degıldür. (11) Zîrâ şeb-i muzlimde elvân u eşkâl görünmez.

Hem-çunîn reng-i hayâl-i enderûn (1144)

Kezâlik reng-i hayâl-i derûn (12) dahı nûr-ı başiret ve ziyâ-yı ‘ışk u maḥabbet ve tecelliyât-ı şıfât-ı eḥadiyyet olmaduḡça müşâhede (13) olınmaz. Ammâ nûr-ı bîrûn ile nûr-ı derûnda fark budur ki nûr-ı zâhiri ğurûb-ı şems (14) ü kamer ve intifâ’-i sirâc ve ‘amy-ı baṣar ile maḥcûb u ğâ’ib olmaḡ mutaṣavverdür. Ammâ nûr-ı derûn ki (15) pertev-i nûr-ı tecellî-i cemâl-i İlâhî’dür, cemî‘-i mevcûdâta vücûd ol nûr-ı bî-ufûlden ifâza olınup (16) anuñ ğurûb ve tağayyürı muḥâldür. Pes lâ-cerem elvân-ı zâhire nûr-ı zâhiri olmadan müşâhede (17) mümkün olmaduġı gibi nûr-ı Rabbânî olmadın dahı kıyâm-ı eşyâ ve aḥvâl-i derûn müşâhede (18) olınmaḡ müyesser degıldür.

İn birûn ez-âftâb u ez-Suhâ

Bu nûr-ı zâhir âfitâb ve Sühâ’dandur; (19) ya‘nî kevâkib-i muzî’edendür.

V’enderûn ez-‘aks-i envâr-i ‘ulâ (1145)

Ve ol nûr-ı bâtinî ‘aks-i envâr-ı (20) Hudâ ve pertev-i tecelliyât-ı şıfât u esmâdandur.

Nûr-i nûr-i çeşm ḥod nûr-i dilest

Nûr-ı çeşmüñ (21) nûrı ḥod nûr-ı ḡalbdür,

Nûr-i çeşm ez-nûr-i dilhâ ḥâşilest (1146)

Zîrâ nûr-ı çeşm gönüller nûrından (22) ḥâşıldur.

Bâz nûr-i nûr-i dil nûr-i Hudâ’s

Kezâlik gönül nûrınûñ nûrı nûr-ı Hudâ’dur

(23) K'û zi-nûr-i 'aql u his pāk u cudā'st (1147)

Ki ol nûr-ı Hudā nûr-ı 'aql u hisden cüdādur ve yāhūd (24) 'aql u hiss ol nûrdan cüdādur. Ya' nî 'aql-ı ma' āş ve hiss ol nûr-ı idrāk eylemez ve nûr-ı Hudā dahı (25) 'aql u hiss nûr-ı olmağdan münezzehdür. Ve haqīkatde nûr ıtlākı Hāqk'a şahīhdür ve mā-sivāya nûr (26) ıtlāk olunmağ mecāz-ı maḥẓdur. Ve 'inde erbābi'z-zāhir nûr, zuhûr ma' nāsına olup zuhûr ise emr-i izāfīdür. (27) Zīrā şey' ikiden hālī degildür. Ya ğayr üzerine zāhir ve yāhūd ğayrdan bātındur. Pes nûr bi'l-izāfe [273b] (1) zāhir ve bi'l-izāfe bātındur ve zuhûr-ı nûr ise lā-cerem idrākāt üzerinedür. Ve aqvā-yı idrākāt (2) 'inde'l-'avām havāss olup hāsse-i başar dahı idrākātdandur. Ve bi'l-izāfe hiss-i başariye müdrike (3) olan eşyā dahı üç kısmdur. Bir kısmı bi-nefsihī mubşar olmayan şey'dür ki meşelā ecsām-ı muḥlime gibi. Ve (4) bir kısmı bi-nefsihī mubşar olup lākin anuñla ğayrı mer'ī olmaz. Meşelā ecsām-ı muḥlī'eden olan kevākib (5) ve cemre-i nār-ı ğayr-ı müştā'ile gibi. Ve bir kısmı dahı hem bi-nefsihī mubşar olup ve hem ğayrını mubşırdur. Meşelā şems (6) ü kamer ve neyyirāt-ı müştā'ile gibi. İmdi nûr-ı çeşm bir kuvvet-i bāşıradur ki zū'l-'ayn olan her ḥayvānda (7) mevcūddur.¹⁸⁴⁰ Lākin çeşm-i ḥayvānda inzimām-ı nûr-ı ḳalb olmamağ-ıla hiss-i ḥayvānī haqīkat-i eşyāyı fehīm (8) itmez. Pes nûr-ı çeşminde nûr-ı 'aql u ḳalb ü rūḥ olmayan kimesne insān-şüret ve ḥayvān-siretdür. (9) Ve hüccetü'l-İslām İmām Muḥammedü'l-Ġazālī ḳuddise sirruhū *Miṣkātü'l-Envār*'da buyururlar ki: "Ḳalb-i insānīde (10) 'ayn vardır. Ve 'ayn-ı ḳalbe gāh 'aql ve gāh rūḥ ve gāh nefsi insānī ta'bīr olunur. Pes, 'aql ile (11) murād olan budur ki 'āḳıl anuñla behīme ve mecnūn ve tıfl-ı raḍī' den mümtāz olur. Ve kuvvet-i (12) bāşırada yedi naḳīşa olup 'aql naḳā'ış-i mezbūreden pāk ü 'ārīdür. Pes, başarda olan (13) naḳīşa **evvelā** budur ki 'ayn ğayrını hiss ider, lākin kendü zātını idrāk itmez. 'Aql ise (14) hem ğayrı ve hem kendü nefsinin ve şıfāt-ı nefsi idrāk ider. Zīrā 'aql nefsinin 'ilm ü ḳudret ile müşāhede ve 'ilm-i nefsinin (15) ve 'ilm-i nefse olan 'ilmini ve 'ilm-i nefsiyle 'ilminüñ 'ilmini ilā-ğayrı'n-nihāye idrāk ider. Ve bu bir ḥāşiyetdür

¹⁸⁴⁰ Derkenara, "Mā el-farḳu beyne nûri'l-başari ve'l-'aql" matlap olarak yazılmıştır.

ki ⁽¹⁶⁾ mā yudraku bi-āleti'l-ecsām olanuñ birisi ile taşavvur olunmaz. **Sāniyen**, 'ayn kendüye ba'īd olanı ⁽¹⁷⁾ ve ifrāt ile kemāl-i kurbda olanı idrāk itmez. 'İnde'l-'aql ise kurb u bu'd mütesāvi olup ⁽¹⁸⁾ tarafet-i 'ayn semāvāta 'urūc ve laḥza-i vāhidede tuḥūm-ı 'arza nüzül ider ve belki cenāb-ı kudse ⁽¹⁹⁾ tayerān ider. Pes, nūr-ı 'aql u dil enmūzec-i nūr-ı Hudā'dur. Gerçi kim zirve-i müsāvāta terākķī daḥı ⁽²⁰⁾ itmez ise yine enmūzec-i muḥākātdan ḥālī degildir. **Sālisen** 'ayn verā'-i ḥicābda olanı idrāk ⁽²¹⁾ itmez, ammā 'aql beden-i ḥāş ve memleket-i qarībesinde taşarruf kılduḡı gibi 'arş u kürsī ve mā-verā'-i ⁽²²⁾ ḥicāb-ı semāvātda ve mülk-i a'lā ve melekūt-ı esmāda daḥı taşarruf ider ve belki ḥaḳā'ıkuñ küllīsī ⁽²³⁾ 'aqlıdan muḥtecibe olmaz. Ve 'aqluñ maḥcūb olması şıfāt-ı nefsdan bir sebep ile muḥtecib olduḡındandır. ⁽²⁴⁾ **Rābi'an**, 'ayn eşyānuñ zevāhir ü suṭūḥ ve şuver ü kavālibini görüp bevāṭın u ḥaḳā'ıḳ-ı eşyāyı ⁽²⁵⁾ idrāk itmez. 'Aql ise bevāṭın u ḥaḳā'ıḳ-ı eşyāya reftār ve teḡalgul idüp ḥaḳā'ıḳ u ervāḥına ⁽²⁶⁾ muṭṭali' olur. Ve eşyānuñ sebep ü illet ve ḡāyet ü ḥikmetine vāḳıf olup ne şeydendür ⁽²⁷⁾ ve nice ḥalk olınmışdur ve kaç ma'nādan cem' ü mürekkeb olmışdur ve merātib-i vücūddan ḳanķı mertebeye [274a] ⁽¹⁾ nüzül itmişdür ve ḥālıḳına olan nisbeti ne vechledür ve maḥlūḳāta olan nisbeti ne cihetdendür, ⁽²⁾ cümlesin istinbāt ider. **Hāmisen**, 'ayn ba'z-ı mevcūdātı bāşıra ve ma'ḳulātuñ cümlesinden ⁽³⁾ ḳāşıradur ve maḥsūsātuñ daḥı ekşerini görmez; zīrā eşvāt u revāyiḥ u tu'ūm u ḥarāret ⁽⁴⁾ ü bürūdet ve ḳuvā-yı müdrikeden olan sem' u bāşar u şemm u zevķı idrāk itmez ve belki şıfāt-ı bātına-i ⁽⁵⁾ nefsāniyyeden olan feraḥ u sürūr ve ḡam ü ḥüzn ve elem ü lezzet ve 'ışķ u şehvet ⁽⁶⁾ ve 'ilm ü irādet ve bunuñ emşālī mevcūdātı fehmi itmez. Zīrā 'ayn muḥtaşaru'l-mecrā ve ḡayyıķu'l-mecālī ⁽⁷⁾ olup 'ālem-i eşķāl ü elvāndan tecāvüze ḳādir olmaz. Ecsām ise fī-aşlihā eḡass-ı ⁽⁸⁾ aḳsām-ı mevcūdāt olup ve elvān ü eşķāl a'rāz-ı ecsāmdur. Ammā 'aql mevcūdāt-ı ⁽⁹⁾ mezburenüñ küllīsini idrāk idüp ve ḥükm-i yaḳın ü şādıḳ ile cümlesinde ḥükm ü taşarruf ider. ⁽¹⁰⁾ Pes esrār-ı bātına 'inde'l-'aql zāhire ve ma'ānī-i ḥafıyye celiyyedür. Ve ḥavāss-ı ḥams-ı zāhiri ⁽¹¹⁾ vü bātınī cevāsīs-i 'aql olup ve bunlardan mā'adā 'aqluñ niçe ḥevādīmi daḥı vardır. **Sādisen**, ⁽¹²⁾ 'ayn mā-lā-nihāye olanı idrāk itmeyüp ancak mütenāhiye olan şıfāt-ı

ecsâmı görür. ‘Aql ise ⁽¹³⁾ ‘ilm-i ğayr-ı mütenâhiye göre ma‘lûmât-ı bî-nihâye idrâk ider. Ve egerçi kim ‘aql ‘ulûm-ı mufaşşalay ⁽¹⁴⁾ mülâhaza kılsa hâzırdan olan hâşıl lâ-cerem mütenâhi olur. Fe-emmâ bu kadar vardur ki ⁽¹⁵⁾ ‘aqluñ kuvvet-i mâ-lâ-nihâyesi vardur. **Sâbi‘an**, ‘ayn kebîri şaġîr ve müteharriki sâkin ve sâkini ⁽¹⁶⁾ müteharrik görür. Meşelâ deryâda kenâra qarîb fûlk-i cârîde olan kimesneler cibâl-i râsiyâtı kendüleriyle ⁽¹⁷⁾ ma‘an hareket ider mülâhaza kıılır, hâl-i ân ki müteharrik degildür. Meşelâ şems ü kameri cünne vü siper miqdârı görür ⁽¹⁸⁾ ve kevâkibi altun kadarca görüp ve zîlâl ü nücûmı ve şıbyânı sâkin görür. Ammâ ‘aql ⁽¹⁹⁾ şems ve ba‘z-ı kevâkib-i ez‘âf-ı muzâ‘afa cirm-i arzdan kebîr olduġın idrâk ⁽²⁰⁾ idüp ve şabî dahı min-ḥayşü’n-neşvü ve’n-nemâ ve’z-ziyâdât müstemirren müteharrik olup zıll dahı hareketden ⁽²¹⁾ güsiste olmayup kevâkib dahı her laḥẓada emyâl-i keşîre hareket eyledüġin mülâhaza ider. ⁽²²⁾ *Kemâ kıale Şalla’llâhu ‘aleyhi ve Sellem li-Cibrîle ‘aleyhi’s-selâm: “Ezâleti’s-şemsu? Fe-kâle: lâ, ne‘am! Fe-kâle keyfe? ⁽²³⁾ Kıale munzu kıultu, lâ ilâ en kıultu, ne‘am, kıad teḥarrake mesîrate ḥamse mi’ete senetin.”*¹⁸⁴¹ Pes envâ‘-ı ġalat-ı başar ⁽²⁴⁾ mütekeşşire olup ‘aql ġalatdan ‘ârîdür. Ammâ bir sâ’il su’âl idüp: “Uḳalâ ḥod nazâr-ı ⁽²⁵⁾ ‘aqlîde ġalaṭ itdüklerin görüyoruz.” dirse bu su’âle cevâb virüp buyururlar ki: “Sen ⁽²⁶⁾ didüġüñ ‘uḳalâda ḥayâlât u evhâm ve ba‘z-ı i’tikâdât vardur ki anlaruñ aḥkâmını ⁽²⁷⁾ aḥkâm-ı ‘aql ḡann iderler. İmdi ġalat ḥayâlât u evhâm u i’tikâdâta mensûb olup [274b] ⁽¹⁾ ‘aqla ġalaṭ nisbet olunmaz. Zîrâ kaçan ‘aql ġışâve-i vehm ü ḥayâlden mücerrede olsa andan ġalaṭ ⁽²⁾ mutaşavver olmayup belki eşyâyı ‘alâ-mâ-hiye-‘aleyh¹⁸⁴² idrâk ider. Lâkin tecrîd-i ‘aqlda ‘usr-ı ‘azîm ⁽³⁾ olmaġ-ıla herkese müyesser degildür. Ve nevâzi‘-i mezbûreden ‘aqluñ kemâ-hüve kemâl-i tecerrüdi olmaz, illâ ⁽⁴⁾ ba‘de’l-mevt olur. Ve ‘inde’l-mevt ġıṭâ münkeşif ve esrâr mütecelliyeye olmaġ-ıla her eḥad ḥayr ve yâḥûd ⁽⁵⁾ şerrden her ne

¹⁸⁴¹ “Hz. Peygamber’in (s.a.v) Cebrâîl’e (a.s.) dediġi (sorduġu) gibi: ‘Güneş gitti mi?’ Cebrâîl: ‘Hayır, evet!’ dedi. Rasûlullâh tekrar sordu: ‘Nasıl?’ Cebrâîl dedi: ‘Hayır dediġim zamandan evet dediġim zamana kadar beş yüz yıllık yol gitti.’” Hadis için bkz. İmam-ı Gazâlî, **Mişkatu’l-Envâr**, Çev. Şadi Eren, s. 25. Eren’in tercümesinde bu bölümün tamamı için bkz. a.e., s. 20-26. Hadis için ayrıca bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, Çev. Ali Arslan, C. 10, s. 268.

¹⁸⁴² “Nasıl o şekilde”

tağdīm eylemiş ise yevm-i cezāda hāzır bulup kitābını müşāhede ider. Ve şağīre ⁽⁶⁾ vü kebīre bir şey’ terk olunmayup cümlesini ihşā kılp “Fe-keşefnā ‘ anke ğitā’ eke fe-beşaruķe’l-yevme ⁽⁷⁾ ḥadīdun.”¹⁸⁴³ ḥitāb-ı mehbībini istimā’ ider. Pes, “Ġitā nedür?” dir iseñ: ğitā ḥayāl ü vehm ve bunların ⁽⁸⁾ emsālidür. Ve evhām u ḥayālāt-ı bātıla ve i’tikādāt-ı fāsīde ile mağrūr olanlara ⁽⁹⁾ vech-i meşrūḥ üzere keşf-i ğitā olduğda: “Rabbenā ebşarnā ve semi’ nā ferci’ nā na’ mel şāliḥan.”¹⁸⁴⁴ ⁽¹⁰⁾ kavī-i kerīmi fehvasınca bir maḥlaş ve mencā isteyüp nālişler ider; ammā ümniyyesi ḥuşūle qarīn ⁽¹¹⁾ olmayup nālişi müfīd olmaz. İmdi benüm cānum, ğışāve-i vehm ü ḥayāl ve i’tikādāt-ı ⁽¹²⁾ fāsideden mücerrede olan şol ‘āķilūñ ‘aķlıdur ki rūḥ-ı kudsīden istifāza-i envār ⁽¹³⁾ idüp ğışş u denes-i beşeriyeden muḥaddes ola. Ve rūḥ-ı kudsī, rūḥ-ı Muḥammedī’dür ki cemī’-i ḥalāyık ⁽¹⁴⁾ envār-ı ma’ārifī ol rūḥu’l-ervāḥdan istifāza idüp ve aña bilā-vāsītatin Ḥaķ’dan ⁽¹⁵⁾ ifāza olunur. Pes, ey ‘āşık-ı şādık! Sen daḥı maḥzar-ı sır-ı Muḥammedī olan kāmīl ü mükemmillerden ⁽¹⁶⁾ müstefīz olup kūdūrāt-ı nefsanıyyeden ḥalāş olduğda “Mūtū ḳable en temūtū.”¹⁸⁴⁵ ⁽¹⁷⁾ mertebesin görüp *Lev kuşife’l-ġitā’u me’zdedtu yaķīnen.*¹⁸⁴⁶ ma’ nāsını fehm idersin. Ve rūḥ ⁽¹⁸⁾ u sırruñ rūḥ-ı Muḥammedī ve sır-ı Aḥmedī’ye vāşıl olduğda nūr-ı çeşmūñ nūr-ı ḳalbden ⁽¹⁹⁾ ve nūr-ı ḳalb daḥı nūr-ı Ḥudā’dan olur; ve illā şeb-i tīre-i keşret ve leyle-i muḥlime-i enāniyyetde ⁽²⁰⁾ olanlar nūrı ḳanda görür? Zīrā:

Şeb ne-bud nūr u ne-dīdī rengḥā

Gice nūr yokdur, renkleri ⁽²¹⁾ daḥı görmedüñ,

Pes be-żidd-i nūr peydā şud tu-rā (1148)

¹⁸⁴³ “Biz senin perdeni kaldırdık. Bugün artık gözün keskindir.” (Kaf 50/22, nâkıs iktibas)

¹⁸⁴⁴ “O günahkârların, Rableri huzurunda başlarını öne eğecekleri, ‘Rabbimiz! Gördük duyduk, şimdi bizi (dünyaya) geri gönder de iyi işler yapalım, artık kesin olarak inandık.’ diyecekleri zamanı bir görsen!” (Secde 32/12, nâkıs iktibas)

¹⁸⁴⁵ “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 402 (2669. metin).

¹⁸⁴⁶ “Perde kaldırılrsa yakînim ziyâdeleşmez.” Kuşeyrî Risâlesi’nde Âmir b. Abdulkays’ın sözü olarak zikredilmiştir. Bkz. Kuşeyrî, **a.g.e.**, Haz. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî, s. 434. *Nazmü’l-Dürer*’de ve *El-Masnû’ fî-Ma’rifeti’l-Hadîsi’l-Mevzû*’da ise Hz. Ali’ye atfedilerek kaydedilmiştir. Bkz. Burhânuddîn Ebi’l-Hasan İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî, **Nazmü’l-Dürer fî Tenâsübi’l-Âyâtî ve’s-Suver**, Haydarâbâd, Dâiretü’l-Maârifî’l-Osmâniyye, 1978, C. 2, s. 136; Aliyyü’l-Karî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, s. 211-212.

Pes nūruñ zıddı sebebi ile saña nūr peydā oldu. ⁽²²⁾ Ya‘nī “El-eşyā’u tenkeşifu bi-ezdādiḥā.”¹⁸⁴⁷ vefkınca gicenūñ zulmeti olmasa nūruñ ziyāsı bilinmezdi. İmdi ⁽²³⁾ mürşid-i kāmile vāşıl olan ‘āşık-ı müsta‘idd daḥı kıble vuşūl-i l-mürşid kendünūñ şıfāt-ı ⁽²⁴⁾ beşeriyyesi çāh-ı muzlim-ṭabī‘ atde mükedder iken mir’āt-ı kılbine maṭla‘-ı nūr-ı Muhammedī’den āfitāb-ı ḥaḳīkī ⁽²⁵⁾ pertev itdükde: “Ve eşraḳatı’l-arḍu bi-nūri rabbihā.”¹⁸⁴⁸ feḥvāsınca arāzī-i muḳaddese-i kılbī münevver ⁽²⁶⁾ ü müzehher olup kıble işrāḳı’n-nūr ne mertebe zulmetde idügi ma‘lūm olur ve muḳteżā-yı şıfāt-ı ⁽²⁷⁾ nefste olan envā‘-ı televvünātı müşāhede idüp tenezzül ü teraḳḳīsın fark u temyīz ider. [275a] ⁽¹⁾ İmdi benüm cānum;

Dīden-i nūrest ān geh dīd-i reng

Evvel nūrı görmekdür, ba‘dehū rengi görmekdür.

(2) V’ın be-zıdd-i nūr dānī bī-direng (1149)

Ve bu ma‘nāyı, ya‘nī evvel nūr, ba‘dehū rengi görmegi bilā-fıkrin ⁽³⁾ ve bilā-tevaḳḳufin nūruñ zıddıyla bilürsin. İmdi zāhiri olan aḥvālde bunu bilmek ⁽⁴⁾ bedīhiyyātdan olup mülāḥaza ve naẓara ihtiyācı kalmadıḡı gibi arāzī-i kılbī nūr-ı Muhammedī ile ⁽⁵⁾ pūr-ziyā olan ‘āşık-ı şādıḳuñ daḥı tevaḳḳufı kalmaz ki beşeriyyetūñ zulmeti nūr-ı Muştāfavī ile ⁽⁶⁾ ref‘ olup ‘uyūb-ı nefis anuñla ve kemālī daḥı anuñla bilinür. Ve günāhdan kılb üzerine vāḳı‘ ⁽⁷⁾ olan nokṭa-i süveydā ol nūr ile sečilür ve gizlüler āşikāre olur.

Renc u ğam-rā Ḥaḳ ⁽⁸⁾ pey-i ān āferīd

Ḥaḳ Te‘ālā celle şānuhū renc ü ğamı anuñ-çün ḥaḳ eyledi ki,

Tā bedīn zid hoş-dilī ⁽⁹⁾ āyed bedīd (1150)

Tā bu iki zıdd sebebi ile hoş-dillik zuhūra gele. Meşelā ḥastalık olmasa ⁽¹⁰⁾ saḡlık, ve faḳr u ‘anā olmasa ğınā, ve elem olmasa ḥuzūr, ve ğam olmasa sürür, ve ⁽¹¹⁾ zillet olmasa ‘izzet, ve zaḥmet olmasa rāḥat bilinmezdi ve birbirinden fark olunmazdı. ⁽¹²⁾

¹⁸⁴⁷ “Varlıklar zıtlarıyla idrak edilir.” Önce “ve bi-zıddihī yetemeyyezu’l-eşyā” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve derkenara saḥḥ kaydıyla yukarıdaki söz yazılmıştır.

¹⁸⁴⁸ “Yeryüzü, Rabbinin nuru ile aydınlanır, kitap konulur, peygamberler ve şahitler getirilir ve aralarında hakkaniyetle hüküm verilir. Onlara asla zulmedilmez.” (Zümer 39/69, nâkıs iktibas)

Kezâlik ‘âşık-ı şâdıklarun albinde daı ay nen renc-i keşret ve m -siv dan h şıl olan ⁽¹³⁾ am u k d ret anu -   nd r ki ‘ lem-i vah det ve n r-ı ma abbet ve tecell -i e adiyyeti anu la fark idüp ⁽¹⁴⁾ d ’im  m c hede ve m   hedede ola ve z lmet-i albden H   ’a sığınup ve r y-ı niy zı ⁽¹⁵⁾ ‘atebe-i   re-s za oyup: *All humme ‘c‘al f -albi n ran, ve f -sem‘  n ran, ve f -ba ari n ran, ve ‘an-yem ni*⁽¹⁶⁾ *n ran, ve ‘an- im li n ran, ve fev i n ran, ve ta ti n ran, ve em mi n ran, ve alf  n ran, vec‘al li n ran.*¹⁸⁴⁹ ⁽¹⁷⁾ m n c tından münfekk olmaya.

Pes nih n h  be-zid  peyd  şeved

Pes nih n ler zidd ile peyd  olur ⁽¹⁸⁾ ve y   d çok gizl ler zidd ile   ik r  olur.

 unki H  -r  n st zid pinh n buved (1151)

⁽¹⁹⁾ çünki H   ’u  zidd u niddi yok dur, pinh ndur; ya‘n  ol  dir-i Mu lak ve Cen b-ı H   ’u  v c dda ⁽²⁰⁾  er ki ve ul hiyyetde ziddi yok dur ki ves tet-i tez dd u tek b l ile z h r ide. ⁽²¹⁾ Belki mer y -yı mevc d tda cem ‘-i esm ’-i m te  bile ve  ifat-ı m tez dde ile m tecell  H  ’dan ayrı ⁽²²⁾ yok dur. *Fe-sub  ane men’i tef  ‘ani’l-al i bi-şiddeti z h rihi, ve’ tecebe ‘anhum li-i r  i n rihi.*¹⁸⁵⁰ ⁽²³⁾  h ey ‘  ık-ı b -  re! Tecell -i e adiyy ’z-z t ‘  ık  ifn  idüp kend l ks z aldu da ⁽²⁴⁾ ol b -nidd   b - er k olan E ad u  amed’u  n rından ayrı b    almayup H   S b  aneh  ⁽²⁵⁾ ve Te‘ l  mir’ t-ı dil-i mu aff dan kendü cem lin kendü m   hede ider.  l hi, albe sen n ru la ⁽²⁶⁾ cil  vir! ‘**Att r:**¹⁸⁵¹

ad m  mu de em men der-du ‘ lem

Zi-t  d rem ‘iy n-i did-i  n dem¹⁸⁵²

 i h lest  n ki cumle c n tu b   

¹⁸⁴⁹ “Allah’ım! Kalbimde bir nur, kulağımda bir nur, gözümde bir nur yarat. (Kalbimi, i ittiklerimi ve gördüklerimi nurlandır). Sağımdan bir nur, solumdan bir nur,  st m  bir nur, altımı bir nur,  n m  bir nur ve arkamı bir nur yaratarak (aydınlat. Her h lde) benim için bir nur yarat.” Bkz. Buh r , **S hih**, C. 13, s. 6253 (kit bu’d-daav t, 9. B b, 12 numaralı hadis); Müslim b. el-Hacc c, **S hih**, C. 2, s. 406-407 (kit bu sal ti’l-mus fir n ve kasrih , 26. B b, 181 numaralı hadis).

¹⁸⁵⁰ “ iddet-i zuh rundan (g r n   n n f n  gözlerin algılayamayacağı kadar aydınlık olmasından) dolayı yarattıklarına gizli olan ve nurunun parlaklığıyla onlara örtülü olan Allah ne yücedir!”

¹⁸⁵¹ Bu beyitler *Cevher ’z-Z t*’ın “Der-M n c t Kerden-i P r b -H k...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevher ’z-z t**, C. 1, ( evrimi i) <https://pdf.tarikhema.org..> 10 Nisan 2018.

¹⁸⁵² “Ben iki cihanda da kad mde meydana geldim. Bu  n    ik r olarak görmem ve (senin ezeli nefesinle yaratıldığımı) bilmem senin s yendedir.”

(27) Merā peydā vu hem pinhān tu bāṣī¹⁸⁵³

Ne-mī-bīnem bi-cuz zāt-i tu ey cān
Ḥaḳīḳat mer merā bi'nmūd a' yān¹⁸⁵⁴

[275b] ⁽¹⁾ Munezzeh çun tuyī men ḥod ki bāṣem
Ki bī-būd-i tu men hergiz ne-bāṣem¹⁸⁵⁵

Āh kim gāyet-i ḥafāṣı kemāl-i zuhūrındandır!

Ki naẓar ber-nūr buved ān geh be-reng

(2) İmdi çünki pinhān zıdd ile 'ıyān olur; naẓar evvel nūra olur, andan sonra rengen olur.

Ẓid be-ẓid ⁽³⁾ peydā buved çun Rūm u Zeng (1152)

Ẓıdd ẓıddıyla peydā olur, Rūmī ve Zengī gibi.

Pes be-ẓidd-i nūr dānistī tu nūr

(4) Pes nūrı eger āfākī ve eger enfüsī ẓıddı olan ẓulmet ile bildün.

Ẓidd ẓid-rā mī-numāyed der-şudūr (1153)

(5) Şudūr u zuhūrda ẓıdd ẓıddı gösterür; ya' nī ẓıdd ẓıddan ẓāhir olmak mümkünatda i' tibār⁽⁶⁾ olup vācibü'l-vücūdda ẓıdd i' tibārı yoktur. Zīrā:

Nūr-i Ḥaḳ-rā nīst ẓiddī der-vucūd

(7) Ḥaḳ nūrı için vücūdda ẓıdd yoktur ki,

Tā be-ẓidd ū-rā tevān peydā numūd (1154)

Tā kim ẓıdd-ı ẓulmet⁽⁸⁾ olan nūr gibi anı daḥı ẓıddıyla göstermek mümkün ola. Ya' nī vaḥdeti muḳābil-i keşret ve ıtlākı daḥı⁽⁹⁾ muḳābil-i muḳayyed degildir ki vaḥdetini keşretten ve ıtlākını kayddan fark etmekle mutlak vücūda⁽¹⁰⁾ istidlāl idüp 'ārif olasın.

Şeyḥ raḍiya'llāhu 'anh:¹⁸⁵⁶

İnne'lleẓī aẓhera'l-a' yāne lev ẓaherā

¹⁸⁵³ “Bu nasıl bir hâldir ki can dedikleri tamamen sensin; benim açık ve gizli her şeyim (gördüğüm her şey) sensin.”

¹⁸⁵⁴ “Ey dost! Senin zâtından başka bir şey görmüyorum. (Bu demektir ki) hakikat benim gözüme tamamen göründü.”

¹⁸⁵⁵ “Senin gibi bütün noksanlıklardan uzak ve pāk bir zāt varken ben kimim ki? Senin varlığın olmadıktan sonra ben aslâ olamam.”

¹⁸⁵⁶ İbn Arabî dîvânında bu dizeler için bkz. Muhammed Kacce, **Dîvânu's-Şeyhi'l-Ekber Muhyiddîn ibnu Arabî**, Dâru's-Şarki'l-Arabî, Halep (t.y), s. 168-169.

(11) Mā zāde ḥukmen ‘ani’l-emri’llezī zaherā
Huve’l-celliyyu’l-ḥafīyyu fī-taşarrufihī
Fe-leyse yezheru minhu kulle mā zaherā

(12) Muḳaddesu’z-zāti ‘an-idrāki mā zaherā
Lākinnehū yehebu’l-ervāḥe ve’ş-şuverā¹⁸⁵⁷

İmdi naẓar-ı ḥaḳ-bīn cümle-i keşerāt⁽¹³⁾ u ezdād ile mütecelliye bir ḥaḳīḳat müşāhede ider ki keşreti vaḥdet ve vaḥdeti keşretine⁽¹⁴⁾ müzāḥame virmez ve keşerāt u mezāhir Ḥaḳḳ’a maḥall ü mekân olmaz. Ammā “E lem-neşrah leke şadrake.”¹⁸⁵⁸ (15) ma’ nāsından ḥaber-dār olmayan muḥtecibūn sīnesi bu maḳālden münşerih olmaz.

‘Attār.¹⁸⁵⁹

(16) Kemāleş ‘aḳl u cān hergiz ne-dīdend
Egerçi rāh-i bisyārī burīdend¹⁸⁶⁰

(17) Furū şud ‘aḳlhā der-ḳatre-i āb
Heme der-ḳatre pinhānest der-yāb¹⁸⁶¹

Heme der-baḥr-i īn endīşe ğarḳend
Zi-fikret dā’imā pūyān bi-farḳend¹⁸⁶²

(18) İmdi benüm cānum, mādām ki sen senūñlesin:

Lā-cerem ebşār-i mā lā-tudrikuh

Lā-cerem bizüm ebşārımız⁽¹⁹⁾ anı görmez.

Ve’hve yudrik bīn tu ez-Mūsā vu kuh (1155)

Vāv-ı hüve ḥāliyye olup zamīr-i munfaşıl Ḥaḳḳ’a⁽²⁰⁾ rāci’ ve mef’ül-i yudrik maḥzūf olup taḳdīr-i kelām “ve huve yudriku’l-ebşāra”¹⁸⁶³ dimekdür. Ve “bīn⁽²¹⁾ tū ez-Mūsā

¹⁸⁵⁷ “Muhakkak ki O, aynları (sâbit hakikatleri) izhâr edendir. Şâyet o (Allah) görünür olsaydı, hüküm açısından (zâten) zâhir olan şeyden fazlası olmazdı (O’nu görmekle O’nun varlığına dâir bilgi kuvvetlenmezdi). O, tasarrufunda görünür olan ve (aynı zamanda) hafî olandır. Görünse de görünür değildir O. Zîrâ O’nun zâtı görünmekten münezzehtir; ama ruhların da bedenlerin de yaratıcısı O’dur.”

¹⁸⁵⁸ “Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?” (İnşirah 94/1)

¹⁸⁵⁹ Bu beyitler *Cevherü’z-zât*’ın hemen baş tarafında besmele başlığı altında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü’z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

¹⁸⁶⁰ “Akıl ve can ne kadar uzun mesâfe kat ederlerse etsinler yine de onun kemâlini göremediler.”

¹⁸⁶¹ “Akıllar bir su damlasına daldı (ona gark oldular); onların hepsi bir damlada gizlidir, (bunu) idrak et.”

¹⁸⁶² “Herkes bu düşünce denizine gark olmuş; (fakat aynı düşünce denizinde de olsalar) fikir yönüyle her zaman farklılar.”

vu kuh” cümle-i müste’lifedür; ya‘nî hâl bu ki Hudâ-yı Mute‘âl cemi‘-i ebşârı görür⁽²²⁾ ve sen, bizüm ebşârımız Hâzret-i Hudâ’yı göremediğini Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm ve cebel-i Tûr’dan gör ki⁽²³⁾ “Rabbi erinî enzûr ileyke”¹⁸⁶⁴ didükde “Len terânî”¹⁸⁶⁵ yâ Mûsâ” buyurilup ve cebel-i Tûr nûr-ı tecellîye tākāt⁽²⁴⁾ getüremeyüp pârelendi ve Hâzret-i Mûsâ bî-hûş olup düşdi. Bunuñ tafşîli muḳaddemâ⁽²⁵⁾ *Meşnevî-i Şerîf*’ün evâ’ilinde tafşîl olınmışdır. Ammâ nefy-i idrāk nefy-i rü’yeti müstelzim degildür;⁽²⁶⁾ zîrâ idrāk ihâṭaya dirler, Hâḳ Sübhānehû ve Te‘âlâ muḫâṭ olmaḳdan münezzehdür. Mu‘tezile ise⁽²⁷⁾ hîlâfına zāhib olup rü’yeti inkâr iderler. Ve bu beyt-i şerîf sûre-i En‘âm’da [276a]⁽¹⁾ olan “Lâ-tudrikuhu’l-ebşāru ve huve yudriku’l-ebşāra ve huve’l-laṭîfû’l-ḫabîr.”¹⁸⁶⁶ âyet-i kerîmesine⁽²⁾ işâretdür. *Ravâ Ebû Sa‘îd el-Hudrî raḍiya’llāhu ‘anhu ‘ani’n-Nebîyyi şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Ennehû ḳāle fî-ḳavliḥî Te‘âlâ,*⁽³⁾ “Lâ-tudrikuhu’l-ebşār”, ve *lev enne’l-cinne ve’l-inse ve’s-şeyâṭîne ve’l-melâ’ikete munzu ḫuliḳû ilâ en fenev*⁽⁴⁾ *şaffû şaffân vāḫiden mâ eḫāṭû bi’llāhi ebeden.*¹⁸⁶⁷ *Ve ḳāle Ebû Yezîd el-Bestâmî fî-ḳavliḥî “Lâ-tudrikuhu’l-ebşār”,*⁽⁵⁾ *inne’llāhe iḫtecebe ‘ani’l-ḳulûbi kemâ iḫtecebe ‘ani’l-ebşārî fe-izâ vaḳa‘a’t-tecellî fe’l-başaru ve’l-fu’âdu*⁽⁶⁾ *vāḫidun.*¹⁸⁶⁸ Ya‘nî muḫdeşâtıdan olan ebşār-ı zāhire vü bâṭınadan aña bir şey’ lâḫiḳ olmaz. Ol⁽⁷⁾ ferd-i vāḫid, “Lem-yelid ve lem-yüled, ve lem-yekun lehû kufuven eḫad.”¹⁸⁶⁹ ve Ḳādir-i Muṭlaḳ’uñ şamedîyyeti her lühûḳdan⁽⁸⁾ muḳaddes ü münezzehdür ve derk ü luhûḳ maḫlûḳâta mensûbdur. “Ve huve

¹⁸⁶³ “Gözler O’nu göremez; **halbuki O, gözleri görür.** O, eşyâyı pek iyi bilen, her şeyden haberdâr olandır.” (En‘âm 6/103, nâkıs iktibas)

¹⁸⁶⁴ “Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim.” (A’raf 7/143, nâkıs iktibas)

¹⁸⁶⁵ “Sen beni asla göremezsın.” (A’raf 7/143, nâkıs iktibas)

¹⁸⁶⁶ “Gözler O’nu göremez; halbuki O, gözleri görür. O, eşyâyı pek iyi bilen, her şeyden haberdâr olandır.” (En‘âm 6/103) Derkenara, “Tefsîr-i ve huve yudriku’l-ebşār” matlap olarak yazılmıştır.

¹⁸⁶⁷ “Ebû Saîd el-Hudrî, Hz. Peygamber’den (s.a.v) rivâyet etti: Allah Resûlü, ‘Gözler onu idrak edemez.’ âyetini açıklarken buyurdu: Cinler, insanlar, şeytanlar ve melekler yaratıldıklarından beri toplanıp bir araya gelseler dahi Allah’ı aslâ kavrayamazlar.” Bu rivâyet için bkz. Abdurrahman b. Muhammed b. İdris er-Râzî İbn Ebî Hâtim, **Tefsîru’l-Kur’ânî’l-Azîm: Musneden an-Rasûlullah (s.a.v) ve’s-Sahâbeti ve’t-Tâbiîn**, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib, Mekketü’l-Mükerrame, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997, C. 4, s. 1363.

¹⁸⁶⁸ Ebû Yezîd el-Bistâmî, “Gözler onu idrak edemez” kavli için söyle dedi: “Şüphesiz ki Allah gözlerden gizlendiği gibi kalplerden de gizlenmiştir, tecelli olduğu zaman ise göz ve kalp birdir.” Bu kısım Sülemî’nin tefsirinde tespit edilmiştir. Bkz. Sülemî, **a.g.e.**, C. 1, s. 210.

¹⁸⁶⁹ “O, doğurmamış ve doğmamıştır. Onun hiçbir dengi yoktur.” (İhlâs 112/3-4)

yudriku'l-ebşâr;¹⁸⁷⁰ ya' nî⁽⁹⁾ ol bî-miśl ü bî-naẓîr ve semî' ü başîr ebşâra tecellî ile ifnâ-yı muhdeşât idüp⁽¹⁰⁾ ber-müceb-i “Kuntu sem'ahû ve başarahû.”¹⁸⁷¹ ‘ârif-i fânîniñ nûr-ı başâr-ı başîreti olup ber-fehvâ-yı⁽¹¹⁾ “ve bî yubşîru”¹⁸⁷² anuñla görür ve ‘inde’t-tecellî fi’r-ru’yeti bi-nûri’r-rubûbiyyeti¹⁸⁷³ ebşâr-ı zâhire vü bâtına⁽¹²⁾ mütesâvî olur. Ve zât-ı Hâk idrâk olunmağdan ve luḥûḳ-ı muhdeşâtdan laṭîfdür⁽¹³⁾ ve tecellîsine müsteḥaḳḳ olan ‘ibâdını ḥabîrdür. Ve icâd-ı mükevvenât ve ibdâ'-ı mevcûdât⁽¹⁴⁾ ol zât-ı pâküñ kemâl-i lutf u kerem ve gâyet-i faẓl u iḥsânındandır. *Lâ-yuḥîṭu bihi'l-'ulûmi*⁽¹⁵⁾ ve *lâ-yudrikuhu'l-fuhûm*, ve *ḥâṭa bi-kulli şey'in 'ilmen*.¹⁸⁷⁴ Hâḳḳâ zât-ı bî-çünü ḥadeşân nice idrâk ide⁽¹⁶⁾ bilür ki? ‘İnde zuhûr-ı saṭavât-ı tecelliyü’z-zât vücûd-ı kevn ‘ademdür ve Hâḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ⁽¹⁷⁾ müşâbehet-i ḥadeşândan muḳaddes olan başâr-ı ḳadîm ile ebşârı idrâk idüp ve envâr-ı⁽¹⁸⁾ şıfâtını ebşâra iksâ itmekle ebşâr daḥı Hâḳḳ’ı nûr-ı Hâḳḳ-ıla müşâhede ider, rü’yeti kendü⁽¹⁹⁾ nefsiyle olmaz. Zîrâ Ḥâlîḳ-ı bî-çünüñ zât-ı laṭîfi müṭâla‘a-i ḥalḳdan mümteni‘dür. Ve bir⁽²⁰⁾ Laṭîf ü Kerîm’dür ki ḳulûb-ı ‘âşîḳîn bi’l-‘acz ve’l-izṭırâr na‘t-ı ‘ışḳla zîyâ’-i vech-i kerîme⁽²¹⁾ müncezibe ve ervâḥ-ı ‘ârifîn biḥâr-ı maḥabbetde müstağraḳa ve feẓâ-yı hüviyyetde fâniye⁽²²⁾ oldukları tecelliyât-ı lutf u cemâldendür. Ve ḳulûb-ı ṭâlibîn daḥı me‘ârik-i eşvâḳda⁽²³⁾ medhûş ve ‘uḳûl-i sâlikîn beydâ’-i ulûhiyyetde muẓmaḥill ü bî-hûş oldukları⁽²⁴⁾ idrâk-i ğavâmız-ı ‘ilm-i İlâhî’dendür. *Huve'l-laṭîfu'lleẓî in de'avteḥü lebbâke*, ve *in ḳaṣadteḥü*⁽²⁵⁾ *âvâke* ve *in aḥbebtteḥü ednâke*, ve *in aṭa'teḥü kâfâke*, ve *in 'aṣayteḥü 'âfâke*,⁽²⁶⁾ ve *in a'raḍte 'anhu de'âke* ve *in aḳbelte ileyhi hedâke*. Ve *ḳâle'l-Cuneydu el-laṭîfu men nevvera*⁽²⁷⁾ *ḳalbeke bi'l-hudâ*

¹⁸⁷⁰ “Halbuki O, gözleri görür.” (En’am 6/103, nâkıs iktibas)

¹⁸⁷¹ “Onun (kulumun) kulağı ve gözü olurum.” Bu hadîs-i kudsî *Nevâdiru'l-Usûl*’de tespit edildi. Eserde tamamı şu şekildedir: İzâ aḥbebtu ‘abdî kuntu sem’ahû ve başarahû, fe-bî yesme’u, ve bî yubşîru, ve bî yentiḳu, ve bî ya’ḳilu. “Bir kulumu sevdiğim zaman onun kulağı ve gözü olurum. Benimle iştir, benimle görür, benimle konuşur, benimle düşünür ve davranışlarını ortaya koyar (bütün bunları benim rızâma uygun olarak yapar).” Bkz. Tirmizî, **a.g.e.**, C. 4, s. 69. Buhârî’de de benzer bir rivâyet vardır. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 106-107.

¹⁸⁷² “Benimle görür.” Bkz. Tirmizî, **a.e.**, C. 4, s. 69.

¹⁸⁷³ “Rubûbiyyet nuruyla görme yetisine tecelli ettiğinde”

¹⁸⁷⁴ “İlimler onu kuşatamaz ve akıllar onu idrak edemez; o (ise) ilmiyle her şeyi kuşatmıştır.”

ve rabbâ cismeke bi'l-ğidâ ve ce'ale leke'l-vilâyete fi'l-belvâ, ve yahrisuke ve ente fi'l-lezâ [276b] ⁽¹⁾ ve yudhîlûke'l-cennete'l-me'vâ. Ve kâle'l-Huseynu fî-kavlihi'l-laîfî, kâle lutfun 'ani'l-kunhi, fe-ennâ lehu'l-vaşfu ⁽²⁾ ve min-luţfihî zikruhû li-'abdihi fî'd-duhûri'l-hâliyeti, iz lâ-semâ'e mebniyyeti, ve lâ-arḍa medhiyeti, kable ⁽³⁾ sebķi'l-vaķti ve izhâri'l-kevnî ve mâ-fî-hâ, fe-hâzâ ma'na'l-laîfî. ¹⁸⁷⁵ **Mevlânâ Câmî** fermâyed. ¹⁸⁷⁶

- (4) Hest tuyî hesti-i mutlak tuyî
Hest ki hestî buved el-ḥaķ tuyî ¹⁸⁷⁷
- Çeşm-i muşebbih zi-cemâl-i tu kûr
'Aql-i munezzih zi-kemâl-i tu dûr ¹⁸⁷⁸
- (5) Hest zi-tenzîh-i tu teşbîh-i tu
Nîst cuz in ğâyet-i tenzîh-i tu ¹⁸⁷⁹
- Nûr-i basîṭî vu ğubârîṭ ne
Baḥr-i muḥîṭî vu kenârîṭ ne ¹⁸⁸⁰
- (6) Nîst kenârîṭ velî şad hezâr
Gevheret ez-mevc fited ber-kenâr ¹⁸⁸¹
- Mevc-i tu bûd ân ki şudî cilve-ger
Der-ḥod ber-ḥod be-hezârân şuver ¹⁸⁸²
- (7) Der-tutuķ-i zât-i tu her sir ki bûd
Rûy der-âyîne-i 'illet numûd ¹⁸⁸³

¹⁸⁷⁵ “O, sen ona duâ ettiğinde icâbet eden, ona yöneldiğinde seni barındıran, ona muhabbet duyduğunda seni (kendisine) yaklaştıran, ona itaat ettiğinde sana yeten, ona isyân ettiğinde seni affeden, ondan uzaklaştığında seni çağıran, Ona yöneldiğinde seni hidâyete erdiren Latîf'tir. Cüneyd şöyle demiştir: Latîf, senin kalbini hidâyetle nurlandıran, bedenini rızıkla besleyen, musîbetlerde senin için korunmayı yaratandır. Sen ateşte iken seni muhâfaza eden ve Me'vâ cennetine koyandır. Hüseyin, onun “Latîf” sözü hakkında şöyle dedi: Lutf, özden ve esastandır. Biz ona, bu vasfa sahip olduğu için ve onun lutfundan dolayı ‘Latîf’ diyoruz. O, binâ edilmiş bir gökyüzü, döşenmiş bir yeryüzü yokken, zamanın öncesinde (zaman yaratılmamışken), her iki varlık (yeryüzü, gökyüzü) ve içindekiler ortaya çıkartılmadan önce kendi lutfundan dolayı o vasfı kulu için zikretti (lutfetti). İşte bu, ‘Latîf’in mânâsıdır.”

¹⁸⁷⁶ Bu beyitler *Tuhfetü'l-Ahrâr*'daki ikinci münâcaatta tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s.373-374.

¹⁸⁷⁷ “Var olan sensin, mutlak varlık sensin. Gerçekten varlığı olan varlık (sadece) sensin.”

¹⁸⁷⁸ “Benzeten göz senin cemâline kör olur, tenzih eden (noksanlıklardan arındıran) akıl, senin kemâline lâıyk tenzihten çok uzaktır.”

¹⁸⁷⁹ “Senin teşbîhin tenzîhinden olur. Senin tenzîhinin ğâyesi de bundan başka bir şey değildir.”

¹⁸⁸⁰ “Sen her yeri kaplamış olan nursun ve (nurunu) bulandıracak hiçbir kusurun yoktur. Sen her tarafı çepeçevre saran ve kıyısı olmayan denizsin.”

¹⁸⁸¹ “Senin kıyın yoktur; fakat her dalgandan yüz bin inci kenara çıkar.”

¹⁸⁸² “Kendi içinde ve dışında binlerce suret olarak tecelli eden şey senin dalgandı.”

Şûret-i şân ‘aks-numâ şud zi-zât
Zât zi-tekrâr-i şuver şud zevât¹⁸⁸⁴

(8) Encumen-i cem‘ -i heme ‘âlemest
Revnağ-i ân encumen ez-âdemest¹⁸⁸⁵

Bâ-tu hod âdem ki vu ‘âlem kudâm
Nîst zi-ğayr-i tu nişân ğayr nâm¹⁸⁸⁶

(9) Gerçi numâyend besî ğayr-i tu
Nîst der-în ‘arşa kesî ğayr-i tu¹⁸⁸⁷

Çun fudem ez-pây merâ dest ğîr
Ente naşîrî ve ileyke’l-maşîr¹⁸⁸⁸

(10) İmdi ey müstemi‘ -i kâbil! Ebşâra ‘adem-i rû’yet min-ğayşu zâtihi olup min-ğayşu’ş-şifât ve’l-âşâr degildür. (11) Egerçi ma‘nâ çeşm-i zâhir ile görilmez, lâkin ma‘nâ şûretde zuhûr itmekle eşerden mü’essire ve şûretten ma‘nâya (12) istidlâl olunur. Pes, gerekdür ki ihtilâf-ı şuver ile muşavvirden maḥcûb olmayasın. Görmez misin ki (13) berây-ı endîşe-i şûret-i hezâr u şad hezâr şûret-i ḥarf ü şavt zâhir olup ve sen şavt (14) ü ḥarfün emvâcını müşâhede iderken baḥr-i mevvâc-ı endîşe kında idüğün bilmezsin, lâkin leṭâfet-i (15) emvâcdan leṭâfet-i baḥr-i mevvâca istidlâl idersin. Aña binâ’en kâşif-i esrâr-ı kibriyâ Ḥazret-i (16) Mevlânâ revveḥa’llâhu rûḥehû buyururlar ki:

Şûret ez-ma‘nâ çu şîr ez-bîşe dān

Âlem-i ma‘nâdan bu (17) ‘âlem-i şûreti bîşeden zuhûr iden şîr gibi bil. Ya‘nî şîrün neşv ü nemâ ve maḥarr u me’vâsı bîşe-zârdan (18) zuhûr idüp ‘avdeti bîşe-zâra olur. Kezâlik ‘âlem-i şûret daḥı bîşe-zâr-ı ma‘nâdan (19) bürüz idüp girü ma‘nâya rücû‘ ider.

Yâ çu âvâz u suḥan z’endîşe dān (1156)

¹⁸⁸³ “Senin zâtında gizli olan her sır, illet aynasında göründü (esmâ ve sıfatlarını, yarattığın varlıklarda tecellilerle gösterdin).”

¹⁸⁸⁴ “Onların sureti, zâtı yansıttı; zât ise suretlerin tekrarından zâtlar oldu.”

¹⁸⁸⁵ “Bütün varlıkların toplandığı meclis, âlemdir. O meclisin parlaklığı ve güzelliği ise âdemdendir.”

¹⁸⁸⁶ “Senle beraber olduktan sonra âdem kimdir ve âlem neresidir? Senden başka nâm ve nişân yoktur.”

¹⁸⁸⁷ “Birçok şey senden başkaymış gibi görünse de bu ortamda senden başka hiçbir şey yoktur.”

¹⁸⁸⁸ “Ayağım kayar da düşersem elimden tut. Sen bana yardım edersin ve dönüş sanadır.”

Ve yâhûd ‘âlem-i şûreti ⁽²⁰⁾ fikr ü endîşeden şûret-bend olan nuţk u şavt gibi bil.
Ya‘nî ‘âlem-i ma‘nâ fikr ü endîşe ⁽²¹⁾ ve ‘âlem-i şûret âvâz u sühân meşâbesindedür.
Bu hod müşâhiddür ki:

În suhân v’âvâz ez-endîşe hâst

⁽²²⁾ Bu âvâz ü sühân endîşeden zühûr itdi. Fe-emmâ,

Tû ne-dânî baħr-i endîşe kucâ’s (1157)

Baħr-i endîşe ⁽²³⁾ sen kâdadur bilmezsın, zîrâ ki insâna ne muttaşıl ve ne munfaşıl ve
ne hâric ve ne dâhildür. Anuñ-çün ⁽²⁴⁾ bilinmesi be-ğâyet müşkildür.

Lîk çun mevc-i suhân didî laţîf

Ve lâkin çunki mevc-i sühânı laţîf ⁽²⁵⁾ gördüñ,

Baħr-i ân dâni ki bâşed hem şerîf (1158)

Anuñ baħrini daħı hem bilürsın ki şerîf ü laţîfdür.

⁽²⁶⁾ **Çun zi-dâniş mevc-i endîşe bi-tâht**

Çunki baħr-i ‘aql u dânişden mevc-endîşe ⁽²⁷⁾ olan harf ü şavt cânib-i nuţka çapdı,

Ez-suhân v’âvâz-ı ü şûret bi-sâht (1159)

[277a] ⁽¹⁾ Sühândan ve ol sühânıñ âvâzından elfâz u ‘ibârât şeklin bağlayup şûret
düzdi.

Ez-suhân ⁽²⁾ şûret bi-zâd u bâz murd

Ve sühândan şûret-i kelâm tevellüd idüp girü mürd ü zâ’il oldı.

⁽³⁾ **Mevc hod-râ bâz ender-baħr burd** (1160)

Baħr-i dânişden hâşıl olan mevc-i sühân kendüyi girü ⁽⁴⁾ baħr-i dânişe iletdi; zîrâ
hurûf u kelimât a‘râz-ı ¹⁸⁸⁹ seyyâle gibi iki zamân bâķi kalmaz. Nitekim Şeyh ⁽⁵⁾
Maħmûd-ı Şebüsterî daħı *Gülşen-i Râz*’da buyururlar ki; **Gülşen**.¹⁸⁹⁰

Yekî deryâ’s ‘ilm u nuţk sâhil

¹⁸⁸⁹ Derkenarda “a’râz”la ilgili şu açıklama yazılmıştır: “A’râz iki kısımdır. Birisi kıarre ve birisi seyyâledür. Kıarre elvân u envâr mişâlidür. A’râz-ı seyyâle tekellüm ü harekât gibidür.”

¹⁸⁹⁰ Eserde bu beyitler için bkz. Şeyh Maħmûd-ı Şebüsterî, **Gülşen-i Râz Tashîh-i İntikâdî ve Mütâlâa der-Akâyid ve İrfân**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, Merkez-i Tahkikat-ı Fârsî-i İran ve Pâkistan, İslâmâbâd, 2007, 86; Şeyh Maħmûd-ı Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2007, s. 145-146 (559-563. beyitler).

Şadef⁽⁶⁾ harfest u cevher dāniş-i dil¹⁸⁹¹

Be-her mevcî hezārān durr-i şehvār
Birūn rîzed zi-naql-i naşş u aḥbār¹⁸⁹²

Hezārān⁽⁷⁾ mevc ḥîzed her dem ez-vey
Ne-gerded ḳatre'î hergiz kem ez-vey¹⁸⁹³

(8) Vucūd-i 'ilm ez-ān deryā-yi jerfest
Ġilāf-i durr-i ū ez-şavt u harfest¹⁸⁹⁴

Ma' ānî çun kuned īn-cā tenezzul
Zarûret mî-şevved ū-râ temeşşul¹⁸⁹⁵

(9) *Gülşen-i Râz'*uñ ebyâtında olan deryâdan murâd muṭlaḳ-ı vüçüddan 'ibâret olup ve anuñ⁽¹⁰⁾ kenârı tecellî-i zâtîdür ki ḥâzret-i 'ilmden 'ibâretdür. Ve ebr şıfat-ı ḳudret ü irâdetdür ve bârân⁽¹¹⁾ şıfat-ı aḳdes ve şadef a' yân-ı şâbite vü mâḥiyyât-ı mümkin ve ḥurûf basîṭa-i 'âliye ve dürer ü le'ālî⁽¹²⁾ vü cevâhir-i mütelâlî ma' ârif-i fîtrî ve mevc şu'unât-ı İlâhiyye'dür. Ve yâḥûd deryâ ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye,⁽¹³⁾ ebr esmâ'-i zâtiyye vü şıfât-ı evveliyye ve bârân feyz-i aḳdes-i esmâ'î ve şadef isti'dâdât-ı zâtiyye⁽¹⁴⁾ vü ḳâbiliyyât-ı ezeliyye ve dürer ü cevâhir mu'âhid-i evveliyyedür ki "E lestu bi-rabbikum"¹⁸⁹⁶ ḥîṭâsından⁽¹⁵⁾ mün' aḳid olmuşdur. Ve sâhil şıfat-ı kelâm-ı nefsi ve nuṭḳ ma' nevi-i ḥaḳîḳî-i şûret-i 'ilm ve mevc inbisât-ı⁽¹⁶⁾ nefes-i Raḥmânî ve meded-i feyz-i vüçüdîdür ki her dem medd ü cezr ve ḳabz u başt andan ḥâşıldur.⁽¹⁷⁾ Ve yâḥûd deryâ 'âlem-i ceberût u eḥadiyyet ve ebr tecellî-i şânî ve sâhil 'âlem-i melekût ve ebr esmâ'-i⁽¹⁸⁾ ef'âl ve bârân feyz-i muḳaddes ve şadef ta' ayyünât-ı ma' neviyye ve dürer ü le'ālî 'ulûm u idrâkât-ı⁽¹⁹⁾ mürekkebe ve ma' ârif-i zevḳiyye vü müşâhedât-ı rûhiyye ve maḳâmât-ı ḳalbiyye vü tecelliyât-ı

¹⁸⁹¹ "İlim bir denizdir, söz de onun kıyısıdır; sadefî harf ve incisi de gönül ilmidir."

¹⁸⁹² "Her dalgada, Allah'ın buyruklarından, ve (Hz. Peygamber'in sözlerinden) nakledilen haberlerden binlerce çok kıymetli inci tanesi saçılır."

¹⁸⁹³ "O denizden her an binlerce dalga yükselir; fakat ondan aslâ bir damla bile eksilmez."

¹⁸⁹⁴ "İlmin varlığı o derin (ve engin) denizdendir; onun incisinin sadefî ise ses ve harftendir."

¹⁸⁹⁵ "Mânâlar bu kadar tenezzül edince (ilâhî hakikatleri beşer seviyesine indirerek aktarmak icap edince) onu anlatmak için somutlaştırma (maddî dünyadan örnekler verme) zarûret hâline gelmektedir."

¹⁸⁹⁶ "Kıyâmet gününde, 'biz bundan habersizdik' demeyesiniz diye Rabbin Âdem oğullarından, onların bellerinden zürriyetlerini çıkardı, onları kendilerine şâhit tuttu ve dedi ki: **Ben sizin Rabbiniz değil miyim?** (Onlar da), 'Evet (buna) şâhit olduk', dediler." (A'râf 7/172, nâkıs iktibas)

İlâhiyye ⁽²⁰⁾ ve cevâhir a‘yân-ı rûhiyye vü cismiyye ve mevc istimrâr-ı âsâr-ı şîfat-ı tekvîn ola. Ve yâhûd ⁽²¹⁾ deryâ vücûd-ı insân-ı kâmil ve emvâc aḥvâl-i ma‘neviyye vü ḥâlât-ı ḳalbiyye ve sâḥil mutazammın-ı ⁽²²⁾ ‘ilm ü idrâk olan ‘adem-i şu‘ûr ki fenâfi’llâh andan ‘ibâretdür. Ve bârân feyz-i envâr-ı ⁽²³⁾ tekmi̇l ve şâdef gûş-ı sâmi‘-i ṭâlib ve cevâhir ma‘ârif-i envâr-ı Rabbâniyye, ve yâhûd bir tevcîh ⁽²⁴⁾ daḥı bu vechle mümkindür ki deryâ dil-i dâna ve şehâb tecelliyât ve bârân taṭavvur-ı şühûd u müşâhedât ⁽²⁵⁾ ve şâdef eṭvâr-ı ḳalbiyye ve dürr ü lü’lû’ envâr-ı seb‘a ve sâḥil mutazammın-ı ‘ilm ü idrâk olan ⁽²⁶⁾ neş‘e-i unşuriyye ve mertebe-i beşeriyyedür. Ve kezâlik lisân sâḥil ve ḥurûf u kelimât şâdef ⁽²⁷⁾ ve ma‘ânî dürr ü cevâhirdür. İmdi benüm cânım, bu muḳaddemât ma‘lûmuñ oldıysa:

[277b] ⁽¹⁾ **Şûret ez-bî-şûreti âmed birûn**

Şûret bî-şûretlik ‘âleminden zühûra geldi, ya‘nî ⁽²⁾ ‘aḳl-ı küllden imtidâd-ı nefes-i Raḥmânî ile zâhir ve merâtib-i kevnîyyede müteşekkıl olup ⁽³⁾ ḥurûf u kelimât gibi ma‘ânî-i esmâ’-i İlâhiyye bârize vü bâhire oldı,

Bâz şud k’innâ ileyhi râci‘ün (1161)

⁽⁴⁾ Girü geldüğü yire gitdi. Zîrâ biz ki mevcûdât-ı mümkineyüz, taḥḳîḳâ cümlemüz aña râci‘ lerüz. ⁽⁵⁾ Ey ‘âşık-ı şâdık! Deryâ-yı muṭlaḳ-ı vücûduñ mevcî iki nev‘dür. Birisi cemâlî, birisi celâlîdür. ⁽⁶⁾ Mevc-i cemâlî ile şuver-i keşerâtı hüveydâ idüp mevc-i celâlî ile daḥı ta‘ayyünât-ı muḳteziyât-ı cemâlî ⁽⁷⁾ muḥtefî ider. Ammâ ihtifâ daḥı ‘adem-i şırf olmayup belki temevvüc-i celâlde şeb ü rûzuñ te‘âḳubı ⁽⁸⁾ gibi ta‘ayyünât-ı cemâlî bâṭın ve muḳtezâ-yı ta‘ayyünât-ı celâlî zâhir olur. Zîrâ ki eşyâda iki vech ⁽⁹⁾ vardır. Nitekim ibtidâ’-i *Meşnevî-i Şerîf* de; **M**:

Her kesî k’û dūr mând ez-aşl-i ḥıṣ ¹⁸⁹⁷

beytinde bunuñ ⁽¹⁰⁾ zikri bir miḳdâr sebḳ itmişdür. Ya‘nî vecheynûñ birisi zühûr u vücûd ve birisi buṭûn u ‘ademdür. ⁽¹¹⁾ Pes, tecellî-i cemâl ile eşyânuñ vech-i vücûdı

¹⁸⁹⁷ “Aslından uzaklaşmış olan kişi...” *Mesnevî*’nin 4. beytinin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddin er-Rûmî, **a.g.e.**, Haz. Reynold A. Nicholson, C. 1-2, s. 3. Devamı şöyledir: Bâz cûyed rûzgâr-i vasl-i hîş, “Yine kendi aslından olanlarla geçirdiği günleri arar.”

ve tecellî-i celâl ile vech-i ‘ademi zâhir olur. Ve devre-i ⁽¹²⁾ dünyâ vü âhîret gibi eşyânun dağı celâl ü cemâlün devre-i mu‘ ayyenelerinde birer iktizâları vardır.

(13) Çu mevcî ber-zened gerded cihân tams
Ta‘ ayyun şud “ke-en-lem-tagne bi’l-ems”¹⁸⁹⁸

Ve hem-çünin deryâ-yı ⁽¹⁴⁾ vahdetün dağı emvâcı iki nev‘dür. Birisi inbisât-ı bisât-ı cevâhir ve a‘yân-ı şûret ü ma‘nâyı ⁽¹⁵⁾ muḳteẓîdür ve birisi dağı cânib-i merkez-i vahdet ve finâ’-i zâtîye emvâc-ı keşerātuñ inḳibâzını muḳteẓîdür. ⁽¹⁶⁾ Ve cihân u cihâniyân mevc-i inḳibâzî ile munṭamis olup gūyâ ki evvelden dağı ma‘düm gibi muḳtefî olur. ⁽¹⁷⁾ Ve hâlet-i mezbûrede muḳteẓâ-yı vehm ü ḥayâl pîş-i nazar-ı sâlikden mürtefi‘ olup fenâ’-i zâtî-i ⁽¹⁸⁾ mümkinât ḥadd-i şühûda resîde olur. Ammâ öyle degildür ki mümkün için bir zât u ḥaḳîḳat ⁽¹⁹⁾ olup ve kendü ḥaddinden tecâvüz itmekle mümkün iken vâcib ola, ḥulûl u ittihâd muḥâldür. ⁽²⁰⁾ Zîrâ vücûd-ı izâfîñün vücûd-ı muṭlaḳ ve hestî-i Ḥaḳḳ’uñ verâsında bir ğayrı ḥaḳîḳati ⁽²¹⁾ yoḳdur. Pes; dūrî-i Ḥaḳ, ve ḥaḳîḳati ferâmûş itmek kişi kendü nefsinden dūr olmaḳdur. ⁽²²⁾ Kemâ kıle Te‘âlâ: “Yâ eyyuhe’llezîne âmenû lâ-tekûnû ke’llezîne nesullâhe fe-ensâhum enfusehum.”¹⁸⁹⁹ İmdi Ḥaḳḳ’a ḳarîb ü ba‘îd ⁽²³⁾ olmaḳ zamânî vü mekânî degildür. Zîrâ Ḥaḳ Celle ve ‘Alâ zamân u mekândan münezzehdür ve ba‘îd ⁽²⁴⁾ olmaḳ cânib-i bendedendür, cânib-i Ḥaḳ’dan olmaz. Zîrâ Ḥaḳ, ‘ibâdına ḥablu’l-verîdden aḳrebdür ⁽²⁵⁾ ve ḳalb ü rûḥdan dağı nezdîk-terdür. Ve ğâyet-i bu‘d ile ḳurb-ı müfriṭ ḳuvvet-i bâşıraya mâni‘-i ⁽²⁶⁾ şühûd-ı rû’yet olduğı gibi kemâl-i ḳurb u ḥuzûr dağı mâni‘-i rû’yet ü idrâkdür. Pes, Ḥaḳ’dan ⁽²⁷⁾ ba‘îd olmaḳ ‘abd kendü enâ’iyyetine ḳarîb olup teveccühini hestî-i mevhûmına maḳşûr itmekden [278a] ⁽¹⁾ ‘ibâretdür. Ve taḳarrub ila’llâh dağı ‘abd-i fânî kendüden ve ḥuşûşiyet-i ta‘ ayyünini idrâkden ⁽²⁾ dūr olup ve

¹⁸⁹⁸ “Bir dalga vurunca dünya yok olur ve yaratılanlar sanki bir gün önce hiç yokmuş gibi olur.” Altı çizili kısım Yûnus sûresi 24. âyetten muktebestir. Bu beyit *Gülşen-i Râz*’da tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 83; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, s. 139 (501. beyittir).

¹⁸⁹⁹ Burada Haşr sûresinin 18. âyetiyle 19. âyetinin karıştırıldığı anlaşılmaktadır. 18. âyet “Yâ eyyuhellezîne âmenû” hitabıyla başlamaktadır. 19. âyet ise: “Ve lâ-tekûnû...” diye başlayıp yukarıdaki şekilde devam etmekte ve “ulâike humul fâsikûn” şeklinde bitmektedir. Öyle ise yukarıdaki metnin anlamını şu şekilde verebiliriz: “Ey iman edenler! Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın.”

başar-ı başîret ve dîde-i fu'âdı külliyyet ile vahdet-i Hakk'a müteveccih olmakdan ⁽³⁾ 'ibâretdür. Fe-li-hâzâ Hakk Sübhânehû ve Te'âlâ'ya qurb u bu'd ma'nevîdür, şuverî degildür. **Meşnevî:**

- (4) Ān ki hest ü aqreb ez-ḥablu'l-varîd
Tû figende tîr-i fikret-râ ba'îd¹⁹⁰⁰
- Qurb nî bâlâ vu pestî reftenest
- (5) Qurb-i Hakk ez-ḥabs-i hestî reftenest¹⁹⁰¹

Ve bu zîkr olınan fenâ vü intifâ ve telâşî vü ihtifâ dahı ⁽⁶⁾ nev' ayna münkasım olup birisi küllî vü cüz'î-i âfâkî ve birisi dahı küllî vü cüz'î-i enfüsîdür. Ve cüz'î-i âfâkî ⁽⁷⁾ ber-müceb-i: "Kulle yevmin huve fî-şe'nin."¹⁹⁰² her dem vâkı' olur. Ammâ küllî-i âfâkî intikâl-i ferdâriyyenüñ ⁽⁸⁾ 'indinde ve esmâ'-i zâtiyyeden her bir ismüñ iktizâsında huşûle gelür. Cüz'î-i enfüsî ise ⁽⁹⁾ tâbi'-i âfâkîdür ve küllî-i enfüsî mutaẓammın-ı maẓhar-ı külliyye olan fenâ vü beḳâ hâlinde bi-ḥaseb-i ihtilâf-ı ⁽¹⁰⁾ aḥvâl-i sâlikîn zuhûra gelür ve emvâc-ı mezbûre mutaẓammın-ı neş'et ve şu'unât-ı lâ-yetenâhî ⁽¹¹⁾ olur:

Hezārân neş'e dâri ḥâce der-pîş
Bi-rev âmed-şud-i ḥod-râ biyendiş¹⁹⁰³

Zîrâ ⁽¹²⁾ bi-ḥaseb-i iktizâ'-i cemâl ü celâl ve muḳteẓâ-yı ferdâriyye-i esmâ'-i zâtiyye vücûdda ve 'ademde ⁽¹³⁾ cemâl ü celâlden her birinüñ bir iktizâsı vardur ki iktizâ'-i mezbûr ile muḳteziyât-ı ⁽¹⁴⁾ cemî'-i esmâ zuhûra gelmekle neş'et ü zuhûrât-ı gayr-ı mütenâhiye bâhire olur. "Fe-lâ-⁽¹⁵⁾ta'lemu nefsun mâ uḥfiye lehum min-ḳurrati a'yunin."¹⁹⁰⁴ "Ḳuli'llâhumme mâlike'l-mulki tu'ti'l-mulke men teşâ'u ve

¹⁹⁰⁰ "O (Allah), sana şah damarından daha yakındır; (fakat) sen düşünce okunu uzaklara atmışsın." *Mesnevî*'nin altıncı defterinin 2356. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 6, s. 1172.

¹⁹⁰¹ "Yakınlık aşağı ya da yukarı gitmek değildir; Hakk'a yakınlık, varlık hapsinden gidiştir (kurtulmaktır)." *Mesnevî*'nin üçüncü defterinin 4565. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 3-4, s. 605.

¹⁹⁰² "Göklerde ve yerde bulunan herkes, O'ndan ister. **O, her an yaratma hâlinedir.**" (Rahmân 55/29, nâkıs iktibas)

¹⁹⁰³ "Ey hâce! Önünde binlerce yeni doğuş seni bekliyor. Git ve kendi gelişini düşün (başını ve sonunu bil)." Bu beyit de *Gülşen-i Râz*'da tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 83; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 139 (507. beyittir).

¹⁹⁰⁴ "Yaptıklarına karşılık olarak **onlar için ne mutluluklar saklandığını hiç kimse bilemez.**" (Secde 32/17, nâkıs iktibas)

tenzi‘u⁽¹⁶⁾’l-mulke mimmen teşā’.”¹⁹⁰⁵ Pes, kâşif-i esrâr-ı kibriyâ Hazret-i Mevlânâ ma‘ânî-i mezbûreye işâret⁽¹⁷⁾ idüp buyururlar ki:

Pes tu-râ her laḥẓa merg u ric‘atî’st

Pes, ey sâlik-i kâbil ve müstemi‘-i muḵbil! ⁽¹⁸⁾ Nûr-ı başîret ile bakşañ saña her laḥẓa mevt ve ric‘at vardır. Ya‘nî fî-küllî ân i‘dâm ⁽¹⁹⁾ ve anuñ mişli icâd muḵarrerdür. Lâkin emşâl-i teceddüd ve eşkâl-i te‘âḳub itmekle ġâfiller bu ⁽²⁰⁾ esrâr-ı İlâhî’dan muhteciblerdür. Pes ber-feḥvâ-yı ma‘nâ-yı ḥaḳîḳî-i: “Bel hum fî-lebsin min-ḥalkın cedîd”¹⁹⁰⁶ ⁽²¹⁾ mümkinâtdan her bir ferd ‘ale’d-devâm ḥalk-ı cedîdedür.

Muşţafâ fermûd dunyâ sâ‘atî’st (1162)

⁽²²⁾ Fe-li-hâzâ server-i enbiyâ vü evliyâ ḥabîb-i Ḥudâ Hazret-i Muḥammedü’l-Muşţafâ ‘aleyhi min-şalavâtî’llâhî’l-evfâ: ⁽²³⁾ “Ed-dunyâ sâ‘atun.”¹⁹⁰⁷ buyurdi. Ve ḳâle Tebareke ve Te‘âlâ: “Ve mâ emrunâ illâ vâḥidetun ke-lemḥin bi’l-başari.”¹⁹⁰⁸ Ve ḳâle Te‘âlâ: “Ve mâ emru’s-sâ‘ati illâ ke-lemḥi’l-başari ev huve aḳrabu.”¹⁹⁰⁹ ⁽²⁴⁾ Pes, ‘ömr-i dünyâ bir sâ‘at olduğı muḥaḳḳaḳ oldıysa ‘ömr-i insânî ol sâ‘atde bir demdür. ⁽²⁵⁾ **Gülşenî fermâyed:**¹⁹¹⁰

Ne varsa bu demdedür demi duy
Fevt itme dirüm saña demi duy

Demden türedi mükerrerem Âdem
⁽²⁶⁾ Âdem dem imiş dem-ile hem-dem

¹⁹⁰⁵ “De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah’ım! Sen mülkü dilediğine verirsın ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Şüphesiz ki sen her şeye kâdırsın.” (Âl-i İmran 3/26, nâkıs iktibas)

¹⁹⁰⁶ “İlk yaratmada âcizlik mi gösterdik? Hayır, onlar yeni bir yaratma hususunda şüphe içindedirler.” (Kaf 50/15, nâkıs iktibas)

¹⁹⁰⁷ “Dünya bir saattir (bir andan ibarettir).” Bkz. Aliyyü’l-Karî, **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, s. 140 (134. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 500 (1331. metin). İki eserde de metnin tamamı şu şekildedir: Ed-dunyâ sâ‘atun, fec‘alhâ tâ‘aten. “Dünya kısa bir andan ibarettir; onu da ibadetle geçir.” Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 46.

¹⁹⁰⁸ “Bizim emrimiz ancak bir anlık bakış gibi (hızlı ve) tektir.” (Kamer 54/50)

¹⁹⁰⁹ “Göklerin ve yerin gaybı Allah’a aittir. **Kıyâmetin kopması ise göz açıp kapama gibi veya daha az bir zamandan ibarettir.** Şüphesiz Allah, her şeye kâdirdir.” (Nahl 16/77, nâkıs iktibas) Bu âyet metindeki yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

¹⁹¹⁰ Bu beyitler İbrâhîm Gülşenî’nin *Kıdem-nâme* adlı tasavvufî mesnevîsinde tespit edilmiştir. 246 beyitlik küçük hacimli bu eserin transkripsiyonlu metniyle birlikte değerlendirmesi, bir makâleye konu olmuştur. Bkz. Mehmet Sait Çalka, “İbrahim Gülşenî ve Kıdem-nâme Adlı Tasavvufî Mesnevisi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 59, Erzurum 2017, s. 119-154.

Demden deme dem viridi vücûd-ı
Çün şûrete ma‘ nâ ide cûd-ı

(27) Şûret bulalı dem-ile a‘ yân
Ma‘ nâ yüzidür görinen ekvân

‘ Işk-ıla diri çü demden imiş
Muḥdeş dimeñüz kıdemden imiş

[278b] (1) Demden dirilen bulur beḳâyı
Bilmez ne olur ‘adem fenâyı

Diriyle ölüp kıyâmet olğıl
Maḥşerle kıyâmetüñ nedür bil

(2) Bu gündedür istegüñ bula-gör
Bu gündür od añağı bile-gör

Bunda bulunur ne varsa anda
Bundan gideyor ne gitse anda

(3) Bu mezra‘ ada olan ikinci
Anda varuban olur biçici

İmân dilesen imâma uyğıl
Ol veche göre imâni duyğıl

Pes Ḥazret-i Mevlânâ (4) sırr-ı lebs ve ḥalk-ı cedîdi beyân buyurduktan sonra baḥr-i
endişe ve menba‘ -ı fikr ü pişeyi ‘ıyân (5) idüp buyururlar ki:

Fikr-i mâ tîrî’st ez-Hû der-hevâ

Bizüm fikrimüz hevâda hüviyyet-i zât-ı eḥadiyyetden (6) gūyâ bir tîrdür.

Der-hevâ key pâyed âyed tâ Ḥudâ (1163)

Pes ol tîr-i fikr hevâ-yı vücûd-ı insânîde kaçan eglenür? (7) Eglenmez, ya‘ nî hevâyâ
remy-i siḥâm iden rāmîñ tîri hevâda meḳş itmeyüp tîr-endâza ‘avdet (8) itdügi gibi
bizüm daḥı hevâ-yı vücûdumuzda olan tîr-i fikrimüz rāmî-i ḥaḳîḳî olan cānib-i (9)
Ḥudâ’ya gelür. Zîrâ siḥâm efkâr u efhām-ı hevâ-yı ḳulûbe ḳudret-i Rabbāniyye’den
remy olunup (10) ber müceb-i: “Kullu şey’in yerci‘ u ilâ-aşlihî.”¹⁹¹¹ yine Ḥaḳḳ’a rücū‘
ider. El-ḥaşıl imtidād-ı nefes-i Raḥmānî’den (11) ifāza buyurılan vücûd-ı izāfî ber-

¹⁹¹¹ “Her şey aslına döner.”

muḳteżā-yı celāl mevcūdâtıdan ḳabẓ olunup ⁽¹²⁾ cenāb-ı eḫadiyyete ‘avd ider. İmdi ey sālîk-i rûşen-dil!

Her nefes nev mî-şevd dünyâ vu mâ

Bizüm ⁽¹³⁾ vücûdımız ve dünyâ vü mâ-fî-hâ her nefes ve her anda mürde vü ḫay ve köhne vü müteceddid olur. Ve lâkin:

(14) Bî-ḫaber ez-nev şuden ender beḳâ (1164)

Biz ve cümle-i eşyâ teceddüd-i cihân u cihâniyândan bî-ḫaberüz. **Gülşen-i Râz:** ¹⁹¹²

(15) Cihân kullest u ez-yek ṭarfetu’l-‘ayn
‘Adem gerded ki lâ-yebḳâ zamaneyn ¹⁹¹³

(16) Diğer bâre şevd peydâ cihânî
Be-her laḫẓa zemîn u âsmânî ¹⁹¹⁴

Be-her laḫẓa cihân in kuhne pîrest
Be-her dem ender-û ḫaşrî vu neşrest ¹⁹¹⁵

(17) Der-û çizi du sâ‘at mî-numâyed
Der-ân ḫâlet ki mî-mîred bi-zâyed ¹⁹¹⁶

(18) Ve lîkin tâmmetu’l-kubrâ ne-înest
Ki in yevm ‘amel u ân yevm dînest ¹⁹¹⁷

Ya‘nî ḳıyâs iderüz ki dünyâ ânen-fe-ânen köhne vü cedîd olmaḳdan ⁽¹⁹⁾ ḫâlî ola; ma‘a-hâzâ laḫẓaten-fe-laḫẓaten icâd u i‘dâm olunmaḳdadur. İmdi bu ‘âlem-i kevn ⁽²⁰⁾ ü fesâd, iḳtizâ-yı luṭf u cemâl ve murtażâ-yı ḳahr u celâl ile nîst ü hest ⁽²¹⁾ olmaḳdan güsiste olmadıysa ‘ömr-i insânî daḫı âb-ı revân ve seyl-i devân gibi ⁽²²⁾ olmaḫ-ıla buyururlar ki:

‘Omr hem-çun cûy nev nev mî-resed

¹⁹¹² Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 90; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 154-155 (639-643. beyitler).

¹⁹¹³ “Cihan külldür ve göz açıp kapayıncaya kadar geçen bir zamanda yok olur, (yani) bu (kısacık) iki zaman (arasındaki) kadar dahi bâkî kalmaz.”

¹⁹¹⁴ “Her lahzada tekrardan yeni bir yer, gök ve cihan meydana gelmektedir.”

¹⁹¹⁵ “Bu köhne cihan her an yaşlanır ve onda her an ḫaşr u neşr olur.”

¹⁹¹⁶ “Onda her şey, ölme ve (yeniden) doğma olarak iki an görünür.”

¹⁹¹⁷ “Fakat ‘Tâmmetu’l-Kubrâ’ (en büyük felâket ve dayanılmaz musibet olan kıyâmet) bu değildir; çünkü bu amel günü, o ise hesap ve cezâ günüdür.”

İnsānuñ ‘ömri dahı mā’-i cārī⁽²³⁾ gibi ırmaz, gider ve nev nev te‘ākub ider ve güz̄er
itdükçe nefes-i Raḥmānī’den lā-yenkaṭı‘⁽²⁴⁾ imtidād-ı ‘ömr olur. Aña binā’en:

Mustemirri mī-numāyed der-cesed (1165)

‘Ömr cesed-i insānīde⁽²⁵⁾ dā’im ü müstemirr görünür ve müteceddidü’l-emşāl olmağ-
ıla hareketi fark u temyīz olunmaz.⁽²⁶⁾ Nitekim buyururlar:

Ān zi-tizī mustemir-şekl āmede’s

Kemāl-i sür‘at ve gāyet-i cereyānından⁽²⁷⁾ ol ‘ömr müstemirri’ş-şekl gelmişdür ve
ḥāsse-i bāşıra tūl u dirāz kıyās idüp gālaṭa [279a]⁽¹⁾ düşmişdür. Fe-li-hāzā Ḥazret-i
Mevlānā revveḥa’llāhu rūḥehū kemāl-i sür‘at-i sereyān-ı¹⁹¹⁸ ‘ömr ve vahdet ile⁽²⁾
zuhūr-ı keşerātı nokṭa-i nāriyye-i cevvalēye teşbīh idüp buyururlar ki:

Çun şerer ki’ş tiz cunbānī⁽³⁾ be-dest (1166)

Meşelā şerer ki sen anı elūñle sür‘at üzere taḥrīk idesin, eger vaż‘-ı istikāmetle⁽⁴⁾
hareket itdürürseñ ḥaṭṭ-ı müstaḳīm-i mürtesem olmuş görürsin ve eger istidāre üzere⁽⁵⁾
hareket itdürürseñ bir dā’ire irtisāmın görürsin. Pes bu ne vechle olur dir iseñ:

⁽⁶⁾ Şāḥ-i āteş-rā bi-cunbānī be-sāz

Meşelā bir şāḥı alup ucını ateşe yakup kendü şun‘uñla⁽⁷⁾ taḥrīk eyleseñ,

Der-nażar āteş numāyed bes dirāz (1167)

Nażarda tūl u dirāz āteş görinüp⁽⁸⁾ sür‘at ile hareketinden şekl-i nokṭa olduğın ḥiss-i
başarī idrāk idemeyüp⁽⁹⁾ gālaṭ ider. **Gülşen:**¹⁹¹⁹

Zi-her yek nokṭa z’īn devr-i muselsel
Hezārān şekl mī-gerded muşekkel¹⁹²⁰

⁽¹⁰⁾ Zi-her yek nokṭa devrī geşte dā’ir
Hemū merkez hemū der-devr-i sā’ir¹⁹²¹

¹⁹¹⁸ Bu kelimenin üzerine bir işaret konularak derkenara aynı işaretle “seyrân” kelimesi kaydedilmiştir.

¹⁹¹⁹ Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 66; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 86 (152-153. beyitler).

¹⁹²⁰ “Bu art arda devam eden akış zincirinin her noktasından binlerce şekil ortaya çıkar.”

¹⁹²¹ “Her noktadan bir dönüş ortaya çıkmıştır; o nokta hem merkezdir hem de diğerlerinin devrindedir.”

El-hâşıl nokta-i cevvalē ⁽¹¹⁾ nârdan ve nokta-i nâzile âbdan zâhire olup zihinde ve hâricde noktadan gayrî ⁽¹²⁾ nesne degil iken müdrik-i cemî' -i envâ' -ı maḥsûsât olan hadeḳa-i baṣariyyenüñ ḥazîne-i ⁽¹³⁾ ḥiss-i müşterekinde olan ḥayâle hey'et-i dâ'ire ve ḥatt-ı müstaḳîm şûretinde görünür. ⁽¹⁴⁾ Ey çeşm-i zâhir-bîn! “Dünyâ bir sâ'at ve 'ömr-i insânî bir ân ne vechle olur ki meḳs-i medîd ⁽¹⁵⁾ ve emr-i ba'îd olduḡı muḳarrerdür.” dir iseñ:

În dirâzî'y muddet ez-tîzî-i şun'

Şun' -ı ⁽¹⁶⁾ İlâhî'nüñ tîzliginden bu dirâzî-i müddet ve zamân-ı mümteddi,

Mî-numâyed sur'at-engîzî-i şun' (1168)

⁽¹⁷⁾ Sür'at-engîzî-i şun' -ı Ḥaḳ gösterür. Ya' nî dirâzî-i müddet insâna nisbetledür, zîrâ ḥaḳîḳat-i ⁽¹⁸⁾ kârdan ġâfildür. Tîzî-i şun' -ı İlâhî bir ânı niçe biñ yıl gösterür ve illâ Ḥaḳḳ'a nisbet ile ⁽¹⁹⁾ eyyâm u sâl olmaz. Ve bi'l-cümle mādām ki 'aḳl ḥavâss-ı zâhire ile şuver-i muḥtelife ⁽²⁰⁾ ve keyfiyyât-ı muḳteziyâtı ḥiss idüp ve kuvvet-i vâhime şuver-i keyfiyyât-ı maḥsûseden ⁽²¹⁾ ma'ânî-i müteḳâbile ve mebanî-i mütebâyineyi idrâk ü ta'aḳkul eyleye, mâhiyyât u ḥaḳâ'îḳ ⁽²²⁾ ve tebâyün-i şuver-i nev' iyye-i ḥalâ'îḳuñ ihtilâfâtına ḥükm idüp keşretten ḥalâş olmaz. ⁽²³⁾ Fe-emmâ 'aḳl istitbâ' -ı vehm ü ḥayâlden ḥalâş olup ve keşf-i şaḥîḥ ve şühûd-ı şarîḥ ⁽²⁴⁾ olan nihâyet-i tecerrüde nâ'il olsa zuhûr-ı mevcûdât ve vücûd-ı mükevvenât ⁽²⁵⁾ emr-i i'tibârî olduḡını ḥükm idüp cemî' -i kâ'inât 'inde vücûdi'l-Ḥaḳ nâ-bûd olduḡına ⁽²⁶⁾ şekk ü gümânı ḳalmaz. Ve daḥı: “Ke-serâbin bi-ḳî' atin yaḥsebuhu'z-zam'ânı mā'en, ḥattâ izâ câ'ehü ⁽²⁷⁾ lem-yecidhu şey'en ve veceda'llâhe 'indehü.”¹⁹²² âyet-i kerîmesinüñ ma' nâsından ḥaber-dâr olur. [279b] ⁽¹⁾ Beyt:

Numûd-i vehmî ez-hestî cudâ kun
Ne-bîḡâne tu ḥod-râ âşinâ kun¹⁹²³

¹⁹²² “(İnkâr edenlerin amelleri) ıssız çöllerdeki serap gibidir ki susayan onu su zanneder; nihâyet ona vardığında orada herhangi bir şey bulamamış, üstelik yanbaşında da (inanmadığı, kendisinden sakınmadığı) Allah'ı bulmuştur.” (Nur 24/39, nâkıs iktibas)

¹⁹²³ “Vehmî varlıkları kendinden uzaklaştır; yabancı kalma ve kendini âşinâ et.” Bu beyit de *Gülşen-i Râz*'da tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, a.g.e., Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî s. 81; Şebüsterî, a.g.e., Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 135 (463. beyit).

Âh ey gâfil-i bî-çâre! ⁽²⁾ Evvelîn ü âhîrîn tāmmetü'l-kübrâ ve kıyâmet-i 'uzmâda kabirlerinden kalkup meydân-ı 'araşâta da'vet ⁽³⁾ olunduklarında dîde-i fu'adlarında olan gıta münkeşif ve hâkîkat-i hâle vâkıf olmağ-ıla: ⁽⁴⁾ “Dünyâda bir vâkt veyâ bir sâ'at eglendük.” diyeler. Kemâ kıle Te'âlâ: “Ke-ennehum yevme yeravnehâ lem-yelbeşü illâ 'aşıyyeten ⁽⁵⁾ ev duhâhâ.”¹⁹²⁴ İmdi ey tâlib-i esrâr-ı İlâhiyye! Nokta-i nesebden her bir nokta ve hâzîz-i izâfât-ı ⁽⁶⁾ felek-i hestî vü cüz'î ve mınţıka-i âsmân-ı ta'ayyün-i bâlâ vü pestî, ber-muktezâ-yı: “Kulle yevmin huve fî-şe'n,”¹⁹²⁵ ⁽⁷⁾ edvâr-ı müselele-i harekât-ı inķibâzî vü inbisâtîden her bir devrede imtidâd-ı nefes-i ⁽⁸⁾ Rahmânî bir şekl-i maḥşûş ta'yîn ider ve merâtib-i istikmâlde ve edvâr-ı müte'âkıbe-i mütetâliye ⁽⁹⁾ ve ekvâr-ı mütenâsibe-i mütevâliyyede ta'ayyün-i mezbûrdan her birisi iksîr-i a'zam ve hacet-i mükerrrem-i ervâḥ ⁽¹⁰⁾ u nüfûs-ı ecsâm-ı kâ'inât olan neş'e-i insâniyye-i kemâliyyeye irişince istihâlât-ı ⁽¹¹⁾ mütekeşşire ile mertebeden mertebeye ve neş'eden neş'eye cereyân u sereyân idüp ⁽¹²⁾ envâ'-ı hezâr eşkâl ü şuver ile teşekkül ider. **Şi'r:**¹⁹²⁶

- (13) Yek dâ'ire farz kun cihân-râ
Her nokta ez-û miyân numâyed¹⁹²⁷
İn dâ'ire pîş-i nokta'î nîst
Lîkin be-naẓar çunân numâyed¹⁹²⁸
- (14) Tû nokta-i âteşin bi-gerdân
Tâ dâ'ire-i 'iyân numâyed¹⁹²⁹
İn nokta zi-sur'at-i taḥarruk
Şad dâ'ire her zamân numâyed¹⁹³⁰
İn nokta be-tû şehâdet u ğayb

¹⁹²⁴ “Kıyamet gününü gördüklerinde (dünyada) sadece bir akşam vakti ya da kuşluk zamanı kadar kaldıklarını sanırlar.” (Nâziat 79/46)

¹⁹²⁵ “O, her an yaratma hâlinededir.” (Rahmân 55/29, nâkıs iktibas)

¹⁹²⁶ Aşağıdaki beyitler Fahreddîn-i Irâkî Dîvânında yer alan “Terkîbât” bölümündeki şiirlerin ilkinde tespit edilmiştir. Bkz. Fahreddîn-i Irâkî, **Külliyât-ı Şeyh Fahrüddîn İbrâhîm-i Hemedânî Mûtehallas be-İrâkî**, Mukaddime: Saîd-i Nefîsî, Hâşiyeler: M. Dervîş, Tahrân, İntişârât-ı Câvidân, 1366, s. 281.

¹⁹²⁷ “Bu cihânı her noktası ortasıymış gibi görünen bir dâire farz et.”

¹⁹²⁸ “Bu dâire (aslında) bir noktadan başka bir şey değildir; fakat göze öyle görünüyor.”

¹⁹²⁹ “Sen o ateş gibi (olan) noktayı döndür, böylece dâire ortaya çıkar.”

¹⁹³⁰ “Bu nokta hareket hızından dolayı her zaman yüz dâire gibi görünür.”

(15) Hem zāhir ü hem nihān numāyed¹⁹³¹

Her laḥza be-tū cemāl-i muṭlak

Der şūret-i ʾīn u ān numāyed¹⁹³²

Her laḥza be-tū kemāl-i hestī

(16) Der-kisvet-i nākişān numāyed¹⁹³³

İmdi benüm cānum, “Ve huve me‘akum”¹⁹³⁴ sırrından āgāh olup ve bu ma‘iyyetūn (17) ğamzesi idrākinde şāhib-naẓar olursañ “Eynemā tuvellū fe-şemme vechu’llāh.”¹⁹³⁵ ne ma‘nā olduğın ‘ilm-i (18) yaḳīn ile bilürsin. Āh kim bu benlik ve senlik dost cemālinūn niḳābı ve ʾīn ü ān vech-i Kerīm’ūn (19) ḥicābıdır. Gerçi kim ser-i engüşt dīde-i bīdāra māni‘ ve rü’yet-i āfitāba ḥicāb olmaz; ve lākin (20) ser-i engüşt dīde üzerine vāz‘ olınsa dīdeye görmek ḳalmaz ve şad āfitāba ḥicāb olur. (21) Āh ey ‘āşık-ı şādık! Bu bir ‘aceb ḥāletdür ki ne ifşāya imkān ve ne ihfāya tāḳat (22) vardır ve buña ne işāret vāfī ne ‘ibāret kāfīdür. Āh kim bu sırr-ı mektūmda zebān (23) lāl ve Ḥazret-i Maḥbūb-ı Ezelī ğāyet-i kibriyā vü celāldedür:¹⁹³⁶

Lubāb-i ḳişşa bi-māndest u guften imkān nīst¹⁹³⁷

(24) Ḥulāşa-i kelām, bu esrār-ı ‘aẓīme mücerred ḳīl ü ḳāl ile bilinmez. İllā maṭla‘-ı nūr-ı ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye olan (25) mürşid-i kāmīlūn ḥāk-i rāhı olmağ-ıla anuñ naẓar-ı iksīr-eşerinden dil-i ṭālibe: “Ceẓbetun min-ceẓebāti⁽²⁶⁾”-r-Raḥmāni tuvāzī ‘amelu‘ ş-şāḳaleyn.”¹⁹³⁸ nūrı ilḳā olınmağ-ıla bilinür ve her ne olsa ol nūr ile bulunur.

(27) Ey Ḥudā cān-rā tu bu’nmay ān maḳām

¹⁹³¹ “Bu nokta sana şehādet ve gayb (ālemlerini), açığı ve gizliyi gösterir.”

¹⁹³² “Mutlak güzel (olan Allah), sana her an o ve bu (gibi) suretlerde görünür.”

¹⁹³³ “Varlığın kemālī sana her an nākısların kıyāfetinde görünür.”

¹⁹³⁴ “O sizinle beraberdir.” (Hadid 57/4, nākıs iktibas)

¹⁹³⁵ “Doğu da batı da Allah’ındır. Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü oradadır. Şüphe yok ki Allah lūtfu geniş olandır, hakkıyla bilendir.” (Bakara 2/115, nākıs iktibas)

¹⁹³⁶ Mısradan önce sūrhle bir ayn harfī çizilmiştir.

¹⁹³⁷ “Bu kıssanın özü kaldı (anlatılmadı) ve (zāten) anlatılmasına da imkān yoktur.” Mevlânâ’nın 1144. gazelinin 17. beytinin ilk mısrasıdır. Gazelin tamamı için bkz. Mevlânâ Celāleddīn-i Rûmî, **Külliyât-ı Sems yâ Dîvân-ı Kebîr**, Haz. Bedîüzzamân Fırûzânfer, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, C. 3-4, 1338, s. 40-41. (Fırûzânfer’in çalışmasında “imkān” yerine “fermân” kelimesi mecuttur).

¹⁹³⁸ “Raḥmân’ın cezbelerinden bir anlık cezbe, bütün insanların ve cinlerin amellerine denktir.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 397 (1069. metin). Aclûnî’de “Raḥmân” yerine “Ḥaḳḳ” yazılıdır.

K'ender-ü bî-ḥarf mî-rüyed kelâm¹⁹³⁹

Fe-li-hâzâ, kâşif-i esrâr-ı kibriyâ, [280a] ⁽¹⁾ Ḥazret-i Mevlânâ buyururlar ki:

Ṭālib-i ʾîn sir eger ‘allāme’î’s

Bu sırruñ ṭālibi ‘ilm ü faẓiletde ⁽²⁾ ‘allāme-i ‘aşr daḥı olursa ‘ilm ü ḳāl ve baḥş ü cidāl ile bu ‘arūs-ı esrāruñ cemāl-i bā-kemālinden ⁽³⁾ keşf-i ḳınā‘ olmaz. İmdi eger talebinde şādık ise:

Nek Ḥusāmu’d-dīn ki sāmī nāme’î’s (1169)

⁽⁴⁾ İşte kāmīl ü mükemmil olan Ḥusāmü’d-dīn Çelebi ki vücūd-ı şerīfī nāme-i sāmī ve ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳ’a ⁽⁵⁾ gidenleruñ zamānesinde muḳtedā vü imāmıdur, imdi anuñ dāmenine teşebbüs eylesün. ⁽⁶⁾ Ve fī-zamānīnā ṭālib olanlar daḥı zamānuñ şāḥibi olan mürşid-i kāmīli bulup andan ⁽⁷⁾ ‘ilm-i ledünnī aḥz eylesün demek olur. **Sultān Veled fermāyed:**¹⁹⁴⁰

⁽⁸⁾ Şeyḥ pāket kuned bi-gīr ü-rā
Çun pelīdī me-hil çunān cū-rā¹⁹⁴¹

Def‘-i çirk u ḥadş zi-āb buved
Çunki der-āb reft pāk şeved¹⁹⁴²

⁽⁹⁾ Kes zi-ḥod ḥiç pīşe nā-mūzed
Bī-çerāḡī çerāḡ-i ne’frūzed¹⁹⁴³

Şem‘-i murde zi-zinde zinde şeved
Murde māned çu pīş-i ü ne-reved¹⁹⁴⁴

⁽¹⁰⁾ Pīşe nūrest u pīşe-ver çu çerāḡ
Cevr-i ustād keş gurīz ez-lāḡ¹⁹⁴⁵

Her murīdī ki ü zi-şeyḥ¹⁹⁴⁶ resīd

¹⁹³⁹ “Allah’ım! Kelâmın harf olmadan ortaya çıktığı makamı ruha göster.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 3158. beytidir. Bkz. Celâleddīn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 157.

¹⁹⁴⁰ Bu beyitler *Veled-nāme*’de tespit edilmiştir ve kullandığımız çalışmaya göre sıralı alınmamışlardır. Bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 2, s. 346-347 (ilk 6 beyit bu sayfalardadır), ayrıca bkz. s. 349 (7-9. beyitler bu sayfadadır) ve s. 352 (son beyit ise bu sayfadadır).

¹⁹⁴¹ “Şeyḥ seni temizler, onun peşinden git. Mâdem bu kadar kirlisin, akarsuyu bırakma.”

¹⁹⁴² “Kirin ve necâsetin temizlenmesi suyla olur; (kirli şey) suya girince pāk olur.”

¹⁹⁴³ “Kimse kendiliğinden hiçbir meslek öğrenemez. Işıḡı olmayan, başka bir ışık yakamaz.”

¹⁹⁴⁴ “Sönmüş bir mum, yanan bir mumdan yanmaya başlar; fakat onun önüne gitmedikçe sönmüş olarak kalmaya devam eder.”

¹⁹⁴⁵ “Meslek, ışıktır ve meslek sahibi (sanatkâr) ise çeraḡdır. Ustanın kahrını çek, oyun ve şamatadan kaçın.”

Nūr-i dil-rā be-çeşm-i rūḥ bedīd¹⁹⁴⁷

- (11) Evliyā der-tenend u bīrūnend
Der-kem āmed zi-cumle efzūnend¹⁹⁴⁸

‘ Ayn-i vaşlend der-cihān-i firāk
Zāhiren cuft u bāṭinen heme ṭāk¹⁹⁴⁹

- (12) Tā ebed cumle kā ’imend be-Ḥaḳ
‘ İlm-i şān nīst ez-kitāb u varāk¹⁹⁵⁰

Nā ’ibān-i Ḥaḳ’end der-du serā
Pīşvā vu ‘ azīz u rāh-numā¹⁹⁵¹

Resīden-i Ḥargūş Be-Şīr

- (13) Ḥargūş şīre irişdügin beyān ider.

Şīr ender-āteş u der-ḥişm u şūr

Şīr gürisneliginden ⁽¹⁴⁾ ve ḥargūş gelmekde ziyāde tevaḳḳuf itdüğinden āteş-i ğazabı müştā‘ il olup kemāl-i ḥiddet ile ⁽¹⁵⁾ ğazab u ıztırābda idi. Pes, nāgehān:

Dīd k’ān ḥargūş mī-āyed zi-dūr (1170)

Gördi ki ol ḥargūş ⁽¹⁶⁾ uzaqdan gelür.

Mī-deved bī-dehşet u gustāḥ ũ

Ol ḥargūş bī-ḥavf u bī-dehşet ⁽¹⁷⁾ ve bī-güstāḥī vü bī-teklīfī yeler; ya‘ nī ke-enne te’ḥīr ũ tevaḳḳufsız ḥıdmetde ḳuşūr itmemiş gibi ⁽¹⁸⁾ bī-bāk gelür. Güstāḥ kāf-ı Fārisī’nün zammesiyle bī-tekellüfāne ve bī-edebāne vaż‘ idene ⁽¹⁹⁾ dirler.

Ḥişm-ġīn u tund u tīz u turş-rū (1171)

¹⁹⁴⁶ “Şeyh” kelimesinin önünde olması gereken “z”, müellif nüshasında silik görünmektedir. Bu sebeple Cevrî nüshasından da istifade edilmiştir. Bkz. F.133b.

¹⁹⁴⁷ “Şeyhin eliyle yetiştirilmiş her mürit gönül ışığını ruh gözüyle görmüştür.”

¹⁹⁴⁸ “Velîler cisim içinde olsalar da onun dışındadırlar; az görünürler ama herkesten ziyade ve üstünlerdir.”

¹⁹⁴⁹ “Bu ayrılık dünyasında vuslata ermişlerdir, zâhirde ayrı görünseler dahi bātında hepsi kubbe (gibi) bir ve bütünlerdir.”

¹⁹⁵⁰ “Hepsi sonsuza kadar Hakk’la bâkîdirler; onların ilmi kitaptan ve varaktan değildir.” Bu beytin ilk mısrası ikinci mısranın yerine yazılmış; fakat takdim-te’hir işaretleriyle düzeltme gösterilmiştir.

¹⁹⁵¹ “(Bu zâtlar) izzet ve şeref timsâli, İki cihanda önder, yol gösterici ve Hakk’ın halîfeleridirler.”

Ġazab-nāk ve ħiddetlü ve turş-rû olduğı ħâlde ħargüş ⁽²⁰⁾ arslana gelür. Ya‘nî arslan ħargüşü bu hey’et ile geldügin gördi ve hey’et-i mezbûre anuñ ⁽²¹⁾ şadâkatine delîl ü bürhân olmağ-ıçün ħargüş ħîle idüp kendüyi arslana turş-rû vü tünd-ĥû ⁽²²⁾ gösterdi.

K’ez-şikeste âmeden tohmet buved

Zîrâ şikeste vü zebûn gelmekden müttehem olur.

V’ez-⁽²³⁾ dilîrî ref’-i her reybet buved (1172)

Ve cür’et ü dilîrlikden her reybet ü şübhe def’ olur ve ħareket-i ⁽²⁴⁾ dilîrâneye degme ħâl ile şübhe olunmaz. El-ĥaşıl ħargüş bu ĥud‘a vü ħîle ile:

Çun resîd ü ⁽²⁵⁾ bîş-ter nezdîk-i şaf

Çünkü şîrûñ şaffına ziyâde yakın-rek irişdi,

Bânk ber-zed şîr ⁽²⁶⁾ hây ey nâ-ĥalef (1173)

Şîr na‘ra urup “Hây ey nâ-ĥalef!” diyü ħargüşuñ üzerine ĥaykırdı ⁽²⁷⁾ ve eyitdi ki: “Ey küstâĥ!”

Men ki gāvân-râ zi-hem bi’drideem

Ben ki gâvları bir uğurdan yırtmışum [280b] ⁽¹⁾ ve pâre pâre kılmışum.

Men ki güş-i şîr-i ner mâlideem (1174)

Ben ki erkek arslanuñ ĥulağın burmışum ⁽²⁾ ve zîr-i dest-i tağallübde zebûn kılmışum.

Nîm ħargüşî ki bâşed k’û çunîn

Bir yarım ‘aķıllu ve ⁽³⁾ nışf-ı güş-ı ĥar miqđarı olan ħargüş kim ola ki bunuñ gibi za‘îf

Emr-i mâ-râ efkened ⁽⁴⁾ ü ber-zemîn (1175)

bizüm emrimüzi zemîne bırağâ; ya‘nî itâ‘at-i fermân itmeyüp bizi taĥķîr ⁽⁵⁾ eyleye. Kezâlik, şîr-i mevt ve ezfâr-ı ĥahr-ı îlâhî her emre vâķtiyle imtişâl itmeyüp te’ĥîr iden ⁽⁶⁾ kechele vü baĥaleye ĥitâb idüp dir ki: “Ey emr-i îlâhî’yi verâ’-ı zâĥrlarına bırağup tevânî vü tekâsül iden ħargüş ⁽⁷⁾ mişillüler! Ne ‘aceb ĥavf u ĥaşyetsiz ĥurursız, şîr-i mevtüñ ve baĥş-ı şedîd-i Rabbânî’nüñ ⁽⁸⁾ pençesine girmekden

korkmazsınız! Ben h d ‘Menem diger n st.’¹⁹⁵² diyen niçe fer ‘ine v  Nemr d ⁽⁹⁾ u  edd d u  avm-i ‘ d ve  ahram n u ner m n u key ub d ve bunun em ali bed-nih d ⁽¹⁰⁾ ve  al let-mu‘ t du  c nların h lk mından çıkarup ar asın yire getürdüm ⁽¹¹⁾ ve ser y u ma  amların menzil-i z   u b m ve serlerin lo ma-i m r u m r ve t ‘me-i hev m ⁽¹²⁾ eyledüm. Pes sen benüm pen emden  a an  urtulursın? Niçün ‘   bet-end   olmazsın?’ ⁽¹³⁾  mdi ey hörgüç-  ret!

Terk-i h  b u  aflet-i hörgüç kun

H rg     h  b u  afletini ⁽¹⁴⁾ terk eyle ve kend  ne t v  an uy us n virme, ecelden h l   olurum  anma ⁽¹⁵⁾ ve ben uyumam, gözüm h d a u dur dime! Z r  t v  an dağı gözi a u  uyur, ⁽¹⁶⁾ bilmeyen anı b d r  anur.  mdi b d r- ekl olan   filler ve emr-i   iretde m tek siller ⁽¹⁷⁾  aflet uy us ndadır. H ber   yo  dur ki:

(18)  arma up  ı dı dira t-ı ‘ mr  ne m r-ı ecel
  iy n-ı tende yatur b lb l-i c n bi-haber¹⁹⁵³

 mdi uy udan uyan!

  rre-i  n   r ey h r ⁽¹⁹⁾ g   kun (1176)

Ey h r-ı l -yefhem,   azab-ı  l h  ve ecel   rin     rre v  h r  s nı g  -ı h   la ⁽²⁰⁾ istim ‘ eyle!   rre kesr-i  ayn ile ‘  r r den’ ma‘ n  s nadur ve m   r -ı   n de olan ⁽²¹⁾ h r, bi-ma‘ n  h m r ve g  , isma‘ ma‘ n  s nadur. **Seyyid.**¹⁹⁵⁴

(22) G   l virme cih na bi-ve  dur
G   l virmek a a bi’ ll h  a  dur

Bu a c n u dil-ile a layu ba 
Fen dur bu fen   anma be  dur

(23) G z   a  ‘ r f  ey merd-i k mil

¹⁹⁵² ‘‘(Var olan yalnızca) benim, (benden) başkası yok.’’

¹⁹⁵³ Bu beytin Ulv ‘ye ( .993/1585) ait olduğu anlaşılmaktadır.   irin gazellerinden birinde tespit ettiğimiz beyit, Tarlan’ın çalışmasında  u şekildedir: Kebk-i ömrü kapmaga b l açdı  eh-b z-ı ecel/   iy n-ı tende yatur b lb l-i c n bi-haber. Bkz. Ali Nihad Tarlan, **  ir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan   iri: Ulv -Me l -Nih n -Fevz -K tib **,  stanbul,  stanbul Üniversitesi Yayınları, 1948, Seri: 1, Fasikül: 3, s. 21. Ayrıca Bursev  şerhinde de Abdullah Efendi’nin yazd   şekilde olup Ulv  adına kayıtlıdır. Bkz.  smail Hakk  Bursev , **R h ’l-Mesnev  –Mesnev ’nin ilk 748 beytinin  erhi-**, Haz.  smail Güleç,  stanbul,  nsan Yayınları, 2004, s. 377-378 (193. beytin  erhi); ayrıca bkz. a.e., s. 381.

¹⁹⁵⁴ D v nında bu gazel için bkz. Ayan, **Nes m , Hayatı, Edeb  Ki ili i...**, s. 381.

- ƖulaƖ tıt kim benüm sözüm sañadur
- (24) BeƖā mülkine ‘azm eyle Ɩadem baş
Fenādur bu cihān bi’llāh fenādur
- BeƖāsı var olaydı bu cihānuñ
Ɩalaydı bākī şol kim Muştafa’dur
- (25) Bunuñ hergiz beƖāsın bulmadılar
Şular kim enbiyā vü evliyādur
- (26) Bunuñ gülmekleri ağudan acı
Bunuñ sevgüleri cümle belādur
- Zihī mağbūn degil midür şu kimse
Ki dā’im dünya içün mübtelādur
- (27) Cihānuñ çün beƖāsı yok Nesīmī
Bunı koyup HāƖ’a dönmeƖ revādur

‘Ozr Guften-i Hargüş

[281a] ⁽¹⁾ Hargüşuñ şīre ma‘zeret dilemesinuñ beyānındadır.

Guft hargüş el-amān ‘ozrīm hest

⁽²⁾ Hargüş şīre eyitdi: El-amān, bir ‘özrüm vardır.

Ger dehed ‘afv-i ħudāvendīt dest (1177)

Eger senüñ ⁽³⁾ ħudāvendligüñ ‘afvı el vire, ya‘nī senüñ ‘afvuñ müyesser olursa
‘özrümi beyān ideyüm.

(4) Guft çi ‘ozr ey Ɩuşūr-i eblehān

Şīr hargüşa eyitdi: Ne maƖūle ‘özr ey eblehlerüñ Ɩuşūrı?

(5) İn zamān āyend der-pīş-i şehān (1178)

Şāhlar ħuzūrına bu zamān mı gelürler ve zamānsız ‘özr mi ⁽⁶⁾ olur? Ya‘nī cān
ħulķūma gelüp ‘alāmāt-ı āĥiret ve şuver-i berzaĥiyye ve teşākül-i a‘māl-i ⁽⁷⁾ ħabīse
‘ıyān olduƖda ve yevm-i ħisāba ħaşr olduƖda ‘özr ve i‘tirāf-ı zünüb ⁽⁸⁾ idüp: “Lev
kunnā nesme‘u ev na‘ķilu mā kunnā fī-aşĥābi’s-sa‘īr.”¹⁹⁵⁵ feĥvā-yı kerīmi üzere
te’essüf itdüğüñ ⁽⁹⁾ neyi müfīd olur? Belki: “Fa‘terafū bi-zenbihim fe-suhĥan li-

¹⁹⁵⁵ “Ve dediler: Şāyet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli
cehennemin mahkūmları arasında olmazdık!” (Mülk 67/10, nâkıs iktibas)

eşhâbi's-sa'îr.¹⁹⁵⁶ fehvâsınca rahmetden ba'îd⁽¹⁰⁾ olup 'azâb-ı sa'îre lâayık olur. İmdi kable mu'âyeneti'l-'azâb ve müşâhede-i ahkâmü⁽¹¹⁾ l-âhire, îmân bi'l-ğayb ile havf u haşyet üzere olup 'ibādât u tâ'ât ve emr-i⁽¹²⁾ İlâhî'ye imtişâl ile cürm ü hatâyâ tevbe idüp ma'zeret dilemek gerekdür ki Hâk Sübhânehü⁽¹³⁾ ve Te'âlâ fazl u ihsânından mağfîret idüp ecr-i kebîr 'inâyet eyleye. Kemâ kâle Te'âlâ: ⁽¹⁴⁾ “İnne'llezîne yahşevne rabbehum bi'l-ğaybi lehum mağfîratun ve ecrun kebîr.”¹⁹⁵⁷ İmdi ey gâfil, vaktîsiz 'özr iden⁽¹⁵⁾ zamânsız öten hurûsa beñzer. Pes:

Murg-i bî-vaktî seret bâyed burîd

Vaktîsiz kuşsun,⁽¹⁶⁾ senüñ başuñ kesmek gerek.

'Ozr-i ahmak-râ ne-mî-şâyed şinîd (1179)

Ahmak olanuñ ma'zeretin⁽¹⁷⁾ kabûl itmek ve cevâbın istimâ' eylemek lâayık degildür. Zîrâ ki:

'Ozr-i ahmak bed-ter ez-curmeş buved

⁽¹⁸⁾ Ahmakuñ 'özri günâhından bed-ter olur.

'Ozr-i nādān zehr-i her dāniş şeved (1180)

Cāhilüñ 'özri⁽¹⁹⁾ her 'ilmüñ zehridür. Zîrâ her ne vechle 'özr eylese tarîk-ı 'özri bilmeyüp erbâb-ı 'ilm ü⁽²⁰⁾ dāniş elem virür ve 'özri günâhın tāzeler.

'Ozret ey hargüş ez-dāniş tehi

⁽²¹⁾ Pes ey hargüş! Senüñ dahı 'özrüñ 'ilm ü edebden hālîdür.

Men ne-hargüşem ki der-güşem nihi (1181)

⁽²²⁾ Ben sencileyin hargüş-ı har degilüm ki 'özrüñi benüm güşuma koyasın, ya' nî ma'zeretüñ ışgâ itdüresin.

⁽²³⁾ Guft ey şeh nā-kesi-râ kes şumār

Hargüş eyitdi: Ey sultān-ı vuḥuş ve şîr-i bā-huş,⁽²⁴⁾ bir haķîr ü za'îf nā-kesi kes 'add eyle.

¹⁹⁵⁶ “Böylece günahlarını itiraf ederler. Artık (Allah’ın rahmetinden) uzak olsun, o alevli cehennemin mahkûmları!” (Mülk 67/11)

¹⁹⁵⁷ “Fakat daha görmeden Rablerinden korkanlara gelince, onlar için gerçekten hem bağışlanma hem de büyük mükâfat vardır.” (Mülk 67/12)

‘Ozr-i istem-dîde’î-râ gûş dâr (1182)

Bir mazlûm u sitem-dîdenûn⁽²⁵⁾ ‘özrine kulağ tut ve kelimâtını işgâ eyle.

Hâşa ez-behr-i zekât-ı câh-i hod

Huşûşâ kendü⁽²⁶⁾ manşib u ‘izzetûn zekâtı-çün olsun

Gum-rehî-râ tû me-rân ez-râh-i hod (1183)

Bir güm-râhı kendü yoluñdan,⁽²⁷⁾ ya’ nî dergāhuñdan sürme. Hâzret-i Mevlânâ kıddise sirruhû hîñ-i ‘itâbda ‘ibād-ı müznibîn dergāh-ı ‘izzete [281b]⁽¹⁾ yüz sürüp ve envā’-ı te’eddüb ü tezellül ile tazarru’ u zârî kıllup ve rahmet-i Raḥîm’den me’yûs⁽²⁾ olmayup bu vechle nâliš ü niyâz eylemek lâzım idügin ta’lîm buyururlar. **Mevlânâ**

Câmî kıddise sirruhû:¹⁹⁵⁸

(3) Ey ki pîş-i tu râz-i pinhānem
Âşikārest tâ-be-key ḥ’ānem¹⁹⁵⁹

Çun kuned dest-i ḳahramān-i ecel
Ṭayy-i ĩn nāme-i ḥaṭā vu ḥalel¹⁹⁶⁰

(4) Z’āb-i ‘afveş raḳam bi-şūy nuḥust
Pes be-kilk-i kerem ki der-kef-i tu’s¹⁹⁶¹

Behr-i āzādiyem berāt nuvīs
V’ez-ḥaṭāhā ḥaṭ-i necāt nuvīs

(5) Me-pesendem ez-ān şaḥîfe ḥacil
“Yevme naṭvi’s-semā’ ke-ṭayyi sicil”¹⁹⁶²

Câmî ez-guft u gû bi-bend zebān
Hiç sūdî ne-dîd çend ziyān¹⁹⁶³

¹⁹⁵⁸ Bu beyitler *Heft Evreng*’deki ilk mesnevî olan *Silsiletü ’z-zeheb*’de tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, **a.g.e.**, Haz. Aka Murtazâ, s. 8.

¹⁹⁵⁹ “Ey senin yanında gizli sırrım bile âşikâr olan zât! Ne zamana kadar okuyayım?” *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’de bundan sonraki beyit kayıtlı olmadığından anlamda bir eksiklik görülmektedir. Bunu gidermek için eksik beyti buraya kaydediyoruz: Ber tu ĩn nāme-i perişānî/ Çun tu harfen bi-harf mî-dānî. Bu beyitle birlikte: “Ey senin yanında gizli sırrım bile âşikâr olan zât! Ben kendi perişanlığımın mektubunu sana nasıl okuyayım ki? Sen zaten harfî harfîne hepsinden haberdârsın.” şeklinde anlam verilebilir.

¹⁹⁶⁰ “Ecelin kahraman eli geldiğinde bu hata ve eksiklerle dolu mektubu dürüp бүker.”

¹⁹⁶¹ “(Bu sebeple senden şunları diliyorum:) Evvelâ af suyuyla (defterimdeki) yazıları (amellerimi) yıka. Sonra da elindeki kerem kalemiyle âzâd edilmem için berat yazısı yaz ve hatalarımın üstünü çiz.” (Bu beytin anlamı, bir sonraki beytin anlamıyla birlikte yazıldı).

¹⁹⁶² “Göğün kağıt tomarlarının dürülmesi gibi dürüleceği günde o sayfadan dolayı utanmak istemiyorum.” (Tırnak içindeki kısım Enbiyâ sûresinin 104. âyetinden nâkıs iktibastır).

⁽⁶⁾ Pes, ħargūş niyāza başlayup girü bu vechle tazarru‘ eyledi ki:

Baĥr k’ü ābī be-her cū mī-dehed

⁽⁷⁾ Deryā ki o deryā her cūya āb virür. Ya‘ nī; **Gülşen**.¹⁹⁶⁴

Buĥārī murtefi‘ gerded zi-deryā
Furū bāred ⁽⁸⁾ bi-emr-i Ĥaĥ Te‘ ālā¹⁹⁶⁵

Maẓmūnı üzere deryā cūya ol cihetden āb virür ki ĥarāret-i şems ile ⁽⁹⁾ ebĥire-i mā hevāya şu‘ūd idüp seĥāb daĥı ebĥire-i müteşā‘ideyi kendüye cezb ⁽¹⁰⁾ itdükden şoñra bād-ı vezān ebr-i bārānı birbirine müterākım kılup bi-izni’llāhi te‘ālā ⁽¹¹⁾ zemīne müteĥātır olur ve enhār-ı vecd ol olup seyl-i firāvān revān olur ve cūylar ⁽¹²⁾ anuñla cereyān ider. Ve baĥr-i bī-kerānuñ faẓl u ‘aṭā ve cūd u seĥāda bu mertebe ‘izām-ı şānı ⁽¹³⁾ var iken:

Her ĥasī-rā ber-ser u rū mī-nihed (1184)

Her bir ĥas u ĥāşāki başı ve yüzi üzere ⁽¹⁴⁾ ĥor. Fi’l-ĥaĥīka ĥar u ĥāşāk ĥa‘r-ı deryāya batmayup üstinde çalĥanur.

Kem ne-ĥāhed ⁽¹⁵⁾ geşt deryā z’īn kerem

Deryā bu keremden kem ü nāķış olmaz ve ‘izām-ı şānına şeyn gelmez.

Ez-kerem ⁽¹⁶⁾ deryā ne-gerded bīş u kem (1185)

Deryā keremden ziyāde vü nāķış olmaz. Ya‘ nī keremden deryā ⁽¹⁷⁾ artmaz ve ĥar u ĥāşāki ber-ser itdüğinden kendüye noķşān terettüb itmez. **Gülşen**.¹⁹⁶⁶

⁽¹⁸⁾ Vucūd-i tu heme ĥārest u ĥāşāk
Birün endāz ez-ĥod cumle-rā pāk¹⁹⁶⁷

Bi-rev tū ĥāne-i dil-rā furū rūb
⁽¹⁹⁾ Muheyyā kun maĥām u cāy-i maĥbūb¹⁹⁶⁸

Pes şīr ĥargūşa ĥiṭāb idüp:

¹⁹⁶³ “Ey Cāmī! Boş sözlerden dilini koru. (Beyhûde konuşmaktan) hiçbir fayda görmedin. (O hâlde) daha ne kadar zarara uğrayacaksın?”

¹⁹⁶⁴ Beytin eserdeki yeri için bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 86; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 146 (566. beyittir).

¹⁹⁶⁵ “Denizden bir buhar yükselir ve Hakk’ın emriyle tekrar (yeryüzüne) yağar.”

¹⁹⁶⁶ Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 78; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 127 (396-397. beyitler).

¹⁹⁶⁷ “Senin vücûdun diken ve çerçöpten ibarettir, onların hepsini kendinden dışarı at.”

¹⁹⁶⁸ “Git ve gönül evini temizleyerek sevgilinin yerini ve makâmını hazırla.”

Guft dârem men kerem ber-cây-i û

(20) Ben keremi keremün yerinde tutarım. Ya‘nî kerem ü ihsâna lâıyık olanlara kerem iderüm. Zîrâ (21) zılmün ta‘rîfi: “Vaz‘u‘ş-şey‘i ‘alâ-ğayrı mevzi‘ihî”dür.¹⁹⁶⁹ Pes keremi ğayr-ı mevzi‘ine vaz‘ eylemek zulmdür. Nitekim (22) dimişlerdür; **naẓm**:

Nikūyî bâ-bedân kerdên çunānest
Ki bed kerdên be-cây-i nîk merdân¹⁹⁷⁰

Ve şu‘arâ-yı ‘Arab’dan dağı (23) mesmū‘dur ki:

Ve vaz‘u‘n-nedā fî-mevzi‘i‘s-seyfi bi‘l-‘ulā
Muẓirrun ke-vaz‘i‘s-seyfi fî-mevzi‘i‘n-nedā¹⁹⁷¹

(24) diyü ğayr-ı mevzi‘ine vaz‘-ı şey‘den taḥzîr iderler. İmdi ey ḥargûş, lâ-cerem ben keremi maḥalline iderüm!

(25) Câme-i her kes burem bālâ-yi û (1186)

Herkesün câmesini kâmetine göre biçerüm. Zîrâ muḳtezâ-yı ‘adl budur. (26) **Beyt**:

Her çi hest ez-kâmet-i nâ-sâz-i bî-endâm-i mâ’s
V’er ne teşrîf-i tu ber-bālâ-yi kes kûtâh nîst¹⁹⁷²

(27) Pes bilâ-tâ‘at ü ‘ibâdet Rabb-i kerîmün keremine mağrûr olmamak gerekdir. Kemâ kâle Sübhānehû ve Te‘âlâ: [282a] (1) “Yâ eyyuhe‘l-insānu mâ ğarrake bi-rabbike‘l-kerîmi, ellezî ḥaleḳake fe-sevvâke fe-‘adeleke.”¹⁹⁷³ Pes ḥargûş (2) tekrâr niyâz idüp:

Guft bi’şnev ger ne-bâşem cây-i luṭf

Eyitdi: Egerçi luṭf (3) u kereme maḥall ü müsteḥakḳ dağı değilsem ‘özü ü cevâbumı ıṣgâ eyle.

¹⁹⁶⁹ “Bir şeyi olması gereken yerden başka bir yere koymak (uygun olmayan yerde kullanmak)”

¹⁹⁷⁰ “Kötülere iyilik etmek, iyi insanlara kötülük etmek gibidir.” Bu beyit *Gülistân*’nın “Der-Sîret-i Pâdişâhân” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Muslihuddîn Sa’dî-i Şîrâzî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Ali Ferûgî, s. 30.

¹⁹⁷¹ “Kılıç mahallinde (savaş alanında) ihsanda bulunmak, ihsanda bulunmak gereken mahalde kılıç kullanmak gibi zararlıdır.” Bu beyit Ebu’t-Tayyib el-Mütenebbî’nin (ö.354/965) Dîvânında tespit edilmiştir. Bkz. Abdurrahmân el-Berkûkî, **Şerhu Dîvânî’l-Mütenebbî**, Beyrut, Dâru’l-Kitâbi’l-Arabî, 1979, C. 1-2, s. 11 (2. cilt kısmı).

¹⁹⁷² “Bir sıkıntı varsa bizim eğri ve biçimsiz kâmetimizdendir. Yoksa senin teşrîfin (giydirdiğin elbise) kimsenin boyuna kısa gelmez.” Bu beyit Hâfız’ın Dîvânında tespit edilmiştir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 14 (32. gazelin 10. beytidir).

¹⁹⁷³ “Ey insan! İhsânı bol Rabbine karşı seni aldatan nedir? O Allah ki seni yarattı, seni düzgün ve dengeli kılıp ölçülü bir biçim verdi.” (İnfitâr 82/6-7)

Ser nihâdem pîş-i ejderhâ-yi ‘unf (1187)

⁽⁴⁾ ‘Unf u qahr ejderhâsınıñ öñinde baş qodum. Cevâbumı istimâ‘ eyle, ba‘dehû emrûñ ⁽⁵⁾ ne ise icrâ kııl, ben teslîm-i küllî olmışumdur. İmdi ey şâh-ı vuḥûş! Benüm ‘özüñ budur ki:

⁽⁶⁾ Men be-vakt-i cāşt der-reh âmedem

Ya‘nî imtişâl-i emrde tekâsülümdeñ terâhî itmedüm. ⁽⁷⁾ Ḥaḳîḳat-i ḥâl budur ki ben kuşluk vaktinde ḥuzûruña ‘azîmet idüp yola geldüm ⁽⁸⁾ ve yalnız daḥı gelmeyüp

Bâ-refîḳ-i ḥod sūy-i şâh âmedem (1188)

Kendü refîḳumla cānib-i şâha geldüm. ⁽⁹⁾ Zîrâ ey şâh-ı vuḥûş, naḥcîrân ile senüñ miyānuñda vâḳi‘ olan ‘ahd ü mişâḳ üzre;

⁽¹⁰⁾ Bâ-men ez-behr-i tu ḥargûş-i diger

Senden ötüri benümle bile bir ḡayrı ḥargûşı

Cuḳt u hem-reh kerde-⁽¹¹⁾bûdend ân nefer (1189)

Ol ḳavm cuḳt ü hem-râh eylemişler idi. İttifâḳa yolda gelürken

⁽¹²⁾ Şîri ender-râh ḳaşd-i bende kerd

Bir şîr bendeye ḳaşd eyledi ve yalnız baña degil;

⁽¹³⁾ Ḳaşd-i her dû hem-reh-i âyende kerd (1190)

Her iki âyende vü hem-râha ḳaşd eyledi. Ya‘nî ‘aḳl-ı ma‘âd, ⁽¹⁴⁾ nefis-i emmâre şîrine bu ḡüne cevâb söyledi.

Guḳtemeş mâ bende-i şâhenşehîm

Ben ol ⁽¹⁵⁾ şîre eyitdüm: “Biz bir şâhenşehüñ bende vü maḥkûmıyuz.

Ḥāce-tâşân-i kih-i ân dergehîm (1191)

⁽¹⁶⁾ Ol dergâhuñ ḥaḳîr ḥāce-tâşlarıyuz.” Ve ol şîr benüm bu kelimâtum işitdükde:

⁽¹⁷⁾ Guḳt şâhenşeh ki bâşed şerm dâr

Baña ‘itâb idüp didi ki: Şâhenşeh kim ola, şerm ⁽¹⁸⁾ ü ḡayâ tut,

Pîş-i men tû yâd-i her nâ-kes meyar (1192)

Sen her nâ-kesüñ nâmını benüm ḥuzûrumda yâda ⁽¹⁹⁾ getürme; ve illâ:

Hem tu-râ vu hem şehet-râ ber-derem

Hem seni ve hem şāhuñı yırtarum,

Ger tu bā-yāret ⁽²⁰⁾ bi-gerdīd ez-derem (1193)

eger sen refīķuñla benüm qapumdan rücū^c iderseñ.

Guftemeş bu'gzār tā ⁽²¹⁾ vaķt-i diger

Ben ol şīre eyitdüm: “Qo bizi, helāk eyleme; hattā bir kerre dahı

Rūy-i şeh bīnem ⁽²²⁾ berem ez-tū haber (1194)

şāhımuñ yüzün göreyüm, senden haber iledeyüm.

Guft hem-reh-rā girev nih pīş-i men

⁽²³⁾ Ol şīr eyitdi: “Hem-rāhuñı benüm yanumda rehn qo.

V'er ne qurbānī tu ender-kīş-i men (1195)

Yohsa ⁽²⁴⁾ sen benüm āyīn ü kīşümde qurbānsın.

Lābe kerdīmeş besī sūdī ne-kerd

Ol şīre bisyār ⁽²⁵⁾ tazarru^c u zārī kıldum, lākin bir fā'ide itmedi.

Yār-i men bi'sted merā bu'gzāşt ferd (1196)

⁽²⁶⁾ H'āh u nā-h'āh benüm yārūmi aldı, beni yalnız qodı. Ma^c a-hāzā:

Yārem ez-zeftī se çendān bud ki men

⁽²⁷⁾ Benüm yārüm büyüklükde ve cūsse vü cesāmetde üç ol qadar idi ki ben, ya^c nī üç ben qadar idi,

[282b] ⁽¹⁾ **Hem be-luţf u hem be-hübī hem be-ten (1197)**

Hem leţāfetde hem hūblıķda hem semīnlikde. İmdi ey şāh! ⁽²⁾ Anuñ tedārūki görilmez ise:

Ba^c d ez-īn z'ān şīr īn reh beste şud

Şimden soñra ol ⁽³⁾ şīrden bu yol mesdūddur.

Hāl-i men īn būd bā-tū gufte şud (1198)

Benüm hālüm bu idi ki saña ⁽⁴⁾ arza kıldı.

Ez-vazīfe ba'd ez-īn ummīd bur

Şimden soñra vazīfeden qat^c -ı ümīd eyle.

⁽⁵⁾ **Hak hemī güyem tu-rā ve'l-hakķu mur (1199)**

“Kuli’l-haḳḳa ve lev kâne murrān.”¹⁹⁷⁴ ḥadīṣ-i şerīfinūñ feḥvāsınca ḥaḳ sözi ⁽⁶⁾ saña söylerüm ve ḥaḳ söz acıdur.

Ger vazīfe bāyedet reh pāk kun

Eger saña vazīfe ⁽⁷⁾ gerekse yolu pāk u ṭāhir eyle,

Hīn biyā vu def’-i ān bī-bāk kun (1200)

Āgāh ol ve ihmāl ⁽⁸⁾ ü imhāl itmeyüp gel ol bī-bāki def’ eyle. “Ger ne-bāšem cāy-i luṭf” beytinden bu maḥalle gelince ⁽⁹⁾ ḥargūşdan murād ‘aql ve şīrden murād nefis-i emmāre ve muḥākāt eylediği şīr-i āḥer āsar u ‘ukūs-ı ⁽¹⁰⁾ nefis-i emmāredür ve hem-rāh-ı ḥargūşdan murād tevḫīḳ-ı Rabbānī’dür. Pes, ‘aql-ı ma‘āduñ tevḫīḳ-ı ⁽¹¹⁾ Sübhānī refīḳ ü hem-rāhı olmağ-ıla şīr-i nefis-i emmāreye niçe ḥud‘a gösterüp ol ⁽¹²⁾ şīr-i jiyānı sebu‘iyyetinden cüdā kılpup çāh-ı faḳr u riyāzata atmaḳ ister ve naḥcīrān-ı ⁽¹³⁾ kuvā-yı rūḥāniyyeyi daḥı anuñ şerrinden ḥalāş itmege ve müdrikāt-ı zāhire vü bāṭınay ⁽¹⁴⁾ rehā kılmāğa himmet eyler.

Cevāb Guften-i Şīr Ḥargūş-rā ve Revān Şuden Bā-ū

⁽¹⁵⁾ Ḥargūşa şīrūñ cevāb virdügin ve ḥargūş ile ol şīrūñ cānibine gitdügin beyān ider.

⁽¹⁶⁾ Guft Bi’smi’llāh biyā tā ü kucā’sṭ

Şīr eyitdi: “Bi’smi’llāh, gel tā ol şīr kandaḍur?”

Pīş⁽¹⁷⁾ der şev ger hemī gūyī tu rāst (1201)

Öñümce git, eger sen ṭoğrı söylerseñ

Tā sezā-yi ü ⁽¹⁸⁾ vu şad çun ü dehem

Ḥattā anuñ ve yüz anuñ givinūñ sezā vü lāyıkın virem

V’er ⁽¹⁹⁾ durūgest īn sezā-yi tū dehem (1202)

ve eger bu kelāmuñ kızb ü dürūğ ise senūñ lāyıkıñı ⁽²⁰⁾ virem.

Ender āmed çun kılāvūzī be-pīş

Ḥargūş bir kılāvuz gibi şīrūñ öñine ⁽²¹⁾ geldi,

Tā bered ū-rā be-sūy-i dām-i ḥīş (1203)

¹⁹⁷⁴ “Acı da olsa doğruyu söyle.” Bkz. Sehāvī, a.g.e., s. 308 (778. metin); Aclūnī, a.g.e., C. 2, s. 148 (1890. metin). İki eserde de “lev” yerine “in” mevcuttur.

Tâ şîri kendünün dâmi cânibine ilede.

(22) **Sûy-i çāhî k'û nişāneş kerde bûd**

Bir çāhuñ cânibine ki ħargûş anı nişān eylemiş idi.

(23) **Çāh-i mağ-râ dām-i cāneş kerde bûd (1204)**

Ĥargûş ol çāh-ı amîķî şîrûñ cānına dām u şebeke (24) eylemiş idi.¹⁹⁷⁵ -Mağ, deriñ ü
‘amîķ ma‘nāsınadır-.

Mî-şudend in her-du tâ nezdîk-i çāh

(25) Bu ikisi ki murād ħargûş ile şîrdür, tâ çāhuñ katına gitdiler.

În't ħargûşî çu âbî (26) zîr-i kâh (1205)

İşte saña bir ħargûş, şaman altında bir şu gibi; ya‘nî ‘aql-ı ma‘âduñ (27) şîr-i nefse
itdügi ħud‘a-i ħafıyye şol āba beñzer ki üsti şaman ile mestûr olup [II,1a]¹⁹⁷⁶ (1) ve
şaman altında şu olduğın bilmeyenler içine düşer.

Āb kâhî-râ be-hāmûn mî-bered

(2) Āb bir şamanı şahrāya iledür. Hāmûn şahrā ma‘nāsınadır. Ya‘nî şaman çöpi gāyet
ile ħafîf ü za‘îf (3) olmağ-ıla şuya batmayup şahrāya götürür. Kezālik ‘aql-ı selîm
şāhibleri olmayan süfehāyı daħı (4) āb-ı meyl ve maħabbet-i dünyā, şahrā-yı tûl-i âmāl
ü ümniyyāta götürür ve ‘ömrlerini hebā’-i menşûr ider.

Āb (5) kūhî-râ ‘aceb çun mî-bered (1206)

Āb bir tağı ‘aceb nice iledür? Ya‘nî iledemez.¹⁹⁷⁷ (6) Kūhdan murād “er-ricālu ke’l-
cibāl.”¹⁹⁷⁸ vefķınca gönül şāhibleri olan merdān-ı Ĥudā ve ‘ilm-i dînde sâbit (7) olan
‘ulemā’-i bi’llāhdur. Āb-ı meyl ü hevā ve mā’-i fikr-i mā-sivā anlaruñ cibāl-i rāsiyāt
gibi temkîn (8) ħāşıl iden ħulûb-ı sâbitelerini taħrîk idemez. Hîç āb cibālî taħrîk itsün
mi? Ve bu beyt-i (9) şerîf maħall-i ta‘accübdür ki āb, tağlar kadar yığılan şaman

¹⁹⁷⁵ Müellifte bu kısımda “idi” yazılmamışsa da anlamca bulunması uygundur. Nitekim Cevrî
tarafından bu eksiklik tamamlanmıştır. Ş ve İÜ’de ise müellifteki gibidir. Bkz. F.145a; Ş.245a;
İÜ.228b.

¹⁹⁷⁶ İkinci ciltte metnin başladığı kısma eski rakamlarla da yeni rakamlarla da 1 yazılmıştır. Biz de
buna sâdik kalarak 1a yazdık.

¹⁹⁷⁷ Bundan sonra, “Ammā mahall-i ta‘accübdür ki bir berg-i kâh bir” yazılmışsa da üzeri çizilerek
iptal edilmiş ve şerhe yukarıdaki ifadelerle devam edilmiştir.

¹⁹⁷⁸ “Allah’ın velî kulları dağlar gibidir.”

çöplerini ân-ı vâhidde yerinden ⁽¹⁰⁾ kaldurup şahrâlara perişân idüp lâkin cibâli tahrike kâdir degildür. Ammâ kudret-i Hakk'ı gör ki ⁽¹¹⁾ şîr-i küh-veşûn gözine hargûş-ı za'îf berg-i kâh gibi görünmiş iken hargûş-ı hûşûn ⁽¹²⁾ hud'asıyla şîr kendü yerinden kalkup çâha düşüp helâk oldı. Kezâlik insân dahı ⁽¹³⁾ şîr-i nefis-i emmâre elinde berg-i kâh gibi zebûn kalup ve anuñ elinden halâşı emr-i muhâl görünür iken ⁽¹⁴⁾ tevfiķ-ı Rabbânî 'aql-ı ma'âda refiķ olduķdan sonra za'fda berg-i kâh gibi ise dahı cebel-i şâmiḥ ⁽¹⁵⁾ gibi üzerinde olan sıķlet-i nefsi ref' idüp şîr-i emmâre-i bi's-sû'ı çâh-ı riyâzete düşürür.

⁽¹⁶⁾ **Dām-i mekr-i ũ kemend-i şîr bŭd**

İmdi luḥf-ı Hakk'ı gör ki hargûşuñ mekri dāmı şîre kemend oldı.

⁽¹⁷⁾ **Ṭurfe hargûşî ki şîrî mî-rubŭd (1207)**

'Ucbe vŭ ṭurfe hargûş ki bir şîri ḳapdı, ya'nî şüreten za'îf iken ⁽¹⁸⁾ bir ḳavî vŭ 'azîm şîri helâk itdi. İmdi zu'afâ şüretinde Haḳ Sübhânehŭ ve Te'âlâ'nuñ 'ibâd-ı aşfiyâsı ⁽¹⁹⁾ ḳahhâr u cebbâr niçe mütekebbirleri helâk eyledügi ḳatı çok vâḳi' olmuşdur. Meşelâ:

Mŭsî'î Fir'avn-râ ⁽²⁰⁾ bā-rŭd-i Nîl

Bir Mŭsâ Fir'avn'ı Nîl ırmağına

Mî-keşed bā-leşker u cem'-i şaḳîl (1208)

Leşkeri ve cem'-i şaḳîli ile çeker. ⁽²¹⁾ Ya'nî Hażret-i Mŭsâ 'aleyhi's-selâm Fir'avn ve âl-i Fir'avn'a ḳaḳîr görünmiş iken te'yidât-ı İlâhiyye ile ⁽²²⁾ Fir'avn'ı âl ü 'askeri ile âb-ı Nîl'e çeküp Hażret-i Mŭsâ ḳavmiyle âb-ı Nîl'i geçüp Fir'avn-ı ⁽²³⁾ zŭ'l-evtâd Nîl'e ḡarḳ ve helâk oldı. Ve kezâlik:

Peşşe'î Nemrŭd-râ bā-nîm-per

Yarım ḳanad ile ⁽²⁴⁾ bir ba'ûza-i za'ife Nemrŭd'ı,

Mî-şikâfed bî-muḫâbâ derz-i ser (1209)

Bî-meyl ü muḫâbâ ve bilâ-terahḫum başınuñ ⁽²⁵⁾ derzini yarar. Bunuñ dahı ḳışşası budur ki: Vech-i arzda evvel-i cebbâr olan Nemrŭd ibn Ken'ân'dur ⁽²⁶⁾ ve helâk-i Nemrŭd'a bā'ış bir peşşe-i nîm-per olup bunuñ dahı rivâyetinde ihtilâf olunmuşdur.

(27) *Ravzatu 'ş-Şafâ* da¹⁹⁷⁹ ba' z-ı tevârih-i meşhûreden bu vechle nakl olunmuşdur ki çünkü Hâzret-i İbrâhîm [II,1b] ⁽¹⁾ 'aleyhi's-selâm beliyeye-i âteş-i Nemrûd'dan 'avn-i Hâk'la hâlâş oldu ve Nemrûd-ı 'anûd devlet-i dünyâ ⁽²⁾ ve câh u haşmetine mağrûr olup da' vâ-yı ulûhiyyetden kaç' -ı lisân itmeyüp Hâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâmı ⁽³⁾ kendü ile muqâteleye da' vet eyledi, Hâzret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâm dahı dergâh-ı kâdi'l-hacâta ⁽⁴⁾ münacât idüp Nemrûd'ı ve etbâ' u eşyâ' ını eḥass u aḥḳar-ı ḥayvânâtdan bir nev' ile ⁽⁵⁾ helâk olmağ-ıçün du' â 'un 'aleyh eyledi.¹⁹⁸⁰ Pes Nemrûd-ı 'anûd rûz-ı mev' idde leşker-i bisyâr-ı mûr ⁽⁶⁾ u melaḥ-şumâr ile müretteb ü müsellaḥ olup şehrden taşra çıkup bir meydân-ı fesîḥde şaf ⁽⁷⁾ bağlayup tûrdı ve Hâzret-i ḥullet-penâh ferd ü tenhâ gelüp leşker-i Nemrûd'a ber-â-ber oldu. ⁽⁸⁾ Nemrûd-ı la' in şûret-i mezbûreye ta' accüb idüp: “Yâ İbrâhîm, senün 'askerün kandaşur?” didi. ⁽⁹⁾ Hâzret-i ḥullet-penâh dahı: “An-ḳarîb 'Azîz ü Ḳahhâr, Ḥâlîḳ u Perverdgâr ol 'askeri irsâl ⁽¹⁰⁾ ider.” diyü buyurup su'âl ü cevâb âḥire irişdükde fermân-ı Hudâ-yı lâ-yezâl ile cünûd-ı peşşe ⁽¹¹⁾ irişüp evvelâ Nemrûd-ı 'âşînüñ leşker-i nikbet-me'âşîrinün esliḥasını, ba' dehû luḥûm u 'izâmını ekl ⁽¹²⁾ idüp anlardan eşer ḳomadı. Ve Ebû İshâḳ bin İbrâhîm eṣ-Şa'lebî'nün¹⁹⁸¹ *Mecâlisü'l-'Arâ'is* nâm kitâbında ⁽¹³⁾ bu vechle mastûrdur ki: Nemrûd'ün saltanatından dört yüz yıl mûrûr itdükden soñra Hâk Sübhânehû ⁽¹⁴⁾ ve Te'âlâ Nemrûd'a şûret-i beşerde bir melek gönderüp Nemrûd'a naşîḥat idüp: “Ey bende-i za'îf! ⁽¹⁵⁾ Ef'âl-i nâ-şâyesteden el çeküp seni ve cümle-i kâ'inâtı ḥalḳ eyleyen Perverdgâr'ün ⁽¹⁶⁾ vaḥdâniyyetine îmân getür ve zünûb u ma'şîyet ve da' vâ-yı ulûhiyyet eyledüğüne tevbe idüp ⁽¹⁷⁾ bağı u 'işyândan ferâḡat eyle ve illâ seni helâk ider.” diyü üç gün gelüp îmân teklîf ⁽¹⁸⁾ eyledi. Nemrûd cehl ü 'inâdında muşîrr olup “Cihânda meger benden ḡayrı pâdişâh mı vardır? ⁽¹⁹⁾ Eger âsmânuñ dahı pâdişâhı var ise aña söyle, 'askerin gönderüp anlar ile muḥârebe

¹⁹⁷⁹ Timurlular devri tarihçisi Hamîdüddîn Muhammed Mîrhând Herevî'nin (ö.903/1498) “*Ravzatu's-safâ fî-sîreti'l-enbiyâ ve'l-mülûk ve'l-hulefâ*” adlı serine atıf yapılmıştır.

¹⁹⁸⁰ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın Nemrûd'un bir sinekle helâk edilmesi hakkında olduğu belirtilmiştir.

¹⁹⁸¹ (ö. 427/1035) Arap dili âlimi ve müfessir. Sa'lebî'nin *Arâisü'l-Mecâlis* olarak bilinen eseri, şerh metninde yukarıda görüldüğü üzere *Mecâlisü'l-Arâis* olarak kaydedilmiştir.

idelüm.”⁽²⁰⁾ didi. Melek dağı Nemrūd’a: “İmdi üç güne degin saña mehl olsun, cümle-i ‘askerūn cem’ idüp⁽²¹⁾ hāzır ol.” didi. Ol pelīd-i aḥmak dağı üç gün içinde cümle-i ‘askerin ālāt-ı cenk ile⁽²²⁾ müretteb ü müheyyā idüp dördüncü gün şahrāya çıkup cünūd-ı İlāhiyye ile muntazır-ı ḥarb oldı.⁽²³⁾ Pes Ḥaḳ Celle ve ‘Alā ol melege emr idüp Nemrūd’uñ üzerine ba‘ūzadan bir bāb fetḥ eyledi.⁽²⁴⁾ Fi’l-hāl leşker-i ba‘ūza bir ebr-i siyāh-ı ‘aẓīm olup güneş yüzini tutup ‘ālemi zulumāt⁽²⁵⁾ iḥāta itdi ve Nemrūd’uñ ‘askeri üzerine üşüp cümle-i luḥūmın yiyüp ‘izāmından ğayrı⁽²⁶⁾ şey’ kalmadı. Ve bir rivāyetde cünūd-ı ba‘ūza leşker-i Nemrūd’uñ¹⁹⁸² yüzine ve gözine üşüp⁽²⁷⁾ cümlesi benātü’n-na‘ş gibi perākende olup ferd-i vāḥid kalmadı. Nemrūd yalñuz ḳalup ta‘accüb eyledi. [II,2a]⁽¹⁾ Pes nāgehān bi-emri’llāhi te‘ālā bir peşşe-i nīm-per Nemrūd’uñ burnından girüp dimāğına şu‘ūd eyledi ve beynisini yimege başlayup⁽²⁾ Nemrūd’uñ feryādı āsmāna peyveste oldı. Bir rivāyetde kırk yıl ve bir rivāyetde dört yüz yıl,⁽³⁾ salṭanatından sebḳ iden müddet miḳdārı ba‘ūza Nemrūd’uñ dimāğında meḳş idüp derd-i sere⁽⁴⁾ mübtelā oldı ve bir vechle def‘ine çāre bulamayup ḥuddāmına meṭārık düzdürüp başına ururlardı⁽⁵⁾ ve anlar urduḳça bir miḳdār ārām idüp ḍarb olinmaduḳça elemi müştedd olurdu. Ve Nemrūd’a ziyādece⁽⁶⁾ merḥamet iden ve kendüye dağı iḥsān ol idi ki mıtraḳayı ser-i bī-devletine iki elleri ile uralar.⁽⁷⁾ Ve her kim ki Nemrūd’uñ ḥıdmetine gelse dest-būsdan evvel ḥıdmetleri ol idi ki Nemrūd’uñ⁽⁸⁾ yanında olan mıtraḳayı alup bī-tāḳat olıncaya degin başına ururlardı ve her kim ki ḥıdmet-i mezbūrede⁽⁹⁾ ziyādece ḳıyām gösterse Nemrūd’uñ baḥş u ‘aṭāsından cümleden ziyāde ol ḥişşe-mend olurdu.¹⁹⁸³ (10) Pes, Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā Nemrūd’ı vech-i meşrūḥ üzere dünyāda dört yüz yıl mu‘azzeb idüp ba‘dehū⁽¹¹⁾ ba‘ūza mağz u dimāğını ekl idüp cānını nāra ṭapşurdu. ‘Attār:

Nīm peşşe ber-ser-i duşmen gumāşt

¹⁹⁸² Önce “Fir‘avn’uñ” yazılmışsa da hata fark edilip üzeri çizilerek “Nemrūd’uñ” yazılmıştır.

¹⁹⁸³ Kaynak eserde bu kıssa için bkz. İbn İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrāhīm es-Sa’lebī, **Kitābu Kısasi’l-Enbiyā: Arāisü’l-Mecālis**, Kahire, Matbaatü’l-Behiyye, 1301, s. 73-74.

(12) Der-ser-i ü çâr şad sâleş bi-dâşt¹⁹⁸⁴

Ĥâl-i ân k'û kavî-i duşmen-râ şunûd

Gör ol kimesnenün ĥâlini ki ⁽¹³⁾ kavî-i duşmeni istimâ' eyledi.

Bîn cezâ-yi ân ki şud yâr-i ĥasûd (1210)

Gör anuñ cezâsını ki ĥasûda yâr ⁽¹⁴⁾ u hem-şoĥbet oldu. **Beyt:**

Ĥazer kun z'ân-çi duşmen gūyed ân kun
Ki ber-zânū zenî dest-i tegābun¹⁹⁸⁵

⁽¹⁵⁾ Ve duşmen sözün diñleyüp ve ĥasûd ile hem-dem olandan murâd kim idüğün beyân idüp ⁽¹⁶⁾ buyururlar ki:

Ĥâl-i Fir'avnî ki Hâmân-râ şunûd

Ol Fir'avn'ün ĥâlini gör ki Hâmân'ün sözünü istimâ' ⁽¹⁷⁾ eyledi. Zîrâ her bâr ki Fir'avn Âsiye ile 'ahd idüp Mûsâ 'aleyhi's-selâma ve vaĥdâniyyet-i Ĥaĥķ'a ⁽¹⁸⁾ îmân getürmege meyl ü niyyet eyledükçe vezîri Hâmân ile müşâvere itdükde: "Sen bu kadar zamân ⁽¹⁹⁾ rubûbiyyet iddi'â iderken şimdi 'ırzuñı pây-mâl idüp kendüñe ĥıdmetkâr olan bir kimesneye mi ⁽²⁰⁾ tâbi' olursın?" diyüp ke-ennehû 'ırzın şaķınup dostâne söyleyüp devlet-i îmandan mahrûm ĥodı ⁽²¹⁾ ve ma'nen cümleden ziyâde duşmenlik idüp muĥalledun fi'n-nâr¹⁹⁸⁶ olmağa sebep oldu.

Ĥâl-i Nemrûdî ki ⁽²²⁾ şeytân-râ şunûd (1211)

Ve ol Nemrûd'ün ĥâlini gör ki vesvese-i şeytâna firîfte olup ⁽²³⁾ kavî-i bâtılını ısgâ eyledi. Ya'nî şeytân şûret-i beşere temessûl idüp Nemrûd'a görindi ⁽²⁴⁾ ve ĥaşâ: "Tañrı sensin, İbrâĥîm'e tâbi' olma!" diyü igvâ idüp ol ĥar-ı lâ-yefhem daĥı anuñ söziyle ⁽²⁵⁾ mağrûr ve ĥağab-ı İlâhî'de maĥhûr oldu. **Attâr:**¹⁹⁸⁷

¹⁹⁸⁴ "Yarım bir sineği duşmanın kafasında görevlendirdi ve onun kafasında dört yüz yıl onu mâlik etti." Bu beyit *Mantıku't-Tayr*'daki "tevhîd" kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Şeyh Ferîdüddîn Muhammed Attâr-ı Nisâbûrî, *Mantıku't-Tayr*, Ed. Seyyid Sâdık Gevherî, Tahran, Bungâh-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1969, s. 2; Ferideddîn-i Attar, *Mantık al-Tayr*, Çev. Abdûlbaki Gölpinarlı, İstanbul, M.E.B, 1962, s. 2.

¹⁹⁸⁵ "Duşmanın 'Şunu yap.' dediği şeyden sakın; yoksa aldanma (sebebiyle nedâmet) elini dizine vurursun." Bu beyit *Gülistân*'nın sekizinci bâbı olan "Der-Âdâb-ı Sohbet" kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Muslihuddîn Sa'dî-i Şîrâzî, *a.g.e.*, Haz. Muhammed Ali Ferûgî, s. 173.

¹⁹⁸⁶ "Cehennemde ebedî kalıcı"

¹⁹⁸⁷ Aşağıdaki beyitler *Cevherü'z-zât*'ta tespit edilmiştir. İlk beyit "Der-ayn-ı hakikat bûden..." başlıklı bölümde, ikinci beyit ondan sonra gelen "Der-rûy-gerdânîden ez-şeytân..." kısmında, son

Me-ber-fermân-i şeytân-râ¹⁹⁸⁸ tu zinhâr
Ki gerdâned tu-râ ü ẖâr u murdâr¹⁹⁸⁹

(26) Me-şev mânend-i ü der-‘ ayn-i la‘ net
Zi-la‘ net der-guzer deryâ‘st rahmet¹⁹⁹⁰

Reh-i fisk u fucûret ü numûdest
(27) Ki ‘ ayn-i âteş-i ü pur zi-düdest¹⁹⁹¹

Hâşıl-ı kelâm kışşadan hışşe budur ki:

Duşmen erçi düstâne gūyedet

[II,2b] ⁽¹⁾ Duşmen egerçi saña dostâne söyler, lâkin sen anı

Dām dān gerçi zi-dāne gūyedet (1212)

dām bil, egerçi kim ⁽²⁾ saña şûretâ dāneden söyleye.

Ger tu-râ kândî dihed ān zehr dān

Eger ‘ adū saña kând u sükker ⁽³⁾ vire, sen anı semm-i helâhil bil.

Ger be-ten luţfî dihed ān kahr dān (1213)

Eger cismüne müte‘ allık bir luţf eyleye, ⁽⁴⁾ sen anı kahr-ı maḥẓ bil. Ya‘ nî murād nefis ü şeytândur ki Hâk Sübhānehū ve Te‘ ālā: “İnne‘ş-şeytāne ⁽⁵⁾ li‘l-insāni ‘ aduvvun mubīn.”¹⁹⁹² buyurdu. Ve kâle Te‘ ālā: “İnne‘n-nefse le-emmāretun bi‘s-sū‘i.”¹⁹⁹³ *Ve kâle ‘Aleyhi’s-selām: “A‘ dā ⁽⁶⁾ ‘ aduvvike nefsu ke‘lletî beyne cenbeyke.*”¹⁹⁹⁴ Pes nefis ve şeytân, dostâne gâh baḫālet ü kehālet ⁽⁷⁾ ve gâh ‘ ucb u enāniyyet ve gâh süm‘ a vü

beyit ise bir sonraki başlık olan “Der-ef‘âl-i şeytân...” bölümünde yer almaktadır. Bkz. **Cevherü‘z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

¹⁹⁸⁸ Müellif nüshasında eksik olan “râ”, Cevrî nüshasından tamamlanmıştır. Bkz. F.135b.

¹⁹⁸⁹ “Zinhâr şeytana itaat etme, çünkü o seni kirlere bulaştırır ve aşağılık bir duruma düşürür.”

¹⁹⁹⁰ “Onun gibi lanetlenme; lânetten uzaklaşıp kurtul ve rahmet deryâsına ulaş.”

¹⁹⁹¹ “Sana fisk u fücür yolunu (Hakk’a isyankâr olmayı ve günahlara batmayı) o göstermiştir ve onun ateşi tamamen dumandandır.”

¹⁹⁹² “Muhakkak ki şeytan, insana apaçık bir düşmandır.” (Yûsuf 12/5, nâkıs iktibas)

¹⁹⁹³ “Ben nefsimi temize çıkarmam. **Şüphesiz ki** Rabbimin rahmetiyle koruduğu müstesnâ; **nefis, aşırı şekilde kötülüğü emreder**; Şüphesiz Rabbim çok bağışlayan, pek esirgeyendir.” (Yûsuf 12/53, nâkıs iktibas)

¹⁹⁹⁴ Hz. Peygamber buyurdu: “Senin en şiddetli düşmanın, iki cânibin arasındaki (seni içten kuşatan) nefisindir.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 10; Aclûnî, **a.g.e.**, C.1, s. 160, (412. Metin). Ayrıca bkz. Yardım, **a.g.e.**, s. 146-147.

riyâ ile ‘ibâdet ü t̃â‘ at yüzinden görünüp t̃abî‘ atüne ⁽⁸⁾ muvâfık her ne ilkâ iderse anı
dām-ı tezvîr ve ‘âkıbetini mûcib-i ‘azâb-ı sa‘îr bil. ‘Attâr:¹⁹⁹⁵

(9) Tu-râ İblīs ĩn-câ dāverī kerd
Tu-râ endāht der-endūh u der-derd¹⁹⁹⁶

Zamānī hoş-dilī bu’nmūd ĩn-câ
Dilet İblīs çun bu’rbūd ĩn-câ¹⁹⁹⁷

(10) Heme t̃ab‘ at havās-i nā-hoş-i tu’s̃t
Heme kibret be-dūzaḡ âteş-i tu’s̃t¹⁹⁹⁸

Bi-bīn çendīn hezārān¹⁹⁹⁹ sāl k’İblīs
Ne-būdeş kār cuz tesbīḡ u taḡdīs²⁰⁰⁰

(11) Heme t̃â‘ ât-i ũ ber-hem nihādend
Zi-istignā-yi Ḥaḡ ber-bād dādend²⁰⁰¹

Çu nef̃s-i kāfirest ender-nihādest
Ki hem-rāhī der-ĩn-câ ũ futādest²⁰⁰²

(12) Be-şūret reh me-kun mānend-i şeytān
Ki şūret mī-ne-gunced nezd-i cānān²⁰⁰³

Be-rāh-i enbiyā rev tā tevānī
Ki rāh-i enbiyā şer‘ est dānī²⁰⁰⁴

(13) İmdi mādām ki ḡazā’-i İlāhī olmaya, ihtirāz u ihtiyātuñ fevā’idi bisyārdur; ve
lākin:

Çun ḡazā ⁽¹⁴⁾ āyed ne-bīnī ḡayr-i pūst

¹⁹⁹⁵ Bu beyitlerin büyük kısmı *Cevherü’z-zât*’taki “Der-rüy-gerdâniden ez-şeytân...” başlığı altında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

¹⁹⁹⁶ “İblis sana burada savaş açtı, seni sıkıntıya ve kedere düşürdü.”

¹⁹⁹⁷ “İblis burada bir süre için senin gönlünü hoş etti (ve) burada gönlünü senden çaldı.”

¹⁹⁹⁸ “Senin bütün tabiatın (nefsinin arzuları), hoşla gitmeyen hislerindir; bütün kibrin de senin cehennem ateşindir.”

¹⁹⁹⁹ Eserin kullanılan metninde tespit edilemeyen bu beyitte müellif nüshasında “hezâr” yazılmış olan kelime, yukarıya Cevrî nüshasında düzeltildiği şekilde kaydedilmiştir. Bkz. F.135b.

²⁰⁰⁰ “İblis’e bak ve gör ki binlerce yıl tesbih ü takdis dışında bir şey yapmadı.”

²⁰⁰¹ “Onun bütün ibadetlerini topladılar ve Hakk’ın istighnasından rüzgâra savurdular (Allah onun ibadetlerini kabul etmedi ve ne yaptıysa boşa gitti).”

²⁰⁰² “(Tıpkı şeytanın sapması gibi), içinde kâfir nefsin olduğundan dolayı ona eşlik etmek seni (de) düşürür (rahmetten uzak eder).”

²⁰⁰³ “Şeytan gibi surete yönelme; çünkü sevgilinin yanında suretin bir değeri yoktur.”

²⁰⁰⁴ “Elinden geldiği kadar peygamberlerin yolundan git; zîrâ senin de bildiğin gibi, peygamberlerin yolu Hakk’ın emrettiği yoldur.”

Çünkü kazâ'-i İlâhî gele, püsttan ğayrısın görmezsin ve şüretten geçüp ⁽¹⁵⁾ haķîķat-i kâra vâķıf olmazsın,

Duşmenân-râ bâz ne'snâsî zi-dûst (1214)

Düşmenleri dostdan ⁽¹⁶⁾ fark u temyîz itmezsin. *Kemâ ķāle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: "İzâ cā 'e'l-ķađāu 'amye'l-başar, ve izâ ħalle'l-ķaderu baķale'l-ħazer."* ²⁰⁰⁵ ⁽¹⁷⁾ 'Attâr.²⁰⁰⁶

Ķazâ peyvesteend ĩn-cā yek-ā-yek
Biyāyed ber-ser-i ān cumle bî-şek²⁰⁰⁷

(18) Ķazâ-yi Ħaķ heme ber-ser nuvişte'st
'Azîz ender-heme tiynet sirişte'st²⁰⁰⁸

(19) Ķazâ-yi nîk u bed kull ez-Ĥudāest
Ve lîkin ķavl-i mâ ber-enbiyāest²⁰⁰⁹

Be-rāh-i enbiyā rev ez-bedi dūr
Tu ey cān tā be-mānî ğarķa-i nūr²⁰¹⁰

Be-fi'l-i bed me-rev nîkū guzĭn tu
Be-cuz nîkūyi ⁽²⁰⁾ ĩn-cā-geh²⁰¹¹ me-bĭn tu²⁰¹²

Gumān-i nîk bur ve'z-bed cudā şev
Ħaķîķat pāk rev çun enbiyā şev²⁰¹³

İmdi ey dil-i bî-çāre!

(21) **Çun çunĭn şud ibtihāl āĝāz kun**

Çünkü böyle oldu, tazarru' u niyāza āĝāz eyle.

Nāle vu tesbĭh ⁽²²⁾ u rûze sâz kun (1215)

²⁰⁰⁵ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: "Kazâ geldiğinde (Allah'ın takdiri gerçekleşecekse) göz kör olur, kader vâki olduğunda tedbir ortadan kalkar."

²⁰⁰⁶ Aşağıdaki beyitler *Cevherü'z-zât*'ın "Der-ef'âl-i şeytân..." başlıklı bölümünde tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü'z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁰⁰⁷ "Orada tek tek kazâya ulaşmışlardır; (ne yazılmışsa) şüphesiz ki hepsi meydana gelir."

²⁰⁰⁸ "Ħakk'ın kazâsı bütün alınlara yazılmıştır ve bütün tiynetlerde gâlip (olarak) yoĝrulmuştur."

²⁰⁰⁹ "Bütün iyilik ve kötülüklerin gerçekleşmesi Allah'tandır; fakat bizim sözümüz peygamberlerin buyurduğu gibidir (vazifemizi yaparız)."

²⁰¹⁰ "Ey dost! Aydınlıkta kalmak için peygamberlerin yolundan git ve kötülükten uzak dur."

²⁰¹¹ Müellif nüshasında eksik olan "geh", eserin kullanılan metninden tamamlanmıştır.

²⁰¹² "Kötü amellere yönelme, iyiliĝi seç ve burada iyilikten başka hiçbir şey görme."

²⁰¹³ "Kötülükten ayrıl ve hüsnüzân besle, temiz hakikate yönel ve peygamberler gibi ol."

Nāle vü tesbîh ve şavm u şalâta mübâşeret eyle ve Hakk'ıñ kazâ vü kaderinden ⁽²³⁾ yine Hakk'a şıgın. *Allāhume innî e'ûzu bi-riḍāke min-seḥaṭike ve e'ûzu bi-'afvike min-ḡahrike, ve e'ûzu bike* ⁽²⁴⁾ *minke.*²⁰¹⁴ diyü Hâzret-i Fahr-i 'Âlem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ta'îm buyurdukları du'âyı lisānuñdan ve ḡalbüñden ⁽²⁵⁾ eksik itme ve daḡı:

Nāle mî-kun ki tu 'allāmu'l-ḡuyûb

“Ey pâdişâh-ı lâ-yezâl! Sen 'allāmu'l-ḡuyûbsun,

⁽²⁶⁾ **Zîr-i seng-i mekr-i bed mârâ me-kûb** (1216)

Zîr-i seng-i mekr-i bedde bizi döğme.” diyü nāle vü efḡân eyle. -“Nāle mî-kun” ⁽²⁷⁾ ma' nâsı sühûlet-i ma' nâ içün mısrâ'-ı şânide icrâ olındı.-

Ger segî kerdîm ey şîr-âferîn

Ey şîr [II,3a] ⁽¹⁾ ḡalḡ idici ma'bûdun bi'z-zât! Eger biz nefsimüze uyup kelblik eyledükse

Şîr-râ me'gmâr ber-mâ ez-kemîn

 (1217)

⁽²⁾ Sen luṭf u iḡsānuñla 'afv u maḡfîret idüp kemînden şîri bizüm üzerimüze ḡavâle ḡılma. ⁽³⁾ Ya' nî derûnumuzda muḡtefî olan şîr-i nefsi emmâreyi bize ḡâlib ḡılma. Allāhumme lâ-tekilnî ilâ-nefsî ṭarfete 'aynin ve lâ-eḡalle fî-zâlike.²⁰¹⁵

⁽⁴⁾ **Âb-i ḡoş-râ şûret-i âteş me-dih**

İlāhî, ḡoş ve laṭîf âba âteş şûretin virme!

Ender-âteş şûret-i ⁽⁵⁾ âbî me-nih

 (1218)

²⁰¹⁴ “Allah'ım! Gazabından rızâna sığınıyorum, kahrından affına sığınıyorum ve senden yine sana sığınıyorum.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 2, s. 117 (kitâbu's-salât, 42. Bâb, 222 numaralı hadis).

²⁰¹⁵ “Allah'ım! Beni göz açıp kapayıncaya kadar veya ondan daha kısa bir süre dahi nefsimle baş başa bırakma.” Bazı farklar olmakla birlikte *Müsned*'de bu anlamda bir hadis tespit edilmiştir. Bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. ve tahrir: Şuayb el-Arnaud vd., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1999, C. 34, s. 75.

Âteşde şûret-i mâ'yyet koma. Ya' nî âb-ı hoş mişâlinde tâ'ât u 'ibādât ⁽⁶⁾ ve fakr u mücâhedâtı bize şûret-i nâriyyetde göstermeyüp ve haqîkatde nâr olan hevâ-yı nefis ⁽⁷⁾ ve ğinâ vü şervet ve beṭâlet ü kehâleti şûret-i âbda gösterme. 'Attâr:²⁰¹⁶

(8) Riyâzat ihtiyâr-i kâmilânest
Kesî k'û reh reved îneş nişânest²⁰¹⁷

Zi-fakrest ey birâder in ḡanâ' at
Ḥanâ' at kun ki tâ binî sa' âdet²⁰¹⁸

Ḥanâ' at ⁽⁹⁾ cevherest ez- 'âlem-i 'ışk
Ki mî-ḡânend ü-râ âdem-i 'ışk²⁰¹⁹

Allâhumme erine'l-haḡḡa haḡḡan fe-nettebi' ahû, ve'l-bâṭilu bâṭilen fe-nectenibehû²⁰²⁰

(10) Ez-şerâb-i ḡahr çun mestî dihi

Îlâhî! Çünkü ḡalḡa şarâb-ı ḡahrdan mestlik virürsin,

Nîsthâ-râ şûret-i ⁽¹¹⁾ hestî dihi (1219)

Yoklara varlık şûretin virürsin. Ya' nî vücûdları 'adem ḡükminde olan zînet-i ⁽¹²⁾ dünyâya varlık şûretin virüp aña maḡabbet idenler ḡâh-ı enâniyyete düşüp ve bâḡiyât-ı şâlihât ⁽¹³⁾ olan vaṭan-ı aṣlî ve 'âlem-i âḡireti unutup pindâr-ı hestî âteşine iḡrâḡ idersin. Beyt:²⁰²¹

(14) Be-şûret mânde'î ḡayrân u dil-mest
Eger merd-i rehî der-nîst şev hest²⁰²²

Çîst mestî bend-i çeşm ez-dîd-i çeşm

²⁰¹⁶ *Cevherü'z-zât*'ın “Der-tefsîr-i ve lekad kerremnâ benî Âdeme...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. <https://pdf.tarikhema.org>, *Cevherü'z-zât*, C. 1, a.g.b. E.T. 10.04.2018.

²⁰¹⁷ “Riyâzet (fânî lezzetlerden kendini çekerek nefisini islâha yönelme) kâmillerin seçimidir ve (kemâl) yolunda giden kişinin alâmeti budur.”

²⁰¹⁸ “Ey kardeş! Bu kanaat, kendinde bir varlık görmeyip her yönden Allah’a muhtaç olduğunu bilmektendir. Saadete ulaşmak istiyorsan kanaat et.”

²⁰¹⁹ “Kanaat aşk âleminde bir cevherdir ki ona aşk âdemi derler.”

²⁰²⁰ “Allah’ım! Bize hakkı hak olarak göster ve ona tâbi olalım; bâṭılı da bâṭil olarak (göster, ondan da sakıyalım.” Benzer lafızlar *İhyâ*’da Hz. Ebû Bekir’in duâsı olarak zikredilmiştir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 10, s. 133.

²⁰²¹ *Cevherü'z-zât*'ın “Der-rûy-gerdâniden ez-şeytân...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü'z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁰²² “Surete hayran ve gönlü sarhoş (hâlde) kalmışsın; yol eri isen yoklukta var ol.”

(15) Mestlik nedür? Çeşmüñ bağlanmasıdır görmesinden. Ya‘nî çeşm görmekten bir mertebe bend ola ki,

(16) **Tā numāyed seng gevher peşm yeşm (1220)**

Hattā şahre vü mermer ve seng ü hācer-i cevher ve peşm ü şūf, yeşm-i mücellā ve şāf
(17) görine. Ya‘nî edānī vü esāfil a‘lā ve bed ü kabīh nīk ü melīh görine ve dünyā sarhoşluğu (18) her şey’ün haqīqatin görmekten gözini bağlaya. *Allāhumme erine’l-eşyā’ e kemā hiye.*²⁰²³

Çīst mestī hisshā (19) mubdel şeved

Şarāb-ı kahr-ı İlāhī’den mestlik nedür? Hāvāss mübeddel olmağdur ve havāss-ı idrākāt-ı şūrī (20) vü ma‘nevī müteğayyir olup eşyayı ‘alā-mā-hiye-‘aleyh idrāk itmemekdür.

Çüb-i gez ender-nażar şandal şeved (1221)

(21) Meşelā ılgun ağacı nazarda şandal olmağdur. ‘Attār:

(22) Hicāb-i tu’s t şūret bā-ma‘ ānī
Bi-kādr-i ‘aql-i tū rāz-i nihānī²⁰²⁴

Hemī gūyī meger bīdār gerdī
Zi-mestī yek-zamān huşyār gerdī²⁰²⁵

Kāşif-i esrār-hā-yı kibriyā, (23) Şeh Celālū’d-dīn, Mevlānā-yı mā kazā vü kader bend-i çeşm olduğın taḥkīk itmek için Hüdhüd’ün kışşasına (24) şürū‘ buyururlar.

Kışsa-i Hudhud u Süleymān ‘Aleyhi’s-selām der-Beyān-i Ān ki Çun Kazā

Āyed (25) Çeşmhā-yi Rūşen Beste Şeved

Hüdhüd ve Süleymān ‘aleyhi’s-selāmuñ kışşasıdır. Anuñ beyānında ki (26) çün kazā vü kader gele, rūşen çeşmler beste olur.

Çun Süleymān-rā serā-perde zedend

(27) Çünkü Süleymān ‘aleyhi’s-selām için serā-perde urdılar, ya‘nî ‘adl ü dād için şadr-ı Süleymānī’de [II,3b] (1) serā-perde-i hüküm ü hükümet vaz‘ itdiler,

²⁰²³ “Allah’ım! Bize varlıkları olduğu gibi göster.”

²⁰²⁴ “Suret mânâlarla birlikte senin örtündür (ve) bu senin aklın ölçüsünde gizli bir sırdır.”

²⁰²⁵ “Uyanana kadar ve sarhoşluğundan ayılana kadar bunu böyle söylersin.”

Cumle murgāneş be-ḥidmet âmedend (1222)

Cümle murgān u tuyūr ⁽²⁾ Ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selāmuñ ḥuzūr-ı sa‘âdetine gelüp ve çetr-i hümayūnı öninde ḥidmete el ⁽³⁾ bağlayup tırdılar. Aña binā ’en ki,

Hem-zebān u maḥrem-i ḥod yāftend

Murğlar Süleymān ‘aleyhi’s-selāmı ⁽⁴⁾ kendülerine hem-zebān u maḥrem buldılar.

Pîş-i ū yek yek be-cān bi’ştaftend (1223)

Lā-cerem bir bir ol ḥazretūñ ⁽⁵⁾ ḥidmetine cān u dil ile yeldiler ve sa’y-yı cemîl kıldılar.

Cumle murgān terk kerde çik çik

Çik ⁽⁶⁾ çik esmā’-i esvātdandur, şafîr-i murğa dirler. Ya’nî cümle-i tuyūr Ḥazret-i Süleymān’uñ öninde şîr ⁽⁷⁾ ü şadâların terk eylemiş ve ḥāmûş olmuşlar idi.

Bā-Suleymān geşte efşah min-aḥîk (1224)

⁽⁸⁾ Murğlar Ḥazret-i Süleymān ile senūñ birâderüñden efşah olmuşlar idi. Ya’nî birâderüñle sen niçe faşîḥ ⁽⁹⁾ mükāleme idersen tuyūr daḥı Ḥazret-i Süleymān ‘aleyhi’s-selām ile daḥı efşah tekellüm idüp aḥvālin ‘arza ⁽¹⁰⁾ kılurlar idi.

Hem-zebānî ḥ’îşî vu peyvendiyeşt

Hem-zebānlık ḥışmlık ve peyvendlikdür. Ya’nî iki hem-zebānuñ ⁽¹¹⁾ miyānında ittiḥād ve ülfet muḥarrerdür.

Merd bā-nā-maḥremān çun bendiyeşt (1225)

Merd, nā-maḥremeler ile muḥayyed ü maḥbūs ⁽¹²⁾ gibidür. Fi’l-ḥaḳîḳa bir kimesne âḥer diyāra düşüp ol diyār ḥalkınuñ lisānın fehm itmese ol kimesne ⁽¹³⁾ maḥbūsdur. Kezālik maḥrem-i ḳuds-i İlāhî olan merdān-ı Ḥudā daḥı ḥāllerinden ḥaber-dār olmayan ⁽¹⁴⁾ nā-maḥremeler içinde muḥayyed ü maḥbūs gibidür.²⁰²⁶

Rūḥ-rā şoḥbet-i nā-cins ‘azābî’st elîm²⁰²⁷

²⁰²⁶ Mısradan önce sürhle bir ayn harfi çizilmiştir.

²⁰²⁷ “Aynı cinsten olmayanla sohbet etmek ruh için büyük bir azaptır.” Bu mısra Hâfız’ın bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 168 (402. gazelin ikinci beytinde).

Pes; Hazret-i Mevlânâ ⁽¹⁵⁾ hem-zebândan murâd ‘aşl-ı maḥrem-i esrâr-ı Hudâ olan ‘ârifler ve nâ-maḥremlerden murâd, ‘ışık u maḥabbet ⁽¹⁶⁾ ve cenâb-ı kuds ile âşinâlık itmeyen câhiller olduğın beyân idüp buyururlar ki:

Ey besâ Hindû ⁽¹⁷⁾ vu Turk-i hem-zebân

Ey katı çok Hindû ve Türk vardır ki bi-ḥasebi’l-luġat müteġâyir iken lisân-ı ḥâl ve ‘ışık ⁽¹⁸⁾ u maḥabbet-i Hudâ-yı Mute‘âl’de birbiriyle hem-zebân ve birbirlerine mihribânlardır.

Ey besâ dū Turk çun bigānegân (1226)

⁽¹⁹⁾ Ey müstemi‘-i kâbil! Katı çok vâqi‘dür ki iki Türk bir lisân ve bir luġat tekellüm iderken birbirine ḥâl-dâş ⁽²⁰⁾ olmamağ-ıla bigāneler gibidür. *El-ervāḥu cunūdun mucennedetun fe-mâ te‘ārafe minhâ i‘terafe ve mâ tenākera minhâ iḥtelefe.* ²⁰²⁸ ⁽²¹⁾

Câmî: ²⁰²⁹

Derûn-i tîre ez-meyl-i zeḥârif
Zebân me’gşây der-şerḥ-i ma‘ârif ²⁰³⁰

(22) Ma‘ârif ger çu mû bârîk bâşed
Çi ḥâşil z’ân çu dil târîk bâşed ²⁰³¹

Hem-zebân-i maḥremî ḥod dîgerest

Maḥramlık hem-zebânı ḥod ġayrıdır. ⁽²³⁾ Ya‘nî birbiriyle ḥâl dilin söyleşmek ve sırr-ı derûna taḥşîl ittîlâ‘ eylemek zâhirde olan ⁽²⁴⁾ hem-zebânlıktan başkadur, anlarıñ lisânı özgedür.

Hem-dilî ez-hem-zebânî bihterest (1227)

²⁰²⁸ “Ruhlar, sıralanmış askerler (toplanmış cemaatler) gibidir. Onlardan (önceden) birbiriyle tanışanlar kaynaşır, tanışmayanlar da ayrılırlar.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3114 (kitâbu’l-enbiyâ, 3. Bâb, 11 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 105-106 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 49. Bâb, 159 ve 160 numaralı hadisler); Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, **Sünen**, C. 16, s. 40 (Kitâbu’s-sünne./Edeb Bölümü, 16. Bâb, 4834 numaralı hadis).

²⁰²⁹ *Heft Evreng*’deki *Yûsuf u Züleyhâ* mesnevîsinin: “Der- pend dâden ve pend nihâden-i ferzend-i ercümend ki...” başlıklı bölümünde tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, **a.g.e.**, Haz. Aka Murtazâ, s. 743.

²⁰³⁰ “Gösterişe meybinden dolayı için kararmışsa mârifet ilmini şerhetmek için ağzını açma!” Bu beyit ikinci beyit olarak yazılmış; fakat takdim-te’hir işaretleri kaydedilerek sıralamanın nasıl olması gerektiği gösterilmiştir. Yukarıda belirtilen *Heft-Evreng* yayınında da sıralama düzeltme işaretleriyle gösterildiği gibidir. Fakat Cevrî nüshasında beyitler düzeltme yapılmadan kaydedilmiştir. Bkz. F.136a. Ş’de ise şârihin işaretine uygun olarak yazılmıştır. Bkz. Ş. 247b.

²⁰³¹ “Mârifetler (irfânî bilgiler) saç (teli) gibi inceyse gönül karanlık olduğunda ondan nasıl istifade eder?”

Hem-dillik ⁽²⁵⁾ hem-zebânlıktan a‘lâdur. Ya‘nî vahdet-i Hakk’a ‘ârif ve sırr-ı derûna vâkıf olduğdan sonra eger Hindü ⁽²⁶⁾ ve eger Türk, eger ‘Arab ve eger ‘Acem müsâvidür. Aña binâ’ en ki:

Ġayr-i nuṭṭ u ġayr-i ĩmâ vu sicil

Nuṭṭsuz ve ĩmâ ⁽²⁷⁾ vü işâret ve sicill ü kitâbetsiz,

Şad hezârân tercemân ħîzed zi-dil (1228)

Ḳalbden şad hezârân tercemân [II,4a] ⁽¹⁾ zâhir olur. Ya‘nî “Lisânu’l-ḥâl enṭaḳu min-lisâni’l-maḳâl.”²⁰³² feḥvâsınca ‘ârif-i vâsıllar ibtidâ ḥâllerin ⁽²⁾ lisân-ı ḥâl ile ‘ıyân idüp ba‘dehü iḳtizâ iderse lisân-ı ḳâlî daḥı küşâde ḳılup ⁽³⁾ seyr olınan maḳâmâtı bi-ṭarîḳi’t-temsîl ve’t-teşbîḥ taḥt-ı ‘ibârât u elfâza getürür ve ehl-i ḳâl ⁽⁴⁾ olanlar fehminde câhiller ve erbâb-ı maḳâmâtüñ daḥı niçesi anuñ iz‘ânında ‘âciz ü ḳâşırlardur. ⁽⁵⁾ Pes bir kimesne lisân-ı taşavvufî kuvvet-i ‘ilm ile ta‘allüm idüp lâkin zevḳ u ḥâletden bî-behre olsa ⁽⁶⁾ sırr-ı derûndan ġâfildür, anuñ bildüğü ıştılâḥât kendüye necât virmez ve evliyâ’-i ⁽⁷⁾ kirâmuñ ‘ibârât altında meknûz olan nûr-ı ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye’den naşîb bulmaz. Pes, ⁽⁸⁾ ḥaḳîḳatde hem-zebân olan maḥrem-i şühûd-ı vech-i cemâl ve hem-dem-i nesîm-i ḳurb-ı vişâl olanlardur. ⁽⁹⁾ Pes Ḥazret-i Mevlânâ münâsebetle hem-demiyet ü maḥremiyetüñ ta‘rîfin itdükden sonra girü ḳışşaya şürû‘ ⁽¹⁰⁾ idüp buyururlar ki:

Cumle murgân her yekî esrâr-i ḥod

Cümle-i tıyûr her biri kendü esrârını,

Ez-huner ⁽¹¹⁾ v’ez-dâniş u ez-kâr-i ḥod (1229)

Kendünüñ dâniş ü hüner ve kâr u kirdârından,

Bâ-Suleymân yek-be-yek vâ mî-numûd

⁽¹²⁾ Süleymân ‘aleyhi’s-selâma vâḥiden bi-vâḥidin ‘ıyân gösterdi,

Ez-berây-i ‘arza ḥod-râ mî-sutûd (1230)

²⁰³² “Ḥâl dili, kâl dilinden daha tesirlidir.”

Huzûr-ı ⁽¹³⁾ Süleymân'a 'arza kılmag-ıçün kendüsini medh eyledi. Ya' nî kendülerini medh: "Ve emmâ bi-ni' meti rabbike ⁽¹⁴⁾ fe-ḥaddis" ²⁰³³ fehvâ-yı şerîfi üzere olup:

Ez-tekebbur nî vu ez-hestî-i ḥ'ış

'Arz-ı dâniş ü hünere ⁽¹⁵⁾ eyledükleri 'ucb u tekebbür ve enâniyyetlerinden degil idi, ²⁰³⁴

Behr-i ân tâ reh dehed ⁽¹⁶⁾ ū-râ be-pîş (1231)

Belki 'arza dâşt-i hünere itdükleri anuñ-çün idi, tâ ki Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâm ⁽¹⁷⁾ ol murğlaruñ her birine kendü huzûr-ı şerîfine yol vire ve ḥidmetine lâıyık u sezâ-vâr eyleye.

⁽¹⁸⁾ **Çun bi-bâyed berde-râ ez-ḥ'âce'î**

Çünkü bir esîre ḥ'âceden lâ-büdd ola; -"berde", fetḥ-i bâ ile ⁽¹⁹⁾ "esîr" ma' nâsinadur.- Ya' nî çünkü bir bende bir efendiye kul olmak isteye "efendi beni alsun" ⁽²⁰⁾ diyü,

'Arza dâred ez-huner dîbâce'î (1232)

Ol ğulâm u câriye hünerelerden bir dîbâce 'arza tutar. ⁽²¹⁾ Ya' nî hünereleñ bir miqdârın pîş-gâh-ı ḥ'âceye 'arza kılp ḥidmetine vuşul ümidinde olur. Dîbâce bunuñ gibi maḥalde "bir miqdâr" ma' nâsına isti' mâl olunur.

⁽²²⁾ **Çunki dâred ez-ḥarîdârîş neng**

Ammâ çünkü bende ḥ'âcenüñ müşterîliğinden 'âr tuta, ⁽²³⁾ ya' nî ol ḥ'âceye bende olmak istemeye,

Ḥod kuned bîmâr u kerr u şell u leng (1233)

Ol bende kendüsini ⁽²⁴⁾ ḥasta vü şağır ve kolağ u aḥsağ eyler ve temâruḥ kılar. Kezâlik ecnâs-ı tıyûr daḥı ⁽²⁵⁾ 'arza dâşt-ı hünere âğâz idüp:

Nevbet-i Hudhud resîd u pîşeeş

Hudhud ve anuñ ⁽²⁶⁾ pîşe vü kârınuñ nevbeti irişdi

V'ân beyân-i şan' at u endîşeeş (1234)

²⁰³³ "Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an." (Duhâ 93/11)

²⁰³⁴ Bundan sonra, "Belki anuñ-çün idi ki" yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve diğere mısrayla devam edilmiştir.

Ve anuñ şan‘at u ⁽²⁷⁾ endîşesi beyânınuñ nevbeti irişdi.

Guft ey şeh yek huner k’ân kihterest

Hüdhüd eyitdi: [II,4b] ⁽¹⁾ Ey şâh-ı kişver-i ‘adâlet! Bir hüner ki ol hüner haķır-terdür,

Bâz gūyem guft-i kûteh bihterest (1235)

⁽²⁾ ‘İyân söyleyem, hâl-i ân ki ber-müceb-i “Ḥayru’l-kelâmi mâ ḳalle ve delle.”²⁰³⁵ kelâmuñ ihtîşârı maṭlûb ⁽³⁾ u bih-terdür. Ya‘nî cemî‘-i tıyûr cenâb-ı ‘âlî-şânuña dâniş ü hünerlerin ‘arza ḳılmağa gelmişdür. Pes, ⁽⁴⁾ ğayrı tıyûra muzâyâğa vü intizâr çekdürmeyüp hemân cümleden bir hünerüm ‘arza ḳılup ⁽⁵⁾ kelâmı mücez söyleyüp iṭnâb itmeyem. Pes, Ḥazret-i Süleymân ‘aleyhi’s-selâm daḡı Hüdhüd’e ⁽⁶⁾ iltifât idüp:

Guft ber gū tā kudārest ân huner

Eyitdi: Söyle ol ḳanḳı hünerdür?

⁽⁷⁾ **Guft men ân geh ki bâšem evc ber (1236)**

Hüdhüd eyitdi: “Yâ Süleymân-ı zamân! Ol vâḳtde ki ben evc ⁽⁸⁾ üzere olam”; ve yâḡûd per bâ-i Fârisî’yle olup: Ol zamân ki ben cevvi-i hevâ vü evc-i ‘alâya ⁽⁹⁾ pervâz idici olam,

Bi’ngerem ez-evc bâ-çeşm-i yaḡîn

Çünkü evc-i hevâdan çeşm-i yaḡîn ile ⁽¹⁰⁾ nazar idem,

Men bi-bînem âb der-ḳa‘r-i zemîn (1237)

Ḳa‘r-ı zemînde ben âbı görürüm. Ve yâḡûd “bâ-çeşm-i yaḡîn” ⁽¹¹⁾ mıṣrâ‘-ı şânîye maşrûf olup “Ḳa‘r-ı zemînde olan âbı ben dîde-i yaḡîn ile görürüm.” demek ⁽¹²⁾ ola.

Tâ kucâyest u çi ‘umḳest u çi reng

Tâ ol âb ḳandadır ve ‘umḳı ne miḳdârdur ve levni ⁽¹³⁾ nicedür,

Ez-çi mî-cūşed zi-ḡakî yâ zi-seng (1238)

Ol âb neden ḳaynar, bir ḡakden ve yâḡûd ⁽¹⁴⁾ bir taşdan mı tefeccür ider, benüm meşhûdumdur. Bu ma‘nâ Hüdhüd’üñ ḡaṣṣiyyetindendir. Nitekim ⁽¹⁵⁾ Kemâlû’d-dîn-i Demîrî²⁰³⁶ *Ḥayâtu’l-Ḥayevân*’da demiş ki: *Ve yuzkeru ‘ani’l-Hudhudi, enneḡu yera’l-*

²⁰³⁵ “Sözün hayırlısı kısa olup yol gösterici olandır.”

²⁰³⁶ (ö. 808/1405) Mısırlı hadis ve fıkıh âlimi.

mā 'e ⁽¹⁶⁾ *fī-bāṭini'l-arḍi, kemā yerāhu'l-insānu fī-bāṭini'z-zucāci, ve ze'amū ennehū kāne delīlen li-Suleymāne* ⁽¹⁷⁾ *'ale'l-mā'i bi-hāza's-sebebi tefakḳadehū lemmā faḳadehū.* ²⁰³⁷

Ey Suleymān behr-i leşker-gāh-rā

Hüdhüd eyitdi: ⁽¹⁸⁾ Ey Süleymān, leşker-gāhdan ötürü, ya' nī leşker bir maḥalle nüzül itdükte ābı peydā itmek-içün

(19) **Der-sefer mī-dār in āgāh-rā** (1239)

Seferde yanūnda tut bu ābdan āgāhı.

Pes Suleymān ⁽²⁰⁾ **guft ey nīkū refīk**

Pes, Süleymān 'aleyhi's-selām eyitdi: "Ey nīkū refīk!

Der-beyābānhā-yi ⁽²¹⁾ **bī-āb-i 'amīk** (1240)

Bī-āb ve şuyı 'amīk olan beyābānlarda bizümle ol.

Tā bi-yābī behr-i leşker ⁽²²⁾ **āb-rā**

Der-sefer saḳḳā şevī aşḥāb-rā ²⁰³⁸ (1241)

Tā kim leşkerden ötürü āb bulasın ⁽²³⁾ ve seferde aşḥāba saḳḳā olasın. Bu beyt-i aḥīr Sultān Veled ḳuddise sirruhūnuñdur. Bunda ⁽²⁴⁾ erbāb-ı ḥükūmete olan ḥişşe budur ki: Her ne ḳadar 'izz ü devlet ve ḳadr ü menzilet ve 'aḳl u kiyāset ⁽²⁵⁾ şāḥibi daḥı olursa şüretā ḥaḳīr ise daḥı erbāb-ı hūnerden i' rāz itmeyüp ḥıdmetine ⁽²⁶⁾ getüre; zīrā insān medeniyyü't-tab' olmağ-ıla birbirine muḥtācdur. Ve her menāşib u ḥıdemātı ⁽²⁷⁾ ehline tefvīz u taḳlīd eyleyüp nā-ehle manşib virmekden iḥtirāz eyleye. Zīrā bir kārı [II,5a] ⁽¹⁾ nā-ehle virmek eşrāt-ı sā' atdendür. *Kemā ḳāle 'Aleyhi's-selām: "İzā*

²⁰³⁷ Nüshada son kelime de "tefaḳḳadehū"dur; fakat bunun hataen yazılmış olması muhtemeldir. Bu sebeple "kaybetmek" anlamındaki "feḳade" kelimesi ile düzeltilmiştir. "Hüdhüd kuşu hakkında şöyle zikredilir: Şüphesiz o, insanın camın içindeki suyu gördüğü gibi yerin içindeki suyu görür. Onun (söz edilen yeteneğinden dolayı) su hakkında Hz. Süleymān'a rehberlik ettiğini söylemişlerdir. Bu sebeple (Hz. Süleyman, Neml sûresinin 20. âyetinde de ifade edildiği gibi) Hüdhüd'ün yokluğunda onu aramıştır." Eser tercüme edilmiştir. Hüdhüdle ilgili kısım için bkz. Kemâleddîn Demiri, **Hayatü'l-Hayvan fî Garâibü'l-Mahlûkat (Tercümesi)**, Haz. Kadir Meral, İstanbul, Çelik Yayınevi, 1997, C. 1-2, s. 279-284. Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde bu metin mevcuttur. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 577 (1237. beyit).

²⁰³⁸ Abdullâh Efendi'nin Sultan Veled'e dayandırdığı bu beyit, Nicholson neşrinde 1245. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 63. Ankaravî ve Şem'î'de beytin Sultan Veled'e âdiyetine dâir bir bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 574; Taştan, a.g.t., s. 578.

vusside'l-emru ilā-ğayri ehlihî ⁽²⁾ *fe'nteżiru's-sā'ate.*"²⁰³⁹ Egerçi eşrât-ı sâ'at-i kübrâdan dağı olmazsa her devletün nikbeti ve eşrât-ı sâ'ati, ⁽³⁾ menâşıbı nâ-ehle virmek ve hükâmı tîz tîz tebdîl itmek ve nâkışâtı'l-ı aql olanların ⁽⁴⁾ sözün tutmak ve verâ'-i hicâbda muhteżâ-yı tab' a muvâfık olan erbâb-ı hevâ ile şöhet ⁽⁵⁾ ve sâz u söz ve muğhik ü bahtekler ile 'işret idüp halka yüzün göstermemek ve ⁽⁶⁾ fuğarâ vu zu' afa ve re'âyâ vü berâyâyı huzûrına getürmeyüp mezâlim-i halkı kendü istimâ' ⁽⁷⁾ itmemek ve rüşvet alup iltizâm ile manşıb virmekdür ve şöhet ve vazîfe-h'ârı ⁽⁸⁾ çoğaldup irâdı masrafından kalîl olmağdur. Zîrâ mādde-i zulm kıllit-i irâddan ⁽⁹⁾ neş'et ider ve a'vân-ı sulţânun dağı beytü'l-mâle hıyânetleri hadlerinden ziyâde tañtana ⁽¹⁰⁾ vü şöhet takayyüd itdüklerinden hâşıl olur ve 'ulemânun dağı lisânlarını haq kelâm söylemekden ⁽¹¹⁾ hubb-ı câh u dünyâ ve tama' u hırş ka' ider. Pes, pâdişâhlara lâzımdur ki herkesün hâline ⁽¹²⁾ vâkıf olup hiç kese haddinden tecâvüz itdürmeye ve kendü dağı cân u dilden şer'-i muṭahhara ⁽¹³⁾ tâbi' olup ikâmet-i hudûdu'llâhda bezl-i mağdûr eyleye ve fuğarâ vü şulehâya meyl ü maḥabbet ⁽¹⁴⁾ idüp 'adl ü dâdı kendüye şî'âr itmekle fuğarâ vü şulehâ ve evliyâ vü aşfiyânun ⁽¹⁵⁾ gönüllerine girüp re'âyâ vü berâyânun cân-ı 'azîzlerinden sevgülüsi ola, hattâ cemî'-i nâs ⁽¹⁶⁾ hayr du'â itmekde bî-ihtiyâr ola. Pes bu vechle olan pâdişâhların 'ömri tavîl ⁽¹⁷⁾ ve devleti pây-dâr ve salṭanatı ber-ğarâr olup dünyâ vü âhiret pâdişâhlığın bulur ⁽¹⁸⁾ ve bunun hilâfına olan hâkimlerin 'ömri kûtâh ve kendüleri gümrâh ve devletleri ⁽¹⁹⁾ az zamânun içinde ber-bâd u tebâh olur. Ve râh-ı Haqq'a sâlik olan 'âşık-ı şâdıklara ⁽²⁰⁾ dağı hişşe budur ki ber-müceb-i: "Kullukum râ'in ve kullukum mes'ûlun 'an-

²⁰³⁹ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: "İş, ehil olmayana verildiği zaman kıyâmeti bekle." Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 1, s. 214-215 (kitâbu'l-ilm, 2. Bâb, 1 numaralı hadis); C. 14, s. 6418 (kitâbu'r-rikâk, 35. Bâb, 83 numaralı hadis). Şerhin bu sayfasında derkenara matlap olarak "Naşihatun li'l-mulûk ve li-erbâbi's-sulûk" yazılmıştır.

ra‘iyyetihi.”²⁰⁴⁰ Herkes kendü vücûdı ⁽²¹⁾ memleketine pâdişâhdur. İmdi kışsa-i Hüdhüd ve Süleymân’dan bi-‘tarîkı’t-te‘vîl ⁽²²⁾ murâd budur ki:²⁰⁴¹

Rûh sultân-i vücûdest ber-serîr-i kalb şâh²⁰⁴²

Mazmûnınca serây-ı bedende ⁽²³⁾ şadr-ı kalb üzerine serâ-perde-i rûh-ı Süleymânî vaz‘ olunup rûh gâh-ı hükûmete ⁽²⁴⁾ oturdukdâ havâss-ı hamse-i zâhire vü bâtine ve kuvâ-yı bedeniyye vü rûhiyye cemî‘an pîş-i ⁽²⁵⁾ taht-ı rûha gelüp ve hıdmete el bağlayup her biri hıdmete lâyıķ olmağ-ıçün ⁽²⁶⁾ kâr u hünelerin ‘arza kılurlar. Ve Hüdhüd ki murâd olınan ‘aqlıdur, ol dağı ⁽²⁷⁾ kendüyi pâdişâh olan rûh-ı Süleymân’a ‘arza kılup “Ve ce‘alnâ mine’l-mâ’i kulle şey’in hayyin.”²⁰⁴³ olmağ-ıla: [II,5b] ⁽¹⁾ “Ey Süleymân-ı vücûd! Ben hâķ-i hâzîz-i tabî‘atden kanad açup cevvi-hevâ-yı tecerrüde ⁽²⁾ cevân itdükde keşâfet-i ‘arz-ı beşeriyye bâna perde vü hicâb olmayup ve her şey’ün ⁽³⁾ aşlı nedendür ve mâ’-ı ‘ilm ü dâniş ne maķûle mevzi‘den tefeccür eyledüğün görüp ⁽⁴⁾ sen ‘asâkir-i havâss u kuvâ ile her ne menzile nüzûl eylesen sebep-i helâkleri olan ⁽⁵⁾ ‘atş-ı hubb-ı mâ-sivâların âb-ı maķabbet ü ma‘rifet ve mâ’-ı ‘ilm ü hikmet ile def‘ ü izâle idüp ⁽⁶⁾ hâmun-ı tûl-i emelde helâk olmağdan hıfz iderüm. Pes, ben senün seferde ve hâzarda yanunda ⁽⁷⁾ be-ğâyet lâzımum.” demekle rûh dağı ‘aqluñ hünelerini işğâ itdükde kendüye refîķ-i muvâfîķ ⁽⁸⁾ olduğun bilüp “İmdi ey ‘aql-ı müstefâd! Min-ba‘d benüm yanumdan müfâraķat itmeyüp ⁽⁹⁾ dâ‘imâ bâna mürâfaķat eyle.” diyüp ‘aqlı hıdmetine yâr-ı şâdıķ ve hem-dem-i muvâfîķ eyledi. ⁽¹⁰⁾ Ammâ kuvvet-i vâhime ki zâğdan murâd oldur, ‘aqlı bu maķûle hünere olduğun inkâr ⁽¹¹⁾ ve hased idüp “Çünkü ‘aqlı bu maķûle hünere vardır, dâm-ı każâ vü kaderi dâne-i ⁽¹²⁾ fikr ü nazaruñ altında niçün görmez?” diyü mu‘âraza eyledi. ‘Aql dağı

²⁰⁴⁰ “Hepiniz çobansınız ve hepiniz sürünüzden (idâresi sizin üzerinizde olanlardan) sorumlusunuz.” Bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 2, s. 862-863 (kitâbu’l-cumua, 11. Bâb, 18 numaralı hadis); C. 11, s. 5266-67 (kitâbu’n-nikâh, 82. Bâb, 118 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 224; Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 6, 20-22 (kitâbu’l-imâre, 5. Bâb, 20 numaralı hadis).

²⁰⁴¹ Mısradan önce sûrhle bir ayn harfî çizilmiştir.

²⁰⁴² “Ruh, vücûdun sultânı; kalp tahtının şâhididir.”

²⁰⁴³ “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir hâlde iken bizim onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?” (Enbiyâ 21/30, nâkıs iktibas)

şahîh-i süķūt ⁽¹³⁾ ifāde idecek cevāb-ı bā-şavāb virüp kuvvet-i vāhimeyi tebkīt eyledi ki şimden ⁽¹⁴⁾ şoñra vāķi‘ olan beyānuñ te’vīlidür.

Ṭa‘ne-i Zāğ Der-Da‘vī-i Hudhud

⁽¹⁵⁾ Zāğuñ da‘vā-yı Hudhud’de ta‘ne urmasın beyān ider.

Zāğ çun bi’şnūd āmed ez-ḥased

⁽¹⁶⁾ Zāğ çünki Hudhud’dan bu sözleri işitdi, ḥasedden ilerü geldi,

Bā-Suleymān guft ⁽¹⁷⁾ k’ū kej guft u bed (1242)

Suleymān ‘aleyhi’s-selāma eyitdi: “Ol Hudhud egri ve kabīḥ söyledi,” ⁽¹⁸⁾ ya‘nī “Şādıķu’l-kavl degildir.” didi.

Ez-edeb ne’bved be-pīş-i şeh maḳāl

Huzūr-ı şāhda ⁽¹⁹⁾ söz söylemek edebden olmaz.

Hāşşa ḥod lāf-i derūğayn u muḥāl (1243)

‘Ale’l-ḥuşūş ⁽²⁰⁾ lāf u güzāf ve ziyāde kızb ü dürüğ olup ve ol lāfuñ ‘uhdesinden gelmek ⁽²¹⁾ mümteni‘ ü muḥāl ola. Derūğayn fetḥ-i dāl ve ğayn ile daḥı kırā’et olunmak cā’izdür. ⁽²²⁾ Zīrā “ğayn” luğatde²⁰⁴⁴ ğaym ma‘nāsınadır ki seḥābuñ kısaltısı ve semāyı pūşide kılmaktadır ve her şey ki zihni pūşide kıla, aña daḥı ğayn dirler. Pes, bu maḥalde “perde” ma‘nāsından müste‘ār olup²⁰⁴⁵ ⁽²³⁾ bu taḳdīrce ma‘nā budur ki: “Bā-ḥuşūş bir lāf ola ki anda perde olup ⁽²⁴⁾ ol güzāf-ı muḥālātdan ola.” ve “Hudhud’e lāf isnād olunmak ne cihetdendir?” diyü ⁽²⁵⁾ su’āl buyırılır ise:

Ger mer ū-rā ĩn nażar būdī mudām

Eger ol Hudhud’uñ dā’im ⁽²⁶⁾ bu nażarı olaydı,

Çun ne-dīdī zīr-i muştī ḥāk dām (1244)

Bir avuç ḥākūñ altında ⁽²⁷⁾ tuzağı niçün görmezdi?

Çun giriftār āmedī der-dām ū

²⁰⁴⁴ Bundan sonra, “seḥāb ma‘nāsınadır ve bu maḥalde perde ma‘nāsından müste‘ār olsa mümkündür.” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve buna karşılık aşağıdaki dipnotta belirttiğimiz kısım, sahh kaydıyla derkenara tahrir edilmiştir.

²⁰⁴⁵ “ğaym ma‘nāsınadır ki... olup” kısmı, iptal edilen ifadelerin yerine getirilmek üzere işaret konulup sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Ol Hüdhdüd dāma nice giriftār [II,6a] ⁽¹⁾ gelürdi?

Çun kafeş ender şudî nā-kām ū (1245)

Ol Hüdhdüd kafeşde niçün nā-kām u nā-çār olurdu? ⁽²⁾ Bu te'vîl dahı vechdür ki Hüdhdüd'den murād esrār-ı hafıyye-i İlâhiyye'ye 'ârif ve ahvâl-i zamâ'ire vâkıf olan ⁽³⁾ erbâb-ı keşf ü şühûd ve zâğdan murād hâlât u mükâşefât-ı evliyâyı inkâr iden ba'î 'anûd u cülhûd ola.

⁽⁴⁾ **Pes Süleymân guft ey Hudhud revâ'st**

Pes, Süleymân 'aleyhi's-selâm Hüdhdüd'e hıttâb idüp "Ey Hüdhdüd, ⁽⁵⁾ revâ mıdur?" didi.

K'ez-tu der-evvel kadehî in durd hâst (1246)

Ki evvel-i kadehde senden bu dürd zâhir oldı. ⁽⁶⁾ Ya'nî kadeh-i dehân ve şerâb-ı lisānuñdan ibtidâ bu gûne tîrelik nümâyân oldı.

Çun numâyî mesti ey ⁽⁷⁾ hürde tu dūg

Nice mestlik gösterürsin ey ayran içmiş kimse?

Pîş-i men lâfî zenî ân ki dūrûg (1247)

⁽⁸⁾ Benüm huzûrumda bir lâf urursın, andan şoñra ol lâf dūrûg u kızb ola. Ya'nî benüm huzûrumda ⁽⁹⁾ kızb ihtiyâr idüp kâdir olmaduğñ hünere kendüñe isnâd ve anuñla tefâhür idüp lâf u güzâf ⁽¹⁰⁾ söyleyesin.

Cevâb Guften-i Hudhud Ta'ne-i Zâğ-râ

Zâğñ ta'nesine Hüdhdüd'üñ cevâb dimesidür.

⁽¹¹⁾ **Guft ey şeh ber-men-i 'ür-i gedây**

Hüdhdüd Hâzret-i Süleymân 'aleyhi's-selâmdan hasûd belâsıyla çünki ⁽¹²⁾ mu'âteb oldı, cevâb virüp eyitdi: "Ey şâh-ı risâlet-penâh, ben 'üryân u gedâ üzere vâkı' ⁽¹³⁾ olan

Qavl-i duşmen me'snev ez-behr-i Hudây (1248)

düşmen qavlini işgâ vü istimâ' eyleme, Haq rızâsı-çün olsun.

⁽¹⁴⁾ **Ger be-buñlānest da' vî kerdem**

Eger da'vâ eyledüğüm muqârin-i kızb ü buñlān ise

Men nihâdem ⁽¹⁵⁾ ser bi-bur ĩn gerdenem (1249)

Ben ĥükmüñe ser komışum ve emrüñe muṭı^ç olmuşum, boynumı kes.”

Zāġ k’ũ ĥukm-i ħazā-rā ⁽¹⁶⁾ munkirest

Zāġ ki ol zāġ ĥukm-i ħazāya münkirdür. Kezālik, emr-i ħazā vü ħadere inkār iden ⁽¹⁷⁾ zāġ-ṭabı^ç at ve ġurāb-cibilletler daĥı,

Ger hezārān ‘aql dāred kāfirest (1250)

Eger hezārān ‘aql daĥı tıtarısa ⁽¹⁸⁾ kāfirdür. İmdi fıraq-ı muĥtelifenüñ mezāhibine ve her birinüñ menşe’-i ġalaṭına ‘ārif olan vāriř-i kāmil-i ĥaġıġat-i ⁽¹⁹⁾ Muĥammedi’dür. Pes, erbāb-ı şühüd, “Esrār-ı vüçüda ‘ārifüz ve merātib-i kevnıyyede muĥtefi olan āb-ı ma‘ nāya vāġıfuz.” diseler ⁽²⁰⁾ kerāmāt-ı evliyā ve mükāřefāt-ı ařfiyāya inkār iden mu‘ ānidin: “Çünki anlaruñ mükāřefeleri ⁽²¹⁾ vardur, arz-ı beşeriyyetde mektüm olan belā vü ħazāyı niçün görmeyüp dām-ı zelleye pā-beste olurlar? ⁽²²⁾ Ma‘ lüm oldu ki keş ü řühüduñ aşlı yokdur, belki bir ħurı lāf u ġüzāfdur.” didüklerinde vāriř-i ⁽²³⁾ ĥaġıġat-i Muĥammedıyye bunları tebkīt içün ‘ārifin ü mükāřifine bi-ṭarıķı’l-imtiĥān: “Bu i‘ tirāza cevāb nedür?” ⁽²⁴⁾ diyü su’āl itmekle ol ĥüdhüdān-ı ma‘ ārif ve muvaĥĥidān u ‘ārifān daĥı: “Zāġ-cibillet olan ⁽²⁵⁾ münkirin, Ķaderıyye ve Mu‘ tezile gibi ħazā vü ħadere inkār itmişlerdür. Hezārān ‘aql u dāniřleri daĥı var ise ⁽²⁶⁾ ĥaġķķı setr idicilerdür.” diyü cevāb virürler. İmdi münkir-i ħazā vü ħader olan kimesne:

Der-tu ger kāfi ⁽²⁷⁾ buved ez-kāfirān

Farazı eger sende kāfirlerden bir kāf olsa; ya‘ nı ‘aķā’id-i İslāmiyye’den nāķıř [II,6b]

⁽¹⁾ bir ĥarf ve bir ‘aķide-i fāside-i mücibe-i küfr olsa

Cāy-i gend u şehveti ħun kāf-i rān (1251)

‘Avretüñ ⁽²⁾ ferri gibi rāyiĥa-i ĥabıře ve maĥall-i şehvetsin. “Kāf” yarıķ ma‘ nāsına ve “rān” daĥı uyluķdur ki ⁽³⁾ “kāf-ı rān”dan murād ferc-i zendür. ²⁰⁴⁶ Ĥāřıl-ı kelām ber-

²⁰⁴⁶ Burada önce, “... zen ma‘ nāsını mutaşammındur” yazılmışsa da “ma‘ nāsını mutaşammındur” kısmının üzeri çizilip iptal edilmiş ve “zen”in üst trafına bir “-dur” eki yazılarak yukarıdaki şekilde devam edilmiştir. Fakat ř’de bu çizilen hālin yazıldıġı görölmektedir. Bkz. ř.248b. Cevri’de ve İÜ’de ise miellifin düzelittiġi hāl kayıtlıdır. Bkz. F.137a; İÜ.232b. (Ayrıca müellif bu sayfada derkenara, “Kāf-ı rān ile kusdan kināye daĥı vechdür.” notunu yazmıştır).

feh̄vâ-yı Kerîm: “İnneme’l-müşriküne ⁽⁴⁾ necesun.”²⁰⁴⁷ Şirk necâset-i ma‘ neviyyedür. Ve dahı: *El-ķaderiyyetu mecûsun hâzîhi’l-ummeti*.²⁰⁴⁸ hadîş-i şerîfinüñ ⁽⁵⁾ mücebince ve dahı İmâm-ı Hâsan radîya’llâhu ‘anhûñ: *Men lem-yu ’min bi’l-ķaderi ħayrihî ve şerrihî fe-ķad kefera, ve men* ⁽⁶⁾ *ħamele’l-me’âşî ila’llâhi fe-ķad fecera*.²⁰⁴⁹ ħavl-i şerîfi üzre ħazâ vü ķader ve ħayr u şerr Hâķ’dan idüġine ⁽⁷⁾ îmân ve i’ tîķâd itmeyen zümre-i mü’minînden olmaduġını müş‘ir eġadîş-i şerîfe ve aġbâr-ı şaġîġha ⁽⁸⁾ vârid olmuşdur. Ve *kemâ ķâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Lâ-yu ’minu eġadukum ħattâ lâ-yu ’minu bi’l-ķaderi ħayrihî ve şerrihî.”*²⁰⁵⁰ ⁽⁹⁾ *Ve ķâle Şalla’llâhu ‘Aleyhi ve Sellem: “El-îmânu bi’l-ķaderi nizâmu’t-tevhîd.”*²⁰⁵¹ Ve Ķaderiyye’yi iķfâr itmeyenler “Ehl-i ħıbledür.” diyü ⁽¹⁰⁾ âyet-i kerîme ile istişhâd etmekle tevakkûf idüp tekfîr idenler dahı “Ef’âl-i ‘ibâd ‘abdüñ ħalkıdır ve Hâķ’dan ⁽¹¹⁾ şerr şâdır olmaz.” diyü mecûsiler gibi Hâķķ’a şerîk isnâd itdükleri-ġündür. Ķazâ ise ⁽¹²⁾ mine’l-ezeli ile’l-ebed vâķi‘ olacak aġvâle cârî olan ħükm-i küllî-i icmâlî-i İlâhî’dür. Ķader dahı ħükm-i ħazâ ⁽¹³⁾ mevcûdât üzerine şuver-i tafşîliyye ile evķât-ı mu‘ayyenede vâķi‘ olduġıdır. Pes, mutaẓammın-ı şirk ⁽¹⁴⁾ olan i’ tîķadât-ı bâtıla-i Şeneviyye vü Ķaderiyye’den şöyle ki sende dahı ba‘z-ı i’ tîķadât-ı ⁽¹⁵⁾ fâside olursa derünuñ maġall-i râyiġa-i ħâzûrât-ı şirk olup ve ķâf-ı rân-ı fevâġiş ⁽¹⁶⁾ gibi eger lisânuñ ve eger ‘aķâ’idüñ cenâbet-i bâtınıyyeden ħalâş olmayup ħabâşet-i ma‘ neviyye-i ⁽¹⁷⁾ ebediyyede mülevveş ü nâ-pâk ve ‘azâb-ı dūẓaġda ħ’âr u zâr olursın. İmdi ey ġâfil ⁽¹⁸⁾ ve ‘aķîdesi bâtıl! Kendüñi mülevveş-i bâtınîden taġġîr itmeg-iġün âteş-i âh-ı tevbe vü nedâmet ⁽¹⁹⁾ ve sūziş-i

²⁰⁴⁷ “Ey iman edenler! **Müşrikler ancak bir pisliktir.** Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Haram’a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (biliniz ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah iyi bilendir, hikmet sahibidir.” (Tevbe 9/28, nâkıs iktibas)

²⁰⁴⁸ “Ķaderiyye (fırkası) bu ümmetin mecûsileridir.” Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 162-163 (Mukaddime, 10. Bâb, 92 numaralı hadis); Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn**, C. 5, s. 395. Bu anlamda hadisler için ayrıca bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, Çev. Rifat Oral, C. 1, s. 234-37 (ķader inancı, 38/189 ve 40/191 numaralı hadisler).

²⁰⁴⁹ “Kim ħayrı ve şerri ile kadere iman etmezse kâfir olur, kim kötülükleri Allah’a hamlederse fâcir olur.”

²⁰⁵⁰ Hz. Peygamber’in buyurduġu gibi: “Kadere ħayrı ve şerri ile inanmazsanız ħiġbiriniz iman etmiş olmazsınız.” Bkz. Heysemî, **a.g.e.**, C. 5, s. 390.

²⁰⁵¹ Hz. Peygamber buyurdu: “Kadere iman, tevhidin esâsıdır.” Bkz. Deylemî, **a.g.e.**, C. 1, s. 114 (385. metin). Yukarıdaki ve bu rivâyet Ankaravî’de de bir önceki beytin şerhinde peş peşe kaydedilmiştir. Bkz. Taştan, **a.g.t.**, s. 581 (1249. beyit).

derûn-ı şadâkat ile hammâm-ı sîneñi kızdurup ve lûlehâ-yı çeşm-i çeşme-sâruñdan ⁽²⁰⁾ cereyân iden dümû' -ı la' l-gûn ile gûsl idüp ve âb-ı zülâl-i tevḥîd ü îmân ve şarâb-ı ṭahûr-ı ⁽²¹⁾ zevk u vicdân nûş idüp emrâz-ı şirk ü tuğyân ve beraş-ı küfr ü 'işyândan ⁽²²⁾ ḥalâş olasın ki ḥattâ sen daḥı erbâb-ı keşf ü şühûd zümresine lâḥik olup cev-v-i hevâ-yı ⁽²³⁾ kurb-ı lâ-mekânda pervâz eyleyesin. Pes Hüdhd-i şâḥib-naẓar Süleymân 'aleyhi's-selâma eyitdi: ⁽²⁴⁾ Yâ Süleymân!

Men bi-bînem dâm-râ ender-hevâ

Ben cev-v-i hevâda ṭayerân iderken zîr-i ḥâkde mestûr ⁽²⁵⁾ olan dâmi görürüm,

Ger ne-püşed çeşm-i 'aql-em-râ kazâ (1252)

Eger kazâ'-i İlâhî 'ayn-ı 'aqlumı püşide ⁽²⁶⁾ kılmazsa.

Çun kazâ âyed şevd dâniş be-ḥ'âb

Ammâ çünki nâgehânî kazâ'-i Sübhânî gele, ⁽²⁷⁾ 'aql u dâniş ḥ'âbda olur. Ya' nî esrâr-ı kazâ 'aql u dâniş ḥ'âb-ı ḡaflet virür [II,7a] ⁽¹⁾ ve fikr ü naẓar ve ḥiddet-i başaruñ nef'i olmaz.

Meh siyeh gerded bi-gîred âftâb (1253)

Mâh siyâh olur ve âfitâb ⁽²⁾ tutilur, ya' nî kazâ'-i İlâhî geldükde mâha ḥusûf ve âfitâba kûsûf vâқи' olduğı gibi ⁽³⁾ 'aql-ı kamer-ṭal'at ve nûr-ı başîret-i âfitâb-menzilet ḥusûf u kûsûfa varur ve arâzî-i muḳaddese-i ⁽⁴⁾ ḳalb muzlim ü mûkedder ḳalur.

Ez-ḳazâ in ta'biye key nâdirest

Ḳazâ'-i İlâhî'den bu ta'biye, ⁽⁵⁾ ya' nî bu mekr ü taḥlîṭ kaçan nâdir ü ḳalîldür? Ya' nî nâdir ve 'aceb degildür, belki kazâ'-i Ḥaḳ'dan bunuñ ⁽⁶⁾ emşâli mekr ü taḥlîṭ çok vâқи' olmışdur. Ve ta'biye 'askeri ḳorḳutmağa daḥı dirler. ⁽⁷⁾ *Ey 'abbe'l-ceyş; ya' nî teber sâyend ceyş-râ. Ve fî'ş-şahâḥi 'abbeytu'l-ceyşe ta'biyeten ve ta'biyeten izâ hey'etehû* ⁽⁸⁾ *fî-mevâzî' ihi.* ²⁰⁵² Ya' nî bu taḳdîrce kazâ'-i İlâhî 'ibâdu'llâhı taḥvîf ve müteheyi' kılmakdan ḥâlî degildür demek olur. Vech-i şânî üzere olan ma'nâ evlâ fehm olunur.

²⁰⁵² “Abbe'l-ceyş, orduyu techiz etmek demektir. Tam anlamı ise, ordunun savaş sırasında yerleştiği mahalde savunma techizatının eksiksiz olarak tamamlanmış olmasıdır.”

(9) **Ez-każâ dān k'û każâ-rā munkirest** (1254)

Ol kimesne ki każâ'-i İlâhî'ye münkirdür, anuñ inkârını ⁽¹⁰⁾ dağı każâ'-i Rabbânî'den bil. Zîrâ kâfirün küfrine każâ'-i İlâhî ta'alluk itmese ol şahş âlûde-i küfr ⁽¹¹⁾ olmazdı. Pes, kâfirün küfri ve münkirün inkârı ve herkesün nîk ü bed kârı każâ'-i Kird-gârî'dendür. ⁽¹²⁾ 'Attâr.²⁰⁵³

Każâ reftest zi-evvel tâ-be-âhîr
Zi-bâtin ü numûd u sirr-i zâhir²⁰⁵⁴

(13) Każâ reftest her zerrât ez-evvel
Ez-ân gerdend in-câ ki mu'atıl²⁰⁵⁵

Każâ reftest in-câ herkesî-râ
Futâde sirr-i in in-câ besî-râ²⁰⁵⁶

(14) Każâ reftest cumle sâlikân-râ
Numûd-i râz-i hem pinhân u peydâ²⁰⁵⁷

Każâ reftest u bi'nvişttest ez-pîş
Tu biş endîş in-câ pur meyendîş²⁰⁵⁸

Tu ez-pîş-i każâ ⁽¹⁵⁾ çun mî-gurîzî
Ki bâ-Hak in zamân tû mî-sitizî²⁰⁵⁹

Kunûn bâ-kişşa-i Âdem şevem bâz
Der-in dem men bi-dân hem-dem şevem bâz²⁰⁶⁰

(16) 'İyân-i kişşa-i Âdem bi-güyem
Numûd-i guşşa-i ü hem bi-güyem²⁰⁶¹

Kişşa-i Âdem 'aleyhi's-selâm ve Besten-i Każâ Nazar-i Ü-râ ⁽¹⁷⁾ **Ez-Murâ'ât-i Şariḥ-i**

Nehy u Terk-i Te'vîl

²⁰⁵³ Cevherü'z-zât'ın "Der-nümûdâr-ı sırr-ı a'yân..." başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü'z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁰⁵⁴ "Baştan sona kadar każâ cereyân eder; zâhir ve bâtin sırrını o açığa kavuşturdu."

²⁰⁵⁵ "Tüm zerrelere evveliden beri każâ vâkî olmuştur, bu sebeple onlar bu yerde âtıl oldular, (herhangi bir işin yaratılması hususunda payları olmadı).

²⁰⁵⁶ "Każâ burada herkes için cereyân eder (ve) bu sır bu diyârda her (yaratılan) için geçerlidir."

²⁰⁵⁷ "Bütün sâlikler için de każâ vâkidir. (O) sır, gizli ve açık olarak onlara gösterilmiştir."

²⁰⁵⁸ "Önceden yazılmış olan (her ne ise) meydana gelir. (Öyleyse) sen burada çok düşünüp endişeyle dolma."

²⁰⁵⁹ "Sen każâdan kaçtığın takdirde Allah'la kavgaya tutuşuyorsun (demektir)."

²⁰⁶⁰ "Şimdi tekrar Hz. Âdem'in kıssasıyla olacağım (ve) bil ki o kıssayı anlatırken onunla yine hemdem olurum."

²⁰⁶¹ "Âdem'in hikâyesini herkesin anlayabileceği şekilde anlatayım ve onun kederinin sebebini de söyleyeyim."

Hazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâmuñ kıssası ve kazâ’-i İlâhî anuñ ⁽¹⁸⁾ çeşmini nehy-i şariḥuñ ri‘âyetinden bağlaması ve terk-i te’vîlden daḥı gâfil kılması beyânındadır ki nehy-i ⁽¹⁹⁾ şariḥden murād: “Ve lâ-takrabâ hâzihi’s-şecerate fe-tekunâ mine’z-zâlimîn.”²⁰⁶² âyet-i kerîmesidür ve terk-i te’vîl mürâ‘âta ma‘tûf ⁽²⁰⁾ olup ḥâşıl-ı kelâm Âdem terk-i te’vîlde olan fevâ’idi ve semt-i te’vîlde olan şedâ’idi ⁽²¹⁾ göremeyüp cânib-i te’vîle gitmekle cennetden iḥrâc olındı demek olur. İmdi ey veled-i Âdem! ⁽²²⁾ Pederuñ Âdem ve mâderuñ Havvâ ‘aleyhime’s-selâmuñ kıssa-i ğarîbesini istimâ‘ eyle ki Hâḳ Tebâreke ve Te‘âlâ ⁽²³⁾ Kitâb-ı Kerîm’inde zıkr ider. Qâle’llâhu Tebâreke ve Te‘âlâ: “Ve kulnâ yâ âdemu’skun ente ve zevcuke’l-cennete ve kulâ minhâ ⁽²⁴⁾ rağaden ḥayşu şî’tumâ ve lâ-takrabâ hâzihi’s-şecerate fe-tekunâ mine’z-zâlimîn.”²⁰⁶³ Ya’nî Hâḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ: “Biz ‘âzâmetimüz ile ⁽²⁵⁾ Âdem’e eyitdük: Yâ Âdem, sen ve zevceñ cennetde sâkin olıñuz ve cennetde olan erzâḳ ⁽²⁶⁾ u şemerâtdan her ne mekânda dilerseñüz ve ḳanḳısın iştiḥâ ḳılursañuz vâsi‘an ve râfiḥan ekl ⁽²⁷⁾ idiñüz ve şu şecere-i menhiyyeye ḳarîb olmayasız.” Bu âyet-i kerîmede vâḳi‘ olan nehy, muḳaddemât-ı tenâvülden olan [II,7b] ⁽¹⁾ ḳurba ta‘lîḳ olunduğı mübâlağa-i nehy ve taḥrîm-i tenâvül içündür. Zîrâ andan tenâvül iderseñüz ⁽²⁾ anuñ sebebi ile “zâlimun li-nefsihi”²⁰⁶⁴ zümresinden olursız. Ya’nî “A‘mâl-i zâlimîn ile ‘amel iderseñüz ⁽³⁾ zâlimlere mülḥaḳ olup nefsleriñüze zarar idersiz ve nâḳışînden olursız.” demek olur. ⁽⁴⁾ Ve şecere-i menhiyyede ihtilâf olunup ba‘zılar: “Şecere-i ‘ilm idi, her kim andan tenâvül itse ⁽⁵⁾ niçe nesne bilürdi.” ve ba‘zılar “Şecere-i mezbûre bir dıraḥt idi ki tenâvül idenden ḥadeş zâhir olurdu.” ⁽⁶⁾ ve ba‘zılar daḥı “Şecere-i ṭîñ idi.” dimişler ve Sa‘îd bin Cübeyr raḍiya’llâhu ‘anhü: “Dıraḥt-ı engûr idi.” buyurmuş ⁽⁷⁾ ve İbn ‘Abbâs raḍiya’llâhu ‘anhumâ ve ekşer-i müfeşşirîn: “Şecere-i ḥınta idi.” diyü buyurmuşlar. Ammâ Qâḍî ⁽⁸⁾ Beyzâvî raḥmetu’llâhi ‘aleyh eydür: *Ve’l-evlâ en lâ-ta’ayyune min-*

²⁰⁶² “(Allah buyurdu ki) Ey Âdem! Sen ve eşin cennette yerleşip dilediğiniz yerden yeyin. **Ancak şu ağaca yaklaşmayın! Sonra zâlimlerden olursunuz.**” (A’raf 7/19, nâkıs iktibas)

²⁰⁶³ “Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin; orada istediğiniz yerde cennet nimetlerinden bol bol yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de zâlimlerden olursunuz, dedik.” (Bakara 2/35) Derkenara yazılan matlapla bu kısmın Hz. Âdem ile Havvâ’nın kıssasını içerdği belirtilmiştir.

²⁰⁶⁴ “Kendi nefesine zulmeden” (Fâtır 35/32’de geçmektedir)

ğayri kâfî'in kemā lem-yete'ayyen fi'l-āyeti ⁽⁹⁾ li-'ademi tevaḳḳufi mā huve'l-maḳşūdu 'aleyhi.²⁰⁶⁵ Ve Tefsîr-i Nîsâbûrî'de bu vechle mastûrdur ki: Zekera ⁽¹⁰⁾ es-Suddî 'an-İbni 'Abbâs ve İbni Mes'ūd ve nâsin mine's-şahâbeti radiya'llāhu 'anhum: Enne'llāhe te'ālā lemmā aḥrace İblîse ⁽¹¹⁾ mine'l-cenneti, ve eskene Âdeme el-cennete, bel vaḥdehū ve mā kâne me'ahū men yeste'nisu, fe'lķā bihî Allāhu Te'ālā 'aleyhi'n-nevme ⁽¹²⁾ summe eḥaze dil'an min-eḍlā'ihî min-şakḳahu el-eyser, ve vaḍa'a mekânehū laḥmen, ve ḥalaḳa minhu Havvâ. Fe-lemmā isteyḳaza ⁽¹³⁾ vecede 'inde re'sihî imra'eten fe-se'elehâ: Men enti? Kâlet: İmra'etun. Ve lime ḥuliḳti? Kâlet: Li-teskune ileyye. ⁽¹⁴⁾ Fe-kâlet lehu'l-melâ'iketu imtiḥânen li-'ilmihî: Me'smuhâ? Fe kâle: Havvâ'. Kâlû: Ve lime? Kâle: Li-ennehâ ḥuliḳat min-şey'in ⁽¹⁵⁾ ḥayyin kablu. Fe-lemmā erâde Âdemu medde yedihi' ileyhâ mene'athu'l-melâ'iketu. Ve kâlû: Eddi mehrahâ. Kâle: Fe-mâ şadâḳuhâ? ⁽¹⁶⁾ Kâlû: En tuşallî 'alâ-Muḥammedin ve 'âlihî. Kâle: Ve men Muḥammedun? Kâlû: Min-evlâdike ḥâtemu'n-nebiyyîne, ve levlāhu lemâ ḥuliḳte. ⁽¹⁷⁾ Ve 'an-İbni 'Abbâs: inne cunden mine'l-melâ'iketi ḥamelū Âdeme ve Havvâ'e 'aleyhima's-selâm 'alâ-serîrin min-zehebin, kemâ yuḥmilu'l-mulûku ⁽¹⁸⁾ ve libâsuhuma en-nûru, 'alâ-kulli vâḥidin minhumâ iklîlun min-zehebin, mukellilun bi'l-yâḳûti ve'l-lu'lu'i ve 'alâ- ⁽¹⁹⁾ Âdeme minṭaḳatun mukelleletun bi'd-durri ve'l-yâḳûti, ḥattâ edḥalâ el-cennete.²⁰⁶⁶ Nîsâbûrî

²⁰⁶⁵ “En uygun olan, âyette hangi ağaç olduğu belirtilmediği için kesin bir delile dayanmayan bu konuda sâbit bir beyanda bulunmamaktır. Çünkü, (Kur’ân’da verilen meyve örneğiyle) asıl maksat bu (meyvenin ne olduğu) değildir.” Beyzâvî tefsirindeki bu bölümün tamamı için bkz. Beydavî, **a.g.e.**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, C. 1, s. 117.

²⁰⁶⁶ “Süddî; İbn Abbas, İbn Mes’ūd ve sahabenin bir kısmından (rivâyeten) demiştir ki Allāhu Teâlâ İblis’i cennetten çıkardığında Âdem’i cennette iskân ettirdi. Âdem (a.s) tek başınaydı ve kendisiyle birlikte ülfet edeceği kimse yoktu. Hak Teâlâ (Âdem) üzerine bir uyku verdi, (uykudayken) sağ kaburga kemiğinden bir kemik aldı ve ona et koyarak Havvâ’yı yarattı. (Âdem) uyandığında yanında bir kadın gördü. Ona: ‘Sen kimsin?’ diye sordu. (Havvâ) ‘Kadın.’ dedi. ‘Niçin yaratıldın?’ diye sordu. ‘Benimle teskîn olasın (huzûra kavuşasın) diye.’ dedi. Melekler Âdem’in ilmini imtihan etmek için: ‘(Ey Âdem) Onun ismi nedir?’ diye sordular. (Âdem) ‘Havvâ’dır.’ dedi. ‘Niçin (Havvâ’dır)?’ dediler. (Âdem) ‘Çünkü canlı bir şeyden yaratılmıştır.’ dedi. Âdem elini Havvâ’ya uzatmak istediğinde melekler onu bundan men ettiler ve ‘Mehrini öde!’ dediler. (Âdem) ‘Onun mehri nedir?’ diye sordu. ‘Muhammed ve âilesine salât okumandır.’ dediler. ‘Muhammed kimdir?’ diye sordu. (Melekler) ‘O senin evlâdından peygamberlerin sonuncusudur. O olmasaydı sen de yaratılmazdın.’ dediler. İbn Abbâs’tan (rivâyet edilmiştir): ‘Meleklerden bir ordu vardır ki Âdem ve Havvâ’yı hükümdarların taşındığı gibi altın bir taht üzerinde taşırlardı. İkisinin elbisesi de nurdandı. Her ikisinin başında yâkût

bu iki rivâyeti yazduktan sonra ⁽²⁰⁾ buyururlar ki: *Fe-hâze'l-ḥaberu yedullu 'alâ-enne Ḥavvâ'e ḥuliḳat ḳable'l-cenneti. Ve'l-ḥaberu'l-evvelu delle 'alâ-ennehâ ḥuliḳat* ⁽²¹⁾ *fi'l-cenneti. Va'llāhu a'lemu bi-ḥaḳīḳati'l-ḥāl.* ²⁰⁶⁷ Hâşıl-ı kelâm, çünkü Âdem dâhil-i cennet olup kendü ⁽²²⁾ cinsinden hiç ferd-i âher görmemekle müstevhîş olup bi-emri'llâhi te'âlâ Âdem'e nevm galebe idüp ⁽²³⁾ ḥ'âb uistirâhata vardı ve Hâḳ Tebâreke ve Te'âlâ ol ḥinde Âdem'ün dıl'-ı eyser-i esfeli ki ⁽²⁴⁾ ḳuşayrâ demekle ma'rûfdur, Âdem'ün ḥaberi yoğ-iken Ḥavvâ'yı andan ḥalḳ eyledi. Pes, çünkü Âdem ⁽²⁵⁾ cennet uyḥusından bîdâr olup nazâr itdükde ḡâyet-i ḥüsn ü cemâl ile ârâste kendü ⁽²⁶⁾ cinsinden bir maḥbûbe-i nev-resteyi ser-i bâlîinde oturmuş gördi; pes, Ḥazret-i ⁽²⁷⁾ Ḥavvâ'ya: “Ey serv-ḳâmet ve ḥüb-ḳıyâfet! Sen kimsin?” diyü su'âl eyledi. Ḥavvâ daḥı: [II,8a] ⁽¹⁾ “Ben senün zevceñüm. Hâḳ Te'âlâ beni anuñ-çün ḥalḳ eyledi ki baña mûnis olasın ve benümle ârâm tutasın.” ⁽²⁾ didi. Pes, melâ'ike Âdem'ün 'ilm ü dânişin imtiḥânen su'âl idüp: “Yâ Âdem, bu kimdür?” didiler. ⁽³⁾ Âdem 'aleyhi's-selâm: “Avretdür.” didi. “İsmi nedür?” didiler. “Ḥavvâ'dur.” didi. “Sebeb-i tesmiye-i Ḥavvâ ⁽⁴⁾ nedür?” didiler. “Ḥaydan ḥalḳ olındıḡıdur.” didi. “Yâ Âdem, Ḥavvâ'ya maḥabbetün var mıdur?” didiler. ⁽⁵⁾ “Vardur.” didi. “Yâ Ḥavvâ, sen daḥı Âdem'i sever misin?” didiler. “Sevmezsin.” didi. Ma'a-hâzâ, Ḥavvâ'nuñ Âdem'e ⁽⁶⁾ maḥabbeti, Âdem'ün kendüye olan maḥabbetinden ziyâde idi, lâkin Ḥavvâ rast-güylük eylemedi. ⁽⁷⁾ *Fe-ḳâlû lev şadaḳat imra'etun fî-ḥubbiḥâ li-zevciḥâ le-şadaḳat Ḥavvâ. Ve ḳâle şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem.* ⁽⁸⁾ “İnne'l-mer'ate ḥuliḳat min-dil'in len testekîme” ²⁰⁶⁸ *leke 'alâ-ṭarîḳatin, fe-in'iste'ante fe-bihâ 'ivecun, ve in-zehebte* ⁽⁹⁾ *tuḳîmuḥâ kesertehâ ve kesruhâ ṭalâḳuhâ.* ²⁰⁶⁹ diyü şerḥ itmişler. Pes, melâ'ike

ve incilerle süslenmiş altından birer tac vardı. (Ayrıca) Âdem'in inci ve yâkûtle işlenmiş bir kemeri vardı. Cennete bu şekilde dâhil edildiler.”

²⁰⁶⁷ “Bu haber Ḥavvâ'nın cennetten önce yaratıldığına delâlet eder. İlk rivâyet ise Ḥavvâ'nın cennette yaratıldığına işaret etmektedir. Allah, işin hakikatini en iyi bilendir.” Nisâbü'rî tefsirinden alınan bu kısımlar için bkz. Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyn el-Kummî en-Nisâbü'rî, **Garâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân**, thk. İbrâhim Atve İvaz, Kâhire, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, 1962, C. 1-3, s. 275.

²⁰⁶⁸ Hataen “yestekîme” olarak yazılan kelime, yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

²⁰⁶⁹ “(Bu konuda) dediler ki: Eğer kadın kocasına sevgisinde doğruyu söyleseydi, (ilk önce) Ḥavvâ söylerdi. (Nitekim) Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: Muhakkak ki kadın, kaburga kemiğinden

Ḥavvâ'yı Âdem'e ⁽¹⁰⁾ mehr-i şalavât-ı şerîfe ile tezvîc itdiler. Ve ikisi dahı birbiriyle mûnis olup cennetde serv-i hıramân ⁽¹¹⁾ gibi revân oldılar ve ni'am-ı firāvân-ı cennetden ḥayṣu mâ-yeṣâ ²⁰⁷⁰ tenāvül ü tena'um ve diledükleri ⁽¹²⁾ mekânda teferrüc kılup ancak şecere-i gendümden nehy olındılar. Ve *Tefsîr-i Yezîdî* de maştûrdur ki: ⁽¹³⁾ Bu âyet-i kerîme Mu'tezile'yi redde burhân-ı sâti'dur. Zîrâ Mu'tezile dirler ki: "Cennet henüz maḥlûka ⁽¹⁴⁾ ve mevcûde degildir." El-cevâb: Eger cennet mevcûde olmayaydı, "Yâ âdemu'skun ente ve zevcuke'l-cennete." ²⁰⁷¹ ⁽¹⁵⁾ buyurılmazdı. Ve Mu'tezile dirler ki: "Şecere-i mezbûreden Âdem ve Ḥavvâ nehy olındıkları delâlet ⁽¹⁶⁾ ider ki cennetde olmayup belki ravzât-ı dünyâdan bir ravzada ola. Zîrâ cennetde ⁽¹⁷⁾ olaydı anda ḥod Âdem bir şey'den taḥrîm kılınmazdı." Ehl-i Sünnet ve Cemâ'at tarafından cevâb ⁽¹⁸⁾ budur ki: "Cennetde vildân u ğilmân dahı vardır, lâkin anlarıñ istimtâ'ı ḥarâmdur. Bu dahı ol ⁽¹⁹⁾ meşâbededir." Ve girü Mu'tezile dirler ki: "Eger bundan murâd cennet-i ḥuld olaydı, Âdem anda ⁽²⁰⁾ emr ü nehy ile mükellef olmazdı." Buña dahı cevâb virürler ki: "Dunyâ dâr-ı teklîf iken ba'zılardan ⁽²¹⁾ teklîf sâkıttur. Meşelâ eṭfâl ü mecânî'n gibi ki cümle-i tekâlîfden berîlerdür ve bu dahı câ'izdür ki ⁽²²⁾ cennet 'ale'l-umûm dâr-ı teklîf olmayup lâkin ḥâṣṣaten Âdem'e fî-vaḳtın düne vaḳtın ²⁰⁷² cây-ı teklîf ⁽²³⁾ ola. Bâ-ḥuşûş "Lâ-yus'elu ammâ yef'alu ve hum yus'elün." ²⁰⁷³ ḳavl-i Kerîm'i üzre ve dahı: "Ve li'llâhi mulku ⁽²⁴⁾ s-semâvâti ve'l-arḍi" ²⁰⁷⁴ fehvasınca Ḥaḳ Sübhânehü ve Te'âlâ mülkinde keyfe-mâ-yeṣâ' taşarruf kılur. Aña "çün ⁽²⁵⁾ u çerâ" ve "keyfe" ve "lime" ve "metâ" ve "eyne" dinilmez; ve

yaratılmıştır. Hep senin istediğin gibi hareket etmez. Eğer ondan faydalanmak istersen bu eğri hâliyle faydalanırsın, doğrultmaya çalışırsan kırarsın. Kadının kırılması da boşanmasıdır." Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 4, s. 398-399 (kitâbu'r-radâ', 18. Bâb, 59 numaralı hadis); Yine bu anlamda hadisler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3110 (kitâbu'l-enbiyâ, 2. Bâb, 6 numaralı hadis); C. 11, s. 5265 (kitâbu'n-nikâh, 80. Bâb, 115 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 2, s. 342-43 (talak ve liân babları, 12. Bâb, 1199 numaralı hadis).

²⁰⁷⁰ "diledikleri yerden"

²⁰⁷¹ "Ey Âdem! Sen ve eşin beraberce cennete yerleşin." (Bakara 2/35, nâkıs iktibas)

²⁰⁷² "Belli olmayan, (yalnızca Hakk'ın bildiği) bir vakitte"

²⁰⁷³ "Allah, yaptığından sorumlu tutulamaz; onlar ise sorguya çekileceklerdir." (Enbiyâ 21/23)

²⁰⁷⁴ "**Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah'ındır.** Allah'ın her şeye gücü yeter." (Âl-i İmrân 3/189, nâkıs iktibas)

‘alā-küllü hāl cennetde tekliḥ daḥı müsteb‘ad degildir. ⁽²⁶⁾ Zīrā icmā‘-ı müslimīn²⁰⁷⁵ bunun üzerinedür ki cemī‘-i nās cennetde ma‘rifetu’llāh ile me’mūr u mükelleflerdür. ⁽²⁷⁾ Ve yine Mu‘tezile dirler ki: “Cennet dār-ı hüzn ü elem ve serāy-ı endūh u ğam degildir. Ādem ise [II,8b] ⁽¹⁾ belā vü elem ve endūh u ğam gördi.” Cevāb budur ki: Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā ‘aceb degildir ki iki zıddı ⁽²⁾ bir yerde cem‘ eyleye; zīrā diledüğine kādirdür. Meşelā ṭab‘-ı nār muḥriḳa iken İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāmı ⁽³⁾ iḥrāk itmeyüp berd ü selām ve gül ü reyḥān ve bāğ u bostān oldu. Kezālik ⁽⁴⁾ Ādem ‘aleyhi’s-selāma daḥı cennetde vāḳi‘ olan miḥnet fi’n-ni‘meti, āteşde olan ni‘met gibi ⁽⁵⁾ ola ve bunun sırrı budur ki ‘abd-i mü’mīn ne miḥnet ü elem hālinde nevmīd ve ne ni‘met ⁽⁶⁾ ü rāḥatda emīn ola. Ve Mu‘tezile bir su‘āl daḥı eydürler ki: “Eger cennet dār-ı şevāb olan ⁽⁷⁾ cennet olaydı, Ādem andan ḥurūc itmezdi. Kemā ḳāle Te‘ālā: Ve mā hum minhā bi-muḥracīn.”²⁰⁷⁶ Aña daḥı ⁽⁸⁾ cevāb budur ki: Cennetden ḥurūc itmeyen, cennete şevāb ile dāḥil olandur. Ādem ise ⁽⁹⁾ ol zamān cennete şevāb-ı a‘māl ile dāḥil olmadı. Meşelā Rıdvān u ḥāzinān-ı cennet ⁽¹⁰⁾ cennetden ṭaşra çıḳduḳları anuñ-çündür ki cezā‘-ı a‘māl ve şevāb içün dāḥil-i cennet olmamışlardır. ⁽¹¹⁾ *Tefsīr-i Nisābūrī* de daḥı ihtilāfāt-ı mezbūre bu vechle maştūrdur ki: *Summe hāzihi’l-cennetu* ⁽¹²⁾ *kānet fi’l-arḍi ev fi’s-semā’i, ve ‘alā-taḳdīri kevnihā fi’s-semā’i hiye dāru şevābin em cennetun uḥrā.* ⁽¹³⁾ *Fe-ḳāle Ebu’l-Ḳāsim el-Belhī ve Ebū Muslim el-İşfehānī ve hiye’l-arḍu ve ḥamelā el-hubūte min-buḳ‘atin ilā buḳ‘atin* ⁽¹⁴⁾ *kemā fi-ḳavlihi “İhbiṭū mişran” ḳālā li-enne dāra’s-şevābi li’l-ḥuldi, ve lev kāne fi-cenneti’l-ḥuldi lemā leḥiḳa’l-ğurūru* ⁽¹⁵⁾ *min-iblīse, bi-ḳavlihi: “Hel edulluke ‘alā-şecerati’l-ḥuldi ve mulkin lā-yebālā” ve li-enne men deḥale hāzihi’l-cennete lā-yahrucu* ⁽¹⁶⁾ *minhā li-ḳavlihi Te‘ālā: “Ve mā hum minhā bi-muḥracīn” ve li-enne ba‘de iblīsı bi-en ḡaḍıba’llāhu ‘aleyhi keyfe yaḳduru* ⁽¹⁷⁾ *en yeşile ilā-cenneti’l-ḥuldi, ve li-enne dāra’l-cezā’i yedḥulu’l-mukellefu fihā ba‘de’l-‘ameli ve*

²⁰⁷⁵ Bunun devamında “müttefaḳun ‘aleyhdür ki” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve bunun yerine derkenara sahh kaydıyla, yukarıda görülen “bunun üzerinedür ki” ifadesi yazılmıştır.

²⁰⁷⁶ “Onlara orada hiçbir yorgunluk gelmeyecek **ve onlar, oradan çıkarılmayacaklardır.**” (Hicr 15/48, nâkıs iktibas)

lā-a‘mele li-ādeme ve kayde,⁽¹⁸⁾ *ve li-ennehū Te‘ālā ḥalekahū fi‘l-arḍi ve lem-yezkur naḳlehū ile’s-semā’i, ve lev kāne ḳad neḳalehū le-kāne zikruhū evlā*⁽¹⁹⁾ *li-enne zālike’n-naḳle min-a‘zami’n-ni‘ami. Ve ḳāle‘l-Cubbā’ī hiye fi’s-semā’i’s-sābi‘ati, uhbiṭa minhā ile’s-semā’i*⁽²⁰⁾ *‘d-dunyā, ṣumme minhā ile‘l-arḍi. Ve ḳāle‘l-cumhūru hiye fī-dāri’s-ṣevābi ve‘d-delīlu ‘aleyhi enne‘l-lāme*⁽²¹⁾ *fī‘l-cenneti leyset li‘l-‘umūmi li-enne’s-suknā fī-cemī‘i‘l-cināni muḥālun, fe-hiye li‘l-‘ahdi ve lā-ma‘hūde beyne‘l-muslimīne*⁽²²⁾ *illā dāru’s-ṣevābi, fe-vecebe ṣarfū‘l-lafzi ileyhā. İntehā kelāmuhū.*²⁰⁷⁷ Pes sihām-ı ḳazā kemān-ı ḳaderden⁽²³⁾ ṣestin bulup niṣāne-i sīne-i Ādem’e iṣābet ideceginden āgāh olmayup cennetde⁽²⁴⁾ Ḥavvā ile Ādem geṣt ü güzār ve seyr ü refṭār idüp ṣafāda iken İblīs⁽²⁵⁾ ‘aleyhi‘l-la‘nenūn derūn-ı pūr-ḥār u sīne-i pūr-kīnesin āteṣ-i ḥased iḥrāk idüp ‘alevleri⁽²⁶⁾ peyveste-i dimāğ olduḳda bi‘l-āḥire Ādem’e mekr idüp cennetden ḥurūca ve ṭā‘atdan⁽²⁷⁾ dönmege bā‘iṣ oldu. *Kemā ḳāle Te‘ālā: “Fe-ezellehume’s-ṣeytānu ‘anhā.” Ey aṣḍara zilletuhumā ‘ani’s-ṣecerati* [II,9a]⁽¹⁾ *ve ḥamluhumā ‘ale‘z-zelleti bi-sebebihā ve nehāhumā ve be‘‘adehumā “Fe-ḥracehumā mim mā kānā fīh.” Ey mine‘l-kerāmeti ve’n-na‘īmi*⁽²⁾ *ve mine‘r-rutbeti*

²⁰⁷⁷ “Sonra bu cennet, yerde veya gökte (Hakk’ın) takdiriyle yaratıldı. Eğer gökyüzünde olduḳu düşünülürse dāru’s-sevāb (güzel ameller işledikten sonra dāhil olunan) cennettir ya da (yeryüzünde olduḳu düşünülürse) başka bir cennettir. Ebu’l-Kāsim el-Belhî ve Ebû Müslim el-İsfehânî demişlerdir ki: O (cennet) yeryüzünde bir yerdir. ‘el-hubūt’ kelimesine ‘bir kara parçasından başka bir kara parçasına geçmek’ mânâsını hamletmişlerdir. (Allah’ın) buyurduḳu gibi: ‘Şehre (Mısır’a) inin!’ O ikisi demişlerdir ki: Dāru’s-sevāb ebediyyet içindir. Eğer Ādem ebedî cennette olsaydı, âyetle: ‘Sana ebedîlik ağacını ve yok olmayan bir saltanatı göstereyim mi?’ şeklinde İblis tarafından Ādem’e bir aldatma dokunmazdı. Diğer taraftan; cennete giren, âyetle de belirtildiḳi gibi oradan çıkarılmaz: ‘Onlar oradan çıkarılacak da değillerdir.’ Ayrıca Allah, İblis’e gazab edip onu uzaklaştırdıḳından İblis’in ebedî cennete vasıl olmaya nasıl gücü yetebilir? Cezâ yurdu (iyiliklerin ve kötülüklerin karşılık bulduḳu âhiret) mükellef olan insanın amellerinden sonra gideceḳi yerdir. (Halbuki cennette olması için) Ādem’in o vakit hiçbir ameli yoktu. Allah, onu yeryüzünde yarattı ve semāya yükseltmesini zikretmedi. Eğer onu (semaya) nakletseydi bunu (Kur’ân’da) zikretmesi daha evlā olurdu. Çünkü bu nakil, nimetlerin en büyüklerinden (olurdu). Cübbâî: ‘O (cennet), yedinci semādan dünya semāsına, sonra da yeryüzüne indirildi.’ dedi. Cumhur (âlimlerin çoḳu) ise dediler ki: Cennetten maksat, sevab yurdu olan cennettir. Buna delil, ‘el-cennet’teki umūmu ifade ederken kullanılmayan ‘elif-lam’dır. O (elif-lam) ahd içindir, ma’hud için değildir. Yani müslümanlar arasında bilinen cennetten başkası değildir. Bunun için cennet lafzını kullanmak gerekir. (Nisâbü’rî) sözlerini bu ifadelerle sonlandırmaktadır.” Bu iktibas da Nisâbü’rî tefsirinde yukarıdaki kısmın devamında kayıtlıdır. Bkz. Nisâbü’rî, a.g.e., C. 1-3, s. 275). Metindeki âyetler için sırasıyla bkz. Bakara 2/61; Tâhâ 20/120; Hicr 15/48.

ve leyyini'l-ayşi.²⁰⁷⁸ Pes, fi'l-i zeel-i Âdem'i Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ şeytâna muzâf kıldı; ⁽³⁾ zîrâ sebeb-i zelle şeytândur. Kemâ kıle Te'âlâ: "Rabbî innehunne adlelne keşîran mine'n-nâsi."²⁰⁷⁹ Pes, bu âyet-i ⁽⁴⁾ kerîmede dahı "ıdlâl" eşnâma muzâf kıldı, zîrâ sebeb-i dâlâlet anlardur. Ya'nî şeytân, ⁽⁵⁾ Âdem ile Havvâ'ya vesvese kıldı. Kemâ kıle Te'âlâ: "Fe-vesvese lehuma's-şeytânu."²⁰⁸⁰ Ba'zılar "Vesvese-i ⁽⁶⁾ şeytân Âdem'e hâric-i cennetden vâkı' oldu, zîrâ şeytân muqaddemâ cennetden matrûd olup ⁽⁷⁾ tekrâr cennete dâhil olmadı." dirler. Ve ba'zılar: "Şeytân, Âdem'e dehân-ı mârdan tekellüm ve igvâ ⁽⁸⁾ eyledi." dirler. Nitekim Vehb bin Münebbih buyururlar ki: "Mâr şütür-i buhtî mişâlinde çâr-pây idi ⁽⁹⁾ ve nev'-i çâr-pâda cümleden a' lâ vü müstahsen, mâr idi. Âdem'i ıdlâlden sonra dünyâya redd ⁽¹⁰⁾ olup mâr şüretiyle müteşekkil oldu. Pes, hazene-i cennet mâni'-i duhûl olmamak için ⁽¹¹⁾ İblîs batn-ı mârâ girüp cennete dâhil olduğdan sonra batn-ı hayyeden çıkup igvâyâ ⁽¹²⁾ muqayyed oldu." İbn İshâk eydür:²⁰⁸¹ "İbtidâ şeytânun mekr ü hîle ve keyd ü hud'ası bu vechle ⁽¹³⁾ oldu ki Âdem ile Havvâ'yı gördüğü gibi nevha vü zâriye başladı. Anlar su'âl idüp: ⁽¹⁴⁾ 'Niçün ağlarsın?' didiler. Şeytân eyitdi: 'Size ağlarım ki mevt işâbet idüp ⁽¹⁵⁾ bunun gibi nâz ve na'îmden dūr olursız.' didi. İblîs'ün bu kelimâtı Havvâ ile Âdem'ün derûnına ⁽¹⁶⁾ kemâl mertebe te'sîr eyledi. Pes, şeytân: 'Furşat ğanîmetdür.' diyüp 'Hel edulluke 'alâ-şecerati'l-huldi ⁽¹⁷⁾ ve mulkin lâ-

²⁰⁷⁸ "Allah'ın buyurduğu gibi: 'Şeytan, onları oradan kaydırıldı.' Yani o ağaçtan dolayı, ona yaklaşımları (ve meyvesini yemeleri) sebebiyle o ikisi için zillet sâdır oldu. Bunun sonucunda da horluğa düştüler (ve şeytan, âyette buyrulduğu üzere:) 'Böylece onları içinde bulundukları şeyden (cennetten) çıkardı.' Yani; Allah'ın lütfu olan ikramlardan, bolluk ve mutluluk içinde faydalandıkları nimetlerden, (Hakk'ın meleklerle secde emrettiği yüce bir varlık olarak yaşama) rütbesinden ve zahmetsiz hayat sürmekten onları alıkoydu." Metindeki âyet kısımları için bkz. Bakara 2/36.

²⁰⁷⁹ "Rabbim, çünkü onlar (putlar), insanlardan birçoğunun sapmasına sebep oldular. Şimdi kim bana uyarsa o bendendir. Kim de bana karşı gelirse artık sen gerçekten çok bağışlayan, pek esirgeyensin." (İbrâhim 14/36, nâkıs iktibas)

²⁰⁸⁰ "O zaman şeytan onlara vesvese verdi." (A'râf 7/20, nâkıs iktibas)

²⁰⁸¹ Bu ifadeyle kaydedilen hâdiseyi İbn İshâk'ın siyerinin kullandığımız neşirlerinde tespit edemedik. Bkz. Muhammed b. İshâk b. Yesâr, **Sîretü İbn İshâk**, tahkik ve ta'lik: Muhammed Hamîdullah, Konya, Hayra Hizmet Vakfı Neşriyat Müdürlüğü, 1981; Muhammed İbn İshâk, **Siyer (Peygamber Tarihi)**, Haz. Muhammed Hamîdullah, Çev. Sezai Özel, İstanbul, Akabe Yayın ve Ticaret Limited Şirketi, 1991.

yeblâ.²⁰⁸² diyü Âdem'e söyledi ve bi'l-cümle şecere-i menhiyyeden ibtidâ Havvâ tenâvül idüp ⁽¹⁸⁾ 'Yâ Âdem, ben yidüm, nesne olmadum.' diyü envâ'-ı ilhâh u ibrâm ile Âdem'e dahı virüp ⁽¹⁹⁾ tenâvül itdükde: 'Bedet lehumâ sev'âtuhumâ.²⁰⁸³ fehvâ-yı şerîfi üzre mevzi'-i 'avretleri mekşûf olup ⁽²⁰⁾ ikisine dahı 'uķûbet irişdi." Pes, hikmet nedür ki Havvâ yedükde 'uķûbet olunmayup Âdem tenâvül ⁽²¹⁾ itdükde ikisine dahı 'uķûbet vâķi' oldı? Cevâb budur ki: Âdem pîş-rev ü muķtedâ ve aşl-ı ⁽²²⁾ Havvâ idi. Havvâ ise fer'-i Âdem ve ra'ıyyet idi. Mâdâm ki muķtedâ ve aşl olan şıfat-ı ⁽²³⁾ şalâh ile mevşûf olsa fer' ü ra'ıyyetden her ne mertebe fesâd zuhûr itse berekât-ı ⁽²⁴⁾ şalâh-ı muķtedâ ile ra'ıyyete eşer itmez. *Kemâ ķāle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: "İnne'llāhe lā-yehliķu'r-ra'ıyyete ve in ⁽²⁵⁾ kānet zālimenten izā kāneti'l-e'immetu hādiyeten.*²⁰⁸⁴ Pes, Âdem 'aleyhi's-selâm ba'de keşfi'l-'avret şerm-sâr ⁽²⁶⁾ olup cennetüñ dıraht-istânına kaçdı. Haķ Sübhānehü ve Te'ālâ: "Yâ Âdem, eyne ente?" Ya'nî "Yâ Âdem, ⁽²⁷⁾ ķandasın? Sen hod a'lem-i maħlûķāt idüñ." diyü nidâ eyledi. "Ene hāzâ yâ Rabb."²⁰⁸⁵ Ya'nî: "Miyân-ı [II,9b] ⁽¹⁾ eşcārdayum." diyü haber virdi. Ķāle: "E lā-taħrucu?"²⁰⁸⁶ Ya'nî Haķ Te'ālâ: "Yâ Âdem, niķün taşra çıķmazsın?" buyurdı. ⁽²⁾ Ķāle: "Estahyi minke yâ Rabb." Ya'nî "Yâ Rabb senden utanurum." didi. Ķāle Te'ālâ: "E ve lem-enhekumâ ⁽³⁾ 'an-hāzihi's-şecerati?"²⁰⁸⁷ Ya'nî "Ben sizi bu dırahtdan tenâvül itmeyesiz diyü men' ü nehy eylemedüm mi?" didi. ⁽⁴⁾ Âdem eyitdi: "İlāhî ve Mevlâyî, İblîs bize senüñ ism-i şerîfüñle ķasem eyledi. Ben ķıyâş iderdüm ki ⁽⁵⁾ hiķ eħad senüñ ism-i şerîfüñle yalan yire ķasem ü yemîn eylemeye. Ke-ķavlihi

²⁰⁸² "Derken şeytan onun aklını karıştırıp Ey Âdem! dedi. Sana ebedilik ağacını ve sonu gelmez bir saltanatı göstereyim mi?" (Tâhâ 20/120, nâkıs iktibas)

²⁰⁸³ "Nihâyet ondan yediler. **Bunun üzerine kendilerine ayıp yerleri göründü.** Üstlerini cennet yaprağı ile örtmeye çalıştılar. (Bu suretle) Âdem, Rabbine âsî olup yolunu şaşırdı." (Tâhâ 20/121, nâkıs iktibas)

²⁰⁸⁴ "Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: Şüphesiz ki Allah, bir topluluğun önderleri doğruya ulaştırıcı ise (halk) zâlim de olsalar halkı helâk etmez." Hadis olarak böyle bir söz tespit edilemedi. Bir kaynakta Fudayl b. İyâz'ın sözü olarak zikredilmektedir: Bkz. İbnü'l-Haddâd, **El-Cevherü'n-nefis fî-Siyâseti'r-reis**, thk. Rıdvân es-Seyyid, Beyrut, Dârü't-Talîa, 1983, s. 67-68.

²⁰⁸⁵ "Buradayım Allah'ım."

²⁰⁸⁶ "Niçin çıkmıyorsun?"

²⁰⁸⁷ "Bu ağacı (onun meyvesinden yemenizi) ikinize de yasaklamadım mı?" Bu ifadeleri aynen içeren bir âyet tespit edemedik. Bununla birlikte A'raf sûresinin 22. âyeti bu mânâyı ihtiva etmektedir.

Te‘ālā: “Ve kâsemehumâ innî lekumâ [le] ⁽⁶⁾ minen nâşihîn.”²⁰⁸⁸ Pes, Hâk Te‘ālā Havvâ’ya ‘itâb idüp: “Yâ Havvâ, sen Âdem’i mağrûr kılduñ. ⁽⁷⁾ İmdi sen dağı kerhen bir haml ile hâmile ol ki batnuñda olan hamlî vaz‘ itmek istedükde kirâren ⁽⁸⁾ ve mirâren müşrife-i mevt olasın.” diyü buyurup ba‘dehû hayyeye ‘itâb idüp eyitdi: ⁽⁹⁾ Yâ hayye! Senüñ cevfüñe İblîs hulûl idüp benüm ‘abdümi maṭrûd kıldı. Pes, sen dağı mel‘unesin. ⁽¹⁰⁾ Şimden şoñra senüñ turâbdan ğayrı naşibüñ yokdur. Sen benî-Âdem’e ve benî-Âdem dağı saña ‘adûdur.²⁰⁸⁹ ⁽¹¹⁾ “İhbiṭu ba‘ḍukum li-ba‘ḍin ‘aduvvun.”²⁰⁹⁰ diyü buyurup cennetden ihṛâc olındılar. ⁽¹²⁾ Vehb bin Münebbih’den rivâyet olunur ki: Vaḳtâ kim Âdem lutf-ı Hâk’la dâhil-i cennet olduḳda ⁽¹³⁾ Hâk Sübhânehû ve Te‘ālā Âdem’e bir hâtem-i Süleymânî virdi ve buyurdı ki: “Yâ Âdem, hâzâ hâtemu’l-‘izzu ⁽¹⁴⁾ ḥalaḳtuhû leke, lâ-tense fihi ‘ahdî fe’ḥla‘uhu.”²⁰⁹¹ Ya‘nî “Yâ Âdem, bu hâtemi saña ⁽¹⁵⁾ ihsân eyledüm ve senüñ ‘izzetüñ hâteme ḳayd itdüm. Zinhâr ol ‘ahdi ferâmûş eyleme ve illâ ⁽¹⁶⁾ bu hâtemi senden alup ğayra virürüm.” didi. ‘İkrime raḍiya’llâhu ‘anhdan mervîdür ki hâtem-i ⁽¹⁷⁾ mezbûr murabba‘u’ş-şekl idi. Bir cānibinde “Ene’llâhu lem-ezel”²⁰⁹² ve bir cānibinde “Ene’llâhu el-ḥayyu’l-ḳayyâm”²⁰⁹³ ⁽¹⁸⁾ ve bir cānibinde “Ene’llâhu’l-‘azîzu lâ-‘azîze ğayrî illâ men elbestuhû hâtemî ye‘izzu bi-‘izzî”²⁰⁹⁴ ve bir cānibinde ⁽¹⁹⁾ dağı Âyetü’l-kürsî yazılıp âhirinde “Muḥammedun rasûlu’llâhi hâtemu’l-enbiyâ”²⁰⁹⁵ yazılmış idi ve hâtemüñ ⁽²⁰⁾ ḥavâşisinde “Len yesteḳirra hâze’l-hâtemi ‘alâ-men ‘aşa’r-Raḥmânî”²⁰⁹⁶ naḳş

²⁰⁸⁸ Allah’ın âyette buyurduğı gibi: “Ve onlara: Ben gerçekten size öğüt verenlerdenim diye yemin etti.” (A’raf 7/21)

²⁰⁸⁹ Bundan sonra “diyü buyurup” yazılmış ve üst tarafına da “ve ḳulnâ” tahrir edilmişse de üzerleri çizilerek iptal edilmişler ve metne, âyetten alınan yukarıdaki kısım ile devam edilmiştir.

²⁰⁹⁰ “Bir kısmınız diğere düşman olarak ininiz.” (Bakara 2/36, nâkıs iktibas)

²⁰⁹¹ “Ey Âdem, bu izzet yüzüğü! Onu senin için yarattım. Ahdimi unutma (sana söylediklerime sâdik kal. Yoksa) onu (senden alırım,) çıkarırım!”

²⁰⁹² “Ben, yanılmayan (ve hiçbir hataya düşmeyen) Allah’ım.”

²⁰⁹³ “Ben Hayy ve Kayyûm (olan) Allah’ım.” Derkenara “Kayyâm” kelimesiyle ilgili şu açıklama yazılmıştır: “Kayyûm ismun min-esmâi’llâhi te’âlâ, fe-kara’a Ebû Ömer el-Hayyu’l-Kayyâm.” Ve huve lugatun. (“Kayyûm, Allah’ın isimlerinden biridir. Ebû Ömer bu kelimeyi el-Hayyu’l-Kayyâm şeklinde okumuştur.”)

²⁰⁹⁴ “Ben, Azîz (olan) Allah’ım. Yüzüğümü taktığım (ve onun vesilesiyle benim) izzetimle izzet bulan kişi dışında benden başka azîz yoktur.”

²⁰⁹⁵ “Muhammed Allah’ın resûlüdür (ve) peygamberlerin sonuncusudur.”

²⁰⁹⁶ “Bu yüzük, Rahmân’a isyân eden kimse ile kalmaz.”

olunmuş idi. Rivāyet olunur ki: ⁽²¹⁾ “Çünkü Âdem ol hâtemi engüşt-i mübârekine vaz‘ eyledi, Âdem’ün engüştinden bir berķ leme‘ân ⁽²²⁾ eyledi kim, âfitâb vech-i arza ne vechle ziyâ-güster olursa eşcâr ve hîţân-ı cennet ⁽²³⁾ dahı andan ziyâ-bahş oldu ve ferş-i i cennet bûyâ vu mu‘aţtar ve dimâğ-ı cân revâiyih-i tayyibesinden ⁽²⁴⁾ mubahhâr oldu. Pes, Âdem ‘işyân itdükde hâtem, engüşt-i Âdem’den tayerân ve Sidretü’l-Müntehâ’ya ⁽²⁵⁾ cevelân idüp şâh-ı sidreye âvîhte oldu ve bir rivāyetde dahı “Rûkn-i ‘arşda âvîhte ⁽²⁶⁾ oldu.” dirler. *Fe kıle’l-hâtemu: İlâhî! Kıad naķaķa ‘ahduke ve inneke ce‘altenî li-ehli’t-tahâratî.* ⁽²⁷⁾ *Fe-kîle: İsteķirra fe-leke’l-emānu, ve enneke tub‘aşu ilâ-velıyyın min-evliyâ’î, yuķālu lehû Suleymân bın Dāvūd [II,10a]* ⁽¹⁾ *li-tedhule’d-dunyâ kullehâ râğimeten fî-tâ‘atî ve lâ-yumlikuhû ba‘dehû ehadun.* ²⁰⁹⁷ ‘**Atţâr:** ²⁰⁹⁸

- (2) Tuyî âdem zi-zât-i Hâķ numûde
Besî gufte ebâ Hâķ hem şunûde ²⁰⁹⁹
- Derûn-i cennet-i cân bûdi ey dil
Ki râ ber-güyemeş in râz-i muşķil ²¹⁰⁰
- (3) Tu z’îşân âmedî in-câ hâķîķat
Futâdestî tu der-‘ayn-i tabî‘at ²¹⁰¹
- (4) Tuyî âdem ez-ân dem yâd âver
Zamânî ez-ğudâvendî tu me’gzer ²¹⁰²
- Eger âdem tuyî z’ân dem demî zen
K’ez-ân dem in vucûd-i tu’st rûşen ²¹⁰³
- (5) Dem-i Âdem dem-i tu’st in bi-dân hân
Bi-cuz cânân me-bîn der-sirr-i pinhân ²¹⁰⁴

²⁰⁹⁷ Yüzük dedi ki: “Rabbim! (Âdem) senin ahdini bozdu ve şüphesiz ki sen beni temiz kişiler için yarattın.” (Yüzüğe) denildi ki: “İstikrarlı olursan sana emân verilir ve şüphesiz sen velîlerimden bir velîye gönderilirsin. Ona Süleymân bin Dâvûd denir. Tâatimle (bana ibadet ve itaat içinde) dünyaya dâhil olur, dünyadaki her şey ona boyun eğer. Onun sahip olacağı makam ve mülke ondan sonra (gelecek) hiçbir kimse mâlik olmaz.”

²⁰⁹⁸ Bu beyitler *Cevherü’z-zât*’ta tespit edilmiştir. İlk iki beyit “Der-yâd kerd-i Âdem ve zürriyyet-i vey...” kısmında, diğer beyitler ise “Der-isbât-ı zât u dil gûyed” başlıklı bölümde yer almaktadır. Bkz. **Cevherü’z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁰⁹⁹ “Sen Hakk’ın zâtından tecelli etmiş olan insansın; Hak ile söylenenler ve işitilenler sana yeter.”

²¹⁰⁰ “Ey gönül! Sen can cennetindeydin. Ben bu zor sırrı kime söyleyeyim?”

²¹⁰¹ “Hakikatte sen onlardan (ayrılıp) buraya gelmişsin ve tabiatın içine düşmüşsün.”

²¹⁰² “Sen Âdem’sin, o nefesi (ânı) hatırla ve Allah’la birlikte olduğun zamanı unutma.”

²¹⁰³ Eğer sen Âdem’sen o nefesten bahset. Zîrâ senin vücûdun o (İlâhî) nefesten dolayı parlaktır (canlıdır).”

(6) Derûn-i cennet u hûrân ser-â-ser
Be-pîş-i tû kemer-beste tu bi'nger²¹⁰⁵

Behişt-i naqd cûy ez-nesye bu'gzer
Ki hestî in zamân ez-h'îş berder²¹⁰⁶

(7) Âh ey hem-dem-i nesîm-i cemâl ve maḥrem-i ḳurb-ı vişâl olan 'âşîḳ-ı şâdîḳ ve ney gibi derûnı âh-ı sûz ile (8) yanîḳ ve baḡrı nâle vü zâr ile delîḳ delîḳ! Erbâb-ı taḥḳîḳ buyururlar ki: Şecere-i menhiyyeden murâd, (9) şecere-i maḥabbetdür ki ber-müceb-i: "Yuḥibbuhum ve yuḥibbûnehû"²¹⁰⁷ dıraḥt-ı mîvedâr-ı mezbûr cennetde li-eclî Âdem (10) ğars olunmuşdur ve Ḥaḳ Te'âlâ şecere-i mezbûreyi envâr-ı ḳuds ile ilbâs idüp şecere-i Mûsâ'dan Ḥazret-i (11) Mûsâ 'aleyhi's-selâma olan tecellî gibi Âdem ile Ḥavvâ'ya tecellî olup ikisi daḡı şecere-i mezbûreye (12) ta'aşşuḳ, ve nehy olunduḡların ferâmûş itmişlerdür. Ve Âdem'ün andan nehy olunması iki (13) ma'nâ içündür ki birisi 'izzet ve delâl-i maḥbûbî içündür. Zîrâ 'izzet tetimme-i ḥüsn ve kemâliyye-i (14) cemâldendür ve birisi daḡı 'âşîḳ-ı şûrîde-hâli maḥabbet ve 'ıṣṣa li-eclî'l-ḥaṣṣ ve't-taḥrîzdür: (15) "Fe-inne'l-insâne ḥarîşun li-mâ muni'a."²¹⁰⁸ Ma'a-hâzâ 'aceb budur ki: Âdem cennetde şecere-i menhiyyeden ğayrı (16) bir şey' tenâvül itmedi ve belki Âdem şecere-i maḥabbetden menhî olmasa envâ'-ı keşerât-ı müstelezzât-ı (17) nefsanîyyeden şecere-i maḥabbete meyl itmeyeydi, maḥabbet ise ğidâ'-ı rûḥânîdür. Pes Ḥaḳ Te'âlâ (18) şecere-i maḥabbeti zîkr idüp Âdem'i şecereden nehy ile taḥrîz 'ale'l-maḥabbet eyledi. Ve bu kıssa-i (19) 'acîbe Ḥazret-i Mûsâ 'aleyhi's-selâmuñ ḥâline müşâbihdür ki vaḳtâ kim Ḥaḳ Sübhânehû ve Te'âlâ'nuñ (20) irâdet-i ezeliyyesi Mûsâ'yı cemâline müteşevvîḳ itmege ta'alluḳ eylediyse Ḥazret-i Mûsâ'yı taleb-i (21) rü'yet ile mübtelâ ḳılıp ve bâb-ı taleb-i rü'yeti cümle-i 'âşîḳlarına küşâde eyledi (22) ve Mûsâ'ya bilâ-vâsiṭa-i Cibrîl tekellüm itmekle Mûsâ 'aleyhi's-selâm aḳdâḡ-ı kelâm ile sekrân (23) ve

²¹⁰⁴ "İyice bil ki Âdem'in nefesi senin nefesindir, (öyleyse) gizli sırda cânandan başka bir şey görme."

²¹⁰⁵ "Gör ki cennetin içinde bütün hûriler senin önünde saygıyla el bağlamış ve emrine âmâdedirler."

²¹⁰⁶ "Nakit olan cenneti ara, borçtan geç (sonradan gelecek olanı bırak). Bu zamanda (fânî) varlığı kendinden uzaklaştı."

²¹⁰⁷ "(Allah) onları sever ve onlar da Allah'ı severler." (Mâide 5/54, nâkıs iktibas)

²¹⁰⁸ "Şüphesiz ki insan, yasaklandığı şeye karşı hırslıdır (isteklidir)." Bkz. Sehâvî, a.g.e., s. 110 (216. metin).

lezzât-ı şerâb-ı semâ' ile hayrân ve cemâl-i Hakk'a müştâk ve bî-dermân olup rû'yet-i (24) cemâlî tîma' eyledi ve hâlet-i sekrde celâbîb-i hayâ mürtefi' olup "Rabbi erinî enzur ileyke"²¹⁰⁹ (25) niyâzına ser-âgâz kıldı. Ba' dehû ridâ'-i kibriyâ ve izâr-ı ' azamet ü ' ulâ ile ridâlanup Hakk Te' âlâ: (26) "Len terânî"²¹¹⁰ buyurdu. Kezâlik Âdem 'aleyhi's-selâmı dahı yed-i kudretiyle halk ve: "Nefahtu fîhi min-rûhî"²¹¹¹ ile (27) mükerrer idüp ve mescûd-ı melâ'ike eyleyüp kendü civârında cennetde iskân eyledi [II,10b] (1) ve Havvâ'yı aña tezvîc idüp Âdem dahı cemâl-i Hakk'ı cemâlu'llâhdan her mir'ât-ı cemilde müşâhede (2) kıldı ve şecere-i maḥabbeti mâ-beynlerinde inbât ve nehy ile aña delâlet eyledi. Pes, (3) "Yâ âdemu'skun ente ve zevcuke'l-cennete ve kulâ minhâ raḡaden ḡayṣu ṣî'tumâ ve lâ-taḡrabâ hâzihi's-şecerate (4) fe-tekûnâ mine'z-zâlimîn."²¹¹² diyü buyurdu. Ya' nî ḡadd-i ' aḡldan ḡadd-i ' ıṣṡa mütecâviz olup isticlâb-ı (5) maḡabbet ile nefsiñüze ḡulm idersiz. Zîrâ maḡabbet ü miḡnet mütelâzimân ve belâ vü velâ tev'emân (6) ve cennet dâru's-selâm ve cây-ı emândur. Selâmet ise aṣḡâb-ı sülûvve ve melâmet erbâb-ı (7) ḡulûvve maḡṣûṣdur. *Fe-eyne'l-fâriḡu's-sâli mine'l-muḡibbi'l-ḡâlî, ve mâ li-ehli'l-ḡarâri fî-dâri's-selâm.*²¹¹³ (8) **Beyt:**

Febitnâ ' alâ-raḡmi'l-ḡasûdi ve beynenâ
Bi-tîbi ke-tîbi'l-miski şeribtu bihi'l-ḡamri

Felemmâ eḡâ'e's-şubḡu farḡu beynenâ
(9) Ve eyyu na'îmin lâ-yukeddiruhu'd-dehru²¹¹⁴

' **Aṡṡâr:** ²¹¹⁵

²¹⁰⁹ "Rabbim! Bana (kendini) göster; seni göreyim." (A'raf 7/143, nâkıs iktibas)

²¹¹⁰ "Beni asla göremezsin." (A'raf 7/143, nâkıs iktibas)

²¹¹¹ "Ona ruhumdan üfledim." (Hicr 15/29, nâkıs iktibas)

²¹¹² "Biz: Ey Âdem! Sen ve eşin (Havvâ) beraberce cennete yerleşin; orada kolaylıkla istediğiniz zaman her yerde cennet nimetlerinden yiyin; sadece şu ağaca yaklaşmayın. Eğer bu ağaçtan yerseniz her ikiniz de kendine kötülük eden zâlimlerden olursunuz, dedik." (Bakara 2/35)

²¹¹³ "İfrat derecesinde taşkın bir muhabbet içindeki âşıktan gözyaşı selleri ve ızdıraplar nasıl ayrılısın ki? (Bunlar) ancak selâmet yurdu olan cennetde tam bir ölçü ve denge içinde (yaşayacak) kişiler için olmaz."

²¹¹⁴ "Aramızdaki haset kişilere inat misk kokulu şaraptan içerek geceledik. Sabah aydınlığında aramıza ayrılık girdi. Hangi saadet ve rahatlık, zamanın getirdiği kederin dışında kalır ki?" Bazı kelime farkları olmakla birlikte beyitlerin öncesindeki mensur cümleyle birlikte bu kısmın da *Garâibu'l-Kur'an*'dan iktibas edilmiş olması muhtemeldir. Krş. Nisâbüri, **a.g.e.**, C. 1-3, s. 291.

²¹¹⁵ Aşağıdaki beyitler *Cevherü'z-zât*'ta tespit edilmiştir. İlk iki beyit "Der-sıfat-ı cân..." kısmında, son beyit ise bir sonraki başlık olan "Der-sıfat-ı reh..." kısmında bulunmaktadır. Bkz. **Cevherü'z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org..> 10 Nisan 2018.

Çi gūyī bī-ser u pā hoş hemī gerd
Çu merdān enderīn deryā-yi pur-derd²¹¹⁶

(10) Çu gūyī pīş-i şeh teslīm-i ū bāş
Be-rāh-i şer‘ u ters ez-bīm-i ū bāş²¹¹⁷

Der-ān mey cumle-i zerrāt mestend
(11) Ez-ān der-būd-i Hāḡ bā-nīst hestend²¹¹⁸

Ve ḡāle İbnu ‘Aṡā: Nehā ‘an-cinsi’ş-şecerati fe-ḡanne Ādemu enne’n-nehye ⁽¹²⁾
‘ani’l-muşāri ileyhi fe-tenāvelu ‘alā-ḡaddi’n-nisyāni ve terake’l-muḡāfazati lā-‘ale’t-
te‘ammudi ve’l-muḡālefeti, ḡāle Te‘ālā: ⁽¹³⁾ *“Fe-nesiye ve lem-necid lehū ‘azmā.”* *Ve*
ḡāle ba‘ḡhum ma‘nāhu ennehū nehāhumā ‘an-ḡurbi’ş-şecerati ve ḡadā ‘aleyhimā
mā ḡuḡiye ⁽¹⁴⁾ *li-yuriyehumā ‘aczehumā, ve enne’l-‘işmete hiye’lletī teḡūmuhumā lā-*
cehdehumā ve tāḡatehumā. ⁽¹⁵⁾ Pes, kāşif-i esrār-ı kibriyā, ⁽¹⁶⁾ Hāzret-i Mevlānā
ḡuddise sirruhu’l-a‘lā daḡı sürḡ-i şerīfde olan beyān ile İbn ‘Aṡā’nuñ ⁽¹⁶⁾ ḡavlini ve
ma‘nā-yı aḡiri murād idüp buyururlar ki:

Bu’l-beşer k’ū ‘alleme’l-esmā begest

Ebu’l-beşer ki ⁽¹⁷⁾ ol ebu’l-beşer “‘alleme’l-esmā”nuñ begidür,

Şad hezārān ‘ilmeş ender her regest (1255)

Anuñ her ṡamarında şad hezārān ⁽¹⁸⁾ ‘ilm vardur. Ve esmādan murād nedür taḡḡıḡ
buyururlar:

İsm-i her ḡizī ḡunān k’ān ḡiz hest

⁽¹⁹⁾ Her bir şey’üñ ismi ancılayın ki ezelde ol şey’ eyle olmuştur,

Tā be-pāyān cān-i ū-rā dād dest (1256)

²¹¹⁶ “Bu dert dolu denizde erler gibi elsiz ve ayaksız rahatça dolaş, nasıl dersin?”

²¹¹⁷ “Padişahın yanında söz söylüyor gibi ona teslim ol, onun gazabından kork ve onun yolunda ol.”

²¹¹⁸ “Bütün zerreler o şaraptan sarhoştur (ve) bu sebeple Hakk’ın varlığında yokluğu arzulamışlardır.”

²¹¹⁹ “İbn Atā dedi ki: Ağacın cinsini nehyetti ve Ādem bu nehyi (cinsin tamamı için değil de) gösterilen belli bir ağaç için zannetti. (Böylece) unutarak ve muḡāfazayı bırakarak onu yedi; (yani bu fiilde) kasıtlı olarak (Hakk’a) muḡālefet yoktur. Allāhu Teālā buyurdu: ‘O ise bunu unuttu, onda bir kararlılık bulmadık.’ Bazıları da onun mânāsını, ağaca yaklaşmaktan her ikisinin de nehyedilmesi, yaşanan hādisenin ise ikisine de aczlerini göstermek için olduğu (şeklinde) açıkladılar. Böylece kat’i olarak anlaşıldı ki hatasız ve masum olarak kalmaya onların gücü ve gayretleri yetmez.” Āyet için bkz. Tāhā 20/115. Kaynaḡı kaydedilmeden iktibas edilen bu metin, Sülemî’nin mutasavvıfların Kur’ān âyetlerine dāir yorumlarını derlediḡi *Hakāiku’t-Tefsīr* adlı tasavvufi tefsirinde tespit edilmiştir. Bkz. Sülemî, **a.g.e.**, C. 1, s. 56-57.

(20) Tā nihāyetine degin anuñ cānına el virdi. Ya‘nī: “Her şey’üñ ismi nedür ve hātıme vü ‘ākıbeti ne olacağdur?” (21) anuñ ‘ilmi cān-ı Ādem’e münkeşif oldı. Ya‘nī Hāḫ Sübhānehū ve Te‘ālā: “Ve ‘alleme ādeme’l-esmā’e kullehā”²¹²⁰ buyurup (22) esmāda olan elif lām istiğrāk-ı cins içün oldı. Pes, istiğrāk-ı cins muḳteẓīdür ki (23) cemī‘-i eşyānuñ esmāsını ve ḥaḳā’iḳ-ı müsemmeẓatı ma‘lūm idine. Ya‘nī, “Alleme Ādeme’l-esmā’e (24) ve’l-musemmeẓatı ve ḥaḳā’iḳahā.”²¹²¹ Hāşıl-ı kelām Hāḫ Tebāreke ve Te‘ālā Ādem’e şol esmā’-i şıfāt (25) ḥāşşasını ta‘līm eyledi ki esmā’-i mezbūre ile cemī‘-i şıfāta ‘ārif olup ve envār-ı şıfāt ile (26) ṭarā’iḳ-ı ma‘ārif-i zāta mühtedī oldı ve Hāḫ Te‘ālā Ādem’e medāric-i ḥālāt olan esmā’-i (27) maḳāmātı daḫı ta‘līm eyleyüp ve esmā’-i maḫzūnesinden bir ism ta‘līm eyledi ki anuñla cümle-i esāmīyi [II,11a] ⁽¹⁾ bildi. Meşelā Hāḫ Tebāreke ve Te‘ālā insāna ism-i ğanemi bildürüp mücerred ismi ile iḳtişār olunmayup ⁽²⁾ belki esmānuñ küllīsini bildürdi. Şol vechle ki başār-ı insāna ğanemüñ ism-i levnini ta‘līm idüp ⁽³⁾ meşelā esved ve yāḥūd ebyaẓ mıdur bildürdi. Ve sem‘ine daḫı şavtını ve şemmine rāyiḥasını ⁽⁴⁾ ve zevḳına ism-i ṭa‘mını ve lemsine līnet ü ḥuşūnetini ve esmāsını ve kezālik esmā’-i şıfāt ⁽⁵⁾ u aḥlākını ve ḥavāşş-ı menāfi‘ u mazārrını ḳavline ve ‘aḳlına ta‘līm idüp ve esmāsıyla ⁽⁶⁾ ism-i ḥilḳatini daḫı ta‘līm idüp eczāsından her bir cüz’ içün bir ism ü levn ü ta‘m u rāyiḥa ⁽⁷⁾ ve şıfat u ḥāşıyyet ü māhiyyet ü ḥaḳīḳat-i uḫrā olduḡın insāndan ġayrısı bilmez. ⁽⁸⁾ Zīrā insān eşyānuñ şuver u ma‘ānī ve ḥaḳā’iḳını bilmek içün aḥsen-i taḳvīmde ḥalḳ olunup ⁽⁹⁾ ve eşyā’-i mezkūreyi idrāk idecek cümle-i mezbūreden her bir şey’üñ ḥasebince insānda ⁽¹⁰⁾ bir ālet-i müdrike vardır ki müdrikāt-ı külliyye-i mezkūre melā’ikedē yoḳdur ve illā ancak ḳuvvet-i ⁽¹¹⁾ müdrike-i ‘aḳliyye-i melekiyyeye müte‘allik olan şey’ vardır. Pes, Ādem melā’ike üzerine feẓā’il-i ⁽¹²⁾ cemme ile tafḍīl olunup esmā’-i müsemmeẓat-ı külliyye ile cümle-i melā’ikeye ‘arẓa ḳılındı ve her birinüñ ⁽¹³⁾ esmā ve ḥaḳā’iḳından ḥaber virdi ve Hāḫ’dan min-ġayri vāsıṭatin müşāhede-i ḥiṭāba ḳuvvet ⁽¹⁴⁾ ve isti‘dādı olmağ-ıla Ādem’üñ ‘ilmi

²¹²⁰ “Allah, Ādem’e bütün isimleri öğretti.” (Bakara 2/31, nâkıs iktibas)

²¹²¹ “Ādem’e isimleri, anlamlarını (temsil ettikleri şeyleri) ve hakikatlerini öğretti.”

melâ'ikenüñ 'ilmine galebe eyledi. *Ve kı̄āle İbnu 'Aṭā':* ⁽¹⁵⁾ *Lev lem-yekşifu li-Ādeme 'ilmun tilke'l-esāmī le-kāne a'ceze mine'l-melâ'iketi fi'l-aḥbāri 'anhā.*²¹²² İmdi ⁽¹⁶⁾ Ādem her şey'ün ḥaḳā'ikını bildiyse:

Her laḳab k'ū dād ān mubdel ne-şud

Her laḳabı ki Ādem virdi, ⁽¹⁷⁾ laḳab-ı mezbūr mütebeddil ü müteğayyir olmadı. Zîrâ her şey'e ki bi-i'tibāri'l-ḥaḳīḳati ne ism tesmiye ⁽¹⁸⁾ itdiyse elḳāb-ı mezbûre eşyānuñ levḥ-i maḥfûzda müşbet olan esmâsı idi.

⁽¹⁹⁾ **Ān ki custeş ḥ'ānd ū kāhil ne-şud (1257)**

Ādem 'aleyhi's-selām ol kimesneye ki cüst ⁽²⁰⁾ ü çābük okudı, ol baṭī vü kāhil olmadı. Zîrâ ol ismi Ādem 'aleyhi's-selām ol kimesneye ⁽²¹⁾ “Ve 'indeḥ ū 'ilmu'l-kitābi”²¹²³ mertebesinden söyledi.

Her ki āḫir mu'minest evvel bi-dīd

Her kim ki 'āḳıbeti ⁽²²⁾ mü'min ve āḫiri sa'âdet olacaḳdur, anı evvel gördi ve ḥātimesi imān ile maḥtūm olmağ-ıla ⁽²³⁾ aña mü'min didi.

Her ki āḫir kāfir ū-rā şud pedīd (1258)

Her kim ki āḳıbeti küfr ile olacaḳdur, ⁽²⁴⁾ Ādem 'aleyhi's-selāma peydā vü hüveydā oldu. Ya'nî: “Ve iz eḥaze rabbuke min-benī ādeme min-zuhūrihim zurriyyetehum ve eşhedehum 'alā-enfusihi e lestu bi-rabbikum, ḳālū belā, şehidnā, en teḳlū yevme'l-ḳiyāmeti innā kunnā 'an-hāzā ḡāfilīn. Ev teḳlū innemā eşrake ābā'unā min-ḳablu ve kunnā zurriyyeten min-ba'dihim e fe-tuhlikunā bimā fe'ale'l-mubṭilūn.”²¹²⁴ āyet-i kerīmesi feḥvā-yı şerīfi üzre²¹²⁵ Ādem 'aleyhi's-selām vech-i 'arza hübüṭ itdükden ⁽²⁵⁾ şoñra bir gün Cibrīl-i Emīn nüzul idüp emr-i Ḥaḳ'la

²¹²² “İbn Atâ (şöyle) dedi: Eğer Ādem'e isimlerin ilmi âşikâr edilmeseydi meleklerin (onlarla ilgili soruları) karşısında meleklerle cevap veremezdi.” Bu metin de Sülemî'nin *Hakâiku't-Tefsîr*'inde tespit edildi. Bkz. Sülemî, **a.g.e.**, C. 1, s. 56.

²¹²³ “Kitabın ilmi onun yanındadır.” Benzer ifadeler için bkz. Ra'd 13/43. âyet.

²¹²⁴ “Kıyâmet gününde, ‘biz bundan habersizdik’ demeyesiniz diye Rabbin Ādem oğullarından, onların bellerinden zürriyyetlerini çıkardı, onları kendilerine şahit tuttu ve dedi ki: Ben sizin Rabbiniz değil miyim? (Onlar da), Evet (buna) şahit olduk, dediler. Yâhut, ‘Daha önce babalarımız Allah'a ortak koştu, biz de onlardan sonra gelen bir nesildik (onların izinden gittik). Bâtıl işleyenlerin yüzünden bizi helâk mi edeceksin?’ dememeniz için (böyle yaptık).” (A'râf 7/172, 173)

²¹²⁵ A'râf sûresinin 172-173. âyetleri ve bu kısma kadarki ifâdeler metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Âdem'ün arkasın şıgayup ilā-yevmi'l-kıyām Âdem'den vücūda ⁽²⁶⁾ gelecek cemī'-i zerrāt-ı zürriyyet ketf-i Âdem'den taşra çıkup ve Hâk Sübhānehū ve Te'ālā anlardan 'ahd alup ⁽²⁷⁾ “E lestu bi-rabbikum?”²¹²⁶ diyü buyurdı. Ba'zılar ikrār itdiler ve ba'zılar inkār itdiler, ol güne “yevm-i mişāk” dirler. Ve küfr üzre gideceklerün [II,11b] ⁽¹⁾ zerratı Âdem'ün cānib-i şimālinde şaf bağlayup ve 'ākıbeti hayr olup ve ezelen ve ebeden sa'âdet ile ⁽²⁾ olan zerrāt-ı enbiyā vü evliyā ve mü'minîn-i aşfiyā 'umūmen Âdem'ün cānib-i yemīninde şaf bağlayup ⁽³⁾ Hâk Sübhānehū ve Te'ālā Âdem 'aleyhi's-selāma cemī'-i zürriyyetini şekl ü şûret ve kıdd ü kâmet ve şifāt ⁽⁴⁾ u hey'etleriyle ve ism ü şöhetleriyle vāhiden bi-vāhîdin gösterüp mufaşşal u meşrūh her birini seyr ü temāşā ⁽⁵⁾ kıldı ve ibtidā cānib-i şimāle nazar idüp zerrāt-ı küffārı siyeh-rū vü ezrak-çeşm ve bed-rāyiha ⁽⁶⁾ görüp maḥzūn oldu. Ba'dehū cānib-i yemīne nazar idüp zerrāt-ı enbiyā vü evliyā ve mü'minîn ⁽⁷⁾ her birini bir mihr-i enver ü bedr-i münevver, serv-kâmet ü hūb-kıyāfet ve revāyiḥ-i kudsiyye ve ⁽⁸⁾ fevāyiḥ-i ünsiyye ile mu'aṭṭar oldukları hâlde müşāhede kılup mesrūr u ḥandān oldu ve her birinün esāmī vü ḥilyelerin ⁽⁹⁾ bilüp mü'min tesmiye itdüğü mü'min ve kāfir tesmiye itdüğü 'ākıbet kāfir olup mütebeddil ü müteğayyir ⁽¹⁰⁾ olmadı. Kemā kıle Te'ālā: “Ve lev ennenā nezzelnā ileyhimu'l-melā'ikete ve kellemehumu'l-mevtā ve ḥaşernā 'aleyhim kulle şey'in ḳubulen mā kânū li-yu'minū illā en yeşā'a'llāhu ve lākinne ekşerahum yechelūn.”²¹²⁷ El-āye. İmdi ey müstemi'-i müsta'idd:

İsm-i her çizi tu ez-dānā şinev

Her bir şey'ün ismini sen ⁽¹¹⁾ dānādan işit;

Sirr-i remz-i 'alleme'l-esmā şinev (1259)

'Alleme'l-esmā remzinün sırrını işit. Ya'nī ismün ⁽¹²⁾ mücerred zāhirine ḳalmayup ḥaḳā'ıḳ-ı müsemmeyāta 'ārif olmağ-içün Hâk Sübhānehū ve Te'ālā Âdem 'aleyhi's-selāma ⁽¹³⁾ ta'lim buyurduğı remz-i sırr-ı “alleme'l-esmā”yı 'ālim olan 'ārif-i vāşıl

²¹²⁶ “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A'râf 7/172, nâkıs iktibas)

²¹²⁷ “Eğer biz onlara melekleri indirseydik, ölümler de onlarla konuşsaydı ve her şeyi toplayıp karşılarına getirseydik, Allah dilemedikçe yine de inanacak değillerdi; fakat çokları bunu bilmezler.” (En'am 6/111) Âyet, metindeki yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

ve mürşid-i kāmilden ⁽¹⁴⁾ istimā‘ it ki Hâk Celle ve ‘Alā vāriş-i haķīkat-i Aḥmediyye ve mazhar-ı tecelliyāt-ı şıfāt u esmā’-i külliyye ⁽¹⁵⁾ olan kümmele daḥı her şey’ün esmā vü müsemme-yāt ve haķā’ik-ı şıfātını kendü faẓl u iḥsânından ⁽¹⁶⁾ bildürüp keşf ü şühūd şāhibleridür. Ve Şeyḥ Mü’eyyidü’d-dīn-i Cendī, ²¹²⁸ *Şerḥ-i Füṣūṣu’l-Hikem*’de ⁽¹⁷⁾ Şeyḥ Şadru’d-dīn-i Konevī’dan ²¹²⁹ rivāyet ider ki: Şadru’d-dīn-i Konevī, Muḥyi’d-dīn-i ‘Arabī raḍiya’llāhu ⁽¹⁸⁾ ‘anhdan rivāyet idüp buyururlar ki: ²¹³⁰ “Şeyḥ raḍiya’llāhu ‘anh bir gün baña eyitdi: “Yā veledī Şadr! Vaķtā kim ⁽¹⁹⁾ ben bilād-ı Endülüs’den baḥr-i Rūm’a vāşıl oldum, kendü nefşümle kaşd eyledüm ki baḥra girmeyem ve rākib-i ⁽²⁰⁾ sefine olmayam; illā zāhire vü bâṭıne-i vücūdiyyeden Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā baña ve benüm için ve benden ⁽²¹⁾ āḥir ‘ömrüme degin muķarrer olan cemī‘-i aḥvālün tefāsilini müşāhede itdükden soñra rākib-i baḥr olam. ⁽²²⁾ Pes ḥuzūr-ı tām u şühūd-ı tamām ve murāķabe-i külliyye-i kāmile ile Hâkḥ’a teveccüh eyledüm. Pes, Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā ⁽²³⁾ āḥir-i ‘ömrüme degin benden cereyān idecek aḥvāl-i zāhire vü bâṭıneyi baña müşāhede itdürüp ḥattā ey ⁽²⁴⁾ Şadru’d-dīn, senün babañ İşḥaķ bin Muḥammed ile ve senünle şoḥbet idüp ve senün ‘umūmen aḥvāl ⁽²⁵⁾ ü ‘ulūm ve ezvāk u maķāmāt ve tecelliyāt u mükāşefātuñ ve Allāh Sübhānehū ve Te‘ālā’dan i‘ṭā olınacak ⁽²⁶⁾ cemī‘-i ḥuzūzuñ meşhūdum olup ba‘dehū ‘alā-başıratın ve yaķının rākib-i baḥr oldum ve her ne ki müşāhede ⁽²⁷⁾ itdüm ise olan oldu ve şimden soñra daḥı olacak min-ğayri iḥlāl ü iḥtilāl olsa gerekdür.” [II,12a] ⁽¹⁾ diyü buyurdi. Ve Şeyḥ raḍiya’llāhu ‘anh *Fütuḥāt-ı Mekkiyye*’de daḥı kendü ḥālın beyān idüp buyururlar ki: ⁽²⁾ *Ve leķad āmennā bi’llāhi ve bi-rasūlihī, ve mā cā’e bihi mucmelen ve mufaşşalen, mim mā veşale ileynā min-taṣṣīlihī, ve mā lem-yeşil ileynā, (3) ev lem-yeşbut indenā, fe-naḥnu mu’minūne bi-kulli mā cā’e bihi fī-nefsi’l-emri, ḥaḫtu zālīke ‘an-ebeveyye aḥze taķlīdin, (4) ve lem-yeḫtur lī-mā ḥakemu’n-naẓari’l-‘aķliyyi fīhi min-cevāzin ve iḥāletin ve vucūbin, fe-‘amiltu ‘alā-īmānī bi-zālīke,*

²¹²⁸ (ö. 691/1292) Mutasavvıf şâir ve *Fusûsü’l-Hikem*’in ilk şârihi.

²¹²⁹ (ö. 673/1274) Vahdet-i vücūd düşüncesinin Muhyiddin İbn Arabî’den sonraki en önemli temsilcisi.

²¹³⁰ Bu kısımda derkenara, “Müşāhedāt-ı Şeyḥ raḍiyallāhu ‘anh” matlap olarak yazılmıştır.

hattâ ‘alimtu ⁽⁵⁾ *min-eyne âmentu ve bi-mâzâ âmentu, ve keşefe’llâhu ‘an-başarî ve başîratî ve hayâlî, fe-ra’eytu bi-‘ayni’l-başari mâ-lâ-yudraku* ⁽⁶⁾ *illâ bihi, ve ra’eytu bi-‘ayni’l-başîratî mâ-lâ-yudraku illâ bihi, ve ra’eytu bi-‘ayni’l-hayâlî mâ-lâ-yudraku illâ bihi, feşâra’l-emru* ⁽⁷⁾ *lî meşhûden, ve’l-ḥukmu’l-muteḥayyelu’l-mutevehhemu bi’t-taklîdi mevcûden, ḳadra men’itteba’tuhû, ve huve’r-rasûlu’l-meb’ûsu ileyye* ⁽⁸⁾ *Muḥammedin şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, ve şâhedtu cemî’a’l-enbiyâ’i kulluhum min-Âdeme ilâ-Muḥammedin ‘aleyhi’s-selâmi, ve’şhedeni’llâhu te’âlâ* ⁽⁹⁾ *el-mu’minîne bihim kulluhum, hattâ mâ baḳiye minhum min-ḥadîm mimmen kâne ev huve yeḳûnu ilâ-yevmi’l-ḳiyâmeti ḥâşşatihim ve ‘âmmetihim,* ⁽¹⁰⁾ *ve ra’eytu merâtibe’l-cemâ’ati kullehâ, fe-‘alimtu aḳdârahum ve’ttala’tu ‘alâ-cemî’i mâ âmentu bihi mucemmelen mimmâ huve fi’l-‘âlem* ⁽¹¹⁾ *’l-‘ulviyyi, ve şhidtu zâlike kullehû femâ zehzeḥanî ‘ilme mâ ra’eytuhû ve ‘âyentuhû ‘an-îmânî, fe-lem ezel eḳûlu ve a’melu* ⁽¹²⁾ *mâ eḳûluhû ve a’meluhû, li-ḳavli’n-nebiyyi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem. Lâ-li-‘ilmî ve lâ-li-‘aynî ve lâ-li-şuhûdî, fe-vâḥaytu beyne’l-îmânî ve’l-‘iyânî.* ^{2131 (13)} *ilh. İmdi ey tâlib-i müsta’idd! Sen daḥı veliyy-i kâmil ve mürşid-i mükemmilden bir vesîle ibtiḡâ eyle ki mişḳât-ı* ⁽¹⁴⁾ *velâyet-i Muḥammediyye mazhariyyetinde ḳâ’im ve şûret-i kemâliyye-i insâniyye ile zâhir olup mertebe-i “ev*

²¹³¹ “Şüphesiz ki biz, Allah’a ve Resûl’üne iman ettik; onun bize ayrıntılı ve icmâlî anlatıp ulaştırdığı şeylerin hepsine inandık. Tafsîlî olarak bize ulaşanlara ve ulaşmayanlara, yâhut bizim indimizde sâbit olmayanlara; (yani) onunla gelenlerin hepsine birden, esâsen nasıl iseler o şekilde inananlarız. Bu (inancımı önce) anne babamdan taklit ederek aldım. (Yani inancımı) aklî bir bakışla edinilmiş bir hâl, tutulmuş bir yol veya bir şart olarak görerek değerlendirmem sonucunda edinmedim. İmanımın nereden kaynaklandığını ve nasıl iman ettiğimi bilene kadar bu şekilde imanım ile amel ettim. (Bunun neticesinde) Allah gözümünden, gönlümünden ve hâyalimden perdeleri kaldırdı (ve bana hakikatleri açtı). (Böylece) baş gözüyle ancak onunla görülen şeyi, basîret gözüyle yalnızca onunla görülebilenleri ve hayâl gözüyle de sadece onunla idrak edilebilen şeyi gördüm. Öyle ki bu iş benim için şehâdet (yakîn) mertebesine dönüştü. Taklit yoluyla (edinilen,) zanna ve hayâle dayalı bir hükümdü; (ama) bana resûl olarak gönderilen Hz. Muhammed’e (s.a.v) tâbî oldukça (gönderilen ilk peygamber olan) Hz. Âdem’den (son peygamber) Hz. Muhammed’e (kadar) hepsine birden şahitlik ettim. Hak Teâlâ, onlara iman eden mü’minlerin hepsine, kıyâmete kadar onlardan birinden olmuş veya olacak hususi veya umumi (dâiredeki imana ve amellere) beni şahit kıldı. Bütün cemaat mertebelerini gördüm ve değerlerini bildim. (Bu şehadetim sonucunda) âlem-i ulvîde olan ve onun hakkında özet bilgiler edinerek onunla iman ettiğim şeylerin hakikatine vâkıf oldum (ve imanım taklitten tahkîke döndü). Bilgisi bana uzak olan (bilmediğim), görmediğim (fakat) iman ettiğim bütün bu şeylere şahit oldum. Söylediğim ve yaptığım ne varsa Hz. Peygamber’in sözünü rehber edinerek yapmaya başladım, bunun dışında bir fiilim olmadı. İlim yok, gözüm yok, şahitliğim de yok; iman ile ıyânî kardeş yaptım.” Krş. Muhyiddin İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2010, C. 13, s. 53.

ednâ”dan ⁽¹⁵⁾ maḳām-ı ḳurb-ı “kâbe ḳavseyn”e²¹³² meb‘ûş ve bu vechle mevşûf ola; hattâ ol vâriş-i kâmil-i ⁽¹⁶⁾ ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye’den meclâ-yı Ḥaḳ olmağa lâîḳ bir ḳalb-i şâf ele getürüp ve ḥaḳâ’iḳ-ı eşyâya vâḳıf ⁽¹⁷⁾ olup âb u gilde âlûde olmış muḍḡa-i mükeddere ve ḳalb-i tîre ve çeşm-i ḥîreden ḥalâş olasın. ⁽¹⁸⁾ Ve “Zamânede böyle mürşid ḳanda bulınur ve bulunduḡı taḳdîrce biz merâtib-i mezbûreye ne vechle vâşıl ⁽¹⁹⁾ oluruz?” diyü dūn-himmet olmayup Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālâ’nuñ ḳudretine bir şey’ muḥāl olmaduḡına ⁽²⁰⁾ îmân getüresin. “Men talebe şey’en ve cedde vecede.”²¹³³ buyurulmuşdur. Ve Şeyḡ raḍiya’llāhu ‘anh ḥālını beyân idüp ⁽²¹⁾ müşâhedâtını tamām ‘ıyân itdükden soñra buyururlar ki: *Ve mā zekertu mā zekertuhū li’l-faḥri lā-vallāhi,* ⁽²²⁾ *ve innemā zekertuhū li-emrayni, el-emru’l-vāḥidu li-ḳavliḥi te‘ālā: “Ve emmā bi-ni‘meti rabbike fe-ḥaddiṣ.” Ve eyyete ni‘metin a‘zamu min ḥāzihi?* ⁽²³⁾ *Ve’l-emru’l-āḥari li-yesme‘a şāḥibu himmetin fe-teḥaddese fīhi himmetun, li-isti‘māli nefsiḥi fī-mā ista‘meltuhā fe-yenāle mişle ḥāzā,* ⁽²⁴⁾ *fe-yekūnu me‘iye ve fī-deracetī ve inneḥū lā-ḍīḳa ve lā-ḥarace illā fi’l-maḥsūsi.*²¹³⁴ İmdi “‘Uluvvu’l-himmeti mine’l-îmân.”²¹³⁵ ⁽²⁵⁾ feḥvāsınca lâzım olan himmet ve mürşid-i kāmile ḥıdmetdür. Pes, Ḥazret-i Mevlānâ ḳuddise sirruhū buyururlar ki:

⁽²⁶⁾ **İsm-i her çizi ber-i mā zāhireş**

Her bir şey’üñ ismi bizüm ḳatımızda anuñ zāhiridür. Ya‘nî biz hemân ⁽²⁷⁾ her nesneyi zāhir ḥālî ile bilürüz, ḥaḳîḳatini idrāk idemezüz.

İsm-i her çizi ber-i Ḥālîḳ sireş (1260)

[II,12b] ⁽¹⁾ Fe-emmā her bir şey’üñ ismi Ḥālîḳu’l-kevneyn ve Rāziḳu’s-şakāleynüñ ḳatında anuñ sırr u ḥaḳîḳatidür. ⁽²⁾ Meşelâ:

²¹³² Bkz. Necm 53/9.

²¹³³ “Kim bir şeyi ister ve isteḡinde ciddi olursa (çaba gösterirse) onu elde eder.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 336 (2451. metin).

²¹³⁴ “Allah adına yemin ediyorum ki bu zikrettiklerimi övünmek için anlatmadım; iki emirden dolayı zikrettim. İlki, Allah’ın: ‘Rabbinin nimetine gelince, işte onu anlat (minnet ve şükranla an).’ emridir. Bundan daha büyük nimet nedir? Diḡer emir, himmet sahibinin işitmesi için (kişinin) onun ihsânıyla faydalandıḡı nimetleri anmasıdır. (Kim) bunu yaparsa benim ulaştıḡım nimetin eşine o da nâil olur; (katettiḡim) derecede benimle beraber olur ve muhakkak ki o, (bazı) hususi durumlar dışında zorluk, sıkıntı ve darlık yaşamaz.” Âyet için bkz. Duhâ 93/11.

²¹³⁵ “Himmetin yüceliḡi imandandır.”

Nezd-i Mūsā nām-i çübeş bud ‘aşā

Mūsā ‘aleyhi’s-selāmuñ katında anuñ çüpünüñ nāmı ‘aşā olup ⁽³⁾ haqīqati şu‘bān idüğinden haberi yog-ıdı.

Nezd-i Hālīk būd nāmeş ejdehā (1261)

Ammā Hālīk-ı bī-çünüñ ⁽⁴⁾ katında anuñ nāmı ejdehā idi. Ya‘nī Hāk Sübhānehū ve Te‘ālā “Ve mā tilke bi-yeminike yā Mūsā?”²¹³⁶ diyü Mūsā ‘aleyhi’s-selāma ⁽⁵⁾ su‘āl itdükde “Hiye ‘aşāye etevекke’u ‘aleyhā ve ehuşşu bihā ‘alā-ğanemī ve liye fihā meāribu uhrā”²¹³⁷ diyü ⁽⁶⁾ bildügi mertebeden haber virüp Hāk Sübhānehū ve Te‘ālā “Elkihā yā Mūsā”²¹³⁸ diyü ‘aşāyı zemīne ilkā ⁽⁷⁾ eylemek emr idüp Hāzret-i Mūsā dağı emr-i İlāhī ile ‘aşāyı zemīne bırağduğda ber-müceb-i: “Fe-izā ⁽⁸⁾ hiye hayyetuñ tes‘ā,”²¹³⁹ ‘aşā hayye-i müteharrike olup Mūsā ‘aleyhi’s-selāma ‘azamet-i Hudā’dan heybet ü dehşet ⁽⁹⁾ ve ‘aşānuñ fi’l-hāl hayye olduğundan havf u haşyet vāki‘ olmağ-ıla, ber-müceb-i: ⁽¹⁰⁾ “Kāle huẓhā ve lā-tehaf se nu‘īduhā sīrateha’l-ülā”²¹⁴⁰ Hāk Celle ve ‘Alā: “Yā Mūsā, ‘aşāyı aḥz ⁽¹¹⁾ eyle ve havf itme kim ‘aşānuñ sīretinde olan şıfat-ı şu‘bāniyyeti şüret-i ülāsı ki ‘aşā’iyyetdür, ⁽¹²⁾ ‘an-ḳarīb aña tebdīl iderüm. Benüm kudretüm kāmīl ve her şey’e şāmildür.” diyü buyurup Mūsā ‘aleyhi⁽¹³⁾’s-selām hayyeye boğazından yapışup eline aldığı gibi kemā-kān ‘aşā olup ‘aşānuñ ⁽¹⁴⁾ ‘ında’llāh olan ism ü haqīqatini müşāhede idüp ‘ārif oldı. Ve kezālik:

Bud ‘Omer-rā ⁽¹⁵⁾ nām-i ĩn-cā but-perest

Hāzret-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhüñ ḳable’l-İslām nāmı beyne’l-müşrikīn büt-⁽¹⁶⁾perest idi.

Līk mu’min būd nāmeş der-elest (1262)

²¹³⁶ “Şu sağ elindeki nedir ey Mūsā?” (Tâhâ 20/17)

²¹³⁷ “O, benim asamdır, dedi. Ona dayanırım, onunla davarlarım yaprak silkelerim; benim ona başkaca ihtiyaçlarım da vardır.” (Tâhâ 20/18, nâkıs iktibas)

²¹³⁸ “Allah: Yere at onu ey Mūsâ! dedi.” (Tâhâ 20/19, nâkıs iktibas)

²¹³⁹ “Onu hemen yere attı. Bir de ne görsün, hızla sürünen bir yılan değil mi!” (Tâhâ 20/20, nâkıs iktibas)

²¹⁴⁰ “Allah buyurdu: Al onu! Korkma! Biz onu şimdi ilk hâline sokacağız.” (Tâhâ 20/21)

Lâkin “E lestu bi-rabbikum?”²¹⁴¹ ‘âleminde Hâzret-i ‘Ömer’ün nâm-ı şerîfi ⁽¹⁷⁾ ism-i mü’min ile müsemmâ idi. Pes, “Fe-race‘a’l-emru ‘avden ilâ-bidâyetihî.”²¹⁴² vefkınca lâ-cerem ezelde olan ism-i ⁽¹⁸⁾ haqîkati ba‘de duhûli’l-İslâm zâhir olup huzûr-ı Hâkîk’a îmân-ı kâmil ile hâtm oldu. ⁽¹⁹⁾ Fe-li-hâzâ Hâzret-i ‘Alî kerrema’llâhu vechehû: “Benüm havfum sâbıkadandır.” diyü buyururlar idi. Zîrâ hâtime ⁽²⁰⁾ dahı, ‘ilm-i ezeliye olan sâbıkaya tâbi‘dür. **Mevlânâ Câmi:**²¹⁴³

(21) Ey be-luṭf encumen-i cân-ārāy
Tîḡ-i mihret çemen-i dil-pîrāy²¹⁴⁴

Dest-i cevdet zi-ezel naḥl nişān
Tâ ebed ber-ser-i mâ naḥl feşān²¹⁴⁵

(22) Ve bir mişâl dahı:

Ân ki bud nezdîk-i mâ nâmeş menî

Ol nesne ki bizüm katımızda nâmı nuṭfe oldu,

(23) **Pîş-i Hâk in naḡş bud ki bâ-menî** (1263)

Ammâ ‘inda’llâh ol menî bu naḡş-ı şüret-i insânîdür ki ⁽²⁴⁾ benlik ile meşhûd oldu. El-hâşıl esmâ’-i eşyâ nev‘ ayna münkasım olup bir nev‘ i ism-i şürî ⁽²⁵⁾ ve mecâzîdür ki lâ-bûd zâ’ildür ve bir nev‘ i, ‘inda’llâh sâbit olan ism-i haqîkatîdür ki aşlen ⁽²⁶⁾ ve kaç‘an kâbil-i tebeddül ü taḡayyür olmayup ezelen ve ebeden sâbitdür. Pes, fi’l-hâqîka esmâ, haḡâ’îk-ı eşyâdan ⁽²⁷⁾ ‘ibâret olup “Ve’l-haḡâ’îku lâ-tenḡalibu.”²¹⁴⁶ mefhûmı bu ma‘nâya işâretdür ve Âdem ‘aleyhi’s-selâma min-‘indi’llâh [II,13a] ⁽¹⁾ ta‘lîm olınan esmâ dahı haḡâ’îk-ı mezbûrenün esmâsıdır.

Şüreti bûd in menî ender-‘adem

(2) Bu menî ‘ademde, ya‘nî kûmûn-ı ḡaybda bir şüret idi

Pîş-i Hâk mevcûd nî bîş u ne kem (1264)

²¹⁴¹ “Ben sizin rabbiniz değil miyim?” (A’râf 7/172, nâkıs iktibas)

²¹⁴² “İş ilk başladığı noktaya döndü.”

²¹⁴³ *Heft Evreng*’deki *Sübhâtü’l-Ebrâr* mesnevîsinin “Münâcât der-İntikâl be-hâtime” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Câmi, a.g.e., Haz. Aka Murtazâ, s. 573.

²¹⁴⁴ “Ey lütfuyla canları süsleyen ve şefkat kılıcıyla gönül çimlerini bezeyen!”

²¹⁴⁵ “Kusursuz ve cömert eli ezelden ağaçlar dikmiştir ve sonsuza kadar bizim üzerimize meyveler saçacaktır.”

²¹⁴⁶ “Hakikatler değişmez.”

ve şüret-i ⁽³⁾ mezbûre ‘inda’ llâh bilâ-ziyâdetin ve lâ-noķşânin mevcûd idi.

Hâşıl ân âmed hâķikât nâm-i mâ
(4) Pîş-i Hâzret k’ân buved encâm-i mâ (1265)

Hâşıl-ı kelâm hâķikâtde olan bizüm nâmımız huzûr-ı Hâķ’da ⁽⁵⁾ olan ne ise ol geldi ki ol bizüm encâm u ‘âķibetimüz ola. Ya’ nî “Encâm-ı kârimuz her neye ⁽⁶⁾ münce ise huzûr-ı Hâķ’da nâmımız oldur.” demek olur. Ve bi’l-cümle *Es-sa’îdu kad yeşķā* ⁽⁷⁾ *ve’s-şakî kad yes’ad.*²¹⁴⁷ hadîş-i şerîfî, *Es-sa’îdu sa’îdun fî-baṭni ummihi*, *ve’s-şakîyyu şakîyyun fî-baṭni ummihi.*²¹⁴⁸ ⁽⁸⁾ hadîş-i şerîfinün mefhûmına muğâyir olmayup belki encâm-ı kâra nazar olındukda ikisinün ⁽⁹⁾ daķı ma’ nâsı birdür ve ‘ilm-i ezeli ne ise zuhûr idecek oldur.

Merd-râ ber-âķibet nâmî nihed

⁽¹⁰⁾ Hâzret-i Hâķ ve Feyyâz-ı Mutlak ‘âķibet-i kâr ne olacak ise merdi anuñla tesmiye ider ve hûkmi anuñ ⁽¹¹⁾ üzerine icrâ ider.

Nî ber-ân k’û ‘âriyet nâmî nihed (1266)

Vaz’-ı İlâhî olan esmâ anuñ üzerine ⁽¹²⁾ degildür ki halk aña bir ‘âriyetî nâm ıtlâķ ider. Ya’ nî halk ba’z-ı kimesneye mü’min ü muvaḥḥid ⁽¹³⁾ tesmiye iderler, lâkin ‘ıyâzen bi’llâh ‘âķibeti küfr üzerine gider ve ba’zısına kâfir ü fâşık ⁽¹⁴⁾ tesmiye iderler, velâkin lutf-ı Hâķ ile âķiri şalâh u îmân ve tevḥîd ü îķân üzre ⁽¹⁵⁾ ḥatm olur. Pes, ḥâtimedde ne şıfât ile muttaşır olursa Hâķ ḳatında anuñ ismi oldur. ⁽¹⁶⁾ İmdi ey mü’min-i muvaḥḥid!

Çeşm-i Âdem k’û be-nûr-i pāk dîd

Âdem ‘aleyhi’s-selâmuñ çeşm-i rûşenâsı ki ⁽¹⁷⁾ nûr-ı pâkle gördi,

Cân u sirr-i nâmḥâ geşteş bedîd (1267)

²¹⁴⁷ “Saîd olan şakî, şakî olan da saîd olabilir.” Bu hadîsi *Rûhu’l-Beyân*’da tespit edebildik. Bkz. Bursevî, **a.g.e.**, C. 1, s. 572.

²¹⁴⁸ “Saîd (Hakk’ın sevgisine nâil olmuş bahtiyarlardan) olan (kişi), annesinin karnında saîddir; şakî (hayırsız ve günahkâr kişi) de annesinin karnında şakîdir.” Buhârî’de bu mânâyı da ihtiva eden bir hadîs mevcuttur. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3028 (Kitâbu bed’i’l-halk, 6. Bâb, 18 numaralı hadîs). Ayrıca şerhtekine göre bazı ifade farklılıkları olmakla birlikte Sehâvî’de ve Aclûnî’de aynı mânâda bir rivâyet bulunmaktadır. Bkz. Sehâvî, **a.g.e.**, s. 240 (561. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C.1, s. 548 (1475. metin).

Cân ve nâmlaruñ sırr u haķıķatı ⁽¹⁸⁾ Âdem ‘aleyhi’s-selâma zâhir ü hüveydâ oldu.

Çun melek envâr-i Hâķ der-vey bi-yâft

⁽¹⁹⁾ Çün melek Âdem ‘aleyhi’s-selâmda envâr-ı Hâķķ’ı buldı,

Der-sucûd uftâd u der-ħidmet şitâft (1268)

⁽²⁰⁾ Lâ-cerem melek sücûda düşdi ve ħidmete şitâb kıldı. Ya‘nî vaķtâ kim Hâķ Sübhânehû ve Te‘âlâ ⁽²¹⁾ tıynet-i Âdem’i dest-i ħudretiyle taħmîr ve şûret-i Raħmân üzerine taşvîr itdükden soñra envâr-ı ⁽²²⁾ şıfât ve esrâr-ı rubûbiyyetin ilbâs, “Ve nefaħtu fîhi min-rûhî.”²¹⁴⁹ ile i‘zâz ve serîr-i ħilâfete iclâs ⁽²³⁾ eyledi. Rivâyet olunur ki Âdem ‘aleyhi’s-selâmuñ cülûs eyledüĝi taħt-ı sa‘âdet-baħtuñ yedi yüz ⁽²⁴⁾ pâyesi olup ve her iki pâyenüñ mâ-beyni yedi yüz yıllık mesâfe idi. ‘Atţâr:²¹⁵⁰

⁽²⁵⁾ Çu Âdem der-cihân i‘zâz-i kul yâft
Ĥudâ-râ hem derûn-i cân u dil yâft²¹⁵¹

Nażar mî-kerd u cumle ħıştan dîd
Egerçi ħıştan bî-ħıştan dîd²¹⁵²

Rumûz-i ⁽²⁶⁾ ‘alleme’l-esmâ derûn yâft
Ĥudâ-râ hem derûn u hem birûn yâft²¹⁵³

Temâmet-i enbiyâ der-ħıştan yâft
Numûd-i evliyâ ⁽²⁷⁾ hem ten-be-ten tâft²¹⁵⁴

Ba‘d ez-ân Cebrâ’îl ve Mîkâ’îl ‘aleyhime’s-selâma fermân-ı İlâhî şâdır olup: [II,13b]

⁽¹⁾ “Ey Cebrâ’îl ve yâ Mîkâ’îl! Âdem’üñ taħtını götürüp ve semâvâtı seyrân itdürîñüz kim: ‘E tec‘alu fîhâ ⁽²⁾ men yufsidu fîhâ.”²¹⁵⁵ diyenler Âdem’üñ şeref ü menzilet ve ħâdr u fazîletin görsünler.” diyü buyurdı. ⁽³⁾ Pes, Cebrâ’îl ve Mîkâ’îl: “Sem‘an ve tã‘aten.”²¹⁵⁶ diyüp ber-müceb-i fermân-ı Mennân-ı Ĥâliķu’l-ekvân ⁽⁴⁾ taħt-ı ħilâfet ile

²¹⁴⁹ “Onun yaratılışını tamamladığım ve ona ruhumdan üflediğim zaman siz hemen onun için secdeye kapanın!” Bkz. Hier 15/29; Sad 38/72.

²¹⁵⁰ *Cevherü’z-zât*’ın “Der-sıfat-ı cân ve isbât-ı tevhîd...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²¹⁵¹ “Âdem, cihânda tam bir hürmet bulduğunda Allah’ı canının ve gönlünün içinde buldu.”

²¹⁵² “Bakıyordu ve gördüğü her şey kendisiydi; (fakat) her ne kadar kendisi (gibi) olsa da esâsen gördüğü kendisi değildi.”

²¹⁵³ “Alleme’l-esmâ sırrını içinde buldu; Hakk’ı hem içinde hem dışında buldu.”

²¹⁵⁴ “Peygamberlerin tamamını ve evliyânın hepsini tek tek kendinde buldu.”

²¹⁵⁵ “Orada fesat çıkaracak birini mi yaratacaksın?” (Bakara 2/30, nâkıs iktibas)

²¹⁵⁶ “Emrin baş üstüne!”

Âdem'i ta'zîmen ve tekrimen götürüp ve seb' -i semâvâtı seyr itdürdükden sonra ⁽⁵⁾
'arş-ı mecîdün berâberinde taht-ı Âdem'i vaz' idüp: "Ey mükerrem Âdem!

Tu dâri nûr-i esrâr-i İlâhî
(6) Nişeste in zamân ber-taht-i şâhî²¹⁵⁷

diyüp Âdem'e medh ü şenâ kıldılar. Ba' dehû cemî' -i melâ'ikeye emr-i Rabbânî ⁽⁷⁾
şâdır olup cümlesi Âdem'ün tahtı cânibine varmak fermân olındı. Pes, melâ'ike pây-i
taht-ı ⁽⁸⁾ Âdem'e şitâb kılup Âdem 'aleyhi's-selâm nazar itdükde; **nazm**:²¹⁵⁸

Melâ'ik did girdeş istâde
(9) Heme dîde suy-i Âdem kuşâde²¹⁵⁹
Tabakhâ pur zi-nûr ender-kef-i dest
Girifte cumle ender-hestiyeş hest²¹⁶⁰

⁽¹⁰⁾ mazmûnı üzre melâ'ike Âdem'i ihâta itmiş görüp melâ'ike dağı Âdem'e nazar
itdüklerinde "Halâka'llâhu ⁽¹¹⁾ Âdeme 'alâ-şûratihi." ²¹⁶¹ tâcını başında, "Ve nefahtu
fîhi min-rûhî" ²¹⁶² hil' ati kâmetinde ve "Yuhibbuhum ve yuhibbûnehû" ²¹⁶³ ⁽¹²⁾ kemeri
miyân-ı 'işmetinde ârâste bir hüsn ü cemâl-i ferhunde-fâl ü huceste-hişâl gördiler ki
⁽¹³⁾ cemî' -i melâ'ike melâhat ü leâfet-i cemâl-i Âdem'den vâlih ü hayrân ve mest ü
sekrân oldılar. ⁽¹⁴⁾ **Beyt**:

Rüyî ki Hudâ-yi âsmân ârâyed
Ger dest-i meşâta-râ ne-bîned şâyed²¹⁶⁴

Pes, 'ubûdiyyetde ikmâl-i ⁽¹⁵⁾ şîfât-ı rubûbiyyet için nûr-ı cemâl-i ehadîyyü'z-zât
vech-i Âdem'de tecellî idüp cemî' -i melâ'ikeye ⁽¹⁶⁾ "Escudû li-Âdeme" ²¹⁶⁵ diyü emr
olındı. **Nazm**:²¹⁶⁶

²¹⁵⁷ "Sen, ilâhî sırların nuruna sahipsin (ve bu vasfınla) artık padişahlık tahtına oturmuşsun."

²¹⁵⁸ *Cevherü'z-zât*'ın "Der-sıfat-ı cân ve isbât-ı tevhd..." başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü'z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²¹⁵⁹ "Melekleri gördü, etrafında durmuşlardı ve bütün gözler Âdem'in tarafına açılmıştı."

²¹⁶⁰ "Ellerinde nur dolu tabaklar tutmuşlardı ve hepsi onun varlığında varlık bulmuşlardı."

²¹⁶¹ "Allah, Âdem'i kendi suretinde yarattı." Bkz. Buhârî, *Sahih*, C. 13, s. 6174-75 (kitâbu'l-isti'zân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, C. 8, s. 82 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 32. Bâb, 115 numaralı hadis), ayrıca bkz. aynı cilt s. 366-67 (kitâbu'l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 11. Bâb, 28 numaralı hadis).

²¹⁶² "Onun içine ruhumdan üfledim." Bkz. Hier 15/29 ve Sad 38/72.

²¹⁶³ "(Allah) onları sever ve (onlar da) Allah'ı severler." (Mâide 5/54, nâkis iktibas)

²¹⁶⁴ "Kâinatın rabbinin süslediği bir yüz, kuaför elini görmeye muhtaç olmaz."

Zihî nûr-i tecellî der-dil u cân
Fikende ‘âşikân bî-cân u sāmân²¹⁶⁷

Zihî nûret yaqîn-i cân u dil şud
Ez-ân in muşkilâtet cumle hal şud²¹⁶⁸

Pes, melâ’ike çünki Âdem’i maşrıķ-ı envâr-ı tecellî-i zât ve maṭla‘-ı âfitâb-ı⁽¹⁷⁾ esrâr-ı esmâ vü şifât müşâhede itdükleri gibi ber-müceb-i: “Fe-secede’l-melâ’iketu kulluhum ecma‘ ün.”²¹⁶⁹ (18) ve ber-feḥvâ-yı Kerîm: “Fe-ḳa‘û lehû sâcidîn.”²¹⁷⁰ fi’l-hâl emr-i İlâhî’ye itâ‘aten ve inḳıyâden ve fazîlet⁽¹⁹⁾ ü hilâfet-i Âdem’e ta‘zîmen ve tekrîmen Âdem’i kendülere kıble vü secde idinüp ve cebhe-i ‘ubûdiyyetlerin⁽²⁰⁾ zemîn-i niyâza vaṣ‘ idüp tecellî-i zâta ṭâ‘at u ‘ibâdet ve Âdem’e secde-i ta‘zîm ü hürmet⁽²¹⁾ itdiler. *Kemâ ḳâle Ḳatâde raḏiya’llâhu ‘anh: “Kâneti’ṭ-ṭâ‘atu li’llâhi ve’s-sucûdu li-Âdem.”*²¹⁷¹ ‘Attâr:²¹⁷²

(22) Suy-i cennet şitâbân şev dem-â-dem
Sucûd-i ‘ışķ kun in-cây Âdem²¹⁷³

(23) Tu Âdem secde kun tâ cân numâyî
Zi-cân kullî şeved ‘ayn-i Hudâyî²¹⁷⁴

Sucûd-i Âdem in-câ der-yaqîn kun
Tu sirr-i evvelîn u âhirîn kun²¹⁷⁵

(24) ‘Ömer bin ‘Abdü’l-‘Azîz raḏiyallâhu ‘anh: “İbtidâ Âdem’e secde kılan İsrâfîl ‘aleyhi’s-selâm idi. Fe-li-hâzâ Haḳ Sübhânehü⁽²⁵⁾ ve Te‘âlâ aña tekrîm idüp cebhe-i

²¹⁶⁵ “Meleklerle: Âdem’e secde edin! demiştik. İblîs’in dışında hepsi secde ettiler. İblîs ise: ‘Çamurdan yarattığın bir kimseye mi secde mi edeceğim!’ demişti.” (İsrâ 17/61, nâkıs iktibas)

²¹⁶⁶ Nûshada yeri gösterilip “nazm” başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu iki beyit, *Cevherü’z-zât*’ın “Hikâyet kerden ez-Şeyh Şiblî...” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²¹⁶⁷ “Tecelli nurunun can ve gönülde âşıkları cansız ve kendilerinden geçmiş kılması ne de hoştur.”

²¹⁶⁸ “Ruhu ve gönlü şüphelerden arındırıp tertemiz bir inanç sağlayan nurun ne hoş! Onunla bu müşkillerinin hepsi çözüldü.”

²¹⁶⁹ “Meleklerin hepsi de hemen secde ettiler.” Bkz. Hicr 15/30; Sad 38/73.

²¹⁷⁰ “Hemen onun için secdeye kapanın.” Bkz. Hicr 15/29; Sad 38/72.

²¹⁷¹ “Hz. Katâde’nin (r.a) dediği gibi: Âdem’e yapılan secde, Allah’a olan itaatti.”

²¹⁷² Bu beyitler *Cevherü’z-zât*’ın “Der-isbât-ı zât u dil gûyed” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²¹⁷³ “Her vakit cennete doğru koşma hâlinde ol ve burada aşktan dolayı Âdem’e secde et.”

²¹⁷⁴ “Sen Âdem’e secde et ki can sende tecelli etsin. Zîrâ Allah’ta fânî olmak ve onunla bütünleşmek ancak can vesilesiyle olur.”

²¹⁷⁵ “Âdem’e secde etme (konusunda) burada şüphesiz bir imana sahip ol. (Böylece) sen, evvel ve âhirin sırrına (vâkıf) ol!”

mübârekesinde Qur'ân-ı 'Azîmü's-şân yazılıp sâ'ir-i melâ'ikeden ⁽²⁶⁾ mümtâz u mükerrem oldu." diyü rivâyet buyurmuşlar. Ve melâ'ike nûrdan halk olup nûruñ ise ⁽²⁷⁾ itâ'at u inkıyâd şânından olmağ-ıla Âdem'e secde kıldılar. *Kemâ kâle 'Aleyhi's-selâm: "Huḥūkatu'l-melâ'iketi min-nūrin."*²¹⁷⁶ [II,14a] ⁽¹⁾ Ammâ İblīs ber-feḥvâ-yı: "İllâ İblīse ebā ve'stekbera ve kâne mine'l-kāfirin."²¹⁷⁷ istikbār ve secdeden ⁽²⁾ ibā eyledi, zîrâ İblīs'ün ḥilkati nârdan idi. İstikbār ise nâruñ şânından ve taleb-i 'ulüvv ⁽³⁾ ṭab'ındandır ve Âdem üzerine ḥaqqı setr itmekle kāfirinden oldu ve nâmı daḥı anuñ-çün ⁽⁴⁾ "İblīs" tesmiye olındı. Rûzbihân-ı Baqlî ḡuddise sirruhū tefsîrinde buyururlar ki: *Fe-lemmâ secede'l-melâ'iketu* ⁽⁵⁾ *li-Âdeme fe-ebā İblīsu 'ani's-sucûdi, li-enne'l-melâ'ikete ra'ev fîhi sirra'llâhi, ve 'aleyhi libâsu'llâhi maşbûḡan bi-şibḡa'llâhi,* ⁽⁶⁾ *ve lem-yera İblīsu mâ keşefe lehum fe-"ebā ve'stekbera" min-ḡadabi'llâhi 'aleyhi, "ve kâne mine'l-kāfirin."* *Ey fî-sābık 'aleyhi* ⁽⁷⁾ *mine'l-maṭrûdîn.*²¹⁷⁸ **Nazm:**²¹⁷⁹

Çerâ der-naḡş maḡrûrî çu İblīs
Çerâ çendîn kunî ey düst telbīs²¹⁸⁰

⁽⁸⁾ Zi-la' net dūr şev rahmet taleb kun
Numûd-i cism u cân-râ tû edeb kun²¹⁸¹

Me-gû men hem-çu Âdem "Rabbenâ" gûy
⁽⁹⁾ Numûd-i vaşl-i cânân der-cefâ cûy²¹⁸²

Ḥaşıl-ı kelâm Âdem 'aleyhi's-selâmuñ 'ilm ü dâniş ve faẓl ⁽¹⁰⁾ u bînişine ḥadd ü ḡâyet olmamağ-ıla Ḥazret-i Mevlânâ ḡuddise sirruhu'l-esnâ buyururlar ki:

Medḡ-i ⁽¹¹⁾ in Âdem ki nâmeş mî-berem

²¹⁷⁶ "Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: 'Melekler nurdan yaratıldı.'" Hadîsin tamamı için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 547 (kitâbu'z-zühd ve'r-rekâik, 10. Bâb, 60 numaralı hadis).

²¹⁷⁷ "Hani biz meleklerle (ve cinlere): Âdem'e secde edin, demiştik; hemen secde ettiler. **Yalnız İblis kaçındı, büyüklük tasladı ve kâfirlerden oldu.**" (Bakara 2/34, nâkıs iktibas)

²¹⁷⁸ "Melekler Âdem'e secde ettiği zaman İblis secdeyi reddetti. Muhakkak ki melekler, onda Hakk'ın sırrını ve üzerinde Allah'ın boyasıyla boyanmış elbiseyi gördüler; fakat İblis onların keşfettiğini göremedi. Böylece secde etmeyi reddetti ve kibirlendi, Allah'ın gazabını üzerine çekti ve kâfirlerden oldu. Yani şeytân, evvelde kovulanlardan olmuştu."

²¹⁷⁹ *Cevherü'z-zât*'in "Der-ma'nâ-yı İna'llâhe halaka Âdeme fî-sûreti'r-Rahmân" kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü'z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>. 10 Nisan 2018.

²¹⁸⁰ "Ey dost! Neden İblis gibi zâhirî özellikleriyle gururlanıyorsun ve niçin bu kadar hîle ile kendini iyi gösterip (başkalarını) aldatıyorsun?"

²¹⁸¹ "Lânetten uzaklaş ve rahmeti talep et; cismini ve canını terbiye et."

²¹⁸² "Ben deme, Âdem gibi 'Rabbimiz!' de; sevgiliye ulaşma tecellisini cefâda ara."

Bu Âdem'ün medhi ki anuñ nāmını iledürüm; ya' nî evşâf-ı 'aliyyesin ⁽¹²⁾ zıkr iderem.

Ķāşirem ger tā kıyâmet bi'smurem (1269)

Eger kıyâmete dek Âdem'ün fezâ' ilin 'add eylesem yine kışırum. ⁽¹³⁾ Ya' nî:

Biñde bir vaşfin eydemez haqqā
Yaradılmış olursa hep gūyā

Ammā қаzā vü қaderi ⁽¹⁴⁾ gör kim:

İn heme dānist u çun āmed қаzā

Bu cümleyi bildi ve çünki қаzā geldi,

Dāniş-i yek ⁽¹⁵⁾ nehy şud ber-vey haṭā (1270)

Bir nehyün dānişi aña haṭā oldu.

K'ey 'aceb nehy ez-pey-i taḥrīm būd

Kendüye eyitdi ki: “Āyā nehy taḥrīm içün mi oldu

Yā be-te'vīlī bud u tevḥīm būd (1271)

ve yāḥūd te'vīlī ve tevḥīm mi idi?²¹⁸³ Ya' nî: “Ve lā-taḥrabā hāzihi's-şecerate.”²¹⁸⁴ nehyinde ⁽¹⁶⁾ mütereddid olup “Acabā nehy-i mezbūr taḥrīmī ve yāḥūd te'vīle mensüb olan tenzihī midür?” diyüp ⁽¹⁷⁾ 'ākıbet cānib-i te'vīle 'azīmet eyledi. Nehy-i taḥrīmī oldur ki mürtekibi müsteḥaqq-ı 'iḳāb ola. ⁽¹⁸⁾ Meşelā: “Ve lā-taḥrabū māle'l-yetimi.”²¹⁸⁵ ḳavl-i Kerīm'inde olan nehy gibi. Ve nehy-i tenzihī oldur ki fā'ili müsteḥaqq-ı ⁽¹⁹⁾ 'iḳāb olmayup faṭaṭ terk-i evlā eylemiş olur ve kendüyi menhiden tenzih lāzım gelür. *Kemā verade* ⁽²⁰⁾ *fī-hāza'l-ḥadīsi, ḳāle 'Aleyhi's-selām: Men ekele's-şūme ve'l-başale ve'l-kerrāse fe-lā-yeḳrabenne mesācidenā.*²¹⁸⁶ ⁽²¹⁾ **Aṭṭār.**²¹⁸⁷

²¹⁸³ Beytin başlangıcından itibaren bu kısma kadar sahh kaydıyla derkenara yazılmış, metinde de yeri gösterilmiştir.

²¹⁸⁴ “Ancak, şu ağaca yaklaşmayın!” (A'raf 7/19, nâkıs iktibas)

²¹⁸⁵ “Yetimin malına yaklaşmayın.” Bu iktibas İsrâ sûresinin 34. âyetinden olup tamamı şu şekildedir: “Yetimin malına, rüşdüne erinceye kadar, ancak en güzel bir niyetle yaklaşın. Verdiğiniz sözü de yerine getirin. Çünkü verilen söz, sorumluluğu gerektirir.” (İsrâ 17/34)

²¹⁸⁶ “Bu hadiste vârid olduğu gibi: Resûlullah buyurdu: ‘Kim sarımsak, soğan ve pırasa yerse mescitlerimize yaklaşmasın.’” Bu hadîs-i şerif için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 2, s. 185 (kitâbu'l-mesâcid ve mevâdiu's-salât, 17. Bâb, 74 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 295 (taam babları, 13. Bâb, 1866 numaralı hadis).

²¹⁸⁷ *Cevherü'z-zât*'ın “Der-nümûdâr-ı sırr-ı a'yân...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü'z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

Ḳazā pūṣīde kerde çeşm-i īṣān
Der-īn ma‘ nā kucā āyed bi-āsān²¹⁸⁸

(22) Çu Havvāyet giriftī dūr kerdī
Miyān-i cuz’ u kul mağdūr kerdī²¹⁸⁹

Pes, ḳazā’-i nāgehānī:

Der-dileş te’vīl çun tercīh yāft

Ādem’üñ (23) ḳalbinde te’vīl çünki tercīh buldı,

Ṭab’ der-ḥayret sūy-i gendum şitāft (1272)

Ādem’üñ ṭab’ ı ḥayretde iken (24) cānib-i gendūme şitāb itdi. **Nazm:**²¹⁹⁰

Ṭabī’ at īn zamān ez-Ḥaḳ cudā kerd
Heme kāret ‘ aceb bi-īḳtizā kerd²¹⁹¹

(25) Çu şud kāret tebeh Ādem ne-bāşī
Der-īn cennāt-i Ḥaḳ hem-dem ne-bāşī²¹⁹²

(26) Dem-ā-dem kun naḳar der-sirr-i gendum
Ki der-her gendumī ġarḳest ḳulzum²¹⁹³

İmdi ey cān-ı peder!

Bağbān-rā ḥār çun der-pāy reft

(27) Çünki bağbānuñ pāyine diken batdı,

Duzd furşat yāft kālā burd u teft (1273)

Duzd ki murād şeytāndur; [II,14b] ⁽¹⁾ bağbān-ı cennet olan Ādem’üñ pāy-ı ‘aḳlına ḥār-ı fīkr ü ḳann batmağ-ıla kendü vehmine meşğul olduğın ⁽²⁾ görüp furşat bulup ‘ale’l-fevr metā’-ı ‘işmet ve kālā-yı ihtiyātını iletirdi ve seriḳa eyledi.

(3) Çun zi-ḥayret rest bāz āmed be-rāh

Çünki Ādem ‘aleyhi’s-selām ḥayretten ḥalāş olup ⁽⁴⁾ girü yola geldi,

²¹⁸⁸ “Ḳazā (İlāhî takdir) onların gözünü kapatmıştır. Bu sözün anlamı kolay kolay idrak edilmez.”

²¹⁸⁹ “Havvâ’ nı alınca uzaklaşırsın ve cüz ile küll arasında zarara uğramış olarak kalırsın.”

²¹⁹⁰ Cevherü’z-zât’ın “Der-nümūdâr-ı sırr-ı a’yân...” başlıklı bölümünde tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü’z-zât**, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²¹⁹¹ “O zaman tabiat (yaratılış özelliklerin) seni Hak’tan ayırdı ve bütün işin şaşırtıcı bir şekilde gerek yokken oldu.”

²¹⁹² “Fiillerin bozuk olduğu zaman artık Ādem olmazsın ve Hakk’ın cennetlerinde mekân bulamazsın.”

²¹⁹³ “Her an buğdayın sırrına dikkat et; zîrâ her buğday tanesinde bir deniz gark olmuştur.”

Dîd burde raht duzd ez-kâr-gâh (1274)

Gördi kim duzd, esbâbı kâr-gâhdan ⁽⁵⁾ iletmiş. Ya‘nî esbâb-ı ‘işmet ve metâ‘-ı tâ‘at İblîs-i duzd eline girüp hulel-i cinânı ⁽⁶⁾ kâmet-i bâlâlarından hal‘ idüp çâh-ı muzlim-tabî‘ atda ‘üryân komış. Pes, Âdem ‘aleyhi’s-selâm ⁽⁷⁾ neye uğraduğın bilüp:

Rabbenâ innâ zalemnâ guft vâh

“Rabbenâ innâ zalemnâ”²¹⁹⁴ didi, vâh eyledi.

⁽⁸⁾ Ya‘nî âmed zulmet u gum geşt râh (1275)

Ya‘nî: “Zulmet geldi ve şîrât-ı müstaķîm u tarîķ-ı kavîm zâyi‘ ⁽⁹⁾ oldu.” diyü nâle vü efgân eyledi. Bu beyt-i şerîf sûre-i A‘râf’da olan “Rabbenâ zalemnâ ⁽¹⁰⁾ enfusenâ ve in lem-tağfir lenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine’l-hâsirîn.”²¹⁹⁵ âyet-i kerîmesine işâretdür.²¹⁹⁶ Ya‘nî Âdem ile Havvâ ⁽¹¹⁾ envâ‘-ı te‘essüf ü nedâmet ile tevbe idüp: “Ey bizüm rabbimiz, derdimüze dermânımız! Biz mürtekib-i ma‘şîyet ⁽¹²⁾ olmağ-ıla nefsimüze zulm eyledük. İlâhî, eger tevbe vü ma‘zeretimüzi kabûl ve rahmetünle ‘afv u mağfîret eylemez iseñ ⁽¹³⁾ biz mağbûnîn ve hâsirînden olup zarar-ı ‘azîm itmiş oluruz.” Ya‘nî “Fe-telekkâ Âdemu min-rabbihî kelimâtin ⁽¹⁴⁾ fe-tâbe ‘aleyhi, innehû huve’t-tevvâbu’r-raḥîm.”²¹⁹⁷ kavî-i Kerîm’i üzere Âdem, Rabb’isinden “Rabbenâ zalemnâ” kelimâtını ⁽¹⁵⁾ telaķķî itdükde Hâķ Te‘âlâ tevbelerin kabûl eyledi. Zîrâ Hâķ Tebâreke ve Te‘âlâ ‘ibâdınun tevbesin kabûl ⁽¹⁶⁾ ve ma‘şîyetin mağfîret idici ve mübâlağa ile rahmet kılıcıdır. Ve erbâb-ı tefsîr Âdem’e Rabbü’l-‘izzetden telaķķî ⁽¹⁷⁾ eyleyen kelimâtda ihtilâf idüp ‘İkrime ve Sa‘îd bin Cübeyr ve Ḥasan raḍiya’llâhu ‘anhüm: “Kelimât-ı mezbûre ⁽¹⁸⁾ ‘Rabbenâ zalemnâ enfusenâ’ âyet-i kerîmesidür.” dimişler ve bu kavî, Kır‘ân-ı ‘Azîm’e muvâfîķ ve hâl-i Âdem’e ⁽¹⁹⁾ lâyıķdır. *Ve kâle ‘Abdu’llâh bin Mes‘ûd raḍiya’llâhu ‘anhu: “İnne çhabbe’l-keḷâmi ila’llâhi mā kâle ebûnâ ḥîne ⁽²⁰⁾ iķterafe’l-ḥaķî’etu: Subḥâneka’llâhumme ve bi-ḥamdike ve*

²¹⁹⁴ “Rabbimiz, muhakkak ki biz (kendimize) zulmettik.” (A’raf 7/23, nâkıs iktibas).

²¹⁹⁵ “Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyân edenlerden oluruz.” (A’raf 7/23)

²¹⁹⁶ Derkenara, “Tefsîr-i Rabbenâ zalemnâ” matlap olarak yazılmıştır.

²¹⁹⁷ “Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti. Çünkü Allah tevbeleri kabul eden ve merhameti bol olandır.” (Bakara 2/37)

tebārak'ismuk ve te'ālā cedduk, lā-ilāhe illā ente⁽²¹⁾ zalemte nefsī, fa'ğfir lī, ennehū lā-yağfiru'z-zunūbe illā ente.²¹⁹⁸ Ya'nī: "Ādem telaqqī eyledüğü bu kelimāt idi." dimiş. ⁽²²⁾ Ammā kavlı-i İbn 'Abbās budur ki: *Ḳāle Ādem: "Yā Rabb! E lem-taḥluḡnī bi-yedike?" Ḳāle: "Belā." Ḳāle: "E lem-tenfuḡ fiyyi⁽²³⁾ min-rūḡike?" Ḳāle: "Belā." Ḳāle: "E lem-tesbiḡ lī raḡmetike ḡadabike?" Ḳāle: "Belā." Ḳāle: "E lem-teskunni cenneteke?" Ḳāle: "Belā."⁽²⁴⁾ Ḳāle: "Fe-lime eḡractenī minhā?" Ḳāle: "Bi-ṡūmi ma'ṡiyetike." Ḳāle: "Yā Rabb! erā'eyte in tubtu ve eṡlaḡtu e rāci'ī⁽²⁵⁾ ente'l-cennete." Ḳāle: "Belā."²¹⁹⁹ İbn 'Abbās raḡiya'llāhu 'anh: "Ādem'ūn telaqqī itdüğü, kelimāt-ı mezbūredür." diyü buyurmuş. Ve 'Ubeyd bin 'Amīr⁽²⁶⁾ raḡiya'llāhu 'anh buyurlar ki: *Ḳāle Ādemu: "Yā Rabb! E ṡey'un ketebtehū 'aleyke ḡable en taḡluḡanī, em ṡey'un ibteda'tuhū⁽²⁷⁾ min-ḡibeli nefsī?" Ḳāle: "Bel ṡey'un ketebtehū 'aleyke ḡable en aḡluḡake." Ḳāle: Fe-mā ketebtehū 'aleyke fa'ğfirli.²²⁰⁰ [II,15a]* ⁽¹⁾ Ve ba'zılar daḡı rivāyet iderler ki: Ādem sāḡ-ı 'arṡa naḡar itdükde "Lā-ilāhe illā'llāh Muḡammedun rasūlu'llāh" ⁽²⁾ yazılmış görüp pes kendüden zelle ṡādır olduḡda ḡabīb-i Ḥudā, Muḡammedü'l-Muṡṡafa ṡalla'llāhu ⁽³⁾ 'aleyhi ve sellemi ṡefī' getürüp: "Yā Rabb! Ḥabībūn Muḡammed 'iṡḡına beni maḡfiret eyle!" diyü münācāt ⁽⁴⁾ eyledi. Ḥazret-i Rabbü'l-'ālemīn ve erḡamü'r-rāḡimīn: "Yā Ādem! Muḡammed'i neden bildün ki baḡa ṡefī' ⁽⁵⁾ getürdün?" dedi. Ādem 'aleyhi's-selām eyitdi: "İlāhī, seyyidī ve Mevlāyī, anuñ nām-ı ṡerīfini ⁽⁶⁾ sāḡ-ı 'arṡda senün ism-i ṡerīfüne muḡārin gördüm. Taḡḡiḡ bildüm ki 'ibāduñ içinde ⁽⁷⁾ senün 'indinde cümleden mu'azzez ü mükerrrem*

²¹⁹⁸ "Abdullāh b. Mes'ūd (r.a) dedi ki: Muhakkak ki Allah'a en sevimli gelen kelām, babamızın hata işlediḡinde söylediḡi, 'Allah'ım! Sen eksik sıfatlardan pak ve uzaksın. Seni dāima böyle tenzih eder ve överim. Senin adın mübârektir, varlıḡın her şeyden üstündür ve senden başka ilah yoktur. Nefsime zulmettim, beni affet. Muhakkak ki senden başka günahları baḡışlayacak kimse yoktur.' kelāmıdır."

²¹⁹⁹ "Ādem: 'Yā Rabbi! Beni elinle yaratmadın mı?' dedi. (Hak Teâlâ): 'Evet, (yarattım).' dedi. (Ādem): 'Bana ruhundan üfledim mi?' dedi. (Hak Teâlâ): 'Evet, (üfledim).' buyurdu. (Ādem): 'Bana karşı rahmetin gazabını aşmadı mı?' dedi. (Hak Teâlâ): 'Evet (aştı).' dedi. (Ādem): 'Beni cennetinde oturtmadın mı?' dedi. (Hak Teâlâ): 'Evet, (oturttum).' buyurdu. (Ādem): '(Peki) o zaman niçin beni oradan çıkardın?' dedi. (Hak Teâlâ): 'İtaatsizlik ettiḡin için.' buyurdu. Ādem: 'Yā Rabbi! Eḡer tevbe eder doḡru işler yaparsam beni cennetine döndürür müsün?' dedi. (Allah): 'Evet, (döndürürüm).' buyurdu."

²²⁰⁰ "Ādem: 'Yā Rabbi! (Bu hatamız) beni yaratmadan önce yazdıḡın bir şey mi, yoksa ben nefsim yönünden, kendim mi yaptım?' dedi. (Hak Teâlâ): 'Hayır, (kendin yapmadın;) seni yaratmadan önce ben bu şeyi (işlediḡin fiili) senin üzerine yazdım.' buyurdu. (Ādem): 'Öyleyse benim üzerime yazdıḡın şeyi (yapmış olmamı) baḡışla.' dedi."

Muhammed ‘aleyhi’s-selâmdur.” Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ: “Yâ Âdem! ⁽⁸⁾ Hâbîbüm Muhammed-i Muştafâ hürmetine seni mağfîret eyledüm.” diyü buyurdu. *Fe-li-hâzâ kâle Şalla’llâhu* ⁽⁹⁾ ‘*Aleyhi ve Sellem: Kuntu nebiyyen ve Âdemu maḥbûkun fî-ṭînetihî ve leḳad kuntu vesîletehû ilâ-Rabbî.*”²²⁰¹ ⁽¹⁰⁾ **Münâcât:**²²⁰²

- Zihî server ki çarḥ-i mihr u eflâk
Bi-nezd-i himmetet âmed kef-i ḥâk²²⁰³
- (11) Zihî mihter ki ḳadr-i tu fuzûnest
Zi-cumle enbiyâ ḥod reh-numûnest²²⁰⁴
- Tu-râ ber-reh-numûnî Hâk firistâd
Yaḳîn in ‘izzet u temkîn tu-râ dâd²²⁰⁵
- (12) Be-tû ummîd mî-dârem şefâ‘ at
K‘ez-in rencem tu baḥşâyî be-râḥat²²⁰⁶
- Umîdî dâştēm hest ân umîdem
Ki dil-geşte siyâh u mû sepîdem²²⁰⁷
- Ẓa‘îf ⁽¹³⁾ u mubtelâ vu ḥ‘âr mânde
‘Acâ‘ib ḥaste vu ḡam-ḥ‘âr mânde²²⁰⁸
- Umîd-i men tuyî der-her du ‘âlem
Nazarhâ mî-kunî der-men dem-â-dem²²⁰⁹

²²⁰¹ “Bunun için Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Âdem’in yaratılışı tamamlandığında ben nebî idim ve Rabbime onun için vesile oldum.” Bu ifadelerin aynen bulunduğu bir kaynak tespit edilemedi. *Dürrü’l-Mültekat*’ta, *Dürerü’l-Müntesire*’de ve *Keşfü’l-Hafâ*’da şu rivâyet görülmektedir: “Kuntu nebiyyen ve Âdemu beyne’l-mâ’i ve’ṭ-ṭîn.” Âdem suyla toprak arasındayken ben peygamberdim.” Bkz. Sâgânî, **ed-Dürrü’l-Mültekat fî-Tebyini’l-Galat**, s. 43 (73. metin); Süyûtî, **ed-Dürerü’l-Müntesire fî’l-Ehâdisi’l-Müştehire**, s. 163 (331. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C.1, s. 191 (2017. metin). Tirmizî’de de Hz. Paygamber’in, “Metâ vecebet leke’n-nubuvvetu?” (Senin için peygamberlik ne zaman vâcip oldu?) sorusuna: “Ve Âdemu beyne’r-rûhi ve’l-cesedi.” (Âdem ruhla ceset arasındayken.) cevâbını verdiği bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 189 (menkabe/biyografi babları, 1. Bâb, 3850 numaralı hadis).

²²⁰² Bu beyitler Attâr’ın *Heylâc-nâme*’sinde tespit edilmiştir. Metinde “münâcât” yazılmış olmasına rağmen beyitlerin ilki eserin “Der-na’t-ı Hazret-i Seyyidü’l-Mürselîn...” bölümünün sonlarında, diğer beyitler ise hemen akabindeki bölüm olan “Der-mi’râc-ı Hazret-i Hâtem (s.a.v)...” kısmının sonlarına doğru yer almaktadır. Bkz. Attâr-ı Nisâbü’rî, **a.g.e.**, ilk beyit için bkz. s. 9, diğerleri için bkz. s. 13-14.

²²⁰³ “(Sen) ne güzel efendisin ki felekler ve güneş senin himmetinin nezdinde toprağın avucuna gelir.”

²²⁰⁴ “Öyle büyüksün ki senin kadrin çok yücedir; (senin rehberliğin) diğer peygamberlerin bile yol göstericisidir.”

²²⁰⁵ “Seni yol göstericisi olarak Hak gönderdi; elbette bu izzet ve temkîni (de) sana (o) verdi.”

²²⁰⁶ “Senin şafaatini umuyorum; zîrâ sen kolaylıkla beni bu sıkıntımdan kurtarırın.”

²²⁰⁷ “Bir ümîdim vardı; gönlüm kararmış ve saçım ağarmış (olsa da) o ümîdim (hâlâ) var.”

²²⁰⁸ “Zayıf, dertlere müptelâ, âciz, tükenmiş hâlde ve hüznler içinde kaldım.”

- (14) Taleb-kâr tu bûdem der-cihân men
Kunûnet yâftestem râygân men²²¹⁰
- Çunânet ‘âşıkam ey yâr in-câ
Ki ber-gerdûn zedem ħargâh in-câ²²¹¹
- (15) Tu mî dâni ki râz-i cân-i mâ çîst
Der-in derd u belâ dermân-i mâ çîst²²¹²
- Bi-kun dermân-i derd-i mâ ħaķîkat
Ki kuvvet yâft ez-her sū ṭabî‘at²²¹³
- (16) Fenâ gerdân merâ ez-bûd-i ħîşem
Ki dîdem der-fenâ ma‘bûd-i ħîşem²²¹⁴

Ve ba‘zılar dirler ki: Âdem ‘aleyhi’s-selâm ⁽¹⁷⁾ Rabbü’l-‘izzetden telâķķî eyledügi kelimât ħurûf-ı teheccîdür ki elfâzuñ müfredât ve muḳaddemâtı ⁽¹⁸⁾ andan mürekkeb olup ve müfredât u muḳaddemâtdan daĥı edille vü aĥbâr mürekkebdür. Pes, edille-i şaĥîḥa ⁽¹⁹⁾ ve aĥbâr-ı şâdıķadan ħaķâ’iķ-ı ‘ulûma ve ħaķâ’iķ-ı ‘ulûmdan a‘mâl-i şâliḥaya resîde ⁽²⁰⁾ olup ve mecmû‘-ı ‘ilm ü ‘amelden imân-ı kâmil ḥâşıl u müteḥaķķıķ olur ve taḥķîķ-i imân ile ‘abd-i mü‘min ⁽²¹⁾ ħaķîkat-i tevbe ye nâ’il ve ķurb-ı civâr-ı Rabbü’l-‘izzete vâşıl olur. Kemâ ķâle Te‘âlâ: “İnne’llâhe ⁽²²⁾ yuḥıbu’t-tevvâbine ve yuḥıbbu’l-muteṭahhirin.”²²¹⁵ İnşâ’a’llâhu te‘âlâ ‘an-ķarib *Meşnevi-i Şerîf* de: ⁽²³⁾ “İzâfet kerd-en-i Âdem zellet-râ be-ĥîşten”²²¹⁶ sürḥinde erbâb-ı taḥķîķ “Rabbenâ zalemnâ enfusenâ.”²²¹⁷ ⁽²⁴⁾ âyet-i kerîmesinde neler taḥķîķ eyledügi tafşıl ü

²²⁰⁹ “Her iki âlemde benim ümîdim sensin (ve) sen her an bana bakıyorsun (gözetleyip himmet ediyorsun).”

²²¹⁰ “Dünyada hep seni talep ediyordum, şimdi seni bedelsiz bulmuş oldum.”

²²¹¹ “Ey yâr! Sana öylesine âşığım ki burada dünyaya çadır kurdum (bu dünyada senin için yaşıyorum).”

²²¹² “Sen bizim canımızın sırrının ne olduğunu bildiğin gibi, içinde olduğumuz dertler için dermânımızın ne olduğunu (da) biliyorsun.”

²²¹³ “Bizim derdimize dermân kıl, çünkü (yaratılışımızdaki sapmaya müsâit arzular ve kötü) huylar her taraftan kuvvet buldu.”

²²¹⁴ “Beni benliğimden kurtar, (kendinde) yok et; zîrâ mâbûdumu benlik yönünden yokluğa ermekte gördüm.”

²²¹⁵ “Sana kadınların ay hâlini sorarlar. De ki: O bir ezâdır. Ay hâlinde kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın. Temizlendikleri vakit, Allah’ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın. **Şunu iyi bilin ki Allah çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever.**” (Bakara 2/222, nâkıs iktibas)

²²¹⁶ “Âdem (a.s)’ın zellesini kendisine izâfe etmesi (kendinden bilmesi)”

²²¹⁷ “Rabbimiz, nefislerimize zulmettik.” (A’raf 7/23, nâkıs iktibas)

beyân olına. Pes Hâzret-i Mevlânâ kazâ vü kader ⁽²⁵⁾ çeşmi pûşîde kılduğın beyân idüp buyururlar ki:

În kazâ ebrî buved hûrşîd-pûş

⁽²⁶⁾ Bu kazâ 'i İlâhî bir ebr-i hûrşîd-pûşdur ki,

Şîr u ejderhâ şevd z'û hem-çu mûş (1276)

Şîr ü ejderhâ ⁽²⁷⁾ kazâ 'i İlâhî'den mûş gibi olur. Bu söz Hüdhdü lisânındandır, nitekim siyâk buña delîl-i vâzıhdur.

[II,15b] ⁽¹⁾ **Men eger dâmi ne-bînem gâh-i hukm**

Pes ey Süleymân-ı zamân! Ben eger hukm-i Sübhânî ve kazâ 'i Rabbânî'nün ⁽²⁾ vaqt-i ityânında bir dâm u şebekeyi görmeyem,

Men ne-tenhâ câhilem der-râh-i hukm (1277)

Emr-i İlâhî yolında ⁽³⁾ hemân yalnız ben câhil ü gâfil degilüm. Belki cümle-i 'âlem ü 'âlemiyân ve 'âlimân u fâzılân ⁽⁴⁾ vaqt-i zühûr-ı kazâda hayrân u sergerdânlardur. Âh kim ey çevgân-ı kazâda top olan ⁽⁵⁾ sâlik!

Ey hunuk ân k'û nikû-kârî girift

Ey devletlü ve sa'âdetlü ol kimesne ki nikû-kârlık tutup ⁽⁶⁾ andan a' mâl-i hâlişe vü şâliha zâhir oldı

Zûr-râ bu'gzâşt ü zârî girift (1278)

ve zûr u kuvvet ⁽⁷⁾ ve kendü 'ameline i'timâdı terk idüp tazarru' u zârî semtini tutdı ve giceyi gündüze katup ⁽⁸⁾ nâle vü efgândan munkaatı' olmadı. İmdi benüm cānum, sen dahı miqdârıñı añla ve derd ile inle.

⁽⁹⁾ **Ger kazâ pûşed siyeh hem-çun şebet**

Eger kazâ 'i İlâhî senün derûnuñı şeb gibi siyâh kılup zulümât-ı ⁽¹⁰⁾ nefsâniyye nûr-ı şabâh-ı maḥabbeti pûşîde kıla, zinhâr rahmet-i Sübhânî ve tulû'-ı âfîtab-ı ⁽¹¹⁾ 'ışk-ı Rabbânî'den nevmîd ü me'yûs olma ve nâle vü zârîden ferâğ kılma.

Hem kazâ destet ⁽¹²⁾ bi-gîred 'âkıbet (1279)

Senün elüni yine ‘ākıbet kazā tutar ve āfitāb-ı maḥabbeti zīr-i ebr-i zulmet-i ṭabī‘atden ⁽¹³⁾ ol iḥrāc ider ve şeb-i tīre-i keşreti ref idüp nūr-ı lāmi‘-i vaḥdet ile münevver ider.

Ger kazā ⁽¹⁴⁾ şad bār kaşd-i cān kuned

Ve eger kazā şad bār cānuña kaşd eyleye ve seni helāk itmek dileyeye,

⁽¹⁵⁾ Hem kazā cānet dehed dermān kuned (1280)

Yine kazā ‘-i İlāhī saña cān virür ve bī-dermān olan ⁽¹⁶⁾ derdüne dermān kıılır.

İn kazā şad bār eger rāhet zened

Bu kazā eger şad bār yoluñ ⁽¹⁷⁾ ura,

Ber firāz-i çarḥ ḥargāhet zened (1281)

Senün hargāhuñı çarḥ-ı berīn üzere urur; ya‘nī ⁽¹⁸⁾ ḥayme-i ḳurb u dünüvvüñi evc-i i‘tilā-yı lā-mekānda naşb ider ve mertebe-i ḳābe ḳavseyne ⁽¹⁹⁾ ırgürür.

Ez-kerem dān ĩn ki mī-tersānedet

Ve kazā vü ḳader ki seni taḥvīf ider, Ḥaḳḳ’uñ ⁽²⁰⁾ kereminden bil. Zīrā “İnnemā yaḥşa’llāhe min-‘ibādihi’l-‘ulemā’u.”²²¹⁸ ve daḥı “İnne’llezīne yaḥşevne rabbehum ⁽²¹⁾ bi’l-ḡaybi lehum maḡfıratun ve ecrun kebīr.”²²¹⁹ buyurılmışdır. Pes, bunda kazā ‘-i Ḥaḳ’dan ḥavf u ḥaşyet ⁽²²⁾ üzre olan āḥiretde ḥavf ve ḥüznden emīn olur ve ḥavf itmeyüp seḥaṭ-ı Ḥaḳ’dan ⁽²³⁾ emīn olan āḥiretde hevl-i ‘azīm ve ‘azāb-ı elīme giriftār olur. İmdi ḳalbde olan ⁽²⁴⁾ ḥavf u ḥaşyet, cānib-i Ḥaḳ’dan ‘ibād-ı mü‘minīne kerem ve raḥmetdür. Pes, ber-müceb-i: “Fe-inne’l-cennete ⁽²⁵⁾ li’l-muttaḳīn.”²²²⁰

Tā be-mulk-i eymenī bi’nşānedet (1282)

Ḥattā seni ḥavf u ittīkā sebebi ile eymenlik mülkine ki ⁽²⁶⁾ dāru’l-ḥuld-i dīdārdur, anda naşb ider. Ve daḥı: “E lā-inne evliyā’allāhi lā-ḥavfun ‘aleyhim ve lā-hum yaḥzenün.”²²²¹ ⁽²⁷⁾ zümresine mülḥaḳ kıılır. Ḳāle Tebāreke ve Te‘ālā: “İnne’l-

²²¹⁸ “Kulları içinden ancak âlimler, Allah’tan (gereğince) korkar.” (Fâtır 35/28, nâkıs iktibas)

²²¹⁹ “Fakat daha görmeden Rablerinden (azabından) korkanlara gelince, onlar için gerçekten hem bağışlanma hem de büyük mükâfat vardır.” (Mülk 67/12)

²²²⁰ “Muhakkak ki cennet, takvâ sahibi (Hakk’ın emirlerine tam olarak uyan ve yasakladıklarından hassâsiyetle kaçman) kişiler içindir.”

²²²¹ “Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.” (Yûnus 10/62)

muttaķĩne fĩ-cennātin ve neherin, fĩ-maķ‘adi űidķin ‘inde melikin [II,16a] ⁽¹⁾ muķtedirin.”²²²²

İn suķan pāyān ne-dāred geűt dīr

Bu sōz ki ķazā vū ķaderũn esrārına mūte‘ allıķ ⁽²⁾ olan keűf ü űūhūddur, ķadd ü pāyān tūtmaz; űaded ba‘īd oldu ve ķıűűa-i űīr ü ķargūű ⁽³⁾ girū ķaldı.

Gūű kun tū ķıűűa-i ķargūű u űīr (1283)

Pes, űimden űońra űīr ve ķargūűuń ķıűűasın ⁽⁴⁾ istimā‘ eyle ki ser-encāmları ma‘lūm ola.

Vā-pes Keűiden-i Hargūű ez-űīr Çun Nezdīk-i ⁽⁵⁾ Çāh Resīd

Çūnki ķargūű çāha ķarīb oldu, űīrden ayağını girū çekdügi beyānındadır. ⁽⁶⁾ Ya‘nī ķargūű űīre ķulavuz olup ilerū giderken çāha yaklaűduķda ilerū gitmeyūp girū ⁽⁷⁾ ķalduğını beyān ider.

Çūnki nezd-i çāh āmed űīr dīd

Çūnki űīr çāhuń yanına geldi, gördi;

⁽⁸⁾ K‘ez-reh ān ķargūű mānd u pā keűīd (1284)

Ki ol ķargūű yoldan ķaldı ve ayağın çekdi. Pes çūnki ⁽⁹⁾ űīr ķargūűuń bu vaż‘ını gördūķde,

Guft pā vā-pes keűīdī tū çerā

Ańa: “Ey ķargūű! Ayağını ⁽¹⁰⁾ niçūn girū çekdūń?

Pāy-rā vā-pes me-keű pīű ender ā (1285)

Ayağını girū çekme, ilerū gel.” didi. ⁽¹¹⁾ -İrtibāt-ı ma‘nā iķūn guft kelimesinūń ma‘nāsı āķir-i kelāmda icrā olındı.-

Guft k‘ū pāyem ki dest ⁽¹²⁾ u pāy reft

Hargūű űīre eyitdi: Kānı benūm ayağum ve elūm gitdi. Ya‘nī ķarekete mecālūm ve dest ⁽¹³⁾ ü pāyumda reftāra ķuvvetūm ķalmadı.

Cān-i men lerzīd u dīl ez-cāy reft (1286)

²²²² “Takvā sahipleri cennetlerde ve ırmakların kenarlarındadır. Güçlü ve yüce Allah’ın huzūrunda hak meclisindedirler.” (Kamer 54/54-55)

Benüm cânım havfdan lerzân ⁽¹⁴⁾ oldu ve gönüm yerinden gitdi. Ya' nî yüregüm kopdı.

Reng-i rüyem-râ ne-mî-bîni çu zer

Ve kemâl-i havfuma ⁽¹⁵⁾ nişân hod reng-i rüyumuñ zer gibi şufretin görmez misin?

Z'enderûn hod mî-dehed rengem haber²²²³ (1287)

Reng-i rüyum hod derûnumdan haber virür.

⁽¹⁶⁾ Hâk çu sîmâ-râ mu'arrif h'ândeest

Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ çünki sîmâyı mu'arrif okumuşdur, ya' nî ⁽¹⁷⁾ kitâb-ı Sübhânî'de “Yu'rafu'l-mucrimüne bi-sîmâhum;”²²²⁴ ve dağı: “Ve 'ale'l-a'rafî ricâlun ya'rifüne kullen bi-sîmâhum;”²²²⁵ ⁽¹⁸⁾ ve dağı: “Sîmâhum fî-vucûhihim min-eşeri's-sucûd.”²²²⁶ buyurup herkesün sîması erbâb-ı başîret olanlara ⁽¹⁹⁾ ahvâl-i derûnından haber virür ve sîmadan ma' lûmları olur. Fe-li-hâzâ:

Çeşm-i 'ârif sūy-i sîmâ mândeest (1288)

⁽²⁰⁾ 'Ârifün çeşmi sîmâ cânibinde çalmışdur. Ya' nî herkesün ahvâline sîmasından istidlâl iderler.

⁽²¹⁾ Reng u bû gammâz âmed çun ceres

Elvân u revâyiğ, ceres gibi gammâz geldi; ya' nî şavt şey'ün ⁽²²⁾ keyfiyyetinden haber virdüğü gibi; reng ü bûydan dağı mâ-fi'z-zamîr erbâb-ı ferâsete zâhirdür.

⁽²³⁾ Ez-feres âgeh kuned bâng-i feres (1289)

Meşelâ feresün şahîli, müstemi' olan kimesneyi feresden haber-dâr ider. ⁽²⁴⁾ Ya' nî esb kişnedüğü gibi vücûdı mer'î degil iken verâ'-ı dîvârda ve derûn-ı âhûrda ve şeb-i

²²²³ Bu mısra metindeki yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²²²⁴ “**Suçlular simalarından tanınır**, perçemlerinden ve ayaklarından yakalanırlar.” (Rahmân 55/41, nâkıs iktibas)

²²²⁵ “İki taraf (cennetlikler ve cehennemlikler) arasında bir perde ve **a'râf üzerinde de herkesi simalarından tanıyan adamlar vardır** ki bunlar henüz cennete giremedikleri hâlde (girmeyi) umarak cennet ehline ‘Selâm size!’ diye seslenirler.” (A'raf 7/46, nâkıs iktibas)

²²²⁶ “Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rûkûya varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rızâ isterler. **Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.** Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki ekicilerin hoşuna gider. Allah bu şekilde onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelenendir. Allah onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfât vâdetmiştir.” (Fetih 48/29, nâkıs iktibas)

tîrede ⁽²⁵⁾ âvâzından feresüñ vücûdına hüküm olunur. El-hâşıl her cins âvâzından ma' lûm olur ve şûret ⁽²⁶⁾ ü şeklinden bilinür.

Bāng-i her çizî resāned z'û haber

Zîrâ her şey 'üñ şadâ vü âvâzı ol şey 'den ⁽²⁷⁾ haber irişdürür.

Tā bi-dānī bāng-i har ez-bāng-i der (1290)

Ḥattâ şadâ-yı der ile bāng-i ḥardan der ü harı teşhîş ü temyîz idersin. [II,16b] ⁽¹⁾ Ya' nî bir kimesne kelâma âgâz eylese ol bâb-ı ' ilm ü ma' rifet mi küşâde kıılır, yoḥsa emr-i dünyâ ⁽²⁾ ve mâ-lâ-ya' nîden olan elfâz-ı mühmele mi tekellüm ider, güftârından ma' lûm olur. Ḥazret-i ⁽³⁾ Mevlânâ ḳaddesa'llāhu sırrahû, *Ene medînetu'l-'ilmi ve 'Aliyyun bâbuhâ*.²²²⁷ ḥadîş-i şerîfinüñ maẓmûnınca ' ulemâ '-i ⁽⁴⁾ bi'llāh olan ' ârifîñüñ kelimât-ı dürer-bârları bâb-ı ' ilmüñ küşâde olduğına ve güftâr-ı nâ-hemvâr-ı ⁽⁵⁾ cühelâ ve erbâb-ı dünyâyı “İnne enkerâ'l-eşvâti le-şavtu'l-ḥamîr.”²²²⁸ feḥvâ-yı Kerîm'i üzere eşvât-ı ḥimâra ⁽⁶⁾ temşîl itmişdür. Pes herkes güftârından ma' lûm olur. Nitekim:

Guft peygâmbere be-temyîz-i kesân

⁽⁷⁾ Ḥazret-i Resûl-i Rabbü'l-'âlemîn ḥalkı birbirinden temyîz ü teşhîş eylemek bâbında buyurdılar:

Mer'u maḥfiyyun ledâ ⁽⁸⁾ ṭayyi'l-lisân (1291)

İnsân lisânını ṭayy eylemek ḳatında maḥfî vü mestûrdur, ya' nî söylemeyince aḥvâlî zâhir olmaz. ⁽⁹⁾ Zîrâ “Ez-zâhiru ' unvānu'l-bâṭini.”²²²⁹ buyurulmuşdur ve daḥı “El-mer'u maḥfiyyun taḥte lisānihi.”²²³⁰ ḥadîş-i şerîfi vârid ⁽¹⁰⁾ olmuşdur. **Ḳıṭ'a:**

Merd pinhân buved be-zîr-i zebân

²²²⁷ “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.” Bkz. Hâkim en-Nisâbü'rî, **El-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, C. 3, s. 137; Sehâvî, **el-Makâsıdu'l-Hasene**, s. 97 (189. metin). Tirmizî'de de: Ene dâru'l-ḥikmeti ve 'aliyyun bâbuhâ. “Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır.” şeklinde bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 274 (menkabe/biyografi babları, 68. Bâb, 3969 numaralı hadis).

²²²⁸ “Yürüyüşünde tabîi ol, sesini alçalt; çünkü seslerin en çirkini elbette eşeklerin sesidir.” (Lokman 31/19, nâkıs iktibas)

²²²⁹ “Zâhir, bânînin unvânıdır. (Dış, içi gösteren işaretir).”

²²³⁰ “Kişi, dilinin altında saklıdır.” Bu sözün hadis olmayıp Hz. Ali'ye isnat edilen bir söz olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hacer el-Heytemî, **Yakıcı Yıldırımlar**, Çev. Hasib Seven, s. 293.

Çun bi-güyed suhan bi-dānendeş
Hüb güyed lebīb güyendeş
(11) Zişt güyed sefīh h̄ānendeş²²³¹

Zīrā lisān, tercümān-ı cenān ve bülbul-i gül-zār-ı cinān-ı cāndur. İmdi ⁽¹²⁾ erbāb-ı kemālūn kālī hālīne ve zāhiri bātınına muvāfıkdur. Zīrā:

Reng-i rū ez-hāl-i dil dāred nişān

(13) Reng-i rū gönül hālinden nişān tutar ve sīmā derūna delālet ider.

Rahmetem kun mihr-i men der-dil nişān (1292)

(14) Ey maḥbūb-ı ezeli! Sen ḥod ‘ālimu’s-sırri ve’l-ḥafıyyātsın, benüm hālūme rahmet kıl ve maḥabbet-i zātīyi ḳalbūmde naşb eyle! ⁽¹⁵⁾ Seyyid:

Yandurđı ‘ışkuñ cānumı senden baña dermān gerek
Gerçi yoluñda ‘āşıkuñ cān u dili sūzān gerek
Düşdüm yine ‘ışk odına ⁽¹⁶⁾ büryān yürek giryān gözüm
Her kim ki düşdi ‘ışkuña büryān u hem giryān gerek
Şun sāḳiyā ke’sen raḥīḳ çal muṭribā ‘ışkan refīḳ
(17) Kim mest olan bu bādeden ğaltān hem ḥayrān gerek

Pes, “Reng-i rū aḥvāl-i derūna ne vechle delālet ider?” diyü ⁽¹⁸⁾ su’āl idene cevāb virüp buyururlar ki:

Reng-i rūy-i surḥ dāred bāng-i şukr

Rūy-i sürḥūñ levni şukr bāngini tutar; ⁽¹⁹⁾ ya’ nī be-ṭarīḳ-ı zıkr-i müsebbib irāde-i sebeb şukrden murād nī’ metdür ve nī’ met-i ḥaḳīḳī ‘ışk u maḥabbetdür. Ya’ nī ‘inde zuḥūrī’t-tecellī, ⁽²⁰⁾ ‘āşıkuñ ruḥ-ı gülgünü verd-i aḥmer gibi gül gül olur. Nitekim Şeyḥ ‘Atṭār ‘aleyhi rahmetü’l-Ġaffār *Deryā-yı* ⁽²¹⁾ *Ebrār* nām ḳaşıdesinde buña işāret idüp buyururlar:

Dil zi-‘ışk er ğarḳ-i ḥūn h̄āhī bi-rev himmet gumār
(22) Surḥi-i eczā-yi āhen ez-dem-i āhengerest²²³²
‘Āşıḳān-rā çehre ez-ḥūnāb-ı dil gulgūn buved

²²³¹ “Kişi, dilinin altında gizli olur; söz söylediğinde onu tanırlar. İyi konuşursa kendisine akıllı, kötü konuşursa da aptal derler.”

²²³² “Gönlünün aşktan kana bulanmasını istiyorsan git bu yolda çabala, (zîrâ) demirin kırmızılığı demircinin nefesindendir.”

Surhî-i ruhsâr-i mestân ez-şarâb-i aḥmerest²²³³

(23) **Reng-i rûy-i zerd dâred şabr u nukr (1293)**

Kezâlik şabr daḥı zıkr-i müsebbib, irâde-i sebeb olmak üzere şabr u nukr, belâ vü ⁽²⁴⁾ miḥnetden kinâye olup vechde olan şufret, derd ü belâya delâlet ider. Nükür ve nukr zamm-ı ⁽²⁵⁾ nûn ve kâf ve zamm-ı nûn ve sükûn-ı kâf ile bir emr-i ‘aẓîm ü sehm-nâk ve kâr-ı saḥt-ı vehm-nâk ma‘nâsınadır, ⁽²⁶⁾ cem‘i “enkâr”dur. Ya‘nî rûyuñ zerd olması ni‘met muḳâbili olan nıḳmet ve zıdd-ı minḥat olan ⁽²⁷⁾ miḥnetüñ işâbetine delâlet ider. Meşelâ erbâb-ı dünyâ ni‘met-i zâhirenüñ zevâli ve nıḳmet-i şûriyyenüñ [II,17a] ⁽¹⁾ işâbeti ile ḥavf u ḥaşyet ve vechlerinde şufret ‘ârîza olduḡı gibi ‘uşşâḳ-ı İlâhî’nüñ daḥı ⁽²⁾ ba‘z-ı ‘avârızı beşeriyye ve muḳteziyât-ı ṭabî‘iyye ile mir’ât-ı muşaffâlarınuñ kemâl-i cilâsına ⁽³⁾ ḥafâ gelüp keşret-i mâ-sivâ ve ğubâr-ı menî vü mâ’ vâḳi‘ olmaḡ-ıla ḥarâret-i âteş-i ‘ışḳdan nev‘ an-mâ ⁽⁴⁾ mehcûr olup bürûdet-i nefis ḥâşıla olsa andan ziyâde kâr-ı sehm-nâk ve emr-i ḥaṭar-nâk ⁽⁵⁾ olmayup “Acabâ bu küdür et ü zulmet ne maḳûle zelleden ‘ârîz olmuştur?” diyü ḥazîn ü ğam-nâk ⁽⁶⁾ olup ber-müceb-i “Ḥasenâtu’l-ebrâr seyyi’âtu’l-muḳarrabîn.”²²³⁴ ḥaşyet-i ‘aẓamet-i Ḥudâ’dan berg-i ḥazân ⁽⁷⁾ gibi zerd ve evrâḳ-ı bîd gibi lertzân olur.²²³⁵

Âḥir in kibrît-i aḥmer nîst tîn-i aşferest²²³⁶

⁽⁸⁾ Pes, ‘aḳl-ı ma‘âd ile te’vîl olınan ḥargûş-ı hûş: “Nefs-i emmâre şîrinüñ elinden ne vechle ḥalâş ⁽⁹⁾ olsam ve bir ḥud‘a ile anı çâh-ı riyâzata düşürsem?” diyü lertzân u hirâsân ve aşferü’l-levn ⁽¹⁰⁾ olup şîr-i nefse ve dırġâm-ı mevte eyitdi:

Der-men âmed ân ki dest u pâ bured

Baṇa ol ḥâlet ⁽¹¹⁾ geldi ki dest ü pâyi ḳaṭ‘ eyler.

Reng-i rû vu kuvvet-i sîmâ bered (1294)

²²³³ “Âşıkların yüzü, bağrıları kan olduḡı için kırmızıdır; sarhoşların yüzünün kırmızılığı (da) kırmızı şaraptandır.”

²²³⁴ “Sâlih insanların güzel (olan ve kendilerine sevap getiren bazı) amelleri, Allah’a en yakın olma pâyesine ermiş kişiler için günahıdır.”

²²³⁵ Mısradan evvel sûrhle bir ayn harfi çizilmiştir.

²²³⁶ “Zîrâ bu, kibrît-i aḥmer deġil; tîn-i asferdir (nâdir bulunan bir iksir deġil, bol bulunan sarı topraktır).”

Reng-i rū ve kuvvet-i sīmāy⁽¹²⁾ izāle vü ifnā ider. İmdi ey nefis! Emmârelik şıfatın terk idüp şûrete gönül bağlama⁽¹³⁾ ve dünyâya aldanma. Ve devlet ü şervet ve kudret ü kuvvetüne gırre olma ve feraḥ u sürûr⁽¹⁴⁾ kılma ki hâdimü'l-lezzât olan mevt-i bî-emân senüñ reng-i rûyuñ şoldurup⁽¹⁵⁾ ve kuvvet ü kudretten eşer kımayup germ ü serdden şakınup nâz u ni' met ve huzûr⁽¹⁶⁾ u rāḥat ile tutduḡuñ bedenüñ cîfe-i ḥabîse ve tu' me-i mâr u mûr ider. Pes Hâzret-i⁽¹⁷⁾ Mevlânâ ṭayyeba'llāhu enfāsehû lisân-ı ḥargûşdan aḥvâl-i mevtüñ beyânına şürû' idüp buyurlar ki:

⁽¹⁸⁾ **Ân ki der-her çi der-âyed bi'şkened**

Ol nesne ki ya' nî dırgām-ı peleng-intikām eccl her ne şey'e ki⁽¹⁹⁾ gele ve pençe-i kahr u helâki ura, elbette anı şikest ü zâr ider.

Her diraḥt ez-bîḡ u²²³⁷ bun ü ber-kened (1295)

⁽²⁰⁾ Ve her diraḥt-ı mîvedâr-ı 'ömri yerinden kıparup kökini yukaru getürür. İmdi ey nefis-i⁽²¹⁾ ḡâfil ve 'âkıbet-i emre cāhil!

Der-men âmed ân ki ez-vey geşt mât

Baṇa geldi ol nesne ki⁽²²⁾ andan mât oldu,

Âdemî vu cānver cāmid nebât (1296)

İnsân u ḥayvân ve cemād u nebât.

⁽²³⁾ **İn ḥod eczâend külliyyât ez-û**

Zerd kerde reng u fâsid kerde bû (1297)

Bu zıkr olınan mevālîd-i şelāse⁽²⁴⁾ ḥod külliyyât olan 'anâsır u ṭabâyi' den eczâdur, külliyyât daḡı taḡayyür ü fenâ elinden levnini⁽²⁵⁾ zerd ve râyiḡasını fâsid eylemişdür. Eflāk u kevākib daḡı dāḡil-i külliyyâtdur. Pes külliyyât⁽²⁶⁾ ne vechle fāniler ve zerd-rû vü fâsidedü'r-revâyiḡ olur dir iseñ:

Tâ cihân geh şābirest u⁽²⁷⁾ geh şekûr

Tâ kim cihân u cihāniyân ḡāḡ belâ vü miḡnete şabr ve ḡāḡ ni' met ü rāḡata şükr idicidür,

[II,17b]⁽¹⁾ **Bûstân geh ḡulle pûşed ḡāḡ 'ûr (1298)**

²²³⁷ “Ve” müellif nüshasında unutulmuşsa da Cevrî'de tamamlanmıştır. Bkz. F. 141b.

Büstân gâhî evrâk-ı sebz ve ezhâr u eşmâr hüllelerin ⁽²⁾ pûşân ve gâh bâd-ı kahr u celâl, hüsn ü cemâlin zevâline ırgürüp hazân u ‘üryân olur. ⁽³⁾ Pes bu dağı gâh mevcûd ve gâh ma‘dûm olup imâte vü ihyâya muhâkât ve haşr ü ⁽⁴⁾ neşre muzâhât oldu. Kemâ kıle Te‘âlâ: “Ve huve’llezî yursilu’r-riyâha buşran beyne yedey rahmetihî hattâ izâ ekallet şehâban şikâlan ⁽⁵⁾ suknâhu li-beledin²²³⁸ meyyitin fe-enzelnâ bihi’l-mâ’e fe-eḥracnâ min-kulli’s-şemerâti kezâlike nuḥricu’l-mevtâ le‘allekum tezekkerûn.”²²³⁹

Âftâbî k’û ber-âyed nâr-gün

Şol bir âfitâb-ı pür-tâb ki nâr-gün olup ⁽⁶⁾ hîn-i tûlû‘ da yukarı gelür ve şa‘ şa‘ a-i pür-zîyâsı ile deşt ü şahrâ rûşenâ olur.

⁽⁷⁾ Sâ‘atî dîger şeved ü ser-nigün (1299)

Bir ğayrı sâ‘atde ol mihr-i münîr ser-nigün olup ⁽⁸⁾ âfil ve çeşmden zâ‘il olur²²⁴⁰ ⁽⁹⁾ ve rûz-ı fîrûz siyeh-pûş olup vechine şebi niķâb urınur. Pes, bu dağı ⁽¹⁰⁾ âmed ü şud ve tağayyür ü tebeddülde hâlî olmadı. İmdi erbâb-ı fîkr ü naẓar her şey’ün fenâsın ⁽¹¹⁾ müşâhede ve ihtilâf-ı leyl ü nehârı mu‘âyene kıldukda kendünün dağı fenâsın mülâhaza kılıp ⁽¹²⁾ bekâ vü devâm, mücid-i mükevvenât olan vâcibü’l-vücûda maḥşûş olduğın te‘akkul idüp ⁽¹³⁾ reyb ü gümândan kurtılır. Kemâ kıle Te‘âlâ: “Va’htilâfi’l-leyli ve’n-nehâri ve mâ enzela’llâhu mine’s-semâ’i min-rizķin fe-eḥyâ bihi’l-arḍa ba‘de mevtiḥâ ve taşrîfi’r-riyâhi²²⁴¹ âyâtun li-kavmin ya‘ķilûn.”²²⁴²

⁽¹⁴⁾ Aḥterânî tâfte ber-çâr-tâķ

²²³⁸ Nûshada “suknâhu li-beledin” kısmı, “fe-suknâhu ilâ-beledin” şeklinde tahrir edilmiştir. A’raf sûresinin 57. âyeti yazılırken bu kısmın Fâtır sûresinin 9. âyetiyle karıştığı anlaşılmaktadır. Yukarıya 57’de olduğu şekilde düzeltilerek kaydedilmiştir.

²²³⁹ “Rüzgârları rahmetinin önünde müjde olarak gönderen O’dur. Sonunda onlar (o rüzgârlar), ağır bulutları yüklenince onu ölü bir memlekete sevkederiz. Orada suyu indirir ve onunla türlü türlü meyveler çıkarırız. İşte ölüleri de böyle çıkaracağız. Her hâlde bundan ibret alırsınız.” (A’raf 7/57) “fe-enzelnâ... kısmından itibaren, metindeki yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²²⁴⁰ Şârih bu ifadelerden sonra: “Ve libâs-ı sepîd rûz-ı fîrûz kâmet-i bâlâsından ḥal‘ olunup” yazmışsa da üzerini çizip iptal ederek yukarıdaki şekilde devam etmiştir.

²²⁴¹ “ve mâ”dan buraya kadarki kısım, metindeki yeri işaretlenerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²²⁴² “Gecenin ve gündüzün değişmesinde, Allah’ın gökten indirmiş olduğu rızıkta (yağmurda) ve ölümünden sonra yeri onunla diriltmesinde, rüzgârları değişik yönlerden estirmesinde, aklını kullanan toplum için dersler vardır.” (Câsiye 45/5)

Şol neyyirât-ı müşta‘ ile ki çâr-ţâķ-ı gerdün üzre ⁽¹⁵⁾ tulû‘ itmişdür,

Lahza lahza muhtelâ-yi ihtirāk (1300)

Anlar dahı hâlet-i vâhîde üzre olmayup ⁽¹⁶⁾ felek-i tedvîrlerinde olan harekâtta bi-hasebi’l-buţ’i ve’s-sür‘ati gâh terâcu‘ ve gâh teķâbüle ile ihtirāk ⁽¹⁷⁾ ve lahızaten fe-lahızaten tağayyür ü tebeddülde âsûde olmazlar.

Mâh k’û efzûd z’ahter der-cemâl

⁽¹⁸⁾ Mâh ki hüsn ü cemâl ve nûrını iş‘âlde kevâķib-i sâ’ireden ziyâde oldu ve böyle iken

⁽¹⁹⁾ **Şud zi-renc-i dıķķ ü hem-çun hayâl (1301)**

Mâh-ı bedr dıķķ-ı rencden hayâl-veş oldu. Ba‘ż-ı nüshada ⁽²⁰⁾ “hem-çun hilâl” vâķi‘ olmuşdur. Ya‘nî kamer, ba‘de’l-muķâķ şems ile ictimâ‘dan on iki derece ⁽²¹⁾ münharif olsa şekl-i hilâlde hayâle hilâl görünür. Ve dıķķ, hummâdan cigerde ⁽²²⁾ hâşıl olan bir harâret-i muķriķadur ki etibbâ mertebe-i ûlâda tefatţun iderler ise ⁽²³⁾ ‘ilâcın ümîz iderler. Vasaţ-ı hâlde bilinürse ‘ilâcı mümkün olmayup ⁽²⁴⁾ harâret gitdükce kebedi iķrâķ idüp ve cismi nizâr ve hilâl-vâr bir hayâle döndürüp ⁽²⁵⁾ bi’l-âķire helâķ ider. Kezâlık mâh dahı tedricle şemse karîb oldukça terbi‘a varup ⁽²⁶⁾ gitdükçe dıķķdan za‘îf olan kimesne gibi mâh dahı hilâl ve hayâl olup bi’l-âķire ⁽²⁷⁾ ħîn-i ictimâ‘da muķtefî vü muķâķ olur ve bunlardan mâ‘adâ:

İn zemîn-i bâ-sukûn u bâ-edeb

[II,18a] ⁽¹⁾ Bu zemîn ki edeb ve sukûn iledür, ya‘nî hareketi yoğ-iken,

Ender âred zelzeleş der-lerz-i teb (1302)

Nâgehân zelzele ⁽²⁾ anı hummâ lerzesine götürür. Bâ-ķuşuş yevm-i ķârî‘ada bermüceb-i “İnne zelzelete’s-sâ‘ati ⁽³⁾ şey’un ‘azîm.”²²⁴³ zelzele-i azîme olup “Ve ize’l-arđu muddet.”²²⁴⁴ feĥvâ-yı Kerîm’i üzere cibâl-i râsiyât ⁽⁴⁾ zâ’ile vü mündekke ve vech-i arz basîta olur.

²²⁴³ “Ey insanlar! Rabbinizden korkun! Çünkü kıyâmet vaktinin depremi müthiş bir şeydir!” (Hacc 22/1, nâkıs iktibas)

²²⁴⁴ “Yer dümdüz edildiği zaman” (İnşikak 84/3)

Ey besā kuh z'în belā-yi murde-rīg

Ey cibāl-i keşîre ⁽⁵⁾ bu arta qalmış belādan; -“murde-rīg” arta qalmış ma‘nāsınadır.-
Ya‘nî ‘ākıbetü’l-emr qahr u fenādan ber-fehvā-yı: “Ve tekūnu’l-cibālu ke’l-‘ihni’l-menfūş.”²²⁴⁵ ⁽⁶⁾ ve ber-mağzā-yı: “Ve busseti’l-cibālu bessā, fe-kānet hebā’en munbeşşā.”²²⁴⁶ El-āyetu.

Geşteest ender-cihān ⁽⁷⁾ ū hurde-rīg (1303)

Cihān içre ol cibāl hurde-rīg olmuştur. Ya‘nî pāre pāre vü rīze rīze ⁽⁸⁾ ve qum gibi zerre zerre olmuştur. Taḥaqquḳ-ı vuḳū‘ına ve ānen-fe-ānen serī‘u’l-istiḥāle olduğına ⁽⁹⁾ binā’en “geşte şud” diyü buyurmışlardır. “Ve tera’l-cibāle taḥsebhā cāmidenen ve hiye temurru merra’s-seḥāb,”²²⁴⁷ ⁽¹⁰⁾ el-āyetu. ‘Attār.²²⁴⁸

- (11) Zemīn u āsmān īn-cā şeved gum
Mişāl-i ḳaṭre ‘ī der-‘ayn-i ḳulzum²²⁴⁹
Zemīn u āsmān īn-cā ne-bīnī
Be-cuz yek cevherī peydā ne-bīnī²²⁵⁰
Zemīn u āsmān īn-cā me-bīn tū
Be-cuz Ḥaḳ ger ḥaḳī ‘ayne’l-yāḳīn tū²²⁵¹
- (12) Zemīn u āsmān ū-rā naẓar kun
Eger merdī dilet-rā bā-ḥaber kun²²⁵²
Cemāl-i yār ber-tu yāfte yār
Şudestī hem-çu men mest ez-mey-i yār²²⁵³
- (13) Çu men cüyā-yi dildārī hemīşe
Demī n’āsūde der-kārī hemīşe²²⁵⁴

²²⁴⁵ “Dağlar da atılmış renkli yün gibi olur.” (Kâria 101/5)

²²⁴⁶ “Dağlar parçalandığı, dağılıp toz duman hâline geldiği,” (Vâkıa 56/5-6)

²²⁴⁷ “**Sen dağları görürsün de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar, bulutların yürümesi gibi yürümektedirler.** (Bu,) her şeyi sapasağlam yapan Allah’ın sanatıdır. Şüphesiz ki o, yaptıklarınızdan tamamıyla haberdardır.” (Neml 27/88, nâkıs iktibas)

²²⁴⁸ Bu beyitlerin büyük kısmını *Cevherü’z-zât*’ın “Der-isbât-ı zât-ı küll...” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²²⁴⁹ “Bir damlanın denizde kaybolduğu gibi burada yer ve gök kaybolur.”

²²⁵⁰ “Burada yer ve gök görmezsin, (zîrâ) görünen tek cevherin dışında başka bir şey görmezsin.”

²²⁵¹ “Gerçekten ayne’l-yakîne (şüphesiz bir imana) ulaşmışsan yeri ve göğü Hak’tan başka bir şey görme.”

²²⁵² “Yerde ve gökte onu gör, hakiki insanlık mertebesine eriştiysen gönlünü (ondan) haberdar et.”

²²⁵³ “Yârin cemâli sende yâr bulmuş (tecilli etmiş ve) sen de benim gibi yârin şarabından mest olmuşsun.”

Firāvān sāl reh peymūde 'î tū
Demî in-cā yeke n'āsūde 'î tū²²⁵⁵

(14) Tamāmet kevkebān ez-tu'st peydā
Be-nūr-i zāt-i tū gešte muşaffā²²⁵⁶

Şadef dārī cihān ender keşīde
Cemāl-i cevher-i ma' nā ne-dīde²²⁵⁷

(15) Der-in bahrī futādī zār u maḥzūn
Mişāl-i dāne 'î der-heft gerdūn²²⁵⁸

Āh ey 'āşık-ı şādık! Çünkü dünyā mütebeddil ü mütegayyirdür, "Lā-uḥibbu'l-āfilīn."²²⁵⁹ diyüp ⁽¹⁶⁾ buña gönül bağlama ve serī'ü'z-zevāl ve'l-istiḥāle olduğın bu zikr olınan emşālden iz' ān ⁽¹⁷⁾ kıl. Bā-ḥuşuş görmez misin:

İn hevā bā-rūḥ āmed muḳterin

Egerçi bu laṭif hevā rūḥa muḳterin geldi ⁽¹⁸⁾ ve mümidd-i ḥayāt-ı insānī oldu,

Çun ḳazā āyed vebā geşt u 'afin (1304)

Çünkü ḳazā'-i İlāhī gele, ol hevā ⁽¹⁹⁾ ta' affūn ḥāşıl idüp ve 'ufūnetden vebā zāhir olur. Bu mışrā' uñ muḳaddemā "Ṭabīb-i İlāhī ile ⁽²⁰⁾ 'āşık-ı kenīzek olan pādişāh" ḥikāyesinde: "V'ez-zinā ufted vebā ender-cihāt"²²⁶⁰ beytinde şerḥ olan taḥḳīḳa ⁽²¹⁾ muḡāyir degildür, bu daḥı esbābdan birisidür.

Āb-i ḥoş k'ū rūḥ-rā hem-şīre şud

Āb-ı laṭif ü şīrīn ki ol mā' ⁽²²⁾ rūḥa, "Ve ce'alnā mine'l-mā' i kulle şey'in ḥayy."²²⁶¹ feḥvāsınca yār ve hem-şīre oldu. -"Rūḥ" mü'enneş-i semā' i olup hem-şīre ⁽²³⁾ lafzı münāsib olmağ-ıla hem-şīre buyurdılar. - Ya'nī mā' daḥı sebeb-i ḥayāt olmaḳda rūḥa ber-ā-ber ü mümāşil ⁽²⁴⁾ olmağ-ıla ke-enne hem-şīre gibi oldu. Böyle iken:

²²⁵⁴ "Benim gibi her zaman sevgilinin peşindesin ve sürekli uğraşıp bir an bile rahat etmiyorsun."

²²⁵⁵ "Yıllarca yol katetmişsin ve kısacık bir vakit kadar (dahi) burada yalnız dinlenmemişsin."

²²⁵⁶ "Bütün yıldızlar senden zāhir olmuştur (ve) senin zātının nuruyla parlamıştır."

²²⁵⁷ "Dünyayı içine çekmiş bir sadefe sahipsin, (ama) mânâ cevherinin güzelliğini görmemişsin."

²²⁵⁸ "Hüzünlü ve çaresiz, bu denize düşmüşsün; yedi felekte (küçücük) bir buğday tanesi gibisin."

²²⁵⁹ "Gecenin karanlığı onu kaplayınca bir yıldız gördü: 'Rabbim budur.' dedi. Yıldız batınca, 'Batanları sevmem.' dedi." (En'am 6/76, nâkıs iktibas)

²²⁶⁰ "Zinâdan her tarafa vebâ yayılır." Birinci defterin 88. beytinin 2. mısrasıdır. Bkz. Celâleddin er-Rûmî, a.g.e., Haz. Reynold A. Nicholson, s. 7.

²²⁶¹ "Her canlı şeyi sudan yarattık." (Enbiyâ 21/30, nâkıs iktibas)

Der-ğadîrî zerd u telh u tîre şud (1305)

Bir ğadîrde; ya' nî ⁽²⁵⁾ bir gölde ki cereyân itmeyüp mâ' râkid ola; şarı ve acı ve bulanık oldu. Türki'de meşeldür ki ⁽²⁶⁾ “Kâbında çok tûran şu kôkar.” dirler.

Âteşî k'û bād dâred der-burût

Şol bir âteş ki bıyığında yel tutar; ⁽²⁷⁾ bu maḥalde bād-ı burût, kibr ü ta'azzum ve serkeşlik ma' nâsına isti' māl olunur. Meşelâ âteş yanan yirde [II,18b] ⁽¹⁾ gürildi ve çarıldı muḳarrerdür ve âteş bir cevher-i nûrânî ve 'ulvî olmağ-ıla gürildisi tekebbürine ve i' tilâsı ⁽²⁾ serkeşlige ḥaml olunur. Ma' a-hâzâ:

Hem yekî bâdî ber-û ḥ'âned yemût (1306)

Hem bir bād ol âteşün üzerine ⁽³⁾ yemût okur, ya' nî âteşi itfâ ider. Meşelâ şem' a püf diyüp söyündürmek gibi. Ve bir vech daḥı ⁽⁴⁾ budur ki küre-i nâr felek-i ḳamerün muḳa' 'arına mûmâss olup 'anâşırün cümlesinden a' lâ iken zemînde ⁽⁵⁾ müştâ' ile olan nâr kendüyi esfelde görüp “Ben bir ' âlî vücûd iken süfl baña ne lâyıḳdur!” diyü ⁽⁶⁾ tekebbür ile “Küre-i nâra şu' ud ideyin” didükçe hevâ anı kendüye tebdîl idüp ḳuvvet-i muḥriḳasını ⁽⁷⁾ maḥv u nâ-bûd eyler. Kezâlik 'anâşır birbirine münḳalibe olup tebeddülât u teşekkülâtıdan ḥâlî olmaz.

**(8) Hâl-i deryâ z'iztirâb-i cûş-i ü
Fehm kun tebdîlhâ-yi hûş-i ü (1307)**

Deryânuñ ḥâlini ve tebeddülât-ı sırr u ⁽⁹⁾ hûşını deryânuñ iztirâb u cûşından ve emvâc u ḥurûşından fehm ü idrâk eyle. Hûş, 'aḳl ⁽¹⁰⁾ ma' nâsınadır. 'Aḳl ise bir şey'i ve deve ayağını bağlamaya daḥı dirler. Ya' nî “Riyâḥ-ı mütetâliyeden ⁽¹¹⁾ deryâ cuş u ḥurûşa gelüp ve tağlar ḳaṭar ḳaṭar şirrân-ı ner gibi müteşekkil olan emvâc ⁽¹²⁾ ve dürlü dürlü naḳş olınan girihler müteceddidü'l-emsâl olup te' âḳub eyledügin ve bir ân ⁽¹³⁾ bir şûret üzere ber-ḳarâr olmayup her ân ve sâ' atde envâ' -ı teşekkülât u tağayyürât ⁽¹⁴⁾ bulduḡın deryânuñ muttaşılan cûş u ḥurûşından iz' ân ḳıl.” demek olur. **Beyt:**

Çîzî ki numâyişes be-yek minvâlest
V'ender-şifat-i vücûd-i her yek ḥâlest
Der bed' -i naẓar gerçi beḳâyî dâred

Ān nīst beḳā teceddud-i emṣālest²²⁶²

Çarḥ-i ser-gerdān ki ⁽¹⁵⁾ ender-cust u cū'st

Çarḥ-ı devvār ki cūst ü cūdadur; ya' nī: "El-mele'u'l-a' lā yaṭlubūne'llāhe kemā ⁽¹⁶⁾ entum tatlubūnehū."²²⁶³ maẓmūnı üzere çarḥ-ı ser-gerdān daḥı mūcid-i mūkevvēnātūñ 'ıṣṣḳı ile deverān idüp ⁽¹⁷⁾ rızā-yı Ḥaḳḳ'ı cūst ü cūda ve maḳṣad-ı aṣlīyi teccessüsdedür.

Ḥāl-i ū çun ḥāl-i ferzendān-i ū'st (1308)

⁽¹⁸⁾ Anuñ ḥālī daḥı cevfinde olan ferzendlerinüñ ḥālī gibidür. Ya' nī cevfinde olan mevālīd-i ṣelāṣe, ⁽¹⁹⁾ ḥuṣūṣan ekmel-i mevālīd olan nev'-i insān gibi sa'y u taleb ve tebeddül ü taḡayyürdedür.

Geh ḥazīz ⁽²⁰⁾ u geh miyāne gāh evc

Meṣelā gāh ḥazīz ve gāh miyāne ve gāh evcdür. Ya' nī ṣemsūñ ve sā'ir-i ⁽²¹⁾ kevākib-i seyyārenüñ felek-i mümeṣṣillerinden müfrez ü muḥtelif olan felek-i ḥāric-i merkez ve mütemmimlerün ki ⁽²²⁾ evc ü ḥazīzi vardır, āfitāb u kevākib anlaruñ taḥtında gāh evc ve gāh ḥazīz ve gāh miyānede ⁽²³⁾ ḥareket itmekle,

Ender-ū ez-sa'd u naḥṣī fevc fevc (1309)

Ol kevākibde sa'd ü naḥṣdan fevc fevc vardır; ⁽²⁴⁾ ya' nī gāh sa'd ve gāh nuḥūsetden ḥālī degildür. Ve evc ü ḥazīz ü mümeṣṣil ve ḥāric-i merkez ⁽²⁵⁾ ve ba'z-ı ıṣṭilāḥāt-ı hey'āt u nūcūm muḳaddemā dā'ire ve şekilleriyle tafṣīl olınmış idi. **Gülşen-i Rāz:**²²⁶⁴

⁽²⁶⁾ Her ān-çi der-zamānest u mekānest
Zi-yek ustād u ez-yek kār-ḥāne'st²²⁶⁵

Kevākib ger heme z'ehl-i kemālend
Çerā her laḥza der-naḳṣ u zevālend²²⁶⁶

²²⁶² "Aynı tarzda görünen ve vücut olarak vasıfları da aynı olan bir şey, ilk bakışta ebedî görünse de bu bekâ değil teceddüd-i emsâldir." Bu dizeler "beyt" başlığıyla derkenara yazılmıştır.

²²⁶³ "Mele-i a'lâ, sizin Allah'ı taleb ettiğiniz gibi O'nu (Allah'ı) taleb eder." Bkz. Abdurrahmân Safûrî, **Nüzhetü'l-Mecâlis ve Müntehabü'n-Nefâis**, Beyrut, el-Mektebetü's-Şa'bâniyye, (t.y), C. 2, s. 144; Şehâbeddîn Mahmûd el-Âlûsî, **Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî**, tashih: Muhammed Hüseyin el-Arab, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1997, C. 5, s. 374.

²²⁶⁴ Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 70-71; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 103-104 (Bu metne göre 239-246. beyitler sıralı olarak iktibas edilmiş, daha sonra dokuz beyit atlanarak en sona 256. beyit eklenmiştir).

²²⁶⁵ "Zamanda ve mekânda olan her şey tek ustanın elinden ve bir fabrikadan çıkmıştır."

²²⁶⁶ "Yıldızların hepsi mükemmel varlıklarsa neden her an eksiklik içindeler ve zâil oluyorlar?"

(27) Heme der-cāh u seyr u levn u eşkāl
Çerā geştend āhîr muhtelif-hāl²²⁶⁷

Çerā geh der-ḥazîz u geh der-evcend
Gehî tenhâ futâde gâh zevcend²²⁶⁸

[II,19a] ⁽¹⁾ Dil-i çarḥ ez-çi şud āhîr pur-âteş
Zi-şevk-i kî'st ü ender keş-â-keş²²⁶⁹

Heme encum der-û gerdân piyâde
Gehî bâlâ vu geh şeyb-i uftâde²²⁷⁰

(2) ' Anâşîr bād u āb u âteş u ḥāk
Girifte cāy-i ḥod der-zîr-i eflāk²²⁷¹

Mulâzim her yekî der-merkez-i ḥîş
Bi-ne'nhend pây yek zerre pes u pîş²²⁷²

(3) Cihân-râ ser-be-ser der-ḥîş mî-bîn
Her ânç âmed be-âhîr pîş mî-bîn²²⁷³

İmdi çünkü ' âlem-i kevn ü fesād laḥza be-laḥza ⁽⁴⁾ diger-gün olduğu muḳarrer oldıysa:

Ez-ḥod ey cuz'î zi-kulhâ muhtelit
Fehm mî-kun ḥâlet-i her-munbasîṭ (1310)

⁽⁵⁾ Ey külliyyâtdan muhteliṭ olan cüz'î! Mürekkeb olmayan her müfredât u besâ'itüñ ḥâlini kendüñden fehm ⁽⁶⁾ ü idrāk eyle. Ya'ni şulb-i pederden raḥm-i mādere ve raḥm-ı māderden dünyāya gelüp ' ömrüñ āhire irişince ⁽⁷⁾ neş'eden neş'eye ve ḥâlden ḥâle intikāl idüp ve ma'nen daḥı ' aql u fikr ve keyfiyyetüñ tebeddülât u taḡayyürât ⁽⁸⁾ ḳabûl eyledügi külliyyât daḥı bu tebeddül ü taḡayyürden ḥâlî degildür. Ve “Benüm tebeddülüm ne vechledür?” dir iseñ bu âyet-i ⁽⁹⁾ kerîmeyi sem'-i ḳabûl ile istimâc eyle. Ḳâle'llāhu Te'âlâ: “Huve'llezî ḥalaḳakum min-turābin ṣumme min-nuḳfetin ṣumme min-'alaḳatin ṣumme ⁽¹⁰⁾ yuḥricukum ṭiflen ṣumme li-tebluḡu eṣuddekum

²²⁶⁷ “Neden mevkî, hareket, şekiller ve renk olarak hepsi farklı hallere düştüler?”

²²⁶⁸ “Neden bazen yüksekte, bazen alçakta, kimi zaman yalnız ve bazen de çiftler?”

²²⁶⁹ “Gökyüzünün bağı neden ateşle doldu (ve) o kimin şevkinden bu çekişmenin (ve ızdırabın) içine girdi?”

²²⁷⁰ “Bütün yıldızlar, bazen çok yüksekte (ve genç bir insan gibi hayat dolu parlak bir şekilde) bazen de yaşlanmış ve sönükleşmiş (biri gibi daha aşağılarda) gökyüzünde hareket ederek dönüyorlar.”

²²⁷¹ “Ateş, hava, su ve toprak unsurları; feleklerin altında kendi yerini almış.”

²²⁷² “Her biri kendi merkezine oturmuş (orada karar kılmıştır), tek zerre (dahi) ayağını öne ve arkaya koymaz.”

²²⁷³ “Cihânı baştan başa kendinde görüyorsun (ve) sona eren her şeyi (de) önünde görüyorsun.”

şumme li-tekûnû şuyûhan, ve minkum men yuteveffâ min-ğablu ve li-tebluğû ecelen
(11) musemmen ve le'allekum ta'kilûn. Huve'llezî yuhyî ve yumîtu, [fe-izâ kaçâ
emran] fe-innemâ yeğûlu lehû kun fe-yekûn.”²²⁷⁴

Çunki külliyyât-râ rencest u derd

(12) Çunki külliyyâta renc ü derd vardır,

Cüz'-i işân çun ne-bâsed rûy-i zerd (1311)

Cüz'-i külliyyât niçün rûy-i zerd⁽¹³⁾ ve mütebeddil ü müteğayyir olmaya?

Hâşşa cüz'î k'û zi-ezdâdest cem'

Huşûşâ şol cüz'î ki anuñ terekkeb⁽¹⁴⁾ ü cem'iyeti ezdâddandır ki tabâyî'-i
erba'adur,

Z'âb u hâk u âteş u bâdest cem' (1312)

Ve âb u hâk⁽¹⁵⁾ ü bād u âteşden cem' olmuştur. Pes bu ezdād-ı erba'a kemāl-i
i'tidâlden dūrdur, lâkin i'tidâle qarīb⁽¹⁶⁾ olmağ-ıla birkaç gün cem'iyet idüp bi'l-
âhire perākende vü perîşân olurlar. 'Atfâr kıddise sirruhū.²²⁷⁵

(17) Tu-râ in çarğ-i gerdân hord h'âhed
Bi-gerded tâ heme bûdet bi-kâhed²²⁷⁶

Hudâ z'ân k'in vucûdet hord gerded
Tu-râ in heft çarğ ender neverded²²⁷⁷

(18) Şeved eczâ-yi zâhir 'ayn-i bâtin
Zi-zâhir bu'gzer u bi'nger be-bâtin²²⁷⁸

Derûn-i hord nazar kun âftâbî
K'ez-û bi'grifte cânî nûr u tâbî²²⁷⁹

(19) Ey 'âşık-ı şâdık!

²²⁷⁴ “O; sizi topraktan, sonra meniden, sonra alakadan yaratan, sonra (ana rahminden) çocuk olarak çıkaran, sonra olgunluk çağına erişmeniz, sonra da ihtiyarlamanız için yaşatandır. İçinizden daha önce ölenler de vardır. Allah bunları, belli bir vakte erişmeniz ve düşünüp akıl erdirmeniz için yapar. O, yaşatan ve öldürenidir. Bir şeye karar verdiğinde ona sadece ‘Ol!’ der, o da oluverir.” (Mü'min 40/67, 68)

²²⁷⁵ Bu beyitler *Cevherü'z-zât*'ın “Der-isbât-ı zât-ı küll...” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü'z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²²⁷⁶ “Bu dönen felek seni yemek ister; onun dönüşü, içindeki varlıkların sonlarının gelmesi içindir.”

²²⁷⁷ “Allah için paramparça olan vücûdun, seni bu yedi felekte gezdirir.”

²²⁷⁸ “Zâhirin parçaları bâtinin ta kendisi gibi olur, zâhirden geç ve bâtına bak.”

²²⁷⁹ “Kendi içine bak, senin içinde canının ondan ışıık ve parlaklık aldığı bir güneş vardır.”

İn ‘aceb ne’bved ki miş ez-gurg cest

Bu ‘aceb degildür ki koyun qurddan şıçradı ve kaçdı,

(20) İn ‘aceb k’in miş dil der-gurg best (1313)

Ammā ‘acīb ü ğarīb budur ki miş ü ğanem gurg-ı derrendeye gönül bağıladı. (21)
Gurgdan murād bu cihān-ı fānīdür ki hāḡ-ı cihānı mezbaḡaya gelmiş gusfendān gibi
zebḡ ve şikemin derīde (22) ve ifnā itmekden ḡālī degildür. İmdi dünyā ve mā-fī-hādan
munḡatı‘ olup ḡubb u meylini ḡalbden dūr (23) itmek ‘aceb degildür. Belki ‘aceb
budur ki bu bī-raḡm u şefḡat olan gurg-ı derrende-i cihāna gönül bağlayup (24) seni
maḡşad-ı aḡlīden maḡrūm itmekle ḡahr u helāke nefsūnı ilḡā itmekdür. Ve yāḡūd
ṡabāyi‘ ü ‘anāşır-ı erba‘a-i (25) mütezāddenūn imtizāclarını miş ü gurga temşīl idüp
insānuñ saḡamet ü mevti ‘aceb degildür, zīrā ezḡāduñ (26) birbirinden müfāraḡatı
muḡarrerdür. Belki ‘aceb budur ki “Ez-ḡiddānu lā-yectemi‘ānı.”²²⁸⁰ iken ‘anāşır-ı
erba‘a birbirine gönül virüp (27) muşālaḡa itmeleridür. **Beyt:**²²⁸¹

Çār ṡab‘-i muḡālīf ser-keş
Penc rūzī budend bā-hem ḡuş²²⁸²

[II,19b] (1) Ger yekī z’in ṡehār şeved ḡālib
Cān-i şīrīn ber-āyed ez-ḡāleb²²⁸³

Zindeḡānī āṡti-i ḡiddhā’sṡ

Zindeḡānī vū şīḡḡat-i insānī ezḡād-ı erba‘a-i mezbūrenūn (2) birbiriyle şulḡ ve
ictimā‘ ıyladur.²²⁸⁴

Merg ān k’ender-miyānşān ceng ḡāst (1314)

Mevt oldur ki ezḡād-ı mezbūrenūn (3) beyninde iḡtilāf ve cenk peydā olup mizāc-ı
i‘tidālīsi fesāda vardı. Bunun tafşīli muḡaddemā (4) ibtidā’-i *Meşnevī-i Şerīf* de:

²²⁸⁰ “İki zıt birleşmez.”

²²⁸¹ *Gülistân*’ın “sebeb-i te’lif” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Sa’dî-i Şîrâzî, **Gülistân**, Matbaa-i İrâniyye, İstanbul, 1294, s. 7.

²²⁸² “Birbirine zıt olan dört serkeş unsur beş gün birbirleriyle iyi geçindiler.”

²²⁸³ “Bu dördünden birisi diğerine gâlip olursa tatlı can, bedenden çıkar.”

²²⁸⁴ Derkenara “lugat” kaydıyla “âṡti”nin “sulḡ” anlamına geldiği yazılmıştır.

“Ten zi-cân u cân zi-ten mestûr nîst”²²⁸⁵ beytinüñ şerhinde rūḥ-ı ḥayvânî ⁽⁵⁾ vü izafî mebhâşinde beyân olınmışdır ve bu mevte mevt-i ḥayvânî ta‘bîr olınmışdır.

Luṭf-i Ḥaḳ ĩn şîr-râ ⁽⁶⁾ vu gûr-râ
Ulf dâdest ĩn du zıdd-i dūr-râ (1315)

Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ luṭf u iḥsân ⁽⁷⁾ ve ḳudret ü irâdeti vücûd-ı insânide olan bu şîr ü gûra ve bu iki zıdd-ı dūra ülfet ⁽⁸⁾ virmişdür. Ya‘nî ‘anâşır u ṭabâyi‘a imtizâc virüp ezdâd iken birbirine me‘lûf oldu.

⁽⁹⁾ **Çun cihân rencûr u zindânî buved**

Çünki cihân bi’l-küllîyye rencûr u zindânî ola,

Çi ‘aceb rencûr eger fânî buved (1316)

⁽¹⁰⁾ Marîz eger fânî olursa ‘aceb degildür.

Ḥġand ber-şîr ü ez-ġin rû pendhâ

Ḥargûş-ı ‘aḳl-ı ma‘âd nefs-i emmâre ⁽¹¹⁾ şîrine bu yüzden envâ‘-ı pend ü neşâ’ih okıdı

Guft men pes mândeem z’ġin bendhâ (1317)

⁽¹²⁾ ve “Ben bu bendler sebebinden pes mânde olmuşum ve gönlümi ḥubb-ı mâsivâdan taḥliye itmişüm.” didi ⁽¹³⁾ ve anı ḳanâ‘at u riyâzat çâhına düşürdi.

Pursiden-i Şîr ez-Sebeb-i Vâ-pes Keşiden-i ⁽¹⁴⁾ Ḥargûş Pây-râ

Ḥargûşuñ ayaḡını girü çekmesinden şîrûñ su’âl itmesidür.

Şîr gufteş tû zi-esbâb-i maraž

⁽¹⁵⁾ Şîr ḥargûşa eyitdi: “Sen esbâb-ı maraždan

ġin sebeb gû ḥâş k’ġinestem ġaraž (1318)

ḥâşşaten bu sebebi ⁽¹⁶⁾ beyân eyle ki benüm ġaraž u maḳşûdum budur.” Ya‘nî, tebeddülât-ı cihân ve fenâ’-ı insân ve zevâl-i cemî‘-i ⁽¹⁷⁾ cihāniyân ma‘lûmdur; lâkin benüm maḳşûdum budur ki sen çâhdan dūr olup ayaḡuñ girü ⁽¹⁸⁾ çekdüğüne bâ‘is nedür? Anı tefhîm eyle.

²²⁸⁵ “Beden ruhtan, ruh da bedenden gizli değildir.” *Mesnevî*’nin 8. beytinin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 3.

Guft ān šīr ender-īn çeh sākinest

Hargūş šīre cevāb ⁽¹⁹⁾ virüp eyitdi: “Ol šīr bu çāhda sākindür.

Ender-īn qal‘a zi-āfāt īmenest (1319)

Ol šīr bu qal‘ada ⁽²⁰⁾ āfātdan emīn ü maḥfūẓdur.” Ya‘ nī çāh-ı riyāzet ve qal‘a-i işmet ü hidāyetde tūrup šīrān-ı bīşe-zār-ı ⁽²¹⁾ ma‘ rifet olan nefis-i muṭma‘inne şāhibleri āfāt-ı şeytāniyye vü nefsāniyyeden maḥfūẓ u maşūn ⁽²²⁾ ve emīn ü sālimdür; ve hāmūn-ı hırş u ṭama‘ ve ṭih-i ṭul-i emelde gırre vü ser-geşte olan ⁽²³⁾ šīr-i nefis-i emmāre çāh-ı ṭabī‘atde hālīkdür. İmdi ey ṭālib-i hidāyet! Ṭih-i ğavāyet ve çāh-ı ṭabī‘atde ⁽²⁴⁾ gümrāh u tebāh olmaḡdan ihtiyāt idüp çāh-ı riyāzata girüp emīn ol. Zīrā:

Qa‘r-i çeh ⁽²⁵⁾ bu’gẓid her k’ū ‘ākilest

Her kim ki ‘ākıldur, qa‘r-ı çāhı ihtiyār eyledi.

Z‘ān ki der-ḡalvet ⁽²⁶⁾ şafāhā-yi dilest (1320)

Zīrā ki ḡalvetde şafāhā-yı derūn vardur.

Zulmet-i çeh bih ki ḡulmethā-yi ḡalḡ

⁽²⁷⁾ Zulmet-i çāh yegdür ki ḡalḡuñ ḡulmetlerinden. Ya‘ nī ḡulūmāt-ı ihtilāt-ı erbāb-ı dünyādan ḡulmet-i çāh [II,20a] ⁽¹⁾ yigrekdür.

Ser ne-burd ān kes ki ġired pāy-i ḡalḡ (1321)

Ol kimesne ki ḡalḡuñ ayağın tūtar, başın ḡalāş eylemedi. ⁽²⁾ Ya‘ nī göñlini dünyāya ve ṭabī‘ata bend idüp ‘avām-ı ḡalḡ olan erbāb-ı dünyāya maḡabbet ü ülfet ve şoḡbetden ⁽³⁾ ḡālī olmayan kimesneler Ḥaḡ‘la āşinālık idemeyüp ve ṭarīḡ-ı ‘uşşāḡa gidemeyüp belki giderek īmāndan ⁽⁴⁾ daḡı maḡrūm olup “Yā [veyletā] leytenī lem-etteḡiz fulānen ḡālīlen”²²⁸⁶ ḡavl-i Kerīm’i üzre āh u nedāmet ve te‘essüf ⁽⁵⁾ ü ġarāmet çeker, ammā ne fā‘ide? Ol zamānda olan nedāmet ü ġarāmet ile ‘azābdan ġayrı şey’ ḡāşıl olmaz. ⁽⁶⁾ İmdi mümkün olduḡça ṭālib-i Ḥaḡḡ’a lāzımdur ki ḡalbini dünyādan ve dünyā dostları olan dūn ⁽⁷⁾ u denīlerden döndürüp ḡālīşen ve muḡlişen Ḥaḡḡ’a teveccūh idüp ehl-i Ḥaḡ ve aşḡāb-ı şafā ile ⁽⁸⁾ şoḡbet eyleye; ve illā dünyā ‘umūmen pūr-şehvet ü hırşdur

²²⁸⁶ “Yazık bana! Keşke falancayı (bâtil yoldaki kişiyi) dost edinmeseydim!” (Furkan 25/28)

ve erbāb-ı dünyā daḥı Һırş u Һama‘ belāsından ⁽⁹⁾ birbirlerinin dem ve helākine teşne-
leblerdür. ‘Attār:²²⁸⁷

- Heme der-miḥnetend īn Һavm-i dünyā
Tamāmet bī-ḥaber ez-nevm-i dünyā²²⁸⁸
- (10) Heme der-ḥāb u fāriḡ cumle ez-merg
Bi-beste dil der-īn dünyā-yi bī-berg²²⁸⁹
- Çunīn der-ḥāb key bīdār kerdend
Çunīn aḡyār key bā-yār kerdend²²⁹⁰
- (11) Budend īṣān heme ḡarḡ-āb-i dünyā
Şude kull enderīn girdāb-i dünyā²²⁹¹
- Der-īn girdāb cumle mubtelāend
Furū-mānde der-īn ‘ayn-i belāend²²⁹²
- (12) Tu-rā ger Zāt-i kullī ārzūyest
Der-īncā ḡāḥ cāy-i cust u cūyest²²⁹³
- Birūn kun ez-seret pindār-i dünyā
Me-şev tu ba‘d ez-īn ḡam-ḥār-i dünyā²²⁹⁴
- (13) Bi-gerdān ruḡ ez-ū ey dūst zinhār
Ruḡ āver ān geḥī der-Ḥazret-i yār²²⁹⁵
- ‘Adem kun cism u cānet der-ber-i yār
Me-bīn ḡod-rā der-īncā ki be-yek bār²²⁹⁶

(14) El-ḥaşıl ḡargūş, şīre bu ḡadar kelimāt itdükden şoñra:

Guft pīş ā zaḡmem ū-rā ḡāhirest

Şīr ḡargūşa ⁽¹⁵⁾ eyitdi: Ḥavf u hirās eyleme, ilerü gel. Benüm zaḡmum ve pençe-i
ḡahrum anı helāk ider.

²²⁸⁷ *Cevherü’z-zât*’ın “Suâl kerdend-i yekî ez-Hüseyn-i Mansûr...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C. 1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²²⁸⁸ “Dünyaya tutkun olanların hepsi sıkıntı içindedir (ve) dünya uykusuna (gaflete) daldıkları için her şeyden habersizdirler.”

²²⁸⁹ “Hepsi uykuda ve ölümü unutmuş hâldedir; bu yapraksız (faydasız) dünyaya gönül bağlamıştır.”

²²⁹⁰ “Böylesi uyuyanları ne zaman uyandırırılar ve böylesi aḡyârı ne zaman yâre kavuştururlar?”

²²⁹¹ “Onların hepsi dünyaya gark olmuşlardı (ve nihâyetinde) dünya girdâbına yakalandılar.”

²²⁹² “Hepsi bu girdâba yakalanmış ve belâya batmış durumdadır.”

²²⁹³ “Eğer Zât-ı küllîyi diliyorsan bu dünyada onu aramak için fırsatın vardır.”

²²⁹⁴ “Dünya düşüncesini (zanlarını) kafandan uzaklaştır ve bundan sonra dünya için üzülme.”

²²⁹⁵ “Ey dost! Dünyadan mutlaka yüz çevir ve Hakk’ın huzûruna yönel.”

²²⁹⁶ “Cisini ve canını yârin sînesinde (varlığında) yok et, burada bir an olsun kendini görme.”

Tū bi-bīn k'ān šīr der-çeh hāzirest (1322)

⁽¹⁶⁾ Ey hargūş, hemān sen gör kim ol šīr çāhda hāzır mıdır? Ya' nī: “Çāhda ise varup baña haber getür ki ⁽¹⁷⁾ anı helāk ideyin.” didi. Hargūş mekr idüp:

Guft men sūzīdeem z'ān āteşī

Şīre eyitdi: “Ben ol ⁽¹⁸⁾ āteşī vü ğazūb zālîmden sūzān olmuşum.

Tū meger ender-ber-i h'īşem keşī (1323)

Ey šīr, meger sen beni kendü sīnene ⁽¹⁹⁾ çekesin ki

Tā be-pušt-i tū men ey kān-i kerem

Hattā senüñ muzāheretüñle ey kān-ı kerem ben,

Çeşm bu'ğşāyem ⁽²⁰⁾ der-īn çeh bi'ngerem (1324)

Gözüm açam ve çāh içine nazar eyleyem ve illā yalnız kendüm çāha nazar itmege kādır degilüm.” ⁽²¹⁾ didi.

Nazar Kerden-i Šīr der-Çāh ve Dīden-i ' Aks-i Hūd-rā ve Ān Hargūş-rā

Šīr çāha nazar eylemesi ⁽²²⁾ ve āb-ı çāhda kendünün ve hargūşuñ ' aksini görmesi beyānındadır.

Çunki šīr ender-ber-i h'īşēş keşīd

⁽²³⁾ Çünkü šīr hargūşı sīnesine çekdi,

Der-penāh-i šīr tā çeh mī-devīd (1325)

Hargūş šīrūñ hıfz u penāhında ⁽²⁴⁾ çāha degin yeldi.

Çunki der-çeh bi'ngerīdend ender-āb

Çünkü šīr sīnesinde olan hargūş ile ma'an çāhda ⁽²⁵⁾ olan āba nazar eylediler,

Ender-āb ez-šīr u ū ber-tāft tāb (1326)

Šīr ve hargūşdan āb içinde ' aks ⁽²⁶⁾ ü tāb zāhir oldu. -Bu maḥalde tāb, “‘aks’; ve tāft, “yıldıradi” ma' nāsınadır.-

Šīr ' aks-i h'īş dīd ez-āb teft

⁽²⁷⁾ Šīr kendü ' aksini gördi ki şudan yıldıradi; -teft, tāftdan muḥaffedür.-

Şekl-i šīrī der-bereş hargūş-i zeft (1327)

[II,20b] ⁽¹⁾ Bir şîrûn şeklini ve sînesinde bir ferbih ü semîn hargûş gördi; zîrâ kendünün ‘ aksidür.

Çunki ⁽²⁾ haşm-i h’îş-râ der-âb dîd

Çünkü şîr kendünün haşmını çâhda olan âb içinde gördi,

⁽³⁾ **Mer u-râ bu’gzâşt u ender-çeh devîd (1328)**

Şîr hargûşî hâric-i çâhda koyup kendüsi derûn-ı çâha ⁽⁴⁾ atladı. Pes her ma‘ nânuñ bir şûreti olmağ-ıla çâh-ı muzlim-i mezbûr dahı ol şîrûn şûret-i zulmi idi ki ⁽⁵⁾ mazlûmlaruñ helâki içün hafr itmiş idi. Pes, ber-müceb-i “Men hafera bi’ran li-añhihi yûşeku en yeķa‘ u fihi;”²²⁹⁷ kendü ⁽⁶⁾ kazduğı kuyuya düşdi. Kezâlik her bir zâlimüñ ‘ibâdu’llâhı helâk içün hafr eyledüğü zulm ü sitem kuyuları ⁽⁷⁾ rûz-ı cezâda birer çâh-ı muzlim olup kimisinüñ habsi hâviye ve kimisinüñ kararı hâķķa vü ķârî‘a ve veyl ⁽⁸⁾ ve derk-i esfelde olur ve ba‘ zısı itdüğü zulmüñ cezâsını hem dünyâda ve hem âhîretde zevķ ider. ⁽⁹⁾ ‘ **Attâr:**²²⁹⁸

Zi-fi‘l-i zişt-i şeytân der-belâyî
Çunîn istâde rusvâ muhtelâyî²²⁹⁹

⁽¹⁰⁾ Kesî hergiz kuned ân-çi tu kerdî
Ki mer fermân zi-ğod râhî ne-dîdî²³⁰⁰

Zi-fi‘l-i tû ğod ender çi figendî
Ki tâ hayrân u zâr u mustemendi²³⁰¹

Pes lâ-cerem erbâb-ı ⁽¹¹⁾ sitem ‘ âķibetü’l-‘ âķibet çâh-ı me‘ âşî vü mezâlime ser-nigün olacaklarından Hâzret-i Mevlânâ haber virüp ⁽¹²⁾ buyururlar ki:

Ber-futâd ender-çehî k’û kende bûd

Ol şîr bir kuyuya düşdi ki ol çâhı haķîķatde ⁽¹³⁾ ol şîr kazmış idi.

Z’ân ki zulmeş ber-sereş âyende bûd (1329)

²²⁹⁷ “Kim kardeşine kuyu kazarsa kazdığı kuyuya kendisi düşer.” Aclûnî’de benzer ifadelerle mevcuttur. Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 339 (2464. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 243-244.

²²⁹⁸ *Cevherü’z-zât*’ın “Der-uryânî ve bî-rûyî-i Âdem (a.s) ...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. <https://pdf.tarikhema.org>, **Cevherü’z-zât**, C.1, a.g.b. E.T. 10.04.2018.

²²⁹⁹ “Şeytanın kötü ameli yüzünden böyle rezil duruma düşmüş olarak belâdasın.”

²³⁰⁰ “Nefsinin emrine uymaktan başka yol görmedin; senin yaptığını hiç kimse hiçbir zaman yapmaz.”

²³⁰¹ “Fiillerinle nasıl kendini böyle şaşkın, ağlayıp inleyen hâle ve kederli duruma düşürdün?”

Zîrâ ki “Men ‘amile şâlihân fe-li-nefsihî ve men esâ’⁽¹⁴⁾ fe-‘aleyhâ.”²³⁰² fehvâsınca şîrûn cevri ü sistemi başına gelici oldu. Ya’nî: “Ol şîr-i jiyân naḥcîrâna eylediği ⁽¹⁵⁾ sitem çâhına ser-nigûn olduğu gibi eger zâlim li-ğayrihî ve eger zâlim li-nefsihî dahı çâh-ı muzlim-i cezâ’-i seyyi’eye ⁽¹⁶⁾ ser-nigûn olması muḳarrerdür.” demekdür.

Çâh-i muzlim geşt zulm-i zâlimân

Çâh-ı muzlim oldu zulm-i zâlimân,

(17) **İn çunîn guftend cumle ‘âlimân** (1330)

Böyle didi böyle cümle ‘âlimân. *Ḳâle şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: “Ez-zulmu zulumâtun ⁽¹⁸⁾ yevme’l-ḳiyâmeti.*”²³⁰³ Çünkü ḥaḳîḳat-i ḥâl böylecedür; pes:

Her ki zâlim-ter çeheş bâ-hevl-ter

Her kim ki eşedd-i zulm ile ⁽¹⁹⁾ zâlim ise anuñ çâh-ı zulmi cümleden ziyâde muzlim ve maḥûf u hevl-nâkdür. İmdi mütenebbih olup ⁽²⁰⁾ aña göre kemâl-i ihtiyâṭ üzre ol ve zulm-kârîden ferâḡat kııl. Zîrâ ki:

‘Adl fermüdest ⁽²¹⁾ bed-ter-râ beter (1331)

‘Adl-i İlâhî bed-tere bed-ter buyurmuşdur. Kemâ ḳâle Te‘âlâ: “Ve cezâ’u seyyi’etin seyyi’etun mişluḥâ.”²³⁰⁴ Ve ba‘ż-ı ⁽²²⁾ nüşhada “‘Adl fermüdest sultân-i beşer”²³⁰⁵ vâḳi‘ olmuşdur. Ya’nî “Zulmden rücû‘ idiñüz kim sultân-ı beşer, ⁽²³⁾ efdâl-i efrâd-ı ehl-i veber ü meder ‘aleyhi’s-selâm: ‘Adlu sâ‘atin ḥayrun min-‘ibâdeti sittîne seneten.”²³⁰⁶ buyurmuşdur.” demek olur. Ey zulm-kâr ⁽²⁴⁾ ve sitem-pîşe olan maḡrûr u maḳḥûr! İstimâ‘ eyle ki Ḥazret-i Mevlânâ ne buyurur:

Ey ki tû ez-câḥ zulmî mî-kunî

²³⁰² “Kim iyi iş yaparsa faydası kendinedir, kim de kötülük yaparsa zararı yine kendinedir. Sonra Rabbinize döndürüleceksiniz.” (Câsiye 45/15, nâkıs iktibas)

²³⁰³ Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Zulüm, kıyâmet gününde karanlıklardır.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 5, s. 2266 (kitâbu’l-mezâlim ve’l-gasb, 8. Bâb, 8 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 492-495; Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 46-47 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 15. Bâb, 56 ve 57 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 422 (birr ve sıla babları, 82. Bâb, 2099 numaralı hadis).

²³⁰⁴ “Bir kötülüğün cezâsı, ona denk bir kötülüktür. Kim bağışlar ve barışı sağlarsa onun mükâfâtı Allah’a âittir. Doğrusu O, zâlimleri sevmez.” (Şûrâ 42/40, nâkıs iktibas)

²³⁰⁵ “İnsanlığın sultanı (Hz. Peygamber), adâletli olmayı emretti.”

²³⁰⁶ “Bir saat adaletle yöneticilik yapmak, altmış sene (nâfile) ibadetten daha hayırlıdır.” Aclûnî’de benzer ifadelerle bir rivâyet mevcuttur: ‘Adlu yevmin vâḥidin efdâlu min... Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 75 (1721. metin).

Ey şol kimesne ki cāh u manşib için ⁽²⁵⁾ halka zulm ü cevri idersin,

Ez-berāy-i ḥiṣṣe cāhī mī-kenī (1332)

Haberün yokdur ki kendü helākün için bir cāh-ı ⁽²⁶⁾ ‘amīk-ı hāviye hafr idersin ve hiç şekk ü şübhe kılmı ki içine ser-nigün düşersin. Ammā ne fā’ide? ⁽²⁷⁾ Zulm kalbünü ve imānuñı qarardup kulağün ker ve çeşmün kör olup işitmez ve görmezsin. Kıyās itme kim [II,21a] ⁽¹⁾ kendünden gayra zarar eylesin. Kişi kendüye itdüğün kimesne kimesneye itmez. **Mevlānā Cāmī ‘aleyhi’r-raḥmetu:** ²³⁰⁷

(2) Suflegānī ki ser-efrāhteend
Behr-i dunyā-yi tu dīn bāhteend ²³⁰⁸

Cāhilānend heme cāh-ṭaleb
Ḥiṣṣe-ten-rā ‘ulemā kerde laḳab ²³⁰⁹

(3) Çeşmhāyend der-īn tīre meḡāk
Geşte ez-cīfe-i dunyā nā-pāk ²³¹⁰

Custen-i pākī ez-īn ḳavm ḥaṭā’s
Z’āb-i nā-pāk ṭahāret ne-revā’s ²³¹¹

(4) Bīḥ-i zulm ez-dil-i ḥod pāk bi-ken
Şāḥ-i zālīm be-siyāset bi-şiken ²³¹²

Belki ān bīḥ çu ber-kende şeved
Şāḥ nā-çār ser-efkende şeved ²³¹³

(5) Tīḡ ber-kes me-keş ez-kīne-verī
Bih ki bāşed dilet ez-kīne beri ²³¹⁴

Ḥayf bāşed ki der-ān rūz-i girān
Ez-tu pursend gunāh-i digērān ²³¹⁵

²³⁰⁷ *Subḥatü’l-Ebrâr*’ın “Akd-i sî ve pencum der-devlet-h’âhî selâtîn ki...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Cāmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 556-557.

²³⁰⁸ “Başı göklere eren, (sahip oldukları sahte varlıkları ve güçleriyle kibirlenip bu dünyaya meyleden) alçaklar, senin de yöneldiğin bu dünya için dinlerinden vazgeçmişlerdir.”

²³⁰⁹ “Onların hepsi makam mansıp peşinde koşan (ve buna rağmen) kendilerine âlim lakabı takan cāhillerdir.”

²³¹⁰ “Onlar bu karanlık çukura gömülen ve dünya leşiyle kirlenmiş olan gözlerdir.”

²³¹¹ “Böyle bir toplulukta temizlik aramak hatadır; (çünkü) kirli su ile tahāret olmaz.”

²³¹² “Zulüm kökünü gönlünden tamamıyla kopar (ve) zālīmın dalını (zulüm araçlarını) ıslāha çalışarak kır.”

²³¹³ “Belki o kök, meyve gibi yerinden kopar ve o dal mecburen eğilir; (zālīm kişi nasihattan pay alıp düzelebilir).”

²³¹⁴ “Kincilik yüzünden kimseye karşı kılıç kuşanma; (çünkü) gönlünün kinden arınmış olması daha iyidir.”

(6) Saḥti-i rûz-i cezâ âsân kun
Ez-berây-i digērân hem ân kun²³¹⁶

Kuleh ez-‘adl u ḳabâ pûş ez-dâd
Ber-tu ĩn nukte ferâmûş me-bâd²³¹⁷

(7) Ey kelâm-ı Hâḳ ve aḥbâr-ı şâdıḳa-i enbiyâ vü evliyâ ile mütenaşşıḥ u müte‘eşşir
olmayan zâlim ü sitem-kâr!

(8) **Gird-i ḥod çun kirm-i pîle ber-me-ten**

Zulmden ḳaṭ‘-ı yed eyle ve ipek ḳurdı gibi eṭrâfuñı çevirüp örme.

(9) **Behr-i ḥod çeh mî-kenî endâze ken (1333)**

Kendüñden ötüri ḳuyu ḳazarsañ bârî miḳdârũnca ḳaz. Ya‘nî eger⁽¹⁰⁾ ḡayra ve eger
kendüñe eyledüḡüñ zulm ü ta‘addî ve me‘âşî vü fesâdât çünki saña râci‘ olup⁽¹¹⁾ Hâḳ
Sübḥâneḥü ve Te‘âlâ “Yevme tecidu kullu nefsin mâ‘amilet min-ḥayrin muḥḍarran,
ve mâ‘amilet min-sû‘in teveddu lev enne beynehâ⁽¹²⁾ ve beynehü emeden
ba‘îdâ.”²³¹⁸ diyü buyurmuşdur. İmdi çâh-ı ṭabî‘at ve bi‘r-i ma‘şiyeti ḥafr iderseñ bârî
⁽¹³⁾ ol miḳdâr ḥafr eyle ki içine düşdüḳde “muḥalledun fi‘n-nâr”²³¹⁹ olmayup tevbe vü
istiḡfâr ile ḥalâş olasın⁽¹⁴⁾ ve illâ ki: “Ve lev yera‘llezîne zalemü iz yeravne‘l-‘azâbe
enne‘l-ḳuvvete li‘llâhi cemî‘an ve enne‘llâhe şedîdu‘l-‘azâb.”²³²⁰ ⁽¹⁵⁾ İz
teberra‘e‘llezîne‘t-tubi‘û mine‘llezîne‘t-tebe‘û ve ra‘evu‘l-‘azâbe ve taḳaṭṭa‘at
bihimu‘l-esbâb.”²³²¹ feḥvâ-yı Kerîm‘i üzre zâlim ü fâsıḳlara⁽¹⁶⁾ ve münkir ü
münâfıḳlara ve ittiḥâz-ı endâd eyleyen müşriklere ḥaber virilen ‘azâbı şimdiden

²³¹⁵ “Hesap gününde sana diğērlerinin günahlarını sorarlarsa (başkalarının hakkına girip günahlarını yüklenirsen sana) yazık olur!”

²³¹⁶ “Cezâ gününün zorluḡunu hem kendin hem de başkaları için kolaylaştır.”

²³¹⁷ “Adâletten şapka ve cübbe giy, (kendini adâletle donat ve) bu ince nasihatı unutma.”

²³¹⁸ “Herkesin, iyilik olarak yaptıklarını da kötülük olarak yaptıklarını da karşısında hazır bulduḡu günde (insan) isteyecek ki kötülükleri ile kendisi arasında uzun bir mesafe bulunsun. Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Allah, kullarına çok şefkatlidir.” (Âl-i İmran 3/30, nâkıs iktibas)

²³¹⁹ “Cehennemde ebedî kalıcı”

²³²⁰ Nüşhada “azâb” yerine “ikâb” yazılmış olup yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

²³²¹ “İnsanlardan bazıları Allah’tan başkasını Allah’a denk tanrılar edinir de onları Allah’ı sever gibi severler. İman edenlerin Allah’a olan sevgileri ise (onlarınkinden) çok daha fazladır. **Keşke zâlimler, azâbı gördükleri zaman (anlayacakları gibi) bütün kuvvetin Allah’a âit olduğunu ve Allah’ın azâbının çok şiddetli olduğunu önceden anlayabiliselerdi.** Onlar azâbı görmüşlerken o kendilerine uyulup arkalarından gidilen kimseler, uyanlardan hızla uzaklaşırlar. Zîrâ (o anda her iki taraf da) azâbı görmüş, nihâyet aralarındaki bağlar kopup parçalanmıştır.” (Bakara 2/165 -nâkıs iktibas- ve 166. âyet)

mülâhaza ⁽¹⁷⁾ idüp kıble inkıtâ' i'l-esbâb tevbe vü nedâmet idinüz ve cemi' an kuvvet Allâh'a mahşûş olduğın ⁽¹⁸⁾ müşâhede idüp ne vechle şedîdü'l-ikâb olduğın dîde-i başiretle bilinüz ve görinüz. Yoḥsa ⁽¹⁹⁾ ḥîn-i rü'yet-i 'azâb ve ba' de vuḳû' i'l-ikâb ve inkıtâ' ü'l-esbâb nâdim olduğınuzuñ fâ'idesi yokdur. ⁽²⁰⁾ İmdi 'azamet ü câha tekye eyleme ve zîr-i destünde olan zu' afâya ḥaḳâret nazarı ile bakma!

Mer za' ifân-râ ⁽²¹⁾ tu bî-ḥişmî me-dân

Sen za' ifleri nâşır u mu' insiz bilme. Zu' afânuz mu' in ü nâşırı ol Melik ü Qâdir'dür. ⁽²²⁾ Ve buña delîl-i kıtâ' ve burhân-ı sâṭı' isterseñ:

Ez-Nubî zâ câ'e naşru'llâh ḥ'ân ²³²² (1334)

Kur'ân-ı 'Azîm'den ⁽²³⁾ “İzâ câ'e naşru'llâhî” ²³²³ sûresin okı ve âgâh ol ki aşḥâb-ı Resûl 'aleyhis-selâm ve raḳiya'llâhu 'anhüm ibtidâ'-ı ⁽²⁴⁾ İslâm'da ḳalîle vü za' ife iken ḳavî vü gâlib ve küffâr-ı Mekke ve sâ'ir-i müşrikîn mağlûb u maḳhûr ⁽²⁵⁾ oldılar ve 'avn-ı Nâşır u Mu' in ile ğarb u şarḳa ḥükm idüp ve dîn-i İslâm ile cihân u cihâniyânı ⁽²⁶⁾ münevver ü müşerref kıldılar. Ya' nî sûre-i “İzâ câ'e naşru'llâhî” Ḥabîb-i Ekrem şalla'llâhu 'aleyhi ve selleme vahy ü inzâl ⁽²⁷⁾ olunup Ḥaḳ Tebâreke ve Te'âlâ buyururlar ki: Bi'smi'llâhî'r-Raḥmâni'r-Raḥîm, “İzâ câ'e naşru'llâhî ve'l-feth.” ²³²⁴ [II,21b] ²³²⁵ (1) Qâḏî Beyzâvî rahmetu'llâhî 'aleyh: *İzhâruhū iyyâke 'alâ-a'dâ'ike ve fethu Mekketi, ve ḳîle'l-murâdu cinsi naşrullâhî li'l-mu'minîne* ⁽²⁾ ve *fethu Mekketi ve sâ'iri'l-bilâdi 'aleyhim.* ²³²⁶ diyü tefsîr buyururlar. Ya' nî kelime-i naşr fâ'iline muzâf ve ²³²⁷ (3) mef'ûli maḥzûfdur ki ḥitâb Ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selâma olup “İzâ câ'e naşru'llâhî iyyâke” ²³²⁸ taḳdîri ⁽⁴⁾ üzre ma' nâsı: “Ḥabîbüm, çün Ḥudâ-yı Mûte'âl'ün 'avn u nuşreti saña gele,” ve fethde olan elif lâm ⁽⁵⁾ daḥı 'ivâz

²³²² Derkenara, “Nubî, zamm-ı nûn ve kesr-i bâ ile Kur'ân'dur.” notu yazılmıştır.

²³²³ “Allah'ın yardımı ve zaferi geldiği zaman” (Nasr 110/1, nâkıs iktibas)

²³²⁴ “Allah'ın yardımı ve zaferi geldiği zaman” (Nasr 110/1)

²³²⁵ Bu sayfada derkenara kaydedilen matlapta bu kısmın Nasr sûresinin tefsiri olduğu belirtilmiştir.

²³²⁶ “O yardımın izhârı sadece senin için (olup) düşmanlarına karşı ve Mekke'nin fethini ifade eder. (Fetihten) cinsin murad edildiği, Allah'ın mü'minlere her türlü yardımını ve Mekke'nin fethi yanında diğer beldelerin fethini de kapsadığı, (yani genel olarak fethi ifade ettiği de) söylenmiştir.” Bu kısımlar için bkz. Beydavî, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, C. 5, s. 586.

²³²⁷ Bundan sonra “maşdar olup” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

²³²⁸ “Allah'ın yardımı yalnız sana (senin için) geldiğinde”

‘ani’l-izāfe ve mef’ūli maḥzūf ola ki Mekke’dür; ya‘nî Hâḳ Te‘ālâ’nuñ fethi ki feth-i Mekke’dür, ⁽⁶⁾ müyesser ola. “Ve ra’eyte’n-nāse yedḥulüne fî-dîni’llâhi efvâcâ.”²³²⁹ Ve Allâh’uñ dîni ki dîn-i İslâm’dur, nâs fevc ⁽⁷⁾ fevc ve gürûh gürûh dîn-i Hâḳḳ’a dâḥil oldukları hâlde göresin, “Fe-sebbih bi-ḥamdi rabbike,”²³³⁰ Hudâ-yı Müte‘âl seni küffâr ⁽⁸⁾ üzerine gâlib idüp envâ‘-ı ni‘am-ı celîlesin müşâhede eyledüğüne ta‘accüben “sübhâna’llâh” diyü söyle ⁽⁹⁾ ve rabbiñüñ ḥamd ü şenâsına mültebis olduḡuñ hâlde Hudâ-yı Müte‘âl’uñ şân-ı bî-çünına lâayık u sezâ-vâr ⁽¹⁰⁾ olmayan evşâf u neḳâ’ışdan tenzîh u taḳdîs ve ni‘met-i Hâḳḳ’a şükr eyle. “Ve’staḡfirhu, ⁽¹¹⁾ innehû kâne tevvâbâ.”²³³¹ Ve ümmetüñ içün rabbüñden maḡfiret taleb eyle ki taḥḳîkâ Hâḳ Tebâreke ve Teḳaddes tâ’ib ⁽¹²⁾ olan ‘ibâdınuñ tevbelerini mübâlaḡa ile ḳabûl idici ve tevvâbîn ve müteṭahhîrîni maḡfiretiyle ⁽¹³⁾ sevicidür. Kemâ ḳâle Te‘ālâ: “İnne’llâhe yuḥibbu’t-tevvâbine ve yuḥibbu’l-müteṭahhîrîn.”²³³² “İzâ câ’e naşru’llâhi” ḳavl-i kerîminde ⁽¹⁴⁾ olan “izâ”nuñ cevâbı ve ‘âmili “fe-sebbih” ḳavl-i Kerîm’idür dimişler. Ya‘nî: “İzâ câ’eke’n-naşru ve’l-fethi, ve ⁽¹⁵⁾ keşratu’l-etbâ‘i ve’l-umemi fe’steḡil ente bi’t-tesbîhi ve’l-ḥamdi ve’l-istiḡfari.”²³³³ Ve ba‘zılar daḡı “izâ câ’e” kelimesiyle ⁽¹⁶⁾ manşûb olup cevâbı maḥzûfdur dimişler. Taḳdîr-i kelâm “İzâ câ’et hâzîhi’l-eşyâ’i fe-ḳad ‘azûmet ⁽¹⁷⁾ ni‘amu’llâhi ‘aleyk.”²³³⁴ demek olur ve “Beyne’n-naşru ve’l-feth fark nedür ki ḥattâ feth naşr üzerine ‘atf olındı?” ⁽¹⁸⁾ diyü su’âl idene İmâm Faḡr-ı Râzî ‘aleyhi raḡmetü’l-Bârî cevâb virüp buyururlar ki: “Naşr, maṭlûbuñ ⁽¹⁹⁾ taḥşîline i‘ânetdür; feth ise naşra müte‘allık olan maṭlûbuñ taḥşîlidür.” Pes; naşr, feth içün ⁽²⁰⁾ sebeb gibidür. Fe-li-hâzâ ibtidâ’ en naşr zıkr olınup feth, ma‘ṭûf ‘ale’n-naşr oldı. Ve bir cevâb ⁽²¹⁾ daḡı budur ki: “Naşr, kemâl-i dîndür ve feth, ni‘metüñ tamâmından olan iḳbâl-i dünyâvidür. Kemâ ḳâle Te‘ālâ: ⁽²²⁾ “Ekmeltu lekum dînekum ve etmemtu

²³²⁹ “Ve insanların bölük bölük Allah’ın dinine girmekte olduklarını gördüğün vakit” (Nasr 110/2)

²³³⁰ “**Rabbine hamdederek O’nu tesbih et** ve O’ndan maḡfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.” (Nasr, 110/3, nâkıs iktibas)

²³³¹ “Ve O’ndan maḡfiret dile. Çünkü O, tevbeleri çok kabul edendir.” (Nasr 110/3, nâkıs iktibas)

²³³² “Muhakkak ki Allah, çok tevbe edenleri de sever, çok temizlenenleri de sever.” (Bakara 2/222, nâkıs iktibas)

²³³³ “Sana; yardım, fetih, pek çok tâbi olan (kişi) ve ümmetler geldiğinde tesbih, hamd ve istiḡfar ile meşgul ol.”

²³³⁴ “Bu şeyler sana geldiğinde Allah’ın senin üzerine nimetleri artmış demektir.”

‘aleykum ni‘meti.’²³³⁵ Ve bir cevāb dağı budur ki “Naşr dünyāda zafer ‘ale’l-munādur; ⁽²³⁾ feth ise cennetde olan me’mulūn huşulidür. Kemā kıāle Te‘ālā: Ve futiḥat ebvābuhā.”²³³⁶ El-ḥāşıl azher-i ⁽²⁴⁾ aqvāl budur ki naşruñ ma’nāsı ṭā’ife-i Kureyş’ün ve yāḥūd cemī‘-i a‘rābuñ üzerine ğalebedür.²³³⁷ Ve erbāb-ı ⁽²⁵⁾ tefsīrdən ba‘zısı bu fethden murād Ḥayber ve ba‘zılar dağı Ṭā’if’dür dimişler ve lākin ⁽²⁶⁾ *Tefsīr-i Kebīr*’de İbn ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhümādan naql olunur ki: “Bu fethden murād feth-i Mekke’dür ki feth-i mezbūr, ⁽²⁷⁾ fethü’l-fütūḥdur.” diyü buyurmışlar ve beyne’l-müfessirīn dağı meşhūr olan budur ki bu sūre-i kerīmede olan fethden murād feth-i Mekke’dür [II,22a] ⁽¹⁾ ve girü *Tefsīr-i Kebīr*’de maşūrdur ki: *Zekernā enne’l-eşahḥa huve enne’s-sūrate nezelet kıable fethi Mekketi, ve emme’llezīne ⁽²⁾ kıālū inneḥā nezelet ba‘de fethi Mekketi, fe-zekera’l-Māverdiyyu ennehū ‘aleyhi’s-selāmu lem-yelbeş ba‘de nuzūli ḥāzihi’s-sūratı ⁽³⁾ illā sittine yevmen mustedimen li’t-tesbīhi ve’l-istiğfari, ve kıāle Muḳātil ‘āşe ba‘de’s-sūratu ḥavlen, ve nezelet ⁽⁴⁾ “El-yevme ekmeltu lekum dīnekum”, fe-‘āşe ba‘deḥā şemānīne yevmen, şumme enzele āyetu’l-keleleti,²³³⁸ fe-‘āşe ba‘deḥā ḥamsīne ⁽⁵⁾ yevmen, şumme nezele “Le-ḳad cā’ekum rasūlun min-enfusikum”, fe-‘āşe ba‘deḥā ḥamseten ve şelāşīne yevmen, şumme nezele “Ve’tteḳū yevmen ⁽⁶⁾ turce’üne fīhi ila’llāhi”, fe-‘āşe ba‘deḥā eḥade ‘aşera yevmen, ve fī-rivāyetin uḥrā ‘āşe ba‘deḥā seb‘ate eyyāmin. Va’llāhu ⁽⁷⁾*

²³³⁵ “Leş, kan, domuz eti, Allah’tan başkası adına boğazlanan; (henüz canı çıkmamışken) kestikleriniz hâriç, boğulmuş, darbe sonucu ölmüş, yüksekte düşerek ölmüş, boynuzlanıp ölmüş ve yırtıcı hayvan tarafından parçalanmış hayvanlar ile dikili taşlar (putlar) üzerine boğazlanmış hayvanlar ve fal oklarıyla kısmet aramanız size haram kılındı. Bunlar yoldan çıkmaktır. Bugün kâfirler, dininizden (onu yok etmekten) ümitlerini kestiler. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Bugün **sizin için dininizi kemāle erdirdim. Size nimetimi tamamladım** ve sizin için din olarak İslām’ı seçtim. Kim şiddetli açlık durumunda zorda kalır, günaha meyletmeksizin (haram etlerden) yerse şüphesiz ki Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir.” (Mâide 5/3, nâkıs iktibas)

²³³⁶ “Rablerine karşı gelmekten sakınanlar ise bölük bölük cennete sevk edilir, oraya varıp da **kapıları açıldığında** bekçileri onlara: Selam size! Tertemiz geldiniz. Artık ebedî kalmak üzere girin buraya, derler.” (Zümer 39/73, nâkıs iktibas)

²³³⁷ Bu kısımdaki bilgilerin kaynağı olarak bkz. Fahrüddin er-Râzî, *Tefsīr-i Kebīr: Mefâtihu’l-Gayb*, Çev. Suat Yıldırım vd., Ankara, Akçağ Yayınları, 1995, C. 23, s. 510-511.

²³³⁸ Derkenara “kelāle âyeti” olarak da zikredilen, Nisâ sūresinin 176. âyeti de harekeli olarak yazılmıştır.

a'lemu keyfe kâne zâlik."²³³⁹ Ammâ Tefsîr-i Me'âlimu't-Tenzîl'de Kâtâde ve Mukâtil rağiya'llâhu 'anhümâdan rivâyet ⁽⁸⁾ olunur ki: "Hâzret-i Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem bu sûre-i kerîmenüñ nüzûlinden sonra iki sene ⁽⁹⁾ hayâtta oldu." diyü buyurmışlar.²³⁴⁰ Pes, sûre-i Naşr'ın vaqt-i nüzûlünde ihtilâf ⁽¹⁰⁾ olup: "Feth-i Mekke hicretüñ sekizinci senesinde ve nüzûl-i sûre-i Naşr onıncı senesinde vâkı' oldu." ⁽¹¹⁾ diyü rivâyet olunmağ-ıla kelime-i "izâ" bu maħalde mücerred vaqt içündür dimişler. *Ve ravâ el-Hâfiz el-Beyhakî* ⁽¹²⁾ 'an-İbni 'Abbâs *ķāle lemmâ nezelet "İzâ cā'e naşru'llāhi ve'l-feth"* de'ā Rasûlu'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem Fâtîmete ve *ķāle*: ⁽¹³⁾ *innehu nu'iyet*²³⁴¹ *ilâ-nefsî febeket şumme daħiket fe-su'ilet 'an-zâlike, ķālet aħberanî ennehu nu'iyet ileyhi nefsuhi* ⁽¹⁴⁾ *fe-bekeytu şumme ķāle işbirî fe-inneki evvelu ehli ilhâkan bî fe-daħiktu ve ķad revāhu'n-Nesā'î bidûni* ⁽¹⁵⁾ *zikri Fâtîmete.*²³⁴² *Ve ruviye enne'l-Abbāse 'arafe zâlike ve bekā fe-ķāle'n-Nebî 'aleyhi's-selām mā yubkîke fe-ķāle nu'iyet ileyke* ⁽¹⁶⁾ *nefsuke, fe-ķāle'l-emru kemā teķûlu. Ķāle İbnu 'Aţā fî-ķavlihi "İzâ cā'e naşru'llāhi ve'l-feth," izâ şegāleke bihi 'ammâ dūnehu fe-ķad cā'ekel-fethu mine'n-naşri ve'l-fethu huve'n-necātu mine's-sicni ve'l-buşrā bi-liķā'illāhi. Ve ķāle'l-Vāsiti ey fethun*

²³³⁹ "En sahih olan görüşün, bu sûrenin Mekke'nin fethinden önce nâzil olduğu yönündeki görüş olduğunu zikrettik; fakat bazı kişiler Mekke'nin fethinden sonra nâzil olduğunu söylediler. Mâverdi: 'Rasûlullah (s.a.v) bu sûre indikten sonra zikir ve istiğfarla geçirdiği altmış gün yaşadı.' dedi. Mukâtil ise: (Hz. Peygamber) bu sûrenin nüzûlünden sonra bir yıl yaşadı ve 'Bugün size dininizi tamamladım.' âyeti indi. Ondan sonra seksen gün yaşadı, (babası ve çocuğu olmayan kişinin mirâsının durumunu bildiren) "kelâle" âyeti indirildi. Ondan sonra elli gün yaşadı ve 'Andolsun ki size kendi içinizden bir resûl geldi.' âyeti nâzil oldu. Bundan sonra ise otuz beş gün yaşadı ve 'Allah'a döndürüleceğiniz günden sakının.' âyeti indi. Bu âyetten sonra da on bir gün yaşadı." dedi. Başka bir rivâyette ise "Hz. Peygamber bu âyetten sonra yedi gün yaşadı." (denilmiştir). Bunun nasıl olduğunu, (işin doğrusunu) en iyi bilen ise Allah'tır." Metindeki âyetler için sırasıyla bkz. Mâide 5/3, Tevbe 9/128, Bakara 2/281. Tercüme olarak iktibas edilmiş olan İbn Abbas rivâyeti için bkz. Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 514; Arapça olarak iktibas edilmiş olan kısmın tercümesinde bizim de istifade ettiğimiz kaynaktaki ilgili bölüm için bkz. Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 532-533.

²³⁴⁰ Kaynak eserde bu rivâyet için bkz. Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd el-Begavî, **Tefsîru'l-Begavî "Me'âlimu't-Tenzîl"**, tahkik: Muhammed Abdulah en-Nemr vd, Riyâd, Dâru Taybe, 1993, C. 8, s. 577.

²³⁴¹ Derkenara lugat kaydıyla: "Na'y mevt ile haber virilmege dirler." notu yazılmıştır.

²³⁴² "Hâfiz Beyhakî, İbn Abbâs'tan rivâyet etti: 'Allah'ın yardımı ve fetih geldiğinde' âyeti nâzil olduğunda Allah Rasûlü (s.a.v.), Hz. Fâtıma'yı çağırır ve ona vefat haberini verdi. (Fâtıma) ağladı, sonra güldü. Bunun sebebi (Hz. Fâtıma'ya) soruldu. (O da şöyle) dedi: Bana kendisinin vefât haberini verdi ve bunun üzerine ağladım. Sonra da: 'Sabret, ailemden bana ilk kavuşacak olan sensin.' dedi ve güldüm. Nesâî bunu Fâtıma'yı zikretmeden rivâyet etmiştir."

‘aleyke’l-‘ulūme “Fe-sebbih bi-hamdi rabbike ve’stağfirhu” ‘alā-mā-kāne minke min-ķilleti’l-‘ilmi bimā erike minke “İnnehū kāne tevvāben” Ve ķile izā feteħa’llāhu ķalbike bi-ru’yetin minhu ‘aleyke aķbela’llāhu ķulūbu ‘ibādiķi’ileyke ħattā ye’tūke fevcen fevcen.”²³⁴³ Ve bi’l-cümle Ĥazret-i Faħr-i ‘Ālem şalla’llāhu‘aleyhi ve sellem sāl-i Ĥudeybiye’de Ķureyş ile muşālaħa idüp ⁽¹⁷⁾ kütüb-i tevārīķ ü tefāsirde mufaşşal u meşrūķ naķl olunduğı üzere Benū Ĥuzā‘a dāķil-i ‘ahd ⁽¹⁸⁾ ü emān-ı Resūl ‘aleyhi’s-selām ve Benū Bekr ķabilesi Ķureyş ķavminūñ ‘ahdinde olup ħarafeynden ⁽¹⁹⁾ birbirine mażarrat işābet itmemek üzere şulķ olmuş iken zıkr olunan iki ķabilenūñ miyānında ⁽²⁰⁾ bi’şet-i Nebi ‘aleyhi’s-selāmdan evvel muķātele vāķi‘ olmağ-ıla ‘adāvet üzere oldukları-ķün ķabile-i ⁽²¹⁾ Beni Bekr ‘adāvet-i mezbūreyi gönüllerinde şaķlayup ve ba‘de’ş-şulķ herkes ālāt-ı ħarb u silāķın ⁽²²⁾ bırağup emn ü emān üzre olup bu ħāl üzerine bir sene mürūr itdükde Beni Bekr ķabilesi ⁽²³⁾ ‘adāvet-i ķadīmeyi izħār idüp Mekkiyāndan istimdād eylediler. Anlar daķı imdād itmekle emān ⁽²⁴⁾ u ‘ahd-i Resūl’de olan Benū Ĥuzā‘a ķabilesinūñ üzerine varup ħaylī kimesne ķatl idüp ⁽²⁵⁾ baķiyyesine hezīmet vāķi‘ oldu. Pes, emr-i Ĥaķ’la Cibril-i Emīn nāzil olup Benū Bekr ve ħā’ife-i Ķureyş ⁽²⁶⁾ naķz-ı ‘ahd itdüklerin ħaber virüp ve Mekke-i Mükerreme’nūñ fethiyle tebşir eyledi. Ba‘dehū Ĥazret-i ⁽²⁷⁾ Resūl şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşķāb-ı güzīn ile varup Mekke-i Mükerreme’yi feth idüp dīn-i Muħammedi [II,22b] ⁽¹⁾ za‘īf iken ķavī ve ehl-i İslām fi’e-i ķalīle iken²³⁴⁴ deryā-mişāl ve encüm-şümār olup ⁽²⁾ cemi‘-i edyānuñ ve cümle-i enāmuñ üzerine nuşret ve feth-i Ĥaķ’la manşūr u mużaffer ve ġālib-i muṭlaķ ⁽³⁾ oldılar. İmdi ħaķ üzre olan mü’mininūñ şüret-

²³⁴³ “Ve (yine şöyle) rivāyet edildi: Abbās (r.a) bunu anladığında ağladı: Hz. Peygamber, ‘Neden ağlıyorsun?’ dedi. (Abbās da) ‘(Çünkü) vefâtınız haber verildi.’ dedi. (Hz. Peygamber ise) ‘İş, dediğin gibidir.’ buyurdu. İbn-i Atâ, ‘Allah’ın yardımı ve fetih geldiği zaman’ âyetiyle ilgili (şunları) dedi: ‘Ondan başka hiçbir şeyle meşgul olmadığın bir zamanda (Hakk’ın) yardımıyla sana fetih geldi. O, hapisten (dünya zindanından) kurtuluş ve Allah’a kavuşmanın müjdesidir.’ Vâsıtî dedi ki: Fetih, ilim üzerinedir. ‘Rabbini hamd ile tesbih et ve istiğfar et.’ Senden istenen ilmin çok azına sahip olduğun için, ‘Muhakkak ki o, tevbeleri kabul edendir.’ Ve denildi ki: Allah senin kalbini kendi lütfuyla açınca kullarının kalplerini sana yönlendirir (seni onlara kabul ettirir) ve sonunda (onlar) sana bölük bölük gelirler.” Âyet için bkz. Nasr, 110/3. “Ķāle İbnu ‘Aṭā” kısmından itibaren metinde yeri gösterilip saħh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²³⁴⁴ Bundan sonra “asākiri-i İslām” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

i zāhirelerinde olan za‘flarına ⁽⁴⁾ nazar itmeyesiz ki anlaruñ mu‘īn ü nāşırı Allāhu Rabbü’l-‘ālemīn ve hayru’n-nāşırındır. Bā-ḥuşuş ⁽⁵⁾ evliyā vü etķiyānuñ Allāh’dan ğayrı ḥamī ve mu‘īnleri yokdur ve anlar daḥı Hāķ’dan ğayrıdan ⁽⁶⁾ imdād u i‘ānet dilemezler.

Ger tu pīlī ḥaşm-i tū ez-tū remīd

Ey zālim! Farzī eger sen fīl iseñ ⁽⁷⁾ ve şüretde ve kuvvetde nerīmān-ı nebīl iseñ ve ḥaşmuñ saña nisbet za‘īf ü zebūn olmağ-ıla ⁽⁸⁾ senden ürkdi ve muķāvemete ķadır olmayup kaçdı; ya‘nī böyle ise daḥı zinhār ⁽⁹⁾ ğāfil olma ki ey mağrūr u maķhūr,

Nek cezā ṭayran ebābīlet resīd (1335)

İşte saña ebābīl kuşı cezā ⁽¹⁰⁾ yetişdi. Ya‘nī ṭayr-ı ebābīl aşḥāb-ı fīlī ne vechle helāk itdiyse²³⁴⁵ kuvvet ⁽¹¹⁾ ü kudret ve devlet ü salṭanata mağrūr olup “Ḳalbu’l-mu‘mini beytu’llāh.”²³⁴⁶ diyü buyurılan mü‘minīn-i etķiyā ⁽¹²⁾ ve evliyā’-i aşfiyānuñ gönülleri Ka‘be’sin hedme niyyet eyleyen zālimlere Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā²³⁴⁷ bilmedüğü yerden ⁽¹³⁾ belā virüp ez‘af-ı zu‘afādan bir ‘abd-i ḥaķīri elinde helāk itmege ķadırdır, āmennā ⁽¹⁴⁾ ve şaddaķnā! Bu beyt-i şerīf ile kāşif-i esrār-ı kayyūmī, Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī sūre-i “E lem-tera keyfe”de ⁽¹⁵⁾ beyān buyurılan aşḥāb-ı fīlūñ kışşasına işāret buyururlar. Tārīḥ-i ‘āmu’l-fīlde ihtilāf ⁽¹⁶⁾ olunup ba‘zıları: “Ḥāzret-i rahḥmeten li’l-‘ālemīn dünyāya gelmezden kırķ yıl evvel vāķi‘ olmuşdur.” ⁽¹⁷⁾ dirler ve ba‘zılar: “Yigirmi üç sene evvel vāķi‘ oldu.” diyüp ba‘zılar daḥı: “Yevmü’l-fīlden ⁽¹⁸⁾ sonra elli gün mürūr itdükde Ḥāzret-i Fahr-i ‘Ālem ‘aleyhi’s-selām mütevellid olup ‘ālem-i şehādeti ķadem-i meymenet-⁽¹⁹⁾lüzūmlarıyla müşerref eyledi.” diyü rivāyet iderler. Ve ekşer-i müverriḥīn: “Ḥāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selāmuñ ⁽²⁰⁾ mevlid-i şerīfleriyle aşḥāb-ı fīlūñ kışşası bir yılda vāķi‘ oldu.” diyü taḥķīķ iderler, eşāḥḥ rivāyet ⁽²¹⁾ daḥı budur dimişler. Ve aşḥāb-ı fīlūñ icmālen kışşa-i pür-ḥişşesi budur ki:

²³⁴⁵ “İtdiyse”den sonra “Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā” yazılmışsa da iptal edilmiştir.

²³⁴⁶ “Mü‘minin kalbi Allah’ın evidir.” Aclūnī’de “el-Ḳalbu beytu’r-Rabb” (Bkz. a.g.e., C.2, s. 147/1884 ve 1885. metinler) ve “Ḳalbu’l-mu‘minu ‘arşu’llāh” (Bkz. a.g.e., C. 2, s. 148/1886. metin) rivāyetleri mevcuttur.

²³⁴⁷ “Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā” buraya eklenmek üzere saḥḥ kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Yemen vilâyetinüñ vâlîsi ⁽²²⁾ olan Ebrehe bin eṣ-Şabbâḥ nâm mağrûr u maḫhûr, şehir-i Şan‘â’da bir kenîsâ binâ idüp ve der ⁽²³⁾ ü dîvârın zîb ü zîvere ğarḳ idüp ismini “Ḳulleys” diyü tesmiye eyledi ve kenîsâ binâsına ⁽²⁴⁾ daḫı bâ‘ iş bu oldu ki Mekke-i Mükerreme şerrefeha’llâhu te‘âlâya be-her sene etrâf u eknâfdan efvâc-ı ⁽²⁵⁾ keṣîre gelüp Beytu’llâh-ı Ḥarâm’ı ziyâret iderler idi. Ebrehe ḫalkuñ bu vaz‘ından müte’ellim olup ⁽²⁶⁾ “Ḥalk-ı ‘âlem Ka‘be ziyâretine gitmeyüp benüm binâ itdügüm kenîsâyı ziyâret itsünler.” diyü maḳdûrın ⁽²⁷⁾ şarf idüp ol zamâna gelince andan şöhretli ve müzehheb ü muṭallâ bir kenîse daḫı binâ olınmamış-ıdı. [II,23a] ⁽¹⁾ Hikmet-i Ḥudâ Kinâne kabîlesinden bir racul-i dilîr Ebrehe’nüñ kenîsâ binâ idüp ḫalkı ziyâret-i Ka‘be’den ⁽²⁾ men‘ itdügün istimâ‘ itmekle Şan‘â’ya ‘azîmet idüp ve bir gice varup kenîse-i mezbûrenüñ ⁽³⁾ içine bevl ü ğâ’it idüp ve dîvârına neces sürdi. Ve bir rivâyetde daḫı ṭâ’ife-i ⁽⁴⁾ ‘Arab’dan birisi kenîsâya ḳarîb maḫalde âteş îḳâd idüp rûzgâr-ı şedîd esmekle âteşi kenîsâya ⁽⁵⁾ ulaşıdurup ihrâḳ bi’n-nâr oldu dirler. Pes ‘alâ-kile’t-taḳdîreyn Ebrehe ḳazîyye-i ⁽⁶⁾ mezbûreden ḫaber-dâr olduḳda ğazaba gelüp “Elbette varup Ka‘be’yi hedm iderüm.” diyü ⁽⁷⁾ ḳasem-i ‘azîm eyledi ve Ḥabeşe askeriyle ḳalkup ve Maḫmûd nâm bir cüşse-dâr ve ḳavî fîl²³⁴⁸ ⁽⁸⁾ ve bilesince bir ḳavlde sekiz ve bir ḳavlde on iki ve bir ḳavlde biñ re’s filler götürüp envâ‘-ı ⁽⁹⁾ kibr ü ğurûr ile Muġammes²³⁴⁹ nâm mevzi‘a geldükde eṣrâf-ı Mekke ile ‘Abdu’l-muṭṭalib Ebrehe’ye ḳarşu ⁽¹⁰⁾ çıkup “Bu dâ‘iyeden ferâġat eyle.” diyü şülüṣ-i mālını ‘arza ḳılup Ebrehe ḳabûl itmeyüp ⁽¹¹⁾ ‘inâdından dönmedi ve tahrîb-i Mekke niyyeti ile filleri cānib-i Ḥaram’a sürüp mîllere ⁽¹²⁾ varduḳlarında bir ḫaṭve ilerü gitmeyüp ve bir ḳadem tecāvüz itmeyüp fîl-bānlar her ne ḳadar çengāl ve mi‘vel ⁽¹³⁾ urup iḳdām itdükçe müfîd olmazdı ve Şām ve Yemen tarafına munşarîf itdüklerinde sür‘at ⁽¹⁴⁾ ü şitâb ile dönüp giderlerdi. Pes bunlar bu kâra iştiġāl üzre iken Ḥaḳ Sübhānehû ve Te‘âlâ ⁽¹⁵⁾ cānib-i baḫrdan ṭayr-ı ebābîl gönderüp her birinüñ çengāllerinde birer ve minḳârlarında daḫı birer taş götürüp her birinde üçer taş var idi ve aḫcâr-ı

²³⁴⁸ Bundan sonra “götürüp” yazılmışsa da üzeri çizilip iptal edilmiştir.

²³⁴⁹ Derkenara “Muġammes”in Mekke’ye yakın bir yer olduġu Arapça olarak kaydedilmiştir.

mezbûrenüñ aşğarı mercimek miqdârı ve ekberi nohûd miqdârı idi. Pes tayr-ı ebâbîl, zıkr olınan aḥcârı²³⁵⁰ (16) Ebrehe ‘askerinüñ başlarına urup bi-ḳudreti’llâhi te‘âlâ (17) aḥcâr-ı mezbûre ol ḳavm-i tâğîñüñ başlarından girüp dübürlerinden çıḳup helâk (18) eyledi ve ‘âḳıbet Ebrehe’nüñ daḫı evvel iki ḳolını omuzından ve iki ayağını uyluğundan götürüp (19) ba‘dehü başından urup helâk eyledi ve helâk olan âdemlerden birini bir kimesne (20) bir eliyle atı ve kendüsiyle ḳaldurup bir elma gibi elinde tutardı.²³⁵¹ Aḥcâr-ı mezbûre bi-ḳudreti’llâh (21) bunları yaḳup fi’l-hâl ḳav gibi iderdi. Ḳıṣṣanuñ tafṣîlin isteyen kütüb-i tevâriḡe (22) mürâca‘at eylesün. Kemâ ḳâle Te‘âlâ: Bi’smi’llâhi’r-Raḥmâni’r-Raḥîm “E lem-tera keyfe fe‘ale rabbuke bi-aṣḡâbi’l-fîl.”²³⁵² (23) ḥiṭâb Resûl ‘aleyhi’s-selâmadur ve istifhâm taḳrîridür. Ḥâşıl-ı ma‘nâ: ‘Acabâ ḥabîbüm sen görmedün mi (24) rabbün aṣḡâb-ı fîle ne işledi? Ya‘nî aṣḡâb-ı fîle vâḳi‘ olan âṣârı müşâhede ve aḡbârı (25) tevâtür ile istimâ‘ idüp hemân mu‘âyeneten görmiş gibi olduñ ve ‘ilm-i żarûrî ḥâşıl oldu. (26) Zîrâ rü’yetde aṣl rü’yet bi’l-baṣar olmaḳdur ve istifhâm daḫı taḳrîr içün olup taḥḳîḳâ: “Ḥabîbüm, (27) sen gördün ve müşâhede eyledün.” demek olur. Resûl ‘aleyhi’s-selâm ise aṣḡâb-ı fîle vâḳi‘ olan [II,23b] (1) beliyeyi çeşm-i zâhir ile görmemiş idi. Erbâb-ı tefsîr raḥimehumu’llâh bu su’âle cevâb virüp buyururlar ki: (2) “Bu maḥalde olan rü’yetden murâd rü’yet-i ḳalbdür. Rü’yet-i ḳalb ise ‘ilmdür ve ‘ilm-i żarûrî (3) ḳuvvetde ve cilâda müşâhede ve ‘ıyân ile müsâvî olduḡı-çün ‘ilmden rü’yet ile ‘ibâret (4) olındı ve ‘ilm-i żarûrî daḫı aṣḡâb-ı fîlün aḡbârı mütevâtire olduḡı-çündür. *Kemâ ruviye ‘an-İbni ‘Abbâs* (5) *raḍiya’llâhu ‘anhumâ, ennehū ra’â mine’l-ḥicâratil’letî ehleke’llâhu te‘âlâ bihâ aṣḡâbe’l-fîli, ‘inde Umme Hânî raḍiya’llâhu ‘anhâ, naḥve ḳafizin* (6) *muḥaṭṭaṭatin bi-ḥumratin ke’l-cez’i’z-zafârî. Ve ‘an-‘Â’işete raḍiya’llâhu ‘anhâ ve ‘an-cbîhâ, ḳâlet, ra’eytu*

²³⁵⁰ “minḳârlarında daḫı” kısmından sonra “‘adesden aşğar üç taş götürüp” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir. “bire taş götürüp...” kısmından buraya kadarki ifadeler ise üzeri çizilen kısmın yerine sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²³⁵¹ Derkenara “Tefsîr-i sûretü’l-Fîl” matlap olarak yazılmıştır.

²³⁵² “Rabbin fil sahiplerine neler etti, görmedin mi?” (Fil, 105/1)

kā'ide'l-fīlī ⁽⁷⁾ ve *sāyisehū a'meyeyni muḥ'adeyni yestetḥ'imāni*.²³⁵³ “Ve ersele ‘aleyhim ṭayran ebābīle, termīhim bi-ḥicāratın min-siccīlin.”²³⁵⁴ ⁽⁸⁾ “Ve ḥabībūm, rabbūn aṣḥāb-ı fīl üzerine ebābīl demekle mevşūfe ṭayr irsāl eyledi. Ancılayın ṭayr ki ⁽⁹⁾ seng ü gilden olan ḥicārayı aṣḥāb-ı fīl üzerine remy itdi.” Ve yāḥūd “termīhim” ṭayrdan ⁽¹⁰⁾ şıfat-ı uḥrā olmayup ḥāl olmak üzre ṭayr-ı ebābīl anlaruñ üzerine remy-i ḥicāre itdükleri ḥâlde ⁽¹¹⁾ “Fe-ce‘alehum ke-‘aşfin me’kūl.”²³⁵⁵ Pes Ḥaḫ Sübhānehū ve Te‘ālā ol ṭā‘ife-i ṭāḡiye-yi ‘aşf-i me’kūl gibi kıldı. “‘Aşf” ⁽¹²⁾ şol şamān çöpidür ki ba‘de’l-ḥaşād riḥ-i ‘āşuf anı daḡıdup perişān ider ve mevāşī ekl ider. ⁽¹³⁾ *Ve fī’t-Tefsīri’l-Kebīr, ennehū varaḫa’z-zer‘u’llezī yebḫā fī’l-arḡi ba‘de ḥaşādiḥi ve ta‘şifuhu’r-riyāḥu fe-te’kuluhu’l-mevāşī.* ⁽¹⁴⁾ *Ve ḳāle Ebū Muslim, el-‘aşfu’t-tibnu ke-ḳavliḥi te‘ālā: “zu’l-‘aşfi ve’r-reyḥān.” Ke-ennehū mā ya‘şifu bihi’r-riḥu ‘inde’z-zerri* ⁽¹⁵⁾ *fe-teferruḫuhū ‘ani’l-ḥabbi ve huve izā kāne me’kūlen fe-ḳad baṭale ve lā-rac‘ate lehū ve lā-mut‘aten fīḥi. Ve ḳāle’l-Ferrā’ huve eṭrāfu* ⁽¹⁶⁾ *’z-zer‘i ḳable en-yudrike’s-sunbule. Ve ḳīle huve’l-ḥabbu’llezī ukile lubbuhū ve beḳiye ḳişruḥū.”*²³⁵⁶ Ve lafz-ı ebābīl ⁽¹⁷⁾ şıfat-ı ṭayrdur. Zīrā ṭayr, ism-i cem‘dür. Fe-li-hāzā “termīhim” tā ile ve yā ile daḡı ḳırā’at olınmışdur. Ve ebābīl, ⁽¹⁸⁾ esāṭir ve semāṭit ve ‘abādīd gibi olup vāḥidi yok bir cem‘dür. Ba‘zılar ise: “Ebābīlūñ ⁽¹⁹⁾ vāḥidi “iccevl’ gibi “ibbevl’dür, zīrā “iccevl’uñ cem‘i ‘acācīldür.” demişler. Ba‘zılar daḡı: “Vāḥid-i ebābīl ⁽²⁰⁾ “ebāl”, ve yāḥūd ber-vezn-i sikkīn “ibbīl”dür demişler. Ve Ferrā’ eyitmiş ki: “Ebābīlūñ vāḥidi, denānīrūñ ⁽²¹⁾ vāḥidi dīnār olduḡı gibi ‘ibbāl’dür diseler şavāb

²³⁵³ “İbni Abbās’tan şu şekilde rivāyet edilmiştir: ‘Ümmü Hânî’de Allah’ın ashāb-ı fīl helāk ettiḡı taşlardan birini gördüm. Kafız (ölçü birimi) kadar ve zafār boncuḡı gibi kırmızı çizgiliydi.’ Hz. Âişe, babasından rivāyet ederek (babası Hz. Ebū Bekir’in), ‘Filin komutanı ve seyisi olan iki kişiyi kör ve kötürüm vaziyette dilenirken gördüm.’ (dediḡini) söyledi.” Bu kısımlarda *Tefsīr-i Kebīr*’den istifade edildiḡi anlaşılmaktadır. Bkz. Râzî, a.g.e., C. 23, s. 414.

²³⁵⁴ “Onların üstüne ebābīl kuşlarını gönderdi. O kuşlar, onların üzerlerine pişkin tuḡladan yapılmış taşlar atılıyordu.” (Fil, 105/3-4)

²³⁵⁵ “Böylece Allah onları yenilip çiḡnenmiş ekine çevirdi.” (Fil, 105/5)

²³⁵⁶ “*Tefsīr-i Kebīr*’de (şu şekilde zikredilir): Hasattan sonra yerde kalan ve rüzgārın savurduḡı ekin yapraklarıdır, hayvanlar onu yerler. Ebū Müslim (şöyle) dedi: ‘Asf, Hak Teālā’nın: ‘Yapraklı ve hoş kokulu bitkiler’ kavlindeki gibi samandır. O, rüzgārın toz hālinde savurduḡı ve tanesinden ayırdıḡı şey olarak tanımlanabilir. Bu (zayıf) kısım yenildiḡi zaman iyice (erir) ufalır ve artık ondan geriye istifade edilecek bir şey kalmaz.’ Ferrā dedi ki: ‘Asf, başak yetişmeden önce ekinin sapını saran (onda büyüyen) yapraklardır.’ (Başka bir görüşte) de: ‘Asf, içi yenilip kabuḡı kalan tanelerdir.’ denildi.” Bkz. Râzî, a.g.e., C. 23, s. 421.

olurdu.” demiş.²³⁵⁷ El-ḥāşıl ebābîl, ⁽²²⁾ şey ’en-ba’ de-şey ’in olan cemā’ atdür ve ebābîl tayruñ ğayrına dañı bi-ṭarîķı ’l-isti’ âre itlāk olunur. ⁽²³⁾ Ve murğ-ı ebābîlün levn ü şûret ve miķdâr u hey’etinde rivâyât-ı muhtelife vardır. *Fî-tefsîri’l-Begavî: Şumme ķāle Ebû Mes’ûd li-’Abdu’l-muṭṭalib: Unzur naḥve’l-baḥri. Fe-nezara ’Abdu’l-muṭṭalib, fe-ķāle: Erā tayran ebyaḍu neşe’et min-şāṭi’i’l-baḥri. Fe-ķāle: Ermeķhā bi-başarike eyne ķarāruhā. Ķāle: Erāhā ķad dārat ’alā-ra’sinā. Ķāle: Ta’rifuhā? Ķāle: Lā-va’llāhi mā a’rifuhā mā hiye bi-Necdiyyeti ve lā-Tihāmiyyete ve lā-’Arabiyyete ve lā-Şāmiyyete. Ve mā ķadduhā? Ķāle: Eşbāhu’l-ye’āsîbi fî-menāķîrihā ḥaşān ke-ennehū ḥaşa’l-ḥazrafu ķad aķbelet ke’l-leyli yeksi’u ba’ḍuhā ba’ḍan emāme kulli fırķatin tayrun taķ’udhā aḥmeru’l-minķāri ve esvedu’r-re’si ṭavîlu’l-’unuķi fecā’et ḥattā izā cā’et bi-’askeri’l-ķavmi rakidet fevķa re’sihim fe-lemmā tevāfaķati’r-ricāle kullehā ehāleti’ṭ-tayru mā fî-menāķîrihā ’alā-men taṭṭihā mektûbun ’alā-kulli ḥacerin ismu şāḥibihi.*²³⁵⁸ Ve İbn Sîrîn, ⁽²⁴⁾ İbn ’Abbās raḍiya’llāhu ’anhümādan rivāyet ider ki İbn ’Abbās buyurmuşlar ki: “Ṭayr-ı ebābîlün fîl ḥortûmı gibi ⁽²⁵⁾ ḥortûmları ve kilāb dişi gibi dişleri var idi.” *Ķāle kânet tayran lehā ḥarāṭîmu ke-ḥarāṭîmi’l-fîli,* ⁽²⁶⁾ *ve ekuffe ke-ekuffe’l-kilābi. Ve ravā ’Aṭā ’anhu ķāle tayrun esvedu cā’et min-ķibeli’l-baḥri fevcen fevcen.*²³⁵⁹ İmām ⁽²⁷⁾ Faḥru’d-dîn-i Râzî *Tefsîr-i Kebîr*’de buyururlar ki: *Ve le’alle’s-sebebe ennehā ursilet ilā-ķavmin kânū fî-şûratihim [II,24a]* ⁽¹⁾ *sevādu’l-levni*

²³⁵⁷ Bu kısımlardaki bilgilerin de *Tefsîr-i Kebîr*’e dayandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 419.

²³⁵⁸ “Begavî Tefsîri’nde (şu şekilde anlatılır): Sonra Ebû Mesud: ‘Denize doğru bak.’ dedi. Abdulmuttalib baktı ve: ‘Sâhilden çıkan beyaz kuşlar görüyorum.’ dedi. (Ebû Mesud): ‘Onların nerede duraklayacaklarını gözlerinle takip et.’ dedi. (Abdulmuttalib): ‘Başımızın üzerinde döndüklerini görüyorum.’ dedi. (Ebû Mesud): ‘Onlar neye benziyor (ne cins kuşlar)?’ dedi. (Abdulmuttalib): ‘Hayır (bu konuda bir şey söyleyemem; çünkü) vallâhi onları tanımıyorum. Onlar ne Necid kuşu ne Tihâme ne Arap ne de Şam kuşu.’ dedi. (Ebû Mesud): ‘(Kuşların) büyüklüğü ne kadar?’ dedi. (Abdulmuttalib): Arı beylerine benziyorlar. Gagalarında sapan taşları gibi çakıl taşları var. Vakit geceye yakinken geldiler ve (yarış içinde gibi heyecanla) birbirlerini itiyorlar. Her bir grubun önünde o gruba öncülük eden kırmızı gagalı, siyah başlı ve uzun boyunlu bir kuş var. Geldiler ve o kavmin askerlerinin başlarının üzerinde durdular. Adamlara (taşları isâbet ettirecek) uygun (duruş oluştuğu) zaman gagalarında taşıdıkları ve her birinin üzerinde (isâbet edeceği) sahibinin adı yazılı olan taşları aşağılarında bulunan adamlara attılar.” Bu kısım için bkz. Begavî, **a.g.e.**, C. 8, s. 539). Bu Arapça metin, şerhte ekleneceği yer gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²³⁵⁹ “Dedi ki: O kuşların filin hortumu gibi hortumu ve köpeğin pençeleri gibi pençeleri vardır. Atâ ondan rivayetle dedi ki: Siyah kuşlar deniz tarafından bölük bölük geldiler.” İbn Sîrîn’in İbn Abbâs’tan rivâyeti kaydı düşülen tercüme kısmın ve bu Arapça metnin de *Tefsîr-i Kebîr*’e dayandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 419.

ve *fî-sîratihim sevâdu'l-kufri ve'l-ma'siyeti. Ve 'an-Sa'id bin Cubeyr, ennehâ bi'dun şigârûn, ve le'alle's-sebebe* ⁽²⁾ *enne zulmete'l-kufri inhezemet bihâ ve'l-beyâda ziddu's-sevâdi. Ve kıle kânet hağirân velehâ ra'sun mişlu ra'si's-sibâ'i* ⁽³⁾ *ve menâkıru şufrun; ve kıle kânet belkâ'u ke'l-haťatîfi.* ²³⁶⁰ *Ve eķûlu ennehâ lemmâ kânet efvâcen fele'alle kullu fevcin minhâ* ⁽⁴⁾ *kâne 'alâ-şeklin âhar, ve kullu vâhidin vaşafe mâ ra'â, intehâ kelâmuhû.* ²³⁶¹ Ve ma'nâ-yı siccilde dağı müfessirîn dört ⁽⁵⁾ kıavl yazmışlardır. Kıavl-i evvel; siccil, fî'l-aşl Fârisî olup kelimeteyn idi ki birisi seng ve birisi gildür. ⁽⁶⁾ Pes mu'arreb itdüklerinde seng, senc; ve gil, cîl diyü mu'arreb olup senc, hâcer; ve cîl, tîn ma'nâsına ⁽⁷⁾ isti'mâl olındı. Ba'dehû “Ba'lebekk” gibi ikisi bir kelime olup seng ve gilden müteħaccire olan aħcâra siccil ⁽⁸⁾ ıtlâķ olındı. Kıavl-i şânî, siccil seclendür ve “secl” şı ile tolu olan büyük koğaya dirler. Nitekim ⁽⁹⁾ a'râb, “Seceltu'l-mâ'e seclen fe'nsecele.” ²³⁶² dirler. *Ey şabebtuhu bi'd-delvi fe'nşabbe.* ²³⁶³ Ya'nî “Şuyı delv ile dökdüm, ⁽¹⁰⁾ şı dağı dökildi.” dimekdür. Pes “Termihim bi-hicâratın min-siccil” kıavl-i Kerîm'i, remy olınan hicâra Hâķ Sübhânehû ⁽¹¹⁾ ve Te'âlâ'nun hîzâne-i kıahrından munşabbadur demek olur. Hattâ ba'zılar yâ ile “yermihim” kırâ'at idüp ⁽¹²⁾ ve fî'l-i remy Hâķķ'a isnâd olunup “yermihumu'llâh” olmak üzere zamîri, Rabb üzerine ircâ' ⁽¹³⁾ itmişler; ve yâhûd ism-i cem'ün tezkîr ü te'nîşi müsâvî olup te'vîl cemâ'atde olduğı-çün mü'enneş ⁽¹⁴⁾ ve ism-i cem' olduğına nazâr ile müzekker olmağ-ıla zamîr tayr-ı ebâbîle ircâ' olınmış,

²³⁶⁰ Derkenara “lugat” kaydıyla: “belkâ', bi-ma'nâ ablak ve haťatîf, kırlanğıç.” yazılmıştır.

²³⁶¹ “Belki de bunun sebebi o kuşların; dış görünüşlerinde siyah renkli, içlerinde de küfür, işyan ve günahların karalığı bulunan bir topluluğun üzerine gönderilmiş olmalarıydı. Sa'id bin Cübeyr'den de bu kuşların küçük beyaz kuşlar olduğı rivâyet edilmiştir. Belki bunun sebebi, küfür karanlığının bu kuşlar sebebiyle hezîmete uğrayıp sona ermesiydi; zîrâ beyaz, siyahın zıddıdır. Bu kuşların yeşil olduğı ve yırtıcı kuşların başlarına benzeyen başları ve sarı gagaları bulunduğı da söylenmiştir. (Başka bir rivâyette) kırlanğıç gibi alaca renkli oldukları da zikredilmiştir. Ben ise diyorum ki: Bu kuşlar bölük bölük olduğuna göre belki de her grubu başka bir şekildeydi ve herkes gördüğüne göre tarif etti. (Râzî'nin) sözleri (bu ifadelerle) tamamlandı.” İbn Sîrîn'in (ö. 110/729) İbn Abbâs'dan rivâyetinden itibaren bu kısmın tamamının *Tefsîr-i Kebîr*'e dayandığı anlaşılmaktadır. Bkz. Râzî, a.g.e., C. 23, s. 419. Bu kısımdan sonra “siccil” kelimesiyle ilgili yapılan açıklamalarda da aynı eserden istifade edilmiş olması muhtemeldir. Krş. Râzî, a.g.e., C. 23, s. 420-421.

²³⁶² “Suyu dökdüm, o da döküldü.”

²³⁶³ “Yani kovayla döktüm (ve su) döküldü.”

kemā merra zikruhū.²³⁶⁴ Kavl-i şālîş; ⁽¹⁵⁾ siccîl, irsāl ma‘nāsına olan iscāldendür dimişler. Meşelâ behîmeyi mâderiyle irsāl itseler, ⁽¹⁶⁾ “Esceltu’l-behîmete ma‘a ummihâ.”²³⁶⁵ dinilür. Ve kezâlik “haylun museccelun”²³⁶⁶ dahı dinilür. Ya‘nî “murselun muṭlaḳun”²³⁶⁷ dimekdür. ⁽¹⁷⁾ Bu taḳdîrce ma‘nâ “İnne tilke’l-ḥicâratu mimma erselehu’llâhu ‘aleyhim.”²³⁶⁸ demek olur. ‘Azâb ise irsāl ile ⁽¹⁸⁾ vaşf olunmuşdur. Meşelâ bu maḥalde ve bir dahı “Fe-²³⁶⁹erselnâ ‘aleyhimu’t-tûfâne”²³⁷⁰ kavl-i kerîminde ve ba‘z-ı ⁽¹⁹⁾ maḥalde dahı vâkı‘ olmuşdur. Kavl-i râbî‘; siccîl, siclden me’ḥûzdur ki sicil-i mezbûr kitâbdur ⁽²⁰⁾ ve siccîn a‘mâl-i küffârûn mektûb olan dîvânına ‘alem olduğu gibi siccîl dahı ‘azâb-ı ⁽²¹⁾ küffâr mektûb olan dîvân için ‘alemdür. *Fe-ke-ennhū kîle bi-ḥicâratin kâ’inetin min-cumleti’l-‘azâb*⁽²²⁾ *’l-mektûbi fi’l-kitâbi el-musemmâ bi-siccîlin.*²³⁷¹ Hattâ tayr-ı ebâbîl remy itdügi ḥicâradan her birinün üzerinde şâhibinün ⁽²³⁾ ismi yazılmış diyü rivâyet olup kavl-i mezbûr dahı kavl-i râbî‘a muvâfıkdur. Ve ‘Abdu’r-rezzâk-ı Kâşânî, ⁽²⁴⁾ tayyeba’llâhu enfâsehü tefsîrinde buyururlar ki: *Fe-hiye lâ-taḳbelu’t-te’vîli ke-aḥvâli’l-ḳiyâmeti ve emşâlihâ ve emma*⁽²⁵⁾ *’t-taḳbîḳu fa’lem enne Ebrahete’n-nefsi’l-Ḥabeşiiyyeti lemmâ ḳaşada taḥrîbe Ka’beti’l-ḳalbi’llezî huve beytu’llâhi*⁽²⁶⁾ *bi’l-ḥaḳîḳati ve’l-istîlâ’e ‘aleyhâ, ve erâde en-yaşrife ḥuccâce’l-ḳuva’r-rûḥâniyyeti ilâ-Ḳulleysi’t-tabî’at*⁽²⁷⁾ *’l-cismâniyyeti’lleti benâhâ ve erâde ta’zîmehâ faḥran fîhâ Ḳureysi’l-‘âḳileti’l-‘ameliyyeti bi-ilḳâ’i faḍleti’l-ğizâ’i* [II,24b]⁽¹⁾ *’l-‘aḳliyyi fîhâ min-şuveri’t-te’dîbi’l-maḥşûşi bi’l-umûri’t-tabî’iyyeti ke’l-‘âdâti’l-cemîleti ve’l-âdâbi’l-Maḥmûdeti, ev vaḳa’a* ⁽²⁾ *şerârun min-nâri’s-şevḳi’lleti evḳadehâ ḡayra Ḳureysi’l-ḳuva’r-rûḥâniyyeti fe-ḥraḳahâ bi’r-riyâḍati, fesâḳa cunûdehü* ⁽³⁾ *ve ‘abbâ’e cuyüşehü min-ceyşeti’l-ḳuva’n-nefsâniyyeti ve şifâtiha’z-zulmâniyyeti bi’t-tab’i ke’l-ğadabi ve’s-şehveti* ⁽⁴⁾

²³⁶⁴ “daha evvel geçtiği gibi”

²³⁶⁵ “Hayvanı annesiyle birlikte serbest bıraktım.”

²³⁶⁶ “salıverilmiş at”

²³⁶⁷ “salıverilip gönderilmiş”

²³⁶⁸ “Muhakkak bu taşlar, Allah’ın onların üzerine gönderdiği şeylerdendir.”

²³⁶⁹ Nûshada hataen “ve” yazılmıştır.

²³⁷⁰ “Biz de ayrı ayrı mucizeler olarak onların üzerine tufan, çekirge, haşere, kurbağalar ve kan gönderdik; yine de büyüklük tasladılar ve günahkâr bir kavim oldular.” (A’raf 7/133, nâkıs iktibas)

²³⁷¹ “Bunun gibi, kitapta ‘siccîl’ olarak isimlendirilip yazılmış bütün azaplar için olan taşlara denildi.”

ve emsâli zâlike, ve kıddeme file şeytânî'l-vehmi'llezi lâ-yenhezimu 'an-cunûdî'l-
'aklı ve yu'ârîduhû fi'l-ḥarbi, ⁽⁵⁾ ve's-şeytânü ekşeru mâ yunsebu kullun yekûnu bi-
'sûrati'l-fîli. Kemâ ra'ehû Mu'âzun fî-zemeni Rasûli'llâhi şalla'llâhu 'aleyhi ⁽⁶⁾ ve
sellem, ve li-hâzâ kıle 'aleyhi's-selâmu: İnn'e's-şeytâne le-yeda'u ḥurṭümehû 'alâ-
kalbi min-âdeme fe-izâ zekera'llâhe ⁽⁷⁾ ḥanese, ce'ala'llâhu keydehum fî-tadyî'in,
“ve ersele 'aleyhim” tuyûra'l-efkâri ve'l-ezkâri beydâ'e şûraten ⁽⁸⁾ bi-nûri'r-rûḥi
ebâbîle, ey ḥarâ'îku cemâ'atin ke-şuveri'l-ḳiyâsâti ve keşreti'l-ezkâri, “Termîhim bi-
ḥicâratin ⁽⁹⁾ min-siccîl” ey riyâdatin mimmâ seccele, ve ḥaşşa bi-kulli vâḥidin
minhum ketebe 'alâ-kulli vâḥidetin ismu'r-remyi bihâ bi-ḳalem⁽¹⁰⁾ 'ş-şer'î ve'l-'aklı.
Ve 'uyyine enne hâzihi'r-riyâdate muzecciratin li'l-ḳuvveti'l-fulâniyyeti muhliketun
lehâ, ⁽¹¹⁾ ke'l-inḳihâri ve't-tesaḥḥuri li'l-ğadabi, ve's-şavmi li's-şehveti, ve'd-ḍa'ati
li't-tekebburi, ve'z-zilleti li't-tecebburi, ve emsâlu ⁽¹²⁾ zâlike. Fe-ce'alehum helkâ
hâmideten le-iḥrâke lehâ “ke-'aşfin me'kûl”, ey ke-ḳuvân nebâtiyyetin umîtetu ⁽¹³⁾ ve
zehebet ḳuvvetuhâ ve ḥâşiyetuhâ ve veḳafet 'an-fî'lihâ li-ḍa'fihâ bi'r-riyâdati.
İntehâ kelâmuḥû.²³⁷² ⁽¹⁴⁾ İmdi ey devlet ü servet ve ḳuvvet ü ḳudretine gırre olan

²³⁷² “İşte fil vak'ası da kıyâmet ahvâli ve benzerleri gibi te'vil kabul etmeyen olaylardandır. Fakat (yine de) şöyle bir yorum yapılabilir: (Günahlarla) kararmış nefis Ebrehe'si, kendisinin inşâ ettiği cismâniyet kilisesine ilgi gösterilmesini ve herkesin kendi kilisesini övmesini isteyip Allah'ın evi olan gönül Kâbe'sini tahrip etmeye kasd ederek (insanın mânevî latifeleri olan) rûhânî kuvvet hacılarını kendi kilisesine çevirmek istediğinde, amelin akıllı Kureys'i (ibadetin muhâfız güçleri), yararlı akli gıdâlar (gibi olan) güzel ve övülen âdetler ile tabiatın icabı olan işlere mahsus te'dip şekillerini kullanarak (bunları) nefis Ebrehe'sinin kilisesine attı. (Bunun da etkisiyle) rûhânî kuvvetleri temsil eden Kureys kâfilesinin (orada) yakmış olduğu şevk ateşinden kıvılcımlar çıkarak riyâzetle cismâniyyet kilisesini yaktı. Nefis Ebrehe'si de nefsânî kuvvetler ve zulmânî sıfatlar ordusundan öfke, şehvet ve benzer vasıfları olan fâsık ve zâlim askerlerini sevk etti; (ayrıca) muhârebede akla karşı savaşı ve (genelde de) aklın askerlerine yenilmeyen vehim şeytanı filini de önlerine sürdü. Resûlullah zamanında Muâz (r.a.)'ın gördüğü gibi, savaş zamanlarında şeytan en çok fil suretinde ortaya çıkar. Bunun için Hz. Peygamber şöyle buyurmuştur: ‘Şeytan, hortumunu insanın kalbinin üzerine koyar; Allah'ı zikrettiğinde ise çeker.’ Allah onların hîlelerini boşa çıkardı ve onların üzerine, suretleri ruhun nuruyla nurlanmış, sanki zikrin çokluğundan suretleri zikre dönmüş gibi olan olağanüstü Ebâbilleri; fikir ve zikir kuşlarını gönderdi. ‘Onların üzerine pişmiş tuğladan yapılmış taşlar atıyorlardı.’ (Yani o kuşlar), tescil edilmiş ve (her biri belli birine) has kılınmış o şeyden, akıl ve şeriat kalemiyle her birinin üzerine, atılacağı kişinin/şeyin ismi yazılmış olan riyâzet taşlarından atıyorlardı. Şüphesiz ki riyâzete şer güçlerini ve benlik kuvvetini engelleyip yok eden kuvvetler tahsis edilmiştir. Öfke için (nefse) üstün gelmek kuvveti olduğu gibi, şehvet için oruç, kibir için ise alçak gönüllülük (o kötü sıfatları) yok edicidir. (Yani kuvâ-yı rûhânî askerleri) her şer kuvveti yok etmek için (ona göre) belirlenmiş riyâzet taşları atarlar. Hak Teâlâ, riyâzet sebebiyle zayıf kalmış, hareket kabiliyetini ve kuvvetini kaybetmiş olan nefsânî kuvvetleri yenilmiş ekin yaprağı gibi helâk eyledi ve bulundukları yeri de yanmış ölü bir arazi kıldı. (Kâşânî) sözlerini (bu şekilde) tamamlamıştır.” Bkz.

ğâfiller! Çünkü zu‘afâ vü mesâkinüñ dest-gîri ⁽¹⁵⁾ Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ ‘avn ü ‘inâyeti olup Ebrehe-i bâ-pîli mübtelâ-yı belâ-yı ebâbîl eylediyse sen dahı ⁽¹⁶⁾ mütenebbih ü âgâh olup mazlûmlaruñ tîr-i âh-ı seher-gâhından hâzer kııl. *Kemâ kıâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Rubbe eş‘aşe ağbera ⁽¹⁷⁾ zî-‘timrin lev aķseme ‘ale’llâhi le-cberra.”*²³⁷³ Zîrâ:

Ger za‘îf der-zemîn h‘âhed emân

Eger bir ‘abd-i za‘îf zemîninde emân ⁽¹⁸⁾ dileye; ya‘nî bir zâlimüñ zulminden muṣṭarr olup “Yâ semî‘ u yâ başîr ve yâ ‘azîzu zu’ntikâm!” ⁽¹⁹⁾ diyü yüzün yerlere sürüp dergâh-ı Rabbü’l-‘izzete münâcât ve zâlimüñ zulminden dâd u feryâd ⁽²⁰⁾ diyüp emân isteye,

Ġulġul ufted der-sipâh-i âsmân (1336)

ol mazlûm u sitem-dîdenüñ âh u enîn ⁽²¹⁾ ve tazarru‘ u ḥanîn itdüğinden ‘asâkir-i âsmâna ġulġule düşer. Ya‘nî melâ’ike içine ġulġule düşüp ⁽²²⁾ lâ-cerem Hâk Te‘âlâ ol mazlûmuñ zulmini zâlimden alup intikâm ider. **Beyt:**

Me-tersî ki pâk-enderün şebî
(23) Ber-âred zi-sûz-i ciger yâ Rabi²³⁷⁴

Ammâ ey zâlim! Belki sen dirsın ki “Ben ḥod bu kadar cevri ü sitem iderüm ve niçe kulûb ⁽²⁴⁾ hedm iderüm, girü devlet ü saltanatım yerindedür; baña kimsenüñ âhı geçmez, âḥirete kâlırsa kâlsun.” İmdi ⁽²⁵⁾ taḥkîk bilesin ki bu ḥâl üzre olan kimesne zâlim olduğundan ġayrı kâfir dahı olur. Eyle degüldür ki ⁽²⁶⁾ Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ zâlimlerüñ zulmini görmeye ve mazlûmlaruñ ḥaḳḳın alıvmeye. Lâkin Hâk Te‘âlâ celle celâluhû ⁽²⁷⁾ ‘aşı ve zâlimleri ḥîn-i fesâdlarında bilâ-te’ḥîr mu’âḥezeye kâdir iken te’ḥîr eylediği ihmâl degildir, [II,25a] ⁽¹⁾ belki imhâldür. Yâ budur ki mehl

Kemâleddin Abdürrezzak Kâşânîyyüs Semerkandî, **Te’vilât-ı Kâşânîyye**, Çev. Ali Rıza Doksanyedi, C. 3, s. 284-285.

²³⁷³ “Nice saç başı dağınık, eski püskü kıyâfetli kimseler vardır; yemin etse Allah onu haklı çıkarır.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 92 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 40. Bâb, 138 numaralı hadis), s. 378 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 13. Bâb, 48 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 354 (menkabe/biyografi babları, 90. Bâb, 4107 numaralı hadis).

²³⁷⁴ “Hiç korkmazsın ki bir gece gönlü temiz biri ciğerinin ateşiyle ‘Yâ Râb!’ diye âh eder!” Sa’dî’nin *Bostân*’ının ilk bâbında tespit edilmiştir. Bkz. Sa’dî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil...**, s. 180.

ile mütenebbih olup inşāfa gele ve dünyāda helālîk dileyüp tevbe ⁽²⁾ vü istiğfār idüp işi āhirete kıalmaya, ve yāhūd budur ki nār-ı sa‘īrde ‘azābı şedīd olmağ-ıçün ⁽³⁾ istidrāc ola. Kemā kıāle Te‘ālā: “Ve lā-tahsebenne’llāhe ġāfīlen ‘ammā ya‘melu’z-zālīmūne, innemā yu’ahhīruhum li-yevmin teşhāşu ⁽⁴⁾ fīhi’l-ebşāru. Muhtı‘īne muḳni‘ī ru’ūsihim lā-yerteddu ileyhim tarfuhum ve ef’idetuhum hevā’. Ve enziri’n-nāse ⁽⁵⁾ yevme ye’tīhimu’l-‘azābu.”²³⁷⁵ Ey zālimler! Haberîñüz yokdur ki Hāḳ Te‘ālā kıalbleriñüz mükedder ve muḳlim idüp ⁽⁶⁾ ānen-fe-ānen şıfāt-ı rediyye ile derekāt-ı nāra ser-niğün itmekdedür; lākin keyfiyyetinden bî-ḳaberlersiz. ⁽⁷⁾ **Meşnevi**:²³⁷⁶

Çend çendet ġirem u tū bî-ḳaber
Der-selāsıl mānde ‘ī pā tā-be-ser²³⁷⁷
(8) Jeng-i tū ber-tū’t ey dīğ-i siyāh
Kerd sīmā-yi derūnet-rā tebāh²³⁷⁸
Ber-dilet jengār ber-jengārḫā
Cem‘ şud tā kūr şud²³⁷⁹ z’esrārḫā²³⁸⁰

İmdi ey ⁽⁹⁾ müstemi‘-i kıābil ve müteneşşīḳ-ı muḳbil! Herkes a‘māliyle eger dünyāda ve eger āhiretde mücāzāt olınduğına ⁽¹⁰⁾ i‘tikād-ı tām̄m üzere olasın ve aşlan ve kıat‘an şekk ü şübhe itmeyesin ve nīk ü bed her ne vāḳi‘ ⁽¹¹⁾ olursa kendü ‘amelūñden bilesin. Meşelā:

Ger be-dendāneş gezi pur-ḫūn kunī

Eger bir za‘īfi dişūñ ile ⁽¹²⁾ ısırup pūr-ḫūn eyleyesin, ber-mūceb-i “Kemā tedīnu tudān,”²³⁸¹ sen daḳı anuñ cezāsın çeküp:

²³⁷⁵ “Sakın ha Allah’ı zālimler’in yaptıklarından habersiz sanma! Allah onları (cezalandırmayı), korkudan gözlerin dışarı fırlayacağı bir güne erteliyor. Zihinleri bomboş olarak kendilerine bile dönüp bakamaz durumda, gözleri göğ̄e dikilmiş bir vaziyette koşarlar. **Kendilerine azābın geleceğ̄i**, bu yüzden zālimler’in: ‘Ey Rabbimiz! Yakın bir müddete kadar bize süre ver de senin davetine uyalım ve peygamberlere tâbi olalım.’ diyecekleri **gün hakkında insanları uyar**. (Onlara denilir ki) daha önce, sizin için bir zevāl olmadığına yemin etmemiş miydiniz?” (İbrahim 14/42, 43, 44. âyet nākıs iktibastır. Bu âyetten metne alınan kısım koyu karakterle yazılmıştır.)

²³⁷⁶ Bu beyitler *Mesnevî*’nin ikinci defterinin 3422, 23 ve 24. beyitleridir. Bkz. Celāleddīn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 359.

²³⁷⁷ “Seni bu kadar uyarmama rağmen hâlâ habersizsin, baştan ayağ̄a zincirler içinde kalmışsın.”

²³⁷⁸ “Dışi siyah olan bir kazan misālî, dışındaki siyahlık senin içini de siyaha bulamıştır.”

²³⁷⁹ “şud”, “kūr”un üst tarafına sürh̄le yazılmıştır. Eksikliğ̄in fark edilip tamamlandığ̄ı anlaşılmaktadır.

²³⁸⁰ “Gönlüne pas üstüne pas toplandı ve böylece sırlara (karşı) kör oldu.”

²³⁸¹ “Yaptığın gibi karşılığı verilir. (Ettiğini bulursun).”

Derd-i dendānet ⁽¹³⁾ bi-gīred çun kunī (1337)

Bi-ḳudreti'llāhi te'ālā seni bir 'aẓīm diṣ ağrısı tutar, nice idersin? Pes diṣüñi ḳoparur ⁽¹⁴⁾ ve cerrāḥa varup dibinden çıkarursın. “Çun kunī”de “çun kenī” ḳırā'atine daḥı imkān vardır, ⁽¹⁵⁾ maḥalle münāsibdür. Lākin “kenī” feth-i kāf ile olduḳda çün imālesiz ḳırā'at olunur. Pes, Ḥāzret-i ⁽¹⁶⁾ Mevlānā münāsebet ile bu ḳadar naṣīḥat u mev'ıza buyurup ṣīr-i ma'ḥūd daḥı bu ḳadar zamān ṭā'ife-i ⁽¹⁷⁾ naḥcīrāna cev̄ ü sitem idüp ve her birini ıştırıp ve pāreleyüp zulmi kemālin bulmağ-ıla bir ḥargūṣ-ı ⁽¹⁸⁾ za'ifüñ ḥīlesiyle anı helāk eyledüḡi ḳışṣaya ṣūrū' idüp buyururlar ki:

Ṣīr ḥod-rā dīd ⁽¹⁹⁾ der-çeh v'ez-ḡulū

Ṣīr çāha atıldıḡı gibi ḡayrı görmeyüp kendüyi gördi

Ḥīṣ-rā ne'snāḥt ⁽²⁰⁾ ān dem ez-'adū (1338)

ve ḡulūvv ü hücūm ve ḡāzab u tecāvüzinden ol ḥālde kendüyi 'adūdan teşḥīṣ ü temyīz ⁽²¹⁾ idemedi. ḡulūv, hücūm idüp ḥadden tecāvüz itmek ma'nāsınadır.

'Aks-i ḥod-rā ü 'adū-yi ḥīṣ dīd

⁽²²⁾ Çāḥ içinde olan kendü 'aksini ol ṣīr kendüye 'adū gördi.

Lā-cerem ber-ḥīṣ ṣemṣīrī keṣīd (1339)

⁽²³⁾ Lā-cerem ṣīr kendü üzerine bir ṣemṣīr çekdi ve kendü kendüyi ḳahr u helāk eyledi. İmdi ey ḡāfil! ⁽²⁴⁾ Eger senüñ daḥı dīde-i başīretüñ küṣāde ise senden ḥāṣıla olan aḥlāk-ı zemīme çāhınıñ ⁽²⁵⁾ ḳa' rına düşdüḳde mu'āyene vü müṣāhede idersin ki her ne sitem ki saña 'adūdan işābet eyleye, ⁽²⁶⁾ lā-cerem kendü ṣıfāt-ı rediyyeñden ḥāṣıl olan 'aksdür. Ve kezālik, “Fülān kimesne baña zulm eyledi, ⁽²⁷⁾ düşmenümdür.” diyü aḥz-ı intīḳām-ı e'ādī eyledüḡüñ, kendü 'aksine ḡulūvv ü hücūm idüp helāk olan [II,25b] ⁽¹⁾ ṣīrūñ ḥamlesi gibidür. Fe-li-hāzā Ḥāzret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū buyururlar ki:

Ey besā zulmī ki bīnī der-kesān

⁽²⁾ Ey çok zulm ki ḡayrı kimesnelerde görürsin, ya' nī ḡayrılardan saña vāḳi' olan cev̄ ü sitem ki müṣāhede idersin,

⁽³⁾ Ḥūy-i tū bāṣed der-iṣān ey fulān (1340)

Ol zulm zâlimlerde senüñ hūyuñdur ey fülân! Ya‘nî senüñ ahlâk-ı ⁽⁴⁾ seyyi‘e ve evşâf-ı kabîhañ gayrılarda ‘aks idüp anlaruñ yüzinden Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ ⁽⁵⁾ senüñ ‘amelüñi saña zulm gösterüp cezâ’ vü ‘ikâb ider. Kemâ kıle Te‘âlâ: “Ve kezâlike nuvellî ba‘de‘z-zâlimîne ba‘dan bimâ kânü yeksibün.”²³⁸² Pes, her şey’üñ haqîkatine nazar olınsa ⁽⁶⁾ Hâk Celle ve ‘Alâ’nuñ envâ‘-ı esrâr u hikemi müşâhede olunur, buña kimesnenüñ ‘aklı irişmez.

Ender-îşân ⁽⁷⁾ tâfte hestî-i tû

Senüñ kibr ü enâniyyetüñ anlarda yaldıramış ve mün‘akis olmuştur.

Ez-nifâk ⁽⁸⁾ u zulm u bed-mestî-i tû (1341)

Senüñ nifâk u zulm ve bed-mestligüñden, ya‘nî vücūdında zuhûr iden ⁽⁹⁾ nifâk u zulm ve ğurûr u hubb-ı dünyâdan nûş itdüğüñ hamr-ı naḥvet ve beng-i ğafletüñ bed-mestligi ⁽¹⁰⁾ ve ahlâk-ı rediyyeden her ne ise şûret-bend olup gayrılaruñ merâyâ-yı vücūdında yüz gösterür, ⁽¹¹⁾ sen ise “Baña zulm itdiler.” diyü ‘adâvet idersin; ma‘ahâzâ rû-nümâ olan kendü aḥvâlüñdür! **Hikâyet** ⁽¹²⁾ olunur ki: Hâzret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-şalâtu ve ‘alâ-nebiyyinâ bir gün mükâlemede münâcât idüp “İlâhî, zulm ⁽¹³⁾ şûretinde olan ba‘z-ı ‘adl-i maḥfî ve hikem-i ḥafıyyeñi baña müşâhede itdür.” diyü recâ eyledi. ⁽¹⁴⁾ Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ Hâzret-i Mûsâ’nuñ recâsın kabûl idüp “Yâ Mûsâ, fülân çeşme-sâra varup ⁽¹⁵⁾ ‘ibâdete meşğûl ol ki benüm esrâr-ı ḥafıyyemi müşâhede eyleyesin.” diyü ḥiṭâb-ı müsteṭâb ile teşrîf buyurdu. ⁽¹⁶⁾ Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm dahı ber-müceb-i fermân-ı Hâliķu’l-ekvân çeşme-sâr-ı ma‘hûda varup ⁽¹⁷⁾ bir kûşe-i nihânide ‘ibâdete iştiğâl buyurdu. Nâgehân bir racul-i esb-süvâr gelüp ol çeşme-sârda ⁽¹⁸⁾ atından inüp ve sâz u selebin ve koynından bir kîse altunun çıkarup çeşme kenârına koyup ⁽¹⁹⁾ kazâ’-i ḥâcet itdükden soñra elin ve yüzün yuyup ve esbâb u silâhın alup atına süvâr olup ⁽²⁰⁾ gitdi ve altunı ferâmûş eyledi. Ba‘dehû bir çoban gelüp koyunların şuvarup ve ol altunı ⁽²¹⁾ bulup aldı ve koynına koyup gitdi. Ba‘dehû bir a‘mâ gelüp çeşmeden şu içerken meger altunun ⁽²²⁾ ferâmûş eyleyen racul-i fâris

²³⁸² “İşte böylece işledikleri günahlardan ötürü zâlimlerin bir kısmını diğer bir kısmının peşine takarız.” (En’am 6/129) Bu âyet, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

altun unuttuğın hâtırına getirüp ber-vech-i isti‘ cāl dönüp ⁽²³⁾ ol çeşmeye geldükde a‘ māyı bulup: “Benüm altunumu görüp almaduñ mı?” diyü su’āl eyledi. Ol dağı ⁽²⁴⁾ “Ey merd-i fāris, ben a‘ māyum, senüñ altunuñ ne gördüm ve ne aldum.” diyü feryād itdükçe fā’ide-mend olmayup ⁽²⁵⁾ a‘ māyı urup katl eyledi ve esbine süvār olup bād-ı şarşar gibi şitāb kıldı. Pes Hāzret-i Mūsā ⁽²⁶⁾ ‘aleyhi’s-selām: “İlāhī, seyyidī ve mevlāyī! Bunda olan hikmet-i hafıyyeñi bu ‘abd-i müstemendüñe izhār kıl.” didi. ⁽²⁷⁾ Hāḡ Sübhānehū ve Te‘ālā’dan hitāb-ı ‘izzet irişüp eyitdi: “Yā Musā, müşāhede eyledüğüñ ahvālūñ cümlesi benüm ‘adlumdür. [II,26a] ⁽¹⁾ Zīrā muḡaddemā gelen merd-i fāris kendüden şoñra çeşmeye gelen çobanuñ sâbıkā biñ filorisin zulmen ve ġaşban ⁽²⁾ alup çoban havfindan istemege kâdir olmayup benüm dergāhuma yüz sürüp ‘adlūme havāle eylemiş idi. ⁽³⁾ Hālā racul-i fārisūñ ferāmūş itdügi altun ol çobanuñ idi ki hāḡ, müstaḡaḡkına vāşıl oldu. ⁽⁴⁾ Ve şoñra gelen a‘ mā-yı maḡtūl dağı racul-i fārisūñ muḡaddemā vālidin katl idüp ve racul-i mezbūr yetīm ḡalup ⁽⁵⁾ da‘ vācı dağı olmamağ-ıla kışāş olınmamş idi. Hālā racul-i mezbūr, pederinüñ ḡātili olan a‘ māyı ⁽⁶⁾ katl idüp kışāş yerin buldı ve benüm ‘adlūm dağı zāhir oldu.” diyü buyurdi. Hāzret-i ⁽⁷⁾ Mūsā ‘aleyhi’s-selām bu hikmet-i hafıyyeden āġāh olduḡda yüzün secdeye koyup baḡr-i ḡayrete ⁽⁸⁾ müstaḡraḡ oldu ve Hāḡ Sübhānehū ve Te‘ālā celle celāluhūnuñ ḡudret ve ‘adāletini müşāhede buyurdi. ⁽⁹⁾ **Münācāt:** ²³⁸³

Ey zi-‘ adl-i tu semāvāt be-pāy
Nūr-i ‘ adlet zi-zemīn zulm zudāy ²³⁸⁴

Nām-i tū ‘ adl buved kār-i tu ‘ adl
(10) Āşikārā şude āşār-i tu ‘ adl ²³⁸⁵

Zulmhāyī ki be-‘ ālem peydā’s
Heme ‘ adlest velī zulm numā’s ²³⁸⁶

Nisbet-i zulm be-tū nīst edeb

²³⁸³ Molla Cāmī’nin *Subḡatü’l-Ebrār*’ındaki “Münācāt der-intikāl ez-devlet-h’āhî...” kısmında tespīt edilmiştir. Bkz. Cāmī, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 558.

²³⁸⁴ “Ey adāletiyile göklerin ayakta durduğı ve adālet ışığıyla yeryüzünden zulmün silindiğı (yüce yaratici!)”

²³⁸⁵ “Senin ismin ‘Adl’dir ve işin de adālet olur. Senin eserlerin (icraatların) apaḡık adālet olmuştur.”

²³⁸⁶ “Ālemde görünen bazı zulümler, zulüm olarak görünseler dahi hepsi adālettir.”

- (11) Zülmet-i mâ's dehed zûlm laḳab²³⁸⁷
 Cām-i 'adlī be-ser-i Cāmī rīz
 Keş zi-mestī ne-kuned zûlm-engīz²³⁸⁸
- (12) Ez-heme zûlm rehāyī baḥşeş
 Devlet-i 'adl numāyī baḥşeş²³⁸⁹
 Tā be-her sufle ki zûlm endūzed
 Resten ez-zûlmet-i zûlm āmūzed²³⁹⁰

İmdi benüm cānum, kişi ⁽¹³⁾ ne iderse kendüye ider ve ḡayrılardan her ne sitem görürse kendü 'amelinüñ mücāzātın çeker. Aña binā'en kâşif-i ⁽¹⁴⁾ esrār-ı ḳayyūmī Mevlānā Celāle'd-dīn buyururlar ki:

Ān tuyī v'ān zaḥm ber-ḥod mī-zenī

Ya' nī ber-müceb-i ⁽¹⁵⁾ "El-muslimüne ke-nefsin vāḥidetin,"²³⁹¹ ol zûlm ü 'adāvet eyledüğün kimesne ḥaḳīḳatde ḡayrı degil sensin ve ol ⁽¹⁶⁾ zaḥm-ı sitemi kendüñe urursın ve kendü helāküñe ḳaşd itmiş olursın.

Ber-ḥod ān dem tār-i la' net mī-tenī (1342)

⁽¹⁷⁾ Ve ol demde kendü üzerüñe tār-ı la' net ṭoḳursın; ya' nī İblīs gibi kendüñe la' net itmiş olursın. ⁽¹⁸⁾ Tār muṭlaḳā depeye dirler ki "farḳ" ma'nāsınadır, eger ādemīnün farkı olsun ve gerek cibālün depesi olsun. ⁽¹⁹⁾ Ve "ḳararmış" ma'nāsına daḡı gelür. Meşelā "çeşme-i ḥurşīd-i tār" ve "şeb-i tār" dirler ve āḡirine bir hā getürüp ⁽²⁰⁾ "tāre" daḡı dirler. Ve "tārīk" dirler, ḳarañu ma'nāsına olur. Ve kirbās u ḳumāş ve sâ'ir ṭoḳıman nesnenün ⁽²¹⁾ erişine daḡı "tār" dirler. Bunda murād olınan eriş ma'nāsıdır.

Der-ḥod ān bed-rā ne-mī-bīnī iyān

⁽²²⁾ Ve lākin kendünde merkūz olan ef'āl-i ḳabīḡa ve a'māl-i seyyi'enün ḡubşını 'ıyānen görmezsin ⁽²³⁾ ve kendü 'aybuñı bilmezsin.

²³⁸⁷ "Sana zulüm isnad etmek edep değildir. (Senin adâletine) zulüm lakabı veren, bizim zulmetimizdir."

²³⁸⁸ "Cāmī'nin başına adâletinin kadehini dök, tâ ki sarhoşluktan dolayı zulme sebep olmasın."

²³⁸⁹ "Onu her türlü zulümden kurtar ve ona adâlet devletini göstermeyi bağışla."

²³⁹⁰ "Böylece zulüm biriktiren her alçağa zulüm karanlığından kurtulmayı öğretsin."

²³⁹¹ "Müslümanlar tek bir nefis (kişi) gibidir." Bu anlamı içeren bir hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, 1989, s. 6005 (kitâbu'l-edeb, 27. Bâb, 41 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 52-53 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 17. Bâb, 66 ve 67 numaralı hadisler).

V'er ne duşmen bûde'î ħod-râ be-cân (1343)

Yohsa kendüñde olan evsâf-ı ⁽²⁴⁾ rediyyeyi 'ıyānen göreydün cān u dil ile nefsüne ve ef'āl-i seyyi'eñe 'adū-yı bi'z-zāt olurduñ ⁽²⁵⁾ ve zıkr olınan evşâf-ı rezîlenün maḥv u izālesine gūşış kılurduñ.

Ĥamle ber-ħod mî-kunî ⁽²⁶⁾ ey sâde merd

Ve ey sâde merd! Kendü üzerüne ĥamle iderdün.

Hem-çu ān şîrî ki ber-ħod ĥamle kerd (1344)

⁽²⁷⁾ Ol şîr gibi ki kendü 'aksinün üzerine ĥamle eyledi. Ya'nî senün vücûduñda mâ'-ı 'ilm ü hidāyet [II,26b] ⁽¹⁾ tefeccür eylese ol şîr ka'r-ı çāhda olan āba nazar idüp şûret-i sebu'ıyyesin görmekle üzerine ⁽²⁾ ĥamle eyledüğü gibi sen daḥı mir'ât-ı ḳalbün zıkrı'llāh ile taşfiye idüp çāh-ı ṭabî'atüne nazar eyleseñ ⁽³⁾ ve nefsünde olan şıfât-ı sebu'ıyyeyi ve şûret-i rediyyeyi görseñ üzerine hücûm idüp ⁽⁴⁾ ol şıfâtı maḥv u izāle iderdün. Ve yāḥûd her ne iderseñ şîr kendüye idüp helāk ⁽⁵⁾ olduğı gibi sen daḥı kendü kendüne idüp mazarratı saña işābet ider dimek ola. Ma'nā-yı evvel ⁽⁶⁾ sibāḳa göre ve ma'nā-yı şānî siyāḳa göredür.

Çun be-ka'r-i ĥüy-i ĥod ender resi

Çünkü kendü ⁽⁷⁾ ĥüyüñüñ ka'rına ve şıfātuñuñ ġavrına irişesin,

Pes bi-dānî k'ez-tu bûd ān nā-kesî (1345)

Pes bilā-şekkin ve bilā-şübhetin ⁽⁸⁾ bilürsin ki ol nā-keslik senden idi. Ya'nî senün 'ukûs-ı şıfât-ı zemîmeñ olup ġayrdan ⁽⁹⁾ degilmiş. Meşelâ:

Şîr-râ der-ka'r peydâ şud ki bûd

Naḳş-i ū ān ki'ş digir kes mî-numûd (1346)

Ka'r-ı çāhda ⁽¹⁰⁾ şîre zāhir olan, şîrün kendü naḳşı idi. Ol naḳş şîre ġayrı kimesne görindi. Kezālik ⁽¹¹⁾ saña daḥı āḥer kimesneden işābet eyleyen cevır ü sitem kendü naḳş-ı şıfātuñdur, sen anı ġayrdan görürsin. ⁽¹²⁾ İmdi benüm cānum, ḳuvvet-i bāzūna istinād eyleme;

Her ki dendān-i za'îfî mî-kened

Her kim ki bir za'îfün dendānın ⁽¹³⁾ ḳopara,

Kār-i ān šîr-i ğalaṭ-bîn mî-kuned (1347)

Haḳîkatde ol ğalaṭ-bîn olan šîrûn kârını işler; ya' nî kendü kendüye ⁽¹⁴⁾ ziyân ider.

Ey bi-dîde hâl-i bed ber-rûy-i 'am

Ey 'ammisi yüzinde hâl-i bed görmüş kimesne,

'Aks-i hâl-i tu'st ān ⁽¹⁵⁾ ez-ḥod me-rem (1348)

Ol senün 'aks-i hâlündür, 'ammuñdan nefret eyleme. Hâl iki mışrâ' da daḥı "beñ" ma'nāsına ⁽¹⁶⁾ olan hâ'-i mu'ceme iledür. Hülâşa-i beyt: "Kullu mu'minin ihvetun."²³⁹² mücebince ey veled-i âdem, sâ'ir-i nâsda gördüğün ⁽¹⁷⁾ 'uyûb u neḳâ'ış sende olan 'uyûbuñ 'aksidür. Eger sende ol 'ayb olmasa sâ'ir-i ihvân-ı ⁽¹⁸⁾ mü'mininde daḥı zerre kadar 'ayb görmezdün ve hîç ferde naẓar-ı ḥaḳâret ile bakmazduñ. Aña binâ'en ki:

⁽¹⁹⁾ Mu'minân âyîne-i hem-dîgerend

"El-mu'minu mir'ātu'l-mu'min."²³⁹³ ḥadîs-i şerîfi feḥvâsınca mü'minîn birbirinün âyînesidür.

⁽²⁰⁾ İn haber tâ ez-peyember âverend (1349)

Bu ḥaberi tâ Ḥazret-i Nebî 'aleyhi's-salātu ve's-selâmdan getürürler. Ya' nî mezkûr ⁽²¹⁾ olan ḥadîs-i şerîfi rivâyet-i şaḥîḥa ile râviyân-ı eḥadîs rivâyet iderler. Ve Ṭaberânî daḥı *Evsaf* da ⁽²²⁾ bu ḥadîs-i şerîfi Enes raḍiya'llâhu 'anhdan rivâyet buyururlar. Pes, mü'min çünki mir'âta naẓar eyleye, anda rû-nümâ ⁽²³⁾ olan reng-i rûy-ı şıfâtıdan rencide olmayup kendü a'mâlinün cemâli 'aksini müşâhede itdugin bilür ⁽²⁴⁾ ve nümâyende olan evşâfi ğayra ve günâhı âyîneye isnâd itmeyüp kendüde olan şıfâtıñ tebdiline ⁽²⁵⁾ sa'y ider.²³⁹⁴ [II,27a] ⁽¹⁾ Meşelâ:

²³⁹² "Bütün mü'minler kardeşir." Bu anlamda bir hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 5, s. 2261-62 (kitâbu'l-mezâlim ve'l-gasb, 3. Bâb, 3 numaralı hadis); Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 1, s. 253.

²³⁹³ "Mü'min, mü'minin aynasıdır." Bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, C. 16, s. 135; Heysemî, **Mecmau'l-Bahreyn**, C. 7, s. 233; Ayrıca bkz. Buhârî, **Edebü'l-Müfred**, C. 1, s. 253. (Bu kaynakta, "Mü'min, kardeşinin aynasıdır." anlamındadır); Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 47-49.

²³⁹⁴ Şârih bu ifadelerden sonra bu sayfanın son üç satırında ve 27a'nın hemen başında şunları yazmıştır: Meşelâ, **Câm-i revzen sâhtî şîşe'y kebûd**: Gözün önüne şîşe-i kebûd tutup 'âleme naẓar itseñ; **Nûr-i hûrşîdî kebûdet mî-numûd**: hûrşide mensûb olan nûr, saña kebûd görindi. Ve ba'zı nüshada: "**Z'ân sebeb 'âlem kebûdet mî-numûd**" vâḳi' olmuştur. Ya' nî ol sebebdan 'âlem saña kebûd

Pîş-i çeşmet dâştî şîşe'y kebūd

Pîş-i çeşmüñe bir şîşe-i kebūd tıtduñ,

(2) **Z'ân sebeb 'âlem kebūdet mî-numūd** (1350)

Ol sebebden 'âlem saña kebūd görindi. Ba'z-ı nüshada bu beyt böyle vâkı' (3) olmuştur:

Câm-i revzen sâhtî şîşe'y kebūd
Nûr-i hûrşîdî kebūdet mî-numūd²³⁹⁵

Ya'nî câm-ı (4) revzeni şîşe-i kebūd düzdüñ, âfîtaba mensûb olan nûr-ı beyâz ol sebebden kebūd görindi (5) ve illâ eger nûr-ı hûrşîd ve eger 'âlem kebūd degildür, belki illet şîşe vü câmdadır. İmdi ey nûr-ı dîde-i (6) peder!

Ger ne kûrî ân kebūdî dān zi-h'îş

Eger a'mâ degilseñ ol kebūdligi kendüñden bil, 'âlem ve hûrşîd-i 'âlemden (7) bilme.

H'îş-râ bed gū me-gū kes-râ tu bîş

 (1351)

Ve yaramaz dir iseñ kendüñe yaramaz dî; artık sen ğayra bed dime. (8) 'Aттār:²³⁹⁶

Belâ ez-h'îş bîn ez-ğayr me'nger
Ki in-câ nîst ğayr u seyr me'nger²³⁹⁷

Belâ ez-h'îş bîn şüret rehâ kun
Ez-in âlūdegî ğod bâ-şafâ kun²³⁹⁸

(9) Belâhâ mî-keşî ez-nefs-i murdâr
Girift âyîne-i dil cumle jengâr²³⁹⁹

Belâhâ mî-keşî ez-ĥūy-i bed tū
Be-dūzah bâ-zamānî tâ ebed tū²⁴⁰⁰

(10) Be-nādānî giriftārî der-in-câ
Ĥakîkat ĥ'îş-âzārî der-in-câ²⁴⁰¹

görindi demek olur. İmdi benüm iki gözüm:" Fakat üzerlerini çizerek bunları iptal etmiş ve yukarıdaki açıklamalarla şerhine devam etmiştir. Bu kısımdaki örnekten anlaşılan, evvelâ esas almış olduğu beyti, sonradan nüsha farkı olarak zikretmeyi tercih ettiğidir.

²³⁹⁵ "Mâvi renkli camdan dünyaya baktın, bu sebeple güneş ışığını bile mâvi gördün."

²³⁹⁶ *Cevherü'z-zât*'ın "Hikâyet kerd-en ez-Şeyh Şiblî..." başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü'z-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org/> 10 Nisan 2018.

²³⁹⁷ "Belânın kaynağını kendinde ara, diğerlerinde arama; (zîrâ) burada başkası yoktur ve görülecek (başka bir) şey arama."

²³⁹⁸ "Belânın kaynağını kendinde gör, sureti bırak (ve) kendini suret kirinden arındır."

²³⁹⁹ "Murdar nefis yüzünden belâlar çekiyorsun ve onun yüzünden gönül aynası pas tuttu."

²⁴⁰⁰ "Sen kötü huydan belâlar çekiyorsun ve onun yüzünden sonsuza kadar cehennemde kalacaksın."

Tu ender-perde eknün mände 'î bāz
Çu vāşil āmedî perde ber-endāz²⁴⁰²

(11) Fenā bāş u fenā bu'gzîn ki in-cā
Ḥaḳīḳat der-fenā būdest yektā²⁴⁰³

Nihān şev hem-çu merdān der-şifātet
Nigeh kun ān gehî der-dīd-i zātet²⁴⁰⁴

(12) İmdi benüm iki gözüm; a' mā vü dārīr olma, 'ālemde 'ayb u noḳşān görme, kendü
'aybuñdan ğayrı 'ayb görme, kendü (13) ḥālūne meşğul ol. Ğayrıları kāmīl, kendüñi
nāḳış bil; lisānuñı ğaybet-güylikden ḥıfz u şıyānet kı. (14) *Ravā ed-Deylemî fî-
Firdevsî'l-Aḥbârî* 'an-Enesin raḍiya'llāhu 'anhu, ennehū ḳāle: *Ḳāle şalla'llāhu*
'aleyhi ve sellem: *Ṭūbā li-men şegālehū* 'aybuhū 'an-uyūbi'n-nāsi, ve enfēḳa'l-faḍle
(15) *min-mālihi*, ve emseke'l-faḍlu min-ḳavlihi.²⁴⁰⁵ **Hikāyet:** Pīşvā-yı ehl-i melāmet,
şem'-i cem'-i ḳıyāmet, bürhān-ı mertebe-i (16) tecrīd, sulṭān-ı ma'rifet-i tevḥīd,
ḥüccetü'l-“faḳru faḥrī”, Şevbān bin İbrāhīm Ebu'l-Feyz, a'nî Zü'n-nün-ı Mışrî (17)
ḳaddesa'llāhu rūḥehūya ahālī-i Mışr zendīḳ i' tiḳādında olup ba'zıları daḥı şekk ü
ḥayretde ḳalup (18) vefātına degin 'ulüvv-i şānından kimesne āġāh olmayup mādām ki
ḥayātında idi 'umūmen ahālī-i Mışr ol (19) zāt-ı melek-simāta inkār üzere idiler. Bir gün
Zü'n-nün-ı Mışrî ḥazretlerinden, “Diyār-ı Mışr'da nīk merdler (20) var mıdır?” diyü
bir kimesne su'āl eyledi. Buyurdılar ki: “Ahālī-i Mışr'ın cümlesi şuleḥā ve nīk
merdāndur (21) ve benden ednā vü aḥḳarı yoḳdur. Ḥattā ben fāsīd olduğum içün
içlerinde beni ḳabul itmeyüp (22) sen fāsidsin diyü redd eylediler.” diyüp cevāb virdi.
Zihî ḥulḳ-ı ḥasen, zihî luṭf u kerem! (23) İmdi benüm cānum, merdān-ı Ḥudā'nuñ
aḥlāḳ-ı cemīle ve evşāf-ı celīleleri böylecedür. Zü'n-nün-ı Mışrî (24) ḳuddise
sirruhūnuñ güftār-ı naşīḥat-şī'ārlarındandır ki buyururlar: Saḥt-terin-i ḥucub ḳişi

²⁴⁰¹ “Sen burada cehālete giriftār olmuşsun. İşin doğrusu, kendini rahatsız ediyorsun.”

²⁴⁰² “Sen hâlâ perde arkasında kalmış hâldesin, vuslata erdiğin zaman perde kalkar.”

²⁴⁰³ “Burada fenāyı (benliğin itibarıyla yok olmayı) seç ve yok ol. Zîrâ gerçek şudur ki birlik (ve hakiki varlık) fenādadır.”

²⁴⁰⁴ “Erler gibi sıfatlarında gizlen; işte o zaman zâtında ne gördüğüne bak.”

²⁴⁰⁵ “Deylemî *Firdevsu'l-Aḥbâr*'da Enes (r.a)'tan rivāyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Kendi kusûruyla meşğul olup başkalarının ayıbını görmeyen, malının fazlasını infāk eden ve sözün gereksizinden sakınan kişiye müjdeler olsun!’” Atıf yapılan kaynakta bu hadis için bkz. Deylemî, a.g.e., C. 2, s. 447 (3929. Metin).

nefsini görmekdür. ‘Alâmet-i ⁽²⁵⁾ maḥabbetu’llâh Ḥabîbu’llâh’a mütâba‘ atdur. Mâ-sivâdan fikri munḳaṭı‘ olmayup ḳalbi sūzân olmayan muḥibb-i Ḥudâ’ya ⁽²⁶⁾ ke’s-i maḥabbet şunılmaz. Ve her şey’ün ‘uḳûbeti vardır. ‘Uḳûbet-i maḥabbet oldur ki Ḥaḳ’dan ğâfil olasın. ‘Ârif ⁽²⁷⁾ her sâ‘at ḥâşî‘-terdür, zîrâ her sâ‘at nezdîk-terdür. Ma‘rifet, esrâr-ı İlâhî’ye ittılâ‘ dur. Zîrâ ‘ârif, peyveste-i envâr-ı Rabbânî’dür. [III,27b]

⁽¹⁾ Pes bu ḥâl ve bu şıfat ile muttaşif olup ‘ayıbı kendü nefsinde gören ve esrâr-ı İlâhî’ye vâḳıf ⁽²⁾ olup terk-i baḥş ü cidâl eyleyen, Allâh nûrıyla dîde-i başîret taḥşîl eyleyen mü’mîn ü muvaḥḥid ⁽³⁾ ve ‘ârif-i müteferridlerdür. Zîrâ:

Mu’mîn er yenzur bi-nûri’llâh ne-bûd

Mü’mîn-i kâmil ve ‘ârif-i vâşıl eger nûr-ı Ḥudâ ile ⁽⁴⁾ nazar ider olmayaydı,

Ğayb mu’mîn-râ burehne çun numûd (1352)

Aḥvâl-i ğayb ve esrâr-ı ḥafıyye mü’mîne âşikârâ ⁽⁵⁾ niçe görünürdi? İmdi esrâr-ı ḥafıyye-i İlâhiyye’ye ‘ârif olan mü’mînîn, “Ve bî yubşiru ve bî yesme‘u”²⁴⁰⁶ ḥadîş-i ⁽⁶⁾ şerîfinün maḫharı olanlardur. *Ḳâle ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm: İtteḳû firâsete’l-mu’mînî, fe-innehû yenzuru bi-nûri’llâh.*” ⁽⁷⁾ *şadaḳa Ḥabîbu’llâh. Ravâhu’l-Buḥârî fi’t-Târiḫî, ve’t-Tirmizî ‘an-Ebî Sa‘îd, ve’t-Taberânî ‘an-Ebî Umâme.*²⁴⁰⁷ Ammâ ey ⁽⁸⁾ nûr-ı maḥabbet ü ma‘rifetden bî-behre olan tîre-dil ve maḥcûb-ı ğâfil!

Çunki tû yenzur bi-nâri’llâh budî

Çünkü sen nâru’llâh ile ⁽⁹⁾ nazar ider olduñ; ya‘nî ber-müceb-i “Nâru’llâhî’l-mûḳadetu, elletî taṭṭali‘u ‘ale’l-ef’ideti,”²⁴⁰⁸ nazaruñ âteş-i ḥaḳd u ḥased ⁽¹⁰⁾ ve nâr-ı ḳahr u ğazabdan nâşî olup ve bu‘d u firâḳ ve ‘ucb u enâniyyet âteşine sūzân olduğuñ ⁽¹¹⁾ ḥâlde işneyniyyet ile nazar idersin.

Nîkuyî-râ vâ ne-dîdî ez-bedî (1353)

²⁴⁰⁶ “Benimle görür ve benimle iştir.” Bkz. Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 4, s. 69.

²⁴⁰⁷ “Hz. Peygamber (şöyle) buyurdu: ‘Mümin’in ferâsetinden sakının! Çünkü o, Allah’ın nuruyla bakar.’ Allah’ın habîbi doğru söyledi. Buhârî’nin *Târiḫ*’inde (geçmektedir), Tirmizî Ebû Saîd’dan, Taberânî de Ebû Umâme’den rivâyet etmiştir.” Atıf yapılan kaynaklarda bu hadis için bkz. Ebû Abdullâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî, **Kitâbu et-Târiḫü’l-Kebîr**, Haydarâbâd, Mektebetü’l-İslâmiyye, 1362, C. 7, s. 354; Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 239 (Kur’ân tefsîri babları, 16. Bâb, 3332 numaralı hadis); Taberânî, **Mu’cemu’l-Evsât**, C. 4, s. 160. Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, 190-191.

²⁴⁰⁸ “Allah’ın tutuşturulmuş ateşidir. (Yandıkça) tırmanıp kalplerin tâ üstüne çıkar.” (Hümeze 104/6-7)

Eylügi yaramazlıktan fark u temyîz ⁽¹²⁾ eylemedüñ ve eşyānuñ haķıķatın bilemedüñ. Ya‘nî merâyâ-yı ‘âlemde kendüñden ‘aks eyleyen kabâyiḥ-i a‘māl ⁽¹³⁾ ve feżâyih-i ef‘ālî müṭâla‘a vü müşâhede idemeyüp nâr-ı cehlde ve âteş-i firâķda mu‘azzeḥ kalduñ. ⁽¹⁴⁾ Bârî ey ğâfil, ıslâḥ-ı ḥâl-i pür-ḍalâlüne iştiġâl gösterüp:

Endek endek nūr-râ ber-nâr zen

Endek ⁽¹⁵⁾ endek ve tedricle nūr-ı tevḥîd ü ma‘rifet ve ziyâ-yı ‘ışķ u maḥabbeti nâr-ı beşeriyet ve âteş-i enāniyyetüñ üzerine ⁽¹⁶⁾ ur ki:

Tâ şevved nâr-i tu nūr ey bu’l-ḥazen (1354)

Ḥattâ senüñ nâr-ı enāniyyet ve leheb-i nefsāniyyetüñ nūr-ı maḥabbet ⁽¹⁷⁾ ve ḥurşîd-i ziyâ-baḥş-ı vaḥdete tebdîl ola. Ey ḥüzn ü ğam şāḥibi! Zîrâ mādām ki nâr-ı beşeriyet ⁽¹⁸⁾ nūr-ı vaḥdet ile melekiyyete mübeddel olmaya, dünyâ ve âḥiretde ḥüzn ü elemden ḥalâş olmazsın. ⁽¹⁹⁾ İmdi nâruñ nūr olmağ-ıçün dergâḥ-ı Melik-i Müte‘âl’e ḥulûş-ı bâl ile tazarru‘ u ibtihâl kılup ⁽²⁰⁾ bu vechle münâcât eyle ki:

Hem tu zen yâ Rab ez-ân âb-i ṭahûr

İlâhâ, melikâ, perverdgâra! Ol nūr-ı ‘ışķ ⁽²¹⁾ u maḥabbet ve ziyâ-yı tevḥîd ü ma‘rifet âb-i ṭahûrından luṭf u keremüñle nâr-ı beşeriyet üzere yine sen ⁽²²⁾ ur.

Tâ şevved ĩn nâr-i ‘âlem cumle nūr (1355)

Tâ ki bu ‘âlem-i ṭabî‘atüñ nârı cemî‘an nūr ola. Yoḥsa İlâhî, ⁽²³⁾ seyyidî ve mevlâyî; eger senüñ faẓl u iḥsānuñ çeşme-sârından cereyân iden mâ’-ı tevḥîķ ⁽²⁴⁾ u hidâyet ve âb-ı raḥmet ü ‘inâyet sebep-i luşûķ-ı nâr-ı caḥîm-i bu‘d u firâķ olan nâr-ı ṭabî‘at ⁽²⁵⁾ ve âteş-i enāniyyeti itfâ idüp cinân-ı cenân ve şîrât-ı bârîk-i ṭarîķ-i İslâm u ĩmân, ⁽²⁶⁾ nūr-ı tevḥîd ü ĩķân ile vâsi‘ ü fîrûzân ve pür-ziyâ vu leme‘ân olmazsa eyvâḥ u dirîġ ⁽²⁷⁾ bu tîḥ-i ğafletde güm-geşte olan başımuza! İlâhî, luṭf u kerem senüñdür, sen ‘inâyet ü hidâyet kıl! [II,28a] ⁽¹⁾ Ey Kerîm ü Raḥîm Allâh!

Âb u deryâ cumle der-fermân-i tu’sṭ

Âb u deryâ cemî‘an senüñ fermānuñdadur. Ekşer-i ⁽²⁾ nüshada âb ile deryâ miyânında vâv-ı ‘âṭife vâķi‘ olmuşdur. Ya‘nî “Nühûr u şuṭuṭ ve âbâr ⁽³⁾ u ‘uyûnda olan cins-i mâ’, ḥuşûşâ cümle-i deryâ senüñ ḥükmüñdedür.” demek olur.

Âb u âteş ⁽⁴⁾ ey Hudâvend ân-i tu'st (1356)

Îlâhî ve Mevlâyî! Âb u âteş senüñ maḥlûkuñ ve memlûküñ ve fermānuña ⁽⁵⁾ muṭî'lerdür, gerekse âb u âteş-i şûrî ve gerekse ma'nevî olsun. Ve yâḥûd âbdan murād ⁽⁶⁾ rahmet ü mağfiret ve nârdan murād ḳahr u ḡazab ve cemāl ü celāl olup bu taḳdîrce ⁽⁷⁾ ḥāşıl-ı ma'nâ: "Hudâvendâ, eger rahmet ve eger ḡazab senüñdür. Dilersen rahmetüñle 'afv u mağfiret ⁽⁸⁾ ve dâḥil-i cennet idersin ve dilersen ḳahr u celālüñle ve 'adâletüñle mücâzât u mükâfât ⁽⁹⁾ idersin. Ammâ Îlâhî, "Sebaḳat rahmetî ḡaḍabî." ²⁴⁰⁹ buyurmuşsin, luṭf u iḥsānuñdan umaruz ki ⁽¹⁰⁾ rahmetüñ ve 'afv u mağfiretüñ deryâsına bu 'āşî ve rû-siyâḥ ḳullaruñı ḡarḳ ve baḥr-i 'ışḳ u maḥabbetde ⁽¹¹⁾ müstaḡraḳ eylesin. Ḳudret ü ḳuvvet senüñdür.

Ger tu ḥ'âhî âteş âb-i ḥoş şeved

Îlâhî, eger irâdet-i ⁽¹²⁾ 'aliyye-i ezeliyye ta'alluḳ idüp tecelliyât-ı cemālün olursa nâr-ı muḥriḳa âb-ı laṭîf u lezîz olur.

⁽¹³⁾ V'er ne-ḥ'âhî âb hem âteş şeved (1357)

Ve eger irâdetüñ ta'alluḳ itmeyüp ḳahr u celālün zuḥûr iderse ⁽¹⁴⁾ âb daḥı âteş-i sūzân olur. Ḥāşıl-ı kelâm eger zâhiren olan âb u âteş ve eger nâr u âb-ı ⁽¹⁵⁾ bâṭınî senüñ emrûñle birbirine münḳalib olur. Ve bizde olan nâr-ı ḡaḍab ve âteş-i 'işıyân daḥı ⁽¹⁶⁾ eger nûr-ı maḥabbet ve âb-ı ma'rifetüñle yunursa cümlesi nûra ve aḥlâḳ-ı seyyi'e, ḥaseneye tebdîl ⁽¹⁷⁾ olur. Şöyle ki gönülde nûr-ı maḥabbet ve ma'fîret ṭulû' itmeyüp ḳahruña maḫzar olursaḳ ⁽¹⁸⁾ cümle-i nîkümüz daḥı bed olur. "Ḳulî'llāhumme mâlike'l-mulki tu'ti'l-mulke men teşâ'u ve tenzi'u'l-mulke mimmen teşâ'u ⁽¹⁹⁾ ve tu'izzu men teşâ'u ve tuzillu men teşâ'u bi-yedike'l-ḥayru inneke 'alâ-kulli şey'in ḳadîr." ²⁴¹⁰

²⁴⁰⁹ "Rahmetim gazabımı geçmiştir." Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2985 (kitâbu bed'i'l-halk, 1. Bâb, 4 numaralı hadis); C. 16, s. 7291 (Kitâbu't-Tevhîd, 22. Bâb, 50 numaralı hadis); ayrıca bakınız. **A.e.** s. 7326 (Kitâbu't-Tevhîd, 28. Bâb, 79 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 244 (kitâbu't-tevbe, 4. Bâb, 15 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 331 (Mukaddime, 13. Bâb, 189 numaralı hadis); Tirmizî, **Nevâdiru'l-Usûl**, C. 3, s. 255.

²⁴¹⁰ "(Resûlüm!) De ki: Mülkün gerçek sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin ve mülkü dilediğinden geri alırsın. Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir. Gerçekten sen her şeye kâdirsin." (Âl-i imran 3/26)

İn taleb der-mā hem ez-īcād-i tu'st

(20) İlāhī ve mevlāyī, bizde olan bu sa'y u gūşış ve cidd ü taleb daḥı senūñ icāduñdandır ve luṭf (21) u iḥsānuñdandır.

Resten ez-bī-dād yā Rab dād-i tu'st (1358)

İlāhī bī-dād u zulmden ḥalāş olmak senūñ 'adl (22) ü dāduñdur ve zulmet-i nefsdan necāta çıkmak senūñ hidāyetūñdur. Kemā ḳāle Te'ālā: "Fe-men yuridi'llāhu en yehdiyehū yeşrah şadrahū li'l-İslāmi ve men yurid en yuḍillehū yec'al şadrahū ḳayyikan ḥaracen ke-ennemā yeşşā'adu fi's-semā'i kezālike yec'alu'llāhu'r-ricse 'ale'llezīne lā-yu'minūn."²⁴¹¹

Bī-taleb tū in taleb-mān dāde'ī

(23) Yā İlāhī, bu bizüm talebimūzi sen talebsüz virdūñ; ya'nī senūñ yoluñı taleb eyledüğümüz nefs-i talebi, talebūñ (24) bizde vücūdı yoğ-iken iḥsān eyledūñ.

Genc-i iḥsān ber-heme bu'gşāde'ī (1359)

İlāhī, iḥsān ḥazīnesin (25) cümle-i 'ālemūñ üzerine fetḥ ü küşāde eylemişsin. Ba'z-ı nüşhada mışrā'-ı şānī böyledür: "Bī-şumār u ḥad (26) 'aṭāhā dāde'ī." Ya'nī: Ey Kerīm ü Cevād! Bī-ḥadd ü şumār 'aṭālar virmişsin, ümīddür ki nārımız (27) daḥı nūra tebdīl eylesin. **Münācāt.**²⁴¹²

Eyā dānā-yı esrār-ı zamā'ir
Şināsā-yı temennā-yı ḥavātır

[II,28b] (1) Şifā-baḥş-ı derūn-ı derd-mendān
Devā-fermā-yı derd-i müstemendān

(2) Naẓar ḳıl cān gözini aç-ı-ırgil
Kerem ḳıl raḥmet ābın saçı-ı-ırgil

Beni sürme İlāhī sen ḳapuñdan
Beni redd itme yā Rab ḥazretūñden

Baṇa her ne ḳılursañ ben sezā-vār

²⁴¹¹ "Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslām'a açar, kimi de sapırtmak isterse göğeyi çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır. Allah, inanmayanların üstüne işte böyle murdarlık verir." (En'am 6/125) Bu âyet, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²⁴¹² Aşağıdaki beyitler Sinan Paşa'nın *Tazarru'-nâme*'sinde tespit edilmiştir. Bkz. Sinan Paşa, a.g.e., s. 605-611.

- (3) Velî lutfuña göre eyle sen kâr
Senüñ lutfuñdan iderven ben ümîd
Ki itmeyesin âhir beni nevmîd
- (4) Ki sen virdüñ çerâğ-ı ‘aqluma nûr
Gine benden ‘atâñı eyleme dūr
Ola tâbende oldukça hayâtum
Ki rûşen eyleye râh-ı necâtum
- (5) Beni sen hazretüñde kıl yegâne
Beni benden ırağ it cavidâne
Beni şîrâne nefse zûr-mend it
Benüm pençemde ol kelbi gezend it
- (6) Beni bu ten-nişîmenden cüdâ kıl
Dil ü cân gülşenine âşinâ kıl
Diyâr-ı kuds içinde hâne virgil
Ol iklîmde baña kâşâne virgil
- (7) Bu göñlüm maḥrem-i esrâruñ eyle
Vücûdî maşrıķ-ı envâruñ eyle
Değışdürgil bu aḥlâķ u şıfâtı
Yuğıl dilden bu naķş-ı kâ’inâtı
- (8) Hidâyet nûrını câna delîl it
‘Înâyet rehberin hâdi’s-sebîl it
Dimâğ-ı derd-mendüme devâ it
Devâmı ḥâk-i pây-ı Muştafâ it
- (9) Ne ‘öẓr idem ki bî-haddür günâhum
Meger kim lutfuñ ola ‘öẓr-ḥ’âhum
Îlâhî vâķıf-ı esrâr sensin
Şıfâ-baḥş-ı dil-i bîmar sensin
- (10) Îlâhî ölmeden tevḫîķ senden
Bu cân ayrılmadan taḥķîķ senden
Îlâhî bu ümîde sen vefâ kıl
Beni sen hazretüñe âşinâ kıl
- (11) Şu demde kim nefesden kıla bir mû
Îrişdür raḥmetüñden baña bir hû

Mujde Burden-i Hargüş be-Süy-i Naḥcîrân ki Şîr der-Çâh Uftâd

“Şîr çâha ⁽¹²⁾ düşüp helâk oldı” diyü hargüş cânib-i naḥcîrâna müjde iletmesi beyânındadır.

Çun ki hargüş ez-rehâyî şâd geşt

⁽¹³⁾ Çünki hargüş-ı ‘aql-ı ma‘âd, hâlet-i ibtilâ-yı şîr-i nefis-i emmâreyi müşâhede idüp ve çâh-ı riyâzata düşüp pençesinden ⁽¹⁴⁾ hâlâş olduğundan şâd oldı ve envâ‘-ı şükr ü senâ iderek

Süy-i naḥcîrân devân şud tâ be-deşt (1360)

⁽¹⁵⁾ cânib-i naḥcîrâna şahrâya degin yelerek gitdi.

Şîr-râ çun dîd der-çeh kuşte zâr

Hargüş şîri çâhda ⁽¹⁶⁾ çünki maḥhûr u ḥ‘âr ve küşte vü zâr gördi,

Çarḥ mî-zed şâd-mân tâ merg-zâr (1361)

Raḳş-künân ve şâd ⁽¹⁷⁾ u ḥandân olduğu hâlde tâ merg-zâra revân oldı. Ve çünki hargüş, *Mûtû ḳable en temûtû*.²⁴¹³ mertebesin ⁽¹⁸⁾ bulup ve daḥı *El-mu‘minûne lâ-yemûtûne*.²⁴¹⁴ hâlini müşâhede eyledi;

Dest mî-zed çun rehîd ez-dest-i merg

⁽¹⁹⁾ Ve çünki hargüş mevt-i ṭabî‘î elinden ḳurtuldı, sürûrından ellerin birbirine urdı.

Sebz u raḳşân der-hevâ ⁽²⁰⁾ çun şâḥ u berg (1362)

Hevâda faşl-ı bahârda şâḥ u berg sebz ü raḳşân olduğu gibi hargüş daḥı ⁽²¹⁾ sebz ü raḳşân ve ḥurrem ü şâd-mân oldı.

Şâḥ u berg ez-ḥabs-i ḥâk âzâd şud

Şâḥ u berg ⁽²²⁾ ḥabs-i ḥâkden âzâd oldı.

Ser ber-âverd u ḥarîf-i bâd şud (1363)

Başın ḥâkden yukaru getürdi ve bâd-ı şabânun ⁽²³⁾ muşâhib u ḥarîfi oldı. Ya‘nî kezâlik, “‘Aql-ı ma‘âd daḥı nefsi çâh-ı riyâzata bıraḡup rûḥ-ı insânî ⁽²⁴⁾ ḥabs-i ṭabî‘atden ve ḥâk-i beşeriyyetden hâlâş olduğda ‘âlem-i ḳudse ser-ber-âverde olup ⁽²⁵⁾

²⁴¹³ “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 402 (2669. metin).

²⁴¹⁴ “Mü‘minler ölmezler.”

nesemāt-ı fevehāt-ı maḥabbāt-ı İlāhiyye ve istirvāḥ-ı revāiyḥ-i ḳudsiyye-i ünsiyye ile sebz ü ḥurrem olur.”⁽²⁶⁾ dimekdür. Meşelâ:

Berghā çun şāḥ-rā bi’şkāftend

Evrāk-ı eşcār çünki ağşānı şakḳ u felak itdiler,

(27) **Tā be-bālā-yi dirāḥt iştāftend** (1364)

Tā bālā-yı dirāḥta segirdüp zirve-i a’lāya ‘urūc eylediler.

[II,29a] ⁽¹⁾ **Bā-zebān-i şaṭ’ehu şukr-i Ḥudā**

Şaṭ’, naḥlūn ibtidā çıkan yaprağı ve zer’ u varāk-ı zer’a daḥı ⁽²⁾ dirler. Ya’nī henüz zuhūr iden evrāk-ı eşcār u zer’, zebān-ı şaṭ’e ile şukr-i Ḥudā’yı,²⁴¹⁵

⁽³⁾ **Mī-serāyed her ber u bergī cudā** (1365)

“Sirāyiden” kesr-i sīn, ve feth ile ⁽⁴⁾ “seriden” ırlamak ve taḡannī itmek ma’nāsına gelür. Sirāyed sirāyiden lafzından fi’l-i muzāri’dür. ⁽⁵⁾ El-ḥāşıl her bir varāk u semer başka başka tesbīḥ-i Ḥudā idüp tegannī vü terennüm ider. Ya’nī ber-müceb-i “Ve in min-şey’in illā yusebbiḥu bi-ḥamdihī,”²⁴¹⁶ bu vechle ⁽⁶⁾ ḥamd ü şenā ve tesbīḥ ü du’ā iderler ki:

Ki bi-perverd aşl-i mā-rā zu’l-‘aṭā

Zü’l-‘aṭā’i ve’l-iḥsān ⁽⁷⁾ olan Ḥāliḳu’l-ekvān bizüm kökimüzi zemīn içinde faşl-ı şitāda besledi. “Aşl” bunda kök ve dāne ⁽⁸⁾ ma’nāsınadır.

Tā dirāḥt istaḡlaz āmed ve’stevā (1366)

Tā ki aşl-ı ḥabbe vü zer’ naḥīf ⁽⁹⁾ ü za’īf iken ḳavī vü ḡalīz ve sāḳınuñ üzerine ḳā’im ü müstevī oldu. Ebyāt-ı mezbūre ile ⁽¹⁰⁾ sūre-i Feth’de olan bu āyet-i kerīmeye işāret olunmuşdur. Ḳāle’llāhu Te’ālā: “Huve’llezī ersele rasūlehū bi’l-hudā ve dīni’l-ḥaḳḳi li-yuḫzirahū ‘ale’d-dīni kullihī ve kefā bi’llāhi şehīdā. Muḥammedun rasūlu’llāhi ve’llezīne me’ahū eşiddā’u ‘ale’l-kuffāri ruḥemā’u beynehum terāhum rukke’an

²⁴¹⁵ Bu ifadelerden sonra İsrā sūresinden aşağıda kaydettiği kısmı tahrir eden şârih, üzerini çizerek buradaki âyet iktibasını iptal etmiş, aşağıda eklemeyi uygun bulduğu kısma işaret koyarak âyeti sahh kaydıyla derkenara yazmıştır.

²⁴¹⁶ “Yedi gök, yer ve bunlarda bulunan herkes O’nu tesbih eder. O’nu övgü ile tesbih etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbihini anlamazsınız. O, halimdir, bağışlayıcıdır.” (İsrâ 17/44, nâkıs iktibas)

succeden yebteğüne faḍlen mine'llāhi ve riḍvānen sīmāhum fī-vucūhihim min-eşeri's-sucūdi,²⁴¹⁷ zālīke meşeluhum fī't-tevrāti⁽¹¹⁾ ve meşeluhum fī'l-incīli ke-zer' in aḥrace şaṭ'ehū fe-āzerahū fe'stağleza fe'stevā 'alā-sūḳihī yu'cibu'z-zurra'a⁽¹²⁾ li-yağīza bihimu'l-kuffār, ve'ade'llāhu'llezīne āmenū ve 'amilu's-şāliḫāti minhum mağfiraten ve ecran 'aẓīmā.”²⁴¹⁸ (13) *Şadaḳa'llāhu'l-'aẓīm ve belleḡa rasūluhu'l-kerīm, ve naḥnu 'alā-zālīke mine's-şāhidīn.*²⁴¹⁹ İmdi ey 'aşīḳ! Bu āyet-i kerīmenūn⁽¹⁴⁾ tefsīrine sem'-i cānuñ ve gūş-ı hūşuñ duş kıl ki Hāḳ Sübhānehū ve Te'ālā ne buyurur: “**Huve'llezī ersele rasūlehū bi'l-hudā⁽¹⁵⁾ ve dīni'l-ḥaḳḳi li-yuẓḫirahū 'ale'd-dīni kullihī.**”²⁴²⁰ Ya'nī ol Vāhid ü Ferd ü Şamed Hāzret-i Hudā-yı müte'āl, celle 'ani's-şibhi ve'l-mişāl,⁽¹⁶⁾ resūli ve ḥabībi Muḥammedü'l-Muştafā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemi hidāyete mültebis olduḡı hālde ve yāḥūd hidāyet⁽¹⁷⁾ sebebiyle ve yāḥūd li-ecli'l-hidāyeti ve dīn-i ḥaḳ ile ki ḥaḳīḳatde dīn-i ḥaḳ ve dīn-i kāmīl dīn-i İslām'dur,⁽¹⁸⁾ cemī'-i edyānuñ üzerine ḡālib itmek içün cümle-i ḥaḳa irsāl eyledi. Zīrā ol raḥmeten li'l-'ālemīnūn ḳalb-i⁽¹⁹⁾ şerīfleri mişḳāt-ı nūr-ı Ḳur'ān ve dīn-i münīfi beyān-ı ma'rifet-i Yezdān ve ādāb fī-Hāzreti Allāh olup⁽²⁰⁾ dünyāda zamān-ı da'vet-i sa'adet-bünyānlarına irişen ḥaḳuñ cümlesine bi'l-fi'l ve taḳaddüm eyleyen⁽²¹⁾ ḥaḳuñ küllīsine bi'l-ḳuvve resūldür ve āḫiretde evvelīn ü āḫirīn taḫt-ı livālarında bi'l-fi'l āsūde olacaḳlardur⁽²²⁾ ve enbiyā'-i 'izām 'aleyhimü's-selāmuñ cümlesinden evvel Seyyidü'l-kevneyn'e imān getürmekle aḫz-ı mişāḳ⁽²³⁾ olınmışdır. El-ḥāşıl mā-kāne ve mā-se-yekūn²⁴²¹ anuñ ḥürmetine ve anuñ 'aşḳına vucūda getirilmişdür.⁽²⁴⁾

²⁴¹⁷ Âyetin buraya kadarki kısmı, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²⁴¹⁸ “Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, peygamberini hidāyet ve hak dīn ile gönderen O'dur. Şāhit olarak Allah yeter. Muhammed Allah'ın elçisidir. Beraberinde bulunanlar da kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler. Onları rükuya varırken secde ederken görürsün. Allah'tan lütuf ve rızâ isterler. Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir. Bu, onların Tevrat'taki vasıflarıdır. İncil'deki vasıfları da şöyledir: Onlar filizini çıkarmış, gittikçe onu kuvvetlendirerek kalınlaşmış, gövdesi üzerine dikilmiş bir ekine benzerler ki ekicilerin hoşuna gider. Allah bu şekilde onları çoğaltıp kuvvetlendirmekle kâfirleri öfkelerendirir. Allah, onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfiret ve büyük mükâfât vâdetmiştir.” (Fetih 48/28-29)

²⁴¹⁹ “Yüce Allah şüphesiz ki doğru söyledi. Onu (Kur'ân'ı bize) Resûlullah (s.a.v.) ulaştırmıştır. Biz de bu duruma şâhit olanlarıdır.”

²⁴²⁰ “Bütün dinlerden üstün kılmak üzere, peygamberini hidāyet ve hak din ile gönderen O'dur.” (Fetih 48/28, nâkıs iktibas). Derkenara “Tefsīr-i āyet-i āḫir-i Sûre-i Fetḫ” matlap olarak yazılmıştır.

²⁴²¹ “olmuş ve olacak olan (her şey)”

Fe-su 'ile 'l-Huseyn: Metā kāne Muḥammedun ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem nebiyyen ve keyfe cā'e bi-risāletihī? Fe-ḳāle: Naḥnu ba'du fi'r-rasūli ⁽²⁵⁾ *ve'r-risāleti ve'n-nebiyyi ve'n-nubuvveti. Eyne ente 'an-zikri men lā-zikra lehū fi'l-ḥaḳīḳati illā huve, ve 'an-huviyyetihī illā bi-huviyyetihī?* ⁽²⁶⁾ *Ve eyne kāne'n-nebiyyu 'an-nubuvvetihī ḥayṣu cera'l-ḳalemu bi-ḳavlihi Muḥammedun rasūlu'llāhi, ve'l-mekānu 'illetun ve'z-zamānu 'illetun?* ⁽²⁷⁾ *Fe-eyne ente 'ani'l-ḥaḳḳi ve'l-ḥaḳīḳati? Ve lākin izā zahera ismu Muḥammed ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bi'r-risāleti 'azume maḥalluhū bi-zikrihi lehū ve bi'r-risāleti, [II,29b]* ⁽¹⁾ *fe-huve'r-rasūlu'l-mekīnu ve's-sefīru'l-emīnu cerā zikruhū fi'l-ezeli bi't-temkīni, beyne'l-melā'iketi ve'l-enbiyā'i 'alā-a'zami maḥallin* ⁽²⁾ *ve eṣrafi hālin.* ²⁴²² Ve dīn-i İslām edyān-ı sâ'irede ḥaḳ olan şey'ün neshiyle ve edyān-ı âḥerde olan ⁽³⁾ fesād u buṭlânı izhâr ve ehl-i İslām sâ'ir-i edyānuñ üzerine musallaṭ olmağ-ıla ġālib olmuşdur, ⁽⁴⁾ zîrâ ümmet-i Muḥammed cümle-i edyānuñ üzerine ġālibdür. Bâ-ḥuşuş nüzül-i 'İsâ 'aleyhi's-selām ve ḥurûc-ı Mehdî'de ⁽⁵⁾ vech-i arzda bir kāfir bâḳî ḳalmayup cümlesi İslām dīnini ḳabûl iderler. Pes bu şifât-ı celiyye ile muttaşif olan ⁽⁶⁾ ḥabîbine Allāh Sübhānehū ve Te'ālā bi'z-zāt şehâdet idüp “Ve kefā bi'llāhi şehidān, Muḥammedun rasūlu'llāh” diyü buyurur. ⁽⁷⁾ Ya'nî Ḥaḳ Tebāreke ve Te'ālā ḥabîbine şehâdet-i risālet ile kāfidür. ‘An-İbni ‘Abbās *ṣhide lehū bi'r-risāleti, ve huve ḳavluhu* ⁽⁸⁾ “Muḥammedun rasūlu'llāh.” ²⁴²³ Ve yāḥūd şehâdeten va'd eyledügi şey' üzerine ve yāḥūd izhâr-ı mu'cizāt ile Resûl ⁽⁹⁾ ‘aleyhi's-selāmuñ nübüvvetine Ḥaḳ Celle Celāluhū kāfidür. *Ve 'ani'l-Ḥaseni ṣhide*

²⁴²² “Hz. Hüseyin’e soruldu: Muhammed (s.a.v.) ne zaman peygamber oldu ve risâleti nasıl geldi? (Hz. Hüseyin) dedi ki: Biz peygamber ve peygamberliğin, nebi ve nübüvvetin sonrasınız. Sen bu zikri dikkate aldın mı? (Bundan gâfilsin). Hakikatte (bütün kâinat) onun zikrindedir, (yüce mertebesini söylerler ve bu makâm) sadece ona âittir. (Zîrâ) onun hüviyeti, ancak (Hakk’ın) hüviyetiyledir. Zaman ve mekân bir sebeptir; (zîrâ) ezelde kalem, ‘Muhammedun Rasulullah’ sözüyle bu hakikati (dilden dile) dolaştırırken Nebî (s.a.v.) neredeydi? (Gerçek bu iken) haktan ve hakikatten (yana) sen nerede duruyorsun? Fakat Muhammed (s.a.v.) ismi ortaya çıktığında Allah’ın zikri ve peygamberlikle makâmı muazzam oldu, (her yerde anıldı ve yayıldı). O, güvenilir bir elçi ve nüfuz sahibi, muteber bir resûldür. Ezelde onun zikri, melekler ve nebîler arasında şerefli hâli ve yüce makâmı üzere (saygınlığına yaraşır şekilde) temkinle dolaşıyordu.”

²⁴²³ “İbn Abbâs’tan (rivâyet edildi): Allah, onun peygamberliğine: ‘Muhammed Allah’ın resulüdür.’ sözüyle şehâdet etti.”

*nefsuhū ennehū se-yuzhīru dīnūke.*²⁴²⁴ ve “Muḥammedun rasūlu’llāhi”⁽¹⁰⁾ kavli-i Kerīm’i meşhūdun-bih için cümle-i mebniyyedür. Ve yāḥūd “resūlu’llāh” sıfat ve “Muḥammed” mübtedā-i maḥzūfuñ⁽¹¹⁾ haberi dahı olmak cā’izdür. *Ey huve Muḥammedun işāratun ilā-ḳavlihi* “*rasūlehū bi’l-hudā.*”²⁴²⁵ Ve yāḥūd Muḥammed mübtedā⁽¹²⁾ ve rasūlu’llāh ‘atf-ı beyāndur ve Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ şehādeti şehādet-i ezeliyyedür. Pes ḥabībiniñ⁽¹³⁾ ıstıfā’iyyetine ezeli āzālde şehādet eyleyüp ba‘dehū aşḥāb u aḥbāb ve eşyā’ u⁽¹⁴⁾ etbā’ını raḍiya’llāhu ‘anhüm dahı ihtişāsāt-ı şerīfe ve aḥlāk-ı ḥamīde ve ‘alāmāt-ı şaḥīḥa⁽¹⁵⁾ ve ādāb-ı cemīle ile ilā-yevmi’l-ḳiyām vaşf idüp buyurur ki: “**Ve’llezīne me‘ahū,**” *Ey me‘ahū fi’l-ezeli*⁽¹⁶⁾ *bi-ıstıfā’iyyeti’l-velāyeti bi-na‘ti’l-ervāhi lā-bi-resmi’l-eşbāhi.*²⁴²⁶ “Ve’llezīne me‘ahū” cümlesi “Muḥammedun rasūlu’llāh”⁽¹⁷⁾ cümlesine ma‘tūfdur. Ya‘nī ezelde ıstıfā’iyyet-i velāyet ile mevşūfe olan Ḥabīb-i Ekrem ve aşḥāb-ı Rasūlu’llāh,⁽¹⁸⁾ “**Eşiddā’u ‘ale’l-kuffāri ruḥemā’u beynehum.**” “Eşiddā’u ‘ale’l-kuffāri”, “Muḥammedun rasūlu’llāhi ve’llezīne me‘ahū”nuñ haberidür. “Ruḥemā’u beynehum” dahı haber ba‘de’l-ḥaberdür. Ve “eşiddā’u”⁽¹⁹⁾ cem‘-i şedīd ve “ruḥemā’u” cem‘-i raḥīmdür. Ya‘nī aşḥāb-ı Resūlu’llāh küffār üzerine eşiddā’ u ḡalīzlerdür⁽²⁰⁾ ve birbirine: “Ke’l-vālidī ma’a’l-veled”²⁴²⁷ ruḥemādur. *Fe-hum lā-te’ḥuzuhum bihim ra’fetun bel hum ke’l-esedi ‘alā-ferīsetihī,*⁽²¹⁾ *li-enne’llāhe emerahum bi’l-ḡilzati ‘aleyhim, ve emerahum bi’l-leyni li’l-mu’minīne, kemā ḳāle’llāhu te‘ālā: “Ezilletin ‘ale’l-mu’minīne*⁽²²⁾ *e’izzetin ‘ale’l-kāfirīn.” ve ‘ani’l-Ḥaseni beleḡa min-teşeddudihim ‘ale’l-kuffāri, innehum kânū yeteḥarrazūne min-şiyābihim*⁽²³⁾ *en telzeḳa bi-şiyābihim, ve min-ebdānihim en temesse ebdānehum, ve beleḡa min-raḥmetihim fīmā beynehum innehū kâne*⁽²⁴⁾ *lā-yerā minhum eḫadun*

²⁴²⁴ “Hz. Hasan’dan (rivāyet edildi): O’nun kendisi (yani bizzat Allah) şehādet etti: Şüphe yok ki O, senin dīnini zāhir edecek (yayacak).”

²⁴²⁵ “Yani: ‘Resūlünü hidāyet ile (doğru yolu göstermek üzere gönderdi).’ kavliyle Hz. Muhammed’e işaret edildi.”

²⁴²⁶ “Yani ezelde onunla (Hz. Peygamber’le) beraber olanlar, bedenleri yönüyle değil; ruhlarının vasıflarıyla, velāyet boyutlarıyla seçilenler (kastedilerek) ‘ve onunla beraber olanlar’ (buyrulmuştur).”

²⁴²⁷ “Babanın çocuḡuna (karşı davranışında) olduḡu gibi”

*mu'minen illā şāfeḥahū ve 'āneḳahū lā-ḥilāfe fīhā.*²⁴²⁸ Ya' nī küffār üzerine bir mertebe şedīdler idi ki ⁽²⁵⁾ kāfirlerūn şevbleri şevblerine ve bedenleri bedenlerine dokunmaḳdan taḥarrüz iderler idi. ⁽²⁶⁾ Ve merḥametleri daḫı bir derecede idi ki bir mü'min bir mü'mini gördükde lā-būd muşāfaḫa ve ⁽²⁷⁾ mu'ānaḳa iderdi. Ve lākin İmām-ı A'zam raḍiya'llāhu 'anh mu'ānaḳayı tecvīz buyurmamışlardır ve taḳbīli daḫı tecvīz itmemişlerdür. [II,30a] ⁽¹⁾ *Ve ḳāle: Lā-uḥibbu en yuḳabbile'r-raculu şey'en min-cesedi raculin āḫarī.*²⁴²⁹ Ammā İmām Ebū Yūsuf bu rivāyet üzerine ⁽²⁾ mu'ānaḳayı tecvīz itmişlerdür: *'An-Enesin kāne aṣḫābu'n-Nebiyyi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, "İzā telāḳū teşāfeḫū" ⁽³⁾ ve izā ḳaddimū min-seferin te'āneḳū.* Ravāhu't-Ṭaberānī ve *'an-Temīmi'd-Dārī, ḳāle'n-Nebiyyu şalla'llāhu 'aleyhi ⁽⁴⁾ ve sellem: Evvelu men 'āneḳa Ḥalīlu'llāh İbrāhīmu, ve kāne ḳable zālike's-sucūdi, fe-hāzā yescudu hāzā li-hāzā, ve hāzā ⁽⁵⁾ yescudu hāzā li-hāzā fe-cā'e'l-İslāmu bi'l-muşāfaḫati. Ve 'anhu 'aleyhi's-selām: Taḳbīlu'l-muslimi yede aḫīhi ⁽⁶⁾ el-muşāfaḫatu. Ve 'an-'A'ışete raḍiya'llāhu 'anhā, ḳāle Rasūlu'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Eyyumā muslimin ḳabbele yede muslimin ⁽⁷⁾ fe-hiye iḥde's-secdeteyni li'llāhi te'ālā.*²⁴³⁰ Pes Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'ālā aṣḫāb-ı Resūlu'llāh 'aleyhi's-

²⁴²⁸ “Çünkü onlar (iman edenler), onlara (inkâr edenlere) şefkatle muamele etmezler; bilakis onlar, avının üzerindeki arslan gibidirler. Çünkü Allah, onlara karşı sertliği emretti ve mü'minlere karşı da yumuşak davranmayı emretti. Allāhu Teālā'nın buyurduğu gibi: 'Mü'minlere karşı alçak gönüllü, kāfirlere karşı ise izzetlidirler.' Hz. Hasan'dan (rivāyet edildi): İnkâr edenlere, mü'minlerin şiddetinden ulaştı (onlara sertlikle muamele ettiler). Muhakkak ki onlar, inkâr edenlerin elbiselerinin kendi elbiselerine ve bedenlerinin kendi bedenlerine dokunmasından sakınırlar. Kendi aralarında ise birbirlerine karşı merhametle muamele ederler. Onlardan biri, diğer bir mü'minle karşılaştığında (sen onları) selamlaşıp tokalaşma ve kucaklaşma dışında bir hâlde görmezsin; bu (durum) aynen anlatıldığı gibidir.” Metindeki âyet için bkz. Mâide 5/54. Derkenara yazılan matlapla bu kısmın muânaka ve muşâfaha hakkında olduğu belirtilmiştir.

²⁴²⁹ “(İmâm-ı A'zam) dedi ki: Bir adamın, başka bir adamın bedeninden bir yeri öpmesini sevmiyorum.”

²⁴³⁰ “Hz. Peygamber'in (s.a.v) aṣḫâbından Enes'ten (rivāyet edildi): 'Karşılaştığınız zaman muşâfaha ediniz, seferden döndüğünüzde de birbirinize sarılınız.' Taberānī, Temim ed-Darī'den rivāyet etti: Nebi (s.a.v) şöyle buyurdu: 'İlk kucaklaşan kişi, Allah'ın dostu İbrâhim (a.s) idi. Bundan önce secdeler vardı. Biri secde edince diğeri de secde ediyordu. İslām muşâfaha ile geldi.' Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Müslümanın, kardeşinin elini öpmesi muşâfahadır (muşâfaha ile olur).' Hz. Aişe'den (rivāyet edildi): Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: Herhangi bir Müslümanın diğer Müslümanın elini öpmesi, Allah için iki secdeden biri gibidir.” Enes (r.a.) rivāyeti için bkz. Elbānî, **Saḫīhu't-Tergīb ve't-Terhīb**, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000, C. 3, s. 32. Temīmu'd-Dārī'nin rivāyetini Süyûtî'de tespit edebildik. Bkz. Süyûtî, **Cāmiu'l-Eḥādīs**, Haz. Abdülcevâd Ahmed-Sakır Ahmed Abbas, Mısır, Matbaatü'l-Hattab, 1984, C. 3, s. 280. “Müslümanın, kardeşinin elini

selâmuñ ⁽⁸⁾ evşâf-ı cemîlesin ziyâde idüp buyurur ki: “**Terâhum rukke‘ an succeden.**” “Rukke‘” cem‘-i “râki‘” ve “succed” cem‘-i ⁽⁹⁾ “sâcid”dür. Hıttâb Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâma ve yâhûd ulu’l-ebşâruñ her birine ola. ⁽¹⁰⁾ Ya‘nî “Hâbibüm, sen anları râki‘ler ve sâcidler görürsin.” Ya‘nî evkât-ı hamseyi muhâfaza idüp ⁽¹¹⁾ berfehvâ-yı Kerîm: “Alâ-şalâtihim dâ‘imün;”²⁴³¹ şalâta müdâvemet iderler. “**Yebtegüne faḍlen mine’llâhi** ⁽¹²⁾ **ve rıḍvânen;**”²⁴³² cümle-i yebtegüne hâl olmak üzere mevki‘-i naşbdadır. Ya‘nî, Hâk Celle ve ‘Alâ’dan şevâb ⁽¹³⁾ ve rızâ ibtiğâ itdükleri hâlde sücûd ve rükû‘ların görürsin. El-hâşıl: “Hâbibüm, senüñ aşhâbuñ ⁽¹⁴⁾ benüm envâr-ı ‘azametümi çeşm-i yakîn ile görüp bisât-ı ‘ubûdiyet üzerine râki‘îñ ve rü‘yet-i cemâl ⁽¹⁵⁾ ü celâl ile bisât-ı hürmet üzerine sâcidîñ ve bekā’-i Hâk’la bâkî olup bi-gayri hicâb u ‘itâb ⁽¹⁶⁾ mezîd-i keşf-i zât ve dünüvv-i vişâl taleb iderler.” Merâtib-i seniyye-i mezbûre ise maḥall-i ⁽¹⁷⁾ rıḍvân-ı ekberdür. Fe-li-hâzâ anlar daḥı Hâk’dan faḍl u ihsân ve rıḍvân recâ iderler. Hâk Tebâreke ⁽¹⁸⁾ ve Te‘âlâ daḥı recâların kabûl idüp sücûd u huşû‘ ve rükû‘ u huşû‘ları hâlinde mu‘âyene ⁽¹⁹⁾ kıldukları ‘azâ‘im-i melekûtiyyeden vücûh-ı münevverelerinde tele’lû‘ eyleyen envâr-ı müşâhedâtı ⁽²⁰⁾ vaşf idüp buyurur ki: “**Sîmâhum fî-vucûhihim min-eseri’s-sucûd;** ya‘nî: *Sîmâ’u’l-muḥibbîne fe-innehum lâ-yescudûne li-şey’in mine’d-dunyâ ve’l-‘ukbâ illâ li’llâhi muḥlişîne lehu’d-dîne.*²⁴³³ “Sîmâ” nişân ⁽²¹⁾ ve ‘alâmet ma‘nâsınadır ve ‘alâmetden murâd şol nişândur ki keşret-i sücûddan anlarıñ ⁽²²⁾ cibâhında zâhirdür. “Min-eseri’s-sucûd” kavlı-i kerîmi sîmâ-i vücûhuñ beyânı ve tefsîridür. Ve ⁽²³⁾ yâhûd cârda olan müstekinden hâldür ve ‘alâmet-i mezbûre bir ‘alâmetdür ki anlarıñ ⁽²⁴⁾ vücûhından münfekke vü müfârıka ve zâ‘ile vü âfile olmaz. Ve ‘alâmet-i mezbûre yevm-i

öpmesi...” rivâyeti için bkz. Süyûtî, a.g.e., C. 3, s. 625; Hz. Âişe rivâyeti için kaynak tespit edilememiştir.

²⁴³¹ “Namazlarında devamlıdır.” (Meâric 70/23, nâkıs iktibas) Nûshada “ve alâ” yazılmıştır.

²⁴³² “Allah’tan faḍl (lütuf) ve rızâ isterler.” Derkenara Ebu’s-Suûd tefsirinden alındığı notu düşülen Arapça bir metin kaydedilmiştir. Metinde “yebtegûn”la ilgili nahiv yönünden bilgi yanında, âyette geçtiği üzere “Allah’tan bir faḍl, ihsan ve iyilik talep ediyorlar.” anlamıyla özetlenebilecek açıklamalar mevcuttur.

²⁴³³ “Onların nişanları yüzlerindeki secde izidir.’ yani: Muhiblerin alâmetleri (şöyledir): Onlar, dîni O’na has kılarak Allah’a secde etmek dışında dünya ve ukbâda hiçbir şeye secde etmezler.” “Ya’nî”den itibaren bu kısım metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

kıyâmetde ⁽²⁵⁾ anlaruñ vucûhında olan nûrdur. ‘*An-İbni ‘Abbās ve’l-Hasan raḍiya’llāhu ‘anhumā, huve beyāḍun* ⁽²⁶⁾ *yekūnu fī-vucūhihim yevme’l-ḳiyāmeti. Ravā eṭ-Ṭaberānī ‘an-Ubeyyi’bni Ka’b raḍiya’llāhu ‘anhu ‘ani’n-Nebiiyi ṣalla’llāhu* ⁽²⁷⁾ *‘aleyhi ve sellem: Hāzā me’a mā lehum min-miṣli zālike fī’d-dunyā min-eṣeri’l-ḥuṣū’i ve’l-heybeti, bi-ḥayṣu ennehum* [II,30b] ⁽¹⁾ *izā ru’iye eḥaduhum evraṣe li-rā’iyihī zikra’llāhi, ve izā ḳara’e evraṣet ḳirā’etuhū ḥuznen ve ḥuṣū’an* ⁽²⁾ *ve iḥbāten ve ḥuḍū’an, ve in kāne rabbu’l-ḥālī zera’s-seyyi’eti.* ²⁴³⁴ Ve ‘İkrime ve Sa’īd bin Cübeyr ⁽³⁾ raḍiya’llāhu ‘anhumā: “Sīmādan murād, cibāh üzerinde olan eṣer-i turābdur.” diyü buyurmuşlar. Ve Ḍaḥḥāk ⁽⁴⁾ raḍiya’llāhu ‘anh: “Şerden vāḳi’ olan şufret-i vechdür.” diyü buyurmuşlar. *Ve ‘an-Sa’īd bin el-Museyyeb:* ⁽⁵⁾ *Huve nedā’t-tuhūri ve turābu’l-arḍi. Ve ‘an-‘Aṭā: İstenārat vucūhuhum min-ṭūli mā ṣallū bi’l-leyli* ⁽⁶⁾ *ke-ḳavlihi ‘aleyhi’s-selām: “Men keṣura ṣalātuhū bi’l-leyli ḥasune vechuhū bi’n-nehāri.” Ravāhu Cābir ve ḥarrace İbnu Mâce* ⁽⁷⁾ *fī-Sünenihi.* ²⁴³⁵ Ammā ‘İkrime ve Sa’īd bin Cübeyr ve Sa’īd bin Müseyyeb: “Sīmādan murād şufret-i vech ⁽⁸⁾ ve cibāhda mer’i olan eṣer-i turābdur.” diyü murād buyurdıkları, ba’z-ı mürā’i vü sālūsaruñ ⁽⁹⁾ ke-enne ṣalātda oldukların iş’ar ve izhār içün cebhelerine taṣannu’an vaṣ’ itdükleri ⁽¹⁰⁾ eṣer-i sücūd olan türāb degildür, eyle ḳann itmeyesin. Toprak anlaruñ başına! Zīrā riya ile ⁽¹¹⁾ olan ‘alāmet-i mezbûre ḥavāric sīmāsındandır. Nitekim İbrāhīm-i Biḳā’i *Münāsebātü* ⁽¹²⁾ *’l-Ḳur’ān* nām tefsīrinde dirler ki: *Ve lā-yuṣannu enne mine’s-sīmāi mā yaṣne’uhū ba’ḍu’l-murā’ine* ⁽¹³⁾ *min-eṣeri’s-sucūdi fī-cebhetihī fe-inne zālike min-sīma’l-ḥavārici. Ve fī-Nihāyeti ibnu’l-Eṣīr fī’ṣ-ṣuḡnā* ⁽¹⁴⁾

²⁴³⁴ “İbn Abbās ve Hasan’dan (rivāyet şöyledir): ‘O, hesap gününde onların yüzlerinde beyazlık olur.’ Taberānī, Übeyy bin Ka’b’dan Resûlullah’ın (s.a.v.) şöyle dediğini rivāyet etti: ‘Dünyada bir benzeri olmayan bu (yüzlerindeki beyazlık), huṣū ve heybet eserlerindendir. Eğer onlardan birisi görülürse bakana Allah’ın zikrini hatırlatır. Eğer (Kur’ân’dan) tilāvet ederlerse okumaları (dinleyenlere) hüzün, huṣū ve tevāzu hissettirir. (Kişi bu) hâlin sahibi olursa günahları kerih görür.’”

²⁴³⁵ “Sa’īd bin Müseyyeb’dan (şöyle) rivāyet edildi: O, yerin toprağı ve temizleyici olan suyun damlasıdır, (abdestin ve alnı secdeye götürmenin izidir). Aṭā’dan (rivāyet şöyledir): Onların yüzleri, gece namazlarının uzunluğundan dolayı aydınlandı. Hz. Peygamber’in (s.a.v.) buyurduğu gibi: ‘Kim gece namazını çoğaltırsa gündüz yüzü güzelleşir.’ (Bu hadîsi) Cābir (r.a) rivāyet etti ve İbn Mâce, *Sünen*’inde tahrîc etti.” İbn Mâce’nin *Sünen*’indeki Cābir (r.a) rivāyeti ve izahı için bkz. İbn Mâce, *Sünen*, C. 4, s. 112-113 (kitābu ikāmeti’s-salâ, 174. Bâb, 1332 ve 1333 numaralı hadisler). Derkenara “lugat” kaydıyla, metinde geçen “nedā” kelimesinin “şebnem ve damla” anlamında olduğu yazılmıştır. Yine derkenara “Nehy ‘ani’r-riyā” da matlap olarak kaydedilmiştir.

ve minhu *ḥadīṣu Ebi'd-Derdā* 'raḍiya'llāhu 'anhu: Ra 'ā raculen beyne 'ayneyhi mişlu takni 'eti'l-'anzī'²⁴³⁶ fe-ḳāle lev lem-yekun⁽¹⁵⁾ hāzā kāne ḥayran.²⁴³⁷ Ya' nī Ebū Derdā bir raculūn cebhesinde eşer-i sücūd olduğun görüp⁽¹⁶⁾ ḥavfan mine'r-riyā anı kerāhetden 'add eyledi. *Ve ḳad ravā ṣāḥibu'l-Firdevs 'an-Enes raḍiya'llāhu 'anhu*⁽¹⁷⁾ 'ani'n-Nebiyi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, inneḥū ḳāle: *Ve ebḡaḍu'r-raculī, ve ekrahuhū izā ra 'eyte beyne 'ayneyhi eşer*⁽¹⁸⁾ 's-sucūdī.²⁴³⁸ Fe-li-hāzā 'Abdül-'azīz-i Mekki²⁴³⁹ buyururlar ki: *Huve leyse mine'n-nuḥūleti ve 'ş-şufrati lākinnehū nūruhū*⁽¹⁹⁾ *yuzhiruhū 'alā-vucūhi'l-'ābidīne yebdū min-bāṭinihim 'alā-zāhirihi yetebeyyenu zālike li'l-mu 'minīne ve lev kāne*⁽²⁰⁾ *zālike fī-zenciyyin ev Ḥabeşiyyin. Ve ḳāle İbnu 'Aṭā: Terā 'aleyhim ḥile'a'l-envāri lāyiḥaten.*²⁴⁴⁰ Pes Ḥazret-i⁽²¹⁾ Ḥaḳ ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ, 'ibād-ı ḥāşş ve evliyā'-i ḥavāşşınıñ evşāf-ı cemīlesin⁽²²⁾ şol emr-i celīl ile vaşf eyledi ki cemī'-i ḥuḏūz ve şehvetden ḥalāş olup⁽²³⁾ derūnları 'alā'ıḳ-ı tekvīniyyeden muşaffā ve maḥabbet-i zātiyye ile mir'āt-ı ḳalbleri⁽²⁴⁾ mücellā olmayanlardan ḡayrısı sıfāt-ı seniyye-i mezbūre ile ittişāfa ḳādir olmamaḡ-ıla⁽²⁵⁾ Ḥaḳ Celle ve 'Alā ol 'ibād-ı aşfiyāsınıñ 'uluvv-i şānlarına işāret idüp buyurur

²⁴³⁶ Derkenara “taḳni'e”nin “kınlamak”, yani kırmızıya boyamak anlamına geldiḡi; “anz”ın ise burada “dişi keçi” anlamında kullanıldığı not edilmiştir.

²⁴³⁷ “Bazı riyakārların, alınları üzerine yaptıkları (işaret), secde eseri zannedilmesin. Esasen bu, hāricilerin alāmetidir. İbnü'l-Esîr'in *Nihāye* adlı eserinde Ebu'd-Derdā'dan (r.a) rivāyet edilen bir hadis şöyledir: (Resûlullah), iki gözü arasına keçilerdeki kırmızı boya gibi alāmet (yapmış) bir adamı gördü ve (şöyle) dedi: Bu olmasaydı (kendisi için daha) iyi olurdu.” Bkz. Bikâî, *Nazmü'd-Dürer*, C. 18, s. 340. Ayrıca bkz. İbnu'l-Esîr, *En-Nihāye fî-Garîbi'l-Hadis ve'l-Eser*, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabîyye, 1963, C. 1, s. 216.

²⁴³⁸ “Sāhibü'l-Firdevs, Enes'ten (r.a) Resûlullah'ın (s.a.v) şöyle dediḡini rivāyet etti. ‘İki gözü arasına secde eseri (olmak üzere sonradan işaret ekleyeni) gördüğün zaman (bil ki o), insanların en buḡz ve nefret edilesi olanıdır.’” Bu kısım da Bikâî'den alınmıştır. Bkz. Bikâî, *a.g.e.*, C. 18, s. 340-341.

²⁴³⁹ Metinde zikredilen Abdülazîz-i Mekki'nin İmâm-ı Şâfiî'nin talebesi, zühd ehli olmasıyla da bilinen kelām âlimi Abdülazîz b. Yahyâ el-Kinânî el-Mekkî (ö. 240/854?) olması muhtemeldir. Kendisiyle ilgili bilgi için bkz. Mehmet Erdoğan, “Kinânî, Abdülazîz b. Yahyâ”, *TDVİA*, C. XXVI, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 32.

²⁴⁴⁰ “Bu (alınlarındaki secde alāmetleri), hastalıktan ve sarılıktan dolayı deḡildir. O, yalnızca âbidlerin sîmâlarında ortaya çıkan ve bâtınlarından zâhirlerine vurmuş olan nurdur. Mü'min oldukları için renkleri siyah olsa da Zencî veya Habeşî olan mü'minlerde de (o beyazlık) ortaya çıkar. İbn Atâ dedi ki: Sen onların (yüzlerinden) nurun kopup yayıldığını görürsün.” Bu metin, Sülemî'nin mutasavvıfların Kur'ân âyetlerine dâir yorumlarını derlediḡi tasavvufî tefsiri *Hakâiku't-Tefsîr*'de tespit edilmiştir. Bkz. Sülemî, *a.g.e.*, C. 2, s. 259. Bu varakta derkenara “Ebu's-Suûd” kaydı düşülmüş olan ve Fetih süresinin 29. âyetinin tefsirinden alındığı anlaşılan bazı Arapça notlar da tahrir edilmiştir. Bunlarda Hz. Peygamber'in riyâ ve nifakı kast ederek “Alāmet yapmayın.” buyurduğu da kaydedilmiş ve âyette geçen çok secde edenlerin yüzlerindeki işarete dâir kelâmın, sadece ihlasla secde edenler için geçerli olduğu belirtilmiştir.

ki: “Zālīke ⁽²⁶⁾ meşeluhum fi’t-Tevrāti.” Zālīke, vaşf-ı mezkûra işaretdür ve yâhûd işâret-i mübhemedür ki ⁽²⁷⁾ işâret-i mezbûreyi “ke-zer‘in” kavlı-i şerîfî îzâh ider. Ve “zālīke” mübtedâ, haberi “meşeluhum”dur. Ya‘nî anlaruñ vaşf-ı [II,31a] ⁽¹⁾ ‘acibü’s-şânları evşâf-ı mezbûre ile Tevrât’da mezkûrdur. *Ravâ aşhâbu Futûhi’l-Bilâd*²⁴⁴¹ *fî-fethi Beyti’l-Makdisi* ⁽²⁾ ‘an-Ka‘bi’l-Ahbârî radiya’llâhu ‘anhu, enne sebebe İslâmihi enne ebâhu kâne aḥberahū ennehū deḥera ‘indehū veraḳateyni ce‘alehumā ⁽³⁾ *fî-kuvvetin*²⁴⁴² ve ṭayyene ‘aleyhimā, ve emerahū en ya‘mele bihimā ba‘de mevtihi. *Ḳāle felemmā mâte fetaḥtu ‘anhumā fe-izā fîhimā* ⁽⁴⁾ *Muḥammedun rasûlu’llâhi ḥâtemu’n-nebiyyîne lâ-nebiyye ba‘dehū, mevliduhū bi-Mekketi ve muḥâceratuhū bi-Ṭaybete, leyse bi-fazzin ve lâ-ğalîzin* ⁽⁵⁾ ve lâ-seḥḥâbin fî’l-esvâḳi, ve lâ-yucziu’s-seyyi’ete bi’s-seyyi’eti, ve lâkinne yuczā bi’s-seyyi’eti’l-ḥâseneti ve ya‘fû ⁽⁶⁾ ve yaḡfiru ve yeşfaḥu ummetehu’l-ḥammâdune’llezîne yaḥmedûne’llâhe ‘alâ-kulli şerefin ve ‘alâ-kulli ḥâlin, ve tezelli en fusehum ⁽⁷⁾ bi’t-tekbîri ve yensuru’llâhu beynehum ‘alâ-kulli men nâvâhu yaḡsilûne furûcehum bi’l-mâ’i ve ye’tezirûne ‘alâ-evsâṭihim ⁽⁸⁾ ve enâcîluhum fî-şudûrihim, ye’kulûne ḳurbânuhum fî-butûnihim ve yûcerûne ‘aleyhâ terâḥumuhum beynehum terâhume beni’l-ummi ve’l-ebi ⁽⁹⁾ vehum evvelu men yedḥulu’l-cennete yevme’l-ḳiyâmeti mine’l-umemi, humu’s-sâbiḳûne’l-muḳarrebûne ve’ş-şâfi’ûne el-muşeffe‘u lehum, ⁽¹⁰⁾ ve ‘an-Ka‘bin ve’l-meşelu’llezi fi’t-Tevrāti mâ tercemetuhum a’dâ’uhum ke-ḳurûni’l-ḥadîdi, ve fîmâ beynehum fi’n-nefi ⁽¹¹⁾ ve’t-tevâşuli bi’l-mâ’i ve’ş-şâ’idi, ve li-rabbihim ke-hâmeti’z-zer‘i me’a’r-rîḥi, ve’ş-şadîḳi’n-naşîḥi, ve fî’l-iḳbâli ⁽¹²⁾ ‘ale’l-âḥirati ke’l-musâfirî’ş-şâḥibi ve’l-bâki’n-nâḥibrî²⁴⁴³ fe-‘abbera ‘anhu fî-kitâbinâ bimâ zekera.²⁴⁴⁴ “**Ve meşeluhum**

²⁴⁴¹ Derkenara: “Fütûhu’l-‘ibâd Mir’âtu’z-zamân şâḥibi İbn Keşîr’ündür.” notu yazılmıştır; fakat İbn Keşîr’e âit bu isimde bir eser tespit edemedik.

²⁴⁴² Derkenara “lugat” kaydıyla bu kelimenin “revzen” anlamına geldiği yazılmıştır.

²⁴⁴³ Derkenara “Kâmûs” kaydıyla: “şehabe”nin zayıflık, bitkinlik, açlık ya da yolculuk sebebiyle rengin değişmesi; “nehabe”nin da feryât ederek şiddetli ağlayış anlamına geldiği kaydedilmiştir.

²⁴⁴⁴ “Fütûhu’l-Bilâd sahibi, Beytül Makdis’in fethiyle ilgili kısımda Ka’b el-Ahbâr’dan (r.a) onun Müslüman olma sebebini rivâyet etmiştir. (Şöyle ki): Babası ona; yanında iki sayfa (Tevrat sayfası) sakladığını, onları duvardaki deliğe koyup üzerini balçıkla sıvadığını haber vermiş ve kendisi öldükten sonra onlarla amel etmesini vasiyet etmiştir. (Devamını Ka’b el- Ahbâr şu şekilde anlatır): (Babam) ölünce o iki sayfayı çıkarttım. Bir de baktım ki onlarda: ‘Muhammed (s.a.v) Allah’ın resûlüdür, nebîlerin sonuncusudur, kendisinden sonra bir nebî yoktur,

fi'l-İncîli,”⁽¹³⁾ “meşeluhum fi't-Tevrâti” üzerine ma' tûfdur. Ya' nî iki kitâbda dahı vaşf-ı cemîlleri “ke-zer'in”²⁴⁴⁵ temşîl-i⁽¹⁴⁾ müste'nif ve yâhûd tefsîr ü îzâhdur ve yâhûd “Ve meşeluhum fi'l-İncîli” kavlinüñ haberidür. “Ehrace⁽¹⁵⁾ şaţ'ehû,”²⁴⁴⁶ ey firâhuhû yukâlu eşţâ'u 'z-zera'u izâ ferihâ,²⁴⁴⁷ ya' nî anlaruñ meşeli İncîl'de ve yâhûd Tevrât'da⁽¹⁶⁾ ve İncîl'de şol zer' mişillüdü ki varakını evvel-i hâlinde ihrâc ve izhâr eyleye. “Fe-âzerahû,”²⁴⁴⁸ (17) ey fe-kuvvâhu mine'l-muvâzerati ve hiye'l-mu'âveneti, ev mine'l-îzâri ve huve'l-i'âneti.²⁴⁴⁹ Ya' nî pes, ol şaţ'⁽¹⁸⁾ mu'âvenet idüp taqviyet vire; “fe'stağleze,”²⁴⁵⁰ feşâra mine'r-rikkati'l-ğılazi,²⁴⁵¹ ya' nî pes, rikkat,⁽¹⁹⁾ gılaza tebdîl ola. “Fe'stevâ 'alâ-sûkihi”²⁴⁵² Sûk bu maḥalde cem'-i sâkḍur ki pây-ı dirâht⁽²⁰⁾ ma' nâsınadur. Bunda pây-ı dirâhtdan murâd zer'uñ kaşabıdır. Ey fe'steḳâme 'alâ-kaşabihi,²⁴⁵³ (21) ya' nî zer', ba'de'l-ğılzati mine'r-rikkati²⁴⁵⁴ sâkḍarı üzerine ḳâ'im oldı. Bir vechle kıyâm ki⁽²²⁾ “yu'cibu'z-zurrâ'a,”²⁴⁵⁵ zer'uñ nemâ vü istikâmet ve kuvvet u ğılzati ve ḥüsn-i manzarı zurrâ'ı 'acebe⁽²³⁾ getürür. Hâşıl-ı kelâm Ḥazret-i Ḥaḳ ve Kâdir-i Muṭlaḳ aşḫâb-ı kirâm raḍiya'llâhu 'anhüm içün bu meşeli⁽²⁴⁾ ḍarb itmişdür; ya' nî aşḫâb-ı Resûl 'aleyhi's-selâm mebd'e'-i İslâm'da ḳalîl ü za'îf⁽²⁵⁾ olup ba'dehû bir mertebe keşîr ü ḳavî oldılar ki nâs anlaruñ kuvvet ü keşret ve ḳudret ü

Mekke'de doğacak ve Taybe'ye (Medîne'ye) hicret edecektir. O, kaba ve sert biri değildir, çarşılarda gürültü patırtı eden biri de değildir, kötülüğe kötülükle karşılık vermez; aksine kötülüğe güzellikle karşılık verir, affeder. Onun ümmeti, her şey ve her hâl için Allah'a şükreden ve çokça hamd eden kimselerdir. (Allah'ı) tekbirle yüceltirler ve kendilerini alçaltırlar; (Hz. Muhammed'e) karşı koyan herkese karşı Allah'ın yardımı onlarıdır. (Onlar), avret yerlerini suyla yıkarlar ve göğüslerini örtüyle kapatırlar. Kurban etini yerler ve ondan (dağıtarak) sevap kazanırlar. Birbirlerine karşı merhametleri, anne ve babanın evlâdına olan sevgisi ve merhameti gibidir. Onlar, kıyâmet günü cennete ilk giren ümmet olacaktır. Onlar (ecirde) öndedirler ve mukarrebündurlar. Şefaât eden ve kendileri için şefaât edilen kişilerdir.” diye yazıyordu. (Yine) Ka'b'dan rivâyete: Tevrat'ta geçen meselin tercümesi: Onlar düşmanları için demirden boynuz gibi olup kendi aralarında fayda ve iletişimde su ve toprak gibidirler; sahipleri için rüzgârla birlikte (ferahlık veren) ekinin başı gibidirler, nasihat eden arkadaş gibidirler, âhirete râğbet etmede benzi solmuş yolcu ve inleyerek ağlayan kişi gibidirler. Kitabımızda onun (Ka'b el-Ahbar'ın) zikrettiği şekilde ifade edilmiştir.” Bu kısım da Bikâî'de tespit edilmiştir. Bkz. Bikâî, a.g.e., C. 18, s. 341-343.

²⁴⁴⁵ “ekin gibi”

²⁴⁴⁶ “Filizini çıkardı.”

²⁴⁴⁷ “Yani ‘filiz’idir ki filiz verdiği zaman ‘ekin büyüdü’ derler.

²⁴⁴⁸ “Böylece onu kuvvetlendirdi.”

²⁴⁴⁹ “Yani, yardım ve destek olunması sonucu onun kuvvetlenmesini ifade eder.”

²⁴⁵⁰ “Sonra (onu) kalınlaştırdı.”

²⁴⁵¹ “Zayıfken kuvvetli (inceyken kalın) oldu.”

²⁴⁵² “Sonra kendi gövdesi üzerinde yükseldi (büyüdü).”

²⁴⁵³ “Yani, kamışı (gövdesi) üzerinde doğruldu (yükseldi).”

²⁴⁵⁴ “Ekin, zayıflığı kuvvete dönüştükten sonra”

²⁴⁵⁵ “Çiftçilerin hoşuna gider.”

heybetine ⁽²⁶⁾ ta‘accüb ider oldılar. Ve “Şaṭ’e, İslām’a evvel dāhıl olandan kināyedür.” diyü tefsîr itmişler. Zîrâ ⁽²⁷⁾ sünbüle, ibtidâ’ en müfrede olduğu hâlde hurûc itdüğü gibi; Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm dahı [II,31b] ⁽¹⁾ müfreden meb‘ûş oldu, ba‘dehû sünbüle kuvvetlendüğü gibi Hâzret dahı aşhâb ile kuvvet ⁽²⁾ buldı. *Ḳāle Ḳatāde mektûbun fi’l-İncîli*, “*Se yaḥrucu ḳavmun yenbitûne nebâtî’z-zer‘i ye’murûne bi’l-ma‘rûfi* ⁽³⁾ *ve yenhevne ‘ani’l-munkeri.*”²⁴⁵⁶ ve *Münâsebâtü’l-Ḳur‘ân*’da İncîl’de vâkı‘ olan meşel bu vechle mastûrdur: ⁽⁴⁾ *Ḳāle Mattâ ḍarabe lehum meşelen ḳā’ilen yuşbiḥu melekûti’s-semâvâti ḥabbete ḥardalin aḥazehâ insânun ve zera‘uhâ* ⁽⁵⁾ *fi-ḥaḳliḥi*²⁴⁵⁷ *li-ennehâ aşḡaru’z-zerâyi‘i kullihâ. Ve ḳāle Markos ve hiye aşḡaru’l-ḥubûbi’lleti‘ ‘ale’l-arḍi fe-izâ* ⁽⁶⁾ *ṭālet şārat ekbera min-cemî‘i’l-buḳûli ve naḍîri*²⁴⁵⁸ *şeceratin. Ve ḳāle Markos ve şuni‘at aḡşānan ‘izāman.* ⁽⁷⁾ *Ve ḳāle Lûḳā fenemet ve şārat şeceraten ‘aẓîmeten ḥattâ inne ṭā’ira’s-semâ’i yesteẓillu taḥte aḡşānihâ.*²⁴⁵⁹ ⁽⁸⁾ Yuḥanna ve Markos ve Mattâ ve Lûḳâ ḥavariyyûndan dört kimesnedür ki İncîl’i bunlar yazmışdur. Ve Markos’uñ ⁽⁹⁾ İncîl’in ṭā’ife-i Rûmiyân ḳırâ’at iderler. Markos’uñ yazduğı İncîl lisân-ı Rûm’a terceme olunup sâ’irinüñ lisân-ı Latin’dür ki aşldur.²⁴⁶⁰ Ve zer‘ ile ḍarb-ı meşelde bir temşîl dahı yazmışlar ki ⁽¹⁰⁾ ḥâlâ zıkr olunur. *Ve ḳāle Markos: Men lehû uzunāni sâmi‘atāni fe’l-yesme‘u ve ḳāle lehum yuşbiḥu melekûtu’llāhi* ⁽¹¹⁾ *insānen yulḳî zer‘ahû ‘ale’l-arḍi ve yenāmu ve yeḳûmu leylen ve nehāran ve’z-zera‘u yenmû ve yeṭûlu ve huve lâ-ya‘lemu* ⁽¹²⁾ *evvelen ‘aşebun, ve ba‘de zālîke sunbulun şumme temlî’u’s-sunbulu*

²⁴⁵⁶ “Ḳatāde (r.a) İncîl’de şöyle yazıldığını söyledi: Ekinleri yetiştirecek bir kavim ortaya çıkacak ve iyiliği emredip kötülükten nehyedecekler.”

²⁴⁵⁷ “Kâmus”tan alındığı belirtilmiş olan Arapça bir notla derkenara, “hakl” kelimesinin “tarla” anlamına geldiği kaydedilmiştir.

²⁴⁵⁸ Derkenara “lugat” kaydıyla “naḍar” kelimesinin “parlak, tâze; genç” anlamına geldiği Arapça olarak yazılmış ve Türkçe tercümesi de kaydedilmiştir.

²⁴⁵⁹ “Matta, onların vasıflarını ifade etmek için semâvâtın hükümrânlığına teşbih etti ve insanın alıp tarlasına ektiği hardal tanesine benzeterek anlattı. Çünkü hardal tanesi, tohumların en küçüğüdür. Markos ise şöyle dedi: ‘O, yeryüzündeki tohumların en küçüğüdür; fakat yetişip büyüdüğü zaman, benzeri olan bütün bitkilerden daha büyük ve yemyeşil bir ağaç olur.’ (Yine) Markos: ‘Kocaman dalları olur.’ dedi. Luka ise: ‘(Hardal ağacı) büyüdü ve kocaman bir ağaç oldu; öyle ki gökyüzünün kuşları, onun dalları altında gölgelenir.’ dedi.”

²⁴⁶⁰ “Markos’uñ yazduğı...” ifadesinden buraya kadarki kısım, sayfanın sol iç kısmına sahh kaydıyla yazılmış; metindeki yeri de gösterilmiştir.

hattâ izâ inteheti's-semerratu, hîne'izin yeda'u'l-mincele²⁴⁶¹ (13) iz kadedne'l-ḥaşâdu. Kâle Mattâ: Hâzâ kulluhû, kâle Yesû'u'l-mecmû'a²⁴⁶² li-yutimme mâ kîle fi'n-nebiyyi'l-kâ'ili: (14) Eftaḥu fe-etâ bi'l-emşâli, ve enṭiḳu bi'l-ḥafıyyâti, min-ḳabli esâsi'l-âlemi, hîne'izin terake'l-cem'a,²⁴⁶³ ve cā'e (15) ile'l-beyti, fe-cā'e ileyhi telâmîzuhû. Ve ḳâlû: Fessir lenâ meşele zivâni'l-ḥaḳli. Ecâbe: Ellezi⁽¹⁶⁾ zera'a'z-zer'a'l-ceyyide, huve ibnu'l-insâni, ve'l-ḥaḳlu huve'l-âlemu, ve'z-zer'u'l-ceyyidu huve benu'l-melekûti, (17) ve'z-zivānuhum²⁴⁶⁴ benu's-şerri, ve'l-aduvvu'llezi²⁴⁶⁵ zera'ahum, huve's-şeyṭānu, ve'l-ḥaşâdu huve muntehe'd-dehri, (18) ve'l-ḥaşşādūne humu'l-melâ'iketu, fe-kemâ ennehum yecme'üne'z-zivāne evvelen, ve bi'n-nâri yaḥruḳu, hâkezâ yekūnu muntehâ hâza⁽¹⁹⁾ 'd-dehri yursilu melâ'ikete ve yecme'üne min-memleketihî kulle's-şevki, ve fâ'ili'l-işmi fe-yulḳūnehum, fî-ettûn⁽²⁰⁾ 'n-nâri.²⁴⁶⁵ Hunâke yekūnu'l-bukâ'u ve şarîru'l-esnâni. Hîne'izin yudî'u's-şiddîḳūne mişle's-şemsi fî-melekûtin.²⁴⁶⁶ (21) Ve Ḥasan raḍiya'llāhu 'anhdan rivāyet olunur. Anlar buyurmuşlar ki: “Ve'llezi⁽²²⁾ me'ahû” ile murād buyurılan Ebû Bekri⁽²²⁾’s-Şiddîḳ raḍiya'llāhu 'anhdür, “eşiddâ'u 'ale'l-kuffâri” ḳavl-i kerîmi ile murād ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭâb’dur. “Ruḥemâ'u beynehum” (23) ‘Oşmân bin ‘Affân’dur. “Terāhum rukke'an

²⁴⁶¹ Derkenara: “mencil”in anlamının “orak” olduğu yazılmıştır.

²⁴⁶² “Yesû'u”nun altına “ey İsâ” yazılmıştır.

²⁴⁶³ “terake” kelimesinin altına “İsâ” kelimesi kaydedilmiştir.

²⁴⁶⁴ Derkenara Türkçe olarak ve lügat notuyla “zivân”ın hububatların içindeki siyah taneler anlamına geldiği kaydedilmiştir.

²⁴⁶⁵ Derkenara lügat notuyla, “ettûn”un külhana benzer; fakat ondan biraz daha hafif şiddette yanan fırın anlamına geldiği Farsça ve Arapça karışık olarak kaydedilmiştir.

²⁴⁶⁶ “Markos: ‘Kulakları olan ve işiten herkes dinlesin.’ dedi ve Allah’ın hâkimiyetini onlara, tohumlarını toprağa saan insan örneğini vererek anlattı: ‘(Tohumu eken kişi) gece uyur, gündüz kalkar; ekini büyür, uzar da o bilmez. (Ekin) önce ottur, sonra başak olur ve ardından başak dolar. Başakta ürün olgunlaşınca (eken kişi) eline orağı alır, çünkü artık hasat vakti gelmiştir.’ Matta dedi ki: Bunların tümü İsâ’nın, ‘Ağzımı misallerle açarak örnekler vereceğim ve âlemin yaratılışından itibâren gizli kalanları söyleyeceğim.’ diyen peygamberin kelâmının tamamlanması için halka anlattığıdır. Sonra İsâ halktan ayrılarak eve gitti ve ardından talebeleri yanına gelip: “Hububatların içinde olan siyah tanelerle ilgili misâli bize açıkla” dediler. İsâ onlara: ‘İyi tohumu eken, insanoğludur; tarla ise dünyadır. İyi tohum, melekûtun ürünü (oğulları); hububatların içindeki siyah taneler ise şerrin mahsûlüdür (oğullarıdır). Onları eken düşman ise İblis’tir. Hasat (vakti), zamanın (dünya hayatının) sonudur ve hasadı yapanlar da meleklerdir. Öncesinde (tarladaki zararlı otları ve) hububatlara karışan siyah taneleri nasıl toplayıp ateşte yaktırlarsa dünya hayatının sonunda da bunun aynısı olacaktır. (Allah) meleklerini gönderecek, onlar da (kulları) yoldan çıkaran ve günah işleyenleri onun memleketinden toplayıp kızgın fırına atacaktırlar. Orada ağlayışlar ve (korkudan) dişlerin gıcırdaması olur. (Rabbine) sâdık olan kullar ise mânâ âleminde güneş gibi parlayacaklardır.

succeden,” ‘Alī bin Ebī Ṭālib’dür. “Yebtegüne faḍlen mine’llāhi ve riḍvānen” ⁽²⁴⁾ kavlı-i Kerīm’i ile mübeşşeratün bi’l-cenneti olan baḳiyye-i ‘aşere-i mübeşşeredür, raḍiya’llāhu ‘anhüm. Ve dahı “ke-zer’in” ²⁴⁶⁷ ⁽²⁵⁾ kavlı-i münifinde olan “zer”den murād Muḥammedun Resūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemdür. “Eḥrace şaṭ’ehū” Ebū Bekri⁽²⁶⁾’ş-Şiddīk, “fe-āzerahū” ‘Ömer, “fe’stağleze” ‘Osmān, “fe’stevā ‘alā-sūkihi” ‘Alī raḍiya’llāhu ‘anhümdür ki İslām, ⁽²⁷⁾ ‘Alī’nün seyfi ile kâ’im oldı. “Yu’cibu’z-zurrā’a” el-mu’minün, “li-yağīza bihim”²⁴⁶⁸ ehl-i Mekke’ye ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhün [II,32a] ⁽¹⁾ kavlidür ki ba’de’l-İslām: “Lā-na’budu’llāhe sirran ba’de’l-yevmi.”²⁴⁶⁹ diyü buyurdı. *Ve ‘an-‘İkrime: “Eḥrace şaṭ’ahū”, ⁽²⁾ bi-Ebī Bekrin, “fe-āzerahū” bi-‘Ömer, “fe’stağleze” bi-‘Osmān, “fe’stevā ‘alā-sūkihi” bi-‘Aliyyin. Ve kezā meşelu ṭullābi’l-Ḥaḳḳ, ⁽³⁾ ke-meşeli zer’in ey ke-nebātin muşmir eḥrace firāḥuhū ey eşmera yu’cibu’z-zurra’a ey eṭ-ṭullābu, “fe-āzerahū fe’stağleze” ⁽⁴⁾ li-ḥamli’s-şemerati, “fe’stevā ‘alā-sūkihi” ey eşmera, yu’cibu’z-zurra’a ey şemerun şeceratun vucūduhū, ve hiye kavlu ba’duhum subḥānī⁽⁵⁾ mā a’zame şānī, li-yağīza bihimu’l-kuffār, kuffāru’n-nefsi li-enne şeceratehum ğayru muşmiratin mu’addetun li-nāri caḥīmu’l-kaṭi’ati.*²⁴⁷⁰ ⁽⁶⁾ **“Li-yağīza²⁴⁷¹ bihimu’l-kuffāra”** zekāda ve istiḥkāmda ve kuvvetde anları zer’a teşbīh için ta’līl ⁽⁷⁾ ve yāḥūd siyākda olan āyet-i kerīmeye ta’līldür. Zīrā küffār-ı bed-kirdār, mü’minin-i muvaḥḥidīne ⁽⁸⁾ va’d ve²⁴⁷² āhiretde

²⁴⁶⁷ Nüşhada “ke-meşeli zer’in” yazılmış olup yukarıya âyette geçtiği şekilde kaydedilmiştir.

²⁴⁶⁸ “onunla öfkelenmek için”

²⁴⁶⁹ “Bu günden sonra Allah’a gizli olarak ibadet etmeyeceğiz.”

²⁴⁷⁰ “İkrime’dan (rivâyet edilmiştir): ‘Filizini çıkardı.’ Hz. Ebū Bekir’le, ‘onu kuvvetlendirdi.’ Hz. Ömer’le, ‘Sonra (onu) kalınlaştırdı (sağlamlaştırdı).’ Hz. Osman’la, ‘Sonra kendi gövdesi üzerinde yükseldi (büyüdü).’ (mânâsı ise) Hz. Ali’yle (oldu). İşte bu şekilde Allah’ı talep edenler, o ekin örneğinde olduğu gibidir; yani meyveli bir bitki gibidir. ‘Filizini çıkardı;’ (çünkü) ziraatçıların hoşuna giden meyvelerdir. Yani Hakk’ı talep edenleri de meyve vermeleri ve inandıkları değerlerle dimdik ayağa kalkıp İslām adına semereler ortaya koymaları için Allah kuvvetlendirdi ve (zayıfken) güçlü hâle getirdi. Zīrā (ekinin) meyve vermesi çiftçilerin hoşuna gider, meyvenin vucūdu ise ağaçtır. Bazılarının dediği, ‘Ben eksikliklerden beriyim ve benim şânım en yücedir.’ sözü, kâfirleri öfkelenmek içindir. (Çünkü) kâfirlerin bedeni, meyvesiz bir ağaçtır. Bu sebeple de onların payı, cennennem ateşi için bir parça odun olmaktadır.”

²⁴⁷¹ Bu ifadeyle ilgili olarak derkenara, Müslümanların azken çoğalması ve inkâr edenlerin de hasetlerinden dolayı gayzlarının artması yönünde te’viller bulunan ve *Münâsebātu’l-Kur’ân*’dan alındığı belirtilmiş olan bir metin, Arapça olarak kaydedilmiştir.

²⁴⁷² Önce “va’d olunup” yazılmışsa da “olunup” hafif bir çizgiyle iptal edilmiş, cümleye “ve” ile devam edilmiştir. Ş’de ise iptalden önceki hâl olan “va’d olunup” yazılıdır. Bkz. Ş.270b. Cevrî’de “ve” de

iḥzār olunan ni‘am-ı lâ-yetenâhî ve dünyâda olan ‘izzet ü kuvveti istimâ‘⁽⁹⁾ ve müşâhede itdüklerinde ğayz-ı ‘azîm iderlerdi. Pes Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ aşhâb-ı Resûlullâh ‘aleyhi’s-selâm⁽¹⁰⁾ ve cümle-i mü‘minlerüñ yevmen fe-yevmen keşret ü kuvvet ve ‘izzet ü şevketlerin ziyâde eylediği küffâr-ı hâk-sâruñ⁽¹¹⁾ bunlara ğayz u ḥased ve ḥıkd u ğazab itdüklerinden ötürdür. Pes Hâk Celle Celâluhû aşhâb-ı Resûl raḍiya’llâhu⁽¹²⁾ ‘anhüm ve cemî‘-i mü‘minîn-i şâdıkîn murâdlarına nâ’ilîn olup keşf-i cemâl ile ebedü’l-âbidîn bilâ-vaḥşetin⁽¹³⁾ ve lâ-fetretin sürûr-ı rü’yetde olacağların va‘d-ı Kerîm buyurup tebşîr ider ki **“Va‘ade’llâhu’llazîne⁽¹⁴⁾ âmenû ve ‘amilu’s-şâlihâti minhum mağfiraten ve ecran ‘azîmâ”**²⁴⁷³ “minhum”da olan min-i beyâniyyedür: Allâh Sübhânehû ve Te‘âlâ⁽¹⁵⁾ va‘de eyledi şol şâdıqlara ki îmân getürdiler ve ‘amel-i şâlih işlediler. Bunlardan olana mağfîret-i⁽¹⁶⁾ zünüb ve setr-i ‘uyûb ve ecr-i ‘azîm va‘d buyurdi. Ey mü‘min-i muvaḥḥid! Anlaruñ îmânı rü’yet-i nûru’l-ğaybi bi’l-ğayb⁽¹⁷⁾ ve taşdîku’l-ğaybi bi-rü’yeti’l-ğaybdur ve ‘amel-i şâlihleri şevkan ilâ-cemâlî’r-Raḥmân ḥadeşândan ḥurûcdur. Ve Hâk⁽¹⁸⁾ Tebâreke ve Te‘âlâ’nuñ mağfîreti anlar içün olup ‘ubûdiyyetde olan taḳşîrâtın mağfîret eylemişdür. Zîrâ kemâ yelîku⁽¹⁹⁾ bi’l-Hâk edâ’-i ḥukûk-ı ‘ibâdet-i Hâkḳ’a ḥiç ferd kâdir olmayup ve ḥaḳîḳat-i rubûbiyyetde kendü kuşûrların⁽²⁰⁾ idrâk itmekle Allâh Sübhânehû ve Te‘âlâ anlara ecr-i ‘azîm va‘d idüp bisât-ı kurbında iclâs ve nûr-ı⁽²¹⁾ vuşlat ile ilbâs ve tâc-ı maḥabbet ile mütevec ve şarâb-ı dünüvv ü zülefi ile mest ü medhûş eyledi. Kemâ kâle Te‘âlâ: ⁽²²⁾ **“Ve seḳâhum rabbuhum şerâban ṭahûrâ.”**²⁴⁷⁴ Ve kezâlik îmânı taleb ile mü‘min olup sülûkde ve seyr ila’llâhda⁽²³⁾ ‘amel-i şâlih işleyenlerüñ şıfâtını Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ tecelliyât-ı şıfâtıyla setr idüp ve zât⁽²⁴⁾ u şıfât-ı ‘uzmâsıyla anlara tecellî itmekle ecr-i ‘azîm iḥsân eyledi; zîrâ ‘azîm-i ḥaḳîḳî Allâh Tebâreke⁽²⁵⁾ ve Te‘âlâ’dur. Ve, “minhum” kavlı-i kerîminde ḥavâşşa işâret

yazılmamış olup “va‘d-i âḥiret”olarak okunabilecek şekilde tahrir edilmiştir. Bkz. F.148a. İÜ’de ise şârihin son tercihihine göre “va‘d ve...” şeklindedir. Bkz. İÜ.251a.

²⁴⁷³ “Allah, onlardan inanıp iyi işler yapanlara mağfîret ve bir mükâfat vâdetmiştir.”

²⁴⁷⁴ “Üzerlerinde yeşil ipekten ince ve kalın elbiseler vardır; gümüş bilezikler takınmışlardır. **Rableri onlara tertemiz bir içki içirir.**” (İnsan 76/21, nâkıs iktibas)

olduğu melhūzdur. Zīrā her mü'min va'd-i ⁽²⁶⁾ mezbūr ile mev'ūd degildür, belki mev'ūd olanlar havāşş-ı erbāb-ı maḥabbetdür. **Münācāt:**

⁽²⁷⁾ İlāhī, ḥ'āce-i kişver-i kâ'ināt, dībāce-i defter-i mevcūdāt, ber-güzīde-i cemī'-i maşnū'āt, [II,32b] ⁽¹⁾ 'aleyhi's-şalātu ve't-taḥiyyātuñ rūḥ-ı muṭahharlarıñ şafāsı ve revān-ı münevverlerinüñ rızāsı-çün bā-ḥuşuş ⁽²⁾ icrā'-ı şer' de çekdügi zahmetler için ve emr-i teblīğde gördügi miḥnetler için ve ol zāt-ı ⁽³⁾ mekremetüñ mu'cizātı ve aḥkām-ı şerī'atde beyān buyurılan evāmir-i Rabbāniyye izzeti-çün ve ṭarīkatde vāki' olan ⁽⁴⁾ kemālāt-ı insāniyye ḥürmeti-çün; İlāhī, ol ḥabībün çār-yarı ve āl ü aşḥābınun ḳurbeti-çün ve ḥabībüne ⁽⁵⁾ nāzil olan Ḳur'ān ve aña olan imān ḥaḳḳı-çün ve 'ışḳun mey-gedesinde olan ehl-i ḥarābāt için, ⁽⁶⁾ İlāhī 'uşşāḳun çekdügi belālar için, seni cān ile sevenlere itdügün ibtilālar için, 'ışḳ ehlinün ⁽⁷⁾ ḥayrānlığı, derd ehlinün sergerdānlığı-çün ve fezā-yı ceberūtda bādiye-i maḥabbetüne düşüp zülāl-i vişālüne ⁽⁸⁾ 'atşān olan 'āşıklarun yüzi şuyına ve şahrā-yı melekūtda ve 'ışḳun beriyyesinde ⁽⁹⁾ bī-cān ve cezbe-i şevḳun ile vālih ü ḥayrān olan meczūblarun ayağı tozına ve 'ışḳ meyḥānesinde ⁽¹⁰⁾ bāde-i la'l-i lebinden mey-fürüşlik eyleyen sākī-i ḥamr-ı cezbe-i Raḥmānī olan pīr-i kāmīl ü mükemmīl ⁽¹¹⁾ ḥürmetine bu eksüklü ḳullarınun imānını dürüste ve ḥiç olan iḥlāşımızı heste geçür! İn'āmun olan ⁽¹²⁾ imān u iḥsānunuñ dāreynde ḳā'im ḳıl! 'İşḳ şarābını kendü dest-i tecellī-i cemālünle içür ve cezbe-i ⁽¹³⁾ Raḥmān ile beni benlikden geçür! Ey Cemīl ü Kerīm! 'Āşık-ı cemālün celālün cemālüne muḥibbsin. Küh-i ⁽¹⁴⁾ zātuña 'aḳl irmez. Ümīddür ki bu bir avuç ḥāki, raḥmetün deryāsına ḡarḳ idüp mü'minine olan ⁽¹⁵⁾ va' deleründen bu ednā ḳullaruna daḥı naşīb viresin. Āmīn, yā Rabbe'l-ālemīn! Āh ey 'āşık-ı ⁽¹⁶⁾ şādık-ı Rabbānī ve ṭālib-i sülūk-i ṭarīḳ-ı Sübhānī! Ḥaḳ Sübhānchū ve Te'ālā temşīl buyurduğı zer' gibi:

⁽¹⁷⁾ **Cānhā-yi beste ender-āb u gil**

Āb u gilde muḳayyed ü maḥbūs olan ervāḥ,

Çun rehend ez-āb ⁽¹⁸⁾ u gilḥā şād-dil (1367)

Çünkü āb u gil ve ṭabī'at u cismāniyyetden ḥalāş olalar, şād-dil oldukları ⁽¹⁹⁾ ḥālde ki siyāḳına merhūndur;

Der-hevā-yi ‘ışk-i Hāk rakṣān şevend

Hāk Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ ‘ışk⁽²⁰⁾ u maḥabbeti hevāsında rakṣān olurlar

Hem-çu kurş-i bedr bī-noḳṣān şevend (1368)

ve bedr-i münirūñ⁽²¹⁾ kurşı gibi bī-noḳṣān olurlar. Ya‘nī: “Ḳayd-ı āb u gilden ḥalāş olan ervāḥ⁽²²⁾ ile’l-me‘ād idüp zūll-i noḳṣānda pā-beste-i evzā‘-ı muḥtelife-i felekī ve maḥbūs-ı aḥkām-ı⁽²³⁾ ‘unşurī olmaḳdan rehā vü necāt bulup bedrlere ḥüsūf ve āfītāb-ı mihrlere küsūf⁽²⁴⁾ vāḳi‘ olmaz.” dimekdür.

Cism-i şān der-raḳṣ u cānhā ḥod me-purs

Ve kemāl-i ğaleyān-ı ‘ışk u maḥabbetden⁽²⁵⁾ ol ‘aşıqlaruñ cismi rakṣdadur ve cānlarını ḥod şorma.

V’ān ki gerded cān ez-anhā ḥod me-purs (1369)

⁽²⁶⁾ Ve ol kimesneler ki mertebe-i rūḥa vāşıl olup eşbāhı ‘ayn-ı ervāḥ ola, anlaruñ ḥālinden ḥod⁽²⁷⁾ şorma. Zīrā anlaruñ ‘ulüvv-i şānlarından zebān ile takrīr ü beyān ḥadd-i imkānda degildür. Ya‘nī [II,33a]⁽¹⁾ ifnā-yı hestī-i mevḥūm idüp finā’-ı fenāya varan ve bāḳī bi’l-Hāk olan evliyā’-i kümmelūñ aḥvālī⁽²⁾ ḳāl ile fehm olunmaz. Pes Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū bu kerre şīri rūḥa ve ḥargūşı nefse⁽³⁾ teşbīḥ ü temşīl ve maḥbūs-ı çāh-ı ṭabī‘at olanlaruñ ervāḥına dirīğ idüp buyururlar ki:

⁽⁴⁾ Şīr-rā ḥargūş der-zindān nişānd

Ḥargūş-ı nefsi emmāre şīr-i ‘aḳl ve zırgām-ı rūḥı maḥbes-i⁽⁵⁾ āb u gil ve zindān-ı ḳa‘r-ı çāh-ı ṭabī‘atde oturtdı ve ḳazā-yı vesī‘ ve şikār-ı cāy-ı⁽⁶⁾ menī‘ ma‘ārif-i İlāhiyye ve maḥabbet-i Rabbāniyye’den alıḳodı.

Neng şīri k’ū zi-ḥargūşı bi-mānd (1370)

⁽⁷⁾ Ol şīre zihī ‘ayb u ‘ār ki şīr-i dilīr iken ve pādişāh-ı vuḥūş iken bir ḥargūşdan ḳaldı.⁽⁸⁾ Ya‘nī zihī ‘ayb u noḳṣān ve ‘ār u ḥizlān şol rūḥa ki nefsi elinde zebūn olup⁽⁹⁾ ve anuñ mekr ü ḥīlesine aldanup esīr-i ḥubb-ı dünyā vü şehvet ve ḳayd-bend-i ma‘şiyet ve maḥbūs-ı⁽¹⁰⁾ çāh-ı ṭabī‘at olup sa‘ādet-i devlet-i ebediyyeden maḥrūm ḳaldı. Ve bu beyt-i şerīfde ‘ilm-i zāhirde⁽¹¹⁾ şīr-i dilīr geçinüp nefsi emmāre aḥkāmında esīr olan erbāb-ı cāh u ḥaşmete daḥı ta‘rīz⁽¹²⁾ vardur. Nitekim buyururlar:

Der-çunân nengî vu ân geh in ‘aceb

Ancılayın bir ‘ayb u ârdadur ve ⁽¹³⁾ andan şoñra bu ‘acebdür ki,

Faḥr-i dîn ḥāhed ki gūyendeş laḳab (1371)

İster ki anuñ laḳabını faḥru’d-dîn ⁽¹⁴⁾ diyeler. Ya’nî esîr-i nefis ü zebûn-ı şehvet ve maḥkûm-ı ṭabî‘at ve ‘âşık-ı şöhet ü şervet ve ser-â-pâ ⁽¹⁵⁾ ğarḳ-ı ḥubb-ı mâ-sivâ iken ‘acebdür ki kendüyi dîn ü ṭarîḳatda muḳtedâ vü pîşvâ zu‘m eyleyüp ⁽¹⁶⁾ lâ-cerem ḥalḳ aña faḥru’d-dîn ve esâsü’l-İslâm ve ‘allâme-i zamân ve fâzıl-ı dehr diyüp ta‘zîmi müş‘ir ⁽¹⁷⁾ olan bunuñ gibi elḳâb ile tekrîm olup zamânesinüñ İmâm-ı Faḥru’d-dîn Râzî’sidür ⁽¹⁸⁾ diyü medḥ ü şenâ olınuğın ister ve ḥalḳuñ medḥinden nefis-i emmâresi şafâ kesb idüp ⁽¹⁹⁾ ğurûrdan şâbûn şîşesi gibi çatlar; ḥâl-i ân ki ‘ilmi daḥı yok! Farazî ‘ilmi daḥı olup ⁽²⁰⁾ zamânesinüñ Faḥru’d-dîn Râzî’si olsa mādâm ki ‘ilmi ile ‘âmil olmayup esîr-i ⁽²¹⁾ nefis-i emmâre olduḳdan şoñra ‘ilminden aña ne fâ‘ide? ‘İlmi ziyâde olduḳça rāh-ı Ḥaḳ‘da ⁽²²⁾ ḥicâbı ziyâde olup bu‘d u firâḳ nârına sūzân olur ve “Benden a‘lâ kim bilür” diyü, ⁽²³⁾ ṭurmaz lâf u ğüzâf urur ve ğünde niçe biñ merdân-ı Ḥudâ’nuñ küfr ü ḥaṭâsına ⁽²⁴⁾ ḥükm ider. Ḥaḳ Sübhānehü ve Te‘âlâ kibr ü ğurûr ile suḥre-i ḥargûş-ṭabî‘at olup çāh-ı enāniyyete ⁽²⁵⁾ ser-nigûn olmaḳdan şaḳlaya ve nefsi ‘ilmine ‘âlim ve ‘ilmi ile ‘âmil olan ḳullarından ⁽²⁶⁾ eyleye. **Câmî fermâyed:**²⁴⁷⁵

Ez-mucelled ne-dîde ğayr ez-püst
Pey ne-burde bi-mağzhâ ki der-û’s²⁴⁷⁶

⁽²⁷⁾ Püst âmed naşîb-i ehl-i ḥicâb
Mağzhâ behre-i ulu’l-elbâb²⁴⁷⁷

Merd-i dānâ zi-ḥān çu mîve ḥored
Efkened püst tâ behîme çered²⁴⁷⁸

[II,33b] ⁽¹⁾ V’ân ki bâşed behîme-sîret u ḥûy
Püst çîned zi-berzen u ez-kûy²⁴⁷⁹

²⁴⁷⁵ *Heft Evreng*’deki mesnevîlerden olan *Silsiletü’z-Zeheb*’in “Der-zikr-i ashâb-ı tefrika...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, *Mesnevî-yi Heft Evreng*, s. 61.

²⁴⁷⁶ “Ciltte deriden başka bir şey görmemiş ve onun içindekilerden haberdâr olmamış.”

²⁴⁷⁷ “Hicâb ehlinin (gönül gözü perdeli olanların) nasîbi kabuklar, akıl sahiplerinin nasîbi ise (kabuğun içindeki) özdür.”

²⁴⁷⁸ “Akıllı adam meyve yediği zaman içini yer ve kabuğunu hayvanlar yesin diye atar.”

Pūst cuz keşret-i birūnī nīst
Mağz cuz vaḥdet-i derūnī nīst²⁴⁸⁰

(2) İmdi benüm cānum;

Ey tu şīrī der-teg-i īn çāh ferd

“Teg” bu maḥalde “қа‘r” ma‘nāsına müsta‘meldür. Ya‘nī: ey (3) esīr-i tabī‘at olan kimesne! Sen bu tenhā çāhuñ қа‘rında ve cismāniyyet bi‘rinūñ derūnında (4) bir şīrsin;

Nefs çun ḥargūş ḥūnet riḥt u ḥurd (1372)

Nefs-i mekkāre ise ḥargūş gibi senūñ (5) kanuñı dökdi ve içdi; ya‘nī giriftār-ı ‘azāb-ı elīm eyledi.

Nefs-i ḥargūşet be-şahrā der-çerā

(6) Senūñ ḥargūş nefsuñ merāti‘-i ḥubb-ı dünyā ve mezāri‘-i mā-sivāda çerādadur.

Tū be-қа‘r-i īn çeh-i çūn u çerā (1373)

(7) Sen ise bu çūn u çerā çāhında maḥbūs olup kalmışsın. Ya‘nī üftāde-i қа‘r-ı çāh-ı baḥş (8) ü cidāl ve ümniyyāt u āmāl ve müyül-ı tabī‘ī-i bī-me’āl olup zār u zebūn-ı derekāt-ı (9) nār-ı nef sāniyye olmışsın. İmdi ḡafletden bīdār olup ve Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’dan tevfiḳ (10) u hidāyet isteyüp ḥargūş-ı ‘aql-ı ma‘ādi şīr-i nefs-i emmāreye ḡālib idüp çāh-ı riyāzatda (11) tehzīb-i aḥlāk itdüresin. Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū kūnh-i ḥargūşı ‘aql-ı ma‘āda ve şīri (12) nefs-i emmāreye teşbīh idüp buyururlar ki:

Sūy-i naḥcīrān devīd ān şīr-gīr

Ol şīr tıttıcı ḥargūş (13) cānib-i naḥcīrāna yeldi ve segirtti,

K’ebşirū ey ḳavm ḳad cā’e’l-beşīr (1374)

²⁴⁷⁹ “Huyları hayvan gibi ve hayvan sîretli olan ise cadde ve sokaklardan kabuk toplar.” Müellif nüshasında eksik olan “ez” Cevrî’den tamamlanmıştır. Bkz. F.148b.

²⁴⁸⁰ “Kabuk, dışta görünen kesretten başka bir şey değildir; öz de içteki vahdetten başka bir şey değildir.”

Ki ey kavm, birbiriñüze ⁽¹⁴⁾ beşâret idiñüz, taḥḳîkâ beşîr ve müjde virici geldi ve ihlâk-i ‘adû ile sizi ⁽¹⁵⁾ ḥandân kıldı. Ve daḥı “Min-efḍali’l-a‘mâli idḥâlu’s-surûri ‘ale’l-mu‘minîn.”²⁴⁸¹ ḥadîş-i şerîfi ⁽¹⁶⁾ feḥvâsınca ḥargûş naḥcîrâna eyitdi:

Mujde mujde ey gurûh-i ‘îş-sâz

Ey gurûh-ı ‘îş-sâz, ⁽¹⁷⁾ size müjde vü beşâret olsun ki,

K’ân seg-i dūzaḥ be-dūzaḥ reft bâz (1375)

Ki ol dūzaḥ ⁽¹⁸⁾ kelbi girü aşlına rücû‘ idüp dūzaḥa gitdi.

Mujde mujde k’ân ‘aduvv-i cānhā

Müjde müjde ki ⁽¹⁹⁾ ol cānlar düşmeni,

Kend ḳahr-i Ḥālîkeş dendānhā (1376)

Ḳahr-ı Ḥaḳ ve ğaḏab-ı Ḳādir-i Muṭlaḳ anuñ dişlerini ḳopardı.

⁽²⁰⁾ **Ān ki ez-pençe besî serhā bi-kūft**

Ol şîr-i nefis-i emmāre ki anuñ pençesinden çok başlar ⁽²¹⁾ dögildi ve yāḥūd dögdi, ya‘nî pençesiyle çok başlar ḳopardı.

Hem-çu ḥas cārûb-i ⁽²²⁾ mergeş hem bi-rūft (1377)

Ammā cārûb-ı merg daḥı ol şîri ḥas u ḥāşāk gibi süpürdi ⁽²³⁾ ve vücûdını ‘âlemden götürdi. Pes, ḳuvâ-yı rûḥāniyye vü cismāniyye ve ḥavâss-ı zāhire vü bâṭına ⁽²⁴⁾ şîr-i nefis-i emmārenüñ maḥv u izālesinden necât bulduklarına ve ‘aḳl-ı ma‘ād mu‘āveneti ile ⁽²⁵⁾ mevt-i ḥayvāniden ḥalāş olduklarına mesrûr u ḥandân olup “El-ḥamdu li’llāhi’llezî ⁽²⁶⁾ ezhebe ‘anne’l-ḥazen.”²⁴⁸² diyü ḥamd-i firāvân ve şükr ü sipās-ı bî-pâyân kıldılar.

Cem‘ Şuden-i ⁽²⁷⁾ Naḥcîrân Gird-i Ḥargûş ve Şenā Guften-i Ū-rā

Ol çerā-gāhda olan naḥcîrler ḥargûşuñ etrāfına [II,34a] ⁽¹⁾ cem‘ olması ve ḥargûşa şenā itmesi beyânındadır.

²⁴⁸¹ “En iyi amellerden biri, mü’minleri sevindirmektir.” Bu lafızlarla bir hadis-i şerif tespit edilemedi; fakat *Mu’cemu’l-Esvât*’ta bu anlamı da içeren şu hadis mevcuttur: “İnne eḥabbe’l-a‘mâli ila’llāhi ba‘de’l-ferā’idi idḥâlu’s-surûri ‘ale’l-muslimi.” (Allah katında farzlardan sonra amellerin sevileni, Müslümanları sevindirmektir.) Bkz. Taberânî, *Mu’cemu’l-Evsât*, C. 8, s. 442-443.

²⁴⁸² “(Cennette şöyle) derler: **Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun.** Doğrusu Rabbimiz çok bağışlayan, çok nimet verendir.” (Fâtır 35/34, nâkıs iktibas)

Cem‘ geştend ân zamân cumle vuḥūş

Ol zamân ⁽²⁾ cümle-i vuḥūş ol çerā-gāhda cem‘ oldılar,

Şād u ḥandān ez-ṭarab der-zevḳ u cūş (1378)

⁽³⁾ Şād u ḥandān oldukları ḥâlde ṭarab u sürûrdan zevḳ u cūşda ki murād ḳuvā-yı ⁽⁴⁾ rūḥāniyyedür,

Ḥalka gerdend ü çu şem‘î der-miyân

Ḥargūş-ı ‘aql-ı ma‘āduñ eṭrāfını vuḥūş-ı ḥavāss-ı ⁽⁵⁾ zāhire vü bâṭına ve ḳuvā-yı rūḥāniyye vü cismāniyye ḥalka eylediler, ‘aql-ı ma‘ād ise bir şem‘-i münnevver gibi ⁽⁶⁾ ortada idi. Ya‘nî nûr-ı ‘aqlıdan cümlesi behre-ver olmağ-ıla,

Secde āverdend u guftendeş ki hân (1379)

⁽⁷⁾ Secde getürdiler. Ya‘nî şem‘-i ‘aqlı ta‘zīm idüp ser-fürü eylediler ve aña didiler ki: Āgāh ol ⁽⁸⁾ ey ḥargūş-ı ‘aql-ı ma‘ād!

Tū firişte’y āsmānî yâ perî

Sen yâ firişte-i āsmānî ve yāḥūd perîsin ki ⁽⁹⁾ elünden bu hüneler zuhûra geldi,

Ne tu ‘Azrâ’îl-i şîrân-i nerî (1380)

Firişte vü perî degil, belki erkek ⁽¹⁰⁾ ‘arşanların ‘Azrâ’îl’isin ki anı ḳahrûnla helāk idüp pençesinden luṭfuñla bizi daḥı ḥalāş ⁽¹¹⁾ eyledün ve sen bize mürşid olup rāh-ı ḥaḳḳı hidāyet eyledün. İmdi ey mürşid-i kāmil!

Her çi ⁽¹²⁾ hestî cān-i mā ḳurbān-i tu’s

Her ne iseñ, ya‘nî firişte vü perî vü ‘Azrâ’îl ve her ne olduñsa bizüm ⁽¹³⁾ cānımız senün ḳurbānuñdur ve ihtiyārımız muṭî‘-i fermānuñdur.

Dest burdî dest u bâzūyet durust (1381)

⁽¹⁴⁾ El iletdün, ya‘nî şîr-i nefse gālib ve manşûr u muẓaffer olduñ. Dest ü bâzû ve ḳuvvet ü ḳudretün ⁽¹⁵⁾ dürüst olsun.

Rānd Ḥaḳ in āb-rā der-cūy-i tū

Ḥaḳ Sübhānehû ve Te‘ālā bu āb-ı ‘ilm ve mā’-ı tevḫîḳı ⁽¹⁶⁾ senün nehr-i iz‘ānuña ve cūy-ı isti‘dāduña sürdi.

Āferîn ber-dest u ber-bāzū-yi tū (1382)

(17) Āferīn ü taḥsīn senüñ dest ü bâzūña!

Bâz gū tā çun sigālīdī be-mekr

Sigālīden ⁽¹⁸⁾ şanu şanmak ma‘ nāsına maşdardur, eger nīk ü eger bed. Ya‘ nī āşkārā söyle ki mekr ile ol ⁽¹⁹⁾ arslanı kendüñe nice ḥüsn-i zann itdürüp inandurduñ, ḥattā çāha bıraķduñ ve helāk ⁽²⁰⁾ eyledüñ?

Ān ‘avān-rā çun bi-mālīdī be-mekr (1383)

Ol zālīm ü ‘avānı ḥud‘ a vü mekr ile nice ḳahr ⁽²¹⁾ u pāmāl eyledüñ.

Bâz gū tā ḳışsa dermānhā şeved

Ol şīre eyledüğüñ ḳışsa-i mekri ⁽²²⁾ girü söyle. Ya‘ nī, “et-Tekrāru ḥasenun.”²⁴⁸³ mücebince tekrār eyle, ḥattā ḳışsa-i mezbūre bize envā‘-ı ⁽²³⁾ dermān ola.

Bâz gū tā merhem-i cānhā şeved (1384)

Şīre ne vechle furşat bulduğıñ bize āşkārā ⁽²⁴⁾ ve şarāḥaten söyle ki ḥattā cānlarımıza merhem ola. Ya‘ nī: “Ey mürşid-i kāmīl! Nefs-i emmāre şīrine ne vechle ⁽²⁵⁾ galebe olur, bize ‘ıyān u beyān eyle ki senüñ ḳışsa-i pür-ḥişşen derde dermān ve merhem-i cān ⁽²⁶⁾ olup biz daḥı ol kelbi zebūn idelüm ve şerrinden ḥalāş olalum.”

Bâz gū k’ez zulm-i ān ⁽²⁷⁾ istem-numā

Āşkārā söyle ki ol cevır ü sitem-nümānuñ zulm ü cefāsından,

Şad hezārān [II,34b] ⁽¹⁾ zaḥm dāred cān-i mā (1385)

Bizüm cānımız niçe yüz biñ zaḥm tutar. Bunda ḥişşe budur ki ıslāḥ-ı ⁽²⁾ nefse sa‘ y iden ṭālibler, hevā-yı nefsāniyye ve ārzū-yı ṭabī‘iyyesinden geçüp ‘ışk-ı Ḥudā-yı Mütē‘āl ile ⁽³⁾ şīr-i nefsin öldüren kāmillerden ta‘ allüm idüp nefslerine anuñ irşādıyla ḡālib olalar. ⁽⁴⁾ Pes, ḥargūş-ı ‘aql-ı ma‘ād nuṭṭa āgāz idüp,

Guft te ‘yīd-i Ḥudā būd ey mihān

Naḥcīrān-ı kuvā-yı ⁽⁵⁾ şūriyye vü ma‘neviyyeye eyitdi: Ey kibār u eşrāf! Te ‘yīd-i İlāhī ve tevfiḳ-ı Rabbānī idi.

⁽⁶⁾ V’er ne ḥargūşī ki bâşed der-cihān (1386)

²⁴⁸³ “Tekrar güzeldir.”

Yohsa cihānda bir hargūş kim ola? Ya‘nî eger ‘adū-yı ⁽⁷⁾ āfākî ve eger ‘adū-yı enfūsî üzerine gālib olan ‘ākıla envā‘-ı taḥsîn ü āferîn olinsa ⁽⁸⁾ kendüye vücūd virmeyüp ve kuvvet ü kudreti Ḥaḳḳ’uñ tevḫîḳ u ‘ināyet ve ‘avn u nuşreti ⁽⁹⁾ luṭf u hidāyetinden bile, bu daḥı nefsüñ helākine şāhiddür. Zīrā nefsi maḥv u izāle ⁽¹⁰⁾ olmasa nefse gurūr gelürdi ve müfāhare ve lāfa cür’et iderdi. İmdi nefse ⁽¹¹⁾ galebe Ḥaḳḳ’uñ tevḫîḳ ile olur. Öyle olsa:

Ḳuvvetem baḥşîd u dil-rā nūr dād

Ḥaḳ Celle ve ‘Alā ⁽¹²⁾ baña ‘avn u nuşretinden kuvvet bağışladı ve ḳalbe nūr-ı tevḫîḳ ü hidāyet ve ziyā-yı ⁽¹³⁾ ‘ışḳ u maḥabbet i‘ṭā buyurdi.

Nūr-i dil mer dest u pā-rā zūr dād (1387)

Gönülde olan ⁽¹⁴⁾ nūr-ı hidāyet ü imān ve ḳalbde fūrūzān olan āteş-i cezbe-i Raḥmān, dest ü pāya ⁽¹⁵⁾ zūr u kuvvet ve nefse gālib olmağa kudret virdi. İmdi nefse gālib olanlar dillerinde ⁽¹⁶⁾ nūr-ı maḥabbet-i Yezdān olanlardan gayrısı degildür.

Ez-ber-i Ḥaḳ mî-resed tafḏīlhā

Tafḏīller, ⁽¹⁷⁾ ya‘nî kuvvet ü kudret ve ‘avn ü nuşret ve galebe vü fırsat ve bunuñ emşāli cemî‘-i ⁽¹⁸⁾ faẓā’il ü ḥaṣā’il, ‘ibād-ı ḥavāşşına Ḥaḳ cānibinden irişür.

Bāz hem ez-Ḥaḳ resed tebdīlhā (1388)

⁽¹⁹⁾ Tebdīller daḥı girü Ḥazret-i Ḥaḳ ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ’dan irişür. Ya‘nî kuvveti za‘fa ve galebeyi ⁽²⁰⁾ inhizāma ve kudreti ‘acze ve bi’l-cümle her aḥvālî ‘aksine tebdīl eylemek Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’dan ⁽²¹⁾ irişür. *Huve muḳallibu’l-ḳulūbi ve’l-ebşār ve huve muḥavvīlu’l-ḥavli ve’l-aḥvāl,*²⁴⁸⁴

Ḥaḳ be-devr u ⁽²²⁾ nevbet in te’yīd-rā

Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā bu te’yīd ü tevḫîḳı devr ü nevbet ile,

Mî-numāyed ⁽²³⁾ ehl-i zann u dīd-rā (1389)

Ehl-i zann u gümān ve erbāb-ı başiret ü ‘ıyāna gösterür. ⁽²⁴⁾ Ya‘nî her bir devr ve her bir nevbette Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā istediği bendesini mü’eyyed kılp ⁽²⁵⁾ a‘dā-yı

²⁴⁸⁴ “O, kalpleri ve gözleri evirip çeviren ve hâlleri değiştirendir.”

āfākī vü enfüsiye gâlib-i muṭlaḳ ider ve aña virdügi te'yîdâtı eger ehl-i zann ⁽²⁶⁾ ve eger erbâb-ı yakîne müşâhede itdürür ve mu'âyene iderler ki te'yîdât-ı mezbûre tevfiḳ-ı ⁽²⁷⁾ Rabbânî'dür; ve illâ bir 'abd-i za'îf bu kadar kâr-ı 'azîme kendülügiyle kâdir olmaz. [III,35a] ⁽¹⁾ Ve bu beyt-i şerîfde işâret ü telmîh olınan esrâr-ı gâmıza lisân-ı kâl ile kâbil-i takrîr ⁽²⁾ ü beyân degildür, ammâ devr ü nevbetleri te'yîdât-ı İlâhiyye'ye muḳârin olan merd-i kâmillere ⁽³⁾ bu esrâr-ı ḥafîyye 'ıyândur. Gözlüye gizlü yokdur. Pes Ḥazret-i Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i Rûmî ḳuddise sirruhû nevbete mensûb devlet ü mülke maḡrûr ⁽⁴⁾ olanlara 'alâ-ḥidetin ḥargûş lisânından ba'z-ı kelimât-ı naşîḥat-nikât beyânına şürû' ⁽⁵⁾ buyurdılar.

Pend Dâden-i Ḥargûş Naḥcîrân-râ Ki Bedîn Şâd Me-şevîd

Ḥargûşuñ naḥcîrlere “Bunuñla ⁽⁶⁾ şâd u mesrûr olmayasız.” diyü naşîḥat virmesi beyânındadır.

Hîn be-mulk-i nevbetî şâdî me-kun

⁽⁷⁾ Āgâh ol ey gâfil! Zinhâr nevbete mensûb olan mülk sebebiyle şâdîlık eyleme ve dünyâ devletine ⁽⁸⁾ mesrûr olma.

Ey tu beste'y nevbet âzâdî me-kun (1390)

Ey maḥbûs-ı ṭavâriḳ-ı eflâkî ve beste-i tîre-ḥâkî! ⁽⁹⁾ Sen beste-i nevbetsin, âzâdîlık dileme. Ya' nî mülk-i nevbeti ki devlet-i dünyâdur ki herkes münâvebe ile ⁽¹⁰⁾ kısmet-i ezelişi miḳdârın taşarruf idüp bi'l-âhire nevbeti tamâm olduḳda bi'z-zarûre terk idüp ⁽¹¹⁾ bir şâḥib-i nevbet daḥı gelür. Ammâ aḥmak ve gâfiller mülk-i nevbetiye göñül bağlayup medâric-i a'läya ⁽¹²⁾ irtikâdan maḥrûm ḳalır ve derekât-ı ḥubb-ı dünyâ vü mâ-sivâ ve nâr-ı ṭabî'atde bu'd u firâḳ ile ⁽¹³⁾ süzân olur. Pes mādâm ki beste-i nevbet olasın, mertebe-i ḥürriyete nâ'il olamazsın. ⁽¹⁴⁾ Zîrâ: “Ber-beste diger bâşed u ber-reste diger”²⁴⁸⁵ dimişlerdür. ‘Attâr:²⁴⁸⁶

²⁴⁸⁵ “Esîrin hâli başka, hürün hâli başkadır.” Bu mısra Attâr'ın *Muhtâr-nâme*'sindeki “Bâb-ı sî ve çehârum: Der-şikâyet ez-ma'sûk” kısmında tespit edilmiştir. Eserde bu bölümün tamamı için bkz. Ferîdüddîn-i Attâr, *Muhtâr-nâme*, Tahran, Kütübhanê-i Mîr Kemâlî, 1353, s. 185-187.

²⁴⁸⁶ *Cevherü 'z-zât*'ta tespit edilmiştir. İlk beyit “Hikâyet-i rûbâh...” kısmının sonunda, son beyit hariç diğer beyitler, bu başlıktan sonra gelen “Der-sıfat-ı dil fermâyed” kısmında, son beyit ise bu başlığın

- (15) Be-her naḡṣī ki mī-bāzī ne-dānī
Ki ḥāhī geṣt ender ḡāh-i fānī²⁴⁸⁷
- Dilā z'īn ḡāh āhīr ḡend iṣṭāb
Kunī ḡun 'ākibet keṣṭī tu ḡarkāb²⁴⁸⁸
- (16) Derūn-i ḡāhī vu hīḡet ḡaber ne
Be-ḡāhī murd eger ḡāhī vu ger ne²⁴⁸⁹
- Ki īn-cā mānde der-ḡāh-i belāyī
Bi-mīr ez-ḡīṣ tā yābī rehāyī²⁴⁹⁰
- (17) Bi-dih cān tā birūn āyī zi-ṣūret
Ki dermānest cān dāden zarūret²⁴⁹¹
- Bi-dih cān ez-ser-i ṣevḡ u irādet
(18) Ki tā yābī 'iyān ender sa' ādet²⁴⁹²

Ey merd-i ṭālib ve ṭarīḡ-ı Ḥaḡḡ'a rāḡīb! Merd-i āzād u kāmīl oldur ki ⁽¹⁹⁾ ḡalbinde nūr-ı maḡabbet-i İlähiyye ṭulū' idüp maḡabbet-i mā-sivā izāle olınduḡdan ṣoñra iṣbu zīkr ⁽²⁰⁾ olınan ṣifāt-ı ṣemāniyye-i seniyye ile muḡallā vü müzeyyen ola. Ya' nī aḡvāl ü ef'āl ü aḡlāḡı ⁽²¹⁾ ḡasene vü ḡamīde olup ma'ārif-i İlähiyye ṣāḡibi ola. Ve terk ü 'uzlet ve ḡanā'at u ḡumūl ⁽²²⁾ iḡtiyār idüp dünyāya maḡabbetden ve ehl-i dünyā ile ṣoḡbetden dūr u mehcūr ola. Ve erbāb-ı ⁽²³⁾ hevādan ṣīr ü pelengden iḡtirāz olınduḡı gibi iḡtiyāt eyleye. Ve iḡtiyārını rızā-yı ⁽²⁴⁾ Ḥaḡḡ'a teslīm idüp “Asā en-tekrāhū ṣey'en ve huve ḡayrun lekum.”²⁴⁹³ feḡvā-yı ṣerīfī üzre bilā-ṭaleb ⁽²⁵⁾ ü ḡırṣ, cāh ve māl-ı ḡelālden bir nesne fetḡ olup ḡabūl iderse daḡı ḡönli māl u cāh ile ⁽²⁶⁾ mesrūr olmaya ve māl u cāhı elinden gitdüḡine daḡı ḡam çekmeye. Ve ḡalbi ehl-i dünyā ṣoḡbetinden ⁽²⁷⁾ ḡoṣ olmayup meyli ehl-i āḡirete ve fuḡarāya ola. Ve ehl-i dünyādan

akabinde gelen “Der-sūret-i cān...” başlıklı kısımda yer almaktadır. Bkz. **Cevherüz-zāt**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁴⁸⁷ “Hangi surete bürünürsen bürün, sonunda fānīlik kuyusuna gireceḡini bilmezsin.”

²⁴⁸⁸ “Ey ḡönül! Son (durak olan) bu kuyuya düşmek için ne kadar da acele ediyorsun! Sonunda (zāten) gemiyi batıracaksın.”

²⁴⁸⁹ “Kuyunun içindesin ve hiçbir şeyden haberin yok. (Oysa) istesen de istemesen de öleceksin.”

²⁴⁹⁰ “Burada belā kuyusunda kalmışsın; nefsin (Allah'ta) fānī et ki kurtuluṣu bulasın.”

²⁴⁹¹ “Canını ver, tā ki suretten dıṣarı çıkasın. (Zirā) candan vazḡeçmek kurtuluṣa ermek için bir zarūrettir.”

²⁴⁹² “ḡönülünden isteyerek ve ṣevkle canını teslim et, tā ki saadeti apaḡık bulasın.”

²⁴⁹³ “Hoṣunuza gitmediḡi hāle savaṣ size farz kılındı. **Ola ki istemediḡiniz bir şey sizin için hayırlıdır.** Sizin için daha kötü olduḡu hāle bir şeyi sevmeniz de mümkündür. Allah bilir, siz bilmezsiniz.” (Bakara 2/216, nākıs iktibas)

nef' ümîdinde olmayup [II,35b] ⁽¹⁾ nef' u zarr ve i' tã vü ihsân Hakk'ı'nı olduğına 'ilm-i yakîn ve 'ayn-ı yakîn hâsıl eyleye. Pes ⁽²⁾ şıfât-ı mezbûre ile muttaşîf olan 'abd-i hâş, merd-i âzâd u kâ mildür. Zîrâ cümle-i hucubâtun ⁽³⁾ uşûli dört şey'dür ki birisi "hubb-ı câh" ve birisi "hubb-ı mâl" ve birisi "bilâ-tahkîk mücerred taklîd-i peder ü mâder" ⁽⁴⁾ ve birisi dahı "ma'şiyet"dür. Ve kezâlik uşûl-i maķâmât dahı dördür: "aķvâl-i nîk" ve "ef'âl-i ⁽⁵⁾ nîk" ve "ahlâķ-ı hasene" ve "ma'ârif-i İlâhiyye." İnsan ise bu 'âlem-i süflîye müsâferete ⁽⁶⁾ gelüp tahşîl-i kemâl için gönderilmişdür ve medâric-i a'lâya irtikâ idüp kuyûd-ı 'alâ'ıķdan ⁽⁷⁾ hâlâş olan tahşîl-i kemâl idenlerdür. Ammâ ba'zılar bu 'âlem-i süflîye müsâfir gelüp ⁽⁸⁾ ve taleb-i kemâle gönderildüklerin bilmeyüp a'mâl-i uhreviyyeye iştigâl göstermediler ve dîde-i ⁽⁹⁾ başiretleri haķîķat-bîn olmayup şehvet-i ferc ve şehvet-i baķn ve maķabbet-i zen ⁽¹⁰⁾ ü ferzend bunları firîfte kılup maķşûd-ı aşlîden bâz-geşte ve pîş-rânde eyledi. ⁽¹¹⁾ Ve ba'zıları haķîķat-i hâli bilmiş iken tahşîl-i kemâle meşğûl olmayup hubb-ı ârâyiş-i ⁽¹²⁾ meżâhir ki şanem-i şağîr ve hubb-ı mâl ki şanem-i kebîr ve hubb-ı câh ki şanem-i ekberdür, bunlara ⁽¹³⁾ firîfte olup ķurb-ı civâr-ı Raķmâniyye'den ba'îd olmuşlardır. Pes, haķîķatde hicâb-ı ⁽¹⁴⁾ âdemî altı hucub olup yedincisi hubb-ı nefsdür ve muķaddemâ zıkr olınan şıfât-ı ⁽¹⁵⁾ sitte tevâbi'-i nefis olup hubb-ı nefsdan a'zam hicâb ve nefsdan ekber bir şanem dahı ⁽¹⁶⁾ yokdur ve eşnâm-ı sâ'ire vesâţet-i nefisle zâhire olur. Pes, mādâm ki kuyûdât-ı ⁽¹⁷⁾ mezbûre ve hucubât-ı mezkûre ile muķayyed ve beste-i nevbet oldukça hürriyet mertebesinden ⁽¹⁸⁾ maķrûm olmaķ muķarrerdür, ammâ şunlar ki sâbıķu'z-zıkr olduķı üzere şıfât-ı ⁽¹⁹⁾ semâniyye-i cemîle ile muttaşîf ve müteķallîķ ola, anlar evliyâ'-i aşfiyâ ve muķlişîn-i etkîyâdur. ⁽²⁰⁾ Nitekim Hâzret-i Mevlânâ ķuddise sirruhû buyururlar:

Ân ki mulķeş ber-ter ez-nevbet tenend

Ol ⁽²¹⁾ kimesne ki anuñ mülkini nevbetden a'lâ toķurlar, ya' nî tertîb iderler ve ķalbini ta'alluķât-ı ⁽²²⁾ müzahrefeden taķhîr kılurlar.

Ber-ter ez-heft encumeş nevbet zenend (1391)

Anuñ ebedî olan ⁽²³⁾ mülk ü şaltanatı nevbetini kevākib-i seb‘adan yukaru ururlar. Zīrā enbiyā vü evliyā ⁽²⁴⁾ ve aşfiyā vü etkīyā nevbet-i kevākib-i eflākī olan devlete meyl ü maḥabbet itmeyüp ⁽²⁵⁾ ḥubb-ı İlāhī’ye gönül virdiler ve ‘alā’ıḳ-ı kevneynden ḥalāş olup mertebe-i ḥürriyyet ⁽²⁶⁾ buldılar. Pes, anlar maḥbūs-ı tavāriḳ-ı eflākī olmaḳdan rehā bulup nevbet-i debdebe-i ⁽²⁷⁾ devletleri eflāk ü kevākibden ‘ālī-ter olup ‘arşıyyūn zümresinden oldılar. [II,36a] ⁽¹⁾ İmdi benüm rûḥum;

Ber-ter ez-nevbet mulūk-i bâḳiyend

Nevbetden ber-ter olan mülūk-i bâḳiyedür ki ⁽²⁾ enbiyā vü evliyā ve mü’minin-i aşfiyādur.

Devr-i dā’im rūḥhā bā-sāḳiyend (1392)

Devr-i dā’im rūḥları ⁽³⁾ sāḳiler iledür. Ba‘ż-ı nüshada: “Devr-i dā’im rūḥhā-rā sāḳiyend” vāḳi‘ olmışdur. Ya‘nī enbiyā vü evliyā ⁽⁴⁾ ‘ale’d-devām ervāḥa sāḳilik iderler. El-ḥaşıl enbiyā vü evliyā ve ‘aşıḳīn ü ⁽⁵⁾ şādıḳīnün rūḥlarına devr-i dā’im-i ‘ıḣḳ-ı Rabbānī ve ma‘ārif-i Sübhānī mey-gedesinden ⁽⁶⁾ bāde-i esrār-ı İlāhiyye saḳy olınmaḳdan ḥālī degildür. Belki ebedü’l-ābād tecelliyāt-ı zāt ⁽⁷⁾ u şıfātda müstaḡraḳlardur ve Ḥaḳ’dan ḡayrı meşḥūdları yoḳdur. İmdi ey ṭālib-i şarāb-ı ⁽⁸⁾ ‘ıḣḳ-ı İlāhī olan şādıḳ!

Terk-i ĩn şurb er bi-gūyī yek du rûz

Eger bir iki gün ⁽⁹⁾ bu şarābı terk idüp ten-perverlikden berī olasın ve şavm u riyāzata iştigāl ⁽¹⁰⁾ gösteresın ve bāṭinen daḡı ḡamr-ı maḥabbet-i dünyāyı ḡulḡūm-ı ḳalbe ilḳā itmeyüp ḡubb-ı mā-sivādan ⁽¹¹⁾ berī ve aḡḳām-ı nefsanıyyeden ‘ārī olasın,

Der-kunī ender-şerāb-i ḡuld pûz (1393)

Pûz ⁽¹²⁾ u deḡānuñı ve efvāḡ-ı cenānuñı cennet şerābında eylersın ve bāde-i ‘ıḣḳ-ı Sübhānī ve ḡamr-ı maḥabbet-i ⁽¹³⁾ Rabbānī nûş idersın. ‘Attār:²⁴⁹⁴

Zi-ṭā‘ at yek-nefes ḡāfil me-şev tû
Der-ĩn dunyā ḡunĩn bĩ-dil me-şev tû²⁴⁹⁵

²⁴⁹⁴ *Cevherü’z-zât*’ın “Der-su’âl kerdn-i kesî ez-Mansûr-ı Hallâc...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherüz-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org..> 10 Nisan 2018.

(14) Dil u cān-rā munevver kun bi-nūreş
Zi-tā' at cūy īncā ki hūzūreş²⁴⁹⁶

(15) Tamāmet enbiyā kerdend tā' at
Şabūrī kun hamūşī kun kanā' at²⁴⁹⁷

Demī tā' at kun u fermān-i Hāk ber
Zi-cumle zerrehā īn-cā sebak ber²⁴⁹⁸

(16) Devā kun hū' īšten-rā pīş ez-merg
Devāyī nīst ' aşīk-rā bih ez-terk²⁴⁹⁹

İmdi ey sālīk-i tārīk-ı hākķānī! ⁽¹⁷⁾ Mevlānā Celālū'd-dīn-i Rūmī kuddise sirruhū
haşm-ı birūnī olan şīrūn helākin tamām ⁽¹⁸⁾ idüp haşm-ı derūnī olan nefis-i emmāreye
işāret idüp buyururlar ki:

(19) Ey şehān kuştīm haşm-i mā birūn

Ey şāhlar! Biz zāhirde olan düşmenimūzi katl ⁽²⁰⁾ ü helāk eyledük; ve lākin

Mānd haşmī z'ū beter der-enderūn (1394)

Derūnumuzda andan bed-ter ⁽²¹⁾ ve kavī-ter bir düşmen bākī kaldı ki nefis-i
emmāredür.

Tefsīr-i "Race' nā Mine'l-Cihādi'l-Aşgari ⁽²²⁾ ile'l-Cihādi'l-Ekber"²⁵⁰⁰

Āh kim nefis-i mekkāre-i emmāre bir düşmen-i düst-revdür ki cibilletinde merkūz
olan ⁽²³⁾ mekr ü hıdā' a ' aql irişmez. Kāle'llāhu Te' ālā: "İnne'n-nefse le-emmāratun
bi's-sū'i."²⁵⁰¹ ve "İnnehum haşabu cehennem."²⁵⁰² ⁽²⁴⁾ Pes, ber-mūceb-i fermān-ı
"Fa'ktulū enfusekum zālikum hayrun lekum,"²⁵⁰³ nefis-i emmārenūn kam' u kahrı ve

²⁴⁹⁵ "Bu dünyada ibadet etmekten bir an bile gâfil olma ve bu kadar kalpsiz (mānevî melekelerini kaybetmiş biri) olma."

²⁴⁹⁶ "Gönlünü ve canını Allah'ın nuruyla aydınlat ve onun huzûrunu ibadetlerde ara."

²⁴⁹⁷ "Peygamberlerin hepsi itaat ve ibadet ettiler. (Sen de) sabret, gereksiz konuşma, sükût ile kanaat et."

²⁴⁹⁸ "Bir nefes itaat et ve Hakk'ın emirlerini yerine getir; (bu hususta) bütün yaratılmışlardan ders al."

²⁴⁹⁹ "Ölüm gelmeden önce kendine bir derman bul. Aşığa, (Allah'tan başka her şeyi) terk etmekten daha iyi bir derman yoktur."

²⁵⁰⁰ "Küçük cihâddan büyük cihâda döndük." Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 21; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 511 (1362. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 49-50.

²⁵⁰¹ "Muhakkak ki nefis, kötülüğü emreder." (Yûsuf 12/53, nâkıs iktibas)

²⁵⁰² "Onlar ancak cehennemin odunudurlar."

²⁵⁰³ "Mûsâ kavmine demişti ki: Ey kavimim! Şüphesiz siz, buzağıyı (tanrı) edinmekle kendinize kötülük ettiniz. Onun için yaradanınıza tevbe edin de **nefislerinizi öldürün (ıslah edin)**. Öyle

şerrinüñ ⁽²⁵⁾ def ü izâlesine sa‘ y-ı belîğ lâzımdır. Zîrâ nefis-i şüm ber-fehvâ-yı hadîs-i şerîf: *A‘dâ‘aduvvike* ⁽²⁶⁾ *nefsuke‘lleti beyne cenbeyke.* ²⁵⁰⁴ kavm-i şeyâtîn ve küffâr-ı bed-kirdârdan ziyâde düşmendür ve nefisle ⁽²⁷⁾ mücâhede efđal-i cihâddur. *Kemâ kâle‘Aleyhi’s-selâm: “Efđalu‘l-cihâdi en yucâhide‘r-raculu nefsehü [II,36b]* ⁽¹⁾ *ve hevâhu.” Revâhu‘n-Neccârî‘an-Ebî Zerrî‘l-Ğifârî rağiya‘llâhu‘anhu.* ²⁵⁰⁵ ‘**Attâr:** ²⁵⁰⁶

(2) Tuyî kâfir ve lîkin bî-ğaber tû
Ne-mî bînî but-i ğod der-nağar tû ²⁵⁰⁷

Tuyî kâfir butî dârî tu der-Çîn
Nağar bu’ğşâ but-i ğod der-nağar bîn ²⁵⁰⁸

(3) Derûnet pâk dâr u bâ-şafâ bâş
Der-ân lağza tu didâr-i Ğudâ bâş ²⁵⁰⁹

İmdi terbiye-i nefsdan ma‘ rifet-i nefis ⁽⁴⁾ ğâşıl olup ‘ârif-i nefis olan ise ‘ârif-i Rabb olmağ-ıla nefsüñ emmârelik şıfatın muğma‘innelik ⁽⁵⁾ şıfatına tebdîl itmek ‘azâ‘im-i umûrdan olup işlâh-ı nefis-i emmâre sâliklerüñ ⁽⁶⁾ sermâye-i sa‘âdet ü iğbâli olur. Zîrâ *Men‘arafe nefsehü fe-ğad‘arafe rabbehü.* ²⁵¹⁰ buyurılup: ⁽⁷⁾ *Men‘arafe‘l-kâ‘inâte ve‘l-kevâkibe ve‘s-semâvâtî, ve men‘arafe‘l-ğayevâne ve‘l-ma‘âdine ve‘n-nebâte, fe-ğad‘arafe* ⁽⁸⁾ *rabbehü.* ²⁵¹¹ diyü buyurılmamışdur. Pes, ma‘ rifet-i Rabb, ma‘ rifet-i nefse meşrûğ olup ğayra meşrûğ olmamışdur. ⁽⁹⁾ Ve rivâyet olunur ki: Âdem-i Şafî

yapmanız yaratıcınızın katında **sizin için daha iyidir.** Böylece Allah tevbenizi kabul etmiş olur. Çünkü acıyıp tevbeleri kabul eden ancak O’dur.” (Bakara 2/54, nâkıs iktibas)

²⁵⁰⁴ “Senin en azılı düşmanın, iki cânibin arasındaki (seni içten kuşatan) nefsidir.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 6, s. 10; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 160, (412. metin). Ayrıca bkz. Yardım, **a.g.e.**, s. 146-147.

²⁵⁰⁵ “Resûlullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi: ‘En fazîletli cihâd, kişinin nefisine ve isteklerine (hevâsına) karşı yaptığı cihâddır.’ (Bu hadisi) Neccârî, Ebû Zerr’den rivâyet etmiştir.” Mezkûr hadis Süyûtî’nin *Câmiu‘l-Ehâdis*’inde tespit edildi. Eserde İbn Neccâr’ın Ebû Zerr’den rivâyeti olarak geçmektedir. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.**, C. 1, s. 672. Fakat şârihin kaynağının Ankaravî olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Tanyıldız, **a.g.t.**, s. 642.

²⁵⁰⁶ *Cevherü‘z-zât*’ın “Tamâmî-i eşyâ ez-yek nûr...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherüz-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁵⁰⁷ “Sen kâfirsın, fakat bundan habersizsin. (Çünkü) nazarında kendi (nefis) putunu görmüyorsun.”

²⁵⁰⁸ “Sen kâfirsın ve Çin’de bir putun var (putunu uzaklarda sanıyorsun). Gözünü aç ve kendi (nefis) putunu nazarınla gör.”

²⁵⁰⁹ “Gönlünü temizle ve sürûr içinde ol. Öyle olduğun an, Allah’ı görmüş olacaksın.”

²⁵¹⁰ “Kendini bilen (tanıyan), Rabbini bilir.” Bkz. Süyûtî, **ed-Dürerü‘l-Müntesire**, s. 185 (393. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 361 (2532. metin). Bu rivâyetle ilgili bilgi ve Dîvân şiirinde kullanımına dâir örnekler için bkz. Keleş, **Divan Şiirinde...**, s. 385-390.

²⁵¹¹ “Kim kâinatı, gezegenleri ve gökyüzünü tanırsa (onlar hakkında bilgi sahibi olursa) ve kim hayvanları, mâdenleri ve bitkileri tanırsa Rabbini tanır.”

‘aleyhi şalavātu’llāh nefh-i rūh-ı Raḥmānī’den sonra ⁽¹⁰⁾ ibtidā nazar ki eyledi, kendü nefesine nazar idüp anuñ verāsında Ḥālīk u Perverdgār’ınuñ ⁽¹¹⁾ kudret ü kuvvet ve a‘tā vü aẓametine nazar eyledi ve zebānın ḥamd ü şenāya küşāde kılup ⁽¹²⁾ “Subḥāle’llezī ḥalaḳanī bi-ḳudratihī.”²⁵¹² diyü söyledi. Ammā şeytān ‘aleyhi’l-la‘ne ḥalk olındukda ⁽¹³⁾ ibtidā’en eşyāya nazar idüp ve cümleden eşher ü elṭaf āteşi gördi. Fe-li-hāzā emr-i Rabbānī’ye ⁽¹⁴⁾ ‘adem-i imtişāl ile Ādem’e secde itmeyüp kendüyi āteşden bilmekle “Ḥalaḳtenī min-nārin ve ḥalaḳtehū ⁽¹⁵⁾ min-ṭīn.”²⁵¹³ ve “Ene ḥayrun minhu.”²⁵¹⁴ zebān-dırāzlığına cür’et eyledi. Ammā Ādem ‘aleyhi’s-selām ⁽¹⁶⁾ verā-yı nefste kudret-i Āferide-kār’ı müşāhede itmekle cebhe-i ‘ubūdiyyet ü niyāzı ⁽¹⁷⁾ ‘atebe-i çāre-sāziye koyup “Rabbenā, ẓalemnā, enfusenā!”²⁵¹⁵ didi. Pes her kim ki ḥaḳīḳatde veled-i ⁽¹⁸⁾ Ādem ise kendü nefsi ma‘rifetinden ğayra meşġul olmadı ve nefsi ma‘rifetine iştiġāl göstermeyen, ⁽¹⁹⁾ mānend-i İblīs bāb-ı rahmetden dūr oldu. İmdi benüm rūḥum, mādām ki nefsi emmārenüñ ⁽²⁰⁾ şifāt-ı ḥabīşesi zā’ile olup şifāt-ı ḥamīdeye tebdīl ve mertebe-i muṭma’inneye resīde olmayınca ⁽²¹⁾ ḥayāt-peẓīr olmaz ve rezā’ilden taḥliye olunmadukça şāḥibetü’l-feẓā’il olmaz; pes, ḳatl-i nefis ⁽²²⁾ tezkiye vü taḥliyeden ‘ibāret olup tezkiye-i nefis sebebi fevz ü necāt ve vāsıta-i ⁽²³⁾ rif‘at u derecātdur. Ammā tezkiye vü taḥliye daḥı ṭarīḳ-ı ‘aḳl ile hergiz müyesser degildir. ⁽²⁴⁾ Ḥattā felāsife vü berāhime ve ba‘z-ı cehele vü ‘anede “Tezkiye-i nefis ve ṭarīḳ-ı ḥaḳḳuñ sülūki ⁽²⁵⁾ ḳadem-i ‘aḳl u nazar ile müyesserdür.” kıyās idüp lâ-cerem ‘ale’l-‘amyā mücāhedāt u riyāzāta ⁽²⁶⁾ iştiġāl gösterdiler ve enbiyā vü evliyāya ittibā‘ itmemekle mehālik-i āfāt ve mesālik-i ⁽²⁷⁾ şübehāt u ḳalāletde hālikīn olup ‘inān-ı istikāmeti ellerinden bıraḳdılar. [II,37a] ⁽¹⁾ Fe-izā kāne kezālik tezkiye-i nefis müyesser olmaz, illā nazar-ı ‘ināyet-i Nebī ‘aleyhi’s-selām ile olur. ⁽²⁾ Ve daḥı cemī‘-i aḥvālde mütābi‘-i enbiyā olup ‘ömrini ser-i tecrübe ve tezkiye vü taḥfiyede ⁽³⁾ geçüren vāriş-i

²⁵¹² “Kudretiyle beni yaratan zât, bütün kusurlardan münezzehtir.”

²⁵¹³ “Allah buyurdu: Ben sana emretmişken seni secde etmekten alıkoyan nedir? (İblis): Ben ondan daha üstünüm; **beni ateşten yarattın, onu ise çamurdan yarattın**, dedi.” (A’raf 7/12, nâkıs iktibas); (Ayrıca bkz. Sad 38/76.)

²⁵¹⁴ “Ben ondan hayırlıyım (üstünüm).” (A’raf 7/12, nâkıs iktibas);

²⁵¹⁵ “Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik!” (A’raf 7/23, nâkıs iktibas)

kâmil ve mürşid-i mükemmilûn hüsn-i terbiye ve himmet-i ‘aliyyesiyle hâşıl olur. ⁽⁴⁾ Zîrâ bi‘şet-i enbiyâ ve irşâd-ı evliyâ anuñ içündür ki nüfûs-ı merzâ-yı ümeme dâr u hâne-i ⁽⁵⁾ keremden ma‘âcîn-i şerî‘at u tarîkat ve şerbet-hâne-i ‘ışkdan şarâb-ı ma‘rifet ⁽⁶⁾ ü haqîkat sakı idüp ‘ilâc eyleye. Kemâ kâle Te‘âlâ: “Huve‘llezî be‘aşe fi‘l-ummiyyîne rasûlen [minhum] ⁽⁷⁾ yetlû ‘aleyhim âyâtihi ve yuzekkîhim ve yu‘allimuhumu‘l-kitâbe ve‘l-hikmete.”²⁵¹⁶ Pes, lâ-cerem mücâhede-i bisyâr ⁽⁸⁾ ve niçe zamân hıdmet-i ebrâr gerekdür ki bir sâlik tezkiye-i nefse kâdir ola. Fe-li-hâzâ Hazret-i Fahr-ı ‘Âlem ⁽⁹⁾ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem her bâr ki bir gazâdan sa‘âdet ile ‘avdet buyursalar, *Raca‘nâ mine‘l-cihâd⁽¹⁰⁾ ‘l-aşğari ile‘l-cihâdi‘l-ekber.*²⁵¹⁷ diyü buyurlardı. Ya‘nî mücâhede-i nefsi gazâ-yı ekberden ‘add ⁽¹¹⁾ iderlerdi. İmdi böyle bir tabîb-i hâzık ve ‘İsâ-dem-i müşfik lâzım olup ⁽¹²⁾ ‘aql-ı derrâk bu tarîkı idrâk idemedügi muhakkak oldıysa Hazret-i Mevlânâ kudde ⁽¹³⁾ sirruhü buyurlar ki:

Kuşten-i in kâr-i ‘aql u hûş nîst

Bu haşmuñ katl ü qahrı ‘aql u hûşuñ ⁽¹⁴⁾ kârı degildür.

Şîr-i bâtın suhre-i hargûş nîst (1395)

Zîrâ şîr-i bâtın ki nefsi emmâredür, suhre-i ⁽¹⁵⁾ hargûş-ı ‘aql-ı ma‘âş degildür.

Dûzahest in nefsi u dûzağ ejdehâ’s

Âh kim bu nefsi ⁽¹⁶⁾ emmâre dûzağdur ve dûzağ ejderhâ-yı heft-serdür.

K’û be-deryâhâ ne-gerded kemm u kâst (1396)

⁽¹⁷⁾ Zîrâ ki ol dûzağ ve dûzağ-ı nefsi deryâlar ile noşşân bulmaz ve bir zerre eksilmez;

⁽¹⁸⁾ ya‘nî âteş ü hiddetini itfâ vü iskân itmez.

Heft deryârâ der-âşâmed henûz

⁽¹⁹⁾ Dûzağ buhûr-ı seb‘ayî nûş ider ve henûz

Kem ne-gerded sūziş-i ân halk-sūz (1397)

²⁵¹⁶ “Ümmilere içlerinden, kendilerine âyetlerini okuyan, onları temizleyen, onlara Kitâb’ı ve hikmeti öğreten bir peygamber gönderen O’dur. Kuşkusuz onlar önceden apaçık bir sapıklık içindeydiler.” (Cum’a 62/2, nâkıs iktibas)

²⁵¹⁷ “Küçük cihâddan büyük cihâda döndük.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 6, s. 21; Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s. 511 (1362. metin). Ayrıca bkz. Yardım, *a.g.e.*, s. 49-50.

Ol halk-sūzuñ ⁽²⁰⁾ tâbiş ü harâreti zerre kadar eksilmez ve iħrāk itmekden toymaz, “Hel min-mezîd”²⁵¹⁸ na‘ rasından ⁽²¹⁾ vaz gelmez. Kezâlik Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ nefsi şüret-i dūzaħda halk idüp ve cehennemüñ ⁽²²⁾ her bir kapısı muķâbelesinde nefste dahı şıfât-ı rediyyeden yedi şıfât ⁽²³⁾ halk eyledi ki her biri bâ‘ış-i duħûl-i derekât-ı cehennem olur. Ve şıfât-ı seb‘a-i ⁽²⁴⁾ rediyye bunlardur: Kibr ve hırş ve şehvet ve ħased ve ğağab ve buħl ve ħıķd. ⁽²⁵⁾ Pes, her kim ki nefsinı şıfât-ı mezbûreden tezkiye iderse derekât-ı nârdan ħalâş ⁽²⁶⁾ olup derecât-ı ‘âliyât-ı cennâta ‘urüc ider. Pes nefsi emmâre ve ħud‘a-kâr u mekkâre ⁽²⁷⁾ bir ejderhâ-yı heft-ser ve bir dūzaħ u nâr-ı saķardur ki cümle-i dünyâyı ve deryâlar kadar [II,37b] ⁽¹⁾ devleti ve ni‘met ü şerveti nüş eylese ķanâ‘at gelmeyüp “Hel min-mezîd” demekden ħâlî olmaz. ⁽²⁾ İmdi “Vaķūduha’n-nâsu ve’l-ħicâratu u‘iddet li’l-kâfirîn.”²⁵¹⁹ ķavl-i Kerîm’i feĥvâsınca:

Senghâ ⁽³⁾ vu kâfirân-i seng-dîl

Hicâre ve seng-dîl olan kâfirler,

Ender âyed ender-û zâr u ħacil (1398)

⁽⁴⁾ Zâr u ħacil dūzaħuñ içine gelürler ve ħaťab-ı nâr olurlar.

Hem ne-gerded sâkin ez-⁽⁵⁾çendîn ğizâ

Dūzaħ bu kadar ğizâdan dahı sâkin olmaz ve aña ķanâ‘at gelmez.

⁽⁶⁾ Tâ zi-Hâk âyed mer û-râ ĩn nidâ (1399)

Tâ kim Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’dan ol dūzaħa nidâ gele ⁽⁷⁾ böyle diyü ki:

Sîr geştî sîr güyed nî henûz

Toyduñ mı, toyduñ mı ve cinn ü nâsdan ⁽⁸⁾ tamâm tılduñ mı? Cehennem: “Yok yâ Rabb henûz.” diye. Kemâ ķâle Te‘âlâ: “Yevme neķûlu li-cehenneme helimtele’ti ve teķûlu hel min-mezîd.”²⁵²⁰

İnet âteş ĩnt tâbiş ĩnt sūz (1400)

²⁵¹⁸ “Daha fazlası var mı?” (Kaf 50/30, nâkis iktibas)

²⁵¹⁹ “Bunu yapamazsanız -ki elbette yapamayacaksınız- yakıtı, insanlar ve taşlar olan cehennem ateşinden sakının. O ateş, kâfirler için hazırlanmıştır.” (Bakara 2/24, nâkis iktibas)

²⁵²⁰ “O gün cehenneme, ‘Doldun mu?’ deriz. O da, ‘Daha var mı?’ der.” (Kaf 50/30) Âyet saħh kaydıyla derkenara yazılmış, metindeki yeri de gösterilmiştir.

(9) İşte saña âteş, işte saña şu‘le, işte saña harâret.²⁵²¹ Müstemi‘îni tahzîrdür ki (10) ya‘nî: “Cehennemüñ çünkü bunuñ gibi germiyyet ü tâbiş ve şu‘le vü sūzişin işitdiñüz, (11) imdi bâ‘iş-i ‘azâb-ı dūzağ olan a‘mâlden ve şifât-ı cehennemiyreden ihtirâz (12) u ihtiyât üzere olıñuz.” dimekdür. *Eẖrace Aḥmed fî-Musnedihî ‘an-Enes ‘an-Rasûli’llâh* (13) *şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, kâle li-Cibrîle: Mâ lî lem-era Mîkâ’île dâḥiken kattu? Kâle: Mâ dâḥike’l-Mîkâ’îlu munzu* (14) *ḥulîkati’n-nâru. Ve eẖrace eṭ-Ṭaberânî fî’l-Evsatî ‘an-‘Omer bin el-Ḥaṭṭâb, kâle: Cā’e Cibrîlu ile’n-Nebiiyi* (15) *şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, fe-kâle: Yâ Cibrîl, mâ lî erâke muteğayyiru’l-levni? Kâle: Mâ ci’tuke ḥattâ emera’llâhu bi-mefâtiḥa’n-nâri.* (16) *Fe-kâle: Yâ Cibrîlu şifi’n-nâra? Kâle: İnne’llâhe emera bi-cehenneme fe-evḳade ‘aleyhâ elfe ‘âmin ḥattâ ebyeddet,* (17) *şumme evḳade ‘aleyhâ elfe ‘âmin ḥattâ iḥmerrat, şumme evḳade ‘aleyhâ elfe ‘âmin ḥattâ isveddet, fe-hiye sevdâ’un* (18) *muzlimetun, lâ-yuḍî’u şeraruhâ ve lâ-yuṭfâ lehebuhâ, ve’llezî be‘aşeke bi’l-ḥaḳḳi, lev enne ḳadra şeḳabu ibratin*²⁵²² (19) *futiḥa min-cehennem le-mâte men fî’l-arḍi kulluhum cemî’an min-ḥarrihi, ve lev enne ḥâzinen min-ḥazeneti cehenneme beraze* (20) *ilâ-ehli’d-dunyâ fe-naḳarû ileyhi le-mâte men fî’l-arḍi kulluhum min-ḳabḥi vechihi ve min-netini riḥihi,* (21) *ve lev enne ḥaḳḳaten min-ḥalaḳi silsileti ehli’n-nâri’lleti ne‘ata’llâhu fî-kitâbihi vuḍî‘at ‘alâ-cibâli’d-dunyâ* (22) *lâ-rafiḍet ve mâ teḳârrat ḥattâ tentehî ile’l-arḍi’s-sufliyyi. Ve eẖrace Hannâd ‘an-Muğîş bin Semmâ* (23) *kâle: İnne li-cehenneme kullu yevmin zefrateyni yesme‘uhumâ kullu şey’in ğayru’s-şakaleyni ellezîne ‘aleyhimu’l-ḥisābu ve’l-‘azābu.*²⁵²³ (24) Hâşıl-ı kelâm, ber-feḥvâ-yı “Veylun

²⁵²¹ “Harâret” önce, “şûle” sonra yazılmış olmasına rağmen takdim-te’hir işaretleriyle yerlerinin değişmesi gerektiği belirtilmiştir. Nitekim Ş’de düzen şârihin işaretine uygun olarak kaydedilmişken F’de ve İÜ’de bu işaretler gözden kaçmış görünmektedir ve “harâret” önce yazılmıştır. Bkz. Ş.274b; F.150a; İÜ.254b.

²⁵²² Derkenara “ibra”nın “sûzen” (iğne) anlamına geldiği “lugat” notuyla kaydedilmiştir.

²⁵²³ “Ahmed b. Hanbel, *Müsned*’inde Enes’den (r.a) şu hadisi rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) Cebrâil’e: ‘Neden Mikâil’i hiç gülerken görmüyorum?’ dedi, Cebrâil de: ‘Mikâil ateş yaratıldığından beri hiç gülmedi.’ diye cevap verdi. Taberânî, *Mu‘cemu’l-Evsat*’ta Hz. Ömer’den şu hadisi rivâyet etmiştir: Cebrâil, Resûlullah’a geldi. Resûlullah: ‘Ey Cebrâil, neden rengini değiştirmiş görüyorum?’ dedi. Cebrâil de: ‘Allah, cehennemın miftahlarına (ateşini harlandıran körüklerine, hızlanmalarını) emrettiği için sana geldim.’ dedi. Resûlullah: ‘Cehennemi anlat.’ dedi. Cebrâil de (şunları) söyledi: ‘Allah, cehenneme beyazlayıncaya kadar bin sene yanmasını emretti, sonra kızarıncaya kadar bin sene

yevme'izin li'l-mukezzibin."²⁵²⁴ Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ Celle Celâluhû'dan: "Huẓûhu fe-ğullûhu, ⁽²⁵⁾ şumme'l-caḥîme şallûhu."²⁵²⁵ diyü ḥazne-i cehenneme emr olındukda küffâr u münâfiḳîn ve melâḥide vü zenâdıkâ ⁽²⁶⁾ ve feseḳa vü fecere ve zaleme vü cebâbire ve bi'l-cümle hevâ-yı nefesine tâbi' olup emr-i Hâḳḳ'a imtişâl ⁽²⁷⁾ ve a' mâl-i şâlihaya iştiğâl itmeyen 'âşîleri nâra ilkâ iderler. Cehennem dahı dem çeküp:

[II,38a] ⁽¹⁾ **Ālemi-râ loḳma kerd u der-keşîd**

Ālemi bir loḳma eyledi ve yutdı ve ḳa' rına çekdi, derekâtına ⁽²⁾ bıraḳdı ve girü toymayup ve henûz kemâliyle tolmayup

Mi' dees na' ra-zenân hel min-mezîd (1401)

⁽³⁾ Yine mi' desi "Hel min-mezîd" na' rasın urıcıdur. 'An-Ebî Hurayrate raḍiya'llâhu 'anhu ḳâle: Ḳâle Rasûlu'llâhi ⁽⁴⁾ şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem: Mâ ra'eytu mişle'n-nâri nâme hâribuhâ, ve lâ-mişle'l-cenneti nâme ḫâlibuhâ.²⁵²⁶

Hâḳ ⁽⁵⁾ ḳadem ber-vey nehed ez-lâ-mekân

Pes, cehennem "Hel min-mezîd" na' rasın urduḳda Hâḳ Sübhânehû ve Te'âlâ ⁽⁶⁾ lâ-mekândan ḳademini ol cehennemün üzerine vaẓ' eyleye,

Ān-geh ü sâkin şeved ez-kun fe-kân (1402)

⁽⁷⁾ Andan şoñra ol cehennem sâkin ola kün-fe-kândan, ya' nî 'âlem-i emr ü ḳabûlden ve Hâḳ Tebâreke ⁽⁸⁾ ve Te'âlâ'nuñ irâdet-i ezeliyyesinden. *Eḫrace's-Şeyḫâni* 'an-Ebî

daha yanmasını, sonra da kararınca kadar bin sene daha yanmasını emretti. Böylece o, simsiyah oldu. Karanlığı aydınlatılmaz, alevi (ve korları) da söndürülmezdir. Seni hak ile gönderene yemin olsun ki cehennemden bir iğne deliği kadar yer açılrsa sıcaklığından yeryüzündeki herkes ölür. Cehennem bekçilerinden biri dünyadakilere görünse ve ona baksalar, yüzünün çirkinliğinden ve kötü kokusundan dolayı ölürlər. Allah'ın kitabında anlattığı cehennem ehlinin zincirinden bir halka yeryüzündeki dağlara koyulsa ne olduğunu anlamadan yerin dibine geçiverir.' Hannâd ise Muğis b. Semmâ'dan şöyle rivâyet etmiştir: Cehennem her gün iki kere kükremesi vardır ki bunu hesap ve azapla yükümlü olan insan ve cinlerin dışındaki her şey duyar." *Müsned*'deki Enes b. Mâlik rivâyeti için bkz. Beşşâr Avvâd, **El-Müsnedü'l-Câmi'**..., C. 3, s. 66. Taberânî'deki ilk rivâyet için bkz. Taberânî, **Mu'cemu'l-Evsât**, C. 3, s. 277.

²⁵²⁴ "O gün, (hakikatleri) yalan sayanların vay hâline!" (Mürselât 77/19)

²⁵²⁵ "Onu yakalayın da (ellerini boynuna) bağlayın; Sonra alevli ateşe atın onu!" (Hâkka 69/30-31)

²⁵²⁶ "Ebû Hureyre'den (r.a) rivâyet edildi: Resûlullah şöyle buyurdu: Cehennem kadar kaçanı olduğu hâlde (gaflette) uyuyanını, cennet kadar da isteyen olduğu hâlde (bunun gereklerini yapmak yerine) ihmalkâr davrananını görmedim." Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 360 (cehennem sîfatı babları, 8. Bâb, 2728 numaralı hadis).

Hurayrate raḍiya 'llāhu 'anhu ḳāle:⁽⁹⁾ *Ḳāle Rasūlu'llāhi ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Tehācceti'n-nāru ve'l-cennetu, fe-ḳāleti'n-nāru: ūṣirtu*⁽¹⁰⁾ *bi'l-cebbārīne ve'l-mutekebbirīn. Ve ḳāleti'l-cennetu: Fe-mā lī lā-yedhulunī illā ḍu'afā'u'n-nāsi ve saḳaṭuhum?*⁽¹¹⁾ *Fe-ḳāle'llāhu li'n-nāri: İnnemā enti 'azābī u'azzibu bike men eṣā'u. Ve ḳāle li'l-cenneti: İnnemā enti rahmetī*⁽¹²⁾ *erḥamu bike men eṣā'u, ve li-kulli vāḥidetin minkumā mil'uhā, fe-emme'n-nāru fe-lā-temteli'u ḥattā yeḍa'u'llāhu te'ālā*⁽¹³⁾ *riclehū, fe-teḳūlu: ḳaṭṭin ḳaṭṭin. Fe-hunālike temteli'u ve yenzevī ba'ḍuhā ilā-ba'din, fe-lā-yazlimu'llāhu min-ḥalḳihī*⁽¹⁴⁾ *eḥaden, ve emme'l-cennete fe-inne'llāhe yunṣī lehā ḥalḳan. Ve eḥrace's-Şeyḥānī 'an-Enesin 'ani'n-Nebiyi ṣalla'llāhu*⁽¹⁵⁾ *'aleyhi ve sellem, ḳāle: Lā-tezālu cehennemü yulḳī fīhā ve teḳūlu hel min-meẓīd, ḥattā yeḍa'u rabbu'l-'izzeti fīhā ḳademehū*⁽¹⁶⁾ *fe-yenzevī ba'ḍuhā ilā-ba'din, ve teḳūlu ḳaṭṭ ḳaṭṭ bi-'izzetike ve keramike, ve lā-yezālu fi'l-cenneti faḍlun,*⁽¹⁷⁾ *ḥattā yunṣī'llāhu lehā ḥalḳan fe-yuskinahum faḍle'l-cenneti. Ve eḥrace İbnu 'Āsim fi's-Sunneti 'an-*⁽¹⁸⁾ *Ubeyy bin Ka'b, ḳāle: Ḳāle Rasūlu'llāh ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Cehennemü tes'elu'l-meẓīde ḥattā yeḍa'u te'ālā*⁽¹⁹⁾ *ḳademehū fīhā fe-yenzevī ba'ḍuhā ilā-ba'din ve teḳūlu ḳaṭṭin ḳaṭṭin.*²⁵²⁷ *Ma'lūm ola ki zıkr olınan*⁽²⁰⁾

²⁵²⁷ “Buhârî ve Müslim, Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet etti: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Cennet ve ateş aralarında tartıştılar. Ateş: ‘Ben kibirlilere ve zorbalara tahsis olundum.’ dedi. Cennet de: ‘Ne oluyor ki bana insanların sadece zayıfları ve eksiklileri giriyor?’ dedi. Allah Tebâreke ve Teâlâ cehenneme şöyle dedi: ‘Sen benim azâbımsın, seninle kullarımdan dilediğime azâb ederim.’ Cennete de şöyle dedi: ‘Sen de benim rahmetimsin, seninle kullarımdan dilediğime rahmet ederim.’ Cennet ve cehennemden her biri için dolmak hakkı vardır; fakat cehennem dolmak bilmez. En sonunda Allah ona ayağını koyar, o da: ‘Yetti, yetti!’ der. İşte o zaman cehennem dolar, birbirine geçer (toparlanıp sâkinleşir). Allah, yarattıklarından hiçbir kimseye zulmetmez. Cennete gelince, muhakkak ki Allah, onun için (de) halk yaratır, (onu dolduracak sâkinlerini var eder).’ Buhârî ve Müslim’in Enes’den (r.a) rivâyet ettiğine göre, Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Cehennem zâil olmaz (durmaz ve doymaz. Cehennemlikler) ona atılır ve (onlar atıldıkça cehennem): Daha fazlası var mı? der. Nihâyet izzet sahibi olan (Allah), ayağını ona basar; o da birbirine geçer (toparlanıp sâkinleşir ve nihâyetinde): ‘İzzetine ve cömertliğine yemin olsun ki yetti, yetti!’ der. Cennet’te de fazla yer olacak ve Allah yeni birtakım kimseler yaratıp onları cennetteki fazla yerlere yerleştirecektir. İbnu Âsim da *Sünnet*’inde Übeyy b. Ka’b’dan (şöyle) rivâyet etmiştir: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Cehennem daha fazla kişinin kendisine girmesini ister, Hak Teâlâ da ayağını ona koyar ve (cehennem) birbirine geçer (toparlanıp sâkinleşir ve nihâyetinde): ‘Yetti, yetti (doldum ve doydum).’ der.” Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 10, s. 4785 (kitâbu’t-tefsîr, 282. Bâb, 371 numaralı hadis, Ebû Hureyre rivâyeti); C. 16, s. 7321-22 (kitâbu’t-tevhîd, 25. Bâb, 75 numaralı hadis/Ebû Hureyre rivâyeti); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 8, s. 371-73 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 13. Bâb, 34, 35, 36, 37 ve 38 numaralı hadisler); Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsim, *Es-Sünne*, thk. Bâsim b. Faysal el-Cevâbere, Riyad, Dâru’s-

ehādîş-i şerîfede vâkı‘ olan kadem müteşâbihâtdan olmağ-ıla mezheb-i eslemde olanlar ⁽²¹⁾ te’vîl itmeyüp tevaḳḳuf u teslîm itmişlerdür ve mezheb-i ahkemde olanlar te’vîl ⁽²²⁾ u tevcîh buyurmışlardır. Ve te’vîlinde vücûh-ı keşîre olup lâkin bi-tarîkı’l-icmâl ⁽²³⁾ ‘inde erbâbi’t-tahḳîḳ maḳbûl olan vücûh bunlardır ki kadem maḥlûḳât-ı İlâhiyye’den ⁽²⁴⁾ ba‘ż-ı maḥlûḳuñ ismi ola ve kademde olan zamîr Rabbü’l-‘izzete râci‘ ola. Ve yâḥûd kademden ⁽²⁵⁾ murâd enbiyâ vü evliyâ olup Rabbü’l-‘izzete izâfeti li-ecli’t-ta‘zîm ve’t-teşrîf ola. ⁽²⁶⁾ Vech-i mezbûrî İbn Melek²⁵²⁸ daḥı tecvîz idüp: “Ve’l-isti‘âratu li-cemâ‘atin mine’n-nâsi ğayru ba‘îdetin.”²⁵²⁹ ⁽²⁷⁾ demişdür. Ve bu ḥadîş-i şerîf bir rivâyetde daḥı Enes raḍiya’llâhu ‘anhdan bu vechle mervîdür ki: [II,38b] ⁽¹⁾ *Ḳāle ‘aleyhi’s-selām: “Lā-tezālu cehenneme teḳūlu ‘hel min-mezîd’ ḥattā yeda‘u’l-Cebbāru fîhā kademehū fe-teḳūlu ḳaṭṭin ḳaṭṭin* ⁽²⁾ *ve ‘izzetuke fe-yenzevî ba‘ḍuhā ilā-ba‘ḍin.”*²⁵³⁰ Bu ḥadîş-i şerîfün şerhinde Mevlânâ Câmî ‘aleyhi ⁽³⁾ rahmetü’l-Bârî buyururlar ki: İştîlâḥât-ı kibârda kadem-i Cebbâr, insân-ı kâmile ıtlâḳ ⁽⁴⁾ olunur. Ol mülâbese ile ki kadem, âḥir-i ‘uzv-ı insânîden olup insân daḥı min-ḥayṣu ⁽⁵⁾ neş’eti’l-‘unşuriyyeti²⁵³¹ âḥir-i cemî‘-i cihâniyândur. *Kemā ḳāle ‘Aleyhi’s-selām: “Ḥaleḳa’llāhu Âdeme ba‘de’l-‘aşri* ⁽⁶⁾ *min-yevmi’l-cumu‘ati fî-âḥiri’l-ḥalḳi fî-âḥiri sâ‘atin min-sâ‘ati’l-cumu‘ati.”*²⁵³² İmdi nev‘an-mâ müşâbehet ⁽⁷⁾ bulduğı-çün insân-ı kâmile kadem-i Cebbâr ıtlâḳı mümkindür. Zîrâ tâbiş ü sūziş-ı ⁽⁸⁾ dūzaḥ envâr-ı mü‘minin ile munṭafî olduğı ḥadîş-i şerîf ile müşbet olup ⁽⁹⁾ envâr-ı enbiyâ vü evliyâ ile bi-tarîkı’l-evlâ teskîn olmaḳ muḳarrerdür. *Kemā ḳāle ‘Aleyhi’s-selām: “Teḳūlu*

Sumay’î, 1998, C. I, s. 372 (547 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 334 (cennetin sıfatı babları, 21. Bâb, 2686 numaralı hadis).

²⁵²⁸ (ö. 821/1418’den sonra) Hanefî fıkıh âlimi ve lûgat yazarı.

²⁵²⁹ “İnsanlardan bir topluluğun kastedilmiş olması uzak (bir ihtimal) değildir.” İbn Melek’te bu kısmın tamamı için bkz. İbn Melek, **Mebâriku’l-Ezhâr fî-Şerhi Meşâriki’l-Envâr**, thk. Ebû Muhammed Eşref Abdurrahîm, Beyrut, Dâru’l-Cîl, 1995, C. 1, s. 473-475.

²⁵³⁰ “Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: Cehennem durmadan: ‘Daha fazla yok mu?’ der. Cebbâr olan Allah ayağını ona koyar, bunun üzerine cehennem: ‘Yetti, yetti.’ der ve birbirine geçer (sâkinleşir).” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 10, s. 4784 (kitâbu’t-tefsîr, 282. Bâb, 369 numaralı hadis, Enes r.a rivâyeti); C. 16, s. 7259 (kitâbu’t-tevhîd, 7. Bâb, 13 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 373 (kitâbu’l-cennet ve sıfatı naîmihâve ehlihâ, 13. Bâb, 37 numaralı hadis).

²⁵³¹ “unsurunun ortaya çıkışı (yaratılması) yönünden”

²⁵³² Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Allah, Âdem’i cumâ günü ikindiden sonra, yarattığı (diğer) varlıkların sonunda ve cumâ gününün de son saatlerinde yaratmıştır.” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 313-14 (kitâbu sıfatı’l-kıyâme ve’l-cenne ve’n-nâr, 1. Bâb, 27 numaralı hadis).

⁽¹⁰⁾ *cehenneme yevme'l-kiyâmeti: cuz yâ mu'min fe-inne nûrake eṭfe 'e nârî.*²⁵³³

Münâcât: İlâhî, sen şakla bu belâlardan! ⁽¹¹⁾ İlâhî, sen ḥalâş it bu ibtilâlardan! Melikâ, perverdgârâ! Bizüm ḥâcetde eksigümüz ⁽¹²⁾ yok, senüñ rahmetde. Bizüm günâhda eksigümüz yok, senüñ mağfiretde. Yâ seyyidî, yâ mevlâyî! ⁽¹³⁾ Âḥiretimüze tûşe-i takvâyı zâd it ve bu zu'afâ kullaruñ âḥiret guşşalarından âzâd it! ⁽¹⁴⁾ **Nâzm:**

Ne bilürem n'eyleyem nice idem
Ne bilürem ḳanda varam ne idem

Ola kim luṭf eyleyüp gufrân ide
⁽¹⁵⁾ Râh-ı ḥaḳḳı biz ḳula âsân ide

İlâhî, seyyidî ve mevlâyî! Maḥabbet âteşine sūḥteleri nâr-ı bu'd ⁽¹⁶⁾ u firâḳdan sen ḳurtar. Ezelde ḳulluğa ḳabûl eyledünse faẓl u iḥsân senüñdür, ⁽¹⁷⁾ ni' met ü devlet bize! Ve eger dest-i redd ile nâra sürdünse 'adl senüñdür, ḥasret ⁽¹⁸⁾ ü nedâmet bize!

Nâzm:

Ḳanı ol dem kim Ḥudâ dil-şâd ide
Bu ḳafeşden bu ḳuşı âzâd ide

⁽¹⁹⁾ Per vire luṭf eyleyüp pervâz ide
Bülbülân-ı ḳuds-ile dem-sâz ide

⁽²⁰⁾ Ḳurtara bu külḥanuñ dūdından ol
Anda daḥı hem caḥîm odından ol

Bilürem ḳalışmadum ben ḥıdmete
Yüzi ḳara varısaram Ḥazret'e

⁽²¹⁾ Bende işi dâ'imâ noḳşân olur
Ḥaḳḳ'a lâyıḳ 'afv idüp gufrân olur

⁽²²⁾ 'Afvin umup faẓlına ben vâḳıfım
'Adl iderse nic'ideyin lâyıḳım

Luṭfı çokdur ḳullara luṭfı 'imâd
Eyledüm ben ḳul da aña i'timâd

⁽²³⁾ Ger cihân ḥaḳḳına gufrân eyleye

²⁵³³ Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: "Kıyâmet günü cehennem (şöyle) diyecektir: (Çabuk) geç ey mü'min! Çünkü nurun ateşimi söndürüyor." Bkz. Tirmizî, **Nevâdiru'l-Usûl**, C. 1, s. 155-156; Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 373 (1010. metin).

Baħr-i cūdından ne noķşān eyleye²⁵³⁴

Ey müstemi‘ -i ķābil! Şıfāt-ı nār ⁽²⁴⁾ ma‘ lūmuñ oldıysa nefs-i şūm daħı cüz’ -i dūzaħ olmağ-ıla Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā her ķanğı ⁽²⁵⁾ ‘abidine iħsān u ‘ināyet idüp ķadem-i irşād-ı evliyā ve pāy-i himmet-i aşfiyāyı ⁽²⁶⁾ nüfūs-ı insāniyeden birinüñ üzerine vaz‘ eylese şıfāt-ı nefsāniyye-i caħīmıyye ve sūziş-i ⁽²⁷⁾ nār-ı ṭabī‘iyyesin tesķin idüp nāriyyeti nūrāniyyete mübeddel olur ve şāhib-i riyāzet [II,39a] ⁽¹⁾ ü ķanā‘at olup hırş u ṭama‘ından “hel min-mezīd” diyü na‘ra ururken “ķaṭṭ, ķaṭṭ” diyü tesellī ⁽²⁾ bulur. Nitekim nefs-i şūm cüz’ -i nār olduğın Hāzret-i Mevlānā beyān idüp buyururlar ki:

⁽³⁾ **Çunki cuz’-i dūzaḥest īn nefs-i mā**

Çunki bu bizüm nefs-i emmāremüz cüz’ -i dūzaḥdur,

⁽⁴⁾ **Ṭab’ -i kul dārend dā’im cuz’ hā** (1403)

Eczā ise lā-cerem dā’imā küllüñ ṭab’ ını ṭutarlar. Ya‘nī ⁽⁵⁾ dūzaḥ “Hel min-mezīd” diyüp kendüye ķanā‘at gelmedüğü gibi nefse daħı şehvet ü şöhet ⁽⁶⁾ ve ālāyiş ü şervet ve baḥt u riyāzet ve fesād u şenā‘atden kelāl ü ķanā‘at ⁽⁷⁾ gelmeyüp ‘ale’ d-devām “Hel min-mezīd” diyü söyler ve tebdīl-i şıfāt itmedükçe cüz’ -i dūzaḥ ⁽⁸⁾ olmağ-ıla cānib-i külle gider.

İn ķadem Hāķ-rā buved k’ū-rā kuşed

Pes, nefs-i emmāre daħı ṭab’ -ı ⁽⁹⁾ cehennem oldıysa bu ķadem Hāķķ’a maḥşūş olur ki āteş-i dūzaḥ-ı nefs-i itfā’ ıder.

Ġayr-i ⁽¹⁰⁾ Hāķ-rā ki kemān-i ū keşed (1404)

Kemān-ı nefs-i Hāķ’dan ğayrı kim çeker? Bu maḥalde kemān çekmek ⁽¹¹⁾ ķudret ü kuvvet ve ķahr u ğalebe ma‘nāsınadır. Meşelā: “Fülān kimesne fülānuñ yayın çekemez.” ⁽¹²⁾ dirler. Ya‘nī “Ol işüñ ‘uhdesinden gelemmez ve aña ğālib olamaz.”

²⁵³⁴ Yukarıdaki “münācaat” başlığından itibaren bu kısmın kaynağının Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nāme*’si olduğı tespit edilmiştir. Bununla birlikte bilhassa mensur kısımları söz konusu eserden istifade etmekle birlikte büyük ölçüde şārihin düzenlediğı anlaşılmaktadır. Manzum kısımlardaki ilk iki beyit de diğerklerine göre eserin daha öncesindeki bir bölümde görölmektedir. İlk iki beyit için bkz. Bkz. Sinan Paşa, *a.g.e.*, s. 265. Mensur kısımdaki bazı ifadeler için bkz. *a.e.*, s. 351. Diğerk beyitler ve mensur kısımdaki bazı ifadeler için bkz. *a.e.*, s. 435-437.

dimekdür. İmdi nefis ⁽¹³⁾ âteşin dağı Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ ‘ışık u maḥabbeti ve tevfiḳ u hidāyeti nūrından ğayrısı ⁽¹⁴⁾ söyündüremez. İmdi benüm cānum, çünkü kemān-ı nefsi Hâk’dan ğayrısı çekemez; ammā her tîr dağı ⁽¹⁵⁾ kemāna vaż‘ olındukda nişāna doğıri varamaz. Pes:

Der-kemān ne’nhend illā tîr-i rāst

⁽¹⁶⁾ Kemāna komazlar, illā toğıri olan okı qorlar ve nişānı tîr-i rāst ile ururlar. ⁽¹⁷⁾ Tūtalum ki pîrden himmet ü nazār dağı olmuş, tîr-i nefis rāst u müstaḳīm olmadukdan soñra ⁽¹⁸⁾ ne fā’ide? Hedef-i sa‘ādete işābet itmeyüp tārīḳ-i ḍalāle gider. ‘Aceb ḥāldür ki:

⁽¹⁹⁾ İn kemān-rā bāz-gün kej tîrhā’s (1405)

Bu kemānuñ egri ve ters okları vardur. Allāhu ⁽²⁰⁾ a‘lem bu beyt-i şerīfün mażmūn-ı zevḳısı budur ki: Hılḳat-i vücūd-ı insāndan murād, ⁽²¹⁾ Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ ‘ışık u maḥabbet ve ma‘rifetin taḥṣīl idüp rûḥ-ı insānī ⁽²²⁾ ta‘alluḳāt-ı kevniyye ve ta‘vīḳāt-ı tekvīniyyeden ḥalāş olmağıdı. Pes, Hāzret-i ⁽²³⁾ Mevlānā ḳuddise sirruhū vücūd-ı insānı kemāna teşbīh idüp kemāndan nişāna atılan ⁽²⁴⁾ tîr, müstaḳīm u rāst olmayıcak nişāna varmaz. Pes, vücūd-ı insān ke-enne bir kemāndur ki ⁽²⁵⁾ iki nev‘ tîr-endāzlık zāhir olur. Birisi budur ki: eğer nefis rûḥa tābi‘a ve mertebe-i iṭmīnāna ⁽²⁶⁾ nā’ile olursa aḥkām-ı tābi‘atdan ḥalāş olup a‘lā-yı ‘illiyyīn olan maḳām-ı ⁽²⁷⁾ ḳurb u vuşlata ‘urūc ider. Ve birisi dağı budur ki: Eğer ğalebe nefis ü tābi‘atda olup [II,39b] ⁽¹⁾ nefis, rûḥı kendüye tābi‘ kılup şehevāt-ı dünyeviyye ve temettu‘āt-ı ḥayvāniyye ile ālūde olursa ⁽²⁾ rûḥ aḥkām-ı tābi‘atden rehā bulamayup ber-müceb-i “‘Azābu cehennem ve bi’sel-maṣīr,” ²⁵³⁵ ⁽³⁾ esfel-i sāfilīn ve ‘azāb-ı elīmde maġbūn u maḥzūl olur. Kemā ḳāle Te‘ālā: “Le-ḳad ḥalaḳna⁽⁴⁾’l-insāne fī-aḥseni taḳvīm, ṣumme radednāhu esfele sāfilīn, ille’llezīne āmenū ve ⁽⁵⁾ ‘amilu’s-şāliḥāti fe-lehum ecrun ğayru memnūn.” ²⁵³⁶ İmdi vücūd-ı insān bir ‘aceb kemāndur ki ⁽⁶⁾ içine vaż‘ olınan tîr-

²⁵³⁵ “Rablerini inkār edenler için cehennem azābı vardır. O, ne kötü dönüşür!” (Mülk 67/6, nâkıs iktibas)

²⁵³⁶ “Biz insanı en güzel biçimde yarattık. Sonra da çevirdik, aşağıların aşağısına attık. Fakat iman edip sâlih amel işleyenler için eksilmeyen devamlı bir ecir vardır.” (Tin 95/4-5-6)

i nefis, ilerü ve yâhûd girü atılır. Ya‘nî yâ muḳbil ve yâhûd müdbir ⁽⁷⁾ olur. Pes, ey ‘âşık-ı şâdık! Çünkü ahvâl ma‘lûmûn oldu:

Râst şev çun tîr vâ reh ez-kemân

⁽⁸⁾ Tîr gibi râst ol ve kemân-ı nefsdan rehâ bul.

K’ez-kemân her râst bi’ched bî-gumân (1406)

Zîrâ bilâ-şekkin ve lâ-şübhetin ⁽⁹⁾ tîr-i râst kemândan sıçrar; ya‘nî şaşkın bulup hedef-i murâda isâbet ider. Ya‘nî kemân-ı nefsdan ⁽¹⁰⁾ vâsıta-i rehâ vü necât, râstî vü istikâmetdür. İstikâmet ise cemî‘-i şîfât-ı ḥamîdenüñ ⁽¹¹⁾ aşlı ve derecât-ı ‘âliyât ve zirve-i maḳâmât-ı evcâta i‘tilâ vü irtikâya bâ‘iş ü bâdîdür. ⁽¹²⁾ **Nâzm:**

Miyân-i cân elif z’ânest peyvest
Ki ender-şûret-i ü râstî hest²⁵³⁷

Ve lâkin taḥşîl-i şîfât-ı ⁽¹³⁾ cemîle-i mezbûre ve iktisâb-ı ḥaşâ’il-i mezkûre bir emr-i ‘azîm olmağ-ıla sûre-i Hûd’da: “Fe’steḳim ⁽¹⁴⁾ kemâ umirte.”²⁵³⁸ âyet-i kerîmesi nâzile olduğda Ḥazret-i Ḥ’âce-i Cihân ve Raḥmet-i Cihâniyân ⁽¹⁵⁾ ‘aleyhi şalavâtu’llâhi’r-Raḥmân “Şeyyebetnî şûratu Hûd.”²⁵³⁹ diyü buyurup şîfât-ı istikâmet ile ⁽¹⁶⁾ kemâl-i ittişâf emr-i ‘azîm ü kâr-ı düşvâr olduğın iş‘âr buyurdılar. **Nâzm:**²⁵⁴⁰

⁽¹⁷⁾ Ey çu kalem şûret-i ḥod kerde râst
Meyl-i raḳamhâ-yi kej ez-tû ḥaṭâ’s²⁵⁴¹

⁽¹⁸⁾ Tâ kalem-âsâ be-ser-i ḥod revî
Gerçi heme nîk revî bed revî²⁵⁴²

Her ki be-yek ḥarf kalem-i kej nihâd
Ḥarf-i vey ez-levḥ-i bekâ maḥv bâd²⁵⁴³

²⁵³⁷ “Canın ortasında elifin bulunması, onun suretinin içinde doğruluk olmasındandır.”

²⁵³⁸ “O hâlde seninle beraber tevbe edenlerle birlikte **emrolunduğun gibi dosdoğru ol!** Aşırı da gitmeyin. Çünkü O, yaptıklarınızı çok iyi görendir.” (Hud 11/112, nâkıs iktibas)

²⁵³⁹ “Hûd sûresi beni ihtiyarlattı.” Bu anlamı da ihtiva eden bir hadis rivâyeti için bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 396 (Kur’ân tefsîri babları, 56. Bâb, 3513 numaralı hadis); Ebû Bekr Beyhakî, **el-Câmi’ li-Şuabi’l-Îmân**, C. 3, s. 65-57 (İki kaynaktan da hadis: “Şeyyebetnî Hûd ve’l-Vâkı’ atu ve’l-Murselâtu ve ‘Amme yetesâ’elüne ve ize’ş-şemsu kuvvirat” şeklindedir).

²⁵⁴⁰ *Tuhfetü’l-Ahrâr*’ın “Makâle-i çehârdehum...” kısmının ilk beyitleri oldukları tespit edilmiştir. Bkz. Câmi, **Mesnevî-yi Heft Evrenç**, s. 425.

²⁵⁴¹ “Ey kalem gibi suretini doğrultan! Eğri rakamlara meyletmen hatadır.”

²⁵⁴² “Kalem gibi kendi başına gittiğin müddetçe doğru gitsen dahi yanlış gitmiş olacaksın.”

²⁵⁴³ “Bir harfte bile kalemini eğri koyanın harfi, bekâ levhasından silinsin!”

(19) Çend be-defter raķam-i nā-şavāb
Yād kun ez-defter-i yevmu'l-hisāb²⁵⁴⁴

Pes, peykār-ı düşmen-i āfākī için ‘asākir-i⁽²⁰⁾ şaf-şiken ihzārı lāzım olup cenk için şaflar düzilmek lā-büdd olduğu gibi⁽²¹⁾ harb u kıtāl-i ‘adū-yı enfüsī için dağı ‘asākir-i manşüre-i tāt u taqvā ile şaflar⁽²²⁾ bağlanup ber-vech-i istikāmet emre imtişāl ile mücāhededen ğayra çāre yokdur.⁽²³⁾ Fe-li-hāzā Hāzret-i Mevlānā buyururlar ki:

Çunki vā geştem zi-peykār-i birūn

Çünkü zāhiri olan⁽²⁴⁾ düşmenün cenginden rücū eyledüm,

Rūy āverdem be-peykār-i derūn (1407)

Pes ber-müceb-i hadīs-i şerīf,⁽²⁵⁾ derūnī olan ‘adūnün cengine teveccüh ü ‘azīmet eyledüm. Ya‘nī şīr-i zāhiriye helāk⁽²⁶⁾ eyleyüp peleng ü zırgām-ı nefis helākine müteveccih oldum. Zīrā biz şol bahādır ğazīlerüz kim:

(27) Kād reca‘ nā min-cihādi’l-asgarīm

Tahkīkā cihād-ı aşğardan ki muhārebe-i küffār-ı bed-kirdārdur, [II,40a]⁽¹⁾ rücū eyledük ve dağı: “Fe’ktulū enfusekum zālikum hayrun lekum”²⁵⁴⁵ emrine imtişāl idüp

Bā-nebī⁽²⁾ ender-cihād-i ekberīm (1408)

Sünnet-i seniyye-i Nebī ‘aleyhi’s-selām ile cihād-ı ekberdeyüz. Ya‘nī kırbet-i Rabb’e müzāhame virmemek-içün⁽³⁾ beşeriyet ile olan efāl ü aqvāl ve tātātımızdan tevbe ve rücū idüp⁽⁴⁾ bilā-mersūmāti’l-beşeriyet ‘ayn-ı cem‘ ve şırf-ı ittiḥāda vuşul ve ‘ammā dune’llāhi ve ‘ani’llāh²⁵⁴⁶ inkıṭā‘-ı küllī ile⁽⁵⁾ aşı ‘ademe rāci‘ olup kemā-lem-yezel Hāḳ ile bāḳī olmağ-içün süyūf-ı hümūm ile kıtl-i⁽⁶⁾ nefis idüp evvel-i kıdemi ‘ubūdiyyete vāz‘ ile tevbe ve nefsi terk-i şehvāta kemāliyle me’lūfe⁽⁷⁾ eyledük:

Kuvvet ez-Hāḳ ḥāhem u tevfiḳ u lāf

²⁵⁴⁴ “Defterine ne zamana kadar yanlı yazılar yazacaksın? Hesap gününün defterini hatırla!”

²⁵⁴⁵ “Nefislerinizi (kötü duygularınızı) öldürün. Bu, sizin için daha hayırlıdır.” (Bakara 2/54, nâkıs iktibas)

²⁵⁴⁶ “Allah’tan ve Allah’tan başka şeylerden”

Nefs üzerine gâlib olmakda ‘avn ü ‘ināyet ⁽⁸⁾ ve kuvvet ü nuşret ve tevfiķ u hidāyeti Hāķ’dan recā iderüm ve “Nefse gâlib oldum ⁽⁹⁾ ve nūr-ı maḥabbet ve âteş-i ‘ışķ ile maḥv olup nefsi maḥhūr kıldum.” diyü: “Ve emmā bi-ni‘meti ⁽¹⁰⁾ rabbike fe-ḥaddis̄”²⁵⁴⁷ kavlı-i Kerīm’i üzre söz söylemege Allāh’dan iḥsān u in‘ām temennā iderüm.

(11) **Tā be-sūzen ber-kenem in kūh-i Kāf** (1409)

Hattā bu kūh-ı kâfı igne ile yerinden ḳoparam. “Lāf” ⁽¹²⁾ bu maḥalde kuvvet ma‘nāsına isti‘māl olunur ve yāḥūd söz söylemek ma‘nāsına gelür. ⁽¹³⁾ Ve yāḥūd “lāf” kendü ma‘nāsına olup “Ḳatl-i nefis eyledüm.” demek ‘aceb da‘vā-yı merd ve “Nefse ⁽¹⁴⁾ gâlib oldum.” demek ‘azīm lafdur. Ve nefsi maḥv u izāle, ser-i sūzen ile kūh-ı Kāf’ı ⁽¹⁵⁾ yerinden ḳoparmaķ gibi muḥāldür. İmdi bu kārı başa iledüp “Bu emr-i ‘azīmün ⁽¹⁶⁾ ‘uhdesinden geldüm.” dimege tevfiķ-ı Rabbānī ve ‘ināyet-i Sübhānī lāzımdur. Pes, ben daḥı ⁽¹⁷⁾ Hāķ’dan mu‘āvenet ve iḥsān recā iderüm. Yoḥsa “Biz kendüligümüz ile nefse ⁽¹⁸⁾ gâlib oluruz.” demek bir ḳurı lāf u güzāf ve cibāl-i rāsiyātı igne ile yerinden ⁽¹⁹⁾ ḳoparmaḳdan daḥı düşvārdur. *Kemā ḳāle Ebū Hāşim: “Ḳal‘u’l-cibālī bi’l-ibri eyseru min-ḳal‘i şifati’l-kibri.”*²⁵⁴⁸ ⁽²⁰⁾ İmdi ey sālīk-i mücāhid!

Sehl şīrī dān ki şafhā bi’şkened

Sehl ve bī-i‘tibār bil ⁽²¹⁾ ol şīrī ki cenkde şaflar yaşar ve niçe kāfir başı keser. -Bu maḥalde şīr, ⁽²²⁾ merd-i dilīrden müste‘ārdur.-

Şīr ān bāşed ki ḥod-rā bi’şkened (1410)

Hāķīkatde ⁽²³⁾ şīr-i dilīr ol kimesne olur ki nefis ü enāniyyet ve evşāf-ı beşeriyyeti kesr ü hedm ⁽²⁴⁾ eyleye ve ārzū-yı ṭabī‘iyyesinden geḳüp melekiyyet mertebesine resīde ola. ⁽²⁵⁾ **Sultān Veled:**²⁵⁴⁹

Guft Aḥmed ki bed-terīn duşmen

²⁵⁴⁷ “Ve Rabbinin nimetini minnet ve şükranla an.” (Duhā 93/11)

²⁵⁴⁸ “Ebū Hāşim’in dediği gibi: Dağı iğneyle yerinden sökmek, kibir sıfatını sökmekten daha kolaydır.”

²⁵⁴⁹ Metinde yer alan diğer Sultan Veled iktibasları gibi bu beyitlerin kaynağı da kuvvetle muhtemel *Veled-nāme*’dir. Fakat bu beyitleri eserde tespit etmeye muvaffak olamadık. (*Veled-nāme*’nin vezni fāilātün/mefāilün/feilün olup yukarıdaki beyitlerin vezni de böyledir. *Rebāb-nāme* ve *İntihā-nāme* ise fāilātünx2 fāilün vezniyle kaleme alınmıştır).

Mer tu-râ nefis-i tu'st ender-ten²⁵⁵⁰

(26) Kaşd-i hûn-i tu dâred ân duşmen
Merd bâş bi-bur û-râ kerden²⁵⁵¹

Zûd behr-i Hudâş kun kurbân
Tâ kunî keşf-i ma' nî-i Kur'ân²⁵⁵²

(27) Âmeden-i Resûl-i Rûm tâ 'Omer Rağiya'llâhu 'Anh ve Dîden-i Û Kerâmât-i

'Omer Rağiya'llâhu 'anh

[II,40b] ⁽¹⁾ Kayşer-i Rûm'ün ilçisi, emîrû'l-mü'minîn 'Ömer bin el-Hattâb rağiya'llâhu 'anhûn huzûr-ı sa'âdet-⁽²⁾mevfürlarına gelmesi ve Hazret-i 'Ömer'ün kerâmât-ı 'aliyyesin görmesi beyânındadır ki ⁽³⁾ resûl-i Kayşer-i Rûm, huzûr-ı 'Ömerü'l-Fârûk rağiya'llâhu 'anha geldükde küfr üzre iken ⁽⁴⁾ 'Ömer rağiya'llâhu 'anhûn himmet-i 'aliyyesiyle nefis-i kâfirine gâlib ve şeref-i İslâm ile müşerref ⁽⁵⁾ oldu.

Der-beyân-i in şinev yek kışsa'î

Bunuñ beyânında bir kışsa işit. Ya' nî haķāķatde ⁽⁶⁾ şîr-i dilîr kendüde olan küfr ü işneyniyyet ve kibr ü enāniyyeti kesr ü hezîmet olduĝunuñ ⁽⁷⁾ beyânında bir kışsa-i pür-ħişşe istimā' eyle ki gûş-ı hûş ile iz'ân kılursañ ⁽⁸⁾ behre-mend olup

Tâ berî ez-sirr-i guftem ħişşe'î (1411)

Hattâ sırr-ı güftarumdan bir ħişşe iledesin. ⁽⁹⁾ Pes kışsa budur ki:

Tâ 'Omer âmed zi-kayşer yek resûl

Tâ Hazret-i 'Ömer rağiya'llâhu 'anhüye Kayşer-i Rûm'dan ⁽¹⁰⁾ Medîne'ye bir ilçî geldi,

Der-Medîne ez-beyâbân-i nuĝûl (1412)

Dür u dırâz yoldan ve ba'îd ü beyâbândan. ⁽¹¹⁾ -Der-Medîne ma' nâsı mışrâ'-ı evvelde icrâ olındı-.

Guft k'û kaşr-i ħalîfe ey ħaşem

²⁵⁵⁰ “Hz. Peygamber (s.a.v) dedi ki: Senin en kötü düşmanın, bedenindeki nefsidir.”

²⁵⁵¹ “O düşman senin canına kastetmiştir. (Şimdi yiğit bir) adam ol ve onu içinden izâle et!”

²⁵⁵² “Çabuk onu Allah için kurbân et. (Böyle yaparsan) Kur'ân'ın mânâsını keşfetmiş olursun.”

Ol resûl, ⁽¹²⁾ Medîne-i Münevvere halkına: “Kaşr-ı halîfe kanı?” dedi.

Tâ men esb u raht-râ âncâ keşem (1413)

Tâ kim ben ⁽¹³⁾ esb ü raht ve esbâb u eşkâli oraya çekem; ya‘nî halîfenün kaşr u serâyına ⁽¹⁴⁾ nüzûl idem.

Ķavm guftendeş ki ũ-râ kaşr nîst

Ķavm-i Medîne-i Münevvere ol resûl-i Rûm’a ⁽¹⁵⁾ didiler ki: halîfenün kaşrı ve sâ‘ir-i kayâşire gibi serâyı yokdur.

Mer ‘Omer-râ kaşr ⁽¹⁶⁾ cân-i rûşenî’s t (1414)

Ĥazret-i ‘Ömer rağiya’llâhu ‘anhûn kaşr u serâyı rûşenâlige mensûb ⁽¹⁷⁾ cânıdır. Ya‘nî sâ‘ir-i ümerâ vü mülûk gibi ‘Ömerü’l-FârûĶ ‘imâret-i zâhire bünyâdına ⁽¹⁸⁾ vechen mine’l-vücûh²⁵⁵³ meyl ü tenezzûl itmeyüp belki ber-müceb-i “Taħhir beytiye li’t-tâ‘ifine”²⁵⁵⁴ ⁽¹⁹⁾ teşyîd-i kaşr-ı meşîd-i Ķalb-i reşîde sa‘y ü ihtimâm idüp ĥubb-ı Mennânî ⁽²⁰⁾ ve ‘ışĶ-ı Sübhânî ile serây-ı cenânı münevver ü rûşenâ olmuştur ve tecelliyât-ı ⁽²¹⁾ Rabbâniyye ile laĥza-i vâĥide taṭṭîr-i ĥâne-i dilden güsiste olmamıştır.

⁽²²⁾ **Gerçi ez-mîrî verâ âvâzei’s t**

Egerçi kim anuñ şıyt-ı celâlet ü ‘azâmeti ⁽²³⁾ ve âvâze-i ĥilâfet ü ĥükûmeti aĶṭâr-ı ‘arz ve âfâĶ-ı ‘âleme irişmiştir; ammâ ⁽²⁴⁾ Ĥ‘âce-i Kâ‘inât ‘aleyhi efdalu’s-şalavâtun ber-müceb-i: “El-faĶru faĥrî.”²⁵⁵⁵ iftiĥârı faĶr ile olmağ-ıla:

⁽²⁵⁾ **Hem-Ķu dervîşân mer ũ-râ kâzei’s t (1415)**

Ĥazret-i ‘Ömer rağiya’llâhu ‘anhü daĥı ĥalîfe-i Resûl-i Rabbü’l-‘âlemîn ⁽²⁶⁾ ve emîrü’l-mü‘minîn olup işr-i Muĥammedü’l-Muştafâ şalla’llâhu ‘aleyhi ve selleme

²⁵⁵³ “Hiçbir yönden”

²⁵⁵⁴ “Bir zamanlar İbrahim’e Beytullâh’ın yerini hazırlamış ve (ona şöyle demiştik): Bana hiçbir şeyi eş tutma; **tavaf edenler**, ayakta ibadet edenler, rûkû ve secdeye varanlar **için evimi temiz tut.**” (Hacc 22/26, nâkıs iktibas)

²⁵⁵⁵ “Fakirlik benim övüncümdür.” Bkz. Sehâvî, **el-Makâsıdu’l-Hasene**, s. 300 (745.metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 131 (1835. metin). Tamamı şu şekildedir: El-faĶru faĥrî, ve bihî efteĥiru. “Fakirlik benim övüncümdür; onunla iftiĥâr ederim.”

zâhib olmağın dervîşler ⁽²⁷⁾ gibi anuñ bir haķır ü sağır hânesi vardır. -Kâze, hâne-i haķır ma' nâsınadır-. [II,41a] ⁽¹⁾ 'Attâr: ²⁵⁵⁶

Tu hâne dîde'î cānān ne-dîde
Mer ān hūrşîd-i raḥşān-rā ne-dîde²⁵⁵⁷

Derūn-i hâne ma' şūkest der-yāb
Zebānet gūş kun cānā der-īn bāb²⁵⁵⁸

(2) Dil-i 'āşîk bi-dāned k'ān çî hālest
Dem-i ney 'āşîkā īn-cā vişālest²⁵⁵⁹

Tu bīn tā-bāz yābī gulşen-i cān
V'ez-īn kulḥan bi-rev ḥod-rā me-rencān²⁵⁶⁰

(3) Dilet nūrī'st der-gerdūn girifte
Ḥod ender-ḥāk mānde ḥūn girifte²⁵⁶¹

(4) Dilet nūrī'st çun mī-düst dārī
Ki çun dīdār-i cānān mī-nikārī²⁵⁶²

Ey 'āşîk-ı şādîk! Erbāb-ı haķîķat hâne-i dilūñ vüs'atinden ⁽⁵⁾ bu vechle ḥaber virürler ki 'arş ve hezār 'arş ve 'arşda olanlar nā-gāh dil-i 'ārife gelse ⁽⁶⁾ 'ārifūñ ḳalbinūñ bir kūşesinde zerre-veş pinhān olup 'ārifūñ andan ḥaber ü āgāhı olmaz ⁽⁷⁾ ve vüs'at-i dil-i 'ārife ḥod: *Lā-yesa'unī' arđī ve lā-semā'ī ve lākin yesa'unī ḳalbu 'abdi'l-mu'mini't-taḳiyyi'n-naḳiyyi* ⁽⁸⁾ *l-verā'ī*.²⁵⁶³ ḥadiş-i şerīfī delīl-i ḳatī' ve bürhān-ı

²⁵⁵⁶ İlk iki beyit *Cevherü'z-zât*'ın birinci cildinin "Der- ma'nî-i innallâhe halaka Âdeme..." başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherüz-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>. 10 Nisan 2018. Üçüncü beyit tespit edilememiştir. Dördüncü beyit ikinci cildin "Kıssa-i Mansûr ve ıyân-ı û..." başlıklı kısmında, son iki beyit ise yine ikinci cildin "Der-sıfat-ı dil ve dîden-i a'yân..." kısmının sonunda tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherüz-zât*, C.2, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁵⁵⁷ "Sen evi görmüşsün, fakat sevgiliyi görmemişsin; yani o parlayan güneşi görmemişsin."

²⁵⁵⁸ "Âşık olunan sevgili, evin içindedir, (bunu iyi) anla. Ey dost, bu kapıda dilini kulak gibi kullan!"

²⁵⁵⁹ "Ey âşık! Neyin nefesi burada visâldir. Onun nasıl bir hâl olduğunu âşığın gönlü anlar."

²⁵⁶⁰ "(Gönül gözüyle) bakarsan can gülşenini tekrar bulursun. (Sana tavsiyem) bu külhandan git ve kendini incitme."

²⁵⁶¹ "Senin gönlün; dünyada tutsak olmuş, toprağın ve kanın içinde kalmış (bedenin sınırlarına hapsedilmiş) bir nurdur."

²⁵⁶² "Cânânın güzel yüzünü resmettiğin (sevgilinin evi olduğu) için sevdiğin gönlün, bir nurdur."

²⁵⁶³ "Yeryüzü ve gökyüzü beni kapsayamaz; fakat (benden) korkan takvâlı mü'min kulumun temiz kalbi beni içine alır." Şârihin bu rivâyet için kaynağının Şem'î'nin şerhi olması muhtemeldir; zîrâ söz konusu rivâyet onda da aynı beytin şerhinde aynı ifadelerle kaydedilmiştir. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 636. Mezkûr ifadeleri aynen içeren başka bir kaynak tespit edilememiştir. *Keşfu'l-Hafâ*'da şu ifadelerle bir rivâyet mevcuttur: Mā vesi'anī semā'ī ve lā-arđī, ve lākin vesi'anī ḳalbu 'abdi'l-mu'min. "Beni

sâti‘ dur. Ve lâkin se‘at-ı mezbûre ile muttaşif ⁽⁹⁾ olan şol ‘abd-i hâlişüñ kalbidür ki gönülden kevneyni ref‘ eyleye ve hâtırasından ⁽¹⁰⁾ ta‘alluk-ı mâ-sivâyı izâle idüp hâne-i yârı hayâl-i ağıyardan hâlî kıla ve kâşıru’l-himme ⁽¹¹⁾ olmağ-ıla kâşr-ı kayşer binâsına takayyüd itmeyüp ‘ulüvv-i himmet olup beytü’l-ma‘mûr-ı kalbi ta‘mîr eyleye. ⁽¹²⁾ İmdi kâşr-ı cenân-ı ‘Ömer rağiya’llâhu ‘anh kemâl-i vüs‘at ve celâlet üzre olduğı muğarrerdür; ⁽¹³⁾ ammâ ne fâ‘ide? Herkes lezzet-i didârdan âgâh degildür.

Ey birâder çun bi-bînî kâşr-i ü

Ey ⁽¹⁴⁾ birâder, anuñ kâşrını nice görürsin?

Çunki der-çeşm-i dilet rustest mû (1416)

Çünkü senüñ dîde-i ⁽¹⁵⁾ fu‘âduñda kıl bitmişdür. -Gözde kıl bitmek çeşme ‘arız olan emrâzuñ birisidür ki eşyâyı ⁽¹⁶⁾ haķıķati üzre görmekten alıkor. - İmdi ey gâfıl! senüñ dahı çeşm-i dilünde hevâ vü heves ⁽¹⁷⁾ mûları ve şirk ü işneyniyyet ‘illetleri zâhir olup remed-i keşret ve cereb-i enâniyyet gözüñi ⁽¹⁸⁾ görmekten alıkomışdur. Pes kâşr-ı cân-ı ‘Ömer’i, ey resûl-i kayşer ne vechle görebilürsin? İmdi ⁽¹⁹⁾ benüm gözüm nûrı;

Çeşm-i dil ez-mû vu ‘illet pāk ār

Çeşm-i dili mûy-ı keşret ve ‘illet-i beşeriyyetden ⁽²⁰⁾ pāk getir. Ya‘nî kalbünden ref‘ -ı mâ-sivâ itmekle dîde-i fu‘âdı vahdet-bîn olmak mertebesine ⁽²¹⁾ ırgür.

V’ân geh ān didār-i kâşreş çeşm dār (1417)

Ve andan şoñra ‘Ömer rağiya’llâhu ‘anhüñ cân kâşrını ⁽²²⁾ görmege çeşm-i ümîd tut. El-hâşıl:

Her kirā hest ez-heveshā cân-i pāk

Her kim ki cân u dili mâ-sivâdan ⁽²³⁾ pāk ve nefis ü tabi‘ate müte‘allik hevâ vü heveslerden ‘ârîdür,

Zūd bîned Hâzret-i eyvân-i pāk (1418)

gökyüzü de yeryüzü de kuşatamadı; fakat mü’min kulunun kalbi beni içine aldı (ona sığıdım).” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 273 (2256. metin).

(24) Ol cân-ı pāk, cemāl-i Hāk ve eyvân-ı pāk-i Feyyâz-ı Muṭlaḳ'ı tîz görür. Seyyid
'İmâdü'd-dîn-i Nesîmî fermâyed.²⁵⁶⁴

(25) Hāk-bîn nazārî bâyed tâ rûy-i merâ bîned
Çeşmî ki buved ḥod-bîn key rûy-i Ḥudâ bîned²⁵⁶⁵

(26) Dil âyine-i û kun k'ân teşne-i dîdârest
Tâ hem-çu Kelîmu'llâh ber-Ṭûr liḳâ bîned²⁵⁶⁶

Ez-maşriḳ-i dîdâreş ân-râ ki buved dîde
Envâr-i tecellî-râ peyveste çu mâ bîned²⁵⁶⁷

(27) Cân der-ṭaleb-i derdeş bâyed ki ḳuned ḳurbân
Ân k'û zi-lebeş her-dem şad-güne şafâ bîned²⁵⁶⁸

[II,41b] (1) Ân-râ ki çu mâ sîne şâfî şud ez-âlâyiş
Der-câm-i dil ez-mihreş çun şubḥ-i ziyâ bîned²⁵⁶⁹

Çun sunbul-i pur-çîneş bâ-berg-i gul-i nesrîn
Maḥrem ne-tevâned şud çeşmî ki ḥaṭâ bîned²⁵⁷⁰

(2) Ey çeşm-i Nesîmî-râ ez-rûy-i tu bînâyî
Ân-râ ki tu manzûrî ğayr ez-tu kirâ bîned²⁵⁷¹

İmdi ey nûr-ı dîde! Ḳaşr-ı (3) bî-ḳuşûr-ı pāk, dîde-i cân-ı pākden ğayrıyla müşâhede
olınmaz. Dîde-i âlûde-i ḥāk (4) ḳandan ve eyvân-ı ḳuds ü mecâlis-i ünsi görmek
ḳandan?

Nî yâr herkesî-râ dîdâr mî-numâyed
(5) Nî her ḥaḳîr şeh-râ ruḥsâr mî-numâyed²⁵⁷²

Çun Muḥammed pāk şud z'în nâr u dūd

²⁵⁶⁴ Bkz. Nesîmî, *Dîvân-ı Fârisî-yi Nesîmî*, s. 108-109. Bu yayında gazelin tamamı 10 beyittir.

²⁵⁶⁵ “Benim yüzümü görmek için Hakk'ı görebilen bir göz gerek. Kendini gören, (nefsine esîr olup kalmış) bir göz, Allah'ı nasıl görebilir ki?”

²⁵⁶⁶ “(Hakîkî) sevgiliye hasret olan gönlü, Hz. Mûsâ'nın Tur dağında görüştüğü gibi O'nun aynası et.”

²⁵⁶⁷ “Sevgilinin görüldüğü yerde (tulû yeri olan gönülde) O'nu gören, tecelli nurlarını bizim gibi sürekli görür.”

²⁵⁶⁸ “Onun dudağından her an yüzlerce safâ ve nimet gören canın, onun derdinin talebinde kurban olması gerekir.”

²⁵⁶⁹ “Bizim gibi sînesi kirlerden arınan kişi, gönül kadehinde onun güneşinden (yansıyan ışıkla) sabah aydınlığı gibi (net) görür.”

²⁵⁷⁰ “Hata gören (yanlışlara meyleden) göz, onun kıvrım kıvrım sümbül gibi yaban gülünün yaprağıyla mahrem olamaz.”

²⁵⁷¹ “Ey Nesîmî'nin gözünün nuru! Senin görüldüğün kişi, senden başka kimi (ve neyi) görür ki?”

²⁵⁷² “Yâr herkese çehresini göstermez ve padişah her hakir kişiye yüzünü göstermez.” Beyte geçilirken önüne sürhile bir işaret çizilmiştir.

Çünkü Resûl-i emced ⁽⁶⁾ ve Hâbîb-i Vâhid ü Eḥad Ḥazret-i Muḥammed şalla'llāhu
‘aleyhi ve sellem âteş ü dūddan pāk oldı; ⁽⁷⁾ ya‘nî vücūd-ı şerīfleri nār-ı ğazab u
şehvet ve dūd-ı keşāfet-i beşeriyetden pāk olup ⁽⁸⁾ nūr-ı maḥabbetu'llāha müstağrak
ve aḥkām-ı ṭabī‘iyyeden mücerred u mutlak oldı,

Her kucā rū kerd ⁽⁹⁾ vechu'llāh būd (1419)

Ber-mūceb-i “Fe-eynemā tuvellū fe-şemme vechu'llāh,”²⁵⁷³ her ḵanda kim
müteveccih oldı, vechu'llāh idi. ⁽¹⁰⁾ **Seyyid:**²⁵⁷⁴

- Maṭla‘ -i nūr-i tecellī āftāb-i rūy-i ū’sṭ
Leyletu'l-ḵadri ki mî-gūyend hest ān mūy-i ū’sṭ²⁵⁷⁵
- (11) Ḳābe ḵavseynî ki der-mi‘ rāc dīd ān şeb Resûl
Ger be-çeşm-i dil bi-bînî ān ḥam-i ebrū-yi ū’sṭ²⁵⁷⁶
- (12) Ḥuld u Firdevs u Na‘īm u Ravza vu Dāru’s-selām
Çun be-ma‘nî bi’ngerî vaşf-i behişt hem kūy-i ū’sṭ²⁵⁷⁷
- (13) Genc-i maḥfi-rā ṭilesm u ism-i a‘zam-rā kilīd
Ṭurra-i ‘anber-nesīm-i sunbul-i hindū-yi ū’sṭ²⁵⁷⁸
- (14) Ān çunānem ğarḵa der-fikreş ki ber-levḥ-i vücūd
Naḵş-i her şūret ki mî-bendem ḥayāl-i rūy-i ū’sṭ²⁵⁷⁹
- (15) Cānem ez-pā-būs-i vaşleş gerçi dūr uftādeest
Çend ez-zulfi perīşāneş ki hem-zānū-yi ū’sṭ²⁵⁸⁰
- (16) Mu‘cizāt-i enbiyā vu sirr-i ‘ilm-i min-ledun
Ḥarfi ez-dīvān-i siḥr-i ğamze-i cādū-yi ū’sṭ²⁵⁸¹
- (17) Çun Nesīmî naḥl-i ender-şān-i ān lub kes ne-dīd
K’în çunīn pākīze şehd-i nāb der-kendū-yi ū’sṭ²⁵⁸²

²⁵⁷³ “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zatı) oradadır.” (Bakara 2/115, nâkıs iktibas)

²⁵⁷⁴ Bkz. Nesīmî, **a.g.e.**, s. 73-74. Bu yayında gazelin tamamı 11 beyittir.

²⁵⁷⁵ “Tecelli nurunun doğuş yeri, onun yüzünün güneşidir; Kadir gecesi dedikleri (de) onun saçıdır.”

²⁵⁷⁶ “Gönül gözüyle bakarsan (anlarsın ki) Hz. Rasul’ün miraç gecesinde gördüğü kâbe kavseyn, onun kaşının yayıdır.”

²⁵⁷⁷ “Mânâ gözüyle baktığında; Huld, Firdevs, Naīm, Ravza ve Dāru’s-selām (gibi) cennetin sıfatları (tabakaları) da onun mahallesidir.”

²⁵⁷⁸ “Gizli hazînenin tılsımı ve ism-i a’zâmın anahtarı, onun anber kokulu siyah saçlarının kâkülüdür.”

²⁵⁷⁹ “Onun düşüncesine öylesine dalmış durumdayım ki vücut levhasına çizdiğim her nakış, onun yüzünün hayâlidir.”

²⁵⁸⁰ “Benim canım onun ayağını öpmekten uzak düşse de onunla dizdize (olmuş, onun kokusunu taşıyan) perîşan zulfünün birkaç teli (bana yeter).”

²⁵⁸¹ “Peygamberlerin mucizeleri ve ilm-i ledün sırrı, onun büyüleyen bakışının herkesi hükmü altına alan ve kendine hayran bırakan dīvânından bir harftir.”

(18) Ve bu beyt-i şerîfde bir ma‘nâ daḥî mümkindür ki Ḥazret-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh, Ḥabīb-i Ekrem şalla’llāhu (19) ‘aleyhi ve sellem gibi çünkü nār u dūd-ı beşerîyyet ve kūdūretten ḥalāş oldı; ya‘nî (20) nūr-ı Muḥammedî ile ḳalbi mücellā olup bî-ḡıll ü ḡış nūr-ı Muḥammedî’ye mülḥaḳ ve sırr-ı Aḥmedî’ye mülşaḳ (21) oldı, ol daḥî her ne cānibe müteveccih oldıysa nūr-ı Muḥammedî ile vechu’llāh idi. **Beyt:**

(22) Rūyet ki şubḥ-i şādiḳ-i şehri vucūd-i mā’s
Ez-her cihet ki mî-nigerem fetḥ-i bāb-i ū’s²⁵⁸³

(23) Āh, ey ‘aşıḳ-ı bî-çāre! Muḥammed şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bir server-i ser-efrāzdur ki rūḥ-ı şerîfleri (24) Nūḥ-ı keştî-i tarīḳat ve zamîr-i münîrleri şāh-rāh-ı ḥaḳīḳatdur. Bir āfītābdur ki şu‘ā’ (25) u pertevi ḳulūb-ı ‘uşşāḳda raḥşān ve şem‘-i māh-ı şerî‘ati ‘ālem ü ‘ālemiyāna nūr-efşāndur. (26) Bir sākîdūr ki dest-i kereminden bir ḳatre bāde-i ‘ışḳ nūş idenler sermest-i cezebātdur ve bir mürüvvet (27) kânıdur ki şefî‘-i fūrū-māndegān-ı ‘araşātdur. Eyvāh u dirîḡ ol bî-devlete ki anuñ [II,42a] (1) şefā‘atinden maḥrūm ḳala! Pes, “Ol devletden bî-behre kimdür?” dinürse:

(2) **Çun refîḳî vesvese’y bed-ḥāh-rā**

Çünkü sen vesvese-i bed-ḥāh refîḳsın,

Key bi-dānî şemme (3) vechu’llāh-rā (1420)

Esrār-ı ma‘ānî-i “şemme vechu’llāh”ı²⁵⁸⁴ kaçan bilürsin? Ya‘nî hergiz bilmezsin.

Seyyid:²⁵⁸⁵

(4) Ānhā ki be-taḳlîd-i mucerred gerevidend
Dūrend zi-Ḥaḳ z’ān be-ḥaḳīḳat ne-residend²⁵⁸⁶
Ḥurşîd-i yakîn ez-ufuḳ-i ḡayb ber-āmed
(5) Ān bî-başarān dîde bi-bestend u ne-dîdend²⁵⁸⁷
Nezdîk-ter ez-merdum-i çeşmî tu velîkin

²⁵⁸² “Onun peteğinde olan böylesine temiz ve hâlis bala, bu özün içinde olan, (Allah’ta fânî olmuş) Nesîmî kadar yakışan bir arıyı kimse görmedi.”

²⁵⁸³ “Vücut şehrimizin hakiki sabahı olan yüzüne hangi taraftan baksam, onun kapısının açılışıdır.” Nesîmî’nin gazellerinden birinde tespit edilmiştir. Bkz. Nesîmî, **a.g.e.**, s. 98.

²⁵⁸⁴ “Allah’ın vechi oradadır.”

²⁵⁸⁵ Bkz. Nesîmî, **a.g.e.**, s. 139-140. Bu yayında gazelin tamamı 13 beyittir.

²⁵⁸⁶ “Yalnızca taklitle inananlar Allah’tan uzak oldular ve hakikate ulaşamadılar.”

²⁵⁸⁷ “Yakîn güneşi gayb ufkundan yükseldi; fakat o basîretsizler gözlerini kapadılar ve onu görmediler.”

Bî-ma' rifetân ez-ruḥ-i in mâh ba' idend²⁵⁸⁸

- (6) Mestân-i hevâ der-zulumâtend u dâlâlet
Ez ' ayn-i ḥayât âb-i beḳâ-râ ne-çeşidend²⁵⁸⁹

- (7) Ānhâ ki ne-geştend be-ḥaḳḳ-i dîde-i câvîd
Pejmurde vu pûsîde becâ hem-çu ḳadîdend²⁵⁹⁰

A' mâ şumur ân bî-başarân-râ ki be-taḥḳîḳ
Der-dîde-i dil kuhl-i başîret ne-keşidend²⁵⁹¹

(8) İmdi ey rûḥ-ı muşavver ve ḳalbi nûr-ı maḥabbetu'llâh ile münevver!

Her kirâ bâşed zi-sîne fetḥ-i bâb

(9) Her kime kim sînenen fetḥ-i bâb ola; ya' nî ' ilm-i ledünnî-i vücûdî defterinden
oḳıyup ve âfâḳa⁽¹⁰⁾ ve keşerâta nazar itmeyüp kendü ḥaḳîḳatinden ḥaber-dâr ola ve
gönül gözi açılıp levḥ-i⁽¹¹⁾ zamîrin müşâhede eyleye,

Û zi-her zerre bi-bîned âftâb (1421)

Anuñ vaḥdetine keşret müzâḥeme virmeyüp⁽¹²⁾ her zerreden nûr-ı âfîṭâb-ı hüviyyet
mu' âyene ḳılur. Şi' r:²⁵⁹²

- (13) Men ân gencem ki der-bâṭın hezârân genc u zer dârem
Men ân baḥrem ki der-dâmen bi-deryâhâ guher dârem²⁵⁹³

- (14) Men ân çarḥ-i pur-envârem der-iḳlîm-i ulûhiyyet
Ki der-her ḥâne-i burcî hezârân mâh u ḥûr dârem²⁵⁹⁴

- (15) Ḥayâl-i rûy-i Şemsu'd-dîn merâ tâ mûnis-i cân şud
Ne der-endîşe-i şemsem ne pervâ-yi ḳamer dârem²⁵⁹⁵

Âh ey nûr-ı dîde-i dil!

²⁵⁸⁸ “Sen göz bebeğinden daha yakınsın; fakat câhillere bu ‘ay’ yüzden uzaktırlar.”

²⁵⁸⁹ “Nefsın arzularıyla sarhoş olanlar, hak yoldan sapmış ve karanlıkta kalmışlardır. (Onlar) hayatın ta kendisi olan kaynaktan bekâ suyunu tatmamışlardır.”

²⁵⁹⁰ “Ebedî nazarın hakkını veremeyenler, kuruyup kalmış iskelet gibi çürümüş ve perişan olmaya lâyıklardır.”

²⁵⁹¹ “Mânâ gözleri kapalı olan o kimseleri kör farzet; zîrâ muhakkak ki onlar, gönül gözlerine basîret sürmesini çekmemişlerdir.”

²⁵⁹² Aşağıdaki beyitler Nesîmî'nin bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Nesîmî, *Dîvân-ı Fârisî-yi Nesîmî*, s. 226-227. Bu yayında gazelin tamamı 18 beyittir.

²⁵⁹³ “Ben, içimde binlerce mücevher ve altını barındıran hazîneyim. Ben, eteğinde (bütün) denizler(deki) kadar cevher barındıran bir denizim.”

²⁵⁹⁴ “Ben, ulûhiyyet ülkesinde ışık dolu bir gökyüzüyüm ve her burcumda binlerce güneş ve ayım var.”

²⁵⁹⁵ “Şemseddîn'in yüzünün hayâli benim canımın arkadaşı olduğundan beri artık ne güneşi ne de ayı düşünüyorum.”

Ḥaḳ bedīdest ez-miyān-i dīgerān

(16) Ḥazret-i Ḥaḳ ve vücūd-ı mutlaḳ miyān-ı aḡyārdan zāhirdür.

Hem-çu māh ender-miyān-i aḡterān (1422)

(17) Māh aḡterler ortasından zāhir ü hüveydā olduğu gibi; Seyyid.²⁵⁹⁶

Şol tamām ayuñ yüzinden çünki (18) ref^c oldu niḳāb
Zulmetüñ devrānı geçdi zāhir oldu āfitāb

(19) Leblerüñ cām-ı meyinden cümle eşyā esrimiş
Ṭayyib ey pākīze sāḳī bāreka'llāh ey şarāb

(20) Dil-berüñ yolında sālīk çün ikilik perdedür
Menligüñ maḥv olmayınca aradan gitmez ḥicāb

(21) Kāḍiyu'l-ḥācāt imiş la' lüñ meger kim 'āşīḳa
Her ne kim kıldı temennā istecib geldi cevāb

(22) Ey Nesīmī secde kıl şol māha kim Ḥaḳ'dan saña
Fa' budū iyyāhu “ve'scud ve'ḳterib”²⁵⁹⁷ geldi ḥiṭāb

Ammā ḳanı bir dīde-i ḥaḳ-bīn ki aḡyār görmeye (23) ve engüşt-i enāniyyeti çeşm-i
dilinden ref^c ide? Ey müsterşid-i müsta' idd!

Dū ser-i engüşt ber-du çeşm nih

(24) İki barmaḡuñ ucını iki gözüñ üzerine vaż^c eyle,

Hīç bīnī ez-cihān inşāf dih (1423)

(25) ‘İyān olan cihāndan hīç görür misin inşāf vir? Pes, inşāf budur ki cihāndan (26) bir
şey görmezsin. Fe-emmā:

Ger ne-bīnī in cihān ma' dūm nīst

Eger sen görmez iseñ (27) fī-nefsi'l-emr bu cihān ḥod ma' dūm degildür, belki ma' dūm
olan senüñ nūr-ı başaruñdur.

[II,42b] (1) Nūr-i ḥurşīd der-cihān fāşest
Āfet ez-za' f-i çeşm-i ḥuffāşest²⁵⁹⁸

²⁵⁹⁶ Bkz. Ayan, *Nesīmī...*, s. 193. Bu yayında gazelin tamamı 11 beyittir.

²⁵⁹⁷ “Secde et ve (Allah'a) yakın ol.” (Alak, 96/19, nâkıs iktibas)

²⁵⁹⁸ “Güneşin ışığı dünyanın her tarafına yayılmıştır. (Göremiyorsa) problem yarasanın gözünün zayıflığındandır.” Sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu beyit, Senâî'nin *Hadikatü'l-Hakika*'sının “Fî'r-rubûbiyyet ve'l-azame” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Senâî, *a.g.e.*, s. 9. Ş nüshasında bulunmayan söz konusu beyit, F ve İÜ'de ise mevcuttur. Bkz. Ş.278a; F.151b; İÜ.258a.

‘Ayb cuz z’enguşt-i nefis-i şüm nîst (1424)

‘Ayb, ‘ayn-ı başîretüñe mâni‘-i rû’yet olan engüşt-i nefis-i ⁽²⁾ şümdan ğayrınıñ degildir. İmdi benüm gözümün nûrı, cemâl-i Hâk ve dîdâr-ı Feyyâz-ı Mutlak ⁽³⁾ günden ‘ıyân ve tecelliyât-ı İlâhiyye kûlûb-ı ‘uşşâkda şems-i tâbândan enver ü dırağşândur. ⁽⁴⁾ Lâkin seni ol tecellîden mahrûm eyleyen, qalbün gözine vaz‘ eyledüğün engüşt-i nefis-i ⁽⁵⁾ şümdur. İmdi benüm cânım, sen dağı çeşm-i bînâ olmak isterseñ:

Tû zi-çeşm engüşt-râ ⁽⁶⁾ ber-dâr hîn

Ğafleti qaldur ve âgâh ol ve gözünñden ser-i engüşt-i beşeriyeti ref‘ eyle.

⁽⁷⁾ V’ân gehânî her çi mî-ğ̃âhî bi-bîn (1425)

Ve andan şoñra her nice dilerseñ dîde-i başîret ile ⁽⁸⁾ nazâr kııl. ‘Attâr:²⁵⁹⁹

Hicâbet çîst in şûret şud²⁶⁰⁰ ey dûst
Ez-ân incâ-yi tû peyveste der-pûst²⁶⁰¹

⁽⁹⁾ Hicâbet şûretest ey kâr-dîde
Hod ender-penc u şeş nâ-çâr dîde²⁶⁰²

⁽¹⁰⁾ Hod ender-çâr u şeş dîdî hemîşe
Zi-ğaflet ħ̃îş hoş dârî hemîşe²⁶⁰³

Hâkîkat der-yekî şev âhîr-i kâr
Hicâb-i in duyî ez-pîş ber-dâr²⁶⁰⁴

⁽¹¹⁾ Yegâne bâş u bu’gzâr ez-duyî tû
Me-gû dîger zi-mâyî vu tuyî tû²⁶⁰⁵

⁽¹²⁾ Çerâğî ez-çerâğî bâz kun tû
Dîger z’îñ râz dîger râz kun tû²⁶⁰⁶

²⁵⁹⁹ Bu beyitlerin bir kısmı *Cevherü’z-zât*’ın “Tamâmî-i eşyâ ez-yek nûr...” başlıklı bölümünde tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherüz-zât*, C.2, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁶⁰⁰ “şud”, Cevrî’den tamamlanmıştır. Bkz. F.151b.

²⁶⁰¹ “Senin perden nedir bilir misin? Ey dost! (O perde) bu suret, (yani) senin burada ete kemiğe bürünmen oldu.”

²⁶⁰² “Ey tecrübeli kişi! Senin örtün surettir. (Bu perde), dört ve beş içinde, (maddenin sınırlarına hapsolup kendisini) çâresiz görmüş benliktir.”

²⁶⁰³ “Sürekli dört ve beşi görürsün, (maddeye takılmışsın) ve gafletten dolayı kendini sürekli hoş tutuyorsun (mutlu olduğunu sanıyorsun).”

²⁶⁰⁴ “Sonunda gerçekten ‘birlik’te ol (tevhîdi bul). (Böylece) bu ikilik örtüsü önünden kalkar.”

²⁶⁰⁵ “İkilikten vazgeç, bir ol ve artık bizlik sizlik (sen ben) diye bir şeyden bahsetme.”

²⁶⁰⁶ “Bir mumla diğer mumu yak ve bu sırrı sır olarak tutup başkalarına söyleme.”

Çunān dān k'īn heme ez-yek çerāğend
Futāde ez-ezel der-^c ayn-i bāğend²⁶⁰⁷

- (13) Çu tū der-lezzet-i nefis u hevāyī
Mişāl-i kaṭre ez-deryā cudāyī²⁶⁰⁸

İmdi benüm cānum, cemāl-i dost ve didār-ı ⁽¹⁴⁾ Raḥmān ve kaşr-ı cānān ikilikle
görilmez. Meşelā:

Nūḥ-rā guftend ummet kū şevāb

- (15) Nūḥ-ı Necī 'aleyhi's-selāma ümmeti: "Kaṇı şevāb?" didiler.

Guft īn z'ān sūy-i ve'stağşev şiyāb (1426)

(16) Nūḥ 'aleyhi's-selām eyitdi: Ol cānibden ki ser ü rüyîñuz der-cāme pîçide idüp ⁽¹⁷⁾
yüziñüz ve göziñüz bürüdiñüz, şevābı anuñ-çün görmezsiz. Ve yāḥūd Nūḥ 'aleyhi's-
selām: ⁽¹⁸⁾ "Şevāb ol cānibdendür; ya'nī Ḥaqq'ıñ vaḥdāniyyetine ve benüm
risāletüme imān ve ikrār itmekle ⁽¹⁹⁾ şevāb ḥāşıl olur." didükde başlarına şiyābın
bürüdiler ve kulaqlarına barmaqların ⁽²⁰⁾ şokup kelām-ı Nūḥ-ı Necī'yi istimā'
itmediler. *Meşnevî-i Şerîf*üñ bu beyti sūre-i Nūḥ'da ⁽²¹⁾ işbu āyet-i kerīmeden
muḳtebesdür. Kāle Te'ālā: "Ve innī kullemā de'avtuhum li-tağfira lehum ce'alū
eşābi'ahum ⁽²²⁾ fi-āzānihim ve'stağşev şiyābehum ve eşarrū ve'stekberū'stikbāran."²⁶⁰⁹
Ya'nī: "*Ve innī kullemā de'avtuhum*" ⁽²³⁾ *ile'l-imāni, "li-tağfira lehum," mā selefe*
min-zunūbihim, "Ce'alū eşābi'ahum fi-āzānihim," li-ellā yesme'u şavti. ⁽²⁴⁾
"Ve'stağşev şiyābehum" ḡaṭṭū bihā vucūhehum mubālağaten fi'l-i'rādi 'annī key lā-
yeravnī, "ve eşirrū" ve eḡāmū ⁽²⁵⁾ *'alā-kufrihim ve ekibbū 'ale'l-me'āşī min-eşarra'l-*
ḥimāru 'ale'l-āneti iz eşarra uzuneyhi ve aḡbele 'aleyhā, "ve'stekberū" ⁽²⁶⁾ *'an-*
ittibā'ī "istikbāran," 'aẓīmen li-ennehum "Kālū e ²⁶¹⁰ *nu'minu leke ve't-tebe'ake'l-*

²⁶⁰⁷ "Hepsinin aynı ışıktan olduğunu ve ezelden bu bağa düştüklerini bil."

²⁶⁰⁸ "Nefis ve arzularının zevkini sürdüğün müddetçe, damla gibi denizden ayırsın."

²⁶⁰⁹ "Gerçekten de, (imana gelmeleri ve böylece) günahlarını bağışlayan için onları ne zaman davet ettiysen parmaklarını kulaklarına tıkadılar, (beni görmemek için) elbiselerine büründüler, ayak dirediler, kibirlendikçe kibirlendiler." (Nuh 71/7) Derkenara yazılan matlapta bu kısmın Hz. Nūḥ'un kavmini imana çağırması, onların ise kibirlenip yüz çevirmelerine dâir olduğu belirtilmiştir.

²⁶¹⁰ Nüşada "e" yerine "len" yazılmıştır.

*erzelün.*²⁶¹¹ Ya‘nî Nûhu’n-Nebî ⁽²⁷⁾ ‘aleyhi şalavātu’llâhi ve ‘alâ-nebiyyinâ, Hâk Celle ve ‘Alâ kavminüñ zünüb-ı mâziyesin mağfîret itmek için [II,43a] ⁽¹⁾ sırran u cehren ve ‘alâniyyeten ü hafıyyeten ve leylen ü nehâran tevhîd ü ‘ibâdet ve taqvâ vü tâ‘ata da‘vet idüp ⁽²⁾ tarîk-ı fevz ü felâh ve meslek-i necât u necâha hidâyet ve delâlet eyledükçe kavmi anuñ hidâyetin qabûl itmeyüp ⁽³⁾ tarîk-ı İslâm u îmândan firâr eyledüklerin Hâk Tebareke ve Te‘âlâ Kitâb-ı Kerîm’inde lisân-ı Nûh ‘aleyhi’s-selâmdan ⁽⁴⁾ bi-tarîkı’l-hikâye ve tesliyeten li-resûlihi²⁶¹² beyân buyurur. Ya‘nî Nûh ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: “İlâhî, seyyidî ⁽⁵⁾ ve mevlâyî! Senüñ emr-i şerîfün üzre tahkîkâ ben her bâr ki bu kavmi tevhîd ü îmâna da‘vet ⁽⁶⁾ idüp senüñ ‘afv u mağfîretünle nâ‘il-i rahmet olmaların diledüm, bu kavmi dâllîn benümle dört şey’ ⁽⁷⁾ üzerine mu‘âmele eylediler. Evvelâ budur ki benden şudûr eyleyen hücec ü beyyinâtı şinevâ olmamağ-ıçün ⁽⁸⁾ engüşterin güşlarına vaz‘ itdiler. Sâniyen budur ki benüm yüzümi görmemek için ser-i bî-sa‘âdetlerin ⁽⁹⁾ şiyâb-ı habâset-şifâtlarıyla bürüdiler, ke-ennehû ne kelâmum işideler ve ne yüzüm göreler ve kemâl-i teşâmum ⁽¹⁰⁾ hâşıl olmağ-ıçün hem kulaqların barmaklarıyla ve hem başların şevbleriyle örttiler. Sâlişen budur ki ⁽¹¹⁾ kelimât-ı Hâk’ı istimâ‘ itmemekde ve bağı u fesâd ve küfr ü ‘inâdlarında muşırrîn oldılar. Râbi‘an budur ki ⁽¹²⁾ bâliğan ile’n-nihâyeti’l-kuşvâ²⁶¹³ istikbâr-ı ‘azîm ile istikbâr itdiler. Pes, Nûh ‘aleyhi’s-selâm kavminüñ ⁽¹³⁾ bir vechle qabûl-i îmân itmeyecegin bilüp ber-fehvâ-yı âyet-i kerîme-i: “Ve qâle Nûhun Rabbi lâ-tezer ‘ale’l-arđi ⁽¹⁴⁾ mine’l-kâfirîne deyyârâ.”²⁶¹⁴ diyüp helâkleri için du‘â’un

²⁶¹¹ “Onları imana her davet ettiğimde” sesimi duymamak için “parmaklarıyla kulaklarını tıkadılar” ve “senin onları bağışlayan için” uyardığımda günahlarından dönmediler. “Elbiselerine büründüler” ve benden yüz çevirmeyi abartarak beni görmemek için elbiseleriyle yüzlerini örttüler. (Küfürlerinde) “ısrar ettiler,” (öyle ki) küfürlerinde ve günahlarında eşeğin kulaklarını dikerek inat etmesinden daha fazla inat ettiler. “Büyüklük tasladılar” ve “kibirlenerek” bana uymaktan yüz çevirdiler. (Bana şöyle) “dediler: Sana hep düşük seviyeli kimseler tâbî olurken biz sana hiç inanır mıyız?” (Metinde tırnak içine aldığımız kısımların sonuncusu Şuarâ 26/111. âyetten iktibas olup diğerleri Nuh 71/7’den alınmıştır.)

²⁶¹² “Allah, Hz. Nûh’un dilinden hikâye ederek ve resûlünü tesellî ederek”

²⁶¹³ “en ileri derecede (azamî noktada)”

²⁶¹⁴ “Nûh: ‘Rabbim!’ dedi; ‘yeryüzünde kâfirlerden hiç kimseyi bırakma!’” (Nuh 71/26)

‘aleyh itmekle Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā vech-i arzda ⁽¹⁵⁾ kâfirlerden ferd-i vâhid bâkî kıomayup cümlesini tûfānda ğarķ u helāk eyledi. **Sultān Veled.**²⁶¹⁵

Sālhā mî-numūd-i da‘vet-i Nūh
Kıfl-i cānî ne-geşt ez-ū meftūh²⁶¹⁶

Bā-ħalāyık be-ħadd-i nuh şad sāl
Pend mî-dād hem be-ķāl u be-ħāl²⁶¹⁷

Kes ez-ān kıavm pend-i ū ne-şinîd
Cāme-i pend eger dirāz bi-tenîd²⁶¹⁸

Ey ‘aşık-ı şādık ⁽¹⁶⁾ ve derūnı ney gibi derd-i ‘ışķ ile yanık! Erbāb-ı ħaķıķat bu āyet-i kerīmenūn tefsīrinde bu vechle ⁽¹⁷⁾ taķķīķ iderler ki: Ĥazret-i Nūh-ı Necî ‘aleyhi’s-selām, mişkāt-ı nūr-ı ‘azāmetu’llāh olmağ-ıla ol ⁽¹⁸⁾ Zū’l-celālî ve’l-ikrām, Nūh ‘aleyhi’s-selāmı kıavmine irsāl bi’l-inzār idüp: “İnnā erselnā Nūħan ⁽¹⁹⁾ ilā-kıavmihî en enzır kıavmeke min-kābli en ye’tiyehum ‘azābun elīm.”²⁶¹⁹” diyü buyurdı. Pes, Nūh ‘aleyhi’s-selām ⁽²⁰⁾ kıavminde kemāl-i ‘işyān ve ğāyet-i tuğyān müşāhede itmekle kıavm-i ‘uşātı Hâk Tebāreke ve Te‘ālā’nuñ ⁽²¹⁾ kıahr-ı ceberūtı mess eylesesin ihtiyār eyledi. Zīrā enbiyā vü evliyā derecāt-ı kıurbda mütefāvitlerdür. ⁽²²⁾ Ya‘nî enbiyā vü evliyānuñ ba‘zısı nūr-ı celāl ve ba‘zısı dağı nūr-ı cemālden ve ba‘zısı nūr-ı ‘azāmet ⁽²³⁾ ve ba‘zısı dağı nūr-ı kibriyādan ħurūc u bürüz itmişlerdür. Pes, enbiyā vü evliyādan şol zevāt-ı ⁽²⁴⁾ aşfiyā ki nūr-ı cemālden bürüz eyleye, kıavmi üzerine bast u üns ve sühūlet ü leţāfet ⁽²⁵⁾ irāş iderler ve nūr-ı ‘azāmetden bürüz itmiş ise kıavmine heybet ü iclāl irāş iderler. ⁽²⁶⁾ Pes, Nūh ‘aleyhi’s-selām her bār ki kıavmini tevħîd ü imāna da‘vet eyledi, anlaruñ ‘adem-i fūhūm ⁽²⁷⁾ ve kıuşūr-ı isti‘dādları olmağ-ıla da‘vet-i Nūh’ı istimā‘ itmemek için eşābi‘-i ğafletlerin [II,43b] ⁽¹⁾ āzān-ı muħālefetlerine vaz‘ idüp teşāmum itdiler. Ve shevāt-ı nefşāniyye ve müstelezzāt-ı

²⁶¹⁵ *Veled-nāme*’de tespit edilen bu beyitler, şâiriyle birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 3, s. 535.

²⁶¹⁶ “Nūh’un (a.s) daveti yıllarca sürdü ama hiçbir canın kilidi onun eliyle açılmadı.”

²⁶¹⁷ “Yaklaşık dokuz yüz sene halka hem hâl hem kâl dili ile öğüt verdi.”

²⁶¹⁸ “Öğüt elbisesini uzun örmüş (davet yılları çok uzun sürmüş) olsa da o kavimden kimse onun öğütlerini dinlemedi.”

²⁶¹⁹ “Kendilerine yakıcı bir azap gelmeden önce kavmini uyar, diye Nūh’u kendi kıavmine gönderdik.” (Nuh 71/1) Nūshada âyet, “ye’tiyehumu’l-azāb” yazılarak tamamlanmış olup yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

dünyâviyyeye ⁽²⁾ kemâl-i ta‘alluqları olmağ-ıla ta‘lîm-i Nûh anlara vâşıl olmamağ- için şiyâb-ı cehl ü ‘inād ile tağatî ⁽³⁾ vü telbîsât-ı ebdân ile iltihâf u ihticâb itdiler ve ğâyet-i zālâm-ı vücûd ve keşâfet-i isti‘dād ⁽⁴⁾ ve küdürât-ı fu‘âdları üzre muşırırın olup tecerrüde ‘azîmet kılmadılar ve isti‘lâ’-i nâr-ı ğâzab ⁽⁵⁾ ve istilâ’-i şîfât-ı nefsleri-çün qabûl-i Hâk’den istikbâr-ı ‘azîm ile istikbâr itdiler ve tûfân-ı ⁽⁶⁾ ‘ucb u enâniyyetde ğarç u helâk oldılar. Pes, şol cebbâr u câhil ve ‘anîd ü ğâfil ki ⁽⁷⁾ ma‘şiyet ü fesâdına ısrâr eylese ısrâr-ı mezbûr aña dâlâletde temâdî îrâş idüp ⁽⁸⁾ hattâ a‘mâl-i qabîhası kendüye müstaşsen görünür ve ef‘âl-i hubîşesini müstaşsen gördükde istikbâr ⁽⁹⁾ idüp evliyâ vü aşfiyâ ve ‘ulemâ vü şulehânuñ neşâyih ü mevâ‘izin sem‘-i qabûl ile istimâ‘ ⁽¹⁰⁾ itmeyüp tekebbür ü ta‘liye ider. *Qāle Sehlun kuddise sirruhū: El-ısrāru ‘ale’z-zenbi yūraşi’l-istikbāri,* ⁽¹¹⁾ *ve’l-istikbāru yūraşi’l-cehli, ve’l-cehlu yūraşi’t-taḥaṭṭi fi’l-bāṭili, ve’t-taḥaṭṭi fi’l-bāṭili yūraşi’l-ḳasāveti* ⁽¹²⁾ *fi’l-ḳalbi, ve ḳasāvetu’l-ḳalbi tūraşi’n-nifāḳi, ve’n-nifāḳu yūraşi’l-kufri.* ²⁶²⁰ **Sultān Veled fermāyed:** ²⁶²¹

- (13) Hestîr perdeest u tû ḥod-râ
Perde pindâştî zi-cehl u ‘amâ ²⁶²²

Hîn me-ber ber-ḥod in gumân zi-ḥarî
Nîk bi’nger ki pây yâ ki serî ²⁶²³

(14) Tû tenî yâ derûn-i ten cānî
Yâ ki der-cân nuhufte cānânî ²⁶²⁴

Hest der-cism-i tû hem ân u hem in
Her kudāmîn ki bihterest guzîn ²⁶²⁵

(15) İn bihîn-râ be-ḥuş kun maḳrûn
Ez-çi ber-kemterîn şudî meftûn ²⁶²⁶

²⁶²⁰ “Sehl (k.s.) şöyle dedi: Gûnahta ısrar etmek kibri mîras bırakır, kibir cehâleti mîras bırakır, cehâlet bâtılda haddi aşmayı mîras bırakır, bâtılda aşırı gitmek kalp katılığını (gafleti) mîras bırakır, kalp katılığı münâfıklığı mîras bırakır, münâfıklık ise küfrü mîras bırakır.”

²⁶²¹ Aşağıdaki beyitler *Veled-nâme*’de tespit edilmiştir; fakat kullandığımız çalışmaya göre hepsi sıralı alınmamıştır. Bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 3 s. 466 (ilk 5 beyit bu sayfada sıralı haldedir), s. 467 (diğer beyitlerin ilk üçü sıralı, son beyit ise aradaki bir beytin sonrasında olmak üzere bu sayfadadır).

²⁶²² “Senin varlığın perdedir; cehâletten ve körlükten dolayı sen kendini perde zannettin.”

²⁶²³ “Eşeklik edip kendin hakkında öyle düşünme; ayak mısın yoksa baş mısın iyice bir bak!”

²⁶²⁴ “Sen ten misin yoksa tenin içindeki can mısın veya canın içinde gizlenmiş olan cānân mısın?”

²⁶²⁵ “Cisminde hem o hem bu vardır. Hangisi daha iyiye onu seç.”

Kufr-rā bīn sirişte bā-īmān
Hem-çu ten k'ender ū'st mesken-i cān²⁶²⁷

(16) Nīm dīnet bered bi-cānib-i cāh
Nīm kufr efkened nigūn der-çāh²⁶²⁸

Dā 'imā mī-fezāy-i īmān-rā
Kem kun ez-kufr rağm-i şeytān-rā²⁶²⁹

(17) Ger şevī īn çunīn velī gerdī
Ez-‘ aṭā-yi Ḥudā melī gerdī²⁶³⁰

Ammā ne çāre ey “Fe-şemme vechu’llāh”²⁶³¹ sırrından ġāfil⁽¹⁸⁾ ve ma‘ rifet-i nefsine cāhil olan bī-hāşıllar!

Rū vu ser der-cāmeḥā pīçide’īd

Rūy-i cān ve ser-i⁽¹⁹⁾ cenānīñuz libās-ı enāniyyet ve cāme-i beşeriyyete şarmış ve nefs ü ṭabī‘ at şiyābına bürünmişsiz.

(20) Lā-cerem bā-dīde vu nā-dīde’īd (1427)

Lā-cerem, “Ve lehum a‘yunun lā-yubşirūne bihā”²⁶³² fehvāsınca gerçi çeşm-i bīnā şekliñüz⁽²¹⁾ ve belki insān şüretinde olduğñuz cihetden kıbaliyyetiñüz daḥı mevcūddur; lākin ḥucubāt-ı⁽²²⁾ cismāniyye ve kūdūrāt-ı nefsāniyye ile mestūr u muḥteci olmağ-ıla vech-i Ḥaḳ ve ḥaḳā’iḳ-ı eşyādan⁽²³⁾ bī-ḥabersiz. ‘Ale’l-ḥuşūş:

Ādemī dīde’st u bāḳī pūstest

Ādemī ḥod ḥaḳīḳatde dīde vū ‘ayndur,⁽²⁴⁾ mā-bāḳīsi kışr u postdur. Ya‘nī merdūmek-i çeşme insānu’l-‘ayn ta‘bīr olınup insāna daḥı “insān”⁽²⁵⁾ ıtlāḳı eşyā’-i āḥere nisbet insānu’l-‘ayn meşābesinde olduğıdur. Pes, insān fi’l-ḥaḳīḳa⁽²⁶⁾ ‘ayndan ‘ibāret olur; ammā ‘ayn daḥı ḳanḳı ‘ayndur bilür misin?

Dīd ānest ān ki dīd-i dūstest (1428)

²⁶²⁶ “Bu en iyi olanı beğen (ve ona) yakın ol. Neden kusurlu ve değersiz olana tutuldun?”

²⁶²⁷ “Canın meskeninin beden olması gibi, küfrün de iman ile yoğrulmuş olduğunu gör.”

²⁶²⁸ “Yarım dīnin (seni) makam ve itibar (sevdâsı) tarafına götürür, yarım küfür de baş aşağı kuyuya düşürür.”

²⁶²⁹ “İmanını sürekli artır; şeytanın zıddına, küfrü de azalt.”

²⁶³⁰ “Böyle yaparsan velī olursun ve Allah’ın lütfuyla varlıklı ve güçlü olursun.”

²⁶³¹ “Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.” (Bakara 2/115, nâkıs iktibas)

²⁶³² “Gözleri vardır, onlarla görmezler.” (A’raf 7/179, nâkıs iktibas)

(27) Göz odur ki dostı göre ve görmek dahı oldur ki dostı göre. Zîrâ Âdem dîdedür, [II,44a] ⁽¹⁾ dîde ise dostı görendür. Pes, dostı görmeyen dîde, ‘ayn olmaz ve ‘ayn olmayan insân Âdem ⁽²⁾ olmaz ve aña insânu’l-‘ayn dinilmez. Belki: “Ulâ’ike ke’l-en‘âmi bel hum eğallu sebîlâ”²⁶³³ mışdâkınca hayvânât ⁽³⁾ u behâ’im kabîlinden olur. İmdi benüm iki gözüm:

Çunki dîd-i dūst ne’bved kūr bih

Çünkü bir dîdeye ⁽⁴⁾ dostı görmek müyesser olmaya; o maķûle göz, kör olmak yegdür.

Dūst k’ū bākî ne-bāşed dūr bih (1429)

⁽⁵⁾ Ve şol dost ki bākî olmaya, andan dūr olmak yegdür. Ve ba‘ż-ı nūsaķda mışrâ‘-ı şânî: “Ger Suleymānest ⁽⁶⁾ ez-vey mūr bih”²⁶³⁴ vākî‘ olmuşdur. Zîrâ Hâķ‘dan ğayrı her neye dil-beste olsalar, fānîdür. Pes, ⁽⁷⁾ merd-i Hūdā oldur ki tevcîh-i ğalb ile’l-Hâķ idüp ta‘alluķât-ı cismāniyye ve ta‘vîķât-ı nefsanîyyeden ⁽⁸⁾ dūr ve dünyā-yı fānîden ihtiyârıyla mehcūr ola. **Sultān Veled:**²⁶³⁵

(9) Çend rûzest ‘omr-i ĩn ‘âlem
Cānhā hest beste-i yek dem²⁶³⁶

Ez-demî zinde’î ki çun bâdest
Nîk bi’nger ki sust-bunyâdest²⁶³⁷

(10) Zinde ez-bâde şev me-peymâ bād
İ‘timādî me-kun ber-ĩn bunyād²⁶³⁸

Zinde ez-‘ışķ şev ne ez-ten u cān
Tā bi-mānî çu ‘ışķ-i cāvidān²⁶³⁹

Hāşıl-ı kelām ve ğāyet-i merām:

(11) Çun resûl-i Rûm ĩn elfāz-i ter
Der-simā‘ âverd şud muştāķ-ter (1430)

²⁶³³ “Onlar hayvanlar gibidirler; hatta yolca daha da sapkındırlar.” A’raf 7/179 ve Furkan 25/44’te benzer ifadeler bulunmaktadır.

²⁶³⁴ “Süleymân da olsa karınca ondan daha iyidir.”

²⁶³⁵ Aşğıdaki beyitler de *Veled-nâme*’de tespit edilmiştir ve yukarıda geçmiş olan *Veled-nâme* beyitlerinin devamında bulunmaktadır. Bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 3, s. 467.

²⁶³⁶ “Bu âlemin ömrü birkaç gündür; canlar bir nefese bağlıdır.”

²⁶³⁷ “Rüzgâr misâli olan bir nefesle yaşıyorsun. İyi bak; çünkü aldığın nefesin temeli sağlam değildir.”

²⁶³⁸ “Bâde ile yaşa, ‘bâd’a güvenme; bu (çürük) yapıya itimât etme.”

²⁶³⁹ “Beden ve candan değil, aşktan diri ol ki sonsuz aşķ gibi (ebedî) kalasın.”

Resûl-i kayşer-i Rûm çünkü ahâlî-i ⁽¹²⁾ Medîne-i Münevvere'den bu ter ü tâze ve hûb u laţîf elfâz-ı 'aliyye ve kelimât-ı seniyyeyi sem' -i kabûle ⁽¹³⁾ getürdi, Hâzret-i 'Ömer rağiya'llâhu 'anhûn cemâl-i ferhunde-fâliyle müşerref ve rü'yet-i kaşr-ı cenânıyla ⁽¹⁴⁾ rûşenâ-dil olmağa eşedd-i iştîyâkla müştâk oldu. Ey müstemi' -i kâbil! Mevlânâ Celâlü'd-dîn-i ⁽¹⁵⁾ Rûmî tayyibe'llâhu enfâsehû bu maḥalde daḥı tâlib-i şâdıqlara mürşid-i kâmilten nişân virür. ⁽¹⁶⁾ Ya' nî insân-ı kâmil ve mürşid-i mükemmilûn 'alâmâtından birisi daḥı budur ki anuñ talebinde olan ⁽¹⁷⁾ müsterşid, eşnâ-yı talebde mürşid-i kâmilûn ism-i şerîf ve vaşf-ı laţîfin istimâ' eylese ⁽¹⁸⁾ kalb-i sâlikde nâr-ı maḥabbetden bir lem' a ve şevk peydâ olup ve gitdükçe eşer-i keyfiyyet-i sūziş-i 'ışk ⁽¹⁹⁾ şu' le-zen olmağ-ıla mülâkât-ı zât-ı melek-simâtına iştîyâk-ı 'azîm ile müştâk olur. ⁽²⁰⁾ Nitekim ol delîl-i fâ'ik ve tabîb-i hâzık ve 'İsâ-dem-i müşfik, 'Ömerü'l-Fârûk rağiya'llâhu 'anhüye ⁽²¹⁾ resûl-i kayşer-i Rûm'uñ eşedd-i iştîyâkın beyân idüp ve şimden şoñra taḥkîk buyurdukları daḥı ⁽²²⁾ tarîk-ı irşâd u istirşâd ve mürşid-i kâmil ü mükemmilûn simât u 'alâmâtın îzâh u 'ıyân ⁽²³⁾ itmekdür. İmdi benüm rûḥum, hemân gūş-ı hūşuñ duş ve ḥişşe-mend olmağa kemâl-i sa' y u gūşiş ⁽²⁴⁾ kıl. Pes resûl-i kayşer-i Rûm;

Dîde-râ ber-custen-i 'Ommer gumâşt

Dîdesini 'Ömer rağiya'llâhu 'anhûn ⁽²⁵⁾ cüst ü cû ve taleb-i rü'yetine ḥavâle kıldı ve bir vechle müte'essir-i şevk u zevk oldu ki:

⁽²⁶⁾ **Raḥt-râ vu esb-râ zâyî' guzâşt** (1431)

Raḥt u esbâb u esbini zâyî' kıldı. Güzâştuñ ma' nâ-yı lâzımîsi ⁽²⁷⁾ virilmişdür. Ya' nî: kemâl-i iştîyâkıñdan eşbâb u eşkâl u esb ü aḥmâlin ve belki kendü vücûdın daḥı [II,44b] ⁽¹⁾ yitürdi ve 'Ömerü'l-Fârûk'dan ğayrı murâdı qalmayup:

Her taraf ender-pey-i ân merd-i kâr

Ol merd-i kârûn ⁽²⁾ işrinde ve talebinde her tarafa;

Mî-şudî pursân-i ü dîvâne-vâr (1432)

Dīvāne-vār gezüp ‘Ömer raḍiya’llāhu ⁽³⁾ ‘ anhdan haber şorardı. Haqqā ṭālibūn ṭalebi bu üslub üzre olmasa merdān-ı Hūdā aña çehre-küşā ⁽⁴⁾ olmaz. Pes, ṭālib böylece gerekdür. ‘Aṭṭār:

- Çi gūyem çun ‘Omer esrār-dānest
Haqqat şāhib-i ‘aynu’l-‘iyānest²⁶⁴⁰
- (5) Zi-sirr-i Muştafā ū şāhib-i rāz
Bedīde gufte bā-yārān-i ḥod bāz²⁶⁴¹
- Haqqat yāfte ender-i şerī‘ at
Rehā kerde be-yekbāre ṭabī‘ at²⁶⁴²
- (6) Zi-‘adl-i ū cihānī-rā sirāyet
Mer ū-rā ḳurbet u ‘izz u hidāyet²⁶⁴³
- Esās-i şer‘-i ū dā’im tamāmest
Ki ber-ervāḥ-i ū dā’im selāmest²⁶⁴⁴
- (7) Revān-i pāk-i ū ez-‘ālem-i pāk
Pur ez-nūrest ū der-‘ālem-i hāk²⁶⁴⁵
- Ṭaleb mī-kun necāt-i ḥod ez-īşān
Ki tā yābī ḥayāt-i ḥod ez-īşān²⁶⁴⁶

(8) Pes, resūl-i ḳayşer-i Rūm cüst ü cū iderken kendü kendüye eyitdi:

K’īn çunīn merdī buved ender-cihān

(9) ‘Acebdür ki cihānda buncılayın bir merd-i Hūdā ola ve nām-ı şerīfī cihāniyāna velvele-endāz iken,

V’ez-cihān ⁽¹⁰⁾ mānend-i cān bāşed nihān (1433)

Ol merd-i Hūdā cihāndan cān gibi nihān ola. Fi’l-ḥaqqā mürşid-i kāmīlūn ⁽¹¹⁾ nām-ı şerīfī ile cihān māl-ā-māldür, lākin kendüsi mānend-i cān nihāndur.

²⁶⁴⁰ “Sırlara vâkıf olan ve hakikati apaçık bilen Ömer hakkında ben ne diyeyim?”

²⁶⁴¹ “O, Hz. Peygamber’in (s.a.v) sırrını bilir; (bu sırı) vâkıf olmuş ve dostlarına da anlatmıştır.”

²⁶⁴² “O, şeriat içinde hakikati bulmuş ve tabiatı (mâsivâyı) tamamen bırakmıştır.”

²⁶⁴³ “Onun adâleti cihānı doldurmuştur. Allah’a yakınlık, izzetli olmak ve hidâyete ermiş olmak onun sıfatlarıdır.”

²⁶⁴⁴ “Onun şeriatının (dosdoğru yolunun) esasları dâimâ eksiksiz olup o yolda giden ruhlar her zaman emniyettedirler.”

²⁶⁴⁵ “Onun temiz ruhu temiz âlemdendir ve o (ruh), dünyada da nurla doludur.”

²⁶⁴⁶ “Kurtuluşunu onlardan talep et, (onlar gibi yaşa) ki hayatını onlarla bulasın, (ebedî saadete ulaşasın).”

Cust ū-rā tā'ş çun ⁽¹²⁾ bende buved

Resul-i kayşer 'Ömer'i taleb eyledi, tā ki aña bende ola ve cümle-i umûrına anı taḥkīm idüp ⁽¹³⁾ ve bûd u nâ-bûdın teslīm eyleyüp kendüsi aradan çıka. Pes:

Lâ-cerem cüyende yâbende şevd (1434)

⁽¹⁴⁾ Lâ-cerem, tâlib maṭlûbını bulur. Ya'nî bu vechle olan cüyende lâ-bûd yâbende olur. *Kemâ kıle* ⁽¹⁵⁾ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: "Men talebe şey'en ve cedde vecede." ²⁶⁴⁷ Pes; resul-i kayşer, talebinde bu üslûb üzere mücidd iken ⁽¹⁶⁾ nâgehân:

Dîd a' rābî zenî ū-rā daḥîl

Ber-a' rābî bir 'avret, ol resul-i Rûm'ı daḥîl gördi. ⁽¹⁷⁾ -A' rābî şehri olmayup bâdiye ve ḳurâda sâkin olan 'urbâna dirler ve daḥîl, ḥâricden ⁽¹⁸⁾ gelüp bir ḳavmûn dâḥil-i ḥimâyesine dirler-. Ya'nî bâdiye 'Arablarından bir mer'e-i müşfıka ol merd-i ğarîbi ⁽¹⁹⁾ görüp ve 'Ömer bin el-Ḥaṭṭâb raḍiya'llāhu 'anhûn talebinde olduĝın bilüp

Guft 'Omer nek ⁽²⁰⁾ be-zîr-i ân naḥîl (1435)

Aña zen-i a' rābî eyitdi: "İşte 'Ömer ol ḥurmâ ağacınun altındadır.

⁽²¹⁾ Zîr-i ḥurmâ bun zi-ḥalkân ū cudâ

Ol ḥalîfe-i Resul-i Rabbü'l-'âlemîn ve emîrû'l-mü'minîn ḥurmâ ağacınun ⁽²²⁾ altında halkdan cüdâdur.

Zîr-i sâye ḥufte bîn sâye'y Ḥudâ (1436)

Sâye-i Ḥudâ'yı zîr-i sâye-i ḥurmâda ⁽²³⁾ ḥufte vü âsûde gör, didi ve Ḥazret-i 'Ömer raḍiya'llāhu 'anhûn ḳanda olduĝından ḥaber virdi. ⁽²⁴⁾ Kezâlik, zıll-i Raḥmân ve sâye-i Yezdân olan vâriş-i kâmil-i Muḥammedî ve vâḳıf-ı esrâr-ı Eḥadî daḥı ⁽²⁵⁾ zîr-i dıraḥt-ı pür-ezhâr-ı ṭarîkat ve şecere-i mîvedâr-ı ma'rifet ve sâye-i naḥl-i beşeriyetde ḥufte ⁽²⁶⁾ vü ğunûde olup ḥaḳîkat-i ḥâlden sırr-ı şerîfi ḥaber virür ve ol zât-ı mekremeti ḥaber ⁽²⁷⁾ alanlar sırrından ḥaber alır. **Seyyid.** ²⁶⁴⁸

Bu nice serv-i ḳâmetdür ki beñzer serv-i bâlâya

²⁶⁴⁷ Hz. Peygamber'in buyurduĝu gibi: "Kim bir şeyi talep eder ve talebi için gayret gösterirse onu elde eder." Aclûnî'de "Men cedde vecede" şeklinde bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 336 (2451. metin).

²⁶⁴⁸ Bkz. Ayan, **a.g.e.**, s. 674. Bu yayında da dokuz beyit olan gazelin bir beyti farklıdır. Diğer beyitlerde de kelimelerde farklılıklar mevcuttur. Karşılaştırmak için esere mürâaat ediniz.

- [II,45a] ⁽¹⁾ Bu nice hüsni-i şüretdür ki nûr ihsân ider aya
 Ne hürşid-i münevversin bugün ‘ âlemde ey cân kim
 Melekler vâlih ü hayrân kamu²⁶⁴⁹ bu hüsni-i zîbâya
- (2) Kaşuñdur kâb-ı kavseyn hergiz²⁶⁵⁰ esrârına ‘ aql irmez
 Velî bu sırrı ol bildi ki kurbân oldu ol yâya
- (3) Lebûñ ol la‘ l-i aḥmerdür dişuñ şol dürr-i gevherdür
 Ki la‘ li toprağa şaldı bıraḫdı dürr-i deryâya
- Cihânüñ toprağı çünkim ‘ abîr ü ‘ anber olmışdur
 Şabâ müşkîn şaçuñ bûyın şalaldan tağ u şahrâya
- (4) Vişâlüñ isteyen ‘ âşık ‘ aceb sevdâya düşmişdür
 Cihân u cânı terk eyler düşer her kim bu sevdâya
- (5) Bu gün ey hûblaruñ şâhı emîri dil-berî sensin
 Ḥayâlüñ leşkeri virdi gönül şehrini yağmâya
- Gözümnden gerçi pinhândur Ḥabîb’üñ şüreti ammâ
 Görünen vechidür anuñ naẓar kılduḫca her câya
- (6) Ölürse iştîyâkuñdan ne ḡam hicrânla Seyyid
 Yüzüñi gördi vü girdi bu gün Firdevs-i a‘ lâya

**Yâften-i Resûl-i Rûm Emîru’l-Mu‘minîn ⁽⁷⁾ ‘ Omer-râ Raḍiya’llâhu ‘ Anh Ḥufte Ber-
 Zîr-i Diraḫt**

Resûl-i kayşer-i Rûm, Ḥazret-i ‘ Ömer raḍiya’llâhu ‘ anhı bulması ⁽⁸⁾ ve zîr-i dıraḫtda
 ḥufte görmesi beyânındadır.

Âmed ü ân-câ vu ez-dür îstâd

Resûl-i kayşer-i Rûm, ⁽⁹⁾ ol maḥalle geldi, uzaḫdan ṭurdı,

Mer ‘ Omer-râ dîd der-lerz ü futâd (1437)

‘ Ömer raḍiya’llâhu ‘ anhı gördi, ⁽¹⁰⁾ lerzeye düşdi. Ya‘ nî pertev-i âteş-i ceẓbeden
 lerzân oldu.

Heybetî z’ân ḥufte âmed ber-resûl

⁽¹¹⁾ ve resûl-i kayşerüñ üzerine ol ḥufteden bir heybet vâḫi‘ oldu

²⁶⁴⁹ Evvelâ “bugün” yazılmış, fakat üstü çizilip altına “kamu” yazılmıştır. F’de de “kamu” şeklinde iken Ş ve İÜ’de “bugün” yazılmıştır. Bkz. F.152b; Ş.280b; İÜ.259b.

²⁶⁵⁰ Müellifte “ki” yazılan kelime Ş ve İÜ’de de böyledir. Fakat Cevrî “hergiz” şeklinde düzelterek vezin kusurunu tâmir etmiştir. Bkz. F.152b; Ş.280b; İÜ.260a.

Hâletî hoş kerd ber-câneş nuzûl (1438)

(12) ve resûlün cāmına bir hoş hâlet nüzûl eyledi. Ya‘nî kamer-ṭal‘at-ı vech-i ‘Ömer’den mir‘ât-ı ḳalb-i resûlde (13) envâr-ı âfitâb-ı maḥabbet-i Sübhâniyye leme‘ân eyledi. Hâlet-i mezbûre mürşid-i kāmile ḥin-i mülâḳâtde (14) âyine-i ḳalb-i sâlikde müşâheddür, görenlerün ma‘lûmıdır. Pes, resûl-i ḳayşer-i Rûm hâlet-i mezbûreyi (15) mu‘âyene itdükde:

Mihr u heybet hest zıdd-i hem-diger İn du zid-râ did cem‘ ender-ciger (1439)

Maḥabbet (16) ü heybet birbirinün zıddıdır. Lâkin resûl bu iki zıddı cigerinde cem‘ olmuş gördi. Ya‘nî ‘Ömer bin (17) el-Ḥaṭṭâb raḍiya’llâhu ‘anhün rü‘yetinden resûlün ḳalbine hem ḥavf u heybet müstevlî olup (18) ve hem cemâl-i ḥalîfeye bâ-hezâr cân ‘âşık u ḥayrân olup hem Hâḳ’dan ḥavf u ḥaşyet (19) ve hem Hâḳḳ’a ‘ışık u maḥabbet ḥâşıl olup ḥavf ile ülfet zıddân iken tecelliyât-ı celâl (20) ü cemâli ḳalbinde cilve-ger gördi.

Guft bâ-ḥod men şehân-râ dîdeem

Pes, resûl-i ḳayşer-i Rûm çünki (21) bu ḥâlât-ı ‘acîbeyi müşâhede eyledi ve kendü kendüye eyitdi: “Ben pâdişâhlar görmüşümdür,

(22) Pîş-i sultânân mih u bu’gzîdeem (1440)

Ḥuzûr-ı selâṭinde güzîde vü muḥtâr ve maḳbûl ü kibârdan olmuşumdur. (23) Ve lâkin,

Ez-şehânem heybet u tersî ne-bûd

Mülâḳî olduğum mülûk u selâṭinden baña bir heybet ü dehşet (24) ve ḥavf u ḥaşyet vâḳî‘ olmadı. Ammâ ‘aceb ḳudretdür ki

Heybet-i in merd hûşem-râ rubûd (1441)

Bu merd-i (25) Ḥudâ’nuñ heybeti benüm ‘aḳl u hûşumı ḳapdı. ‘Ale’l-ḥuşûş,

Refteem der-bîşe-i şîr u peleng

(26) Ben bîşe-zâr-ı şîr ü pelenge gitmişüm ve bebr ü ḡazanfer yüzün görmüşüm.

Rûy-i men z’îşân ne-gerdânîd reng (1442)

(27) Benüm yüzüm anlardan rengini döndürmedi. Ya‘nî havf idüp müteğayyirü’l-levn olmadum [II,45b] ⁽¹⁾ ve andan mâ‘adâ:

**Bes şudestem der-meşâf u kâr-zâr
Hem-çu şîr ân dem ki bâşed kâr zâr (1443)**

(2) Bisyâr u bisyâr meşâf u kâr-zârda şîr gibi oldum. Ol dem ki kâr-zâr u düşvâr ola, ya‘nî her bâr ki bir düşvâr kâr ⁽³⁾ ve hârb u kıtâl ve ceng ü cidâl olsa kağan arslan gibi şeci‘ ü dilîr olurum ⁽⁴⁾ ve bu kadar çok kâr-zârda oldum;

Bes ki hürdem bes zedem zaḥm-i girân

Çok zaḥmlar yedüm ⁽⁵⁾ ve çok kimselere zaḥm-ı girân urdum.

Dil ḳavî-ter bûdeem ez-dîgerân (1444)

Ol hâlde ḡayrılardan dilîr ⁽⁶⁾ ve ḳavî-ter olmuş idüm. Ammâ ‘aceb ḥikmet ve ḡarîb ḥâletdür ki

Bî-şilâḥ in merd ḥufte ber-zemîn

Bu merd-i ⁽⁷⁾ meḥîb silâhsız, zemîn üzere yatup uyumuş.

Men be-heft endām lerzân çîst in (1445)

(8) Ben yedi endām ile lerzân ve mânend-i berg-i ḥazân oldum. Bu ne temâşâdur?’ Ey ṭalib-i şâdıḳ! ⁽⁹⁾ Kezâlik sâlik-i müsta‘iddaḥı keşf ü kerâmâtı ve zühd ü ‘ibâdetde mülûk ü selâṭîn-i ⁽¹⁰⁾ ṭarîḳatden niçe kibâra ḥıdmet idüp ve her birinden tekmi̇l-i ṭarîḳat eyleyüp mertebe-i kerâmete ⁽¹¹⁾ varmış iken ve bîşe-zâr-ı vücûdında şıfât-ı nefsâniyyeden niçe bebr ü peleng helâk ⁽¹²⁾ eyleyüp ve envâ‘-ı riyâzât u mücâhedât çeküp ḡâḥ tenezzül zaḥmların yiyüp ve ḡâḥ ⁽¹³⁾ nefse muḥâlefetler ile zaḥm-ı girân urup tebdîl-i aḥlâk eylemiş iken ve naḥv u şarf ⁽¹⁴⁾ ve ma‘ânî vü mantıḳ ve hey’et ü ḥikmet âlâtın müheyyâ itmekle ḳîl ü ḳâl ve baḥş ü cidâlde ⁽¹⁵⁾ niçelere ḡâlib olup bir su’âle hezâr cevâb virüp kimesneden yüz döndürmez iken ⁽¹⁶⁾ ‘alâ-ṭarîḳı’l-ekmeliyye verâşet-i kemâliyye ḡâḥında nişîn olan mürşid-i kâmilün naẓar-ı şerîfine ⁽¹⁷⁾ geldükde cümle bildüklerin unutup ve nuṭḳ u ḡüftârdan ḳalup ve cezbe-i Raḥmân’dan ⁽¹⁸⁾ lerzân olup mürşid-i kâmil yüzinden gördüḡi ezvâḳ u ḥâlâtı muḳaddemâ birisinde ⁽¹⁹⁾ görmeyüp bâ-ḥuşûş pîr-i kâmil ve mürşid-i mükemmil bî-ḳîl ü ḳâl ve bilâ-baḥş ü

cidāl⁽²⁰⁾ zemīn-i tevāzu‘ u meskenetde ve menzil-i finā‘-i fenāda hufte-miṣāl iken nazar-ı sālīk vech-i⁽²¹⁾ mübārekini gördüğü hinde cism ü cānında āteş-i ‘ışk galeyān idüp pīr-i kāmīlūn kuvvet⁽²²⁾ ü kudret ve heybet ü ‘izzetine ve ‘inda’llāh olan menzilet ü kurbetine ‘ilm-i zarūrī hāşıl⁽²³⁾ olmağ-ıla h‘āb u hayāl ve maḥabbet-i Hūdā’dan gayrı her hālden geçüp cezbe vü ‘ışk⁽²⁴⁾ ve kurb-ı Hāk ve feyz-i Feyyāz-ı Muṭlaḳ ne ma‘nā olduğın bilür ve müstağraḳ-ı heybet ü ‘azamet-i⁽²⁵⁾ Hūdā olur. Zīrā:

Heybet-i Hākkest īn ez-ḥalk nīst

Bu heybet Hāk heybetidür, ḥalkdan⁽²⁶⁾ degildür.

Heybet-i īn merd-i şāhib-delḳ nīst (1446)

Bu heybet merd-i şāhib-delḳ heybeti degildür.⁽²⁷⁾ Aña binā‘en ki: *Men ḥāfe’llāhe ḥāfe kullu şey’in minhu.*²⁶⁵¹ ḥadīs-i şerīfinūn fehvā-yı münīfi üzre:

[II,46a]⁽¹⁾ Her ki tersīd ez-Hāk u taḳvā guzīd

Her kim ki Hāk’dan ḳorḳdı ve taḳvā ihtiyār ḳıldı,

Tersed ez-vey⁽²⁾ cinn u ins u her ki dīd (1447)

Cinn ü ins her kim anı göre, bi-emri’llāhi te‘ālā andan ḳorḳar.⁽³⁾ *Kemā ḳāle şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: “Men ḥāfe’llāhe yuḥavvifu’llāhu’l-ḥalka ‘anhu, ve men ḥāfe’l-ḥalka yuḥavvifuhū ‘ani’l-ḥalki.”*²⁶⁵² (4) şadaḳa Rasūlu’llāh. Erbāb-ı şühūd ta‘rīf-i ḥavfda bu vechle taḥḳīḳ iderler ki: *El-ḥavfu huve’l-inḥilā‘u*⁽⁵⁾ ‘an-tume’nīneti’l-emni bi-muṭālī‘ati’l-ḥaber. Ya‘nī; istiḥḍāru’l-ḥaberi’l-vāridi mine’llāhi te‘ālā ‘alā-lisāni’r-rasūli bi’t-terhīb.²⁶⁵³ (6) İmdi ma‘lūm ola ki ma‘nā-yı ḥavf müstaḳbelde olacaḳ bir mekr ü hekk işābeti ve bir maḥbūbuñ fevtinden rav‘a vü ḥavf

²⁶⁵¹ “Kim Allah’tan korkarsa her şey de ondan korkar.” Bu anlamda bir hadis *İhyā’*’da mevcuttur. Bkz. İmām-ı Gazālî, **a.g.e.**, C. 9, s. 26.

²⁶⁵² Hz. Peygamber’in buyurduğu gibi: “Kim Allah’dan korkarsa Allah da yarattıklarına ona karşı bir korku verir; kim de Allah’ın yarattıklarından korkarsa o kişiye, yarattıklarına karşı bir korku verir.” Bu anlamda bir hadis *İhyā’*’da mevcuttur. Bkz. İmām-ı Gazālî, **a.g.e.**, C. 9, s. 26.

²⁶⁵³ “Havf, gelen haberin etrafıca düşünülmesi sonucunda emniyette olma düşüncesinin verdiği selâmet ve güven içinde olma duygusunun dışına çıkmaktır. Yani, Allah’tan Resûlullah’a gelen haberin korkutma içermesi, korkulması gereken durumları hatırlatmasıdır.”

(7) itmekdür.²⁶⁵⁴ Ve havf mina'llâh, Hağ Celle ve 'Alâ, ya dünyâda 'âcilen veyâ âhîretde âcilen 'ibâdını ma'şîyetleri (8) sebebi ile mu'âheze vü 'itâb itmekden 'abd-i mü'min havf itmekdür. Zîrâ Hağ Tebareke ve Te'âlâ: "Kullarum! Eger (9) mü'minler iseñüz benüm 'ikâbumdan havf idiñüz." diyü 'ibâdı üzerine kendüden havf itmegi (10) vâcib kılmışdur. Kemâ kâle Te'âlâ: "Ve hâfûni in kuntum mu'minîn."²⁶⁵⁵ *Ve kâle 'Aleyhi's-selâm: "Ene a'lemukum bi'llâhi"*(11) *ve eşeddukum lehû haşyeten."* *Ve kâle Ebû 'Osmân: "Ehlu velâyeti'llâhi şelâsetu eşnâfîn, el-enbiyâ'u ve'l-melâ'iketu ve's-şiddîkûn."*(12) *Kâle'llâhu te'âlâ fi'l-enbiyâ'i: "Yed'ünenâ rağaben ve reheben ve kânû lenâ hâşî'in."* *Ve kâle fi'l-melâ'iketi: "Yeḥâfûne"*(13) *rabbehum min-fevḳihim ve yef'alûne mâ yu'merûn."* *Ve kâle fi's-şiddîkîn: "Ve yaḥşevne rabbehum ve yeḥâfûne sū'e"*(14) *'l-ḥisâb."*²⁶⁵⁶ Rivâyet olunur ki bir gün havâriyyûn Hâzret-i 'İsâ 'aleyhi's-selâmdan recâ idüp "Yâ nebiyya'llâh! (15) Bize 'ilm-i ekberi ta'lîm buyur." didiler. 'İsâ 'aleyhi's-selâm buyurdi kim: "'İlm-i ekber üç şeydür, ğayrı degildür. (16) Birisi havf mina'llâh, ve birisi ḥubbu'llâh ve birisi rızâ bi-każâ'llâhdur." Ve Yaḥyâ bin Mu'âz-ı Râzî ḳaddesa'llâhu (17) rûḥehû buyurur ki: "Her şey'üñ zîneti vardur. 'İbâdetüñ daḡı zîneti havf ve havfuñ daḡı 'alâmeti ḳaşr-ı emeldür." (18) Ve Ebû Hağṣ ṭayyebe'llâhu enfâsehû buyurlar ki: "Havf, ḳulûb-i mü'mininde bir sirâcdur ki ḡayrdan (19) ve şerden ḳalbde olan her şey' anuñla görünür." *Ve 'an-İbni Mes'ûd raḡiya'llâhu 'anhu: Kâle Rasûlu'llâhi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem:* (20) *"Ra'su'l-ḡikmeti meḡâfetu'llâhi."* *Ve kâle Yaḡyâ bin Mu'âz: "İlâhî, keyfe eḡâfuke ve ente kerîmun, ve keyfe lâ-eḡâfuke ve ente"* (21) *'azîzun!"* *Ve kâle Fuḡayl ḳuddise sirruhû:*

²⁶⁵⁴ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın havf ve takvânın tahkîki ile hâifin ve müttakîlerin mertebelerine dâir olduğı belirtilmiştir.

²⁶⁵⁵ Yüce Allah'ın buyurduğı gibi: "İşte o şeytan, ancak kendi dostlarını korkutur. Şu hâlde **eğer iman etmiş kimseler iseniz** onlardan korkmayın, **benden korkun.**" (Âl-i İmran 3/175, nâkıs iktibas)

²⁶⁵⁶ "Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: 'Ben Allah'ı en çok bileniniz ve ondan en fazla korkanınızım.' Ebû Osman şöyle dedi: "Allah'a yakın olan, (onun dostluğunu kazanmış kullar) üç sınıftır: Peygamberler, melekler ve siddıklar. Hak Teâlâ peygamberler için: 'Onlar gerçekten ümit ve korku içinde bize duâ ederlerdi ve bize karşı derin saygı duyan kimselerdi.' buyurmuştur. Melekler hakkında: 'Üzerlerine hâkim ve üstün olan Rablerinden korkarlar ve kendilerine ne emrolunursa onu yaparlar.' buyurmuştur. Siddıklar için de: 'Onlar rablerine saygı duyan ve kötü hesaptan korkan kimselerdir.' buyurmuştur." Âyetler için bkz. Enbiyâ 21/90, Nahl 16/50, Ra'd 13/21. Bazı ifade farklılıkları olmakla birlikte Buhârî'de metindeki hadisle aynı anlamda bir hadis tespit edilmiştir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6074 (kitâbu'l-edeb, 72. Bâb, 126 numaralı hadis).

“Men hâfe’llâhe kelle lisānuhū.” Ve kâle Ebu’l-Huseyn en-Nūrî: “El-hâ’ifu yehribu min-rabbihi⁽²²⁾ ilâ-rabbihi.” Ve su’ile’l-Cuneydu ‘ani’l-havfi, fe-kâle: “Tevakkū’u’l-‘uqûbete ma’a mecâri’l-enfâs.” Ve kâle Sufyân: Aşlu’t-tâ’ati⁽²³⁾ el-havfu ve’r-recâ’u ve’l-maḥabbeti, ve ‘alâmetu’l-havfi terku’l-meḥârimi, ve ‘alâmetu’r-recâ’i er-rağbetu fi’t-tâ’ati, ve ‘alâmetu⁽²⁴⁾’l-maḥabbeti eş-şevku ve’l-inâbetu.” Ve kâle Zü’n-nûn: “Delâletu’l-havfi el-herabu, ve delâletu’r-recâ’i eṭ-ṭalebu,⁽²⁵⁾ ve delâletu’l-maḥabbeti killetu’l-ḥilâfi.” Ve kâle Vehb bin Munebbih: “‘Alâmetu’l-havfi tât’atu’llâhi, ve men ya’şillâhe şumme yez’umu⁽²⁶⁾ ennehû yehâfu’llâhe fe-ḡad kezîbe. Ve kâle Sehl bin ‘Abdu’llâh: “‘Ennâsu kulluhum mevtâ ille’l-‘ulemâ’u, ve’l-‘ulemâ’u kulluhum⁽²⁷⁾ niyâmun ille’l-hâ’ifûn, ve’l-hâ’ifûne kulluhum fi’l-ḡunûṭi ille’r-râci’ûn, ve’r-râci’ûne kulluhum fi’l-ḡurûri ille’l-muḥibbûn, [II,46b]⁽¹⁾ ve’l-muḥibbûne humu’l-muveşşirûne’llâhe fî-kulli ḡâl.”²⁶⁵⁷ Ve Ebû ‘Alî-i Dekḡâḡ ḡaddesa’llâhu rûḡehû buyururlar ki: Ma’nâ-yı ḡavfda⁽²⁾ üç mertebe vardır: Birisi ḡavf ve birisi ḡaşyet ve birisi heybetdür. Pes ḡavf, şarṡ-ı îmândandır.⁽³⁾ Kemâ kâle Te’âlâ: “Ve ḡâfûni in kuntum mu’mînîn.”²⁶⁵⁸ Ve ḡaşyet, şarṡ-ı ‘ilmdendir. Kemâ kâle Te’âlâ: “İnnemâ yahşa’llâhe min-‘ibâdihi’l-‘ulemâ’u.”²⁶⁵⁹ (4) Ve heybet şarṡ-ı ma’rifetdendir. Kemâ kâle Te’âlâ: “Ve yuḡazzirukumu’llâhu nefsehû.”²⁶⁶⁰ Pes

²⁶⁵⁷ “İbn Mes’ûd’dan (r.a) rivâyet edildi: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Hikmetin başı Allah korkusudur.’ Yahya b. Muaz (şöyle) dedi: ‘Allah’ım, sen (bu derece) cömert iken senden nasıl korkarım ve sen (bu kadar) azîz iken senden nasıl korkmam!’ Fudayl (k.s) şu sözleri söyledi: ‘Kim Allah’tan korkuyorsa dilini tutsun.’ Ebu’l-Huseyn en-Nurî de: ‘Allah’tan korkan kimse, Rabbinden yine Rabbine kaçır.’ demiştir. Cüneyd’e korku hakkında soruldu, o da: ‘Her soluk alıp vermayla birlikte cezâyı düşünmektir.’ dedi. Süfyân da: ‘Allah’a itaatin ve ibadetin aslı korku, ümit ve sevgidir. Korkunun alâmeti haramları terk etmek, ümidin alâmeti Allah’a itaate istekli olmak, sevginin alâmeti de şevk ve yakınlıktır.’ demiştir. Zü’n-nûn ise şöyle dedi: ‘Korkunun işareti (haramlardan) kaçmak, ümidin işareti istek, sevginin işareti de muḡâlefetin az olmasıdır.’ Vehb b. Munebbih: ‘Korkunun alâmeti Hakk’a itaat etmektir; her kim Allah’a isyân eder, sonra da ‘Ben Allah’tan korkuyorum.’ derse yalan söylemiş olur.’ demiştir. Sehl b. Abdullah ise (şöyle) dedi: ‘Âlimler dışında insanların hepsi ölüdür, Allah’tan korkanlar dışında âlimlerin hepsi uykudadır, Allah’tan ümidini kesmeyenler dışında Allah’tan korkanların hepsi ümitsizlik içindedir, Allah’ı sevenler dışında Allah’tan ümidini kesmeyenler de aldanma içerisindedir, Allah’ı sevenler ise her durumda Allah’ın yanındadırlar.” “Hikmetin başı Allah korkusudur.” rivâyeti için bkz. Beyhakî, **el-Câmi’ li-Şuabi’l-Îmân**, C. 3, s. 29-31; Aclûnî, **a.g.e.**, s. 507 (1350. metin).

²⁶⁵⁸ “Eğer iman etmiş kimseler iseniz benden korkun.” (Âl-i İmran 175, nâkıs iktibas)

²⁶⁵⁹ “Kulları içinde ancak âlimler Allah’tan (gereğince) korkar.” (Fâtır 35/28, nâkıs iktibas)

²⁶⁶⁰ “Mü’minler, mü’minleri bırakıp da kâfirleri dost edinmesin. Kim bunu yaparsa, artık onun Allah nezdinde hiçbir değeri yoktur. Ancak kâfirlerden gelebilecek bir tehlikeden sakınmanız başkadır.

erbâb-ı havfda dahı ⁽⁵⁾ bu taqđırce derecât-ı şelâşe vardır. Derece-i ulâ havf-ı ‘âammedür ki “havf mine’l-‘ukûbeti”dür²⁶⁶¹ ⁽⁶⁾ ve îmân işbu havf ile şahîh ü dürüst olur, zîrâ îmân taşdıkdır. Pes, taşdıķ itmeyen ⁽⁷⁾ havf dahı itmez. Ammâ havâşş-ı ‘ibâduñ havfları mücerred ‘ikâbdan olmayup belki Hâķ’dan muhacceb ⁽⁸⁾ olmağdan havf iderler. *Kemâ kıle ‘Ömer radiya’llâhu ‘anhu li-Suheyb: Ni‘me’l-‘abdu Suheyb lev lem-yehâfu’llâhe lem-ya‘şihî.*²⁶⁶² ⁽⁹⁾ Pes, mertebe-i ulâda olan havf-ı hâ’if taşdıķ-ı va‘îd, ve zıkr-i cinâyet, ve murâķabe-i ‘âķıbetden ⁽¹⁰⁾ tevellüd ider ve hâlet-i mezbûre devâm-ı hużûru’l-kalbi ma‘a’l-âhiredür. Ve derece-i şâniye fî-hâlet-i l-yaķazati hâlâvet ile ⁽¹¹⁾ meşûbe olan enfâs-ı müstağrakaya cereyân-ı mekrden havf itmekdür. Zîrâ erbâb-ı murâķabeden ⁽¹²⁾ ‘âşıkларуñ enfâsı hâlet-i yaķazada müstağrakatun fi’l-murâķabeti ve hużûr ma‘a’llâhda lezzet-i ⁽¹³⁾ şühûdda iken hâlâvet-i üns ve lezzet-i hużûruñ selb ü i‘râzı ile mekr işâbet itmekden ⁽¹⁴⁾ havf iderler. Zîrâ hâlâvet-i hużûr ma‘nen anlar içün Hâķ’dan istidrâc ve mekr olur. Pes, ⁽¹⁵⁾ her bâr ki hâlâvet bi’l-ikbâl etemm ola, havf mine’l-i‘râz dahı eşedd olur. *Kemâ kıle ‘Aleyhi’s-selâm:* ⁽¹⁶⁾ “*Ene etķākum li’llâhi ve eşeddukum minhu havfan.*”²⁶⁶³ Ve mertebe-i havâşşda olan kimesne içün vahşet-i havf olmaz, illâ ⁽¹⁷⁾ heybet ü iclâl cihetinden olur. Ve mertebe-i mezbûre ve hâlet-i mezkûre ğâyet-i havfa işâret ⁽¹⁸⁾ olınan aķşâ-yı merâtib-i havfdur ki derece-i şâlişedür. Ve heybet-i mezbûre bir heybet-i ‘azîmedür ki ⁽¹⁹⁾ ‘ârif-i mükâşife evķât-ı münâcâtda ‘ârıza olur ve ahyân-ı müsâmerede müşâhidi şıyânet ⁽²⁰⁾ ider ve şadme-i ‘izzet ile mu‘âyini katl u helâke karîb olur. Zîrâ ‘izzet, ebeden celâlet ve gayrdan ⁽²¹⁾ ihticâbı muķtezîdür. Pes, kaçan müsâmir mu‘âyene talebinde olsa şadme-i ‘izzet, fenâ’-i sırfla ⁽²²⁾ tâlîbi ķahr ider. Kemâ kıle Te‘âlâ: “Fe-lemmâ

Allah, kendisine karşı (gelmekten) sizi sakındırıyor. Dönüş yalnız Allah’adır.” (Âl-i İmran 3/28, nâkıs iktibas)

²⁶⁶¹ “Cezâdan korkmak”

²⁶⁶² “Hz. Ömer’in Suheyb için dediği gibi: Suheyb ne güzel bir kuldur, Allah’tan korkmasa(ydı) bile O’na aslâ isyan etmez.”

²⁶⁶³ “Ben, sizin Allah’a karşı en takvâlî olanınız ve O’ndan en çok korkanınızım.” Kelime farklılıkları olmakla birlikte aynı anlamı ihtiva eden iki hadîs-i şerif için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 11, s. 5158 (kitâbu’n-nikâh, 1. Bâb, 1. hadis); C. 13, s. 6074 (kitâbu’l-edeb, 72. bâb, 126. metin).

tecellâ rabbuhû li'l-cebeli ce'alehû dekkân ve harra Mûsâ şa'ikan.²⁶⁶⁴ Ve bi'l-cümle 'uqûbetden ⁽²³⁾ havf ma'âm-ı nefis ve mertebe-i gaybetdedür ve mekrden havf, ma'âm-ı kalb ve mertebe-i huzûrdadur. ⁽²⁴⁾ Ammâ ma'âm-ı sır u müşâhedede havf u heybet ve iclâl olur. Zîrâ a'şâ-yı derecât-ı ⁽²⁵⁾ havf heybet ü iclâldür ve hâlet-i mezbûre e'şş-ı havâşşa muhtaşşadur. **Ve ma'nâ-yı takvâ dahı** ⁽²⁶⁾ tâ'ât-ı Hâk'la 'uqûbetden taharrüzdür. Ve a'şl-ı takvâ evvelâ imânen ve ikânen ictinâb 'ani's-şirk, ⁽²⁷⁾ ba'dehû ittiqâ' 'ani'l-me'âşî, ba'dehû ittiqâ' 'ani's-şübehât, ba'dehû mâ-lâ-ya' nî olan fażalâtı [II,47a] ⁽¹⁾ terk idüp ahlâk-ı zemîmeden şıfâtını ta'thîr ve hîşâl-i hamîde ile ta'hallukdur. Ve Ebû 'Abdu'llâh-ı Rûdbârî ⁽²⁾ kâddesa'llâhu sirrahûdan: "Takvâ nedür?" diyü su'âl olındukda: *et-Takvâ mucânebetu mâ yub'iduke 'ani'llâh.*²⁶⁶⁵ ⁽³⁾ diyü buyurmuşlar ve Zü'n-nün-ı Mısrî tayyibe'llâhu enfâsehûdan dahı "Müttaķî kimdür?" diyü isti'hbâr olındukda: ⁽⁴⁾ *et-Takıyyu men lâ-yudennisu zâhirahû bi'l-âridâti, ve lâ-bâfinehû bi'l-kelâleti, ve yekûnu vâķifen ma'a'llâhi mevķife*⁽⁵⁾ *l-ittifâķi.*²⁶⁶⁶ diyü buyurmuşlar. İbn 'A'â buyururlar ki: Takvânun zâhiri ve bâtını vardur. Zâhir-i takvâ ⁽⁶⁾ hudûdu'llâhı muhâfazadur ve bâtın-ı takvâ niyyet ve ihlâşdur. *Ve kâle'l-Kâsim bin el-Kâsim: "et-Takvâ* ⁽⁷⁾ *huve'l-muhâfazatu 'alâ-âdâbi's-şeri'ati."* *Ve 'an-Ebî Sa'id el-Hudriyyi kâle: Câ'e raculun ile'n-Nebiyyi şalla'llâhu 'aleyhi* ⁽⁸⁾ *ve sellem, fe-kâle lehû: "Evşini."* *Fe-kâle: "İtteķu'llâhe fe-innehû cemâ'u kulli hayr."* *Ve su'ile 'aleyhi's-selâm 'an-ma'nâ kavlihi te'âlâ:* ⁽⁹⁾ *"İtteķu'llâhe haķķa tuķâtihî"* *fe-kâle en yu'ta'a fe-lâ-yu'sâ, ve yuzkeru fe-lâ-yunsâ ve yuşkeru fe-lâ-yukfer. Ve kâle Ebû Yezîd* ⁽¹⁰⁾ *el-Bestâmi: "el-Muttaķî izâ kâle kâle li'llâhi, ve izâ sekete sekete li'llâhi, ve izâ zekera zekera li'llâhi."* *Ve kâle 'Omer bin* ⁽¹¹⁾ *'Abdi'l-azîz: "Leyse't-takvâ şiyâme'n-nehâri ve ķiyâme'l-leyli ve't-taḥliṭa fî-mâ-beyne zâlik, ve lâkin* ⁽¹²⁾ *et-takvâ terku mâ ḥarrama'llâhu, ve edâ'u mâ ifteraḍa'llâhu, fe-men razeķake ba'de*

²⁶⁶⁴ "Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü." (A'raf 7/143, nâkis iktibas)

²⁶⁶⁵ "Takvâ, seni Allah'tan uzaklaştıran her şeyden sakınıp kaçınmadır."

²⁶⁶⁶ "Takvâli kimse, dışını bozukluk ve sakatlıklarla, içini de bitkinlik ve usançla kirletmeyen (dâimâ şevkle kulluk hâlinde olan) kimsedir ve (bu kişiler) Allah'la yapılan ittifâka (Rablerine verdikleri söze) bağlı kalırlar."

zâlike faḍlan fe-huve ḥayrun ⁽¹³⁾ *ilâ-ḥayrin. Kâle Tebâreke ve Te‘âlâ: “Ve ‘mur ehleke bi’ş-şalâti ve ‘ştabir ‘aleyhâ lâ-nes’eluke rizқан naḥnu nerzuḳuke ve ‘l-‘âḳibetu* ⁽¹⁴⁾ *li’t-taḳvâ.”*²⁶⁶⁷ Pes, taḳvâ me’murât üzerine iḳdâm ve menhiyyâtdan rücû‘ u iḥcâm²⁶⁶⁸ ve şübehâtdan ⁽¹⁵⁾ ihticâb ve tâ‘âtda terk-i tesvîf ve ittibâ‘-ı sünnet ve terk-i bid‘at ve mekârim-i ahlâkı ⁽¹⁶⁾ isti‘mâldür ve ḥaḳîḳat-i taḳvâ, müttakî, taḳvâsından daḥî ittikâ itmekdür. *Kemâ kâle el-Vâsiṭi:* ⁽¹⁷⁾ *“Ve ma‘nâhu en lâ-yerâ taḳvâhû.”*²⁶⁶⁹ Ve ḥaḳḳ-ı taḳvâ daḥî taḥt-ı sultân-ı heybetde fenâ ve na‘t-ı ḥayâ ile ⁽¹⁸⁾ maḳâm-ı ma‘rifetde taḥayyür ve saṭavât-ı müşâhede-i celâlden rü‘yet-i ‘azametde zevebân-ı ḳalb ve istiḥlâk ⁽¹⁹⁾ ve müşâhede-i Raḥmân içün terk-i ekvân u ḥadeşandır.

beyt:

(20) Veşafte’t-tuḳâ ke-enneke zu’t-tuḳâ
Ve riḥu’l-me‘âşî min-şiyâbike testa‘u²⁶⁷⁰

‘Attâr ḳuddise sirruhû:²⁶⁷¹

Be-taḳvâ zindegânî kun der-în-câ
Dil u cân bâ-ma‘ânî kun der-în-câ²⁶⁷²
(21) Be-taḳvâ zindegânî kun çu ‘uşşâḳ

²⁶⁶⁷ “Kâsım b. Kâsım: ‘Takvâ, İslâm’ın kurallarına uymak, dînin gereklerini yapmaktır.’ dedi. Ebû Saîd’in rivâyet ettiğine göre, biri Resûlullah’a (s.a.v) geldi ve ‘Bana tavsiyede bulun.’ dedi. Resûlullah da: ‘Allah’a karşı takvâlı ol; çünkü muhakkak ki o, bütün hayrın toplamıdır.’ buyurdu. Yine Hz. Peygamber’e: ‘Allah’a, ona yaraşır şekilde takvâlı olun.’ âyetinin mânâsı soruldu. O da: ‘Allah’a isyân olmaksızın itaat edilmesi, unutulmadan (her an) onun zikredilmesi, nankörlük edilmeden şükredilmesidir.’ dedi. Bâyezîd-ı Bistâmî de: ‘Takvâlı kimse konuştuğunda Allah için konuşan, sustuğunda Allah için susan, zikri de yalnızca Allah için olan kimsedir.’ demiştir. Ömer b. Abdülaziz de: ‘Takvâ, gündüzleri oruç tutup geceleri namaz kılmak ve bunları birbirine karıştırmak (sürekli tekrar etmek) değildir. (Hakiki anlamıyla) takvâ, Allah’ın haram kıldıklarını bırakmak, emrettiklerini de yerine getirmektir. Sonra da seni rızıklandırmanın üstünlüğünü ve her hayrın kaynağının o olduğunu (bilmendir. Nitekim,) Allah şöyle buyurdu: ‘Âilene namazı emret, kendin de ona sabırla devam et. Senden rızık istemiyoruz; (aksine) biz seni rızıklandırıyoruz. Güzel sonuç, takvâ ile dir.’” Âyetler için bkz. Âl-i İmrân 3/102; Tâhâ 20/132). Ebû Saîd rivâyeti için bkz. Heysemî, **Mecmau’l-Bahreyn**, C. 8, s. 277. “Allah’a isyan olmaksızın itaat edilmesi...” rivâyeti için bkz. Taberî, **Tefsîru’t-Taberî...**, C. 5, 636-640.

²⁶⁶⁸ Derkenara “lugat” kaydıyla: “iḥcâm: Vâpes şuden ez-kâr” (İhcâm, “Bir şeyden dönme, cayma” demektir.) açıklaması yazılmıştır.

²⁶⁶⁹ Vâsiṭî’nin dediği gibi: “Onun mânâsı, (kişinin) takvâsını görmemesidir.”

²⁶⁷⁰ “Sanki takvâ sahibiymişsin gibi takvâyı anlatıyorsun. (Oysa) elbisenden isyan kokusu geliyor.” Derkenara Arapça olarak “saṭa‘” kelimesinin boynun uzun olması ve kokunun yayılması anlamlarına geldiği kaydedilmiştir.

²⁶⁷¹ *Heylâc-nâme*’nin “Der-ânçî şerîat u hakikat...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Attâr-ı Nisâbü’rî, **a.g.e.**, s. 111.

²⁶⁷² “Burada takvâ ile yaşa (ve) bu dünyada gönlünü de canını da mânâlarla doldur.”

Ki der-takvā şevī ey merd-i reh tāk²⁶⁷³

Be-takvā zindegānī kun tu ez-dil

Ki ez-takvā şevī der-‘ işk vāşil²⁶⁷⁴

(22) Be-takvā vu be-pākī der-cihān tū
Bi-yāb ey dūst īn-cā cāy-i cān tū²⁶⁷⁵

Be-takvā vu be-pākī der-ḥaḳīḳat
Zenī dem enderīn ‘ ayn-i şerī‘ at²⁶⁷⁶

(23) Şerī‘ at çīst mer takvā supurden
Pes āngeh rāz-i cānān çīst murden²⁶⁷⁷

Zi-takvā ger ḥaber-dārī tu ey şeyḥ
Der-īn cā-gāh bīdārī tu ey şeyḥ²⁶⁷⁸

(24) Çi bāşed ‘ ayn-i takvā pāk bāzī
Ki cān u dil be-rūy-i dūst bāzī²⁶⁷⁹

Her an k’ū pāk bāşed hem-çu merdān
Be-pākī bāz bīned rūy-i cānān²⁶⁸⁰

(25) Pes resūl-i ḳayşer-i Rūm, Ḥazret-i ‘ Ömerü’l-Fārūḳ raḳīya’llāhu ‘ anhdā zīkr olınan evşāf-ı ḥamīde ve heybet-i (26) ‘ aẓīmeyi müşāhede itmekle kemāl mertebe müte’essirü’l-hāl olup:

Ender-īn fikret be-ḥurmet dest best

(27) Bu ḥayret ü fikretün baḥrinde müstağraḳ olup envā‘-ı ḥurmet ü ‘ izzet ile el bağladı.

[II,47b] ⁽¹⁾ Ba‘d-i yek sâ‘at ‘ Omer ez-ḥ̣‘āb cest (1448)

²⁶⁷³ “Ey yol eri! Takvâ ile (öylesine) yaşa ki (mâşuklarına hasretlerinden iki büklüm olan) âşıklar gibi takvâdan iki büklüm ol.”

²⁶⁷⁴ “Gönülden, takvâ ile yaşa ki takvâ yoluyla aşka ulaşasın.”

²⁶⁷⁵ “Ey dost! Takvâ ve temizlik ile bu dünyada canın yerini bul.”

²⁶⁷⁶ “Senin şeriat olarak söz ettiğin şey, hakikatte takvâ ve (her türlü günahattan) arınmışlıktan ibarettir.”

²⁶⁷⁷ “Şeriat nedir? Takvâli olmak için getirilen kurallardır. Peki o zaman cānān (sevgiliye kavuşmanın) sırrı nedir? (Benlik itibarıyla) ölmektir.”

²⁶⁷⁸ “Ey şeyh! (Ancak) takvâdan haberin varsa sen bu makamda uyanıksın (gönül gözü açılmış) demektir.”

²⁶⁷⁹ “Takvâ nedir? Takvânın aslı temizlenmektir. Yani canını ve gönlünü, sevgilinin yüzü için (ayna) etmektir (onun dışında her şeyden arındırmaktır).”

²⁶⁸⁰ “Erler gibi temiz olan kişi, (bu) temizlikle cānān yüzünü görür.”

Ve bir sâ' atden şöıra 'Ömer rağiya'llāhu 'anh h'ābdan şıçradı; ya' nî ⁽²⁾ sa' ādet ile uyğudan uyanup oturdu. Ma'nā-yı te'vîlîsi murād olursa uyğudan murād ⁽³⁾ hālet-i murāqabe vü teveccüh ve zamān-ı tecellî vü istiğrāğdur. Zîrā tarîka-i kümmelde kıble'l-mükāleme kı'ide-i ⁽⁴⁾ müstahsene teveccüh 'ale's-şamtdur. Nitekim bunun tafşîli kenîzeke 'āşık olan pâdişahuñ hikāyesinde ⁽⁵⁾ sebķ eylemişdür.

Selām Kerden-i Resûl-i Rûm bâ-Emîrû'l-Mu'minîn 'Omer Rađiya'llāhu 'anh Emîrû'l-mü'minîn ⁽⁶⁾ 'Ömer rağiya'llāhu 'anhüye kıayşer-i Rûm'uñ ilçisi selām virmesi beyânındadır.

Kerd hıdmet mer 'Omer-rā vu selām

⁽⁷⁾ Resûl-i kıayşer, Hāzret-i 'Ömer'e hıdmet ü hürmet ve ta'zîm ü tekrîm ve selām-ı firāvān eyledi.

Guft ⁽⁸⁾ Peyğamber selām ān-geh kelām (1449)

Zîrā Hāzret-i Resûl-i Ekrem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: “Evvel selām, andan şöıra ⁽⁹⁾ kelām.” diyü buyurdu. *Kemā verade “es-Selāmu kıble'l-kelām.” ve fî-rivāyetin uhṛā: “es-Selāmu şumme'l-kelām.”* ⁽¹⁰⁾ *Revāhu't-Tirmizî 'an-Câbir rağiya'llāhu 'anh.* ²⁶⁸¹ **Mevlânâ kıuddise sirruhü:** ²⁶⁸²

Güş-i mâ ²⁶⁸³ muntazir peyām-i tu-rā
Cân be-cân custe yek selām-i tu-rā ²⁶⁸⁴

Der-dilem hûn-i şevķ mî-cüşed
Muntazir bûy-i cüş-i cām-i tu-rā ²⁶⁸⁵

Kerde şāhān nişār tāk u kemer
Mer kıabā-yi kemîn gulām-i tu-rā ²⁶⁸⁶

²⁶⁸¹ “Vârid olduğı gibi: ‘Konuşmadan önce selām’ ve başka bir rivâyetle de (şöyledir): ‘Önce selām sonra kelām.’” (Bu hadisi) Tirmizî, Câbir'den (r.a) rivâyet etmiştir.” Hadis için bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 434-435 (istîzân ve âdâb babları, 11. Bâb, 2841 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 51-52.

²⁶⁸² Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu beyitler Mevlânâ'nın gazellerinden birinde tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyyât-ı Şems...**, C. 1-2, s. 154-155 (Birinci cilt kısmında. Bu yayına göre 248. gazel olup tamamı 11 beyittir).

²⁶⁸³ Müellifte eksik olan “mâ” Cevrî'de tamamlanmıştır. Bkz. F.254a. Ş ve İÜ'de ise müellifteki gibi “mâ” eksiktir. Bkz. Ş. 282b; İÜ.261b.

²⁶⁸⁴ “Bizim kulağımız senin sözünü bekler ve herkeste senin bir tek selâmını arar.”

²⁶⁸⁵ “Kalbinden şevķ kanı, senin kadehinin coşup taşma kokusunu bekleyerek (o ümitle) kaynar.”

Be-Haḫḫ-i ān zebān-i kāşif-i ğayb
Ki be-ġuşem resān kelām-i²⁶⁸⁷ tu-rā²⁶⁸⁸

Pes “es-Selāmu tetavvu‘un ve‘r-raddu fariḍatun.”²⁶⁸⁹ ḥadīş-i şerīfī ⁽¹¹⁾ feḥvāsınca
Ḥazret-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh daḥı:

Pes ‘aleykeş guft ū-rā piş ḥānd

Ol resūle: “‘Aleykumu’s-selām.” ⁽¹²⁾ didi ve ḥuzūr-ı sa‘ādetine da‘vet kıldı.

İmeneş kerd u be-piş-i ḥod nişānd (1450)

Ve anı ḥavf ⁽¹³⁾ u ḥüznden emīn eyledi ve piş-i nazarında oturtdı. Zīrā ki:

Lā-teḥāfu hest nuzl-i ḥā’ifān

⁽¹⁴⁾ Ḥā’ifīnūn nuzlī “lā-teḥāfu” kavlı kerīmīdūr. Ya‘nī Ḥaḫ’den ḥavf eyleyenlerūn
ta‘ām u ġizāsı: ⁽¹⁵⁾ “Ḥavf u ḥaşyet çekmeyesiz.” diyü emīn kılmakḍur. Nitekim
Ḥaḫ’uñ rubūbiyyetine ikrār idüp şıḍḳ ⁽¹⁶⁾ u imānında şābit-ḳadem ve ber-vech-i
istikāmet rāsīḥ-dem olan ḥā’ifīne ‘inde’l-mevt ve yāḥūd ⁽¹⁷⁾ ḥīn-i ba‘ş-i men fī’l-
ḳubūr ve ba‘de nefḥi’ş-şūr²⁶⁹⁰ melā’ike nuzūl idüp “Lā-teḥāfu ve lā-taḥzenū.”²⁶⁹¹ diyü
⁽¹⁸⁾ tebşīr iderler. Kemā ḳāle Tebareke ve Te‘ālā: “İnne’llezīne ḳālū rabbuna’llāhu
şummesteḳāmū tetenezzelu ⁽¹⁹⁾ ‘aleyhimu’l-melā’iketü ellā teḥāfu ve lā-taḥzenū ve
ebşīrū bi’l-cenneti’lletī kuntum tū‘adūn.”²⁶⁹²

Hest ⁽²⁰⁾ der-ḥūr ez-berāy-i ḥā’if ān (1451)

Zīrā ḥavf idiciler için sezā-vār olan “Lā-teḥāfu ⁽²¹⁾ ve lā-taḥzenū.” nuzlīdūr ve anuñla
ḳulūb-ı ḥāşī’eyi emīn kılpup envā‘-ı ni‘am-ı cinān ile ⁽²²⁾ tebşīrdūr. Aña binā’en ki:

²⁶⁸⁶ “Padişahlar, senin kapındaki en değersiz kulunun (basit) cübbesine, padişahlık tâcını ve kemerini fedâ etmiştir.”

²⁶⁸⁷ Müellif önce “peyâm” yazmış, sonra üzerini çizip alt kısmına “kelâm” yazmıştır. Cevrî’de son hâl olan “kelâm” yazılıyken Ş ve İÜ’de “peyâm” kaydedilmiştir.

²⁶⁸⁸ “Gaybın kāşifı o dil hakkı için mesajını benim kulağıma ulaştır!”

²⁶⁸⁹ “Selām vermek isteğe bağlı, (selâmi) almak ise farzdır.” Bkz. Buhârî, **Edebü’l-Müfred**, C. 2, s. 408. Ayrıca bkz. İbn Kesîr, **Tefsîrü’l-Kur’ānî’l-Azîm**, C. 4, s. 186 (Nisâ sûresinin 87. âyetinin tefsiri kısmında). Müslim’deki bir hadiste selâmi almak, bir Müslümanın diğer Müslüman üzerindeki vâcip olan beş hakkından biri olarak zikredilmiştir. Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 7, s. 10 (kitâbu’s-selâm, 3. Bâb, 2162 numaralı hadis).

²⁶⁹⁰ “Kabirdekilerin diriltileceği zaman ve ‘sûr’a üflendikten sonra”

²⁶⁹¹ “Korkmayın ve mahzûn olmayın.”

²⁶⁹² “Şüphesiz, rabbimiz Allah’tır deyip sonra dosdoğru yolda yürüyenlerin üzerine melekler iner. Onlara: Korkmayın, üzülmeyin, size vâd olunan cennetle sevinin! derler.” (Fussilet 41/30)

Her ki tersed mer u-râ ĩmen kunend

Her kim ki saḥaṭ u ‘ iḳābdan ḳorḳa ⁽²³⁾ ve iṭā‘ at-ı Hāḳ eyleye, anı ḳorḳduḡından emīn iderler.

Mer dil-i tersende-râ sākin kunend (1452)

⁽²⁴⁾ Ve taḥḳīḳ u taḥḳīḳ ḳalb-i ḥāṣi‘ ve dil-i tersendeyi sākin iderler ve iḥsān u ‘ aṭāyā ile ⁽²⁵⁾ mütesellī ḳılurlar. Fe-emmā:

Ān ki ḥavfeṣ nīst çun gūyī me-ters

Ol kimesnenüñ ki ḥavf u ḥaṣyet ⁽²⁶⁾ ve tefekkür-i ‘ āḳıbeti yoḳdur, aña nice “Ḥavf eyleme!” dirsın? Ya‘ nī “Ḥavf eyleme.” dimezsın. Zīrā ⁽²⁷⁾ ḥavf itmeyenlerüñ ḥaḳḳında: “Ve sevā‘un ‘ aleyhim e enzertehum em lem-tunzirhum lā-yu‘minūn.”²⁶⁹³ Ve daḥı: “Vezeri‘llezīne‘t-teḥazū dīnehum le‘iben ve lehven ve ġarrathumu‘l-ḥayātu‘d-dunyā.”²⁶⁹⁴ [II,48a] ⁽¹⁾ buyurulmuşdur. Ve enbiyā vü evliyānuñ mev‘ıza vü naṣīḥat idüp taḥvīf ü taḥzīr eyledükleri Hāḳ‘dan ḥavf idenlerdür ⁽²⁾ ve Hāḳḳ‘uñ vaḥdāniyyetine ĩmān ve Ḳur‘ān-ı ‘ Aẓīm‘e ittibā‘ idüp ḥaṣr u ba‘ṣe ve cennet ü cehenneme ⁽³⁾ ve ṣevāb u ‘ iḳāb ve su‘āl ü ḥisāba i‘ tiḳād eyleyenleredir. Kemā ḳāle Te‘ālā: “İnnemā tunziru men⁽⁴⁾ittebe‘a‘z-zıkra ve ḥaṣiye‘r-Raḥmāne bi‘l-ġaybi fe-beṣṣirhu bi-maġfiratin ve ecrin kerīm.”²⁶⁹⁵ Ve ḳāle Te‘ālā: “Ve enzir bihi‘llezīne”²⁶⁹⁶ yehāfūne en yuḥṣarū ilā-rabbihim leyse lehum min-dūnihi²⁶⁹⁷ veliyyun ve lā-ṣefī‘un le‘allehum yetteḳūn.”²⁶⁹⁸ İmdi in‘ām u iḥsān ⁽⁵⁾ ṭāliblere ve muḥtāclardur; ve illā:

Ders çı‘dhī nīst ü muḥtāc-i ders (1453)

²⁶⁹³ “Onları uyarsan da uyarman da onlar için birdir, inanmazlar.” (Yâsin 36/10)

²⁶⁹⁴ “**Dinlerini bir oyuncak ve bir eğlence edinen ve dünya hayatının aldattığı kimseleri terk et!** Kazandıkları sebebiyle hiçbir nefsin felâkete dūçar olmaması için Kur‘ân ile nasihat et. O nefis için Allah‘tan başka ne dost vardır, ne de şefaatçi. O, bütün varını fide olarak verse yine de ondan kabul edilmez. Onlar kazandıkları (günahlar) yüzünden helâke sürüklenmiş kimselerdir. İnkâr ettiklerinden dolayı onlar için kaynar sudan ibaret bir içecek ve elem verici bir azap vardır.” (En‘am 6/70, nâkis iktibas). Âyet sayfanın iç kenarına yazılmıştır.

²⁶⁹⁵ “Sen ancak zikre (Kur‘ân‘a) uyan ve görmeden Rahmân‘dan korkan kimseyi uyarabilirsin. İşte onu, bir maġfiret ve güzel bir mükâfatla müjdele.” (Yâsin 36/11)

²⁶⁹⁶ Müellifin sahh kaydıyla derkenara yazdığı bu âyetin “enzir bihi‘llezīne” kısmı “enziri‘llezīne” olarak yazılmış, diğer üç nüshada da bu hata tekrarlanmıştır. Bkz. F. 154a, Ş.283a, İÜ.262a.

²⁶⁹⁷ Müllifte hataen “dünillâhi” yazılan “dūnihi”, F ve Ş‘de de müellifteki gibi tekrarlanmış, İÜ‘de ise düzeltilmiştir. Bkz. F. 154a, Ş.283a, İÜ.262a.

²⁶⁹⁸ “Rablerinin huzurunda toplanacaklarından korkanları onunla (Kur‘ân‘la) uyar. Onlar için Rablerinden başka ne bir dost ne de bir aracı vardır; belki sakınırlar.” (En‘am 6/51)

Ol kimesne ki muhtâc-ı ⁽⁶⁾ ders olmaya, âna ne vechle ders virürsin? İmdi benüm cānum, mādām ki mürşid-i kâmil ve ‘ârif-i ⁽⁷⁾ vâşılun huzûr-ı sa‘âdet-mevfurlarında ra‘nâlık şatasın ve tevâzu‘ u meskenet ve tezellül ⁽⁸⁾ ü mes‘elet ile kemâl-i ihtiyâcuñ olduğın ‘arza kılmayasın, ‘allâme-i ‘aşr dahı olursañ ⁽⁹⁾ mādām ki “Men ne-dānem.”²⁶⁹⁹ diyüp yokluk ve iftikâr menziline bulunmayasın, hergiz saña anlardan ⁽¹⁰⁾ behre yokdur ve cemî‘-i cihāniyân müstağrağ-ı ihsânları olsalar saña hisse yokdur. ⁽¹¹⁾ **Sultân Veled.**²⁷⁰⁰

- Derd-i derdeş keşend çun merdân
Tâ ebed zindeend pur-derd-i ân²⁷⁰¹
- (12) Merd-i bî-derd u ânki murde buved
Dâ‘imâ hem-çu yeh fisurde buved²⁷⁰²
- Nîst bende her ân ki derdeş nîst
Me-şinev ez-kesî ki kerdeş nîst²⁷⁰³
- (13) Her kirâ derd-i bîş pîş buved
Merd-i bî-pâ çi gûne rāh reved²⁷⁰⁴
- Enderin rāh derd bâşed pâ
Ân-çunân pâ bered tu-râ be-semâ²⁷⁰⁵
- (14) Merd-i bî-derd zişt cān dâred
Merd-i bî-derd key emân dâred²⁷⁰⁶
- Ten zi-cān zindeest u cān zi-derd
Merd-i bî-derd-râ me-ğ‘âneş merd²⁷⁰⁷

Pes kayşer-i Rûm’uñ ⁽¹⁵⁾ resûli çünki hezâr derd-i bî-şumâr ve envâ‘-ı meskenet ü iftikâr ve havf u mezellet-i bisyâr ile ‘Ömer ⁽¹⁶⁾ rağiya’llāhu ‘anhüñ şem‘-i maḥabbetinde pervâne-vâr sūzân-ı nâr-ı ‘ışk-ı yâr ve ney gibi figân ⁽¹⁷⁾ u zâr kıldı,

Ân dil ez-cā refte-râ dil-şād kerd

²⁶⁹⁹ “Ben bilmem.”

²⁷⁰⁰ *Veled-nâme*’de tespit edilen bu beyitler için bkz. Garabeiglou, a.g.t., C. 2, s. 300-301.

²⁷⁰¹ “Erler gibi onun derdini çekerler, (Çünkü) onun derdiyle dolu olanlar sonsuza kadar yaşarlar.”

²⁷⁰² “Dertsiz er, ölüden farksızdır; (zîrâ o da) dâimâ ceset misâli buz gibi ve cansızdır.”

²⁷⁰³ “Derdi olmayan, kul değildir; ameli olmayanın sözünü dinleme.”

²⁷⁰⁴ “Derdi çok olan, önde olur. Ayaksız er nasıl yol alır?”

²⁷⁰⁵ “Bu yolda dert, ayak demektir. Böylesi ayak seni semâya yükseltir.”

²⁷⁰⁶ “Dertsiz erin canı çirkin (mânevî hayatı kara) olur. Dertsiz erin hiç sığınacak yeri olur mu?”

²⁷⁰⁷ “Ten, can sayesinde; can da dert sayesinde diridir. Dertsiz adama ‘er’ diye seslenme!”

Hazret-i ‘Ömer bin el-Haṭṭāb daḥı ol göñli ⁽¹⁸⁾ yerinden gitmiş ‘aşık-ı sūzende-bāli dil-şād u hoş-ḥāl eyledi.

Hāṭir-i vīrānş-rā ābād kerd (1454)

⁽¹⁹⁾ Ve anuñ ḥāṭır-ı vīrānın ma‘ mūr u ābādān eyledi.

Ba‘d ez-ān gufteş suḥanhā-yi daḳīḳ

⁽²⁰⁾ Ve bu vechle iḥsān olınan baḥş u ‘aṭādan soñra ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhü, resül-i Rūm’a kelimāt-ı ⁽²¹⁾ ḳudsiyyeden envā‘-ı deḳā’iḳ-ı ünsiyye beyān eyledi.

V’ez-şifāt-i pāk-i Haḳ ni‘me’r-refīḳ (1455)

⁽²²⁾ Ve ni‘me’r-refīḳ olan Haḳ Celle ve ‘Alā’nuñ şifāt-ı pākinden envā‘-ı taḥḳīḳāt eyledi. ⁽²³⁾ Ve yāḥūd ni‘me’r-refīḳ Hazret-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhüñ medḥi olup “Haḳ Te‘ālā’nuñ şifātından ⁽²⁴⁾ ḥaḳā’iḳ u deḳā’iḳ söyleyen ‘Ömerü’l-Fārūḳ ne gökçek ve ne laṭīf refīḳdur!” demek ola.

⁽²⁵⁾ **V’ez-nevāzişhā-yi Haḳ ebdāl-rā**

Ve beşeriyetin melekiyyete ve seyyi’esin ḥaseneye tebdīl eyleyen ⁽²⁶⁾ abdāla Haḳ Sübhānehü ve Te‘ālā’nuñ nevāziş ü iḥsānlarından söyledi.

Tā bi-dāned ū maḳām u ḥāl-rā (1456)

⁽²⁷⁾ Tā kim ol resül-i Rūm maḳām u ḥāl-i bile ve mā-beynlerin zevḳ u vicdān ile temyīz kıla. [II,48b] ⁽¹⁾ El-ḥāşıl ḥālen ve ḳālen resül-i Rūm’a dünyānuñ fenāsın ve mā-sivānuñ zevālin ve şifāt-ı Haḳḳ’uñ ⁽²⁾ ve şifāt-ı Haḳ ile muttaşif olup ‘ışḳ-ı Sübhānī ile zinde olan ‘uşşāḳ ve abdāluñ ⁽³⁾ beḳāsın beyān idüp erbāb-ı ḥāl ile aşḥāb-ı maḳāmuñ aḥvālin ve fenā vü beḳāda olan ⁽⁴⁾ müşāhedātuñ esrārın tamām izāḥ ile ‘ıyān eyledi ve ḥāl ile maḳāmda bu vechle ⁽⁵⁾ taḥḳīḳ eyledi ki:

Ḥāl çun cilve’s t z’ān zībā ‘arūs

Ḥāl ol ‘arūs-ı zībādan cilve gibidür. ⁽⁶⁾ Ya‘nī merd-i ṭālibüñ henüz televvüni ḥālinde tecelliyāt-ı şifāt oldukça eşer-i ḥarāret-i maḥabbet ⁽⁷⁾ nazar-ı pīrden ḳalbinde cilve-ger olup ve keşret ü mā-sivā anı ol cilveden muttaşılan ⁽⁸⁾ cüdā kılop ve ṭālib daḥı ānen-fe-ānen anuñ talebinde olup gāḥ tenezzül ve gāḥ teraḳḳīde ⁽⁹⁾ olduğudur.

V’īn maḳām ān ḥalvet āmed bā-‘arūs (1457)

Ve ‘inde erbābī’t-temkīn maḳām i‘tibār ⁽¹⁰⁾ itdükleri ol ‘arūs ile ḥalvet geldi. Ya‘nī sālīk-i ḳābil fenā nüzline varduḳda tecellī-i ⁽¹¹⁾ zāt ḳalbinde cilve-ger olup tecelliyāt-ı zāt u şıfātda müstemirren müstaḳırr olmaḡ-ıla ⁽¹²⁾ vaḥdetine keşret ṭārī olmayup beşeriyyeti bi-külliyetiḥī melekiyyete mübeddel oldu ve tecellīden ⁽¹³⁾ ḡayrı ḳalbine mā-sivā gelmekden ḥalāş oldu ve aḡyār ref‘ olup cümle yār oldu ⁽¹⁴⁾ ve Ḥaḳ’dan ḡayrınıñ vücūdı ḳalmayup mertebe-i beḳāya vardı ve televvünden ve tenezzülden ⁽¹⁵⁾ ḥalāş olup şāḥib-maḳām oldu.

Cilve bīned şāḥ u ḡayr-i şāḥ nīz

Şāḥdan murād ⁽¹⁶⁾ şāḥib-maḳām ve ḡayr-ı şāḥdan murād ehl-i ḥāldür. Ve yāḥūd şāḥdan murād insān-ı ekmel ⁽¹⁷⁾ ve ḡayr-ı şāḥdan murād sālīkīn ü ṭalībīndür. İmdi cilveyi eger şāḥ ve eger ḡayr-ı şāḥ ⁽¹⁸⁾ daḡı müşāhede ider, ve lākin:

Vaḳt-i ḥalvet nīst cuz şāḥ-i ‘azīz (1458)

Vaḳt-i ḥalvetde ol sulṭān-ı ⁽¹⁹⁾ ḡālīb ve şāḥ-ı ‘azīzden ḡayrısı yoḡdur. Ya‘nī tecelliyāt-ı zāt-ı baḥt vāḳi‘ olduḳda ⁽²⁰⁾ şeyḥlik ve mürīdlik ḳaydları ıtlāḳ u başta varup şühūd-ı eḥadiyyet-i muṭlaḳadan ⁽²¹⁾ ḡayrı şey’ ḳalmaz. Ammā ḥālet-i mezbūre şāḥib-maḳāmdan ḡayrıda zuḥūr itmez.

Cilve kerde ḥāş ⁽²²⁾ u āmān-rā ‘arūs

Gerçi ‘arūs ḥavāş u ‘avāma cilve eylemişdür. Bunda murād olınan ⁽²³⁾ ‘avām u ḥavāşdan erbāb-ı sülūkūñ beyninde i‘tibār olınan ḥavāş u ‘avāmdur ki ⁽²⁴⁾ ḥavāşdan murād aşḫāb-ı maḳām ve ‘avāmdan murād erbāb-ı ḥāldür.

Ḥalvet ender ⁽²⁵⁾ şāḥ bāşed bā-‘arūs (1459)

Lākin ḥalvetde ‘arūs ile ancaḳ şāḥ olur. Ve yāḥūd ‘avāmdan murād ‘avāmmu’n-nās ⁽²⁶⁾ ve ḥavāşdan murād erbāb-ı dil olup:

Ḥallāḳ-ı cihān ‘āleme ḳılduḳda tecellī
Her şey’i ⁽²⁷⁾ birer ḥāl ile ḳılmış mütesellī²⁷⁰⁸

²⁷⁰⁸ Bu beytin, XVI. yüzyıl şâirlerinden ve devlet adamlarından Celâl Bey’e (ö.982/1574-75) âit olduğu tespit edildi. Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Künhü’l-Ahbâr’ın Tezkire Kısım**, Haz. Mustafa İsen, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994, s. 300.

maẓmūnınca cemī'-i cihāniyān esmā'-i İlāhiyye'den bir ismūn tecellīsine [II,49a] ⁽¹⁾ mazhardur. Lākin qalblerinden naqş-ı māsivā ve şuver-i keşret ve tezāhüm-i ğayriyyet mürtefi' olup cemāl-i ⁽²⁾ 'arūs-ı ezel ile bilā-işneyniyyet vahdet ü hālvetde olanlar serverān-ı tarīkat olan erbāb-ı ⁽³⁾ fenā ve mezāhir-i esmā'-i külliyye olan aşhāb-ı bekādur. Ammā şimdi buyurılan beyt-i şerīfe göre ⁽⁴⁾ havāşş u 'avāmdan murād, aşhāb-ı maḳām ile erbāb-ı hāl olduğı enseb fehmi olunur. Meşelā buyururlar:

⁽⁵⁾ **Hest bisyār ehl-i hāl ez-şufiyyān**

Şūfīlerden ehl-i hāl çokdur. Ya'ni ekşeri erbāb-ı televvündür.

⁽⁶⁾ **Nādirest ehl-i maḳām ender-miyān (1460)**

Fe-emmā miyān-ı şūfiyānda ehl-i maḳām eḳallūn mine'l-ḳalīldür. Fe-li-hāzā ⁽⁷⁾ erbāb-ı taḥḳīḳ ehl-i maḳām içün "Hezārdan yek ve bisyārdan endekdür." dimişler. ⁽⁸⁾ *İ'lemū enne ma'ne'l-ḥālī 'inde erbābi's-şuhūdi mā yeruddu 'ale'l-ḳalbi, bi-maḥḍi'l-mevhibeti min-ġayri taşannu'in ve ta'ammudin ve tekellufin* ⁽⁹⁾ *fi'l-'ameli, ve lā-ictilābu ve lā-iktisābu mine'l-vāridāti'l-maḥmūdeti min-cānibi'l-ġaybi, min-ṭarabin ev ḥuznin ev ḥavfin* ⁽¹⁰⁾ *ev ḳabḍin ev baştin, ev şevḳin ev zevḳin, ev inzi'ācin, ev heybetin, ve yezūlu bi-zuhūri şifāti'n-nefsi, sevā'un* ⁽¹¹⁾ *yu'aḳḳibuhu'l-meşelu ev lā, fe-izā dāme ve şāra meleken yusemmā maḳāmen ve'l-maḳāmu huve istifā'u ḥuḳūḳi'l-merāsimi* ⁽¹²⁾ *fe-inne men lem-yestevfi ḥuḳūḳa mā fīhi mine'l-menāzili lem-yeşihḥa lehu't-teraḳḳī ilā-mā-fevḳahū, kemā enne men lem-yeteḥaḳḳaḳ bi'l-ḳanā'ati* ⁽¹³⁾ *ḥattā yekūne lehu melekehū lem-yeşihḥa lehu't-tevekkulu, ve men lem-yeteḥaḳḳaḳ bi-ḥaḳīḳatihi't-tevekkuli lem-yeşihḥa lehu't-teslīmu, ve helumme cerran fī-cemī'ihā,* ⁽¹⁴⁾ *ve leyse'l-murādu min-hāze'l-istifā'i en lem-yebḳā 'aleyhi baḳiyyetun min-derecāti'l-maḳāmi's-sāfili, ḥattā yumkine lehu't-teraḳḳī* ⁽¹⁵⁾ *ile'l-maḳāmi'l-'ālī, fe-inne ekşera beḳāya's-sāfili ve derecātihi'r-refī'ati innemā yustedriku fi'l-'ālī belī'l-murādi temellukuhū* ⁽¹⁶⁾ *'ale'l-maḳāmi bi't-teşbīti fīhi bi-ḥayṣu lā-yehūlu, fe-yekūnu hālen, ve şidḳi ismi'l-maḳāmi 'aleyhi bi-ḥuşūli ma'nāhu* ⁽¹⁷⁾ *bi-en yusemmā ḳāni'an ve mutevekkilen, ve kezā fi'l-cemī'i, fe-innehū innemā*

*summā maḳāmen li-iḳāmeti's-sāliki fīhi.*²⁷⁰⁹ İmdi aḥvāl ⁽¹⁸⁾ mevāhib ve maḳāmāt mekāsibdür ve ḥāl ‘ayn-ı cūd ve maḳām maḥşul-i bezl-i mechūddur. *Ve ḳīle*⁽¹⁹⁾ ‘l-aḥvālū ke ‘l-burūḳi fe-in beḳā fe-ḥadīşu nefsin.²⁷¹⁰ Ve erbāb-ı aḥvāl telvīnde ve aşḥāb-ı maḳām temkīndedür. ⁽²⁰⁾ Ve mādām ki sālīk ṭarīḳde ve seferdedür, televvündedür. Zīrā ḥālden ḥāle ve şıfatdan şıfata ⁽²¹⁾ ve mertebeden mertebeye naḳl ü ḥareketden münfekk degildür. Pes, mertebe-i kemāle vāşıl olduğda şāhib-⁽²²⁾maḳām ve ehl-i temkīnden olur. Kemā ḳīle; **şî‘r**:²⁷¹¹

Lev lem-teḥul mā summiyet ḥālā
Ve kullu mā ḥālūhū fe-ḳad zālā²⁷¹²

⁽²³⁾ Unzur ile ‘l-fey ‘i izā mā intehā
Ye ‘ḥuzu fi ‘n-naḳşı izā ṭālā²⁷¹³

Ve maḳāmda daḥı iki i‘tibār vardır. ⁽²⁴⁾ İ‘tibār-ı evvel-i maḳām feth-i mīmle “ḳāme”den olmaḳdur. İ‘tibār-ı şānī-i maḳām zamm-ı mīmle “eḳāmu”dan ⁽²⁵⁾ olmaḳdur. Pes bi-i‘tibāri‘l-evvel eṭvār-ı ḳalb ve nefse işāretdür ve bi-i‘tibāri‘ş-şānī eṭvār-ı ⁽²⁶⁾ sırr u fu‘ād ve rūḥ ve ḥafī ve ḡaybu‘l-ḡuyūba işāretdür. Ya‘nī sālīk aḥkām-ı beden ve eṭvār-ı cesed ⁽²⁷⁾ ve nefis ü ef‘ālını istikmāl ve ḳalb ü ‘aḳlını idrāk eyledükde ḥafī-i evvel ki ḥuşul-i aḥlāk [II,49b] ⁽¹⁾ ve kemāl-i ‘ulūm-ı fīṭriyye ve ‘ilm-i

²⁷⁰⁹ “İyi bilin ki şuhūd ehli için hâlin manası; bir şey yapmaksızın, amelde tekellüf olmadan, kasıtsız ve Allah’ın lütfu olarak verilen sevinç, hüzn, korku, kabz, bast, şevk, zevk, dünyevî arzulardan kopup Allah’a yönelme veya heybet gibi övülen durumlardır ki sadece Allah vergisi olan ve kalbe dönen şeylerdir. İster peşi sıra başka benzerleri gelsin ister gelmesin, (bunlar) nefsin sıfatlarının ortaya çıkmasıyla kaybolur. Eğer bu (zikredilen) hâller devam eder de meleke hâlini alırsa buna ‘makam’ denir. Makam, aşamaları tamamlamadır ki bu aşamaların hakkını edâ edemeyen kişi, daha yukarıdaki mertebelere çıkamaz. Meselâ, kanaati hakkıyla yerine getirip meleke haline getirmese o kimsede tevekkül oluşamaz; tevekkülün hakkını tam olarak yerine getiremeyen kimsede de teslim ortaya çıkmaz. Diğer bütün makamları da buna kıyâs et. Bundan murad, üst derecedeki makama yükselebilmesi için alt derecedeki makamdan bir şey kalmaması ve kalanların birçoğunu yüksek derecedeki makamda düzeltmek değildir. Burada asıl istenilen şey, kişinin makama sahip olduğunun (ulaştığının) kesin olarak tespit edilmesidir. Kişi; kanaatkâr, mütevekkil ve diğerleri ile isimlendirilmek maksadıyla içinde bulunduğu makâmın ismini, mânâsını ortaya çıkararak tasdik eder. Makam olarak isimlendirilmesi ise sâlikin orada ikâmeti sebebiyledir.” Derkenara “fî-taḥḳîḳi‘l-ḥāl ve‘l-maḳām ve aḳsâmihi ve erbâbihi” matlap olarak yazılmıştır.

²⁷¹⁰ “Denilir ki: Hâller şimşek gibidir, eğer kalıcı olursa (olduğu söylenirse) bu kendi kendine konuşmadır (boş sözdür).”

²⁷¹¹ Aşağıdaki beyitler Kuşeyrî Risâlesi’nde tespit edilmiştir. Bkz. Kuşeyrî, **Er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, s. 238.

²⁷¹² “Mevcut hâlden her ne varsa zâil oldu. (Zâten) dönüp durmasa (değişmese) ona hâl denmezdi.”

²⁷¹³ “Boylu boyunca uzanmış olan gölgeye bir bakıver; en uzun hâli bulunca eksilip kısaltmaya başlar.”

yaqîn ve ‘ayne’l-yaqînün mavtını ve tecelliyât-ı şühûd ve haqqa’l-yaqînün ⁽²⁾ maḥallidür ki ‘ale’s-şerî‘ati ve’t-ṭarîḳati ve’l-haḳîḳa bi’t-tamâmi ve’l-kemâl ḥâşıl olur. Fe-izâ kâne ⁽³⁾ kezâlik maḳâm i‘tibâr olınan envâ‘-ı ‘ibâdât ve eşnâf-ı tâ‘ât u mücâhedât ⁽⁴⁾ ve eṭvâr-ı muḥâlefâtuñ ḥuḳûḳ-ı merâsimini istîfâ vü itmâm ve rûsûm u ‘âdâtı terk ⁽⁵⁾ ve vahdet-i Haḳḳ’a kemâl-i teveccühdür. Zîrâ sâlik menâzilde olan cemî‘-i levâzımı istîfâ itmez ise ⁽⁶⁾ ḥâlet-i muntazırası bâkiye ḳalup mâ-fevḳine teraḳḳî itmek şaḥîḥ olmaz. Ammâ istîfâdan daḥı ⁽⁷⁾ murâd ol degildür ki sâlikün üzerinde derecât-ı maḳâm-ı sâfilden bâkiye ḳalmayup ḥattâ maḳâm-ı ⁽⁸⁾ ‘âlîye teraḳḳî mümkün ola. Zîrâ ekser-i beḳâyâ-yı sâfil ve derecât-ı refî‘a lâ-büdd ‘âlîde ⁽⁹⁾ istidrâk olunur. Belki istîfâdan murâd, sâlik maḳâmı temellük idüp bir ḥayṣiyyet ile ⁽¹⁰⁾ ṣâbit-ḳadem ve râsiḥ-dem ola ki maḳâmı andan zâ‘il ve münḳalib olmaya. Ammâ eger ḥâlet-i ⁽¹¹⁾ mezbûre sür‘at ile andan zâ‘ile olursa ḥâl olur, maḳâm olmaz; zîrâ bi-suhûletin taḥavvül eyledi. ⁽¹²⁾ Ve maḳâma maḳâm tesmiyesi ol zamân şâdiḳ ve muvâfiḳ olur ki sâlik mertebe-i mezbûrede ⁽¹³⁾ iḳâmet idüp bi-ḥuṣûli ma‘na’l-maḳâm sâlik-i mezbûre ḳâni‘ ü mütevekkil tesmiye olına. ⁽¹⁴⁾ Ammâ ‘inde ba‘zî’l-‘ârifîn aḥvâl zâ‘ile olmayup bâkiye vü dâ‘imedür; zîrâ dâ‘ime ⁽¹⁵⁾ vü bâkiye olmayana ḥâl dimezler, o maḳûle mevâhibe levâyiḥ ü bevâdih i‘tibâr iderler. ⁽¹⁶⁾ Ve sâlik tebeddülât-ı mezbûrede iken erbâb-ı levâyiḥden olup henüz şâhib-ḥâl olmamışdur. ⁽¹⁷⁾ Pes, sâlikde şıfât-ı mezbûre ṣâbite vü dâ‘ime olduğda aña ehl-i ḥâl ıtlâḳ olunur. ⁽¹⁸⁾

Kemâ ḳâle Ebû ‘Osmân ḳuddise sirruhū “Munzu erbâ’ine seneten mā eḳāmeniya’llāhu fî-ḥâlin fe-kerihtuhū, ve eşāra ⁽¹⁹⁾ *ilâ-devāmi’r-riḳā’i ve’r-riḳā’u min-cumleti’l-aḥvālî.”*²⁷¹⁴ Ḥâşıl-ı kelâm, aḥvâl iki kısma münḳasımdur. ⁽²⁰⁾ Bir kısmı budur ki serî‘ü’l-irtihâl ve ṭavîl-ü’l-ḡaybe ola; ve bir kısmı daḥı dâ‘im u ṣâbit ve ḥâlen-fe-ḥâlen ⁽²¹⁾ müteceddid olup irtihâli serî‘ ve ḡaybeti ṭul u dirâz olmaya. Zîrâ

²⁷¹⁴ “Ebû Osmân şöyle dedi: ‘Kırk seneden beri Allah beni hoşlanmadığım bir hâl içinde durdurmadı.’ O, bu sözüyle kendisindeki rızâ hâlinin devamına işaret etti. (Nitekim), rızâ da hâllerden biridir.” Bu kısmın da Kuşeyrî Risâlesi’nde yukarıdaki iki beytin devamında yer aldığı tespit edilmiştir. Bkz. Kuşeyrî, a.g.e., s. 238. Tercümesi için bkz. Abdülkerim b. Hevâzin el-Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi**, Çev. Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi, Haz. Mehmet Günyüzlü, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2003, s. 97-98; Abdülkerim Kuşeyrî, **Kuşeyrî Risâlesi [Sûfilerin İnanc ve Ahlâkı]**, Çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand, 2005, s. 184.

‘abd-i sâlikûn aḥvâli⁽²²⁾ kûdûrâtdan ḥâlişe vü şâfiye ve müstekirre vü müstemirre olmağ-ıçün maḳâmâtıda olan istiḳâmetûn⁽²³⁾ tarîkı lüzûm-ı muvâfaḳat iledür. *Ḳâle Ebû ‘Aliyyu’d-Deḳḳâk ḳaddesa’llâhu rûḥehû, fî-ma‘nâ ḳavli’n-Nebiiyi şalla’llâhu*⁽²⁴⁾ ‘aleyhi ve sellem: “İnnehû leyuḡânu ‘alâ-ḳalbî ḥattâ estaḡfiru’llâhe fî’l-yevmi seb‘îne merraten.” İnnehû kâne ‘aleyhi’s-selâm⁽²⁵⁾ ebeden fî’t-terâḳḳî mine’l-aḥvâli, fe-izâ irtēḳâ ‘an-ḥâlin ilâ-ḥâletin a‘lâ mimḡâ kâne fîḥâ fe-rubbemâ ḥaşale lehû⁽²⁶⁾ mulâḥazatun ilâ-mâ-ertāḳâ ‘anhâ, fe-kâne yu‘idduhâ ḡaynen bi’l-iḡâfeti ilâ-mâ-ḥaşale fîḥâ, fe-ebeden⁽²⁷⁾ kânet aḥvâliḡî fî’t-tezâyudi ve maḳdûrātu’l-Ḥaḳḳî Subḡānehû ve Te‘ālâ mine’l-elḡâfî lā-nihāyete lehâ. [II,50a]⁽¹⁾ Ve ḳâle Ebû Sa‘îd İbnu’l-A‘râbî fî-ma‘nâ ḡāza’l-ḡaber, ḳâle: Ke-ennehû şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, eḡabbe en yekûne zâḳiran li’llâhi te‘ālâ⁽²⁾ ‘ale’d-devâmi bilâ-futûrin ve lā-seḡvin ve lā-ḡafletin, ve kâne mine’z-zunûbi ma‘şûmen maḡfûzan illâ ennehû,⁽³⁾ ve in kâne nebiyyen fe-ḳad ḳâle: ‘İnnemâ ene beşerun mişlekum.’ Ve kâne yezḳuru’llâhe te‘ālâ ve kâne yulḡiḳuhû mine’l-beşeriyyeti⁽⁴⁾ mâ-lâ-budde minhu, izâ’l-kemâlu li’llâhi ‘azze ve celle, fe-izâ leḡiḳa eḡallun mâ yekûnu re‘yen ḡaynen fe’staḡfera fe-huve fî-kulli⁽⁵⁾ aḡvâliḡî zâ‘idun, ve fî-ru‘yetiḡi’l-ḡayne zâḳirun, fe-immâ en yekûne ‘an-ḡafletin ev seḡvin, e‘âzeḡu’llâhu te‘ālâ⁽⁶⁾ ve ‘aşameḡu mine’l-ḡafleti, ve innemâ zâlike li-izḡârî-r-riḳḳî ve’l-‘ubûdiyyeti lā-ḡayra va’llâhu a‘lem.” Ve ḳâle⁽⁷⁾ Ebu’l-Ḥuseyn el-Muzeyyen: “Kâne ḳalbu’l-Muşḡafâ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, yetele‘le‘u ḡiyâ‘en ve nûran ve başîraten, yerâ⁽⁸⁾ zikra’llâhi ‘azze ve celle, lehû ḳadîmen fî-devâmi ezeliyyetiḡî, ve sevâbiḡa ni‘amiḡî ‘aleyhi, ve tevâtura kerâmâtiḡî ve elḡâfiḡî⁽⁹⁾ fe-yerâ zâlike bi-şafâ‘i ḳalbiḡî ve yetelaḳḳâhu, ve bi’l-buşri ve’l-iltizâzi, ve yuḡibbu en yuḳâbileḡu bi-zikriḡî ve şukriḡî⁽¹⁰⁾ fe-yecidu’l-‘acze ‘an-zâlike ve lā-yecidu’l-ḳuvvete fe-yerâ ‘ademu’l-ḳuvvete ve vucûde’l-‘aczi ḡaynen, fe-yestaḡfiru’llâhe⁽¹¹⁾ min-vucûdi’l-‘aczi ‘an-bulûḡi’l-vefâ‘i bimâ evcebeḡu’llâhu te‘ālâ mine’ş-şukri ‘alâ-ni‘amiḡî ‘alâ-‘ibâdiḡî, va’llâhu a‘lem.”²⁷¹⁵ ⁽¹²⁾ İmdi ey

²⁷¹⁵ “Ebû Alî ed-Dekkâk, Resûlullah’ın (s.a.v): ‘Muhakkak kalbimi gaḡlet kaplar ve bu sebeple günde yetmiş kere istiḡfar ederim.’ hadîsi hakkında: ‘Resûlullah (s.a.v.) sürekli yükselmekteydi. Bulunduḡu

müstemi‘-i kâbil ve tâlib-i muḵbil! Sâliküñ intihâ’-i seferi nefsine zafer buluncaya degindür. ⁽¹³⁾ Pes kaçan istilâ’-i sulṭân-ı ḥaḳîḳat ile nefsine zafer bulup ḥannâs-ı vesvâs aḥkâm-ı ⁽¹⁴⁾ beşeriyyesin ḳahr eylese ve ḥâlet-i mezbûre anda dâ’ime vü bâḳiye olsa şâhib-maḳâm ve ehl-i ⁽¹⁵⁾ temkîn olur. Pes, mādām ki sâlik teraḳḳide olup ziyâde vü noḳşân ile aḥvâli vaşf ⁽¹⁶⁾ olunmak şâḥîḥ olduğça ehl-i telvîndür, ammâ vâşıl-ı Ḥaḳ olduğda ma‘lûmât-ı nefis ve ma‘lûlât-ı ⁽¹⁷⁾ ṭabî‘ate redd olunmaz. Zîrâ sâlik-i kâmil-i mezbûr ‘alâ-ḥasebi maḥallihî ve min-ḥayṣu istiḥḳâḳihî²⁷¹⁶ hâlinde ⁽¹⁸⁾ mütemekkin olmışdur ve mertebe-i mezbûreye ba‘de’l-vuṣûl Ḥaḳ Celle ve ‘Alâ ol ‘abd-i eḥṣṣa ithâf-ı ⁽¹⁹⁾ envâ‘-ı ‘aṭiyyât idüp maḳdûrât-ı Ḥaḳḳ’a nihâyet ve ğâyet olmaz. Pes bu taḳdîrce ⁽²⁰⁾ şâhib-maḳâm ve ehl-i temkîn olan kâmiller gerçi aşl olan ḥâllerinde mütemekkinlerdür ⁽²¹⁾ ve lâkin ziyâdâtta mütelevvinlerdür. Ve telvîn-i mezbûrdan cemî‘-i erbâb-ı maḳâmât-ı ‘âliye ḥâlî degillerdür. ⁽²²⁾ Zîrâ ebeden bir ḥâlden a‘lâ ḥâlete ve bir mertebeden esnâ mertebeye neyl ü irtikâdan münfekk ⁽²³⁾ degillerdür; zîrâ beşeriyyete ḥadd ü ğâyet vardır; ammâ ḳurb-ı Ḥaḳḳ’a ḥaşr u nihâyet yokdur. ⁽²⁴⁾ Fe-emmâ ‘abd-i fânî nefisinden ve ḥissinden ve bûd u nâ-bûdından ve şu‘ûr u ‘adem-i şu‘ûrdan ⁽²⁵⁾ ve mükevvenâtuñ cümlesinden bi-esrihâ ğâ’ib ve ğaybet-i mezbûrede bâḳî olsa ⁽²⁶⁾ fenâ’-i mezbûr maḥvdur. Ol ḥâlde telvîn ü temkîn

hâlden daha yüksek bir hâle gelince belki önceki hâline bakıyordu ve bulunduğu duruma göre önceki hâlini eksik görüp tevbe ediyordu. (Çünkü) Resûlullah’ın derecesi sürekli yükseliyordu. Bu da Hak Teâlâ’nın sonsuz lütuflarından (Hz. Peygamber için) takdir edilmiştir.’ demiştir. Bu hadisin anlamı hakkında Ebû Saîd b. El-A’rabî: ‘Resûlullah (s.a.v) sürekli olarak, hatasız ve gaflete düşmeden Allah’ı zikretmek istiyordu. Oysa o, günahlara karşı korunmuştu. O bir peygamberdi; fakat ‘Ben de sizin gibi bir beşerim.’ dediği gibi bir beşerdi de. Allah’ı zikrediyordu; ancak bu sırada beşeriyetin gerektirdiği bazı şeyler de ona geliyordu. (İnsan olmanın gereği olan) bu hâllerden (kalbinde) az bir şey bile hissetse bunu bir gaflet olarak görüp hemen tevbe ediyordu. (Oysa) o, her durumda zikir hâlindeydi. Gaflet veya yanılma durumu olsa Allah onu bunlardan korurdu; fakat (Hz. Peygamber’in bu hassâsiyeti) kulluğun (nasıl olması gerektiğinin) ön plana çıkarılması içindir. Allah daha iyi bilir.’ demiştir. Ebû Hüseyin el-Müzeyyen de bu hadis hakkında: ‘Muhammed Mustafâ (s.a.v.)’ın kalbi nurlar ve ışıklar (kaynağı) gibi parlıyordu. O, kendi yaptığı zikri Hakk’ın ezeliyyetine, bahşettiği mucize ve lütuflarına karşı az görüp devamlı olarak kalbinin temizliğiyle Allah’ı zikrederek ve ona şükrederek kulluğunu göstermek istiyordu. Fakat acziyetini ve buna gücünün yetmediğini anlıyor ve (bu sebeple) hâlini gafletteymiş gibi görüyordu. Yani Hakk’ın verdiği şeylere tam vefâ gösteremediğini ve kullarına verdiği nimetlere, Allah’ın lâayık olduğu şekilde şükredemediğini düşündüğü için hemen istiğfar ediyordu. Allah daha iyi bilir.’ demiştir.” Bu iktibasta da Kuşeyrî Risâlesi’nde yer alan yukarıdaki iki beyit ve Ebû Osman’la ilgili rivâyetin ardından gelen kısım la önemli benzerlikler mevcuttur. Bkz. Kuşeyrî, **a.g.e.**, s. 238.

²⁷¹⁶ “Konumuna göre ve liyâkat açısından”

ve hâl ü maḳâm ve teklîf ü ‘adem-i ⁽²⁷⁾ teklîf ve buña mânend bir şey’ i‘tibâr olunmaz. Kemâ ḳâle Te‘âlâ: “Ve taḥsebuhum eyḳâzen ve hum ruḳûdun [II,50b] ⁽¹⁾ ve nuḳallibuhum zâte’l-yemîni ve zâte’ş-şimâli.”²⁷¹⁷ **Ḳâle’ş-Şeyḥ raḏiya’llâhu ‘anhu:**

İnne sirrî huve ḳavlî
İnnenî ‘aynu vucûdih²⁷¹⁸

(2) Ve izâ ebşara ‘aynî
İnnenî ‘aynu şuhûdih²⁷¹⁹

Ve bezâ yekûnu şukrî
İn şekertu min-mezîdih²⁷²⁰

Aḳrabu’l-emri li-kevnî
Men yekun ḥable varîdih²⁷²¹

(3) Fe-ene beyne murâdin
Li-ḥabîbî ve murîdih²⁷²²

‘Ademun lestu vucûden
Ma‘a kevnî min-‘abîdih²⁷²³

Bi-vucûd eşbete’n-nâzîru
‘İndî ‘ayne cûdih.²⁷²⁴

(4) Pes, girü şadede geelüm: Ḥazret-i ‘Ömer raḏiya’llâhu ‘anhü, resûl-i ḳayşer-i Rûm’a erbâb-ı hâl ve aşḥâb-ı ⁽⁵⁾ maḳâmuñ merâtib ü aḥvâlin ‘ale’t-taḫşîl taḥḳîḳ ü beyân ve keşf ü ‘ıyân idüp:

(6) **Ez-menâzilhâ-yi câneş yâd dâd**

Cân menzillerinden ve merâtib-i ervâḥdan resûl-i Rûm’a ḥaber ⁽⁷⁾ virdi.

V’ez-seferhâ-yi revâneş yâd dâd (1461)

²⁷¹⁷ “Kendileri uykuda oldukları hâlde sen onları uyanık sanırdın. Onları sağa sola çevirirdik. Köpekleri de mağaranın girişinde ön ayaklarını uzatmış yatmakta idi. Eğer onların durumlarına muttali olsaydın dönüp onlardan kaçardın ve gördüklerin yüzünden için korkuyla dolardın.” (Kehf 18/18, nâkıs iktibas)

²⁷¹⁸ “Muhakkak ki benim sırrım bu sözümdür: Şüphesiz ki ben onun varlığının ta kendisiyim.”

²⁷¹⁹ “Gözüm gördüğü zaman muhakkak ki benim görmem onun görmesidir.”

²⁷²⁰ “Onun nimetlerini ziyâdeleştirmesinden dolayı şükrettiysem (ve şükrediyorsam) benim şükürüm yakışıksız ve edepsizce oluyor.”

²⁷²¹ “Ona şah damarı olan, var oluşum için emir vermeye de en yakın olandır.”

²⁷²² “Ben gâyeler arasından sevgilimi ve onun isteklerini seçtim.”

²⁷²³ “Ona kul olduğum için yok olmadım ve yaratılışım ile birlikte varlığım ortaya çıktı.”

²⁷²⁴ “Nâzırın (mevcûdiyetini) varlıkla ispât etmesi, benim indimde onun cömertliğinden ve lütfundan başka bir şey değildir.”

Ve revân-ı resûlûn sefer-i bisyârından haber viridi. ⁽⁸⁾ Ya‘nî rûh-ı insânî, nişîmen-i üns-i kurb-ı Sübhânî ve hañîre-i kuds-i dünüvv-i Rabbânî’den güzër ve ‘avâlim-i ⁽⁹⁾ melekûtiyyeden eşbâh-ı nâsûtiyyeye gelince vâki‘ olan menâzil ü merâhil ve sefer ü hareketinden ⁽¹⁰⁾ ve girü aşlına ‘urûc ideceginden zîkr eyledi.

V’ez-zamânî k’ez-zamân hâlî budest

⁽¹¹⁾ Ve bir zamândan haber viridi ki zamândan hâlî olmışdur. Ya‘nî: *Leyse ‘inde rabbikum şabâhun ve lâ-mesâ’un.*²⁷²⁵ ⁽¹²⁾ sırrından beyân eyledi.

V’ez-makâm-i kuds ki iclâlî budest (1462)

Ve şol makâm-ı kudsden ⁽¹³⁾ yâd eyledi ki iclâle mensûb olmışdur. Ya‘nî taḥallül-i keşret ve müzâheme-i gayriyyetden eclâ ve muḳaddes ⁽¹⁴⁾ olan mertebe-i eḥadiyyet ve tecellî-i zâtdan söyledi ve cezbe-i Raḥmân ile ḳalbini makâm-ı ⁽¹⁵⁾ kuds ü iclâl eyledi.

V’ez-hevâyî k’ender ü sîmurg-i rûh

Ve şol hevâdan haber viridi ki ol ⁽¹⁶⁾ hevâda sîmurg-ı rûh,

Piş ez-în dîde’st pervâz u fütûh (1463)

Ecsâd u eşbâh ve elvâh u ecsâma ⁽¹⁷⁾ nüzûl itmezden muḳaddem ‘âlem-i ceberûtda ve ol hevâ vü fezâ-yı lâ-mekânda pervâz u fütûh ⁽¹⁸⁾ görmiş idi ve bî-per ü bâl cevvi-i dünüvv-i vişâlde cevelân itmiş idi.

Her yekî pervâzeş ⁽¹⁹⁾ ez-âfâk bîş

Ol hevâ-yı vesî‘ de sîmurg-ı rûhuñ her bir pervâzı âfâkdan ziyâde idi. ⁽²⁰⁾ Zîrâ âfâk maḥsûs u maḥdûd, ve ‘âlem-i lâhût lâ-yu‘add u bî-ḥaddür ve rûh daḥî ḳâbil-i ⁽²¹⁾ taḥdîd degildür. Pes, pervâzı daḥî maḥdûd olmaz.

V’ez-umîd u nehmet-i muştâk bîş (1464)

⁽²²⁾ Ve ümîd ü hırş-ı müştâkdan ziyâde idi; ya‘nî kemâl-i kurbda idi. Nehmet, nûnuñ

⁽²³⁾ fetḫiyle ni‘ met tenâvüline olan hırş ma‘nâsinadur. ‘Attâr:²⁷²⁶

Ez-ân nûrest in-câ cevher-i cân

²⁷²⁵ “Rabbimizin yanında sabah ve akşam yoktur.”

²⁷²⁶ *Cevherü’z-zât*’ta tespit edilmiştir. İlk beyit “Hem der-ıyân ve biçûnî...” kısmının sonunda, diğer beyitler ise sonraki bölüm olan “Tamâmî-i eşyâ ez-yek nûr-ı vâhidend” kısmının başlarında, arada atlanan beyitler olmak suretiyle yer almaktadır. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C.2, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org/> 10 Nisan 2018.

- (24) Ki der-şüret şude in-cây raḥṣān²⁷²⁷
 Tu z'ān nūrī ki eşyā pertev-i tu'st
 Buved nūret çu cism u mağz ber-tu'st²⁷²⁸
- (25) Ez-ān nūrī ne-dārī mer ḥaber tū
 Futādestī ' aceb mer bī-ḥaber tū²⁷²⁹
 Çunān raḥṣān budī ender-Ḥudāyī
 Zi-yek ser-mū ne-mī kerdī cudāyī²⁷³⁰
- (26) Zi-aşl-i zāt-i kul peyveste būdī
 Ez-ān der-cuz u kul peyveste būdī²⁷³¹
 Sūy-i ḥāk āmedī ez-' ālem-i pāk
 Naẓar kerdī ' aceb der-ḥuḳḳa-i ḥāk²⁷³²
- (27) Zi-yek cevher duyī peydā numūdī
 Zi-peydāyī tu nā-peydā numūdī²⁷³³
 Zi-yek cevher dem-ā-dem levn ber-levn
 ' Acā 'ib sāḥtī der-' ālem-i kevn²⁷³⁴
- [II,51a] (1) Çi gūyem mī-ne-dānem tā çī gūyem
 Ki der-meydān-i ' işket burde gūyem²⁷³⁵
 Keset in-cā ne-dāned cuz ki vāşil
 Kesī k'ū-rā buved maḳşūd ḥāşil²⁷³⁶

Ve bi'l-cümle:

- (2) Çun ' Omer aḡyār-rū-rā yār yāft

²⁷²⁷ “Can cevheri, O’nun ışıyla aydınlanmış ve bu cihândaki suretler, onun nuruyla parlaklık kazanmıştır.”

²⁷²⁸ “Sen o nurdansın ki eşyâ senin pertevindir. Senin nurun hem cisim hem de onun içindeki öz gibidir.”

²⁷²⁹ “Sen o nurdan geldiğini bilmiyorsan gaflete yuvarlanmışsın demektir.”

²⁷³⁰ “Sen Allah’ın varlığında (kendini yok ettiğinde) öylesine ışık saçıyordun ki (o nurdan) kıl kadar bile farkın yoktu.”

²⁷³¹ “Zât-ı küllînin aslıyla birleşmiştin, o yüzden cüz ve külle birleşiktin”

²⁷³² “Temiz âlemden yeryüzüne doğru geldin ve toprak hokkasına hayretle baktın.”

²⁷³³ “Bir olan cevherden ayrıldın ve böylece ikilik oluşturdun, görünürlükten görünmezliği ortaya çıkardın. (Sen görünür oldun ama asıl kaynağın olan cevher, bu dünya gözüne nihân kaldı).”

²⁷³⁴ “Dünya âleminde tek cevherden kaynaklanıp her an renkten renge (çeşitlenip yenilenen) şaşırtıcı şeyler yaptın.”

²⁷³⁵ “Ne diyeyim? Senin aşkının meydanında şaşkın ve perişan bir hâlde olduğum için ne diyeceğimi bilmiyorum ki!”

²⁷³⁶ “(Senin) burada olan zâtını, vuslata ermiş ve maksadına ulaşmış olan kişiden başkası bilmez.”

Çünkü ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhü vech-i aḡyārda olan resûl-i Rûm’ı yâr ⁽³⁾ buldı; ya‘ nî gerçi zâhir-i hâlde henûz şeref-i İslâm’a dâhil olmayup lâkin ḡalbi nûr-ı îmân ile ⁽⁴⁾ pür-envâr olduğın gördi

Cân-i û-râ t̃alib-i esrâr yâft (1465)

ve anuñ cānını t̃alib-i esrâr-ı İlâhiyye ⁽⁵⁾ buldı. Anuñ-çün esrâr-ı İlâhiyye’den envā‘-ı esrâr keşf ü izhâr eyledi. Ke-enne su’âl-i muḡaddere cevâbdur ki: ⁽⁶⁾ “Ne ‘aceb ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh resûl-i ḡayşer ile ibtidâ’-i mülâḡâtda bu vechle mükâleme eyledi?” dinürse ‘Ömer raḍiya’llāhu ⁽⁷⁾ ‘anh resûl-i Rûm’uñ şûretine nazâr itdükde aḡyâr yüzlü görüp lâkin dil ü cānına nazâr itdükde ⁽⁸⁾ yâr-ı pây-dâr ve îmân u tevḡîd ile pür envâr ve şıdḡ u ḡulûş ile t̃alib-i esrâr bulmaḡ-ıla ⁽⁹⁾ izhâr-ı esrâr eyledi. Zîrâ nazâr şûrete degil, sîretedür. Serverân-ı t̃arîḡat olan mürşidân-ı ⁽¹⁰⁾ kâmilân ise t̃alibüñ isti‘dādına ve ḡulûş-ı nihādına i‘tibâr iderler. Meşelâ niçe yıllar ḡıdmetlerinde ⁽¹¹⁾ olan fuḡarāsına keşf itmedükleri râzı ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh resûl-i Rûm’a izhâr eyledüḡi gibi ⁽¹²⁾ aḡyâr ve mübtedî şeklinde rû-nümâ olan bir t̃alib-i müsta‘idde geldüḡi gibi keşf ü bâz iderler.

⁽¹³⁾ Şeyḡ kâmil bûd u t̃alib muşteḡî

‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh şeyḡ-i kâmil idi ve resûl-i Rûm ise t̃alib-i müşteḡî idi

⁽¹⁴⁾ Merd çâbuk bûd u merkeb dergeḡî (1466)

ve merd çâbuk idi, merkeb ise dergâha mensûb idi. ⁽¹⁵⁾ Ḥâşıl-ı kelâm bir çâbuk-süvâr olan merd-i ciger-dâr serc ü licâm ile derde müheyyâ bir esb-i ⁽¹⁶⁾ şabâ-reftâr bulduḡda bilâ-te’ḡîr süvâr olduğı gibi ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh daḡı; şî‘r: ²⁷³⁷

⁽¹⁷⁾ Gel berü ey t̃alib-i sırr-ı Ḥudâ

Añla sözüm gör ne dirüm ben saña

Ehl-i Ḥaḡ’da va‘d-i ferdâ yok-durur

⁽¹⁸⁾ Naḡd-durur bâzâr-ı cümle evliyâ

Şâḡib-i lem‘aya zevḡ olur nişân

²⁷³⁷ Bayramiyye-Melâmiyye tarikatına mensup sûfî şâirlerden olan Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi’nin (ö. 1035/1625) 16 beyitten oluşan altıncı gazelinin ilk beyitleri olduğü tespit edilmiştir. Gazelin tamamı için bkz. İbrahim Halil Tuḡluk, “Lâ-Mekânî Şeyḡ Hüseyin Hayatı, Edebî Kişiliḡi ve Dîvânı’nın Tenkitli Metni”, Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2001, s. 162.

Pertevi albe virür zevk ey fetā

(19) diyüp adem-i irşādın t̄alib-i müşteh̄n̄n̄ rikāb-ı isti‘ dādına vaz‘ idüp ve licām-ı himmetin (20) cānib-i udse tah̄r̄k̄ ve esb-i irādetin şahrā-yı melekūta ref̄tār itdürdi.

D̄id ān murşid ki (21) ū irşād dāşt

Ol mürşid-i kām̄l gördi ki ol t̄alib irşād t̄utdı; ya‘ n̄ isti‘ dād (22) u ābiliyyeti kemālde idi, fe-li-hāzā bahş u ‘aṭā ve zevk u şafā ifāzasını dir̄ḡ itmeyüp:

(23) **Tuḥm-i pāk ender-zem̄n-i pāk kāşt (1467)**

Lā-cerem toḥm-ı pāk̄i zem̄n-i pāk̄e ekdi. Ya‘ n̄ esrār-ı (24) İlāhiyye’yi kemāl-i isti‘ dād ve ḥulūş-ı i‘ t̄ikād ve mā-sivādan müzekkā vü pāk olan nihād-ı t̄alibe (25) ilkā’ eyledi. İmdi mādām ki bir t̄alib̄n̄ mezra‘ a-i vücūd̄ı ḥār u ḥāşāk-ı mā-sivādan pāk (26) olmaya ve yāḥūd zem̄n-i şūre meşābesinde olmağ-ıla ilkā’ u zer‘ olınan bezr-i maḥabbet (27) ve dāne-i ma‘ rifet zāyi‘ ü telef ve mār dehānına çekān olan atre-i n̄sān gibi dürr ve tiryāk̄ iken zehr ola; [II,51b] (1) o maḥūle bed-sirişt̄n̄ zem̄n-i şūre-i nihādına ḥabb-ı ḥubb-ı Sübhān̄i ve gūş-ı mār-dehānına atre-i n̄sān-ı (2) ma‘ rifet-i Rabbān̄i ilkāsından iḥtirāz olınmak gerekdür. **Hocendī**.²⁷³⁸

(3) Her kesī der-ḥarem-i ‘ışk-i tu maḥrem ne-şevd
Her Berāḥīm be-dergāh-i tu Edhem ne-şevd²⁷³⁹

Merd tā rūy neyāred zi-du ‘ālem be-Ḥudā
Muştafā-vār guz̄n-i heme ‘ālem ne-şevd²⁷⁴⁰

(4) **Su’āl Kerden-i Resūl-i Rūm ez-‘Omer raḍiya’llāhu ‘anh**

Em̄rū’l-mū’min̄n ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhdan resūl-i ayşerūn̄ (5) su’āl eylemesi beyānındadır. Ya‘ n̄ ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh çünkü resūl-i ayşer-i Rūm’a menāzil-i cān ve mesālik ü (6) merāḥil-i revān ve zamāndan ḥāl̄i zamān ve maḥām-ı uds-i iclāl̄i ve urb-ı Raḥmān’dan ḥaber virüp (7) ve s̄imurḡ-ı rūḥuñ cev̄v-i hevā-yı lā-mekānda olan cevelānın z̄ikr idüp resūl-i ayşer-i Rūm daḥı (8) zevk u vicdān ve taşfiye-i cenān

²⁷³⁸ Gazelin tamamı için bkz. Kemāledd̄in Mes’ūd Hocendī, **Dīvān-ı Kemāledd̄in Mes’ūd Hocendī**, tashih ve ihtimam: Aziz Devletābādī, Tebriz, Kitābfürûş-ı Tahran, 1337/1958, s. 193.

²⁷³⁹ “Senin aşkının haremine herkes mahrem olamaz. Her İbrāḥīm senin kapında Edhem olamaz.”

²⁷⁴⁰ “Er, iki âlemden de (hem dünya hem de âhîret sevdāsından vazgeçip) yüzünü Allah’a doğru çevirmedikçe Mustafā (s.a.v) gibi bütün âlemin seçilmiş olamaz.”

ile ol maḳām-ı ḳuds-āşiyāna ṭayerān ve menāzil-i cānı seyerān eyleyüp ⁽⁹⁾ lezzet-i ünsi çeşān olmağ-ıla rūḥ-ı insānī bu dār-ı maẓīḳ-ı ebdāna tenezzül itdügine ta‘accüb ⁽¹⁰⁾ idüp:

Merd gufteş ey emīru’l-mu‘minīn

Ol merd-i Ḥudā ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhüye eyitdi: Yā emīre’l-mü‘minīn!

Cān zi-bālā ⁽¹¹⁾ çun der-āmed der-zemīn (1468)

Cān mücerred ‘ani’l-ekvān ve mensüb-ı lā-mekān iken bālādan zemīne nice geldi?

⁽¹²⁾ Murğ-i bī-endāze çun şud der-ḳafeş

Ve murğ-ı ‘ālem-i eflāk-i bī-endāze ḳafeş-i ḥāḳīye nisbeti ve ol ⁽¹³⁾ cevher-i pāk-i ‘ulvīnūn bu zindān-ı dār-ı süflīye rağbeti ne cihetden oldı?

Guft Ḥaḳ ber-cān ⁽¹⁴⁾ fusūn ḥānd u ḳaşaş (1469)

Ḥazret-i ‘Ömer bin el-Ḥaṭṭāb raḍiya’llāhu ‘anhü’t-Tevvāb aña cevāb virüp eyitdi: ⁽¹⁵⁾ Ḥazret-i Melik-i Müte‘āl ve pādişāh-ı bī-zevāl ḳudret-i kāmile ve ḥikmet-i şāmilesiyle tıyūr-ı ervāḥuñ ⁽¹⁶⁾ gūş-ı hūşına efsūn ve ḳaşaş okıyup ‘ālem-i eşbāḥ ile ülfet itmek içün meyl ⁽¹⁷⁾ ü maḥabbet virdi, aña binā‘en rūḥ daḥı gelüp birkaç gün ebdānda ḳarār eyledi. Āh! Gūş-ı cāna ⁽¹⁸⁾ ilkā olınan ḳışşadan bir ḥişşe budur ki Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā rūḥa eyitdi: Ey rūḥ! Saña ⁽¹⁹⁾ seyr ü sefer itmek fermānum olmuşdur. İmdi hemān revān ol ki benüm tevfiḳ u hidāyetüm bedreḳa-i ⁽²⁰⁾ rāhuñ ve ‘ināyet-i bī-gāyetüm püşt ü penāhuñdur. Seferde senüñ refiḳ u şefiḳuñ benüm luṭfumdur ⁽²¹⁾ ve ḥavf u ḥaṭarlarda nigāḥ-dārende ve ḥāfızuñ benüm nuşret ü i‘ānetümdür. Egerçi sefer ḳıṭ‘a-i ⁽²²⁾ saḳardur, ammā āyīne-i cemāl-nümā-yı hünerdür. **Nazm.**²⁷⁴¹

Ey dil er çend der-sefer ḥaṭarest

²⁷⁴¹ Bu beyitler İbn Yemīn’in yedi beyitten oluşan bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. İbn-i Yemīn et-Tuğrâi, **Divānu Kitaât ve Rubâiyyât-ı İbn-i Yemīn**, tashih: Saîd Nefisî, Kitâbfürûş-ı Merevvic, Tahran, 1318/1939, s. 37. Müellifte “nazm” başlığıyla kaydedilmiş olan beyitler, Cevrî’de “İbn Yemīn” başlığıyla kayıtlıdır. Ş ve İÜ’de ise müellifteki gibi “nazm” yazılıdır. Bkz. F.155b; Ş.286a; İÜ.264b.

Kes ⁽²³⁾ sefer bî-ḥaṭar²⁷⁴² kucā yābed²⁷⁴³

Bāz k'ez-āşiyān birūn ne-pered
Ber-şikārî zafer kucā yābed²⁷⁴⁴

V'ān ki der-baḥr ḡavṭa ⁽²⁴⁾ mî-ne-ḥored
Silk-i durr u guher kucā yābed²⁷⁴⁵

V'ān ki çun sāye geşt ḥāne-nişin
Tābiş-i māh u ḥūr kucā yābed²⁷⁴⁶

⁽²⁵⁾ Ey rūḥ-ı revān! Şarāb-ı infişālî çeşān olmadukça zülāl-i vişālî nūş-ı cān idemezsin. ⁽²⁶⁾ El-ḥāşıl hemān ṭurmayup git ki ber-mūceb-i “İnne rabbeke le-bi'l-mirşād.”²⁷⁴⁷ Her bir ser-menzilde benüm ⁽²⁷⁾ maḡfîretüm saña delîl ü reh-nümādur ve ber-feḥvā-yı “Mā min-dābbetin illā huve āḥîzun bi-nāşiyetihā.”²⁷⁴⁸ hemîşe senün [II,52a] ⁽¹⁾ nāşîye-i vücûduñ benüm yed-i ḡudret ve dest-i irādetümdedür.

Çun be-ḡarîbî bi-revî furce kuni puḥte şevî
⁽²⁾ Bāz biyāyî be-vaṭan bā-ḡaberî pur-hunerî²⁷⁴⁹

Pes cān-ı bî-çārenün ḡuş-ı ḥuşı bu efsūnı ve ḡaşaşı istimāc ⁽³⁾ itdükde bî-iḥtiyār mecālîs-i ünsden nehẓat ve meḡāzîr-i ḡudsdan ‘ālem-i ḡazîze ḥübûṭ ⁽⁴⁾ u ḡareket ve teng-nā-yı ḡālebe ‘azîmet ve āşiyān-ı nāsûtı gördügi gibi ülfet eyledi ve ekşerî vaṭan-ı ⁽⁵⁾ aşlîyi unuttı.

Ber-‘ ademhā k’ān ne-dāred çeşm u ḡuş

²⁷⁴² Müellifte “ḡaṭar bî-sefer” şeklinde yazılmış olup Ş ve İÜ’ye de bu şekilde kaydedilmiştir. Fakat bazı manzum kısımlarda düzeltmeleri görülen Cevrî, burada da yukarıdaki şekilde düzeltme yapmıştır.

²⁷⁴³ “Ey gönül! Yolculuk yapmakta bazı tehlikeler var (dersen) tehlikesiz yolculuğu kim, nerede bulabilir ki?”

²⁷⁴⁴ “Yuvasından kanatsız (yavru iken) çıkan doğan kuşu, avlama konusunda nasıl başarılı olabilir ki?”

²⁷⁴⁵ “Denize dalmayan biri, inci ve mercanın yolunu nerede bulabilir ki?”

²⁷⁴⁶ “Gölge gibi eve tıkılan (maddî varlığına hapseden) kişi, ay ve güneşin ışığını nerede bulabilir ki?”

²⁷⁴⁷ “Çünkü Rabbin (her an) gözetlemededir.” (Fecr 89/14)

²⁷⁴⁸ “Ben, benim de Rabbim; sizin de Rabbiniz olan Allah’a dayandım. Çünkü **yürüyen hiçbir varlık yoktur ki O, onun perçeminden tutmuş olmasın.** Şüphesiz Rabbim, dosdoğru yoldadır.” (Hud 11/56, nâkıs iktibas)

²⁷⁴⁹ “Gurbete gidip (seyahate çıkıp) gezdiğinde olgunlaşırsın; tekrar vatana haberle ve hünlerle dolu dönersin.” Nüşhada ilk misra: “Çu be-ḡurbet bi-revî ferḡa şevî” olarak yazılmıştır; fakat ikinci mısraya da bakılınca bir eksiklik olduğu açıktır. Tespitimize göre şârih, Mevlânâ’nın 13 beyitten oluşan 2458. gazelinin 9. beytini yazmak istemiştir; fakat bazı eksikler ve hatalar ortaya çıkmıştır. Yukarıya Mevlânâ’nın dîvânından kontrol edilerek doğru hâli yazılmıştır. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Küllîyyât-ı Şems...**, Haz. Bediüzzamân Fûrûzânfer, C. 5-6, s. 204 (Beşinci cilt kısmında). Bu misra F, Ş ve İÜ’ye de şârihteki hâliyle kaydedilmiştir. Bkz. F.155b, Ş.286a, İÜ.264b-265a.

‘Ademler üzerine ki ol ‘ademler çeşm ü gûş tutmaz,

(6) **Çun fusûn h’âned hemî âyed be-cûş** (1470)

Hâk Tebâreke ve Teğaddes çünkü efsûn okıya, i‘ dâm-ı mezbûre cûş u hurûşa ⁽⁷⁾ gelür. ‘Ademden murâd ervâhdur, ‘adem-i muṭlaḳ degildür. Ya‘nî ‘ademden murâd ‘adem-i muṣâfıdır ve ol ‘adem bir ‘âlemdür ki vücûd-ı ‘âlem üzerine muḳaddem ü sâbıḳdur. Ve ‘adem-i mezbûr ezeliḳdür ve zât-ı baḥt ve muṭlaḳ-ı vücûd anuñ üzerine ma‘ṭûfdur. Zîrâ eger bu ‘adem-i sâbıḳ olmasaydı vücûd-ı lâḥıḳ ki ‘âlemdür, zâhir olmazdı. Ve ‘amâ ki ‘adem-i başardur, kezâlik ‘adem-i mezbûrda daḥı şâ’ibe-i vücûd vardır ve ‘adem-i mezbûr ‘adem-i lafzî ve i‘tibârîdür, muḳâbil ü naḳîz-i vücûd olan ‘adem-i mümteni‘ degildür.

Bu’gzer zi-vucûd u bâ-‘adem sâz
Zîrâ ki ‘adem ‘adem tebâhest²⁷⁵⁰

Mî-dân be-yaḳîn ez-‘adem h’âst
Her câ ki vücûd-râ niṣâmet²⁷⁵¹

Belki vücûd u ‘adem ki mertebe-i eḥadiyyetde birbirinüñ ‘aynıdır, ta‘ayyün ve vâḥidiyyetde birbirinden mümtâz olurlar. Zîrâ mertebe-i ta‘ayyün ve vâḥidiyyetde daḥı birbirinden mümtâz olmayalardı, vâḥidiyyet ve ta‘ayyün-i evvel ve eḥadiyyet ve lâ-ta‘ayyün daḥı mütemeyyiz olmazdı. Pes, zuhûr-ı vücûd-ı ‘âlem ‘adem-i ‘âlemden olur. Pes bu taḳdîrce; **Gülşen:**²⁷⁵²

‘Adem âyîne’y ‘âlem ‘aks zi-insân
Çu çeşm-i ‘aks der-vey şems-i pinhân²⁷⁵³

mıṣdâḳınca ‘adem-i ‘âlem mir’ât-ı Hâk olur ve çünkü mir’ât-ı mezbûrede zât-ı Hâk tecellî eyleye, evvelâ mebd’-i ‘âlem-i ceberût ve ‘âlem-i vâḥidiyyet ki vaḥdet-i zâtiyye ve ḥaḳîḳat-i Muḥammediyye’dür, mün‘akis olur. Ve kezâlik ‘avâlim-i bâḳiye

²⁷⁵⁰ “Varlıktan vazgeç ve yokluk ile birleş; zîrâ yokluk, yokluğun yıkılıp dağılmasıdır.”

²⁷⁵¹ “Varlığı düzene sahip her yerin yok olacağını (sonunun geleceğini) şüphesiz olarak bil!” Bu beyitler Attâr’ın gazellerinden birinde tespit edilmiştir. Gazelin tamamı için bkz. Attâr en-Nîsâbü’rî, **Dîvân-ı ...**, s. 76.

²⁷⁵² Eserdeki ikinci “Temsîl” başlıklı kısımda yer aldığı tespit edilmiştir. Bkz. Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 66.

²⁷⁵³ “Göz gibi bir yansıma kaynağında güneşin gizli olması gibi, yokluk da âlemin aynasıdır ve aks insandandır.”

dağı ‘ale’t-tertib zühür ider. Hattâ ‘adem-i ‘âlem-i nâsût ki âdemdür, Haq Sübhânehü ve Te‘âlâ tecellî idüp tamâm-ı esmâ vü şıfât ve ‘avâlim-i külliyye vü cüz’iyye âyine-i âdemde ‘aks ider ve kendüyi kendüye gösterüp mir’ât-ı mezbûrede kendü ‘aynıyla kendüyi müşâhede ider.

Bîrûn devîd yâr zi-ḥalvet-geh-i şuhûd
Ḥod-râ be-şekl-i cumle cihân hem be-ḥod numûd²⁷⁵⁴

Ve bu zıkr olınan i‘tibâr ṭavr-ı tenezzülâtıdadur. Ammâ ṭavr-ı ‘urûc u teraḳḳiyâtıda emr ber-‘aks olup vücûd mir’ât olur ve ‘aks ‘adem-i ‘âlem olur. Ya‘nî i‘tibâr-ı mezbûr ḥâl-i ‘ârif muṭabıḳdur. Zîrâ ‘ârif kendünün ‘adem-i zâtîsine irişüp baḥr-i eḥadiyyetde fânî olur ve çünki sâḥil-i ‘âlem-i beḳāya gelüp bâḳî bi’l-vücûd ola, evvelâ şûret-i vaḥdet ile zâhir olur; ba‘dehû tertîbe gelüp hattâ neş’e-i beşeriyye ve mertebe-i insâniyyete irişür ve i‘tibârât-ı mezbûre aḥvâl-i mezkûrenün izâ vü muḳâbilinde i‘tibâr olunur; ve illâ ol ḳadîm ü lâ-yezâl, Ḥudâ-yı Mûte‘âl hemîşe ḥâlet-i vâḥidede şâbitdür. *Kâne’llâhu ve lem-yekun ma‘ahû şey’un; ve huve’l-âne ‘alâ-mâ-‘aleyhi kâne.*²⁷⁵⁵ İmdi bu muḳaddime ma‘lûmûn oldıysa Ḥazret-i Haq ve Feyyâz-ı Mutlaḳ:²⁷⁵⁶ “Ve kuntum emvâten fe-ḥyâkum.”²⁷⁵⁷ feḥvâ-yı ⁽⁸⁾ şerîfî üzre çünki bi-hasebi’z-zâhir uẓn u ‘aynı olmayan ervâhuñ esmâ‘-ı ḳâbiliyyetine ḥiṭâb ⁽⁹⁾ ve kümûn-ı ḡaybdan şehâdete ve bâṭından zâhire ḥurûc ile emr idüp âşiyân-ı eşbâḥa ⁽¹⁰⁾ nüzûl itmek içün irâdet-i ezeliyyesi ta‘alluḳ eyleye, fi’l-ḥâl emvâc-ı deryâ-yı eḥadiyyet temevvûc ⁽¹¹⁾ idüp şuver-i muḥtelife ile rû-nümâ olur.

Ez-fusûn-i ân ‘ademhâ zûd zûd

Ol efsûn-ı Yezdânî ve nefes-i ⁽¹²⁾ Raḥmânî’den i‘dâm-ı mezbûre şitâb u isti‘câl üzre,

²⁷⁵⁴ “Yâr, şuhûd halvethânesinden dışarı çıktı (ve) kendisini, bütün kâinat şeklinde kendisine gösterdi.” Muhammed Şîrîn-i Maḡrîbî’nin divanında yer alan bir gazelinin ilk beyti olduğu tespit edilmiştir. On beyitten oluşan gazelin tamamı için. Bkz. Leonard Lewisohn, **A Critical Edition of The Divan of Muhammad Shirin Maghribi**, İnstitue of Islamic Studies, Tahrân, 1993, s. 179-180.

²⁷⁵⁵ “Allah vardı ve onunla birlikte başka hiçbir şey yoktu.” (Bu durum) şu anda da öyledir. (Tırnak içinde yer alan hadis-i şerif kısmı için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2983-84 (kitâbu bed’i’l-halk, 1. Bâb, 2 numaralı hadis); C. 16, s. 7288-89 (kitâbu’t-tevhîd, 22. Bâb, 46 numaralı hadis).

²⁷⁵⁶ “Ya‘nî ‘ademden murâd” kısmından buraya kadarki açıklamalar, metinde yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²⁷⁵⁷ “Siz ölü iken sizi diriltten (dünyaya getirip hayat veren) Allah’ı nasıl inkâr ediyorsunuz? Sonra sizi öldürecek, tekrar sizi diriltecek ve sonunda O’na döndürüleceksiniz.” (Bakara 2/28, nâkıs iktibas)

Hoş mu‘ allak mî-zened sūy-i vucūd (1471)

(13) Ber-müceb-i: “İnnemā emruhū izā erāde şey’ en en yekūle lehū kun fe-yekūn.”²⁷⁵⁸

cānib-i vucūd ve mertebe-i ta‘ ayyüne hoş⁽¹⁴⁾ mu‘ allak urur. **Attār**.²⁷⁵⁹

Sefer kerdī sūy-i menzil resīdī
Demī vuşlat zi-nūr-i ḥod ne-dīdī²⁷⁶⁰

(15) Sefer kerdī zi-deryā sūy-i ‘ unşur
Sefer nā-kerde ḳatre key şeved dur²⁷⁶¹

Nuḥustīn ḳatre-i bārān sefer kerd
Ez-ān pes ḳa‘ r-i deryā pur guher kerd²⁷⁶²

(16) Tuyī kerde sefer der-‘ ayn-i deryā
Ḥaḳīḳat cevherī “lā” yī vu “illā”²⁷⁶³

Tu der-deryā-yi ‘ işķī perverīde
Kemāl-i ḥod der-īn deryā ne-dīde²⁷⁶⁴

(17) Ṭaleb ḳun cevher-i ḥod sūy-i deryā
Çerā-yi māni ender-ḳa‘ r-i deryā²⁷⁶⁵

Ṭaleb kun cevher ey dānā-yi esrār
Şadef-rā bi’şken u gevher birūn ār²⁷⁶⁶

(18) Çerā tu enderīn deryā-yi ḥūn-ḥār
Bi-çeng-i īn şadef māndī giriftār²⁷⁶⁷

Ne-cāy-i tu’s t īn deryā tu bu’ gzer
Der ān deryā-yi bī-pāyān tu bi’nger²⁷⁶⁸

Pes, ervāḥ ebdānda⁽¹⁹⁾ bāḳiye ḳalmayup müsāfir olmağ-ıla:

Bāz ber-mevcūd efsūnī çu ḥār

²⁷⁵⁸ “Bir şey yaratmak istediği zaman O’nun yaptığı ‘Ol!’ demekten ibarettir. Hemen olurur.” (Yâsin 36/82, nâkıs iktibas)

²⁷⁵⁹ Bu beyitler *Heylâc-nâme*’nin “Der-Esrâr-ı Aşk-ı İlâhî Fermâyed” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Attâr-ı Nîsâbûrî, **a.g.e.**, s. 18-20.

²⁷⁶⁰ “Yolculuk yapıp menzile ulaştın, kendi nurundan bir an vuslat görmedin.”

²⁷⁶¹ “Denizden unsura doğru yolculuk yaptın; damla yolculuk yapmadan nasıl inciye dönüşebilir ki?”

²⁷⁶² “Yağmurun ilk damlası yolculuğa çıktı, ondan sonra denizin dibi inciyle doldu.”

²⁷⁶³ “Sen, denizin içinde yolculuk yapmış birisin; hakikaten ‘lâ’ ve ‘illâ’ nın cevherisin.”

²⁷⁶⁴ “Sen aşk denizinde yetişmişsin; kendi kemâlini bu denizde görmemişsin.”

²⁷⁶⁵ “Kendi cevherini denizden talep et; (orada ara. Onu aramaksızın) niçin denizin derinliklerinde kalıyorsun?”

²⁷⁶⁶ “Ey sırlar mahremi! Cevher talep et (ara), sadeği kır ve inciye dışarı çıkar.”

²⁷⁶⁷ “Sen neden bu hunhâr (zâlim ve öldürücü) denizin içinde ve bu sadepte mahpus kaldın?”

²⁷⁶⁸ “Senin geçtiğin bu deryâ senin yerin değildir, (onu bırak ve) şu uçsuz bucaksız deryâyı gör!”

Ber-müceb-i: “Kullu nefsin ⁽²⁰⁾ zâ’iķatu’l-mevti,”²⁷⁶⁹ Hâķ Sübhānehû ve Te’ālâ girü mevcûd üzerine ķunki bir efsûn okıdı,

Zûd ispeh der-‘adem ⁽²¹⁾ mevcûd rānd (1472)

İmtişālen li-emr-i “irci’î” ‘ale’l-fevr mevcûd ‘askerini cānib-i ‘ademe sürdi. El-hāşıl ⁽²²⁾ imāte vü ihyā Hâķ Sübhānehû ve Te’ālâ’nuñ yed-i ķudretindedür. Kāle Tebāreke ve Te’ālâ: “Tebāreke’llezî bi-yedihi’l-mulku ⁽²³⁾ ve huve ‘alâ-kulli şey’in ķādir. Ellezî hāleķa’l-mevte ve’l-hayāte li-yeblovekum eyyukum aķsenu ‘amelā, ve huve’l-‘azîzu’l-ġafûr.”²⁷⁷⁰ ‘Aṭṭār:²⁷⁷¹

(24) Ne-māned naķş-i keşti hîķ der-āb
Zi-nāġāhî peżîred zûd ġarķāb²⁷⁷²

Cihān u her ķi der-her du cihānest
Çu binî enderîn deryā cihānest²⁷⁷³

(25) Revānî dāred in-cā hiss-i fānî
Ki bî-şûret bi-mānî in ma’ānî²⁷⁷⁴

Besî bādām-ķeşmānend der-hāk
Ki cān dādend nezd-i şānî-‘-i pāk²⁷⁷⁵

(26) Me-ķusb ey dil suhen be’pżîr āķir
Zi-ķendîn refte ‘ibret ġîr āķir²⁷⁷⁶

Der-în esrār tû endîşe’î kun
Numûd-i ‘işķ-i ġod-rā pîşe’î kun²⁷⁷⁷

(27) Pes, ol Kādir-i Muṭlak ve Hāzret-i Hâķ:

Guft der-gûş-i gul u ġandāş kerd

Gûş-ı ġüle rāz söyledi [II,52b] ⁽¹⁾ ve anı verd-i ġandān eyledi.

²⁷⁶⁹ “Her can ölümü tadacaktır. Sonunda bize döndürüleceksiniz.” (Ankebut 29/57, nâkıs iktibas)

²⁷⁷⁰ “Mutlak hükümlanlık elinde olan Allah, yüceler yücesidir ve O’nun her şeye gücü yeter. O ki hanginizin daha güzel davranacağını sınamak için ölümü ve hayatı yaratmıştır. O, mutlak gâliptir; çok baġışlayıcıdır.” (Mülk 67/1-2)

²⁷⁷¹ Cevherü’z-zât’ın “Der-Cevâb Dâden-i Pîr-i Dânâ...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Cevherüz-zât, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁷⁷² “Geminin izi suda kalmaz, birden bire suya batır ve kaybolur.”

²⁷⁷³ “Cihān ve her iki cihān içinde ne varsa denizin içinde gördüğün gibi bir cihāndır.”

²⁷⁷⁴ “Bu mânâlarda suretsiz kaldığından dolayı burada fānilik hissi devamlı cereyan eder.”

²⁷⁷⁵ “Yeryüzünde, tertemiz yaratıcının huzûrunda (onun için) canını vermiş nice bâdem gözlüler vardır.”

²⁷⁷⁶ “Ey gönül! Uyuma, bu sözleri idrak et ve ölüp gidenlerden ibret al.”

²⁷⁷⁷ “Sen bu sırları bir düşün (ve) kendi aşkının tecellisini aramayı iş edin!”

Guft bā-seng u ‘aķīķ-i kânş kerd (1473)

Ve tecelliyât-ı cemâliyye ile seng ü aķcāra ⁽²⁾ daķı rāz söyledi, anı cevher-i kân ve ‘aķīķ-i Yemen eyledi.

Guft bā-cism âyetî tâ cān şud ü

⁽³⁾ Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā ber-feķvā-yı: “Ve nefaķtu fīhî min-rūķî”²⁷⁷⁸ cisme bir âyet söyledi, ĥattā cism cān oldı. ⁽⁴⁾ Murād enbiyā vü evliyādur ki cismleri daķı cān olup kimi mi‘rāc-ı rūķānî ve kimi mi‘rāc-ı cismānî ⁽⁵⁾ eyledi. Meşelā Hāzret-i İdrîs ve ‘İsā ‘urūc eyleyüp eflākde mekân tutdı. ‘Ale’l-ķuşuş ⁽⁶⁾ Hāzret-i Seyyidü’l-kevneyn ve Resûlū’ş-şakāleyn şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem rif‘ âtle mi‘rāc-ı cismānî vü rūķānî ⁽⁷⁾ idüp sâyesi zemîne düşmedi ve evliyā’-i aşfiyā daķı ittibā‘-ı sırr-ı Muķammedî idüp işr-i Aķmedî’den ⁽⁸⁾ şaşmadı. **Seyyid:**²⁷⁷⁹

Zihî vucūd-i muķahhar zihî ‘anāşır-ı pāk
Ki ĥāk olur ķademinde kevākib ü eflāk

⁽⁹⁾ Zihî müsāfir-i mi‘rāc seygid-i şakāleyn
Ki başdı ‘arş ile ferş üstine ķadem-i ķālāk

⁽¹⁰⁾ Anuñ şenāsını okur vuķuş u cümle tıyūr
Anuñ medķini söyler deñiz dibinde simāk

Anuñ şıfâtını eydür Celîl ü²⁷⁸⁰ Ĥayy u²⁷⁸¹ Ķadîm
Kemā ĥaracte mine’l-‘arşı âyetü’l-eflāk²⁷⁸²

⁽¹¹⁾ Zi-nūr-ı Aķmed ü Maķmūd tıldı arz u semā
Melek ķü ķıldı aña secde dergeh-i levlāk

⁽¹²⁾ Eger vişāl-i Muķammed dilerse cān u dilüñ
Dilüñ dilesin ü gel ķorķmağıl zi-şüret-i pāk

Maķām-ı ‘ışķ-ı Muķammed bu gün Nesîmî-durur
Ki āl ü ehl-i Nebî’dür ki ķıldı ol idrāk

⁽¹³⁾ **Guft bā-ķürşid tâ raķşān şud ü (1474)**

²⁷⁷⁸ “Ona ruhumdan üfledim” (Hicr 15/29, nākıs iktibas)

²⁷⁷⁹ Kullandığımız yayında 13 beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 451-452.

²⁷⁸⁰ Müellif nüshasında yazılmamış olan bu “vav”, Cevrî’de mevcuttur. Bkz. F.156a.

²⁷⁸¹ Müellif nüshasında yazılmamış olan “vav”, Ş nüshasında mevcuttur. Bkz. Ş. 287a. (Bu “vav”lar Ayan’ın neşrinde de mevcuttur).

²⁷⁸² “Arştan feleklerin mekânına (en yüce makâma) çıkman gibi”

Haḳ Sübhānehū ve Te‘ālā hürşīde rāz didi, hattā āfitāb ⁽¹⁴⁾ dıraḥşān oldu. Ya‘nī ḳurş-ı āfitābı icād ve mazhar-ı ism-i nūr eyleyüp hürşīd-i enver dahı ⁽¹⁵⁾ cihān u cihāniyānı münevver eyledi.

Bāz der-güşeş demed nukte’y maḥūf

Girü āfitābuñ güşına ⁽¹⁶⁾ bir nukte-i ḥaṭar-nāk ve rāz-ı sehm-nāk nefḥ ider,

Der-ruḥ-i hürşīd ufted şad kusūf (1475)

Ol ⁽¹⁷⁾ nukte-i maḥūfe sebebiyle ruḥ-ı hürşīde yüz kusūf düşer. Kemā ḳāle Te‘ālā: “Ve’ş-şemse ve’l-ḳamera [ve’n-nucūme] musaḥḥarātın bi-emrihī e lā lehu’l-ḥalḳu ve’l-emru tebāreka’llāhu rabbu’l-‘ālemin.” ²⁷⁸³ Ya‘nī Ḳābız u Māni‘ ve Dārr ⁽¹⁸⁾ u Dāfi‘ isimleriyle tecellī eyledükde şemsün nūrı ruḥ-ı münevverinden ref’ olup nūrdan bī-behre ⁽¹⁹⁾ ve muḫlim ḳalır, gerek hürşīd-i āfākī ve gerek hürşīd-i enfüsī olsun. Bunuñ tafşili muḳaddemā: ⁽²⁰⁾ “Bud zi-gustāḥi kusūf-i āftāb” ²⁷⁸⁴ beytinde sebḳ eylemişdür.

Tā be-güş-i ebr ān gūyā çı ḥ’ānd

‘Acabā ol Ḥālīḳ-ı ⁽²¹⁾ bī-çün sem‘-i seḥāba ne söyledi ki

K’ū çu meşḳ ez-dīde-i ḥod eşḳ rānd (1476)

Ebr-i dīde meşḳ gibi ⁽²²⁾ gözyaşı aḳıtdı. Ya‘nī dümū‘-ı ebşār gibi ḳaṭarāt-ı emṭār yağdırdı.

Tā be-güş-i ḥāk Ḥāk ⁽²³⁾ çı ḥ’āndeest

‘Acabā Ḥāk Celle ve ‘Alā güş-ı ḥāke ne oḳumışdur ki

K’ū murākıḳ geşt u ḥāmuş māndeest (1477)

⁽²⁴⁾ Ki ḥāk murākıḳ olup ḥāmūş ḳalmışdur. **Li-muḥarririhī**. ²⁷⁸⁵

Meh ü hürşīd sücūd itmiş sürüp yüzlerini yire

²⁷⁸³ “Şüphesiz ki Rabbiniz, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’a istivâ eden; geceyi, durmadan kendisini kovalayan gündüze bürüyüp örten; **güneşi, ayı ve yıldızları emrine boyun eğmiş durumda yaratan Allah’tır. Bilesiniz ki yaratmak da emretmek de O’na mahsustur. Âlemlerin Rabbi Allah, ne yücedir!**” (A’raf 7/54, nâkıs) Âyet metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²⁷⁸⁴ “Güneşin tutulması küstahlık neticesidir.” 92. beytin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddin er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 7.

²⁷⁸⁵ Bu beyitler, metindeki yeri gösterilerek “li-muḥarririhī” başlığıyla ve sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Yanarlar şem‘ olup t̄abān şehā dīvān-ı ‘ışķında
Nücūma bak gözin yummaz giceler şubha dek ašlā
Tururlar şeb-çerāğ olmuş Hāk’uñ dīvān-ı ‘ışķında
Seḫābuñ ḫālını şorma ‘acā’ib āh ider ağlar
N’ola ḫālüm diyü inler benüm dīvān-ı ‘ışķında
Bu tağlar dizlerin çökmüş görüp heybet ḫiṭābından
Vaḫāryla turur ḫāmūş olup dīvān-ı ‘ışķında
Kimüñ ‘aklı yeter cānā bu şāhuñ şun‘ına hergiz
Yitürmüş kendüyi deryā coşup dīvān-ı ‘ışķında

Hāşıl-ı kelām, zerrāt-ı cihān-ı būḫālemünden her bir zerre ⁽²⁵⁾ anuñ firīfte-i efsūnidur.

Zirā:

Der-tereddud her ki ū āşufteest

Her ol kişi ki tereddüde ⁽²⁶⁾ āşufte ve ser-gerdāndur,

Hāk be-gūş-i ū mu‘ammā gufteest (1478)

Hāk Sübhānehū ve Te‘ālā anuñ gūşına ⁽²⁷⁾ bir kelām-ı maḫfī ve mu‘ammā-yı mestūr söylemişdür.

Tā kuned maḫbūseş ender-dū gumān

Tā ki ol kimesneyi [II,53a] ⁽¹⁾ iki gūmān içinde maḫbūs eylemişdür. Ya‘nī “Ve hedeynāhu’n-necdeyn” ²⁷⁸⁶ diyü buyurup ol kimesne ḫankı cānibe ⁽²⁾ ‘azīmet idecegin bilmeyüp

Ān kunem k’ū guft yāḫūd zidd-i ān (1479)

‘Acabā böyle mi gideyim, ve yāḫūd ⁽³⁾ ḫilāfına mı zāhib olayın? Ya‘nī ber-mūceb-i “İstecībū li’llāhi ve li’r-rasūli” ²⁷⁸⁷ izā de‘ākum.” ²⁷⁸⁸ emr-i şerīfine mi ⁽⁴⁾ imtişāl ideyim ve yāḫūd nefsi-i emmāre ve şeyṭān-ı racīmūñ iğvāsına mı tābi‘ olayın? ⁽⁵⁾ diyü tereddüd ider. Ve yāḫūd: “Fe-cynemā tuvellū fe-şemme vechu’llāh” ²⁷⁸⁹ fermānyla

²⁷⁸⁶ “Ona iki yolu (doğru ve eğriyi) gösterdik.” (Beled 90/10)

²⁷⁸⁷ Nūshada “ve li-rasūlihi” yazılmıştır.

²⁷⁸⁸ “Ey inananlar! Hayat verecek şeylere **sizi çağırdığı zaman Allah ve Rasûlüne uyun.** Ve bilin ki Allah, kişi ile onun kalbi arasına girer ve siz mutlaka onun huzurunda toplanacaksınız.” (Enfal 8/24, nâkıs iktibas)

²⁷⁸⁹ “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.” (Bakara 2/115, nâkıs iktibas)

cümle gördüğüm aynı mı ⁽⁶⁾ şanayın, yohsa “Fe-velli vecheke şaṭra’l-mescidi’l-ḥarāmi,”²⁷⁹⁰ emrine imtişāl idüp bir kıble-i ⁽⁷⁾ ḥaḳīḳī mi bulayın diyü tereddüde olur ve dahı: “Yuḏillu biḥī men yeşā’u ve yehdī biḥī men yeşā’u ⁽⁸⁾ ilā-şirāṭin mustaḳīm.”²⁷⁹¹ ḳavl-i Kerīm’ini işidüp dem-beste ḳalır.

Hem zi-Ḥaḳ terciḥ yābed yek ṭaraf

⁽⁹⁾ Ve girü: “Va’llāhu yed’ū ilā-dāri’s-selāmi ve yehdī men yeşā’u ilā-şirāṭin mustaḳīm.”²⁷⁹² feḥvā-yı ⁽¹⁰⁾ Kerīm’i üzre ṭarafeynden birisi tevḫīḳ-ı Rabbānī ve hidāyet-i Sübhānī ile terciḥ ve ḳuvvet bulur.

⁽¹¹⁾ Z’ān du yek-rā ber-guzīned z’ān kenef (1480)

Lā-cerem ol kimesne ol ikiden biri ki ṭarīḳ-ı aḳvemdür, ⁽¹²⁾ kenef-i Ḥaḳ’dan anı ihtiyār ḳılır ve tevḫīḳ u ‘ināyet-i Sübhānī olmaz ise “Le-aḳ’udenne lehum ⁽¹³⁾ şirāṭe’l-mustaḳīm.”²⁷⁹³ ḳavl-i Kerīm’i üzre ser-i rāhda İblīs-i ‘aleyhi mā-yesteḥīḳı görüp “Fe-bi-‘izzetike ⁽¹⁴⁾ le-uḡviyyenehum ecma’īn,”²⁷⁹⁴ te’ḳidini işidüp “İllā ‘ibādeke [minhumu]’l-muḥlaşīn”²⁷⁹⁵ istiṣnāsına dāḥil ⁽¹⁵⁾ olmamağ-ıla tih-i ḡavāyete girüp helāk olur. Şi’r:

- ⁽¹⁶⁾ ‘Ālim olan ḳavī-durur insān
Dīv ü ‘ifrīt ü cinn cehāletdür
İns kim aṅlamadı ḥarfinden
Cinne beñzer işi ḳalāletdür
- ⁽¹⁷⁾ Dīv ü ḥayvān-ı nāṭıḳ ḥaḳḳında
Ḳavl-i Ḳur’ān bil hem āyetdür
İşılāḥ istimā’ı insāna
Zafer ü fetḥ ü gerḳi nuşretdür

²⁷⁹⁰ “Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Haram tarafına çevir. Bu emir Rabbinden sana gelen gerçektir. (Biliniz ki) Allah yaptıklarınızdan habersiz değildir.” (Bakara 2/149, nâkıs iktibas)

²⁷⁹¹ “Dilediğini onunla dalâlete düşürür (saptırır), dilediğine de hidāyet verip doğru yola ulaştırır.” Bu ifadeleri aynıyla içeren bir āyet tespit edemedik. Bu anlamda bir āyet için bkz. Nahl 16/93.

²⁷⁹² “Allah, kullarını esenlik yurduna çağırıyor ve O, dilediğini doğru yola iletir.” (Yûnus 10/25)

²⁷⁹³ “İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, **and içirim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım.**” (A’raf 7/16, nâkıs iktibas)

²⁷⁹⁴ “(İblis): **Senin mutlak kudretine andolsun ki onların hepsini mutlaka azdıracağım.**” dedi. (Sad 38/82, nâkıs iktibas)

²⁷⁹⁵ “Ancak onlardan ihsanlı kulların hâriç.” (Sad 38/83)

(18) Ol muḳallid ki yoḥdur ĩmānı
Yār bu yolda key melāmetdür

Evliyā ile bu şerbeti içenüñ
Enbiyā ile revḥ u rāḥatdur

(19) Aşlını tıyan her eşyānuñ
İkilik n'ışler anda vaḥdetdür

İmdi benüm rûḥum;

Ger ne-ḥ'āhī der-tereddud hûş-i cān

Eger hûş-ı cānuñ ⁽²⁰⁾ tereddüdde olmaḳ istemez iseñ

Kem feşār ĩn penbe ender-gûş-i cān (1481)

Bu penbe-i cehl ü ğafleti ⁽²¹⁾ cānuñ ḳulağına taḳma.

Tā kunī fehm ān mu' ammāhāş-rā

Tā kim Ḥaḳ Celle ve 'Alā'nuñ ol mu' ammālarını ⁽²²⁾ sen daḥı fehm ü idrāk eyleyesin

Tā kunī idrāk remz u fāş-rā (1482)

Ve ḥattā ol Feyyāz-ı Muṭlaḳ'uñ ⁽²³⁾ remzen ü şarāḥaten ve zāhiren ü kināyeten buyurduğı kelām-ı ezelinüñ feḥvā-yı şerīfini ta'aḳḳul ⁽²⁴⁾ u tefaṭṭun eyleyesin ve esrār-ı zāhire vü bāṭınaya vāḳıf u 'ārif olasın. Ve çünki gûş-ı ⁽²⁵⁾ hûşuñdan penbe-i ğafleti izāle eyleyesin,

Pes maḥall-i vaḥy gerded gûş-i cān

Pes senüñ gûş-ı ⁽²⁶⁾ cān ve sem'-i cenānuñ maḥall-i vaḥy-i Rabbānī ve meclā-yı ilhām-ı Sübhānī olur.

Vaḥy çi'bved guftenī ez-ḥiss ⁽²⁷⁾ nihān (1483)

Vaḥy nedür? Ḥisden nihān olan kelām söylemekdür. Bu maḥalde vaḥyden murād ilhāmdur. [II,53b] ⁽¹⁾ Ya'nī: "İlhām-ı Rabbānī ile ağıyār vāḳıf olmaduğı esrārdan ḥaber-dār olursın." dimekdür. ⁽²⁾ Ammā enbiyāya maḥşûş olan vaḥy, vāsıta-i melek ile olur ve vaḥyde çok ma'nā vardır. Meşelā ⁽³⁾ vaḥy; işāret ü kināyet ve kelām-ı ḥafī ma'nāsınadır. Ke-ḳavliḥī Te'ālā: "Fe-evḥā ileyhim en sebbiḥū bukraten ve

‘aşıyyā.”²⁷⁹⁶ (4) Ve vahy-i peygamber ma‘nāsına daḥı isti‘ māl olınmışdır. Ke-ḳavliḥī Te‘ālā: “İnnā evḫaynā ileyke kemā evḫaynā ilā-Nūḥin (5) ve’n-nebiyyīne min-ba‘ diḥī.”²⁷⁹⁷ Ve daḥı Cibrīl-i Emīn ile Ḥaḳ Te‘ālā enbiyāsına vahy göndermekdür. Ke-ḳavliḥī Te‘ālā: “Ve ūḫiye (6) ileyye hāza’l-Ḳur’ānu li-unzīrakum biḥī ve men belaḡa.”²⁷⁹⁸ Ve vahy, ilhām ma‘nāsınadır. Ke-ḳavliḥī Te‘ālā: “Ve iz evḫaytu (7) ile’l-havāriyyīne en āminū bī ve bi-rasūlī.”²⁷⁹⁹ Ve vahy, vāḳı‘ada bir şey’den ḥaber virilmek ma‘nāsınadır. Kemā ḳāle Te‘ālā: (8) “Ve mā kāne li-beşerin en yukellimehu’llāhu illā vahyen.”²⁸⁰⁰ Ve vahy, fermān ma‘nāsınadır. Ke-ḳavliḥī Te‘ālā: “Bi-enne rabbeke evḫā lehā.”²⁸⁰¹ (9) Ve vahy, ḥufyeten söz söylemek ma‘nāsınadır. Ke-ḳavliḥī Te‘ālā: “Fe-evḫā ilā-‘abdiḥī mā evḫā.”²⁸⁰² Ve vahy, yazmaḳ (10) ma‘nāsına daḥı gelür ve maḥallerine göre ma‘nā virilür. Vesvese ma‘nāsına daḥı gelür. Ke-ḳavliḥī (11) Te‘ālā: “Ve inne’ş-şeyāṭine le-yūḫūne ilā-evliyā’ihim li-yucādilūkum.”²⁸⁰³ Ḥāşıl-ı kelām ilhām-ı Rabbānī istimā‘ eyleyen (12) gūş-ı ḥiss degildür, gūş-ı cāndur. Zīrā:

Gūş-i cān u çeşm-i cān cuz in ḥisest

Gūş-ı cān (13) ve çeşm-i cān bu gūş u çeşm-i ḥissden ḡayrıdır.

Gūş-i ‘aḳl u gūş-i ḥis z’in muflisest (1484)

²⁷⁹⁶ “Bunun üzerine Zekeriyya, mâbetten kavminin karşısına çıkarak onlara: ‘Sabah akşam tesbihte bulunun.’ diye işaret verdi.” (Meryem 19/11, nâkıs iktibas)

²⁷⁹⁷ “Biz Nûh’a ve ondan sonraki peygamberlere vahyettiğimiz gibi sana da vahyettik. Ve (nitekim) İbrâhim’e, İsmâil’e, İshak’a, Ya’kûb’a, esbâta (torunlara), İsâ’ya, Eyyûb’e, Yûnus’a, Hârûn’a ve Süleymân’a vahyettik. Dâvûd’a da Zebûr’u verdik.” (Nisâ 4/163, nâkıs iktibas)

²⁷⁹⁸ “De ki: Hangi şey şehâdetçe en büyüktür? De ki: (Hak peygamber olduğuma dâir) benimle sizin aranızda Allah şâhittir. **Bu Kur’an bana, kendisiyle sizi ve ulaştığı herkesi uyarmam için vahyolundu.** Yoksa siz, Allah ile beraber başka tanrılar olduğuna şâhitlik mi ediyorsunuz? De ki: Ben buna şâhitlik etmem. O ancak bir tek Allah’tır, ben sizin ortak koştüğünüz şeylerden kesinlikle uzaḡım de.” (En’am 6/19, nâkıs iktibas)

²⁷⁹⁹ “**Hani havârilere, ‘Bana ve peygamberime iman edin’ diye ilhâm etmiştim.** Onlar (da), ‘İman ettik, bizim Allah’a teslim olmuş kimseler (Müslümanlar) olduğumuza sen de şâhit ol.’ demişlerdi.” (Mâide 5/111, nâkıs iktibas)

²⁸⁰⁰ “**Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla** ya da perde arkasından **konusur;** yâhut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder. Şüphesiz O yücedir, hüküm ve hikmet sahibidir.” (Şûrâ 42/51, nâkıs iktibas)

²⁸⁰¹ “Çünkü rabbın ona vahyetmiştir.” (Zilzal 99/5)

²⁸⁰² “Bunun üzerine Allah, kuluna vahyini bildirdi.” (Necm 53/10)

²⁸⁰³ “Üzerine Allah’ın adı anılmadan kesilen hayvanlardan yemeyin. Kuşkusuz bu büyük günahtır. **Gerçekten şeytanlar dostlarına, sizinle mücâdele etmeleri için telkinde bulunurlar.** Eğer onlara uyarsanız şüphesiz siz de Allah’a ortak koşanlar olursunuz.” (En’am 6/121, nâkıs iktibas)

(14) ‘Aql-ı ma‘âş ve havâss-ı zâhirenüñ esmâ‘ı vahy-i İlâhî ve ilhâm-ı Rabbânî istimâ‘ından müflisdür. **Seyyid**.²⁸⁰⁴

- (15) Ey bî-naẓîr-i vâhid hüsnüñ cemâl içinde
Yüzüñ kıyâmet eyler şol zülf ü hâl içinde
- (16) Şubh-ı ezelde her kim buldı senüñle vuşlat
Kaldı senüñle sermed-i ‘ışk-ı vişâl içinde
Men dilde Hakk’ı buldum, hâkka’l-yakîne irdüm
Uyhuda kaldı münkir nakş u hayâl içinde
- (17) Ey ‘âşıkun hayâtı ‘ışkun ne nâr imiş kim
Garķ eyledi cihânı âb-ı zülâl içinde
- (18) Ferdiyyetün kemâli oldı saña müselleme
Kim ğâyete irişdi hüsnüñ kemâl içinde
Rûhu’l-emîn’e şordum esrârını dudagun
Nuķķı tutıldı kaldı şol bir su’âl içinde
- (19) Ey mekr içinde şufî aldanmaz âle dil-ber
Gel ‘ömrünü çürütme tezvîr ü âl içinde
- (20) Şol ğamze şîvesinden bir hâle düşmişüm kim
Gören bu hâli ister düşmek bu hâl içinde

Âh kim ‘ışk-ı İlâhî ihtiyârı elümden aldı ve kendü hükmin icrâ ⁽²¹⁾ idüp beni mecbûr kıldı. Fe-li-hâzâ:

Lafz-i cebr em ‘ışk-râ bî-şabr kerd

Ben cebr lafzımı ‘ışka ⁽²²⁾ ıtlâķ eyledüm. Zîrâ ‘ışk beni bî-şabr u bî-ķarâr eyledi ve bu sözleri ol söyletdi. ⁽²³⁾ Ya‘nî Hâzret-i Mevlânâ kuddise sırruhunuñ muķaddemâ buyurduķları kelimât-ı kudsîyyelerinden cebr ⁽²⁴⁾ ma‘nâsı fehm olınmağ-ıla ke-enne su’âl-i muķaddere cevâb buyururlar ki: “Lafz-ı cebr-râ men ber-hâlet-i ‘ışk ıtlâķ mî-kunem. Binâ-berîn ki ‘ışk ⁽²⁵⁾ merâ bî-şabr u bî-ķarâr kerd ve ihtiyârem be-ġâret ü yağmâ reft ve ez-men eķerî ne-mând.”²⁸⁰⁵ ⁽²⁶⁾ Bu beyt-i şerîfde kemâl-i ğumûzet olmağ-ıla mefhûmından müstefâd olan ma‘nâ-yı mazmûnîsi ⁽²⁷⁾ virildi. Ve şurrâhuñ

²⁸⁰⁴ Bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 633-634. Bu yayında tamamı 14 beyittir.

²⁸⁰⁵ “Cebr lafzını ben aşk hâline derim. Şöyle ki aşk benim sabrımı elimden aldı, irâdem yağmalandı ve benden iz kalmadı.”

ba'zısı ma'nâda işâbet idüp 'ışkıdan lezzet almağ-ıla İsmâ'îl-vâr tîğ-i cebr-i 'ışka cîd-i irâdetin teslîm idüp mahv u fenâyâ [II,54a] ⁽¹⁾ karîb olmuşlar ve ba'zılar dağı gavgâ-yı 'ışka düşmekle ve lûle-i 'ışkıdan²⁸⁰⁶ 'aklı şaşup ve ba'zıların fânûs-ı ⁽²⁾ kalbinde şem'-i maḥabbetden lem'a olmamağ-ıla ma'nâda ḥaṭâ idüp zann u ḥayâle düşmüş. El-ḥâşıl:

(3) **V'ân ki 'âşık nîst ḥabs-i cebr kerd** (1485)

Ol kimesne ki 'âşık degildür, cebri ḥabs eyledi. Ya'nî ma'nâ-yı cebr-i ⁽⁴⁾ memdûhı giriftâr-ı cebr-i 'ışk olan 'âşık-ı bî-iḥtiyâr bilür. Yoḥsa esîr-i zencîr-i cebr-i 'ışk olmayan ⁽⁵⁾ efsürde-diller ma'nâ-yı cebr-i ḥaşşî ne bilür? 'İşkuñ vücûdın dağı inkâr iderler; kanda kaldı ki ⁽⁶⁾ 'uşşâkuñ mecbûr-ı maḥabbet ve maḥhûr-ı 'ışk olduklarına ikrâr eyleyeler! İmdi 'aql-ı ma'âş ile 'ışkuñ ⁽⁷⁾ aşlâ münâsebeti ve zâhid-i ḥuşkûñ verziş-i 'ışka liyâkati yokdur. **Kâsım-ı Envâr:**²⁸⁰⁷

'İzzet-i her kes be ḳadr-i himmet-i vâlâ-yi ü'st
Zâhidân-râ sāye-i Tûbâ vu mâ-râ dil-furûz²⁸⁰⁸

'İşk verziden be-dîn-i Kâsimî der-şer'-i 'ışk
'Âşıkân-râ câ'iz âmed zâhidân-râ lâ-yecûz²⁸⁰⁹

Bâ-ḥuşûş bî-'ışk ⁽⁸⁾ u maḥabbet olan 'ibâdet u ṭâ'atun nemek ü leṭâfeti dağı yokdur. Pes, herkes maḥrem-i 'ışk-ı yâr olamaz. ⁽⁹⁾ Nitekim Kemâl-i Ḥocendî bu bâbda ne ḥûb dimişdür ki; **şî'r:**²⁸¹⁰

(10) **Şâhib-i ḥâl şinâsed suḥan-i ehl-i yakîn**²⁸¹²

Cur'a'î ber-ser-i ḥâk ez-mey-i 'ışk efşândend

²⁸⁰⁶ Bundan sonra "görmeden" yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

²⁸⁰⁷ Bu iki beyit metinde yeri gösterilip şâirin ismiyle birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. 7 beyitten oluşan bu gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, Haz. Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1337, 182-183.

²⁸⁰⁸ "Herkesin izzeti ve yüceliği, himmeti ve çabası kadardır. Zâhidler Tûbâ'nın gölgesini ister, biz ise kalbi aydınlatan yârî."

²⁸⁰⁹ "Kâsimî'nin dîninde, aşk şeriatinde âşık olup sevmek âşıklara câizdir, zâhidlere ise câiz değildir."

²⁸¹⁰ Kullandığımız Dîvân neşrinde de 7 beyitten oluşan bu gazelin bir beyti yukarıdaki iktibastan farklıdır. Krş. Hocendî, **a.g.e.**, s. 306-307.

²⁸¹¹ Derkenara, "Cibrîl'den murâd akıldur." notu yazılmıştır.

²⁸¹² "Aşk, Cibrîl'in bile onda emîn olmadığı bir hâldir. Yakîn ehlinin sözünü ancak ve ancak hâl sahibi anlar."

‘Arş u kursî heme ber-ḥāk nihādend cebî²⁸¹³

(11) Murğ-i Firdevs der-în perde nuvâzed destân
Ṭûṭi-i ḳuds ez-în âyine gîred telḳîn²⁸¹⁴

(12) Muflis-i ‘ışḳ ne-dâred heves-i manşib u cāh
Ḥāk-i îñ rāh bih ez-memleket-i rûy-i zemîn²⁸¹⁵

Şeb-i ḳurbest me-rev ey dil-i ğam-dîde be-ḥ’âb
Ki ser-i zinde-dilân ḥayf bûd ber-bālîn²⁸¹⁶

(13) Ey ki rûşen ne-şudet ḥāl-i dil-i sūḥtegân
Hem-çu şem‘ ez-ser-i cān ḥîz u der-âteş bi-nişîn²⁸¹⁷

(14) Bād rûşen be-temāşâ-yi ruḥet çeşm-i Kemâl
Îñ du‘ â-râ zi-heme ḥalḳ-i cihân bād âmîn²⁸¹⁸

İmdi benüm gözümün nûrî, sen ‘uşşâḳ-ı İlâhî’de olan cebri, ⁽¹⁵⁾ cebr-i mezmûm gibi kıyâs itme ve merdân-ı Ḥudâ’ya cebbârlık gösterüp ceng ü cidâl ve ḳîl ü ḳâl eyleme ki:

(16) **Îñ ma‘iyyet bâ-Ḥaḳest u cebr nîst**

Bu zîkr olınan ma‘ nâ Ḥaḳ ile ma‘iyyetdür, cebr degildür.

Îñ tecellî-i mehest ⁽¹⁷⁾ îñ ebr nîst (1486)

Bu zîkr olınan, tecellî-i mâh-şifât ve reşş-i nûr-ı cezebât-ı eḥadiyyü’z-zâtdur; ebr-i ḥaṭâ ⁽¹⁸⁾ vü ḳalâlet ve seḥâb-ı müterâkim-i beşerîyyet ve küdürât-ı müte‘âḳibe-i enâniyyet degildür.

V’er buved îñ cebr ⁽¹⁹⁾ cebr-i ‘âme nîst

Farażî bu zîkr olınan aḥvâl cebr daḥî olsa, ṭotalum ki cebr olmış; ve lâkin cebr-i ‘avâm degildür, ⁽²⁰⁾ belki cebr-i eḥaşş-ı ḥavâşşdur.

Cebr-i ân emmâre-i ḥod-kâme nîst (1487)

²⁸¹³ “Toprağa aşk kadehinden bir yudum serptiler, arş ve kürsî alnını toprağa koyup secde etti.”

²⁸¹⁴ “Cennet kuşu bu perdede öter ve kuds papağanı tekrâr ettiği telkîni bu aynadan öğrenir.”

²⁸¹⁵ “Aşk için her şeyini kaybeden, makam mevki hevesinde olmaz. Onun için bu yolun toprağı yeryüzünün mal ve mülkünden daha iyidir.”

²⁸¹⁶ “Yakınlık gecesidir ey hüznü gönül, uykuya dalma! Zîrâ gönlü diri olanların başının yastıkta olması acınası bir durumdur.”

²⁸¹⁷ “Ey gönlü yanmışların hâinden anlamayan! Mum gibi can başından kalk (uyan) ve ateşte otur, (aşkı yaşa).”

²⁸¹⁸ “Kemâl’in gözü, senin yüzünü seyretmekle aydınlansın! Dünyanın bütün halkı bu duâya âmin desin.”

Ve cebr-i ‘uṣṣāk nefsi emmāre-i ḥod-kāme cebr-i degildür. **Kâsım-ı Envâr.**²⁸¹⁹

Ey ḥāce ḳadem der-ḥarem-i ‘izzet-i mā nih
Tā rāy-i tu rūṣen ṣeved ez-rüy-i faḳirān²⁸²⁰

Der-bādiye-i ‘iṣṣāk-i tu ḥayret-zedegānīm
Ḥayrān-ter ez-ānīm ki gūyend ki ḥayrān²⁸²¹

Zāhid çi ḥaber-dārī ez-aḥvāl-i dil-i mā
Der-lucce-i baḥrīm u tu ber-sāḥil-i ‘ummān²⁸²²

Mā bā-ḡam-i ḥiṣṣīm u tu bā-ḡuṣṣa-i ḥiṣṣī
İn baḥṣ-i ḳalender buved u rāh-i beyābān²⁸²³

Zāhid! Bi-rev ez-kūçe-i mestān be-selāmet
Mā merd-i viṣālīm, me-gū ḳiṣṣa-i hicrān²⁸²⁴

(²¹) Ḥod-kāme nefsi murādı üzere ḥareket eyleyen ḡāfildür. Pes, cebr-i mezmūm oldur ki hem ḥod-bīn ola ve hem (²²) “Bende iḥtiyār-ı cüz’i yokdur.” diyü münkir-i iḳtidār ola. Ve merdān-ı Ḥudā’da olan cebr-i maḳbūl ü memdūḥ (²³) oldur ki envār-ı cezebāt-ı Raḥmāniyye zulumāt-ı beṣeriyyelerin nūra ve esrār-ı tecelliyāt-ı vaḥdāniyyet işneyniyyetlerin (²⁴) vaḥdet ü ḥuzūra tebdīl itmekle vücūd-ı imkānī bi’n-nisbeti ilā-vācibi’l-vücūd ebeden müstehlek (²⁵) bilüp ve belki mine’l-ezeli ile’l-ebed imkānda vücūd görmeyüp ve kendüleri der-miyān bulmayup (²⁶) ve hergiz vücūdlarından şemme vü zerre istiṣmām itmeyüp maḥv u muṣmaḥill olurlar. Pes, kendülerini (²⁷) ne vechle maṣdar-ı ef’āl ve maḥall-i a’cāl aḥlalarlar? **Kâsım-ı Envâr.**²⁸²⁵

Zi-hesti murdeem el-ḥamdu li’llāh

²⁸¹⁹ Beyitler metindeki yerine işaret edilerek başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Dîvânında 12 beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 251. Bu kısımda derkenara “Cebr-i ‘uṣṣāk” da matlap olarak yazılmıştır.

²⁸²⁰ “Ey zengin kişi!! Bizim meclisimize gel, gel ki fakirlerin yüzünün ışığından düşüncelerin aydınlansın.”

²⁸²¹ “Senin aşkının çölünde hayrete düşenleriz. Öylesine hayret etmişiz ki hayret kelimesi bile bu durumu açıklamaya yetersizdir.”

²⁸²² “Ey zâhid! Sen bizim gönlümüzün neyinden haberdârsın ki? Biz denizin dibindeyiz, sen kıyısındasın.”

²⁸²³ “Biz gamımızlayız, sen ise benliğinlesin. Mâsivâyı terk eden kişinin nasîbi gam ve çöl yoludur.”

²⁸²⁴ “Ey zâhid, sarhoşların sokağından selâmetle git! Biz vuslat adamıyız, bize ayrılık hikâyesi anlatma.”

²⁸²⁵ Beyitler metindeki yeri gösterilerek başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Şâirin kullandığımız dîvân neşrinde 7 beyitten oluşan bu gazelinin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 280-281.

Be-cânân zindeem el-ḥamdu li'llāh²⁸²⁶

Zi-cām-i Muştafâ şurb-i İlâhî

Muşaffâ ḥordeem el-ḥamdu li'llāh²⁸²⁷

Tevellâyem be-maḥbûbest u ez-ḥod

Teberrâ kerdeem el-ḥamdu li'llāh²⁸²⁸

Ne-dârem perde bâ-ma' şûk, bâ-ḥalk

Eger der-perdeem el-ḥamdu li'llāh²⁸²⁹

Zi-Ḳâsim perde'î der-pîş-i dil bûd

Fenâ şud perdeem el-ḥamdu li'llāh²⁸³⁰

Ammâ şâhib-i vücûd u pindâr ve erbâb-ı ihtiyârdan [II,54b] ⁽¹⁾ şol Ẕaderiyye ki kârlarında kendüleri muḥayyer zann iderler, hergiz dereke-i şirkden ḥalâş olmazlar ve tarîḳ-ı ⁽²⁾ hidâyeti bulmazlar ve hiç şâhib-i ihtiyâr ve fâ' il-i muḥtârdan birisi taḥşîl-i ḥâşıla kâdir olmaz. Belki henûz ⁽³⁾ mevcûd olmayup müstaḳbelde vücûd-peẓîr olacak şey'e nisbet ile kendüyi fâ' il zann ider. ⁽⁴⁾ Ve nisbet-i mezbûre şol şahş-ı maḥcûba mümkindür ki maḥbûs-ı tareyân-ı zamân ola; ammâ şol muḳbil ü kâbil ki ⁽⁵⁾ maḥbûs-ı tavârîḳ-ı eflâkî ve zebûn-ı tîre-ḥâkî olmaḳdan ḥalâş ve kayd-bend-i zamândan rehâ ⁽⁶⁾ vü necât bulup min-ḥayşü'z-zevḳi ve'l-viddân se'at-i 'ilm ve ihâṭa-i kemâl-i mâzî vü müstaḳbel anuñ ⁽⁷⁾ ḥâli ola; lâ-cerem her şey' ki 'ademdür, bi-cümletihî ebeden kâ'in müşâhede ider ve aña vâḳi' olan ⁽⁸⁾ taḥşîl-i fi'li fi'l-ḥaḳîḳa ḥâşıl-ı fehm ider. Fe-izâ-kâne kezâlik;

Cebr-râ îşân şinâsed ey puser

⁽⁹⁾ Ey püser-i peder ve ciger-pâre-i mâder! Bu zıkr olınan cebri anlar fehm ü idrâk iderler ki,

Ki Ḥudâ ⁽¹⁰⁾ bu'gşâdşân der-dil başar (1488)

Ḥaḳ Sübhānehû ve Te'âlâ anlaruñ ḳalblerinde olan dîdelerin küşâde ⁽¹¹⁾ eyledi. Ḥattâ:

Ġayb u âyende ber-îşân geşt fâş

²⁸²⁶ “Benliğim yönünden ölüyüm Allah’a hamdolsun! Cânân ile diriyim, Allah’a hamdolsun!”

²⁸²⁷ “Mustafâ’nın (s.a.v) kadehinden İlâhî şarabı doyasıya içtim ve temizlendim Allah’a hamdolsun!”

²⁸²⁸ “Sevgiliye yönelip nefsimden uzaklaştım Allah’a hamdolsun!”

²⁸²⁹ “Sevgiliyle aramda perde yok; fakat halk ile aramda perde varsa Allah’a hamdolsun!”

²⁸³⁰ “Ḳâsim’dan dolayı gönülde bir perde vardı, o perde yok oldu Allah’a hamdolsun!”

Ġayb u āyende ve māzī vü müstakbel ol ⁽¹²⁾ nūr-ı baṣīret sebebi ile anlara fāṣ olup esrār-ı ġaybiyye-i İlāhiyye zāhir ü hüveydā oldu.

(13) **Zıkr-i māzī pīş-i īṣān geṣt lāṣ** (1489)

Ve zıkr-i māzī anlaruñ huṣūrında lā-şey' ü 'adem oldu. **Şi'r.**²⁸³¹

Dilem-rā burd 'işkeş fāte mā fāt
Kucā yābem diger heyhāt heyhāt²⁸³²

Ne-tenhā Kāsımī mest ez-mey-i ū'st
Ki ez-cāmāt-i ū mestest zerrāt²⁸³³

(14) **İhtiyār u cebr-i īṣān dīgerest**

Evliyā'-i aşfiyānuñ cebr ü ihtiyārı cebr-i Cebrī ve ihtiyār-ı Kaderī ⁽¹⁵⁾ gibi degildir, nev'-i āherdür. Zīrā Cebrī ve Kaderī'nüñ cebr ü ihtiyārları mezmūmdur. Ammā evliyā vu aşfiyānuñ ⁽¹⁶⁾ cebrī ber-müceb-i: “Ve mā teṣā'üne illā en yeṣā'allāh.”²⁸³⁴ Hāḡḡ'uñ rızāsına teslimleridür. Ve daḡı: “Ḳul kullun min-'indi'llāhi.”²⁸³⁵ ⁽¹⁷⁾ ḡavl-i Kerīm'inüñ ma'nā-yı laṭīfin zevḡan ve şühūden iz'ān ḡılup tevḡid-i ef'āl ü şıfāt müşāhedesiyile ⁽¹⁸⁾ tevḡid-i zātda müstehlek olmışlardır. Hāḡ'la görürler, Hāḡ'la işidürler ve Hāḡ'la tutarlar ve Hāḡ'la yürürler. ⁽¹⁹⁾ Pes, erbāb-ı nefis ile ehl-i şafānuñ cebr ü ihtiyārı beyinde fark, beyne's-semā'ı ve'l-arzdur. Meṣelā:

(20) **Ḳaṭrehā ender-şadefhā gevherest** (1490)

Ḳaṭarāt-ı nīsān derūn-ı aşdāfda cevheriyyet ile mütekevvīn olup ⁽²¹⁾ dürer-i girān-māye olur; ammā dehān-ı mārda semm-i helāhil ve zehr-i ḡātil olur. Kezālik cebr ü ihtiyār daḡı ⁽²²⁾ ādāb-ı şerī'at ve erkān-ı ṭarīḡat ile ārāste olan aşdāf-ı ecsām-ı aşfiyāda le'ālī vü cevāhir ve ⁽²³⁾ melāḡide vü mubāḡī ve Cebrī vü Kaderīleruñ mār-cibillet olan dehān-ı ezḡān-ı fāsıdelerinde zehr-i mār ⁽²⁴⁾ ve bā'ış-i 'azāb-ı nār olur. Zīrā işḡāt-ı teklīfāt eyleyen güm-geṣteler rahmet-i Hāḡ'dan dūr ve bāb-ı ⁽²⁵⁾ maḡfiretden maṭrūd u mehcūrlardur. Ve bi'l-cümle mertebe-i şafvet ve derece-i velāyete lāf u güzāf ve ḡurı

²⁸³¹ Aşağıdaki iki beyit, metindeki yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Şâirin kullandığımız divân neşrinde 7 beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 28.

²⁸³² “Aşk kalbimi alıp gitti, olan oldu artık. Eyvâhlar olsun! Onu bir daha nerede bulabilirim ki?”

²⁸³³ “Sadece Kâsımî onun şarabından sarhoş değil; bütün zerreler onun kadehlerinden sarhoştur.”

²⁸³⁴ “Âlemlerin Rabbi **Allah dilemedikçe siz dileyemezsiniz.**” (Tekvir 81/29, nâkıs iktibas)

²⁸³⁵ “Hepsi Allah'tandır de.” (Nisâ 4/78, nâkıs iktibas)

(26) kıl ü kâl ile irişilmez ve “Ben her şey’i Hâk’dan bilürüm ve Hâk’dan ğayrı şey’i görmem, vaḥdet-i vücûda (27) kâ’il olanlardanum.” demekle olmaz. Lâ-büd bir mürşid-i kâmil nazarında yanup yakılıp ve ‘ibâdet ü tâ’atda [II,55a] (1) vücûduñ eridüp ve dest-i himmet-i pîrden hamr-ı maḥabbet-i İlâhî nûş idüp cezebât-ı Raḥmâniyye seni senlikden (2) alup ve aḥkâm-ı nefsi kahr u helâk idüp mest-i medhûş-ı ‘ışk-ı Sübhânî olmadukça bu hâlden (3) haber-dâr olamazsın ve esrâr-ı ‘uşşâkdan lezzet alıamazsın. Ve nefsi, cezbe-i Raḥmân’dan ğayrı bir şey’ (4) ıslâh eylemez. Şi‘r.²⁸³⁶

Eger merdî me-şev kâni‘ be-taklîd
Çu merdân dâmen-i merdî be-dest âr²⁸³⁷
Eger şad ‘ilm dârî dil ne-dârî
Hezâret şirk-i ser-bestest der-bâr²⁸³⁸
Zi-Kâsim gûş dâr in pend me-nişin
Be-‘âdet biş ez-in der-küy-i idbâr²⁸³⁹
Duyî bu’gzâr u der yek cild kun cem‘
Heme aqvâl-i Mevlânâ vu ‘Attâr²⁸⁴⁰

İmdi benüm cânum, bu hâli taḥşîl itmege sa‘y ü gûşiş kıl ve kıtarât-ı eşk-i çeşm döküp (5) yan yakıl ki senüñ daḥı şadef-i kâlbünde bir dürr-i yetim ḥâşıl ola.

Hest bîrûn kıatre-i (6) ḥurd u buzurg

Şadefden ḥâric iken kıatarât ḥîn-i teḳâtürde ḥurd u buzurg ve birbirinden mütefâvitdür. (7) Kezâlik:

Der-şadef durhâ-yi ḥurdest u buzurg (1491)

Şadefde olan dürrer ü le’âlî daḥı kimi küçük (8) ve kimi büyükdür. Ya‘nî lâ-cerem ḥâşşa-i şadef budur ki kıatarât-ı şaġireyi dürrer-i şaġire ve kıatre-i (9) kebîreyi lü’lü’-i şeh-dâne ider. Pes, aşdâf-ı kulüb-ı ‘ârifîn daḥı âfâkda olan eşyâyı (10) ve ‘avâmda olan cebr ü ihtiyârı ḥaseneye tebdîl idüp dürrer ü cevâhir iderler ve cümle-i (11) telvîşatı

²⁸³⁶ Sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu dizeler, Kâsım-ı Envâr’ın Dîvânındaki “mukattaât” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 338.

²⁸³⁷ “Er isen taklit etmeyle yetinme, sen de (hakiki) erler gibi, bir erin eteğini tut.”

²⁸³⁸ “Yüz ilmin olsa ve gönlün olmasa (âşık değilsen), yükün bin türlü üstü kapalı şıktır.”

²⁸³⁹ “Kâsım’dan bu öğüdün dinle ve alışkanlıkla (yaptığın yanlış hareketi bırak), bahtsızlar sokağında bundan fazla oturma.”

²⁸⁴⁰ “İkilîği bırak ve Attâr’la Mevlânâ’nın tüm sözlerini bir ciltte topla.”

mā'-i 'ilm-i tevḥīd ü ma'rifet ile ğasl ü taḥīr idüp ve ḥurşīd-i enver gibi cemī'-i 'ālemiyānuñ ⁽¹²⁾ üzerine reşş-i envār-ı maḥabbet idüp ve ṭarīkalarına sülūk idenleri isti'dād u ḳābiliyyetlerine göre ⁽¹³⁾ dürer ü cevāhir eyleyüp kendüleri kimesnenüñ rengine boyanmazlar ve cümleyi kendü renklerine boyamağa ⁽¹⁴⁾ himmet iderler.

Ṭab'-i nāf-i āhuvest ān ḳavm-rā

Ol ḳavm-i aşfiyā için misk āhūsı nāfinuñ ṭab' ı vardır.

⁽¹⁵⁾ Ez-birün ḥūn u derūnşān miskhā (1492)

Anlar taşradan ḥündür ve derūnları miskdür. ⁽¹⁶⁾ Ya' nī min-ḥayṣu's-şūreti'l-beşeriyye nazar idenlere dem ü laḥm ve ḥaḳīr ü ḥor görinürler; ammā gencīne-i ⁽¹⁷⁾ esrār-ı yār ve maṭla'-ı tecelliyāt-ı envār-ı Kird-gār olan ḳalb-i şāfları cānibinden zāhire olan ⁽¹⁸⁾ kelimāt-ı ḳudsiyyelerinden nesemāt-ı fevāyiḥ-i ünsiyye-i miskiyye vezān olup dimāğ-ı cānı mu'atṭar ider; ve ḥūn-ı ⁽¹⁹⁾ ḥaḳīr, nāfe-i āhū-yı miskde müşk olduğı gibi bunlaruñ daḥı beşeriyyetleri melekkiye tebdīl olmuştur.

⁽²⁰⁾ Tū me-gū ki māye bīrūn ḥūn buved

Sen dime ki bu māye ḥod ḥāricde ḥūn olur.

Çun reved ⁽²¹⁾ der-nāf muşķī çun şeved (1493)

Çün māye nāfeye gidüp nice müşğ olur? Ya' nī mu'teriz olan ⁽²²⁾ kimesneler bu vechle i'tirāz eylesün ve māye dem iken ne vechle misk olur diyü istib'ād ⁽²³⁾ eylesün.

Tū me-gū k'īn mis birūn muḥteḳar

Sen dime ki bu nüḥās u miss zāhirā muḥteḳardur.

⁽²⁴⁾ Der-dil-i iksīr çun ğired guher (1494)

'Acabā iksīr içinde nice zer ü güher oldı? Ya' nī "İksīr nüḥāsı ⁽²⁵⁾ ne vechle zer ider?" diyü ba'īd görme. Kezālik ezvāḳ u ḥālāt-ı evliyā daḥı bir iksīr-i ekber ⁽²⁶⁾ ve nazar-ı şerīfleri bir kibrit-i aḥmerdür ki kendüleri zer-i ḥāliş olduklarından ğayrı istimdād ⁽²⁷⁾

idenleri dağı zer-i hâliş ve misk-i hoten iderler. Nitekim buyururlar: “Evliyâ-râ hest kudret ez-Îlâh.”²⁸⁴¹ [II,55b] ⁽¹⁾ Mevlânâ kuddise sirruhû fermâyed; şî‘r:²⁸⁴²

Ger tu ‘udî sūy-i ĩn mucmer biyâ
Ve’r ber-ânendet zi-bâm ez-der biyâ²⁸⁴³

Yūsufâ! ⁽²⁾ Ez-çâh u zindân çâre nîst
Sūy-i zehr-i kahr çun şekker biyâ²⁸⁴⁴

Guftenet Allâhu ekber resmiest
Ger tu ân-i ekberî ekber biyâ²⁸⁴⁵

⁽³⁾ Çun mey-i aḥmer segân hem mî-ḥorend
Ger tu şîrî çun mey-i aḥmer biyâ²⁸⁴⁶

Zer çi cūyî miss-i ḥod-râ zer be-sâz
Ger ne-bâşed zer tu sîmîn-ber biyâ²⁸⁴⁷

⁽⁴⁾ Ger şifathâ-yi melik-râ maḥremî
Çun melik bî-mâde vu bî-ner biyâ²⁸⁴⁸

Ve’r-şifât-i dil giriftî der-sefer
Hem-çu dil bî-pâ biyâ bî-ser biyâ²⁸⁴⁹

⁽⁵⁾ Çun leb-i la‘ leş şalâyî mî-dehed
Ger ne’î çun ḥâre vu mermer biyâ²⁸⁵⁰

Çun zi-Şemsu’d-đîn cihân pur-nûr şud
Sūy-i Tebrîz â dilâ ber-ser biyâ²⁸⁵¹

⁽⁶⁾ İmdi benüm cānum, mādām ki sen aḥkām-ı nefsdesein;

İhtiyâr u cebr der-tû bud ḥayâl

²⁸⁴¹ “Evliyânın kudreti Allah’tandır.” 1712. beytin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 86. (Nüşada mısranın önüne sürhile bir “ayn” harfi yazılmıştır).

²⁸⁴² Mevlânâ’nın Dîvânındaki 179. gazel olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, Haz., Bedüzzamân Fûrûzânfer, C. 1-2, s. 112.

²⁸⁴³ “Sen ud isen bu buhurdâna doğru gel. Seni kapıdan kovarlarsa bacadan gel.”

²⁸⁴⁴ “Ey Yūsuf! Kuyu ve zindandan kaçış yoktur. Kahrın zehrinin tarafı şeker gibi gel.”

²⁸⁴⁵ “Allâhu ekber demen şekilden ibarettir. Sen (hakikaten) Ekber’in (kulu) isen ona gel.”

²⁸⁴⁶ “Kırmızı şarabı köpekler de içer. Sen arslan isen kırmızı şarap gibi gel.”

²⁸⁴⁷ “Niçin altın arıyorsun? Kendi bakırını altına dönüştür. Altın olmasa da sen gümüş gibi beyaz göğsünle gel.”

²⁸⁴⁸ “Melik’in sıfatlarına mahrem isen O’nun gibi erkeklik ve dişilik sıfatı taşımadan gel.”

²⁸⁴⁹ “Yolculukta gönlün sıfatlarına vâkıf olduysan gönül gibi başsız gel, ayaksız gel.”

²⁸⁵⁰ “O’nun lâl dudağı çağırınca mermer ve kaya değilsen duy ve gel.”

²⁸⁵¹ “Ey gönül! Âlem Şems-i Tebrizî’den nurla dolduğundan dolayı Tebriz’e gel, baş üstüne gel!”

İhtiyār u cebr ⁽⁷⁾ sende hayāl idi. Ya‘nī “Bende ihtiyār ve yāhūd cebr vardır.” hayālindesin.

Çun der-îşân reft ⁽⁸⁾ şud nūr-i celāl (1495)

Ammā çünki anlara gitdi, ol hayāl olan cebr ü ihtiyār nūr-ı celāl oldu. Ya‘nī senün ⁽⁹⁾ vücūdında zann u hayāl mertebesinde olan cebr ü ihtiyār merdān-ı Hudā’nuñ vücūdında tecelliyāt-ı ⁽¹⁰⁾ envār-ı şıfāt u zāta ve zevk u vicdāna ve şühūd u ‘ıyāna tebdīl olur ve zann u hayālden ⁽¹¹⁾ kurtulur. Pes, bunların ihtiyār u cebrleri mertebe-i hiss ü hayāl ve ‘aql-ı ma‘āşda olanların cebr ü ihtiyārları ⁽¹²⁾ gibi degildür ve “Hayāl bunlarda ne vech ile nūr-ı celāl olur?” dirseñüz, meşelā:

Nān çu der-sufre’s ⁽¹³⁾ bāşed ān cemād

Nān çünki sofrā içinde olup henüz tenāvül olunmaya, cemāddur.

Der-ten-i merdum şevd ⁽¹⁴⁾ ü rûh-i şād (1496)

Ammā ekl olup mülāşık-ı ebdān-ı merdān olduğda rûh-ı şād olur. Ya‘nī rûh-ı hayvānī ⁽¹⁵⁾ andan kuvvet bulup havāss-ı insāniye imdād ider. Fe-emmā nān mādām ki dāhil-i ebdān olmaya;

⁽¹⁶⁾ Der-dil-i sufre ne-gerded mustahīl

Mücerred sofrā içinde turmağ-ıla mertebe-i cemādiyyetden mertebe-i rûha ⁽¹⁷⁾ tebdīl ü tahvīl olmaz.

Mustahīleş cān kuned ez-selsebīl (1497)

Nānı cān müstahīl eyler selsebīl ⁽¹⁸⁾ cihetinden. Selsebīl şol leyyīn ü mülāyīm şey’dür ki anda aşlā huşūnet olmaya. Ve şıfat-ı mezbūre ⁽¹⁹⁾ mā’-ı şāfīde bulunmağ-ıla āba selsebīl ıtlāk iderler ve kemāl-i ‘uzūbet ve şafvetinden sehlu’d-duhūli ⁽²⁰⁾ fi’l-halk ²⁸⁵² olmağ-ıla mā’-i salsāl ü selsebīl ta‘bīr iderler. Ve selsebil cennetde bir ırmağın ismidür ⁽²¹⁾ ve hamra dağı selsebīl dirler. Hāşıl-ı kelām selsebīl āb-ı latīf ma‘nāsına olursa ba‘de’l-ekl ⁽²²⁾ nān mi‘dede tabh olup eridükde āba tebdīl olup “Ve ce‘alnā mine’l-mā’i kulle şey’in hayy.” ²⁸⁵³ fehvāsınca ol mā’dan ⁽²³⁾ bir buhār-ı latīf şu‘ūd

²⁸⁵² “Boğazdan geçmesi (içimi) kolay”

²⁸⁵³ “Her canlı şeyi sudan yarattık.” (Enbiyâ 21/30, nâkıs iktibas)

idüp cevāriḥ ü a‘ zāya sirāyet ve her bir maḥalle tevzī‘ olunduḡda ḳalbde ⁽²⁴⁾ dem-i süveydā ve ‘ urūḡda ḥūn-ı revān ve çeşimde ḳuvvet-i başar ve gūşda ḳuvvet-i sem‘ ve zebānda ḳuvvet-i ⁽²⁵⁾ nuṭḳ ve dest ü pāda ḳuvvet-i meşy ü baṭş ve ḳuvvet-i lems olup cān nānı bu vechle tebdīl ⁽²⁶⁾ ider ve bu tebeddülāt cāndandır. Zīrā ebdān-ı mevtā nān ile ṭolsa sofrā içinde olmadan ne farkı vardır? Belki pāk iken murdār olur.²⁸⁵⁴ Ve eger kim selsebīl ḥamr ma‘ nāsına olursa şol cān ki selsebīl-i behişt-i cenāndan ⁽²⁷⁾ bāde-i ‘ ıṣḳ-ı İlāhī nūş itmişdür, nān dāḥil-i ebdān ve refīḳ-ı cān olduḡda cān ol bādeden [II,56a] ⁽¹⁾ nāna daḥı bir cūr‘ a şunup cān mertebesine nā’ il ider. Ve bu vechle ḥayāt bulmayan nān yā ḥayvān ⁽²⁾ loḡması olmuş ve yāḥūd insān loḡması olmuş, kendüde fark bulmaz. Anuñ ise Ḥaḳ’ dan lisān-ı ḥāl ile ⁽³⁾ murādı mertebe-i insāniyyete ‘ urūc idi. Pes nān loḡma-i erbāb-ı nefis olduḡına ilā-yevmi’ l-ḳıyāme ye’s ⁽⁴⁾ ü mātem ider ve “zāyi‘ oldum” diyü eşk-i çeşm döker.

Ḳuvvet-i cānest īn ey rāst-ḥ’ ān

Ey dürüst ⁽⁵⁾ ü rāst okuyucu, bu beyān olınan ḳuvvet ü te’ şīr cānuñdur ve bu tebdīl ü taḥvīllere rūḥ ḳādirdür. ⁽⁶⁾ Pes fehmi- dürüst ile iz‘ ān ḳıl ki:

Tā ḡi bāşed ḳuvvet-i ān cān-i cān (1498)

Cān-ı cān-ı cān ve rūḥu’ l-ervāḥuñ ⁽⁷⁾ ḳuvvet ü ḳudreti ne mertebede ola? Ya‘ nī nānı ādemī itmek kār-ı ḳuvvet-i cān oldıysa ḳıyās eyle ki şāḥib-i ⁽⁸⁾ ifāza-i rūḥ-ı izāfī olan rūḥ-ı Muḥammedī’ de verāşet-i kemāliyye-i ‘ āmme-i muṭlaḳa-i Muşṭafaviyye şāḥibi ⁽⁹⁾ olan insān-ı efḡal ve mürşid-i ekmelde Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ ālā ne ḳudret ḳomışdur? Ya‘ nī anlarda ⁽¹⁰⁾ bir ḳudret-i celīle ve ḳuvvet-i celiyye vardır ki naẓar-ı şerīflerine şıḡḳ u ḥulūş ile gelen tāliblerüñ ⁽¹¹⁾ ḳalbi müzahrefāt-ı dünyeviyye ile mülevveş ü murdār iken ḡıll ü ḡışdan ‘ ārī vü pāk ve cemād mertebesinde ⁽¹²⁾ iken revān-ı çālāk ve zulümāt-ı nefsāniyyede mürde iken ḥayāt-ı bāḳiye ile feraḥ-nāk iderler. **Beyt:**

Her cā ki hest pīr-i muḡān bā-murād-i cān

²⁸⁵⁴ “ve bu tebeddülāt”tan buraya kadarki kısım metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Mâ-râ hemîşe rûy-i niyâzest ber-zemîn

Vaşfeş çi gûne gûyem u şerheş çi sâñ dehem

An-râ ki âftâb ‘iyânest der-cebîn²⁸⁵⁵

(13) Ve kemâl-i îzâh için birkaç ebyât-ı şerîfe ile dahı temşîl idüp Hâzret-i Mevlânâ
kuddise sirruhû (14) buyururlar ki:

Güş-pâre’y âdemî ez-zûr-i cân

Mî-şikâfed kûh-râ bâ-baħr u kân (1499)

(15) Meşelâ güş-pâre-i âdemî ki elidür, cânunı kuvvetinden ele dahı kuvvet-i bâzû
hâşıl olup (16) baħr ile kânı ve kûhı şakķ eyler. Ya‘nî eline mi‘vel ü dâsmân alup
cibâli yarup (17) ma‘âdin-i zer ü cevâhir ve deryâlara talup dürer-i bevâhir çıkarur.
İmdi benüm cânum:

Zûr-i cân-i kûh-ken (18) şakķ-i ħacer

Tag kazıcınun cânınun zûrî şakķ-ı ħacer itmekdür. Kûh-ken vaşf-ı terkîbidür.

(19) **Zûr-i cân-i cân in şakķa’l-kamer (1500)**

Ammâ cân-ı cânunı kuvveti şakķu’l-kamer eylemekdür ki murâd Hâzret-i (20) Hâbîb-i
Ekrem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden zühûr iden mu‘cize-i bâhiredür ve
Muħammed ‘aleyhi’s-selâm cânlar cânı (21) ve gönüller sultânıdır ki ser-engüşti-
mübârekiyle şakķ-ı kamer eylemişdür. ‘**Aṭṭâr**:²⁸⁵⁶

(22) Heme cânhâ ez-în nûrest tâbân
Ki der-âfâķ meşhûrest meydân²⁸⁵⁷

Heme cânhâ bedîn bâşed ser-efrâz
Ĥaķîķat ü’s-t in-câ şâhib-i râz²⁸⁵⁸

(23) Be-râh-i şer‘ in nûrem hidâyet
Ez-evvel bûd bisyârî sa‘âdet²⁸⁵⁹

²⁸⁵⁵ “Pîr-i mugânın can arzusıyla bizi istediğı her yer, yeryüzünde onun niyâzının yüzüdür, (duâ mekânıdır). Alnında güneş görüneni ben nasıl vasfedeyim ve neye benzetip anlatayım?” Bu dizeler metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²⁸⁵⁶ *Cevherü’z-zât*’ın “Tamâmî-i Eşyâ ez-Yek Nûr-ı Vâhidend” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherüz-zât**, C.2, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org.> 10 Nisan 2018.

²⁸⁵⁷ “Ufuklarda uçsuz bucaksız alan (manzara) meşhurdur. Bütün canlar (âfâkı aydınlatan) bu nurdan parlıyor.”

²⁸⁵⁸ “Bütün canlar bununla övünür, hakikaten burada sırların sahibi odur.”

Der-âhîr nîz hem dānistēm men
K'ez-în nūrem şevēd esrār rūşen²⁸⁶⁰

(24) İmdi bi-ṭarîḳı't-taṭbîḳı 'ale'l-enfūs bu beyt-i şerîfde erbāb-ı sülûke ve 'āşîḳ-ı şādîḳa ḥişşe budur ki (25) zūr-ı cān-ı kūh-ken ancak şaḳḳ-ı ḥacer itdūgi gibi mücerred zāhire ikrār idüp ma' nāyı inkār idenler (26) daḥı 'ilmi meyyiten 'an-meyyitin²⁸⁶¹ aḥz idüp ve lafzdan mücerred ma' nā-yı zāhire ḳanā'at iderler ve taşḥîḥ-i (27) terkîb ve ḳavā'id-i naḥv u şarfdan ḥalāş olmazlar. Ammā ḳalbleri āyînesi nūr-ı Muḥammedî ile şāf olan [II,56b] (1) zinde-diller eflāk-i ma' nevîde taşarruf itmekle ser-engüşt-i nūr-ı hidāyet ile şaḳḳ-ı ḳamer-i ḳalb idüp (2) ḳuvā-yı zāhire vü bâṭınasına izḥār-ı kerāmet ve teslîm-i rızā-yı Ḥaḳḳ'a da' vet ider. Zîrā ḳamer ḳalbe temşîl (3) olunmaḳda vech-i şebēh budur ki ḳalb zü'l-vecheyn olup vech-i muḫlimi cānib-i nefsi ve vech-i münevveri (4) cānib-i rūḥı vely ider. Ve ḳamer, nūr-ı şemsden istifāza eyledūgi gibi ḳalb daḥı rūḥdan istifāza-i (5) nūr ider. Ve te'sîr-i nūr-ı āfitāb-ı rūḥdan māh-ı ḳalb-i sālîk münfelîḳ olup ve nūr-ı māh-ı bedr-i ḳalbūn (6) zuḥūrı daḥı maḡrib-i rūḥdandır. Zîrā rūḥ ḳalbde kāmîne vü muḥtecibe olduḳdan şoñra bürüz (7) ider ve ḥālet-i mezbûre vaḥdette olan ḳurb-ı fenāya 'alāmetdür. Zîrā ḳalb rūḥuñ şühūd-ı zātîye (8) mü'eddiye olan müşāhedesinüñ maḳāmıdır. Ve bunuñ taḥḳîḳātından ba'z-ı tedḳîḳāt bundan aḳdem (9) daḥı “İḳterabeti's-sā'atu ve'nşāḳḳa'l-ḳameru.”²⁸⁶² tefsîrinde ve ba'z-ı maḥalle münāsib mevāzi'de sebḳ eylemişdür. Ḥulāşa-i (10) kelām, benüm rūḥum;

Ger kuşāyed dil ser-i enbān-i rāz

Eger dil, ser-i enbān-ı rāzı kuşāde vü bāz (11) iderse ve bundan ziyādece keşf-i esrār ḳılursa,

Cān be-sūy-i 'arş sāzed turk u tāz (1501)

²⁸⁵⁹ “Ben evvelden beri saadetli biriydim. Hidāyetimi (ve saādetimi) bu nurun aydınlattığı dosdoğru yolla buldum.”

²⁸⁶⁰ “Biliyorum ki sonunda da bu nurumun etkisiyle sırlar aydınlanacak (onlara âşinâ olacağım).”

²⁸⁶¹ “Ölüden ölü olarak” Bayezid-i Bistami'ye atfedilen bu sözün tamamı şöyledir: “Aheztum ilmekum meyyiten an-meyyitin ve ahaznâ ilmenâ ani'l-hayyillezi lâ-yemût.” “Siz ilminizi ölülerden ölü olarak aldınız. Bizse ilmimizi ölmeyen diriden (Allah'tan) aldık.”

²⁸⁶² “Kıyâmet yaklaştı ve ay yarıldı.” (Kamer 54/1)

(12) Rûh-ı çālāk cānib-i ‘arşa cevalān ve kemāl-i sūr‘ at ile revān olur. Hāşıl-ı kelām İbn ‘Abbās (13) raḍiya’llāhu ‘anhümā: “Allāhu’llezī ḥalaḳa seb‘a semāvātın ve mine’l-arḍi mişlehunne yetenezzelu’l-emru beynehunne,”²⁸⁶³ āyet-i kerīmesinüñ (14) ma‘nā-yı bāṭnīsini size tefsīr eylesem beni seng-sār iderdinüz.” buyurdıkları gibi ve Ebū Hureyre (15) raḍiya’llāhu ‘anh: *Ḥummiltu ‘ani’n-Nebiyyi vi‘ā‘eyni mine’l-‘ilmi emme’l-vāḥidu fe-beşeştuhū fīkum, ve emme’l-āḥaru fe-lev* (16) *beşeştuhu kuṭi‘a minnī hāze’l-bul‘ūm.*²⁸⁶⁴ buyurdıkları gibi, “Eger gönül esrār-ı cāndan daḥı ziyādece (17) keşf ideydi, siz inkāra düşmekle bu cān bedenden çıkup cānib-i ‘arşa çapardı.” (18) dimek isterler. Ve yāḥūd İmām-ı ‘Alī kerrema’llāhu vecchū sine-i bi-kīnelerine işāret idüp: (19) *İnne hehunā le-‘ulūmen cemmeten lev vecedtu lehā ḥameleten.*²⁸⁶⁵ buyurdıkları gibi Hāzret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū (20) daḥı “Nic’ideyin? Taḥammülünüz olsa esrār-ı cāndan ve cebr ü ihtiyār ve aḥvāl-i evliyā’-i kibārdan (21) çok ma‘ānī keşf ü izhār iderdüm; lākin taḥammülinüz yokdur. Cā’izdür ki ervāḥınız ebdānınızdan (22) ṭayerān eyleye.” diyüp “Ketm-i esrār eyledük.” buyururlar. **Hocendī.**²⁸⁶⁶

- (23) Ruḥ be-pūşīd u ciger mī-sūzedem
 Āteş-i pinhān beter mī-sūzedem²⁸⁶⁷
- Hāne ger ez-āb sāzem çun ḥabāb
 Āh-i dil dīvār u der mī-sūzedem²⁸⁶⁸
- (24) Yād-i ān leb dil ki ḥūn-ālūd ez-ū’s
 Çun nemek ber-riş-i ber mī-sūzedem²⁸⁶⁹
- Bāz ser-ber mī-kunem pişeş çu şem‘

²⁸⁶³ “Allah, yedi kat göğü ve yerden bir o kadarını yaratandır. Ferman bunlar arasından inip durmaktadır ki böylece Allah’ın her şeye kâdir olduğunu ve her şeyi ilmiyle kuşattığını bilersiniz.” (Talak 65/12, nâkıs iktibas)

²⁸⁶⁴ “Hz. Peygamber’den iki kap ilim aldım, birini size yaydım (anlattım), diğerini de anlatsaydım şu boğazım kesilirdi.”

²⁸⁶⁵ “Burada çokça ilim vardır. Eğer taşıyacak olanları bulsaydım (bu ilimleri) onlara açardım.”

²⁸⁶⁶ Şâirin kullandığımız Dîvân neşrinde yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hocendî, a.g.e., s. 260.

²⁸⁶⁷ “O yüzünü gizledi, ciğerim yanıyor ve gizli ateş beni daha beter yakıyor.”

²⁸⁶⁸ “Kabarcık gibi kendime sudan ev yapsam bile gönlümün âhı (yüzünden) kapım ve duvarım yanıyor.”

²⁸⁶⁹ “Gönlümü kana boyayan o dudağı hatırladıkça tuz dökülen yara gibi yanıyorum.”

Gerçi ez-pā tā-be-ser mī-sūzedem²⁸⁷⁰

(25) Sūht cānem nāz-i ū bādeş helāl
Ger be-yek bār-i diger mī-sūzedem²⁸⁷¹

Nāme-i şevkām kebūter dīd u guft
Çun perem çun bāl u per mī-sūzedem²⁸⁷²

İzāfet⁽²⁶⁾ Kerden-i Ādem ‘Aleyhi’s-selām Ān Zellet-rā be-Ḥiştēn ki “Rabbenā, Zalemnā, Enfusenā” ve İzāfet⁽²⁷⁾ Kerden-i İblīs Gunāh-i Ḥod-rā be-Ḥudā ki “Bi-mā Ağveytenī”

Ādem ‘aleyhi’s-selām ol zelleyi [II,57a] ⁽¹⁾ kendüye izāfet eylemesidür ki “Rabbenā, zalemnā, enfusenā”²⁸⁷³ didi ve İblīs kendü günāhını Ḥaḳ Te‘ālā’ya izāfet ⁽²⁾ idüp “Bi-mā ağveytenī”²⁸⁷⁴ dimesinüñ beyānındadır. Bu beyānuñ sibākına münāsebeti budur ki: Çünkü ⁽³⁾ Mevlānā ḳuddise sirruhū ihtiyār-ı küll ve cebr-i ḥāşşı beyān ve “Ḳul kullun min-‘indi’llāhi.”²⁸⁷⁵ sırrını ‘ıyān eyledi; lākin ⁽⁴⁾ bu maḥalde iflāḥ-ı sālīkīn içün Ādem ‘aleyhi’s-selām ile İblīs kışşasın getürüp ikisi daḥı cümle-i kār ⁽⁵⁾ Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ dest-i irādet ve yed-i ḳudretinde olduḡın ‘ārifler iken İblīs-i pūr-telbīs ⁽⁶⁾ cürm ü günāhı Ḥaḳḳ’a izāfet idüp nefsinı tenzīh itmekle merdūd u maṭrūd ve Ādem ‘aleyhi’s-selām ⁽⁷⁾ cürm ü ḥaṭāyı kendü nefesine isnād ve Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’yı tenzīh ü taḳdīs ve levāzım-ı ‘ubūdiyyet ⁽⁸⁾ ve merāsım-i rubūbiyyeti mürā‘at itmekle maḡfūr u merḥūm ve ‘inda’llāh maḳbūl olduḡın ḥikāyet ⁽⁹⁾ buyururlar. İmdi ḥaṭāyı Ḥaḳḳ’a isnād eyleyen, şeyṭān gibi merdūd ve nefesine isnād eyleyen, Ādem ⁽¹⁰⁾ ‘aleyhi’s-selām gibi maḡfūr olur. Pes, sem‘-i cān ile istimā‘ eyle ki ne buyururlar:

Kird-i Ḥaḳḳ u kird-i mā ⁽¹¹⁾ her dū bi-bīn

²⁸⁷⁰ “Yanında mum gibi baştan ayağa yansam bile dik durmaya çalışıyorum.”

²⁸⁷¹ “Onun nazı benim canımı yaktı ve şu an tekrar yakıyorsa (da) ona helal olsun!”

²⁸⁷² “Güvercin benim aşk mektubumu gördü ve: “Benim kolum kanadım yanar, ben bunu nasıl götüreyim?” dedi.”

²⁸⁷³ “Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik.” (A’raf 7/23, nâkıs iktibas)

²⁸⁷⁴ “Beni azdırman sebebiyle” (A’raf 7/16, nâkıs iktibas)

²⁸⁷⁵ “Hepsi Allah’tandır, de.” (Nisâ 4/78, nâkıs iktibas)

Ey ‘âkı! Hâk Sübhānehû ve Te‘âlâ’nuñ hâliķu’l-ef‘âl olduğı cihetden fi‘lini ve bizden şudûr itdügi ⁽¹²⁾ cihetden bizüm fi‘limüzi gör.

Kird-i mâ-râ hest dān peydā’s t̄in (1502)

Bizüm fi‘limüzi mevcûd bil ki ⁽¹³⁾ her şahş-ı mu‘ayyenün muķteziyât u ef‘âlî zâhirdür. Kird, kâf-ı ‘Arabî’nün kesriyle “fi‘l” ma‘nâsınadır. Ya‘nî “Ve mâ ⁽¹⁴⁾ eşābeke min-seyyi’etin fe-min-nefsike.”²⁸⁷⁶ fehvâ-yı şerîfî üzere seyyi’âtı nefsünden bilüp lâkin “Kul kullun ⁽¹⁵⁾ min-‘indi’llâhi.”²⁸⁷⁷ ve dahı “Va’llâhu hâlaķakum ve mâ ta‘melün.”²⁸⁷⁸ kavı-i kerîmi üzere ḥasenât u seyyi’âtıñ hâliķını ⁽¹⁶⁾ Hâk’dan ğayrısın bilmeyesin. Pes ne Cebrîler gibi selb-i ihtiyâr eyle ve ne Kaderîler gibi, “Abd kendü ef‘âlinün ⁽¹⁷⁾ hâliķıdır.” diyü beyhûde söyle. Zîrâ “Lâ-cebra ve lâ-tefvîda ve’l-emru beyne zâlike.”²⁸⁷⁹ denilmişdür. **Rubâ‘iyye:**²⁸⁸⁰

Ser-rişte-i ihtiyâr ez-dest me-dih
Ya‘nî ser-i zulf-i yâr ez-dest me-dih
Maķşûd zi-emr-i kun-fe-kân hestî-i tu’s t̄
Bî-fâ’ide rûzigâr ez-dest me-dih²⁸⁸¹

⁽¹⁸⁾ Pes, mezheb-i Ehl-i Sünnet ve Cemâ‘at ve muhtâr-ı erbâb-ı ḥaķîķat böylecedür. Ana binâ’en ki:

Ger ne-bāşed fi‘l-i ḥaķ (19) ender-miyān

Eger min-ḥayşü’l-iktisâb fi‘l-i ḥaķ ortada i‘tibâr olunmaz ise,

Pes me-gû kes-râ ⁽²⁰⁾ çirâ kerdî çunân (1503)

Pes ḥilâf-ı ṭab‘ ef‘âlî zâhire olan kimesneye “Niçün şöyle eyledün?” dime ⁽²¹⁾ ve aña rencîde-ḥâṭır olma. Hâl-i ân ki envâ‘-ı ‘itâb ve kudretün yeterse cezâ vü ‘iķâb idersin. ⁽²²⁾ Pes, ef‘âl-i ‘ibâd kesbî vü ihtiyârî olduğı muḥaķķaķ oldı. Ve lâkin:

Hâķ-i Hâk ef‘âl-i mâ-râ ⁽²³⁾ mûcidedest

²⁸⁷⁶ “Sana gelen iyilik Allah’tandır. **Başına gelen kötülük ise nefsindendir.** Seni insanlara elçi gönderdik; şahit olarak Allah yeter.” (Nisâ 4/79, nâkıs iktibas)

²⁸⁷⁷ “Hepsi Allah’tandır, de.” (Nisâ 4/78, nâkıs iktibas)

²⁸⁷⁸ “Oysa ki sizi ve yaptıklarınızı Allah yarattı.” (Sâffât 37/96)

²⁸⁷⁹ “Cebr yoktur ve tefvîz de yoktur. İş, bunların arasındadır.”

²⁸⁸⁰ Metindeki yeri belirtilip sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu rubâin Kâsım-ı Envâr’a âit olduğı tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 349.

²⁸⁸¹ “İrâdenin ipinin ucunu elinden bırakma; yanî sevgilinin saçının ucunu elinden kaçırma! ‘Ol (dedi) ve oldu’ emrinden maksûd senin varlığıdır. Vaktini faydasız (işlerle) heder etme!”

Hak Sühbānehū ve Te‘ālā’nuñ şıfat-ı hālikiyyeti bizüm ef‘ālimüzi müciddür ve hīn-i⁽²⁴⁾ ‘azīmetimüzde kesbimüzi halk idicidir.

Fī‘l-i mā āşār-i halk-i İzidest (1504)

Ve bizüm ef‘āl ü a‘māl⁽²⁵⁾ ve mekāsib ü aqvālimüz ol Hāliķu‘l-emr ve‘l-kevn olan fā‘il-i muṭlaķuñ āşār-ı halkıdır.

⁽²⁶⁾ Murīdu‘l-ḥayrı ve‘ş-şerri‘l-ķabīhi
Ve lākin leyse yerḍā bi‘l-muḥālī²⁸⁸²

Pes, “‘Abd şıfat-ı hālikiyyet ile⁽²⁷⁾ muttaşif olur.” demek ḍalāldür ve Kaderiyye’nün bu bābda söyledükleri kelimāt-ı nā-sezā [II,57b]⁽¹⁾ mānend-i mecūsiyān İzid-i Mütē‘āl’e şerīķ koşmaķdur. Te‘ālā’llāhu ‘an-zālike ‘uluvven kebīrā.²⁸⁸³ Pes, lā-cerem⁽²⁾ ber-mūceb-i *Ḥayru‘l-umūri evsaṭuhā*.²⁸⁸⁴ merd-i mühtedī ṭarīķ-ı evsaṭı ihtiyār idüp hem halk-ı Hakk’ı müşāhede⁽³⁾ eyleye ve hem kendüde kesb ü ihtiyār-ı cüz’i olduğın mu‘āyene kıla.

Z‘ān ki nāṭıķ ḥarf⁽⁴⁾ bīned yā ğaraż

Zīrā ki nāṭıķ yā ḥarfı görür yā ğarażı görür ki murād ma‘nādur.

Key şeved yek dem⁽⁵⁾ muḥīṭ-i dü ‘araż (1505)

Nāṭıķ olan şahş-ı vāḥid ḥālet-i vāḥidede iki ‘arażı kaçan muḥīṭ⁽⁶⁾ olur? Ya‘nī ma‘nā-yı bilürse ḥarfden ğāfil ve ḥarfı görürse ma‘nādan zāhil olur,⁽⁷⁾ ān-ı vāḥidde ikisin daḥı ihāṭa idemez. Eger ‘araż ‘ayn-ı mühmele ile ve eger ğaraż ğayn-ı mu‘ceme ile,⁽⁸⁾ ‘alā-kile’t-taķḍīreyn ḥarf ile ma‘nā murād olunur. Pes, ‘abd-i ‘āciz ef‘ālinün hem mücidi⁽⁹⁾ ve hem kāsibi olmaķ muḥāldür.

Ger be-ma‘nā reft şud ğāfil zi-ḥarf

²⁸⁸² “Hayrı ve şerli kötü fiilleri dileyen (Allah, kulu için) imkânsız olan bir şeye râzı olmuş değildir. (Kul, irâdesiyle seçimini o yönde kullanmıştır; yaratan ise Allah’tır).” Bu beyit Mâtürîdî kelamcısı, Hanefî fakîhi ve muhaddis olan Ali b. Osman el-Üşî’nin (ö. 575/1179) Mâtürîdî akâidine dâir kaleme aldığı *el-Emâlî* adlı manzum risâlesinde tespit edilmiştir. Bkz. Ali b. Osman el-Üşî, **Kasîde-i Emâlî**, Çev. Mehmed Şükrî, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1303, s. 11. Fakat Abdullâh Efendi’nin söz konusu beyti Ankaravî’nin şerhi üzerinden almış olması muhtemeldir; zīrā mezkûr beyit Ankaravî’de de aynı *Mesnevî* beytinin şerhinde kullanılmıştır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 672-673 (1504. beyit).

²⁸⁸³ “Allah bundan (münezzektir) ve çok yücedir.”

²⁸⁸⁴ “İşlerin hayırlısı orta (aşırı uçlardan uzak ve dengeli) olanıdır.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 6, s. 333; Aclûnî, a.g.e., C. 1, s. 469 (1247. metin).

Âdemî hî̄n-i tekellümde cānib-i ⁽¹⁰⁾ ma' nāya gitse ḥarfden ġāfil olur. Zîrā şān-ı âdemî ancak ṭarafe-i ḥarf ü ma' nādan birini ⁽¹¹⁾ bilmek ve birine meşğul olduğda birinden maḥcūb olmaḡdur. Meşelā bu herkese ma' lūmdur ki:

Pîş ⁽¹²⁾ u pes yek dem ne-bîned hîç ṭarf (1506)

Hîçbir göz naẓar-ı vāḥidde ve bir nefesde pîş ü pesi görmez; be-her-ḥāl ⁽¹³⁾ yā öñin görür ve yāḥūd ardın görür. Belki ma' nen ardın hîç görmez; zîrā her ḳanda baḳsa ⁽¹⁴⁾ pîş-i naẓarında olanı görür.

Ān zamān ki pîş bînî ān zamān

Tū pes-i ḥod key bi-bînî ĩn bi-dān (1507)

⁽¹⁵⁾ Zîrā ol zamān ki naẓar-ı der-pîş eyleyesin, sen ol zamān kendü arduñı ḳaçan görürsin? Bunı ⁽¹⁶⁾ iz' ān ḳıl.

Çun muḥîṭ-i ḥarf u ma' nā nîst cān

Çünki cān ḥālet-i vāḥidede ḥarf ve ma' nāyı muḥîṭ ⁽¹⁷⁾ degildür,

Çun buved cān ḥālîḳ-i ĩn her du ān (1508)

Pes cān bu iki ānuñ nice ḥālîḳı olur? Ya' nî hem kāsib-i ⁽¹⁸⁾ fi' l ve hem ḥālîḳ-ı fi' l ne vechle olur? “Īn her du” lafzından murād fi' l ve ḥālḳ-ı fi' ldür. Mışrā' uñ ⁽¹⁹⁾ āḫirinde olan “ān” cāna rāci' olmaḡ mümkündür. Ve yāḥūd “ān” vaḳt ma' nāsına olup ⁽²⁰⁾ ḥāşıl-ı kelām: Bir anda iki ' arazı ve ma' nā vü ḥarfı ihāṭaya ḳādir olmayan cān bir anda ⁽²¹⁾ hem fi' l ve hem ḥālḳ-ı fi' le nice ḳādir olur? Olmaz, zîrā ihāṭa-i külliyyesi yoḡdur. Bā-ḥuşuş üzerine ān ⁽²²⁾ u zamān mürūr ideyor. Pes, bir nesneye maḥall olan ve üzerine ān u zamān geḳen ve iki şey'üñ ⁽²³⁾ birine meşğul olduğda birinden ġāfil olan, şıfat-ı ḥālîḳıyyete sezā-vār degildür. “Cān ⁽²⁴⁾ çun ḥālîḳ buved ĩn her du-rā der-yek ān.”²⁸⁸⁵ taḳdîri üzere ma' nā virildi. Ya' nî ān-ı vāḥidde ⁽²⁵⁾ ihāṭası olmayan, ḥālîḳ olmamaḡ ḥod evlā bi't-ṭarîḳdür dimek olur. Pes, cümlesinüñ mūcidi ve ḥarf ⁽²⁶⁾ ü ma' nā ve kesb ü fi' lüñ ḥālîḳı ol Ḳādir-i Muṭlaḳ'dur ki zamān u ān ve vaḳt ü mekāndan münezzeḥ ⁽²⁷⁾ olup ber-mışdāḳ-ı “Lā-yeşğuluhū şe'nuñ ' an-şe'nin,”²⁸⁸⁶ bir

²⁸⁸⁵ “Can, aynı anda bu iki şeyin birden nasıl hâlîḳı olur?”

²⁸⁸⁶ “Bir iş onu başka bir işten alıkoymaz.”

fi‘lũñ zuhûrı anı bir fi‘l-i âherden muhtecib itmez [II,58a] ⁽¹⁾ ve şu ‘unâtdan bir şe’n anı şe’n-i âherden meşgûl kılmaz.

Ḥaḳ muḥîṭ-i cumle âmed ey puser

Ḥaḳ Sübhānehû ⁽²⁾ ve Te‘âlâ cümle-i eşyâyı muḥîṭ geldi. Ey nûr-ı dîde-i peder!

Vā ne-dāred kâreş ez-kār-i diger (1509)

Anı bir kār, ⁽³⁾ kār-ı âherden girü tıtmaz. **Nizâmî**.²⁸⁸⁷

Ey hest ne ber-ṭarîḳ-i çünî
Dānā-yi derûnî vu birûnî²⁸⁸⁸

(4) Ey vāhib-i ‘aḳl u bā‘iş-i cān
Bā-ḥukm-i tu hest u nîst yeksân²⁸⁸⁹

Ey ḥukm-i tu ‘âlem-i taḥayyur
‘Âlem zi-tu hem tehî vu hem pur²⁸⁹⁰

Şāhib tuyî ān diger ğulāmend
Sultān tuyî ān diger ki rāmend²⁸⁹¹

(5) Zāt-i tu be-nûr-i lâ-yezālî
Ez-şîrk u şerîk her du ḥālî²⁸⁹²

Tevfîḳ-i tu ger ne reh-numāyed
În ‘uḳde be-‘aḳl kucā kuşāyed²⁸⁹³

(6) Ey ‘aḳl-i merā kifāyet ez-tû
Custen zi-men u hidāyet ez-tû²⁸⁹⁴

Ger luṭf kunî vu ger kunî ḳahr
Pîş-i tu yekî’st nûş yâ zehr²⁸⁹⁵

(7) Ger ḳahr sezā-yi mā’st âḥîr
Hem luṭf berāy-i mā’st âḥîr²⁸⁹⁶

²⁸⁸⁷ Bu beyitler şâirin Hamse’sindeki *Leylâ ve Mecnûn* mesnevîsinin giriş kısmında bulunan “Tevhîd”de tespit edilmiştir. Bkz. Nizâmî-i Gencevî, **Külliyyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî**, mukaddime ve şerh-i hâl: Şiblî-i Nu’mânî, be-ihimâm: M. Dervîş, Tahrân, İntişârât-ı Câvidân, 1366, 488-489.

²⁸⁸⁸ “Ey isteklerinin niçin olduğu ve nedeni sorgulanamayan! Sen içteki ve dıştaki (her şeyi) bilirsin.”

²⁸⁸⁹ “Ey aklı ihsân eden ve canı yaratan! Senin hükmünle varla yok aynıdır.”

²⁸⁹⁰ “Ey senin hükmün hayret âlemi olan! Âlem seninle hem dolu hem boşdur (sen mekândan münezzehsin; ama her yerdesin).”

²⁸⁹¹ “Efendi sensin, diğer her şey köledir; sultan sensin, diğer kimseler (sana) boyun eğmişlerdir.”

²⁸⁹² “Senin zâtın tükenmez bir nurdur, şirkten ve bir benzerin olmasından münezzehdir.”

²⁸⁹³ “Senin tevfiğin yol göstermez ise bu düğüm akla nasıl açılır?”

²⁸⁹⁴ “Ey (Rabbim)! Aklıma yetkinlik sendendir. Arayış benden, hidâyet ise sendendir.”

²⁸⁹⁵ “Lütuf da etsen kahr da etsen senin nezdinde zehirle ilaç aynıdır.”

Yâ şerbet-i lutf dâr pîşem
Yâ kahr me-kun be-kahr-i hîşem²⁸⁹⁷

(8) Tâ der-nefesem ‘inâyetî hest
Fitrâk-i tu key guzârem ez-dest²⁸⁹⁸

Pîş-i tu ne dîn ne tâ‘at ârem
İflâs-i tehi şefâ‘at ârem²⁸⁹⁹

Hem tu be-‘inâyetet İlâhî
Ân-câ kademem resân ki hî‘ahî²⁹⁰⁰
(9) Ez-zulmet-i hod rehâyem dih
Bâ-nûr-i hod âşinâyem dih²⁹⁰¹

İmdi ey ‘âciz-i kemter ve bende-i efkâr! Gerekdür ki müşâhede-i ⁽¹⁰⁾ halk-ı Hâlîk idüp ve hîn-i şudûr-ı kabâyihi a‘mâl ve vakt-i zuhûr-ı fezâyihi ef‘âlde cürm ü haşâyı ⁽¹¹⁾ İzid-i Müte‘âl’e nisbet itmeyesin ve şeytân-şıfat olmayasın. Belki Âdem-haşlet olup kesb ü ihtiyâr ⁽¹²⁾ mülâhazasıyla cürm ü ‘işyânı nefsüne isnâd idüp sen dahı lâyıķ-ı tâc-ı ictibâ ve sezâ-vâr-ı taht-ı ⁽¹³⁾ ıstıfâ olasın. Zîrâ:

Guft şeytân ki bi-mâ ağveytenî

Şeytân-ı racîm ki “Bi-mâ ağveytenî”²⁹⁰² didi.

(14) Kerd fi‘l-i hod nihân dîv-i denî (1510)

diyü denî ve la‘în ü gavî olan şeytân kendü fi‘l ü ihtiyârını ⁽¹⁵⁾ ketm eyledi ve şudûr iden dâlâlet ü gavâyetinün hâlîkını Hâķ olduķın ikrâr idüp kendünün ⁽¹⁶⁾ ihtiyâr-ı cüz‘î ve kesb-i fi‘lini inkâr itmekle tãrd u la‘ne müsteħaķ oldu. Ve Hãzret-i Mevlãnã ķuddise sirruhu⁽¹⁷⁾’l-a‘lã sũre-i A‘rãf’da işbu âyet-i kerîmeye işãret iderler. *Ķãle Tebãreke ve Te‘ãlã hikãyeten ‘an-ķavli İblîs.*²⁹⁰³ “Ķãle ⁽¹⁸⁾ fe-bi-mã ağveytenî le-aķ‘udenne lehum şirãteke’l-mustaķîm. Şumme le-ãtiyennehum min-beyni eydîhim

²⁸⁹⁶ “Biz her ne kadar kahrı hak etsek de sonuç olarak senin lütfün da biz (âciz kulların) içindir.”

²⁸⁹⁷ “Ya bana lütuf şerbetini sun ya da beni kendi kahrıma havâle ederek kahretme.”

²⁸⁹⁸ “Nefesimde senin inâyetin olduķu müddetçe senin ipini elden ne vakit bırakırım?”

²⁸⁹⁹ “Senin yanına ne din ne de ibadetlerimi getireceğim. Benim elimde bir şey yok ve müflisim, (ancak senin) şefaatinı getireceğim.”

²⁹⁰⁰ “Allah’ım! Sen inâyetinle beni istediğin yere ulaştır.”

²⁹⁰¹ “Bana kahrından kurtuluş (müjdemi) ver ve beni kendi nurunla tanıştır.”

²⁹⁰² “Beni azdırman sebebiyle” (A’raf 7/16, nâkıs iktibas)

²⁹⁰³ “Allah (c.c), şeytanın sözünden hikâye ederek (onun şöyle dediğini) buyuruyor.” Derkenara “Tefsîr-i âyet-i kerîme-i ‘ķãle fe-bi-mã ağveytenî” matlap olarak yazılmıştır.

ve min-ḥalfihim ve ‘an-eymānihim ⁽¹⁹⁾ ve ‘an-ṣemā’ilihim ve lā-tecidu ekṣerahum ṣākirīn.”²⁹⁰⁴ Erbāb-ı tefsīr “fe-bi-mā ağveytenī” cümlesinde olan bā-i cārrede ⁽²⁰⁾ iki kavil beyān itmişler. Kavil-i evvel bā-i ḳasemiyye ola. *Ey bi-agvā’ike le-aḳ’udenne lehum şirāṭe’l-mustaḳīm.* ⁽²¹⁾ Ya’ nī: “İlāhī, sen beni iğvā eyledüğün ḥaḳḳı-çün elbette ben veled-i Ādem için vaḳ’ eyledüğün şirāṭ-ı müstaḳīm ⁽²²⁾ üzerinde otururum.” Ammā ḳu’ ūddan murād ḳu’ ūd-ı ḥaḳīḳī olmayup ṭarīḳ-ı Ḥaḳḳ’a sülûkden men’ ve yāḥūd ⁽²³⁾ şirāṭ-ı müstaḳīmi benī Ādeme telbīs itmekle mehālikde tevaḳḳufından ‘ibāretdür. El-ḥāşıl benī Ādem’e bātılı ⁽²⁴⁾ ve kesb eyledükleri me’āşimi tezyīn eylemekle: “Baña virdüğün ḳudret ve nefāz-ı sulṭānuñ ḥaḳḳı-çün benī Ādem’ün ⁽²⁵⁾ cennete sālīk olacaḳ ṭarīḳ-ı ḳavīmün üzerinde otururum.” dimekdür. Pes, “bā” bā-i ḳasem olduğda “le-aḳ’udenne” ⁽²⁶⁾ kelimesinde olan lām cevāb-ı ḳasem olup ve “bi-mā ağveytenī” kavlinde olan mā maşdariyye ve “ağveytenī” te’vīl-i maşdarda ve bā-i ḳasem ile mecrūr olur.²⁹⁰⁵ Ve kavil-i şānī “fe-bi-mā ağveytenī” cümlesinde bā-i sebebiyye ola. *Ey ⁽²⁷⁾ fe-bi-sebebi iğvā’ike iyyāye le-aḳ’udenne lehum. Fe-bi-sebebi vuḳū’ī fī’l-ğayyi le-ectehidenne fī-iğvā’ihim ḥattā yufsidū bi-sebebi iğvā’ī [II,58b] ⁽¹⁾ kemā fesedtu bi-sebebihim.*²⁹⁰⁶ Ya’ nī: “İlāhī, senün baña vāḳi’ olan iğvān sebebi ile ben ādemiyān için olan şirāṭ-ı ⁽²⁾ müstaḳīm üzerinde otururum ve benüm ğayyda vuḳū’um sebebiyle lā-cerem iğvā’-i insāna sa’y ü ictihād

²⁹⁰⁴ “İblis dedi ki: Öyle ise beni azdırmana karşılık, and içerim ki ben de onları saptırmak için senin doğru yolunun üstüne oturacağım. Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından,ollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın! dedi.” (A’raf 7/16, 17)

²⁹⁰⁵ “ve ‘bimā ağveytenī’ kavlinde...” ifadesinden buraya kadarki kısım sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Bu kaydın tamamı: “ve ‘bimā ağveytenī’ kavlinde olan mā maşdariyye (olup “ağveytenī” şılası olmağa mütenāveldür) ve “ağveytenī” te’vīl-i maşdarda ve bā-i ḳasem ile mecrūr olur.” olmakla birlikte koyu karakterle yazıp parantez içine aldığımız kısmın üzeri çizilerek iptal edilmiştir. Bu çizilen kısmın sonunda da “sahh” yazmasından anlaşılan ise evvelâ kaydın bu şekilde bitirildiği; fakat daha sonra “sahh” kelimesi de dâhil olmak üzere bunların üzerleri çizilerek devamında yazılmış olan ifadelerle son hâlin belirlendiğidir. “Sahh” kelimesinin, üzeri çizilmiş olan sözlerin ardından yazılmış olan kısmın sonuna tahrir edilmesiyle de bu tercih açıkça gösterilmiştir. Buna rağmen Ş’de üzeri çizilen kısım yer almaktadır ki bu da onun ilk istinsah, yâhut ilk istinsahtan çoğaltılma olduğunu ortaya koymaktadır. F ve İÜ’de ise son hâl kayıtlıdır. Bkz. F.158b, İÜ.272b; Ş.292a.

²⁹⁰⁶ “Beni yoldan çıkarmandan dolayı onların doğru yollarına pusı kuracağım, günaha düşmem yüzünden onları saptırmaya çalışacağım ve onlar yüzünden kötü olduğum gibi benim sapmam yüzünden de onlar kötü olacak.”

(3) iderüm. Tâ ki anları vesâvis ü tesvîlât ile igvâ vü idlâl idüp ben anlarıñ sebebiyle gümrâh u fâsid (4) olduğum gibi anları dahı fâsid ü gümrâh ideyüm. Pes bâ sebebiyye olduğı taḳdîrce fi‘l-i maḥzûf-ı ḳaseme (5) müte‘alliḳa olup “Fe-bi-mâ ağveytenî uḳsimu bi’llâhi le-aḳ‘udenne.”²⁹⁰⁷ taḳdîr olunur. Zîrâ lâm, “bâ”nuñ “le-aḳ‘udenne” üzerine (6) ta‘alluḳını men‘ itmişdür. Meşelâ “Va’llâhi bi-Zeydin le-âmuranne.”²⁹⁰⁸ demek câ‘iz olmaz. Ve bir ḳavl dahı: “Fe-bi-mâ ağveytenî cümlesinde (7) olan bâ, istifhâmiyyedür.” demişler. *Ke-ennihû ḳîle bi-eyyi şey’in ağveytenî, summe’btidâ’e fe-ḳâle le-aḳ‘udenne lehum.*²⁹⁰⁹ (8) Ve lâkin *Tefsîr-i Kebîr*’de İmâm-ı Faḥru’d-dîn Râzî rahmetu’llâhi ‘aleyh vech-i şâlişi maḳbûl tutmayup.²⁹¹⁰ *Ve fihi* (9) *eşḳâlin ve huve inne işbâte’l-elifi izâ deḳale ḥarfı’l-cerri ‘alâ mâ el-istifhâmiyyeti ḳalîl.*²⁹¹¹ diyü buyururlar. Ya‘nî “Fe-bi-mâ ağveytenî.”²⁹¹² olmayup “Fe-bi-me ağveytenî?” olurdı demek isterler. Meşelâ “Amme yetesâ’elün.”²⁹¹³ gibi ki “ammâ”dan muḥaffedür.²⁹¹⁴ “Le-aḳ‘udenne lehum (10) şirâteke’l-mustaḳîm” ḳavlinde dahı ‘inde’n-naḥviyyîñ “alâ” maḥzûfe olduğında ḥilâf yokdur. Taḳdîr-i kelâm (11) “Le-aḳ‘udenne lehum ‘alâ-şirâteke’l-mustaḳîm, dimekdür.” buyurmuşlar. *Ḳâle’z-Zeccâc ve mişâluhû ḳavluke ḍuribe Zeydun ez-ḳahra* (12) *ve’l-baṭna, ve’l-ma‘nâ ‘ale’z-ḳahri ve’l-baṭni, ve ilkâ’i kelîmeti ‘alâ-câ’izun li-enne’s-şirâta ḳarfun fi’l-ma‘nâ, faḥtemele mâ yaḥtemiluhu* (13) *’l-yevmu ve’l-leyletu, fi-ḳavlike âtîke ḡadan ev fi-ḡadin.*²⁹¹⁵ Ve İblîs bu ḳavlinde kendü igvâsını Ḥaḳḳ’a muzâf (14) ḳılıp “Fe-bi-

²⁹⁰⁷ “Allah adına yemin ederim ki artık beni azdırman sebebiyle mutlaka (doğru yolunun üzerine) oturacağım.”

²⁹⁰⁸ “Vallâhi Zeyd’e emredeceğim.”

²⁹⁰⁹ “Sanki ona: ‘Neden dolayı saptırıldın?’ denilmiş gibi sonra (konuşmaya) başladı ve ‘Onlara pusu kuracağım.’ dedi.”

²⁹¹⁰ Bundan sonra “buyururlar ki” yazan şârih, bu kısmı üzerini çizerek iptal etmiştir.

²⁹¹¹ “Bunda şöyle bir problem ortaya çıkar: Harf-i cerr, istifhâm için olan mâ edatına dâhil olduğunda elifin kalması nâdirdir.” Şârihin bu kısımdaki açıklamaların kaynağı olarak bkz. Râzî, **a.g.e.**, C. 10, s. 310.

²⁹¹² “Beni saptırdığın şey sebebiyle”

²⁹¹³ “Birbirlerine neyi soruyorlar?” (Nebe 78/1)

²⁹¹⁴ “Ya‘nî “Fe bimâ...” kısmından buraya kadarki ifadeler, metinde yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

²⁹¹⁵ “Zeccâc ve onun gibi düşünenler şöyle dedi: ‘Zeyd’in sırtına ve karnına vuruldu.’ sözünde mânâ, sırtın ve karnın üstüdür. Buradaki (alâ) ‘üstüne’ kelimesinin düşürülmesi caizdir. Çünkü ‘sırât’ kelimesi mânâda zarftır. ‘Yarın geleceğim’ sözünde ‘yarın’ kelimesinin gündüz veya geceyi

‘izzetike le-uğviyennehum ecma‘in.”²⁹¹⁶ kavlinde iğvâ‘-i ‘ibâdî kendüye izâfet itmişdür. Pes, ⁽¹⁵⁾ ‘alâ-kavlihi’l-evvel İblîs mezheb-i cebrde ve ‘alâ-kavlihi’ş-şânî mezheb-i kaderde ve beyne’l-cebri ve’l-kader ⁽¹⁶⁾ olan mes‘elede muhayyer olmasına delâlet ider.²⁹¹⁷ Ve bu vech dahı kâbildür ki İblîs bu i‘tikâd üzerine ⁽¹⁷⁾ oldu ki fi’l-haķîka ğavâyet hâşıla olmaz, illâ bir muġvîden hâşıla olur. Pes, kendü nefsinî ⁽¹⁸⁾ li’l-âhari mine’l-ġavîn muġvî kı lup ba‘dehü zu‘m eyledi ki kaç‘an li’t-teselsül kendüyi muġvî olan ⁽¹⁹⁾ dahı Hâķ Te‘âlâ’dur. *Ve kâle Muhammed bin el-Ka‘b: “Kâtela’llahu’l-kaderiyyete le-İblîsu a’lemu bi’llâhi minhum yurîdu ennehû* ⁽²⁰⁾ ‘alime enne’llâhe yehdî ve yuğillu.”²⁹¹⁸ Ve ma‘nâ-yı iğvâda ihtilâf olup İbn ‘Abbâs rağiya’llâhu ‘anhümâ ve ekser-i ⁽²¹⁾ müfessirîn raĥimehumu’llâh: “Aġveytenî, adlelteni”²⁹¹⁹ ma‘nâsınadır.” demişler. *Kâle’l-Hasan ma‘nâ aġveytenî le‘antenî,* ⁽²²⁾ *ve kâle İbnu’l-Enbârî, ma‘nâ aġveytenî ehlektenî, ve kâle ba‘duhum hayyebtenî, ve kîle elfeytenî ġaviyen,* ⁽²³⁾ *ve kîle semmeytenî ġaviyen li-tekebburi ‘ani’s-sucûdi li-men ene hayrun minhu. Ve kîle ce‘altenî fi’l-ġayyi ve huve’l-‘azâb.* ⁽²⁴⁾ *Ve kîle kağayte minnî el-ef‘âlu’z-zemîmeti, ve kîle edħalte ‘aleyye dâ‘e’l-kibriyâ’i.*²⁹²⁰ Hâşıl-ı kelâm Ehl-i ⁽²⁵⁾ Sünnet ve Cemâ‘at’dan olan ‘ulemâ‘-i dîn buyururlar ki: *El-iğvâ‘u iķā‘u’l-*

(zikredilmese de) kapsama ihtimâli olduġu gibi (burada da yazılmasa da ‘alâ’nın mânâsı mevcuttur.” Bu kısım da *Tefsîr-i Kebîr*’dendir. Bkz. Râzî, a.g.e, C. 10, s. 310.

²⁹¹⁶ “Senin mutlak kudretine andolsun ki onların hepsini mutlakâ azdıracam.” (Sad 38/82, nâkıs iktibas)

²⁹¹⁷ Derkenara Zemahşerî’nin *Keşşâf*’ından alınmış olan, Tâbiûn âlimlerinden Tâvûs bin Keysân’a (ö.106/725) dâir bir hâdiseyi içeren Arapça bir metin kaydedilmiştir. Bu hikâyeye göre Tâvûs, “cebr”i savunmaktadır. Zemahşerî ise bu anlatılanın Cebrîlerin uydurması ve Tâvûs’a iftirâ olduğunu belirtir. Metin ve tercümesi için bkz. Zemahşerî, **El-Keşşâf An Hakâiki Gavâmidî’t-Tenzîl ve Uyûni’l-Ekâvîl Fî Vucûhi’t-Te’vîl: Keşşâf Tefsiri (Metin-Çeviri)**, Çev. Abdulaziz Hatip vd., İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017, C.2, s. 814-815.

²⁹¹⁸ “Muhammed b. Ka‘b: ‘Allah kaderiyyeye savaş açsın. Şeytan bile Allah’ı onlardan iyi biliyor.’ demiştir. O, bu sözyle; şeytanın, Allah’ın hidâyet veren ve dalâlete düşüren olduğunu bilmesini kastetmektedir.”

²⁹¹⁹ “Beni azdırdın”, “beni dalâlete düşürdün.”

²⁹²⁰ “Hasan, ‘aġveytenî’ (Beni saptırdın) ifadesindeki mânânın ‘Beni lânetledin.’ olduğunu söyledi. İbnü’l-Enbârî ise buradaki mânânın: ‘Beni helâk ettin.’ olduğunu ifade etti. Bazıları da: ‘Beni başarısızlığa uğrattın.’ olduğunu savundular. (Bunlar dışında) buradaki mânânın: ‘Benden daha iyi olmayan birine secde etmekten yüz çevirdiğinden dolayı bana saptırıcı adını verdin.’ ‘Beni sapkınlık (dalâlette olmam) için yarattın.’ ‘Benden kötü fiillerin sâdır olması için sen hüküm verdin.’ ‘Beni kibir hastalığına soktun.’ olduğu da söylenmiştir.”

ğayyi fi'l-ḳalbi ⁽²⁶⁾ *ve'l-ğayyu huve'l-i'tiḳādu'l-bāṭilu.* ⁽²⁷⁾ Pes, ber-mışdāḳ-ı ḳavl-i mezbūr, i'tiḳād bunun üzerine gerekdür ki taḥḳīḳā ⁽²⁷⁾ ḥaḳ ve bāṭıl ḳalbde vāḳi' olmaz, illā irādet-i Ḥaḳ ile vāḳi' olur. Fe-emmā ṭā' ife-i Mu' tezile [II,59a] ⁽¹⁾ bu bābda iki ⁽²⁾ fırḳa olmışlardır. Bir gürūhı: "İğvā, ihlāk ma'nāsınadır." diyüp "Fe-sevfe yelḳavne ḡayyan." ⁽²⁾ āyet-i ⁽²⁾ kerīmesinde olan kelime-i ḡayy bu ḳabīlendedür, zīrā "helāken" ve "belā'en" ma'nāsınadır dirler. Ve daḥı ⁽³⁾ "İn kāne'llāhu yurīdu en yuḡviyekum" ⁽²⁾ āyet-i kerīmesini "İn kāne'llāhu yurīdu en yuhlikekum bi-'inādikumu'l-Ḥaḳḳi." ⁽²⁾ diyü tefsīr ⁽⁴⁾ iderler. Ve bir gürūhı daḥı Ehl-i Sünnet ve'l-Cemā'at gibi tefsīr idüp ve kimisi niçe vüḥ ile a'zār-ı ⁽⁵⁾ keṣīre irād itmişlerdür. Beyān itdükleri a'zārdan vech-i evvel budur ki: İblīs'ün bu ḳavli ⁽⁶⁾ ḳān u ḥisbāndur. Zīrā İblīs, ḡayy u cehl ü küfrün ḥālīḳı Ḥaḳ Te'ālā'dur diyü i'tiḳād eyledi, ⁽⁷⁾ ḳavli İblīs ise ḥüccet degildür. Vech-i sānī budur ki "Ḥaḳ Te'ālā şeyṭāna Ādem için secde emr idüp ⁽⁸⁾ ve 'inde zālike'l-emr şeyṭānuñ ḡayy u küfri ḳāhir oldı. Fe-li-hāzā ḡayy-ı mezbūrı İblīs Ḥaḳḳ'a izāfet etmek ⁽⁹⁾ cā'iz oldı." dirler. Vech-i sāliṣ budur ki İblīs'ün "Rabbi bi-mā aḡveytenī" ⁽²⁾ ḳavli "Sen baña Ādem sebebiyle ⁽¹⁰⁾ la'net eyledün, ben daḥı li-ecli hāzīhi'l-'adāveti anlaruñ ḳulūbine ilḳā'-i vesvese iderüm." diyü ma'nā virürler. ⁽¹¹⁾ Vech-i rābi' budur ki ma'nā-yı "fe-bi-mā aḡveytenī." "İlāhī, 'uḳūbeten 'alā-'amelī," ⁽²⁾ sen beni cennetden ḥā'ib eyledün, ⁽¹²⁾ ben daḥı anları cennetden maḥrūm etmek için şırāṭ-ı müstaḳīmün üzerinde ṭurup iḡvā iderüm." ⁽¹³⁾ dimekdür diyü ma'nā virürler. Ammā İmām Faḥru'd-dīn-i Rāzī *Tefsīr-i Kebīr*'de buyururlar ki: "İḡvānuñ ma'nāsı ⁽¹⁴⁾ idlāldür ve biz bunun beyānında mübālaḡa itmezüz ve lākin İblīs'ün daḥı muḡvīsī Ḥaḳ Te'ālā'dur diyü bürhān-ı ⁽¹⁵⁾ yaḳīni işbāt iderüz. Zīrā İblīs

²⁹²¹ "Saptırmak, kalbe günah atmaktır ki bu günah bāṭıl inançtır."

²⁹²² "bu bābda iki", reddāde olarak yazılmış; sayfaya ise "iki" kelimesiyle başlanmıştır.

²⁹²³ "Nihāyet onların peşinden öyle bir nesil geldi ki bunlar namazı bıraktılar; nefislerinin arzularına uydular. Bu yüzden **ileride sapıklıklarının cezâsını çecekler.**" (Meryem 19/59, nâkıs iktibas)

²⁹²⁴ "Eğer Allah sizi azdırmak istiyorsa ben size öğüt vermek istesem de öğüdüm size fayda vermez. (Çünkü) O sizin Rabbinizdir ve (nihayet) O'na döndürüleceksiniz." (Hud 11/34, nâkıs iktibas)

²⁹²⁵ "Eğer Allah, kendisine itaatsizliğiniz sebebiyle sizi helâk etmeyi dilerse"

²⁹²⁶ "(İblis) dedi ki: **Rabbim! Beni azdırmaya karşılık** ben de yeryüzünde onlara (günahları) süsleyeceğim ve onların hepsini mutlakâ azdıracağım." (Hicr 15/39, nâkıs iktibas)

²⁹²⁷ "Yaptığının cezâsı olarak"

içün dahı lâ-büd bir muğvî gerekdür. Pes, şundan hâlî degildür ki ⁽¹⁶⁾ şeytânıñ muğvîsi yâ kendüsi ola ve yâhūd maḥlûḳ-ı âḥer ola ve yâhūd muğvî Hâḳ Celle ve ‘Alâ ⁽¹⁷⁾ ola. Hâl-i ân ki şeytân kendü kendünüñ muğvîsi olmaḳ bâtıldur, zîrâ ğavâyetüñ ğavâyet olduĝın ‘âlim olan ⁽¹⁸⁾ ‘âḳıl, ğavâyeti ihtiyâr itmez. Ve maḥlûḳ-ı âḥer dahı ²⁹²⁸ muğvî olmaḳ bâtıldur, zîrâ teselsül ve yâhūd ⁽¹⁹⁾ devr lâzım gelür. Bu ḥod bâtıldur. Pes, şalışı şâbit oldı ki fi’l-ḥaḳîḳâ muğvî Hâḳ Te‘âlâ’dur. *Yuḍillu* ⁽²⁰⁾ *biḥî men yeşâ’u ve yehdî biḥî men yeşâ’u ilâ-şirâtin mustaḳîm.* ²⁹²⁹ Hülâşa-i kelâm, şeytân-ı racîm ḳasem ider ki: ⁽²¹⁾ “İlâhî, beni iĝvâda üzerüme sebḳ iden irâdet-i ezeliyye ḥaḳḳı-çün ve beni ezelde libâs-ı ḳahr ile ilbâs eyledüĝüñ ⁽²²⁾ ‘izzetüñ ḥaḳḳı-çün eger sen beni anlaruñ ṭarîḳ-ı müstaḳîmi üzerinde ḳu‘ūd itmege ḳâdir iderseñ ḳu‘ūd ⁽²³⁾ iderüm; ve illâ ben anlar içün verâ’-ı ‘âlemde emr itmege ḳâdir degilüm. İlâhî, ezelde olan ⁽²⁴⁾ ḳuvvet-i ḳahrıñ ile âdemî-zâduñ şudûrına vesvese virürüm ve şudûr-ı mezbûre ⁽²⁵⁾ senüñ ‘asâkir-i envâr-ı tecelliyâtuñ sâlik olduĝı şirâṭ-ı müstaḳîmüñdür.” Āḥ ey müstemi‘-i ḳâbil! Erbâb-ı ⁽²⁶⁾ taḥḳîḳ dirler ki: İblîs, “le-aḳ’udenne ‘aleyhim” dimeyüp “le-aḳ’udenne lehum” demekde bir nükte-i ‘acîbe ⁽²⁷⁾ vardur. Ya’ nî İblîs demek ister ki: “İlâhî, âdemî-zâd üzerine zafer bulmaḳdan na‘t-ı iyâs ile [II,59b] ⁽¹⁾ mehcûr olduĝumda benüm vesvesem anlara bâ‘is-i izdiyâd-ı şeref olur.” Pes, “lehum” olur, “‘aleyhim” olmaz ⁽²⁾ “ve benüm vesâvisüm anlara zafer bulmaḳda nu‘ût-ı ızṭırâb ve ṭavâriḳ-ı ‘illet-i vesvâs ve ğubâr-ı ⁽³⁾ şekden anlaruñ îmân u îḳânı müzekkâ olup şühûd u vicdân şâḥibi olurlar.” ⁽⁴⁾ *Fe-eşâra ilâ-hâzâ ‘aleyhi’s-selâm bi-ḳavliḥî “Zâke şariḥu’l-îmân.” Ḳâle Muḥammed bin ‘Îsâ ṭayyeba’llâhu enfâsehû, lev necâ iblîsu* ⁽⁵⁾ *bi-şey’in le-necâ bi-ru’yeti’l-ḳudreti ‘aleyhi ve’l-iḳrârî ‘alâ-nefsihî bi-ḳavliḥî “Rabbi bi-mâ aĝveytenî.”* ²⁹³⁰ Ve ehl-i taḥḳîḳ

²⁹²⁸ Derkenara *Tefsîr-i Kebîr*’in En’am sûresinin 112. âyetiyle ilgili kısmından bir alıntı yazılmıştır. Bu kısımda Râzî, şeytanın vesveselerinin bütün günahların tek kaynağı ve sebebi olmadığını ve böyle inanılmaması gerektiğini belirtmektedir.

²⁹²⁹ “Onunla dilediğini saptırır, dilediğini de hidâyet verip doğru yola ulaştırır.”

²⁹³⁰ “Resûlullah (s.a.v) ‘Bu apaçık imandır.’ sözüyle buna işaret etmiştir. Muhammed b. İsâ: ‘Eğer İblis bir şey başardıysa (bir kere doğru bir laf ettiyse) o da: ‘Rabbim, beni saptırdığından dolayı’ sözüyle kendi üstündeki kudreti görmesi ve bunu dile getirmesidir.’ demiştir.” Metindeki hadis, bir adamın Hz. Peygamber’e gelerek namazda mâruz kaldığı vesveseden şikâyet etmesi üzerine

(6) buyururlar ki: “İblīs, iğvāyı Hakk’a havāle eylediği nazar-ı tevḥīd ve rü’yet-i umūr minā’llāh degildir, (7) belki Hakk’la işbāt-ı hüccet ve mu‘ārazadur. Zīrā eger nazar-ı tevḥīd olaydı sırāt-ı müstakīmden (8) ḥaṭā dahil itdiyse müdde‘ī-i iğvā vü idlāl olmazdı. Pes İblīs-i dūne’s-şıfātı ve’l-ef’āl (9) zāt-ı eḥadiyyetden maḥcūb oldıysa li-şuhūdihi’l-ef’ālī ve ta‘zīmihī lehā²⁹³¹ ef’āle ḳasem idüp (10) “Fe-bi-mā aḡveyteni” didi. Ve li-şuhūdihi’s-şıfātı ve i‘zāmihī lehā²⁹³² “fe bi-‘izzetike” diyü ḳasem eyledi. (11) Ve ṭarīḳ-ı tevḥīd-i zātiden benī-Ādem’e i‘tirāz idüp “Senūñ ġayruñdan anları meşġul ḳılmağ-ıla (12) ṭarīḳ-ı tevḥīde sülükden men‘ iderüm.” didi. Ve Hakk Sübhānehū ve Te‘ālā ‘Azāzīl’ün bāb-ı iğvā vü idlālde (13) kemāl-i cūr’etinden haber virüp buyurur ki: “Summe le-ātiyennehum min-beyni eydīhim ve min-ḥalfihim ve ‘an-eymānihim (14) ve ‘an-şemā’ilihim ve lā-tecidu ekşerahum şākirīn.”²⁹³³ Ya‘nī: “İlāhī! Ben anlaruñ rāh-ı rāstlarında ḳu‘ūd (15) idüp ve andan şoñra vesvese vü tesvīlātumı anlara pīş ü peslerinden ve çep ü rāstlarından (16) getürürüm ve İlāhī, sen benī-Ādem’den ekşerini iḥsān eylediğüñ ni‘am-ı sābıkaya şükr idiciler bulmazsın.” (17) didi. Erbāb-ı tefsīr buyururlar ki: “Cihāt-ı erba‘adan İblīs’ün ityānı vesvese vü iğvā ve tesvīl ü (18) idlālinde olan cidd ü gūşişi min-küllü vechin mümkün olduğundan kināyedür ve ġālibā a‘dā (19) dahil cihāt-ı erba‘adan zāhire olup İblīs dahil ‘aduvv-ı mübīn olmağ-ıla ḥaḳīḳaten cihāt-ı erba‘adan (20) gelür. Pes, İblīs cihāt-ı erba‘ayı zıkr idüp fevḳ u taḥtı zıkr itmedi, zīrā mücib-i (21) taḳviyet-i sa‘ādet-i rūḥāniyye olan cevānib-i erba‘a-i bedende mevzū‘adur ve rahmet fevḳdan (22) nüzül idüp ve taḥtdan ityān olunan mūrīş-i vaḥşet olur. ‘Azāzīl ise bilā-vaḥşetin (23) iğvā’-i ma‘a’l-inse sa‘y ider.” *Ve yurvā enne’s-şeyṭāne lemmā ḳāle hāze’l-ḳelāme, raḳḳat ḳulūbu*⁽²⁴⁾ ‘l-melā’iketi ‘ale’l-beşeri fe-ḳālū yā ilāhenā keyfe yeteḥallaşu’l-insānu mine’s-şeyṭāni ma‘a kevnihi mustevliyen⁽²⁵⁾ ‘aleyhi min-hāzihi’l-cihāti’l-erba‘i, fe-evḥa’llāhu te‘ālā

Resûlullah’ın ona buyurduğu ifadelerdir. Bkz. Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş’as es-Sicistânî, **el-Merâsil**, thk. Şuayb el-Arnaud, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1988, s. 97.

²⁹³¹ “Fiillerini müşâhede ve onlarla (fiilleriyle) Allah’ı tâzim etmek için”

²⁹³² “Sıfatlarını müşâhede ve onlarla Allah’ın büyüklüğünü belirtmek için”

²⁹³³ “Sonra elbette onlara önlerinden, arkalarından, sağlarından, sollarından sokulacağım ve sen, onların çoklarını şükredenlerden bulmayacaksın! dedi.” (A’raf 7/17)

ileyhim, ennehū bekiye li'l-insāni cihetāni, el-fevku ⁽²⁶⁾ ve't-tahtu fe-izā rafe'a yedeyhi ilā-fevki li'd-du'a'i 'alā-sebīli'l-ḥudū'i, ve vaḍa'a cihetehū 'ale'l-arḍi ⁽²⁷⁾ 'ale'l-ḥuṣū'i ḡufīrat lehū zenbe seb'īne seneten. Ve 'an-İbni 'Abbāsın: "Min-beyni eydihim" min-ḳibeli'l-āhirati, [II,60a] ⁽¹⁾ "ve min-ḥalfihim" min-ḳibeli'd-dunyā "ve 'an-eymānihim ve 'an-²⁹³⁴ṣemā'ilihim" min-ciheti ḥasenātihim ve seyyi'ātihim. Ve ḳāle Ebū Şālih: ⁽²⁾ el-evvelāni el-ḥaḳku ve'l-bātilu, ve'l-āhirāni el-āhiratu ve'd-dunyā ve ḳile el-evvelāni lem-yemteni'ū 'an-maḥzūrin ⁽³⁾ ve'l-āhirāni vuḳū'ihim fi'l-maḥzūri.²⁹³⁵ Ve fi'l ityān-ı "min" ve "an" ile ta'diye itmek semā'idür. Ve ḳāle'l-Beyḍāvī⁽⁴⁾ rahmetu'llāhi aleyh: Ve innemā uddiye'l-fi'lu ile'l-evveleyni bi-ḥarfī'l-ibtidā'i li-ennehū minhā muteveccihun ileyhim, ve ile'l-āhirayni ⁽⁵⁾ bi-ḥarfī'l-mucāvezeti fe-inne'l-ātī minhumā ke'l-munḥarifi 'anhum, el-mārru 'alā-urudihim ve naẓīrahū ḳavlihim celestu ⁽⁶⁾ 'an-yemīnihī.²⁹³⁶ Ḳāṣānī ḳaddesa'llāhu rūḥehū buyururlar ki: İblīs ḳablden gelmek, mekr-i Ḥaḳ'dan emīn itmekle ⁽⁷⁾ gelüp ve firīfte-i mekr-i şeytān olanı: "Ḥaḳ kerīmdür ve ḡafūr u raḥīmdür." diyü maḡrūr ve "Lā-teḥaf!"²⁹³⁷ ⁽⁸⁾ diyüp ṭa'atdan teşbīṭ üdür ider. Ve ba'dinden gelmek faḳr ve ḍay'a-i²⁹³⁸ evlāddan taḥvīf idüp ⁽⁹⁾ müstaḳbelde olacak ṭul-i 'ömr ve emel-i dırāz ile nefsi ve

²⁹³⁴ Bu "an" müellif nüshasında unutulmuş, F ve Ş'de de müellifteki gibi yazılmıştır. İÜ'de ise eklendiği görülmektedir. Bkz. İÜ.271b; F.159a; Ş.293a.

²⁹³⁵ "Rivāyet edilir ki: Şeytan bunları söyleyince melekler insana acıdı ve 'Ey Rabbimiz! İnsan dört bir yandan sarılmış olduğu hâlde bu şeytandan nasıl kurtulacak?' dediler. Allah da, insanın üst ve alt olmak üzere iki yönünün açık kaldığını, ellerini duâ için tevāzu içinde yukarı kaldırdığında ve alnını da huṣū içinde yere koyduğunda yetmiş senenin günahı bağışlanacağını bildirdi. İbn Abbās'dan gelen rivāyetle: 'onların önlerinden' lafzının âhiret yönünden, 'onların arkalarından' lafzının dünya yönünden, 'sağlarından ve sollarından' lafzının iyilikleri ve kötülükleri yönünden olduğu (bunları ifade ettiği) şeklinde açıklanmaktadır. Ebū Sâlih de ilk iki lafzın hakkı ve batılı ifade ettiği, son iki lafzın da (sağlarından ve sollarından) âhiret ve dünya olduğunu söylemiştir. Ayrıca ilk iki lafzın mahzurlu şeylerden kaçınmamak, son iki lafzın da sakıncalı şeylerin içine düşmek olduğu söylenmiştir." Bu bilgiler *Tefsîr-i Kebîr*'de tespit edilmiştir. Bkz. Râzî, **a.g.e.**, C. 10, s. 316.

²⁹³⁶ "Beyzâvî rahmetullāhi aleyh buyurdu: Şüphesiz fiilin ilk ikisinin (eydihim ve halfihim, min) ibtidâ harfiyle addedilmesinin (geçişli hâle getirilmesinin) sebebi, her ikisinde de yönelme olmasından dolaydır. Son ikisinin (eymānihim ve ṣemâlihim) mucāvezet harfi (an) ile addedilmesinin sebebi ise ikisinin tarafından gelenin münharif tarafa gider gibi olmasıdır. Buna benzer olarak 'Onun sağına oturdum.' derler; (an-yemīnihî denir, min-yemīnihî denilmez)." Eserin tercümesi de yayımlanmıştır. Bu kısım için bkz. Beydavî, **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Beydavî Tefsiri**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011, C.2, s. 219.

²⁹³⁷ "Korkma!"

²⁹³⁸ Derkenarda "ḍay'a" ve "ḍayḳa" açıklanmıştır: "ḍay'a: Feth-i ḍād ve sükun-ı yâ ile ve feth-i 'ayn-ı mühmele ile zāyi' olmak ma'nâsınadır. Cem'i ḍiya'dur." "ḍayḳa: Feth-i ḍād ve sükun-ı yâ ve feth-i ḳāf ile faḳr ve sū'-i ḥāl ma'nâsınadır. Cem'i ḍayḳ gelür."

evlâdı için māl cem‘ine ve defā’in ⁽¹⁰⁾ iddihârına tahrîz itmesidür. Ve cānib-i yeminden gelmek tezyîn-i fezâ’il idüp ve ‘ilm ü fazîletle ⁽¹¹⁾ ‘ucb virüp ve rü’yet-i fazîlet ile maḥcûb ‘ani’l-Haḫ itmesidür. Ve cānib-i şimâlden gelmek a‘māl-i ⁽¹²⁾ ma‘āşî vü maḳābihi irtikâb itdürüp şhevât ü lezzâta da‘vet itmesidür. Ve Rûzbihân-ı ⁽¹³⁾ Baḳlî ḳaddesa’llāhu esrārahū buyurlar ki: “*Min-beyni eydīhim*” *min-ciḥet’-n-nefsi ve’l-hevâ* “*Ve min-ḫalfihim*” *min-ciḥet’*⁽¹⁴⁾ *’ş-şehveti ve’l-munâ* “*Ve ‘an-eymānihim*” *min-ṭarīḳi’-d-da‘vâ* “*Ve ‘an-şemâ’ilihim*” *min-ṭarīḳi izhārihimü’ş-şekvâ* ⁽¹⁵⁾ *fi’l-belvâ*. *Ve eydan*, “*Min-beyni eydīhim*” *min-ṭarīḳi’l-ḳalbi*, “*ve min-ḫalfihim*” *min-ṭarīḳi’l-‘aḳli*, ⁽¹⁶⁾ “*ve ‘an-eymānihim*” *min-ṭarīḳi’r-rūḫi*, “*ve ‘an-şemâ’ilihim*” *min-ṭarīḳi’ş-şūreti ve’n-nefs*. *Ve eydan*, ⁽¹⁷⁾ “*Min-beyni eydīhim*” *min-ṭarīḳi’l-islâmi*, “*ve min-ḫalfihim*” *min-ṭarīḳi’l-īmāni*, “*ve ‘an-eymānihim*” *min-ṭarīḳi’l-irfāni*, ⁽¹⁸⁾ “*ve ‘an-şemâ’ilihim*” *min-ṭarīḳi’l-īḳân*.”²⁹³⁹ Pes, fevḳ u taḫt mezkûr olmadı. Aña binâ’en ki mûcibe-i ⁽¹⁹⁾ ḳurb olan secde-i ‘ubûdiyyette taḫt, mevzi’-i fenâdur ve fevḳ daḫı maḫall-i keşf ü müşâhede ⁽²⁰⁾ ve vârid-i tecelliyâtdur. Pes, mine’l-‘arşı ile’l-ferş şeytân ile māl-â-māl olup merd-i fāniye ⁽²¹⁾ cemî‘an ḳarīb olsalar nāgehân sübuḫât-ı vech-i ḳademün saṭevât-ı envâr-ı tecelliyâtı sūrâḫ-ı sūzen ⁽²²⁾ miḳdârı dıraḫşân olduḳda ṭarfete ‘aynin ve eḳallun min-lemḫatin²⁹⁴⁰ cümle-i şeyâtîni iḫrâḳ u ihlâk ⁽²³⁾ ve maḫv u nâ-bûd eyler. **Nizâmî:**²⁹⁴¹

Der-‘işmet-i ĩn çunĭn ĩşârĭ
Şeytân-i racĭm kĭ’st bârĭ²⁹⁴²

(24) Çun ĩriz-i tu’em ḫamâ’il âmûd
Serhengi-i dĭv key kuned sûd²⁹⁴³

²⁹³⁹ “‘Onların önlerinden’ (ifadesi) nefis ve hevâ yoluyla, ‘onların arkalarından’ (lafzı) şehvet ve istekler yoluyla, ‘sağlarından’ (sözü) dâvâ (kendini haklı görme ve fikirlerinde üstünlük taslayıp inat etme) yoluyla, ‘sollarından’ (kelimesi) imtihanlarda şikâyetçi olma yoluyla (saptırmayı ifade eder). Aynı şekilde: ‘Onların önlerinden’ kalp yoluyla, ‘arkalarından’ akıl yoluyla, ‘sağlarından’ ruh yoluyla, ‘sollarından’ suret ve nefis yoluyla (saptırmayı ifade eder). Yine: ‘Onların önlerinden’ İslâm yoluyla, ‘arkalarından’ iman yoluyla, ‘sağlarından’ irfan yoluyla, ‘sollarından’, kesin bilgi (kesbettiğine inandırmak) yoluyla (saptırmayı ifade eder).”

²⁹⁴⁰ “Göz açıp kapayıncaya kadar ve şimşegin bir anda parlayıp sönmesinden daha kısa bir zamanda”

²⁹⁴¹ Bir önceki Nizâmî iktibasında olduğu gibi bu beyitler de *Leylâ ve Mecnûn* mesnevisinin giriş kısmında bulunan “Tevhîd”de tespit edilmiştir. Bkz. Nizâmî-i Gencevî, **Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî**, s. 488.

²⁹⁴² “Böyleşi bir hisarla korunduktan sonra kovulmuş olan şeytan da kimdir?”

Ey t̤alib-i k̤abil ve müstemî‘-i muḳbil! Mürşidân-ı ⁽²⁵⁾ rāh-ı ḥaḳīḳat ve serverân-ı tarīḳat buyururlar ki: Cihāt-ı mezbûreden her bir cihetde nefis için ⁽²⁶⁾ bi-ḥasebi şifâtihâ ḥuḏūḏāt-ı muḥtelife olup fe-li-zālike müfessirîn-i muḥaḳḳıḳînden her biri ⁽²⁷⁾ medḥal-i şeytân olan beḳâyâ-yı şifât-ı nefse taḥşîl-i vuḳûf itmekle birer vechle tefsîr itmişlerdür. [II,60b] ⁽¹⁾ Pes gūş-ı hūşuñ duş kıl ki mazḥaru’t-tevfīḳ ve’l-hidāye Necmü’d-dīn-i Dāye ne buyurmuşlardır: ⁽²⁾ Şeytân dir ki: “Le-âtiyennehum min-beyni eydīhim.”²⁹⁴⁴ Ya‘ nî benî-Âdem’e kıbel-i ḥasedden vesvese getürüp ⁽³⁾ tezyîn-i ḥased iderüm. Ḥattâ ekâbir-i ‘ulemâ zamânlarında olan meşāyih-i ‘izāma ḥased ve aḥvâl ⁽⁴⁾ ü a‘ māl ve aḳvâl-i kümmele ta‘ n u inkâr idüp Âdem ‘aleyhi’s-selām ile ḥāl-i İblīs nice ise ⁽⁵⁾ bu ḥasûdlar daḥı hem kendüler ḏall olur ve hem ke-enne ḥayriyyet izḥârıyla ḥalkı iḡvâ idüp ⁽⁶⁾ muḏillîn olurlar. “Ve min-ḥalfihim” ya‘ nî min-kıbeli’t-ta‘ aşşub ityân-ı vesvese idüp emr iderüm ki ⁽⁷⁾ müteḳaddiminden olan şaḥābe-i kirām ve tâbi‘în raḏiya’llāhu ‘anhüm için sū’-i ḡann ve envā‘-ı ta‘ n ⁽⁸⁾ eyleyeler. Ve ‘ulemâ’-i dīn ve meşāyih-i ḡuzīn-i mâziyeyi ḳadh ile buḡḏ’ u ‘adāvet ve eṣnāf-ı ⁽⁹⁾ bühṭân u iftirâ idüp ve anlardan görmedüklerin gördük diyeler ve işitmedüklerin ⁽¹⁰⁾ rivāyet ideler. “Ve ‘an-eymānihim” ya‘ nî ifsād-ı zātü’l-beyn kıbelinden ityân-ı tesvîlât ⁽¹¹⁾ idüp ihvân-ı dīn miyānını ifsād ve ilkā’-i ‘adāvet ve baḡḏâ iderüm. “Ve ‘an-⁽¹²⁾şemâ’ilihim” ahālî vü ḳabā’il ve aşdiḳâ vü aḳrabâsıyla terk-i naşîḥat itmek için ityân-ı tesvîlât ⁽¹³⁾ itmekle anlara ḥıyānet ve ṭama‘ ile emr idüp terk-i emr-i ma‘ rûf u nehy ‘ani’l-münker ve mu‘ âmelâtı ⁽¹⁴⁾ ‘âmme-i müslimîn ile mekr ü ḥud‘ a itdürürüm. Ve kezâlik cânib-i eydîlerinden ‘ucb u riyâ ile ⁽¹⁵⁾ vesvese idüp ifsād-ı ṭa‘ at iderüm. Ve ḥalflerinden lâf ve şalef ile ityân-ı tesvîlât ⁽¹⁶⁾ idüp eyyâm-ı sālifede anlardan şudûr iden a‘ māl-i birri zıkr itdürüp ve riyâ’ en ve süm‘ aten aḳrân ⁽¹⁷⁾ üzerine anuñla müfāḥare ve mübāḥāt itdürmekle ‘amellerin ḥabt iderüm. “Ve ‘an-eymānihim” min-kıbeli’l-‘ iddi‘ â ⁽¹⁸⁾ ityân-ı vesvese vü tesvil idüp min-ḡayri’l-ma‘ ânî

²⁹⁴³ “Senin koruman altında olduktan sonra kılıç kayışını kuşanan şeytanın komutanlığı (ona) ne fayda sağlar ki?”

²⁹⁴⁴ “Andolsun ki onlara önlerinden geleceğim.” (A’raf 7/17, nâkıs iktibas)

ahvâl ü hâlât iddi‘âsın eyleyüp ⁽¹⁹⁾ ve mevâcîd ü hâlâtdan kendülerde eşer yoğ-iken izhâr-ı mevâcîd ü hâlât ile emr iderüm. “Ve ‘an-şemâ’ilihim” min-kıbeli⁽²⁰⁾’l-iftirâ ityân-ı vesâvis idüp veķâyî‘ ü küşûf ile mürâyât-ı ğarîbe ve maķâmât-ı kâzibe tesvîl iderüm. ⁽²¹⁾ Ve hâşşaten mürîdlerüñ daĥı cānib-i eydîlerinden ityân-ı i‘tirâz ile vesveve ilkā²⁹⁴⁵ iderüm ki ⁽²²⁾ meşâyih ü mürebbîlerine mu‘āraza eyleyüp ol sebeb ile kaç‘-ı tārîķ-i irâdet ü taleb iderüm. Ve andan ⁽²³⁾ mâ‘adâ mevâhib-i vilâyât ve fevâ’id-i şoĥbetden iĥrâc iderüm. “Ve min-ĥalfihim” kıbel-i tefrîķdan ityân-ı vesvese idüp ⁽²⁴⁾ tesvîl-i ĥacc u ğazâ vü ziyârât ve taĥşîl-i ‘ulûm ile anları şoĥbet-i mürşid-i kāmilden dūr ve iĥrâc iderüm. Zirâ ⁽²⁵⁾ şoĥbetde zafer bulamadüğüm ma‘nâya ĥâlet-i tefrîķada muzaffer olurum. “Ve ‘an-eymānihim” min-kıbeli’l-inbisât ityân-ı tesvîlât ⁽²⁶⁾ idüp sū’-i edebe taĥrîz itmekle terk-i ta‘zîm eyleyüp ve anları rütbe-i ĥabûlden tenzîl içün tevsî‘-i mizâĥ ⁽²⁷⁾ fi’l-keḷâm iderüm. “Ve ‘an-şemâ’ilihim” min-kıbeli’l-muĥalefeti ityân-ı vesvese idüp anları mevârid-i redde irâd ve saķevât-ı ğayret-i vilâyet ile iĥlâk ve ba‘de’l-ķabûl redd olunmağ-ı içün evāmir ü nevāhî-i mürşid-i rāh-ı ĥaķîķati terk eylemek emr iderüm.²⁹⁴⁶ [II,61a] ⁽¹⁾ Ve İlāhî, sen ekşer-i beni-Ādem’üñ ĥuvâ vü cevâriĥini anlara in‘âm eyledüğün sa‘ādât-ı dünyeviyye vü uhreviyyede şākirîn ⁽²⁾ ve tārîķ-ı tā‘ât ü taķarrübde müsta‘milîn ü ĥāmidîn bulmazsın. Zirâ anlar benüm bâb-ı idlâl ü iğvâda nefslerine muvāfîķ ve taḅ‘larına muṭābîķ ⁽³⁾ eyledüğüm tesvîlât u temvîhâtımı ĥabûl ve senün emr ü fermānuñı redd itmişlerdür, diyüp İblîs ⁽⁴⁾ yemîn ü ķasem ve insānı diledügi gibi ķadh u zemm eyledi. Ve çünki İblîs zannen bu maķûle kelimât ⁽⁵⁾ söyleyüp bu ma‘nānuñ aĥz-ı taĥķîķında ve da‘vâ-yı mezbûre iddi‘âsında olduysa Ĥaķ Celle Celāluhū ⁽⁶⁾ şeytāna ĥitāb bi’l-‘itāb idüp “Ķale’ĥruc minhā

²⁹⁴⁵ Müellifte “ve ilkā” yazılmış olup “v”nin hataen yazıldığı anlaşılmaktadır. Fakat F ve Ş’de de bu hâl devam ettirilmiştir. İÜ’de ise daha münasip olan yukarıdaki şekilde kaydedilmiştir. Bkz. İÜ.272a; F.159b; Ş.294a.

²⁹⁴⁶ Tercüme olarak iktibas edilen bu kısım için bkz. Necmüddîn el-Kübrâ, *Aynü’l-Hayât...*, C. 3, s. 14-15. Eserin Necmeddîn-i Kübrâ’ya atfedilmesi hatalı olup esâsen bu eserin yazarı Necmeddîn-i Dâye’dır. Bilgi için bkz. Okuyan, *a.g.e.*, s. 90-111, ayrıca bkz. *a.g.t.*, s. 125-128; Hamid Algar, “Necmeddîn-i Kübrâ”, *TDVİA*, C. XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 500. Nüşhada “ve saķevât-ı...” kısmından buraya kadarki ifadeler saĥh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

mez'ûmen²⁹⁴⁷ medhûran, le-men tebi' ake minhum le-emle'enne ⁽⁷⁾ cehenneme
minkum ecma'în."²⁹⁴⁸ diyü buyurdu. Ya'nî Hâk Sübhânehü ve Te'âlâ eyitdi: Ey
mel'ün, mezmûmen ve medhûren ⁽⁸⁾ ve her hayrdan ve rahmetden matrûdan ve
mübe'aden cennetümden çık. Zîrâ sen, nihâyet-i şerde olan ⁽⁹⁾ gâyet-i zenb üzerine
'azîmet eyledün. Şol benî-Âdem'den ki sen anlaruñ piş ü pes ve çep ü râstlarından ⁽¹⁰⁾
ityân-ı tesvîlât u temvîhât eyledükde saña ittibâ' u ilkâ ve emrûni qabûl idüp senün
⁽¹¹⁾ igvâ vü idlâlüne firifte olalar; ve şol erbâb-ı dâlâlet kim saña tâbi' olup idlâlünü
qabûl ⁽¹²⁾ eyleyen dâll ü muḍill olanlara iktidâ eyleyeler, 'izzetüm ve celâlüm haqqı-
çün sizden ve tevâbi'inüzün ⁽¹³⁾ cemî'isinden cehennemi mâl-â-mâl iderüm. Ve
lezzât-ı na'im-i ebedî ve ezvâk-ı beka'-i sermedî ⁽¹⁴⁾ ve kemâlât-ı rûhâniyye vü
haqqâniyyeden maḥcûbîn oldukları hâlde esfel-i merâtib-i vücûd olan ⁽¹⁵⁾ cehennem-i
ṭabî'iyede muḥalledîn ve inqılâbât-ı 'âlem-i tezâdd ve taqallübât-ı kevn ü fesâdda
nîrân-ı ⁽¹⁶⁾ ḥirmân 'ani'l-murâd ile mu'azzebin iderüm. **Kâsım-ı Envâr:**²⁹⁴⁹

(17) Elâ ey nefis ḥod-kâmî vu ḥod-bîn
Ez-ân geştî esîr-i sicn-i siccîn²⁹⁵⁰

Çi çîn der-ebrû âverdi ki geştî
Esîr-i lu' betân-i Çîn u Mâçîn²⁹⁵¹

(18) Cihân-ender-cihân âvâre geştem
Fe-veylun şümme veylun li'l-mesâkin²⁹⁵²

Dilem-râ zinde gerdânîd vuşlat
Çu bâd-i şubḥ-dem ber-berg-i nesrîn²⁹⁵³

(19) Ḥudâyâ ez-belâ-yi bed-nigehdâr
Be-haqq-i ḥurmet-i Tâhâ vu Yâsîn²⁹⁵⁴

²⁹⁴⁷ Nûshada hataen "mezmûmen" olarak yazılmıştır.

²⁹⁴⁸ "Allah buyurdu: Haydi, yerilmiş ve kovulmuş olarak oradan çık! Andolsun ki onlardan kim sana uyarıya sizin hepinizi cehenneme dolduracağım!" (A'raf 7/18)

²⁹⁴⁹ Kullandığımız Dîvân yayınında dokuz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 262.

²⁹⁵⁰ "Bilmiş ol ey nefis! Bencil ve kibirlisin. Bu yüzden (cehennemin) siccîn zindanına esir oldun."

²⁹⁵¹ "Kaşını nasıl çattın ki Çîn ü Maçîn sevgililerine esir oldun?"

²⁹⁵² "Dünyanın bir ucundan bir ucuna âvâre dolaşıyorum. Miskinlerin binlerce kez vay hâline!"

²⁹⁵³ "Senin visâlin, sabah rüzgârının nesrîn çiçeğinin yaprağına değip dirilttiği gibi gönlümü diriltti."

²⁹⁵⁴ "Allah'ım! Tâhâ ve Yâsîn hürmetine beni kötülüğün bekçiliğini yapanlardan koru!"

Âh ey ‘âciz ü miskîn! Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ’nuñ rahmet-i ⁽²⁰⁾ bî-pâyân ve ihsân u ğufrânı ‘ibâdı üzerine ne vechle nişâr olduğın mülâhaza kııl ki ⁽²¹⁾ benî-Âdem’e kemâl-i rahmetinden tenbîh idüp buyurur ki: “Yâ benî-âdeme lâ-yeftinnenekumu’ş-şeytânı kemâ ahrace ⁽²²⁾ ebeveykum mine’l-cenneti yenzi‘u ‘ anhumâ libâsehumâ li-yuriyehumâ sev’âtihimâ innehû yerâkum huve ve qabîlühû min-ğaysu lâ-terevnehum ⁽²³⁾ innâ ce‘alna’ş-şeyâtîne evliyâ ‘e li’llezîne lâ-yu’minûn”²⁹⁵⁵ ‘**Attâr**:²⁹⁵⁶

(24) Me-ber fermân-i in şeytân tu zinhâr
Ki gerdâned tu-râ ü ħ̣âr u murdâr²⁹⁵⁷

Me-ber fermân-i şeytân u cudâ şev
Ez-in şeytân u bed-nefsî rehâ şev²⁹⁵⁸

(25) Me-ber fermân-i şeytân u biyendîş
Hicâb-i nefis-râ berdâr ez-pîş²⁹⁵⁹

Âh ey ğâfil-i bî-çâre ve cigeri cerâhât-ı iğvâ-yı şeytân ile pür-yâre! İmdi ⁽²⁶⁾ buña çâre, dergâh-ı kird-gâra âh u zâr ile cürmüne istiğfâr ve derdüne çâre talebinden ğayrı ⁽²⁷⁾ çâre yokdur. Pes, sen dağı Âdem ‘aleyhi’s-selâm gibi “İlâhî, yolumı şaşdum ve nefsüme zulm itdüm.” diyüp [II,61b] ⁽¹⁾ yaş yerine kan ağla. Mânend-i İblîs: “Bi-mâ ağveyteni” diyüp merdûd-ı ebedî olma. Pes:

Guft Âdem ki zalemnâ nefsenâ

⁽²⁾ Âdem “Rabbenâ, zalemnâ, enfusenâ” didi.

Ü zi-fi‘l-i Hâk ne-bud ğâfil çu mâ (1511)

Âdem ‘aleyhi’s-selâm fi‘l-i Hâk’dan ⁽³⁾ bizüm gibi ğâfil degil idi. Ba‘z-ı nüshada “Ü zi-fi‘l-i ħod ne-bud ğâfil çu mâ” vâkı‘ olmuşdur. Ya‘nî Âdem, ⁽⁴⁾ tâbi‘-i İblîs olan Cebrîler gibi kendü fi‘linden ve ihtiyâr-ı cüz‘îsinden ğâfil degil idi ve şerr ü ħayr, ⁽⁵⁾ Hâk Te‘âlâ’nuñ maĥlûkı olduğın dağı bilürdi. Ne Cebrî ve ne Qaderî idi dimekdür.

²⁹⁵⁵ “Ey Âdem oğulları! Şeytan; ana babanızı, ayıp yerlerini kendilerine göstermek için elbiselerini soyarak cennetten çıkardığı gibi siz de aldatmasın. Çünkü o ve yandaşları, sizin onları göremeyeceğiniz yerden sizi görürler. Şüphesiz biz şeytanları, inanmayanların dostları kıldık.” (A’raf 7/27)

²⁹⁵⁶ *Cevherü’z-zât*’taki “Der-ayn-ı hakikat bûden...” başlıklı kısımda tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherü’z-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org..> 10 Nisan 2018.

²⁹⁵⁷ “Sakin ha şeytana itaat etme; zîrâ o seni rezil ve rûsvâ eder.”

²⁹⁵⁸ “Şeytana itaat etme ve ondan ayrıl. Bu şeytandan ve kötü nefislilikten kurtul.”

²⁹⁵⁹ “Şeytana itaat etme ve düşün, nefis perdesini önünden kaldır!”

Bu beyt-i şerîf: ⁽⁶⁾ “Ķālā rabbenā ẓalemnā enfusenā ve in lem-tağfirlenā ve terḥamnā le-nekūnenne mine’l-ḥāsirin”²⁹⁶⁰ âyet-i kerîmesine işâretdür ve bu ⁽⁷⁾ âyet-i kerîmeye müte‘allık olan ẓavl-i müfessirînden ba‘zı, bundan aḳdem kışşa-i naḥcîrânda; **M**:

Rabbenā innā ẓalemnā ⁽⁸⁾ guft vāh
Ya‘ nî âmed ẓulmet u gum geşt rāh²⁹⁶¹

beytinde îrād olunup ba‘zı taḥkîkâtı bu maḥalde zıkr olına ⁽⁹⁾ dinilmişdi. İmdi gūş-ı hūşuñ duş kıl ki Âdem ile Ḥavvā ‘aleyhime’s-selām nice niyāz ile münacât ⁽¹⁰⁾ itdiler ki: “İlāhā, melikā, perverdgārā! Bizi İblīs idlāl idüp ekl-i gendüm itmekle şedā’id-i ‘aẓîmeye ⁽¹¹⁾ giriftār ve dünyāda kedd-i ayş ile kārımuza düşvār idüp nefsimüze ẓulm eyledük. Eger sen bizi ⁽¹²⁾ mağfîret ve raḥmet eylemezseñ lâ-büd biz ḥāsirînden oluruz.” didiler ve eşk-i firāvān döktiler. ⁽¹³⁾ ‘**Atṭār**:²⁹⁶²

Zi-şerm u ḥaclet ān-cā-gāh Âdem
Be-‘ aczî ber-guşād ān laḥza ü dem²⁹⁶³

Zebān bu’gşād k’ey dānā-yi esrār
Tu mî-dānî çi gūyem men be-guftār²⁹⁶⁴

⁽¹⁴⁾ Tu dānāyî men in-cā-geh çi gūyem
Sîtāde muḥtelā vu zerd-rūyem²⁹⁶⁵

Gunehkârem futādem der-çeh-i gil
Ki ez-ḳavlet ne-būdem āgeh-i dil²⁹⁶⁶

⁽¹⁵⁾ Merā İblīs kerd in-cā be-ḥārî
Ne-kerdem men zi-rāzet pāy-dārî²⁹⁶⁷

Merā ez-reh be-burd u kerd rusvā
Tu mî-dānî ki hestî zāt-i yektā²⁹⁶⁸

²⁹⁶⁰ “(Âdem ile eşi) dediler ki: Ey Rabbimiz! Biz kendimize zulmettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyân edenlerden oluruz.” (A’raf 7/23)

²⁹⁶¹ “Allah’ım, biz kendimize zulmettik, vāh (bize)! dedi. Yani zulmet geldi ve yol kayboldu.” Şerhte 1275. beyit olup Nicholson neşrinde ise 1283. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 65.

²⁹⁶² *Cevherü’z-zât*’ın “Der-İtâb Kerden-i Hazret-i Âferîde-kâr...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherüz-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁹⁶³ “Âdem, utancından o yerde o an çâresizlikle konuşmaya başladı.”

²⁹⁶⁴ “Dedi ki: Ey sırları bilen! Sen (zâten durumu) biliyorsun, ben ne diyeyim?”

²⁹⁶⁵ “Sen bilgi sahibisin. Tutsak edilmişim ve yüzüm sararmış. Ben burada ne söyleyeyim?”

²⁹⁶⁶ “Günahkârım, senin sözüne (yasakladığın şeye karşı) gönül gözü açık olamadığım için çamur kuyusuna düşmüşüm.”

²⁹⁶⁷ “Beni İblis buralara düşürdü (ve) ben senin sırrını koruyamadım.”

²⁹⁶⁸ “O beni baştan çıkarttı ve rüsvâ etti. Sen tek ve eşsiz zâtsın, (bunların hepsini) bilirsin.”

(16) Bedî kerdem be-nefs-i hîştî men
 Şudem târik bî-şek rûz-i rûşen²⁹⁶⁹
 Ve lîkin men zi-ğod dîdem ne-şeytân
 Tu Settârî vu hem Ğaffâr u Raḥmân²⁹⁷⁰

(17) *Ḳîle inne Âdeme ‘aleyhi’s-selâm ekele mine’s-şecerati ve huve nâsin li-nehîyî’llâhi iyyâhu ‘an-eklihi minhâ ve kâne ekluhû minhâ zulmen li-nefsihi*⁽¹⁸⁾ ve ‘işyânen li-rabbihî ve in kâne fi’luhû nâsiyen fe-inne’n-nisyâne câ’izu’l-mu’âhezeti ‘aklen fe-kâne câ’izu’l-mu’âhezeti şer’an⁽¹⁹⁾ illâ enne’llâhe te’âlâ tefaddale ‘alâ-ummeti Muḥammedin şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem fe-rafe’a ‘anhumu’l-ḥaṭâ’e ve’n-nisyâne ve me’stukrihû ‘aleyhi;⁽²⁰⁾ kemâ ḳâle ‘aleyhi’s-selâm: Ve rufi’a ‘an-ummeti el-ḥaṭâ’u ve’n-nisyânu ve me’stukrihû ‘aleyhi.²⁹⁷¹ Ma’lûm ola ki ümem-i sâlife⁽²¹⁾ beynehüm ve beyne’llâhi te’âlâ kendülerden ḥaṭâ’en ve nisyânen şudûr iden cerâ’imden mu’âheze olunurlardı. ⁽²²⁾ Lâkin ümmet-i Muḥammed’ün ümem-i sâ’ire üzerine fazîletleri olmağ-ıla bi-şefâ’ati Nebiyyihî ve Ḥabîbihî ‘aleyhi’s-selâm ⁽²³⁾ Ḥaḳ Celle ve ‘Alâ kendü faẓl u iḥsânından ümmet-i Muḥammed’ün üzerinden ref’-i ḥarac eyleyüp sehv ü nisyân ⁽²⁴⁾ u ḥaṭâ ile vâkı’ olan zellâtı ‘afv u mağfîret buyurup mu’âheze eylemedi. Fe-emmâ ğarāmât ⁽²⁵⁾ u zâmânât ki ḥaṭâ’en vâkı’ olan ḳatl için ḥükm olınan diyet ve âḥaruñ metâ’ını nâsiyen ⁽²⁶⁾ ve muḥṭî’en iḥrâḳ u ifsâd idene zâmân ve beyne’n-nâs bunun emsâli vâkı’ olan aḥkâm-ı ḥudûdu’llâh ⁽²⁷⁾ bâḳiye ḳalup o maḳûlede gerek ‘amden ve gerek ḥaṭâ’en icrâ-yı aḥkâm-i şer’iyye olunur. [II,62a]⁽¹⁾ Ve müfessiriñ raḥimehumu’llâh bu bâbda îrâd-ı su’âl ve cevâb-ı bâ-şavâb ile ref’-i iškâl idüp buyururlar ki: ⁽²⁾ **Es-su’âl:** Enbiyâ vü mürselîn rabbü’l-‘izzetden mes’elet-i

²⁹⁶⁹ “Ben kendi kendime kötülük ettim, gündüz iken gece oldum.”

²⁹⁷⁰ “Fakat ben başıma gelenleri şeytandan değil, kendimden bildim; sen günahları örtensin, affedensin ve Raḥmân’sın.”

²⁹⁷¹ “Denilir ki Âdem aleyhisselam Allah’ın yemesini yasakladığı ağaçtan, unutarak yedi. Unutarak bile o ağaçtan yemesi nefesine zulüm ve Rabb’ine karşı isyandı. Çünkü unutmanın cezâyı düşürmeyeceği aklen ve şer’an mümkündür. Ancak Hak Teâlâ ümmet-i Muhammed’e karşı bir lütufta bulunmuş ve Resulullah’ın da (s.a.v.): ‘Ümmetimden hata ve unutma (ile olan) ve ikrah (zorlama) ile yaptırılan işlerin mes’ûliyeti kaldırılmıştır.’ buyurduğu gibi, onlardan hata, unutma ve zorlama ile yaptırılan işlerin sorumluluğunu kaldırmıştır.” Kelime farkları olmakla birlikte İbn Mâce’de aynı anlamda iki hadis mevcuttur. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 5, s. 574-575, (Kitâbu’t-talâk, 16. Bâb, 2043. ve 2045. metinler).

mağfîret eyleseler şundan hâlî degildür ki zâlike's-su'âl ⁽³⁾ icâbet buyurıla ve yâhûd müstecâb olmaya. Du'âları müstecâb olmamak hod şân-ı enbiyâ 'aleyhimu's-selâma ⁽⁴⁾ revâ degildür. Pes, Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ mes'elet-i enbiyâyı icâbet buyurur. Bu taqdîrce ma'nâ-yı mağfîret ise ⁽⁵⁾ setrdür. Pes, Âdem 'aleyhi's-selâm mağfîret-i zellâtda eylediği mes'elet 'inda'llâh lâhik-ı icâbet olup ⁽⁶⁾ “Fe-telaqqâ Âdemu min-rabbihî kelimâtin fe-tâbe 'aleyh.”²⁹⁷² buyurulmuşdur. Ma'a-hâzâ Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ hâl-i Âdem'i setr itmeyüp ⁽⁷⁾ ilâ-yevmi'l-kıyâm: “Ve 'aşâ Âdemu rabbehû”²⁹⁷³ ve dağı “Fe-ezellehume's-şeytânü 'anhâ fe-aḥracehumâ mimma kânâ fih.”²⁹⁷⁴ kavlı ⁽⁸⁾ kerîmi ile mezkûrdur. Pes, mağfîret bilâ-setr nice olur? **El-cevâb:** Buña birkaç vechle cevâb virmişler. ⁽⁹⁾ Bir cevâb budur ki ma'lûm ola ki setr-i zünûbda olan mağfîret gâh halkdan setrdür, bir vechle ⁽¹⁰⁾ setr ki beyne'l-halk zâhir olmaz ve zıkr dağı olunmaz ve gâh olur ki setr, eşer-i zenbde olur ve âşâr-ı ⁽¹¹⁾ zünûbuñ setr ü mağfîreti şâhibü'z-zenb olan kimesne zellâtiyla mu'âheze olunmayup zünubından tecâvüz⁽¹²⁾ olunmağdur. Pes ber-müceb-i: “Ḥasenātu'l-ebrâr, seyyi'ātu'l-muḥarrabîn;” enbiyâ'-i 'izâm 'aleyhimü's-selâmdan zelle-i şağîre ⁽¹³⁾ şudür eylese anlara 'azîme görünüp 'inde's-su'âl bir vechle meşğûl olurlar ki setr 'ani'n-nâs ⁽¹⁴⁾ ve ketm 'ani'l-halk hâtıra itmeyüp belki tecâvüz ve mağfîret ile eşer-i zellâtuñ setri ve 'inda'llâh 'itâb ⁽¹⁵⁾ olunmamağı recâ iderler. Pes, Allâh Sübhânehû ve Te'âlâ dağı icâbet buyurup tecâvüz ani'z-zellât ve ref'-i ⁽¹⁶⁾ mu'âheze ider. Ve bir cevâb dağı budur ki yaḥtemilu ki Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ bu maḳûlenüñ izhâr u ifşâsiyla ⁽¹⁷⁾ gayrılarını îkâz ve tenbîh irâde buyurup hattâ halk-ı 'âlem mütefaṭṭın olalar ki enbiyâ'-i 'izâm ⁽¹⁸⁾ 'aleyhimü's-selâm bi-'izâmî şânihim ve celîli ḳadrihim zelle-i ḳaḳîre vü şağîre ile tevbiḥ câ'iz olduğdan soñra ⁽¹⁹⁾ 'avâmmu'n-nâs hod mu'âteb ü mu'âḳab olmağ evlâ bi't-tariḳdûr. Ve bir cevâb dağı budur ki ber-müceb-i: ⁽²⁰⁾ “Ve ma'llâhu bi-ğâfilin

²⁹⁷² “Bu durum devam ederken Âdem, Rabbinden birtakım ilhamlar aldı ve derhal tevbe etti.” (Bakara 2/37, nâkıs iktibas)

²⁹⁷³ “Âdem Rabbine âsî oldu.” (Tâhâ 20/121, nâkıs iktibas)

²⁹⁷⁴ “Bunun üzerine şeytan onların ayaklarını oradan kaydıldı. Onları içinde bulundukları yerden (cennetten) onları çıkardı.” (Bakara 2/36, nâkıs iktibas)

‘ammā ta‘melūn.”²⁹⁷⁵ tahkîkan Hâk Celle ve ‘Alâ gâfil degildür diyü bi-şühûdin ve îkânin ‘ibâdı ⁽²¹⁾ bilmek için izhâr eyledi. El-‘ilmu ‘inda’llâh. *Ve fî-hâzîhi’l-âyeti delâletun ‘alâ-ğavli’l-mu‘tezileti, li-ennehum yekûlûne⁽²²⁾ ‘ş-şagâ’iru mağfûratun bi’ctinâbi’l-kebâ’iri, şumme min-ğavlihim inne’r-rusule ve’l-enbiyâ’e ma‘şûmûne ‘ani’l-kebâ’iri, ⁽²³⁾ ve zelletu Âdeme lâ-şekke ennehâ şagîratun limâ zekernâ, şumme ħavluhû: “Ve in lem-tağfîrenâ ve terhamnâ le-nekûnenne mine’l-ğâsirîn.”⁽²⁴⁾ Fe-izâ kâneti’ş-şagîratu mağfûraten ‘indehum, ve lem-yekun lehû en yu‘azzibehû ‘aleyhâ min-ğayşu’l-ğikmeti, hattâ lev ‘azzebehû ⁽²⁵⁾ yekûnu câ’iran ‘alâ-ğavlihim, fe-yekûnu ħavlu Âdeme: Ve in lem-tağfîr lenâ ‘alâ-mezhebîhim ke-ennehû ħâle in curte ve zalemte ⁽²⁶⁾ ‘aleynâ le-nekûnenne mine’l-ğâsirîn. Ve hâzâ ħabîhun mine’l-ğavli ne‘ûzu-bi’llâhi min-zâlike, nuķilet hâzîhî min-Tefsîri’l-Ğurğumâsi⁽²⁷⁾ ve fî-Tefsîri’l-Kebîri, enne hâzîhi’l-âyeti tedullu ‘alâ-şudûri’z-zenbi’l-‘azîmi min-Âdeme ‘aleyhi’s-selâm illâ innâ neķûlu, [II,62b] ⁽¹⁾ inne ħâze’z-zenbe innemâ şadera ‘anhu ħable’n-nubuvveti ve ‘alâ-hâza’t-tağdîri fe’s-su’âlu zâ’ilun. Ķâle İbnu ‘Atiyye: İ’tirâfun ⁽²⁾ min-Âdeme ve Ĥavvâ ‘aleyhime’s-selâmu, ve ħalebun li’t-tevbeti ve’s-setri ve’t-tağammudi bi’r-rağmeti, fe-ħalebe Âdemu hâzâ ve ħalebe⁽³⁾ iblîsu’n-nażirate, ve lem-yağlubi’t-tevbete fe-vekkele ilâ-ra’yihi.”²⁹⁷⁶ Ve ‘ulemâ’-i dînden ba‘zısı demişler ki: Sa‘âdet-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm ⁽⁴⁾ beş şey’-ile ve şekâvet-i İblîs dahı beş şey’-iledür.*

²⁹⁷⁵ “Yoksa siz, İbrâhim, İsmâil, İshak, Ya’kub ve esbâtın Yahudi veya Hristiyan olduklarını mı söylüyorsunuz. De ki: Siz mi daha iyi bilirsiniz, yoksa Allah mı? Allah tarafından kendisine (bildirilmiş) bir şâhitliği gizleyenden daha zâlim kim olabilir? **Allah yaptıklarınızdan gâfil değildir.**” (Bakara 2/140, nâkis iktibas)

²⁹⁷⁶ “Bu âyette Mu‘tezile’nin sözüne delâlet vardır; çünkü onlar: ‘Büyük günahlardan kaçınmak suretiyle küçük günahlar affolunur. Peygamberler büyük günahlardan korunmuşlardır ve Âdem’in (a.s) zikredilen zellesi şüphesiz küçük bir günahdır.’ demişlerdir. (Âyette bildirildiği üzere) Hz. Âdem’in: ‘Bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlakâ hüsrana uğrayanlardan oluruz.’ sözü şunu gösterir ki onların dediği gibi küçük günahlar bağışlanacak olsaydı Allah’ın ona azâp etmesi hikmet açısından doğru olmazdı ve onların dediğine göre, onu cezâlandırıyorsa zorba olurdu. Yine onların mezhebine göre, Âdem (a.s)’ın ‘Bizi bağışlamazsan’ sözü, ‘Bize zorbalık yapar ve zulmedersen biz hüsrana uğrayanlardan oluruz.’ anlamında olur. Bu kötü bir düşüncedir, bundan Allah’a sığınırız. Bu, *Kurğumas Tefsîri*’nden nakledildi. *Tefsîrû’l-Kebîr*’de de bu âyetin Hz. Âdem’den büyük günahın sudûr ettiğine delâlet ettiği zikredilir. Ancak biz deriz ki bu günah Hz. Âdem’den nübüvvetten önce sâdır olmuştur. Buna göre bu konudaki soru da bâtil olur. İbn Atiyye, Hz. Âdem ve Ĥavvâ’nın yanlışlarını itiraf edip tevbe ettiklerini ve Allah’ın rahmetiyle hatalarının örtülmesini niyaz ettiklerini, onların tavrı böyleyken İblîs’in ise süre talep edip tevbe etmediğini ve kendi görüşüne göre hareket ettiğini söylemiştir.” Metindeki âyet iktibası için bkz. A’raf 7/23.

Ya‘nî sa‘âdet-i Âdem, muhâlefetine i‘tirâf ve zünübina ⁽⁵⁾ nedem ve nefsinî levm ve tevbeye müsâra‘at ve rahmet-i Hâk‘dan me‘yûs olmamak iledür ve şekâvet-i İblîs ⁽⁶⁾ zünübina ikrâr ve i‘tirâf itmemek ve nefsinî levm eylememek ve gavâyeti izâfet ile‘r-Rabb itmek ⁽⁷⁾ ve taleb-i inzâr ve kunû‘ mine‘r-rahmeti eyledügidür. Ve erbâb-ı keşf ü îkân ve aşhâb-ı ⁽⁸⁾ zevk u vicdân buyururlar ki: Zûlm bu maḥalde ḥaḳâ‘iḳ-ı maḳâma cehl ve maḳâm-ı müşâhede-i Hâk‘da ⁽⁹⁾ taleb-i ḥazz-ı nefsdür. Pes, Âdem ile Havvâ ‘aleyhime’s-selâm maḳâm-ı telvînde ikrâr bi‘l-cehl eylediler. ⁽¹⁰⁾ Zîrâ ol zamânda maḳâm-ı tecrîd-i tevḥîdde olalardı nefsinî levm ve belki zîkr daḥı itmezlerdi. ⁽¹¹⁾ Aña binâ‘en ki: “Maḳâm-ı tevḥîdde nefsüñ bir şey‘de ḳudretin görmek şirkdür.” demişler. *Kemâ ḳîle men lâme* ⁽¹²⁾ *nefsehü fî-maḳâmi‘t-tevhîdi fe-ḳad eşrake. Ḳâle‘l-Huseyn: “Ez-zulmu huve‘l-iştigâlu bi-ğayrihi’ anhu. Ve ḳâle‘ş-Şiblî: ⁽¹³⁾ zunûbu‘l-enbiyâ ‘i tu‘eddîhim ile‘l-kerâmâti ve‘r-rutebi, kemâ enne zenbe Âdeme yu‘eddî ile‘l-ictibâ ‘i ve‘l-iştifâ ‘i, ⁽¹⁴⁾ ve zunûbu‘l-evliyâ ‘i tu‘eddîhim ile‘l-keffârati, ve zunûbu‘l-‘âmmeti tu‘eddîhim ile‘l-ihâneti. ⁽¹⁵⁾ Ve İmâm-ı Kâşânî ṭayyeba‘llâhu ⁽¹⁶⁾ enfâsehü bu âyet-i kerîmenüñ tefsîrinde buyururlar ki: Âdem ile Havvâ’nuñ “Rabbenâ, zalemnâ, enfûsenâ” ⁽¹⁷⁾ ḳavlleri nefsi-nâṭıḳanuñ min-ciheti‘ṭ-ṭabî‘ati, intifâ‘-i nûr ve inkisâr-ı ḳuvvetine tenebbühidür ve ⁽¹⁸⁾ nefste olan dâ‘înüñ tecerrüdi ile talebi-kemâlde ḥuşûlidür. ⁽¹⁹⁾ “Ve in lem-tağfirlenâ;” ya‘nî: “İlâhî, eger sen bizi envâr-ı ⁽²⁰⁾ rûḥâniyye ile ilbâs ve envâr-ı mezbûre üzerimize meşraḳa olmağ-ıla ifâza eylemez isen ⁽²¹⁾ ‘Ve terḥamnâ’ ve ifâza-i ma‘ârif-i ḥaḳîḳiyye ile rahmet eylemez isen ‘Le-nekûnenne mine‘l-ḥâsirîn’.” ⁽²²⁾ “Lâ-büd mādde-i sa‘âdet-i ebedî ve beḳâ‘-i sermedî olan isti‘dād-ı aşliyi dâr-ı fenâyâ ⁽²³⁾ şarf ile itlâf ve naḳş-ı ṭabî‘îye mülâzemet ile kemâl-i tecerrüdden maḥrûmîn zümresinden ⁽²⁴⁾ oluruz.” didiler. Pes, Âdem ‘aleyhi’s-selâm bu vechle tazarru‘ u zârî ve tevbe vü istiğfâr idüp ⁽²⁵⁾ ve cemî‘-i eşyânuñ ḥâlîḳı ve*

²⁹⁷⁷ “Denildiği gibi: Kim tevhid makâmında kendini kötülerse şirke düşmüş olur. Hüseyin şöyle dedi: ‘Zulüm, Allah’tan başka şeylerle (mâsivâyla) meşgul olmaktır.’ Şiblî de: ‘(Hz. Âdem’in zellesi) onu seçilmeye ulaştırdığı gibi, peygamberlerin zelleleri onları mucizelere ve mevkîlere ulaştırır; velîlerin günahları onları kerâmete götürür; halkın günahları ise onları ihânete götürür.’ demiştir.”

²⁹⁷⁸ Bu satırın başından buraya kadarki yazıda hafif bir karaltı mevcuttur. Şârih bu ifadelerin okunmasında zorluk olabileceğini düşünmüş olmalı ki “beyân” notuyla bu kısmı tekrar derkenara yazmıştır.

cümle-i mükevvenātuñ mûcidi ve fi' lûñ dağı hâlıkı olduğunu ' ârif olup ⁽²⁴⁾ gâfil degil iken:

Der-guneh ü ez-edeb pinhânş kerd

Hîñ-i şudûr-ı fi'l-i zenbde Âdem 'aleyhi's-selâm ⁽²⁵⁾ edeb ri' âyet eyledüğinden fi'l-i Hâkķ'ı pinhân eyledi. Ya'nî, İblîs gibi terk-i edeb ile "fe-bi-mâ ağveytenî" didügi gibi ⁽²⁶⁾ Hâkķ'a haţâ izâfet itmeyüp zuhûr-ı qabâyihî nefsinde tutup "Bilâ-ta' alluķi'l-irâdeti'l-ezeliyye bir şey' ⁽²⁷⁾ zâhir olmaz; benüm ne günâhum var? Sen böyle taķdîr itmişsin." diyü Hâkķ'a zebân-dırâzlıķ itmedi ve merâsim-i mürâ'ât-ı 'ubûdiyyet idüp:

[II,63a] ⁽¹⁾

Z'ân guneh ber-hod zeden ü ber bi-hard (1512)

Lâ-cerem Âdem 'aleyhi's-selâm ol cürm ü haţâyı kendü nefesine isnâd ⁽²⁾ eyledüğinden şemerât-ı mağfîret ve fevâkih-i rahmet tenâvül eyledi.

Ba' de tevbe guft ey Âdem ne men

⁽³⁾ Hâzret-i İlâh, ba' de ez-ma' fîret-i günâh eyitdi: Ey Âdem ve ber-güzîde-i hâzret-i men!

Âferîdem der-tu ân curm u mihen (1513)

⁽⁴⁾ Ol cürm ü mihenetleri sende ben hâķ itmedüm mi? -"Ne men" lafzınuñ ma' nâsı mışrâ'-ı şânîde icrâ olınmışdır.- ⁽⁵⁾ Ya'nî sende olan zünüb u mihen hod benüm hâķumdur.

Ne ki taķdîr u qazâ-yi men bud ân

⁽⁶⁾ Ve senden zuhûr iden cemî'-i ef'âl ü aqvâl ü aqvâl benüm taķdîr ü qazâm degil mi idi? ⁽⁷⁾ Qazâ ve taķdîrüm idi. Pes, ey Âdem!

Çun be-vâķt-i 'ozr kerdî ân nihân (1514)

Vâķt-i 'özrde anı ⁽⁸⁾ niçün pinhân eyledün? Sen hod bu ma' nâyı 'ârif idün,

Guft tersîdem edeb ne'gzâstem

⁽⁹⁾ Âdem 'aleyhi's-selâm eyitdi: İlâhî, seyyidî ve mevlâyî! Senün 'iķâbuñdan havf eyledüm, terk-i edeb eylemedüm.

Guft ⁽¹⁰⁾ hem men päs-i ânet dâstem (1515)

Hak Sübhānehū ve Te‘ālā eyitdi: Ey Ādem! Senūñ ol edebūñi dahı ben hıfz tutdum.

(11) Ya‘nī “Yā Ādem! Terk-i edeb itmeyüp merāsım-i ri‘āyet-i ādāb-ı ‘ubūdiyyet eyledüğün dahı senūñ üzerüne sebķ iden ‘ināyet-i (12) ezeliyyemdendür ve seni bu vechle mahfūz kıldüğüm benüm ihsānumdur. İmdi ‘özüñi maķbūl ve ri‘āyet-i (13) edeb eyledüğün hıfz eyledüm.” demek olur. ‘Attār:²⁹⁷⁹

Pes ān-geh Hak Te‘ālā guft Ādem
‘ Aceb ‘ acz āverīdī enderīn dem²⁹⁸⁰

(14) Zi-‘ acz-i h̄īştēn miskīn numūdī
Kunūn esrār-i mā-rā der-fuzūdī²⁹⁸¹

Bedī kerdī bed āmed nīz pīšet
Velī merhem nihem ber-cān-i rīšet²⁹⁸²

(15) Kunūn bīrūn zi-cennet bī-‘ uķūbet
Besī bāshed tu-rā endūh u miḥnet²⁹⁸³

Belā-yi ķurb-i mā keş īn zamān tū
Ki baḥşīdem der-īn-cā rāyegān tū²⁹⁸⁴

(16) Tu bā-men bāş her cāyī ki bāşī
Demī bāyed zi-mā ġāfīl ne-bāşī²⁹⁸⁵

Tu bā-men bāş ender-derd u miḥnet
Ki nā-gāhet dihem her laḥza rāḥat²⁹⁸⁶

(17) Tu bā-men bāş eknūn rāz guftem
Numūd-i ‘ işķ bā-tu bāz guftem²⁹⁸⁷

Be-her kārī ki pīş āyed merā tū
Derūn-i cān niger der-men liķā tū²⁹⁸⁸

²⁹⁷⁹ *Cevherü’z-zât*’ın “Nidâ Kerden-i Hazret-i Âferîde-kâr...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherüz-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

²⁹⁸⁰ “O zaman Allah, Ādem’e dedi ki: Şu an çâresizliğini nasıl da (uygun bir tavırla) dile getirdin!”

²⁹⁸¹ “Kendi acz ve çâresizliğinden miskin göründün, (işte) şimdi bizim sırlarımızı muhâfaza ettiğini gösterdin.”

²⁹⁸² “Kötü bir (fiil) işledin ve bu yüzden kötü senin önüne geldi; fakat ben senin yaralı canına merhem süreceğim.”

²⁹⁸³ “Şimdi sadece cennetin dışında kalmak (bile başka herhangi bir) işkence olmadan senin için büyük bir hüzün ve sıkıntı doğuracaktır.”

²⁹⁸⁴ “Sen bu sürede bize yakınlığın belâsını çek; ben bu belâyı bedâva olarak sana bahsettım.”

²⁹⁸⁵ “Nerede olursan ol, benimle ol; bizden gâfil olmamalısın.”

²⁹⁸⁶ “Dert ve sıkıntılarda benimle ol; ben sana her an rahatlık veririm.”

²⁹⁸⁷ “Sen benimle ol, şimdi sırrı söyledim ve sana aşkın yansımından bahsettım.”

²⁹⁸⁸ “Bana işin düşerse canının içinde bana bak ve vuslatı ara.”

(18) Merā ber-h̄'ān ki yā Settār Subhān
Vucūd-i Ādem ez-īn ğam tu bu'rhān²⁹⁸⁹

İmdi ey nūr-ı dīde-i peder ve ciger-pāre-i māder!

(19) Her ki āred h̄urmet ū h̄urmet bered

Her kim ki h̄urmet getirür, ol kimesne h̄urmet iledür. Ya' nī ber-mūceb-i “Hel cezā'u'l-ihsāni⁽²⁰⁾ ille'l-ihsān,”²⁹⁹⁰ edeb ve ihsān şāhiblerine Hāk Sūbhānehu ve Te'ālā dahı rahmet ü ğufrān ve cennetlerin⁽²¹⁾ aña mekân ider.

Her ki āred k̄and levzīne h̄ored (1516)

Her kim ki kand getirür; sükkerī bādem helvāsı yer. Ya' nī⁽²²⁾ ber-feh̄vā-yı Kerīm: “Men cā'e bi'l-ḥasenetı felehū 'aşru emşālihā,”²⁹⁹¹ herkes a' māl-i ḥaseneden h̄uzūr-ı Hāk' a 'an-h̄ulūşin⁽²³⁾ ne getirürse on o kadar ḥayr bulur. Kāle'llāhu Tebāreke ve Te'ālā: “Ve men yu'azzim ḥurumātı'llāhi fe-huve ḥayrun lehū 'inde rabbihi.”²⁹⁹² (24) Ḥurumāt-ı h̄uḳūḳ vācibedür ve aña h̄urmet mürā'āt u ta'zīmīdür ve evvel-i mürā'āt-ı h̄uḳūḳ t̄a'ata⁽²⁵⁾ muvāfaḳatdur. Fe-li-hāzā 'Abdu'llāh-ı Enşārī²⁹⁹³ raḍiya'llāhu 'anh Menāzilu's-Sā'irīn'de buyururlar ki: *el-Ḥurmetu hiye't-taḥarrucu*⁽²⁶⁾ 'ani'l-muḥālefāti ve'l-muḥāsirāti. *Ve k̄ale'l-Kāşāniyyu fī-şerhihi: Fe-inne't-taḥarruce huve taḍayyūku'n-nefsi fī't-tecennubi*⁽²⁷⁾ 'ani'l-muḥālefāti fī'l-evāmiri, ve'l-muḥāsirāti bi'l-iḳdāmi 'ale'l-menāhi ve'l-meḥārimi.²⁹⁹⁴ İmdi ma' lūm ola ki [II,63b]⁽¹⁾ h̄urmetde

²⁹⁸⁹ Bana seslen ve de ki: “Ey günahları gizleyen ve şanı yüce olan Allah! Sen Âdem’i bu sıkıntıdan kurtar.”

²⁹⁹⁰ “İyiliğin karşılığı iyilikten başka bir şey midir?” (Rahmân 55/60)

²⁹⁹¹ “Kim (Allah’ın huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiğinin on katı vardır.” (En’am 6/160, nâkıs iktibas) Derkenara “fī-taḥḳīki'l-h̄urmeti” matlap olarak yazılmıştır.

²⁹⁹² “Durum böyle. Her kim Allah’ın emir ve yasaklarına saygı gösterirse işte bu, Rabbinin katında kendisi için daha hayırlıdır. (Haram olduğu) size okunanların dışında kalan hayvanlar size helal kılındı. O hâlde, pislikten, putlardan sakının; yalan sözden sakının.” (Hacc 22/30, nâkıs iktibas)

²⁹⁹³ Hâce Abdullāh-ı Herevî (ö.481/1089). Mutasavvıf şâir ve âlim. Şârihin iktibasta bulunduğu *Menāzilu's-Sâirîn*, onun tasavvuf makamların dâir olan eseridir.

²⁹⁹⁴ “Haramlardan sakınmak; Allah’a muhâlefetten ve kötü huylardan uzaklaşmaktır. Kâşânî, şerhinde şöyle dedi: ‘Muhakkak ki günahlardan çekinmek, nefsi Allah’ın emirlerine muhâlefete karşı sıkıca tutmak ve haramlara karşı da (kendini korumak için) sürekli bir çaba içinde olmaktır.’” Bkz. Hâce Abdullāh el-Ensârî el-Herevî, **Tasavvufa Yüz Basamak Menāzilu's-Sâirîn, İlelü'l-Makâmât: Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Elf Mekâm: Abdürrezzak el-Kâşânî**, Çev. Abdürrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008, s. 92. Kâşânî’ye ait kısım için bkz. a.g.e, s. 263. Kâşânî şerhindeki kısım için ayrıca bkz. Abdürrezâk-ı Kâşânî, **Şerh-i Menāzilu's-Sâirîn**, Haz. Ali Şirvânî, Tahran, İntişârâtü’z-Zehrâ, 1373, s. 87-88.

derecât-ı keşîre vardır, lâkin derece-i ûlâ ‘Abdu’llâh-ı Enşârî taḥkîk ve İmâm-ı Kâşânî şerḥ ⁽²⁾ itdüğü üzre beyân olunup Ḥaḳ Sübhānehû ve Te‘âlâ bir ‘abd-i müstehdîye derece-i ûlâda olan ḥurmeti ⁽³⁾ tevḥîḳ iderse derecât-ı âḥer daḥı bi-faḍli’llâhi te‘âlâ keşfen ü ‘ıyānen ve zevḳan u vicdānen müyesser olup ⁽⁴⁾ taḳrîr u tevzîḥa ihtiyâc ḳalmaz; ve eger derece-i evvelde bulunmazsa hezâr u hezâr derecât zıkr olınsa ⁽⁵⁾ zerre vü şemme behre bulmaz. **Kemâl-i Hocendî.**²⁹⁹⁵

Kesî ki dūst ne-dâred zi-cân ne-dâred ḥazz
Ki çeşm-i dūr zi-cân ez-cihân ne-dâred ḥazz²⁹⁹⁶

⁽⁶⁾ Be-zâhid in suḥan-i tu eşer ne-kerd Kemâl
Diraḥt-i ḥuşḳ zi-âb-i revân ne-dâred ḥazz²⁹⁹⁷

Fa‘lem enne’l-ḥurmete ta‘zîmu’l-emri ve’n-nehyi, ⁽⁷⁾ *lâ-ḥavfen mine’l-‘uḳûbeti fe-yekûnu ḥuşûmeten li’n-nefsi, ve lâ-ṭaleben li’l-meşûbeti fe-yekûnu musteriḳan li’l-ucrati, ve lâ-şâhiden* ⁽⁸⁾ *li’l-ciddi fe-yekûnu mutedeyyinen bi’l-murâyâti, fe-inne hâzihî’l-evşâfe kullehâ şa‘bun min-‘ibâdeti’n-nefsi.*²⁹⁹⁸ Ya‘nî ḥurmet, ⁽⁹⁾ ityân-ı me’mûrun-bih ile emri ta‘zîm ve menhiyyun-‘anhdan intihâ ile nehyi ḥurmet ü tefḥîmdür. Ve ta‘zîm-i mezbûr şol ⁽¹⁰⁾ ‘abd-i âgâhuñ kârıdır ki ‘ârif-i ‘âzametü’llâh olup ‘ibâdet-i Ḥaḳḳ’ı ta‘zîmen-leh eyleye. Zîrâ ‘abd-i ḥaḳîrûn ⁽¹¹⁾ mevlâsına muḥâlefeti câ‘iz olmayup belki üzerine ṭa‘ati vâcibdür. Ya‘nî ‘abd-i muṭî‘ vefâ‘en bi-ḥaḳḳı ‘âzametü rabbihî ve edâ‘en ⁽¹²⁾ li-ḥuḳûḳı ‘ubûdiyyetihî, ḥâlişen ve muḥlişen li-vechî’llâh, lâ-ḥavfen min-‘uḳûbeti’llâh, ṭa‘at-ı Ḥaḳḳ’ı üzerine vâcib itmekdür. ⁽¹³⁾ Zîrâ terk-i ṭa‘at ile nefsine ‘iḳâb olınmamağ-içün efendisünün ‘afvını muṭâlebe ve ‘inde’ṭ-ṭa‘ati li-ecli nefsihî ⁽¹⁴⁾ muḥâşama iden ‘abd, ‘abd-i sū’ ve bende-i küstâḥdur. Aña binâ‘en ki ol kimesnenün ‘ibâdeti ṭav‘an olmayıp ⁽¹⁵⁾ belki kerhendür; zîrâ ḥavfun mine’l-‘uḳûbeti itmeseydi ‘ibâdet daḥı itmezdi. Fe-izâ kâne kezâlik ol

²⁹⁹⁵ Divânında altı beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hocendî, **a.g.e.**, s. 232.

²⁹⁹⁶ “Dostu olmayanın candan nasîbi yoktur; nitekim cansız gözün dünyadan nasîbi yoktur.”

²⁹⁹⁷ “Ey Kemâl! Kuru ağacın akarsudan nasîbi olmadığı gibi, senin bu sözün de zâhîde etki etmedi.”

²⁹⁹⁸ “Bil ki ḥürmet, emir ve yasaklara saygıdır. Bu saygı, cezâ korkusundan değildir; (çünkü) böyle olursa (sadece) nefis için (hissedilen) bir husumet olur. Sevap beklemek için de değildir, böyle olursa karşılık için sinsice yaklaşmış olur. Övülmek için de değildir; zîrâ böyle olursa riyâkar dindarlık olur. Bütün bu vasıflar, nefis için yapılan ibadetin dallarıdır.” Bkz. Herevî, **a.g.e.**, s. 92.

kimesne ⁽¹⁶⁾ li-ecli'l-ḥalāṣi mine'l-ucūbeti nefsine 'ibādet ve emr ü nehyi ta'zīm kılduḡı li-nefsihī Ḥaḡ ile ḥuṣūmet ⁽¹⁷⁾ olur. Ḥuṣūmet ise cidāldür. Ke-ḡavliḥi Te'ālā: "Ve huve fi'l-ḥiṣāmi ḡayru mubīn."²⁹⁹⁹ *Ve ḡad cā'e'l-cidālu ma'a'llāhi 'ani'l-ḡayri* ⁽¹⁸⁾ *fi'l-Ḳur'āni kemā ḡāle Te'ālā: "Hā entum hā'ulā'³⁰⁰⁰ cādeltum 'anhum fi'l-ḡayātī'd-dunyā fe-men yucādilu'llāhe 'anhum yevme'l-ḡiyāmeti."³⁰⁰¹ ⁽¹⁹⁾ Ve emr ü nehyūn ta'zīm ü ḡürmeti ṡaleb-i ṡevāb iḡün daḡı olmamaḡ gerekdür; zīrā ṡā'ati ücret iḡün itmīṡ ⁽²⁰⁾ olur. Zīrā ecīr olan müste'cirden ücret almaḡ iḡün ḡıdmet ider. Pes, o maḡūle kimesne 'abd-i ücret ⁽²¹⁾ olup 'abd-i Mevlā olmaz, zīrā li-aḡzi'l-ücreti ḡıdmet iderdi, ücretin alduḡı gibi bāb-ı seyyidi terk ⁽²²⁾ ider. Fe-emmā 'abd-i Mevlā bunuñ ḡilāfidur. Ya'nī 'abd-i Mevlā mülāzım-ı 'atebe-i 'aliyye-i bāb-ı sa'ādet-i seyyid olup ⁽²³⁾ muḡābele-i 'amelde tevaḡḡu'-ı ücret itmez ve ücret iḡün nefsinde istiḡḡāḡ daḡı görmez. Ücret ise ⁽²⁴⁾ nefsūn meṡālīḡ ü menāfi' ve ḡuṡūr u rāḡatı iḡün maṡlūbedür. Bu taḡdīrce ecīrūn 'ibādeti ḡaḡīḡatde ⁽²⁵⁾ nefsı iḡün olur. Ve 'abd-i muṡī' ṡā'atde ṡāhid-i cedd daḡı olmaya. Ya'nī necāt ve kemālinde ceddinūn ⁽²⁶⁾ te'ṡīri mülāḡazasıyla ve yāḡūd li-nefsihī ceddinde fi'l görmekle ṡāhid-i cedd olmaya. Zīrā iṡā'atda ⁽²⁷⁾ aḡyāra naḡar iden mütedeyyin bi'r-riyā olur, ḡuṡūṡan rü'yet-i nefs ola. Zīrā nefs, ṡerr-i aḡyārdur. [II,64a] ⁽¹⁾ Pes, bu mertebede olan daḡı 'abd-i nefsdür. İmdi ṡıfāt-ı mezbūreden pāk ü muṡaffā olmayanların birisi ⁽²⁾ ḡürmet-i Ḥaḡ'dan bir ṡey' de bulunmayup bu maḡūlenūn ṡudūr iden 'ibādātı nefsūn fūrū' u ṡu'ūbından ⁽³⁾ ma' dūde olur, fe'fhem cidden. **ṡi'r:**³⁰⁰²*

İnnehum ya'budūke min-ḡavfi nārin

²⁹⁹⁹ Allah'ın buyurduḡı gibi: "Sūs iḡinde yetiṡtirilip **mücādelede (delilini) açıklayamayan** kiṡiyi mi (Allah'a nispet ediyorlar)?" (Zuhruf 43/18, nākis iktibas)

³⁰⁰⁰ "hā'ulā'i" baṡta yazılmış; fakat takdim-te'hir iṡaretleriyle "hā entum" ile yer deḡiṡtirilmesi gerektiḡi belirtilmiṡtir.

³⁰⁰¹ "Allah'la beraber olmayanla savaṡma (mücādele etme emri) geldi. Kur'ān'da Hak Teālā'nın dediḡi gibi: 'Haydi siz dūnya hayatında onlara taraf ḡıkıp savundunuz, ya kıyāmet gūnū Allah'a karṡı onları kim savunacak?' Âyet iḡin bkz. Nisā 4/109.

³⁰⁰² İlk iki beyitle aṡaḡıda Asma'ı rivāyeti olarak anlatılan kısım ve dōrt beyit, *Fütūḡāt*'ta Zūnnūn-ı Mısıfī'nin yaṡadıḡı bir olay münāsebetiyle kaydedilmiṡtir. Bkz. İbn Arabi, **Fütūḡāt-ı Mekkiyye**, Çev. Ekrem Demirli, C. 8, s. 241.

Ve yeravne's-şevābe faḍlen cezīlā³⁰⁰³

(4) Ev li-en yeskunu'l-cināne fe-yuşkā
Min-uyūni riyāḍihā selsebīlā³⁰⁰⁴

(5) Leyse lī fi'l-cināni yā kavmi ra'yun
Ene lā-ebtaḡī bi-ḥibbī³⁰⁰⁵ bedīlā³⁰⁰⁶

Aşma'ī hikāyet ider ki: Ba'z-ı sevāhilde fuḡarādan bir cemā' ate mülāḡī oldum ki⁽⁶⁾
bükā'-i şedīd ile tebekkī iderlerdi ve içlerinden bir racul-i şābb tebessüm ü dıhık
iderdi. Pes, şābb-ı⁽⁷⁾ mezbūr kendü ḡāliyle ol ağlaşan kavmün ḡālini su'āl itdükde
işbu zıkr olınan ebyātı inşā eyledi. ⁽⁸⁾ Pes ol şābba eyitdüm: “Yā fetā, ḡabībūne ne
'aceb cūr'et eyledün. Eger maḡbūb seni ṭard iderse ḡālün nice⁽⁹⁾ olur?” didüm. Pes,
fi'l-ḡāl bu şi'ri daḡı li-nefsihī inşād eyledi. **Şi'r:**

(10) Ene in lem-ecid mine'l-ḡubbi vaşlā
Rumtu fi'n-nāri menzilen ve meḡlā³⁰⁰⁷

Şumme ez'actu ehlehā bi-nidā'ī
Bukraten fī-ḡamīmihā ve eşīlā³⁰⁰⁸

(11) Ma'şera'l-muşrikine nūḡu'aleyye
Ene 'abdun uḡibbu mevlen celīlā³⁰⁰⁹

Lem-ekun fi'llezi idde'ātu muḡıḡkā
Fe-cezā'ī bihi'l-'azābu ṭavīlā³⁰¹⁰

Āḡ ey 'āşık-ı bī-çāre! ⁽¹²⁾ ḡubb-ı İlāhī 'āşık-ı miskīni mecbūr idüp mekrden emīn
olmaḡa ḡükm eylemiş. Pes, maḡām-ı maḡabbet şuhūdda ⁽¹³⁾ olan maḡām-ı ḡürmetün

³⁰⁰³ “Onlar sana cehennem korkusundan ibadet ediyor, sevābı da bunun üstüne fazladan bir kâr olarak görüyorlar.”

³⁰⁰⁴ “Yâhut ibadetleri cennetlerde oturmak ve onun bahçelerinde akan tertemiz kaynaklardan içmek içindir.”

³⁰⁰⁵ Derkenara bu kelimenin “ḡabīb” mânâsına geldiği Arapça olarak yazılmıştır.

³⁰⁰⁶ “Benim cennetlerde (bulunma) düşüncem olmadı; (zîrâ) sevgilime bedel (kabul edip ondan) başka bir şey istemiyorum.”

³⁰⁰⁷ “Sevgiye kavuşamazsam ateşi mekânım ve yurdum kabul ederim.”

³⁰⁰⁸ “Sonra gece gündüz feryatlı ağlamalarımınla onun yakınlarını (ve dostlarını) rahatsız ederim.”

³⁰⁰⁹ “Ben Allah'ı seven bir kulum; (bu sebeple) müşrik topluluğu benden huzursuz olur.”

³⁰¹⁰ “İddiamda doğru sözlü değilsem benim cezâm uzun süreli ve büyük bir azaptır.”

fevkindedir. Gūş-ı hūşuñ duş kıl ki Hudā-yı Mute‘āl ‘āşık-ı şādıklarınınuñ ⁽¹⁴⁾ hakkına ne buyurur: Kāle Te‘ālā: “Ulā’ike lehumu’l-emnu ve hum muhtedūn.”³⁰¹¹ **Seyyid:**³⁰¹²

- (15) Yārūñ cefāsı cümle vefādur cefā degül
Yāri cefā kılrur diyen ehl-i vefā degül
- Ma‘ şūķ her ne kılsa revādur muḥibbine
İllā firāķı odına yakmak revā degül
- (16) Her kimsenūñ ki kıblesi ey cān sen olmaduñ
İrağa düşdi Ka‘be’den ehl-i şafā degül
- Şanı cihānda ey gönül ol vahdet ehli kim
(17) Yüz biñ belā vü miḥnet ile mübtelā degül
- Şabruñ şerābı gerçi müferriḥdür ey ḥakīm
Āşıklarūñ devāsı bu acı devā degül
- (18) Vaşluñdan ol gedā kim irişdi murādına
Ma‘ nide bil ki şāh-ı cihāndur gedā degül
- Şüretde ādemoğlı ve ma‘ nide dīv olan
(19) Oldur ki Ḥaķķ’ı tanımamış āşinā degül
- Şüretde gerçi adı beşerdür Nesīmī’nūñ
Ma‘ nide her ḥacerūñ adı kimiyā degül

(20) Āh, vāh ey tālib-i rāh ve rāğıb-ı ‘ışķ-ı İlāh! Dil şem‘ini şu‘le-i ‘ışķla yandur ki ‘āşık ḥālini ⁽²¹⁾ bilesin ve cemī‘-i maķāmāt u merātibi refref-i ‘ışķı zīr-rān itdükde taḥt-ı aķdāmuñda müşāhede idesin. ⁽²²⁾ İmdi ‘āşık kadrini ‘āşık ve ‘ışķuñ ḥürmet ü ta‘zīmını yine ‘ışķ bilür. ‘Āşık iseñ gel berü, ⁽²³⁾ ‘āşık degilseñ ḳal girü. Zīrā ki:

Ṭayyibāt ez-behr-i ki li’ṭ-ṭayyibīn

Ṭayyibāt kimūñ içüñdür? Ṭayyibler içüñdür. ⁽²⁴⁾ Kemā ḳāle Te‘ālā: “El-ḥabīṣātu li’l-ḥabīṣine ve’l-ḥabīṣüne li’l-ḥabīṣāt ve’ṭ-ṭayyibātu li’ṭ-ṭayyibīne ve’ṭ-ṭayyibüne li’ṭ-ṭayyibāt.”³⁰¹³ ⁽²⁵⁾ İmdi gözüm nūrı;

³⁰¹¹ “İnanıp da imanlarına herhangi bir haksızlık bulaştırmayanlar var ya, **işte güven onlarındır ve doğru yolu bulanlar da onlardır.**” (En’am 6/82, nâkıs iktibas)

³⁰¹² Divânında on bir beyitten oluşan bu gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 469.

³⁰¹³ “**Kötü kadınlar kötü erkeklerle, kötü erkekler ise kötü kadınlara; temiz kadınlar temiz erkeklerle, temiz erkekler de temiz kadınlara yaraşır.** Bu sonuncular, (iftiracıların) söylediklerinden çok uzaktırlar. Kendileri için bağışlanma ve güzel bir rızık vardır.” (Nur 24/26, nâkıs)

Yār-rā hoş kun bi-rencân u bi-bîn (1517)

Yâri hoş eyle, hoşluk gör ve rencide kıl, ⁽²⁶⁾ renc gör. Ya' nî emr-i Hakk'a teslim ol
ihşân gör ve muhâlefet kıl, 'azâba gir. Ve yâhûd yâr-ı vefâ-dâr ⁽²⁷⁾ olan rûh-ı pây-dârı
ahkâm-ı nefsdan pâk ve 'ışk-ı Hâk ile hoş-dil ve çâlâk kıl, hoşluk gör [II,64b] ⁽¹⁾ ve
hamr-ı gaflet içirüp hubb-ı mâ-sivâ ile rencide kıl, âteş-i bu' d u firâkda nâ-hoşluk
gör. **Kemâl-i Hocendî:**

- (2) Bî-hidmet-i tu kes be-cihân hidmetî ne-yâft
Şâhî ki çâker-i tu ne-şud hürmetî ne-yâft³⁰¹⁴
- (3) Der-nâme-i sa'âdet hod derd-mend-i 'ışk
Bî-dâğ-i miñnetî rağam-i devletî ne-yâft³⁰¹⁵
Tâ ğam ne-hord u derd neyefzûd qadr-i merd
Tâ la' l-i hûn ne-kerd ciğer kıymetî ne-yâft³⁰¹⁶
- (4) Dil z'ân leb u dehân ne-tevânist burd cân
Bûdeş mecâl-i teng meger fırsatî ne-yâft³⁰¹⁷
- (5) Bî-hande-i tu kân-i nemek h'ân-i rahmetest
Cân ez-na'îm-i her du cihân lezzetî ne-yâft³⁰¹⁸
Peşmîne-pûş-i hırka-i sâlûs tâ ne-sûht
Ez-câme-hâne-i keremeş hil' atî ne-yâft³⁰¹⁹
- (6) Çendân ki bâz cust der-a' mâl-i hod Kemâl
Maqbûl-ter zi-terk-i riya' tâ atî ne-yâft³⁰²⁰

Pes herkes eger hayr ve eger şer 'ameline ⁽⁷⁾ göre cezâlanur ve dahı "În ahsentum
ahsentum li-enfusikum ve in ese'tum fe-lehâ."³⁰²¹ fehvâ-yı Kerîm'i üzre her kişinûn

iktibas). Nûshada "et-tayyibâtu..." kısmı önce, "el-habisâtu..." kısmı ise sonra yazılmıştır. Yukarıya
âyetteki düzeniyle kaydedilmiştir.

³⁰¹⁴ "Dünyada hiç kimse sana hizmet etmeden kendine hizmet eden bulmadı. Senin kölen olmayan
padişah, hürmet ve değer görmedi."

³⁰¹⁵ "Mutluluk mektubunda sen aşk dertlisisin. Sıkıntıdan (vücudunda) yaralar (peydâ) olmayan (kişi,
bu mektupta) mutluluk yazıları bulamadı."

³⁰¹⁶ "Hüzünlenmeyip dertlenmediği sürece erin kıymeti artmaz. (Nitekim) kıpkırmızı kan (rengine)
dönmedikçe ciğerin kıymeti olmaz."

³⁰¹⁷ "Gönül, o dudak ve ağızdan cana eremedi; mecalsiz olduğundan fırsat bulamadı ve onunla hemhâl
olamadı."

³⁰¹⁸ "Senin gülüşün tuz madeni değil, rahmet sofrasıdır. Can, her iki dünyanın nimet vereninden lezzet
bulamadı."

³⁰¹⁹ "Riyâkârlık hırkasını giyen, (o hırka) yanmadığı müddetçe O'nun kerem kıyâfethânesinden kaftan
alamadı."

³⁰²⁰ "Kemâl, kendi amellerine geri dönüp baktığında riya' ve ikiyüzlülüğü terketmekten daha makbul
bir amel bulamadı." Dîvânında bu gazel için bkz. Hocendî, a.g.e., s. 43.

(8) nîk ü bedi kendüye râci‘ olur. Pes cebri ihtiyârdan fark için bir mişâl-i vâzıh getürüp Hazret-i Mevlânâ (9) buyururlar ki:

Yek mişâl ey dil pey-i farkı biyâr

Ey gönül! Fark-ı miyân-ı cebr ü ihtiyâr için bir mişâl getür.

(10) **Tâ bi-dânî cebr-râ ez-ihtiyâr** (1518)

Tâ ki cebri ihtiyârdan bilesin ve teşhîş ü temyîz kılasın. Fi’l-meşel:

(11) **Dest k’ân lerzân buved der-irti‘ âş**

Dest ki ol irti‘ âşdan ditreyici ola,

V’ân ki destî-râ tu lerzânî (12) zi-câş (1519)

Ve ol bir “yed”i ki anı yerinden sen lerzeye getürürsin.

Her du cunbiş âferide’y Hâk şinâs

(13) Eger ra‘şeden hâşıla olan hareket-i ızırârî ve eger kendün tahrik eyledüğün hareket-i ihtiyârî (14) ikisini dağı Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nun halk u icâdı aña ve âferide-i Hudâ bil.

Lîk ne’tvân kerd in (15) bâ-ân kıyâs (1520)

Lâkin hareket-i ihtiyârîyi hareket-i ızırârîye kıyâs idemezsin. Aña binâ’en ki:

Z’ân (16) peşimânî ki dârî lerzeeş

Ol hareketden nâdim ü peşimânsın ki aña ihtiyârûnla lerze virdün.

(17) **Murte‘ iş-râ key peşimân dîdiyeş** (1521)

Ammâ mürta‘ işi ol hareketden kaçan peşimân gördün? Ba‘z-ı nüshada dağı mışrâ‘-ı şânî: (18) “Çun peşimân nîst merd-i murte‘ iş” vâki‘ olmuştur. Ya‘nî merd-i mürte‘ iş niçün peşimân degildür? Zîrâ (19) mecbûrdur. Ma‘lûm ola ki ra‘şe bir marazdur ki ‘arîz olan kimesnenün elini ditredür ve ‘illet-i mezbûreye (20) mübtelâ olanların ekşeri müdmin-i hamr olanlardır. Pes, Hazret-i Mevlânâ quddise sirruhû bu mişâlde nükte kaşd (21) idüp cebr-i memdûh ile ihtiyâr-ı cüz’î ve Cebri vü Qaderî beynin bu

³⁰²¹ “Eğer iyilik ederseniz kendinize etmiş, kötülük ederseniz yine kendinize etmiş olursunuz. Artık diğer cezâlandırma zamânı gelince, yüzünüzü kara etsinler, daha önce girdikleri gibi yine Mescid’e (Beyt-i Makdis’e) girsinler ve ellerine geçirdikleri her şeyi büsbütün tahrip etsinler diye (başınıza yine düşmanlarınızı musallat kıldık).” (İsrâ 17/7, nâkıs iktibas)

vechle fark ider ki fi'l-ḥaḳīka ⁽²²⁾ beyne'l-ḥavāş bir cebr vardır ki ḥavāşş-ı 'ibādu'llāh anı izhār itmemege ḳādir degildür ve ifşāsında ⁽²³⁾ mecbûrdur. Meşelâ bu tâ'ife şol bâde-nûş olanların mürte' işine müşâbihdür ki ellerinde ra'şe ⁽²⁴⁾ vardır. Pes, 'uşşâḳ-ı İlâhî dahı dest-i sâḳî-i bezm-i ezeliiden şarâb-ı 'ışḳ-ı lâ-yezâlî ve selsebîl-i vişâliden māl-â-māl ⁽²⁵⁾ tölular içüp ve hergiz dehân-ı cânından cām-ı muşaffâ-yı maḥabbet münfekk olmayup müdmin-i ḥamr-ı fenâ ⁽²⁶⁾ olan maḥv u bî-hûş ve mest-i müstaḡraḳ u medhûş 'ışḳ u maḥabbet ve vecd ü ḥâlet ile lerzân ⁽²⁷⁾ u bî-sâmân her kârında mecbûrdur ve anuñ her 'ayıbı hüner ve her seyyi'âtı ḥasenâtdur ve andan [II,65a] ⁽¹⁾ şudûr iden fi'l-i ıztırârîden 'aşıḳ-ı mecbûr nâdim ü peşimân degildür. Ammâ 'ışḳ u maḥabbetden bî-lezzet iken ⁽²⁾ da'vâ-yı maḥabbet idüp ḥużûzât-ı nefsanîyye iktizâsı ile 'arâ'is-i menâhî ve ba'z-ı şaḥḥiyyâta ⁽³⁾ medd-i yed-i cür'et ve zebân-dırâzlıḳ eyleyen muḳallide-i bî-mezâḳuñ "bî-iḥtiyârum" didügi hemân Cebriyyenüñ ⁽⁴⁾ "bî-iḥtiyârum" didügi gibidür ki bi'l-âḥire anuñla mu'âḳab olup o maḳûle ḥarekât-ı nâ-şâyeste ⁽⁵⁾ ve ḡayr-ı marziyye eyledüğinden nedâmet çeker. **Seyyid Kâsım-ı Envâr:**³⁰²²

(6) Her ki huşyâr der-în deyr-i muḡâneş me-guzâr
Ser-i teslîm ne-dâred sereş ez-ten ber-dâr³⁰²³

Men hemân lahza be-deryâ-yi yaḳîn-i tu resem
Ki dilem ebr-i kerem gerded u çeşmem dur-bâr³⁰²⁴

(7) Sâḳi ez-rûz-i ezel bende-i miskîn-i tuyîm
Def'-i maḥmûri-i mâ cām rehâ kun ḥum âr³⁰²⁵

Her kesî-râ zi-şarâbât-i Hudâ baḥş resîd
Zâhid âmed ki merâ baḥş velîkin ḥar-vâr³⁰²⁶

(8) Her ki Manşûr şud ü cām-i ene'l-Ḥaḳ ber-dâşt
Çun tu Manşûr şudî cām-i ene'l-Ḥaḳ ber-dâr³⁰²⁷

³⁰²² Dîvânında bu şiir için bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 178.

³⁰²³ "Ayık olanı bu deyre uğratma! Teslimiyeti yoksa başını bedeninden al!"

³⁰²⁴ "Gönlümü senin kerem bulutların kuşatıp gözlerimden mücevherler dökülünce, ben o an senin yakîn denizine varmış olurum."

³⁰²⁵ "Ey sâḳî! Ezelden beri senin miskin kulunuz. Bizim mahmurluğumuzu gidermek istiyorsan bırak kadehi, testi sun."

³⁰²⁶ "İlâhî şaraplardan herkesin payına bir şey düştü. Zâhid yaklaştı ve: 'Bana da ver.' dedi. Fakat (bu şaraptan onun nasibi ancak) eşeğe yüklenen yük gibi oldu."

Ger zi-mestān-i Ḥaḳī der reh-i taḥkīk u yaḳīn
Bāde mī-nūş velī kāse-i³⁰²⁸ mestān me-şumār³⁰²⁹

Ḳāsimī der-du cihān ber-ḥur ez-ān yār-i nikū
(9) Tā nihem nām-i tu der-her du cihān berḥūrdār³⁰³⁰

Ve bi'l-cümle mezkûre olan mebhâş-i cebr ü qader mütakellimînün ʿarîḳı⁽¹⁰⁾ ve ḳavānîn-i ʿaḳla mübtenîdür. Erbâb-ı zevḳ u şevḳ ve ehl-i maḥabbet ü ʿışḳ ise ḥālât-ı ʿaḳla çendân⁽¹¹⁾ mültefit olmazlar. Fe-li-hâzâ kâşif-i esrâr-ı ḳayyūmî Celâlü'd-dîni'r-Rūmî ḳuddise sirruhū buyururlar ki:

Baḥş-i ʿaḳlest⁽¹²⁾ in çî ʿaḳl ey ḥîle-ger

Zîkr olınan baḥş, baḥş-i ʿaḳldur. “Bu ne ʿaḳldur ey ḥîle-ger?” istifhâm-ı inkârîdür.⁽¹³⁾ Ya'nî: Ey ʿaḳlına i'timâd eyleyen ḥîle-bend, sen i'timâd eyledüğün ʿaḳl-ı cüz'î ḥod ʿaḳldan ma'dūd degildür.⁽¹⁴⁾ Zîrâ aḳl, enbiyâ vü evliyâda olan ʿaḳl-ı küllîdür. Pes, “Bizde olan ʿaḳl-ı cüz'î'nün bir vechle fâ'idesi⁽¹⁵⁾ ve anuñla olan baḥşün menâfi'i yok mıdır?” dir iseñ ʿaḳl-ı cüz'î'nün fâ'ide-i baḥşı şu ḳadarca ola ki:

(16) Tā za'îf reh bered āncā meger (1522)

Tā kim bir za'îf ü ḥālî'z-zihni olan kimesne meger kim cebr ü ihtiyâr semtine yol ilete⁽¹⁷⁾ ve ʿaḳlı yetdükçe cebr ü ihtiyâr beynini fehmi idüp Cebrî vü Ḳaderî olmaya; ve illâ:

Baḥş-i ʿaḳlî ger dur u mercân buved

(18) Farazî ʿaḳlî olan baḥş eger dürr ü mercân daḥı olsa,

Ān diger bâşed ki baḥş-i cān buved (1523)

Ol baḥş ki cān baḥşı ola,⁽¹⁹⁾ ḡayrı dürlü olur. Baḥş-i ʿaḳlî aña mânend olmaz ve aña ʿaḳl irişmez.

Baḥş-i cān ender-maḳāmî dîgerest

³⁰²⁷ “Mansûr olan ‘ene’l-Hak’ kadehini kaldırdı. Sen de (ancak) Mansûr gibi olduysan ‘ene’l-Hak’ kadehini kaldır.”

³⁰²⁸ “velī kāse-i” kısmı “u bî-kāse-i” şeklinde yazılmıştır. Kullandığımız yayında yukarıdaki şekilde olup bu hâl daha uygun görüldüğü için düzeltilmiştir.

³⁰²⁹ “Taḥkîk ve yakîn yolunda Hak sarhoşlarından isen şarap iç; fakat sarhoşların kadehini sayma.”

³⁰³⁰ “Ḳâsimî! Her iki cihânda o güzel yârdan faydalan. Faydalan ki sana her iki cihânda ‘berhudâr’ (feyizlenen ve nasipli) nâmını vereyim.”

(20) Baḥş-i cān bir ġayrı maḳāmdadır.

Bāde-i cān-rā kıvāmī dīgerest (1524)

Cān bādesinüñ bir özge kıvāmı ve mā-verā³⁰³¹-i (21) ‘aḳlda bir ‘aceb keyfiyyeti vardur.

Rubā³⁰³¹ i.

(22) Ez-lezzet-i ‘āşikī çu mesrūr şevī
Der-leşker-i ‘āşikān çu Manşūr şevī
Ez-zulmet-i ḥod eger demī dūr şevī
Der-nūr şevī vu ‘āķibet nūr şevī³⁰³²

Ān zamān ki baḥş-i ‘aḳlī sāz būd

Ol (23) zamānda ki ‘aḳla mensūb olan baḥşüñ düzeni ve revnaḳ u i‘tibārı var idi.

Īn ‘Omer bā-Bu’l-Ḥakem hem-rāz būd (1525)

(24) Bu ḥikāyesi olınan ‘Ömer raḍiya’llāḥu ‘anh Ebu’l-Ḥakem ile hem-rāz idi. Muḳaddemā Ebū Cehl’ün künyeti Ebu’l-Ḥakem idi ve ismi (25) anuñ daḡı ‘Ömer idi. Ve Ebū Cehl emr-i dünyāya müte‘allik olan tedbīr ü tedārük ve baḥş ü cidālde māhir (26) olmaḡ-ıla raḥmeten li’l-‘ālemin Ḥazret-i Seyyidü’l-Mürselīn ‘aleyhi’s-salātu ve’s-selāmuñ ‘ināden ve ceḥūden [II,65b] (1) risāletine ikrār itmeyüp ṭarīķ-ı tevḥīd u ĩmāndan firār ve şirk ü küfri ihtiyār itmekle “Ḥakem”ün zıddı olan (2) “Ebū Cehl” demekle künyet virildi ve ‘aḳl u tedbīri kendüyi muḡalledun fi’n-nār olmaḡdan ḡalāş kılmadı. (3) Pes, ‘Ömer raḍiya’llāḥu ‘anh ḳable’t-teşrīfi bi’l-İslām Ebū Cehl ile dem-sāz iken,

Çun ‘Omer ez-‘aḳl āmed sūy-i cān

Çünkü ‘Ömer (4) ‘aḳldan cān cānibine geldi; ya‘nī ‘aḳl-ı ma‘āşı terk idüp Ḥazret-i Faḡr-i ‘Ālem şalla’llāḥu ‘aleyhi ve selleme ḡulūş-ı ḳalb ile (5) ĩmān getürüp şāḡib-i keşf ü ĩḳān ve ehl-i zevḳ u vicdān olup göñle geldi ve ṭābi‘-i (6) rūḡ oldu.

Bu’l-Ḥakem Bū Cehl şud der-baḥş-i cān (1526)

³⁰³¹ Bu rubāînin Kâsım-ı Envâr’a âit olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 350.

³⁰³² “Âşıklığın lezzeti seni mutlu ederse âşıklar ordusunda Hallâc-ı Mansûr gibi olursun. Nefsinin karanlığından bir an uzak kalabilirsen nur içinde olursun ve âkıbetin de nur olur.

Bu'l-Hakem ol 'ayn-ı cān olan 'Ömer'ün bahşinde ve ḥaḳā'ıḳ⁽⁷⁾ u letā'ifin bilmekte
Bū Cehl oldı ve kendü kendüye 'öḳr idüp ḡulmet-i cehlün içinde bī-nūr ve İblīs gibi
(8) rahmet-i Ḥaḳ'dan dūr oldı. **Beyt:**

En-nāsu kennāhu Ebā Ḥakemin
Va'llāhu kennāhu Ebā Cehlin³⁰³³

Sūy-i ḥiss u sūy-i 'aḳl⁽⁹⁾ ü kāmilest

Ebū Cehl ḥiss-i ḡāhirī semtinde ve 'aḳl-ı cüz'ī cānibinde kāmildür. Ve yāḥūd Ebū
Cehl'ün ḥiss⁽¹⁰⁾ ü 'aḳlī cānibi kemāldedür.

Gerçi ḥod nisbet be-cān ü cāhilest (1527)

Egerçi cāna nisbet Ebū Cehl ḥod cāhildür, ya'nī⁽¹¹⁾ gerçi 'ālem-i ma'nā ve
melekūtda cāhil, ammā 'aḳl-ı cüz'ī ve ḥiss-i ḡāhirīde māhir idi. Ve lākin lāzım olan
(12) melekūt-ı a'lā ve ma'rifet-i nefis ve mebdē' ü me'ād ve Resūl 'aleyhi's-selāma
īmān u inḳıyād idi. Anlardan ḡāfil⁽¹³⁾ olmağ-ıla 'ulūm-ı ḥissiyyesi nefesine necāt
virmedi. İmdi ey mü'min-i muvaḥḥid!

Bahş-i 'aḳl u ḥis eşer dān yā sebep

(14) Ḥissī ve 'aḳlī olan bahş-i eşer ve yāḥūd sebep bil. Bu beyt-i şerīfde leff ü³⁰³⁴ neşr-i
müşevveş vardır. Zīrā 'aḳluñ intikālī mü'eşşirden eşere ve ḥissüñ intikālī eşerden
mü'eşşiredür. Ve eşerden mü'eşşire olan intikāle innī ve mü'eşşirden eşere olan
intikāle limmī i'tibār iderler.³⁰³⁵ El-ḥāşıl ebḥāş-ı 'aḳliyye vü ḥissiyye yā eşerden
mü'eşşire⁽¹⁵⁾ istidlāl ve yāḥūd sebebdan müsebbibe ve yāḥūd vücūd-ı melzūmdan
vücūd-ı lāzıma intikāldür. (16) Zīrā 'aḳl u ḥavāss merātib-i esbāb ve mezāhir ü āşārdan
tecāvüz idemez ve mā-verā-yı ṭabī' ate uçamaz. (17) Fe-emmā:

³⁰³³ “İnsanlar onu Ebū Hakem (hikmetin babası) olarak künyelediler, Allah da onu Ebū Cehil (cehâletin babası) olarak künyeledi.” Bu beyit, bazı kelime farklarıyla birlikte Hz. Peygamber'in şâiri olarak meşhûr olan Hassan b. Sâbit'in (ö.60/680?) dîvânında tespit edildi. Bkz. Hassan b. Sâbit, **Dîvânu Hassan bin Sâbit**, thk. Velid Arafat, Beyrut, Dâru Sâdır, 1974, C. 1, s. 261 (126 numaralı şiirin ilk beyti). Kullandığımız neşirde beyit şu şekildedir: Semmāhu ma'şeruh Ebā Ḥakem/ Va'llāhu semmāhu Ebā Cehl “Kavmi onu Ebū Hakem olarak isimlendirdi; (fakat) Allah ona Ebū Cehil adını verdi.”

³⁰³⁴ Müellif nüshasında unutulduğu anlaşılan vav, Cevrî'de ilâve edilmiştir. Bkz. F.161b.

³⁰³⁵ “Bu beyt-i şerīfde” kısmından buraya kadarki ifadeler metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Bahş-i cānī yā ‘aceb yā bu’l-‘aceb (1528)

Cāna mensūb olan bahş-i vicdānī yā ‘acebdür ve yāhūd bü’l-‘acebdür. ⁽¹⁸⁾ Ya‘ nī ‘aql-ı derrāk cān yolına gidenlerün gerd-i pāyin göremeyüp ve ‘ışk yayın çekemeyüp cān bahşi ⁽¹⁹⁾ a‘ceb-i ‘acā’ib ve efḍal-i mevāhibdür. İmdi cebr ü kader bahşi kıl ü kāl ve cidāl-i ‘aql pür-‘ikāldür. ⁽²⁰⁾ Pes bu maḳūle bahşi erbāb-ı cedele terk idüp müriş-i keşret olan aḳvāl istimā‘ından ⁽²¹⁾ aşhāb-ı vecd ü ḥālī ‘afv u ḥalāş eyle. Zīrā ki:

Žav’-i cān āmed ne-mānd ey musteżī

Ey ṭālib-i ⁽²²⁾ ziyā-yı nūr-ı ‘irfān ve rāğib-ı pertev-i eşi‘a-i āfitāb-ı cezbe-i Raḥmān olan ‘āşık-ı Sübhānī! Cān ziyāsı ⁽²³⁾ geldi ve şükūfe-zār-ı ‘aynū’l-‘ıyānuñ sünbül ü reyḥānı açıldı.

Lāzim u melzūm u nāfī muḳteżī (1529)

⁽²⁴⁾ Lāzim u melzūm ve nāfī vü muḳteżī ve nefy ü işbāt kaydları ḳalmadı. Ma‘lūm ola ki ıştılāḥāt-ı ⁽²⁵⁾ resmiyye üzre “lüzūm” mantıḳīler ‘örfinde beyne’ş-şey’eyn imtinā‘-ı infikākdür. Ve “lāzim”, şey’ün lāzımı şey’den infikāki mümteni‘ olana dirler. *Kemā ḳīle: “el-lāzimu mā yemteni‘u infikākuḥū ‘ani’l-melzūm.”*³⁰³⁶ Ya‘ nī şey’-i evvel ⁽²⁶⁾ her ne zamān mevcūd olsa şey’-i şānī daḥı anuñla mevcūd olup infikāki taşavvur olunmamaḳdur. Meşelā [II,66a]³⁰³⁷ ⁽¹⁾ ḳābil-i şān‘at u kitābet olmaḳ insāndan münfekk olmamaḳ ve her ne zamān insān mevcūd olsa ⁽²⁾ ḳābil-i kitābet olduḡı daḥı mevcūd olmaḳ gibi.³⁰³⁸ Ve **melzūm** ol şey’dür ki anuñ taşavvurı lāzımuñ taşavvurını müstelzim ola. Ve lāzim daḥı ehl-i mantıḳ ḳatında iki ḳısma münḳasımdur. Bir ḳısmı lāzım-ı ḡayr-ı beyyindür. Ve lāzım-ı ḡayr-ı beyyin oldur ki cezm bi’l-lüzūmda lāzım ve melzūmuñ taşavvurı kifāyet itmeyüp belki vasaṭa ve delīle muḥtāc ola. Meşelā,

³⁰³⁶ “Denildiḡı gibi: Lāzim, melzūmdan ayrılması mümkün olmayan şeydir.” Bu Arapça kısım ve bu satırdaki bazı ifadeler, metindeki yerleri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁰³⁷ Eski rakamlarla yapılan numaralamada buraya tekrar “65” yazılmıştır. Bundan dolayı bu kısımdan itibaren yeni rakamlar dikkate alınmıştır.

³⁰³⁸ Bu ifadelerden sonra, “Ve lāzim daḥı ehl-i mantıḳ ıştılāḥında üç ḳısımdur. Bir kısım lāzım-ı müsāvī-i ḥāricī ve bir kısım lāzım-ı beyyin bi-ma‘na’l-e‘amm ve bir kısım lāzım bi-ma‘na’l-eḡaşşdur. Meselā lāzım-ı müsāvī insān ile ḡāḥik gibidür ki taşavvur-ı melzūmdan lāzımuñ taşavvurı lāzım olur. Ve lāzım-ı beyyin bi-ma‘na’l-e‘amm şu‘ā‘ u şems gibidür. Ve lāzım bi-ma‘na’l-eḡaşş daḥı kātib bi’l-fi‘l gibidür.” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

müşelleşün zevâyâ-yı şelâşesinün kâ'imeteyne tesâvîsi gibi. Zîrâ müşelleş ve kâ'imeteynün taşavvurı cezm bi'l-lüzûmda kâfî olmayup belki muḳaddimât-ı hendesiyyeye muḥtâc olur. Nitekim ma'nâ-yı mezbûr kütüb-i hendesiyyede mufaşşalan mübeyyendür. Ve lâzım-ı beyyin oldur ki lâzım ve melzûmuñ taşavvurı cezm bi'l-lüzûmda kifâyet eyleye. Ve kısım-ı mezbûr daḥı iki kısma münḳasımdur. Bir kısmı lâzım-ı beyyin bi'l-ma'nâ'l-e'amm ve bir kısmı lâzım-ı beyyin bi'l-ma'nâ'l-eḥaşşdur. Lâzım-ı beyyin bi'l-ma'nâ'l-e'amm oldur ki lâzım ve melzûmuñ taşavvurı cezm bi'l-lüzûmda kifâyet eyleye. Meşelâ zevcinün erba'aya tezevvüci gibi. Ve lâzım-ı beyyin bi'l-ma'nâ'l-eḥaşş oldur ki taşavvur-ı melzûm faḳaṭ-ı cezm bi'l-lüzûmda kifâyet eyleye. *Ke-luzûmi'l-başari li'l-a'mâ*.³⁰³⁹ İmdi lâzım üç kısım oldu. Birisi lâzım-ı ğayr-ı beyyin ve birisi lâzım-ı beyyin bi'l-ma'nâ'l-e'amm ve birisi daḥı lâzım-ı beyyin bi'l-ma'nâ'l-eḥaşşdur. Fe'fhem cidden.³⁰⁴⁰ Ammâ ⁽⁶⁾ ehl-i beyân miyânında mu'teber olan lüzûm, lüzûm ma'a't-tesâvîdür. Ve lâkin bi-ḥasebi'l- 'aql ⁽⁷⁾ keşîrû'z-zâyf olanuñ şanı lâ-büd keşîrû'r-remâd olmaḳ degildür. Tafşîlin bilmek isteyen ⁽⁸⁾ kütüb-i mantıḳ u beyâna müraca'at kılsun. **Ve nâfî vü muḳtaẓî** daḥı ıştılâḥ-ı ehl-i uşûldür. Ya'nî ⁽⁹⁾ 'inde erbâbi'l-uşûl, bir şey'ün 'ademini muḳtaẓî olan delîle nâfî vü mâni' ve vücûdını iktizâ ⁽¹⁰⁾ eyleyen delîle muḳtaẓî ıtlâḳ iderler. Meşelâ bu fennün ehli ḳatında delîl-i nefy ü işbât ⁽¹¹⁾ şey'-i vâḥidde ta'âruz eylese delîl-i nefy taḳdîm ü terciḥ olunur ve 'inde hâ'ulâ'i'l-ḳavm ⁽¹²⁾ bu bir ḳâ'ide-i külliyyedür. Bunuñ daḥı 'ale't-tafşîl taḥḳîḳın taleb eyleyen uşûl kitâbına mülâzemet ⁽¹³⁾ eylesün. Ḥâsıl-ı kelâm ve ḥulâşa-i merâm, fûnûn-ı 'aḳliyyede olan vehm ü ḥayâl ve ⁽¹⁴⁾ 'ulûm-ı resmiyyede olan ıştılâḥât ve bahş ü cidâl cezebât-ı Raḥmâniyye'nün pertev-i ⁽¹⁵⁾ eşi' a-i âfitâb-ı cemâl-nümâsı leme'an ve tecelliyât-ı zât u şîfât ḳulûb-ı erbâb-ı vilâyetde ⁽¹⁶⁾ dıraḥşân itdükde bi-külliyyetihâ maḥv u fenâ ve nâ-büd u nâ-peydâ olup 'ışḳ-ı cānân ⁽¹⁷⁾ ve nûr-ı cāndan ğayrı bir şey' ḳalmaz.

³⁰³⁹ “Kör için gözün lüzûmu gibi”

³⁰⁴⁰ “Ve **melzûm** ol şey'dür ki” ifadesinden buraya kadarki kısım, yukarıda belirtilen iptal edilen kısmın yerine getirilmek üzere metne işaret konulup sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Z'ân ki bînâyî ki nûreş bâzîgest

Aña binâ'en ki şol başîr ü bînâ ki ⁽¹⁸⁾ anuñ nûrî bâzîgdür; ya' nî dîde-i fu'âdî rûşenâ ve envâr-ı tecelliyât-ı İlâhiyye mir'ât-ı kâlbînde rû-nümâ ⁽¹⁹⁾ olmışdur.

Ez-delîl-i çun 'aşâ-keş fâriğest (1530)

Ol bînâ 'aşâ-keş gibi olan delîlden fâriğdür. ⁽²⁰⁾ Ba'z-ı nüshada “Ez-'aşâ vu ez-'aşâ-keş fâriğest” vâkı' olmışdur. Ya'nî: “O maqûle bînâ 'aşâ vü 'aşâ-keşden ⁽²¹⁾ fâriğdür.” demek olur. Hâşıl-ı kelâm, mânend-i 'aşâ-keş olan kelimât-ı erbâb-ı cidâlden ve 'aqlî olan ⁽²²⁾ kıl ü kâlden müstâgnîdür. Zîrâ 'aşâ-yı 'aql ve 'aşâ-keş olan kelimât-ı zevî'l-'uqûlü'l-cüz'iyeye ⁽²³⁾ gönül gözleri a' mâ olan bî-başîretlere lâzımdur.

Kemâl-i Hocendî.³⁰⁴¹

(24) Hidâye hû'ândî vu hîçest hidâyetî ne-resîd
'Înân keşîdî vu z'ân sû 'inâyetî ne-resîd³⁰⁴²

Zi-hû'ân-i 'ilm ki pur nuql-i hikmetest tu-râ
Birün zi-naql u hadîş u rivâyetî ne-resîd³⁰⁴³

(25) Be-kişşa gûş nihâdî sebeb-i nuzûl hemîn
Zi-lañn-i ğayb be-gûş-i tu âyetî ne-resîd³⁰⁴⁴

(26) Tu-râ çi sûd be-rûz-i cezâ viķâye vu cuz'
Çu ez-viķâye-i 'afveş himâyetî ne-resîd³⁰⁴⁵

Ne-dîde dîde-i dâñâ bidâyet-i in râh
Be-her mukâşefe tâ der-nihâyetî ne-resîd³⁰⁴⁶

(27) Zi-sâlikân haberî yâftem be-ġâyet râst
Ki yek revende der-in reh be-ġâyetî ne-resîd³⁰⁴⁷

Ez-ân dehen ki “huẓî'l-'ilm” vaşf-i û'st Kemâl

³⁰⁴¹ Dîvânında bu şiir için bkz. Hocendî, a.g.e., s. 191.

³⁰⁴² “Hidâyeyi okudun (hak yola çağrıldın), ama sana hidâyet erişmedi. Dizginleri çekip durdun ve sana hiçbir inâyet erişmedi.”

³⁰⁴³ “Hikmet tatlısıyla dolu olan ilim sofrasından sana nakil, hadis ve rivâyet dışında başka bir şey gelmedi.”

³⁰⁴⁴ “Yalnızca hikâyelere ve (âyetlerin) iniş sebeplerine kulak verdin. Gaybî sesten senin kulağına âyet gelmedi.”

³⁰⁴⁵ “Kıyâmet gününde O'nun afvının himâyesinden sana koruma gelmezse himâye ve (başka) desteklerin sana ne faydası var?”

³⁰⁴⁶ “Bilge göz, her mukâşefeyle bu yolun başlangıcını görmemiş ve sonuna da ulaşamamıştır.”

³⁰⁴⁷ “Sâliklerden ġâyet doğru bir haber aldım: Bu yolda tek başına yürüten, nihâyete (varılması gereken yere) ulaşamadı.”

Be-güş-i harf-şinev cuz hikâyeti ne-resîd³⁰⁴⁸

[II,66b] ⁽¹⁾ Tefsîr-i “Ve huve me‘akum eynemâ kuntum”³⁰⁴⁹

Bu maḥal bu âyet-i kerîmenüñ tefsîri beyânındadır ve bu âyet-i kerîme sûre-i ⁽²⁾ Hadîd’dedür. *Ḳāle el-Ḳādî fî-tefsîrihâ: Lâ-yenfekku ‘ilmuhû ve ḳudratuhû ‘ankum bi-hâli. Ve ḳāle’s-Simmânî ya‘nî vucûdukum mustefâdun min-naẓari vucûdihî ve keynûnetikum mevcûdetun bihî. “Va’llâhu bimâ ta‘melûne başîr.” Li-ennehû musta‘milukum. Ve ḳāle’l-Ḳāşânî: “Ve huve me‘akum eyne mâ kuntum” li-vucûdikum bihî, ve zuhûruhû fî-meẓâhirukum, “va’llâhu bimâ ta‘melûne başîr” Li-sebḳi ‘ilmihî bihî, ve kevnuhû menḳuşen fî-erba‘ati elvâhin fî-‘âlem-i melekûtihi bi-ḥaḍratihî.*³⁰⁵⁰ Pes, bu âyet-i kerîmenüñ sibâkıında olan: “Ya‘lemu mâ yelicu fî’l-arḍi ve mâ yaḥrucu minhâ ve mâ yenzilu mine’s-semâ’i ve mâ ya‘rucu fihâ,”³⁰⁵¹ âyet-i kerîmesi münâsebetiyle ma‘nâ-yı kerîmi budur ki büzûr u emṭâr ve ğayrhâdan arzâ vülûc eyleyen ve zer‘ u nebât u eşḳâr ve ğayrhâ arzdan ḥurûc eyleyen ve erzâḳ u emṭâr ve emlâk ü ğayrhâ semâdan nâzil olan ve ebḥire vü enfâs ve a‘mâl ü ğayrhâdan semâya ‘urûc iden eşyânuñ küllî vü cüz’isine ‘ilm-i ezelîsi şâmil u muḥîṭ olan ḥâlık-ı arz u semâ ve dânenide vü bînâ her ḳanda ve her ne hâlde olsañuz bi-‘ilmihî ve ḳudretihi sizüñle biledür ve ‘ilm ü ḳudreti hiçbir hâlde sizden münfekk degildür ve sizüñ vucûdîñuz anuñ naẓar-ı vucûdîsinden müstefâddur ve keynûnetiñüz anuñla mevcûdedür. Zîrâ vucûdîñuz anuñladur ve anuñ zuhûrı sizüñ meẓâhiriñüzdedür ve cemi‘-i a‘mâliñüzi başîrdür; zîrâ müsta‘meliñüz oldur. Ve a‘mâliñüze ‘ilm-i ezelîsi sebḳ eyleyüp ḥazretinde olan ‘âlem-i melekûtında mevcûde

³⁰⁴⁸ “Kemâl! Vasfî ‘huzi’l-ilm’ (ilmin alınacağı kaynak) olan ağızdan laf dinleyen kulağa, senin hikâyenden başka bir şey erişmedi.”

³⁰⁴⁹ “O, gökleri ve yeri altı günde yaratan, sonra Arş’ın üzerine istivâ edendir. Yere gireni ve ondan çıkını, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir. **Nerede olursanız O sizinle beraberdir.** Allah yaptıklarınızı görür.” (Hadid 57/4, nâkıs iktibas)

³⁰⁵⁰ “Beyzâvî, tefsirinde: ‘İlmi ve kudreti sizi hiç bırakmaz.’ demiştir. Sümnânî de: ‘Varlığınız da oluşmanız da O’nun varlığıyladır. ‘Allah bütün yaptıklarınızı görür,’ çünkü O, sizi yaratandır.’ dedi. Kâşânî, ‘Nerede olursanız olun O sizinledir.’ âyeti için ‘Varlığınız O’nunla, görünüşünüz de O’nun zuhuruyladır.’ demiştir. ‘Allah bütün yaptıklarınızı görür.’ Çünkü bunlar onun ezeli ilminde mevcuttur ve melekût âlemindeki dört levhaya da nakşedilip yazılmıştır.” Metindeki âyet iktibası için bkz. Hadid 57/4. Bu metin Ankaravî’de de aynı kısımda mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 681.

³⁰⁵¹ “Yere gireni ve ondan çıkını, gökten ineni ve oraya yükseleni bilir.” (Hadid 57/4, nâkıs iktibas)

elvâh-ı erba‘ ada a‘ mâliñüz menķüşedür ve ‘ ameliñüze göre cezâ’ ider dimekdür. Ve bi’l-cümle ma‘ iyyet-i mezbûrede tûṭî-i lisân kell ü lâl ve bâz-ı bülend-pervâz-ı ‘ aql şikeste-bâldür. Ve lâkin “Ve ‘ allemnâhu min-ledunnâ ‘ ilmâ.”³⁰⁵² mekteb-ḥânesinde mu‘ allim-i ‘ ilm-i ledünnî olan rûḥ-ı Muḥammedî’den ta‘ allüm-i ‘ irfân eyleyen³⁰⁵³ bebgâ-yı sükker-i üns-ḥâ-yı zebân-ı ḥâl-i merdân-ı Hudây mir’ât-ı mücellâ-yı fu’âd-ı cemâl-ârâda zuhûr eyleyen ⁽³⁾ in‘ ikâs-ı tecelliyât-ı ḥaķâ’iķ-nümâdan iķtibâs-ı rû’yet ve şerḥ-i ma‘ iyyetde güftâr-ı şîrîn-edâ-yı siḥr-âzmây ⁽⁴⁾ idüp buyururlar ki: Mâhiyyet-i muṭlaķanuñ vüçudı mâhiyyet-i mücerrede vü maḥlûṭada muķarrer olduğı gibi Ḥazret-i hüviyyetüñ ⁽⁵⁾ daḥı cemî‘-i mezâhir ile ma‘ iyyeti müteḥaķķıķdur. Ve hüviyyetüñ eşyâda olan sereyânı, “sereyânu vâḥidun fi’l-a‘ dâdi”³⁰⁵⁴ gibidür. Ya‘ nî ⁽⁶⁾ hiçbir ‘aded bilâ-vâḥid degildür. Ve bi’n-naẓari ile’l-ḥaķîķa cemî‘-i merâtibde zuhûr vâḥid içündür ve ihtilâfât bi-ḥasebi’t-tekrâr ⁽⁷⁾ ve’l-izâfâtur. Tekrâr ve izâfât ise emr-i i‘tibârîdür. Nitekim bunuñ tafşîli bundan aķdem baḥr ile keşerât-ı emvâc ⁽⁸⁾ taḥķîķında sebķ itmişdür. Ve ‘alâ-hâza’t-taķdîr mevcûdâtıdan bir mevcûd bilâ-ma‘ iyyet-i hüviyyet libâs-ı şühûd ile mütelebbis ⁽⁹⁾ olmamışlardır. Ammâ ķanı bir dîde-i ḥaķîķat-bîn ki ol ma‘ iyyeti göre! Şî‘r:³⁰⁵⁵

Heme ‘ âlem purest ez-în dildâr
Leyse fi’d-dâri ğayruhû deyyâr³⁰⁵⁶

(10) Nîst pûşîde âftâb-i ruḥeş
Dîdeî cûy derḥor-ı dîdâr³⁰⁵⁷

Ez-ḥodî-i ḥodet kenârî ğîr
Tâ bi-bînî nigâr-i ḥod yek bâr³⁰⁵⁸

³⁰⁵² “Ve ona tarafımızdan bir ilim öğrettik.” (Kehf 18/65, nâkıs iķtibas)

³⁰⁵³ “Ḳâle el-Ḳâḍî”den buraya kadarki kısım, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁰⁵⁴ “Sayılarda ‘bir’ (rakamı) merkezdedir (hepsine sirâyet etmiştir).”

³⁰⁵⁵ Bu dizeler Hallâc-ı Mansûr dîvanındaki ikinci tercî-i bendde tespit edilmiştir. Hallâc-ı Mansûr, **Dîvân-ı Mansûr-ı Hallâc**, Tahran, Kütübḥâne-i Senâî, 1343, s. 236.

³⁰⁵⁶ “Bütün âlem bu sevgiliyle doludur. (Onun mülkü olan bu) evde ondan başka kimse yoktur.”

³⁰⁵⁷ “Onun yüzünün güneşi örtülü değildir; (o) çehrenin lâıyğı bir göz ara.”

³⁰⁵⁸ “Kendi benliğinden çık ki sevgilini bir kez olsun görebilesin.”

Çünkü ⁽¹¹⁾ bu ‘ayn-ı yakīn hāşıl ola, ihtilāf-ı hestī-i mevhūm mürtefi‘ olup ber-müceb-
i: “Fe-eynemā tuvellū fe-şemme vechu’llāh,”³⁰⁵⁹ her neye teveccüh ⁽¹²⁾ eyleseñ
Hakḳ’a müteveccih olursın; ba‘dehū “Ve huve me‘akum” sırrından haber-dār olup
“Ve nahnu akrabū ileyhi minkum.”³⁰⁶⁰ işāretine ⁽¹³⁾ muṭṭali‘, ve daḥı “Ve fī-
enfusikum e fe-lā-tubşirūn.”³⁰⁶¹ haḳīkatini bīnā ve muṭāli‘ olursın. Pes, “Va’llāhu bi-
kulli şey’in muḥīṭ.”³⁰⁶² ⁽¹⁴⁾ remzine vāḳıf olup zevḳan ve vicdānen müşāhede kılırsın
ki bir üstād-ı kāmīl-i pūr-hüner kār-ḥāne-i ḳudretinde icād-ı ⁽¹⁵⁾ envā‘-ı şuver idüp
eşbāḥ-ı muḥtelife ve eşkāl-i mütezādde zıll-i ḥayālin gösterüp cemī‘-i ḥarekāt u
sekenāt ⁽¹⁶⁾ ve ‘umūmen taşarrufāt anuñ yed-i ḳudret ve dest-i meşīyyetinde olup
kendüsi pes-i perde-i kemāl-i cilāda ḥafī vü nihān olmuş. ⁽¹⁷⁾ **Seyyid:**

- Çünkü ref‘ oldu yüzünden ey şeh-i ḥübān niḳāb
Kalmadı cehl ü ḳalālet zāhir oldu āfitāb
- ⁽¹⁸⁾ Hak‘ıyān oldu ‘ıyān ey maẓhar-ı zāt u şıfāt
Kenz-i maḥfī āşikār oldu vü hem yevmü’l-ḥisāb
- Ḥayme-i mī‘ād imiş gördüm vücūdum ser-be-ser
Kāf u nūndan iki yaña her taraf iki tınāb
- ⁽¹⁹⁾ Ol ki bu sırrı bilür oldur şeh-i Hızr-ı vücūd
Hükm anuñ buyruḳ anuñ ol şāḥib-i emr ü ḥiṭāb
- ⁽²⁰⁾ ‘Ārif-i Hak isterüm söz tanıya ‘ālemde kim
Söyleyem maḳşūdumı tā ol vire gerçək cevāb

Ey nevr-i ḥadiḳa-i ‘ālem ve nūr-ı ḥadeḳa-i ādem! İşbu muḳaddime vü beyān ⁽²¹⁾ ve
tefsīr ü tibyān maẓbūṭuñ oldıysa zamīr-i ḥurşīd-i tenvīre zāhir ü bāhir ola ki ⁽²²⁾ erbāb-
ı haḳīkat bu āyet-i kerīmede ‘ārifīn için iki maḳām i‘tibār itmişlerdür ki ⁽²³⁾ birisi
maḳām-ı ‘ayn-ı cem‘ ve birisi maḳām-ı efrādu’l-ḳıdem ‘ani’l-ḥudūdur. **Nazm:**

- ⁽²⁴⁾ Zumrate’l-muşṭāk ḳad ḳarube’l-viṣāl

³⁰⁵⁹ “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.” (Bakara 2/115, nâkıs iktibas)

³⁰⁶⁰ “(O anda) biz ona sizden daha yakınız, ama göremezsiniz.” (Vâkıa 56/85, nâkıs iktibas)

³⁰⁶¹ “Kendi nefislerinizde de öyle. Görmüyor musunuz?” (Zâriyât 51/21)

³⁰⁶² “Muhakkak ki Allah, her şeyi kuşatandır.” Âyetlerde bu anlamda ifadelere örnek olarak bkz. Nisâ 4/126; Fussilet 41/54.

Zubdetu'l-‘uṣṣāk lā-temṣū te‘āl³⁰⁶³

(25) Eyyuhe'l-aḥbāb kŭmŭ min-niyām
İṣrabŭ min-ke'sihī ṣurbe'l-mudām³⁰⁶⁴

Tā-be key ez-ḥ'ışten ġāfil dirīg
K'āftābet geṣt pinhān zīr-i mīg³⁰⁶⁵

(26) Ḥasretā k'ez-nefs-i maḥcŭb-i dağal
Bī-ḥaber mādī zi-maḥbŭb-i ezel³⁰⁶⁶

Pes, min-ḥayṣu'l-vaḥdeti ve'l-kıdemi ġayret-i⁽²⁷⁾ 'izzet-i Raḥmān ve saṭvet-i 'aẓamet-i Sübhān'da ekvān bir vechle müteṣāğire olur ki [II,67a]⁽⁴⁾ ḥattā eṣer-i mā kalmaz. Pes, 'aẓamet ü celāl-i lā-yezāl tasalluṭ ma'a'l-vaḥdet idüp ekvānı bir ḥayṣiyyet ile⁽²⁾ izāle ider ki beyne fi'lihī ve ḳudretiḥi iftirāk kalmaz. Ve min-ḥayṣu'l-cem' nŭr-ı şıfātı nŭr-ı fi'line⁽³⁾ işrāk idüp nŭr-ı şıfāt ise ḳā'im bi-zātihī olmağ-ıla fi'line min-zātihī ve şıfatiḥi tecellī idüp⁽⁴⁾ fi'linden tecellī itmez ve maẓhar-ı tecelliyāt-ı mezbŭre olan maḥv u fānī cemī'-i vücŭdı⁽⁵⁾ mir'āt-ı vücŭd-ı Ḥaḳ müşāhede ider. *Ve huve zāhirun bi-kulli şey'in min-kulli şey'in li'l-'umŭmi bi'l-fi'li ve li'l-ḥuṣŭṣi*⁽⁶⁾ *bi'l-ismi ve'n-na'ti, ve li-ḥuṣŭṣi'l-ḥuṣŭṣi bi's-şıfeti, ve li'l-ḳā'imīne bi-muşāhedeti zātihī bi'z-zāti,*⁽⁷⁾ *ve huve te'ālā munezzehun 'ani'l-beynūneti ve'l-ḥulŭli ve'l-iftirāki ve'l-ictimā'i.*³⁰⁶⁷ İmdi ey rŭḥ-ı⁽⁸⁾ muṣavver ve nŭr-ı baṣar! Bu zıkr olınan aḥvāl zevk-ı 'ıṣṣāk ve müşāhedāt-ı 'uṣṣāḳdur.⁽⁹⁾ *Ve lā-ya'lemu te'vīlehŭ ille'l-'āşīḳŭn. Ḳāle'l-Ḥuseynu, mā fāriḳu'l-ekvāne'l-Ḥaḳḳu, ve lā-ḳāraneḥā,*⁽¹⁰⁾ *keyfe yufāriḳuhā ve huve mŭciduhā ve ḥāfiẓuhā, ve keyfe yuḳārinu'l-ḥudŭsu'l-ḳidemu, bihī ḳivāmu'l-kulli*⁽¹¹⁾ *ve huve bā'inun*⁽¹²⁾ *'ani'l-kulli. E lā-terāhu yeḳŭlu: Ve huve*

³⁰⁶³ “Ey şiddetle arzu edip hasret çekenler zümresi! Visāl yaklaştı. (Ey) has âşıklar! (Başka tarafa) yürümeyin, (buraya) gelin!”

³⁰⁶⁴ “Ey sevgili dostlar! Uykudan uyanın (ve) onun kadehinden (şarabı), mübtelâların içtiği gibi (şevkle) için!”

³⁰⁶⁵ “Senin güneşin, bulutların altında gizlenmiş olarak dolaşıyor. Daha ne zamana kadar kendinden gâfil olacaksın?”

³⁰⁶⁶ “Aldanıp tuzağa düşen gâfil nefse yazık! (Zîrâ) ezeli sevgiliden habersiz kaldı.”

³⁰⁶⁷ “O her şeyle ve her şeyden umŭma fiil ile, husŭsa isim ve (fiillere ilişkin) sıfatla, husŭsu'l-husŭsa sıfatla, zâtını müşāhede edenlere zâtla zâhir olur. Hak Teâlâ fark ve hululden, iftirak ve cem'den munezzehdir.”

*me‘akum eynemā kuntum.*³⁰⁶⁸ Ey t̄alib-i ş̄adık ve yār-ı ⁽¹²⁾ muvāfık! Bu āyet-i kerīmede, ḥayṣu me‘ahum eynemā k̄nū³⁰⁶⁹ ‘aşıklara beşāret ve mütevekillere tevsīk ⁽¹³⁾ ve ‘āriflere sekīne ve muḥiblere behcet ve murākıblara yakīn ve muḥbillere ri‘āyet ⁽¹⁴⁾ ve muvaḥḥidlerūn ittiḥādına işāret vardır. Fe’fhem cidden. **Şi‘r:**

(15) Ez-ḥad guzeşt kıṣṣa-i derd-i nihān-i mā
Tersem ki nāle fāṣ kuned rāz-i cān-i mā³⁰⁷⁰

Bisyār fıkr kerd u ne-dānest şemme’i
Der-luṭf-i ān dehān ḥired-i ḥurde-dān-i mā³⁰⁷¹

⁽¹⁶⁾ Pes, Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhu’l-a‘lā kıṣṣa-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anh ile Resūl-i ḳayşer-i Rūm’uñ ser-encāmına ⁽¹⁷⁾ ve bu āyet-i kerīmenūn ba‘z-ı ḥaḳā’iḳ u deḳā’iḳına ve esrār-ı ma‘iyyete şürū‘ idüp buyururlar ki:

(18) **Bār-i dīger mā be-ḳıṣṣa āmedīm**

Biz girü bi-ḥasebi’z-zāhir kıṣṣaya geldük.

Mā ez-ān kıṣṣa birūn ḥod key şudīm (1531)

⁽¹⁹⁾ Biz ḥod fi’l-ḥaḳīḳa ol kıṣṣadan ḳaçan ṭaşra gitdük? Ya’nī fi’l-ḥaḳīḳa kıṣṣa-i aṣliden ḥurūc ⁽²⁰⁾ itmedük; her ne ḥālde ve her ne ḳālde olsaḳ anuñla bileyüz.

Ger be-cehl āyīm ān zindān-i ū’sṭ

⁽²¹⁾ Eger cehle gelevüz, cehl anuñ zindānidur.

V’er be-‘ilm āyīm ān eyvān-i ū’sṭ (1532)

Ve eger ‘ilme gelevüz, ol ‘ilm ⁽²²⁾ anuñ eyvānidur. Ba‘z-ı nüṣhada ḳāfiye: “zindān-ı mā’sṭ” ve “eyvān-ı mā’sṭ” vāḳi‘ olmuşdur. Ya’nī “bizüm ⁽²³⁾ zindānımız” ve “bizüm eyvānımızdur” demek olur. Ḥāşıl-ı kelām nūr-ı ma‘rifet ve ziyā-yı ‘ilmūn fıkr-i mā-

³⁰⁶⁸ “Bunun (doğru) yorumunu âşıklardan başkası bilmez. Hüseyin şöyle dedi: ‘Varlıkların Hak’tan ayrılığı ve (O’nunla) benzerliği yoktur. Allah varlıkların yaratıcısı ve koruyucusuyken nasıl ayrılınsın (uzaklaşsın) ve sonradan olanla ezelden beri var olan nasıl benzeyip (karşılaştıma yapılacak şekilde) yakınlaşsın? Her şey O’nunla ölçülü bir varlık kazanır ve O, bütün her şeyden ayrıdır. Bununla birlikte (şu âyette buyurduğunu) görmedin mi? ‘Nerde olursanız olun; O, sizinle beraberdir.’” Âyet için bkz. Hadid 57/4. Bu metin Sülemî’nin mutasavvıfların Kur’ân âyetlerine dâir yorumlarını derlediği tasavvufî tefsirinde tespit edilmiştir. Bkz. Sülemî, **a.g.e.**, C. 2, s. 307.

³⁰⁶⁹ “Nerede olurlarsa olsunlar onlarla birlikte olması yönünden”

³⁰⁷⁰ “Bizim gizli derdimizin hikâyesi sınırları aştı. Korkarım ki (bu) inleme canımızın sırrını açığa çıkaracak.”

³⁰⁷¹ “Bizim kılı kırk yaran aklımız o (sevgilinin) ağzındaki lütuf konusunda çok düşündü; fakat az bir şey bile anlayamadı.”

sivā rū-pūşı ⁽²⁴⁾ olup mertebe-i cehl ü ğaflete gelürsek ol ğaflet Hâk Te‘âlâ’nuñ bizüm için vaz‘ eylediği ⁽²⁵⁾ zindân-ı muzlimidür. Zîrâ “El-cehlu zulmetun.”³⁰⁷² dinilmiştir ve zindâna mücrimler girdüğü gibi biz dağı cürm ü ğaflet ⁽²⁶⁾ sebebiyle zindân-ı fikr-i mâ-sivâdayuz. Hâķîķate nazar olınsa hod mâ-sivâda vücūd yok. ⁽²⁷⁾ Pes, girü andan mufâriķ degilüz; lâkin ma‘iyyetden ğâfil olmağ-ıla zindân-ı ğafletde kayd-bend-i taşavvur-ı keşret olmuştur. [II,67b] ⁽¹⁾ Ve eger şems-i felek-i çârum-ı maḥabbet burc-ı vahdetden tülû‘ itmekle mir’ât-ı mücellâ-yı kalb, ziyâ-yı ‘ilm ü ma‘rifetle ⁽²⁾ pür-nûr olursa “Ḳalbu’l-mu’mini ‘arşu’llâh.”³⁰⁷³ mışdâķınca anuñ dergâh u eyvâniyuz. Zîrâ ‘ilm nûrdur. ⁽³⁾ İyvân, kesr-i hemze ile ‘Arabî’dür; dergâh ve şuffe-i büzürg ma‘nâsınadır. İvvânât ve evâvîn cem‘ idür; ⁽⁴⁾ zîrâ eyvân, aşlında ivvândur. Ve eyvân fetḥ-i hemze ile Fârisî’dür; sāyebân ma‘nâsınadır ki ‘avâm taḥrîf ⁽⁵⁾ idüp şayvân dirler. Hâşıl-ı kelâm beden-i insânî eyvân-ı şūrîde râḥat olduğı gibi rūḥ-ı insânî ⁽⁶⁾ dağı sāyebân-ı envâr-ı ‘ilmde râḥat olur ve çâh-ı ṭabî‘at-ı zulmâniyyede âlûde-i mâ-sivâ olduķda ğam-nâk ⁽⁷⁾ ve miḥnet-zede olur. Ammâ bi’n-naẓari ile’l-ḥaķîķa eger ğaflet ve eger ‘ilmde hiçbir ḥâl ile andan cüdâ ⁽⁸⁾ degildir. ‘Atṭâr:³⁰⁷⁴

Ki cuz men der ne-mî-gunced derûnet
Menem der-enderûn u der-birûnet³⁰⁷⁵

(9) Menem dâñâ menem bîñâ der-în ḥâl
Hemî bîñem numûdet kull-i aḥvâl³⁰⁷⁶

Çu mâ bâ-tu derûn-i cism u cāñîm
Der-în cennet tu-râ ‘aynu’l-‘iyāñîm³⁰⁷⁷

Âh ey ‘aşîķ-ı şādîķ ⁽¹⁰⁾ ve yâr-ı muvâfîķ! ‘Işķ u maḥabbet bizi bizden bir vechle aldı ki:

V’er be-ḥ’âb âyîm mestân-i veyîm

³⁰⁷² “Cehâlet, karanlıktır.”

³⁰⁷³ “Mü’minin kalbi Allah’ın arşıdır.” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C.2, s. 148 (1886. metin).

³⁰⁷⁴ Cevherü’z-zât’ta tespit edilen bu beyitlerin ilki “Der-sifât-i reh yâften...” başlıklı kısımda, diğerk ikisi bir sonraki başlık olan “Der-ma’nî-i ve huve meakum eyne mâ kuntum...” kısmındadır. Bkz. Cevherüz-zât, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

³⁰⁷⁵ “İçine benden başkası sığmaz, içindeki ve dışındaki benim.”

³⁰⁷⁶ “Bu hâlde bilen ve gören benim; ben senin hâllerinin hepsini görürüm.”

³⁰⁷⁷ “Biz bedenimizin ve canımızın derûnunda seninle olduğumuzda, bu cennette senin apaçık delîliniz.”

Eger h̄āba gelevüz, ⁽¹¹⁾ Hāḡ mestleriyüz

V'er be-bīdārī be-destān-i veyīm (1533)

ve eger bīdārīğa gelevüz, anuñ kıışsa vü destānıyuz. ⁽¹²⁾ Ya'nī āteş-i cezebāt-ı Raḡmāniyye hestī-i mevḡumı bi-küllıyyetiḡi iḡrāḡ ve 'ıışḡ-ı Sübhānī būd u nā-būdımız yağmā ⁽¹³⁾ vü gāret idüp müstağraḡ-ı tecellī-i eḡadiyyü'z-zāt ve maḡv u fānī olursaḡ Hāḡ mestāneleri ⁽¹⁴⁾ ve 'ıışḡ u maḡabbet şarābınuñ sekrān u ḡayrānlarıyuz. Ve eger sekrden şaḡva ve maḡvdan vüçüd-ı ⁽¹⁵⁾ ḡaḡḡāniyle mertebe-i 'aḡla gelürsek maḡām-ı fenā ve mertebe-i vaḡdetde müşāhede olınan lezzet-i ⁽¹⁶⁾ ünsi zıkr eyleyüp güftār u kelimātımız kıışsa-i cānāndan ḡayrı degildür. El-ḡāşıl eger sekr ü eger ⁽¹⁷⁾ şaḡvda ve eger maḡv u eger işbātda ḡıḡbir ḡāl ile maḡbüb-ı ezeliḡden cüdā degilüz.

V'er bi-giryīm ⁽¹⁸⁾ ebr-i pur-rizḡ-i veyīm

Ve te'sīr-i 'ıışḡ u maḡabbetden rikḡat-i ḡalb ḡāşıla olup bükā vü girye idersek ⁽¹⁹⁾ maḡbüb-ı ezeliḡnuñ raḡmet ile māl-ā-māl seḡāb-ı bārān-rīziyüz. Ya'nī çeşm-i giryānımızdan mānend-i ⁽²⁰⁾ seḡāb ḡaḡarāt-ı maḡabbet teḡāḡur idüp ḡulle-i re'simüzden fezā-yı sīnemüze seyl-i firāvān ⁽²¹⁾ revān ve dil-i 'aḡşān reyyān olur. Ve ḡülşen-i bāḡ-ı vüçüdımızda ma'ārif ü ḡaḡā'ıḡ ⁽²²⁾ gülleri ve şükūfe-zār-ı lisānımızda kelimāt-ı ḡudsiyye sünbülleri şükūfte olup bülbul-i hezār gibi ⁽²³⁾ zār iderüz.

V'er bi-ḡandīm ān zamān berḡ-i veyīm (1534)

Ve eger dıḡḡ ü ḡande eyleyevüz, ol zamān ⁽²⁴⁾ ol Kerīm ü Raḡmān u Deyyān u Sübhān'ıñ berḡıyuz. Ya'nī 'uşşāḡ-ı İläḡi'nüñ tebessümleri daḡı ⁽²⁵⁾ maḡabbet-i Ḥudā'dan dıraḡşān ve 'ıışḡ-ı Yezdān'dan leme'ān eyleyen tecelliyātuñ iḡtizāsıdır. Pes, ⁽²⁶⁾ iḡtizā'-ı maḡabbet ile bülbüller gibi güftāra gelsek envār-ı kelimāt-ı ünsiyyemizden ḡulüb-ı müstemi'ini ⁽²⁷⁾ rüz-ı rüşen gibi münevver iderüz.

V'er be-ḡışm u ceng 'aḡs-i ḡahr-i ū'st

Ve eger ḡışm u cenge gelevüz, [II,68a] ⁽¹⁾ Hāḡ Sübhānehū ve Te'ālā'nuñ ḡahḡār isminüñ eşeri ve celālinüñ 'aḡs ü pertevıdır.

V'er be-şulḡ u 'ozr 'aḡs-i mihr-i ū'st (1535)

(2) Ve eger şulh u ‘özre gelevüz, Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ’nuñ tecelliyât-ı cemâli ve mihr ü maḥabbetinüñ ‘aks ü pertevdür. (3) Ya‘nî biz eger âfâkda ceng ü huşûmet ve yâḥûd şulh u ma‘zeret müşâhede ideyüz ve bizden (4) daḥı cemâl ve yâḥûd celâl zuhûra gele, Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ tecelliyât-ı kahr u celâl ve maḥabbet (5) ü cemâlinüñ âşârın müşâhede iderüz ve yâḥûd bi’n-naẓari ile’l-enfus kalbimizde meyl-i tabî‘î görsek anı Hâk Te‘âlâ’nuñ (6) şıfat-ı kahrı bilüp nefse muḥâlefet ile ceng ü mücâhede idüp ve nefsimüz rûḥa tâbi‘ olup (7) şulh ve ‘özre gelse Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ âşâr-ı maḥabbet ve tûlû‘-ı nûr-ı vaḥdetüñ ‘aksini bilürüz. (8) Zîrâ:

Mâ ki ‘îm ender-cihân-i pîç pîç

Bu ziyâde denî vü fânî ve müşevveş ü ḥaḳîr cihânda biz kimüz? (9) Vücûdumuz ma‘dûm ve hestîmüz mevhûmdur.

Çun elif ü ḥod ne-dâred hîç hîç (1536)

Pes bizüm vücûdumuz (10) bi-i‘tibârî’l-ḥaḳîka ḥarf-i elif gibidür. Elif ḥod niḳât u ḥarekâtıdan³⁰⁷⁸ hîç (11) hîç tutmaz; kezâlik bizüm vücûdumuz daḥı nâ-bûd olup mir’ât-ı vücûdumuzda zuhûr iden ḥarekât (12) u sekenât ve ihtilâfât u keşerât muḳteziyât-ı esmâ vü şıfât-ı Rabbâniyye’dür. Pes, her hâlde (13) “ve huve me‘akum” sırrın müşâhede idüp ceng ü şulh ve girye vü ḥande ve ḥ’âb u yaḳaẓa (14) ve cehl ü ‘ilmde Hâk’dan cüdâ degilüz ve enâniyyet ile bizden bir şey’ vücûda gelmeyüp ifnâ’-i (15) vücûd itmişüzdür. Pes, evşâf-ı mezbûre ile muttaşif olup bu vechle dirlik ve birlik eyleyen (16) tâ’ife-i ‘aliyye ḥaḳḳında ‘Aynü’l-ḳudât-ı Hemedânî,³⁰⁷⁹ *Zübdetü’l-Ḥaḳâ’ik* nâm kitâb-ı laṭîfinde bir ḥadîs-i (17) mufaşşal îrâd idüp bu ‘abd-i nâçiz daḥı silsile-i ‘ışḳ-ı ‘uşşâkı taḥrîk ve âteş-i şevḳların (18) iştî‘âl ve her hâlde Hâk ile ma‘iyyetlerin izhâr için ol ḥadîs-i şerîfi ‘aynı ile îrâd (19) eyledük. Bir gün Hâzret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem aşḫâb-ı şuffeden Ebû Zer Ğıfârî (20) raḍiya’llâhu ‘anhüye buyurdılar ki: “*Yâ Ebâ Zer, inne’llâhe cemîlun yuḥibbu’l-*

³⁰⁷⁸ Şâriḥ bu kelimeden sonra “ve sekenâtıdan” ifadesini eklemişse de üzerini çizerek iptal etmiştir.

³⁰⁷⁹ (ö.525/1131) Şâirlik yönü de olan mutasavvıf âlimlerdendir. İlmî boyutunda kelâm âlimi ve Şâfiî fakihî oluşu temâyüz etmiştir.

cemāle. Yā Ebā Z̄er, e tedrī mā ġammi⁽²¹⁾ ve fikrī ve ilā-eyyi şey'in iştīyāķī? Fe-ķāle aṣḥābuhū raḍīya'llāhu 'anhum: Aḥbīrnā yā Rasūla'llāh bi-ġammike ve fikrike. ⁽²²⁾ Summe ķāle āh ve eṣvaķāhu ilā-liķā 'i iḥvānī yekūnūne min-ba'dī şe 'nuhum şe 'ne'l-enbiyā 'i, ve hum 'inda'llāhi ⁽²³⁾ bi-menzileti'ş-şuhedā 'i yefīrrūne mine'l-ābā 'i ve'l-ummihāti ve'l-iḥveti ve'l-eḥavāti ibtiġā 'en li-marḍāti'llāhi, ⁽²⁴⁾ ve hum yetrukūnu'l-māle li'llāhi, ve yezillūne enfusehum bi't-tevādu'i, lā-yergubūne fī'ş-şehvāti ve fuḍūli'd-dunyā, ⁽²⁵⁾ yectemi'ūne fī-beytin min-buyūti'llāhi te'ālā maġmūmīne maḥzūnīne min-ḥubbi'llāhi, ḳulūbihim ila'llāhi, ve rūḥihim ⁽²⁶⁾ mine'llāhi ve 'amelihim li'llāhi, izā meriḍa vāḥidun minhum huve eḫḍalu min-'ibādeti senetin. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Z̄er? ⁽²⁷⁾ Ķāle: Belā, yā Rasūla'llāh. Ķāle: el-vāḥidu minhum yemūtu fe-huve ke-men māte fī's-semā 'i le-kerāmetihim 'ale'llāhi. Ve in şī'te [II,68b] ⁽¹⁾ ezīduke yā Ebā Z̄er? Ķāle ḳultu belā yā Rasūla'llāh. Ķāle: el-vāḥidu minhum tu'zā ḳamletun fī-şiyābiḥī fe-lehū 'inda'llāhi ⁽²⁾ ecrun seb'īne ḥaccen ve ġazveten. Ve kāne lehū ecrun 'itḳi erba'īne raḳabeten min-veledi İsmā'īle kullu vāḥidin minhum bi-işnā 'aṣera ⁽³⁾ elfen. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Z̄er? Ķultu belā yā Rasūla'llāh. Ķāle: el-vāḥidu minhum yezḳuru ehlehū summe yaġtemmu ⁽⁴⁾ yektubu lehū bi-kulli nefesin elfe elfe deracetin. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Z̄er? Ķultu, belā yā Rasūla'llāh. Ķāle: ⁽⁵⁾ el-vāḥidu minhum yuṣallī rek'ateyni fī-aṣḥābiḥī eḫḍale 'inda'llāhi min-raculin ya'budu'llāhe te'ālā fī-cebeli Lubnān ⁽⁶⁾ mişle 'umri Nūḥin 'aleyhi's-selām elfe senetin. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Z̄er. Ķāle: Ne'am. Ķāle: el-vāḥidu ⁽⁷⁾ minhum yusebbiḥu tesbīḥaten ḥayrun lehū yevme'l-ḳiyāmeti min en yesīra me'ahū cibālu'd-dunyā zeheben, ve in şī'te ezīduke ⁽⁸⁾ yā Ebā Z̄er? Ķāle ḳultu belā yā Rasūla'llāh. Ķāle nazratun tenzuru ilā-eḫadihim eḥabbu ila'llāhi min-nazratin ilā-⁽⁹⁾ beyti'llāhi ve men nazara ileyhi fe-ke-ennemā yenzuru ila'llāhi ve men sirrahū fe-ke-ennemā sirru'llāhu te'ālā, ve men eḫ'amehū fe-ke-ennemā ⁽¹⁰⁾ eḫ'ame'llāhu te'ālā. Ve in şī'te ezīduke yā Ebā Z̄er? Ķāle, belā yā Rasūla'llāh. Ķāle yeclisu ileyhim ḳavmun muşirrine ⁽¹¹⁾ muşakḳalīne mine'z-zunūbī, mā yeḳūmūne min-'indihim ḥattā yenzuru'llāhu ileyhim, ve yaġfīru lehum zunūbehum li-kerāmetihim ⁽¹²⁾ 'ale'llāhi. Yā

Ebâ Zer, daḥikehum ‘ibâdetun ve mizâcuhum tesbîḥun ve nevmuhum şadeḳatun, yenzuru’llâhu ileyhim fî-kulli yevmin ⁽¹³⁾ *seb’îne merraten. Yâ Ebâ Zer, innî ileyhim muştâḳun. Şumme eṭraḳa re’sehû meliyyen, şumme rafe’a re’sehû ve bekâ ḥattâ* ⁽¹⁴⁾ *deme’at ‘aynâhu. Fe-ḳâle âh ve uşevviḳâhu ilâ-likâ’i ihvânî, ve yeḳûlu ‘aleyhi’s-selâm: Allâhumme’ḥfeẓhum* ⁽¹⁵⁾ *ve enşarahum ‘alâ-men ḥâlefehum ve aḳarra ‘aynî bihim yevme’l-ḳiyâmeti şumme ḳara’e: “E lâ-inne evliyâ’allâhi lâ-ḥavfun ‘aleyhim* ⁽¹⁶⁾ *ve lâ-hum yahzenûn.*”³⁰⁸⁰ İlâhî! Bu luṭf u keremûñ zerresin naşîb ḳıl! Bu ednâ vü kemter ḳuluñda ⁽¹⁷⁾ liyâḳat yok; iḥsân u luṭf senüñdür, hidâyet ü ‘inâyet sendendür. Pes, Mevlânâ ⁽¹⁸⁾ Celâlü’d-dîn er-Rûmî ḳaddesa’llâhu rûḥehû bu beyt-i şerîfde

³⁰⁸⁰ “Yâ Ebâ Zerr! Allah güzeldir, güzeli sever. Benim niçin gamlandığımı, düşündüğüm şeyi ve neye özlem duyduğumu biliyor musun?” Ashâbî: ‘Gamını ve düşünceni bize bildir yâ Resûlallah.’ dedi. Resûlullah (s.a.v) bir ‘âh!’ dedi (ve onlara şöyle söyledi): ‘İştîyâkım benden sonraki kardeşlerime kavuşmak içindir. Onların durumları peygamberlerin durumları gibidir. Onlar şehitlerin mertebesindedirler. Babalarından, annelerinden ve kardeşlerinden sadece Hakk’ın rızasını kazanmak için ayrı düşerler. Malı Allah için terk ederler. Nefislerini tevâzuyla hor hakir ederler. Şehvetlere ve dünyanın boş işlerine rağbet etmezler. Allah’ın evlerinden bir evde Allah sevgisinden dolayı kederli ve mahzûn olarak toplanıp kalplerini yalnızca Rableriyle doldururlar. Ruhları Hakk’a bağlı olan bu kişileri sadece Allah bilir. Onların birinin hastalanması bir sene ibadetten daha fazîletli olur. Eğer istersen daha da anlatayım yâ Ebâ Zerr.’ Ebû Zer: ‘İsterim yâ Resûlallah.’ dedi. Hz. Peygamber şöyle devam etti: ‘Onların birisi öldüğü zaman, Allah katındaki şereflerinden dolayı semâda ölenler gibi olur. Eğer istersen daha anlatayım yâ Ebâ Zerr.’ (Ebû Zer yine): ‘Evet yâ Resûlallah, dedim.’ dedi. (Hz. Peygamber şöyle) devam etti: ‘Onlardan birisi elbisesindeki bir bittin rahatsız olduğu vakit, ona Allah katında yetmiş hac ve gazve ecir ve İsmâil soyundan kırk köle âzâd etmiş gibi sevap yazılır. Onlardan her birisi on iki bin kişiye denktir. Eğer istersen daha anlatayım yâ Ebâ Zerr.’ ‘Evet yâ Resûlallah, dedim.’ ‘Onlardan birisi ehlini hatırlayıp da gamlandığı vakit her bir nefesine bir derece yazılır. Eğer istersen daha fazla anlatayım mı yâ Ebâ Zerr?’ ‘Evet yâ Resûlallah.’ ‘Onlardan birisinin arkadaşları arasında iki rekat namaz kılması bir adamın Lübnan Dağı’nda Nûh’un (a.s) ömrü gibi bin yıl ibadet etmesinden daha fazîletlidir. İstersen daha ziyâde anlatayım mı yâ Ebâ Zerr?’ (Ebû Zerr) ‘Evet.’ dedi. ‘Onlardan birisinin tesbîh etmesi, kıyâmet gününde bütün dünya dağları kadar altın tasadduk edip de gelen bir kimsenin ecrinden daha fazladır. İstersen daha sayayım mı yâ Ebâ Zerr?’ (Ebû Zer şöyle dedi): ‘Evet yâ Resûlallah, dedim.’ Efendimiz (s.a.v) sözlerine şöyle devam eder: ‘Onlardan birine bir kere bakman Allah katında Beytullâh’a bakmandan daha sevimlidir, ona bakan Allah’a bakmış gibidir. Onun sevindirdiği kimse Allah’ın sevindirdiği kimse gibidir. Eğer istersen ziyâde edeyim yâ Ebâ Zer.’ ‘Evet yâ Resûlallah.’ dedi. ‘Onların yanında günahlarda ısrar ede ede hantallaşan bir topluluk oturunca Allah onlara rahmet nazarıyla bakıp günahlarını onların hürmetine affetmeden kalkmazlar. Yâ Ebâ Zerr, onların gülmeleri ibadettir, şakalaşmaları tesbihtir, uykuları sadakadır. Allah onlara her gün yetmiş kere nazar eder. Ben bunlara müştâkım yâ Ebâ Zerr.’ Resûlullah (s.a.v) bitkin bir şekilde saçlarını düzeltti, sonra başını kaldırdı. Ağlıyordu ve gözyaşları gözlerinden dökülüyordu, bir kere daha ‘Âh!’ dedi. ‘Onları özliyorum, onlara kavuşmak istiyorum.’ Sonra da: ‘Allah’ım! Onları muhâfaza et, muhâliflerine karşı onlara yardım et, kıyâmette gözümü onlarla nurlandır.’ diye duâ etti ve: ‘Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar mahzûn da olmayacaktır.’ âyetini okudu.” Âyet için bkz. Yûnus 10/62. Bu rivâyet *Zübdetü’l-Hakâ’ik*’ta değil; Aynûlkudât Hemedânî’nin Farsça eseri olan *Temhîdât*’ta tespit edildi. Bkz. Ebu’l-Meâlî Abdullâh b. Muhammed Aynûlkudât el-Hemedânî, **Temhîdât**, tashih: Afif Useyrân, Tahran, İntişârât-ı Menûçihir-i Hayâbân, 1370, s. 334-335. Kitabın tercümesi de yapılmıştır. Bkz. Aynûlkudât Hemedânî, **Temhîdât: Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar**, Haz. Halil Baltacı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2015, yukarıdaki rivâyetle ilgili kısım için bkz. s. 227-229.

ma' iyyet-i Hâk ma' a'l-halk fi'l-haķîķa ma' a'l-ağyâr ⁽¹⁹⁾ olmayup belki bi-hasebi'l-merâtibi ve'l-esmâ' ma' iyyet olduĝın iş'âr buyurmuşdur. Zîrâ zât ile ⁽²⁰⁾ âharuñ ma' iyyeti olmaz; zât-ı baht eħadiyyü'z-zâtdur ve ma' iyyet ma' a'l-ğayr min-küllî'l-vücüh mümkün ⁽²¹⁾ degildir. Kemâ ķîle:

Ve leyse ma' iye fi'l-mulki şey'un sivây
Ve'l-ma' iyyetu lem-taħtur 'ale'l-ma' iyyeti³⁰⁸¹

Ve ķâle ⁽²²⁾ 'aleyhi's-selâm: *Kâne'llâhu ve lem-yekun me'ahû şey'un. Ve ķâle'l-Cuneyd el-âne kemâ kâne.*³⁰⁸² Kâle'l-Mağribî ķuddise sirruhû;

⁽²³⁾ Zuhûr-i tu be-menest u vücûd-i men ez-tû
Ve leste tezhuru levlâyi lem-ekun levlâk³⁰⁸³

Su'âl Kerden-i Resûl-i ⁽²⁴⁾ Rûm ez-'Ömer Rağiya'llâhu 'anh ez-Sebeb-i İbtîlâ'-i

Ervâh bâ-în Âb u Gil-i Cism

Ervâhuñ cism âb u giline ⁽²⁵⁾ ibtilâsı sebebinden resûl-i kayşer-i Rûm 'Ömer rağiya'llâhu anhdan su'âl eylemesi beyânındadır. Ya'nî resûl-i ⁽²⁶⁾ Rûm, ervâhuñ Hâk'la olan ma' iyyetinden ve 'âlem-i vaħdetde olan üns ü maħabbetinden ħaber ⁽²⁷⁾ alup ve ma' iyyet-i mezbûreyi zevķ u müşâhede itdükde: “Acabâ rûh mertebe-i vaħdetde iken bu 'anâşırdan [II,69a] ⁽¹⁾ mürekkeb olan cisme mübtelâ olmaĝa ħikmet nedür?” diyü su'âl eyledüĝi ve Ĥazret-i 'Ömer rağiya'llâhu 'anh: ⁽²⁾ “Ne 'aceb baħş-i 'acîb eyledüñ.” diyüp rûhuñ ħikmet-i ibtilâsından ħaber virdügidür, beyân-ı ⁽³⁾ laţîfdür.

Çun zi-'Ommer ân resûl in-râ şenîd

³⁰⁸¹ “Mülkümde benim dışında benimle beraber kimse yoktur ve beraberlik, maiyyete zarar vermez (Kulların Allah'ın bazı sıfatlarını temsil etmeleri O'nun zâtıyla birleşme değildir ve bu beraberlik görüntüsü onların maiyyet olmaları gerçeğini deĝiřtirmez).” Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi –İbnü'l-Fârız'ın Kasîde-i Tâiyyesi ve Şerhi-**, Haz. Mehmet Demirci, s. 228 (264. beyit)

³⁰⁸² “Hz. Peygamber (s.a.v): ‘Allah vardı ve O'nunla beraber hiçbir şey yoktu.’ buyurdu. Cüneyd-i Bağdâdî de: ‘Şimdi de aynıdır.’ dedi.” Hadîs-i şerîf için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2983-84 (kitâbu bed'i'l-halk, 1. Bâb, 2 numaralı hadis); C. 16, s. 7288-89 (kitâbu't-tevhîd, 22. Bâb, 46 numaralı hadis). Bu metin Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer aldığından Abdullâh Efendi'nin söz konusu metin için kaynağının Rüsûhî Dede'nin şerhi olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 658.

³⁰⁸³ “Sen bende zuhur etmişsin ve benim varlığım sendendir. Sen olmasaydın benim varlığım da olmazdı.” Mağribî'nin on bir beyitten oluşan bir gazelinin onuncu beyti olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Lewisohn, a.g.e., s. 248.

Çün ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhdan ol resūl-i Rūm bunı ⁽⁴⁾ işitdi, ya‘nī mertebe-i vaḥdet ve esrār-ı ma‘iyyet ve rūḥuñ ‘ında’llāh olan qurb u menziletin ⁽⁵⁾ istimā‘ eyledi ve rūḥ ‘ālem-i bālādan zemīn-i pestīne nüzul eyledüginüñ kıssasın gūş-ı hūşına ⁽⁶⁾ ḥalka-i zerrīn eyledi;

Rūşenī’i der-dileş āmed bedīd (1537)

Kelimāt-ı ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhdan anuñ gönlinde ⁽⁷⁾ bir rūşenlik zāhir oldı. Ya‘nī nūr-ı āfitāb-ı maḥabbet-i Sübhāniyye revzene-i ḳalbinde ṭulū‘ idüp ⁽⁸⁾ zulumāt-ı zann u gümāndan ḥalāş oldı ve ‘ayn-ı yakīn ḥāşıl idüp mertebe-i ‘ıyāna irişdi.

⁽⁹⁾ **Maḥv şud pīşeş su’āl u hem cevāb**

Ve anuñ öñinde hem su’āl ve hem cevāb maḥv oldı; zīrā ⁽¹⁰⁾ gümānı ḳalmadı.

Geşt fāriğ ez-ḥaṭā vu ez-şavāb (1538)

Ḥaṭā vü şavābdan fāriğ oldı. Aña binā’en ki ⁽¹¹⁾ maḳşūdun bi’z-zāt maḥabbet-i zātiyye ve cezbe-i Raḥmāniyye āfitābı ṭulū‘ idüp zulumāt-ı beşeriyye ⁽¹²⁾ ve küdūrāt-ı nefşāniyyeden ḥalāş olmağ-ıla hestī-i mevhūmı nā-būd olup ‘ışḳ-ı Ḥudā’dan ⁽¹³⁾ ğayrı bir iktizā ve mevcūd ḳalmamak idi. Ol ise ḥāşıl olduḳda ḥaḳ bātıldan mütemeyyiz ⁽¹⁴⁾ olup ḥaṭā vü şavābdan fāriğ oldı. Fe-izā-kāne kezālik:

Aşl-rā der-yāft bu’gzeşt ⁽¹⁵⁾ ez-furū‘

Aşlı buldı ve furū‘dan geçdi. Ya‘nī maḳām-ı vaḥdet ve kemāl-i şafvete irtikā ⁽¹⁶⁾ idüp mertebe-i keşret ve ihtilāfāt-ı şüretten güzer eyledi. Ve lākin:

Behr-i ḥikmet kerd ⁽¹⁷⁾ der-pursiş şurū‘ (1539)

Li-ecli ḥikmetin resūl-i ḳayşer-i Rūm ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhdan su’āl u pursişe şurū‘ ⁽¹⁸⁾ eyledi. Ya‘nī evvel-i su’ālī mes’ulün-‘anh olan şey’üñ ḥaḳīḳatini bilmek için idi. Pes, ‘ilmi müyesser ⁽¹⁹⁾ olup bu def’a ḥikmet-i ḥafıyyesinden su’āle şurū‘ eyledi. İşbu zikr olınan üç ⁽²⁰⁾ ‘aded ebyāt-ı şerīfe Sultān Veled ḳuddise sirruhu’l-emced ḥazretlerinüñdür ki münāsebet ile ⁽²¹⁾ ḥılāl-i *Meşnevī*’de rabṭ-ı kelām için buyurmışlardur.³⁰⁸⁴ Pes, li-ḥikmetin su’āl budur ki:

³⁰⁸⁴ Bu beyitler Nicholson neşrinde de mevcuttur; fakat Sultan Veled tarafından ilāve edildiklerine dāir bir bilgiye ulaşılammıştır. Bkz. Celāleddīn er-Rūmī, *a.g.e.*, C. 1, s. 78. (1558, 1559 ve 1560. beyitler).

Guft ⁽²²⁾ yâ ‘Omer çi hikmet bûd u sir

Resûl-i Rûm eyitdi: Yâ ‘Ömer, ne hikmet ve ne sırr idi ve bunuñ sırrı ⁽²³⁾ nedür ki

Habs-i ân şâfî der-în cây-i kedir (1540)

Ol şâfîñ bu cây-ı kedirde habsi, ya‘nî ⁽²⁴⁾ rûh cismden mücerred ve âb u gil ile imtizâcdan şâfî iken ‘âlem-i envârdan hübûṭ ⁽²⁵⁾ ve cism-i mükedder ve beden-i süflî vü muzlime nüzûl idüp birkaç gün muḥtebes olmağa sırr u hikmet ⁽²⁶⁾ nedür? ‘Aceb ḥâletdür ki:

Âb-i şâfî der-gilî pinhân şude

Âb-ı şâfî bir gilûñ içinde mestûr ⁽²⁷⁾ u pinhân olmış. Ne temâşâdur ki

Cân-i şâfî beste-i ebdân şude (1541)

Cân-ı şâfî ve rûh-ı mücerred beste-i ebdân [II,69b] ⁽¹⁾ ve muḳayyed-i ecsâm-ı zenân u merdân olmış. Bunuñ sırr u hikmeti nedür ki? didi. Şi‘r:³⁰⁸⁵

Ân âftâb-i devlet ⁽²⁾ ber-çarḥ-i mâ ber-âmed
Ân zuhre-i sa‘âdet der-çeng-i mâ der-âyed³⁰⁸⁶

(3) Âyine kerd mâ-râ der-mâ şud âşikârâ
Ân gevherî k’ez eşyâ çun çarḥ ber-ser âmed³⁰⁸⁷

Ey dîn u dil-ber ez-ruḥ berdâr perde k’ez-ğam
Çendîn ⁽⁴⁾ hezâr ‘âşik ez-dîn u dil ber-âmed³⁰⁸⁸

Guft tû baḥş-i şigerfî mî-kunî

‘Ömer raḍiya’llâhu ‘anh eyitdi: Ey resûl-i Rûm, ⁽⁵⁾ sen şigerf u ‘amîḳ ve baḥş-i daḳîḳ eylersin. Zîrâ efhâm-ı ḥalḳ rûḥdan ḥaber virilmege taḥammül itmemele ⁽⁶⁾ ḥaḳîḳat-i rûḥdan ve bu sırr u hikmetüñ ifşâsından Ḥazret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm men‘ buyurup bi-ḥasebi’s-şer‘ ⁽⁷⁾ ifşâsı câ’iz olanlardan degildür. Fe-li-hâzâ rûḥdan su’âl olınduḳda “Ḳuli’r-rûḥu min-emri rabbî.”³⁰⁸⁹ dimekle ⁽⁸⁾ cevâb virildi. Nitekim İmâm

³⁰⁸⁵ Aşağıdaki beyitler Nesîmî’nin bir gazelinde tespit edilmiştir. 12 beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Nesîmî, **Dîvân-ı Fârisî-yi Nesîmî**, s. 144-145.

³⁰⁸⁶ “O tâlih güneşi bizim gökyüzümüze doğdu; o saadet yıldızı bizim elimize geldi.”

³⁰⁸⁷ “Eşyâdan gökyüzü gibi yükselen (her şeyi kuşatan) cevher bizi ayna etti ve bizde kendini âşikâr etti.”

³⁰⁸⁸ “Ey sevgili! Yüzündeki örtüyü kaldır; zîrâ binlerce âşik üzüntü sebebiyle canından ve dininden oldu.”

³⁰⁸⁹ “De ki: Ruh, Rabbimin emrindendir.” (İsrâ 17/85, nâkıs iktibas)

Muhammedü'l-Gazālî kuddise sirruhu'l-‘âlî *Risāle-i Rūḥiyye*'sinde kendüye rûḥdan ⁽⁹⁾ su 'âl olınup keşfen ve şühûden cevâb virdüğün zıkr idüp buyururlar ki; **Faşl:** ⁽¹⁰⁾ *Fe-ḳîle lehû fe-mâ ḥaḳîḳatu hâzihi'l-ḥaḳîḳati, ve mâ şifatu hâze'l-cevheri ve mâ vechu ta'alluḳihi bi'l-bedeni, e huve dâhilun fîhi ev ḥâricun minhu,* ⁽¹¹⁾ *ve muttaşilun bihi ev munfaşilun 'anhu? Fe-ḳâle lâ-huve dâhilun ve lâ-ḥâricun, ve lâ-huve muttaşilun ve lâ-huve munfaşilun li-enne muşahḥiḥe'l-ittişâfi* ⁽¹²⁾ *bi'l-ittişâli ve'l-infişâli el-cismiyyetu ve't-taḥayyuzu, ve ḳad intefâ 'anhu fe'nfeḳke 'ani'z-ziddeyni kemâ enne'l-cemâde lâ-huve 'âlimun* ⁽¹³⁾ *ve lâ-huve câhilun, li-enne muşahḥaḥa'l-‘ilmi ve'l-cehli el-ḥayâtu fe-izâ intefet intefâ'z-ziddâni, fe-ḳîle hel huve fî-cihetin,* ⁽¹⁴⁾ *fe-ḳâle huve munezzehun 'ani'l-ḥulûli fi'l-maḥâlli ve'l-ittişâli bi'l-ecsâmi ve'l-iḥtişâşi bi'l-cihâti, fe-inne kulle zâlike* ⁽¹⁵⁾ *şifatu'l-ecsâmi ve a'râḍuhâ, ve huve leyse bi-cismin ve lâ-'araḍin fî-cismin, bel huve muḳaddesun 'an-hâzihi'l-'avâriḍ.* ⁽¹⁶⁾ **Faşl:** *Fe-ḳîle lehû lime muni'a'r-Rasûlu 'aleyhi's-selâm min-ifşâ'i hâza's-sirri ve keşfi ḥaḳîḳati'r-rûḥi. Fe-ḳâle li-enne'l-efhâme* ⁽¹⁷⁾ *lâ-taḥtemiluhû, li-enne'n-nâse ḳismâni 'avâmun ve ḥavâşşun, emmâ men ḡalebe 'alâ-ṭab'ihî'l-'âmiyyetu fe-ḥâzâ lâ-yakbeluhû ve lâ-yuşaddıḳu bihi* ⁽¹⁸⁾ *fî-şifati'llâhi te'âlâ fe-keyfe yuşaddıḳu bihi fî-ḥaḳḳi'r-rûḥi'l-insâniyyi, ve li-hâzâ enkerati'l-kerâmiyyetu ve'l-ḥanbeliyyetu, ve men* ⁽¹⁹⁾ *kâneti'l-'âmiyyetu aḡlebu 'aleyhi zâlike ve ce'ale'l-ilâhe cismen, iz lem-ya'ḳil mevcûden illâ mutecessimen muşâran ileyhi, ve men teraḳḳâ* ⁽²⁰⁾ *'ani'l-'âmiyyeti ḳalîlen nefâ el-cismiyyete, ve mâ eṭâḳa en yenfiye 'avâriḍa'l-cismiyyeti fe-eşbete'l-cihete, ve teraḳḳâ 'an-hâzihi* ⁽²¹⁾ *'l-'âmiyyeti'l-eş'ariyyetu ve'l-mu'teziletu, fe-eşbetû mevcûden lâ-fî-cihetin. Fe-ḳîle lehû fe-lime lâ-yecûzu keşfu hâze's-sirri* ⁽²²⁾ *ma'a hâ'ulâ'i. Fe-ḳâle li-ennehum eḥâlû en tekûne* ³⁰⁹⁰ *hâzihi's-şifatu li-ḡayri'llâhi, fe-izâ zekerte hâzâ ma'ahum kefferûke* ⁽²³⁾ *ve ḳâlû inneke teşifu nefseke bimâ hiye şifatu'l-ilâhi 'ale'l-ḥuşûşi fe-ke-enneke tedde'i'l-ilâhiyyete li-nefsike. Ve ḳîle lehû fe-lime eḥâlû en tekûne* ³⁰⁹¹ *hâzihi's-şifatu li'llâhi ve li-ḡayri'llâhi eyḍan. Fe-ḳâle li-ennehum*

³⁰⁹⁰ Nüşhada “yekûne” yazılmıştır; metne düzelterek kaydettik.

³⁰⁹¹ Nüşhada bu da yukarıdaki örnekteki gibi “yekûne” yazılmıştır.

ḳālū kemā yestehīlu fī-zevāti'l-mekāni en yectemi'a isnāni fī-mekānin vāḥidin yestehīlu eydan en yectemi'a isnānu lā-mekāne lehū li-ennehū innemā istehāle ictimā'u cismeyni fī-mekānin vāḥidin li-ennehū lev icteme'ā lem-yetemeyyez eḥaduhumā 'ani'l-āḥar. Fe-kezālike lev vucide isnāni kullu vāḥidin minhumā leyse fī-mekānin fe-bime yaḥşulu't-temeyyuzu ve'l-furḳānu, ve li-hāzā eydan ḳālū lā-yectemi'u sevādāni fī-maḥallin vāḥidin ḥattā ḳīle'l-meşelāni yetezāddāni, fe-ḳīle hāzā işḳālun ḳaviyyun fe-mā cevābuhū, fe-ḳāle cevābuhū innehum eḥṭā'ū ḥayşu zannū enne't-temeyyuze lā-yuḥşulu illā bi'l-mekāni bel yaḥşulu't-temeyyuzu bi-şelāseti umūrin eḥaduhā bi'l-mekāni ke-cismeyni fī-mekāneyni ve's-şānī bi'z-zamāni ke-sevādeyni fī-cevherin vāḥidin fī-zamāneyni ve's-şālişu bi'l-ḥaddi ve'l-ḥaḳīḳati ke'l-a'rādi'l-muḥtelifeti fī-maḥallin vāḥidin mişlu'l-levni ve't-ṭa'mi ve'l-burūdeti ve'r-ruṭūbeti fī-cismin vāḥidin. Fe-inne'l-maḥalle lehā vāḥidun ve'z-zamānu vāḥidun ve lākin hāzihī ma'ānī muḥtelifetu'z-zevāti bi-ḥudūdiḥā ve ḥaḳā'ikihā, fe-yetemeyyezu't-ṭa'mu mine'l-levni bi-zātiḥī lā-bi-mekānin ve zamānin ve yetemeyyezu'l-'ilmu 'ani'l-irādeti ve'l-ḳudreti bi-zātiḥī ve in kāne'l-cemī'u fī-maḥallin vāḥidin fe-bi-en-yeteşavvera eşyā'e muḥtelifeti'l-ḥaḳā'iki şey'un vāḥidun, fe-izen kemā tuşuvvira a'rāḍun muḥtelifetu'l-ḥaḳā'ika bi-zātiḥā fī-ğayri mekānin evlā. Fe-ḳīle hāhunā delīlun āḥar 'alā-iḥāleti mā zekertumuhū eḫşeru min-ṭalebi't-tefriḳati, ve huve enne hāzā teşbīhun ve işbātun li-eḫşşi vaşfi'llāhi fī-ḥaḳḳi'r-rūḫi, fe-ḳāle heyhāte fe-inne ḳavlenā el-insānu ḥayyun, 'ālimun, semī'un, başīrun, ḳādirun, murīdun, mutekellimun. Ve innehū te'ālā kezālike leyse fīhi teşbīhun li-ennehū leyse zālike eḫşşu vaşfi'l-ilāhī, fe-kezālike'l-berā'etu 'ani'l-mekāni ve'l-hayyizi leyse eḫşşu vaşfi'l-ilāhī, bel eḫşşu vaşfi'l-ilāhī innehū ḳayyūm ey huve ḳā'imun bi-zātiḥī ve kullu mā-sivāhu ḳā'imun biḥī ve innehū mevcūdun bi-zātiḥī lā-bi-ğayriḥī, ve kullu mā-sivāhu mevcūdun biḥī lā-bi-zātiḥī bel leyseti'l-eşyā'u min-zātiḥā ille'l-'ademu ve innemā leha'l-vucūdu min-ğayriḥā 'alā-sebīli'l-'ādiyyeti

*ve'l-vucûdu li'llâhi te'âlâ zâtıyyun leyse bi-muste'ârin ve hâzihi'l-haqqı̄katu ya'nî el-kayyûmiyyetu leyse illâ li'llâhi te'âlâ. İntehâ kelâmuhû.*³⁰⁹² (24) İmdi rūḥdan lisân-ı kâl ve baḥş ü cidâl ile ḥaber virilmek mümkün degildir. Nitekim bunuñ zikri muḥaddemâ

³⁰⁹² “Bu mevzuyla ilgili denildi ki: Bu hakikatin mâhiyeti ve bu cevherin sıfatı nedir? Bedenle olan bağlantısı nedir? Bedenin içinde midir, yoksa dışında mı? Bedene bitişik midir yoksa ayrı mı? Dedi ki: O, beden ne içindedir ne de dışında; ne bedene bitişiktir ne de bedenden ayrıdır. Çünkü bedensel birleşme ve ayrılma, (bir şeye) bağlı olma sıfatlarıyla vasıflanmanın düzelteni, vasıflanmadan çıkarılmıştır. Cansız bir şey âlim ve câhil olamayacağı gibi, ilmi ve cehâleti düzenleyen de bu iki zıttan ayrılmıştır. Zîrâ ilim ve cehlin doğrultanı hayattır, o olmazsa bu iki zıt da olmaz. ‘O (ruh), bir cihette midir?’ denildi. Buna cevap olarak dedi ki: Ruh bir yere girmekten, cisimlere birleşmekten, sâbit bir yöne sıkıştırılmaktan münezzehtir; çünkü bütün bunlar cisimlerin sıfatları ve arazlarıdır. Ruh ise cisim olmadığı gibi, cisimde bir araz da değildir. Aksine o, bütün bu belirtilerden uzak bir cevherdir. Fasil: Denildi ki: ‘Resûlullah (s.a.v) niçin ruhun sırrını ifşâ etmekten ve onun hakikatini açıklamaktan menedildi?’ (Cevap olarak şöyle) dedi: ‘Çünkü insanların idrak kapasiteleri bunu kavrayamaz. Zîrâ insanlar iki kısımdır: Avâm ve havâs. Kendi tabiatında avamlık olanlar, onu Allah’ın sıfatı içinde kabul etmez (Hakk’ın Hayy isminin mâhiyetini idrak edemez) ve tasdik etmezler. (O hâlde) nasıl insan ruhunun hakikatinde bunu tasdik etsinler (ve Allah’ın bir sırrı olduğunu kavrasınlar)? Bu sebeple Kerrâmiye ve Hanbelîler de bunu kabul etmemiştir. (Zîrâ) kimde avamlık ağır basarsa ruhu cisim olarak tasavvur eder; kim avamlıktan biraz yükselirse cisim olmasını reddeder, fakat yine de zihninde cisim olmasının belirtilerini izâle edemeyip ona yön tayin eder. Eş’arîlerin ve Mu’tazile’nin avam tabakası, onun herhangi bir yönde sâbit olmadan var olduğunu kabul ederler.’ Denildi: ‘Niçin bütün bunlarla beraber bu sırrın (ruhun mâhiyetinin) açıklanması câiz olmaz?’ (Şöyle) dedi: Çünkü onlar bu sıfatların Allah’tan başkasında olmasını imkânsız görürler ve ruhun bu sıfatlarını onların yanında zikredersen seni tekfir edip: ‘Sen kendini ilâhın özel sıfatıyla vasıflandırıyor, sanki kendin için ilâhlık iddia ediyorsun.’ derler. Denildi: ‘Bu sıfatın neden Allah’ta ve aynı zamanda Allah’tan başkasında olması imkânsız olsun?’ (Cevâben) dedi: ‘Çünkü onlar, mekânda yer tutan iki şeyin bir yerde olmasını imkânsız gördükleri gibi, mekânda ve yer tutmayan iki şeyin toplanmasını da imkânsız görürler. Zîrâ iki cismin bir yerde toplanması imkânsız olur ve eğer toplanırsa birbirinden ayırt edilmez. (Maddî olanlar bile aynı vasıfta olunca karışıyor) mekânda yer tutmayan iki şey bir araya gelirse (aynı vasıfları taşırsa) birbirlerinden nasıl ayrılabilirler? Bunun için de demişlerdir ki: ‘Zıt örnekler olmadıkça iki şekil aynı yerde toplanmaz.’ Denildi ki: ‘Bu çok anlaşılabilir bir şeydir. Onun cevâbı (açıklaması) nedir?’ Cevâbını söyledi: ‘Onlar, ayırt edilmenin yalnızca mekânla olacağını zannetmekle hata etmişlerdir. Ayırt edilme üç yolla elde edilir: Birincisi iki cismin bir mekânda olması gibi mekânla; ikincisi iki zamanda iki şeklin bir cevherde olması gibi zamanla; üçüncüsü bir cisimde renk, tat, soğukluk, nem gibi farklı belirtilerin olması gibi ölçüler ve hakikatle. Bunların yerleri birdir, zamanları birdir; ama hakikatleri ve sınırları yönüyle farklı manalardadır. Tat, renkten yapısı itibarıyla ayrılır, mekân ve zamanla değil. İlim, irâdeden ve kudretten yapısı itibarıyla ayrılır. Bütün her şey tek yerde olsaydı farklı hakikatteki şeyler nasıl bir şey gibi tasavvur edilirdi? O zaman, farklı hakikatteki unsurların mekân dışında (ondan ayrı olarak) kendi yapısıyla tasavvur edilmesi daha makbuldür.’ Denildi ki: Burada ayrılık istemekten daha ortada olan ve zikrettiklerinizin imkânsızlığına işaret eden bir delil vardır. Bu delil, Allah’ın en özel sıfatları için ruh hakkında teşbih ve ispat olmasıdır.’ (Şöyle cevap) verdi: ‘Bu ne kadar uzaktır! Bizim: ‘İnsan canlıdır, âlimdir, işitendir, görendir, kudretlidir, irâde sahibidir, konuşandır.’ sözümüz ve ‘Allâhu Teâlâ da böyledir.’ sözümüz teşbih değildir; çünkü bunlar ilâhın özel sıfatları değildir. Bunun gibi, mekândan münezzehtik ilâhın özel sıfatı değildir; zîrâ ilâhın kendine has sıfatı kayyûm olmasıdır, O kendi zatıyla kâimdir, O’nun dışındaki her şey O’nunla kâimdir. O kendi zâtıyla mevcuttur, başkasıyla değil; O’nun dışındaki her şey O’nun varlığıyla mevcuttur, kendi zatlarıyla değil. Varlıklar (şeyler), yokluk dışında hiçbir şeyde kendileriyle kâim değildir. Varlıkların mevcûdiyeti kendileri dışındandır ve Allah’la var olurlar (onları ayakta tutan O’dur). Allah’ın zâtî olarak varlığı ise (ödünç alınmış gibi) iğreti değildir. Bu hakikat, yani kayyûmiyyet; ancak Allah’ın sıfatı olabilir.’ (Gazzâlî) sözlerini bu şekilde tamamlamıştır.” Bu Arapça alıntının “Ve kîle lehü fe-lime eḥâlû” kısmından itibâren devamı, metindeki yeri işaretlenerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

(25) mufaşşalan sebķ itmişdür. Fe-emmā rūḥ-ı şāfī vü mücerredūñ bedene ta‘alluķ itmesinde fevā’id-i keşīre vardır. (26) Meşelā cümle-i fevā’idden birisi budur ki:

Ma‘ni’i-rā bend-i ḥarfī mī-kunī (1542)

Bir ma‘nāyı lafz u ḥarf u şavtdan (27) mücerred iken bir ḥarfe bend idersin. Ḥattā ol ḥarfī lafz u şavta götürüp ḥızāne-i fikrūñde mevcūde [II,70a] (1) olan ma‘ānī vü murādātı muḥātaba iş‘ār u izhār idersin.

Ḥabs kerdī ma‘ni-i āzād-rā

Lafz u şavtdan (2) āzāde olan ma‘nāyı ḥurūf u kelimāta ḥabs eyledūñ. Zīrā bilā-ḥarfin ve şavtin ve bi-ğayri’t-telaffuzin (3) ma‘nāda zuhūr yoķdur.

Bend-i ḥarfī kerde’i tū bād-rā (1543)

Sen bād-ı nefesi bir ḥarfe kayd eylemişsin ve (4) müstemi‘ini daḥı ol ḥarfī telaffuz etmekle ma‘nāya bend eylemişsin. Pes, ma‘ānī-i mücerrede ve enfās-ı (5) ğayr-ı muķayyedeı bend-i ḥarf ü lafz eylemek niķün oldu? Zāhiren budur ki:

Ez-berāy-i fā’ide in kerde’i

(6) Sen bunu lā-būd bir fā’ide iķün eylemişsindür.

Tū ki ḥod ez-fā’ide der-perde’i (1544)

Sen ki ḥod fā’ideden (7) perdedesin; ya’nī rūḥuñ ma‘nā-yı mücerred gibi iken ḥarf mertebesinde olan bedene geldüğinden (8) maḥcūbsın, zīrā istimā‘-ı kelimāta kuvvet-i sāmi‘ a lāzım olduğı gibi senūñ daḥı gūş-ı cānuñ küşāde (9) olmaķ gerekdür ki ma‘nā-yı rūḥ ḥarf-i bedene bend olduğundan ma‘ānī vü ḥaķā’iķ ve esrār (10) u ḥikem-i deķā’iķı şinevā olasın. İmdi bā’iş-i şamem senūñ kūdūrāt-ı nefsāniyyeñdür. Ḥāl-i ān ki (11) sen ma‘nī-i āzād ve bād-ı nefesini bend-i ḥarf u lafz eyledüğün bī-hūde olmayup anı lā-būd (12) bir fā’ide iķün eyleyesin. Pes:

Ān ki ez-vey fā’ide zāyide şud

Ol Ḥālīķ-ı bī-ķun ki cins-i (13) fā’ide andan zuhūra gelmişdür.

Çun ne-bīned ān çi mā-rā dīde şud (1545)

Ol semī‘ ü başīr (14) nice görmeye ol nesneyi ki bize mer’i vü āşikār oldu. Mısrā‘-ı evvelde olan “zāyide” (15) kelimesi ba‘z-ı nüşhada ism-i fā’il şīğası üzere “zāyende”

vâkı' olmuşdur. “Zāyende” olıcağ ⁽¹⁶⁾ “fā'ide toğıcı” ve “zāyide” olursa “fā'ide toğmış” ma'nāsına olur. Lâkin maḥalle münāsib ⁽¹⁷⁾ olan ma'nā “zuhūr” ma'nası olmağ-ıla “zuhūra gelmişdür” diyü ma'nā virildi. Hâşıl-ı beyt budur ki: ⁽¹⁸⁾ “Sen maḥlûk iken bir ma'nā müşāhede eylemeseñ ma'ānī-i mücerredeyi ḥarf ü şavta bend itmezsın. ⁽¹⁹⁾ Pes, Hâzret-i Hâk ve Kâdir-i Muṭlağ daḥı 'âlem-i ma'nâda olan ervâḥ-ı mücerredeyi 'âlem-i şüret ⁽²⁰⁾ ü eşbâḥ u şehâdete getürmekde niçün fā'ide olmaya ve menāfi'-i keşire görilmeye? İmdi ⁽²¹⁾ rûḥ-ı pāk bu tîre-ḥâke ta'alluğ cyledüğinden bir fā'ide-i 'azîme budur ki zemîn-i kâleb-i insānide ⁽²²⁾ min-'indi'llāh bir isti'dād vardur ki ber-müceb-i: “Ve nefaḥtu fîhi min-rûḥi”³⁰⁹³ toḥm-ı rûḥāniyyet mezra'a-i ⁽²³⁾ ecsām-ı insāniyyeye ilkā olınup ve âb-ı ināyet-i Sübhāniyye ve âfitâb-ı şerī'at-ı Rabbāniyye ile ⁽²⁴⁾ perveriş buldukda ol kadar şemerât-ı kurb u ma'rifet ve ḥubûbât-ı 'ıṣṣ u maḥabbet ḥâşıla olur ki ⁽²⁵⁾ hiç ferdüñ 'aql u fehmi anuñ miqdârını idrāk idemez ve hiç kimesne anuñ ḥesâbını bilemez. ⁽²⁶⁾ Kemâ kâle Te'âlâ: “A' dedtu li-'ibâdiye's-şâliḥîne mâ lâ-'aynun ra'et ve lâ-uzunun semī'at ve lâ-ḥaṭara 'alâ-ḳalbi beşerin.”³⁰⁹⁴ ⁽²⁷⁾ Egerçi kim rûḥ 'âlem-i ervâḥda kurb-ı civâr-ı Hâk'dan zevk u lezzet almış ve ol 'âleme münāsib [II,70b] ⁽¹⁾ 'ilm ü ma'rifet bulmuş ve Hâk'la ünsden behre vü naşīb almış idi; lâkin ol maḳāmātuñ kemâli ⁽²⁾ ve ol isti'dādātuñ tamāmı kâleb-i insāniye ta'alluğ idüp zemîn-i ecsâmda perveriş ⁽³⁾ buldukdan soñra ḥâşıl olur ve kemâl-i lezzet-i üns daḥı şedâ'id-i müfâraḳat çekildükden soñra ⁽⁴⁾ zevk olunur ve vâsıta-i idrāk-i cüz'ıyyât olan âlât ve müdrikât ḳavâlib ü eşbâḥda ⁽⁵⁾ ḥâşıla olup vâsıta-i mezbûre olmaduḳca ma'rifet-i şühûd müyesser olmaz. Aña binâ'en rûḥ-ı ⁽⁶⁾ pür-fütûḥ kâlebe ta'alluğ idüp ve benî-Âdem sâ'ir-i mevcûdâtıdan ma'rifet-i Hâk ile mümtâz u ser-efrâz ⁽⁷⁾ oldılar. Ve bi'l-cümle:

Şad hezārān fā'ide'st u her yekī

³⁰⁹³ “Onun içine ruhumdan üfledim.” Bkz. Hicr 15/29; Sad 38/72.

³⁰⁹⁴ “Sâlih kullarıma hiçbir gözün görmediği, hiçbir kulağın duymadığı ve hiçbir insanın aklına gelmeyecek şeyler hazırladım.” Bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 10, s. 4659 (kitâbu't-tefsir, 238. Bâb, 299 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 352-53 (kitâbu'l-cennet ve sıfati na'imihâ ve ehlihâ, 2, 3 ve 4 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 315, (Kur'an tefsiri babları, 33. Bâb, 2311 numaralı hadis; ayrıca bkz. s. 393-394, Kur'an tefsiri babları, 56. Bâb, 3508 numaralı hadis).

Ma‘ nānuñ kelimāta bend olduğundan ⁽⁸⁾ şad hezārān fā’ide vardır.

Şad hezārān pīş-i ān yek endekī (1546)

Ve şad hezārānuñ her biri ⁽⁹⁾ ol bir fā’idenüñ katında ki rūḥuñ cesede ta‘alluḳıdır, eḳallun mine’l-ḳalīldür. Ya‘nī ma‘nā ⁽¹⁰⁾ ḥarfe bend olduğda envā‘-ı fevā’id müşāhede olunup ve niçe yüz biñ esrār u ḥikem zāhir ⁽¹¹⁾ olduğu muḳarrerdür. İmdi rūḥuñ ebdāna ta‘alluḳında ol ḳadar daḥı fevā’id vardır ki ma‘nānuñ ⁽¹²⁾ ḥarfe ta‘alluḳında olan şad hezārān fevā’idi anuñ yanında baḥrdan ḳatre ve mihirden ⁽¹³⁾ zerredür. Meşelā billūr-ı şāfīde vech-i nāzır temessül itmez ve mir’ātuñ bir yüzine keşāfet gelmedükçe ⁽¹⁴⁾ rū-nümā olmaz. Kezālik ervāḥ-ı mücerrede vü şāfiye daḥı zahr-ı āyīnede olan keşāfet gibi keşāfet-i ⁽¹⁵⁾ ebdāna muḳārin olmadukça kemāl-i şıfāt-ı Rabbāniyye çehre-küşā olmaz. **Naẓm:**³⁰⁹⁵

(16) Āftāb-i ‘ışḳ ber-mir’āt-i rūḥ
Çunki tābān āmed ez-‘ayn-i futūḥ³⁰⁹⁶

Dil çu māhī der-vucūd āmed ez-īn
Maḥz-i ‘irfānest eger merdī bi-bīn³⁰⁹⁷

(17) ‘Aks-i inhā-rā ki guftem her yekī
Mī-kuned ber-dil tecellī bī-şeki³⁰⁹⁸

Ba‘d ez-ān ber-nefs mī-gīred ḳarār
İn tecellihā be-emr-i Kirdgār³⁰⁹⁹

(18) Zerreī ger derd-i ‘irfān bāşedet
İn suḥanhā ḥoş-ter ez-cān bāşedet³¹⁰⁰

‘Ālemī-rā ger bi-gerdī ser-be-ser
Z’īn ḥadīş ez-kem kesī yābī ḥaber³¹⁰¹

(19) Ān dem-i nuṭḳet ki cuz’-i cuz’hāst

Senüñ ol nuṭḳuñ nefesi ki cüz’-i eczādur,

³⁰⁹⁵ Aşağıdaki beyitler Kâsım-ı Envâr’ın külliyyâtı içerisindeki *Enisü’l-Ârifîn* adlı mesnevîsinde tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 373-374.

³⁰⁹⁶ “Aşk güneşi, ruh aynasında parladığında (her şey) apaçık (gürünür).”

³⁰⁹⁷ “(O güneşin ışığında) gönlün ay gibi ortaya çıkması irfânın özüdür, insan isen bunu gör!”

³⁰⁹⁸ “Şüphe yok ki söylediğim her sözün yansması gönülde tecelli eder.”

³⁰⁹⁹ “Sonra da bu tecelliler Hakk’ın emriyle canda yer bulur.”

³¹⁰⁰ “Sende irfân çilesinin zerresi olsa bu sözler sana canından daha tatlı gelir.”

³¹⁰¹ “Kâinatı baştan başa gezsен (bile) çok az kişiden bu söz gibi bir söz duyabilirsin.”

Fā'ide şud ⁽²⁰⁾ kull-i kul hālī çirāst (1547)

Ol dem nuṭṭ küllī fā'ide oldı. Pes, küll fā'ideden niçün hālīdür? ⁽²¹⁾ Mısrā'-ı evvel, mısrā'-ı şānīye merhūndur. Ya'nī “Ān dem-i nuṭṭet ki cuz'-i cuz'hāst, küllī fā'ide şud” dimekdür. ⁽²²⁾ Ve küll-i evvel, küll-i şānīye muzāf degildür. Hāşıl-ı ma'nā: Dem-i nuṭṭ ḥod eczā'-i bedendendür; ma'a-hāzā ⁽²³⁾ dem-i nuṭṭ cüz' iken elfāz u ḥurūfa ta'alluḫ eyledükde fā'ide-i külliyye zuhūra gele. Pes, nefḥa-i ⁽²⁴⁾ İlāhiyye olan rūḥ ki cismde külldür, ol niçün fā'ideden hālī ola? Zīrā cüz'-i ⁽²⁵⁾ eczā fā'ide-mend olıcaḫ küllün fevā'idi ḥod evlā bi't-ṭarīḫ demek olur.

Tū ki cuz'ī ⁽²⁶⁾ kār-i tū bā-fā'ide'st

Sen ki cüz'isin, senün işün fā'ide iledür.

Pes çirā der-ṭa'n-i ⁽²⁷⁾ kul ārī be-dest (1548)

Pes, niçün küllün ṭa'nına dest getürürsin? Ya'nī: “Niçün ṭa'n idersin?” [II,71a] ⁽¹⁾ İmdi ey rūḥ-ı muşavver! “Niçün ‘ālem-i ervāḥda iken bu maḥall-i pāyīne geldük?” dime ve cüz'de olan fevā'idi ⁽²⁾ çünkü gördün, külle daḥl u ta'arruż eyleme. Aña binā'en ki eger sen bu ‘ālem-i eşbāḥa gelmesen lezzet-i üns ve zevḫ-ı ⁽³⁾ vuşlatı ne bilürdün? Zīrā “Ve le-nebluvennekum ḥattā na'leme'l-mucāhidīne minkum ve's-şābirīne,” ³¹⁰² āyet-i kerīmesi feḥvāsınca ⁽⁴⁾ eger mücāhid ve eger şābir ‘ālem-i ervāḥda daḥl Hāḫ Sübhānehū ve Te'ālā'nuñ ma'lūmıdır. Ve lākin a'yān-ı şābiteleri ⁽⁵⁾ henüz şabr u ictihād ile ibtilā vü imtiḥān kılınmamışlar idi. Pes, ‘ālem-i eşbāḥ u ebdāna nüzül itdüklerinde ⁽⁶⁾ envā'-ı tekliḫāt-ı şāḫḫa ile mübtelā vü mümteḥan olup belālara şabr itmekle şābir mertebesin ve ṭarīḫ-ı Hāḫ'da ⁽⁷⁾ mücāhede itmekle mücāhid derecesin buldılar ve şābir ü mücāhid isimleriyle mevsūm olmaḡa muvāfiḫ ⁽⁸⁾ oldılar. Aña binā'en ki şıfāt-ı mezbūre ‘ālem-i ervāḥda rūḥ için bi'l-ḫuvve idi, ‘ālem-i eşbāḥda ⁽⁹⁾ bi'l-fi'l zāhire oldı. Meşelā kābil-i şan'at-ı kitābet olan insān mādām ki fi'l-i kitābeti vücūda ⁽¹⁰⁾ getürmeye, aña kātib tesmiye olunmaz. Kezālik rūḥ daḥl ‘ālem-i eşbāḥda taḥşil-i ma'rifet-i Rabbāniyye itmedükçe ⁽¹¹⁾ ve lezzet-i ünsi

³¹⁰² “Andolsun ki içinizden cihād edenlerle sabredenleri belirleyinceye ve haberlerinizi açıklayıncaya kadar sizi imtiḥān edeceğiz.” (Muhammed 47/31, nâkis iktibas)

çeşân olmadukça ‘ârif-i kâmil ve vâsıl-ı Hâk dinilmez. Sâ’ir-i menâfi‘i dahı aña göre⁽¹²⁾ kıyâs eyle. İmdi dîde-i ‘ibret-bîn şâhibi olmayup nâ-bînâ olan gâfile ve “Rûhuñ ebdâna ta‘alluk⁽¹³⁾ itmesinde ne fâ’ide vardır?” diyen nâdâna cevâb budur ki:

Guft-râ ger fâ’ide ne’bved me-gû

Ey rûhuñ⁽¹⁴⁾ cesede ta‘allukında fâ’ide yokdur diyen câhil! Güft ü sûhanuñ eger fâ’idesi olmazsa söyleme.

(15) V’er buved hil i’ tirâz u şukr cû (1549)

Ve eger kelâmuñ fevâ’idi olursa terk-i i’ tirâz idüp⁽¹⁶⁾ t̃alib-i şükr ol. İmdi ma‘ânî-i basîta elfâz u hurûfa kayd ve kelimât ile mürekkeb olduĸda⁽¹⁷⁾ mütেকellim mâ-fi’z-zamîrini anuñla beyân idüp harf ma’nâya zarf olduĸu gibi rûh-ı mücerred⁽¹⁸⁾ dahı nefes-i Raĸmânî’den cesede ta‘alluk idüp kelime ma’nâya delâlet eyledüĸu gibi kelime meşâbesinde⁽¹⁹⁾ olan kâlbed dahı ma’nâsı olan rûh-ı laţîfüñ şânına delâlet ider. Fe-izâ kâne kezâlik,⁽²⁰⁾ şahâ’if-i ekvânda kelimât-ı eşbâh u âşârdan âyât-ı Sübhâniyye kıra’at eyleyen ‘âlim-i Rabbânî⁽²¹⁾ ve ‘ârif-i Sübhânî şuver-i kevnîyye ve kavâlib-i insâniyye, huşûşan sîne-i bî-kînelerinde olan⁽²²⁾ levh-i maĸfûza nazar itdüklerinde her bir şûret ü kâleb birer ma’nâya delâlet eyledüĸün görüp⁽²³⁾ mütেকellim-i ĸaĸîķî şuver-i muĸtelifeye esmâ’-i mütezâdde ile tecellî eyledüĸünüñ esrâr u ĸikemini⁽²⁴⁾ ‘ârif-i kâmil ve maĸşûd-ı aşîye nâ’il ü vâsıl olurlar. İmdi bu devlet⁽²⁵⁾ ü ‘izzet ve ĸurb-ı civâr-ı eĸadiyyet rûhuñ kâleb-i insânîye geldüĸünüñden ĸâşıla olduysa⁽²⁶⁾ terk-i i’ tirâz idüp bu ni’metüñ şükrini bil ve ĸaĸĸ’a şenâ ĸıl.

Seyyid fermâyed:³¹⁰³

Şûretüñ naĸşında⁽²⁷⁾ her kim görmedi naĸĸâşını
Vâhib-i şûret anuñ gözsüz yaratmış başını
[II,71b]⁽¹⁾ Kâbe ĸavseynüñ rumûzın şanma kim fehmi eyleye
Kim ki zâhir görmedi şol bedr-i mâhuñ ĸaşını
Düşmedi bâtıl ĸayâle olmadı sevdâsı ĸâm
Her kimüñ kim ‘ışĸ odıyla⁽²⁾ ĸaĸ bişürmiş aşını

³¹⁰³ Ayan’ın çalışmasında on iki beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 736-737.

Gerçi ferrâş-ı melikdür ‘ anber-efşân sünbülün
Çünkü ben sultânı buldum n’eylerem ferrâşını

- (3) Cānumı ‘ ıŝkuñ ezelden yoldaş itmiş kendüye
Koymaya yoldaşlığıñ haqqın bilen yoldaşını
- (4) Ey Nesīmī hālūñi ger kimse bilmez ğam degül
Haq bilür halk-ı cihānuñ sırrını hem fāşını

İmdi benüm rûhum:

(5) **Şukr-i Yezdān tavk-i her gerden buved**

Şukr-i Yezdān her gerdenün tavkıdır. Ya‘nī Haq Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ ⁽⁶⁾ kılāde-i şukri her mün‘imün-‘aleyh olan kimsenün cīd-i itā‘atına vaz‘ olınmışdır. Pes, üzerine ⁽⁷⁾ farz ve vācibdür ki mün‘im-i haqīkī olan Hudā-yı Mute‘āl’e şukr-i firāvān eyleye. Bā-ḥuşuş ⁽⁸⁾ rûhuñı mertebe-i insāniyyete getürdüğinden a‘lā ni‘met mi vardır ve anuñ şukrinün ‘uhdesinden ⁽⁹⁾ gelmege kimde kudret vardır? Ammā şukr didüğümüz:

Ne cidāl u rû-turuş kerdin buved (1550)

Cidāl ⁽¹⁰⁾ ve yüz burtarmak degildür. Ya‘nī Kādir-i Muṭlaq seni bir belā ile mübtelā kılsa ve envā‘-ı miḥen ile ⁽¹¹⁾ imtiḥān eylese hālünden şikāyet idüp “Ben mübtelāyum.” diyü cedel eylemek ve belāya şabr u taḥammül ⁽¹²⁾ itmeyüp turş-rüy olmak degildür. **Kemāl-i Hocendī:**³¹⁰⁴

- (13) Kucā kunend be-tiğ ez-tu ‘ aşıḳān i‘ rāz
Zi-şem‘ -bāzī-i pervāne key buved miḳrāz³¹⁰⁵
- Biyā ki bā-tu kunem ‘ arz-i sūz-i derd-i nihān
Ki ez-ṭabīb ne-pūşend ⁽¹⁴⁾ ḥastegān-i emrāz³¹⁰⁶
- Tu musta‘idd-i naḳar şev Kemāl u kâbil-i feyz
Ki munḳaṭi‘ ne-şevved feyz hergiz ez-Feyyāz³¹⁰⁷

(15) **Ger turuş-rû būden āmed şukr bes**

Eger şukr faḳaṭ turş-rüy olmak geldiyse,

³¹⁰⁴ Yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hocendī, a.g.e., s. 231.

³¹⁰⁵ “Âşıklar ne zaman senin kılıcından yüz çevirirler (ve) pervāne ne zaman mum oyunundan kopar?”

³¹⁰⁶ “Gel de sana gizli derdimin yangını anlatayım; çünkü hastalıklar doktordan saklanmaz.”

³¹⁰⁷ “(Ey) Kemāl! Feyyāz olan Allah’tan feyiz hiç kesilmez; sen de feyizleri almaya uygun (ve) hakikatleri görmeye kâbiliyetli ol.”

Pes u sirke ⁽¹⁶⁾ ukr-gy nst kes (1551)

Pes bu i‘tibr ile mnend-i hll bir kr idici ve en-gy kimesne yodur. ⁽¹⁷⁾ Zr sirke d‘im tur-rydir. İmdi benüm cnum:

Sirke-r ger rh byed der-ciger

Sirkeye ⁽¹⁸⁾ eger cigere yol bulmak gerek ise,

G bi-ev sirkengebn  ez-eker (1552)

Sirkeye söyle ki ³¹⁰⁸ ⁽¹⁹⁾ şekerden sirkengebn olsun. Hzret-i Mevln uddise sirruhu‘l-a‘l ⁽²⁰⁾ bunda bu ma‘nya iret buyururlar ki: Gerçi kr itmek cevrih  a‘zy m-hlia-lehsına ³¹⁰⁹ ⁽²¹⁾ isti‘ml itmekdür ve lkin eyle dağı degildür ki bir belya mbtel ve beeriyete giriftr olan ⁽²²⁾ ftdeyi gördükde: “Benüm alh-ı hlm var ve bu kimesne ‘i v mcrimdr ve ni‘met-i H’a ⁽²³⁾ kri yodur.” diyü elüne tesbhn alup ve an hret ile baup lafz-ı kri ⁽²⁴⁾ kendüne let-i ‘ucb idüp tur-ry olmak degildür. Belki kr oldur ki yoldan azan ⁽²⁵⁾ ve dm-ı beeriyete giriftr olan mbtellara çeşm-i efat ve naar-ı merametle baup: ⁽²⁶⁾ “İlh, seyyid ve mevly! Bu mücrim  mbtelya sen hidyet eyle ve nefsimzi bu yola gitmekden ⁽²⁷⁾ sen akla. Senn udret-i kmile ve irdet-i ‘aliyye beni bunun hline giriftr idüp [II,72a] ⁽¹⁾ ve bu mbtely alh-ı hle getürmege muit u mildr. İlh, hem bu ulun hidyet vir ve hem ben kulun ⁽²⁾ hfz u emnuda ıl.” diyü yüzin yire sürüp ‘ucb u enniyyetden kınmak ve kimsenn ⁽³⁾ ‘ayıbını yüzine urmamak ve H’dan gelen luf u ahra rzi v kir olup ⁽⁴⁾ mabbun cef v vefs ann atında msvi olmadır. Nitekim muaddem krn asm ve mertib-i ⁽⁵⁾ kirn mufaşalan beyn olınmıdır. İmdi gnle yol bulmak isterse tur-rlıg ⁽⁶⁾ terk idesin. Fe-emm b-ğayret  b-amiyyetlik mertebesine varmayup ve küfre dağı rız virmek ⁽⁷⁾ derecesin bulmayasın; sirkengebn gibi olup her in hükmet üzere eyleyesin dimekdür. ⁽⁸⁾ Hıl-ı kelm her şey’n hiatin H

³¹⁰⁸ rih bu ifadeden sonra: “f tur olmadan” yazmısa da üzerini çizerek iptal etmiş ve erhe yukarıdaki sözlerle devam etmiştir.

³¹⁰⁹ “Ne için yaratıldıysa ona”

Sübḥānehū ve Te‘ālā’nuñ hidāyeti nūrından ğayrısı bildürmez ⁽⁹⁾ ve yalnız söz ile ḥaḳīḳat-i ḥāl ma‘lūm olmaz ve ma‘ānī-i mezbūre ebyāt u eş‘ārdan ⁽¹⁰⁾ bi-ṭarīḳı’t-ṭaṣrīḥ müstefād olmaz. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā bu ma‘nāya tenbīh idüp buyururlar ki:

(11) **Ma‘ni ender-şi‘r cuz bā-ḥabṭ nīst**

Ma‘nā şi‘rde ḥabṭ u ḥaṭā ile olmaḳdan ğayrı degildir.

(12) **Çun felāsengest k’ender-ḡabṭ nīst (1553)**

Felāseng, felāḥan ma‘nāsınadır. Ya‘nī şapan ⁽¹³⁾ ve şapan taşına daḥı felāseng dirler ve bu mışrā‘da şapan taşı ma‘nāsınadır. Ya‘nī ⁽¹⁴⁾ ma‘nā şi‘rde bir şapan taşı gibidir. Meşelā şapan atan kimesne be-her-ḥāl diledüġi nişāna ⁽¹⁵⁾ urmadüġi gibi nāzım daḥı kemā-hüve ḥaḳkuḥū ma‘nāyı edā idemez ve maḳşūdun bi’z-zāti istedüġi ⁽¹⁶⁾ gibi ta‘bīr idemez. Ve bu aḥvāl yalnız şi‘rde degildir, belki her ne maḳūle ma‘ānī-i daḳīḳa vü ġāmıza ki ⁽¹⁷⁾ li-ecli’t-tefhīm ba‘ż-ı temşīlāt ile irād olınsa ya budur ki nişāna ve maḳşūda işābet ⁽¹⁸⁾ eyleye ve yāḥūd müstemi‘ andan bir ğayrı ma‘nā taşavvur eyleye ve temşīl eyleyenün murādı ne idüġi ⁽¹⁹⁾ fehm olınmaya. İmdi “Derūn ḥālī ve tecelliyāt-ı İlāhī ve şafā’-ı rūḥānī mücerred ḳāl ile fehm olınmaz, ⁽²⁰⁾ buña zevḳ-ı vicdānī gerekdür ve mürşid-i kāmīl şoḥbetine mülāzemet lāzımdur.” diyü işbu beyāna ⁽²¹⁾ şürū‘ buyururlar.

Der-Ma‘nī-i ān ki Men Erāde En Yeclise Ma‘a’llāhi Fe’l-yeclis Ma‘a Ehli’t-

Taşavvufi

(22) Ol ḳavlün ma‘nāsınun beyānındadır ki: Bir kimesne Allāh’la oturmaḳ dilese pes ol kimesne ⁽²³⁾ ehl-i taşavvuf ile otursun. Zīrā bunlar hestī-i mevhūmlarından maḥż-ı fānī olup ⁽²⁴⁾ vücūd-ı Ḥaḳ’la bāḳī ³¹¹⁰ ve maḡzar-ı tecelliyāt-ı zāt u şıfāt olmışlardır. ⁽²⁵⁾ Ve şūfī ile taşavvufun ta‘rīfinde; **M:** “Şūfī ibnu’l-vaḳt bāşed ey refīḳ” ³¹¹¹ beytinde bir lem‘ acık izḥār ḳılınmışdı. ⁽²⁶⁾ Ve ‘inde erbābī’t-taḥḳīḳ ḥaḳīḳat-i taşavvuf dāḥil-i taḡt-ı

³¹¹⁰ Bu kelimededen sonra “olmuşlardır” yazılmışsa da üzeri çizilip iptal edilerek cümleye devam edilmiştir.

³¹¹¹ *Mesnevî*’nin 1. defterinin 133. beytinin ilk mısrasıdır. Bkz. Celāleddīn er-Rūmī, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 9.

‘ibâret olmaz ve hâkîkât-i tasavvuf zâbıttan ⁽²⁷⁾ bir şey’ ile zabt olunmaz. *Nuķile ‘ani’s-şeyhi Ebî Muhammed el-Cuveynî innehû lem-yuşahhihi’l-vakfe ‘ale’s-şûfiyyeti iz leyse li’t-tasavvufi haddun yûkafu ‘aleyhi.*³¹¹² [II,72b] ⁽¹⁾ Fe-li-hâzâ mâhiyyet-i tasavvufda aqvâl-i meşâyih biñden ziyâdedür.³¹¹³ ⁽²⁾ Egerçi kim elfâz u ‘ibâratları muhtelif ve lâkin ma‘ naları müteķâribedür. El-hâşıl tasavvuf: “Taḥallaķū bi-aḥlâķi’llâh.”³¹¹⁴ ⁽³⁾ ve ḥayât-ı bilâ-mevt ve mevt-i bilâ-ḥayâtdur ve belki ihlâk-i bilâ-implâk ve implâk-i bilâ-ihlâkdür. Ve tasavvuf ⁽⁴⁾ berķ-ı muḥriķ ve zevķ-ı müverrid ve şark-ı müteḥakkıķdur. Aña binâ’en Cüneyd-i Bağdâdî tayyeba’llâhu enfâsehû: *Mâ eḥazna*⁽⁵⁾ *t-tasavvufe mine’l-ķîle ve’l-ķâle, ve lâkin ‘ani’l-cû’i ve’s-seheri ve terķi’d-dunyâ ve kaṭ’u’l-me’lûfâti ve’l-mustaḥsinâti.*³¹¹⁵ ⁽⁶⁾ diyü buyurmuşlar. Ve mürşidân-ı râh-ı hâkîkât, “Erķân-ı tasavvuf on rükndür.” demişler. Evvelâ tecrid-i tevḥîd, ⁽⁷⁾ şâniyen fehm-i simâ‘, şâlişen ḥüsn-i ‘işret, râbi‘an bezl ü işâr, ḥâmisen terk-i ihtiyâr, sâdisen sür‘at-i vecd, ⁽⁸⁾ sâbi‘an keşf-i ḥavâtır, şâminen keşret-i esfâr, tâsi‘an terk-i iktisâb, ‘âşiren taḥrîm-i iddiḥârdur. Pes, bunlar tasavvufuñ ⁽⁹⁾ erkânıdur demekden murâd, eşyâ’-i mezbûre tasavvufuñ lâ-büdd ve lâzimesidür dimekdür. İmdi bir kimesnede erkân-ı ⁽¹⁰⁾ mezbûre olmasa aña ehl-i tasavvuf dinilmez; ammâ bunlaruñ vücûdından tasavvufuñ vücûdı daḥı lâzım olmaz, tasavvuf ⁽¹¹⁾ bunlardan eḥaşşdur. Ve bi’l-cümle tasavvuf ķâl ile olmaz, ḥâl ile olur. Ve lâkin erbâb-ı hâkîkâtüñ ⁽¹²⁾ tasavvuf ta‘rifinde olan ba‘z-ı kelimât-ı ķudsiyyelerin zıkr idelüm ki müstemi‘-i ķâbil ehl-i tasavvufa ⁽¹³⁾ muķârin olup anlardan ḥâl ḥâşıl itmege sa‘y u ictihâd eyleye. Şihâbü’d-dîn-i Sühreverdi³¹¹⁶ ⁽¹⁴⁾ ḳaddesa’llâhu rûḥehû ‘*Avârifü’l-Ma‘ârif* nâm kitâb-ı laṭifinde bâb-ı ḥâmisde zıkr-i mâhiyyet-i tasavvufda ⁽¹⁵⁾ buyururlar ki: *Aḥberanâ Şeyḥ Ebû*

³¹¹² “Şeyh Ebû Muhammed Cüveynî’den tasavvufun bilinen bir tarifi olmadığı için sûfiyyenin tanımlanmasının (ve böylece tahdit edilmesinin) tasvip edilmediği nakledilmiştir.”

³¹¹³ Bundan sonra “Ve ma‘nâ vâḥid, lâkin ‘ibâretleri muhtelifdür.” yazmış olan şâriḥ, bu kısmın üzerini çizerek iptal etmiş ve yukarıdaki şekilde devam etmiştir. Derkenara yazılan matlapla da bu kısmın tasavvufun ve tasavvuf ehlinin hususiyetlerine dâir olduğu belirtilmiştir.

³¹¹⁴ “Allah’ın ahlâkıyla ahlâklanın.” Elbânî, *Silsiletü’l-Eḥâdisi’z-Zaife*, s. 346, (2822. metin).

³¹¹⁵ “Biz tasavvufu rivâyetten almadık; (riyâzetle) aç kalmakla, uykusuzlukla, dünyayı terkle, (nefsimizi güçlendiren) alışkanlıkları ve meftun olduğu güzellikleri bırakmakla aldık.”

³¹¹⁶ (ö.632/1234) Sühreverdiyye tarikatının kurucusu, tefsir ve hadis âlimi.

Zur'a Tâhir bin Ebi'l-Faḍl fî-kitâbihi, Ebû Bekrin Aḥmed bin 'Aliyyi'bni Halef eş-Şîrâzî⁽¹⁶⁾ icâzetten eş-Şeyḥ Ebû 'Abdi'r-raḥmân es-Sulemî, İbrâhîm bin Aḥmed bin Muḥammed bin Racâ, 'Abdu'llâh bin Aḥmed el-Bağdâdî, 'Osmân bin⁽¹⁷⁾ Sa'îd, 'Omer bin Râşid, 'an-Mâlik bin Enes, 'an-Nâfi', 'an-İbni 'Omer raḍiya'llâhu 'anh, *ḳâle: Ḳâle Rasûlu'llâhi şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem:*⁽¹⁸⁾ *Li-kulli şey'in miftâḥun ve miftâḥu'l-cenneti ḥubbu'l-mesâkîni ve'l-fuḳarâ'i ş-şubberi, hum culesâ'u'llâhi yevme'l-ḳiyâmeti.*⁽¹⁹⁾ *Ve ḳâle'l-Cuneyd ve ḳad su'ile 'ani't-taṣavvufi. Fe-ḳâle en tekûne ma'a'llâhi bilâ-'alâḳatin. Ve ḳâle Ma'rûf el-Kerhî,*⁽²⁰⁾ *et-taṣavvufu el-aḥzu bi'l-ḥaḳâ'îḳi, ve'l-ye'si mimma fî-eydi'l-ḥalâ'îḳi, fe-men lem-yeteḥaḳḳaḳ bi'l-faḳri lem-yeteḥaḳḳaḳ bi't-taṣavvufi. Ve ḳîle*⁽²¹⁾ *nihâyetu'l-faḳri ma'a şerefihi bidâyetu't-taṣavvufi. Ve ḳâle Ebû Hafsîn: et-taṣavvufu kulluhû âdâbun, li-kulli vâḳtin*⁽²²⁾ *edebun, ve li-kulli ḥâlin edebun, ve li-kulli maḳâmin edebun, fe-men lezime âdâbe'l-evḳâti belâğa meblağa'r-ricâli ve men*⁽²³⁾ *ḳayya'a'l-âdâbe fe-huve ba'îdun min-ḥayṣu yezunnu'l-ḳurbu ve merdûdun min-ḥayṣu yercû'l-ḳabûlu. Ve ḳâle eyḍan:*⁽²⁴⁾ *Husnu âdâbi'z-zâhiri 'unvânun ḥusni âdâbi'l-bâṭini. Li-enne'n-Nebîyye 'aleyhi's-selâm ḳâle: Lev ḥuşi'a ḳalbhû le-ḥuşi'at cevâriḥuhû.*⁽²⁵⁾ *Ve su'ile Ebû Muḥammed el-Cureyrî 'ani't-taṣavvufi, fe-ḳâle ed-duḥûlu fî-kulli ḥuluḳin seniyyin, ve'l-ḥurûcu 'an-kulli ḥuluḳin deniyyin.*³¹¹⁷ Ve⁽²⁶⁾ ba'zılar daḥı dimişler ki taṣavvufuñ evveli

³¹¹⁷ “Şeyḥ Ebû Zûr'a, kitabında İbn Ömer'e dayanan bir rivâyet zinciriyle Hz. Peygamber'in şöyle buyurduğunu bildirmektedir: 'Her şeyin bir anahtarı vardır, cennetin anahtarı da miskinleri ve sabırlı fakirleri sevmektir. Onlar, kıyâmet gününde Allah'ın dostudurlar.' Cüneyd'e taṣavvuf hakkında soru soruldu o da: 'Ondan gayrısıyla bir bağın olmadan Allah'la beraber olmandır.' dedi. Ma'rûf-ı Kerhî de: 'Taṣavvuf, hakikatleri kabul edip yaratılmışların elindekinden umûdu kesmektir. Kim fakirliği gerçekleştiremezse taṣavvufu gerçekleştiremez.' demiştir. (Başka bir sözde de) 'Şerefiyle birlikte fakirliğin son noktası, taṣavvufun başlangıcıdır.' denilir. Ebû Hafs da: 'Taṣavvuf edepten ibarettir. Her vakit için her hâl için ve her makâm için bir edep vardır. Kim zamanın edebine tutunursa 'ricâl'in makâmına ulaşır; kim de edebi kaybederse kendisini kurb makamında zannettiği hâlde uzak, kabul edildiğini sandığı hâlde reddedilmiştir.' (Yine Ebû Hafs, şöyle) dedi: Dıştan görünen güzel edep (ahlâk), içteki edebin güzelliğinin göstergesidir; çünkü Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Eğer kalbinde huşû olsaydı, uzuvları da huşû olurdu.' Ebû Muhammed el-Cerîrî'ye taṣavvuf hakkında soru soruldu. O da: 'Güzel ahlâkı bütünüyle benimsemek ve kötü ahlâktan uzak durmaktır.' dedi.” Eserin iki ayrı tercümesi mevcuttur. Bu kısım için bkz. Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer es-Sühreverdî, **Taṣavvufun Esasları -Avârifü'l-Meârif Tercemesi-**, Haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul, Vefa Yayıncılık, (t.y), s. 64-66; Şihâbüddîn Sühreverdî, **Avârifü'l-Meârif (Marifet İhsanları)**, Çev. Yahya Pakiş-Dilâver Selvi, İstanbul, Umran Yayınları, 1988, s. 61-62. Metindeki ilk hadisle aynı mânâda bir rivâyet İhyâ'da da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 9, s. 142.

‘ilm, evsatı ‘amel, âhiri Hâk’dan mevhibedür. Ve ba‘zılar: ⁽²⁷⁾ “Taşavvuf, zıkr ma‘a’l-ictimâ‘ ve vecd ma‘a’l-istimâ‘ ve ‘amel ma‘a’l-ittibâ‘dur.” demişler. Ve ba‘zılar da: [II,73a] ⁽¹⁾ “Taşavvuf, terk-i taşarruf ve bezl-i rûhdur.” demişler. Ve Sehl bin ‘Abdu’llâh, “Şûfî şol kimesnedür ki kederden şâfî ⁽²⁾ ve fikr-i Hâk’la kalbi mâl-â-mâl ve beşerden inkıtâ‘ ile Hâk’ a rücû‘ idüp zehab ü meder, kaçında müsâvî ola.” diyü buyurmuşlar. ³¹¹⁸ ⁽³⁾ **Hakîm-i Senâ’î**.³¹¹⁹

Merd-i şûfî taşallufî ne-bûd
Hod taşavvuf tekellufî ne-bûd³¹²⁰

Şûfî ânest k’ez temennî vu h’âst
Geşt bîzâr u yek-rehe ber-hâst³¹²¹

⁽⁴⁾ Geşte âzâd ez-ânçi bu’grîzed
V’ânçi bi’dhend hâk ne’pîred³¹²²

Herçi bâyed zi-kirdgâr-i cihân
H’âhed u hâk ez-û heme cûyân³¹²³

⁽⁵⁾ Şûfiyânî ki kâse-perdâzend
Çeşm-i tahkîk-râ heme kâzend³¹²⁴

Şûfiyânî ki ehl-i esrârend
Der-dil-i nâr ber-sereş dârend³¹²⁵

⁽⁶⁾ Tû be-şafv-şifât şûfî bâş
H’âh Başrî vu h’âh Kûfî bâş³¹²⁶

Şûfî-i ‘işğ u der-hadîş henûz

³¹¹⁸ Arapça iktibasın devamında Türkçe olarak kaydedilen bilgilerin kaynağı da aynı eserdir. Bkz. Sühreverdî, **a.g.e.** (H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz tercümesi), s. 69; Yahya Pakiş-Dilâver Selvi tercümesi, s. 64.

³¹¹⁹ İlk dört beyit, *Hadikatü’l-Hakika*’nın kullandığımız neşrine göre “Fasl fî-Alâmeti’t-Tasavvuf” kısmında tespit edilmiştir. Dolayısıyla kaynağın bu eser olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Senâî, **a.g.e.**, s. 288-289.

³¹²⁰ “Sûfî olan kişi kendini övüp durmaz; tasavvufta yapmacıklık ve riyâkârlık bulunmaz.”

³¹²¹ “Sûfî, (mânâ yolunda engel olan) arzu ve isteklerden geçen ve (onlardan) bıkip usanmış olarak bir anda sıçrayıp (bu tuzakları aşan) kişidir.”

³¹²² “(Korkup) kaçtığı şeylerden (emîn olmuş), halkın verdiklerinden ve (onların) isteklerinden kurtulmuştur, (kimseye minnet etmez).”

³¹²³ “(Kendisine) her ne gerekirse cihânı yaratandan ister; (Zîrâ) halk da bütün isteklerini O’nun kapısında arar.”

³¹²⁴ “Sûfîler kâse sıralayan (devamlı aşk bâdesi içen ve) her şeyi gönül gözlerine göre değerlendiren kişilerdir.”

³¹²⁵ “Sûfîler sırlara vâkıf kişilerdir (ve) başlarında gönül yangını vardır.”

³¹²⁶ “Sen tertemiz vasıflara sahip bir sûfî ol da ister Basralı ister Kûfeli ol.”

Selb u ĩcāb u lā-yecūz yecūz³¹²⁷

(7) Şūfiyān der-demī du ‘īd kunend
‘Ankebūtān meges-ḳadīd kunend³¹²⁸

Ān ki ez-dest-i rūḥ ḳūt ḥored
Key nemek sūd-i ‘ankebūt ḥored³¹²⁹

(8) Zū’n-nūn-ı Mısrī ḳuddise sirruhūdan rivāyet olunur ki ḥikāye buyurmuşlar ki: Seyāḥat iderken sevāḥil-i Şām’da (9) bir mer’e-i şāliḥaya mülākī olup “Ḳandan gelürsin?” didüm. Cevāb virdi ki: Bir ḳavmūn ḥuzūrından gelürüm ki (10) “Tetecāfā cunūbuhum ‘ani’l-meḍāci’i.”³¹³⁰ ḳavl-i Kerīm’i anlaruñ şānındadır. Ben eyitdüm: Ey mer’e-i mübāreke, pes ḳanda gidersin? (11) Cevāb virdi ki: Şol ricāl-i Ḥudā’ya giderüm ki “Ricālun lā-tulḥihim ticāratun ve lā-bey’un ‘an-zikri’llāhi.”³¹³¹ ḳavl-i Kerīm’i anlaruñ (12) vaşf-ı cemīlleridür. Pes, aña eyitdüm: Ey zen, ol ḳavmi vaşf ḳılsañ luṭfdur. Pes, bu şi’ri fi’l-ḥāl (13) inşād eyledi. **Şi’r:**³¹³²

Ḳavmun humūmuhum bi’llāhi ḳad ‘aleḳat
Fe-mā lehum himemun tesmū ilā-eḥadin³¹³³

(14) Fe-maṭlabu’l-ḳavmi mevlāhum ve seyyiduhum
Bi-aḥseni maṭlabihim li’l-vāḥidi’ş-şamedī³¹³⁴

Mā in tenāzu’uhum dīnen ve lā-şerafen
Mine’l-maṭā’imi ve’l-lezzāti ve’l-veledi³¹³⁵

³¹²⁷ “Bu zamanda aşk sūflığı, red ya da kabul ile ‘cāiz deḡil’ ve ‘cāiz’ (gibi şekilden ibaret) sözlerde (hapsolmuştur).”

³¹²⁸ “Sūfiler bir nefeste iki bayram ederler (nefesi alıp verdiklerine şükürler ederler); örümcekler sinek kurutucu (avlayıcı) olurlar.”

³¹²⁹ “Ruhun elinden yemek yiyen kişi, ne zaman örümceğin faydasına lezzet tadar? (Mânâ âleminde beslenen insan, tuzaklara yakalanıp av olmaz).”

³¹³⁰ “Korkuyla ve umutla Rablerine yalvarmak üzere (ibadet ettikleri için), **vücutları yataklardan uzak kalır** ve kendilerine verdiğimiz rızıktan Allah yolunda harcarlar.” (Secde 32/16, nâkıs iktibas)

³¹³¹ “**Onlar ticâret ve alışverişin kendilerini Allah’ı anmaktan, namaz kılmaktan ve zekât vermekten alıkoymadığı insanlardır.** Onlar, kalplerin ve gözlerin allak bullak olduğu bir günden korkarlar.” (Nur 24/37, nâkıs iktibas)

³¹³² Zünnūn-ı Mısrī’yle ilgili bu kısım da şiirin sonuna kadar *Avârifü’l-Maârif*’te tespit edilmiştir. Bkz. Sühreverdî, **a.g.e.**, H. Kâmil Yılmaz-İrfân Gündüz tercümesi, s. 69-70; Yahya Pakiş-Dilâver Selvi, tercümesi, s. 64. Bu menkabe Kelâbâzî’nin *Taarruf*’unda da mevcuttur. Bkz. Kelâbâzî, **Doğuş Devrinde Tasavvuf: Ta’arruf**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yayınları, 1979, s. 58.

³¹³³ “Onlar, himmetlerini Allah’a bağlayan bir kavimdir. Onlar, tek olan Allah’tan başkasına gönül vermezler.”

³¹³⁴ “Onlar, mevlâ ve efendi bildikleri Allah’tan başkasını istemezler. Onların talebi en güzele (olup) Vâhid ve Samed olan Allah içindir!”

³¹³⁵ “Din, şeref, yeme içme, nefsanî zevkler ve evlat gibi unsurlar, onlar için kavga sebebi olmaz.”

- (15) Ve lâ-li-lubsi şiyâbin fâ'ikîn anaķın
Ve lâ-li-revħi surûrin ħalle fî-beledin³¹³⁶
- İllâ musâra' aten fî-işri menziletin
Kad kârabu'l-ħaṭve fîhâ bâ'ide'l-ebedi³¹³⁷
- (16) Fehum rehâ'înu ğudrânin ve evdiyetin
Ve fî's-şevâmiħi telkâhum ma'a'l-'udedi³¹³⁸

İmdi ey tâlib-i tarîķ-ı Sübhânî! Vuşlat-ı Hâķ ister iseñ zıkr olınan ⁽¹⁷⁾ tâ'ife-i 'aliyyenüñ meclis-i ĳuds-i ünsleriyle müşerref olmaĳa Hâķ'dan meded ü' inâyet recâ eyle; zîrâ ⁽¹⁸⁾ anlara mülâķât Hâķ'dan hidâyet olduĳına ĳümân itmeyesin. Nitekim Cüneyd-i Bağdâdî buyururlar ki: “*Eş-şūfiyyu* ⁽¹⁹⁾ *ke'l-arḍi yuṭriħu 'aleyhâ kullu kabîħin, ve lâ-yahrucu minhâ illâ kullu melîħin. Ve ķâle huve ke'l-arḍi yeṭa'uhâ el-berru ve'l-fâciru* ⁽²⁰⁾ *ve ke's-siħâbu yezillu kullu şey'in, ve ke'l-ķaṭri yesķi' kulle şey'in.*”³¹³⁹ Fe-li-hâzâ, *Men erâde en-yeclise ma'a'llâhi fe'l-yeclis ma'a ehli't-taşavvufi.*³¹⁴⁰ ⁽²¹⁾ buyurılıp ve Hâżret-i Celâlû'd-dîn-i Rûmî ĳaddesa'llâhu rûḫehû bununñ taḫķîķına şürû' buyurdılar. ⁽²²⁾ Kâle ṭayyeba'llâhu enfâsehû:

Ân resûl ez-ħod bi-şud z'in yek du cām

Ol resûl bu bir iki cāmdan ⁽²³⁾ kendüsinden gitdi. Ya'nî Hâżret-i 'Ömer raḍiya'llâhu 'anhüñ meclis-i ĳuds-i ünslerine vâşıl olup ⁽²⁴⁾ ĳüş-ı hüşı kelimât-ı ünsiyyelerin ĳüş ve cān u dili nażar-ı iksîr eşerlerinden raḫîķ-ı şâf-ı 'ışķ-ı ezelî ⁽²⁵⁾ nüş itdükde keyfiyyet-i bâde-i maḫabbet ve lezzet-i üns-i ma'ıyyet kendüyi kendüden alup ⁽²⁶⁾ deryâ-yı vaḫdetde müstaĳraķ u fânî oldu ve müstehlek fi'z-zât olmaĳ-ıla:

³¹³⁶ “Çok ĳüzel ve süslü püslü yumuşak elbiseler, ferahlık içinde neşeyle oturduķları memleketler, bozgunculuk çıkarmalarına sebep olmaz.”

³¹³⁷ “(Onlar tek ĳâyeleri olan şeyi yaptılar:) Yalnızca mertebe yolunda hızla ilerleyerek (mânevî kademelerde yükselerek) uzak olan ebediyyete yaklaştılar.”

³¹³⁸ “Onlar, ĳöl ve vâdilerin rehîneleridir; ama bir kısmına techîzatlarıyla birlikte yüksek daĳlarda da rastlarsın.” Derkenara “**anaķ**” kelimesinin “hoşa giden, beĳenilen; ferah ve sürûr” anlamlarına geldiĳi, “**ĳudrân**”ın “ĳöller” mânâsında kullanılıp “ĳadîr”ın çoĳulu olduĳu ve “**uded**” kelimesinin de “**udde**”nin çoĳulu olduĳu yazılmıştır.

³¹³⁹ “Tasavvuf ehli ķişı, yeryüzü gibidir. Ona bütün pislikler atıldıĳı hâlde, ondan sadece ĳüzel şeyler çıkar. Yine Cüneyd-i Bağdâdî şöyle dedi: O, yeryüzü gibidir; onu dindarlar ve sâdıķlar da fâcirler de çîĳner. Bulut gibidir, her şeyi ĳölgelendirir. Damla gibidir, her şeyi sular.” Cüneyd-i Bağdâdî'nin sözleri de *Avârifü'l-Maârif*'ten iktibastır. Bkz. Sühreverdî, **a.g.e.** (H. Kâmil Yılmaz-İrfan ĳündüz tercümesi), s. 70; Yahya Pakiş-Dilâver Selvi tercümesi, s. 65.

³¹⁴⁰ “Kim Allah'la beraber oturmak istiyorsa tasavvuf ehliyle otursun.”

Nî risâlet yâd mândeş nî peyâm (1554)

[II,73b] ⁽¹⁾ Anuñ hâtırında ne risâlet ve ne peyâm kaldı. Ya' nî mest-i medhûş-ı maḥabbet olup cümlesini ferâmûş eyledi.

(2) Vâlih ender-ḳudret-i Allâh şud

Hâḳ Sübhānehû ve Te'âlâ'nuñ ḳudret ü celâlinde vâlih ü ḥayrân oldu.

Ân resûl ⁽³⁾ ân-câ resîd u şâh şud (1555)

Ol resûl-i Rûm bu mertebeye irişdi ve şâh oldu ve yâḥûd resûl-i Rûm iken ⁽⁴⁾ nûr-ı îmân ve cezbe-i Raḥmân ile cân u dili rûşen olup ve ser-i sa'âdetine "Allâhu veliyyu'llezîne âmenû ⁽⁵⁾ yuḥricuhum mine'z-zulumâti ile'n-nûri."³¹⁴¹ tâcı geydürilüp şâh-ı dîlşâd ve merd-i âzâd oldu. Pes, "Bende iken âzâd ⁽⁶⁾ ve resûl iken şâh olmak ne vechledür?" dir iseñ:

Seyl çun âmed be-deryâ baḥr geşt

Görmez misin, ⁽⁷⁾ seyl çunki deryâya geldi, baḥr oldu. Kezâlik resûl-i ḳayşer-i Rûm daḥı mânend-i seyl-i revân cânib-i deryâ-yı dil-i ⁽⁸⁾ 'Ömer raḍiya'llâhu 'anhüye lâḥik olup baḥr-i bî-kerân oldu.

Dâne çun âmed be-mezra' kişt geşt (1556)

Ve bir mişâl daḥı ⁽⁹⁾ resûl-i ḳayşer-i Rûm bezr ü dâne gibi kişt-zâr-ı esrâr-ı Kird-gâr olan 'Ömerü'l-Fârûḳ'a mülâḳî oldu ⁽¹⁰⁾ ve ḥuzûrına geldi, kişt-i ma'ârif-i Rabbânî ve zer'-i ḥaḳâyıḳ-ı nâ-mütenâhî oldu. Kişt-i evvel, kâf-ı ⁽¹¹⁾ 'Arabî'nüñ kesriyle "zer'" ma'nâsınadur. Pes, muḥsinlere refîḳ olan be-her-ḥâl nîk-ḥâl u hoş-ḥişâl ⁽¹²⁾ ve maḳbûl-i Hudâ-yı Müte'âl olmak muḳarrerdür. Ve buña bir mişâl daḥı budur ki:

Çun ta'alluḳ yâft nân bâ-bu'l-beşer

⁽¹³⁾ Bu maḥalde "bu'l-beşer"den murâd muṭlaḳâ nev'-i beşerdür. Ya' nî: Çunki nân bu'l-beşere ta'alluḳ buldı, ya' nî loḳma-i insân ⁽¹⁴⁾ oldu,

Nân-i murde zinde geşt u bâ-ḥaber (1557)

³¹⁴¹ "Allah, inananların dostudur; onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. İnkâr edenlere gelince, onların dostları da tâḡuttur; onları aydınlıktan alıp karanlığa götürür. İşte bunlar cehennemliklerdir. Onlar orada devamlı kalırlar." (Bakara 2/257, nâkıs iktibas)

Nân-ı mürde zinde vü dânende oldı; ya' nî cemâd iken insân ⁽¹⁵⁾ mertebesin buldı.
Nitekim muḳaddemâ bunun zıkrı sebḳ eyledi. Ve bir mişâl dahı:

Mûm u hîzem çun fidâ-yi nâr şud

⁽¹⁶⁾ Şem' ü ḥaṭab çünki fedâ-yı nâr oldı, ya' nî vücûdların âteşe yakdı,

Zât-i zûlmânî-i ü envâr şud (1558)

⁽¹⁷⁾ Mûm u hîzemün zât-ı zûlmânîsi 'ayn-ı envâr oldı. Kezâlik, vücûd-ı 'unşurî-i beşerî dahı keşîf ⁽¹⁸⁾ u zûlmânî iken fedâ-yı nâr-ı maḥabbet olduḳda tecelliyât-ı envâr-ı eḥadiyyet ile kemâl-i nûrâniyyet ḥâşıl idüp ⁽¹⁹⁾ nûr-ı vaḥdetden ğayrısı ḳalmaz. Kezâlik bir mişâl dahı:

Seng-i surme çunki şud der-dîdegân

⁽²⁰⁾ Ba' de't-terbiye sürme taşı ḥadd-i zâtında siyâh ve muzlim iken çünki gözlerde oldı, ya' nî ebşâra ⁽²¹⁾ keşîde ḳılındı,

Geşt bînâyî şud ân-câ dîdebân (1559)

Ol ḥacer-i meşhûḳ ve kuḥl-i İsfahânî bînâlıġa ⁽²²⁾ sebeb ve bâşıraya ḳuvvet oldı. Kezâlik ḳalbi seng-i sürme gibi şedîd ve siyâh olan ⁽²³⁾ mürîd-i 'âşık dahı naẓar-ı kîmiyâ-eşer-i pîre vâşıl olup ġubâr-ı aḳdâm-ı kuḥl-i ulu'l-ebşârdan ⁽²⁴⁾ dîde-i cânına tûtiyâ itdükde ḳalbi âfitâbdan enver ve dîde-i fu'âdı münevver olur. ⁽²⁵⁾ İmdi ey nûr-ı dîde-i peder! Bâd-ı ecel verd-i 'ömrün perişân idüp der-be-der olmazdan evvel ⁽²⁶⁾ bir mürşid-i ḥayy-ı kâmile mülâķî olmaġa sa'y u ġuşış ḳıl.

⁽²⁷⁾ Esrâr-i ḥarâbât hem ez-pîr-i muġân purs
İn ḳışsa semâ'î 'st me-kun fîkr-i ḳiyâsî ⁷³¹⁴²

Ey ḥunuk ân merd k'ez-ḥod reste şud

Ey sa' âdetlü [II,74a] ⁽¹⁾ şol merd-i râh ki kendüsinden ḳurtulmuş oldı; ya' nî 'ucb u enâniyyet ve pindâr u nefsâniyyetden ⁽²⁾ geçüp ifnâ'-i beşeriyyet idüp

Der-vucûd-i zinde'î peyveste şud (1560)

³¹⁴² “Harâbât sırlarını pîr-i muġâna sor. (Zîrâ) bu hikâye semâîdir, kıyâsî deġildir; (mânevî güçle bilinir, akılla deġil).” Bu beyit Kâsım-ı Envâr'ın yedi beyitten oluşıan bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 300.

Bir zindenün vücūdına peyveste ⁽³⁾ vü mülşak oldu. Ya‘nî vücūd-ı haqqāniyle zinde ve bākî olan bir zinde göñline yol bulup ⁽⁴⁾ anuñ cinān-ı cenānına dāhil olmağ-ıla ervāh-ı enbiyā vü evliyā ile haşr oldu. Zirā mürşid-i kāmilün ⁽⁵⁾ vücūd-ı şerīfi maḥşer-i envār-ı evliyā ve mecma‘-ı esrār-ı enbiyādur. **Hocendî.**³¹⁴³

(6) Her ki der-rāh-i tu evvel ḳadem ez-ḥiṣ burīd
Hem be-evvel ḳadem ān-cā ki hemi ḥiṣ āst resīd³¹⁴⁴

Hîç kes der-i tū neyāvīht ki ez-ḥod ne-gurīht
Hîç kes bā-tu ne-peyvest ki ez-ḥod ne-burīd³¹⁴⁵

(7) **Vāy ān zinde ki bā-murde nişest**

Vāy ve dirîğ u ḥayf ol zindeye ki mürde ile oturdu!

Murde ⁽⁸⁾ geşt u zindeğī ez-vey bi-cest (1561)

Ol zinde mürdeye muḳārin olmağ-ıla zindelik andan şıçradı, ⁽⁹⁾ ol daḥı mürde oldu. Bu beyt-i şerīfde birkaç vechle ma‘nā ḳābildür. Vech-i evvel budur ki: Eyvāh ⁽¹⁰⁾ u dirîğ şol merd-i ṭālib-i müsta‘idde ki zindelik mertebesin bulmağa kendüde ḳābiliyyet var iken ⁽¹¹⁾ nūr-ı ‘ışk u maḥabbet ve ziyā-yı zevḳ u ḥāletden bî-behre kalbi efsürde bir muḳallidün dāmına giriftār ⁽¹²⁾ olmağ-ıla ol daḥı anuñ gibi bî-zevḳ u ḥālet ve bî-‘ışk u maḥabbet olup mürde ve cāhil ⁽¹³⁾ ḳaldı. Ve yāḥūd ḥayfā vü dirîğ ol rûḥ-ı insāniye ki göñlini müzaḥrefāt-ı fāniyeye bend ⁽¹⁴⁾ idüp ḥayāt-ı ebedī ve sa‘adet-i sermediden maḥrûm ḳaldı. Ve yāḥūd eyvāh u dirîğ ⁽¹⁵⁾ ve şad hezār ḥayf u te‘essüf şol zinde-dil olan erbāb-ı maḥabbete ki mürşid-i kāmile mülākî olup ⁽¹⁶⁾ ve şem‘-i cānını nūr-ı āfitāb-ı rûḥ-ı Muḥammedī’den îḳād idüp ḥaḳla bātılı fark itmiş iken girü ⁽¹⁷⁾ esfele meyl idüp ehl-i dünyā ile şöḥbet ve zevḳ u maḥabbeti olmayan tîre-diller ile muvāneset eyleyüp ⁽¹⁸⁾ anlarda olan keşret ve zūlmet-i cehl ü küdüret bunuñ ḳalbine daḥı te‘şir itmekle ⁽¹⁹⁾ mükedder ü pür-zeng olup ḥālet-i mezbûre kendüde müstemirre olursa zinde iken mürde olup ⁽²⁰⁾ nefsāniyyeti galebe itmekle veled-i ḳalbisini ḳatlı eyledi. *Kemā ḳāle ‘Aleyhi’s-selām: İyyākum ve mucālesete’l-mevtā.*

³¹⁴³ Altı beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hocendî, a.g.e., s. 194.

³¹⁴⁴ “Her kim ki senin yolunda önce kendinden uzaklaşırsa ilk adımda istediği yere ulaşır.”

³¹⁴⁵ “Kendinden kaçmayan kişi, senin kapına asılamadı (ve) kendinden kopmayan hiç kimse sana kavuşamadı.”

(21) *Ḳālū: ve meni'l-mevtā yā Rasūla'llāh? Ḳāle šalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: "el-ağniyā 'u."* Ve *fī-rivāyetin uḥrā, ḳāle* (22) *ehlu'd-dunyā.*³¹⁴⁶ Ḳāle 'Alī kerrema'llāhu vecchēhū: **Ṣi'r:**³¹⁴⁷

Uffin 'ale'd-dunyā ve esbābihā
Fe-innehā li'l-ḥuzni maḥlūḳatun³¹⁴⁸

(23) Humūmuhā mā tenḳaḏī sā'aten
'An-melikin fihā ve 'an-sūḳatī³¹⁴⁹

Ve ḳāle eyzen, **Ṣi'r:**³¹⁵⁰

(24) Ve fī'l-cehli ḳable'l-mevti mevtun li-ehlihī
Ve ecsāduhum ḳable'l-ḳubūri ḳubūrun³¹⁵¹
Ve inne'l-mer'a lem-yuḥyā bi'l-'ilmi meyyitun
Ve leyse lehū ḥīne'n-nuṣūri nuṣūrun³¹⁵²

(25) Pes, ṭālibe lāzım olan budur ki zinde-dillere peyveste olup mürde-dil olan cühelā

(26) ve ehl-i dünyādan dūr ola. **Ḳıṭ'a:**

Bā-merdum-i nīk šev muṣāḥib ey dil
Bāšed ki ševī būy-i munāsib ey dil
(27) Bu'gzer zi-mizāḥ u terk-i bed kun nefesī
Tā Ḥaḳ bi-dihed tu-rā merātib ey dil³¹⁵³

Ve eger: "Ben dā'imā zinde-dil cüst ü cūsındayum [II,74b] ⁽¹⁾ ve lākin henūz bulamadum, mürde-diller ile zarūrī šoḥbet iderüm." dir iseñ bulamaduḡuñ taḳdīrce daḥı ⁽²⁾ zinhār muḳallide ve mürde-dilān šoḥbetin ihtiyār itmeyüp Ḳur'an-ı 'Azīmü's-šan'uñ ḥükm eyledüḡi ⁽³⁾ šer'-i šerīf-i Nebevī ve sünnet-i seniyye-i Aḥmedī'den münfekk olma; ol seni ṭarīḳ-ı müstaḳīme delālet ⁽⁴⁾ ider. Zīrā:

³¹⁴⁶ "Hz. Peygamber'in buyurduḡu gibi: 'Ölülerle oturmaktan sakının.' 'Ölü kimdir Yâ Resûlallah?' dediler. Hz. Peygamber de: 'Zenginlerdir.' buyurdu. Başka bir rivâyetle (bildirildiḡine göre) de 'ehl-i dünyā' dedi." Hadis için bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 4, s. 557.

³¹⁴⁷ Bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **a.g.e.**, Haz. Nevzat H. Yanık, s. 152-153.

³¹⁴⁸ "Dünyadan da onun işlerinden de bıktım! Çünkü dünya, sadece üzüntü vermek ve çile çektirmek için yaratılmıştır."

³¹⁴⁹ "Dünyanın dert ve sıkıntıları, hükümdârlar için de halk için de bir an bile eksilmez."

³¹⁵⁰ Bkz. Alî b. Ebî Tâlib, **a.g.e.**, s. 90-91.

³¹⁵¹ "Câhil için cehâlette ölümden önce bir ölüm vardır ve onların bedenleri mezara girmeden mezardadır."

³¹⁵² "İlimle hayata kavuşmayan kişi ölüdür ve onun için diriliş gününe kadar dirilme yoktur."

³¹⁵³ "Ey Gönül! İyi insanlarla sohbet arkadaşı ol. Böyle yaparsan uygun bir muhabbet olur. Ey Gönül! Boş ve kötü işleri bir an bırak; (o zaman görürsün ki) Allah sana mertebeler verir."

Çun tu der-Ḳur'ân-i Ḥaḳ bi'griḥti³¹⁵⁴

Çünkü sen celîs-i cenân ve enîs-i revân olan kelâm-ı ⁽⁹⁾ ḳadîm ve Ḳur'ân-ı Kerîm'e firâr eylesin; ya' nî kitâb-ı Rabbânî'ye ilticâ kılasın ve tilâvet-i Ḳur'ân ile ⁽⁶⁾ cânûñ lezzet bulup hükmi ile 'âmil olasın, be-her-hâl güm-geşte olmayup

Bâ-revân-i enbiyâ âmiḥti (1562)

⁽⁷⁾ Revân-ı enbiyâ ile muḥteliṭ olup rûḥ-ı pür-fütûḥlarıyla âşinâlık idersin. Ve bu beyt-i şerîfde ⁽⁸⁾ bu vechle ma' nâ virilmek daḥı ḳâbildür ki çünkü sen mürde-dillerden güsiste olup aḥkâm-ı Ḳur'âniyye ile ⁽⁹⁾ ârâste ve evşâf-ı Rabbâniyye ile pîrâste ve ḥuzûr-ı şerîflerinde ḥaḳ bâtıldan mütemeyyiz olan ⁽¹⁰⁾ 'ârif-i vâsıl ve vâriş-i kâmil ve mürşid-i mükemmillere firâr u ilticâ eylesin, taḥḳîḳ u taḥḳîḳ ⁽¹¹⁾ mürde-dil olmakdan ḳurtılup ervâḥ-ı enbiyâ vü evliyâ ile muḥteliṭ olup ve esrâr-ı 'aliyyeleriyle ⁽¹²⁾ âşinâlık idüp ḥayât-ı ebedî ve beḳâ'-i sermedî bulursın. **Hocendî:**³¹⁵⁵

Murîdân tâlib-i pîrend u pîrân zâhir u peydâ
Dirîgâ teşne-leb ḥ'âhîm murden ber-leb-i deryâ³¹⁵⁶

Me-gû aşḥâb-i dil reftend u şehr-i 'ışḳ şud ḥâlî
Cihân pur-Şems-i Tebrîzest merdî kû çu Mevlânâ³¹⁵⁷

Cenâb-i 'ışḳ bes 'âlî'st Mûsî-himmetî bâyed
Ki ne'tvân ber-çunân ṭavri şuden bî-himmet-i vâlâ³¹⁵⁸

İmdi, “Sa'y u gûşiş ḳılup ⁽¹³⁾ bulamadum.” dime. Ḥaḳ Sübhānehû ve Te'âlâ kâdirdür; elbette tâlib, maṭlûbına vâsıl olmak muḳarrerdür. ⁽¹⁴⁾ **Beyt:**³¹⁵⁹

Eger demî bi-guzârî ṭarîḳ-i nâ-ehlî
Bi-bînî ân-çi nebî dîd u ân-çi dîd velî
Ḥudây-râ be-şinâsî vu ḥaş bende şevî

³¹⁵⁴ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın Kur'ân'a teşebbüs keyfiyetine dâir olduğu belirtilmiştir.

³¹⁵⁵ Metindeki yeri işaretlenip başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu beyitler Hocendî'nin 11 beyitten oluşan bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Hocendî, **a.g.e.**, s. 9-10.

³¹⁵⁶ “Şeyhler apaçık ortada (iken) mürîdler şeyh ararlar. Eyvâh! Denizin kenarında susamış bir hâlde öleceğiz!”

³¹⁵⁷ “Gönül dostları gitti ve aşk şehri boşaldı deme. Dünya Şems-i Tebrîzîlerle doludur; Mevlânâ gibi bir merd nerede?”

³¹⁵⁸ “Aşkın dergâhı çok yücedir, (ona erişmeye) Hz. Mûsâ himmeti gerek. Böyle büyük bir şevk ve gayret olmaksızın aşkın yüce makâmına ulaşılmaz.”

³¹⁵⁹ Metne “beyt” başlığıyla kaydedilmiş olan aşağıdaki dizeler Kâsım-ı Envâr'ın külliyyâtında yer alan, manzum ve mensur karışık olarak kaleme aldığı “Risâle der-Beyân-ı İlm” başlıklı tasavvufî risâlesinde “rubâî” başlığıyla tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 397.

(15) Hudāy-rā tu bi-bīnī be-rağm-i mu‘tezilī³¹⁶⁰

Ey t̄alib-i şādık! “Tilāvet-i Qur’ān ile ve aḥkām-ı Qur’āniyye ile ⁽¹⁶⁾ mevşūf olan merdān-ı Yezdān ile me’lūf olıcak ve anlardan lezzet alıcak ervāḥ-ı ⁽¹⁷⁾ enbiyā ile āşinālık muḳarrer midür?” dir iseñ: muḳarrerdür. Zīrā:

Hest Qur’ān ḥālḥā-yi enbiyā

(18) Qur’ān-ı ‘Azīm, enbiyā’-i ‘izām ‘aleyhimü’s-selāmuñ aḥvāl ü evşāfidur.

Māhiyān-i baḥr-i pāk-i Kibriyā (1563)

(19) Enbiyā’-i ‘izām ‘aleyhimü’s-selām fi’l-meşel deryā-yı Kibriyā’nuñ mähileridür.

‘Ale’l-ḥuşuş Qur’ān-ı ⁽²⁰⁾ Kerīm, vaşf-ı cemīl-i Muḥammedī’dür. **Seyyid:**³¹⁶¹

Ey Resūl-i Faḥr-i ‘Ālem seyyid-i zāt u şifāt
Baḥr-i zātuñ gevherisin ⁽²¹⁾ hem şifātuñ ‘ayn-ı zāt

Mazḥar-ı sırr-ı ḥakā’ik maṭla‘-ı nūr-ı ezel
Ma‘den-i sırr-ı deḳā’ik menba‘-ı her mu‘cizāt

(22) Aḥmed ü Maḥmūd u Qāşım şāḥ-ı sulṭān-ı rusul
“Küntü kenz”üñ maḥzeni hem keşf-i ḥall-i müşkilāt

(23) Vaşfuña ve’ş-şems ü ve’n-necm ü tebārek söyledi
Şānuña Tāḥā vü Yāsīn geldi Ḥaḳ’dan beyyināt

(24) Şūretüñ envārınuñ her zerresi şems ü kamer
Ṭurra-i ‘anber-feşānuñ leyletü’l-ḳadr ü berāt

(25) ‘İzz ü iḳbālünden ötri oldı terkīb-i cihān
Yir gök ü ins ü melā’ik aşl u fer‘-i kā’ināt

(26) Her kim imānın yaḳīn itdi saña ey pāk dīn
Lā-yezāl oldı hemişe cāvidān ender ḥayāt

(27) Mü’mīn ü şādık-ı muvaḥḥid cān nişār eyler saña
Gerçi müşrik şübheden pāk olmadı ol bī-şebāt

[II,75a] ⁽¹⁾ ‘Aḳl u cān u dīn ü dil ey gevher-i kevn ü mekān
Senden oldı cümle eşyā sükker ü ḳand u nebāt

(2) Ḳıl Nesīmī’ye teraḥḥum ey şefī‘ü’l-müznibīn

³¹⁶⁰ “(Hakk’a) dost olmayanların gittiği (sapkın) yolu bir an bırakırsan nebîlerin ve velîlerin gördüklerini görürsün. Allah’ı tanıyıp onun sâdık bir kulu olursan Mûtezile mezhebinden olanların iddiasının aksine, Allah’ı görürsün.”

³¹⁶¹ Bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 201-202. Bu yayında tamamı on üç beyitten oluşmaktadır.

Hâşılum iki cihânda sensin ey pākīze zāt

(3) İmdi benüm rûhum, çünkü Kur'an, ahvâl ü evşâf-ı enbiyâdur, sen dağı ahkâm-ı Kur'aniyye ile mütehallik (4) olduğda be-her-hâl ervâh-ı enbiyâ ile haşr olmak muhakkağdur.

V'er bi-h'ânî vu ne'î Kur'an-pezîr

(5) Ve eger Kur'an-ı 'Azîm'i mücerred tilâvet idüp tütalum günde bir hatm eylemişsin; ve lâkin Kur'an-ı (6) Kerîm'de olan emr-i Rabbâniyye'ye imtişâl ve a'mâl-i şâlihaya iştiğâl itmeyüp ahkâm-ı Kur'aniyye'yi (7) kabûl kılmayasın,

Enbiyâ vu evliyâ-râ dîde gîr (1564)

Farzî kendüni enbiyâ vü evliyâyı bi'z-zât görmüş (8) tut. Ya'nî enbiyâ vü evliyâyı görmekden murâd, şeref-i îmân ile müşerref olup ve anların (9) buyurdukların tutup ve işlerine gidüp hâlleriyle hâllanmağdur. Pes, Kur'an-ı Kerîm hod (10) ahvâl-i enbiyâdur, tilâvetden dağı maşşûd anuñla 'amel itmekdür. 'Amel olmayup hâllenmedükden (11) sonra tütalum ki okumış ve yâhûd enbiyâ vü evliyânun bi'z-zât kendülerin görmüş, belki (12) devr-i Âdem'den berü mu'ammer olup her biriyle şöhbet itmişsin ne fâ'ide? Yûnus Emre'm eydür kıddise sirruhü; **beyt:**³¹⁶²

(13) Kişi dünyâya gelmeden rabbisini bilmek imiş
Rabbisin bilmege sebep evliyâyı bulmağ-ımış

Bulmağ (14) degil imiş bulmağ bilmek degil imiş bilmek
Evliyâyâ gönül virüp rengine boyanmağ-ımış

³¹⁶² Yûnus Emre (ö. 720/1320) dîvânında bu dizeleri tespit edemedik. Bununla birlikte Kaygusuz Vizeli Alâeddîn'in (ö. 970/1563) bir şiirinde bazı farklarla birlikte bu mısralar tespit edilmiştir. Bkz. Abdûlbâkî Gölpınarlı, **Kaygusuz: Vize'li Alâeddîn**, İstanbul, Remzi Kitaphanesi, 1932, s. 65-66; Şaban Er, **Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektûbâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Alî Efendi'nin Şiirleri**, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2013, s. 78. Gölpınarlı neşrinde dizeler şu şekildedir: "Maksûd cihâna gelmekten/Kişi Rabb'in bilmek imiş/Rabb'ini bilmekten murâd/Evliyâsın bulmak imiş/Bulmak degil imiş bilmek/Bilmek degil imiş bulmak/Evliyâyâ gönül vermek/Rengine boyanmak imiş" Şaban Er neşrinde Gölpınarlı'ya göre ilk dizelerde farklar olup şu şekildedir: "Maksûd cihâna gelmekten/Kişi, özün bilmek imiş/Özüni bilmekten murâd/Evliyâsın bulmak imiş." Ayrıca Abdullâh Efendi'nin torunu La'lîzâde Abdûlbâkî'nin şârihin *Meslekü'l-Uşşâk* adlı kasidesine yaptığı şerhte de Ahmed-i Sârbân'a âit olarak kaydedilmiş şu beyit görülmektedir: Görmek degil imiş görmek bulmak degil imiş bulmak/Evliyâyâ gönül vermek rengine boyanmak imiş. Bkz. La'lîzâde Abdûlbâkî, **Hediyyetü'l-Müstâk fî Şerhi Mesleki'l-Uşşâk**, Haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014, s. 80.

İmdi ⁽¹⁵⁾ benüm cânım; “bilmek, görmek, olmak” dimişlerdür. Sen dağı hâlünü aña göre kıyās eyle ve kendüñe ⁽¹⁶⁾ nāfi‘ kār işle. Pes, “Bir kimesne ‘amel itmedügi taq̄dırce Qur’ân okumanuñ kendüye fâ’idesi ⁽¹⁷⁾ yok mıdur?” dir iseñ ‘amelsiz Qur’ân okumağ Rabbü’l-‘İzzet’üñ kelâm-ı şerîfine i’tibâr itmemekdür. ⁽¹⁸⁾ O maqûlelerüñ haqqına Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm “Rubbe tâli’l-Qur’âni ve’l-Qur’ânu yel’ anuhû.”³¹⁶³ buyurmuşdur. ⁽¹⁹⁾ Ya’ni: “Çok Qur’ân okuyucu vardır. Hâl bu ki Qur’ân aña la’ net ider.” dimekdür. Ve bu maḥalde ⁽²⁰⁾ la’ netden murād, “Hağ Te’âlâ’nuñ rızâsından dūr olur.” dimekdür. Zîrâ rızâ-yı Hağ, Qur’ân ile ⁽²¹⁾ kulları ‘amel itmekdür. Mevlânâ Câmî ‘aleyhi’r-raḥmetü bu ḥadiş-i şerîfi şerḥ idüp buyururlar ki; **nazm:** ³¹⁶⁴

(22) Rubbe tâlin yu’ avvızu bi’l-Qur’ân
Ve huve yefḏâ bihi’l-hızlân³¹⁶⁵

Hâce-râ nîst cuz tilâvet kâr
Lîkin ân ṭard u la’ net âred bâr³¹⁶⁶

(23) La’ netest in ki behr-i lehce vu şavt
Şeved ez-tû huzûr-i ḥâṭir-i fevt³¹⁶⁷

Fikr-i ḥusn-i ḡanâ bered hüşet
Mutekellim şeved ferâmüşet³¹⁶⁸

(24) Ne-şeved ber-dil-i tû tâbende
K’in kelâm-i Hudâ’st yâbende³¹⁶⁹

La’ netest in ki sâzedet pey-i sîm
Rûz u şeb bâ-emîr u ḥâce nedîm³¹⁷⁰

³¹⁶³ “Nice Kur’ân okuyucuları vardır ki Kur’ân onlara lânet eder.” Hadis olarak böyle bir söz tespit edemedik. *İhyâ*’da Enes bin Mâlik’in sözü olarak zikredilmektedir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 3, s. 17.

³¹⁶⁴ Bu beyitler *Silsiletü’z-Zeheb*’deki: “Fî-beyânî Kavlihî Aleyhi’s-Selâm: Rubbe Tâle...” başlıklı kısımda tespit edilmiştir. Bkz. Câmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 84-85.

³¹⁶⁵ “Nice Kur’ân okuyan vardır ki onunla ancak Allah’ın rahmetinin ve muḥâfazasının dışına çıkar.”

³¹⁶⁶ “Hocanın okumaktan başka işi yok; fakat bu (ona) ancak (Hakk’ın rahmetinden) uzaklaşma ve mahrumiyet getirir.”

³¹⁶⁷ “Senden gönül huzûrunu alıp götüren (bu sözde dindarın ağzından riyâkârca dökülen) laf ve sesin nasîbi lânettir.”

³¹⁶⁸ “Zenginliğin güzelliğini düşünmek aklını başından alır (ve) senin unuttuğun (şeyleri) dile getirir (seni ancak maddeye ve dünyaya çeker).”

³¹⁶⁹ “Allah’ın kelâmını (ihlasla idrak edip) keşfetmediği sürece senin gönlün aydınlanmaz.”

(25) Meclis-i nâ-kesân biyârâyî
Tâ bedân yek du ħurde bu'rbâyî³¹⁷¹

Ĥâne-şân mezbele'st u Ĥur'ân nûr
Dâr-i ĩn nûr-râ zi-mezbele dūr³¹⁷²

(26) Şerm bâdet ki be-her mezbele'î
Sâzî ez-nûr-i ħuds meş'ale'î³¹⁷³

La'netest ĩn ki himmet-i tu tamâm
Geşt maşrûf-i lafz u ħarf u kelâm³¹⁷⁴

(27) Naĥd-i 'omret zi-fikret-i mu'vec
Ĥarc şud der-ri'âyet-i maĥrec³¹⁷⁵

Ger şeved meddî ez-edâ-yi tu kem
Ĥarf-i ġam der-dilet şeved mudġam³¹⁷⁶

[II,75b] ⁽¹⁾ Fevt kerdî sa'âdet-i sermed
Ġam ne-ĥordî ber-â-ber-i yek med³¹⁷⁷

Hem-çunîn her-çi ez-kelâm-i Ĥudâ
Cuz Ĥudâ ħible-i dilest tu-râ³¹⁷⁸

(2) Mûcib-i la'n u mâye-i ħardest
Ĥabbezâ muĥbilî kezân ferdest³¹⁷⁹

Ma'nî-i la'n ħîst merdûdî
Be-maĥâmât-i bu'd ĥoşnûdî³¹⁸⁰

(3) Her ki mând ez-Ĥudâ be-yek ser-i mû
Âmed ender-maĥâm-i bu'd furû³¹⁸¹

Gerçi mel'ûn ne-şud zi-Ĥaĥ muĥlaĥ

³¹⁷⁰ “Para peşinde gece gündüz kendini emir ve zenginlere yandaş etmen, (seni ancak) Allah'ın rahmetinden dışarı atar.”

³¹⁷¹ “Oradan birkaç parça kapmak için rezil ve zelil insan müsveddelerinin meclisini süslüyorsun!”

³¹⁷² “(Oysa) onların evleri çöplüktür, Kur'ân ise nurdur. Bu nur diyârında (ol) ve çöplükten uzak dur.”

³¹⁷³ “Işığını tertemiz bir nurdan elde ediyorsun; (öyleyse) her süprüntünden utan!”

³¹⁷⁴ “Senin (riyakârca) sözler ve boş lafızlar üretmekten ibaret olan gayretin, (senin için yalnızca) lânettir.”

³¹⁷⁵ “Mahrece uyarken (güya Kur'ân'ı kuralına uygun okuduğunu sanarak şekle saplanıp mânâdan zerre nasiplenemediğin) çarpık düşüncelerinden dolayı ömür sermâyen hebâ oldu.”

³¹⁷⁶ “Eğer medd senin (hatalı) okuyuşundan dolayı kısa olursa ‘gam’ sözü senin gönlüne müdgam olur.”

³¹⁷⁷ “(Fakat ne acıdır ki) ebedî saâdeti kaybetmene rağmen bir med miktârınca üzülmedin!”

³¹⁷⁸ “Bunun gibi; Allah'tan başka Allah'ın kelâmından her ne varsa senin için gönül kiblesidir.”

³¹⁷⁹ “O kişi için, (bu durum) lânet ve kovulma sebebidir (ve) ne güzel bir bahtiyârlıktır!!!”

³¹⁸⁰ “Lânetlenmenin mânâsı kovulmuş olman ve (Hak'tan) uzak oluşuna memnûn olmandır.”

³¹⁸¹ “Allah'tan kıl ucu kadar (uzak) kalan kişi, uzaklık makâmına (baş aşağı) düşer.”

Hest mel'ün be-ğadr-i bu' d ez-Ḥaḡ³¹⁸²

- (4) Z'ân ki ender-mağâm-i yektâyî
Nîst mû-râ mecâl-i guncâyî³¹⁸³

İmdi benüm cānum; Ḳur'ân-ı 'Aẓîm'i lisân-ı şıdqla kırâ'at eyle ⁽⁵⁾ ve cān kulağıyla diñle. 'Acabâ Ḳur'ân-ı Kerîm'de olan işbu âyeti fehmi ider misin ki kâle Te'âlâ: "Lev enzelnâ ⁽⁶⁾ hâze'l-Ḳur'âne 'alâ-cebelin le-ra'eytehû ḡaşı'an muteşaddi'an min-ḡaşıyeti'llâh."³¹⁸⁴ *Ve kâle 'Aleyhi's-selâm: "el-Ḳur'ānu ⁽⁷⁾ ġinan lâ-faḡra ba' dehû ve lâ-ġinā dūnehû."*³¹⁸⁵ Ey cān-ı peder! 'Aynü'l-Ḳudât-ı Hemedânî buyururlar ki: Çünkü Ḳur'ân, niğâb-ı ⁽⁸⁾ 'izzeti vech-i kerîminden ref' eyleye ve burka'-ı 'azameti küşâde kıla, bu' d u firâḡ bîmârlarının cümlesine likâ'u'llâhdan ⁽⁹⁾ şifâ virür ve herkes derdine devâ bulur. *Kemâ kâle 'Aleyhi's-selâm: "el-Ḳur'ānu huve'd-devâ'u."*³¹⁸⁶ Ḳur'ân-ı Mübîn ⁽¹⁰⁾ bir ḡabl-i metîndür ki tâlîb-i şâdıkı lâ-cerem maṭlûbına cezb ider. Ḥaḡ Tebâreke ve Te'âlâ Ḳur'ân-ı 'Aẓîm'i bu 'âleme ⁽¹¹⁾ kisvet-i ḡurûfla inzâl idüp her bir ḡarfinde şad hezâr ġamze-i cān-rubâ ta'biye kıldılar. Ammâ sen ⁽¹²⁾ Ḳur'ân'ı kanda görürsin? Heyhât! Şad hezâr aġtiye vü ḡucubun verâsında mestûrdur; sen ise ⁽¹³⁾ aña maḡrem degilsin. Eger derûn-ı perdeye gitmege saña izin olaydı, ma'ânî-i Ḳur'âniyye saña cilve-ger ⁽¹⁴⁾ olurdu; ammâ Ḳur'ân-ı 'Aẓîm'i Ḥaḡ Tebâreke ve Te'âlâ bîġânelerden ḡıfz idüp "İnnâ naḡnu nezzelna'z-zıḡra ⁽¹⁵⁾ ve innâ lehû le-ḡâfızun."³¹⁸⁷ buyurmuşdur. İmdi Ḳur'ân-ı 'Aẓîm evliyâya ve 'amel-i şâliḡ eyleyen mü'minîne ḡiṭâb-ı ⁽¹⁶⁾ lem-yezeldür, bîġânelere andan behre vü naşîb yokdur ve ḡurûf u kelimâtından ġayrı nesne işitmezler; ⁽¹⁷⁾ zîrâ ki sem'-i bâṭınları yokdur. Kemâ kâle

³¹⁸² "Allah tarafından (şeytan gibi) mutlak bir şekilde lânetlenmiş olmasa da, uzaklığı ölçüsünce Allah (ona da) lânet edecektir."

³¹⁸³ "Çünkü bir kıl (dahi) birlik makamında olan yüce Allah'tan saklanma imkânına sahip değildir."

³¹⁸⁴ "Eğer biz bu Kur'an'ı bir dağa indirseydik, muhakkak ki onu Allah korkusundan baş eğerek parça parça olmuş görürdün. Bu misalleri insanlara düşünsünler diye veriyoruz." (Haşr 59/21, nâkıs iktibas)

³¹⁸⁵ "Kur'an, sonrasında fakirlik olmayan zenginliktir ve onun dışında başka zenginlik yoktur." *İhyâ*'da bu anlamda bir hadis mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *a.g.e.*, C. 8, s. 573.

³¹⁸⁶ "Kur'an, tamamıyla şifâdır." İbn Mâce'de Hz. Ali'den rivâyet edilen "Ḥayru'd-devâi'l-Ḳur'ānu." (İlacın en hayırlısı Kur'an'dır.) hadîsi mevcuttur. Bkz. İbn Mâce, *Sünen*, C. 9, s. 302 (kitâbu't-tıb, 41. Bâb, 3533 numaralı hadis).

³¹⁸⁷ "Kur'an'ı kesinlikle biz indirdik; elbette onu yine biz koruyacağız." (Hicr 15/9)

Te‘ālā: “İnnehum ‘ani’s-sem‘i le-ma‘zülün.”³¹⁸⁸ Āh ey ‘āşık-ı şādık! Hâzret-i ⁽¹⁸⁾ Fahr-ı ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar ki: *İkra ‘u’l-Kur’āne ve’ Itemisū ġarā’ibehū.*³¹⁸⁹ İmdi benüm cānum, ġarā’ib-i ⁽¹⁹⁾ Qur’āniyye taleb itmek herkesün kārı degildür. Pes, bu hâli hâşıl itmege kitāb-ḡāne-i “Evvelu mā ḡalaḡa’llāhu ⁽²⁰⁾ nūrī.”ye³¹⁹⁰ irişüp “Eddebenī Rabbī fe-aḡsene te’dībī.”³¹⁹¹ üstādından ta‘allüm eylesin ve levḡ-i dilden ⁽²¹⁾ bilā-vāsıṡatin okıyasın. Ve nazar idüp göresin ki levḡ-i dilde “Ve rabbuke’l-ekremu’llezī ‘alleme bi’l-ḡalemi, ⁽²²⁾ ‘alleme’l-insāne mā lem-ya‘lem.”³¹⁹² mektüb olup ve kitāb-ḡāne-i ḡalbde olan ḡalem ne olduġın müşāhede ⁽²³⁾ kılursın. Fe-li-hāzā kāşif-i esrār-ı kibriyā Hâzret-i Mevlānā buyururlar ki:

V’er pezirāyī çu ber-ḡānī ḡaşaş

⁽²⁴⁾ Ve eger Qur’ān-ı Kerīm’i ḡabūl idici olasın ve anda olan ḡaşaş-ı enbiyāyı çünki okıyasın, ⁽²⁵⁾ saña bir lezzet ü ḡālet gelür ki

Murḡ-i cānet teng āyed der-ḡafeş (1565)

Murḡ-ı cānuñ ten ḡafeşinde ⁽²⁶⁾ teng gelür. Ya‘nī fezā-yı vesī‘-i lāhūt ve şaḡrā-yı menī‘-i melekūtı müşāhede idüp rûḡ-ı ⁽²⁷⁾ revān ḡafeş-i tende ṡurmayup ‘ālem-i lā-mekāna cevelān itmek ister. Zīrā:

Murḡ k’ū ender-ḡafeş [II,76a] ⁽¹⁾ zindāniyest

Bir murḡ ki ḡafeşde maḡbūsdur,

Mī-ne-cūyed resten ez-nādāniyest (1566)

Habs-i ḡafeşden ⁽²⁾ ḡurtılmaḡ istemezse nādānlıḡdur:

Ḥicāb-i çehre-i cān mī-şevēd ḡubār-i tenem

³¹⁸⁸ “Şüphesiz onlar, vahyi işitmekten uzak tutulmuşlardır.” (Şuarâ 26/212)

³¹⁸⁹ “Kur’ân’ı okuyun ve onun anlam derinliklerini arayın, (idrak edip yaşayın). Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 3, s. 72.

³¹⁹⁰ “Allah’ın ilk yarattığı şey, benim nurumdur.” Bkz. Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s. 411 (827. metin). Eserde metin şu şekildedir: Evvelu mā ḡalaḡa’llāhu nûru nebıyyıke yâ Câbir! “Ey Câbir! Allah’ın ilk yarattığı şey, senin peygamberinin nurudur.”

³¹⁹¹ “Beni Rabbim terbiye etti ve terbiyemi çok güzel eyledi.” Bkz. Süyûtî, *Câmiu’l-Eḡâdis*, C. 1, s. 170 (780. metin); Aclûnî, *a.g.e.*, C. 1, s. 72 (164. metin).

³¹⁹² “Oku! **Rabbın, en büyük kerem sahibidir.** O, kalemle (yazmayı) öğretendir. İnsana bilmediği şeyleri O öğretti.” (Alak 96/3-nâkıs-, 4, 5)

Huşâ demî ki ⁽³⁾ ez-în çehre perde ber-fikenem³¹⁹³

Rûhhâyî k'ez-kafeşhâ resteend

Şol rûhlar ki kafeşlerden ⁽⁴⁾ kurtulmuşlardır ve maḥbûs-ı tavâriḳ-ı eflâkî olmaḳdan ḥalâş u necât bulmuşlardır,

Enbiyâ-yi ⁽⁵⁾ reh-ber-i şâyesteend (1567)

Ervâḥ-ı enbiyâdur ki reh-berlige lâyıqlardur ve yâḥûd şâyeste-i Hâḳ ⁽⁶⁾ ve reh-ber-i sâlikân-ı tarîḳ olan enbiyâ vü evliyâdur. Peş, ne vechle reh-berler ve kafeş-i tenden ⁽⁷⁾ rûḥuñ âzâdlığına delîllerdür dir iseñ:

Ez-birûn âvâz-i şân âyed zi-dîn

Ol enbiyâ'-i 'izâmuñ ⁽⁸⁾ âvâzı taşradan dîn cānibinden gelür. Ya' nî gerçi kendüleri kafeşhâ-yı kevnden ḥalâş ⁽⁹⁾ olup 'âlem-i ma'nâyı menâş ve daḥı: "Fî-maḳ'adi şidḳin 'inde melikin muḳtedirin."³¹⁹⁴ me'vâsında mekânlerdür ⁽¹⁰⁾ ve lâkin kelimât-ı ḳudsiyye ve ḥiṭâbât-ı ünsiyyeleri sem'-i cāna gelür ve tâliblere ten kafeşinden ḥalâş ⁽¹¹⁾ yolın gösterüp

K'ez-reh-i resten tu-râ ñest ñn (1568)

"Ki kurtulmaḳ yolu saña budur bu!" dirler ve bu kelimâtı ⁽¹²⁾ cān ḳulağı olup terk-i şoḥbet-i nādān idenlere işitdürürler ve dirler ki:

Mâ bedîn ⁽¹³⁾ restim z'ñn tengin kafeş

Ey tâlib-i felâḥ ve râḡıb-ı necāḥ! Bu mazîḳ u tengin olan ṭabî'at ⁽¹⁴⁾ kafeşinden biz işbu zıkr olınan esbâb ile ḥalâş olduḳ ve nefy-i vücûd-ı mevhûm ⁽¹⁵⁾ idüp 'âlem-i vaḥdete uçduḳ.

Cuz ki ñn reh nist çäre'y ñn kafeş (1569)

Bu kafeşüñ çâresi ve bundan ⁽¹⁶⁾ ḥalâş olmağa dermān bu yoldan ḡayrı degildür. Ya' nî mürde-diller şoḥbetinden dūr olup ⁽¹⁷⁾ mürşid-i ḡayy-ı kāmîl ve vâriş-i Nebî

³¹⁹³ "Bedenimin tozu, canımın yüzüne perde düşürüyor. Bu perdeden kurtulduğum an ne mutlu bana!" Bu beyit Hâfız'ın bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 149 (332 numaralı gazel olup tamamı sekiz beyittir).

³¹⁹⁴ "Güçlü ve yüce Allah'ın huzûrunda hak meclisindedirler." (Kamer 54/55)

olan ‘ârif-i vâsıl u mükemmil ve zinde-diller şoḥbetine muḳârin ⁽¹⁸⁾ olup gönül çerâğın nûr-ı âfitâb-ı maḥabbetden yandurmağ-ıla olur. **Ḳâsım-ı Envâr**.³¹⁹⁵

(19) Be-râh-i pîr-i muğân rev ki râh-i ser-mestî’s
Ḥilâf-i pîr-i muğân reh me-rev ki der-pestî’s³¹⁹⁶

Me-gû ḥikâyet-i ḥis-râ vu bu’gzer ez-maḥsûs
Kesî ki suḥre-i ḥis mândeest mu‘tezilî’s³¹⁹⁷

(20) Dilâ tû câm-i meyi lîk câm-i baḥr-âşâm
Ki câm-i tû zi-şarâb-i Ḥudây leb-be-lebî’s³¹⁹⁸

(21) Bi-nûş bâde ki in bâde ez-Ḥicâz âmed
Eger be-kâse-i Çinî vu şîşe-i Halebî’s³¹⁹⁹

Ve rûḥ-ı revânun bend-i beşeriyet ve zindân-ı ṭabî‘at ve ḳafeş-i ⁽²²⁾ ‘unşuriyyetden ḥalâş olmağa ve şoḥbet-i merdân-ı Ḥudâ’ya vâsıl olmağa ‘ilâc budur ki:

Ḥîş-râ rencûr sâzî zâr zâr

Kendüñi ⁽²³⁾ ziyâde rencûr u nizâr ve ḥîr u zâr düzesin; ya‘nî evliyâ’-i kirâm meclisinde ‘ilm ü fazîletüne ⁽²⁴⁾ ve ḥaseb ü nesebüñe iftiḥâr ve kendü pindâruñla istikbâr itmeyesin ve lezzet-i şöhreti ⁽²⁵⁾ dimâğ-ı cenânundan izâle için ḥalka kendüñi ma‘yûb gösterüp tevâzu‘ u meskenet ⁽²⁶⁾ ve faḳr u fenâ ve bî-nâm u nişân olmağı ihtiyâr eylesin ki:

Tâ tu-râ bîrûn kunend ez-iştihâr (1570)

⁽²⁷⁾ Ḥattâ seni iştihârdan taşra eyleyeler; ya‘nî ḥalâş ideler.

K’iştihâr-i ḥalk bend-i muḥkemest

[II,76b] ⁽¹⁾ Zîrâ ki iştihâr-ı ḥalk bend-i muḥkemdür.

Der-reh in ez-bend-i âhen key kemest (1571)

³¹⁹⁵ Divânında bkz. Ḳâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 78. Bu yayında tamamı altı beyitten oluşmaktadır.

³¹⁹⁶ “(Mânâ meyhânesini işleten) meyhânecinin yoluna git; çünkü (o, mânevî) sarhoşluk yoludur. Pîr-i muğânın hilâfı bir yola gitme; çünkü rezilliktir.”

³¹⁹⁷ “Hissin hikâyesini anlatma ve hissedilenden geç (onu bırak). Duygu çukurunda kalan kimse Mûtezile (mensupları) gibi sapkındır.”

³¹⁹⁸ “Ey Gönül! Sen bir şarap kadehisin; fakat deniz içen bir kadeh gibisin. (Öyle ki) senin kadehin Hak şarabıyla tamamen doludur.”

³¹⁹⁹ “Çin kâsesiyle veya Halep kadehiyle de olsa Hicâz’dan gelen bu şarabı iç!”

Ṭarīḳ-ı ḥaḳda bu iştihār bendi, ⁽²⁾ bend-i āhenden kaçan kemdür? Ya‘ nî bir kimesne ḥaseb ü neseb ve ‘ilm ü faẓīlet ve ma‘rifet ⁽³⁾ ü seḥāvet ve devlet ü ʿservet ve şalāḥ u ‘ibādet ve zühd ü ṭā‘at ve irşād u meşīḥat ⁽⁴⁾ ve bunun emşālî ḥālet ile beyne’n-nās şöhret bulmak ṭarīḳ-ı ḥaḳda bend-i āhenden ednā degildür. ⁽⁵⁾ Belki bend-i iştihār kayd-ı āhen ve selāsil-i ḥadīdden eşedd ü muḥkemdür. *Kemā ḳāle ‘Aleyhi’s-selām:* ⁽⁶⁾ “*Bi-ḥasbi’mri’in mine’ş-şerri en yuşāra ileyhi bi’l-eşābi’i fi’d-dīni ev fi’d-dunyā illā men ‘aşamehu’llāhu.*”³²⁰⁰ **Cāmī:**³²⁰¹

(7) İn heme eknün girih u bend çīst
V’İN heme āmīzeş u peyvend çīst³²⁰²

Bu’gsil ez-benān ki ziyān-i tu’end
(8) Ḥaşm-i dil u duşmen-i cān-i tu’end³²⁰³

Pes, şöhretten ḳurtulup ḳafeş-i tenden ḥalāşı beyān içün Ḥazret-i ⁽⁹⁾ Mevlānā işbu ṭūṭı kışşasına şürü‘ idüp cān ḳulağı olanlara dürer ü cevāhir ⁽¹⁰⁾ nişār iderler.

Ḳışşa-i Bāzergān ki Ṭūṭı-i Maḥbūs-i Ū Ū-rā Peygām Dād be-Ṭūṭıyān-i Hindūstān ⁽¹¹⁾

der-Hengām-i Reften

Bāzergānuñ kışşasıdur ki anuñ ḳafeşde maḥbūs ṭūṭısi bāzergāna ḥaber ⁽¹²⁾ virdi hengām-ı ‘azīmetde; ya‘ nî Hindūstān’a gider olduḳda Hindūstān ṭūṭılerine selām ⁽¹³⁾ gönderdüḳ beyān olunur. Pes, kışşadan ḥişşe budur ki bāzergāndan murād ‘aḳl-ı ma‘ād ve ṭūṭıden ⁽¹⁴⁾ murād rūḥ-ı revān u nefs-i nāṭıḳa ve Hindūstān’dan murād ‘ālem-i melekūt ve anda olan ṭūṭılerden murād ⁽¹⁵⁾ ervāḥ-ı enbiyā vü evliyā ve mü’mīn-i aşfiyā ve bāzergānuñ ehl ü ‘iyāl ve cevārī vü ḥıdmetkārlarından ⁽¹⁶⁾ murād, ḥavāss-ı ḥamse-i zāhire vü bāṭınadır. Pes, ‘aḳl-ı ma‘ād, bi-ṭarīḳı’t-ticāreti cānib-i melekūta ‘azīmet eyledükde ḥavāssdan ⁽¹⁷⁾ her birisi ‘aḳldan kendüye münāsib bir şey’ temennā idüp ṭūṭı-i şīrīn-edā-yı nefs-i nāṭıḳa ve bebgā-yı ⁽¹⁸⁾ sükker-

³²⁰⁰ “Allah’ın koruduḳ kimseler dışında, dīnî ya da dūnyevî konularda parmakla gösterilmesi kişiye şer olarak yeter.” Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 257 (kıyāmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2570 numaralı hadis).

³²⁰¹ *Tuḥfetü’l-Ahrâr*’ın “Makāle-i Heştüm Der-İşāret be-Uzlet...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Cāmī, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 412.

³²⁰² “Şimdi bütün bu bağ ve düğüm ile (onun) iç içe geçip (birbirine) bağlanmışlığı nedir?”

³²⁰³ “Senin canının ve gönlünün duşmanları olan ve seni ziyāna uğratan parmaklardan, (mānevî kapılarına kilit vuran kişilerden) kop!”

i ins-hā-yı rūḥ-ı revān dahı: “Ḥabs-i beden ve zindān-ı muḥlim-i ṭabī‘ atden ḥalāṣa ne çāre?” diyü ⁽¹⁹⁾ Hindūstān-ı melekūtda ḳafeṣ-i tenden āzād olmış ṭūṭiyyān-ı ḥaṭire-i ḳudse selām u peyām emānet ider ⁽²⁰⁾ dimekdür. İmdi bu ḥikāyeti kemāl-i şıdḳla işbu te’vīl üzere okıyup ḥişşe-mend olasin ve rūḥ-ı ⁽²¹⁾ revānuñ ḥabs-i ḳafes-i ten ve zindān-ı ṭabī‘ atde pā-bend olmaḳdan ḥalāṣa sa‘ y eylesin. **Beyt:**

(22) Cān-i ‘ālem tu vu īn ḳişṣa zi-cānet peydā’s
Yār-i men cān-i menī cān u cihānet bi-fedā’s³²⁰⁴

Būd bāzergān u ū-rā ⁽²³⁾ ṭūṭi’ī

Zamān-ı sâbıḳda bir bāzergān var idi ve anuñ bir ṭūṭisi var-ıdı. -Ve ba‘z-ı nüshada “Tācirī-rā ⁽²⁴⁾ būd gūyā ṭūṭi’ī” vāḳi‘ olmışdur; ol taḳdīrce “Bir tācirūñ bir ṭūṭi-i gūyāsı var idi.” demek ⁽²⁵⁾ olur.-

Der-ḳafeṣ maḥbūs u zībā ṭūṭi’ī (1572)

Ḳafesde maḥbūs bir zībā ṭūṭi’i idi.

Çunki bāzergān ⁽²⁶⁾ sefer-rā sâz kerd

Çunki bāzergān sefer içün sâz u tedārük eyledi ve esbâb-ı seferi ⁽²⁷⁾ müheyyâ ḳıldı,

Sūy-i Hindustān şuden āgâz kerd (1573)

Cānib-i Hindūstān’a gitmege āgâz eyledi.

[II,77a] ⁽¹⁾ **Her ğulām u her kenīzek-rā zi-cūd**

Seḥā vü kereminden her bir ğulām u cāriyesine:

Guft behr-i tū çi ārem gūy zūd (1574)

⁽²⁾ Senden öturi ne getüreyim tiz söyle didi.

Her yekī ez-vey murādī ḥāst kerd

Ğulām ⁽³⁾ u cevārīden her birisi ḥāceleri olan bāzergāndan bir murād diledi,

Cumle-rā va‘ de bi-dād ⁽⁴⁾ ān nīk merd (1575)

³²⁰⁴ “Âlemin canı sensin ve bu kıssa senden ortaya çıkmıştır. Benim yârim, benim canımsın. Canım ve her şeyim sana fedâ olsun.”

Ol nîk merd ve cevâd olan sūdāger cümlesine va‘de virdi ve “İnşā’allāhu ⁽⁵⁾ te‘ālā istediğünüz armağanları getirürüm.” didi. Pes, h̄āce-i sūdāger: “Sefer guzīdem ve āheng-i ān cihān kerdem”³²⁰⁵ ⁽⁶⁾ diyü tūṭīye h̄itāb idüp:

Guft tūṭī-rā çi h̄āhī armağan

Tūṭīye eyitdi ki: Sen dahı ⁽⁷⁾ ne armağan istersin?

K’āremet ez-h̄ittā-i Hindūstān (1576)

Ki saña Hindūstān serḥaddinden ⁽⁸⁾ hediye getürem ve murāduña yetürem. Pes, tūṭī-i hoş-güftār cevāb virüp:

Gufteş ān tūṭī ki ⁽⁹⁾ ān-cā tūṭiyān

Ol tūṭī bāzergāna eyitdi: Ol yerde ki tūṭīleri, ya‘nī h̄ittā-i Hindūstān’da ⁽¹⁰⁾ olan tūṭīleri;

Çun bi-binī kun zi-hāl-i men³²⁰⁶ beyān (1577)

Çünkü göresin, benüm hālümnden ol tūṭīlere ⁽¹¹⁾ beyān ve sırr-ı derūnum ‘ıyān eyle. Böyle diyü ki:

K’ān fulān tūṭī ki muştāk-i şumā’st

⁽¹²⁾ Ol fulān tūṭī ki sizün müştākıñuzdur,

Ez-każā-yi āsmān der-ḥabs-i mā’st (1578)

Każā-yi āsmāndan ⁽¹³⁾ bizüm ḥabsimüzdedür.

Ber-şumā kerd ū selām u dād h̄āst

Ol tūṭī size selām eyledi ⁽¹⁴⁾ ve sizden dād taleb eyledi.

V’ez-şumā çāre’v reh-i irşād h̄āst (1579)

Ve sizden çāre vü irşād ⁽¹⁵⁾ yolını temennā eyledi. **Seyyid:** ³²⁰⁷

Ber-men cefā zi-ğamze-i yārest ve’s-selām
H̄un der-dilem zi-dest-i nigārest ve’s-selām³²⁰⁸

³²⁰⁵ “Yola koyuldum ve o cihānın şarkısını dillendirdim.”

³²⁰⁶ Nūshada “mā” yazılmıştır; fakat şârih tarafından verilen anlama bakılınca “men” olması gerekmektedir. Nicholson neşrinde de 1595. beyit olup “men” şeklindedir. Bkz. Celāleddīn er-Rūmī, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 80. Bu sebeple “men” olarak düzeltilmiştir.

³²⁰⁷ On bir beyitlik gazelin tamamı için bkz. Nesīmī, **a.g.e.**, s. 240-241.

³²⁰⁸ “Benim cefām sevgilinin gamzelerinden, yüreğimdeki kan da güzel sevgilinin elindendir (onun açtığı yaradandır), vesselâm!”

(16) Ey şubḥ-dem zi-mihr me-zen k'āftāb-i mā
Ruḥsār-i ān ḥuceste 'izārest ve's-selām³²⁰⁹

(17) Ey bād eger be-zulf-i nigārem resī bi-gū
Dil bī-tu bī-şekīb u qarārest ve's-selām³²¹⁰

Ey vaşl-i gul me-purs ki çūnest 'andelīb
Çun vāķifī ki hem-dem-i ḥārest ve's-selām³²¹¹

(18) Ve iy ḥāce! Bu tūtī-i beste-bāl ü şikeste-ḥāl ve maḥbūs-ı kafeş-i ten ve kayd-
bend-i vehm ü ḥayālden (19) ol tūtīyān-ı kuds-i ünse böylece söyleyesin ki:

Guft mī-şāyed ki men der-iştiyāk

Ol tūtī eyitdi: (20) Lāyık mıdur ki ben iştīyākda

Cān dihem īn-cā be-mīrem der-firāk (1580)

bunda cān virem, sizūñ firākıñuzda ölem (21) ve kalam.

Īn revā bāşed ki men der-bend-i saḥt

Bu revā mıdur ki ben kafeş-i beşerīyyet ve zindān-ı (22) ṭabī' atde bend-i muḥkemde
olam,

Geh şumā ber-sebze gāhī ber-diraḥt³²¹² (1581)

(24)³²¹³ Siz ise gāhī sebze-zārda ve gāhī dirāḥt-ı mīve-dārda olasız. Ve yāḥūd “Siz bir
sebze-gāhda dirāḥt üzerinde olasız.” demek ola. Ya' nī ervāḥ-ı enbiyā (25) vü evliyā ve
mü'minīn-i aşfiyā sebze-zār-ı üns ve dirāḥt-ı ḥaṭīre-i kudsde olup bu faķīr-i bī-çāre
daḥı (26) ber-müceb-i “İnneme'l-mu'minūne ihvetun.”³²¹⁴ ve daḥı “Mā ḥalḫukum ve
lā-ba' şukum illā ke-nefsin vāḥidetin.”³²¹⁵ cins-i benī-ādemden iken pā-bend-i esīr-i

³²⁰⁹ “Ey seher! Güneşten bahsetme. Bizim güneşimiz, sevgilinin o kutlu yanağıdır, vesselām!”

³²¹⁰ “Ey (seher) rüzgâr! Eğer sevgilimin saçına ulaşırsan: ‘Gönül sensiz sabırsız ve kararsız.’ de, vesselām!”

³²¹¹ “Gülün vaslı neden bülbüledir diye sorma; çünkü dikenin yoldaşı olduğunu biliyorsun, ve's-selām!”

³²¹² Bu mısradan sonra şâriḥ: “Siz gāhī sebze-zār-ı ülfet ve gāhī dirāḥt-ı mīve-dār-ı vuşlatda olasız; ya' nī dā'imā vuşlatda olasız dimekdür.” yazmışsa da üzerini çizerek bunları iptal etmiş ve metne yukarıdaki ifadelerle devam etmiştir.

³²¹³ Bu kısımdaki ilk yazılanlar iptal edildiği için 23. satır tamamen çizilmiş bulunmaktadır.

³²¹⁴ “**Mü'minler ancak kardeşlerdir.** Öyleyse kardeşlerinizin arasını düzeltin ve Allah'tan korkun ki esirgenesiniz.” (Hucurat 49/10, nâkıs iktibas)

³²¹⁵ “**Sizin yaratılmanız ve diriltilmeniz, ancak tek bir kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.** Şüphesiz ki Allah her şeyi bilen ve görendir.” (Lokman 31/28, nâkıs iktibas)

ṭabī‘ at ⁽²⁷⁾ ve maḥbūs-ı zindân-ı beşerîyyet olayuz. ‘An-İbni Mes‘ūd, “İnne ervāḥa’l-mu‘minīne ṭayrun ḥadırin ta‘alluḳu [II,77b] ⁽¹⁾ fī-şecerati’l-cenneti.” Hākezā zekerahū el-Uḳlīşîyyu ve’ḥteşarahū ve fī’r-rivāyetihî: İnne ervāḥahum fī-cevfi ṭayrin ḥudrin ⁽²⁾ lehā ḳanādīlu mu‘allaḳatun bi’l-‘arşî tesraḥu mine’l-cenneti ḥayṣu şā’et summe te’vî ilā-tilke’l-ḳanādīlu fe’ṭṭale‘a ⁽³⁾ ileyhim rabbuhum iṭṭilā‘aten fe-ḳāle hel teştēhūne şey’en ḳālū eyyu şey’in teştēhî ve naḥnu nesruḥu mine’l-cenneti ⁽⁴⁾ ḥayṣu şî’nā fe-fe‘ale zālîke bihim şelāse merrātin, fe-lemmā ra’ev ennehum len yutrakū min en yus‘elū, ḳālū: yā rabbi ⁽⁵⁾ nurīdu en turadde ervāḥunā fī-ecsādinā ḥattā nuḳtele fī-sebīlike merraten uḥrā fe-lemmā ra’ā enne leyse lehum ⁽⁶⁾ ḥācetun turikū.”³²¹⁶ Pes, yine ṭūṭî-i rūḥ, ‘aḳl-ı tācire eyitdi: Ey ḥāce-i cevād! Şekeristân-ı melekût ve büstân-ı ⁽⁷⁾ ceberûtde benüm cinsümden olan ṭūṭîyân-ı bülend-pervâz-ı cilve-sâzı temâşâ kılduḳda saña ⁽⁸⁾ tavşîye olınuḡı üzere benüm aḥvâl-i perîşân ve iştîyâḳ-ı bî-pâyānumı be-ṭarîḳ-i dāstân ol ⁽⁹⁾ düstân-ı ḳuds-âşîyâna taḳrîr ü beyân ve envā‘-ı derd ü ḥasret ve nâle vü fırḳat ile giryân ⁽¹⁰⁾ olup diyesin ki: Ey mürüvvat ü kerem kânları!

İn-çunîn bâşed vefâ-yi düstân

Dostların ⁽¹¹⁾ dostlara vefâsı böyle mi olur ki

Men çunîn ḥabs u şumâ der-gulsitân (1582)

Ben böyle ḥabs ü zindânda ⁽¹²⁾ olam ve siz gülistânda olasız. İmdi bu muḳarrerdür ki insândan her birinün murḡ-ı rūḥı ⁽¹³⁾ bu ḳafeş-i tende ḥabs ü giriftâr ve bâl-i himmeti bend-i ḡaflet ile muḳayyed ve ḥār u zârdur. Pes, her bir rūḥa ⁽¹⁴⁾ lâzımdur ki ḥabs-i beşerîyyetden ḥalâş olup maḳâm-ı melekîyyete pervâz itmek için ‘âlem-i melekût ⁽¹⁵⁾

³²¹⁶ “İbn Mes‘ūd’dan (Hz. Peygamber’in şöyle buyurduḡı) rivâyet edilmiştir: ‘Mü’minlerin ruhları cennet ağacına baḡlı yeşil bir kuştur.’ Uḳlîşî de bu hadîsi zikretti ve rivâyetinde şöyle ihtisâr etti: Mü’minlerin ruhları, arşa asılı kandilleri olan yeşil bir kuş yuvasındadır. Cennette istedikleri yeri dolaşırlar, sonra da o kandillere dönerler. Rableri onlara yönelir ve ‘Bir şey istiyor musunuz?’ diye sorar. Onlar da: ‘Daha ne isteyelim! Cennette istediḡimiz yerde dolaşıyoruz.’ derler. Allah bunu üç kez daha sorar. Onlar Allah’ın sormayı bırakmadıḡını gördüklerinde ve hiçbir ihtiyaḳları da olmayınca şöyle derler: ‘Ey rabbimiz! Biz, ruhlarımızın bedenlerimize döndürölmesini ve senin yolunda bir kere daha öldürölme-yi istiyoruz.’ (Hak Teâlâ) onların bir ihtiyaḳları olmadıḡını gördüğünde onlar kendi hâllerine bırakılırlar.” Bu anlamda bir hadîs ve izahı için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 7, s. 523-527 (Kitâbu’l-Cihâd, 16. Bâb, 2801 numaralı hadis). Benzer rivâyetler için ayrıca bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 6, s. 90-91 (kitâbu’l-imâre, 33. Bâb, 121 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 5, s. 129-130 (Kur’ân tefsîri babları, 4. Bâb, 3197 numaralı hadis).

ve maḳām-ı ceberûtda olan ervâḥ-ı enbiyâ vü evliyâyı kendüye şefî^ç getürüp ve ervâḥ-ı tayyibâta ⁽¹⁶⁾ şalât u selâm eyleyüp meded ü ‘inâyet taleb eyleye ve yüzün dergâh-ı Hâḳḳ’a süre. **Seyyid:**³²¹⁷

(17) Ḥabîbüm ‘izzetüm cānum cihānum
Refîḳum mūnisüm ārām-ı cānum

Şanevber ḳadlu dildārum ṭabîbüm
Münevver dîde vü rûḥ-ı revānum

(18) Bu cān ḳuşı uçar bir gün ḳafeşden
Ḳalur fırḳat odına mihr-i cānum

(19) Firâḳ u derd çokdur dönebilmen
Eger dönsem ḳalur ḥayrân revānum

Ḳatumdan gitmez oldı nār-ı hicrân
Çekebilmen n’idem ārām-ı cānum

(20) Ğumām-ı hicriñüz yandurdı cānı
Yetür şerbet vişālünden nihānum

Nesîmî çekdi ğam “ānestu nāra”³²¹⁸

(21) Oda yandı ne ḳılsun bu tuvānum

Ve bunda erbâb-ı sülûke dahı tenbîh vardur ki dāḥil-i maḥabbet-i Rabbāniyye ⁽²²⁾ olup bebgâ-yı ḳuds-âşiyân-ı rûḥı sebze-zâr-ı tecelliyât-ı şıfâtta cevelân iderken şebeke-i nefse ⁽²³⁾ giriftâr ve ḳafeş-i ṭabî‘atde bend olup muḳtezâ-yı beşeriyet ile mertebesinden düşse ve pây-ı ⁽²⁴⁾ ‘işmeti ṭarîḳ-ı müstaḳîmden sürçse me’yûs olmayup dergâh-ı ‘izzete yüzün sürüp ⁽²⁵⁾ menzil-i üns-i vahdete irmek içün ervâḥ-ı enbiyâ vü evliyâdan meded ü ‘inâyet recâ eyleye ⁽²⁶⁾ ve bu vechle niyâz ide ki:

Yād ârîd ey mihân z’în murğ-i zâr

Ey eşrâf u kibâr! Bu murğ-ı zâr ⁽²⁷⁾ u giriftârdan yād getürîñüz. Ya‘nî ḥâṭır-ı şerîfden dūr buyurmayup nazar-ı merḥamet buyurîñüz:

[II,78a] ⁽¹⁾ **Yek şabûḥî der-miyân-i merg-zâr** (1583)

³²¹⁷ Dîvânında bu şiir için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 488.

³²¹⁸ “Ben bir ateş gördüm.” (Neml sûresinin 7. âyetinden nâkıs iktibastır).

Bir şabûh ile merg-zâruñ içinde, ya' nî hîn-i tulû'-ı şems-i maḥabbetde ⁽²⁾ şabâh-ı tecellî-i eḥadiyyü'z-zât ervâh-ı tayyibeyi münevver idüp müşâhede-i cemâl-i lâ-yezâliden ⁽³⁾ şarâb-ı ışk-ı ezeli âkdâhınuñ toluları nûş olındukda bu giriftâr-ı bâdiye-i infişâl ve leb-teşne-i ⁽⁴⁾ zülâl-i vişâl olan şikeste-bâl ve ḥaste-ḥâli ferâmûş buyurmayup bu cânibe daḥı bir cur'a ⁽⁵⁾ iḥsân idiñüz. Zîrâ:

Yâd-i yârân yâr-râ meymûn buved

Yârân yâri zıkr itmek mübârek ⁽⁶⁾ ü meymûn olur.

Ḥâşşa k'ân Leylî vu in Mecnûn buved (1584)

'Ale'l-ḥuşûş yâd eyleyen Leylî ve mezkûr olan ⁽⁷⁾ Mecnûn ola. Âh ey 'âşık-ı Rabbânî! Kâşif-i esrâr-ı Sübhânî bu beyt-i şerîfde beyne'l-'uşşâk vâkı' olan ⁽⁸⁾ ḥâlden ḥaber virmişlerdür ki ḥâlet-i mezbûreyi mürşid-i kâmil terbiyesinde olan 'uşşâk-ı İlâhî'den ğayrısı bilemez ⁽⁹⁾ ve bu işâretten ḥişşe-mend olamaz. Ve işâret buyurdukları budur ki: Meşelâ mürşid-i kâmil ve 'ârif-i ⁽¹⁰⁾ vâsıl şoḥbetine dâhil olan ve maḥabbetu'llâh taḥşîl iden ehl-i maḥabbet 'avârız-ı nefsâniyyeden ba'z-ı ḥâtıraya ⁽¹¹⁾ düşüp keşretde ve kafeş-i tende maḥbûs iken mir'ât-ı dilleri zeng-i keşretten muşayḳal ⁽¹²⁾ u muşaffâ olan erbâb-ı fenâdan birisi ve yâḥûd birkaçı ol kimesneyi ḥâtıra getürüp ⁽¹³⁾ anuñ şûret-i şahşıyyesine müteveccih olsalar, her ne mertebe keşretde ise keşret üzerinden mürtefi' ⁽¹⁴⁾ olup tecelliyât-ı Rabbâniyye ve cezebât-ı Raḥmâniyye ile gönli âyînesi mücellâ ve tûṭî-i rûhı 'âlem-i ⁽¹⁵⁾ melekûta irtikâ vü cevelân ider. 'Ale'l-ḥuşûş 'âşık-ı şâdıkı ḥâtır-ı şerîfine getüren bi'z-zât ⁽¹⁶⁾ mürşid-i kâmil ve pîr-i mükemmilüñ kendüsi ola ve ol zamânda 'âşıkun daḥı gönli ḥâzır buluna. ⁽¹⁷⁾ Meşelâ her ne kadar keşretde ve her ne işde ve ḳankı maḥalde bulunur ise nâgehân anuñ mir'ât-ı ḳalbinde ⁽¹⁸⁾ envâr-ı tecellî bir mertebe şa'sa'a ve ziyâ virür ki ṭurmağa oturmağa mecâli ḳalmayup dimâğ-ı cânı ⁽¹⁹⁾ fevâyiḥ-i miskiyye-i ünsiyyeden mu'aṭtar olup mest-i medhûş ve müstağraḳ-ı bî-hûş olur. ⁽²⁰⁾ Ve keşf-i ḥavâtırı olan 'âşıḳlar kendüyi ḳankı 'âşık zıkr itdüĝin bilür. Ve tecliye-i ḳalb eyleyen ⁽²¹⁾ 'âşıḳlar iḥvân-ı şafâdan birisi kendüye ziyâret içün teveccüh itdükde gelecek ḳarındaşı ⁽²²⁾ keşret ile midür ve yâḥûd vaḥdet ve maḥabbet ile midür ḳable'l-mecî' teşḥîş ider.

Pes, gelen arındaşı keřret ile ⁽²³⁾ geldiyse bir yere geldüklerinde dergāh-ı Hā’a niyāz idüp keřret ortadan zā’ile olur; ⁽²⁴⁾ ve ikisi daı vadetde ise od nūrun ‘alā-nūr olup bī-ıll u ıř envār-ı maabbet ‘ālem ü ‘ālemyānı ⁽²⁵⁾ mūnevver idüp dīde-i bařiretleri a‘ mā olmayanlar ol nūrı gōrūr. A‘ mā olanlar ne āřıl ⁽²⁶⁾ ılır? Kemā āle Te‘ ālā: “Meřelu’l-ferīayni ke’l-a‘ mā ve’l-eřammi ve’l-bařiri ve’s-semī‘i hel yesteviyāni meřelā, e fe-lā-tezekkerūn.”³²¹⁹ Mūrřid-i kāmīl ıdmetinde olanlaruın bir niřānı daı budur. ‘Acabā tecessūs eylese bu niřān ⁽²⁷⁾ sende daı var mıdur? Ey uzūr-ı Hā’ı fıkır itmeyen āfil! ‘Acabā ālū neye mūncerr olur? [II,78b] ⁽¹⁾

Hāfız:³²²⁰

- (2) Mā ber-ārīm řebī dest u du‘ āyī bi-kunīm
 şeb-i hicrān-i tu-rā āre zi-cāyī bi-kunīm³²²¹
- Dil bīmār şud ez-dest-i refīān mededī
 Tā řabībeř be-ser ārīm u devāyī bi-kunīm³²²²
- uşk şud bar-i şarab rāh-i arābāt kucāst
 Tā der-ān āb u hevā neşv u nemāyī bi-kunīm³²²³
- (3) Ān ki bī-curm be-rencīd u be-tīgem zed u reft
 Bāzeř ārīd udā-rā ki řafāyī bi-kunīm³²²⁴
- (4) Meded ez-āřir-i rindān şaleb ey dil v’er ne
 Kār şa‘ best me-bādā ki āřāyī bi-kunīm³²²⁵
- Sāye-i řā’ir-i kem-avşale kārī ne-kuned
 řaleb-i sāye-i meymūn-i humāyī bi-kunīm³²²⁶
- (5) Dilem ez-perde bi-şud Hāfız-i oş-lehce kucā’s t
 Tā be-avl u āzeleř sāz u nevāyī bi-kunīm³²²⁷

³²¹⁹ “Bu iki zūmrenin durumu, kōr ve saır ile gōren ve işiten kimseler gibidir. Bunların hāli iç eřit olur mu? Hālā ibret almıyor musunuz?” (Hud 11/24) Āyet metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³²²⁰ Kullandığımız yayında sekiz beyitten oluşan gazel iin bkz. Hāfız-ı řīrāzī, **a.g.e.**, s. 159-160 (383. gazel).

³²²¹ “Bir gece kalkarak el aıp duā edelim, senden ayrılık gecesinin āresini bir yerlerden arayalım.”

³²²² “Gōnūl, dostlar yūzūnden hastalandı. Yardımcı olmak iin bařına doktorunu getirip iyileřtirelim.”

³²²³ “Neşe denizi kurudu (keyfimiz katı). Meyhānenin yolu nerede? Bāri oranın havasında iimiz aılsın da kendimize gelelim.”

³²²⁴ “O, ibir suum yokken bana darıldı ve kılıla vurup gitti. Allah iin tekrar dōnsūn de sařā bulalım.”

³²²⁵ “Ey gōnūl! Rintlerin hatırına yardım et; eğer etmezsen iř zor, (her an) bir hataya dūřebiliriz.”

³²²⁶ “Tahammūlū ve idraki noksan bir kuřun (ham bir mūrřidin) gōlgesinden fayda yoktur. Bir hūmānın kutlu gōlgesini arayalım.”

Ey müstemi‘-i kâbil ve t̄alib-i muḳbil! ⁽⁶⁾ Hâfız’uñ işbu ğazeli daḥı bu ma‘nâdan haber virür. Sen daḥı mütefattın olup rûḥ-ı revânuña lâyıḳ kâr ⁽⁷⁾ u ‘amel eyleyüp t̄uṭî-i cân ve murğ-ı cenânıñ bu vechle niyâz eylesün ki:

Ey ḥarîfân-i but-i mevzûn-i ḥod

⁽⁸⁾ Ey kendülerüñ mevzûn u mu‘tedil olan maḥbûblarınıñ ḥarîfleri ve civâr-ı Sübhânî’nüñ muḳarrebleri ⁽⁹⁾ ve kerem ü mürüvvet kânları! İnşâf mıdur ki:

Men ḳadeḥhâ mî-ḥorem pur-ḥûn-i ḥod (1585)

Ben ‘âlem-i hecr ü firâḳ ⁽¹⁰⁾ ve cihân-ı bu‘d u iftirâḳda kendü ḥûnumla ve cigerüm ḳanıyla pür olmış ḳadeḥler içerüm. **Seyyid Ḳâsım-ı Envâr:**

- (11) Ciger pur-derd u dil pur-ḥûnem ey cân
Be-âb-i dîde-i gulḡûnem ey cân³²²⁸
Ne dârem t̄aḳat-i eyyâm-i furḳat
Çi güyem men ki bî-tu çûnem ey cân³²²⁹
- (12) Çi sâzem çâre-i kârem çi bâşed
Ber-ân zulf u ruḥet meftûnem ey cân³²³⁰
Ne-dârem dârû-yi derdem çi sâzem
Ki der-hicrân-i tû maḡbûnem ey cân³²³¹
- (13) Be-her-ḥâlî ne-mî-dânem şeb ez-rûz
Çunân vâlih çunân mecnûnem ey cân³²³²
Hemişe ḳâmet-i men çun elif bûd
Zi-sevdâyet kunûn çun nûnem ey cân³²³³
- (14) Eger Ḳâsım ne-bîned rûy-i ân yâr
Be-cân-i tû ki bes maḡzûnem ey cân³²³⁴

³²²⁷ “Keyfîm kaçtı, tatlı dilli Hâfız nerede? (Gelsin de) onun sözleriyle ve gazelleriyle çalıp söyleyelim.”

³²²⁸ “Ey Cân! İçim dertle ve gönlüm kanla dolu, gül gibi kıpkırmızı (kanlı) gözyaşlarımla dertler içindeyim.”

³²²⁹ “Ayrılık günlerine dayanacak gücüm yok. Ey cân! Sensiz nasıl olabilirim ki (daha) ne diyeyim?”

³²³⁰ “Ey cân! Yanağına sarkan saçlarının ve yanağının âşığıyım. Ne yapayım, bu derdimin çâresi ne olur?”

³²³¹ “Ey sevgili! Senin ayrılığının derdiyle şaşkıyım. Derdimin dermânına sahip değilim, ne yapayım?”

³²³² “Gece midir gündüz müdür onu bile ayırt edemiyorum. Ey cân! (Senin aşkınla) böyle bir şaşkın, böyle bir mecnûn oldum.”

³²³³ “Benim boyum her zaman elif gibi dimdikti. Ey sevgili! Şimdi ise sevdân ile (iki büküm olup) “nun”a döndüm.

Pes, tūṭī-i gūyā-yı rūḥ-ı revān ve ‘aşıq-ı ⁽¹⁵⁾ bī-sāmān-ı tūṭiyān-ı ḳuds-āşiyān olan ‘uşşāḳuñ mecmū‘ ma niyāz iderken mecma‘ -ı ervāḥ-ı ⁽¹⁶⁾ enbiyā vü evliyā ve maḥşer-i envār-ı esrār-ı aşdīḳā vü aşfiyā olup menba‘ -ı cezebāt-ı Sübhāniyye ⁽¹⁷⁾ ve maḳsim-i erzāḳ-ı ma‘ ārif-i Rabbāniyye olan ferd-i kāmīl ü mürşid-i mükemmilūñ vüçūd-ı şerīfine ḥiṭāben münācāt ⁽¹⁸⁾ ve mertebe-i vaḥdetde cem‘ ü’l-mecāmi‘ olmasına envā‘ -ı işārāt ḳılıp niyāz ider ki: Ey ḥabībüm, ⁽¹⁹⁾ ey ṭabībüm, serverüm!

Yek ḳadeḥ mey nūş kun ber-yād-i men

Benüm yāduma bir ḳadeḥ mey nūş ḳıl,

Ger hemī ḥ’āhī ki ⁽²⁰⁾ bi’ dhi dād-i men (1586)

Eger dilerseñ ki benüm dādumı viresin; ya‘ nī bu ednā vü bī-ḫāre ve cigeri nār-ı hecr ile ⁽²¹⁾ şad-pāreye eger dād u iḥsān iderseñ bārī ben ḥāke bir nazar-ı ferḥunde-eşerūñ ta‘ alluḳ idüp ⁽²²⁾ bu kemterūñ yādına bir ḳadeḥ şarab-ı ‘ışḳ-ı lā-yezāl ve bāde-i ṭahūr-ı müşāhede-i cemāl nūş-ı cān ḳıl. ³²³⁵

⁽²³⁾ Yā be-yād-i īn futāde’y ḥāk-bīz

Yāḥūd bu ḥāk-bīz ⁽²⁴⁾ üftādenūñ yādına; - Lafz-ı bīz emrdür, bīḥtenden müştāḳdur ve vaşf-ı terkībīde isti‘ māl ⁽²⁵⁾ olunur. Nitekim bu beyt-i şerīfde ḥāk-bīz, “ḥāk eleyici” ma‘ nāsınadır.- Ḥāşıl-ı kelām bu çāh-ı ⁽²⁶⁾ ṭabī‘at ve arz-ı beşeriyyetde ālūde olmuş üftāde vü dildādenūñ yādına şarāb-ı ṭahūr-ı ⁽²⁷⁾ ‘ışḳ u maḥabbetden

Çunki ḥordī cur‘ a’ī ber-ḥāk rīz (1587)

Çunki nūş eylesesin, [II,79a] ⁽¹⁾ ber-feḫvā-yı: “Ve li’l-arḍi min-ke’si’l-kirāmi naşībun.” ³²³⁶ anuñ cür‘ asını ḥāk üzerine dök. Ḥazret-i ⁽²⁾ Mevlānā ḳuddise sirruhu’l-esnānuñ ‘ādet-i ḥasene ve ḳā‘ide-i müstāḥseneleri bu minvāl üzere cāriyedür ki ⁽³⁾ verāşet-i kemāliyye-i Aḥmediyye maḫhariyyetinde ḳā’im olan pīr-i kāmīl ve mürşid-i mükemmile ḥiṭāb iderken maḫzar ⁽⁴⁾ u zāhir ḥīn-i tecellī-i zāt-ı baḥt ve mertebe-i eḫadiyyet ve şühūd-ı vaḥdet-i muṭlaḳada işneyniyyetden ‘ārī ⁽⁵⁾ ve müstehlek fi’z-zāt

³²³⁴ “Ey cân! Eğer Kâsım o sevgilinin yüzünü göremezse senin canın üzerine yemin olsun ki benim hüznüm bana yetişir.” Dîvânında bu şiir için bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 254.

³²³⁵ Bundan sonra “Cür‘ asın bu ednā bendeye nişār ḳıl.” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

³²³⁶ “Cömertlerin kâsesinden yerin de bir nasîbi vardır.”

olup vahdet-i şırfa yüz göstermekle mazhardan zāhire ⁽⁶⁾ ve mütecellā-lehden mütecellīye nazar u iltifāt idüp aña münāsib kelām söylerler. Meşelā hıṭāb ⁽⁷⁾ bu maḥalde mürşide iken cenāb-ı kibriyāya niyāz idüp buyururlar ki:

Ey ‘aceb ān ‘ahd u ān ⁽⁸⁾ sevgend kū

İlāhā, melikā, perverdgārā! ‘Acabā ol ‘ahd ve ol yemīn ḳanı?

Va‘dehā-yi ān leb-i ⁽⁹⁾ ḳun ḳand kū (1588)

Ol ḳand gibi lezīz ve nebāt gibi şīrīn va‘d-i kerīm ḳanı? Ya‘nī: “Elestu bi-rabbikum?”³²³⁷ ‘ahdinde ⁽¹⁰⁾ olan mevā‘id-i şādīḳa ḳanı? Ya‘nī: İlāhī! Rūḥ-ı revāna seyr ü sefer ve murğ-ı cāna ḳafeş-i tende ⁽¹¹⁾ müstakırr olmak emr eyledükde: “Benüm tevḫīḳ ü hidāyetüm bedraḳa-i rāhuñ ve luṭf u ‘ināyetüm ⁽¹²⁾ pūşt ü penāhuñdur.” buyurup ve daḥı: “Ey rūḥ-ı revān! Şarāb-ı inḫisāl çeşīde olmaduḳça ⁽¹³⁾ zülāl-i vişāl nūş-ı cān olmaz. Hemān ṭurmayup ten ḳafeslerine girüñüz ve mir‘āt-ı mücellā-yı ⁽¹⁴⁾ dilden müşāhede-i cemāl-i lā-yezāl idiñüz. Ḥavf u ḥaṭarlarda mu‘īn ü ḥāfızıñuz benüm ⁽¹⁵⁾ nuşret ü i‘ānetümdür.” buyurılmış idi. Fe-emmā eşnā-yı va‘dede: “Evḫü bi-‘ahdī ūḫü bi-‘ahdikum.”³²³⁸ ⁽¹⁶⁾ diyü īḫā‘-i ‘ahdi bizüm ‘ahde vefā ḳılmamuza ta‘līḳ buyurılmış idi ve daḥı: “Ve huve ma‘akum ⁽¹⁷⁾ eyne mā kuntum.”³²³⁹ ve daḥı “Fe-eynemā tuvellū fe-şemme vechu’llāh.”³²⁴⁰ ve daḥı “Ve naḥnu aḳrabu ileyhi min-ḥabli’l-verīd.”³²⁴¹ ⁽¹⁸⁾ diyü ‘ilm ü ḳudretüñle ve luṭf u ‘ināyetüñle ve cemi‘-i esmā vü şıḫātuñla ‘ibād-ı müstemendānuña ḳurbuñla ⁽¹⁹⁾ beşāret buyurılmış idi; ve lākin biz ‘ahdi ferāmūş idüp ve cehl ü pindārımız ile ⁽²⁰⁾ perde-i hestī-i mevhūmda ḳalup nār-ı bu‘d u firāḳa yanduk ve “elestu”da olan ‘ahd ⁽²¹⁾ ü mişāḳı bi-ḥasebi’l-beşeriyye sāhī vü nāsī olduk ve her ne itdükse kendü kendümüze ⁽²²⁾ ḥayf ve zūlm eyledük. Ve lākin; İlāhī, seyyidī ve mevlāyī!

Ger firāḳ-i bende ez-bed-bendegīst

³²³⁷ “Ben sizin Rabbiniz değil miyim?” (A’raf 7/172, nâkıs iktibas)

³²³⁸ “Ey İsrâiloğulları! Size verdiğim nimetlerimi hatırlayın, **bana verdiğiniz sözü yerine getirin ki ben de vâdettiklerimi vereyim.** Yalnızca benden korkun.” (Bakara 2/40, nâkıs iktibas)

³²³⁹ “Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.” (Hadid 57/4, nâkıs iktibas)

³²⁴⁰ “Nereye dönerseniz Allah’ın yüzü (zâtı) oradadır.” (Bakara 2/115, nâkıs iktibas)

³²⁴¹ “Ve biz ona şah damarından daha yakınız.” (Kaf 50/16, nâkıs iktibas)

(23) Eger bendenün bu‘d u firâkı ve ‘adem-i vifâkı bed-bendelik ve sū’-i hâl ve kabāyih-i a‘mālinden ise,

(24) **Çun tu bā-bed bed kunī pes fark çist** (1589)

Çünkü sen bede bed eylesin; pes, ‘abd ile seyyid (25) beyninde fark nedür?

Bedī-rā bedī sehl bāşed cezā
Eger merdī ahsin ilā-men esā³²⁴²

(26) Bu beyt hod ‘ibāduñ şânında söylenmişdür. Yâ İlāhî! Sen hod muhsinlerde olan

(27) ihsânı halk eyleyen pâdişâh-ı bî-zevāl ve Kerīm ü Rahīm-i lâ-yezâlsin. Niyâz olunur ki yüzümüz karasına bakmayup [II,79b] (1) ‘afv u mağfîretüñle setr-i seyyi’ât idüp ‘ibāduñdan şudür iden haţâları ‘aţâlarıñla pūşide kılasın. (2) **Li-muḥarririḥî:**

Añıldı yâr ile ‘ahd-i sevābık
Didi kanı vefā ‘ahde muţābık
Nemüz ola efendi saña lâyıķ
(3) Hemān luţf u kerem ihsāna geldük

Ve bi’l-cümle İlāhî, seyyidî ve mevlâyî! Senün ‘abd-i faķır ü ḥaķirîñüz; (4) yalnız ihsân kulu olup ‘itābuñdan yüz çevürmezüz ve dā’imā vefā ümidin idüp (5) cefādan dönmezüz.

Ey bedī ki tū kunī der-ḥişm u ceng

Ey maḥbûb u maţlûbum! **Beyt:**³²⁴³

(6) Şehüm, māhum, dil-ārāmum, ḥayātum, dirligüm, rûḥum
Penāhum, maķşadum, meylüm, medārum, fîkr-i encāmum

Ol bed ü cefâyı ki (7) sen ḥişm u cengde eylersin,

Bā-ṭarab-ter ez-semā‘ u bāng-i çeng (1590)

Dil-i zār ve ‘āşık-ı (8) bî-ķarāra semā‘dan ve bāng-i çengden daḥı ziyāde bā-ṭarab-terdür ve zevķ ü şafāsı (9) cümleden ziyādedür. Zîrā maḥbûbuñ cefāsı ‘āşıķa ‘ayn-ı şafādur. **Seyyid Nesîmî.**³²⁴⁴

³²⁴² “Kötülüğe kötülükle cevap vermek kolaydır. Adamsan sana kötülük edene iyilik et!” Sa’dî’nin *Bostân*’ının ikinci bâbı olan “Der-ihsân” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Sa’dî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil...**, s. 214.

³²⁴³ Bu beyit Nesîmî’nin bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 484 (243. gazel).

³²⁴⁴ Dîvânında bu gazel için bkz. Ayan, **a.g.e.**, s. 409. Bu yayında tamamı sekiz beyittir.

- (10) Cānuma senden ne kim gelse cigerler ağrımaz
Hak bilür bir nüş için biñ nîş ururlar ağrımaz
- (11) Āşinālîkdan mıdur yā Hakk’ı sevmekden midür
Cismümi ser-tā-ka-dem biñ kez yararlar ağrımaz
- (12) Hak şarābını içenüñ yüregi sindān³²⁴⁵ olur
Biñ çeküc sindāna ursañ döğmesinden ağrımaz
- (13) Zāhidüñ bir barmağın kesseñ döner Hak’dan kaçır
Gör bu gerçek ‘āşıkı ser-pā şoyarlar ağrımaz
- (14) **Ey cefā-yi tū zi-devlet hūb-ter**

Ey cān u cihānum, ey derde dermānum! Senüñ cevır ü cefāñ⁽¹⁵⁾ devletden hūb-terdür.

V’antikām-i tū zi-cān maḥbūb-ter (1591)

Ve senüñ intikāmuñ cāndan⁽¹⁶⁾ maḥbūb-terdür ve yoluñda cān virmek sensiz dirlikden lezzetlüdür. **Beyt:**

- (17) Āşikān derd-i tu-rā devlet-i efzūn hūānend
Mihnet-i ‘işik-i tu-rā baht-i humāyūn hūānend³²⁴⁶
- (18) Ehl-i mey-hāne du‘ā-yi leb-i tu eşk-feşān
Zīr-i leb çun haṭ-i cām ez-dil-i pur-hūn hūānend³²⁴⁷

(19) Āh āh! “Enisüm, münisüm, yārum, dil-fürūzum u dil-dārum”³²⁴⁸

Nār-i tū īnest nūret çun buved

(20) Senüñ nāruñ böyledür, ‘acabā nūruñ niçe olur? Ya‘nī celālūñ nārında olan ‘āşıklar semender-vār⁽²¹⁾ pür-zevk u şevk olurlar. ‘Acabā envār-ı cemālūñ müşāhedātın idüp baḥr-i zātuñ mähīleri⁽²²⁾ nice olmak gerekdür?

Mātem īn tā ḥod ki sūret çun buved (1592)

Senüñ mātem-i hecrüñ böyledür, ‘acabā⁽²³⁾ sūr-ı vuşlatuñ ne ḥāletdür? Āh kim:

Ān ḥalāvethā ki dāred cevır-i tū

V’ez-leṭāfet kes ne-yābed ḡavr-i tū (1593)

³²⁴⁵ Derkenara: “Sindān, örs ma‘nāsınadır.” yazılmıştır.

³²⁴⁶ “Āşıklar senin derdini büyük bir tâlih olarak zikrederler; aşkının verdiği sıkıntıları da devlet kuşu bilirler.”

³²⁴⁷ “Meyhānedekiler senin dudağının duāsiyla gözyaşı dökerler (ve) kadeh hattını (dudaklarını çevreleyen ayva tüylerini) içlerinden ızdırıp dolu gönülleriyle çağırırlar.”

³²⁴⁸ Baş tarafına sürhe bir ayn harfî yazılmıştır.

(24) Ol ḥalāvetler ki senūñ cevruñ tutar ve leṭāfetlerden ki ḥıṣm u cefāñda müṣāhede olunur; (25) ol ḥalāvet ü leṭāfetlerūñ ḡavrını kimesne bulamaz ve kūnh-i zātuñı zātuñdan ḡayrısı bilemez. (26) Āh!

Dil-efrūzum, vefā-dārum, ciger-sūzum, cefā-kārum
Ḥudāvendüm, cihān-dārum, revānum, derde dermānum³²⁴⁹

(27) **Nālem u tersem ki ū bāver kuned**

Nāle vü eḡḡān iderüm; ḡavfum budur ki ol maḥbūb-ı bī-bedel [II,80a] ⁽¹⁾ ve ma‘ṣūḡ-ı lem-yezel benüm nāle vü zārumı taṣdīḡ eyleye,

V’ez-kerem ān cev-r-rā kemter kuned (1594)

Ve kemāl-i ⁽²⁾ luṭf u kereminden ol cev-r-i pūr-lezzeti kemter eyleye ve ‘āṣıḡ-ı zārından cefāsını eksük ide. ⁽³⁾ İlāhī, seyyidī ve mevlāyī! “Şöyle mecnūn olmuṣum ben la‘liñūñ ‘āṣḡından kim;”³²⁵⁰

Āṣıḡam ber-ḡahr u ⁽⁴⁾ ber-luṭfeṣ be-cidd

Ben ol maḥbūb u maṭlūbuñ ḡahr u luṭfına cān u dilden cidd ü ṣevḡle ⁽⁵⁾ ‘āṣıḡum,

Bu’l-‘aceb men ‘āṣıḡ-i īn her du zidd (1595)

A‘ceb-i ‘acā’ibdür ki ḡahr u luṭf zıddeyn iken ben ⁽⁶⁾ ikisinūñ daḡı ‘āṣıḡıyım. Āh! Nāle-i ‘āṣıḡ ne cefādandur ve ne ‘adem-i rızā ve ne kıllet-i ⁽⁷⁾ vefādandur. Belki nāle-i ‘āṣıḡ ‘ıṣḡ iḡtizāsındandur; zīrā maḥbūb-ı nāzenīnūñ ḡatında ⁽⁸⁾ nāle-i ‘āṣıḡ ḡoṣdur ve ‘uṣṣāḡ-ı İlāhī eger luṭf u eger kaḡr maḥbūbdan ne zuḡūr iderse ⁽⁹⁾ anlara maḥbūbdur ve anlaruñ ḡeṣm-i vaḡdet-bīnlerinden zıdd-bīn olmaḡ ref‘ olmuṣdur. ⁽¹⁰⁾ Rızā ṭarīḡa-i erbāb-ı ṣafā ve vazīfe-i aṣḡāb-ı vefādur. Rızā, cemāl-nümā-yı iḡlāṣ ⁽¹¹⁾ ve ṣayḡal-ı mir’āt-ı ḡulūb-ı ḡavāṣdur. Rızā, ṣīve-i derd-mendān-ı pūr-niyāz ve ṣīme-i ⁽¹²⁾ müstemendān-ı bā-sūz u güdāzdur. Rızā, ser-māye-i bāzār-ı iḡbāl ve pīrāye-i ‘arūs-ı kemāldür. ⁽¹³⁾ Rızā, miḡekk-i ‘ayār-ı maḡabbet ve naḡd-i bāzār-ı meveddetdür.

Nāzm:

Egerḡi derd-i tu gerd ez-nihād-i men engīḡt

³²⁴⁹ Bu beyit de yukarıdaki tek beyit gibi Nesimî’nin 243. gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Ayan, a.g.e., s. 484.

³²⁵⁰ Mısranın baş tarafına bir “ayn” harfi yazılmıştır.

- (14) Hezār şukr ki çun zerre der-hevâ-yi tu'em³²⁵¹
 Vefâ umîd ne-dârem cefât bâkî bād
 Merâ besest ki men der-ğor-i cefâ-yi tu'em³²⁵²
- (15) Bi-kuş merâ vu meyendiş u kām-i ħ'îş ber-ār
 Ki 'omr hâst ki men t̄alib-i rızâ-yi tu'em³²⁵³

Mecnûn'a su'âl (16) itdiler ki "Leylâ'nuñ vefâsın mı dilersin ve yâĥûd cefâsın mı?"

- Uĥibbu 'alâ-eyyemâ ĥâlehâ
 (17) İsâ 'etu Leylâ ve iĥsânehâ³²⁵⁴

diyü cevâb virdi. Sulţānu'l-'ārifīn Bāyezīd-i Bistāmī (18) ĥuddise sirruhū buyururlar ki: Ben teslīm ü rızâda olan evcât-ı derecâtdan bir mertebeye (19) irtikâ vü i'tilâ eyledüm ki eger beni ebedü'l-âbâd düzaĥda muĥalled kılsalar a' lā-yı 'illiyinde (20) olmak ile yanumda müsâvîdür ve emrine râzıyum. Pes, lā-cerem nâ-murâdlık yolındayuz. (21) **Beyt:**

Urîdu vişâlehū ve yurîdu hecrî
 Fe-etruku mâ urîdu li-mâ yurîdu³²⁵⁵

Ve ĥâle Zü'n-nūnu'l-Mısrî t̄ayyeba'llāhu (22) *enfāsehū: "Er-rıdâ'u surūru'l-ğalbi bi-murri'l-ğadâ'i."*³²⁵⁶ Erbâb-ı taĥkîğden ba'z-ı 'âşık-lar dirler ki: (23) "Bi'smi'llāhi'r-Raĥmāni'r-Raĥîm" nikâtından birisi daĥı budur ki ism-i celâle ism-i Raĥmān üzerine taĥaddüm (24) itmişdür. Ya'nî kelime-i celâlenüñ cevher-i ĥurûfî âşâr-ı celâlden olup dehşet ü ĥayrete delâlet (25) ider ve Raĥmān isminüñ cevher-i ĥurûfî luţf u raĥmete delâlet ider ki âşâr u muĥtezâ-yı cemâldür. (26) T̄alib-i ĥuşûşiyet olan 'âşık-lar ise celâle cemâlden daĥı ziyâde dostlardur; zîrâ lezzet-i 'ışk ve âĥ u nâle anda zâhir olur. (27) Şihĥâ vü âfiye ol 'âşığa ki anuñ murâd u kāmı nâ-murâd u nâ-kâmlık ola. Pes,

³²⁵¹ "Senin derdin benim tabiatımdan toz kopardıysa (dengemi ve düzenimi altüst ettiyse de) binlerce şükür! Çünkü (kopardığın o fırtınada ben,) senin havanda bir zerreyim."

³²⁵² "Vefâ ümidim yok, cefân bâkî olsun! Senin verdiğiñ eziyetlerle yaşamak bana yeter!"

³²⁵³ "Beni öldür ve (gerisini) düşünme, keyfine bak! Çünkü ben sadece senin râzı olacağıñ bir ömür isterim."

³²⁵⁴ "O, hangi hâl üzere olursa olsun; bana eziyet de etse lütufta da bulunsa her hâlini seviyorum."

³²⁵⁵ "Ben ona kavuşmayı istiyorum, o ayrılığı istiyor; onun istediği şeyler için ben kendi arzularımdan vazgeçiyorum (ve o ne isterse ona râzı oluyorum)." Bu beytin *İhyâ'*'da "Allah için sevmek" kısmında şâiri belirtilmeden zikredildiği tespit edilmiştir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ'*, C. 4, s. 400.

³²⁵⁶ "Zünnûn-ı Mısrî (şöyle) dedi: Rızâ, kazânın acılığına kalbin memnûn olmasıdır."

ser-efrâz-ı ‘uşşâk olan [II,80b] ⁽¹⁾ Hâzret-i Celâlü’l-dîn-i Rûmî kemâl-i istîlâ-yı tecelliyât-ı celâlden cefâ-yı yâr-ı zü’l-celâle rağbet ⁽²⁾ ü maḥabbet gösterüp buyururlar ki:

Va’llâh er z’în ḥâr der-bustân şevem

Va’llâhu’l-‘Azîm ve ⁽³⁾ bi’llâhi’l-Kerîm eger bu ḥârdan bostâna gidem; ya’ nî ḥâr-ı âzârdan temâşâ-yı gülzâra gelem,

⁽⁴⁾ **Hem-çu bulbul z’în sebep nâlân şevem** (1596)

Bu sebebdan, ya’ nî elem-i müfâraḳat-ı zaḥm-ı ḥârdan ⁽⁵⁾ bûlbûl gibi efgân u zâr iderüm.

În ‘aceb bulbul ki bu’gşâyed dehân

Tâ ḥored ü ⁽⁶⁾ ḥâr-râ bâ-gulsitân (1597)

Bu bûlbûl ‘aceb bûlbûldür ki dehân-küşâde olur, tâ kim ḥârı gülistân ile ⁽⁷⁾ ekl ide. Ya’ nî yârûn cefâ vü belâ ve ḳahr u ezâsını vefâ vü şafâsı gibi ḳabûl eyleye.

⁽⁸⁾ **În çi bulbul İn neheng-i âteşest**

Bu ne bûlbûldür? Ya’ nî bûlbûl degildür, belki neheng-i âteşdür. (9) Zîrâ,

Cumle nâ-ḥoşhâ zi-‘ işḳ ü-râ ḥoşest (1598)

‘İşḳ galebesinden cümle nâ-ḥoşlar aña ḥoşlukdur. ⁽¹⁰⁾ Ya’ nî mücerred ‘âşîḳ-ı luṭf olmayup maḥbûbuñ luṭf u ḳahrı ḳatında berâberdür.

Âşîḳ-i kullest ⁽¹¹⁾ ḥod kullest ü

Neheng-i âteş gibi olan bûlbûl-i gûyâ vü ‘âşîḳ-ı şeydâ ‘âşîḳ-ı külldür. Âşîḳ ⁽¹²⁾ ḥod kendüsi külldür, ḥâricden kimesneye ‘âşîḳ degildür ve nazarından işneyniyet mürtefi’dür. ⁽¹³⁾ Fe-li-hâzâ:

Âşîḳ-i ḥîşest u ‘işḳ-i ḥîş-cû (1599)

Bu ‘âşîḳ kendünün ‘âşîḳıdur ve kendü ⁽¹⁴⁾ ‘ışḳınuñ ṭâlibidür. Ya’ nî bu mertebeye iren, bu vechle fenâ menzilin bulan ‘âşîḳ, maḫzar-ı ⁽¹⁵⁾ esmâ’-i külliyye ve meclâ-yı celâl ü cemâl olup ma’ şûḳ her ne yüzden ve ne şıfatdan cilve-ger ⁽¹⁶⁾ olsa ‘âşîḳuñ dahı murâdı ol olur ve bi’l-külliyye kendüden ḳurtılır ve ber-müceb-i ⁽¹⁷⁾ *Men ḥarace*

‘ani’l-kulli vaşale ile’l-kulli.³²⁵⁷ “Küllden geçen küll ve müstaḥlef, müstaḥlifüñ ‘aynı olur.” didükleri ⁽¹⁸⁾ dereceye nâ’il olur. Zirâ ba‘de’l-maḥv olan şaḥvda işneyniyet mutaşavver olmaz ve vechen ⁽¹⁹⁾ mine’l-vücūh muğāyeret bulunmaz. Kemā ḳāle İbnü’l-Fārız ḳuddise sirruhū; **nāzm**.³²⁵⁸

Fe-fi’ş-şāḥvi ba‘de’l-maḥvi ⁽²⁰⁾ lem-eku ḡayrahā
Ve zātī bi-zātī izā tecellet tecelleti³²⁵⁹

(21) Fe-vaşfī iz lem-nud‘a bi-işneyni vaşfihā
Ve hey’etuhā izā vāḥidun naḥnu hey’eti³²⁶⁰

Ve ḳad rufi‘at tā’u’l-muḥāṭabi beynenā
Ve fī-ref‘ihā ⁽²²⁾ ‘an-furḳati’l-farḳi rif‘atī³²⁶¹

Āh ey ‘āşık-ı şādık ve yār-ı muvāfık! Seyyid Ḳāsim-ı Envār buyururlar ki; **şi‘r**:³²⁶²

(23) Yār hemān derd hemān dil hemān
Ḡuşşa hemān ḳişşa-i muşkil hemān³²⁶³

Nāz hemān ḥusn u celālet hemān
Şevḳ hemān girye vu ḥālet hemān³²⁶⁴

(24) ‘İşve hemān şīve hemān ḥū hemān
Ḡamze hemān nergis-i cādū hemān³²⁶⁵

‘İşḳ hemān zār u nizārī hemān
Çeşm-i merā girye vu zārī hemān³²⁶⁶

(25) Sūz hemān dāḡ-i cudāyī hemān
Meskenet u faḳr u gedāyī hemān³²⁶⁷

Dūst hemān ḥusn u melāḥat hemān
Ber-dil u cān sūz u cerāḥat hemān³²⁶⁸

³²⁵⁷ “Küllden çıkan (tekrar) külle ulaşır.”

³²⁵⁸ Aşağıdaki beyitler Tâiyye’nin 214, 215 ve 218. beyitleridir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi**..., s. 200-201 ve ayrıca bkz. s. 203.

³²⁵⁹ “Mahvdan sonra bu aşk sarhoşluğundan ayılmam beni sevgilimden ayırmaz; zîrâ sevgilim bende tecelli edince artık ayrı gayrı kalmadı ve benim zâtım onunla bütünleşti.” (214.b.)

³²⁶⁰ “Benim vasfım ikilikle çağrılmadığı (ayrıca bir benden söz edilmediği) zaman, onun vasfı ve zâtı (benimle) “bir” olarak “biz”im varlığımıza dönüşür.” (215.b.)

³²⁶¹ “Bizim aramızdan muhatap “t”si kaldırıldı, (‘cem’ hâline ulaştım); bu sebeple benim derecem, ‘fark’ hâlindeki kişilerden daha yüksektir.”

³²⁶² Dîvânında bu şiir için bkz. Kâsim-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 255.

³²⁶³ “Yār da dert de gönül de aynı. Izdırıp ve zorluk kıssası da bir.”

³²⁶⁴ “Nāz aynı, güzellik ve azamet aynı. Şevk, ağlama ve hâlet hepsi bir.”

³²⁶⁵ “İşve aynı, şīve aynı, huy aynı. Gamze de esîr alan büyüleyici gözler de aynı.”

³²⁶⁶ “Aşk da zayıf ve güçsüz kuvvetsiz de aynı. Gözümün yaşı ve inleyişim de bir.”

³²⁶⁷ “Yanma, ayrılık yarısı, âcizlik, yoksulluk ve dilencilik de aynı.”

(26) Hecr hemân derd-i meveddet hemân
Kâsimî vu dâğ-i maḥabbet hemân³²⁶⁹

İmdi benüm cānum, eger dīde-i fu’ādı küşāde kılup⁽²⁷⁾ ve gūş-ı hūşuñ bāz idüp *Lā-yuḥibu’llāhu ğayra’llāhi*.³²⁷⁰ nüktesin te’emmül iderseñ:

Ü’s[‘] āşıķ ü’s[‘] ma’s[‘] şūķ ü’s[‘] işķ
[II,81a]⁽¹⁾ Kī’s[‘]tī tū çun yār āmedeest³²⁷¹

ma’s[‘] nāsı ne idügin müşāhede idersin ve sırr-ı vaḥdeti iz’ân⁽²⁾ kılursın.

Şıfat-i Ecniḥa-i Tuyūr-i ‘Uķūl-i İlāhî

Bu beyân, Allāh’a mensûb olan tuyūr-ı ‘uķūlūñ⁽³⁾ ecniḥasınıñ şıfatıdır. Ma’s[‘] lūm ola ki muḳaddemā kışşa-i ḥargūşda ‘aķl içün beyne’l-ḥükemā merâtib-i erba’a i’tibār⁽⁴⁾ olunup ‘aķl-ı heyūlānî, ‘aķl bi’l-meleke, ‘aķl bi’l-fi’l, ‘aķl-ı fa’‘āl ve buña ‘aķl-ı müstefād daḥı ta’bîr itdükleri⁽⁵⁾ beyân olunup ve muḳaddeme-i kitāb ve ba’z-ı maḥalde rūḥ u nefis ve ‘aķl u ḳalb dördü daḥı ma’nā-yı⁽⁶⁾ vāḥide delālet idüp ve lâkin “Ve li-kulli maḳāmin maḳāl.”³²⁷² mişdāķınca maḥalline göre birer vechle ‘ibāret eyledükleri⁽⁷⁾ tafşıl olınmış idi.³²⁷³ Ve *Nüzhetü’l-Ḳulûb*’da maştûrdur ki: *Ez-emîru’l-mu’mînîn ‘Alî kerrema’llāhu vechehū*⁽⁸⁾ *mervî’s[‘]t: Ḳad se’elehū ba’du’l-aşḫābi ‘ani’n-nufûsı, fe-ḳāle lehū: Eyyu’n-nefsi tes’elu? Li-enne’n-nufûse*⁽⁹⁾ *erba’atun, minhā nefsun nāmiyetun, fe-hiye ḳuvvetun ṭabî’iyyetun aşluha’t-ṭabāyi’u’l-erba’ati bed’e ĩcāduhā ‘inde maşḳatı*⁽¹⁰⁾ *n-nuṭfeti mustaḳarriha’l-kebidu mevādduhā min-leṭā’ifi’l-ağziyyeti sebebu firāķihā iḥtilāfu’l-muvellidāti*⁽¹¹⁾ *iżā fāraḳat te’ūdu ilā-me’meniḥi bedet ‘avde mumāzecetin lâ-‘avde mucāveratin, ve emme’n-nefsu’l-ḥissiyyetu’l-felekiyyetu*⁽¹²⁾ *fe-hiye ḳuvvetun melekiyyetun aşluha’l-eḫlāku, bed’u ĩcāduhā ‘inde’l-vilādeti cismen mustakarruha el-ḳalbu, ve şānuha*⁽¹³⁾ *’l-‘izzu ve’l-ḡalebetu mevādduha’l-ağziyyeti, sebebu firāķihā iḥtilāfu’t-ṭabāyi’i’l-erba’ati, fe-iżā fāraḳat te’ūdu*⁽¹⁴⁾ *ilā-me’menihi, bedet ‘avde mucāveratin, ve emme’n-nefsu’n-*

³²⁶⁸ “Sevgili, güzellik ve tatlılık aynı. Gönül ve candaki ateş ve yara da aynı.”

³²⁶⁹ “Ayrılık ve aşk derdi bir. Kâsimî ve aşk yarası da aynı.”

³²⁷⁰ “Allah, kendisinden başkasını sevmez.”

³²⁷¹ “Âşık O’dur, mâşuk O’dur, aşk O’dur. Yâr gelmişken sen kimsin ki?”

³²⁷² “Her makâm için (ona uygun) söz vardır.”

³²⁷³ Derkenara “Merâtib-i nufûs u uķūl-i beşeriyye” matlap olarak yazılmıştır.

nâṭīkatu'l-ḫudsiyyetu fe-hiye cevherun basīṭun ḥayyun bi'z-zāti ⁽¹⁵⁾ *‘ālimetun bi'l-ḫuvveti, bed'u ĩcāduhā ‘inde'l-vilādeti'l-bedeniyyeti mevādduhā mine'l-‘ulūmi'r-rabbāniyyeti mustaḫarruha* ⁽¹⁶⁾ *'l-‘ulūmu'l-ilāhiyyeti, fe-izā fāraḫat te'ūdu ilā-mā minhu bedet ‘avde mucāveratin, lā-‘avde mumāzecetin. Ve emme* ⁽¹⁷⁾ *'n-nefsu'l-kulliyyetu'l-ilāhiyyetu hiye cevherun basīṭun bi'z-zāti ‘ālimetun bi'l-ḫuvveti, aṣluha'l-‘aḫlu'l-kullī el-fā‘‘ālu* ⁽¹⁸⁾ *minhu bedet ve ileyhi ye'ūdu, ve hiye ṣeceratu't-Tūbā, ve hiye Sidratu'l-Muntehā ve kelimetu'llāhi'l-‘ulyā ve hiye cennetu'l-me'vā.*

⁽¹⁹⁾ *Fe-ḫāle lehu's-sā'ilu: Yā imāmu izā kāneti'n-nefsu'n-nāṭīkatu'l-ḫudsiyyetu cevheran basīṭen ve'n-nefsu'l-kulliyyet* ⁽²⁰⁾ *'l-ilāhiyyeti cevheran basīṭan femā yekūnu bi-zātihi'l-‘aḫl? Fe-ḫāle lehū el-imāmu: el-‘aḫlu muḥīṭun bi'l-eṣyā'i kullihā,* ⁽²¹⁾ *‘ālimun bi's-ṣey'i ḫable kevnuhū.* ³²⁷⁴ Pes, cevher-i basīṭ olan rūḥ, teṣrīfāt-ı ‘āliyye maḥṣūṣa olup ⁽²²⁾ “Ve leḫad kerremnā benī ādeme” ³²⁷⁵ naṣṣ-ı kerīmi bu ma' nāya iṣāretdür. Ve esrār-ı ‘aḫl-ı küll ve rūḥ-ı insānī daḫı ziyāde ⁽²³⁾ ṣerḫ olunmaz. Zīrā: *İfṣā'u sirri'r-rubūbiyyeti kufrun ‘arafehā men ‘arafehā ve cehilehā men cehilehā.* ³²⁷⁶ buyurulmuşdur. ⁽²⁴⁾ Pes, bu muḫaddime ma' lūmuñ oldıysa İmām Muḥammed-i Ġazālī ṭayyeba'llāhu enfāsehū *Miṣḫātü'l-Envār*'da ‘uḫūl ile ⁽²⁵⁾ tesmiye olınan ervāḥ-ı

³²⁷⁴ “Mü'minlerin emiri Hz. Ali kerremallāhu vechehûdan rivâyet edilmiştir. Ashâbdan bazıları ona nefisler hakkında soru sordu. O da: ‘Hangi nefis hakkında soru soruyorsunuz? Çünkü nefisler dört çeşittir. Bunlardan biri ‘nefs-i nâmiye’dir. Bu nefis, aslı dört unsur olan tabiate (büyüyüp gelişmeye) dâir kuvvettir; nutfe düşünce oluşmaya başlar. Bunun yeri karaciğerdir ve onun maddeleri latîf gıdalardandır. Ayrılma sebebi ise maddelerin farklılaşmasıdır; ayrılırsa güvenli yerine döner, yakın (saf) değil karışık bir yapı ortaya çıkar. İkincisi, meleke hâlindeki güç olan ‘nefs-i hissiyet-i felekiyye’dir. Bunun aslı göklerdir. Cismî olarak (varlığı) doğumda ortaya çıkar, yeri kalptir, işi ise saygınlık ve zaferdir. Bu nefsin maddeleri gıdâlardır, ayrılma sebebi dört unsurun farklılaşmasıdır, ayrılırsa güvenli yerine döner ve yakın bir yapı ortaya çıkar. Üçüncüsü ‘nefs-i nâtika-i kudsiyye’dir. Bu nefis, zâtıyla canlı olan, bilme gücüne sahip basit (saf) bir cevherdir. Yaratılışı, beden doğumuyla birlikte olur. Bu nefsin maddeleri Rabbânî ilimlerden, yeri İlâhî ilimlerdir, ayrılırsa güvenli yerine döner, karışık değil yakın (basit) bir yapı ortaya çıkar. Dördüncüsü ‘nefs-i külliyye-i İlâhiyye’dir. Bu bizzat basit (saf) bir cevherdir, bilme gücüne sahiptir. Bunun aslı küllî akıldır, faaliyetler ondan çıkar, varlığı kendindendir ve kendine döner. Bu, Tûbâ ağacıdır, Sidre-i muntehâdır, Allah’ın yüce kelimesidir, me’vâ cennetidir.’ dedi. Soruyu soran ‘Ey imâm! nefis-i nâtika-i kudsiyye basit (saf) cevher olursa nefis-i külliyye de basit cevher olur. Peki o zaman bizzat akıl ne olur (mâhiyeti nedir)?’ dedi. Ali (r.a) ona: ‘Akıl bütün her şeyi kapsayan, bir şeyi olmadan önce bilendir.’ dedi.”

³²⁷⁵ “**Biz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık.** Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın birçoğundan cidden üstün kıldık.” (İsrâ 17/70, nâkis iktibas)

³²⁷⁶ “Rubûbiyyet sırlarını ifṣâ etmek küfürdür. (Zīrâ) onları bilen bilir, bilmeyen de bilmez (ve idrak edemeyeceği için küfre düşer).”

nûriyye-i beşeriyye için merâtib-i hams işbât idüp buyururlar ki: **Mertebe-i ûlâ**, rûh-ı ⁽²⁶⁾ hassâsîdür ve rûh-ı hassâsî havâss-ı hamse-i zâhire îrâd eyledügi vâridâtı aḥz u telaḳḳî ⁽²⁷⁾ idüp rûh-ı hassâsî ke-enne aṣl-ı rûh-ı hayvânî olur ve hayvân daḥı rûh-ı mezbûrdan hayvân olur [II,81b] ⁽¹⁾ ve bu rûh şabiyy-i radî‘ de daḥı mevcûddur. Ve **mertebe-i sâniye**, rûh-ı hayâlîdür ki şuver-i zât-ı havâssı ⁽²⁾ hıfz idüp vaḳt-i hâcetde mâ-fevḳında olan rûh-ı ‘aḳlîye ‘arza kıılır ve rûh-ı ‘aḳlî ⁽³⁾ şabiyy-i radî‘ de olmaz. Zîrâ şıbyân şuver-i zât-ı havâssı hıfz itmege ḳâdir olmayup gördügi ⁽⁴⁾ eşyâ hissinden ğâ‘ib olduḳda fi‘l-hâl ferâmûş ider. Ve **mertebe-i sâliṣe**, rûh-ı ‘aḳlîdür ve rûh-ı ‘aḳlî ⁽⁵⁾ hiss ü hayâlden ḥâric olan ma‘nâları idrâk ider. Ya‘nî rûh-ı ‘aḳlînün müdrikâtı ⁽⁶⁾ ma‘ârif-i külliyye-i zarûriyye olur. Nitekim bunun tafşîli kışşa-i ḥargûşda; **M**:

Nûr-i nûr-i çeşm ḥod nûr-i dilest
(7) Nûr-i çeşm ez-nûr-i dilhâ ḥâşilest³²⁷⁷

beytinün şerḥinde nûr-ı ‘aḳl nûr-ı ‘ayn üzerine tercîḥ olunduḳda ⁽⁸⁾ beyân olınmışdı. Pes, rûh-ı ‘aḳlî hayvânât ve şıbyânda olmaz. **Mertebe-i râbî‘a**, rûh-ı fikrîdür ki ⁽⁹⁾ ‘ulûm-ı ‘aḳliyye-i maḥzayı aḥz ve envâ‘-ı te‘lîfât u izdivâcât ile kendü ma‘lûmâtı beynine derc ⁽¹⁰⁾ idüp te‘lîfât-ı mezbûre ile istiftâḥ-ı ma‘ârif-i şerîfeye mâlik olup merraten ba‘de uḥrâ ilâ-⁽¹¹⁾ğayri’n-nihâyeti istifâde-i netâ‘ic itmekden ḥâlî olmaz. Ve **mertebe-i ḥamîse**, şol rûh-ı ḳudsî-i nebevîdür ki ⁽¹²⁾ enbiyâya ve vâriş-i nebî olan evliyâ vü aşfiyâya maḥşûş olup levâyiḥ-i esrâr-ı lâ-raybî ⁽¹³⁾ ve levâmî‘-i envâr-ı ğaybî rûh-ı ḳudsîden dıraḥşân ider. Rûh-ı ḳudsî ise şevâ‘ib-i raybdan ⁽¹⁴⁾ müberrâ olup cemî‘-i ma‘ârif-i melekût-ı semâvât u arz rûh-ı ḳudsîden neş‘et ider.³²⁷⁸

Ḳıṭ‘a:³²⁷⁹

- (15) Ey dirîğâ cân-i ḳudsî der-derûn-i du cihân
Kes ne-dîdesteş ‘iyân u kes ne-dânisteş nişân
(16) Ger kesî güyed ki dîdem der-mekân-i lâ-mekân

³²⁷⁷ “Göz nurumun nuru gönül nurudur; göz nuru gönül nurundan hâsıl olur.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 1152. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 59. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’ye göre ise 1146. beyittir.

³²⁷⁸ Şârihin bu kısımda verdiği bilgilerin kaynağı olarak bkz. İmam-ı Gazalî, **Miṣḳatü’l-Envâr: Nurlar Âlemi**, Çev. Şadi Eren, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014, 72-75.

³²⁷⁹ Bu dizeler *Temhîdât*’ta tespit edildi. Bkz. Hemedânî, **Temhîdât**, Haz. Afif Useyrân, s. 149. Eserin tercümesi de mevcuttur. Bu kısım için bkz. Hemedânî, **Temhîdât...**, Haz. Halil Baltacı, s. 111.

Ber-diraht-i ğayret āvihte şud ān piş-i ez-ān³²⁸⁰

(17) Pes, Hāzret-i Mevlānā kıddise sirruhu'l-a'lā dāhı “tuyūr-ı ‘uķūl-i İlāhī” buyurduķlarından murād-ı şerīfleri (18) rūh-ı kıdsīyi beyāndur. Ve ‘ışķ u cezbe ve maķabbet ü himmet ve derd ü niyāz ve sūz u ğudāz, (19) zıkr olınan ‘uķūlūñ cenāheyni ve per ü bālidür. Pes, rūh-ı kıdsī ve ‘aķl-ı küllī ecniķa-i mezbūre ile (20) hevā-yı hüviyyete tayerān ve fezā-yı eķadiyyete cevelān itdüķde ķāf-ı ķurbuñ kullesinde āşiyān (21) tıttup ve kemīne cāy-ı nūzheti ravzāt-ı cennātda olur. Ve ķhaberde vārid olmuşdur ki (22) ervāķ-ı kāmیلān-ı ümmet ğice ile ‘arşda mu‘allaķ nūrdan ķanādīlde olup ve ğündüzde ķanādīl-i (23) mezbūreden tuyūr-ı sebz ü ķurrem cevfine ğelüp tuyūr-ı mezbūre cennetde cevelān iderler. Nitekim (24) Hāzret-i Mevlānā bir beytinde buyururlar ki; **şî‘r**:³²⁸¹

Ervāķ ber-felekend bi-dān ķavl-i Nebī
Ervāķu ummetinā (25) fī-cevfi tayerin aķķar³²⁸²

Ve tuyūr-ı ervāķ bedenden müfāraķat itmedüķleri eyyāmda ğerķi ķafes-i ķālebde (26) mübtelā şūretinde nümāyiş ķılurlar, ve lākin ecniķa-i cezebāt-ı Rabbāniyye ve maķabbet-i Sübhāniyye (27) hāşıla olduķda her sâ‘at ü ānda şaķn-ı ferşden evc-i ‘arşa ve hāzīz-i hāķden [II,82a] (1) zirve-i eflāķe ‘urūc iderler. Ammā ğavāşī-i beşeriyyetde beste-çeşm olanlaruñ başar-ı bī-nūrları (2) cevelān-ı tuyūr-ı ‘uķuli ğöremez. “Ve tera’l-cibāle taķsebuhā cāmideten ve hiye temurru merra’s-seķāb.”³²⁸³ (3) İmdi benüm rūķum, sen dāhı işbu ķikāyesin istimā‘ eyledüğüñ tūṭī ğibi “Mūtū ķable en temūtū.”³²⁸⁴ (4) mertebesin bulmaķ ğereksin ki ķafeş-i beşeriyyetden murğ-ı cānuñ tayerān idüp tuyūr-ı mezbūrenüñ (5) her birisi ķiss-i zāhirīde beden ğibi birer ķafeş-i

³²⁸⁰ “Ne yazık! Kutsal ruhu, iki cihanda kimse açıkķa ğörmemiş ve onun (ğörünüşüyle) ilgili bir işarete vāķıf olmamıştır. Eğer bir ķişi, ‘Ben (onu) mekānsızlık yurdunda ğördüm.’ derse o (ķişi), onun önünde ğayret āğacına asılmıştır.”

³²⁸¹ Mevlānā’nın 10 beyitten oluşan 3114. gazelinin 6. beyti olduğu tespit edilmiştir. Bķz. Mevlānā Celāleddīn-i Rūmī, **Külliyyāt-ı Şems...**, C. 7, s. 6.

³²⁸² “Bil ki Nebi’nin kavline ğöre, O’nun ümmeti olan bizlerin ruķları yeşil kuşların içinde felektedir (orada uķarlar).”

³²⁸³ “Sen dağları ğörürsün de onları yerinde durur sanırsın. Oysa onlar bulutların yürümesi ğibi yürümektedirler.” (Neml 27/88, nāķıs iktibas)

³²⁸⁴ “Ölmeden önce ölünüz.” Bķz. Aclūnī, **a.g.e.**, C. 2, s. 402 (2669. metin).

mazîkda maḥbûs şeklinde iken ma‘nâda ⁽⁶⁾ bir vüs‘at-i bî-nihâye göresin ki eflâk-i tis‘a âfitâb u mâh ile ve Sikender ü Süleymân ⁽⁷⁾ encüm-şümâr olan sipâh ile ol murğuñ kûşe-i ḳalbinde bir zerre gibi güm ola. **Nazm.**³²⁸⁵

(8) Maḥzen-i esrâr-i rabbânî dilest
Maḥrem-i envâr-i rûḥânî dilest³²⁸⁶

(9) Ḥâne-i dil ma‘den-i şidḳ u şafâ‘st
Maḥzar-i envâr-i zât-i kibriyâ‘st³²⁸⁷

Dil çi bâşed kâşif-i etvâr-i rûḥ
Dil çi bâşed ḳâbil-i emṭâr-i rûḥ³²⁸⁸

(10) Ey esîr-i derd-i bî-dermân dilet
Ġarḳa-i deryâ-yi bî-pâyân dilet³²⁸⁹

(11) Dil be-dest-i dîv me‘gẓâr ey puser
Bâz ez-û bi‘stân u bâz âr ey puser³²⁹⁰

Dîv-râ bîrûn kun ez-dîvân-i dil
Muddetî merdâne şev derbân-i dil³²⁹¹

(12) İmdi benüm cānum ve rûḥ-ı revānum; sem‘-i cān ile ve gûş-ı hûş-ı cenân ile istimâ‘ u ıṣḡâ eyle ki ⁽¹³⁾ kâşif-i esrâr-ı kibriyâ Ḥazret-i Mevlânâ buyururlar:

Ḳışsa-i tûṭî-i cān z’în sân buved

(14) Cān tûṭîsinüñ ḳışşası bu üslûbdan olur. Ya‘nî ḥâcenüñ tûṭîsi maḥbûs-ı ḳafeş olup

(15) ârzü-yı pervâz ḳıldıḡı gibi cān tûṭîsi daḡı ḳafeş-i tenden ḥalâş olup feẓâ-yı lâmekāna pervâz ⁽¹⁶⁾ ḳılmaḳ ister. Ve bu ne maḳûle bûlbûldür? Belki bu neheng-i âteşîndür ki cümle-i nâ-ḥoş olanlar anuñ ‘ıṣḳından ⁽¹⁷⁾ ḥoşdur ve ‘âşık-ı külldür ve belki kendüsi külldür. Ve “‘âşık-ı ḥ’îşest” ve “ṭâlib-i ‘ıṣḳ-ı ḥ’îşest” ⁽¹⁸⁾ diyü vaşf eyledüḡüm tûṭî-i cāndur. Fe-emmâ:

³²⁸⁵ Kâsım-ı Envâr’ın külliyyâtındaki *Enîsü’l-Ârifîn* adlı mesnevîsinde tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 374.

³²⁸⁶ “Rabbânî sırların hazinesi gönüldür, rûḥânî nurlara vâkıf olan gönüldür.”

³²⁸⁷ “Gönül evi, doğruluk ve mutluluk mâdenidir, Allah’ın nurlarının da mazharıdır.”

³²⁸⁸ “Gönül nasıl ruh hâllerinin kâşifi (ve) nasıl vahiy yağmurlarının mazharı olur?”

³²⁸⁹ “Senin gönlün, dermansız bir derdin tutsağıdır; senin gönlün, uçsuz bucaksız bir deryâya batmıştır.”

³²⁹⁰ “Ey oḡul! Gönlünü şeytanın eline kaptırma. Ondan geri al ve tekrar gel ey oḡul!”

³²⁹¹ “(Ey) gönül bekçisi! Biraz yiḡit ol (ve) şeytanı gönül meclisinden dışarı at!”

Kū kesî k'û maḥrem-i murğân buved (1600)

Ḳanı bir kimesne ki ⁽¹⁹⁾ ol murğ-ı lâ-mekânîlere maḥrem ola? **Beyt:**

(20) Zâhidân kemter şinâsend ân-çi mâ-râ der-serest
Fikr-i zâhid dîger u sevdâ-yi ' âşîk dîgerest³²⁹²

Kū yekî murğî za'îfî bî-gunâh

Ḳanı bir günâhsız ⁽²¹⁾ ve ziyâde za'îf murğ ki

V'enderûn-i û Suleymân bâ-sipâh (1601)

Anuñ derûnında Süleymân-ı ⁽²²⁾ zamân ' askeriyle ola. Ya' nî pâdişâhlar pâdişâhı ve Süleymân-ı ḥaḳîkî olan Feyyâz-ı Muṭlaḳ ⁽²³⁾ tecelliyât-ı esmâ vü şıfât u zâtıyla anuñ ḳalbinde cilveger olup bûd u nâ-bûdını ⁽²⁴⁾ ihâta ḳıla. Pes ol murğ'-ı za'îf daḥı mühr-i Süleymânî olan ' ışk-ı Sübhânî ve cezbe-i Raḥmâniyye'yi ⁽²⁵⁾ engüşt-i irâdetine vaz' idüp rây-ı ' aḳl-ı Âşaf-rây ile tevfiḳât-ı İlâhiyye ve ' inâyât-ı ⁽²⁶⁾ Rabbâniyye ' asker in çeküp dîv-i merdüm-h'âr olan nef s-i emmâre-i serkeşe ğâlib-i muṭlaḳ ⁽²⁷⁾ olup hük m ü hükümet eyleye ve taht-ı şıdkını riyâh-ı himmet ve bâd-ı maḥabbet cev v-i hevâ-yı lâ-mekâna götüre.

[II,82b] ⁽¹⁾ Çun bi-nâled zâr bî-şukr u gile

Ol murğ-ı za'îf bî-şukr ü şikâyet çünki âh u zârî ḳılup ⁽²⁾ nâle vü efgân eyleye; ya' nî kendüden fânî ve Ḥaḳ'la bâḳî olan ' âşîklar uñ nâle vü efgânı ⁽³⁾ şukr ve yâhûd şikâyet olmayup anlar uñ âh u zârı ve nâle vü efgânı bî-ihtiyâr iktizâ-yı ' ışk-ı yârdur. ⁽⁴⁾ İmdi çünki maḥabbet-i İlâhiyye'den zâr u nizâr olan ' âşîk-ı bî-şabr u ḳarâr âh u zârî ḳıla,

⁽⁵⁾ Ufted ender-heft gerdûn gulgule (1602)

Heft âsmân ḥaḳına anuñ nâlesinden ğulgule düşer. ⁽⁶⁾ Şi'r:

Ger reft eşkem der-zemîn ez-terbiyethâ-yi ğameş
Âḥir resânîd in dilem tâ âsumân feryâd-râ³²⁹³

H'âhem ki ber-bunyâd-i dil bunyâd-i ⁽⁷⁾ şabri' efkenem
' İşkeş be-hem ber mî-zened bunyâd-i in bunyâd-râ³²⁹⁴

³²⁹² “Bizim kafamızdakinin ne olduğunu zâhitler çok az bilirler. Zâhidin fikri başka, âşığın sevdası başkadır.” Bu beyit Kemâl-i Hocendî'nin yedi beyitten oluşan bir gazelinde tespit edilmiştir. Tamamı için bkz. Hocendî, **a.g.e.**, s. 63-64.

³²⁹³ “Eğer onun derdinin (beni) terbiye etmesiyle gözyaşım toprağa dökülürse (bu işin) sonunda gönlümün feryadı gökyüzüne kadar ulaşır.”

Her demeş şad nâme şad peyk ez-Ḥudā

(8) Āh ey ‘āşık-ı İlāh! Evşāf-ı mezbûre ile muttaşif olan ‘āşık-ı bî-hûşa cânib-i maḥbûb-ı ezelîden (9) yüz nâme-i tecelliyât-ı Rabbâniyye ve yüz peyk-i cezebât-ı Raḥmâniyye irişür.

Yâ Rabî z’û şaşt lebbeyk ez-Ḥudā (1603)

(10) O maḥûle ‘āşıkdan şadır olan bir kerre “yâ rabbi” münâcâtının muḥâbelesinde Ḥazret-i Ḥaḳ ve Feyyâz-ı (11) Muṭlaḳ’dan altmış kerre “lebbeyk” gelir. Altmış kerre lebbeykden murâd ḥaşr u taḥdîd degil, belki tekşîr (12) murâddur. Ma‘nâ-yı lebbeyk luḡatda “Ene muḳîmun ‘alâ-ṭâ‘ atike.”³²⁹⁵ dimekdür. Ya‘nî “Senüñ fermânuñı ḳabûl itdüm (13) ve her ne dir iseñ icâbet ḳıldum.” demek olur. Bu maḥalde daḥı: “Ecebtu icâbeten ba‘de icâbetin.”³²⁹⁶ ma‘nâsını (14) mutaẓammın olur. Ḥaḳ Te‘âlâ ‘ibâdının münâcâtını semî‘dür ve dileklerini ḳabûl idicidür dimekdür. (15) **Seyyid.**³²⁹⁷

Ce‘alnâ rabbukum şāhā yazıldı bunda bir nâme
Ki meşhûr oldı esrârüm cihānda ḥaş ile ‘āme

(16) Yıgıldı şeyḥ ü zâhidler ki ya‘nî şoyalar beni
Murâdum bu idi Ḥaḳ’dan irişdüm ben bugün kâme

(17) Gel ey bād-ı şabā tîz-rek elin öp benden ol yârüñ
Benüm aḥvâlümü söyle ne ḥâcetdür daḥı nâme

(18) Ki birdür şûret ü ma‘nâ senüñ zâtuñda ey ‘ârif
Çıḳarduñ câme-i taḳvâ yeñiden geydün uş câme

(19) Āh benüm gözüm nûrî;

Zellet-i ü bih zi-ṭâ‘ at nezd-i Ḥaḳ

Zıkr olınan ‘uşşâḳ-ı İlāhî’nüñ zellesi (20) ḥuzûr-ı Ḥaḳ’da ṭâ‘ atdan yegdür.

Pîş-i kufreş cumle imānhâ ḥalaḳ (1604)

³²⁹⁴ “Gönül yapısındaki sabır binâsını yıkmak istiyorum; (bir taraftan) onun aşkı da bu yapının temelini kazıyor.”

³²⁹⁵ “Sana itaat üzereyim.”

³²⁹⁶ “(Bağlılığını) kabul ettim ve cevap üstüne cevap verdim.”

³²⁹⁷ Nesîmî’nin Dîvânında bulunmayan bu beyitler bir mecmuada tespit edilmiş olarak bir makâlede yayımlanmıştır. Bkz. Filiz Kalyon, “Nesîmî’nin, Divânında ve Diğer Kaynaklarda Rastlanmayan Şiirleri”, *Turkish Studies*, Volume 10/16 Fall 2015, s. 800.

Halaḳ feth-i hā ve lām ile ⁽²¹⁾ “köhne” ma‘nāsınadır. Meşelā “şevbun halaḳun”³²⁹⁸ dirler. Ya‘nī anuñ küfri ḳatında cümle-i imānlar köhnedür. Hāşıl-ı ⁽²²⁾ kelām demek olur ki vücūdlarından fānī olup mertebe-i istiḡrāḳdan şahva gelmek ‘uşşāḳ ⁽²³⁾ ḳatında zelle meşābesinde olup ve hālet-i şahvda vücūdlarından istiḡfār idüp ⁽²⁴⁾ zelle ‘add eyledükleri hālet-i şahvları ‘ında’llāh enāniyyet ve taḳlīd ile tā‘at idenleruñ ⁽²⁵⁾ ‘ibādetlerinden yegdür. Ve küfr daḫı bu maḥalde zıdd-ı İslām ve imān olan küfr olmayup ⁽²⁶⁾ vücūd-ı mevhūmlarını ifnā ve vücūd-ı Hāḳ’da setr ve maḥv itmek ma‘nāsınadır. Bu taḳdīrce “halaḳ” fetḫateyn ile ⁽²⁷⁾ olmayup izāfet ile imānhā-yı ḥalḳ olup ḥalḳ maḥlūḳ ma‘nāsına olmaḳ daḫı münāsibdür. Ya‘nī ḥalḳ-ı cihānuñ imān-ı ḡaybī [II,83a] ⁽¹⁾ eyledükleri eşyā’-i ḡaybiyye anlaruñ mertebe-i fenā’-i fenā’da olup Hāḳ’la bāḳī olan vücūdları ⁽²⁾ ḳatında imān-ı ḥuzūrī vü şühūdīdür. Ve halaḳ olursa ol merdān-ı Hudā mertebe-i ⁽³⁾ şühūda geldüklerinde imān-ı resmīye rücū‘ itmeyüp imān-ı ḥuzūrīde müstaḡraḳ olmaḡ-ıla ⁽⁴⁾ ke-enne ḳable’ş-şühūd ḡaybları köhne meşābesinde olur dimekdür; zīrā ḡayb olan ⁽⁵⁾ şehādete geldükden soñra ḡayba ihtiyāc ḳalmaz. Mevlānā Cāmī ‘aleyhi raḫmetü’l-Bārī sūre-i ⁽⁶⁾ Baḳara tefsīrinde: “İnne’llezīne keferū sevā’un ‘aleyhim e enzertehum em lem-tunzirhum lā-yu’minūn.”³²⁹⁹ āyet-i kerīmesinde “Ey lā-yerci’üne ile’l-imānī’r-resmiyyi.”³³⁰⁰ diyü ⁽⁷⁾ bu ma‘nayı ḥūb yazmışdur, maḥalline mürāca‘at olma. Ve Seyyidü’t-tā’ife Cüneyd-i Bağdādī ⁽⁸⁾ ḳuddise sirruhū daḫı bu ma‘nadan ḫaber virüp *Kefertu fī-dīni’llāhi ve’l-kufri vācibun ledeyye*.³³⁰¹ ⁽⁹⁾ buyurmuşdur. Ve Şeyḫ Şiblī daḫı: *Tūbā li-men māte fī-kufrihi fe-men māte fī-kufrihi fe-me’vāhu’l-firdevsu*.³³⁰² ⁽¹⁰⁾ diyüp küfr ile fenā fi’z-

³²⁹⁸ “eski elbise”

³²⁹⁹ “Gerçek şu ki kâfir olanları (azâp ile) korkutsan da korkutmasan da onlar için birdir, iman etmezler.” (Bakara 2/6)

³³⁰⁰ “Yani resmî imana dönmezler.”

³³⁰¹ “Ben Allah’ın dininde örtücüyüm ve (benliği) örtmek benim indimde vâciptir.”

³³⁰² “Küfründe (benliğini yok etmişken) ölene müjdeler olsun. Kim küfründe (Allah’ta fānî olmuş şekilde) ölürsün varacağı yer Firdevs’tir.”

zât ve maḥv-ı vüçüd murād buyurmuşlardır. Şeyh Maḥmūd-ı Şebüsterî dahı ⁽¹¹⁾

Gülşen-i Râz' da bu râzı bâz idüp buyururlar ki; **Gülşen:** ³³⁰³

(12) Zi-tersâyî ğaraż tecrîd dîdem
Ḥalâş ez-noġta-i taġlîd dîdem ³³⁰⁴

Cenâb-i ħuds-i vaḥdet deyr-i cânest
Ki sîmurg-i beġâ-râ âşiyānest ³³⁰⁵

(13) Zi-rûḥu'llâh peydâ geşt in kâr
Ki ez-rûḥu'l-ḥudus âmed bedîdâr ³³⁰⁶

(14) Hem ez-Allâh der-pîş çu cânest
Ki ez-Ḳuddûs ender-vey nişānest ³³⁰⁷

Her ân kes k'û mucerred çun melek şud
Çu Rûḥu'llâh ber-çârum-felek şud ³³⁰⁸

(15) **Nazm:**

Gel imdi cân ile söz diñler iseñ
Rumûzın evliyānuñ añlar iseñ

(16) Ledün 'ilminden oġı bir varak sen
Alasın ma' nî yüzinden sebaġ sen

Bil imdi küfri nedür 'ışġ erinüñ
Ki dînin tutdı 'âlem serverinüñ

(17) Unutdı ḥalkı Ḥaġġ'a oldı 'ârif
Ḥalâyık 'örfine düşdi muḥâlif

(18) Bu ḥalk içinde anlar evliyâdur
Adı tersâ ve lîkin reh-nümâdur

Bular uyduġı şol himmet eridür
Ki kevneynüñ şıfatından berîdür.

(19) Bulardan maḥv olupdur zerġ-ı tã' at

³³⁰³ Bu beyitler eserin sonlarındaki “Tersâ ile İşâret” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Şeyh Maḥmūd-ı Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 103; Şeyh Maḥmūd-ı Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, s. 189-190.

³³⁰⁴ “Tersâlıkta kendini maddeden soyutlayıp temizleme ve taklitten kurtulup hakiki imana ulaşma amacı gördüm.”

³³⁰⁵ “Ebedîlik sîmurgunun yuvası olan vahdetin tertemiz ve yüce zâtı, canın mâbedidir.”

³³⁰⁶ “Hz. Cebrâil'in görünmesiyle bu iş, Rûhullah olan Hz. İsâ'dan âşikâr oldu.”

³³⁰⁷ “Allah'ın huzûrunda da içinde Rûhu'l-ḥudûs'ten bir iz olan can gibidir.”

³³⁰⁸ “Kim (bedeninden sıyrılıp) melek gibi rûhânî bir varlık olursa Hz. İsâ gibi göğün dördüncü katına yerleşir.”

- Bularda kalmayıpdur ‘örf ü ‘âdet
- (20) Çü bildiler ki kılan terk-i ‘âdet
Görür gönli gözi nūr-ı ‘ibâdet
- Gel imdi bu ‘ibādātuñ görin sen
Sızur ‘ışk-ıla anuñ iksirin sen
- (21) Riyâ vü süm‘ adan her dem ırağ ol
Tutuşup ‘ışka ihlâşa çerâğ ol
- Mücerred kıl özüñ tâc u kemerden
(22) Ne al seccâdeden ne sîm ü zerden
- Bu tersâlık göresin ‘ayn-ı dîndür
Hemân varlık Hâk’uñ ne ân u îndür
- (23) Anuñ ‘ışkı ile maḥv ola her yir
Gide küllî izâfet kıla ol bir
- Eger añlayasın ‘âşık dilinden
(24) Niçe gevher alasın ‘ışk elinden
- Kim anuñ kıymeti biñ cāna erzân
Olursa ol yola biñ cān kırbân
- (25) Bizi ol gevherüñ nūrından ey Hâk
Ayırma ve kapuyı kılama muğlağ

İmdi ey müstemi‘-i kâbil! Evşâf-ı mezbûre ile ⁽²⁶⁾ muḥallâ olan ‘âşık-ı şâdıklar için
Hâzret-i Hudâvendgâr buyururlar ki:

Her demî ü-râ yekî mi‘râc-i hâş

(27) Her bir nefesde ol ‘âşık-ı fânî için bir mi‘râc-ı hâş vardır. Ya‘nî tecellî-i
eḥadiyyü’z-zâtda müstehlek olup [II,83b] ⁽¹⁾ mir’ât-ı kalbinde müşâhede-i cemâl-i lâ-
yezâl itmekden ve her müşâhede-i dimâğ-ı cānı bir lezzet-i cedîde zevk ⁽²⁾ itmekden
hâlî degildir.

Ber-ser-i tâceş nihed şad tâc-i hâş (1605)

Ol ‘âşıkun tâcınun başı üzerine ⁽³⁾ yüz tâc-ı hâş kor; ya‘nî ‘âşık-ı Rabbânî taḥşîl-i
kırb-ı civâr-ı Raḥmânî idüp Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ ‘azamet ü kibriyâsı ³³⁰⁹ (4)

³³⁰⁹ Bundan sonra “tecellîsi” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

anı maḥv u fānī itdükçe edeb nūri ihāṭa idüp ser-i müşāhede ve re's-i ⁽⁵⁾ sırrına şad hezār tāc-ı edeb vaz' olunur. Ya' nī kıyās olınmaya kim bu mertebe kurb-ı Hāk ⁽⁶⁾ şāhibleri “Bizden tekliḥ sāķıtdur.” diyüp 'ibādāt-ı bedeniyeyi terk ideler. Belki ⁽⁷⁾ anların 'ibādāt-ı bedeniyeleri daḥi sā'ir-i nāsdan biñ ṭabaķa ziyāde olur ve lākin terk ⁽⁸⁾ itdükleri bilā-yaķının olan 'örf ü 'ādet ve bilā-iḥlāşin maḥz-ı riya vü süm'a cihetinden ⁽⁹⁾ olan 'ibādetdür. Ve bi'l-cümle anlarda 'ādet kalmayup cümle-i ḥarekāt ü sekenātı maḥz-ı ⁽¹⁰⁾ 'ibādet ve 'ayn-ı edeb olur dimekdür. Edebden murād şeri' atdür.

Şūreteş ber-hāk ⁽¹¹⁾ u cāneş lā-mekān

Ol 'āşık-ı fānīnün şūret-i zāhire ve beden-i 'unşurisi vech-i arzda ⁽¹²⁾ ve ḥayyiz ü mekāndadır, ve lākin rūḥ-ı revānı 'ālem-i lāhūt ve fezā-yı lā-mekāndadır.

⁽¹³⁾ Lā-mekānī fevķ-i vehm-i sālīkān (1606)

Ammā bir lā-mekān ki sālīklerin vehminün fevķındadır; ⁽¹⁴⁾ ya' nī henüz vehm ü ḥayālden ḥalāş olmayan sālīk-i ğayr-ı meczūbların 'aql u fehmi ve ḥayāl ⁽¹⁵⁾ ü vehmi meczūbān-ı Ḥudā'nun lā-mekānī oldukların idrāk idemez. Anlar verā-yı vehm ü ḥayāldedir. ⁽¹⁶⁾ Sālīk-i ğayr-ı meczūb ise esir-i kayd-ı vehm ü ḥayāl ve ḥ'āb-ı bī-me'āldür. İmdi ey sālīk-i efsürde-dil!

⁽¹⁷⁾ Lā-mekānī nī ki der-fehm āyedet

Meczūbān-ı İlāhī'nün lā-mekānī oldukları ol lā-mekān ⁽¹⁸⁾ degildür ki senün 'aql u fehmüne gele;

Her demī der-vey ḥayālī zāyedat (1607)

Ve her bir demde saña ol ⁽¹⁹⁾ lā-mekānda bir ḥayāl toĝa ve bir endīşe ḥāşıl ola; ya' nī nūr-ı āfitāb-ı 'ışk-ı İlāhī ṭulū' idüp ⁽²⁰⁾ zulmet-i beşeriyeye ve şeb-i tīre-i enāniyyetüni şabāḥ-ı envār-ı eḥadiyyete ve duḥā-yı münevver-i vaḥdete ⁽²¹⁾ tebdīl itmedükçe ol lā-mekānda kendülüğüñle dürlü dürlü fıkır ü endişeler idüp ⁽²²⁾ ve ḥayālāt-ı bāṭılaya düşüp ve aķ nūr ve şarı ve yeşil ve kıızıl nūrdan geçüp ⁽²³⁾ siyāh nūr imiş diyü iz' ān

idemezsin. Bu zıkr olınan lâ-mekân ol degildir. ⁽²⁴⁾ Bunda ‘aql u ferâset ve reng ü keyfiyyet yokdur. Bu, zevk u vîcdândur. **Muhammed Şîrîn-i Mağribî:** ³³¹⁰

Mâ mihr-i tu dîdîm u zi-zerrât guzeştîm
Ez-cumle şîfât ez-pey-i ân zât guzeştîm ³³¹¹

Der-ḥalvet-i târik riyâzât keşîdîm
Der-vâkı‘ a ez-seb‘ -i semâvât guzeştîm ³³¹²

Dîdîm ki înhâ heme ḥ‘âbest u ḥayâlest
Merdâne ez-în ḥ‘âb u ḥayâlât guzeştîm ³³¹³

Bâ-mâ suḥan ez-keşf ü kerâmât çi gūyî
Çun mâ zi-ser-i keşf u kerâmât guzeştîm ³³¹⁴

Ey şeyḥ eger cumle kemâlât-i tu înest
Ḥoş bâş k‘ez-în cumle kemâlât guzeştîm ³³¹⁵

Înhâ be-ḥaḳîḳât heme âfât-i ṭarîḳend
Mâ der-ṭaleb ez-cumle-i âfât guzeştîm ³³¹⁶

Mâ ez-pey-i nūrî ki buved maşriḳ-i envâr
Ez-Mağribî vu kevkeb u mişkât guzeştîm ³³¹⁷

Bu bir lâ-mekândur ki:

⁽²⁵⁾ **Bel mekân u lâ-mekân der-ḥukm-i ü**

Belki mekân ve lâ-mekân anuñ ḥükminededür.

Hem-çu der-ḥukm-i ⁽²⁶⁾ bihiştî çâr cû (1608)

Nitekim cennetüñ dört ırmağı ehl-i cennetüñ ḥükminde olup istedikleri ⁽²⁷⁾ yire revân olduğı gibi mekân u lâ-mekân daḥı lâ-mekân-ı ḥaḳîḳînüñ ḥükminededür.

³³¹⁰ Aşağıdaki beyitler metinde yeri gösterilip şâirin adıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Kullandığımız çalışmaya göre tamamı on iki beyitten oluşan gazel için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 253-254.

³³¹¹ “Biz, senin sevgini ve lütfunu görüp zerrelerden geçtik; o zâtın peşinde bütün sıfatlardan (makam ve rütbelerden) geçtik.”

³³¹² “Karanlık köşemizde riyâzet çekerek rüyâ âleminde yedi semâyı dolaştık.”

³³¹³ “Bunların hepsinin rüyâ ve hayâl olduğunu gördük (ve) mert kişiye yakışır şekilde bu rüyâ ve hayâllerden kurtulduk.”

³³¹⁴ “Bizimle neden keşf ve kerâmetlerden söz ediyorsun? (Bunlar boş laf), çünkü biz en başından keşf ve kerâmetlerden geçtik.”

³³¹⁵ “Ey Şeyh! Eğer bütün mârifetlerin (ulaştığın olgunluk seviyesi) bunlarsa rahat ol; çünkü biz, bu kemâlâtların hepsinden geçtik.”

³³¹⁶ “Bunlar esâsen yolun âfetleridir (mânâ yolundaki engellerdir); biz talepte âfet olan bu tür unsurların hepsini bıraktık.”

³³¹⁷ “Biz, nurların merkezinden doğan bir nurun peşine takılıp Mağribî’den, yıldız ve kandilden geçtik.”

[II,84a] ⁽¹⁾ Şerh-i ĩn kũteh kun u ruḥ z'ĩn bi-tāb

Bu tũyũr-ı 'uḡũl-i ĩlāhĩ ve 'uṣṣāk-ı lā-mekānĩ ŧerḥini tatvĩl eyleme, ⁽²⁾ kũtāh sũyle ve bundan yũz çevir, ferāḡat kıl;

Dem me-zen va'llāhu a'lem bi'ŧ-ŧavāb (1609)

Artuḡ ⁽³⁾ sũyleme ve ŧavāba cũmlesinden Ḥudā-yı Mũte'āl a'lemdũr. Seyyid Kāsim:³³¹⁸

- (4) Be-nādānān me-gũ sirr-i ḡaḡāyık
Ki her ḡũŧĩ suḡan-rā nĩst lāyık³³¹⁹
Velĩ ger furŧatĩ bāŧed tevān guft
Be-gũŧ-i cān-i³³²⁰ 'Azrā sirr-i Vāmık³³²¹
- (5) Suḡan ez-tevbe vu taḡvā rehā kun
Zi-mestĩ ḡũ be-ser-mestān-i 'āŧık³³²²
- (6) Dilĩ bāyed ki ender-rāh-i ma' nĩ
Zi-ŧafvet dem zened un ŧubḡ-i ŧādık³³²³
Eger huŧyār-i rāhĩ nũŧ bādet
Ve ger mestĩ me-kun baḡŧ-i 'alāyık³³²⁴
- (7) Be-cuz 'iŧŧet der-ĩn reh kes ne-dārem
Enĩs-i ḡāṭır u yār-i muvāfık³³²⁵
- (8) Me-gũ bā-'āḡılān esrār-i Kāsim
Ḥalāyık-rā ne-dāned ḡayr-i Ḥālık³³²⁶

İmdi ŧimden ŧũira;

Bāz mĩ-gerdĩm mā ey dũstān

³³¹⁸ Dīvānında bu gazel için bkz. Kāsim-ı Envār, a.g.e., s. 190.

³³¹⁹ "Cāhillere hakikatlerin sırrını açma; ũnkũ her kulak (bu mũhim) sũzũ duymaya lāyık deḡildir."

³³²⁰ Mũellifte "cān-ı ḡũŧ-ı..." ŧeklinde yazılmıŧ, ŧ ve ĩũ'de de bu dũzenle tekrarlanmıŧtır. Fakat Cevrĩ'de yukarıdaki ŧekilde dũzeltilmıŧ olup kullandığımız yayında da Cevrĩ'deki gibidir. Bkz. F.169b; ŧ.315a, ĩũ.290b.

³³²¹ "Fakat eḡer fırsatın olursa Azrā'nın can kulaḡına Vāmık'ın sırrını sũyleyebilirsin."

³³²² "Tevbe ve takvādan sũz etmeyi bırak; āŧıḡın sarhoŧlukla kendinden gemiŧ hālinden sũz et!"

³³²³ "Mānā yolunda hakiki fecir gibi temizlikten bahseden (etrafi aydınlatan) bir ḡũnlũn olmalı."

³³²⁴ "Eḡer akılı baŧında (ayık) bir yolcuysan bādeni i ve eḡer mest isen sana (bu yolda) engel olacak unsurlardan bahsetme!"

³³²⁵ "ḡũnlũ dostu ve muvāfık bir yār olan āŧkından baŧka bu yolda kimsem yok."

³³²⁶ "(Yalnızca maddeye bakan) akıl sahipleriyle Kāsim'ın sırrlarını konuŧma; (ũnkũ) yaratılmıŧları yaratandan baŧkası bilemez."

(9) Biz t̤uyūr-ı ‘uq̤l-i Rabbānī ve ‘āşıkān-ı lā-mekānī şerhinden ey dūstān girü ‘avdet idelüm ⁽¹⁰⁾ ve ‘ālem-i şaḥva geledüm:

Sūy-i murg u t̤acir u Hindūstān (1610)

Murg u t̤acir ü Hindūstān ⁽¹¹⁾ cānibine geledüm; ya‘ nī bunlaruñ kışşasını beyān idelüm.

Merd-i bāzergān peziruft īn peyām

(12) Merd-i bāzergān t̤ūtīden bu peyām u selāmı kabūl eyledi;

K’ū resāned sūy-i cins ez-vey selām (1611)

(13) Ki ol bāzergān t̤ūtīsinden cinsi cānibine, ya‘ nī Hindūstān’da olan t̤ūtīlere ⁽¹⁴⁾ selām irişdüre.

**Dīden-i Ḥāce T̤ūtīyān-i Hindūstān-rā Der-Deşt ⁽¹⁵⁾ u Peygām Resānīden Ez-
ān T̤ūtī**

Ḥācenüñ Hindūstān t̤ūtīlerini şahrāda ⁽¹⁶⁾ görmesi ve ol t̤ūtīden selām u peygām irişdürmesi beyānındadır.

(17) **Çunki tā aḳşā-yi Hindūstān resīd**

Çunki ḥāce-i t̤acir tā aḳşā-yı Hindūstān’a irişdi,

(18) **Der-beyābān t̤ūtī-i çendī bi-dīd (1612)**

Şahrā-yı beyābān ve fezā-yı Hindūstān’da birkaç t̤ūtī gördi.

(19) **Merkeb istānīd u pes āvāz dād**

Sūdāger ol maḥalde merkebini turgurdi, ba‘ dehū āvāz virdi.

(20) **Ān selām u ān emānet bāz dād (1613)**

Ol selām ve ol emāneti āşkäre virdi. **Ḳāsim-ı Envār ḳuddise sirruhū:** ³³²⁷

(21) Ey devā-yi derd-i bīmārān ‘aleyke’s-selām
Ey şifā vu rāḥat-i her cān ‘aleyke’s-selām ³³²⁸

Pīş-i çeşm-i mest-i maḥmūr-i tu ser bi’nhādeend
(22) Cumle mestān cumle huşyārān ‘aleyke’s-selām ³³²⁹

³³²⁷ Kullandığımız yayına göre yedi beyit olan gazelin ilk üç beyti iktibas edilmiştir ve bu neşirde “aleyke’s-selām” yerine “selām aleykum” redifi mevcuttur. Bkz. Ḳāsim-ı Envār, **a.g.e.**, s. 210-211.

³³²⁸ “Ey hastaların derdine devā ve ey bütün canların şifası ve gönül huzuru! Selām senin üzerine olsun!”

Der-reh-i vaşl-i tu kerdem kaç' -i deryāhā-yi jerf
Ey vişālet baħr-i bī-pāyān 'aleyke's-selām³³³⁰

(23) Pes, tūtīler h̄āceye kulağ urup kafesde maħbūs olan tūtīnūn emānet ve armağan
virdügi (24) selām u peyāmı işitdükleri gibi;

Tūtī'ī z'ān tūtīyān lerzīd bes

Ol tūtīlerden bir tūtī bisyār (25) lerzān oldı

Ūftād u mürd bu'gsisteş nefes (1614)

Ve yire düşdi ve mürd oldı, nefesi kesildi. (26) Ve yāhūd mısrā'-i evvelde olan bes,
bā'-i Fārisī'yle olup “Bir tūtī ditredi ve şoñra yire düşüp (27) meyyit oldı ve nefesi
munkaṭı' oldı.” demek olur. Bu beyt-i şerīfde daħı tarīk-ı 'ışkda olanların ba'z-ı
hālātına [II,84b] (1) işāret vardur, fe'fhem. Çünki sūdāger ol tūtīnūn düşüp “Mūtū
kable en temūtū.”³³³¹ mertebesine varduğun (2) gördi, ve lākin hālden haber-dār
olmamağ-ıla;

Şud peşīmān h̄āce ez-guft-i haber

H̄āce kendü tūtīsınūn (3) selām ü peyām ve derd ü ālāmını anlara haber virdüğinden
nādim oldı

Guft refem der-helāk-i cānver (1615)

(4) ve kendü kendüyi levīm idüp “Bir cānverūn helākine gıtdüm.” didi ve dirīg u
te'essüf çekdi ve tūtīyi (5) fī-nefsi'l-emr mürd oldı zannıyla bāzergān kendü kendüye
eyitdi:

İn meger h̄ācest bā-ān tūtīyek

(6) Meger bu tūtī ol bizüm kafeşde olan tūtīcüğe h̄āş ü peyvend ü akrabādan imiş.

İn meger du cism būd (7) u rūh-i yek (1616)

Meger kim bizüm tūtī ile bu tūtī cismde iki ve rūh u ma' naları vāhīd imiş, hayfā (8) vü
dirīgā!

³³²⁹ “Bütün kendinden geçmişler ve ayık olanlar senin mest ü mahmur gözlerinin önünde başlarını yere
koyup teslim olmuşlardır. Selām senin üzerine olsun!”

³³³⁰ “Sana kavuşma yolunda derin denizleri aştım. Ey kendisine kavuşmak uçsuz bucaksız denizleri
aşmak gibi (zahmetli) olan (sevgili)! Selām senin üzerine olsun!”

³³³¹ “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 402 (2669. metin).

İn çirā kerdem çirā dādem peyām

Bu işi niçün eyledüm ve bizüm tūṭīnūñ selām u peyāmın ⁽⁹⁾ buña niçün virdüm?

Sūḥtem bī-çāre-rā z’īn guft-i ḥām (1617)

Ḥayfā ki bī-çāre tūṭīyi bu guft-i ḥāmdan ⁽¹⁰⁾ yaqđum. Pes, Ḥazret-i Mevlānā bu münāsebet ile lisāndan vücuda gelen mazarratuñ tebeyyün ü beyānına ⁽¹¹⁾ şürū‘ idüp buyururlar ki:

İn zebān çun seng u hem āhen-veşest

Bu zebān fi’l-meşel ⁽¹²⁾ seng ü āhen gibidür.

V’ān çi bi’ched ez-zebān çun āteşest (1618)

Ve ol nesne ki zebāndan şıçrar, ⁽¹³⁾ āteş gibidür. Ya‘nī āhen-i zebān seng-i dimāğa çaķıldıķda lā-cerem şerāre-i sūḥan çehende olmaķ ⁽¹⁴⁾ muķarrerdür. İmdi:

Seng u āhen-rā me-zen ber-hem guzāf

Ey ‘āķıl! Seng ile āheni birbirine güzāf u beyhūde ⁽¹⁵⁾ urma.

Geh zi-rüy-i naķl u gāh ez-rüy-i lāf (1619)

Gāh naķl yüzinden ve gāh lāf yüzinden; ya‘ni gerek naķl ile ⁽¹⁶⁾ ve gerek lāf u güzāf ile beyhūde söz söyleme.

Z’ān ki tārīkest u her sū penbe-zār

Zīrā ki bu ‘ālem-i ṭabī‘at ⁽¹⁷⁾ muzlim ü tārīk ve her cānib penbe-zārdur.

Der-miyān-i penbe çun bāşed şerār (1620)

Ḳarañu gicede penbe ⁽¹⁸⁾ ortasında āteş nice olur? Ya‘nī cümle-i penbeyi iḥrāķ idüp ‘alevleri āfāķa peyveste olur. ⁽¹⁹⁾ İmdi ey görmeyüp bilmedügin söyleyen ve “Fülāndan işitdüm.” diyü lāf urup beyhūde ⁽²⁰⁾ kelimāt eyleyen cāhil ü fāsīd! Ḥalk-ı ‘ālem zulumāt-ı beşeriyyede olup ve ebdān u cismleri ⁽²¹⁾ kişt-zār-ı ṭabī‘atde ilķā olınmış penbedür. Senüñ ol kelimāt-ı beyhūde vü güzāfuñ halk-ı ‘ālemi ⁽²²⁾ āteşlere yaķup ‘ālemi fesāda virür. İmdi bu şıfat ve bu ‘amelden ferāġat kıl ve lisānuñı beyhūde ⁽²³⁾ sözden ve bühtān u iftirādan ḥıfz eyle! Şeb-i muzlim-i cehlde dil çaķmaġın çaķma, Ḥaķ’dan ḥavf ⁽²⁴⁾ eyle!

Zālim ān ḳavmī ki çeşmān dühtend

Zâlim ol bir kavmdür ki gözlerini dikdiler, her şey'ün ⁽²⁵⁾ aşlını ve haķıķatını görmekten iğmâz-ı ' ayn idüp mücerred birbirinden işitmekle evliyâ vü aşfiyâya ⁽²⁶⁾ bühtân u iftirâlar idüp

Z'ân suḥanhâ 'âlemî-râ sūhtend (1621)

Ol sözlerden 'âlemi yaķdılar. Hem ⁽²⁷⁾ bir Müslimâna maḥz-ı iftirâ idüp ve hem ol sözi kendülerden işidüp anlara tâbi' olanları daḥı [II,85a] ⁽¹⁾ cehennem âteşine yaķdılar ve şad hezâr fitne vü fesâduñ zuhûrına bâ' iş oldılar. Zamânede olan ⁽²⁾ ekşer-i nâsuñ aḥvâli bu minvâl üzredür. Haķ Sübhânehû ve Te'âlâ lutf u iḥsânından şifât-ı mezbûreyi ⁽³⁾ 'abd-i mü'mine naşib itmeye ve eger var ise ref eyleye. Zîrâ ekşer-i kavmuñ helâkine bâ' iş şifât-ı mezbûredür. Ve bi'l-cümle:

(4) Âlemî-râ yek suḥan vîrân kuned

Bir kelâm-ı fitne-engîz 'âlemi ḥarâb u vîrân eyler. Zîrâ şûret-i şalâḥda ⁽⁵⁾ görünüp ḥalk-ı 'âlem sözine i'timâd itmekle envâ'-ı fiten ü miḥen zuhûra gelüp kıyâmetden bir nişân ⁽⁶⁾ olur.

Rûbehân-i murde-râ şîrân kuned (1622)

Ölmiş dilküleri arslanlar ider. Ya' nî ḥile vü ḥud'a ⁽⁷⁾ şâhibleri mevtâ ḥükminde ve tevâzu' u meskenetde iken ol söz anları şîrân-ı jiyân ve yılan ⁽⁸⁾ u çiyân eyler. Ve yâḥûd enbiyâ vü evliyâya dil-âzârlıķ itmekde kemâl-i ḥavf u hirâsları ⁽⁹⁾ olan kimesneleri zebân-dırâzlıķa cerî vü kavî idüp şifât-ı sebu' iyyete giriftâr ider. ⁽¹⁰⁾ *Menâķıb-ı Mevlânâ*'da maşûrdur ki:³³³² Celâlü'd-dîn-i Rûmî ḳuddise sirruhû aḥbâbına du' â idüp “Haķ Tebâreke ⁽¹¹⁾ ve Te'âlâ yârânı ḳoca ḳurdıların şerrinden maşûn u maḥfûz eyleye.” dirlerdi. Aḥbâb su'âl ⁽¹²⁾ idüp “Yâ Mevlânâ, anlar ne tâ' ifedür?” didiler. Cevâb virdiler ki: “Mürşid nâmında olan bed-baḥtlar ⁽¹³⁾ ve aşḥâb-

³³³² Yazar adı belirtilmeden “Menâķıb-ı Mevlânâ'da maşûrdur ki” ifadesiyle kaydedilen bu kıssa için *Risâle-i Sipehsâlâr*, *Menâķıbu'l-Ârifîn* ve Lokmânî Dede'nin manzum *Menâķıb-ı Mevlânâ*'sı kontrol edilmiş; fakat söz konusu menkabe tespit edilememiştir. Bkz. Feridun bin Ahmed, **Sipehsâlâr Risalesi: Hz. Mevlânâ ve Yakınları**, Çev. Ahmed Avni, sadeleştiren yay.haz. Tahir Galip Seratlı, İstanbul, Elest Yayınları, 2004; Ahmed Eflâkî, **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006; Lokmanî Dede, **Menâķıb-ı Mevlâna**, Haz. Halil Ersoylu, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, 2001.

ı bid'at ve erbâb-ı hevâ vü tabî'at olan câhil ü münkirlerdür ki tarîk-ı müstaķimden⁽¹⁴⁾ münharif olup hem dâll ü hem muğill olmuşlardır. Ammâ 'aceb hâlet ve ğarîb muhâlefet ve özge hikmetdür ki:

(15) **Cānhā der-aşl-i ħod 'İsî-demend**

Ervāh ħod aşlda 'İsā-demlerdür; ya'nî nefeslerinden mürdeler⁽¹⁶⁾ ihyâ olmak her birinüñ şânındandır. Pes, 'âlem-i tabî'ate gelüp ednâs-ı beşeriyyet ile mülevves ve kafeş-i⁽¹⁷⁾ ebdâna giriftâr olduğdan sonra ol şafvet ü leţâfet gidüp küdüret hâşıl itmekle;

Yek zamān zaħmend u gāhî⁽¹⁸⁾ merhemend (1623)

Bir zamān zaħmlar ve bir zamān merhemlerdür. Ya'nî aħkām-ı nefsāniyye ve muķteziyât-ı beşeriyye⁽¹⁹⁾ ğalebe itdükçe mār u kejdüm gibi zebân-ı zehr-âlud ve enfâs-ı mesmûmeleri zaħm-ı ciger-sûzdur⁽²⁰⁾ ve nefis ü tabî'atün iktizâsına teba' iyyet itmeyüp rûhāniyyeti ğālib olduğda aşlında⁽²¹⁾ olan hāşiyet-i rûh zuhûra gelüp derdlere dermān ve mürde-dillere hayât-ı cāvidān⁽²²⁾ i' tâ ider. İmdi bā' iş-i televvüşât olup hayât-baħş-ı cān olmaĝa māni' olan ħucubât-ı⁽²³⁾ beşeriyye ve zulümât-ı nefsāniyye vü küdürât-ı tabî' iyyedür. Pes;

Ger hicāb ez-cānhā ber-ĥāstî

(24) Eger bu zıkr olınan ħucubât cānlardan mürtefi' olaydı,

Guft-i her cānî Mesîh-āsāstî (1624)

(25) Her bir cānuñ güftarı Mesîh-āsā olaydı ve mürde-dilleri ihyâ ideydi. Āh ey 'İsā-dem-i müşfik!³³³³

(26) Saķāhum rabbuhum³³³⁴ ħamrı tuţaĝuñ kevşerindendür
Bu meyden içenüñ nuķli ĥadışuñ sükkerindendür

(27) Dem-i 'İsā gibi nuţķuñ dirildür cānsız eşbāhı
Bu mu' ciz cān-fezā la' lüñ müferrih cevherindendür

[II,85b] ⁽¹⁾ İmdi benüm rûhum;

³³³³ Nesîmî Dîvânında Ayan neşrine göre on iki beyitten oluşan 137. numaralı gazelde tespit edilen aşğıdaki beyitlere geçilmeden evvel nüshada sürhile bir işaret çizilmiştir. Gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 351.

³³³⁴ “Rableri onlara içecek sundu.” Bkz. İnsan (Dehr) sûresi 76/21, nâkıs iktibas.

Ger suhan h̄'āhī ki gūyī çun şeker

Eger kand ü şeker gibi lezzetlü söz söylemek ve nuṭḡ-ı cān-baḡşuñla ⁽²⁾ 'İsā-veş ihyā'-i emvāt eylemek istersen

Şabr kun ez-hırş u in ḥalvā me-ḥūr (1625)

Hırş u āzdan ⁽³⁾ şabr eyle ve bu ḥalvāyı yime. Ya'nī ḥuḏūzāt-ı nefsāniyye ve müşteheyāt-ı cismāniyye tenāvül itmeyüp ⁽⁴⁾ şabūr u şekūr ol ve hırş u ṭama' dan ḳalbūñi gūsiste ḳıl ve hevā-yı ṭab' uña tābi' olmayup nefsūñe şekerden ⁽⁵⁾ leziz gelen ğaybet ü mesāvi ve ehl-i Ḥaḳḳ'a bühṭān u iftirā idüp ḥalvā yime; ya'nī herze-güylük eyleme. ⁽⁶⁾ Zīrā sen ğayrıları mücrim çıkarup kendūñi pākize göstermek nefsūñ lezzātı ve dünyā cīfesine ⁽⁷⁾ olan hırş u ṭama' uñ belāsıdur. **Seyyid:**³³³⁵

Ey Rūḥ-ı Ḳudūs cīfe-i murdāra yapışma
Gül-zār-ı cinānı ⁽⁸⁾ koyuban ḥāra yapışma
Maḥbūb-ı ezel yār-ı ebed var iken ey dūst
Sen yār etegin ḳoyma vü aġyāra yapışma

⁽⁹⁾ Mañşūr gibi ister isen menzil-i 'ālī
İtürme beḳā dāri fenā dāra yapışma

⁽¹⁰⁾ “Ḳālū”dan eger 'āleme iḳrār ile geldün
İḳrāruñı terk itme vü inkāra yapışma

Benlik şatanuñ çünki zeḡal çıḳdı ḳumāşı
Var arı metā' iste bu bāzāra yapışma

⁽¹¹⁾ Ey küpeyi incüden iden benden işit pend
Söz dürrini ṭut lü'lü'-i şeh-vāra yapışma

⁽¹²⁾ Kesb eylemeyen āhireti anı delü bil
Ey 'aḳl eyesi dünyē-i ğaddāra yapışma

Şaḳı ḳaranuñ zülfine yapışdı Nesimī
Ey bāda viren 'ömrini zünnāra yapışma

⁽¹³⁾ İmdi benüm cānum ve rūḥ-ı revānum;

Şabr bāşed müştehā-yi zīrekān

'Uḳālānuñ müştehāsı şabr olur.

³³³⁵ Ayan'ın çalışmasında dokuz beyitten oluşan 387 numaralı gazelin tamamı için bkz. Ayan, a.g.e., s. 668.

(14) **Hest ḥalvā ārzū-yi kūdekān** (1626)

Ḥalvā ise eṭfāl ü şıbyānuñ ārzūsıdır. Ya‘ nî ten-perverlikden ⁽¹⁵⁾ ferāğat ve ihtiyār-ı kanā‘ at idüp şabr-ı cemîl şāhibleri olan ve şabrdan lezzet alan ⁽¹⁶⁾ enbiyā vü evliyādur ki fi’l-ḥaḳīḳa ‘uḳalā anlardur ve bî-şabr u kanā‘ at olup lezzāt-ı nefsanıyye ⁽¹⁷⁾ ve müşteheyāt-ı cismāniyye ile ten-perverlik iden bi-ḥasebi’z-zāhir ‘uḳalā şeklinde dahı olursa eṭfāl ve nā-bāliğ ⁽¹⁸⁾ ve lā-ya‘ kıl hükmindeürler. İmdi ey iddi‘ ā-yı ‘aḳl iden ‘āḳıl-ı nā-bāliğ! Senüñ dahı ḥazzuñ şabrdan ⁽¹⁹⁾ olmağa cehd it. Zîrā:

Her ki şabr āverd gerdün ber-reved

Her kim şabr getürdi; ya‘ nî şābir oldı, ⁽²⁰⁾ gerdün üzere gider. Ya‘ nî maḥbūs-ı ṭabî‘ at-ı süfliyye olmağdan ḥalāş olup a‘ lā-yı ‘illiyîn ⁽²¹⁾ olan maḳām-ı melekût ve mertebe-i ceberüta gider ve ṭuṭî-i rûhı cev-v-i hevā-yı lā-mekānda uçar.

(22) **Her ki ḥalvā ḥürd vāpester reved** (1627)

Her kim ki ḥalvā yedi, alçaḳrak ve girü gider. Kāle Te‘ālā: “Elleẓīne yesteḥibbūne’l-ḥayāte’d-dunyā ‘ale’l-āḥirati ve yeşuddūne ‘an-sebīli’llāhi ve yebgūnehā ‘ivecā, ulā’ike fî-ḍalālîn ba‘id.”³³³⁶ Ya‘ nî her kim ki müstelezzāt-ı ⁽²³⁾ nefesine tābi‘ olup ten-perverlikden ferāğat itmeye, maḥbūs-ı ṭavāriḳ-ı eflākî olmağdan ḥalāş ⁽²⁴⁾ olmayup çāh-ı esfel-i ṭabî‘ ate düşer ve gitdükçe girü gidüp rāh-ı ‘iliyyīne yol bulmaz. ⁽²⁵⁾ Kāle’llāhu Tebāreke ve Te‘ālā: “Ve’sbir ve mā şabruke illā bi’llāh.”³³³⁷ el-āyetu. *Ve innemā kāle: “Ve mā şabruke illā bi’llāh”* ⁽²⁶⁾ *li-enne’s-şabra innemā yekūnu bi’l-kuvveti ve inne’l-kuvvete li’llāhi cemi’an fe-men lā-yu’eyyiduhū bi-kuvvetihî lā-yeṣṭatî’u en yeşbira.* ⁽²⁷⁾ *Ve ruviye enne Rasūla’llāhi şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, ḳara’e “fe-şabrun cemîlun,” ḳāle şabrun lā-şekvā fîhi, ve men beşşe fe-lem yeşbir.* [II,86a] ⁽¹⁾ *Ve ‘an-‘Aliyyin raḍiya’llāhu ‘anhu, ennehū ḳāle eş-şabru mine’l-īmāni bi-menzileti’r-re’si mine’l-cesedi, ve lā-ḥayra fî-cesedin lā-re’si lehū. Ve ḳāle eyḍan,* ⁽²⁾

³³³⁶ “Dünya hayatını âhirete tercih edenler, Allah yolundan alıkoyanlar ve onu eğri göstermeyi isteyenler var ya, işte onlar (haktan) uzak bir sapıklık içindedirler.” (İbrâhim 14/3) Âyet, metindeki yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³³³⁷ “**Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile dir.** Onlardan dolayı kederlenme; kurmakta oldukları tuzaktan kaygı duyma!” (Nahl 16/127, nâkıs iktibas)

*eş-şabru şabrāni şabrun ‘alā-mā tukrihu ve şabrun ‘ammā tuḥibbu.*³³³⁸ Ve ma‘nā-yı şabrda ‘ibārāt-ı muḥakkiḳīn muḥtelifedür. ⁽³⁾ *Fe-ḳāle’l-Cuneydu: eş-Şabru tecerru‘u’l-merārāti min-ğayri ta‘bīsin. Ve ḳāle Zu’n-nūn: eş-Şabru et-tebā’udu ‘ani’l-muḥālefāti,* ⁽⁴⁾ *ve’s-sukūnu ‘inde tecerru‘i ḡuşaşi’l-beliyyāti, ve izhāru’l-ḡinā me‘a ḥulūli’l-fakri bi-sāḫāti’l-ma‘iṣeti.* ⁽⁵⁾ *Ve ḳāle İbrāhīm el-Ḥavvās: eş-Şabru eş-sebātu ‘alā-aḫkāmī’l-kitābi ve’s-sunneti. Ve ḳīle: eş-Şabru huve imsāku’l-ḳalbi* ⁽⁶⁾ *‘ani’l-i‘tirādi ‘ale’t-taḳdīr.’*³³³⁹ Pes, şabruñ ma‘nā-yı luḡavisi, ‘inde’l-ceza‘ kişi nefsinı ḥabs itmekdür. Fe-li-hāzā ⁽⁷⁾ Şeyḫü’l-İslām Abdu’llāh-ı Enşārī ḳaddesa’llāhu sirrahū, *Menāzilu’s-Sā’irīn* nām kitāb-ı mergūbında şabrda üç ⁽⁸⁾ derece işbāt idüp buyurlar ki: *Ve’s-şabru ḥabsu’n-nefsi ‘alā-ceza‘in kāminin ‘ani’s-şekvā. Ve huve eydan min-eş‘abi’l-menāzili* ⁽⁹⁾ *‘ale’l-‘āmmeti, ve evḫaşiḫā fī-ṭarīḳi’l-maḥabbeti, ve enkerihā fī-ṭarīḳi’t-tevhīdi, ve huve ‘alā-selāşe derecātın: ed-deracetu’l-ülā* ⁽¹⁰⁾ *eş-şabru ‘ani’l-ma‘şiyeti bi-muṭāla‘ati’l-va‘īdi ibḳā’en ‘ale’l-īmāni, ve ḥazeran mine’l-cezā’i, ve aḫsenu minha eş-şabru ‘ani’l-ma‘şiyeti* ⁽¹¹⁾ *ḥayā’en, ve’d-deracetu’s-şāniyetu eş-şabru ‘ale’t-ṭā‘ati bi’l-muḥāfazati ‘aleyhā devāmen ve bi-ri‘āyetihā iḫlāşan ve bi-taḫsīnihā* ⁽¹²⁾ *‘ilmen, ve’d-deracetu’s-şālişetu eş-şabru fi’l-belā’i bi-mulāḫazati ḫusnu’l-cezā’i, ve intizāri revḫi’l-feraci ve tehvīni’l-beliyyeti* ⁽¹³⁾ *bi-‘addi eyādi’l-mineni, ve tezekkuru sevālifu’n-ni‘ami, ve fī-hāzihi’d-deraceti’s-suluşı*

³³³⁸ “Sabret! Senin sabrın da ancak Allah’ın yardımı ile dir.” âyetinde (Allah) böyle demiştir; çünkü sabır kuvvetle olur, bütün güçler ise Allah’a âittir. Kim bu kuvvetin Allah’tan olduğuna inanmazsa sabredemez. Resûlullah’ın (s.a.v.), ‘Artık (bana düşen) güzel bir sabırdır.’ âyetini okuduğu, sonra da: ‘İçinde şikâyetin olmadığı sabır, sabırdır; kim gamını izhâr ederse sabretmemiştir.’ dediği rivâyet edildi. Hz. Ali de: ‘Sabır imandandır, beden için baş ne ise iman için de sabır odur. Baş olmayan bedenın faydası yoktur.’ demiştir. Yine Hz. Ali: ‘Sabır iki çeşittir: sevmediğin şeye karşı gösterdiğin sabır ve sevdiğin şeye (kavuşmak için) gösterdiğin sabır.’ buyurmuştur.” Derkenara “lugat” kaydıyla “elbeşş” kelimesinin “dağılmak, yayılmak ve gamların sabredilemeyip dışa taşması” anlamlarına geldiği Farsça olarak yazılmıştır.

³³³⁹ “Cüneyd-i Bağdâdî: ‘Sabır, yüzünü ekşitmeden acıları yudum yudum içmektir.’ demiştir, Zü’n-nûn da: ‘Sabır, belâları ve kederleri çekerken (Allah’ın takdirine) karşı çıkmaktan uzak durup teslim olmak ve geçimi konusundaki fakirliğe rağmen zengin gibi görünmektir.’ demiştir. İbrâhım el-Ḥavvās ise: ‘Sabır, Kur’ân’ın ve sünnetin hükümlerine (uyuma konusunda) sebat etmektir.’ demiştir. Ayrıca: ‘Sabır, Allah’ın takdirine karşı kalpte oluşacak itiraza engel olmahtır.’ denilmiştir.” Derkenara “lugat” kaydıyla “tecerru” kelimesinin “acıları yutkunmak ve bir nesneyi âheste âheste içmek” anlamlarını ihtiva ettiği, “kezm” (öfkeyi yenme) ve “ğayz”a (Bir şeyin kıymetinin noksanlaşması; suyun eksilip azalması) da tecerru‘ denildiği Türkçe olarak yazılmıştır. Ayrıca yine derkenara, “fī-taḫḳīki’s-şabri ve aḳşāmihi ve derecāti ehlihi” de matlap olarak yazılmıştır.

mine's-şabri, nezelet "işbirü"⁽¹⁴⁾ ya'ni fi'l-belâ'i, "ve şābirū" ya'ni 'ani'l-ma'şiyeti, "ve rābiṭū" ya'ni 'ale't-tā'ati. Ve ez'afu's-şabri eş-şabru li'llāhi⁽¹⁵⁾ ve huve şabru'l-āmmeti ve fevḳahū eş-şabru bi'llāhi ve huve şabru'l-murīdīne, ve fevḳahumā eş-şabru 'ale'llāhi ve huve şabru's-sālikīne. *İntehā kelāmuhū.*³³⁴⁰ ⁽¹⁶⁾ İmdi ey tālib-i şādık ve derd ü belālara şabr eyleyen 'āşık! 'Abdü'r-rezzāk-ı Kāşānī nevvera'llāhu remsehū ⁽¹⁷⁾ ve ḳuddise nefsehū³³⁴¹ bu maḥallūñ şerhinde buyururlar ki: Ya'ni şabr; ma'a-kümünī'l-ceza' i fi'l-bāṭın,³³⁴² ğayra şikāyetden ⁽¹⁸⁾ nefsi ḥabs itmekdür. Ve i'tibāru kümünī ceza' in fi's-şabri³³⁴³ aña binā'endür ki eger ḳalbde ceza'-ı kāmın olmayaydı ⁽¹⁹⁾ "Nefsini ḥabs itdi." demek şaḥīḥ olmazdı. Pes, bu taḳdīrce şabr olmayup belki rızā i'tibār olunurdu. ⁽²⁰⁾ Ve şekvādan daḥı murād Ḥaḳ'dan ğayrıya olan şikāyetdür; zīrā bāb-ı şabrda "şekvā ila'llāh" ⁽²¹⁾ maḥmūde ve müstaḥsenedür. Nitekim Eyyūb-ı Şabūr 'aleyhi şalavātu'llāhi'l-Ġafūr: "Ennī messeniye's-şeyṭānu binuşbin ve 'azābin."³³⁴⁴ diyü Rabbü'l-izzet'e ⁽²²⁾ şikāyet eyledi. Ma'a-hāzā Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'ālā Kitāb-ı Kerīm'inde Eyyūb 'aleyhi's-selāmı şabr ile medḥ ü vaşf ⁽²³⁾ idüp "İnnā vecednāhu şābiran, ni'me'l-abdu, innehū evvāb."³³⁴⁵ diyü

³³⁴⁰ "Sabır gizli kaygı durumunda (nefsin sabırsızlığına rağmen) nefsi şikāyet etmekten alıkoymaktır. Sabır, avām için en zor mevkilerdendir ve muhabbet yolunda en uzak görünen (bu yola uygun olmayan), tevhid yolunda da reddedilen bir mertebedir. Sabrın üç derecesi vardır. Birincisi; verilecek cezâyı düşünerek iman üzere kalmak ve günahlardan sakınmak hususundaki sabırdır; fakat en uygunu Allah'tan hayâ ettiği için günahlara karşı sabretmektir. İkincisi; Allah'a itaatte ve ibadette ihlaslı bir şekilde devamlı olmaya çalışmak ve ibadetini de (câhilce değil de) ilimle güzelleştirerek yapmak hususundaki sabırdır. Üçüncüsü ise bir belâya dūcâr olunca güzel bir karşılığı düşünerek, kurtuluş için (Hakk'ın) rahmetini umarak ve lutf elleri addedip belâları küçük görüp Allah'ın daha evvel verdiği nimetleri anarak (nankörlük yapmadan gösterilen) sabırdır. Sabırdaki bu üç dereceden biri (Kur'ân'da) 'Sabredin.' (emriyle) indi. (Bununla kasıt) belâlara karşı sabırdır. (Diğer ikisi de şu emirlerdir:) 'Sabırda yarışın.' (Bununla işaret edilen), günahlara karşı sabırdır. 'Râbita kuranlar olun.' (Bununla kasıt) ibadet ve itaat hususundaki sabırdır. Sabrın en düşüğü Allah için sabırdır; bu, avâmın sabrıdır. Bunun bir derece yükseği Allah'la sabırdır; bu, müridlerin sabrıdır. Bunların üzerinde Allah'a sabır vardır; bu, sâliklerin sabrıdır. (Abdullâh-ı Ensârî) sözlerini bu şekilde tamamlamıştır." Bkz. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, **a.g.e.**, Çev. Abdurrezzak Tek, s. 98-99. Metinde atıf yapıp iktibas edilen âyet için bkz. Âl-i İmrân 3/200.

³³⁴¹ "Allah onu tertemiz eyleyip yüceltsin ve kabrini nurlandırın." Kâşânî şerhindeki kısım için bkz. Abdürrezāk-ı Kâşânî, **Şerh-i Menâzilü's-Sâirîn**, s. 109-113.

³³⁴² "İçte bir kaygı olmakla beraber"

³³⁴³ "Sabırda, (içte) var olan tasanın dikkate alınması (ve belirtilmesi)"

³³⁴⁴ "(Resûlüm!) Kulumuz Eyyūb'u da an. O, Rabbine: '**Doğrusu şeytan bana bir yorgunluk ve eziyet verdi.**' diye seslenmişti." (Sad 38/41, nâkıs iktibas)

³³⁴⁵ "Eline bir demet sap al da onunla vur, yeminini böyle yerine getir. **Gerçekten biz Eyyūb'u sabırlı (bir kul) bulmuştuk. O, ne iyi kuldu! Dâimâ Allah'a yönelirdi.**" (Sad 38/44, nâkıs iktibas)

buyurdu. Ve Ya‘küb ‘aleyhi’s-selām daḥı ⁽²⁴⁾ şābirinden iken “İnnemā eşkū beṣṣī ve ḥuznī ila’llāh.”³³⁴⁶ didüğünü Ḥaḳ Tebāreke ve Te‘ālā Qur‘ān-ı ‘Azīm’inde ⁽²⁵⁾ ḥikāyet buyurdu. İmdi dergāh-ı Ḥaḳḳ’a yüz sürmeyüp Ḥaḳḳ’a terk-i şikāyet itmek izhār-ı tecellüd ve zuhūr ⁽²⁶⁾ bi’d-da‘vādur. Ve Şeyhü’l-İslām “ve huve eyzan” kavliyle tevekküle işāret buyururlar. Ya‘nī: “Şabr, ‘āmmenüñ üzerine ⁽²⁷⁾ aş‘ab-ı menāzilden olmağ-ıla tevekkülün müşārikidür.” demek olur. Şabr ise be-her-hāl düşvārdur. [II,86b] ⁽¹⁾ Zīrā merd-i ‘āmī riyāzat ile āzmūde olmayup ve belāya şabr itmege taḥannüki³³⁴⁷ ve ḳam‘-ı nefse ta‘avvüdi yokdur ⁽²⁾ ve ehl-i maḥabbetden daḥı degildür ki murād-ı düstü ihtiyār ve belā ile yār olup iltizāz eyleye. Pes, kaçan Ḥazret-i ⁽³⁾ Ḥaḳ ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ, ‘abd-i ‘āmmīyi belā ile imtiḥān kılsa ‘abd-i mezbūr bir maḳāmda bulunur ki belāya ihtimāl ⁽⁴⁾ virmez ve nefsinün ‘adem-i ṭuma’nīneti olmağ-ıla ceza‘ galebe eyleyüp izhār-ı ceza‘ dan ḥabs-i nefis eylemek be-gāyet ⁽⁵⁾ şa‘b u düşvār olur. Ve şabr, ṭarīḳ-i maḥabbetde evḥaş menāzildendür. Zīrā iktizā‘-i maḥabbet ⁽⁶⁾ maḥbūb ile üns ve belālar ile iltizāz dur. Zīrā ‘āşık, maḥbūbınuñ murādın ihtiyār idüp ve üns ma‘a’l-maḥbūbı ⁽⁷⁾ efḍal u bihter görmüşdür. Kemā ḳile:

Ve kulle lezīzun ḳad niltu minhu
Sivā melzūzu vecdī bi’l-‘azābi³³⁴⁸

İmdi ⁽⁸⁾ maḥabbet, telezzüz bi’l-belādur. Āh! Zīrā ‘āşık nefsinı belāda bulduḳça maḥbūbı zıkrden ḥālī olmaz. Āh kim ⁽⁹⁾ muḥibbün murādı maḥbūbınuñ ḳurb ve ünsidür; maḥbūbuñ ünsi ise zikridür. Şabr ise kerāhet-i belāyı ⁽¹⁰⁾ muḳteẓidür; bu taḳdīrce kerāhet, ünsi münāfidür. Ve kezālik şabr, izhār-ı tecellüddür; tecellüd ise mezheb-i maḥabbetde ⁽¹¹⁾ eşedd münkerātdandur. Pes, şabr ile maḥabbet mütēnāfiyān olup ṭarīḳ-i maḥabbetde evḥaş menāzilden olduğı ⁽¹²⁾ müteḥaḳḳık oldu. Kemā ḳāle İbnu’l-Fārız:

Ve yaḥsunu izhāru’t-tecelludi li’l-‘idā

³³⁴⁶ “(Ya’kub:) **Ben kederimi ve üzüntümü ancak Allah’a arz ediyorum** ve ben sizin bilmediğiniz şeyleri Allah tarafından biliyorum, dedi.” (Yûsuf 12/86, nâkıs iktibas)

³³⁴⁷ Derkenara “lugat” kaydıyla “taḥannük” kelimesinin “sağlam ve dayanıklı” anlamına geldiğı yazılmıştır.

³³⁴⁸ Denildiğı gibi: “Azap duymanın lezzeti dışında bütün lezzetli şeylere eriştim.”

Ve yakbuḥu ḡayru'l-‘aczi ‘inde’l-eḥibbeti³³⁴⁹

Ve ṭarīḳ-i tevḥīdde daḥī ṣabr enkerdür; zīrā ṣābir kuvvet-i ṣebāt iddi‘āsındadır. ⁽¹³⁾ Da‘vā-yı ṣebāt ve izhār-ı tecellüd ise ru‘ünāt-ı nefsdendür. Tevḥīd ise fenā’-i nefsi mukteẓīdür. ⁽¹⁴⁾ Pes, ṭarīḳ-ı tevḥīdde daḥī ṣabr enker menāzilden idügi muḥaḳḳak oldu. Ve ṣabrda derecāt-ı ṣelāse ⁽¹⁵⁾ işbāt olup derece-i ūlā beḳā’-en ‘ale’l-īmān ve ḥazeran mine’l-cezā’, ³³⁵⁰ “Muṭāla‘a-i va‘īd ile ma‘şiyetden ⁽¹⁶⁾ ṣabr itmekdür.” buyurulmuş idi. Ya‘nī devām-ı nazar ile istiḥzār-ı va‘īd idüp bir vechle nazar eyleye ki ⁽¹⁷⁾ zikr-i va‘īd ‘abd-i nāzırı īmān üzerine ibḳā eyleye; ya‘nī ṣāḥiḥen ve sālimen bāḳī ḳalmağ-içün muḥāfaẓa-i ⁽¹⁸⁾ īmān kıla. Zīrā taṣdīḳ-i va‘īd, īmāndan ve ḥurumāt-ı Ḥaḳḳ’ı ta‘zīm ve ḥudūdu’llāhı ḥıfẓdandır. ⁽¹⁹⁾ Ve ḥazeran mine’l-cezā’ ma‘şiyetden ṣabr itmek daḥī derece-i ūlādandır buyurulmuş idi. Ve lākin, ma‘şiyete cezā’dan ⁽²⁰⁾ ḥazer itmekle ṣabr eylemek za‘īfdür; zīrā ḥazer-i cezā’ ḥavf-ı ‘ikābdur. Ḥıfẓ-ı ḥurmet ise ḥavf-ı ‘ikābdan ⁽²¹⁾ a‘lā vü evlādur. Ve buña delīl Şeyḥü’l-İslām ḳaddesa’llāhu remsehūnuñ: *Ve aḥsenu minhā eṣ-ṣabru ‘ani’l-ma‘şiyeti ḥayā’-en.* ³³⁵¹ ⁽²²⁾ buyurduklarıdır. ³³⁵² Pes, ḥayā ḥıfẓ-ı ḥurmete ensebdür; aña binā’-en ki lā-cerem ḥayā ta‘zīm içün olur. Zīrā ⁽²³⁾ ḥayā olmaz, illā li’l-iḥtişāmi ‘ani’l-muḥālefeti³³⁵³ olur. Ḥaşmet ise maḳām-ı iḥsānda ḥuzūr ma‘a’l-Ḥaḳ’da olur. ⁽²⁴⁾ Ḥavf-ı ‘ikāb ise ḥuzūr ma‘a’l-‘uḳūbeti ve ḥıfẓ-ı nefsi içün olur. Pes, ṣāḥib-i ḥayā Ḥaḳ ile ve ṣāḥib-i ⁽²⁵⁾ ḥavf nefsi iledür. Fe-izā kāne kezālik, ḥayā ṣīme-i aḥrār u eṣrāf; ve ḥavf, ṣīme-i ‘abīd ü erzāldür. ⁽²⁶⁾ Ve derece-i sāniye, *eṣ-Ṣabru ‘ale’t-tā‘ati fevḳa’s-ṣabri ‘ani’l-ma‘şiyeti.* ³³⁵⁴ buyurulmuş-ıdı. Zīrā ṣabr ‘ale’t-tā‘ati, ⁽²⁷⁾ ṣabr ‘ani’l-ma‘şiyeti müstelzimdür. Kemā ḳāle Te‘ālā: “İnne’s-şalāte tenhā ‘ani’l-faḥṣā’i ve’l-

³³⁴⁹ “İbn Fârız’ın dediği gibi: ‘Düşmanlara karşı cesâretli ve yiğit görünmeye çalışmak güzel görülür; fakat dostların yanında aczden başka bir hâl izhâr etmek çirkindir.’” *Kasîde-i Tâiyye*’nin 43. beytidir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi...**, s. 82. Beyit, metindeki yeri gösterilip başlığıyla birlikte derkenara yazılmıştır.

³³⁵⁰ “İman üzere kalarak ve cezadan sakınarak”

³³⁵¹ “Bunlardan en iyisi, hayâ ile (Allah’tan utandığı için) günah işlememeye karşı sabırdır.”

³³⁵² Bu kısımdaki açıklamaların kaynağı da aynı eserdir. Bkz. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, **a.g.e.**, Çev. Abdurrezzak Tek, s. 98.

³³⁵³ “Ancak muḥālefet etmekten utanç duyulduğunda (hayâ) olur.”

³³⁵⁴ “Allah’a itaat üzere kalmak için gösterilen sabır, günah işlememeye karşı sabırdan daha üstündür.”

munker.”³³⁵⁵ ‘Ale’l-ḥuşûş [II,87a] ⁽¹⁾ şâhib-i t̃â‘at olan ‘abd-i mü’min t̃â‘atını âfâtdan hıfz u hırâset ve evkâtıyla edâ’-i şalâta müdâvemet ⁽²⁾ ve şerâ’iṭ ü erkânını icrâ ve riyâ vü süm‘adan şıyânet ve ḥuşû‘ u ḥuzû‘ ve ḥuzûr-ı kalb ile iḳâmete ⁽³⁾ mülâzemet idüp ve müṭâla‘a-i ‘ilm-i şer‘î ile t̃â‘atını müstaḥsen idüp âdâb u sünen ve hey‘ât-ı ⁽⁴⁾ şalâtdan bir şey’e ḥalel getürmeyüp ‘adem-i ḥulûş ile vizânına nakş gelmekden ihtiyâṭ eyleye. Kâle Te‘âlâ: “Ve’llezîne şaberu’btigâ’e vechi rabbihim ve eḳâmu’s-şalâte ve enfekû mimmâ razaknâhum sirran ve ‘alâniyeten ve yedra’üne bi’l-ḥasenetî’s-seyyi’ete ulâ’ike lehum ‘uḳbe’d-dâr.”³³⁵⁶ Pes, merâsim-i ⁽⁵⁾ umûr-ı mu‘zame-i mezḳûre vech-i meşrûḥ üzre mürâ‘ât olındukda ‘abd-i mü’minün kalbi ḥuzûr ma‘a’llâh ile ⁽⁶⁾ taḥşîl-i şafvet idüp Hâzret-i Hâḳ, ol kalb-i şâfiye devâm-ı murâbaṭa ile ḳazf-i nûr-ı ‘azamet ider. ⁽⁷⁾ ‘Abd-i mezbûr daḥı ma‘âşiden maḥfûz u maşûn olup Hâḳ’dan dâ’imâ envâ‘-ı ilhâmât aḥz u telâḳḳî ⁽⁸⁾ eyler. Şâbir ‘ani’l-ma‘şiyeti ise vesâvis-i şeyṭâniyyeye nefsinî müştâgile ve ma‘âşîye nâzi‘a olur. Pes, ⁽⁹⁾ beynehumâda fark-ı beyyin ve bevn-i ba‘îd vardır. Ve derece-i şâlişe mülâḥaza-i ḥüsn-i cezâ’ ile şabr fi’l-belâdur buyurulmuş idi. Ya‘nî ⁽¹⁰⁾ ḥüsn-i cezâyı mülâḥaza ve Ḳur‘ân-ı Kerîm ve Furḳân-ı ‘Azîm’de ‘ibâd-ı şâbirîn için va‘d-i Rabbânî olan ⁽¹¹⁾ ḥüsn-i şevâb ve ‘inda’llâh olan kerâmât ve Hâḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ ‘ibâd-ı şâbirîni medḥ ü şenâ eyledüğün müṭâla‘a ⁽¹²⁾ ḳılmaḳ meşâḳkat-i şabrı nefse ḥafîf ve kalbi ḳavî ider. Ve şabrda revḥ-ı ferece olan intizâr ⁽¹³⁾ ‘ibâdet-i uḥrâdur ve eyâdî vü sevâbıḳ-ı mineni ta‘dâd ve mebdî vü sevâlîf-i ni‘amı tezekkür ü tefekkür, ⁽¹⁴⁾ şedâ’id-i şabrı nefis üzerine âsân u heyyin ḳılır. Rivâyet olunur ki Eyyûb ‘aleyhi’s-selâma: “Yâ Eyyûb! ⁽¹⁵⁾ Bu belâ-yı şedîd, üzerüñden keşf ü ref‘olmağ-içün Hâḳ’dan du‘â eyleseñe.” didiler. Eyyûb ‘aleyhi’s-selâm ⁽¹⁶⁾ anlara su’âl idüp: “Şimdiye degin vâḳi‘ olan müddet-i ‘ömrümüzden eyyâm-ı rehâ vü rāḥat mı çokdur, yohsa ⁽¹⁷⁾ eyyâm-ı belâ

³³⁵⁵ “(Resûlüm!) Sana vahyedilen Kitâb’ı oku ve namazı kıl. **Muhakkak ki namaz, hayâsızlıktan ve kötülükten alıkoyar.** Allah’ı anmak elbette (ibadetlerin) en büyüğüdür. Allah yaptıklarınızı bilir.” (Ankebut 29/45, nâkis iktibas)

³³⁵⁶ “Yine onlar, Rablerinin rızâsını isteyerek sabreden, namazı dosdoğru kılan, kendilerine verdiğimiz rızıklardan gizli ve açık olarak (Allah yolunda) harcayan ve kötülüğü iyilikle savan kimselerdir. İşte onlar var ya, dünya yurdunun (güzel) sonu sadece onlarındır.” (Ra’d 13/22) Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

vü cefâ mı çokdur?” didi. “Eyyâm-ı şafâ vü râhat çokdur.” didiler. Eyyüb ‘aleyhi’s-selâm dahı, ⁽¹⁸⁾ *Fe-ene estaḥyî minâ’llâhi en eşkû ileyh.*³³⁵⁷ diyü cevâb buyurdılar. Ve şabrda olan derecât-ı şelâşeyi ⁽¹⁹⁾ beyân için: “İşbirü ve şâbirü ve râbiṭü”³³⁵⁸ âyet-i kerimesi nüzül idüp şabruñ şöret-i isti‘mâli ‘örfen ⁽²⁰⁾ belâda olmağ-ıla şabr belâya taḥşîş olunup muşâbere dahı taḥşîş bi’l-ma‘şiyeye kılındı; zîrâ ⁽²¹⁾ ma‘şiyete muşâbere mücâhede-i nefsdür. Ve murâbaṭa dahı taḥşîş bi’t-tâ‘at kılındı; zîrâ nefis, ⁽²²⁾ tâ‘at u riyâzat ve muḥârebe-i şeyṭân ve devâm-ı irtiyâzda feres-i murâbıṭa teşbîh olunmuşdur. ⁽²³⁾ Ve Şeyḥü’l-İslâm tayyeba’llâhu enfâsehû: “Ez‘af-ı şabr, şabr li’llâhdur ki şabr-ı ‘âmmédür ve anuñ fevķında ⁽²⁴⁾ şabr bi’llâhdur ki mürîdînüñ şabridur ve ikisinüñ dahı fevķında olan şabr ‘ale’llâhdur ki şabr-ı sâlikîndür.”³³⁵⁹ ⁽²⁵⁾ buyurmuşlar idi. Aña binâ’en ki şabr li’llâh ma‘şiyetden şabrdur ve yâḥūd ‘alâ-ḥazfî’l-muẓâf li-ecli’s-sevâb ve’l-ğufrân tâ‘at ⁽²⁶⁾ üzerine olan şabrdur. Ve şabr bi’llâh te’yîdât-ı İlâhiyye vü kuvvet-i Rabbâniyye ile olan şabrdur; ⁽²⁷⁾ zîrâ mürîd oldur ki kendünüñ fi’l ü kuvvetünden münselih olup “Lâ-ḥavle ve lâ-kuvvete illâ bi’llâh”³³⁶⁰ ma‘nâsını [II,87b] ⁽¹⁾ ‘âlim ola. Ve şabr ‘ale’llâh aḥkâm-ı İlâhî’ye şabrdur; zîrâ sâlik taşarruf u ihtiyârından berîdür ve ‘ayne’l-yakîn ⁽²⁾ müşâhede ider ki kendüde ve cemî‘-i eşyâda mutaşarrıf ve cümle-i umûrı muşarrıf Ḥaḳ Te‘âlâ’dan ğayrı ⁽³⁾ yokdur. Pes, ma‘a mükâbedeti’l-elem sâlik-i râh-ı Ḥaḳ aḥkâm-ı taşarrufât-ı Kâdir-i Muṭlaḳ’a şabr ider. ⁽⁴⁾ *Ve kâle Yaḥyâ bin Mu‘âz: Şabru’l-muḥibbîn eşeddu min-şabri’z-zâhidîn, ve a‘cebâ keyfe yeşbirüne? Ve enşidur.*

⁽⁵⁾ Eş-şabru yecmulu fi’l-mevâṭini kullihâ
İllâ ‘aleyke fe-innehû lâ-yecmulu³³⁶¹

³³⁵⁷ “Allah’a şikâyet etmeye Allah’tan utanırım.”

³³⁵⁸ “Ey iman edenler! **Sabredin; (düşman karşısında) sebat gösterin, (cihad için) hazırlıklı ve uyanık bulunun** ve Allah’tan korkun ki başarıya erişebilirsiniz.” (Âl-i İmran 3/200, nâkıs iktibas)

³³⁵⁹ Bkz. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, a.g.e., s. 99.

³³⁶⁰ “Güç ve kuvvet sadece Allah’ındır.”

³³⁶¹ “Yaḥyâ b. Muâz (şöyle) dedi: Muhabbet ehlinin sabrı, zâhidlerin sabrından çok daha zordur. (Buna rağmen) sabrı nasıl başarıyorlar? Oldukça şaşırtıcı bir durum! (Muhibbin sabrının zorluğuna dâir şu) beyit söylenmiştir: Sabır, her yerde güzeldir; fakat senden ayrılığa sabır, cefâdır ve güzel değildir.”

İmdi şabr üç derece üzerine ⁽⁶⁾ iktışār kılındı; zīrā Şeyhü'l-İslām buyurdıkları üzere şabr, 'avām ve muṭavassıṭinūn maḳāmātındandır; ⁽⁷⁾ maḳām-ı muḥibbīn ü muvaḥḥidīn maḳām-ı şabrdan erfa' u a' lādur. Ammā ba' z-ı 'ārifīn şabr ma' a' llāhı ⁽⁸⁾ aşḫāb-ı müşāhedāt u ḥuzūr ve şabr 'ani' llāhı erbāb-ı maḥabbet için işbāt eylemişlerdür. ⁽⁹⁾ Ya' nī kaçan maḥbūb muḥibbinūn firāḳını irāde eylese aña şabr 'ani' llāh ta' bīr iderler. Kemā kīle; **beyt**:

- (10) Urīdu vişālehū ve yurīdu hecrī
Fe-etruku mā urīdu limā yurīdu³³⁶²

Ve ruviye enne şābben mine'l-muḥibbīne se' ele 'ş-Şibliyyu ⁽¹¹⁾ 'ani' ş-şabri. *Fe-ḳāle, eyyu' ş-şabri eşeddu? Fe-ḳāle, eş-şabru bi' llāhi. Fe-ḳāle, lā. Fe-ḳāle, eş-şabru 'ale' llāh. Fe-ḳāle, lā.* ⁽¹²⁾ *Fe-ḳāle, eş-şabru fi' llāh. Fe-ḳāle, lā. Fe-ḳāle, eş-şabru ma' a' llāh. Fe-ḳāle, lā. Fe-ḳāle, veyḥake fe-eyyu? Fe-ḳāle 'ani' llāh.* ⁽¹³⁾ *Fe-şehiḳa' ş-Şibliyyu ve ḥarra maḡşiyyen 'aleyhi. Ve ruviye 'ani' ş-Şibliyyi fī-ma' nāhur.*

- (14) Şābira' ş-şabru fe' steḡāse bihi' ş-şabru
Feşāḥa' l-muḥibbu bi' ş-şabri şabran³³⁶³

Seyyid:³³⁶⁴

Baňa sensiz cihān ey cān gerekmez
Vişālūn var iken hicrān gerekmez

- (15) Leb-i la' lūn zülāl-i ābından ayru
Şarāb-ı çeşme-i ḥayvān gerekmez

Ġamuñdur gönlümün tahtında sultān
Bir iḳlīme iki sultān gerekmez

- (16) Yeter derdün devā müştāḳa ey cān
Ki derdün bilene dermān gerekmez

³³⁶² “Denildiği gibi: ‘Ben ona kavuşmayı istiyorum, o ayrılığı istiyor ve onun istediği şeyler için ben kendi arzularımdan vazgeçiyorum.’”

³³⁶³ “Muhabbet ehlinde olan gençlerden birinin, Şibli'ye sabırla ilgili soru sorduğu rivâyet edildi. (Genç), ‘Hangi sabır en şiddetlidir (zordur ve müteberdir)?’ dedi. Şibli (k.s.): ‘Sabr bi' llâhtır.’ dedi. Genç, ‘Hayır.’ dedi. Şibli: ‘Sabr ale' llâhtır.’ dedi. (Genç yine) ‘Hayır.’ dedi. Şibli bu sefer: ‘Sabr fi' llâhtır.’ diye yanıtladı. (Genç tekrar) ‘Hayır.’ dedi. Şibli: ‘Sabr ma' allahtır.’ dedi. (O yine) ‘Hayır.’ dedi. Bu sefer Şibli: ‘Yazık sana! Bunlar değilse hangi sabır o zaman?’ dedi. Genç: ‘Sabr ani' llâhtır (Allah'tan ayrılığa sabretmektir).’ dedi. Şibli (k.s.) bu sözü duyar duymaz yere düştü ve bayıldı. Bu anlamda Şibli'den (şu beyit) rivâyet edildi: Sabreden kişi, sabırla yardım ister. Sevenin sabrı çağırması da sabırla olur.”

³³⁶⁴ Kullandığımız yayında on iki beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 394.

Gülistānuñ güli sensiz dikendür
Baña cān sensiz ey cānān gerekmez

(17) Ezelden kılmışum ‘ışkuñla peymān
Bütün peymān şınuķ peymān gerekmez

Gel ey ‘āşıķlaruñ rıdvānı hüsnuñ
Ki sensiz ‘āşıķa rıdvān gerekmez

(18) İki ‘ālemde dīdāruñdan özge
Baña ey şūret-i Raḥmān gerekmez

Vişālūñ şerbetin içen muḥibbe
Firāķuñ aķusı çendān gerekmez

(19) Baña şabr eylemek senden ḥabībā
Eger müşkil ü ger āsān gerekmez

Kesilmez gerçi vaşluñdan Nesīmī
Gözinden olduķuñ pinhān gerekmez

(20) Pes ey ‘āşıķ-ı şādık! Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū daḫı mertebe-i ūlāda olan
ṭā’ifeye: “Belālara (21) şabr idinüz ve riyāzat ü mücāhede kılnız kim berekāt-ı
şabrınuz ile evcāt-ı derecāt-ı (22) ‘āliyāta irtikā ve eflāk-i ceberūta i‘tilā eyleyesiz.”
diyü buyurup ba‘ dehū mertebe-i fenā’-i (23) fenāda olanlaruñ aḫvāl ü ezvāķını beyāna
şürü‘ buyurdılar. **Taḳrīr-i ḳavl-i Ferīdu’d-dīn-i** (24) ‘Aṭṭār:

Tu şāḫib-nefsi ey gāfil miyān-i ḥāk ḥūn mī-ḥor
Ki şāḫib-dil eger zehrī (25) ḥored ān engubīn bāşed³³⁶⁵

Ferīdu’d-dīn-i ‘Aṭṭār’uñ taḳrīr-i ḳavlidür, ya‘ nī bu beytinūñ ma‘ nāsını beyāndur ki:
(26) Ey gāfil! Sen şāḫib-i nefssin; ḥāk ortasında ḳan tenāvül eyle. Ya‘ nī bedenüñi ḥāk-
(27)ālūd idüp mücāhede vü riyāzat ile ciger ḳanın tenāvül ḳıl ve yan yaḳıl ki [II,88a] (1)
saña nāfi‘ olan riyāzattur. Pes, “Mürşid-i rāḥ-ı ḥaḳīḳat ve ‘ārif bi’llāḥ didüğümüz
niçe kāmilleri (2) riyāzattan berī görüyoruz.” dime. Zīrā ki şāḫib-i dil olan eger zehr
daḫı tenāvül eylese ol zehr (3) aña ‘asel olur. Ḥāşıl-ı kelām her şey’uñ maḥalli vardır.
Ve cū‘ u riyāzat anuñ-çündür ki emrāz-ı (4) nefsāniyye izāle olup ve mertebe-i
iṭmīnāna varup ḥaste gönül şihḥat bula. Ve yaraya merhem vaż‘ (5) olunduķı anuñ-

³³⁶⁵ “Ey gāfil! Sen nefis sahibisin; toprağın ortasında kan iç. Gönül gözü açık olan ârif kişi ise zehir bile içse o zehir bal olur.”

çündür ki lahm-ı fāsīd gidüp yeñiden lahm u şahm bite. Pes, emrāz-ı nefsanıyyeden halāş ⁽⁶⁾ olup ve ‘ilel-i beşeriyyeden eşer kalmayup ve hāne-i derūnuñ nūr-ı ‘ışk u maḥabbet ve ziyā-yı ⁽⁷⁾ ‘ilm ü ma‘rifet ile tolup ve nefs-i muṭma’inne şāḥibi olup ve kemāl-i şihḥat bulup mertebe-i vilāyete nā’il ⁽⁸⁾ olduḡda ḥīn-i riyāzatda saña zehr meşābesinde zarar viren şey’ler, erbāb-ı kulūb-ı şāfiyeye ⁽⁹⁾ tiryāk olur ve zehrler sükkere tebdīl olup ekl ü şürb eyledüḡi āb u nān ve sā’ir-i ⁽¹⁰⁾ me’kulāt ‘ışk nūrına mübeddel olur. Zīrā merd-i fānī ve ehl-i dilde iktizā-yı ‘ışkdan ḡayrısı ⁽¹¹⁾ kalmamışdur ve ḥālet-i ‘ışk kendülere ḡālib olup anı bir şey’ izāle eylemekden kalmışdur ve anlardan ⁽¹²⁾ nā-şāyeste ve ḥilāf-ı rızā-yı İlāhī kār zuhūra gelmek ihtimāli yoḡdur. “İmdi sen daḡı anlar mertebesine ⁽¹³⁾ varınca envā’-ı hezār riyāzat u mücāhede idüp ve iṣlāḥ-ı nefs idince niçe kanlar yutmaḡ ⁽¹⁴⁾ gereksin.” dimekdür. Pes, Ḥazret-i Mevlānā Celālū’d-dīn efāza’llāhu ‘aleynā esrārahū bunun şerḥine şürū‘ idüp ⁽¹⁵⁾ buyurdılar:

Şāḥib-i dil-rā ne-dāred ān ziyān

Şāḥib-dile ol zehr ziyān tutmaz,

Ger ḥored ü zehr-i kātıl-rā ‘iyān (1628)

⁽¹⁶⁾ Eger ol şāḥib-dil āşikāre zehr-i kātıl daḡı yir ise

Z’ān ki şihḥat yāft v’ez-perhīz rest

⁽¹⁷⁾ Zīrā ki ol şāḥib-dil emrāz-ı nefsanıyye ve ‘ilel-i ṭabī‘iyyeden halāş olup şihḥat buldı ⁽¹⁸⁾ ve perhīz ü riyāzatdan kurtıldı,

Ṭālib-i miskīn miyān-i teb derest (1629)

Ammā ṭālib-i miskīn ⁽¹⁹⁾ henüz ḥummā vü teb içindedür; ya’nī emrāz-ı nefsanıyyeye mübtelādur. Lā-cerem, aña perhīz ü riyāzat lāzımdur. ⁽²⁰⁾ Zīrā maḥmūm olan perhīz itnese istiskā’ marazına mübtelā olup ḥīn-i mevte degin āb-teşneligi ⁽²¹⁾ gitmeyüp ve āb sebeb-i helāki olduḡı gibi ḥummā-i nefsanıyyeye mübtelā olan daḡı riyāzat ü mücāhede ⁽²²⁾ ve perhīz ü taḡvā itmeyüp nefsi murādın virürse istiskā’-i nefse mübtelā olup ma’nāda ⁽²³⁾ āteş ve şüretde āb-veş olan ḥuṭām-ı dünyeviyyeden nūş

itdükçe kanâ'at gelmeyüp ⁽²⁴⁾ lisân-ı tîma'î dehân-ı hırşdan “Hel min-mezîd”³³⁶⁶ diyüp bi'l-âhire nâr-ı cahîm-i tabî'atde helâk olur.

⁽²⁵⁾ **Guft Peygamber ki ey tâlib cerî**

Hâzret-i Fahr-i Âlem ve şefî'ü'l-ümem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurdı ki: ⁽²⁶⁾ Ey tâlib-i cerî vü merd-i dilîr:

Hân me-kun bâ-hiç maṭlûbî mirî (1630)

Zinhâr hiçbir maṭlûb ile nizâ' u cedel eyleme. ⁽²⁷⁾ Ya'nî, ey tâlib mertebesinde ve maḳâm-ı telvînde ve hükmi-nefs ü tabî'atde olan mübtedî! [II,88b] ⁽¹⁾ “Size riyâzat itmemek niçün zarar vermeye ve bize zarar vire?” diyüp mürîd iken murâd ve ‘âşık iken ⁽²⁾ ma'şûk ve tâlib iken maṭlûb ve muḥibb iken maḥbûb mertebesine nâ'il olan merd-i vâsıl ⁽³⁾ ve ferd-i kâmiller ile 'inâd ve hem-serlik eyleme ve: “Ben dahı riyâzatdan gûsiste olurum.” dime. Zîrâ: ⁽⁴⁾ “Hest farkî der-miyân bî-muntehâ”³³⁶⁷ maẓmûnı üzre senûn ile anûn ḥâlî beyninde bevn-i ba'îd vardır. ⁽⁵⁾ Saña lâzım olan ḥakîm-i Rabbânî ve ṭabîb-i İlâhî emrini ḳabûl idüp marâz-ı nefsdan ḥalâş içün ⁽⁶⁾ riyâzat u mücâhede itmekdür. Şaḥîḥü'l-mizâc olan ṭabîbânü'l-müşfikâna: “Siz niçün perhîz ⁽⁷⁾ itmeyüp baña perhîz ile hükmi idersiz?” diyü mu'âraza itmek ḥasteye lâyıḳ degildür; 'adem-i perhîzün zararî ⁽⁸⁾ kendüye 'â'iddür. Meşelâ:

Der-tu Nemrûdî'st âteş der me-rev

Sende Nemrûdlık vardır, âteş içine ⁽⁹⁾ gitme.

Reft ḥ'âhî evvel İbrâhîm şev (1631)

Eger âteşe gitmek isterseñ evvel İbrâhîm ol, soñra ⁽¹⁰⁾ derûn-ı âteşe dâhil ol. Ya'nî ey Nemrûd-şîfat ve nâr-ṭabî'at olan ehl-i şehvet! ⁽¹¹⁾ Nâr-ı caḥîmden müştâ'il olan ḥuzûzât-ı nefsâniyye ve müşteheyât-ı cismâniyye âteşine düşüp ⁽¹²⁾ yanma. Eger nefsi ü cismün dahı ba'z-ı ḥişşesi virilüp ve ba'z-ı iḳtizâsına göre fi'l ü 'amel ⁽¹³⁾ lâzım geldükde icrâ olunup seni iḥrâḳ itmemek ister iseñ evvelâ İbrâhîm şîfatıyla ⁽¹⁴⁾ muttaşîf ve enbiyâ vü evliyâ nûrıyla nûr-ı maḥz olup ba' dehû ol cânibe teveccüh eyle

³³⁶⁶ “Daha var mı?” (Kaf 50/30, nâkıs iktibas)

³³⁶⁷ “Arada sonsuz bir fark var.” (Baş tarafına bir ayn harfî yazılmıştır).

ki sende ⁽¹⁵⁾ nār-ı tabī‘at ve âteş-i beşeriyet kalmayup cümle-i nāruñ nūra tebdīl olmağ-ıla tabī‘at-ı muhriķası ⁽¹⁶⁾ zā‘ile olup saña dağı mānend-i İbrāhīm nār-ı muhriķa berd ü selām ve bāğ u büstān ola ⁽¹⁷⁾ ve nefsüñ mertebe-i itmīnāna varmağ-ıla iktizāsı beşeriyetden olmayup mertebe-i rûhāniyyetden ⁽¹⁸⁾ ola. Eger eyle olmasa enbiyā‘-i ‘izām ve evliyā‘-i kirāmuñ nefis-i nefislerinden zuhūr iden ⁽¹⁹⁾ nikāh ü izdivāc ve ekl ü şûrb ve ḥāb u istirāhat içün iktizā‘-i nefis dinilürdi, ⁽²⁰⁾ lākin dinilmez; zīrā anlaruñ bedenleri cān ve nefsleri ‘ayn-ı rûh olmışdur. Fe-izā kâne kezālîk, ⁽²¹⁾ rûhānīleruñ iktizāsı dağı rûhānīdür. İmdi kendüñi tecessüs idüp iz‘ān kıl; ⁽²²⁾ bu nişānlardan sende mevcūd olmaduķça mürşid-i kāmîl geçinüp ümmet-i Muḥammed’i nār-ı ḥizlāna yakma ⁽²³⁾ ve kendüñi girdāb-ı ‘azāba atma.

Çun ne’î sebbāḥ ne deryāyi’î

Çünkü sebbāḥ u āşinā degilsin ⁽²⁴⁾ ve deryā-yı eḥadiyyete mensûb olan mâhiyāndan degilsin,

Der meyefken ḥ̣îş ez-ḥod-rāyi’î (1632)

⁽²⁵⁾ Sefāhet ü pindār ve taḳlīd ü ḥod-rāylığundan kendüñi deryāya bırakma. Zīrā ḡarḳ u helāk ⁽²⁶⁾ ve Fir‘avn gibi mürd-i nā-pāk olursın. Ya‘nī ḡavvāş-ı baḥr-i ma‘ārif geçinüp ve ḥaḳīḳatin bilmedügin ⁽²⁷⁾ emvāc-ı kelimāti ser-i zebānuñdan aşırup kendüñi ḍalālete bırakma ve baḥr-i zulumāt-ı enāniyyetde müstaḡraḳ olma.

[II,89a] ⁽¹⁾ Ū zi-âteş verd-i aḥmer āvered

Ol İbrāhīm Ḥalīlu’llāh ‘aleyhi şalavātu’llāh, âteşden verd-i aḥmer getürür. Ve ba‘z-ı ⁽²⁾ nüshada: “Ū zi-ḳa‘r-ı baḥr gevher āvered” vāḳi‘ olmışdur. Ya‘nī ḡavvāş-ı baḥr-i eḥadiyyet ve sebbāḥ-ı deryā-yı vāḥidiyyet ⁽³⁾ olan mürşid-i muḥaḳḳıḳ ve ehl-i deryādan olan ve ifnā‘-i vücūd iden ‘āşıḳ-ı şādıḳ ḳa‘r-ı deryā-yı vaḥdetden ⁽⁴⁾ erbāb-ı ‘ışḳ u maḥabbetüñ mengüş-ı güş-ı cānı olmağa lāyık cevāhir-i ḥaḳā‘ıḳ-ı zī-ḳıymet getürür.

Ez-ziyānhā sūd ber-ser āvered (1633)

Ol ḡavvās-ı ⁽⁵⁾ deryā-yı ma‘ānī ziyānlardan faẓla vü ber-ser fā‘ide getürür. Ber-ser, “faẓla” ma‘nāsınadır. Ya‘nī ⁽⁶⁾ meşelā incü iḥrācı içün niçe emvāl-i firāvān ḥarc idüp

gerçi şüretâ ziyân görünür, ⁽⁷⁾ ammâ lü'lü'-i şehvâr çıķduķça ĥarc itdügi mâldan fazla envâ'-ı sūd u fâ'ide ele ⁽⁸⁾ getürdügi gibi ġavvâş-ı deryâ-yı maĥabbet olan 'âşık-lar daĥı gerçi âteş-i 'ışķa yanup ⁽⁹⁾ ve baĥr-i fenâya tıalup ifnâ-yı vüçüd-ı mevĥûm iderler; lâkin ma' düm olmayup ser-ber ⁽¹⁰⁾ ü fazla vüçüd-ı ĥaķķâniyle ĥayât-ı bâķiye bulup ebedü'l-âbâd ĥandân u dil-şâd olurlar. ⁽¹¹⁾ Ĥaķķâ deryâ-yı ĥaķâ'ıkda le'âlî vü cevâĥir-i ma'ârife nihâyet yokdur ve lâkin sebâĥat öğrenmedin ⁽¹²⁾ ġavvâşlık itmek sebeb-i helâkdür. **Rubâ'î:**

Ĥavvâşî kun geret guher mî-bâyed
Ĥavvâşî-râ çend huner mî-bâyed
(13) Ser-rişte be-dest-i yâr u cân ber-kef-i dest
Dem nâ-zeden u pâ-y zi-ser³³⁶⁸ mî-bâyed³³⁶⁹

Âĥ ne tefâvütdür ki ⁽¹⁴⁾ fî l-i vâĥid iken kâ milden zühûr itdükde ĥûb u merġûb ve nâķışdan zühûr itdükde nâķış ⁽¹⁵⁾ u ma'yûbdur. Zîrâ dest-i kâmil, yed-i ĥudret-i Raĥmân ve dest-i muķallid ü câhil âlet-i telbîs ü şeytândur. ⁽¹⁶⁾ İmdi benüm cânım;

Kâmilî ger ĥâķ ġîred zer şevved

Kâmil eger topraĥı tıtsa, ya' nî eline alsa altun ⁽¹⁷⁾ olur.

Nâķış er zer burd ĥâķister şevved (1634)

Eger nâķış olan kimesne zer iletse ĥâķister olur. ⁽¹⁸⁾ Ya' nî mürşid-i kâmil ve pîr-i mükemmil âlûde-i ĥâķ-i beşeriyyet olmış bir tıalibe nażar itse ve dest-i ⁽¹⁹⁾ terbiyesine alsa zer-i ĥâliş idüp beşeriyyetden rütbe-i melekiyyete iĥrâc ider ve nefsanıyyetin ⁽²⁰⁾ rûĥâniyyete mübeddel kıılır. Ammâ nâķış u muķallid olan kimesne bir tıalib-i müsta'idd ve ĥalbi ⁽²¹⁾ zer-i ĥâliş gibi ĥüsn-i i'tikâd üzre olan râĥıb-ı şâdıķı terbiyesine alsa, evvelki ⁽²²⁾ şafveti daĥı ġidüp zer meşâbesinde iken mânend-i ĥâķister câhil ü ebter olur.

(23) Çun ĥabûl-i Ĥaķ buved ân merd-i râst

Çünkü merd-i râst maķbûl-i Ĥaķ ola ve irşâd içün ba' ş olına,

³³⁶⁸ Müellifte "ser" yazılmışsa da Cevrî'de "zi-ser" şeklinde tâmir edildiĥi görölmektedir. Yukarıya Cevrî'deki hâli yazılmıştır. Bkz. F.171b.

³³⁶⁹ "Eĥer sana cevher lazımsa dalgıçlık yap; fakat dalgıçlık birkaç hûner gerektirir. İpin ucu sevgilinin elinde ve can (sevgilinin) avucunda olmalı; ama baştan da ayaktan da söz etmemelisin. (Tamamen teslim olup kendinden geçmelisin)."

(24) **Dest-i ũ der-kārḥā dest-i Ḥudā'st** (1635)

Cümle-i kârlarda anuñ yedi ber-müceb-i “Yedu'llāhi fevḳa (25) eydīhim.”³³⁷⁰ ve ber-feḥvā-yı: “Kuntu yedehū ve riclehū,”³³⁷¹ Ḥaḳ Te'ālā'nuñ yed-i ḳudretidür. Ya'nī merdān-ı Ḥudā ḥāki (26) zer itdügi istib'ād olunmasun, anuñ desti dest-i Ḥudā'dur ve nāḳıṣuñ daḥı ḳābil ü müsta'idd (27) olan ṭālibleri idlāl ve ḥākister gibi ḥār u pāy-māl itdügi ta'accüb olunmasun ki:

[II,89b] (1) **Dest-i nāḳıṣ dest-i şeyṭānest u dīv**

Nāḳıṣuñ eli dīv ü şeyṭān elidür.

Z'ān ki ender-dām-i (2) teklīfest u rīv (1636)

Zīrā nāḳıṣ İblīs'üñ teklīf ü ḥīlesi dāmıdır. Ya'nī muḳallidīn-i bī-zevḳ (3) ve müdde'iyān-ı bī-şevḳ kendülerin yed-i irşād ve ṭarīḳ-ı müstaḳıimde pā-nihāde ve şavm (4) u şalāta mu'tād gösterdükleri birkaç ḥālī zihnlere dām-ı ḥīlelerine şayd itmek içün (5) ḳurduḳları şebeke-i teklīf-i İblīs-i pür-telbīsdür.

Cehl āyed pīṣ-i ũ dāniş şeved

(6) İmdi benüm cānum, mürşid-i kāmilūñ ḥuḫūr-ı 'izzet ve pīṣ-i sa'ādetine cāhil gelür, 'ālim olur (7) ve cümle-i cehli 'ayn-ı 'ilm olur.

Cehl şud 'ilmī ki der-nāḳıṣ reved (1637)

Ammā bir 'ilm ki nāḳıṣa gide, (8) cehl olur. Zīrā 'ilmī şühūdī vü ḥuḫūrī degildür, ḫannī vü fikrīdür. Pes, ḫann u vehmle (9) olan 'ilm, cehl olur; ammā 'inde erbābī't-taḫḳīḳ ḫann u ḫayāl olmamağ-ıla anlarda cehl (10) olmayup cümlesi 'ilm-i şühūdīdür. Ve erbāb-ı taḫḳīḳüñ 'ilm-i tevḥīdde olan ḫaḳā'ıḳ (11) u deḳā'ıḳı sem'-i nāḳıṣa resīde olsa cehl ü vebāl ve ilḫād u ḫalāl olur ve merd-i vāşıllar ḥuḫūrında (12) anlaruñ bā'ış-i ḫalālī olan vehm ü ḫayālleri 'ayn-ı 'ilm ü me'āl ve müşāhede-i vech-i zī'celāl olur.

(13) Pes, bunuñ sebebi nedür dinürse: nāḳıṣlar mariz nefslerdür. İmdi:

Her çı gired 'illeti 'illet şeved

³³⁷⁰ “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah'a biat etmektedirler. Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir. Kim ahdini bozarsa ancak kendi aleyhine bozmuş olur. Kim de Allah ile olan ahdine vefâ gösterirse Allah ona büyük bir mükâfat verecektir.” (Fetih 48/10, nâkıs iktibas)

³³⁷¹ “Onun eli ve ayağı olurum.” Bu anlamı da ihtiva eden bir hadîs-i kudsî için bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 14, s. 6424 (kitābu'r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

(14) ‘İllete mensûb olan marîz her neyi tutarsa ‘illet olur; zîrâ mizâcî fâsid olmuştur ve tabâyi‘ a (15) hâlel gelmiştir. Pes şafrâ vü sevdâ ve dem ü balgamdan kankısı galebe idüp anuñ ‘ileti zuhûr itmiş ise (16) cümle-i me’kulât u meşrûbatı aña tebdîl olup ve tabîb kendü haste olduğda nabz teşhîş idemeyüp ‘ilâcî dahı ‘alîl olur. (17) Kezâlik, muḳallidüñ dahı eger ‘ilm ü ‘irfân ve eger terbiye vü irşâdî ‘ilel-i nefsanîyye ve emrâz-ı (18) enânîyyet ile maḥlûṭ u mümteziç ve ‘ayn-ı ‘illet olur. Ammâ ḥikmeti gör ki:

Kufr gîred kâmilî millet şeved (1638)

(19) Bir kâmil küfr tutar, millet olur.³³⁷² Zîrâ kâmil küfri ‘an-‘ilmin tutar ve şer‘an u ‘aḳlen vâcib olduğu ḥinde tutar. Kıssa-i ‘Ammâr bin Yâsir ile Ḥubeyb gibi. Bu beyitte bir tevciḥ dahı vardır. Ya‘nî kâmil tutduğu küfr degildir, belki millettür.³³⁷³ Lâkin ‘örf-i ‘avâma muḥâlîf iktizâ-yı (20) ‘ışḳla kâmilden bir kâr zuhûra gelse ‘âmî olanlar anı ḥaṭâ-yı ‘azîm ve küfr meşâbesinde (21) ‘add iderken kâmilüñ ol kârı tarîḳat olup işine gelen fuḳarâya millet olur ve ilâ-yevmi’l-kıyâm (22) tarîḳatinde olan tavr u âyîn icrâ olunur. Ḥaḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ meşelâ Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmdan (23) sonra ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmı ba‘ş idüp Müsevîlerüñ ‘örfine muḥâlîf görinüp ḥaşâ Ḥazret-i (24) ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ a‘mâl-i şâliḥasına siḥr ü ḍalâldür, didiler. Lâkin ḍâll u muḍill anlar olup (25) Ḥazret-i ‘İsâ’nuñ kârı vahy ile olmağ-ıla zamân-ı bi‘set-i Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve selleme gelince ḥaḳ dîn olup (26) İncil ḥükmince olanlar selâmet buldılar. Ba‘dehû anlar dahı azḡun olup Ḥaḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ (27) rahmeten li’l-‘âlemîn ve seyyidi’l-mürselîn ve ḥâtemü’n-nebiyyîn Muḥammedü’l-Muṣṭafâ şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemi [II,90a] (1) ba‘ş idüp ve kitâb-ı Rabbânî nâzil ve cümle-i edyânüñ aḥkâmı mensûḥ u bâṭıl oldu. Ḥaḳ dîn (2) dîn-i İslâm’dur diyü benî-İsrâ’îl ve Naşârâ ve cümle-i ḥalkı dîn-i ḥaḳḳa da‘vet itdükde ol (3) ḡâfil ü câhil ve mu‘ânid ü bâṭıllara: “Sizüñ edyânıñuzu Ḥaḳ Sübhânehû ve Te‘âlâ beni ba‘ş idüp (4) ve Ḳur‘ân-ı

³³⁷² Bu cümleden sonra “Kâmil ḥod küfri kanda tutar?” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve aşağıdaki dipnotta belirtilen kısım, buraya eklenmek üzere yeri gösterilerek derkenara yazılmıştır.

³³⁷³ “Zîrâ kâmil küfri...” kısmından buraya kadardı ifadeler, üzeri çizilen kısmın yerine getirilmek üzere metne işaret konulup sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Kerīm'i inzāl eyleyüp nesh itmişdür. Qur'an'a tâbi' olup min-ba'd İncil ü Tivrāt ile 'amel ⁽⁵⁾ itmeyesiz ve 'amel iderseñüz bātıldur." buyurduğı anlara haṭā-yı maḥz görinüp evṣāf-ı Muḥammediyye'yi ⁽⁶⁾ kitābları içinde görüp 'ayne'l-yakīn bilmişler iken ĩmāna gelmeyüp kendü āyınleri ⁽⁷⁾ ve kendüleri küfr ü buṭlān üzre olup dīn-i Muḥammedī ilā-yevmi'l-kıyām ṣābit ü dā'im ⁽⁸⁾ oldı. Zīrā enbiyā vü evliyā tilkā'-i nefsdan bir nesne itmeyüp enbiyā'-i 'izām vaḥy-i Ḥaḳ ⁽⁹⁾ ve evliyā'-i kirām ilhām-ı Rabbānī ile 'amel iderler. Pes, evliyādan şudür iden ba'z-ı uşul ⁽¹⁰⁾ 'āmiler ḳatında bid'at görinür; lâkin ilā-yevmi'l-kıyām ṭarīḳat olup beyne'l-fuḳarā sürilür. ⁽¹¹⁾ Ve illā eyle degildür ki ḥāṣā enbiyā vü evliyādan rızā-yı Ḥaḳḳ'a muḥālif bir nā-şāyeste kār ⁽¹²⁾ zuhūra gele; enbiyā'-i 'izām ma'şūmlar ve evliyā'-i kirām maḥfūz u maşūnlardur. ⁽¹³⁾ İmdi Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'ālā'dan istid'ā-yı 'ināyet idüp evliyā'-i kirāmuñ uşul ü ṭarīḳatlerine ⁽¹⁴⁾ bi-eyyi vechin kân daḥl ü ta'arruz ve kendülerine inkār u 'adāvet eyleme; yohsa sū'-i ḥātime ihtimāli ⁽¹⁵⁾ vardur. Zīrā evliyā, vereṣe-i enbiyādur ve aḡṣān-ı ṣecere-i nebeviyyedür. Pes, aḡṣān u şu'ūba ⁽¹⁶⁾ inkār iden aşlı inkār itmiş olur.

Ey miri kerde piyāde bā-suvār

Ey süvār u fārisle ⁽¹⁷⁾ 'inād u cedel eylemiş piyāde kimesne!

Ser ne-h'āhī burd eknūn pāy dār (1639)

Şimdi başuñı iletmeyisersin, ⁽¹⁸⁾ ayak tut; ya'nī ayaḡuñ çek. Piyādeden murād muḳallid ü nāḳışlar ve münkirler ve mu'ānidlerdür ⁽¹⁹⁾ ve süvārdan murād, kāmil ü mükemmil ve mürşid-i vāşıllardur. Ya'nī: "Ey pīrān-ı ṭarīḳat ve mürşidān-ı ⁽²⁰⁾ rāh-ı ḥaḳīḳat ile cedel ü 'inād ve berāberlik iddi'ā eyleyen nāḳışlar ve evliyā-yı kirāma ⁽²¹⁾ küfr ü ḍalāl ve bid'at ü vebāl isnād eyleyen münkir ü cāhil ve mu'ānid ü ḡāfiller! Zinhār ⁽²²⁾ baḡṣ ü cidāl itmeyesiz; ve illā baş ḳurtaramazsınız ve ĩmān u İslām'ıñuzu şeyṭān ⁽²³⁾ elinden ḥalāş idemezsiniz. İmdi hemān bu inkār u 'adāvetden ve anlar ile hem-serlik da'vā ⁽²⁴⁾ itmekden ferāḡat idüp tevbe vü istiḡfār eylesesiz ve kendü miḳdārıñuzu ⁽²⁵⁾ bilüp ve ḳuşūrıñuza i'tirāf eylesesiz. Görmez misiz? Ḥazret-i Mūsā'ya sāḥirler ⁽²⁶⁾ ta'zīm u tekrīm idüp kendü ḳuşūrlarına iḳrār itmekle Ḥaḳ

Sübḥānehū ve Te‘ālā anlara ĩmān-ı kāmīl ⁽²⁷⁾ müyesser eyledi.” diyü Mevlānā ḳuddise sirruhū ol beyāna şūrū‘ buyururlar:

[II,90b] ⁽¹⁾ Ta‘zīm-i Sāḫirān Mer-Mūsā-rā ki Çi Fermāyī Evvel Tū Endāzī ‘Aşā yā Mā

Sāḫirler ⁽²⁾ Mūsā ‘aleyhi’s-selāma ta‘zīm eyledükleri beyānındadır ki: “Yā Mūsā ne buyurursın, evvel ‘aşāyı sen mi ilḳā’ ⁽³⁾ idersin, yāḥūd biz mi ilḳā’ idelüm?” didiler.

Sāḫirān der-‘ahd-i Fir‘avn-i la‘īn

Sāḫirler ⁽⁴⁾ Fir‘avn-ı la‘īn zamānında

Çun mirī kerdend bā-Mūsā be-kīn (1640)

Kīn ü ‘adāvet ile çünki Ḥazret-i Mūsā ⁽⁵⁾ ‘aleyhi’s-selāma ‘inād u cedel eylediler;

Līk Mūsā-rā muḳaddem dāştend

Lākin Mūsā ‘aleyhi’s-selāmı ⁽⁶⁾ muḳaddem tıtdılar,

Sāḫirān ū-rā mükerrrem dāştend (1641)

Sāḫirler Ḥazret-i Mūsā’yı mu‘azzez ü mükerrrem ⁽⁷⁾ tıtdılar;

Z’ān ki guftendeş ki fermān ān-i tu’s

Zīrā ki sāḫirler Ḥazret-i Mūsā’ya eyitdiler: Fermān ⁽⁸⁾ senün içün, ya‘nī emr senündür.

Ger hemī ḥ’āhī ‘aşā tu’fken nuḥust (1642)

Eger ister iseñ ‘aşāñı ⁽⁹⁾ evvel sen bırak. Kemā ḳāle Te‘ālā: “Ḳālū yā Mūsā immā en tulḳiye ve immā en nekūne naḥnu’l-mulḳīn.”³³⁷⁴ ⁽¹⁰⁾ Pes, sāḫirler “immā en tulḳiye” diyü Ḥazret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selāmı taḳdīm ve kendülerini te’ḫīr eyledükleri, ⁽¹¹⁾ “Emr ü fermān senündür. İrāde iderseñ sen bırak ve emrün olursa biz bıraḡalum.” demek ma‘nāsını ⁽¹²⁾ mutazammındır.

Guft nī evvel şumā ey sāḫirān

Efkenīd ān mekrhā-rā der-miyān (1643)

³³⁷⁴ “(Sihirbazlar), Ey Mūsā, sen mi (önce) atacaksın, yoksa atanlar biz mi olalım? dediler.” (A’raf 7/115)

Hazret-i ⁽¹³⁾ Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm eyitdi: Ey sâhîrler, ol mekrleri ortaya evvel siz bırağıñuz. ⁽¹⁴⁾ Kemâ kıâle Te‘âlâ: “Kıâle lehum Musâ elķū mā entum mulķūn.”³³⁷⁵

İn kıadar ta‘zîm dîn-şân-râ ħarîd

⁽¹⁵⁾ Bu kıadar ta‘zîm ü tekrîm sâhîrlere dîn şatun aldı. Kemâ kıâle Te‘âlâ: “Fe-ulķiye’s-seĥaratu succeden ⁽¹⁶⁾ kıâlū âmennâ bi-rabbi Hârûne ve Mûsâ.”³³⁷⁶

K’ez-mirî ân dest u pâhâ-şân burîd (1644)

Ve ‘acebdür ki Mûsâ ⁽¹⁷⁾ ‘aleyhi’s-selâm ile ‘inâd u cedel eyledükleri ecilden anlaruñ dest ü pâları kesildi. Ya‘nî ⁽¹⁸⁾ Fir‘avn-ı la‘în: “Niķün îmâna geldiñüz?” diyüp ellerin ve ayakların kesüp ĥurmâ ağacınıñ ⁽¹⁹⁾ dallarına kendülerini şalb eyledi. Kemâ kıâle Te‘âlâ: “Fe-le-uķaţti‘anne eydiyekum ve erculekum min-ĥilâfin ⁽²⁰⁾ ve le-uşallibennekum fî-cuzū‘i’n-naĥli ve le-ta‘lemunne eyyunâ eşeddu ‘azâben ve ebķâ.”³³⁷⁷ Ey ‘âşık-ı şādık! ⁽²¹⁾ ‘İbret-bîn olan kıatında ‘aceb ĥikmet degil midür ki sâhîrleruñ ta‘zîmi muķâbelesinde ⁽²²⁾ îmân ü İslâm ve ĥayât-ı câvidân müyesser olup ve baĥş ü cidâl ile zemîne ⁽²³⁾ ilķâ‘-i ĥibâl itdükleri içün dünyâda cezâsın çeküp dest ü pâları kıaţ‘ olınup ⁽²⁴⁾ şerbet-i şehâdeti nüş itdiler. İmdi eger ĥasene ve eger seyyi‘e lâ-cerem kişi a‘mâliyle ⁽²⁵⁾ dünyâda ve âĥiretde cezâ görmek muķarrerdür. Bâ-ĥuşuş evliyâyâ cefâ idenleruñ ĥâlleri ⁽²⁶⁾ dâr-ı âĥiret ve yevm-i cezâda ne olacaķdur, aña göre kıyâs eyle. Ve kimesnenüñ ⁽²⁷⁾ itdüğü yanına kıalır şanma. Geç ü tîz kıaydı bize göredür. ‘İnda’llâh te‘ennî vü ‘acele taşavvur olınmaz. [II,91a] ⁽¹⁾ Be-her-ĥâl cezâ muķarrerdür.

Sâhîrân çun ĥaķķ-i ü bi’snâhtend

Pes, sâhîrler çünkü nûr-ı îmân ile müşerref ⁽²⁾ olup Mûsâ ‘aleyhi’s-selâmuñ ĥaķķını añladılar ve celâlet-i kıadrine vâķıf oldılar ve sa‘âdet-i ⁽³⁾ sermedi İslâm u îmân üzre

³³⁷⁵ “Mûsâ onlara: Ne atacaksanız atın! dedi.” (Şuarâ 26/43)

³³⁷⁶ “Bunun üzerine sihirbazlar secdeye kapandılar; ‘Hârûn’un ve Mûsâ’nın Rabbine iman ettik.’ dediler.” (Tâhâ 20/70)

³³⁷⁷ Hak Teâlâ’nın buyurduğı gibi: “(Firavun) Şöyle dedi: Ben size izin vermeden önce ona inandınız öyle mi? Hakikat şu ki o, size büyü öğreten ulunuzdur. **Şimdi ellerinizle ayaklarınızı tereddüt etmeden çaprazlama keseceğim ve sizi hurma dallarına asacağım! Böylece, hangimizin azâbının daha şiddetli ve sürekli olduğunu iyice anlayacaksınız.**” (Tâhâ 20/71, nâkıs iktibas)

hatm olmak idügin haḳḳa'l-yaḳīn müşāhede kılup gördiler, ⁽⁴⁾ Fir'avn'ıñ taḥvīf ü taḥzīr ve ḳatlı ü siyāsetinden ḳalblerine ḥavf u ḥaṣyet gelmeyüp

⁽⁵⁾ **Dest u pā der-curm-i ān der-bāhtend** (1645)

Evvel itdükleri cürm ü muḳābelenüñ cezāsın dünyāda ⁽⁶⁾ çekmek içün Ḥaḳ yolında dest ü pāların oynadılar ve cānlar fedā itmekden aṣlen ⁽⁷⁾ ve ḳat'an teḥāṣī itmediler ve dünyāyı āḥiret üzerine terciḥ idenlerden olmadılar. Nitekim Ḥazret-i ⁽⁸⁾ Ḥaḳ, saḥare-i Mūsā'nuñ Fir'avn'a cevāb virüp ṭarīḳ-i īmānda cān u baṣ oynaduḳların ⁽⁹⁾ hikāyet ve erbāb-ı 'ıṣḳ u maḥabbete ṭarīḳ-i 'ıṣḳda cān-bāzlıḳ nice olurmıṣ delālet ⁽¹⁰⁾ buyururlar. Ḳāle Te'ālā: “Ḳālū len nu'ṣirake 'alā-mā cā'enā mine'l-beyyināti ve'lleẓī faṭaranā faḳḳı ⁽¹¹⁾ mā ente ḳāḍin, innemā taḳḍī ḥāẓihi'l-ḥayāte'd-dunyā. Innā āmennā bi-rabbīnā li-yaḡfira lenā ḥaṭāyānā ve mā eḳrahtenā ⁽¹²⁾ 'aleyhi mine's-siḥri, va'llāhu ḥayrun ve ebḳā.”³³⁷⁸ İmdi ey nūr-ı dīde-i peder ve ciger-pāre-i māder! Bunda ḥiṣṣe ⁽¹³⁾ budur ki: Vereṣe-i enbiyā olan evliyā'-i aṣfıyāya ta'ẓīm ü ḥurmet ve meyl ü maḥabbet üzre ⁽¹⁴⁾ olanlar lā-cerem evliyā vü aṣḍıḳānuñ ḥālleriyle ḥāllenüp ve gōñülleri ziyā-yı 'ıṣḳ u maḥabbet ile ⁽¹⁵⁾ ṣabāḥdan enver olup cān gözleri nūr-ı Muḥammedī ile mūkeḥḥel ü mūnevver olduḳdan ṣoñra ⁽¹⁶⁾ ḥāricden niḳe münkir ü münāfıḳ ve Fir'avn-ṭabī'at olan niḳe mütraḫn ü mu'ānid: “Sen ol ⁽¹⁷⁾ mülhid ü fāsīde niḳün ittibā' idersin? Anuñla ṣoḥbet itmekden ferāḡat kıl ve illā seni ⁽¹⁸⁾ envā'-ı siyāset ile ḳatlı iderüz.” diseler o maḳūle ḡāfil ü cāhil ve münkir ü münāfıḳların merdān-ı Ḥudā'ya ⁽¹⁹⁾ bu vechle itdükleri iftirāların ve kendüye olan taḥzīr ü taḥvīflerin istimā' itdükde ⁽²⁰⁾ Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'ālā anuñ ḳalbinde nār-ı 'ıṣḳ 'alevlerin peyveste-i sāḳ-ı 'arṣ idüp ⁽²¹⁾ ve īmān-ı ṣühūdīsi izdiyād bulup niḳe yüz biñ cānı olsa ṭarīḳ-i Ḥaḳ ve rāh-ı 'ıṣḳda ⁽²²⁾ fedā itmegi cānına minnet bilüp dünyāyı

³³⁷⁸ “Dediler ki: Seni, bize gelen açık açık mucizelere ve bizi yaratana tercih edemeyiz. Öyle ise yapacağını yap! Sen, ancak bu dünya hayatında hükmünü geçirebilirsin. Hatalarımızı ve senin bize zorla yaptırdığın büyüğü bağışlaması için Rabbimize iman ettik. Allah, (mükâfatı) çok hayırlı, (azâbı da) en sürekli olanıdır.” (Tâhâ 20/72, 73)

âhiyet üzerine ihtiyâr itmez ve hayât-ı ebediyyeyi ⁽²³⁾ birkaç günlük olan hayât-ı
‘âriyetîye deyişmez. Nitekim Şeyh ‘Attâr *Mantıku’t-Tayr*’da buyururlar; **naẓm**:³³⁷⁹

(24) Hudhud-i reh-ber çunin guft ân zamân
K’ân ki ‘âşîk şud neyendişed zi-cân³³⁸⁰

(25) Çun be-terk-i cân bi-güyed ‘âşîkî
H’âh zâhid bâş h’âhî fâsîkî³³⁸¹

Sedd-i reh cânest cân îşâr kun
Pes ber-efken perde vu dîdâr kun³³⁸²

(26) Munkirî ger güyed in bes munkerest
‘îşk gû ez-kufr u imân ber-terest³³⁸³

(27) ‘îşk-râ bâ-kufr u bâ-imân çi kâr
‘Âşîkân-râ lahza’î bâ-cân çi kâr³³⁸⁴

‘Âşîk âteş der-heme hîrmen zened
Erre ber-farķeş nihend û ten zened³³⁸⁵

[II,91b] ⁽¹⁾ Derd-i hûn-ı dil bi-bâyed ‘îşk-râ
Kîşsa-i muşkil bi-bâyed ‘îşk-râ³³⁸⁶

Sâkiyâ hûn-i ciger der-câm kun
Ger ne-dârî derd ez-men vâm kun³³⁸⁷

(2) Zerre-i ‘îşk ez-heme âfâķ bih
Şemme-i derd ez-heme ezvâķ bih³³⁸⁸

Kufr kâfir-râ vu dîn dindâr-râ
Zerre-i derdet dil-i ‘Attâr-râ³³⁸⁹

(3) Her kirâ der-‘îşk muhkem şud kadem

³³⁷⁹ Bu beyitler eserdeki “Dördüncü Makâle” kısmında yer alan “Cevâb-ı Hüdhüd” başlıklı bölümde tespit edilmiştir. Bkz. Attâr-ı Nîsâbûrî, *Mantıku’t-Tayr*, Ed. Seyyid Sâdık Gevherîn, s. 66-67; Ferideddîn-i Attâr, *Mantık al-Tayr*, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, C. I, s. 92-93.

³³⁸⁰ “(Kuşların) rehberi Hüdhüd, o zaman şunları söyledi: Âşık olan kişi, canından endişe etmez.”

³³⁸¹ “İster zâhid, ister fâsık ol; (ancak) canın terkiyle âşıklık konuşur.”

³³⁸² “Can, (çıktığın) yolda sana engeldir. Canını ver ve böylece aradaki perdeyi yıkip sevgili ol.”

³³⁸³ “İnkâr eden biri: ‘Bu apaçık Allah’ın haram kıldığı bir şeydir.’ derse (ona): ‘Aşk, küfürden de imandan da daha üstündür.’ de.”

³³⁸⁴ “Aşkın küfür ve imanla ne işi var? Âşıkların bir anlık da olsa canla meşgul olmaları mümkün mü?”

³³⁸⁵ “Âşık bütün harmanı yakar; başına testere koyarlar, bedenini biçer.”

³³⁸⁶ “Aşka, gönül kanı derdi lazımdır; aşka, güçlüklerle dolu bir hikâye gerekir.”

³³⁸⁷ “Ey Sâkî! Kadehe ciğer kanını koy; eğer yoksa benden ödünç al.”

³³⁸⁸ “Aşkın bir zerresi bütün âlemden makbûldur; derdin bir parçası bütün zevklerden iyidir.”

³³⁸⁹ “Küfür, kâfir için; din, dindâr için; senin derdinin zerresi de Attâr’ın gönlü içindir.”

Der-gužešt ez-kufr u ez-İslām hem³³⁹⁰

‘İşk sūy-i faqr der bu’gşāyedet
Faqr sūy-i kufr reh bu’nmāyedet³³⁹¹

(4) Çun tu-rā īn kufr u īn īmān ne-mānd
īn ten-i tu gum şud u īn cān ne-mānd³³⁹²

Ba‘d ez-ān merdī şevī īn kār-rā
Merd bāyed īn-çunīn esrār-rā³³⁹³

(5) Pes, Hāzret-i Mevlānā ḳaddesa’llāhu sırrahū münāsebet ile niçe ma‘ārif ve ḫālāt-ı
‘ışḳdan ba‘z-ı leṭā’if (6) buyurup ser-sūḫanda olan ḳavl-i Ferīdū’d-dīn-i ‘Aṭṭār ‘aleyhi
raḫmetū’l-Ġaffār’uñ beytini şerḫe şürū‘ (7) buyururlar:

Luḳma vu nukte’s³³⁹⁴ kāmīl-rā ḫelāl

Ey muḳallid olan saḫare-i şeyṭān ve ey nāḳış olan (8) ehl-i nefis ü bī-zevḳ u vicdān!
Loḳma yimek ve nukte söylemek kāmīl olanlara ḫelāldür. Zīrā anlar, (9) aḫkām-ı
nefsāniyye ve iḳtizā’āt-ı beşeriyyeden ḫalāş olup ve derūn u bīrūnlarında ḫubb-ı İlāhī
hükminden (10) ğayrısı ḳalmamağ-ıla her ne loḳma kim yiseler mülāşıḳ-ı nūr-ı
maḫabbet ve lāḫıḳ-ı ‘ilm ü ma‘rifet olup ve her ne ḳadar (11) nukte söyleseler kendü
ḫāllerinden söyleyüp ğayrılardan alup şatmazlar ve ṭaḫt-ı ‘ibārāt (12) u elfāza
getürdüklerinde melbūsāt-ı fāḫire-i şerī‘at-ı muṭaḫhara ile ilbās idüp ‘arā’is-i (13)
ma‘ānīnūñ dāmen-i ḫaḳā’iḳına dest-i cāhil ü nādān ve vech-i cemāline çeşm-i
münkir ü münāfıḳān (14) doḳundurmazlar.

Tū ne’ī kāmīl me-ḫor mī-bāş lāl (1646)

Ey mübtedī vü nāḳış! Sen kāmīl degilsin, loḳma tenāvül (15) itme ve söz söyleme; bī-
zebān u lāl olmağı iḫtiyār ḳıl. Zīrā senūñ yidüğüñ, ğaflet ü keşāfet (16) ve muḳtezā-yı
ṭabī‘atı ziyāde ider. Ve erbāb-ı tevḫīdūñ kelīmātı gibi söz söylemek murād eylesen

³³⁹⁰ “Aşkında ısrarcı olan ve bu konuda ayakları yere sapasağlam basan kişi, küfürden de İslām’dan da geçer.”

³³⁹¹ “Aşk, sana fakirliğe doğru kapı aralar; fakirlik de küfrün yolunu gösterir.”

³³⁹² “Sende bu küfür ve iman kalmadığında bu beden yok olur ve canından da eser kalmaz.”

³³⁹³ “İşte ancak ondan sonra bu işin eri olursun; (zāten) bu çeşit sırlara vâkıf olmak için er olmak gerekir.”

³³⁹⁴ “Nükte” önce, “lokma” sonra yazılmış olmasına rağmen yerlerinin değişmesi gerektiği işaretlerle belirtilmiştir.

(17) şer‘-i şerīfe muṭābık libās geydüremeyüp ḥadd ü i‘tidālden tecāvüz itmekle hem kendüñe (18) zarar işābet idüp ve hem niçe kimesneleri ṭarīḳ-ı ḥaḳ ve ḥıdmet eyledüğün ‘azīze inkār u ‘adāvet (19) itdürürsin ve sözüñi ḳabūl idenlerün daḥı ‘aḳā’idin ifsād idüp hem dāll hem muḍill (20) olursın. Pes, saña nāfi‘ olan budur ki niçe zamān loḳma vü nükteden perhīz idüp (21) pīrün rızası üzre bī-ḳıl ü ḳāl ve ḥalkdan‘uzlet ü cū‘ ve seher ile pūte-i ‘ıṣṣ (22) u maḥabbetde ḳāl olup cān u tenün eridüp zer-i ḥālīş eyledükde ehl-i kemāl derecesin (23) bulasın.

Çun tu gūşī ü zebān nī cins-i tū

Çünkü sen henüz gūş mertebesinde olasın (24) ve kāmiller zebān mertebesinde ola, senün cinsün degildür; ya‘ nī henüz cinsiyyet ḥāşıl (25) itmeyüp kāmiller ile hem-ser ü berāber degilsin ve söz söylemege me‘zūn olmamışsındur. (26) Aña binā’ en ki:

Gūşhā-rā Ḥaḳ bi-fermūd enşitū (1647)

Hāzret-i Raḥmān u Raḥīm ve Ḳādir ü Ḥaḳīm (27) gūş mertebesinde olanlara “enşitū”³³⁹⁵ diyü istimā‘ u ıṣḡā ile emr buyurdi. [II,92a] (1) Semi‘ nā ve aṭa‘ nā! Ve bu beyt-i şerīf Sūre-i A‘rāf’uñ āḥirinde olan işbu āyet-i kerīmeye işāretdür. (2) Ḳāle Te‘ālā: “Ve izā ḳuri’e’l-Ḳur’ānu festemi‘ ü lehū ve enşitū le‘ allekum turḥamūn.”³³⁹⁶ İnşāt, nuşūt (3) mişillüdü ki sükūt ma‘ nāsınadır ve li-ecli’l-istimā‘ müstemī‘ ini iskāt ma‘ nāsına daḥı isti‘ māl (4) olunur. Ya‘ nī: “Ḳaçan Ḳur’ān-ı ‘Azīm ḳırā’at olunsa istimā‘ ḳıluñuz ve nuşūt u sükūt (5) idiñüz; ola ki siz merḥūm u maḡfūr olasız.” ‘An-İbni ‘Abbās raḍiya’llāhu ‘anhumā, enne’n-Nebīyye (6) şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, ḳara’e fi’l-mektūbeti ve ḳara’e aṣḥābuhū raḍiya’llāhu ‘anhum ḥalfehū fe-nezelet ḥāzīhi’l-āyeti, (7) ve ḳīle nezelet fi’s-şalāti kânū yetekellemüne fīhā fe-umirū bi’sstimā’i ḳara’eti’l-Ḳur’āni ve’l-inşāti lehū.³³⁹⁷ (8) Ma‘lūm ola ki “festemi‘ ü” ve “enşitū” şīḡa-i emrdür. İtlāḳ-ı emr ise muṭlaḳā her ne maḥalde (9) Ḳur’ān-ı ‘Azīm

³³⁹⁵ “Susun”

³³⁹⁶ “Kur’ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin.” (A’raf 7/204)

³³⁹⁷ “İbn Abbas’tan (r.a) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) farz namazlarda kıraat yapıyordu, arkasındaki ashab da onunla beraber okuyordu ve bu âyet nâzil oldu. Bu durum üzerine, sözü edilen âyetin namazda konuşanlar hakkında indiği ve onların Kur’ân’ı dinlemelerinin ve susmalarının emredildiği söylendi.” Bu kısmın Râzî tefsirinden iktibas edilmiş olması muhtemeldir. Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., C. 11, s. 221.

tilâvet olınsa istimâ' u inşâtuñ vüçübün iktizâ ider; ve lâkin 'âmme-i ⁽¹⁰⁾ 'ulemâ hâric-i şalâtda inşât u istimâ' uñ istiḥbâbına ittifaḥ idüp: “*Summe şâra sunneten* ⁽¹¹⁾ *fî-ğayri's-şalâti en yenşute'l-ḳavmu fî-meclisin yuḳra 'u fîhi el-Ḳur 'ānu.*”³³⁹⁸ dimişler. Ammâ fâzıl u muḥaḳḳıḳ ve mütebahhir ⁽¹²⁾ ü müdeḳḳıḳ İbn Kemâl 'aleyhi rahmetu'llâhi'l-Müte'âl, tefsîrinde buyurmışlar ki: *Ve fîhi işkālun iz* ⁽¹³⁾ *yelzemu'l-cem' u beyne ma'ne'l-emri ve yumkinu en yuḳāle innehū cā'izun 'inde'ihṭilāfi'l-maḥalli 'alā-mā zehebe ileyhi'l-'İrāḳiyyūne* ⁽¹⁴⁾ *min-aşḫābinā.*³³⁹⁹ Ya' nî dāḥil-i şalâtda emr vüçüb içün olup ve hâric-i şalâtda mendüb ⁽¹⁵⁾ olmaḳda işkāl vardır. Bu taḳdîrce emrde olan iki ma'nâyı cem' lâzım gelür. Ya' nî emr-i vâḥid ⁽¹⁶⁾ hem vüçüb ve hem istiḥbâb içün olmaḳ icâb ider. Bu ise memnû'dur. Pes, mezheb-i ⁽¹⁷⁾ 'İrāḳiyyîñ üzre buña cevâb vermek bu vechle mümkün olur ki 'inde ihṭilâfi'l-maḥal vüçüb ⁽¹⁸⁾ ve istiḥbâb cā'iz olur. Zîrâ cem' maḥall-i vâḥidde bulunduḳda i'tibâr olunur; fe-emmâ ⁽¹⁹⁾ maḥalde ihṭilâf olunca cem' bulunmaz. Ya' nî maḥall-i şalâtda vâcib ve maḥall-i hâric-i şalâtda ⁽²⁰⁾ müsteḥab olur, cem' olmaz. Ve e'imme-i Ḥanefiyye İbn 'Abbâs raḍiya'llâhu 'anhümānuñ ḳavliyle ihticâc idüp ⁽²¹⁾ “Dāḥil-i şalâtda me'mûm üzerine ḳirâ'at yokḳdur.” dirler ve e'imme-i Şâfi'yye ve Aḥmed Evzâ'î ⁽²²⁾ ve ğayruhum “Ḥanefiyyenüñ ihticâcı za'îfdür.” dirler ve bu âyet-i kerîmenüñ mâ-ba'dinde olan: ⁽²³⁾ “Ve'zḳur rabbeke fî-nefsike taḍarru'an ve ḥîfeten ve dūne'l-cehri mine'l-ḳavl.”³⁴⁰⁰ âyet-i kerîmesini delîl ⁽²⁴⁾ ittihâz iderler. Ve İbn 'Abbâs raḍiya'llâhu 'anhdan anlar daḥı bu rivâyetle istidlâl iderler ki: *Ḳāle* ⁽²⁵⁾ *İbnu 'Abbâs: Yurîdu bi'z-zikri el-ḳirā'ate fî's-şalâti, ya' nî yeḳra 'u sirran fî-nefsihi.*³⁴⁰¹ Pes, “Ve'zḳur ⁽²⁶⁾ rabbeke fî-nefsike” ḳavl-i Kerîm'i imâm ḳirâ'atinden ferâğ ḳıldıḳdan soñra me'mûm sırran ḳirâ'at ⁽²⁷⁾ itmege emrdür, dirler. Ammâ ekşer-i müfessirîn, “Ve'zḳur rabbeke fî-nefsike” ḳavl-i Kerîm'i eger ḳirâ'at ü du'â [II,92b] ⁽¹⁾

³³⁹⁸ “Sonra namazın dışında da Kur'ân okunan ortamda susulması sünnet oldu.”

³³⁹⁹ “Emirdeki mânâyı (iki farklı anlamda) birleştirmede bir problem vardır. Ancak Irak ehlinin görüşüne göre bunun ihtilaf mahallinde câiz olduğu söylenebilir.”

³⁴⁰⁰ “**Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek yüksek olmayan bir sesle** sabah akşam **rabbini an.** Gâfillerden olma.” (A'raf 7/205, nâkıs iktibas)

³⁴⁰¹ “İbn Abbâs şöyle dedi: Bu âyetle (Allah), namazda sessizce kendi kendine (içinden) okumayı kast ediyor.”

ve eger tesbîh ü tehlîl ve cemî‘-i ezkârda ‘âmdur; zîrâ ihtilâfî’n-nefs ihlâş u huşû‘a edhal ⁽²⁾ ve hüsn-i tefekküre akrabdur. *Ve kıle ma‘nâhu izâ telâ ‘aleykumu’r-Rasûlu el-Ḳur’âne ‘inde nuzûlihî fe’stemi‘û lehû,* ⁽³⁾ *ve kıle ma‘nâ fe’stemi‘û fa‘melû bimâ fîhi ve lâ-tucâvizûhu.* ³⁴⁰² Ba‘zılar daḥı “Emr bi’l-istimâ‘ ve’l-inşât ⁽⁴⁾ ḥîn-i huṭbededür.” demişler. Lâkin Kemâl Paşa-zâde: “Bu kavîl za‘îfdür; zîrâ bu âyet-i kerîme Mekkiyye’dür, ⁽⁵⁾ huṭbe ise Mekke’den Medîne’ye ba‘de’l-hicret vâkı‘ olmuşdur.” diyü buyurmuşlar. Ve bu kelâmuñ siyâkında ⁽⁶⁾ bir daḳîka beyân idüp dirler ki: *Beḳiye hehunâ daḳîkatun enîkatun lâ-budde mine’t-tenbîhi lehâ, ve hiye enne’l-inşâte* ⁽⁷⁾ *muḳaddimetu’l-istimâ‘i fe-ḥaḳḳuhu’t-taḳaddumu fi’z-zikri, ve innemâ aḥḥara hunâ ihtimâmen li-şânihi ve iḥrâcen lehû, ‘an-ḥayyizi’l-ittibâ‘i* ⁽⁸⁾ *ilâ-ḥaddi’l-istiklâli, ve tenbîhen ‘alâ-ennehû maḳşûdun bi’z-zâti, ve me’mûrun bihi aşâleten ḥattâ lev kâne fî-meclisi* ⁽⁹⁾ *’l-ḳirâ’ati nâ’iyen ‘ani’l-ḳarî, fe-ḥaḳḳuhu en yenşite ve in lem-yeteyesser lehu’l-istimâ‘u ta’zîmen li-şâni’l-Ḳur’âni,* ⁽¹⁰⁾ *ve iḥrâzen li-iḥde’l-faḳîleteyni, ve lev ḳaddeme’l-inşātu le-tebâdurin ile’l-fehmi inne’l-emra bihi li-maşlahati’l-istimâ‘i* ⁽¹¹⁾ *fe-lâ-yecibu bidûnihâ.* ³⁴⁰³ İmdi inşât ḥüsn-i istimâ‘a şartdur ve ḥüsn-i istimâ‘ daḥı istimâ‘a şartdur. ⁽¹²⁾ Pes Hâḳ Celle ve ‘Alâ ‘ibâd-ı mü’mînine buyurur ki: Ḳur’ân okınduḳda âzân-ı zâhireñüz ile istimâ‘ ⁽¹³⁾ itmek içün lisân-ı zâhiri ile inşât idinüz ve âzân-ı bâṭına ile şinevâ olmağ-ıçün ⁽¹⁴⁾ lisân-ı bâṭını ile nuşût u sükût idinüz. Ola kim sem‘-i ḥaḳîḳî ile istimâ‘ itmek ile merḥûm ⁽¹⁵⁾ u mağfûr olasız. Ve “Sem‘-i ḥaḳîḳî nedür?” dinürse: “Kuntu lehû sem‘an fe-bî

³⁴⁰² “Bunun anlamının: ‘Âyetin nüzûlü sırasında Resûlullah (sav) size âyeti okursa onu dinleyin.’ şeklinde olduḡu; ‘Okunan âyeti dinleyin’ emrinin de: ‘İçindekilerle amel edin ve haddi aşmayın.’ olduḡu ifade edilmiştir.”

³⁴⁰³ “Burada değinilmesi gereken ince bir nokta kaldı. O da: susmanın, dinlemenin öncesinde olması gerekirken bu âyette sonradan zikredilmesi. Burada sonradan zikredilmesinden maksat, susmanın önemini vurgulamak, susmayı tâbi olmaktan bağımsızlığa çıkarmak, asıl kastedilen ve emredilenin susma olduğunu tembih etmektir. Hatta Kur’ân okunan meclis, okuyandan uzak olsa bile ve dinlemek kolay olmasa da Kur’ân’ın şanının yüceliği ve iki faziletten birine nâil olmak için susmak gerekir. Eğer susma, anlamak için öne geçirilseydi, susmayı emretmek dinlemenin maslahatı için olurdu, maslahat olmadan bu gerekmezdi.” İbn Kemâl tefsirinden alıntılanan bu kısımlar için bkz. Tefsîr-i İbn-i Kemâl, Süleymâniye Yazma Eser Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 78, vr. 203a ve b.

yesme^c u.”³⁴⁰⁴ ma^c nâsıdur. Pes, Qur’ân-ı ⁽¹⁶⁾ ‘Azîm’i sem^c-i Bârî ile istimâ^c iden hakikatde kârî kimdür bilür ve dahı: “Er-Rahmânu, ‘alleme’l-Qur’âne.”³⁴⁰⁵ ⁽¹⁷⁾ ma^c nâsını ‘ârif olur. İmdi benüm rûhum, Qur’ân-ı Kerîm’i kulüb-ı hâzıra ve niyyât-ı şâdıka ⁽¹⁸⁾ ve füzûlâtdan sükût ile esrâr-ı zâhireyi müşâhede vü istimâ^c eylemek ‘inda’llâh mendûbdur. ⁽¹⁹⁾ Pes, kaçan ‘ibâd-ı muhlaşîn menâzil-i vakâr-ı hıttâb ve makâmât-ı hürumât-ı emrde bulınsalar ⁽²⁰⁾ Hâk Te‘âlâ ol ‘ibâduñ kulübine keşf-i esrârıyla ihsân idüp esrâr-ı hıttâbuñ ta‘mını ⁽²¹⁾ izâka ider ve işârât-ı nikât-ı latîfe ve inbâ‘ât-ı ‘acîbe ve hikem-i garîbesine muṭṭalî‘ kıılır. ⁽²²⁾ Pes, her kankı ‘âşık-ı şâdıq mevâkı‘-i esrâr-ı Hâkḫ’ı envâriyla ve kelâm-ı Hâkḫ’ı Hâk ile müşâhede eylese ⁽²³⁾ Qur’ân anuñ beşâ’iri olur ve cemî‘-i şıfatı Qur’ân ile görür. Kemâ kıale Te‘âlâ: “Hâzâ beşâ’iru ⁽²⁴⁾ min-rabbikum ve huden ve rahmetun li-kavmin yu‘minün.”³⁴⁰⁶ Ey sâlik-i nâkış ve tâlib-i mübtedî! ⁽²⁵⁾ Çünkü mezâhib-i erba‘ada şalâtda olan me‘mûm içün re’sen ve yâhûd cehren kırâ‘at itmek ⁽²⁶⁾ ber-müceb-i kelâm-ı Sübhânî memnû‘ ise sen dahı mādām ki muḫtedâ-yı tarîkat olan imâm-ı ⁽²⁷⁾ hakîkî ve mürşid-i kâmile iktidâ üzresin ve kendü cevâriḫ ü a‘zâ ve kuvâ-yı zâhire [II,93a] ⁽¹⁾ vü bâṭınañı rûḫuña tâbi‘ idüp makâm-ı imâmetde degilsin, zinhâr başka başuña baş çekmeyüp ⁽²⁾ ma‘ârif ü hakâ’ikdan söz söyleme; belki mürşid-i kâmilüñ kelimât-ı kudsiyyesini inşât ile istimâ^c ⁽³⁾ eyle ve gûş-ı cân ile diñle. Zîrâ mürşid-i kâmil, şâhib-i kelâm-ı mu‘ciz-nizâmdur ve güftâr-ı dürr-i şeh-vârı ⁽⁴⁾ muvâfiḫ-ı kitâb-ı Rabbânî ve muṭâbık-ı hıttâb-ı Sübhânî’dür. İmdi cân u başla hıdmet ü itâ‘at ⁽⁵⁾ idüp niçe zamân gûş gibi hâmuş ol.

Hâfız:

Der-bisât-i nukte-dânân ḫod-furûşî şart nîst

³⁴⁰⁴ “Onun işiten kulağı olurum, benimle duyar.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte bu anlamı içeren iki hadis-i kudsi rivâyeti için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis); El-Hakîm et-Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl fî Ma’rifeti Ehâdisi’r-Rasûl**, thk. Tevfik Mahmûd Tekle, Beyrut, Dâru’n-nevâdir, 2011, C. 4, s. 69.

³⁴⁰⁵ “Çok merhametli Allah, Kur’ân’ı öğretti.” (Rahmân 55/1, 2)

³⁴⁰⁶ “Onlara bir mucize getirmediğin zaman, ‘(Ötekiler gibi) onu da derleyip getirseyin ya!’ derler. De ki: Ben ancak Rabbinden bana vahyedilene uyarım. **Bu (Kur’ân), Rabbinizden gelen (kalp gözlerinizi açan) basîretlerdir; inanan bir kavim için hidâyet ve rahmettir.**” (A’raf 7/203, nâkıs iktibas) Âyetin sonundaki “yu‘minün”, nüshada “yûḫînün” yazılmıştır. Bu kısımda A’raf sûresinin 203. âyeti ile Câsiye sûresinin 20. âyetinin karıştırıldığı anlaşılmaktadır.

(6) Yâ suhan dāniste gū ey merd-i ‘ākıl yâ hamūş³⁴⁰⁷

İmdi ey t̄alib-i şādık! Görmez misin? Bu hod ma‘ lūm-ı⁽⁷⁾ ekābir ü aşāğırdur ki:

Kūdek evvel çun bi-zāyed şīr-nūş

Tıfl çünki ibtidā mütevellid olduğda⁽⁸⁾ şīr-nūşdur; ya‘ nī pistān-ı dāyeden sūd emer ve hālet-i mezbūrede

Muddetī hāmūş buved⁽⁹⁾ ü cumle gūş (1648)

Bir müddet hāmūş ve ol cümle gūş olur. Ya‘ nī tekellūme kādır olmayup⁽¹⁰⁾ māder ü peder ve dāye vü mürebbīsi ne söylerse aña kulağ tutar. Zīrā:

Muddetī mī-bāyedeş leb dūhten

(11) Tıfl-ı razī‘ tekellūm itmeyüp bir müddet leb-dūhte olmak gerekdür ki:

Ez-suhan tā ü suhan⁽¹²⁾ āmūhten (1649)

Hattā sözden ol dahı söz öğrenmek mümkün ola. Ve illā:

Ver ne dāred gūş⁽¹³⁾ tī tī mī-kuned

Eger tıfl-ı razī‘ māder ü pederinūn kelimātına gūş tutmaz ise “tī tī” eyler; ya‘ nī⁽¹⁴⁾ elfāz-ı mühmele söyleyüp ma‘ nī-dār söze liyākat hāşıl itmez. Pes, şāhib-i nutk⁽¹⁵⁾ u hoş-güftār olmayup

Hīştēn-rā gung-i gītī mī-kuned (1650)

Kendüsini cihānuñ dilsizi eyler.⁽¹⁶⁾ “Küng” kāf-ı ‘Arabī’ñ zammesiyle ğalat-ı meşhūr olup “dilsiz” ma‘ nāsınadır; ammā fūşahā-yı ‘Acem kāf-ı⁽¹⁷⁾ ‘Acemī ile isti‘ māl iderler. İmdi mertebe-i tūfūliyyetde olan t̄alib-i mübtedīye lāzım olan budur ki⁽¹⁸⁾ peder ü māderden erham olan pīrān-ı tarīkatūñ niçe müddet kelām-ı mu‘ ciz-nizāmın ışğā eyleyüp⁽¹⁹⁾ ba‘ dehū ol dahı ahvāl-i tarīkat ve esrār-ı haqīkatden ma‘ rifet söyleye ve ol dahı şāhib-i nutk⁽²⁰⁾ ola. Ve illā cānib-i fuzūliye gidüp ve kelimāt-ı üstādı şinevā olmayup tekellūme cūr’et⁽²¹⁾ iderse envā‘-ı haṭāyā şudūr idüp “tī tī” diyen erbāb-ı lüknet gibi bu dahı elfāz-ı⁽²²⁾ ğayr-ı merbūta ve kelimāt-ı nā-

³⁴⁰⁷ “Ey akıllı adam! Bilginler dünyasında kendini beğendirmek şart değil. Ya ne dediğini bil ya da sus ve bir şey konuşma.” Kullandığımız Dîvân neşrine göre dokuz beyitten oluşan 325 numaralı gazelinin sekizinci beyti olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Hâfiz-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 134-135.

meşrû‘a söylemekle sikkîn-i şerî‘ at ile anuñ lisânın kaç‘ idüp ⁽²³⁾ cihân dilsizi iderler. Ve Hâzret-i Mevlânâ kıddesa’llâhu rûhehû bu naşîhati şol kıbîl ü müsta‘iddîne buyurur ki ⁽²⁴⁾ fî-nefsi’l-emr anda kıbiliyyet olup lâkin ‘adem-i inşât ü istimâ‘ ile tazî‘-i isti‘dâd itmiş ola. ⁽²⁵⁾ Ammâ şol nâ-müsta‘idd ü nâ-kâbiller ki taqdîr-i ezeldîe anlara sem‘ ü başar bahş olınmayup “şummun, bukmun, ‘umyun”³⁴⁰⁸ ⁽²⁶⁾ kıbîlinden ve dağı “Ve lehum a‘yunun lâ-yubşîrûne bihâ ve lehum âzânun lâ-yesme‘üne bihâ”³⁴⁰⁹ zümresinden olalar, ⁽²⁷⁾ anlaruñ şamem ve bî-zebânlığı cibillî olmağ-ıla buyururlar ki:

Kerr-i aşlî k’eş ne-bûd âgâz-i gûş

Aşlî olan [II,93b] ⁽¹⁾ kerr ü aşamm³⁴¹⁰ ki aña ibtidâdan gûş olmadı ve kaç‘an kuvvet-i sâmi‘a virilmedi. Pes o makûle bakar u hımâr ⁽²⁾ belki anlardan dağı edall ü hûâr,

Lâl bâşed key kuned der-nuţk cûş (1651)

Kaçan nuţkda cûş ider? Lâl ü bî-zebân ⁽³⁾ olur. Ya‘nî ebedü’l-âbâd esrâr-ı şarîkatdan yek harf işitmez ve bir lafz nuţk itmege kıdır olmaz, “tî tî” ⁽⁴⁾ dağı diyemez.

Z’ân ki evvel sem‘ bâyed nuţk-râ

Aña binâ‘en ki evvelâ nuţka sem‘ gerekdür ve istimâ‘ şartdur. ⁽⁵⁾ İmdi ey tûţî-i cân-ı tâlib-i güftâr!

Sûy-i mantîk ez-reh-i sem‘ ender â (1652)

Söz cânibine sem‘ yolından ⁽⁶⁾ gel, andan şoñra:

Der pes-i âyîne tûţî şifatem dâşteend
Ân-çi ustâd-i ezel guft bi-gû mî-güyem³⁴¹¹

³⁴⁰⁸ “(Onlar) sağır, dilsiz ve kör(dürler).” (Bakara 2/18, nâkıs iktibas)

³⁴⁰⁹ “Onların gözleri vardır, onlarla görmezler; kulakları vardır, onlarla işitmezler.” (A‘raf 7/179, nâkıs iktibas). Nüşhada “Ve lehum âzânun...” kısmı önce, “ve lehum a‘yunun” kısmı sonra yazılmıştır. Metne âyetteki düzene göre kaydettik.

³⁴¹⁰ Derkenara “lugat” kaydıyla “aşamm” kelimesinin “hiçbir şey duymayan (sağır) kişi” anlamına geldiği Arapça olarak yazılmıştır.

³⁴¹¹ “Aynanın arkasında beni papağan gibi tutuyorlar. Ezeli üstâd neyi söyle diyorsa onu söylüyorum.” Beyte geçilmeden evvel müellifte sürhle bir işaret çizilmiş, Cevrî’de ise “Hâfız” yazılarak şâiri de belirtilmiştir. Bkz. F.173b. Kullandığımız Hâfız Dîvanı neşrine göre bu beytin, yedi beyitten oluşan 413 numaralı gazelin ikinci beyti olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 173.

(7) diyü bir tûṭî-i hoş-güftâr ve bebgâ-yı şeker-hâ-yı şîrîn-edâ-yı sihr-âzmâ-yı mu‘ciz-nümây mertebesine (8) vâşıl ol. İmdi benüm rûḥum, her şey’üñ uşûli ve bir sebeb-i vüşûli vardır. Pes, sen daḥı uşûle teşebbüs (9) idüp ba‘dehü murâduñ ḥuşûlini tevaḳḳu‘ eyle.

Ve’dḥulu’l-ebvâte min-ebvâbihâ

Ve ebyâta ebvâbdan (10) dâḥil olıñuz

Ve’tlubu’l-âgrâze fî-esbâbihâ (1653)

ve âgrâz u maḳşûdâtı esbâbda taleb idiñüz. (11) Ya‘nî ṭâlib-i duḥûl-i ebyât-ı kelimât ve râğib-ı hoş-edâ-yı nikât olan ihvân-ı şafâ ebyât-ı kelimâtuñ ebvâbı (12) olan sem‘den ve nikât u ma‘ârifüñ esbâbı olan niçe zamân sükûtdan dâḥil ü vâşıl olsun (13) ve ṭâlib-i ‘ilm-i ledünnî olan ḥullân-ı bâ-vefâ daḥı *Ene medînetu’l-‘ilmi ve ‘Aliyyun bâbuhâ*.³⁴¹² mışdâkınca medîne-i ‘ilmüñ (14) bâb-ı hümâyûnı olan bir ‘Alî-şifat ve Murtażâ-menḳabet ve enbiyâ-sîret mürşid-i kâmil terbiyesinden (15) vâşıl u dâḥil olsun. Ve illâ zâhr-ı beytden duḥûl, ‘alâmet-i berḥûrdârî ve nişân-ı nikû-kârî (16) degildir. Kemâ ḳâle Te‘âlâ: “Leyse’l-birru bi-en te’tu’l-buyûte min-zuhûrihâ ve lâkinne’l-birre meni’t-teḳâ, ve’tu’l-buyûte (17) min-ebvâbihâ ve’t-teḳu’llâhe le‘allekum tufliḥûn.”³⁴¹³ Bu âyet-i kerîme evvel-i İslâm’da olan emr-i câhiliyyeti mü’mînlerden (18) def‘ için nâzile olmuştur. Zîrâ enşârdan olan nâs, ḥacc-ı şerîf için muḥrim olduklarında eşhür-i (19) hacda ḥânelerine ebvâbdan dâḥil olmayup eger muḥrim olanlar ehl-i ḳurâdan ise zâhr-ı (20) beytlerinde birer sūrâḥ olup andan ḥâric ü dâḥil olurlar idi ve eger ehl-i bâdiyeden ise (21) ḥaymelerinüñ ardından duḥûl ü ḥurûc idüp vech-i meşrûḥ üzre olan vaz‘larını kemâl-i birr ü ihsân (22) ‘add iderlerdi. Pes,

³⁴¹² “Ben ilmin şehriyim, Ali de onun kapısıdır.” Bkz. Hâkim en-Nisâbü’rî, **El-Müstedrek ale’s-Sahîhayn**, C. 3, s. 137; Sehâvî, **el-Makâsıdu’l-Hasene**, s. 97 (189. metin). Tirmizî’de de: Ene dâru’l-ḥikmeti ve ‘aliyyun bâbuhâ. “Ben hikmet eviyim, Ali de onun kapısıdır.” ifadeleriyle bir hadis mevcuttur. Bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 274 (menkabe/biyografi babları, 68. Bâb, 3969 numaralı hadis).

³⁴¹³ “Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir. **İyi davranış, aslâ evlere arkalarından gelip girmeniz değildir. Lâkin güzel davranış, hakkıyla sakınmış takvâli kimsenin davranışdır. Evlere kapılarından girin, Allah’tan korkun, umulur ki kurtuluşa erersiniz.**” (Bakara 2/189, nâkıs iktibas) Derkenara yazılan matlapla bu kısmın bu âyetin tefsirine ve nüzûl sebebine dâir olduğu belirtilmiştir.

bu âyet-i kerîme nüzûl idüp büyûta halfinden ve hıyâma mu'ahharından gelmek ⁽²³⁾ ve 'aksinden hürûc u duhûl itmek birr ü ihsân degildür; lâkin birr ü ihsân Hakk'a muhâlefetden ⁽²⁴⁾ ve maḥârim ü shevâtından ittikâ vü ihtiyât eyleyen kimesnenün birridür. İmdi muḥrimîn ü muḥillîn olanlar! Büyûta ⁽²⁵⁾ zahrından dâhil olmayup ebvâbından dâhil-i beyt olıñuz; zîrâ 'udülde birr yokdur. ⁽²⁶⁾ Ve umûra vücûhından mübâşeret idüp 'uḳûbetden necât ve birr ü hidâyete zafer bulmak için ⁽²⁷⁾ aḥkâm-ı İlâhiyye'yi tağyîrden ve ef'âl-i Rabbâniyye'ye i'tirâzdan ittikâ idiñüz. İmdi zâmir-i münîre [II,94a] ⁽¹⁾ hafî olmaya ki bu âyet-i kerîmede her şey' için bir sebep ve bir medḥal olduğına işâret vardur. Ya'nî ⁽²⁾ hiçbir şey'e vuşûl ü duhûl mümkün olmaz; illâ sebep-i mezbûr ve medḥal-i mezkûra ittiba' ile müyesser olur. ⁽³⁾ Kemâ kıle Te'âlâ: "Ve âteynâhu min-kulli şey'in sebebâ, fe-etbe'a sebebâ."³⁴¹⁴ Fe-li-hâzâ Hazret-i Mevlânâ daḥı bu ma'nâya işâret ⁽⁴⁾ idüp: "Ve'ṭlubu'l-ağrâze fî-esbâbihâ" buyurdu. İmdi civâr-ı kurb-ı eḥadiyyet ve Hazret-i rubûbiyyete ⁽⁵⁾ sebep-i medḥal ü vuşûl taḳvâdan ğayrı degildür. Taḳvâ ise a' mâl-i zâhire vü bâtınadan olan ⁽⁶⁾ her birr ü ihsânı câmi' ve ittibâ'-ı muvâfaḳat u ictinâb-ı muhâlefât ve taşfiye-i zâmâ'ir u murâkabe-i serâ'irün ⁽⁷⁾ küllîsini muḥîṭ ü şâmildür. Pes, herkesün Hazret-i Mevlâ'ya vuşûli merâtib-i taḳvâda olan sülûki miḳdârıdır. ⁽⁸⁾ Kemâ kıle Te'âlâ: "İnne ekramekum 'inda'llâhi etḳākum."³⁴¹⁵ *Ve kıle Şalla'llâhu 'Aleyhi ve Sellem: "Aleykum bi-taḳva'llâhi."*³⁴¹⁶ Zîrâ taḳvâ ⁽⁹⁾ câmi'-i küll-i ḥayrdir. İmdi ḥuḳûḳ-ı bevâtını taḳvâ-yı aḥvâl ile ri'âyet itmeksiz mücerred zevâhir-i a' mâli ⁽¹⁰⁾ muḥâfaẓa sebep-i vuşûl ila'llâh olmaz. Belki birr ü ihsân hakk-ı taḳvâ ile Allâh Sübhânehü ve

³⁴¹⁴ "Gerçekten biz onu yeryüzünde iktidar ve kudret sahibi kıldık, ona (muhtaç olduğu) her şey için bir sebep (maksadına ulaşacağı bir vasıta) verdik. O da bir yol tutup gitti." (Kehf 18/84 -nâkıs iktibas-; 85)

³⁴¹⁵ "Ey insanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır." (Hucurat 49/13, nâkıs iktibas)

³⁴¹⁶ "Resûlullah da şöyle buyurdu: 'Allah'a karşı takvâlı olmanız gerekir.'" Takvâyla ilgili bu anlamı da içeren bir hadîsin tamamı için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 65-66 (Mukaddime, 6. Bâb, 42 numaralı hadis).

Te‘ālā’dan ⁽¹¹⁾ ittikādur. Kemā kı̄le Te‘ālā: “İttekı‘ıllāhe kı̄kı̄kı̄ kı̄kı̄tıhı.”³⁴¹⁷ Pes, umūra medāhılinden dāhıl olup i‘ānet-i ⁽¹²⁾ Melik-i Kı̄uddūs ile mehālik-i nüfūsdan felāh u necāh bulmağ-ıçün māsivādan Hākı̄k’a Hākı̄’la ittikā idiñüz. ⁽¹³⁾ Ya‘nı Hākı̄ Tebāreke ve Te‘ālā’yı mahrez ü müttekā ve mefza‘ u meferr ve merci‘ ü me‘vā kı̄lıñüz. Zı̄rā ⁽¹⁴⁾ Hākı̄’dan ğayrı melce‘ ü mencā ve merci‘ ü me‘vā yokdur. “Minhu bedekum ve ileyhi te‘ūdün.”³⁴¹⁸ *Ve kı̄ale ‘Aleyhi’s-selām.* ⁽¹⁵⁾ “E‘ūzu bike minke.”³⁴¹⁹ İmdi hevācis-i vesāvisi kı̄alblerine yol vermeyüp māsivādan vahı̄d ve himmetleri ⁽¹⁶⁾ cümleden ferı̄d olmağ-ıla iħrām-ı fenā giyüp mağdem-i yāra kı̄şāne-i dillerin ‘ārāste iden ‘āşıklar ⁽¹⁷⁾ ve eşhur-ı ħurum-ı celāl ve tavāf-ı Ka‘be-i cemāle vāşıl ve ‘arafāt-ı kemāle nā‘il olup ħāccu’l-ħaremeyn-i ⁽¹⁸⁾ şerı̄‘at ü tarı̄kat ve mücāvir-i ravza-i cinān-ı ma‘rifet ü ħākı̄kat olmağā rāğıb olan ⁽¹⁹⁾ şādıklar; bu ümniyyenüñ ħuşūli ve bu me‘mülün sebebi vuşūli bāb-ı sa‘adet-i beyt-i ma‘rifetu’llāh ⁽²⁰⁾ olan mürşid-i kāmillerdür. Sen dağı aña göre ‘amel idüp büyüt-ı ma‘ārifet ebvābından dāhıl ⁽²¹⁾ olup zuhūr-ı ebyāt meşābesinde olan muķallide vü nākı̄şlardan dāhıl-i beyt-i kı̄l ü kı̄al olmağı ⁽²²⁾ birr ü iħsān zann itmeyesin ve “Ol yoldan bāb-ı beytü’l-ħarām-ı kı̄albi bulurum.” mülāħazasında olmasın. ⁽²³⁾ Kelimāt-ı ħāķā’ıķ-nikāt ister iseñ ehl-i kemāl kelāmına kı̄ulaķ tutasın, ve’s-selām. Pes, “Nuķķ ⁽²⁴⁾ ancak sem‘ yolından mı gelür, tarı̄ķ-ı āğar dağı yok mı?” dir iseñ Ĥazret-i Mevlānā aña cevāb virüp ⁽²⁵⁾ buyururlar ki:

Nuķķ k’ān mevķūf-i rāh-i sem‘ nı̄st

Ol nuķķ ki rāh-ı sem‘ a muvāfıķ degildür; ⁽²⁶⁾ ya‘nı bı̄-ħurūf u lafz u şavt, zevķ u fehm olmur,

Cuz ki nuķķ-i Ĥālıķ-i bı̄-tam‘ nı̄st (1654)

³⁴¹⁷ “Ey iman edenler! Allah’tan, O’na yaraşır şekilde korkun ve ancak Müslümanlar olarak can verin.” (Âl-i imran 3/102, nâkı̄s iktibas)

³⁴¹⁸ “Ondan geldiniz ve ona döneceksiniz.”

³⁴¹⁹ “Hz. Paygamber şöyle dedi: ‘Senden sana sığınırım.’” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 2, s. 117 (kitābu’s-salāt, 42. Bâb, 222 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 151-152 (Duâ bablarından, 3. Bâb, 3799 numaralı hadis).

(27) Tama‘sız olan Hâlık’uñ nuṭkından ğayrı degildir. -Bî-ṭama‘ demek bu maḥalde: “Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ [II,94b] ⁽¹⁾ kārında ‘ illet ü ğaraḫ yoḳdur.” demekdür.-

Mubdi‘ est ū tābi‘ -i ustād nī

Ol Kādir-i Muṭlaḳ, nuṭḳ u kelām ⁽²⁾ ve cümle-i enāmı mūcid ü mūbdi‘dür ve ‘ademden vücūda getüricidir; āḥaruñ irşādına ve ğayrı üstāda ⁽³⁾ tābi‘ degildir.

Mesned-i cumle verā isnād nī (1655)

Cümle-i eşyānuñ mesned ü me‘vā ve mence‘ ü melcāsı ol ⁽⁴⁾ Feyyāz-ı Muṭlaḳ’dur. Ammā ol şāni‘ -i lā-yezālūñ eşyāya istinādı yoḳdur ve anuñ kimesne üstādı degildir. ⁽⁵⁾ Şebīh ü nazīr ve müdebbir ü vezīrden mūnezzeh ü muḳaddes bir pādişāh-ı bī-zevāldür ve bilā-ḥarf ü lafḫ u şavt ⁽⁶⁾ ‘ibādına diledüğinden nuṭḳ-ı Ḥaḳḳ’ı ismā‘a ḳādirdür. Nitekim Ḥazret-i Faḫr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem leyle-i ⁽⁷⁾ isrāda ṭoḳsan biñ kelimāt-ı İlāhiyye’yi bī-ḥarf ü lafḫ u şavt istimā‘ eyledi. **Hāfız**.³⁴²⁰

- (8) Sirr-i Ḥudā ki ‘ārif-i sālīk be-kes ne-guṭ
Der-ḥayretem ki bāde-furūş ez-kucā şinīd³⁴²¹
Sākī biyā ki ⁽⁹⁾ ‘işḳ nidā mī-kuned bulend
K’ān kes ki guṭ ḳışsa-i mā hem zi-mā şinīd³⁴²²

İmdi Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ kelāmını ⁽¹⁰⁾ cān ḳulağı ne keyfiyyetle işidür ki lisāna gelmez ve nuṭḳ-ı Ḥaḳḳ’uñ kūnhine ‘aḳl eli irmez. **Kemāl-i Ḥocendī**:

- (11) Pādişāhī ki be-pīrāmen-i cāheş ne-resed
Ez-ezel tā-be-ebed u şamt u nuḳşān u zevāl³⁴²³
Der-ḥarīm-i melekūteş ki melek bār ne-yāft
(12) ‘Aḳl u ḥiss emr-i muḫālest ki yābend mecāl³⁴²⁴
Pīş-i aşḫāb-i yaḳīn burden nāmeş be-zebān
Hem-ḥunānest ki bā-teşne-lebān vaşf-i zulāl³⁴²⁵

³⁴²⁰ Aşağıdaki iki beyit, kullandığımız yayına göre şâirin on üç beyitten oluşan 220 numaralı gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, **a.g.e.**, s. 91-92.

³⁴²¹ “Mānevî yolculuktaki ârif, Allah’ın (kendisine açtığı) sırları kimseye söylemedi; (fakat) meyhāneci kimden duydu, hayretteyim!”

³⁴²² “Sākī buraya gel! Yüksek sesle ‘aşḳ’ nidâsı duyuluyor. Bizim hikâyetimizi anlatan o kişi de hikâyetimizi bizden dinledi. (Rivâyet edenleri bırak, hikâyenin asıl sahibine gel).”

³⁴²³ “Ezelden ebede kadar; sükût, eksiklik, zevāl ve (bu kusurlara dūḫâr) hiçbir padişah, makâmının çevresine (bile) erişemedi.”

³⁴²⁴ “Meleğin (bile girmeye) ruhsat bulamadığı saltanatının haremde akıl ve hissin (yer edinmeye) imkân bulması muhaldir.”

(13) **Bāḳiyān hem der-ḥiref hem der-makāl**

Ammā bāḳīler; ya‘ nī maḥlūkāt hem ḥiref u ṣanāyi‘ ve hem nuṭḡ u maḳālde

(14) **Tābi‘ -i ustād u muḥtāc-i miṣāl (1656)**

Lā-cerem tābi‘ -i ustād ve muḥtāc-ı miṣāldür. Ya‘ nī üstādsız ve miṣālsız ⁽¹⁵⁾ bir şıfatuñ icrāsına ve bir maḳālūñ ma‘nāsı edāsına ḳādir degildür. İmdi ey ṭālib ü müstemi‘ !

(16) **Z’īn suḥan ger nīstī biḡāne’ī**

Eger bu sözden biḡāne degil iseñ ve kelimāt-ı ehl-i ḥāle enīs ü maḥrem iseñ,

(17) **Delḡ u eşki ḡir der-vīrāne’ī (1657)**

Bir vīrānede delḡ u ḥırḳa-i peşmīne ve gözyaşı ṭut. Ya‘ nī bu kelimāt-ı ⁽¹⁸⁾ ḳudsiyyeyi sem‘ -i ḳabūl ile istimā‘ eyledünse terk-i dünyā ve ḳalbūnden ref‘ -i mā-sivā idüp palāsa ḳanā‘ at ḳıl ⁽¹⁹⁾ ve ‘ uzlet iḥtiyār idüp bir vīrāne kūşede çeşme-i çeşmünden eşk-i firāvān döküp yan yaḳıl. ⁽²⁰⁾ Ve yāḥūd “ger” ḥarf-i şart olmayup kāf-ı ‘ Arabī’yle aşamm ma‘nāsına ola ve ma‘nā-yı beyt bu vechle ⁽²¹⁾ ola ki: Ey müstemi‘ -i mütenaşşıḥ! Saña söylenen bu ḳadar naşāyiḥden şaḡır degilsin işidürsin; ⁽²²⁾ ve lākin erbāb-ı dil aḥvālinden biḡāne ve gönül ḥālinden ḡāfilsin. İmdi dünyādan ḳaṭ‘ -ı ‘ alā’iḳ ⁽²³⁾ idüp ve köhne vü palās libāslar geyüp ve şöhret ü şervetden geçüp erbāb-ı dil meclisine dāḥil ⁽²⁴⁾ ve gönül ḥāline vāşıl olmaḡ-içün āḥ u zārī ḳıl ve derd ile yan yaḳıl. Ümīddür ki maḥrem-i enīs-i ⁽²⁵⁾ ḳurb-ı vişāl olasın ve gencīne-i esrār olan şāḥib-i keremi bulasın ve āteş-i ‘ ışḳla fetīle-i ḳalbi ⁽²⁶⁾ yaḳasın ve beyte bābından dāḥil olasın.

Z’ān ki Ādem z’ān ‘ itāb ez-eşḳ rest

⁽²⁷⁾ Zīrā ki Ḥazret-i Ādem kendüye olan ol ‘ itābdan gözyaşıyla ḳurtıldı. İmdi benüm iki gözüm;

[II,95a] ⁽¹⁾ **Eşḳ-i ter bāşed dem-i tevbe-perest (1658)**

³⁴²⁵ “Şüphesiz bir imana erişmiş zâtların huzurunda O’nun adını dile getirmek, susamışların yanında zülâli vasfetmek gibidir.”

Tevbe-perest olan tā'ibūn dem ü nefesi eşk-i ter olur. Ya'nî ⁽²⁾ takşîrâtın dileyüp zünûbından tevbe iden derd-mendûn ve bâb-ı mağfirete mülâzemet iden ⁽³⁾ müstemendûn derûnından zâhir olan âh-ı sûz-nâki ve her nefesi gözyaşıyla gerekdür. Yoḥsa ⁽⁴⁾ çeşm giryân ve sîne sûzân olmayup mücerred “Tuḳtu ve raca'tu.”³⁴²⁶ kavline ne i'tibâr vardır ⁽⁵⁾ ve kırı kırı “Tâlib-i Ḥaḳḳ'um.” diyüp şoḡuḡ şoḡuḡ mürşid cüst ü cû itmek neyi müfîddür? ⁽⁶⁾ Lâ-büd bu yolda sirişk-i dîde ve sûziş-i sîne lâzımdur.

Behr-i girye âmed Âdem ber-zemîn

Âdem 'aleyhi's-selâm ⁽⁷⁾ vech-i arza girye vü zârî kıılmaḡ-içün geldi,

Tâ buved giryân u nâlân u hazîn (1659)

Tâ kim zemînde giryân ⁽⁸⁾ u nâlân ve ḥazîn ü sûzân ola.

Âdem ez-firdevs u ez-bâlâ-yi heft

Âdem 'aleyhi's-selâm firdevs-i berîn ⁽⁹⁾ ve a'lâ-yı 'illiyîn ve bâlâ-yı âsmân-ı heftümînden,

Pây-mâçân ez-berây-i 'öḡr reft (1660)

'Öḡr dilemekden ötüri ⁽¹⁰⁾ pâ-y-mâçâna gitdi. Pây-mâçân diyâr-ı 'Acem'de mektebde olan eṭfâl sebakını bilme ve sebakınuñ başını ⁽¹¹⁾ unutsa anı yollamak içün bâzârdan pâça aldururlar ve ol pâçaya pâ-y-mâçân dirler ve kelle daḡı ⁽¹²⁾ aldururlar, aña kelle-mâçân ta'bîr iderler. Ba'dehû 'Acem'de olan pîrân-ı ṭarîḳat bu ıstîlâḡı mâ-beynlerinde ⁽¹³⁾ isti'mâl idüp erbâb-ı ṭarîḳatden birine ḡilâf-ı ṭarîḳat bir zelle vâḡı olsa aña ṭarîḳat çekdürüp ⁽¹⁴⁾ ve kıazan kıaynadup ve yâḡûd piyâde Ka'be'ye varmak emr idüp zellesine göre cezâ çekdürüp ⁽¹⁵⁾ ba'dehû ol dervîşi ṭarîḳatlerine kıabûl idüp ol daḡı el bağlayup ve işikte ṭurup 'öḡr dilemeḡe ⁽¹⁶⁾ pâ-y-mâçân ta'bîr iderler. Keḡâlik, “Âdem 'aleyhi's-selâmdan şudûr iden zellenüñ 'öḡr-ḡâḡlıḡı ⁽¹⁷⁾ ve dergâḡ-ı 'izzetde tevbesinüñ kıabûli içün Âdem'i vech-i arza pâ-y-mâçâna gönderdiler ve

³⁴²⁶ “Tevbe ettim ve (hatamdan) döndüm.”

üzerine ⁽¹⁸⁾ icrâ-yı tarîkat itdiler.” demekdür. Pes çünkü pederün Âdem ve mâderün Havvâ ‘aleyhime’s-selâm ‘özü-ğâhlik ⁽¹⁹⁾ ve pây-mâçâna geldiler,

Ger zi-pušt-i Âdemî v’ez-şulb-i ü

Eger sen dağı Âdem ‘aleyhi’s-selâmuñ sulb ⁽²⁰⁾ ü püştinden iseñ, ya‘nî veled-i Âdem iseñ

Der-taleb mî-bâş hem der-tulb-i ü (1661)

Hemişe talebde ve Âdem ⁽²¹⁾ bölüğünde ol. -Tulb, zamm-ı tâ ve sükûn-ı lām ile “bölük” ma‘nâsınadır.- Hâşıl-ı kelâm, İblîs gibi serkeş ⁽²²⁾ olmayup Âdem’e hayr-ı halef ol ve derûn-ı dilden ney gibi âh u nâle idüp yan yakıl. ‘Attâr:³⁴²⁷

(23) Çu Âdem bâş pur-derd u melâmet
Ki şâhib-derd-râ ender-kiyâmet³⁴²⁸

Heme dîdâr bâşed ender-ân derd
Miyân-i enbiyâ bâşed be-kul merd³⁴²⁹

(24) Eger derdî derûn-i cân tu dârî
Çu merdân enderîn câ pây-dârî³⁴³⁰

Ney ez-derd-i vey in-câ yâft derdî
Ki âdem hem-çu ney feryâd kerdî³⁴³¹

(25) Çu ney bâş ender in-câ merhem-i cân
Bi-zen âdem tu der-esrâr-i a‘yân³⁴³²

Çu ney bâş u kemer der-bend-i muhkem
Ki tâ yâbî nihân-esrâr-i âdem³⁴³³

(26) Çu ney bâş u derûn-i cân hemî nâl
Ki bu’ğşâyed der-i cân-i tu fi’l-hâl³⁴³⁴

Çu ney ender-serîr-i ma‘rifet bâş

³⁴²⁷ Aşağıdaki beyitler *Cevherü’z-zât*’ın “Der-Taleb-i Dûst..” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. **Cevherüz-zât**, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

³⁴²⁸ “Âdem gibi olup kıyâmet gününün derdini yaşıyormuşçasına (bugünden) dertle dolu ol.”

³⁴²⁹ “O dert tamamen sevgiliden (ona hasretten) ibarettir. (Bu derde sahip olan kişi) peygamberler arasında ve hakiki insanlarla birlikte olur.”

³⁴³⁰ “Eğer içine işlemiş (böyle bir) bir derde sahipsen orada yiğitler gibi makam sahibi olursun.”

³⁴³¹ “Ney, onun gamıyla burada dert buldu. İnsan da ney gibi (dir, sen de o gamı hissetseydin) feryâd ederdin.”

³⁴³² “(Ey) insan! Ney gibi ol ve burada can merhemini varlıkların sırlarına (gizli dertlerine) sür.”

³⁴³³ “Ney gibi belini sıkıca bağlarsan insanın gizli sırlarını bulursun.”

³⁴³⁴ “Ney gibi ol ve candan inle, böylece ruhunun kapısı hemen açılır.”

Miyân-i cuz' u kul tû bî-şîfat bâş³⁴³⁵

(27) Çu der-sirr-i ħodî mî-nâl u mî-sûz
Ki nâ-gâhî tu-râ in-câ yekî rûz³⁴³⁶

Ez-ân dem in dem-i tû ber-kuşâyed
'Îyân dildâr mer-ru' yet numâyed³⁴³⁷

[II,95b] ⁽¹⁾ Âh ey 'âşık-ı bî-çâre ve cigeri derd-i yâr ile şad pâre!

Z'âteş-i dil v'âb-i dîde nuql sâz

Gönül âteşinden ⁽²⁾ ve gözyaşından nuql ü meze düz.

Büstân ez-ebr u ħurşîdest bâz (1662)

Zîrâ büstân, ebr ü şehâb ⁽³⁾ ve şems ü âfîtabdan küşâde vü tâze-rû ve sebz ü ħurremdür. İmdi sen daĥı âh-ı derûn ile ra'd-vâr ⁽⁴⁾ gürleyüp ve şehâb gibi ağla ki ħurşîd-i maĥabbet arz-ı beşerriyyetüñe tûlû' itdükde zemîn-i isti'dâduñda ⁽⁵⁾ olan ma' rifet gülleri ve ĥaķîķat sünbülleri açılıp sebz ü ħurrem ola ve dil bülbülü gül-zâr-ı cemâl-i yâre ⁽⁶⁾ karşı nâle vü zâr eyleye. Ammâ zevķ-ı âb-ı çeşme-i çeşmi erbâb-ı niyâz ve aşĥâb-ı sûz u güdâz ⁽⁷⁾ bilür. Zîrâ ki gülistân-ı derûn-ı derd-mendân eşķ-i çeşm taķâtür itmedükçe nezâret-pezîr olmaz ⁽⁸⁾ ve ĥiçbir müstemendüñ büstân-ı ĥalbi nesîm-i âh-ı sîne vezân olmadukça tarâvet tutmaz. Âşık-ı âb u nân ⁽⁹⁾ başķa ve tâlîb-i şafâ-yı dil ü cân başķadur. İmdi benüm rûĥum, çünki maĥrem-i derd-mendân ⁽¹⁰⁾ degilsin:

Tû çi dâni zevķ-i âb-i dîdegân

Sen gözlerden aķan kanlu yaşıñ zevķını ne bilürsin? ⁽¹¹⁾ Zîrâ:

'Âşık-ı nâni tu çun nâ-dîdegân (1663)

Sen görmemişler gibi 'âşık-ı nânsın.

Ger tu in enbân ⁽¹²⁾ zi-nân ĥâlî kunî

Eger sen bu derûnuñ taĥarcıĥını nândan ĥâlî ve ekl ü şürbden 'ârî eylesin,

(13) **Pur zi-gevherhâ-yi iclâlî kunî** (1664)

³⁴³⁵ “İlim tahtında ney gibi ol; cüz ve küll içinde (benliğinden kurtulup) vasıfsız ol.”

³⁴³⁶ “Kendi sırrının içinde (ney gibi) inleyip yanarsan zamansızlık sana bu yerde bir gün gibi olur.”

³⁴³⁷ “O anda senin vaktin açılır ve sevgili, yüzünü göstererek âşikâr olur.”

Pes, derûnuñı iclâle mensûb olan gevherlerden māl-â-māl kılasın. ⁽¹⁴⁾ Ey merd-i tâlib!

Ṭıfl-i cān ez-şîr-i şeytân bâz kun

Cān ṭıflını leben-i şeytândan girü kııl, ⁽¹⁵⁾ ya‘ nî pistân-ı şeytândan cān ṭıflına elbân-ı enâniyyet ve şîr-i işneyniyyet emzürme ve anuñ ⁽¹⁶⁾ südinden kaṭ‘ eyle.

Ba‘d ez-âneş bâ-melek enbâz kun (1665)

Andan şoñra ol cānı melâ‘ikeye şerîk ⁽¹⁷⁾ it. Ya‘ nî ğıdâ-yı rûḥânî olan tesbîḥ ü tehlîl ve ‘ışk u maḥabbet eşribesin nûş ⁽¹⁸⁾ u tenâvül itdür ve müşâhede-i tecelliyât-ı cemâlde müstağraḳ ve pür-zevḳ ol. **Naẓm:**³⁴³⁸

(19) Kāse pur-zehrest ḥod-râ gûş dār
Ḥûn-i ḥod-râ ḥod ne-rîzî zînhâr³⁴³⁹

(20) Gerçi mey mâned ‘asel-râ nîst ân
Muhlik-i cānest u cān z’û bî-emân³⁴⁴⁰

Ger tu terk-i ḥod kunî merdî şevî
Bu’ğzerî ez-ḥâr-i ğam verdî şevî³⁴⁴¹

(21) Ḥod berây-i yâr ḥ’âh ez-kāmîlî
Yâr behr-i ḥod me-ḥ’âh ez-kâhîlî³⁴⁴²

(22) Ger zi-‘ışkeş yek meded kereded nedîm
Mî-tevânî burd in bâr-i ‘azîm³⁴⁴³

Z’ân ki vaşf-i û’s t in ‘ışk-i cevâd
Ḥ’âh ḥabbeş nām kun ḥ’âhî vedâd³⁴⁴⁴

(23) Nûr-i û bi’grift ‘âlem-râ tamām
Dîde bu’ğşâ tâ bi-bîñî ve’s-selâm³⁴⁴⁵

Âh ey ğâfil ü miskîn!

Tâ tu târîk ⁽²⁴⁾ u melûl u tîre’î

³⁴³⁸ Aşağıdaki beyitler sıralı olmaksızın Kâsım-ı Envâr’ın külliyâtındaki *Enîsü’l-Ârifîn* adlı mesnevîsinde tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 384-386.

³⁴³⁹ “Kadeh zehir doludur; kendine kulak ver, (o zehiri içme) ve kendi kanını aslâ dökme!”

³⁴⁴⁰ “Mey bal gibi tatlı olsa da helâk edicidir ve (bir kere içilirse) can onun elinden sağ kurtulamaz.”

³⁴⁴¹ “Eğer benliği terk edip insan olursan gam dikeninden geçip gül olursun.”

³⁴⁴² “Sen yâr için kemâl (sahibi olmayı) iste; (çünkü) sevgili kendi için âcizlik ve kusur istemez.”

³⁴⁴³ “Eğer onun aşkından bir yardım (sana) dost yapılırsa bu ağır yükü taşıyabilirsin.”

³⁴⁴⁴ “İster sevgi olarak isimlendir ister dostluk (farketmez), onun sıfatı olan bu cömert aşk, ondandır.”

³⁴⁴⁵ “Onu nuru âlemi tamamen kapladı; gözünü aç ki göresin, vesselâm!”

Mādām ki sen çāh-ı tārīk-i ṭabī‘ atde maḥbūs ü melûlsün ve evşāf-ı beşeriyye ile ⁽²⁵⁾ tîre-dilsin,

Dān ki bā-dīv-i la‘īn hem-şīre’ī (1666)

Ma‘lûm ola ki şeytân-ı la‘īn ile hem-şīresin. ⁽²⁶⁾ Ya‘nî İblîs ne maḥalden mütelezziz olursa senüñ dahı iltizāzuñ andan olur. Ve “şeytānuñ ⁽²⁷⁾ hem-şīresisin” buyurduğı, nefsüñ mü’enneş olduğı i‘tibārı iledür; zîrâ nefis dahı şeytāndur.

[II,96a] ⁽¹⁾ **Luḳma’ī k’û nûr efzûd u kemāl**

Bir loḳma ki nûr u kemāl ziyāde eyledi,

Ān buved āverde ez-kesb-i ḥelāl (1667)

⁽²⁾ Ol ḥelāl kesbden getürilmiş loḳma olur. Ya‘nî loḳma-i ḥelāl lâ-cerem derûn nûrını ziyāde kıılır ⁽³⁾ ve çerāğ-ı ḳalbe ziyā virür. Zîrâ tenāvül olınan ağziye ḥavāssa ve ‘urûḳa münteşir olduḳda ⁽⁴⁾ eger loḳma-i ḥarām ise dilde ğaybet ve gözde ḥarāma nazar ve elde urup tutmak ve ayakda ⁽⁵⁾ menāhî vü münkerāta gitmek ve ferde zināya mübāşeret ve ḳalbde ğaflet ve ehl-i Hāḳḳ’a ‘adāvet iktizāları ḥāşıl olur. Ve eger ol loḳma ⁽⁶⁾ ḥelāl ise ḳalbde nûr-ı ‘ışḳ u maḥabbet ve başarda ‘ibret ve lisānda zıkr ü tesbîḥ ve elde kesb-i ḥelāl ⁽⁷⁾ ve ayakda mesācide ve mecālîs-i ‘ulemā’ u meşāyiḥe meşy ü hareket icāb idüp nûr-ı imānı ziyāde ⁽⁸⁾ kıılır. Pes, şifāt-ı rediyye loḳma-i ḥarām ve aḥlāk-ı ḥasene loḳma-i ḥelālden ḥāşıl olduğı muḳarrerdür. ⁽⁹⁾ Pes, “Benüm ḥod kesbüm ḥelāldür, lâkin zıkr olınan evşāf-ı rediyyeden ḥalāş olmayup iktizā’-i ⁽¹⁰⁾ beşeriyyeden ḳurtulmaduḳ ve gönül çerāğın şu‘lelendürmeyoruz.” dirseñüz: Gerçi sen ol loḳmayı ⁽¹¹⁾ ḥelāl kıyās idersin; lâkin be-her-ḥāl anda bir gıll ü ğış vardır. Zîrâ:

Revḡanî k’āyed çerāğ-i mâ kuşed

⁽¹²⁾ Şol revḡan ki gelür bizüm çerāğımız söyindürür,

Āb ḥāneş çun çerāğî-râ kuşed (1668)

Çünkü revḡan bir ⁽¹³⁾ çerāğı söyindüre, aña āb okı, revḡan dime. Ya‘nî revḡanuñ ḥāşşası ḥod nûr-ı çerāğa ḳuvvet ⁽¹⁴⁾ virmek idi; çünkü ḳuvvet virmeyüp çerāğı söndüre, ol revḡan şeklinde ābdur. Kezālik ⁽¹⁵⁾ loḳma-i ḥelālün dahı ḥāşşası gönül

çerāğınun nūrını iş‘āl itmekdür. Çünkü iş‘āl itmeyüp ⁽¹⁶⁾ itfā‘-i nūr-ı maḥabbet eyleye, aña loḳma-i ḥelāl oḳıma, ḥarām di. İmdi benüm rûḥum;

‘İlm u ḥikmet ⁽¹⁷⁾ zāyed ez-luḳma’y ḥelāl

Loḳma-i ḥelâldan ‘ilm ü ḥikmet toḡar,

‘İşk u rikḳat āyed ez-luḳma’y ḥelāl (1669)

⁽¹⁸⁾ Ve lâ-cerem loḳma-i ḥelâldan ‘ışḳ ve rikḳat-i ḳalb gelür ve zevḳ u maḥabbet ḥāşıl olur.

Çun ⁽¹⁹⁾ zi-luḳma tû ḥased bîni vu dām

Çünkü sen bir loḳmadan ḥased ü dām göresin, ya‘nî kendüni ḥilâf-ı ⁽²⁰⁾ marazî bir kâra muḳayyed görüp pes-mānde vü ḥ̃ār ve şıfat-ı ḥasede giriftār olasın,

⁽²¹⁾ **Cehl u ġaflet zāyed ān-rā dān ḥarām (1670)**

Ve ol loḳmadan cehl ü ġaflet tevellüd eyleye; anı ḥarām bil, ⁽²²⁾ loḳma-i ḥelāl bilme.

Hîç gendum kârî vu cev ber dehed

Meşelâ hîç buğday ekseñ arpa ḥāşıl ⁽²³⁾ virür mi? Virmez. Lâ-büd buğday zirâ‘at eyleyen yine buğday ḥāşılın alır.

Dîde’î esbî ki ⁽²⁴⁾ kurre’y ḥar dehed (1671)

Ve hîç bir esbi gördün mi kim toḡurduğı ḥayı ḥar ola ve ḥımār kürre vire? ⁽²⁵⁾ Ḥāşıl-ı kelām; esb, kürre-i ḥımār ve ḥar kürre-i esb virmek muḥāl-i ‘aḳldur. Kezâlik loḳma-i ḥelāl daḥı ⁽²⁶⁾ ‘ışḳ u maḥabbet ve ‘ilm ü ma‘rifet ve envâ‘-ı nîk-ḥaşlet zuḥûra getürüp loḳma-i ḥarām daḥı ⁽²⁷⁾ zûlm ü ma‘şiyet ve cehl ü ġaflet ve ‘ucb u enāniyyet ve merdān-ı Ḥudâ’ya kibr ü ‘adāvet [II,96b] ⁽¹⁾ maḥşûlin bitürüp birbirinün ḥāşşası birbirine ḳarışmaz. Meşelâ arpa buğday ve buğdaydan arpa ⁽²⁾ ve atdan ḥımār ve ḥımârdan at olmaduğı gibi. Fe-izâ kâne kezâlik:

Lukma tuḥmest u bereş endîşehâ

⁽³⁾ Loḳma toḥmdur ve anuñ ḥāşılı efkârdur.

Lukma baḥr u gevhereş endîşehâ (1672)

Ve fi’l-ḥaḳîḳa loḳma baḥrdür ⁽⁴⁾ ve anuñ gevheri fîkr ü endîşelerdür.

Zāyed ez-luḳma’y ḥelāl ender-dehân

Dehānda helāl loğmadan ⁽⁵⁾ tevellüd ider,

Meyl-i hîdmet ‘azm-i reften ān cihān (1673)

Hîdmet ü t̄a‘ata meyl ve ‘ālem-i melekūt ⁽⁶⁾ u ceberūta ‘azîmet eylemek; ya‘nî loğma-i helâlden bunlar tevellüd ider. Kāle Tebāreke ve Te‘ālā: “Kulū ⁽⁷⁾ mine‘t-ṭayyibāti va‘melū ṣālihā.”³⁴⁴⁶ İmdi ḥarām ḥabîsdür, ṭayyib degildür ve Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā ⁽⁸⁾ ekl-i ṭayyibi ‘ibādāta mukārin buyurdu. *Ve kāle ‘Aleyhi’s-selām: “Ṭalebu’l-ḥalāli farīḍatun ba‘de’l-farīḍati,”*³⁴⁴⁷ ⁽⁹⁾ ya‘nî ṭaleb-i helāl ba‘de farīzati’l-īmān ve’s-ṣalāt mü’mîn ve mü’mîne üzerine farīzadur. *Ve kāle* ⁽¹⁰⁾ *Ṣalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem: Men ekele’l-ḥalāle erba‘îne yevmen nevvvera’llāhu te‘ālā ḳalbehū ve ecrā yenābī‘u’l-ḥikmeti* ⁽¹¹⁾ *min-ḳalbihi. Ve fī-rivāyetin zehhedehu’llāhu fī’d-dunyā. Ve kāle ‘Aleyhi’s-selām: İnne li’llāhi te‘ālā meleken ‘alā-Beyti*⁽¹²⁾ *’l-Maḳdisi yunādī kulle leyletin men ekele ḥarāmen lem-yuḳbel minhu ṣarfūn ve lā-‘adlun.*³⁴⁴⁸ Ya‘nî Hâzret-i Fahr-i ‘Ālem ⁽¹³⁾ ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurlar ki: “Beytū’l-Maḳdis’de Allāh Sübhānehū ve Te‘ālā’nun melā’ikesinden bir melek ⁽¹⁴⁾ vardur; her gice nidā ider ki: Her kim ki ḥarām yiye, Hâk Te‘ālā andan ne farīzayı ḳabūl ider ⁽¹⁵⁾ ve ne nevāfili ḳabūl ider.” *Ve kāle ‘Aleyhi’s-selām: Men iṣṭerā ṣevben bi-‘aṣerati derāhime ve fī-ṣemenihi* ⁽¹⁶⁾ *dirhemun ḥarāmūn lem-yuḳbelu’llāhu te‘ālā ṣalātehū mā dāme ‘aleyhi minhā şey’un. Ṣadeḳa Rasūlu’llāh ve*

³⁴⁴⁶ “Ey resul! **Temiz olan şeylerden yeyin; güzel işler yapın.** Ben sizin yaptıklarınızı hakkıyla bilmekteyim.” (Mü’mînün 23/51, nâkıs iktibas) Derkenara “Der-ṭaleb-i helāl ve derecât-ı vera‘ ve merâtib-i erbâb-ı vera‘” yazılarak bu kısmın konusu belirtilmiştir.

³⁴⁴⁷ “Resûlullah (şöyle) buyurdu: ‘Helal (rızkın) peşinde olmak (namaz, oruç gibi) farz ibadetlerden sonra, (onlar gibi) farzdır.’” Bkz. Taberânî, **el-Mu‘cemu’l-Kebîr**, C. 10, s. 74; İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 1, s. 544; aynı eser C. 2, s. 393, C. 4, s. 123. Aşağıdaki hadis rivâyetlerinin *İhyâ*’da peş peşe kaydedilmiş olduğu tespit edilmiştir. Hadisler dışındaki bazı bilgiler de *İhyâ*’da aynı bölümde yer almaktadır. Bunlar dikkate alınca şârihin bu kısımda verdiği bilgilerde, eserin kullandığımız yayınına göre 4. cildinde yer alan “Helâlin Fazîleti” kısmından istifade ettiği anlaşılmaktadır.

³⁴⁴⁸ “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Kim kırk gün helal yerse Allah onun kalbini nurlandırır ve kalbinden hikmet pınarları akıtır.’ Bir başka rivâyette de: ‘Allah onu dünyada zâhid kılar.’ olarak geçer. Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Allah’ın Beyt-i Makdis’te bir meleği vardır ve her gece: ‘Kim haram yerse onun farzı ve nâfilesini kabul olunmaz.’ diye nidâ eder.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 4, s. 123-125.

*şadeka Habîbu'llāh.*³⁴⁴⁹ (17) Rivāyet olunur ki Sa'd raḍiya'llāhu 'anh kibār-ı şaḥābeden idi. Bir gün Resûl 'aleyhi's-selāma niyāz (18) idüp eyitdi: “Yâ Rasûla'llāh, 'aleyke selāmu'llāh!”³⁴⁵⁰ Baña du'ā idinüz kim her ne du'ā idersem (19) 'inda'llāh müstecāb ola.” Buyurdılar kim: “Helāl loḡma tenāvül eyle ki ḥattā du'ā vü ḥācetün müstecāb (20) ola.”³⁴⁵¹ Ve yine Ḥazret-i Faḥr-i 'Ālem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Her kim ki eline gelen māl ne maḡûle (21) yerden gelmişdür ḡayırmasa, Ḥaḡ Sübhānehū ve Te'ālā daḡı ol 'abd-i cerīyi ne sebebdan dūzaḡa idḡāl (22) itmege ḡayırmaz.”³⁴⁵² Ve yine ḡadıṡ-i şerīfde vārid olmuşdur ki: “İbādet on cüz'dür, ṡoḡuz (23) cüz'i ṡaleb-i ḡelāldür.”³⁴⁵³ Ve bir ḡadıṡ-i ḡudsīde daḡı vārid olmuşdur ki Ḥaḡ Sübhānehū ve Te'ālā buyurur ki: (24) “Şunlar ki ḡarāmdan perḡiz eyleyeler, ben anları ḡisāb itmege istiḡyā iderüm.” Ve bir ḡadıṡ-i şerīfde (25) daḡı vārid olmuşdur ki: “Bir kimesne ḡarāmdan kesb eyledügi māldan şadaḡa vırse ḡabûle ḡarīn (26) olmaz ve eger andan şevāb ümīd iderse ehl-i nārdan olur.”³⁴⁵⁴ Ve rivāyet olunur ki Muhācirīn (27) ve Enşār'ın evlāsı ve Resûl 'aleyhi's-selāmuñ ḡalīfe-i ūlāsı, seyyid-i ehl-i tecrīd, şehin-şāh-ı [II,97a] (1) erbāb-ı tefrīd, Resûl 'aleyhi's-selāma ḡār-ı ma' rûfda refīḡ-ı şefīḡ, Ebû Bekri's-Şıddīḡ raḍiya'llāhu 'anh bir ḡulāmuñ (2) elinden bir içim leben nūş idüp pes leben-i mezbūr vech-i ḡelālden olmadıḡı ma'lûm-ı şerīfleri (3) olduḡda engüşt-i mübārekin ḡulḡûmına idḡāl idüp ḡay' eyledi. Ḥattā bir mertebe za' f ṡarī (4) oldu ki mevte ḡarīb oldılar. Ve dergāh-ı 'izzete münācāt eyledi ki: “İlāhā, melikā, perverdgārā! Senden (5) maḡfıret recā iderüm ki 'urūḡumda baḡiyye ḡalan içün beni mu'āḡeze itmeyüp 'afv eylesin.”³⁴⁵⁵ Ve Süfyān-ı (6) Şevrī buyururlar ki: “Māl-ı ḡarāmdan taşadduḡ eyleyen aña beñzer ki mülevveş olan cāmesin bevl ile yuyup (7) pāk itmek isteye.” Ve Sehl-i Tüsterī buyururlar ki: “Hīḡ kes ḡaḡīḡat-i imāna nā'il

³⁴⁴⁹ “Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Kim on dirheme bir elbise alır da onda bir dirhem haram bulunursa o elbise üzerinde bulunduğu sürece Allah onun namazını (ibadetlerini) kabul etmez.’ Allah'ın resûlü ve habîbi doğru söyledi.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.e., C. 4, s. 125.

³⁴⁵⁰ “Ey Allah'ın Resûlü! Allah'ın selâmı senin üzerine olsun.”

³⁴⁵¹ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.e., C. 4, s. 124.

³⁴⁵² Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.e., C. 4, s. 126.

³⁴⁵³ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.y.

³⁴⁵⁴ Bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.y.

³⁴⁵⁵ Hz. Ebû Bekir'le ilgili bu rivāyet de *İhyâ'*da tespit edilmiştir. Bkz. C. 4, s. 129.

olmaz, illâ dört şey' ile ⁽⁸⁾ nâ'il olur. Evvelâ cümle-i ferâ'izi bi-şartı sünenihî edâ itmekle ve bi-şartı'l-vera' loğma-i helâl tenâvül ⁽⁹⁾ itmekle ve zâhiren ve bâtinen nâ-şâyeste olan kavîl ü fi'lden dest ü zebânın kütâh idüp ⁽¹⁰⁾ ve bunuñ üzerine müstaķırr olup şabr itmekle. Ve erbâb-ı vera' dan ba'z-ı muḥakkıķın buyurmuşlar ki: ⁽¹¹⁾ “Bir kimesne kırk gün ḥarâm ekl eylese qalbini jengâr tutup leyle-i muḥlimesden ziyâde târîk olur.” ⁽¹²⁾ Ve yine Sehl-i Tüsterî buyururlar ki: “Loğma-i ḥarâm tenâvül eyleyen kimesnenüñ heft endâmı ma'şiyetde vâķi' olur, ⁽¹³⁾ kendüsi gerek dilesün ve gerek dilemesün. Ve helâl tenâvül eyleyen kimesnenüñ heft endâmı ⁽¹⁴⁾ ve cümle-i cevârihi tã'atda vâķi' olur; kendüsi gerek istesün ve gerek istemesün.”³⁴⁵⁶ Āh, eyvâh ⁽¹⁵⁾ u dirîğâ! Bir mebhâse geldük ki ḥaķîķat-i ḥâlimüze nazar olınsa kârimuz tebâh olup bir vechle ⁽¹⁶⁾ nuṭqa mecâlimüz qalmaz. İmdi benüm birâder-i be-cân-ber-â-berüm, İmâm Muḥammedü'l-Gazâlî ṭayyeba'llâhu rûḥehü ⁽¹⁷⁾ *İḥyâ'-i 'Ulûm ve Kîmiyâ-yı Sa'âdet* ve *Erba'in* nâm kitâb-ı ḥayât-baḥşlarında vera' içün ⁽¹⁸⁾ derecât beyân idüp buyururlar ki: “**Derece-i ülä** vera'-ı 'umûm-ı müslimîndür ki bi-ḥasebi's-şer' ⁽¹⁹⁾ anuñ ḥürmetine fuḳahâ' u 'ulemâ' fetvâ virmişlerdür ve buña “vera'-ı 'udül” dirler. Ya'nî mertebe-i mezbûreden ⁽²⁰⁾ ḥurûc idüp muḥâlif-i fetvâ olan ḥarâma el uzadan fâsiķ olup 'adâletine zevâl gelür. ⁽²¹⁾ **Ve derece-i şâniye**, vera'-ı şâlihîndür ki eger müftî binâ'en 'ale'z-zâhir anuñ ḥilline fetvâ daḥı virürse ⁽²²⁾ ihtimâl-i taḥrîm taṭarruķ iden şeyden ḥazer iderler. Ve Ḥazret-i Resûl 'aleyhi's-selâm derece-i mezbûreye işâret ⁽²³⁾ idüp buyururlar ki: Da' mā yurîbuke ilâ mā yurîbuke.³⁴⁵⁷ **Ve derece-i şâlişe** vera'-ı müttakîndür. ⁽²⁴⁾ *Qāle Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem: “Lā-yebluġu'l-'abdu deracete'l-mutteķine ḥattâ yetruke mā lā-be'se biḥî meḥāfete mā biḥî be'sun.*”³⁴⁵⁸ ⁽²⁵⁾ Ya'nî vera'-ı müttakîn oldur ki bir şey' helâl-i muṭlaķ olup ne ḥarâm ve ne şübhelü ola; ve lâkin ⁽²⁶⁾ andan bir ġayrı ḥarâm ve yâḥûd şübhe-i âḥere düşmek ḥavfı olmağ-

³⁴⁵⁶ Buraya kadarki diğeri rivâyetler için de bkz. İmâm-ı Gazâlî, a.e., C. 4, s. 130-131.

³⁴⁵⁷ “Seni şüpheye düşüren şeyi bırak ve şüpheye düşürmeye git.” Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 4, s. 1901 (kitâbu'l-buyû', 3. Bâb).

³⁴⁵⁸ “Hz. Peygamber buyurdu: ‘Kul, sakıncalı olmayan bir şeyi sakıncalı olur korkusuyla bırakmadıkça müttakîler derecesine erişemez.’” Bkz. Tirmizî, *Sünen*, C. 4, s. 256 (kıyâmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2568 numaralı hadis); İbn Mâce, *Sünen*, C. 10, s. 486-487 (kitâbu'z-zühd, 24. Bâb, 4215 numaralı hadis).

ıla andan dahı keff-i yed ider. ⁽²⁷⁾ Meşelâ selefde olan ba‘z-ı müttakîler yüz dirheme müsteħakk iken toksan toközün alup [II,97b] ⁽¹⁾ kendü ile nâr beynine hâciz olmağ- için li-havfi‘z-ziyâde ğayrısın almayup terk iderler imiş. ⁽²⁾ *Kemâ kıle ‘Ömer rağiya’llâhu ‘anhu: Kunnâ nede‘u tis‘ate a‘şâri‘l-ḥelâli meḥâfete‘l-vuḳû‘i fi‘l-ḥarâmi.*³⁴⁵⁹ **Ve derece-i râbi‘a,** ⁽³⁾ vera‘-i şıddîķındür. Vera‘-i şıddîķın oldur ki bir şey’ fi‘l-aşl ḥelâl ola ve ḥarâm-ı âḥere dahı ⁽⁴⁾ mü‘eddî olmaya; lâkin anda esbâbdan bir sebep ola ki sebep-i mezbûruñ ḥuşûli bir ma‘şiyetde vâķi‘ olmuş ola. ⁽⁵⁾ Meşelâ Bısr-i Ḥâfî, Bağdâd’da selâṭîn ḥafr itdügi enhârdan şu içmezdi ve şıddîķından ba‘zılar ⁽⁶⁾ dahı ṭarîķ-i ḥacda ḥayrât-ı mülûkden olan ḥavzdan şu içmezler imiş ve o maḳûle ḥavz ⁽⁷⁾ u âbâr u enhârdan saḳy olınan bâğ u bûstânun mîvesin tenâvül itmezler imiş. *Ve ḥukiye* ⁽⁸⁾ *enne Zu’n-nûni‘l-Mışriyyi kâne maḥbûsen câ‘i‘en fe-be‘aşet ileyhi imra‘etun şâliḥatun min-ṭîbi mâliḥâ ṭa‘âmen* ⁽⁹⁾ *‘alâ-yedi’s-seccâni fe-lem-ye‘kul ve‘tezera bi-ennehû câ‘enî ‘alâ-ṭabaķin zâlim, ey yedu’s-seccâni, ve uṭfî ba‘ḍuhum* ⁽¹⁰⁾ *sirâcen eş‘aluhû ğulâmuhû min-beytin zâlimin.*³⁴⁶⁰ **Ve derece-i ḥamîse,** vera‘-ı muḳarrebîn ü muvaḥḥidîndür ki ⁽¹¹⁾ her ne maḳûle ekl ü şûrb ve meşy ü ḥareket ve ḥâb u râḥat ve nuṭḳ u ğüftâr ki li’llâh olmaya, ⁽¹²⁾ kendülerine ḥarâm bilürler ve Ḥaḳ için yirler ve içerler ve Ḥaḳ için meşy ü ḥareket iderler ve Ḥaḳ ⁽¹³⁾ için söylerler ve cemî‘-i ḥâlde Ḥaḳ’la olurlar. Ve bu ṭa‘ife-i ‘aliyye bir ḳavmdür ki yek-himmet ⁽¹⁴⁾ ve yek-şıfat olmuşlardır. *Ḥukiye enne Yaḥyâ bin Yaḥyâ şeribe yevmen ed-devâ‘e fe-eşârat ileyhi imra‘etuhû* ⁽¹⁵⁾ *bi‘l-meşyi ve‘t-tereddudu, fe-ḳâle ḥâziḥî meşyetun lâ-a‘rifu lehâ vechen, ve ene uḥâsibu nefsi ‘alâ-cemî‘i aḥvâlî munzu* ⁽¹⁶⁾ *şelâşîne seneten. Ve ḥâziḥî rutbetu ḳavmin vefû bi-ḳavliḥî te‘âlâ: “Ḳuli’llâhu summe zerhum” Fe-raev kulle mâ lem-yekun li’llâhi te‘âlâ* ⁽¹⁷⁾ *vaḥdehû ḥarâmen.*³⁴⁶¹

³⁴⁵⁹ “Hz. Ömer’in dediği gibi: Biz, on helalin dokuzunu harama düşme korkusuyla terk ederdik.”

³⁴⁶⁰ “Rivâyet edilir ki Zünnûn-ı Mısrî mahpustu ve acıkmıştı. Sâliha bir kadın, ona malının helalinden bir yemeği bir gardiyanın eliyle gönderdi. Zünnûn-ı Mısrî o yemeği yemedi ve mâzeret olarak da: ‘Çünkü o yemek bana zâlim birinin tabağında geldi.’ dedi; yani gardiyanın eliyle. (Bu zâlim elle kastedilen, şu örnekle de açıklanabilir): Bazı kişiler vardır ki hizmetçisinin, zâlim birinin evinden (aldığı ateşle) yaktığı kandili (dahi) söndürür.”

³⁴⁶¹ “Yahyâ b. Yahyâ bir gün ilaç içmişti. Hanımı kendisine (ilacın tesiri için) yürümesini söyledi. Yahyâ bu öneriye tereddütle yaklaştı ve şöyle dedi: ‘Böyle bir gezintinin (dînen) yerini bilmiyorum.

Ve Şeyhü'l-İslâm 'Abdu'llâh-ı Enşârî revvaḥa'llâhu rûḥehû daḥı bu mertebede olan ⁽¹⁸⁾ vera'ı bu vechle ta'rîf buyururlar ki: *"Et-teverru'u 'an-kulli dâ'iyetin ted'û ilâ-şetâti'l-vaḳti* ⁽¹⁹⁾ *ve't-ta'alluḳu bi't-teferruḳi ve 'âridin yu'âridu ḥâle'l-cem'i"* ³⁴⁶² Ya'nî teverru' 'ani'd-dâ'iyeti, mülâḥaza-i ğayr ile ⁽²⁰⁾ teferruḳ iktizâ eyleyen dâ'iyeyi nefy-i ḥavâtır ile ḳam' eylemekdür. Ve yâḥûd ta'alluḳ bi't-teferruḳ ⁽²¹⁾ eyleyen dâ'iyeden teverru' ile nefy-i ḥavâtırdur. Meşelâ merd-i fânî kendüyi maḳâm-ı cem'de görmekden ⁽²²⁾ teverru'dur. Zîrâ kişi kendüyi maḳâm-ı cem'de görmek rü'yet-i nefis ve rü'yet-i maḳâmı mutaẓammın ⁽²³⁾ olur. Bu ise 'ayn-ı tefriḳadur. *Ve kezâ kullu mâ ya'riḍu min-munâfiyâti ḥâle'l-cem'i ke-şuhûdi'l-vaḳti* ⁽²⁴⁾ *ve'l-maḳâmi ve'l-ḥuzûri. Fe-inne'l-cem'a huve'l-ġaybetu 'ani'l-cem'i ve'l-ġaybeti ve'l-ḥuzûri, li-ennehu'l-ḥaḳḳu bidûni'l-ḥaḳḳi* ⁽²⁵⁾ *ve beḳâ'u lem-yezel bi-fenâ'i mâ lem-yekun.* ³⁴⁶³ Bişr-i Hâfî raḍiya'llâhu 'anh ve ḳuddise sirruhûnuñ vera'da ihtiyâti ⁽²⁶⁾ 'azîm olmağ-ıla: "Siz ne maḳûle yerden ekl ü şûrb idersiz?" diyü su'âl itdiler. Buyurdılar ki: ⁽²⁷⁾ "Ġayrılar ne yerden tenâvül iderler ise biz daḥı andan tenâvül iderüz. Ve lâkin loḳma tenâvül [II,98a] ⁽¹⁾ idüp nâle vü girye idenler ile ta'âm yiyüp ḥande-i bî-ma'nâ idenler yeksân degildir." Pes, tekrâr ⁽²⁾ sâ'ile ḥiṭâb idüp: "Bih-ter oldur ki dest kûtâh-ter ve loḳma kih-ter ola." diyü buyurdılar. Ey yâr-ı muvâfık! ⁽³⁾ Envâ'-ı hezâr nâle vü âh ve ḥâlimüze ḥayfâ vü dirîġâh! Ḥaberde vârid olmuşdur ki Ḥazret-i ⁽⁴⁾ şefî'ü'l-ümem, Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki: "Bed-terin-i ḥaḳḳ şol ḳavmdür ki cismleri ⁽⁵⁾ ni' metde râst ṭurup ve gûn-â-gûn ta'âmlar yiyüp ve envâ'-ı elbise-i fâhire giyüp ⁽⁶⁾ ve bu ḥâl ile dehân u zebânların açup zühd ü taḳvâ ve vera'-ı

Ben, yaptığım her hareket için nefsimi otuz seneden beri hesâba çekmekteyim.' karşılığını verdi. Bu kavmin ulaştıkları mertebe, Allah'ın şu âyette bildirdiği emri tam uygulayanların rütbesidir: 'Allah de, sonra onları bırak.' Onlar, Allah için olmayan her şeyi, sırf bu sebeple uzak durulması gereken bir haram kabul ettiler." Âyet için bkz. En'am 6/91.

³⁴⁶² "Teverru'; vaktin dağılmasına ve ayrılığa (Allah'tan başkasına yönelmeye) sebep olan her türlü etken ve cem' hâline engel olan her türlü mâniden sakınmadır." Bkz. Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, a.g.e., Çev. Abdurrezzak Tek, s. 88.

³⁴⁶³ "Aynı şekilde vaktin, makâmın ve huzûrun şühûdu gibi cem' hâline mâni olan engellerin her türlü (zikredilebilir). Çünkü cem'; cemden, gaybetten ve huzûrdan gâib olmaktır. Zîrâ cem', halk olmaksızın Hak'tır ve varlığa çıkamayan şeylerin fenâsı (yokluğu) ile zevâl bulmayacak bir bekâdır." Bu kısım Kâşânî'nin şerhinde tespit edilmiştir. Bkz. Abdurrezâk-ı Kâşânî, **Şerh-i Menâzilü's-Sâirîn**, s. 73-74.

perhîzden dem urup ⁽⁷⁾ ve gökçek haberler söyleyeler.”³⁴⁶⁴ *Ve kâle ‘Aleyhi’s-selâm: “Lâ-teķūmu’s-sā’atu hattā yekūne’z-zuhdu rivāyeten ve’l-vera’u taşannu’an.” Ravāhu Ebū Nu’aym fi’l-Hilyeti ‘an-Ebī Hurayrate raḍiya’llāhu ‘anhu.*³⁴⁶⁵ Pes, derecât-ı vera’ ve sa’ādât-ı ehl-i vera’ ma’lûm oldu. İmdi ⁽⁸⁾ ihvân-ı şafâ ve hullân-ı bâ-vefâdan mercûdur ki bârî her birimiz aḥvâlimiz tecessüs idüp ⁽⁹⁾ kes mi ve yâḥūd nâ-keslerden miyüz, mutafaṭṭın olayuz ve Ḥaḳ’dan i’ânet ü ‘inâyet recâ ⁽¹⁰⁾ idüp bolay ki derece-i ülâda olan vera’ı hıfz idüp ḥadd-i şer’den tecâvüz ⁽¹¹⁾ itmekle nāmımızı cerîde-i fesaḳaya kayd itdürmeyevüz. Hâlen ki bu mertebeye daḥı nâ’il olmağa ⁽¹²⁾ kemâl-i ‘aczimüz olup vera’ ile muttaşîf olmaḳ şānımızdan degildür. Ey müstemi’-i munşîf! ⁽¹³⁾ “El-inşāfu nişfu’d-dîn.”³⁴⁶⁶ buyurulmuşdur. İmdi inşāf olinsa ve zamâne ḥâline naẓar ⁽¹⁴⁾ kılinsa aḥvâl-i kibâr ne mertebede bulunmuşdur? Pes, şîğaruñ daḥı ḥâli aña göre kıyās olına. ⁽¹⁵⁾ ‘Acebdür ki zıkr olınan evşâf ile muttaşîf olmayan niçe maḡrūr u ḡâfil ve ḥaḳîḳat-i ⁽¹⁶⁾ ḥâlden cāhil ü lâ-ya’kılar Ḥaḳ’dan ḳorḳmayup ve Peyḡamber’den utanmayup kendülerin ⁽¹⁷⁾ zirve-i a’lâda görüp mertebe-i ḳuṭbiyyetden bir ḳadem aşağa tenezzül itmezler ve kendüler ednās-ı ⁽¹⁸⁾ beşeriyyet ile mülevveş iken “Menem diger nîst.”³⁴⁶⁷ diyü kimesneyi pesend itmeyüp ‘ucb u enāniyyet ile ⁽¹⁹⁾ kimini ikfâr ve kimini ḍalâle nisbet idüp “recmen bi’l-ḡayb”³⁴⁶⁸ bühṭân ve iftirâlar iderler ve niçe ehl-i ḥâlûñ ḥâtırın ⁽²⁰⁾ yıḳarlar. İmdi bu taṭvîlden murād, herkes naẓar-ı inşāf ile kendü ḥâlini görüp ve ‘acz ⁽²¹⁾ ü ḳuşûrın

³⁴⁶⁴ Şârih tarafından *Menâzilü’s-Sâirîn*’e işaret edilen kısımlar dışında verânın derecelerinden buraya kadarki iktibaslarda yine şârihin kaydettiği gibi Gazzâlî’nin üç eserinden yararlanıldığı tespit edilmiştir. Bkz. İmam Gazâlî, *İhyâ*, C.4, s. 144-156; İmam Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, C. I-II, Çev. A. Fâruk Meyân, Bedir Yayınevi, İstanbul, 1979, s. 204-208; İmam-ı Gazâlî, *Kimyâ-yı Saâdet*, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, tashih ve tanzim: A. Fikri Yavuz, İstanbul, Çelik Yayınevi, (t.y), s. 271-275; İmâm-ı Gazâlî, *Kırk Esas (El-Erbain fi Usûliddîn)*, Çev. Yaman Arıkan, İstanbul, Eskin Matbaası, 1970, s. 91-94.

³⁴⁶⁵ “Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Zühd sadece anlatılmaktan ibaret olmadıkça ve takvâ yapmacık (ve riyakârca bir hareketten ibaret) bulunmadıkça kıyâmet kopmaz.’ Ebû Nuaym bu hadîsi *Hilye*’sinde Ebû Hureyre’den rivâyet etmiştir.” Bkz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsfahânî, *Hilyetü’l-Evliyâ ve Tabakâtü’l-Asfiyâ*, Kâhire, Matbaatü’s-Saâde, 1974, C. 3, s. 119. Hadis, metindeki yeri işaretlenip saḥh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁴⁶⁶ “İnsâf, dînin yarısıdır.”

³⁴⁶⁷ “(Sadece) ben varım, başkaları yok (hükümünde)!”

³⁴⁶⁸ Kehf sûresinin 22. âyetinde geçen bu ifade ile bilgi sahibi olunmayan bir konuda tahminden ibaret iddialarda bulunanlara işaret edilmektedir.

bilüp ve kendü taķķırâtı deryāsına ıalup āharuñ ‘ayıbın tecessüs itmekden ⁽²²⁾ tevbe vü istigfâr ve yüzün dergâh-ı Hakk’a sürüp nâle vü zârî eyleye ve derd ile ⁽²³⁾ yanup yaķılıp: “Āhiretde bu ‘amel ve bu hâl ile ser-encâmımız nice olacaķdur?” diyüp ⁽²⁴⁾ ‘aķlı başından gâh gidüp gâh gele ve yoķluk mertebesinden münfekk olmaya. **Nazm ez-Münâcât:**³⁴⁶⁹

- (25) Ey giriftâr-ı yecûz u lâ-yecûz
Hâlûni gör çoķ olur ‘âlemde sûz
- (26) Mâzî vü müstaķbeli ķo hâli gör
Her bir ânda sen kemâlûñ alı-gör
‘Āķıl-iseñ gönlûñe biñ ģam gele
Bâģ-ı dilden bir varaķ ger güm ola
- (27) Görmez iseñ ger dilûñden sen eşer
Almaz iseñ zevķ-ıla andan ģaber
Sa‘y idüp ‘ilm oķıdum şanma şaķın
[II,98b] ⁽¹⁾ Eylemez ol ‘ilmi bil Hakk’a yaķın
Şol ki anuñ ‘ilmi Hû içün olur
Anuñ işi âh u vâh-ile olur
- (2) Ger dilerseñ bulasın oddan necât
İde-gör tehzîb-i aģlâķ u şıfât
Ĥâb-ı ģafletden seni bîdâr kııl
(3) Bir zamân var cüst ü cû-yı yâr kııl
Rûz u şeb derd-ile saç başuñâ ģâķ
Dûr kaldı senden ol maģbûb-ı pâķ
- (4) Rûģ-ı miskîni ķoduñ zindânda sen
Ol dil-i bî-ĉâreyi dermânde sen
Var düriş kim rûģı âzâd idesin
(5) Bu dil-i vîrânı âbâd idesin
‘Āķıl iseñ yûri fikr it sen me’âl
Terk ide-gör ģânümân u mülk ü mâl
- (6) Tût ki senûñ oldu mülk-i ģarb u şarķ

³⁴⁶⁹ Aşaģıdaki beyitler Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’sinde tespit edilmiştir; fakat sıralı alınmadıkları anlaşılmaktadır. Bkz. Sinan Paşa, **a.g.e.**, s. 419-433.

- N'olur andan bir dem ura şark-ı berķ
- (7) Cümle esrār-ı haķāyıķdur sözüm
Evvel āhır hep deķāyıķdur sözüm
- Maħrem-i ervāh-ı dervīşān-durur
Merhem-i şāfī-i dil-rīşān-durur
- (8) Gerçi bu sözler baña lāyık degil
Çün degil hālüm sözüm şādık degil
- Anca kişi virdini esmā kıılır
(9) Līķ 'İsā okusa ihyā kıılır
- Fi' lūmi ķo ķavlūme kılgıl nazar
Sözine baķ şāhibinden kııl güzer
- (10) Derd-mendüm nā-murādum bī-dilüm
Nic'ola hālüm diyü lā-ya' kıılum
- Ey ħudāvendā kerīm ü kār-sāz
(11) Pādişāh-ı ķādir-i bende-nüvāz
- Bildügümüz luţf idüp taħķīķ it
Muştafā işrince sen tevġīķ it
- (12) Murğ-ı rūħa vuşlatuña rāh vir
Dīde-i bīnā dil-i āgāh vir
- Şevķuñ-ıla sen bizi pür-şūr kııl
(13) 'Aybımız sen luţf idüp mestūr kııl
- Bī-nihāyet kışşa-i derd ü günāh
Kime diyem kışşamı ben āh u vāh

(14) **Bāz Guften-i Bāzergān bā-Ṭūṭī Ān-Çi Dīd ez-Ṭūṭiyān-i Hindūstān**

Bāzergān Hindūstān ⁽¹⁵⁾ ṭūṭīlerinden ol nesneyi ki gördi, kendü ṭūṭīsine girü söylemesi beyānındadır.

Kerd bāzergān ⁽¹⁶⁾ ticāret-rā tamām

Hindūstān'a giden bāzergān ticāreti tamām eyledi,

Bāz āmed sūy-i menzil dūst-kām (1674)

(17) Dostlaruñ murādı üzre şād-kām ve muħaşşalu'l-merām, ħāne vü süknā ve menzil ü me'vāsı cānibine ⁽¹⁸⁾ geldi.

Her ğulāmī-rā biyāverd armaġān

“El-kerīmu izā ‘ahede vefā’.”³⁴⁷⁰ mısdāķınca bāzergān ‘ahdine⁽¹⁹⁾ vefā idüp ve bermüceb-i: “Va‘du‘l-kerīmi deynun.”³⁴⁷¹ va‘d eyledüġi armaġanı her bir ğulāmına getürüp⁽²⁰⁾ işāl eyledi.

Her kenīzek-rā bi-bahşīd ū nişān (1675)

Ve her bir kenīzege ol bāzergān-ı şāhīb-i ihsān⁽²¹⁾ nişān baġışladı ve in‘ām-ı firāvān eyledi.

Guft tūtī armaġān-i bende kū

Tūtī ħācesine⁽²²⁾ eyitdi: Bendenüñ armaġanı ķanı?

Ān-çi dīdī v’ān çi guftī bāz gū (1676)

Ol nesneyi ki gördüñ ve şol⁽²³⁾ ma‘nāyı ki işitdün, āşikār u ‘ıyān söyle.

Guft nī men ħod peşimānem ez-ān

Bāzergān didi: ⁽²⁴⁾Söylemezüm, ben andan peşimānum.

Dest-i ħod ħāyān u enguştān gezān (1677)

Kendü elümi çeyneyici⁽²⁵⁾ ve barmaķlarımı ısıricı olduġum ħālde; ve yāhūd elümi çeyneyici ve barmaķlarımı ısıricıyım.⁽²⁶⁾ Böyle diyü ki:

Men çirā peygām-i ħāmī ez-guzāf

Ben niçün güzāfdan, ya‘nī beyhūde yire bir ħāmuñ⁽²⁷⁾ peygāmını,

Burdem ez-bī-dānişī vu ez-nişāf (1678)

Sefāhet ve nā-dānlıġumdan ilet düm. Ya‘nī [II,99a]⁽¹⁾ anlara senüñ ħaberüñ iledüp sefāhet itdüm. -“Nişāf” sefāhete dirler-. İmdi ey tūtī! Ol kışşa-i⁽²⁾ pür-ġuşşadan su‘āl itme ve bu rāzuñ keşfini taleb eyleme ki ol ħāletüñ müşāhedesinden henüz⁽³⁾ perişān ħālüm.

Guft ey ħāce peşimānī zi-çīst

Tūtī eyitdi: Ey ħāce, peşimānlıķ nedendür?

Çīst⁽⁴⁾ ān k’in ħişm u ġam-rā mukteżī’s (1679)

³⁴⁷⁰ “Şerefli ve cömert kişi söz verdiği zaman sözünü yerine getirir.”

³⁴⁷¹ “Şerefli ve cömert kimsenin sözü borçtur.”

Ki bu hışm u ğamı muķtezī nedür, ol ne nesnedür?

⁽⁵⁾ **Guft guftem ān řikāyethā-yi tū**

H̄āce tūṭiye eyitdi: Ol senüñ řikāyāt-ı derd-āmiz ⁽⁶⁾ ve hikāyāt-ı řevķ-engīzüñi ķünki didüm,

Bā-gurūhī tūṭiyān hem-tā-yi tū (1680)

Senüñ hem-tā ⁽⁷⁾ vü mānendüñ olan bir bölük tūṭilere selāmuñı teblīĝ eyledüm.

Ān yekī tūṭī zi-derdet būy burd

⁽⁸⁾ İçlerinden ol bir tūṭī senüñ derdüñden rāyiḥa iletdi ve murāduñı fehm ü izc ān ķıldı.

⁽⁹⁾ **Zehreeş bi'drīd u lerzīd u bi-murd** (1681)

Zehresi ķāk oldı ve lerzān olup mürd oldı ⁽¹⁰⁾ ve āhirete gitdi.

Men peřīmān geřtem īn guften ķi būd

Ben teblīĝ-ı risāletden peřīmān ve bu ḥāletüñ ⁽¹¹⁾ müşāhedesinden perīřān oldum. Bunu demek ne idi?

Līk ķun guftem peřīmānī ķi sūd (1682)

⁽¹²⁾ Lākin ķünki söyledüm, řoñra peřīmānlık neyi müfīd? Kāřif-i esrārḥā-yı kibriyā şeh Celādü'd-dīn-i Mevlānā-yı mā ⁽¹³⁾ bu münāsebet ile ḥıfz-ı lisān ve řıyānet-i dehāna mütealliķ ḥıřře beyān idüp buyururlar ki:

⁽¹⁴⁾ **Nukte'ī k'ān cest nā-geh ez-zebān**

Bir nükte ki nā-gāh ol zebāndan řıķradı,

Hem-ķu tīrī dān ki ⁽¹⁵⁾ **cest ān ez-kemān** (1683)

Nükte-i mezbūreyi bir tīr gibi bil ki ol tīr kemāndan řıķradı. Ya' nī kemān-ı dehāndan ⁽¹⁶⁾ daḥı kelimāt tīr gibi řıķrar ve çıķduķdan řoñra:

Vā ne-gerded ez-reh ān tīr ey puser

Ol tīr ⁽¹⁷⁾ yolından girü dönmez ey püser!

Bend bāyed kerd seylī-rā zi-ser (1684)

Bir seyl-i revānı başdan bend ⁽¹⁸⁾ eylemek gerekdür. Ya' nī seyl henüz gelmezden evvel başından sedd itmek lāzımdur. Ve illā şehri şu alup ⁽¹⁹⁾ ḥasāret vāķi' olduķdan řoñra bendüñ fā'idesi olmaz. Kezālik nuṭķ u kelām daḥı dehāndan ⁽²⁰⁾ cereyān idüp

‘âlemi harâba virmezden muḳaddem lisânı bend idüp söylememek gerekdür. ⁽²¹⁾

Yohsa:

Çun guzeşt ez-ser cihānī-rā girift

Hıfz-ı lisân ve bend-i dehâna ḳâdir olmayup ⁽²²⁾ çünkü seyl-i revân-ı süḥan ḥadd-i şefeteynden geçdi ve ser-i lisândan tecāvüz eyleyüp cihānı ⁽²³⁾ tutdı,

Ger cihân vîrân kuned ne’bved şigift (1685)

Eger cihānı vîrân iderse ‘aceb olmaz. ⁽²⁴⁾ Niçe kelimât-ı fitne-engîz cihānı fesād seyline ḡarḳ itmişdür ve bu aḥvâl ḳatı çok görilmişdür. ⁽²⁵⁾ Ta‘accüb ol zamân olurdı ki bir şey’ nâdirü’l-vuḳû‘ ola. Bunun ise her sâ‘atde niçesi ⁽²⁶⁾ vâḳi‘ olur; maḥall-i ta‘accüb degildür ve lisândan zarar çekmemiş yokdur. Hemân hıfz-ı lisâna ⁽²⁷⁾ cehd ḳıl ve seyli başından sedd eyle! **Beyt:**

[II,99b] ⁽¹⁾ Bi-bend ey puser Dicle der-âb kâst
Ki sūdî ne-dâred çu seyl-âb ḥâst³⁴⁷²

Fi‘l-râ der-ḡayb eşerhâ zâdenî’s

Kezâlik ḡayr u şerr ⁽²⁾ insândan şudür iden fi‘l ü ḳavl her ne ise ‘âlem-i ḡaybda eşerleri tevellüd eylemek muḳarrerdür.

⁽³⁾ V’ân mevâlîdeş be-ḥukm-i ḡalḳ nîst (1686)

Ve mevâlîd-i ef‘âl ki ‘âlem-i ḡaybda mütevellide olur, ḡalḳuñ ⁽⁴⁾ ḡukminde degildür. Ya‘nî gerçi maşdar-ı ef‘âl ü aḳvâl bizüm vücūdımızdur; lâkin ‘âlem-i ḡaybda ⁽⁵⁾ şûret-bend olduḡı ḡalîḳu’l-mükevvenât ve mûcidü’l-maşnû‘ âtuñ ḡalḳ u îcâdudur. ⁽⁶⁾ Maḡlûḳuñ îcâdda ḡukmî yokdur.

Bî-şerîkî cumle maḡlûḳ-i Ḥudâ’s

Mevâlîd ü âşârũñ ⁽⁷⁾ cümlesi bî-nidd ü şerîk olan Ḥaḳ Tebâreke ve Te‘âlâ’nuñ maḡlûḳıdır; Ḥaḳ’dan ḡayrısı ḡalḳında ⁽⁸⁾ şerîk degildür.

Ân mevâlîd er çî nisbetşân be-mâ’s (1687)

³⁴⁷² “Ey oḡul! Dicle’de su az iken önlem al; zîrâ sel akmaya başladıktan sonra alacaḡın tedbirin faydası yoktur.” Bu beyit Sa’dî’nin *Bostân*’ının ikinci bâbı olan “Der-İhsân” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Sa’dî-i Şîrâzî, **Metn-i Kâmil...**, s. 221.

Ol mevālīdūn egerçi nisbetleri ⁽⁹⁾ bizedür, ya‘nī kav̄l ü fi‘l Bişr ve ‘Amr’uñdur diyü zāhirā nisbet-i izāfiyyesi vardur, lākin ⁽¹⁰⁾ hālīkī Hāḫ Sübhānehū ve Te‘ālā’dur. *Kemā ḳāle Şalla’llāhu ‘Aleyhi ve Sellem: En-nāsu mecziiyyüne bi-a‘mālihim in ḫayran* ⁽¹¹⁾ *fe-ḫayrun ve in şerran fe-şerrun.* ³⁴⁷³ Ve ḳāle Te‘ālā: “Li’llāhi mā fi’s-semāvāti ve mā fi’l-arḍi ve in tubdū mā ⁽¹²⁾ fī-enfusikum ev tuḫfūhu yuḫāsibkum bihi’llāhu, fe-yağfiru limen yeşā’u ve yu‘azzibu men yeşā’u va’llāhu ‘alā-kulli şey’in ḳadīr.” ³⁴⁷⁴ ⁽¹³⁾ Hāşıl-ı kelām, eger ihtiyārī vü eger ıztırārī, eger bi’l-fi‘l ü eger bi’l-ḳuvve ḫayr u şerr ⁽¹⁴⁾ ve nef‘ ü ḳarrdan insāndan her ne maḳūle şey’ şādır olursa ve nefsinde müntaḳış olursa ⁽¹⁵⁾ neş’e-i āḫiretde anuñ cümlesi mu‘ād u müsteradd ve maḫsūb olur. Ve nefs ki anuñla i‘tiyād ⁽¹⁶⁾ itmiş olup andan müte’eşşir ola, ol şey’üñ şureti nefsde rāsiḫ u şābit olup ⁽¹⁷⁾ aña aḫlāḳ i‘tibār olunur ve nefs pīrehen-i tenden bürehne vü ‘uryān olduğda hey’et-i ⁽¹⁸⁾ rāsiḫa-i mezkūre ve melekāt-ı şābite-i mezbūre nefsde fi‘le gelüp āḫiretde anuñla ḫayr ⁽¹⁹⁾ eger şerr cezā görür. **Gülşen:** ³⁴⁷⁵

Zi-tū her kār ki evvel geşt zāhir
Ber-ān kerdī be-bār-i çend ḳadīr ³⁴⁷⁶

⁽²⁰⁾ Be-her bārī eger nef‘ est eger zarr
Şevved der-nefs-i tu çizi mudeḫḫar ³⁴⁷⁷

Be-‘ādet ḫālḫā bā-ḫūy gerded
⁽²¹⁾ Be-muddet mīvehā ḫoş-būy gerded ³⁴⁷⁸

Ez-ān āmūht insān pīşhā-rā

³⁴⁷³ “Resûlullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi: İnsanlar yaptıklarıyla karşılık görürler: iyiye iyi, kötüye kötü (olarak hak ettiklerini alırlar).” Bkz. Sehâvî, **el-Makâsıdu’l-Hasene**, s. 441 (1237. metin. Burada “En-nāsu mecziiyyüne bi-a‘mālihim” kısmı alınmış ve 367. metin olan “el-cezâ’u min-cinsi’l-‘amel” başlığına işaret edilmiştir. 173. sayfadaki bu başlığın açıklama kısmında yukarıdaki metnin tamamı kayıtlıdır); Süyûtî, **ed-Dürerü’l-Müntesire**, s. 197 (428. metin). Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 697.

³⁴⁷⁴ “Göklerde ve yerdekilerin hepsi Allah’ındır. İçinizdekileri açığa vursanız da gizleseniz de Allah ondan dolayı sizi hesâba çekecektir. Sonra dilediğini affeder, dilediğine de azâp eder. Allah her şeye kâdirdir.” (Bakara 2/284)

³⁴⁷⁵ Aşağıdaki beyitler, eserde yer alan “On birinci sual” başlığından sonraki “Kâide” başlıklı kısımda tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 91-92; Şeyh Mahmûd-ı Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, s. 159 (676-681. beyitler).

³⁴⁷⁶ “Daha önce senden ortaya çıkan (yaptığın) her işte defalarca muvaffak oldun.”

³⁴⁷⁷ “Faydalı veya zararlı olan şeyler her defasında nefsinde birikir.”

³⁴⁷⁸ “Meyvelerin zamanla hoş bir kokuya sahip olmaları gibi hâller (de) alışkanlık olunca huya dönüşür.”

V'ez-ân terkîb kerd endîşehâ-râ³⁴⁷⁹

(22) Heme ef'âl u aqvâl-i mudehhar
Huveydâ gerded ender-rûz-i mahşer³⁴⁸⁰

(23) Çu 'uryân kerdî ez-pîrâhen-i ten
Şeved 'ayb u huner yekbâre rûşen³⁴⁸¹

İmdi kâdir-i muṭlaḳ, ol Ḥazret-i Ḥaḳ'dan ğayrısı degildür ve şudûr iden ef'âl (24) ü a' mālîmüz Ḥaḳ Te'âlâ'nun mahlûḳıdır. Ve aṣl-ı fî'l bir şahşdan şadır olduḳda fî'l-i (25) mezbûrun âşârı şahş-ı mezbûra muzâf kılınıduğına Mevlânâ ḳuddise sirruhû bu ebyâtı (26) mişâl getürüp buyururlar ki:

Zeyd perrânîd tîrî sūy-i 'Amr

Meşelâ Zeyd bir tîrî cânib-i (27) 'Amr'a remy eyledi,

'Amr-râ bi'grift tîreş hem-çu nemr (1688)

İttifâḳ Zeyd'ün perrân itdüği oḳ [II,100a] (1) 'Amr'ı ḳaplan gibi aḫz itdi; ya' nî mecrûḫ idüp bedenine geçdi. -Nemr, ḳaplana dirler.-

Muddet-i (2) sālî hemî zâyîd derd

Ve bir yıl mîḳdârı 'Amr'ün cisminde Zeyd'ün remy itdüği sehmden (3) derdler toğdı.

Derdhâ-râ âferîned Ḥaḳ ne merd (1689)

Pes; 'Amr'da olan derdleri Ḥaḳ Te'âlâ (4) ḥaḳ ider, Zeyd-i rāmî ḥaḳ itmez. Ancak Zeyd'den şudûr iden fî'l-i remydür ve tîrden derd (5) tevellüd itdüren Ḥaḳ Sübhānehû ve Te'âlâ'nun şıfat-ı ḥālîḳıyyetidir.

Zeyd-i rāmî ân dem er mürd ez-vecel

(6) Meşelâ bu mübeyyendür ki remy-i sehm eyleyen Zeyd, eger tîrî atduğı gibi ḥavfindan mürd olsa; (7) -“vecel” ḥavf ma' nâsınadır.-

Derdhâ mî-zâyed ân-câ tâ ecel (1690)

'Amr'ün vücûdında ol (8) tîrûn zaḥmından derdler toğar ve ecel vaḳti gelince elem ü ıztırâbı müştedd olur. İmdi (9) ḥâşâ veca'ün mûcidi Zeyd olaydı, Zeyd mürd olduğı

³⁴⁷⁹ “İnsan, öncekileri ondan öğrendi ve düşünceleri onunla yoğurdu (olgunlaştırdı).”

³⁴⁸⁰ “Biriken bütün fiil ve sözler (her ne söylediyse ve yaptıysan), mahşer günü âşikâr olur.”

³⁴⁸¹ “Ten gömleğinden soyunduğun zaman hata ve sevaplar bir anda ortaya çıkar.”

gibi ‘Amr’uñ veca‘ı daḥı zā’il ⁽¹⁰⁾ olurdu. Pes, çünki zā’il olmayup ‘Amr’uñ vücūdında vaḳt-i ecele deḡin müstemirr oldu, ⁽¹¹⁾ şābit oldu ki ḥālīḡ-ı veca‘ u derd ol Ḥayy u Ḳādir u Ferd’dür. Fe-emmā şol ḡadar vardur ki:

(12) **Z’ān mevālīd-i veca‘ çun mürd ũ**

Çünki ‘Amr ol tīr veca‘ınuñ mevālīdinden mürd oldu; ⁽¹³⁾ ya‘ nī eşer-i cerāḡāt-ı tīrden vefāt itdi;

Zeyd-rā z’evvel sebep ḡattāl ḡū (1691)

Zeyd’e sen, ⁽¹⁴⁾ evvel-i sebep olduḡı cihetden ḡattāl dī.

Ān veca‘ ḡā-rā bedū mensūb dār

‘Amr’da ⁽¹⁵⁾ olan ol veca‘ ları Zeyd’e mecāzen mensūb tut. Zīrā ibtidā sebep-i veca‘ Zeyd’üñ ⁽¹⁶⁾ remy eyledüḡi tīr olmış idi.

Gerçi hest ān cumle şun‘-i Kird-gār (1692)

Egerçi cümle-i evcā‘ ⁽¹⁷⁾ u şedā’id Ḥālīḡ u Kird-gār’uñ şun‘ u ĩcādıdur ve Zeyd’üñ veca‘ da medḡali yoḡdur; ⁽¹⁸⁾ lākin sebep-i zāhirīdür.

Hem-çunīn kişt u dem u dām u cimā‘

Kezālik ekin ve nefes ve dām ⁽¹⁹⁾ ve cimā‘ daḥı böylecedür.

Ān mevālīdest Ḥaḡ-rā mustetā‘ (1693)

Ol mevālīd ki bunlardan ⁽²⁰⁾ tevellūd ider, Ḥaḡḡ’a muṡī‘dür. Ya‘ nī ekmek ve şavurmak ve söylemek ve bir ma‘ nā içün ba‘z-ı ⁽²¹⁾ tedbīr düzmek ve cimā‘ itmek esbābdur; bunlardan tevellūd iden mevālīd, Ḥaḡ Te‘ālā’nuñ ⁽²²⁾ ḡudret ü ĩcādıdur. Demden murād, dem-i ‘İsā daḥı; ve yāḡūd Meryem’e olan dem-i Cibrīl ⁽²³⁾ daḥı olmak ḡābildür. Pes, bir su’āl vārid olur ki: “Bu ‘ıyān u beyān oldu ki ⁽²⁴⁾ mevālīd ü āşār şun‘-ı fā’il-i muḡtār ve ĩcād-ı Ḥālīḡ u Kird-gār ile nīkden nīk ve bedden ⁽²⁵⁾ bed ve buḡdaydan buḡday ve arpadan arpa tevellūd idüp ḡaṡā vāḡi‘ olmadı ⁽²⁶⁾ ve herkes a‘ māl ü ef’ālden ekdüḡin biḡdi ve cezāsın buldı. Pes, bu daḥı ⁽²⁷⁾ olur mı kim ‘ādet-i İlahiyye mütebeddil olup ḡasene me’mūl olan a‘ mālden seyyi’e [II,100b] ⁽¹⁾ ve seyyi’e melḡūz olan ef’āl ü aḡvālden ḡasene tevellūd idüp tevaḡḡu‘ olınan ⁽²⁾ eşer mün‘adim ve yāḡūd mütebeddil ola?” Ḥālen aña cevāb virüp buyururlar ki:

Evliyā-rā ⁽³⁾ hest kudret ez-İlāh

Ni‘am-ı verāset-i velāyet-i ‘āmme-i muṭlaqa-i Muḥammediyye mazhariyyetinde ḳā’im ⁽⁴⁾ ve şūret-i kemāliyye-i insāniyye ile zāhir olup mertebe-i “ev ednā”dan maḳām-ı ḳurb-ı “ḳābe ⁽⁵⁾ ḳavseyn”e meb‘ūs ve vücūdı mişkāt-ı nūr-ı ḥaḳīḳat-i Aḥmediyye ve ḥalīfetu’llāh olan ⁽⁶⁾ evliyā’-i kümmel için Allāh’dan bir kudret ü kuvvet vardır ki:

Tīr-i ceste bāz gerdānend zi-rāh (1694)

⁽⁷⁾ Atılmış okı yolından girü döndürürler.

Beste derhā-yi mevālīd ez-sebeb

Ebvāb-ı ⁽⁸⁾ mevālīdi veliyy-i kāmīl sebebdan bağlamışdur. Ya‘nī veliyy-i ekmel, āṣārı esbābdan ⁽⁹⁾ ḳaṭ‘ ider.

Çun peşīmān şud velī z’ān dest-i Rab (1695)

Çünkü veliyy-i kāmīl mevālīd-i aḳvāl ü ef‘āl zuhūrından ⁽¹⁰⁾ peşīmān oldı, mevālīdi dest-i Rabb’dan bağlar; ya‘nī kendüye i‘ṭā olınan yed-i ⁽¹¹⁾ kudret-i İlāhī taṣarrufıyla bağlar. Zīrā dest-i velī dest-i kudret-i İlāhī olıcaḳ ef‘āl ü aḳvālınūñ āṣārından ḳaṭ‘-ı nazar eṣyāyı daḥı dest-i kudret-i İlāhiyye ile ṭabāyi‘inden çıkarup te’şīrini ref‘ ü izāle ider. Meşelā ³⁴⁸² “mā”nuñ şānı iḡrāk ⁽¹²⁾ iken ğark itmez ve nāruñ şānı iḡrāk iken iḡrāk itmez. Ve şey’-i ḥaḳīr maḡlūb-ı muṭlaḳ iken bir şey’-i ‘aẓīme ğālib itmek ve semm-i helāhil mühlik ü ḳātil iken āb-ı zülāl gibi olup zarar itmemek gibi. ³⁴⁸³ Ve bi-ğayri’l-esbāb niçe ḥavārīḳ-ı ⁽¹³⁾ ‘ādāt zuhūra gelüp evliyādan kerāmāt-ı behiyye ve enbiyā’-i ‘izāmından mu‘cizāt-ı beyyine şudūr itdüğü, ⁽¹⁴⁾ anlaruñ nuṭḳı nuṭḳ-ı Ḥaḳ ve destleri dest-i kudret-i Feyyāz-ı Muṭlaḳ olmağ-ıladur. *Kemā verade fī-ḥadīṣ⁽¹⁵⁾’l-ḳudsiyyi: Fe-bī yenṭīḳu ve bī yebṭīṣu.* ³⁴⁸⁴ Ve ḳāle Te‘ālā: “Ve mā rameyte iz rameyte ve

³⁴⁸² “ef‘āl ü aḳvālınūñ” kısmından buraya kadarki ifadeler, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla sayfanın iç kenar kısmına yazılmıştır.

³⁴⁸³ “Ve şey’-i ḥaḳīr” kısmından buraya kadarki ifadeler, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁴⁸⁴ “Bir hadis-i kudside vârid olduğu gibi: ‘Benimle konuşur, benimle güç uygular (hükmeder).’” İfadelerde farklar olmakla birlikte bu anlamı ihtiva eden iki hadis-i kudsi rivâyeti için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis); Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 4, s. 69. Ayrıca Bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 106-107.

lākina'llāhe ramā.”³⁴⁸⁵ Meşelâ kayşer-i Rûm ⁽¹⁶⁾ bir gün zamân-ı hilâfet-i ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anhda Hâzret-i ‘Ömer’e ilçi gönderüp ilçi ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anhûn ⁽¹⁷⁾ huzûr-ı sa‘âdetine geldükde bir mührlü şîşe çıkarup: “Bu şîşeyi size Kayşer-i Rûm hediye ⁽¹⁸⁾ gönderdi.” didükde ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh: “Bunun içinde olan ne şey’dür?” didi. “Bu şîşede semm-i ⁽¹⁹⁾ helâhil vardır. Bir adûnuz olsa bundan bir katre işrâb olınsa fi’l-hâl helâk olur.” ⁽²⁰⁾ didi. Pes, ‘Ömer rağiya’llāhu ‘anh şîşeyi eline alup ve mührin bozup “Ey resûl-i Rûm! Benüm ⁽²¹⁾ nefsumden kavî ve vâcibü’l-izâle bir düşmenüm dahı yokdur.” diyü ol şîşede olan zehri ⁽²²⁾ bi-külliyetihi nûş eyledi ve bir zamân vech-i mübârekleri mânend-i verd-i aḥmer gül gül ve ğark-ı ‘arâk olup ⁽²³⁾ yek ser-i müyına ḥatâ itmedi. Resûl-i Rûm bu kerâmet-i seniyyeyi gördükde bî-iḥtiyâr olup İslâm’a ⁽²⁴⁾ geldi. Ve kezâlik Muḥyiddîn-i ‘Arabî kaddesa’llāhu rûḥehû, mezḥeb-i ṭabî‘îde olan bir ḥakîm-i felsefî ile ⁽²⁵⁾ şoḥbet idüp: “Ḳulnâ yâ nâru kûnî berden ve selâmen ‘alâ-İbrâhîm.”³⁴⁸⁶ âyet-i kerîmesi tilâvet olunmağ-ıla ⁽²⁶⁾ kışşa-i İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm mezkûr olup nâr-ı Nemrûd iḥrâk itmedüğü ve berd ü selâm olduğı ḥikâyet ⁽²⁷⁾ olındukda ḥakîm-i ṭabî‘î: “Bu âyetde mezkûr olan nârdan murâd nâr-ı ğazab-ı Nemrûd, [II,101a] ⁽¹⁾ İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâma zarar itmedi dimekdür; ve illâ nâr muḥriḳ bi’t-ṭab‘dur. Pes, kâbil-i iḥrâk olan ⁽²⁾ ecsâmı nâr yakmamak nice kâbildür?” diyü kendü mezḥeb-i bâtılna gidüp meclisde ḥâzır olan ⁽³⁾ niçe ḥâlî zihnlerûn ‘aḳîdelerine ḥalel virmek iḥtimâlî olmağ-ıla Şeyḥ-i Ekber rağiya’llāhu ‘anhüye ⁽⁴⁾ bir ḥâlet gelüp faşl-ı şitâ olmağın manḳal ile âteş var idi, ḥakîme ḥiṭâb idüp: ⁽⁵⁾ “Ḥâlâ bu manḳalda olan âteş seni iḥrâk itmez ise îmân getürüp bu i‘tikâddan ⁽⁶⁾ rücû‘ ider misin?” didi. Ol dahı: “Eger bu ḥâlet zuhûr iderse rücû‘ iderüm.” didi. ⁽⁷⁾ Fi’l-hâl ḥakîmüñ elin alup âteşe şokdı ve eliyle Hâzret-i Şeyḥ âteşi alup ḥakîmüñ esbâbına ⁽⁸⁾ kodı. Aşlâ iḥrâk itmeyüp âteş midür gonce-i gül midür bilinmedi. Ba‘dehû ḥakîme ḥiṭâb idüp: İmdi ⁽⁹⁾ sen şimdi barmağın âteşe şok.”

³⁴⁸⁵ “Onları siz öldürmediniz; fakat Allah onları öldürdü; **attığın zaman da sen atmadın; fakat Allah attı.** Bunu, mü’minleri güzel bir imtihanla denemek için (yaptı). Şüphesiz Allah işitendir, bilendir.” (Enfal 8/17, nâkıs iktibas)

³⁴⁸⁶ “Ey ateş! İbrâhîm için serinlik ve esenlik ol! dedik.” (Enbiyâ 21/69)

didi. Hâkîm tekrâr kendülügiyle barmağın âteşe kodusı (10) gibi te'sîr idüp yakdı. Hâkîm bu hâleti görüp mü'min oldu ve i'tikâd-ı bâtıldan (11) döndi ve Şeyh-i Ekber'e ser-fürü eyleyüp: "Bu ne hâletdür?" didi. Şeyh-i Ekber rağiya'llâhu 'anh (12) dağı: "Evliyâ-râ hest kudret ez-İlâh" mefhûmını söyledi.³⁴⁸⁷ Ve yâhûd işbu mışrâ'-ı (13) ahîrde vâkı' olan lafz-ı velî harf-i istidrâkden olan "ve lîkin" ma'nâsına olup (14) "beste" ve "peşimân şud"da olan zamîrler mışrâ'-ı şâlişte olan evliyâdan bi-tarîkı'l-bedel (15) her bir velîye 'â'id ola. Ya'nî evliyâ'u'llâhdan her bir veliyy-i kâmil egerçi mevâlîd-i ef'âl ü (16) aqvâli ve âşâr u keyfiyyât-ı 'anâsır ve havâşş-ı eşyâyı izâle idüp sebeblerden (17) bağlar; ve lâkin kendüde bir başka kudret olmağ-ıla değil, belki kendüye Hâk'dan i'tâ olınan (18) dest-i kudret-i Hâk cihetinden bağlar. Ve fâ'ide-i istidrâk oldur ki Hâzret-i Mevlânâ (19) bundan aqdem: "Qavl ü fi'lden zuhûr iden âşâr u mevâlîd Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ'nun icâdidur; (20) halk u icâdda Hâk Te'âlâ'nun şerîki yokdur." buyurmuşlar idi. Pes, "Velî mevâlîdi sebebdan (21) beste ve bu kadar izhâr-ı kudret eylemek ne vechle muvâfık olur?" dinürse velîde olan (22) kudret ü taşarruf kendünün degildür; belki veliyy-i kâmil kendüden fânî ve Hâk'la bâkı olmağ-ıla (23) ol zâhir olan kudretde Hâk'a âlet düşmüşdür ve: "Fi'l-hâkıka evvelen ü âhîren ve zâhiren (24) ü bâtınan Hâk'dan ğayrıda kuvvet ü kudret yokdur." demek olur. Ve "çün peşimân şud" (25) kaydının dağı fâ'idesi budur ki muqaddemâ zebân-ı bâzergândan: "Ben sözümde peşimân oldum. (26) Çünkü söyledüm, olacak oldu ve tîr kemândan şıradı, girü dönmez." buyurmuşlar idi. (27) İmdi yedi dest-i kudret olan ve lisânı nuṭḡ-ı Hâk söyleyen veliyy-i kâmil, qavs-i dehânından remy-i sihâm-ı kelâm [II,101b] (1) idüp soñra peşimân dağı olursa Hâk Tebâreke ve Te'âlâ'nun yed-i kudreti olduğı cihetden tîr-i perrân-ı (2) güftârı girü döndürür. Enbiyâ vü evliyâ hod söyledükleri nuṭḡdan peşimân olmaz; ve lâkin (3) "çünkü peşimân olalar" diyü

³⁴⁸⁷ Bu menkabe aynı beytin şerhinde Şem'î ve Ankaravî'de de anlatılmıştır; fakat Şem'î'de İbn Arabî belirtilmeden "bir velî" şeklinde hikâye olunmuşken Ankaravî'de İbn Arabî'ye atıf yapılarak kaydedilmiştir. Bkz. Dağlar, a.g.t., s. 733 (1697. Beyit); Tanyıldız, a.g.t., s. 726-27 (1695. beyit).

buyurdukları bi-ṭarīķı'l-müşākeledür. Pes, “Tīr-i perrān-ı güftārı evliyā ⁽⁴⁾ vü enbiyā ne vechle döndürür?” dinürse:

Gufte nā-gufte kuned ez-feth-i bāb

Ol veliyy-i kāmīl ⁽⁵⁾ kendüye olan feth-i bābdan söylenmiş söylenmemiş gibi ider. - “Gufte-rā nā-gufte kuned” taqḍīrindedür.-

⁽⁶⁾ Tā ez-ān nī sīḥ sūzed ne kebāb (1696)

Ḥattā andan ne şīş yanar ve ne kebāb yanar. Ya' nī kimesneye ⁽⁷⁾ zulm olmayup kemāl-i i'tidāl üzre söyler. Ḥāşıl-ı kelām veliyy-i kāmīl ve mürşid-i mükemmilün meşelā meclisinde ⁽⁸⁾ yüz ādem olsa ve her ādemün isti'dādı birbirine muvāfiķ olmayup a' lā vü evsaṭ u ednā ⁽⁹⁾ ve bi-ḥasebi'l-meşārib ve'l-merātib mütefāvit olsa bir vechle kelām söyler ki cümlesi ḥişşe-mend ⁽¹⁰⁾ olup herkes mertebesince zevķ ider. Ve қаziyye-i ittifāķiyye birisinün ḥavşalasından ⁽¹¹⁾ ziyāde bir nuṭķ şudūr idüp ol kimesneye ḥalecān gelmek ihtimālī olsa bir vechle tevciḥ ⁽¹²⁾ ü te'vīl ider ki ne şīş yanar ne kebāb. Ya' nī kemāl-i derece ifhām idüp ' aqlına tevfiķ ider.

⁽¹³⁾ Ez-heme dīlhā ki ān nükte şinīd

Ve veliyy-i kāmilden ki müstemi' in ol nükteyi ki işitdi, ⁽¹⁴⁾ mürşid-i kāmīl cümle-i ḳulūbdan

Ān suḥan-rā kerd maḥv u nā-bedīd (1697)

Ol nükte vü suḥanı maḥv u nā-bedīd ⁽¹⁵⁾ eyler. Ya' nī: “İttifāķan veliyy-i kāmilden bir kelām şādır olup ve ḳulūb-ı müstemi' inde nükte-i ⁽¹⁶⁾ mezbūre ber-ķarār olup lākin nükte-i mezbūrenün ferāmūş olınması evlā olsa ⁽¹⁷⁾ veliyy-i kāmilde Ḥaķ Tebāreke ve Te'ālā bir ḳudret virmişdür ki ol nükte ile olan güftārı ⁽¹⁸⁾ cümle-i ḳulūbdan izāle ve maḥv u nā-bedīd idüp birisinün ḥātırında ol söz ḳalmaz ⁽¹⁹⁾ ve külliyyet ile ferāmūş olunur. Ve kezālik ṭālib-i mübtedīden daḥı bir nükte işidüp ⁽²⁰⁾ ṭālibi ol nükteden ol zamānda men' itmek ṭālibe ḥayrlu olsa nükte-i mezbūreyi ⁽²¹⁾ anuñ ḳalbinden maḥv u izāle ider.” dimekdür.

Gert burhān bāyed u ḥucet mihā

Ey ulu ⁽²²⁾ ve şerîf kimesne! Eger saña burhân u hüccet gerekse, ya‘nî enbiyâ vü evliyânunñ kılûbda olan ⁽²³⁾ taşarrufına ve istedükleri nikâtı ferâmûş itdürdüğine burhân lâzım ise,

Bâz ẖân ⁽²⁴⁾ min-âyetin ev nunsihâ (1698)

Qur‘ân-ı ‘Azîm’de olan “Mâ nensah min-âyetin ev nunsihâ.”³⁴⁸⁸ âyet-i kerîmesini ⁽²⁵⁾ âşikâre okı ve yâhûd okıyup unitduñsa girü okı³⁴⁸⁹ ⁽²⁶⁾ ve âyet-i mezbûre bu ma‘nâya hüccet ü burhân olduğın iz‘ân kıl. Bu âyet-i ⁽²⁷⁾ kerîme sûre-i Bakara’dadır. Kâle’llâhu Te‘âlâ: “Mâ nensah min-âyetin ev nunsihâ ne’ti bi-ğayrin minhâ [II,102a] ⁽¹⁾ ev mişlihâ e lem-ta‘lem enne’llâhe ‘alâ-kulli şey’in kâdir.”³⁴⁹⁰ “Nesh”ün ma‘nâ-yı luğavîsi bir şey’ün şüretini izâle ve şey’-i âherde ⁽²⁾ işbât itmekdür. Meselâ, şems zıllı ve zıll şemsi nesh ü izâle eyledüğü gibi; ve kâtib bir nüshada olan ⁽³⁾ haţtı ma‘a beka‘ihî fî-nefsihî şahîfe-i uhrâya nakl itmek gibi. Ve neshün ma‘nâ-yı ıstılâhîsi, delîl-i ⁽⁴⁾ şer‘î-i müte‘ahhîr ile hükmi-i şer‘î-i müte‘addimün ref‘idür. *Kemâ kâle en-Nisâbüri fî-tefsîrihi: “En-neshu ⁽⁵⁾ luğaten huve’l-izâletu yukâlu nesehati’s-şemsu ez-zille ey ezâlethu, ve’n-naqlu eydan ve huve en yuğayyira’s-şey’u ⁽⁶⁾ fî-şifatihî ve hâlihî ma‘a bakâ’ihî fî-nefsihî, ve minhu neshu’l-kitâbe, ve’l-munâsihâtu fî’l-mevârişi li-intikâli’t-teriketi ⁽⁷⁾ min-ğavmin ilâ-ğavmin. Fe-kîle muşterakun beynehumâ, ve kîle haqîqatun fî’l-evveli mecâzun fi’s-şânî, ve kîle bi’l-‘aksi ⁽⁸⁾ ve fî’l-iştîlâhi huve ref‘u’l-hukmi’s-şer‘iyyi bi-delîlin şer‘iyyin mute‘ahhîrin, fe-yahrucu’l-mubâhu bi-hukmi’l-aşli izâ ⁽⁹⁾ verade’s-şer‘u bi-ziddihî râfi‘an li-ibâhatihî fe-innehû lâ-yusemmâ neshan iz leyse ref‘a hukmin şer‘î. ³⁴⁹¹ İlâ-âhîrihî. Ve ⁽¹⁰⁾*

³⁴⁸⁸ “Biz, bir âyetin hükmünü kaldırır veya onu unutturursak ondan daha iyisini veya onun benzerini getiririz. Allah’ın her şeye kâdir olduğunu bilmez misin?” (Bakara 2/106, nâkıs iktibas)

³⁴⁸⁹ Bundan sonra satırın son kısmına “ve hüccet ü burhân” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

³⁴⁹⁰ Bakara 2/106. Bkz. Yukarıdaki dipnot. Derkenara “Tefsîr-i mâ nensah” matlap olarak yazılmıştır.

³⁴⁹¹ “Nesh sözlükte ‘izâle etmek’ anlamındadır. Bunun için şöyle denilir: ‘Güneş gölgeyi neshetti,’ yani onu izâle etti. Bir başka anlamı da ‘nakletmektir’ ki bu da, bir şeyin kendi varlığı devam etmekle birlikte sıfatının ve hâlinin değişmesidir. Bu yüzden: ‘Kitabı neshettim (naklettim).’ denilir. Miras paylaşımı için de nesh kökünden gelen münâsahat kelimesi kullanılır; çünkü geride kalan mallar bir topluluktan başka bir topluluğa nakledilir. Bu ikisi arasında müştereklik (anlam birliği) olduğu söylenir. İlki gerçek, ikincisi mecaz anlamlıdır ya da bunun tersidir, denilir. Terim olarak ise sonradan gelen şer‘î bir delil ile önceki bir şer‘î hükmün kaldırılmasıdır. Böylece ilk hükmün zıddı bir hüküm

erbâb-ı tefsîrden mu‘rib-i Qur‘ân olanlar “mâ nensah” kavlinde olan mâ-i şartiyyede iki kavîl ⁽¹¹⁾ beyân idüp kavîl-i evvel ki zâhirdür, budur ki: Mâ şartiyye-i câzime ve fi‘l-i şartuñ mu‘kaddem ⁽¹²⁾ mef‘ûli olup taqđîr-i kelâm: “Eyyu şey’in nensah”³⁴⁹² demek ola. Meşelâ “Eyyen mâ ted‘û”³⁴⁹³ kavîl-i Kerîm’i gibi. Ve bir ⁽¹³⁾ kavîl dahî Ebu’l-Bekâ ³⁴⁹⁴ ve nuhâtdan ba‘zınuñ kavlidür ki “Mâ, mâ-i şartiyye ve fi‘l-i nensah mâ ile meczûm ⁽¹⁴⁾ olup lâkin mevki‘-i maşdarda vâki‘ ola ve taqđîr-i kelâm “eyyu neshin nensah” demek olup lafz-ı ⁽¹⁵⁾ ‘mâ nensah’dan ‘ibâret ola. Ya‘nî: “Biz kankı nesh ile bir âyeti nesh idersek ol âyet-i mensûha vü mensuvveden ⁽¹⁶⁾ hayrlusın ityân iderüz.” demek olur. “Min-âyetin” kavli dahî mef‘ûlün-bih ola. Ve Ebu’l-Bekâ mâ-i şartiyyenüñ ⁽¹⁷⁾ maşdariyye olmasını tecvîz idüp işbu beyt ile istidlâl itmişdür. **Beyt:**

Na‘abe’l-ğurâbu ⁽¹⁸⁾ fe-kultu beynun ‘âcilun
Mâ şî‘te iz za‘anû li-beynin fe’n‘ab ³⁴⁹⁵

Fe-emmâ kavîl-i mezbûrî ba‘zılar iki ⁽¹⁹⁾ ma‘nâ için redd itmişlerdür. Birisi budur ki ism-i şartı ‘â‘id olan zamîrden cümle-i cezânuñ ⁽²⁰⁾ huluvvi lâzım gelür; bu ise câ‘iz degildür. Şâniyen kelâm-ı mücebde “min” zâ‘ide olmaz. Hâl-i ân ki ⁽²¹⁾ şart mücebdür. Ve lâkin e‘imme-i Başriyyîn’dan dahî ba‘zıları bu bâbda ihtilâf idüp ⁽²²⁾ dirler ki: Şartda lafz-ı min zâ‘ide olmak câ‘izdür. Zîrâ şart hâlde cezânuñ vücûdın ⁽²³⁾ iktizâ itmemekde nefye müşâbihdür. Ammâ hilâf-ı mezbûrî nahviyyûn za‘îf tutmuşlardır. Ve dahî ⁽²⁴⁾ “Min-âyetin” kavlinde olan min-i mezkûre teb‘îziyyedür ve mahzûfa müte‘allikadur. Zîrâ “min” ism-i ⁽²⁵⁾ şartuñ şıfatıdır. Hâşıl-ı ma‘nâ “Eyyu şey’in nensah mine’l-âyâti” demek olur. Egerçi kim âyet ⁽²⁶⁾ müfreddür, lâkin mevki‘-

vârid olduğunda öncekinin mübahlığı ortadan kalkar. (Fakat daha önceki) şer‘î hükmün kaldırılması söz konusu değilse nesh denilmez.”

³⁴⁹² “Hangi şeyi nesh edersek”

³⁴⁹³ “De ki: ‘İster Allah deyin ister Rahmân deyin. **Hangisiyle çağırırsanız** çağırın, en güzel isimler O’nundur.’ Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut.” (İsrâ 17/110, nâkıs iktibas).

³⁴⁹⁴ (ö. 616/1219) Ukberî olarak da bilinen, Arap dili ve edebiyatı yanında tefsir, hadis ve fıkıh âlimi olan Ebu’l-Bekâ’nın “İrâbu’l-Kur‘ân” adlı eserine işaret edilmektedir. Bkz. Ebu’l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin el-Ukberî, **Et-Tibyân fi İrâbi’l-Kur‘ân**, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, Dârü’l-Cil, 1987, C.1, s. 102. Eserde diğer bilgiler mevcut olmakla birlikte ilgili kısımda beyit tespit edilememiştir.

³⁴⁹⁵ “Karga öttü ve ben dedim ki: Ayrılık yakın. (Ey karga!) Sevdiklerim uzaklaşıp gittiler; artık istediğin kadar ötl!”

i cem‘de vâkı‘ olmuşdur. Ve “insâ” bâb-ı if‘âlden “bir şey’i unutturmak”⁽²⁷⁾ ve kalbden izhâb’a dirler. Pes, “ev nunsihâ” kavli dağı mâ-ğablinde olan fi‘l-i şartta [II,102b]⁽¹⁾ ma‘tûf olmağ-ıla meczûmdur. “Ne’ti” cümlesi dağı cevâb-ı şartdır. Ve fi‘l-i şartla cezânun ikisi⁽²⁾ dağı muzâri‘ler vâkı‘ olmak efsâh-ı terākibdendir. “Bi-ğayrin minhâ” kavli dağı “ne’ti” kelimesine⁽³⁾ müte‘allikdûr. Ve “ğayr”, ism-i tafđıldûr. Eger me’tiyyun-bih mensûğ ve “mensi”den eħaff olursa⁽⁴⁾ ğayriyyet-i a‘bâ’-i tekli‘fün suķūtına nisbet iledûr. Ve eger “me’tiyyun-bih” eşkal olursa ğayriyyet-i şevâbda⁽⁵⁾ ziyâde olduğına nisbet iledûr. “Ev mişlihâ” kavli dağı tekli‘f ve şevâbda mişli dimekdûr.⁽⁶⁾ “E lem-ta‘lem”de olan istifhâm dağı takrîridûr. Ve bu âyet-i kerîmenün i‘râbında niçe aķvâl⁽⁷⁾ dağı olup ve ba‘zılar dağı “ğayr”ı ism-i tafđil tutmayup “En yunezzele ‘aleykum min-ğayrin min-rabbikum”³⁴⁹⁶ ⁽⁸⁾ kavli-i Kerîm’inde olan “ğayr” gibi maşdar olup “ğuyûrdan bir ğayr demek olur.” demişler. Tafşilin⁽⁹⁾ murâd iden İbn Semîn’ün *Dürrü’l-Maşûn* nâm tefsîrine müraca‘at eylesün. Ma‘lûm ola ki⁽¹⁰⁾ bu âyet-i kerîmenün sebep-i nüzûli budur ki Yehûd u müşrikîn nesh-i Qur‘ân ğuşûşında i‘tirâz ve Ħazret-i⁽¹¹⁾ Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve selleme ta‘n idüp didiler ki: “Eger fermân-ı sâbık ğağ ve pesendide ise⁽¹²⁾ mûcib-i nesh nedûr ve eger bâtıl ve nâ-pesendide ise muğaddemâ şey’-i bâtıl ile emr itmegün⁽¹³⁾ ne ma‘nâsı vardır? Pes, -ğâşâ- kıbel-i Ħağ’dan olmayup belki sâhte-i Muğammed ve tilķâ’-i nefsdendir.”⁽¹⁴⁾ diyü iftirâ vü bühtân itdüklerinde nâzile oldu. Ma‘lûm ola ki mezheb-i ehl-i Ħağ⁽¹⁵⁾ oldur ki aħkâm-ı Qur‘ân ve sünnetün ba‘zısına nesh cârîdûr. Meşelâ Qur‘ân, Qur‘ân ile ve hem-çünin⁽¹⁶⁾ Qur‘ân, sünnet-i meşhûre ile ve sünnet Qur‘ân ile ve sünnet, sünnet ile mensûğ olur. Pes, ta‘ife-i Yehûd⁽¹⁷⁾ kemâl-i cehl ü ‘inâdlarından ehl-i İslâm ile bu bâbda ‘azîm nizâ‘ idüp didiler ki: “Nesh câ’iz⁽¹⁸⁾ degildûr. Zîrâ nesh³⁴⁹⁷ anı iktizâ ider ki fermân-ı sâbık nâ-dânisteden zuhûr itmekle⁽¹⁹⁾ âmirden emrün ğağîķati pûşide olup ba‘dehû fermân-ı sâbıkdan a‘lâ bir

³⁴⁹⁶ “Ehl-i kitaptan kâfirler de putperestler de **Rabbinizden size bir ğayr indirilmesini** istemezler. Halbuki Allah, rahmetini dilediğine verir. Allah büyük lûtf sahibidir.” (Bakara 2/105, nâkıs iktibas)

³⁴⁹⁷ Şârih bundan sonra “anuñ-çün icâb ider ki” yazmışsa da üzerini çizerek iptal etmiş ve yerine ilâve edilmek üzere işaretle belirterek derkenara “anı iktizâ ider ki” yazmıştır.

emr daḥı zāhir olmağ-ıla ⁽²⁰⁾ ḥālā emr itdügi ma‘ nānuñ evvelkiden ḥayrlu olduḡın şimdi ma‘ lūm idinmiş olur ⁽²¹⁾ ve müteḳaddim olanı ref‘ idüp müte‘aḥḥiri ityān ider. Pes, ḥālet-i mezbūre Āferīde-kār’a ⁽²²⁾ lāyık ve sezā-vār degildür.” **El-cevāb:** Ehl-i İslām dirler ki Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’dan bir şey’ ⁽²³⁾ mestūr degildür ve hergiz pūşīde daḥı olmaz. Eşyā Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’dan nice pūşīde olur ki ⁽²⁴⁾ cemī‘ - i eşyā Ḥālīḳ u Perverdgār’uñ ibdā‘ u icād ve şun‘ u ḥaḳkıdur. Kemā ḳāle Te‘ālā: ⁽²⁵⁾ “E lā-ya‘ lemu men ḥaleḳa ve huve’l-laṭīfu’l-ḥabīr.”³⁴⁹⁸ Pes, ma‘ nā-yı neşḥ oldur ki Ḥazret-i Rabbü’l-Ālemīn ⁽²⁶⁾ ber-müceb-i: “Yef‘ alu mā yeşā’u ve yaḥkumu mā yurīdu;”³⁴⁹⁹ ‘ibādına bir şey’ ile emr ider ve emr-i mezbūrı birkaç ⁽²⁷⁾ zamāndan soñra ‘ibādı üzerinden ref‘ idecegin daḥı bilür; ‘abd ise anı bilmez [II,103a] ⁽¹⁾ ve ol emre Ḥaḳ Te‘ālā bir bedel virür ki ‘abdüñ şalāḥ-ı ḥāl ve istiḳāmet-i ef‘ālī andadur. ⁽²⁾ Pes, Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā nice idecegin kendü bilür ve diledügin ḳılır. Gāḥ olur ki taḥḫīfden ⁽³⁾ teşḫīde ve gāḥ olur ki teşḫīdden taḥḫīfe emr ider. Ḥaṣıl-ı kelām zamān u evkāt ⁽⁴⁾ u mekān ve ‘ibādınuñ aḥvāline ḳanḳısı lāyık u evlā ve sezā vü aḥrā ise anı emr ider. ⁽⁵⁾ Pes, ḳul Ḥaḳḳ’uñdur ve emr kendünüñdür. Ve eyyām-ı Nebī şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemde daḥı ümmet-i Muḥammed’uñ neşḥe ḥācetleri ⁽⁶⁾ olduḡına bā’iş budur ki ehl-i İslām’uñ eyyāmı muḥtelife olup ḥālden ḥāle ⁽⁷⁾ mütebeddile olmağ-ıla bir ḥükm bir vaḳte ve bir ḥükm daḥı bir vaḳte göre oldı ve her bir vaḳtde olan ḥükm ⁽⁸⁾ ol vaḳtde olanlaruñ lāyıkı idi. Ve Ḳur’ân-ı ‘Azīm’de olan vuḳū‘-ı neşḥde Ebū Müslim³⁵⁰⁰ ⁽⁹⁾ cevāb virmiş ki: *Bi-enne’l-murāde bi’l-āyāti’l-mensūḥati eş-şerāyi’u’lletī fi’l-kutubi’l-ḳadīmeti mine’t-Tevrāti* ⁽¹⁰⁾ *ve’l-İncīli, ke’s-sebti ve’s-şalāti ile’l-maşriḳi ve’l-mağribi, mim mā veḍa’ahu’llāhu te‘ālā ‘annā ve ta’abbednā* ⁽¹¹⁾ *bi-ğayrihī fe-inne’l-yehūde ve’n-naşārā kânū yeḳūlūne lā-tu’minū illā limen tebi’a dīnekum, fe-ebṭala’llāhu* ⁽¹²⁾ *zālike ‘aleyhim bi-hāzihi’l-āyeti, ve eyḍan le’alle’l-murādu mine’n-nesḥi naḳluhū mine’l-Levḫi’l-Maḥfūzi ve taḥvīluhū ‘anhu*

³⁴⁹⁸ “Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdardır.” (Mülk 67/14)

³⁴⁹⁹ “Dilediği şeyi yapar ve istediği hükmü verir.”

³⁵⁰⁰ Ebū Müslim el-İsfahânî (ö. 322/934) Mu’tezile âlimlerinden olup Kur’ân’da neshi kabul etmez.

ilā⁽¹³⁾ *sā'iri'l-kutubi*.³⁵⁰¹ El-ḥaṣıl nesh üç nev' dūr. Birisi oldur ki hem ḥaṭṭı mensūḥ ola ve hem ḥükmi ⁽¹⁴⁾ mensūḥ ola. Birisi daḥı oldur ki ḥaṭṭı mensūḥ olup ḥükmi mensūḥ olmaya. Birisi daḥı ⁽¹⁵⁾ oldur ki ḥükmi mensūḥ olup ḥaṭṭı mensūḥ olmaya. Ammā hem ḥaṭṭı ve hem ḥükmi nesh olınan ⁽¹⁶⁾ oldur ki Ḥazret-i Resūlu'llāh 'aleyhi ṣalavātu'llāh buyururlar ki: Ben gice Qur'ān'dan bir sūre ⁽¹⁷⁾ okıdum. Ol sūrenün birkaç āyetin baña ferāmūṣ itdürdiler. Pes, bildüm ki āyāt-ı mezbūre ⁽¹⁸⁾ zemīnden ref' olınmışdır. *Ruviye 'an-Enes bin Mālik, kāle: Kunnā naḵra'u 'alā-'ahdi Rasūli'llāhi ṣalla'llāhu 'aleyhi* ⁽¹⁹⁾ *ve sellem, sūraten ya'diluhā sūratu't-Tevbeti. Mā aḥfezu minhā ḡayru āyetin ve hiye: "Lev enne li'bni ādeme* ⁽²⁰⁾ *vādiyeyni min-zehebin le'bteḡī ileyhimā ṣāliṣen, ve lev enne lehū ṣāliṣen le'bteḡī ileyhi rābi'an, ve lā-yemle'u* ⁽²¹⁾ *cevfē'bni ādeme illa't-turābu ve yetūbu'llāhu 'alā-men tābe."* Ve kemā ruviye 'an-Ā'ışete kāne ⁽²²⁾ *fīmā unzile 'aṣera rad'ātin muḥarrimātin ṣumme nusihne bi-ḡamsi. Ve yurvā: İnne sūrate'l-Aḡzābi* ⁽²³⁾ *kānet bi-menzilete's-seb'i't-tivāli ev ezyede ṣumme vaḡa'a'n-nuḡṣānu. Ve kezālike ruviye 'an-İbni* ⁽²⁴⁾ *Mes'ūdin kāle, eḡra'ani Rasūlu'llāh ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem āyeten fe-ḡafeṣtuhā ve eṣbettuhā* ⁽²⁵⁾ *fī-muṣḡafī fe-lemmā kāne'l-leylu race'tu ilā-ḡifzī fe-lem-ecid minhā şey'en ve ḡadevtu ilā-muṣḡafī* ⁽²⁶⁾ *ve izā el-varaḡatu beydā'un fe-aḡbertu Rasūla'llāhi ṣalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, fe-kāle lī: "Ya'bne Mes'ūd,* ⁽²⁷⁾ *tilke ruff'ati'l-bāriḡati."*³⁵⁰² Ammā Qur'ān'dan ḥaṭṭı gidüp ḥükmi ḡalan oldur ki: [II,103b]

³⁵⁰¹ "Mensūḥ āyetle kastedilen, İncil ve Tevrat gibi eski kitaplardaki cumartesi günü yasağı, güneşin doğuşu ve batışında namaz kılmak gibi şeriatlardır. Allah bunları bizden kaldırmıştır ve biz bunlar dışındakilerle amel ederiz. Yahudiler ve Hristiyanlar: 'Sizin dīninize uyandan başkasına inanmayın.' diyordu. Allah onların bu sözlerini, bu āyetle bātıl kılmıştır. Aynı şekilde nesihten maksat, (emrin) Levh-i Mahfūz'dan, başka kitaplara nakledilmesi ve (o kitaplar için) deḡiştirilmesi (ile yeni hükümlerin yazılması) da olabilir." Bu kısım, Ebū Müslim el-İsfahānī'ye sıklıkla atıf yapılan Rāzī tefsirinde tespit edilmiştir. Bkz. Fahrüddin er-Rāzī, **a.g.e.**, C. 3, s. 306.

³⁵⁰² "Enes b. Mālik'in şöyle dediği rivāyet edilmiştir: Biz Resūlullah (s.a.v) döneminde Tevbe sūresine benzettiğimiz bir sūre okurduk. O sūreden şu āyet dışında başka āyet ezberimde yoktur: 'Ādemoḡlunun iki vādi dolusu altını olsa üçüncüsünü, üç tane olsa dördüncüsünü ister. Ādemoḡlunun karnını topraktan başkası doyurmaz. Allah tevbe edenlerin tevbesini kabul eder.' Hz. Āiṣe'den rivāyet edildiği gibi: 'Allah'ın Kur'ān'da indirdiği āyetler içerisinde (bir kadından) on (defa) süt emmenin (nikāhı) haram kıldığı da vardı. Sonra (bu āyetteki on kez emme kaydı), kesinlikle bilinen beş kere emmek (nikāhı) haram kılar (āyeti) ile neshedildi.' Başka bir rivāyet de şöyledir: 'Ahzab sūresi seb'-i tivāl olan sūrelerin (Kur'ān'daki yedi uzun sūrenin) uzunluḡundaydı veya daha uzundu. Daha sonra nesh vukū buldu.' Yine nesh konusuyla ilgili İbn Mes'ūd'dan rivāyet edilen bir sözde o, şöyle

(1) Evvel muḥṣan ve muḥṣane olan zānī vü zāniye ḥaḳḳında işbu âyet kırā'at olunurdu. *Kemā yurvā 'an-'Umer* (2) *raḍiya'llāhu 'anhu: Kunnā naḳra'u āyete'r-recmi "Eş-şeyhu ve'ş-şeyhetu izā zeneyā fe'rcimūhumā elbettete nekālen* (3) *mina'llāhi va'llāhu 'azīzun ḥakīm.*"³⁵⁰³ Bu âyet-i kerīme Qur'an'dan ref' olup ḥükmi bâkī kaldı. (4) Vücüh-ı neshden üçincisi oldur ki sābıkda olan aḥkāmdan birine bir bedel ile (5) ref' olup anuñ ḥükmi bâkī kaldı. Meşelâ bir 'avretüñ zevci müteveffâ olsa ḥükm anuñ (6) üzerine idi ki sene-i kāmile 'iddet çeke. *Ke-ḳavlihi Te'ālā: "Ve'llezīne yuteveffevne minkum ve yezerūne ezvācen vaşıyyeten li-ezvācihim*³⁵⁰⁴ *metā'an ile'l-ḥavli.*"³⁵⁰⁵ Pes, ḳavl-i mezbūr Qur'an'dan (7) ref' olmayup ol ḥükme bedel dört ay on gün fermān olındı. *Ke-ḳavli: "Ve'llezīne yuteveffevne minkum ve yezerūne ezvācen yeterabbeşne bi-enfusihinne erba'ate eşhurin ve 'aşrā.*"³⁵⁰⁶ el-âye. (8) Bunuñ emşâli nesh Qur'an-ı 'Azīm'de bisyārdur. Pes, bu âyet-i kerīmede taḳdīm ve te'hīr vardır. (9) Taḳdīr-i kelām: *"Mā nensaḥ min-âyetin ne'ti bi-ḥayrin minhā ev mişlihā.*"³⁵⁰⁷ Ya'nî âyetden her ḳanḳısını ki mensūḥ (10) idevüz ve anuñ yerine bir ḡayrı getürevüz; ol ityān itdügimiz âyet, âyet-i mensūḥadan (11) bihterdür; ya'nî ḥükmden andan eshel ve āsān-terdür ve şevābı ekşerdür. Meşelâ zevci vefāt iden (12) zenüñ 'iddeti sene-i kāmile iken dört ay on gün olduğı ve ḡuzāt-ı müslimīn küffār ile muḳābeleda (13) on

demıştır: 'Resûlullah bana bir âyet okudu, onu ezberledim, sonra da o âyeti mushafıma yazdım. Gece olunca ezberimi tekrâr ediyordum, o âyeti hatırlayamadım. Mushafıma baktım, âyeti yazdığım sayfa bomboştu. Bunu Resûlullah'a (s.a.v.) bildirdim. O da bana: 'Ey İbn Mes'ûd! O âyet dün gece neshedildi.' dedi." Enes b. Mâlik rivâyeti için bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 14, s. 6375 (kitâbu'r-rikâk, 10. Bâb, 27 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 3, s. 237 (kitâbu'z-zekât, 39. Bâb, 116 numaralı hadis). İbn Mes'ûd rivâyeti için bkz. Mer'i İbn Yusuf'il Kermi, **Kur'an'da Nâsih ve Mensûh**, thk. Sami Ata Hasan, Çev. Eyüb Aslan, İstanbul, Hak Yayınları, (t.y), s. 17.

³⁵⁰³ "Hz. Ömer'den rivâyet edildiğine göre: Biz recmle ilgili (o zaman var olan): 'İhtiyar erkek ve ihtiyar kadın zinâ ettiklerinde onları Allah'tan bir cezâ olarak kesinlikle recm edin. Allah azizdir, hakîmdir.' âyetini okurduk. demıştır." Bu rivâyetle ilgili bilgi için bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî, **Sünen**, C. 15, s. 106 (kitâbu'l-hudûd).

³⁵⁰⁴ Âyetin buraya kadarki kısmı sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁵⁰⁵ **"Sizden ölüp de (dul) eşler bırakan kimseler; zevcelerinin evlerinden çıkarılmadan bir yıla kadar bıraktıkları maldan faydalanmaları hususunda (sağlıklarında) vasiyet etsinler.** Eğer o kadınlar, (kendiliklerinden) çıkıp giderlerse kendileri hakkında yaptıkları meşrû şeylerden size bir günah yoktur. Allah azizdir, hakîmdir." (Bakara 2/240, nâkıs iktibas)

³⁵⁰⁶ **"Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler.** Bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, kendileri hakkında yaptıkları meşrû işlerde size bir günah yoktur. Allah yapmakta olduklarınızı bilir." (Bakara 2/234, nâkıs iktibas)

³⁵⁰⁷ "Biz, bir âyetin hükmünü yürürlükten kaldırırsak mutlakâ daha iyisini ya da benzerini getiririz."

kāfire ber-ā-ber oturup muşābere ile emr olunmuşken taḥfīf buyurilup bir müslim ġāzī⁽¹⁴⁾ iki kāfire muḳāvemet u muşāberet ile emr olunduğı gibi. “Ev mişlihā,” ve yāḥūd⁽¹⁵⁾ āyet-i sābıḳanuñ şevābda ve menfa‘atde mişlini ityān iderüz: kıblenüñ Ka‘be’ye taḥvīli gibi. ⁽¹⁶⁾ “Ev nunsihā,” ve yāḥūd āyet-i mezbūreyi ferāmūş itdürüp yerine bedel ityān itmezüz. ⁽¹⁷⁾ Ya‘nī: *Ne ‘muru’l-muslimine bi-terkihā min-ğayri āyetin tetruku nāsīhaten lehā. E lem-ta‘lem enne’llāhe ‘alā-kulli şey’in ḳādīr.*³⁵⁰⁸ ⁽¹⁸⁾ Hıttāb Hāzret-i Resūl ‘aleyhi’s-selāma ve yāḥūd mü’minden her birine ‘alā-ḥidetin olmaḳ ⁽¹⁹⁾ üzre: “Ḥabībüm”, ve yāḥūd “Ey mü’min ü müslim! Bilmez misin?” Ya‘nī, “Bilürsin. Taḥḳıḳan Ḥaḳ Celle ve ‘Alā ⁽²⁰⁾ her şey’i getürmege ve geydürmege ve emr ü nehy ve maḥv u işbāt ve tağyır ü tebdīle ḳādīr ⁽²¹⁾ bir pādīşāh-ı lā-yezāldür.” Āmennā ve şaddaḳnā. Āh ey merd-i rāh ve ‘āşık-ı müştāk-ı rü’yet-i ⁽²²⁾ cemāl-i Ḥabībū’llāh! Bu āyet-i kerīmede işāret vardur ki Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā Resūline iltifāt idüp ⁽²³⁾ buyururlar ki: “Ey mihter-i ḥāfıḳayn ve resūlü’s-şāḳaleyn, ey bedr-i münīr ve ḥulāşa-i taḳdīr, v’ey küll-i kemāl ⁽²⁴⁾ u kıble-i iḳbāl, v’ey māye-i efdāl ve nümūdār-ı cemāl ü celāl, ve’y serv-i ḥıram-ı bağ-ı vaḥdet! Şāḥ-ı fazl ⁽²⁵⁾ senden nāzān ve kevkeb-i dūrri-i ‘izzetüñ tecelliyāt-ı şıfāt u zātumla hemişe dıraḥşāndur. Ḥabībüm! Āfıtāb-ı ⁽²⁶⁾ devletüñ miğ-ı hestiden ṭulū‘ eyledükde şevāhid-i rubūbiyyet ve te’yidāt-ı İlāhiyye’ye maḥşūş ⁽²⁷⁾ ḳıldum. Ḥattā ānen-fe-ānen ve laḥzaten-fe-laḥzaten kār-ı devletüñ medāric-i evcāt-ı ‘āliyāta irtikā idüp [II,104a] ⁽¹⁾ ġayrılarıñ tâcı saña na‘leyn olmuştur.” **Beyt:**

Ān na‘l ki mī-endāḥt reh-vār-i tu ez-pāyeş
Tāc-i ser-i ⁽²⁾ sultān şud tā bād çunin bādā³⁵⁰⁹

Pes, ey ḥāce-i kā’ināt ve ‘illet-i ġā’iyye-i mevcūdāt! ⁽³⁾ Ber-müceb-i: “Ḥasenātu’l-ebrār, seyyi’ātu’l-muḳarrebīn,” ḥasenāt-ı cihāniyān senüñ seyyi’ātuñdur. ⁽⁴⁾ İmdi her çend ki bir maḳāmdan güzër idesin, andan istiğfār ḳıl. *Fe-li-hāzā, ḳāle ‘Aleyhi’s-*

³⁵⁰⁸ “O hükmü neshedecek bir āyet getirmeden, Müslümanlara o āyetin hükmüyle amel edilmemesini emrederiz. Bilmez misin ki Allah her şeye kâdirdir.”

³⁵⁰⁹ “Senin atının ayağından attığı nal, padişahın tâcı oldu. Olacaksa hep böyle olsun!” İlk mısra müellifte, İÜ ve Ş’de: “Na‘l ki biyendāḥt hemī merkebet ez-pāyet” şeklindedir. Cevrî’de ise daha uygun görünen, yukarıya da kaydettiğimiz şekilde düzeltilmiştir. Bkz. F. 177b, Ş. 332b, İÜ.305a.

selām: ⁽⁵⁾ “*İnnehū leyugānu ‘alā-ḡalibī fe’staḡfiru’llāhe fi’l-yevmi seb’īne merraten.*”
Ve ḡāle’s-Şiddīḡu raḡiya’llāhu ‘anhu: “Leytenī ⁽⁶⁾ *şehidtu mā istaḡfera minhu*
Rasūlu’llāh şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem.”³⁵¹⁰ Pes erbāb-ı zevḡ u vicdān ⁽⁷⁾ ve aşḡāb-ı
keşḡ ü ‘ıyān bu āyet-i kerīmenūñ taḡḡīḡında bi-ḡarīḡı’l-işāre buyururlar ki: *Mā*
nuraḡḡīke ⁽⁸⁾ *min-maḡalli’l-‘ubūdiyyeti illā aḡlelnāke bi-sāḡātī’l-ḡurriyyeti ve mā*
rafe’nā ‘anke şey’en min-şifātī’l-beşeriyyeti ⁽⁹⁾ *illā aḡamnāke bi-şāḡidin min-*
şevāḡidi’l-ulūhiyyeti ve mā eraytuke şey’en min-‘acā’ibi ‘ilmī illā erāke mā huve
*eşrafu minhu.*³⁵¹¹ ⁽¹⁰⁾ *Ḳāle Te‘ālā: “Ve lev enne mā fi’l-arḡi min-şeceratīn aḡlāmūn*
ve’l-baḡru yemudduhū min-ba’ḡihī seb’atu ebḡurin mā nefidet kelimātu’llāhi.”³⁵¹² ⁽¹¹⁾
Ya’nī: Ḥabībūm ve vāriş-i Nebī ve pey-rev-i işr-i Muşḡafavī olan olan ‘āşīḡ-ı
şāḡıḡlarum! Biz ‘alā-ḡidetin her biriñüzī ⁽¹²⁾ maḡall-i ‘ubūdiyyetden teraḡḡī
itdürmedük. Ya’nī, sizde olan āşār-ı ‘ibādetden bir şey’i izāle ve envār-ı ⁽¹³⁾
‘ubūdiyyetden bir şey’i tebdīl itmedük, illā sizi meydān-ı ḡurriyyete idḡāl eyledük.
Ya’nī ḡalbiñüzī ⁽¹⁴⁾ āşār-ı envār-ı tecelliyāt ile tevsī‘ idüp akmār-ı ḡurriyyetden
‘ubūdiyyete bedel envā‘-ı ⁽¹⁵⁾ ḡayrāt ityān eyledük. Ve dīvān-ı ḡaḡā’ıḡ u ma‘ānī olan
ḡalbiñüzden şıfāt-ı beşeriyyeden ⁽¹⁶⁾ bir şey’i ref‘ itmedük; illā benüm şıfātumdan bir
şıfat sebt itmekle şevāḡid-i ulūhiyyetden bir ḡüccet-i ⁽¹⁷⁾ vāziḡa ile sizi ḡā’im eyledük
ve ‘acā’ib-i ‘ilmümden saña bir şey’i müşāḡede itdürmedüm; illā ⁽¹⁸⁾ evvel müşāḡede
itdördüğümnden eşref şey’ müşāḡede itdürdüm. İmdi vech-i arzda olan ⁽¹⁹⁾ eşcār aḡlām

³⁵¹⁰ “Bundan dolayı Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Muhakkak ki (benim de) kalbimi gaflet örter ve günde yetmiş defa Allah’tan af dilerim.’ Hz. Ebû Bekir: ‘Keşke Resûlullah’ın ne için istiḡfâr ettiḡine şāhit olsaydım.’ demiştir.” *Buhârî, Müslim*, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i ve *Nevâdiru’l-Usûl*’de bu metindeki hadîsin anlamını içeren rivâyetler tespit edilmiştir. *Buhârî*’de: “Vallâhi ben Allah’a günde yetmiş kereden fazla istiḡfâr ederim.” anlamında bir hadîs-i şerif vardır. *Müslim*’de ve Ebû Dâvûd’da ise ifadeler yukarıdakiyle çok benzer olup rakam 70 deḡil, 100 olarak rivâyet edilmiştir. *Nevâdiru’l-Usûl*’de ise oldukça ufak farklar dışında rakam da anlam da aynıdır. Bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 13, s. 6245 (kitābu’t-daavât, 2. Bâb, 3 numaralı hadîs); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 8, s. 188 (kitābu’z-zikr, 12. Bâb, 41 numaralı hadîs); Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, **Sünen**, C. 6, s. 12 (K. el-Vitr, 26. Bâb, 1515 numaralı hadîs); Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 3, s. 406.

³⁵¹¹ “Ḥurriyet sahalarında serbest bırakmadıkça seni kulluk makâmında yükseltmeyiz. Beşeriyet sıfatlarından hiçbirini de senden kaldırmayız, (eḡer yaparsak) onun yerine ulūhiyet şāhitlerinden (benim sıfatlarımdan) birini ikāme ederiz. İlmimin hayret uyandıran (muazzam) inceliklerinden de her adîmda biraz daha yüksek mertebesini göstermek suretiyle sana menfezler açarım.”

³⁵¹² “Şayet yeryüzündeki ağaḡlar kalem, deniz de arkasından yedi deniz katılarak (mürekkap olsa) yine Allah’ın sözleri (yazmakla) tükenmez. Şüphe yok ki Allah, mutlak ḡâlip ve hikmet sahibidir.” (Lokman 31/27, nâkıs iktibas)

ve yedi deryâ midâd olsa kelimât-ı İlâhiyye nihâyet bulmaz ve tecellîde tekerrür olmaz. ⁽²⁰⁾ Ve helumme cerran, ³⁵¹³ Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ ‘ibâd-ı aşfiyâsını ednâdan a‘lâya nakl idüp hattâ “Ceżbetun min-ceżebâtı⁽²¹⁾’l-Hâkķi tuvâzî ‘amelu’s-şâkaleyn.”³⁵¹⁴ diyü vaşf buyurılan ceżebât-ı Hâk’den bir ceżbeye duş olur ki ⁽²²⁾ merfû‘-ı dergâh-ı rubûbiyyet ve maķbûl-i şevâhid-i ulûhiyyet olup Hâzret-i Eḥadiyyet na‘t-ı maḥabbet ile ⁽²³⁾ meczûb-ı mezbûrî kıbâb-ı ğayretde perverde kılup *Ḳalbu’l-mu’mini beyne işbe‘ayni min-çşâbî‘i’r-Raḥmân.* ³⁵¹⁵ ⁽²⁴⁾ mışdâķınca anı ḥâlden ḥâle döndürüp kendüye qarîb ider ve ceżbeye vâşıl olduķdan ⁽²⁵⁾ soñra meczûb-ı mezbûr sülûk idüp rubûde-i tecellî-i zât olur. Hâķîķatde sülûk ba‘de’l-ceżbedür, ⁽²⁶⁾ ķable’l-ceżbe olana sülûk dinilmez; belki evhâm u ḥayâl ve ḥûb-ı bî-me‘âldür. Pes, ceżbeye duş ⁽²⁷⁾ olan meczûb-ı Hâk ķable’l-incizâb cemî‘i ‘ömrinde taḥşîl eyledüĝi maķâmâtı ve cümle-i kerâmâtı [II,104b] ⁽¹⁾ evvel-i ķademde güzer ider. Ve ceżbeye duş olmayan herĝiz, “Ceżbetun min-ceżebâtı’r-Raḥmâni tuvâzî ⁽²⁾ ‘amelu’s-şâkaleyn.” ne ma‘nâdur bilmez. Āḥ ey ‘âşık-ı İlâh! Erbâb-ı revîşe dirler ki: “Emr ü nehıyî ḥıfz ⁽³⁾ u ri‘âyet idiñüz.” Ammâ emr ü nehıye dirler ki: “Erbâb-ı ceżbeyi ḥıfz u ḥırâset idiñüz.” ⁽⁴⁾ Zîrâ erbâb-ı ceżbe anlardur ki ma‘a’l-‘ilm ve’l-ḥaķâ’ik neseb-i Ādem anlar ile zinde vü mesrûr ve menhec-i ⁽⁵⁾ şıdķ anlaruñ şebât-ı ķademiyle ma‘mûrdur. Ķadr-i şerî‘at-i Muştafavıyye’yi anlar bilür ve ḥaķķ-ı sünnet-i ⁽⁶⁾ Nebeviyye’yi anlar iz‘ân kılur. Anlaruñ şafâ‘-i sırları her ķanķı ḥâra pertev eyleye, ‘abherdîn olur. ⁽⁷⁾ Hâķķâ eĝer muṭî‘a pertev iderse maķbûl olur ve ‘âşîye pertev iderse maĝfûr olur ⁽⁸⁾ ve fâsıķa pertev iderse lâ-büdd şâḥib-i velâyet olur. **Maĝribî:** ³⁵¹⁶

K’ü ceżbe’î ki bâz sitâned merâ zi-men

³⁵¹³ Var kıyas eyle!

³⁵¹⁴ “Hakk’ın cezbelerinden bir (anlık) cezbe, bütün insanların ve cinlerin amellerine denktir.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 1, s. 397 (1069. metin).

³⁵¹⁵ “Mü’minin kalbi, Rahmân’ın parmaklarından ikisi arasında bulunur, onu istediĝi gibi çevirir.” Bu anlamı da ihtiva eden hadisler için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 129 (kitâbu’l-kader, 3. Bâb, 17 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 1, s. 358 (Mukaddime, 13. Bâb, 199 numaralı hadis); **a.e.**, C. 10 (Duâ bâbları, 2. Bâb, 3834 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 118 (94. Bâb, 3750 numaralı hadis).

³⁵¹⁶ Dîvânında bu gazel için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 312.

- (9) K'û cur^c a[']î ki tâ gendum-i fâriğ ez-zemen³⁵¹⁷
 K'û bâde[']î ki tâ bi-ğorem bî-ğaber şevem
 Ez-ğ[']ışten ki saht melûlem ez-ğ[']ışten³⁵¹⁸
- (10) K'û ân['] azîz-i Mişr-i melâhat ki tâ dehed
 Yek dem ħalâş-i Yûsuf-i cân-râ zi-ğabs-i ten³⁵¹⁹
- (11) K'û sâki-i mu[']eyyed-i Bâkî ki der-ezel
 Bûdî mudâm-i nuql u meyem ez-leb u dehen³⁵²⁰
 Der-ğâletî çunî ki menem derd-mend-i['] işğ
 Dermân-i derd-i men ne'bved ġayr-i derd-i men³⁵²¹
- (12) Ey sâkî ki mestî-i erbâb-i dil zi-tu'st
 Ez-rûy-i merğamet nazârî ber-dilem fiken³⁵²²
- (13) Çeşmet be-yek kirişme tevâned ħalâş dâd
 Çun men hezâr ħaste-derûn-râ ez-în fiten³⁵²³
 Me'şken dil-i şikeste-i mâ-râ ki pîş ez-în
 Ū ħod şikesteest ez-în zulf-i pur-şiken³⁵²⁴
- (14) Der-ğalk-i cân-i Mağribî endâz-i zulf-râ
 Ū-râ be-dest-i ħ[']ış ber-âr ez-çeh-i beden³⁵²⁵

Ey müstemi[']-i kıâbil! İşbu ⁽¹⁵⁾ âyet-i kerîmenüñ *Meşnevî-i Şerîf* de bu mağalle münâsebet ve tevfiķı bu vechledür ki enbiyâ vü evliyâdan ⁽¹⁶⁾ anlar ki vâşıl-ı kıurb-ı ferâ'iz olup evşâf-ı Ĥaķ'la muttaşîf olalar, cemî[']-i eşyâda kıudret-i ⁽¹⁷⁾ Ĥaķ ve taşarruf-ı Feyyâz-ı Muţlaķ ile taşarruf kıilup ve kıulûb-ı nâsda ĥâkim olup kendülere ⁽¹⁸⁾ i[']tiķâd-ı tâmm ile mürîd olanlaruñ kıulûbından izâle-i efķâr-ı fâside idüp aña bedel['] işğ ⁽¹⁹⁾ u mağabbet ve üns ma[']a'l-vağdet ityân iderler. Ve münkir olanlaruñ kıalbinden dağı fikr ü zikri ⁽²⁰⁾ izâle ve Ĥaķķ'ı insâ itdürüp efķâr-ı ħabîşe ve zûlmet ü

³⁵¹⁷ “O öyle bir cezbe ki beni benden alır. O öyle bir şarap yudumu ki zaman sınırlarından âzâde bir buğdaya kadar uzanır.”

³⁵¹⁸ “O öyle bir bâde ki içtiğim zaman, usandığım benliğimden kurtulup kendimden geçerim.”

³⁵¹⁹ “O, öyle bir güzellik şehrinin azîzi ki bir nefesle can Yûsuf'unu ten kafesinden kurtarır.”

³⁵²⁰ “O, Allah'ın desteklediği öyle bir sâkî ki ezelde devamlı olarak benim (sunduğum) yiyecekleri (yer) ve şarabı içirdi.”

³⁵²¹ “Böyle bir durumda benim gibi dertli bir âşışın dermânı, (yine) derdinden başkası değildir.”

³⁵²² “Ey Sâkî! Gönül ehlinin sarhoşluğu sendendir. Merhamet et de gönlüme bir bakış at!”

³⁵²³ “Senin gözlerin, benim gibi binlerce aşk hastasını, yakalandıkları fitneden bir nazlı bakışla kurtarabilir.”

³⁵²⁴ “Bundan evvel o kırıp dökken saçlarla yanlıp parçalanmış olan gönlümüzü bir daha incitme!”

³⁵²⁵ “Zülfü Mağribî'nin canının boğazına atarak onu beden kuyusundan kendi elinle çek çıkar!”

küdûret ile helâk iderler. Ve kurb-ı ⁽²¹⁾ ferâ'iz didüğümüze bâ'ış oldur ki Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ nesh ü insâyı kendü zâtına isnâd idüp ⁽²²⁾ “Mâ nensah” ve dahı “Ev nunsihâ” buyurmuşdur. Ya'nî enbiyâ vü evliyâdan şudûr iden kudret ⁽²³⁾ ü kuvvet hîn-i kurb-ı ferâ'izde vâki' olup kudret-i mezbûre Hâk'ın olur. Ve bu ma'nâyı ⁽²⁴⁾ rabt için Hâzret-i Mevlânâ birkaç ebyât-ı şerîfe dahı buyurup Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ ⁽²⁵⁾ âyet-i uhûrâda insâyı evliyâ'-i aşfiyâsına isnâd idüp kemâl-i ittihâdlarından haber virür. ⁽²⁶⁾ *Kemâ kâle 'Aleyhi's-selâm: İttekû firâsete'l-mu'mini fe-innehû yenzuru bi-nûri'llâhi; fe-innehum cevâsîsu'l-kulûbi* ⁽²⁷⁾ *yedhulüne kulûbe'n-nâsi ve yuhricûne'l-havâtira ve'l-vesâvise fe-izâ câlestumûhum fe-câlisûhum bi's-şidki* [II,105a] ⁽¹⁾ *ve'l-ihlâşi.*³⁵²⁶ Pes, Hâzret-i Mevlânâ buyururlar ki:

Âyet-i ensevkumu zikrî bi-h'ân

“Ensevkum zikrî”³⁵²⁷ âyet-i kerîmesini ⁽²⁾ okı,

Kudret-i nisyân nihâden-şân bi-dân (1699)

Ol tã'ife-i 'aliyyenün kulûba nisyân komasının ⁽³⁾ kudretini bil.

Çun be-tezkîr u be-nisyân kâdirend

Çünkü evliyâ vü aşfiyâ tezkîr ü nisyâna kâdirlerdür,

(4) Ber-heme dilhâ-yi halkân kâhirend (1700)

Ve cemî'-i halâyıkuñ gönüllerine kâhirlerdür. Ya'nî dilerler ise ⁽⁵⁾ bir şey'i halâyıkuñ kalbine ityân iderler ve dilerler ise insâ kılurlar. Zîrâ:

Çun be-nisyân ⁽⁶⁾ best ü râh-i nazar

Çünkü veliyy-i kâmil, nisyân sebebiyle bir şahşuñ râh-ı fikr ü nazarın bağlaya,

(7) Kâr ne'tvân kerd v'er bâşed huner (1701)

³⁵²⁶ “Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: 'Mü'min'in ferâsetinden sakının; çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar.' Şüphesiz ki onlar, kalplerin câsuslarıdır, insanların kalplerine girip (oradaki) kuruntuları ve vesveseleri çıkarırlar. Onlarla oturduğunuz zaman doğruluk ve ihlas üzere oturun.” Hadîs-i şerif için bkz. Ebû Abdullâh İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî, *Kitâbu et-Târîhu'l-Kebîr*, Mektebetü'l-İslâmiyye, Haydarâbâd, 1362, C. 7, s. 354; Tirmizî, *Sünen*, C. 5, s. 239 (Kur'ân tefsîri babları, 16. Bâb, 3332 numaralı hadis); Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsât*, C. 4, s. 160.

³⁵²⁷ “Siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size benim zikrimi unutturdu. Siz onlara güliyordunuz.” (Mü'minin 23/110, nâkıs ıktibas). Bu sayfada derkenara “Der-tefsîr-i âyet-i kerîme-i hattâ ensevkum zikrî” yazılmıştır.

Ol kimesnenün hüneri dahı olursa aşlâ bir kâr u ‘amele ⁽⁸⁾ kâdir olmaz ve ‘ilmi dahı var ise kendüye fâ’ide kılmaz.

Hiltumû suhriyyeten ehle’s-sumû

Hilt, ⁽⁹⁾ ef’âl-i kulûbdandır. “Suhriyyeten”, mef’ûl-i evveli ve “ehle’s-sumû” mef’ûl-i şânîsidür. “Sümû”, ‘âlî ma’ nâsınadır. ⁽¹⁰⁾ Hâşıl-ı beyt: Ey kendüleri ‘âlî-kâdr gören mu’cebler ve ehl-i dünyâ vü erbâb-ı nefis ü hevâ ⁽¹¹⁾ olan şâhib-i pindârlar! Hâkîkatde ehl-i sümuvv u ‘ulüvv olan evliyâ’u’llâhı lâyıķ-ı ⁽¹²⁾ suhriyye zann eylediñüz ve anları tahķîr idüp kendüñüzi ‘âlî tutdñuz. İmdi ⁽¹³⁾ ey şeytân-şifat ve nâr-tabî’ atler!

Ez-nubî h’ânîd tâ ensevkumu (1702)

Kur’ân-ı ‘Azîmü’s-şân’dan ⁽¹⁴⁾ tâ “ensevkum” âyet-i kerîmesine degin okıyñuz ve suhriyye-i evliyâ idenlere Hâķ Sübhânehû ve Te’âlâ ne buyurmuşdur, ⁽¹⁵⁾ ma’ nâsını iz’ân idüp merdân-ı Hudâ’yı temeshur u istihzâ itmekden ihtirâz kılñuz. ⁽¹⁶⁾ Hâzret-i Mevlânâ kıddise sirruhû “ķırâ’at idñüz” didügi âyet-i kerîme sûre-i Mü’minîn’ün âhirindedür. ⁽¹⁷⁾ Kâle’llâhu Te’âlâ: “İnnehû kâne ferîķun min-‘ibādî yeķûlüne rabbenâ âmennâ fa’ğfir lenâ ve’rhamnâ ve ente ⁽¹⁸⁾ hayru’r-râhimîn. Fe’tteħaztumûhum siħriyyen ħattâ ensevkum zikrî ve kuntum minhum tağhakûn. İnnî cezeytuhumu⁽¹⁹⁾’l-yevme bimâ şaberû ennehum humu’l-fâ’izûn.”³⁵²⁸ “Ferîķ” ile murâd olınan aşķâb-ı şuffe ⁽²⁰⁾ ve şaķâbe vü mü’minîndür. Ehl-i Medîne ve Ĥamza³⁵²⁹ ve Kisâ’î³⁵³⁰ bu âyet-i kerîmede ve sûre-i Şâd’da ⁽²¹⁾ zamm-ı sîn ile “suhriyyen” ķırâ’at itdiler ve ķurra-i sâ’ire ikisinde dahı kesr-i sîn ile ķırâ’at ⁽²²⁾ idüp sûre-i Zuħruf’da bi’l-ittifâķ zamm ile ķırâ’at itmişlerdür. Ĥalîl eydür: Suhriyyen eger ⁽²³⁾ zamm ile ve eger kesr ile ma’ nâ-yı vâĥidde isti’ mâl olunur luġatdur. Meşelâ “baħrun lucciyyun” ve “licciyyun” ⁽²⁴⁾ ve “kevkebu durriyyun” ve “dirriyyun” lâm ve dâlñ

³⁵²⁸ “Şüphesiz, kullarımdan bir zümre: ‘Rabbimiz! Biz iman ettik; öyle ise bizi affet; bize acı! Sen, merhametlilerin en hayırlısısın.’ demekteydiler İşte siz onları alaya aldınız; sonunda onlar (ile alay etmeniz) size beni yâd etmeyi unutturdu. Siz onlara sürekli gülüyordunuz. Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim; onlar hakikaten muratlarına erenlerdir.” (Mü’minun 23/109, 110, 111).

³⁵²⁹ Yedi kıraat imâmından biri olan Hamza b. Habîb (ö. 156/773)

³⁵³⁰ Yedi kıraat imâmından biri ve nahiv âlimi olan Ali b. Hamza el-Kisâî (ö. 189/805)

zamm u kesriyle müsta‘mel olduğu gibi. Fe-emmā Kisā‘î⁽²⁵⁾ ve Ferrā:³⁵³¹ “Sihriyyen, kesr ile olur ise qavl ile olan istihzā ma‘nāsınadır ve zamm ile⁽²⁶⁾ olursa bi-ma‘na’s-suhreti ve isti‘bādi bi’l-fi‘ldür.” demişler. Pes, sûre-i Zuhruf‘da³⁵³² “teshîr”⁽²⁷⁾ ma‘nāsına olmağ-ıla zamm ile kırā‘atda ittifāk itmişler ve ‘alā-kile‘t-taḳdîreyn [II,105b]⁽¹⁾ ikisi dahil “seḥira” fi‘linden maşdar olup ikisinde bile mübālağa için yā-i nisbet ziyāde⁽²⁾ kılınmıştır. Ve bu āyet-i kerīme aşḥāb-ı şuffeden Bilāl ve Ḥabbāb ve ‘Ammār ve Şuheyb ve Selmān⁽³⁾ ve fuḳarā‘-i şaḥābe şânında ve küffār-ı Kureyş‘ün zemminde nāzile olmuştur. *Ḳāle Muḳātil: İnne re’su*⁽⁴⁾ *Ḳureyşin mişlu Ebî Cehlin ve ‘Utbete ve Ubeyyi’bni Ḥalefin ve ğayruhum kânū yestehzi’üne bi-aşḥābi’n-Nebiyi şalla’llāhu*⁽⁵⁾ *‘aleyhi ve sellem, ve yedḥakūne bi’l-fuḳarā‘i minhum ke-Bilālin ve Ḥabbābin ve ‘Ammārin ve Şuheybin ve Selmāna*⁽⁶⁾ *raḍiya’llāhu ‘anhum.*³⁵³³ Pes, ma‘nā-yı āyet-i kerīmeye şuru‘ idelüm: “*İnnehū kāne ferīḳun min-ibādī*”³⁵³⁴ “inneḥū”da⁽⁷⁾ olan zamīr, zamīr-i şāndur ve ‘ibādūñ yā-yı mütekellime izāfeti teşrīfiyyedür. Ya‘nī taḥḳīḳ-i⁽⁸⁾ şān budur ki: Benüm ‘ibādumdan bir ferīḳ ve zümre-i hidāyet-refīḳ vardır ki; “yeḳülüne:”⁽⁹⁾ ol ‘ibād-ı şafvet-nihād dirler ki: “Rabbenā:” Ey bizüm rabbimiz ve ḥālīḳ u perverdgārimuz; “amennā:”⁽¹⁰⁾ Biz senün vaḥdāniyyetüne ve ḥabībün Muhammedü’l-Muştafā’nuñ risāletine ikrār bi’l-lisān ve taşḍīḳ⁽¹¹⁾ bi’l-cenān idüp imān getürdük. “Fa’ġfirlenā:” Pes; İlāhī, bizi maġfired kılup⁽¹²⁾ şıfāt-ı beşeriyyemüzi izāle ve envār-ı şıfāt u zātuñla setr eyle. “Ve’rḥamnā:” Ve

³⁵³¹ Arap dili ve tefsir âlimi olan Yahyâ b. Ziyâd el-Ferrâ (ö. 207/822)

³⁵³² Sonlarına “sûre-i şâdda olan budur”; “şûre-i zuhrufda olan âyet budur” notları düşölerek derkenara, verilen örneklerle ilgili olan Sad sûresinin 62 ve 63. âyetleriyle Zuhruf sûresinin 32. âyeti (nâkıs olarak) yazılmıştır: “Ve ḳālū mā lenā lâ-nerā ricālen kunnā ne’udduhum mine’l-eşrār. Etteḥaznāhum siḥriyyen em zāġat ‘anhumu’l-eşşār.” (“İnkârcılar) derler ki: Kendilerini dünyada iken kötülerden saydığımız kimseleri burada niçin görmüyoruz? Alaya aldığımız onlar değil miydi? Yoksa (buradalar da) onları gözden mi kaçırdık?” Sad, 38/62-63). “Ve rafa‘nā ba‘ḍuhum fevḳa ba‘ḍin deracātin li-yetteḥize ba‘ḍuhum ba‘ḍan siḥriyyen ve raḥmetu rabbike ḥayrun mimmā yecme‘ün.” (“Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.” Zuhruf 43/32, nâkıs iktibas).

³⁵³³ “Mukâtil şöyle dedi: Şüphesiz Kureyş’in reisleri; Ebû Cehil, Utbe, Ubey b. Halef ve bunlar gibi olan diğer kimselerdir. Onlar, Nebî’nin (s.a.v) ashâbı ile alay ediyorlardı ve onlardan Bilāl, Ḥabbāb, Ammar, Suheyb ve Selman gibi -Allah onlardan râzı olsun- fakir olanlara gülüyorlardı.” Kisâi ve Ferrâ’dan itibaren Türkçe tercüme şeklinde kaydedilen bilgilerin ve bu Arapça metnin, *Tefsîr-i Kebîr*’e dayandıkları tespit edilmiştir. Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, a.g.e., C. 16, s. 470.

³⁵³⁴ Bkz. Mü’minun 23/109, nâkıs iktibas.

bize ⁽¹³⁾ rahmet ü ‘ināyet kıl. Ya‘ nî cennet-i huldda müşāhede-i cemālūñle mesrūr it. “Ve ente ⁽¹⁴⁾ erḥamu’r-rāḥimīn.” Hāl bu ki sen erḥamu’r-rāḥimīnsin. “Fe’tteḥaztumūhum siḥriyyen.”³⁵³⁵ Pes, ey küffār-ı Kureyş! ⁽¹⁵⁾ Siz ol ‘ibād-ı mükerrerminî mashāra ittihāz eylediñüz ve anlaruñ hüz’inde ol kadar ⁽¹⁶⁾ iştiğāl gösterdiñüz kim, “ḥattā ensevkum zikrī:” hattā anlaruñ istihzāsı benüm zikrūmi size ⁽¹⁷⁾ insā eyledi ve yāḥūd siz anları siḥriyye itmekle anlar daḥı benüm zikrūmi size unutturdu. ⁽¹⁸⁾ Zīrā anlar makām-ı kurb-ı ferā’izde olup taşarrufları kudret-i Ḥaḳ’ladur. “Ve kuntum minhum teḍḥakūn.”³⁵³⁶ ⁽¹⁹⁾ Hāl bu ki ey küffār-ı Kureyş, siz anlara güler oldıñuz! Ammā haberleri yokdur ki maḥall-i dıḥkde ⁽²⁰⁾ zikr-i Ḥaḳḳ’ı ferāmūş itmekle mashāra ve muḍḥike kendüleri oldı. Aşḥāb-ı Resūlu’llāh ise ⁽²¹⁾ anlaruñ siḥriyyesine şabr itmekde ṡābit-ḳadem oldılar. Pes, muḳteżā-yı fi’l-i küffār oldur ki ⁽²²⁾ insā’-i zikr-i Ḥaḳ ile āḥiretde ‘azāb-ı elīme giriftār olalar. “İnnī cezeytuhumu’l-yevme bimā şaberū.”³⁵³⁷ ⁽²³⁾ “Taḥḳīḳā ben ol ‘ibāduma yevm-i ḳiyāmetde envā’-ı ni‘am ile cezā virdüm, sizūñ istihzā ve ezāñuza ⁽²⁴⁾ şabr itdükleri sebeb ile.” “Ennehum humu’l-fā’izun.”³⁵³⁸ “Taḥḳīḳā ol ‘ibādum anlardur ki eşnāf-ı ⁽²⁵⁾ ni‘mete fā’izler ve envā’-ı rahmete vāşıl ve ḥā’izlerdür.” *Ve fī-Tefsīri Keşfi’l-Esrār ve ḳavlihi* ⁽²⁶⁾ “Ḥattā ensevkum zikrī:” *Ey kelāmu’llezī huve zikrun ve Ḳur’ānun mubīnūn, ve zālike ennehum kānū izā ḳālū lehum* ⁽²⁷⁾ *kelāmu’llāhi ve zekerūhum bihi yestehzi’üne bihim ve yedḥakūne minhum, ve rubbemā āle’l-emru ilā-a’zami min-zālike* [II,106a] ⁽¹⁾ *fe-sekenū fe-kāne sukūnu’l-‘ulemā’i ve’ş-şāliḥini, huve’l-muşībetu’l-kubrā el-mūcibetu lehum, ennehum yensevne’z-zikra* ⁽²⁾ *fe-kāne’l-‘ulemā’u ḳad ensevhum, ve izā ‘āde’l-muzeḳkiru mensiyyen fe-ḳad eḥāte’l-belā’u.*³⁵³⁹ Pes, ‘ulemā’-i bi’llāh ve nuşahā’-i ⁽³⁾ li’llāh: “Rabbenā, āmennā, fa’ğfir

³⁵³⁵ “İşte siz onları alaya aldınız.” (Mü’münun 23/110, nâkıs iktibas)

³⁵³⁶ “Siz onlara gülüyordunuz.” (Mü’münun 23/110, nâkıs iktibas)

³⁵³⁷ “Bugün ben onlara, sabrettiklerinin karşılığını verdim.” (Mü’münun 23/111, nâkıs iktibas)

³⁵³⁸ “Onlar, hakikaten muratlarına erenlerdir.” (Mü’münun 23/111, nâkıs iktibas)

³⁵³⁹ “*Keşfu’l-Esrār* Tefsirinde, ‘O kadar ki size beni anmayı unutturdu.’ âyetinin tefsirinde şunlar zikredilir: Yani (sizi aldatan mâsivâ unsurları) apaçık (kelâmı olan) Kur’ân’ı ve beni anmayı sizlere (unutturdu). Muhakkak ki onlar kendilerine Allah’ın kelâmı söylendiğinde ve onlara Allah’ın zikri hatırlatıldığında onlarla alay ettiler ve onlara güldüler. Öyle ki (durumları vahim bir hâle ve) büyük bir

lenā, ve'rḥamnā ve ente ḥayru'r-rāḥimīn."³⁵⁴⁰ diyüp ehl-i talebden ve erbāb-ı ⁽⁴⁾ kulūbdan sā'irīn ila'llāh olanlar daḥı ma'a'llāh bi-ṭarīķı'l-mu'āmele Ḥaḳḳ'a niyāz u münācāt iderler ⁽⁵⁾ ve izḥār-ı ālā' ü ne'amāsiyla Ḥaḳḳ'uñ medḥ ü şenāsın kılurlar. Münkirīn ve ehl-i dünyā ise anları ⁽⁶⁾ siḥriyye idüp nefslerini ricālu'llāhuñ süyūf-ı himem-i 'aliyyesine ururlar. Ḥattā evliyā'-i aşfiyā ⁽⁷⁾ himmetleriyle müstehzīlere zıkr-i Ḥaḳḳ'ı ferāmūş itdürüp mertebe-i vilāyetden redd iderler. Münkirīn ise ⁽⁸⁾ ne 'azāba giriftār olduklarından bī-ḥaber olup merdān-ı Ḥudā'ya gülerler; zīrā ḳalbleri mürde vü efsürdedür. ⁽⁹⁾ Aña binā'en ki keşret-i dıḥk ḳalbi öldürür. Pes şol kimesnenüñ ki ḳalbi mürde olmaya, evliyāya gülmez ⁽¹⁰⁾ ve merdān-ı Ḥudā'yı siḥriyye vü istihzā ḳılmaz. Ve Ḥaḳ Celle ve 'Alā şabrları berekātında evliyāsını ⁽¹¹⁾ maḳām-ı vaḥdet ve zāt-ı eḥadiyyetine vuşul ile dil-şād idüp fevz ü felāḥ virür. ⁽¹²⁾ Pes, bu āyet-i kerīmede bir laṭife-i ḥafıyye vardur ki aşḥāb-ı sa'ādet ve erbāb-ı maḥabbet Allāh ile olan ⁽¹³⁾ mu'āmelāt-ı ḥālīşe vü şālīḫalarında Ḥaḳḳ'dan ne vechle intifa' iderler ise münkirīnüñ ⁽¹⁴⁾ istihzā vü temeshurlarına şabr itmekle daḥı 'inda'llāh ecr-i cezīle nā'il olurlar. Kezālik ehl-i şekāvet ⁽¹⁵⁾ daḥı nefsleriyle olan mu'āmelāt-ı fāsıdeleriyle ne vechle ḥāsirīn olurlar ise ⁽¹⁶⁾ evliyāya ve 'aşıḳlara olan inkār ve istihzālarıyla daḥı ziyāde ḥüsrān u ḥizlānda ⁽¹⁷⁾ mu'azzeḳ ḳalurlar. İmdi Ḥazret-i Mevlānā buyururlar ki: Evliyā vü aşfiyā ve 'urefā vü aşdiḳā ⁽¹⁸⁾ ve 'uşşāḳ-ı bī-ser ü pāyı taḥḳīr ü siḥriyye iden cāhil ü gāfil ve münkir ü bātıllar el-ḥazeru⁽¹⁹⁾'l-ḥazer ki anlaruñ ḡayreti ḳalbiñüzden nūr-ı imānı nez' ve dāhiye-i küfr ü ḍalālde helāk ⁽²⁰⁾ ider. Nitekim Muḥyiddīn el-Arabī buyurur: *Men celese me'a'ş-şūfiyyeti ve'l-'urefā'i ve ḥālifehum fī-şey'in* ⁽²¹⁾ *mimmā yeteḥaḳḳaḳūne bihī neze'a'llāhu'l-īmāne 'an-*

belāya (işaret eder bir vaziyete) döndü. Bundan dolayı (âlimler ve sâlihler) sustular ve oturdular, âlimlerin ve sâlihlerin bu hâli onların üzerine gelecek büyük bir musîbetin habercisiydi. Şüphesiz ki onlar zikri unuttular ve (bunun sonucunda onlara) kendileri unutturuldu. (Nihâyet) belâ onları kuşatınca unuttuklarını hatırlamaya döndüler."

³⁵⁴⁰ "Biz iman ettik. Öyle ise bizi affet, bize acı. Sen merhametlilerin en hayırlısısın." (Mü'minin 23/109, nâkıs iktibas). Nüşada son kısım "erḥamu'r-rāḥimīn" olarak yazılmıştır. Yukarıya düzelterek kaydettik.

*kalbihi.*³⁵⁴¹ Ve Şahîhayn'da vâriddür ki: *Men ehâne lî*⁽²²⁾ *veliyen fe-ğad bârazenî bi'l-muḥārabeti. Ve ḳāle 'Aleyhi's-selām: Rubbe ağbera eṣ'ase lev aḳseme 'ale'llāhi le-eberrahū.*³⁵⁴² (23) Hâşıl-ı merām ve ḥulāşa-i kelām, 'ārifin u 'āşıkîne min-küllî'l-vücūh sū'-i zann u inkār⁽²⁴⁾ ve siḥriyye vü istihzâdan kemāl mertebe ihtiyât u ihtirâz lâzımdur. **Şi'r:**³⁵⁴³

(25) Zihî insân-ı kâmil kim vücûdı zıll-i Yezdân'dur
Muḥammed nûrı ḥaḳḳı-çün kim inkâr itse şeytândur

(26) Şaçı sevdâsı ey münkir ki ḥaḳdur 'indenâ zülfi
Senün ḳatuñda küfr ise benüm ḳatumda imândur
Benümle müdde'î gerçi ḳarâr itdi vü and içdi
İnanmam 'ahdine niçün vefâsız nâ-müselmândur

(27) Oḳıdum 'ilm-i taḥḳîkî bıraḳdum cehl ü taḳlîdi
Cemâlün vaḥdet-i şerḥi ḳamu tefsîr-i Ḳur'an'dur

İmdi ey nûr-ı dîde-i peder! [II,106b]⁽¹⁾ Fetîle-i ḳalbde şu'le viren nûr-ı imân, çerâğ-ı ziyâ-baḥş-ı Aḥmedî olan evliyâdan îḳâd olınmışdur. (2) **Beyt:**³⁵⁴⁴

Evliyâdur ḥalka imân öğreden
Yoḥsa kâfir burcıdur bil bu beden

Evliyânun sırrı vardur dū cihândan⁽³⁾ içeri
Sen şanursın anı kim etdür³⁵⁴⁵ ü ḳandur yâ deri

Şâhib-i dih pâdişâh-i cismhâ'st

³⁵⁴¹ “Kim sūfîler ve âriflerle beraber oturup da onların doğruluğunu savunduğu ve hakikatini ortaya koyduğu bir hususta bu zâtlara muhâlefet ederse Allah onun kalbinden imanı çıkarır.”

³⁵⁴² “Kim bir velîyi hor görürse muhârebede bana karşı çıkmış (düşman saflarında olup benimle savaşımış) gibidir.” Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurdu: “Üstü başı tozlanmış ve saçları dağılmış (dış görünüşüyle hiç de önem vereceğiniz) nice kişiler vardır ki bir şeyin olması için Allah'a yemin etse Allah onu yemininde yalancı çıkarmaz.” Hadîs-i kudî için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu'r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis). Hadis-i şerif için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 92 (kitâbu'l-birr ve's-sıla ve'l-âdâb, 40. Bâb, 138 numaralı hadis).

³⁵⁴³ Bu gazel Azbi Baba Dîvânında beş beyit olarak tespit edilmiştir. Bkz. Sibel Bayram, “Azbi Baba Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)”, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne, 2006, s. 375-376. Fakat bu çalışmaya konu olan zâtın 1736'da vefât ettiği, söz konusu tezde belirtilmiştir. Bkz. a.g.t., s. 6. Dolayısıyla 18. yüzyıla ait bir ismin bu şiirin asıl şâiri olamayacağı ve tespit edemediğimiz bir şâiri tanzir ettiği anlaşılmaktadır.

³⁵⁴⁴ Bu beyit *Garib-nâme*'de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, **Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)**, Haz. Kemal Yavuz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 2000, C. I/1, s. 223.

³⁵⁴⁵ Müellifte “et” yazılmış; Cevrî'de “etdür” şeklinde yazılarak vezin kusuru tamir edilmiştir. Bkz. F. 178a.

Ḳurā vu ḳaṣabāt ⁽⁴⁾ ve ṣehr ü bilād ṣāhibi olanlar cismler pādīṣāhıdır. Ya‘ nī pādīṣāh-ı memleket-i āb u gilūn taṣarruf u hükūmeti ⁽⁵⁾ ecsām u eşbāhda cārīdür. Fe-emmā kudret-i Ḥaḳḳ’ı gör kim:

Şāhib-i dil ṣāh-i dilhā-yi ṣumā’sṭ (1703)

⁽⁶⁾ Şāhib-i dil olan veliyy-i kāmīl sizūn ḳulübünüz pādīṣāhıdır. Ya‘ nī pādīṣāh-ı iḳlīm-i cān u dil olan ⁽⁷⁾ ricālu’llāhuñ hükmi ervāḥ u ḳulūbde cārīdür. **Mağribī**.³⁵⁴⁶

Ber-du ‘ālem pādīṣāhī mī-kunem
Gerçi ez-İzid gedāyī mī-kunem³⁵⁴⁷

Bende-i Ḥaḳḳ’am ḥudāvend-i cihān
Ber-cihān z’ū ketḥudāyī mī-kunem³⁵⁴⁸

Lā-teḫunn innī faḳīrun muflisun
Çun be-kuncet reh-numāyī mī-kunem³⁵⁴⁹

Mağribī-i murde-i efsurde-rā
Rūḥ-baḥṣī cān-fezāyī mī-kunem³⁵⁵⁰

Pes, ke-enne ḥaḳīḳat-i insāniyyeden gāfil olan ⁽⁸⁾ bir cāhil su’āl ider ki: “İnsānuñ cüssesi ṣağīre ber-za‘f iken pādīṣāh-ı dil ü cān olup ⁽⁹⁾ iki ālemde ne vechle hüküm ider, bu ‘aceb degil midür?” Pes, Ḥazret-i Mevlānā ol su’āl-i muḳaddere cevāb ⁽¹⁰⁾ için temṣīl idüp buyururlar ki:

Fer‘-i dīd āmed ‘amel bī-hiç ṣek

Ey gāfil! Tefekkür ü ta‘aḳḳul ⁽¹¹⁾ idüp gör kim bilā-ṣekkin ve lā-ṣübhetin ‘amel nazaruñ fūrū’ı geldi. Ya‘ nī gerçi dīde daḥı ṣuretā ⁽¹²⁾ şey’-i ṣağīrdür, ve lākin her ‘amelde baṣar aṣl u ‘illet-i müstaḳilledür. Gözi görmeyen ḥod bir ṣan‘ata ⁽¹³⁾ ve naḳṣ u kitābet ve bunūn emṣālī kāra ve teşḥīṣ-i elvān u a‘yāna ḳādir olmaz. İmdi dīde ⁽¹⁴⁾ kār ü ‘amelde ‘illet-i müstaḳille oldıysa,

³⁵⁴⁶ Aşağıdaki beyitler metindeki yeri işaretlenip şâirin ismiyle birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 279.

³⁵⁴⁷ “Ben Allah’ın kuluyum; ama (bu sâyede) iki âlemde de padişahım.”

³⁵⁴⁸ “Allah’ın kölesiyim, dünyanın ise efendisi. Zîrâ (ben) dünyada onun verdiği bir görev olarak idârecilik yapıyorum.”

³⁵⁴⁹ “Benim fakir ve âciz olduğumu sanma! Çünkü ben rehberlik ederek (diğer kişileri) onun köşesine yönlendiriyorum.”

³⁵⁵⁰ “Pörsüyüp canlılığını kaybetmiş olan Mağribî’ye hayat soluğu, ferahlık ve can bağışlıyorum.”

Pes ne-bāşed merdum illā merdumek (1704)

Pes fi'l-ḥaḳīḳa ⁽¹⁵⁾ insān olmaz, illā merdumek-i çeşm olur. Ya' nî insān daḥı beden-i vāḥid ḥükminde olan ⁽¹⁶⁾ iki cihānuñ merdumek-i çeşmi menzilesinde olup dīde bedende ve cemī' -i cevāriḥde taşarruf ⁽¹⁷⁾ itdügi gibi insānū'l- 'ayn olan merd-i kāmīl daḥı cevāriḥ ü a' zāsı meşābesinde olan ⁽¹⁸⁾ iki 'ālemde ḥükm ü taşarruf ider. Nitekim baḥr-i zehḥār-ı ḥaḳā'ik Şeyḥ Muḥyiddīn-i 'Arabī raḍiya'llāhu 'anh ⁽¹⁹⁾ buyururlar: *Fe-summiye hāze'l-keḡnu'l-cāmī' u insānen ve ḥalīfeten, li-ennehū li'l-ḥaḳḳi bi-menzileti insāni'l- 'ayni mine'l- 'ayni* ⁽²⁰⁾ *'llezī bihī yekūnu'n-naẓaru ve huve'l-mu'abberu 'anhu bi'l-başari.* ³⁵⁵¹ Ve yine Şeyḥ raḍiya'llāhu 'anh *Bulḡatu'l-Ġavvāş* nām kitābında buyururlar: *Fe'l- 'ālemu bi-esrihī insānu kebīrun ve rūḥehū el-insānu'l-kāmīlu min-nev' i'l-insāni's-şaḡīru 'llezi huve rābiḡatu'l-imdādi ve'l-istimdādi fe'l-insānu'l-kāmīlu bi-menzileti insāni'l- 'ayni mine'l- 'ayni ve min-sivāhu bi-menzileti'l- 'ayni ve minhum bi-menzileti ṭabaḳāti'l- 'ayni ve minhum bi-menzileti'l-beyādi ve ṭabaḳāti's-sevādi ve bi-menzileti'l-ecfāni ve'l-eşfāri ve'l-ehdābi ve li-hāzā ḡulnā innehū mir 'ātun li'l- 'ālemi.* ³⁵⁵² **Maḡribi.** ³⁵⁵³

Ey çeşm u çerāḡ u ḡurretu'l- 'ayn

V'ey zubde vu ⁽²¹⁾ muḳtedā-yi kevneyn ³⁵⁵⁴

Hem zāt u şifāt-rā tu mazḡar

Hem ḡayr be-tu 'iyān u hem 'ayn ³⁵⁵⁵

Yek noḳṡa miyān-i 'ayn u ḡaynest

(22) Ānest miyān-i her du mā-beyn ³⁵⁵⁶

³⁵⁵¹ “(Kâinatın nümûnesi mâhiyetinde olan) bu câmî âlem, insan ve halîfe olarak isimlendirilmiştir. İnsan, (değer olarak mukâyese edilirse) görmenin ancak kendisiyle mümkün olduğu gözlerden ‘insanın gözü’ mertebesinde. Bu sebeple o, ‘göz’ ile tâbir edilmiştir.”

³⁵⁵² “Âlem, bütünüyle büyük bir insandır. Onun ruhu ise imdād ve yardım dileme râbitası olan küçük insan cinsinden insan-ı kāmildir. İnsan-ı kāmīl, gözlerden ‘insanın gözü’ makâmındadır. Ondan başka (genel olarak) göz makâmında, onlardan (özele inilince) gözün tabakaları derecesinde, onlardan beyaz ve siyah tabakalar mertebesinde, göz kapakları ve kirpikler menzilesindedir. Bundan dolayı ona ‘âlemin aynası’ dedik.” (“Ve yine Şeyḥ raḍiya'llāhu 'anh...” kısmından buraya kadarki metin, şerhteki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır). İbn Arabî'ye âit olan bu ve yukarıdaki metin, Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde peş peşe yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 731 (1704. beyit).

³⁵⁵³ Aşağıdaki dizeler şâirin tercî-i bendinde tespit edilmiştir. Bkz. Lewisohn, a.g.e., 458-459.

³⁵⁵⁴ “Ey göz nuru ve göz aydınlığı! Ey iki cihânın özü, esâsı ve önderi!”

³⁵⁵⁵ “Sen hem zât hem de sıfata mazḡarsın; hem açık hem de gizli olan sana âşikâr kılınmıştır.”

- Tû noқта-i ğayn maḥv kerdân
Tâ ğayn hemân zamân şevêd ‘ayn³⁵⁵⁷
- (23) Her çend ki nîst ğayr-i noқта
Der-kisvet-i ğayn u şûret-i ‘ayn³⁵⁵⁸
- În ğayn zi-pîş-i ‘ayn ber-dâr
Pes bî-şek u bî-ḥicâb u bî-reyn³⁵⁵⁹
- (24) Bu’ğşây du çeşm tâ bi-bînî
Çun şâhib-i sirr-i kâbe kavseyn³⁵⁶⁰
- Gencî ki tîlism-i û’st ‘âlem
Zâtî ki şifât-i û’st âdem³⁵⁶¹

İmdi ey zübde-i kevn⁽²⁵⁾ ü ‘umde-i kâr ve nûr-ı a‘yun u ebşâr!

Men tamâm-i in neyârem guft ez-ân
Men‘ mî-âyed zi-şâhib-⁽²⁶⁾merkezân (1705)

Ben bunun tamâmını nuṭṭ u lisâna getürmege kâdir degilüm. Ya‘nî merdümek-i çeşm ve insânu’l-‘ayn⁽²⁷⁾ mertebesinde olan evliyâ’-i kümmel ve ‘ârifân-ı mükemmillerün ḥaḳîḳat-i ḥâlini bundan ziyâde söylemege [II,107a]⁽¹⁾ kudretüm yokdur. Aña binâ’en ki *Lev zaḥerati’l-ḥaḳâ’iḳu le-baṭaleti’ş-şerâyi’u*.³⁵⁶² dinilüp şâhib-i merkez olan⁽²⁾ enbiyâ vü rusul ‘aleyhimü’s-selâmdan men‘ vârid olup ve dahı *Kellimu’n-nâse ‘alâ-ḳadri ‘ukûlihim*⁽³⁾ ve *lâ-‘alâ-ḳadri ‘uḳûlikum*.³⁵⁶³ diyü

³⁵⁵⁶ “Ayn ile gayn arasında fark, bir noktadan ibârettir.”

³⁵⁵⁷ “Gaynın noktasını yok edersen gayn o anda ayn olur.”

³⁵⁵⁸ “Gaynın görünüşü ve aynın suretinde noktadan başka bir fark olmadığına göre, (bu nokta kaldırılırsa),”

³⁵⁵⁹ “Aynın önünden bu gayn tereddüde kapılmadan rahatça kalkar.”

³⁵⁶⁰ “İki gözünü aç ki ‘Kâbe kavseyn’ sırrının sahibini göresin.”

³⁵⁶¹ “(O), tılsımı âlem olan bir hazînedir (ve o), sıfatı ‘âdem’ olan bir zâttır.”

³⁵⁶² “Eğer hakikatler açıkça görünür olsaydı (Hakk’ın uygulanmasını istediği) kânunlar geçersiz olurdu.”

³⁵⁶³ “İnsanlarla kendi aklınız ölçüsünde değil, onların akılları ölçüsünde konuşunuz.” Şârihin açık bir isnadla kaydetmediği; fakat bağlama bakılınca hadis olarak değerlendirdiği anlaşılan bu rivâyet için farklı nispetlerin olduğu anlaşılmaktadır. Mehmet Yılmaz’ın çalışmasında mezkûr rivâyetin “Kellimu’n-nâse ‘alâ-ḳadri ‘ukûlihim” kısmı kaydedilmiş ve hadis bilginlerinin çoğunun, bu sözün senedinin zayıf olduğu yönünde görüş bildirdikleri bilgisi verilmiştir. Bkz. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013, s. 365. Yazarın başka bir çalışmasında ise aynı söz Hz. Ali’ye nispet edilmiş olarak yer almaktadır. Bkz. Mehmet Yılmaz, **Dört Halifeden Vecizeler Sözlüğü**, İstanbul, Şûle Yayınları, 2003, s. 218. *Dürerü’l-Müntesire*’de ise: “Umirnâ en nukellime’n-nâse ‘alâ-ḳadri ‘uḳûlihim” lafzıyla bir rivâyet mevcuttur. Bkz. Süyûtî, **a.g.e.**, s. 55 (35. metin). Aynı rivâyet Ankaravî’de de aynı beyitte yer almaktadır. Bkz. Taştan, **a.g.t.**, s. 703.

efhām-ı nâsdan hâric kelâm söylemekden nehy olunmuşuzdur ve mertebe-i ⁽⁴⁾ hakîkatden ifşâ'-i sırra izn ü rızâ gösterilmemiştir. İmdi *El-‘ârifu tekfîhu’l-işâretu*.³⁵⁶⁴ ⁽⁵⁾ mertebe-i evliyâyı bu kadar işâret ile iz‘ân; ve kendünden gâfil olmayup ne kâr için vücûda ⁽⁶⁾ getirildiğün iz‘ân kıl. **Muhammed Şîrîn-i Mağribî**.³⁵⁶⁵

Tuyî hulâşa-i erkân u encum u eflâk
Velî çi sūd ki hod-râ ne mî-kunî idrâk³⁵⁶⁶

(7) Tu mihr-i maşriq-i cânî be-ğarb-i cism-i nihân
Tu durr u gevher-i cânî futâde der-dil-i hâk³⁵⁶⁷

(8) Tuyî ki âyine-i zât-i pâku’llâhî
Velî çi sūd ki hergiz ne-kerdî âyine pāk³⁵⁶⁸

Ğaraż tuyî zi-vucūd-i cihân heme v’er nî
Helâ yekûn fi’l-ekvânî³⁵⁶⁹ k’în levlâke³⁵⁷⁰

(9) Heme cihân be-tu şâdend u hurrem u handân
Tu ez-berây-i çi dâ’im nişeste-i gamnâk³⁵⁷¹

(10) Heme cihân be-tu meşgûl u tû zi-hod gâfil
Heme zi-ğaflet-i tu hâ’ifend u tû bî-bâk³⁵⁷²

Necât-i tû be-tuest u³⁵⁷³ helâk-i tû ez-tû
Velî tu bâz ne-dânî necât-râ zi-helâk³⁵⁷⁴

(11) Tu ‘ayn-i nûr-i basîti vu mevc-i baħr-i muħit
Çunân me-kun ki şevî zulmet-i ħas u ħaşâk³⁵⁷⁵

³⁵⁶⁴ “Ârif olan kişiye işaret yeter.”

³⁵⁶⁵ Şâirin Dîvânında aşağıdaki gazel için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 243.

³⁵⁶⁶ “Kâinatın esâsı, yıldızlar ve feleklerin hülâsası sensin; fakat kendi değerini idrak etmiyorsun, (o zaman bu değerden sana) ne fayda (gelir)?”

³⁵⁶⁷ “Sen, gizlenmiş (ve karanlık) olan cisim batısına (ışık olmak için yaratılmış olan) can doğusunun güneşisin. Sen gönül toprağına düşmüş can incisi ve cevherisin.”

³⁵⁶⁸ “Sen, Allah’ın pāk zâtına aynasın; fakat aynayı hiç temizlemedin, (o zaman bu pâyeden sana) ne fayda (gelir)?”

³⁵⁶⁹ Müellifte “kevn” yazılmış; Cevrî’de “ekvân” olarak düzeltilmiştir. Yukarıya da Cevrî’deki tashih kaydedilmiştir. Bkz. F.178b.

³⁵⁷⁰ “Cihânın varlık sebebi sen değilsen ya nedir? Kâinatın (yaratılış sebebi), ‘Sen olmasaydın (âlemleri yaratmazdım)’ sözüyle anlaşılmıyor mu?”

³⁵⁷¹ “Bütün cihân seninle mutlu ve (yüzler seninle) gülüyorken sen niçin sürekli gamlı hâlde oturuyorsun?”

³⁵⁷² “Bütün âlem seninle meşgulken sen kendinden habersizsin. Herkes senin gafletinden endişeliyken sen korkmuyorsun.”

³⁵⁷³ Müellifte bu kısımda “be-tû’s” yazılmışsa da Cevrî’de yukarıdaki şekilde düzeltilmiştir. Bkz. F.178b.

³⁵⁷⁴ “Kurtuluşun senin elinde, helâkin (yine) sendendir; lâkin yine de helâkten kurtuluşu bilmezsin.”

(12) Eger çi Mağribî āyî zi-kā 'ināt āzād
Be-yek kadem bi-tevānî şud ez-semek be-simāk³⁵⁷⁶

İmdi benüm gözümüñ nûrî:

Çun ferāmūşî-i halk u yādşān

(13) Çunki halkuñ ferāmūş u nisyānî ve yād u tezekkürî,

Bā-veyest u ū resed feryādşān (1706)

(14) Ol halīfe-i Haḡ ve insānu'l-‘ayn olan veliyy-i kāmīl ile biledür; ya‘nî insā vü tezķir⁽¹⁵⁾ anlaruñ hükmindedir; halkuñ feryādına ol veliyy-i mürşid yetişür. İmdi ricālu'llāhı Haḡḡ'a⁽¹⁶⁾ vāsīta bilüp anlardan istigāşe lāzımdur ve anlara “ğavş” ıtlākı bu ma‘nā içündür. (17) ‘Ömer bin el-Fārız:

Ve in du‘iyet kuntu'l-mucībe ve in ekun
Munāden ecābet men de‘ānî ve lebbeti³⁵⁷⁷

Ve in neṭaḡat⁽¹⁸⁾ kuntu'l-munāci kezāke
İn ḡaşaştı ḡadīşen innemā hiye ḡişşati³⁵⁷⁸

Şad-hezārān nīk u bed-rā ān bihi³⁵⁷⁹

(19) Ol behā vü ḡüsle ārāste ve ḡüsñ ü ḡulḡla pīrāste olan ḡalīfetu'llāh şad-hezārān⁽²⁰⁾ nīk ü bedi, ya‘nî efkār-ı ḡasene ve ḡavātır-ı fāsıdeyi

Mī-kuned her şeb zi-dilhāşān tehi (1707)

Her gice⁽²¹⁾ gönüllerden tehi eyler.

Rūz dilhā-rā ez-ān pur mī-kuned

Ve gündüzün gönülleri ol nīk ü bedden⁽²²⁾ pür ider.

Ān şadefhā-rā pur ez-dur mī-kuned (1708)

³⁵⁷⁵ “Sen, her tarafı kaplayan nûrsun ve (uçsuz bucaksız bir) okyanusun dalgasısn. (Gaflete dalarak) böyle yapma, yoksa çerçöp (derekesinde değersiz ve) karanlık (içinde) olursun.”

³⁵⁷⁶ “(Ey) Mağribî! Kâinattan āzād olabilirsen yeryüzünden göğe bir adımla çıkabilirsin.”

³⁵⁷⁷ “Kim beni çağırırsa çağırısına icābet ederim. (Sevgilimle bütünleştiğim için de) beni davet eden onu davet etmiş olur; (benim icābetim de onun icābeti olur).”

³⁵⁷⁸ “O konuşursa onun sözünün merkezi ben olurum; ben de bir kıssa anlatıp söz söylesem o benim kıssam olur.” *Kaside-i Tâiyye*’nin 216 ve 217. beyitleridir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi...**, Haz. Mehmet Demirci, s. 201-202.

³⁵⁷⁹ “Lugat” kaydıyla ve Türkçe olarak derkenara “bihi”nin Farsça “iyiliğe mensup” anlamına geldiği, feth-i bâ ile “behiyy” okunursa da Arapça ḡüsñ ü behā anlamında olduğu yazılmıştır.

Ol kılûb şadeflerini dürrden pür ider. Ma‘lûm ⁽²³⁾ ola ki bu beyt-i şerîfde olan “mî-kuned” kelimesinüñ fâ‘ili Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ ola; bu zâhirdür. Ya‘nî ⁽²⁴⁾ halk gice ile h̃âba varduklarında nevm şu‘ûr-ı halkı rubûde kılup Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ ‘ibâdınüñ ⁽²⁵⁾ kılûbından efkâr-ı nîk ü bed ve fark u temyîzi ref‘ idüp bir şey’e şu‘ûr kalmaz ve gündüz ⁽²⁶⁾ olduğda her biri niyâmdan yakzân olup kendülere geldüklerinde nîk ü bedden hâlî olan eşdâf-ı kalblerini efkâr u ‘ulûm dürrlerinden ⁽²⁷⁾ pür ider. Bunuñ mişli bundan aḡdem *Meşnevî-i Şerîf*’de sebḡ idüp; **M**:

[II,107b] ⁽¹⁾ Her şebî ez-dâm-i ten ervâh-râ
Mî-rehânî mî-kenî elvâh-râ³⁵⁸⁰
Mî-rehend ervâh her şeb z’în kafes
Fâriḡân nî ḡâkim u maḡkûm-i kes³⁵⁸¹
⁽²⁾ Nî ḡam u endîşe-i sūd u ziyân
Nî ḡayâl-i in fulân u ân fulân³⁵⁸²

ebyâtında tafşîl olunmuş-ıdı. ⁽³⁾ Ve bu beyt-i şerîfün sibâḡına münâsebeti budur ki: Hâzret-i Hüdâvendḡâr’uñ *Meşnevî-i Şerîf*’de de’b-i ⁽⁴⁾ münîfleri böyledür ki: Ekşer-i maḡalde ḡalîfe-i ekmel ve mürşid-i mükemmili zıkr idüp anuñ evşâf-ı ⁽⁵⁾ ‘aliyyesin beyân iderken ḡalîfe ‘ayn-ı müstaḡlif olduğına işâreten zıkr-i müstaḡlefdan ⁽⁶⁾ müstaḡlifün zıkrine intikâl buyururlar ve aña münâsib kelâm söylerler. Ve yâḡûd taşarrufât-ı ⁽⁷⁾ ḡalîfetu’llâh ber-muceb-i: “Ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkina’llâhe ramâ.”³⁵⁸³ ḡaḡîḡatde taşarruf-ı Hâḡ; ⁽⁸⁾ ve dest-i velî ber-müceb-i: “Yedu’llâhi fevḡa eydîhim.”³⁵⁸⁴ ve ber-feḡvâ-yı: “Kuntu lisânehû ve yedehû ve riclehû.”³⁵⁸⁵ ⁽⁹⁾ yed-i ḡudret-i İlâhî olmaḡ-ıla “mî-kuned” kelimesinüñ fâ‘ili ḡalîfe-i ekmel ola. Zîrâ

³⁵⁸⁰ “(İlâhî!) Sen her gece ruhları cesed tuzaḡından kurtarır ve onu bağlayan levhaları (baḡları) koparırın.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 390. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 21.

³⁵⁸¹ “Ruhlar her gece ten kafesinden kurtulurlar. Kimsenin ḡâkimi ve maḡkûmu olmaksızın âzâde bulunurlar.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 391. beytidir. Bkz. **a.y.**

³⁵⁸² “(Uykuda) ne kazanmak ne kaybetmek endîşesi ne de bu falandır, şu filandır düşüncesi mevcuttur.” *Mesnevî*’nin birinci defterinin 393. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, s. 22.

³⁵⁸³ “Attıḡın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfal 8/17, nâkıs iktibas)

³⁵⁸⁴ “Allah’ın eli onların ellerinin üzerindedir.” (Fetih 48/10, nâkıs iktibas)

³⁵⁸⁵ “Onun dili, eli ve ayaḡı olurum.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte bu anlamı ihtiva eden iki hadis-i kudsî rivâyeti için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis); Tirmizî, **Nevâdiru’l-Usûl**, C. 4, s. 69.

ḥalîfetu'llâh⁽¹⁰⁾ olan her rûz u şeb eşyâda kudret-i Hâk'la taşarruf ider. *Kemâ kıle eş-Şeyh raḍiya'llâhu 'anh:*⁽¹¹⁾ *Yetecelle'l-Hakku li-mir'âti'l-kalbi'l-veliyi'l-kâmilî fe-yen'akisu'l-envâru min-kalbihi ile'l-âlemi, fe-yekûnu'l-âlemu*⁽¹²⁾ *bâkıyen mahfûzan, bi-vuşûli zâlike'l-feydu ileyhâ, fe-lâ-yecsuru eḥadun mine'l-âlemi 'alâ-fethi'l-hazâ'ini'l-ilâhiyyeti*⁽¹³⁾ *ve't-taşarrufi fîhâ illâ bi-izni hâze'l-kâmilu, li-ennehû huve şâhibu ismi'l-a'zamî, ve lâ-yahrucu mine'l-bâṭini*⁽¹⁴⁾ *ile'z-zâhiri ma'nen mine'l-ma'ânî illâ bi-ḥukmihî, ve lâ-yedhulu mine'z-zâhiri fi'l-bâṭini şey'un mine'l-eşyâ'i illâ bi-emrihî,*⁽¹⁵⁾ *ve in kâne yecheluhû ahyānen 'inde galebeti'l-beşeriyyeti 'aleyhi.*³⁵⁸⁶ *Ve eydan kıle fî-Bulḡati'l-ğavvâs,*⁽¹⁶⁾ *inne'l-hilâfete hiye'z-zuhûru bi-merâtibi'l-vucûbi ve'l-îmkânû'l-mu'abberi 'anhâ bi'l-ulûhiyyeti fi'l-mertebeti'l-ûlâ*⁽¹⁷⁾ *ve'l-hilâfeti fî'l-mertebeti's-sâniyyeti. Ve kıle Sehlun, el-ḥalîfetu'llezi kıamet bihi'd-dunyâ huve efḍalu*⁽¹⁸⁾ *'s-seb'ati'lleti tekûmu bihim ed-dunyâ, ve izâ kâneti'l-ḥalîfetu ğayru şâlihin fe-huve mine'l-ebdâl, ve izâ kânet*⁽¹⁹⁾ *şâlihen 'âdilen fe-huve'l-kuṭbu'llezi yedûru 'aleyhi'r-reḥâ.*³⁵⁸⁷ Pes bu muḳaddime ma'lûmuñ oldıysa Ḥazret-i⁽²⁰⁾ Mevlânâ bu iki beyt-i şerîfle 'inde erbâbi's-sülûk vâkı' olan inbisât u inkıbâz ve keşret ü⁽²¹⁾ vahdet ve cehl ü ma'rifet veliyy-i kâmilün dest-i irâdet ve yed-i himmetinde olduĝın iş'âr⁽²²⁾ idüp şeb ile sâliki ğavâşî-i beşeriyye setr itdüĝine ve rûz ile nûr-ı tecellî ṭulû' itdüĝine⁽²³⁾ işâret buyururlar. Ya'nî bir sâlikün ḳalbine ba'z-ı havâtır-ı vesâvis huṭûr idüp ğavâşî-i beşeriyye⁽²⁴⁾ rû-puş-ı maḥabbet-i İlâhiyye olmaĝ-ıla ḥaḳḳı bâṭıldan fark idemeyüp ve eşḳâl-i keşret ve ḥ'âb-ı⁽²⁵⁾ ğafletden göz açamaduĝı pîr-i kâmil ve mürşid-i mükemmilün rızâsına muḥâlif hareket ve ba'z-ı⁽²⁶⁾

³⁵⁸⁶ Metnin buraya kadarki kısmı Ankaravî'de bir önceki beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t, s. 732 (1707. beyit).

³⁵⁸⁷ "İbn Arabî'nin dediĝi gibi: Allah, kâmil velînin kalbinin aynasına tecelli eder ve nurlar onun kalbinden âleme yansır. Âlem, bu feyzin ona ulaşmasıyla bâkî ve mahfûz olur. O kâmil zâtın izni dışında hiç kimse bu âlemde İlâhî hazineleri açmaya ve onda tasarrufta bulunmaya cesâret edemez. Çünkü o, ism-i a'zam sahibidir. Bazen üzerine beşeriyet galebe ettiĝinde onu (sözü edilen hakikatleri) bilmesi de bu kâmil zâtın hükmü olmadan bâtındaki mânâdan zâhirdekine ulaşamayacağı gibi, onun emri dışında eşyâdan bir şey de bâtından zâhire dâhil olamaz. Yine İbn Arabî, *Bulḡatu'l-Gavvâs* adlı eserinde şunlar söyler: Muhakkak ki hilâfet, vücûb ve tâbir edilen imkân mertebelerinde ortaya çıkar. Onda ulûhiyyet ilk mertebededir ve ikinci mertebede hilâfet vardır. Sehl de şöyle dedi: Dünyada en faziletli olan yediler ikâme edilmiştir; dünya onlarla ayakta durur. Eğer zamanın halîfesi sâlih değilse o, (dünya için olan) abdallardandır. Eğer âdil ve sâlih ise dünyanın (kendisinin) çevresinde döndüğü kutubdur."

huşûşda küstâhlık itdügindendir. Ve girü kalb-i sâlike envâr-ı tecellî-i İlâhi tulû‘ idüp ⁽²⁷⁾ ve derûnı nûr-ı şabâhdan enver olmağ-ıla envâ‘-ı ebvâb-ı ma‘ârif-i Rabbâniyye küşâde olup [II,108a] ⁽¹⁾ ve aşdâf-ı kalbi dürer-i bevâhir-i haķā‘ik ve ğurer-i cevâhir-i deķā‘ik ile māl-â-māl olup vahdetde ⁽²⁾ ve maḥabbetde bulunduğı veliyy-i kâmile inķiyâd-ı küllî ile inķiyâd ve fermânına itâ‘at itdüginden ⁽³⁾ olur. Ve bu merâtib ü ḥâlâtı seyr ü temâşâ eyleyen sâlik ü ‘âşıklar ḥalîfetu’llâh olan ⁽⁴⁾ veliyy-i ekmelüñ kudret ü taşarrufı taşarruf-ı Haķ olduğın bilâ-şekkin ve lâ-şubhetin bilür ve ⁽⁵⁾ reyb ü gümândan ḥalâş olur. “Bâş tâ tû nîz bi-bînî ve aḥvâl-i ‘âşıķân-râ vâķif şevî.”³⁵⁸⁸ ⁽⁶⁾ İmdi benüm cānum; gerek âfâķî ve gerek enfüsî:

Ān heme endîşe-i pîşānhā

Ol pîşin olan, ya‘nî ⁽⁷⁾ rûz-ı rûşende sebķ ü taķaddüm eyleyen dükeli endîşe vü efķarı

Mî-şinâsend ez-hidâyet cānhā (1709)

⁽⁸⁾ Cānlar hidâyet-i Haķ’dan añlarlar. Ba‘ż-ı nüşhada “cānhā” yerine ḥā-i mu‘ceme ile “ḥānhā” vâķi‘ ⁽⁹⁾ olmuşdur. Bu taķdîrce ma‘nâ-yı beyt: Pîşin olan endîşe vü fıkrlar ba‘de’l-yaķāza ⁽¹⁰⁾ ḥānelerini, ya‘nî şāhiblerini iz‘ān iderler. Ya‘nî ‘âlimüñ ‘ilmi cāḥile ve cāhilüñ ⁽¹¹⁾ cehli ‘âlîme ve kimesnenüñ fikri āḥere varmayup

Pîşe vu ferheng-i³⁵⁸⁹ tû āyed be-tû

Senüñ san‘at ⁽¹²⁾ u kemālüñ ḥālet-i yaķāzada saña gelür, taḥallüf itmez.

Tā der-i esbāb bu’gşāyed be-tû (1710)

Ḥattā bāb-ı ⁽¹³⁾ esbābı saña feth eyleye. Ya‘nî seni ol şan‘at u kemāl ile envâ‘-ı sebeblere delâlet idüp ⁽¹⁴⁾ ebvâb-ı erzāk-ı şūrî vü ma‘nevî küşâde ider. ‘Aceb kudret-i Rabbâniyye’dür ki ḥāb ⁽¹⁵⁾ uistirāḥatda herkesüñ kār u şan‘atı levḥ-i zamîrinden ref‘ olup Ḥazret-i Haķ ve Feyyāz-ı ⁽¹⁶⁾ Muṭlaķ anları ḥazā’in-i ğaybında ḥıfz ider ve bîdār olduklarında herkese kār u şan‘atın ⁽¹⁷⁾ i‘tā ider. Görmez misin:

Pîşe-i zer-ger be-āhen-ger ne-şud

³⁵⁸⁸ “(Şüphelerden halâs) ol ki sen de göresin ve âşıkların aḥvâlini idrak edesin.”

³⁵⁸⁹ Derkenara “lugat” kaydıyla ve Türkçe olarak “ferheng”in “kemâl, hüner, akıl ve edeb” anlamlarına geldiğı yazılmıştır.

Zer-gerün şan‘ atı âhen-gere gitmedi.

(18) **Hûy-i ĩn hoş-hû be-ân munkir ne-şud** (1711)

Bu hûsn-i hulk şâhibinün hulkı ol bed hulk olan münkire ⁽¹⁹⁾ gitmedi. Hâşıl-ı kelâm herkesün ahlâk ve evşâfı ve kâr u şan‘ atı ğalať itmeyüp ⁽²⁰⁾ aşhâbına ‘avdet eyledi. Pes, ber-fehvâ-yı: “en-Nevmu ehu‘l-mevti,”³⁵⁹⁰ mevt dahı şebîh-i nevm ve ba‘de‘l-mevt ⁽²¹⁾ vâkı‘ olan ba‘ş ü hayât müşâbih-i hâlet-i yakazadur. İmdi “El-yevme tuczâ kullu nefsin bimâ kesebet ⁽²²⁾ lâ-zulme‘l-yevm.”³⁵⁹¹ fehvâsınca rûz-ı kıyâmetde dahı hîç ferde zulm olmak ihtimâli olmayup ⁽²³⁾ herkes ‘ameli ile cezâlanur. Ve dahı “Ve lâ-teziru vâziratun vizre uhrâ.”³⁵⁹² mücebince kimesne kimsenün ⁽²⁴⁾ günâhın götürmeyüp herkes kendü günâhı ile mes‘ul ve mu‘azzeb olur. Pes, ahvâl-i âhîret ⁽²⁵⁾ ve hîn-i mevti nevm ile yakazaya kıyâs idüp aña göre kâr işleyesin ve tebdîl-i şîfât ⁽²⁶⁾ ve tehzîb-i ahlâka ve fikr-i haķķa ve ħalbünden ref‘-i mâ-sivâya cidd ü ihtimâm kılasın. Zîrâ:

(27) **Pîşehâ vu hulkhâ hem-çun cehîz**

Kâr u şan‘ atlar ve hûy u hulklar cihâz gibi,

Sûy-i hışm âyend [II,108b] ⁽¹⁾ rûz-i rustehîz (1712)

Yevm-i kıyâmetde hışmı ve şâhibleri cânibine gelürler.

Pîşehâ vu hulkhâ ez-ba‘de h‘âb

⁽²⁾ H‘âb-ı mevtden soñra pîşe vü endîşe ve şîfât u ahlâk,

Vâpes âyed hem be-hışm-ı hod şitâb (1713)

³⁵⁹⁰ “Uyku, ölümün kardeşidir.” Bkz. Heysemî, *Mecmau‘l-Bahreyn*, C. 8, s. 152-153.

³⁵⁹¹ “**Bugün herkese kazandığının karşılığı verilir. Bugün aslâ zulüm yoktur.** Şüphesiz Allah, hesâbı çabuk görendir.” (Mü‘min 40/17, nâkıs iktibas)

³⁵⁹² “Eğer inkâr ederseniz şüphesiz Allah, size muhtaç değildir. Bununla beraber O, kullarının küfrüne râzı olmaz. Eğer şükrederseniz sizden bunu kabul eder. **Hiçbir günahkâr diğerinin günahını çekmez.** Nihâyet hepinizin dönüp gidişi Rabbinizedir. Yaptıklarınızı O size haber verir. Çünkü O, kalplerde olan her şeyi hakkıyla bilendir.” (Zümer 39/7, nâkıs iktibas)

(3) Sür‘at ü şitâbla girü kendü hışmı ve şâhibi kim ise aña gelür ve şâhibi ile muhâşeme (4) kılur. *Kemâ kıle ‘Aleyhi’s-selâm: “Yub‘aşu’n-nâsu ‘alâ mâ mâtü ‘aleyh.”*³⁵⁹³

Pîşehâ v’endîşehâ der-vaqt-i şubh

(5) Endîşe vü pîşeler vaqt-i şubhda

Hem bedâncâ şud ki bûd ân husn u kubh (1714)

Ol maḥalle gitdi ki maḥall-i (6) ḥusn ü kubh idi. Ya‘nî eger nîk ü eger bed kendü şâhibine gidüp taḥallûf itmez. Meşelâ meḥâsin-i a‘mâl ile (7) kabâyih-i ef‘âl;

Çun kebûterhâ-yi peyk ez-şehrâ

Peyk olan kebûterler gibi şehrlerden

Sûy-i şehr-i (8) ḥîş âred behrhâ (1715)

Kendü şehri cānibine ḥaberler ve naşībler getürür. Nitekim Bağdād ve ‘Irāk semtlerinde (9) mu‘tāddur. Umūr-ı mühimmeden ba‘z-ı ḥuşûşı ta‘cīlen bir şehre i‘lām u iḥbār itmek murād itseler ol kimesneler (10) muḳaddemâ birkaç kebûteri eşinden ayırup mürsil-i ḥaber olacaḳ kimesneye virürler. Ol daḥı (11) ol kebûterleri kendü şehrine götürüp ḥıfz ider ve iḳtizâ itdükde lâzım olan aḥvālî (12) bir kâğıda yazup ol gügercinüñ ḳanadı altına bağlayup perrân olur. On beş yigirmi günlük (13) yoldan bir sâ‘atde ḥaber getürür. Kezâlik a‘mâl-i insānî daḥı bunuñ gibidür ki insāndan (14) şudür iden nîk ve eger bed a‘mâl berzahda şüret-bend olup ke-enne a‘mâl-i mezbûrenüñ (15) şehr ü vaṭanı şâhib-i a‘māldür; ba‘de’l-yaḳāza herkese tıyūr-ı a‘mālî ve efkār u ef‘ālî gelüp (16) vāşıl olur. ‘Ale’l-ḥuşûş bu dünyâ ki ḥāb meşābesinde olup vaqt-i şubh ki rûz-ı (17) ḳıyāmetdür, herkese şuver-i ef‘âl ve mekātīb-i a‘mālî gelüp kimine cānib-i yemîn ve kimine cānib-i (18) yesār ve kimine daḥı zāhrından virilüp “İkra’ kitābeke kefā bi-nefsike’l-yevme ‘aleyke ḥasiben.”³⁵⁹⁴ (19) diyü ḥitāb olunup

³⁵⁹³ “Resûlullah’ın (s.a.v) buyurduğu gibi: ‘İnsanlar, öldükleri üzere (nasıl ölürlerse öyle) diriltilirler.’” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 401-402 (kitābu’l-cennet ve sıfatı naîmihâ ve ehlihâ, 19. Bâb, 83 numaralı hadis).

³⁵⁹⁴ “Kitabını oku! Bu gün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.” (İsrâ 17/14)

herkes ‘ameline göre “Ferîḳun fi’l-cenneti ve ferîḳun fi’s-sa‘îr.”³⁵⁹⁵ olur. Âh kim ⁽²⁰⁾ dünyâda bir harf bilmeyen anda kitâbı harfini üstâddan görmüş gibi okur. *Kemâ ruviye* ⁽²¹⁾ ‘an-Ḳatâde raḍiya’llâhu ‘anhu fî-ḳavlihi “İḳra’ kitâbeke,” *ḳâle se-yaḳra’u yevme’izin men lem-yekun ḳâri’en fi’d-dunyâ.* ⁽²²⁾ *Ve eḥrace el-‘Uḳayliyyu ‘an-Enesini ‘ani’n-Nebiyyi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem, ḳâle: el-kutubu kulluhâ taḥte’l-‘arşı fe-izâ kâne* ⁽²³⁾ ‘l-mevḳifu be‘aşe’llâhu riḥan fe-teṭîruhâ bi’l-eymâni ve’s-şemâ’ili, evvelu ḥaṭṭin fihâ “İḳra’ kitâbeke keḳâ bi-nefsike” ⁽²⁴⁾ ‘l-yevme ‘aleyke ḥasîben.”³⁵⁹⁶ Âh rûz-ı kıyâmet bir gündür ki herkes ehl-i ‘ameliyle ḥaşr olur. ⁽²⁵⁾ *Kemâ ḳâle Te‘âlâ: “Uḥşuru’llezîne ḫalemû ve ezvâcehum.”* ³⁵⁹⁷ *Ve ḳâle Te‘âlâ: “Ve ize’n-nufûsu zuvvicet.”* ³⁵⁹⁸ ⁽²⁶⁾ ‘An-‘Umeri’bni el-Ḥaṭṭâbi raḍiya’llâhu ‘anhu yeḳûlu “Ve ize’n-nufûsu zuvvicet,” *ḳâle hume’r-raculâni ya‘melâni’l-‘amele* ⁽²⁷⁾ *yedḥulâni bihi’l-cennete evi’n-nâra. Ve ‘an-İbni ‘Abbâse fî-ḳavlihi “Uḥşuru’llezîne ḫalemû ve ezvâcehum,” ḳâle [II,109a]* ⁽¹⁾ *eşbâhuhum. Ve eḥrace Ebû Ḥâtimin ‘ani’n-Nu‘mâni’bni Beşîrin ḳâle: Ḳâle Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem:* ⁽²⁾ “Ve ize’n-nufûsu zuvvicet.” *Ḳâle: eḍ-ḍurabâu kullu raculin ma‘a ḳavmin kânû ya‘melûne ‘amelehû ve zâlike bi-enne’llâhe yeḳûlu:* ⁽³⁾ “Ve kuntum ezvâcen şelâseten, fe-aşḫâbu’l-meymeneti mâ aşḫâbu’l-meymenet, ve aşḫâbu’l-meş‘emeti mâ aşḫâbu’l-meş‘emeti” ⁽⁴⁾ *ve’s-sâbiḳûne’s-sâbiḳûn.” Ve ḳâle Te‘âlâ: “Yevme ned‘û kullu unâsin*

³⁵⁹⁵ “Şehirlerin anası (olan Mekke’de) ve onun çevresinde bulunanları uyarman ve aslâ şüphe olmayan toplanma günüyle onları korkutman için sana böyle Arapça bir Kur’an vahyettik. (O gün onların) bir bölümü cennette, bir bölümü de alevli ateş içerisinde.” (Şûrâ 42/7, nâkis iktibas)

³⁵⁹⁶ “(İsrâ sûresinde geçen) ‘Oku kitabını’ emriyle ilgili Katade’den (r.a) şöyle rivâyet edildi: ‘O gün, dünyada okuma bilmeyen kişiler dahi (kendi amel defterini) okuyacak.’ Ukaylî’nin tahrîc ettiği, Enes’ten (r.a) rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Amel defterlerinin hepsi arşın altındadır. (Kıyâmet günü mahşer yerindeki) bekleme tamamlanınca Hak Teâlâ bir rûzgâr gönderip onları (mü’minlerin) sağ, (kâfirlerin ve münafıkların ise) sol taraflarına dağıtır. O kitaplardaki ilk yazı şudur: (Ey insan,) kitabını oku! Bugün sana hesap sorucu olarak kendi nefsin yeter.’ Âyet için bkz. İsrâ 17/14. Katâde (r.a) rivâyeti için bkz. İbn Ebû Zemenîn, *Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz*, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Kâhire, el-Fârûku’l-Hadîse, 2002, C. 3, s. 15; Abdurrahmân Celâleddîn es-Süyûtî, *ed-Dürrü’l-Mensûr fî-Tefsîri’l-Me’sûr*, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1983, C. 5, s. 250. Enes (r.a) rivâyeti için bkz. Ebu’l-Ferec Abdurrahmân b. el-Cevzî, *Bustânu’l-Vâizîn*, thk. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, Kâhire, Dâru’l-Hadîs, 2008, s. 120; Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Bekr el-Kurtubî, *et-Tezkire fî-Ahvâli’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhire*, tahrîc: Ebû Süfyân Mahmûd b. Mansûr el-Bestevîsî, Dâru’l-Buhârî, el-Medînetü’l-Münevvere, 1997, C. 1, s. 374.

³⁵⁹⁷ “(Allah, meleklerine emreder:) **Zalimleri, onların aynı yoldaki arkadaşlarını ve tapmış olduklarını toplayın.**” (Sâffât 37/22, nâkis iktibas)

³⁵⁹⁸ “Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiğinde,” (Tekvîr 81/7)

*bi-imāmihim” Kāle İbnu ‘Abbāsin, ⁽⁵⁾ immā huden ve immā dālāleten.*³⁵⁹⁹ Āh eyvāh u dirīgāh! Ey nefsi-şūm! ‘Acabā biz daḥı kanḫı ‘ameli işledük ⁽⁶⁾ ve ne maḫūle imāma uyduḫ? Āyā imām-ı hüdā ve yāḥūd imām-ı dālālet ile mi da‘vet olunuruz? ⁽⁷⁾ İlāhī! Sen hidāyet ü ‘ināyet idüp ‘amel-i şālīḫ işlemege tevḫīḫ ḫıl ve imām-ı hüdāya derūn-ı dilden ⁽⁸⁾ tābi‘ ḫıl ve bu derd-mendi anuñla da‘vet ḫıl. Ey birāder-i bā-cān-ber-ā-ber ve rūḫ-ı muşavver! Ümīddür ki ⁽⁹⁾ perde-i ḡafleti dīde-i başiretden ref idüp ‘ākıbet-i kāra nazar idevüz. Mevt ḫod muḫarrerdür ⁽¹⁰⁾ ve herkes: “Baña mevt yoḫdur.” dimege ḫādir degildür ve mevt yoḫdur daḥı dise şīr-i ecel anuñ ⁽¹¹⁾ yaḫasın pençesine almak muḫaḫḫaḫdur. İmdi merd-i ‘ākıl oldur ki bu dünyānuñ fenāsın ve ḫelālī ⁽¹²⁾ ḫisāb ve ḫarāmı ‘azāb olduḡın mülāḫaḫa ḫılup efkār-ı fāsīde ve a‘māl-i ḫabīḫa ⁽¹³⁾ ve tūl-i emelden ferāḡat ḫılup mehāsın-i ef‘āl ve meyāmin-i a‘māle cidd ü ihtimām eyleye ve bir imām-ı ⁽¹⁴⁾ hüdā ve mürşid ü muḫtedāya iḫtidā idüp mūcib-i ‘azāb olan aḫlāḫ-ı rediyyesinden ⁽¹⁵⁾ ḫalāş olup tehzīb-i aḫlāḫ eyleye ve ḫālet-i mevti ve ḫabre varacaḫ günü muttaşılan ḫāḫırdan ⁽¹⁶⁾ gidermeye. *Kīle ra‘eytu fī-kitābi’l-leḫā’ifi yeḫūlu fīhi cā’e raculun ilā-Rasūli’llāhi şalla’llāhu* ⁽¹⁷⁾ ‘aleyhi ve sellem, *fe-ḫāle: Yā Rasūla’llāhi, men ezhedu’n-nāsi? Kāle ‘aleyhi’s-selām: Men lem-yense’l-ḫabra ve’l-bilā* ⁽¹⁸⁾ *ve terake faḫḫe zīneti’d-dunyā, ve āşera mā yebḫā ‘alā mā yefnā, ve lem-ye‘udde ḡaden min-eyyāmihī, ve ‘adde nefsehū* ⁽¹⁹⁾ *min-ehli’l-ḫubūri.*³⁶⁰⁰ Ve Ebū

³⁵⁹⁹ “Hz. Ömer, ‘Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiḡi zaman’ âyetiyle ilgili şöyle dedi: ‘O iki adam amel ederler ve (amellerinin karşılığı olarak) cennete veya cehenneme girerler.’ İbn Abbas’tan da ‘Zālimleri ve onların aynı yoldaki arkadaşlarını toplayın.’ âyetiyle ilgili şöyle rivāyet edilmiştir: ‘(Onlar), zālimlerin benzeri olanlar (ve onların yolunda gidenlerdir).’ Ebu Hâtim, Nu’mân b. Beşîr’den tahrîc etti. (Nu’mân, rivāyetinde şöyle) dedi: Allah Resûlû (s.a.v) ‘Ruhlar (bedenlerle) birleştirildiḡi zaman’ âyetiyle ilgili şöyle buyurdu: Her adam, amelini işlediḡi (takipçisi olduḡu) kavmiyle birliktedir. Muhakkak ki bunu Allah (şu âyetlerde de) söylüyor: ‘Ve sizler de üç sınıf olduḡunuz zaman; sağdakiler, ne mutlu o sağdakilere! Soldakiler, ne bahtsızdırlar onlar! (Hayırda) önde olanlar (ecirde de) öndedirler.’ Yine Allah buyurdu: ‘Her insan topluluḡunu önderleri ile birlikte çağıracaḡımız o günde...’ (Bu âyetle ilgili) İbn Abbas dedi ki: Ya hidāyet ya da dālālet üzeredirler.” Âyetler için bkz. Tekvîr 81/7; Vakıa 56/7, 8, 9, 10; İsrâ 17/71. Numan b. Beşîr rivāyeti için bkz. İbn Ebî Hâtim, **Tefsîrû’l-Kur’āni’l-Azîm**, C. 10, s. 3330; Süyûtî, **ed-Dürri’l-Mensûr**, C. 8, s. 7.

³⁶⁰⁰ “Denildi ki Letâif kitabında şöyle anlatıldığını gördüm: Bir adam Resûlullah’a (s.a.v) geldi ve: ‘Ey Allah’ın Resûlû! İnsanların en zâhidi kimdir?’ diye sordu. Nebî (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘İnsanların en zâhidi kabri ve çürümeyi unutmayan, dünya ziyetinden en kıymetlisini terkedən, ebedî olanı fânî ve geçici olana tercih eden, (elindeki yegâne sermâyenin yaşadığı gün olduḡunu bilip) yarını ömründen saymayan ve kendini kabir ehlinden kabul edendir.’ Metindeki rivāyet için bkz. Ebû Bekr Abdullah b.

Faḍl Muḥammed bin Nu‘aym, Ebî İshâk’dan hikâyet ider ki: Bir gün Yezîd er-Rakḳâşî: ⁽²⁰⁾ *Yâ meni’l-mevtu mev‘iduhû ve’l-ḳabru menzilihû e lâ-tebkûn?*³⁶⁰¹ diyüp şol ḥadde varınca ağladı ki ḥattâ gözlerinin ⁽²¹⁾ üst ḳapağı keşret-i bükâdan delinüp yerinden gitdi. Ve İbn Mesrûḳ’dan mervîdür ki: Ümmü’l-mü‘minîn ⁽²²⁾ ‘Â’işe raḍiya’llâhu ‘anhâ rivâyet buyurmışlar ki: İki cihân güneşi ḥâtemü’n-nebiyyîn ve şefî‘ü’l-müznibîn şalla’llâhu ⁽²³⁾ ‘aleyhi ve sellem bir gün benüm ḥücremde uyurlardı. Pes, ahvâl-i kıyâmeti ḥâṭıra itmekle baña rikkat gelüp ⁽²⁴⁾ ağladum. Teḳâṭur-ı dümü‘um Ḥazret-i risâlet-penâhuñ ruḥ-ı gül-günına düşüp sa‘âdetle uyḳudan ⁽²⁵⁾ uyandı ve benüm ḥâlümü görüp: “Yâ ‘Â’işe, niçün ağlarsın?” didi. Ben daḥı: Yâ Resûla’llâh ‘aleyke ⁽²⁶⁾ şalevâtu’llâh, rûz-ı kıyâmeti ve ol günde vâḳi‘ olacak ahvâl ve nedâmeti zıkr eyledüm. ⁽²⁷⁾ ‘Acabâ Yâ Resûla’llâh, ol yevm-i ‘aẓîmde ehlüñi zıkr ider misin? Ḥâl-i ân ki yâ Ḥabîba’llâh, [II,109b] ⁽¹⁾ dünyâda sen bize bu vechle eşfaḳsın.” didüm. *Fe-ḳâle Rasûlu’llâhi şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: Yâ ‘Â’işetu, ⁽²⁾ şelâsetu mevâdi‘a lâ-yezkuru eḥadun eḥaden illâ nefsehû, ‘inde’l-mizâni ḥattâ ya‘leme ennehû e yeḥiffu ev yeşkilu, ve ‘inde⁽³⁾’ş-şahîfeti e ye’ḥuzu şahîfetuhû bi-yemînihi em bi-şimâlihi, ve ‘inde’ş-şirâti ḥattâ yucâvize ‘anhu. Yâ ‘Â’işetu ve ‘inde⁽⁴⁾’ş-şirâti’z-zâllüne ve’z-zellâtu keşîratun. Ḳâle: Summe ba‘de ḳirâ’eti’l-kutubi’l-‘arḍu ‘ale’r-Raḥmâni ve’l-ḥisâbu.* ³⁶⁰² ⁽⁵⁾ Kemâ ḳâle Te‘âlâ: “Fe-sevfe yuhâsebu ḥisâben yesîran.”³⁶⁰³ Ya‘nî Ḥazret-i Fahr-i ‘Âlem, ‘Â’işe-i Şıddîḳa raḍiya’llâhu ‘anhâya ⁽⁶⁾ buyurdılar ki: Yâ ‘Â’işe, üç mevzi‘ de ḥiç eḥad ḥiç eḥadı zıkr itmez, illâ nefsinı zıkr ider. Ya‘nî ⁽⁷⁾ “nefsî, nefsi” diyü zârî ḳılır. Birisi mizân ḳatında ki ḥattâ mizânı hafîf ve yâḥûd şaḳîl midür ⁽⁸⁾ bilince. Ve birisi meḳâtîb-i

Muhammed b. Ebî’-d-Dünyâ, **Kitâbu’z-Zühed**, thk. Yâsin Muhammed Sevvâs, Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 1999, s. 60-61; Beyhakî, **el-Câmi’ li-Şuabi’l-İmân**, C. 15, s. 99.

³⁶⁰¹ “Ey ölümle sözleşen ve kabri, konaklayacağı (son) mekânı olan kişiler! Ağlamaz mısınız?”

³⁶⁰² “Allah Resûlü (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Ey Âişe! Üç yerde hiç kimse kendisi dışında kimseyi hatırlamaz. (Birisi), amellerinin tartıldığı yerde tartısı ağır mı geldi hafif mi öğreninceye kadar. (Diğeri), defterler dağıtıldığında defterini sağından mı yoksa solundan mı (alacağını öğreninceye kadar. Üçüncüsü de) sırat ânında, onu geçinceye kadar. Ey Âişe! Sıratı çok ayaklar sürçer ve kayar.’ Buyurdular ki: ‘Kitapların (amel defterlerinin) okunmasından sonra Rahmân’a arz ve hesap vardır.’” Bu anlamda bir hadis için bkz. Ebû Dâvûd Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, **Sünen**, C. 15, s. 572-573 (kitâbu’s-sünne, 24-25.bab/Mizân, 4755 numaralı hadis).

³⁶⁰³ Allâhu Teâlâ’nın buyurduğu gibi: “Kolay bir hesapla muhâsebe edilecektir.” (İnşikak 84/8).

a‘māl kıatında ‘acabā şahīfesi şağından mı ve yāhūd şolından mı ‘ıyān olunca. ⁽⁹⁾ Ve birisi ‘inde’ş-şırāt ki selāmet ile geçince. Yā ‘Ā’iše, şırātda kıatı çok ayaklar sürçer.” ⁽¹⁰⁾ buyurdılar. Rivāyet olunur ki bir gün İmām-ı ‘Alī kerrema’llāhu vechehūya bir kimesne gelüp: “Yā imām, ⁽¹¹⁾ bize dünyāyı vaşf eyle ve tatvīl eyleme; zīrā ben hıfz idemem.” diyü naşīhat iltimās eyledükde buyurdılar ki: *İ‘lem* ⁽¹²⁾ *enne’d-dunyā ħalāluhā ħisābun ve ħarāmuhā ‘azābun, tuħāsibu yevme’l-kıyāmeti fī-kulli şey’in merrateyni, merraten* ⁽¹³⁾ *min-eyyi şey’in iktesebte ve merraten bimā enfakte.* ³⁶⁰⁴ Ve kıāle Te‘ālā: “Yevme naşşuru’l-mutteķīne ile’r-Raħmāni ⁽¹⁴⁾ vefden, ve nesūķu’l-mucrimīne ilā-cehenneme virden.” ³⁶⁰⁵ Hıkāyet olunur ki bir gün bu āyet-i kerīme Yaħyā-yı ⁽¹⁵⁾ Mu‘āz kıddise sirruhūn meclis-i şerīflerinde kırā’at olındkda buyurdılar ki: *Yā eyyuhe’n-nās!* ⁽¹⁶⁾ *Mehlen mehlen, ğaden yuħşarūne ile’l-mevķifi ħaşran ħaşrā. Ve tūķafūne beyne yedeyi’r-Raħmāni ferden ferdā. Ve* ⁽¹⁷⁾ *tus’elūne ‘ammā fa’altum ħarfen ħarfā. Ve yuķarrabu’l-evliyā’u ile’r-Raħmāni vefden vefdā. Ve yuraddu’l-‘āşn* ⁽¹⁸⁾ *ilā-‘azābi’llāhi virden virdā. Ve kullu hāzā “izā dukketi’l-arķu dekken dekkā.” “Ve cā’e rabbuke ve’l-meleku* ⁽¹⁹⁾ *şaffan şaffā.” “Ve cī’e yevme’izin bi-cehenneme” veylen veylā. İhvāni’l-veyli lekum min-yevmin mıkđārihi ħamsīne elfe* ⁽²⁰⁾ *senetin, yevmu’r-rācifeti ve yevmu’l-āzifeti ve yevmu’n-nedāmeti ve yevmu’l-ķasratı ve yevmu’l-munāķaşatı* ⁽²¹⁾ *ve yevmu’l-muħāsebeti ve yevmu’l-mes’eleti ve yevmu’l-muvāzeneti ve yevmu’z-zelzeleti ve yevmu’ş-şayķati ve yevmu’n-nuşri* ⁽²²⁾ *ve yevmu’ş-şubri,* ³⁶⁰⁶ ve “Yevme yenżuru’l-mer’u mā ķaddemet

³⁶⁰⁴ “Şüphesiz olarak bil ki dünyanın helallerinin hesābı, haramlarının da azābı vardır. Kıyāmet gününde her şeyden iki kez hesāba ekileceksin: Birincisi; kazandığın (sahip olduğun) şeylerden, ikincisi de infāk ettiklerinden.”

³⁶⁰⁵ “Takvā sahiplerini heyetler hālinde Raħmān’ın huzurunda toplayacağımız gün, gnahķarları da susuz olarak cehenneme süreceğiz.” (Meryem 19/85, 86)

³⁶⁰⁶ “Yā Eyyuhe’n-nās...” ifadesinden bu kısma kadarki bölümün tercümesi şöyledir: “Ey insanlar! Yavaş yavaş yarınki durağınza toplanıyorsunuz. Her fert Allah’ın iki eli arasında durmaktadır ve işlediklerinden harf harf sorguya çekilecektir. Hakk’ın velī kullarına yakın olanlar (o gün) izzet ve ikramla karşılanır. İsyankārlar ise tek tek Allah’ın azābına gönderilirler. Bunların hepsi, ‘yeryüzü parça parça olup dağıldığı zaman’, ‘Rabbinin emri geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman’ (olacaktır). ‘O gün cehennem getirilir’ (ve etrafı) ‘eyvāh!’ (sesleri kaplar). Cehennemlikler için miktārı (dünya senesi ile) elli bin yıl olan bir günden (nasip) vardır. O gün, yeryüzünü yerinden oynayacak olan yakın bir gündür. O gün; nedāmet, hasret, mnāķaşa, muħāsebe, sorguya çekilme,

yedāhu,³⁶⁰⁷ ve “yevmu’t-teġābuni”³⁶⁰⁸ ve “yevme [izin] yeşduru’n-nāsi eştāten”³⁶⁰⁹,
 (23) ve “yevme tebyeddu vucūhun ve tesveddu vucūh.”³⁶¹⁰ Ve “Yevme lā-yuġnī
 ‘anhum keyduhum şey’en ve lā-hum yunşarūn.”³⁶¹¹ Ve “yevmen (24) lā-yeczi”³⁶¹²
 vālidun ‘an-veledihī ve lā-mevlūdun huve cāzin ‘an-vālidihī şey’en.”³⁶¹³ ve “yevmen
 kāne şerruḥu (25) musteṭīran.”³⁶¹⁴ ve “Yevme lā-yenfe‘u z-zālimīne ma zīratuhum.”³⁶¹⁵
 ve “yevme lā-yenfe‘u mālun ve lā-benūn.”³⁶¹⁶ ve “yevme (26) te’tī kullu nefsin
 tucādilu ‘an-nefsihā,”³⁶¹⁷ ve “Yevme [terevehā] tezhele kullu murđi‘atin ‘ammā
 erđat”³⁶¹⁸ ve “Yevme tubeddelu’l-arđu (27) ġayra’l-arđi ve’s-semāvātu ve berazū
 li’llāhi’l-vāḥidi’l-ķahhār.”³⁶¹⁹ Ve “yevme’l-ķārī‘atī” ve “Yevme yekūnu’n-nāsu
 [II,110a] (1) ke’l-ferāşī’l-mebşūşī, ve tekūnu’l-cibālu ke’l-ihni’l-menfūşī,”³⁶²⁰ ve
 yevme’s-şāḥḥati ve yevme’t-tāmmeti.”³⁶²¹ ve “Yevme ye’tī (2) lā-tukellemu nefsun illā

hesap verme ve sarsıntı günüdür. O gün, (korkunç bir) sesin (duyulacağı), yeniden dirilip yayılma, (kimileri için de) ziyāna uğrayıp mahvolma günüdür.” Âyet iktibasları için bkz. Feer 89/21, 22, 23.

³⁶⁰⁷ Biz, yakın bir azap ile sizi uyardık. **O gün kişi önceden yaptıklarına bakacak** ve inkârcı kişi: “Keşke toprak olsaydım” diyecektir. (Nebe 78/40, nâkıs iktibas)

³⁶⁰⁸ “Mahşer vaktinde sizi toplayacağı gün, işte o **zarar günüdür**. (Ancak) kim Allah’a inanır ve yararlı iş yaparsa Allah onun kötülüklerini örter ve içinde ebediyyen kalmak üzere altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar. İşte büyük kurtuluş budur.” (Tegâbun 64/9, nâkıs iktibas)

³⁶⁰⁹ “**O gün insanlar** amellerinin kendilerine gösterilmesi için (kabirlerinden çıkıp) **ayrı ayrı gelirler**.” (Zilzal 99/6, nâkıs iktibas)

³⁶¹⁰ “**O gün bazı yüzler ağaracak, bazı yüzler de kararacak**. Yüzleri kararanlara: İnanmanızdan sonra kâfir mi oldunuz? Öyle ise inkâr etmiş olmanız yüzünden tadın azabı! (denecektir).” (Âl-i İmran 3/106, nâkıs iktibas)

³⁶¹¹ “O gün planları kendilerine hiçbir fayda vermez ve yardım da görmezler.” (Tur 52/46)

³⁶¹² Nüşhada “yeczi” yerine “yuġnī” yazılmıştır. Yukarıya düzelterek kaydettik.

³⁶¹³ “Ey insanlar! Rabbinize karşı gelmekten sakının. **Ne babanın evlâdı, ne evlâdın babası nâmına bir şey ödeyemeyeceği günden çekinin**. Bilin ki Allah’ın vaadi gerçektir. Sakın dünya hayatı sizi aldatmasın ve şeytan, Allah’ın affına güvendirerek sizi kandırmasın.” (Lokman 31/33, nâkıs iktibas)

³⁶¹⁴ “O kullar, **şiddeti her yere yayılmış olan bir günden** korkarak verdikleri sözü yerine getirirler.” (İnsan/Dehr 76/7, nâkıs iktibas)

³⁶¹⁵ “**O gün zâlimlere, mâzeretleri hiçbir fayda sağlamaz**. Artık lânet de onlarındır, kötü yurt da onlarındır.” (Mü’min 40/52, nâkıs iktibas)

³⁶¹⁶ “O gün, ne mal fayda verir ne de evlat.” (Şuarâ 26/88)

³⁶¹⁷ “**O gün, herkes gelip kendi canını kurtarmak için uğraşır** ve herkese yaptığıının karşılığı eksiksiz ödenir, onlara aslâ zulmedilmez.” (Nahl 16/111, nâkıs iktibas)

³⁶¹⁸ “**Onu gördüğünüz gün, her emzikli kadın emzirdiği çocuğu unuttur**, her gebe kadın çocuğunu düşürür. İnsanları da sarhoş bir halde görürsün. Oysa onlar sarhoş değillerdir; fakat Allah’ın azâbı çok dehşetlidir!” (Hacc 22/2, nâkıs iktibas)

³⁶¹⁹ “O gün yer başka bir yere, gökler de (başka göklere) çevrilir. Böylece onlar, (hiçbir ortağı olmayan) Vâhid ve Kāhhār olan Allah’ın huzûruna çıkarlar.” (İbrahim 14/48)

³⁶²⁰ “O gün insanlar, ateşin etrafını sarmış pervâneler gibi olur. Dağlar da atılmış renkli yüne dönüşür.” (Karia 101/4-5)

³⁶²¹ “(O gün), kulakları sağır eden şiddetli gürültünün duyulacağı gün, büyük belâ günüdür.”

*bi-iznihi,*³⁶²² *Ehlu'l-cenneti fi'l-cenneti yetelezzezüne, ve ehlu'n-nâri fi'n-nâri*
yu'azzibüne, ⁽³⁾ *fe-leyte şî' rî min-eyyi'l-ferîkayni ene.*³⁶²³ Eyvâh u dirîğâh! Yahyâ-yı
 Mu'âz “Fe-leyte şî' rî”³⁶²⁴ diyicek bizüm gibi ⁽⁴⁾ ‘âcizlerün hâli nice olacağdur? İlâhî!
 ‘Âşîlere ‘azâb itmek ‘adl ise ‘afv itmek dağı ‘ahdündür. ⁽⁵⁾ İlâhî! Mücrimlere ‘iğâb
 hâk ise bağıslamak dağı va‘dündür. İlâhî! Her hâlüme nâzırsın, saña ne diyem?
 Melikâ, ⁽⁶⁾ ma‘būdâ! Bu kemter ve za‘îf n’eylesün ki peyk-i maḥabbetün “gel” dirse
 kibriyâ-yı ‘izzetün redd ider; cemâlün ⁽⁷⁾ tecellîsi cezb iderse celâlün saṭveti kahr
 ider. Seyyidî ve mevlâyî, “Men talebenî vecedenî.”³⁶²⁵ beşâreti ⁽⁸⁾ egerçi kim ḳalb-i
 ğam-ğîni feraḥ-nâk ve germ ider, ve lâkin “El-kibriyâ’u ridâ’î.”³⁶²⁶ siḥâmı girü bir
 taraftan ⁽⁹⁾ mecrûḥ kılar. “Ve huve me‘akum eyne mâ kuntum.”³⁶²⁷ müjdesi dağı
 gerçi rûḥ arturur, ve lâkin “Fe-te‘âla’llâhu”⁽¹⁰⁾ l-meliku’l-ḥaḳḳu”³⁶²⁸ heybeti bedenden
 cân koparur. Egerçi kim va‘düñ âyâtı ḥandân ider; fe-emmâ ⁽¹¹⁾ tehdîd-i va‘îdüñ yine
 fi’l-hâl dem-beste vü ḥayrân kılar. Ḥabîbâ! Vaşlün cezbessinün şîveleri ⁽¹²⁾ ferḥân
 itdükçe nesîm-i hecrün şûridelikleri ser-gerdân ider. Melikâ, ma‘būdâ! ‘Afv u
 keremün ⁽¹³⁾ ḥuşûşına baḳarsam belâ vü ḳahrün ‘alâmâtını nice ideyim ve eger raḥm
 u mağfiretün nuşûşını görürsem batş ⁽¹⁴⁾ u ğazabuñ âyâtını n’eyleyeyin? İlâhî ve
 seyyidî! Ne diyem ki ṭâḳatlar bunda ṭâḳ ve dil-i erbâb-ı da‘vâ ⁽¹⁵⁾ pür-nifâḳ ve cân-ı
 aşḥâb-ı ma‘nâ pür-iştîyâğdur. İlâhî! Vâdî-i şerî‘atde hâdî-i ṭarîḳati mih-ter it ⁽¹⁶⁾ ve

³⁶²² “O gün gelince Allah’ın izni olmadan hiç kimse konuşamaz. Artık onlardan kimi bedbahttır kimi de mutlu.” (Hud 11/105, nâkıs iktibas)

³⁶²³ “Cennet ehli cennette lezzetler içinde ve cehennem ehli cehennemde azâb içindedirler. Keşke hangi fırkadan olduğumu bilseydim!”

³⁶²⁴ “Keşke bilseydim.”

³⁶²⁵ “Kim beni talep ederse talebine ulaşır (beni bulur).” Hadis kaynaklarında böyle bir rivâyet tespit edilemedi; fakat *İhyâ*’da Ebû Derdâ’nın (r.a), Hz. Ka’b’dan Tevrat’taki en hususi âyeti kendisine bildirmesini istemesi üzerine Ka’b’ın (r.a.) verdiği cevapta söz konusu rivâyet de zikredilmektedir. Buna göre Tevrat’taki en hususi âyet meâlen şudur: “Ebrârın bana kavuşma istekleri çok fazladır; ama benim onlara iştîyâkım onlarınkinden daha fazladır. Ka’b, bu âyetin yanında da yukarıdaki sözün yazılı olduğunu söyler. Ebû Derdâ da: “Ben Resûlullah’ın böyle söylediğini duydum.” diyerek hadis-i kudsiye işaret eder. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 9, s. 512.

³⁶²⁶ “Büyüklük benim ridâmdır (sadece bana hastır).” Bkz. Müslim b. el-Haccâc, *Sahih*, C. 8, s. 91 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 38. Bâb, 136 numaralı hadis); İbn Mâce, *Sünen*, C. 10, s. 449-451 (kitâbu’z-zühd, 16. Bâb, 4175 numaralı hadis).

³⁶²⁷ “Nerede olsanız, O sizinle beraberdir.” (Hadid 57/4, nâkıs iktibas)

³⁶²⁸ “Gerçek hükümdâr olan Allah, yücedir. Sana O’nun vahyi tamamlanmazdan önce Kur’ân’ı (okumakta) acele etme ve ‘Rabbim! Benim ilmimi artır.’ de.” (Tâhâ 20/114, nâkıs iktibas)

deryâ-yı haķıķatde nesîm-i ‘inâyeti reh-ber it. İlâhî! Luţfuñ ĥazînesi bî-pâyân, keremüñ deryâsı bî-kerân, ⁽¹⁷⁾ sehâb-ı cûduñ kâ’im, riyâh-ı feyzüñ dâ’im, rahmetüñ in‘âmı şâmil, ĥudretüñ âşarı kâmil, deryâ-yı ⁽¹⁸⁾ cûduñda dü-‘âlem yek ĥatre ve mihrüñ hevâsında iki cihân bir zerredür. Luţfuñ ‘illet istemez, ⁽¹⁹⁾ ĥahruña sebep gerekmez. Bir laţîfsin ki luţfuñ “lâ-taĥnetü”³⁶²⁹ dir ise cümle-i menâzil ni‘am-ı firâvân ile ⁽²⁰⁾ mâl-â-mâl olur. Şöyle ki rahmetüñ nesîmi ire, ĥâk gül-zâr-ı pâk olur.

Nazm:

- (21) Yâ İlâhî sen bize iĥsân kıl
Buñ deminde işimüz âsân kıl
Ĥullaruñ içinde bir bî-ĥâreyüm
(22) Nefse uyup rûz u şeb âvâreyüm
‘Âķıbet ĥayrın muĥadder kıl bize
Her ‘asîri sen müyesser kıl bize
(23) Senden artuĥ kimsemüz yok yâ İlâh
Sen keremden luţf-ıla ĥılğıl nigâh
‘Avn senden luţf senden dâ’imâ
(24) Ĥul senüñdür şaklağıl sen ey Ĥudâ

Şiniden-i Ān Tūṭī Ĥareket-i Ān Tūṭiyân ve Murden-i Ān Tūṭī ⁽²⁵⁾ der-Ĥafeş ve

Nevĥa-i Ĥĥâce ber-Vey

Ol tūṭī bâzergāndan ol tūṭîlerüñ ĥareketini işitmesi ⁽²⁶⁾ ve ĥafeşde ol tūṭī daĥı mürd olması ve ĥâce-i bâzergān ol tūṭîñüñ üzerine nevĥa vü mâtem ⁽²⁷⁾ ĥılması beyânındadır. Pes, Ĥazret-i Mevlânâ ol tūṭī ĥikâyesine şürû‘ idüp buyururlar ki:

[II,110b] ⁽¹⁾ **Çun şinîd ân murg k’ân tūṭī ĥi kerd**

Çünkü bâzergānuñ tūṭîsi olan ol murğ işitdi ki ⁽²⁾ Hindûstân’da olan tūṭī ne işledi,

Hem bi-lerzîd ūftâd u geşt serd (1716)

⁽³⁾ Hemân bu tūṭī daĥı ditredi ve düşdi ve meyyit gibi bedeni şoğuĥ oldu.

Ĥĥâce çun ⁽⁴⁾ dîdeş futâde hem-çunîn

³⁶²⁹ “De ki: Ey kendi nefisleri aleyhine haddi aşan kullarım! Allah’ın rahmetinden **ümit kesmeyin**. Çünkü Allah bütün günahları bağışlar. Şüphesiz ki O, çok bağışlayan, çok esirgeyendir.” (Zümer 39/53, nâkıs iktibas).

Çünkü h̄āce tūṭīsini bunuñ gibi düşmiş gördi,

Ber-çehīd u zed ⁽⁵⁾ kuleh-rā ber-zemīn (1717)

Eleminden sūdāger “hāy” diyüp sıçradı ve külāhını zemīne urdı.

Çun ⁽⁶⁾ bedīn reng u bedīn hāleṣ bi-dīd

Çünkü h̄āce-i tācir tūṭīyi bu reng ve bu hālde gördi,

⁽⁷⁾ **H̄āce ber-cest u girībān-rā derīd (1718)**

H̄āce yerinden yukarı sıçradı ve ıztırābından ⁽⁸⁾ yaqasın çāk itdi.

Guft: Ey tūṭī-i hūb u hoş-ḥanīn

Didi ki: Ey hūb u hoş-⁽⁹⁾ḥanīn olan tūṭī,

Īn çī būdet īn çirā geṣtī çunīn (1719)

Bu saña ne oldı ve niçün böyle ⁽¹⁰⁾ olduñ?

Ey dirīgā murğ-i hoş-āvāz-i men

Ey dirīg olsun benüm hoş āvāzlu murğum!

⁽¹¹⁾ **Ey dirīgā hem-dem u hem-rāz-i men (1720)**

Ey dirīgā benüm hem-dem ü hem-rāzum!

Ey dirīgā murğ-i hoş-⁽¹²⁾elḥān-i men

Ey dirīgā benüm murğ-ı hoş-elḥānum!

Rāḥ-i rūḥ u ravza-i reyḥān-i men (1721)

“Benüm rūḥumuñ ⁽¹³⁾ rāḥatı ve şarāb gibi keyf ü ḥāleti ve benüm ravza-i cenānımuñ reyḥānı ve reyḥān-ı cānımuñ ⁽¹⁴⁾ ravzası” diyüp merd-i tācir envā‘-ı nevḥa vü nāle eyledi. Āh ey ‘āşık-ı bī-çāre ve derd-i ⁽¹⁵⁾ yār ile yüregi pāre pāre! Merd-i sūdāger tūṭī-i hoş-peyām içün nevḥa idüp itāle-i kelām itdüginden ⁽¹⁶⁾ ḥāşıl-ı kelām ve netice-i merām budur ki: Herkesün kafeş-i kālūd-i ḥākīsinde bir tūṭī-i şīrīn-güftār-ı ⁽¹⁷⁾ eflākī maḥbūsdur ve ol bebgā-yı şeker-ḥā-yı bülend-pervāzuñ maḥarr u me‘vāsı kurb-ı civār-ı rubūbiyyet ⁽¹⁸⁾ olmağ-ıla per ü bālin bāz itdükde cevvi-i hevā-yı lā-mekāna pervāz idüp kūşe-i küngüre-i ‘arşdan ⁽¹⁹⁾ ğayrı me‘vāda ḳonmaz ve sidretü’l-müntehā şāḥından ğayrıda āşiyān tutmaz. Pes, ol tūṭī-i ⁽²⁰⁾ lā-mekānī naẓar-ı ‘uşşākda gāhī cilve-sāz olup esrār-ı ḥākā‘ik ve güftār-ı deḳā‘ikdan ⁽²¹⁾ niçe şīrīn-edā-yı mu‘ciz-

nümâ-yı sihr-âzmây ızhâr ider ve gâh kalb-i sâlikde gavâşî-i beşeriyyeden ⁽²²⁾ ba‘z-ı ‘avârız vâkî‘ olup ğubâr-ı keşretten mir‘ât-ı mücellâya keder gelmekle çeşm-i cenân-ı ‘âşıkdan ⁽²³⁾ muhtecib olup kümün-ı ğayba gider. ‘Âşıq-ı bî-çâre dahı anuñ firâkına tâkat getürmeyüp ⁽²⁴⁾ edâ-yı şîrîn-i tûti-i cânı istimâ‘ itmek içün dâ‘imâ derd ü niyâz ve sûz u güdâzın arturup ⁽²⁵⁾ nâle vü âh ile cigerin deler. Zîrâ bâğ u bûstân nevha-i ebr-i siyâh ve bād-ı nesîmüñ seherî ⁽²⁶⁾ eyledügi âhdan neğâret-pezir olduğı gibi gül-zâr-ı maḥabbet dahı âb-ı dîde-i ‘âşıq ve âh-ı sine-i ⁽²⁷⁾ şâdıkdan tarâvet bulur. Nitekim Muhammed Şîrîn-i Mağribî bu maḳâmdan ḥaber virüp buyurur; **şî‘r**:

- [II,111a] ⁽¹⁾ Le-ḳad kâne lî ḳalbun ve ḳad kâne ‘an-ṣadri
Ve lâ-ismuhû yudrî ve lâ-resmuhû edrî³⁶³⁰
- (2) E hel sâra fî-leylin mine’l-‘ışki ve’ş-şevki
İlâ-ḥadreti’l-mezkûri min-‘âlemi’z-zikri³⁶³¹
- E lâ-leyte şî‘rî hel ulâḳiyyi merrâten
Ve hel aḳdî fî-luḳyâhu mâ fâte min-‘umrî³⁶³²
- (3) E lâ-men ra’â ḳalben ferîden mine’l-kevnî
E lâ-men ra’â ḳalben vaḥîden mine’d-dehri³⁶³³
- (4) E lâ-men ra’â ḳalben muṣaffen muṭahharan
Mine’ş-şekki ve’l-inkârî ve’ş-şirki ve’l-kufri³⁶³⁴
- E lâ-men ra’â ḳalben turaffa‘ ‘ani’l-vehmi
E lâ-men ra’â ḳalben turaḳḳâ ‘ani’l-fikri³⁶³⁵
- (5) E lâ-men ra’â ḳalben yedûru ‘ale’l-lubbi
E lâ-men ra’â ḳalben yefirru ‘ani’l-ḳişri³⁶³⁶
- E lâ-men ra’â bebeğâ’e ḥadrä’e ḥulleti

³⁶³⁰ “Benim bir kalbim var ve (o) benim göğsümdeydi; (fakat) ne ismi biliniyor ne de şeklini biliyorum.”

³⁶³¹ “(O kalp), aşk ve şevkten (kanatlarla) gece vakti zikir âleminde, zikredilen Hazret’in huzûruna ulaşır mı?”

³⁶³² “(Acaba) ömrümden geçip giden günlerde onu bir daha görebilecek miyim? Keşke onu tekrar görüp göremeyeceğimi bilebilseydim.”

³⁶³³ “Ey âlemde bir tek kalp göremeyen! Ey akıp giden zamanda dünyada bir tane (dahi) kalp göremeyen!”

³⁶³⁴ “Ey şüpheden, inkârdan, şirkten ve küfürden arınmış bir kalp göremeyen!”

³⁶³⁵ “Ey vehimlerden arındırılmış bir kalp göremeyen ve ey fikirleri aşır yükselbilmiş bir kalp göremeyen!”

³⁶³⁶ “Ey özün etrafında dolaşan bir kalp göremeyen ve ey kabuğundan dışarı çıkabilmiş bir kalp göremeyen!”

(6) Zamānu'ş-şafā ğābet mine'l-eyki ve'l-vikri³⁶³⁷

Ve kıltu lehū yā men leke'l-kevnu t̄ābi'un
Taḥaccebe 'an-'aynī ve ḳaddemte min-hecri³⁶³⁸

(7) Ve ḳāle'nbiṣāṭen 'anke mā kuntu nāziḥen
Ve lākinnenī 'avden ile'l-baṭni min-zaḥri³⁶³⁹

Pes, 'āşık-ı bī-ser ü sāmānuñ ⁽⁸⁾ eşk-i çeşm-i ḥūn-feşāniyla bağ-ı cenān ve ravza-i cānı leṭāfet bulmağ-ıla ol t̄ūṭi-i cān-ı nihān ⁽⁹⁾ dīde-i cenāna ruḥ-nümā olup envā'-ı dil-nüvāzlıklar ider. 'Āşık-ı bī-çāre daḥı; **beyt**:

(10) Murğ-i dilem bāz perīden girift
T̄ūṭi-i cān ḳand mezīden girift³⁶⁴⁰

diyüp raḳş u semā'a başlar. ⁽¹¹⁾ Egerçi kim kerrūbiyān-ı mele'-i a'lā ve rūḥāniyān-ı 'ālem-i bālā, bebgā-yı cān ve 'andelīb-i cenānuñ ⁽¹²⁾ ḳafeş-i ten ve maḥbes-i āb u gil-i bedende ḳayd u giriftār ve şekeristān-ı ezeli ve būsṭān-ı ⁽¹³⁾ lem-yazeliden mehcūr ve zār olduḡın görüp:

Āh k'ān t̄ūṭi-i cān bī-şekeristān çi kuned
(14) Āh k'ān bulbul-i dil bī-gul u būsṭān çi kuned³⁶⁴¹

diyü envā'-ı şefeḳat ü ḥasret ile istiğfār iderler. ⁽¹⁵⁾ Ammā hidāyet-i bī-ğāyet-i Eḥādī ve 'ināyet-i bī-nihāyet-i Şamedī'den kilistān-ı bedende gülistān ⁽¹⁶⁾ bedīdār ve şūristān-ı tende şekeristān nümūdār olup ol bebgā-yı şeker-ḥā-yı cān, ⁽¹⁷⁾ maḳām-ı ḳurb-ı eḥadiyyetde āşiyān ḳılır. İmdi evliyā'-i aşfiyā ve 'uşşāḳ u aşdiḳā ⁽¹⁸⁾ bunuñ emşāli ḥālāt müşāhede itdükde anlaruñ hem-dem ü enīsi gāh u bī-gāh nevḥa vü zārī ⁽¹⁹⁾ ve sūz u güdāz olur ve gāhī maḥrem ü celīsleri şükr ü āzādī ve feraḥ u şādī olur. ⁽²⁰⁾ Pes, **M**:

³⁶³⁷ "Ey yeşil elbise içindeki papağanı göremeyen! Çalılıklar içindeki kuş yuvasından safâ zamanı kayboldu."

³⁶³⁸ "Ona dedim ki: Ey âlemin kendisine tâbi olduğu (sevgili)! Ayrılığından dolayı gözlerim kapandı."

³⁶³⁹ "Dedi ki: Muhâcir olduğun müddetçe ferahlıklar seninle olsun; fakat ben zâhirden bâtına dönüyorum."

³⁶⁴⁰ "Yine gönül kuşumun uçası geldi; yine can papağanımın şeker tadası geldi." Mevlânâ'nın on altı beyitten oluşan 508. gazelinin ilk beyti olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyyât-ı Şems...**, C. 1-2, s. 296 (Birinci cilt kısmında).

³⁶⁴¹ "Âh! O can papağanı şeker dükkanını bulmayınca ne yapar? Âh! O gönül bülbülü çiçeksiz ve bostansız ne yapar?" Mevlânâ'nın on dört beyitten oluşan 788. gazelinin ilk beyti olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyyât-ı Şems...**, C. 1-2, s. 141 (İkinci cilt kısmı).

Bihter ān bâşed ki vaşf-i dil-berān
Gufte bâşed der-ḥadīş-i dīgerān³⁶⁴²

vefķınca Ḥazret-i Mevlānā⁽²¹⁾ ḳuddise sirruhu'l-esnā merd-i tācirūn ṭūṭīye olan nevḥa
vü zārīsi münāsebetiyle kendülerūn⁽²²⁾ ba' z-ı ḥālāt-ı seniyyesi beyānına şürū' idüp
buyururlar ki:

Ger Süleymān-rā çunīn murğī budī

⁽²³⁾ Eger Süleymān Nebī 'aleyhi's-selāmuñ bunuñ gibi bir murğ-ı hoş-elḥānı olsaydı,

Key ḥod ū meşğul-i ān murğān şudī (1722)

⁽²⁴⁾ Süleymān 'aleyhi's-selāmuñ ḥod böyle murğı var iken ḥāricde olan ṭuyūr-ı
āfākīye nice meşğul olurdu? ⁽²⁵⁾ Ya' nī meşğul olmazdı. Bu beyt-i şerīfde beyne's-
şurrāḥ ḥayli ḳīl ü ḳāl olmışdur. ⁽²⁶⁾ Lākin sırr-ı Mevlānā ḳuddise sirruhu'l-esnādan
teveccüh-i tām̄ ile istimdād olunduķda ma' nā-yı beytde ⁽²⁷⁾ iki vech rū-nümā oldu.
Vech-i evvel budur ki eger 'uşşāk-ı İlāhī zuhūr-ı tecellī-i eḥadiyyü'z-zāt ile
[II,111b]⁽¹⁾ müstağrakun fi'l-vaḥdeti olduķda niçe zamān şahva gelmeyüp ḥālet-i
istiğrāklarında olan ⁽²⁾ vaḥdetlerine mertebe-i şahvda olan keşretleri māni' ü ḥicāb
olduğı gibi, Süleymān 'aleyhi's-selāmuñ daḥı ⁽³⁾ ḥīn-i ḥükümetde ve ḥālet-i da' vetde
olan şüret-i keşret vaḥdetine māni' olaydı, Süleymān ⁽⁴⁾ 'aleyhi's-selām vuḥuş u
ṭuyūr-ı sâ'ire ve da' vet ü ḥükümet ile kaçan meşğul olurdu?³⁶⁴³ Ya' nī olmazdı. ⁽⁵⁾
Kezālik Süleymān-ı zamān meşābesinde ve verāşet-i velāyet-i 'āmm̄-i muṭlaķa-i
Muḥammediyye mertebesinde olan ⁽⁶⁾ ḳuṭb-ı 'ālem ve mürşid-i a'zamuñ sâ'ir-i
sālīkler gibi vaḥdetlerini keşret setr ideydi ṭāliblerūn aḥvāliyle ⁽⁷⁾ kaçan taḳayyüd
iderlerdi? Lākin Ḥaḳ Celle ve 'Alā enbiyā'-i 'izām ve maḫhar-ı meşreb-i
Muḥammedī olan ⁽⁸⁾ veliyy-i ekmele ism-i vāsi' ile tecellī idüp ber-müceb-i: "E lem-
neşrah leke şadrak,"³⁶⁴⁴ şüret-i keşret, ⁽⁹⁾ vaḥdetlerine ḥicāb olmaz. Pes, anlaruñ

³⁶⁴² "Güzellerin vasfının başkalarının sözleri (kıssaları) içerisinde söylenmiş olması daha iyi olur." *Mesnevî*'nin 1. defterinin 136. beytidir. Bkz. Celāleddīn er-Rûmī, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 9. Bu neşirde "Hoşter ān bâşed ki sirr-i dil-berān/Gufte āyed der-ḥadīş-i dīgerān" şeklindedir.

³⁶⁴³ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın kāmīl-i mükemmil ve kāmīl-i gayr-ı mükemmil hakkında olduğı belirtilmiştir.

³⁶⁴⁴ "Biz senin göğsünü açıp genişletmedik mi?" (İnşirah, 94/1)

katında keşret ü vahdet mütesāvī olmağ-ıla enbiyā'-i ⁽¹⁰⁾ 'izām 'ibādu'llāhi 'āmmeten da'vet ve evliyā'-i kirām hāşşaten t̄alib-i şādıkları terbiyet iderler ⁽¹¹⁾ ve t̄aliblerün terbiyetleri anları Hāḡ'dan bir ān meşğul kılmaz. Ve Hāzret-i Mevlānā bu beyt-i şerīfde ⁽¹²⁾ Süleymān 'aleyhi's-selāmı taḡşīş bi'z-zikr itdūgi, murğ münāsebeti iledür. Ve vech-i şānī budur ki ⁽¹³⁾ bundan aḡdem mertebe-i velāyet ile nübüvvetde olan taḡkīkat beyān olunduğı üzre her bir ⁽¹⁴⁾ nebīnün kendü velāyeti kendüde olan mertebe-i nübüvvetden efdaldür. Ne ān ki velī nebīden efdal ola? ⁽¹⁵⁾ İmdi Süleymān'aleyhi's-selām vuḡuş u t̄uyūr ile mükāleme ve da'vet-i ḡalka iştigāl üzre iken ⁽¹⁶⁾ nūr-ı ḡurşīd-i tecellī-i eḡadiyyü'z-zāt āsmān-ı çārum-ı ḡaḡīkatden t̄ulū' idüp arāzī-i ⁽¹⁷⁾ muḡaddese-i vilāyetini münevver itmekle sırr-ı ḡazā vü ḡader āşikāre olup ber-müceb-i *Lī ma'allāhi* ⁽¹⁸⁾ *vaḡtun lā-yesa'unī fīhi melekun muḡarrebun ve lā-nebiyyun murselun*,³⁶⁴⁵ nebīnün nūr-ı vilāyeti nūr-ı nübüvvetine ḡalebe idüp bizde vāḡi' olan ⁽¹⁹⁾ ḡālet gibi bebgā-yı rūḡ-ı ḡudśī ve ḡümā-yı cinān-ı ünsī cevvi-i hevā-yı lā-mekāna t̄ayerān ideydi, ⁽²⁰⁾ ol ḡinde vuḡuş u t̄uyūra şu'ūr-ı tekellümden ve nā-ehl olanları t̄arīḡ-ı hidāyete da'vetden ⁽²¹⁾ ḡalurdı. Zīrā da'vet-i enbiyāya fütür gelmemek içün Hāḡ Tebāreke ve Te'ālā ḡīn-i da'vetde enbiyāsını ⁽²²⁾ sırr-ı ḡazā vü ḡaderden muḡtecib ider. Aña binā'en ki enbiyānūn da'veti 'āmdur. Ma'a-hāzā Hāḡ ⁽²³⁾ Celle ve 'Alā enbiyā'-i 'izām 'aleyhimü's-selāma sırr-ı ḡazā vü ḡaderi keşf idüp ḡable'd-da'vet ⁽²⁴⁾ ehl-i hidāyet ile nā-ehl-i hidāyet olanı bilürler. Pes eger sırr-ı ḡazā vü ḡader ḡīn-i da'vetde ⁽²⁵⁾ enbiyādan muḡtecib olmasa da'vet-i 'āmmede şavāb görmezlerdi. Pes, Hāḡ Te'ālā ḡīn-i da'vetde ⁽²⁶⁾ enbiyāsından sırr-ı ḡazā vü ḡaderi setr idüp 'umūm üzre da'vet ile emr eyledi. Fe-li-hāzā ⁽²⁷⁾ enbiyā'-i 'izām daḡı hidāyete ehl olanları müşāhede itmek içün sırr-ı ḡazā vü ḡadere [II,112a] ⁽¹⁾ muḡḡali' olmaḡlığı Hāḡ'dan ilḡāḡ iderler. Hattā mü'ehhil olmayanları da'vetden şoñra da'vetde ⁽²⁾ mübālaḡa itmekle bilā-fā'ide ta'ab u zaḡmet çekmeyeler ve "Niçün da'vetimüz

³⁶⁴⁵ "Benim Allah'la öyle bir vaktim vardır ki ne Allah'ın en yakın melekleri ne de bir nebî o sırta vâkıf olur." Bkz. Aclūnī, a.g.e., C. 2, s. 244 (2159. metin). Klasik edebiyatta bu rivāyetin iktibasına dāir örnekler için bkz. Keleş, **Divan Şiirinde...**, 382-384.

qabul itmediler?” diyü müte’ellim olmayalar. ⁽³⁾ Ammā ‘acebdür ki sırr-ı qazā vü qader ‘ālim-i qazā vü qader olanlara rāḥat u elem i’ṭā ider. ⁽⁴⁾ Hāl-i ān ki rāḥat u elem naḳīzayndur; ya’nī sırr-ı qazā vü qader enbiyā’-i ‘izāma münkeşif olduḳda ⁽⁵⁾ mü’mīn ü kāfir ve muvaḥḥid ü müşrik kimlerdür ve imāna müsta’idd olan ile olmayanlar kimlerdür ⁽⁶⁾ ma’lūm idinmişken da’vet-i ‘āmme ile emr olınduḳları şıḳl-ı i’azīm olup lākin ḥīn-i da’vetde ⁽⁷⁾ qazā vü qaderden muḥteciḳ olmaḡ-ıla elemde iken rāḥat olur ve da’vete kıyām gösterür. Pes, ⁽⁸⁾ da’veti qabul itmeyen mu’ānidler için daḡı müte’ellim iken ba’de’d-da’veti sırr-ı qazā vü qader ⁽⁹⁾ münkeşif olduḡı gibi qabul itmeyenlerde isti’dād-ı ezeli olmaḡın müşāhede idüp ⁽¹⁰⁾ rāḥat olur. Ve daḡı “Ve mā ‘aleynā ille’l-belāḡu”³⁶⁴⁶ diyü cevāb virür. Nitekim baḡr-i zehḡār-ı ⁽¹¹⁾ ḡaḳā’ik Şeyḡ Muḡyiddīn-i ‘Arabī Faşş-ı ‘Üzeyriyye’de sırr-ı qazā vü qader i’ṭā’-i naḳīzayn itdüḡin ⁽¹²⁾ beyān itmişdür. *Qāle ḡuddise sirruhū: Fe-sirru’l-qaderi min-ecelli’l-ulūmi ve mā yufhemmeḡu’llāḡu illā li-men iḡteşşahu* ⁽¹³⁾ *bi’l-ma’rifeti’t-tāmmeti, fe’l-‘ilmu biḡi’ yu’ṭī er-rāḡate’l-kulliyyete li’l-‘ālimi biḡi’ ve yu’ṭī’l-‘azābe’l-elīme li’l-‘ālimi biḡi’,* ⁽¹⁴⁾ *eyḡan fe-huve yu’ṭī en-naḡīḡayni, ve biḡi’ vaṡafe’l-Haḡḡu nefsehū bi’l-ḡaḡabi ve’r-riḡā’i ve biḡi’ teḡābelet* ⁽¹⁵⁾ *’l-esmā’u’l-ilāḡiyyetu.*³⁶⁴⁷ İmdi ey müstemi’-i qābil! Muḡaddime-i mezbūre ve ma’ānī-i mezkūreyi iz’ān kılduḡsa bu beyt-i şerīfde ba’z-ı müteveḡhimīn teveḡḡüm idüp ⁽¹⁶⁾ “Eger ḡāceden murād ḡazret-i Mevlānā ve yāḡūd ‘uşşāḡdan bir āḡer velī olursa ‘alā-kile’t-taḡḡireyn ⁽¹⁷⁾ tafḡīlun velī ‘ale’n-nebī lāzım gelür ve eger ḡāceden murād ‘āmme-i mü’mīnīn olursa ⁽¹⁸⁾ su’āl girü muḡarrerdür. Pes, bu beytün ma’nāsı şer’-i şerīfe taṭbīḡ ve ‘aḡl-ı selīme tevḡīḡ ne vechle ⁽¹⁹⁾ olur?” diyenlerün su’ālleri beyḡde ve ‘aḡılları selāmetden ḡālīdür. Ve şurrāḡuñ daḡı ba’zısı ⁽²⁰⁾ def’-i teveḡḡümāt için yazduḡları tevcīḡāt ma’nādan ba’id olup ve “İfrāt-ı maḡabbet ⁽²¹⁾ ‘aşıḡa germiyyet virmekle

³⁶⁴⁶ “Bizim üzerimize düşen, ancak tebliḡdir.” (Yâsin 36/17, nâkıs iktibas)

³⁶⁴⁷ “(İbn Arabî şöyle) dedi: ‘Kader sırrı, ilimlerin en yücesidir ve Allah bu ilmi, sadece kâmil bir mârifet nasip ederek özel kıldıḡı kimselere bildirir. Söz konusu ilim, sahibine tam bir rahat ve huzur verdiḡı gibi elim bir azap da verir. Yani bu ilim, âlimini iki zıt durumun içinde bırakmaktadır. Hak Teâlâ da kendisini gazap ve rızâ ile vasıflandırmıştır. (Yani) İlâhî isimler de zıtlarıyla müteḡābildir.” Bkz. Muḡiddīn-i Arabî, **Fusûsü’l-Hikem**, Çev. Nuri Gencosman, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956, s. 142.

edebden hüruc lâzım gelür.” diyü Cüneyd-i Bağdādī ḳaddesa’llāhu sırrahūnuñ ⁽²²⁾ “Maḥabbet dürüst olduḳda şart-ı edeb sâḳıṭ olur.” buyurduḳların bu maḥalde icrā münāsib ⁽²³⁾ olmaz. Belki Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū, Süleymān ile kendülerin murād buyurup ve verāšet-i kemāliyye-i ⁽²⁴⁾ Muḥammediyye’de olduḳlarını iş‘ār idüp seyr-i vasaṭda olan sālîklere ve aḫyānen vaḥdetlerine ⁽²⁵⁾ keşret tārī olan ‘āşıḳlara buyururlar ki: “Ey ‘āşıḳān, ey şādıḳān! Eger sizūñ tūṭī-i ⁽²⁶⁾ cenānıñuz gibi bizüm daḥı murğ-ı sırrımız ba‘z-ı ‘avārız ile dīde-i cāndan muḥtecib olaydı ve vaḥdetimizde ⁽²⁷⁾ keşret ḥicāb olup bizüm şühūdımızda keşret ile vaḥdet müsāvi olmayaydı, şol sālîk-i rāh olan [II,112b] ⁽¹⁾ şādıḳların tūṭıyān-ı dilleri ki fezā-yı maḥabbet ve cevvi-i hevā-yı vaḥdetde cevelān itmege ṭāliblerdür; ⁽²⁾ anları ḥabs-i ḳafeş-i ten ve dār-ı maẓīḳ-i bedenden ḥalāş itmek terbiyesiyle nice taḳayyüd iderdük? Ya‘nī ⁽³⁾ taḳayyüd idemeyüp sizūñ gibi henüz gāh teraḳḳī ve gāh tenezzülde olurduḳ. Mertebe-i mezbūrede olan ⁽⁴⁾ sālîklere ise irşād şaḥīḥ olmaz ve anların irşād itdüḳ felāḥ bulmaz.” ma‘nāsını mutaẓammındur. ⁽⁵⁾ Fe’fhem cidden. Zīrā merd-i kāmîl ve mürşid-i mükemmilden ḡayrı olan ‘āşıḳlar ḥālet-i istiḡrāk ve zāt-ı ⁽⁶⁾ eḥadiyyetde müstehlek olup cezebāt-ı Raḥmāniyye ile bī-ser ü pā olduḳları naẓar-ı pīr-i kāmilden baḥş u ⁽⁷⁾ ‘aṭā olınmışdur ve henüz kendünün mülki olmamışdur. Anuñ-çün ol tūṭī-i cān gāh kümün-ı ḡayba ⁽⁸⁾ gider ve gāh zāhir olur. Pes, ‘āşıḳ-ı şādıḳlara ba‘z-ı ‘avārız vāḳi‘ olup kemāl-i zühüllerine ⁽⁹⁾ noḳşān gelüp tenezzül vāḳi‘ olduḳça nāle vü āh idüp dirler ki:

Ey dirīḡā murğ k’erzān ⁽¹⁰⁾ yāftem

“Ey dirīḡā! Ol murḡı ki meccānen ve ucuz buldum; ya‘nī benüm aña liyāḳatım ile degil, belki maḥz-ı ⁽¹¹⁾ ‘aṭadan vāşıl olmuş idüm; ve lākin gönül beklemeye ḳādir olmayup ve ḥıfz u ḥirāseti ne vechle olurmuş ⁽¹²⁾ bilemeyüp

Zūd rūy ez-rūy-i ū ber-tāftem (1723)

‘ale’l-fevr anuñ yüzinden yüz çevirdüm” ⁽¹³⁾ diyüp ḥālet-i televvünlerinden feryād iderler. Ve ekşer-i sālîkler ḥāllerinden ayrılıp tenezzüle ⁽¹⁴⁾ düşdüḳlerine bā‘iş, ḥıfz-ı

lisân itmeyüp keşf-i esrâr itdükleridür. Fe-li-hâzâ Hâzret-i Mevlânâ ⁽¹⁵⁾ zebânûn ziyânına müte‘allik olan ahvâlün beyânına şürû‘ idüp buyururlar ki:

Ey zebân tû bes ziyânî ⁽¹⁶⁾ mer merâ

‘İşk sūdâgerleri olan sâlikler hayât-ı kalbleri olan bebğâ-yı ‘ışkuñ ve tûtî-i ⁽¹⁷⁾ cânûn ten kafesinde mürde meşâbesinde kaldığı kendünün hıfz-ı lisân itmedüğinden ⁽¹⁸⁾ olduğın bilüp zebânına serzeniş idüp dir ki: Ey zebân! Sen baña çok ziyânsın.

⁽¹⁹⁾ **Çun tuyî gūyâ çi gūyem men tu-râ (1724)**

Çünkü gūyâ sensin, ben saña ne diyeyin? Ya‘nî baña ziyân ⁽²⁰⁾ yine bendendür ve bu kadar mazarrâta sebep lisânumdur. Kime kimden şikâyet ideyim? Hâl-i ân ki тұrmayup ⁽²¹⁾ yine söylersin.

Ey zebân hem âteş u hem hırmenî

Ey zebân! Hem âteş ve hem hırmensin. Ya‘nî ⁽²²⁾ gâh kelimât-ı tayyibe ve ‘ibârât-ı laṭîfe idüp envâ‘-ı ma‘ârif ü hasenât hırmenin kaldurup ⁽²³⁾ gönül enbârın ma‘ânî vü ḥaḳâ’ik ile māl-â-māl idersin ve gâh olur ki kelimât-ı nâ-meşrû‘a ⁽²⁴⁾ ve ‘ibârât-ı ğayr-ı merbûta idüp hırmen-i ṭâ‘ât u meḥâsine âteş idersin ve ehl-i Ḥaḳḳ’a ⁽²⁵⁾ seng-i melâmet remy itdürürsin.

Çend in âteş der-in hırmen zenî (1725)

Ey zebân! Bu âteşi ⁽²⁶⁾ bu hırmen-i ṭâ‘âta niçeye dek urursın?

Der-nihân cân ez-tu efgân mî-kuned

Ey zebân! ⁽²⁷⁾ Cân nihânda senden efgân eyler.

Gerçi her çi gūyiyeş ân mî-kuned (1726)

Egerçi cânâ her ne söylerseñ [II,113a] ⁽¹⁾ cân anı eyler, ya‘nî emr ü nehyden her ne diseñ cân aña muḥâlefet itmez. Sende bu ḥâşşa daḥı ⁽²⁾ vardur, lâkin cânûn şikâyeti daḥı yine sendendür.

Ey zebân hem genc-i bî-pâyân tuyî

Ey zebân! Hem ⁽³⁾ genc-i bî-pâyân sensin; ya‘nî yigirmi toḳuz ve otuz iki ḥurûfda derc olınan ‘ulûm ⁽⁴⁾ u ḥaḳâ’ik gencinün keşf-i esrârına sen miftâhsın ve kenz-i bî-ğâyesin. ‘Aṭṭâr:

Zi-lafzet in-çunin āsāyiş-i rūḥ
Derūn-i dil futād ez-^c ayn-i meftūḥ³⁶⁴⁸

Ve lâkin.³⁶⁴⁹

Ey zebān ⁽⁵⁾ hem renc-i bî-dermān tuyî (1727)

Ey zebān! Renc-i bî-dermān daḡı yine sensin. *Kemā ḡāle ‘Alî kerrema’llāhu* ⁽⁶⁾
*vechehū: “Selāmetul-insāni fi-ḡıfzi’l-lisān.”*³⁶⁵⁰ ve *ḡāle: “El-belā’u muvekkelen bi’n-
nuṭḡi.”*³⁶⁵¹ Fi’l-ḡaḡiḡa zebān ⁽⁷⁾ ṡaḡirū’l-cirmdür; lâkin eṡer-i cerḡi oñulmaḡ iḡtimālî
yoḡdur. Kemā ḡile:

Cerāḡatu’s-sināni leha’t-tiyāmu
⁽⁸⁾ Ve lā-yeltāmu mā ceraḡa’l-lisānu³⁶⁵²

Aṡḡāb-i zikr-rā heme sūd ez-zebān-i ḡod
Lîkin ziyān-i mā hemegî ⁽⁹⁾ ez-zebān-i mā³⁶⁵³

fehṡāsınca ey zebān-ı pür-ziyān!

Hem ṡafîr u ḡud’ a-i murḡān tuyî

Hem ṡuyūr u ⁽¹⁰⁾ murḡānuñ ṡafîr ü ḡud’ ası sensin; ya’ nî dehān-ı muḡallidden murḡ-ı
cān-ı ṡālibānı aldayıcı ⁽¹¹⁾ ve kelimāt-ı muḡaḡḡiḡiḡiñ söyleyici ve ḡālî zihnlere ṡayd idici
sensin.

Hem enîs-i vaḡṡet-i ⁽¹²⁾ hicrān tuyî (1728)

Muzāf-ı taḡdîrî üzre hem hicrān ve vaḡṡet ṡāḡibinüñ enîsi sensin. ⁽¹³⁾ Ya’ nî maḡām-ı
ḡurb-ı civār-ı Raḡmānî’den ḡurbet-ābād-ı ebdāna ḡayd olınan ṡuṡiyan-ı cānuñ ⁽¹⁴⁾ hecr
ü firāḡda enîsi sensin. Zirā murḡān-ı ervāḡ kelimāt-ı ḡudsiyye-i enbiyā vü evliyādan
⁽¹⁵⁾ mütenebbih olup vaṡan-ı aṡlîlerine ric’ at ve maḡabbet-i İlāhiyye ile ünsiyyet ḡaṡıl
iderler. Pes, ey ⁽¹⁶⁾ zebān! Sende bu iki ṡıfat daḡı mevcūddur. İmdi:

³⁶⁴⁸ “Senin sözlerinin getirdiḡi ruh huzūru, açılmış olan (basiretli) gözden kalbin derinliklerine düṡtü.”
Bu beyit *Cevherü’z-zât*’ın “Der-Ma’nî-i Men Arafe Nefseḡ...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir.
Bkz. *Cevherüz-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.

³⁶⁴⁹ Yukarıdaki beyitle “ve lâkin” ifadesi metinde yeri gösterilip saḡḡ kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁶⁵⁰ “Hz. Alî’nin dediḡi gibi: İnsanın selāmeti, dilini muhafāza etmesindedir.”

³⁶⁵¹ “Ve (yine ṡöyle) dedi: Belā, konuşmaya baḡlıdır.”

³⁶⁵² Denildiḡi gibi: “Mızrak yarası iyileṡir, ama dil yarası iyileṡmez.”

³⁶⁵³ “Zikir ehli dillerinden dolayı tamamen menfaattedir; biz ise dilimizden dolayı bütünüyle
zarardayız.” İki beytin baş taraflarına da genelde yapıldıḡı üzere sūrhle birer iṡaret konulmuṡtur.
Ayrıca Hz. Alî’nin sözleri ve bu iki beyit Ankaravî’de de aynı beytin ṡerhinde yer almaktadır. Bkz.
Tanyıldız, a.g.t., s. 740 (1727. beyit).

Çend emānem mī-dihī ey bī-emān

⁽¹⁷⁾ Ey zebān-ı bī-emān! Baña niçeye degin emān viresin? Ya‘nī ‘ākıbet bir gün emān virmeyüp ⁽¹⁸⁾ helāke kaşd idersin. Zirā:

Ey tu zih kerde be-kīn-i men kemān (1729)

Ey sen benüm kīnime kemānı ⁽¹⁹⁾ kirişlemiştin. Ya‘nī sinān-ı lisān ile kemān-ı dehāndan remy-i sihām-ı kelām idüp ⁽²⁰⁾ beni mecrūh itmege ‘azīmet eylemişsin.

Nek bi-perrānīde’ī murğ-i merā

Ey zebān! İşte şimdi ⁽²¹⁾ benüm murğumı uçurmuşsin. Ya‘nī benüm murğ-ı hoş-elhānum zāyi‘ olmağa sen bā‘ iş olduñ.

⁽²²⁾ Der-çerā-gāh-i sitem kem kun çerā (1730)

Zulm çerā-gāhında ve sitem mer‘asında az otlar. Ya‘nī ⁽²³⁾ zulm ü sitem semtinden söz söyleme ve hadd-i şer‘den tecāvüz kılma.

Yā cevāb-i men bi-gū ⁽²⁴⁾ yā dād dih

Yā baña cevāb-ı şāfī vir ki def‘-i mazarratuña ‘ilāc nedür; ve yāhūd dād vir ⁽²⁵⁾ ve ‘adl idüp inşāfa gel.

Yā merā z’esbāb-i şādī yād dih (1731)

Ve yāhūd baña şādīlīga ⁽²⁶⁾ müte‘allik olan esbābdan yād vir. Ya‘nī esbāb-ı meserret ve zuhūr-ı maḥabbeti zıkr ⁽²⁷⁾ eyle ki feraḥ-nāk olup gül-zār-ı maḥabbetüñ bülbül-i hezārı olalum ve zevk-ı derūnı bulalum.

[II,113b] ⁽¹⁾ Ey dirīgā şubḥ-i zulmet-süz-i men

Ey dirīgā, benüm şubḥ-ı zulmet-süzüm!

Ey dirīgā nūr-i şubḥ-efrūz-i men (1732)

Ey dirīg ⁽²⁾ olsun benüm şubḥa ziyā virici nūrum! Ya‘nī bi-ṭarīk-ı l-isti‘āre tūtışini şubḥ-ı zulmet-süz ve nūr-ı ⁽³⁾ şubḥ-efrūza temşil idüp bu maḥalde tūtīden murād nūr-ı cezbe-i Raḥmāniyye ve ziyā-yı maḥabbet-i ⁽⁴⁾ Sübhāniyye’dür. Pes, ‘āşık keşret-i beşeriyetden feryād ve pertev-i envār-ı cezebāt-ı Raḥmāniyye’nüñ ⁽⁵⁾ serā-perde-i ğaybda olduğına āh u nāle ile “dād u dād” diyüp “Ey zulmet-i cehl ü ğaflet ⁽⁶⁾ ve küdüret-i beşeriyeyi iḥrāk ve maḥv u izāle eyleyen ziyā-yı şubḥ-ı cezbe vü

maḥabbet ve şubḥ-ı maḥabbet-⁽⁷⁾efrūz olan nūr-ı tecellî-i eḥadiyyet ve ḥālet-i istiḡrāk fi'l-vaḥdet! ⁽⁸⁾ Ḥayfā vü dirîḡ baña olsun ki senden maḥcûb ḳaldum ve küdürât-ı nefsâniyye ve ğavâşî-i beşeriyye ile ⁽⁹⁾ âlûde-i keşret oldum. Ḳandasın?

Ey dirîḡā murḡ-i ḥoş-pervâz-i men

Ḥayfā vü dirîḡ ey ⁽¹⁰⁾ benüm murḡ-ı rûḥ-ı ḥoş-pervâzum!

Z'intihâ perrîde tâ âġâz-i men (1733)

İntihâdan tâ benüm âġâzuma pervâz ⁽¹¹⁾ idici tûṭî-i cānum; ya' nî intihâ ki ḥazîz-i beşeriyyetdür, ibtidâsı olan mertebe-i eḥadiyyete ⁽¹²⁾ irtikâ idici rûḥ-ı revân ve bebgâ-yı cānum dimekdür, zîrâ rûḥ-ı insânî inda'llâh ve a'yân-ı ⁽¹³⁾ şâbitede olan mertebe-i vaḥdet ki mebde'dür, andan nüzûl idüp 'âlem-i şehâdete geldükde âḡir-i merâtib ⁽¹⁴⁾ olan mertebe-i insâna geldüġi nihâyet-i tenezzül olup keşret ile muḳayyed olduġına daḡı mebde' ⁽¹⁵⁾ i' tibâr iderler ve keşretten mertebe-i vaḥdete sefer itmege ma'âd dirler. Pes, be-' aks hem mebde' ⁽¹⁶⁾ ma'âd ve hem ma'âd mebde' olur. Pes, bu beytde olan intihâdan murâd beşeriyyetdür ki rûḥ-ı insânî ⁽¹⁷⁾ seyr ila'llâh idüp mebde'i olan 'âlem-i bâlâ-yı vaḥdete cevelân ider dimekdür. Bundan aḡdem ⁽¹⁸⁾ daḡı ba'z-ı maḥalde sırr-ı bed' ü icâd ve beyân-ı mebde' ü ma'âd tafşîl olunup ḥuşûşan ⁽¹⁹⁾ *Meşnevî-i Şerîf* üñ evvelinde; **M:**

Herkesî k'û dūr mând ez-aşl-i ḥ'îş
Bâz cüyed rûzgâr-i ⁽²⁰⁾ vaşl-i ḥ'îş³⁶⁵⁴

beytinde ve daḡı 'âşık-ı kenîzek olan şâh ḥikâyesinde; **M:**

'Âşikî ger z'in ser u ⁽²¹⁾ ger z'an serest
'Âḳibet mâ-râ bedân ser-rehberest³⁶⁵⁵

beytinün şerḥlerinde taḥḳîḳ olunmuş-ıdı. ⁽²²⁾ Lâkin bu maḥalde daḡı tefennün fi'l-'ibâreti ṭarîḳı üzre bi-ṭarîḳı'l-icmâl bir miḳdâr keşf ü beyân lâzım ⁽²³⁾ gelmekle ṭâlib-i şâdık ve sâlik-i 'âşıklarun zâmîr-i mihr-tenvîrlerine ḡafî olmaya ki mevcûdâtın ⁽²⁴⁾ her mevcûd terbiye-i vücûd için vaz' olınan silsile-i ṭarîḳatdan envâ'-ı 'avâlim-i

³⁶⁵⁴ “Aslından (vatanından) uzaklaşmış olan kimse, orada geçirmiş olduġu vakitleri tekrar arar.” *Mesnevî*’nin dördüncü beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 3.

³⁶⁵⁵ “Âşıklık ister o baştan ister bu başran (ister maddî isterse mânevî) olsun, bizi sonunda o tarafa ulaştıran başrehberdir.” *Mesnevî*’nin 111. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 8.

muhtelif⁽²⁵⁾ ‘ubür idüp bu ‘âlem-i şehâdet ve mertebe-i beşeriyyete geldükleri dest-i taleb-i dâmen-i câna teşebbüs⁽²⁶⁾ idüp ve teşne-i âb-ı zülâl-i vişâl olan cân-ı ğarîb müteveccih-i kurb-ı Hâzret-i Kibriyâ vü Celâl⁽²⁷⁾ olmağ-ıçündür. İmdi egerçi kim a‘yân-ı kevniyyeye kişver-i ‘âlem-i vücûb u ma‘nâdan [II,114a]⁽¹⁾ serâçe-i ‘âlem-i imkân u şûret ve hücre-i dünyâ-yı pür-meşakkâte geldükleri cihetden müsâfir dirler;³⁶⁵⁶ ⁽²⁾ fe-emmâ ‘inde erbâbi’l-keşf ve ş-şühûd müsâfir aña dirler ki edhem-i tâzî-i seyr ve ma‘iyye-i bâd-pây-ı ⁽³⁾ sülûke süvâr olup hâzîz-i derekât-ı ‘âlem-i imkân u tabî‘atden evc ü zirve-i ‘âlem-i vücûb ⁽⁴⁾ u vahdete terakki vü şu‘ûd eyleye. Ammâ istiş‘âd dahı ‘inde erbâbi’l-istidlâl mu‘teber olan ⁽⁵⁾ haşevât-ı fıkır ve aqdâm-ı nazar ile olmayup belki seyr-i keşfî ve tayr-ı şühûdî tarîkı üzre ola. ⁽⁶⁾ Pes seyr dahı ba‘de’n-nüzûli fi‘-mertebeti’l-beşeriyye üç nev‘a münkasım olup seyr ila’llâh ve seyr bi’llâh ve ma‘a’llâh ve seyr fi’llâhdur ⁽⁷⁾ ve bu seyr, seyr-i evvelün ‘aksidür, Ya‘nî mevcûdât seyr ‘ani’llâh eyledükde nihâyet-i mevâtın-ı nüzûl ⁽⁸⁾ ve seyr ila’llâh için bidâyet ve menzil-i evvel olan mertebe-i insâniyyetde âşiyân tutmuşlardur ki ⁽⁹⁾ seyr-i mezbûr ‘umûm-ı halka vâkı‘ olmuşdur. Pes, bunun bidâyeti anuñ nihâyeti ve anuñ nihâyeti bunun ⁽¹⁰⁾ bidâyeti olmuş olur. İmdi meczûb-ı sâlik-i râh-ı hakîkat olan ba‘de’l-irtikâ‘i ile’l-kušvâ ⁽¹¹⁾ muttaşîf bi’l-bekâ olup ve merâtibe tenezzül idüp Hakk’ı cemî‘-i merâtibde müşâhede eyledükde ⁽¹²⁾ cemî‘-i merâtibi Hakk’la seyr ider ve bundan şoñra seyr ma‘a’llâh ne ma‘nâdur bilür ve ‘ayne’l-yakîn görür. ⁽¹³⁾ Ve çünkü Hakk’ı halkla ve vahdeti keşret ile müşâhede eyleye, keşreti ‘ayn-ı vahdet ve vahdeti ⁽¹⁴⁾ ‘ayn-ı keşret olup ne keşret sâtir-i vahdet ve ne vahdet kâdih-i keşret ve ne Hakk mâni‘-i ⁽¹⁵⁾ halk ve ne halk sâtir-i Hakk olur. Ve buña seyr fi’llâh dinilür ve seyr fi’llâhda ğâyet ⁽¹⁶⁾ ü nihâyet olmaz. Aña binâ‘en ki tenevvü‘ât-ı tecelliyât-ı İlâhiyye ve ta‘avvurât-ı şu‘ûnât-ı Rabbâniyye’ye ⁽¹⁷⁾ hadd ü nihâyet yokdur. Pes, seyr-i evvel şecere ve seyr-i şânî semere ve neticesi kelime-i tevhîd olur. ⁽¹⁸⁾ Ya‘nî be-tarîk-ı leff ü neşr “lâ-ilâhe illa’llâh” demek olur ve netice-i seyr-i şâlis Allâh’dan

³⁶⁵⁶ Derkenara “Der-beyân-ı musâfirân-ı râh-ı tarîkat” yazılmıştır.

ğayrı olmaz. ⁽¹⁹⁾ Hâşıl-ı kelâm, çünkü sâlik şîfât-ı beşeriyye ve simât-ı imkâniyye-i mütenâhiyyesinden şâfî ⁽²⁰⁾ ve kendü kendüde ğayr-ı mütenâhî ola ve cezebât-ı Hâk'dan bir cezbe ile mücib-i işneyniyyet olan ⁽²¹⁾ hestî-i mevhûm-ı mecâzîsinden hâlâş ve vâşıl-ı hestî-i Hâk ola; haşâ'îş-i neş'etüñ şu'unâtı ⁽²²⁾ hasebiyle lâ-yetenâhî olur. Meşelâ *Gülşen-i Râz*'da hestî-i Hâk âteşe ve hestî-i mecâzî duhâna ⁽²³⁾ nisbet olup Şeyh Maḥmûd-ı Şebüsterî buyururlar ki; **Gülşen**:³⁶⁵⁷

(24) Musâfır ân buved k'û bu'gzered zûd
Zi-ḥod şâfî şeved çun âteş ez-dûd³⁶⁵⁸

Be-^ç aks-i seyr-i evvel der-menâzil
Reved tâ gerded ü insân-i kâmil³⁶⁵⁹
(25) Dihed yek-pâre hestî-râ be-târâc
Der-âyed ez-pey-i Aḥmed be-mi^ç râc³⁶⁶⁰
Resed çun nokṭa-i âḥer be-evvel
Der-âncâ ne melek gunced ne mursel³⁶⁶¹

⁽²⁶⁾ İmdi seyr-i evvel oldur ki sâlik merâtib-i istikmâlde kâmil olur ve seyr-i şânî oldur ki sâlik ⁽²⁷⁾ kâmil ü mükemmil olur ve seyr-i şâliş oldur ki ol menzilde bulunan ^çârif-i muḥakḳıḳ olur. Pes, ^çirfân [II,114b] ⁽¹⁾ nihâyet-i mertebe-i kemâl-i insânî idügi muḳarrer oldu. **Mağribî**:³⁶⁶²

Ey mihr tu muhr-i ḥâtem-i cân
V'ey zindeġi ez-tu der-dem-i cân³⁶⁶³
(2) Bî-tû nefesî ne mî-tevân zed
Ey hem-dem-i cism u hem-dem-i cân³⁶⁶⁴
Ey şûret-i ma^ç nî-i du ^çâlem

³⁶⁵⁷ İlk iki beyit dördüncü “Suâl”in “Cevâb” kısmında, diğer ikisi ise hemen akabinde gelen “Kâide” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 74; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, s. 113 ve ayrıca bkz. s. 118 (311-312 ve 333-334. beyitler).

³⁶⁵⁸ “Yolcu nereye gidiyorsa hızlı olmalı (ve) ateşin dumandan arınması gibi kendinden arınmalı.”

³⁶⁵⁹ “(Böylece) ilk seyrin yansımasıyla (ışık tutup yol göstermesiyle) menzillerde kemâle erene kadar gider.”

³⁶⁶⁰ “Varlığı yağmaya verip Hz. Peygamber’in (s.a.v) peşinden mîrâca çıkar.”

³⁶⁶¹ “Başlangıca son nokta gibi erişir, (zaman sınırının dışına çıkar); orada ne melek ne de resûl bulunur.”

³⁶⁶² Aşağıdaki dizeler şâirin tercî-i bendinde tespit edilmiştir. Bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 452-453.

³⁶⁶³ “Ey güneş gibi olan sevgili! Sen can yüzüğünün taşısin. Canın nefesi (ve) canlılığı sendendir.”

³⁶⁶⁴ “Ey ruhun ve bedeninin yoldaşı! Sensiz bir nefes dahi alınamaz.”

V'ey Aḥmed-i rūḥ u Ādem-i cān³⁶⁶⁵

- (3) Dil-ṣād bi-revī tu çunānest
K'ū-rā ne-buved demī ğam-i cān³⁶⁶⁶

Bi'grift velāyet-i suveydā
Sultān-i sevād-i a' zam-i cān³⁶⁶⁷

- (4) Nā-geh seferī futād mā-rā
Ez-^ç ālem-i ten be-^ç ālem-i cān³⁶⁶⁸

Peydā şud ez-ān sipes cihānī
Bīrūn zi-cihān ḥurrem-i cān³⁶⁶⁹

- (5) Gencī ki ṭilism-i ū'st ^ç ālem
Zātī ki şifāt-i ū'st ādem³⁶⁷⁰

İmdi ey ^ç aşık-ı cemāl-i Rabbānī ve sālīk-i ṭarīḳ-i ⁽⁶⁾ Sübhānī! Egerçi herkes gönlini bir şey'e bend idüp her biri bir maḥbūbuñ ^ç aşığı ve bir maḫşūduñ ⁽⁷⁾ ṭālibi olup seyr ü hareketde ve sa' y u gūşışdedürler, ve lākin: "Heme zi-āġāz sūy-i āḫir ⁽⁸⁾ āyed" mişdāḳınca hareket ü seferleri ibtidādan intihāya ve aşldan fer' a ve vaḥdetden ⁽⁹⁾ keşrete ve Ḥaḳ'dan ḥalka olup: "Men ez-āḫir biyāyem sūy-i āġāz"³⁶⁷¹ vefḳınca intihādan ibtidāya ⁽¹⁰⁾ ve keşretten vaḥdete ve fer' den aşla sefer itmezler ve gitdükçe Ḥaḳ'dan ba' id ve maḫşad-ı aşılden ⁽¹¹⁾ maḥrūm ḳalurlar. Pes, mādām ki merd-i ṭālib intihādan ibtidāya ve vaṭan-ı aşı lı olan cānib-i ⁽¹²⁾ Mevlā'ya ric' at ve rūḥ-ı revānı cev v-i hevā-yı lā-mekāna cevalān ve hareket itmeye, ṭūṭī-i bāl şikeste-⁽¹³⁾ bāl ve za' ifü'l-hāl olup maḥbūs-ı ṭavārīḳ-ı eflākī olmaḳdan ḥalāş olmaz ve renc-i medīdden ⁽¹⁴⁾ şıḫḫat bulmaz. Ammā ^ç aceb ḥāletdür ki ekşer-i ḥalk ḳemāl-i cehl ü ğafletlerinden ^ç ālem-i tenden ^ç ālem-i cāna ⁽¹⁵⁾ irtikā itmege ṭālib ve şühūd-ı vech-i cemāl-i lā-yezāl

³⁶⁶⁵ "Ey iki cihānın anlamı! Ey ruhun Ahmed'i ve canın Ādem'i!"

³⁶⁶⁶ "Bir an bile ona can derdi olmayacağı için sen gönül ferahlığıyla gidersin."

³⁶⁶⁷ "Canın büyük ülkesinin sultanı, karanlıklar ülkesini fethetti."

³⁶⁶⁸ "Bize ansızın ten âleminde can âlemine sefer düştü."

³⁶⁶⁹ "Bu hamd ü senâdan dünyanın dışında gönül ferahlatıcı bir âlem ortaya çıktı."

³⁶⁷⁰ "O öyle bir hazinedir ki âlem onun tılsımıdır; o öyle bir zâttır ki insan onun sıfatlarıdır."

³⁶⁷¹ Yukarıdaki iki mısra bir beyit olup Mevlânâ'nın dokuz beyitten oluşan 1191. gazelinin üçüncü beyti olduğu tespit edilmiştir. Nüshada her ikisin baş tarafına da mısra olduklarını gösteren birer ayn harfi yazılmıştır. Beyte şu şekilde anlam verilebilir: "Herkes başlangıçtan sonun tarafına gelir, ben ise sondan başlangıca doğru gelirim." Gazelin tamamı için bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Küllîyyât-ı Şems...**, C. 3-4, s. 69-70 (Üçüncü cilt kısmında).

ile dil-şād olmazlar ve ebedü'l-âbād rāḥat-ı ⁽¹⁶⁾ cān ele getürmege rāḡıb olmayup müzaḥrafāt-ı dünyā-yı fāniyenüñ renc ü 'azāb ⁽¹⁷⁾ ve meşakḳat-i bī-ḥisābına ṭālib olurlar. Fe-li-hāzā Ḥazret-i Mevlānā ol cāhil ü nādānlaruñ ⁽¹⁸⁾ ḥālinden ḥaber virüp buyururlar ki: Merdān-ı Hudā rāḥat-ı ebediyyeye ne vechle ṭālib ve Ḥaḳḳ'a ⁽¹⁹⁾ 'āşıklar ise kezālik:

Āşık-i rencest nā-dān tā ebed

Nā-dān daḥı ile'l-ebed meşakḳat ü renc-i dünyeviyye ⁽²⁰⁾ ve ibtilā'at-ı cismāniyyenüñ 'āşıkıdır ve menāşīb u şöhretüñ derd-i seridür. Ve eger buña burhān ⁽²¹⁾ var mı dir iseñ:

Ḥiz lā-uḳsim bi-ḥān tā fī-kebed (1734)

Kalk, "Lā-uḳsimu" sūresini "fī-kebedin" maḥalline ⁽²²⁾ varınca kırā'at idüp āyet-i mezbūreyi buña ḥüccet bil. Ve Ḥazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū ⁽²³⁾ "kırā'at eyle" buyurduḡı sūre-i Beled'üñ ibtidāsıdır ki ḳāle'llāhu te'ālā: Bi'smi'llāhi'r-Raḥmāni'r-Raḥīm. ⁽²⁴⁾ "Lā-uḳsimu bi-hāze'l-beledi, ve ente ḥillun bi-hāze'l-beledi, ve vālidin ve mā veled. Le-ḳad ḥalaḳna'l-insāne fī-kebedin."³⁶⁷² ⁽²⁵⁾ Ba'z-ı müfessirīn "lā"yı zā'ide tutup "Kelām-ı 'Arab'da li-ecli't-te'kid lā-i nāfiyenüñ ḳasem üzerine ⁽²⁶⁾ idḥālī şāyi'dür." demişler. Kemā ḳāle İmru'u'l-Kays:

[Fe]-lā ve ebīki'bnete'l-'Āmiriyyi
Lā-yedde'i'l-ḳavmu enni'efir³⁶⁷³

⁽²⁷⁾ Ve ba'zılar daḥı "lā zā'ide degildür" demişler. "Ve ente ḥillun" cümlesini daḥı ba'zılar ḥāl tutup [II,115a] ⁽¹⁾ ba'zılar daḥı ma'tūf ve ma'tūfun 'aleyh beyninde mu'terizadur demişler. Tafşilin murād iden ⁽²⁾ ṭālibler maḥalline mürāca'at eylesün. İmdi "lā" zā'ide olursa ma'nā budur ki: "Ḥabībüm ben ḳasem iderin ⁽³⁾ şu Mekke şehrine sen bu beldeye ḥulül eyledüḡün ḥālde." Zīrā "Şerefu'l-mekān bi'l-

³⁶⁷² "Andolsun bu beldeye; ki sen bu beldedesin. Ve andolsun babaya ve ondan meydana gelen çocuḡa; biz, insanı (yüzyüze geleceḡi nice) zorluklar içinde yarattık." (Beled 90/1, 2, 3, 4)

³⁶⁷³ "Babana yemin olsun ey Āmiri'nin kızı! Kavim benim kaçtıḡımı iddia etmiyor (etmez)." Nüşhada beyit "Lâ..." şeklinde başlamaktadır. Eksiklik, şairin divânının bir neşrinden kontrol edilerek tamamlanmıştır. Bkz. İmru'u'l-Kays, **Dîvânu İmru'u'l-Kays**, Haz. Abdurrahmân el-Mustâvî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2012, s. 105.

mekin”dür³⁶⁷⁴ ve “Ol ⁽⁴⁾ şehre kıasem senün ta‘zîm-i şānuñi mübeyyindür. Eger sen olmasañ aña kıasem itmezdüm.” demek olur. Ve “lā” zā’ide ⁽⁵⁾ olmaz ise ma‘nā bu vechle olur ki: “Yā Muḥammed! Ben bu Mekke şehrine kıasem itmezin, hāl bu ki sen bu şehir-i Mekke’ye ⁽⁶⁾ nüzül idesin. Pes, kıasem senün şānuña lāyık ve zātuña sezā-vārdur.” Ve müfessirîn bi’l-ittifāk “Beleden ⁽⁷⁾ murād Mekke’dür.” demişler. Fazl-ı Mekke ise ma‘rūfdur; zîrā Ḥaḳ Tebāreke ve Te‘ālā Mekke-i Mükerreme’yi ḥarem-i emn ⁽⁸⁾ kılup “Ve men deḥalehū kāne āminen.”³⁶⁷⁵ buyurdu. Ve ehl-i maşrıḳ u mağribe ol beyt-i mükerremin kıble vü secde-gāh ⁽⁹⁾ idüp “Ve ḥayṣu mā kuntum fe-vellū vucūhekum şatrahū.”³⁶⁷⁶ buyurdu ve nāsa beyt-i mezbūruñ ḥaccı ile ⁽¹⁰⁾ emr eyledi. Kāle Te‘ālā: “Ve li’llāhi ‘ale’n-nāsi ḥiccu’l-beyti.”³⁶⁷⁷ Ve ba‘zılar “ḥill, bi-ma‘nā ḥelāldür.” diyüp ⁽¹¹⁾ iki vechle daḥı ma‘nā virmişler. Bir vech budur ki: “Ben şol beledde kıasem iderin ki bu şehirde küffār ile ⁽¹²⁾ kıtāl itmek saña ḥelāldür; zîrā senden evvel bu şehirde küffār ile muḥārebe itmek ḥiç eḥada ⁽¹³⁾ ḥelāl olmamış idi, ammā fetḥ-i Mekke’de miḳdār-ı sā‘at-i vāḥide kıtāl bi’l-küffār ḥelāl oldu.” ⁽¹⁴⁾ Ve bir vech daḥı budur ki: “Ḥabībüm, ben kıasem iderin şol beledde ki sen küffāra ḥelālsin, ya‘nî ⁽¹⁵⁾ küffār-ı Kureyş bu şehri muḥterem tutup terk-i ḥurumāt itmezler. Ma‘a-hāzā Ḥaḳ Te‘ālā saña nübüvvet ile ⁽¹⁶⁾ ikrām ve bu şehre senün için iḥtirām itmişken küffār-ı Kureyş bu sırdan ġāfil olup ⁽¹⁷⁾ ve sende olan nūr-ı nübüvveti binā olmayup saña cefā vü ezāyı istiḥlāl iderler ve ḳādir ⁽¹⁸⁾ olsalar seni ḳatlı iderler ve ġayrılarda gördükleri ḥürmet gibi aşlā sende ḥürmet görmezler. ⁽¹⁹⁾ Ve Ḥarem’de ta‘arruz-ı şaydı istiḥlāl itdikleri gibi ḥabībüm saña daḥı ta‘arruz itmegi ḥelāl mertebesine ⁽²⁰⁾ iletmişlerdür.

³⁶⁷⁴ “Bir yerin şerefi (değeri), orada oturanlarıdır.” Bu sayfada derkenara, “Der-tefsîr-i Lā-uḳsimu bi-hāze’l-beledi” yazılmıştır.

³⁶⁷⁵ “Orada apaçık nişāneler, (ve) İbrahim’in makâmı vardır. **Oraya giren emniyette olur.** Yoluna gücü yetenlerin o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse bilmelidir ki Allah bütün âlemlerden müstağnidir.” (Âl-i İmran 3/97, nâkıs iktibas)

³⁶⁷⁶ “(Rasûlüm!) Nereden yola çıkarsan çık (namazda) yüzünü Mescid-i Harâm’a doğru çevir. **Nerede olursanız olun, yüzünüzü o yana çevirin** ki aralarından (inatçılar) ve zulmedenler müstesnâ, insanların size karşı (kullanabilecekleri) bir delil bulunmasın. Artık onlardan korkmayın, benden korkun. Böylece size olan nimetimi tamamlayayım da doğru yolu bulasınız.” (Bakara 2/150, nâkıs iktibas)

³⁶⁷⁷ “(Gücü yetenlerin) o evi haccetmesi, Allah’ın insanlar üzerinde bir hakkıdır.” (Âl-i İmran 3/97, nâkıs iktibas)

Pes, küffāruñ i'tikād-ı bātilında anlar içün sen helāl olduñ. “Ve vālidin ve mā veled.”³⁶⁷⁸ (21) Vālididen murād ebu'l-beşer Ādem ‘aleyhi’s-selām ola ki ebu'l-eşbāhdur ve veleden murād ‘umūmen zürriyeti ola ki (22) a‘ceb-i maḥlūḳātdur ve yāhūd veleden murād Ḥazret-i Faḥr-i Kā'ināt ‘aleyhi’s-selām ola ki netice-i cān u cihān (23) ve ebu'l-ervāhdur. Ve yāhūd vālididen murād İbrāhīm ve İsmā'īl ve veleden murād yine (24) Muḥammed şalavātu'llāhi ‘aleyhim ecma'īn ola, ya'nī Ḥaḳ Te'ālā İbrāhīm'e ve anuñ bināsı olan Mekke'ye ḳasem idüp (25) şāniyen sükkān-ı Mekke olan İsmā'īl ve Muḥammed ‘aleyhimü's-selāma ḳasem eyledi. Ve bunda niçe vüḳūh (26) daḥı vardır, cümlesini taḥrīr idersek maḳşūddan kaluruz. İmdi bi-eyyi vechin kān (27) vālid ve veled ḥaḳḳı-çün “Leḳad ḥalaḳna'l-insāne fī-kebedin.”³⁶⁷⁹ cevāb-ı ḳasemdür. Ya'nī “Taḥḳīḳan [II,115b] (1) insānı ta'ab u meşāḳḳat ve renc ü zaḥmetde ḥalḳ eyledük.” Ve “Kebedde iki vech vardır.” demişler. Bir vech (2) ḳavl-i Keşşāf'dur. *Ḳāle: Ve'l-kebedu aşluḥū min-kebede'r-raculu kebeden, fe-huve ekbedu izā vuci'at kebiduhū, ve'ntefāḥat fettusi'a fīhi* (3) *ḥatta'stu'mile fī-kulli ta'abin ve meşāḳḳatin ve minhu'stuḳḳati'l-mukābedetu, kemā ḳīle kebbetehū bi-ma'nā ehlekehū. Ve aşluḥū kebedehū* (4) *izā aşābe kebidehū.*³⁶⁸⁰ Ve Keşşāf'dan ğayrısı: “Kebid” şiddet-i emr ma'nāsınadır.” diyüp “Tekebbede'l-lebenu³⁶⁸¹ ḳavli (5) bundandır.” demişler. Ya'nī ḳaçan leben ğalīz ve müştedd olsa a'rāb “tekebbede'l-lebenu” dirler imiş. Ve iki (6) ḳavlüñ beynini İmām Faḥr-ı Rāzī rahmetu'llāhi ‘aleyh fark idüp buyurmuşlar ki “Ḳavl-i evvel ism-i kebedi evvelā (7) kebed içün mevzū' ḳılup ba' dehū andan şiddet müştakḳ olur. Ve ḳavl-i şānī lafz-ı kebed şiddet ve ğılzat

³⁶⁷⁸ “Ve andolsun babaya ve ondan meydana gelen çocuğa” (Beled 90/3) Derkenara *Tefsîr-i Kebîr* notu düşölerek bu ayetle ilgili Râzî tefsirinden alınan bir bölüm Arapça olarak kaydedilmiştir. Abdullah Efendi'nin yukarıdaki âyetlerle ilgili yaptığı Türkçe açıklamalar için de büyük ölçüde *Tefsîr-i Kebîr*'den istifade ettiği anlaşılmaktadır. Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 145-152.

³⁶⁷⁹ “Biz, insanı (yüzyüze geleceği nice) zorluklar içinde yarattık.” (Beled 90/4)

³⁶⁸⁰ “(Şöyle) dedi: Buradaki ‘kebed’ kelimesinin aslı, birisinin ciğerinde ağrı olup şişip genişlediğinde kullanılan ‘kebede’r-raculu (adamin ciğerine vurdu)’ ifadesindedir. Daha sonra bu kelime her türlü sıkıntı ve yorgunluğu ifade etmek için kullanılır olmuştur ve mukābede (zahmet, sıkıntı) kelimesi de buradan türemiştir. Bu ifadenin aslı da birisi ciğer ağrısından şikâyet ettiğinde kullanılan ‘kebedehū’ (onun ciğerine vurdu) ifadesidir.” Bu metnin de Râzî tefsiri üzerinden iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 148.

³⁶⁸¹ “Süt katılaştı.”

(8) için mevzû⁶ olur, ba⁶ dehû ism-i ⁶ uzv andan müştak⁶ olur buyurmuşlar. Ve İmâm Fahrü'd-dîn-i Râzî⁽⁹⁾ iki kavluñ beynini fark itdükden sonra birkaç vücûh beyân idüp ba⁶ dehû buyururlar ki: *Ve 'indî fîhi* ⁽¹⁰⁾ *vechun âharu ve huve innehû leyse fî-hâzihî'd-dunyâ lezzetun elbettete bel zâke'llezi yezunnu ennehû lezzetun fe-huve hâlâşun 'ani'l-elemi.* ⁽¹¹⁾ *Fe-inne mâ yutehayyelu mine'llezeti 'inde'l-ekli, fe-huve hâlâşun 'ani'l-elemi'l-cû'î, ve mâ yutehayyelu mine'l-lezzeti 'inde'l-libsî* ⁽¹²⁾ *fe-huve hâlâşun 'an-elemi'l-harri ve'l-berdi, fe-leyse li'l-insâni illâ elemun ev hâlâşun 'an-elemin, ve'ntikâlun ilâ-âhar. Fe-hâzâ ma'nâ* ⁽¹³⁾ *ķavluhû: "Le-ķad hâlâķna 'l-insâne fî-kebedin," ve yezheru minhu ennehû lâbudde li'l-insâni mine'l-ba'sî ve'l-ķiyâmeti, li-enne'l-hakîme'llezi* ⁽¹⁴⁾ *debbera hîlķate'l-insâni, enne men kâne maṭlûbuhû minhu en lâ-yete'elme ve lâ-yeltezze fe-fî-terkihî 'ani'l-'ademi kifâyetun fî-hâze* ⁽¹⁵⁾ *'l-maṭlûbi, ve in kâne maṭlûbuhû en yeltezze fe-ķad beyyennâ ennehû leyse fî-hâzihî'l-hayati lezzetun, ve enne hâlķa 'l-insâni* ⁽¹⁶⁾ *fî-hâzihî'd-dunyâ fî-kebedin ve meşakķatin ve miḥnetin. Fe-izen lâ-budde ba'de hâzihî'd-dâri min-dârin uḥrâ li-yekûne tilke'd-dâru* ⁽¹⁷⁾ *dâra's-sa'âdâti ve'l-lezzâti ve'l-kerâmâti.* ³⁶⁸² *Āh ey 'aşîķ-ı şâdıķ-ı Rabbânî! Erbâb-ı keşf ü şühûduñ* ⁽¹⁸⁾ *daḥı bu âyet-i kerîmede olan taḥķķîķâtın gûş-ı cân ile istimâ' eyle ki murâd-ı Mevlânâ daḥı ma'lûmuñ* ⁽¹⁹⁾ *olup ma'nâ-yı âyet-i kerîmede Meşnevi-i Şerif'e münâsebet-i tāmme bulasın. İmdi ma'lûm ola ki* ⁽²⁰⁾ *Hâķ Celle ve 'Alâ işbu belede ķasem idüp: "Lâ-uķsimu bi-hâze'l-beled. Ve ente ḥillun bi-hâze'l-*

³⁶⁸² “Bana göre, burada şu şekilde başka bir izah da yapılabilir: Bu dünyada lezzet adına hiçbir şey yoktur. Lezzet zannedilen şeyler ise esâsen acılardan ve elemelerden kurtulmaktan ibarettir. (Meselâ) yemek yerken güzel tat sanılan şey, aslında açlığın verdiği ızdıraptan; giyinme konusunda lezzet sanılan şey ise sıcak ve soğğun verdiği elemelerden kurtulmanın rahatlığıdır. Yani insan için bu dünyada sadece elem ya da bir elemelerden kurtulup başka bir eleme geçme vardır. Nitekim, ‘Biz, insanı (yüzyüze geleceğ nice) zorluklar içinde yarattık.’ âyetinin anlamı da budur. Kıyâmetin kopacağı ve insanın öldükten sonra dirilmesinin muhakkak olduğ da bu ifadeden çıkmaktadır. Çünkü hikmet sahibi Allah’ın, insanı yaratmaktaki amacının ona acı çekirtmek olması Hakk’ın rahmetine uygun düşmez. Diğer taraftan, eğer gâyesi insanın acı çekmesi veya lezzet duyması değilse bunun için insanı yoklukta bırakması yeterdi. Eğer Allah’ın insanı yaratmaktaki gâyesi insanın lezzet duyması ise insanın bu dünyada meşakkat ve sıkıntı için yaratıldığını biraz önce açıkladık. O zaman, mutluluklar, lezzetler ve ikramlar diyârı olan başka bir yurdun olması gerekir.” Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, **a.g.e.**, C. 23, s. 149. Derkenara sonuna “min-Tefsîri 'l-Kebîr” notu eklenerek “kebed” kelimesinin “güçlü kuvvetli yaratılışta olma” anlamıyla ilgili Kelbî’den rivâyet edilen, Beled sûresinin dördüncü âyetinin Benî Cumûh kabilesinden Ebu'l-Eşedd künyeli, kuvvetiyle ma'ruf bir adam hakkında nâzil olduğ yönünde bilgiler içeren Arapça bir metin yazılmıştır. Bu kısım için de bkz. Fahrüddîn er-Râzî, **a.e.**, C. 23, s. 149.

beled.”³⁶⁸³ buyurdu. ⁽²¹⁾ Ya‘nî Feyyâz-ı Muṭlak şol beled-i kudsi ve Mekke-i mübârekeye kâsem ider ki müşâhidîn-i ḥazret ve tâlibîn-i ⁽²²⁾ kudret olan evliyâ’-i aşfiyâ için ol beyt-i mezbûrda âyât-ı şürûḥ-ı envâr-ı şifât ⁽²³⁾ ḥâşıludur. Ve ol beyt-i mükerrem menzil-i Resûl-i Ekrem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem olup ol beyt-i muḥarrem ⁽²⁴⁾ ufḥ-ı a‘lâ ve vâdî-i muḥaddesdür. Pes, Ḥazret-i Hudâ Resûl-i Müctebâ’ya buyurur ki: “Ḥabîbüm, biz senün ⁽²⁵⁾ gayruña bu beledi ḥarâm kılduḡ ve beled-i mezbûra şol eşyâyı idḡâl eyledük ki beled-i vücûdda olan ⁽²⁶⁾ küffâr-ı nefsi ḳatl ve hevâsını esîr ve kuvâ-yı ṭabî‘iyyeyi seby eyleye. Pes; ḥabîbüm, nefsün ‘âdâtı ⁽²⁷⁾ ve ḳuyûd-ı şifâtıyla beste vü muḳayyed olmaduḡuñ ḡâlde beled-i mezbûrda dileduḡuñ işlersin.” [II,116a] ⁽¹⁾ “Ve vâlidin ve mâ veled.”³⁶⁸⁴ Ya‘nî leṭâ’if-i fâ‘ ile ve netâ’ici ḡaḳḳı-çün ve şol rûḡ-ı kudsi ḡaḳḳı-çün ki nüfûs-ı insâniyyenün ⁽²⁾ âb-ı ḡaḳḳîsi oldur. *Kemâ ḳâle ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm: İnnî zâhibun ilâ-ebî ve ebîkumu’s-semâviyyi.*³⁶⁸⁵ Ve şol nefsi ⁽³⁾ nâṭıḳa ḡaḳḳı-çün ki rûḡ-ı ḳudsînün veledi nefsi nâṭıḳa-i mezbûredür. “Le-ḳad ḡalaḳna’l-insâne fî-kebedin.”³⁶⁸⁶ ⁽⁴⁾ Taḡḳîḳan nefsi nâṭıḳa ve laṭîfe-i insâniyyeyi nefsi ü hevâ ve marâz-ı bâṭın ve fesâd-ı ḳalb ⁽⁵⁾ ve ḡılaḡ-ı ḡicâb olan mekâbid ü meşakkatde ḡaḳḳ eyledük. Zîrâ kebed şol ḡılaḡdur ki mebd’ ü aṣl-ı ⁽⁶⁾ kuvvet-i ṭabî‘iyye ḡılaḡ-ı mezbûredür. Ve kuvvet-i ṭabî‘iyyenün fesâdı ve ḳalbün daḡı fesâd ü ḡicâbı ⁽⁷⁾ kuvvet-i mezbûredendür ki ḡılaḡ-ı kebed ḡılaḡ-ı ḡicâb-ı ḳalb ve marâz-ı cehl için isti‘âre ḳılındı. ⁽⁸⁾ İmdi ey ḡâfil-i bî-çâre! Ber-müceb-i âyet-i kerîme-i “E lem-nec‘al lehû ‘ayneyn, ve lisânen ve şefeteyn, ve hedeynâhu⁽⁹⁾”n-necdeyn;”³⁶⁸⁷ Ḥaḡ Sübhânehû ve Te‘âlâ iktisâb-ı kemâle temekkün ḡaṣıl idecek âlât-ı bedeniyye iḡsân idüp ⁽¹⁰⁾ ‘ale’l-ḡuşûş ‘ayn-ı rûḡ ve dîde-i ḳalb ve çeşm-i ‘aḳl ve ‘ayn-ı sır ve lisân-ı ḡâl ve şefeteyn-i ma‘neviyye ⁽¹¹⁾ ‘inâyet idüp ḡayr u şerr yollarını ve ṭarîḳ-ı şerî‘at u ma‘rifet ve ṭarîḳ ile’s-şifât ⁽¹²⁾ ve ṭarîḳ ile’z-zâtı hidâyet

³⁶⁸³ “Andolsun bu beldeye; ki sen bu beldedesin.” (Beled 90/1, 2)

³⁶⁸⁴ “Ve andolsun babaya ve ondan meydana gelen çocuḡa” (Beled 90/3)

³⁶⁸⁵ “Şüphesiz ben babama ve semâvî babanıza gidiyorum.”

³⁶⁸⁶ “Biz, insanı (yüzyüze geleceḡi nice) zorluklar içinde yarattık.” (Beled 90/4)

³⁶⁸⁷ “Biz ona iki göz vermedik mi? Bir dil, iki de dudak. Ayrıca ona iki yol (doḡru ve eğriyi) gösterdik.” (Beled 90/8, 9, 10)

itmişken Hâk Sübhānehû ve Te‘ālā’nuñ bu ‘inâyât-ı bî-ğāyesinüñ ⁽¹³⁾ şükürin itmeyüp ve tarîk-i hidāyete gitmeyüp ve makām-ı mücāhede ve muhārebe-i nefsi terk idüp ⁽¹⁴⁾ tarîk-i dālālete gitmek ve ‘āşık-ı renc-i ebedî ve t̄alib-i meşak̄kat-i sermedî olmak mü‘min-i muvaḥḥide ⁽¹⁵⁾ lāyık u sezā-vār degildür. Fe-li-hāzā Hāzret-i Mevlānā kuddise sirruhu’l-esnā buyururlar ki: “Ey t̄alib-i tarîk-ı ⁽¹⁶⁾ hidāyet olan ‘āşıklar! Buña çāre mürşid-i kāmilden bir vesīle ibtigā eyleyüp kebedden ⁽¹⁷⁾ ḥalāş olmaḡdur. İlāhā, melikā, perverdgārā! Hezār u hezār şükür-i bisyār ki:

Ez-kebed fāriḡ budem ⁽¹⁸⁾ bā-rüy-i tū

Senüñ tecellî-i nūr-ı cemālünle renc ü kebedden fāriḡ; ‘ya‘nî nādānlıḡdan ḥalāş olup ⁽¹⁹⁾ muḡayyed-i fıkır-i mā-sivā olmaḡdan rehā buldum.

V’ez-zebed şāfî budem der-cüy-i tū (1735)

Ve senüñ cüy-i maḡabbet ⁽²⁰⁾ ve deryā-yı ‘ışkuñda şüste olmaḡ-ıla zebed-i beşeriyet ve ednās-ı ṭabî‘iyyeden pāk u şāfî oldum. ⁽²¹⁾ Bi-ḡamdi’llāhi Te‘ālā renc ü elem ve meşak̄kat ü ḡamdan necāt bulup sem‘-i cānla rūḡ-ı ḡudsīye: “E lâ-inne evliyā’a’llāhi lâ-ḡavfun ‘aleyhim ve lâ-hum yaḡzenün.”³⁶⁸⁸ ⁽²²⁾ ḡiṭābıyla beşāretler olunduḡın işitdüm. **Seyyid Kāsım:**³⁶⁸⁹

Kesî ki rüy-i tū bîned çi ḡüne şād ne-bāşed
Murîd-i ‘ışk-ı tu ey dūst nā-murād ne-bāşed³⁶⁹⁰

⁽²³⁾ Merā ki ḡible-i cān rüy-i tu’s evvel u āḡir
Yaḡın ki ḡoş-ter ez-în mebde’ u ma‘ād ne-bāşed³⁶⁹¹

Pes, Hāzret-i Mevlānā ‘āşık-ı ⁽²⁴⁾ renc-i dünyā ve mübtelā-yı fıkır-i mā-sivā olanları nā-dān zümresinden ‘add idüp ve kendüyi “Ve mā ya‘ḡiluhā ⁽²⁵⁾ ille’l-‘ālimün.”³⁶⁹² mışdāḡınca ‘uḡalādan ‘add idüp “Bi-ḡamdi’llāh ben rüy-i yār ile renc ü elemden

³⁶⁸⁸ “Bilesiniz ki Allah’ın dostlarına korku yoktur; onlar üzülmeyecekler de.” (Yûnus 10/62)

³⁶⁸⁹ Yedi beyitten oluşan bir gazelinin ilk iki beyti olduğu tespit edilmiştir. Tamamı için bkz. Kāsım-ı Envār, a.g.e., s. 126-127.

³⁶⁹⁰ “Yüzünü gören kişi nasıl mutlu olmasın? Ey dost! Senin aşkının mürîdi olup da muradına erememiş olan yoktur.”

³⁶⁹¹ “Evvel ve āḡir benim canımın kıblesi senin yüzündür. Şüphesiz ki bundan daha iyi bir başlangıç ve son olmaz.”

³⁶⁹² “İşte bu temsilleri biz insanlar için getiriyoruz. **Onları ancak âlimler anlar.**” (Ankebut 29/43, nâkis iktibas). Nûshada “ve mâ” yerine “ve lâ” yazılmıştır. Metne düzelterek kaydettik.

halâş ⁽²⁶⁾ oldum.” buyurmağ-ıla ba‘z-ı keş-fehm ve nâ-dânistelerün hâtırına cânib-i Mevlânâ’ya i‘tirâz huṭûr idüp ⁽²⁷⁾ “Yâ Mevlânâ, çünkü renc ü elemden rehâ bulmuşsin ve ‘âlim ü ‘âkıll olmuşsin, pes bu kadar hayf ü dirîğlar ki idersin, [II,116b] ⁽¹⁾ izhâr-ı renc ü elem ve iş‘âr-ı meşakkât ü gamm degil midür? diyü lisân-ı ḳalble su‘âl itmekle ol mu‘terizînün ⁽²⁾ hâtıralarını keşf idüp ve su‘allerine cevâb virüp:

Ḥayâlest in ki men bî-yâr bâşem
(3) Muḥâlest in ki bî-dildâr bâşem³⁶⁹³

maẓmûnın buyurup “Benüm dirîğ u hayf ve âh u enînüm sizün ⁽⁴⁾ gibi renc-i dünyâ ve meşakkât-i mâ-sivâdan olmayup belki:

In dirîğâhâ ḥayâl-i dîdenest

⁽⁵⁾ Bu hayf u dirîğlar ve âh u enînler ve feryâd u ḥanînler ḥayâl-i cemâl-i maḥbûb-ı ezeli ve mülâḥaza-i ⁽⁶⁾ vech-i ma‘şûḳ-ı lem-yezeli ve müstemirren envâr-ı tecelliyât-ı şîfât u zât müşâhedesindendir.” Şi‘r:

(7) In heme mevc-i bî-kerân zi-çi ḥâst
‘İşk bâde’s t u cân-i mâ deryâ’s t³⁶⁹⁴
Şîve-i ‘ışḳ rest-ḥîz buved
(8) Her kucâ şud kıyâmeti ber-ḥâst³⁶⁹⁵

Ammâ ey keş-fehm! Ben “ḥayâl-i dîdenest” didüm ise eyle kıyâs itmeyesin ki cemâl-i ⁽⁹⁾ lâ-yezâli vehm ü hayâle şîğa. Belki benüm dirîğüm müşâhede-i cemâl hayâlindendir didüğüm:

V’ez-vücûd-i ⁽¹⁰⁾ naḳd-i ḥod bu’brîdenest (1736)

‘Âşık kendünün naḳd şeklinde olan vücûd-ı mevḥûmından güsiste ⁽¹¹⁾ olmaḳdır. Yoḥsa mâdâm ki sen senünlesin, “len terâni” ḥiṭâbı gelüp cemâl-i dostı tecellî nûrından ⁽¹²⁾ ḡayrısı görmek muḥâldür. **Mağribi.**³⁶⁹⁶

Ey ruḥet pinhân bi-nûr-i ḥîşt
V’ey tu maḥfî der-zuhûr-i ḥîşt³⁶⁹⁷

³⁶⁹³ “Benim yârsız olmam hayâldir; benim sevgilisiz olmam imkânsızdır.”

³⁶⁹⁴ “Bütün bu nihâyetsiz dalgalar nereden koptu? Aşk rüzgârdır, gönlümüz de denizdir.”

³⁶⁹⁵ “Aşkın edâsı yeniden diriltici olur. (Bu sebeple) nerede (aşk) olduysa (orada) bir kıyâmet koptu.”

³⁶⁹⁶ Aşağıdaki beyitlerin şâirin on dört beyitten oluşan bir gazelinden alındıkları tespit edilmiştir. Tamamı için bkz. Lewisohn, a.g.e., s. 306-307.

(13) Hod be-hod Dāvūd-i hod bud tā zi-hod
Bi'şneved her dem Zebūr-i h'ışten³⁶⁹⁸

(14) Tā kuned ber-hod tecellī hem zi-hod
Mūsi-i hod būd Tūr-i h'ışten³⁶⁹⁹

Çun şu'ūrī yāft ez-gāyāt-i zāt
Geşt 'āşık ber-şu'ūr-i h'ışten³⁷⁰⁰

(15) İmdi beni feryāda getüren ol iktizā-yı 'ışk ve şol envār-ı cezebāt-ı Hāk'dur ki beni benden alup (16) maḥv-ı vücūd ider ve gözyaşların ol döker ve nāle vü efgānı ol ider. Yoḥsa nāle vü āh-ı (17) 'āşık sizūn gibi firāk-ı dünyā ve renc-i mā-sivādan degildür. Pes, ey müstemi'-i kâbil!

Ġayret-i Hāk būd (18) u bā-Hāk çāre nīst

'Āşık-ı şādık, hestī-i mevhūmından ma'dūm olup tūṭī-i (19) cenānı cānından el yumaḳ ğayret-i Hāk idi ve Hāk ile olmağa çāre yoktur. Bu beyt-i şerīfde (20) olan "bā", "ma'a" ma'nāsınadır. Ya'nī hem 'āşıkun vücūd-ı mevhūmı ola ve hem Hāk ola, hattā (21) sā'ir-i 'āşık u ma'şūk gibi iki vücūd ma'an ma'iiyyetde ola; buña çāre yokdur. Lā-büdd şol (22) 'uşşāk-ı İlāhī'nün merāyā-yı kulūbında ki zāt-ı baḥt tecellī eyleye, mertebe-i mezbūrede ma'iiyyet taşavvur (23) olunmayup belki vücūd-ı 'āşık bi-külliiyyetihī fānī ve hālik olup ber-müceb-i: "Kullu şey'in hālikun (24) illā vecchēhū."³⁷⁰¹ ancak zāt-ı Hāk'dan ğayrısı kalmaz. Zīrā muḥdeşūn kādīme ittişāl ü ittiḥādı (25) muḥāldür ve vücūd-ı Hāk'dan ğayrı mevcūd-ı ḥaḳīkī yokdur. İmdi benüm cānum;

Kū dilī k'ez-ḥukm-i Hāk (26) şad-pāre nīst (1737)

Ḳanı bir dil-i 'āşık ki ḥukm-i Hāk'dan şad-pāre olmaya? Bu mısrā' da olan (27) şad-pāreden murād tekeşşür degildür; belki telāşī vü maḥv u fenā ma'nāsınadır. Ya'nī

³⁶⁹⁷ "Sen ey yanağı kendi nūruyla gizli olan ve ey kendi zuhūrunda saklı (olan yüce zāt)!"

³⁶⁹⁸ "Hz. Dāvūd kendinden geçene kadar kendi kendine sürekli Zebūr'unu dinler."

³⁶⁹⁹ "Kendisinden tecelli ettiği için Tūr'un kendisi de (esâsen) Hz. Mūsâ'nın şahsiydi."

³⁷⁰⁰ "Zâtın gâyelerinden bir idrake ulaştığında (Hakk'ın varlıkları nasıl kuşattığını bir nebze anladığında) kendi idrakine âşık oldu."

³⁷⁰¹ "Allah ile birlikte başka bir tanrıya tapıp yalvarma! O'ndan başka tanrı yoktur. **O'nun zâtından başka her şey yok olacaktır.** Hüküm O'nundur ve siz ancak O'na döndürüleceksiniz." (Kasas 28/88, nâkıs iktibas)

hiç gönül yokdur ki [II,117a] ⁽¹⁾ Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ’nuñ hükm-i saṭavât-ı tecelliyât-ı zâtı ol ḳalbe istilâ eyledükde: “Fe-lemmâ tecellâ rabbuhû ⁽²⁾ li’l-cebeli ce‘alehû dekkân ve ḥarra Mûsâ şa‘iḳân.”³⁷⁰² feḥvâ-yı kerîmi üzre cebel-i enâniyyet-i ‘âşîḳ, ke-en-lem-yekûn ⁽³⁾ ve lâ-vücûdun lehû aşlen medkûk ü mütelâşî ve Mûsâ-yı ḳalb-i şâḍîḳ mağşiiyyen ‘aleyh ve fâniyen bilâ-eniyyet, ⁽⁴⁾ derece-i vücûddan sâḳıṭ olmaya. **Şi‘r:**

Husn-i dildâr çun tecellî kerd
Hûş-i ü gum şud u cunûn efzûd³⁷⁰³

⁽⁵⁾ Ki cuz ü nîst der-serây-i vücûd
Be-ḥaḳîḳat kesî dige mevcûd³⁷⁰⁴

İmdi ey ‘âşîḳ-ı bî-ser ü sâ mân ⁽⁶⁾ ve sâlik-i râh-ı bî-pâyân!

Ġayret ân bâsed ki ü ġayr-i heme’sṭ

Ġayret ol ma’nâyâ olur ki ol zât-ı ⁽⁷⁾ pāk dükeli eşyânuñ ġayrıdur. Ya’nî cins degil, nev’ degil, cevher ve yâḥûd ‘arâz degildür; ⁽⁸⁾ zât-ı bî-çûnı çûn u çerâdan münezzeh ü muḳaddesdür ve şebîḥ ü nazîri yokdur ve maḥlûḳ ⁽⁹⁾ bi-ḥasebi’l-maḥlûḳiyyet ke-enne sülûkinde nihâyet bulmağ-ıla şîfât-ı beşeriyyesiyle vâşıl-ı ⁽¹⁰⁾ Hâḳ olmaḳ mutaşavver degildür: Maḥlûḳ ḥâlîḳ olmaz ve ḥâlîḳ daḥı maḥlûḳ olmaz. Pes, Hâḳ Te‘âlâ ⁽¹¹⁾ celle celâluhû mâ-sivâ hükminde olana ism-i ġayûr ile tecellî idüp ref’-i ġayriyyet ider ve vücûd ⁽¹²⁾ u bûd-ı ‘âşîḳı nâr-ı cezebâtıyla iḥrâḳ u nâ-bûd ḳılur. Ġayret-i Hâḳ kendüden ġayrı vücûd ḳomaz. ⁽¹³⁾ Hâl-i ân ki evvelen ve âḥiren andan ġayrıda vücûd yokdur.

Ân ki efzûn ez-beyân u demdeme’sṭ (1738)

⁽¹⁴⁾ Ol İzîd-i Mûte‘âl bir pâdişâh-ı bî-mişâldür ki beyân ve demdemedenden efzûndur. Ya’nî zât-ı ⁽¹⁵⁾ pākini iḥâta mümkün olmayup muṭlaḳ-ı vücûddan ḥarf ü lafz u şavṭ ile ve ‘ibârât ⁽¹⁶⁾ u işârât ile ḥaber virüp kemâ-hüve vaşf u beyân itmek dâḥil-i dâ’ire-i imkân degildür. ⁽¹⁷⁾ Hemân maḥrem-i ‘iṣḳ-ı yâr olan ‘âşîḳ-ı zâra âh-ı derûn ile eşḳ-i

³⁷⁰² “Rabbi o dağa tecelli edince onu paramparça etti, Mûsâ da baygın düştü.” (A’raf 7/143, nâkıs iktibas)

³⁷⁰³ “Sevgilinin güzelliği ortaya çıkınca âşığın akli kaybolup deliliği iyice arttı.”

³⁷⁰⁴ “Varlık sarayında ondan başkası yoktur; gerçekten de mevcut başka bir kimse yoktur.”

dīde-i bisyār nişār ⁽¹⁸⁾ itmekden ğayrı çāre ve kār yokdur. Fe-li-hāzā Şeh Celālū'd-
dīn-i Rūmī kuddise sirruhū buyururlar ki:

⁽¹⁹⁾ **Ey dirīgā eşk-i men deryā budī**

Ey dirīgā! Kāşkī benüm gözüm yaşı deryā-yı bī-kerān olaydı,

⁽²⁰⁾ **Tā nişār-i dil-ber-i zībā budī** (1739)

Tā ki ol deryā-yı murvāriddan gözüm bınarına gelüp taķātūr ⁽²¹⁾ iden la' l ü dürrler ol
dil-ber-i zībā vü maḥbūb-ı bī-hemtā ve ma' şūķ-ı ra' nānuñ nişārı olaydı,

⁽²²⁾ **Ṭūṭi-i men murğ-i zīrek-sār-i men**

Benüm ṭūṭi-i zīrek-ḥūyum ve murğ-ı dil-cūyum! “Sār” bu maḥalde “ḥūy” ⁽²³⁾
ma' nāsınadur. Ve murğdan murād yine rūḥ-ı ḳudsī ve murğ-ı nefis-i nāṭıķa-i maḥrem-
i insīdür.

Tercemān-i ⁽²⁴⁾ fikret u esrār-i men (1740)

Benüm fikret ü esrārımuñ tercümānı olan murğ-ı ḥoş-elḥānum. Bebgā-yı ⁽²⁵⁾ şeker-
ḥā-yı tercemān-ı esrār-ı Ḥudāy olan murğ-ı rūḥ-ı bülend-pervāz-ı 'ālem-i ḥaḳıķat ve
bāzī-i ⁽²⁶⁾ nefis-i nāṭıķa-i şikār-bāz-ı ma' rifeti, verķā vü bebgā mānendi tā'ire teşbīh
olınup ve bi-ṭarīķı ⁽²⁷⁾ l-isti' āre müşebbehün-bih mezkūr ve müşebbeh murād olınmaķ
beyne'l- ulemā'ı l-muḥaḳķıķın keşirü'l-vuķū' dur. [II,117b] ⁽¹⁾ Pes, Ḥazret-i Mevlānā
murğ-ı rūḥ-ı ḳudsīye medḥ ü şenā idüp buyururlar ki: ³⁷⁰⁵

Her çi rūzī ⁽²⁾ dād u nā-dād āyedem

“Her çi rūzī dādem u nā-dādem āyed merā” ³⁷⁰⁶ taķdīrindedür. Ya' nī ol ṭūṭi-i ⁽³⁾ cāna
her ne ki rızķ virdüm ve rūzī virmedüm, baña gelürdi. Ya' nī eger rızķ-ı ma' nevī olan
⁽⁴⁾ 'ışķ u maḥabbet ve eger rızķ-ı şūrīyi virsem ve virmesem bir mertebe me'nūsdu
ki ān-ı vāḥid ⁽⁵⁾ benden müfāraķat itmezdi ve sā'ati gelmedin ten ḳafeşin ḳoyup
gitmezdi.

Ū zi-evvel gufte tā yād ⁽⁶⁾ āyedem (1741)

³⁷⁰⁵ Şârih bundan sonra “Ey ṭūṭi-i cân!” yazmışsa da üzerini çizerek iptal etmiştir.

³⁷⁰⁶ “Rızık versem de vermesem de bana gelir.”

Ol tūṭī tā evvel gufteden ki murād: “E lestu bi-rabbikum”³⁷⁰⁷ ve daḥī “Yuḥibbuhum ve yuḥibbūnehū”³⁷⁰⁸ kavlidür; benüm ⁽⁷⁾ yāduma gelürdi; ya‘nī bebgā-yı rūḥuñ âşinālğı benümle ezeli idi. Gerçi ‘avārız-ı nefsanıyyeden ⁽⁸⁾ cemāl-i bā-kemālin pes perde ve kümün-ı gayba iletürdi, ve lākin nihānumdan münfekk degil idi. İmdi ⁽⁹⁾ şifāt-ı mezbūre ile vaşf eyledüğüm;

Tūṭī’i k’āyed zi-vaḥy āvāz-i ū

Bir tūṭī-i şīrīn-edādur ki ⁽¹⁰⁾ anuñ āvāz u naḡamātı vaḥyden gelür.

Pīş ez-āḡāz-i vucūd āḡāz-i ū (1742)

“İnne’llāhe ḥaleḡa’l-ervāḡa ⁽¹¹⁾ ḡable’l-ecsādi bi-elfey mi’ete ‘āmin.”³⁷⁰⁹ ḡadīs-i şerīfinuñ feḡvā-yı münīfi üzre ol tūṭīnūñ bed’ ü icādı ⁽¹²⁾ āḡāz u icād-ı vucūddan müteḡaddimdür.

Enderūn-i tu’s t ān tūṭī nihān

Ol tūṭī-i cān ⁽¹³⁾ senūñ derūnuñda nihāndur. Gerçi sen tūṭī-i revānı göremezsın, ve lākin

‘Aks-i ū-rā dīde tū ⁽¹⁴⁾ ber-īn u ān (1743)

Bunuñ ve anuñ üzre sen ol rūḥuñ ‘aksini görürsın. Ya‘nī eşyāda zāḡir ⁽¹⁵⁾ olan pertev-i nūr-ı rūḡ ve eşer-i cān-ı pūr-fütūḡdur. Fe-emmā eşerin görüp zāt-ı rūḡdan ⁽¹⁶⁾ ḡāfilsın.

Mī-bered şādī-rā tū şād ez-ū

Ol rūḡ senden şādī vü sürürü ⁽¹⁷⁾ iledür. Ḥāl-i ān ki sen andan şādsın; ya‘nī egerçi revnaḡ-ı beden ve meserret-i ten rūḡuñ ⁽¹⁸⁾ şebehden gitmemesiyledür, lākin sen yine anuñla şād u ḡandān olursın. Zīrā izāle-i meserret ⁽¹⁹⁾ rūḡuñ bedenden gitmesiyle olıcaḡ sürür u şādī rūḡla olur. ‘Acebdür ki müzīl-i ⁽²⁰⁾ şādī olan bā‘iş-i şādīdür.

Mī-pezirī zulm-rā ḡun dād [ez]-ū³⁷¹⁰ (1744)

³⁷⁰⁷ “Ben sizin Rabbiniz deḡil miyim?” (A’raf 7/172, nākıs iktibas)

³⁷⁰⁸ “(Allah) onları sever, onlar da O’nu severler.” (Māide, 5/54, nākıs iktibas)

³⁷⁰⁹ “Şüphesiz ki Allah, ruhları cesetlerden iki bin yüz yıl önce yarattı.” Bkz. Deylemî, **Firdevsü’l-Aḡbār**, C. 2, s. 187 (2937. metin). Bu eserde “iki bin yıl önce” şeklindedir, “miete” kelimesi yoktur. Ankaravî’de ise aynı beytin şerhinde Abdullāḡ Efendi’nin kaydettiḡi şekilde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 714 (1739. beyit).

Ve zulmi andan ⁽²¹⁾ ‘adl ü ihsân gibi qabûl idersin. Ya‘nî cisme müte‘allik olan meserret-i dünyâyı giderse ⁽²²⁾ sürûr-ı câvidânîye vâsıl olursın ve hazz-ı nefsüni izâle etmekle şûret-i zulmde görinse ⁽²³⁾ ‘âkıbetini hayr görmekle ol zulmi ‘adl ü ihsân bilüp cân u dilden qabûl idersin. ⁽²⁴⁾ ‘Acebdür ki: “İnne’llâhe haleqa’l-ervâha qable’l-ecsâdi bi-elfey mi’ete ‘âmin.” hadîs-i şerîfinden zâhirâ ⁽²⁵⁾ fehm olunan; rûh, ecsâdı bu kadar zamân taqaddüm etmek iken İmâm Muhammed-i Ġazâlî *Risâle-i* ⁽²⁶⁾ *Rûhiyye*’de bir ‘aceb tahkîk etmekle bu maħalle bi-‘aynihi derc olındı. *Qâle quddise sirruhû: İnne’l-ervâha* ⁽²⁷⁾ *’l-beşeriyyete hadeşet ‘inde isti’dâdi’n-nuţfeti li’l-qabûli kemâ hadeşeti’s-şûratu fi’l-mir’âti bi-ħudûsi* [II,118a] ⁽²⁸⁾ *’s-şikâleti, ve in kâne zu’s-şûrati sâbiqa’l-vucûdi ‘ale’s-şikâleti, ve icâzu hâze’l-burhâni, enne’l-ervâha* ⁽²⁾ *lev kânet mevcûdeten qable’l-ebdâni le-kânet immâ keşîraten ve immâ vâhideten, ve bâîletun vaħdetuhâ ve keşratuhâ* ⁽³⁾ *fe-bâîlun vucûduhâ, ve inneme’stiħâle vaħdetuhâ qable’t-ta‘alluķi li-istiħâleti vaħdetihâ ve keşratihâ ba‘de’t-ta‘alluķi* ⁽⁴⁾ *bi’l-ebdâni, immâ in baķiyet ‘alâ-vaħdetihâ ev tekeşşerat ve muħâlun vaħdetuhâ ve keşratuhâ fe-muħâlun vucûduhâ,* ⁽⁵⁾ *ve inneme’stiħâle vaħdetuhâ ba‘de’t-ta‘alluķi bi’l-ebdâni li-‘ilminâ zarûraten bi-enne mâ ya‘lemuhû Zeydun yecûzu* ⁽⁶⁾ *en yechelehû ‘Amrun, ve lev kâne’l-cevheru’l-‘âķilu minhumâ vâhidin li-istiħâlî ictimâ‘u’l-mutezâddîni fîhi,* ⁽⁷⁾ *kemâ yesteħîlu fî-Zeydin vaħdehû, ve na‘nî bi’r-rûhi el-cevhera’l-‘âķile, ve muħâlun keşratuhâ li-enne’l-vâħide* ⁽⁸⁾ *innemâ yesteħîlu en yeteşennâ ve en yenķasime, izâ lem-yekun zû miķdârin ke’l-ecsâmi, fe’l-cismi yenķasimu,* ⁽⁹⁾ *fe-innehû zûmiķdârin, fe-lehû ba‘đun fe-yeteba‘‘ağu, emmâ mâlâ ba‘de lehû ve lâ-miķdâra, fe-keyfe yenķasimu, emmâ* ⁽¹⁰⁾ *taķdîru keşratihâ qable’t-ta‘alluķi bi’l-bedeni muħâlun, li-ennehâ immâ en yekûne mutemâşiletin ve immâ muhtelifeten ve kullu zâlike* ⁽¹¹⁾ *muħâlun.* ³⁷¹¹ ilâ-âķirihi. Ve istiħâle-i temâşül ü

³⁷¹⁰ Nûshada “ez” eksik olup Nicholson neşrinden tamamlanmıştır. Söz konusu yayında bu beyit, 1764. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, a.g.e., C. 1, s. 88.

³⁷¹¹ “Gazzâlî (şöyle) dedi: İnsanların ruhları, nutfenin kabul yetisi olduğu esnâda meydana gelir. Bu tıpkı, her ne kadar suret sahibinin varlığı cîlâdan önce de var olsa dahi aynada suretin zuhurunun cîlânın hudûsu (meydana gelişi) ile olması gibidir. Zîrâ eğer ruhlar bedenlerden önce var olsalardı ya çok olurlardı ya da bir (tek) ruh olurdu. Ruhların tek olması da çok olması da bâtıldır. Dolayısıyla

teğâyüre dahı delâ'il ü berâhîn ityân idüp ⁽¹²⁾ ba'z-ı tafşîlât dahı yazdukdan soñra bu vechle su'âl îrâd idüp cevâb virürler ki: ⁽¹³⁾ “*Qîle lehû in kâneti'l-ervâhu hâdişeten ma'a'l-ecsâdi, fe-mâ ma'nâ kavluhû: “Halağa'llâhu'l-ervâha kable'l-ecsâdi* ⁽¹⁴⁾ *bi-elfey ‘âmin” Ve kavluhû ‘aleyhi's-selâmu: “Ene evvelu'l-enbiyâ'i halkan ve âhîruhum ba'sen. Ve kuntu nebiyyen ve Âdeme beyne'l-mâ'i* ⁽¹⁵⁾ *ve't-tîni.” Fe-kâle: Şey'un min-hâzâ, lâ-yedullu ‘alâ-kidemi'r-rûhi, bel yedullu ‘alâ-ğudûşihî ve kevnihî mahlûkan, ne'am* ⁽¹⁶⁾ *rubbemâ delle bi-zâhirihi ‘alâ-teğaddumi vucûdihî ‘ale'l-cesedi, ve emru'z-zâhiru heyyinun, fe-inne te'vîlehû mumkinun ve'l-burhân* ⁽¹⁷⁾ *'l-kâti'u lâ-yudra'u bi'z-zevâhiri bel yusallîtu ‘alâ-te'vîli'z-zevâhiru, kemâ fî-zevâhiri't-teşbihî fî-ğakki'llâhi te'âlâ,* ⁽¹⁸⁾ *immâ kavluhû “Halağa'llâhu'l-ervâha kable'l-ecsâdi,” erâde bi'l-ervâhi ervâhe'l-melâ'iketi ve bi'l-ecsâdi ecsâdu'l-âlemi,* ⁽¹⁹⁾ *mine'l-arşı ve'l-kursiyyi ve's-semâvâti ve'l-kevâkibi ve'l-hevâ'i ve'l-mâ'i ve'l-arđi, ve kemâ enne ecsâde'l-âdemiyyîne* ⁽²⁰⁾ *bi-cumletihim şağîratun bi'l-izâfeti ilâ-cirmi'l-arđi, ve cirmu'l-arđi aşğaru mine's-şemsi bi-keşîrin, şumme lâ-nisbete li-cirmi's-şemsi* ⁽²¹⁾ *ilâ-felekihi ve lâ-li-felekihi ile's-semâvâti'lletî fevkahû, kezâ ve kezâ ile'l-arşı, fe-izâ tefekkerte fî-cemi'i zâlike istahkarte* ⁽²²⁾ *ecsâde'l-âdemiyyîne, ve lem-tefhemhâ min-mutlâki lafzi'l-ecsâdi fe-kezâlike, fa'lem ve tağakkağ enne ervâha'l-beşeri* ⁽²³⁾ *bi'l-izâfeti ilâ-ervâhi'l-melâ'iketi ke-ecsâdihim bi'l-izâfeti ilâ-ecsâdi'l-âlemi, ve lev infeteħa leke bâbe ma'rifeti* ⁽²⁴⁾ *ervâhi'l-melâ'iketi le-ra'eyte'l-ervâha'l-beşeriyyete ke-sirâcin min-nârin ‘azîmetin tibki'l-âlemi, ve tilke'n-nâri'l-azîmeti hiye'r-rûhi'l-*

(ruhların bedenlerden önce) var olması da bâtıldır. Ruhlar, bedenlerle birleştikten sonra (bedenler kadar) çok oldukları (anlaşıldığından) bu birleşmeden önce tek olmaları mümkün olmaz. (Yani) ruhlar ya tek olmaya devam eder ya da çoğalır. Bir olması da çoğalması da imkânsızdır. Dolayısıyla (bedenin oluşmaya başlayacağı döllenme aşamasından önce) var olması da imkânsızdır. Zeyd'in bildiğini Amr'ın bilmemesinin mümkün olduğunu zarûrî olarak bildiğimizden dolayı, ruhların bedenlerle birleşmesinden sonra tek ruh olmasının imkânsız olduğu da ortadadır. Eğer akıl cevheri her ikisinde bir olsaydı, zıtların birleşmesi olurdu ki bu mümkün değildir. Ruhla akıl cevherini kastederiz. (Tek ruh imkânsızdır dedik. Şimdi diğer yönden bakalım:) Onun çoğalması da imkânsızdır. Çünkü bir olan, cisimler gibi bir miktar sahibi değilse onun iki olması ve bölünmesi imkânsızdır. Cisim bölünür; çünkü miktar sahibidir, parçası vardır, dolayısıyla parçalanır. Peki hiçbir parça ve miktar sahibi olmayan nasıl bölünecek? Ruhların bedenle birleşmesinden önce çok olduğu değerlendirmesi de imkânsızdır. Çünkü ruhlar ya birbirinin aynısı (veya benzeri) ya da (birbirinden) farklı olur. Bunların tümü de imkânsızdır.” Sayfanın baş tarafında derkenara yazılan matlafla bu kısımda ruha dâir bahislerin ele alındığı belirtilmiştir.

aḥīrī ⁽²⁵⁾ *min-ervāḥi'l-melā'iketi, ve li-ervāḥi'l-melā'iketi tertībun, ve kullu vāḥidin munferidun bi-rutbetihī ve lā-yectemi'u fī-mertebetin vāḥidetin* ⁽²⁶⁾ *iṣnāni, bi-ḥilāfī ervāḥi'l-beşeriyyeti'l-mutekeşşirati ma'a ittihādi'n-nev'i ve'l-mertebetī, ve emme'l-melā'iketu fe-kullu vāḥidin* ⁽²⁷⁾ *nev'un bi-re'sihī huve kullu zālike'n-nev'u, ve ileyhi'l-işāratu bi-ḳavlihi Te'ālā: "Ve innā le-naḥnu's-şāffūn." Ve bi-ḳavlihi 'aleyhi's-selāmu: [II,118b]* ⁽¹⁾ *"İnne'r-rākī'a minhum lā-yescudu ve'l-ḳā'imu lā-yerke'u ve innehū mā min-vāḥidin illā ve lehū maḳāmun ma'lūmun." Fe-lā-yufhemne izen mine'l-ervāḥi* ⁽²⁾ *ve'l-ecsādi'l-muṭlaḳati ille'l-ervāḥu'l-melā'iketi ve ecsādu'l-ālemi, immā ḳavluhū: "Ene evvelu'l-enbiyā'i ḥalḳan* ⁽³⁾ *ve āhiruhum ba'şen." Fe'l-ḥalḳu hāhunā huve't-taḳdīru, dūne'l-icādi, fe-innehū ḳīle in veledethu ummuhū lem-yekun mevcūden* ⁽⁴⁾ *maḥlūḳan, lākin el-ġāyātu ve'l-kemālātu sābiḳatun fī't-taḳdīri, lāḥiḳatun fī'l-vucūdi, ve huve ma'nā ḳavluhum evvelu'l-fikreti* ⁽⁵⁾ *āḥiru'l-ameli, ve immā ḳavluhū: "Kuntu nebiyyen ve ādemu beyne'l-mā'i ve't-ṭīn," eyḍan işāratun ilā-mā zekernāhu, ve innehū kāne* ⁽⁶⁾ *nebiyyen fī't-taḳdīri ḳable tamāmi ḥilḳati Ādeme, li-ennahū lem-yenşe'u ḥalḳa Ādeme illā li-yenzi'a's-şāfī min-zurriyyetihi,* ⁽⁷⁾ *ve lā-yezālu yesteşfā tedricen ilā en yebluġa kemāle's-şafā'i fe-yakbele'r-rūḥi'l-ḳudsiyyi'l-Muḥammediyyi.* ³⁷¹² *İlā āḥirihī.* ⁽⁸⁾ Pes, İmām Muḥammed-

³⁷¹² "Ona denildi ki: Eğer ruhlar bedenlerle birlikte sonradan yaratılmışsa o zaman, 'Allah ruhları bedenlerden iki bin yıl önce yarattı.' hadîsinin ve 'Ben peygamberlerin yaratılış bakımından ilki, diriltişi bakımından sonuncusuyum. Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.' hadîsinin manası ne olur? Dedi ki: Bu (örnekler) ruhların kîdemine işaret etmez; aksine ruhların sonradan yaratıldığına ve mahlûk oluşuna delâlet eder. Evet belki bu hadisler ruhların bedenlerden önce yaratılmış olduğuna (zâhiren) delâlet edebilir. Ancak zâhir önemsizdir ve bunların te'vili mümkündür. Zîrâ kesin deliller zâhir ile görmezden gelinmez; aksine Allah hakkında teşbih yapılan yerlerde olduğu gibi zâhirin yorumlanmasıyla anlaşılır hâle getirilir. 'Allah ruhları bedenlerden önce yarattı.' hadîsindeki ruhlardan kasıt; meleklerin, âlemin, arşın, kürsînin, göklerin, gezegenlerin, havanın, suyun, yeryüzünün ruhudur ve insanların ruhlarının bütünü, yeryüzünün ruhuna oranla küçüktür; yeryüzünün ruhu da güneşinkine oranla daha küçüktür. Güneşin ise üzerindeki gökyüzüne (uzaya) oranı dahi olmaz, gökyüzünün de arşa oranı olmaz (mukâyese bile edilemez). Bütün bunları düşündüğünde insanın bedenini küçümsersin ve 'beden' lafzının mutlak mânâsını anlamazsın. Bununla beraber bil ve anla ki insanların ruhunun meleklerin ruhuna oranı, insan bedeninin âleme oranı gibidir. Eğer sana meleklerin ruhlarını bilme kapısı açılsaydı, insan ruhunun bunların yanında büyük bir ateşin kıvılcımı gibi kaldığını görürdün. Bu büyük ateş, meleklerin ruhlarının son ruhudur. Meleklerin ruhları için de mertebeler vardır ve (sayıca) çok olup çeşit ve mertebe bakımından bir olan insanların ruhlarının aksine her birinin ruhu ayrıdır, ikisi aynı mertebede toplanmazlar. Meleklerin ruhlarının her birinin kendine ait çeşidi vardır. Şu ayette buna işaret edilir: 'Şüphesiz biz (orada) saf saf dizilenleriz.' (Ayrıca) şu hadîste de buna işaret vardır: 'Şüphesiz ki onlardan rukû eden secde

i Ğazālî'nün bu taḥkîkî ma'lûm oldıysa biz girü şadede geledüm: Kâşif-i esrâr-ı kibriyâ ⁽⁹⁾ Ḥazret-i Mevlânâ erbâb-ı nefis ü hevâya ḥitâb idüp buyururlar ki:

Ey ki cân-râ behr-i ten mî-sûḥtî

⁽¹⁰⁾ Ey şol ehl-i nefis ü hevâ ki 'alâ-ḥilâfî ehli'l-maḥabbet cânunu tenün için yakduñ. Ya'nî lezâ'iz-i ⁽¹¹⁾ cismâniyye ve müştehiyât-ı nefsâniyyeden keff-i yed itmeyüp cânunu nâr-ı bu' d u firâka yakduñ.

⁽¹²⁾ **Sûḥtî cân-râ vu ten efrûḥtî (1745)**

Ve cânunu yakup tenünü iş'âl eyledüñ. Ya'nî ḥayât-ı ebediyye-i ⁽¹³⁾ rûḥâniyye ve sa'âdet-i sermediyye-i ma'neviyyeden maḥrûm ḳalup ten-perverlik ve lezzât-ı 'âcileye ⁽¹⁴⁾ ḳanâ'at kılduñ. Ammâ 'uşşâk-ı İlâhî bi-'aksihî tenlerini cân için mücâhede vü riyâzat ⁽¹⁵⁾ ve 'ışk u maḥabbet âteşine yakup ve aḥkâm-ı cismâniyyeden ve muḳteziyât-ı beşeriyyeden ⁽¹⁶⁾ geçüp mânend-i âfitâb-ı âsmân-ı çârum rûḥlarını zevk u ḥâlet ve 'ışk u maḥabbet ⁽¹⁷⁾ ve 'ilm ü ma'rifet ile ziyâlandururlar. Pes, zıkr olınan sûhtelerden birini görmek isterseñ:

⁽¹⁸⁾ **Sûḥtem men sûhte ḥ'âhed kesî**

Ben riyâzat ile ten-sûhte ve nûr-ı maḥabbet ile cân-efrûḥteyüm. ⁽¹⁹⁾ Eger bir kimesne âteş-i 'ışka yanmak isterse,

Tâ zi-men âteş zened ender-ḥasî (1746)

Tâ bende olan ⁽²⁰⁾ âteş-i 'ışkdan iktibâs idüp ḥas-ı beşerî ve ḥâşâk-ı nefsânîsine âteş ura ⁽²¹⁾ ve ḳalbi envâr-ı cezebât-ı Ḥaḳ'la pür-nûr ve iḳlîm-i cânı ma'mûr ola.

Sûhte çun ḳâbil-i âteş buved

etmez, ayakta duran da rukû etmez ve onlardan tek bir tanesi yoktur ki onun bilinen bir makâmı olmasın.' O zaman 'ruḥlar' deyince meleklerin rûhundan başkası ve 'bedenler' deyince de âlemden başka bir şey anlaşılmaz. 'Ben peygamberlerin yaratılış bakımından ilki, diriltiliş bakımından sonuncusuyum.' hadisinde geçen yaratma, 'takdir' anlamındadır. Çünkü annesi Hz. Peygamber'i dünyaya getirmeden önce mevcut ve yaratılmış değildi. Ancak gâyeler ve kemâlât önceden takdir edilmiş, bunlar sonradan vücutla birleşmiştir. Bu da: 'Düşünmenin başlangıcı (bir işin fikren varlığı), amelin nihâyetidir.' sözünün mânâsı gibidir. 'Âdem su ile çamur arasında iken ben peygamberdim.' sözü de aynı şekilde yukarıda zikri geçtiği gibidir: Hz. Peygamber, Âdem'in yaratılışı tamamlanmadan önce takdirde peygamberdi. Çünkü Âdem'in yaratılışı, zürriyyetinden tertemiz birini çıkarmak içindi. (Yaratılışın gâyesi olan kâmil insanın) seçilmesi süreci (ve yeryüzünü teşrîfi) ise temizlikte kemâl noktasına ulaşan zâta; yani Hz. Peygamber'in kudsî ruhunun bedeniyle birleşmesine kadar devam etti." Metindeki âyet için bkz. Sâffât 37/165.

(22) Derd ü taleb âteşine yanmış ve riyâzat u mücâhede ile vücûdî kav gibi olmuş kimesne (23) çünkü kâbil-i âteş olur,

Suhte bi'stân ki âteş-keş buved (1747)

Suhte al ki âteş-keş olur. (24) Ya' nî âteş-i 'ışk-ı İlâhî ile yanmış ve vücûdın ifnâ kılmış ve derûn u bîrûnı nâr-ı (25) cezebât ile pür olmuş mürşidüñ suhtesin al ki âteş-keş olur ve kulüb-ı tâlibîni (26) maḥabbet-i Rabbâniyye'ye cezb kılır. Ya' nî gönül çerâğın ma' den-i âteş-i 'ışk olan kâminden (27) îkâd idüp kalbi ocağı dūd-ı riyâ ile qararmış ve âteşi söyünmüş ve yâhūd hergiz [II,119a] (1) ocağında âteş yanmamış ve hâne-i kalbi ne nūr-ı âfitâb-ı Eḥadî ve ne çerâğ-ı maḥabbet-i Muḥammedî ile (2) münevver olmamış mükedder ḥallu muḳallideden ihtirâz eyle dimekdür. Ey sâlik-i râh! Nev'-i (3) beşerden her bir kalbde, taşfiye vü tecliye ve mâh-ı maḥabbet-i âfitâb-ı vahdetden iktibâs-ı nūr idüp (4) şehâb-ı keşreti bād-ı himmeti münteşir ve izâle eyledükde çehre-güşâ ve ruh-nümâ olmağa isti' dâd u kâbiliyyet (5) vardır. Ve lâkin:

Ey dirîğâ ey dirîğâ ey dirîğ

Ve ḥayf u te'essüf-i bisyâr u belîğ ki,

K'ân çunân (6) mâhî nihân şud zîr-i miğ (1748)

Ki ancılayın bir mâh-şûret ve âfitâb-ı tal'at şehâb-ı efkâr-ı mâ-sivâ (7) vü keşret ve miğ-ı muzlim-i nefsâniyyet altında kalup nihân oldu ve tazîyî-i isti' dâd olunup (8) arâzî-i muḳaddese-i kalb muzlim ü mükedder kalup maḳarr-ı gürg ü sibâ' ve hücer-i 'aḳârib ü ḥayyât (9) oldu. Ve yâhūd bu beyt-i şerîfde olan dirîğ kelâm-ı müste'nif olup ve ḥayât-ı kalbiyyesi ba'z-ı (10) 'avârız-ı beşeriyye ile ḥaste ve kuvvet-i rûḥâniyyesi şikeste olup ziyâ-yı âfitâb-ı Muḥammedî'den iktibâs-ı (11) nūr iden kalb-i kamer-tal'ati zîr-i miğ-ı keşretde nihân olan 'âşık-ı sâlik ve sūdâger-i metâ'-ı maḥabbet lisânından olup (12) cürm ü ḥaṭâsına envâ'-ı tevbe vü istiğfâr ve nâle vü zârî ile tazarru'-ı bisyâr ve kendü kendüi (13) levm-i bî-şümâr idüp: “Eyvâh u dirîğâh ki bunun gibi mâh-ı münevver tulû' itmişken şehâb-ı (14) beşeriyyetde setîr ü nihân oldu!” diyü bir mertebe giryân u biryân ola ki şiddet-i nâr-ı firâkından böyle diye:

Çun (15) zenem dem k'âteş-i dil tîz şud

Ben nice dem uram ki âteş-i dil tîz ve ziyâde oldu

Şîr-i ⁽¹⁶⁾ hecr âşufte vu hûn-rîz şud (1749)

Ve şîr-i hecr ü firâķ âşufte vü hûn-rîz oldu. Ya‘nî ziyâde olan ⁽¹⁷⁾ âteşi üfürmek ve pençesin açup kan dökmege gelen şîr-i jiyâna söylemek mümkün olmadığı gibi ⁽¹⁸⁾ benüm dahı hasretüm âteşi tîz oldu ve hecr ü firâķum şîri hûn-rîz oldu. Pes, hâlümden ve hecr ü firâķdan ⁽¹⁹⁾ söylemege tākatum kalmadı ve beni hayret aldı. İmdi şol ‘âşıklarun ki hâlet-i şahvı ⁽²⁰⁾ ve mertebe-i keşretde olan nâr-ı maḥabbeti böyle tîz ve şîr-i firâķları bu vechle hûn-rîz ola, o maķûle ⁽²¹⁾ ‘uşşâķ aña mümâşildür ki meşelâ:

Ān ki ū huşyār ḥod tundest u mest

Ol kimesne ki hüşyârlığı ⁽²²⁾ hâlinde dahı tünd ü mestdür.

Çun buved u çun ḳadeḥ ġired be-dest (1750)

Çünkü elinde ḳadeḥ tuta, ⁽²³⁾ anuñ mestligi ve bâde-nüş itdügi hâli nice olur? Kezâlik ‘uşşâķ-ı İlâhî’nün dahı hâlet-i şahvları ⁽²⁴⁾ böyle mest ü medhüş olıcaķ hâlet-i sekrleri ne olmaķ gerekdür, aña göre kıyâs eyle. ⁽²⁵⁾ Meşelâ:

Şîr-i mestî k’ez-şifat bîrûn buved

Bir mest arslan ki şıfatdan bîrûn ve dâ’ire-i ⁽²⁶⁾ ‘aķldan ḥâric ola.

Ez-basîṭ-i merg-zâr efzûn buved (1751)

Basîṭ olan merg-zârdan ⁽²⁷⁾ ol şîr-i mestün mestligi dahı ziyâde olur. Kezâlik şîr-i mest gibi olan şol ‘âşık ki [II,119b] ⁽¹⁾ şıfât-ı beşeriyyeden bîrûn ola, fezâ-yı gül-zâr-ı vahdet ve cây-ı merg-zâr-ı ma‘rifete ḳadem-nihâde olduķda ⁽²⁾ mestligi ḥadd ü kıyâsdan güzër ider. Ve yâḥûd mânend-i şîr mest olan ‘ışķ-ı Rabbânî ki vaşf ⁽³⁾ ve ḥadden ve fikr ü ‘aķldan ḥâricdür; çünkü şahrâ-yı vesî‘-i dil-i ‘âşık ve şikâr-ı cây-ı menî‘-i ⁽⁴⁾ ḳalb-i ‘ârifün vâdî-i merg-zârına gele, sekr ü hâleti fikr ü vehme gelmeyüp mest-i medhüş ⁽⁵⁾ ve lâ-ya‘ķıl u bî-hüş olur. Ey ‘âşık-ı şadıķ! Çünkü binâ-yı sülûk-i ṭarîķat zemîn-i pāk-i ⁽⁶⁾ maḥabbet üzre mebnîdür, lâ-cerem her bir ‘âşık-ı âvâre ve derd-i yâr ile bî-çârenün aḥvâl-i perîşânı ⁽⁷⁾ gâḥ hicrân-ı cân-güdâz ve gâḥ vaşl-ı çâre-sâz ve gâḥî nâz u niyâz olup her hâl ki her bir ⁽⁸⁾ muḥibden taķrîr ü beyâna gelüp mertebe-i maḥabbetden tekellüm eyleye, müzekkir-i ḥâlât-ı cân-ı müştâķ ⁽⁹⁾ ve

müheyyic-i âteş-i eşvâk ve muḥarrik-i silsile-i ezvâk-ı ‘uşşâk olur ve erbâb-ı şevk⁽¹⁰⁾ ve aşḥâb-ı zevka ebvâb-ı gencîne-i ma‘ânî vü ḥakā’ik meftūh u küşâde olduḡda⁽¹¹⁾ bi-ṭarîkı’t-tekellūf sâ’ir-i şu‘arâ gibi şî‘r ü nazmda ri‘âyet-i ḳavâfî ve inşâ’ ü neşrde sec‘ ve fıḳarât-ı⁽¹²⁾ fikr ü endîşe ḳılmaḡ māni‘-i cezbe vü ḥâl ve müzîl-i lezzet-i maḳâl olur diyü kâşif-i esrâr-ı⁽¹³⁾ kibriyâ Ḥazret-i Mevlânâ temâşâ-yı merġ-zâr-ı melekût ve seyr-i gül-zâr-ı ceberût eyleyüp ma‘şûḡ-ı⁽¹⁴⁾ ezeli ile olan nâz u niyâzını taḳrîr idüp buyururlar ki:

Kâfiye endîšem u dil-dâr-i men

⁽¹⁵⁾ Nazm-ı kelâm içün ḳâfiye fikr iderüm ve benüm maḥbûb u yârüm ve ma‘şûḡ u dil-dârüm

Güyedem⁽¹⁶⁾ m’endîş cuz didâr-i men (1752)

Baḡa nâz idüp dir ki: “Benüm didârüm ve cemâl-i bâ-kemâlümden ġayrısın⁽¹⁷⁾ ḥâṭruḡa getürme ve fikr ü endîşe eyleme. **Seyyid Ḳâsım**:³⁷¹³

(18) Hoş-ḥâṭirem ki yâr merâ guft merḥabâ
Hem-râh-i merḥabâ’sṭ şafâ der-pey-i şafâ³⁷¹⁴

Şâfî şudest şîşe-i dil ez-şafâ-yi ‘ışḡ
Ey luṭf-i merḥabâ-yi tu-râ cân u dil fedâ³⁷¹⁵

(19) Zâhid me-gû muḥâl ki ez-‘ışḡ tevbe kun
Men derd-i ‘ışḡ-râ çi kunem çun berem devâ³⁷¹⁶

(20) Taḳlîd guft tevbe vu taḥḳîḡ guft ‘ışḡ
Maġlûb şud ḥikâyet-i taḳlîd ġâlibâ³⁷¹⁷

Dil devlet-i vişâl-i tu-râ râyġân bi-yâft
Ez-bârhâ-yi bes ki keşîdest bârhâ³⁷¹⁸

³⁷¹³ Kullandığımız dîvân neşrinde de yer alan ve on bir beyitten oluşın gazelin tamamı için bkz. Ḳâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 9.

³⁷¹⁴ “Sevgili bana ‘merhabâ’ dedi, çok mutluyum; (çünkü yârdan gelen) merhabânın yoldaşı, neşe içinde neşedir.”

³⁷¹⁵ “Ey ‘merhabâ’nın lütfuna can ve gönül fedâ edilesi (yâr)! Gönül kadehi aşkın berraklığıyla tertemiz oldu.”

³⁷¹⁶ “Ey zâhid! (Bana), ‘Aşktan tevbe et.’ deme; çünkü bu imkânsızdır! Ben aşk derdini devâ (gibi) taşıyorum. Nasıl yaparım (da ondan vazgeçerim)?”

³⁷¹⁷ “Taklit ‘tevbe’ dedi, Tahkik ise ‘aşk’ dedi. (Bu durumda) kesinlikle Taklîdin hikâyesi kaybetti.”

³⁷¹⁸ “(İnsanlar) ihtiyaç olan semereleri elde etmek için zahmet çekerler; (fakat) gönül, sana kavuşma tâlihini bedâvaya elde etti.”

(21) Çun vâridîr nîst me-gû kışsa ez-guzâf
Ber-şâh-râh-i ‘ışk bi-hûân remz-i “hel etâ”³⁷¹⁹

(22) Çendîn me-gû ki hûn-i dil ez-dîde rihtem
Ferzend-i hâl bâş u guzer kun zi-mâmezâ³⁷²⁰

Ķâsim suhan me-gûy zi-hicrân-i cân-gudâz
Der-zill-i ‘âşikî şev u bu’gzer zi-mâcerâ³⁷²¹

(23) **Hoş nişîn ey kâfiye-endîş-i men**

Ey benüm kâfiye-endîş olan ‘âşıkum! Hoş-nişîn ol ve âsûde-(24)hâl otur.

Ķâfiye’y devlet tuyî der-pîş-i men (1753)

Benüm huzûrumda kâfiye-i devlet ve fıkra-i sa‘âdet (25) sensin.

Ĥarf çi’bved tâ tu endîşî ez-ân

Ĥarf ü şavt nedür ki hattâ sen endîşe-i yâri (26) harfden kılasın,

Ĥarf çi’bved hâr-i dîvâr-i rezân (1754)

Ĥarf fi’l-meşel bağlaruñ çalı ve dikenden (27) örilmiş dîvâridur; ya‘nî hurûf u elfâz hadâ’ik-ı ma‘ânî vü haķâ’ik ve riyâz-ı ezvâķ-ı [II,120a] (1) ‘âşikuñ şemerât-ı maḥabbetin hıfz için hâr meşâbesinde örilmiş dîvâr ve ḥâşiyedür. (2) İmdi ḥîn-i tecellî-i zât ve vaķt-i müşâhedâtta ‘âşık-ı müstağrak güft ü sūhan ve ḥarf (3) ü şavtdan munķatı‘ olur. Ve ol zamânda aña söz söylemek ve ebyât ü eş‘âr okumak (4) ve sec‘ ü kâfiye fikr itmek zıkr olınan şühûdından ayrılmakdır. Bu ise ‘inde’l-‘uşşâķ (5) cürm-i ‘azîmdür. İmdi her maķâmuñ bir ḥâli vardır; ḥâlet-i istiğrâķda güft ü sūhan ber-tarafdır. (6) Ve kezâlik mücerred ḥarf ü şavt ve kelimât u ‘ibârât ile vuşlat-ı Ḥaķ ümidin idüp (7) elfâza ḳanâ‘at eyleyen aña beñzer ki ravza-i mîve-dâr-ı maḥabbet ve bâğ u gül-zâr-ı ma‘rifete (8) girmeyüp ve şemerât-ı ‘ışķdan lezzet-i vuşlatı tatmayup ancak hadâ’ik-ı ma‘ânîñ (9) dîvâr-ı hârı meşâbesinde olan hurûf u elfâzı gördüğüyle mütesellî olur ve ma‘a-(10)hâzâ “Bustân-ı haķîķat temâşâsın eyledüm.” diyü

³⁷¹⁹ “Mâdem ki (aşk) sana geldi, boş masallar anlatma; aşk yolunda, ‘geçti mi?’ remzini oku.” Âyetin tamamı dikkate alınınca meâli şu şekildedir: “İnsanın üzerinden, (o sırada) anılan bir şey olmadığı uzun bir zaman geçmedi mi?” (İnsan 76/1)

³⁷²⁰ “Gönlümün kanını gözlerimden akıttım.” diye defalarca söyleme! Bulunduğun ânın çocuğu ol ve olmuş bitmiş takılıp kalma, geç (ve ilerle)!”

³⁷²¹ “Ey Kâsım! Canı mahveden ayrılıktan söz etme. Âşıklık gölgesinde dur ve sonu belirsiz tehlikeli serüvenlerden vazgeç.”

ğarrālanur. Hezār dūn-himmet ve maḥrūmī-i devlet ⁽¹¹⁾ degil mi? Ḥaḳḳā ḥırmān-ı ebedīdür. **Kemāl-i Ḥocendī:**³⁷²²

Mey be-rūy-i gul-ruḥān ḥorden hoşest ammā çi sūd
K'ın sa' ādet zāhidān-i şeh-r-i mā-rā kem-terest³⁷²³

(12) Çun kalem engušt ber-ḥarfem me-nih şūfī ki men
Ḥırka kerdem rehn mestān u suḥan der-defterest³⁷²⁴

Mā be-rindī ber-maḳām-i ḳurb reftīm u henüz
(13) Hem-çunān pīr-i melāmet kūy-i mā ber-minberest³⁷²⁵

Pes, 'āşık lisān-ı ma' şūḳ ve ma' şūḳ lisān-ı 'āşık olup ⁽¹⁴⁾ kemāl-i ittiḥād ḥāşıl olmağ-ıla maḥbūb-ı ḥaḳīḳī mir'āt-ı ḳalbden tecellī-i celāl ve ref' -i niḳāb-ı ez-cemāl ⁽¹⁵⁾ idüp rūḥ-ı Mevlānā'ya iltifāt-ı tāmm ile buyurur ki:

Ḥarf u şavt u guft-rā ber-hem zenem

⁽¹⁶⁾ Ḥarf ü şavt vu güfti birbirine ururum,³⁷²⁶

Tā ki bī-in her se ⁽¹⁷⁾ bā-tū dem-zenem (1755)

Ḥattā bu üçü olmaşsız; ya' nī bī-ḥurūf u ³⁷²⁷ lafz u şavt mertebe-i vahdet ⁽¹⁸⁾ ve ḳurb-ı eḥadiyyetde saña kelām-ı nefsi söylerüm ve saña bir sır söylerüm ki:

Ān demī ⁽¹⁹⁾ k'ez-Ādemeş kerdem nihān

Ol bir demi ki Ādem'den nihān eyledüm,

Bā-tu güyem ey tu esrār-i cihān (1756)

⁽²⁰⁾ Saña dirüm ey sen esrār-ı cihān ve 'umde-i kār ve zübde-i ekvānsın. Çünki bend-i zebān-ı ⁽²¹⁾ ḳāl ve dem-keş-i ḥāl olasın; fi'l-ḥāl

Ān demī-rā ki ne-gufterm bā-Ḥalīl

Ol bir demi ki ḥalīlüm ⁽²²⁾ İbrāhīm'e dimedüm, saña dirüm

³⁷²² Kullandığımız yayında yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hocendī, **a.g.e.**, s. 63-64.

³⁷²³ “Gül yüzlü güzellere karşı şarap içmek hoştur; fakat ne yazık ki bu saâdet, şehrimizin zâhidlerinde çok azdır.”

³⁷²⁴ “Sûfi, kalem gibi (dosdoğru) sözlerime itiraz etme! Çünkü ben hırkamı sarhoşlara rehin bıraktım ve söz defterdedir.”

³⁷²⁵ “Biz rindlikle kurb makâmına gittik ve melâmet şeyhi de bizim köyümüzün minberindedir (sen daha uyu bakalım)!”

³⁷²⁶ Bundan sonra “ya' nī bī-ḥurūf-ı lafz u şavt” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve bu ifadeler diğer mısranın açıklamasında kullanılmıştır.

³⁷²⁷ Müellifte unutulduğu anlaşılan bu vav, Cevrî'de mevcuttur. Bkz. F.183b.

V'ân ğamî-râ ki ne-dâned Cebrâ'îl (1757)

Ve ol ğamî Cebrâ'îl bilmez, saña ⁽²³⁾ bildürdüm.

‘İşk hâlî’st ki Cibrîl ber-ân nîst emîn
Şâhib-i hâl şinâsed suhan-i ehl-i yakîn³⁷²⁸

⁽²⁴⁾ **Ân demî k’ez-vey Mesîhâ dem ne-zed**

Ol dem bir demdür ki ‘Îsâ ‘aleyhi’s-selâm andan dem urmadı.

⁽²⁵⁾ **Hâk zi-ġayret nîz bî-mâ hem ne-zed (1758)**

Hâk Celle ve ‘Alâ kemâl-i ġayretinden bizsiz dahı hem andan dem urmadı. ⁽²⁶⁾ Ya‘ nî
“Bi‘ şet-i Muḥammed ‘aleyhi’s-selâm olmadın ve anuñ vârişleri olan evliyâ’-i aşfiyâ
vücûda ⁽²⁷⁾ gelmedin Hâk Sübhānehû ve Te‘âlâ ol esrârı kemâl-i ġayretinden
ġayrılara keşf itmedi.” dimekdür. [II,120b] ⁽¹⁾ Ma‘lûm ola ki bu ebyât-ı şerîfenûñ
mazmûnından fehm-i dürüst şâhibi olan ‘âşıklar, ba‘z-ı keş-fehm ve keş-revler gibi ⁽²⁾
ol ma‘nâyı fehm itmezler ki Mevlânâ Hudâvendgâr kendüyi tafqîl ‘ale’n-nebî itmiş
ola; belki ⁽³⁾ Hâzret-i Mevlânâ bu ebyât-ı şerîfe ile dahı tecellîde tekrâr olmayup ve
cenâb-ı ni‘me’l-me‘âbları ⁽⁴⁾ verâşet-i velâyet-i kemâliyye-i Muḥammediyye
mazhariyyetinde kâ’im olduğunu iş‘âr kılduğın fehm iderler.³⁷²⁹ ⁽⁵⁾ İmdi ey müstemi‘-i
kâbil! Evvelâ mertebe-i verâşet-i kemâliyyeyi beyân idüp ba‘dehü tecellîde tekerrür
⁽⁶⁾ olmaduğın ‘ıyân idelüm. Zâmîr-i mihr-tenvîre hafî olmaya ki nûr-ı kâmer
müstefâdun mine’s-şems ⁽⁷⁾ olduğu gibi kalb-i kâmer-behcet-i muşaffâ-yı Mevlânâ
dahı mir’ât-ı mücellâ-yı âfitâb-ı haqîkat-i Muḥammediyye olmağ-ıla ⁽⁸⁾ envâr-ı esrâr-
ı Ahmediyye ol dil-i muşaffâda bi-târîkı’l-âb-dâr mütecelliye olup mertebe-i seniyye-
i ⁽⁹⁾ Muştafiyye’den tercümânlık idüp aña münâsib kelimât-ı kudsiyye tekellüm
iderler. Meşelâ ⁽¹⁰⁾ ba‘z-ı kümmel-i evliyâ, ḥuşûşâ ‘Ömer bin el-Fâriż kâddesa’llâhu

³⁷²⁸ “Aşk, Cibrîl’in bile onda emin olmadığı bir hâldir; yakîn ehlinin sözünü sadece hâl sahibi anlar.”
Kemâl-i Hocendî’nin yedi beyitten oluşan bir gazelinin ilk beytidir. Tamamı için bkz. Hocendî,
a.g.e., s. 306-307. Ayrıca yukarıda II,54a’da şârih tarafından tamamı da iktibas edilmiştir.

³⁷²⁹ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın tecellide tekrarın olmaması ve hakikat-i Muhammedî’nin
kâmil vârisine dâir olduğu belirtilmiştir.

esrārahum bunuñ emşālī envā‘-ı ⁽¹¹⁾ ‘ibārāt-ı ünsiyye ve kelimāt-ı kıdsiyye buyurmuşlardır. Nitekim *Tā ‘iyye*’de dirler ki; **nazm**:³⁷³⁰

- (12) Fe-tūfānu Nūh’in ‘inde nevḥī ke-edmu‘ ī
Ve ikādu nīrānī’l-ḥalīli ke-lev‘ atī³⁷³¹
- (13) Ve lev lā-zefīrī ağrekatnī edmu‘ ī
Ve lev lā-dumū‘ ī aḥrekatnī zefratī³⁷³²
- Ve ḥuznī mā Ya‘ kūbu beşse eḳallehū
Ve kullu belā‘i Eyyūbe ba‘ ḍu belıyyetī³⁷³³
- (14) Ve āḥiru mā elḳa‘l-ūlā ‘aşıḳū ilā
Er-radā ba‘ ḍu mā lā-ḳaytu evvele miḥnetī³⁷³⁴

Ve yine *Ḳaṣīde-i Tā ‘iyye*’nün ⁽¹⁵⁾ bir maḥallinde daḡı lisān-ı tercümāniden buyururlar ki; **nazm**:

- (16) Ve rūḥī li‘l-ervāḥi rūḥun ve kulle mā
Terā ḥasenen fi‘l-kevni min-feyzi tīnetī³⁷³⁵
- Ve minnī evcu’s-sābiḳīne bi-za‘ mihim
Ḥaḍīḍu terā āşāra mevḍi‘i veṭ‘atun³⁷³⁶
- (17) Ve āḥiru mā ba‘ de‘l-işārati ḥayṣu lā
Terakḳī irtifā‘in vaḍ‘u evveli ḥaṭvetī³⁷³⁷
- Fe-mā ‘ālimu illā bi-faḍlī ‘ālimu
(18) Ve lā-nāṭıḳun fi‘l-kevni illā bi-midḥatī³⁷³⁸

³⁷³⁰ Kasidenin 13-16. beyitleridir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi...**, Haz. Mehmet Demirci, s. 65-68.

³⁷³¹ “Hz. Nûh’un tûfanı, benim feryatlı ağlamamın yanında gözyaşı akıtmam gibidir; Hz. İbrâhim’in ateşinin yakılması da içimin yanması gibidir.”

³⁷³² “Eğer içimdeki ateş olmasaydı gözyaşlarım beni boğardı; gözyaşlarım olmasaydı da (içimdeki) ateşim beni yakardı.”

³⁷³³ “Benim hüznüm Hz. Ya‘kûb’un hüznünden daha az değil ki! Hz. Eyyûb’un çektiği belâların hepsi, benim belâmın ancak bir kısmına denk gelir.”

³⁷³⁴ “Âşık olup kendini helâke atanların çektikleri belâların en son noktası bile benim daha başlangıçta çektiğim belâların bir kısmına karşılık gelir.”

³⁷³⁵ “Benim ruhum bütün ruhların ruhudur ve kâinatta gördüğün her güzellik benim fitratımın feyzindendir.” 313. beyittir. Bkz. Ankaravî, **a.g.e.**, s. 257.

³⁷³⁶ “Kendilerini önde zannedenlerin en yüksek mertebesi, benim mertebemden yerdeki ayak izinde oluşan çukur gibi aşağıdır.” 329. beyittir. Bkz. Ankaravî, **a.g.e.**, s. 265.

³⁷³⁷ “Sonrasında bir makam olmayıp zirve olarak işaret edilen yer, benim ilk adımımı attığım yerdir.” 330. beyittir. Bkz. Ankaravî, **a.g.e.**, s. 265.

³⁷³⁸ “Benim fazlım ve ihsanımla âlim olmamış hiçbir âlim yoktur. Kâinatta her konuşan ancak benim medhimi söyler.” 331. beyittir. Bkz. Ankaravî, **a.g.e.**, s. 266.

Pes, Hâzret-i Mevlânâ kıddise sirruhu'l-esnâ dahı bu ebyât-ı şerîfede⁽¹⁹⁾ buyurdukları zebân-ı tercümân-ı maķâm-ı Muḥammedî olduğu i' tibâr iledür. **Seyyid Kâsım:**³⁷³⁹

Her laḥẓa merâ mî-resed ⁽²⁰⁾ ez-nûr-i tecellî
Bâ-nûr-i tecellî çi zened mu' ciz-i 'İsî³⁷⁴⁰

Ger dîde-i cānet be-guşâyend bi-bîni
Şad Mûsî-i ḥayret-zede ber-Tûr-i tecellî³⁷⁴¹

(21) İmdi ey nevr-i ḥadîka-i 'âlem! Resûl 'aleyhi's-selâm 'alem-i irsâlde ümmetlerinüñ tefâduli ḥasebi ile ⁽²²⁾ mütefâdıl olurlar. Zîrâ her resûl ümmetlerinüñ isti'dād u kâbiliyetleri muḳtezâsınca ⁽²³⁾ irsâl kılınmışdur. Nitekim baḥr-i zehḥâr-ı ḥaķâ'ik Şeyḥ-i Ekber kıddise sirruhû Faşş-ı Üzeyriyye'de buyururlar ki: *V'a'lem enne'r-rusule şalavātu'llâhi 'aleyhim min-ḥayşuhum rusulun lâ min-ḥayşuhum evliyâ'u 'ârifüne 'alâ-merâtibin mâ hiye 'aleyhi umemuhum fe-mâ 'indehum mine'l-'ilmi'llezi' ursilû bihi illâ ḳadra mâ yeḥtâcu ileyhi ummetu zâlike'r-rasûlu lâ-zâ'ide ve lâ-nâķiṣa ve'l-umemu mutefâdiletu yezîdu ba'ḳuhâ 'alâ-ba'ḳin fetefâdale'r-rusulu 'aleyhimu's-selâmu fî-'ilmi'l-irsâli bi-tefâduli umemihim, ve huve ḳavluhû te'âlâ "Tilke'r-rusulu faḳḳalnâ ba'ḳahum 'alâ-ba'ḳin" kemâhum eyḳan fîmâ yerci'u ilâ-zevâtihim 'aleyhimu's-selâmu mine'l-'ulûmi ve'l-aḥkâmi mutefâḳdilüne bi-ḥasebi isti'dādâtihim ve huve ḳavluhû: "Ve le-ḳad faḳḳalnâ ba'ḳe'n-nebbiyîne 'alâ-ba'ḳin."*³⁷⁴² İmdi efḳal-i rusul ve ḥâtem-i enbiyâ Hâzret-i Muḥammedü'l-Muṣṭafâ 'aleyhi min-⁽²⁴⁾şalavātu'llâhi'l-evfâ oldıysa ümmeti dahı efḳal-i ümem oldı. Bâ-ḥuşuş evliyâ'-i ⁽²⁵⁾ Muḥammediyyînden Ḥaķ Tebâreke ve Te'âlâ ba'z-ı 'ibâd-ı

³⁷³⁹ Dîvânında yedi beyitten oluşın gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 286.

³⁷⁴⁰ "Bana her an tecelli nurundan erişir. Tecelli nuruyla Hz. İsa'nın mucizesi nasıl mukâbele edilir?"

³⁷⁴¹ "Eğer can gözünü açarlarsa Tecelli Tûr'unda yüzlerce hayrete düşmüş Mûsâ görürsün."

³⁷⁴² "Şunu bil ki peygamberler, -Allah'ın selâmı onların üzerine olsun- evliyâ veya ârifler oldukları için değil; peygamber oldukları için ümmetlerinin bulunduğu duruma göre mertebelerde bulunurlar. Bu sebeple kendileriyle gönderilen ilim de ancak ümmetlerinin ihtiyaç duydukları kadar olup eksik veya fazla değildir. Ümmetler ise derece derece olup kimisi kimisinden üstündür. Bunun doğal sonucu olarak peygamberlerin bazıları da ümmetleri için gönderilen ilmin seviyesine göre diğerlerinden üstün olabilir. Bu derece farkı şu ayette de geçer: 'O peygamberlerin bir kısmını diğerlerinden üstün kıldık.' Aynı şekilde peygamberler, ilim ve hükümlerde olduğu gibi kâbiliyetlerine göre de derece farkına sahiplerdir. Bu da şu ayette geçer: 'Andolsun biz peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık.'" Âyetler için bkz. Bakara 2/253; İsrâ 17/55. İbn Arabî'nin eserinde bu kısım için bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. Nuri Gencosman, s. 141. "Nitekim baḥr-i zehḥâr-ı ḥaķâ'ik..." kısmından buraya kadarki bölüm, metinde yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

havâşşına bir hâlet-i ‘acîbe erzânî buyurmuşdur ki ⁽²⁶⁾ enbiyâ vü şühedâ aña gıbta kılurlar. *Kemâ ruviye ‘an-Ebî Mâlik el-Eş‘ariyyi kâle: Kuntu ‘inde’n-Nebıyyi ‘aleyhi’s-selâmu* ⁽²⁷⁾ *iz kâle: “İnne li’llâhi ‘ibâden leysü bi-enbiyâ’e ve lâ-şuhedâ’e ve lâkin yağbıtuhumu’n-nebiyyüne ve’ş-şuhedâ’u* [II,121a]⁽¹⁾ *bi-ğurbihim ve mağ‘adhim mina’llâhi.”*³⁷⁴³ **Beyt:**

Hâsılî kışsa-i ‘uşşâk ne-dâred pâyân
Kemterin şîve-i û remz-i mu‘ammâ bâşed³⁷⁴⁴

⁽²⁾ Ve bu ebyât-ı şerîfede bir vech dağı “Leyse’t-te Kerruri fi’t-tecellî.”³⁷⁴⁵ ma‘nâsını müş‘irdür dimiş idük. ⁽³⁾ Aña binâ’en ki Hâzret-i Mevlânâ; **M:**

Ân demî k’ez-Âdemeş kerdem nihân
Bâ-tu güyem ey tu esrâr-i cihân³⁷⁴⁶

diyüp ⁽⁴⁾ ve sibâkında olan ebyâtta dağı ol demi zıkr buyurduklarından murâdı inbi‘âş-ı nefes-i Raḥmânî ⁽⁵⁾ ve tecelliyât-ı Rabbâniyye’dür. Ve ‘alâ-lisânî’l-muḥakḳikîn nefes-i Raḥmânî, meşelâ nefes-i insânî gibi ‘âlem-i ⁽⁶⁾ buṭundan bürüz u zuhûra ḥurûcî muḳteziye ve şuver-i ta‘ayyünât-ı mümkinede mütecellîye olan şu‘unât-ı ⁽⁷⁾ Rabbâniyye idügi *Meşnevî-i Şerîf*’ün ibtidâsında beyân olınmış-ıdı. İmdi zamîr-i muşaffâ ⁽⁸⁾ ve mir’ât-ı dil-i mücellâyâ ḥafî olmaya ki tecellî-i İlâhî müte Kerrir olmaz. Zîrâ muḳteziyât-ı esmâ’-i İlâhiyye ve şu‘unât-ı Rabbâniyye ⁽⁹⁾ ğayr-ı mütenâhiye olup Hâzret-i Hâk ve Feyyâz-ı Muṭlaḳ dâ’imü’t-tecellîdür. Pes, tecellîde tekerrür olmayup ⁽¹⁰⁾ ve tecellî-i evvel bi-‘aynihi rücû‘ itmez. Zîrâ merâtib-i esmâdan tecellînün ta‘ayyüni ḥayşiyyetiyle ḥaḳîḳat-i tekerrür ⁽¹¹⁾ muṭlaḳâ bi’n-nisbeti ile’t-tecellî müteḥakḳıka olur. Pes, gerekse tecellî-i vâḥidün zât u ḥaḳîḳati ⁽¹²⁾ i’tibâr

³⁷⁴³ “Ebû Mâlik el-Eş‘arî’den rivâyet edildiği gibi, o şöyle demiştir: Peygamber (s.a.v) şu sözü söylerken ben yanıdaydım: Allah’ın öyle kulları vardır ki onlar peygamber ya da şehid olmadıkları hâlde Allah’a yakınlıkları nedeniyle peygamberler ve şehidler onlara gıpta ederler.” Bkz. İbn Melek, **Şerhu Mesâbîhi’s-Sünne**, Thk. Nureddin Talib, Beyrut, Dâru’n-Nevâdir, 2012, C. 5, s. 315 (Kitâbu’l-edeb kısmı, hadis no. 3897). Bu metin Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 719 (1755. beytin şerhinde).

³⁷⁴⁴ “Velhâsıl, âşıkların hikâyesinin sonu yoktur; onun ufak bir şîvesi muammânın remzi olur.”

³⁷⁴⁵ “Tecellide tekerrür yoktur.”

³⁷⁴⁶ “Ey cihânın sırları olan! Âdem’den gizlediğim âni sana söylerim.” Şerhte yukarıda geçtiği üzere *Mesnevî*’nin 1756. beytidir. Nicholson neşrinde ise 1776. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1, s. 89.

olunsun ve gerekse tecelliyât-ı hâzerât ve merâtib-i esmâ ve huşûşiyât-ı kavâbil-i ğayr-ı ⁽¹³⁾ mütenâhiye hasebiyle olan zuhûrât-ı İlâhiyye'ye nazar olunsun, keşfen ü yakînen ve aşlen ü kat'an ⁽¹⁴⁾ tecellîde tekerrür taşavvur olunmaz. Ve bi-ğayri tekerrürin her ân u zamân tecelliyât-ı Rabbâniyye teceddüd ü ta'addüd üzredür; ⁽¹⁵⁾ zîrâ kabûl-i evvel kabûl-i sâninün ğayırdur. Pes, ta'addüd-i tecelliyât daḥı kavâbilün kabûli hasebi iledür. ⁽¹⁶⁾ **Şî'r:** ³⁷⁴⁷

- Yâr-i mâ her sâ' atî âyed be-bâzârî diger
Tâ buved ḥusn u cemâleş-râ ḥarîdârî diger ³⁷⁴⁸
- (17) Yâr-i mâ bâ-hîç kes ū-râ ne-dâned her zamân
Âyed ez-ḥalvet birûn ber-kisvet-i yârî diger ³⁷⁴⁹
- Kisvet-i dîger be-püşed cilve-i dîger kuned
Mazhar-i dîger numâyed behr-i izhârî diger ³⁷⁵⁰
- (18) Çeşm-i cân-râ rûy-i mâh ez-çehre-i her mâh-rûy
Mî-numâyed her zamânî tâze dîdârî diger ³⁷⁵¹
- (19) Kâr-i ū ' işkest u bâ-ḥod ' işk-bâzî mî-kuned
Nîsteş cuz ' işk bâ-ḥod bâḥten kârî diger ³⁷⁵²

Ve Şeyḫ Muḥyiddîn-i 'Arabî kıddesa'llâhu ramsehu Faşş-ı Şu'aybiyye'nün âhîrinde ⁽²⁰⁾ bu ma'nâya işâret idüp buyururlar ki: *Ve emmâ ehlu'l-keşfi fe-innehum yeravne enne'llâhe yetecellâ fî-kulli nefesin* ⁽²¹⁾ *ve lâ-yetekerraru't-tecellî, ve yeravne eyḍan şuhûden, enne kulle tecellin yu'tî ḥalkân cedîden ve yezhebu bi-ḥalkîn, fe-zehâbuhû bihî* ⁽²²⁾ *huve'l-fenâ'u 'inde't-tecellî, ve'l-bekā'u lemmâ yu'tîhî't-tecellî'l-âḥaru. Fe'fhem! İntehâ kelâmuḥû.* ³⁷⁵³ Ve Ebû Tâlib-i Mekkî daḥı buyururlar ki: ⁽²³⁾

³⁷⁴⁷ Aşağıdaki beyitlerin Muhammed Şîrîn-i Mağribî'ye âit oldukları tespit edilmiştir. On bir beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 205-206.

³⁷⁴⁸ “Yârimiz güzelliğine farklı farklı alıcılar çıkması için her vakit başka bir pazara gelir.”

³⁷⁴⁹ “Yârimizi hiç kimse bilmez, (kendi hüviyetiyle tanıyamaz; çünkü) halvetten her zaman farklı bir sevgili kılığıyla çıkar.”

³⁷⁵⁰ “Başka bir elbise giyip farklı hâllerde ortaya çıkar, görünmek için farklı farklı tecellilerle zuhûr eder.”

³⁷⁵¹ “Ay yüzlü (güzel), gönül gözüne her ay yüzlünün çehresinden görünür (ve böylece) her zaman yepyeni güzelliklerde temâşâ edilir.”

³⁷⁵² “Onun işi aşktır ve kendisiyle aşk oyunu oynuyor. Onun aşkın dışında kendi şahsıyla oynayabileceği (değer verdiği) başka bir şey yoktur.”

³⁷⁵³ “Ehl-i keşf, Allah'ın her nefeste tecelli ettiğini ve bu tecellinin tekrarlanmadığını görürler. Aynı şekilde her bir tecellinin yeni bir yaratılışla zuhur ettiğine ve yeni bir tecelli ile onun da gittiğine

“İnne’llāhe lā-yetecellā li-şūratin merrateyni ve lā-li-şūrateyni merraten vāḥideten.”³⁷⁵⁴ Hülāşa-i kelām, ‘ayn-ı yakīn ve dīde-i ⁽²⁴⁾ ḥaḳ-bīn ile mükevvenāt ve şu’ūnāta nazar olursa mevcūdātdan her bir mevcūd esmā vü şıfāt-ı İlāhiyye’den ⁽²⁵⁾ bir ism ü şıfatuñ mazḥarı idügi mübeyyen olup ve şıfat-ı vāḥidenüñ mazḥarı şıfat-ı uḥrānuñ mazḥarına ⁽²⁶⁾ mübāyin bulunur. Ḥaḳḳā her zerrede bir nūr ve her ḳaṭrede bir zuhūr vardır ki āfitāb-ı çārum-ı āsmān ⁽²⁷⁾ ve deryā-yı ‘ummānda bi-‘aynihi ol nūr u zuhūr yokdur. Zihī Feyyāz-ı bī-mişāl ki iki mir’āta bir şūret [II,121b] ⁽¹⁾ üzre ve bir şūrete nesāḳ-ı vāḥid üzre iki kerre tecellī itmemiş ve her şey’i birer ḥalle mütesellī kılmışdur. Fe-emmā ⁽²⁾ bu ma’nāyı daḥı müşāhede iden şol ‘ārif-i vāḳıfdur ki ḳalbinüñ her köşesinde ‘arş-ı Raḥmān ⁽³⁾ gizlüdür. *Kemā yeḳūlu Ebū Yezīd el-Bisṭāmī: “Lev enne’l-‘arşa ve mā ḥavāhu mi’etu elfi elfi merratin fī-zāviyetin min-zevāyā ⁽⁴⁾ ḳalbu’l-‘ārifī mā eḥasse bihi. Ve ḳāle’l-Cuneydu fī-hāze’l-ma’nā: “İnne’l-muḥdeşe izā ḳarune bi’l-ḳadīmi lem-yebḳa lehū eşerun ⁽⁵⁾ ve ḳalbun yese’u’l-ḳadīme keyfe yuḥissu bi’l-muḥdeşi mevcūden.”3755* Pes kaçan Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ tecellīsi şuverde tenevvu’ ⁽⁶⁾ gösterse ḳalb-i ‘ārif bi’z-zarūre müttesi’ olup ve tecellī vāḳi’ olan şūret ḥasebiyle ḍayyık ⁽⁷⁾ olur. Zīrā tecellī vāḳi’ olan şūretten bir şey’ ḳalb-i ‘ārifden fāzıl olmaz ki ḥattā tecellī-i İlāhī anda ⁽⁸⁾ zāhir olmaya. Pes, insān-ı kāmil ve ‘ārif-i vāşılıñ ḳalbi Ḥaḳ’la dā’irdür ve zıkr olınan ḳalb için ⁽⁹⁾ ḥayşiyet-i mu’ayyene ve ḳābiliyyet-i cüz’iyye ve keyfiyyet-i muḳayyede yokdur ki ḥattā şey’-i vāḥide maḥşūşa olup ⁽¹⁰⁾ şey’-i āḥere şāmile olmaya. Belki ḳalb-i mezbūr ḳābiliyyet-i külliyye ile muṭlaḳ olup Ḥaḳḳ’uñ aña tecellīsi Ḥaḳḳ-ı muṭlaḳ ⁽¹¹⁾ ḥasebiyledür ve ḳalb-i ‘ārif tecellī-i şuveri-i İlāhī için heyūlāniyyu’l-ḳabūldür. Pes, Ḥaḳ Celle ve

(ömrünü tamamlayıp kaybolduğuna) şahitlik ederler. Onun gidişi tecelli sırasındaki fenâdır, bekâ ise başka (yeni) bir tecellinin verdiği şeydir. Bunu (iyi) anla!’ (Arabî’nin) sözü bu şekilde nihâyet bulmuştur.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. Nuri Gencosman, s. 130.

³⁷⁵⁴ “Şüphesiz ki Allah, bir surete iki defa iki surete de bir defa tecelli etmez.”

³⁷⁵⁵ “Bâyezîd-i Bisṭâmî’nin dediği gibi: ‘Şüphesiz ki eğer arş ve arşın kapladığı şeyler yüz bin katıyla ârifin kalbinin bir köşesinde bulunsaydı ârif onu hissetmezdi.’ Cüneyd-i Bağdâdî de bu anlamda şu sözü söylemiştir: Muhdes (yaratılmış olan) kadime bitiştiğinde ondan geriye bir iz kalmaz. Kalp de ezeli varlığı kendisine sığdırıyorken yaratılmış ve zaman sınırlarında bulunanı nasıl mevcut olarak hissedebilir?” Bu kısım da aynı eserin aynı bölümünün baş taraflarında tespit edilmiştir. Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, s. 120-121.

‘Alā⁽¹²⁾ kalb-i insān-ı kāmile gerek şūret-i zātiyye-i külliyye-i muṭlaḳa ile tecellī itsün ve gerek şūret-i esmā’-i⁽¹³⁾ cüz’iyye-i muḳayyede ile tecellī eylesün, kalb ol tecellīnün ḥasebiyle bi-ḥasebi’ş-şūreti müttesi‘ ü ḍayyık olur.⁽¹⁴⁾ Ammā ḳulūb-ı cüz’iyye buña muḥālifdür; zīrā ḳulūb-ı cüz’iyyeden her birisi için bir ḥayṣiyyet-i mu‘ayyene⁽¹⁵⁾ ve keyfiyyet-i muḳayyede ve kābiliyyet-i maḥṣūşa vardır ki ḳulūb-ı mezbūreye tecellī-i İlāhī ol isti‘dād-ı ḥāṣ⁽¹⁶⁾ ḥasebiyle vāḳi‘ olur. Fe’fhem cidden. Pes, Ḥāzret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū verāṣet-i kemāliyye-i velāyet-i⁽¹⁷⁾ Muḥammediyye mazhariyyetinde ḳā’im olmağ-ıla Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā kalb-i muṣaffāsın tevsī‘ idüp: “Saña söyledüğüm⁽¹⁸⁾ rāzı ğayrıdan nihān itdüm ve saña itdüğüm tecelliyātı Ādem ve Ḥalīl ve Mesīḥ’ten mestūr⁽¹⁹⁾ ḳıldum ve senün ğamuñdan Cibrīl’i ḥaber-dār itmedüm.” buyurur. Ma‘a-hāzā Mevlānā Celālū’d-dīn-i Rūmī⁽²⁰⁾ kendüyi ḥāṣā tafḍīl ‘ale’n-nebī itmez ve fī-nefsihī Cibrīl, Mevlānā’ya maḥṣūş olan ğamı bilmez⁽²¹⁾ ve ‘İsā ‘aleyhi’s-selām daḥı anda olan demden dem urmaz. Ve Mevlānā ḳuddise sirruhū: “Ḥāzret-i⁽²²⁾ Ḥaḳ ğayretinden bizsiz dem urmadı.” didüğünün bir vechi daḥı budur ki: “Zuhūr-ı Ḥaḳ bizümle ve bizüm vücūdumuz⁽²³⁾ anuñladur.” dimekdür. Kemā ḳāle eş-Şeyḥ raḍiya’llāhu ‘anh:

Fe-lev lāhu ve lev lānā
Lemā kāne’llezī kânā³⁷⁵⁶

Ve Muḥammed⁽²⁴⁾ Şīrīn-i Mağribī’nün daḥı bu şi‘ri ma‘nā-yı mezbūrı müş‘irdür.
şi‘r.³⁷⁵⁷

(25) Ey ḥusn-i tu-rā dīde-i mā geşte ḥarīdār
Ger dīde ne-bāşed ki kuned ḥusn-i tu izhār³⁷⁵⁸

Her dīde ez-ū her nefesī dīde cemālī
Z’ū tāze şude her nefesī dīde vu dīdār³⁷⁵⁹

(26) Ber-her nazārī kerde tecellī-i diger-gün

³⁷⁵⁶ “O ve biz olmasaydık (bütün bu) olanlar da olmazdı.”

³⁷⁵⁷ On üç beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, a.g.e., s. 199-200.

³⁷⁵⁸ “Ey güzelliğine gözlerimizin alıcı olduğu (sevgili)! Göz olmasa kim senin güzelliğini ortaya çıkaracak?”

³⁷⁵⁹ “Her göz, her bir nefesinde onun cemālını görmüştür (ve) onu görmekten dolayı her bir nefeste göz de (sevgilinin güzel) yüzü de tazelendi.”

Tâ her nazārî zû nazārî yâfte her-bâr³⁷⁶⁰

(27) Ber-âyîne-i dîde vu dil ehl-i dilân-râ
Z'û cilve pey-â-pey resed ammâ ne be-tekrâr³⁷⁶¹

Rûy er çi yegânest velî gâh-i tecellî
Bisyâr numâyed çu buved âyine bisyâr³⁷⁶²

[II,122a] ⁽¹⁾ Ey geşte nihân ez-dil u cân der-tutuk-i ğayb
V'istâde 'iyân der-ser-i her kûçe vu bâzâr³⁷⁶³

(2) Hâkķā ki eger perde zi-rûy-i tu ber-ufted
Ez-ġayr-i tu ne 'ayn tevân yâft ne âşâr³⁷⁶⁴

Ger bâde ez-în sâñ dihed ân sâķî-i sermest
Hâkķā ki ne-mâned be-cihân yek dil-i huşyâr³⁷⁶⁵

⁽³⁾ Pes, kâşif-i esrâr-ı kibriyâ Hâzret-i Mevlânâ; M:

Hâk zi-ġayret nîz bî-mâ hem ne-zed³⁷⁶⁶

diyü lafz-ı mâ ile enâniyyet-i ⁽⁴⁾ mevhûmesini min-vechin iş'âr u izhâr ile takrîr
itmesi vücûd-ı Hâk'dan ġayrı vücûd-ı âher ⁽⁵⁾ i'tibârıyla olmayup belki vücûd-ı
mecâzî-i vehmî i'tibârıyladır ve "Tecellî-i vaĥdet-i muţlakınuñ ⁽⁶⁾ zuhûrında hestî-i
mecâzî bir emr-i i'tibârî-i mevhûm ve belki fî-nefsi'l-emr ma'dûmdur." diyüp ⁽⁷⁾
buyururlar ki:

Mâ çi bâşed der-luġat işbât u nefy

"Mâ" luġatde nedür? İşbât ve nefy miyânında müşterek ⁽⁸⁾ bir ĥarfdür ki işbât için
ma'nâ-yı şey'-i mütezammina; ve nâfiye olduğda nefy-i vücûd-ı şey'-i müş'iredür.

³⁷⁶⁰ "Her bakışın her defasında ondan bir nazar bulduğu için her bir bakışına farklı tecelli etmiş (ve yepyeni bir hâlde görünmüştür)."

³⁷⁶¹ "Gönül sahiplerinin göz ve gönül aynasına sürekli onun tecellisi erişir; fakat (bu tecellilerde) tekrâr olmaz."

³⁷⁶² "Yüz tek de olsa ayna çok olduğunda tecelli vaktinde çok görünür."

³⁷⁶³ "Ey gayb perdesi altında candan ve gönülden gizlenen ve her sokak ve pazarın başında açık seçik duran!"

³⁷⁶⁴ "Gerçekten de perde senin yüzünden kalkarsa senden başka hiçbir şey bulunamaz."

³⁷⁶⁵ "Eğer o mest olmuş sâķî bu türden bir bâde verirse gerçekten de dünyada bir tek ayık gönül kalmaz."

³⁷⁶⁶ Yukarıda geçtiği üzere birinci defterin 1758. beytinin ikinci mısrasıdır. Nicholson neşrinde ise 1778. beytin 2. mısrasıdır. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, a.g.e., s. 89.

(9) Pes, nefye mişāl “Mā ene bi-ḳāri’in.”³⁷⁶⁷ ḥadīṣ-i şerīfnde “Ve ma’llāhu bi-gāfilin ammā ta’ melūn.”³⁷⁶⁸ āyet-i kerīmesinde (10) olan “mā” gibi. Ve işbāta mişāl “Ya’ lemu mā beyne eydihim ve mā ḥalfehum.”³⁷⁶⁹ āyet-i kerīmesinde ve daḥı “Mā beyne (11) beytī ve minberī ravzatun min-riyāzi’l-cenneti.”³⁷⁷⁰ ḥadīṣ-i şerīfnde olan “mā” gibidür. Ve zebān-ı Derī’de (12) daḥı “mā” bi-ma’nā “naḥnū” olup cemā’at-i mütekellimīnden ‘ibāretdür ki mütekellimīnden her birinūñ enāniyyetine işāretdür. (13) Pes, lafz-ı “mā”da nefy ü işbāt vāḳi’ olduḡı gibi gūyā-yı lafz-ı mā olan insān ve belki cemī’-i (14) ekvān u a’yānda ma’nā-yı nefy ü işbāt ḥāşıldur. Nitekim hestī-i mecāzī-i mevhūm bi-ḥasebi’t-ta’ayyūni (15) ve’ş-şūreti müşbet-i i’tibārī ve bi’n-nisbeti ile’l-vücūdi’l-muṭlaḳı ve’l-ḥaḳıḳī ma’dūm u menfīdūr. (16) Pes, Ḥazret-i Mevlānā envār-ı tecelliyāt-ı vaḥdet-i muṭlaḳa ile nefy-i vücūd-ı mevhūm itmekle buyururlar ki:

(17) **Men ne işbātem menem bī-zāt u nefy (1759)**

Men işbāt degilūm, belki ben zātsız nefy-i muṭlaḳum. Pes, Ḥazret-i (18) Mevlānā vech-i meşrūḥ üzre nefy-i vücūd-ı mevhūm idüp vaḥdet-i muṭlaḳada fānī ve müstaḡraḳ (19) oldıysa ve ebyāt-ı sābıkada olan kelimāt-ı ḳudsiyye ihtiyārī olmadıysa:

Çunki (20) ‘āşık ū’s tū ḥāmūş bāş³⁷⁷¹

maẓmūnınca kibār-ı evliyānuñ kelimātına i’tirāz olunmayup (21) derūn-ı dilden istimā’ olunmak lāzımdur. Ve “Zıkr olınan beḳā’-i Ḥaḳḳānī ‘acabā ne vechle (22) ḥāşıl olur ki?” diyen ṭālib-i şādıḳları irşād için buyururlar ki: Ey ṭālibān, (23) ey ‘āşıkān!

Men kesī der-nā-kesī der-yāftem

³⁷⁶⁷ “Ben okuma bilmem.” Hz. Peygamber’e vahyin başlamasıyla ilgili hâdisenin anlatımında geçen bu hadîsin tamamı için bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 1, s. 210-212. (kitâbu’l-îmân, 73. Bâb, 252 numaralı hadis).

³⁷⁶⁸ “Allah, yaptıklarınızdan gâfil değildir.” (Bakara 2/140, nâkıs iktibas).

³⁷⁶⁹ “O, kullarının yaptıklarını ve yapacaklarını bilir.” Bkz. Bakara 2/255; Tâhâ 20/110; Enbiyâ 21/28.

³⁷⁷⁰ “Evimle minberimin arası cennet bahçelerinden bir bahçedir.” Bkz. Buhârî, **Sahih**, C. 14, s. 6482-83 (kitâbu’r-rikâk, 53. Bâb, 167 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahih**, C. 4, s. 273-274 (kitâbu’l-hac, 92. Bâb, 500, 501 ve 502 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 6, s. 387-388 (menkabe/biyografi babları, 90. Bâb, 4170 ve 4171 numaralı hadisler).

³⁷⁷¹ “Mâdem ki âşık odur, sen sus.” Baş tarafına sürhile bir ayn harfî çizilmiş olan bu dize, aşağıda görüleceği üzere birinci defterin 1767. beytinin ilk mısrasıdır. Nicholson neşrine göre ise 1787. beytin ilk mısrasıdır. Bkz. Celâleddin er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1, s. 89.

Ben, kesligi nā-keslikde buldum. Ya‘nī ifnā’-i ⁽²⁴⁾ vücūd-ı mecāzī kılup vücūd-ı Hāḫḫānī’yle beḳā’-i cāvidāniye vāşıl oldum.

Pes kesī ⁽²⁵⁾ der-nā-kesī der-bāftem (1760)

Pes, kesligi nā-keslikde nesc ü şarf itdüm ve cümle varumı ḳumār-ḥāne-i ‘ışḳda ütdürdüm. ⁽²⁶⁾ Terk-i vücūdda vücūd-ı Hāḫḫānī ve fenāda beḳā’-i Rabbānī gördüm. Ve daḥı: “Kullu men ‘aleyhā fānin, ve yebḳā vechu ⁽²⁷⁾ rabbike zū’l-celāli ve’l-ikrām.”³⁷⁷² ne ma‘nādur bildüm. İmdi ey yār-ı muvāfıḳ ve derūnı mānend-i ney āteş-i ‘ışḳ ile yanık [II,122b] ⁽¹⁾ ve āh-ı ciğer-süz ile sīnesi delik delik! Mādām ki kendünlesin, kendünnden ḥalāş olamazsın ve mādām ki ḥod-⁽²⁾perestsin, Ḥudā-perest olamazsın ve mādām ki bende olmayasın, āzādlık bulamazsın ve mādām ki iki ⁽³⁾ ‘ālemden yüz çevirüp cümlesine pūşt-pā urmayasın, ādem olamazsın ve mertebe-i insāniyyete irişemezsin ⁽⁴⁾ ve mādām ki rāh-ı Ḥudā’da cān u ten oynamayasın, maḳbūl-i Ḥazret olamazsın ve mādām ki faḳīr olmayasın, ⁽⁵⁾ ḡināya iremezsin ve fānī olmaduḳca beḳā bulmazsın. **Beyt:**

Tā herçi ‘alāyikest ber-hem ne-zenī
⁽⁶⁾ Der-dā’ire-i muḥaḳḳıḳān dem ne-zenī
Tā āteş-i ‘ışḳ der-du ‘ālem ne-zenī
Yek rüz miyān-i gum-zenān gum ne-zenī³⁷⁷³

⁽⁷⁾ Nitekim Ḥüseyn bin Manşūru’l-Ḥallāc ḳaddesa’llāhu sırrahū buyururlar: “İzā erāda’llāhu en yuvālī ‘abden min-‘ibādihi, ⁽⁸⁾ feteḥa ‘aleyhi bābe’z-zıkrı, ṣumme feteḥa ‘aleyhi bābe’l-ḳurbi, ṣumme eclesehū ‘alā-kursiyyi’t-tevhīdi, ṣumme yerfe‘u ‘anhu’l-ḥucube ⁽⁹⁾ feyerāhu bi’l-muşāhedeti, ṣumme edḥalehū dāra’l-ferdāniyyete, ṣumme keşefe ‘anhu kibriyā’e’l-cemāli, fe-izā veḳa‘a başaruhū ‘ale’l-cemāli ⁽¹⁰⁾ baḳiye bilā huve fe-ḥīne’izin şāra’l-‘abdu fāniyen ve bi’l-Ḥaḳḳı ve bāḳiye, fe-

³⁷⁷² “Yerin üzerindeki her şey yok olacaktır. Azamet ve ikram sahibi olan Rabbinin zâtı ise bâkî kalacaktır.” (Rahmân 55/26, 27)

³⁷⁷³ “(Mânâ yolunda sana) engel olan her ne varsa onunla birlikte olma! Kalp gözü açık kişilerin yanında tek kelime etme! (Ebedî hayatını) zâyî edenlerin arasında bir gün (bile) kaybetme. (Aksi hâlde) iki âlemde de aşk ateşini yakamazsın.”

*vaḳa‘a fī-ḥifẓihī subḥānehū, ve berī‘un min-de‘āvi nefsihī.*³⁷⁷⁴ (11) Āh ey ṭālib-i rāh!
Ne diyeyin ki henūz muḳīm-i ḥāne-i beşerîyyet ve giriftār-ı hevā-yı nefis ü ṭabī‘ atsin.
(12) Pes, bu kelimāt-ı rūḥ-efzānuñ ḳadr u ḳıymetin bilmezsin ve bâde-i ‘ışḳuñ ne
keyfiyyeti olduḡın zevḳ (13) itmezsin. Güş-ı hūşuñ duş ḳıl ki Ḥāzret-i Mevlānā
buyururlar:

Cümle şāhān bende-i bende’y ḥodend

(14) Cümle-i şāhlar kendü bendesinüñ bendesidür. Ya‘nī egerçi şāhlarda zāhiren
ṭaṇṭana-i salṭanat ve şöhret (15) ü ‘izzet ve debdebe-i ḥükümet vardur ve keşret-i bilād
u ‘asākir ile müfāḥaret kılurlar; ammā ḥaḳīḳate (16) nazar olunsa pâdişāhlar
bendelerininüñ bendesidür. Zīrā cümlesi bi-ḥasebi’s-şüreti vezā’if ve levāzımın (17)
pâdişāhdan ṭaleb idüp pâdişāh daḡı anlaruñ mevācib ü me’ūnetin tedārük idince
envā‘-ı (18) ḥūn-ı dil ve vebāl-i ‘aẓīm ḥāşıl idüp ma‘nāda bendelerininüñ ḥıdmetkārı
olur ve mevācib (19) ü ‘ulūfe virmese yanında ‘asker kalmayup devlet ü salṭanata
zevāl gelür. Ve maşrafı (20) ve ḳulı ḥadden ziyāde olsa bi’z-żarūre anlaruñ mevācibi
taḥşīli içün re‘āyā vü memleket yıḳup (21) ve ḥadd-i şer‘ den tecāvüz ile ḥükkāmı niçe
mekrūhı irtikāb itdüğine rızā gösterüp bi’l-āḫire (22) salṭanatına zevāl gelür; meger
Ḥaḳ Te‘ālā ‘ināyet idüp şer‘-i şerīfe muvāfaḳat ve irād (23) u maşrafuñ muṭābaḳatına
bezl-i himmet eyleye. Pes, ‘alā-kile’t-taḳdīreyn bu maḳūle aḫvāle taḳayyüd mâlezim-
i salṭanat (24) ve a‘vān u ‘asākir içün olmaḡ-ıla fī-nefsi’l-emr pâdişāhlar bendelerininüñ
bendesı olur. (25) Ve kezālik: “Huve’llezī ḥalaḳa lekum mā fi’l-arḍi cemī‘ an.”³⁷⁷⁵ āyet-
i kerīmesi ve daḡı “Ḥalaḳtu’l-eşyā’e li-eclike ve ḥalaḳtuke (26) li-eclī.”³⁷⁷⁶ ḥadīs-i

³⁷⁷⁴ “Allah bir kulunu severse ona zikir kapısını açar; sonra (kendisine) yakınlık kapısını açar; sonra onu tevhîd tahtına oturtur sonra ondan (kendisiyle onun arasında olan) engelleri kalıdırır ve o da müşâhede ile görür; sonra onu ferdiyet yurduna sokar; sonra ona güzelliğin en yücenesini (kendi cemâlini) açar (ve kulun) gözü güzelliğe bakınca öylece kalakalır. İşte o zaman kul, (nefsi itibarıyla) fenâ bulur ve Hak’la bâkî olur, zihninde (sadece) Allah bulunur ve kendi nefsinin iddialarından uzaklaşır.”

³⁷⁷⁵ “O, yerde ne varsa hepsini sizin için yarattı. Sonra (kendine has bir şekilde) semâya yöneldi, onu yedi kat olarak yaratıp düzenledi. O, her şeyi hakkıyla bilendir.” (Bakara 2/29, nâkıs iktibas)

³⁷⁷⁶ “Nesneleri senin için, seni de kendim için yarattım.” Bkz. İbn Arabî, **Nurlar Hazinesi**, Çev. Mehmet Demirci, İstanbul, İz Yayıncılık, 1990, s. 124. Eserde ḥadīs-i kudsinin tamamı şu şekildedir: “Ey Âdem oğlu! Seni kendim için, eşyâyı da senin için yarattım. Kendim için yarattığım şeyi, senin için yarattığım şey uğruna helâk etme.”

şerîfî fehvâsınca Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ vech-i arzda ve belki seb‘-i semâvâtta olan ⁽²⁷⁾ cümle-i eşyâyı insân için halk idüp ve insânı kendü için icâd itmekle, fi‘l-
hâkîka [II,123a] ⁽¹⁾ insân cümleden ser-efrâzı ve zübde vü ‘umde ve maṭlûb u şâhı
iken ol gâfil-i bî-çâre kendüye ⁽²⁾ bende vü efkende olan eşyâya esîr ü bende olup
devlet-i ebedîden mahrûm kalur. ⁽³⁾ Hâkḳâ budur ki:

Cümle halkân murde-i murde’y ḥodend (1761)

Cümle-i halk kendü mürdesinüñ mürdesidür. ⁽⁴⁾ Ve bu beyt-i şerîfün siyâkına enseb
olan bir ma‘ nâ dahı budur ki: “Cümle-i şâhlar kendü kullarına iltifât ⁽⁵⁾ idicidür ve
cümle-i halk kendü maḥabbetinde bezl-i ḥânümân eyleyen muḥibb-i şâdıklarına ve
ma‘ şûklar dahı ⁽⁶⁾ cân fedâ idici ‘âşıklarına gönül virici ve gönlin alıcudur ve be-her-
hâl ma‘ şûk ‘âşıka ⁽⁷⁾ ‘âşıkından ziyâde meyl idicidür. ³⁷⁷⁷ Kezâlik, maḥbûb-ı ezelî ve
maṭlûb-ı lem-yezelî dahı: *Elâ tâle* ⁽⁸⁾ *şevku’l-ebrâri ilâ-liḳâ’î ve ene eşuddu ileyhim*
şevkan. ³⁷⁷⁸ ḥadîs-i kudsîsi fehvâsınca ‘âşıklara erḥamdur. ⁽⁹⁾ Ve dahı *Men kâne*
li’llâhi kâne’llâhu lehu. ³⁷⁷⁹ vefḳınca bir ‘abd-i şâdık ki ‘an-ḥulûşin ‘ubûdiyyet-i
tâmme ve terk-i ⁽¹⁰⁾ mâ-sivâ idüp cemî‘-i ḥâlde li’llâh olsa Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ
dahı luṭf u iḥsânıyla ol ‘abd-i ⁽¹¹⁾ ḥâliş için olur. Ve şol tâlîb ü ‘âşık ki tarîk-ı ḥaḳda
cân u ten eridüp ⁽¹²⁾ tehzîb-i ahlâk ve taḥşîl-i maḥabbet-i zâtiyye ile Hâkḳ’a qarîb olsa
Men teḳarrabe ileyye şıbran teḳarrabtu ⁽¹³⁾ *ileyhi zirâ’an.* ³⁷⁸⁰ ḥadîs-i şerîfî mücebince
Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ dahı tevḳîḳ u ‘inâyet ve raḥmet ü hidâyeti ile ⁽¹⁴⁾ ‘abd-i
mezbûra taḳarrüb idüp ḥattâ anı enâniyyetden dūr ve kendü beḳâsıyla mesrūr kılar.

³⁷⁷⁷ Bu kısımda derkenara, aşağıda yer alan ve Hilâlî-i Çağatayî’nin divânında tespit edildiğini belirttiğimiz beyitlerin ilki yazılmıştır: “‘Âşikân her çend...”

³⁷⁷⁸ “Bilin ki ebrârın (sâlih ve sâdık kullarımın) bana kavuşma istekleri çok fazladır; benim (onlara) iştîyâkım ise onlarınkinden daha fazladır.” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 6, s. 25.

³⁷⁷⁹ “Kim Allah için olursa (O’nun rızasını hedefleyerek yaşarsa) Allah da onun için olur (ona yardım eder).” Bkz. Fahrüddîn er-Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, C. 19, s. 316. Eserde kime âit olduğu kaydedilmemiştir. Bir vecîze olması muhtemeldir. Yukarıdaki ḥadîs-i kudsî rivâyeti ve bu söz, Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 721 (1758. beyit).

³⁷⁸⁰ “Kim bana bir karış yaklaşırsa ben ona bir arşın yaklaşıyorum.” Bu anlamı içeren ḥadîs-i kudsî rivâyetleri için bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 16, s. 7275 (kitâbu’t-tevhîd, 15. Bâb, 34 numaralı ḥadis); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 8, s. 162-163 (kitâbu’z-zikr ve’d-duâ ve’t-tevbe ve’l-istiğfâr, 1. Bâb, 2 ve 3 numaralı ḥadisler), s. 235 (kitâbu’t-tevbe, 1. Bâb, 1 numaralı ḥadis); Tirmizî, *Sünen*, C. 6, s. 178-179 (duâ bablarından, 12. Bâb, 3835 numaralı ḥadis). Bu rivâyet Abdullâh Efendi’nin kaydettiği ifadelerle ise *İhyâ*’da mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 6, s. 25.

İmdi ⁽¹⁵⁾ benüm cânım, hemân lâzım olan dergâh-ı Hakk’a tezellül ü meskenet ve hulûş u ‘ubûdiyyet ile yokluk ‘atebesinde тұrup ⁽¹⁶⁾ yüzün yire sürmekdür. Bu muhakkağdur ki:

Cumle şāhān pest-i pest-i ḥ̣īṣ-rā

Mālā-kelām, cümle-i pādīşāhlar ⁽¹⁷⁾ kendü pestinüñ pestidür. Ya‘nī tevāzu‘ u meskenet idenlere tevāzu‘ idüp lutf u ihsān ⁽¹⁸⁾ idicilerdür.

Cumle ḥalkān mest-i mest-i ḥ̣īṣ-rā (1762)

Ve cümle-i ḥalāyık kendü mestlerinüñ mesti ⁽¹⁹⁾ ve sevicilerinüñ sevicileridür. Meşhūrdur ki: “Herkes gönlinüñ sulṭānı ve sevenlerüñ kulu, ⁽²⁰⁾ sevmeyenlerüñ sulṭānidur.” dirler. Hāşıl-ı kelām hiç ṭālib yokdur ki maṭlūbı daḥı anuñ ⁽²¹⁾ ṭālibi olmaya ve hiçbir ‘āşık-ı ḥakīkī yokdur ki Hakk’a maḥabbet eyleye ve Hakk’a maḥabbet itmeye. Belki ⁽²²⁾ maḥabbet-i evvel ol başdan olup “Yuḥibbuhum ve yuḥibbūnehū”³⁷⁸¹ kavlı-i Kerīm’i bu bābda delīl-i kaṭ‘ī ⁽²³⁾ vāqı‘ olmuşdur. Meşelā buña bir mişāl isterseñ naẓar-ı i‘tibār ile gör kim:

Mī-şevēd ⁽²⁴⁾ şayyād murğān-rā şikār

Şayyād kuşlara şikār olur. Ya‘nī cümle-i kārımı terk idüp ⁽²⁵⁾ ve bir yerde kendüyi maḥfī idüp şikār-ı murğ olur.

Tā kunēd nā-gāh īṣān-rā şikār (1763)

⁽²⁶⁾ Hattā nā-gāh ol murğları şikār eyleye. Pes şayyād ol ḥīnde kendi şaydına şikār olmuş ⁽²⁷⁾ olur. Zīrā gönli gayrıdan munkaṭı‘ olup aña kayd u bend oldu. İmdi maḥall-i çün u çerā degildür ki:

[II,123b] ⁽¹⁾ Bī-dilān-rā dil-berān custe be-cān

‘Āşık-ı bī-dillere dil-berler cān u dil ile ṭālib olmuşlardır.

Cumle ma‘şūkān ⁽²⁾ şikār-i āşikān (1764)

Ve cümle-i ma‘şūk u maḥbūblar ‘āşıklarūñ şayd u şikāridur. **Beyt:**

‘Āşikān her çend muştāk-i cemāl-i dil-berend

³⁷⁸¹ “(Allah) onları sever, onlar da O’nu severler.” (Mâide 5/54, nâkıs iktibas)

Dil-berân ⁽³⁾ ber-‘ âşîkân ez-‘ âşîkân ‘ âşîkterend ³⁷⁸²

Der-gulistân ger be-pây-i bulbulî hârî haled

Nev-‘ arûsân-i çemen ⁽⁴⁾ şad câme ber-ten mî-derend ³⁷⁸³

Zîrâ maḥbûbun şeref ü ‘ izzeti ve kadr ü kıymeti ‘ uşşâk ile zuhûra gelüp lâ-büd her ⁽⁵⁾
ma‘ şûkun ḥaḳîḳati şikâr-ı ‘ uşşâkdur. Egerçi ma‘ şûk mestûru’l-‘ ayn olduğu cihetden
‘ âşîka nâz ve ⁽⁶⁾ andan i‘ râz daḥı iderse ve ‘ âşîk meftûhu’l-‘ ayn olduğu cihetden
ma‘ şûkına niyâz ve izzâr-ı ⁽⁷⁾ sūz u güdâz daḥı iderse girü ma‘ şûk ‘ âşîkına ‘ âşîkdan
ziyâde ‘ âşîkdur. İmdi:

⁽⁸⁾ Her ki ‘ âşîk dîdiyeş ma‘ şûk dān

Her kim ki anı ‘ âşîk gördün, ma‘ nen ma‘ şûk bil.

K’û be-nisbet hest ⁽⁹⁾ hem in u hem ān (1765)

Ki ol ‘ âşîk maḥbûbına ‘ âşîk olduğu cihetden ‘ âşîk ve ma‘ şûkı aña maḥabbet ⁽¹⁰⁾
kılduğı cihetden ma‘ şûk bil. Ya‘ nî “yuḥibbuhum” ma‘ nāsına nazar ile ‘ uşşâk-ı İlâhî
olanları ma‘ şûk ve “yuḥibbūnehū” ⁽¹¹⁾ ma‘ nāsına nazar ile giriftâr-ı ‘ ışk bil. Nitekim
Muḥammed Şîrîn-i Mağribî terci‘-i bendinde bu ma‘ nādan haber vermişdür.

Nazm: ³⁷⁸⁴

⁽¹²⁾ ‘ ışk pîş ez-cihân-i kun fe-yekûn
Der-serây-i munezzeh ez-çi vu çûn ³⁷⁸⁵

Būd âzād ez-ḥudûş u kıdem
Būd mustağnî ez-zuhûr u buṭûn ³⁷⁸⁶

⁽¹³⁾ Pā nihād ez-ḥarîm ḥalvet-i ḥod
Behr-i izzâr-i ḥusn-i ḥod bîrûn ³⁷⁸⁷

³⁷⁸² “Âşıklar her ne kadar dilberlerinin güzelliğine tutkun olsalar da dilberler âşıklarına onlardan daha fazla âşıklardır.” İlk mısra metindeki yeri işaretlenerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁷⁸³ “Gül bahçesinde bir bülbulün ayağına bir diken batarsa o bahçenin tâze gelinleri, yüz elbiseyi üzerlerinde parçalarlar.” Şem’î’de de aynı beytin şerhinde yer alan bu beyitler Hilâlî-i Çağatâyî’nin bir gazelinde tespit edilmiştir. Yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hilâlî-i Çağatâyî, **Dîvân-ı Hilâlî-i Çağatâyî**, Haz. Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1337 , s. 59-60. Şem’î’de bkz. Dağlar, a.g.t., s. 756 (1766. beyit).

³⁷⁸⁴ Şâirin Dîvânında bu dizeler için bkz. Lewisohn, a.g.e., s. 413-415.

³⁷⁸⁵ “Aşk, ‘Kün fe-yekûn (Ol der, o da olur)’ âleminde önce, ‘neden’ ve ‘niçin’den arınmış saraydaydı.”

³⁷⁸⁶ “Öncelik ve sonradan var olma konularından âzād, görünme ve gizlenmeden müstağniydi.”

³⁷⁸⁷ “Kendi güzelliğini göstermek için kendisinin yalnızlık hareminden dışarı adım attı.”

Cilve 'î kerd ber-meẓâhir-i kevn
Tâ birûn-râ bi-dâd reng-i derûn³⁷⁸⁸

(14) Dâd ber-çeşm-i h'îştên cilve
Husn-i h'od ber-libâs-i gûn-â-gûn³⁷⁸⁹

Rûy-i h'od dîd der-hezârân rûy
Çun nazâr kerd çeşm-i û zi-^c uyûn³⁷⁹⁰

(15) Gâh Vâmîk şud u gehî ^c Azrâ
Gâh Leylî şud u gehî Mecnûn³⁷⁹¹

Şîfat-i ân yekî zuhûr u burûz
Şîfat-i î'n diger hafâ vu kumûn³⁷⁹²

(16) Nâm-i û geşt ^c âşîk u ma^c şûk
Çunki şud ber-cemâl-i h'od meftûn³⁷⁹³

Vaşf-i ân yek şude ğanî vu kavî
Nâm-i î'n yek şude fakîr u zebûn³⁷⁹⁴

(17) Der-her âyîne rûy-i h'od-râ dîd
Şâhid-i şeng u dil-ber-i mevzûn³⁷⁹⁵

Vaşf-i ma^c şûk-râ be-^c âşîk dâd
Tâ feraḥ-nâk şud dil-i maḥzûn³⁷⁹⁶

(18) Be-der endâht mevc-i kûlzum-i ^c işk
Her-çi dur ka^c r-i baḥr bud meknûn³⁷⁹⁷

Ki cuz û nîst der-serây-i vücûd
Be-ḥaḳîḳat kesî diger mevcûd³⁷⁹⁸

(19) Ey tâlib-i derd-i îlâhî ve ^c âşîk-ı şâdık-ı Sübhânî!

Teşnegân ger âb cûyend ez-cihân

Teşneler⁽²⁰⁾ eger cihândan âb taleb iderler ise,

³⁷⁸⁸ “İçinin rengi dışarıya yansısın diye dünyadaki varlıklara tecelli etti.”

³⁷⁸⁹ “Kendi güzelliği farklı şekillerde kendi gözüne göründü.”

³⁷⁹⁰ “O’nun bakışı varlıklara yöneldiğinde kendi suretini binlerce yüzde temâşâ etti.”

³⁷⁹¹ “Bazen Vâmîk bazen Azrâ oldu, bazen Leylâ bazen de Mecnûn oldu.”

³⁷⁹² “Sıfatlarından biri görünme ve âşîkâr olma, diğer sıfatı ise örtülü ve gizli olmadır.”

³⁷⁹³ “Kendi suretine tutulduğu için onun adı âşîk ve mâşuk oldu.”

³⁷⁹⁴ “Bir vasfı zengin ve güçlü, diğeri de fakir ve âciz olmuş.”

³⁷⁹⁵ “O kusursuz ve neşeli sevgili, her aynada kendi yüzünü gördü.”

³⁷⁹⁶ “İzdirap çeken ve hüznü olan gönül ferahlasın diye mâşuk vasfını âşîğa verdi.”

³⁷⁹⁷ “İnci her ne kadar denizin dibinde gizlense de aşk okyanusunun dalgası onu dışarı atar.”

³⁷⁹⁸ “Esâsen vücûd sarayında onun hâricinde başka bir varlık yoktur.”

Āb cūyed hem be-‘ālem teşnegān (1766)

Āb dahı ‘ālemde teşneleri ⁽²¹⁾ taleb ider. Li-münşi ‘ihî; beyt:

Āh ey derd-mend-i bî-çāre
Yüregi ‘ışk birle pür-yāre

(22) Fūrkat-ı yār birle āvāre
Zehresi ḥasret-ile şad-pāre

Çunki ‘āşık ū’s tū ḥāmūş bāş

Çunki bi’n-naẓari ile’l-ḥaḳīḳa ‘āşık odur, sen ḥāmūş ⁽²³⁾ ol.

Ū çu gūşet mî-keşed tū gūş bāş (1767)

Çunki ol senūn ḳulağūn çeke, sen gūş ol; ⁽²⁴⁾ ya‘nî çunki ‘āşık saña rāz-ı nihānı söylemek için ḳulağūnı lebine ḳarīb ilete, zinhār söz söylemeyüp ⁽²⁵⁾ hemān maḥbūbuñ kelimāt-ı rūḥ-efzāsını diñle ve anuñla ‘amel eyle. Ve yāḥūd: “Ey ‘āşık-ı bî-dil! Ḳatı çok ⁽²⁶⁾ keşf-i esrār eyledüñ. Çunki ma‘şūk ḡayretin izhār idüp ḳulağūn çeke, ol seni îḳāz dur ⁽²⁷⁾ ve inbāhdur; ‘aḳluñ başuña getür ve lisānuñı ḥıfz idüp bundan ziyāde cür’et eyleme ve dahı ziyāde söz [II,124a] ⁽¹⁾ söyleme, ḥāmūş u gūş ol.”

Bend kun çun seyl seylānî³⁷⁹⁹ kuned

Ey Mevlānā! Çunki seyl seylān ve cereyān ⁽²⁾ u tuğyān eyleye, bend eyle.

V’er ne rusvāyî vu vîrānî kuned (1768)

Yohsa seyl-i firāvān rusvāylık ve vîrānlık ⁽³⁾ eyler. İmdi ber-müceb-i: “Yā arḡuble‘î mā’eki ve yā semā’u aḳli‘î,³⁸⁰⁰ sırr-ı vaḥdet ve mertebe-i eḥadiyyetden ⁽⁴⁾ söz söyleme; ve illā esrār-ı vaḥdet bir seyl-i ‘aẓīm ve belki tūfān-ı Nūḥ’a beñzer ve cihān u cihāniyānı ⁽⁵⁾ vîrān ve zihni ḳavî olmayan zu‘afāyı ḡarḳ u helāk ider.” diyü Ḥazret-i

³⁷⁹⁹ Derkenara sonuna “fîhi naẓar” notu da eklenerek “Seylānî’de olan yā yā-i mekāniyye ve yāḥūd maşdariyyedür.” yazılmıştır.

³⁸⁰⁰ “Ey yer, suyunu çek ve ey gök, (yağmurunu) tut!” denildi. Su çekildi, iş bitirildi ve o (gemi) Cûdî (dağının) üzerine yerleşti. Ve: ‘O zalimler topluluğu (Allah’ın rahmetinden) uzak olsun!’ denildi.” (Hud 11/44, nâkıs iktibas)

Mevlânâ bi-ṭarîķı't-tecrîd ⁽⁶⁾ kendü nefesine ḥiṭâb idüp “Sırr-ı tevḥîdüñ zebândan cereyân iden seyl-i revânın bend eyle.” diyü ⁽⁷⁾ buyururlar. **Ḳâsım**.³⁸⁰¹

Be-güş-i ser tu çî guftî ki pâ-y-kûpānest
Be-güş-i ‘aql tu çî guftî ki mest u ḥayrānest³⁸⁰²

⁽⁸⁾ Merâ be-güy ki âheste bâş u dem der-keş
Fiğân-i men heme z’ân çeşm-i mest-i fettānest³⁸⁰³

⁽⁹⁾ Biyâ be-küy-i ḥarâbât-i ‘ışķ tā bînî
Zi-Şâm tâ-be-seḥer na‘rahâ-yi mestānest³⁸⁰⁴

Henüz fikr-i ser u cān ḥıṣṣen dārî
Zi-küy-i ‘ışķ guzer kun ki cāy-i şîrānest³⁸⁰⁵

⁽¹⁰⁾ Pes, Ḥazret-i Mevlânâ girü kendü nefsi-nefîslerine ḥiṭâb idüp buyururlar ki:
“Ṭotalum ki söyleme dimişsin. ⁽¹¹⁾ Işķ deryâsı coşup ve mevcleri başdan aşup keşti-i
vücûd ġarķ-ı baḥr-i ‘ışķ-ı Vedûd ⁽¹²⁾ olduğdan soñra meger sende ihtiyâr mı ḳalır?
İmdi bu taḥzîrât u terḥîbât ⁽¹³⁾ henüz ‘aql ile yâr olan mübtedîlere göredür. Yoḥsa:

Men çî ġam dārem ki vîrānî buved

⁽¹⁴⁾ Ben ‘ışķ-ı İlâhî’den baña vîrānlık olduğına ne ġam ṭutarum? Zîrâ:

Zîr-i vîrân genc-i sultānî buved (1769)

⁽¹⁵⁾ Vîrâne altında sultāna mensûb genc ü ḥazîne olur.

Ġarķ-i Ḥaķ ḥıṣṣed ki bâşed ġarķ-ter

⁽¹⁶⁾ Ġarîķ-i deryâ-yı ‘ışķ-ı Rabbānî olan ister ki daḥı ziyâde ġarķ ola.

Hem-çu mevc-i baḥr-i cān zîr u zeber (1770)

⁽¹⁷⁾ Cān baḥrinüñ mevc-i gibi zîr ü zeber ola ve fark u temyîzden rehâ bula ve nām u nişāndan ⁽¹⁸⁾ eşer ḳalmaya. **Seyyid Ḳâsım**.³⁸⁰⁶

Fikr-i ‘aql ez-ḥad guzeşt ey ‘ışķ âteş ber-firûz
Her kucâ yâbî nişân-i hesti-i mâ-râ bi-sûz³⁸⁰⁷

³⁸⁰¹ On bir beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 60-61.

³⁸⁰² “Başta bulunan kulağa ne dedin de raks ediyor? (Peki) akıl kulağına ne dedin ki sarhoş ve kendinden geçmiş bir hâlde?”

³⁸⁰³ “Bana, ‘Yavaş ol ve sus.’ de! Benim fiğânım hep o gönülçelen süzgün gözlerin sebebiyledir.”

³⁸⁰⁴ “Aşk meyhanesinin sokağına gel ki akşamdan sabaha kadar sarhoşların bağırıışlarını göresin.”

³⁸⁰⁵ “Hâlâ başının ve canının derdindesin. Arslanların mekânı olan aşk mahallesinden geç (de sana da biraz cesâret bulaşsın).”

³⁸⁰⁶ Yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 182-183.

(19) Bā-vucūd-i ān ki deryā cur‘a-i cām-i menest
Ber-leb-i deryā-yi hayret bā-leb-i huşkem henüz³⁸⁰⁸

‘İzzet-i her kes be-ḳadr-i himmet-i vālā-yi ū’s t
(20) Zāhidān-rā sāye-i Tūbā vu mā-rā dil-firūz³⁸⁰⁹

İmdi benüm rūḥum, bir ‘āşık ḡarīḳ-i deryā-yı ‘ışık ve ḡarīḳ-i⁽²¹⁾ nār-ı şevk olsa şu‘ūr
ve ‘adem-i şu‘ūrdan ḳalup bir mertebe müstaḡraḳun fi’l-vaḥdeti olur ki:

(22) **Zīr-i deryā hoş-ter āyed yā zeber**
Tīr-i ū dil-keş-ter āyed yā siper (1771)

Deryānuñ ḳa‘r ı mı hoş-terdür yohsa⁽²³⁾ üsti mi hoş-terdür ve yāruñ tīri mi dil-keş-
terdür yohsa siperi mi dil-keşrekdür, fark⁽²⁴⁾ u temyiz itmez. Zīrā ‘āşık bu mertebede
fenā’-i fenā’-i fenāya varmışdır ve bī-ser ü pā olmuşdur⁽²⁵⁾ ve cihātdan ḳurtılmışdır.
Zīr ü zeber ve tīr ü siper fark itmek ḥod muḳayyed-i cihāt olanlaruñ⁽²⁶⁾ ve
vücūdūndan eşer ḳalanlaruñ kārıdır; fenā-ender-fenā olan ‘āşık-ı fānī ḥod bunlardan
(27) ‘ārīdür ve bu mertebeye ḡarḳ u ḡaybet dirler ve ḡarḳ u ḡaybetüñ daḡı derece-i
‘ulyāsıdır. [II,124b]⁽¹⁾ Ya‘nī derece-i ‘āliye-i ḡarḳ istiḡrāk-ı şevāhid fi’l-cem‘dür.³⁸¹⁰
Ya‘nī şevāhid-i tecelliyāt-ı esmā vü şıfāt⁽²⁾ ve aña tābī‘ olan vāridāt u işārāt ki
şevāhid-i cem‘dür; şuhūd-ı cem‘ ile anlaruñ āşarı⁽³⁾ cem‘de maḥv u fenā olup ‘inde
tilke’l-hāleti baḳiyye-i ‘abd bi’l-külliyeye fenāya varur ve ta‘arruf⁽⁴⁾ ḡayban fi’l-
kenze ‘avd ider. Ya‘nī: *Kuntu kenzen lem-u‘raf*.³⁸¹¹ Ve daḡı *Kāne’llāhu ve lem-
yekun ma‘ahū şey’un*.³⁸¹² (5) ḡazretine ‘avd idüp fānī-i mezbūrı envār-ı evveliyet
müştēmile olur ve ziyā-yı ḳıdem-i Ḥaḳ ihāṭa-i⁽⁶⁾ külliyye ile ihāṭa ider ve anuñ
‘aynını Ḥaḳ Te‘ālā envār-ı ezeliyyeti müṭālā‘asına kendü nūrıyla feth idüp⁽⁷⁾

³⁸⁰⁷ “Ey aşk! Aklın düşüncesi (ve isteği) haddi aştı; (bu sebeple) bizim varlık nişânemizi nereden görürsen ateşe ver ve yak!”

³⁸⁰⁸ “Deniz, (ancak) kadehimin dibinde kalan son bir yudum kadardır; (bu kanmayan hâlim sebebiyle) hayret denizinin kıyısında hâlâ kurumuş dudaklarla duruyorum.”

³⁸⁰⁹ “Herkesin izzeti, himmetinin yüceliği kadardır. (İzzet) zâhidler için Tûbâ’nın gölgesi, bizim için ise gönül yangınıdır.”

³⁸¹⁰ Derkenara “Der-taḥḳīḳ-i ḡarḳ u ḡaybet” yazılarak bu kısımlardaki konuya dikkat çekilmiştir.

³⁸¹¹ “Ben bilinmeyen bir hazîneydim.” Bkz. Süyûtî, **ed-Dürerü’l-Müntesire**, s. 163 (330. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 191 (2016. metin). Ayrıca rivâyetin tamamına dâir bilgi için 244a varâğının ikinci satırının sonunda yapılmış olan dipnot açıklamasına mürâcaat ediniz.

³⁸¹² “Allah vardı ve O’nunla beraber hiçbir şey yoktu.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 6, s. 2983-84 (kitâbu bed’i’l-halk, 1. Bâb, 2 numaralı hadis); C. 16, s. 7288-89 (kitâbu’t-tevhîd, 22. Bâb, 46 numaralı hadis).

ba‘ de’l-fenā maḳām-ı beḳāda kendü ḫayâtıyla iḫyâ ider. Pes, ‘ âşık-ı ğarîḳ daḫı dîde-i cānını ⁽⁸⁾ nūr-ı Raḥmān ile küşāde kılup envār-ı ezeliyyet-i Rabbāniyye’yi envār-ı ezeliyyet ile müṭāla‘ a kılup ⁽⁹⁾ himem-i deniyyeden ḫalāş olur. Zîrâ kaçan ğarîḳ-i deryâ-yı vahdet olan fānî, vücūd-ı ⁽¹⁰⁾ Ḥaḳ’la ḫayy u mevcūd olup ḫayâtı daḫı beḳā’-i Ḥaḳ’la bâḳî olsa nūr-ı Ḥaḳ’la nazār idüp ⁽¹¹⁾ anuñ cemî‘-i şıfâtı şıfât-ı Ḥaḳ olur. Ve ğaybda olan derece-i ‘ âliye daḫı ⁽¹²⁾ ḫışn-ı cem‘de ‘ uyûn-ı aḫvâl ve şevâhid ü derecâtdan ‘ ârifüñ ğaybetidür. Ya‘nî ‘ ayn-ı ⁽¹³⁾ cem‘-i eḫadiyyete vâsıl olan ‘ ârif-i kâmil, ‘ uyûn-ı aḫvâlden ğā’ib olup aḫvâli ⁽¹⁴⁾ görmez ve sen daḫı ol ‘ ârifi bir ḫâl ile teşḫîş idüp göremezsın ki ḫattâ anuñ üzerine ⁽¹⁵⁾ bir şey’ ile ḫükm eyleyesın; zîrâ aḫvâl-i vâcid ü mevcūd ve vicdānı muḳteziyedür. İḳtizâ’-i ⁽¹⁶⁾ mezbûr ise maḫv-ı rûsûm ve ṭams-ı ‘ ayn ve eşer fi-ḫışni’l-cem‘dür. Pes, ğaybet cümleden ğā’ib ⁽¹⁷⁾ olmaḳdur. Zîrâ derecât-ı ḳurb ve ḫaẓerât-ı esmâya teraḳḳî resmüñ beḳâsın iḳtizâ ider. ⁽¹⁸⁾ Ḥâl-i ân ki anı cem‘ ifnâ itmişdür. Fe’fhem cidden. Pes, Ḥaẓret-i Mevlânâ ḳuddise sirruhü daḫı ⁽¹⁹⁾ mertebe-i ğarḳ u ğaybetden ḫaber virüp “Ben ḳa‘r-ı deryâ ile ber-i deryâ ve tîr-i yâr ile ⁽²⁰⁾ siperüñ ḳanḳısı ḳanḳısından mümtâzdur, fark u temyîzüm yokdur.” diyü buyururlar.

Pāre kerde’y ⁽²¹⁾ vesvese bâşî dilâ

İmdi vesvesenüñ pârelenmişi olursın ey dil-i yek-pāre!

⁽²²⁾ **Ger ṭarab-râ bâz dānî ez-belâ (1772)**

Eger ṭarab u şafâyı ‘ anâ vü belādan girü bilürseñ ⁽²³⁾ ve belâ vü cefâ ve şafâ vü vefānuñ beynini fark iderseñ; ya‘nî fāriḳ ve fark-künende ⁽²⁴⁾ olup maḫv-ı zevḳ ve ğarḳ-ı ‘ ışḳ olmamış olursın dimekdür.

Ger murâdet-râ ³⁸¹³ mezâḳ-i şekkerest

⁽²⁵⁾ Eger senüñ murâduñ maḫbûbdan mezâḳ-ı sükker-i vefâ ve zevḳ-ı lezzet-i şafâ ise,

Bî-murâdî nî ⁽²⁶⁾ murâd-i dil-berest (1773)

³⁸¹³ Derkenara “Murâdet-râ bu mahalde murâd-ı tu-râ takdîrindedür.” yazılmıştır.

Senüñ dil-berüñüñ murâdı nâ-murâdlık degil midür? Pes, murâd-ı dostı koyup ⁽²⁷⁾ ve kendüñe başka murâd gösterüp tâlib-i lezzet-i vefâ ve yâhûd râğıb-ı cefâ olmak ‘ışıkda [II,125a] ⁽¹⁾ olan mertebe-i maḥv u fenâdan ba‘îddür. Pes, ‘alâ-kile’t-taḫdîreyn kendü murâduñ isteyüp murâd-ı dostı ⁽²⁾ istememiş olursın. **Şi‘r:**

Dilî dârem ki der-vey gam ne-gunced
Çi cāy-ı gam ki şādî hem ne-gunced³⁸¹⁴

(3) Dilî k’û fâriğest ez-sûz u mâtem
Der-û hem sūr u hem mâtem ne-gunced³⁸¹⁵

İmdi ey merd-i fânî!

Her sitâreş ⁽⁴⁾ ḥûn-bahâ-yi şad hilâl

Ol maḥbûbuñ her bir sitâresi, ya‘nî her zerrât-ı tecellîsi yüz hilâlüñ ḥûn-bahâsıdır. ⁽⁵⁾
Ya‘nî maḥv u muḥâḳda yüz hilâl kadar ḥayâl olan ‘âşık-ı nizârüñ ḳan bahâsı ve ḥayât-ı rûḥ-⁽⁶⁾efzâsıdır.

Ḥûn-i ‘âlem riḥten û-râ ḥelâl (1774)

‘Âlemüñ ḳanını dökmek ol maḥbûb-ı ḥayât-baḥşâ ḥelâldür. ⁽⁷⁾ Zîrâ: *Men eḥabbenî ḳateltuhû ve men ḳateltuhû fe-ene diyetuhû.*³⁸¹⁶ feḥvâsınca ‘uşşâḳ-ı İlâhî ḳatîl-i ‘ışık-ı Rabbânî olup ⁽⁸⁾ ve ḥûn-bahâ-yı ‘âşık, cemâl-i bî-bahâ-yı Sübhânî olur. İmdi benüm cān-ı ‘azîzüm;

Mâ bahâ vu ḥûn-⁽⁹⁾bahâ-râ yâftım

Biz bahâ vü ḥûn-bahâyı bulduk. Aña binâ’en,

Cānib-i cān bâḥten bi’ştaftım (1775)

⁽¹⁰⁾ Te’ḥîr ü terâḥî itmeyüp cān oynamak cānibine ta‘cîl ü şitâb ḳılduk ve bezl-i rûḥ eyledük. ⁽¹¹⁾ **Nesîmî.**³⁸¹⁷

Men zi-‘ışık-i yâr ne’tvânem be-cān bâz âmeden
Z’ân ki hest âyîn-i mâ der-‘ışık cān-bâz âmeden³⁸¹⁸

³⁸¹⁴ “İçinde gam olmayan bir gönlüm var. Hangi gam yerinde sevinç de bulunmaz ki?”

³⁸¹⁵ “Yanmayan ve mâtem yaşamayan gönülde ne düğün (sevinç) ne de mâtem bulunur.”

³⁸¹⁶ “Kim beni severse onu öldürürüm, kimi öldürürsem de onun diyeti benim.” Bkz. Nisâbü’rî, **Garâibu’l-Kur’ân...**, C. 2 (1-3. ciltler bir arada basım), s. 91.

³⁸¹⁷ Dîvânında da mevcut olan ve on bir beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Seyyid İmâduddîn Nesîmî, **Dîvân-ı Fârisî-yi Nesîmî**, s. 267-268.

(12) Tā be-sūzem āteş-i ‘ışk-i ruḥeş pervāne-vār
Gird-i şem‘ -i rûy-i ū ḥāhem be-pervāz āmeden³⁸¹⁹

(13) Cān bi-bāyed dād ‘omrī der-ḡameş tā çun şabā
Bā-ser-i zulfeş tevānī maḥrem-i rāz āmeden³⁸²⁰
‘Azm-i ān dārem ki ser der-pāyeş endāzem velī
Ḥusn-i rûyeş ber-serem ne’gżāred ez-nāz āmeden³⁸²¹

(14) Her ki ū-rā çun Nesīmī kām-i dil mī-bāyedeş
Ez-murād-i ḥod guzeşten v’ez-heme bāz āmeden³⁸²²

Ey ḥayāt-i ‘āşikān der-murdegī

(15) Ey ‘ışk da‘ vāsın eyleyen kimesne! ‘Āşıkıların ḥayātı ‘ışk-ı yār ile ölmekdedür.

Beyt:

(16) ‘Āşık be-merg mā’il u ‘ākıl bahāne-cūst
Ġāzī katīl-i duşmen u ‘āşık katīl-i dūst³⁸²³

Dil ne-yābī cuz ki⁽¹⁷⁾ der-dil-burdegī (1776)

İmdi ey tālib-i şādık! Gönül bulımazsın, illā gönül iletmekde. Ya‘nī; **beyt:**

(18) Yā gönül ol ḥazrete irmek gerek
Yā irene gönlini virmek gerek³⁸²⁴

Mazmūnı üzere: “Mādām ki⁽¹⁹⁾ ol ḥazrete gönül virmeyesin, gönül şāḥibi olımazsın ve yolında cān fedā itmeyesin,⁽²⁰⁾ ḥayāt-ı cāvidānī bulımazsın.” dimekdür.

Men dileş custem be-şad nāz u delāl

Ū bahāne⁽²¹⁾ kerde bā-men ez-melāl (1777)

Ben maḥbūbuñ gönlin istedüm, o ma‘şūḫ-ı bī-bedel şad nāz⁽²²⁾ u delāl ile ictināb u melāl semtinden baña bahāne eylemiş. Ya‘nī ḫalbi ‘arş-ı Raḥmān⁽²³⁾ ve ḥalīfe-i

³⁸¹⁸ “Bizim usûlümüzde aşkta candan geçmek var olduğu için sevgilimin aşkıyla canımı hiçe saymaktan ve fedâ etmekten usanmam.”

³⁸¹⁹ “Onun yanağının aşk ateşiyle kendimi yakmak için kelebek gibi onun yanağının mumuna doğru uçmak istiyorum.”

³⁸²⁰ “Ömrün onun arzusuyla geçmeli ve onun derdi uğruna can vermelisin. Böylece sabâ rüzgârı gibi onun saçlarının ucuna ulaşabilir ve sırra vâkıf olursun.”

³⁸²¹ “Başımı onun ayaklarının altına sermeye karar verdim; fakat yüzünün güzelliği zihnime nâz ile gelmiş gitmiyor. (Onun hayâlinin bulunduğu bir başı nasıl yere koyarım?)”

³⁸²² “Kim, sevgiliyi Nesimî gibi mutlu etmek istiyorsa kendi arzularından ve (sevgili dışındaki) her şeyden vazgeçmelidir.”

³⁸²³ “Āşık ölmeye meyl eder, akıllı ise bahāne arayıcıdır; ḡāzîyi düşman öldürür, âşıkı ise sevgili.”

³⁸²⁴ Bu beyit *Garīb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Āşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /2, s. 721.

Sübḥān ve vāriṣ-i ḥaḳīḳat-i zübde-i ekvān u Faḥr-i Cihān olan mürşid-i ⁽²⁴⁾ kāmīlūn göñline yol bulmağ-ıla kendü göñlüm daḥı mir'āt-ı mücellā-yı cemāl-i lā-yezāl olmağa lāyık bir göñül ⁽²⁵⁾ olmağ temennā eyledüm. Ol maḥbūb u maṭlūbum nāz ve ictināb cihetinden baña envā' -ı bahāne ⁽²⁶⁾ eyledi. Ve yāḥūd naẓar-ı erbāb-ı şühūdda vech-i cemāl-i dostdan ğayrı şey' görünmeyüp ve Cenāb-ı ⁽²⁷⁾ Ḥaḳ'la mu'āmele eyledüklerinde gāh ıtlāğ u tenzīh ve gāh taḳyīd ü teşbīh yüzinden [II,125b] ⁽¹⁾ mükāleme iderler. Nitekim Kitāb-ı Kerīm ve eḥādīs-i şerīfe tenzīh ü teşbīh üzre nāzil u vāride ⁽²⁾ olmuştur. Pes, 'ārif-i vāşıl ve vāriṣ-i fāzıl daḥı tenzīh ü teşbīh mertebesinden nuṭṭa ider. ⁽³⁾ Ve Ḥaḳ Celle ve 'Alā'ya dil isnādı bu vechledür ki ḳalb-i şāf-ı erbāb-ı müşāhedāt mir'āt-ı ⁽⁴⁾ mücellā-yı tecelliyāt-ı esmā vü şıfāt ve mazḥar-ı tecellī-i zāt olduğı i'tibār iledür. Bā-ḥuşuş ⁽⁵⁾ “Kullu inā'in yetereşşehu bimā fihi.”³⁸²⁵ mişdāḳınca dilde kemāl-i cilā vü isticlā ḥāşıl olduğda hemān dil ⁽⁶⁾ tecellī ve tecellī dilden 'ibāret olup beyne zücāceti'l-ḳalb ve nūri't-tecellī fark u temyīz ⁽⁷⁾ ḳalmaz. Ve melāl isnādı daḥı bu maḥalde “ictināb” ma'nāsını mutaẓammındur ve delāl daḥı ⁽⁸⁾ “nāz” ma'nāsınadır. Ve 'Ömer bin el-Fārız bu maḳūle ḳalbūn vaşında buyururlar ki:

Fe-ḳalbī kuntu fīhi eskunu dūnehū
(9) Zuhūru şifātī 'anhu min-ḥucbiyyeti³⁸²⁶

Guftem āḥir ğarḳ-i tu'st in 'aḳl u cān

Maḥbūbuma eytdüm: Ḥabībā, ⁽¹⁰⁾ ma'şūḳā, melikā, perverdgārā! Bu 'aḳl u cān ḥod āḥir senūn ğarīḳ-i deryā-yı 'ışḳuñdur.

(11) **Guft rev rev ber-men in efsūn me-ḥ'ān** (1778)

Maḥbūb u maṭlūbum ve iki cihānda maḳşūdum ⁽¹²⁾ baña nāz idüp eyitdi: Yüri, yüri! Bu efsūnı baña oḳıma ve nār-ı şevḳuñ ḥarīḳıyım diyüp ⁽¹³⁾ sūziş-i 'ışḳumda ney gibi dem urma.

³⁸²⁵ “Kabın içinde ne varsa dışarı o sızar.”

³⁸²⁶ “(Ben) kalbimde otururum; (orası evimdir). Onun dışındakiler ise sıfatlarımla taşıp ortaya çıkmasından ibarettir.” Tâiyyenin 448. beytidir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi...**, s. 318. (Bu yayında, ilk mısradaki “küntü” yerine “beytun” yazılmıştır).

Men ne-dānem ān-çi endîşide'î

Ben bilmez miyüm ⁽¹⁴⁾ ol ma'nâyı ki sen fîkr idersin. "İnnehû 'alîmuñ bi-zâti's-şudûr."³⁸²⁷ kavlı-i kerîmümi hûd işitdün, ⁽¹⁵⁾ imdi fikründe olanı dağı fikrüne gelmezden evvel bilürüm. Senün ise bu kavlı ü fikründen ⁽¹⁶⁾ râyiha-i işneyniyyet istişmâm olunur.

Ey du dîde dūst-râ çun dîde'î (1779)

Pes, ey iki ⁽¹⁷⁾ görmüş ahlvel! Dostı nice görmüşsin ki ikilikde rû'yet-i cemâl-i dost taleb idersin? ⁽¹⁸⁾ Ve başka râ'î ve başka mer'î olmak üzere rû'yet taleb idenlere hûd ilâ-yevmi'l-kıyâm nehy-i "Len terānî" ile ⁽¹⁹⁾ cevâb virilmekten zamân bir ân hâlî degildir. Sen ise bunları işidürken 'aql u cān ⁽²⁰⁾ ve 'ışk-ı cānān ve deryā-yı 'ışkda nihân olmak kaydlarına bend olup "Ben aña didüm ⁽²¹⁾ ve ol baña didi." diyü tırmaz ikilikden söylersin ve kendü vücūduñ der-miyān idersin. ⁽²²⁾ Pes, bu hâl ile cemâl-i dost müşāhedesin temennâ itmek ümniyye-i bî-hāşıldur. ⁽²³⁾ **Mağribî**.³⁸²⁸

Ey tu maḥfî şude zi-peydāyî
V'ey nihân geşte ez-huveydāyî³⁸²⁹

(24) Men ki bâşem ki tâ tu-râ şâyem
Tûyi ân kes ki ḥ'îş-râ şâyî³⁸³⁰

Ġayr-i tu nîst ḥîç kes mevcûd
Z'ân sebep bî-şerîk u hemtāyî³⁸³¹

(25) Ġayn u 'aynî vu keşret u vaḥdet
Hem tu mecmû' u hem tu tenhāyî³⁸³²

Şîfat u ism-i ğayr-i tu çun nîst
Çun tu 'ayn-i şîfât-i esmāyî³⁸³³

³⁸²⁷ "Allah, göklerin ve yerin gaybını bilir. O, kalplerin içinde ne varsa onu da hakkıyla bilendir." (Fâtır 35/38, nâkıs iktibas)

³⁸²⁸ Aşağıdaki dizeler şâirin tercî-i bendinde tespit edilmiştir. Bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 441 ve ayrıca bkz: s. 444-446 (Bu çalışmaya göre beyitler sıralı iktibas edilmemiştir).

³⁸²⁹ "Ey (yüce yaratıcı)! Sen görünürlüğünden (gözlerin algılayabileceği ışık seviyesinin çok daha üzerinde âşikâr olmandan dolayı) gizlenmişsin ve apaçık her yerde olmandan dolayı nihân olmuşsun."

³⁸³⁰ "Ben kimim ki sana lââyık olayım? Sana (hakkıyla) ancak sen lââyıksın."

³⁸³¹ "Senden başka hiçbir mevcut yoktur; bu sebeple sen tek ve eşsizsin."

³⁸³² "(Hem) perdeli (olman) hem de apaçık görünmen ile çokluk ve tekliğin (bir arada oluşu senin hususiyetindir); sen hem her şeysin hem de teksin."

(26) Mağribî ki rehî zi-mağrib-i hod
Tâ zi-maşriq çu mâh ber-n'âyî³⁸³⁴

Ez-tu vu û'st bî-tu vu ûyî
Ez-men u mâ'st bî-men u mâyi³⁸³⁵

(27) Cehd kun tâ şevî bedû bînâ
Çunki yâbî be-düst bînâyî³⁸³⁶

Pes bi-dânî yaqîn u bi'snâsî
Pes bi-bînî 'iyân u bu'nmâyî³⁸³⁷

Ki cuz û nîst der-serây-i vücud
[II,126a] ⁽¹⁾ Be-ḥaḳîḳat kesî diger mevcûd³⁸³⁸

Ey müstemi'-i kâbil! Hâzret-i Mevlânâ ḳaddesa'llâhu enfâsehû bu ebyât-ı şerîfe ile hem kendülerinüñ ⁽²⁾ bilâ-vücûd-ı mevhûm deryâ-yı vaḥdet-i muṭlaḳada külliyyet ile ğarḳ u ğayb oldukların beyân ider ⁽³⁾ ve hem ḥaḳîḳat-bîn olmayup sırr-ı vaḥdetden bî-ḥaber ve 'âşîḳ ile ma'sûḳı ğayrı bilüp 'ışḳdan ⁽⁴⁾ ğayrı şey' gören keş-naazarlara ve işneyniyyetde iken iddi'â-yı 'ışḳ idenlere ta'rîz iderler. Ve ba'z-ı ⁽⁵⁾ kimesneler dahı ayağı nâgehân genc küpine geçmiş gibi bî-zaḥmet ü mücâhede mürşid-i cevâduñ baḥş u ⁽⁶⁾ 'aṭâsından nur-ı maḥabbet-i İlâhiyye ile fetîle-i ḳalbin iş'âl idüp lâkin bilâ-mücâhede vü meşakḳat ⁽⁷⁾ ḥâşıl olmağ-ıla ḳadr ü kıymetin bilmeyüp ve ḥıfz-ı lisân itmeyüp esrâr-ı maḥabbetden nâ-ehl ve münkir ⁽⁸⁾ olanlara râz açan ve küfrânü'n-ni' me idenlere buyururlar ki:

Ey girân-cân ḥ'âr dîdestî verâ

⁽⁹⁾ Ey cânı şaḳîl olan keffâru'n-ni' me! Ol dostı ḥor gördüñ ve ḳadr ü kıymetin bilmeyüp keşf-i râz ⁽¹⁰⁾ eyledüñ.

Z'ân ki bes erzân ḥarîdestî verâ (1780)

³⁸³³ “Bütün isimlerin sıfat kaynağı sen olduğun için (onlara vasıflarını sen verdiğinden, hakikatte) senden başkasının ismi ve sıfatı yoktur.”

³⁸³⁴ “Mağribî, (sen) ay gibi doğudan ortaya çıkmadığın için kendi batından (yola çıkan) bir yolcusun.”

³⁸³⁵ “Sensizlik ve onsuzluk senden ve ondandır; bensizlik ve bizsizlik (de) benden ve bizdendir.”

³⁸³⁶ “Sevgiliyi görmek için çaba sarf et; (zîrâ ancak) sevgiliyi bulduğın zaman görürsün.”

³⁸³⁷ “Yani onu tam anlamıyla bilir ve tanırsın, açıkça görür ve gösterirsin.”

³⁸³⁸ “Aslında vücut sarayında onun hâricinde başka bir varlık yoktur.”

Zîrâ ki ol hâli ve dostuñ maḥabbetini ziyâde ucuz ⁽¹¹⁾ şatun alduñ. Tarîḳ-ı maḥabbetde ḥod cān u başlar fedâ olmaḳ gerek idi. Sen ise nāgehānî bulduñ, ⁽¹²⁾ anuñ-çün kıymetin bilmezsin ve bulduḡuñ söylersin. İmdi:

Her ki ū erzān ḥared erzān dehed

⁽¹³⁾ Her ol kimesne ki bir şey ’-i erzān ala, erzān virür. Meşelâ;

Gevherî tıflî be-ḳurşî nān dehed (1781)

⁽¹⁴⁾ Bir gevher-i girān-bahāyı bir tıfl bir ḳurş u nāna virür. Pes, tıfl-ı nā-bāliḡ-i tarîḳat olan girān-cānlar ⁽¹⁵⁾ daḡı ḳadr-i envār-ı maḥabbet ve kıymet-i esrār-ı tarîḳatı bilmeyüp ve t̃ā’at-ı Ḥaḳ’da ve inḳıyād-ı mürşidde ⁽¹⁶⁾ ri’āyet-i merāsım-i ‘ubūdiyyet ve edeb ḳılmayup nān u ḥ̃ān ve mekr-i nefis ü şeyṭāna fir̃ifte ⁽¹⁷⁾ olmaḡ-ıla ol dürr-i yetīm-i bî-hemtā ve o gevher-i ‘aẓīm-i bî-bahāyı izā’at ider. Zihî ḡüsrān u ziyān! ⁽¹⁸⁾ Pes, ba’z-ı sâ’iller su’āl idüp: “Yā Mevlānā! Siz ḡod ‘avām u ḡavāşsa ‘ale’s-seviyye ⁽¹⁹⁾ bu ḳadar keşf-i esrār eylediñüz kim belki sizden evvel gelenler bu mertebeye cür’et itmedi. ⁽²⁰⁾ Pes, ol su’āl size daḡı vārid olmaz mı?” diyü vāḳi’ olan su’āl-i muḳaddere cevāb ⁽²¹⁾ tarîḳi üzre buyururlar ki:

Ġarḳ-i ‘ışḳiēm ki ġarḳest enderīn

‘İşḳhā-yi evvelīn u āḡirīn (1782)

⁽²²⁾ Ey baña i’ tirāz iden kimesneler! Ben bir ‘ışḳa ġarīḳ ve bir nūruñ nārına ḡarīḳum ki evvelīn ü āḡirīnūñ ⁽²³⁾ ‘ışḳları bu ‘ışḳ deryāsında ġarḳ olup ḳatralıḡı mertebesi daḡı nābūd oldı. Ya’ni ⁽²⁴⁾ fi’l-ḡaḳīḳa evvelīn ü āḡirīnūñ ‘ışḳ u maḥabbet ve ṭaleb ü raḡbetleri ben ġarḳ olduḡum bu ‘ışḳ ⁽²⁵⁾ deryāsında ġarḳ olmaḡ-içündür. Ve cümle-i ‘uşşāḳuñ ḡaşri bi’l-āḡire bu deryā-yı ‘ışḳda ġarḳ ⁽²⁶⁾ olup nūr-ı Muḡammedī baḡrinde bir ḳatre ve şems-i maḥabbetde maḡv³⁸³⁹ olmuş zerredür. Ve benüm farṭ-ı maḥabbetüm ⁽²⁷⁾ bir derecededür ki ‘ışḳ-ı cihāniyān ol deryāda ġarḳadur. Pes, böyle iken yine tamām-ı ḡāl-i derūnum beyān içün murād üzre baş-ı merām ve taḳrīr-i kelām idemeyüp:

Mucmeleş guftem ne-kerdem z’ān beyān

³⁸³⁹ Önce “cem” yazılmışsa da üzeri çizilerek üst kısmına sahh notuyla “maḡv” yazılmıştır.

[II,126b] ⁽¹⁾ Kelimât-ı esrâr-ı İlâhiyye’yi mücmel didüm, mufaşşal dimedüm ve ol esrârdan kemâhî beyân eylemedüm.

V’er ne hem ⁽²⁾ efhâm sūzed hem zebân (1783)

Yohsa bu minvâl üzre bi-ṭarîḳı’l-icmâl ve’l-kināye ve bi-ḥasebi’t-temşîl ⁽³⁾ ve’l-isti’âre söylemeyüp âşikârâ ve şarâḥaten söyleyeydüm ne fühüm u ‘uḳûl ḳalurdı, ⁽⁴⁾ ne zebân cümleten sūzân olurdı. Pes, esrârı setr idüp ‘alâ ṭarîḳı’l-kināye ve ber-sebîl-i ⁽⁵⁾ isti’âre söylemek ve maḥall-i tafşilde mücmel beyân eylemek âdâb-ı ṭarîḳatdendür; belki ⁽⁶⁾ ‘inde erbâbi’l-ma’ârif vâcibdür. Fe-li-hâzâ ihfâ’-i esrâr ve ehl olanlara maḳşûd ⁽⁷⁾ u merâmı izhâr için ba’z-ı ıştîlâḥât vaz’ olunmuşdur ki anuñ me’âli erbâbına ma’lûm ⁽⁸⁾ ve maḥrem olmayanlardan mestûrdur. İmdi ṭâlib-i müsta’idlere gerekdür ki na’l-i bâz-güneden ⁽⁹⁾ ğâfil ve şûret-i efsâneye ḳâni’ u mâ’il olmaya ve ‘ibâretüñ mefhûm-ı şariḥiyle iktifâ itmeye; ⁽¹⁰⁾ belki anuñ ḥaḳîḳat-i me’âlin tefekkür ü tefatṭun idüp ma’nâ-yı bâṭnîsini iz’ân kıla. ⁽¹¹⁾ Meşelâ cümle-i kinâyâtdan ba’zısı budur ki:

Men çu leb güyem leb-i deryâ buved

Ben çünki leb diyem, ⁽¹²⁾ murâdum leb-i maḥbûb-ı şûret olmayup belki leb-i deryâ-yı vaḥdetdür ve leb-i deryâ-yı ⁽¹³⁾ vaḥdet ile daḥı murâdum bevâṭn-ı enbiyâ vü evliyâdur ki derûnları baḥr-i vaḥdet ve bîrûnları ⁽¹⁴⁾ sâhil-i beşeriyyetdür. Ammâ ba’z-ı maḥalde bi-ḥasebi’l-lafz ıştîlâḥât-ı şu’arâya daḥı muṭâbıḳ ⁽¹⁵⁾ olmayup lafzından nesne fehm olunmaz. Meşelâ:

Men çu lâ-güyem murâd illâ buved (1784)

Ḳaçan ben lâ disem ⁽¹⁶⁾ murâd ‘aks-i lâ olan illâ olur. Ya’ nî ben nefy-i vücûd idüp lâ-şey’ ü ma’dûmum ve fenâ ⁽¹⁷⁾ vü hîçüm disem murâdum vücûd-ı vâḥid-i ḥaḳîḳîyi işbâtdur ve bekâ’-i Ḥaḳ’la bâḳî olmağı iş’ârdur. ⁽¹⁸⁾ İmdi “Ve lâ-taḳfu mâ leyse leke bihî ‘ilmun.” ³⁸⁴⁰ feḥvâ-yı Kerîm’i üzre, mücerred elfâzdan zâhir ⁽¹⁹⁾ ve müstefâd olan ma’ânî murâd olunmuşdur zu’ m itmeyüp güftâr-ı esrâr-ı ‘uşşâḳa ⁽²⁰⁾ inkâr itmeyesin

³⁸⁴⁰ “Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin ardına düşme. Çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi ondan sorumludur.” (İsrâ 17/36, nâkıs iktibas)

ve ‘ilm-i zāhir ve tāt u hırķa ve tesbīh ü seccāde ve zūhd ü ‘ibādete ⁽²¹⁾ dahil olduğda mutlakā ‘ilm-i zāhiri ve ‘umūmen tāt u hırķa geyenleri ve tesbīh ü seccāde ⁽²²⁾ isti‘ māl kılanları ve zūhd ü ‘ibādet idenleri nefy ü selb degildir. Belki nefy ⁽²³⁾ ü selb itdükleri ‘ilmi ile ‘amel itmeyüp ve zāhire ikrār idüp bātına ikrār ⁽²⁴⁾ itmeyen mu‘ānidler ve tāt u hırķaya müstaḥak degil iken bi-ğayrı istiḥkākın tāt u hırķa ⁽²⁵⁾ geyüp ve eline tesbīh ü ‘aşā alup ve ardınca seccāde götürdüp aślā zevk ⁽²⁶⁾ u ḥālden ḥaberi olmayan muḳallidler ve zūhd ü ‘ibādeti li’llāh olmayup riyā ⁽²⁷⁾ eyleyen bed-baḥtlardur. Yoḥsa ne ān ki selb-i ‘umūm ola! İmdi fehmi-dürüst şāḥibi olup [II,127a] ⁽¹⁾ merdān-ı Ḥudā’nuñ kelimāti ne maḳūle kimesnelere vāriddür iz‘ ān kıl. Ve eger mürā’i vü muḳallideye ⁽²⁾ daḥı niçün ta‘arruż olunur dir iseñ riyā vü taḳlīdi enbiyā vü evliyā ‘umūmen zemmi idüp ⁽³⁾ ḥuṣūṣen riyā şirk ile berāber tutılup ekber-i kebā’irdendür, eger sende ⁽⁴⁾ daḥı var ise ḳalbünden ref‘ ü izālesi-y-çün Ḥaḳḳ’a münācāt eyle ve ḥulūṣ-ı ḳalb ele ⁽⁵⁾ getürmek iste ve taḳlīdde iseñ taḥḳīka irişmek temennā kıl. Ḥāşıl-ı kelām ⁽⁶⁾ beyān olınan evşāf-ı rediyyeden sende var ise izāle idüp ve evşāf-ı ⁽⁷⁾ seniyyeden ne var ise aña şükr eyle ve Ḥaḳ Te‘ālā’nuñ ni‘ metini bil ve aña göre ‘amel ⁽⁸⁾ kıl.

Men zi-şirini nişestem rû-turuş

Ben şirînligümden ve lezzet-i derûnumdan ⁽⁹⁾ turş-rû oturmuşum.

Men zi-bisyâri-i guftârem ḥamuş (1785)

Ben keşret-i güftârdan ḥāmūşum; ya‘ nî ⁽¹⁰⁾ ḥalāvet-i ḥāl-i derûnum olduğına binā’en yüzüm burtarup ve gözüm ḳapayup dā’imü’l-evḳāt ⁽¹¹⁾ teveccüh üzre otururum. Ve zebān-ı ḥāl meftūḥ ve ebvāb-ı ma‘ānî küşāde olup ⁽¹²⁾ niçe esrār u ḥaḳā’ik keşf olmağ-ıla şamt u sükût üzere tururum. Pes, turş-rüy ⁽¹³⁾ olduğum ma‘nen ḥalāvetden ve ḥāmūş olduğum keşret-i güftâr-ı esrârdandur.

⁽¹⁴⁾ **Tā ki şirini-i mā ez-du cihān**

Ḥattā bizüm şirînligimiz iki cihāndan ve cihāniyāndan,

Der-hicāb-i ⁽¹⁵⁾ rû-turuş bâşed nihān (1786)

Turş-rüylik hicābında ḥafî vü nihān ola;

Tā ki der-her gūş n'āyed īn suhan

(16) Tā ki bu söz her gūş-ı nā-mūsta' idde gelmeye ve nā-mahremler istimā' itmeye diyü,

Yek hemī gūyem zi-şad sirr-i ledun (1787)

(17) Sırr-ı ledünniden yüzde birin söylerüm ve gāyet ile çok bilüp sırr-ı vaḥdetden zevk-i küllī (18) aldugum için qadr-i maḥabbeti bilüp ucuz ḥarc itmem ve tıfl-ı nā-bāliḡ gibi gevher-i bī-bahāyī (19) yek nān-pāreye virmem ve erbāb-ı isti' dādı eḡallun mine'l-ḡalīl müşāhede itmekle bi'z-zarūre (20) ḡabz u imsāk iḡtizā idüp keşf-i rāz itmem. Pes, “Bu kadar ḡaḡā'ıḡ u deḡā'ıḡdan (21) daḡı ziyāde keşf-i rāz olur mı?” dirseñüz bu söylenen ḡüftār, esrār-ı ledünniyyeden (22) yüzde biri ve deryādan ḡatre ve mihirden zerredür. Yoḡsa kemā-hüve ḡaḡḡuhū murādum edā (23) idüp keşf-i esrāra ḡābiliyyet yoḡdur. Ve daḡı; M:

Men tamām-i īn neyārem guft ez-ān
(24) Men' mī-āyed zi-şāḡib-merkezān³⁸⁴¹

Vefḡınca tekellüme daḡı ızın yoḡdur, ve illā neler söylenürdi. Ammā (25) ey ḡālib-i şādıḡ! Sen gerçekten 'āşıḡ ve ḡarīḡ-i mahabbet ve rāḡ-ı vaḥdetde sālīk-i fā'ıḡ iseñ (26) zinhār bunuñ gibi şāhid-i bī-hemtā vü zībāyī zīr-i perdede müşāhede itmeḡe ḡanā' at eyleme. (27) Ve eḡer dest-i himmetüñ burḡa' -i cemāl-i yāre irişürse keşf-i ḡınā' idüp mülāḡaḡa-i vech-i cānāndan [II,127b] (1) bir ān ve ḡarfete 'aynin zāḡil olma ve vuşlat-ı dost el virürse anı āḡere şatmaḡ için (2) alma. Ḥattā maḡbūb daḡı seni dileyüp vaşlından behre-mend olasın, şāhid-fürüşlık (3) ḡod ḡabn-ı 'azīmdür. Pes, maḡbūb-fürüş olursañ bārī şol ricāl-i ḡoş-ḡişāllere (4) fūrūḡt eyle ki “Ricālun lā-tulḡihim ticāratun ve lā-bey' un 'an-zıḡri'llāhi.”³⁸⁴² anlaruñ şānında ola. Ve 'ibārāt (5) u elfāz muvazzıḡa-i ḡaḡīḡat olur ḡıyās itme ve da' vāyı kemāl fehmi eyleme. Zīrā pindār-ı kemāl (6) ve pindār-ı fehmi, fehmi itmemek ve kemālden bī-behre olmaḡdur. Pes,

³⁸⁴¹ “Merkez sahiplerinden yasak konulduḡu için ben bunun tamamını söylemiyorum.” Yukarıda geḡmiş olan bu beyit, birinci defterin 1705. beytidir. Nicholson neşrine göre ise 1724. beyittir. Bkz. Celāleddīn er-Rūmī, a.g.e., C. 1, s. 86.

³⁸⁴² “Onlar, ne ticāret ne de alışverişin kendilerini Allah'ı zikretmekten alıkoymadıḡı insanlardır.” (Nur 24/37, nāḡıs iktibas)

pindâr-ı fehm ve hayâl ⁽⁷⁾ ü vehmden rehâ bulmak gereksin ki maķâm-ı fehme ķadem-nihâde olasın. Ey cân-ı peder! ⁽⁸⁾ Zinhâr bunu daķı dime ki: “Ben meşķ-i hûşum emvâc-ı deryâdan pür itdüm ve deryâ benüm meşķüme ⁽⁹⁾ şıķdı.” Bu hüd muhâldür. Fe-emmâ “Benüm meşķ-i hûşum deryâda güm oldı” dinilse hûbdur. ⁽¹⁰⁾ Zîrâ ‘aķl şol maķalle dek lâzımdur ki seni dergâh-ı sultâna ilete. Çünķi harem-i sultâna ⁽¹¹⁾ dâķıl olasın, ‘aķla talâķ vir ki:

Hem ‘aķl ‘aķîleest u hem ‘ilm hicâb ³⁸⁴³

Pes mādâm ki ⁽¹²⁾ ‘aķl u vehm ve ‘ilm ü fehmi ber-ţaraf itmeyesin, cemâl-i şâhidi göremezsın ve mādâm ki ⁽¹³⁾ şûret-i şâhidden nazarı ķaldurmayasın, maķbûbuñ ma‘ nâsın mülâhaza idemezsın. ⁽¹⁴⁾ **Nazm.** ³⁸⁴⁴

- Hicâb-i tal‘at-i cânân tuyî-i tu’s t ey nādân
Hicâb ez-pîş ber-hîzed çu tu ez-hod şevî yektâ ³⁸⁴⁵
- (15) Zihî hayret ki ey ‘âşîķ be-şûret duri ez-ma‘ nâ
Zihî hasret ki ey teşne be-kef maķcûbi ez-deryâ ³⁸⁴⁶
- (16) Şehâb ez-pîş dūr efken eger hûrşîd mî-cüyî
Şadef bi’şķâf tâ yâbî nişân-i lu’lu’-i lâlâ ³⁸⁴⁷

(17) **Tefsîr-i Kavı-i Hâķîm-i Senâ’î Kıddise Sirruhü**

Hâķîm-i Senâ’î kıddise sirruhûnuñ kavlinüñ tefsîridür. ⁽¹⁸⁾ Ve kavı-i mezbûr bu beyt-i şerîfdür. “**Be-herç ez-râh vāmānî çi kufr ān harf u çi îmān**” ⁽¹⁹⁾ Hâķîm-i Senâ’î buyururlar ki: Her ne sebep ile ki tarîķ-i haķdan ve râh-ı me’menden girü ķalasın, ⁽²⁰⁾ ol harf yâhûd ol ţarf ne küfr ne îmān; -“harf,” “ţaraf” ma‘ nâsına daķı gelür-. hâşıl-ı kelâm ⁽²¹⁾ gerekse ol kelime-i küfr ve yâhûd ţaraf-ı küfr ve gerekse kelime-i îmān ve yâhûd ţaraf-ı îmān ⁽²²⁾ olsun; çünķi anuñ vâsıtasıyla tarîķ-i haķdan dūr ķalasın, beynehümâda fark ⁽²³⁾ yoķdur, farażî seni tarîķ-i haķdan ba‘îd iden kelime-i îmān

³⁸⁴³ “Akıl baķ ve köstektir, ilim ise örtüdür.” Mısranın baş tarafına sürhle bir “ayn” harfî yazılmıştır.

³⁸⁴⁴ Bu beyitlerin Hallâc-ı Mansûr’a ait olduķu tespit edilmiştir. Bkz. Hallâc-ı Mansûr, **a.g.e.**, s. 11.

³⁸⁴⁵ “Ey câhil! Sevgilinin güzelliķini örten senin senliķindir! (Bu) örtü önünden kalkarsa kendinden (kurtulup sevgiliyle bütünleşerek) tek ve benzersiz olursun.”

³⁸⁴⁶ “Ey âşîķ! Mânâdan uzak ve sadece şekilden ibaret nasıl bir hayret bu? Ey susamış kişi! Deryâdan uzaklık ve nasipsizlikle nasıl bir hasret bu?”

³⁸⁴⁷ “Eğer güneşi arıyorsan bulutları önünden uzaklaştı. (Ancak) sadefi açarsan parlak inciye bulursun.”

dağı olursa. Zîrâ ki ⁽²⁴⁾ “Be-herç ez-düst dūr uftî çî zişt ân naqş u çî zîbâ”³⁸⁴⁸ Her ne sebeble ki dostdan ⁽²⁵⁾ bu‘d u firâka düşesin, ol naqş-ı zişt olmuş ve yâhūd naqş-ı zîbâ imiş ne fark vardır? ⁽²⁶⁾ Ya‘nî gerekse naqş-ı küfr ü ma‘âşî ve a‘mâl-i seyyi‘e ve gerek naqş-ı tâ‘ât u îmân ve ef‘âl-i ⁽²⁷⁾ hasene olsun, ne fark olunur? Zîrâ maqşûdun bi‘z-zat vuşlat-ı Hâk idi. [II,128a] ⁽¹⁾ Olmaduğdan sonra ya naqş-ı zişt olmuş, yâhūd naqş-ı zîbâ olmuş, ikisi dağı sebeb-i ⁽²⁾ dūrîde müsâvîdür. Pes fi‘l-hakîka küfr ü ‘işyân insânî tarîk-i hak ve şîrât-ı ⁽³⁾ müstaķîmden dūr ider. Fe-emmâ îmân u İslâm ne vechle dūr ider dinürse hâlişen ⁽⁴⁾ ve muhlişen taşdîk bi‘l-cenân olmayan ikrâr bi‘l-lisân ve şûret-i îmân ve li-vechî’llâh olmayan ⁽⁵⁾ a‘mâl her kim olursa olsun şâhibini necâta irgürmeyüp Hâk’dan ba‘îd kılar. Ve kezâlik şol qalbde ki îmânuñ nûrî zâhir olmaya, ol dağı şâhibine nârdan necât virmez ve Hâk’a qarîb itmez. **Senâ’î:**³⁸⁴⁹

Zerre-i nūr eger be-dest ârî
Bî-ta‘ab cîsr-i nâr bu’gżârî³⁸⁵⁰

V’er ne-dârî tu nūr-i nâr şevî
Pîş-i Perverdigâr h̄‘âr şevî³⁸⁵¹

Reh-numâ-yî tu nūr-i îmānest
‘Aql der-kâr-i h̄‘îş hayrānest³⁸⁵²

Murdegî kufr u zindegî dīnest
Her çî guftend mağz-i ân īnest³⁸⁵³

Dīn u millet der-i ‘adem zedenest
Gum şuden ez-berāy-i kem şudenest³⁸⁵⁴

Dīn ne-yābî geret ğam-i bedenest
Z’ân ki kâbīn-i dīn talāk-i tenest³⁸⁵⁵

³⁸⁴⁸ “Seni yoldan alıkoyan gerek iman gerek küfür sözü (olsun, ikisi de birdir); seni dosttan uzak düşüren ister çirkin ister güzel (olsun, farkları yoktur).” Bu beyit Senâî’nin bir kasîdesinden alınmıştır. Bkz. Hakîm Senâî, *Dîvân-ı Hakîm Ebu’l-Mecîd Meccüddîn Âdem es-Senâî-yî el-Gaznevî*, Haz. Müderris Razavî, Tahran, İntişârât-ı İbn-i Sînâ, 1341, s. 51.

³⁸⁴⁹ Bu beyitlerin *Hadikatü’l-Hakika*’dan iktibas edildiği anlaşılmaktadır. Kullandığımız matbu nüshada tespit edilemese de ilk iki beyit eserin bir internet sitesindeki metninde tespit edilmiştir. Bkz. (Çevrimiçi) <https://ganjoor.net/sanaee/hadighe/hdgh05/sh16/> 12 Nisan 2018.

³⁸⁵⁰ “Eğer bir nur parçasına sahip olursan ateş köprüsünden zahmetsizce geçersin.”

³⁸⁵¹ “Eğer sahip değilsen ateşin nasibi olursun ve Hakk’ın huzûrunda da hakir olursun.”

³⁸⁵² “Senin rehberin iman nurudur. Akıl, kendi işinde şaşırıp kalmıştır.”

³⁸⁵³ “Küfür, ölü olmak; din ise canlılıktır. Her ne derlerse desinler işin özü budur.”

³⁸⁵⁴ “Din ve millet, yokluk kapısını vurmaktır; yitip gitmek zayıf ve âciz olduğu içindir.”

Kâr-i dîn hod ne-serseri kârî'st
Dîn-i Haq-râ hemîşe bâzârî'st³⁸⁵⁶

Ân ki kem zed vucûd-i 'âlem-râ
K'û bi-bîn Muştafâ vu Âdem-râ³⁸⁵⁷

(6) Nitekim 'Aynü'l-Quḍât-ı Hemedânî daḡı *Zübdetü'l-Hakâ'ik*³⁸⁵⁸ nâm kitâbında temhîd-i aṣl-ı şânîde bu ma' nâdan (7) haber virüp dirler ki: "Eger mezheb merd-râ be-Ḥudâ resâned İslâmet, ve eger hiç âgâhî (8) ne-dehed tâlib-râ be-nezd-i vey ez-kufr beter bâşed. İslâm nezd-i revendegân ânest ki (9) merd-râ be-Ḥudâ resâned, ve kufr ân bâşed ki taleb-râ men'î ve taḡşîrî der-âyed ki ez-maṭlab (10) bâz mâned, tâlib-râ bâ-nihende-i mezheb kârest ne bâ-mezheb. **Kıt'a:**

(12) Âteş be-zenem be-süzem (11) in mezheb u kiş
'İşket be-nihem be-cây-i mezheb der-pîş
Tâ key dârem 'işk nihân der-dil-i h'îş
Maḡsûd-i rehî tuyî ne dînest u ne kiş

Çi dâni ki çi mî-güyem? Tâlib bâyed ki Ḥudâ-râ der-cihet (13) u der-dunyâ vu der-âhîret ve der-bihîşt ne-cüyed. Râh-i tâlib hod der-enderûn-i û'st (14) râh bâyed ki der-hod kuned. "Ve fî-enfusikum" heme mevcûdât-i tâlib dil-i revendeest ki (15) hiç râh be-Ḥudâ nîst bihter ez-râh-i dil. "el-ḡalbu beytu'llâhi" hemîn ma' nî dâred.³⁸⁵⁹ İntehâ kelâmuhû.

³⁸⁵⁵ "Dînin mehri bedenden boşanmaktır; dîni bulmazsan beden (de) sıkıntı çeker."

³⁸⁵⁶ "Dînin işi boş ve faydasız şeyler değildir. Hakk'ın dîni dâimâ faaliyettir (makbul işlerle uğraşmaktır)."

³⁸⁵⁷ "Âlemin vücûdunu hakir gören kişi, Hz. Muhammed ve Hz. Âdem'i görür." "Ve kezâlik şol ḡalbde ki..." ifadesinden buraya kadarki kısım metinde yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁸⁵⁸ Bu eser Arapçadır. Sarı Abdullah'ın bu kısımdaki iktibası *Zübdetü'l-Hakâ'ik*'tan olmayıp Aynülkudât-ı Hemedânî'nin Farsça eseri olan *Temhîdât*'tandır. İktibas edilen kısmı krş. Hemedânî, **a.g.e.**, Haz. Afif Useyrân, s. 22-23; Hemedânî, **a.g.e.**, Haz. Halil Baltacı, s. 28.

³⁸⁵⁹ "Tutulan yol, kişiyi Allah'a ulaştırırsa İslâm'dır ve eğer tâlipte hiçbir (kalp) uyanıklığı hâsıl etmezse onun için küfürden beterdir. Sâlikler arasında İslâm, kişiyi Hakk'a ulaştıran yoldur; küfür ise engellerin ve kusurların çokluğu sebebiyle talep edilene ulaşmaktan geri kalmaktır. Tâlibin işi mezhebi koyanladır, mezheple değil. Rubâî: 'Bu mezhebi ve dîni ateşe verip yakarım; mezhep yerine aşkının yolunu tutarım. Aşk ne zamana kadar yüreğimde gizli tutayım? Yolunun maksûdu dîn veya mezhep değil, (sadece) sensin.' Ne dediğimi nasıl bileceksin? Tâlip; Allah'ı yönlerde, dünyada, âhirette, cennette ve cehennemde aramamalıdır. Zîrâ tâlibin yolu içindedir; (yani) yolu kendi içinde yapmalıdır. 'Kendi nefislerinizde' (âyetinde de işaret edildiği gibi) tâlibin bütün varlığı (Hakk'a) sülûk eden kalptir. Allah'a ulaşmak için gönül yolundan daha iyi bir yol yoktur. 'Kalp, Allah'ın evidir.' (rivâyeti) de bu anlamı ifade eder."

(16) **Ve der-ma‘nî-i kavluhû ‘aleyhi’s-selâm:** Ve bu ser-sühan, Nebî ‘aleyhi’s-selâmuñ bu hadîs-i şerîf ⁽¹⁷⁾ ve kavlı-i münîfinüñ beyânındadır ki ol hadîs-i şerîf budur: **“İnne Sa‘den le-ğayûrun ve ene ⁽¹⁸⁾ ağıyarı min-Sa‘din va’llâhu ağıyarı minnî ve min-ğayratihî harreme’l-fevâhişe mâ zahera minhâ ve mâ batane.”**³⁸⁶⁰ (19) Bu hadîs-i şerîfüñ sebebi vürûd budur ki Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ kazf-i muhşanât ⁽²⁰⁾ idenlere hadd ta‘yîn buyurdukdâ Sa‘d bin Mu‘âz rağiya’llâhu ‘anh eyitdi: “Yâ Resûla’llâh, ‘aleyke ⁽²¹⁾ şalavâtu’llâh, eger ben hânemde bir kimesneyi zevcem ile fi‘l-i zinâda görürsem şühûd ihzârına ⁽²²⁾ gidersem ben gelince zâniye hâmile olur ve zânî dağı firâr kıılır; ve eger aña söz söylerken ⁽²³⁾ kazf idersem hadd-i kazf içün baña tâziyâne darb iderler ve eger sükût idersem ⁽²⁴⁾ beni gayret helâk ider.” didükde Resûl ‘aleyhi’s-şalâtu ve’s-selâm buyurdılar ki: “Taḥḳîkâ ⁽²⁵⁾ Sa‘d gayûrdur ve ben Sa‘d’dan ziyâde gayûrum ve Hâk Celle ve ‘Alâ benden ağıyerdür. Ve ⁽²⁶⁾ gayret-i Hâk’dandur ki fevâhişden zâhir olan ve bâtın olan şey’i harâm eyledi. ⁽²⁷⁾ Ve bu hadîs-i şerîfüñ mâ-ḳabline münâsebeti ve ma‘nâ-yı şerîfinüñ aḥvâl-i ‘uşşâḳa muvâfaḳatı [II,128b] ⁽¹⁾ bu vechledür ki Hâzret-i Mevlânâ ḳuddise sirruhû: “Ben esrâr-ı vahdet ve aḥbâr-ı maḥabbeti tafşîl itmeyüp ⁽²⁾ mücmel söyledüm ve kinâyet idüp taşriḥ kıılmadım. Yohsa ḥaḳîḳatı üzre ‘ıyân itsem ‘uḳûl ü fühûm ⁽³⁾ süzân olurdu. Ve ben şirînligümden turş-rû oturup ve bisyârî-i güftârdan ḥamûş-ḥû ⁽⁴⁾ olmuşumdur ki ḥattâ gûş-ı nâ-maḥreme söz gitmesün ve nâ-ehl olanlar esrâra vâḳıf ⁽⁵⁾ olmasun. Pes, lâ-cerem sırr-ı ledünniden yüzde birisin söyledüm.” buyurmuş idi. Pes, ba‘z-ı müstemi‘în ⁽⁶⁾ gûyâ su‘âl idüp: “Yâ Mevlânâ! Çünki bundan ziyâde ‘ıyân u beyân itmege imkân vardır, ⁽⁷⁾ taḥḳîḳ ü îzâḥ itseñüz olmaz mı?” didüklerinde su‘âl-i muḳaddere bu hadîs-i şerîfle cevâb virüp buyururlar ki: ⁽⁸⁾ “Gayret-i ‘âşık u ma‘şûḳ iḳtizâ ider ki ‘âşık ile ma‘şûḳuñ sırrına gayr vâḳıf olmaya ⁽⁹⁾ ve nâ-maḥreme keşf-i esrâr kıılınmaya.” Zîrâ gayret gayrdan me’ḥûze vü müştakḳa olup ve ıstılâḥda: ⁽¹⁰⁾

³⁸⁶⁰ “Sa‘d gerçekten kıskançtır; fakat ben Sa‘d’dan daha gayûrum, Allah da benden daha gayûrdur. Bu sebeple kötülüklerin gizlisini de açığını da haram kılmıştır.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 11, s. 5300 (kitâbu’n-nikâh, 108. Bâb, başlıgın altında.), Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 4, s. 473 (kitâbu’l-liân, 19. Bâb, 17 numaralı hadis). Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadîsleri**, s. 53-54.

*İnne'l-ğayrate kerāhetu muşāraleti'l-ğayri fīmā yuḵāribuhū.*³⁸⁶¹ Ve dahı *El-ğayratu suḵūtu'l-iḥtimāli dinnen* ⁽¹¹⁾ *ve'd-dayḵu 'ani's-şabri nefāseten.*³⁸⁶² diyü ta' rîf olınmışdur. Ve ğayret dahı ikidür: Birisi ğayret-i ⁽¹²⁾ 'abd ve birisi ğayret-i Hâḵ'dur. Ğayret-i 'abd oldur ki aḥvāline ğayruñ ittılā'ını kerih görüp ⁽¹³⁾ 'ucb u riyā tedāhül itmemek için ḥālını ğayrdan setr ü ḥıfz ide ve izdivāc itdüğü³⁸⁶³ ⁽¹⁴⁾ 'arā'is-i ebkār-ı esrār-ı İlāhiyye'nün cemāli ḵınā'ını keşf idüp nā-maḥreme göstermeye; Sa'd raḍiya'llāhu 'anh gibi ğayūr ola. Ve a'māl ü aḥvālī ⁽¹⁵⁾ ḥālīşen li'llāh olup andan ğayra naşīb virmemegi üzerine vācib kıla. Ve 'abd üzerine ⁽¹⁶⁾ olan ğayret-i Hâḵ dahı tātāt-ı 'abdden maḥşūşun bi'l-Hâḵ olan şey'de ğayruñ anuñla müşāreketinün ⁽¹⁷⁾ kerāhetidür. Ravā 'Abdu'llāh bin Mes'ūd raḍiya'llāhu 'anhu, ḵāle: *Ḵāle Rasūlu'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: "Mā eḥadun* ⁽¹⁸⁾ *ağyeru mina'llāhi Te'ālā ve min-ğayratihī ḥarrame'l-fevāḥiše mā zaḥera minhā ve mā baṭane."* Ve 'an-Ebī Hurayrate ⁽¹⁹⁾ *raḍiya'llāhu 'anhu ḵāle: Ḵāle'n-Nebiyyu 'aleyhi's-selām: İinne'llāhe yeğāru ve inne'l-mu'mine yeğāru ve ğayratu'llāhi* ⁽²⁰⁾ *en ye'tiye'l-'abdu'l-mu'mini mā ḥarrama'llāhu 'aleyhi.*³⁸⁶⁴ Hikāyet olunur ki bir gün Seriyi-i Saḵaṭī ⁽²¹⁾ ḵaddesa'llāhu sirrahūnuñ ḥuzūrında "Ve izā ḵara'te'l-Ḵur'āne ce'alnā beyneke ve beyne'lleẓine lā-

³⁸⁶¹ "Kıskançlık, yakınlık duyduğun bir şeyde herhangi bir ortağı kerih görmendir." Derkenara "Der-tahḵīḵ-i ğayret" matlap olarak yazılmıştır.

³⁸⁶² "Kıskançlık, değerli olan bir şeye dâir paylaşma ihtimâlinin ortadan kalkması (ve bu tür herhangi bir duruma karşı tahammül gücünün ve) sabrın olmamasıdır."

³⁸⁶³ Şârih bu ifadelerden sonra "cemāl-i esrār-ı İlāhiyye'yi" yazmışsa da üzerini çizerek iptal etmiş ve yerine getirilmek üzere işaretle belirtip sahh kaydıyla derkenara: "'arā'is-i ebkār-ı esrār-ı İlāhiyye'nün cemāli ḵınā'ını keşf idüp" ifadesini tahrir etmiştir.

³⁸⁶⁴ "Abdullah b. Mes'ūd (r.a) rivâyet etti. Dedi ki: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: 'Allah'tan daha gayretli kimse yoktur. Gayretinden dolayı kötülüklerin gizlisini de açığını da haram kılmıştır.' Ebû Hureyre'den (r.a) rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: Allah gayret eder, mü'min de gayret eder (kıskanır). Allah'ın gayret etmesi, mü'min kulun Allah'ın ona haram kıldığı şeyi yapmasıdır." Bu kısımdaki hadislerle aynı anlamda rivâyetler için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 9, s. 4360 (kitâbu't-tefsîr, 121. Bâb, 156 numaralı hadis) ve ayrıca s. 4367 (kitâbu't-tefsîr, 123. Bâb, 159 numaralı hadis); C. 11, s. 5300 (kitâbu'n-nikâh, 108. Bâb, 149 numaralı hadis), C. 16, s. 7274 (kitâbu't-tevhîd, 15. Bâb, 32 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 253-256 (kitâbu't-tevbe, 6. Bâb, 32, 33, 34, 35 ve 36 numaralı hadisler). Ebû Hureyre rivâyeti için ayrıca bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 2, s. 324 (rezâat babları, 14. Bâb, 1177 numaralı hadis); Abdullah b. Mes'ūd rivâyeti için bkz. **a.e.**, C. 6, s. 120-121 (duâ babları, 96. Bâb, 3753 numaralı hadis). Nüşhada Ebû Hureyre rivâyetinde "ye'bâ" yazılmış olan kelime, hadisin kaynaklardaki metninde yer alan "ye'tiye" kelimesi ile düzeltilmiştir.

yu'minüne ⁽²²⁾ bi'l-âhîrati hicâben mestûrâ."³⁸⁶⁵ âyet-i kerîmesi kırâ'at olunduğda Seriiy-i Sakâtî aşhâbına teveccüh idüp ⁽²³⁾ "Hicâben mestûran buyurulan ne maķûle hicâbdur, ma'lûmñuz mıdur?" didi. "Siz a'lemsiz." didiler. ⁽²⁴⁾ Buyurdılar ki: "Hicâb-ı mezbûr, hicâb-ı ğayretdür ve Hâķ Te'âlâ'dan ağyer hiĉ eĥad yokdur. ⁽²⁵⁾ Pes, bu âyet-i kerîmenüñ ma'nası budur ki: Hâķ Tebâreke ve Te'âlâ kemâl-i ğayretinden küffarı ma'rifetine ehl ⁽²⁶⁾ kılmağı." Ve Şiblî tayyeba'llâhu enfâsehü dağı buyururlar ki: Ğayret ikidür: Birisi nüfûs üzerine ⁽²⁷⁾ olan ğayret-i beşeriyyedür ve birisi kulûb u enfâs üzerine olan ğayret-i İlâhiyye'dür ki [II,129a] ⁽¹⁾ enfâs-ı 'uşşâķ mā-sivâda zâyi' olmayup ve kulûbda maĥabbet-i İlâhiyye'den ğayrısı vâķi' olmaya.

⁽²⁾ *Ve ķâle ba'ḍu'l-ârifîne, el-ġayratu farḍun 'alâ-evliyâ'i'llâhi ve mā aḥsene'l-ġayrate 'inde'l-maĥabbeti* ⁽³⁾ *ve 'inde'l-munâdemeti. Ve ķâle'l-Cuneydu: el-ġayratu lâ-tecûzu illâ fî-evķâtin selâšetin, 'inde'z-zikri ve'l-ġafleti* ⁽⁴⁾ *ve 'inde'l-maĥabbeti en yerâ şâhibehü me'a'l-'alâķati, ve 'inde't-ta'zîmi, ve ķîle el-ġayratu ġayratâni* ⁽⁵⁾ *ġayratun mine'l-Hâķķi 'alâ-'ibâdihi ve huve en yesturahum 'an-a'yuni'l-hâķķi ve yeķa'u lehu'l-mehâbetu fî-a'yunihim, ve ġayratun* ⁽⁶⁾ *mine'l-'abdi fî'l-hâķķi fe-yestura ḥâlehü 'an en ya'leme eĥadun ma'rifetehü lehü, ve şevķahü 'aleyhi.*"³⁸⁶⁶ Ve Şeyhü'l-İslâm 'Abdu'llâh-ı Enşârî ⁽⁷⁾ ḳaddesa'llâhu rûḥehü dağı ğayretde 'abd için üç derece işbât idüp buyururlar ki: *Ed-deracetu* ⁽⁸⁾ *'l-ülâ ġayratu'l-'âbidi 'alâ-'amelin ḍâyi'in yusteraddu ḍiyâ'uhü, ve yustedriku fevâtuhu, ve yutedâroku* ⁽⁹⁾ *tevâ'uhü.*"³⁸⁶⁷

Ve'd-derecetü's-şâniyetu ġayratu'l-murîdi 'alâ-vâķtin fâte ve hiye ġayratun ķâtiletun, fe-inne'l-vâķte ⁽¹⁰⁾ *vecce'l-ġaḍabi*"³⁸⁶⁸ *ebiyyu'l-cânibi baṭi'u'r-rucû'i. Ve'd-deracetu's-sâlišetü ġayratu'l-'ârifî 'alâ-'aynin* ⁽¹¹⁾ *ġaṭṭâhâ ġaynun, ve sirrin ġaşıyehü*

³⁸⁶⁵ "Biz, Kur'an okuduğın zaman, seninle âhirete inanmayanların arasına gizleyici bir örtü çekeriz." (İsrâ 17/45)

³⁸⁶⁶ "Bazı ârifler (şöyle) demiştir: 'Gayret evliyâullahı farzdır. Sevgi deminde ve arkadaşlık ânında gayret ne güzeldir!' Cüneyd-i Bağdâdı de şöyle söylemiştir: 'Gayret üç vakitte olur: zikir ve gaflet zamanında; muhabbet ânında arkadaşını (gayra) alâķayla görmekte ve hürmette.' Yine denilmiştir ki: Gayret ikidir: Biri Allah'ın, kullarına olan gayretidir. Bu durumda O, onları halkın gözünden gizler ve bu (kullarını) diğerklerinin gözlerinde mehâbetli kılar. Diğeri ise kulda Hak için olan bir kıskanmadır. Bu da hâlini başkasının bilmemesi için örtmesi ve O'na karşı şevk ve arzuyla dolmasıdır."

³⁸⁶⁷ Derkenara "tevâ'ahü"nun "onun helâķi" anlamına geldiğ yazılmıştır.

³⁸⁶⁸ Derkenara Arapça olarak "vecce'l-gazab" ifâdesinin "gazabın bir anda artması ve öfkenin rızâya yavaş dönmesi" anlamında olduğı kaydedilmiştir.

raynun, ve nefsin ‘alika bi-recā’i ev iltefete ‘alā-‘aṭā’in.³⁸⁶⁹ Pes, ⁽¹²⁾ ‘Abdu’llāh-ı Enṣārī kuddise sirruhūnuñ ğayretde beyān buyurduğı derecāt ma‘lūmuñ olup ⁽¹³⁾ derece-i şālisede olan ğayret-i ‘ārif, ‘ayn üzerinde vāqı’ olan perde-i ğayn için olduğın ⁽¹⁴⁾ zevk itdünse zamīr-i ħurşīd-tenvīre setīr olmaya ki ħayyun bi’z-zāt ve kıayyūm-ı küll olan ⁽¹⁵⁾ Ĥazret-i Ĥaḳ ve Feyyāz-ı Muṭlaḳ cemī’-i mevcūdāta tecellī-i ‘ām ile tecellī idüp Ĥayy u Muḫyī isminūñ ⁽¹⁶⁾ ĥazretinden cümle-i eşyā ĥayāt-ı bātına vü zāhire ile ĥayāt bulmuşlardır. Fe-li-hāzā cemī’-i ⁽¹⁷⁾ eşyānuñ nuṭḳ u ĥayātı Ĥaḳḳ’uñ nuṭḳ u ĥayātıyladır. Ve lākin eşyāda olan sırr-ı nuṭḳuñ ⁽¹⁸⁾ zuhūrından ve erbāb-ı ĥicābuñ ol sırr-ı nuṭḳa ittılā’ından Ĥaḳ Celle Celāluḫū kendü nefsin ⁽¹⁹⁾ ğayret ile vaşf eyleyüp mahrem olan erbāb-ı keşfden ğayrıya ol sırruñ zuhūr ⁽²⁰⁾ u izhārın ĥarām eyledi. Ve dağı ğayretindendir ki zāhiren ve bātınen vücūd-ı Ĥaḳ’dan ğayrı ⁽²¹⁾ bir vücūd-ı āḫır yoğ-iken yine muḫill-i zāt-ı eḫadiyyet olmamak için zāhirde ve bātında ⁽²²⁾ olan şuver-i eşyāda tecellī-i vücūdī-i ‘ammī ile zāhir u mütecellī ve ‘ayn-ı eşyā oldu; ⁽²³⁾ ba‘dehū nefsin ğayret ile vaşf eyledi. Aña binā’en ki şuver-i eşyāda tecelliyātıyla zāhir ⁽²⁴⁾ ü ‘ayn olduğı erbāb-ı ĥicābuñ ‘aynına zāhir olmaya. Pes, kemāl-i ğayretinden fevāḫişi, ⁽²⁵⁾ ya‘nī eşyāda olan esrār-ı ‘ayniyyetūñ izhārın ‘ayn olan eşyāya ĥarām kıldı ⁽²⁶⁾ ve izhārdan men‘ eyledi. Zīrā her şey’de olan ta‘ayyün-i İlāhī nuṭḳ-ı “Ene’l-Ĥaḳ” ile zāhir ⁽²⁷⁾ olup Ĥaḳ her şey’de kendüyi izhār itdükde sırr-ı vaḫdet bāriz ü münkeşif olurdu. [II,129b] ⁽¹⁾ Fe-li-hāzā nuṭḳ-ı eşyā nuṭḳ-ı bātındur. Ke-ḳavliḫī Te‘ālā: “Ve in min-şey’in illā yusebbiḫu bi-ḫamdihī ve lākin lā-tefḳahūne³⁸⁷⁰ ⁽²⁾ tesbīḫahum.”³⁸⁷¹ Ve baḫr-i zehḫār-ı ḫaḳā’iḳ ve ma‘den-i esrār-ı deḳā’iḳ Şeyḫ Muḫyī’d-dīn-i ‘Arabī kaddesa’llāhu ⁽³⁾ sırrahu’l-fā’iḳ Faşş-ı Hüdiyye’de bu ma’nâyı beyān idüp buyururlar ki: *Ḳad verade’n-naşşu⁽⁴⁾’l-İlāhiyyi*

³⁸⁶⁹ “Birinci derece, çok ibadet edenlerin gayretidir. O da zāyi olmuş bir amele karşı çabalamak, vakti geçmeden yetişip kaçırdığını telāfi etmek ve kaybın giderilmesidir. İkinci derece; mürīdin geçen bir zaman için olan gayretidir. (İşte) bu, öldüren (insanı tüketip eriten) bir gayrettir; çünkü zaman çabuk geçen kıymetli bir şeydir ve telafisi zordur. Üçüncü mertebe; ârifin, bir perdenin örttüğü göze, bir örtünün sakladığı sırra bağlanmış, bir ümide veya ihsāna yönelen nefse karşı olan gayretidir.” Bkz. Herevī, **a.g.e.**, Çev. Abdurrezzak Tek, s. 121.

³⁸⁷⁰ Nüşhada “yefkahūne” yazılmış olup yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

³⁸⁷¹ “O’nu övgü ile tesbīh etmeyen hiçbir şey yoktur. Ne var ki siz, onların tesbīhini anlamazsınız.” (İsrâ 17/44, nâkıs iktibas)

bi-hâzâ kulluhû illâ ennehû te‘âlâ vaşafe nefsehû bi’l-ğayrati, ve min-ğayratihî ħarrame’l-fevâhişe ve leyse’l-fuḥşu ⁽⁵⁾ *illâ mâ zahera li-men zahera lehû, ve immâ fuḥşun mâ batane fe-huve li-men zahera lehû fe-lemmâ ħarrame’l-fevâhişe, ey mene‘a en ta‘rife ḥaḳîḳate mâ* ⁽⁶⁾ *zekernâhu, ve hiye ennehû ‘aynu’l-eşyâ’i, fe-seterahâ bi’l-ğayrati ve huve ente mine’l-ğayri, fe’l-ğayru yeḳûlu* ⁽⁷⁾ *es-sem‘u sem‘u zeydin, ve’l-‘ârifu yeḳûlu es-sem‘u ‘aynu’l-Ḥaḳḳi.*”³⁸⁷² Ve Şeyḥ raḍiya’llâhu ‘anh bu maḥalde “Mâ zekernâhu” ⁽⁸⁾ buyurduğı bunun sibâķında olan ḳavli idi ki Ḥaḳ sâlikûñ ve ṭarîķûñ ‘ayn ü ⁽⁹⁾ ğâyetidür dimiş idi. *Ve huve ḳavluhû ḳuddise rūḥehû: “Fe’n-nâsu ‘alâ-ķismeyni mine’n-nâsi men yemşî* ⁽¹⁰⁾ *‘alâ-ṭarîķin ya‘rifuhâ ve ya‘rifu ğâyetuhâ, fe-hiye fî-ḥaḳḳihî şirâṭun mustaķîmun, ve mine’n-nâsi men yemşî* ⁽¹¹⁾ *‘alâ-ṭarîķin yecheluhâ ve lâ-ya‘rifu ğâyetuhâ, ve hiye ‘aynu’t-tarîķi’lleti ‘arafcha’s-şinfu’l-âḥaru,* ⁽¹²⁾ *fe’l-‘ârifu yed‘û ila’llâhi ‘alâ-başıratın, ve ğayru’l-‘ârifî yed‘û ila’llâhi ‘ale’t-taḳlîdi* ⁽¹³⁾ *ve’l-cehâleti, fe-hâzâ ‘ilmun ḥâşşun ye’tî min-esfeli sâfilîne, li-enne’l-ercule hiye’s-siflu mine’s-şahşı* ⁽¹⁴⁾ *ve esfele minhâ mâ taḥtehâ, ve leyse ille’t-ṭarîķu, fe-men ‘arife’l-ḥaḳḳa ‘ayne’t-ṭarîķi, ‘arife’l-emra* ⁽¹⁵⁾ *‘alâ-mâ huve ‘aleyhi, fe-inne fîhi celle ve ‘alâ yesluku ve yusâfiru, iz lâ-ma‘lûme illâ huve ve huve* ⁽¹⁶⁾ *‘aynu’s-sâliki ve’l-musâfirî, fe-lâ-‘âlime illâ huve, fe-men ente f’a‘rif ḥaḳîḳatuke ve ṭarîķatuke* ⁽¹⁷⁾ *fe-ḳad bi-enne leke’l-emru ‘alâ-lisâni’t-tercumâni, in fehimte ve huve lisânu ḥaḳḳın, fe-lâ-yefhemuhû illâ men* ⁽¹⁸⁾ *fehmuḥû ḥaḳḳun, fe-inne li’l-ḥaḳḳi niseben keşîraten ve vucûhen muḥtelifeten.” İntehâ kelâmu’s-Şeyḥi.*³⁸⁷³ Pes, Şeyḥ ⁽¹⁹⁾ ṭayyeba’llâhu enfâsehüñ kelimât-ı ḳudsiyyesinüñ

³⁸⁷² “Bunların hepsi İlâhî metinlerde mevcuttur ki Allâhu Teâlâ kendisini ‘gayret’ ile nitelemiştir. Bu gayretten dolayı aşırılıkları, gizli olan ve ortaya çıkarılan kötü işleri haram kılmıştır. Allah, ‘gayûr’ olması sebebiyle varlıkların aynı (her varlıkta görünenin ve asıl fâilin kendisi) olduğu gerçeğinin ortaya çıkarılmasını ve öğrenilmesini engellemiştir. (Meselâ) başkaları ‘Duyma Zeyd’in duymasıdır.’ der; fakat gönül gözü açık ve hakikate vâkıf kişiler: ‘Duyma Hakk’ın aynıdır.’ derler.” Bkz. İbn Arabî, **Fusûsu’l-Hikem**, Çev.ve şerh Ekrem Demirli, Kabalcı, 2006, s.115.

³⁸⁷³ “Onun (k.s) sözü şudur: ‘İnsanlar iki kısımdır. Bunlardan biri, bildiğı bir yolda yürür ve (o yolda) varacağı sonu bilir. Hakikatte bu sırât-ı müstakimdedir. Diğerleri ise bilmediğı bir yolda yürür ve yolun sonunu bilmez. Bu yukarıda bahsedilenle aynı yoldur. Ârifler, Allah’a basîretle duâ ederler, ârif olmayanlar ise taklit ve cehâlet üzere duâ ederler. Bu ise esfel-i sâfilinden gelen özel bir ilimdir; çünkü ayaklar kişinin aşağısıdır, ondan aşağısı da ayağın altıdır. Yoldan başka bir şey yoktur. Kim Hakk’ın, yolun kendisi olduğunu bilirse işi olduğu gibi (hakikatiyle) bilir. Şüphesiz ki onda Hak Teâlâ

ma‘nâsından fehm olunan budur ki: Hakk⁽²⁰⁾ ‘ayn-ı cemî‘-i eşyâ olup ve lâkin: “Kul innemâ harrame rabbiye’l-fevâhişe mâ zahera minhâ⁽²¹⁾ ve mâ batane.”³⁸⁷⁴ kavlı-i Kerîm’i ile ol cemî‘-i eşyânun ‘aynı olduğunun ma‘rifetinden men‘ eyleyüp⁽²²⁾ haqîkat-i mezbûreyi gayret ile setr itdi. Ve gayretten ma‘nâ-yı gayriyyet melhûz olmağ-ıla⁽²³⁾ Şeyh radîya’llâhu ‘anh gayreti ma‘nâ-yı gayriyyet üzre isti‘ mâl eyledi. Ya‘nî “Haqîkat-i vâhide olan⁽²⁴⁾ Hakk’ı ism-i gayr ıtlâkıyla gayriyyet melhûz olunan ta‘ayyünât-ı keşîre-i muhtelifi ile setr eyledi.” diyü⁽²⁵⁾ buyurdu. Hakkâ haqîkat-i hâl budur ki sâtire-i haqîkat-i İlâhiyye olan gayret senün⁽²⁶⁾ “ente” ile işâret olunan vücûdundur ki senün vücûdunda müte‘ayyin ü zâhir olan⁽²⁷⁾ Hakk’ı senün ta‘ayyünün ile setr itmişdür; zîrâ ta‘ayyün müte‘ayyinün gayridur. Fe-li-hâzâ muhâtabun vücûdı [II,130a]⁽¹⁾ gayr ile tesmiye ve anuñla setr kılındı. Aña binâ’en ki enâ’iyyet ü eniyyet ü nahnuyyet ve fevkiyyet ü tahtiyyet⁽²⁾ hüviyyet-i vâhide-i gayr-ı mütenâhiyyeyi ta‘dîd itmişdür. Pes, hüviyyet-i vâhideden “ente” ve “ene”⁽³⁾ ve “nahnu” ve “hüve” ile olan kinâyât-ı mütekeşşire ve ‘ibârât-ı şettâ vü müte‘addidede zâhire ve gayriyyet⁽⁴⁾ bâhire oldı. “Ente” ile muqayyed olan gayret ise gayrdan me’hûze ve gayret lafzan ve ma‘nen⁽⁵⁾ gayrı müstelzimedür. Fe’fhem cidden.

Mağribî fermâed:³⁸⁷⁵

(6) Ey be-hürşîd-i husn-i ‘âlem-gîr
Kerde her zerre-râ çu mihr-i munîr³⁸⁷⁶

Nağş-i hod-râ nigâşte der-dil
Şuste nağş-i cihân zi-levh-i zamîr³⁸⁷⁷

Kerde ber-levh-i ‘âlem terkîb

sülûk ve sefer eder; çünkü O’ndan başka bilinen yoktur. O, sâlikin ta kendisidir; fakat bunu O’ndan başka bilen yoktur. O hâlde sen kimsin? Kendi hakikatini ve yolunu bil. Bu işi eğer anlarsan sana tercümân olur, yol gösterir. Bunun dili Hak’tır ve bu dili ancak Hakk’ı anlayan kişiler anlar; zîrâ Hakk’ın birçok nispeti ve farklı görünüşü vardır.” İbn Arabî’nin sözü burada sona erdi.” Bkz. İbn Arabî, a.g.e., Çev.ve şerh Ekrem Demirli, s.114.

³⁸⁷⁴ “**De ki: Rabbim ancak açık ve gizli kötülükleri,** günahı ve haksız yere sınırı aşmayı, hakkında hiçbir delil indirmedigi bir şeyi, Allah’a ortak koşmanızı ve Allah hakkında bilmediğiniz şeyleri söylemenizi **haram kılmıştır.**” (A’raf 7/33, nâkıs iktibas)

³⁸⁷⁵ Aşağıdaki dizeler şâirin tercî-i bendinde tespit edilmiştir. Bkz. Lewisohn, a.g.e., s. 430-433 (Bu neşre göre beyitler sıralı iktibas edilmemiştir).

³⁸⁷⁶ “Ey âlemi kuşatan ve her zerreyi parlak güneş gibi kılan güzellik güneşi!”

³⁸⁷⁷ “Dünyaya dâir izleri gönül levhasından silip kendi nakşını gönle çizmiş (olan yüce zât),”

- (7) Şûretî ber-miṣāl-i ḥod taṣvîr³⁸⁷⁸
Hem be-ḥod nefḥ-i rūḥ-i û kerde
Hem be-ḥod kerde ṭiynetesh taḥmîr³⁸⁷⁹
- (8) Nām-i û kerde Âdem u Ḥavvâ
Der-cihân ‘ibâret u ta‘bîr³⁸⁸⁰
Û’st ḥûrşîd u kâ’inât u şu‘â‘
Û’st deryâ vu kâ’inât ḡadîr³⁸⁸¹
- (9) Z’ân ki bâ-û cuz-i û muḥâl bûd
Z’în sebeb şud serîr-i ‘ayn-i emîr³⁸⁸²
Ez-çi rû ‘ışk u ‘âşîk u ma‘şûk
Mutteḥîd mî-şevend bî-taṣyîr³⁸⁸³
- (10) Çun zelîl u ‘azîz her du yekî’st
Yâ ḡanî ez-çi rû’st ‘ayn-i faḡîr³⁸⁸⁴
Pes sezed mer tu-râ eger ḡyî
Be-zebân-i faṣîḥ-i bî-taḡyîr³⁸⁸⁵
- (11) Ki cuz û nîst der-serây-i vücûd
Be-ḥaḡîḡat kesî diger mevcûd³⁸⁸⁶

İmdi ey ‘âşîk-ı şâdîk! Muḡaddemât-ı mezbûre ma‘lûmuñ oldıysa ⁽¹²⁾ kâşîf-i esrâr-ı kibriyâ Ḥazret-i Mevlânâ dahı ḡavl-i Ḥakîm-i Senâ’î’yi ve mefhûm-ı ḡadîş-i şerîfî ⁽¹³⁾ tefsîr ve bu zîkr olınan esrârı taḡrîr idüp buyururlar ki:

Cumle ‘âlem z’ân ḡayûr ⁽¹⁴⁾ âmed ki Ḥaḡ

Cümle-i ‘âlem ol sebebdan ḡayûr geldi ki Ḥazret-i Ḥaḡ,

Burd der-ḡayret ber-în ‘âlem sebaḡ (1788)

³⁸⁷⁸ “Kâinat levhasına kendi gibi bir sureti çizen, (esmâsının tecellileriyle âlemde) terkip oluşturan (kudretli yaratıcı)

³⁸⁷⁹ hem onun hamurunu kendi yoğurmuş hem de ona kendi ruhundan üflemiştir.”

³⁸⁸⁰ “Onu adı dünyada Âdem ve Havvâ olarak isimlendirilmiştir.”

³⁸⁸¹ “Güneş, kâinat ve ışık odur; deniz ve göller dünyası odur.”

³⁸⁸² “Onunla birlikte ondan başkasının varlığı imkânsız olduğu için hükümdarlık tahtı tartışmasız şekilde onun oldu.”

³⁸⁸³ “Niçin aşk, âşık ve sevgili değişmeksizin hep bir arada olurlar?”

³⁸⁸⁴ “Aziz ve hakirin her ikisi niçin birdir? Ya da zengin niçin tıpkı fakir gibidir?”

³⁸⁸⁵ “Başka anlamlara çekilemeyecek netlikte fasih olan bir dille söylersen sana pek yaraşır:

³⁸⁸⁶ Aslında vücut sarayında onun dışımda başka bir varlık yoktur.”

(15) Ğayretde bu ‘âlem üzerine sebak iletđi. Ya‘ nî ğayret-i Hâķ ‘âlem ü ‘âlemiyâna ğalebe idüp (16) cihân u cihâniyân ğayreti ğayret-i Hâķ’dan aĥz itđi.

Ū ğu cānest u cihân ğun kālbed

(17) Hūdā-yı Mūte‘âl ve Ġzid-i bî-miṣāl fi’l-meṣel cān gibidür ve cihân aña nisbet kālbed gibidür. (18) Fe-izā kâne kezālik:

Kālbed ez-cān pezired nîk u bed (1789)

Kālbed kendüden zāhir olan nîk (19) ü bed her ne ise ma‘nen cāndan qabül ider; zîrâ ecsād-ı ‘âlemde mutaṣarrıf-ı ḥaķîķî Hâķ’dan ğayrı yoķdur. (20) Binā’en ‘alā-ḥāzā erbāb-ı keṣf ü ṣühūd merāyā-yı eṣyāda Hâķ’dan ğayrın görmezler ve ğayra (21) nazar kılmazlar. Ğayr yoķ, kimi görsünler? Pes, “Ḥasenātu’l-ebrār seyyi’ātu’l-muqarrebîn” feḥvāsı (22) üzre erbāb-ı keṣf mertebe-i ṣühūddan Ġmān bi’l-ğayba rücü‘ itse ve müṣāhede-i ğayr (23) kılsa ğayret-i Hâķ ḥālet-i mezbūreyi ‘ārif-i mezbūrdan zelle ‘add idüp aña ‘ayb (24) u ṣeyn olur. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā bu ma‘nāyı beyān buyurur:

Her ki miḥrāb-i namāzeṣ ğeṣt ‘ayn

(25) Her kimüñ ki ṣalāt-ı cāninuñ miḥrābı ‘ayn oldı; ya‘ nî kıble-i rūḥı vaḥdet-i muṭlaķa ve manzar-ı qalbi (26) ḥaķîķatü’l-ḥaķā’ik oldı,

Sūy-i Ġmān refteneṣ mî-dān tu ṣeyn (1790)

Anuñ Ġmān cānibine (27) ğitmesini sen aña ‘ayb u ṣeyn bil. Zîrâ Ġmān, ğaybda olanı taṣdîķ bi’l-cenān [II,130b] (1) ve iķrār bi’l-lisāndur ve ‘ayn ğaybda olan zāhir olmağ-ıla keṣfen meṣḥūdı olmaķdur. (2) Pes, aṣḥāb-ı ‘ıyān mertebe-i Ġmān-ı resmîye gelmek anlara göre ṣeyndür ve ‘avāma göre ‘izzet (3) ü ṣerefür. Meṣelā:

Her ki ṣud mer ṣāh-rā ū cāme-dār

Her ol kimesne ki pâdiṣāha taqarrüb (4) idüp cāme-dār olsa,

Hest ḥusrān behr-i ṣāheṣ itticār (1791)

Ṣāhdan ötüri (5) āḥer diyāra gidüp ticāret kılmāķ aña ḥusrān u ziyāndur. Zîrâ rüz u ṣeb (6) ḥuzūr-ı ṣāhda iken dūr u ğā’ib olur. Ve kezālik;

Her ki bā-sultān ṣeved ū hem-niṣîn

(7) Her ol muqarreb ki hem-niṣîn-i sultān ola; böyle maqḥbül ü muqarreb iken

Ber-dereş şisten³⁸⁸⁷ (8) buved hayf u ğabîn (1792)

Ol kimesne hem-nişîni-i şâhı koyup sultânun kapısı üzere oturmak ⁽⁹⁾ ğabn-ı ‘azîm ve hayfdur; zîrâ kadrin bilmemiş olur. Nitekim İmâm-ı ‘Alî kerrema’llâhu vechehû: ⁽¹⁰⁾ *Raḥima’llâhu imra’ en ‘arafe kdrahû ve lem-yete’ adde tavrahû.*³⁸⁸⁸ buyurmuşdur. Ve dahı, *Mâ heleke imru’un ‘arafe* ⁽¹¹⁾ *kdrahû.*³⁸⁸⁹ demişdür. Ve kezâlik;

Dest-büşeş çun resed ez-pâdişâh

Çünkü pâdişâhdan ⁽¹²⁾ bir kimesneye el öpmek irişe; ya’ nî pâdişâh aña derece-i ‘âliye i’ tâ idüp ve kânûn-ı ⁽¹³⁾ pâdişâhî aña pâdişâhuñ elin öpmek olup ‘inâyet-i pâdişâhîden aña bu mertebe i’ tâ ⁽¹⁴⁾ olunmış iken ol mertebesin bilmeyüp ve ol derecenün hükmin virmeyüp

Ger guzîned bûs-i ⁽¹⁵⁾ pâ bâşed gunâh (1793)

Eger ol kimesne pâdişâhuñ elin koyup ayağın öpmek ihtiyâr iderse ⁽¹⁶⁾ günâhdur. Zîrâ *Lâ-şerefe ma’a su’i’l-edebi.*³⁸⁹⁰ buyurulmuşdur. Bu maḥalde ise ayak öpmek ⁽¹⁷⁾ sū’-i edebdür.

Gerçi ser ber-pâ nihâden hıdmetest

Egerçi pâdişâhuñ ayağına ⁽¹⁸⁾ baş komaḵ ve ğubâr-ı aḳdāmına yüz sürmek hıdmet ve huzûr-ı pâdişâhîde olanlara ⁽¹⁹⁾ ‘izzetdür; ve lâkin *Ve li-kulli maḳâmin ricâl.*³⁸⁹¹ mücebince;

Pîş-i ân hıdmet ḫaṭâ vu zilletest (1794)

⁽²⁰⁾ Ol hıdmet-i menî’ a ḫatında ser pâ-nihâde olmaḵ ḫaṭâ vü zelledür ve kendüye ⁽²¹⁾ mûriş-i zilletdür. Ḥâşıl-ı kelâm pâdişâh anı el öpmek mertebesine teraḳḳî itdürüp ⁽²²⁾ i’ zâz u ikrâm itmiş iken mertebe-i deniyyeye tenezzül itmek pâdişâh ḫatında terk-i ⁽²³⁾ edeb ve zillet ü denâ’etdür. Ve bu tevcîh merâtib i’ tibâriyledür ve îmân-ı ğaybî ile

³⁸⁸⁷ Derkenara “şisten”in, “nişesten”in muhaffefi olduğu yazılmıştır.

³⁸⁸⁸ “Allah, kadrini (ölçüsünü) bilen ve haddini aşmayan kişiye rahmet etsin.” Bkz. Hazret-i Ali, **Nehc’ül-Belâga...**, Haz. Abdûlbâki Gölpinarlı, s. 419.

³⁸⁸⁹ “Kadrini bilen kimse helâk olmaz.”

³⁸⁹⁰ “Kötü edeple beraber şeref yoktur.”

³⁸⁹¹ “Her makâmın (ona uygun) kişileri vardır.”

îmân-ı şühûdiye göredür; yohsa ‘âşıka şeref ü ‘izzet maḥbûbuñ ayağın öpmekdür.³⁸⁹²

İmdi ey ‘abd-i muḥarreb ü ḥaṣ!

Şâh-râ ḡayret buved⁽²⁴⁾ ber-her ki ü
Bû guzîned ba‘d ez-ân ki dîd rû (1795)

Her kim ki pâdişahuñ cemâl-i bâ-kemâl⁽²⁵⁾ ve dîdâr-ı bî-mişâlin gördükden soñra dîdârı koyup bûy ihtiyâr eyleye;⁽²⁶⁾ pâdişâh anuñ üzerine ḡayret ider. Bûydan murâd elfâz u ‘ibâret ve naḡş-ı şûretdür.⁽²⁷⁾ Pes, pâdişahuñ cemâli görildükden soñra kâğıdda yazılan naḡşa ve ḡayra nazar itmege [II,131a]⁽¹⁾ pâdişâh râzî olmaz, ḡayret ider. *Kemâ ḡâlê Ebu’l-Ḳâsim en-Naṣrâbâdî: “Men nazara ilâ-şey’in ḡayru’l-ḡaḡḡi⁽²⁾ fe-lâ-yenzuru ile’l-ḡaḡḡi fe-innehû ḡayûrun, ve min-ḡayratihî ennehû lem-yec‘al ileyhi ṭarîḡan sivâhu ve lâ-‘aleyhi delîlen ḡayruhû.”*³⁸⁹³ ⁽³⁾ Görmez misin Âdem ‘aleyhi’s-selâm cennetde nefsi içün vatan-ı ḡulûd istedügi-çün Ḥaḡ ⁽⁴⁾ Te‘âlâ cennetden Âdem’i iḡrâc eyledi ve İbrâḡim ‘aleyhi’s-selâm ciger-pâresi İsmâ‘îl şalavâtu’llâhi ⁽⁵⁾ ‘aleyhiye maḡabbet itdügi-çün zebḡ ile emr idüp ḡattâ maḡabbetin ḡalbden çıkardı. ⁽⁶⁾ “Fe-lemmâ eslemâ ve tellehû li’l-cebîn.”³⁸⁹⁴ *Ve şafâ sirrahû minhu emerahû bi’l-fidâ’i minhu, fe-innehû ḡayûrun⁽⁷⁾ lâ-yuhibbu en yurâ fî-ḡalbi ‘abdiḡi sivâhu. Ve ḡîle enne Ebâ Yezîd el-Biṣṭâmî: Ra’â cemâ‘aten⁽⁸⁾ mine’l-ḡûri’l-‘îni fî-menâmiḡi fe-nazara ileyhinne fe-selebe vaḡtuhû cyyâmen, ṣumme ennehû ra’â fî-menâmiḡi⁽⁹⁾ cemâ‘aten min-hunne, fe-lem yeltefît ileyhinne ve ḡâlê: İn kunne şevâḡilu ve bi’llâhi’t-tevfîḡ.*³⁸⁹⁵ Bunlaruñ cümlesi ⁽¹⁰⁾ âşâr-ı ḡayretgendür.

Ḡayret-i Ḥaḡ ber-meşel gendum buved

Meşelâ ḡayret-i Ḥaḡ gendüm gibi olur.

³⁸⁹² “Ve bu tevcîh... öpmektür.” kısmı metinde yeri gösterilerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁸⁹³ “Ebû Kâsim Naṣrâbâdî’nin dediği gibi: ‘Kim Hak dışında bir şeye bakarsa Hakk’a bakmasın; çünkü şüphesiz ki Allah gayûrdur ve gayretinden dolayı kendisine (ulaştıracak) kendisinden başka bir yol kılmamış ve kendisi üzerine (kendisinden) başkasının rehberlik etmesine izin vermemiştir.”

³⁸⁹⁴ “Her ikisi de teslim olup onu alnı üzerine yatırdı.” (Sâffât 37/103)

³⁸⁹⁵ “(Allah) ondan (İsmâil’i) fedâ etmesini isteyerek gönlünü (kendisinden başka şeylerden arındırarak) aydınlattı. Zîrâ Allah gayûrdur ve kulunun kalbinde kendisinden başkasının bulunmasını istemez. Denilir ki Bayezid-i Biṣṭâmî rüyâsında bir grup ḡûri görür, onlara bakar ve bu seyir onun günlerini alır. Bu rüyâdan bir süre sonra rüyâsında tekrar bir grup ḡûri görür, fakat onlara yönelmez ve şöyle der: Muhakkak ki siz, meşgalelersiniz; (Hakk’ın rızasını kazanmak için harcayacağım vakti işḡal ediyorsunuz. Size karşı) muvaffakiyet sadece Allah’tandır.”

Kāh-i hırmen ğayret-i merdum buved (1796)

(¹¹) Ğayret-i merdüm fi'l-meşel hırmen şamanı gibi olur. Ya' nî hırmende buğdāy aşı ve şaman fer' olduğu (¹²) gibi fi'l-meşel ğayret-i Hāk ile ğayret-i halk hırmenün buğday ile şamanına mümāşil olup ğayret-i Hāk (¹³) aşı ve ğayret-i halk fer' dır. Fe-izā kâne kezālik;

Aşı-i ğayrethā bi-dānīd ez-İlāh

Ğayretlerün aşlını (¹⁴) Allāh'dan biliñüz.

Ān-i halkān fer' -i Hāk bī-ıştibāh (1797)

Halāyıkun ān u lāyıkı ve yāhūd maḥlūḳātuñ (¹⁵) ğayretini bilā-şekkin ve lā-şühbetin fer' -i ğayret-i Hāk biliñüz. **Mağribī:**³⁸⁹⁶

- (16) Ān mäh-i muşteri'st be-bāzār āmede
Hod-rā zi-dest-i ḥ'ış ḥarīdār āmede³⁸⁹⁷
Pinhān bedīn cihān zi-serā-perde-i nihān
Yārest der-melābis-i aḡyār āmede³⁸⁹⁸
- (17) Maḥbūb geşteest muḥibb-i cemāl-i ḥ'ış
Maṭlūb-i ḥ'ış-rā ṭaleb-kār āmede³⁸⁹⁹
- (18) Ez-rüy-i ū'st īn heme mu'min 'iyān şude
V'ez-müy-i ū'st īn heme kuffār āmede³⁹⁰⁰
İn keşreti'st līk zi-vaḥdet 'iyān şude
İn vaḥdeti'st līk be-tekrār āmede³⁹⁰¹
- (19) İn mevchā zi-baḥr-i muḥit-i ḥaḳīḳatest
V'īn cūşhā zi-ḳulzum-i zehḥār āmede³⁹⁰²
- (20) Ez-mevc-i ū şudest 'İrāḳī vu Mağribī
V'ez-cūş-i ū Senā'ī vu 'Aṭṭār āmede³⁹⁰³

³⁸⁹⁶ Yirmi iki beyitten oluşan şiirin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 346-348.

³⁸⁹⁷ "O ay, kendini kendi elinden satın almak için pazara gelmiş bir müşteridir."

³⁸⁹⁸ "Bu dünya, padişahın gizlilik (sır) sarayının perdesiyle örtülüdür (ve buraya) aḡyār kıyâfetinde gelen de sevgilidir."

³⁸⁹⁹ "Maḥbūb, kendi güzelliğine âşık olmuştur (ve) kendisini istemektedir. (Varlıkları da kendisini temâşâ etmek için yaratmıştır)."

³⁹⁰⁰ "Bütün bu ortaya çıkmış olan mü'minler onun (güzel) yüzündendir ve bütün bu ortaya çıkan kâfirler onun zülfünün tellerindendir."

³⁹⁰¹ "Bu çokluktur; fakat birlikten ortaya çıkmıştır. Bu birliktir; ama çoğalmıştır ve kesret olarak görünmüştür."

³⁹⁰² "Bu dalgalar hakikat okyanusundandır (ve) bu kaynayıp taşmalar coşkun denizden gelmiştir."

Âh ey yâr-ı şâdık ve ʿarîk-ı ʿışkda hem-râh-ı muvâfık! Maʿ şûk-ı ⁽²¹⁾ ezeli ve maḥbûb-ı lem-yezeli ʿuṣṣâk-ı bî-dillerün her birine birer tecelli-i hâş idüp ve kemâl mertebe ⁽²²⁾ gönül alıcı ve ʿâşık-nüvâzlığından her bir üftâdesine bir yüzden muʿ âmele ider ki her birisi: “Ben ⁽²³⁾ bendesine ve bu efgendesine olan izhâr-ı hüsn-i cemâl ve ifşâʼ-ı esrâr-ı vişâl ⁽²⁴⁾ benden ğayra vâkiʿ olmamışdur.” mülâhazasında olur. “Lâkin dil-i ʿâşikân bed-endîş buved”³⁹⁰⁴ ⁽²⁵⁾ vefkınca ahyânen nazar-ı ʿaklî ile nazar eyledükde her bir serde bir sır ve her bir dilde bir kâr ⁽²⁶⁾ müşâhede idüp keşerât-ı tecelliyâtı müʿtalaʿ a kılduğda lâ-cerem deh-dilî-i yârdan hikâyet ⁽²⁷⁾ ve berây-ı nâle vü zârî telhî-i hecr ü firâkdan şikâyet iderler ve çeşme-sâr-ı çeşmlerinden eşk-i firâvân dökerler. [II,131b] ⁽¹⁾ Nitekim Hâzret-i Mevlânâ bu maʿ nâdan haber virüp buyururlar ki:

Şerḥ-i in buʿgzârem u ğirem gile

Bu sırr-ı vahdet ⁽²⁾ ve şerḥ-i ğayret beyânın terk eyledüm ve şikâyet tutarum.

Ez-cefâ-yi ân nigâr-i deh-dile (1798)

⁽³⁾ Ol on gönüllü nigârün cefâsından. Bu maḥalde nigâr, maḥbûb-ı ḥaḳîkîden ʿibâret ve deh-dile ⁽⁴⁾ tecelliyât-ı muhtelif kılduğına işâretdür. Ve cefâdan murâd ʿışk-ı İlâhî kalb-i ʿâşika müstevlî ⁽⁵⁾ olmağ-ıla hâlden hâle döndürüp ve ʿâşık-ı cemâl-i yâr olan şâdık, vişâl-i dostdan ⁽⁶⁾ ğayrı bir hâle kanâʿat itmeyüp seyr-i merâtibde olan televvünâtından ʿibâretdür. Ve bu daḥı ⁽⁷⁾ şikâyet degil, belki ʿalâ-eyyi vechin kân maḥbûbı zıkr ü fıkır idüp derd-i derûnın hikâyet ⁽⁸⁾ ve aḥvâl-i perîşânın rivâyetdür ve bu bahâne ile gözinden kanlu yaş döküp ⁽⁹⁾ derdlü derdlü ağlamağdur; zîrâ kemâl-i vuşlatda ve zuhûr-ı sırr-ı vahdetde ağlamağ ⁽¹⁰⁾ yokdur. Pes, Hâḳ Sübhânehû ve Teʿâlâ ʿuṣṣâkuñ gözi yaşını ḥarîdâr olup nâle vü zârîlerin irâde ⁽¹¹⁾ buyurduğda hecr ü firâk yüzinden tecellî idüp ʿâşık daḥı bî-iḥtiyâr cûş u ḥurûşa ⁽¹²⁾ gelüp zârî vü girye

³⁹⁰³ “İrâkî ve Mağribi onun dalgalarından ortaya çıkmıştır, Senâyî ve Attâr onun coşup kaynamasından meydana gelmiştir.”

³⁹⁰⁴ “Lâkin âşıkların kalbi karamsar olur.” Mısranın baş tarafına sürhile bir ayn harfi yazılmıştır.

kılır. Ve bu hecr ü firāk bir firāktur ki ‘ayn-ı vuşlat ve bu şikāyet ⁽¹³⁾ şükri hikāyetdür ve bu zārī ‘ayn-ı handedür. **Beyt:**³⁹⁰⁵

Gerçi firāka düşmişüm ‘ayn-ı vişāl içindeyüm
Gel nazar eyle hālūme gör ki ne hāl içindeyüm

Aña binā’ en Hāzret-i Mevlānā buyururlar ki:

(14) **Nālem āyrā³⁹⁰⁶ nālehā hoş āyedeş**

Nāle vü zārī iderüm; zārā nāle vü enīn ve āh u hanīn ⁽¹⁵⁾ ol maḥbūb-ı ‘ālemīne hoş gelür.

Ez-du ‘ālem nāle vu ḡam bāyedeş (1799)

İki ‘ālem ehlinden ⁽¹⁶⁾ ol ḡabīb u vedūda nāle vü ḡam gerekdür. **Beyt:**

(17) Şehā ‘ışkuñ beni zār eylemişdür
Cihāndan küllī bī-zār eylemişdür
Hemān vaşluñ diler dīvāne göñlüm
Senūñle şöyle bāzār eylemişdür
(18) Ne yerde açılursa verd-i ḡandān
Anuñla hem-nişīn ḡār eylemişdür

Çun ne nālem telḡ ez-destān-i ū

⁽¹⁹⁾ Ol yār-ı bī-naẓīrūñ destān-ı hicrānından nice nāle-i telḡ eylemeyem ki,

Çun neyem der-ḡalka-i mestān-i ū (1800)

⁽²⁰⁾ Çünkü anuñ ḡalka-i mestānında degilem. Bu beyt-i şerīfe bu vechle ma‘nā virilürse ⁽²¹⁾ ḡalka-i mestāna dāḡil olmayan ṭāliblere ta‘rīz u imḡāz-ı nuşḡ kabīlinden olur. ⁽²²⁾ Ya‘nī: “Ey ṭālibler! Ne ‘aceb ağlamayasız ve yārūñ firākıdan nāle kılmayasız ki anuñ ⁽²³⁾ ḡalka-i mestānına dāḡil olmamışsınız. İmdi dāḡil-i ḡalka-i mestān-ı Ḥudā olmağ-içün ⁽²⁴⁾ nāle vü zārī gerekdür demek ola. Ve yāḡūd ma‘nā-yı beyt-i şerīf bu vechle ola ki: ⁽²⁵⁾ “Dostuñ ‘ayn-ı vuşlat olan destān-ı firākıdan nice nāle-i telḡ itmişüm ki mestān-ı ⁽²⁶⁾ Ḥudā’nuñ ḡalkasında ney gibiyüm. Pes, ben daḡı

³⁹⁰⁵ Nesîmî’nin dokuz beyitten oluşan 268 numaralı gazelinin matla’ beyti olduğu tespit edilen aşağıdaki beyit, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Divânında gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 516.

³⁹⁰⁶ Derkenara “âyrâ”nın “zîrâ” anlamında olduğu yazılmıştır.

lā-cerem ney gibi āh u nāle itmekden hālī olmazum ⁽²⁷⁾ ve kendümi dest-i nāyīden almazum.” demek ola. Bu taqdīrce ta‘ rīz olmayup nālesine [II,132a] ⁽¹⁾ şükr itmiş olur.

Nesîmî:³⁹⁰⁷

Dün gün firākuñdan gözüm yaşın döker kan ağıdur
La‘ lüñ ğamından ⁽²⁾ dem-be-dem yâkūt u mercân ağıdur

Yandurdu şevkuñ cānumı yakdı firākuñ bağrumı
‘Işkuñ belāsı başuma ⁽³⁾ gör kim ne tūfān ağıdur

Gel gel unutma yāruñı hālīn gör anuñ şor anı
Şevkuñdan ey dürdāne gör gözden ne ‘ummān ağıdur

⁽⁴⁾ Şol incü şüretlü dişüñ gelmiş hayālī ‘aynuma
Ağzından aşdāfı anuñ lü’lū’-i ğaltān ağıdur

Nūh’uñ gemisin ⁽⁵⁾ iste kim yaklaşdı tūfān koptağa
Seylāb-ı çeşmüñ şöyle kim bu çeşm-i giryān ağıdur

Müşkīn saçuñ ⁽⁶⁾ çevgānına başumı çün top itmişüm
‘Işkuñ belāsından yine ol topı çevgān ağıdur

La‘ l-i lebüñ tefsīrini ⁽⁷⁾ söyler Nesîmî cān-ıla
Şol resm-ile kim şanasın Hızr āb-ı hayvān ağıdur

**Çun ne-bāşem hem-çu şeb ⁽⁸⁾ bī-rüz-i ū
Bī-vişāl-i rüy-i rüz-efrüz-i ū (1801)**

Ol maḥbūb-ı ezelinüñ rüzinsiz ⁽⁹⁾ ve rüz-efrüz olan anuñ rüyı vişālinsiz ve cemālīn müşāhede itmeksiz ⁽¹⁰⁾ ben nice şeb gibi tīre vü tārīk olmayam? Şebden murād bu maḥalde ‘uşşākuñ ğam-ı hicrānı ⁽¹¹⁾ ve rüzdan murād nūr-ı vuşlatıdur. Ya‘ nī: “Ben nice ğam-nāk olmayam ki vişāl-i yārdan ⁽¹²⁾ ve rüy-ı rüz-efrüzü müşāhedesinden hecr ü infişāle düşüp firḳatde ḳaldum. ⁽¹³⁾ İmdi şehāb gibi āh idüp ağlamak ve şeb-i tīre gibi ğam çekmek baña lāyıkdur.” ⁽¹⁴⁾ **Şi‘r:**³⁹⁰⁸

Şehā gönlüm tolu kan oldu sensiz
Cigerüm toptolu kan oldu sensiz

³⁹⁰⁷ Kullandığımız Dîvân yayınında dokuz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 318.

³⁹⁰⁸ Nesîmî’ye âit olduğu tespit edilen bu beyitler Dîvânında mevcut olmayıp Fatih Köksal tarafından bir mecmuada tespit edilmiş olan gazellerinden birinde yer aldıkları görülmüştür. Bkz. M. Fatih Köksal, “Seyyid Nesîmî’nin Yayınlanmamış Şiirleri”, **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2009 Bahar, S. 50, s. 97-98.

(15) Yakında senden ayru şāh-ı hūbān
Bu gönölüm tahtı vīrān oldu sensiz

Gözüm yaşı cihānı tutdı ey cān
Gören eydür ki tūfān oldu sensiz

(16) Āh ey ‘āşık-ı āvāre ve derd ile sīnesi pür-yāre! Buña ne çāre olsun ki vazīfe-i (17)
‘āşık lā-cerem niyāz ve tarīka-i ma‘şūk lā-būd nāzdur. Ve şīme-i ma‘şūk her bār
‘āşık-(18)küş olmak, kâ‘ide-i ‘āşık daḥı miḥnet-keş olmaḥdur. İmdi gerekdür ki cefā-
yı yāre (19) gönöl virüp dāmen-i rızā-cūyīyi dest-i şabrdan kıomayasın. Gūş-ı hūşla (20)
istimā‘ kıl ki Ḥazret-i Mevlānā daḥı bu bābda ne buyururlar:

Nā-ḥoş-i ū ḥoş buved der-cān-i men

(21) Ol maḥbūb u maṭlūbumuñ nā-ḥoşı benüm cānum üzre ḥoşdur.

Cān fidā-yi yār-i (22) dil-rencān-i men (1802)

Benüm dil rencide iden yāruma cān fedā olsun. Şi‘r.³⁹⁰⁹

Şikāyet eylemezem dil-berūñ (23) cefāsından
K’anuñ cefası baña yeg-durur vefāsından

(24) Ezelde cānumı ‘ışkı yolında kıomişum
Belāsını çekereḥ dönmezem belāsından

Ne derd imiş ‘aceb ey gönölümü alan ‘ışkuñ
Ki ‘āciz eyledi (25) ḥalkı anuñ devāsından

Bahānesiz saña kıul olmışum bilürsin sen
Bu bendeñi kerem it şatma geç bahāsından

(26) Münevver eyle vişālūñle ey kıamer gözümü
Ki fūrkatūñ anı açdı o tūtüyāsından

Kıara beñūñ gibi düşdüm (27) od üstine yanarum
Bu āteşi aña şor kim yanar hevāsından

“Ammā benüm hecr ü firākımda ikilik kııyās itmeyesiz; bu hecr ü firāk ‘ayn-ı vuşlat
ve sırr-ı vaḥdetdür.” diyüp Ḥazret-i Mevlānā buyururlar ki:³⁹¹⁰

‘Āşıkam ber-renc-i ḥ’ış u derd-i ḥ’ış

³⁹⁰⁹ Bu beyitlerin de Nesīmî’ye âit oldukları tespit edilmiştir. Dîvanında yer alan ve dokuz beyitten oluşān gazelin tamamı için bkz. Ayan, a.g.e., s. 609.

³⁹¹⁰ “Ammā benüm hecr ü firākımda... buyururlar ki” kısmı metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

[II,132b] ⁽¹⁾ Ben kendü derdüme ve kendü rencüme ‘ aşıkum

Behr-i hoşnûdî-i şâh-i ferd-i h’îş (1803)

Kendü ferd ü ehad ⁽²⁾ “Ve lem-yekun lehû kufuven ehad.”³⁹¹¹ ile vaşf olınan şâhımuñ rızâ ve hoşnûdlığından ötüri;

⁽³⁾ **Hâk-i ğam-râ surme sâzem behr-i çeşm**

Ol maḥbûb-ı lâ-yezâlûñ ğubâr-ı ğam ve hâk-i derd ü elemin ⁽⁴⁾ kuḥl-i dîde-i remed-dîde düzerüm ve tenvîr-i başîretüm için ‘ ayn-ı câna keşîde kılurum.

⁽⁵⁾ **Tâ zi-gevher pur şevd du baḥr-i çeşm (1804)**

Tâ kim iki gözümüñ iki deryâsı cevâhir-i sirişkden ⁽⁶⁾ mâl-a-mâl ve pür-lü’lü’ ü mercân ola. Bu beyt-i şerîfde teşbîh-i belîğ vardır: “Fi’l-ḥaḳîka derd-i çeşmi ⁽⁷⁾ olan kimesne gözine tûtiyâ çekse pür-eşk-i қаṭarât olur. Kezâlik ben daḥı hâk-i ğam-ı yâr ki ⁽⁸⁾ tûtiyâ-yı çeşm-i ‘ aşık-ı zârdur; iktihâl iderüm, tâ ki gözümünden dürer-i қаṭarât-ı eşk revân ⁽⁹⁾ ola.” diyü buyururlar. **Beyt.**³⁹¹²

⁽¹⁰⁾ Ey incüni medḥ eyleyen yâķûtuñı reyḥân eyle
Ben bulduğum dürdâne-yi biñ baḥr ü kâna virmezem

⁽¹¹⁾ Yârüñ tuṭağı vaşfına ey zâhid epsem urmadum
Nuṭḳ-ı Mesîḥ-i Meryem’i her bî-revâna virmezem

Anuñ-çün virmezüm ki:

Eşk k’ân ez-behr-i ü bârend ḥalk

⁽¹²⁾ Şol gözyaşı ki ḥalk; ya‘ nî ‘ uşşâķ-ı İlâhî ol maḥbûb-ı ezelîden ötüri yağdururlar,

⁽¹³⁾ **Gevherest ü eşk pindârend ḥalk (1805)**

Ol gözyaşı degil gevherdür, ḥalk anı gözyaşı ⁽¹⁴⁾ zann iderler ve kıymetin bilmezler. Zîrâ kıymet-i cevheri yine cevherî bilür, ğayrı bilmez. **Şi‘r.**³⁹¹³

⁽¹⁵⁾ Şol rûḥ-ı muşavver kim ismi beden olmışdur
Her vech-i ḥaḳîkatde vech-i ḥasen olmışdur
Gülzâr-ı ḥaḳîkatden nev-bâde-i ‘ adn oldur

³⁹¹¹ “Onun hiçbir dengi yoktur.” (İhlâs 112/4)

³⁹¹² Yukarıdaki iki örnekte olduğu gibi bu beyitlerin de Nesîmî’ye âit oldukları tespit edilmiştir. Dîvânında yer alan ve on bir beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, **a.g.e.**, s. 519-520.

³⁹¹³ Bu şiirin Bayramî-Melâmî sûfilerden olan Lâ-Mekânî Hüseyin Efendi’ye âit olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Tuğluk, **a.g.t.**, s. 178-179. Bu çalışmada 27. gazel olup yedi beyitten oluşmaktadır.

- (16) annād-ı ma‘  arifden and-ı leken olmuşdur
 Ol   h-ı zene d  n kim derd ehline sien olmuş
 u r  aşı remzinden ⁽¹⁷⁾ zülfi resen olmuşdur
 D rler d kil r gözden a reyle ‘a    oldu
 Bu merd mek-i eşm m mülk-i Yemen olmuşdur
- (18) Gel gözle lebi la‘ lin g r   tem-i y   t 
 B -laf  ma‘  n den g r nice fen olmuşdur
- (19) D  -ı  am-ı hicr n  g r ba rum  an itdi
 Gözle g z m n  yaşın  nla neden olmuşdur
 şol ‘ahdi ki c  n itdi la‘ line vir rken d l
 Gözle dağı devrinde ⁽²⁰⁾ zülfi şiken olmuşdur
 Bu sa‘ ya şaf  birle Merve  a ı ey meh-r 
 C  n ka‘ besine vaşlu   ubb-ı va an olmuşdur

⁽²¹⁾ Riv yet olunur ki Seyyid ’t-  ’ife Cüneyd-i Ba d d   uddise sirruh  buyururlar ki: Bir gün giderken ⁽²²⁾ gördüm ki  asm ndan mel ’ike-i bisy r çok çok zem ne h b t idüp kem l-i keşret   izdi  m ile ⁽²³⁾ benüm önümden bir nesne apışup alurlar. Pes, ben ta‘ accüb eyleyüp “Y  mel ’ike!   l  kem l-i rağbet ile ⁽²⁴⁾ birbirin ze m z  ame virüp apışdu  nuz nedür?” didüm. Cev b virüp eyitdiler: “Y  Cüneyd! ⁽²⁵⁾ Senden mu addemce bu ma alle bir ‘ ş  -ı b -  re ve derd-i y r ile p r-y re u rayup ⁽²⁶⁾ far -ı ma abbet ve derd-i f r atdan bir  h-ı ciger-s z idüp gözlerinden bir a  a re ⁽²⁷⁾ yaş dökildi. ‘ nda’ll  h ol siriş -i eşm n  kem l-i şeref   ‘izzeti olmağ-ıla   len [II,133a] ⁽¹⁾ bi- ari ı’l-m z  hemeti ve’r-ra beti apışdu  muz oldur ve an  her bir a resi d ny   olus  ⁽²⁾ cev hirden bizüm atımızda yegrekd r.” didiler.  mdi benüm c  num, ‘ ş  n  niş n  g zin n  yaşı ⁽³⁾ ve  h-ı ciger-s zından   ş l olan ba rı başıdır. ‘Uşş  -ı  l  h ’den Seyyid   sım-ı Env r eydür ki; ş r: ³⁹¹⁴

- (4) Be-  n   ğ teem derm  n-i men   st
 ‘ Aceb  şufteem s m  n-i men   st ³⁹¹⁵

³⁹¹⁴ Kulland  mız yayında dokuz beyitten oluşan gazelin tamam  için bkz.   sım-ı Env r, a.g.e., s. 83.

³⁹¹⁵ “Kana bulandım, dermanım nedir? Acayip şekilde perişanım, toparlanıp kendime gelmemin  aresi nedir?”

- (5) Merā ‘ışk âteşi der-cân nihâde’st
Çi mî-dâned kesî der-cân-i men çîst³⁹¹⁶
- Der-în reh ger ne ser-gerdân-i yârem
Sirişk-i la‘l-i ser-gerdân-i men çîst³⁹¹⁷
- (6) Merā sâkî dem-â-dem cām dâred
Eger mestî kunem tâvân-i men çîst³⁹¹⁸
- Ğazâ âşufte mî-dâred dilem-râ
(7) Ne mî-güyem ğazâ cunbân-i men çîst³⁹¹⁹
- Çu şukr-i men be-tevfîk-i ħabîbest
Der-în şûret bi-gû şukrân-i men çîst³⁹²⁰
- (8) Dilem yağmâ-yi ân-zulfe u ger ne
Heme şeb nâle vu efgân-i men çîst³⁹²¹
- Ğuşûr-i Ğâsimî-râ ‘afv fermây
(9) Çu dânyâyî ki der-imkân-ı men çîst³⁹²²

Men zi-cân-i cân şikâyet mî-kunem

“Mî-kunem” istifhâm olmak üzere ⁽¹⁰⁾ ma‘nâ bu vechle ola ki: Ben cân-ı cândan şikâyet mi iderüm?

Men neyem şâkî rivâyet mî-kunem (1806)

⁽¹¹⁾ Ben şâkî degilüm, ħâlümü ħikâyet ve ser-güzeştüm rivâyet iderüm. İmdi âh u enînüm şikâyet ⁽¹²⁾ degil, ħikâyetdür. Ve yâhûd ma‘nâ-yı istifhâm olmayup mefhûm-ı beyt bu vechle ⁽¹³⁾ ola ki: Eger bi-ĥasebî’ş-şûreti şikâyet kunende benüm; ve lâkin ħaħîħate nazâr olınsa şâkî ⁽¹⁴⁾ ben degilüm. Belki şikâyet kunende ve şukr güyende dağı kendüsidür. Ve ben nây meşâbesinde ve kûh mişâlinde ⁽¹⁵⁾ olup şûretâ benden

³⁹¹⁶ “Aşk benim canıma ateş salmıştır, (beni kuşatmıştır). Canımda ne olduğunu kim bilir?”

³⁹¹⁷ “Bu yolda sevgilinin (aşkıyla) şaşkına dönmüş değilsem sersemleşmiş başımın kanlı gözyaşları nedir?”

³⁹¹⁸ “Sâkî bana sürekli kadeh getiriyor. Eğer sarhoş olursam zararım nedir?”

³⁹¹⁹ “Ğazâ gönlümü perişan ederse ona: ‘Benim bu sarsılmalarım nedir?’ demem.”

³⁹²⁰ “Şükürüm Hz. Peygamber’in (s.a.v) himmetiyledir. Bu durumda söyle bakalım benim şükürüm nedir?”

³⁹²¹ “Gönlüm o (simsiyah) saçların tarafından yağmalandığı için değilse benim her gece ağlayıp inlemem ya nedendir?”

³⁹²² “Ğâsimî’nin kusûrunu affet. Çünkü sen benim imkânım dâhilinde olan her şeyi bilirsin (gücümü aşan hususlardaki aşırılıklarımı bağışla).”

şudûr iden şadâ vü nevâ haķîķatde andandur ve benüm rivāyetüm ⁽¹⁶⁾ ol sırr-ı vaķdeti
hikāyetdür. **Nazm:**³⁹²³

(17) Ū'st 'āşîķ ū'st ma'şûķ ū'st 'îşķ
Kîstem men çun heme yâr âmedeest³⁹²⁴
Âyine ender ber-â-ber dâşteest
Tâ be-hod ū 'āşîķ-i zâr âmedeest³⁹²⁵

Ammâ 'acebdür ki:

(18) **Dil hemî güyed ez-û rencîdeem**

Göñül hemîşe dir ki: Ol yârdan rencîdeyem.

V'ez-nifāk-i sust ⁽¹⁹⁾ **mî-ħandîdeem** (1807)

Ve ben ise dil-i rencîdenüñ süst olan nifākından ħande iderem. ⁽²⁰⁾ Ya' nî göñlümün
çok bildüğine ta' accüb idüp gülerüm ki ma'şûķ ile bir mertebe ittiħād ⁽²¹⁾ ve vuşlat-ı
yâr ile bir derece iltizâz ħâşıl itmiş ki şikāyet-âmîz ba' z-ı kelimât-ı nükte-⁽²²⁾ engîz ile
ħālîni nâ-maĥremlerden setr eyledüğinden mâ' adâ kemâl-i ħayretinden 'aķl u cāndan
⁽²³⁾ daĥı ihfāya kaşd idüp ba' z-ı şikāyâtı müş'ire ħâlât ile ülfet-i yâr ve vuşlat-ı ⁽²⁴⁾
dildârı pûşide ider. Ĥaķķâ dil-i şeydāya gülecekdür, ħaberi yokdur ki: “‘Āşîķuñ bir
bilinmedük ⁽²⁵⁾ nesi var”³⁹²⁶ demişlerdür. İmdi ey dil-i şeydâ! Yârdan rencîdeyüm diyü
bu cān-ı naĥîfî ħalaťa düşürme. ⁽²⁶⁾ Senüñ ħâlüñ setr ü ihfādan ħalmışdur. **Şi'r:**³⁹²⁷

Tu ān durri ki der-'ummān ne-gunced
Tu ān genci ki der-vîrān ne-gunced³⁹²⁸
(27) Biyâ sâķî merâ cāmî kerem kun
Ez-ān cāmî ki der-imkân ne-gunced³⁹²⁹
Ĥudâ ĩn 'āşîķān-râ himmeti dād
Ki der-keyĥusrev u ħāķān ne-gunced³⁹³⁰

³⁹²³ Aşağıdaki iki beyit Ferîdüddîn-i Attâr'ın on bir beyitten oluşan bir gazelinde tespit edilmiştir.
Gazelin tamamı için bkz. Attâr en-Nisâbü'rî, **Dîvân-ı ...**, s. 93.

³⁹²⁴ “Āşîķ odur, mâşuk odur, aşk odur. Mâdem ki her şey sevgili olmuştur, (o hâlde) ben kimim?”

³⁹²⁵ “Kendine ağlayıp inleyen bir âşîķ olsun diye aynası yanındadır.”

³⁹²⁶ Tırnak içindeki kısmın başına sûrhle mıraya işaret eden bir “ayn” harfî yazılmıştır.

³⁹²⁷ Kâsım-ı Envâr'ın Dîvânında yedi beyit olarak tespit edilen gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı
Envâr, **a.g.e.**, s. 113.

³⁹²⁸ “Sen, okyanusa sığmayan incisin; sen, vîrâneye sığmayan hazînesin.”

³⁹²⁹ “Ey Sâķî! Gel ve bana dünya hudutlarına sığmayan şaraptan ihsân eyle.”

[II,133b] ⁽¹⁾ Bi-ḥamdi'llāh bedān Yūsuf resīdem
Ki ender-Miṣr u der-zindān ne-gunced³⁹³¹

⁽²⁾ Çu Kāsım bā-viṣāl-i yār peyvest
Der-āncā kışsa-i derbān ne-gunced³⁹³²

İmdi şākī vü şākır ve bāṭın u zāhir ve bāhir ü sātir ⁽³⁾ şey'-i vāḥid idügi ma'lūm oldu
ise ey gönül! Şikāyet ü hikāyeti ko, hemān dergāh-ı ⁽⁴⁾ yārdan ayrılma ve mürşid-i
kāmīl ve ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye'ye tazarru' u niyāzı ve sūz u güdāzı ⁽⁵⁾ eksük
itme!" diyüp Ḥazret-i Mevlānā maṭla'-ı tecelliyāt-ı Eḥadiyye ve mazhar-ı ḥaḳīḳat-ı
Aḥmediyye ⁽⁶⁾ olan vücūd-ı ekmel ve daḥı kendü sırrına ve Ḥazret-i Ḥaḳḳ'a
müṣāhede-i vaḥdet-i muṭlaḳa ile ⁽⁷⁾ niyāz idüp dir ki:

Rāstī kun ey tu faḥr-i rāstān

Rāstlık ve nazar-ı 'ināyet ile ⁽⁸⁾ nazar eyle ey rāstlaruñ mefḥarı olan ḥaḳīḳat-i
Muḥammediyye ve sırr-ı sırr-ı Aḥmediyye!

Ey tu ṣadr u ⁽⁹⁾ men deret-rā āstān (1808)

Ey seyyid-i 'ālem! Sen benüm ve cümle-i rāstān u 'āşıkānuñ ṣadrisın ⁽¹⁰⁾ ve ben
senüñ der-i devlet ve bāb-ı sa'ādetinüñ 'atebe vü āsitānıyum ve 'atebe-i 'aliyyeñde
⁽¹¹⁾ bir 'abd-i nāçizüm. İlāhī, seyyidī ve mevlāyī! Cūş-i 'ışḳla egerçi 'atebe vü ṣadr
ḳaydların ⁽¹²⁾ eyledüm ise bunlar şüret ve merātib i'tibārıyla ve tecelliyāt-ı esmā vü
şifāt ḥasebiyledür. Ve lākin:

Āstāne'v ṣadr der-ma' nī kucā'st

Ḥīn-i tecellī-i zāt ve zuhūr-ı vaḥdet-i ⁽¹³⁾ muṭlaḳa ve 'ālem-i ma'nāda āstāne vü ṣadr
ḳandadır?

Mā vu men kū ān ṭaraf k'ān yār-i mā'st (1809)

⁽¹⁴⁾ Biz ve sen ḳanı ol ṭarafda ki bizüm yārimüz andadır? Āh kim īn ü ān ve mā vü
meni maḥzā ⁽¹⁵⁾ bir ayna düzüp kendü cemāline nazar itmek içün ol aynayı ber-ā-

³⁹³⁰ "Allah'ım! Bu âşıklara, sultanlara ve padişahlara vermediğin lütuflar bahşet."

³⁹³¹ "Allah'a şükür Mısır'da zindana sığmayan o Yûsuf'u buldum."

³⁹³² "Kâsım yâre kavuşma arzusuna bağlı yaşadığı için buradaki kapıcı hikâyeleriyle yetinemez."

berine tutmaçdur ⁽¹⁶⁾ ve maḥbūbuñ ḳatında vūcūd-ı ‘āşık āfitābuñ sāyesi meşābesindedür. Nitekim Mağribī ḳuddise sirruhū ⁽¹⁷⁾ buyururlar; **Şi‘r:** ³⁹³³

- Ḥiç dānī ki mā ki ‘īm şehā
Sāye-i āftāb nūr-i Ḥudā ³⁹³⁴
- (18) Sāye-i āftāb tābiş-i ū’s
Tābiş-i mihr-i ū’s ‘ayn-i ziyā ³⁹³⁵
- Nīst ḥurşīd ez-şu‘ā‘ ba‘īd
Nīst sāye zi-āftāb cudā ³⁹³⁶
- (19) Sāye vu āftāb yek çizend
Hest-i ū vāḥid u keşir numā ³⁹³⁷
- (20) Çun yekī būd sāye vu ḥurşīd
Yā Rab īn keşret ez-çi şud peydā ³⁹³⁸
- Nāzar ez-‘ayn-i kā’ināt be-dūz
Tā ki sāye numāyedet yektā ³⁹³⁹
- (21) Şey’-i vāḥid bi-gū ki çun kerdīd
‘Ayn-i hestī-i cumle-i eşyā ³⁹⁴⁰
- (22) Keşret-i naḳş-i mevc-i gūn-ā-gūn
Nīst illā zi-cunbiş-i deryā ³⁹⁴¹
- Ān-çi emvāc ḥānemeş baḥrest
Geşte zāhir be-kisvet-i men u mā ³⁹⁴²

(23) İmdi ey muvaḥḥid-i ḥaḳīḳī! Mertebe-i lā-ta‘ ayyūne ta‘ ayyūnāt şıgmaz ve derece-i vaḥdetde işneyniyyet olmaz.

(24) **Ey rehīde cān-i tū ez-mā vu men**

Ey maṭla‘-ı nūr-ı āfitāb-ı Eḥadī ve maḥzar-ı sırr-ı ḥaḳīḳat-i Aḥmedī ⁽²⁵⁾ olan ğavş-ı a‘zam u ḳuṭb-ı ‘ālem ve anuñla nefis-i vāḥide ḥükminde olan efrād-ı kümmel! ⁽²⁶⁾

³⁹³³ On yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 27-28.

³⁹³⁴ “Ey Padişah! Bilir misin biz kimiz? Güneşin gölgesi, Allāh’ın nuruyuz.”

³⁹³⁵ “Güneşin gölgesi onun parıltısıdır; ışık ve aydınlık da onun güneşinin parıltısıdır.”

³⁹³⁶ “(Zîrâ) güneş aydınlıktan uzak değildir, gölge (de) güneşten ayrı değildir.”

³⁹³⁷ “Gölge ve güneş bütündür; (fakat) onun varlığı tek ve çok (vahdet ve kesret hâlinde) görünür.”

³⁹³⁸ “Yâ Rabbi! Mâdem ki gölge ve güneş birdi, bu çokluk nereden ortaya çıktı?”

³⁹³⁹ “Kâinat gözünden bakmayı bırak ki gölge sana tek (ve bütün) olarak görünsün.”

³⁹⁴⁰ “Bütün mevcûdâtın varlığının özü olan tek şeyi söyle!”

³⁹⁴¹ “Çeşit çeşit (hâlden hâle giren) dalganın hareketlerinin çoğu, denizin titremesinden başka bir şey değildir.”

³⁹⁴² “Dalga dediğim şey denizdir; (fakat) ‘ben’ ve ‘biz’ kılığında ortaya çıkmıştır.”

Senüñ rûḥuñ kayd-ı mâ vü menden rehâ bulmuş ve ene vü naḥnü bendinden ḥalâş olmuşdur.

(27) **Ey laṭîfe'y rûḥ ender-merd u zen** (1810)

Ey merd ü zende olan laṭîfe-i rûḥ! Senüñ nûruñ [II,134a] ⁽¹⁾ şehâb-ı aḡyâr ile rû-pûş olmakdan ḥalâş olmuşdur. “*El-laṭîfetu fî-işṭilâḥi'l-kavmi, kullu* ⁽²⁾ *işâratın daḡîḡatın el-ma' nâ, yelûḥu minhâ fî'l-fehmi ma' nâ lâ-yese' uhu'l- 'ibâratu.*”³⁹⁴³ Fe-emmâ bu maḥalde vâḡi' ⁽³⁾ olan laṭîfeden murâd merd ü zende vâḡi' olmak i' tibâriyle nefis-i nâṭıḡadur ki ⁽⁴⁾ aña ḡalb ve laṭîfe-i insâniyye ta' bîr iderler. Ve laṭîfe-i mezbûre ḡaḡîḡatde bi-i' tibâri keşreti⁽⁵⁾ ş-şıfât emmâre vü levvâme ve mülhime vü muṭma' inne ile tesmiye olunup müdebbire-i beden olan ⁽⁶⁾ nefis-i ḡayvâniyyenüñ rûtbe-i ḡarîbesine rûḥuñ tenezzülinden 'ibâretdür. Ve laṭîfe-i mezbûrenüñ ⁽⁷⁾ min-vechin cânib-i nefse ve min-vechin 'âlem-i rûḡa münâsebeti vardur. Ya' nî 'âlem-i ṭabî' atde ⁽⁸⁾ taşarruf ve 'âlem-i ḡudse teveccüh ve ḡabûl-i işrâḡat ve şühûd-ı tecelliyâta vüşûlidür ki ⁽⁹⁾ vech-i evvele şadr ve vech-i şâniye fu'âd tesmiye olunur ve sırr daḡı ta' bîr olunur. Ve sırr-ı mezbûr, ⁽¹⁰⁾ mebd-i tecellî-i âşârî olan ṭavr-ı sırrıdır ki rûḡı vely ider. Kemâ ḡâle Te' âlâ: “Mâ kezebe'l-fu'âdu mâ re'â.”³⁹⁴⁴ ⁽¹¹⁾ Âḡ ey şâḡib-i dîde-i cenân ve müstekşif-i laṭîfe-i cân! ‘Acabâ Ḥazret-i Mevlânâ laṭîfe-i rûḡ-ı Muḡammedî'ye ⁽¹²⁾ niyâz-ı tâmm idüp: “Ey merd ü zende olan laṭîfe-i rûḡ!” diyü ne maḡûle esrâr-ı ḡarîbe ve ḡaḡâ'ıḡ-ı ⁽¹³⁾ ‘acîbeye işâret itdiler, mütefaṭṭın olduñ mı? İmdi zamîr-i münîre ḡafî vü nihân olmaya ki ḡazret-i ⁽¹⁴⁾ hüviyyete muzâf olan esmâ'-i zât ki aña erbâb-ı vicdân mefâṭiḡu'l-ḡayb ta' bîr iderler; ⁽¹⁵⁾ pes, maḡz-ı zât şol ta' ayyünât u i' tibârât-ı evveliyyeyi ki tecellî-i evvel ile iḡtizâ eylemiş idi; ⁽¹⁶⁾ zıkr olınan tecellî-i evvel bi-mefâṭiḡi'l-ḡayb berzaḡiyyet-i kübrâ olan berzaḡiyyet-i ulûḡiyyet ⁽¹⁷⁾ ḡayṣiyyetinden taḡaḡḡuḡı bi-ṭarîḡı't-taḡşîl kemâl-i esmâ ile bi't-tamâm resîde-i kemâl olmaḡ-içün seyr idüp ⁽¹⁸⁾ ba' dehû berzaḡiyyet-i mezbûre ki maḡâm-ı “ev ednâ” andan

³⁹⁴³ “Latîfe, bir kısım âlimlerin ıstılâhında dakîk (ince) işaretlerin hepsine denir. Mânâ, fehimde (anlayışta) o latîfeden çıkan bir anlamdır, ibâreyi kapsamaz.”

³⁹⁴⁴ “(Gözleriyle) gördüğünü kalbi yalanlamadı.” (Necm 53/11). Derkenara: “Maṭlab-ı laṭîf der-taḡḡıḡ-ı laṭîfe-i insâniyye ve mizâc-ı müsevvâ-yı Muḡammedî” yazılmıştır.

‘ibâretdür; esmâ’-i külliyye vü cüz’iyyenüñ cümle-i ⁽¹⁹⁾ aḥkâm u kemâlât ve zuhûrât u ḥâşiyâtını müştemile olmağ-ıçün yine tecellî-i evvel-i mezbûr ⁽²⁰⁾ bi-külliyyetihi ve cümletihi ve eḥadiyyetihi cem’iyyetihi bi-mefâtîhi’l-ğaybi’l-mezkûra min-ḥayṣu’l-bâṭın teveccüh idüp ⁽²¹⁾ cümlesi anda munderice oldu. Pes, bi-hükm-i tecellî-i evvel ve hareket-i ḥubbî vü meyl-i aṣlî ve engîzeş-i ‘ışķî ⁽²²⁾ zıkr olınan esmâ’-i külliyye vü cüz’iyye ve mezâhir-i rûḥâniyye vü mişâliyye ve mezâhir-i ḥissiyye ⁽²³⁾ tecellî-i mezbûr ve mefâtîḥ-i ğayb ve bâṭın ḥayṣiyyetinden sâriye oldu ki ḥattâ seyr-i evvelde olan ⁽²⁴⁾ kemâlât ḥâşıla olup aṣlına rücû‘ eyleye. Pes, tecellî-i mezbûr evvelâ ekmel-i vech üzre ⁽²⁵⁾ kendünün teveccüh-i ictimâ‘ atıyla, şâniyen teveccühât-ı ictimâ‘ at-ı mezâhir-i rûḥâniyye, şâlişen teveccühât-ı ⁽²⁶⁾ ictimâ‘ at-ı mezâhir-i mişâliyye, râbi‘an teveccühât-ı ictimâ‘ at-ı mezâhir-i ḥissiyyesiyle her bir feleke ⁽²⁷⁾ münâsib olan evzâ‘ u teşekkülât-ı felekî ve ittîşâlât-ı kevkebî ile min-ḥayṣu şerefiḥâ ve sa‘dihâ [II,134b] ⁽¹⁾ ve evciḥâ a‘lâ-yı derecât-ı i‘tidâlde bir mizâc-ı kâmilün ta‘ayyünin iktizâ eyledi ki mizâc-ı mezbûrda ⁽²⁾ zıkr olınan tecellî-i evvele kemâl-i kıbâliyyet ola. Fe-li-hâzâ tecellî-i mezkûr şüret-i meded ile evvelâ ⁽³⁾ müteveccih-i merâtib-i cümle-i esmâ olup aḥsen-i vech ve ekmel-i şüret üzre müctemi‘ oldu. ⁽⁴⁾ Ve hem-çünân ol mizâc-ı mübârek daḥı her felek ü kevkeb ve ervâḥ u mişâlden ki mürûr eyledi, ⁽⁵⁾ bilâ-tevaḥḫuf u ta‘vîḫ münâsib-i sa‘âdet olan bir hey’et-i laṭife ve şekl ü ittîşâl-i ⁽⁶⁾ şerîf ile ‘ubûr idüp envâ‘-ı ‘avâlim-i muḥtelife seyr eyledi. Ba‘dehû bir vaḳt-i laṭif ⁽⁷⁾ ve zamân-ı şerîfde şüret-i ğıżâdan ser-ber-âverde olup ol Fahr-i Cihân ⁽⁸⁾ ve Zübde-i Ekvân’uñ peder ü mâderi ‘Abdu’llâh ve Âmine Ḥâtûn aḥsen-i vech ve eşref-i ḥâlet-ile ⁽⁹⁾ ol ğıżâ-yı laṭîfi tenâvül eylediler. Ve ğıżâ-yı mezbûr bir sâ‘at sa‘d-ahṭerde müstaḥîlun ⁽¹⁰⁾ bi’n-nuṭfe olmağ-ıla ictimâ‘ muḳarrer oldu ve raḥm-ı mâderde istikrâr buldı. ⁽¹¹⁾ Ve şol esmâ’-i külliyye vü cüz’iyye ki bi-cemî‘-i mezâhiriḥâ vü kemâlâtiḥâ ol mizâc-ı şerîfe müte‘alliḳa ⁽¹²⁾ olmuş idi; anuñ terbiyesine kıyâm gösterdiler. Ve eşher-i erba‘ anuñ inḳıżâsından ⁽¹³⁾ soñra zâhir-i icmâlî-i qalem-i a‘lâ ve müdebbir-i şuver-i ‘âlem olan rûḥ-ı a‘zamuñ bi’n-nisbeti ⁽¹⁴⁾ zuhûrı ol mizâc-ı müsevvânun tedbirine müte‘ayyin olup cümle-i müddetün tamâmından soñra ⁽¹⁵⁾

eymen-i zamân u es‘ad-i ânda nişîmen-i meşîmeden şahrâ-yı zuhûra naşb-ı hayme-i vücûd ⁽¹⁶⁾ idüp zemîn ü âsmân ve cihân u cihâniyân kudûm-i meymenet-lüzûmları ile müşerref ⁽¹⁷⁾ olup şeb-tîre-i küfr gidüp nûr-ı âfitâb-ı tevhîd ü îmân ile arâzî-i muḳaddese-i İslâm ⁽¹⁸⁾ rûz-ı rûşen ve nev-rûz-ı fîrûz oldu. Ve bi-hükmi sâbıka ‘ahd-i mehdden ḥâlet-i tufûliyyet ⁽¹⁹⁾ ve mebd-e‘-i bulûğdan ḥadd-i racûliyyete varınca cemî‘-i aḳvâl ü ef‘âlî aḥvâline ve maḳâm-ı ⁽²⁰⁾ kemâline münâsib ü muvâfıḳ ve mülâyim ü muṭâbıḳ şudûr idüp cümle-i ḥarekât ⁽²¹⁾ ü sekenâtı ol ser-efrâz-ı küll ve seyyid-i kâ‘inâtuñ mükemmil-i zât-ı mekremet-şıfâtı ⁽²²⁾ oldu. Ve ba‘dehû ḥarâret ü sūziş-i maḥabbet-i maṭlûb ol zât-ı şerîfi ġâr-ı Hırâ‘ya ⁽²³⁾ cezb idüp ve emârât-ı maḥbûbiyyeti seyr ü isrâda zuhûr-pezir-i şemere-i “Subḥânellezî ⁽²⁴⁾ esrâ”³⁹⁴⁵ oldu. Hattâ medâric-i evc-i kemâlâta kemâl-i irtikâ ile ‘urûc idüp ⁽²⁵⁾ hüviyyet-i maḥza olan ḥaḳîḳat maḳâmında bi-tamâmihi müteḥaḳḳıḳ oldu. Ve nûr-ı âfitâb-ı tecellî-i ⁽²⁶⁾ zât bi-külliyetihî ḳalb-i münevver ve ḳaleb-i muṭahhirinde ḳarâr idüp “Vesî‘anî ḳalbu ‘abdi‘l-mu‘mini⁽²⁷⁾’t-taḳiyyi’n-naḳî.”³⁹⁴⁶ ḥadîs-i ḳudsîsinuñ sırrı kemâ-hüve zâhir olup ol mizâc-ı mübârek [II,135a] ⁽¹⁾ berzaḥiyyet-ı kübrânuñ bâtını oldu ve berzaḥiyyet-i mezbûre-i ‘âmm vech-i meşrûḥ üzre ⁽²⁾ şâmil-i cümle-i ḥaḳâ‘ıḳ-ı İlâhiyye vü kevnîyye ve câmi‘ u ḥâmil-i esmâ‘-i külliyye vü cüz‘iyye oldıysa ⁽³⁾ lâ-cerem berzaḥiyyet-i mezbûre üzre bir şüret-i ‘âmmu‘l-hükm ve mizân-ı şâmilü‘l-eşer zâhir ⁽⁴⁾ oldu ki cemî‘-i ḥaḳâ‘ıḳ-ı külliyye vü cüz‘iyyede munderice olan aḥkâm u âşâruñ ḥâfız-ı ⁽⁵⁾ i‘tidâli oldu. Ya‘nî ḥâfız-ı mezbûr şerî‘at-i Muḥammediyye’dür ki bi-hükmi berzaḥiyyet-i ⁽⁶⁾ mezbûre cemî‘-i şerâyi‘i câmi‘ ü ḥâmil ve cümle-i aḥkâmı muḥîṭ ü şâmindür. Fe-izâ kâne ⁽⁷⁾ kezâlik ol Ḥazret’uñ tâbi‘-i şerî‘at ve vâriş-i ḥaḳîḳatleri olan ümmet-i zevi‘⁽⁸⁾s-sa‘âdetleri daḥı kemâl-i teba‘iyyet ile peyrev-i işr-i

³⁹⁴⁵ “Bir gece, kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu Mescid-i Haram’dan, çevresini mübârek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya **götüren Allah, noksan sıfatlardan münezzehtir**. O gerçekten işitendir, görendir.” (İsrâ 17/1, nâkıs iktibas)

³⁹⁴⁶ “Temiz ve takvâlî mü‘min kulunun kalbi beni kuşattı (ona sığdı).” Bu ifadeleri aynen içeren bir kaynak tespit edilemedi. *Keşfu‘l-Hafâ*’da şu ifadelerle bir rivâyet görülmektedir: Mâ vesî‘anî semâ‘î ve lâ-arḏî, ve lâkin vesî‘anî ḳalbu ‘abdi‘l-mu‘min. “Beni gökyüzü de yeryüzü de kuşatamadı; fakat mü‘min kulunun kalbi beni içine aldı (ona sığdı).” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 273 (2256. metin).

Muhammedî olmağ-ıla ber-müceb-i: ⁽⁹⁾ “Kuntum hayra ummetin”³⁹⁴⁷ hayr-ı ümem oldılar ve qadem-i Resûl üzre şâbit-qadem olmağ-ıla ⁽¹⁰⁾ mi‘râc-ı Muhammedî’den naşib buldılar ve Hâzret-i Resûl ‘aleyhi’s-selâm dahı şânlarına: ⁽¹¹⁾ ‘*Ulemâ’u ummeti ke-enbiyâ’i Benî İsrâ’îl*’³⁹⁴⁸ ve dahı: *İnne li’llâhi te‘âlâ selâsumi’etin kulûbuhum ‘alâ-ğalbi Âdeme* ⁽¹²⁾ ve *erba‘üne minhum kulûbuhum ‘alâ-ğalbi Mûsâ*.³⁹⁴⁹ diyü hadîş-i mufaşşal buyurup ⁽¹³⁾ *Hattâ vâhidun minhum ‘alâ-ğalbi Muhammedin*.³⁹⁵⁰ buyurıldı. Pes, çünkü zuhûr-ı mezbûr taḥkîka irişe, ⁽¹⁴⁾ tecellî-i mezbûr zuhûrdan buṭûna teveccüh idüp zuhûrdan buṭûna olan teveccüh-i mezbûruñ ⁽¹⁵⁾ mebde’i kıyâmet-i kübrâda olan şa‘ika-i ulâ olur. Hattâ “Li-meni’l-mulku’l-yevme ⁽¹⁶⁾ li’llâhi’l-vâhidî’l-ğahhâr”³⁹⁵¹ hitâbı hükm-i vaḥdet ile aḥkâm-ı keşrete ğalebe idüp intihâya ⁽¹⁷⁾ irişür. Kemâ kıle Te‘âlâ: “Ve ileyhi yurce‘u’l-emru kulluhû”³⁹⁵² ve kıle: “İleyhi merci‘ukum cemî’an, va‘da’llâhi ḥaḳḳan;” ³⁹⁵³ ⁽¹⁸⁾ va’llâhu a‘lemu ve aḥkemu.³⁹⁵⁴ İmdi ey ‘âşık-ı şâdık! Mevlânâ Celâlü’d-dîn-i Rûmî ḳuddise sirruhû: “Ey mâ vü menden ḳurtulmuş peder ü mâderde olan laṭife-i rûḥ!” diyü bu esrâr-ı ğâmızaya işâret buyururlar.³⁹⁵⁵ **Faṣl:** Ve zamîr-i mihr-tenvîre bâhir ola ki Hâzret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ⁽¹⁹⁾ ve sellem nev‘-i insânide ekmel-i mevcûdât

³⁹⁴⁷ “**Siz**, insanların iyiliği için ortaya çıkarılmış en **hayırlı ümmetsiniz**. İyiliği emreder, kötülükten meneder ve Allah’a inanırsınız. Ehl-i kitap da inansaydı, elbet bu, kendileri için çok iyi olurdu. (Gerçi) içlerinde iman edenler var; (fakat) çoğu yoldan çıkmışlardır.” (Âl-i İmran 3/110, nâkıs iktibas)

³⁹⁴⁸ “Ümmetimin âlimleri İsrâîloğullarının peygamberleri gibidir.” Bkz. Sehâvî, **Makâsîdu’l-Hasene**, s. 286 (702. metin); Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 83 (1744. metin).

³⁹⁴⁹ “Allah’ın yarattıkları arasında (insanların efendisi mertebesinde bulunan) üç yüz kişi Âdem’in kalbi/meşrebi üzeredir; kırk tanesi de Mûsâ’nın kalbi/meşrebi üzeredir.” Yukarıda yer alan iktibas, uzun bir rivâyetten alınmış olup nâkısır. Tamamı için bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C.1, s. 25 (35. metnin açıklandığı kısımda).

³⁹⁵⁰ “Onlardan bir tanesi de Muhammed’in (s.a.v) kalbi/meşrebi üzerinedir.” Aclûnî’deki metinde bu kısım yoktur.

³⁹⁵¹ “O gün onlar (kabirlerinden) ortaya çıkarlar. Onların hiçbir şeyi Allah’a gizli kalmaz. **Bugün mülk kimindir? Tek olan, Kāhhâr olan Allah’ındır.**” (Mü’min 40/16, nâkıs iktibas)

³⁹⁵² “Göklerin ve yerin gaybı (gizli kapalı her şeyin bilgisi) yalnız Allah’a âittir. **Her iş O’na döndürülür.** Öyle ise O’na kulluk et ve O’na dayan! Rabbin yaptıklarınızdan gâfil değildir.” (Hud 11/123, nâkıs iktibas)

³⁹⁵³ “**Hepinizin dönüşü ancak O’nadır. Allah’ın vaadi gerçektir.** Şüphesiz ki O, mahlûkâtı önce (yoktan) yaratmaktadır, sonra da iman edip iyi işler yapanlara adâletle mükâfât vermek için onları geri döndürecektir. Kâfir olanlara gelince, inkâr etmekte oldukları şeylerden ötürü onlar için kaynar sudan bir içki ve elem verici bir azap vardır.” (Yûnus 10/4, nâkıs iktibas)

³⁹⁵⁴ “Allah en iyi bilen ve en doğru şekilde hüküm verendir.”

³⁹⁵⁵ “İmdi ey... buyururlar.” cümlesi metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

olmağ-ıla baħr-i zehhār-ı haķā'ik Şeyh Muħyi'd-dīn-i 'Arabī rađiya'llāhu ⁽²⁰⁾ 'anh Faşş-ı Muħammediyye'de: *Faşşu ħikmetin ferdiyyetin fī-kelimetī Muħammediyyetin, innemā kānet ħikmeten ferdiyyeten, li-ennehū ekmelu vucūdin* ⁽²¹⁾ *fī-hāze'n-nev'ī'l-insāniyyi ve li-hāzā budi'e bihi'l-emri ve ħutime.*³⁹⁵⁶ diyü buyurmuşlardır. Ve kâşif-i esrār-ı ⁽²²⁾ ħayyūmī Celālū'd-dīn-i Rūmī bunuñ siyākında beyān idecek beyt-i şerīfūñ ma'nā-yı zevķisi Şeyh-i ⁽²³⁾ Ekber ħuddise sirruhūnuñ Faşş-ı Muħammediyye'de olan taħķīkatınıñ mazmūnı olup bu zıkr olınacaķ esrāra Ĥazret-i Mevlānā ⁽²⁴⁾ bir beyt ile işāret itmekle Faşş-ı mezbūrda olan kelimāt-ı Şeyh'ūñ ba'zısınıñ bi-'aynihi ve ba'zısınıñ ⁽²⁵⁾ daħı mefhūmını³⁹⁵⁷ ve şurrāhuñ daħı taħķīķ eyledükleri mezāmīni beyān itmek ⁽²⁶⁾ münāsib olmağ-ıla tekāsül ü tevānī olınmayup bir miķdārınıñ taħķīķına şürū' olındı ki ⁽²⁷⁾ Ĥazret-i Mevlānā ħuddise sirruhū buyurduķları beyt-i şerīfūñ ma'nāsı müstemi'ine keşf ola. [II,135b] ⁽⁴⁾ Pes, sābıķu'z-zıkr olan mebħaş üzre³⁹⁵⁸ Nebī 'aleyhi's-selāmuñ haķīķat ü ta'ayyūni cāmi'-i cemī'-i haķā'ik-ı İlāhiyye ⁽²⁾ vü kevniiyye ve vucūd-ı beşerī-i 'unşurīsi mazħariyye-i külliyye-i zātıyyeden müte'ayyin ve ta'ayyünāt-ı İlāhiyye'nüñ ⁽³⁾ ta'ayyün-i evveli olup ve zāt-ı eħadiyyet cemī'-i ta'ayyünātdan evvel anuñla müte'ayyine ve zühūr-ı küllī-i cem'ī ile anda ⁽⁴⁾ zāhire oldıysa, pes ol seyyid-i 'ālem mebde' ü menşe' ve şāmil-i ta'ayyünāt olup vucūdda vāħid ⁽⁵⁾ ü ferddür ve naẓīri yoķdur ve mertebede daħı aña müsāvī müte'ayyin yoķdur. Aña binā'en ki ⁽⁶⁾ anuñ mertebesi fevķında zāt-ı eħadiyyet-i muṭlaķadan ğayrı mertebe olmayup fe-li-zālik muṭlaķā ⁽⁷⁾ ferdiyyet aña muḥtaşşa ve kelime-i Muħammediyye ħikmet-i ferdiyye oldı. *Ķāle rađiya'llāhu 'anh fe-kāne nebiyyen ve Ādemu beyne'l-mā'i ve't-ṭīni,* ⁽⁸⁾

³⁹⁵⁶ “Muhammediye kelimesindeki hikmet, ferddir; çünkü o, insan cinsi içindeki en kâmil varlıktır. Bu yüzden iş (yaratılış hâdisesi) onunla başladı ve onunla tamamlandı.” Bkz. Muhiddīn-i Arabī, **Fusûsü'l-Hikem**, Çev. Nuri Gencosman, s. 279; İbnü'l-Arabī, **Fusûsü'l-Hikem**, Çev. ve şerh: Ekrem Demirli, s. 235. (Aşağıdaki kısımlar da “Muhammed Fassi”ndan iktibastır).

³⁹⁵⁷ Şārih önce “mefhūm-ı manṭūķisini” yazmış; fakat daha sonra üzerini çizip iptal ederek “mefhūmını” şeklinde düzeltmiştir.

³⁹⁵⁸ Şārih önce “olduğı üzre” yazmış, daha sonra üzerini çizip iptal ederek “olan mebħaş üzere” şeklinde değiştirmiştir.

*summe kâne bi-neş'etihi'l-ʿunşuriyyeti hâtemu'n-nebiyyîne.*³⁹⁵⁹ İmdi ma' lûm ola ki efrâduñ evveli şelâsedür ve ehad degildür. ⁽⁹⁾ Egerçi kim vâhid dağı ʿadeduñ aşıldur ve lâkin ʿadeden ʿadd olunmamışdur ve işnân dağı ⁽¹⁰⁾ ezvâcuñ evvelidür. Bu taqdîrce şelâse evvel-i efrâd olur; zîrâ işneyn ile vâhide olan ⁽¹¹⁾ şef' ü vitri ferdiyyet-i evvelî cāmî' a olup işneyn ile vâhiduñ ictimâ' ından ferdiyyet hâşıla ⁽¹²⁾ oldu ve işneyn ile vâhidden ötüri ferdiyyet, muhtaşsatun bi's-şelâse olup lâ-cerem şelâse efrâduñ ⁽¹³⁾ evveli oldu. Ve efrâd ile murâd olunan zât u irâdet ve kavldür ki anuñ mazharı ⁽¹⁴⁾ vücûdda ekmel-i mevcûddur. Ve ferdiyyet-i mezbûreye haqîkat-i haqâ'îk-ı kiberî ve berzaḥiyyet-i cāmî' ⁽¹⁵⁾ ve âdem-i haqîkî ta' bîr iderler. Ve efrâddan olan ḥamse vü seb' a vü tis' a ve efrâd-ı sâ'ire aḳdem-i ⁽¹⁶⁾ efrâd olan şelâse üzerine ziyâde olup cemî'-i evveliyât, şelâsedden müteferri' a oldu. Ve Haḳ ⁽¹⁷⁾ Te' âlâ'dan vücûd-ı ʿâlemi mukteziye olan ferdiyyet-i ûlâ ki zât u irâdet ve kavldür, Resûl ⁽¹⁸⁾ ʿaleyhi's-selâm anuñ mazharı olup kezâlik nefsi ile dağı ferdiyyet-i İlâhiyye'den şudür iden ⁽¹⁹⁾ ʿâlemuñ cemî'-i şîfât ve kemâlât-ı mevcûdesini cāmî' ve cemî'-i efrâd andan müteferri' a olmağ-ıla ⁽²⁰⁾ rabbisine evvel-i delîl Resûl ʿaleyhi's-selâm olup şûret-i nev' iyye-i beşeriyye-i cemî' iyyesiyle dağı ⁽²¹⁾ cāmî' ve hâtem-i cemî'-i efrâd oldu. Ve bi-i'tibârî'l-cem' iyyeti'l-mezbûre ol seyyid-i benî-âdeme esmâ'-i ⁽²²⁾ Âdem'üñ müsemmeyâtı olan cevâmi'-i kelim i'fâ olındı. *Kemâ ḳâle's-Şeyḥu: "Fe-kâne ʿaleyhi's-selâmu* ⁽²³⁾ *evvele delîlin ʿalâ-rabbihî, fe-innehû ütiye cevâmi' u'l-kelimi elletî hiye musemmeyâtu esmâ' i Âdeme."*³⁹⁶⁰ Pes, kelimât-ı İlâhiyye ⁽²⁴⁾ dağı gerçi kim fûrû'ı i'tibârıyla ğayrı mütenâhiyedür ve lâkin uşûlî ümmehât-ı şelâse münḥaşıradur ki ⁽²⁵⁾ birisi haqâ'îk ve a'yân-ı fi' liyye-i vücûdiyye-i İlâhiyye'dür ve birisi dağı haqâ'îk-ı infî' âliyye-i imkâniyye-i ⁽²⁶⁾ merbûbiyyedür ve birisi dağı haqâ'îk-ı cem' iyye-i kemâliyye-i insâniyyedür ve bu mezkûrâtuñ mecmû'ı ⁽²⁷⁾

³⁹⁵⁹ “(İbn Arabî) şöyle dedi: O, Âdem (a.s) henüz toprakla su arasındayken (balçık hâlindeyken) peygamberdi. Sonra unsur olarak ortaya çıkmasıyla (bedenî teşekkülü ile dünyayı teşrifıyla de) peygamberlerin sonuncusu oldu.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. Nuri Gencosman, s. 279; İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: Ekrem Demirli, s. 235.

³⁹⁶⁰ “İbn Arabî'nin dediği gibi: ‘Hz. Peygamber, Rabbine ilk delildi; çünkü ona Âdem’e öğretilmiş olan isimlerin müsemmeyâtı olan (hepsini ifade eden) cevâmiu'l-kelim verilmişti.’ Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.e.**, Çev. Nuri Gencosman, s. 279; İbnü'l-Arabî, **a.e.**, Çev. ve şerh: Ekrem Demirli, s. 235.

ümmeḥāt-ı şu‘ûn-ı zâtiyye olup ihâṭa vü ıtlâḳuñ şâḥibi ḥaḳîḳat-i zâtiyyedür. [II,136a]

(¹) Ve Ḥazret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem müşelleşü’n-neş’e olmağ-ıla kendüde olan teşlîşüñ ḥuşûli için (²) aşl-ı vücûd olan bâb-ı maḥabbetde: *Ḥubbibe ileyye min-dunyākum şelâşun en-nisâ’u ve’t-ṭîbu ve cu‘ilet* (³) *ḳurratu ‘aynî fi’ş-şalâti*.³⁹⁶¹ diyü buyurdi. *Kemâ ḳâle’ş-Şeyḥu: Ve lemmâ kânet tu’tî el-ferdiyyeti’l-ülâ bimâ huve* (⁴) *muşelleşu en-neşe’i, li-zâlike ḳâle fî-bâbi’l-maḥabbeti elletî hiye aşlu’l-vucûdi ḥubbibe ileyye min-dunyākum şelâşun*, (⁵) *bimâ fîhi mine’t-teşlîşi, şumme zekera’n-nisâ’e ve’t-ṭîbe ve cu‘ilet ḳurratu ‘aynîhi fi’ş-şalâti. Fe’btede’e* (⁶) *bi-zikri’n-nisâ’i ve aḥḥara’ş-şalâte, ve zâlike li-enne’l-mer’ate cuz’un mine’r-raculî fî-aşli zuhûri ‘ayniḥâ*.³⁹⁶² Ya‘nî (⁷) Resûl ‘aleyhi’s-selâm zikr-i nisâ ile ibtidâ, ve şalâtı te’ḥîr eyledi. Aña binâ’en ki mer’enüñ ‘aynî (⁸) zuhûrınıñ Âdem aşlı olup mer’e racûlden bir cüz’dür. *Ve ḳâle’ş-Şeyḥu: Ve ma‘rifetu’l-insâni* (⁹) *bi-nefsihî muḳaddimetun ‘alâ-ma‘rifetiḥi bi-rabbihî, fe-inne ma‘rifetehû bi-rabbihî netîcetun ‘an-ma‘rifetiḥi bi-nefsihî, li-zâlike ḳâle ‘aleyhi’s-selâmu*.⁽¹⁰⁾ “Men ‘arafe nefsehû fe-ḳad ‘arafe rabbehû.”³⁹⁶³ İmdi Ḥavvâ, Âdem’dan maḥlûḳa ve cüz’-i Âdem olmuştur. (¹¹) Nitekim insân Ḥaḳḳ’uñ ba‘z-ı zuhûrâtı ve Ḥaḳ daḥı ḥaḳîḳat-i insâniyyenüñ menşe’idür. *Kemâ verade: “İnne’llâhe* (¹²) *ḥaleḳa Âdeme ‘alâ-şûratihi*.”³⁹⁶⁴ Pes, vücûd-ı muḳayyed-i insânî, vücûd-ı muṭlaḳ-ı İlâhî için mertebe-i şâniyedür ve

³⁹⁶¹ “Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi: kadın, güzel koku ve (onlardan daha önemli olan) namaz ise gözümün nuru kılındı.” Bu hadîs Ahmed b. Hanbel’in *Müsned*’inde tespit edildi. Bkz. İmam Ahmed b. Hanbel, **Müsned**, C. 3, s. 285 (namaz, 26/896 numaralı hadis).

³⁹⁶² “Şeyh’in dediği gibi: Hz. Muhammed’in hakikati üç kaynaktan zuhûr ettiğinden dolayı ferdiyyet ona bahşedildi. Bu sebeple varlığın aslı olan muhabbet konusunda şöyle dedi: ‘Dünyanızdan bana üç şey sevdirdi.’ Bu sözde üçe bölümlene vardır. Sonra kadını ve güzel kokuyu zikretti. (en son olarak zikrettiği) namaz ise onun gözünün nuru kılındı. (Görüldüğü gibi) kadını önce zikredip namazı en sona bıraktı. Bunun sebebi, kadının ilk zuhûrunda erkeğin bir parçası olarak ondan yaratılmış olmasıdır.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 279-80; İbnü’l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 235.

³⁹⁶³ “Şeyh dedi ki: İnsanın kendiini bilmesi, Rabbini bilmesine giriştir. Zîrâ kişinin Rabbini bilmesi kendini bilmesinin sonucudur. Hz. Peygamber bunu ifade edip şöyle demiştir: Kim kendini bilirse Rabbini de bilir.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 280; İbnü’l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 235.

³⁹⁶⁴ Rivâyet edildiği gibi: “Allah, Âdem’i kendi suretinde yarattı.” Bu hadis için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6174-75 (kitâbu’l-isti’zân, 1. Bâb, 1 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 82 (kitâbu’l-birr ve’s-sıla ve’l-âdâb, 32. Bâb, 115 numaralı hadis), ayrıca bkz. aynı cilt s. 366-67 (kitâbu’l-cennet ve sıfati naîmihâ ve ehlihâ, 11. Bâb, 28 numaralı hadis).

haḳīkat-i ⁽¹³⁾ Muḥammediyye olan ta‘ ayyūn-i evvel daḥı lā-ta‘ ayyūn için mertebe-i şāniyedür ve nefsi küll daḥı ‘aql-ı küll için ⁽¹⁴⁾ ve levḥ-i maḥfūz ḳalem-i a‘ lā için mertebe-i şāniye olduğu gibi Ḥavvā Ādem için mertebe-i şāniye olmuştur. Pes, vüçūd-ı insānī vüçūd-ı Ḥaḳ için mertebe-i şāniyedür ki ⁽¹⁵⁾ mertebe-i ūlānuñ tafşīli ve tenezzūli ve zāhiridür. Fe-izā kāne kezālik, ber-müceb-i: “Ve nefaḥtu ⁽¹⁶⁾ fīhi min-rūḥī,”³⁹⁶⁵ ol zāt-ı muḳaddesden ke-enne cüz’ meşābesinde olan insānuñ kendü nefsi ⁽¹⁷⁾ ma‘ rifeti, rabbisi ma‘ rifetine muḳaddimedür. Zīrā ma‘ rifet-i nefsuñ neticesi ma‘ rifet-i Rabb’dür. “Men ‘arafe nefsehū ⁽¹⁸⁾ fe-ḳad ‘arafe rabbehū.” daḥı bu ma‘ nāyı beyān için vārid olmuştur. İmdi şüretde Ḥaḳ ile insān ⁽¹⁹⁾ beyninde münāsebet vāḳi‘ olup mer’e şüret-i insān olduğu gibi insān daḥı şüret-i ⁽²⁰⁾ Raḥmān üzere maḥlūkdur. Ve Ḥaḳ Te‘ālā müştāklar için Ḥazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma ḥiṭāb idüp ⁽²¹⁾ *Yā Dāvūdu innī eşeddu şevḳan ileyhim.*³⁹⁶⁶ diyü nefsi müştākların liḳāsına şiddet-i şevḳ ile ⁽²²⁾ vaşf idüp ve kitāb-ı kerīminde “Yuḥibbuhum ve yuḥibbūnehū”³⁹⁶⁷ buyurduğu üzere şüret-i ⁽²³⁾ Ḥaḳ üzerine ḥaḳ olınan insāna Ḥaḳḳ’uñ maḥabbeti, şey’uñ kendü nefsi olan iştiyāk ⁽²⁴⁾ ve ḥanīni gibidür. Kezālik insānuñ daḥı Ḥaḳḳ’a olan iştiyāk ve ḥanīni şey’uñ kendü aşlını ⁽²⁵⁾ ve vaṭanına olan iştiyāk ve ḥanīni gibidür. **Şi‘r:**³⁹⁶⁸

Yeḥunnu’l-ḥabību ilā-ru’yeti
Ve innī ileyhi eşeddu ḥanīnā³⁹⁶⁹

Ve tahfe’n-nufusu ve ye’be’l-ḳadā
Fe-eşku’l-enīne ve yeşku’l-enīnā³⁹⁷⁰

³⁹⁶⁵ “Onun içine ruhumdan üfledim.” (Hicr 15/29, nâkıs iktibas)

³⁹⁶⁶ “Ey Dâvûd! Şüphesiz ki ben onları daha çok özledim.” Bu kısım da yukarısında ve aşağısında yapılan iktibaslar gibi *Füsûs*’tandır. Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 280-281. İbnü’l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 236. Başka bazı kaynaklarda da bu anlamda rivâyetler mevcuttur. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 9, s. 512. Ayrıca bkz. Deylemî, **el-Firdevs...**, C. 5, s. 240. Bu eserlerdeki rivâyetlerde “Ey Dâvûd” kısmı yoktur ve metin şu şekildedir: Yeḳûlu’llâhi ‘azze ve celle ḫāle şevḳa’l-ebrâri ilâ-liḳā’î ve ene ileyhim eşeddu şevḳan: “Ebrârin bana kavuşma arzuları arttı. Benim onlara kavuşma iştiyākım ise onlarınkinden daha fazladır.”

³⁹⁶⁷ “(Allah) onları sever, onlar da O’nu severler.” (Mâide 5/54, nâkıs iktibas)

³⁹⁶⁸ Beyitler metindeki yeri işaretlenerek “şi‘r” başlığıyla birlikte derkenara yazılmıştır.

³⁹⁶⁹ “Sevgili beni görmek iştiyākıyla inliyor. Oysa ben onu görmeyi daha çok istiyorum.”

Ve kezâlik, racülün zevcesine iştîyâkı şey'ün ⁽²⁶⁾ kendü nefsine olan maḥabbeti gibi ve mer'enün zevcine olan maḥabbeti daḥı şey'ün kendü aşlına olan ⁽²⁷⁾ iştîyâk ve ḥanîni gibidür. Pes, cânibeynde olan şevḳ u maḥabbet şüretde vâkı' olan [II,136b] ⁽¹⁾ münâsebet üzerine mübtenîdür ve münâsebet şüretde vâkı' adur ki şüret-i ḡaybiyye-i İlâhiyye-i esmâ'ıyye ⁽²⁾ şüret-i şehâdiyye-i imkâniyye-i âdemoiyyede zâhire olup ulûhiyyet şüret-i İlâhiyye-i esmâ'ıyyeyi ⁽³⁾ câmi'a olduğı gibi Âdem daḥı şüret-i nev'ıyye-i beşeriyyeyi câmi'dür ve şüret-i âdemoiyye ⁽⁴⁾ ol şüret-i İlâhiyye'den zâhiredür. Meşelâ; Âdem'den Ḥavvâ'nuñ zuhûr u iştîyâkı gibi. Fe-izâ kâne ⁽⁵⁾ kezâlik, mer'eye racülün ḥanîni Ḥaḳḳ'uñ racüle olan ḥanîni içün temşîl kılındı. Aña binâ'en ki ⁽⁶⁾ şüret-i insâniyye zevcdür; ya'nî şıfât-ı Ḥaḳ şüret-i insânda zuhûr itmekle şüret-i insâniyye ⁽⁷⁾ vücûd-ı Ḥaḳḳ'ı şef' itmişdür. Meşelâ mer'e vücûd-ı zâhirîsi ile racüli şef' eyledüğü gibi. Pes, racül ⁽⁸⁾ ferd iken mer'e anı zevc idüp vücûd-ı racül mertebe-i zükûriyyetde müte'ayyin iken mer'enün ⁽⁹⁾ vücûdında bi't-ta'ayyüni's-şânî ta'ayyün itmekle zevc olmuşdur. Ve zevciyyet-i racül kendüden müştakka ⁽¹⁰⁾ olan mer'e ile hâşıla olduğı gibi Ḥaḳ için i'tibâr olınan şef' iyyet daḥı vücûd-ı ⁽¹¹⁾ insân-ile zâhir oldu. Ve şelâse ki Ḥaḳ ve racül ve mer'edür, zâhire ve şelâse ile ferdiyyet ⁽¹²⁾ hâşıla oldu. *Kemâ ḳâle's-Şeyḫü raḍiya'llāhu 'anhū: "Fe-min-hunāke veḳa'atı'l-munāsebetu ve's-şüretu* ⁽¹³⁾ *a'zamu munāsebetin ve ecelluhā ve ekmeluhā. Fe-innehā zevcun, ey şefā'at vucûde'l-Ḥaḳḳi kemā kāneti'l-mer'atu* ⁽¹⁴⁾ *şufi'at bi-vucûdihî'r-raculi fe-şayyaratuhū zevcen fe-zaherati's-şelāsetu Ḥaḳḳun ve raculun ve imra'etun.*"³⁹⁷⁰ İmdi ⁽¹⁵⁾ muḳaddime-i mezbûreyi mehmâ-emken fehmi itdünse Ḥaḳ Sübhānehū ve Te'âlâ ḥabîbi Muḥammedü'l-Muştafâ 'aleyhi ⁽¹⁶⁾ min-şalātu'llāhi'l-evfāya nisāyı taḥbîb eyledi; fe-li-hāzâ ol ser-efrâz-ı küll daḥı ⁽¹⁷⁾ ḥadîş-i şerîfde "Ḥubbibe ileyye" diyüp kendü nefsinden "aḥbebtu" dimedi. Zîrâ ⁽¹⁸⁾ ḥubb-ı

³⁹⁷⁰ "Nefisler arzu duyar; fakat kazâ (kavuşmaya) engel olur. Ben de inlemekten şikâyetçiyim o da." Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 282; İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 236.

³⁹⁷¹ "Şeyh'in dediğı gibi: Suret; münâsebet yönünden en büyük, en azametli ve en mükemmel vasıtaadır. Zîrâ suret, Hakk'ın varlığını ikileştirdi. Nitekim kadın da yaratılışıyla erkeğı ikileştirdi ve onu kendine eş kıldı. Böylece Hak, erkek ve kadın olmak üzere üç şey ortaya çıktı." Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 283; İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 237.

Resûl şol Rabb-i muṭlaqadur ki ol anuñ şûreti üzredür. Pes, kendünün ⁽¹⁹⁾ ḥaḳḳıḳati olan Ḥaḳḳ’a anuñ maḥabbeti zātīdūr ve kendüden müteferri‘a olan nisāya ⁽²⁰⁾ maḥabbeti taḥbīb-i İlāhī ile vāḳı‘ olmuşdur. Kezālik racül-i kāmīlūn daḥı zevcesine olan maḥabbeti ⁽²¹⁾ rabbinūn maḥabbetine müte‘allıḳdur. Zīrā racülūn mer’eye maḥabbeti Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ aña olan ⁽²²⁾ vesāṭet-i ḥubbiyle ve ḥaḳ-ı İlāhī’nün anda taḥaḳḳuḳıyladur; zīrā mer’et daḥı mazhar-ı İlāhī’dür ⁽²³⁾ ve Ḥaḳḳ’uñ racüle ve racülūn mer’eye ḥubbı Ḥaḳḳ’uñ kendüye olan ḥubbıdur. Ve çünki racül ⁽²⁴⁾ taḥbīb-i İlāhī ile zevcesine maḥabbet eyledi, maḥabbetde vāḳı‘a olan vuşlatuñ ğāyetin ⁽²⁵⁾ ṭaleb eyleyüp ve neş’e-i ‘unşuriyye şûretinde nikāḥdan a‘zam vuşlat vāḳı‘ olmadı. ⁽²⁶⁾ Ve vuşlat-ı nikāḥiyyenūn a‘zamiyyeti olduğı-çün ḥīn-i vuşlatda şehvet racülūn cemī‘-i eczāsına ⁽²⁷⁾ sirāyet idüp racül-i müctemi‘ cümle-i eczāsıyla anda fānī olur ve şehvet ‘ämme [II,137a] ⁽¹⁾ olduğı-çün ba‘de’l-mübāşeret nikāḥ içün iġtisāl ile emr olındılar ve cümle-i eczāya ⁽²⁾ ṭahāret ‘ämme kılındı. Zīrā ‘inde ḥuşūli’ş-şehve mer’ede racülūn fenāsı ‘amm olup ⁽³⁾ ba‘z-ı eczāsı iştigāl-i Ḥaḳ’da kalmadı. Neş’e-i ‘unşuriyye şûretinde olan a‘zam-ı vuşlat ise ⁽⁴⁾ ḥīn-i vıḳā‘da ve ‘inde ḥuşūli’ş-şehvet ictimā‘da racül mer’ede fenā bulması idi. Pes, Ḥaḳ Te‘ālā şıfat-ı ⁽⁵⁾ ğayret ile muttaşıf olmağ-ıla ‘abd-i Ḥudā ğayr-ı Ḥaḳ’la mütelezziẓ olup ve mer’e Ḥaḳḳ’uñ ğayrı ⁽⁶⁾ olduğı hâlde ‘abd anuñla, “Telezzüz eyledüm.” i‘tikādında olmağdan Ḥaḳ Te‘ālā ‘abd üzerine ⁽⁷⁾ ğayret idüp ‘abdini ğusl ile taṭhīr eyledi kim ‘abd-i mezbūr ğayra nazar itmemele Ḥaḳḳ’a rücū‘ eyleye. ⁽⁸⁾ *Kemā kâle’ş-Şeyḥu: Fe-inne’l-Ḥaḳḳa ğayūrun ‘alā-‘abdiḥī en ya‘tekide ennehū yeltezzu bi-ğayriḥī fe-ṭahharahū bi’l-ġusli liyerici’a* ⁽⁹⁾ *bi’n-naẓari ileyhi fī-men feniye fīhi, iz lā-yekūnu illā zālike. Fe-izā şāhede’r-raculu fī’l-mer’eti kâne şuhūduhū* ⁽¹⁰⁾ *fī-munfa‘ilin, ve izā şāhedeḥū fī-nefsiḥī min-ḥayṣu zuhūri’l-mer’eti ‘anhu şāhede fī-fā‘ilin. Ve izā şāhedeḥū* ⁽¹¹⁾ *min-nefsiḥī min-ğayri’stiḥdāri şûretin mā tekūnu ‘anhu kâne şuhūduhū fī-munfa‘ilin ‘ani’l-Ḥaḳḳi bilā-vāsiṭatin,* ⁽¹²⁾ *fe-şuhūduhu li’l-ḥaḳḳi fī’l-mer’eti etemmu ve ekmelu li-ennehū yuşāhidu’l-Ḥaḳḳa min-ḥayṣu huve fā‘ilun ve munfa‘ilun, ve min-nefsiḥī* ⁽¹³⁾ *min-ḥayṣu huve munfa‘ilun ḥāşşaten. Fe-li-hāzā eḥabbe şalla’llāhu ‘aleyhi ve*

sellem, en-nisā'e li-kemāli şuhūdi'l-Haqqi ⁽¹⁴⁾ *fī-hinne, iz lā-yuşāhidu'l-Haqqā mucerreden 'ani'l-mevāddi ebeden, fe-inne'llāhe bi'z-zāti ġaniyyun 'ani'l-ālemīne, fe-izā kāne'l-emru min-hāze'l-vechi mumteni'an, ve lem-tekuni's-şehādetu illā fī-māddetin fe-şuhūdu'l-Haqqi a'zamu's-şuhūdi ve ekmelihi ve a'zamu'l-vuşlati en-nikāhu ve nazīruhu et-teveccuhu'l-İlāhiyyi 'alā-men ḥalaḫahū 'alā-şūratihī li-yahḫlifehū fe-yerā fīhi şūratehū bel nefsehū fesevvāhu ve 'addelehū ve nefeḫa fīhī min-rūḫihī. Ellezī huve nefsehū fe-zāhiruhū ḥalḫun ve bāṭinuhū Haqqun,*”³⁹⁷² ilā-āhirihi.³⁹⁷³ ⁽¹⁵⁾ İmdi şol ‘ārif ki zevcesine ḥadd-i mezbūr üzre maḥabbet eylese anuñ ḥubbi ḥubb-ı İlāhī olur ⁽¹⁶⁾ ve şol ġāfil ki menkūḫa ve yāḫūd memlūkesine şehvet-i ṭabī‘iyye üzre maḥabbet idüp ⁽¹⁷⁾ mücerred iltizāz-ı nefis içün mübāşeret kılsa ḥaḳīḳat-i emre cāhil olup ⁽¹⁸⁾ maḥabbet-i mezbūre ḥubb-ı İlāhī olduğın bilmez ve iltizāzı kimüñledür añlamaz ve anuñ ⁽¹⁹⁾ ḥubb u iltizāzı gūyā rūḫsuz bir şūret olur. Kāle’s-Şeyḫu raḍiyya’llāhu ‘anhu: Kemā kāle ba‘ḍuhum; ⁽²⁰⁾ **beyt:**

Şaḫḫa ‘inde’n-nāsi innī ‘āşikun
Gayra en lem-ya‘rifū ‘işḳī li-men

Kezālike hāzā eḫabbu'l-iltizāze ⁽²¹⁾ *fe-eḫabbu'l-maḥalle'lezi yekūnu fīhi, ve huve'l-mer'etu ve lākin ġābe 'anhu rūḫu'l-mes'eleti. Fe-lev 'alimehā le-'alime* ⁽²²⁾ *bi-men*

³⁹⁷² “Şeyh’in dediği gibi: Muhakkak ki Allah, kulunun kendisinden başkasıyla lezzet duymasına karşı gayûrdur. Bu sebeple erkeği (kadınla zevk duyarak yaşadığı birleşmeden sonra) gusülle temizler. Bunun sebebi; onun kendine gelmesi, tekrar kendisiyle telezzüz etmesi gereken tek varlık olan Rabbine dönmesi ve (başkasında değil) O’nda fāni olmasıdır. Erkek, Hakk’ı kadında görürse görmesi edilgen varlıkta (mef’ûlde) olur; kendi nefsinde görürse kadın da erkekten yaratıldığı için etkende (fâilde) görmüş olur. Erkek, kendisinden oluşmuş olan şeyin suretini aklına getirmeden Hakk’ı kendinde görürse bu müşâhede vasıtasız olarak Allah’tandır. Bu sebeple erkeğin kadında Hakk’ı görmesi tam ve kâmil olur; zîrâ Hakk’ı hem etken hem edilgen olarak müşâhede eder. Eğer kendi nefsinde görürse sadece edilgen olarak müşâhede eder. İşte Hz. Peygamber, Hakk kadında kâmilten müşâhede edildiği için kadınları sevmiştir. Zîrâ (kullar için) Allah, maddeden soyutken görülemez; (ancak yarattıklarındaki tecellileri ile müşâhede edilir). Çünkü zâtı yönüyle Allah, âlemlere ihtiyaç duymaz (zâtı onlarda görünmez). O hâlde Allah’ı bu âlemde (kendî zatıyla) görmek imkânsızdır; fakat kadında müşâhede edilmesi kâmil bir müşâhededir. Vuslatın en büyüğü cinsel birleşmedir. Çünkü bu, Allah’ın kendisine halîfe olarak seçtiği ve kendi sureti üzere yarattığı mahlûka karşı gösterdiği teveccühün yansımasıdır. Böylece onda kendisini görür. Allah bu yönelişle insana denge vermiş ve ona kendi ruhundan üflemiştir. (Yani) insanın zâhiri halk olsa da bātını Hak’tır.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 284-285; İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 237-238.

³⁹⁷³ “fe-izā kāne'l-emru...” ifadesinden buraya kadarki kısım, sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

*eltezzu, ve men eltezzu, ve kâne kâmilin. İntehâ kelâmu's-Seyh.*³⁹⁷⁴ İmdi bunun kemâ-hiye tafşîlin murâd iden ⁽²³⁾ *Füşûş*'uñ şürûhına mürâca' at eylesün. Pes, Hâzret-i Mevlânâ kıddesa'llâhu sirrahû meşreb-i ⁽²⁴⁾ Ahmedî ve kadem-i Muhammedî üzre olmağ-ıla ol teveccüh-i irâdî şuver-i 'unşuriyye 'âleminde nikâh ⁽²⁵⁾ ve ervâh-ı nûriyye 'âleminde himmet ve zühür-ı nitâc için ma'ânide tertîb-i muqaddemât ve bunun ⁽²⁶⁾ küllîsi ferdiyye-i ulânuñ vücûh-ı mezbûreden her bir vechde nikâhı olduğın müşâhede vü mu'âyene³⁹⁷⁵ ⁽²⁷⁾ ve zıkr olınan esrâr u ma'ânîye işâret idüp buyururlar ki:

[II,137b] ⁽¹⁾ **Merd u zen çun yek şevd ân yek tuyî**

Çünkü ta' ayyûn-i merd ü zen fânî vü mahv olup ⁽²⁾ mertebe-i vahdetde beķâ bulalar, ol vahdet-i muṭlaķa-i bilâ-ķayd sensin.

Çunki yekhâ mahv şud ⁽³⁾ ânek tuyî (1811)

Çünkü muķâbil-i keşerât-ı a' dâd olan vâhidler hâlik ü mahv ola, ancağız ⁽⁴⁾ sensin. “Ânek”de olan kâf taşğîr içündür. Ve bu beyt-i şerîfde *Meşnevî-i Şerîf*’uñ evvelinde olan “Ez-nefirem merd u zen nâlîdeend”³⁹⁷⁶ beytinde virilen ma' nâ dağı ķâbildür, maḥalline mürâca' at olına. Ve ḥâlâ olan taḥķîķüñ dağı mefhûmı ol ma' nâyı mutazammındur. Fe'fhem.³⁹⁷⁷ Pes, ey ma' bûd bi'l-ḥaķ ve Feyyâz-ı Muṭlaķ! ⁽⁵⁾ Bu muḥaķķaķdur ki evvelen ü âḥiren ve zâhiren ü bâṭınan senden ğayrı mevcûd yokdur. ⁽⁶⁾ Ve lâkin:

İn men u mâ behr-i in ber-sâḥtî

³⁹⁷⁴ “Muhyiddîn İbn Arabî şöyle dedi: ‘Bazılarının dediğı gibi; beyt: ‘İnsanlar benim âşık olduğumu bilseler de kime âşık olduğumu bilmiyorlar.’ Bunun gibi, bu (kişi) lezzet ve haz almayı sevdiğı gibi hazzın bulunduğu mahalli de sevmiştir. Zevk mahalli ise kadındır. Fakat (cehâleti sebebiyle) meselenin ruhunu kavrayamamıştır. Eğer kiminle zevk duyduğunu ve haz alanın esâsen kim olduğunu bilseydi ilimde kâmil biri olurdu (ve kendini de Rabbini de hakkıyla bilirdi).’ Şeyhin sözleri sona erdi.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, **a.g.e.**, Çev. N. Gencosman, s. 286; İbnü'l-Arabî, **a.g.e.**, Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 239.

³⁹⁷⁵ Bu kelimeden sonra “idüp” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

³⁹⁷⁶ “Feryâdımdan dolayı erkek ve kadın (herkes) müteessir olup inlemektedir.” *Mesnevî*’nin 2. beytinin 2. mısrasıdır.

³⁹⁷⁷ “Ve bu beyt-i şerîfde...” kısmından buraya kadarki açıklamalar metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Bu mā vü men ve ta‘ ayyünât-ı keşîreyi anuñ-çün düzdüñ ⁽⁷⁾ ve dürer-i mezâhiri rişte-i vücûda anuñ-çün dizdüñ ki;

Tâ tu bâ-hod nerd-i hîdmet ⁽⁸⁾ bâhtî (1812)

Tâ kim ey haķîkat-i vâhîde! Sen kendü şu ‘ünât-ı zâtîyye ve zuhûrât-ı ⁽⁹⁾ esmâ’iyyeñ ile nerd-i hîdmet oynayasın. ‘Attâr kuddise sirruhû.³⁹⁷⁸

(10) Tuyî aşl-i tamâmet kâ ‘inâtî
Haķîkat der-‘ iyan tû nûr-i zâtî³⁹⁷⁹

Şudem hāmûş u dîdem ibtidâyet
Şudem bî-hûş u dîdem intihâyet³⁹⁸⁰

(11) Ne-dârem hiç cumle ez-tu dârem
Çu dârem rûy-i tû men ğam ne-dârem³⁹⁸¹

(12) Ne-dârem hiç cuz didâret ey cân
Çerâ hestî zi-h ‘îş-i h ‘îş pinhân³⁹⁸²

Yakîn in-câ tu râ bi’şnâhtem men
Numûd-i h ‘îş der-tû bâhtem men³⁹⁸³

(13) Âh ey eĥadiyyun bi’z-zât! Senüñ vaşluñı kim idrâk idebilür? Meger kendü vaşluñı girü sen bilürsin.³⁹⁸⁴ (14) İlâhî! Başar-ı başîreti nûr-ı tecellî-i eĥadiyyet ⁽¹⁵⁾ mükeĥhel ü münevver itdükde senden ğayrı kim görünür? Ve mā vü men senüñ vech-i eĥadiyyetüñ müşâhede-i-çün ⁽¹⁶⁾ bir mir’ât gibi olur.

Tâ men u tûhâ heme yek cân şevend

Hattâ men ü tû ve mütekellim ü muĥâţab kaydları ⁽¹⁷⁾ nûr-ı tecellî-i zâtı müstaĥrak ve deryâ-yı eĥadiyyete ğark olduĥda dükelisi bir cân olurlar.

(18) ‘Âķibet mustaĥrak-i cânân şevend (1813)

³⁹⁷⁸ *Cevherü’z-zât*’ın “Der-Hitâb Kerden-i bâ-Rûhu’l-Kudüs...” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org> 10 Nisan 2018.

³⁹⁷⁹ “Kâinatın kemâlinin esâsı sensin. Hakikat apaçık görünüyor: Sen zâtî olarak nursun (varlığın nurdan ibarettir).”

³⁹⁸⁰ “Sustum ve senin başlangıcını gördüm; kendimden geçtim ve senin nihâyetini gördüm.”

³⁹⁸¹ “Senden başka hiçbir şeye sahip değilim; senin yüzünü görünce bende dert kalmaz.”

³⁹⁸² “Ey sevgili! Seni görmekten başka hiçbir (arzum) yok. Sen öyle bir varlıksın ki zâtın zâtından gizlidir.”

³⁹⁸³ “Şüphesiz ben seni burada tanıdım; kendi varlığımı sende kaybettim.”

³⁹⁸⁴ Bundan sonra “İn men u mā behr-i in ber-sâhtî: Bu men ü māyı anuñ-çün âh kim” yazılmışsa da yukarıda geçmiş olan beytin ilk mısrasının tekrar yazıldığı fark edilip üzeri çizilerek iptal edilmiştir.

Ve ‘ākıbetü’l-emr ezdād mürtefi‘ olup müstağrağ-ı cānān ⁽¹⁹⁾ olurlar.

İn heme hest u biyā ey emr-i kun

‘Adl bi-ma‘ nā ‘ādil olduğu gibi emr dahı bi-ma‘ nā āmir olup ⁽²⁰⁾ “ey āmir-i kün” ve yāhūd muzāf taqdīr olınup “ey zū emr-i kün” diyüp hitāb bilā-enāniyyet ⁽²¹⁾ ve işneyniyyet vahdet-i maḥzaya olmak üzere bu zıkr olınan ifnā’-i men ü mā ve maḥv-ı vüçūd-ı ⁽²²⁾ vehmī dükeli vardır ve beḳā’-i ebedī ve ḥayāt-ı sermedī ol Hāzret-i zāt-ı baḥta maḥşūşdur. ⁽²³⁾ Ve sen gel ey “kün” emrini idici ve mükevvenātı “kün” demekle var idici emr şāhibi! İlāhā, melikā, ⁽²⁴⁾ ma‘ būdā! Egerçi saña gel didüm, ve lākin;

Ey munezzeh ez-biyā vü ez-seḥun (1814)

Ey eḥadiyyü’z-zāt ⁽²⁵⁾ ve sermediyyü’ş-şifāt! Sen gel demekden ve ḥarf ü şavtla emr eylemekden ve zāt-ı bī-ḥūnuña eger kitābet ve eger şarāḥat ile ⁽²⁶⁾ imā vü işāret olunmağdan munezzeh bir pādīşāh-ı bī-miṣāl ve sulṭān-ı selāṭīn-i lā-yezālsin. ⁽²⁷⁾ Ne ān ki aşḥāb-ı keşf ü ‘ıyān ve erbāb-ı zevk u vicdānuñ teşbīhleri mücesseme vü müşebbehe tā’ifesi [II,138a] ⁽¹⁾ gibi ve tenzīhleri dahı mu‘aṭṭale gürūhı gibi ola, belki erbāb-ı vahdet ve Ehl-i Sünnet ve Cemā‘at’uñ teşbīhleri ⁽²⁾ ‘ayn-ı tenzīh ve tenzīhleri ‘ayn-ı teşbīhdür. Ve kelimāt-ı ḳudsiyye-i aşḥāb-ı üns, mezāhib-i ⁽³⁾ müşebbehe ve bāṭılaya müşābih olmamağ-içün ve muvāfaḳat bulınmamağ-içün “biyā” diyü teşbīhden ⁽⁴⁾ söylenürken fi’l-ḥāl tenzīh lāzımdur. Ve “biyā” demekden murādımız: “Ey munezzeh ü müte‘āl! ⁽⁵⁾ Vahdāniyyet-i muṭlaḳa ve zuḥūr u bürüz ile “kün” emrinüñ şāhibisin.” dimekdür. Yoḥsa ey Eḥadī ⁽⁶⁾ vü Şamedī!

Cism cismāne tevāned dīdenet

Cism-i maḥz-ı keder olanlar ve mertebe-i ṭabī‘at u cismāniyyetde ⁽⁷⁾ ḳalanlar, ancak seni cismāne görmege ḳādir olur, ammā nice görebilür? Kendüler mertebe-i cismden güzer itmemekle ⁽⁸⁾ ‘aḳl u idrākleri cismāniyyetde ḳalup Mu‘tezile dahı “Vüçūd-ı Bārī cism degildür ki görine.” ⁽⁹⁾ diyü muṭlaḳā rü’yeti inkār iderler ve mücessemiler ise āteş-perest gibi müşrik ve mecūsī ⁽¹⁰⁾ mertebesinde bulınurlar ve vahdet-i muṭlaḳanuñ zuḥūrından maḥrūm ḳalurlar. Pes, ⁽¹¹⁾ bu tā’ife-i süfliyye hiç aşḥāb-ı rü’yetden olmak ḳābil midür? Degildür!

Der-ḥayāl āred ḡam⁽¹²⁾ u ḥandīdenet (1815)

Ṭā'ife-i müşebbehîyye senüñ ḡam u ḥande ve dıḥk ü feraḥuñı ḥayāle getürür ve cismde olan⁽¹³⁾ ḡam u ḥande gibi kıyās ider; zîrā cismden ḡayrı nesne bilmez. Meşelâ lisân-ı şer' de vârid⁽¹⁴⁾ olan ḡam u ḥandeyi müşebbehe vü mücesseme ṭā'ifesi muṭlaḳâ zâhirine ḥaml idüp müteşâbihâtıdan⁽¹⁵⁾ olan âyātuñ te'vîlin itmezler. Meşelâ: “Ve câ'e rabbuke”³⁹⁸⁵ âyeti ve “Ḍaḥika'llāhu el-bāriḥate.”³⁹⁸⁶ ve daḥı⁽¹⁶⁾ “Va'llāhu yefraḥu bi-tevbeti 'abdihi'l-mu'mini.”³⁹⁸⁷ eḥādîş-i şerīfesini zâhire ḥaml idüp cismānî olan⁽¹⁷⁾ iyāb ü zehāb ve ḥande vü ḡamı taḥayyül iderler ve ṭarîḳ-ı tevḥīdden ḥurûc iderler.⁽¹⁸⁾ Ve bu beyt-i şerīfde bu ma'nāya daḥı işâret vardır ki cismāniyyet mertebesinde olup⁽¹⁹⁾ ve müteşâbihâtı ḥayāle getürüp ol i'tikād üzre olanlara Ḥaḳ Tebāreke ve Te'ālā yevm-i kıyāmetde⁽²⁰⁾ 'aḳīdeleri üzre tecellî ider. Zîrā anlar kendü nefslerinde taşavvurı ile ca'l itdükleri⁽²¹⁾ şüretten ḡayrı ilāha i'tikād itmezler. Ḥāl-i ān ki ol şüreti nefslerinde kendü zann⁽²²⁾ u vehmleri ve fıkır ü ḥayālleriyile iḥdâş idüp ḥāşâ ilāhı ol şüret-i mec'üle üzre⁽²³⁾ taşavvur u i'tikād idüp aña ḥaşır iderler. Fe-li-hāzâ Ḥaḳ Sübhānehü ve Te'ālā her birine şüret-i i'tikādı⁽²⁴⁾ üzre tecellî eyledükde ikrār idüp ve şüret-i uḥrāda tecellî eyledükde inkār ve belki⁽²⁵⁾ andan isti'āze iderler. Nitekim *Şaḥîḥ-i Müslim*'de bu ḥadîş-i şerīf bu vechle vâriddür ki:⁽²⁶⁾ “İnnehü te'ālā yetecellā yevme'l-kıyāmeti fî-şūratın yunkirūnehü fîhā ve yeḳūlu ene rabbukum fe-yeḳūlūne ne'ūzu bi'llāhi minke, innā naḥnu⁽²⁷⁾ li-rabbınā muntaẓirūne, fe-yeḳūlu hel beynekum ve beyne rabbikum 'alāḳatun, fe-yezḳurūnehā lehü ve huve a'lemu bihā fe-yetecellā lehum, [II,138b]⁽¹⁾ fî-tilke's-şūratı fe-ya'rifūnehü fe-yescudūne lehü.”³⁹⁸⁸

³⁹⁸⁵ “Rabbin(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiğinde” (Fecr 89/22, nâkıs iktibas)

³⁹⁸⁶ “Allah dün güldü (sizden râzı oldu).” Ensâr'dan Ebû Talha ve eşinin yaptığı fedâkarlık üzerine söylenen bu hadîs-i şerīfin tamamı için bkz. Buhârî, *Saḥîh*, C. 8, s. 3560 (kitâbu menâkıbı'l-ensâr, 9. Bâb, 23 numaralı hadîs); C. 10, s. 4849-50 (kitâbu't-tefsîr, 306. Bâb, 409 numaralı hadîs).

³⁹⁸⁷ “Allah, mü'min kulunun tevbesiyle sevinir.” Bu anlamı ihtiva eden hadîsler için bkz. Buhârî, *Saḥîh*, C. 13, s. 6246 (kitâbu'd-daavât, 3. Bâb, 4 ve 5 numaralı hadîsler); Müslim b. el-Haccâc, *Saḥîh*, C. 8, s. 234-39 (kitâbu't-tevbe, 1. Bâb, 1-8 numaralı hadîsler); Tirmizî, *Sünen*, C. 6, s. 131 (duâ babları, 103. Bâb, 3767 numaralı hadîs).

³⁹⁸⁸ “Muhakkak ki Allah, kıyâmet günü onların hoşlanmayacakları (farklı) bir surette tecelli eder ve ‘Ben sizin rabbinizim.’ der. Onlar da: ‘Senden Allah’a sığınırız. Biz rabbimizi bekliyoruz.’ derler. Allah da: ‘Sizinle rabbiniz arasında bir işaret var mı?’ diye sorar. Onlar, Allah bunu daha iyi bildiği hâlde bu işareti söylerler. Böylece onlara, o surette tecelli eder; onlar da O’nu tanırlar ve O’na secde

İmdi, “Bu hadîş-i şerîfde vâkı‘ olan şüretten ⁽²⁾ murād, erbâb-ı ‘aķā‘id-i muhtelifenüñ Hâķ Sübhānehû ve Te‘ālâ hâķķında olan şüret-i ⁽³⁾ i‘tikādıdır.” demişler. *Ve ruviye ‘an-Ebî Mûsâ el-Eş‘ariyyi rağiya’llāhu ‘anhu: Semi‘tu Rasûla’llāhi şalla’llāhu ‘aleyhi ⁽⁴⁾ ve sellem, yeķûlu, izâ kâne yevme’l-ķiyāmeti muşşile li-kulli ķavmin mâ kânû ya‘budûne fî-dâri’d-dunyâ ⁽⁵⁾ fe-yezzebe kulle ķavmin ilâ-mâ kânû ya‘budûne, ve yebķā ehlu’t-tevhîdi fe-yuķālu lehum mâ tentezirûne ⁽⁶⁾ ve ķad zehebe’n-nâsu fe-yeķûlûne inne lenâ rabben kunnâ na‘buduhû fî-d-dunyâ lem-nerahu fe-yuķālu e ta‘rifûnehû izâ ra’eytumûhu fe-yeķûlûne ne‘am, fe-yuķālu lehum keyfe ta‘rifûnehu ⁽⁷⁾ ve lem-teravhu, ķālû innehû lâ-şebihe lehû fe-yenkeşifu lehum ‘ani’l-ķicābi fe-yenzurûne ila’llāhi fe-yeķurrûne succeden ⁽⁸⁾ ve yebķā aķvāmen fî-zuhūrihim, mişlu şayāşi’l-baķari,³⁹⁸⁹ fe-yurîdune’s-sucûde fe-lâ-yesteķî‘ûne, ⁽⁹⁾ fe-yeķûlu’llāhu yâ ‘ibādî irfe‘û ru‘usekum ķad ce‘altu bedele kulle raculin minkum raculen mine’l-yehûdi ⁽¹⁰⁾ ve’n-naşârâ fî’n-nâri. Şadaķa Rasûlu’llāhi ‘aleyhi şalavātu’llāh.³⁹⁹⁰ Ve muķtedâ-yı erbâb-ı vahdet, ⁽¹¹⁾ Şeyh-i Ekber rağiya’llāhu ‘anh Faşş-ı Hûdiyye’de buyururlar ki: *Ve bi’l-cumleti fe-lâ-budde li-kulli şaķşin min-‘aķîdetin ⁽¹²⁾ fî-rabbihî yerci‘u bihâ ileyhi ve yaţlubuhû fîhâ fe-izâ tecellâ lehu’l-haķķu fîhâ ‘arafehû ve aķarra bihî ve in tecellâ lehû ⁽¹³⁾ fî-ğayrihâ enkerahu ve**

ederler.” Müslim’de bu kısımdaki anlamı da içeren iki uzun hadis-i şerif rivâyeti vardır; fakat lafızlarında şerh metnindekine göre farklılıklar mevcuttur. Bkz. Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 1, s. 250-260 (kitâbu’l-imân, 81. Bâb, 302 numaralı hadis). Yine bu mâhiyette bir hadis için ayrıca bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 14, s. 6470-6474 (kitâbu’r-rikâk, 52. Bâb, 156 numaralı hadis).

³⁹⁸⁹ Derkenara “lugať” kaydıyla “sayâsî” kelimesinin öküzüñ boynuzu anlamındaki “sîsâ” nın çoğulu olduğu Arapça olarak yazılmıştır.

³⁹⁹⁰ “Ebû Mûsâ el-Eş‘arî’den (r.a) rivâyet edilmiştir. O dedi ki: Ben Hz. Peygamber’i şöyle buyururken işittim: Kıyâmet günü geldiğinde topluluklara dünya yurdunda taptıkları şeyler gösterilir ve her topluluk kendi taptığı şeye gider; ehl-i tevhîd ise yerinde kalır. Onlara: ‘Neyi bekliyorsunuz? (Bakın) insanlar gitti.’ denilir. Onlar da: ‘Bizim dünyadayken ibadet ettiğimiz bir rabbimiz vardı ve biz onu görmüyorduk.’ derler. Bu sefer onlara: ‘O’nu görerseniz tanır mısınız?’ diye sorulur. Onlar da ‘Evet.’ derler. Bu sefer onlara: ‘Nasıl tanırırsınız? O’nu görmediniz ki.’ denilir. Onlar da ‘Onun benzeri yoktur, (bu hususiyetiyle tanırız).’ derler. Böylece ehl-i tevhîdden perde kaldırılır, Allah’a bakarlar ve secdeye kapanırlar. Orada öküzüñ boynuzu gibi zuhûr etmiş (görünen) bazı kavimler de kalır, onlar da secde etmeye çalışırlar; fakat bunu başaramazlar. Allah da: ‘Ey kullarım, başlarınızı kaldırın! Sizin içinizden Yahudilerden ve Hristiyanlardan olan her biriniz için cehennemde (amellerinin) karşılığını yarattım.’ der. Allah Resûl’ü (s.a.v) doğru söyledi.” Benzer bir rivâyet için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 16, s. 7307-7315 (kitâbu’t-tevhîd, 24. Bâb, 66 numaralı hadis); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 328-331 (cennetin sıfatı babları, 19. Bâb, 2682 numaralı hadis). Yukarıdaki üç hadis rivâyeti ile bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 768 (1815. beyit).

ta‘avveze minhu, ve esā‘e‘l-eđebe, ‘aleyhi fī-nefsi‘l-emri, ve huve ‘inde nefsihī kād te‘eddebe ⁽¹⁴⁾ me‘ahū, fe-lā-ya‘tekidu mu‘tekidun ilāhen illā bimā ce‘ale fī-nefsihī fe‘l-ilāhu fī‘l-i‘tikādāti bi‘l-ca‘li fe-mā ra‘ev ⁽¹⁵⁾ illā nufūsehum, ve mā ce‘alū fīhā fe‘nzur merātibe‘n-nāsi fī‘l-‘ilmi bi‘llāhi huve ‘aynu merātibihim fī‘r-ru‘yeti ⁽¹⁶⁾ yevme‘l-kiyameti. ³⁹⁹¹ İlā āhīrihī. Hāşıl-ı kelām mertebe-i cismāniyyet ve ‘aķīde-i muķayyede üzre beste olanlar ⁽¹⁷⁾ sa‘ādet-i ‘uzmāya nā‘il olmazlar. Zīrā ol vücūd-ı muṭlaķ ve Hāzret-i Hāķķ min-ḥayṣu‘l-ıtlāķ ⁽¹⁸⁾ ve‘l-lā ta‘ayyūni ve‘z-zāt ta‘ayyūn ve taķayyüdden ve bir şüretde tecellī idüp ol şüretde ⁽¹⁹⁾ olan i‘tikāddan münezzehdür ve lâkin min-ḥayṣu‘l-esmā‘i ve‘ş-şifāt zuhūrāt-ı ⁽²⁰⁾ muḥtelife ve tecelliyāt-ı mütebāyine vardır. Pes, ķulüb-ı ṭāhireleri zūnūn-ı ‘aķliyye ve ‘aķā‘id-i ⁽²¹⁾ vehmiyyeden sāzece olan ve kūdūrāt-ı cismāniyyeden rehā bulan erbāb-ı keşf ⁽²²⁾ ü şühūd ve aşḥāb-ı ‘irfān u vücūd Hāķķ‘ı bir şürete ḥaşr itmezler ve ‘aķd-i vāḥide taḥṣīş ⁽²³⁾ idüp anda i‘tikād itmezler. Belki ekvān-ı muḥtelifeden her bir şey‘de tecelliyāt-ı Rabbāniyye‘yi ⁽²⁴⁾ ol şey‘de esmā‘-i İlāhiyye‘den her birisinin rabb-i ḥaşşı olan ismūn zuhūr-ı tecellīsi ⁽²⁵⁾ ve eşyānuñ isti‘dādları ḥasebiyle müşāhede idüp bir tecellīde Hāķķ‘a iķrār ve ānā ⁽²⁶⁾ muḥālif olan tecellī-i āḥerde Hāķķ‘ı inkār itmezler. Ve müşāhede kılduķları tecelliyāta ⁽²⁷⁾ daḥı ḥaşr itmeyüp her ķankı şüretde tecellī iderse esmānuñ tecelliyātı ḥasebiyle müşāhede-i Hāķ [II,139a] ⁽¹⁾ iderler. Zīrā sābıķu‘z-zıķr olduķı üzre tecellīde tekerrür olmayup tecelliyāt u şu‘unāt ⁽²⁾ ğayr-ı mütenāhiyedür. Ve Hāķ Sübhānehū ve Te‘ālā ber-müceb-i: “Kulle yevmin huve fī-şe‘nin,” ³⁹⁹² her ānda bir şe‘n ⁽³⁾ ve bir tecellī-i ğayr-ı mükerrereddür. Ammā dīde-i cānları a‘mā olup ve ḥucub-ı cismāniyyet ve ağṭiye-i ⁽⁴⁾ zūnūn u ḥayālāt ile mestūr u muḥtecib olan der-besteler

³⁹⁹¹ “Her şahıs için, onunla Rabbine döneceği ve Rabbini onda arayacağı, Rabbi hakkında bir inanç lâzımdır. Hak, o şahsa inandığı surette görüldüğünde o kişi Hakk’ı tanır ve kabul eder; fakat bildiği suretin dışında bir surette belirirse onu tanımaz ve uzak durur. Kişi bu tavrıyla esâsen Allah’a karşı edepli davrandığı zannını taşır. O hâlde herkes, nefsinde icat ettiği (oluşturduğu ve kabul ettiği) ilâha inanır ve onu görür. Bu durumda, taptığı ilâh da itikâdında oluşturduğu ilâhtan ibaret olur. (Bahsedilenlere dikkatle) nazar et (ve şunu idrak et)! İnsanların Allah’a dâir bilgilerindeki mertebeler, kıyâmet gününde Allah’ı görme mertebeleriyle aynıdır.” Bkz. Muhiddîn-i Arabî, a.g.e., Çev. N. Gencosman, s. 109; İbnü‘l-Arabî, a.g.e., Çev. ve şerh: E. Demirli, s. 119.

³⁹⁹² “O, her an yaratma hâlinindedir.” (Rahmân 55/29, nâkıs iktibas)

Hakḳ'ı kendü mu' teḳadlarına ⁽⁵⁾ ḥaşr idüp her birisi âḥerüñ şüret-i ' aḳîdesinde zâhir olan tecellîyi nefy iderler.

Her kirâ nefy-i firâvân şud u işbâtî nîst
Gerçi binâ'st velî şâhib-i mir'âtî nîst³⁹⁹³

⁽⁶⁾ *Ve ḳâle's-Şeyḥu raḍiya'llâhu 'anhu fi'l-Futûḥâtî: İnne'l-Mu'tezilete lâ-yera'llâhe te'âlâ yevme'l-ḳiyâmeti, ve in ⁽⁷⁾ deḫale'l-cennete li-ennihû mâ 'arafihû ve mâ i'teḳadehû bi-ennihû câ'izu'r-ru'yeti.*³⁹⁹⁴ Pes, dünyâda nâsuñ 'ilm bi'llâhda ⁽⁸⁾ olan merâtibine nazar eyle. Rü'yet-i Hakḳ'da anlaruñ merâtibinden mer'î olan şey' nâsdan her birinüñ ⁽⁹⁾ 'ilm bi'llâhda olan isti'dādât-ı muḥtelifesi ve neş'e-i dünyeviyyede terbiye ve şoḥbeti ḥasebiyle ⁽¹⁰⁾ nâ'il ü bâliḡ oldukları kemâl-i ḳârdür ki ol kemâl aña maḥşûşdur. **Hocendî:**³⁹⁹⁵

Heme kes-râ nazârî ez-tu temennâ bâşed
În tevaḳḳu' heme ez-dîde-i binâ bâşed³⁹⁹⁶

Gerçi çun çeşm-i tu uftâde be-gunci'st Kemâl
Bâ-ḥayâl-i tu me-pindâr ki tenhâ bâşed³⁹⁹⁷

İmdi ey tâlib-i keşf ⁽¹¹⁾ ü şühûd! Mertebe-i erbâb-ı 'irfân ve ehl-i zevḳ u vicdâna nâ'il olmak dilerseñ bir 'aḳd-i ⁽¹²⁾ maḥşûş ile muḳayyed ü beste olmayup cemî'-i ânda tecelliyât-ı İlâhiyye'yi müşâhede ḳılasın. ⁽¹³⁾ Ammâ sende bu ḥâlet zuhûr itmege nazar-ı mürşid-i kâminden ḳalbünde nûr-ı maḥabbet-i İlâhiyye leme'ân ⁽¹⁴⁾ idüp seni mertebe-i cismâniyyetden ḳurtarup göñül gözin küşâde ḳılmaḡ gerek. Yoḫsa ⁽¹⁵⁾ cismânî olan çeşm ile sen bu ma'nâyı ḳanda müşâhede idersin? Aña binâ'en *Meşnevi-i* ⁽¹⁶⁾ *Şerîf*üñ ba'z-ı nüshalarında bu beyt-i şerîf; **M:** “Çeşm-i cismânî tevâned dîdenet” vâḳi' olup ⁽¹⁷⁾ şurrâḥdan ba'z-ı dahı istifhâm olmak üzere ma'nâ

³⁹⁹³ “Nefyi çok olan ve işbâtı olmayan kişi; gözü gören, fakat aynası olmayan biri gibidir.” Bu beyit metindeki yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

³⁹⁹⁴ “İbn Arabî *Fütûḥât*'ta şöyle dedi: Mu'tezile cennete girse bile kıyâmet gününde Allah'ı göremeyecektir; çünkü onlar Allah'ı görmenin câiz olacağını bilmiyorlar (anlamıyorlar) ve buna iman etmiyorlardı.”

³⁹⁹⁵ Kullandığımız Dîvân neşrinde şâirin yedi beyitten oluşan bir gazelinde tespit edilen bu beyitler başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Gazelin tamamı için bkz. Hocendî, **a.g.e.**, s. 197.

³⁹⁹⁶ “Herkes senden bir bakış (yakalamayı) ümid eder. (Fakat) bu arzu ve beklenti, dâimâ gören gözden olur.”

³⁹⁹⁷ “Kemâl, senin gözünden düşüp değersizliğe mahkûm edilse de sanma ki hayâlinle yalnız olur.”

virüp “Cismānī olan çeşm ⁽¹⁸⁾ seni görmege kâdir olur mı? Olmaz. Ve saña kimesne dıhk ü ğamı hâtırına ve hayâline ⁽¹⁹⁾ götürür mi? Getürmez.” diyü tahkîk itmişlerdür. Fi’l-hakîka böyledür. Zîrâ:

Dil ki ü beste’y ⁽²⁰⁾ ğam u ħandidenest

Bir dil ki henüz ğam u ħandenün bestesidür.

Tû me-gû ki lâıyık-i ân dîdenest (1816)

⁽²¹⁾ Sen dime kim ol gönül ol görmeklige lâıyıkdur. Zîrâ müşâhede-i Hakk’a sezâ-vâr olan ⁽²²⁾ kalb, ğam u ħande ve kıyûdât-ı sâ’ireden âzâd olan kalb-i şâf-ı ‘ârifdür, ⁽²³⁾ ğayrısı degildür.

Ân ki ü beste’y ğam u ħande buved

Ol dil ki beste-i ğam u ħande ola,

⁽²⁴⁾ **Û bedîn du ‘âriyet zinde buved (1817)**

Ol şâhib-i dil bu iki ‘âriyet ki ğam u ħandedür, anuñ ⁽²⁵⁾ sebebiyle zinde olur ve ‘âriyeti olan ħüzn ü sürür ve ğam u şâdî gitdükde ħayâtı ⁽²⁶⁾ zâ’ile ve mürde olur. Hâşıl-ı kelâm, tecellî-i vahdet-i muṭlaқа ile uḫrevî vü dünyevî cemî’-i kıyûdâtdan ⁽²⁷⁾ ħalâş olmayan dil, bestedür ve tecellî-i zât ile mertebe-i itlâķda bulunan kalb restedür.

[II,139b] ⁽¹⁾ **Mağribî:** ³⁹⁹⁸

Biyâ ki kerdeem ez-naķş-i ğayr âyine pâk
Ki tâ tu çehre-i ħod-râ bedû kunî idrâk ³⁹⁹⁹

⁽²⁾ Eger nazar ne-kunî sūy-i men be-âyine kun
Tu ħod be-mişl-i menî key nazar kunî ħâşâk ⁴⁰⁰⁰

Egerçi âyine-i rûy-i cân-fezâ-yi tu’end
Heme ‘uķûl u nufûs u ‘anâşir u eflâk ⁴⁰⁰¹

⁽³⁾ Velî turâ ne-numâyed be-tu çunân ki tuyî
Meger dil-i men-i miskîn bî-dil-i ğam-nâk ⁴⁰⁰²

³⁹⁹⁸ Bu şiir için bkz. Lewisohn, a.g.e., s. 247-248.

³⁹⁹⁹ “Gel! Zîrâ sen kendi çehreni idrak et (gönül aynamda gör) diye aynayı senden başka her şeyin görüntüsünden temizledim.”

⁴⁰⁰⁰ “Eğer bana doğru bakmazsan aynaya bak. Sen de benim gibisin, (atılacak olan) çöpe bakıyorsun.”

⁴⁰⁰¹ “Bütün akıllar, nefisler, unsurlar ve felekler senin hayat veren yüzünün aynasıdır.”

⁴⁰⁰² “Ancak benim miskin gönlüm dertli bir âşık olduğu için seni sana göstermiyor.”

- (4) Tamâm-i çehre-i hod-râ bedû tevânî dîd
Ki hest mazhar-i nâm u laîf u şâfî vu pâk⁴⁰⁰³
- Çerâ guzer ne-kunî ber-dilî ki ez-pâkî
Îzâ merartu bihî mâ vecedtu fîhi sivâk⁴⁰⁰⁴
- (5) Ve lev celevtu ‘ale’l-ķalbi mâ celevtu ‘aleyh
Li-ecli ķurbetihî bel li-ennehû miclâk⁴⁰⁰⁵
- Merâ ki nusķa-i mecmû‘-i kâ’inât-i tu’em
Revâ me-dâr be-ķ’ârî fikende ber-ser-i ķâk⁴⁰⁰⁶
- Be-sâķil erķi fikendî be-baķr bâz ârem
Ki mevc-i baķr-i muķîķ-i tu’em nîm ķâķâk⁴⁰⁰⁷
- (7) Zuhûr-i tu be-menest u vucûd-i men ez-tu
Dilest tezâhhur-i levlâye lem-ekun levlâk⁴⁰⁰⁸
- Tu âftâb-i munîrî vu Mağribî sâye
(8) Zi-âftâb buved sâye-râ vucûd u helâk⁴⁰⁰⁹

Âh kim bu aķvâlûn tercümânî ve bu aķvâlûn dırağamânî ‘ışķdur, ⁽⁹⁾ ğayrı degildür. Ve ğavâmîz-ı esrâr-ı mezbûre ihâķa-i ‘aķl-ı derrâkden birûn ve şümûl-i vehm ⁽¹⁰⁾ ü idrâkden bâlâ-ter ü füzûndur ve ‘âşîķuñ vucûdında kâr-fermây olan ‘ışķ-ı Hudâ’dur ⁽¹¹⁾ ve evşâf u ķâlât-ı ‘uşşâķ ķadd ü ğâyetden cüdâdur. Ve bu maķâlimizûn şâhid-i ‘âdili ⁽¹²⁾ ğüftâr-ı Hâzret-i Mevlânâ’dur ki buyururlar ķuddise sirruhû:

Bâĝ-i sebz-i ‘ışķ k’û bî-muntehâ’s

⁽¹³⁾ ‘İşķ-ı İlâhî’nün bâĝ-ı sebz-i ki ol ravzât-ı cennât-ı bî-muntehâdur;

Cuz ğam u şâdî ber-û bes ⁽¹⁴⁾ mîvehâ’s (1818)

Ol cennât-ı ‘ışķ ve ravzât-ı zevķda ğam u şâdîden mâ‘adâ şemerât-ı ⁽¹⁵⁾ keşîre vü fevâķih-i mütekeşşire vardur. Beste-i hüzn ü ğam ve muķayyed-i şâdî vü elem

⁴⁰⁰³ “Bütün suretini ona gösterebilirsin; zîrâ nâm, güzellik, saflık ve temizlik sembolüdür.”

⁴⁰⁰⁴ “Niçin gönlünü temizlikten geçirmiyorsun? Ona uğradığımda onda senden başkasını görmedim.”

⁴⁰⁰⁵ “Eğer onun yakınlığı için kalbi açsaydım (üzerindeki örtüyü kaldırsaydım), onun (teşrîfi) için kesinlikle temizlemek gerekirdi.”

⁴⁰⁰⁶ “Ben, senin kâinat kitabının bir nüshasıyım. (Bana) alçaklığı ve rüsvâlığı revâ görme.”

⁴⁰⁰⁷ “Beni sâhile atsan da yine denize dönerim; çünkü senin okyanusunun yarım ve kusurlu bir dalgasıyım.”

⁴⁰⁰⁸ “Ortaya çıkışın benimledir, benim varlığım da sendendir. ‘Sen olmasaydın hiçbir şey olmazdı’ hakikatinin zuhur yeri gönüldür.”

⁴⁰⁰⁹ “Sen parlak bir güneşsin, Mağribî de gölge. Gölgenin varlığı ve yokluğu güneşten olur.”

olanlar ise ⁽¹⁶⁾ dırahtân-ı cinân-ı cānda bu iki mīveden ğayrı yokdur kıyās iderler.
Lākin bu kıyās, ⁽¹⁷⁾ kıyās-ı bâtıldur. Zîrâ ki:

Âşîkî z'î'n her du hâlet ber-terest

Âşıklık bu her iki ⁽¹⁸⁾ hâletden ber-ter ü 'âlî-terdür ve anlaruñ şükûfe-zâr-ı cenân ve eşcâr-ı mīve-dâr-ı cānlarında ⁽¹⁹⁾ vehm ü hayâle gelmez ve hâtıra huṭur itmez envâ'-ı ezhâr u eṣmâr-ı pür-envâr vardur. ⁽²⁰⁾ 'Uṣṣâḳ-ı İlâhî'nün riyâz-ı huld-berîn-i derûnları bir vechle ârâste vü pîrâstedür ki;

⁽²¹⁾ Bî-bahâr u bî-ḥazân sebz u terest (1819)

Bahârsız ve ḥazânsız eṣmâr-ı 'ışḳ ve ezhâr-ı ⁽²²⁾ şevḳları tâze vü terdür. **Ḳâsım-ı Envâr.**⁴⁰¹⁰

Der-tu 'aceb māndem ey 'ışḳ-i şeng
Nûri vu nârî be-geh-i şulḥ u ceng⁴⁰¹¹

⁽²³⁾ Ez-ğam u fikr der-cihân fâriğest 'Âşîḳ-i dîvâne-i mest-i meleng⁴⁰¹²

⁽²⁴⁾ 'İşḳ-i Hudâ pâdişeh-i râst-gû'st 'İşḳ ne-dâred şîfat-i rîv u reng⁴⁰¹³

Cur' a 'î ez-cām-i maḥabbet be-nûş
Bâ-zirih ez-bâde vu efyûn u beng⁴⁰¹⁴

⁽²⁵⁾ 'İşḳ çu şûrîde vu dîvâne şud Baḥr-i cihân-râ be-keşed çun neheng⁴⁰¹⁵

Âh ey âteş-i 'ışḳı hestî-i mevhûmı ⁽²⁶⁾ tebâh kılan pâdişâh!

Dih zekât-i rûy-i ḥûb ey ḥûb-rû

Hüsn-i cemâl ve vech-i kerîm-i bî-miṣâlüñ ⁽²⁷⁾ zekâtını bu faḳîr ü muḥtâcuña 'inâyet
kıl ey ḥûb-rû!

Niṣâb-i ḥusn der-ḥadd-i kemâleşt

[II,140a] ⁽¹⁾ Zekâtem dih ki miskîn u faḳîrem⁴⁰¹⁶

⁴⁰¹⁰ Yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 193.

⁴⁰¹¹ "Ey neşeli ve cıvıl cıvıl enerji dolu aşk! Şaşırtıcı bir şekilde sende takılı kaldım. Savaş ve barış hâli sende bir arada. (Öyle ki) sen hem nursun hem ateşsin."

⁴⁰¹² "Keyifli, sarhoş ve (aşkından) çılgına dönmüş bir âşık, dünyada dert ve tasadan kurtulmuştur."

⁴⁰¹³ "Allah aşkı, doğru söyleyenin sultanıdır. Aşk yoksa (kişinin) sıfatı hile ve yalandır."

⁴⁰¹⁴ "Yanında gül, şarap ve afyonla birlikte muhabbet kadehinden bir yudum iç."

⁴⁰¹⁵ "Aşk perişan olup çıldırdığında dünyanın denizlerini timsah gibi çeker."

Şerh-i cân-i şerha şerha bâz gû (1820)

Şerha şerha vü pâre pâre olan ⁽²⁾ cânuñ şerhini ve sergüzeştini girü söyle. Ya'nî zekât-ı haķıķıye muhtâc olan müstemende ⁽³⁾ ve ṯalib-i tenmiye vü tezkiye olan bende-i efkendeye 'arz-ı cemâl ile i'tâ'-i zekât idüp ⁽⁴⁾ levş-i vücūd-ı mecâziden tathîr kıl ve zikr-i cemîlün ile sînemi şerha şerha eyle. ⁽⁵⁾ Āh kim ol maḥbûb-ı bî-bedele bu vechle niyâz itdügümde recâmuz hedef-i icâbete vuşul ⁽⁶⁾ bulup el-ḥamdü li'llâh şümme el-ḥamdü li'llâh ki ol ma'sûk u maḥbûbum ve iki cihânda cân u dilden maḥsûdum;

⁽⁷⁾ K'ez-kirişme'y ğamze-i ğammāze'î

Ki ta'ne-zen olan ğamzesinüñ kirişmesinden

Ber-dilem bi'nhād dāğ-i tāze'î (1821)

⁽⁸⁾ Benüm gönlüme bir dāğ-ı tāze ve zaḥm-ı bî-endāze kodı. Kirişme, nāz ve göz ucu ile bakmak ma'nāsına Fārisî'dür ⁽⁹⁾ ve ğamze göz ve kirpik kıpmaḥ ma'nāsınadır. Ğamz 'Arabî'dür ve ğamze Fārisî'dür; ikisi bir ma'nâyadır. Ğammāze daḥı dürtücü ve kîn idici ⁽¹⁰⁾ ma'nāsına gelür. Bu maḥalde kirişme vü nāz ve ğamze vü ğammāze be-ḥaseb-i iştılāḥāt-ı 'uşşāk-ı ⁽¹¹⁾ İlāhî sülûkde olan ba'z-ı aḥvāle ve tecelliyāt-ı Rabbāniyye'den ba'z-ı etvāra işāretdür. ⁽¹²⁾ Meşelâ kirişme mezâhir-i âşārîde olan tecellî-i cemālîye ıtlāk olunur ve ğamze, sâlik-i meczûbı ta'ayyün-i beşeriyyet ve aḥkām-ı ⁽¹³⁾ ṭabāyi'-i 'unşuriyyeden ifnâ iden tecellî-i şûriye ve muṭlaḳâ tecellîye daḥı ıtlāk iderler ⁽¹⁴⁾ ve bi-ṭarîķı'z-zevk ḥâlet-i şaḥvda meşhûd olan tecelliyāt-ı cemālîyyeye daḥı ıtlāk iderler.⁴⁰¹⁷ ⁽¹⁵⁾ Ve Ḥazret-i Mevlânâ bu maḥalde ğamze-i ğammāze diyüp tecelliyāt-ı zâtiyye-i celâliyyeyi murâd ⁽¹⁶⁾ buyururlar. Ğamze ise 'ayna maḥşûş bir şivedür ve lebde zamm ve nefḥ ḥâletleri ⁽¹⁷⁾ olduğı gibi çeşmde daḥı iki ḥâlet vardır ki birisi lemḥ ve birisi fethdür. Pes, ⁽¹⁸⁾ eger leb ve eger çeşme iki ḥâlet lâzım gelür ki evvelkisi inķibâzî ve ikincisi inbisâṭîdür. ⁽¹⁹⁾ Pes, hareket-i şâniye

⁴⁰¹⁶ “Güzelliğın zekât düşen miktârı kemâl derecesindedir; muhtaç ve fakir olduğım için zekâtımı ver.” Hâfız'ın on bir beyitten oluşın 434. gazelinin ikinci beyti olduğı tespit edilmiştir. Gazelin tamamı için Bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 182-183.

⁴⁰¹⁷ Bu kısmın gamze, çeşm vb. ibârelerin mânâlarına dâir olduğı derkenara yazılarak belirtilmiştir.

ki inbisâti'dür, muḳteziye-i zuḥûrdur ve ḥareket-i ûlâ ki inḳıbâzi'dür, muḳteziye-i ⁽²⁰⁾ hafâ vü fenâdur. Nitekim erbâb-ı taḥḳîḳden birisi bu bâbda buyururlar ki: “Ez-leb u çeşm ⁽²¹⁾ her yek-râ du ḥareket lâzim bâşed. Çunân çi ḳavs-i şefe-i mintîḳatu'l-burûc ve kursî çun munṭabîḳ ⁽²²⁾ şeved, ber-ḳavs-i felek-i atlas u 'arş tamâm-i murekkebât munḥall şevend. Ve 'anâşir-i erba'a ber-vaż'-i ⁽²³⁾ ṭabî'î râci' kerdend ve 'unşur-i ḥâkî meşmûl u muḥâṭ kurre-i âb şeved. Ve çun in du leb ⁽²⁴⁾ ez-inṭibâḳ ber-ḥîzed, diger bâr erkân-i erba'a vu ṭabâyi'-i 'unşuriyye imtizâc yâbend. Ve şuver-i ⁽²⁵⁾ mevâlîd-i şelâşe vu insân bedîd âyed ve sirr-i ezel u ebed der-hem âmîzed ve nukte-i nuhuftu vu ⁽²⁶⁾ fitne-i ḥuften huveydâ gereded ve peydâ numâyed. Ke-ḳavliḥî Te'âlâ: 'Kânetâ ratḳan fe-fetaḳnâhumâ.' el-âyetu.

⁽²⁷⁾ Ger leb bi-guşâyî tu bedân ma'ni-i bârîk
Râhî be-ser-i naḳş-i dehân-i tu tuvân dîd”⁴⁰¹⁸

[II,140b] ⁽¹⁾ İmdi ey yâr-ı muvâfiḳ! Esrâr-ı mezbûreden âgâh olduñsa lebde olan ḥâlet-i şâniye-i inbisâtiyye gibi ⁽²⁾ çeşimde olan ḥâlet-i şâniye daḥı şuver-i keşerât-ı 'ulûm u ma'ârifüñ izḥârın iḳtizâ ider. ⁽³⁾ Ve lebde olan ḥâlât-ı ûlâ'-i inḳıbâziyye gibi, çeşimde olan ḥâlet-i ulâ daḥı ⁽⁴⁾ ḥareket-i inḳıbâziyye ile zâhirden bâtına rücû' iḳtizâ ider. Ve maḥbûbuñ ḡammâze ⁽⁵⁾ olması kîn-dâr ve ḥun-ḥâr olmasını müş'irdür ki dil-i 'uşşâḳ-ı pür-mezâḳuñ 'âlem-i vaḥdete ⁽⁶⁾ taḳallübiñden 'ibâret ü kinâyet olur. Ve mefhûm-ı beyt-i şerîf bu vechle olur ki ⁽⁷⁾ tecellî-i zâtdan i'tâ olınmasın temennâ itdügümde ol maḥbûb-ı ezeli tecellî-i celâlinden ⁽⁸⁾ ḳalb-i muşaffâya muṭahhir-i vesâḥ-ı beşeriyye olan bir dâḡ-ı tâze vaż' eyledi ki egerçi ifnâ'-i ⁽⁹⁾ lezzât-ı cismâniyye eylediği cihetden derd ü elemdür; fe-emmâ i'tâ'-i vücûd-ı Ḥaḳḳânî ⁽¹⁰⁾

⁴⁰¹⁸ “Dudak ve gözden her birinin iki tavrı olmalıdır. Eğer güneşin yörünge ve merkezinin kavis eğimi eşit olursa Atlas ve Arş feleğinin bütün unsurları çözülür, dört unsur doğal hâline döner ve toprak unsuru da kaplanıp sarılmış su küresine döner. Çünkü bu iki dudak, (birbirini tamamlayan iki kavis çizgisi) eşitlikten ayrılırsa bu defa dört unsur ve unsurların doğaları imtizaç bulur. Üç unsur (cemâd, nebât ve hayvan) suretleri ve insan meydana çıkınca ezel ve ebed sırları birbirine karışır, gizli nükteler ve uykudaki fitne âşikâr olur. Allah'ın (c.c), şu âyetinde buyurduğu gibi: ‘Bitişik olmuştu; sonra biz ikisini ayırdık.’ [Beyt] ‘Dudak açıldığında (ondaki) ince mânâyı bilseydin, ağzının şeklinin başına (ondaki mânâyı idrake) bir yol bulabilirdin.’” Âyetin tamamının meâlî şöyledir: “İnkâr edenler, göklerle yer bitişik bir hâldeyken bizim onları birbirinden kopardığımızı ve her canlı şeyi sudan yarattığımızı görüp düşünmediler mi? Yine de inanmazlar mı?” Bkz. Enbiyâ 21/30.

kılduğı hayşiyet ile cümle-i derdlere emdür. Ve kirişme vü ğamze ve şîve vü ‘işve⁽¹¹⁾ ve çeşm-i hun-h̄ār ve leb-i la’l ve bunuñ emşâli ‘ibârât şân-ı Hâk̄k’da vâride olmayan⁽¹²⁾ esmâ vü elfâzdan olmağ-ıla lisân-ı şer‘de câ’iz görilmemişdür. Zîrâ esmâ’-i İlâhiyye tevķîfiyyedür⁽¹³⁾ dinilmişdür. Ve lâkin ‘ulemâ’-i bi’llâhdan dahı ba‘zıları dirler ki: “Her lafz u ‘ibâret ki bir ma‘nâya⁽¹⁴⁾ delâlet eyleye ve Cenâb-ı Kibriyâ’nuñ ta‘zîm ü şenâsını müş‘ir ola, elfâz-ı mezbûrenüñ Cenâb-ı Hâk̄k’a⁽¹⁵⁾ ıtlâkı câ’izdür. Fe-izâ kâne kezâlik, ‘uşşâk-ı İlâhî ‘âlem-i ‘âkl ve hâlet-i şahvda⁽¹⁶⁾ mezheb-i cumhûra muvâfık ve lisân-ı şer‘a mu‘âbık esmâ ile münâcât idüp⁽¹⁷⁾ ve hâlet-i cezbe vü istiğrâkda mest-i medhûş-ı şerâb-ı ‘ışk-ı Rabbânî olup müşâhedelerine⁽¹⁸⁾ münâsib niyâz u tekellüm iderler. Zîrâ hâlet-i sekrde ‘âşık-ı bî-dil ‘ikâl-i ‘âkldan⁽¹⁹⁾ dūr ve bu maķûle kelimâtta ma‘zûrlardur. Āh kim mertebe-i fenâ’-i fenâda ğod tefriķa-i temeyyüz⁽²⁰⁾ ber-ţaraf olup kayd-ı kıdem ü ğudûş rûtbe-i ‘âklda kalur. Ve cümle-i ta‘ayyünât zuhûr-ı⁽²¹⁾ tecellî-i eĥadiyyü’z-zâtda muĥtefî ve hestî-i mevhûm-ı ‘âşık maĥv u mużmaĥill olur ve hâlet-i⁽²²⁾ mezbûrede lisândan cereyân iden kelâm cânib-i Hâk’dan zâhir olur. Ebû Yezîd-i Bisţâmî⁽²³⁾ ĥuddise sirruhûnuñ “Subĥânî mâ a‘zame şânî.”⁴⁰¹⁹ kavli gibi. Ve meşâyih-i ‘izâm ve ‘uşşâk-ı⁽²⁴⁾ zevi’l-iĥtirâmdan bunuñ emşâli kelimât keşîretü’l-vuķû‘dur ve zülf ü ğamze ve çeşm ü leb⁽²⁵⁾ ta‘bîr olınduğı çokdur. Lâyık olan, merdân-ı Ĥudâ’nuñ aĥvâline ta‘arruz olınmamaķdur.⁽²⁶⁾ Meşelâ Şeyĥ Maĥmûd-ı Şebüsterî *Gülşen-i Râz*’da buyururlar ki; **Gülşen:**⁴⁰²⁰

(27) Ez-û her ğamze dâm u dâne’î şud
V’ez-û her kûşeî meyhâne’î şud⁴⁰²¹

Zi-ğamze mî-dehed hestî be-ĝâret
Be-bûse mî-kuned bâriş ‘ibâret⁴⁰²²

[II,141a]⁽¹⁾ Be-ĝamze çeşm-i ü dil mî-rubâyed

⁴⁰¹⁹ “Kendimi her türlü noksandan tenzih ederim; benim şânım ne yücedir!”

⁴⁰²⁰ Bu beyitler eserin “İşâret be-Çeşm ü Leb” başlıklı kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, **a.g.e.**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, s. 95; Şebüsterî, **a.g.e.**, Çev. Ahmed Avni Konuk, s. 166-167. (746-749. beyitler sırasıyla iktibas edilmiş olup sonuncusu 756. beyittir).

⁴⁰²¹ “Onun her gamzesi (yan bakışı) tuzak ve bir yemdi; onun her bir köşesi de bir meyhâne idi.”

⁴⁰²² “Yan bakışıyla varlığı yağmaya verirken öpücüğüyle yağmur yağdırır.”

Be-‘ işve la‘ l-i ū cān mī-fezāyed⁴⁰²³

(2) Zi-çeşmeş hūnhā der-cūş dā’im
Zi-la‘ leş cānhā medhūş dā’im⁴⁰²⁴

Vucūd-i mā heme mestī’st yā ḥāb
Çi nisbet ḥāk-rā bā-rabb-i erbāb⁴⁰²⁵

(3) Ve Muḥammed Şīrīn-i Mağribī dahı buyururlar ki; şī’ r:⁴⁰²⁶

(4) Cunūnī fevķ-i ġāyātu’l-cunūnī
Cunūnī men ḥabīb-i zū-funūnī⁴⁰²⁷

Be-‘ işket z’ān zi-her mecnūn fuzūnem
Ki der-ḥūbī zi-her leylī fuzūnī⁴⁰²⁸

(5) Nigārā dīde ender-cust u cūyet
Çi mī-gerded çu tu ‘ ayn-i ‘ uyūnī⁴⁰²⁹

(6) Elā ey ġamze-i ġammāz-i dil-ber
Çunān pur-mekr u destān u fusūnī⁴⁰³⁰

Ki ender-siḥr u mekkārī vu efsūn
Zi-ḥadd-i vaşf u endāze birūnī⁴⁰³¹

(7) Dilā ez-çeşm-i ser-mesteş ḥazer kun
Ki hem turkest u hem ser-mest u ḥūnī⁴⁰³²

(8) Dilā der-tu’st çun sākin-i dil-ārām
Çerā bī-şabr u ārām u sukūnī⁴⁰³³

Turā der-çend u çūnī Mağribī yāft
Egerçi ber-ter ez-çendī vu çūnī⁴⁰³⁴

⁴⁰²³ “Gözleri yan bakışıyla gönül çelıyor, kıpkırmızı dudağı cana can katıyor.”

⁴⁰²⁴ “Gözlerinde dâimâ kanlar kaynar (ve) kırmızı dudağından canlar dâimâ dehşete kapılır.”

⁴⁰²⁵ “Varlığımız ya sarhoş ya da uykuda; toprağı, rablerin rabbiyle kıyaslamak nasıl mümkün olur?”

⁴⁰²⁶ Bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 365. Bu yayında dokuz beyittir.

⁴⁰²⁷ “Mecnûnluk, çılgınlığın zirvesidir ve bendeki bu mecnûnluk her şeyi bilen sevgilidendir.”

⁴⁰²⁸ “Ben senin aşkınla her mecnûndan öteyim ve sen güzellikte her Leylâ’dan ötesin.”

⁴⁰²⁹ “Ey Sevgili! Göz seni arıyor ve nasıl da sana dönüyor! Çünkü sen gözlerin de gözüsun.”

⁴⁰³⁰ “Ey sevgilinin gönül parçalayan câsus yanbakışı! Niçin hîle, efsâne ve büyü dolusun?”

⁴⁰³¹ “Sihir, hilekârlık ve büyüde tarif edilemeyecek boyutta had ve huduttan uzaksın.”

⁴⁰³² “Ey Gönül! (O zâlim sevgilinin) süzgün gözlerinden sakın! Çünkü hem güzeller güzeli hem sarhoş hem de kan dökücüdür.”

⁴⁰³³ “Ey Gönül! Gönlü ferahlatacak huzûr (yine) sendedir. (Buna rağmen) niçin sabırsız, huzursuz ve rahatsızsın?”

⁴⁰³⁴ “Mağribî seni kemiyet ve keyfiyette buldu. Esâsen sen kemiyet ve keyfiyetten ötesin.”

(9) Pes, kâşif-i esrâr-ı kibriyâ Hazret-i Mevlânâ dahı cezebât-ı Rahmâniyye ve tecelliyât-ı zâtiyye-i (10) celâliyyede mahv u fânî olup ve hâlât-ı ‘ışkdan ve mertebe-i finâ’-i fenâdan haber virüp (11) buyururlar ki:

Men helâleş kerdem er hünem bi-rîht

Eger ol maḥbûb-ı bî-bedel ḳanum dökdi ise (12) ben bende-i efkende aña helâl eyledüm. Nice helâl olmasun ki ber-müceb-i “Ve men ḳateltuhû fe-ene diyetuhû,”⁴⁰³⁵ (13) ḳan bahâ, ḥüsn-i cemâl-i bî-bahâsıdur. Ammâ nice ideyin ve ne çäre ḳılayın ki;

Men hemî guftem helâl (14) û mî-giriht (1822)

Ben dâ’imâ ol maḥbûb-ı zibâyâ ḳanum helâl olsun dirin, ol ise ḳanumı dökmekden (15) ibâ eyledi. **Beyt:**

Ey âb-i ḥayât ḳatre’î ez-âb-i ruḥet
V’ey mâh-i felek yek eṣer ez-tâb-i ruḥet⁴⁰³⁶

(16) **Çun gurizânî zi-nâle’y ḥâkiyân**

Çünki ḥâkîlerûn nâlesinden gurizânsın,

Ġam çi rîzî ber-dil-i (17) ġam-nâkiyân (1823)

Pes, ġam-nâkîlerûn göñline niçün ġam dökersin? İlâhî! Derd senûn, dermân senûn: (18) “Ne bilsün derdi olmayan buña derd olduġın dermân.”⁴⁰³⁷

Ey ki her subḥî ki ez-maşriḳ bi-tâft

(19) Ey ‘atâsı bisyâr ve raḥmeti bî-şumâr pâdişâh! Gerçi ḥâkîlerûn nâlesinden niçün ḳaçarsın didüm; (20) ammâ ġalaṭ söyledüm. Her bir şubḥ-ı maḥabbet ki bâd-ı nesîm-i cezebât ile maşriḳ-ı tecelliyât-ı cemâlden (21) yıldıradı,

Hem-çu çeşme’y maşriḳat der-cûş yâft (1824)

Aşlâ füyûzâtuñda naḳş bulmayup (22) ‘ayn-ı cârî-i lâ-yenḳatı’ gibi senûn maşriḳ-ı tecelliyât u füyûzâtuñı cûş u ḥurûşda buldı. (23) İmdi inkişâf u ihticâb bizüm

⁴⁰³⁵ “Kimi öldürürsem onun diyeti benim.” Bkz. Nisâbü’rî, **Garâibu’l-Kur’ân...**, C. 2 (1-3. ciltler bir arada basım), s. 91.

⁴⁰³⁶ “Ey âb-ı hayat yüzünün suyundan bir damla olan ve ey gökteki ay (ancak) yüzünün nurundan bir yansıma olan!” Bu mısraların Mevlânâ’nın 117. rubâîsinin ilk dizeleri olduġu tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems...**, C. 8, s. 20.

⁴⁰³⁷ Tırnak içindeki kısmın baş tarafına mısraya işaret eden bir “ayn” harfi yazılmıştır.

hâlimüzdür. Yoḥsa senüñ zāt-ı bî-çünüñ bu iki hâletden ⁽²⁴⁾ münezzeh ü muḳaddesdür. Ve yâḥūd bu iki beyt, maṭla‘-ı nūr-ı âfitâb-ı Aḥmedî ve maşrıḳ-ı envâr-ı tecelliyât-ı ⁽²⁵⁾ Eḥadî olan mürşid-i kâmile ḥiṭâb olup: “Ey ‘aṭâ vü ḳudret-i Ḥaḳḳ’a mazḥar ve ḥalîfe-i ⁽²⁶⁾ ekber olan mürşid-i ekrem ve ğavş-ı a‘zam! Senüñ nazaruñda aṣlâ tefâvüt olmayup ⁽²⁷⁾ ve vech-i himmetüñ ḥiç ferdden muḥteci itmeyüp feyz ü iḥsânüñ cümleye berâberdür. Ve lâkin: [II,141b] ⁽¹⁾ “Tecellî nâ-gâh âyed ammâ ber-dil âgâh âyed.”⁴⁰³⁸ mışdâkıncâ istitâr ve iḥticâb girü bizüm kendümüzde olan ⁽²⁾ küdür et ü keşretdür. Yoḥsa her ân ki ḳalbden maḥv-ı naḳş-ı mâsivâ niyyeti ile ḳible-i ḥaḳîḳî olan ⁽³⁾ senüñ vücūd-ı şerîfüne teveccüh ve şûret-i şahsiyyeñi tefekkür idüp niyâz itdügümüzde ve her bir ⁽⁴⁾ leme‘ât-ı nūr-ı âfitâb-ı cezebât tâbende olup ḳalâm-ı leyâlî-i beşerîyyeti rûz-ı fîrûz idüp ⁽⁵⁾ maşrıḳ-ı nazaruñdan ḥürşid-i maḥabbet dıraḥşân olduḳda bu dil-i şeydâ çeşme-i maşrıḳ u âfitâb-ı ⁽⁶⁾ şarıḳ gibi seni ‘ale’l-devâm cûş u ḥurûşda ve ṭalibân-ı Ḥudâ’ya ifâza-i envâr-ı ⁽⁷⁾ maḥabbet itmekde ve cûd u kerem ve baḥş u ‘aṭâ ḳılmaḳda buldı.” demek olur. Vech-i evvele ⁽⁸⁾ göre çeşme maşrıḳ lafzına muzâf olmaz, vech-i şânide çeşme-i maşrıḳat diyü izâfet ile ⁽⁹⁾ ḳırâ’at olunur. Ve şimden şoñra vâḳi‘ olan ebyât-ı şerîfe daḥı Ḥazret-i Ḥaḳ ve Feyyâz-ı Muṭlak’a ⁽¹⁰⁾ ve yâḥūd mir’ât-ı zāt-ı İlâhiyye olan ḥalîfe-i Rabbâniyye’ye ḥiṭâb olmaḳ üzre ma‘nâ virilmek ⁽¹¹⁾ mümkündür. Pes, ‘aşıḳân-ı şûride-dillere maḥbûbları her ne mertebe ‘arz-ı cemâl eylese yine ḳanâ‘at ⁽¹²⁾ gelmeyüp ve aña niyâz itmekden bir vechle gûsiste olmayup dâ’imâ bûlbûl-i zâr gibi âh u zâr ⁽¹³⁾ itmek, iḳtizâ’-i ‘ışḳ-ı yâr olmağ-ıla Ḥazret-i Mevlânâ girü niyâz idüp; **beyt:**⁴⁰³⁹

Ey hasret-i ḥübân-i cihân rûy-i ḥoşet
V’ey ḳible-i zâhidân du ebrû-yi ḥoşet⁴⁰⁴⁰

diyü buyurlar ki:

⁴⁰³⁸ “Tecelli zamansız gelir; ama uyanık kalbe gelir.”

⁴⁰³⁹ Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan aşağıdaki dizelerin Mevlânâ’nın 403. rubâisinin ilk dizeleri oldukları tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems...**, C. 8, s. 68.

⁴⁰⁴⁰ “Ey güzel yüzü cihân güzellerinin hasreti ve ey iki güzel kaşı zâhitlerin ḳiblesi olan!”

(14) **Çun bahâne dādī in şeydāt-rā**

Dād-gerā, ḥabībā! Senün ḥod baḥş u ‘aṭāña ⁽¹⁵⁾ ḥadd ü ġāyet yoḳdur; pes, bu dil-i şeydāya ve ‘āşık-ı bī-ser ü pāya niçün bahâne virürsin ⁽¹⁶⁾ ve benüm ḳanımı yoluñda nişār olmaḳdan ictināb idersin? ‘Āşıkuñ murādı senün yoluñda ⁽¹⁷⁾ ölmek ve her anda niçe biñ cānı daḥı var ise bezl ü nişār itmekdür.

Ey bahā ne şekkerin ⁽¹⁸⁾ lebhāt-rā (1825)

Ey ma‘şūk-ı lā-yezāl ve maḥbūb-ı bī-mişāl! Senün lebhā-yı sükkerinüñe behā yoḳdur. **Beyt:**

Ey ez-şekeret dehān-i gulhā pur-zer
Z’ān hecr kebūd-puş-i tu nîlüfer⁴⁰⁴¹

(19) Bu mişrā‘da olan leb-i sükkerinden murād müceb-i kemāl-i ḳurb-ı sālîk olan ⁽²⁰⁾ feyz-i kelāmī-i bī-vāsıṭadan ‘ibāretdür ki ber-feḥvā-yı: “Şifā’u’l-ḳulūbi liḳā’i’l-maḥbūb,”⁴⁰⁴² (21) dil-i bīmār ve cān-ı ‘āşık-ı zār ol leb-i sükkerinün tīmārından şifā’ ü şıḥḥat ve ḥayāt-ı ⁽²²⁾ ebedī bulur. **Li-münşi’ihî:**⁴⁰⁴³

Ey benüm nuḳlüm, meyüm, ḥabb-i nebātum, sükkerüm
Ey ḥabībüm, ey ṭabībüm, ey şikārum, şāhidüm

(23) Ey benüm ḥürşid ü māhum ey çerāğum fā’izüm
Şūḥ-çeşmüm gül-‘izārum ey mübārek peykerüm

(24) **Rubā’î:**

Ber-nāle vu ber-zārī-i men raḥmet kun
Ber-faḳr-i nigūnsārī-i men raḥmet kun
Ber-girye vu bī-dādī-i men raḥmet kun
(25) Ber-muflisī vu ḥorī-i men raḥmet kun⁴⁰⁴⁴

Ey cihān-i kuhne-rā tū cān-i nev

⁴⁰⁴¹ “Ey senin ağzının şekerinden çiçeklerin ağzı altın sarısı olan ve ey nilüfer senin ayrılık hasretinden mor giyinmiş olan!” Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu dizelerin Mevlânâ’nın 913. rubâîsinin son iki dizesi olduğu tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **a.g.e.**, C. 8, s. 154.

⁴⁰⁴² “Kalbin devâsı sevgiliyi görmektir.”

⁴⁰⁴³ Bu ifadelerin Nesîmî’nin yedi beyitten oluşan 244. gazelindeki ifadelerle büyük oranda benzeşlikleri tespit edilmiş olup nazîre olarak değerlendirilmesi mümkün görünmektedir. Bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 485.

⁴⁰⁴⁴ “Benim inlememe ve feryâdıma merhamet et, benim gibi düşkün fakire inâyet eyle. Gözyaşlarıma (bakıp) üzerimdeki zulme merhamet et (ve zulmü kaldır). Hor ve hakir oluşuma, müflisliğime ve düşkünlüğüme merhamet eyle.”

Ey fenâ vü zevâl ile köhne ⁽²⁶⁾ ve ğam u elem ile sirişte olan cihân-ı fânîye baĥş-ı hidâyet ve ‘aţıyyât-ı ‘inâyetüñle ⁽²⁷⁾ tâze cân gibi olan Melik ü Perverdgâr! Ve yâĥûd, bu cihân-ı köhne vü fânîde cân-ı nev⁴⁰⁴⁵ [II,142a] ⁽¹⁾ meşâbesinde olan şâĥib-i zamân ve ĥüzn ü ğam ile ⁽²⁾ efsürde-dil olan tâliblere ĥayât-ı cân-baĥş olan mürşid-i ĥaĥikî ve zübde-i ⁽³⁾ erbâb-ı ‘irfân!

Ez-ten-i bî-cân u dil efgân şinev (1826)

Bî-cân u dil olan ten-i fersûdeden ⁽⁴⁾ nâle vü efgânı ğuş it ve âh-ı ciger-sûzum işit. Âh ey kıble-i cân ve maĥşûd-ı cenân! ⁽⁵⁾ Bu faĥîr ü efgende ve miskîn ü bendenüñ ĥâlî neye varur? **Şî‘r:**

- (6) Ey ruĥuñla kâkülün ‘âşıklara şubĥ u mesâ
Pertev-i nûr-ı ruĥuñdandur dü ‘âlem rûşenâ
Şem‘ -i ĥüsnüñdür viren fânûs-ı eflâke ziyâ
V’ey yüzün ⁽⁷⁾ âyîne-i ervâĥa mir ‘ât-ı şafâ
On sekiz biñ ‘âlemün ‘ilmi yüzünde münderic
Ey sıfâtuñdur senün âyîne-i ġitî-nümâ
(8) Tıoĥdı mihr-i tal‘ atun kırtıldı zûlmetden cihân
Nûr-ı vechün eyledi kevn ü mekânı rûşenâ
(9) Gel kıdem baş ‘aynuma ey nûr-ı “mâ zâĥa’l-başar”⁴⁰⁴⁶
Ĥâk-i pâyün dîde-i müştâķa oldu tûtiyâ
(10) Tâlib-i derd olmayan müştâķ-ı dîdâr olmadı
Bî-ĥaber dirsem n’ola sırr-ı müsemmâdan aña

⁽¹¹⁾ Âh ey mûnis-i cânım!

Şerĥ-i gul bu’ġzâr ez-behr-i Ĥudâ

Li’llâhi Te‘âlâ gül şerĥini terk eyle.

- (12) **Şerĥ-i bulbul ġû ki ez-gul şud cudâ (1827)**

Şol bûlbûl-i şûride şerĥini söyle ki verd-i ⁽¹³⁾ ĥandân-ı cenân olan ‘ışķ bûlbûli ve âteş-
i şevķuñ semenderidür. **Nesîmî:**

⁴⁰⁴⁵ Bundan sonra 142a’nın hemen başında “ve ĥüzn ü ğam ile muţtarid ola...” yazılmışsa da üzeri çizilerek iptal edilmiş ve metne yukarıdaki ifadelerle devam edilmiştir.

⁴⁰⁴⁶ “Bakış (Resûl’ün gözü, başka tarafa) kaymadı.” Necm sûresi 53/17. âyetten nâkıs iktibas.

- (14) Hîrâmân mî-reved dil-ber be-bustân vaqt-i gul gul gul
Be-ruḥ-i gul gul be-leb mul mul be-ḳad çun serv-i sunbul bul⁴⁰⁴⁷
- (15) ‘Araḳ ber-‘ ârîzeş nem nem be-medḥeş dem be-dem dem dem
Kemendeş gerde kem kem kem semendeş hem-çu Duldul dul⁴⁰⁴⁸
- (16) Semender-vâr kec kec kec be-ḳaddeş râst ‘ ar ‘ ar ‘ ar
Dileş çun seng-i mermer mer zebâneş hem-çu bulbul bul⁴⁰⁴⁹
- (17) Be-sengîni çu keh keh keh be-custî bād-i şarşar şar
Der-âmed der-çemen çem çem çemen pur şud zi-ḡulḡul ḡul⁴⁰⁵⁰
- (18) Ne-dânistî tu ḥod ḥüyeş ne-reftî sūy-i sū sūyeş
Nesîmî dîde-i rûyeş nihâde ber-selâsil sil⁴⁰⁵¹

(19) Āh ey müstemi‘ -i hûş-mend!

Ez-ḡam u şādî ne-bâsed cûş-i mâ

Bu ‘ âşîḳân-ı bî-dilân ki ⁽²⁰⁾ bûlbûlân-ı gülistân-ı maḥabbet ve tûṭiyân-ı şekeristân-ı ma‘ rifet olmuşuzdur; bizüm cûş u ḥurûş ⁽²¹⁾ ve âh u zâr ve ḡuftâr-ı şîrîn-edâ-yı durer-bârimuz ḡam u şādîden olmaz.

Bâ-ḥayâl u ⁽²²⁾ vehm ne’bved hûş-i mâ (1828)

Ve ‘ aḳl u hûşımız daḥı vehm ü ḥayâl ile olan hûş-ı huşyârân ⁽²³⁾ degildir. Belki:

Fe-şemme verâ ‘e’l-‘ aḳli ‘ ilmun yedukḳu ‘ an
Medâriki ḡâyâtî’l-‘ uḳûlî’ s-selîmeti⁴⁰⁵²

Ve daḥı; **beyt:**

Mecânînun illâ enne sirra cunûnihim
‘ Acîbun ‘ alâ-ebvâbihim yescudu’l-‘ aḳlu⁴⁰⁵³

⁴⁰⁴⁷ “Gönül alıcı sevgili, salınarak bahçeye gidiyor. (Anlaşılan o ki) gül mevsimidir. (Zîrâ) yanağı gül gül, dudağı şarap, boyu da sümbüllerle bezeli bir servi gibidir.”

⁴⁰⁴⁸ “Yanağında ter damla damla, sürekli onun övgüsünü dillendiriyor (güzelliğini gösteriyor). Kemendini halka halka etmiş (sevgilinin) atı da Duldül gibidir.”

⁴⁰⁴⁹ “Semender gibi kıvrımlı, boyu (da) servi gibidir. Gönül ise taş gibi ve dili de bûlbûl gibidir.”

⁴⁰⁵⁰ “Taş gibi (kalbiyle birlikte) saman çöpü gibi (de hafiftir), hareket kabiliyeti ve sıçramada da kasırga gibidir. (Sevgili) bahçeye geldiği zaman çimenlik güllerle dolar.”

⁴⁰⁵¹ “Sen onun huyunu bilmezdin ve ona doğru gitmezdin, (fakat) Nesîmî onun zincir gibi saçlarından (asılıp) yanağına göz dikmiştir.”

⁴⁰⁵² “Sağlam ve kusursuz akılların idrak kuvvetinin son noktasının dahi ötesinde, aklı aşan, anlaması zor ve ince bir ilim vardır.” *Tâiyye*’nin 675. beytidir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi** ..., s. 415. Bu yayında ilk mısırda “akl” değil, “nakl” mevcuttur. Fakat aynı beyit Ankaravî’de de bir sonraki beytin şerhinde İbn Fârız belirtilmiş olarak ve Abdullâh Efendi’de olduğu şekliyle yer almaktadır. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 774.

(24) Vefkınca:

Hāletī dīger buved k'ān nādirest

‘Uşşāk-ı İlāhī’nün hāli verā-yı ‘uķūl u fūhūmda ⁽²⁵⁾ bir ğayrı hālet-i ‘acībedür ki ol her ‘aql u fehm-i dūrūst şāhibinde bulunmaz ve ol gevher ⁽²⁶⁾ degme bir gencde ele girmez nādirü’l-vuķū‘ bir hāletdür.

Tū me-şev munkir ki Hāķ bes kādirest (1829)

(27) “‘Uķūl-i selīme ve fūhūm-ı müstākīme verāsında ne maķūle hālet olurmuş?” diyü sen münkir olma ki [II,142b] ⁽¹⁾ ol Kādir-i Muṭlaķ ve Hāzret-i Hāķ mübālaġa ile kādīr, pādīşāh-ı muķtedirdür. ‘Uķūl u fūhūm-ı selīme ⁽²⁾ idrāk eylemedügi cūş u ħurūş ve ‘ulūm u hūşı ‘aşıķlarına luṭf u iḥsān ⁽³⁾ eylemişdür. Nesīmī:⁴⁰⁵⁴

Sırr-ı İlāhı bilen şol ḡaṭ u hāli bilür
Hāle ḡabīr olmayan ḡanda bu hāli bilür

(4) Mihr-i ruḡuñ kıymetin hecre yanan cāna şor
Fırķatüñi çekmeyen ḡanda vişāli bilür

Şol şanemūñ şūretin kim ki ‘ıyān görmedi
(5) ḡanda bu vech-i ḡasen ya bu cemāli bilür

Āh ey münkir-i aḡvāl-i müştāk ve āh u enīn-i ‘uşşāk! Seyyid Kāsım mī-fermāyed ki;⁴⁰⁵⁵

(6) Merā eger tu ne-dānī ḡabīb mī-dāned
Devā-yi derd-i dilem ān ṭabīb mī-dāned⁴⁰⁵⁶

Şafīr-i mā ne-şināsī ki zāhid-i ḡuşķī
(7) Lisān-i fāḡte kebk-i necīb mī-dāned⁴⁰⁵⁷

Şarāb-i ‘işķ ber-āşuftegān-i mecnūn rīz
Be-raġm-i ḡāce ḡod-rā lebīb mī-dāned⁴⁰⁵⁸

(8) Me-gū zi-būy-i gul u yāsemen be-pīş-i cu‘ al

⁴⁰⁵³ “Mecnūnların delilikleri, aklın onların kapılarının önünde secde ettiġi oldukça şaşırtıcı bir sırdır.” Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴⁰⁵⁴ Dīvānında da bulunan ve on beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, Nesīmī..., s. 391.

⁴⁰⁵⁵ Kullandığımız yayında yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kāsım-ı Envār, a.g.e., s. 139.

⁴⁰⁵⁶ “Beni sen tanımazsan sevgili tanır, gönül derdimin dermānını o tabīb bilir.”

⁴⁰⁵⁷ “Sen bizim sesimizi taniyamazsın; çünkü kuru (laftan ibaret) bir sofusun. Üveyik dilini güzel huylu keklik anlar.”

⁴⁰⁵⁸ “Kendini akıllı zanneden hocanın inadına aşķ şarabını aşktan deliye dönmüş kişilerin üzerine saç!”

Ki der-leṭāfet-i gul ‘ andelīb mī-dāned⁴⁰⁵⁹

(9) Merā be-va‘ de-i vaşleş ḥayāt dād ḥabīb
Ki dūst nevbet-i merg-i raķīb mī-dāned⁴⁰⁶⁰

Hemişe vaşl-i tu Ḳāsim be-cān u dil ṭalebed
Ki īn du‘ ā be-icābet-i qarīb mī-dāned⁴⁰⁶¹

(10) İmdi benüm cānum;

Tū kıyās ez-ḥālet-i insān me-kun

Sen ‘ uşşāk-ı İlāhī’de olan ‘ ışk⁽¹¹⁾ u ḥālet ve maḥabbet-i Rabbāniyye’yi insānuñ ‘ ışk u ḥāletinden kıyās eyleme ve “Ḥudā-yı Te‘ālā⁽¹²⁾ ḥod cism degil ve cins degildür; pes, cins ü cism olan insān bunlardan münezzeh⁽¹³⁾ olan Ḥudā-yı Müte‘āl’e ‘ āşık olmak nice olurmuş?” diyü Ḥaḳḳ’a olan ‘ ışk u maḥabbeti⁽¹⁴⁾ inkār eyleme

Menzil ender-cevr u der-iḥsān me-kun (1830)

Ve menzili cevr ü iḥsānda⁽¹⁵⁾ eyleme. Ya‘nī muḳteziyāt-ı beşeriyye olan ğam u teraḥdan rū-turş ve şādī vü feraḥdan⁽¹⁶⁾ cūş u ḥurūş kılup bu menzilde ḳalma ve Ḥaḳḳ’uñ luṭfına ‘ āşık olup ḳahrını yerme⁽¹⁷⁾ ve nesāḳ-ı vāḥid üzre ber-ḳarār olmayana gönül bağlama. Zīrā ki:

Cevr u iḥsān renc u şādī⁽¹⁸⁾ ḥādişest

Cevr ü iḥsān ve renc ü şādī şifāt-ı beşeriyye ve ḥādişdür. İmdi⁽¹⁹⁾ muḥaḳḳaḳ ve muḳarrerdür ki: “Kullu men ‘ aleyhā fān. Ve yebḳā vechu rabbike zu’l-celāli ve’l-ikrām.”⁴⁰⁶² feḥvā-yı Kerīm’i⁽²⁰⁾ üzre:

Ḥādişān mīrend u Ḥaḳ-şān vārişest (1831)

Ḥavādiş lā-cerem mürde vü fānī⁽²¹⁾ ve maḥv u mużmaḥill olurlar. Ve Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā bu cümleñ vārişdür, āmennā ve şaddaḳnā.⁽²²⁾ Ol Ḥayy u Bāḳī ve ezeli vü ebedī şol vāriş-i mülk ü melekūt ve mā-fī-hinnedür ki⁽²³⁾ ba‘ de fenā’i’l-mellāk

⁴⁰⁵⁹ “Gübre böceğinin yanında gül ve yâseminin kokusundan bahsetme! Çünkü gülün letâfetini (ancak) bûlbûl bilir.”

⁴⁰⁶⁰ “Rakîbin ölüm zamanını (ancak) sevgili bilir; (bunu ifade eden) kavuşma sözüyle sevgili bana hayat bahşetti.”

⁴⁰⁶¹ “Kâsim, cân u gönülden sürekli sana kavuşmayı ister. (İhlâsı sebebiyle) bu niyaz, kabul edilecek bir duâ olarak bilinir.”

⁴⁰⁶² “Onun üzerinde (yeryüzünde) bulunan herkes fânîdir. Azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı ise bâkî kalacaktır.” (Rahmân 55/26, 27)

cemî'î-i emlak aña râci' olur. Kemâ kıle Te'âlâ: "Ve li'llâhi mîrâşu's-semâvâtî (24) ve'l-arḍ." ⁴⁰⁶³ Ey nûr-ı dîde! Ğam u şadî hâlet-i müteğayyiredür, müteğayyirât ise dâhil-i (25) mâzî vü müstaḳbeldür, mâzî vü müsteḳbel ise zamândan 'ibâretdür, zamâna ise hareket ü tağayyürden (26) ğayrısı dâhile olmaz. Zîrâ hareket bi-zâtihâ mâzî vü müstaḳbele münḳasımedür ve müteğayyir bi-vâsıtati (27) t-teğayyür dâhil-i zamândur. İmdi tağayyür ü hareketden muḳaddes olan, dâhil-i zamân ve mâzî vü müstaḳbel olmaz [II,143a] (1) ve teḳâbül-i mâzî vü müstaḳbel ile munfaşıl 'ani'l-kıdem daḥı olmaz ve ol zât-ı bî-çûna inḳızâ' ü zamân (2) ve keyf cârî olmaz. *Li-enne'llâhe te'âlâ kâne ḳable'z-zamâni, ve ḥayṣu ḥaleḳa'z-zamâne lem-yeteğayyer (3) min-zâtihî şey'un, ve ḳable ḥalḳi'z-zamâni lem-yekun li'z-zamâni 'aleyhi cereyânun, ve ba'de ḥalḳi'z-zamâni (4) 'alâ-mâ 'aleyhi kâne. Ve huve'l-bâḳî ba'de fenâ'î ḥalḳihî, ve ileyhi mercî'u kulli şey'in ve maşîruhu, ve huve'l-ḳā'ilu (5) iz zāke: "Li-meni'l-mulku'l-yevme," ve huve'l-mucîbu: "Li'llâhi'l-vâḥidi'l-ḳahhâr."* ⁴⁰⁶⁴ Âh ey sâlik-i râh! Bu su'âl (6) ü cevâb kendü nefslerini bir şey'e mâlik ve şâḥib-i mülk zu' m iden erbâb-ı zünûna (7) göredür ki Hâḳ Sübhânehû ve Te'âlâ yevm-i kıyâmetde anlaruñ dîde-i başıretlerinden keşf-i (8) ḥicâb idüp vaḳt-i mezbûrda vâḳi' olan keşfüñ ḥaḳîḳatinden nidâ' ider. Fe-emmâ (9) erbâb-ı keşf ü şühûd ve aşḫâb-ı 'irfân u vücûd zıkr olınan nidâ'-i Hâḳḳ'uñ (10) ma' nâsın dîde-i başıret ile ebeden müşâhede kılup fî-küllî yevmin ve ân ve fî-küllî sâ'atin (11) ve zamân bî-ḥurûf u lafz u şavt nidâ'-i Hâḳḳ'ı şinevâ olup ve mülk ü melekût ve (12) mâ-fî-hinne ol Celîl ü Cebbâr ve Vâriş ü Ḳahhâr'uñ olduĝın keşf ü şühûd ile (13) görüp 'ilm-i yaḳîn ile bilürler. Ve daḥı: *El-muḥḍesu izâ ḳarune bi'l-ḳadîmi lem-yebḳa lehû eṣerun.* ⁴⁰⁶⁵ ne ma' nâdur, (14) gönûl

⁴⁰⁶³ "Allah'ın, kereminden kendilerine verdiklerini (infakta) cimrilik gösterenler, sanmasınlar ki o, kendileri için hayırlıdır; tersine bu onlar için büyük bir şerdir. Cimrilik ettikleri şey de kıyâmet gününde boyunlarına dolanacaktır. **Göklerin ve yerin mîrâsı Allah'ındır.** Allah bütün yaptıklarınızdan haberdardır." (Âl-i İmran 3/180, nâkis iktibas)

⁴⁰⁶⁴ "Çünkü Allah, zamandan önce (ezelî olarak) vardı ve zamanı yarattığında da zâtında bir şey değişmedi. Zîrâ zamanı yaratmadan önce onun için akan bir zaman yoktu, zamanı yarattıktan sonra da olduĝu gibi kaldı. O, yarattıkları yok olduktan sonra da bâkîdir ve her şeyin dönüşü O'nadır. Allah, o zaman şöyle diyecektir: 'Bugün mülk kimindir?' Cevâbı da yine o verecektir: 'Kahhâr olan tek Allah'ındır.'" Âyet için bkz. Mü'min 40/16.

⁴⁰⁶⁵ "Sonradan meydana gelen (muḥdes), kadîm olanla birleştğinde muḥdesten eser kalmaz."

kitâbından okıyup ‘âlim-i bi’llâh olurlar. Pes, kadîm olan ‘ışkuñ hâlâtı ⁽¹⁵⁾ tağayyür-peżîr olan muhdeşât gibi olmaz ve hâlât-ı ‘uşşâk aña kıyâs olunmaz. **Şi’r:**⁴⁰⁶⁶

(16) Hâlet-i cân-i merâ pîr-i muğân mî-dâned
Ân ki peyveste zi-peydâ vu nihân mî-dâned⁴⁰⁶⁷

(17) Himmet-i pîr-i muğân-râ çi tevân guft ki û
Kıymet-i râh-i revân râh-revân mî-dâned⁴⁰⁶⁸

Heme guftîm u şinîdîm yaqînest ân yâr
Heme-râ ser-be-ser ez-nûr ‘iyân mî-dâned⁴⁰⁶⁹

(18) **Şubh şud ey subh-râ puşt u penâh**
‘Ozr-i maḥdūmī Ḥusāmu’d-dīn bi-ḥāh (1832)

Şabâh ⁽¹⁹⁾ oldı ey şabâhuñ puşt ü penâhı olan Rabbü’l-felaḫ! Ḥusāmu’d-dīn’uñ ‘özrini dile. ⁽²⁰⁾ Eger ma’ nâ-yı ḥaḳîḳî murād buyurılır ise demek olur ki: Ey şabâh-ı enver-i tecelliyātuñ şāhibi ⁽²¹⁾ olan pâdişāh-ı lâ-yezāl ve yāḥūd seyyid ü sened-i erbâb-ı kulüb-ı şubh-ı nûr olan ⁽²²⁾ mürşid-i kâmil! Çünkü bu hâlâtuñ taḳrîrâtı ile zulumât-ı leyl-i şübehât mürtefi’ olup hengām-ı şubh-ı ⁽²³⁾ zuhûr-ı esrâr irişdi ve nûr-ı tecellî-i zât tulû’ idüp vasaṭ-ı semâ’-i ⁽²⁴⁾ ḳalbde cılve-ger olmağ-ıla zıll-ı vücûd-ı mevhûm külliyyet ile nâbûd oldı; hâlet-i mezbûrede lisân-ı ⁽²⁵⁾ ḳâl ile tekellüm olmaz ve ma’ânî-i mezbûre taht-ı elfâz u ‘ibârâta şıḡmaz. İmdi ey zuhûr-ı ⁽²⁶⁾ küllî ve tecellî-i ezeli! Muḥâtaba-i hâlât-ı ‘ışḳda olan Ḥusāmu’d-dīn Çelebi’nün ‘özrini ⁽²⁷⁾ sen dile ve benüm lisānumdan zâhir olacaḫ ve lisāna gelmeyecek esrâr u ḥaḳā’ıḳı bî-hurûf u şavt [II,143b] ⁽¹⁾ ilhām eyle ki istifāza ve ifāza-i esrâra vâsıta oldur. Ve yāḥūd şubh ile murād ⁽²⁾ ḥaḳîḳat-i şubh olup menâḳıbdā beyân olınuḡı üzre Ḥazret-i Mevlânâ *Meşnevî-i Şerîf*’uñ ⁽³⁾ dürer-i ebyâtın silk-i taḳrîre dizdükçe Ḥusāmu’d-dīn Çelebi daḡı yazup bu maḥalle geldükde gice gidüp ⁽⁴⁾ şabâh olmağ-ıla Mevlânâ ḳuddise sirruhû Çelebi Ḥusāmu’d-dīn içün dergāh-ı Ḥaḳ’dan ma’zeret ⁽⁵⁾ dilemiş olalar.

⁴⁰⁶⁶ Aşağıdaki beyitler Kâsım-ı Envâr’ın dokuz beyitten oluşan bir gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 139.

⁴⁰⁶⁷ “Bizim canımızın hâlini ve gizli açık her durumumuzu pîr-i muğân (kâmil mürşid) bilir.”

⁴⁰⁶⁸ “Mürşidin himmeti nasıl anlatılabilir ki? Gidilen yolun kıymetini (o) yolda gidenler bilir.”

⁴⁰⁶⁹ “Hepimizin söylediği ve duyduğu şüphesiz gerçek, o sevgilinin her şeyi baştanbaşa kaplayan nurdan (tecellileriyle) apaçık (görünüp) bilindiğidir.”

Ya‘nî: “Ey püşt ü penâh-ı şubh olan Hâlıkü’l-ekvân! Nazm-ı *Meşnevî*’ye meşgûl iken ⁽⁶⁾ vaqt-i şalât-ı şubh oldu. Pes, ben Çelebi Hüsâmu’d-dîn’ün hıdmetine sezâ-vâr i‘tizâra ⁽⁷⁾ kâdir degilüm; luţf u ihsânuñdan benüm için anuñ ‘özüni sen dile ve takşîrâtını ⁽⁸⁾ ‘afv idüp derecât-ı âliyâta ırgür. Ve Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ ‘ibâdına ‘özü itmesi ⁽⁹⁾ ‘afv-ı takşîrât idüp rahmeti deryâsına ğark itmesinden kinâyedür. “*Kemâ ruviye* ⁽¹⁰⁾ ‘ani’l-*Hasani*’l-*Başriyyi* *ķāle: Kāle şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem: Yu’ti bi’l-‘abdi yevme’l-ķiyāmeti fe-ya‘teziru’llāhu ileyhi kemā* ⁽¹¹⁾ *ya‘teziru’r-raculu fi’d-dunyā ileykum, fe-yekūlu te‘ālā bi-‘izzeti ve celālī mā zevveytu ‘anke’d-dunyā li-hevānike* ⁽¹²⁾ *‘aleyye ey ‘abdi, ve lākin limā a‘dedtu ‘aleyke mine’l-kerāmeti ve’l-fađīleti.*”⁴⁰⁷⁰ İlā-āhiri’l-hādīs. ⁽¹³⁾ Ve ‘özü-i Hâk ‘ibâdına olan ta‘zîmden dağı kinâyeye olur. Nitekim işbu beyt-i şerîfde ⁽¹⁴⁾ vâkı‘ olan ‘özü, ma‘nâ-yı ta‘zîmi mutazammındur ki buyururlar:

‘Özü-h‘âh-i ‘aql-i kull u cân tuyî

⁽¹⁵⁾ İlâhî, seyyidî ve mevlâyî! ‘Aql-ı küll ve rûh-ı Muhammedî’nün ‘özü-h‘âh ve ta‘zîm-künendesini sensin. Pes, vâriş-i haķîkat-i Muhammedî olan merd-i kâmillerün dağı ‘özü-h‘âhı sensin.⁴⁰⁷¹

⁽¹⁶⁾ **Cân-i cân u tâbiş-i mercân tuyî (1833)**

Cânüñ cânı ve mânend-i mercân olan dil-i ‘uşşâkuñ ⁽¹⁷⁾ tâbiş ü leme‘ânı ve nûr-ı dıraşşânı sensin. Fi’l-haķîka mercân ba‘de’l-hakk müdevver ⁽¹⁸⁾ ve şanevberiyü’s-şekl olmaķda ve humretde ķalbe müşâbehet-i tâmmesi vardur. Ey ma‘bûdun bi’l-haķ!

⁽¹⁹⁾ **Tâft nûr-i şubh u mâ ez-nûr-i tû
Der-şabûhî bâ-mey-i Manşûr-i tû (1834)**

⁴⁰⁷⁰ “Hasan-ı Basrî’den rivâyet edildiğine göre Hz. Peygamber (s.a.v) şöyle buyurmuştur: ‘Kıyâmet gününde kul (Allah’ın huzûruna) getirilir. Dünyada bir kişı, başka bir kişıye nasıl mâzeret beyân ediyorsa Allah da kuluna mâzeret beyân eder ve şöyle buyurur: İzzet ve celâlim hakkı için, seni dünyada benim indimde hakir ve kıymetsiz olduğün için nimetlerimden mahrum etmedim; bilakis cömertlik ve fazîletimden (burada) senin için birçok nimet hazırladığım için (dünyada mahrumiyetler yaşattım).” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 9, s. 133. Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde yer almaktadır. Bkz. Taştan, a.g.t, s. 743 (1829. beyit).

⁴⁰⁷¹ “Pes,.. sensin.” cümlesi metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Nūr-ı şubh-ı maḥabbet yaldıradı ⁽²⁰⁾ ve biz senüñ nūr-ı cezebātuñdan senüñ Mañşūr'uñ içdügi bāde-i 'ışk u maḥabbet ve şarāb-ı ⁽²¹⁾ sırr-ı vaḥdet ile şabūḥideyüz. Şabūḥi vakt-i şabāḥda nūş olınan bādenüñ ⁽²²⁾ ismidür. Hāşıl-ı beyt: "İlāhī, tecelliyāt-ı eḥadiyye ve maḥabbet-i zātiyye-i sermediyye bizi bizden külliyyet ile ⁽²³⁾ bir vechle rübüde kıldı ve senüñ nūr-ı vaḥdetüñden bir şarāb-ı şabūḥi nūş-ı cān ⁽²⁴⁾ eylemişüzdür ki senüñ Mañşūr'uñ olmuşuzdur ve anuñ kelimātın bilā-ḳayd-ı ene söylemişüzdür." ⁽²⁵⁾ demek olur.

Dāde-i tū çun çunīn dāred merā

Çünkü senüñ 'aṭā vü iḥsānuñ olan ⁽²⁶⁾ tecellī-i zāt ve bāde-i maḥabbetüñ beni buncılayın mest ü medhūş itmişdür; pes, zāt-ı eḥadiyyetüñ ⁽²⁷⁾ şarābından ğayrı olan

Bāde çi'bved k'ū tarab āyed merā (1835)

Bāde-i maḥabbet-i aġyār ne olur ki [II,144a] ⁽¹⁾ ol bāde baña tarab ve sürūr getüre ve senden ğayrı eger dünyevī ve eger uhrevī ⁽²⁾ eşyā ile gönüm hoş ola? Ve yāḥūd: Senüñ bāde-i maḥabbetüñle mest ü medhūş ⁽³⁾ olan 'uşşāḳı bāde-i şūrī nedür ki mest ü tarab-nāk eyleye? **Mağribī fermāyed.**⁴⁰⁷²

(4) Zi-çeşm-i mest-i sāḳī men ḥarābem
Ne āhir bī-ḥod ez-cām-i şarābem⁴⁰⁷³

(5) Merā 'ışket çunān gum kerd ez-men
Ki men ḥod-rā eger cüyem ne-yābem⁴⁰⁷⁴

Çunān bāḳī şudem eknūn zi-'ışket
Ki bī-'ışk-i tū çizī der-ne-yābem⁴⁰⁷⁵

(6) Merā 'ışk-i tū fānī kerd ez-men
Çu did ez-ḥod be-ġāyet der-'azābem⁴⁰⁷⁶

(7) Kunūn ez-Mağribī restem be-kullī
Ki ez-maşriḳ ber-āmed āfitābem⁴⁰⁷⁷

⁴⁰⁷² Kullandığımız yayında dokuz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 259.

⁴⁰⁷³ "Neticede şarap kadehiyle kendimden geçmedim, sâkinin mahmûr gözlerinin etkisiyle perişan oldum."

⁴⁰⁷⁴ "Senin aşkın beni benden öylesine aldı (yok etti) ki (artık) onu arasam da bulamam."

⁴⁰⁷⁵ "Senin aşkınla öyle bir bekâya ulaştım ki senin aşkın olmadan hiçbir şey bulamayacağımı biliyorum."

⁴⁰⁷⁶ "Senin aşkın, kendisinden dolayı büyük bir azap çektiğimi gördüğü için beni benliğimden kurtardı."

Bāde der-cūşış gedā-yi cūş-i mā

Belki bāde keyfiyyet ü cūşışde ⁽⁸⁾ bizüm cūş u hurūşımızuñ gedāsıdır,

Çarḥ der-gerdiş gedā-yi hūş-i mā (1836)

Çarḥ gerdişde ⁽⁹⁾ bizüm gedā-yı hūşımızdur.

Bāde ez-mā mest şud nī mā ez-ū

Bāde bizden mest oldu, ⁽¹⁰⁾ biz bādeden mest olmaduk.

Ḳāleb ez-mā hest şud nī mā ez-ū (1837)

Ḳāleb bizden ⁽¹¹⁾ var oldu, yoḥsa rūḥumuz ḳālebden var olmadı.

Mā çu zenbūrīm u ḳālebhā çu mūm

⁽¹²⁾ Biz zenbūr gibiyüz ve ḳālebler mūm gibidür.

Ḥāne ḥāne kerde ḳāleb-rā çu mūm (1838)

Ervāḥımız ⁽¹³⁾ ḳālebimiz mūm gibi ḥāne ḥāne eylemişdür. ‘İlm-i şerīfe ḥafī olmaya ki bu ebyāt-ı şerīfede ⁽¹⁴⁾ olan “cūş-ı mā”dan murād ‘ışḳ-ı İlāhī ve “hūş-ı mā”dan murād ‘aḳl-ı küll ve zenbūra teşbīh ⁽¹⁵⁾ olınan mehbiṭ-i vahy-i İlāhī olan rūḥ-ı insānīdür. Ve ‘aḳl-ı küll ve rūḥ-ı Muḥammedī’nün şerḥ ü beyānı birḳaç yerde ⁽¹⁶⁾ zıkr olunmışdur. Ve zıkr-i sābıkuñ icmālīsi budur ki ‘aḳl-ı küll ki evvel-i ‘uḳūl-i ‘aşeredür, müdebbire-i ⁽¹⁷⁾ ‘uḳūldür ve ‘uḳūl dahı müdebbire-i eflāk ve eflāk mutaşarrıfe-i ‘anāşır u mevālīddür. ⁽¹⁸⁾ Ve ‘uḳūl-i ‘aşere ıştılāḥāt-ı ḥükemā’-i İşrāḳiyye vü Meşşā’iyye olup erbāb-ı keşf ü şühūd ⁽¹⁹⁾ ḳatında ‘aḳl-ı küll didükleri rūḥ-ı Muḥammedī’dür ki ‘illet-i ḡā’iyye-i cemī’-i mevcūdātdur. **Nazm:**

⁽²⁰⁾ Ḥāce-i kevneyn ḥatmü’l-mürselīn
Şadr-ı ‘ālem raḥmeten li’l-‘ālemīn

⁽²¹⁾ Pādişāh-ı milket-i levlākdür
Cilve-gāhı ‘arşa-i eflākdür

Zātını maḳşūd-ı kevneyn itdi Ḥaḳ
Mesnedini ḳāb-ı ḳavseyn itdi Ḥaḳ

⁽²²⁾ Maşrıḳ-ı ḥurşīd-i ‘izzetdür yüzi
Maṭla’-i necm-i sa‘ādetdür özi

⁴⁰⁷⁷ “Şimdi Mağribî’den tamamen kurtuldum; (artık) güneşim doğudan zuhūr ediyor.”

(23) Şehriyâr-ı devlet ü ‘ âlî-cenâb
Defterinüñ şafhası ümmü’l-kitâb

Her kişi perverde-i in‘ âmidur
İhdi kavmî gâyet-i ikrâmıdur

(24) Ve ‘ âlem-i ervâh beyne’l-vücûb ve’l-îmkân bir hadd-i evsâtdur ve îmkân mir’ât-ı cemâl-i (25) Hâzret-i vücûb-ı mutlakdur. Ve her şey’ün ta‘ ayyüni esmâ’-i Hâk’ dan bir ismün şüretidür. (26) Ve eşbâh âyîne-i ervâh ve ervâh âyîne-i a‘ yân ve a‘ yân âyîne-i esmâ’ ve esmâ’ âyîne-i şıfât (27) ve şıfât min-haysü’l-icmâl ve’t-tafşîl tecelliyât-ı zât-ı ehadıyyedür. Pes, zarfıyyet ü mazrûfiyyet [II,144b] (1) mülâhaza olunmaqsız ber-vech-i temşîl ma‘ şûk-ı ezeli hezâr ve şad-hezâr câmda mer’î bir mey-i şâfidür (2) ve zât, min-haysü’l-hakîka kendünün şıfat ve ‘ âzamet ü celâl ve kibriyası ile a‘ râz-ı esmâ’ u şıfâtdan (3) münezzehdür ve mecmû’-ı esmâ’ u müsemmeyât bir emr-i i‘tibâridür. Pes, şuver-i ‘ âlem-i ervâh şuver-i ma‘ kûle-i İlâhiyye (4) olup ve cemî‘-i ervâh u ‘ anâşır ve tabâyi‘ de sârî olan nefis-i küll ıtlâk olunan (5) tabî‘at-i külliyyedür ki irâdet-i Hâk ile cemî‘-i eşyâda eşer idüp eşyâda olan sebep-i ta‘ ayyün (6) irâdet-i mezbûredür. Ve ervâh irâdet-i Hâk ile mertebe-i ehadıyyetden bürüz idüp mertebe-i (7) vâhıdiyyetde olan ta‘ ayyün-i evvele ve andan mişâl-i mutlak didükleri ‘ âlem-i ceberûta ve andan (8) mişâl-i muqayyed didükleri ‘ âlem-i melekûta, ba‘ dehû ‘ arş-ı tabî‘-i milki, andan ‘ âlem-i ‘ anâşır ve mevâlîd-i şelâseye (9) tenezzül idüp ba‘ dehû âhîr-i merâtib-i tenezzülât ve sırr-ı câmi‘iyyet-i esmâ’-i İlâhiyye olan mertebe-i (10) insâna irişüp mertebe-i mezbûreye sırr-ı vücûdî ve ‘ âlem-i sermedî ta‘ bir olunur ve ‘ âlem-i (11) sermed ibtidâ’-i ezeliyyetden intihâ’-i ebediyyete ıtlâk olunur. İmdi cemî‘-i eflâk (12) ü kevâkib ve ‘ umûmen eşyâ ber-müceb-i: *Halaktu’l-eşyâ’ e li-eclike ve halaktuke li-ecli.*⁴⁰⁷⁸ ber-vech-i (13) sür‘at-i deverân ü hareket ve cûş u hurûş itdükleri hakîkat-i Muhammediyye’nün mazharı ve nûr-ı ‘ aql-ı küllün matla‘ ı olan insân-ı kâmil gönünden (14) mebde’-i ahlîlerine yol bulmağ-ı içündür. **Nazm:**

⁴⁰⁷⁸ “Eşyâyı senin için, seni de kendim için yarattım.” Bkz. İbn Arabî, **Nurlar Hazinesi**, s. 124. Eserde hadîs-i kudsînin tamamı şu şekildedir: “Ey Âdem oğlu! Seni kendim için, eşyâyı da senin için yarattım. Kendim için yarattığım şeyi, senin için yarattığım şey uğruna helâk etme.”

On iki burûc ve yedi yıldız
Bunca harekât ki gösterür yüz

- (15) Devr eyledügi nedür felekler
Ya nedür şaf şaf тұrur melekler

Yerden ne-durur bu kamu izhâr
“Fa‘tebirû yâ uli’l-ebşâr”⁴⁰⁷⁹

- (16) Bil kim ne-durur bu ay-ile gün
Қandan gelüben gider her gün

Añla ne-durur bu kamu eşyâ
Kimüñ iledür cümlesi gūyâ

- (17) Oldur қамunuñ vücūd u cānı
Ser-çeşme-i āb-ı zindegānı

Хақ-ıla zindedür cümlesi müdām
Añlarsañ eger maḥv ola zālām

(18) Pes, Ḥazret-i Mevlānā: “Gerdiş-i eflāk ve cūş u ḥurūş-ı mey bizüm cūş-ı hūşımızdandır.” diyü (19) buyurduqları vāriş-i ḥaḳīḳat-i Muḥammediyye ve maḫhar-ı küll ve meclā-yı esmā’-i İlāhiyye olduğına (20) işāretdür. Ve zenbūr ilhām-ı Rabbānī ile şem’-i ‘aseli ḥāne ḥāne ve ‘asel ile māl-ā-māl (21) itdügi gibi ervāḥ daḥı bi-ḳudreti’llāhi te‘ālā eşbāḥı ta‘mīr idüp şehd-i ‘ışḳ (22) u maḥabbet ve sükker-i ‘ilm ü ma‘rifet ile bi-ḥasebi’l-isti‘dādāt memlū vü pūr ider dimekdür. (23) Ve ‘ilm ü ma‘rifet ve ‘ışḳ u maḥabbet ile pūr olan ebdān ebdān-ı ‘ārifīn ve eşbāḥ-ı ‘āşıḳīndür; (24) yoḥsa ebdān-ı sâ’ire maḥabbet-i dünyâ ve lezzet-i mā-sivâ ile pūr olmışdur. Ve ervāḥ-ı (25) ‘ārifīn daḥı ḳulūbında olan lezzāt-ı ‘irfān ve maḥabbeti, mānend-i şecere-i Ṭubā olan (26) mürşid-i kāmilüñ şecere-i vücūd ve dıraḥt-ı şühūdında olan izhār-ı füyūzāt-ı (27) İlāhiyye’den aḥz itmişdür. **Nazm:**

Ḥayāt-ı bâḳī oldur cism ü cāna
Odur revnaḳ viren her dū cihāna

[II,145a] ⁽¹⁾

Odur ḳuṭbı zemīn ü āsumānuñ
Odur bil merkezi devr-i zamānuñ

⁴⁰⁷⁹ “Ey akıl sahipleri, ibret alın!” Haşr 59/2’den nâkıs iktibastr.

(2) Felekler hem melekler ins ü perri
Musahhardur aña bahri vü berri

Çamu emrine fermân tapusunda
Cihânun begleri kul kapusunda

(3) Devâm-ı devleti anuñ mü'ebbed
Kemâl-i 'izzeti anuñ muhalled

(4) Cemâli pertevinden anuñ ey cân
Felekde nûr alur şems-i dıraşşân

Gül ü gülşen tutar andan şemîmi
Mu' attar olur andan cân harîmi

(5) Na' im ü huld u tûbâ cennet ü hûr
Cemâinden olurlar cümle mesrûr

(6) İki ' âlem vücûdı mazharıdur
Aña dirsem fülân bi'llâh yeridür

Şıfatı Haq şıfatıdur muhakkağ
Sevâd-ı zülfidür dâr-ı ene'l-Hağ

(7) Âh ey 'ışkuñ reng-i bî-rengine boyanmış ve derd-i yâr ile bağı yanmış ve âh-ı sûz ile (8) cigeri delinmiş ve fezâ-yı vahdetde kendüyi yitürmüş!

Bes dirâzest in hadîş-i (9) ẖâce gū

Bu beyân eyledüğün esrâr-ı İlâhiyye vü ma'ârif-i ledünniyye ve haqâ'ik-ı Muhammediyye (10) ve deqâ'ik-ı kemâlât-ı insâniyye ve evşâf-ı vâriş-i velâyet-i Ahmediyye ziyâde dirâzdur (11) ve hadd ü gâyeti yokdur. Bu ẖâce-i tâcir ile tûñnün hadîşin söyle ve anuñ hikâyesin (12) nakl eyle ki

Tâ çi şud ân merd-i ahvâl-i nikû (1839)

Hattâ ol maqbûl ü müstaşsen merd-i tâcirün tûñ ile (13) ahvâl ve ser-encâmı nice oldu?

Rucû' be-hikâyet-i H̱âce-i Tâcir

(14) Hazret-i Mevlânâ quddise sirruhu'l-esnâ ẖâce-i tâcirün hikâyesine rucû' buyurdukları (15) beyândur: “İşk kârî'st ki mevķûf-i hidâyet bâşed”⁴⁰⁸⁰

H̱âce ender-âteş u derd u hanîn

⁴⁰⁸⁰ “Aşk, hidâyete bağı olan bir iştir.” Tırnak içindeki kısmın baş tarafına sürhile, mısra olduğunu gösteren bir ayn harfî yazılmıştır.

(16) H̄āce āteş-i ‘ışk ve nār-ı firākda ve derd ü ḥaninde ḥālā zikri sebķ iden gibi;

(17) **Şad perākende hemī guft īn çunīn** (1840)

Şad perākende vü perişān söz söyledi. (18) -Mısrā‘-ı şānide olan īn çunīn mısrā‘-ı evvelde icrā olındı.-

Geh tenākuḡ gāh nāz (19) **u geh niyāz**
Gāh sevdā-yi ḥaḳīḳat geh mecāz (1841)

Ya‘nī gāh olurdu kelāmı birbirine (20) mütenāḳız söylerdi ve gāhī nāz u istiḡnā gāhī dahı niyāz ve sūz u güdāz (21) iẓhār iderdi ve gāh ḥaḳīḳat ve gāhī mecāzdan ḥikāyet iderdi; (22) zīrā ‘āşık idi. İktizā‘-i ‘ışk ise lā-cerem gāh nāz u niyāz ve gāh ḥaḳīḳat (23) ü mecāzdan söyledür. **Mevlānā**:⁴⁰⁸¹

Ey cihān-rā dil-kuşā iḳbāl-i ‘ışk
“Yef‘ alu’llāh mā-yeşā” iḳbāl-i ‘ışk⁴⁰⁸²
(24) Ey şafā vu ey vefā der-devr-i ‘ışk
Ey ḥūşā vu ey ḥūşā iḳbāl-i ‘ışk⁴⁰⁸³
Ey bi-dih cān-ter zi-cān dīdār-i ‘ışk
(25) V’ey fuzūn ez-cān u cān iḳbāl-i ‘ışk⁴⁰⁸⁴
Vaḥdet-i ‘ışkest īn-cā nīst dū
Yā tuyī yā ‘ışk yā iḳbāl-i ‘ışk⁴⁰⁸⁵

İmdi merd-i tācirūn muḳteżā-yı ‘ışkla kelimāt-ı perişān eyledügi ma‘zūrdur. Zīrā: *El-ğarīḳu yeteşebbesu bi-kulli ḥaşışin*.⁴⁰⁸⁶ mışdāḳınca;⁴⁰⁸⁷

(26) **Merd-i ġarḳa geşte cānī mī-kened**

Merd-i ġarḳa ziyāde cān çekişür,

Dest-rā der-her giyāhī mī-zened (1842)

(27) Ve cān ḥavlınden elini her bir ḥaşış ü giyāha urur.

⁴⁰⁸¹ Aşağıdaki beyitler Mevlānā’nın Dīvânında bulunan ve dokuz beyitten oluşan 1309. gazelinde tespit edilmiştir. Tamamı için bkz. Mevlānā Celāleddin-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems...**, C. 3-4, s. 132-133 (3. cilt kısmı).

⁴⁰⁸² “Ey dünyanın gönül ferahlığı olan aşk tâlihi! ‘Allah dilediği şeyi yapar.’ (hükmü) aşkın ikbâli.”

⁴⁰⁸³ “Ey aşk devrinde olan keyif ve vefâ! Ne güzel ve ne iyi aşkın tâlihi!”

⁴⁰⁸⁴ “Aşkı görmek (ona kavuşmak) cana can katar. Ey candan öte can olan aşkın tâlihi!”

⁴⁰⁸⁵ “Ya sensin veya aşk ya da aşkın tâlihi. Burada ikilik yoktur; aşkın birliği vardır.”

⁴⁰⁸⁶ “Suya batan (boğulmak üzere olan) kişi, bütün otlara sarılır.”

⁴⁰⁸⁷ “İmdi merd-i tācirūn... mışdāḳınca” kısmı metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Tā kudāmeş dest gired der-ḥaṭar

[II,145b] ⁽¹⁾ Tā kim maḥall-i ḥaṭarda ‘acabā anuñ elini kaṅgı kimesne tutar ve ğarḳ olmakdan ḥalāş ider diyü,

Dest ⁽²⁾ u pāyī mī-zened ez-bīm-i ser (1843)

Başı qorḥusından el ve ayaḳ urur. “Pāyī”de olan “yā” ⁽³⁾ yā-i vaḥdet olursa ma‘ nā bir cinsdür; ḥikāye olsa ma‘ nā münāsib olur. Ḥāşıl-ı kelām ⁽⁴⁾ ğarīḳuñ ḥālī böyledür. Ḥīn-i ğarḳada cān ḥavfindan debelenüp ve elin ayaḳın çarpup ⁽⁵⁾ ve eline gelene yapışup necāta sa‘y ider. İmdi ğarīḳ-ı deryā-yı ‘ışḳ olan ‘uşşāḳuñ ⁽⁶⁾ daḥı aḥvāli bunuñ gibidür ve ‘uşşāḳuñ mevc-i baḥr-i maḥabbetden şadıra olan aḳvāl ⁽⁷⁾ ü ef āl ve eṭvār u aḥvāli ‘ında’llāh maḳbūl ve erbāb-ı bīniş katında mergūbdur.

⁽⁸⁾ Dūst dāred yār īn āşufteḡī

Ol yār-ı ḥaḳīḳī bu maḳūle āşufteligi dost ⁽⁹⁾ tutar. Zīrā;

Kūşiş-i bīhūde bih ez-ḥufteḡī (1844)

Bīhūde yire sa‘y ü gūşiş eylemek ḥufte ⁽¹⁰⁾ olmakdan yegdür. Ya‘ nī ğarḳa-i baḥr olanuñ el ayaḳ urması bīhūde ḥareket olup ⁽¹¹⁾ ‘āḳıbet ğarḳ olduḡı gibi insān daḥı kendüyi varṭa-i helākden taḥlīş içün ⁽¹²⁾ sa‘y ü gūşiş idüp şaded-i talebde olması baṭṭāl u mu‘aṭṭal yatmasından ⁽¹³⁾ ve me‘yūs olup ictihād itmemesinden yegdür. Nitekim seyyidü’l-‘uşşāḳ ve’l-‘ārīfīn eş-Şeyḥ ‘Ömer ibnü’l-Fārız *Tā ‘iyye*’sinde dimişdür. **Beyt:**

Ve sir zeminen ve’nhaḍ keşīran fe-ḥazṣuke
El-baṭāletu mā eḥḥarte ‘azmen li-şihḥatin ⁴⁰⁸⁸

Egerçi ‘āḳıbeti helāk daḥı olursa, ⁽¹⁴⁾ zīrā: *İnne’llāhe lā-yuḥibbu’l-baṭṭālīn.* ⁴⁰⁸⁹
buyurulmuşdur. Nitekim Ḥazret-i Mevlānā dördinci cildde ⁽¹⁵⁾ Huzeylī ḥikāyesinde buyururlar; **M:**

Ger ne-būdī ḥabs-i dunyā-rā menāş

⁴⁰⁸⁸ “Ayakta duramayan kötürüm (olsan dahi) kalk ve uzuvları kırık (bir hâlde olsan da) ilerle! Zīrā sıhhat için azmini ertelersen (bu işte) senin kısmetin tembelliktir.” *Kasīde-i Tâiyye*’nin 181. beytidir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi ...**, s. 177. “Nitekim seyyidü’l-‘uşşāḳ” ifadesinden beytin sonuna kadarki kısım metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴⁰⁸⁹ “Allah, tembelleri sevmez.”

Nî budî vahşet ne dil custî ḥalâş⁴⁰⁹⁰

(16) Vahşetet hem-çun muvekkel mî-keşed
Ki bi-cû ey ḍâll minhâc-ı reşed⁴⁰⁹¹

Hest minhâc u nihân der-mekmenest
(17) Yâfteş rehn-i guzâfe custenest⁴⁰⁹²

İmdi ey müstemi‘ -i kâbil ve tâlib-i muḳbil!

Ân ki û şâhest û bî-kâr nîst

(18) Ol kimesne ki ol şâhdur, ol bî-kâr degildür.

Nâle ez-vey ṭurfe k’ân bîmâr nîst (1845)

Nâle vü enîn⁽¹⁹⁾ ol kimesneden ‘acebdür ki bîmâr degildür. Kâmil-i ṭarîḳa-i Mevlevî, şâriḥ-i *Meşnevî*, ‘ârif⁽²⁰⁾ ü muḥaḳḳıḳ Şeyḥ İsmâ‘îl-i Anḳaravî mışrâ‘-ı şânîye Sürûrî ve Şem‘î rahmetu’llâhi ‘aleyhümânun⁽²¹⁾ virdükleri ma‘nâ, mâ-ba‘dinde olan ebyâta nisbet ile bî-münâsebet olmağ-ıla anlarun⁽²²⁾ ḳavlini redd idüp bi-ṭarîḳı zikri’l-melzûm ve irâdeti’l-lâzım nâleden murâd şevḳ ve ‘adem-i bîmârîden⁽²³⁾ murâd ‘adem-i ihtiyâc olmağ i‘tibârıyla bu vechle ma‘nâ virmişler ki: “Ol ki pâdişâh-ı muṭlaḳdur, ⁽²⁴⁾ bî-kâr degildür; belki her ânda bir şe’nedür. Kâr üzre şevḳ u maḥabbet ḳılmağ andan ‘acebdür ki ⁽²⁵⁾ ol kâr u ‘amele muḥtâc degildür. Ve yâḥûd mışrâ‘-ı şânî isti‘âre-i mekniyye ṭarîḳı üzre ⁽²⁶⁾ Ḥazret-i Ḥaḳḳ’uñ ihtiyâcı yoğ-iken ber-kâr olması-çün mişâl mevḳi‘inde zikr olinmiş ola. ⁽²⁷⁾ Bu taḳdîr üzre ma‘nâ böyle demek olur ki: Ol ki pâdişâh-ı muṭlaḳdur, bî-kâr degildür. [II,146a] ⁽¹⁾ Kâr andan ṭurfedür ki ol muḥtâc degildür: ‘Nâle ez-vey ṭurfe k’ân bîmâr nîst’ demek, ‘Kâr ez-vey ṭurfe ki ⁽²⁾ ü muḥtâc nîst’ ma‘nâsında isti‘âre olunmuş olur ve kinâyet ile bu ma‘nâyı edâ ⁽³⁾ ḳılır.” İntehâ kelâmuhû. Nefs-i emrde şâhdan murâd Ḥazret-i Ḥaḳ olursa tevcîh-i mezbûr vech-i vecîhdür ⁽⁴⁾ sellemehullâh. Ve lâkin bu nâ-peydâ-yı beydâ-yı

⁴⁰⁹⁰ “Dünya zindanından kurtuluş olmasaydı ne dünyadaki dehşet veren hâdiseler olurdu ne de gönül bunlardan kurtulma yolunu arardı.” Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 3-4, s. 723. (4. defterin 2055. beytidir).

⁴⁰⁹¹ “Senin dünyadan vahşetin, vekil tâyin edilmiş gibi (şu sözlerle) seni (istikâmete) çeker: Ey yolundan sapmış kişi! Kurtuluş yolunu ara!” Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, C. 3-4, s. 723. (4. defterin 2056. beytidir).

⁴⁰⁹² “Doğru yol vardır; fakat gizlidir. Onu bulmanın yolu ise durup dinlenmeden sürekli aramaktır.” Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.e.**, C. 3-4, s. 724. (4. defterin 2057. beytidir).

vücūd zerre-i nā-būd-ı mevhumū'l-vücūduñ hâtır-ı fâtirine dağı ⁽⁵⁾ nūr-ı çeşm-i evliyā
 Hâzret-i Mevlânâ kıddise sirruhūnuñ üstād-ı kâr-güzār-ı fikretleri *Meşnevî-i Şerîf*üñ
⁽⁶⁾ bu beytinde harîdārân-ı ma'ârife 'arz eyledügi emti'a-i nefîse-i fâhire ve bih-zâd-ı
 hurde-kâr-ı ⁽⁷⁾ tabî'atleri çehre-küşâ olup hayret-fezâ-yı 'uqûl-i 'urefâ olan şuver-i
 nâdirelerinden ⁽⁸⁾ bir ma'nâ-yı âher huṭûr idüp ebkâr-ı efkârūñ dest-âvîz-i isti'dadı
 olan mazmûn-ı ⁽⁹⁾ dürer-i meşhûnı ber-müceb-i: "Ve mimmâ rezaqnâhum
 yunfiḵûn."⁴⁰⁹³ reşha-i kalem-i şikeste-zebân ile pîş-keş-i ⁽¹⁰⁾ pîş-gâh-ı erbâb-ı 'irfân ve
 hediye-i meḥâfil-i aşhâb-ı keşf ü vicdân kılınmağa cür'et olındı. ⁽¹¹⁾ Şi'r:

Her kucâ zikrî ez-ân ebrû-yi pur-ḥam mî-reved
 Ger reved ân-câ ḥadîş-i mâh-i nev kem mî-reved⁴⁰⁹⁴

Güyyâ mûr-i Suleymānest ḥaṭ-i gird-i lebeş
 K'ân çunân kustâh der-bâlâ-yi ḥâtem mî-reved⁴⁰⁹⁵

(12)

İmdi zamîr-i münîre hafî olmaya ki bu beyt-i şerîfūñ sibākında ⁽¹³⁾ olan ebyât-ı
 şerîfenūñ mefhûm-ı mantûḳîsi bu idi ki: "Lâ-büdd sa'y ü gûşîş ve nâle vü cûşîş ⁽¹⁴⁾
 kişi kendüyi varṭa-i helâkden ḥalâş itmek için olur ve yâr-ı ḥaḳîkî âşüfteligi sever ⁽¹⁵⁾
 ve gûşîş-i bî-hûde ḥufte olmaḳdan bih-terdür." buyurmışlar idi. Pes, sa'y ü gûşîş ⁽¹⁶⁾
 ve nâle vü cûşîş 'ilel-i nefsāniyyeyi izâle vü ifnâ ve rûḥ-ı insāniyye necât virmek ⁽¹⁷⁾
 için olıcak şâhdan murâd Hâzret-i Hâḳ olmayup ma'nâ bu vechle ola ki: Pes, ⁽¹⁸⁾
 verâset-i velâyet-i kemâliyye-i Muḥammediyye mazhariyyetinde kâ'im olan sultân-ı
 dünyâ vü dîn ve sîmurğ-ı ⁽¹⁹⁾ kâf-ı yakîn şâh-ı iḳlîm-i ma'rîfet ve genc-i devlet-i
 ṭarîḳat, şem'-i dāniş ü bîniş, rûşen-çerâğ-ı ⁽²⁰⁾ âferîniş, menba'-ı esrâr, maṭla'-ı envâr,
 ḳuṭb-ı zamân ve merkez-i devrân emrâż-ı nefsāniyye ⁽²¹⁾ ve 'ilel-i beşeriyyeden necât
 bulup müstaḡrak-ı baḥr-i şühûd-ı vaḥdet-i maḥza iken ol dağı ⁽²²⁾ bî-kâr u bî-'amel
 degildir. Pes, ol kâmil ü mükemmilde dağı 'illet-i bîmârî-i enāniyyet ü işneyniyyet
⁽²³⁾ yoğ-iken andan nâle vü enîn ve efgân u ḥanîn ve âh-ı âteşin şudûr itmek ṭurfe ⁽²⁴⁾

⁴⁰⁹³ "Onlar gayba inanırlar, namazı hakkıyla kılarlar, **kendilerine rızık olarak verdiğimiz şeylerden infâk ederler.**" (Bakara 2/3, nâkıs iktibas) Ayrıca bkz. Enfâl 8/3.

⁴⁰⁹⁴ "Her nerede o çatık kaşlıdan bahsetsen ve bu sözler nerelere ulaşsa yeni ay gibi güzel sevgilinin sözü de (oralara) gidiyor."

⁴⁰⁹⁵ "Dudağının etrâfını saran ayva tüyleri Hz. Süleymân'ın karıncaları gibidir; bu sebeple utanmadan mührün üzerine çıkıyorlar."

vü ‘acîbdür. Zîrâ erbâb-ı sülûkûn sa‘y ü gûşîşi ve âh u enîni şikeste-bâl ve ‘avârîz-ı⁽²⁵⁾ nefsâniyye ile bed-ḥâl olmağ-ıla anuñ mertebesin bulmak içün idi. Egerçi böyledür, ve lâkin⁽²⁶⁾ ḥaḳîḳate nazar olınsa şâh-ı evliyâdan şudür iden âh u enîn ve nâle vü ḥanîn daḥı maḥall-i⁽²⁷⁾ ta‘accüb degildür. Aña binâ’en ki: “Ey birâder bî-nihâyet dergehî’s^{”4096} vefkınca, egerçi mebd-e-i hareket olan [II,146b]⁽¹⁾ meyl-i derûn mevşil-i vuşûl-i Ḥaḳ’dur; ve lâkin merâtib-i ḳurb-ı Ḥaḳḳ’a nihâyet olmayup ḳalb-i ‘ârif⁽²⁾ lâ-yenḳatı‘ mütelevvındür. Ne‘am, sâlikûn intihâ-yı seferi nefse zafer bulup ḥannâs-ı vesvâs-ı⁽³⁾ aḥkâm-ı beşeriyyesin ḳahr idinceye degindür. Vâşıl olan ḥâllerinde mütemekkinlerdür,⁽⁴⁾ anlara erbâb-ı telvîn dinilmez. Fe-emmâ bu zıkr olınan telvîn ol telvîn olmayup⁽⁵⁾ belki telvîn-i mezbûrdan cemî‘-i erbâb-ı maḳâmât-ı ‘âliye ḥâlî degillerdür. Zîrâ ebeden bir mertebeden⁽⁶⁾ isnâ mertebeye irtifâ‘ u irtikâdan münfekk olmazlar. Aña binâ’en ki beşeriyyete ḥadd ü ğâyet⁽⁷⁾ vardur; ammâ ḳurb-ı Ḥaḳḳ’a ḥaşr u nihâyet yokdur. Huşûşâ “Ve ḳul rabbi zidnî ‘ilmen.”⁴⁰⁹⁷ âyet-i kerîmesi ve daḥı: *İnnehû leyugânu ‘alâ-ḳalbî ḥattâ*⁽⁸⁾ *estağfiru’llâhe kulle yevmin seb‘îne merraten.*⁴⁰⁹⁸ ḥadîş-i şerîfi, Ḥazret-i Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemûn⁽⁹⁾ aḥvâl-i şerîfesi tezâyüdde ve elṭâf-ı İlâhiyye bilâ-nihâye olduğına delâlet itmişdür.⁽¹⁰⁾ Ve siyyemâ, sâbıḳu’z-zıkr olduğu üzre muḳteziyât-ı esmâ’-i İlâhiyye ve şu’ünât-ı Rabbâniyye⁽¹¹⁾ ğayr-ı mütenâhiye olup ve tecelliyâtta tekerrür olmaduğı ve Ḥaḳ Te‘âlâ ḳulûb-ı aşfiyâya dâ’imü’t-tecellî⁽¹²⁾ olduğu tafşîl olınmış idi. İmdi bîmâr-ı nefis ü beşeriyyet olmayan şâh-ı velâyetden⁽¹³⁾ daḥı nâle vü ḥanîn ṭurfe degil; belki ‘aceb budur ki enîn ü ḥanîn itmeye. Ve bunuñ siyâḳında⁽¹⁴⁾ olan ebyât

⁴⁰⁹⁶ “Ey kardeş! (Hakk’a yakınlık) nihâyetsiz bir dergâhtır.” Baş tarafına bir ayn harfî yazılmış olan bu mısranın *Mesnevî*’nin bazı nüshalarında birinci defterde yer alan beyitlerden birinde yer aldığı anlaşılmaktadır. Bkz. Tâhirü’l-Mevlevî, **a.g.e.**, C. 5, s. 1507.

⁴⁰⁹⁷ “Ve ‘Rabbim, benim ilmimi artır.’ de.” (Tâhâ 20/114, nâkıs iktibas)

⁴⁰⁹⁸ “Muhakkak ki kalbimi gâflet kaplar; bundan dolayı her gün yetmiş defa tevbe ederim.” *Buhârî*, *Müslim*, Ebû Dâvûd’un *Sünen*’i ve *Nevâdiru’l-Usûl*’de bu rivâyete yakın hadisler tespit edilmiştir. *Buhârî*’de “Vallâhi ben Allah’a günde yetmiş kereden fazla istiğfar ederim.” anlamında bir ḥadîs-i şerif vardır. *Müslim*’de ve Ebû Dâvûd’da ise ifâdeler yukarıdakiyle çok benzer olup rakam 70 değil, 100 olarak rivâyet edilmiştir. *Nevâdiru’l-Usûl*’de ise çok ufak farklar dışında rakam da anlam da aynıdır. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 13, s. 6245 (kitâbu’t-daavât, 2. Bâb, 3 numaralı ḥadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 188 (kitâbu’z-zıkr, 12. Bâb, 41 numaralı ḥadis); Ebû Dâvûd, **Sünen**, Haz.Necati Yeniel-Hüseyin Kayapınar, C. 6, s. 12 (K. el-Vitr, 26. Bâb, 1515 numaralı ḥadis); Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, C. 3, s. 406.

dağı ma‘ānī-i mezbūreyi mü‘eyyeddür. Ve Hâk Sübhānehū ve Te‘ālā dağı dā‘imü⁽¹⁵⁾’t-tecellī olduğu için “Kulle yevmin huve fī-şe’nin.”⁴⁰⁹⁹ buyurmuşdur.

Nitekim Hâzret-i Mevlânâ buyururlar:

(16) **Behr-i ĩn fermūd Raḥmān ey puser**
Kulle yevmin huve fī-şe’n ey puser (1846)

Ol Raḥīm⁽¹⁷⁾ ü Raḥmān ve muḳaddes ü Sübhān tecellisinde tekerrür olmaduğı-çün sūre-i Raḥmān’da: ⁽¹⁸⁾ “Yes’eluhū men fī’s-semāwāti ve’l-arḍi kulle yevmin huve fī-şe’n.”⁴¹⁰⁰ buyurdu. Ey nūr-ı dīde-i ⁽¹⁹⁾ peder ve püser-i mu‘teber! Ya‘nī semāwātta olan cemī‘-i melā’ike ve arzinde olan ⁽²⁰⁾ cinn ü ins, ḥācetlerini ol Kādir-i bī-çūndan mes’elet ider ve ol Feyyāz-ı ⁽²¹⁾ Muṭlaḳ ve Hâzret-i Hâk her ānda bir şe’ndedür ve ber-müceb-i: “Ve tu‘izzu men teşā’u ⁽²²⁾ ve tuzillu men teşā’u bi-yedike’l-ḥayr,”⁴¹⁰¹ diledüğünü ‘azīz ve diledüğünü zelīl ider. Rivāyet olunur ki Hâzret-i Faḥr-i ‘Ālem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden bu āyet-i kerīmede olan şe’n-i İlāhī’den su’āl olunduḳda buyurdılar ki: “Ol kâdir-i muṭlaḳuñ şe’ni maḡfiret-i zūnüb ve tefrīḥ-i kūrüb ve ref‘-i aḳdār-ı ba‘z-ı enām ve ḥıfz-ı derece-i ba‘z-ı aḳvāmdur.” Ve İbn ‘Uyeyne’den menḳuldür ki: “Mecmū‘-ı dehr ‘inda’llāh iki gündür. Ol iki günün birisi müddet-i dünyā ve birisi yevm-i kıyāmetdür. Ve Hâk Tebāreke ve Te‘ālā’nuñ rüz-ı dünyāda olan şe’ni emr ü nehy ve imāte vü ihyā ve men‘ ü ‘aṭādur ve yevm-i şānī ki kıyāmetdür, ol günde şe’n-i rabbū’l-erbāb cezā’ u ḥasenātdur.”⁴¹⁰² ⁽²³⁾ Ve pişvā-yı erbāb-ı taḥḳīḳ ve muḳtedā-yı aşḥāb-ı tedḳīḳ, Şeyḫ Rūzbihān-ı ⁽²⁴⁾ Baḳlī ṭayyeba’llāhu enfāsehū bu āyet-i kerīmenün tefsīrinde buyururlar ki: *Yes’eluhū men* ⁽²⁵⁾ *fī’s-semāwāti mine’l-melā’iketi kulluhum ‘alā-ḳaderi maḳāmātihim. Yes’eluhu’l-ḥā’ifu’n-necāte mine’l-bu‘di* ⁽²⁶⁾ *ve’l-ḥicābi. Ve yes’eluhu’r-rācī el-vuşūlu ilā-maḥalli’l-ferāḥi, ve yes’elu’l-muṭī’u kuvvete ‘ibādetihi,* ⁽²⁷⁾ *ve yes’elu’l-muḥibbu en*

⁴⁰⁹⁹ “O, her an yaratma hâlinedir.” (Raḥmān 55/29, nâkıs iktibas)

⁴¹⁰⁰ “Göklerde ve yerde bulunan herkes, O’ndan ister. O, her an yaratma hâlinedir.” (Raḥmān 55/29)

⁴¹⁰¹ “Dilediğini yüceltir, dilediğini de alçaltırsın. Her türlü iyilik senin elindedir.” (Âl-i İmran 3/26, nâkıs iktibas)

⁴¹⁰² “Rivāyet olunur ki...” kısmından buraya kadarki açıklamalar metindeki yeri işaretlenerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

yeşile ileyhi, ve yes'elu'l-muştaşku en yerāhu, ve yes'elu'l-āşiku [II,147a] ⁽¹⁾ en yuḡarrabe minhu, ve yes'elu'l-ārifu en ya'rifehū, ve yes'elu'l-muvaḥḥidu en yefnā fīhi. Ve hākezā ⁽²⁾ ehlu'l-arḍi. Yes'elu'l-cāhilu mā yaḥtecibu bihi 'anhu, ve yes'elu'l-ālimu mā ya'rifu bihi rabbehu, ve kezālike ⁽³⁾ l-enbiyā'u ve l-evliyā'u ve l-aşfiyā'u ve l-ebdālu, yes'elūne minhu 'alā-ḡaderi merātibihim ve ⁽⁴⁾ deracātihim ma'rifetehū ve vişālehū ve l-muḥlişu bi-vefā'ihî, 'işmetehu min-ḡahrihi. Yes'elu'l-ārifu ⁽⁵⁾ r-rî'āyete, ve yes'elu'l-muḥibbu'l-kifāyete, ve yes'elu'l-āşiku'l-muşāhedete, ve yes'elu'l-muvaḥḥidu ⁽⁶⁾ n-nihāyete, ve huve te'ālā yekūnu min-ḡayṣu murādi'l-cemî'i, yu'tî'l-kulle me'mūlehum. Ve yezīdu fî-faḍlihi ⁽⁷⁾ fî-kulli yevmin huve fî-şe'nin bi-mezīdi ḡurbi'l-muḡarrabīne ve vaşli'l-vāşilīne ve keşfi'l-liḡā'i ⁽⁸⁾ li'l-muştaşḡine ve zuhūrihî fî-kulli zerratin li's-sābiḡine, yezheru fî-kulli laḡzatin min-envāri 'acā'ibi ⁽⁹⁾ rubūbiyyetihî li'l-muste'nisīne, ve tilke'l-'acā'ibu mim mā lem-teraha'l-'uyūnu ve lem-tudrikha'l-'uḡūlu ⁽¹⁰⁾ ve lem-ta'lemha'l-ḡulūbu ve lem-telḡaḡha'l-ervāhu ve lem-tenāvelha'l-eşbāhu ve lem-tuşāhidha ⁽¹¹⁾ l-esrāru. Ve leyse lehā nihāyetun yubrizuhā kulle yevmin ve sâ'atin, envāru 'acā'ibi mulkihi ve melekūtihi, ⁽¹²⁾ 'alā-ḡadri ḡuvveti idrāki'd-derrāḡine ve ifhāmu'l-'ulemā'i ve l-'ārifīne, ve mā kāne fî-sevābiḡi ⁽¹³⁾ 'ilmihi fî-āzāli ezelihi, yesūḡu esrārahā ve maḡādīrahā bi-savṡi'l-ḡaderi ilā-mecārīhā ⁽¹⁴⁾ ve mevāridihā ve lā-teḡunn enne eḡaden yeşilu ilā-şe'nihî, fe-inne şe'nehū a'ḡamu en yudrikehū eḡadun ⁽¹⁵⁾ min-ḡalḡihi. ⁷²⁴¹⁰³

⁴¹⁰³ “Gökyüzündeki meleklerin hepsi, makamlarının seviyesine göre Allah'tan istekte bulunurlar. (Bu meleklerin her biri bir hissin ve vasfın temsilcisi gibidir. Meselâ) korkan, (Allah'tan) uzak kalmaktan ve (buna sebep olan aradaki) engelden kurtulmak ister. Ümitli olan, ferahlık yerine ulaşmayı ister. İtaatkar, ibadetleri için kuvvet ister, (O'nu) seven, ona ulaşmayı ister. Özleyen O'nu görmeyi ister. Âşık, O'na yaklaşmayı ister. Ârif, O'nu bilmeyi ister. Muvahhit, O'nda yok olmayı ister. Yeryüzü ehli de böyledir: Câhil, (cehâletinin inandırmasıyla) onunla Allah'tan saklanacağı şeyi ister. Âlim, kendisiyle Rabbini bileceği şeyi ister. Peygamberler, evliyâlar, asfiyâlar ve abdâl, mertebelerinin ölçüsünce Allah'ı bilmeyi, O'na ulaşmayı ve O'nun azametinin, kahrından himâye etmesiyle kurtuluşu isterler. Ârif, gözetilmeyi; seven, kifâyeti ister. Âşık, müşâhede etmeyi; muvahhit, nihâyeti ister ki o da Hak Teâlâ'dır. Öyle ki O, hepsinin muradıdır ve hepsine umduklarını verir. (Üstelik sonsuz) cömertliğiyle fazlasıyla verir. O, her an yakın olanları daha çok yakınlaştırmak, (kendisine) vâsıl olanların vaslını daha da artırmak, (kendisini) özleyenlerle buluşmak için perdeyi daha çok kaldırmak ve kendisine kavuşma iştîyâkında olanlar için her bir zerrede daha çok zuhûr etme işindedir. Rubûbiyyettin (herkesi) hayrete düşüren olağanüstü hâlleri, her lahzada nurlarından (kendisiyle ünsiyet peydâ etmiş ve bu tecellilere) alışmış olanlar için zuhur eder. Bu şaşkına çeviren mükemmel tecelliler, gözlerin görmediği, akılların idrak etmediği, kalplerin bilmediği, ruhların

İmdi ey nūr-ı dīde-i peder! Rūzbihān-ı Baqlī'nūn bu üslūb üzre olan ⁽¹⁶⁾ tefsīr ü taḥkīkī, zıkr olınan beyt-i şerīfūn ḥāṭır-ı fātire ḥuṭūr iden ma' nāsına ⁽¹⁷⁾ muvāfıqdur ve bu āyet-i kerīmenūn ba' z-ı tefāsīr u deḡā'ıḳı inşā'allāhu'l-Melikü'l-e' azz ⁽¹⁸⁾ ' an-ḡarīb maḡalli geldükde tafşıl olına.⁴¹⁰⁴ Pes, hemān ' aşıḳ-ı bī-dile lāzım olan ⁽¹⁹⁾ ol pādīşāh-ı lā-yezāl ve Ḳādir-i Müte'āl'ūn dergāh-ı ' aẓametine āh u enīn ve nāle ⁽²⁰⁾ vü ḡanīn itmekdür. Fe-li-hāzā kāşif-i esrār-ı perverdgār, Ḥāzret-i Ḥudāvendgār ⁽²¹⁾ buyururlar ki:

Ender-īn reh mī-tirāş u mī-ḡirāş

Ey ṭālib-i necāḡ u hidāyet ⁽²²⁾ ve rāḡıb-ı şalāḡ u ' ināyet! Bu yolda bezl-i makdūr ve sa' y-i mevfūr idüp didin ve devin ⁽²³⁾ ve düriş ve ḡalış, rūz u şeb mücāhededen ḡālī olma. -“tirāş” ve “ḡirāş” emr-i ḡāzırdur; “yonul” ve “tırımalan” ma' nāsınadır. Bu maḡalde, “Bezli-vücūd ve şarf-ı ḡudret eyle.” ma' nāsınadır.⁴¹⁰⁵

Tā dem-i āḡir demī fāriḡ me-bāş (1847)

⁽²⁴⁾ Tā āḡir-i nefese varınca bir nefes fāriḡ olma, āh u enīn ve nāle vü ḡanīn idüp ⁽²⁵⁾ āteş-i ' ışḡa yan yaḡıl ve ṭā'at u ' ibādet ḡıl. Zīrā: “Ve en leyse li'l-insāni illā mā se' ā.”⁴¹⁰⁶ ⁽²⁶⁾ Ve daḡı: “Ve lā-teksibu kullu nefsin illā ' aleyhā.”⁴¹⁰⁷ Ve daḡı: “Men cā'e bi'l-ḡāseneti fe-lehū ' aşru emşālihā.”⁴¹⁰⁸ buyurulmuşdur. ⁽²⁷⁾ İmdi bunların ma' nāsına mütefāṭṭın olup aña göre kār it. Ba' dehū; “İnne'llāhe lā-yuḡī' u ecra'l-

erişmediḡi, bedenlerin elde etmediḡi, sırların müşāhede etmediḡi olaḡanüstü durumlardır. Onların bir sonu yoktur. O her an, her saat, idrak edenlerin idraklerinin kuvveti, ālimlerin ve āriflerin anlama kapasiteleri ölçüsünce mülkünün ve saltanatının mucizelerinin nurlarını izhar eder. (Allah), ilminin ezelinin ezeline; yani başlangıcı olmayan sonsuzluḡunda var olan şeyleri, onların sırlarını ve miktarlarını, (ilminde var olduḡu üzere) mecrālarına kader kırbacıyla sevk eder, (yaratarak ilminden varlık sahasına çıkarır). Zannetme ki biri O'nun şānına erişecek, (O'nu fāni ve eksik aklıyla idrak edebilecek)! Çünkü onun şānı, yarattıklarından herhangi birinin onu idrak etmesinden daha büyüktür.” Rahmān Sūresinin 29. āyetiyle ilgili bu kısım için bkz. Baklī, **a.g.e.**, C. 3, s. 378.

⁴¹⁰⁴ Şārihin belirttiḡi kısım için matbuda bkz. Sarı Abdullāh Efendi, **a.g.e.**, C. 4, s. 221-223.

⁴¹⁰⁵ “tirāş ve.. ma' nāsınadır” kısmı metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴¹⁰⁶ “İnsan için ancak ḡalıştıḡı vardır.” (Necm 53/39)

⁴¹⁰⁷ “De ki: Allah her şeyin Rabbi iken ben ondan başka Rab mı arayacağım? **Herkesin kazanacağı yalnız kendisine āittir.** Hiçbir suçlu başkasının suçunu yüklenmez. Sonunda dönüşünüz Rabbinizedir. Ve O, uyuşmazlıḡa düştüğünüz gerçeḡi size haber verecektir.” (En'am 6/164, nâkıs iktibas)

⁴¹⁰⁸ “Kim (Allah'ın huzuruna) iyilikle gelirse ona getirdiḡinin on katı vardır.” (En'am 6/160, nâkıs iktibas)

muhsinîn.”⁴¹⁰⁹ [II,147b] ⁽¹⁾ fehvâ-yı Kerîm’i üzre ‘ında’llâh va‘d buyurılan ecr ü hasenâta nâ’il ve müşâhede-i dîdâra ⁽²⁾ vâsıl ol; zîrâ insân televvünden hâlî degildir. Farazî ‘ömrünüñ evvel ü evsatında envâ‘-ı ⁽³⁾ a‘mâl-i şâliha işleyüp ve qalbün çerâğı nûr-ı ‘ışk u maḥabbet ile yanup hâl hâşıl ⁽⁴⁾ itmiş iken perde-i ğaflet ve ğavâşî-i keşret rû-pûş-ı nûr-ı âfitâb-ı maḥabbet olmağ-ıla ⁽⁵⁾ tâbi‘-i ḥaṭavât-ı şeytâniyye ve firîfte-i tesvîlât-ı nefsanîyye olup fesâda mübâşeret ⁽⁶⁾ itdükden soñra a‘mâl-i sâbıkadan saña ne hâşıl olur? Belki seyyi’ât ile ḥabṭ-ı hasenât ⁽⁷⁾ idersin. İmdi nazar ḥâledür, hâl ise âḥir-i nefesdür. Pes, zinhâr mağrûr u mağbûn ⁽⁸⁾ olmayup “Va‘bud rabbeke ḥattâ ye’tiyeke’l-yakîn.”⁴¹¹⁰ âyet-i kerîmesinüñ ma‘nâsını mevtden ⁽⁹⁾ ğayrıya tevcîh itmeyesin. Ve tazarru‘ u niyâz ve sûz u güdâz ve ‘ışk u maḥabbet ⁽¹⁰⁾ ve ğarîḳ-i deryâ-yı vahdet olmağdan bir dem gûsiste olmayasın ki ḥattâ dem-i âḥirde ⁽¹¹⁾ ol hâl ile bulınasın ve: “Çünkü nazar dem-i âḥiredür, şimdi niçün zahmet çekerin? Mevte ⁽¹²⁾ ḳarîb, müteveccih-i ḥabîb olayın.” dimeyesin; ve illâ ḥâsirînden olursın. **Beyt:**

Cihânda bundan artuğ var mı hüsrân
Ki her gün eksile ‘ömr arta ‘işyân⁴¹¹¹

Zîrâ ⁽¹³⁾ dem-i âḥir ḳanḳı demdür, ma‘lûm degildir. Belki dem-i âḥir didüğüñ, hâlde olan dem ⁽¹⁴⁾ ola. Kişi yarın ne işleyeceğin ve ne demde öleceğin bilmez. Bu maḳûle efkâr cemî‘an ⁽¹⁵⁾ tesvîlât-ı şeytâniyyedür. “Ḳad heleke’l-musavvifün.”⁴¹¹² buyurulmuşdur.

Dem bu demdür, dem bu demdür, ⁽¹⁶⁾ dem bu demdür, dem bu dem
Gel bu demi hoş görelüm, ol geçen dem dem degil

Tâ dem-i ⁽¹⁷⁾ âḥir demî âḥer buved

Tâ âḥir-i demde bi’l-âḥire bir dem olur ki

⁴¹⁰⁹ “Muhakkak ki Allah güzel iş yapanların mükâfatını zâyî etmez.” (Hud 11/115, nâkıs iktibas)

⁴¹¹⁰ “Ve sana yakîn (ölüm) gelinceye kadar Rabbine ibadet et!” (Hicr 15/99)

⁴¹¹¹ Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu beytin, *Meşâirü’ş-Şuarâ*’da Sinoplu Kâtibî Mustafa Efendi’ye âit olduğu kayıtlıdır. Bkz. Âşık Çelebi, *Meşâirü’ş-Şuarâ*, inceleme-metin, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, C. 2, s. 704 (Bu zâtla ilgili kısmın tamamı için bkz. s. 699-704).

⁴¹¹² “Erteleyenler helâk oldu” Bu hadis rivâyeti için bkz. Ebu’l-Leyis Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim es-Semerikandî, *Tenbîhu’l-Gâfilîn fi-Mev’izeti bi-Ehâdîsi Seyyidi’l-Enbiyâi ve’l-Murselîn; Bustânu’l-Ârifîn*, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, (t.y), s. 52.

Ki ‘ināyet bā-tu şāhib-⁽¹⁸⁾ sir buved (1848)

Ki Hudā-yı zū’l-‘aṭānuñ ‘ināyeti senūñle şāhib-sır olur. Ve yāhūd ⁽¹⁹⁾ mazhar-ı nūr-ı haḳīḳat-i Muḥammedī olan şāhib-i sirruñ envār-ı cezebāt ve anda ⁽²⁰⁾ olan ‘ināyāt-ı bī-ğāyāt senūñle bile olur ve sen anuñ gönli nūrında ⁽²¹⁾ haşır olursın ve dār-ı huld-i berinde ḳarār tatarsın. Andan şoñra “Ve men ⁽²²⁾ deḫalehū kāne āminen”⁴¹¹³ sırrını müşāhede idüp “El-ḥamdu li’llāhi’llezī ezhebe ‘anna’l-ḫazen”⁴¹¹⁴ ⁽²³⁾ āyetini okursın. İlāhī! ‘Ināyet ü hidāyet senden. Ol dem-i āḫirde olan ḫüsn-i ḫātıme-yi ⁽²⁴⁾ ve bu demden ol dem-i āḫire varınca ḫüsn-i ḫāl üzre olmağı tevḫīḳ, ve ‘ināyetüñ ⁽²⁵⁾ refīḳ kıl. “Fe-men yuridi’llāhu en yehdiyehū yeşrah şadrahū li’l-İslāmi ve men yurid en yuḫillehū ⁽²⁶⁾ yec‘al şadrahū ḫayyīḳan ḫaracen ke-ennema yeşşac‘adu fi’s-semā’i.”⁴¹¹⁵

Her çi kūşed cān ki der-merd u zenest

⁽²⁷⁾ Cān ki merd ü zendedür; her neye ḫalışur,

Gūş u çeşm-i şāh-i cān⁴¹¹⁶ ber-revzenest (1849)

[II,148a] ⁽¹⁾ Cān şāhınuñ sem‘ u başarı revzen üzredür. Ya‘nī Ḥaḳ Sübhānehū ve Te‘ālā ber-müceb-i: “Ve huve’s-semī‘u’l-başıḳ;”⁴¹¹⁷ ⁽²⁾ ḫalkuñ eşbāḫ u ḫulūbı revzenesine bi-şıfatıhi’s-semī‘i ve’l-başıḳ ḫāzır u nāzır ⁽³⁾ ve ‘alīm ü ḫabīrdür. “E lā-ya‘lemu men ḫaleḳa ve huve’l-laṭīfu’l-ḫabīr.”⁴¹¹⁸ Ve ḳāle Te‘ālā: “Ve huva’llāhu ⁽⁴⁾

⁴¹¹³ “Oraya giren emniyette olur.” (Âl-i İmran 3/97, nâkıs iktibas)

⁴¹¹⁴ “Bizden tasayı gideren Allah’a hamdolsun.” (Fâtır 35/34, nâkıs iktibas)

⁴¹¹⁵ “Allah kimi doğru yola iletmek isterse onun kalbini İslâm’a açar; kimi de saptırmak isterse göğce çıkıyormuş gibi kalbini iyice daraltır.” (En’am 6/125, nâkıs iktibas)

⁴¹¹⁶ Mısranın sürhle yazılan hâlinde unutulmuş olduğu anlaşılan “cān” kelimesi, siyah mürekkeple “ber” kelimesinin önüne gelecek şekilde üst tarafa yazılmıştır. Fakat tercümeyle bakılınca “şāh” kelimesinin yanında olması gerekmektedir. Ş’de doğru yere yazılmışken F ve İÜ’de müellifteki gibi “ber-cān” olarak kaydedildiği görülmektedir. Yukarıya Ş’deki hâli yazılmıştır. Bkz. Ş.367a, F.194b, İÜ.336a. Nicholson neşrinde de yukarıdaki gibidir. Bkz. Celâluddîn Rûmî, **Mesnevî-i Ma’nevî**, Haz. Reynold A. Nicholson, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 2011, s. 83.

⁴¹¹⁷ “O, gökleri ve yeri yoktan yaratandır. Size kendinizden eşler, hayvanlardan da (kendilerine) eşler yaratmıştır. Bu suretle çoğalmanızı sağlamıştır. Hiçbir şey O’nun benzeri olamaz. **O iştendir, görendir.**” (Şûrâ 42/11, nâkıs iktibas)

⁴¹¹⁸ “Hiç yaratan bilmez mi? O, en ince işleri görüp bilmektedir ve her şeyden haberdârdır.” (Mülk 67/14)

fi's-semāvāti ve fi'l-arḍi ya'lemu sirrakum ve cehrakum ve ya'lemu mā teksibūn."⁴¹¹⁹ **Nazm:**

- (5) Kıl 'ibādet rabbūne ey ehl-i dīn
Nefsūne ḥattā irişince yaqīn
Zīneti 'abdūn 'ubūdiyyet-durur
(6) Ol ki yok kulluḡı bī-zīnet-durur
Bī-niyāz olma Ḥudā'dan bir zamān
Bī-niyāz olmaḡ aña yarar hemān
(7) Ey birāder sīne-i ehl-i felāḡ
Nūr-ı İslām-ile bulur imşirāḡ⁴¹²⁰
Varlıḡuñ yok eyle diyüp lā-ilāḡ
Tā bulasın dār-ı mülk-i pādişāḡ
(8) Ğusl eyle gel fenā baḡrine ṭal
Bulasın ma' būduna tā ittişāl
Rāḡ-ı şaḡb-ı Aḡmedi muḡtār kıl
Nefsūñ üzre ḡayrını īşār kıl
(9) Mā-sivādan keff-i ḡalb it ey püser
Kim budur şavm-ı cḡaşş-ı mu' teber
Her kim eyler cānını ḡurbān-ı yār
Her dem eyler 'īd-i ekber şad hezār
(10) Şevb-i taḡvādan yūri iḡrām ṭut
Pes ṭarīḡ-ı Ka' be-i İslām ṭut
Var ise nūr-ı şafā cānuñda ger
Kıl Şafā vü Merve'de sa'y ey püser
(11) Yūri var ur ḡırmen-i pindāra nār
Bang-i lebbeyk urasın 'uşşāḡ-vār
Sırr-ı tevḡīd ol zamān olur 'ıyān
(12) Ḳurtıla işbu ḡafesden murḡ-ı cān
Ḳıla terk-i ḡulşen-i ṭab' u ḡavās
Bī-ḡayāl ü vehm ḡöre bī-ḡıyās

⁴¹¹⁹ "O, göklerde ve yerde tek Allah'tır. Gizlinizi, açığınızı bilir. (Hayırdan ve şerden) ne kazanacağınızı da bilmektedir." (En'am 6/3)

⁴¹²⁰ Beyitlerle ilgili olarak derkenara ve sayfanın iç kenar kısmına mânâya taalluk eden notlar yazılmıştır. Sürhile yazılan bu notlardan bu kısma kaydedilen: "İşâret bi-İslâm"dır.

- (13) Ne işâret var burada ne beyân
Zîre maḥv-ı resm eyler bu ‘ıyân
Bu hikâyetler degildür serseri
(14) Yola ġâfil gitme gel ey yol eri

Birûn Endâhten-i Merd-i Tâcir Tûṭî-râ Ez-Ḳafeş ve Periden-i Tûṭî-i Murde

(15) Merd-i tâcir tûṭîyi mürde kıyâs idüp kafeşden taşra atması ve mürde şûretinde olan (16) tûṭînün uçması beyânındadır.

Ba‘ d ez-âneş ez-ḳafeş birûn fikend

Merd-i tâcir bu mertebe (17) nevḥa vü zârîden soñra ol tûṭîyi kafesden taşra bıraḳdı.

Tûṭiyek perrîd (18) tâ şâḥ-i bulend (1850)

Tûṭîcik oradan şâḥ-ı bülende dek uçdı.

Tûṭî-i murde çunân (19) pervâz kerd

Ol tûṭî-i mürde ancılayın pervâz eyledi ki,

K’âftâb-i şark turkî-tâz⁴¹²¹ kerd (1851)

(20) Güyâ ki âfitâb-ı maşrıḳ türk-tâz eyledi ve yâḥûd bir uçuş uçdı ki âfitâb-ı (21) maşrıḳa bir kanad açışda irişdi. Ḥulâsa-i merâm ve me’âl-i kelâm: sāye-i âfitâb-ı eḥadiyyet (22) ve pertev-i ḥürşîd-i ḥaḳîḳat olan rûḥ, ḳayd-ı kafeş-i cismâniyyet ve ḥabs-i dâr-ı mażîḳ-ı ṭabî‘atden (23) rehâ bulduğı gibi bâl ü per açup ve sür‘atle uçup ḳulle-i ḳâf-ı ḳurbet ve ḥazîre-i ḳuds-i cennetde olan şecere-i (24) şühûduñ şâḥ-ı bülendinde âşiyân ṭutdı ve âfitâb-ı şarîḳ burc-ı maşrıḳdan (25) ṭulû‘ itdüğü ḥînde nûr-ı raḥşende ‘aks ü pertev itdüğü gibi rûḥ-ı ḳudsî daḥı (26) bu ‘âlem-i cismânîden pervâz itdükde bilâ-tevehhümü’l-ân ve’z-zamân ḥürşîd-i maşrıḳ-ı ḥaḳîḳat (27) olan ḳurb-ı civâr-ı rûḥ-ı Muḥammedî’de ḳarâr ider. **Naẓm:**

Cevher-i cāna budur kân ey püser
[II,148b] (1) Gel berü bul genc-i pinhân ey püser
Ḥayret aldı her zamānda ‘ârifi
Olmadı taḥḳîḳ-i cānuñ vâḳıfı

⁴¹²¹ Nûshada “turk-tâz” okunacak şekildedir; fakat bu imlâ vezni bozmaktadır. Nicholson neşrinden kontrol edilerek yukarıdaki şekilde düzeltilmiştir. Bkz. Celâluddîn Rûmî, **Mesnevî-i Ma’nevî**, Haz. Reynold A. Nicholson, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 2011, s. 84.

- (2) Murğ-ı kıdsîdür çeker âvâz ol
Hâk hevâsından ider pervâz ol
- (3) Murğ gibi olma maḥbûs-ı kafeş
Kılma menzil çâr-dîvâr-ı heves
Bu tokuz çenberden iderseñ güzêr
Âsumân-ı ‘izz olur saña maḥarr
- (4) Kılma merkezde giriftâr ey püser
Olma ser-gerdân çü pergâr ey püser
Kim miyân-ı nokṭa-i gilde kâlur
Bu cihân-ı ‘ışḡdan ġâfil olur
‘Âḡıl-iseñ târik-i nâsût ol
Şâh-bâz-ı ḥazret-i lâhût ol
- (6) Bend-i mâ vü menden olmazsañ ḥalâş
Bulımazsın bu maḡâma ihtîşâş
Kârbân ‘azm itdi bend it maḡmili
(7) Terk-i cân it tâ alasın menzili
Bend-i ‘âlemden yûri âzâd ol
Ḥabl-i kaydî kaṭ‘ idüp dilşâd ol
- (8) Güft ü gû ile bilinmez bu mekân
Ehl-i zevk añlar bu ma‘ nâyı hemân

Pes, çünkü tûṭî-i cân kafeş-i tenden ⁽⁹⁾ bu vechle ḥalâş olup uçdı;

H̱āce ḥayrân geşt ender-kâr-i murğ

H̱āce-i sūdâger murğun ⁽¹⁰⁾ kârına ḥayrân oldu.

Bî-ḥaber nâ-geh bi-dîd esrâr-i murğ (1852)

Bî-ḥaber iken nâ-gâh esrâr-ı murğı gördi.

(11) Rûy bâlâ kerd u guft ey ‘andelîb

H̱āce yüzin yukaru itdi ve murğa ḥitâb idüp ⁽¹²⁾ eyitdi: Ey ‘andelîb!

Ez-beyân-i ḥâl-i ḥod mân diḥ naşîb (1853)

Kendü beyân-ı ḥâlünden bize ⁽¹³⁾ naşîb vir.

Û çî kerd ân-câ ki tû âmûṭî

Ol Hindûstân’da olan tûṭî n’eyledi ki ⁽¹⁴⁾ sen öğrendün?

Sāhtī mekrī vu mā-rā sūhtī (1854)

Bir mekr ü hüd' a düzdüñ ve bizi mekr ile ⁽¹⁵⁾ yaqduñ.

Guft tūṭī k'ū be-fi' lem pend dād

Tūṭī eyitdi: Ol Hindūstān'da olan tūṭī ⁽¹⁶⁾ fi'l ü hareketi ile baña naşihat virdi.

Ki rehā kun luṭf u āvāz u guşād (1855)

Böyle diyü ki ⁽¹⁷⁾ ey maḥbūs-ı kafeş olan tūṭī, leṭāfet ü āvāz ve küşāde vü sūhan-bāzlığı terk eyle.

⁽¹⁸⁾ **Z'ān ki āvāzet tu-rā der-bend kerd**

Zīrā ki senüñ āvāzuñ seni bend ü ḥabs eyledi.

Ḥiṣ ü ⁽¹⁹⁾ murde pey-i ĩn pend kerd (1856)

Ol tūṭī kendüsini mürde gösterdügin bu pend ü naşihat için ⁽²⁰⁾ eyledi.

Ya' nī ey muṭrib şude ber-ā u ḥāş

Ya' nī ol refīḳ-ı mihr-bān ve şādīḳ-terīn-i ⁽²¹⁾ dūstān ve tūṭī-i Hindūstān ḥāl ü fi' liyle didi ki: “Ey ḥāş u āma muṭrib ⁽²²⁾ olmış tūṭī!

Murde şev çun men ki tā yābī ḥalāş (1857)

Benüm gibi mürde ol ki hattā ḥabs-i kafeşden ⁽²³⁾ ḥalāş olasın.

Dāne bāşī murġgānet ber-çenend

Dāne olursañ seni kuşcağızlar yirler.

⁽²⁴⁾ **Ġonce bāşī kūdekānet ber-kenend (1858)**

Ġonca olursañ seni eṭfāl ü şıbyān kıparurlar. El-ḥāşıl ⁽²⁵⁾ maḥbūs-ı tavāriḳ-ı eflākī ve muḳayyed-i zindān-ı tīre-ḥākī olduḳdan şoñra eger dāne ve eger ġonçe ⁽²⁶⁾ ol, eger bāy ve eger gedā ol, lā-büdd āḳıbeti fenādur; be-her-ḥāl murġ-ı eyyām dāne-i ‘ömrüñ döġşürür ⁽²⁷⁾ ve eṭfāl-i sā' āt ve teceddüdāt ü tevāliyāt-ı ānāt ġonçe-i cānuñ nihāl-i bedenden kıparur. [II,149a] ⁽¹⁾ **Beyt:**

Mun' im u derviş-rā ne'bved ḥalāşī ez-ecel
Şayd-i şayyādest şayd er ferbih u er lāġarest⁴¹²²

İmdi ey tūṭī-i ⁽²⁾ cān!

⁴¹²² “Zengin de fakir de ecelden kurtuluşu yoktur. Av, zayıf da olsa kilolu da olsa avcının avıdır.”

Dâne pinhân kun be-kullî dâm şev

Dâneyi gizle bi-kullî dâm ol,

Ġonçe pinhân kun giyâh-i bâm şev (1859)

⁽³⁾ Ġonçeyi pinhân kıl, tam otı ol. Bu beytde olan dâne ve Ġonçeden murâd şüret-i ⁽⁴⁾ ‘ilm ü ma‘rifet ve izhâr-ı şalâh ü ‘ibâdetdür. Pes, mertebe-i fenâya varup kafeş-i tabî‘ atden ⁽⁵⁾ hâlâş olmak isterseñ “‘İlm ü ma‘rifetüm ve şalâh u ‘ibâdet ve hayr u hasenâtum vardır.” diyü ⁽⁶⁾ izhâr-ı fazîlet eyleme; belki şamt u sükût ihtiyâr idüp herkesün dâne-i ma‘ârif-i ⁽⁷⁾ ‘ulûmına sen dâm ol ve gül-i Ġonçe gibi açılmayup tamda biten otcağızlar gibi kendüni fûrû-mâye ⁽⁸⁾ göster ki pindârdan hâlâş ve “Mûtû kable en temûtü.”⁴¹²³ mertebesin bulup kayd-bend-i enâniyyet ⁽⁹⁾ olmağdan rehâ vü necât bulasın ve tariḫ-i melâmet ihtiyâr idüp bî-nâm u nişân olasın. Zîrâ:

Her ki dâd ü husn-i hod-râ der-mezâd

Her ol kimesne ki ⁽¹⁰⁾ kendünün hüsni mezâda virdi,

Şad kazâ-yi bed sūy-i ü rû nihâd (1860)

Anuñ cānibine şad ⁽¹¹⁾ sū’-i kazâ yüz kodı ve niçe belâlara mübtelâ oldu. Zîrâ “Eş-şuhratu âfetun.”⁴¹²⁴ buyurulmuşdur ⁽¹²⁾ ve ekser-i ‘ârifîn şöhet âfetine mübtelâ olmamak için halkdan zâhiren ve bâtınan ‘uzlet ⁽¹³⁾ ihtiyâr idüp küşe-nişîn-i zâviye-i humûl olmuşlardır. Ammâ ol ‘uzlet degil ki ‘uzlet ile ⁽¹⁴⁾ şöhet çıkarup halk, hıdmetine varalar. Belki ‘uzlet ol ‘uzletdür ki halk anda zâhiren ⁽¹⁵⁾ bir şey’e liyâkat görmeyüp ta‘zîmini hâtırlarına getürmeyeler. Ammâ mādâm ki bir hâlet-i ⁽¹⁶⁾ mer’iyye ile çehre-küşâ olasın,

Çeşmhâ vu hışmhâ vu reşkhâ

Çeşmler ve hışm u Ġazablar ⁽¹⁷⁾ ve reşk ü hasedler,

Ber-sereş rized çu âb ez-meşkhâ (1861)

⁴¹²³ “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 402 (2669. metin).

⁴¹²⁴ “Şöhet, âfettir.”

Ol ızhâr-ı hüner iden ⁽¹⁸⁾ kimesnenüñ başına meşklerden âb gibi dökilür. Ya‘nî
“İnne’l-‘ayne haqqun.”⁴¹²⁵ fehvâsınca ⁽¹⁹⁾ niçe bed-nazarlaruñ aña gözi degüp ve niçe
hasûdlaruñ bed-teveccühi kendüye te’sîr ⁽²⁰⁾ idüp envâ‘-ı mazarrâta irişür ve
şöhretden berî olan bunıñ emsâli envâ‘-ı ⁽²¹⁾ âfâtdan âsûde olur.

Düşmenân ü-râ zi-ğayret mî-derend

Düşmenler ol ⁽²²⁾ hüner-mendi ğayretden yırtarlar. **Nazm:**

Bulurlar bir sözi biñ söz iderler
Koyup toğrı yolu egri giderler

⁽²³⁾ ‘Azâzildür Haq’a eylemez ikrâr
Gerekse söylesin biñ kerre tekrâr

⁽²⁴⁾ Nic’idüp n’eyleyecegin bilemez
Birinüñ añduğın biri dilemez

Hemân birbirinüñ ‘aybın gözedür
Gönülден дүрлү fitneler düzedür

⁽²⁵⁾ Ha bir cengdür biri birin begenmez
Ki ‘ârif⁴¹²⁶ Haq’dan özge nesne bilmez

Pes, bu zıkr olınan ⁽²⁶⁾ ‘adûlar hâlidür. Yâ dünyâda hiç dost yok mıdur dir iseñ:
Ne‘am, dost vardur. Ve lâkin ⁽²⁷⁾ tûtalum ki dost olmuş, senüñle hem-hâl ve hem-derd
olmaduğdan soñra o maķûle:

[II,149b] ⁽¹⁾ Dûstân hem rûzgâreş mî-berend (1862)

Dostlar dağı anuñ rûzgârını iledürler. Ya‘nî ⁽²⁾ her birinüñ birer iktizâ ve bir âher
murtazâsı olup ahvâl-i derûndan haber-dâr olmayıcaķ ⁽³⁾ şamt-ı zıkrı’llâh ve
teveccühden ğâfil olmağ-ıla hâli kâlden hâşıl olur kıyâsıyla ⁽⁴⁾ çeñe ve ma‘rifet
yarışdurup ehl-i zevķuñ evķâtını tazıyî‘ iderler ve ‘ömrini ‘abeş yere geçürürler ⁽⁵⁾ ve

⁴¹²⁵ “Şüphesiz ki nazar değmesi hakikattir.” Bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 12, s. 5766 (kitâbu’t-tıbb, 36. Bâb, 55 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 7, s. 36 (kitâbu’s-selâm, 16. Bâb, 41 ve 42 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 3, s. 446-47 (tabâbet babları, 18. Bâb, 2140 numaralı hadis).

⁴¹²⁶ Müellifte, F ve Ş’de “‘ârifler” yazılmış olmasına rağmen bu hâl vezni bozmaktadır. İÜ’de ise “ki ‘ârif” yazılarak bu aksaklık giderilmiştir. Bu sebeple yukarıya İÜ’deki hâl kaydedilmiştir. Bkz. İÜ.337a, F.195a, Ş.368a.

müşâhede vü mücâhedesinden ve teveccüh-i kalbîsinden ayırurlar. **Mevlânâ Câmî**
Fermâyet:⁴¹²⁷

- (6) Çun buved ‘uzletet zi-şoḥbet bih
Bâr-i şoḥbet be-kunc-i ‘uzlet nih⁴¹²⁸
- (7) ‘Uzlet âmed kilîd-i genc-i şuhûd
‘Uzlet âmed ‘ilâc-i renc-i vücûd⁴¹²⁹
- ‘Uzlet-i sâlikân bûd be-cesed
‘Uzlet-i ‘ârifân be-hûş u ħired⁴¹³⁰
- (8) Ân buved ‘uzlet-i cesed ki mudâm
Bu’gsilî ez-heme çi ħâş u çi ‘âm⁴¹³¹
- Pâ ne-fersâyî ez-ħurûc u duḥûl
(9) Leb ne-yâlâyî ez-kelâm-i fuẕûl⁴¹³²
- Be-maḳâmât-i ħalk dem ne-zenî
Be-mulâkât-i şân ḳadem ne-zenî⁴¹³³
- (10) Ḥasr-i şân ‘ayn-i sevdâ nigârî
Buḥl-i şân maḥẓ-ı cûd pindârî⁴¹³⁴
- Pîş ez-ân keş bered ecel zi-heme
(11) Bi-berî rişte-i emel zi-heme⁴¹³⁵
- ‘Uzlet-i hûş ân ki ġayr-i Ḥudây
Der-ḥarîm-i dilet ne-yâbed cây⁴¹³⁶
- (12) Bî-nişân bende ‘î şevî eḥadî
Cân-feşân zinde ‘î şevî ebedî⁴¹³⁷

⁴¹²⁷ Aşağıdaki beyitler Câmî’nin *Heft Evreng*’indeki ilk mesnevî olan *Silsiletü’z-Zeheb*’de tespit edilmiştir. İlk iki beyit “Der-Beyân-ı Ân ki Çûn Pîrî-i Gâlib...” başlıklı kısımda, diğer beyitler ise bu başlıktan sonraki “İşâret be-Ân ki Uzlet Ber-Dû Kısmest...” bölümünde yer almaktadır. Bkz. Câmî, **Mesnevî-yi Heft Evreng**, s. 96-97.

⁴¹²⁸ “Senin inzivân muhabbetten daha iyiye sohbetin, inzivâ köşesi kadar değeri yoktur.”

⁴¹²⁹ “İnzivâ şühud hazinesinin anahtarı oldu; inzivâ vücûd derdinin ilacı oldu.”

⁴¹³⁰ “Sâliklerin inzivâsı cesetle oldu, âriflerin uzleti ise akıl ve şuurla.”

⁴¹³¹ “Cesedin uzleti hususi ve umumi her şeyden etkilenecek sürekli bozulur.”

⁴¹³² “Girmekten ve çıkmaktan (dolayı) ayağını aşındırma, boş sözlerle de dilini kirlletme.”

⁴¹³³ “Halkın makamlarından söz etme (ve) onlarla (dünyevî makam sahipleriyle) görüşmek için adım atma.”

⁴¹³⁴ “Onlarda eksik olan şey, güzel yüzlü sevgili için olan hakiki aşktır. Onların cimriliği cömertlik zannedilir (ve hataya düşülür).”

⁴¹³⁵ “Ecel onun önünden her şeyi çekip alır. (Bu sebeple basîret sahibiysen) arzu ipini her şeyden kopar.”

⁴¹³⁶ “Akıl inzivâsı, gönül haremde Allah’tan başka hiçbir şeyin yer almamasıdır.”

Bî-nişânî vu cān-feşānî-i tu
(13) Gerded esbāb-i zindegānî-i tu⁴¹³⁸

İmdi ey yār-ı muvāfıķ! Halkuñ sūd u ziyānından ve ‘adāvet⁽¹⁴⁾ ü dostlığından geçüp ziyānların ‘ayn-ı sūd ve buhlillerin maḥz-ı cūd bilesin. Zīrā ‘uzlet-i zāhiri⁽¹⁵⁾ itmedükçe ‘uzlet-i bātinî daḥı olmaz ve şafā-yı derūn ele gelmez. Ammā ey ṭālib-i müsta‘idd! Mażarrat-ı⁽¹⁶⁾ tazıyî‘-i rûzgārı şol şādık-ı ber-kār bilür ki rûzgārda toḥm-ı ‘amel eküp⁽¹⁷⁾ şecere-i ḥulūşdan şemere-i maḥabbet ve fākihe-i ma‘rifet tenāvül eylemiş ola ve kendü kendüye⁽¹⁸⁾ eglence olup vaḥdetden lezzet tuya. Ba‘dehū ḳadr-i rûzgārı fehm idüp vaḥdet⁽¹⁹⁾ ve maḥabbet ile mürür iden bir sâ‘atin keşretde biñ yıl geçen ‘ömrinden ‘azîz bile. Yoḥsa:

(20) Ān ki ġāfil būd ez-kişt u bahār

Ol kimesne ki kişt ü bahār ve ‘amel ü kârdan⁽²¹⁾ ġāfil oldu,

Ü çî dāned kıymet-i ĩn rûzgār (1863)

Ol kimesne kıymet-i rûzgārı ne bilür? ⁽²²⁾ Kişt kesr-i kâf ile “ekin” ma‘nāsına olmaḳ maḥalle ensebdür. İmdi buña çāre budur ki ⁽²³⁾ ‘uzlet ihtiyār idüp:

Der-penāh-i luṭf-i Haḳ bāyed giriḡt

Haḳ Sübhānehū ve Te‘ālā’nuñ⁽²⁴⁾ luṭfı penāhına ḳaçmaḳ gerek.

K’ü hezārān luṭf ber-ervāḡ riḡt (1864)

Zīrā ol Feyyāz-ı⁽²⁵⁾ Muṭlaḳ evānî-i ervāḡ olan ḳulüb-ı şāfiye üzerine envā‘-ı hezārān āb-ı luṭf⁽²⁶⁾ u maḥabbet ve mā’-ı ‘ışḳ u ma‘rifet dökdi. Ve penāh-ı luṭf-ı Haḳ’dan murād, terbiye-i mürşid-i kāmil⁽²⁷⁾ ve nazār-ı pîr-i mükemmildür.

Tā penāḡi yābi ān geh çun penāḡ

Tā kim bir penāḡi bulasın, andan şoñra [II,150a]⁽¹⁾ nice penāḡ ki nazîri yoḳ ve vaşfi lisān ile ta‘bîr olunmaz bir penāḡdur ki ol penāḡuñ⁽²⁾ luṭf u iḡsāniyla;

Āb u āteş mer tu-rā gerded sipāḡ (1865)

⁴¹³⁷ “İsimsiz bir köle ol, (böylece) birlik içinde (Allah’ta fānî ve onunla bâkî) olursun; can vererek ebedî hayata ulaşırsın.”

⁴¹³⁸ “Senin benliğinden ve canından vazgeçmen (bu fānî unsurları fedâ etmen), ebedî hayata kavuşmanın sebebi oldu.

Âb u âteş ve belki cemî' -i mevcûdât-ı ⁽³⁾ 'ulviyye vü süfliyye saña sipâh u hıdmetkâr ve mu'în u yâr olur. **Beyt:**

(4) Ne zâtuñ mazharısın kim şıfâtuñ cümleden a' lâ
Cemâlûñ görmeyen qaldı iki ' âlemde nâ-bînâ

(5) Pes, âb u âteş ve bād ü hâk luţf-ı Hâkķ'ı penâh idenlere sipâh olduğına şübhe ⁽⁶⁾ vü gümân idersen:

Nûh u Mûsâ-râ ne deryâ yâr şud

Nûh-ı Necî ve Mûsâ-yı Kelîm 'aleyhime's-selâma ⁽⁷⁾ deryâ yâr olmadı mı?

Nî ber-a' dâşân be-kîn qahhâr şud (1866)

Anlaruñ a' dâsı üzre deryâ kîn ü ğazab ile qahhâr olmadı mı?⁴¹³⁹ Oldı! Hod zîrâ niçe def'a kışşaların işitdük ki qavm-i Nûh tâbi' -i ⁽⁸⁾ da'vet-i Nûh olmadukları-çün cümleten ğark olup ve kezâlik Fir'avn dağı deryâda helâk ⁽⁹⁾ olup Nûh ve Mûsâ etbâ' ıyla necât buldılar. Ve kezâlik:

Âteş İbrâhîm-râ nî qal' a bûd

(10) Âteş-i Nemrûd Hâzret-i İbrâhîm Halîl şalavâtu'llâhi'l-celîl içün qal' a olmadı mı ve içinde ⁽¹¹⁾ güller bitüp çeşme-sârlar aqmadı mı? Bular hod cümleten vâkı' oldı.

Tâ ber-âverd ⁽¹²⁾ ez-dil-i Nemrûd dûd (1867)

Hattâ Nemrûd'uñ qalbinden yuqaru dûd getürdi. Ya' nî Nemrûd-ı ⁽¹³⁾ La'în İbrâhîm 'aleyhi's-selâma nâr gül ü gülzâr olup ve kendüsi mağlûb ⁽¹⁴⁾ u h'âr olduğına cehennem-vâr dûd-ı siyâh ile âh idüp yüzi dağı qalbi gibi ⁽¹⁵⁾ qara oldı.

Kûh Yahyâ-râ ne sūy-i h'îş h'ând

Kûh Hâzret-i Yahyâ 'aleyhi's-selâmı ⁽¹⁶⁾ kendü cânibine okımadı mı? Okıdı! Hod:

Qâşidâneş-râ be-zaĥm-i seng rând (1868)

Hâzret-i ⁽¹⁷⁾ Yahyâ'ya sū'-i qâşd idenleri seng-i zaĥm ile sürdi.

Guft ey Yahyâ biyâ der-men gurîz

(18) Cîbâl-i râsiyât Hâzret-i Yahyâ'ya eyitdi: Ey Yahyâ, gel baña kaç!

⁴¹³⁹ Beytin ikinci mısrası ve buraya kadarki kısım, metindeki yeri işaretlenerek sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Tā penāhet bâsem ez-şemşîr-i tîz (1869)

(19) Tâ ki şemşîr-i tîzden saña penâh olam. Naql olunur ki Yahūdîler Hâzret-i Yaḥyâ-yı ma‘ şüm (20) ‘aleyhi’s-selâma maḥz-ı ‘adâvetle ba‘ z-ı isnâd u iftirâ idüp ḥâşâ “Senün katlün icâb (21) itmîşdür.” diyü seyflerin ‘üryân idüp katline kaşd eyledüklerinde Yaḥyâ-yı Nebî (22) ‘aleyhi’s-selâm firâr eyledi. Yahūdîler ardınca kovarken bir cebeli şâmiḥ Hâzret-i (23) Yaḥyâ’ya “Yâ nebiyya’llâh, gel baña kaç!” diyü nuṭka gelüp ve Yahūdîlerün üzerine seng-i zaḥımlar (24) atup Yahūdîler Yaḥyâ ‘aleyhi’s-selâma dest-dırâzlık idemeyüp ol cebele (25) taḥaşşün itmekle şerlerinden ḥalâş oldı. Ba‘ dehû każâ’-i Rabbânî ve emr-i İlâhî geldükde (26) ber-feḥvâ-yı: “Ve lâ-râdde limâ қаdayte ve lâ-mubeddile limâ ḥakemte.”⁴¹⁴⁰ ol zamânede olan bir zâlim (27) pâdişâhuñ elinde şehîd oldı. **M:**

Çun sefîhân râst in kâr u kiyâ
Lâzim âmed yaḳtelüne’l-enbiyâ⁴¹⁴¹

[II,150b] (1) Vedâ’ Kerden-i Tûṭî Ḥâce-râ ve Perriden

Tûṭî ḥâceye vedâ’ idüp uçduḡın (2) beyân ider.

Yek du pendeş dâd tûṭî’y pür-mezâk

Tûṭî-i pür-mezâk ḥâceye bir iki (3) pend ü naşîḥat virdi. Ve yâḥūd tûṭî ḥâcesine zevka dâ’ir bir iki pend virdi.

(4) Ba‘ d ez-ân gufteş selâmun el-firâk (1870)

Andan şoñra ḥâceye tûṭî eyitdi: Selâmuñ (5) ‘aleyküm senünle benüm beynimde firâkdur. **Mevlânâ:**⁴¹⁴²

Ey zarîf-i cihân selâm ‘aleyk
K’ey zi-hicret-i fiḡân selâm ‘aleyk⁴¹⁴³

(6) Gûş-i pinhân kucâ’s tâ şineved Ez-cihân-i nihân selâm ‘aleyk⁴¹⁴⁴

⁴¹⁴⁰ “Yazdığını reddedecek, hükmettiğini de değiştirecek yoktur.”

⁴¹⁴¹ “Bu kuvvet ve hükmetme gücü, nefsi için yaşayanların elinde oldukça elbette peygamberleri öldürürler!” *Mesnevî*’nin ikinci defterinin 1409. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 265.

⁴¹⁴² Aşağıdaki beyitler Mevlânâ’nın on beyitten oluşan 1322. gazelinde tespit edilmiştir. Bkz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, **Külliyât-ı Şems...**, C. 3-4, s. 140 (Üçüncü cilt kısmında).

⁴¹⁴³ “Ey dünyanın zarîfi ve ayrılıktan inleyen! Selâm üzerine olsun!”

(7) Çun bi-bestem dehân selâmet şud
Cânib-i gul-sitân selâm ‘aleyk⁴¹⁴⁵

H̄âce gufteş fî-emâni’llâh bi-rev

H̄âce tûṭiye eyitdi: ⁽⁸⁾ Yûri fî-emâni’llâh,

Mer merâ eknûn numûdî rāh-ı nev (1871)

Hakḳā baña şimdi rāh-ı nev ve ṭarîḳ-ı ⁽⁹⁾ cedîd gösterdûn.

H̄âce bâ-ḥod guft k’îṇ pend-i menest

H̄âce kendüsine eyitdi ki: ⁽¹⁰⁾ Ṭûṭîṇûñ bu maḳûle fi’l ü ḥareketi benüm pendümdür.

Rāh-i ü gîrem ki îṇ reh rûşenest (1872)

⁽¹¹⁾ Ṭûṭîṇûñ yolını tutayum ve anuñ işrine gideyüm ki bu yol rûşendür. Zîrâ bu yol: ⁽¹²⁾
“Mûtû ḳable en temûtû.”⁴¹⁴⁶ yolu ve fenâdan soñra beḳâ menzilidür. Ve bu yol şol ⁽¹³⁾
meczûbîn-i sâlikîn ve şuttâr u ‘aşîḳîṇûñ yolıdır ki bu yolda bulunanlar ḳadem-i ⁽¹⁴⁾
evvelde cezebât-ı Raḥmâniyye ile nefy-i vücûd-ı mevhûm ve ḳalblerinden ref‘-i mâ-
sivâ ⁽¹⁵⁾ idüp ḥabs-i ten ü ḳafeş-i beden ve ḳuyûd-ı kevneynden necât bulmuşlardır. ⁽¹⁶⁾
Pes, bilâ-şekk ü gümân mevşıl-ı Haḳ olan ṭarîḳ-i aḳvem ve şırât-ı ümem çünki ⁽¹⁷⁾
budur;

Cân-i men kemter zi-tûṭî key buved

Benüm cânım tûṭîden ḳaçan kemter olur?

⁽¹⁸⁾ **Cân çunîñ bâyed ki nîkû-pey buved** (1873)

Cân buncılayın gerek ki nîkû-pey ve ḥûb-⁽¹⁹⁾reviş ola. Şi‘r:

Hāk-i tenden kim ki ḳılmadı ḥurûc
Cân u dil eflākine ḳılmaz ‘urûc

⁽²⁰⁾ Kim ki ‘ışḳuñ zerresine irmedi
Ḳalbi anuñ âhenîdür seng ü tuc

⁽²¹⁾ Pîr-i ‘ışḳuñ etegine pek yapış
Tâ’ib ol tâ gide senden cürm ü şuc

⁴¹⁴⁴ “Gizli dünyadan: ‘Selâm üzerine olsun’ sözünü işitecek örtülü ve saklı kulak nerede?”

⁴¹⁴⁵ “Ağzımı kapadığımda selâmet buldum. Gül bahçelerinin yönü (güllerin merkezi olan zât), selâm üzerine olsun!”

⁴¹⁴⁶ “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 402 (2669. metin).

Mazarrat-i ⁽²²⁾ Ta‘ zîm-i Halk ve Engušt-numâ Şuden

Halkuñ ta‘ zîm ü tekrîminüñ ⁽²³⁾ ve engušt-nümâ olmanuñ mazarratı beyânındadır.
Kemâ kı̄ale şalla’llāhu ‘alehyi ⁽²⁴⁾⁴¹⁴⁷ *ve sellem: “Bi-ḥasbi’mri’in mine’ş-şerri en*
yuşāra ileyhi bi’l-eşābi‘i fi’d-dīni ⁽²⁵⁾ *ev fi’d-dunyā illā men ‘aşamehu’llāhu.”*⁴¹⁴⁸

Nazm:

⁽²⁶⁾ Halâş olan bu halkuñ şöhretinden
Halâş olur bu nefsüñ âfetinden
⁽²⁷⁾ Çekilür halkdan ‘uzlet kılur cân
Derûn-ı dilden eyler zîkr-i sübhân
İlâhî rahmetüñ nûrın bize saç
Bu nefs-i şûma kılma cânı muhtâc

[II,151a] ⁽¹⁾ Ey müstemî‘-i kâbil! Mekr-i İlâhî’ye nihâyet yokdur; ammâ a‘ zam-ı mekr ve ekber-i ibtilâ bir sâliküñ kalbinde ḥubb-ı riyâset ⁽²⁾ ve sevdâ-yı ḥilâfet cây-gîr olup bu dâ‘ iye ile nâsa kendin gösterüp kenz-i ma‘ ârifden niçe ⁽³⁾ ebvâb feth idüp ‘ arz-ı kâlâ-yı hâlet itmekle halk-ı ‘ âlem aña ta‘ zîm idüp kimisi elin ⁽⁴⁾ öpüp ve kimi dâmenin tutup ve âb-ı vuzûsını ḥummâya keffâret alup ve ḥâk-i pâyine yüzler sürüp ⁽⁵⁾ “Ey efḍal-i zamân” diyü du‘ âsından istimdâd eyleseler ol kimesne min-‘ indi’llâh da‘ vet-i tâlîbine ⁽⁶⁾ meb‘ üş olmayup henüz mertebe-i irşâda nâ’il olmamış ise ibtidâ’-i hâlde maḥabbet ve zevkî ⁽⁷⁾ dahı var ise kendü loğması olmamağ-ıla nefs ü şeytân şûret-i şalâḥ ve ta‘ zîm-i halk cihetinden ⁽⁸⁾ anı ıdlâle yol bulup ve taşavvurât-ı bâtılaya düşürüp kalbine bu vechle ilkâ’ât-ı şeytâniyye ⁽⁹⁾ olur ki ‘ aceb hâletdür: “Benüm nazar u güftârum kılûb-ı nâsa te’şîr idüp halk-ı cihân benüm yoluma bezl-i ⁽¹⁰⁾ hânümân ideyorlar ve du‘ âmuz dahı gâliben müstecâb olup mu‘ tekidlerimiz niçe âşâr müşâhede ⁽¹¹⁾ kılurlar. Fi’l-ḥaḳîḳa eger ben mertebe-i velâyet ve derece-i kuṭbiyyetde olmasam ve ‘ inda’llâh bu ‘ izz ⁽¹²⁾ ü şerefe liyâḳatum olmasa benüm maḥabbetüm ‘ amme-i ‘ âlem kalbine şâmil olup bu mertebe ikrâr ve inkıyâd mı ⁽¹³⁾

⁴¹⁴⁷ “alehyi” satırın başında tekrâr edilmiştir.

⁴¹⁴⁸ “Allah’ın koruduğu kimseler dışında, dînî ya da dünyevî konularda parmakla gösterilmesi kişiye şer olarak yeter.” Benzer bir hadis için bkz. Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 257 (kıyâmetin sıfatı babları, 14. Bâb, 2570 numaralı hadis). Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı kısımda mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 786.

iderlerdi? Belki ben kıadrümi bilmeyüp lâkin benüm derecât-ı ‘âliyâtumdan cihân u cihâniyân haber-dâr ⁽¹⁴⁾ olmışlardur. Pes, muhakkağ u muğarrer hâlâ ben efdal-i zamânum.” diyü tevehhüm ü tahayyül eylediğı gibi şebeke-i ⁽¹⁵⁾ ‘ucb ve şereke-i pindâra pây-i taşavvurı bend olup evzâ‘ u eṭvârından gitdükçe ⁽¹⁶⁾ ğubâr-ı enâniyyet cevvi-i hevâ-yı başiretin büriyüp semâ‘-i qalbinde bâhire olan şems-i hulûş u mağabbeti setr itmekle ⁽¹⁷⁾ arâzi-i ‘ubûdiyyeti muzlim ü mükedder qalur ve ânen-fe-ânen derekât-ı nâr-ı enâniyyet ve ğayâbât-ı ⁽¹⁸⁾ nefsâniyyete ser-nigün olur ve âḫir-i nefese deĝin neye uğraduğın bilmeyüp dem-i âḫirde metâ‘ ı bâzâra ⁽¹⁹⁾ çıqup ‘ayn-ı yakîn hâşıl olduğda ‘ilâcın idemeyüp envâ‘-ı âh u nedâmet ile nefis ⁽²⁰⁾ ejderhâsına loğma-i vâhide olur. Pes, bu dâhiye-i ‘acîbe nefis ü şeyṭânun iğvâsından ⁽²¹⁾ ve beyne’n-nâs nâm-ver olmağ sevdâsından neş‘et idüp bâb-ı rahmetden dūr olur. ‘**Âşık Paşa**.⁴¹⁴⁹

(22) Her ki ol kendüzine ‘ucb eyledi
Kendü ḫâlin beĝenüben söyledi

‘Âkıbet Allâh anı kıldı ḫacâl
Tâ ebed ol ḫâl-ile qaldı zelîl

(23) Her ki kendü özini tıtdı yüce
Devleti oldu ḫarâb uçdan uca

Her ki bağıdı ḫâline benven didi
Rağmetinden Ḥağ anı mağrûm qodı

(24) Anda kim ma‘nâ ola da‘vâsı yoğ
Qanda kim da‘vâ ola ma‘nâsı yoğ

Da‘vâ vü ma‘nâ bile yoldaş degül
Da‘vâ ehlin pâdişâh kılmaz qabül

Qâle Te‘âlâ: “İn evliyâ‘uhû ille‘l-mutteḫûn.”⁴¹⁵⁰ (25) Pes, ḫağ-ı cihânun tevḫîr ü ihtirâm ve ta‘zîm ü ikrâmı erbâb-ı sülûki ne vechle ıdlâl eylediğın Mevlânâ

⁴¹⁴⁹ Aşağıdaki beyitler *Garîb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, **a.g.e.**, Haz. Kemal Yavuz, C. I/2, s. 837.

⁴¹⁵⁰ “Onlar, (mü’minleri) Mescid-i Haram’dan alıkoyarken ve onun (hakiki ve lâıyık) yöneticileri ve koruyucuları değılken Allah onlara niye azâp etmesin? **Onun (gerçek) koruyucu ve yöneticileri, ancak takvâ sahibi kişilerdir.** Fakat onların çoğı bunu bilmez.” (Enfal 8/34, nâkıs iktibas) Âyet sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Hudâvendgâr ⁽²⁶⁾ ‘aleyhi rahmetu’llâhi’l-ğaffâr bi-ṭarîkı’t-temşîl îzâh idüp buyururlar ki:

Ten kafeş-şeklest u ten şud hâr-i cân

⁽²⁷⁾ Tûṭî-i cânâ ten kafes-şekldür ve ten, ḥas ü hâşâk-ı cân ve hâr-ı dîvâr-ı revân oldu.

Der-firîb-i dâhilân u hâricân (1874)

[II,151b] ⁽¹⁾ Dâhilân u hâricânun firîbinde; ya‘nî tûṭî-i cân gül-zâr-ı kuds ve nişîmen-i ünsden mehcûr olup ⁽²⁾ envâ‘-ı şedâ‘id ü ğurbet çeküp bi’l-âhire hâr-zâr-ı beden-i ‘unşurî ve kafeş-i kâlbüd-i hâkîde ḥabs ⁽³⁾ olunup vaṭan-ı aṣlî tezekkürinden ḥâlî degil iken ber-feḥvâ-yı: “Aḥlede ile’l-arḍi ve’t-tebe‘a hevâhu,”⁴¹⁵¹ dâhilân ⁽⁴⁾ u hâricânun ‘işve vü mekrinden mübtelâ-yı belâ-yı “nesu’llâhe”⁴¹⁵² oldu ve ḥaḳḳına “Fe-ensâhum enfusehum”⁴¹⁵³ ⁽⁵⁾ dinildi. Dâhilândan murâd ‘ışḳ-ı hevâ ve ‘aḳl-ı ma‘âş ve nefis ü şûret ve ḳalb-i şanevberîde hâşıl olan ⁽⁶⁾ hevâ-yı nefsanî ve iḳtizâ-yı cismânî ve ḥubb-ı mâ-sivâdur. Ve hâricândan murâd nuḳûş-ı mükevvenât ⁽⁷⁾ ve medh ü şenâ-yı maḥlûḳâtudur. Pes:

În’ş gūyed men şevem hem-râz-i tû

Bu dâhil olan mezkûrâtdan ⁽⁸⁾ her biri dir ki: “Ben saña yâr-ı muvâfıḳ olurum.”

V’an’ş gūyed nî menem enbâz-i tû (1875)

Ve ol hâricde olan ⁽⁹⁾ meddâḥlar dir ki: “Yok, senün enbâzuñ ve hem-râh u dem-sâzuñ benüm.” **Nazm:**⁴¹⁵⁴

(10) Egledi bunlar beni yıldan yıla
Nâzenîn ‘ömri bular virdi yile
‘Āḳıbet biri benümle gelmedi
Dost yolında baña yoldaş olmadı

⁴¹⁵¹ “Dileseydik elbette onu bu âyetler sâyesinde yükseltirdik. Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü. Onun durumu tıpkı köpeğin durumuna benzer. Üstüne varsan da dilini çıkarıp solur, bıraksan da dilini sarkıtıp solur. İşte âyetlerimizi yalanlayan kavmin durumu böyledir. Kıssayı anlat; belki düşünürler.” (A’raf 7/176, nâkıs iktibas)

⁴¹⁵² “Allah’ı unuttular.” (Haşr 59/19, nâkıs iktibas). Âyetin tamamının meâli şu şekildedir: “Allah’ı unutan ve bu yüzden Allah’ın da onlara kendilerini unutturduğu kimseler gibi olmayın. Onlar yoldan çıkan kimselerdir.”

⁴¹⁵³ “(Allah da) onlara kendi nefislerini unutturdu.” (Haşr 59/19, nâkıs iktibas)

⁴¹⁵⁴ Aşağıdaki iki beyit *Garîb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, a.g.e., C. I /2, s. 1115.

- (11) Īn'ş gūyed nīst çun tū der-vucūd
Der-cemāl u faẓl u der-iḥsān u cūd (1876)

Kezālik, dāhilde olanlar ⁽¹²⁾ kafes-i tende olan murğ-ı rūḥa dir ki: “Vücūdda vü cemālde ve faẓl u iḥsānda ve cūd u keremde ⁽¹³⁾ senūñ gibi bir kimesne yokdur.”

Ān'ş gūyed her du ‘ālem ān-i tu’s
Cumle cānhā-mān ṭufeyl-i cān-i tu’s (1877)

(14) Ve ḥāricde olan meddāḥ u senā-gūylar dir ki: “Her iki ‘ālem senūñ lāyıkūñdur ve senūñ içündür. ⁽¹⁵⁾ Bizüm cümle-i cānlarımız senūñ ṭufeylūñdur.” Kāle Te‘ālā: “Ve iz zeyyene lehumu’ş-şeyṭānu a‘ mālehum ve kāle lā-ḡālibe lekumu’l-yevme mine’n-nāsi ve innī cārūn lekum.”⁴¹⁵⁵ el-āyetu. **Nazm:**

Gör ne ḥāller sürilür ḥalḳ üstine
Ḥāhi ⁽¹⁶⁾ düşmene vü ḥāhi dostına⁴¹⁵⁶

Ū çu bīned ḥalḳ-rā ser-mest-i ḥīṣ

Ol kafeş-i tene mübtelā olan ⁽¹⁷⁾ lā-ya‘ kıl çünkim ḥalḳı kendünūñ ser-mesti göre,

Ez-tekebbur mī-reved ez-dest-i ḥīṣ (1878)

‘Ucb u tekebbürinden ⁽¹⁸⁾ kendü elinden gider; ya‘nī bī-iḥtiyār olup gerçekten kendüyi mürşid ü muḳtedā bilür. **Nazm:**⁴¹⁵⁷

- (19) Şeyḥ bakup bunlara eydür baña
Dünyede kim beñzeye öñden şoña

- (20) Benden ulu kimesne gelmiş degil
Kimesne ben bildügüm bilmiş degil

Virdi Ḥaḳ ḳudret kılıcın elüme
Kim ola kim karşı ṭura yolıma

- (21) Kim ola bu dünyede benden ulu
Ḳamu ‘ālem beni sevmekden delü

Ū ne-dāned ki hezārān-rā çu ū

⁴¹⁵⁵ “Hani şeytan onlara yaptıklarını güzel gösterdi de: Bugün insanlardan size gālip gelecek kimse yoktur, şüphesiz ben de sizin yardımcınızım, dedi. Fakat iki ordu birbirini görünce ardına döndü ve: Ben sizden uzağım, ben sizin göremediklerinizi (melekleri) görüyorum, ben Allah’tan korkuyorum; Allah’ın azābı şiddetlidir, dedi.” (Enfal 8/48, nākıs iktibas). Âyet metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴¹⁵⁶ Bu beyit *Garīb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Aşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /2, s. 785.

⁴¹⁵⁷ Aşağıdaki beyitler de *Garīb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Aşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /2, s. 855.

(22) Ammā ḥalkuñ medḥ ü şenāsı ve nefis ü şeyṭānuñ iğvāsıyla mağrūr olan bilmez ki anuñ gibi nice biñ kimesneyi

(23) **Dīv efgendest ender-āb-i cū** (1879)

Şeyṭān ırmaḥ şuyınuñ içine bırakmışdur. Ya‘nī ḡül-i beyābānī (24) ebnā‘-i sebīli yoldan çıkarup āb-ı cūya düşürüp helāk eylediği gibi ḥalkuñ medḥ (25) ü şenāsına aldanup ve hevā-yı nefse tābi‘ olanları İblīs-i pūr-telbīs derekāt-ı nār-ı ḥızlāna (26) bırakmışdur. **Naẓm:**⁴¹⁵⁸

Miskīn ādem-oğlanı pes n’eylesün
Bu ḳamu derde nice şabr eylesün

(27) Yine ol Ḥaḳ’dan meger tevfiḳ ire
Yoḥsa kimdür kim ırılmadan tura

[II,152a] (1) Ey Ḥudāyā tevfiḳuñ ayırmağıl
Dünye āḥir toğrı yoldan ırmağıl

Ey tālib-i felāḥ ve ey sālīk-i rāḥ-ı necāḥ!

Luṭf u sālūs-i cihān (2) **ḥoş loḳmaest**

Cihānuñ luṭf ve sālūsı ḥoş loḳmadur. Ya‘nī ḥalk-ı cihāna kendüyi velī vü mürşid (3) gösterüp envā‘-ı leṭāfet ü ḥalāvet ve keşf ü kerāmet şatup sālūslenmek egerçi ḥoş (4) loḳmadur ve celb ü aḥz-ı nefsuñ ḥazẓıdır; ammā bu dā‘iyenüñ āḥirinde olan ‘iḳābı ve yevm-i (5) ḥisābda olacak: “Li-yes’ele’s-şādīḳīne ‘an-şidḳihim.”⁴¹⁵⁹ ma‘nā-yı şerīfini fīkr idüp:

(6) **Kemtereş ḥūr k’ān pur-āteş loḳmaest** (1880)

Ol zerḳ u riyā loḳmasını tenāvül eyleme ki āteş ile memlū (7) bir loḳmadur. Kemā ḳāle Te‘ālā: “İnne’llezīne yektumūne mā enzela’llāhu mine’l-kitābi ve yeşterūne biḥī semenen (8) ḳalīlen, ulā’ike mā ye’kulūne fī-buṭūnihim ille’n-nāra ve lā-

⁴¹⁵⁸ Bu beyitler de *Garīb-nāme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, a.g.e., C. I /2, s. 799-801.

⁴¹⁵⁹ “(Allah) doğru olanlara sadâkatlerinden sormak için (bunu yaptı). Kâfirler için de çok acıklı bir azap hazırladı.” (Ahzab 33/8, nâkıs iktibas)

yukellimuhumu'llāhu yevme'l-ķiyāmeti ve lā-yuzekkīhim ⁽⁹⁾ ve lehum 'azābun elīm."⁴¹⁶⁰

Āteşes pinhān u zevķes āşikār

Tagyīr-i şekl li-ecli'l-ekl olan ⁽¹⁰⁾ lūt u ni' metüñ āteşi nihān ve zevķi 'ıyāndur.

Dūd-i ū zāhir şevved pāyān-i kār (1881)

Anuñ dūd-ı ⁽¹¹⁾ siyāhı pāyān-ı kār ve āhır-i nefesde zāhir olur ve rüz-ı cezāda āşikāren görünür. ⁽¹²⁾ Gerçi ba'z-ı kimesneler hāli degil iken: "Dost medhinden ne aşşı zemm-i düşmenden ne ğam"⁴¹⁶¹ diyü ğarrālanur ⁽¹³⁾ ve nefsi şüm hīle vü tezvīr dāmların kurup "Mādām ki medhi qabūl itmedükçe ve anuñla ⁽¹⁴⁾ mesrūr olmadukça andan baña ne zarar?" diyü zu' m ider ve lākin bu dağı hūdā' -ı nefsdendür diyü ⁽¹⁵⁾ Hāzret-i Hūdāvendgār buyururlar:

Tū me-gū ān medh-rā men key horem

Sen dime kim: "Zevķi zāhir ve nārı ⁽¹⁶⁾ pinhān olan loķma-i medhi ben kaçan yerüm ve anı kaçan qabūl iderüm?

Ez-ṭama' mī-gūyed ū pey mī-berem (1882)

⁽¹⁷⁾ Meddāh ol medhi ṭama' indan söyler, ben aña iz iledürüm ve medhine mağrūr u firīfte olmam. ⁽¹⁸⁾ Zīrā bir medhi ki meddāhuñ ṭama' indan zuhūra gele, lā-cerem mübālağadır. Meşelā şu' arānuñ ⁽¹⁹⁾ ba'z-ı erbāb-ı devleti medhi itdükleri gibi. Pes, o maķūle medhden ben ne vechle kibr ⁽²⁰⁾ ü 'ucb hāşıl iderüm? O maķūle medhden mesrūr olan ahmaqlardur. Ben hod ⁽²¹⁾ ahmaq degilüm. İmdi baña medhuñ zararı yoķdur." Ne' am, 'uķalā āgyār medhine mağrūr olmaz; ⁽²²⁾ lākin bu da' vā şāhibinden şādıķ ve ğayrıdan kāzıbdür. Zīrā "Ve bi-ziddihā tetemeyyezu'l-eşyā'u."⁴¹⁶² ⁽²³⁾ fehvāsınca her şey' zıddıyla zāhir olur. Kezālik sen dağı hālünü zıddıyla fark idersin. Meşelā:

⁴¹⁶⁰ "Allah'ın indirdiği kitaptan bir şeyi (Hz. Muhammed'in vasıflarını) gizleyip onu az bir paha ile değişenler yok mu, işte onların yiyip de karınlarına doldurdukları, ateşten başka bir şey değildir. Kıyāmet günü Allah ne kendileriyle konuşur ve ne de onları temize çıkarır. Orada onlar için can yakıcı bir azap vardır." (Bakara 2/174)

⁴¹⁶¹ Baş tarafına sürhile bir ayn harfi yazılmıştır.

⁴¹⁶² "Varlıkların mâhiyetlerinin ortaya çıkması zıtlarıyla olur."

(24) **Mādiḥet ger hecv gūyed ber-melā**

Senūñ meddāḥuñ olan kimesne āşikāre saña hecv söylese,

(25) **Rūzhā sūzed dilet z'ān sūzhā** (1883)

Ol hecvūñ elem ve ḥarāretinden niçe günler ḳalbūñ yanar. (26) Egerçi zāhirā ıztırāb göstermezsin; lākin gönül ne çekdügin sen bilürsin. Pes, mādām ki (27) medḥūñ lezzeti ve zemmūñ merāret ü ḥarāreti dilde bulına, sözüñde şādık degilsin.

[II,152b] (1) **Gerçi dānī k'ū zi-ḥirmān guft ān**

Egerçi bilürsin ki ol heccāv mādiḥ iken hecv ḥirmānından didi,

(2) **K'ān ṭama' ki dāšt ez-tū şud ziyān** (1884)

Ki ol ṭama' ı ki senden ṭutardı, ümniyyesi müyesser olmayup (3) ziyān oldu ve seni anuñ-çün ḳadḥ ü zemm eyledi. Pes, ḥāl vech-i meşrūḥ üzre iken:

Ān eşer (4) mī-mānedet der-enderūn

Ol hecvūñ eşeri senūñ derūnuñda ḳalır. Fe-izā kāne kezālik:

(5) **Der-medīḥ īn ḥāletet hest āzmūn** (1885)

Saña bu ḥālet medḥde daḥı vardır, tecrube ḳıl ki

(6) **Ān eşer hem rūzhā bāḳī buved**

Ol şenā vü medḥūñ eşeri niçe gün hem senūñ derūnuñda bāḳī olur.

Māye-i kibr u (7) ḥidā'-i cān şeved (1886)

Ve māye'-i kibr ü ḥidā'-ı cān olur. Pes, eger ḳadḥ ve eger medḥūñ āşarı mezmūme (8) ve memdūhuñ ḳalbinde şābitedür.

Līk ne'nmāyed çu şirīnest medḥ

Lākin çünki medḥ şirīndür, (9) anuñ eşeri görünmez. Ya' nī medḥ ü şenā nefsuñ ḥilāf-ı ṭab' ı olmayup belki murād-ı nefis, kendüyi (10) medḥ olmağ-ıla andan mütelezziz olup mazarrāt-ı medḥūñ āşarını fi'l-ḥāl müşāhedeye ḳādir olmaz.

(11) **Bed numāyed z'ān ki telḥ uftād ḳadḥ** (1887)

Fe-emmā ḳadḥ fi'l-ḥāl nefse bed görünür. Zīrā ḳadḥ nefse güç (12) gelmekle telḥ vāḳi' olmuşdur. Pes, nefse ḥilāf-ı iktizā bir nesne zuhūr itdügi gibi ol ḥinde (13) merāreti zuhūra gelür. *Ruviye 'ani'l-Miḳdād bin Esvedin ḳāle: Ḳāle Rasūlu'llāh şalla'llāhu*

‘aleyhi ve sellem: “İzā ra’eytumu’l-mādiḥīne faḥṣev fī-vucūhihimu’t-turābe.” Ve ‘an-Usāmete raḍiya’llāhu ‘anhu: Qāle ‘Aleyhi’s-selāmu: İzā mudiḥa’l-mu’minu fī-vechihī rabe’l-īmānu fī-ḳalbihi.⁴¹⁶³ Fe-izā kāne kezālik, medḥ ü ḳadḥūn lezzet ve telḥīsini ve zuhūr-ı eṣerde ⁽¹⁴⁾ birisi seri‘ ü’z-zuhūr ve birisi baṭī’ olduğın temsīl idüp buyururlar ki:

Hem-çu maṭbūhest u ḥab ⁽¹⁵⁾ k’ān-rā ḥorī

Meṣelā ḳadḥ ü hecv ṣaḥṣ-ı müstemi‘ içün marīza ṭabḥ olınan telḥ dārū vü eṣribe ⁽¹⁶⁾ ve ma‘ācīn ü ḥubūbāt gibidür ki anı tenāvül itseñ ve içseñ

Tā be-dīrī şūriş u renc ⁽¹⁷⁾ enderī (1888)

Tā niçe zamāna degin şūriş ü rencdesin ve dimāguñ merāret ü elemde olup ⁽¹⁸⁾ niçe zamān acılığı dimāguñdan zā’il olmaz.

V’er ḥorī ḥalvā buved zevḳeş demī

Ve medḥ ⁽¹⁹⁾ ü sitāyiş meṣelā sükkerī ḥalvā gibidür. Pes, eger ḥalvā tenāvül eyleseñ anuñ zevḳ u lezzeti ⁽²⁰⁾ bir dem olur.

İn eṣer çun ü ne-mī-pāyed hemī (1889)

Bu ḥalvānuñ eṣeri ḥabb-ı telḥūn eṣeri gibi degildür. ⁽²¹⁾ Ya‘nī eṣer-i telḥ egerçi kim gülü vü dimāğda zāhirā meḳş ider ve eṣer-i lezzet daḥı egerçi kim ⁽²²⁾ tizçe zā’il olur; ve lākin medḥūn lezzetinden ḥāşıl olan toḥm-ı mazarrāt derūnda ⁽²³⁾ pinhān ve niçe zamān meḳş idüp bi’l-āḥire mezāri‘-i ḳalbde ‘ucb u ğurūr ve kibr ü enāniyyet ⁽²⁴⁾ ve şifāt-ı şeyṭāniyye ṣemerātın bitürüp caḥīmde olan ṣecere-i zaḳḳūmdan ⁽²⁵⁾ bir şāḥ olur ve na‘l-i bāz-güne olup nefse lezzetlü olan āḥiretde zaḳḳūm ve nefse ⁽²⁶⁾ hoş gelmeyüp telḥ olan cennetde envā‘-ı ni‘am-ı lezīze ve mā’-i leben ü ‘asel ⁽²⁷⁾ ve şarāb-ı ṭahūr olur. Nitekim buyururlar:

⁴¹⁶³ “Mikdād b. Esved’den rivāyet edildi: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Övücüleri gördüğünüzde yüzlerine toprak atın.’ Üsâme’den (r.a) rivāyet edildi: Resûlullah şöyle buyurdu: ‘Mü’min, yüzüne karşı övüldüğünde kalbinde imanı artar.’” İlk rivāyet için bkz. Buhārī, **Edebü’l-Müfred**, C. 1, s. 350-351; Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 8, s. 552-553 (kitābu’z-zühd ve’r-rekâik, 14. Bâb, 68 ve 69 numaralı hadisler); Tirmizî, **Sünen**, C. 4, s. 212 (zühd babları, 43. Bâb, 2504 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 9, s. 536 (kitābu’l-edeb, 36. Bâb, 3742 numaralı hadis). İkinci rivāyet için bkz. İmâm-ı Gazâlî, **İhyâ**, C. 2, s. 425. Bu Arapça metin, şerhteki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara kaydedilmiştir.

Çun ne-mî-pāyed hemî pāyed nihān

Çünkü eşer-i şîrîn zāhirde eglenmez, ve lâkin [II,153a] ⁽¹⁾ nihānda eglenür.

Her zidî-râ tû be-zidd-i ān bi-dān (1890)

İmdi her bir zıddı sen anuñ zıddıyla bil. Meşelā:

Çun şeker ⁽²⁾ pāyed nihān te 'şîr-i ū

Çünkü sükker ü halvānuñ eşeri bâķî ve nihān kıala, anuñ te 'şîri

Ba' de ħînî dummel ⁽³⁾ āred nîş-cû (1891)

Ba' de zamān nîşter isteyici bir çıbān zuhūra getürür ve nîşter ile deşilmek iktizā ⁽⁴⁾ ider. ⁴¹⁶⁴ İmām Muḥammed-i Ġazālî kıaddesa'llāhu rühehū buyururlar ki: “*Ve fî'l-medḥi sittu āfātin, erba'atun 'ale'l-mādihi,* ⁽⁵⁾ *ve şintāni 'ale'l-memdūhi, amma'l-mādihi fe'l-āfetu'l-ülā fihi, ennehū kıad yufriḥu fe-yezkuruhū bimā leyse fihi fe-yekūnu* ⁽⁶⁾ *kāziben. Eş-şāniyetu ennehū kıad yezheru lehū mine'l-ḥubbi mā lā-ya'tekidu fe-yekūnu munāfiķan murā'iyen. Eş-şālişetu ennehū* ⁽⁷⁾ *yeķulu mā lā-yeteḥakķakķū fe-yekūnu mucāzifen, ke-ķavlihi innehū 'adlun ve innehū veri'un, ve ğayru zālike mim mā yeteḥakķakķ,* ⁽⁸⁾ *medeḥa raculun vāḥiden beyne yedey Rasūli'llāhi şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, fe-ķāle: Veyḥake ķaṭa'te 'unuķa şāḥibike, in kâne* ⁽⁹⁾ *lā-budde eḥadukum mādiḥen eḥāhu fe'l-yeķul eḥsebu fulānen ve lā-uzekkî 'ale'llāhi eḥaden ḥasebuhu'llāhu in kâne yerā* ⁽¹⁰⁾ *innehū kezālike. Er-rābi'atu in yefraḥi'l-memdūhu bihi ve rubbemā yekūnu zālimen fe-ya'şî bi-idḥāli's-surūri 'alā-ķalbihi,* ⁽¹¹⁾ *ķāle şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: İnne'llāhe te'ālā yağḍabu izā mudiḥa'l-fāsiķu. Ve ķāle'l-Ḥasenu: Men de'ā zālimen bi'l-beķā'i* ⁽¹²⁾ *fe-ķad eḥabbe en ya'şiya'llāhe te'ālā, ve'z-zālimu'l-fāsiķu yenbaġi en yezumme li-yeftera raġbetuhū fi'z-zulmi ve'l-fisķi.* ⁽¹³⁾ *Ve emme'l-memdūhu fe-iḥde'l-āfeteyni fihi, en yaḥduşe fihi kibran, ev i'cāben, ve humā muḥlikāni, ve li-zālike* ⁽¹⁴⁾ *ķāle 'aleyhi's-selāmu: “Ķaṭa'te 'unuķa şāḥibike”, eş-şāniyetu en yefruḥa bihi fe-yeftura 'ani'l-'ameli ve yerḍā 'an-nefsihi.* ⁽¹⁵⁾ *Ķāle şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Lev meşā raculun ilā-raculin*

⁴¹⁶⁴ Derkenara yazılan matlapla bu kısmın mâdih ve memdûhun âfetlerine dâir olduġu belirtilmiştir.

bi-sikkīnin murahhifin kāne hayran lehū min en yuṣniye ‘aleyhi fī-vechihī, ⁽¹⁶⁾ *ve haḥḥu’l-memdūhi en yete ‘emmele fī-ḥaṭari’l-ḥātimeti ve deḡā’iku’r-riyā, ve āfātu’l-a‘māli, ve yetezekkeru mā ya‘rifuhū* ⁽¹⁷⁾ *min-nefsihī mine’l-ḡabāyihī’l-bāṭineti, lā-siyyemā fī-efkārihī ve ḥadīṣu nefsihī mā lev ‘arafehu’l-mādiḥu, le-keffe* ⁽¹⁸⁾ *‘ani’l-medhi, ve yenbaḡi en yezhura kerāhete’l-medhi, ve yekrahe bi’l-ḡalbi, ve ileyhi’l-iṣāretu bi-ḡavlihi’ ‘aleyhi’s-selāmu:* ⁽¹⁹⁾ *Uḥṣu’t-turābe fī-vucūhi’l-meddāḡhine. Ve ḡāle ba‘ḡuhum lemmā eṣnā ‘aleyhi allāhumme inne ‘abdeke ḡāzā taḡabbubu taḡarrube* ⁽²⁰⁾ *ileyye bi-maḡtike, ve ene uṣhiduke ‘alā-maḡtihi. Ve ḡāle ‘Aliyyun raḡiya’llāhu ‘anhu, lemmā eṣnā ‘aleyhi, Allāhumme’ḡfirli* ⁽²¹⁾ *mā lā-ya‘lemūn ve lā-tu’āḡizni bimā yeḡulūne vec‘alni hayran mim mā yezunnūne.* ⁴¹⁶⁵ *Ḥāṣıl-ı kelām ekṣer-i* ⁽²²⁾

⁴¹⁶⁵ “Övgüde dördü övene, ikisi de övülene olmak üzere altı âfet vardır. Öven kişi için ilk âfet; övmeye aşırıya kaçması, olmayan bir şeyi söylemesi ve yalancı olmasıdır. İkincisi, öven kişi (söylediklerine kendisi bile) inanmadığı hâlde sevgi izhâr eder ve böylece münâfik olur. Üçüncüsü; ‘O âdildir, o takvâlidir.’ gibi gerçekleşmemiş bir şey söyler ve böylece kendini tehlikelere atar (utanabileceği iddialarda bulunan biri durumuna düşer). Resûlullah’ın yanında biri başkasını övdü; Hz. Peygamber (s.a.v.) de şöyle dedi: ‘Yazıklar olsun! Arkadaşının boynunu vurdun. Sizden biriniz mutlaka kardeşini övecekse: ‘Falan kimseyi şöyle sanmaktayım; fakat Allah’a karşı kimseyi temize çıkarmam. (Zîrâ) onun hesabını göreceğ olan, (durumunu en iyi bilen) Allah’tır.’ desin.’ Dördüncüsü; övülenin bu övgüyle sevinmesidir. Övülen kişi zâlim biri olabilir, bu durumda kalbine sevinç gelmesiyle isyân edebilir (iyice azgınlaşabilir. Nitekim) Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Fâsik övüldüğünde Allah gazaplanır.’ Hasan (Basrî) de: ‘Kim zâlîme bekâsı için duâ ederse sadece Allah’a isyân etmek istemiştir. Zâlimin ve fâsığın zulme ve fiska karşı olan isteğini kesmek için yermek gerekir.’ demiştir. Övülen kişi içinse birinci âfet, övülende kibir ve kendini beğenmenin oluşmasıdır ki bu ikisi helâk edici şeylerdir. Bu sebeple Rasûlullah (s.a.v.): ‘Arkadaşının boynunu vurdun.’ buyurmuştur. İkinci âfet ise bu övgüyle sevinmesi, ameli keserek kendinden râzı olması (kendini yeterli görmesidir). Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Kişinin bir başkası üzerine keskin bir bıçakla yürümesi, onu yüzüne karşı övmesinden daha iyidir.’ Övülen kişi ancak nefsinin tanımak suretiyle riyânın sinsiliğini, amellerin helâke götüren boyutlarını ve elbette bunların neticesinde ulaşacağı sonucun tehlikelerini düşünürse kendine gelir ve sergilemesi gereken tavrı sergiler. Zîrâ övülen kişi, kendisi hakkında övenin bilmediği iç dünyasına dâir kabahatları bilmektedir. Eğer öven de övülenin iç yüzünü bilseydi onu övmekten vazgeçerdi. (Ayrıca, övülenin, öven kişiye medhi kerih gördüğünü ve hoşlanmadığını ifade ederek kalben medhi kerih görmesi ve öven kişinin bu tavrını engellemesi gerekir. Resulullah’ın, ‘Övücülerin yüzüne toprak atın.’ sözünde de buna işaret vardır. Bazıları da övüldüğünde şöyle demiştir: ‘Allah’ım, senin bu kulun senin hoşlanmadığın şekilde bana yaklaştı; ben seni, onun bu kötü işine (ve bu tavrından hoşlanmadığıma) şahit tutuyorum.’ Ali (r.a) da övüldüğünde şöyle dedi: ‘Allah’ım, onların bilmedikleri şeylerden dolayı beni bağışla, söyledikleri şeylerden hesâba çekme ve beni onların zannettiklerinden daha hayırlı kıl.’” Bkz. İmâm-ı Gazâlî, *İhyâ*, C. 6, s. 563-569. Metindeki, “Arkadaşının boynunu vurdun.” rivâyeti için bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 13, s. 6041-42 (kitâbu’l-edeb, 54. Bâb, 90 numaralı hadis, ayrıca bkz. s. 6122, kitâbu’l-edeb, 95. Bâb, 186 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 8, s. 550-51 (kitâbu’z-zühed ve’r-rekâik, 14. Bâb, 65 ve 66 numaralı hadisler); İbn Mâce, *Sünen*, C. 9, s. 537 (kitâbu’l-edeb, 36. Bâb, 3744 numaralı hadis). “Övücülerin yüzüne toprak atın.” rivâyeti için bkz. Müslim b. el-Haccâc, *Sahîh*, C. 8, s. 552-553 (kitâbu’z-zühed ve’r-rekâik, 14. Bâb, 68 ve 69 numaralı hadisler); “Fâsik övüldüğünde Allah gazaplanır.” rivâyeti için ise bkz. İmâm-ı Gazâlî, *a.g.e.*, C. 4, s. 114.

halkuñ helâki ħubb-ı cāh u ħaşmet ve nām-ı nîkû ve şenâ-yı ħalkı taleb itmekledür. Nitekim İmâm-ı ‘Alî ⁽²³⁾ kerrema’llâhu vechehû buyurmuşlardır ki: İki nesne ħalkı helâk ider. Birisi hevâ-yı tab‘a uymak ⁽²⁴⁾ ve hevâ ile kâr itmek ve birisi kendünñ medĥ ü şenâ olınduğın sevmek. İmdi bu belâdan ⁽²⁵⁾ şol kimesne ħalâş olur ki nām-ı nîkû ve beyne’n-nās meşhûr olmağdan firâr idüp melâmet ⁽²⁶⁾ ihtiyâr eyleye ve kûşe-i ‘uzlet ve ħumûl ü ħanâ‘atde müstaĥarr ola. Kemâ ħâle Te‘âlâ: “Tilke’d-dâru’l-âĥiratu ⁽²⁷⁾ nec‘aluhâ li’llezîne lâ-yurîdûne ‘uluvven fi’l-arĥi ve lâ-fesâdan, ve’l-‘âķibetu li’l-mutteķîn”⁴¹⁶⁶ Ya‘nî sa‘âdet-i âķireti [II,153b] ⁽¹⁾ şol kimesneye rûzî kılduğ ki dünyâda cāh u ħaşmet ve şervet ü ‘azamet istemeye ve fesâd eylemeye. ⁽²⁾ Ve şefî‘ü’l-ümem, Faĥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Ehl-i cennet anlardır ki ħāk-ālûd ve jûlide-mûy ⁽³⁾ ve köhne libās-pûş olup bir kimesne anlara i‘tibâr itmeye ve bâb-ı ümerâya varsalar içerü ħomayalar ve ⁽⁴⁾ evlenmek isteseler faķîrdür diyü kimesne kızın virmeye ve söz söyleseler kimesne sözün dinlemeye ⁽⁵⁾ ve kelimâtına i‘tibâr itmeye. Anlaruñ ârzû ve himmetleri dâ‘imâ sînelerinde cûş eyleye; ya‘nî maĥabbet-i İlâhiyye ⁽⁶⁾ ħalblerinde ħaynaya ve eger rûz-ı kıyâmetde anlaruñ nûr-ı kalbi ħalk üzerine reşş olınsa cemî‘-i ⁽⁷⁾ ħalkı ihâta eyleye.”⁴¹⁶⁷ Ve yine Ĥabîb-i Ekrem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar ki: “Ĥaķ Tebâreke ve Te‘âlâ şol ⁽⁸⁾ ehl-i taķvâyı sever ki ĥâllerini ħalkdan setr eyleye, eger ġâ‘ib olsalar ħanda gitdi diyü kimesne ⁽⁹⁾ tecessüs itmeye ve bir şehre varsalar fûlân geldi diyü kimesne bilmeye. Pes, bu maķûle tâ‘ifenüñ ⁽¹⁰⁾ ħulûb-ı tâhireleri rāh-ı ĥudānuñ rûşen çerāğı olup cemî‘-i şübehât u zulemâtdan ⁽¹¹⁾ ħalâş olmuşlar ve âfât-ı medĥ ü zemden rehâ bulmuşlardır.”⁴¹⁶⁸ Fe-li-hâzâ Ĥazret-i Mevlânâ ⁽¹²⁾ tayyeba’llâhu enfâsehû buyururlar ki:

Nefs ez-bes medhhâ Fir‘avn şud

⁴¹⁶⁶ “İşte âhiret yurdu! Biz onu yeryüzünde böbürlenmeyi ve bozgunculuğu arzulamayan kimselere veririz. (En güzel) âkıbet, taķvâ sahiplerininidir.” (Kasas 28/83)

⁴¹⁶⁷ Bu rivâyet *İhyâ*’da tespit edilmiştir. Bkz. İmâm-ı Gazâlî, **a.g.e.**, C. 7, s. 385.

⁴¹⁶⁸ Bu anlamda bir hadis-i şerif İbn Mâce’de tespit edildi. Bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 206-207 (Kitâbu’l-Fiten, Bâb 16, 3989 numaralı hadis).

Nefs çok medhlerden ⁽¹³⁾ Fir‘avn oldu. Ve yâhūd medhlerden kıatı çok nefis Fir‘avn şıfatı ile muttaşif oldu. ⁽¹⁴⁾ İmdi buña çäre nedür dir iseñ:

Kun zelîlu’n-nefsi hevnen lâ-tesud (1892)

Muhân ve hür ⁽¹⁵⁾ u haķır olduĖuñ hâlde zelîlû’n-nefs ol, zinhâr seyyid olma! Ya‘nî dâ‘imâ kendü nefsuñi ⁽¹⁶⁾ tezlîl ü taķķır idüp ululuk ve efendilik taleb eyleme. Nefsüñ fir‘avniyyeti bundan Ėayrıyla ⁽¹⁷⁾ izâle olmaz. Be-her-hâl melâmet ihtiyâr kııl, ĖarrâlıĖı terk eyle. *Kemâ kıâle Te‘âlâ: “Ve ‘ibâdu’r-rağmân”⁽¹⁸⁾ ‘llezîne yemşüne ‘ale’l-arđi hevnen.* ⁴¹⁶⁹ *Ve kıâle Te‘âlâ: “Ve lâ-temşi fi’l-arđi merağan, inneke len taĖriķa’l-arđa ve len tebluğa’l-cibâle tûlâ.* ⁴¹⁷⁰ *Ve kıâle’l-Cuneydu kıuddise sirruhû: “En-nî‘metu’l-‘uzmâ el-hurûcu ‘ani’n-nefsi* ⁽¹⁹⁾ *li-enne’n-nefse a‘zamu Ėicâbin beyneke ve beyne’llâhi.”* ⁴¹⁷¹ ‘**Âşık Paşa.** ⁴¹⁷²

(20) Her kim ol kendüzini miskîn göre
Türmadın Hâķ’dan aña rağmet ire

Her ki düşdi toprağa götürdiler
Eksüği her ne ise yitürdiler

(21) Kendüzin eksük gören oldu tamâm
Ulular göñlinde ol tütüdi maķâm

(22) Her ki ol kendüzini gördi ulu
‘Âķıbet oldur olan işden alu

Her kimüñ kim göñli toğrıldı Hâķ’a
Aña Ėod da‘vâ Ėarâmdur muṭlaķâ

(23) Anuñ-iķün ‘âşıkun da‘vâsı yok
Nice dirseñ eksüği var derdi çok

(24) Derdine dermân meğer Hâķ’dan ola
Yohsa lâyık kıanı dirlik bu yola

⁴¹⁶⁹ “Rahmân’ın (has) kulları onlardır ki yeryüzünde tevâzu ile yürürler ve kendini bilmez kimseler onlara laf attığında: ‘Selam!’ derler (geçerler).” (Furkan 25/63, nâkıs iktibas)

⁴¹⁷⁰ “Yeryüzünde böbürlenerek dolaşma. Çünkü sen ne yeri yarabilir ne de dağlarla ululuk yarışına girebilirsin.” (İsrâ 17/37) Bu âyet metinde yeri gösterilip sağh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴¹⁷¹ “Cüneyd-i Bağdâdî (k.s) şöyle dedi: En büyük nimet nefisinden sıyrılmandır; çünkü seninle Allah arasındaki en büyük engel nefistir.”

⁴¹⁷² *Garîb-nâme*’de tespit edilmiştir. İlk üç beyit için bkz. Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /2, s. 801. Diğer beyitler için bkz. **a.e.**, s. 835.

Ey Hudāyā toğrı yoldan ırmağıl
Hāşlaruñdan sen bizi ayırmağıl

⁽²⁵⁾ İmdi benüm cānum, çünki aḥvāl ma‘ lūm oldu ve āfāt-ı medḥ bilindi;

Tā tuvānī bende şev sultān me-bāş

⁽²⁶⁾ Mādām ki kādırsın, bende ol, sultān olma.

Zaḥm-keş çun güy şev çevgān me-bāş (1893)

⁽²⁷⁾ Top gibi zaḥm-keş ol, çevgān gibi olma. Ya‘ nī bār-keş olup zaḥmet iḥtiyār eyle
[II,154a] ⁽¹⁾ ve sen kendüñ hiç ferde zaḥmet virüp bār olma. **Kāsım-ı Envār:**⁴¹⁷³

⁽²⁾ Çi güyem ey muslimānān çi güyem
Der-în meydān ki ser-gerdān çu güyem⁴¹⁷⁴

Revān mecrūḥ u dil maḥzūn u ten zār
Çu müyem enderīn reh çun numüyem⁴¹⁷⁵

⁽³⁾ İmdi ey birāder-i bā-cān ber-ā-ber! Midḥat-i nāsa zinhār ve zinhār firīfte olma ve
kulluk menzilinden ⁽⁴⁾ ayrılma.

V’er ne çun luṭfet ne-māned v’īn cemāl

Ve illā naşīḥat kabūl itmeyüp bu makūle ḡarīnlerden dūr olmayasın; çünki senüñ bu
leṭāfet ü cemālün kalmaya,

Ez-tu āyed ⁽⁵⁾ ān ḡarīfān-rā melāl (1894)

Ol senüñ meddāḡuñ olan ḡarīflere senden melāl gelür.

Ān cemā‘ at ki’t ⁽⁶⁾ hemī dādend rīv

Ol cemā‘ at ki saña rīv virdiler, ya‘ nī medḥ ü şenā itmekle seni aldadılar; ḡüsn ⁽⁷⁾ ü
leṭāfetüñ zevālinden şoñra

Çun bi-bīnendet bi-güyendet ki dīv (1895)

Çünki seni göreler, ⁽⁸⁾ saña “şeytāndur” dirler.

Cumle güyendet çu bīnendet be-der

⁴¹⁷³ Sekiz beyitten oluşan bir gazelinin ilk iki beyti olduğu tespit edilmiştir. Tamamı için bkz. Kāsım-ı Envār, **a.g.e.**, s. 225.

⁴¹⁷⁴ “Ne söyleyeyim ey Müslümanlar, ne söyleyeyim? Bu meydanda (yuvarlanıp giden bir) top gibi şaşkın ve perişanım.”

⁴¹⁷⁵ “Ruhum yaralı, gönlüm hüznü, bedenim ise yorgundur. Bu yolda bir tüy gibiyim, (o kadar değersiz ve siliğim ki) nasıl görüneyim?”

Çünkü seni kapuda göreler, cümlesi ⁽⁹⁾ saña dirler ki:

Murde'î ez-gür-ı hod ber-kerd ser (1896)

Bir meyyit maḵberden başın ḵaldurdı. ⁽¹⁰⁾ Ya' nî meyyitden firâr itdükleri gibi senden daḵı firâr iderler.

Hem-çu emred ki Ḥudā nāmeş kunend

⁽¹¹⁾ Meşelâ, emred ki maḵbûb-ı dost geçinen ḵabîşler anuñ nāmını ḵāşâ “Ḥudâ” eylerler ve envâ' -ı ⁽¹²⁾ küfriyyât söyleyüp: “Sen bizüm ḵudāmızsın. Cân u başlar yoluña fedâ sulṭānum, maḵbûbum!” ⁽¹³⁾ diyüp öñine ve ardına düşüp kilâb gibi yilerler.

Tâ bedîn sālûs der-dāmeş kunend (1897)

⁽¹⁴⁾ Ḥattâ bu sālûslıḵ ve ḵîle vü ḵud' a ile anı dāme eylerler; ya' nî şayd idüp şenâ' at ⁽¹⁵⁾ iderler.

Çunki der-bed-nāmî âmed riş-i ü

Çünkü vech-i meşrûḵ üzre olan bed-nāmlıḵ ḵâlinde ⁽¹⁶⁾ ol emredüñ şaḵalı gele,

Dîv-râ neng âyed ez-teftîş-i ü (1898)

Anuñ teftîşinden şeyṭāna 'âr gelür, ⁽¹⁷⁾ ya' nî bi-irâdeti'llâhi te'âlâ mef'ûl ü müsta' mel olan emredüñ yüzinde nûr ve ḵalbinde ḵuzûr ⁽¹⁸⁾ ḵalmayup şaḵalı geldükde daḵı bî-nûr ve mükedder-dil, belki bâb-ı raḥmetden mehcûr ⁽¹⁹⁾ olmağ-ıla anı gören isti'âze idüp yanından dûr olur ve İblîs 'aleyhi'l-la' neti ⁽²⁰⁾ ehl-i hevâyı anuñla idlâl idemeyecegin bilüp anı teftîşden ḵalür ve ğamze vü kirişmelerinden ⁽²¹⁾ fitne oḵların atmaz olur. Ve vesvâs u ḵannâs-ı ins daḵı ol müsta' melüñ riş-i geldükde: ⁽²²⁾ “Fülân dil-ber ḵanḵı cānibe gitdi ve ne vechle şayd olur?” diyü teftîş ü tefahḵuş idüp ardına ⁽²³⁾ düşmekden ḵalür. Ḥazeleḵumu'llāhu. Zihî ḵusrân u ḵizlân!⁴¹⁷⁶ ‘An-Cābir raḍiya'llāhu ‘anhu: Ḵāle ‘Aleyhi’s-selām: “İnne ḵḥvefe mā ḵḥāfu ‘alâ-ummeti ‘amelu ḵavmi Lūṭin.”⁴¹⁷⁷ el-Ḥadîş.⁴¹⁷⁸ **Nazm:**⁴¹⁷⁹

⁴¹⁷⁶ “Allah onları yüzüstü bıraksın! Ne büyük bir hüsrân ve kayıp!”

⁴¹⁷⁷ “Cābir’den (r.a) rivâyet edildi: Allah Resûlü (sas) şöyle buyurdu: Ümmetim için en korktuğum şey, Lût kavminin yaptığıdır.” Bu rivâyet için bkz. İbn Mâce, **Sünen**, C. 7, s. 168-169 (kitâbu'l-

(24) Me-bîn dil-firîbeş çu hûr-i behişt
K'ez-ân rûy-i dîger çu dîvest zişt⁴¹⁸⁰

Eger pây-bûsî ne-dâned sipâs
Ve ger hâk bâşî ne-dâred hirâs⁴¹⁸¹

(25) Dîv sūy-i âdemî şud behr-i şer

Şeytân ehl-i hayr olan Âdemî cānibine şerr ilkā itmek için ⁽²⁶⁾ gitdi. Ammā ey hayyiz
ü müsta‘ mel!

Sūy-i tū n'āyed ki ez-dīvî beter (1899)

Senūn cānibūne şeytān gelmez, ⁽²⁷⁾ belki şeytān dahı senden isti‘āze ider; zîrā sen
İblîs'den betersin. [II,154b] ⁽¹⁾ ‘An-Ebî Hurayrate raḍiya ‘llāhu ‘anhu: Le‘ane ‘llāhu ‘r-
racule yelbesu lubsete ‘l-mer‘ati ve ‘l-mer‘ate telbesu lubse ‘r-raculi. Ve ‘an-İbni
‘Abbās ⁽²⁾ raḍiya ‘llāhu ‘anhu: Le‘ane ‘llāhu ‘l-muteşebbihāte mine ‘n-nisā ‘i bi ‘r-ricālî
ve ‘l-muteşebbihāte mine ‘r-ricālî bi ‘n-nisā ‘i. ⁽³⁾ Ve ‘an-İbni ‘Abbās: Le‘ane ‘llāhu ‘l-
muḥanneşine mine ‘r-ricālî ve ‘l-muteraccilāti mine ‘n-nisā ‘i.”⁴¹⁸²

Tā tu būdî ⁽⁴⁾ âdemî dīv ez-peyet

Ey muḥanneş! Mādām ki sen Âdemî vü pāk-nihād idūn, İblîs senūn arduñdan

(5) Mî-devid u mî-çeşāned ū meyet (1900)

yelerdi ve ol şeytān saña ḥamr-ı ‘işyān u cerā‘im ŧatdururdi.

(6) Çun şudî der-ḥūy-i dīvî ustuvār

hudūd, 12. Bâb, 2563 numaralı hadis). Bu rivâyet Ankaravî’de de aynı beytin şerhinde aynı şekilde mevcuttur. Bkz. Tanyıldız, a.g.t., s. 792 (1898. beyit).

⁴¹⁷⁸ ‘An Cābir... el-Ḥadîş” kısmı metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴¹⁷⁹ Aşağıdaki iki beyit Sa’dî’nin *Bostân*’ının yedinci bâbı olan “Der-Âlem-i Terbiyet” kısmında tespit edilmiştir. Bkz. Sa’dî-i Şîrâzî, *Metn-i Kâmil...*, s. 299.

⁴¹⁸⁰ “Onu cennet hûrîsi gibi cāzibeli görme; zîrā onun diğer yüzü şeytan gibi çirkindir.”

⁴¹⁸¹ “(Öyle ki) ayağını öpsen kadir bilmez ve toprak olsan kılı kıpırdamaz.”

⁴¹⁸² “Ebû Hureyre’den (r.a) rivâyet edildi: ‘Allah, kadın elbisesi giyen erkeğe de erkek elbisesi giyen kadına da lânet etmiştir.’ İbn Abbâs’tan: ‘Allah; kadınlardan erkeğe benzeyenlere, erkeklerden de kadınlara benzeyenlere lânet etti.’ Yine İbn Abbâs’tan: ‘Allah; erkeklerden kadınlaşanlara, kadınlardan da erkekleşenlere lânet etti.’ (hadisleri rivâyet edildi).” Ebû Hureyre rivâyeti ve İbn Abbâs’ın ilk rivâyeti için bkz. Ebû Dâvûd, *Sünen*, C. 14, s. 173 (K. el-Libâs, 28. Bâb, 4097 ve 4098 numaralı hadisler. Ebû Dâvûd’da “Peygamber lânet etti” şeklindedir). İbn Abbâs’ın ilk rivâyeti ve diğer hadislerin anlamca muâdili bir hadis için bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 13, s. 5922-23 (kitâbu’l-libâs, 61. Bâb, 101 ve 102 numaralı hadisler); İbn Abbâs rivâyetleri için ayrıca bkz. Tirmizî, *Sünen*, C. 4, s. 487 (istîzân ve âdâb babları, 67. Bâb, 2934 ve 2935 numaralı hadisler).

Ammâ çünki sen şeytâna uyup İblîslik hûyında ⁽⁷⁾ üstüvâr u ber-çarâr ve râsih-dem ü pây-dâr olasın, şeytânun murâdı hâşıl olup

(8) **Mî-gurized ez-tu dîv-i nâ-be-kâr** (1901)

Ey nâ-be-kâr! İblîs-i nâ-be-kâr senden kaçır.

Ân geh ender-dâmenet ⁽⁹⁾ âvîhtend

Ol vaqt ki âdemî ve şâlih idüñ, senün dâmenüne ebâlîs âvîhte oldılar.

(10) **Çun çunîn geştî zi-tû bi'grîhtend** (1902)

Çünki şûret-i insâniyye ve sîret-i melekiiyyeyi izâ' at ⁽¹¹⁾ idüp tâbi' -i 'Azâzîl olmağ-ıla bu sū'-i hâle giriftâr ve böyle hû'âr u zâr olduñ, şeyâtîn senden ⁽¹²⁾ kaçdılar. Pes, sen kendün iblîs olduñ:

(13) **Çü sen sende seni gördün begendün
Sen İblîs eyledün kendüni kendün**⁴¹⁸³

Kemâ kıle Te'âlâ: "Ke-meşeli's-şeytâni iz kıle li'l-insâni'kfur, ⁽¹⁴⁾ fe-lemmâ kefera kıle innî beri'un minke innî eḥāfu'llāhe rabbe'l-'âlemîn. Fe-kâne 'âkıbetehumâ ennehumâ fi'n-nâri ⁽¹⁵⁾ ḥâlidayni fihâ ve zâlike cezâ'u'z-zâlimîn."⁴¹⁸⁴ **Âşık Paşa:**⁴¹⁸⁵

(16) **Yine geldi gönlüme birkaç öğüt
'Aqla şerbetdür bu sözler câna küt**

Hem öğütdür aňlayana hem edeb
Hem 'aṭâdur yol varana hem sebeb

(17) **Hem bu sözler şart u vâcibdür bize
Hem daḥı key farz u vâcibdür size**

(18) **Hem kıılır ma' lûm şeyḥün ḥâlini
Hem daḥı eydür mürîd aḥvâlini**

İşbu söz ma' lûm olur diñleyene
Diñleyüp söz ma' nîsin aňlayana

⁴¹⁸³ Şârihte beytin baş tarafına sürhile bir işaret konulmuşken F'de "Âşık Paşa" yazılmıştır. Bkz. F.197a.

⁴¹⁸⁴ "(Münâfikların) durumu tıpkı şeytanın durumu gibidir. Çünkü şeytan insana 'İnkâr et!' der. İnsan inkâr edince de: Ben senden uzağım, çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah'tan korkarım, der. Nihâyet ikisinin de sonu, içinde ebedî kalacakları ateş olacaktır. İşte bu, zâlimlerin cezâsıdır." (Haşır 59/16, 17)

⁴¹⁸⁵ Aşağıdaki beyitler *Garîb-nâme*'de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /2, s. 739-741; ayrıca bkz. s. 757 (Son beyit bu sayfadadır. Dolayısıyla bu yayına göre beyitler sıralı iktibas edilmemiştir).

(19) İşbu sözün ma' nisin eydem saña
Bir kulağ ur bir dem uht benden yaña

Ḳāle Te'ālā: “Ve ḳulī'l-ḥaḳḳu min-rabbikum fe-men šā'e fe'lyu'min ve men šā'e fe'lyekfur.⁴¹⁸⁶ el-āye. Ey (20) mü'min-i muḳbil ve müstemi'-i ḳābil ve ḥaḳ kelāma ḳā'il! Ḥazret-i Mevlānā bu ebyāt-ı (21) şerīfede ehl-i hevā vü ḍalālet ile emred-i muḥannesün aḥvālin taḳrīr idüp (22) lākin murād-ı şerīfleri cezbe vü 'ışḳla sülūk idüp ṭarīḳa-i şuṭṭarda (23) olan reh-revendegānuñ ba'z-ı aḥvāline kināyet ve erbāb-ı da'vānuñ (24) rüsvāylığına işāret buyurmuşlardır. İmdi aşḫāb-ı vicdānuñ zamīr-i (25) mihr-tenvīrlere ḥafī olmaya ki şāḥib-i zamān ve merkez-i devrān olan (26) vāriş-i ḥaḳīḳat-i Muḥammedī rihlet eyledükde bi-irādeti'llāh ṭarfet-i 'ayn ansız (27) zamān mürūr itmeyüp Ḥaḳ Tebāreke ve Te'ālā faẓl u iḥsānından ol devlete [II,155a] (1) ve mertebe-i ḥilāfete kimi lāyık görürse ḥıdmet-i irşāda anı ba's idüp bilā-vāşıta mazḥar-ı tecelliyāt-ı zāt u şifāt olup (2) ḳalb-i şerīfleri mehbiṭ-i esrār ve maṭla'-ı envār olur. *Kemā ḳāle 'Abdu'l-kerīm el-Cīlī fī-kitābihi'l-musemmā bi'l-İnsāni'l-Kāmil fī'l-bābi's-sittin* (3) *fī'l-insāni'l-kāmili: “İ'lem ḥafızake'llāhu enne'l-insāne'l-kāmile huve'l-ḳuṭbu'lleẓī tedūru 'aleyhi eflāku'l-vucūdi min-evvelihī ilā-āḥirihī ve huve vāḥidun munzu kâne*(4) *'l-vucūdu ilā-ebedi'l-ābidine, ṣumme lehū tenevvu'a fī-melābise, ve yuẓhiru fī-kenāyise, fe-tusemmā bihī bi-i'tibāri libāsin lā-yusemmā bihī bi-i'tibāri libāsin āḥarin fe'smuḥu'l-aşliyye*(5) *'lleẓī huve lehū Muḥammedun şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, ve kunyetuhū Ebu'l-Ḳāsim, ve vaşfuhū 'Abdu'llāh, ve laḳabuhū Şemsu'd-dīn, ṣumme lehū bi-i'tibāri melābisun uḥrā*(6) *esāmin, ve lehū fī-kulli zamānin ismun mā yeliḳu bi-libāsihī fī-zālike'z-zamāni, fe-ḳad ictema'tu bihī şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, ve huve fī-şūrati şeyḫī*(7) *Şerefu'd-dīn İsmā'il el-Cebertī, fe-kuntu a'lemu ennehu'n-Nebiyu şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, ve kuntu*

⁴¹⁸⁶ “**Ve de ki: Hak, Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.** Biz zâlimlere öyle bir cehennem hazırladık ki onun duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) imdat dileyecek olsalar imdatlarına, erimiş maden gibi yüzleri haşlayan bir su ile cevap verilir. Ne fenâ bir içecek ve ne kötü bir kalma yeri!” (Kehf 18/29, nâkıs iktibas). Âyet metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

a‘lemu ennehu’ş-şeyh, ve hāzā min-cumleti muşāhidi şehidtuḥū fīhā ⁽⁸⁾ *bi-Zebīdi li-senetin sitte ve tis‘īn ve seb‘ami’e.*⁴¹⁸⁷ **İlā-āhir. Nazm:**⁴¹⁸⁸

Ve huve nuḳṭatu’t-taḥḳīḳi ve huve muḥīṭuḥū
Ve huve merkezu’t-teşrī‘i ve huve mekānuḥū⁴¹⁸⁹

(9) Ve huve’l-vesīletu ve huve ‘aynu vesīletin
Hiye’l-fetā tecellā bihā raḥmānuḥū⁴¹⁹⁰

Pes, ol zübde-i zamānuñ ser-i mübārekine tāt-ı nūr-ı ḫilāfet vaz‘ olunup ⁽¹⁰⁾ serir-i irşādda müstaḳırr olduḳda ḥikmet-i İlāhiyye bunuñ üzerine cāriyedür ki sālīkleriñ cibilletlerinde merkūz olan eger leṭāfet ve eger ḥabāset ⁽¹¹⁾ her ne ise zuḥūra gelüp ber-feḥvā-yı kerīme-i ğarrā-yı: “Li-yemīzallāhu’l-ḥabīse mine’t-ṭayyibi.”⁴¹⁹¹ ve ḥaḳ bātıldan mütemeyyiz olmağ-ıçün ibtilā’ en ve imtiḥānen izz-i Ḥaḳ’la ⁽¹²⁾ ol kāmīl ü mükemmīl dīde-i başıretleri olmayanlardan ḥālini setr idüp her bir sālīke şarāb-ı maḥabbet ile memlū kü’üs-ı tecelliyāt şunılup ⁽¹³⁾ cümlesinüñ ḥāne-i ḳalbleri ve dimāğ-ı cānları keyfiyyet-i raḥīḳ-ı maḥabbet ile pür-mezāk olduḳda ba‘zısı burc-ı āfitāb-ı füyūzāt ve sākī-i ⁽¹⁴⁾ şarāb-ı cezebāt kim olduḳun tecessüs ider. Ve ba‘zılarınıñ evvelden daḫı derūnlarında ḥubb-ı riyāset ve ümniyye-i ḫilāfet muzmer

⁴¹⁸⁷ “Allah seni muhafaza etsin. Bil ki, insan-ı kāmīl öyle bir kutuptur ki varlıkla ilgili bütün aşamalar, onun üzerinde devrini tamamlar. Bu, her zaman böyledir. İnsân-ı kāmīl, devamlı olarak en yüksek mertebenin tek sahibidir. Bu durum, varlığın yaratılışından beri böyledir ve böyle olacaktır. İnsân-ı kāmīl, türlü vasıflara bürünerek çok çeşitli yerlerde görünür ve hangi suretle görünüyorsa ona itibar edilir, diğerlerine bakılmaz. (Tarif edilen) İnsân-ı kāmīlin asıl ismi Muhammed, künyesi Ebu’l-Kâsım, vasfı Abdullāh ve lâkabı Şemsuddīn’dır. İnsân-ı kāmīl’in, büründüğü suretlere göre başka pek çok ismi vardır. (Temelde bu zikrettiğimiz hususiyetler olmakla birlikte), her zamanın insan-ı kāmiline ayrı bir isim verilir ve bu isim, onun aldığı surete uygun düşer. Ben zamanımın kutbuyla buluştum, ona salāt ve selām olsun. Buluşmamızda o, şeyhim Şerefuddīn İsmâil el-Cebertî’nin suretindeydi. O, bana Resûlullah olarak değil, şeyhim olarak göründü. Fakat ben onun Nebî-i zîşân olduğunu biliyordum. Aynı zamanda şeyh olduğunu da biliyordum. Bu müşâhede 796 senesinde Zebîd’de gerçekleşti.” Bkz. Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, **Günümüz İnsanına İnsân-ı Kāmīl**, Haz. Hamza Kılıç, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2011, C. 2, s. 236; Abdülkerîm el-Cîlî, **İnsân-ı Kāmīl**, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002, s. 378.

⁴¹⁸⁸ Bu beyitler de aynı eserden olup Abdülkerîm el-Cîlî’nin Hz. Peygamber için yazdığı kasideden alınmıştır. Bkz. Cîlî, **a.g.e.**, Haz. Hamza Kılıç, C. 2, s. 231-232; Cîlî, **a.g.e.**, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, s. 376. (Yukarıdaki iki beyit, kasidenin 38. ve 43. beyitleridir).

⁴¹⁸⁹ “O, tahkîkin hem merkezi hem de çevresidir. Şeriatın merkezi de mekâmı da odur.”

⁴¹⁹⁰ “Allah’a ulaşmak için vâsıta O’dur ve bu sadece ona hastır. (Hakiki) yiğit de O’dur ve (Rabbi O’na) herkese merhametle yaklaşma sıfatından lutfetmiştir.”

⁴¹⁹¹ “(Bu), Allah’ın pisleri temizden ayıklaması (mümini kâfirden ayırması) ve murdarların bir kısmını diğer bir kısmının üstüne koyup hepsini yığarak cehenneme atması içindir. İşte onlar hüsrana uğrayanların ta kendileridir.” (Enfal 8/37, nâkıs iktibas).

olmağ-ıla ⁽¹⁵⁾ zuhûr iden keyfiyyet kınkı maṭla‘dan bürüz itdügin göremeyüp ve mekr-i İlâhî‘den Hakk’a şıgınmayup keyfiyyet ü sūzişine ğirre olmağ-ıla ⁽¹⁶⁾ “Hâlet-i mezbûre muḥakkak benümdür ve dest-i kudret benüm elümdür.” diyü ızhâr-ı fazîlet ve da‘vâ-yı kıṭbiyyete cür‘et ider. Ammâ ħaberi yokdur ki ⁽¹⁷⁾ da‘vâsı kızbine şâhiddür. Ve birkaç bî-başıretler dağı anuñ iddi‘âsın zann ile taşdıķ itmekle ol mağrûr u mehcûr pindâr u enâniyyete ⁽¹⁸⁾ düşüp cûş u ħurûşa başlar ve derûn-ı âteşde âhen-pâre: “ene’n-nâr” iddi‘â itdügi gibi bu dağı: *Ene mehbîtu’l-envâri ve’l-esrâr.*⁴¹⁹² ⁽¹⁹⁾ zemzemesine ser-âğâz ve debdebe-i da‘vâ ile velvele-endâz olur. Ve ħâlet-i ûlâda müdde‘î-i mezkûruñ leṭâfetin mülâḥaza idenler firîfte ⁽²⁰⁾ olup fî-nefsi’l-emr ħâlet-i mezbûre kendü mülkidür kıyâsıyla aña göñül bağlayup “Bizüm istedüğümüz ħod sensin, bulduķ.” diyü ‘arz-ı ⁽²¹⁾ ħulûş u ṭaviyyet iderler. Kâle Te‘âlâ: “Ve mâ kâne’n-nâsu illâ ummeten vâĥideten fa’ḥtelefû.”⁴¹⁹³ ‘**Âşık Paşa:**⁴¹⁹⁴

(22) Her ki bildi kendü ħâlin dünyede
Âdemî oldur ħaķıķat ey dede
Kendü ħâlin bilmeyen âdem degil
Aña ħayvân dir iseñ sen ğam degil

Pes, ol müdde‘î zannında ğalaṭa düşdügin ⁽²³⁾ bilüp nedâmetle istiğfâr eylesün içün pîr-i kâmil naẓar-ı iksîr-eşerin andan ğirü çeküp ol ħinde müdde‘î-i mezbûruñ sūziş-i ⁽²⁴⁾ maḥabbetine bürüdet ve nurâniyyetine zûlmet ve leṭâfetine keşâfet ğelüp nârdan dūr olan âhen-i siyâh gibi muẓlim u mükedder kıalur. ⁽²⁵⁾ Pes, eğer Hakk Sûbhânehû ve Te‘âlâ tevfiķ ü ‘inâyet ve luṭf u hidâyet iderse neye uğraduğın bilüp tevbe vü istiğfâr ve pîr-i kâmilden ⁽²⁶⁾ tekrâr bey‘at ider. Kâle Te‘âlâ: “Ve en’istağfirû rabbekum şumme tûbû ileyhi yumetti‘kum metâ‘an ḥasenen ilâ-ecelin musemman ve yu’ti kulle zî faḍlin faḍlehû.”⁴¹⁹⁵ ‘**Âşık Paşa:**⁴¹⁹⁶

⁴¹⁹² “Ben nurların ve sırların merkeziyim.”

⁴¹⁹³ “**İnsanlar sadece bir tek ümmetti, sonradan ayrılığa düştüler.** Eğer Rabbinden (insanın dünyadaki amellerine dâir hükmün âhirete bırakılması konusunda) bir söz ve takdir bulunmasaydı, ayrılığa düştükleri konuda aralarında hemen hüküm verilirdi.” (Yûnus 10/19, nâkıs iktibas)

⁴¹⁹⁴ *Garîb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, a.g.e., C. I /1, s. 513.

⁴¹⁹⁵ “**Ve Rabbinizden mağfiret dileyin, sonra da O’na tevbe edin. O da sizi belirlenmiş bir vakte kadar güzel bir şekilde yaşatsın ve (sâlih amel bakımından) fazlasını yapan herkese de iyiliğinin**

(27) Evliyâdur gönile şaykal viren
Cism içinde nefslerüñ boynın uran

Evliyânuñ hükmi gönilde yürür
Anuñ-içün kamular yüzün sürür

[II,155b] ⁽¹⁾ Bunlara virdi Çalab gönül ilin
Bunlara bildürdi hem kudret dilin

Her ki maḥkûm olmaz ise bunlara
Yarın anda kopısar yüzi kıra

(2) Kimesne kim bunlara münkir ola
Ḥaḳ cemālinden gerek maḥrûm kıla

Ve eger tevḫîḳ-ı Rabbânî ḳarîn-i ḥâli olmayup merdûd u mehcûr olacaḳ ise ⁽³⁾
‘inādında muşır olup şāḥib-i zamāna inkār ider ve anlaruñ ḥaḳḳına: “Ve in tevellev
fe-innî eḥāfu ‘aleykum ‘azābe yevmin kebîr.”⁴¹⁹⁷ va‘îdi ḳırâ’at olunur. ⁽⁴⁾ Ba‘dehû
müdde‘î-i kâzibûñ zāḥir ü bâtınını zulûmât-ı beşeriyye ve küdürât-ı nefsâniyye iḥâṭa
idüp yüzünüñ ve ḳalbinüñ nûrî zevāle varur ⁽⁵⁾ ve dünyâyı âḥiret üzerine iḥtiyâr idüp
şeyṭaneti ḳabûl ider. Ḳāle’llāhu Te‘ālā: “İnne’lleziñe lâ-mercüne liḳā’enā ve raḳû
bi’l-ḥayāti’d-dunyā ⁽⁶⁾ ve’tme’ennü bihā ve’lleziñehum ‘an-âyâtinā ḡafilûn. Ulā’ike
me’vāhumu’n-nāru bimā kânü yeksibûn.”⁴¹⁹⁸ Āḥ ey ṭālib-i rāḥ! **beyt:**

(7) Ādemî oldur ki ḥālin añlaya
Yüridük⁴¹⁹⁹ yerlerde yolın añlaya

Pes, şol ṭālib-i şādıḳlaruñ ki dilegi maḥabbet-i Rabbâniyye ve tecelliyât-ı İlâhiyye ⁽⁸⁾
ola, müdde‘î-i mezbûr da‘vâsında şādıḳ olmaduḡın bilüp ve şûret ü sîretini riş-i inkār
u ḍalâlet pûşide ⁽⁹⁾ ḳılmaḡ-ıla ḳalbinde ‘aks iden nûr-ı âfîtâb-ı tecellî maṭla‘ına rücû‘
idüp bî-leṭāfet ü ṭarâvet ḳalduḡın eger çeşm-i ⁽¹⁰⁾ zāḥir ve eger dîde-i bâṭın ile âşikārâ

karşılığını versin. Eḡer yüz çevirirseniz, muhakkak ki ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım.” (Hud 11/3, nâkıs iktibas)

⁴¹⁹⁶ *Garîb-nâme*’de tespit edilmiştir. Bkz. Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /1, s. 361-363.

⁴¹⁹⁷ “Eḡer yüz çevirirseniz, muhakkak ki ben sizin başınıza gelecek büyük bir günün azabından korkarım.” (Hud 11/3, nâkıs iktibas)

⁴¹⁹⁸ “Huzûrumuza çıkacaklarını beklemeyenler, dünya hayatına râzı olup onunla rahat bulanlar ve âyetlerimizden ḡafil olanlar yok mu, işte kazanmakta oldukları (günahlar) yüzünden onların varacakları yer, ateştir! (Yûnus 10/7, 8)

⁴¹⁹⁹ *Garîb-nâme*’de tespit edilen bu beytin ikinci mısrasının ilk kelimesi nüshada “yüridüḡi” şeklinde yazılmış olmasına rağmen bu okuyuş vezni bozmaktadır. Bu sebeple yukarıdaki şekilde düzeltilmiştir. Yavuz’un neşrinde de “yüridük” şeklindedir. Bkz. Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /2, s. 1061.

görüp taleben li-merḍāti'llāhi ve maḥabbetihi⁴²⁰⁰ andan i' rāz idüp rû-gerdân ve gönül

(11) derdine t̄alib-i dermân olurlar. 'Āşık Paşa:⁴²⁰¹

- Her ki kendü eksügin bili-ṭura
Ṭurmadan raḥmet aña geli-ṭura
- (12) 'Āşıkunñ sözi ögütdür ṭutana
Ṭutmayanlar maḡbūn olup utana
- Ey Hudāyā toḡrı yoldan ırmaḡıl
- (13) Raḥmetünñden sen bizi ayırmaḡıl

Pes, müdde'î-i mezbûr 'aselsiz ḡoḡan ve şusuz ırmaḡ gibi bî-zevḡ u ḡālet⁽¹⁴⁾ ḡalup maḡz-ı taḡlîd ile ḡālden 'ārî ve şafādan berî ḡîl ü ḡāl idüp ve ḡālî zihinlere ma'rifet şatup⁽¹⁵⁾ 'ankebût-veş şayd-ı meges itmege başlar. **Beyt:**

Deliklerde örümcek ḡurar aḡlar
Alamaz ḡaz u ördek siñek avlar

(16) Ve o maḡûle ebāliseden İblîs-i nâ-be-kâr daḡı isti'āze ider. Ḳāle Te'ālā: "Fe-meni'htedā fe-innemā yehtedî li-nefsihî ve men ḡalle⁽¹⁷⁾ fe-innemā yeḡillu 'aleyhā ve mā ene 'aleykum bi-vekîl."⁴²⁰² 'Āşık Paşa:⁴²⁰³

- 'Ucb ile da'vā ḡılan şöyle olur
Raḥmetinden Tañrınunñ maḡrûm olur
- (18) Daḡı ne eydem saña bundan naḡîf
Ger ḡarîfsün ger şerîfsün ger zarîf
- Yüzi toprak 'āşıkunñ şol kimseye
- (19) Kim bu sözi ḡāl içinde diñleye
- Aña lâyıḡ arı ola dirlügi
Dirlik issiyle birike birliği
- (20) Ey Hudāyā rûzi ḡıl ḡullaruña
Ol dükenmez ḡānı yoḡsullaruña

⁴²⁰⁰ "Allah'ın rızâsını ve muhabbetini isteyerek"

⁴²⁰¹ *Garîb-nâme*'de tespit edilmiştir. Bkz. Āşık Paşa, a.g.e., C. I /1, s. 199.

⁴²⁰² "De ki: Ey insanlar! Size Rabbinizden hak (Kur'an) gelmiştir. **Artık kim doğru yola girirse ancak kendisi için girer. Kim de saparsa ancak kendi aleyhine sapar. Ben sizin üzerinize vekil değilim.**" (Yûnus 10/108, nâkıs iktibas)

⁴²⁰³ *Garîb-nâme*'de tespit edilmiştir. Bkz. Āşık Paşa, a.g.e., C. I /2, s. 865.

Âh ey refîk-ı rāh! ‘ Aceb sırr-ı hafîdür ki bir kimesne merkez-i cihân ⁽²¹⁾ ve kutb-ı zamân terbiyesine dâhil olup ve gönül şem‘ini nûr-ı maḥabbet ile yandurup ve bu da‘vâya düşenler şeytân menziline ⁽²²⁾ olduğın bilürken girü bâd-ı ‘ucb u enāniyyet ile şem‘-i hidāyeti “püf” diyü söyindürüp hem dāll u hem muḍill olur. Ammā ey ⁽²³⁾ müstemi‘-i kâbil! Fehm-i dürüst şāḥibi olup keḥ-fehm olmayasın ki bundan murād seccāde-i irşâdda olan ehl-i kemālî selb-i küllî ⁽²⁴⁾ degildür, ḥāşâ! Şunlar ki mertebe-i kemâlde olup bi-izni’llāhi te‘ālā irşâda me‘mûr olalar, terbiyeleri ḥaḳ üzre olur ve anlara müdde‘î dinilmez, cümlesi ⁽²⁵⁾ şiddîklardur ve anlarıñ kabûl itdükleri daḥı maḳbûl-i insân-ı ekmeldür. Ve ber-mışdâḳ-ı: “Cism-i şân ma‘dûd lîkin cân yekî;”⁴²⁰⁴ ⁽²⁶⁾ cānları nûr-ı sırr-ı vaḥdet ile münevver olup ittiḥād-ı ma‘nevî ḥuşûle getürmişlerdür ve cümlesi maḳbûl-i Ḥazret-i Rabbü’l-‘âlemîndür. ⁽²⁷⁾ Sözüñüz da‘vâ-yı kâzib ve zann-ı fâsid ile kendüyi a‘lâ görüp iddi‘â-yı ekmeliyyet idenleredür. Nitekim Mevlânâ Ḥudāvendgār ḳuddise sirruhu’l-‘azîz [II,156a] ⁽¹⁾ Meşnevî-i Şerîflerinde niçe yerde buña müte‘allîḳ taḥḳîḳ u tedḳîḳ buyurmuşlardur, tettebbu‘ ile mütālâ‘a idenlere ma‘lûmdur. Fe’fhem ⁽²⁾ ve tefatṭun ve lâ-teḡalluṭ.⁴²⁰⁵ Ve “Men yehdi’llāhu fe-huve’l-muhtedî ve men yuḍlil fe-len tecide lehû veliyyen murşiden.”⁴²⁰⁶ İmdi bâ‘iṣ-i ḍalâlet ⁽³⁾ ne idüḡi tecessüs olınsa ḥubb-ı siyâdet ü riyâset ve kendüyi âḥardan a‘lâ görmeneñ belâsıdır. Anuñ-çün Ḥazret-i Mevlânâ ⁽⁴⁾ ḳaddesa’llāhu sirrahû; **M:**

Tâ tuvānî bende şev sultân me-bâş⁴²⁰⁷

Zahm-keş çun gûy şev çevgân me-bâş

⁴²⁰⁴ “Onların bedenleri çok sayıdadır (ayrıdır); ama ruhları birdir.” Nûshada baş tarafına sürhile bir ayn harfî yazılmış olan bu mısra, *Mesnevî*’nin 4. defterinin Nicholson neşrine göre 415. beytine âittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 4, s. 642. Neşirde beytin tamamı şu şekildedir: Mu‘minân ma‘dûd lîk imân yekî/Cism-i şân ma‘dûd lîkin cân yekî. “Müminler (çok) sayıdadır; ama iman birdir. Onların cisimleri müteaddiddir, fakat ruhları birdir.”

⁴²⁰⁵ “(Bu konuları) iyi anla, idrak et ve yanlışla düşme!”

⁴²⁰⁶ “(Resûlüm! Orada bulunsaydın) güneşi gördün ki doğduğunda mağaralarının sağına meyleder; batarken de sola doğru onlara isâbet etmeden geçerd. Onlarsa mağaranın geniş bir yerindeydiler. İşte bu, Allah’ın âyetlerindendir. **Allah kimi hidâyete ulaştırırsa doğru yolu bulan ancak odur. Kimi de dalâlette bırakırsa artık onu doğruya yöneltecek bir dost bulamazsın.**” (Kehf 18/17, nâkıs iktibas)

⁴²⁰⁷ Bu beyit 1893. beyit olarak yukarıda geçmiştir. Nicholson neşrinde ise 1915. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1-2, s. 95.

buyurup “kulluk derecesinden münfekk ⁽⁶⁾ olma!” dirler. Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ
‘ibâdını mekr-i nefsdan hıfz eyleye; yohsa hâl müşkildür. ‘**Âşık Paşa**.⁴²⁰⁸

(6) ‘Aql aña hiç re’y ü tedbîr kılmaz
Şerbet ister tıbb içinde bulmaz

Söz işidende degil tutandadır
İş ekilende degil bitendedür

(7) İmdi gel kendüzünü bir irdegil
Bunların hâlini sen de istegil

(8) Gör ki sen kağısının hâlinesin
Dirlogin dirliklenüp yolındasın

Kağısının cevheri gâlib-durur
Kim seni kendüsine alup-durur

(9) İşbu sözden anlayasın hâlünü
Bildüre bu söz saña ahvâlünü

(10) Bu meşeldür bir öğüt al ey kişi
Hâzırın gör ne’yderüz ol geçmişî

Âh ey tâlib-i fevz ü felâh! “Ve men yehdi’llâhu fe-huve’l-muhtedî,⁴²⁰⁹ “Ve men
yudlilhu fe-lâ-hâdiye lehû”⁴²¹⁰ (11) fehvâ-yı Kerîm’i üzre eger lutf u hidâyet ve eger
kahr u dâlâlet ol zû’l-celâli ve’l-cemâlu’llâhuñ dest-i kudret (12) ve yed-i
meşîyyetindedür; yoksa hidâyet-i Hâk olmadan hiç kes hidâyete qarîn olamaz. Hâk
Celle Celâluhû ve ‘Amme Nevâluhû’dan (13) recâ vü tazarru’ iderüz ki her hâlde
hidâyetin tevfiķ ü ‘inâyet, ve ‘inâyetin refiķ u hidâyet eyleye. Fe-li-hâzâ kâşif-i (14)
esrâr-ı kibriyâ Hâzret-i Mevlânâ kâddesa’llâhu sirrahu hâdî-i sübül Rabbü’l-‘izzet
olduğın taḥḳîķ itmek için (15) işbu beyâna şürû’ buyururlar:

Tefsîr-i Mâşâ’llâhu Kâne

⁴²⁰⁸ *Garîb-nâme*’de tespit edilen bu beyitler kullandığımız yayına göre sıralı iktibas edilmemiştir. İlk beyit için bkz. Âşık Paşa, **a.g.e.**, C. I /1, s. 511 (2460. beyit); ikinci beyit için bkz. **a.e.**, C I /1, s. 465 (2234. beyit); üç, dört ve beşinci beyitler için bkz. **a.e.**, C. I /1, s. 447 (2142-2144. beyitler); altıncı beyit için bkz. **a.e.**, C I /1, s. 443 (2120. beyit); son beyit için bkz. **a.e.**, s. 333 (1573. beyit).

⁴²⁰⁹ “Allah kimi hidâyete erdirirse o, doğru yolu bulmuştur.” Bkz. A’raf 7/178; İsrâ 17/97; Kehf 18/17.

⁴²¹⁰ “Kimi de saptırsa artık onu doğru yola iletecek (ona hidâyet verecek) olan yoktur.” Tam bu ifadelerle bir âyet tespit edilemedi; fakat A’raf 7/186’da benzer ifadeler mevcuttur.

Ya' nî “Mâşâ'allâhu kâne ve mâ lem-yeşe' lem-yekun.”⁴²¹¹ (16) hadîs-i şerîfinün tefsîridür ki Hâzret-i Fahr-i 'Âlem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki: Ol nesneyi ki (17) Allâh Sübhânehû ve Te'âlâ diledi, oldı ve şol nesneyi Hâk Sübhânehû ve Te'âlâ dilemeye, olmaz. Âh ey dil-i bî-çâre!

(18) **În heme guftîm lîk ender-besîç**

Pesîç, bâ'-i Fârisî ve cîm-i 'Acemî ile “tehyi'e” ki sefere 'azîmet ve yola yaraqlanmak (19) ma'nâsınadur. Ba'zılar dahı kesr-i bâ'-i 'Arabî ve cîm-i 'Arabî iledür dimişler. Ammâ efvâh-ı 'Acem'den istimâ' (20) olınan fetḥ-i bâ'-i 'Arabî ve cîm-i Fârisî iledür. Hâşıl-ı ma'nâ: Egerçi bu kadar naşâyih ü ma'ârifî didük, (21) ve lâkin tehyi'e-i tarîk-ı aqvem ve 'azîmet-i şırât-ı ememmde; ya' nî yol varmak ve maqşûdı bulmaqda

Bî-'inâyât-i (22) Hudâ hîçim hîç (1903)

'Inâyât-ı bî-gâyât-ı Rabbâniyye ve tevfiķât-ı cezebât-ı Sübhâniyye bedreķa-i rāh ve feryād-res (23) ü dest-gāh olmaqsız hîçiz hîç. İmdi maqḍûrımız mertebesi tarîk-ı Hâk ve cādde-i 'ubûdiyyetde emr-i İlāhî (24) üzre sābit-ķadem ve rāsiḥ-dem olmağ-içün Hâzret-i Hâk ve Feyyāz-ı Muṭlaķ dergāhına nāle vü enîn ve zārî (25) vü ḥanînden ḥālî olmayup 'ināyet ü hidāyet ve tevfiķ u iḥsânın refiķ isteyelüm ve ser-i mezelleti (26) 'atebe-i 'azametinden ķaldurmayup yüzümüz yirlere sürelüm; ümîddür ki tevfiķ u 'ināyetini refiķ idüp (27) kendü cānibine hidāyet eyleye. Âh ne diyelüm ki bu vechle olan zārî vü ḥanîn ve āh u enîn dahı [II,156b] (1) 'ināyet-i Hâk'dur. İlāhî, sen hidāyet ķıl! Yoḥsa;

Bî-'inâyât-i Hâk u ḥāşân-i Hâk

Hâk Sübhânehû (2) ve Te'âlâ'nuñ ve dergāh-ı 'izzeti ḥāşlarınıñ 'inâyâtı olmaqsız;

Ger melek bâşed siyāhesteş varak (1904)

(3) Eger melek dahı olursa anuñ varakı siyāhdur. **Beyt:**

⁴²¹¹ “Allah'ın istediğı şey olur, istemediğı şey ise olmaz.” Bkz. Fahrreddin Muhammed b. Ömer er-Râzî, **et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtiḥu'l-Gayb**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990, C. 5-6, s.123; Nisâbûrî, **Garâibu'l-Kur'ân...**, C. 1 (1-3. ciltler bir arada basım), s. 343.

- (4) Her ne müşkil olsa olur fetḥ-i bâb
Çünkü dergâhından açā Ḥaḳ ḥicâb

Nazm:

- (5) Ḥaber virdi ḳamu esmâdan Ādem
Melekler bildi kim Ādem'dür ekrem
Buyurdı Ḥaḳ melekler ḳıldı secde
Şafâdan geldiler cümlesi vecde
(6) 'Azâzil ḳılmadı dūr oldu Ḥaḳ'dan
Ḥased ḳılmıṣdı zîrâ mâ-sebaḳdan
(7) Anuñ-çün tâ-ebed mel'ün olupdur
Aña uyan daḥı mel'ün olupdur
Eger ferzend-i Ādem iseñ ey yâr
Şaḳın şeyṭân sözine uyma zinhâr
(8) Düriş dün gün kemâlât eyle ḥâşıl
Melek-ṭab' iseñ ol aşluña mâ'il
(9) Cihân sevdâların hep arduña at
İki 'âlem şafâsın bir pula şat
Kemâl ü 'ilme meşḡul ol cihânda
Ara bul kendüzüñ gezme yabanda

(10) El-ḥâşıl insân-ı kâmil ve mürşid-i mükemmilüñ şefâ'atine cins-i beşer ve ehl-i veber ü meder ve cinn ü melâ'ike muḥtâc (11) olmağ-ıla Ḥazret-i Mevlânâ: "Ger melek bâşed siyâhesteş varaḳ" buyurup ḥâşân-ı dergâh-ı İlähî'nüñ (12) 'inâyât u himmetini 'inâyât-ı Ḥaḳ'dan 'add eyledi. Pes, sen daḥı aña göre mütenebbih olup insân-ı kâmil (13) ṭalebine sa'y u himmet ḳıl ve Ḥaḳ Sübhânehü ve Te'âlâ'dan tevḥîḳ u hidâyet ve meded ü 'inâyet recâ it. (14) *Kemâ ḳâle's-Şeyḥu raḍiya'llâhu 'anhu fî'l-Futûḥâtî'l-Mekkiyyeti fî'l-bâbi's-sâdisi ve şelâşîne ve şelâşumi'etin, "Fe-evvelu mubâyi'in lehu (15) 'l-'aḳlu'l-evvelu, şumme'n-nefsu, şumme'l-muḳaddemüne min-'ammâri's-semâvâtî ve'l-arḍi mine'l-melâ'iketi'l-musahḥharatî, şumme (16) 'l-ervâḥu'l-mudebbirati li'l-heyākili elleti fâraḳat ecsâmehâ bi'l-mevti, şumme'l-cinnu, şumme'l-muvellidātu, ve zâlike (17) kullu mâ sebbeḥa'llâhe min-mekânin ve mutemekkinin ve maḥallin ve ḥâllin, fîhi mubâye'atun ille'l-'âlüne mine'l-melâ'iketi*

ve humu'l-muheyyemüne ⁽¹⁸⁾ ve'l-efrâdu mine'l-beşeri ellezîne lâ-yedhulüne tahte
dâ'irati'l-kuṭbi ve mâlehû fihim taşarrufun ve hum kummelun mişluhû ⁽¹⁹⁾
mu'ehhelüne limâ nâlehû hâza's-şahşu mine'l-kuṭbiyyeti, lâkin lemmâ kâne'l-emru
lâ-yektedî en yekûne fi'z-zamâni illâ vâhidun yeḳûmu ⁽²⁰⁾ bi-hâze'l-emri.⁴²¹²

Ey Hudâ ey ḳadr-ı tû bî-çend u çun

Ey Hudâ, ey senün ḳadrün bî-çend ü çündür!

Vâkıfî ber-hâl-i bîrûn u derûn (1905)

Derûn ⁽²¹⁾ u bîrûnda olan hâle vâkıf u nâzır ve semî' u başîr ve laṭîf ü ḫabîrsin. Senün
‘azamet ü kibriyân keyf ü kemden münezzehdür.

Ey Hudâ ⁽²²⁾ ey faẓl-i tû ḫâcet revâ

Ey Hudâ! Ey senün faẓl u iḫsânun ḫâcet ḳabûl idicidür.

Bâ-tu yâd-i hiç kes n'ebved revâ (1906)

Senünle hiç kesi yâd itmek revâ ⁽²³⁾ olmaz. **Beyt:**

Kirdgārâ, melikâ, pâdişehâ, deyyânâ
Çunki bî-çün-i tu men çün-i tu-râ çun dânem ⁴²¹³

İn ḳadar irşâd tu baḫşîde'î

İlâhî, bu ḳadar irşâdı maḫẓ-ı faẓluñdan ⁽²⁴⁾ sen baḫşlamışsın.

Tâ bedîn bes 'ayb-i mâ pûşîde'î (1907)

Bu zamâna deḡin çok 'uyûbımız setr eylemişsin; Settâru'l-'uyûb ve Ğaffâru'z-zünûbsın. **Beyt:**

⁴²¹² “İbn Arabî'nin, *Fütûhât-ı Mekkiyye*'nin üç yüz otuz altıncı bâbında dediği gibi: ‘(Kutba) önce ilk akıl, sonra nefis, sonra göklerin ve yerin îmârından sorumlu öncü melekler, sonra bedenleri yöneten ve ölümle bedenlerinden ayrılan idâreci ruhlar, sonra cinler ve sonra da yaratılmış olan her şey bîat ederler. Böylece Allah'ı tesbîh eden mekân ve o mekânlarda oturanlar, mahaller ve o mahallere yerleşenler, (kısacası) her şey ‘Kutb’a tâbi olur. Sadece tamamen ibadetle meşgul büyük meleklerle insanlardan ‘Efrâd’ (en seçkin velîler), ‘Kutb’un tesir sahası (gözetimi) dışındadır. Zîrâ onlar kâmil varlıklar olup ‘Kutub’ gibidirler ve ‘Kutb’un sahip olduğu niteliklere sahip şahıslar oldukları için meydana gelen (herhangi bir) işte ‘Kutb’a iktidâ etmezler. Fakat (bunlar istisnâ tutulunca her) zamanda ancak bir tane Kutb olur ve (dönemin sahibi olma) işinde görevlendirilir.” Bkz. İbn Arabî, **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Çev. Ekrem Demirli, C. 11, s. 302.

⁴²¹³ Müellifte ikinci mısra “Çunki bî-çünî men çu tu-râ çun dânem” şeklinde olup Ş ve İÜ'ye de bu şekilde kaydedilmiştir. Fakat bu imlâda vezin problemi bulunduğuundan Cevrî'nin müdâhale ederek düzelttiği anlaşılmaktadır. Yukarıya Cevrî'deki hâl kaydedilmiştir. Bkz. F.198a; Ş.374a; İÜ.342b. “Ey Allah, ey Melik, ey padişah (ve) ey hesâba çeken! Sen (hiçbir işinden) suâl olunmayan (yüce yaratıcı) iken, ben senin nasıllığını (mâhiyetini) nasıl bileyim?”

İn ‘ışk u meveddet ⁽²⁵⁾ eșer-i luțf-i Hudā būd
V’ın cumle ‘ināyāt ne be-endāze-i mā būd⁴²¹⁴

İlāhî, seyyidî ve mevlâyî!

Çatre-i dāniş ki baħşidî zi-pîş

Bir çatre-i ‘ilm ki evvelde ⁽²⁶⁾ bağışladuñ, ve yāhūd “zi-pîş-i tū” taķdîri üzre ma‘nā virilüp bir çatre-i ‘ilm ki senüñ Hāzret-i ‘ilmüñden ⁽²⁷⁾ ber-fehvā-yı kerîme-i ğarrā-yı: “Ve mā ūtītum mine’l-‘ilmi illā ķalîlā.”⁴²¹⁵ baħş u ‘aķa buyurduñ.

Muttaşıl gerdān be-deryāhā-yi ħ’îş (1908)

[II,157a] ⁽¹⁾ Ol bir çatre ‘ilmi kendü ‘ilmüñ deryālarına muttaşıl ķıl.

Çatre-i ‘ilmest ender-cān-i men

Benüm cānumda deryā-yı ⁽²⁾ ‘ilmden bir çatre vardur.

Vā rehāneş ez-hevā v’ez-ĥāk-i ten (1909)

İlāhî, ol bir çatre ‘ilmi hevādan ⁽³⁾ ve ten ĥākinden ĥalāş eyle ve aşl olan deryāya ulaşdur!

Pîş ez-ān k’îñ ĥākhā ĥasfeş kuned

⁽⁴⁾ Andan evvel ki ol çatre-i ‘ilmi bu ĥākler maĥv u ĥasf iderler,

Pîş ez-ān k’îñ bādhā neşfeş kuned (1910)

⁽⁵⁾ Andan evvel ki bādlar bu çatre-yi neşf ü izāle iderler. Ya‘nî ĥāk-i ten ve bād-ı eccl bu çatre-i ‘ilmi ⁽⁶⁾ ĥasf u neşf itmezden evvel, İlāhî; çatre-yi deryāya mülĥāk it!

Gerçi çun neşfeş kuned tū ķādîrî

⁽⁷⁾ Egerçi kim evvelki bādlar çatre-yi çün neşf ü nā-peydā eyleye; sen ķādîrsin.

Ki’ş ez-îşān vā sitānî ⁽⁸⁾ vā ĥarî (1911)

Ki ol bir çatre ‘ilmi, ĥāk-i ten ve hevā-yı beden perişān itdükden şoñra girü sen anı ⁽⁹⁾ cem‘ idüp girü almaĥa ve ĥalāş itmege ķādîrsin. Lākin senden recāmuz bu cem‘a tefriķa gelmedin ⁽¹⁰⁾ deryā-yı vahdetüñe ulaşmaķdur ve illā ķudretüñe nihāyet yokdur ve cümle daĥılmışları sen cem‘ ⁽¹¹⁾ idersin.

⁴²¹⁴ “Bu aşk u muhabbet Allah’ın lütfunun eseri-ydi ve bunca ināyet ve ikram bizim hak ettiğimiz bir şey değildi.”

⁴²¹⁵ “Size ancak az bir bilgi verilmiştir.” (İsrâ 17/85, nâkıs iktibas)

Kaṭre 'ī k'ū der-hevā şud yā ki riḥt

Şol bir kaṭre ki hevāya münkalib oldı ve yāḥūd ⁽¹²⁾ deryādan çıqıp ḥāke dökildi;

Ez-ḥazīne'y kudret-i tū key giriḥt (1912)

İlāhā, melikā! Senūñ ḥazīne-i ⁽¹³⁾ kudretūñden kaçan kaçdı? Ya' nī her ḳanda ise yed-i kudretūñdedür ve mülk ü ḥükmūñden ⁽¹⁴⁾ ḥāric degildir. Āh, ammā kim şu ḳadar vardur ki deryādan munfaşıl olmışdur ve deryālık ⁽¹⁵⁾ ismi andan gidüp 'adem ḥükmüne varmışdur. Ey müstemi' -i ḳābil! Cān ḳulaḡuñ açık ise ⁽¹⁶⁾ Ḥazret-i Mevlānā deryā gibi temevvüc idüp 'acā'ib esrār-ı ḡarībeye işāret itmişdür, ḡaflet ⁽¹⁷⁾ itmeyüp cān ile diñle ve añla.

Ger der-āyed der-'adem yā şad 'adem

Eger ol kaṭre 'ademe ⁽¹⁸⁾ gele ve yāḥūd şad 'ademe gide; ya' nī yüz ḳat fānī ve perişān olup envā' -ı tefriḳaya ⁽¹⁹⁾ düşe;

Çun bi-ḥ'āniş ū kuned ser ez-ḳadem (1913)

Çünki ol kaṭreyi tefrikadan cem'a ve kümūndan ⁽²⁰⁾ zuhūra ve 'ademden vücuda okıyasın, başdan ayak eyler. Ya' nī irādet-i 'aliyye-i ezeliyyeñ ⁽²¹⁾ anuñ cem' iyyet ile zuhūrına ta'alluḳ iderse kemāl-i sür'at ü isti'cāl ile cānib-i vücuda ⁽²²⁾ ḳadem-nihāde olup dergāhuña yüz sürer. **Maḡribi:**⁴²¹⁶

(23) Ey kā'ināt-i zāt tu-rā mazḥar-i şifāt
V'ey piş-i ehl-i dīde şifāt-i tū 'ayn-i zāt⁴²¹⁷

Tā āftāb-i ḥusn-i cemālet zuhūr yāft
Zāhir şudend cumle-i zerrāt-i mumkināt⁴²¹⁸

(24) Ez-bes ki ebr-i feyz-i tu bārīd ber-'adem
Ser-ber zed ez-zemīn-i 'adem⁴²¹⁹ çeşme-i ḥayāt⁴²²⁰

Ḥāk-i 'adem niger ki zi-āşār-i yek-naẓar

⁴²¹⁶ On sekiz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 115-116.

⁴²¹⁷ “Ey zāt kâinatı! Sen sıfatların tecelli ettiği yersin. Ey gönül gözü açık olanların önünde olan! Senin sıfatların da zâtın ta kendisidir.”

⁴²¹⁸ “Senin yüzünün güzellik güneşi ortaya çıkınca kâinatın bütün zerreleri görünür oldu.”

⁴²¹⁹ Müellifte bulunmayan bu “adem” kelimesi Ş ve İÜ’de de müellifteki gibi yoktur. Vezinde problem olan bu eksiklik Cevrî tarafından tamamlanmıştır. Bkz. F. 198b; Ş.374b; İÜ.343a.

⁴²²⁰ “Senin lütuf bulutun yokluğun üzerine cömertçe yağdığı için yokluk zemîninden hayat çeşmeleri fışkırdı.”

(25) Şud mevrîd-i vurûd tecellî-i vâridât⁴²²¹

Hem derd u hem devâyî vu hem huzn u hem feraḥ
Hem kufî u hem kilidî vu hem ḥabs u hem necât⁴²²²

(26) Hem genc u hem ṭilismî vu hem cism u hem revân
Hem ism u hem musemmâ vu hem zât u hem şifât⁴²²³

Hem Mağribî vu mağrib u ⁽²⁷⁾ hem maşriḳî vu mihr
Hem ‘arş u ferş u ‘unşur u eflāk u hem cihât⁴²²⁴

Âh ey Kerîm ü ey Cevād ü ey Raḥîm! [II,157b] ⁽¹⁾ Esmâ’-i mütezâdde vü müteḳâbile
muḳtezâsınca;

Şad hezârân zîd zîd-râ mî-kuşed

(2) Niçe yüz biñ ezdâd kendü zıddını imâte vü ifnâ ve maḥv u izâle ider.

Bâz-şân ḥukm-i tû birûn ⁽³⁾ mî-keşed (1914)

Girü senûñ ḥükmüñ ve Mûcid ü Bedî’ ü Ḥālîḳ u Rabb ismlerüñüñ iḳtizâsı ⁽⁴⁾ eşyâ’-i
fâniyeyi ‘ademden taşra cezbe ider.

Ez-‘ ademhâ sūy-i hestî her zamân

(5) ‘Ademlerden vücûd cānibine her zamân,

Hest yâ Rab kârvân der-kârvân (1915)

Yâ Rabbî! Kârvân ⁽⁶⁾ kârvâna muttaşıl u peyveste olmışdur. ‘Adem ile vücûdda olan
taḥḳîḳât bundan ⁽⁷⁾ aḳdem ‘Ömer raḍiya’llâhu ‘anh ile ilçi-i Rûm ḥikâyesinde; **M:**

Ber-‘ ademhâ k’ân ne-dâred çeşm u gûş

(8) Çun fusûn ḥâned hemî âyed be-cûş⁴²²⁵

beytinde ve ba’z-ı maḥalde tafşîl olunmışdur. **Uşûlî:**⁴²²⁶

⁴²²¹ “Yokluk ülkesine bak ki bir bakışın eserlerinden feyizlerin tecelli mekânı oldu.”

⁴²²² “Hem dert hem devâ hem hüzn hem de sevinçsin. Hem kilit hem anahtar hem hapis hem de kurtuluşsun.”

⁴²²³ “Hem hazine hem tılsım hem beden hem de ruhsun. Hem isim hem müsemma hem zât hem de sıfatsın.”

⁴²²⁴ “Hem Mağribî hem mağrib hem maşriḳî ve güneşsin. Hem gökyüzü hem yeryüzü hem unsurlar ve felekler hem de (bütün) yönlersin.”

⁴²²⁵ “Gözü kulağı olmayan yoklara efsun okuyunca, (Allah “ol” emrini verince) hemen harekete gelirler.” Yukarıda 1470. beyit olarak geçmiştir. Nicholson neşrinde ise 1484. beyittir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1, s. 75.

⁴²²⁶ Dîvânında da bulunan ve on üç beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Mustafa İsen, **Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Divanı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988, s. 99-100.

- (9) Bu toköz kûbbe vü şeş su içinde geldün ü gitdün
Ne geldüğün kapu zâhir ne gitdüğün memer peydâ
- (10) Düzilür bir niçe işler bozılır bunca cünbişler
Ne kâr bu el-‘ acebdür buña olmaz kârger peydâ
- (11) Yolumuz bir beyâbâna irişdi nâgehân k’aña
Gider biñ kârbân olmaz birinden bir eşer peydâ
- (12) Niçe gündüz gice geldi, niçe biñ ay u yıl geçdi
Dirîgâ irmedi kaldı şeb-i hecre seher peydâ
- (13) Niçe zağmet çeker kesb-i kemâl idince bir ‘ ârif
Velî çok kan yudar kân eyleyince bir güher peydâ
- (14) Niçe biñ âdem oğlanı helâk olmak gerek tâ kim
Yalancı fânî dünyâda ola bir gerçek er peydâ
- (15) **Hâşşa her şeb cumle efkâr u ‘ uqûl**

Huşûşâ her gice cemî‘-i efkâr u ‘ uqûl,

Nîst gerded ⁽¹⁶⁾ **ğarķ der-baħr-i nuġûl** ⁴²²⁷ (1916)

Baħr-i zehhâr-ı esrârda ġarķ u ‘ adem olur.

Bâz vaķt-i şubħ ân ⁽¹⁷⁾ **Allâhiyân**

Girü vaķt-i şubħda ol Allâh’a mensûb olan ‘ uqûl ü efkâr,

Ber-zenend ⁽¹⁸⁾ **ez-baħr ser çun mâhiyân** (1917)

Mâhîler gibi deryâ-yı ‘ amîķ-ı esrârdan baş yukaru ururlar; ⁽¹⁹⁾ ya‘ nî kümûndan
zuhûra ve ‘ ademden vücûda ve maħvdan şaħva gelürler. **Maġribî:** ⁴²²⁸

- (20) Şubħ-i zuhûr dem zed u ‘ âlem bedîd şud
Mihr-i ruġet zi-maşriķ-i âdem bedîd şud ⁴²²⁹
- Pûşîde bûd rûy-i tu der-zîr-i mûy-i tu
(21) Çun bâz geşt mûy-i tu ez-hem bedîd şud ⁴²³⁰
- Cân u cihân ki der-ĥam-ı zulf-i tu bud nihân
Zulf-i tu-râ zi-her şiken u ĥam bedîd şud ⁴²³¹

⁴²²⁷ Derkenara “nuġûl” kelimesinin “derîn ve amik” anlamında olduğu yazılmıştır.

⁴²²⁸ Dokuz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 177.

⁴²²⁹ “Tecelli sabahı geldi, (ortalığı aydınlattı) ve âlem ortaya çıktı. Yanağının güneşi, âdem doğusundan belirdi. (İnsan, sana en kâmil ayna oldu).”

⁴²³⁰ “Yüzün, ayva tüylerinle örtülüydü; tüylerin giderildiğinde (yüzün bütün aydınlığıyla) ortaya çıktı.”

(22) **Der-hazān ān şad hezārān şāh u berg**

Vaqt-i hazānda ol niçe yüz biñ ağşān ⁽²³⁾ u eṣmār,

Der-hezīmet refte der-deryā-yi merg (1918)

Hezīmetde deryā-yı merg ve baħr-i mevte ⁽²⁴⁾ gitmiş.

Zāg pūşide siyeh çun nevħa-ger

Zāg nevħa-ger ve mātem-zede gibi siyeh-pūş ⁽²⁵⁾ olmuş,

Der-gulistān nevħa kerde ber-ħuḍar (1919)

Fevt olan sebze-zār üzerine gūlistānda ⁽²⁶⁾ nevħalar eylemiş. Bu ebyāt-ı şerīfede ‘uṣṣāḳ-ı İlāhī ‘ālem-i inbisāṭda gül ü gülşen gibi küşāde ⁽²⁷⁾ iken ‘ālem-i inḳıbāza düşüp gülşen-i vücūdı faşl-ı ħazān ve lisānları zāg-veş [II,158a] ⁽¹⁾ nevħa-kūnān ve mātem-zenān olduğına daħı işāret vardır.

Bāz fermān āyed ez-sālār-i diħ

⁽²⁾ Girü ħarye-i vücūduñ ħākim ü sālārından fermān gelür

Mer-‘adem-rā k’ān çi ħordī bāz diħ (1920)

⁽³⁾ ‘Ademe ki ol nesneyi ki ekl ü bel‘ ve ketm ü ihfā ve i‘ dām u ifnā eyledüñ, girü vir.

(4) **V’ān çi ħordī vā-diħ ey merg-i siyāh**

Ol nesneyi ki yidüñ ey merg-i siyāh!

Ez-nebāt u dārū ⁽⁵⁾ vu berg u giyāh (1921)

Nebāt ü giyāhdan ve berg ü dārūdān, ya‘ nī mezkūrātdan her neyi ki ⁽⁶⁾ ekl ü bel‘ itmiş idüñ, girü redd eyle diyü ‘ademe emr-i İlāhī vārid olup kitmānda olan ⁽⁷⁾ eṣyānuñ cümlesi vücūda gelür. Ḳāle Te‘ālā: “Fe’nzur ilā-āṣāri rahmeti’llāhi keyfe yuħyi’l-arḍa ⁽⁸⁾ ba‘ de mevtiḥā inne zālike le-muħyi’l-mevtā, ve huve ‘alā-kulli şey’in ḳadīr.”⁴²³²

Ey birāder ‘aḳl yek-dem bā-ħod ār

Ey birāder! ‘Aḳluñı bir dem kendüñe getür ⁽⁹⁾ ve āfāḳda olanı enfüsde bitür.

⁴²³¹ “Can ve cihān senin saçının kıvrımında gizliydi, her kıvrım ve bükümünden senin saçın zuhūr etti.”

⁴²³² “Allah’ın rahmetinin eserlerine bir bak. Arzı, ölümünün ardından nasıl diriltiyor! Şüphesiz O, ölüleri de mutlaka diriltecektir. O, her şeye kâdirdir.” (Rum 30/50)

Dem-be-dem der-tû hazānest u bahār (1922)

Sende dahı ⁽¹⁰⁾ dem-be-dem hazān u bahār vardur. Ya‘ nî sende olan baş-ı maḥabbet bahār-ı dil-keş ve kabz-ı ⁽¹¹⁾ beşeriyet hazān-ı nāhoşdur.

Bāğ-i dil-rā sebz u terr u tāze bîn

Vaqt-i inbisâtıda gönül ⁽¹²⁾ bāğını sebz-i neşât-ı maḥabbet ile ter ü tāze gör.

Pur zi-ğonçe’v verd u serv u yāsemîn (1923)

Ve ğonçe-i ⁽¹³⁾ ma‘ rifetden ve verd-i ḥaḳīḳat ve serv-i şerī‘at u yāsemîn-i ṭarīḳatdan memlû vü müzeyyen gör.

⁽¹⁴⁾ **Z’enbuhî-i berg pinhân geşte şāḥ**

Esmār-ı efkār ve evrāk-ı güftāruñ kemāl-i keşret ve ğāyet-i ⁽¹⁵⁾ vefretinden şāḥ-ı dil pinhân oldı.

V’enbuhî-i gul nihân şahrâ vu kâḥ⁴²³³ (1924)

Ve verd-i ma‘ rifet ⁽¹⁶⁾ ve reyḥân-ı maḥabbetüñ enbühından şahrâ-yı ‘aql ve kâḥ-ı fehmi mestûr u nihân kaldı. ⁽¹⁷⁾ Hâşıl-ı kelām, bād-ı nesīm-i maḥabbet, eşcār-ı bahār-ı ma‘ rifeti taḥrîk idüp zemîn şudûr-ı çemen-i ‘ilm ü ḥikmet ile ⁽¹⁸⁾ ḥulle-pûş ve hevâ-yı nuṭṭ-ı ‘anber-fürûş olur. Ve hengām-ı inbisâtıda bāğ-ı dil behişt-âyîn ⁽¹⁹⁾ ve ravza-i nümüdâr-ı bezm-i ḳuds-i ḥuld-berîn pür-şükûfe vü reyâḥîn olur. Ve ol gül-zâr-ı ma‘nevîñün ⁽²⁰⁾ bülbül-i hezâr-destânı olan zebân-ı erbâb-ı ‘irfân envâ‘-ı nikât-ı şerîfe vü kelimât-ı ⁽²¹⁾ laṭîfe ile na‘me-zen olur. **Hocendî:**⁴²³⁴

Z’ân pîş ki cân der-tutuk-i ğayb nihân bûd
‘Aks-i ruḥ-i ⁽²²⁾ dildâr der-âyîne-i cân bûd⁴²³⁵

Ez-ḥâb-i ‘adem dîde-i dil nâ-şude bîdâr
Der-dîde-i dil naḳş-i ḥayâl-i tu ‘iyân bûd⁴²³⁶

⁽²³⁾ **Z’ân dem ki ne-bûd ez-dil u cân nām u nişānî**
Ber-çehre-i ‘uşşâḳ zi-nām-i tu nişân bûd⁴²³⁷

⁴²³³ Derkenara “kâḥ” kelimesinin “etrâfı temâşâ etmek için yapılan çardak ve köşk”e denildiği Türkçe olarak yazılmıştır.

⁴²³⁴ Yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Hocendî, **a.g.e.**, s. 153.

⁴²³⁵ “Önceden can gayb çadırında gizliydi, sevgilinin yüzünün yansıması can aynasındaydı.”

⁴²³⁶ “Gönül gözü yokluk uykusundan uyanmadan (henüz yaratılıp ortaya çıkmadan bile) senin hayâlinin resmi gönül gözünde açıkça görünüyordu.”

İn suḥanhāyī ki ⁽²⁴⁾ ez-‘ aql-i kulest

Bu beyân olunan kelimât-ı ünsiyye ve nikât-ı kudsiyye ‘ aql-ı ma‘ âşdan ⁽²⁵⁾ olmayup baḥr-i ‘ aql-ı küllden temevvüc itmışdür.

Bûy-i ân gul-zâr u serv u sunbulest (1925)

⁽²⁶⁾ Ve bu güftâr-ı dürer-bâr ve esrâr-ı pür-envâr ol gülzâr-ı ‘ aql-ı küllüñ ve serv-istikâmetüñ ⁽²⁷⁾ revâyiḥ-i ṭayyibesi ve sünbûlistân-ı ma‘ rifet ve şükûfe-zâr-ı ḥaḳîḳatüñ fevâyiḥ-i miskiyyesidür. [II,158b] ⁽¹⁾ Hâfız.⁴²³⁸

Çu âftâb mey ez-maşriḳ-i piyâle ber-âyed

Zi-bâğ-i ‘ âriḏ-i sâkî hezâr lâle ber-âyed⁴²³⁹

Nesîm der-ser-i gul bi’şkened kulâle-i sunbul

⁽²⁾ Çu ez-miyân-i çemen bûy-ı ân kulâle ber-âyed⁴²⁴⁰

Şikâyet-i şeb-i hicrân ne ân-çunân ḥâlî’s

Ki şemme’i zi-beyâneş be-şad risâle ber-âyed⁴²⁴¹

⁽³⁾ Nesîm-i zulf-i tu ger bu’gzered be-turbet-i Hâfız

Zi-ḥâk-i kâlbudeş şad-hezâr nâle ber-âyed⁴²⁴²

İmdi bu saña beşâret ⁽⁴⁾ olsun ki şol ‘ ârifüñ kelimât-ı cân-fezâsından ki bûy-ı maḥabbet ve râyiḥa-i vaḥdet istişmâm ⁽⁵⁾ olına, lâ-cerem anuñ ḳalb-i müzekkâsı gülzâr-ı ḥaḳîḳat olduğına şübhe itmeyesin ve dâmenin ⁽⁶⁾ elden ḳomayup istinşâḳ eylemedügüñ râyiḥanuñ reyâḥînin ṭaleb eylesesin. Zîrâ:

⁽⁷⁾ Bûy-i gul dîdî ki ân-câ gul ne-bûd

Hîç sen gül râyiḥasın gördüñ mi kim anda gül olmaya? ⁽⁸⁾ Lâ-cerem bir yerde ki bûy-ı gül ola, gül daḥı mevcûddur.

Cûş-i mul dîdî ki ân-câ mul ne-bûd (1926)

⁴²³⁷ “Gönül ve canın henüz varlığı yokken bile âşıkların yüzünde senin isminin işâreti vardı.”

⁴²³⁸ Bu beyitler şâirin Dîvânındaki yedi beyitten oluşan 224. gazelde tespit edilmiştir. Tamamı için bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, a.g.e., s. 93.

⁴²³⁹ “Şarap, kadehin doğusundan güneş gibi ortaya çıktı (ve) sâkînin yüzünün bahçesinde binlerce lâle (yeşerip) çıktı.”

⁴²⁴⁰ “Nesîm, gülün başından sümbül (gibi olan) örgüsünü dağıtır. Bu sebeple yeşilliklerin arasından o kıvrım kıvrım (sümbül) saçların kokusu geliyor.”

⁴²⁴¹ “Ayrılık gecesinin şikâyeti öyle (senin bildiğin gibi) bir hâl değildir; (öyle bir hâldir) ki zerre kadar laf edilse (o sözden) yüz tane kitap ortaya çıkar.”

⁴²⁴² “Senin saçının kokusu Hâfız’ın kabrinden geçerse (onun) bedeninin toprağından yüz bin türlü feryat yükselir.”

(9) ve hîç bâde ve mül cûşını gördüñ mi kim anda bâde olmaya, elbette bâdenüñ büyü ve cûşı (10) olan maḥalde vücūd-ı bâde daḥı muḳarrerdür. İmdi ehl-i kemâl, sözinden; ve erbâb-ı mahabbet (11) cûş u ḥurûş; ve ehl-i ‘ışķ sūzişinden bellüdür. Lâ-cerem ehl-i ḥâlüñ kelimâtında (12) ḥarâret ve şoḥbetinde leṭâfet vardır. **Ḳâsım**:⁴²⁴³

(13) Bâ-‘ ışķ zi-tesbîḥ u muşallâ ne-tevân guft
Cuz bâde-i gul-reng u muşaffâ ne-tevân guft⁴²⁴⁴

Ān-câ ki kuned ‘ışķ-i Ḥudâ ğâret-i dilhâ
Cuz zikr-i Taḳaddes u Te‘ âlâ ne-tevân guft⁴²⁴⁵

(14) ‘İşķest ki ān baḥr-i mu‘ allâ’s t be-yekbâr
Bâ-tu suḥan ez-baḥr-i mu‘ allâ ne-tevân guft⁴²⁴⁶

(15) Z’ân bâde-i ḥamrest ki bî-renc-i ḥumârest
Z’ân bâde-i ḥamrest ki ān-râ ne-tevân guft⁴²⁴⁷

Cân u dil-i Ḳâsım hemegî ğarķ-i visâlest
Bâ-û suḥan-i şūfî vu mollâ ne-tevân guft⁴²⁴⁸

(16) İmdi ey ṭâlib-i reyâḥîn-i maḥabbet!

Bû kılâvûzest u reh-ber mer tu-râ

Büy-ı kelimât-ı ehl-i ‘irfân (17) u maḥabbet saña kılâvûz-ı cân ve reh-ber-i ravza-i cinândur. Pes, anlardan büy-ı gül-zâr-ı maḥabbet şemm idüp bağ-ı teslîm ü itâ‘at yolına gidersen, ⁴²⁴⁹

Mî-bered tâ Ḥuld u Kevser mer tu-râ (1927)

(18) Tâ seni ḥuld-i berîn ve cûy-i kevşer ü engebîne iledür ve ravzât-ı firdevs-i güzîne vâşıl (19) ider.

Bû devâ-yi çeşm bâşed nûr-sâz

⁴²⁴³ Dîvânında sekiz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ḳâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 104.

⁴²⁴⁴ “Aşķla birlikte namaz ve tespihten bahsedilemez, gül gibi kırmızı ve saf şaraptan başkasından söz edilemez.”

⁴²⁴⁵ “Allah’ın aşķıyla gönüllerin yağmalandığı yerde mukaddes ve şanı yüce Allah’ın zikrinden başkası söylenemez.”

⁴²⁴⁶ “Bu yüce deniz, aşķtır (ve böylesine) ulvî bir deniz hakkında sizinle bir seferde konuşulamaz.”

⁴²⁴⁷ “O, sıkıntı vermeyen ve sersemletmeyen kırmızı şaraptır; o öyle bir (aşķ) şarabıdır ki anlatılamaz.”

⁴²⁴⁸ “Ḳâsım’ın canı ve gönlü hep kavuşmaya gark olmuştur; onunla sūfî ve molların lafı edilemez.”

⁴²⁴⁹ “Pes, ... gidersen”metindeki yeri işaretlenip saḥh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

Revāyiḥ-i kelimāt-ı ẓudsıyye ve ‘ibārāt-ı ünsıyye ⁽²⁰⁾ dīde-i remed-dīdeye nūr düzici kuḥl-i devā oldu, işitmedün mi?

Şud zi-būyī dīde-i Ya‘kūb bāz (1928)

⁽²¹⁾ Ḥazret-i Ya‘kūb ‘aleyhi’s-selāmuñ dīde-i mübāreki būy-ı pīrāhen-i Yūsuf’dan açıldı. Kemā ẓāle Te‘ālā: “Fe-lemmā en cā’e’l-beşīru elḳāhu ‘alā-vechihī fertedde başīrā.”⁴²⁵⁰ ⁽²²⁾ İmdi benüm cānum; erbāb-ı maḥabbetün būy-ı güftār-ı dürer-bārları çeşm-i dili rüşenā kılduğı gibi ⁽²³⁾ bī-zevḳ u ḥālet olan erbāb-ı taḳlīdün daḥı külhān-ı dehānlarından vezān olan ⁽²⁴⁾ būy-ı bed dīde-i başıreti nā-bīnā ider diyüp Ḥazret-i Mevlānā buyururlar ki:

Būy-i bed ⁽²⁵⁾ mer dīde-rā tāri kuned

Taḥḳīḳā rāyiḥa-i bed çeşm-i dili tīre vü bī-nūr eyler.

Būy-i Yūsuf ⁽²⁶⁾ dīde-rā yāri kuned (1929)

Ammā Yūsuf-veş leṭāfet-i ẓalb erbābınuñ revāyiḥ-i ünsıyye vü fevāyiḥ-i ⁽²⁷⁾ miskıyyesi nūr-ı dīdeye mu‘āvenet ider. Ya‘nī başar-ı başıreti küşāde vü rüşenā kıılır. [II,159a] ⁽¹⁾ İmdi⁴²⁵¹ ey nūr-ı dīde-i peder!

Tū ki Yūsuf nīstī Ya‘kūb bāş

Sen ki Yūsuf degilsin, Ya‘kūb ⁽²⁾ ol. Ya‘nī çünkü makām-ı maḥbūbiyyete nā’il degilsin ve būy-i pīrāhen ve rāyiḥa-i sūḥanuñdan kimesnenün ⁽³⁾ çeşmi rüşenā olacak mertebede olmaduñ, bāri kendüñi Yūsuf-ı şānī menziline ⁽⁴⁾ tutmayup lā-cerem

Hem-çu ū bā-girye vu āşūb bāş (1930)

Ya‘kūb gibi ‘āşık-ı zār ve tālib-i yār ⁽⁵⁾ olup rüz u şeb anuñ şevḳına yan yaḳıl ve anuñ ‘ışḳına girye vü zārī ve āh u nāle kııl. ⁽⁶⁾ **Ḳāsim-ı Envār**.⁴²⁵²

Ger be-nālem men ez-în derd ki der-dil dārem

Pes ‘aceb ne-būd eger raḥm kuned dildārem⁴²⁵³

⁴²⁵⁰ “Müjdecı gelince, gömleğı onun yüzüne koyar koymaz (Ya‘kūb) görür oldu. ‘Ben size, Allah tarafından (vahiy ile) sizin bilemeyeceğiniz şeyleri bilirim, demedim mi!’ dedi.” (Yūsuf 12/96, nākıs iktibas) Âyet, metindeki yeri işaretlenip saḥḥ kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴²⁵¹ “İmdi” reddādede yazılıdır.

⁴²⁵² Dîvânında yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ḳāsim-ı Envār, a.g.e., s. 205.

⁴²⁵³ Eğer ben gönlümde olan dertten dolayı inlersem ve (bu yüzden) sevgilim bana merhamet ederse buna çok şaşılmaz.

Eşk-i gulgün-i merâ ⁽⁷⁾ rahm kun ey cân u cihân
Ki be-sevdâ-yi tu ez-dîde furû mî-bârem⁴²⁵⁴

(8) Hiç câ ğayr-i tu der-cân u dil-i Kâsim nîst
Hâlem înest eger mestem eger huşyârem⁴²⁵⁵

Bi'şnev îñ pend ez-Hakîm-i Ğaznevî

Hakîm Senâ'î-i ⁽⁹⁾ Ğaznevî tayyeba'llâhu enfâsehûdan bu pendî istimâ' u işğâ kıl.

Tâ bi-yâbî der-ten-i kuhne nevî (1931)

⁽¹⁰⁾ Tâ köhne ten ve bî-hayât ħalbûñe anuñ kelimât-ı cân-efzâsından tâze hayât ⁽¹¹⁾ ħâşıl idesin ve beķâ-i câvidânî bulasın. Hakîm-i Senâ'î ħuddise sirruhûnuñ pend buyurduķları ⁽¹²⁾ kelimât-ı dürer-bâr işbu iki beyt-i pür-esrârdur:

Nâz-râ rûyî bi-bâyed hem-çu verd

Nâza ⁽¹³⁾ gül gibi tâze ve verd-i aķmer gibi zîbâ bir yüz gerek. Ya'ni nâz u şîve ve ğamze vü kirişme ⁽¹⁴⁾ çeşm ü ebrûsı gönül alıcı bir dil-ber-i zîbâya ve yüzi verd-i aķmer gibi ra'nâya lâyıķdur.

⁽¹⁵⁾ Çun ne-dârî gird-i bed-ĥüyî me-gerd (1932)

Çünkü gül gibi sürĥ ü zîbâ vech-i ra'nâ tutmazsın, ⁽¹⁶⁾ bârî nâzlanma ve bed-ĥüylîķ eķrâfına tolanma. Zîrâ ki:

Zişt bâşed rûy-i nâ-zîbâ vu nâz

⁽¹⁷⁾ Hem rûy-i nâ-zîbâ ve hem nâz u şîve, zişt ve nâ-maķbûldür. Her şey'ün lâyıķı vardır. ⁽¹⁸⁾ Pes, bir yüz ki ĥûb u laţîf olmaya, aña nâz u delâl ĥayli bî-meze vü bî-me'âldür.

⁽¹⁹⁾ Saĥt bâşed çeşm-i nâ-bîñâ vu derd (1933)

Be-ĝâyet müşkildür ki çeşm hem nâ-bîñâ ve hem derd-i ⁽²⁰⁾ remedi ola, körlüĝi ĥod yeterdi! Andan mâ'adâ ser-ber gözi ağrımaķ daĥı ĥaķķâ ⁽²¹⁾ müşkildür. Kezâlik rûy-i nâ-zîbâ iken bed-ĥüy olmaķ nâ-bîñânûñ marîz olması ⁽²²⁾ gibidür. Pes, *Raĥima'llâhu*

⁴²⁵⁴ “Ey cân ve cihân! Benim gül rengindeki (kanlı) gözyaşlarıma merhamet et! Çünkü gözlerimden (bu yaşları) senin aşkınla akıtıyorum.”

⁴²⁵⁵ “Kâsim'in canında ve gönlünde senden başka yer bulunmaz. Sarhoşken de kendimdeyken de hâlim budur.”

*imra' en 'arafe kadrahū ve lem-yete' adde tavrahū.*⁴²⁵⁶ hadīs-i şerīfinūn⁽²³⁾ vefkınca herkes kendü miqdārın bilüp tavrından tecāvüz itmek rahmet-i⁽²⁴⁾ Hakk'a qarīb olmaqdur. Ve 'ışk u maḥabbetden ve zevk u ḥāletden kendüde⁽²⁵⁾ eşer olmayup kabīhu'l-manzar ve a' mā vü bī-başar iken da' vā-yı maḥabbet ve iddi' ā-yı⁽²⁶⁾ başiret idüp kendüyi mürşid-i kāmīl mertebesinde tutup maḥbūb-ı⁽²⁷⁾ ḥaḳīkīler gibi nāz etmek 'aceb zıştdür ve Hakk'dan ba' id olmağa sebebdür. Fe'fhem. [II,159b]⁽¹⁾ Pes, Hazret-i Mevlānā ḳuddise sirruhū bu nükteyi ḳaşd idüp buyururlar ki:

Pīş-i Yūsuf nāziş u ḥūbī⁽²⁾ me-kun

Ey rūyī nā-zībā olan muḳallid! Yūsuf-ı ḥaḳīkī olan erbāb-ı taḥḳīḳūn⁽³⁾ ḥuzūr-ı sa' ādet-mevfurlarında Yūsuf nāzını ve anuñ ḥūblığın eyleme. Tatalum ki⁽⁴⁾ nāziş ü ḥūblık eylemişsin, sende ḥüsn-i Yūsuf olmaduḳdan şoñra ne fā'ide?⁽⁵⁾ İmdi sen daḥı ol ḥüsn ü ṭarāveti taḥşīl etmek isterseñ;

Cuz niyāz u āh-i Ya' ḳūbī me-kun (1934)

⁽⁶⁾ Ya' ḳūb'a mensūb olan āh u niyāz ve sūz u güdāzdan ḡayrısın eyleme ve 'ucb⁽⁷⁾ u taḳlīdi terk idüp tavrūnı bilüp taḥḳīḳa irişmege sa' y ü mücāhede ḳıl.

⁽⁸⁾ **Ma' ni-i murden zi-tūṭī bud niyāz**

Tūṭī ḥikāyesinde olan ölmekden murād niyāz⁽⁹⁾ oldı. İmdi;

Der-niyāz u faḳr ḥod-rā murde sāz (1935)

Sen daḥı terk-i pindār idüp⁽¹⁰⁾ faḳr u fenā ve nāle vü niyāzda kendüñi mürde düz.

Tā dem-i 'İsā tu-rā zinde kuned

⁽¹¹⁾ Ḥattā 'İsā-dem olan bir ṭabīb-i müşfiḳ senūñ faḳr u ihtiyācuña ve tazarru' u niyāzuña⁽¹²⁾ merḥamet idüp nuṭḳ-ı cān-baḥşı ile seni zinde-dil eyleye

Hem-çu ḥ'ışet⁽¹³⁾ ḥūb u ferḥunde kuned (1936)

⁴²⁵⁶ “Kadrini (ölçüsünü) bilip haddini aşmayan kimseye Allah rahmet eylesin.” Esâsen Hz. Ali'ye nispet edilen bu söz, (Bkz. Hazret-i Ali, **Neḥc'ül-Belâga...**, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, s. 419.) yukarıda 246b'de bulunan 1018. beytin şerhinde olduḡu gibi bu kısımda da hataen hadis olarak zikredilmiştir. Ankaravî'de de yukarıdaki beytin şerhinde hadis olduḡu belirtilip kaydedildiḡi görölmektedir. Dolayısıyla bu kısımdaki yanlışda söz konusu şerhin etkisinin olması muhtemeldir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 768 (1930. beyit). Diḡer taraftan şerhin II,130b varaḡı 10. satırında Sarı Abdullâh Efendi aynı sözü Hz. Ali'ye âdiyetini belirterek de kaydetmiştir.

Ve iksîr-i nazarıyla nüḥās-ı ḳalbūni zer-i ḥālîş ḳılup kendüsi ⁽¹⁴⁾ gibi seni daḥı ḥüb-cemāl ü ⁴²⁵⁷ ferḥunde-fāl ve nîk-nihād u ḥoş-ḥîşāl eyleye. “Ya tazarru‘ ⁽¹⁵⁾ u zārî ve faḳr u iḥtiyâc ‘arz olunmayınca olmaz mı?” dinürse: Olmaz. Zîrâ;

(16) **Ez-bahārân key şevêd ser-sebz seng**

Bahârlardan şaḥra vü seng ḳaçan ⁽¹⁷⁾ ser-sebz olur? Hîç ḥacerden nesne biter mi? Bitmez. İmdi:

Ḥāk şev tâ gul bi-rüyed ⁽¹⁸⁾ reng reng (1937)

Râh-ı evliyâ ve ṭarîḳ-i aşfiyâda ḥāk ol. Ḥattâ senüñ arâzî-i ⁽¹⁹⁾ ḳalbünde gûn-â-gûn ve envâ‘ -ı elvân ile reng-â-reng ma‘nâ gülleri ve maḥabbet ⁽²⁰⁾ sünbülleri bite. Mâdâm ki ḥāk mertebesin bulmayasın, zemîn-i vücûduñ gül-zâr-ı ⁽²¹⁾ maḥabbet ve lâle-zâr-ı ma‘rifet olmak ihtimâli yoḳdur.

Sâlhâ tû seng bûdî dil-ḥirâş

(22) Ey mu‘ânîd ü ḡafil! Niçe yıllar ḥod sen seng-i dil-ḥirâş idüñ,

Âzmûn-râ yek zamânî ⁽²³⁾ ḥāk bâş (1938)

Ṭaşlîḳ mertebesinden geḳüp imtiḥân içün bir zamân ḥāk ol ⁽²⁴⁾ ve irşâd-ı muḥaḳḳîḳîni ḳabûl eyle, gör kim bustân-ı vücûduñdan ne güller biter ve ne ⁽²⁵⁾ şükûfeler açılır.

Senâ ‘î: ⁴²⁵⁸

Çend pursî ki bendegî çî bûd
Bendegî cuz fikendegî çî bûd ⁴²⁵⁹

(26) Ne-şevî bende tâ ne-gerdî ḥur
Ne-tevân kerd zarf-i pur-râ pur ⁴²⁶⁰

Nîk-baḥt ân kesî ki bende-i ü’s t
(27) Der-heme kârḥâ pesende-i ü’s t ⁴²⁶¹

Bend-i ü dâr ber heme a‘zâ

⁴²⁵⁷ Müellifte olmayan; fakat bu kısımda bulunması uygun olan bir vav, Cevrî tarafından kendi istinsahına eklenmiştir. Bkz. F.199b.

⁴²⁵⁸ *Hadikatü’l-Hakika*’dan alındığı anlaşılan bu beyitler kullandığımız matbu nüshada tespit edilememiştir; fakat eserin bir internet sitesine yüklenen metninde büyük kısmı mevcuttur. Bkz. (Çevrimiçi) <https://ganjoor.net/sanaee/hadighe/hdgh05/sh16/> 6 Mayıs 2018.

⁴²⁵⁹ “Birkaç defadır köleliğin ne olduğunu soruyorsun. Kölelik, düşkünlükten başka neydi?”

⁴²⁶⁰ “Köle olmazsan özgür kalamazsın; nitekim dolu kabı dolduramazsın.”

⁴²⁶¹ “Tâlihi güzel kişi onun kölesi olandır (ve) bütün işlerde ona lâıyk olandır.”

Tā ki gerdī zi-bend-i ħīre rehā⁴²⁶²

[II,160a] ⁽¹⁾ Ne-rehī ey fuzūlī-i ra‘ nā
Cuz be-bī-dust u pāyī ez-deryā⁴²⁶³

⁽²⁾ Ĥīšten-rā be-āb dih ki zi-mā
Ne-şevēd ‘ilm-āšnā-yi deryā⁴²⁶⁴

Dāstān-i Pīr-i Çengi Der-‘Ahd-i ‘Omer Raḍiya’llāhu ‘Anh ez-Behr-i Ĥudā ⁽³⁾ Rūzī

bī-Nevāyī Çeng Zed Miyān-i Gūristān

Pīr-i çengīnūn dāstānı ⁽⁴⁾ beyānındadır ki ‘ahd-i ‘Ömer raḍiya’llāhu ‘anhda faqr u ihtiyācından gūristān ortasında ⁽⁵⁾ çeng çaldı. İşbu dāstānuñ mā-ķabline münāsebeti budur ki Ĥazret-i Ĥudāvendgār ⁽⁶⁾ ‘aleyhi rahmetü’l-ğaffār: “Niçe zamān seng-i dil-ħırāş idūñ, bir zamān dahı ħāk ol ve ħālūñi ⁽⁷⁾ tecrube kııl.” buyurmuş idi. Pes, ba‘z-ı kimesnelerūñ ħātırāsın def‘ idüp: “Biz ĥod ‘ömrümüzi ⁽⁸⁾ hevā-yı nefside ifnā eyledük. Şimden şoñra tūtalum ki ħāk-i rāh-ı evliyā olmuşuz, bize ne fā’ide?” diyenler içün ⁽⁹⁾ naşīhat idüp: “Bu ħātırayı def‘ idinüz ve ilkā’-i şeytānī olduĝın biliñüz. Dergāh-ı Ĥak ⁽¹⁰⁾ eger er ve eger geç gelenlere küşāde ve ebvāb-ı rahmeti meftūhadur. Aşlā gelenlere redd yokdur. ⁽¹¹⁾ Ve buña şāhid-i ‘ādil isterseñ niçe zamān tarīķ-ı hevāda ifnā’-i ‘ömr idüp ķalbi şāhre vü mermer ⁽¹²⁾ ve meder ü ĥacer gibi olmuşken ve ĥayāt-ı ķalbden ķaţ’-ı ümīd itmişken nā-gehān bir şubĥ-ı sa‘ādet-⁽¹³⁾ efrūzda bād-ı nesīm-i ‘anber-şemīm-i rahmet-i Raĥmān fezā-yı fażl-ı İlāhī’den vezān olmaĝ-ıla āĥir-i ‘ömrinde ⁽¹⁴⁾ dergāh-ı ķāđi’l-ĥacāta yüz sürüp; **beyt**:

Dirīgā ber-guzeştēst ‘omr nā-gāh
Bi-mānde ⁽¹⁵⁾ ĥār u zār ender-ser-i rāh⁴²⁶⁵

diyü gözlerinden eşk-i çeşmi seyl gibi revān ve ħāk-i rāh-ı evliyā vü mürşidān ⁽¹⁶⁾ olan pīr-i çengīnūn ĥikāyesin cān ķulaĝıyla diñle ve aña göre sen dahı ķār eyle ⁽¹⁷⁾ diyüp faqr u fenā ĝāyet-i me‘āric-i irtikā ve nihāyet-i medāric-i i‘tilā ve sermāye-i ⁽¹⁸⁾

⁴²⁶² “Bütün vücūdunda onun baĝı olsun; böylece kendi baĝından kurtulursun (ve özgür kalırsın).”

⁴²⁶³ “Ey latif ve faziletli ķişi! Deryāya elsiz ve ayaksız girmekten, (teslim olmaktan) başka yol yoktur.”

⁴²⁶⁴ “Kendini suya bırak; zırā bizden yüzme bilen kimse yoktur.”

⁴²⁶⁵ “Eyvahlar olsun! Ömür, göz açıp kapayıncaya kadar kısa sürede geçti. (Gâfil,) hakir ve çâresiz olarak yolda kalmış(tır)!”

beķā'-i ebedī ve vāsıta-i müşāhede-i cemāl-i şamedī olduğın i' lām ve maķām-ı ⁽¹⁹⁾ istiğrāk u maķvı ifhām içün bu hikāyete şürü' buyurdılar.

Ān şinīdestī ki ⁽²⁰⁾ der-‘ ahd-i ‘ Omer

İşitdūn mi anı ki Hāzret-i ‘ Ömer rađiya’ llāhu ‘ anh zamānında

Būd çengī muṭribī bā-kerr u fer ⁽¹⁹³⁹⁾

Beyne⁽²¹⁾’ n-nās kerr ü fer ve leṭāfet ü revnaķ ile meşhūr bir muṭrib çengī var idi.

Bulbul ez-āvāz-i ü ⁽²²⁾ bī-ḥod şudī

Bülbül ol çengīnün ḥüb-āvāzından medhūş u bī-ḥod olurdı. Fī-nefsi’ l-emr ⁽²³⁾ bülbül vaķt-i gül ve evān-ı şūrīdegīde ba‘ z-ı āvāz-ı ḥüb ve şadā-yı nāy u ṭanbūrdan bī-hūş ⁽²⁴⁾ olup ve ba‘ z-ı ṭanbūruñ üstine konduğı tevātūr ile sābitdür. Bülbül ile cemel āvāz-ı ⁽²⁵⁾ ḥūbdan müte’ eşşir oldukları meşhūrdur. El-ḥāşıl ol muṭribün nağamāt-ı dil-nüvāzı bir mertebede idi ki,

⁽²⁶⁾ Yek ṭarab z’āvāz-i ḥūbeş şad şudī ⁽¹⁹⁴⁰⁾

Müstemi‘ inün bir ṭarabı anuñ āvāz-ı ḥūbından yüz ol kadar ziyāde ⁽²⁷⁾ olurdı.

Meclis u mecma‘ demeş ārāstī

‘ Avāmu’ n-nāsuñ meclis ü mecma‘ ını anuñ āvāz-ı ḥūşı [II,160b] ⁽¹⁾ ārāste vü müzeyyen kıldı.

V’ez-nevā-yi ü kıyāmet ḥāstī ⁽¹⁹⁴¹⁾

Ve anuñ nağamāt ü zemzeme ve nevā vü ğulgulesinden ⁽²⁾ kıyāmet kalkardı. Ya‘ nī müstemi‘ ine kemāl mertebe te’ şīr itmekle ‘ aşıķa ma’ şūķın ve herkese maṭlūbın ⁽³⁾ tezekkür itdürüp her biri kendü derdine düşüp āh u zārīye başlardı.

Hem-çu İsrāfīl āvāzeş ⁽⁴⁾ be-fen

Meşelā İsrāfīl-vār anuñ nefḥ ü terennümāt ve āvāz u nağamātı fenn-i mūsikī ile,

Murdegān-rā ⁽⁵⁾ cān der-āred der-beden ⁽¹⁹⁴²⁾

Mürdelerün bedenine cān getürürdü. Ya‘ nī şūr-ı İsrāfīl’ den “Ve ⁴²⁶⁶ ⁽⁶⁾ nufiḥa fi’ ş-şūri fe-izāhum mine’ l-ecdāşi ilā rabbihim yensilün.” ⁴²⁶⁷ feḥvā-yı Kerīm’ i üzre mevtānuñ

⁴²⁶⁶ Nüşada “ve izā” yazılmış olup yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

‘izām-ı remîmi ⁽⁷⁾ nefha-i ba‘şda hayât bulup ecdâş u kıubûrdan kemâl-i şitâb ile hurûc idüp huzûr-ı Hakk’a müsâra‘at ⁽⁸⁾ itdükleri gibi muṭrib-i mezbûruñ dağı nağamât-ı cân-fezâsından herkesüñ eski derdleri ⁽⁹⁾ depreşüp ve şevk u zevkıdan şoguyup mürde meşâbesinde olan gönüllerde ⁽¹⁰⁾ âşâr-ı şevk zâhir olup kıubûrdan hurûc iden mevtâ gibi ecdâş-ı hafâda mestûr ⁽¹¹⁾ olan hâlât-ı ‘ışk ser-ber-âverde olurdı.

Yâ resâ’il bûd İsrâfîl-râ

Resâ’il ü risâlât ⁽¹²⁾ cem‘-i risâledür ki “peygâm” ma‘nâsınadır. Ya‘nî: ve yâhûd ol muṭribüñ terennümât u nağamât ve hançere ⁽¹³⁾ vü nefehâtı gûyâ İsrâfîl’e aḥbâr u peygâm idi ki: “Ey İsrâfîl, sen dağı nefha ile ⁽¹⁴⁾ buncılayın mürdeler ihyâ idersin.” dir idi. Ve yâhûd yâr sâ’ile muzâf olmak üzre, ⁽¹⁵⁾ “Ol muṭribüñ âvâzı nefh-i İsrâfîl’i su’âl idici ve ol hâli aındurıcı yâr-ı mu‘âdil idi.” ⁽¹⁶⁾ demek ola.

K’ez-semâ‘ eş per bi-rustî fîl-râ (1943)

Ki anuñ sürûd u nağamâtından fîl gibi bir cism-i şakîle ⁽¹⁷⁾ per ü bâl biterdi ve kıanad açup cevî-i hevâda kebûter gibi uçardı. Ya‘nî: “Mânend-i fîl her ne kıadar ⁽¹⁸⁾ cism ü cânı şakîl huşk-diller var ise anuñ zemzemesinden per ü bâl-i şevk hâşıl ⁽¹⁹⁾ olup hevâ-yı ‘ışka pervâz iderdi.” dimekdür. El-hâşıl halk-ı cihân ol muṭribüñ hûb ⁽²⁰⁾ âvâzına cân u dilden müştâk u zâr ve her meclisini zer-i bisyâr ile harîdâr olup Hâfız’uñ ⁽²¹⁾ bu şi‘ri ile şirîn-güftâr olurlar idi. **Şi‘r-i Hâfız:**⁴²⁶⁸

(22) Hâşâ ki men me-büsem gul terk-i mey kunem
Men lâf-i ‘aql mî-zenem in kâr key kunem⁴²⁶⁹

Muṭrib kucâ’s tâ heme maḥşûl-i zuhd u ‘ilm
Der-kâr-i bâng be-rabṭ u âvâz-i ney kunem⁴²⁷⁰

(23) Ez-kâl u kıl-i medrese hâlî dilem girift

⁴²⁶⁷ “Nihayet Sûr’a üfürülecek. Bir de bakarsın ki onlar kabirlerinden kalkıp koşarak Rablerine giderler.” (Yâsin 36/51)

⁴²⁶⁸ Dîvânında sekiz beyitten oluşan 395 numaralı gazelin tamamı için bkz. Hâfız-ı Şîrâzî, **a.g.e.**, s.165.

⁴²⁶⁹ “Ben hiçbir zaman gülü öpmemezlik etmem, meyi (de) terk etmem; (zîrâ) ben akıl iddiasında bulunan biriyim, böyle (ahmakça) bir şeyi nasıl yaparım?”

⁴²⁷⁰ “Tamamıyla ilim ve takvâdan ibaret olan çalgıcı nerede? Sadâ işinde (ona) tâbî olacağım ve ney üfleyeceğim.”

Yek çend nîz hîdmet-i ma' şûk u mey kunem⁴²⁷¹

(24) Key buved der-zamâne vefâ cām-i mey biyār
Tā men hikāyet Cem u Kāvus u Key kunem⁴²⁷²

Ammā 'uşşāk-ı İlāhî şadā-yı çeng ü ney ve āvāz-ı muṭribden⁽²⁵⁾ İsrāfîl'ün nefh-i şūrını tezekkür idüp ve gözlerinden eşk-i hūn-feşān döküp⁽²⁶⁾ dirler ki: Şad nāle vü āh ki

Sāzed İsrāfîl rūzî nāle-rā

İsrāfîl 'aleyhi's-selām bir gün⁽²⁷⁾ nefh-i şūr için nālesini düzer ve ber-feḥvā-yı "Ve nufiḥa fi'ş-şūri fe-cema' nāhum cem' an."⁴²⁷³

Cān dehed pūsîde-i şad-sāle-rā (1944)

Yüz yıllık [II,161a]⁽¹⁾ çürümüş ecsāma ve remīm olmuş 'izāma cān virür. Kāle Te'ālā: "Ve ḍarabe lenā meşelen ve nesiye ḥalkahū kāle men yuḥyi'l-'izāme⁽²⁾ ve hiye ramīm. Kūl yuḥyihe'illezî enşe'ehā evvele merratin ve huve bi-kulli ḥalkin 'alīm."⁴²⁷⁴
Şi'r:⁴²⁷⁵

Ālimü'l-ğaybuñ vücūdı⁽³⁾ kā'inātuñ 'aynıdur
Ey şehādetden ḥabersiz "cā'enā yevmu'n-nuşūr"

"Küntü kenz"ün perdesinden gāfiru'z-zenb⁽⁴⁾ oldu fāş
Zāhid istiğfāra geldi her dem eydür yā Ġafūr

'Ayn u şın u kāfa bak yārūñ cemālin⁽⁵⁾ anda gör
Kūl tebārek yā Muşavvir leyse fihā min-fuṭūr

Çopdı ḥüsninden kıyāmet iy ḥisābın⁽⁶⁾ yañılan
Uyḥudan ṭur kim irişdi va' de-i "men fi'l-ḳubūr"

Luṭf u ḳahruñ 'illeti ma'nāda⁽⁷⁾ vāḥiddür velī
Bilmedi şeyṭān bu tevḥīdi Eḥad'dan düşdi dūr

⁴²⁷¹ "Medrese dedikodusundan canım sıkıldı, birazcık da sevgiliye şarap hizmetinde bulunayım."

⁴²⁷² "Bu zamanda vefâ nerede kaldı (ey sâkî), bize şarap kadehi getir! Öyle ki ben Cem, Kāvus ve Key hikāyesini anlatayım."

⁴²⁷³ "O gün biz onları, birbirine çarparak çalkalanır bir hâlde bırakmışızdır. **Sûr'a da üfürülmüş, böylece onları bütünüyle bir araya getirmişizdir.**" (Kehf 18/99, nâkıs iktibas). Metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴²⁷⁴ "Kendi yaratılışını unutarak bize karşı misal getirmeye kalkışıyor ve: 'Şu çürümüş kemikleri kim diriltecek?' diyor. De ki: Onları ilk defa yaratmış olan diriltecek. Çünkü O, her türlü yaratmayı gâyet iyi bilir." (Yâsin 36/78, 79)

⁴²⁷⁵ Şâirin Dîvânında da bulunan ve on dört beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Ayan, **Nesîmî...**, s. 230-231.

Rûh-ı kudş oldu Nesîmî'nün sözi ⁽⁸⁾ ey zinde-dil
Ger Mesîhâ teg diriyeñ yatma kim çalındı şûr

Âh ey ṯalib-i şādık ve ṯarık-i ⁽⁹⁾ H̱ak'da refîk-i muvāfık! Egerçi kim ẖusn-i şavt u terennümât ve maķāmât u uşul ile olan sürūd u nağamât ⁽¹⁰⁾ dil-i 'uşşâkı tahrik ider, ammâ beşeriyette olan kulûbı tahrik ider. Zîrâ şavt u şadâ ⁽¹¹⁾ ve nağme vü nevâ hiss yolından gelür. Müstağrak-ı 'ışk ve mahv-ı zevk olan ehl-i fenâ ise ⁽¹²⁾ hissdan kalur ve deryâ-yı ğaybuñ 'umķına girür. H̱akķâ budur ki nağme vü nevâyı nîm-mest ⁽¹³⁾ olanlar bilür. Yoksa medhûş u bî-hûş olanlar bâng ü şadâyı farkdan kalur. **Şî'r:**

(14) Murğ-i lâhūtîm u âzād ez-heme kevn u mekân
İmin ez-guft u şinîd u kışsa vu efsâneîm ⁴²⁷⁶

(15) Zerre-vâr ez-hesti-i hod geşte bî-nâm u nişân
Der-hevâ-yi mihr-i hürşîd-i ruh-i cânâneîm ⁴²⁷⁷

(16) Z'arzû-yi şem' -i ruhsâr-i tecellî-tâb-i düst
Her nefes der-âteş-i 'ışk-i tu çun pervâneîm ⁴²⁷⁸

(17) Ve bu maķûle ğark-ı baħr-i fenâ olan bî-nâm u nişanlaruñ sem' -i ervâhına ħarf ü şavtdan mu' arrâ ⁽¹⁸⁾ nağamât-ı cân-fezâ sırr-ı enbiyâ vü evliyâdan ilkâ olınup şûr-ı İsrâfîl eşbâħa cân-⁽¹⁹⁾baħş olduğı gibi bunlara daħı nağamât-ı enbiyâ rûh-ı kudsî baħş olup ħayât-ı ⁽²⁰⁾ ebedî bulurlar. Nitekim H̱azret-i Mevlânâ bu ma'nâya işâret idüp buyururlar ki:

(21) **Enbiyâ-râ der-derûn hem nağmehâ'st**

Enbiyâ'-i 'izâm 'aleyhimü's-selâmuñ ve vâriş-i ħaķîķat-i enbiyâ ⁽²²⁾ olan evliyâ'-i kirâmuñ hem derûn-ı sa' âdet-meşhûnlarında nağamât-ı cezebât-ı Raħmâniyye ⁽²³⁾ ve terennümât-ı tecelliyât-ı Rabbâniyye vardur.

Ṯalibân-râ z'an ħayât-i bî-bahâ'st (1945)

⁴²⁷⁶ “(Biz) rûhânî bir kuşuz ve bütün kâinattan âzâdeyiz; kıssa ve efsâne anlatıp dinlemekten kurtulmuşuz.”

⁴²⁷⁷ “Zerre gibi olan kendi varlığımızdan geçip namsız ve nişansız olarak sevgilinin güneş gibi aydınlık yüzünün arzusundayız.”

⁴²⁷⁸ “Sevgilinin parlak yüzünün mumunun arzusundan, her an pervâne gibi senin aşkının ateşindeyiz.”

Tâlib-i müsta‘iddine ⁽²⁴⁾ ol nağamât-ı ma‘neviyye ve tecelliyât-ı Şamedâniyye’den
hayât-ı bî-bahâ ve meserrât-ı bî-müntehâ ⁽²⁵⁾ ve beğâ-yı bî-fenâ vardır. **Ķâsım-ı**
Envâr.⁴²⁷⁹

- [II,161b] ⁽¹⁾
- (26) Hayât-i ten zi-cân âmed hayât-i cân zi-cân-i cân
Zihî hikmet zihî kudret zihî sulţân-i câvidân ⁴²⁸⁰
- (27) Çi maħrûmî vu maħcûbî ki ender-‘ âlem-i ħubî
Dilet nûrî ne-mî-bîned be-ğayr ez-‘ arşa-i imkân ⁴²⁸¹
- Gedâyî kun zi-her câmî ki tâ yâbî ser-encâmî
Meger vaqtî be-dest ârî zi-feyz-i meclis-i mestân ⁴²⁸²
- Teberrâ kun zi-mâ vü men der-â-der Vâdi-i Eymen
Bi-bîn rûşen-ter ⁽²⁾ ez-rûşen-çerâğ-i Mûsi-i ‘ İmrân ⁴²⁸³
- Biyâ sâķî bi-dih câmî bi-fermâ luţf u in‘ âmî
Be-cân âmed dil-i tengem zi-dest-i ‘ aķl-i ser-gerdân ⁴²⁸⁴
- (3) Zi-câm-i ‘ işķ hayrânem ser ez-pâ vâ ne-mî-dânem
Zihî ‘ işķ u zihî mestî zihî hayret zihî hayrân ⁴²⁸⁵
- Biyâ Ķâsım eger şâfî ⁽⁴⁾ zi-ĥikmethâ çi mî-lâfî
Ĥakîmân der-reh-i cânân be-burĥânend ser-gerdân ⁴²⁸⁶

Âh ey tâlib-i derd-i İlâhî! Derûn-ı ⁽⁵⁾ enbiyâ ve sırr-ı evliyâda olan nağamât-ı cân-
bahş-ı cezebât lâ-yenķatî‘ u lâ-yenfekk esmâ‘-i cân ⁽⁶⁾ ve cânĥâ-yı semâ‘a irişür; ve
lâkin:

Ne’sneved ân nağmehâ-râ gûş-i ĥis

Gûş-ı ĥiss ol nağamât-ı ĥayat-⁽⁷⁾ bahşı işitmez.

⁴²⁷⁹ Bu gazel şâirin Dîvânında da mevcuttur. Bkz. Ķâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 244.

⁴²⁸⁰ “Bedenin hayatı candan, canın hayatı canlar canından geldi. Ne güzel hikmet, ne güzel kudret ve ne güzel ebedî padişah!”

⁴²⁸¹ “Senin gönlün mümkünât âleminden (dünyadakinden) başka ışığı görmüyor. Güzellikler âlemi içinde bu nasıl bir mahrumiyet ve (gözü gönlü) perdelenmişliktir?”

⁴²⁸² “(O mecliste) her bir kadehten dilen. Böylece sonunda sarhoşlar meclisinin feyzinden senin de eline ulaşır, (güzel bir) netice bulursun.”

⁴²⁸³ “Eymen Vâdisi’nin içinde ben ve bizden yüz çevir; (böylece) İmrân’ın oğlu Hz. Musâ’nın parlak kandilinden daha aydınlık bir ışık gör.”

⁴²⁸⁴ “Ey Sâķî! Gel bize lütuflarda bulunarak bir kadeh sun! Başı dönmüş aklın elinden daralan gönlüme (bu nimetle) can gelir.”

⁴²⁸⁵ “Aşk kadehiyle baştan ayağa kendimden geçtim, hiçbir şey bilmiyorum. Ne güzel aşk ve sarhoşluk; ne güzel hayret ve hayranlık!”

⁴²⁸⁶ “Ey Ķâsım, gel! Eger temizsen neden akla dayalı bilgilerden söz ediyorsun? Filozoflar, şaşkın hâlde sevgilinin yolunda deliller ararlar (oysa o zâten âşikârdır).”

K'ez-sitemhâ gûş-i his bâşed necis (1946)

Zîrâ ki zulmlerden gûş-ı hiss necis ü nâ-pâk olur. ⁽⁸⁾ Ya' nî zulümât-ı nefsâniyye ve kûdürât-ı cismâniyye ile gûş-ı hiss mülevveş olup kâzûrât-ı ⁽⁹⁾ hubb-ı dünyâ ile mâl-â-mâl olmuştur. Pes, “Ol nağamâtı işitmege ne çâre vardur?” dinürse Hâzret-i ⁽¹⁰⁾ Mevlânâ muqaddemâ bir maḥalde buyurmışlar idi ki; **M:**

Penbe ender-gûş-i his birün kunîd
Mûy-i his ⁽¹¹⁾ ez-çeşm-i ḥod birün kunîd⁴²⁸⁷

Penbe-i ân gûş-i sir gûş-i serest
Tâ ne-gerded in ker ân bâtin kerest⁴²⁸⁸

⁽¹²⁾ Bî-his u bî-gûş u bî-fikret şevîd
Tâ ḥitâb-i “irci'î” râ bi'snevîd⁴²⁸⁹

Pes, ba' z-ı kâşır fehmler: “Bu ne maḥûle ⁽¹³⁾ nağamâtdur ki gûş-ı hiss anı işitmeye ve anuñ ismi nağamât ola?” diyü ḥayrete düşmekle anları ⁽¹⁴⁾ tebkîî için buyururlar ki: Nağamât-ı ma' neviyye ve kelimât-ı ḳalbiyyeyi gûş-ı his şinevâ olmaduğı ḥod ⁽¹⁵⁾ maḥall-i ta' accüb degildür. Aña binâ'en ki bu zâhirdür ki;

Ne'sneved nağme'y perî-râ âdemî

Âdemî nağme-i periyânı ⁽¹⁶⁾ işitmez.

K'û buved z'esrâr-i peryân a' cemî (1947)

Zîrâ ki beşer, perîlerün esrârından a' cemî ve ğâfildür.

⁽¹⁷⁾ Gerçi hem nağme'y perî z'in 'âlemest

Egerçi kim perînün nağmesi daḥı bu 'âlemdendür, ve lâkin 'adem-i ⁽¹⁸⁾ cinsiyyet olduğı-çün istimâ' olunmaz. Pes, bu muqaddimeyi iz'ân kılduñsa,

Nağme-i dil ⁽¹⁹⁾ ber-ter ez-her dū demest (1948)

⁴²⁸⁷ “His kulağından pamuğı çıkarın ve hissın kılını gözünüzden alıp atın (ki hakikaten duyabilesiniz ve görebilesiniz).” Nicholson neşrine göre *Mesnevi*'nin 573. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1, s. 30.

⁴²⁸⁸ “Bâtın kulağının pamuğı, bu zâhirdeki kulaktır. Bu kulak tıkalı bulunmadıkça mânevî kulak sağır demektir.” Nicholson neşrine göre *Mesnevi*'nin 574. beytidir. Bkz. **A.y.**

⁴²⁸⁹ “Hissiz, kulaksız ve fikirsiz olun ki ‘irciî’ (dön) hitabını işitesiniz.” Nicholson neşrine göre *Mesnevi*'nin 575. beytidir. Bkz. **A.y.**

Nağme-i dil hod perî ve âdemînüñ dem ü nuṭṭından a‘lâ vü ber-terdür. ⁽²⁰⁾ Zîrâ nağme-i dil ‘âlem-i mülkden olmayup ‘âlem-i melekût u ceberût ve maḳâm-ı lâhûtdandır.

(21) **Ki perî vu âdemî zindâniyend**

Zîrâ ki perî ve âdemî maḥbûs-ı ṭavâriḳ-ı eflâkî ve esîr-i cihân-ı ⁽²²⁾ süflî-i ḥâkîdür.

Her du der-zindân-i in nâdâniyend (1949)

Her ikisi dahı bu nâdânlık zindânındadırlar. *Ravâ el-Beyhakî ‘an-Esmâ ‘an-Ebî Sa‘lebetel-Haṣeniyyi raḍiya’llâhu ‘anhum ḳâle: Ḳâle ṣalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem: El-cinnu selâṣetu eṣnâfîn: Şinfun lehum ecniḥatun yeṭîrûne bihâ fi’l-hevâ’i, ve şinfun ḥayyâtun ve kilâbun, ve şinfun yucînûne yeḥâlûne yez‘anûne ve yeṣne‘ûne.*⁴²⁹⁰ ⁽²³⁾ Âdemî kürre-i ḥâk ve cinnî kürre-i nârdan bir ḳadem ilerü ḳomağa ḳâdir olmayup selâsil-i ṭabâyi‘ ⁽²⁴⁾ ve aḡlâl-i ‘anâşır ile pây-i isti‘dâdları ḳayd u bend olmuştur ve derekât-ı cismâniyyetde ḳalmıştır. ⁽²⁵⁾ Ve buña delîl-i ḳaṭi‘ ve burhân-ı sâṭi‘ var mıdır dir iseñ:

Ma‘şere’l-cin sûre-i Raḥmân ⁽²⁶⁾ bi-ḥ’ân

“Yâ ma‘şera’l-cinni ve’l-insi” âyetini sûre-i Raḥmân’da okı.

Testeṭi‘û tenfuzû-râ ⁽²⁷⁾ bâz dâñ (1950)

Testeṭi‘û tenfuzû ma‘nâ-yı şerîfini tefatṭun idüp âşikârâ bil. [II,162a] ⁽¹⁾ Ḳâle Te‘âlâ:

“Yâ ma‘şera’l-cinni ve’l-insi inisteṭa‘tum en tenfuzû min-aḳṭâri’s-semâvâti ve’l-arḍi

⁽²⁾ fe’nfuzû lâ-tenfuzûne illâ bi-sultânin, fe-bi-eyyi âlâ’i rabbikumâ tukezzibân.”⁴²⁹¹

Ve hâza’n-nidâ’u ḥiṭâbi’llâhi ⁽³⁾ iyyâhum yevme’l-ḳiyâmeti, ve huve ma‘nâ ḳavlu’d-

⁴²⁹⁰ “Beyhakî, Esmâ’dan; o da Ebû Sa‘lebeti’l-Haṣenî’den -Allah onlardan râzı olsun- rivâyet etti: Resûlullah (s.a.v) şöyle buyurdu: ‘Cinler üç sınıftır. Onlardan bir sınıfının gökyüzünde uçabildikleri kanatları vardır. Diğer sınıf, köpekler ve yılanlardır (bunların şeklidir). Üçüncü sınıf ise idâre etme ve üretme (gücü olan), aynı zamanda bir yerden başka bir yere gidebilen (mekân ve boyut değiştirebilenlerdir).” Bu rivâyet Beyhakî’de tespit edilemedi. Bununla birlikte metnin son kısmında bazı farklılıklar olmakla birlikte, yine Sa‘lebeti’l-Haṣenî rivâyeti olarak *Nevâdiru’l-Usûl*’de tespit edildi. Bkz. Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, C. 1, s. 358. (Bu eserde hadis: “ve şinfun yerḥâlûne ve yez‘anûne.” ifadesiyle bitmektedir). Bu Arapça metin, şerhteki yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴²⁹¹ “Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkmaya gücünüz yetiyorsa haydi çıkın! Fakat büyük bir güç olmaksızın geçip çıkamazsınız. Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?” (Raḥmân 55/33, 34)

Dahhāk bin el-Muzāhimi, kâle: izā kâne yevme'l-kiyâmeti, emera'llāhu Te'ālā ⁽⁴⁾ *melā'ikete semā'i'd-dunyā fe-yenzulu men fihā mine'l-melā'iketi, fe-eḥāṭū bi'l-arḍi ve men 'aleyhā, ṣumme's-ṣāniyetu,* ⁽⁵⁾ *ṣumme's-ṣāliṣetu, ṣumme'r-rābi'atu, ṣumme'l-hāmiṣetu, ṣumme's-sādisetu, ṣumme's-sābi'atu, ve ṣaffū ṣaffan dūne ṣaffīn,* ⁽⁶⁾ *fe-izā ra'evhā ve nūdū fe-lā-ye'tūne kuṭran min-aḫṭārī'l-arḍi illā vecedū seb'ate ṣufūfin* ⁽⁷⁾ *mine'l-melā'iketi, fe-yerci'ūne ile'l-mekāni'llezī kânū fihī, fe-zālike kavlu'llāhi Te'ālā: Innī eḥāfu ['aleykum] yevme* ⁽⁸⁾ *'t-tenādi, yevme tuvellūne mudbirīn*” Ve *zālike kavluhū Te'ālā ve Teḫaddes: “Ve cā'e rabbuke ve'l-meleku ṣaffan ṣaffā,* ⁽⁹⁾ *ve cī'e yevme'izin bi-cehenneme.” Ve 'indehā yunādevne, “Yā ma'şera'l-cinnī ve'l-insi inisteṭa'tum en tenfuzū min-aḫṭārī* ⁽¹⁰⁾ *'s-semāwāti ve'l-arḍi fe'nfuḫū” Ve zālike kavluhū Te'ālā: “Fe-izen ṣaḫḫati's-semā'u fe-kānet* ⁽¹¹⁾ *verdeten ke'd-dihān” Ve kavluhū Te'ālā: Ve'n-ṣeḫḫati's-semā'u fe-hiye yevme'izin vāhiyetun. Ve'l-meleku 'alā-ercā'ihā”* ⁽¹²⁾ *Ve kâle'l-Beyḏāviyyu: İn kadertum en taḥrucū min-cevānibi's-semāwāti ve'l-arḍi hāribīne mina'llāhi* ⁽¹³⁾ *fārrīne min-kaḏā'ihī fe-aḥracū lā-tuḫaddirūne 'ale'n-nufūzi illā bi-kuvvetin ve ḫahrin, ve innī lekum zālike* ⁽¹⁴⁾ *ev in kadertum en tenfuzū li-ta'lemū mā fī's-semāwāti ve'l-arḍi fe'nfuḫū li-ta'lemū, lākin lā-tenfuzūne* ⁽¹⁵⁾ *illā bi-beyyinetin neṣabeha'llāhu fe-ta'ricūne 'aleyhā bi-efkārikum: “Fe-bi-eyyi ālā'i rabbikumā tukezzebān.”* ⁴²⁹² *Ey mine't-tenbīhi* ⁽¹⁶⁾ *ve't-taḥzīri ve'l-musāheleti ve'l-'afvi me'a kemāli'l-ḫudreti, ev mimmā nuṣibe mine'l-meṣā'idi'l-'aḫliyyeti* ⁽¹⁷⁾ *ve'l-me'ārici'n-naḫliyyeti, fe-tenfuzūne bihā ilā-mā fevḫa's-semāwāti'l-'ulā.* ⁴²⁹³ *Ya'nī ey gürūh-ı periyān* ⁽¹⁸⁾ *u ādemoiān! Eger siz mevtden ve benüm qazā*

⁴²⁹² “Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?” Bu âyet Rahman sûresinde 31 kere geçmektedir.

⁴²⁹³ “Bu, Allah'ın kendilerine kıyâmet günündeki hitabıdır ve Dahhāk b. Muzâhim'in verdiği mânâdır. O dedi ki: Kıyâmet günü Hak Teâlâ dünya semâsındaki bütün meleklerle inmelerini emreder. Bunun üzerine yer ve onun üstünde ne kadar melek varsa inerler. Sonra ikinci kat semâdakiler, sonra üçüncü, sonra dördüncü, sonra beşinci, sonra altıncı ve sonra da yedinci kattaki melekler inip saf saf dizilirler. Onları gördüklerinde ve çağırdıklarında yerden gelen her grup orada sadece yedi saf meleği görür ve Allah'ın âyetinde buyurduğu yerde (hesap gününde) toplanırlar: ‘Gerçekten sizin için, o bağrışıp çağırışma gününden, arkanıza dönüp kaçmaya çalışacağınız günden korkuyorum.’ Allah, başka bir âyette de şöyle buyurur: ‘Rabbin(in emri) geldiği ve melekler saf saf dizildiği zaman (her şey ortaya çıkacaktır). O gün cehennem getirilir’ ve onun yanında (şöyle) seslenilir: ‘Ey cin ve insan toplulukları! Göklerin ve yerin çerçevesinden çıkıp gitmeye gücünüz yetiyorsa geçin.’ ve: ‘Gök

vü kaderümnden hâribîn olduğunuz hâlde ⁽¹⁹⁾ nevâhî-i arz ve cevânib-i semâvâtın nüfûz u hurûca kâdir olursanız hurûc idiñüz. ⁽²⁰⁾ Lâkin hurûca kâdir olmazsınız, illâ kuvvet ü mülk ve kahr u galebe ile olursunuz. Ma‘a-hâzâ ⁽²¹⁾ siz, kahr u galebe ve kuvvet ü mülke mâlik degilsiniz, “Ve li’llâhi mulku’s-semâvâti ve’l-arḍ.”⁴²⁹⁴ ⁽²²⁾ Pes, ‘acz u kuşûr ve bendegî vü memlûkiyyetiñüz bilüp hadd-i ‘ubûdiyyetden tecâvüz itmeyesiz. ⁽²³⁾ Ve yâhûd, “Yâ ma‘şera’l-cinni ve’l-ins! Semâvât u arzda olan eşyâyı bilmek için ⁽²⁴⁾ hurûca iktidârîñüz var ise aqtâr-ı semâvât u arzdan hurûc u nüfûz idiñüz. ⁽²⁵⁾ Lâkin hurûca iktidârîñüz ve ‘ilmiñüz yokdur; illâ ‘urûc itmege bir hüccet ü beyyine ile ⁽²⁶⁾ taḥşîl-i iktidâr idersiñüz ki beyyine-i mezbûre meşâ‘id-i ‘aqliyyeden ve me‘âric-i nakliyyeden ⁽²⁷⁾ olup anı Hâk Sübhânehû ve Te‘âlâ naşb itmişdür. Pes, semâvât u arzdan beyyine-i mezbûre ile [II,162b] ⁽¹⁾ hurûc u ‘urûc idersiz. Pes, meşâ‘id-i ‘aqliyye ve me‘âric-i nakliyyeden Hâk Tebâreke ve Te‘âlâ ⁽²⁾ naşb eylediği âlâ’ u ni‘amuñ kankısını tekzîb idersiz ve kemâl-i kudretiyle sizi fi’l-hâl ⁽³⁾ mu’âhezeye kâdir iken tenbîh ü taḥvîf ve imhâl itdüğü ni‘amdan kankısına küfrân ⁽⁴⁾ idersiz?” Ve muḥakkîk ü müdaḥḳîk ve fâzıl-ı mütefevviḳ ‘Abdu’r-rezzâk-ı Kâşânî ‘aleyhi rahmetu’llâh ⁽⁵⁾ bu âyet-i kerîmenüñ tefsîrinde buyururlar ki: Yâ ma‘şera’l-bâṭiniyyîn ve’z-zâhiriyyîn! Eger hey’ât-ı ⁽⁶⁾ cismâniyye ve ta‘allukât-ı bedeniyyeden tecerrüd ile aqtâr-ı semâvât u arzdan hurûca ⁽⁷⁾ kudretiñüz var ise nüfûs-ı melekûtiyye

yarılıp da kızarmış yağ renginde gül gibi olduğu zaman.’ Ve: ‘Gökler de yarılr ve artık o gün o, çökmeye yüz tutar. Melekler onun (göğün) etrafındadır.’ Beyzâvî (âyetin tefsirinde şöyle) demiştir: Eğer Allah’tan ve onun hükmünden kaçarak göklerin ve yerin etrafından çıkabilirsene çıkın; fakat buna gücünüz yetmez! Ancak güç kuvvet sahibi olup o kudretle çıkmanız mümkün olur; ama sizin için böyle bir kuvvet ihtimâli yoktur! Ya da göklerde ve yerde ne olduğunu bilmek için çıkabilirsene buyurun çıkın; fakat bu da sizin için muhâldir. Fikriniz sadece Allah’ın gözlerinizin önüne serdiği delilleri kavramaya yeter. ‘O hâlde, Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlayabilirsiniz?’ Yani; (âyetle) uyarma, (ikaz ederek) korkutma, kolaylık gösterme, (Hakk’ın) her şeye yetecek mükemmel bir gücü olmasına rağmen affetmesi (gibi nimetlere) veya akıl merdivenleri ve nakil vâsıtalarıyla (kulları) en yüce semâlara taşıyacak deliller(e) işaret edilmiştir.” Beyzâvî tefsirinde geçen kısım için bkz. Kadı Beydavî, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl -Beydavî Tefsîri-*, Çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011, C. 5, s. 167. Metindeki âyetler için sırasıyla bkz. Mü’min 40/32-33; Fecr 89/23; Rahmân 55/33; Rahmân 55/37; Hâkka 69/16-17. Derkenara, “yerin ve göğün hudutlarından çıkmak”la kastedilenin “ölümünden kaçmak” olduğunu ifade eden Arapça bir açıklama kaydedilmiştir. Ayrıca, Rahmân süresinin 33. âyetinde geçen “sultân” kelimesinin “hüccet” anlamında olduğu da derkenara kaydedilen notlardandır.

⁴²⁹⁴ “Göklerin ve yerin hükümranlığı Allah’ındır. Allah’ın her şeye gücü yeter.” (Âl-i İmrân 3/189, nâkıs iktibas)

ve ervāh-ı ceberūtiyye silkine münharit̄ olmağ-ıçün, ⁽⁸⁾ ve yāhūd Hāzret-i İlāhiyye’ye vuşul̄ içün ‘urūc̄ idin̄üz. Lākin hūrūca kâdir ⁽⁹⁾ olmazsınız; meger bir hüccet-i vāzihā ile kâdir olursınız ki beyyine-i mezbūre ‘ilm̄ ⁽¹⁰⁾ ü ‘amel̄ ve fenā-fi’l-lāh ile tefrīd̄ ve tevḥīd̄ ü tecrīddür. ⁴²⁹⁵ Ve erbāb-ı taḥḳīkden ⁽¹¹⁾ ba‘zılar daḡı bu vechle taḥḳīk̄ itmişlerdür ki: *Eyyetuhe’l-ḳuve’l-‘ulviyyeti ve’s-sufliyyeti*, ⁽¹²⁾ *in kuntum testeḳūne en teferraḳū ve terci’ū ile’s-semā’i’r-rūḡāniyyeti ve’l-arḡ’l-cismāniyyeti fe-teferraḳū ve mā kuntum kâdirīne ‘ale’t-teferraḳū ve’r-rucū’i ilā-kulliyātikum, illā bi-sultāninā ve ḡukminā* ⁽¹⁴⁾ *ve beyyinātinā.*” ⁴²⁹⁶ Ve erbāb-ı keşf̄ ü vicdāndan birisi daḡı ‘ibāret-i uḡrā ile buyurur ki: ⁽¹⁵⁾ Ya‘nī taḡṣīl-i ma‘ārif-i ‘ulviyye vü süfliyyeye kâdir isen̄üz sa‘y u ḡuṣṣ̄ ile ⁽¹⁶⁾ ṡalebde olın̄üz. Ve lākin siz kendü sa‘y u ḡuṣṣ̄in̄üz ile taḡṣīl-i ma‘ārif̄e kâdir ⁽¹⁷⁾ olmazsınız; meger kim sultān-ı vāridūn̄ nüzūli ḡatında kâdir olasınız. ⁽¹⁸⁾ “Fe-bi-eyyi ālā’i rabbikumā tukezṡibān.” ⁴²⁹⁷ *Eyyetuhe’l-ḳuve’l-‘ulviyyeti ve’s-sufliyyeti, e bi-ni‘imeti ictimā‘ukumā* ⁽¹⁹⁾ *li-kesbi’l-ḡasenāti’l-bāḡiyāti fī-dāri’l-kesbi, em bi-ni‘meti tefrīḡikumā ve idḡālikumā fī-* ⁽²⁰⁾ *dāri’l-cezā’i li’stirāḡatikumā ‘ani’s-sufli ve tena‘‘umikumā bi’l-a‘mālī’s-ṡāliḡati’l-muktesebet̄* ⁽²¹⁾ *tukezṡibān.* “Yurselu ‘aleykumā ṡuvāṡun min-nārin̄” *Ey yemne‘ukumā ‘ani’n-nufūṡi min-aḡṡāriḡā* ⁽²²⁾ *ve’t-teraḡḡi min-eṡvāriḡā, lehebun ṡāfin̄ ‘an-mumāzeczeti’d-duḡāni, ey sultānu’l-vehmi* ⁽²³⁾ *ve aḡḡāmiḡi ve mudrekātiḡi, bi-irsāliḡi’l-vehmiyyāti ilā-ḡayyizi’l-‘aḡli ve mumāna‘atu iyyāhumā* ⁽²⁴⁾ *‘ani’t-teraḡḡi dā’imen, ve nuḡāsun duḡānin̄, ey hey’etun ṡulmāniyyetun yursilu’n-nefse’l-ḡayvāniyyete* ⁽²⁵⁾ *bi’l-meyli ile’l-hevā ve’s-ṡehvāti, fe’s-ṡuvāṡu māni’un min-ciḡeti’l-‘ilmi ve’n-nuḡāsu min-ciḡeti* ⁽²⁶⁾ *’l-‘ameli “Fe-lā tenteṡirāni,” fe-lā yemteni‘āni ‘anhumā, ve taḡlubu ‘aleyhimā, fe-lā-tenfeṡāni illā bi-sultān̄* ⁽²⁷⁾ *’t-tevḡīdi ve fī-ibārat̄in̄ uḡrā “yurselu ‘aleykumā” eyyetuha’l-ḡuvvetāni ṡuvāṡun min-nārin̄ ‘ulviyyetin̄, [II,163a]* ⁽¹⁾ *ve huve lehebu’n-nāri’l-aḡḡari ve*

⁴²⁹⁵ Kāṡānī’den tercūme olarak aktarılan bu kısım için bkz. Kemāleddin Abdürrezzak Kāṡāniyyūs Semerkandī, **Te’vilāt-ı Kāṡāniyye**, Çev. Ali Rıza Doksanyedi, C. 3, s. 141.

⁴²⁹⁶ “Ey ulvī ve süfli kuvvetler! Eğer ayrılmaya gücünüz yeter de göḡün rūḡānī ve yerin cismānī hayatına dönebilerseniz ayrılın! Oysa siz; bizim emrimiz, hükmümüz ve yol gösterici açıklamalarımız olmadığı sürece ne ayrılabilir ne de kendi bütünlüğünüze dönebilirsiniz.”

⁴²⁹⁷ “Öyleyse Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlayabilirsiniz?” Bu âyet Rahman sûresinde 31 kere geçmektedir.

isti‘dādu’n-nuḥāsiyyeti mine’l-‘anāşiru’s-sufliyyeti, fe-lā-yemne‘āni ⁽²⁾ *şāhibehumā*
*‘ani’l-‘azābi in şî’nā ‘azābehumā.*⁴²⁹⁸ Ve erbāb-ı keşf ü ‘ıyān, aşḥāb-ı ⁽³⁾ fitnat ḥabīr
 olmak için bu āyet-i kerīmede ba‘ż-ı esrār-ı cemmeye işāret idüp ⁽⁴⁾ buyurmuşlardır
 ki: Terbiye vü taş‘id ile tarḥ-ı iksīre müsta‘idd olan nūḥās ⁽⁵⁾ gibi insānuñ ḳālebini
 daḥı Ḥazret-i Ḥaḳ ve Ḳādir-i Muṭlaḳ ‘ayn-ı rūḥānīnūñ ⁽⁶⁾ taḳallübine müsta‘idd
 olmak üzere icād idüp nār-ı ḳuvvet-i fā‘ileden ḳāleb-i ⁽⁷⁾ insānide bir ḳuvvet ḥaḳ
 eyledi ki kaçan nūḥās-ı kālbed erkān-ı arzıyyātdan ⁽⁸⁾ olan evsālḥ-ı munṭabī‘adan
 tezkiye olunup ve leheb-i maḥabbetden nār-ı ‘ışḳ zāhir olup zulmet-i duḥāniyye ve
 kūdūrāt-ı nūḥāsiyyeden ⁽⁹⁾ necāt bulsa ve tezkiye vü taḥḥiri ḳabūl idüp tarḥ-ı iksīr-i
 imān ve kibrit-i aḥmer-i ⁽¹⁰⁾ ‘ışḳ-ı Yezdān’a müsta‘idd ve leheb-i ṭab‘ u hevādan
 muṭahhire olan nār-ı cezebāt-ı ⁽¹¹⁾ Raḥmān ḳalbinde müsta‘ile olsa Ḥaḳ Celle ve ‘Alā
 anuñ ḳāleb-i ḳulmānīsini ⁽¹²⁾ nūrānī ve nuḥās-ı cismānīsini ‘ayn-ı bāḳī vü rūḥānī ider.
 Fe-emmā nuḥās-ı ⁽¹³⁾ kālbed ḳulumāt-ı ṭabī‘iyyeden müzekkā vü muşaffā olmayup
 leheb-i maḥabbetden nār-ı ‘ışḳ zuḥūr itmese ⁽¹⁴⁾ nuḥās-ı isti‘dād-ı ḳuvvet-i
 mükeddere-i cismāniyyesini nār-ı zāt-ı leheb-i hevā‘iyye izābe ⁽¹⁵⁾ vü iḥrāk idüp dār-ı
 kesbde mu‘ammer olan kālbedi ebedü’l-ābād mu‘azzeb ⁽¹⁶⁾ olup gāḥ caḥīm-i iḡtirārda
 nūr-ı nār ile izābe vü iḥrāk ve gāhī ⁽¹⁷⁾ tecmīd-i nuḥās-ı müzāb-ı ḳāleb için zemherīr-i
 inkāra idḥāl olunur ⁽¹⁸⁾ ve Melik-i Ḳahḥār’uñ tā‘atından i‘rāz itdügi-çün gāḥ olur ki

⁴²⁹⁸ “Ey ulvî ve süflî kuvvetler! Kazanma yurdu olan (dünya hayatında) ebedi güzellikler kazanmak için toplanmanız nimetini mi, yoksa sizi (çok çeşitli ihsanlarda bulunarak diğer varlıklardan) ayırma, zahmet veren unsurlardan kurtulup rahat etmeniz için karşılık yurdu olan (cennete) dâhil etme lütfunu ve işlediğiniz iyi işlerin mükâfâtı olarak verilen nimetleri mi yalanlıyorsunuz? ‘Üstünüze ateşten bir alev gönderilir.’ Yani dumanın kendisine karışamayacağı dumansız bir alev, (o) ikisinin (insanlar ve cinler topluluğunun) göklerin ve yerin çevresinden geçip gitmesini engeller. Yani vehim sultanı, onun hükümleri ve idrak ettikleri, akıl alanına vehimleri göndermesiyle dâimâ o iki kuvvetin ilerlemelerini engeller. ‘Nūḥās’ duman demektir; yani hayvânî nefsi hevâ ve şehvetlere götüren karanlık bir şekildir. Alev (şuvâz), ilim cihetine; duman (nuḥās) ise amel cihetine engeldir. (Siz o iki topluluk, o zaman) ‘Kurtulamazsınız,’ o ikisinden sakınamazsınız ve gâlip gelemesiniz. Ancak ‘Tevhid Sultanı’nın gücüyle (göklerin ve yerin uçlarından bucaklarından) geçip gidebilirsiniz. Başka bir ifadeyle: ‘Ey iki kuvvet! (Allah) sizin üzerinize, ulvî bir ateşten yeşil alevli bir ateş ve süflî unsurlardan olan dumanı gönderdi. (O iki kuvvetin), azap görmelerini istesek, alev ve duman sahibinin kendilerine azap etmesini engelleyemezler.’” Metinde nâkis iktibası görülen âyetin tamamı şu şekildedir: “**Üzerinize ateşten alev ve duman gönderilir** de birbirinizi kurtaramaz ve yardımlaşamazsınız.” (Rahmân 55/35) Ayrıca derkenara Rahmân sûresinin 35. âyetiyle ilgili “Tefsîr-i Vecîz” kaydıyla Arapça bir metin tahrir edilmiştir. Bu metinde “şuvâzun” kelimesinin dumansız bir alev anlamına geldiği ve kıyâmet gününde onun, mahlûkâta ateşin diliyle hitap edeceği şeklinde bir te’vil bulunmaktadır.

izābe-i ⁽¹⁹⁾ nüḥās-ı cismānī için dār-ı qarārda ıslāḥ olunur. İmdi ey nūr-ı dīde-i peder ve ciger-pāre-i ⁽²⁰⁾ māder! Esmā'-ı cenān-ı 'ārifīn ve gūş-ı cān-ı 'āşıkīn naḡamāt-ı enbiyā'-ı ⁽²¹⁾ 'izām 'aleyhimü's-selāmdan zıkr olınan esrār-ı ḡamızıyı istimā' idüp ve āteş-i mücāhede ile pūte-i 'ışık u maḥabbetde evsāḥ-ı nefsanıyyeleri iḥrāk ve taṭhīr olup ⁽²²⁾ nüḥās-ı beşeriyyelerin iksir-i cezebāt ile nūr-ı müzehher ve rūḥ-ı muṭahhar iderler. ⁽²³⁾ İmdi benüm cānum;

Naḡmehā-yi enderūn-i evliyā

Naḡamāt-ı derūn-ı evliyā sem'-i cenānında şamem olmayanlara,

⁽²⁴⁾ **Evvelā gūyed ki ey eczā-yi lā (1951)**

Zebān-ı ma'nevī ile evvelā dir ki: Ey eczā-yı lā; ya' nī ey fenāya muḡarīn ⁽²⁵⁾ ve 'ademe muzāf olan cüz'ler!

Hīn zi-lā-yi nefy serhā ber-zenīd

Āḡāḥ oluñ! Başlarıñuzu nefy-i ⁽²⁶⁾ lādan yukāru uruñ. Ya' nī lā-ilāhe illa'llāh dimekle ḡalbiñüzde olan mā-sivāyı nefy idüp ⁽²⁷⁾ beḡā'-ı Ḥak ile bāḡī-i ebedī olıñuz; zīrā mā-sivā, dāḡil-i nefy-i lādur: Lā-mevcūde illa'llāh. **Beyt:**

Zi-deryā-yi şehādet çun neheng-i “lā” ber-āred ser
Teyemmum farz gerded Nūḥ-rā der-vaḡt-i tūfāneş⁴²⁹⁹

[II,163b] ⁽¹⁾ **İn ḡayāl u vehm yek sū efkenīd (1952)**

Bu ḡayāl-i fāsīd ve vehm-i kāsidi bir ṭarafā bıraḡıñuz. Ya' nī ṭarḡ-ı ⁽²⁾ mā-sivā idüp verziş-i cezebāt-ı Ḥaḡḡ'a teveccūh-i tāmm ile müteveccih olıñuz. Ḥazret-i Mevlānā ⁽³⁾ ḡuddise sirruhū bu ebyāt-ı şerīfede ṭālib-i Ḥaḡ mürşid-i kāmile ibtidā mülāḡī olduḡda telḡīn ve terbiyesi ⁽⁴⁾ ne vechle olduḡın iş'ār buyururlar. Ya' nī mürşid-i kāmīl ve yāḡūd rehber olan kimesne evvelā ṭālibe ⁽⁵⁾ cümle-i zellātı-çün tevbe virüp dünyā vü mā-fī-hā ve lezzāt-ı nefsanıyye ve cemī'-i ārzū vü ümniyyeden ⁽⁶⁾ ve belki lezzāt-ı uhreviyyeden daḡı geçürüp nefy-i şuver-i ālihe-i mec'üle itdüre ve “lā-ilāhe illa'llāh” ⁽⁷⁾ ma' nāsı bu olduḡın bildüre; ḡattā ṭālib daḡı Cenāb-ı Ḥaḡḡ'a müteveccih

⁴²⁹⁹ “Şehādet denizinden ‘lā’ timsahı başını çıkarınca öylesine kuraklık olur ki tufan sırasında bile Nūḥ'a teyemmüm farz olur.” Şem'i'de de aynı kısımda bulunan bu beyit, metindeki yeri gösterilip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. Bkz. Daḡlar, a.g.t., s. 811 (1955. beyit).

olmağa müsta‘idd ola ⁽⁸⁾ ve çeşm-i zāhir ü bâtınını şuver-i keşerâtdan yumup envā‘-ı şevk u iştiyākla mir’ât-ı kalbini ⁽⁹⁾ nūr-ı mişkât-ı mürşide tevcîh ve cân u tenini hulûş u şıdqla teslîm idüp ⁽¹⁰⁾ kendüsi eczâ-yı “lâ”dan olup aradan çıka. Pes, ol hâlde mürşid dahı tâlibi gönle götürüp ⁽¹¹⁾ teveccüh-i Hakk’ı ta‘lîm ider ve hâlet-i mezbûrede tâlib-i müsta‘iddün kalbine nūr-ı feyz-i İlâhî ‘aks idüp ⁽¹²⁾ tecelliyât-ı ‘ışık pertev ider. İştılâh-ı ‘uşşâkda cezbe didükleri bu ma‘nâdur. ⁽¹³⁾ Ba‘z-ı kimesneler cezbe nedür görmemekle mücerred lafz-ı cezbeden müstefâd olan ⁽¹⁴⁾ ma‘nâya nazar ile “Cezbün ma‘nâsı çekmekdür; ya‘nî gönül şalâha ve tarîk-i Hakk’a meyl eylemekdür.” diyüp ⁽¹⁵⁾ zuhûr-ı tecelliden igmâz-ı ‘ayn iderler. Ne‘am, her ismde ma‘nâ-yı lügavî dahı muḳarrerdür ve lâkin ⁽¹⁶⁾ ism için müsemmâ dahı muḳaḳḳadur. Meşelâ, bir racülün ismi Muştafa ve yâhûd Hasan konılsa ⁽¹⁷⁾ Muştafa ma‘nâda “üründülenmiş” ve Hasan “gökçek” ma‘nâsınadur diyü ol ismlerün ⁽¹⁸⁾ ma‘nâ-yı lügavîsinden ğayrı müsemmaları olduğı inkâr olunmağ ğâyet-i cehl ⁽¹⁹⁾ ü ‘inâddan olur. İmdi tecellî ve cezbenün ma‘nâ-yı ıştılâhîsi ma‘lûmuñ ⁽²⁰⁾ olup müsemmasını gördün ise eğer tâlibi gönül hâline getüren bi’z-zât mürşid ⁽²¹⁾ olmayup ihvân-ı ḥaḳḳāniden birisi izn-i pîr ile terbiye itmiş ise zuhûr-ı tecellide ⁽²²⁾ gerekdür ki ol hâlün zuhûrî ve nūr-ı tecellînün pertevi kudret-i İlâhiyye ile mir’ât-ı ⁽²³⁾ mücellâ-yı mürşidden tulû‘ eyledüğün ve burc-ı nūr-ı âfitâb-ı ḥaḳîḳat-ı Aḥmedî ol idüğün ⁽²⁴⁾ bildüre. Tâ kim tâlib kıble-i ḥaḳîḳîyi bilüp ğalaṭa düşmeye, ve terbiye iden dahı ⁽²⁵⁾ terbiyesinde ḥaḳ üzre olup da‘vâ-yı enâniyyete giriftâr olmaya.

Ey heme pūsîde ⁽²⁶⁾ der-kevn u fesâd

Ey nevâ-yı evliyâdan cân kulağı ker ve dîde-i cenânı nūr-ı tecellî görmeyüp kör olan kalbler ve bu cihân-ı kevn ü fesâdda ⁽²⁷⁾ pūsîde vü çürimiş olan kalbler!

Cân-i bâkî-tân ne-rüyîd u ne-zâd (1953)

Sizün ebedî [II,164a] ⁽¹⁾ vü bâkî olan cânlarıñuz bitmedi ve toğmadı. Ya‘nî meşîme-i kalbiñüzde olan veled-i ma‘nevî ⁽²⁾ zuhûra gelmedi ve sem‘-i cânıñuz açılmadı. Yohsa size dahı ne nağmeler ideydüm ⁽³⁾ ve ne nikât-ı ğarîbe beyân kılaydum ki ‘aḳıllaruñ yaḳası çâk olaydı;

Ger bi-güyem şemme 'î z'ân ⁽⁴⁾ nağmehā

Eger derûn-ı evliyâda olan nağamât-ı kudsiyye ve terennümât-ı ünsiyyeden bir şemme ⁽⁵⁾ söylesem;

Cānhā ser ber-zened ez-dağmehā (1954)

Ervāh-ı mevta dağme vü kubûrdan baş kaldırlardı. ⁽⁶⁾ Şi'r: ⁴³⁰⁰

Ey cemālûñ âfitâbı pertev-i envâr-ı zât
Gelmedi mişlûñ cihâna nağş olalı kâ'inât

Oynadaldan ⁽⁷⁾ haṭṭ u ḥālûñ ' ışk-ıla şaṭrancını
Bu bisât-ı kâ'inât içinde kaldı şāh māt

Lā-yemût oldı lebûñden ⁽⁸⁾ Hızır u ' İsa cāvidān
Āferīn olsun saña ey menba' -ı āb-ı ḥayāt

Görmeyen zībā yüzüñi düşdi ⁽⁹⁾ haṭṭuñdan cüdā
İçmeyen şekker tuṭağûñ şerbetin bulmaz necāt

Mûsa'ya virdi ' aşā su' bān-ı ⁽¹⁰⁾ zülfüñ sihrini
Gözlerûñ ' İsa'ya gösterdi hezārān mu' cizāt

Yüz cemālûñ ka' besine dutmayan ⁽¹¹⁾ bulmaz şafā
Ol cihetden sācid oldı müslimīn ü müslimāt

Ḳıble-i ' irfān yüzüñdür kaşlaruñ ⁽¹²⁾ mihrāb-ı cān
Aña sācid olmayanuñ secdesidür seyyi'āt

Leblerûñ vaşfın Nesimī şerḥ ⁽¹³⁾ idicek cān-ıla
Utanur şirīn sözinden maḥv olur ḳand u nebāt

Ey ṭālib-i ṭarīḳ-i necāh!

⁽¹⁴⁾ Gūş-rā nezdīk kun k'ān dūr nīst

Bu lisān-ı cenān ile bī-ḥurūf u lafz u şavt ⁽¹⁵⁾ söylenen nağamât-ı ḥayāt-baḥşa cān
ḳulağın yakın eyle ki ol nağme-bāz olan ⁽¹⁶⁾ çāre-sāz her ' aşrda senden dūr degildir.

Līk naḳl-i ān be-tū destūr nīst (1955)

⁽¹⁷⁾ Lākin ol nağamât-ı kudsiyyeyi saña naḳl itmege ve taḥt-ı elfāz u ' ibārāta
getürmege destūr yoḳdur. Pes, ⁽¹⁸⁾ lāzım olan gūş-ı hūş ile bī-ḥurūf u lafz u şavt
istimā' itmekdür. Ve yāḥūd ⁽¹⁹⁾ şāḥib-i nağme-i ḥayāt-baḥş olan mürşid-i ekmel

⁴³⁰⁰ Nesimī Dīvānının kullandığımız neşrinde dokuz beyitten oluşan bu gazel için bkz. Ayan, Nesimī..., s. 216.

senden dūr degildür; lâkin anı ⁽²⁰⁾ ism ü resmiyle zıkr itmege izn yokdur ve bu zıkr olınan evşâf-ı hamîde anuñ ⁽²¹⁾ ahlâk-ı cemîlesidür. İmdi cân kulağıyla dinleyüp ve gönül gözin açup ⁽²²⁾ ol zât-ı sûtûde-ḥişâli bu evşâf-ı ‘aliyye ile bulasın; ve illâ ğayra çâre yokdur:

(23) Cihân-ārâ cihân içre-durur ārâyı bilmezler⁴³⁰¹
Şu mähiler ki deryâ içredür deryâyı bilmezler

(24) Ey kabr-i ṭabî‘ at ve ḥafr-ı nefsanıyyetde mükedderü’l-ḥâl ve mürde-mişâl olan ehl-i melâl!

(25) **Hîn ki İsrâfîl-i vaktend evliyâ**

Mütenebbih ü müteyakḳız oluñuz kim evliyâ ‘-i aşfiyâ ⁽²⁶⁾ İsrâfîl-i vaktdürler.

Murde-râ z’îşân hayâtest u nemâ (1956)

Mürde-dil ve efsürde-cân olanlara ⁽²⁷⁾ İsrâfîl-i vakt olan evliyānuñ nefḥ-i şūr-ı ma‘nevîsinden hayât-ı bâkî ve nemâ-yı ebedî vardır.

[II,164b] ⁽¹⁾ **Cân-i her yek murde’î ez-gür-i ten**

Her bir mürde-dilüñ cânı ten daḥmesi ve beden kabrinden

Ber-cehed ⁽²⁾ z’âvâz-i şân ender-kefen (1957)

Kefen-i şûret ve ḥâb-ı mevt ü ğaflet içinde iken İsrâfîl-i ⁽³⁾ vakt olan evliyānuñ âvâzından hayât-ı câvidân bulup şıçrar ve rûḥ-ı qudsî ⁽⁴⁾ per açup evc-i i‘tilâ-yı lâmekâna uçar. Belki İsrâfîl’üñ nefḥ-i şûrî ḳalb-i Muḥammedî ⁽⁵⁾ üzre olan ḥalîfetu’llāhuñ nefḥ-i rûḥ-ı izâfîsinüñ nümünesidür. *Kemâ ḳâle ‘Abdu’l-kerîm el-Cîlî ḳuddise sirruhu’l-celî fî-kitâbihi’l-musemmâ bi’l-İnsâni’l-Kâmil fî’l-bâbi’s-şânî ve’l-ḥamsîni fî’l-kalbî,*⁴³⁰² *ve lemmâ ⁽⁶⁾ ḥaleḳa’llāhu’l-‘âleme cemî‘ahû min-nûri Muḥammedin şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, kâne’l-maḥallu el-maḥlûḳu minhu İsrâfîlu ⁽⁷⁾ ḳalbu Muḥammedin şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, ve ğayruhum kullun min-maḥallin minhu, fe-li-hâzâ lemmâ kâne İsrâfîlu ⁽⁸⁾ ‘aleyhi’s-selāmu maḥlûḳan*

⁴³⁰¹ İlk mısra ikinci olarak yazılmışsa da takdim-te’hir işaretleriyle yerlerinin değişmesi gerektiği belirtilmiştir. (Hayâlî Bey’in beş beyitten oluşan bir gazelinin ilk beytidir. Gazelin tamamı için bkz. Ali Nihat Tarlan, **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1945, s. 125-126).

⁴³⁰² “‘Abdu’l-kerîm...”den itibaren buraya kadarki kısım, metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

min-hāza'n-nūri'l-ḳalbiyyi, kāne lehū fi'l-melekūti hāza't-tevessu'u ve'l-ḳuvvetu, ⁽⁹⁾
hattā innehū yuhyī cemi'a'l-ālemi bi-nefḥatin vāḥidetin ba'de, en yumītehum bi-
nefḥatin vāḥidetin li'l-ḳuvveti'l-ilāhiyyeti ⁽¹⁰⁾ *'lleti ḥaleḳaha'llāhu te'ālā fī-zāti İsrāfīl*
'aleyhi's-selām, li-enne maḥalluhu'l-kalbu ⁽¹¹⁾ *ve'l-ḳalbu ḳad vesa'a'llāhu limā fīhi*
mine'l-ḳuvveti'z-zātiyyeti'l-ilāhiyyeti, fe-kāne İsrāfīlu ⁽¹²⁾ *'aleyhi's-selāmu aḳve'l-*
melā'iketi ve aḳrabeḥum mine'l-Ḥaḳḳi."⁴³⁰³ **Nazm:**⁴³⁰⁴

- (13) El-ḳalbu 'arşu'llāhi zi'l-imkāni
Huve beytuhu'l-ma'mūru fi'l-insāni⁴³⁰⁵
- Fīhi zuhūru'l-Ḥaḳḳi fīhi li-nefsihī
Ve 'aleyhi ḥaḳḳan musteve'r-Raḥmāni⁴³⁰⁶
- (14) Ḥalaḳa'l-İlāhu'l-ḳalbe merkezi sirrihī
Ve muḥīṭa devri'l-keveni ve'l-i'lāni⁴³⁰⁷
- (15) Fe-huve'l-mu'abberu 'anhu fī-taḥḳīḳihim
Bi'l-manẓari'l-a'lā ve mecla'l-āni⁴³⁰⁸
- Ve't-Tūru fīhi me'a'l-kitābi ve baḥruhū
Ve'r-raḳḳu ve's-saḳfu'r-refī'u'ş-şāni⁴³⁰⁹
- (16) Ve huve'İlezi'ḍarabe'l-İlāhu bi-nūrihī
Meşelen bihī fī-muḥkemi'l-Ḳur'āni⁴³¹⁰
- (17) Bi'z-zeyti ve'l-mişbāhi me'a mişkātihi
Ve zucāceti'l-mutekevkebi'l-leme'āni⁴³¹¹

⁴³⁰³ "Abdü'l-kerîm el-Cîlî, *İnsân-ı Kâmil* isimli kitabının elli ikinci bâbı olan 'kalp'le ilgili bölümde şöyle söyler: Yaratılmışların her biri, Hz. Peygamber'in nurunun bir boyutundan yaratılmıştır. İsrâfîl, kalp nurundan yaratıldığı için melekût âleminde diğer melekler arasında mümtaz bir yeri ve gücü vardır. Hz. Peygamber'in (s.a.v) kalp nurundan yaratıldığı için 'Sûr'a üfleyeceği bir nefesle bütün âlemi öldürecek ve yine bir nefesle de dirilişine vesîle olacaktır. İsrâfîl, Allah'ın kendi özüne yerleştirdiği bir kuvvetle bunu yapar. Çünkü onun makâmı kalptir. Kalp ise Allah'ı içine alabilecek bir genişlikte yaratılan ve Allah'ın zâtî kuvvetinden nasiplenmiş bir merkezdir. Bu açıdan İsrâfîl, meleklerin en güçlüsü ve Allah'a en yakın olanıdır." Bkz. Abdülkerîm el-Cîlî, **a.g.e.**, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, s. 296; Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî, **a.g.e.**, Haz. Hamza Kılıç, C. 2, s. 87-88.

⁴³⁰⁴ Bu şiir de aynı eserden iktibastır. Bkz. **a.e.**, Çev. Tolun, s. 287; Haz. Kılıç, C. 2, s. 69-70.

⁴³⁰⁵ "Kalp, her şeyin sahibi olan Allah'ın arşıdır. O, Allah'ın insanda mâmur ettiği evdir."

⁴³⁰⁶ "Allah, kendisi için orada zuhur eder. Rahmâniyetin hakiki anlamda kuşatıcı yönüyle ortaya çıkışı da kalptedir."

⁴³⁰⁷ "Allah, kalbi sırların ve bütün varlık âleminin devrinin (makamlarının) merkezi olarak yarattı."

⁴³⁰⁸ "Hakikat ehlinin indinde kalp (aynası), en yüksek nazar yeri (görüş merkezi) ve en yüce tecelli makâmıdır."

⁴³⁰⁹ "Tûr sûresinde geçen, üzerine yazı yazılan sayfa ve şâni yüceltilmiş semâ budur."

⁴³¹⁰ "Kur'ân'da muhkem (anlamı âşikâr olan) âyetlerde Allah'ın nuru olarak anlatılan odur."

Fe-izā kâne kezālik, nefh-i evliyādan zinde-dil olan ⁽¹⁸⁾ ‘āşık;

Güyed in āvāz z’āvāzhā cudā’s t

Bu āvāz-ı evliyā, āvāz-ı ḥalāyıkdan ⁽¹⁹⁾ cüdā ve şadā vü nidādan başkadur dir. Zīrā āvāz-ı ḥalāyıkdan olsa mürdeleri ⁽²⁰⁾ ihyā eylemezdi.

Zinde-kerden kār-i āvāz-i Ḥudā’s t (1958)

İhyā’-i mevtā ise bī-ḥurūf ⁽²¹⁾ u lafz u şavt olan āvāz-ı Ḥaḳ ve emr-i Ḳādir-i Muṭlaḳ’uñ kārıdur. İmdi ⁽²²⁾ mertebe-i ta’ayyünlerinden ve hestī-i mevhūmlarından mütelaşī olup fenā’-i fenā’-i fenāda vücūd-ı ⁽²³⁾ ḥaḳḳāniyle beḳā’-i ebedī ve ḥayāt-ı sermedī bulan enbiyā vü evliyānuñ āvāz ⁽²⁴⁾ ve rāzları min-ḥayşü’l-ḥaḳīḳati vaḥy-i İlāhī ve kelām-ı Ḥaḳ olduğına işāret ⁽²⁵⁾ idüp Ḥazret-i Ḥudāvendgār buyururlar ki:

Mā bi-murdīm u be-kullī kāstīm

Biz ki maḥẓ-ı ⁽²⁶⁾ maḥv u fenāda olan ‘āşık-ı bī-vücūdlarız, ber-müceb-i: “Mūtū ḳable en temūtū.”⁴³¹² öldük ⁽²⁷⁾ ve bi-külliyetihi eksilüp maḥv u maḥḳ olduk.

Bāng-i Ḥaḳ āmed heme ber-ḥāstīm (1959)

[II,165a] ⁽¹⁾ Emr-i Rabbānī ve ḥitāb-ı Sübhānī geldi, sem’-i cānımız işidüp cümle ḳalkduk ve ḥayāt-ı ⁽²⁾ cāvidānī bulup bāḳī bi’l-Ḥaḳḳ olduk. **Şi’r:**⁴³¹³

- Bī-ḥulūl u ittiḥād ān şāh-i ‘işḳ
(3) Lā-yezāl u lem-yezel mihmān-i mā’s t⁴³¹⁴
- Şad hezārān nāme dāred şāh-i ‘işḳ
(4) Der-ṭay-i her nāme mā-rā nāmḥā’s t⁴³¹⁵
- Ḳāsimī ṭālib zi-farṭ-i iştīyāk
Çun guzeşt ez-cān zi-cānān merḥabā’s t⁴³¹⁶
- (5) **Bāng-i Ḥaḳ ender-ḥicāb u bī-ḥacīb**

Emr-i Ḥaḳ eger verā’-i ḥicābda ve eger ḥicābsız

⁴³¹¹ “(Nur sûresinde zikredilen) zeytinin yağı, fânusunun içindeki ışık, cam içerisinde parlayan yıldız gibi olan (odur).”

⁴³¹² “Ölmeden önce ölünüz.” Bkz. Aclûnî, **a.g.e.**, C. 2, s. 402 (2669. metin).

⁴³¹³ Şâirin Dîvânında yedi beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Kâsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 39.

⁴³¹⁴ “O aşk padişahı, hulûl ve ittiḥād olmaksızın (hiçbir varlığın onu zâtî olarak göstermesi mümkün olmamakla birlikte) zeval bulmaz ve bâkî (bir şekilde) bizim misâfirimizdir.”

⁴³¹⁵ “Aşk padişahının yüzbinlerce mektubu var (ve) her mektubun üstünde de bizim isimlerimiz var.”

⁴³¹⁶ “Kâsimî, aşırı bir iştīyakla (her şeyden vazgeçmiş olarak sevgiliye) Tâliptir; (çünkü ancak) candan geçilince cānān ‘merḥabâ’ der.”

Ān dehed ⁽⁶⁾ k'ū dād Meryem-rā zi-ceyb (1960)

Anı virür ki ol Kādir-i Muṭlak Meryem'e ceybinden virdi. ⁽⁷⁾ Ya'nī Ḥazret-i Meryem'e vāsıta-i Cibrīl ile ber-müceb-i: "Fe-nefehna fīhi min-rūhinā."⁴³¹⁷ yaqasından nefh-i rūh idüp İsa 'aleyhi's-selām ⁽⁸⁾ vücūda geldi. Ve "Verā-yı hicāb ve eger bī-hicāb kelām-ı Ḥaḳ" diyüp Ḥazret-i Mevlānā bu āyet-i kerīme ⁽⁹⁾ işāret buyurur. Qāle Te'ālā: "Ve mā kāne li-beşerin en yukellimehu'llāhu illā vahyen ev min-verā'i hicābin ⁽¹⁰⁾ ev yursile rasūlen fe-yūhiye bi-iznihi."⁴³¹⁸ Pes, kelām-ı Ḥaḳ gerek bi-ğayrı vāsıtatın ve gerek bi-vāsıtatı'l-melek ⁽¹¹⁾ ve yāhūd verā'-i hicābdan zāhir olsun, bi-eyyi vechin kân āna kelām-ı Rabbānī i'tibār olunur. ⁽¹²⁾ Meşelā, Ḥazret-i Mūsā'ya şecereden "İnnī ene'llāhu."⁴³¹⁹ diyü vārid olan nidā gibi. Ve Meryem'e nefh ⁽¹³⁾ iden Cibrīl iken Ḥaḳ Te'ālā: "Fe-nefehna fīhi min-rūhinā" buyurup nefhün Cibrīl'e isnādı isnād-ı mecāzī ⁽¹⁴⁾ olduğu gibi, pes her kimün ki qalbine ilhām-ı Sübhānī ve tecellī-i Rabbānī ola, anuñ ⁽¹⁵⁾ qalbi mehbiṭ-i envār-ı İlahiyye ve menba'-ı esrār-ı qudsiyye olup veled-i qalbisi İsa-dem-i müşfik ⁽¹⁶⁾ gibi, mürdeler ihyā ider.

Ey fenā-tān nīst kerde zīr-i pūst

Ol pādīşāh-ı bī-hemtā ⁽¹⁷⁾ ve muḥyi'l-mevtānuñ cānib-i quds-i ulūhiyyetinden erbāb-ı fenāya nidā-yı 'izzet vārid olup ⁽¹⁸⁾ buyurılır ki: Ey bī-ser ü pā olan 'āşık-ı şādıklarum! Çünkü siz vücūd-ı mecāzī ⁽¹⁹⁾ ve hestī-i mevhūmuñuzı maḥv idüp eccl-i ṭabī'ī ve mevt-i ızırārī isābet itmezden evvel ⁽²⁰⁾ ber-feḥvā-yı "Mūtū qable en temūtū,"⁴³²⁰ muḳteziyāt-ı nefsanıyyeñüzü ihtiyārıñuz ile ifnā ⁽²¹⁾ vü imāte idüp ve henüz rūh-ı revānıñuz zīr-i pūst-ı şūret ve taḥt-ı libās-ı beşerıyyetde ⁽²²⁾ setir iken

⁴³¹⁷ "İffetini korumuş olan, İmran kızı Meryem'i de (Allah örnek gösterdi). **Biz ona ruhumuzdan üfledik.** Böylece o, Rabbinin sözlerini ve kitaplarını tasdik etti. O, gönülden itaat edenlerdendi." (Tahrir 66/12, nâkıs iktibas)

⁴³¹⁸ "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla ya da perde arkasından konuşur; yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder." (Şûrâ 42/51, nâkıs iktibas)

⁴³¹⁹ "Muhakkak ki ben Allah'ım!" (Kasas 28/30, nâkıs iktibas)

⁴³²⁰ "Ölmeden önce ölünüz." Bkz. Aclûnî, a.g.e., C. 2, s. 402 (2669. metin).

“Kullu men ‘aleyhâ fânin, ve yebkâ vechu rabbike zu’l-celâli ve’l-ikrâm.”⁴³²¹
ma‘nâsını ⁽²³⁾ tefattun itmekle deryâ-yı vahdet ve baħr-i zehhâr-ı eħadiyyetde bi-
külliyetihî müstağrak ve maħv-ı maħz-ı ⁽²⁴⁾ zât-ı baħt oldıñuz. İmdi ben daħı maħz-ı
luṭf u iħsânımdan sizi mazhar-ı ism-i ħayy u bâķī idüp ⁽²⁵⁾ iħyâ eyledüm ve ‘ibâd-ı
şâdıkını irşâd içün sizi maħvdan şoñra şaħv ⁽²⁶⁾ ve fenâdan şoñra beķâ’-i sermedî ile
ba‘ş eyledüm. İmdi;

Bâz gerdîd ez-‘adem z’âvâz-i düst (1961)

⁽²⁷⁾ Dost âvâzından ħayât-ı câvidânî bulup ‘adem-i izâfiden mertebe-i vücûda rücû‘
idiñüz [II,165b] ⁽¹⁾ ve tâliblei irşâd idüp mahv u fenâ ile benüm vuşlatum yolın
gösterüp ħayât-baħş-ı câvidânî ⁽²⁾ olıñuz. Ve bu beyt-i ħayât-baħşa egerçi kim ekser-i
şurrâh: “Ey mürde-diller! Fenâ sizi ⁽³⁾ cismânî perdesinde ve mâ-sivâ altında ifnâ
eylemiş ve müşâhede-i Raħmânî’den dūr itmiş; ⁽⁴⁾ dostuñ âvâzından vücûd-ı ħaķķânî
mertebesine geliñüz.” diyü ma‘nâ virmişler. Lâkin sibâk u siyâķ i‘tibârıyla ⁽⁵⁾ bu
ħaķır-i fūrū-mâye virdügi ma‘nâ enseb fehmi olınur. Zîrâ mürde-diller vücûd-ı
ħaķķânî mertebesine ⁽⁶⁾ nâ’ıl olmaz. Belki mürde-diller dünyâda ve âĥiretde mevtâ
ĥükminindedür. Ammâ muṭlaķâ ba‘ş-ı ħubûr ve yevm-i nuşûr murâd olursa ⁽⁷⁾ bî-
münâsebet olmaz. Ve zamîr-i münîre ħafî olmaya ki erbâb-ı fazîlet Ĥaķ Sübhânehû
ve Te‘âlâ’yı a‘râzdand ⁽⁸⁾ bir şey’ ile vaşf eyleseler, ġaraźları ol ‘araźuñ nihâyeti olur.
Meşelâ Fahr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ⁽⁹⁾ ve sellem buyururlar ki: *İnne rabbekum
ħayyun kerîmun yestahyi min-‘abdihi izâ rafe‘a yedeyhi en yeruddehumâ şifran.*⁴³²²
Pes, istiħyâ ⁽¹⁰⁾ tağayyür ve inkisâr olup cümle-i a‘râzdandır. Bu taķdîrce istiħyâ
kendü ma‘nâsı üzre Ĥaķ Sübhânehû ⁽¹¹⁾ ve Te‘âlâ’ya nisbet olunmaķ sezâ degildir.
Fe-emmâ ‘adem-i ‘aṭâdan istiħyâ, lâ-büdd ‘aṭâ itmegi ⁽¹²⁾ muķtezîdür. Fe-izâ kâne
keźâlik, ‘araź-ı mezburdan ġaraź ġâyet-i istiħyâ olan ⁽¹³⁾ ‘aṭâ ma‘nâsıdır. Keźâlik,

⁴³²¹ “Yeryüzünde bulunan her canlı yok olacak, ancak azamet ve ikram sahibi Rabbinin zâtı bâķi kalacak.” (Rahman 55/26, 27)

⁴³²² “Sizin Rabbiniz (bütün varlıkların hayat kaynağı olup ebedî ve hakiki hayat sahibi olan) Hayy ve (cömertliği nihâyetsiz derecede bol olan) Kerîm’dir. Bir kulu elini kaldırıp ondan istekte bulunduğı zaman ona karşılık vermemekten hayâ eder.” Bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, C. 5, s. 483-484 (K. el-Vitr, 23. Bâb, 1488 numaralı hadis); İbn Mâce, **Sünen**, C. 10, s. 60 (Kitâbu’d-Duâ, 13. Bâb, 3865 numaralı hadis).

Ḥaḳḳ'a āvāz nisbet olunmak daḥı a' rāzdan olmağ-ıla ⁽¹⁴⁾ ma' nā-yı zāhirisi murād olmayup belki āvāzdan murād ismā'-i kelām ve tefhīm-i merāmdur ki ⁽¹⁵⁾ bāng ü āvāzuñ ğāyetidür. Ve kelām-ı İlāhī ğayr-ı maḥlūḳ ve āvāz u bāngden münezzeh iken ⁽¹⁶⁾ 'abd-i mü'min kırā'at eyledükde bāng ü āvāz ile muttaşif olup yine aña kelāmu'llāh dinilür. ⁽¹⁷⁾ Pes, vaḥdet-i muṭlaḳada olan enbiyā vü evliyānuñ daḥı kelimāti tilḳā'-i nefsdan ⁽¹⁸⁾ olmayup vaḥy-i Rabbānī ve ilhām-ı Sübhānī ile olmağ-ıla anlaruñ kelāmına daḥı ber-müceb-i: ⁽¹⁹⁾ “Ve bī yenṭıḳu,”⁴³²³ nuṭḳ-ı Ḥaḳ'dur dinilür. Fe-li-hāzā kāşif-i esrār-ı Kirdgār, Ḥazret-i ⁽²⁰⁾ Ḥudāvendgār buyururlar ki:

Muṭlaḳ ān āvāz ḥod ez-şeh buved

İḥyā'-i emvāt ⁽²¹⁾ eyleyen āvāz ḥod muṭlaḳā şāhdandır.

Gerçi ez-ḥulḳūm-i 'Abdu'llāh buved (1962)

⁽²²⁾ “‘Abdu'llāh”dan murād Fahr-i 'Ālem'dür, ya'nī egerçi bi-ḥasebi'z-zāhir 'Abdu'llāh'uñ ḥulḳūm u dehānındandır. *Kemā ḳāle 'Aleyhi's-selām:* ⁽²³⁾ *İnne'llāhe yekūlu'l-ḥaḳḳa 'alā-lisāni 'abdihi.*⁴³²⁴ *Ve ḳāle 'Aleyhi's-selām: İnne'llāhe yenṭıḳu 'alā-*⁽²⁴⁾ *lisāni 'Umerin.*⁴³²⁵ Şadaḳa Rasūlu'llāh. Ḥāşıl-ı kelām, mertebe-i lâ-ta' ayyün ve ğaybü'l-ğaybda ⁽²⁵⁾ elfāz u ḥurūf ve terākīb ü kelimāt ta' ayyüninden ve ḳuyūd-ı luġāt u elsineden ⁽²⁶⁾ 'arī olan muṭlaḳ ma' nā egerçi kim şahş-ı mu' ayyen ve ḥurūf u elfāz ile ⁽²⁷⁾ muḳayyed olan 'abdu'llāhuñ lisān u dehānından şudür ider; lâkin 'abd-i mezbūr ḳayd-ı vücūd-ı vehmiden muṭlaḳ olmağ-ıla andan zuhūr iden, kelām-ı Ḥaḳ'dur [II,166a] ⁽¹⁾ dimekdür. Ve İştılāḥāt-ı Ḳāşānī'de ve şerhinde “‘**abdu'llāh**” şol 'abd-i eḥaşş-ı ḥavāşdur ki Allāh Sübhānehü ⁽²⁾ ve Te'ālā fenā fi'llāh ve beḳā bi'llāhda cemī'-i esmā'-i zātiyye vü vaşfiyye vü fi'liyye ile aña tecellī ider. Ve 'abd-

⁴³²³ “Benimle konuşur (konuşması benim rızām çerçevesinde olur).” Bkz. Tirmizî, *Nevâdiru'l-Usûl*, C. 4, s. 69.

⁴³²⁴ “Hz. Peygamber'in buyurduğu gibi: Muhakkak ki Allah, gerçeği kulunun lisânı üzerinden söyler.” Ankaravî'de de aynı beytin şerhinde yer alan bu rivâyetin kaynağı tespit edilememiştir. Bkz. Taştan, a.g.t., s. 775 (1959. beyit).

⁴³²⁵ “Hz. Peygamber şöyle buyurdu: Muhakkak ki Allah, Ömer'in dili üzerinden konuşur (Ömer, Allah'ın rızâsına muhâlif söz söylemez).” Bu rivâyet tespit edilememekle birlikte bazı kaynaklarda: “Allah, Ömer'in dilinde ve kalbinde hakkı yarattı.” anlamında bir hadis görülmektedir. Bkz. Tirmizî, *Sünen*, C. 6, s. 240-241 (menkabe/biyografi babları, 46. Bâb, 3927 numaralı hadis); Heysemî, *Mecmau'l-Bahreyn*, C. 6, s. 245.

i mezbûr ⁽³⁾ ism-i a‘zam olan kelime-i celâle ile mütehaqqık ve cemî‘-i şîfât-ı Hâk ile muttaşîf olduğı-çün Hâk Tebâreke ⁽⁴⁾ ve Te‘âlâ’nuñ ‘ibâdında maķâmen erfa‘ ve şânen a‘lâ andan evlâ bir ‘abdi dağı yokdur. Fe-li-hâzâ ⁽⁵⁾ ism-i ‘abdu’llâh hâtemü’l-enbiyâ ve senedü’l-evliyâ Hâzret-i Muḥammedü’l-Muştafâ ‘aleyhi min-şalavâti’llâhi’l-evfâya ⁽⁶⁾ muḥtaşş olup Hâk Celle ve ‘Alâ, Kitâb-ı Kerîm’inde “Ve ennehû lemmâ kâme ‘abdu’llâhi yed‘ûhu.”⁴³²⁶ buyurdi. ⁽⁷⁾ İmdi ism-i mezbûr ḥaķîkatde şefî‘ü’l-ümem Hâzret-i Faḥr-i ‘Âlem şalla’llâhu ‘aleyhi ve selleme maḥşûşdur. ⁽⁸⁾ Ve ol ser-efrâz-ı küllüñ şerî‘at-ı muṭahhara ve sünnet-i seniyyesine mütâba‘at ile vereşe ⁽⁹⁾ vü ḥulefâsından olan aķṭâb içün ism-i mezbûr bi’t-tebe‘iyyeti ve’l-fer‘iyyeti ıtlâķ olunur. ⁽¹⁰⁾ Aķṭâb-ı mezbûre dağı gerek ḳuṭbu’l-aķṭâb ve gerek ḳuṭbu’l-ebdâl ve ḳuṭbu’l-evtâd ve gerekse ⁽¹¹⁾ ḳuṭbu’r-ricâl ve fırâķ-ı aķṭâbdan her ķangısı olur ise olsun. Zirâ ḥaķîkat-i külliyye ve ‘ayniyye-i ⁽¹²⁾ şâbite ve vaḥdet-i zâtiyye ve eḥadiyyet-i cem‘iyye cemî‘-i enbiyâ vü evliyânun ḥaķâ’ıķı üzerine müteḳaddimedür. ⁽¹³⁾ Pes, envâr-ı velâyet ü nübüvvet andan tele’lû’ idüp ğayrına ḥaķîkat-i Muḥammediyye ve rûḥ-ı Aḥmediyye’den ⁽¹⁴⁾ ifâza olınmışdur. *Ve in utliķa ‘alâ-ġayrihi mecâzen li’ttişâfi kullu ismin min-esmâ’ihi, bi-cemî‘ihâ bi-ḥukmi’l-vâḥidiyyeti* ⁽¹⁵⁾ *vâḥidiyyetu cemî‘i’l-esmâ’i. Ve ķâle’s-şâriḥu’l-fâḍilu, yekûnu zâlike mecâzen li-ittişâfi* ⁽¹⁶⁾ *kullu ismin min-esmâ’ihi’z-zâtiyyeti beli’l-fi‘liyyeti beli’l-âsâriyyeti’l-kevnîyyeti, bi-cemî‘ihâ bi-ḥukmi’l-vâḥidiyyeti,* ⁽¹⁷⁾ *ey bi-ḥukmi ittiḥâdi kullu vâḥidin min-cemî‘i’l-esmâ’i fi-hâzihî’l-ḥaḍrati min-ḥayşu ennehâ ‘aynu’z-zâti* ⁽¹⁸⁾ *ḥaķîkaten, ve kezâ yettaşifu kullu ismin bi-cemî‘ihâ bi-ḥukmi eḥadiyyeti’l-esmâ’i ey bi-cem‘iyyetiha’l-vaḥdâniyyeti* ⁽¹⁹⁾ *ve hey’etiha’l-ferdâniyyeti, ve hâza’l-ḥukmu cârin fi’t-ta‘ayyunâti’l-kevnîyyeti’l-kulliyyeti ve’l-cuz’iyyeti.* ⁴³²⁷ ⁽²⁰⁾ İmdi ey

⁴³²⁶ “Allah’ın kulu (Muhammed s.a.v.), O’na yalvarmaya (ibadet etmeye) kalktığı zaman, onun etrafında neredeyse üstü üste yığılıyorlardı.” (Cinn 72/19, nâkis iktibas)

⁴³²⁷ “(Abdullah ismi) O’nun (Hz. Peygamber) dışındakiler için, (Hakk’ın) bütün esmâsının birliğinin hükmü ile esmâsının her bir ismiyle sıfatlanması için mecâzen kullanılır. Faziletli şâriḥ şöyle demiştir: Vaḥdâniyet hükmüyle; yani bu (ilâhî) makâmda bütün isimlerin (esasen) bir olması (biri ifade etmesi) yönüyle; (Allah’ın) zâtî isimlerinin, hatta fiili isimlerinin ve kevnî esmâsının her bir ismiyle vasıflanması için (abdullah ismi) mecâzen kullanılır. Öyle ki onlar (isimler), hakiki mânâda zâtın aynıdır (zâtı gösterir). Aynı şekilde her bir isim bütün isimlerle, esmânın birliği hükmüyle; yani

maḥrem-i ḥarīm-i cemāl ve enīs-i hem-dem-i ḳurb-ı vişāl! İştılâḥât-ı ehl-i keşf ü şühûdda ⁽²¹⁾ “‘abdu’llâh” ismi kimüñ olduḡın bildünse, ol bedr-i dücâ ve mihr-i ḳubbe-i vefâ, mu‘allâ vü müzekkâ ⁽²²⁾ ve mücellâ vü muşaffâ mütemekkin-i müttekâ-yı “kâne li’llâhi”⁴³²⁸ ve müşâhid-i şâhid-i “Men kâne li’llâhi kâne’llâhu lehü.”⁴³²⁹ ve şadr-nişîn-i ⁽²³⁾ şuffe-i: “Lâ-yezâlu ‘abdi yetekarrabu ileyye bi’n-nevâfili ḥattâ uḥibbehü.”⁴³³⁰ ve mazḥar-ı sırr-ı “Fe-izâ aḥbebtuhü kuntu lehü sem‘ahü ⁽²⁴⁾ ve başarahü ve yedehü ve lisānehü”⁴³³¹ ve muḥâṭab-ı şerîfi “Ve mâ rameyte iz rameyte ve lâkina’llâhe ramâ;”⁴³³² a‘nî ḥabīb-i Ḥudâ ⁽²⁵⁾ Muḥammedü’l-Muşţafâ ‘aleyhi min-şalavātu’llâhi’l-evfānuñ âvâz-ı dil-nüvâz ve nuṭṭ-ı çâre-sâzı ⁽²⁶⁾ kelâm-ı Rabbānî ve vahy-i Sübhānî olup vâriş-i ḥaḳîḳatleri olan evliyâ vü aşfiyâ daḡı ⁽²⁷⁾ aña teba‘iyyet ile nuṭṭ-ı Ḥaḳ söyledüklerine ref‘-i şekk ve def‘-i şübhe idesin, nitekim Ḥazret-i Mevlânâ [II,166b] ⁽¹⁾ bir maḥalde daḡı buyururlar ki; **M:**

Gerçi Ḳur’ân ez-leb-i peygamberest
Her ki gûyed Ḥaḳ ne-guṭt ü kâfirest⁴³³³

⁽²⁾ Pes Ḥaḳ Sübhānehü ve Te‘âlâ ol ‘abdu’llâh ile müsemmâ olan ‘abd-i eḥaşşına ḳurb-ı nevâfilde ḥiṭâb ⁽³⁾ idüp:

Gufte ü-râ men zebân u çeşm-i tû

Aña dimiş ki ben senüñ dîde vü lisānıñum;

⁽⁴⁾ **Men ḥavâs u men riżâ vu ḥişm-i tû (1963)**

vahdâniyetin bütünlüğüyle ve ferdâniyetin keyfiyetiyle vasıflanır. Bu hüküm, küllî ve cüz’î kevnî taayyünlerde (varlığa dâir oluşumlarda) cereyân eder.”

⁴³²⁸ “Allah için oldu.”

⁴³²⁹ “Kim Allah için olursa Allah da onun için (onun yanında) olur.” Bu söz *Tefsîr-i Kebîr*’de kime âit olduḡu belirtilmeden bir vecize gibi zikredilmiştir. Bkz. Râzî, *Tefsîr-i Kebîr*, C. 19, s. 316.

⁴³³⁰ “Kulum bana nâfile ibadetlerle yaklaştırmaya devam eder, sonunda sevgime erer.” Bkz. Buhârî, *Sahîh*, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

⁴³³¹ “Onu bir sevdim mi artık onun işittiḡi kulaḡı, gördüḡü gözü, tuttuḡu eli, konuştıḡu dili olurum.” İfâdelerde farklar olmakla birlikte bu anlamı ihtiva eden iki hadîs-i kudsî için bkz. Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, C. 4, s. 69; Buhârî, *a.g.e.*, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis).

⁴³³² “Attuḡın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfal 8/17, nâkıs iktibas)

⁴³³³ “Kur’ân, Peygamber’in dudaḡından aktarılmıştır; fakat onu Allah’ın söylemediḡini iddia eden, kâfirdir.” *Mesnevi*’nin 4. defterinin 2139. beytidir. Bkz. Celâleddîn er-Rûmî, *a.g.e.*, C. 4, s. 727.

Ve esmâ vü şîfâtumla ben senüñ havâssuñda zühûr itmişüm ⁽⁵⁾ ve ben senüñ rızâ vü hışmıñum. *Ve men eḥabbeke fe-ḳad eḥabbenî, ve men ebḡaḡake fe-ḳad ebḡaḡadenî.*⁴³³⁴

(6) **Rev ki bî-yesma‘ u bî-yubşir tuyî**

Ey serv-i bâḡ-ı ḳurbet ve tezer ü nişîmen-i vaḥdet! Vereşse vü etbâ‘ uñla ⁽⁷⁾ ḥırāmân ol ki “Fe-bî yesme‘ u ve bî yubşiru ve bî yebtişu ve bî yentîḳu.”⁴³³⁵ sensin.

Sir tuyî çî cāy-i şāḥib-sir tuyî (1964)

(8) Ya‘nî me‘āl-i kelām: “Şāḥib-i sır sensin. Ne şāḥib-i sırır maḥallidür; belki ‘ayn-ı sır sensin. *Kemā ḳāle* ⁽⁹⁾ ‘*Aleyhi’s-selām fi’l-ḡadişî’l-ḳudsiyyi: “Ve’l-insānu sirrun min-esrârî.”* *Ve ḳāle “El-insānu sirrî”*⁽¹⁰⁾ *ve ene sirruhû.*”⁴³³⁶ ‘**Aṭṭār.**⁴³³⁷

Tuyî vāşil der-în devr-i zamāne
Tu ḡāḥî bûd der-ḡod cāvidāne⁴³³⁸

(11) Men āverdem tu-rā ez-behr-i dîdār
Men u dîdār-ı dîd-i ḡod ḡarîdār⁴³³⁹

Menem tû tû menî pîrāyegî men
Merā der-dîd-i dîdet pîşegî men⁴³⁴⁰

Men u tû tû men u her dū yekîem
Numûde ḡod numûde bî-şekîem⁴³⁴¹

(12) Be-cuz men me’nger u der-ḡod nazar kun

⁴³³⁴ “Seni seven beni de sevmiş olur; sana buḡzeden bana da buḡzetmiş olur.” Hz. Peygamber’in bu sözü Hz. Ali için söylediği rivâyet edilmektedir. Bkz. Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehebî, *Mîzânu’l-İ’tidâl fi-Nakdi’r-Ricâl*, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, 1963, C. 3, s. 586; İbn Kesîr, *Câmiu’l-Mesânîd*, thk. ve neşr: Abdulmu’tî Emin Kal’acî, C. 11, s. 529.
⁴³³⁵ “Benimle işitir, benimle görür, benimle tutar ve benimle konuşur.” Bkz. Tirmizî, *Nevâdiru’l-Usûl*, C. 4, s. 69; Buhârî, *Sahîh*, C. 14, s. 6424 (kitâbu’r-rikâk, 38. Bâb, 89 numaralı hadis). İfadelerde farklar olmakla birlikte iki rivâyet de bu anlamı içermektedir; fakat lafzen *Nevâdiru’l-Usûl*’deki rivâyete daha yakındır.

⁴³³⁶ “Hz. Peygamber’in hadîs-i kudside dediği gibi: (Allah şöyle buyurdu): ‘İnsan benim sırlarımdan bir sırdır.’ Yine (başka bir hadîs-i kudside Allah) buyurdu ki: ‘İnsan benim sırrım, ben de onun sırrıyım.’ Bu metinler hadis kaynaklarında tespit edilememiştir. Tasavvufî kaynaklarda bu anlamda metinler mevcuttur. Örnek olarak bkz. Abdülkadir Geylânî, *Sırru’l-Esrâr: Sırların Sırrı*, Çev. Mehmet Eren, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2006, s. 31, ayrıca bkz. s. 55.

⁴³³⁷ *Cevherü’z-zât*’ta tespit edilmiştir. İlk beyit, “Der-İmâmet-i Emîrû’l-Mü’minîn ...” başlıklı kısmında, diğerleri ise hemen akabinde gelen “Der-Münâcât Kerden-i Pîr...” başlıklı bölümde yer almaktadır. Bkz. *Cevherü’z-zât*, C.1, (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org> 10 Nisan 2018.

⁴³³⁸ “Sen bu zamana ulaştın; (fakat esâsen) sen ölümsüzlüğe kavuşmak isterdin.”

⁴³³⁹ “Ben sana sevgilinin payından getirdim. Bana ve kendi görünüşünün güzelliğine alıcı oldun.”

⁴³⁴⁰ “Ben senim, sen de bensin ve benim süsüsün. Senin gözlerinde kendimi izlemeyi alışkanlık edindim.”

⁴³⁴¹ “Ben ve sen, sen ve ben ikimiz biriz. (Tecellilerle) kendini göstermiş (ve) görünmüş; şüphem yok.”

Be-cuz men dūr bāş ez-ḥod be-der kun⁴³⁴²

Merā bīn u be-cuz men hīç me'nger

Çu men bāşem be-dil ten hīç me'nger⁴³⁴³

(13) Hāşıl-ı merām Haḫ Sūbhānehū ve Te'ālā ḥabībine dir ki: “Ḥabībüm, sırr-ı icād-ı ḥalāyık ve maḥbūb-ı Hażret-i Ḥālık sensin. (14) Bizüm nā-maḥrem-i ḥarīm-i cemālīmüz olan anlardır ki senün ḥaḳıḳatün müşāhedesinden maḥrūm olalar. (15) Ve şāḥib-i serā-perde-i vişālīmüz daḡı anlardır ki senün ḥaḳıḳatün görüp maḥbūbiyyetün ma'lūm idineler. (16) Pes, sen bizüm sırr-ı nihānımız ve şem'-i şebistān-ārāmuzsın ve cümle-i aşḫāb-ı esrār senün tufeyl (17) ü peyrevānuñdur. Āh eyyühe'l-müşṭākün bi-cemāli kemāli Ḥabību'llāh! Rūşen-çeşm-i cān olanlara 'ıyāñdur ki (18) ḳavl-i Kerīm-i “le-'amruke”⁴³⁴⁴ Hażret-i Muştafā'nuñ tācı, “ve libāsu't-taḳvā”⁴³⁴⁵ Muḥammed 'aleyhi's-selāmuñ dībācıdır. “Ve'rke'ū me'a'r-rāki' in”⁴³⁴⁶ sırr-ı mübāreki, “İnnemā yeteḳabbelu'llāhu (19) mine'l-mutteḳıne”⁴³⁴⁷ sırr-ı laṭıfidür. Ve daḡı: “Lā-tescudū li's-şemsi ve lā-li'l-ḳameri”⁴³⁴⁸ cebhe-i ḳamer-ṭal'atıdır. Ve İslām-ı Muḥammedī: “İnne'd-dīne (20) 'inda'llāhi'l-İslām.”⁴³⁴⁹ Ve çeşm-i Aḥmedī: “Mā zāḡa'l-başaru ve mā ṭaḡā.”⁴³⁵⁰dur. Ve gūş-ı pür-hūşı “Ve izā

⁴³⁴² “Benden başkasına bakma ve kendine bak! Benden başkasından uzak dur (ve) kendinden uzaklaştı.”

⁴³⁴³ “Bana teveccüh göster ve benden başkasını görme! Gönülde mâdem ben varım, başka kiçbir bedene bakma.”

⁴³⁴⁴ “(Resûlüm!) **Hayatın hakkı için** onlar, sarhoşlukları içinde bocalıyorlardı.” (Hicr 15/72, nâkıs iktibas)

⁴³⁴⁵ “Ey Âdem oğulları! Size ayıp yerlerinizi örtecek giysi, süslenecek elbise yarattık. **Takvâ elbisesi** ise, işte o daha hayırlıdır. Bunlar Allah'ın âyetlerindendir. Belki düşünüp öğüt alırlar (diye onları indirdi).” (A'raf 7/26, nâkıs iktibas)

⁴³⁴⁶ “Namâzı tam kılın, zekâtı hakkıyla verin, **rükû edenlerle beraber rükû edin.**” (Bakara 2/43, nâkıs iktibas)

⁴³⁴⁷ “Onlara, Âdem'in iki oğlunun haberini gerçek olarak anlat: Hani birer kurban takdim etmişlerdi de birisinden kabul edilmiş, diğerinden ise kabul edilmemişti. (Kurbanı kabul edilmeyen kardeş, kıskançlık yüzünden), ‘Andolsun seni öldüreceğim.’ dedi. Diğer de ‘**Allah ancak takvâ sahiplerinden kabul eder.**’ dedi.” (Mâide 5/27, nâkıs iktibas)

⁴³⁴⁸ “Gece ve gündüz, güneş ve ay O'nun âyetlerindendir. Eğer Allah'a ibadet etmek istiyorsanız, **güneşe de aya da secde etmeyin.** Onları yaratan Allah'a secde edin!” (Fussilet 41/37, nâkıs iktibas)

⁴³⁴⁹ “**Allah nezdinde hak dîn İslam'dır.** Kitap verilenler, kendilerine ilim geldikten sonradır ki aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler. Allah'ın âyetlerini inkâr edenler bilmelidirler ki Allah'ın hesabı çok çabuktur.” (Âl-i İmran 3/19, nâkıs iktibas)

⁴³⁵⁰ “Gözü kaymadı ve sınırı aşmadı.” (Necm 53/17)

semi‘u’l-lağve a‘rađū ‘anhu”dur.⁴³⁵¹ Ve hūş-ı pür-cūş: “Tenāmu ‘aynāye ve lā-
⁽²¹⁾yenāmu qalbī.”⁴³⁵² qavlidür. Āh kim: “Fe-tebāreka’llāhu ahsenu’l-hālīkīn.”⁴³⁵³
zāhiri, “İnne raḥmeta’llāhi qarībun ⁽²²⁾ mine’l-muḥsinīn.”⁴³⁵⁴ bātınidur. “Fe-revḥun ve
reyḥānun”⁴³⁵⁵ meşāmı, “Ve sebbihūhu bukraten ve eşilā.”⁴³⁵⁶ şubḥ u şamıdur. ⁽²³⁾
“Sīmāhum fī-vucūhihim”⁴³⁵⁷ vech-i mükërremi “Ve’l-kāzīmīne’l-ğayza ve’l-‘āfīne
‘ani’n-nāsi.”⁴³⁵⁸ ⁽²⁴⁾ hulk-ı ‘azīmidür. “Lā-yağteb ba‘ḍukum ba‘ḍan.”⁴³⁵⁹ lisān-ı şerīfī,
“Kulū mimmā fī’l-arđi ḥalālen ṭayyiben.”⁴³⁶⁰ ⁽²⁵⁾ dehān-ı laṭīfidür. “Saḳāhum
rabbuhum”⁴³⁶¹ cür‘ası ve cām-ı lām-ı “Lī ma‘allāhi vaḳtun.”⁴³⁶² cezbesidür. ⁽²⁶⁾

Kāsım:⁴³⁶³

Ey pertev-i cemāl-i İlāhī çi gūyemet
V’ey feyz-i fazl-i nā-mutenāhī çi gūyemet⁴³⁶⁴

H̄āhem zi-luṭf-i vucūd-i tu şukrī kunem edā
⁽²⁷⁾ Ān hem zi-cūdetest İlāhī çi gūyemet⁴³⁶⁵

⁴³⁵¹ “Onlar, boş söz işittikleri zaman ondan yüz çevirirler ve: Bizim amelleriniz bize, sizin amelleriniz size. Size selām olsun. Biz kendini bilmezleri (arkadaş edinmek) istemeyiz, derler.” (Kasas 28/55, nâkıs iktibas)

⁴³⁵² “Gözlerim uyur; ama kalbim uyumaz.” Hadisin tamamı için bkz. Buhârî, **Sahîh**, C. 7, s. 3349 (kitâbu’l-menâkıb, 24. Bâb, 76 numaralı hadis); Müslim b. el-Haccâc, **Sahîh**, C. 2, s. 379 (kitâbu salâti’l-musâfirîn ve kasrihâ, 17. Bâb, 125 numaralı hadis).

⁴³⁵³ “Sonra nutfeyi alaka (aşılannmış yumurta) yaptık. Peşinden alakayı bir parçacık et hâline soktuk. Bu bir parçacık eti kemiklere (iskelete) çevirdik, bu kemikleri etle kapladık; sonra onu başka bir yaratılışla insan hâline getirdik. **Yapıp yaratanların en güzeli olan Allah pek yücedir.**” (Mü’minun 23/14, nâkıs iktibas)

⁴³⁵⁴ “İslah edilmesinden sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. **Muhakkak ki iyilik edenlere Allah’ın rahmeti çok yakındır.**” (A’raf 7/56, nâkıs iktibas)

⁴³⁵⁵ “**Artık (ona) rahatlık, hoş bir rızık ve Naîm cenneti (vardır).**” (Vâkıa 56/89, nâkıs iktibas)

⁴³⁵⁶ “O’nu, sabah akşam tesbih edin.” (Ahzab, 33/42). Nüşhada “eşilen” yerine “aşıyın” yazılmıştır. Bu kısmın Meryem sûresinin 11.âyetiyle karıştığı anlaşılmaktadır. Yukarıya düzeltilerek kaydedilmiştir.

⁴³⁵⁷ “Onların yüzlerindeki alâmetleri” (Fetih 48/29, nâkıs iktibas)

⁴³⁵⁸ “O takvâ sahipleri ki bollukta da darlıkta da Allah için harcarlar; **öfkelerini yutarlar ve insanları affederler.** Allah da güzel davranışta bulunanları sever.” (Âl-i İmran 3/134, nâkıs iktibas)

⁴³⁵⁹ “Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının; çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusûrunu araştırmayın. **Bazılarınız bazılarınızın gıybetini yapmasın.** Biriniz ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanır mı? İşte bundan tiksindiniz. O hâlde Allah’tan korkun. Şüphesiz Allah, tevbeyle çok kabul edendir, çok esirgeyicidir.” (Hucurat 49/12, nâkıs iktibas)

⁴³⁶⁰ “Ey insanlar! **Yeryüzünde bulunanların helal ve temiz olanlarından yiyein**, şeytanın peşine düşmeyin; zîrâ şeytan sizin açık bir düşmanınızdır.” (Bakara 2/168, nâkıs iktibas)

⁴³⁶¹ “Rableri onlara içecek sundu.” (İnsan -Dehr- 76/21, nâkıs iktibas)

⁴³⁶² “Benim Allah’la öyle bir vaktim vardır ki...” Metnin tamamı için 246b varagında da yer alan aynı rivâyetin iktibas kısmındaki dipnot açıklamasına mürâcaat ediniz.

⁴³⁶³ Bu gazel şâirin Dîvânında da mevcuttur. Bkz. Kāsım-ı Envâr, **a.g.e.**, s. 106.

⁴³⁶⁴ “Ey İlâhî güzelliğın nuru! Sana ne diyeyim? Ey sonsuz lütfun bereketi! Sana ne söyleyeyim?”

Ger kâ'inât haşm şevd ez-kesî çi bâk
Ey cân u dil tu puşt u penâhî çi güyemet⁴³⁶⁶

[II,167a] ⁽¹⁾

Vaşf-i tu ber-şahîfe-i dilhâ nuvişteend
Bâlâ-ter ez-sefid u siyâhî çi güyemet⁴³⁶⁷

(2) Hayrân şudest cân u dil-i ' âşıkân tu-râ
Ne'snâhte kesî be-kemâhî çi güyemet⁴³⁶⁸

Gâhî be-ğamze 'î reh-i şad kârvân zenî
Geh murşid-i tarîkat-i râhî çi güyemet⁴³⁶⁹

(3) Cân h'âstî zi-Kâsim-i bî-çâre ey şanem
Cânâ gedâ-yi tu'st u tu şâhî çi güyemet⁴³⁷⁰

Pes, ey tâlib-i kurb-ı ⁽⁴⁾ civâr-ı Rabbânî! Çünkü Resûlü's-sağaleyn ve Seyyidü'l-kevineyn 'aleyhi şalavâtu'llâhi ve selâmuhûya ⁽⁵⁾ teba' iyyet ile sen dağı tahşîl-i kurb-ı nevâfil cyleyesin, cânib-i kudsi ulûhiyyetden saña bu vechle ⁽⁶⁾ hitâb-ı ' izzet olur ki:

Çun şudî men kâne li'llâh ez-veleh

Çünkü sen veleh ⁽⁷⁾ ü hayretünden "men kâne li'llâhi" olan ' ibādum zümresine dâhil olduñ.

Men tu-râ ⁽⁸⁾ bâşem ki kâne'llâhu leh (1965)

Ben dağı senün için olurum ki "Men kâne li'llâhi kâne'llâhu leh." ⁴³⁷¹ ⁽⁹⁾ hadîş-i şerîfi bu ittiḥâddan haber vermişdür. Ey maḥrem-i ḥarîm-i celâl ve hem-dem-i nesîm-i ⁽¹⁰⁾ kurb-ı vişâl! ' Abd-i ḥaş-ı İzid-i Müte'âl, Mevlânâ-yı nîk-ḥişâl, ' azzema'llâhu rûḥehü ⁽¹¹⁾ bi'l-fazli ve'l-iclâl, "men kâne li'llâh ez-veleh" diyüp hayret ü velehden

⁴³⁶⁵ "Senin lütfunla (sana lâyük olduğun) şükrünü edâ etmek istiyorum. İlâhî! O da senin cömertliğindendir (şükrüm de senin lütfundur). Ne diyeyim sana?"

⁴³⁶⁶ "Eğer kâinat birine düşman olursa niçin korkulsun? Ey can ve gönül! Sen benim dayanağımsın; ne diyeyim sana (seni nasıl ifade edeyim)?"

⁴³⁶⁷ "Vasfını gönüller sayfasına yazmışlardır. Siyahtan ve beyazdan daha yücesin, ne diyeyim sana?"

⁴³⁶⁸ "Âşıkların can ve gönlü sana hayrân olmuştur; (fakat) hiçkimse (seni) olduğun gibi tanıyamamıştır. Ne diyeyim sana?"

⁴³⁶⁹ "Bazen bir yan bakışınla yüz kervanın yolunu kesersin bazen de bir yolcunun yol göstericisisin; ne diyeyim sana?"

⁴³⁷⁰ "Ey sevgili! Çâresiz (zavallı) Kâsim'dan canını istersin. Canlar senin kölendir, sen de sultansın; ne diyeyim sana?"

⁴³⁷¹ "Kim Allah için olursa (onun istekleri doğrultusunda yaşarsa) Allah da onun için olur (ona yardım eder)." Bkz. Râzî, **Tefsîr-i Kebîr**, C. 19, s. 316. Bu eserde hadis olduğuna dâir bir bilgi bulunmayıp bir vecîze gibi zikredilmiştir.

Allâh için ⁽¹²⁾ olan kimesne ile ne ma‘nâya işâret buyurmuşlardır zevk itdün mi ve evşâf-ı ⁽¹³⁾ mezbûre kimlerün şânına şâdıkdur bildün mi? **Ķâsım-ı Envâr:**⁴³⁷²

Kâne li’llâh guft u kâne’llâhu leh
Vaşf-i mestân-i tarîkat der-veleh⁴³⁷³

Ya‘nî ez-mestî-i ĥod fânî bi-bâş
Ba‘d ez-în ĥûş rev ki rûşen geşt reh⁴³⁷⁴

Râh rûşen şud zi-feyz-i âfitâb
Reng-i zulmet reft bâ-rûy-i siyeh⁴³⁷⁵

Çelçele bi-nişest şüfî reh ne-yâft
Celcele bihter bûd z’ân çelçeleh⁴³⁷⁶

Ĥâne vâperdâz ez-ğayr-i ĥabîb
Dûr ez-inşâfest yâr-i deh-dileh⁴³⁷⁷

Remz-i mestân-i tarîkat fehmi kun
Vâ rehân-i cân-râ zi-ğalb-i nâsereh⁴³⁷⁸

Ķâsimî der-zulf-bend-i yâr mând
Ĥûş buved dîvânegân-râ silsileh⁴³⁷⁹

İmdi ma‘lûm ola ki kaçan ‘ibâd-ı pāk-nihâd ⁽¹⁴⁾ a‘mâl-i şâliĥa vü ĥâlîşe ve teveccühât-ı külliyye ile taşfiye-i kulûb ve tezkiye-i ⁽¹⁵⁾ nüfûs eyleyüp mükâşefe-i zevkıyye ve nûr-ı hidâyet-i vehbiyye ebşâr-ı başîretlerin ⁽¹⁶⁾ mükeĥĥel eylese enhâr-ı ‘ulum-ı yakîniyye evdiye-i fehmlerinde câriye ve emvâc-ı biĥâr-ı ⁽¹⁷⁾ ĥikem-i ĥaĥîkiyye ĥalb-i vesî‘-i muşaffâlarında mütelâtime olup ‘âlem-i ĥudsden olan ⁽¹⁸⁾ berâĥîn-i taĥĥîk-i ‘ilmînün ma‘ânîsini idrâk iderler ve Ĥazret-i esmâ’iyyede ‘âlem-i ⁽¹⁹⁾ ulûhiyyetden olan ‘acâ’ib-i esrâr-ı ĥaybînün ĥaĥâ’ik u deĥâ’ikına vâşıl ⁽²⁰⁾ olurlar. Ve bâtınlarında liyâĥ-ı envâr-ı şîfat bâhire olup ‘uĥûl u efkâr ⁽²¹⁾ mütelâşiye olur. Ve

⁴³⁷² Nûshada sahh kaydıyla derkenara yazılmış olan bu gazel, Ķâsım-ı Envâr’ın Dîvânında da mevcuttur. Bkz. Ķâsım-ı Envâr, a.g.e., s. 272.

⁴³⁷³ “(Ķim) Allah’la olursa Allah da onunladır, dedi. Tarîkat yolu sarhoşlarının hayretteki vasfı budur.”

⁴³⁷⁴ “Yani kendi mestliğinde yok olduktan sonra kendine gel ki yolunu aydınlık kaplasın.”

⁴³⁷⁵ “Güneşin feyziyle yol aydınlandı (ve) siyah yüzüyle (birlikte) zulmet rengi yok oldu.”

⁴³⁷⁶ “Süfî çileye oturunca yolunu bulamadı. (Hareket etmek ve) gitmek (kırk gün çileye) oturmaktan daha iyiydi.”

⁴³⁷⁷ “Ev, sevgiliden başkasına kapalıdır; vefâsız sevgili (ise) insaftan uzaktır.”

⁴³⁷⁸ “Tarîkat yolu sarhoşlarının sırrını anla (ve) sahte kalpten canı kurtar.”

⁴³⁷⁹ “Ķâsimî, sevgilinin saçının kıvrımında kaldı. (Zâten) dîvâneler (ancak) o zincirde mutlu olur.”

zevkan ve vicdānen min-ğayrı fikrin ve reviiyyetin bi-ṭarīķı'l-vürūd ⁽²²⁾ lisānlarından hikem ü ma'ārif cereyān ider. Ve bu mertebeden şoñra 'inde'l-vuķū' i ⁽²³⁾ fī-'ayni'l-kıdem zıkr olınan 'ibād-ı havāşşuñ resmleri beķā-bi'llāhda maḥv u maḥķ ⁽²⁴⁾ ve aḥvāl-i ḥadeşān ve şurūf-ı zamānuñ üzerine ķahr u istilā ile ğalebe eyleyen ⁽²⁵⁾ sultān-ı ezeliñ mu'āyenesiyle deryā-yı ebed ve baḥr-i şühūd-ı zātda munṭamıs u ğarķ ⁽²⁶⁾ olup iḥsān-ı havāss ve aḥvāl-i nāsdan ğā'ib ve fezā-yı heyemānda vālih ⁽²⁷⁾ ü ḥayrān olurlar. Pes, ḥālet-i mezbūrede: "El-'abdu ve mā yemlikuhū kāne li-Mevlāhu."⁴³⁸⁰ [II,167b] ⁽¹⁾ ve daḥı "men kāne li'llāhi" ma' nāsı 'ıyān olup Ḥazret-i Ḥaķ ve Feyyāz-ı Muṭlaķ daḥı ber-mūceb-i ⁽²⁾ "kāne'llāhu lehū" reşş-i envār-ı cezebāt ve ifāza-i āşār-ı elṭāf-ı bī-ğāyāt ve ilbās-ı ⁽³⁾ ḥal'-i fāḥire-i esmā vü şıfāt idüp kendü zātına mücellā vü muşaffā bir mir'āt ⁽⁴⁾ ider ve 'abd-i mezbūrdan her ne şudūr ider ise muvāfiķ-ı rızā-yı İlāhī ⁽⁵⁾ olup 'abdūñ anda 'alāķası olmaz. **İbnü'l-Fāriż:**⁴³⁸¹

Ve fī-men bihā verraytu 'annī ve lem-urid
Sivāye ḥala' tu ismī ve resmī ve kunyeti⁴³⁸²

Fe-sirtu ilā-mā dūnehū vaķafe'l-ülā
Ve ḍallet 'uķūlun bi'l-'avā'idi ḍallet⁴³⁸³

Fe-lā-vaşfe lī ve'l-vaşfu resmun kezā
Ke'l-ismi ve'smun fe-in tekenni fe-kenni ev in'at⁴³⁸⁴

Lākin ğāh ta'ayyün ve 'ubūdiyyeti cihetinden ⁽⁶⁾ ve ğāh Haķ Te'ālā rubūbiyyet ve ulūhiyyeti ḥayşıyyetinden 'abd-i mezbūra ḥiṭāb ⁽⁷⁾ idüp buyurur ki;

Geh tuyī güyem tu-rā ğāhī menem

Ey 'abd-i fānī vü kāmīl! Saña ⁽⁸⁾ ğāh sensin dirüm ve ğāhī sen degilsin ve fānīsın, benüm dirüm.

Her çi ⁽⁹⁾ güyem āftāb-i rüşenem (1966)

⁴³⁸⁰ "Kul ve onun sahip oldukları mevlāsına (sahibine) âittir."

⁴³⁸¹ Beyitler metindeki yeri işaretlenip başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır. (Kasîde-i Tâiyye'nin 323-325. beyitleridir. Bkz. Ankaravî, **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi...**, s. 262-263).

⁴³⁸² "Ben ismimi, resmimi ve künyemi bıraktım ve kendi varlığımı onda (sevgilide) gizledim. (Esâsen o bendir; çünkü ben) kendimden başka bir varlığı istemem."

⁴³⁸³ "Ben (kendi benliğimden sıyrılıp Allah'ta fâni olduğum zaman yüceliklere) yürüdüm. Bazı geçici menfaatlere takılıp sapan akıllar (sözde âlimler) ise yollarını kaybettiler."

⁴³⁸⁴ "(Hakiki varlıkta fâni olduğum için) beni tavsif (veya tarif) edebilecekleri herhangi bir vasfım ve varlığım yoktur."

Her ne dir isem âfitâb-ı rûşenüm. Meşelâ; Hâzret-i ⁽¹⁰⁾ Fahr-i Kâ'inât, 'aleyhi ekmelü't-taḥiyyâtı nazar-ı aḡyârdan pûşide kıлмаğ-ıçün gâhî ⁽¹¹⁾ “İnneke lâ-tehdî men aḡbebe.”⁴³⁸⁵ ve gâhî “İnneke meyyitun ve innehum meyyitûn.”⁴³⁸⁶ diyü buyurur. ⁽¹²⁾ Ve gâhî aşḡâb-ı esrâr-ı vaḡdetûñ çeşmlerinde cilve içün “Ve mâ rameyte ⁽¹³⁾ iz rameyte ve lâkina'llâhe ramâ.”⁴³⁸⁷ diyü buyurur. Ve gâhî ḡaḡîḡat-i vaḡdâniyyete işâret ⁽¹⁴⁾ idüp “İnne'llezîne yubâyi' ûneke innemâ yubâyi' ûnâ'llâh.”⁴³⁸⁸ diyü buyurur. **Maḡribî:**⁴³⁸⁹

Âftâb-i vucûd kerd işrâḡ
Nûr-i û ser-te-ser girift âfâḡ⁴³⁹⁰
Ser-furû kerd pertev-i ḡurşîd
Der-tenezzul zi-her deriçe vu tâḡ⁴³⁹¹
Muḡlaḡ âmed be-cânib-i taḡyîd
Geşt taḡyîd-i 'âzim-i iḡlâḡ⁴³⁹²
Derd-i û-râ şarâb şud dermân
Zehr-i û-râ mudâm şud tiryâḡ⁴³⁹³
Âmed eyyâm-i ḡurb-i 'ahd-i vişâl
Reft hengâm-ı bu' d u hecr u firâḡ⁴³⁹⁴
İsm-i ḡod maḡv kun ez-în ḡumâr
Resm-i ḡod ber-tirâş ez-în evrâḡ⁴³⁹⁵
Vaşf-i û-râ me-dân be-ḡîş muzâf
Na' t-i û-râ me-kun be-ḡîş iḡlâḡ⁴³⁹⁶
Hesti-i û-râ buved be-istiḡlâl

⁴³⁸⁵ “(Resûlüm!) Sen sevdiğini hidâyete erdiremezsin; fakat Allah dilediğine hidâyet verir ve hidâyete girecek olanları en iyi O bilir.” (Kasas 28/56, nâkıs iktibas)

⁴³⁸⁶ “Muhakkak ki sen de öleceksin, onlar da ölecekler.” (Zümer 39/30)

⁴³⁸⁷ “Attığın zaman da sen atmadın, fakat Allah attı.” (Enfal 8/17, nâkıs iktibas)

⁴³⁸⁸ “Muhakkak ki sana biat edenler ancak Allah’a biat etmektedirler.” (Fetih 48/10, nâkıs iktibas)

⁴³⁸⁹ Maḡribî’nin bir tercî-i bendinde tespit edilen bu dizeler, metindeki yeri işaretlenip başlığıyla birlikte derkenara yazılmıştır. Şiirin tamamı için bkz. Bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 410-412. Bu çalışmaya göre dizeler sıralı iktibas edilmemiştir, aralarda atlananlar mevcuttur.

⁴³⁹⁰ “Varlık güneşi doğdu ve onun aydınlığı gökyüzünü baştan başa kapladı.”

⁴³⁹¹ “Güneşin ışıkları tevâzu ile her pencere ve kubbeye başını eğdi (her tarafı aydınlattı).”

⁴³⁹² “Baḡlı bulunma yoluna baḡlardan âzâde gelip kurtuluşa gidenin kaydı altına girdi.”

⁴³⁹³ “Onun derdine şarap dermân oldu ve her zaman onun zehrinin panzehiri oldu.”

⁴³⁹⁴ “Kavuşma sözünün günleri yaklaştı; uzaklık, hasret ve ayrılık zamanı bitti.”

⁴³⁹⁵ “Bu sayfadan kendi ismini sil (ve) bu kağıtlardan kendi resmini kazı.”

⁴³⁹⁶ “Onun vasıflarını kendine isnat edebileceğini sanma (ve) onun övgüsünü kendi nefsin için kullanma.”

Nîstî mer-tu-râ be-istihkāk⁴³⁹⁷

Rev zi-aḥlāk-i ḥ'îş fânî şev

Tâ ki Ḥaḡ mer-tu-râ şeved aḥlāk⁴³⁹⁸

Dîde-i dām kun zi-Ḥâlik-i ḥaḡ

Tâ bi-bînî be-dîde-i Ḥallāk⁴³⁹⁹

Ki cuz ü nîst der-serây-i vucûd

Be-ḥaḡîḡat kesî diger mevcûd⁴⁴⁰⁰

Ḥâşıl-ı⁽¹⁵⁾ kelâm;

Her kucâ tâbem zi-mişkât-i demî

Her ḡanda kim bir şâḡib-i nefesüñ mişkâtından dirahşân⁽¹⁶⁾ idüm; -ve ba'z-ı nüshada “zi-mişkâtî demî” vâḡi' olmuştur. Bu taḡdîrce ma'nâ bu vechle olur ki “Her ne mazhara ki⁽¹⁷⁾ tecellî idüp bir mişkâtıdan bir dem tâbân olam”-;

Ḥal şud ân-câ muşkilât-i 'âlemî (1967)

Ol maḡalde ve ol ḡinde 'âlemiyânüñ⁽¹⁸⁾ cemî' -i müşkilâtı ḡall olur. beyt:

Te'âla'llâḡ ḡadîmî k'ü be-yek dem

Kuned âḡâz u encâm-i du 'âlem⁴⁴⁰¹

Ḥâşıl-ı kelâm, benüm⁽¹⁹⁾ nûr-ı cezebât ve 'aks-i tecelliyâtum her ḡanḡı mişkât-ı ḡalbde pertev iderse, bir nefesüñ içinde ol 'abd-i müncezibüñ⁽²⁰⁾ ḡalbinde iki cihân müşkilâtından bir müşkil ḡalmayup bi-ḡayri su'âl ü cevâbin ḡall olur. Erbâb-ı 'ışḡa rûşendür ki⁽²¹⁾ mürşid-i kâmilüñ ḡuzûrına varmazdan evvel ḡâlibüñ ba'z-ı su'âl idecek müşkilâtı olmaḡ-ıla su'âl itmek niyyeti ile⁽²²⁾ ḡuzûr-ı sa'âdetine varduḡda bir deme vâşıl olur ki nûr-ı cezebât ve tecellî-i zât u şıfât⁽²³⁾ zâḡir ü bâḡının yek-reng-i vaḡdet idüp aşlâ müşkili ḡalmaz ve su'âl ideceḡi ḡâtırına gelse⁽²⁴⁾ muḡaddemâ olan ḡâtırasından şerm-sâr olur. Zîrâ ḡâlet-i mezbûrede 'abd-i mezbûrüñ ḡalbinde⁽²⁵⁾ 'ilm-i evvelîn ü âḡirîn nokḡa-i maḡabbet ve tecellî-i vaḡdetde cem' olup nuḡûş-ı keşerât

⁴³⁹⁷ “Onun varlığı hiçbir şeye baḡlı deḡildir; (baḡlılık ve) yokluk ise sana lâyıktır.”

⁴³⁹⁸ “ḡit (ve) kendi aḡlâkında fânî ol! Böylece Allah seni aḡlâklı kılar.”

⁴³⁹⁹ “Halkın yaratıcısına gözünü yum (kendini Allah'a teslim et) ki yaratıcının gözüyle göresin.”

⁴⁴⁰⁰ “Varlık sarayında ondan başkası yok. Gerçekten de mevcut başka bir kimse yok.”

⁴⁴⁰¹ “İki cihânın başını ve sonunu tek nefesle (bir anda) getiren zât ne yücedir.” *Gülşen-i Râz*'ın 13. beyti olduḡu tespit edilmiştir. Bkz. Şebüsterî, a.g.e., Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, s. 65.

gider. Ve dağı (26) “El-‘ ilmu nokṭatun, keṣṣerehā el-cāhilun.”⁴⁴⁰² ne ma‘ nādur bilür.
Zirā:

Zulmeti-rā k’āftābeş ber-ne-dāşt

(27) Şol cehl zulmetini ki āfitāb-ı ‘ aql ref‘ ü izāle kılmadı,

Ez-dem-i mā gerded ān zulmet çu çāşt (1968)

[II,168a] (1) Bizüm dem-i tecellimüzden ol zulmet kuşluk vaḳti gibi rūşen olur. Ba‘ z-ı
nūsahda işbu beyt dağı vāḳi‘ (2) olmışdur:⁴⁴⁰³

Her kucā tārīki āmed nā-sezā

Ez-furūḡ-i mā sezed şems-i ḡuḡā (1969)

Her ḳanda ki bir zulmet-i nā-sezā (3) ve tārīki-i nā-revā geldi, bizüm furūḡ-ı
hidāyetimüzden hūrşid-i ḡuḡā gibi olur. Murād olınan (4) ḡaflet ü pindār ve cehl ü
inkār zulümātıdır ki dem-i enbiyā vü evliyādan nūr adḡā-yı çāştten enverdür. (5)
Anuñ-çün tārīḡa-i Bayramiyyede olan ba‘ z-ı sālīkler ya sırr-ı enbiyā vü evliyā ya
kerem-i enbiyā vü evliyā veyā dem-i (6) enbiyā vü evliyā diyü ervāḡ-ı enbiyā ve
himem-i evliyādan istimdād idüp fi’l-ḡāl āşār-ı cemīlesin (7) müşāhede iderler.
Gülşeni:⁴⁴⁰⁴

Demden türedi mükerrerem ādem
Ādem dem imiş dem-ile hem-dem

(8) Şūret bulalı dem ile a‘ yān
Ma‘ nā yüzidür görinen ekvān

Ādem dem ile çü hem-dem oldu
Cüz’-ile küle o dem dem oldu

(9) Ol şāna göre revān olup ḡay
Görsetdi yüzün ne ise her şey’

Görindi olan ‘ ademde pinhān
Zāḡir gözine şübūt-ı a‘ yān

(10) Nefḡi ezelün ebed deminde

⁴⁴⁰² “İlim (esāsen) bir noktadır, onu cāhiller çoḡaltmıştır.”

⁴⁴⁰³ Bu beyit Nicholson neşrinde de mevcuttur. Bkz. Celāleddin er-Rûmî, **a.g.e.**, C. 1, s. 99 (1991. beyit).

⁴⁴⁰⁴ Bu beyitler İbrāhim-i Gülşeni’nin *Kıdem-nâme*’sinde tespit edilmiştir. Bkz. Çalka, **a.g.m.**, s. 134-150. Bu çalışmaya göre beyitler sıralı iktibas edilmemiştir.

Âdemde bulındı anda bunda

Ger âdem iseñ haqîkî insân
Öz vechüñi gör ne ise her ân

(11) Terk eyleyicek revâk u tākı
Vechüñ görünür cihân-ı bâkî

Ölmedin ölen kıyâmet olur
Şûrdan nefesi ‘alâmet olur

(12) Şûr üni gibi dirilür andan
Da‘vet kim ire kulûba cândan

Ölüp dirile kıyâmeti gör
Yiter yetene ‘alâmeti şûr

(13) İmân dilesen imâma uyğıl
Ol veche göre imâni tıyğıl

Mü‘min olasin yaqînle Hakk’a
İkrâr idüben dilünle şıdka

(14) Her kim ki ide şühûdını ğayb
Mü‘min ol imiş yaqînle bî-rayb

Ey nûr-ı dîde-i âdem! Bu vaşf olınan ⁽¹⁵⁾ âdem ol âdemdür ki;

Âdemî-râ ü be-ğış esmâ numûd

Haq Celle ve ‘Alâ ber-müceb-i: “Ve ‘alleme Âdeme’l-esmâ’e kullehâ,”⁴⁴⁰⁵ ⁽¹⁶⁾ ol
Âdem’e ve qademe-i Âdem’de olan evlâdına kendü esmâ vü şıfatını gösterdi.

Dîgerân-râ ⁽¹⁷⁾ z’Âdem esmâ mî-guşûd (1970)

Ve Âdem’den ğayrına esmâyı Âdem’den feth eyledi. Ve ber-müceb-i: “İnnâ
ce‘alnâke ⁽¹⁸⁾ ħalîfeten fi’l-arḍi,”⁴⁴⁰⁶ evlâd-ı Âdem’i istiḥlâf idüp beyne’l-Hakk ve’l-
ḥalk câmi‘-i berzaḥ kıldı. ⁽¹⁹⁾ Pes, nefes-i enbiyâ vü evliyâ nefes-i Raḥmânî olup ehl-i
melekût u mülke ta‘lîm-i esmâ itdiler ⁽²⁰⁾ ve şahşları şüreten müte‘addid, ma‘nâları
haqîkatde mütteḥid oldu. İmdi müstaḥlif ile ⁽²¹⁾ müstaḥlef beyninde olan ittiḥâd ü
ittişâl ma‘lûmuñ oldıysa:

⁴⁴⁰⁵ “Allah, Âdem’e bütün isimleri öğretti.” (Bakara 2/31, nâkıs iktibas)

⁴⁴⁰⁶ “Ey Dâvûd! **Biz seni yeryüzünde halife yaptık.** O hâlde insanlar arasında adâletle hükmet. Hevâ ve hevâse uyma, sonra bu seni Allah’ın yolundan saptırır. Doğrusu Allah’ın yolundan sapanlara, hesap gününü unutmalarına karşılık çetin bir azap vardır.” (Sad 38/26, nâkıs iktibas)

Ḥāh z'Ādem gîr ⁽²²⁾ nûreş ḥāh ez-û

Ol nefes-i Raḥmānî ve feyz-i Rabbānî'yi dilerseñ cāmi' -i berzah olan ⁽²³⁾ Ādem'den aḥz eyle ve dilerseñ bilā-vāsıtatın Ḥaḳ'dan aḥz eyle. Ya' nî gerekse insān-ı ekmel ⁽²⁴⁾ bi'z-zāt sen kendün olup bilā-vāsıtatın Ḥaḳ'dan aḥz-ı nūr eylemişsin ve gerekse ⁽²⁵⁾ insān-ı ekmele teba' iyyet idüp reşş-i nūrda anı vāsıta kılmışsın, ašlā fark yokdur.

Ḥāh ez-ḥum gîr mey ḥāh ez-kedū (1971)

Şarāb-ı 'ışkı ister iseñ küpden tut, ya' nî iç ve ister kabaḳdan iç, ikisi daḥı birdür.⁴⁴⁰⁷
⁽²⁶⁾ Zîrā murād, ḳalbde envār-ı cezebāt-ı Raḥmāniyye dıraḥşān olup mertebe-i şühūda varmak idi. ⁽²⁷⁾ Pes, murād ḥāşıl olduḳdan soñra vāsıta ve bi-ğayr-ı vāsıta ḥātirasında olmayasın. [II,168b] ⁽¹⁾ Ve kezālik şol erbāb-ı fenā' ki mürşid-i a'zam ile kemāl-i ittiḥād ü ittişāl ḥāşıl idüp irşāda me'mūr ola; ⁽²⁾ nūr-ı cezebāt u tecelliyātı isterseñ ol ḥalīfe-i kāmilden aḥz eyle ve isterseñ ḥalīfetu'llāh-ı ⁽³⁾ ekmelden aḥz eyle, nūrda fark yokdur. Zîrā ma'nen i'fā girü mürşid-i ekmelüñdür.

K'în kedū bā-ḥum be-peyvestest ⁽⁴⁾ saḥt

Zîrā ki bu kedū-yı vüçüd-ı ḥalīfe ḥum-ı vüçüd-ı müstaḥlife muttaşıldur ve yāḥūd bu ⁽⁵⁾ āniye-i ḳalb-i merd-i fānî ḥum-ı şıbgatu'llāh olan insān-ı ekmelüñ dil-i deryā-yı mevvācına muttaşıl u peyvestedür.

⁽⁶⁾ Nî çu tū şād ān kedū-yı nîk-baḥt (1972)

Ey ḳayd-bend-i enāniyyet ve maḥbūs-ı zindān-ı beşeriyyet ⁽⁷⁾ olan pür-ğaflet! Ol kedū-yı nîk-baḥt sencileyin lezzāt-ı cismāniyye ve muḳteziyāt-ı ⁽⁸⁾ ṭabī' iyye ile şād u ḥandān degildür. Belki maḥv-ı maḥz-ı vaḥdet-i muṭlaḳa olup deryā-yı eḥadiyyete ⁽⁹⁾ ğarḳadur. Şi'r:

Āyine tîre şud zi-çi tîre'st āyine
Çun rû-be-rû-yi dūst ne-dāred her āyine⁴⁴⁰⁸

⁽¹⁰⁾ Mir'āt-i dil be-mişḳale-i zıkr şāf kun
Tā rûy-i dūst-râ be-numāyed mu'āyene⁴⁴⁰⁹

⁴⁴⁰⁷ “Ḥāh ez-ḥum... birdür.” kısmı metindeki yeri işaretlenip sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴⁴⁰⁸ “Ayna karardı. (Peki) ayna neden karardı? Çünkü her ayna sevgilinin karşısında ve sevgiliyle yüzyüze değildir.”

Guft tūbā men re'ānī Muştafa

Hazret-i Muhammedü'l-Muştafa şalla'llāhu 'aleyhi ⁽¹¹⁾ ve sellem buyurdu ki: Sa'âdet ü devlet ve tayyibet ü leţâfet ol kimesneye ki beni gördi;

Ve'lleẓī ⁽¹²⁾ yubşir li-men vechī re'ā (1973)

Ve dahı şol sa'âdet-mende 'izzet ü devlet ki beni gören kimesneyi gördi. ⁽¹³⁾ *Kemā ruviye 'an-'Abdu'llāh bin Beşir rađiya'llāhu 'anhu: Qāle Rasūlu'llāh şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem: Tūbā li-men ra'ānī ve āmene bī, ⁽¹⁴⁾ ve tūbā li-men ra'ā men ra'ānī, ve li-men ra'ā men ra'ā men ra'ānī ve āmene bī, tūbā lehum ve husne me'āb.* ⁴⁴¹⁰ ⁽¹⁵⁾ Ya'nī: “Sa'âdet şol aşhāb-ı şafā-intisāba ki beni gördi ve baña imān getürdi. Ve 'izzet şol tābi'īn-i ⁽¹⁶⁾ fā'izine ki beni gören aşhābımı gördi. Ve devlet-i ebedī şol tebe'-i tābi'ine ki tābi'ini ⁽¹⁷⁾ görüp baña imān getürdi ve aşhābuma maḥabbet idüp şerī'atüme teba'iyet kıldı. Tūbā ⁽¹⁸⁾ ve cennet anlar içündür.” Ve helumme cerran, dīde-i ḥaḳīkat ile Resūl 'Aleyhi's-selāmı görenleri görenlere ⁽¹⁹⁾ ve anları görenleri görenlere cennāt-ı 'Adn ve ḥüsn-i me'āb muḥaḳḳaḳdur. Ey tālib-i ⁽²⁰⁾ fevz ü felāḥ! Ümīddür ki erbāb-ı necāḥdan olup mücerred çeşm-i ser ile görenlerden olmayasın. ⁽²¹⁾ Zīrā ki çeşm-i ser, gūşt u pūst ile būrinmiş kâlebdan ğayrısın görmez. İmdi ol evliyā-yı ⁽²²⁾ aşfiyānuñ mağz u ḥaḳīkat ve ilm ü ma'rifetin görmek için dīde-i başiretüñ ⁽²³⁾ küşāde idüp “Ve terāhum yenẓurūne ileyke ve hum lā-yubşirün.” ⁴⁴¹¹ Ve dahı: “Ve mā yu'minu ekşeruhum ⁽²⁴⁾ bi'llāhi illā ve hum muşrikūn.” ⁴⁴¹² diyü ḳavl-i Kerīm-i Sübhānī ile gönül gözleri kūr ve ḳalbleri ⁽²⁵⁾ imān-ı yaḳīniden dūr olan zümreden cānuñı ḥalāş idesin. Āh ey ⁽²⁶⁾ 'āşīḳ-ı Rabbānī! 'Aynu'l-Ḳudāt-ı Hemedānī *Zübdetü'l-Ḥaḳā'ik* nām kitāb-ı pūr-deḳā'ikında temhīd-i imānda ⁽²⁷⁾ buyururlar ki:

⁴⁴⁰⁹ “Gönül aynasını zikir zımparasıyla temizle ki sevgilinin yüzü kendini göstersiz.”

⁴⁴¹⁰ “Abdullāh bin Beşir'den (r.a) rivāyet edildi: Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ‘Beni görüp iman edene müjdeler olsun. Beni göreni görene ve beni göreni gören kişiyi görüp bana inana da müjdeler olsun. Hayırlı ākıbet onlarındır.’” Bazı kelime farkları olmakla birlikte bu anlamda bir ḥadīs-i şerif için bkz. Ahmed b. Hanbel, **Müsnedü el-İmām Ahmed b. Hanbel**, thk. ve tahrir: Şuayb el-Arnaud vd., C. 20, s. 37; Ebu'l-Hasan Nūruddīn el-Heysemī, **Mecmau'l-Bahreyn**, C. 7, s. 26-27. Ayrıca bkz. Yardım, **Mesnevî Hadisleri**, s. 54-56.

⁴⁴¹¹ “Onları doğru yola çağırırsanız işitmezler; onları sana bakarlarken görürsün, oysa onlar görmezler.” (A'raf 7/198, nâkıs iktibas)

⁴⁴¹² “Onların çoğu, ancak ortak koşarak Allah'a iman ederler.” (Yûsuf 12/106)

Sâlikân-i Hazret-i İlâhiyyet, ber-funûn ve tefâvut âmedend. Ba‘zî ez-îşân [II,169a] ⁽¹⁾ bi-binâ‘-i dîn şudend ve âgâh-i hod ve haqîqat-i kâr âmedend. Hod-râ dîdend ki zunnâr dâşt, pes h̄ âstend ki ⁽²⁾ zâhir-i îşân muvâfîq-i bâtin bâşed. Zunnâr nîz ber-zâhir bestend ve guftend ki eger bâtin ki mesken-i ⁽³⁾ rubûbiyyettest âgende be-kufri u dalâlet buved ve ez-zunnâr hâlî ne-bâşed, eger zâhir ki maḥall-i naẓar-i ⁽⁴⁾ ḥalkest, zunnâr dâred bâkî nîst. Dirîğâ fehm h̄ âhî kerdend yâ ne, çi dâni ki çi gufte mî-şevend? ⁽⁵⁾ Gurûhî diger mest âmedend. Zunnâr nîz ber-bestend ve suḥanhâ-yi mestâne âgâz kerdend. Ba‘zî-râ ⁽⁶⁾ bi-kuştend ve ba‘zî-râ muḥtelâ-yi ġayret-i ū kerdend. Çunân ki in bî-çâre-râ h̄ âhed bûd. Ne-dânem ki ⁽⁷⁾ key h̄ âhed bûd, henûz dûrest. Ve ba‘zî-râ ber-dîvânegî ḥaml kerdend ve maḥsûd-i îşân ⁽⁸⁾ ân bûd ki tâ reste şevend ez-âfet u zaḥmet-i kâleb, nâm-i dîvânegî ber-hod efgendend ki ⁽⁹⁾ şudâ‘ u zaḥmet-i ḥalk bârî girânest. Ez-‘aql dîvânegî ihtiyâr kerdend ve ez-zaḥmet-i ḥalk ⁽¹⁰⁾ u dunyâ necât yâftend. Çunân ki revende gufteest. Rubâ‘iyye:

Her zemânem cân u dil nezdîk-i ⁽¹¹⁾ dil-ber mî-şevend
V‘ez-cemâl u ḥusn u rûyeş her du kâfir mî-şevend
Bes miyân-i cân u dil in kâlebem zaḥmet şudest
⁽¹²⁾ Bî-ten u kâleb murâdem ḥod muyesser mî-şevend

*İnne fi‘l-ḥamri ma‘nen leyse fi‘l-‘unebi. Tâ ez-ḥalk ne-ğuzerî ⁽¹³⁾ bi-Ḥâlîk ne-resî.
“Ve men yaḥruc min-beytiḥi muḥâciren ila ‘llâhi ve rasûliḥi şumme yudrikhu‘l-mevtu
fe-ḳad veḳa‘a ⁽¹⁴⁾ ecruhû ‘ale‘llâh;” in ma‘nî bâşed.⁴⁴¹³ Beyt:*

⁴⁴¹³ “Allah’ın sâlikleri, farklılık ve çeşitlilik üzere gelmişlerdir. Onlardan bazıları dînin (gerçek mâhiyetiyle görünmesini sağlan) inşâ edicileri oldular ve kendilerini bilerek (basîretle) işlerin gerçek durumuna vâkıf oldular. Kendilerinin (mânen) zunnâr bağladığını gördüler ve dış görünüşleri de içleri gibi olsun diye zunnâr bağlayıp dediler ki: ‘Hakk’ın meskeni olan bâtin (kalp), dalâlet ve küfür ile doluysa ve orası zunnarsız değil ise halkın baktığı yer olan zâhirde zunnârın olması çekinilecek bir durum değil.’ Yazık! Sen bunu anlayabilecek misin ki acaba? Ne söylendiğini ne bileceksin? Bir diğer topluluk sarhoş geldi, zunnâr da bağladı ve sarhoşça sözler söylemeye başladılar. Bunlardan bazılarını öldürdüler, bazılarını da O’nun gayretine mübtelâ ettiler. Bu zavallının başına da ne gelecektir gelecek. Ne zaman olacak bilmiyorum; ama şimdilik uzak. Bazılarına deli dediler. (Oysa deli dedikleri) bu kişilerin hedefi, kalıp ve beden âfetinden kurtulmaktır; (bu sebeple) kendilerine deli dedirtiler. Zîrâ halkın verdiği zahmet çok ağırdır. Dolayısıyla akıl yerine deliliği seçtiler ve böylece dünya ve halk zahmetinden kurtuldular. Nitekim sâlik şöyle demiştir; **rubâî**: ‘Canım ve gönlüm her daim sevgiliye yaklaşır ve onun yüzünün güzelliğinden dolayı ikisi de kâfir olur. Bedenim, ruhum ve kalbim arasında zahmet veren bir engel olmuştur. Beden olmadan (ondan kurtulunca) muradım gerçekleşiyor.’ ‘Şüphesiz ki içkideki mânâ, üzümde yoktur.’ Halktan geçmedikçe Hâlîk’a varamazsın. ‘Kim Allah ve Resûlü uğrunda hicret ederek evinden çıkar da sonra kendisine ölüm yetişirse artık

Burada kıalsun işbu dürr-i güftâr
(15) Kılalum baır-i şerha yine reftâr

Pes, merd-i sa' âdet-mend nûr-ı Muḥammedî ve 'ilm-i Aḥmedî'yi ⁽¹⁶⁾ bi'z-zât 'illet-i ġā'iyye-i mükevvenât olan Faḥr-i 'Âlem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden iktibās eylese ⁽¹⁷⁾ ve bir kimesne dağı andan iktibās eylese ilā-yevmi'l-ḳarâr mādām ki envār-ı esrâr ⁽¹⁸⁾ ve 'ilm ü ma'ârif-i 'ayn-ı evvel ola, âhirde olan kimesneden aḥz iden ⁽¹⁹⁾ kimesne dağı Ḥazret-i Faḥr-i Kā'inât 'aleyhi ekmelü't-taḥiyyâtdan aḥz itmiş gibidür. Meşelâ;

(20) Çun çerāġi nûr-i şem'î-râ keşid

Çünkü bir çerāġ bir şem'ün nûrını çekdi; ya' nî bir çerāġ kim ⁽²¹⁾ bir şem'-i tâbândan iktibās-ı nâr idüp ol dağı dıraḥşân oldı.

(22) Her ki dîd ân-râ yaḳîn ân şem' dîd (1974)

Her kim ki ol çerāġ-ı şāniyi gördi, bilā-şekkin ve lâ-şübhetin ⁽²³⁾ 'aynen ve yaḳînen ol şem'-i evveli gördi.

Hem-çunîn tâ şad çerāġ ez-naḳl şud

⁽²⁴⁾ Kezâlik nesâḳ-ı mezbûr üzre yüz ve belki hezâr u hezâr çerāġa naḳl olınsa

(25) Dîden-i âḥir liḳâ-yi aşl şud (1975)

Çerāġ-ı âḥiri görmek aşl ve evvel olan ⁽²⁶⁾ şem'ün liḳâsı oldı. *Kemâ ḳâle 'Abdu'l-kerîm el-Cîlî fî-kitâbihi'l-musemmâ bi'l-İnsâni'l-Kâmil fî'l-bâb⁽²⁷⁾'s-sittîn, ve sirru hâza'l-emri temekkunuhû Şalla'llāhu 'Aleyhi ve Sellem mine't-taşvîri bi-kulli şûratin, [II,169b] ⁽¹⁾ fe'l-erîbe izâ re'âhu fî's-şûrati'l-Muḥammediyyeti'lletî kâne 'aleyhâ fî-hâli ḥayâtihi fe-innehû yusemmîhi bi-ismihi, ⁽²⁾ ve izâ re'âhu fî-şûratin mâ mine's-şuveri ve 'alime ennehû Muḥammedun, fe-lâ-yusemmîhi illâ bi-ismi tilke's-şûrati, summe ⁽³⁾ lâ-yûḳa'u'l-ismu illâ 'ale'l-ḥaḳîḳati'l-Muḥammeddiyyeti, e lâ-terâhu şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem, lemmâ zahera fî-şûret⁽⁴⁾'s-Şibliyyi raḍiya'llāhu 'anhu, ḳâle's-Şibliyyu li-tilmîzihi eşhedu enni Rasûl'llāhi, ve kâne't-tilmîzu ⁽⁵⁾ şâḥibe*

onun mükâfatı Allah'a düşer.' (âyetinin) de mânâsı budur." Bu iktibas da *Temhîdât*'tandır. Bkz. Hemedânî, a.g.e., Haz. Halil Baltacı, s. 146-147. Âyet için bkz. Nisâ 4/100, nâkıs iktibas.

keşfin fe-‘arafehū, ve kâle eşhedu enneke Rasūlu’llāhi, ve hāzā emrun ğayru menkūrin, ve huve ⁽⁶⁾ kemā yera’n-nā’imu fulānen fī-şūrati fulānin. Ve eḳallu merātibi’l-keşfiyyāti, en yesūğa bihī fī’l-yaḳāzati ⁽⁷⁾ mā yesūğu fī’n-nevmi, lākin beyne’n-nevmi ve’l-keşfi farḳun. Ve huve enne’ş-şūrate’lletī yurā fihā ⁽⁸⁾ Muḥammeden şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem fī’n-nevmi, lā-yūḳa‘u ismuhā fī’l-yaḳāzati ‘ale’l-ḥaḳīḳati’l-Muḥammediyyeti. ⁽⁹⁾ Li-enne ‘āleme’l-miṣāli, yeḳa‘u fihī’t-ta‘bīru, fe-yu‘abbiru ‘ani’l-ḥaḳīḳati’l-Muḥammediyyeti ilā-ḥaḳīḳati tilke’ş-şūrati ⁽¹⁰⁾ fī’l-yaḳāzati bi-ḥilāfi’l-keşfi, fe-innehū izā kuşife leke ‘ani’l-ḥaḳīḳati’l-Muḥammediyyeti, ennehā ⁽¹¹⁾ mutecelliyyetun fī-şūratın min-şuveri’l-ādemiyyīne, yelzemuke īḳā‘u tilke’ş-şūrati ‘ale’l-ḥaḳīḳati ⁽¹²⁾’l-Muḥammediyyeti ve yecibu ‘aleyke en yete’eddebe me‘a şāḥibi tilke’ş-şūrati, te’eddibuke me‘a Muḥammedin şalla’llāhu ⁽¹³⁾ ‘aleyhi ve sellem, limā a‘ṭāke’l-keşfu enne Muḥammeden ‘aleyhi’s-selāmu mutaşavviran bi-hāzihī’ş-şūrati, fe-lā-yecūzu ⁽¹⁴⁾ leke ba‘de şuhūdi Muḥammedin şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem fihā en tu‘āmelehā, bimā kunte tu‘āmiluhā bihī min-ḳablu. ⁽¹⁵⁾ Şumme iyyāke en tetevehheme şey’en fī-ḳavlī min-mezhebi’t-tenāsuḥi ve hāşā Rasūla’llāhi ⁽¹⁶⁾ en yekūne murādī. Bel inne Rasūle’llāhi ‘aleyhi şalavātu’llāhi mine’t-temkīni fī’t-taşavvuri ⁽¹⁷⁾ bi-kulli şūratın ḥattā yetecellā fī-hāzihī’ş-şuveri, ve ḳad cerat sunnetuhū şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem, ⁽¹⁸⁾ innehū lā-yezālu yetaşavvaru fī-kulli zamānin bi-şūratın ekmeluhum, li-yu‘lā şānehum ve yuḳīmu meyelānehum, ⁽¹⁹⁾ fe-huve ḥulefā’uhū fī’z-ẓāhiri ve huve fī’l-bāṭinī ḥaḳīḳatuhum.”⁴⁴¹⁴ İntehā kelāmuhū. İmdi şühūd-ı ⁽²⁰⁾ çerāğ-ı āḥir müşāhede-i liḳā-yı şem‘-i evvel oldıysa:

⁴⁴¹⁴ “Abdü’l-kerīm el-Cilī’nin *İnsân-ı Kâmil* isimli eserinin altmışıncı bölümünde dediği gibi: ‘Bu meselenin sırrı, Hz. Muhammed’in her surette görünmeye kâdir olmasıdır. (Bu hususta) edep şudur: Hz. Peygamber’i gören kişi, onu kendi suretinde görürse ona yaşadığı zamandaki ismini verir, (Hz. Muhammed der). Başka bir surette görüp de aslında Hz. Muhammed olduğunu bilse bile ona gördüğü suretin ismini verir; zîrâ o isim ancak hakikat-i Muhammediyye üzerinden gerçekleşir. Görmez misin Hz. Peygamber, Şiblî’nin suretinde görününce Şiblî, talebelerine şöyle dedi: ‘Şehâdet ederim ki ben Resûlullah’ım.’ Kalp gözü açık ve hakikatlere vâkıf olabilen bir talebesi de işin iç yüzünü anlayarak: ‘Şehâdet ederim ki sen Resûlullah’sın.’ diye tasdik etti. Bu, inkâr edilemeyecek bir husustur ve tıpkı bir kişinin rüyâsında birini başka birinin suretinde görmesi gibidir. Keşfin en küçük mertebesi, kişinin rüyâsında gördüğü şeyi uyanırken de görebilmesidir. Fakat rüyâyla (ilâhî) keşf arasında fark vardır:

Ḥāh ez-nūr-i pesīn bi'stān ⁽²¹⁾ tu ān

Ḥiç farkī nīst ḥāh ez-šem'-i cān (1976)

İsterseñ sen anı şöñrağı çerāğūñ ⁽²²⁾ nūrından al, isterseñ şem'-i cān olan zübde-i ekvāndan al aşlen ve kaç'an ⁽²³⁾ bir fark yokdur ve ihtilāf-ı çerāğ māni'-i ittihād-ı nūr degildir. 'Ömer bin el-Fāriz.⁴⁴¹⁵

Yuşāhidu minnī ḥusnehā kullu zerratin

Bihā kullu ṭarfin cāle fī-kulli ṭarfeti⁴⁴¹⁶

Fe-lev besetāt cismi ra'et kulle cevherin

Bihī kullu ḳalbin fīhi kullu maḥabbeti⁴⁴¹⁷

Ve aḡrabu mā fīhā istecedu ve cādelī

Bihī'l-fethu keşfen muzhiben kulle raybeti⁴⁴¹⁸

Ḥāh bīn nūr ⁽²⁴⁾ ez-çerāğ-i āḫirīn

İsterseñ nūrī āḫirki çerāğdan müşāhede eyle,

⁽²⁵⁾ Ḥāh bīn nūr ez-çerāğ-i ḡābirīn (1977)

İsterseñ nūrī evvelki çerāğdan ⁽²⁶⁾ temāşā kııl, fark u temyīz yokdur. Hemān murād, ol 'ayna vāşıl olmaḳ ⁽²⁷⁾ ve nūr-ı ḥaḳīḳati görmekdür ve āfītāb-ı Muḥammedī ṭulū'

Rüyâda Hz. Muhammed'i gören, hangi surette görürse görsün onu gördüğünü biliyorsa 'Hz. Peygamber'i gördüm.' diyebilir. Fakat yakazada gördüğü zaman, hakikat-i Muhammediyye'ye dayandırarak gördüğü suretin ismini vermesi gerekir. Bu kişi Hz. Muhammed'in hakikatine bürünmüş olduğu için, Resûlullah'a gösterilen saygının ve ona sergilenen edebin, bu kişiye de gösterilmesi lâzımdır. Çünkü Hz. Peygamber bu kişinin suretinde görüldüğüne göre onun rızasını kazanmış ve onun ahlâkıyla ahlâklanmış biri olmalıdır. Bu durumda, bu kişiye sıradan biriymiş gibi muâmele edemezsin. Fakat şunu da açıkça bilmelisin ki benim bu sözlerimde aslâ tenâsühle ilgili bir îmâ yoktur. Allah'ı ve Resûl'ünü böyle sapkın bir görüşten tenzih ederek maksadımın tenâsühle hiçbir ilgisi olmadığını belirtirim. Benim kastettiğim şey, Resûlullah'ın her surete bürünebilme kâbiliyetini ifade etmektir. Bu durum zikredildiği gibi olmakla birlikte Resûlullah'ın âdeti, her zamanda o zamanın en kâmil kişinin suretinde görünmektir. Bunun sebebi de (kendisinin ahlâkıyla ahlâklanana) bu kişilerin makamlarını yükseltmek ve onları korumaktır. Çünkü onlar, zâhırde (bu dünyada) Hz. Peygamber'in halifeleri olup onu temsil etmektedirler; Hz. Peygamber de bâtında onların hakikati olur." Eserde bu kısım için bkz. Cîlî, a.g.e., Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, s. 378-379; Cîlî, a.g.e., Haz. Hamza Kılıç, C. 2, s. 236-238.

⁴⁴¹⁵ Beyitler metindeki yeri işaretlenip başlığıyla birlikte sahh kaydıyla derkenara yazılmıştır.

⁴⁴¹⁶ "Benim bütün zerrelerim onun güzelliğini seyrediyor ve (hüsnüne şehâdet ediyor). Bütün bakışlar her seferinde onun üzerinde geziniyor (ve yalnızca onun güzelliği görülüyor)." *Kasîde-i Tâiyye*'nin 382. beytidir. Bkz. Ankaravî, *Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi*..., Haz. Mehmet Demirci, s. 285-286.

⁴⁴¹⁷ "Eğer (sevgilim) cismimi (açıp) yaysa ve bütün zerrelerimi ortaya dökseydi, onda bütün kalpleri ve (kâinatdaki) muhabbetin tamamını görürdü." 387. beyittir. Bkz. Ankaravî, a.g.e., s. 287.

⁴⁴¹⁸ "Ondaki şaşırtıcı şeyleri ben keskinleştirdim (görünür kıldım) ve mücâdelemle bütün şüphelerden uzak bir şekilde onun (bana) açılması neticesinde keşf mümkün oldu." 388. beyittir. Bkz. Ankaravî, a.g.e., s. 287.

itmekdür. Kankı burcdan [II,170a] ⁽¹⁾ tulu^c iderse itsün, âfitâb girü ol âfitâbdur.

Mağribî:⁴⁴¹⁹

(2) Gâh mâyî vu geh şumâyî tû
Mey-i nikûyî çunîn çerâyî tû⁴⁴²⁰

Her zamân kisvetî diger pûşî
Be-libâsî diger ber-âyî tû⁴⁴²¹

Dânemet k'ez-cihân ne'î lîkin
Mî-ne-dânem ki ez-kucâyî tû⁴⁴²²

(3) Cuz tu kes nîst tâ tu-râ bîmend
Zi-çi burka^c ne-mî-guşâyî tû⁴⁴²³

(4) Renghâ-yi ' acîb ber-âmîzî
Nağşhâ-yi ğarîb numâyî tû⁴⁴²⁴

Mağribî tû tu-râ ne-mî-dânî
Be-ğakîkat bi-dân ki mâyî tû⁴⁴²⁵

⁴⁴¹⁹ Divânında da bulunan ve dokuz beyitten oluşan gazelin tamamı için bkz. Lewisohn, **a.g.e.**, s. 332.

⁴⁴²⁰ “Bazen bizsin, bazen sizsin sen. İyilik şarabı olup nasıl böylesin sen?”

⁴⁴²¹ “Her zaman başka bir kıyâfete bürünürsün, başka elbiselerle gelirsın sen.”

⁴⁴²² “Senin bu dünyadan olmadığını bilirim; fakat hangi diyardan olduğunu bilmiyorum.”

⁴⁴²³ “Senden başkası yok, bu yüzden ancak seni görürler. Niçin örtünü açmıyorsun?”

⁴⁴²⁴ “Hayret uyandıran renkler karıştırıp bilinmedik resimler gösterirsin sen.”

⁴⁴²⁵ “Mağribî, sen seni bilmiyorsun. Hakikati bil ki bizsin sen.”

SONUÇ

XVII. yüzyıl Osmanlı sahasının mutasavvıf âlimlerinden olan Sarı Abdullâh Efendi, Bayramiyye tarikatının Melâmiyye koluna mensuptur. İyi bir eğitim görmüş ve devlette çeşitli görevler de yapmış olan Abdullâh Efendi'nin ilmini ve irfânını âşikâren ortaya koyan en mühim eseri, Mevlânâ'nın *Mesnevî-i Ma'nevî*'sinin ilk defterinin şerhi olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'sidir. Mezkûr şerhin müellif nüshası da dâhil olmak üzere 33 adet yazma nüshası tespit edilmiştir. Söz konusu nüshalara dâir kütüphane bilgileri şunlardır:

Müellif nüshasının da aralarında olduğu 13 nüsha Süleymâniye Kütüphanesi'ndeki çeşitli koleksiyonlarda bulunmaktadır. Bunların 10'u şerhin tamamını içermekteyken üç tanesi yalnızca bir kısmını ihtiva eden eksik nüshalardır. Diğer nüshaların dağılımı ise şöyledir:

İÜ Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde şerhin tamamını içeren beş nüsha, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'nde iki eksik nüsha, Beyazıt Yazma Eser Kütüphanesi'nde şerhin sonundaki birkaç varaklık kısım yazılmamış olan bir nüsha, Konya Mevlânâ Müzesi Kütüphanesi'nde biri tam biri eksik olmak üzere iki nüsha, Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde ve Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde şerhin tamamını içeren birer nüsha, İzmir Millî Kütüphane'de eksik bir nüsha; İran, Âyetullah Mer'âşî-i Necefî Kütüphanesi'nde eksik bir nüsha; Mısır Millî Kütüphanesi'nde ikisi kuvvetle muhtemel tam, üçü eksik olmak üzere beş ve Almanya Millî Kütüphanesi'nde büyük ihtimalle şerhin tamamını içeren bir nüsha bulunmaktadır.

Şerhin beş cilt olarak düzenlenmiş matbu nüshası da mevcuttur. Bu çalışma matbu nüshaya göre ikinci cilde tekâbül eden kısmın metni ve incelenmesi üzerine hazırlanmıştır.

Çalışmanın *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin metni yönünden sınırı matbu nüshaya göre belirlenmişse de metin tesisinde Süleymâniye Ktp./ Âtîf Efendi Koleksiyonu 1452-54 numaralarda üç cilt olarak kayıtlı bulunan müellif nüshası esas alınmıştır. Sözü edilen nüshada çalışmamızın sınırlarını belirleyen matbu ikinci cilde karşılık gelen kısım ise nüshanın ilk cildin 216a varağında başlamakta ve ikinci

cildin 170a varağında sona ermektedir. Bu bölüm *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'ye göre *Mesnevî*'nin 877-1977. beyitlerini içermektedir; yani *Mesnevî*'nin 1101 beytinin şerhini ihtiva etmektedir.

Sarı Abdullâh Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi birinci defterin şerhiyle hitâma erdirmiş olsa da söz konusu esere *Mesnevî*'nin tamamını şerh etme niyetiyle başladığı, eserinin bazı kısımlarındaki sözlerinden anlaşılmaktadır. Bununla birlikte daha sonra birinci defteri şerh ettiği kısmın *Mesnevî*'nin tamamının açıklamasını içerdiğine kanaat getirerek *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi sözü edilen kısımla sınırlı tuttuğu da yine kendisinin sözleriyle ortaya çıkmaktadır. Nitekim eserin sonlarına doğru kaydettiği manzûmedeki:

Bu keşf itdi niķābın Meşnevî'nün
Bu gösterdi cemālin Ma'nevî'nün
Egerçi cild-i evvel şerh olındı
Velî cümle ma'ānî şerh olındı

beyitleriyle bu hususa işaret etmiştir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'yi 1035/1625 yılında yazmaya başlayan ve 1041/1631 senesinde tamamlamış olan şârih, 1071/1660 yılında vefat etmiştir; yani eserini hitâma erdirdikten sonra yaklaşık otuz yıl daha yaşamıştır. Bu zaman dilimi, devam etmeyi uygun görmüş olsaydı rahatlıkla yapabileceği kadar uzundur.

Klasik edebiyat nesrinin sâde, orta ve sanatlı nesir tasnîfine göre değerlendirme yapılacak olursa *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* orta nesir örnekleri içinde kabul edilebilir. Zîrâ XVII. yüzyıl metni olarak ifadelerinde dönemine uygun şekilde edebî yön ve sanatlı bir anlatım dikkati çekmekle birlikte, yazılanların bilgi olarak muhataba ulaştırılması hedeflendiği için açıklanan anlamlar üslûbun gölgesinde kalmamaktadır.

Çalışmamıza konu olan kısımda “Av Hayvanları ve Arslan”, “Hz. Ömer ve Rum Elçisi”, “Tâcir ve Papağan” olmak üzere üç çerçeve hikâyenin tamamı; cildin başında “Hz. İsâ'nın Dinini Yıkmaaya Çalışan Diğer bir Yahudi Padişah” hikâyesinin son kısmı, sonunda ise “Hz. Ömer Zamanındaki İhtiyar Çalgıcı” hikâyesinin başlangıç kısmından kısa bir bölüm olmak üzere iki de noksan çerçeve hikâye

mevcuttur. Söz konusu hikâyeler de çeşitli iç hikâyeleri ve yer yer bazı âyetler, hadîs rivâyetleri, sözler veya beyitlerin şerhine dâir başlıkları içermektedir.

Sarı Abdullâh Efendi beyitleri genellikle mısra mısra tercüme etmiş, şerhini ise ağırlıklı olarak beyit hâlinde yapmıştır. Fakat mısraları ayrı ayrı şerh ettiği örnekler olduğu gibi ilk mısrayı şerh edip ikinci mısranın tercümesini kaydetmekle yetindiği beyitler de vardır. Bazı kısımlarda ise birbirinin devamı olan beyitlerin şerhini topluca yapmıştır. Bunlar bilhassa hikâyedeki olay akışına dâir bölümlerde görülmektedir; zîrâ söz konusu beyitlerin her biri ayrı ayrı şerhe ihtiyaç duymamakta, belli olaylar aktarıldıktan sonra verilmek istenen mesaja göre uygun görülen bir beyitte şerh kaydedilmek suretiyle daha öncekilerin mânâları da açıklanmış olmaktadır. Bu bilgilerden anlaşılacağı üzere Abdullâh Efendi beyitlerin şerhi konusunda mütemâdiyen aynı yolu izlememiş, ihtiyaca göre tasarrufta bulunmuştur.

Abdullâh Efendi beyitlerin izahında kendisinden önce *Mesnevî* şerhi kaleme almış olan Şem’î’nin ve İsmâil Rûsûhî-i Ankaravî’nin şerhlerinden geniş ölçüde istifade etmiştir. Bazı beyitlerde söz konusu şârihlerin açıklamalarını aynen aldığı da görülmektedir. Şem’î ve Ankaravî’nin şerhlerinde de görülen bazı uygulamaları şunlardır: Gerekli gördüğü beyitlerde kelimelerin anlamlarına dâir bilgi verip gramere yönelik mâlûmatlar da sunarak açıklamalarını kaydetmiştir. Mısraya/beyte kelimelerin hangi düzenine göre mânâ verdiğini açıkladığı kısımlar olduğu gibi; beytin anlamına dâir farklı ihtimalleri değerlendirdiği, hangi anlamı uygun bulduğunu belirttiği ve nüsha farklarına işaret ettiği bölümler de mevcuttur.

Kendisinden önceki şârihlerle müsterek olduğu usuller dışında Abdullâh Efendi’nin metodunu şahsîleştiren husus ise beyitlerin genel anlamları yanında derin mânâlarını da en ayrıntılı şekilde ortaya koymaya yönelik açıklamalar yapmasıdır. Bu sebeple beyitlerin maddî yönlerine dayanan kelime açıklamaları ve gramere dâir bilgileri sınırlı tutmuş, dînî ve tasavvufî müktesebâtı ise mufasssalaan ortaya koymaya çalışmıştır. Açıklamalarını ağırlıklı olarak Arapça ve Farsça çeşitli kaynaklardan yaptığı iktibaslarla desteklediği için de *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* dînî ve tasavvufî birçok eserden örnekler içeren, okunması ve anlaşılması bilgi ve emek gerektiren bir eser olarak temâyüz etmiştir. Nitekim Türk edebiyatında gerek kendisinden önce

gerek kendi döneminde ve sonraki zamanlarda kaleme alınan *Mesnevî* şerhlerine kıyasla yapılan açıklamalar çok daha mufassal ve kaynakları yönünden de daha zengindir.

Sarı Abdullâh Efendi açıklamalarını yaparken Mevlânâ'nın ruhâniyetinden feyz aldığı da yer yer dile getirmiştir. Bunun bir örneği diğer şârihlerin yorumlarına atıf yapıp sonrasında kendi değerlendirmesini kaydettiği kısımlarda görülmektedir. Sözü edilen bölümlerde şârih, kendisine Mevlânâ'nın feyzinden ilhâm olunduğunu yâhut Mevlânâ'nın rûhâniyyetinden tam bir teveccühle yardım istendiğinde inkişâf ettiğini belirterek yorumlarını kaydetmiştir.

Şârihin beyitleri açıklarken birçok kaynaktan da istifade ederek konuları genişletmesiyle temel mevzûdan uzaklaşma gibi görünen usûlü, bu mânevî bağın yansıması olarak da düşünülebilir. Nitekim onun yöntemi Mevlânâ'nın çağrışımlarla birçok hikâye ve konuya geçiş yapmasına, mesajlarını anlaşılır kılmak için konuları birbirlerine bağlayarak eserini genişletmesine benzemektedir. Abdullâh Efendi de mevzûları en detaylı şekilde açıklamak için örneklerle ve alıntılardığı metinlerle destekleyerek derinlerdeki mânâlara nüfuz etme yolunu izlemiştir.

Çalıştığımız kısımda başta Kur'ân-ı Kerîm olmak üzere 17 tefsir, 1 hadis kaynağı; Tevrat, Zebur ve İncil olmak üzere kutsal kitaplardan alıntılar; 23 tasavvufî, 49 edebî ve diğer kaynaklar başlığı altında da tarih kaynakları, ansiklopedik eser ve sözlüklerden oluşan 6 kaynak ile toplam 100 kaynak tespit edilmiştir. Geniş bir kaynakçası olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*, el-sine-i selâsede kaleme alınmış olan çeşitli eserlerden yapılan alıntılarla bilhassa dînî, edebî ve tasavvufî yönden zengin bir muhtevâyâ sahip olup *Mesnevî* şerhleri arasında ansiklopedik ve antolojik boyutuyla dikkati çeken müstesnâ bir örnektir.

Sarı Abdullâh Efendi'nin en fazla istifade ettiği kaynaklar Kur'ân-ı Kerîm ve hadîs-i şeriflerdir. *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin âyetler ve hadisler açısından zengin müktesebâtı çalışmamızın ilgili kısımlarında ortaya konulmuştur. Yalnızca bu çalışmaya konu olan bölümde seksen üç sûreden bazıları nâkıs bazıları tam olmak üzere dört yüzün üzerinde âyet, iki yüze yakın da hadis iktibası tespit edilmiştir.

Âyet iktibası bulunan beyitlerin büyük kısmı tefsirler başta olmak üzere çeşitli kaynaklardan alıntılarla da desteklenerek oldukça hacimli şerh edilmiştir. Bunlarda önce müfessirlerin açıklamalarına yer verildiği, son olarak da tasavvuf ehlinin yorumlarının zikredildiği görülmektedir. Hadislerin ise ağırlıklı olarak Ankaravî'nin şerhi ile tefsir ve tasavvuf kaynakları üzerinden alındıkları tespit edilmiştir.

Abdullâh Efendi iktibaslarının bir kısmında yazar ve eser adı belirtmiş, bir kısmında sadece birini zikretmiş, bazı örneklerde ise kaynağa dâir herhangi bir bilgi vermemiştir. Bununla birlikte, eser incelenince şârihin bu hususta bir metodunun olduğu anlaşılmaktadır. Bütün alıntılar için kesin bir dille söylemek mümkün olmasa da genel olarak vâkî olan durum, bir kaynaktan iktibasta bulunduğu o kaynağı peş peşe birkaç kez kullanmasıdır. Bu da her alıntıda kaynak ismi belirtmemiş olan şârihin iktibaslarının kaynaklarını tespitinde kolaylık sağlamaktadır.

Arapça kaynaklardan olan İbn Fâriz'ın *Kasîde-i Tâiyye*'sinden yapılan alıntılar neredeyse tamamında kaynağın belirtildiği görülmektedir. Yine Hz. Ali Dîvânından iktibaslarda da bunların Hz. Ali'ye âidiyeti genellikle belirtilmiştir. Diğer alıntılarda ise bu şekilde düzenli olarak kaynağa atıf yapılmamıştır; fakat yukarıda belirtildiği üzere şârihin ağırlıklı olarak aynı kaynağı peş peşe kullanma tercihi sebebiyle kaynakların tespiti kolaylaşmaktadır.

İktibasların dil yönünden mâhiyetleri ise şöyledir: İslâmî ilimler olan tefsir ve hadis konuları ile tasavvufî mevzûlardaki alıntılarda doğal olarak Arapçalar ağırlıktadır. Edebî sahaya âit olanlarda ise Farsçalar çoğunluktadır ve bunların büyük kısmı manzumdur. En az oran Türkçe alıntılarda olup çalıştığımız kısımda öne çıkanlar Nesîmî'nin şiirlerinden ve Âşık Paşa'nın *Garîb-nâme*'sinden yapılmış olan iktibaslardır.

Şârihin tercümesini de yaptığı bazı örnekler bulunmakla birlikte Arapça ve Farsça iktibaslarda metinlerin tercümelerini genellikle yapmamış ve orijinal hâllerini kaydetmekle iktifâ etmiştir. Bazen de bilgiyi yalnızca Türkçe tercüme şeklinde aktarmıştır.

Şârihin bir usûlü de bazı hususları dile getirirken kimi görüşleri şahıs adı belirtmeden “Erbâb-ı tahkîk buyururlar ki”, “Erbâb-ı hakikat buyururlar ki” gibi genel ifadelerle atıfta bulunarak kaydetmeyi tercih etmesidir.

Abdullâh Efendi *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin çalışılan kısmında kendisinden önce *Mesnevî*’nin tamamını şerh etmiş olan Sürûrî, Şem’î ve İsmâîl Rusûhî-i Ankaravî’yi ismen zikretmektedir. İstifade ettiği kesin olan bu şârihler arasında şerhi üzerinde en etkili olan ise büyük bir saygı duyduğu Ankaravî’dir. Şerhlerini Türkçe olarak kaleme almış olan Şem’î ve Ankaravî’nin eserleriyle *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî* mukâyeseli olarak okunduğunda bu husus bâriz olarak görünmektedir. Açıklamalarda aynen aldığı bazı kısımlar yanında hadislerin önemli bir bölümünü Ankaravî’nin şerhi üzerinden, bazı manzûmeleri de Şem’î’nin şerhi üzerinden iktibas ettiği tespit edilmiştir. Değerlendirmelerinde Ankaravî’den daha fazla etkilenmiş olmakla birlikte onun yorumlarını da olduğu gibi kabul etmemiştir; fakat Rusûhî Dede’nin şerhinde tespit edilen bir yorumu eleştirmişse tenkitlerini onun ismini zikretmeden genel ifadelerle kaydetmesi dikkati çekmektedir. 1722. ve 1961. beyitlerin şerhinde buna örnek görülmektedir.

Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî’nin bazı bölümlerinde Sinan Paşa’nın *Tazarru’-nâme*’sine dayanmakla birlikte şârihin müdâhaleleriyle de şekillenmiş olan manzum, mensur veya bir kısmı manzum bir kısmı mensur duâ bölümleri de yer almaktadır. Diğer *Mesnevî* şerhlerinde tespit edemediğimiz bu münâcât metinleri Abdullâh Efendi’nin şerhindeki coşkun ruh hâletini artıran kısımlar olarak dikkati çekmeleri yanında sanatlı üsluplarıyla da eserin dinî-edebî yönünü güçlendirmektedirler.

Şerhte dikkati çeken diğer bir unsur da hitap ifadeleridir. Bazen muhabbet bazen nasihat bazen de tekdir içeren ve çoğu secîli olan hitap ifadeleriyle muhatap kitlesine seslenen şârihin üslûbu; insanlara karşı alâkasını, iletişim kuvvetini ve dili kullanmadaki ustalığını ortaya koymaktadır. Söz konusu ifadeler, *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’ye diğer *Mesnevî* şerhlerinde tespit edilemeyen bir samimiyet, duygu ve coşku yoğunluğu katmıştır.

Yukarıda verilen bilgiler değerlendirildiğinde klasik Türkçe *Mesnevî* şerhleri arasında önemli bir yeri olan *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*’nin ne derece zengin bir

muhtevâsının olduğu ve Sarı Abdullâh Efendi'nin ilmî derinliği ile ifade kuvveti kolaylıkla anlaşılmaktadır. Bu alışmada *Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî*'nin metin olarak bir kısmı ortaya konulmuş ve ayrıntılı olarak incelemesi yapılarak eserin tespit edilebilen hususiyetleri hakkında bilgi verilmiştir. şerhin diğer kısımlarını içeren metinler üzerine yapılan çalışmalar da tamamlandığında eserin kendisine has hususiyetleri elbette çok daha net ortaya konulacaktır.

KAYNAKÇA

- Âbidin Paşa: **Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf**, İstanbul, Mahmud Bey Matbaası, 1324 (1906) (3 cilt bir arada basım).
- Aclûnî, İsmâil Muhammed: b. **Keşfu'l-Hafâ**, 2 C. thk. Ahmed Kalaş, Haleb, Mektebetü't-Turâsi'l-İslâmî, (t.y).
- Ahmed b. Hanbel: **Müsnedü el-İmâm Ahmed b. Hanbel**, thk. ve tahric: Şuayb el-Arnaud vd., Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1997.
- Ahmed Resmî Efendi **Halîkatü'r-Rüesâ** [Hatalı olarak "Halifetü'r-Rüesa" yazılmıştır], önsöz: Mücteba İlgürel, index: Recep Ahıskalı, İstanbul, Enderun Yayınları, 1992.
- Akalın, Nazir: "Nizâmî-yi Gencevî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Leylî u Mecnûn Mesnevîsinin Tahkiye Unsurları Açısından Tahlili", Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1994.
- Aksoy, Ömer Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü I: Atasözleri Sözlüğü**, İstanbul, İnkılâp Yayınları, 1988.
- Aksoy, Ömer Asım: **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü 2: Deyimler Sözlüğü**, Ankara, TDK Yayınları, 1984.
- Aktaş, Hasan: **Klasik Türk Şiirinde Edebî Sanatlar**, Edirne, Yort Savul Yayınları, 2004.
- Algar, Hamid: "Bahrü'l-Hakâik ve'l-Meânî", **TDVİA**, C. IV, İstanbul, TDV Yayınları, 1991, s. 515-516.
- Algar, Hamid: "Necmeddîn-i Kübrâ", **TDVİA**, C. XXXII, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 498-500.
- Alî b. Ebî Tâlib: **Alî b. Ebî Tâlib Dîvânı**, Haz. Nevzat H. Yanık, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2014.
- Ali b. Ebî Tâlib: **Sad Kelime-i Hazret-i Ali**, İstanbul, Mühendisioğlu Matbaası, 1286.
- Aliyyü'l-Karî: **Uydurma Olduğunda İttifak Edilen Hadisler**, thk. Abdülfettah Ebu Gudde, Çev. Halil İbrahim Kutlay, İstanbul, İnkılâb Yayınları, 2006.
- Alkış, Abdurrahim: "Abdurrezzâk Kâşânî ve 'Şerhu Fusûsi'l-Hikem' Adlı Eserinin Tahkîk ve Tahlili", Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 2008.

- Altunkaya, Mustafa: “Bahru’l-Ulûm Tefsirinin (Ali Semerkandî) Tasavvufî Açından İncelenmesi”, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, Ankara, 2012.
- Âlûsî, Şehâbeddîn Mahmûd: **Rûhu’l-Meânî fî-Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve’s-Seb’i’l-Mesânî**, tashih: Muhammed Hüseyin el-Arab, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1997.
- Alûsî, Şihâbuddîn Ebu’s-Senâ Mahmûd b. Abdullâh: **Rûhu’l-Meânî fî-Tefsîri’l-Kur’âni’l-Azîm ve Seb’i’l-Mesânî**, Dımaşk, Dâru’r-Risâleti’l-Âlemiyye, 2015.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî: **Minhâcü’l-Fukarâ**, Haz. Safi Arpaguş, İstanbul, Vefa Yayınları, 2008.
- Ankaravî, İsmail Rusûhî: **Osmanlı Tasavvuf Düşüncesi -İbnü’l-Fârız’ın Kasîde-i Tâiyyesi ve Şerhi- (Makâsıd-ı Aliyye fî Şerhi’t-Tâiyye)**, Haz. Mehmet Demirci, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007.
- Ankaravî, İsmail Rûsûhî: **Mesnevî’nin Sırrı: Dîbâce ve İlk 18 Beyit Şerhi**, Haz. Semih Ceyhan, Mustafa Topatan, İstanbul, Hayykitap, 2008.
- Arslan, Mehmet Nafi: “Es-Semîn el-Halebî’nin ed-Durru’l-Masûn Adlı Eserinde Merfûât İle İlgili Tartışmalar”, Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi SBE, Diyarbakır, 2016.
- Âşık Çelebi: **Meşâirü’s-Şuarâ: inceleme-metin**, Haz. Filiz Kılıç, İstanbul, İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, 2010.
- Âşık Paşa: **Garib-nâme (Tıpkıbasım, karşılaştırmalı metin ve aktarma)**, Haz. Kemal Yavuz, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, 2000.
- Atâullah-ı İskenderani: **El-Hikemü’l-Atâiyye**, Çev. Saffet Yetkin, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1950.
- Ateş, Ahmed: “Mesnevî’nin Onsekiz Beytinin Mânası”, **60. Doğum Yılı Münasebetiyle Fuad Köprülü Armağanı**, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TTK, 2010, s. 37-50.
- Ateş, Süleyman: **Sülemî ve Tasavvufî Tefsîri**, İstanbul, Sönmez Neşriyat A.Ş. Yayınları, 1969.
- Attâr en-Nîsâbûrî, Ferîduddîn Ebû Hâmid Muhammed: **Dîvân-ı Kasâid ve Gazeliyyât**, tashih: Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbfürûşî ve Çançâne-i İkbâl, 1319.

- Attâr, Ferîdüddîn: **Cevherü’z-zât**, 2 C., (Çevrimiçi) <https://pdf.tarikhema.org>, 10 Nisan 2018.
- Attâr, Ferîdüddîn: **Evliya Tezkireleri**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2007.
- Attâr-ı Nîsâbü’rî, Şeyh Ferîdüddîn Muhammed: **Mantuku’t-Tayr**, ed. Seyyid Sâdık Gevherîn, Tahran, Bungâh-ı Terceme ve Neşr-i Kitâb, 1969.
- Attâr-ı Nîsâbü’rî, Ferîdüddîn Muhammed b. İbrâhîm: **Heylâc-nâme**, tashih: Ahmed Hoşnûvîs, (Tahran), Kütübhâne-i Senâî, 1363 (1984).
- Ayan, Hüseyin: **Cevrî Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Divan’ının Tenkitli Metni**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Yayınları, 1981.
- Ayan, Hüseyin: **Nesîmî, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Türkçe Dîvânının Tenkitli Metni**, Ankara, TDK, 2014.
- Ayçiçeği, Bünyamin: **Sarı Abdullah Efendi (ö. 1660)’nin Gülşen-i Râz-ı Ârifân Mesnevîsi**, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.
- Aynülkudât el-Hemedânî: **Temhîdât**, tashih: Afif Useyrân, Tahran, İntişârât-ı Menûcihr-i Hayâbân, 1370.
- Aytekin, Ülker: **Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevî-i Şerif Şerhi**, Ed. Hür Mahmut Yücel, Konya, Umde Yayınevi, 2017.
- Azamat, Nihat: “İbrâhim Gülşenî”, **TDVİA**, C. XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 301-304.
- Azamat, Nihat: “Kaygusuz Abdal”, **TDVİA**, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 74-76.
- Azamat, Nihat: “Sarı Abdullâh Efendi”, **TDVİA**, İstanbul, TDV Yay., 2009, C. XXXVI, s. 145-147.
- Azîz b. Fadl Hezlî: **Min Lugati’l-Arab: Lugati Huzeyl**, Haz. Abdülcevâd Tayyib, (y.y., t.y).
- Bağatarhan, Hüseyin: “Begavî’nin Meâlimü’t-Tenzîl İsimli Tefsirindeki Hadislerin Tahrîç ve Değerlendirilmesi (Fatîha ve Bakara Sûreleri)”, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 2015.
- Bahadıroğlu, Mustafa: “Üftâde, Tasavvufî Görüşleri ve Celvetiyye Tarîkatı”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 1990.

- Baklî, Ebû Muhammed Sadruddîn Rûzbihân b. Ebî Nasr: **Arâisü'l-Beyân fî-Hakâiki'l-Kur'ân**, Haz. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2008.
- Balgalmış, Abdülkadir: “Âtîf Efendi”, **TDVİA**, İstanbul, C. IV, 1991, s. 59-60.
- Bankır, Mehmet Malik: “Şerh-i Cezîre-i Mesnevî”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2004.
- Baştürk, Orhan: “Sürûrî'nin Mesnevî Şerhi, Tanırım-İndeks-Tenkitli Metin (v.1b-40a)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1997.
- Bayram, Mikâil: **Sadru'd-dîn-i Konevî: Hayatı, Çevresi ve Eserleri**, İstanbul, Hikmetevi Yayınları, 2012.
- Bayram, Sibel: “Azbi Baba Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)”, Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi SBE, Edirne, 2006.
- Begavî, Ebû Muhammed el-Hüseyn b. Mes'ûd: **Tefsîru'l-Begavî “Meâlimu't-Tenzîl”**, thk. Muhammed Abdulah en-Nemr vd, Riyâd, Dâru Taybe, 1993.
- Beki, Melahat: “Atâullah İskenderânî Hikem-i Atâiyesi ve Hikem Geleneği”, Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 2014.
- Berkûkî, Abdurrahmân: **Şerhu Dîvânî'l-Mütenebbî**, Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1979.
- Beşşâr Avvâd: **El-Müsneû'l-Câmi', li-Ehâdisi'l-Kütübi's-Sitte, ve Müellifâtı Ashâbihâl-Uhrâ, ve Muvatta Mâlik, ve Mesânîdi'l-Humeydî, ve Ahmed bin Hanbel, ve Abd bin Humeyd, ve Süneni'd-Dârimî, ve Sahîhi İbn Huzeyme**, Beyrut, Dâru'l-Cîl, Kuveyt, eş-Şerîketü'l-Müttehîde 1993.
- Beydavî, Kadı Nasırüddin Ebu Said Abdullah Bin Ömer Bin Muhammed eş-Şirazi: **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Te'vil Beydavî Tefsiri**, Çev. Abdülvehhab Öztürk, İstanbul, Kahraman Yayınları, 2011.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin: **el-Câmi' li-Şuabi'l-Îmân**, thk. Abdülalî Abdülhamîd Hâmid, Bombay, ed-Dâru's-Selefiyye, 1986.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdulhâlîk: **El-Bahru'z-Zehhâr Müsneû'l-Bezzâr**, thk. Âdil b. Sa'd, Medînetü'l-Münevver, Mekteetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 2006.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebi'l-Hasan İbrâhîm b. **Nazmü'd-Dürer fî-Tenâsübi'l-Âyâtı ve's-Suver**, Haydarâbâd, Dâiretü'l-Maârifî'l-Osmâniyye, 1978.

Ömer:

Bilgin, Orhan: “Fahreddîn-i Irâkî”, **TDVİA**, C. XII, İstanbul, TDV Yay., 1995, s. 84-86.

Brehmer, Aslinur
Akdeniz: “Bir Telafi ve Ağıt Aracı Olarak Çeviri: Sarı Abdullah Efendi’nin Cevahir-i Bevahir-i Mesnevi’sinin İlk 18 Beyit Şerhine Bir Ağıt-Çeviri”, İÜ SBE, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2018.

Buhârî, Ebû Abdullâh
İsmâîl b. İbrâhîm el-
Cu’fî: **Kitâbu et-Târîhu’l-Kebîr**, Haydarâbâd, Mektebetü’l-İslâmiyye, 1362.

Buhârî, Ebû Abdullah
Muhammed b. İsmâîl: **Edebü’l-Müfred İmam Buharî’nin Derlediği Ahlâk Hadisleri**, Çev. ve şerh A. Fikri Yavuz, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1974.

Buhârî, Ebû Abdullah
Muhammed b. İsmâîl: **Sahîh-i Buhârî ve Tercemesi**, Çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, Ötüken, 1987.

Bursalı Mehmed Tahir: **Osmanlı Müellifleri**, Haz. Mehmet Ali Yekta Saraç, Ankara, TÜBA, 2016.

Bursevî, İsmâîl Hakkı: **Rûhu’l-Beyân Tefsîri (Arapça metni ile Tam Metin Tercüme)**, Çev. Ömer Faruk Hilmi, İstanbul, Osmanlı Yayınevi, C. 1, (t.y).

Bursevî, İsmâîl Hakkı: **Rûhu’l-Beyân Tefsîri (Arapça metni ile Tam Metin Tercüme)**, Çev. Osman Şen, İstanbul, Gül Kitap, C. 27/1, 2015.

Bursevî, İsmâîl Hakkı: **Rûhu’l-Mesnevî**, 2 C., Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1287 (1871).

Bursevî, İsmail Hakkı: **Rûhü’l-Mesnevî –Mesnevî’nin ilk 748 beytinin şerhi-**, Haz. İsmail Güleç, İstanbul, İnsan Yayınları, 2004.

Bursevî, İsmail Hakkı: **Divan**, Haz. Murat Yurtsever, Bursa, Arasta Yayınları, 2000.

Câmî, Nûreddîn
Abdurrahmân b. Ahmed: **Mesnevî-i Heft Evreng**, tashih: Aka Murtazâ, Tahran, Kitâbfürûş-ı Sa’dî, 1351 (1973).

Canpolat, Hülya: “Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi”, Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006.

Cebecioğlu, Ethem: “Muhyiddin İbnü’l-Arabî’nin (560/1165-638/1240) Hayatı ve Eserleri”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi (İbnü’l-Arabî Özel Sayısı-I)**, Ankara, 2008, S. 21, s. 9-25.

Cebecioğlu, Ethem: **Hacı Bayram Velî**, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1991.

- Cebecioğlu, Ethem: **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, Ankara, Rehber Yayınları, 1997.
- Celâleddîn Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Behlî Sümme'r-Rûmî: **Kitâb-ı Mesnevî-i Ma'nevî**, Haz. Reynold A. Nicholson, Kitâbhâne ve Matbaa-i Berûhîm, Tahran, 1935/1314.
- Celâluddîn Rûmî: **Mesnevî-i Ma'nevî**, Haz. Reynold A. Nicholson, Tahran, İntişârât-ı Hermes, 2011/1390.
- Cevzî, Ebu'l-Ferec Abdurrahmân: **Bustânu'l-Vâizîn**, thk. Seyyid b. Muhammed es-Sennârî, Kâhire, Dâru'l-Hadîs, 2008.
- Ceyhan, Âdem; Karadeniz, Yasin: "Mütercimi Bilinmeyen Bir Sad Kelime-i Alî Tercümesi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 60, 2017, s. 1-32.
- Ceyhan, Semih: "İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2005.
- Ceyhan, Semih: "Mesnevî", **TDVİA**, C. XXIX, Ankara, TDV Yay., 2004, s. 325-334.
- Cîlî, Abdülkerîm b. İbrâhîm: **Günümüz İnsanına İnsan-ı Kâmil**, Haz. Hamza Kılıç, İstanbul, Kurtuba Kitap, 2011.
- Cîlî, Abdülkerîm: **İnsân-ı Kâmil**, Çev. Abdülaziz Mecdi Tolun, İstanbul, İz Yayıncılık, 2002.
- Cunbur, Müjgan: "Mevlâna'nın İlk Mütercimi Gülşehrî", **Mevlâna Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlâna Üzerine Araştırmaları**, Haz. Feyzi Halıcı, Konya, Ülkü Basımevi, 1983, s. 31-35.
- Çakmaktaş, Büşra: "Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri", Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi SBE, Sakarya, 2017.
- Çalka, Mehmet Sait: "İbrahim Gülşenî ve Kıdemnâme Adlı Tasavvufî Mesnevisi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 59, Erzurum 2017, s. 119-154.
- Çakan, İ. Lütfü: "el-Câmiu's-Sahîh", **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 129-132.
- Çelebi, İlyas: "Mu'tezile", **TDVİA**, C. XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2006, s.

391-401.

- Çelik, İsa: **Âbidin Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri**, İstanbul, Vefa Yayınları, 2007.
- Çetin, İsmail: "Derzi-zâde Ulvî (Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanının Tenkidli Metni)", Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi SBE, Elazığ, 1993.
- Çiçekler, Mustafa: "Sa'dî-i Şîrâzî", **TDVİA**, C. XXXV, İstanbul, TDV Yay., 2008, s. 405-407.
- Çiftçi, Emine: "Sarı Abdullah Efendi'nin Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)'sinin Birinci Cildinin Eski Harflerden Türkiye Türkçesi'ne Aktarımı", Selçuk Üniversitesi Mevlâna Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya, 2018.
- Çoban, Ahmet: **Edebiyatta Üslûp Üzerine (Sözün Tadını Dilde Duymak)**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2004.
- Çöğenli, M. Sadi: "Mutarrizî", **TDVİA**, C. XXXI, İstanbul, TDV Yay., 2006, s. 375-377.
- Dağlar, Abdülkadir: "Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)", Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2009.
- Damar, Abdullah: "Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât, İnceleme-Metin", Doktora Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2002.
- Dârimî: **Sünen-i Dârimî**, Çev. ve thk. Abdullah Aydın, İstanbul, Madve Yayınları, 1996.
- Demirel, Şener: "Mevlânâ'nın Mesnevî'si ve Şerhleri", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C. 5, S. 10, 2007, s. 469-504.
- Demirel, Şener: **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Elazığ, Manas Yayıncılık, 2009.
- Demirli, Ekrem: **Nazarî Tasavvufun Kurucusu Sadreddin Konevî: Hayatı, Eserleri, Düşünceleri**, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Araştırmaları Merkezi, 2008.
- Deylemî, Şîrûye b. el-Firdevs bi-Me'sûr el-Hitâb, 5 C., thk. Saîd b. Besyûnî, Zablûl, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- Dihhudâ, Ali Ekber: **Lugatnâme**, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, 1341, C. 18/A.

- Durgun, Selahattin: “Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevî (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)”, Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi SBE, Konya, 1993.
- Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî'd-Dünyâ: **Kitâbu'z-Zühhd**, thk. Yâsin Muhammed Sevvâs, Dimaşk, Dâru İbn Kesîr, 1999.
- Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Ebî Âsım: **Es-Sünne**, thk. Bâsim b. Faysal el-Cevâbere, Riyad, Dâru's-Sumay'î, 1998.
- Ebû Dâvud Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî: **el-Merâsil**, thk. Şuayb el-Arnaud, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1988.
- Ebû Dâvud Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî: **Sünen-i Ebû Dâvud Tercüme ve Şerhi**, Haz. Necati Yeniel-Hüseyn Kayapınar, İstanbul, Şamil Yayınevi, 1988.
- Ebû Abdurrahman Hâtım, Muhammed b. İdris er-Râzî: **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm: Müsneden an Rasûlullah (s.a.v) ve's-Sahâbeti ve't-Tâbiîn**, thk. Es'ad, Muhammed et-Tayyib, Mekketü'l-Mükerrreme, Mektebetü Nizâr Mustafa el-Bâz, 1997.
- Ebû Hayyân et-Tevhîdî: **El-Besâir ve'z-Zehâir**, thk. Vedad Kadı, Beyrut, Dâru Sâdır, (t.y).
- Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullâh el-İsfahânî: **Hilyetü'l-Evliyâ ve Tabakâtü'l-Asfiyâ**, Kâhire, Matbaatü's-Saâde, 1974.
- Ebû Tâlib el-Mekkî: **Kûtü'l-Kulûb fî muâmeleti'l-mahbûb ve vasfu tarîki'l-mürîd ilâ makâmi't-tevhîd: Mahbûb İle Muamelede Kalplerin Ağı Ve Müridin Tevhid Makamına Giden Yolu**, Tahrir, Çev. ve Haz. Muharrem Tan, İstanbul, İz Yayıncılık, 1999.
- Ebu'l-Fidâ' İbn Kesîr: **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, thk. Mustafa es-Seyyid Muhammed Kâhire, Müessesetü'l-Kurtuba, 2000.
- Ebu'l-Hasan Nûruddîn el-Heysemî: **Mecmau'l-Bahreyn fî Zevâidi'l-Mu'cemeyn**, thk. Abdulkuddûs b. Muhammed Nezâr, Riyad, Mektebetü'r-rüşd, 1992.
- Eflâkî, Ahmed: **Ariflerin Menkıbeleri**, Çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.
- Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn: **Silsiletü'l-Ehâdîsi'z-Zâife ve'l-Mevzûa ve Eseruha's-seyyi' fî'l-Ümmeti**, C. 6, 2501-3000, Haz. Sa'd b. Abdurrahman er-Râşid, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000.

- Elbânî, Muhammed Nâsuriddîn: **Sahîhu't-Tergîb ve't-Terhîb**, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 2000.
- Emecen, Feridun: "Başmuhasabe Kalemî", **TDVİA**, C. V, İstanbul, 1992, s. 133-135.
- Er, Şaban: **Hayrabolulu Melâmî Şeyhi Ahmed-i Sârbân Efendi Külliyyâtı [Dîvânı ve Mektûbâtı] ve Vizeli Şeyh Alâeddîn Alî Efendi'nin Şiirleri**, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2013.
- Er, Şaban: **Melâmîlik ve Osmanlı Devri Melâmîleri**, İstanbul, Kutupyıldızı Yayınları, 2015.
- Erdoğan, Mehmet: "Kinânî, Abdülazîz b. Yahyâ", **TDVİA**, C. XXVI, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 32.
- Erşahin, Süleyman: "Bir Siyâsetnâme Örneği Sarı Abdullah Efendi'nin 'Tedbîrû'n-Neş'eteyn fî Islâhı'n-Nüşateyn' Adlı Eserinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2002.
- Esrar Dede: **Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye İnceleme-Metin**, Haz. İlhan Genç, Ankara, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, 2000.
- Fahreddîn-i Irâkî: **Külliyyât-ı Şeyh Fahrüddîn İbrâhîm-i Hemedânî Mütelhallas be-Irâkî**, mukaddime: Saîd-i Nefîsî, hâşiyeler: M. Dervîş, Tahran, İntişârât-ı Câvidân, 1366.
- Ferideddîn-i Attar: **Mantık al-Tayr**, Çev. Abdülbaki Gölpınarlı, İstanbul, MEB, 1962.
- Feridun b. Ahmed Sipehsâlâr: **Zindegî-nâme-i Mevlânâ Celâleddîn-i Mevlevî**, mukaddime: Saîd Nefîsî, Tahran, İntişârât-ı İkbâl, 1325.
- Feridun bin Ahmed: **Sipehsâlâr Risalesi: Hz. Mevlânâ ve Yakınları**, Çev. Ahmed Avni, sadeleştirip yay.haz. Tahir Galip Seratlı, İstanbul, Elest Yayınları, 2004.
- Ferîdüddîn-i Attâr: **Muhtâr-nâme**, Tahran, Kütübhâne-i Mîr Kemâlî, 1353.
- Fettâh, İrfan Abdülhamid: "Cebriyye", **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 205-208.
- Fidan, Zehra: "Şükûfe-nâmeler ve Şehr-emîni Câmii Hatibi Mehmed bin Ahmed el-Ubeydî'nin Tezkire-i Şükûfeciyânı Netâicü'l-Ezhâr", Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2015.

- Fîrûzâbâdî, Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb: **Besâiru Zevî't-Temyîz fî-Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, tahkik: Muhammed Ali en-Neccâr, C. C., Beyrut, el-Mektebetü'l-İlmiyye, (t.y).
- Fürûzanfer, Bediüzzaman: **Ehâdis ve Kısâs-ı Mesnevî (Telfiki ez-du kitâb "Ehâdis-i Mesnevî" ve "Mâhez-i Kısâs ve Temsîlât-ı Mesnevî")**, Çev. ve tanzim: Hüseyin Dâvudî, Tahran, Müessesese-i İntişârât-ı Emîr Kebîr, 1381.
- Garabeiglou, Djamchid: Sultan Valad, Hayatı, Eserleri ve Masnavi-i Valadi'nin Tenkidli Metni, 3 C., Doktora Tezi, İÜ Fars Filolojisi Kürsüsü, İstanbul, 1976.
- Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed: **İhyâu Ulûmi'd-Dîn**, Kâhire, Müessesetü'l-Halebî, 1967.
- Gazzâlî: **Varlık, Bilgi, Hakikat: Mişkâtü'l-Envâr**, Neşir ve Çev. Mahmut Kaya, İstanbul, Klasik Yayınları, 2016.
- Gelibolulu Mustafa Âlî: **Kühû'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, Haz. Mustafa İsen, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Yayını, 1994.
- Geylânî, Abdülkadir: **Sırru'l-Esrâr: Sırların Sırrı**, Çev. Mehmet Eren, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2006.
- Gölpınarlı Abdülbâkî: **Kaygusuz: Vize'li Alâeddîn**, İstanbul, Remzi Kitaphanesi, 1932.
- Gölpınarlı, Abdülbaki: "Hurûfilik ve Mîr-i Alem Celâl Bik'in Bir Mektubu", **Türkiyat Mecmuası (İÜ Türkiyat Enstitüsü)**, İstanbul, 1965, C. 14, s. 93-110.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **Melâmîlik ve Melâmîler**, İstanbul, Kapı Yayınları, 2015.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **Mesnevî Tercemesi ve Şerhi**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1981.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **Mevlânâ Müzesi Müzelik Yazma Kitaplar Kataloğu**, Ankara, TTK, 2003.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, 3 C., Ankara, T.C. Millî Eğitim Bakanlığı Eski Eserler ve Müzeler Genel Müdürlüğü Yayınları, TTK Basımevi, C.2, 1971.
- Gölpınarlı, Abdülbâkî: **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul, İnkılâp ve Aka Kitabevleri, 1983.

- Görmez, Mehmet: **“Taberânî”, TDVİA, C. XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 310-312.**
- Groot, Alexander H. de: **“Halil Paşa, Kayserili”, TDVİA, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 324-26.**
- Güleç, İsmail: **“Gelibolulu Muslihuddin Sürûrî, Hayatı, Kişiliği, Eserleri ve Bahrü'l-Ma'ârif İsimli Eseri”, Osmanlı Araştırmaları, XXI, İstanbul, 2001, s. 211-236.**
- Güleç, İsmail: **“Sürûrî, Muslihuddin Mustafa”, TDVİA, C. XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 170-172.**
- Güleç, İsmail: **Mesnevî Üzerine Araştırmalar, İstanbul, H Yayınları, 2010.**
- Güleç, İsmail: **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri, İstanbul, Pan Yayıncılık, 2008.**
- Güllüce, Hüseyin: **Kur'ân Tefsîri Açısından Mesnevî, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş, 1999.**
- Gülsevin, Gürer: **Eski Anadolu Türkçesinde Ekler, Ankara, TDK Yayınları, 2007.**
- Gültaş, Serhat: **“Sarı Abdullah Efendi'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri”, Yüksek Lisans Tezi, Uludağ Üniversitesi SBE, Bursa, 2014.**
- Gündoğdu, Cengiz: **Bir Türk Mutasavvıfı Abdülmecîd Sivâsî (971/1563-1049/1639) Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri, Ankara, Kültür Bakanlığı, 2000.**
- Günşen, Ahmet: **İlk Türkçecilerden Kırşehirli Âşık Paşa (Hayatı, Edebî Kişiliği ve Eserleri), Kırşehir, Kırşehir Valiliği, 2006.**
- Güntan, Zekiye: **Muhammed Murad Nakşbendî ve Hülâsatü's-Şürûh Adlı Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beyit, Konya, Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, 2010.**
- Gür, Süleyman: **“Kâzî Beyzâvî Tefsîrinde Belâgat İlmi ve Uygulanışı”, Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2014.**
- Güzel, Abdurrahman: **Kaygusuz Abdal (Alâeddîn Gaybî), Ankara, Kültür Bakanlığı, 1981.**
- Güzel, Abdurrahman: **Kaygusuz Abdal (Alâeddin Gaybî) Menâkıbnâmesi, Ankara,**

TTK, 1999.

- Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî: **Tasavvufta Yüz Basamak Menâzilü's-Sâirîn, İlelü'l-Makâmât: Hâce Abdullah el-Ensârî el-Herevî, Elf Mekâm: Abdürrezzak el-Kâşânî**, Çev. Abdurrezzak Tek, Bursa, Emin Yayınları, 2008.
- Hâfız-ı Şîrâzî: **Dîvân-ı Hâce Şemseddîn Muhammed Hâfız-ı Şîrâzî**, Haz. Hüseyin Pejman, Tahran, Kitâbhâne-i Berûhîm, 1315/1936.
- Hâkim en-Nîsâbûrî: **El-Müstedrek ale's-Sahîhayn**, Haz. Mustafa Abdulkâdir Atâ, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2002.
- Hakîm Senâî: **Dîvân-ı Hakîm Ebu'l-Mecîd Mecdüddîn Âdem es-Senâî-yi el-Gaznevî**, Haz. Müderris Razavî, Tahran, İntişârât-ı İbn-i Sînâ, 1341.
- Hallâc-ı Mansûr: **Dîvân-ı Mansûr-ı Hallâc**, Tahran, Kütübhâne-i Senâî, 1343.
- Hâncî, Muhammed b. Muhammed el-Bosnevî: **El-Cevherü'l-Esnâ fî-Terâcimi Ulemâi ve Şuarâi Bosna**, thk. Abdülfettâh Muhammed el-Hulv, Cize, Hecr li't-Tıbbâa ve'n-Neşr, 1992.
- Hassan b. Sâbit: **Dîvânu Hassan bin Sâbit**, thk. Velid Arafat, Beyrut, Dâru Sâdır, 1974.
- Hayâlî Bey: **Hayâlî Dîvânı**, Haz. Ali Nihat Tarlan, Ankara, Akçağ Yayınları, 1992.
- Hazret-i Ali: **Nehc'ül-Belâga, Hz. Ali'nin Hutbeleri, Vasiyyetleri, Emirleri, Mektupları, Hikmet ve Vecizeleri**, Haz. Abdülbâki Gölpınarlı, İstanbul, Der Yayınları, 1990.
- Hemedânî, Aynülkudât: **Temhîdât: Aşk ve Hakikat Üzerine Konuşmalar**, Haz. Halil Baltacı, İstanbul, Dergah Yayınları, 2015.
- Hemedânî, Aynülkudât: **Zübdetü'l-Hakâik: Hakikatlerin Özü, Şekva'l-Garîb: Garibin Şikâyeti (Eleştirmeli Metin-Çeviri)**, eleştirmeli met.-çev. Ahmet Kamil Cihan-Salih Yalın-Mesut Sandıkçı-Arsan Taher, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Hilâlî-i Çağatayî: **Dîvân-ı Hilâlî-i Çağatayî**, Haz. Saîd Nefisî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1337.
- Hocendî, Kemâleddîn Mes'ûd: **Dîvân-ı Kemâleddîn Mes'ûd Hocendî**, tashih ve ihtimam: Aziz Devletâbâdî, Tebriz, Kitâbfürûş-ı Tahran, 1337/1958.

- Hüsâmuddîn el-Hindî: **Kenzü'l-Ummâl fi-Süneni'l-Akvâli ve'l-Ef'al**, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1405/1985.
- İbn Arabî: **Fütûhât-ı Mekkiyye**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, Litera Yayıncılık, 2006.
- İbn Arabî: **Nurlar Hazinesi**, Çev. Mehmet Demirci, İstanbul, İz Yayıncılık, 1990.
- İbn Ebû Zemenîn: **Tefsîru'l-Kur'ânî'l-Azîz**, thk. Ebû Abdullah Hüseyin b. Ukkâşe-Muhammed b. Mustafa el-Kenz, Kâhire, el-Fârûku'l-Hadîse, 2002.
- İbn Hacer el-Heytemî: **Yakıcı Yıldırımlar, es-Savâiku'l-Muhrika fi'r-Reddi alâ Ehli'l-Bid'a ve'z-Zandaka**, Çev. Hasib Seven, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1990.
- İbn Hibbân: **el-İhsân fi-Takrîbi Sahîhi İbn Hibbân**, Haz. İbn Balabân, nşr. Şuayb el-Arnaût, Beyrut, Müessesetü'r-Risâle, 1991.
- İbn İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa'lebî: **Kitâbu Kısasi'l-Enbiyâ: Arâisü'l-Mecâlis**, Kahire, Matbaatü'l-Behiyye, 1301.
- İbn Kesîr: **Hadislerle Kur'an-ı Kerîm Tefsîri**, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1983.
- İbn Kesîr, İmâduddîn Ebi'l-Fidâ' İsmâîl b. Ömer: **Câmiu'l-Mesânîd ve's-Süneni'l-Hâdî li-Akvami's-Senen**, thk. ve neşr: Abdulmu'tî Emin Kal'acî, Beyrut, Dâru'l-Fikr, 1994.
- İbn Mâce: **Sünen-i İbni Mâce Tercemesi ve Şerhi**, Çev. ve şerh Haydar Hatipoğlu, İstanbul, Kahraman Yayınları, 1982.
- İbn Melek: **Mebâriku'l-Ezhâr fi-Şerhi Meşâriku'l-Envâr**, thk. Ebû Muhammed Eşref Abdurrahîm, Beyrut, Dâru'l-Cîl, 1995.
- İbn-i Yemîn et-Tuğrâî: **Divânu Kıtaât ve Rubâiyyât-ı İbn-i Yemin**, tashih: Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbfürûş-ı Merevvic, 1318 (1939).
- İbnu'l-Esîr: **En-Nihâye fi-Garîbi'l-Hadîs ve'l-Eser**, thk. Tâhir Ahmed ez-Zâvî, Mahmûd Muhammed et-Tanâhî, Kâhire, Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, 1963.
- İbnü'l-Arabî: **Fusûsu'l-Hikem**, Çev. ve şerh: Ekrem Demirli, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2006.

- İbnü'l-Haddâd: **El-Cevherü'n-nefis fî-Siyâseti'r-reîs**, thk. Rıdvân es-Seyyid, Beyrut, Dâru't-Talîa, 1983.
- İbrahim Cûdî Efendi: **Lûgat-ı Cûdî**, Haz. İsmail Parlatır, Belgin Tezcan Aksu, Nicolai Tufar, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, 2006.
- İmam Ahmed b. Hanbel: **el-Müsned (el-Fethu'r-Rabbânî Tertibi)**, Çev. ve açıklama Rıfat Oral, thk. ve tahriç Süleyman Sarı, Konya, Ensar Yayıncılık, 2003.
- İmam Gazâlî: **Kimyâ-yı Saâdet**, 2 C., Çev. A. Fâruk Meyân, İstanbul, Bedir Yayınevi, 1979.
- İmâm-ı Gazâlî: **İhyâ-i Ulûmi'd-dîn**, Çev. Ali Arslan, İstanbul, Yaylacık Matbaası, 1971.
- İmâm-ı Gazâlî: **Kırk Esas (El-Erbaîn fî Usûliddîn)**, Çev. Yaman Arıkan, İstanbul, Eskin Matbaası, 1970.
- İmam-ı Gazâlî: **Kimyâ-yı Saâdet**, Çev. Mehmed A. Müftüoğlu, tashih ve tanzim: A. Fikri Yavuz, İstanbul, Çelik Yayınevi, (t.y).
- İmam-ı Gazâlî: **Mişkatu'l-Envâr Nurlar Âlemi**, Çev. Şadi Eren, İstanbul, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014.
- İmâm-ı Gazâlî: **Tasavvufun Esasları**, Çev. Ramazan Yıldız, İstanbul, Şâmil Yayınevi, (t.y).
- İmâm-ı Gazâlî: **Tasavvufun Prensipleri**, Çev. Remzi Barışık, Ankara, Kılıç Kitabevi, (t.y).
- İmru'u'l-Kays: **Dîvânu İmru'u'l-Kays**, Haz. Abdurrahmân el-Mustâvî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 2012.
- İsen, Mustafa: **Usûlî: Hayatı, Sanatı ve Divanı**, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1988.
- İslamoğlu, İsam: "Molla Câmî ve Tefsirinden Fatiha Sûresi (Edisyon Kritik)", Yüksek Lisans Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 1995.
- İz, Fahir: **Eski Türk Edebiyatında Nesir: XIV. yüzyıldan XIX. yüzyıl ortasına kadar yazmalardan seçilmiş metinler**, İstanbul, Osman Yalçın Matbaası, 1964.
- İz, Mahir: **Tasavvuf**, İstanbul, Rahle Yayınevi, 1969.

- İzgi, Cevat: “Demîrî”, **TDVİA**, C. IX, İstanbul, TDV Yay., 1994, s. 152-153.
- Kacce, Muhammed: **Dîvânu’ş-Şeyhi’l-Ekber Muhyiddîn İbnu Arabî**, Dâru’ş-Şarki’l-Arabî, Haleb (t.y).
- Kalyon, Filiz: “Nesîmî’nin Divanında ve Diğer Kaynaklarda Rastlanmayan Şiirleri”, **Turkish Studies**, (Prof. Dr. H. Ömer Karpuz Armağanı), Volume 10/16 Fall, Ankara, 2015, s. 783-806.
- Kanar, Mehmet: **Kanar Arapça-Türkçe Sözlük**, İstanbul, Say Yayınları, 2009.
- Kandemir, M. Yaşar: “el-Câmiu’s-Sahîh”, **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 114-123.
- Kandemir, M. Yaşar: “el-Câmiu’s-Sahîh”, **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 124-129.
- Kandemir, M. Yaşar: “es-Sünen”, **TDVİA**, C. XXXVIII, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 147-148.
- Kânûnî Sultan Süleyman: **Muhibbî Dîvânı: Bütün Şiirleri (İnceleme-Tenkitli Metin)**, 2 C., Haz. Kemal Yavuz-Orhan Yavuz, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Kara, Necati: **Burhânuddîn İbrâhim b. Omer el-Bikâî ve Tefsîrindeki Metodu**, Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1994.
- Karaismailoğlu, Adnan: “Kâsım-ı Envâr”, **TDVİA**, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 542-543.
- Karatay, Fehmi Edhem: **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, 2 Cilt, İstanbul, Topkapı Sarayı Müzesi Yayınları, 1961.
- Karlığa, H. Bekir: “Gazzâlî (Eserleri)”, **TDVİA**, C. XIII, İstanbul, TDV Yay., 1996, s. 518-530.
- Karlığa, H. Bekir: “Kâdî Mîr Meybûdî”, **TDVİA**, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 118-119.
- Kâsım-ı Envâr: **Külliyât-ı Kâsım-ı Envâr**, Haz. Saîd Nefîsî, Tahran, Kitâbhâne-i Senâî, 1337.
- Kâşânî, Abdurrezzâk: **Şerh-i Menâzilü’s-Sâirîn**, Haz. Ali Şîrvânî, Tahran, İntişârâtü’z-Zehrâ, 1373.

- Kâşânî, Abdürrezzak: **Tasavvuf Sözlüğü: Letâifu'l-A'lâm fî İşarâtı Ehli'l-İlhâm**, Çev. Ekrem Demirli, İstanbul, İz Yayıncılık, 2004.
- Kâtip Çelebi: **Keşfü'z-Zunûn An Esâmi'l-Kütübi Ve'l-Fünûn (Kitapların ve İlimlerin İsimlerinden Şüphelerin Giderilmesi)**, Çev. Rüştü Balcı, İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2007.
- Kaya, Mehmet: “Kemâlüddîn Abdürrezzâk Kâşânî ve Tefsiri Te'vîlâtü'l-Kur'ân'ın Tefsir Metodolojisi Açısından Tahlil ve Tanıtımı”, Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2009.
- Kelâbâzî: **Doğuş Devrinde Tasavvuf Ta'arruf**, Çev. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergah Yay., 1979.
- Kelâbâzî, Ebu Bekir Muhammed: **Ehl-i Tasavvuf'un Yolu**, Çev. Tacettin Okuyucu, Konya, Denizkuşları Matbaası, 1981.
- Keleş, Mahmut Recep: “Kutbüddîn Şîrâzî'nin (1236-1311)'nin Hayatı, Eserleri ve Ortaçağ İslam Kültüründeki Yeri”, Yüksek Lisans Tezi, MÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2008.
- Keleş, Reyhan: **Divan Şiirinde Âyet ve Hadis İktibasları**, İstanbul, Kitabevi, 2016.
- Kemâleddin Abdürrezzak Kâşâniyyüs Semerkandî: **Te'vilât-ı Kâşâniyye**, Çev. Ali Rıza Doksanyedi, yay.haz. M. Vehbi Güloğlu, Ankara, Kadioğlu Matbaası, 1987.
- Kemâleddîn Demirî: **Hayatü'l-Hayvan fî Garâibü'l-Mahlûkat (Tercümesi)**, Haz. Kadir Meral, İstanbul, Çelik Yayınevi, 1997.
- Ken'an Rifâî: **Şerhli Mesnevî-i Şerîf**, İstanbul, Kubbealtı Neşriyatı, 2010.
- Keskin, Hasan: “Âyetlerin Sayısı Hakkındaki İhtilaf Nedenleri”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı: 13/2, 2009, s. 49-67.
- Kılıç, Mahmud Erol: **İbnü'l-Arabî**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2015.
- Kılıç, Mahmut Erol: “Muhyiddîn İbnu'l-Arabî'de Varlık Mertebeleri (Vücûd ve Merâtibu'l-Vücûd)”, Doktora Tezi, MÜ SBE, İstanbul, 1995.
- Kılıç, Mustafa: “İbn-i Kemâl Hayatı, Tefsire Dair Eserleri ve Tefsirindeki Metodu, D. 873/1468-69), Ö. (940/1534)”, Doktora Tezi, Erzurum, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, 1981.
- Kınalı-zâde Hasan: **Tezkiretü's-Şuarâ**, Haz. İbrahim Kutluk, Ankara, TTK, 2014.

Çelebi:

Koçoğlu, Turgut: “Mesnevî-yi Şerîf’in İlk Türkçe Şerhlerinden Seyyid Ebu’s-Suûd el-Kayserî’nin Şerh-i Mesnevî’si”, **III. Klâsik Türk Edebiyatı Sempozyumu** (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına) 13 Şubat 2009 Kayseri, Bildiriler, Yayına haz. Atabey Kılıç vd., Kayseri, Erciyes Üniversitesi Yayınları, 2011, s. 247-254.

Koçoğlu, Turgut: “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)”, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2009.

Konur, Himmet: **İbrahim Gülşenî: Hayatı, Eserleri, Tarikatı**, İstanbul, İnsan Yayınları, 2000.

Köksal, M. Fatih: “Seyyid Nesîmî’nin Yayımlanmamış Şiirleri”, **Türk Kültürü Ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi**, 2009 Bahar, S. 50, s. 77-135.

Kudâî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Selâme: **Müsnedü’ş-Şihâb**, thk. Hamdi Abdülmecid Selefî, Beyrut, Müessesetü’r-Risâle, 1986.

Kurtubî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebû Bekr: **et-Tezkire fî-Ahvâlî’l-Mevtâ ve Umûri’l-Âhire**, tahrir: Ebû Süfyân Mahmûd b. Mansûr el-Bestevîsî, el-Medînetü’l-Münevver, Dâru’l-Buhârî, 1997.

Kurtuluş, Rıza: “Keşfü’l-Esrâr”, **TDVİA**, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 319.

Kuşeyrî, Abdulkerim: **Tasavvuf İlmîne Dair: Kuşeyrî Risâlesi**, Haz. Süleyman Uludağ, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1981.

Kuşeyrî, Abdülkerîm b. Hevâzin: **Kuşeyrî Risâlesi**, Türkçe ve Çev. Şeyhülislâm Hoca Sâdeddin Efendi, Haz. Mehmet Günyüzlü, İstanbul, Yasin Yayınevi, 2003.

Kuşeyrî, Abdülkerim: **Kuşeyrî Risâlesi [Sûfîlerin İnanç ve Ahlâkı]**, Çev. Dilaver Selvi, İstanbul, Semerkand, 2005.

Kuşeyrî, Ebu’l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik: **Er-Risâletü’l-Kuşeyriyye**, Haz. Enes Muhammed Adnan eş-Şerefâvî, Beyrut, Dâru’l-Minhâc, 2017.

Kutlu, Ahmet: **Şeyh Hâlid’in Mektubât’ında Din ve Tasavvuf**, Sivas, Asitan Yayıncılık, 2011.

Kutlu, Sönmez: “Kerrâmiyye”, **TDVİA**, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 294-296.

Külekçi, Numan: **Açıklamalar ve Örneklerle Edebî Sanatlar**, Ankara, Akçağ

Yayınları, 1995.

- La'li-zâde Abdûlbâkî: **Hediyyetü'l-Müşâtâk fî Şerhi Mesleki'l-Uşşâk**, Haz. Bünyamin Ayçiçeği, İstanbul, Akademi Titiz Yayınları, 2014.
- Lâlizâde Abdûlbaki: **Sergüzeşt Aşka ve Âşıklara Dair: Melâmî Büyükleri**, Haz. Tahir Hafızalioğlu, İstanbul, Kaknüs Yayınları, 2001.
- Lewisohn, Leonard: **A Critical Edition of The Divan of Muhammad Shirin Maghribi**, Tahran, İnstitut of Islamic Studies, 1993.
- Lokmanî Dede: **Menâkıb-ı Mevlâna**, Haz. Halil Ersoylu, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu TDK Yayınları, 2001.
- Maden, Şükrü: **Tefsirde Hâşiye Geleneği ve Şeyhzâde'nin Envârü't-Tenzîl Hâşiyesi**, İstanbul, İsam Yayınları, 2015.
- Mehmed Süreyyâ: **Sicill-i Osmânî Yahud Tezkire-i Meşâhir-i Osmâniyye**, Haz. Ali Aktan, Abdülkadir Yuvalı, Metin Hülâgü, İstanbul, Sebil Yayınevi, 1996.
- Mer'i İbn Yusuf'ül Kermî: **Kur'an'da Nâsih ve Mensûh**, thk. Sami Ata Hasan, Çev. Eyüb Aslan, İstanbul, Hak Yayınları, (t.y).
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Külliyât-ı Şems yâ Dîvân-ı Kebîr**, tashih: Bedüzzamân Fûrûzânfer, Tahran, Dânişgâh-ı Tahran, 1336.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî-i Celâleddîn-i Rûmî: Şâiru's-Sûfiyyeti'l-Ekber, el-Kitâbu'l-Evvel**, Çev. şerh ve dirâse: Muhammed Abdüsselam Kefâfî, Saydâ-Beyrut, el-Mektebetü'l-Asriyye, 1966.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî-i Ma'nevî**, 2 C., Çev. Derya Örs-Hicabi Kırılancı, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2015.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, 13 C., Çev. ve şerh: Ahmed Avni Konuk, İstanbul, İlk 3 cilt Gelenek Yayıncılık, 2004; 4. ciltten itibaren Kitabevi, son cildin basım yılı 2009.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî**, Çev. ve şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, Kitap: 2, Tevzi Yeri: Selâm Yayınları, Konya, Ahmed Said Matbaası, İstanbul, 1963.
- Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî: **Mesnevî**, Çev. ve şerh: Tâhir-ül-Mevlevî, C. I, Kitap: 2, İstanbul, Şamil Yayınevi, (t.y.).
- Meybudî, Ebu'l-Fazl: **Keşfü'l-Esrâr ve Uddetü'l-Ebrâr**, Tahran, Müessese-i İntişârât-ı

- Reşîdüddîn: Emîr-i Kebîr, 1371.
- Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd: **Gazneliler Ravzatu's-Safâ (Mülûk-i Gazneviyye)**, Çev. ve notlar: Erkan Göksu, İstanbul, Kronik Kitap, 2017.
- Mîrhând, Muhammed bin Hâvendşâh bin Mahmûd: **Ravzatu's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ (Tabaka-i Selçûkiyye)**, Çev. ve notlar: Erkan Göksu, Ankara, TTK, 2015.
- Mollaibrahimoğlu, Süleyman: **Yazma Eserler Terminolojisi**, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.
- Muhammed b. İshâk b. Yesâr: **Sîretü İbn İshâk**, thk. ve ta'lîk: Muhammed Hamîdullah, Konya, Hayra Hizmet Vakfı Neşriyat Müdürlüğü, 1981.
- Muhammed İbn İshak: **Siyer (Peygamber Tarihi)**, Yayına haz. Muhammed Hamîdullah, Çev. Sezai Özel, İstanbul, Akabe Yayın ve Ticaret Limited Şirketi, 1991.
- Muhammed Reşid Rızâ: **Menâr Tefsîri Tefsîru'l-Kur'âni'l-Hakîm Tefsîru'l-Menâr**, Çev. Ali Rıza Temel-Mehmet Erdoğan, İstanbul, Ekin Yayınları, 2012.
- Muhammed Reşid Rızâ: **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Hakîm; eş-şehîr: Tefsîrü'l-Menâr**, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, (t.y).
- Muhiddîn-i Arabî: **Fusûsü'l-Hikem**, Çev. Nuri Gencosman, İstanbul, Maarif Basımevi, 1956.
- Muhyiddîn b. Arabî: **el-İsrâ ile'l-Makâmi'l-Esrâ ev Kitâbu'l-Mi'râc**, thk ve şerh: Suâd el-Hakîm, Beyrut, el-Müessesetü'l-Câmiyye, 1988.
- Muhyiddin İbn Arabî: **Bulgatu'l-Gavvâs**, Süleymaniye Yazma Eser Ktp., Fâzıl Ahmed Paşa Koleksiyonu, no. 708.
- Mustafa Safâyî Efendi: **Tezkire-i Safâyî, (Nuhbetü'l-Âsâr min Fevâidi'l-Eş'âr) İnceleme-Metin-İndeks**, Haz. Pervin Çapan, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, 2005.
- Müeyyidüddîn Cendî: **Şerhu Füsûsi'l-Hikem**, Haz. Seyyid Celâleddîn Âştîyânî, Meşhed, Dânişgâh-ı Meşhed, 1982.
- Müslim b. el-Haccâc: **Sahih-i Müslim ve Tercemesi**, Çev. Mehmed Sofuoğlu, İstanbul, İrfan Yayınevi, 1974.

- Müstakimzâde: **Tuhfe-i Hattâtîn**, Haz. Mustafa Koç, İstanbul, Klasik, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi: **El-Okyânûsu'l-Basît fî Tercemeti'l-Kâmûsi'l-Muhît: Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi**, Haz. Mustafa Koç, Eyyüp Tanrıverdi, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2013.
- Nahîfî, Süleyman: **Haz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (K. S.) Mesnevî-i Şerîf Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzum Nahîfî Tercümesi**, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, Sönmez Neşriyat, 1967.
- Necmüddîn el-Kübrâ, Ahmed b. Ömer b. Muhammed: **Aynü'l-Hayât et-Te'vîlâtü'n-Necmiyye ve Hüve Tetimmetü't-Te'vîlâtü'n-Necmiyye**, thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî, Beyrut, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2009.
- Nesefî, Azîzüddîn: **İnsân-ı Kâmil**, Çev. A. Avni Konuk, yay.haz. Sezai Fırat, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2004.
- Nesefî, Azizüddin: **Tasavvufta İnsan Meselesi: İnsan-ı Kâmil**, Çev. Mehmet Kanar, İstanbul, Dergâh Yayınları, 1990.
- Nesîmî, Seyyid İmâduddîn: **Dîvân-ı Fârisî-yi Nesîmî**, Haz. Hamîd Mehmedzâde, Bakü, Âzer Neşr, 1972.
- Ni'metullâh b. Mahmûd en-Nahcuvânî: **el-Fevâtihu'l-İlâhiyye ve'l-Mefâtihu'l-Gaybiyye**, İstanbul, Matbaa-i Osmâniyye, 1325 (1907).
- Nîsâbü'rî, Nizâmeddîn el-Hasan b. Muhammed b. el-Hüseyin el-Kummî: **Garâibu'l-Kur'ân ve Ragâibu'l-Furkân**, thk. İbrâhim Atve İvaz, Mustafa el-Bâbî el-Halebî, Kâhire, 1962.
- Nizâmî-i Gencevî: **Hüsrev ü Şîrîn**, Tahran, Müessese-i Matbûât-ı İlmî, 1313.
- Nizâmî-i Gencevî: **Külliyât-ı Hamse-i Hakîm Nizâmî-i Gencevî**, mukaddime ve şerh-i hâl: Şiblî-i Nu'mânî, be-ihtimâm: M. Dervîş, Tahran, İntişârât-ı Câvidân, 1366.
- Nwyia, Paul: **Nusûs Sûfiyye Gayrı Menşûre**, Beyrut, Dâru'l-Maşrık, 1986.
- Ocak, Ahmet Yaşar: "XVI-XVII. Yüzyıllarda Bayrâmî (Hamzavî) Melâmîleri ve Osmanlı Yönetimi", **BELLETEN**, C. LXI, S. 230, Nisan 1997, s. 93-110.
- Okumuş, Ömer: "Câmî, Abdurrahman", **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 94-99.
- Okumuş, Sait: "Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde Geçen Atasözleri", **Mevlânâ**

Araştırmaları -1-, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 351-378.

- Okuyan, Mehmet: **Necmuddin Dâye ve Tasavvufî Tefsiri**, İstanbul, Rağbet Yayınları, 2001.
- Okuyucu, Cihan; Kartal, Ahmet; Köksal M. Fatih: **Klasik Dönem Osmanlı Nesir Metinleri**, İstanbul, Kriter Yayınları, 2009.
- Ökten, Meriç: “Sa’lebî’nin Kısasü’l-Enbiyâ’sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi: Metin-Sözlük”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2000.
- Ölmez, Tomris: “Sarı Abdullah Efendi Hayâtı ve Eserleri”, Lisans bitirme tezi, İÜ Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, no: 111, İstanbul, 1940.
- Öngören, Reşat: “Miftâhu’l-Gayb”, **TDVİA**, C. XXX, İstanbul, TDV Yay., 2005.
- Özaydın, Abdülkerim: “Hamdullah el-Müstevfî”, **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 454-455.
- Özdemir, Mehmet: “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu’l-Letâyif ve Matmûratu’l-Maârif) (IV. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Bozok Üniversitesi SBE, Yozgat, 2013.
- Özdil, Hatice: “Başka İsimlerle Karıştırılan Bir Mesnevî Şârihi: Mehmed Murad Nakşibendî”, **Turkish Studies**, Ankara, Volume 8/12 Fall 2013, s. 1009-1016.
- Özen, Şükrü: “Metin Tenkidi Üzerine Bazı Tespitler ve Öneriler”, **İslâmî İlimlerde Metodoloji/Usûl Mes’esi II**, Haz. İsmail Kurt, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2009, s. 446-470.
- Özer, Zübeyde: “Cevheretü’l-Bidâye ve Dürretü’n-Nihâye (Metin-İnceleme-Sözlük)”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2015.
- Öztürk, Funda: “Sarı Abdullah Efendi Nasîhatü’l-Mülûk Terğîbün li-Hüsni’s-Sülûk (110a-218b) İnceleme-Metin-Sözlük-Dizin”, Yüksek Lisans Tezi, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, SBE, Rize, 2018.
- Öztürk, Mürsel: “Hadîkatü’l-Hakîka”, **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 20.
- Öztürk, Şeyda: **Şem’î Efendi ve Mesnevî Şerhi**, İstanbul, İSAM Yayınları, 2011.
- Pakalın, Mehmet Zeki: **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, I-III, İstanbul, Milli Eğitim Basımevi, 1971.

- Râğıb el-İsfahani: **Müfredât: Kur'ân Kavramları Sözlüğü**, Çev. ve notlandıran: Yusuf Türker, İstanbul, Pınar Yayınları, 2007.
- Râzî, Fahreddîn Muhammed b. Ömer: **et-Tefsîru'l-Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb**, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Râzî, Fahrüddîn: **Tefsîr-i Kebîr: Mefâtihu'l-Gayb**, Çev. Suat Yıldırım vd., Ankara, Akçağ Yayınları, 1995.
- Rûdânî, Muhammed b. Süleymân: **Cem'ü'l-Fevâid min Câmi'l-usûl ve Mecma'i'z-zevâid**, Çev. Hüseyin Yıldız, İstanbul, Ocak Yayıncılık, 2008.
- Sa'deddîn Muhammed b. Ahmed el-Fergânî: **Münteha'l-Medârik fî-Şerhi Tâiyyeti İbni'l-Fârız**, 2 C., thk. Âsım İbrâhim el-Keyyâlî, Beyrut, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Sa'dî-i Şîrâzî: **Gülistân**, İstanbul, Matbaa-i İrânîyye, 1294.
- Sa'dî-i Şîrâzî: **Metn-i Kâmil Dîvân-ı Şeyh-i Ecell-i Sa'dî-i Şîrâzî: Gülistân ve Bostân ve Mecâlis**, Haz. Muzâhir Musaffâ, Tahran, Kânûn-ı Ma'rifet, (t.y).
- Sa'dî-i Şîrâzî: **Gülistân-ı Sa'dî**, tashih: Muhammed Ali Ferûgî, Tahran, İntişârât-ı Kaknûs, 1362.
- Sadreddin Konevî: **Miftâhu'l-Gayb: Tasavvuf Metafiziği (çeviri-tıpkıbasım)**, Haz. Ekrem Demirli, İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2014.
- Safer el-Muhibbî el-Cerrâhî: **İstîlâhât-ı Sofiyye fî Vatan-ı Asliyye**, yayına haz. Derya Çakır Baş, İstanbul, Kırkkandil Yayınevi, 2013.
- Safûrî, Abdurrahmân: **Nüzhât-ı Mecâlis ve Müntehab-ı Nefâis**, Beyrut, el-Mektebetü'sh-Şa'bâniyye, (t.y).
- Sâgânî: **ed-Dürrü'l-Mültekât fî-Tebyini'l-Galat**, Beyrut, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1985.
- Sakaoglu, Saim: "Mesnevî'deki Hikâyelerin Kaynakları ve Tesirleri", **I. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğler**, 3-5 Mayıs 1985 Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1986, s. 105-113.
- Salahaddîn-i Uşşâkî, Abdullah: **Abdullah Salahaddîn-i Uşşâkî'nin Hz. Ali Dîvânı Tercümesi**, Haz. Ali Öztürk, Ankara, Araştırma Yayınları, 2013.
- Sandıkçı, Mesut: "Aynülkudât Hemedânî'nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri (Metin-İnceleme)", Yüksek Lisans Tezi, MÜ SBE, İstanbul 2009.

- Saraç, M. A. Yekta: “Şerhler”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, İstanbul, TC Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2007.
- Sarı Abdullâh Efendi: **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî**, İstanbul, C.1 Tasvîr-i Efkâr Matbaası, 1287; C. 2-5 Matbaa-i Âmire, 1288.
- Sarı Abdullah Efendi: **Gazânâme-i Halîl Paşa**, Haz. Meltem Aydın, Ankara, TTK, 2017.
- Sarı Abdullâh Efendi: **Mir’âtü’l-Asfiyâ fi-Sıfâtî’l-Melâmetiyyeti’l-Ahfiyâ ve Ulüvvi Şâni’l-Evliyâ**, Süleymaniye Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa Koleksiyonu, No. 1401
- Sarı Abdullâh Efendi: **Semerâtü’l-Fuâd fi-Mebde’ ve’l-Meâd**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1288.
- Savi, Saime İnal: “Senâî”, **TDVİA**, C. XXXVI, İstanbul, TDV Yay., 2009, s. 502-503.
- Savran, Ahmet: “İmruülkays b. Hucr”, **TDVİA**, C. XXII, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 237-238.
- Schimmel, Annemarie: “Mevlâna Hindistan’da”, **Mevlâna ve Yaşama Sevinci**, Haz. Feyzi Halıcı, Konya Turizm Derneği, 1978, s. 69-80.
- Seccâdî, Seyyid Cafer: **Tasavvuf ve İrfan Terimleri Sözlüğü: Ferheng-i Istılahat ve Tabirat-ı İrfanî (Açıklamalı ve Alfabetik)**, Çev. Hakkı Uygur, yayına haz. Hüseyin Kader, İstanbul, Ensar Neşriyat, 2007.
- Sehâvî, Ebu’l-Hayr Şemsüddîn: **el-Makâsidü’l-Hasene fi-Beyâni Kesîrin mine’l-Ehâdisi’l-Müştehire ale’l-Elsine**, Kâhire, Mektebetü’l-Hâncî, 1956.
- Semerkindî, Ebu’l-Leys Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhim: **Tenbîhu’l-Gâfilîn fi-Mev’izeti bi-Ehâdisi Seyyidi’l-Enbiyâi ve’l-Murselîn; Bustânu’l-Ârifîn**, Beyrut, Dâru’l-Ma’rife, (t.y).
- Semerkindi, Seyyid Alaeddin Ali Bin Yahya: **-Muhtasar- Bahrul Ulum Tefsiri (İlimler Deryası)**, 6 C., Çev. Ali Kara, İstanbul, Mutlu Ticaret ve Yayıncılık, (t.y).
- Semîn el-Halebî, Ahmed b. Yûsuf: **ed-Dürrü’l-Masûn fi-Ulûmi’l-Kitâbi’l-Meknûn**, thk. Ahmed Muhammed el-Harrât, Dımaşk, Dâru’l-Kalem, 1993.
- Senâî, Ebu’l-Mecd Mecdûd bin Âdem: **Hadîkatü’l-Hakîka ve Şerîati’t-Tarîka**, (y.y.), Ahsenü’l-Mürettibîn Matbaası, 1859.
- Sevgi, H. Ahmet: “Hilâlî-i Çağatâyî”, **TDVİA**, C. XVIII, İstanbul, TDV Yay., 1998,

s. 21-22.

- Sevgi, H. Ahmet: “Mantıku’t-Tayr”, **TDVİA**, C. XXVIII, Ankara, TDV Yay., 2003, s. 29-30.
- Seyyid Mustafa Râsim Efendi: **Tasavvuf Sözlüğü (İstılâhât-ı İnsân-ı Kâmil)**, Haz. İhsan Kara, İstanbul, İnsan Yayınları, 2008.
- Sahîh Ahmed Dede, Seyyid: **Mevlevîlerin Tarihi Mecmûatü’t-Tevârîhi’l-Mevleviyye**, Haz. Cem Zorlu, İstanbul, İnsan Yayınları, 2003.
- Sultan Veled: **İbtidâ-nâme**, Çev. Abdülbâki Gölpınarlı, Konya Turizm Derneği Yayını, Ankara, Güven Matbaası, 1976.
- Sultan Veled: **Sultan Veled’in Arapça Şiirleri**, Haz. Veyis Değirmençay, Erzurum, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1997.
- Sunar, Cavit: **Ana Hatlariyle İslâm Taasavvufu Tarihi**, Ankara, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1978.
- Sühreverdî, Abdülkâhir: **Dervişliğin Âdâbı**, Çev. Hamide Ulupınar, İstanbul, Gelenek Yayıncılık, 2010.
- Sühreverdî, Ebû Hafs Şihâbüddîn Ömer: **Tasavvufun Esasları -Avârifü’l-Meârif Tercemesi-**, Haz. H. Kâmil Yılmaz-İrfan Gündüz, İstanbul, Vefa Yayıncılık, (t.y).
- Sühreverdî, Ebu’n-Necîb Ziyâuddîn: **Âdâbu’l-Mürîdîn**, thk. Fehim Muhammed Şeltut, Kâhire, Dâru’l-Vatani’l-Arabî, (t.y).
- Sühreverdî, Ebu’n-Necîb Ziyâuddîn: **Dervişliğin El Kitabı (Âdâbu’l-Mürîdîn)**, Çev. Süleyman Gökbulut, İzmir, Mevlânâ Düşüncesi Araştırmaları Derneği, 2010.
- Sülemî, Ebû Abdurrahmân Muhammed b. el-Hüseyn: **Hakâiku’t-Tefsîr: Tefsîru’l-Kur’âni’l-Azîz**, thk. Seyyid Umran, Beyrut, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye, 2001.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâleddîn: **ed-Dürrü’l-Mensûr fî-Tefsîri’l-Me’sûr**, Beyrut, Dâru’l-Fikr, 1983.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâleddîn: **ed-Dürerü’l-Müntesire fî’l-Ehâdisi’l-Müştehire**, thk. Muhammed b. Lutfî es-Sabbâğ, Riyad, Câmiatü’l-Melik Suud, 1983.
- Süyûtî: **Câmiu’l-Ehâdis**, Haz. Abdülcevâd Ahmed-Sakır Ahmed Abbas, Mısır, Matbaatü’l-Hattab, 1984.

- Süyûtî: **El-Hâvî li'l-Fetâvî**, 2 C., Beyrut, Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, (t.y).
- Şahin, Oğuzhan: “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (III-IV. ciltler) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2012.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Alâüddevle-i Simnânî”, **TDVİA**, C. II, İstanbul, TDV Yay., 1989, s. 345-347.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Attâr, Ferîdüddîn”, **TDVİA**, C. IV, İstanbul, TDV Yay., 1991, s. 95-98.
- Şahinoğlu, M. Nazif: “Kemâl-i Hucendî”, **TDVİA**, C. XXV, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 226.
- Şar, Selâhaddin: **Tasavvufun Temel İlkeleri: İslâm Tasavvufu**, İstanbul, Toker Yayınları, 1991.
- Şarlı, Mahmut: “Kayseri Râşid Efendi Kütüphânesi’ndeki ‘Sad Kelime-i Ali’ Tercümesi ile ‘Mie Kelime-i Ali’ Tercümesi”, **Erciyes Üniversitesi SBE Dergisi**, Sayı: 7, 1996, s. 305-329.
- Şebüsterî, Mahmûd: Şeyh **Gülşen-i Râz**, Çev. Ahmed Avni Konuk, Haz. Turgut Karabey, Erzurum, Fenomen Yayınları, 2007.
- Şebüsterî, Mahmûd: Şeyh **Gülşen-i Râz: Tashîh-i İntikâdî ve Mütâlaa der-Akâyid ve İrfân**, Haz. Muhammed Beşir Enver Ebû Herî, İslâmâbâd, Merkez-i Tahkikat-ı Fârsî-yi İran ve Pâkistan, 2007.
- Şemseddin Sami: **Hız. Ali’nin Şiirleri: Ali bin Ebî Tâlib Efendimizin Eş’âr-ı Müntehabeleri ve Şerh ve Tercümesi**, Haz. Şeyma Benli, İstanbul, Büyüyenay Yayınları, 2014.
- Şentürk, A. Atillâ: **Tahir’ül-Mevlevî Hayatı ve Eserleri**, İstanbul, Nehir Yayınları, 1991.
- Şerbetçi, Azmi: “Kutbüddîn-i Şîrâzî”, **TDVİA**, C. XXVI, Ankara, TDV Yay., 2002, s. 487-489.
- Şeyhî Mehmed Efendi: **Şakaik-ı Nu’maniye ve Zeyilleri Vekayiu’l-Fudalâ I**, Haz. Abdülkadir Özcan, İstanbul, Çağrı Yayınları, 1989.
- Şihabüddin Sühreverdî: **Avârifü’l-Meârif (Marifet İhsanları)**, Çev. Yahya Pakiş-Dilâver Selvi, İstanbul, Umran Yayınları, 1988.
- Şimşekler, Nuri: “Mevlâna’nın Eserleri İle İlgili Yabancı Dillerde Yapılan

Çalışmalar (1973-2005)”, **Mevlânâ Araştırmaları -1-**, Editör: Adnan Karaismailoğlu, Ankara, Akçağ Yayınları, 2007, s. 159-212.

Taberânî, El-Hâfız Ebi'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed: **el-Mu'cemu'l-Kebîr**, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi, Kâhire, Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, Mektebetu İbn Teymiyye, (t.y).

Taberânî: **Mu'cemu'l-Evsât**, thk. Mahmûd et-Tahhân, Riyad, Mektebetü'l-Maârif, 1995.

Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr: **Tefsîru't-Taberî: Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân**, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî, Riyad, Dâru Âlemi'l-Kütüb, 2003.

Tanyıldız, Ahmet: “İsmâîl Rusûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Maârif) (I. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2010.

Tarlan, Ali Nihad: “Metinler Şerhine Dair”, **Edebiyat Meseleleri**, İstanbul, Ötüken Neşriyat A.Ş., 1981.

Tarlan, Ali Nihad: **Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. Asır Divan Şiiri: Ulvî-Meâlî-Nihânî-Fevzî-Kâtibî**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1948, Seri: 1, Fasikül: 3.

Tarlan, Ali Nihad: **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul, İÜ Yayınları, 1945.

Taşdelen, Hasan: **Hassân b. Sâbit (r.a.) Hayatı ve Sanatı**, Bursa, Emin Yayınları, 2010.

Taştan, Erdoğan: “İsmâîl Rûsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmûatü'l-Letâif ve Matmûratü'l-Maârif, I. Cilt, Çeviriyazı-İnceleme)”, Doktora Tezi, MÜ Türkiye Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2009.

Tatçı, Mustafa: **Yûnus Emre Külliyyâtı: Yûnus Emre Dîvânı**, 2 C., H Yayınları, 2008.

Tek, Abdurrezzak: **Bayrâmî Melâmiliği'ne Dâir Melâmet Risâleleri**, İstanbul, Emin Yayınları, 2007.

Tez, Zeki: **İslâm'ın Batı Cephesi**, İstanbul, Hayykitap, 2014.

Timurtaş, Faruk Kadri: **Eski Türkiye Türkçesi XV. Yüzyıl: Gramer-Metin-Sözlük**, Ankara, Akçağ Yayınları, 2005.

Tirmizî, Ebû İsâ **Sünen-i Tirmizî Tercemesi**, Çev. Osman Zeki

- Muhammed b. İlsâ: Mollamehmetoğlu, İstanbul, Yunus Emre Yayınevi, 1981.
- Tirmizî, El-Hakîm: **Nevâdiru'l-Usûl fî-Ma'rifeti Ehâdisi'r-Rasûl**, thk. Tevfik Mahmûd Tekle, Beyrut, Dâru'n-nevâdir, 2011.
- Tokmak, A. Naci: "İbn Yemîn-i Tuğrâî", **TDVİA**, C. XX, İstanbul, TDV Yay., 1999, s. 448-449.
- Top, H. Hüseyin: **Mesnevî-i Ma'nevî Şerhi**, Konya, Rûmî Yayınları, 2011.
- Tosun, Necdet: "Şîrîn-i Mağribî", **TDVİA**, C. XXXIX, İstanbul, TDV Yay., 2010, s. 192-193.
- Tuğluk, İbrahim Halil: "Lâ-Mekânî Şeyh Hüseyin Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkitli Metni", Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 2001.
- Turdî, Muhammed: "Şeyhulislam İbn Kemal Paşa'nın Tefsiri (Meryem ve Taha Sûrelerinin) İnceleme ve Tahkiki", Yüksek Lisans Tezi, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi SBE., İstanbul, 2017.
- Turgut, Ali: "Nizâmeddîn en-Nisâbûrî", **TDVİA**, C. XXXIII, İstanbul, TDV Yay., 2007, s. 181-182.
- Tülücü, Süleyman: "İmruülkays b. Âbis", **TDVİA**, C. XXII, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 237.
- Tülücü, Süleyman: "Muallakât", **TDVİA**, C. XXX, İstanbul, TDV Yay., 2005, s. 310-312.
- Türer, Osman: **Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi**, İstanbul, Seha Neşriyat, 1995.
- Türkmen, Ahmet: "Mustafa Sürûrî Efendi'nin Mesnevî Şerhi (III. Cilt) (Metin-Dizin)", Yüksek Lisans Tezi, Kırıkkale Üniversitesi SBE, Kırıkkale, 2018.
- Ukberî, Ebû'l-Bekâ Abdullah b. Hüseyin: **Et-Tibyân fî-l'râbi'l-Kur'ân**, thk. Ali Muhammed el-Bicâvî, Beyrut, Dâru'l-Cil, 1987.
- Uludağ, Süleyman: "Cendî", **TDVİA**, C. VII, İstanbul, TDV Yay., 1993, s. 361-362.
- Uludağ, Süleyman: "Hallâc-ı Mansûr", **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 377-381.
- Uludağ, Süleyman: "İbnü'l-Fârız", **TDVİA**, C. XXI, İstanbul, TDV Yay., 2000, s. 40-43.

- Uludağ, Süleyman: **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, İstanbul, Kabalcı Yayınevi, 2012.
- Usûlî: **Usûlî Dîvânı**, Haz. Mustafa İsen, Ankara, Akçağ Yayınları, 1990.
- Uysal, Muhittin: **Tasavvuf Kültüründe Hadis: Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler**, Konya, Yediveren Kitap, 2001.
- Üzüm, İlyas: “Kaderiyye”, **TDVİA**, C. XXIV, İstanbul, TDV Yay., 2001, s. 64-65.
- Vassâf, Osmânzâde Hüseyin: **Sefîne-i Evliyâ**, Haz. Mehmet Akkuş-Ali Yılmaz, İstanbul, Kitabevi, 2006.
- Yalap, Hakan: “İsmâîl Rûsûhî-yi Ankaravî Şerh-i Mesnevî (Mecmûatu'l-Letâyif ve Matmûratu'l-Maârif) (II. Cilt) (İnceleme-Metin-Sözlük)”, Doktora Tezi, Niğde Üniversitesi SBE, Niğde, 2014.
- Yardım, Ali: **İzmir Millî Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, 4 Cilt, İzmir, İzmir Millî Kütüphane Vakfı, C. 3, 1997.
- Yardım, Ali: **Mesnevî Hadisleri (Teshîr ve Tahrîc)**, İstanbul, Damla Yayınevi, 2008.
- Yavuz, Kemâl: “Erzurumlu Ahmed Naîm’in Mesnevî Şerhi”, **Birinci Millî Türkoloji Kongresi (İstanbul, 6-9 Şubat 1978) tebliğler**, İstanbul, Kervan Yayınları, 1980, s. 177-181.
- Yavuz, Kemal: “Türk Edebiyatında Mesnevî’den İlk Tercüme Hikâyeler ve Bazı Dikkatler”, **Uluslararası Mevlâna Bilgi Şöleni: Bildiriler**, 15-17 Aralık 2000, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2000, 355-381.
- Yavuz, Kemal: **Gülşehri’nin Mantıku’t-Tayrî (Gülşen-nâme) –Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma-, I-II**, Ankara, Kırşehir Valiliği, 2007.
- Yavuz, Kemal: **Mu’inî’nin Mesnevî-i Murâdiyye’si Mesnevî Tercüme ve Şerhi (C. I, Gramer-Sözlük; C. II, Metin)**, Konya, Selçuk Üniversitesi Mevlâna Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2007.
- Yazar, Sadık: “Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Şerh Geleneği I, II”, Doktora Tezi, İÜ SBE, İstanbul, 2011.
- Yazıcı, Tahsin: “Hâfız-ı Şîrâzî”, **TDVİA**, C. XV, İstanbul, TDV Yay., 1997, s. 103-106.
- Yazıcıoğlu Mehmed Efendi: **Muhammediye, I-II**, Haz. Âmil Çelebioğlu, İstanbul, MEB, 1996.

- Yezîdî, Ebû Abdurrahmân Abdullah b. Yahyâ b. el-Mübârek: **Garîbu'l-Kur'ân ve Tefsîruh**, thk. Muhammed Selim el-Hâc, Âlemü'l-Kütüb, Beyrut, 1985.
- Yılmaz, H. Kâmil: **Azîz Mahmûd Hüdâyî: Hayatı, Eserleri, Tarîkatı**, İstanbul, Erkam Yayınları, 1999.
- Yılmaz, Mehmet: **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, 2 Cilt, İstanbul, SütunYayınları, 2008.
- Yılmaz, Mehmet: **Kültürümüzde Ayet ve Hadisler (Ansiklopedik Sözlük)**, İstanbul, Kesit Yayınları, 2013.
- Yilter, Sait: “Şem’î Şem’ullâh Şerh-i Mesnevî (VI. Cilt) (İnceleme-tenkitli metin-sözlük)”, Erciyes Üniversitesi SBE, Kayseri, 2016.
- Yver, G.: “Magrib”, **İslâm Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1970, C. 7, s. 142-143.
- Zavotçu, Gencay: **Eski Türk Edebiyatı: Yüz yıllara göre Nazım ve Nesir**, Ankara, Aydın Kitabevi Yayınları, 2005.
- Zehebî, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ahmed b. Osman: **Mîzânu'l-İ'tidâl fî-Nakdi'r-Ricâl**, thk. Ali Muhammed Bicâvî, Beyrut, Dâru'l-Ma'rife, 1963.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer: **el-Keşşâf an-Hakâikı Gavâmızı't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl fî-Vücûhi't-Te'vîl**, tashih: Mustafa Hüseyin Ahmed, Kâhire, Matbaatü'l-İstikâme, 1946.
- Zemahşerî: **El-Keşşâf An Hakâikı Gavâmıdî't-Tenzîl ve Uyûni'l-Ekâvîl Fî Vücûhi't-Te'vîl: Keşşâf Tefsiri (Metin-Çeviri)**, Çev. Abdulaziz Hatip vd., İstanbul, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2017.
- Zerrinkub, Abdülhüseyin: **Bâ-Kârvân-ı Hulle: Mecmûa-i Nakd-i Edebî**, Tahran, İntişârât-ı İlmi, 1374.

ÖZGEÇMİŞ

Lisans: 2007-2012, Ege Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı (Bölüm birinciliği)

Yüksek Lisans: 2013-2015, İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı

Tez Başlığı: Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının Türkçe Tercüme Nüshaları Üzerinde Mukâyeseli Bir İnceleme

Doktora: 2015-2021, İstanbul Üniversitesi, İslam Tarihi ve Sanatları Ana Bilim Dalı, Türk İslam Edebiyatı Bilim Dalı

Tez Başlığı: Sarı Abdullâh Efendi'nin "Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî"si, II. Cilt (İnceleme-Metin)